چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

تۈزگۈچىلەر:
مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن
غەنىزات غەيۇرانى
ئىسمائىل قادىر
ئابلىمىت ئەھەت

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

察哈台语详解词典/艾尼扎提,买买提吐尔逊巴吾东编著
—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2002.3
ISBN7—228—07052—6

Ⅰ.察… Ⅱ.①黄… ②买… Ⅲ.①突厥语族—词典②词典—突厥语族、维吾尔语 (中国少数民族语言)
Ⅳ.H510.6

中国版本图书馆CIP数据核字(2002)第016183号

责任编辑：艾尼扎提·艾如拉尼
买买提吐尔逊·巴吾东,艾克巴尔· 艾力
责任校对：艾尼扎提·艾如拉尼
封面设计：王洋
美 术 字：吾布力哈斯木·毛明

察哈台语详解词典 (维吾尔文)

买买提吐尔逊·巴吾东，艾尼扎提·艾如拉尼
斯马义·卡迪尔,阿布里米提·艾海提 编著

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
(乌鲁木齐市解放南路348号 邮编830001)
新 疆 新 华 书 店 发 行
新 疆 新 华 印 刷 厂 印 刷
787×1092毫米 16开本 51.75印张 2 插页
2002年4月第1次印刷 2002年4月第1版
印数:1—5,000

ISBN7—228—07052—6/H.483 定价： 100.00元

كىرىش سۆز

چاغاتاي تىلى XIV ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XX ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە شىنجاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى خەلقلەر بولۇپمۇ ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك خەلقى ئورتاق قوللانغان تىل بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ خاقانىيە ۋارىيانتى بىلەن ئىدىقۇت ۋارىيانتىنىڭ قوشۇلۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن. شۇڭا بۇ تىل قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ داۋامى، يەنى ئۇنىڭ بىر تەرەققىيات باسقۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چاغاتاي چىڭگىزخانىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى. چىڭگىزخان ھايات ۋاقتىدا موڭغول ئىمپېرىيىسىگە قاراشلىق جايلارنى ئۆز ئوغۇللىرىغا مىراس تەرىقىسىدە تەقسىم قىلىپ بەرگەندە ھازىرقى شىنجاڭ، ماۋارەئۇننەھر، يەتتە دۇ فاتارلىق جايلارنى چاغاتايغا بەرگەن. چاغاتاي بۇ كىشى زېمىندا 1224 -- 1242 ـ يىللىرى ھاكىمىيەت تۇتقان ۋە بۇ ھاكىمىيەت تاكى 1370 ـ يىللارغىچە داۋاملىشىپ، چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن 37 كىشى خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان. چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئورنانغان ئەنە شۇ «چاغاتاي خانلىقى» قاتارلىق خانلىقلارنىڭ ھۆكۈمەت تىلى بولۇپ خىزمەت قىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قالغان. ئۇيغۇر زىيالىيلىرى خېلىدىن بېرى بۇ تىلنى «چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى» دېگەن مۇڭاپىق نام بىلەن ئاتاش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ تىل تەتقىقات قىلىنىشىغا باشلىغاندىن بېرى (مەملىكىتىمىزنىڭ سىرتىدا ئوتكەن ئەسىردە باشلانغان) ئىلىم ئەھلى بۇ نام بۇ ئەدەبىي تىلنى زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق ئاجرىتىپ بېرەلەيدۇ، دەپ قارىغانلىقى ھەم بۇ تىل شۇ نام بىلەن ئاتىلىپ ئادەتلىنىلگەنلىكى ئۈچۈن ئىلىم ساھەسىدە يەنىلا «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتاش داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

چاغاتاي تىلى فونېتىكا، گرامماتىكا ۋە ئاساسىي لۇغەت فوندى جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا خاس ئالاھىدىلىكلەرنى ساقلاش بىلەن بىللە ئەرەب ـ پارس تىللىرىنىڭ خېلى زور تەسىرىگە ئۇچراپ، تۈرغۇنلىغان ئەرەبچە ـ پارسچە سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ قوللىنىلغانلىقى ۋە بىرمۇنچە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنىڭ قوبۇل قىلىنغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. چۈنكى ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئوقۇش ـ يېزىش ئىشلىرى ئاستا ـ ئاستا ئاساسەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلىدىغان زىيالىيلار تەدرىجىي كۆپەيدى. ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئەنە شۇنداق كۈچلۈك تەسىرى ئاستىدا ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتىگە ئائىت ئۇقۇملار ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىشقا، ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىدە بار سۆزلەرنىڭ ئورنىغىمۇ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىشكە، ھەتتا ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەر نولاراق ئەرەبچە ياكى پارسچە يېزىلىشقا يۈزلەندى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىغا چوقۇنىدىغان بىر قىسىم تۈركىي تىللىق زىيالىيلار ئىچىدە «تۈركىي تىل شېئىر يېزىشقا يارىمايدۇ»، «ئەرەب تىلى ھەسەل تىل»، «پارس تىلى شېكەر تىل»، «تۈركىي تىل قوپال، تىكەنلىك تىل» دەيدىغان تۈركىي تىلدىن يۈز ئۆرۈشتەك ئىنتايىن

خاتا پىكىر ئېقىمى پەيدا بولدى. بۇ چاغدا لۇتفى، سەككاكى، خارەزمى، ئاتايى قاتارلىق شۇ زاماننىڭ تۈركىي تىللىق مەشھۇر شائىر - ئەدىبلىرى تۈركىي تىل بىلەن مۇنەۋۋەر شېئىرلارنى يېزىپ، دىۋانلار تۈزوپ يۇقىرىدىقىدەك خاتا پىكىر ئېقىمىغا زەربە بەردى. نەتىجىدە XI V ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن X V ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ گراماتىكا قانۇن - قائىدىلىرىنىڭ ئىختىيارىدا مىڭلاپ ئەرەبچە - پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىلىدىغان بىر باسقۇچ يەنى «چاغاتاي تىلى» شەكىللەندى.

X V ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە چاغاتاي تىلىنىڭ ئەلشىر نەۋايىنى يادرو قىلغان ھۇسەيىن بايقارا، مۇھەممەت سالىھ، بابۇر، ئۇبەيدى، شىكەستە قاتارلىق ۋەكىللىرى مەيدانغا كېلىش بىلەن بۇ تىل زور دەرىجىدە مۇكەممەللەشتى ۋە تۇراقلاشتى. بولۇپمۇ ئەلشىر نەۋايىنىڭ زور ئىستېداد ۋە تالانت بىلەن يېزىلغان ئالەمشۇمۇل ئەسەرلىرى بۇ تىلنى كلاسسىك دەۋرىگە ئېلىپ كىردى ھەم بۇ دەۋردە چاغاتاي يېزىق ئەدەبىي تىلى بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەر ئالدىنقىغا نىسبەتەن سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. گەرچە چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ ئىككى باسقۇچىدا ئەلشىر نەۋايى، لۇتفى قاتارلىق مەشھۇر شائىر ۋە ئەدىبلەر تۈركىي تىل بىلەن يۇقىرى سۈپەتلىك نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يېزىپ، تۈركىي تىلنىڭ ھەممىگە قادىر پاساھەتلىك تىل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان ۋە ئۇنى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدۇرغان، بۇ ئارقىلىق تۈركىي تىلنى تۆۋەن كۆرۈشتەك خاھىشلارغا ئەجەللىك زەربە بەرگەن بولسىمۇ، ئىسلام مەدەنىيىتى غالىب تۇرۇۋاتقان ئاشۇ تارىخىي شارائىتتا ئەرەبچە - پارسچە سۆزلەرنىڭ كۆپلەپ ئىشلىتىلىش ۋەزىيىتىنى تىزگىنلىيەلمىدى. بەلكى نەۋايى دەۋرىدە ئەرەبچە - پارسچە سۆزلەرنىڭ ئىشلىتىلىش سالمىقى تېخىمۇ ئۆرلىدى. شۇنىڭدەك ئەلشىر نەۋايى قاتارلىقلار ئۆزلىرىمۇ ئەسەرلىرىدە ئەرەب - پارس تىلى سۆزلىرىنى كۆپلەپ ئىشلىتىشتىن خالىي بولالمىدى.

چاغاتاي تىلى X VII ئەسىردىن ئېنىيارەن ئەرەب - پارس تىللىرى سۆزلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى تەدرىجىي ئازىيىپ، بارغانسېرى ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك بىر خىل يۆنىلىش بويىچە راۋاجلىنىشقا باشلىدى. بۇ ھال XI X ئەسىردىن باشلاپ تېخىمۇ ئوچۇق گەۋدىلەندى. X VII ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تاكى X X ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا خاراباتى، خىرقىتى، زەلىلى، بىزارى، رىيائى، ھىجران، موللا شاكىر، بىلال نازىم، نافىس، موسا سايرامى، ئەرشى، خەستە، شەھىدى، شەۋقى، سالاھى، مەھزۇن، نۆبىتى، قەلەندەر، سەبۇرى، مۇھەممەد سادىق كاشغەرى، گۇمنام، موللا سىدىق يەركەندى، مۆجىزى، رۇھۇرى، مەشھۇرى، ئابدۇقادىر داموللا قاتارلىق يۈزلەپ شائىر، ئەدىبلەر مەيدانغا كەلدى. بۇلار ئىجاد قىلغان مەيلى نەزمى مەيلى نەسرىي ئەسەرلەر ياكى تەرجىمە ئەسەرلىرى بولسۇن بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ نەۋايى مىسرالىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ نەۋايى ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇرغانلىقىنى كۆرسەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن چاغاتاي تىلىنىڭ ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك يۈزلىنىشىنىڭ بۇ باسقۇچنىڭ ئاخىرىغىچە داۋام قىلغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. دېمەك، چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ 300 يىلدىن ئارتۇقراق تەرەققىيات جەريانى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىگە شەرت - شارائىت ھازىرلاش جەريانى بولدى. شۇنداق قىلىپ، 600 يىلغا يېقىن تارىخىي تەرەققىيات مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتكەن چاغاتاي تىلى X X ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىغا كەلگەندە تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئاساسەن تاماملاپ، ئۆرىنىڭ بىۋاسىتە راۋاجى بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ

سەھنىسىگە چىقىشىغا يول بەردى.

زامانىنىڭ تەرەققىياتى، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەتنىڭ تېز يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ خەلقىمىز ئارىسىدا ئۆزىنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىنى، بولۇپمۇ ئالتە ئەسىر داۋام قىلغان چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ئاجايىپ مول ئەدەبىي مىراسلىرىنى ئۆگىنىش، بىلىش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلمەكتە. بىراق، چاغاتاي تىلىنى ئۆگىنىش، بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ۋە بۇ تىلغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنى ئوقۇپ چۈشىنىشكە يارىدەم بەرگۈدەك سىستېمىلىقراق تۈزۈلگەن قورال كىتابلار (لۇغەتلەر) نىڭ كەملىكى بۇ قىزغىنلىقنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا پايدىسىز ئامىل بولۇپ تۇرماقتا. شۇڭا بىز بۇ نۆۋەتتىنى نەزەرگە ئېلىپ، چاغاتاي تىلىنى ئۆگەنگوچى ۋە بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا قىزىقىدىغانلارغا (ئومۇمەن ھاجەتمەنلەرگە) ئازراق بولسىمۇ يارىدىمى بولار دېگەن مەقسەت بىلەن بۇ لۇغەتنى تۈزۈپ چىقتۇق. كەڭ ئوقۇرمەنلەر ۋە پايدىلانغۇچىلارنىڭ لۇغەت ھەققىدىكى تەنقىدىي پىكىرلىرىنى قارشى ئالىمىز.

لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1. بۇ لۇغەتكە چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ۋە چاغاتايچىگە تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەردە ئىشلىتىلگەن ئەرەبچە، پارسچە ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ئىشلىتىلمەيدىغان ياكى ناھايىتى كەم ئىشلىتىلىدىغان كونا ئۇيغۇرچە سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدىن 21 مىڭدىن ئارتۇقراق كىرگۈزۈلدى.

2. سۆزلەر ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى.

3. سۆزلەر قۇرۇلمىسىغا ھازىرقى ئىملادىكى يېزىلىشى بويىچە قارا ھەرپ بىلەن يېزىلىپ، يېنىغا (ئوتتۇرا ئىسكوپكىسىنىڭ ئىچىگە) چاغاتايچە يېزىلىشى، ئۇنىڭ يېنىغا (كىچىك ئىسكوپكىسىنىڭ ئىچىگە) ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار يەنى ئەرەبچە سۆزلەرگە «ئە»، پارسچە سۆزلەرگە «پ»؛ ئەگەر بىرىككەن ياكى ياسالما سۆزلەرنىڭ بىرىنچى تەركىبىي ئەرەبچە، ئىككىنچى تەركىبىي پارسچە بولسا «ئە + پ»؛ بىرىنچى تەركىبىي پارسچە، ئىككىنچى تەركىبىي ئەرەبچە بولسا «پ + ئە» شەكلىدە بېرىلدى. مەسىلەن:

ئابدەست [آبدست] (پ) ئەپچىل، چاققان؛ ئۆتكۈر.
ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما.
ئابۋاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا.
ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.
ئالەمسۇز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى.
بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن.
بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە؛ نادان.

4. ھەربىر سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ رەقەم بىلەن ئايرىلغان مەنىلىرىگە بىر ـ ئىككىدىن نەزمىي ياكى نەسرىي مىساللار كەلتۈرۈلدى. مەسىلەن:

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا، شېرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتنىڭ دەرياسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.

— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:

لەبنىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شېرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتىم.

— خىرقەتى.

3) شاراب، مەي:

ھەمىيەت داغى مانېڭ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.

— نەۋائى.

زەۋجە [زوجه] (ئە) ئايال، ئايالى، خوتۇن، خوتۇنى، جۇپتى:

بۇ خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھنىڭ زەۋجىلەرى ئېردى.

— مۆجىزى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ ئۆرۈمى: ئىشىق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلەن باغلايدۇر، ئۆكتۈرگەلى چاغلايدۇر، بۇقۇل نەزىيان ئەتمىش.

— ۋەفايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ تۈزىقى:

كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نەچاغ سەييادلەرغە بىر كىمىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ - يۈز:

ئاي يۈزۈڭنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

5. ئەرەبچە ياكى پارسچە سۆزلەرگە ئۇيغۇرچە قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلىشى بىلەن ياسالغان سۆزلەر بولسا، ئۇنداق سۆزلەرگە ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار بېرىلمىدى. مەسىلەن:

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، يارىدار.

رەڭلىغ [رنک ليغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزبىلىك.

6. ھەربىر سۆزدىن كېيىن تەركىبىيده شۇ سۆز بار سۆز بىرىكمىلىرى ھازىرقى ئىملايىمىزدىكى يېزىلىشى ۋە ھازىرقى ئېلىنىشى بېرىلمىدى. مەسىلەن:

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.

ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى؛ قاتتىق يامغۇر.

ئەبرى بالا — ئاپەتلىك بۇلۇت.

جاھ [جاه] (ئە) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە. 2) دۆلەت، بايلىق. 3) بۇيۇكلۇك، شان - شەرەپ.

ئالي جاھ — يۇقىرى مەرتىۋە.

جاھ بەزمى — ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.

جاھۇجەلال — شان - شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئۇلۇغلۇق.

7. پېئىللارنىڭ ئاساسەن نۆل دەرىجىسى ئېلىنىدى. مەسىلەن:

ئاۋۇچلاماق [اوچلاماق] ئوچۇملىماق، سىقىملىماق.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئىشتىمەك. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىدىغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر

1. «ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرى تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» تاشكەنت، 1985 ـ يىل نەشرى.
2. «نەۋائى ئەسەرلىرى لۇغىتى»، تاشكەنت، 1972 ـ يىل نەشرى.
3. شەيخ سۇلايمان بۇخارى «لۇغەتى چاغاتاي»، ئىستانبول مەھران مەتبەئەسى، ھىجرىيە 1300 ـ يىل.
4. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن قىسقىچە سۆزلۈك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى.
5. «تۈركچە قامۇس»، ئىستانبول، مائارىپ كۈتۈبخانىسى.
6. «پارسچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
7. «ئەرەبچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
8. «تۈركچە سۆزلۈك»، ئەنقەرە. 1959 ـ يىل نەشرى.
9. نەۋائى «خەمسە»، قولىيازما.
10. نەۋائى «چاھار دىۋان»، قولىيازما.
11. «دىۋانى ئەرشى»، قولىيازما.
12. «دىۋانى نەۋبەتى»، قولىيازما.
13. «دىۋانى مەشھورى»، قولىيازما.
14. ئىبراھىم ئىبن يۈسۈپ خوتەنى «مەنتىقۇت ـ تەير»، قولىيازما.
15. نەۋائى «غەزەللەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
16. نەۋائى «تاپمادىم»، غەزەللەر، تاشكەنت، 1989 ـ يىل.
17. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
18. مۆجىزى «تەۋارىخى مۇسقىيۇن»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
19. «زەلىلى دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
20. «نىزارى داستانلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
21. «بولاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1 ـ سانىدىن تاكى 1993 ـ يىلغىچە بولغان بارلىق سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان كلاسسىك ئەسەرلەر.

لۇغەتنىڭ «ئا، ئە، ت، ج، د، ر، ز، ژ، ف، غ، ك، گ، ل، ھ، ۋ، ئې، ئى، ي» ھەرپلىرىنى مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن، ئابلىمىت ئەھەتلەر؛ «ب، پ، چ، خ، س، ش، ق، م، ن، ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» ھەرپلىرىنى غەنىزات غەيۇرانى، ئىسمائىل قادىرلار ئىشلىدى.

هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى هەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى

№	ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى هەرپلەر	چاغاتاي يېزىقىدا ئىپادىلىنىشى		مىساللار
1	ئا	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	آ عا ؤا	آدم (ئادەم) عالم (ئالەم) سؤال (سوئال)
		ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا ا ى	صدا (سەدا) مسافر (مۇساپىر) هدى (هۇدا)
2	ئە	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا، ئ، ع، ۇ عە ۇ ئە	ابد (ئەبەد) قرائت (قىرائەت) بدعت (بىدئەت) رءوساء (رۇئەساء) جمعە (جۇمئە) جرءات (جۇرئەت) نشئە (نەشئە)
		ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	(ـَ)	بدل (بەدەل) خبر (خەبەر)
3	ب	ب		بازار (بازار) باطل (باتىل)
4	پ	پ		پاسىبان (پاسىبان) پاشنە (پاشنە)
5	ت	ت، ط ة		تاج (تاج) خط (خەت) صلاة (سەلات)
6	ج	ج		جنايت (جىنايەت) جهالت (جەهالەت)
7	چ	چ		چرخ (چەرخ) چشم (چەشم)
8	خ	خ		خاتمە (خاتىمە) خجل (خەجىل)
9	د	د		دريا (دەريا) دوست (دوست)
10	ر	ر		رحمت (رەهمەت) رخسار (رۇخسار)
11	ز	ذ ز ض ظ		ذليل (زەلىل) زبان دراز (زەبان دەراز) ضعيف (زەئىپ) ظالم (زالىم)
12	ژ	ژ		ژالە (ژالە)
13	س	ث س ص		ثابت (سابىت) سعادت (سەئادەت) صحنە (سەهنە)
14	ش	ش		شادمان (شادمان) شربت (شەربەت)
15	غ	غ		غبار (غۇبار) غلام (غۇلام)
16	ف	ف		فخر (پەخر) فرمان (پەرمان)
17	ق	ق		قبر (قەبر) قرعە (قۇرئە)

81	ك	ك		كريم (كەرىم) كلام (كەلام)
19	گ	گ		گلنار (گۈلنار) گياه (گىياھ)
20	ڭ	نگ		رنگ (رەڭ) جنگ (جەڭ)
21	ل	ل		لازم (لازىم) لشكر (لەشكەر) لغت (لۇغەت)
22	م	م		ماهيت (ماھىيەت) مدرسه (مەدرەسە)
23	ن	ن		ناطق (ناتىق) نتيجه (نەتىجە)
24	ھ	ح ھ ه		حاكم (ھاكىم) حق (ھەق) هجران (ھىجران) پادشاه (پادىشاھ)
25 26 27 28	ئو ئۇ ئۆ ئۈ	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	او، عو، ئو، ۇو ا ع	اوتاجى (ئوتاجى) عود (ئود) مسئول (مەسئۇل) رووف (رەئوف) الفت (ئۇلپەت) عشر (ئۆشر)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	-و (ـُ)	روح (روھ) خوب (خوب) حصول (ھۇسۇل) سرور (سۇرۇر) غصون (غوسۇن)
29	ۋ	و		وكيل (ۋەكىل) دوۋاء (دەۋاء) دولت (دەۋلەت)
30 31	ئي ئى	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	اي، ئي، عي، ا، ء، ۇ	ايجاد (ئىجاد) جبرائىل (جەبرائىل) عيش (ئىيش) اسراف (ئىسراف) عشق (عشق) مسائل (مەسائىل)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ـيـ (ـِ ـِي، ى) (-)	جيل (جىل) زير (زىر) غبارى (غۇبارى) بشارت (بىشارەت) مسكين (مىسكىن)
		سۆز ئاخىرىدا	ئي عي	جزئى (جۈزئى) شافعى (شافىئى)
32	ي	ى		يار (يار) يزدان (يەزدان)

چاغاتاي يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى

ا ب پ ت ث ج چ ح خ د ذ ر ز ژ س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك گ نگ ل م ن و ھ ى

ئىزاهات

1. چاغاتاي يېزىقى ئېلىپبەسىدە 33 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى بار. سوزۇق تاۋۇشلارغا مەخسۇس ھەرپ بەلگىلەنمىگەن ۋە ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلمىگەن.

2. بۇ جەدۋەلدىكى «ب پ ت ج چ خ د ر ز ژ س ش غ ف ق ك گ ل م ن و ھ ى» قاتارلىق 23 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى بىلەن ئوخشاش. لېكىن «ۋ» چاغاتاي يېزىقىدا چېكىتسىز يېزىلىدۇ، «ھ» نىڭ سۆز ئاخىرىغا ئۇلىنىدىغان «ە» شەكلىمۇ قوللىنىلىدۇ. بۇ شەكىل بەزى سۆزلەردە مۇشۇ شەكىل قوشۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنىڭ «ئە» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: خانە (خانە)، حلقە (ھەلقە)، شىشە (شىشە)، لېكىن «ە» نىڭ ئالدىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش «ئى» تەلەپپۇز قىلىنغان بەزى سۆزلەردە ۋە باشقا ئايرىم سۆزلەردە «ھ» ئېنىق تەلەپپۇز قىلىنمىدۇ:

سە (سىھ) مە (مەھ) سياە (سىياھ) كوتاە (كوتاھ)

3. جەدۋەلدىكى «نگ» سۆز ئاخىرىدا كەلگەندە «ك» تەلەپپۇز قىلىنمىدۇ، سۆز ئوتتۇرىسىدا بەزىدە «ن» ۋە «گ» گە ۋەكىللىك قىلىدۇ:

رەنگ (رەك) رنگى (رەنگى)

جنگ (جەك) جنگاور (جەنگاۋەر)

4. «ث ح ذ ص ض ط ظ ع» قاتارلىق سەككىز ھەرپ ئەرەب تىلىغا خاس ئۈزۈك تاۋۇشلارنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپلەر بولۇپ، چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب تىلىغا خاس سۆزلەرنى ئۆز ئىملاسى بىلەن يېزىش ئادەتلىنىلگەچكە بۇ ھەرپلەر ساقلاپ قىلىنغان. لېكىن بۇلار ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا مۇستەقىل فونېما بولمىغانلىقتىن «ث ص» تاۋۇشلىرى «س» بىلەن؛ «ح» تاۋۇشى «ھ» بىلەن؛ «ذ ض ظ» تاۋۇشلىرى «ز» بىلەن؛ «ط» تاۋۇشى «ت» بىلەن؛ «ع» تاۋۇشى بوغۇم بېشى بولغاندا شۇ بوغۇمدىكى سوزۇق تاۋۇش بىلەن، يېپىق بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ۋ» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ: علم (ئىلىم)، ممنوع (مەمنۇ).

5. ئەلىف (ا) ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ ئايرىم بىر ئۈزۈك تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. ئۇنىڭ تۆۋەندىكىدەك رولىرى بار: 1) سۆز بېشىدا كېلىپ سوزۇق تاۋۇش «ئە، ئى، ئۇ» نى ئىپادىلەيدۇ: اثر (ئەسەر)، استاذ (ئۇستاز)، اسم (ئىسىم). 2) ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە «ئا» نى ئىپادىلەيدۇ: كامل (كامىل)، جسارت (جەسارەت). 3) سۆز بېشىدا «ي، و» دىن ئىلگىرى كېلىپ ھەمزىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ: ايجاد ← إيجاد (ئىجاد)، اولى ← أولى (ئۇلا)، «اي» «ئى» نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋاريانتى ۋە «ئې» نى ئىپادىلەيدۇ؛ «او» «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋاريانتىنى ئىپادىلەيدۇ. 4) يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ھەمزە (ء) نىڭ تەگلىك ھەرپى بولىدۇ: شأن (شەئن)، بأس (بەئس).

6. بۇ جەدۋەلدىكى «و، ى» ھەرپلىرى «ۋ، ي» ئۈزۈك تاۋۇشلىرىنى ئىپادىلىگەندىن باشقا سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە ئورنىدا كېلىدۇ. «و» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ بۇ بوغۇمنىڭ «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: نوگ (نوگ) نفوس (نوفۇس) منقول (مەنقۇل) وقوف (ۋۇقۇف).

«ى» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ، شۇ بوغۇمنىڭ «ئى (ئي)» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ:

تسليم (تەسلىم) مجيد (مەجىد)

سلبى (سەلبى) فارسى (فارسى)

«ى» بەزى ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا ئەلىپقا ئوخشاش «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ: صدى = صدا (سەدا) معنى (مەئنا).

7. بۇ جەدۋەلگە كىرگۈزۈلمىگەن لېكىن يېزىقتا ئۇچرايدىغان «ة» ئالامىتى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا كېلىپ «ت» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. حلاقة (ھەلاقەت) زكاة (زەكات) «وا» مەخسۇس پارسچە سۆزلەردە قوللىنىلىپ، ئىككى ئۈزۈك ئارىسىدا كەلگەندە «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ:

خواجه (خاجە) خوار (خار)

خواست (خاسەت) خواب (خاب)

8. چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب - پارس يېزىقىنىڭ ئىملاسى بويىچە ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىيدىكى سوزۇق تاۋۇشلار كۆپ ھاللاردا ئايرىم ھەرپ بىلەن ئىپادىلەنمەي دىئاكرىتىك بەلگىلەرنى قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن، بۇ بەلگىلەر مۇقەددەس كىتاب (قۇرئان) دىن ئېلىنغان نەقىل، باشلانغۇچ دەرسلىكلەر، بەزى شېئىرىي ئەسەرلەردە بېرىلگەندىن باشقا ئادەتتىكى كىتابلاردا قويۇلمىغان، لېكىن ئوقۇش جەريانىدا تولۇقلاپ ئوقۇش تەلەپ قىلىنغان.

بۇ بەلگىلەر تۆۋەندىكىچە:

1) «َ» (زەۋەر ياكى پەتھە) «ئە»نى ئىپادىلەيدۇ:

بدن (بەدەن)، بشر (بەشەر).

2) «ِ» (زىر ياكى كەسرە) «ئى»نى ئىپادىلەيدۇ:

جسم (جىسىم)، تمثال (تمسال)

3) «ُ» (پىش ياكى زەممە) «ئۇ»نى ئىپادىلەيدۇ:

كتب (كۇتۇب)، بقعه (بۇقئە)

4) «ْ» (سۇكۇن) شۇ ھەرپنىڭ يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ: ابر (ئەبر)، خصلت (خىسلەت)

5) «ّ» (تەشدىد) ئۈستىگە مۇشۇ بەلگە قويۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنى تەكرارلاشنى ئىپادىلەيدۇ: معلم (مۇئەللىم) مدرس (مۇدەررىس)

6) «ٓ» (مەد) ئەلىپنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ (آ) «ئا» ئوقۇلىدۇ: اب (ئاب)، آسار (ئاسار)

7) «َ» (قوش زەۋەر) رەۋىشىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ئۈستىگە قويۇلىدۇ ھەم «ا» (ئەلىپ) قوشۇلۇپ «ئەن» ئوقۇلىدۇ: تماما (تەمامەن) ابدا (ئەبەدەن). ئەگەر سۆز ئاخىرىدا (ة) بولسا قوش زەۋەر شۇنىڭ ئۈستىگە قويۇلىدۇ، ئەلىپ قوشۇلمايدۇ: نسبة (نىسبەتەن)، حققة (ھەقىقەتەن).

8) «ء» (ھەمزە) بۇ بەلگىنىڭ سۆز ئوتتۇرىسى، سۆز ئاخىرىدا كېلىشى ئەرەب تىلىغا خاس ئادەت. ئۇ ئەرەب تىلىدىن كىرگەن سۆزلەردە تۆۋەندىكىدەك قوللىنىلغان: ① بوغۇم بېشى بولۇپ كەلگەندە «ئ، ٔو ٔا» ياكى «ئى، ٔوو، ئو» شەكلىدە:

تامل (تەئەممۇل) مسئله (مەسئەلە)

مؤيد (مۇئەييد) رئيس (رەئىس)

مسئول (مەسئۇل)، دقائق (دەقائىق)

رٔووف (رەئۇف) قرائت (قىرائەت)

② بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ٔا ٔو ئ ٔ» شەكلىدە كېلىدۇ: مأيوس (مەئيۇس) مؤمن (مۇئمىن) هجائ (ھەجائ) ماء (مائ).

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە 4
لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىلغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر 5
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى ھەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى 7
لۇغەت تېكىستى 1

ئا 1
ئە 23
ب 75
پ 119
ت 136
ج 177
چ 202
خ 214
د 243
ر 291
ز 332
ژ 370
س 371
ش 414
غ 443
ف 460
ق 488
ك 512
گ 545
ل 572
م 587
ن 656
ھ 698
ئو 733
ئۇ 735
ئۆ 741
ئۇ 743
ۋ 744
ئې 762
ئى 766
ي 798

ئا

ئا [آ] 1) ئۈيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى ھەرپى؛ 2) ئۈندەش: ئەي! ، ھەي! . 3) بەزى ئىسىملارغا قوشۇلۇپ قاراتمىلىق مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

ئا يىگىت — ئەي يىگىت.

بۇلبۇلا — ھەي، بۇلبۇل.

«دېدى گۈل، بۇلبۇلا سالدىڭ فىراقىڭ»

— خىرقەتى.

ئىگارا — ھەي ئىگار:

يافەلىك جەۋرى ئېگارا، يا سېنىڭ دەردىڭ ماڭا.

— ئاتايى.

ئاب [آب] (پ) سۇ؛ كۆچمە م: ياش.

ئاب جۇش— قاينىق سۇ.

ئاب دېيىدە — 1) كۆز يېشى. 2) سۇغا چىلانغان، نەمدەلگەن، ھۆللەنگەن.

ئاب رەھا — سۇ يولى، ئېرىق.

ئاب زىلال — سۈزۈك سۇ.

ئابى ئاتەش رەڭ — كۆچمە م: مەي، مۇسەللەس.

ئابىي بەقا — مەڭگۈلۈك سۈيى، ھاياتلىق سۈيى:

ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئاغىز خىيالىن مەن،
كى مۇندە خىزىردەك ئابى بەقا تىلەي كەلدىم

— لۇتفى.

ئابى جارى — راۋان ئېقىۋاتقان سۇ.

ئابى چەشىم — كۆز يېشى.

ئابى چەشمە — بۇلاق سۈيى.

ئابى رەۋان — ئېقىن سۇ.

ئابى زەمزەم — مەككىدىكى زەمزەم بۇلىقىنىڭ سۈيى؛ تەۋرۈك سۇ.

ئابى زىندەگانىي — «ئابى ھەيات» غا قارالسۇن.

ئابى كەۋسەر — جەننەتتىكى كەۋسەر ناملىق بۇلاقنىڭ سۈيى:

ئۇد، ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۈيى،
دۇررى ـ مارجان تاشلىرىدۇر كۆھسارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئابى ھەيات — ئەپسانىۋى ھاياتلىق سۈيى، تىرىكلىك سۈيى؛ بۇ سۈنى ئىچكەن كىشى مەڭگۈ ياشايدۇ، دەپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ سۇ قاراڭغۇلۇق بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن ھەم بۇ بۇلاق سۈيىگە خىزىر پەيغەمبەر مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ، «خىزىر سۈيى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۇزۇڭ ئىنساب ئېيلىگىل،
مەن مۇساپ كەتسەم ئۇلۇپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەيات.

— قەلەندەر.

ئابى ھەيۋان — «ئابى ھەيات» غا قارالسۇن:

خىزىر يەتكىنچ ئۇمىر ئۈچۈن ئەل ئابى ھەيۋان ئىستەسە،
بىزنى ئۆلتۈرمەككە مەھۇش يارنىڭ زەھىر ئابى بار.

— گۈمنام.

ئابى ھىرۇان — رەھمەت سۈيى:

قىلما پىرسىز ئابى ھىرۇاندىن خىيال،
پىرسىز ئول سۇنى تاپماقلىق مەھال.

—خەراباتى.

ئاباا[آبا] 1) ئاپا، چوڭ ئاپا؛ 2) ئاچا.

ئاباد[آباد] (پ) 1) گۈللەنگەن، ئاۋات؛ مول، پاراۋان. 2) ئوبدان، ياخشى. 3) چىرايلىق، ئېسىل.

خانەئى ئاباد — پاراۋان ئائىلە (ئۆي):

كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ قالسا، زەللىلى يىمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.

— زەللىلى.

كىشۋەر ئاباد — گۈللەنگەن، ئاۋات مەملىكەت.

ئاباداں[آبادان] (پ) «ئاباد» غا قارالسۇن.

ئاباداں نەۋكەر — ۋەزىپىسىنى ياخشى بېجىرگۈچى نۆۋەكەر.

ئابادگەر[آبادگر] (پ) ئاۋات قىلغۇچى؛ ئاۋاتلىق تىلىگۈچى، ياخشىلىق كۆتكۈچى.

ئابادى[آبادى] (پ) 1) گۈللەنمەك، ئاۋاتلاشماق؛ 2) ئاھالە رايونى، مەھەللە.

ئاباۋۇ ئەجداد[آباواجداد] (ئە) ئاتا ـ بوۋا، ئەجداد.

جەددۇ ئابا — ئاتا ـ بوۋا.

يەتتە ئابا — يەتتە ئاتا؛ كۆچمە م: يەتتە ئاسمان.

ئاباۋ[آباء] (ئە) [بىرلىكى: ئەب] 1) ئاتىلار، ئاتا ـ بوۋىلار، ئەجداد. 2) ئابرۇي، قەدىر ـ قىممەت، ھۆرمەت؛ غۇرۇر. 3) پارقىراق، يالتىراق.

ئاب پاش[آب پاش] (پ) 1) سۇ سەپكۈچى. 2) سۇ سەپكۈچ؛ ۋارونكا.

ئابتابە [آبتابه] (پ) 1) ئاپتۇۋا، چۆگۈن. 2) سۇ كوزىسى (كومزىكى). 3) سەپەردە ئىشلىتىلمىدىغان سۇ قاپىقى.

ئابخور [آب خور] (پ) 1) سۇغىرىش ئورنى. 2) سۇ مەنبەسى، بۇلاق؛ قۇدۇق. 3) كۆچمە م: تەقدىر، قىسمەت. 4) ئامەت، تەلەي، نېسىۋە.

ئابخورد [آبخورد] (پ) 1) دەم ئېلىش ئورنى، ھاردۇق ئېلىش ئورنى، قونالغۇ. 2) تەقدىم؛ 3) ئامەت، تەلەي. 4) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابخورىش [آبخورش] (پ) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابدار [آبدار] (پ) 1) مول سۇ. 2) كۆچمە م: سۇزۇك؛ تىنىق؛ ساپ؛ يالتىراق:

چەشمەنى خۇرشىد نۇر ئەۋاجى بىرلە دەھرىنىڭ —
يۈپ يۇزىدىن قاراسىن كۆزگۈدەك ئەتتى ئابدار.

— تەجەللى.

3) توغرا، ئېنىق. 4) ئۇتكۇر.

ئابدار نوكتە — ئوچۇق، روشەن (تورا، ئېنىق) ھېكمەتلىك سۆز ۋە پىكىر.

خەنجەرى ئابدار — ئۇتكۇر خەنجەر، پارقىراق خەنجەر:

پۇتىغا كېيىپ مۇزەئى ھەككەدار،
بىلىگە ئاسىپ خەنجەرى ئابدار.

— مولا شاكىر.

لەئلى ئابدار — 1) تىنىق، يالتىراق لەئل؛ ساپ لەئل. 2) كۆچمە م: يارىنىڭ لېۋى.

ئابدان [آبدان] (پ) «ئابادان» غا قارالسۇن.

ئابدان كاغەز — ياغشى قەغەز، سىلىق قەغەز.

ئابدەست I [آبدست] (پ) 1) ئېچىل، چاققان؛ يېنىك؛ چېۋەر؛ قولى گۈل. 2) ئۇتكۇر.

ئابدەست II [آبدست] (پ) تون، تون چاپان.

ئابدەست III [آبدست] (پ) 1) پاكىزلىماق، تازىلىماق؛ قول يۇماق. 2) تەرەتكە ئىشلىتىدىغان سۇ. 3) تەرەت ئالىدىغان جاي.

ئابدەست IV [آبدست] (پ) 1) توغرا، توز، توپتوز؛ ئادىل، دۇرۇس، ھەققانى. 2) ئوچۇق ـ ئاشكارا.

ئابدەھان [آب دهان] (پ) 1) سېرىق سۇ، شۆلگەي. 2) ئاغزى ئىتتىنىڭ ئادىمى.

ئابرومەند [آبرومند] (پ) 1) ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، قەدىردان، ئابرۇيلۇق؛ غۇرۇرلۇق. 2) سالاپەت؛ مەرتىۋە. 3) يۈز، ئابرۇي، شۆھرەت. 4) گۈزەل، چىرايلىق، كېلىشكەن.

ئابرو (ي) [آبرو (ى)] (پ) 1) نام، ئابرۇي، ئاتاق، شۆھرەت، ھۆرمەت، نوپۇز، 2) قەدىر ـ قىممەت؛ غۇرۇر.

ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما:

دىدەدىن دەريا تۆكۈلگەن نەقل ئۇمىد ئابشار
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى كەلكۈن ئېيلەدى پەسلى بەھار.

— دىۋان قارى

ئابكار [آبكار] (پ) 1) سۇچى، سۇ توشۇغۇچى؛ 2) مەي ياسىغۇچى، سانتۇچى.

ئابكەش [آبكش] (پ) 1) دەرەخنىڭ ياش نوتىسى، چۈنۈق. 2) دەرەخنىڭ سۇ تارتىدىغان تومۇرى. 3) سۇ توشىغۇچى، سۇچى.

ئابگەرم [آبگرم] (پ) 1) ئارىشاڭ، ئارىشاڭ سۇيى. 2) ئىسسىق سۇ. 3) كۆز يېشى. 4) شاراب، مەي.

ئابگۈن [آبگون] (پ) 1) پارقىراق، ئۇنچىدەك، مەرۋايىتتەك، نۇر چېچىپ تۇرمىدىغان. 2) كۆكۈچ رەڭ. 3) شىشە، ئەينەك.

پەردەئى ئابگۈن — ئاسمان مەنزىرىسى.

چەرخى ئابگۈن — كۆچمە م: ئاسمان، پەلەك.

ئابگىر [آبگير] (پ) 1) كۆل، كۆلچەك. 2) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 3) قاينام، گىرداب؛ 4) (دەريا، ئۆستەتەلەرنىڭ) قىرغىقسىدىكى رايون. 5) ھاممام (مۇنچا) غا يەتكۈزۈپ بەرگۈچى.

ئابگىن [آبگين] (پ) 1) نەملىك، ھۆللۈك؛ 2) شىشە، ئەينەك.

ئابگىنە [آبگينه] (پ) شىشە، ئەينەك؛ ئىدىش؛ ئەينەك قاپا (ئىستاكان). 3) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 4) ساپال سىرى.

ئاب نەبات [آب نبات] (پ) ناۋات؛ قەنت ـ گىزەك.

ئاب نەمەك [اب نمک] (پ) تۇز ئېرىتمىسى، تۇز سۇيى.

ئابنۇس [آبنوس] (پ) 1) قارا رەڭلىك قاتتىق خۇش پۇراقلىق دەرەخ.

تەختى ئابنۇس — ئابنۇس ياغىچىدىن ياسالغان تەخت؛ كۆچمە م: قارا، قارا تۇس.

ئابۇتاب [آب وتاب] (پ) 1) تاۋلىنىش؛ ياشناش؛ 2) يېتىلمەكلىك. 3) تىنىقلىق، ساپلىق، پارلاقلىق، لاۋۇلدىماقلىق.

ئابۇخاك [آب وخاک] (پ) 1) يەر، تۇپراق، زېمىن. 2) ۋەتەن.

ئابۇدانە [آب ودانه] (پ) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك. 2) تۇرمۇش ۋاستىلىرى، تىرىكچىلىك يولى. 3) يېمەكلىك، يېمەك ـ ئىچمەك. 4) قىسمەت.

ئابۇرەڭ [آب ورنگ] (پ) 1) نۇر، پارقىراق، يالتىراق.

2) جامال، ھۆسن.

ئابۇشقە [آبوشقه] 1) ئاتا. 2) بوۋاي. 3) ئەر. 4) جۈپ؛ ئەر ياكى خوتۇن؛ خوتۇننىڭ ئېرى. 5) دوست:

پەلەكتىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئابۇشقە بىلە قىلدى ھەم خاپلىق.

— ئا، نىزارى.

ئابۇگۈل [آب وگل] (پ) 1) سۇ ۋە لاي، سۇ ـ تۇپراق (ئىنسان گەۋدىسىنىڭ يارىتىلىشىدىكى قېلىپقا ئىشارە). 2) تۇغما تەبىئەت. 3) يەر بۇلىكى. 4) تۆي.

ئابۇ ھەۋا [آب وھوا] (پ) 1) ھاۋا، كىلىمات، ئىقلىم. 2) سۇ ۋە تۇپراق.

يۇرۇشنى قىلۇر تازە كۈزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بەلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

ئابۇئاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا:

ئابۇئاب شادىمانلىك دايىم كۈشادە بولسۇن،
دۇنيادە باردۇرسەن دىللارنى شادمان قىل.

— دىۋان قارى.

ئابى جۇ [آب جو] (پ) 1) ئارزۇ قىلىنغان سۇ، ئىزدەلگەن سۇ:

قەددىڭنى سۈيرى رەۋانۇ لەئلىڭنى ئابى زىلال،
تەشنەلىك دەفئىغە ئابى جۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.

— گۈمنام.

2) ئىچىملىك (مەي ۋە شارابقا ئوخشاش).

ئابىد [عابد] (ئە) 1) تائەت ـ ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئەر؛ ئىبادەت قىلغۇچى:

تەمامى ئابىدۇ زاھىد جەمالىڭ ئارزۇ ئەيلەپ،
ۋىسالىڭغە يېتەلمەي جۈملە ئالەم مەست شەيدادۇر.

— سادايى.

2) ئابىد (ئەرلەرنىڭ ئىسمى).

ئابىدە I [عابده] (ئە) 1) تائەت ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئايال. 2) ئابىدە (خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئىسمى).

ئابىدە II [آبده] (ئە) 1) قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان يادىكارلىق؛ تارىخىي ماددىي يادىكارلىق. 2) مۇھىم بىر ۋەقەنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ياسالغان بىنا ياكى تىكلەنگەن ھەيكەل؛ قىممەتلىك ئەسەر.

ئابىد فېرىب [عابدفريب] (ئە + پ) تەقۋادار ۋە نامازخان كىشىنى ئالدىغۇچى.

ئابى دىنار [آب دنار] (پ + ئە): شېپالىق ئۈچۈن ئىچىلىدىغان شەربەتلەر نامى:

ئېرۇر ئابى دىنار ياكىم بۇزۇر.
تاپۇر بىرغىنا ئىچسە چاينەك ھۇزۇر

— مولا شاكىر.

ئابىر [عابر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئابىرەين] ئۆتكۈچى، ئۆتۈپ كەتكۈچى، ئۆتكۈنچى، يولۇچى.

ئابىر ئەيلەمەك — ئۆتكۈزمەك، يۈرگۈزمەك.

ئابى رو [آب رو] (پ) ئابرۇي، نومۇس.

ئابى روكناباد [آب روكناباد] دەريا ئىسمى (ئىرانىنىڭ شىرازى ۋىلايىتىدە «روكناباد» دېگەن جايىنىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا):

ئابى روكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلددىن ئەفزۇن تۇمەنمىڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئابىلە [آبله] (پ) (تىب) 1) چېچەك. 2) قاپارتما، سۇلۇق قاپارتما. 3) ئىشلەش ۋە كۆپ يول مېڭىش ئارقىلىق ئالىقان ۋە تاپاندا پەيدا بولىدىغان قاپارتما:

يۈزى سارىغ ئولدى، قولى ئابىلە،
شىكەنجى زەمانغە بولۇپ شامىلە.

— ئا. نىزارى.

4) داغ.

ئابىي I [آبی] (پ) بېھى.

دەرەخت ئابىي — بېھى دەرىخى.

شەربەتى ئابىي — بېھى شەربىتى.

ئابىي II [آبی] (پ) 1) ھۆل، نەملەنگەن. 2) ھاۋارەڭ. 3) كۆچمە م: خىجىل بولۇش؛ تەرگە چۆمۈش.

ئابيار [آبيار] (پ) سۇ نازارەتچىسى، مىراپ.

ئاتابەك ~ ئاتەبەك [اتابيک] 1) تەربىيىچى. 2) ئابباسىيە دەۋرىدىكى تۈرك سەركەردىلىرىنىڭ دۆلەت باشلىقى دەرىجىسىدىكى ئەمەل نامى.

ئاتار ـ تۇتار [آثار توتار] 1) ئوق ئاتماق، مەرگەنلىك. 2) چاققانلىق؛ تېزلىك. 3) ئۆتكۈرلۈك؛ كەسكىنلىك. 4) شىددەت. 5) زورلۇق. 6) قىزىققانلىق، غەزەپ. 7) توپ تۇرىدىكى بىر خىل قورال ئىسمى.

ئاتاغ [آتاغ] 1) بىر ـ ئىككە بېغىشلانغان، ئۇنىشىپ قويۇلغان (قىز). 2) ۋەدىلىشىلگەن نەرسە. 3) نەزىرىدىن ئۆتكەن. 4) ۋەدە، قارار. 5) ھەسسە، قىسمەت.

ئاتاغلاماق [آتاغلاماق] ۋەدە بېرىمەك، شەرت قىلماق؛ نىشانلىماق.

ئاتاغلىغ [آتاغليغ] 1) بېشى باغلاغلىق، ۋەدىلىشىلگەن (قىز):

مېھر زۇلفىغە كۆڭلى باغلىغ ئېدى،

گۈيىيا بۇ ئاڭا ئاتاغلىغ ئېدى.

— نەۋائى.

2) يېقىنلىق.

ئاتالا [آتالا] بىر خىل تاماق تۈرى:

ياخشىدۇر شاھ قۇرس شەربەتىدىن،
ھەقىر ئىچرە ئاتالا ۋە ئوماچ.

— مۇنىس.

ئاتەش [آتش] (پ) ئوت:

ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زار غەمكەش،
تۇشۇپ گۈل ھۇسنىدىن جانغە ئاتەش.

— خىرقەتى.

ئاتەش ئالود [آتش الود] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن.

ئاتەش ئەفرۇز [آتش افروز] (پ) 1) يالقۇنلاتماق، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق. 2) ئوت ياققۇچى؛ ئوت بىلەن ئويناشقۇچى.

ئاتەش ئەفزۇن [آتش افزون] (پ) 1) زىيادە ئوت؛ كۆچلۈك ئوت. 2) ياندۇرۇلغان مەشئەل.

ئاتەش ئەندار [آتش انداز] (پ) 1) ئوت ياققۇچى؛ ئوت قالمىغۇچى. 2) ئوت چاچقۇچى.

ئاتەش ئەنگىز [آتش انگىز] (پ) ئوت كۆچەيتكۈچى؛ يالقۇنلۇق:

لەبىم نۇقلى شەكەرتەك ئاتەش ئەنگىز،
سالۇر بۇز مىلك كۆڭۈلدە ئاتەشى تىز.

— لۇتفى.

ئاتەشبار [آتشبار] (پ) ئوت چاچقۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى.

ئاتەشپارە [آتاش پارە] (پ) ئوت پارچىسى؛ كۆچمە م: مەڭگۈ قىزمىل يار، ئوتتەك قىزغىن دىلبەر:

تۇرغالى بىرلە ئاتەشپارەدۇر ئول شوخكىم،
يوقۇ مارىمنى ئانىڭ ئايىغى كۆيدۇرۇر.

— نەۋائى.

ئاتەشپەرەست [آتش پرست] (پ) ئوتقا چوقۇنغۇچى:

ئەي نەۋائى، بولدى ئول بۇت كافىرى ئاتەشپەرەست،
نى ئەجەب، ۋەھ - ۋەھ گەر ئۇرسا جانىڭە زۇننار نار.

— نەۋائى.

ئاتەشتاب [آتشتاب] (پ) 1) ئوت نۇرى، ئوت ئىسسىقى، ئوت ھارارىتى؛ ئوت كۆچى. 2) ئوت ياققۇچى. 3) ئوت ئوچىقى.

ئاتەشخانە [آتاشخانه] (پ) 1) مەش، ئوت ئوچىقى. 2) ئوت قالايدىغان ئۆي (جاي)، ئوتخانا. 3) ئاتەشپەرەسلەر بۇتخانىسى.

ئاتەشدان [آتشدان] (پ) ئوتخانا.

ئاتەشدانلىغ [آتشدانليغ] كۆيدۈرۈش، ياندۇرۇش.

ئاتەشرىز [آتش ريز] (پ) ئوت سالغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى.

ئاتەش رىزە [آتش ريزه] (پ) ئوت پارچىسى، چوغ، ئۇچقۇن.

ئاتەش زەبان [آتش زبان] (پ) قىزغىن سۆزلىگۈچى؛ سۆزى ئوتلۇق؛ تىلى راۋان.

ئاتەش زەدە [آتش زده] (پ) ئوت كەتكەن، ئوت چۈشكەن، ئۆرتەنگەن.

ئاتەش سۇخەن [آتش سخن] (پ) تۇھمەت قىلغۇچى، بوھتان چاپلىغۇچى، قارىلىغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى، كايىغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مازاق قىلغۇچى.

ئاتەش فىشان [آتش فشان] (پ) 1) ئوت چاچماق؛ ئوت چاچقۇچى. 2) يانار تاغ، ۋولقان.

ئاتەش فىشانلىغ [آتش فشانليغ] ئوت چاچماقلىق، ئوت چاچراتماقلىق.

ئاتەش فىگەن [آتش فگن] (پ) ئوت سالغۇچى، قاقشاتقۇچى:

يانە سەنسىز ئاھ ئوتى شۇئلە رەندۇر،
كى گەردۇنغە ھەر ئۇچقۇن ئاتەش فىگەندۇر.

— نەۋائى.

ئاتەشكارلىغ [آتشكارليغ] 1) ئوت ئىشلىتىش؛ ئوتنى قىزىتىش؛ ئوت يېقىش. 2) تۇمۇرچىلىك.

ئاتەشكەدە [آتشكده] (پ) ئوت پەرەسلەر ئىبادەتخانىسى؛ ئوتخانا:

ئىشق بىر ئوتدۇركى كۆڭلۈمدۇر ئاڭا ئاتەشكەدە،
ئول ئۇساقىن كۆيدۈرۈر، بىزنى ئۇساقى كۆيدۈرۈر.

— نەۋائى.

ئاتەشگاھ [آتشگاه] (پ) 1) ئوتخانا، ئوچاق؛ 2) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار (ئاتەشپەرەسلەر) ئىبادەتخانىسى.

ئاتەشگەھ [آتشگه] (پ) «ئاتەشگاھ» قا قارالسۇن.

ئاتەشگۇن [آتشگون] (پ) ئوت رەڭ، چوغقا ئوخشاش، ئوتتەك.

ئاتەشناك [آتش ناک] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن:

مېھىر گەمىس، مەشئەل يارۇتقان قەلبىمنى گەفلاكىدىن،
كىم قىلەككە سالدى ئوت رۇخسارى ئاتەشناكىدىن.

— نەۋائى.

كۆچمە م: 1) يارىنىڭ لەۋزى. 2) قىزىل مەي.

ئاتەشناك ئىشق — قىزغىن مۇھەببەت.
لەئلى ئاتەشناك — قىپقىزىل چوغدەك لەئەل.
ئاتەشۋار [آتش وار] (پ) ئوتنى ئوخشاش، ئوتتەك، ئاتەشتەك.
ئاتەشىن [آتشين] (پ) 1) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق:
ئۆزۈمنى ئاتەشىن ھۇسنىگە ئۇرسام،
ئوشۇل ئوت بىرلە كۈل بولسام، ئۆزۈلسام.
— خىرقەتى.
2) ئوتتەك قىزىل؛ چوغ، چوغدەك.
ئاتەشىن ئارەز — قىزىل يۈز، مەڭزى قىزىل.
ئاتەشىن ئاھى — ئوتلۇق ئاھ:
لەئلى گۈن ياشى ئاتەشىن ئاھى،
يالغۇز ئېردى، يوق ئېردى ھەمراھى.
— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.
ئاتەشىن لەئل — قىپقىزىل لەئەل.
ئاتەشىن ئۈزار — «ئاتەشىن ئارەز» گە قارالسۇن.
ئاتەشىن ۋەرد — قىپقىزىل گۈل، ئوت رەڭلىك گۈل.
ئاھى ئاتەشىن — «ئاتەشىن ئاھى» غا قارالسۇن.
لەئلى ئاتەشىن — «ئاتەشىن لەئلى» گە قارالسۇن.
لەئلى ئاتەشىن ئەتمەك — قىزىتمىق، قىزارتما.
ئاتقاماق [آتقاماق] قىرائەت قىلماق، يادلاپ ئوقۇماق.
ئاتىشلىغ [آتيشليغ] ئوق ئېتىشقا ماھىر، مەرگەن.
ئاتىمەت [عاطفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاتىف] مېھرىبانلىق، شەپقەت، مۇرۋىەت.
ئاتىمساق [آتيقساق] نامى چىقماق، مەشھۇر بولماق، شۆھرەت قازانماق، داڭقى چىقارماق.
ئاتىل [عاطل] (ئە) 1) ھۇرۇن، بوشاڭ. 2) توختاپ قالغان، بوش، ئىشسىز. 3) ئۆزىنى چەتكە تارتقان.
ئاتىم [آتيم] مەنزىل، بىر ئوق يەتكۈچە ئارىلىق:
قورغاندىن دەريا بىر ئوق ئاتىمى بولغاي.
— بابۇر.
ئاج [عاج] (ئە) 1) پىل چىشى؛ پىل سۆڭىكى.
ئەي فۇزۇلى، بەن مالامەت مۇلكىنىڭ سۇلتانى يىم،
بەرقى ئاھىم تاجى زەرسىمى سەرەشكىن تەختى ئاج.
— فۇزۇلى.
2) كۆچمە م: ئاق، روشەن، يورۇق.
ئاجور [آجور] تەرخەمەك.
ئاجوز [آجوز] ئەرزان.
ئاجۇر [آجور] (پ) «ئاجىر» غا قارالسۇن.
ئاجۇرپەز [آجرپز] (پ) خىش پىشۇرغۇچى.

ئاجۇن [آجون] دۇنيا، جاھان، ئالەم، دەھر:
سەندەك ئاجۇندا بىر كۆزى ئەين بەلا قانى،
مەندەك ئانىڭ جەفاسى بىلە مۇبتەلا قانى؟
— لۇتفى.
ئاجۇنلۇغ [آجونلوغ] دۇنياۋى، دۇنيالىق؛ دۇنيا بىلەن باغلىق.
ئاجى I [آجى] موماي، چوڭ ئانا.
ئاجى II [آجى] بىئاراملىق، ئاغرىقلىق؛ كۆچمە م: خۇشياقماسلىق.
ئاجىر [آجر] (پ) خىش.
ئاجىر پارە — خىش پارچىسى.
ئاجىرغانماق [آجيرغانماق] رەھىم ـ شەپقەت قىلماق، ھىمايىسىگە ئالماق.
ئاجىز [عاجز] (ئە) 1) ماغدۇرسىز، زەئىپ. 2) كۈچسىز، بوش:
گۈل دۈكان شەرھىن قىلاي ئەمدى رەقەم،
گەرچە ئەۋسافىدا ئاجىزدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.
3) كۆچمە م: ئىلاجسىز، ناتەۋان:
تەلەپ قىلسە ئاجىز بالاسىن ئاتام،
ئاقىرسە ياشىنى شىكەستە ئانام.
— ئا. نىزارى.
4) كەمبەغەل، پېقىر. 5) قارىغۇ.
ئاجىزانە [عاجزانه] (ئە + پ) 1) ئاجىزلارچە، ناتەۋانلارچە. 2) ئىتائەتمەنلەرچە، تۆۋەنلىك بىلەن.
ئاجىزە [عاجزه] (ئە) 1) ئاجىز ئايال. 2) قىز بالا، قىز.
ئاجىز ناتەۋان [عاجز ناتوان] (ئە + پ) ئاجىز ۋە زەئىپ، ناھايىتى ئاجىز.
ئاجىغ [آجيغ] «ئاچىغ» قا قارالسۇن.
ئاجىغلانماق [آجيغلانماق] ئاچچىقلانماق، ئازابلانماق؛ ھاياجانلانماق.
ئاجىغلىغ [آجيغليغ] ئاچچىقلىق؛ غەزەپلىك. كۆچمە م: غەملىك، قايغۇ ـ ئەلەملىك.
ئاجىغماق [آجيغماق] ئاغرىنماق، رەنجىمەك، قايغۇلانماق.
ئاچار [آچار] 1) مېۋە ـ چېۋە. 2) كۆكتات. 3) مېۋىلىك دەرەخلەر ۋە ئۆسۈملۈكلەر.
ئاچمالىق [آچمالىق] سوپۇن؛ كىر تازىلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەر.

ئاچۇق [آچوق] 1) ئاشكارا، ئوچۇق، ئېنىق، ئېچىلغان. 2) كەشپ قىلىنغان. 3) بوشىتىلغان. 4) ھاياسىز، ئەدەپسىز.

ئاچۇن [آچون] «ئاجۇن» غا قارالسۇن.

ئاچىتماق [آچىتماق] جاننى قىينىماق، ئاغرىتماق.

ئاچىغ [آچيغ] ئاچچىق، غەزەپ، دەرد، ئەلەم؛ غەم ـ غۇسسە؛ (كۆڭلى) غەش، خىرە:

تىلسىم ئاچىغ، دىلسىم قاتىغ، ئۆزۈم زالسىم،
قۇرئان ئوقۇپ، ئەمەل قىلماي يالغان ئالسىم.

— ئەھمەد يەسەۋي.

ئاچىغ باش [آچيغ باش] 1) بەگ ـ ۋاش، چېچىلاڭغۇ، باش ـ باشتاق. 2) ياللاق باش.

ئاچىغلىق [آچيغليق] ئاچچىقلىق، غەزەپلىك؛ دەردلىك؛ ئەلەملىك، غەملىك، غەشلىك، خىرەلىك، قايغۇلۇق:

ھەم دەردىدە بار ئىدى قاتىغلىق،
ھەم ئەندىشە بار ئىدى ئاچىغلىق.

— نەۋايى.

ئاچىقگۈي [آچيق گوي] توغرا سۆزلۈك، ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلىگۈچى.

ئاچىقماق [آچيقماق] ئاچ قالماق، ئېچىرقىماق.

ئاختا [آختا] پىچىۋېتىلگەن، جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان.

ئاختا ئات — پىچىۋېتىلگەن (ئاختا قىلىنغان) ئات.

ئاختا قوزۇ — جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان قوزۇ، خادىم.

ئاختاچى [آختاچى] ئات باقار؛ مىراخور (خانلىقلاردا ساراي ئاتخانىلىرىغا باشچىلىق قىلغۇچى مەنسەپدار).

ئاخسۇم [آخسوم] 1) مەست، بەك مەست. 2) پۇشايمان. 3) يۇتۇم. 4) ھەمىلە. 5) ئاداۋەت، گۇناھ؛ غۇم.

ئاخسۇملاماق [آخسوملاماق] 1) قىلىقسىزلىق قىلماق. 2) يۇتۇم ـ يۇتۇم ئېچمەك. 3) ئاداۋەت ساقلىماق. 4) ھۇجۇم قىلماق.

ئاخۇر [آخور] (پ) 1) ئوقۇر. 2) ئاتخانا؛ چوڭ ئاتخانا.

ئاخۇند [آخوند] (پ) ئوقۇمۇشلۇق، بىلىملىك كىشى؛ مولا، ئوقۇنقۇچى.

ئاخىر [آخر] (ئە) 1) سۈڭ. 2) تۈگىگەن، پۈتكەن.

ئاخىر ئولماق — تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يېتمەك.

ئەۋۋەل ۋە ئاخىر — باشلىنىشى ۋە ئاخىرى؛ ھەر ۋاقىت.

ئەۋۋەلىنۇ ئاخىرىن — بۇرۇنقىلار ۋە كېيىنكىلەر.

ئاخىرەت [آخرەت] (ئە) 1) ئۇ دۇنيا، باقىي دۇنيا (ئۆلگەندىن كېيىنكى ئالەم). 2) قىيامەت. 3) دىنى: كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھايات.

ئاخىرەتلىك [آخرتليک] 1) ئۇ دۇنيالىق، باقىي دۇنيالىق؛ 2) قىيامەتلىك. 3) كۆچمە م: كېپەنلىك. 4) دىنىي چۈشەنچىدە كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھايات لىق.

ئاخىر زەمان [آخرزمان] (ئە) دىنىي چۈشەنچىدە دۇنيا نىڭ، ھايات ۋە بارلىقنىڭ ئاخىرقى چاغلىرى، قىيامەتكە يېقىن قالغان زامان.

بوسۇغىدىن كۆتكۈرە قوپتى راۋان،
دېدى: مەنەم فىتنەئى ئاخىر زەمان.

— ئەھمەدى.

ئاخىرگەھ [آخركه] (ئە + پ) ئەڭ كېيىنكى ۋاقىت.

ئاخىرۇلئەمر [آخرالامر] (ئە) ئەڭ ئاخىرىدا؛ ئەڭ ئاخىرى، ئىشنىڭ كەينىدە.

ئاخىرىن [آخرين] (ئە + پ) كېيىنكىلەر.

ئاداب [آداب] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەب] ئىنسانىي قائىدە ـ لەر، خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلىلەر، يۈرۈش ـ تۇرۇشتەكى ياخشىلىقلار:

ئۆتۈپ ئۆمرۈڭ ئەدا بولدى كۆزۈڭ غەفلەت ئىلە دەرخاب،
تاپىپ بىر پىرى كامىلنى نېچۈن ئۆرگەنمەدىڭ ئاداب.

— سەدائى.

ئادات [عادات] (ئە) [بىرلىكى: ئادەت] ئادەتلەر؛ كۆنۈكۈپ، سىڭىشىپ قالغان ئىش ـ ھەرىكەتلەر، ئەنئەنە ـ لەر.

خەۋارىقى ئادات — ئادەتتىن تاشقىرى بولىدىغان، ئادەتكە كىرمەيدىغان ئىشلار.

ئاداش [آداش] 1) ئاخىر، ئاياغ، تامام؛ 2) ئوخشاش ئىسىملىكلەر؛ تەڭتۇشلار.

ئاداق [آداق] ئاياغ، ئاخىر؛ نىھايەت:

قۇرقىتىڭدە تۆكتى، شاھىم، كۆزلەرىم دۇررى يېتىم،
ئول ئاداقىڭغا تۇشۇپ، ھالىنى ئېيتسا تۇت قۇلاق.

— لۇتفى.

ئادەم [آدم] (ئە) كىشى، ئىنسان؛ پىكىر قىلىش، سۆزلەش ۋە ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە جانلىق زات.

ئادەم ئاتا [آدم اتا] دىنىي چۈشەنچىدە: يەر يۈزىدە تۇنجى يارىتىلغان كىشى (پەيغەمبەر)، ھاۋا ئانىمىزنىڭ جۈپتى.

ئادەم ئەلەيھىسسەلام [آدم عليه السلام] (ئە) «ئادەم ئاتا» غا قارالسۇن.

ئادەم سەفى [آدم صفى] (ئە) ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئادەم كۆش [آدم كش] (ئە + پ) 1) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل؛ جاللات. 2) كۆچمە م: رەھىمسىز؛ شەپقەتسىز.

ئادەمىي [آدمى] (ئە) ئادەمزات، ئادەم بالىسى. 2) ئادەملىك، كىشىلىك، ئىنسانىي.

ئادەمىيانە [آدميانه] (ئە + پ) ئادەملەرچە، ئىنسانلارچە.

ئادەمىيەت [آدميت] (ئە) ئىنسانىيەت، ئادەملىك.

ئادەمىيۇەش [آدمى وش] (ئە + پ) ئادەمگە ئوخشاش، ئادەم سۈپەت.

ئادى [عادى] 1) رېۋاتلەردىكى بىر قوۋم بولۇپ، ئېگىز بويلۇق، ناھايىتى چوڭ ئادەملەر، دەپ تەرىپلىنىدۇ. 2) ئىسمى، ئېتى:

بوتۇڭنى سەرۇ ئوقۇماق ئەلگە ئادەت ئولدى ۋەلي،
ئەرەم نىھالى نې نىسبەت بۇ دېۋەچە ئادى بىلەن.

— ئاتابى.

ئادىل [عادل] (ئە) ئادالەتلىك، ئىنساپلىق؛ ھەققانىي.

ئادىل نىھاد — تۆپتىن ئادالەتلىك.

ئادىم [آدىم] قەدەم.

ئادىم ئاتماق — 1) قەدەم تاشلىماق. 2) كۆچمە م: ئىلگىرى سىلجىماق، ئالغا باسماق.

ئادىم ئالماق — قەدەم ئالماق.

ئادىم قويماق — 1) قەدەم باسماق، يۈرمەك. 2) بىرەر جايغا يېتىپ بارماق، ئېرىشمەك.

ئادىنە [آدينه] (پ) جۈمە (كۈنى).

ئار [عار] (ئە) 1) ئۇيات، نومۇس؛ خىجالەتچىلىك، ئۇيۇلۇش تۇيغۇسى. 2) ئابرۇي، پەخر.

ئارا I [آرا] (پ) «بېزمەك، زىننەت؛ بېزىگۈچى، زىننەتلىگۈچى» دېگەنگە ئوخشا ئۇقۇملارنى ئاڭلىتىدىغان سۆزلەرنى ياسايدىغان قوشۇمچە.

ئارا ئەيلەمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

ئالەم ئارا — دۇنيا زىننىتى.

جىلۋە ئارا — چىرايلىق جىلۋە قىلغۇچى.

خۇد ئارالىغ — مەغرۇرلۇق، شۇھرەتپەرەسلىك.

دىلئارا — كۆڭۈلنى خۇشاللاندۇرغۇچى سۆيۈملۈك.

مەجلىسئارا — مەجلىسنى بېزىگۈچى، مەجلىسنى قىزىتىگۈچى.

ئارا II [آرا] ئارا، ئوتتۇرىلىق.

ئاراغا كىرمەك — ۋاستە بولماق.

ئارالاردا — ئوتتۇرىلىرىدا.

شول ئارادا — شۇ ئوتتۇرىدا، شۇ مۇھلەت ئىچىدە.

ئاراست [اراست] (پ) «ئاراستە» گە قارالسۇن.

ئاراستە [آراسته] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن، تەرتىپلىك، ياسىتىغلىق:

ھەمە تاملارى نەقشى ئاراستە،
كى سەڭگى رىخام بىرلە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

ئاراستەلىق [آراستەليق] ئاۋات، تەرتىپلىك، سەرەمجانلىق؛ بېزەلگەنلىك.

ئارام [آرام] (پ) 1) تىنچ، سۈكۈنات؛ قارار. 2) راھەت، ئىستىراھەت، ھۇزۇر. 3) ئولتۇرۇپ قېلىش، بىر جايدا ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇپ قېلىش.

ئارام ئالماق — تىنماق، بىر جايدا تىنىپ قالماق، ئىستىراھەت قىلماق.

ئارامبەخش [آرام بخش] (پ) ئارام بەرگۈچى؛ راھەت، ھۇزۇر، ئاسايىشلىق بېغىشلىغۇچى.

ئارامجوي [آرام جوي] (پ) تىنچلىق ئىزدىگۈچى؛ تىنچ جاي قىدىرغۇچى؛ ئۆز تىنچلىقىنى خالىغۇچى.

ئارامگاھ [آرامگاه] (پ) تىنچلىنىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي؛ ياتاقخانا.

ئارامگىر [آرامگير] (پ) 1) تىنچلانغۇچى، ئارام ئالغۇچى؛ 2) جايلاشقان، ئورناشقان.

ئارامى جان [آرامى جان] (پ) جانغا، تەنگە ئارام بېرىدىغان، راھەت، ھۇزۇر بېغىشلايدىغان.

ئارامىش [آرامش] (پ) تىنچلىق، تىنچىش.

ئارامياب [آرام ياب] (پ) ئارام ئالغۇچى، ئارام ئالغان، تىنچلانغان.

ئاراي [اراي] (پ) «ئارا I » گە قارالسۇن.

ئارايىش [آرايش] (پ) بېزەك، زىننەت، پەرداز:

سۈرەتىم گۈلشەنگە ئارايىش دۈرۈر.
ھەيئەتىم كۆركىگە ئاسايىش دۈرۈر.

— ئەۋلىيا.

ئارايىش تاپماق — 1) زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك. 2) تەرتىپلىمەك، تەھرىرلىمەك.

ئارايىش جەھان — جاھان زىننىتى.

ئارايىش زاھىرى — تاشقى بېزەك؛ زىننەت.

ئارايىش قىلماق — تەرتىپلىمەك، بېزىمەك، پەردازلاش، زىننەتلىمەك.

ئارايىش كۆرگۈزمەك — «ئارايىش قىلماق» قا قارالسۇن.

ئارايىشى مەششاتە — بېزەكلەش، بەت زىننەتلەش تارغىقى.

ئارە [آرا] «ئارا I» گە قاراڭ.

ئارەز I [عارض] (ئە) يۈز، بەت چېھرە، چىراي، جامال

ئاتەشىن ئارەز — ئوتلۇق چىراي، قىپقىزىل چېھرە، گۈزەل يۈز:

يا رەب، ئول ئارەزمىدۇر يا لالە ئەرئەر ئۈستىنە،
يا شەقايىق بەرگىدۇر سەرۋى سەنەۋۋەر ئۈستىنە.

— ئاتايى.

قۇمۇلغان ئارەز — نۇرلۇق يۈز:

قۇمۇلغان ئارەزى جانلارغە لايىق،
ئاياقدىن باش بويى خانلارغە لايىق.

— لۇتفى.

ئارەز II [عارض] (ئە) 1) يۈز بېرىش پەيدا بولۇش. 2) ۋەقە، ھادىسە. 3) توسالغۇ.

ئارەز III [عارض] (ئە) شىكايەت قىلغۇچى، دەرد تۆككۈچى؛ دەۋاگەر، ئەرز قىلغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى.

ئارەستەگى [آراستگى] (پ) بېزەلمەكلىك، سەرەمجالاشماقلىق.

ئارەمىدە [آرميده] (پ) تىنچ، ئارام ئالغان.

ئارەمىدە بولماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق.

ئارەنج [آرنج] (پ) جەينەك.

ئارتانماق [آرتانماق] «ئارتىنماق» قا قاراڭ.

ئارتۇقسى [آرتوقسى] ئارتۇقچە، كۆپ، زىيادە:

يۈز ئۆزرە خال سىياھىڭ كى خۇش ياراشىپتۇر،
كى داغىدىن تاپار ئارتۇقسى زيبۇ فەرلالە.

— لۇغەتى چاغاتاي.

ئارتۇقسىلىغ [آرتوقسليغ] ئارتۇقچىلىق، ئۈستۈنلۈك، كۆپلۈك.

ئارتىلماق [آرتيلماق] مىنمەك.

ئارتىنماق [آرتينماق] ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك، تىرىشماق، تىرمىشىپ چىقماق، ئارتىلماق.

ئارد [آرد] ئارقا، كېيىن.

ئاردىچە [آرديچە] كەينىچە، ئارقىچە، ئارقىسىدىن.

ئاردىچە بارماق — ئارقىسىدىن بارماق.

ئارزۇ [آرزۇ] (پ) 1) ئىستەك، خاھىش. 2) ھەۋەس، مەيل.

ئارزۇ ئەتمەك — 1) ئىستىمەك، خالىماق. 2) ھەۋەس قىلماق.

ئارزۇ قىلماق — «ئارزۇ ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئارزۇ خاھ [آرزوخواه] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى، ئۇمىدۋار.

ئارزۇ دارىي [آرزوداری] (پ) ناخشا، كۈي نامى.

ئارزۇ مەند [آرزومند] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ ئىنتىزار:

دىدى: ۋەسلىغە بارسەن ئارزۇمەند؟
دىدى: بارمەن خەيالى بىرلە خۇرسەند.

— نەۋايى.

ئارسىز [عارسيز] نومۇسسىز، ئۇياتسىز، نومۇس قىلمايدىغان، نومۇسسىزلىق.

ئارغاداماق [آرغاداماق] 1) ئالدىماق، ئاۋۇتماق، تەسەللى بەرمەك. 2) ھىيلە قىلماق.

ئارقەخەتى [آرقەخطى] كىشىنىڭ ئۇمۇرنقا سۆڭىكى.

ئارمان [آرمان] (پ) 1) ئارزۇ، غايە. 2) ھەسرەت، ئەپسۇس، ئېچىنىش.

ئارۇق [آروق] 1) پاكىز، تازا. 2) ئورۇق، ياداڭغۇ. 3) كەم.

ئارىتماق [آريتماق] كەتكۈزمەك، پاكلىماق، تازىلىماق.

ئارىز [عارض] (ئە) تەبىئىي بولمىغان، كېيىن پەيدا بولغان، يۈز بەرگەن، ھاسىل بولغان.

ئارىز بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك؛

ئارىز ئولماق — «ئارىز بولماق» قا قاراڭ.

ئارىزە [عارضە] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋارىز] ھادىسە؛ بەختسىز ھادىسە، ئاجىزلىق، كېسەللىك.

ئارىزەدەست بەرمەك — ھادىسە يۈز بەرمەك.

ئارىغ I [آريغ] «ئەرىغ» كە قاراڭ.

ئارىغ II [آريغ] ئۇرۇق، ئازغن.

ئارىغسىزلىق [آريغسزلىق] ناپاكلىق.

ئارىف [عارف] (ئە) بىلگۈچى، تونىغۇچى، مەرىپەتلىك، دانا، بىلىمدان:

مەقامى ئارىف ھەم ئاشىق ئېدى پاك،
بىمىسلى ئېردىلەر مانەندى مەنسۇر.

— سەدائى.

ئارىفى كامىل — تولۇق، مۇكەممەل بىلگۈچى (مەرىپەتلىك)، يېتۇك.

ئارىلماق [آريلماق] ئايرىماق؛ خالاس بولماق، تازىلانماق.

ئارىماق [آريماق] «ئارىلماق» قا قاراڭ.

ئارىي I [آری] ھە، شۇنداق، توغرا، راست، شۇبھىسىز، ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:

يۈزۈڭنى تۆتتۈم ئارتۇق ئايۇ كۆندىن،
كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئاري تارازۇ.
— لۇتفى.

ئاري II [عارى] (ئە) 1) يالىڭاچ. 2) بوش، خالىي؛ تىنىق، تازا.
ئاري ئەتمەك — خالاس قىلماق.
ئاري قىلماق — تازىلىماق.
ئاري ئولماق — خالىي بولماق، بوشانماق.

ئاردى - ئاردى [آرى آرى] (پ) ھە - ھە، راست - راست، ئەلۋەتتە؛ بەللى؛ شۇنداق، ھەقىقەتەن.

ئاريەت [عاريت] (ئە) 1) ئار - نومۇس، ئىززەت - نەپس. 2) ئۇيات، شەرم. 3) ئەسلى ئۆزىنىڭ بولمىغان بىرەر نەرسىنى ۋاقىتلىق سوراپ ئېلىش.
ئاريەت دەۋلەت — قولدىن - قولغا ئۆتىدىغان ۋاقىتلىق بايلىق.
ئاريەت ئىستەمەك — ئاريەت ئېلىشنى خالىماق.

ئاز [آز] 1) ئاچ كۆزلۈك، ھېرىسلىك:
قاراغۇ قىلىپدۇر كۆزۈڭ ھېرىس ئاز،
نە ئىمان سەندە، نە زەۋقى نەماز.
— زەلىلى.
2) بېرىلگەنلىك.

ئازاد [آزاد] (پ) 1) ئەركىن، ھۆر؛ 2) ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرىلگەن، بوش.

ئازادە [آزادە] (پ) 1) ئازاد، ئەركىن. 2) توغرا، ئەيىبسىز. 3) غەمسىز، تەشۋىشسىز؛ شاد.
ئازادە سەرۇ — تىك ئۆسكەن سەرۋ؛ كۆچمە م: قەددى - قامىتى كېلىشكەن يار.
ئازادئى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەركىسى:
تاپۇدەمدە دەھر ئارا ئازادەئى دەۋران ئىدىم،
تۇشتى باشىمغە سېنىڭ نادانلىقىڭدىن ماجەرا.
— قەلەندەر.

ئازادەكىش [آزادەكىش] (پ) نازۇك تەبىئەتلىك.

ئازادگان [آزادگان] (پ) «ئازادە» گە قارالسۇن.

ئازادەلىغ [آزادەلىغ] ئەركىنلىك، ئازادلىق، خالاسلىق؛ 2) پاكىزلىق، تازىلىق.

ئازادەۋەش [آزادەوش] (پ) ئازادە سۈيەت، ئەركىن؛ كۆڭلى ھېچنەرسىگە مايىل بولمىغان؛ ساپ كۆڭۈل؛ پاكىز.

ئازادى [آزادى] (پ) ئەركىن، ھۆر، ئازاد:
ئەي گۈل يۈزىگە ھۆر پەرى بەندەئى جانى،
تالىتەك بۇيۇك ئازادى ئېرۇر سەرۋى رەۋانى.
— سەبۇرى.

ئازارى [آزارى] (پ) قىينالغان، خارلانغان، ئازاب چەكىكەن، ئېزىلگەن.

ئازارى جان [آزارى جان] (پ) جانغا ئازار بەرگۈچى، قىينىغۇچى، رەنجىتكۈچى.

ئازاغلاق [آزاغلاق] «ئازالماق» قا قارالسۇن.

ئازاق [آزاق] ئاياغ (پۇت):
ئەي سەككاكى بۇ شاھ قاپقىن غەنىمەت تۇت چۇ زۇلفىغە،
ئازاقىن باغلاغان قۇش سەن، ئۇچارغە ھېچ ھەۋا قىلما.
— سەككاكى.

ئازالماق [آزالماق] 1) ئازايتماق، كېمەيمەك. 2) يېتىشمەسلىك. 3) سەقلىماق.

ئازەر [آذر] (پ) 1) ئوت، ئالاۋ. 2) قەۋس ئېيىنىڭ يەنە بىر خىل نامى. 3) ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى بۇتتاراش (بۇت ياسىغۇچى) ئازەر.

ئازەر پەرەست [آذرپرست] (پ) ئوتپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى.

ئازەرم [آزرم] (پ) 1) ئۇيات، شەرم، ھايا. 2) مېھرى، مۇھەببەت، شەپقەت، مېھرىبانلىق. 3) غەزەپ.

ئازغاشماق [آزغاشماق] يولدىن چىقماق، ئازماق:
مۇبارەك ئوغلى بىر كۈن ئازغىشىپ راھ،
ئەجايىپ سۇ ساغانده كۆردى بىر چاھ.
— لۇغەتى چاغاتاي.

ئازغۇرماق [آزغورماق] ئاداشتۇرماق، يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.
كۆز سالما ئەرۇسى دەھر رۇخسارىغە ئەي مەھزۇن،
ھەر كۈن نەچە سەندەكنى ئازغۇردى بۇ مەككارە.
— مەھزۇن.

ئازغۇن [آزغون] 1) يولدىن ئازغان؛ توغرا يولدىن چىققان، ئايىنىغان:
خالىقا كۆڭلۇمدە دۇنيايى دەنى،
مەن ئېرۇرمەن بەندەلەرنىڭ ئازغۇنى.
2) ئاسىي. 3) ئۇرۇق.
— سۈيى ئەللەيار.

ئازمايىش [آزمايش] (پ) سىناش، ئىمتىھان.
ئازمايىش ئەيلەمەك — سىناپ، ئىمتىھان ئېلىپ كۆرمەك.
ئازمايىش قىلماق — «ئازمايىش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئازمۇده [آزموده] (پ) سىناق، سىناقتىن ئۆتكەن:
ئۆلەر كىم سىزنى مېھرى ئاز دەرلەر،
مېنى دەرلەر ۋەفادە ئازمۇده.
— ئاتايى.

ئازمۇن [آزمون] (پ) «ئازمايىش» قا قارالسۇن.
شاھغە مەلۇم بولغان ئول ئىشقى جۇنۇن،
ئىستەدى ئاشىقنى قىلماق ئازمۇن.
— نەۋايى.

ئازمۇنلۇق [آزمونلوق] سىناشلىق.

ئازۇرده [آزرده] (پ) ئازار چەككەن، رەنجىگەن؛ قىينالغان؛ ئازابلانغان.
ئازۇرده جان — جېنى قىينالغان:
ئىشق ئارا بىچارە كەيلەپ ناتەۋان قىلغان فەلەك،
ھەجرىنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇرده جان قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.
ئازۇرده خاتىر — كۆڭلى ئازار يېگەن.
ئازۇرده دىل — دىلى رەنجىگەن.

ئازۇقلاماق [آزوقلاماق] ئوزۇقلاندۇرماق، غىزا بەرمەك.

ئازىتماق [آزتماق] 1) يوقىتىپ قويماق، ئاداشتۇرۇپ قويماق. 2) تەرتىپلىمەك، زىننەتلىمەك:
ئۈركۈرمې يولدىن ئاتى چىققان ئىمىش،
بىر - ئىككى قول ئىلە ئازىتقان ئىمىش.
— نەۋايى.

ئازىقماق [آزيقماق] ئاداشماق، يولدىن ئازماق.

ئازىم [عازم] (ئە) 1) بىرەر ئىشنى بېجىرىشقا نىيەت قىلغۇچى. 2) يۈرگۈچى، كەتكۈچى، سەپەرگە چىققۇچى.
ئازىم بولماق — كەتمەك، جۈنەپ كەتمەك؛ سەپەرگە يول ئالماق.
ئازىمى دەشتى ئادىم — يوقلۇق چۆلىگە مېڭىش.

ئازىنىنە [آذينه] (پ) جۈمە، جۈمە كۈنى.

ئاس [آس] 1) يۇڭى ئاق رەڭلىك ۋە يۇمشاق كەلگەن بىر خىل ھايۋان ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا؛ 2) سىمبولىيە تەرەپتىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئاس - ئاس [آس آس] تىب: سەۋدا كېسىلى، مالىخوليا.

ئاسا [آسا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) تەنچىتقۇچى، راھەتلەندۈرگۈچى، راھەتلىك. 2) ئوخشاش، كەبى مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەچتى يول.
— ئا. نىزارى.
جان ئاسا — جاندەك، جانغا ئوخشاش.
دەريا ئاسا — دەريادا ئوخشاش، ناھايىتى كۆپ.
دىل ئاسا — كۆڭۈل راھىتى.
سۈبھى ئاسا — تاڭدا ئوخشاش، يورۇق.
سۈبھى ئاسا قىلماق — تاڭدەك يورۇتماق.
قەترە ئاسا — تامچىدەك، ناھايىتى ئاز:
ئۆزۈلدى ئىلگە دەريا - قەترە ئاسا،
ۋەلى ئىلدىن ئۆزۈلگە قەترە - دەريا.
— نەۋايى.

ئاسار [آثار] (ئە) [بىرلىكى: ئەسەر] 1) ئەسەرلەر. 2) نىشانلار، بەلگىلەر. 3) تەسىرلەر. 4) ھادىسىلەر؛ ۋەقەلەر:
ھىكايەت قىلىپ دەھرى ئاسارىنى،
ئىگەۋلەن دىيان قەۋلى ئەغيارىنى.
— ئا. نىزارى.
ئاسارئەتىقە — قەدىمكى يادىكارلىقلار.
نەسىمى قۇدسىي ئاسار — 3) كۆچمە م: تازا، بىغۇبار شامال، تاڭ شامىلى.

ئاساۋ [آساو] شاش، كۆندۈرۈلمىگەن (ئات):
مىنسەڭ ئەي شاھى فەلەك مەركەبىنى كۇن يەڭلىغ،
بولسا مەغرۇر گاھى ئول ئىشھەب ئېرۇر ئىسرۇ ئاساۋ.
— مۇنىس.

ئاسايىش [آسايش] (پ) تىنچلىق، ئارام، خاتىرجەم، تەشۋىشسىز؛ پاراغەت، راھەت.
ئاسايىش تاپماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق، پاراغەت تاپماق؛ راھەتلەنمەك.

ئاسايىشتە [آسايشته] (پ) «ئاسايىش» قا قارالسۇن.

ئاسايىشگاھ [آسايشگاه] (پ) دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان، ھۇزۇرلىنىدىغان جاي.

ئاستان [آستان] (پ) «ئاستانە» گە قارالسۇن.
ئاستان خاكى — پايتەخت تۇپرىقى.

ئاستانە [آستانه] (پ) 1) بوسۇغا. 2) ساراي. 3) بىرەر كىشىنىڭ ھۇزۇرى:
بىر نەزەر كۆرۈپ ئاشىق جان بېرۈرنى مىننەت تۇت،
ئاستانەڭ مەئشۇقى ياستانونى نىيەت تۇت.
— زەلىلى.
4) پايتەخت. 5) ئوردا.
ئاستان بوس — ئاستانە سۆيۈش، خىزمەتكارلىق.
ئاستانى قەبۇل — قوبۇلخانا، ھەممىنى قايىل قىلىدىغان جاي.

ئاستەر [استر] (پ) ئەستەر (كەبىم - كېچەكلەرنىڭ ئەستىرى).

ئاستىن [استين] 1) يەڭ، كىيىمنىڭ يېڭى. 2) پەس، تۆۋەن، تەرىپى، ئاستى، كەسىر.

ئاسرامىش [آسرامىش] 1) قوغداش، ئاسراش. 2) ئىگىدارچىلىق قىلىش، باشقۇرۇش، ھىمايە قىلىش.

ئاسرو [آسرو] (پ) «ئەسرو» غا قارالسۇن.

ئاسمان [آسمان] (پ) كۆك، ساما، پەلەك.

ئاسماني تۆرت دەفتەر — كۆكتىن چۈشكەن تۆت كىتاب (زەبۇر، تەۋرات، ئىنجىل ۋە قۇرئان).

ئاسمان دەۋ [آسمان دەۋ] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، كۆكنى كەزگۈچى.

ئاسۇده [آسوده] (پ) تىنچ، تىنچلانغان؛ خاتىرجەم.

ئاسۇده خاتىر — كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم.

ئاسۇدەلىق [آسودەلىق] تىنچلىق، خاتىرجەملىك:

ساغىنىپ ئاسۇدەلىق بىرلە ۋەتەن،
باغ بوستان بىرلە گۈلزارى چەمەن.

— ئەۋالى.

ئاسىب [آسيب] (پ) زىيان، زەرەر؛ مۇسىبەت؛ ئاپەت، كۈلپەت، تىنچسىزلىق:

سەھەرى مەتلۇبى، پۇر مېھنەت تەرىقى ئىمتىھان،
مەنزىلى مەقسۇدى پۇر ئاسىبى راھى ئازمۇن.

— فۇزۇلى.

ئاسىبى زەمان — زامانە كۈلپەتلىرى، زامان كىشىلىرى تەرىپىدىن يەتكەن مۇسىبەت.

ئاسىغ [آسيغ] پايدا، نەپ:

ھاسىلى خىزمەت ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆرده نەچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقره بىلەن زەر مەتاۋ.

— زەلىلى.

ئاسىغلانماق [آسيغلانماق] ئىشلىمەك؛ پايدىلانماق، مەنپەئەتلەنمەك، نەپ ئالماق؛ تىجارەت قىلماق.

ئاسىي [عاصى] (ئە) گۇناھكار؛ يولدىن ئازغان؛ ئىسيانكار:

بەختسىز ئۆتكەن كۈنۈمگە ئەمدى رەنجۇرمەن بۇ كۈن،
تاڭلا ئەۋلاد ئالدىدا رەسۋايى ئادمي خىجلىتىم.

— مەھزۇن.

ئاسىي ئۇممەت — گۇناھكار قوۋم.

ئاسىيۇ ئاببي — گۇناھكار؛ ئىنكار قىلغۇچى.

ئاسىيا [آسيا] (پ) 1) ئاسىيا قىتئەسى. 2) تۇگمەن:

خەرابى چېھرەگەندۇم گۈنى بېپەرۋا ئۆچۈن ھەر بار،
قەرار ئەتمەي چۇچەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۈر باشىم.

— زەلىلى.

ئاش ـ ئاش [آش آش] مۆجىزە؛ تەشەببۇسكار، باشلامچى.

ئاشارى [آشارى] ناھايىتى كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن.

ئاشام I [آشام] (پ) 1) يېيىش، ئىچىش:

قىلىپ تەلىبەلىك، خوردۇ ئاشام يوق،
بۇ بىچارەدە لەھزە ئارام يوق.

— ئا. نىزارى.

2) سۆزگە قوشۇلغاندا كۆپىنچە ئىچكۈچى مەنىسىدە كېلىدۇ.

ئاشام ئەتمەك — ئىچمەك.

ئاشام ئەيلەمەك — «ئاشام ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دۇرد ئاشام — مەي ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى.

ئاشام II [آشام] تەبىقە، مەرتىۋە، دەرىجە.

ئاشاماق [آشاماق] «ئاشام I» غا قارالسۇن.

ئاشامە [آشامه] «ئاشام I» گە قارالسۇن.

ئاشكار [آشكار] (پ) ئايان، كۆرۈنۈپ تۇرغان؛ ئوپئوچۇق، ئايدىڭ.

ئاشكار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، ئوچۇق كۆرسەتمەك.

ئاشلاماق [آشلاماق] غىزالاندۇرماق.

ئاشنا [آشنا] (پ) دوست، بۇرادەر:

جەمالۇ جاھ ئېلىدىن يۇز فەراغەتىم باردۇر،
ئورامۇڭ ئىتى ماڭا ئاشنا، كېرەك بولسا.

— لۇتفى.

ئاشناروي [آشناروى] (پ) تونۇش ـ بىلىش؛ دوستلارچە.

ئاشناۋەش [آشناوش] (پ) ئاشنا سۆپەت، دوستقا ئوخشاش.

ئاشۇب [آشوب] (پ) 1) غوۋغا، توپىلاڭ؛ ھاياجان:

قىلاڭ ئاشۇبىدىن كىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئۇلۇس بىدادىدىن بى ئېتىبار ئولغاي.

— سەبۇرى.

2) داد ـ پەرياد؛ قورقۇنچ. 3) كۆچمە م: ئويغىنىش، قوزغىتىش.

دىل ئاشۇب — كۆڭۈلگە غوۋغا سالغۇچى، ھاياجان سالغۇچى؛ يېقىملىق.

ئاشۇر [عاشور] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىنىڭ بىرىنچى ئېيى بولغان مۇھەررەمنىڭ 10 ـ كۈنى (مۇھەررەم ئورنىدا ئاشۇر، ئاشۇرا ئېيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ).

ئاشۇرا [عاشورا] (ئە) «ئاشۇر» غا قارالسۇن.

ئاشۇفته [آشفته] (پ) 1) پەرىشان؛ چېچىلغان؛ چۈۋۈلغان. 2) بېرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق، شەيدا:

ماڭا مۇشكۈل كۆرۈندى گەي، پەرىرولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەگى رەسۋانى يېغماغلىق.

— زەلىلى.

ئاشۇفته دەستار — سەللىسى چۈۋۈلغان؛ ئۆزىگە ئېتىبار بەرمىگۈچى.

ئاشۇفته دىل — كۆڭلى مەپتۇن بولغان:

گەر ئىلىندىم زۇلفىغە كۆرمەك مېنى ئاشۇفتە دىل،
دانەخور ئەتتى توزاققە بىزنى گۇل لەئل ئۇزرە خال.
— لۇتفى.

ئاشۇفتە مىزاج — ئەھۋالى پەرىشان؛ ئېسىنى يوقاتقان.
ئاشۇفتە نېھاد — پەرىشان تەبىئەت؛ قارارسىز؛ بىئارام.
ئاشۇفتە ھالى — ھالى پەرىشان؛ ھاياجانغا چۈشكەن؛ ئەس - ھوشىنى يوقاتقان.

ئاشۇفتەخۇ [آشفتەخو] (پ) پەرىشان تەبىئەت، ھالى پەرىشان:
پانىي، دىۋانىي، ئاشۇفتەخۇ،
نېچە سۆز گەر سەندىن ئەتتى گۆيتى گۆ.
— ئەۋلىي.

ئاشۇفتە دىماغ [آشفتەدماغ] (پ) مەجنۇن سۈپەت:
پەرىشاندۇر كۆڭۈل تا كاكۇلۇڭ تارىدىن ئايرىلدى،
دىماغ ئاشۇفتە بولغاي بۇ ئەتتەن ئەلبەتتە، ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

ئاشۇفتەلىغ [آشفتەلیغ] پەرىشانلىق؛ مەپتۇنلۇق، بېرىلگەنلىك.

ئاشۇفتەۋار [آشفتەوار] (پ) «ئاشۇفتەۋش» كە قارالسۇن.

ئاشۇفتەۋەش [آشفتەوش] (پ) مەجنۇنلارچە، ھالى پەرىشان.

ئاشۇقماق [آشوقماق] ئىنتىلمەك، تاقەتسىزلىك بىلەن ھەرىكەت قىلماق، ئالدىرىماق؛ ھولۇقماق، بىسەرەمجان بولماق:
چۇ گۇل دايە گولدەم يۇگۈردى قۇپۇپ،
يېتىپ قەيس باشىغە گول ئاشۇقۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئاشۇلە [آشوله] بىر تۈرلۈك كۆي - ناغمىنىڭ ئىسمى.

ئاشىق [عاشق] (ئە) ئىشقا گىرىپتار بولغۇچى، مۇھەببەت كە بېرىلگۈچى، سۆيگۈچى، خۇشتار.
ئاشىقى بىچارە — بىچارە ئاشىق.

ئاشىقانە [عاشقانه] (ئە + پ) ئاشىقلارغا ئوخشاش، ئاشىقلاردەك، ئاشىقلارچە؛ مۇھەببەتلىك.

ئاشىق پىشە [عاشق پیشه] (ئە + پ) بېرىلگەن ئاشىق.

ئاشىقنەۋاز [عاشق نواز] (ئە + پ) ئاشىقنى ئەركىلەتكۈچى، شەپقەت قىلغۇچى.

ئاشىيان [آشیان] (پ) 1) ئۇۋا. 2) ئۇيىنىڭ يۇقىرى قەۋىتى. 3) ئۇي - جاي؛ ماكان، ۋەتەن.
شەجەردىن كۆرۈنمەس ئىدى ئاسمان،
كى بىر شاختىن ئەتتى چىقىپ ئاشيان.
— ئا. نىزارى.

بىر ئۇينى ئىكاۋ ئەيلەدى ئاشيان،
كى گول ئاشياندا تۇتتى مەكان.
— ئا. نىزارى.

ئاشيانە [آشیانه] (پ) «ئاشيان» غا قارالسۇن.

ئاغ [آغ] 1) ئاق. 2) ئاغ (شىمىنىڭ).

ئاغا [آغا] 1) ئاكا. 2) چوڭ ئاكا. 3) ھۆرمەتلىك زات. 4) باشلامچى. 5) جامائەت يېتەكچىسى:
شاھىكى ئاتاك ئاكا ئاغادۇر،
گول ساكا ئاتادۇر ۋە ئاغادۇر.
— ئەۋلىي.

ئاغاچ [آغاچ] 1) دەرەخ، ياغاچ:
پەھلىۋانلار، بادپالار سەكرە دەندە ھەر نېگە،
تىغل ھەم جەۋلان ئىدەر، ئەمما ئاغاجدەن ئاتى ۋار.
— فۇزۇلى.
2) مەنزىل، مۇساپە؛ پەرسەڭ (ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى):
ئابادى، خەرابى، دەرياسى، دۇزى،
يۈز قىرىق ئالتە ئاغاچ يولدۇر بۇ دۇنيا.
— مەخدۇم قۇلى.

ئاغاچە [آغاچه] چاغاتاي تىلىدا خان ۋە بەگلەرنىڭ ئايالىرىغا قارىتا ھۆرمەت نامى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. م: ئاغاچە خانىم ۋە ئاغاچە خوتۇن.

ئاغاچ قاۋۇنى [آغاچ قاونی] 1) تەرخەمەك. 2) لىمون.

ئاغاچلىق [آغاچلق] ئورمانلىق.

ئاغارماق [آغارماق] ئاقارماق:
ساچۇ ساقالىمىڭ ئاغاردى،
كۆزلەرىڭ فىروزەدەك.
قول - ئاياغىڭ قىپقىزىل،
خۇمداندا پىشقان كۆزەدەك.
— لۇغەتى چاغاتاي.

ئاغاز [آغاز] (پ) باشلاش، باشلىنىش، كىرىشىش، ئېتىدا.
ئاغاز ئەتمەك — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئېچىپ يانە سۆزنى ئاغاز ئېتەي،
غەرىب بەندۇا ئەھلىن ھەمراز ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

ئاغاز ئەيلەمەك — باشلىماق.
ئاغاز قىلماق — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئاغازۇ ئەنجام — بىر ئىشنىڭ بېشى ۋە ئاخىرى؛ باشلىنىش ۋە تۈگىلىنىش.
شەرھى ئاغاز — شەرھى قىلىشنى باشلاش.

قىسسه ئاغاز — قىسسەنى باشلىماق.

ئاغالمغ [آغالیغ] بۈيۈكلۈك، قەبرىنداشلىق.

ئاغسەقال [آغسقال] ئاقساقال، مويسپىت، مەھەللىنىڭ ھۆرمەتلىك كىشىسى.

ئاغۇ [آغو] ئوغا، زەھەر:
پىغان بىلەن ھەسرەت چۈشتى باشىمە،
بىر بېتىممەن ئاغۇ چۈشتى ئاشىمە.
— غېرىب ـ سەنەم.

ئاغۇش [آغوش] (پ) قۇچاق، باغىر، قويۇن.

ئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلىماق، قوينىغا، باغرىغا ئالماق:
سەرۋ قامەتى گۈل يۈش، زۇلفى كاكۇلى پەردۇش،
ئەيلەدى كەفەن ئاغۇش، ئەقلىمگە ئولسە ئىبرەت ئوت.
— زەلىلى.

ئاغۇش بولماق — قۇچاقلاشماق، بىللە يېتىشماق:
ياغىپ غەم باشىغە چۇ بەھۇش ئولۇپ،
كۆزى ياش ھەم خۇن ئاغۇش بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئاغۇشته [آغوشته] (پ) «ئاغىشته» گە قارالسۇن.

ئاغىر [آغیر] 1) ۋەزمىن، ئېغىر. 2) قىممەت. 3) سالماقلىق. 4) كۆچمە م: ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلمىدىغان.

ئاغىر ساتماق — قىممەت (باھادا) ساتماق.

ئاغىرلاماق [اغیرلاماق] 1) ئۇلۇغلىماق، ھۆرمەتلەمەك. 2) ئەركىلىمەك. 3) باھالىماق.

ئاغىشته [آغشته] (پ) ئارىلاشقان، مىلەنگەن، بۇلغانغان؛ كىرىشكەن:
بۇكى ھەر بوستان ئارا سەرگەشته سەن،
قان بىلەن تۇپراقغە ئاغىشته سەن.
— ئەۋلىيا.

ئافات [آفات] (ئە) [بىرلىكى: ئافەت] ئاپەتلەر، بەختسىزلىكلەر.

ئافاق [آفاق] (ئە) [بىرلىكى: ئۇفۇق] ئاسمان، ئۈپۈقلار؛ دۇنيا، ئالەم.

ئەرسەئى ئافاق — يەر يۈزى، دۇنيا يۈزى:
ئافاق ئىچىگە ھىجر تۇنىدە نەزەر ئەيلەك،
مەھتاب ئەمەس شۇئلەئى ئاھىم يارۇتۇپدۇر.
— زەلىلى.

ئافاقسۇز [آفاق سوز] (ئە + پ) جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ھەممىنى ئۆرتىگۈچى:
لىك تەرسا زادەئى ئافاق سۇز،
شەيخنى ئول نەۋئى قىلغان تىيرە رۇز.
— نەۋائى.

ئافاقگەرد [آفاق گرد] (ئە + پ) دۇنيانى كەزگۈچى، جاھانكەزگۈچى.

ئافاقگىر [آفاقگیر] (ئە + پ) دۇنيانى ئىگىلىگۈچى، جاھانگىر؛ شۆھرەتلىك.

ئافەت [آفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئافات] 1) بالا، بالايىئاپەت؛ مۇسىبەت. 2) كۆچمە م: ناھايىتى چىرايلىق يار.

ئافەت ئەنگىز — زىيان يەتكۈزگۈچى، ئاپەت قوزغىغۇچى.

ئافەت زەدە — زور بالا ـ قازاغا ئۇچرىغان.

ئافەتى جان — جانغا ئاپەت سالغۇچى؛ كۆچمە م: ئاجايىپ گۈزەل مەھبۇبە.

ئافەرىدە [آفریده] (پ) يارىتىلغان، يارالغان؛ مەخلۇق.

ئافەرىدگار [آفریدگار] (پ) ياراتقۇچى، تەڭرى.

ئافەرىن I [آفرین] (پ) ياخشى، ياشا، بارىكالا (ئۇنداش):
ئەي نىگارا، ئافتابى تەلئەتىڭگە ئافەرىن،
باغ ئىچىندە سەرۋى يەكلىغ قامەتىڭگە ئافەرىن.
— سەدائى.

ئافەرىن II [آفرین] (پ) ياراتقۇچى، پەيدا قىلغۇچى.

ئافەرىنى سۇبھانى — يارىتىش سەنئىتى.

جان ئافەرىن — جان ياراتقۇچى؛ خۇدا.

جەھان ئافەرىن — جاھاننى ياراتقۇچى.

سۇخەن ئافەرىن — سۆز ياراتقۇچى.

ئافەرىنەندە [آفریننده] (پ) ياراتقۇچى، ئاللا.

ئافەرىنەندەئى زەمەن — زېمىننى ياراتقۇچى.

ئافەرىنىش [آفرینش] (پ) يارىتىلىش، ۋۇجۇدقا كېلىش:
زەررە ـ زەررە ئافەرىنىشدىن كى خۇرشىدى ۋۇجۇد،
مەھۇ بولمايدۇر تەجەللىدىن تەلەبكار ئولمىشىم.
— زەلىلى.

ئافەرىنىش تەرھى — يارىتىش رەجەسى.

ئافتاب [آفتاب] (پ) قۇياش، كۈن نۇرى.

ئافتاب كۆرەسى — قۇياش شارى.

ئافتابى خاۋەرىي — شەرق قۇياشى، قۇياش:
سايەئى ئۇممۇدى زايىل، ئافتابى شەۋقى گەرم،
رۇتبەئى ئەدبار ئالى پايەئى تەدبىرى دۇن.
— فۇزۇلى.

ئافتابى زەرد — كۈننىڭ پېتىۋاتقان مەزگىلى.

ئافتابه [آفتابه] (پ) 1) ئاپتۇۋا. 2) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپقى؛ سۇدان.

ئافتابەچى [آفتابەچى] ئوردا ـ سارايلاردا، مېھمانلارغا ئاپتوۋا تۇتىدىغان مۇلازىم.

ئافتاب پەرەست [آفتاب پرست] (پ) 1) كۈنگە چوقۇنغۇچى؛ 2) ئاپتاپپەرەس.

ئافتاب تەلئەت [آفتاب طلعت] (ئە + پە) گۈزەل، مېھرى ئىسسىق.

ئافتابرو [آفتاب رو] (پ) 1) قۇياشقا قارىغان (تەرەپ)؛ نۇرلۇق چېھرە. 2) قۇياش يۈزلۈك، قۇياشتەك گۈزەل.

ئافتاب زەدە [آفتاب زده] (پ) كۈندە كۆيگەن، قارا-غان؛ كۆچمە م: ئىشق ئوتىدا ئۆرتەنگەن، كۆيۈپ كاۋاپ بولغان.

ئافىيەت [آفيت] (ئە) ساغلام، ساقلىق؛ ساقىيىش تەنچ-لىق؛ ئامان ـ ئېسەن، بەختلىك:

بەرەھنە بولمايىن بۇ قۇلۇمنى ۋەھدەتنە سۇ يەخلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋزارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

فۇزۇلى بولدى گەنجى ئافىيەت مەيخانە گەنجىدە،
مۇبارەك مۇلۇكدىر ئول، مۇلكى ۋەيران ئولمىسۇن يا رەب.

— فۇزۇلى.

ئافىيەت ئەھلى — ساغلام، پاكىز، كىشىلەر.

ئاق I [اق] ئاق (زىت مەنىسى: قارا!). 2) تازا، پاك.

ساقال ئاقى — ساقالغا چۈشكەن ئاق، ساقالنىڭ ئاقارغان قىسمى:

ساقال ئاقى ئۆلۈمگە پىشىرەۋدۇر،
كى ياشلىق سەبزىسىگە چۈشكەن قىرەۋدۇر.

— نەۋائى.

كۆز ئاقى — كۆزنىڭ ئېقى.

ئاق II [عاق] (ئە) باش تارتماق، يۈز ئۆرۈمەك.

ئاق پەدەر — 1) ئاتىسى لەنەت ئوقۇغان، لەنەتلىگەن؛ يۈز ئۆرۈگەن. 2) لەنەتى.

ئاق قىلماق — (ئۆز پەرزەنتىگە) لەنەت ئوقۇماق، نەپرەت-لىنىپ يۈز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

ئاقار [آقار] 1) تۇرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى. 2) ئاقسۇغان، داۋىم ئېقىپ تۇرىدىغان.

ئاقباش [آق باش] 1) يالاڭ باش. 2) قوناق.

ئاقبالداق [آق بالداق] قازاندا قورۇپ ئېتىلدۇرغان دان (يېمەكلىك).

ئاق تۇيغۇن [آق تويغون] بوز قارچىغا.

ئاقچە [اقچه] 1) ئاغىچا (ئانا):

ئاقچە ئانا ـ مېھرىبانىم،
يارىم غېرىبجانىنى كەلتۇر.

— غېرىب ـ سەندەم.

2) پۇل؛ 3) قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى:

دېدى: *كىم ئاقچە قوغۇنلارنى ئىلغار؟*
دېدىكىم: *بەرگىنەي، تورلۇق قوغۇن بار.*

— مەھزۇن.

ئاق خەت [آق خط] ھەرپلىرى ئاق رەڭدىكى خەت؛ مۆھۈر خېتى؛ ئاق سىزىق.

ئاقسۆڭەك [آق سونكاك] ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى.

ئاقسۇم [آقسوم] «ئاخسۇم» غا قارالسۇن.

ئاقسۇملاماق [آقسوملاماق] «ئاخسۇملاماق» قا قارالسۇن.

ئاقشام [اق شام] 1) كۈنپېتىش بىلەن تۇن باشلىنىش ئارىلىقىدىكى گۇگۇم پەيتى؛ 2) كەچ، كەچقۇرۇن.

ئاق نامە [عاق نامه] (ئە) مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش توغرىسىدىكى پۈتۈك (خەت)، ۋەسىيەتنامە.

ئاقئۇي [آق اوى] كىگىزدىن ئىشلەنگەن ئۆي، ئوتاۋ، چېدىر.

ئاق ئۆيلۈك [اق اويلوك] مەملىكەتتىن قوغلاپ چىقىرىلغان، سۈرگۈن قىلىنغان.

ئاق ئۆيلۈك قىلماق — خەلق ئارىسىدىن قوغلاپ چىقارماق، سۈرگۈن قىلماق.

ئاقىب [عاقب] ۋارىس، مىراسخور.

ئاقىبەت [عاقبت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاقىب] 1) ئاخىر، بەرەر ئىشنىڭ ئاخىرى، نەتىجە. 2) ئاخىرىدا، نەتى-جىدە.

ئاقىبەت ئەندىش — ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت مەھمۇد — ئاخىرى ماختىنارلىق، ئاخىرى ياخشى، ئاخىرى خەيرلىك.

ئاقىبەت ئەندىش [عاقبت انديش] (ئە + پ) ئالدىن كۆرەلەيدىغان، ئالدىن بىلەلەيدىغان، يىراقنى كۆرەلەيدىغان، ئالدىن كۆرەرلىك؛ ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت بەخەير [عاقبت بخير] (ئە) 1) نەتىجىلىك، مۇۋاپىقىيەتلىك؛ نەتىجىسى ياخشى بولىدىغان؛ 2) ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگۈچى.

ئاقىبەتۇلئەمر [عاقبت الامر] (ئە) ئىشنىڭ ئاقىۋىتى، نەتىجە، خۇلاسە؛ ئاخىر.

ئاقىر قەرھا [عاقرقرحا] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈ-كى، ئېقىلغارا.

ئاقىزماق [آقيزماق] ئېقىتماق، ئاقتۇرماق.

ئاقىل [عاقل] (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، دانىشمەن، ئەقىللىق، دانا. 2) ئەقىل بىلەن ئېيتىلغان، قىلىنغان (ئەرلەر توغرىسىدا):
دۇناكۇن بىر فەيلەسوفۇ ئاقىلى كۆرگەن كىشى،
ئىلغايئالمايدۇر بۇ كۇن مەجنۇن شەيدادىن مېنى.
— ئاتابى.

ئاقىلانە [عاقلانه] (ئە + پ) ئاقىل كىشىلەرگە ئوخشاش ئاقىللارچە ئويلاپ، ئەقىل بىلەن.

ئاقىلە [عاقله] (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، ئەقىللىق، دانىشمەن، دانا (ئايالالار توغرىسىدا).

ئاقىلە زەن [عاقلەزن] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك. 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئايالالار توغرىسىدا).

ئاقىل فەرىب [عاقل فريب] (ئە + پ) 1) دانالىق، ئەپچىللىك، ئۇستىلىق، ماھارەت. 2) يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق، جەزمىيلىك، دىلبەر.

ئاقىل مەرد [عاقل مرد] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك. 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئەرلەر توغرىسىدا).

ئاكا [آكا] چوڭ قېرىندىش، ئاغا.

ئاكە [آكه] «ئاكا» غا قارالسۇن.

ئاكەچە [آكەچە] ئايلا، ئاچا، خانئاچا، ئاغچا؛ (بۇ يەردە «چە» قوشۇمچىسى ئايال جىنسىنى كۆرسىتىدۇ. م: ئاكا ـ ئاكاچە ...).

ئاكچى [آكچى] «ئاكاچە» گە قارالسۇن.

ئاكو [آكو] شەخس، ئادەم، ئىنسان.

ئاكىف [عاكف]1) تەركىدۇنيا بولۇپ ياشىغۇچى، زاھىت، دەرۋىش. 2) ئىخلاسمەن، تەقۋادار، تەڭرىگە چىن دىلىدىن بېرىلىپ ئېتىقاد قىلغۇچى.

ئاگاھ [آگاه] (پ) 1) ئاگاھ، خەۋەردار، ۋاقىپ:
كۆڭۈل دەردىغە بىر دەرمان قىل ئەمدى،
چۇ جانىم دەردىدىن ئاگاھ سەن ـ سەن.
— ئاتابى.
2) ئەقىللىق، پاراسەتلىك؛ ھوشيار؛ زېرەك، سەگەك.
دىل ئاگاھ — كۆڭلى تۇيغان، دىلى سەزگەن.

ئاگاھلىغ [آگاهليغ] «ئاگاھى» غا قارالسۇن:
ئەيلە ئالغايمەن ساڭا ھەمراھلىغ،
ھالەتىمدىن بۇيلە تاپ ئاگاھلىغ.
— ئەۋابى.

ئاگاھۋار [آگاهوار] (پ) ھوشيارلىق بىلەن، ئاگاھلىق بىلەن؛ سەگەكلىك بىلەن.

ئاگاھۋەش [آگاهوش] (پ) 1) خەۋەردارراق، ئاگاھراق. 2) ھوشيارراق؛ ئەقىللىقراق، پاراسەتلىكرەك؛ سەگەكرەك.

ئاگاھى [آگاهى] (پ) ئاگاھلىق، خەۋەردارلىق. 2) ھوشيارلىق، زېرەكلىك، سەگەكلىك.

ئاگەھ [آگه] (پ) «ئاگاھ» قا قارالسۇن.

ئاگەھى [آگهى] (پ) «ئاگاھى» غا قارالسۇن.

ئاگىن [آكين] (پ) 1) تولۇق؛ ئارىلاش. 2) ئەمىشلىك.
گۈل ئاگىن — گۈلدار، بېزەلگەن.

ئاك I [آنكا] 1) ئەقىل، ئىدراك؛ زېھىن؛ پەم. 2) چۈشەنچە، سېزىم. 3) ئاك.

ئاك II [آنكا] ئۇۋ (ئۇۋلانغان ياكى ئۇۋلىنىدىغان جان ـ جانۋارلار).

ئاڭا [آنكا] ئۇنىڭغا، ئۇنىڭدىن:
ئاڭا سوردى: نىچۈكدۇر ئول غەربىيم،
مۇھىببدىن ياد ئېتەرمۇ ئول ھەبىبىم.
— لۇتفى.

ئاڭاچە [آنكاچه] ئاڭغىچە، ئۇنىڭغا قەدەر.

ئاڭدىبان [آنكديبان] ئاسادىپىي، تۈيۈقسىزلا، ئۇشتۇمتۇت.

ئاڭدىماق [آنكديماق] تىڭشىماق؛ پايلىماق، مارىماق:
خىلۋەتدە ئاڭا بۇ نەۋھەلەر ئىش،
ئاڭدىپ ئاناسى كەسىنە ئېرمىش.
— نەۋائى.

ئاڭدىنماق [آنكدينماق] «ئاڭدىماق» قا قارالسۇن.

ئاڭلاماق [آنكلاماق] 1) پەملىمەك، ئەسلىمەك، يادلىماق. 2) ئۇقماق، چۈشەنمەك، سەزمەك، بىلمەك.

ئاڭماق [آنكماق] 1) ئۇقماق، چۈشەنمەك، پەملىمەك. 2) ئەسلىمەك، ياد ئەتمەك:
دۇر تىشىڭۇ گۈل يۈزۈڭنى ئاڭسىپ ئانچە يىغلادىم،
كىم، ماڭا مىلك نەۋھە بىرلە ئەبرى نەيسان يىغلادى.
— سەككاكى.

ئاڭىز [آنكيز] ئېڭىز.

ئال I [آل] 1) ئالدى تەرەپ، ھۇزۇرى. 2) ئۇدۇل، قارشىسى. 3) چېكە، پېشانە. 4) جامال، چىراي:
ئال بىرلە سالدى ئالمە ياڭاقلىق كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقە ئال كۆرەيىن ئانلىق نازۇك ئالىنى.
— سەككاكى.
ئالتىنە — «ئاللىدا» غا قارالسۇن:
بۇ شۇھ بىلە سەن يۈرسەڭ ھەر چەمەن گىچرە،
ھۇر يۈرۈمسگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىنده.
— ئاتابى.
ئاللىدا — ئالدىدا.

ئاللىغە — ئالدىغا:
بەزى ئاللىغە كېلىپدۇر مۇشكىلات،
كىم، سېنىڭ رەئىيڭدىن ئىستەرلەر نىجات.
— ئەۋالى.

ئالىدا — «ئاللىدا» غا قارالسۇن.
ئالىغە — «ئاللىغە» گە قارالسۇن.
ئالىندە — «ئاللىدا» غا قارالسۇن:
ھەر كۆڭۈلكى جان تىلەر ھەم ۋەسلى جانان ئارزۇلار،
ئەھلى ئىشق ئالىندە مۇشىرىكدۇركى، ئىمان ئارزۇلار.
— ئاتالى.

ئال II [آل] (ئە) ھال، قىزىل، قىزىل تۈس، قىزغۇچ:
گۈلىستان زەينى جەمالىڭدىن سېنىڭ،
گۈل خىجىل رۇخسارى ئالىڭدىن سېنىڭ.
— ئەۋالى.

ئال ئەتمەك — قىزىل قىلماق، قىزارتماق.
ئال ئەيلەمەك — «ئال ئەتمەك» گە قارالسۇن.
بادەئى ئال — قىزىل مەي.
ھۇللەئى ئال — قىزىل كىيىم.

ئال III [آل] (ئە) ھىيلە، نەيرەڭ.

ئال IV [آل] (ئە) ئائىلە، خاندان، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداش.
ئالى ئەبا — «ئالى نەبىي» گە قارالسۇن.
ئالى ئەسھاب — سەھابە ئائىلىلىرى، ئەۋلادلىرى.
ئالى رەسۇل — «ئالى نەبىي» گە قارالسۇن.
ئالى نەبىي — پەيغەمبەر ئائىلىسى؛ (مۇھەممەد پەيغەمبەر، قىزى فاتىمە زۆھرا، كۈيئوغلى ھەزرەت ئەلى، ئوغۇللىرى ھەسەن ۋە ھۈسەنلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ئالا [آلا] «ئالاي» غا قارالسۇن.

ئالات [آلات] (ئە) [بىرلىكى: ئالەت] ئەسۋابلار، قوراللار، ياراغلار.
چىننى ئالات — چىنە ئىدىشلار.

ئالا توپىلان [آلا توپىلان] غەلۋە ـ ماجىرا؛ تەرتىپسىز توپىلاڭ؛ تەرتىپسىزلىك، ئالىتوپىلاڭ.

ئالاچوغ [آلاچوغ] چەللە، كەپە، ئۆۋا.

ئالاچوق [آلاچوق] «ئالاچوغ» قا قارالسۇن.

ئالاچى [آلاچى] قاتىل، ئۆلتۈرگۈچى، جان ئالغۇچى، جاللات.

ئالار [آلار] ئۇلار:
مەسىھا خىنجىر ئىدى ئالەمدە جان بەخش،
ئالار ئولدەمدە ـ يۇ، بۇ دەمدە سەن ـ سەن.
— لۇتفى.

ئالارتماق [آلارتماق] ئالايماق، ئالايتماق؛ غەزەپتىن كۆزى قارائغۇلاشماق.

ئالاقماق [آلاقماق] تارمار بولماق، بەربات بولماق؛ بۇزۇلماق.

ئالاڭ [آلاڭ] تۆپىلىك، ئېدىر، داۋان، ئېگىز ـ پەسلىك:
قەتئ قىلغۇنچە رىيا دەشتى ئارا يۈزمىڭ ئالاڭ.
— ئەۋالى.

ئالامان [آلامان] مۇنتىزىم بولمىغان ئەسكەرلەر (پارتىزان).

ئالامانچى [آلامانچى] بۇلاڭچى، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغۇچى؛ باشباشتاق، يارىماس.

ئالاۋ [آلاو] 1) ئوت، يالقۇن، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرغان ئوت:
كۆرۈندى ئالاۋدىن ئاڭا بىر نىشان،
ئانى كۆردى مەجنۇن تاپىپ تازەجان.
— ئا. نىزارى.
2) ئىسسىقلىق، ھارارەت؛ 3) كۆچمە م: غەيرىتى يۇقىرى، جۇشقۇن.

ئالاۋلىماق [آلاولىماق] يالقۇنلىماق، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرماق، كۆيمەك.

ئالاي [آلاى] (پ) بۆلۈنمىگۈچى، مىلىگۈچى؛ بويىغان.
چېھرى ئالاي — يۈزىنى بويىغۇچى؛ ئالدامچى، ھىيلىگەر.
مەي ئالاي — مەي يۇقتان، مەي ئارىلاش.

ئالايىش [آلايش] (پ) بۆلىنىشلىق، ئىپلاسلىق؛ كىرلىك، خىرە.

ئالاڭ [آلاء] (ئە) نازۇنېمەتلەر، يېمەك ـ ئىچمەكلەر، مەئىشەت ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر.

ئالەپكە [آلەپكە] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالەت [آلت] (ئە) «ئالات» قا قارالسۇن.

ئالەم [عالم] (ئە) 1) پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات.
2) بۇ دۇنيا، دۇنيا، ئالەم.
ئالەمى ئافاق — كەڭ دۇنيا:
ئالەمى ئافاقنىمۇ گەرچە تاماشا ئەيلەدىم،
لەبلەرىڭگە گەۋھەرۇ لەئلى بەدەخشان ئوخشاماس.
— سەدائى.
ئالەمى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسى.
ئالەمى فانى — يوقالغۇچى دۇنيا.
ئەھلى ئالەم — ئالەم كىشىلىرى.
پادىشاھى ئالەم — جاھانىڭ شاھى.

ئالەم ئارا [عالم ارا] (ئە + پ) ئالەمنى بېزىگۈچى، دۇنيا زىننىتى.

ئالەم ئاراي [عالم ارای] (ئە + پ) «ئالەم ئارا» غا قارالسۇن.

ئالەم ئەفروز [عالم افروز] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.

ئالەم پەناھ [عالم پناه] (ئە + پ) ئالەمنىڭ (ئالەمدىكى كىشىلەر ۋە مەملىكەتلەرنىڭ) پاناھى.

ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى، ئالەمگە ئىسسىقلىق بەرگۈچى.

ئافتابى ئالەمتاب — 1) ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ 2) كۆچمە م: قۇياش يۈزلۈك گۈزەل.

ئالەمسوز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى:

ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۆڭۈل، ئىمان سوز ھەم.

— نەۋائى.

ئالەمشۇمۇل [عالم شمل] (ئە + پ) خەلقئارا ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيىتى ناھايىتى زور.

ئالەمفۇروز [عالم فروز] (ئە + پ) «ئالەم ئەفروز» غا قارالسۇن.

ئالەم گەرد [عالم گرد] (ئە + پ) دۇنيا كېزەر؛ تېز يۈرەر، چاپقۇر.

ئالەم گەردلىك [عالم گردلیک] دۇنيا كەزمەكلىك، تېز يۈرۈشلۈك، چاپقۇرلۇق.

ئالەمگىر [عالمگیر] (ئە + پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغان، قولىغا ئالغان، ئىشغال قىلغان، جاھانگىر.

ئالەمى كۆبرا [عالم کبرا] (ئە) 1) چەكسىز ئالەم، بۇتكۈل، بارلىق، كائىنات. 2) يۈرەك، دىل.

ئالەمەين [عالمین] (ئە) ئىككى ئالەم (باقىي ۋە فانىي دۇنيا) .

ئالبان [آلبان] زورلۇق بىلەن يۆكلەنگەن مەجبۇرىيەت، سېلىق، ئالۇۋان.

ئالپ [آلپ] باتۇر، قەھرىمان، باھادىر، پالۋان.

ئال تامغا [آل تمغا] قىزىل تامغا، خان يارلىقلىرىغا بېسىلغان تامغا.

ئالتايى I [آلتایی] قىزىل تۈلكە، ئالتاي تۈلكىسى ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن ئىشلەنگەن جۇۋا:

قىزىلگۈل تابى توق ئانچەكى سىماب،
يوق ئالتايىچە يانغان شۇئلەغە تاب.

— نەۋائى.

ئالتۇن بىلكە [آلتون بیلکا] يارلىق، پەرمان، تۈرك شاھلىرىنىڭ يارلىقى.

ئالتۇنلۇغ چىبىن [آلتونلوغ چیبین] تىللا چۈشۈن، يالتىراق چۈشۈن.

ئالتۇن مۇغ [آلتون موغ] كىمخاب، ئالتۇندىن توقۇلغان رەخت.

ئالتۇن ۋەرەق [آلتون ورق] قاشلىق (خال ۋە قاشقا سۈرتىدىغان بىر خىل قارا بوياق) .

ئالچى [آلچی] 1) ئۇشۇق ئويۇندىكى ئۇشۇقنىڭ ئوڭ يۈزىنىڭ ئاسمانغا قاراپ تۇرغان ھالىتى (ئۇتقانغا بېشارەت) . 2) ئەلچى. 3) تاغ چوققىسى. 4) ئۇستۇن، غالىب.

ئالچىق [آلچق] جاسۇس، ئىشپىيون، ئەيىيار.

ئالداراماق [آلداراماق] 1) ئالدىرىماق، ئالمان ـ تالمان ھەرىكەت قىلماق. 2) گاڭگىرىماق؛ ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇماق؛ تەمتىرىمەك.

ئالداغ [آلداغ] ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ.

ئالداغچى [آلداغچی] ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.

ئالداغلىق [آلداغلیق] ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق، مەككارلىق.

ئالغۇن [آلغون] تۆپە، ئېگىزلىك؛ كىچىك تاغ.

ئالغىنچى [آلغینچی] توپلىغۇچى، يىغقۇچى.

ئالقاماق [آلقاماق] دۇئا قىلماق، ماختىماق؛ قوللىماق:

سەندە ناز ئولدى ئەۋايىدا نىياز ئەرمەس ئەجەب،
كىم سەن ئانى قارغىغان سايەسىنى ئول ئالقامىش.

— نەۋائى.

ئالمە باش [آلمەباش] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالۇج [آلوج] ئالۇچا (ئۆرۈككە ئوخشايدىغان بىر خىل مېۋە) .

ئالۇد [آلود] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بۇلغانغان، كىرلەشكەن» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇ باسقان، ئۇيقۇسىزلىق، ئۇيقۇ ئارىلاش.

خۇن ئالۇد — قان ئارىلاشقان، يۇققان، قانلىق، قانغا بويالغان:

ئېردى باشىدىن ئايانى خۇن ئالۇد،
كۆڭۈل ئوتىدىن ئېردى ئاھىدا دۇد.

— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاشقان، زەھەر قوشۇلغان، زەھەرلىك.

مەي ئالۇد — مەي ئارىلاش، مەي يۇققان؛ مەي تەككەن.

ئالۋده [آلوده] (پ) مىلەنگەن، بۇلغانغان، ئىپلاس.
ئالۋده دامەن — 1) ئىپلاس، يارىماس؛ نومۇسسىز، بۇزۇق. 2) ئېتىكى بۇلغانغان.
خاك ئالۋده — توپىغا مىلەنگەن:
يقتمش ثانى ئشق غارەت قىلىپ،
ياتىپ خاك ئالۋده راهمت قىلىپ.
گەردە ئالۋده — چاڭ باسقان.

ئالۋدەلىق [آلودەليق] ئىپلاسلىق، بۇلغانغانلىق، بۇزۇقلۇق.

ئالۋفته [آلفته] (پ) 1) بېرىلگەن، ئاشىق، ھەيران. 2) پەرۋاسىز؛ نازۇك تەبىئەت؛ سەتەك.

ئالۋفتەۋار [آلفتەوار] (پ) ئالىفتىلارچە، ئالىفتىلىق بىلەن ئىش تۇتقۇچى.

ئالىجەناپ [عالى جناب] (ئە) 1) ئالىي پەزىلەتلىك، ئۇلۇغ، ئېسىل. 2) ئالىي ھىممەت. 3) ناھايىتى ياخشى؛ مىسلىسىز.

ئالىفته [آلفته] (پ) «ئالۋفته» گە قارالسۇن.

ئالىم [عالم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇلەما] يۇقىرى ئىلمىي سەۋىيە ئىگىسى، پېتۇك، چوڭقۇر ئىلىملىك.

ئالىمۇلغەيب [عالم الغيب] (ئە) غايىب سىرلارنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: خۇدا.

ئالىن [آلين] پېشانە، ماڭلاي.

ئالىھى [آله] (ئە) تەڭرى، ئىلاھ، خۇدا.
فانۇسى ئالىھى — ئىلاھى پانۇس:
كۆڭلۈمدە چىراغى ئشق ياندۇرماق ئۈچۈن،
گويياكى فانۇسى ئالىھى بولدۇم.

ئالىي [عالى] (ئە) 1) يۇكسەك، يۇقىرى، ئېگىز، بەلەن. 2) ياخشى.
ئالىي بۇرۇج — ئېگىز چوققىلار؛ ئاسمان.
ئالىي جاھ — ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
ئالىي دەرگاھ — يۇقىرى دەرىجىلىك قەسىر، سارايى.
ئالىي سىفات — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك.
ئالىي شان — يۇكسەك مەرتىۋىلىك، ئەك قەدىرلىك.
ئالىي مەقام — يۇكسەك، يۇقىرى دەرىجىلىك.
ئالىي مەكان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
ئالىي نەژاد — يۇقىرى نەسەبلىك، ئالىي جىنسلىق.
ئالىي نىھاد — زاتى ئۇلۇغ.
ئالىي ھەسەب — يۇكسەك پەزىلەتلىك.
فەرمانىي ئالىي شان — ئالىي ۋە مۆتىۋەر پەرمان، پادىشاھلىق پەرمانى.

ئالىيە [عالىيە] (ئە) 1) يۇكسەك، ئۇلۇغ، بۇيۇك (ئايالالارغا قارىتا). 2) ئالىيە (ئىسىم).

ئام [عام] (ئە) ئامما، كۆپچىلىك، ئومۇمىي («خاس» نىڭ قارشىسى):
ئاناي خاسلىق دەئۋىي قىلۇرسەن ياخشىلار،
كۆڭۈلدە ساقلاكسم ئەسرۇ ياماندۇر ئام غەۋغاسى.
— ئاتابى.

ئام بولماق — ئومۇمىي بولماق، كۆپچىلككە يېيىلماق.
بارى ئام — ئومۇمىي رۇخسەت، ئومۇمىي قوبۇل.

ئاماج I [آماج] (پ) نىشان، قارا (ئوق ئېتىپ مەشق قىلىش ئۈچۈن ئورنىتىلغان قارا، نىشان تاختىسى):
سەن بولۇپ تىرتەكنە ئاماجى،
تاپدى ئەلتاق شاھنى راجى.
— كامىل.
ئاماج ئەيلەمەك — مۆلچەرلىمەك، نىشانغا ئالماق، قارىغا ئالماق.

ئاماج II [آماج] يەر ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان بىر خىل سايمان، بۇسۇقا.

ئاماچخانا [آماچخانه] (پ) ئوق ئاتىدىغان جاي، مەشق ئورنى.

ئامادە [اماده] (پ) تەييار، تەييارلانغان:
كى ئامادە قىلدى توي ئەسبابىنى،
زىيادەتكە ئاچتى ھەم ئەۋزابىنى.
— ئا. نىزارى.
ئامادە ئەتمەك — «ئامادە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئامادە ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.
ئامادە تۇتماق — تەييارلىماق؛ تولدۇرماق؛ ئورنىغا قويماق.
ئامادە قىلماق — «ئامادە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئامال [آمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئۈمىدلەر، تىلەكلەر، ئىستەكلەر، غايىلار.

ئامان [امان] (ئە) ساق ـ سالامەت، ئامان ـ ئېسەن.

ئامەد [امد] (پ) ئامەت، تەلەي؛ بەخت؛ تەقدىر.

ئامراغ [امراغ] يېقىن، ئۇلىپەت.

ئامراق [آمراق] «ئامراغ» قا قارالسۇن.

ئامىە [عامه] (ئە) «ئام» غا قارالسۇن.

ئامۇ [آمو] ئامۇ دەريا.

ئامۇدە [آموده] (پ) 1) تۆلەم، تۆلىتىلگەن. 2) بېزىتىلگەن؛ يېپقا تىزىلغان (لەئل ۋە گۆھەر ھەققىدە).

ئامۇرزىش [آمرزش] (پ) «ئامرزىش» قا قاراڭ.

ئامۇرزىگار [آمرزگار] (پ) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى، كەڭچىلىك قىلغۇچى.

ئامۇز [آموز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئۆگەنگۈچى، بىلگۈچى، بىلەرمەن، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىلىم ئامۇز — بىلىم ئالغۇچى، ئىلىم ئۆگەنگۈچى.

ئامۇزگار [آموزكار] (پ) 1) ئۆگەتكۈچى، 2) تەجرىبىكار، بىلىمدان:

ھەرنەكىم كۆردى ئاتامدىن رۇزگار،
ھەم ئانى بولدى ماڭا ئامۇزگار.

— نەۋايى.

ئامى [عامى] (ئە) ساۋاتسىز، ئوقۇمىغان؛ ئاۋام.

ئامىختە [آميختە] (پ) ئارىلاش، ئارىلاشتۇرۇلغان، بىرىكتۇرۇلگەن، قوشۇلغان.

ئامىر I [آمر] (ئە) ئەمر قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى؛ ھۆكۈمدار.

ئامىر II [عامر] (ئە) ئاۋات، گۈللەنگەن، مەمۇرلۇق.

ئامىرزىش [آمرزش] (پ) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، كەڭچىلىك قىلىش.

ئامىز [آميز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بىرىككەن، قوشۇلغان، مىلەنگەن، . . . لىق، . . . دار» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

خۇن ئامىز — قانلىق، قانغا مىلەنگەن، قان ئارىلاش:

كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۇر ئەندەلىپ،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.

— ئا. نىزارى.

رەڭ ئامىز — رەڭدار، پارلاق.

ئامىزىش [آميزش] (پ) ئارىلىشىش، بېرىش ـ كېلىش.

ئامىل I [عامل] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىشلىگۈچى، ئىشچى. 2) ئەمەلدار، ھاكىم.

ئامىل II [عامل] (ئە) سەۋەب.

ئامىن [آمين] (ئە) پاتىھەدە: «ئىلاھا شۇنداق بولسۇن، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، دۇئايىمىزنى قوبۇل قىلىڭ» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان دۇئا ئىبارىسى.

ئان [آن] (پ) ۋاقىت، پەيت، لەھزە، دەم.

بىر ئان — بىردەم.

ئانت [آنت] ۋەدە، قەسەم:

ئانت ئىچىپسەن گويىياكىم ئەھدۇ ھۆسنۈڭدە بېگىم،
قىلماغايسەن بىر جەراھەتلىك كۆڭۈل دەرمانىنى.

— لۇتفى.

ئانتخور [آنت خور] قەسەمخور.

ئانجاق [آنجاق] شۇنچە، شۇنچىلىك:

لۇتفى سۆزىنىڭ لۇتفىنە تەبئىڭ يېتەر، ئانجاق،
ئەھسەنتەكى، مەھبۇبى سۇخەندەن يېتىلىپسەن.

— لۇتفى.

ئانچە [آنچە] بىرمۇنچە، شۇنچە، خېلى:

قىلىپ رەئنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلادىم،
كۆزۈمنىڭ جۇيبارى ئىچرە سەرۋى تا رەۋان بولدى.

— سەككاكى.

ئانچىنان [آنچنان] شۇنچە، شۇنچىلىك؛ شۇنىڭغا قەدەر، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ خېلى، خېلىلا: *بۇ ئوتنى كۆرۈپ شاد ئولۇپ ئانچىنان، كى ئول شۇئلە — سارىغە بولدى رەۋان.*

— ئا. نىزارى.

ئاندىماق [آنديماق] «ئاڭدىماق» قا قاراڭ.

ئانقەدەر [انقدر] شۇ قەدەر، شۇنىڭغا قەدەر، شۇ چاغقىچە.

ئاھ [اه] 1) مېھىر، خۇشاللىق، سېغىنىش قاتارلىق ھېس ـ تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ. 2) دەرد ـ ئەلەم، نالە ـ پىغان ۋە ئېچىنىش تۇيغۇسىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاھى ئاتەشبار — ئوت چاچقۇچى ئاھ:

ئاھى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ھەسرەتلىك ئاھ.

ئاھى دىلسوز — دىلنى كۆيدۈرگۈچى ئاھ:

ئاھى سەخت — قاتتىق ئاھ:

گورىستانغا بارماق ئىدى ئىككى ۋەقت،
پىغان ـ نەۋھە ئەيلەپ ئۇرۇپ ئاھى سەخت.

— ئا. نىزارى.

ئاھى سەرد — سوغۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ تارتىش:

كۆرۈپ لەيلى ئولدەم چېكىپ ئاھى سەرد،
قىزىلگۈل يۈزى ئىشقىدىن بولدى زەرد.

— ئا. نىزارى.

ئاھە [اَھە] پولاتتىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىدىن بىرى.

ئاھەڭ I [آھنك] (پ) 1) قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش. 2) باشلاش. 3) يۆنىلىش.

ئاھەڭ II [آھنك] (پ) رەۋىش، تەرز، يوسۇن؛ ئوخشاش، كەبى.

ئايىنە ئاھەڭ ئەينەككە ئوخشاش، ئەينەكتەك.

ئاھەڭ III [آھنك] (پ) ئاھاڭ، كۈي، تاۋۇش ئېقىمى.

ئاھەن [آھن] (پ) تۆمۈر.

ئاھەن پارە — پارچە تۆمۈر.

ئاھانجامە [آھن جامە] (پ) تۆمۈرتون؛ تۆمۈرچىلەر

ئىش كېيىمى.

ئاھەنرەبا [آھن ربا] (پ) 1) ماگنىت. 2) كۆچمە م: ئۆزىگە تارتقۇچى، جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

ئاھەنگەر [آھنكر] (پ) تۆمۈرچى.

ئاھەنگۇداز [آھن كداز] (پ) 1) تۆمۈر تاۋلىغۇچى، تۆمۈرچى. 2) تۆمۈر (چويۇن) نى ئېرىتىدىغان ئوچاق.

ئاھەنىن [آھنين] (پ) تۆمۈردىن ئىشلەنگەن.

ئاھەنىن چەك [آھنين چنک] تۆمۈر پەنجە، پەنجە، پەنجىلىك؛ ناھايىتى كۈچلۈك.

ئاھەنىن دىز [آھنين دز] (پ) پولات قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

ئاھۇ I [آهو] (پ) كېيىك.

ئاھۇ II [آهو] (پ) ئەيب، گۇناھ.

ئاھۇئەفغان [اهوافغان] ئاھ ـ پىغان، ناله ـ پىغانلار:

تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۈچۈن جاندىن كى باقماق ئىنتىزارىمغە.

— ئا. نىزارى.

ئاھۇبەچچە [آهوبچه] (پ) كېيىك بالىسى (ئوغلىقى).

ئاھۇبەررە [آهوبره] (پ) «ئاھۇبەچچە» گە قارالسۇن.

ئاھۇچەشىم [آهوچشم] (پ) بوتا كۆز.

ئاھۇزار [آهوزار] (پ) «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇفىغان [آهوفغان] «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇگىرلىك [آهوكيرليک] ئەيب تاپاقلىق، ئەيب ئىزدەمەكلىك.

ئاھۇنالە [آهوناله] «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇۋاۋەيلا [آهوواويلا] (پ) ئاھ، ئېھ، ۋاي (ھەسرەت چېكىش، ئازابلىنىشقا ئوخشاش ئىچكى ھېس ـ تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ).

ئاھۇۋاۋايلا! كۆرۈڭ، بىزلەرنى شەيدا قىلدى ئىشق،
سىررىيو پىنھانلارىم بىر ـ بىر ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.

— سەدائى.

ئاھۇيى خوتەن [آهوىختن] خوتەن كېيىكى.

ئاھۇيى مۇشك [آهوىمشک] (پ) ئىپار كېيىك:

ئايا دىلبەر ئاگەر كۆرسەڭ ئەمەس ھەر ياسىمەن ھاجەت،
يەنە بىر ئۇۋە ـ ئەنبەر ئاھۇيى مۇشك خوتەن ھاجەت.

— سەدائى.

ئاھىستە [آهسته] (پ) 1) ئاستا، تىنچسىز. 2) ئالدىرىماستىن. 3) بىلىنەر ـ بىلىنمەستىن، سەل ـ پەل. 4) ھودۇقماستىن، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن. 5) بىلدۇر-مەي، بىلىندۇرمەي، ئاشكارا قىلماي، يوشۇرۇنچە. 6) ئېھ-تىياتلىق بىلەن، ئاۋايلاپ، ئاستاغىنە.

ئاھىستە ـ ئاھىستە [آهسته آهسته] (پ) ئاستا ـ ئاستا، تىنچسىز، تىنچ، جىمجىت، يەڭگىل:

تۇن ئاقشام كەلدى كۆلبەمگە مېنىڭدەك دىلرەبا يالغۇز،
كۆرۈپ ئاھىستە ـ ئاھىستە ئانىڭدەك بىر سەفا يالغۇز.

— سەدائى.

ئاھىستە خو(ي) [آهسته‌خو (ى)] (پ) سىپايە، سىلىق، نازاكەتلىك، ئەدەپلىك.

ئاھىستەرەۋ [آهسته‌رو] (پ) ئاستىلىق، سۈسلۇق؛ ئاستا، سۈس (يول ماڭغاندىكى ھەرىكەت)، روھسىز:

ئەي ئەجەل! ئاھىستە رەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلىمدىك،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمدىك.

— ئا. نىزارى.

ئاۋ [او] شىكار، ئوۋ:

كۆزى ـ قاشىنىدىن ئوق ـ يانى كېتەرمىس،
كۆڭۈللەر قۇشلارىن ئاۋلار ھەمىشە.

— ئاتايى.

ئاۋارە [اواره] (پ) 1) سەرگەردان؛ 2) بەختسىز؛ 3) ماكانسىز:

بىر كۆرۈپ بىچارەلىك بىرلە بولۇپ مەجنۇن سۈيەت،
يۈرگەن ئاۋارە بولۇپ بى خانىمانىم قايدا سەن؟

— ئا. نىزارى.

ئاۋازە [آوازه] (پ) 1) خەۋەر، دېرەك. 2) داڭق، نام، شۆھرەت:

چىقمادى ئاۋازەئى ئۈمىر ئىچىدە سەندىن ئەغنىيا،
ھاتەمى تەيدەك جەھانگىر ئولغالى ئېھسان كېرەك.

ئاۋان [اوان] (ئە) [بىرلىكى: ئان] ۋاقىتلار، زامانلار، دەۋرلەر، چاغلار.

ئاۋخ [اوخ] ئا! ۋاي! ئاھ ـ ۋاھ! (ئۇندەش سۆز).

ئاۋەر [آور] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «كەلتۈرىدىغان، كەلتۈرگەن، كەلتۈرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

پەيام ئاۋەر — خەۋەر كەلتۈرگۈچى.

رەشك ئاۋەر — قىزغانچۇقلۇق.

نۇكتە ئاۋەر — 1) چوڭقۇر مەنىلىك. 2) پاساھەتلىك. 3) چىرايلىق سۆزلىگۈچى، ياخشى جاۋاب قايتۇرغۇچى.

ئاۋەردە [آورده] (پ) كەلتۈرۈلگەن.

ئاۋۇرنىماق [آورنماق] 1) ئىتتىرىلمەك. 2) بىر نەرسىگە قول تەگكۈزمەك. 3) تېپىنماق.

ئاۋۇتماق [اووتماق] 1) يىغدىن توختاتماق، تەسەللى بەرمەك:

ئەل ئارا شۆھرەت فەساھەتتىن بولۇپ،
نۇكتە بىرلە غەملىك ئەلنى ئاۋۇتۇپ.

— نەۋابى.

ئاۋۇچ [آوج] 1) ئوچۇم، چاڭگال؛ سىقىم، ئالىقان. 2) چاۋاك.

ئاۋۇچ ئاچماق — چاڭگال ئاچماق.

ئاۋۇچ خاك — (بىر) سىقىم تۇپراق.

ئاۋۇچ قاقماق — چاۋاك چالماق:

كىرگامىز ئول شەھ يولىغە جان بىلە،
جان ئاۋۇچلاپ دىيدەئى گىريان بىلە.

— نەۋابى.

ئاۋۇچلاماق [آوجلاماق] ئوچۇملىماق، سىقىملىماق.

ئاۋۇرت [آورت] قۇۋۇز.

ئاۋۇنتۇرماق [آوونتورماق] «ئاۋۇتماق» قا قاراڭ.

ئاۋىز [آويز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئېسىلغان، ئېسىقلىق» قا ئوخشاش مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

دەست ئاۋىز — 1) قولدا ئېسىلغان. 2) ۋاستە؛ قۇتۇلۇش ۋاستىسى. 3) سوۋغا، ھەدىيە.

ئاۋىزە [آويزە] (پ) 1) ئېسىلغان، ئېسىقلىق، ئاسما. 2) ھالقا، ئىسىرغا، زىرە.

ئاۋىزە قىلماق — ئاسماق، ئېسىپ قويماق، تاقاپ قويماق.

ئائىد [عائد] (ئە) تەئەللۇق، دائىر، تېگىشلىك.

ئائىدە [عائدە] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋائىد] تېگىشلىك، باغلىق بولغان (بىرەر نەرسىگە).

ئائىلە [عائلە] (ئە) 1) خوتۇن. 2) ئاتا ـ ئانا ۋە بالا ـ چاقىلار.

ئائىنە [آئينە] (پ) «ئايىنە» گە قاراڭ.

ئايا [آيا] (پ) 1) ئەي! . . . ھەي! . . . 2) سوراق ۋە ئەجەبلىنىشنى بىلدۇرگۈچى ياردەمچى سۆز: «ئەجەبا، ئۇنداقتا؛ ياكى، بەلكى، ئېھتىمال» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئايا بىلمەي — نېمە دېيىشنى بىلمەي.

ئايامەھۋەشا — ئەي ئاي يۈزلۈك!

ئايات [آيات] (ئە) [بىرلىكى: ئايەت] 1) نىشانلار، بەلگىلەر. 2) قۇرئان جۈملىلىرى:

جەمالىڭ مۇسھەفىنىڭ ئاياتىدىن،
ھەدىسى يۈسۈفى كەنئان بولۇپدۇر.

— ئاتابى.

ئاياتى شىفا — شىپا بەخش ئايەتلەر.

ئاياتى مۇبىن — بايان ئەتكۈچى ئايەتلەر.

ئاياز [آياز] 1) ئوچۇق ھاۋا، ئايدىڭ. 2) كېچىنىڭ سوغۇقى. 3) كۆچمە م: ئادىللىق:

سەيد بى پەرۋا يۈرۈرگە شەھبازى بولماسا،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.

— زەلىلى.

ئاياغ [آياغ] «ئاياق» قا قاراڭ.

ئاياق [اياق] 1) قەدەھ، قاچا، كاسا، جام. 2) ئاياغ، پۇت.

دەۋىر ئاياقى — ئايلانغۇچى قەدەھ، دەۋر قەدەھى:

تۇتار ئېردى ساقىي دەما ـ دەم ئاياق،
بولۇپ مەست، ھېچكىم ئەمەس ئاندا ساق.

— ئا. نىزارى.

ئاياقچى [آياقچى] 1) شاراب قۇيغۇچى، قەدەھ تۇتقۇچى، ساقىي. 2) مەي ساتقۇچى:

ئاياقچى ماڭا جام قىل مەرھابا،
ئانى نۇش ئېتىپ ئۆزنى ئەيلەي فەنا.

— ئا. نىزارى.

ئايالغۇ [آيالغو] «ئەيالغۇ» غا قاراڭ.

ئايان [آيان] (ئە) كەلگۈچى.

ئايان بولماق — كەلمەك.

ئايەندە [آيندە] (پ) 1) كەلگۈچى، كېلىدىغان؛ كېيىنكى؛ 2) كېلەچەك، كەلگۈسى.

خۇش ئايەندە — خۇش كەلگۈچى؛ يېقىملىق، گۈزەل تۇيۇلغۇچى.

ئولكى يىقمايدۇر ۋۇجۇدى قەسىرىن ئىشق ئايەندەئى،
ۋەسلى خىلۋەتگاھ دىۋارىنى بۇنياد ئەتمەسۇن.

— مەھزۇن.

ئايتمان [آيتمان] ئېيتمايمەن.

ئايدىن [آيدين] ئايدىڭ (كېچە).

ئايرو [آيرو] 1) ئايرىم، ئۆزگە، بۆلەك، باشقا؛ جۇدا. 2) ئايرىلىپ، ئايرىپ.

سەندىن ئايرو — سەندىن باشقا، سېنىڭسىز:

ئاندىن ئايرو ئاشىقۇ دىۋانەمەن،
ئەقلۇ ھۇشۇ سەبردىن بىگانەمەن.

ئايرى [آيرى] باشقا، غەيرىي؛ بۆلۈنۈش، تەقسىملىنىش، چېچىلىش.

ئايرى ـ ئايرى [آيرىآيرى] باشقا ـ باشقا.

ئايرىلىق [آيريليق] ئايرىلىش، پىراق، ھىجران.

ئاي زەۋرەقى [آىزورقى] ئېگىلگەن قېيىققا ئوخشاش، ئىنچىكە يېرىم ئاي شەكلى.

ئايىردۇك [ئەيىردوك] ئايرىسۇن.

ئايىرماق [ئەيىرماق] ئايرىماق، ئايرىلماق، تەقسىملەمەك؛ چاچماق.

ئايرمان [ئەيرمان] ئايرىمايمەن.
ئايرمان ساچىمنى بەندىدىن مەن كۆتكۈلىنى.
— نەۋايى.

ئايىقماق [ئەيقماق] 1) ھېيىقماق. 2) ھوشيار تۇرماق.

ئايىلدۇرماق [ئەيلدورماق] 1) ئايرىلدۇرماق. 2) ھوشيار قىلماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك.

ئايىلماق [ئەيلماق] ھوشيارلانماق، ھوشىغا كەلمەك، ئۆزىگە كەلمەك؛ تۇزۇلمەك.

ئايىم [ئەيىم] 1) نازىنىن، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، بەرنا. 2) يۇقىرى تەبىقە ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ئايال ۋە قىزلارنىڭ ئىسمىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن قوشۇلىدىغان نام. 3) ئانا:
دەۋلەتخۇدىن كۆككە يەتتى بارچە قۇللارنىڭ باشى،
ئۇشبۇ نەتالىسىدۇر ئايىم بىزگە يەتسەك تالىڭ ئاتار.
— ئاتايى.

ئايىن I [ئەيىن] (پ) 1) رەسىم، ئادەت، قىلىق، رەۋىش؛ تەرز، تەرتىپ، ئۇسۇل، مۇراسىم. 2) ئوخشاش، كەبى.
ئايىنە ئايىن — ئەينەككە ئوخشاش.
ئايىنى داد — ئادالەت رەسمى.
ئايىنى فەساھەت — پاساھەت رەۋىشى.
ئايىنى فەنا — پانىيلىق تەرزى.
ئايىنى قەتلۇگىن — ئۇرۇش، ئۇلتۇرۇش ئادىتى.
ئايىنى ھەرب — ئۇرۇش تەرتىپى.
ئايىنى ۋىفان — مۇھەببەت بىرىكىش.
شاھلىق ئايىنى — شاھلىق قائىدە ـ يوسۇن:
شاھلىق ئايىنىغە راجىئ بولاي،
ئۆزگە شەھگە نە ئۇچۇن تابىئ بولاي.
— نەۋايى.
گەۋھەر ئايىن — گۆھەردەك، گۆھەرگە ئوخشاش.

ئايىن II [ئەيىن] (پ) 1) زىننەتلىمەك، بېزىمەك، ياسىماق پەردازلىماق. 2) ياسانماق. 3) رەتلىمەك.

ئايىننەما [ئەيىنەما] (پ) چىرايلىق بېزەلگەن.

ئايىنە [ئەيىنە] (پ) ئەينەك:
ئايىنەئى باسەفا — يورۇق، نۇرلۇق ئەينەك.
ئايىنە سېنىمنىڭ يۈزۈڭ كۆرۈبان،
لاپ ئۇرسا يۈزۈندە يوق سەفاسى.
— سەككاكى.

ئايىنە بەند [ئەيىنەبند] (پ) زىننەتلەش، بېزەش؛ ياساش، پەردازلاش:
دىلئارانى ئاندىغ تۇتۇپ ئەر جۇمەند،
شەھەرنى تەمام ئەتتى ئايىنە بەند.
— ئا. نەزارى.

ئايىنەدار [ئەيىنەدار] (پ) ئەينەك ساقلىغۇچى، ئەينەك تۇتقۇچى:
لېكىن ئولمىش كۆزلەرىمدە گەرچە مەن خەففاش ئەمەس،
ئۇيلە ئالەم قارا كىيىم يەلداغەدۇر ئايىنە دار.
— تەجەللى.

ئايىنە سان [ئەيىنەسان] (پ) ئەينەكتەك، سۇزۇك.

ئايىنە فام [ئەيىنەفام] (پ) «ئايىنە گۈن» غا قارالسۇن:
رەھىم ئېيتىپ ھالىمغە ئول، باشىم قۇچاغىغە ئالىپ،
تۇتسە يۈزىنى نەفىس تەھقىقىغە ئايىنە فام.
— مەھزۇن.

ئايىنەكىردار [ئەيىنە كىيردار] (پ) «ئايىنە سان» غا قارالسۇن.

ئايىنە گۈن [ئەيىنەگون] (پ) ئەينەك رەڭ، ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش، يالتىراق، سۇزۇك.

ئايىنە ۋار [ئەيىنەوار] (پ) ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش:
ئول قىلىبان جىلۋەئى ھۇسن ئاشكار،
سەن كۆڭۈل بىرلە ئاڭا ئايىنەۋار.
— نەۋايى.

ئە

ئەئادىي [اعادى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇۋ] دۇشمەنلەر.

ئەئالىي [اعالى] (ئە) [بىرلىكى: ئالى] يۇقىرى دەرىجىلىكلەر، يۇقىرى تەبىقىدىكى ئادەملەر، ئۇلۇغلار، ئالىي زاتلار.

ئەئەزز [اعز] (ئە) ئەڭ ئەزىز، ئەڭ ئىززەتلىك، ئەزىزراق.

ئەئەززى ئەسھاب — سۆھبەتداشلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى.

ئەئەززى ئەھباب — دوستلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى، ھۆرمەتلىكى.

ئەب [اب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبائ] ئاتا، پەدەر:

«ئاتاڭ ئايۇ ئاناڭ خۇرشىد ئىدى ئەركىنكى سەن تۇغدۇڭ، ۋەلې ھۆسنۇ لەتافەتدە نې ئەب ئوخشار ساڭانى ئۇمم.»

— نەۋايى.

ئەبا [عبا] (ئە) دەرۋىش ۋە قەلەندەرلەر كىيىدىغان، يۇڭ چەكمەندىن تىكىلگەن كالتا، يەڭسىز ئۇست كىيىم (يېپىنچا).

ئەبابىل [ابابيل] (ئە) تاغ قۇشى؛ ئۇزۇن قانات، قارلىغاچلار.

ئەباتىل [اباطيل] (ئە) 1) ئىغۋا، ئۇششاق سۆز، پىتنە ـ پاسات، پىتنە ـ ئىغۋا، مىش ـ مىش گەپ، ئۆسەك سۆز، سۆز ـ چۆچەك، قۇرۇق گەپ؛ 2) «باتىل» غا قاراڭ.

ئەبائ [اباء] (ئە) رەت قىلىش، باش تارتىش.

ئەبەد [ابد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئاباد] پايانى يوق كېلەچەك زامان («ئەزەل» نىڭ قارشىسى): مەڭگۈلۈك؛ ئەبەدىي؛ دائىمىي؛ ئەبەد؛ چەكسىزلىك، دائىملىق.

ئەبەد نۇقتەسى — يېگانە خال، گۈزەللىكنىڭ دائىمىي ۋە ئۆزگەرمەس بەلگىسى.

ئەبەد ھەيات — تۇگىمەس، مەڭگۇ ھايات.

ئەبەد ئۇمەرى — تۇگىمەس، باقىي ئۆمۈر.

ئەبەدا [ابدا] (ئە) دائىما، ھەمىشە.

ئەبەدۇلئەبەد [ابدالابد] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ئەبەدىي؛ ئاخىرى، پايانى يوق؛ ئۇزلۇكسىز، چەكسىز.

ئەبەدىي [ابدى] (ئە) دائىمىي، دائىملىق، مەڭگۈلۈك.

ئەبەس [عبث] (ئە) بىھۇدە، پايدىسىز، ئورۇنسىز، كېرەكسىز، بىكار، بىكارغا:

ئەبەس بىرلە دىلنى بېرىپ دەھرىگە،
كىمە ئۆزرە چىقتۇق تۇشۇپ بەھرىگە.

— ئا. نىزارى.

ئەبەن [اباً] (ئە) «ئەبەن ئەن جەددەن» گە قاراڭ.

ئەبەن ئەن جەددەن — ئاتا بوۋىدىن تارتىپ، بوۋىدىن بوۋىغا، نەسلىدىن نەسلىگە (قالغان).

ئەبەۋى [ابوى] (ئە) ئاتا:

رىزا بولسا فەرزەندلەردىن ئەبەۋى،
تۇغار باشىغە بەختنىڭ كەۋكەبى.

— ئا. نىزارى.

ئەببەدەت [ابدت] (ئە) «ئەببەدەت ئەھسانەھۇ» غا قاراڭ.

ئەببەدەت ئەھسانەھۇ — ياخشىلىقنى (ئېھسانلىرىنى) ئەبەدىيلەشتۈرسۇن، ياخشىلىقى (ئېھسانى) ئەبەدىي بولسۇن! (دۇئا).

ئەبتەر [ابتر] (ئە) 1) كالتە، قىسقا، ئۇزۇلگەن؛ خۇنۇك، نۇقسانلىق. 2) ئەرزىمەس، كېرەكسىز، بىكار، پايدىسىز. 3) تىنچسىز. 4) ۋەيران، خاراب:

ئۆلۈمغە چارە يوقدۇر ئەي بەرادەر،
ئۆلۈم ۋەھىمىدە ھەرجان بۇلغاي ئەبتەر.

— خەراباتى.

5) خەستە، ناتىۋان. 6) پەرىشان، بەختسىز:

سۇنبۇل ئولسۇن يا زىرە يا زەئفران يا ئۇدكىم،
بارچەنى ئەبتەر قىلۇر ئول سۇنبۇلى ئەنبەر شىكەن.

— گۇمنام.

7) ئارۇز ئىلمىدىكى بىر خىل ئاتالغۇ.

ئەبتەر شېۋە [ابتر شيوه] (ئە + پ) ھەردەم خىيال.

ئەبتەرۋەش [ابتروش] (ئە + پ) بەختسىزرەك، خارابلاشقاندەك، پەرىشانغا ئوخشاش.

ئەبتەرىي [ابترى] (ئە + پ) 1) ئەڭ بەختسىز؛ دىۋانە؛ 2) ئەخلاقسىز.

ئەبجەد [ابجد] (ئە) قەدىمكى ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سىرە (تەرتىپ) كۆرسەتكۈچى سەككىز ئۇيدۇرما سۆزنىڭ بىرىنچىسى ۋە شۇ ئويدۇرما سۆزلەر مەجمۇئەسىنىڭ نامى (بۇنىڭدىكى ھەربىر ھەرپ بەلگىلىك سان قىممىتىگە ئىگە). ئەرەبچە تەرتىپى، ئەبجەد ھېسابىغا ئوخشاش.

تەختەئى ئەبجەد — ئەبجەد تاختىسى:
ئەيلەر مېنى لەۋھى قەلەم سىرىدىن ئاگاھ،
ئىلكىمگە ھەنۇز ئالمايىن ئول تەختەئى ئەبجەد.
— زەلىلى.

ئەبجەدخان [ابجدخوان] (ئە + پ) مەكتەپكە يېڭى كەلگەن بالا، ئېلىپبەنى ئۆگىنىشكە باشلىغان ئوقۇغۇچى.
تىغلى ئەبجەدخان — ئەبجەد ئۆگەنگۈچى بالا.

ئەبد [عبد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبىد/ ئىباد] قۇل، بەندە.

ئەبدال [ابدال] (ئە) 1) ۋەلىيلىكنىڭ (ئەۋلىيالىقنىڭ) بەلگىلىك بىر دەرىجىسىگە ئېرىشكەن كۆرۈھ؛ ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار. 2) تائەت ـ ئىبادەت قىلغۇچىلار، دەرۋىشلەر؛ 3) قەلەندەر، دېۋانە.

ئەبدالۋەش [ابدال وش] (ئە + پ) ئەۋلىيا تەبىئەت؛ دەرۋىش سۈپەت؛ قەلەندەر سۈپەت.

ئەبدان [ابدان] (ئە) [بىرلىكى: بەدەن] بەدەنلەر، تەنلەر، كىشىنىڭ ھەممە ئەزاسى.

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.
ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى، قانتىق يامغۇر:
تۆكۈپ ئەشكىنى ئەبرى باران كەبى،
ئاقىپ ياشلار لەئلى رۇمان كەبى.
— ئا. نىزارى.
ئەبرى بەلا — بالا بۇلۇتى، ئاپەتلىك بۇلۇت، پالاكەت بۇلۇتى.
ئەبرى بەھار — باھار بۇلۇتى؛ كۆكلەم بۇلۇتى:
چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۇار،
بەلا ياغدۇرۇپ مىسلى ئەبرى بەھار.
— ئا. نىزارى.
ئەبرى بەھاران — «ئەبرى بەھار» غا قارالسۇن.
ئەبرى بەھاري — كۆك يېغىن بۇلۇتى.
ئەبرى پۇربا — «ئەبرى بەھاري» غا قارالسۇن.
ئەبرى خىرام — بۇلۇتقا سەكرەيدىغان؛ بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.
ئەبرى رەھمەت — رەھمەت يېغىنىنى كەلتۈرىدىغان، بەھرىمەن قىلىدىغان بۇلۇت.
ئەبرى غۇررام — گۈلدۈرماملىق بۇلۇت.
ئەبرى قىيرمانەندە — قارا بۇلۇت.
ئەبرى كافۇربېز — قار ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.
ئەبرى كەرەم — كەرەم بۇلۇتى؛ ساخاۋەت بۇلۇتى.
ئەبرى گەۋھەربار — 1) گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت. 2) ساخاۋەتلىك كىشى، مەنپەئەتدار ۋە بەھرىمەن قىلغۇچى شەخس.

ئەبرى گەۋھەر سەنج — گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.
ئەبرى گىريان — ياش تۆككۈچى بۇلۇت:
ئىشق بەھرىدىن ۋۇجۇدۇم قەترەلەر جەزب ئەتمەسە،
نې ئۈچۈن ئۇششاق ئىچىدە ئەبرى گىرياندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
ئەبرى مۇتىر — يامغۇر بۇلۇتى؛ كۆپ يېغىنلىق بۇلۇت.
ئەبرى نەۋبەھار — باھار مەۋسۈمىنىڭ باشلىنىش دەۋرىدىكى كۆك يېغىن بۇلۇتى.
ئەبرى نەيسا — «ئەبرى بەھار» غا قارالسۇن.
ئەبرى ھەسرەت — زەردە يەتكۈزگۈچى، ھەسرەت بۇلۇتى.
ئەبرى ئىسھان — كۆچمە م: سېخىيلىق، مەردلىك، ياخشىلىق، ئالىيجانابلىق بىلەن ساخاۋەت قىلغۇچى.

ئەبرار [ابرار] (ئە) ياخشىلار، ياخشىلىق بىلەن تونۇلغانلار، پاك كىشىلەر، ياخشىلىق ئىگىلىرى، ئەدەپ ـ ئەخلاقلىقلار.

ئەبر ئاسا [ابرآسا] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

ئەبرەس [ابرص] (ئە) 1) بەدىنىگە ئاق چۈشكەن؛ تېرىسى ئاقارغان. 2) پېسە كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئادەم.

ئەبرەش [ابرش] (ئە) 1) قىزىل ئالا ياكى قارا ئالا تۈس. ئاق ۋە قىزىل رەڭ ئارىلاش، رەڭگارەڭ. 2) ئالا ـ بۇلا ئات، خالدار ئات:
تاڭ يوقىكى ئۈزگە مەھۇش ھەر نەچچە بولسە دىلكەش،
سەكرەتكەنىدە ئەبرەش گەر بولسە پايمالسىڭ.
— مەھزۇن.

ئەبرخىرام [ابرخرام] (پ) بۇلۇتقا ئۇرلەيدىغان (سەكرەيدىغان)، بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.

ئەبركەف [ابركف] (پ) كۆچمە م: قولى ئوچۇقلۇق، سېخىيلىق.

ئەبركىردار [ابر كردار] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش، بۇلۇتلۇق.

ئەبرۇ [ابرو] (پ) قاش:
مۇھەببەت ياسىدىن كىرپىك بىس ئوقىنى بەلەند ئەتتى،
سېنىڭ جانىمنى قۇربان ئەتكەلى پەيۋەستە ئەبرۇيى.
— زەلىلى.
كەمان ئەبرۇ — قېشى كامانەك، ئەگمە قاش، قايرىلما قاش.

ئەبرىشىم [ابريشيم] (پ) 1) يىپەك. 2) يىپەك گەزلىمە، شايى.

ئەبكار [ابكار] (ئە) [بىرلىكى: بىكر] قىزلار؛ يېڭى، تازا، نازۇك.

مەئنى ئەبكارى — كۆچمە م: نازۇك پىكىرلەر، ساپ پىكىرلەر.

ئەبكەم [ابكم] (ئە) 1) تىلسىز، كېكەچ: گاچا. 2) لال (ئىجالەتتىن تىلى تۇتۇلغان، دۇدۇقلىماق).

ئەبكەم قىلماق — ئىجالەت قىلماق، كېكەچلەندۇرمەك.

ئەبكەملىق [ابكم ليق] تىلسىزلىق؛ كېكەچلىك؛ لال بولماق؛ ئاجىزلىق.

ئەبلەغ [ابلغ] (ئە) ئەقىل بالاغەتلىك؛ بالاغەتلىكرەك، پىتۈكرەك.

ئەبلەق [ابلق] (ئە) 1) ئالا ـ بۇلا، ئاق ـ قارا تۈس. 2) ئالا پوستىن. 3) يۈگلىرى ئالا يوللۇق ئات، ئالا ـ چىپار ئات، زىرائە. 4) كۆچمە م: كېچە ـ كۈندۈز، دەۋر.

زەمانە ئەبلەقى — كېچە ـ كۈندۈز:

زەمانە ئەبلەقى قالغاي رەۋىشدىن،
گۈل ئاشۇبى زەمان سەكرەتسە ئەبرەش.

— نەۋايى.

ئەبلەھ [ابله] (ئە) نادان، تەنتەك، ئەقىلسىز؛ پەمسىز، دۆت، ئەخمەق:

خەلقىغە مەردۇد ئەبلەھدۇر بىلمەك،
ھەق قاتىدە مەلئۇن گۇمرەھدۇر بىلمەك.

— خەراباتى.

ئەبلۈك [ابلوك] (ئە) پەسكەش، مۇناپىق؛ ئىككى يۈزلىمە.

ئەبنا [ابنا] (ئە) [بىرلىكى: ئىبن] ئوغۇللار، بالىلار، پەرزەنتلەر، ئەۋلاد.

ئەبنايى ئەمىم — ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ پەرزەنتلىرى.

ئەبنايى جىنس — جىنسداشلار، تەڭتۇشلار؛ ئىنسانلار، ئادەملەر؛ پىكىرداشلار.

ئەبنايى دەھرى — دۇنيا ئەھلى. «ئەبنايى دەۋران» غا قارالسۇن.

ئەبنايى دەۋران — دەۋر پەرزەنتلىرى؛ زامانداشلار، تەڭتۇشلار.

ئەبنايى روزگار — بىرگە كۈن كەچۈرگۈچىلەر.

ئەبنايى زەمان — زامان ئەھلى.

ئەبھاس [ابحاث] (ئە) [بىرلىكى: بەھس] 1) تالاش ـ تارتىش، مۇنازىرە، بەس ـ مۇنازىرە، پىكىر يۈرگۈزۈش. 2) ماۋزۇ، تېما.

ئەبھەر [ابهر] (ئە) بوتاكۆز گۈل، نەرگىس.

ئەبھەر شەمىم — نەرگىس پۇراقلىق، بوتاكۆز ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەبۇ [ابو] (ئە) ئاتا؛ ئادەتتە ئاتاقلىق ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ كېلىدۇ:

ئەبۇ بەكر — بەكرنىڭ ئاتىسى.

ئەبۇتتۇرك [ابوالترک] (ئە) 1) تۈرك ئاتىسى، تۈرك خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى. 2) يافەسنىڭ كونا ئىسمى، لەقىمى.

ئەبۇس [عبوس] (ئە) خۇنۈك، بەتبەشىرە، كۆرۈمسىز.

ئەبۇشقە [ابوشقه] ئەر، قېرى ئەر (خوتۇننىڭ ئېرى)، بوۋاي:

فەلەكدىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئەبۇشقە بىلە قىلدى ھەمخابلىق.

— ئا. نىزارى.

بىر ياندىن ئوغۇل غەمۇ شىكەنجى،
بىر ياندىن ئەبۇشقە دەردۇ رەنجى.

— نەۋايى.

ئەبۇلبەشەر [ابوالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئەجدادى، ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئەبۇلغازىي [ابوالغازى] (ئە) سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا-نىڭ لەقىمى.

ئەبۇلفورس [ابولفرس] (ئە) پارسلارنىڭ ئاتىسى؛ پارس خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبۇلھىند [ابوالهند] (ئە) ھىندى ئاتىسى، ھىندى خەل-قىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبۋاب [ابواب] (ئە) [بىرلىكى: باب] 1) ئىشىكلەر، دەرۋازىلار، بۆلەكلەر، قىسىملار. 2) كىتاب بابلىرى، بۆ-لۈملىرى:

ئاڭا تاپشۇرۇپ بوردى ئاداب ئۈچۈن،
ئۈكۈش ئىلمىغە ھەتھى ئەبۋاب ئۈچۈن

— ئا. نىزارى.

ئەبۋابۇلمەئانىي [ابواب المعانى] (ئە) مەنە ئىشىكلە-رى، يوللىرى.

ئەبىد [عبيد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار، بەندىلەر.

ئەبىر [عبير] (ئە) خۇشبۇي ماددىلار بىرىكمىسى، خۇش-بۇي مادداً (ھىد)، ئەنبەر، ئىپار.

ئەبىرى جەننەت — جەننەتكە مەنسۇپ ئەنبەر، خۇشبۇي ھىد.

ئەبىر ئاسا [عبيرآسا] (ئە + پ) ئىپار ھىدلىق، خۇشپۇراق تارقاتقۇچى؛ خۇش ھىدلىق؛ تەبئىي يېقىملىق، ئىپارەك، ئىپارغا ئوخشاش:

ئەبىرەفشان [عبيرافشان] (ئە + پ) 1) ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) چېچىلغان («ئەبىر» گە قارالسۇن)، ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) بىلەن خۇش-

بۇي قىلىنغان؛ ئىپار بويلۇق. 2) يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى، ئەبىر چاچقۇچى.

ئەبىربىز [عبيربيز] (ئە + پ) «ئەبىر ئاسا» غا قاراڭ.

ئەبىر سىرىشىت [عبيرسرشت] (ئە + پ) 1) ئىپار ئارىلاش، خۇشبۇي. 2) كۆچمە م: ئەڭ قاراڭغۇ؛ «ئەبىر ئاسا» غا قاراڭ.

ئەبيات [ابيات] (ئە) [بىرلىكى: بېيت] بېيىتلار، شېئىرلار:

ئەبياتىڭ ئەي زەلىلى بوستان ئىچىدە ئەيتۇر،
سەرۋى بەلەندى ئۆزرە، قۇمرىئى بى نەۋابى.

— زەلىلى.

ئەبيات ئەتمەك —بېيىت (شېئىر) ئىجاد قىلماق.

ئەبياز [ابيض] (ئە) ئاق، ئاپئاق.

ئەبياز پۇش [ابيض پوش] (ئە + پ) ئاق كىيگەن، ئاققا ئورالغان، ئاق رغان.

سۈبھى ئەبياز پۇش — كۆچمە م: تاڭ، ئاپئاق تاڭ، ئاقارغان تاڭ.

ئەپپانىي [اپپانى] (ئە + پ) كاچاتلاش، مۇشت بىلەن ئۇرۇش؛ تۈرتكە.

ئەتا [عطاء] (ئە) بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ئىنئام، ھەدىيە، ساخاۋەت.

ئەتائەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام بەرمەك؛ تۆھپە قىلماق، ساخاۋەت كۆرسەتمەك.

ئەتا ئەيلىمەك —«ئەتا ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئەتا قىلماق — «ئەتا ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئەتابېك [اتابيك] «ئاتابېك» كە قاراڭ.

ئەتارىد [عطارد] (ئە) مىركۇرى يۇلتۇزى (ئەپسانىلەردە بۇ يۇلتۇز يازغۇچىلارنىڭ ھامىيسى ھېسابلىنىدۇ. پارسچىسى: دەبىر).

ئەتاكىش [عطاكيش] (ئە + پ) ئاتا قىلغۇچى، بەخش ئەتكۇچى.

ئەتالىق [اتاليق] ئاتىلىق، ئاتا ۋەزىپىسىنى بېجىرىش.

ئەتايا [عطايا] (ئە) تۆھپىلەر، ھەدىيىلەر، ئىنئام ـ ئېھسانلار.

ئەتەش [عطش] (ئە) 1) تەشنالىق. 2) خۇمار، بىرەر نەرسىگە ھەۋەسلەنمەك:

مەستى مەي مۇھەببەتىڭ بادەنى ئىچتى ھۇنۇز،
نالەئى ئەل ـ ئەتەش قىلۇر بولماسا بىر زەمان قەدەھ.

— زەلىلى.

ئەتەكە [اتكە] تەربىيىچى، مۇرەببىي.

ئەتباق [اطباق] (ئە) [بىرلىكى: تەبەق] تەبىقىلەر؛ قەۋەتلەر، قاتلاملار.

ئەتباۋ [اتباع] (ئە) تەۋەلەر، پۇقرالار، ... قاراشلىق كىشىلەر؛ تەرەپدارلار؛ ئەگەشكۇچىلەر.

ئەتتار [عطار] (ئە) ئۇپا ـ ئەڭلىك، دورا ـ دەرمان ۋە تۇرلۇك خۇشبۇي نەرسىلەرنى ساتقۇچى؛ تەنزىكەش؛ 2) «مەنتىقۇتتەير» نىڭ مۇئەللىپى ـ فەرىدىددىن ئەتتارنىڭ لەقىمى:

ئەھلى ئىرفان سالىكى ئەتۋارى ئول،
مەئرىفەت بازارىنىڭ ئەتتارى ئول.

— نەۋابى.

ئەتتارلىق [عطارليق] خۇش پۇراقلىق، خۇرسەن قىلغۇچى يېقىملىق سۆزلەر:

تارتىبان گاھ ئىززەتۇ گاھ خارلىق،
ئەيلەبان ئەقشامغىچە ئەتتارلىق.

ئەتر [عطر] (ئە) ئەتىر، خۇشبۇي ماددا؛ خۇشبۇيلۇق.

ئەتر ئەنگىز — ئەتىر ھىدلىق؛ خۇش پۇراق.

ئەترى رۇھ ئەفزا — جانلاندۇرغۇچى ئەتىر.

ئەتراك [اتراك] (ئە) [بىرلىكى: تورك] تۈركلەر (ئەرەبلەر تۈرك سۆزىنى ئەتراك قىلىپ، كۆپلۈك ئۈچۈن قوللىنىدۇ).

ئەتراكى فەقىر — كەمبەغەل، بىچارە تۈركلەر.

ئەترەفزاي [عطر فزاى] «ئەترفيزاي» غا قاراڭ.

ئەترفىزاي [عطرفيزاي] (ئە) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

ئەتشان [عطشان] (ئە) تەشنا.

ئەتف [عطف] (ئە) 1) گراماتىكىلىق ئاتالغۇ، سۆزلەرنىڭ بىرىكىشى. 2) يۈزلەنمەك، ئاغماق؛ بۇرۇلۇش.

ئەتفال [اطفال] (ئە) [بىرلىكى: تىفل] گۆدەكلەر، ياش بالىلار:

بۇ ھەنگامەدە لەيلى رەنجۇر ئىدى،
كى ئەتفاللار سىلكىدىن دۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

ئەتفالى جۇنۇن — بالىلىق ساراڭلىقى، ياشلىق تەلۋىلىكلىرى.

ئەتفالى غەم — كۆچمە م: تۈرلۈك ـ تۈمەن غەم ـ قايغۇلار.

ئەتفالى نۇجۇم — كىچىك يۇلتۇزلار.

ئەتقىيا [اتقيا] (ئە) تەقۋادارلار، يامان ئىشلاردىن ساقلانغۇچى كىشىلەر.

ئەتكە [اتكە] «ئەتەكە» گە قاراڭ.

ئەتلال [اطلال] (ئە) ئەسكى بىنا ۋە ۋەيرانلىقلار (خارابىلىكلەر) نىڭ نىشانلىرى (ئىزلىرى).

I **ئەتلەس** [اطلس] (ئە) 1) ئەتلەس، گەزلىمە. 2) پەردە، توسۇق، توسۇقتىكى نەرسە.

ئەتلەس II [اطلس] (ئە) كۆك، ئاسمان.
ئەتلەسى چەرخ — ئاسمان.
ئەتلەسى فەلەك — ئاسمان؛ ئاسمان رەڭدارلىقى؛
ئەتلەسى گەردۇن — ئاسمان، ئاسمان بېزىكى، رەڭدارلىقى.

ئەتناب [اطناب] (ئە) چۇلۇۋرلار، ئارقانلار، (ئارغامچىلار)؛ كەمەند؛ تۇزاق.

ئەتۋار [اطوار] (ئە) [بىرلىكى: ئەۋر] 1) يۈرۈش - تۇرۇش، خۇلق، ھەرىكەت، قىلمقلار، پېئىللار. 2) يول، تۇسۇل، تەرتىپ، ئادەت. يوسۇن. 3) باب (بابىدا) يول (يولىدا)، ساھە (ساھەسىدە).
ئەتۋارى پەسەندە — ياخشى، يېقىملىق خۇلق - ئەتۋار؛ يېقىملىق قىلمقلار.
سالىكى ئەتۋارلىق قىلماق — سوپىلىق يولىنى تۇتماق.

ئەتىببائ [اطباء] (ئە) [بىرلىكى: ئەبىب] تېۋىپلار، ھەكىملەر، داۋالىغۇچىلار:
ھەكىمۇ ئەتىببانى جەمئ ئەتتى شاھ،
كى شەھزادە رەنجىگەن بول چارە خاھ!
— ئا. نىزارى.

ئەتئىمە [اطعمه] (ئە) [بىرلىكى: تەئام] تائاملار؛ يېمىشلەر.

ئەتىيە [عطيه] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق قىلىنغان نەرسە.

ئەجايىبول - مەخلۇقات [عجايب المخلوقات] (ئە) 1) ئاجايىپ مەخلۇقلار. 2) تۈرلۈك مەخلۇقلار ھەققىدىكى بىر كىتابنىڭ نامى.

ئەجەب [عجب] (ئە) قىزىق؛ تەئەججۇپ، ئاجايىپ - غارايىپ، ھەيرەتكە سالىدىغان.
ئەجەب قالماق — ھەيرەتتە قالماق، تەئەججۇپلەنمەك.

ئەجەب - ئەجەب [عجب - عجب] (ئە) قىزىق - قىزىق؛ يېڭى - يېڭى؛ ئاجايىپ — ئاجايىپ؛ ھەيرەتلىك.

ئەجەبلىق [عجب لیق] ئاجايىپلىق، تەئەججۇپلىك، چۈشەنمەسلىك.

ئەجەبۇەشلىك [عجب وشلیک] ئەجەبلەنمەكلىك، تەئەججۇپلەنمەكلىك.

ئەجەل [اجل] (ئە) ئەجەل، ئۆلۈم؛ ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم مۇھلىتى.
ئەجەل پەيكى — ئۆلۈم ئەلچىسى.
ئەجەل پەيمانەسى — ئەجەل مۇددىتى، ئۆلۈم پەيتى.
ئەجەل تاشى — ئۆلۈم تېشى.
ئەجەل تىيغى — ئۆلۈم ھەنجىرى؛ ئۆلۈم تىغى.
ئەجەل جامى — ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.
ئەجەل چاپوكى — ئۆلۈم چاۋەندازى؛ ئۆلۈم ئالامەتلىرى.
ئەجەل خارى — ئۆلۈم تىكىنى؛ ئۆلۈم ئازابى.
ئەجەل خەيلى — ئۆلۈم لەشكىرى؛ ئۆلۈم غالىبلىقى.
ئەجەل دامى — ئۆلۈم تۇزىقى، ھالاكەت تۇزىقى.
ئەجەل دەرۋازەسى — ئۆلۈم دەرۋازىسى، ئىشكى؛ ئۆلۈم يولى، ئۆلۈم ۋاقتىنىڭ يېقىنلىشىشى.
ئەجەل دەۋزەخى — ئۆلۈم دوزىخى، ئازابلىق، مۇشەققەتلىك ئۆلۈم.
ئەجەل زەھرى — ئۆلۈم ئوغىسى، زەھىرى.
ئەجەل سەررىشتەسى — ئۆلۈم يېپىنىڭ ئۇچى؛ ئۆلۈم ۋاستىلىرى.
ئەجەل سەرسەرى — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم قۇيۇنى.
ئەجەل شامى — ئۆلۈم ئاخشىمى، ئۆلۈم قاراڭغۇلۇقى، ئۆمۈر تۈگىگەن پەيت.
ئەجەل قەسرى — ئۆلۈم قورغىنى، يوقلۇق ئالىمى.
ئەجەل قەفەسى — ئۆلۈم قەپىسى، گۆر.
ئەجەل قوللابى — ئۆلۈم تانىپى، ئۆلۈم چاڭگىلى.
ئەجەل گورى — ئۆلۈم گۆرى.
ئەجەل مەيى — ئۆلۈم شارابى.
ئەجەل نەخلى — ئۆلۈم دەرىخى.
ئەجەل ئۈيقۇسى — ئۆلۈم ئۈيقۇسى.
ئەجەل ئىلكى — ئۆلۈم قولى.
ئەجەل يىلى — ئۆلۈم شامىلى؛ ئاخىرقى نەپەس، ئۆلۈم نىشانىسى.

ئەجەم [عجم] (ئە) ئەرەب خەلقلىرى ۋە مەملىكەتلىرىدىن باشقىسى؛ ئىران (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىنى ئېيتىلىدۇ):
مەرھەبا سۇلتان ساتۇق بۇغرائى خانىم مەرھەبا،
مەشھەدنىڭنى مەككەئى مۇلكى ئەجەم دەرلەر رەۋا.
— زەلىلى.
ئەجەم تىلى — پارس تىلى؛ ئەرەب تىلىدىن باشقا تىل.
ئەجەم شۇئەراسى — پارس شائىرلىرى.
ئەجەم مۇلۇكى — ئىران پادىشاھلىرى.

ئەجەمىي [عجمى] (ئە) پارسىي.

ئەجداد [اجداد] (ئە) [بىرلىكى: جەد (د)] ئاتا - بوۋىلار، بوۋا، ئەجداد.

ئەجدەر [اجدر] «ئەۋزەر» گە قارالسۇن.

ئەجر [اجر] (ئە) ئەجىر؛ مۇكاپات.

ئەجرام [اجرام] (ئە) جىسىملار، ئاسمان جىسىملىرى.

ئەجز [عجز] (ئە) 1) كۈچسىز، زەئىپلىك، ئاجىزلىق، بىچارىلىق، ئىقتىدارسىزلىق؛ 2) بىمارلىق؛ 3) ئاجىزلىقىنى، تۆۋەنلىكنى تەن ئېلىش:

زىيارەت قىلىپمەن چۇ ئەيلەپ دۇئا،
تۇمەن ئەجز ئىلە كۆرگۈزۈپ ئىلتىجا.

— ئا. نىسبەتداش.

ئەجز ئەتمەك — ئاجىزلىق قىلماق.

ئەجز كېتۈرمەك — زەئىپلىك كۆرسەتمەسلىك.

ئەجزۇ تەھەييۇر — ئاجىزلىق ۋە ھەيرەتلىنىش.

ئەجزۇ نىياز — ئاجىزلىق ۋە يالۋۇرۇش؛ ئىلتىجا.

ئەجزا [اجزا] [بىرلىكى: جۈزۈ/ جۈز] 1) بىر نەرسىنىڭ بۆلەكلىرى، بۆلەكلەر، پارچىلار. 2) مۇقاۋىلانمىغان كىتاب ياكى دەپتەرنىڭ بۆلەكلىرى، پارچىلىرى، كىچىك رىسالە (بروشور).

قۇياش ئەجزاسى — قۇياش زەررىلىرى.

ئەجز پەيۋەندە [عجزپيوند] (ئە + پ) ئاجىزلىق، زەئىپلىككە مۇپتىلا؛ مادارسىز، ماغدۇرسىز.

ئەجزكەش [عجزكيش] (ئە + پ) ئاجىز، ئاجىزلىق؛ ئاجىزلىق كۆرسەتكۈچى.

ئەجساد [اجساد] (ئە) [بىرلىكى: جەسەد] جەسەتلەر، گەۋدىلەر، ئۆلۈكلەر.

ئەجلاف [اجلاف] (ئە) ساددا ۋە گول كىشىلەر، بىلىمسىزلەر، قوپال كىشىلەر.

ئەجلال [اجلال] (ئە) ئۇلۇغلىرام، ھۆرمەت، ھۆرمەتلىك؛ ھۆرمەت قىلماق، ھۆرمەتلىمەك؛ قەدىرلىك.

ئەجمەل [اجمل] (ئە) ياخشى، گۈزەل، ئەڭ گۈزەل، بەك چىرايلىق.

ئەجناس [اجناس] (ئە) [بىرلىكى: جىنس] 1) جىنسلار، تۈرلەر؛ 2) تاۋارلار، مالىلار:

قەزا كاتىبى چەكتى ئاداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئىدەم.

— ئا. نىسبەتداش.

ئەجنا سۈتەقدىر — مال ۋە مەبلەغ.

ئەجنەبىي [اجنبى] (ئە) باشقا، يېگانە، يات؛ يات كىشى.

ئەجنەبىي سۆز — باشقا سۆز، يات سۆز.

ئەجۇبە [عجوبه] (ئە) ئاجايىپ؛ ئەجەبلەندۈرگۈچى؛ ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ - غارايىپلار.

ئەجۇبە پەيكەر — ئاجايىپ قامەتلىك، ئاجايىپ چىرايلىق، كىشىنى ناھايىتى ھەيران قالدۇرغۇچى جامال.

ئەجۇز [عجوز] (ئە) 1) قېرى خوتۇن (ئايال)، كەمپىر. 2) كۆچمە م: كونا ئالەم؛ 3) جادۇگەر، مەككار.

ئەجۇزە [عجوزه] (ئە) «ئەجۇز» غا قارالسۇن.

ئەجۇنبە [اجوبه] (ئە) [بىرلىكى: جەۋاب] جاۋابلار.

ئەجىب [عجيب] (ئە) 1) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق. 2) ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان؛ ئاجايىپ ياخشى.

ئەجىللە [اجله] (ئە) [بىرلىكى: جەلىل] ئۇلۇغلار، كاتتىلار، بۈيۈك زاتلار.

ئەجىللەئى ئەسھاب — ئۇلۇغ سۆھبەتداشلار.

ئەجىللەئى ئەھباب — ئۇلۇغ دوستلار، مۆتىۋەر قەدىرداشلار.

ئەخا [اخا] (ئە) تۇغقانلار، دوستلار.

ئەخەسس I [اخص] (ئە) خاسراق، مەخسۇسراق؛ ئەڭ خاس. ئەڭ مەخسۇس؛ ئەڭ خاسلار، ئالىي تەبىقىلەر، ئەڭ يېقىنلار:

«..... ئەگەر چەندە ئۇلار ئەخەسسى ئەرباب ۋە ئەئەززى ئەھباب ئىبرىدىلەر، .....»

— قىدىرى.

ئەخەسسى ئەسھاب — ئەڭ يېقىن سۆھبەتداشلار.

ئەخەسس II [اخس] (ئە) 1) ئەڭ پىخسىق، ئۆتۈپ كەتكەن بېخىل. 2) پەس، خار - كىچىك (كىشىلەر).

ئەشرەف ئەخەسس — چوڭ - كىچىكلەر.

ئەخەۋي [اخوى] 1) ھەمنەپەسلىك، بۇرادەرلىك، دوستلۇق. 2) ئەخەۋي (تەسەۋۋۇپ ئاتالغۇسى).

ئەخبار [اخبار] (ئە) خەۋەرلەر، مەلۇماتلار، ئۇچۇرلار.

ئەخبار راۋىيلەرى — خەۋەر بەرگۈچىلەر، ھېكايە قىلغۇچىلار.

ئەخباس [اخباث] (ئە) يامان خۇسۇسىيەتلەر، پەسكەشلەر، يارىماسلىقلار؛ ناپاكلىقلار.

ئەخبەس [اخبث] (ئە) ئەڭ ئىپلاس، يامان، پەسكەش، يارىماس؛ ناپاك.

ئەختەچى [اختەچى] 1) ئات باقار، ئاتنا قارىغۇچى، ئاتلار بىلەن ھەپىلەشكۈچى. 2) خەۋەرچى، ئەلچى، خەت توشۇغۇچى. 3) كىشىلەرنىڭ لەقىمى.

ئەختەر [اختر] (پ) 1) يۇلتۇز:
تۇلۇڭ ئەيلەدى چۇنكى ئەختەر كەبى،
كى سامبڭ قۇلاقىدا گەۋھەر كەبى.
— ئا. نىزارى.
2) تەقدىر، قىسمەت، بەخت. 3) يۇز، جامال، چىراي، ھۆسن. 4) بايراق، تۇغ. 5) مەنزىل، ماكان؛ شولا.
ئەختەر چېچەكلەرى — چاقنىغان يۇلتۇزلار.
ئەختەر قارا بولماق — بەختسىزلىككە يولۇقماق.
ئەختەر يارۇتماق — يۇلتۇز كۆلۈپ باقماق.
ئەختەرى بەخت — بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى بەلەند سايە — كۆچمە م: شاھزادە ئۇلۇغلار.
ئەختەرى پۇرتاب — پارلاق يۇلتۇز؛ ئاق پارلاق يۇلتۇز.
ئەختەرى تابناك — تاۋلىنىپ تۇرىدىغان (يالتىراق) يۇلتۇز.
ئەختەرى تالېئ — ئىقبال يۇلتۇز.
ئەختەرى جەھانتاب — جاھانغا نۇر بەرگۈچى يۇلتۇز؛ جاھاننى نۇرلاندۇرغۇچى يۇلتۇز.
ئەختەرى سەئد — بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى سۇئۇگە تۇشمەك — بەختسىز بولماق، نابۇت بولماق.
ئەختەرى سۇھەيلى — سۇھەيلى يۇلتۇزى.
ئەختەرى فەر خۇنىدە — بەخت يۇلتۇزى، ئىقبال يۇلتۇزى.
ئەختەرى مەسئۇد — مۇبارەك يۇلتۇزى، بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى مۇنخەسىف — تۇتۇلغان يۇلتۇز، قۇياش نۇرىغا يوشۇرۇنۇپ، ئۇز نۇرىنى يوقاتقان يۇلتۇز.
ئەختەرى نەھىس — شۇم يۇلتۇز، بەختسىزلىك يۇلتۇزى.
ئەختەرى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت يۇلتۇزى.
ئەختەر شۇناس [اخترشناس] (پ) مۇنەججىم، ئاستىرونوم.
ئەختەرفىشان [اخترفشان] (پ) كۆز يېشى؛ يىغا.
ئەخرەب [اخرب] (ئە) ئاروز ئۇلچەملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.
ئەخز [اخذ] (ئە) ئېلىش.
ئەخز ئەتمەك — «ئەخز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەخز ئەيلەمەك — ئالماق، تارتىۋالماق؛
ئەخز مالى ھەرام — مەنئى قىلىنغان مالنى ئېلىش ھارام.

ئەخزەر [اخضر] (ئە) كۆپكۆك، يېشىل، سەۋزە رەڭ:
كۆرۈنۈر سىپېھرى ئەخزەر، سەمەن چۇ سۇنبۇلە تەر،
كېچىلەردە ئاي ئەختەر، تاڭ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.
ئەخزەر بولماق — كۆكەرمەك، كۆپكۆك بولماق.
ئەخزەر خىلئەت — يېشىل تون.
ئەخزەر گىياھ — يېشىل ئۆسۈملۈك.
سىپېھرى ئەخزەر — كۆپكۆك ئاسمان.
ئەخزەرپۇش [اخضرپوش] (ئە + پ) يېشىل كىيىملىك، يېشىل كىيىم كىيگەن؛ كۆك كىيىم كىيگەن؛ دەرۋىش، سوپى.
ئەخزەرگون [اخضركون] (ئە + پ) يېشىل رەڭلىك، يېشىل رەڭ.
ئەخزەرۇەش [اخضروش] (ئە + پ) يېشىل، يېشىلغا مايىل.
ئەخزەرى [اخضرى] (ئە) يېشىل رەڭلىك، كۆپكۆك بويالغان؛ ھاۋارەڭ.
ئەخسوم [اخسوم] «ئاخسوم» غا قارالسۇن.
ئەخسۇملەماق [اخسوملاماق] «ئاقسۇملاماق» قا قارالسۇن.
ئەخكەر [اخكر] (پ) 1) يېنىپ تۇرغان ئوت؛ چوغ:
داغى پەرزەنت جىسىم ئارا جانىمنى ئۆرتەپ قىلدى كۇل،
نەچچە يىغلاپ ئۆچمەدى خاكىستەر ئىچرە ئەخكەرىم.
— مەھزۇن.
2) ئاشىق.
ئەخكەر قىلماق — ياندۇرماق، ئوتقا سالماق.
ئەخكەر كۆڭلى — چوغدەك يېنىپ تۇرغان يۇرەك.
ئەخكەر ئولماق — چوغلانماق، يانماق.
ئەخكەرنىشىن [اخكرنشين] (پ) چوغدەك تۇرغۇچى، كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ چوغقا چۈشكەن؛ ئۆزىنى ئوتقا ئۇرغان.
ئەخلات [اخلاط] (ئە) [بىرلىكى: خىلىت] 1) خىلىتلار، ئارىلاشمىلار. 2) ئەخلەتلەر. 3) كۆچمە م: ھەر خىل پىكىرلەر.
ئەخلاق [اخلاق] (ئە) خۇلق، قىلىق، پېئىل؛ ئەدەپ، ئەخلاق.
ئەخلاقى ھەمىدە — ياخشى، ماختاشقا ئەرزىيدىغان خۇلق، ئەدەپ.
ئەخى I [اخى] (ئە) «ئەخمي» گە قارالسۇن.
ئەخى II [اخى] ئاخىر (يارەمچى سۆز)؛ نەتىجە.
ئەخمي [اخى] (ئە) 1) ئالىي ساخاۋەت ئىگىسى، ئاق

سېخىي كىشى. 2) ئاكا ـ ئۇكا دوست، ئاغىنە، ھەمنەپس؛ 3) كىشى ئىسمى؛ لەقەم.

ئەد(د) [عد] 1) سان، ساناق، ھېساب. 2) قاتار؛ 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە؛ 5) مەرتەم، قېتىم.

بىھەددۇ ئەد(د) — سان ـ ساناقسىز.

ھەددۇ ئەد — سان ـ ساناق، چەك ـ چېگرا؛

I **ئەدا** [ادا] (ئە) 1) بايان، ئىپادىلەش. 2) ئۆتەش؛ تۆلەش، بېجىرىش. 3) تەلەپپۇز؛ مەنە. 4) سۆز؛ ئىبارە. 5) بىرەر ئىشنىڭ ئىجراسى، بېجىرىلىش يوسۇنى؛ تەلەپپۇزغا سېلىش. 6) سۆز ئاخىرى، قوشۇمچە.

ئەدا ئەيلەمەك — بېجىرمەك.

ئەدا بولماق — بەجا كەلتۈرۈلمەك؛ ئەمەلگە ئاشماق؛ ئاخىرىغا يەتكۈزۈلمەك، تۈگىمەك.

ئەدا تاپماق — ئىپادىلىمەك.

ئەدا قىلماق — يېزىپ تۈگەتمەك.

ئەدا تۈزمەك — 1 بەجا كەلتۈرمەك، بېجىرمەك، ئۆتەمەك. 2) ئورۇنلاشتۇرماق. 3) يەتكۈزمەك. 4) باشتىن ساقىت قىلماق؛ 5) بايان ئەتمەك، ئىپادىلىمەك.

ئەدا يەتمەك — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگەتمەك، تامام بولماق.

ئەدائى قەرز قىلماق — بۇرچىنى ئۆتىمەك.

ئەدائى مەئنەۋي — ئىچكى روھى، قەلبىنى سۆزسىز بايان قىلىش.

II **ئەدا** [ادا] (پ) ناز ـ كەرەشمە، گۈزەل قىلىقلار.

ئەدالە [عدالە] (ئە) ئادىللىق.

جامى ئەدالە — ئادىللىق قەدەھى؛ ئىنساپ يۈزىسىدىن تۇتۇلغان جام.

ئەدالەت [عدالت] (ئە) ھەققانىيەت؛ ئىنساپلىق، شەپقەتلىك، ئادىللىق.

ئەدالەت ئالەمى — ئىنساپ، رەھىمدىللىك دۇنياسى؛ دەۋرى.

ئەدالەت ئەۋجى — ئادالەت، ئاسمىنى؛ ياشاش يۈكسەكلىكى.

ئەدالەت پەرتەۋى — ئادالەت نۇرى، شولىسى، يالقۇنى.

ئەدالەت تەرقى — ئىنساپ، ئادىللىق يولىورۇقى، قانۇنى.

ئەدالەت جەھانى — ئادىللىق دۇنياسى، ئالىمى، دەۋرى.

ئەدالەت چەمەنى — ئادالەتنىڭ پەيتى.

ئەدالەت سېپھرى — ئادالەت ئاسمىنى، يۈكسەك ئادىللىق.

ئەدالەت گۈستەر — ئادالەتنى كېڭەيتكۈچى، يايغۇچى.

ئەدالەت ھەۋاسى — ئىنساپ يولىورۇقى.

ئەدالەت ئۈيىدىن سەددى ئىسكەندە ئەتمەك — ھەققانىيلىك تۈزۈمىنى مۇستەھكەملىمەك.

ئەدالىق [ادالىق] 1) جاراڭلىق. 2) ئىپادىلىك.

ئەدامەئۈمرەھۇ [ادامەعمره] (ئە) تەڭرى ئۇنىڭ ئۆمرىنى ئۇزاق قىلسۇن!

ئەدانى [ادانى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدنا] ناھايىتى تۆۋەن كىشىلەر، خارلار.

ئەداۋەت [عداوت] (ئە) دۈشمەنلىك، ئاداۋەت، قارىمۇقارشىلىق، ئۆزئارا زىددىيەت.

ئەداۋەت ئەبۇابى — ئاداۋەت، دۈشمەنلىك ئىشكى.

ئەداۋەت كۆرگۈزمەك — قارشىلىق قىلماق.

ئەداۋەت ئەييامى — دۈشمەنلىك دەۋرى، مۇددىتى.

ئەداۋي [ادلوى] (ئە) دورىلار، ئوق ـ دورىلار، پارتلاتقۇچ دورىلار؛ دورا ـ دەرمانلار.

ئەدەب [ادب] (ئە) 1) ياخشى تەربىيە، مۇئامىلە ھەرىكەت، ياخشى خۇلق. 2) ئىلىم، بىلىم، پەزىلەت ۋە كامالەت. 3) تەلىم ـ تەربىيە. 4) تەنبىھ؛ جازا.

ئەدەب ئەتمەك — جازاسىنى تارتماق.

ئەدەب ئەھلى — ئەدەپلىكلەر؛ دانىشمەن كىشىلەر.

ئەدەب بۇيرۇماق — جازا بەلگىلىمەك.

ئەدەب بىناسى — ئەدەپ ۋە ئەخلاق چېگرا سى، پەردىسى.

ئەدەب تەركى — ئەدەپسىزلىك.

ئەدەب رەسمى — ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىسى، تەرتىپى.

ئەدەب قىلماق — 1) تەربىيە بەرمەك، ئەدەپ ئۆگەتمەك؛ 2) جازا بەرمەك، جازالىماق؛ ئاگاھلاندۇرماق.

ئەدەبگاھ [ادبگاه] (ئە + پ) تەربىيە گورنى، مەكتەپ.

ئەدەد [عدد] (ئە) 1) سان؛ مىقدار؛ ساناق، ھېساب:

قەدىمنى ئەدەد بىرلە باسغىل ساناپ،
كى ئاگاھلىق بىرلە ھەريان قاراپ.

— ئا. نىزارى.

2) قاتار. 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە. 5) مەرتەم.

ئەدەددىن فۇزۇن — ھەددىدىن زىيادە، سان ـ ساناقسىز:

ئەدەددىن فۇزۇنراق ئىدى لەشكەر،
شۇ جايغا ئەتە يەكتا ئىدى ھەر بىرى.

— ئا. نىزارى.

ئەدەد كەسرەتى — سانىنىڭ كۆپلۈكى.

ئەدەد مەخلەسى — ساناش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان سان؛ يىغىندى.

ئەدەدسىز [عددسيز] سان ـ ساناقسىز، ھېسابسىز، كۆپ.

ئەدەدلىغ [عددليغ] سانلىق.

ئەدەس [عدس] (ئە) ماشنىڭ بىر خىلى، يېسمۇق، ئاق ماش.

ئەدەش [عدش] (ئە) نامى ئوخشاش، ئىسىمداش.

ئەدەم [عدم] (ئە) 1) يوق، يوقلۇق. 2) نابۇت، ئۆلۈم.

ئەدەم ئەتمەك — يوقاتماق، يوق بولماق؛ ھالاكەتكە يېقىنلاشتۇرماق.

ئەدەم ئەيلەمەك — يوق قىلماق، نابۇت قىلماق.

ئەدەم بولماق — 1) يوقالماق، يوق بولماق؛ 2) ئۆلمەك، يەر يۈزىدىن يوقالماق. 3) يامان ئەھۋالغا قالماق.

ئەدەم تەرىقى — يوقلۇق يولى.

ئەدەم تۈنى — پەيدا بولۇشتىن ئاۋۋالقى يوقلۇق.

ئەدەم خانە قاھى — ئۆزىنى (خۇدادىن ئۆزگىنى) ئۇنتۇش جايى.

ئەدەم دەرياسى — يوقلۇق دەرياسى؛ يوقلۇق ئېقىمى.

ئەدەم دۇرجى — ئۆزلۈكىنى يوقىتىدىغان جاي.

ئەدەم رىشتەسى — يوقلۇق يىپى، يوقلۇق تۈزىقى.

ئەدەم سەھراسى — يوقلۇق سەھراسى.

ئەدەم شامى — يوقلۇق قاراڭغۇلۇقى، يوقلۇق تۈنى.

ئەدەم قىلماق — يوق قىلماق.

ئەدەم كۈنجى — يوقلۇق بۇرجىكى.

ئەدەم كۈيى — يوقلۇق كوچىسى، مەنزىلى.

ئەدەم كىشۋەرى — يوقلۇق مەملىكىتى، ئۇ دۇنيا.

ئەدەم مۇلكى — يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم مىسرى — يوقلۇق شەھىرى؛ يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم نىھانخانەسى — يوقلۇق، يوشۇرۇنلۇق؛ كۆرۈنمەسلىك؛ يوقتىن بار بولۇش، تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش.

ئەدەم ۋىلايەتى— يوقلۇق، نابۇتلۇق ۋىلايىتى.

ئەدەم ئىقلىمى — يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم يولىن تۇتماق — يوقىتىشقا كىرىشمەك.

ئەدەمى تەئەييۇن — تايىنى يوق؛ ئىشەنچسىزلىك؛ بەڭۋاشلىق.

ئەدەمى تەربىيە — تەربىيىلىمەسلىك.

ئەدەمى تەمەئ — تەمەسىزلىك، تەمە قىلماسلىق.

ئەدەمى مۇناسىبەت — باغلانمىغان، باغلانماي قالغان.

ئەدەمى ئۇلفەت — كۆڭۈل يېقىنلىقىنىڭ بولماسلىقى، ئاشناسىزلىق، ئۆزئارا قەدىرسىزلىك.

ئەدەمگام [عدم كام] (ئە + پ) قەدەم قويمىغان، ئۇچرىمىغان؛ بار بولمىغان.

ئەدەمۋار [عدم وار] (ئە + پ) يوققا ئوخشاش، يوقتەك، يوقلۇق.

ئەدەمۋار ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۇنتۇماق.

ئەدەن [عدن] (ئە) يەمەندە ئەڭ ياخشى مەرۋايىتلىرى بىلەن مەشھۇر بولغان بىر ئارالنىڭ نامى.

دۇررى ئەدەن — ئەدەن ئۇنچىسى:

مىڭ ساغەر ئىچىلسە ئۇيلەكىم ئابى ھەيات،
يەرنىڭ تېھدا دۇررى ئەدەن بولسا كېرەك.

— قىدىرى.

ئەدەۋات [ادوات] (ئە) [بىرلىكى: ئەدات] ئەسۋابلار، قوراللار.

ئەدل [عدل] (ئە) 1) ئادالەت، ئادىللىق، توغرىلىق، ھەققانىيلىق؛ ھەقلىق:

ئەگەر ئەدل ئىلە چىقسە ئاتى ئانىڭ،
جەھان ئىچرە ياخشى سىفاتى ئانىڭ.

— ئا. نىزارى.

2) ئىنساپ.

ئەدل ئاياغى — مۇرۇۋۋەت، جامى؛ ياخشىلىق؛ مەرھەمەت.

ئەدل ئەمرى — ئادىللىق يوليورۇقى؛ ئادىللىق كۆرسەتمىسى.

ئەدل ئەھلى — ئادالەتلىكلەر، ئادىللار.

ئەدل ئەۋزانى — ھەقىقەت ئۆلچىمى، مىزانى.

ئەدل ئەيلەمەك — ئىنساپ، ھەققانىيلىق كۆرسەتمەك، ئادالەت يولىنى تۇتماق.

ئەدل بارۇسى — ئادالەت قولى؛ ئىرادە.

ئەدل بوستانى — ئادالەت بېغى؛ ئادالەتنىڭ گۈللىنىشى، ياشنىشى.

ئەدل بۇنيادى — ھەققانىيلىقنى ئورنىغا قويۇش، ئادالەتنى تىكلەش.

ئەدل تەرىقى — ئادالەت يوليورۇقى.

ئەدل جويبارى — ئادالەت، ئىنساپنىڭ يولغا قويۇلۇشى.

ئەدل زەنجىرى — ئادالەت زەنجىرى.

ئەدل سازىنى تۈزمەك — ئادالەت ئورناتماق.

ئەدل قانۇنى — ئادالەت يوليورۇقى.

ئەدل قۇياشى — ئادىللىق، ئادالەتچىلىكنىڭ پارلاق ئەنئەنىسى.

ئەدل قىلماق — ئادالەت يۈرگۈزمەك.

ئەدلۇداد — ئادالەت، ئىنساپ، ھەققانىيلىق بىلەن ئەرز سوراش.

ئەدل ئۆيىنى مەئمۇر ئەيلەمەك — ئادالەتلىك، ھەق-قانىيلىقنى ئورنىغا قويماق؛ ئادالەتلىك بۇرچىنى ئادا قىل-ماق.

ئەدلچە [عدلچه] ئادالەتكە ئوخشاش؛ ئادالەتچىلىك، ئادىل-لىقچە.

ئەدن [عدن] (ئە) جەننەت، باغ.

ئەدنا [ادنا] (ئە) 1) تۆۋەن، ئەڭ پەس. 2) ئازغىنا. 3) كىچىككىنە، ئەرزىمىگەن:

بۇ دېھقانچىلىق كەسپى ئەڭلا دۇرۇر،
كى ئاندىن بۆلەك بارچە ئەدنا دۇرۇر.

— غەربىي.

4) تۆۋەن تەبىقە ئادەملىرى، جەمئىيەتنىڭ تۆۋەن تەبىقىسى؛ خار ـ زار كىشىلەر:

ئەدنازادە — تۆۋەن ئادەملەر پەرزەنتى، ئەۋلادى.

ئەدنا مەقام — ئەڭ پەس ئورۇن؛ ئەڭ تۆۋەن ئورۇن.

ئەۋ ئەدنا — پەسرەك، پېقىنراق (قۇرئاندىكى بىر ئايەتكە ئىشارە).

ئەدھان [ادهان] (ئە) خۇشبۇي ماددا؛ ياغلار.

ئەدھەم [ادهم] (ئە) 1) قارا؛ قارا تورۇق ئات. 2) ئىسىم (پادىشاھلىقتىن ۋاز كېچىپ، تەسەۋۋۇپ ـ سوپىلىق يولىغا كىرگەن بەلخ پادىشاھى ئىبراھىمنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسـ-مى):

چۇ ئىبراھىمى ئەدھەم تەختۇ تاجىدىن گۈزەر ئەيلەپ، ئۆزىنى ئاجىز بىچارەۋۇ بىخانىمان قىلغانى.

— زەلىلى.

ئەدۇ [عدو] (ئە) «ئەدۇۋ» غا قارالسۇن.

ئەدۇۋ [عدو] (ئە) دۈشمەن، ياۋ، رەقىب:

يېقىلدى دەپ زەلىلىنى ئەدۇۋ شا ئولماغىل ھەرگىز،
مەبادىكارى ئانىڭ سۇلتان ساتۇن بۇغرا خانىم بار.

— زەلىلى.

ئەدۇۋ دامى — دۈشمەن تۇزىقى؛ دۈشمەننىڭ ھىيلىسىگە گىرىپتار بولۇش.

ئەدۇۋدىن مۇبەررا قىلماق — دۈشمەندىن خالىي قىلـ-ماق، قۇتۇلدۇرماق.

ئەدۇۋ قەسدى قىلماق — دۈشمەننى يوقىتىشقا بەل باغلىماق.

ئەدۇۋبەند [عدوبند] (ئە + پ) دۈشمەننى ئەسىر قىلغۇ-چى، قولغا چۈشۈرگۈچى.

ئەدۇۋەش [عدووش] (ئە + پ) دۈشمەنلەرچە قىلىق، دۈشمەنلىك قىلىش؛ دۈشمەنگە ئوخشاش ئىش تۇتقۇچى، دۈش-مەن سۈپەت.

ئەدۋار [ادوار] (ئە) [بىرلىكى: دەۋر] 1) دەۋرلەر، ئايلىنىشلار. 2) مۇزىكا ئىلمىنىڭ بىر ساھەسى. مۇزىكا نەزەرىيىسى، شەرق مۇزىكىسىنىڭ كونا نوتا ئۈسۈلى. 3) مۇزىكىشۇناسلىق؛ مۇزىكىغا ئائىت كىتابلار.

ئەدۋار ئىلمى — مۇزىكىشۇناسلىق ئىلمى، مۇزىكا نەزە-رىيىسى.

ئەدۋىيە [ادويه] (ئە) [بىرلىكى: دەۋا] داۋالار، دورىلار.

ئەدىب [اديب] (ئە) 1) تەربىيىچى، مۇئەللىم (ئو-قۇتقۇچى). 2) ئەدەبىياتچى.

ئەدىل [عديل] (ئە) 1) قەدر ـ قىممەتتە بىر ـ بىرى بىلەن باراۋەر بولغان ئىككى نەرسە ياكى ئىككى ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 2) تۆگە ئۈستىدە ئىككى كاجىۋاندا ئولتۇرغان ئىككى ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 3) ئوخشاش، تەڭ، باراۋەر.

ئەدىلسىز [عديل سيز] (ئە) مىسلىسىز، ئوخشىشى يوق، تەڭداشسىز؛ يېگانە.

ئەدىم [عديم] (ئە) يوق، بولمىغان، تېپىلماس.

مىسلىك ئەدىم — ئوخشىشىڭ، تەڭدىشىڭ يوق.

ئەدىمۇلمىسل [عديم المثل] (ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.

ئەدئىيە [ادعيه] (ئە) [بىرلىكى: دۇئا] دۇئالار.

ئەديان [اديان] (ئە) [بىرلىكى: دىن] دىنلار.

ئەر [ار] (پ) 1) «ئەگەر» باغلىغۇچىسىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى (كلاسسىك ئەدەبىياتتا ۋەزىن ئېھتىياجى بىلەن «ئە-گەر» سۆزى «ئەر» شەكلىدە قىسقارتىلىپ ئىشلىتىلگەن). 2) خاھ، خاھى:

ئەگەر مۇسلىمەن ئەر مۇفسىد، ۋەگەر ئاشىقمەن ئەر ئابىد،
نې ئىشىڭ بار سېنىڭ زاھىد، مېنىڭكى ئىختىيارىم بار.

— بابىر.

ئەرابە [عرابه] (پ) ھارۋا.

ئەراجىق [عراجيق] (ئە) بەھۇدە سۆزلەر، مىش ـ مىش گەپلەر.

ئەرازى [اراضى] (ئە) [بىرلىكى: ئەرز] يەرلەر، زېمىنلار، جايلار، ماكانلار.

ئەرازىل [اراذل] (ئە) ئەڭ رەزىللەر، پەسكەشلەر؛ ئەڭ تۆۋەن (پەس) تەبىقە ۋەكىللىرى؛ ناكەسلەر:

سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فىساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئەرايىس [عرايس] (ئە) [بىرلىكى: ئەروس] كېلىنلەر، كېلىنچەكلەر؛ گۈزەللەر.

ئەرەب [عرب] (ئە) 1) ئەرەب خەلقى؛ ئەرەب كىشىسى. 2) ئەرەبىستان، ئەرەب مەملىكىتى.
ئەرەب بەررى — ئەرەب مەملىكىتى، ئەرەبىستان.
ئەرەبچە [عربى] (ئە) 1) ئەرەبچە؛ ئەرەبكە، ئەرەب تىلىغا تېگىشلىك؛ ئەرەب، ئەرەب خەلقىگە مەنسۇپ.
ئەرەبىيات [عربيات] «ئەرەبىيەت» كە قارالسۇن.
ئەرەبىيە [عربيه] (ئە) ئەرەب تىلى ئىلمى.
ئەرەبىيە ئۇلۇمى — ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى، ئەدەبىيات قائىدىلىرى، مەنتىق، ئاروز، قافىيە ئىلمىلىرى.
ئەرەبىيەت [عربيت] (ئە) ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتى؛ ئەرەب تىلىغا ئائىت، ئەرەبچە.
ئەرئەر [عرعر] (ئە) قارا ئارچا، تاغ سەرۋ دەرىخى:
قاشى مېھراب تا مۇنبەر، كۆزىدۇر چەشمەئى كەۋسەر،
قەدى چۈن سەرۋ يا ئەرئەر بۇرۇشى كەبكى خۇشرەفتار.
— نەۋبەتى.
ئەرز [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىسلىدە بولماي، كېيىن پەيدا بولغان ۋاقىتلىق سۈپىتى.
ئەرس [ارس] (ئە) ئەزەربەيجاندىكى بىر دەريانىڭ نامى.
ئەرەسات [عرصات] (ئە) [بىرلىكى: ئەرسە] 1) بوش مەيدان مەنسىدىكى ئەرسە سۆزىنىڭ كۆپلۈكى؛ 2) غوۋغا، توپلاڭ، قىيامەت.
ئەرەستۇ [ارسطو] (يۇنانچە + ئە) يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن ئارىستوتېل ئىسمىنىڭ ئەرەبچە شەكلى.
ئەرەش [ارش] (ئە) ئۇزۇنلۇقى ئۇلچىمى (50 ـ 60 س.م).
ئەرەفات [عرفات] (ئە) ئەرەبىستانىنىڭ مەككە شەھىرى ئەتراپىدىكى بىر تاغنىڭ نامى.
ئەرەق I [عرق] (ئە) تەر.
ئەرەقى پىشانى — پېشانە تەرى.
ئەرەق II [عرق] (ئە) ئىچىملىك، ھاراق.
ئەرەق رىز [عرق ريز] (ئە + پ) تەر تۆككۈچى؛ مېھنەتكەش، مېھنەت سۆيەر.
ئەرەقناك [عرقناک] (ئە + پ) تەرلىك، تەرلىگەن.
ئەرەقنىشىن [عرقنيشين] (ئە + پ) تەرگە چۆمۈلگەن، تەرگە پاتقان.
ئەرەقنىشىن گۈل — مەھبۇبەنىڭ قىزىرىپ تەرلىگەن يۈزى.
ئەرباب [ارباب] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا لايىق كىشىلەر، ئىش ئىگىلىرى، پەزىلەت ئىگىلىرى. 2) ئىمەلدارلار، ئۇلۇغلار:
كەئبەئى ئەربابى ھاجەت قاشلارىڭ مېھرابىدۇر،
قىبلەئى ئەھلى مۇھەببەت خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.
— ئاتايى.
ئەربابى بىينىنىش — كۆرگۈچىلىەر، بىر ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى كۆرەلەيدىغانلار.
ئەربابى تەغافۇل — غەپلەت ئىگىلىرى، غاپىللار، غەپلەتتە قالغانلار.
ئەربابى دىن — دىن ئەربابلىرى:
دېدى: ئەي ماڭا پىر ئەربابى دىن،
ئىمانەت سۆزۈمنى تۇتۇڭ مۇتمەئىن.
— ئا. نىزارى.
ئەربابى مەئانى — مەنە بىلگۈچى كىشىلەر؛ ئالىملار.
ئەربابى ھەقىقەت — ھەقىقەت يولىنىڭ ئىگىلىرى؛ ھەقىقەت كۆزلىگۈچىلەر.
ئەربابى ۋەزايىف — ۋەزىپە ئىگىلىرى، دۆلەت ئەربابلىرى.
ئەرباغ [ارباغ] سېھىر، كۆز بويىاش، ئەفسۇن؛ ئۇرۇلۇپ ـ چىرمىشىپ تۇرۇش.
ئەربەدە [عربده] (ئە) شاۋقۇن ـ سۈرەن، توپىلاڭ، قىيۇ (چۈقان)، غوۋغا؛ مەستانە ۋارقىراش.
ئەربەدە ئەيلەمەك — شاۋقۇن ـ سۈرەن سالماق، ۋارقىراپ ـ جارقىرىماق، قىيا ـ چىيا قىلماق؛
ئەربەدە بۇنياد ئەتمەك — شاۋقۇن ـ سۈرەن كۆتۈرمەك، توپىلاڭ، تەرتىپسىزلىك قىلماق.
ئەربەدە قىلماق — «ئەربەدە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بەبرىكى جۇنۇن بېشەسىن ئەربەدە قىلدى،
رۇباھ سۈفەت ئەقىل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.
— زەلىلى.
ئەربەدەجو [عربده‌جو] (ئە + پ) غوۋغا قوزغاتقۇچى، توپىلاڭچى.
ئەربەدەگەر [عربده‌كر] (ئە + پ) جاڭجالكەش، غوۋغاچى، ماجىراچى.
ئەربەئىن [اربعين] (ئە) 1) چىللە، قىرىق كۈن؛ قىرىق كۈن ئىبادەت قىلىش:
ئەربەئىن ئولتۇردى بولغايىكىم رىيادىن شەيخلەر،
قول ئاچىپ ھەرگىز دۇئا قىلماس نىيازى بولماسا.
— زەلىلى.
2) جامى ئىسىرىنىڭ نامى. 3) قىرىق ھەدىس (ئىسەر نامى).
ئەربەئىن ئەھلى — قىرىق ھەدىس يازغانلار.
ئەربەئىن ھەدىس — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەشھۇر قىرىق ھەدىسى، قىرىق سۆزى، نەسىھىتى.

ئەرتەنماق [ارتانماق] «ئەرتىلماق» قا قارالسۇن.

ئەرتىلماق [ارتيلماق] 1) ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك. 2) پاكلانماق، ئېرتىلماق.

ئەرجۈمەند [ارجمند] (پ) 1) ئېزىز، ئىززەتلىك، قەدىرلىك، قىممەتلىك، ھۆرمەتلىك، شەرەپلىك، مۆتىۋەر، دانىشمەن، ئەقىللىق:

ھەممە جاندارلار بولۇپ بەھرىمەند،
كى ھەممىدىن سەنا بىرلەردۇر ئەرجۈمەند.

— غەربى.

2) ئەرزىيدىغان، لايىق، سازاۋەر. 3) مەشھۇر، ئۇلۇغ-ۋار. 4) يېتىشىش قىيىن بولغان نەرسە.

ئەرجۈمەند ئەتمەك — سازاۋەر قىلماق؛ ئىززەتلىك قىلماق، ئېزىزلىمەك؛

ئەرجۈمەند ئەيلەمەك — ئىززەتلىك، ئابرۇيلۇق قىلماق، ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىك.

ئەرجۈمەند بولماق — ئىززەتلىك، قەدىرلىك بولماق؛ بەھرىمەن بولماق.

ئەرجۈمەند تۇتماق — ئۆزىنى چوڭ تۇتماق؛

تۇتار ئېردىم ئاندىغ بەسى ئەرجۈمەند،
بارى مۇلكلەردىن ئىندى دىل پەسەند.

— ئا. نىزارى.

ئەرجۈمەند قىلماق — «ئەرجۈمەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرچە [ارچە] (پ) «ئەگەرچە» نىڭ قىسقارغان شەكلى؛ ئەگەر، ئەگەرچە، گەرچە.

ئەردەۋان [اردوان] (پ) قەدىمكى ئىراندىكى ئەپسانىۋى بىر پادىشاھنىڭ نامى؛ 2) ئىراندىكى قەدىمكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئەردەۋىل [اردويل] ئاقسۇنىڭ قەدىمكى نامى:

شەھرى ماچىندىن زىللى تالىبە ئەيلەيدۇر سەفەر،
ئەردەۋىل ئىلە كۆچارۇ سەير تۇرپاندۇر تەمەڭ.

— زىللى.

ئەرراس [عراس] (ئە) ھاڭراش، ھۆركىرەش (يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ۋارقىرىشى).

ئەرراس ئىزھار قىلماق — ھاڭرىماق.

ئەررافى [عراق] (ئە) 1) پالچى، رەمبال، يۇلتۇزغا قاراپ پال باققۇچى، مۇنەججىم. 2) داخان، باخشى، پىرىخون. 3) سەنئەتكار، سەنئەت ئەھلى.

ئەررە [ارە] 1) ھەرە (ياغاچ كېسىشتە ئىشلىتىدىغان سايمان). 2) لەھەك بېلىقنىڭ ئارقا قانىتىنىڭ چىشلىرى:

باشىغە قويۇپ ئول زمان ئەررەئى،
دەمىن ئاسۇادى، چىقمادى، زەررەئى.

— ئا. نىزارى.

ئەررەفىق [الرفيق] (ئە) «ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق» قا قارالسۇن.

ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق — «ئاۋۋال يولداش بول، ئاندىن سەپەرگە چىق» مەنىسىدىكى ئەرەبچە ئىبارە (ماقال).

ئەرز I [ارض] (ئە) يەر، زېمىن، يەر يۈزى:

ئاسمانو ئەرزۇ ئەبرۇ ئاقتاب،
ئاڤەرىنىش بەھرىدىن گويا ھۇباب.

— زەللى.

ئەرز سەتھى — يەر يۈزى، يەر ئۈستى.

ئەرزۇ سەما — يەر ۋە ئاسمان؛

ئىشق بىر ئوتدۇركى ئۆچمىس تۇنۇ كۈن سوزانەدۇر،
ئۆچمەيۇنى تۇشمىس ساڭا ئەرزۇ سەمادا ئىستەگىل.

— گۇمنام.

ئەرزى ساكىن — جىمجىت تۇرغان يەر، بە قارار تۇرغان يەر.

ئەرزى ۋە سېھىڭ — كەڭ يەر، دۇنيا.

ئەرزىي كۇتۇب — يەر كىتابلىرى، دۇنياۋى كىتابلار.

ئەرز II [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئېنى، كەڭلىكى.

ئەرز III [عرض] (ئە) 1) بايان، مەلۇمات؛ ئىزھار، مۇراجىئەت، ئىستەك، ئىلتىماس؛ شىكايەت. 2) كۆرسەتىش، نامايىش قىلىش؛ ھاۋالە قىلىش.

ئەرز ئەتمەك — 1) بايان قىلماق، (مەقسىتىنى) ئىزھار قىلماق. 2) كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، قوبۇل قىلىشقا ھاۋالە قىلماق.

ئەرز ئەيلەمەك — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق؛ ئىزھار قىلماق.

ئەرز قىلماق — «ئەرز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرزگە يەتكۈزمەك — بايان ئەتمەك.

ئەرز ئولماق — بىلدۈرمەك؛ مەلۇم قىلماق.

ئەرزى پەيام — خەۋەر يەتكۈزۈش، دېرەك بېرىش.

ئەرزى تەزەللۇم — زۇلۇم كۆرگەنلىكىنى بايان قىلىش.

ئەرزى دۇئا ئەيلەمەك — دۇئايى سالام ئېيتماق، بىلدۈرمەك.

ئەرزى رۇخسار — يۈز كۆرسىتىش، بەت ئېچىش.

ئەرزى فەساھەت — پاساھەت مەيدانى، بابى، ساھەسى.

ئەرزى كارامەت ئەيلەمەك — مۆجىزە كۆرسەتمەك.

ئەرزى كەرەم قىلماق — سېخىيلىق كۆرسەتمەك.

ئەرزى مۇسقىي — مۇزىكا ئاڭلىتىش.

ئەرزى نىياز — 1) سالام، دۇئا. 2) زارلىنىش، يالۇۋۇرۇش.
ئەرزى نىياز ئەتمەك — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزى نىياز ئەيلەمەك — 1) موھتاجلىق دەردىنى بايان قىلماق، ھاجەتمەنلىكنى بىلدۈرمەك. 2) دۇئايى سالام ئېيتماق؛ ھاجەت مەقسىتىنى بىلدۈرمەك؛
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى قۇللۇغدا ئەرزى نىياز ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.
ئەرزى نىياز قىلماق — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزى نىياز ئولماق — زارلانماق، يالۇۋرماق، ئىلتىجا قىلماق.
ئەرزى نىياز ئىزھارى بولماق — موھتاجلىقنى ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ھال ـ ھال — ئەھۋال بايانى.
ئەرزى ھال ئەيلەمەك — (مەقسىتىنى) ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ھۇنەر — ھۇنەر كۆرسىتىش.
ئەرزى ئىخلاس ئەيلەمەك — ئىخلاس، سەمىمىي دوستلۇق كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ئىمان ئەتمەك — ئىمانغا دەۋەت قىلماق، مۇسۇلمانلىققا دەۋەت قىلماق.

ئەرزاق [ارزاق] (ئە) [بىرلىكى: رىزق] رىزقلار، ئوزۇقلار.

ئەرزال [ارذال] (ئە) [بىرلىكى: رەزىل] 1) پەسكەشلەر؛ رەزىللەر؛ پەس ئادەملەر؛ تۆۋەن؛ قەبىھ، پەس. 2) تۆۋەن تەبىقە، تۆۋەن تەبىقە كىشىلىرى، ئاۋام خەلق.
ئەرزال تەمەللۇقى — پەس كىشىلەرنىڭ خۇشامىتى.
ئەرزالۇ ئەشراب — تۆۋەن ۋە يوقىرى تەبىقىلەر.
ئەرزالۇ دۇرد ئاشام — مەي ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى تۆۋەن كىشىلەر.

ئەرزانىي [ارزانى] (پ) بەرىش، بېخىشلاش، لايىق كۆرۈش؛ سازاۋەر؛ مۇيەسسەر؛ لايىق، مۇۋاپىق.
ئەرزانىي ئەتمەك — «ئەرزانىي ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزانىي ئەيلەمەك — لايىق كۆرمەك، بېخىشلىماق.
ئەرزانىي تۇتماق — مۇيەسسەر قىلماق.

ئەرزە [عرضه] (ئە) ئەرز؛ ئىلتىماس؛ ئىزھار؛ شىكايەت.
ئەرزە قىلماق — بايان قىلماق، بىلدۈرمەك.

ئەرزەداشت [عرضەداشت] (ئە + پ) ئەرز قىلىش، ئەرز تۇتۇش؛ ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىش؛ ئىستەك، مەقسەتنى خەت ئارقىلىق بىلدۈرۈش.
ئەرزە داشت قىلماق — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق، مەقسىتىنى ئېيتماق.

ئەرزەندە [ارزنده] (پ) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:
بېگىملەرگە بەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۈن بېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.
2) ئەركە، سۆيۈملۈك.

ئەرسە [عرصه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەرسات] 1) مەيدان، سەھنە، بىنا قۇرۇلىدىغان كەڭ مەيدان؛ كەڭلىك:
بولدى چۈن زەررىن لەۋا سۇيغە ئاقلىغىدىن نۇرى بار.
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۈن فەۋجى فرار.
— تەجەللى.
2) شاھمات تاختىسى. 3) ئالەم، دۇنيا:
ئەرسەئى ئاسمان — ئاسمان بوشلۇقى؛ يۈزى.
ئەرسەئى ئافاق — ئۈپۈقلار كەڭلىكى؛ كۆك، ئاسمان:
شورىشى جۇنۇنۇڭدىن تولدى ئەرسەئى ئافاق،
رەقس قىل زەلىلى سەن تابەكەي فەراموشى.
— زەلىلى.
ئەرسەئى ئالەم — ئالەم بوشلۇقى، يەر يۈزى.
ئەرسەئى باگاھ — پادىشاھ زىياپەتخانىسىنىڭ سەھنىسى.
ئەرسەئى بەزم — بەزم مەيدانى، سەھنىسى.
ئەرسەئى خاك — كۆچمە م: دۇنيا، يەر يۈزى، يەر مەيدانى.
ئەرسەئى شەترەنج — شاھمات تاختىسى.
ئەرسەئى مەھشەر — قىيامەتتە بارچە ئىنسانلار توپلىنىدىغان مەيدان، قىيامەت مەيدانى.

ئەرش [عرش] (ئە) 1) ئاسمانلىنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى، يۇقىرى قەۋىتى. 2) ئەڭ يۇقىرى جاي، يۇكسەك جاي. 3) تەخت.
ئەرش بۇرجى — ئاسمانلىنىڭ يۇقىرى چوققىسى.
ئەرش جەنان — ئەڭ يۇقىرى ئورۇن.
ئەرش سۇتۇنى — ئاسان تۇرغۇچى، دۇنيا تايانچى.
ئەرش قەندىلى — كۆچمە. م: قۇياش ياكى ئاي.
ئەرشى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئەرش؛ ئۇلۇغۋار.
ئەرشى ئەئلا — ئەڭ يۇكسەك ئەرش:
كى شەھزادە كەۋنەين ئارا شەھسىۋار،
بۇلار ئەرشى ئەئلاغەدۇر گۇشۋار.
— ئا. نىزارى.
ئەرشى بەرىن — يۇقىرى، يۇكسەك ئاسمان.

ئەرشى سەرىر — (ئاسمان) تەختى كۆتۈرۈلگەن، يۇقىرىلىغان؛ يۇكسەلگەن.
ئەرشى مۇئەللا — ئەرشئەلا.
ئەرش ئاسا [عرش آسا] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۇكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن؛ باغرى كەڭ.
ئەرشايىن [عرشايين] (ئە) ئەرشئەلا دەرىجىسىدىكى، ئەڭ يۇكسەك دەرىجىدىكى.
ئەرشەد [ارشد] (ئە) ئەڭ يېتۈك، دانا.
ئەرش پەرۋاز [عرش پرواز] (ئە + پ) يۇكسەك، يۇقىرى پەرۋاز، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگۈچى.
ئەرشسا (ي) [عرش سای] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۇكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن، ئاسمانىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسىغا تەڭ، ئەرشكە ئوخشاش.
ئەرش فەرسا [عرش فرسا] (ئە + پ) ئەرشكە ئوخشاش يۇكسەك، ئاسماندەك ئېگىز.
ئەرشى ئەئزەم ئېلى [عرش اعظم ايلى] (ئە) كۆچمە م: پەرىشتىلەر.
ئەرغەدال [ارغدال] تۆپە؛ تاغ ۋە تاغدەك ئېگىزلىكنىڭ باغرى:
باز نىيادىن قىلىبان ئىنتقال،
قۇمغە كىرىپ يۇردۇك ئاشىپ ئەرغەدال.
— زەلىلى.
ئەرغەدەماق [ارغداماق] ئالدىماق، ھىيلە بىلەن يەڭمەك.
ئەرغەنۇن [ارغنون] (يۇنانچە) بىر تۈرلۈك چالغۇ ئەسۋابى.
نە ھاجەت نالەئى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى ئەرغەنوندىن شورىشى پەيمەندۇرپەيدا.
— زەلىلى.
ئەرغەۋان [ارغوان] (پ) باھاردا ئېچىلىدىغان قىزىلگۈل. لۈك دەرەخ، قىزىلگۈل، قىزىل.
ئەرغەۋان بولماق — قىزارماق.
ئەرغەۋانى مەي — قىزىل مەي.
ئەرغەۋان خەد [ارغوان خد] (پ) قىزىل يۈزلۈك، گۈزەل مەشۇقلىك.
ئەرغەۋان رەز [ارغوان ريز] (پ) قان ـ ياش تۆككۈچى، قاتتىق يىغلىغۇچى.
ئەرغەۋان گۈن [ارغوان كون] (پ) كۆچمە م: قىزىل تۈسلۈك.
ئەرغەۋانى [ارغوانى] (پ) قىزىل رەڭلىك، توق قىزىل.
ئەرغەۋانى تون — قىزىل تون.
ئەرغەۋشتەك [ئەرغوشتک] مۈزىكىلىق بىر ئۈسۈل، ئويۇن.
ئەرغۇۋان [ارغوان] (پ) «ئەرغەۋان» غا قارالسۇن:
بولۇپ چېھرىسى زەئفىدىن ئەرغۇۋان،
نەدۇر ئەرغۇۋان ئۈل، دېگىن زەئفەران.
— ئا. نىزارى.
ئەرفەئ [ارفع] (ئە) ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ يۇكسەك، يۇكسەكرەك، ئېگىزرەك.
ئەرفەئى دەرەجات — دەرىجىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى.
ئەرقام [ارقام] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] 1) رەقەملەر، سانلار. 2) يېزىقلار.
ئەرقەم [ارقم] (ئە) 1) ئالمىچىپار. 2) ئالمىچىپار يىلان.
ئەرك [ارک] ساراي، قەسىر، ئېگىز قورغان، كىچىك قەلئە؛ پادىشاھنىڭ شەھەر كىچىدىكى قورغان ـ سارىيى.
ئەركان [ارکان] (ئە) [بىرلىكى: رۇكن] 1) تۈۋرۈك-لەر، تاياچلار. 2) تەركىبىي قىسىملار، ئاساسلار. 3) بۇرجەكلەر. 4) رۇكىنلار (ئاروزدا).
ئەركانى دەۋلەت — دۆلەت تايانچلىرى، دۆلەتنىڭ ئۇلۇغ كىشىلىرى؛ ئەمەلدارلار، ئەربابلار.
ئەرلات [ارلات] تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.
ئەرمەنۇار [ارمن وار] (پ) ئەرمەنچە.
ئەرمەنى [ارمنى] (پ) ئەرمەنىستانلىق.
ئەرمەنىي ساز [ارمنى ساز] (پ) ئەرمەنچە، ئەرمەنىستانلىقلار ئىشلىگەن.
شەرابى ئەرمەنىي ساز — ئەرمەنچە شاراب، ئەرمەن مەيى، شارابى.
ئەرموغان [ارموغان] تارتۇق، ھەدىيە.
ئەرنەب [ارنب] (ئە) توشقان.
ئەرۇز [عروض] (ئە) 1) شېئىر ۋەزىنلىرى ھەققىدىكى پەن، شەرق پوئېزىيىسىدىكى شېئىر ئۇلچىمى. 2) ئاروز ۋەزىنىدە يېزىلغان شېئىر، ئەسەر. 3) ئەرەبىستاندىكى بىر ۋادىنىڭ نامى.
ئەرۇز ئەھلى — ئاروز ئىلمىگە ئائىت تۈرلۈك ئەسەرلەر يازغان ئالىملار.
ئەرۇز فەنى — شېئىر ۋەزىنلىرى، ئۇلچەملىرى ھەققىدىكى پەن.
ئەرۇس [عروس] (ئە) [بىرلىكى: ئەرائىس] 1) كېلىن، كېلىنچەك. 2) باھار چېچەكلىرى:

ھەر تەرەپى چىقتى سەدائى خۇرۇس،
جىلۋە بېرىپ گۇلشەن ئىچىندە ئەرۇس.
— زەلىلى.

ئەرۇسى پەردەنىشىن — پەردە ئارقىسىدا ئولتۇرغان ئىپپەتلىك كېلىنچەك.

ئەرۇسى گەردۇن — ئاسمان كېلىنى؛ ئاي.

ئەرۇسانە [عروسانە] (ئە + پ) كېلىنلەرچە، كېلىنلەرگە خاس؛ گۈزەل.

ئەرۇسەك [عروسك] (ئە + پ) ئويۇنچۇق، قورچاق.

ئەرۋاھ [ارواح] (ئە) [بىرلىكى: روھ] روھلار.

ئەرۋاھى قۇدۇسى — مۇقەددەس روھلار (پەرىشتىلەر).

ئەرى [ارى] 1) ھەرە، ھەسەل ھەرىسى:
لەب ئارا ئاغزىڭ چۈچۈك تىل بىرلە گويا ئاڭلاسام،
شەھىدلىغ نىشى بىلە گۇل بەرگىنى تەشمىش ئەرى.
— نەۋايى.
2) تازا، ساپ، پاك.

ئەرىتماق [اريتماق] 1) تازىلىماق، پاكلىماق؛ 2) كۆتۈرمەك، بىر تەرەپ قىلماق.

ئەرىز [عريض] (ئە) ئەنلىك، كەڭ.

ئەرىغ [اريغ] 1) پاكىز، ساپ، تازا، تىنىق. 2) يېڭى. 3) ياخشى، دۇرۇس. 4) ئۇزاق. 5) مەھرۇم. 6) پايدىسىز. 7) ئېرىق (سۇ ئاقىدىغان):
گۇرۇھى ئېردى دەردۇ داغ ئىچىنىدە،
ئەرىغ قازماقغە شاغىل تاغ ئىچىدە.
— نەۋايى.
8) كۆز يېشىنىڭ ئېقىشى؛ «ئارىغ» قا قاراڭ.

ئەرىغلىغ [اريغ ليغ] 1) پاكىزلىق، تىنىقلىق؛ پاكلىق. 2) ئېرىقتا ئاقىدىغان، ئېرىقتىكى.

ئەرىق [اريق] 1) «ئەرىغ» گە قاراڭ. 2) باشقىچە؛ ساپ.

ئەرىماق [اريماق] تازىلانماق، پاك بولماق.

ئەرىن [عرين] (ئە) ئورمان، توقاي، جاڭگاللىق؛ يىرتقۇچلار، ھايۋانلار؛ يىرتقۇچ ھايۋان ياشايدىغان توقاي، جاڭگال.

ئەز [از] (ـ) سۆز ئالدى قوشۇمچە؛ ئۇيغۇر تىلىدا چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى «ـ دىن، ـ تىن» رولىدا كېلىدۇ.

ئەزتەھى دىل — ئەستايىدىل، چىن كۆڭۈلدىن.

ئەزرويى لۇتف — ياخشىلىق يۈزىسىدىن، ياخشىلىقتىن.

ئەزا [عزا] (ئە) 1) ماتەم، مۇسىبەت، ھازا. 2) داد ـ پەرياد، ۋارقىراش.

ئەزا تۇتماق — ماتەم تۇتماق، يىغلىماق، ھازا تۇتماق.

ئەزا سورەماق — كۆڭۈل سورىماق، تەسەللى بەرمەك، تەزىيە بىلدۇرمەك.

ئەزاب [عذاب] (ئە) مۇشەققەت، ئازار، دەرد، ئەلەم، ئازاب.

ئەزاب ئايەتلەر — ئازاب توغرىسىدىكى (قۇرئان) ئايەتلىرى (جۇملىلىرى)، ئازاب ئالامەتلىرى.

ئەزاب ئەتمەك — ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك.

ئەزابى ئەلىم — تاقەتسىزلىك ئازابى.

ئەزاب يەتكۇزمەك — ئازابلىماق، ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزازىل [عزازل] (ئە) 1) شەيتاننىڭ ئەسلى ئىسمى. 2) كۆچمە م: ئەسكى، يامان؛ نەيرەڭۋاز.

ئەزامەت [عزامت] (ئە) شۇملۇق؛ غەرەز، خۇسۇمەت؛ يامانلىق.

ئەزەب [عزب] (ئە) بويتاق، ئۆيلەنمىگەن.

ئەزەل [ازل] (ئە) ئەڭ ئاۋۋال، باشلىنىش، باشلىنىشى نامەلۇم بولغان قەدىمكى زامان.

ئەز ئەزەل — ئەزەلدىن، قەدىمدىن.

ئەزەل خەتتى — تەقدىر، ئەزەلدە پۈتۈلگەن (يازمىش).

ئەزەل دېۋانى — قىسمەت، تەقدىر، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن تەلەي.

ئەزەلدىن تائەبەد — ئەڭ ئاۋۋالدىن ئەڭ ئاخىرغىچە؛ پۈتۈن، بارلىق، داۋامىدا؛ باشتىن ـ ئاياغ.

ئەزەل ساقىيىسى — كۆچمە م: تەقدىر پۈتكۈچى؛ تەڭرى، خۇدا.

ئەزەل سۇبھى — ئەزەل تېڭى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تېڭى.

ئەزەل قەسسامى — قىسمەت پۈتكۈچى، ياراتقۇچى، خۇدا.

ئەزەل قىسمەت — ئەڭ ئاۋۋالقى نېسىۋە، تەقدىر، تەقسىمات.

ئەزەل نەققاشى — 1) تەقدىر سۈرەتچىسى؛ 2) كۆچمە م: ياراتقۇچى، تەڭرى، خۇدا.

رۇزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى كۈنى.

ئەزەلل [ازل] (ئە) ئارۇز ۋەزنى زىھافلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەزەلىي [ازلى] (ئە) ئەزەلگە تەۋە، ئەزەلىي، دائىمىي.

ئەزەمەت [عظمت] (ئە) 1) ئۇلۇغۋارلىق، ئۇلۇغلۇق؛ بۈيۈكلۈك. 2) سەلتەنەت، ھۆكۈمرانلىق، ئەمەلدارلىق.
ئەزەمەت كۆرگۈزمەك — چوڭچىلىق قىلماق، كېرىلمەك.
ئەزبەر [ازبر] (پ) ياد، ياددىكى، يادلانغان.
ئەزبەر ئەيلەمەك — يادلىماق؛ ئېسىدە تۇتماق.
ئەزبەر قىلماق — «ئەزبەر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەزبەر ئوقۇماق — يادقا ئوقۇماق.
ئەزبەس [ازبس] (پ) چۈنكى، شۇنىڭ ئۈچۈن؛ ھەر ھالدا، ھەر قاچان، قانداقتۇ.
ئەزبەسكى [ازبسكه] (پ) «ئەزبەس» كە قارالسۇن.
ۋادەڭ ھەيرەتتە ئەزبەسكى ھەرارەت چەكمىشىم،
سايە بەخش ئولغاي مېنىڭ باشىمغە گويياكى ھۇما.
— زەلىلى.
ئەزداد [اضداد] (ئە) [بىرلىكى: زىد] زىتلار، مۇخالىپلار، زىددىيەتلەر، قارىمۇ قارشىلىقلار.
ئەزرا [عذرا] (ئە) پاك قىز. 2) ۋامىق ئاشىق بولغان قىز («ئۇزرا» غا قارالسۇن).
ساقىشى ئەزرا ئۇزار — نەپىس كىيىم كىيگەن گۈزەل ساقىي.
ئەزرائىل [عزرائيل] (ئە) ئۇلۇم پەرىشتىسى، جان ئالغۇچى پەرىشتە، ئەزرائىل.
ئەزرەق [ازرق] 1) (ئە) كۆك، كۆك تۇس، يېشىل؛ ھاۋا رەڭ؛ 2) كۆچمە م: ئاسمان.
سىپىھرى ئەزرەق — كۆك ئاسمان.
ئەززەشەئنۇھ (ۇ) [عزشاء نه] (ئە) ئالالا ئەزىزدۇر؛ ئۇلۇغ، شانلىق.
ئەززەمەن قەنەڭ [عزمن قنع] (ئە) قانائەت قىلغان (قانائەتچان) كىشى ئىززەتلىك بولىدۇ؛ قانائەتلىك كىشى ئەزىزدۇر.
ئەزفەر [اذفر] (ئە) ئۆتكۈر ھىد؛ ئۆتكۈر ھىدلىق؛ تازا؛ خالىس.
مۇشكى ئەزفەر — ئىنتايىن خۇشبۇي ئىپار.
ئەزكىيا [ازكيا] (ئە) [بىرلىكى: زەكىي] زەرەكلەر، زەكىيلەر.
ئەزل [ءزل] (ئە) بوشىتىش، چەتلىتىش، ئۇزاقلاشتۇرۇش؛ مەنسەپتىن چۈشۈرۈش.
ئەزل ئەتمەك — بوشاتماق، ۋەزىپىدىن چۈشۈرمەك؛ ھەيدەمەك؛ ئۇزاقلاشتۇرماق، يوقاتماق.
ئەزل قىلماق — 1) يىراقلاشتۇرماق، سۈرگۈن قىلماق، ئەمەلدىن بوشاتماق. 2) رەت قىلماق؛ ئىستېپا بەرمەك.
ئەزلۇ فەۋت — چەتلىشىش ۋە يوقىتىش.
ئەزم I [عزم] (1) بىرەر ئىشقا نىيەت قىلىش، ئىنتىلىش، يۈرۈش، مېڭىش:
گويدەك بولدى ئاتايى ھەرتەرەف سەرگەشتە ھال،
ئول سەنەملەر شەھسىۋارى ئەزمى چەۋگان قىلغالى.
— ئاتايى.
2) ئىرادە، قەتئىي، قارار:
ۋەلى ئەمدى ئەزمىم بۇ دۇركىم خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۆمرۈمگە مۇھلەت فىزاي.
— نەۋائى.
ئەزم ئەتمەك — بىرەر ئىشقا قەست، نىيەت قىلىش، ئانلىنىش؛ كېتىش، جۈنەش؛
دېدى شەھەر ئىچىنى سەرەنجام ئېتىپ،
چېرىك بىرلە جامغا يۈرۈك ئەزم ئۇتۇپ.
— مۇللا شاكىر.
ئەزم ئەيلەمەك — «ئەزم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئەزم قىلماق — «ئەزم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئەزم كوسىن ئۇرماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەرگە تەييارلانماق.
ئەزمى ئەسەر — زور تەسىر؛ ھەددىدىن ئارتۇق تەسىر.
ئەزمى بېداد ئەيلەمەك — زۇلۇمنى مەقسەت قىلماق؛ ياۋۇز نىيەت بىلەن ئانلانماق.
ئەزمى تەسبىھۇمۇسەللا قىلماق — تەسۇي ۋە جاينامازغا ئىنتىلمەك. تەسۇي ۋە جاينامازنى قولىغا ئالماق؛ نامازغا ئوقۇپ، تىلاۋەت قىلىشقا كىرىشمەك.
ئەزمى تەۋاف قىلماق — زىيارەتكە بېرىشنى نىيەت قىلماق.
ئەزمى جەۋلان ئەيلەمەك — كەزمەك، قەست، نىيەت قىلماق.
ئەزمى خىلۋەت قىلماق — خىلۋەتكە كىرمەك، يوشۇرۇنماق.
ئەزمى دەير قىلماق — بۇتخانا تەرەپكە بارماق؛ ئانلانماق.
ئەزمى راھ — يولغا چىقىش.
ئەزمى زۇننار ئەيلەمەك — باشقا دىنغا ئۆتمەك؛ بۇتپەرەس بولماق، بۇتقا چوقۇنماق.
ئەزمى سەفەر ئەيلەمەك — سەپەرگە ئانلانماق؛ نىيەت قىلماق.
ئەزمى سەما — ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈش.
ئەزمى سەما ئەتمەك — ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەك.
ئەزمى سەيد — ئوۋغا چىقىش.

ئەزمى ھەرەم قىلماق — ھەجگە بارماق؛ ئىختىيار قىلماق؛ كەئبە يولىغا قەدەم قويماق.
ئەزم ۋەتەن — ۋەتەنگە يول ئېلىش، ۋەتەنگە يۈزلىنىش.
ئەزم ۋىسال ئەيلەمەك — ۋىسالغا ئىنتىلمەك، بارماق، ۋىسالغا يەتمەك؛ مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

I ئەزم [عظم] (ئە) سۆڭەك، ئۇستىخان.
ئەزمى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەك، ئەسكى سۆڭەك.

ئەزم ساز [عزم ساز] (ئە + پ) تەييارلىق كۆرگۈچى؛ بىر ئىشنى يولغا قويغۇچى.

ئەزھا [اضحى] (ئە) قۇربانلار.
ئەزھا ئېيىدى — قۇربان ھېيتى.

ئەزھار [ازهار] (ئە) چېچەكلەر، گۈللەر؛ گۈزەللىك؛ زىننەتلىك.
ھەدايىقى نامەتناھىي ئەزھارى — پايانسىز باغلارنىڭ گۈللىرى؛ بىرەر ئەسەرنىڭ سۆز بايلىقى؛ رەڭمۇرەڭلىكى.

ئەزھارۇمىنەششەمس [ازهار من الشمس] (ئە) قۇياشتىن يورۇقراق، روشەنرەك، ناھايىتى ئېنىق، مەلۇم؛ ئەڭ مەشھۇر.

ئەزھان [اذهان] (ئە) [بىرلىكى: زېھىن] زېھىنلەر، پەم - پاراسەتلەر.

ئەزھەر [اظهر] (ئە) ناھايىتى ئوچۇق، ئەڭ پارلاق، ياخشى كۆرۈنەرلىك.

ئەزۇبەت [عذوبت] (ئە) شېرىنلىك، تاتلىقلىق؛ يېقىملىق.

ئەزۋاج [ازواج] (ئە) [بىرلىكى: زەۋج / زەۋجە] زەۋجىلەر (خوتۇنلارنىڭ ئەرلىرى؛ نىكاھ بىلەن باغلانغان ئەر - خوتۇنلار، ئەرلەرنىڭ خوتۇنلىرى).

ئەزۋاق [اذواق] (ئە) [بىرلىكى: زەۋق] زوقلار، سۆيۈنۈشلەر.

ئەزىتماق [ازيتماق] «ئازىتماق» قا قارالسۇن.

ئەزىز [عزيز] (ئە) 1) تېپىلماس. 2) ئۇلۇغ، قەدىر - قىممەتلىك، مۆتىۋەر، مۆھتەرەم. 3) سۆيۈملۈك. 4) تەڭدىشى ئاز، تەڭداشسىز؛ ئۇلۇغۋار. 5) شاھ؛ كاتتا ئەمەلدار؛ ئۇلۇغ زات. 6) قەدىر - قىممىتى يۇقىرى، تەۋەررۈك.
ئەزىز بىلمەك — ئەزىزلىمەك، قەدىرلىمەك؛
ئەزىز تۇتماق — ئەزىزلىمەك، ھۆرمەتلىمەك، قەدىرلىمەك.

ئەزىقماق [ازيقماق] «ئازىقماق» قا قارالسۇن.

ئەزىم [عظيم] (ئە) 1) ئۇلۇغ، كاتتا، بۈيۈك، زور. 2) مۇھىم. 3) ئېغىر، قىيىن. 4) ئىنتايىن كۆپ، ھېسابسىز. 5) باي، مەرتىۋىلىك.
ئەزىم شانى — ئۇلۇغ، شانلىق، مەرتىۋىلىك.
ئەزىمۇ جۈسسە — گەۋدىسى زور.
ئەزىمۇششەئن — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئېتىبارلىق، ھۆرمەتلىك.

ئەزىمە [عزيمه] (ئە) «ئەزىمەت» كە قارالسۇن.

ئەزىمەت [عزيمت] (ئە) 1) كاتتا. 2) قەست، نىيەت، جەزم؛ ئىنتىلىش:
تۇت ئەي ساقي ئىچمەك ئەزىمەت قىلاي،
چۈ شامى تىرىكلىك غەنىيمەت قىلاي.
— ئا. نىزارى.
3) يۈنىلىش؛ سەپەرگە مېڭىش.
ئەزىمەت ئەتمەك — سەپەرگە ماڭماق، كەتمەك.
ئەزىمەت بولماق — يېتىپ بارماق؛ يوللانماق.
ئەزىمەت قىلماق — 1) قارار، ئەھد قىلماق، بىرەر يەرگە بېرىشقا ئاتلانماق، كەتمەك؛ سەپەرگە ماڭماق. 2) ئىنتىلمەك؛ يول ئالماق. 3) قوشۇن تارتىپ بارماق؛ يۈرۈش قىلماق؛ جەڭنىمەك. 4) ۋاپات قىلماق، ئۆلمەك؛ يوللانماق؛ ئۆتمەك.

ئەزىمۇششان [عظيم الشان] (ئە) ئۇلۇغ، كاتتا، يۇقىرى مەرتىۋىلىك؛ ئەتىۋارلىق، ھۆرمەتلىك.

ئەزىيەت [ازيت] (ئە) ئازار، ئازاب، ئوقۇبەت.

ئەژدەر [اژدر] (پ) ھەيۋەتلىك چوڭ يىلان، ئەپسانىۋى يىلان، ئەجدىھا.

ئەژدەرئاسا [اژدراسا] (پ) ئەجدىھادەك، ئەجدىھاغا ئوخشاش.

ئەژدەرمار [اژدرمار] (پ) بوغما يىلان، چوڭ يىلان.

ئەژدەرھا [اژدارها] (پ) «ئەژدەھا» غا قارالسۇن.

ئەژدەۋەرەش [اژدروش] ئەجدىھاغا ئوخشاش، ئەجدىھادەك؛ قورقۇنچلۇق، ھەيۋەتلىك.

ئەژدەھا [اژدها] (پ) 1) ئەجدىھا؛ ئاغزىدىن ئوت پۈركىگۈچى ۋە كىشىگە ھەيۋە قىلغۇچى، دەم تارتقۇچى ئەپسانىۋى ۋەھشىي مەخلۇق. 2) قەست قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى؛ بالا؛ ئاپەت، دۇشمەن. 3) قورۇقچى، كۆچلۈك كۆزەتكۈچى.
ئەژدەھاسىنى مور ئەيلەمەك — 1) ئەجدىھاسىنى چۈمۈلە قىلىۋەتمەك. 2) كۆچمە م: زوراۋانلىقتا زەربە بەرمەك، كۈچسىزلەندۈرمەك.
ئەژدەھا ئۆيى — ئەجدىھا ماكانى.

ئەژدەھاكۆش [اژدهاكش] (پ) ئەجدىھا ئۆلتۈرگۈچى، قورقماس، باتۇر:

قەتلىم ئەتمەسلەر غەمنو دەردىك ژەلي تەھقىرىدىن،
مور قەتلىن ئەژدەھا كۆشلار قاچان ئەيلەر پەسەند.
— نەۋائى.

ئەژدەھالىق [اژدھالیق] زوراۋانلىق.
ئەژدەھالىق قىلماق — زوراۋانلىق قىلماق.
ئەژدەھاۋەش [اژد ھاوش] (پ) ئەجدىھا سۈپەت، ئەجدەھاسىمان، ئەجدىھاغا ئوخشاش: غەم ـ ئەندىشە يەتكۈزگۈچى.
ئەژىر [اژیر] (پ) ئەقىللىق، ئىقتىدارلىق.
ئەسا [عصا] (ئ) ھاسا تاياق:
ناگەھانى زاھىر ئولدى مۇستەفا،
بەردىلەر بۇ يەتتە تەنگە بىر ئەسا.
— زەلىلى.

ئەسا تۇتماق — ھاسا تايانماق.
ئەسايى كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ تايىقى، ھاسىسى.
ئەساپقۇر [اساپور] (ئ) «ئەسەپقۇر» غا قارالسۇن.
ئەساتىر [اساطیر] (ئ) ئەپسانىلەر، ئويدۇرمىلار.
ئەسارەت [اسارت] (ئ) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق.
ئەساس [اساس] (ئ) تايانچ، ئۇل. 2) ئاساس؛ زېمىن. 3) تەرتىپ، تۈزۈم. 4) كۆركەملىك، پىتۈكلۈك. 5) مۇستەھكەم بىنا. 6) سەۋەب، نېگىز؛ باھانە:
چۇ شەۋكەتدە گەردۇر ئەساس ئېردى ئۇل،
كى تەخت ئۈزرە زەررىن لىباس ئېردى ئۇل.
— ئا. نىزارى.

ئەساس تۈزمەك — «ئەساس سالماق» قا قارالسۇن.
ئەساس سالماق — بىرەر نەرسىنى ئورناتماق؛ مەيدانغا كەلتۈرمەك. مۇستەھكەملىمەك؛ ئىش باشلىماق، قول سالماق.
ئەساس كەلىسا — خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى؛ مەنزىلى، ئۆلى.
ئەساسى ئىختىلال — پەرىشانلىق سەۋەبى.
ئەساغىر [اصاغر] (ئ) [بىرلىكى: ئەسغەر] كىچىكلەر، ئەڭ كىچىكلەر، نارەسىدىلەر.
ئەكابىردىن ئەساغىرغىچە — كاتتىلاردىن كىچىكلەرگىچە.
ئەسافىل [اسافل] (ئ) [بىرلىكى: ئەسفەل] پەسلەر، تۆۋەن تەبىقىدىكى كىشىلەر، نادانلار.
ئەساكەش [عصاکش] (ئ + پ) ھاسىغا تايانغۇچى، ھاسىلىق.
ئەساكىر [عساکر] (ئ) [بىرلىكى: ئەسكەر] ئەسكەرلەر.
ئەساكىرى مەنسۇرە — غالىب ئەسكەرلەر، پېچىلمەس قوشۇن.
ئەسالەت [اصالت] (ئ) ئېسىللىق، ئېسىلزادىلىك، ئۇلۇغلۇق، زاتى (نەسلى) پاكلىق.
ئەسالىق [عصالیق] ھاسىلىق، تاياقلىق.
ئەسالىق قىلماق — ھاسا، ياراغ ۋەزىپىسىنى ئۆتىمەك.
ئەسامىي [اسامي] (ئ) [بىرلىكى: ئىسىم] ئىسىملار، نامىلار، ئاتالمىلار.
ئەسامىي كۈتۈب — كىتاب نامىلىرى.
ئەسەب [اصب] (ئ) [كۆپلۈكى: ئەئساب] 1) نېرۋا جىددىيلىكى. 2) قېيىن، قېيىنچىلىق، دىشۋارچىلىق.
ئەسئەب [اصعب] (ئ) ناھايىتى قېيىن، ئىنتايىن مۈشكۈل، كۆپ مۈشەققەتلىك؛ قېيىنچىلىق، مۈشكۈللۈك؛ قېيىن؛ قېيىنراق، قاتتىقراق.
ئەسەپقۇر [اساپور] (ئ) قوينىڭ يەلكە سۆڭىكى، ئۇچىسى.
ئەسەد [اسد] (ئ) 1) شىر، ئارسلان. 2) شەمسىيە يىلنىڭ بەشىنچى ئېيى.
ئەسئەد بۈرجى — 1) ئەسەد ئېيى. 2) كۆچمە م: پادىشاھ دەرگاھى، ئوردىسى، تەختى. 3) غەلىبە.
ئەسەد بېشەسى — ئەسەد بۈرجى (نۇقتىسى: قەدىمكى ئاستىرونومىيە ئىلمىدا قۇياشنىڭ يىللىق ھەركىتە دائىرىسى ئون ئىككى نۇقتا بويىچە ھېسابلىنىدۇ).
ئەسەد كىردارلىق — شىردەك، شىر قىلىقلىق؛ زوراۋانلىق.
ئەسەدۇللاھ [اسدالله] (ئ) خۇدانىڭ شىرى. (ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىبقا بېرىلگەن نام).
ئەسەر [اثر] (ئ) 1) ئالامەت، نىشان، ئىز، بەلگە؛ نىشانە. 2) كىتابلار، داستانلار، ئىجادىيەتلەر. 3) تەسىر:
ئاڭا كىم، ئىشق، ھالى بولدى غالىب،
ئەسەر قىلماس نەسىھەتكۈي پەندى.
— ئاتايى.

ئەسەر ئەتمەك — تەسىر يەتكۈزمەك.
ئەسەر ئەيلەمەك — تەسىر قىلماق.
ئەسەر قىلماق — «ئەسەر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەسەر ئولماق — مەۋجۇت بولماق؛ تەسىر تاپماق.
ئەسەر يەتكۈزمەك — 1) تەسىر قىلماق؛ 2) خەۋپ كەلتۈرمەك؛ نىشانە كۆرسەتمەك.
ئەسەرلىق [اثرلیق] تەسىرچان، جەلپ قىلارلىق.
ئەسەس [عسس] (ئ) مىرشەپ؛ كېچە قاراۋۇلى، پاسىبان، ساقچى:
قۇرقۇبان خاجە ئەسەسدىن قاچتىلا،

مەسجىدى ئۇچرايدى، ئىشكىن ئەچتىلا.

— زەللىلى.

ئەسئەسە [عصصه] (ئە) داغدۇغا.

ئەسەف [اسف] (ئە) ئەپسۇسلانماق، قايغۇ.

ئەسەفا [اسفا] (ئە) ئەپسۇس، ئېچىنىش، نادامەت.

ئەسەم [اصم] (ئە) قۇلىقى ئاڭلىماس، گاس، پاك؛ سا-راڭ.

ئەسەن [اسن] (ئە) يېشى چوڭ، ئەڭ قېرى.

ئەسەھ [اصح] (ئە) ئەڭ توغرا؛ توغرىراق، دۇرۇسراق.

ئەسەب [اسب] (ئە) ئات.

ئات ئوغلىغە بەرمەدى ئىختىيار،
كى بىر ياخشى ئەسپىغە ئەيلەپ سەۋار.

— نىزارى.

ئەسپى ئەرەب — ئەرەب ئېتى.

ئەسپى راۋان — يۈگۈرۈك ئات.

بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسپى رەۋان،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دۇۋان.

— خەراباتى.

ئەسپى سىياھ — قارا ئات.

ئەسباب [اسباب] (ئە) [بىرلىكى: سەبەب] 1) سەۋەب-لەر، باھانىلەر؛ ياراغلار؛ ۋاستىلەر. 2) ئەسۋاب، ئۇسكۇنە جاھازلار، كېرەكلىك ياراقلار. 3) مال ـ دۇنيا، قىممەت باھا نەرسىلەر، بىزمك بۇيۇملىرى. 4) داستىخان، نازۇ نېمەتلەر. 5) ئېلاج. 6) كىشەنلەر، بەند قىلىش ۋاستىلە-رى. 7) ئەمگەك، سۈيۇش. 8) قابىلىيەت؛ بەرداش، تا-قەت:

ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كېرەكلىكنى جەزم.

— نىزارى.

ئەسبابى ئالەت — قورال ـ سايمانلار.

ئەسبابى ئەيش — ئەيش ـ ئىشرەت، كۆڭۈل ئېچىشقا كېرەكلىك زۇرۇرىي نەرسىلەر.

ئەسبابى سەئادەت — بەختلىك بولۇش ۋاستىلىرى، يوللىرى.

ئەسبابى سۇۋارىي — باشقا سەۋەبلەر؛ دۇنياۋى مەشغۇ-لاتلار.

ئەسبابى مۇرە — كۆڭۈل تارتقان (خالىغان) بۇيۇملار.

ئەسبابى نەجات — قۇتۇلۇش ۋاستىلىرى، نىجاتلىق يوللىرى.

ئەسبابى نەغەمات — مۇزىكا سايمانلىرى.

ئەسبابى ھەرب — ھەربىي قوراللار، ئۇرۇش ئەسلىھەلىرى.

ئەسباق [اسباق] (ئە) [بىرلىكى: سەباق] ساۋاقلار، دەرسلەر، تەلىملەر؛ تەجرىبىلەر.

ئەسباھ [اصباح] (ئە) سۇبھىلەر، ئەتىگەنلەر، چۈشتىن بۇرۇن.

ئەستار [استار] (ئە) [بىرلىكى: سەتر] پەردىلەر.

ئەستەغفىرۇللاھ [استغفرالله] (ئە) خۇدادىن ياخشى-لىق، كەچۈرۈم سورايمەن («توۋا! ئۆزۈڭ كەچۈر! خۇدا ساقلىسۇن!») غا ئوخشاش مەنە ئىپادىلەيدىغان ئوندەش سۆز.

ئەسىر [عصر] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) كۈنىپىتىشقا يېقىن ۋاقىت؛ پېشىن ۋە شام نامازلىرى ئارىلىقى-دىكى ۋاقىت.

ئەسىر قىيامى — ئەسىر نامىزىغا تۇرۇش.

ئەسرار [اسرار] (ئە) [بىرلىكى: سىر] سىرلار، يوشۇرۇن نەرسىلەر:

گۈلشەندە خىرام ئەيلەپ ئىدى گۈل قەدى قامەت،
ئەي دوست بەيەكبار،
ئالەم ئېلىغە تۇشتى چۇ ئەشۇبى قىيامەت،
فاش بولدى بۇ ئەسرار.

— زەللىلى.

ئەسرارى تاب — كۆچ، قۇۋۋەت، چىدام سىرلىرى.

ئەسرارى شگەرف — ئاجايىپ سىرلار.

ئەسرارى قۇدس — ئىلاھى سىرلار.

ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرى.

ئەسرارى ھەقىقەت — ھەقىقەت سىرلىرى، ئىلاھى سىرلار.

ئەسرارى ۋەھدەت — تەنھالىق، بىرلىك، يېگانىلىق سىرلىرى.

ئەسرارى ئىرفان — بىلىم سىرلىرى.

ئەسرارى ئىشق — ئىشق سىرلىرى:

نىھان ئىبردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.

— ئا. نىزارى.

ئەسرارى ئىلاھى — تەسەۋۋۇپقا ئائىت دىنىي سىرلار.

ساھىبى ئەسرار — سىرداش.

ئەسرەئ [اسرع] (ئە) سۈرئىتى تېز، ئەڭ تېز يۈرۈش-لۈك.

ئەسرۇ [اسرو] (پ) 1) ناھايىتى كۆپ، ھەددىدىن زىيادە، غايەت كۆپ، تالاي، ھېسابسىز:

بادەئى ھۇسنۇڭ بىلە مەغرۇر بولما ئەسرۇكىم،

ئاقىبەت غەم شەربەتىن ئىچرۇر فەلەك پەيمانەسى.
— ئاتايى.
2) تېز. 3) قاتتىق.

ئەسسار [عصار] (ئە) جۇۋازچى، ياغچى.
ئەسسار ئۇيى — جۇۋازچى ئۆكۈزى (ئۇي، كالا).

ئەسغەر [اصغر] (ئە) كىچىكرەك؛ ناھايىتى كىچىك، ئەڭ كىچىك.

ئەسفار [اسفار] (ئە) [بىرلىكى/: سفر/ سەفەر]كىتابلار؛ مەكتۇپلار.
ئەسفارى سەما — كۆكتىن چۈشكەن كىتابلار؛ ئاسمان سەپەرلىرى.
ئەسفارى سەھاۋىي — «ئەسفارى سەما» غا قاراڭ.

ئەسفەر [اصفر] (ئە) سېرىق، ساپسېرىق، ناھايىتى سېرىق.

ئەسفەل [اسفل] (ئە) ئەڭ پەس، ئەڭ تۆۋەن؛ پەسرەك.
جانىبى ئەسفەل — تۆۋەن تەرەپ، پەس تەرەپ.

ئەسفەلنىشىن [اسفل نشين] (ئە + پ) پەستە، تۆۋەندە ئولتۇرىدىغان، پەس ئورۇنلۇق؛ پەس، تۆۋەن مەرتىۋىلىك.

ئەسفەندان [اسفندان] (پ) قىچا.

ئەسفىيا [اصفيا] (ئە) [بىرلىكى؛ سەفىي] پاكلار، تاللانغانلار.

ئەسقال [اثقال] (ئە) ئېغىرلىقلار، يۈكلەر؛ ئېغىر يۈكلەر، نەرسىلەر.
كېلىپ ئەسمەئى كۆردى ئەھۋالنى،
بولۇپدۇر نەدامەت ۋە ئەسقالنى.
— ئا. نىزارى.

ئەسكى [اسكى] كونا، قەدىمكى:
كى ئەسكرگەن ئېردى دەرەختى ھەيات،
ئاڭا بولدى لازىم لىباس مەمات.
— ئا. نىزارى.
ئەسكى رەبات — كونا لەڭگەر (كونا دۇنيا).

ئەسلا [اصلا] (ئە) ھېچ، ھېچ ۋاقىت، ھېچقاچان؛ مۇتلەق.

ئەسلاف [اسلاف] (ئە) [بىرلىكى: سەلەف] ئالدىنقىلار، ئاتا - بوۋىلار.

ئەسلەم [اسلم] (ئە) ئارۇز ۋەزىنلىرىدىن بىرى.

ئەسلەن [اصلاً] (ئە) ئەسلىدە، ھەقىقەت، تۈپ ماھىيىتى بىلەن.

ئەسلەھە [اسلحه] (ئە) [بىرلىكى: سەلاھ] قوراللار، قورال - ياراغلار؛ ھەربىي ھازىرلىقلار.

ئەسما [اسما] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] 1) ئىسىملار، ئاتلار، ناملار. 2) ئاتاش، نام قويۇش.

ئەسمار [اثمار] (ئە) [بىرلىكى: سەمەر/ سەمەرە] 1) مېۋىلەر:
بۇ ئاقشام ئانىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخلى ئەسماردىن بىر ئاتاي.
— ئا. نىزارى.
2) كۆچمە م: نەتىجىلەر.

ئەسمائ [اسماع] (ئە) ئىشىتكەن، ئاڭلىغان.
ئەسمائ ئەتمەك — ئىشىتمەك، ئاڭلىماق.

ئەسنا [اثنا] (ئە) زامان، پەيت، چاغ، ۋاقىت؛ ئارا، ئوتتۇرا؛ ھالەت.

ئەسناف [اصناف] (ئە) [بىرلىكى: سىنف] سىنىپلار، تۈرلەر، خىللار، ژانىرلار.

ئەسنام [اصنام] (ئە) [بىرلىكى: سەنەم] بۇتلار، سەنەملەر.

ئەسھاب [اصحاب] (ئە) [بىرلىكى: ساھىب] سۆھبەتداشلار، ئۇلپەتلەر، دوستلار؛ ئاغىنىلەر، مەجلىس، زىياپەت ئەھلى:
كى تەسلىم ئېتەر يار - ئەھبابلار،
يىغىلغان بۇ مەجمەئدە ئەسھابلار.
— غەربىي.
ئەسھابى جاۋىندانىي — دائىمىي، ئەبەدىي سۆھبەتداشلار، دوستلار.
ئەسھابى دىن — دىندارلار، دىن ئەھلىلىرى.
ئەسھابى رىسالەت — دوستلۇق ئەلچىلىرى، رىسالە ئىگىلىرى.
ئەسھابى رىسالەت ئايىن — پەيغەمبەرنىڭ ھەمسۆھبەتلىرى.
ئەسھابى كەننۇجۇم — مېنىڭ سۆھبەتداشلىرىم يۇلتۇزلارغا ئوخشاشتۇر.
ئەسھابى كەھف — يەتتە ئەسھاب (قىسسىسى)؛ غار دوستلىرى:
ئەي زەلىلى، سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۇ كۈن،
جەئفەرى تەيبار ئىشىكى بولدى غارى ئاشىقان.
— زەلىلى.
ئەسھابى ھۈنەر — ھۈنەر ئىگىلىرى، سەنئەتكارلار:
تەۋەققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۈنەردىن،
كى چۈن فەيز ئالسالار بۇ مۇخەتەمەردىن.
— لۇتفى.
ئەسھابى يەمىن — ئىشەنچلىك سۆھبەتداشلار.

ئالۇ ئەسھاب — بىر ئائىلە كىشىلىرى ۋە سۆھبەتداشلار.

ئەسھەل [اسهل] (ئە) ئەڭ ئاسان، قۇلاي، ئاسانراق.

ئەسھەل قىلماق — ئاسان قىلماق.

ئەسۋاب [اثواب] (ئە) [بىرلىكى: سەۋب] كىيىملەر، كىيىم ـ كېچەك؛ تونلار.

ئەسۋات [اصوات] (ئە) [بىرلىكى: سەۋت] تىۋىشلەر، ئاۋازلار، سادالار.

ئەسۋەد [اسود] (ئە) قارا.

ئەسۋىلە [اسوله] (ئە) [بىرلىكى: سەۋال] سوئاللار، سوراقلار.

ئەسىر I [اسير] (ئە) 1) تۇتقۇن، ئەسىر، بەند. 2) مۇپتىلا، ئىختىيارسىز، ئاشىق. 3) موھتاج، قاراشلىق، تەۋە.

ئەسىر ئەتمەك — ئۆزىگە قاراتماق؛ مەھلىيا، رام قىلىۋالماق.

ئەسىر ئەيلەمەك — 1) بەند قىلماق، مۇپتىلا قىلماق. 2) نەپسىنى يەڭمەك، غالىب كەلمەك. 3) مەجبۇر قىلماق، مەجبۇرلىماق.

ئەسىر بولماق — 1) قولغا چۈشمەك، تۇتقۇن بولماق؛ قارام بولماق. 2) مۇپتىلا بولماق، ئىختىيارسىز ئاشىق بولماق، يولۇقماق، گىرىپتار بولماق. 3) غەرق بولماق، پاتماق.

ئەسىر قىلماق — 1) تۇتماق، قولغا چۈشۈرمەك، بەند قىلماق. 2) ئۆلتۈرمەك، ھالاك قىلماق.

ئەسىرى ئەندۇھ — دەرد، غەمگە مۇپتىلا بولغان.

ئەسىر فىراق — جۇدالىقتا قالغان؛ پىراق ئەسىرى؛ ئايرىلغان، ھىجران (ئايرىلىش) تۇتقۇنى.

ئەسىرى كۇفر — مەپتۇن بولغان؛ ئىشق يولىدا ھەر قانداق نەرسىنى تەرك قىلماق؛ مۇھەببەتكە بېرىلگەن.

ئەسىرى مېھەن — مۇشەققەتلەرگە دۇچار بولغان.

ئەسىرى ئىزتىراب — ئازاب، قايغۇ، ئەلەمگە يولۇققان.

ئەسىرا [اثير] (ئە) ئالىي، يۇقىرى، ئېگىز؛ ئاسمان، پەلەك.

چەرخى ئەسىر — ئېگىز ئاسمان؛ ئاسماننىڭ يۈكسەك قەۋىتى.

سپېھرى ئەسىر — «چەرخى ئەسىر» گە قاراڭ.

ئەسىرانە [اسيرانه] (ئە + پ) ئەسىرلەرچە، تۇتقۇنغا ئوخشاش.

ئەسىرلىك [اسيرليك] مەھبۇسلۇق، بەندىلىك، تۇتقۇنلۇق.

ئەسىغ [اسيغ] پايدا، بەھر، نەپ.

ئەسىل [اصل] (ئە) ھەقىقىي؛ نەسلى پاك؛ شەرەپلىك.

ئەش [اش] شېرىك، دوست، ئۇلپەت، جۈپ.

ئەشئار [اشعار] (ئە) [بىرلىكى: شېئىر] شېئىرلار، غەزەللەر:

چۇ مايىل بولۇپ تەبئى ئەشئارغە،
تىزار ئېردى سۆز جەۋاھەرىن تارغە.

— ئا. نىزارى.

ئەشئە [اشعه] (ئە) [بىرلىكى: شۇئائ] شولىلار، نۇرلار:

... مۇلك شەبىستانى بەر دەۋلەتى مەشئەلى بىرلە رەۋشەن بولدى، ئۇچقۇنى ئەشئەسىدىن بەدرى مۇنىر سۇھادەك ياشۇرىندى.

— قىدىرى.

ئەشئەئى زات — نۇرانە زات؛ تەڭرى نۇرى.

ئەشئەئى لەمەئات — پارقىرىغان نۇرلار.

ئەشئەئى مىھر — مېھىر نۇرلىرى.

ئەشەد (د) [اشد] (ئە) ئەڭ قاتتىق؛ قاتتىقراق.

ئەشەرات [عشرات] (ئە) [بىرلىكى: ئەشەرە] ئونلار.

ئەشەرە [عشره] (ئە) ئون، ئون دانە.

ئەشەرەئى كامىلە — كامالەتكە يەتكەن ئون قىز.

ئەشئەرىيە [اشعريه] (ئە) كالام (ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئېتىقاد قائىدىسى توغرىسىدىكى ئىلمىدە) بىر ئېقىم.

ئەشباھ I [اشباه] (ئە) [بىرلىكى: شىبىھ / شەبىھ] ئوخشاشلىقلار.

ئەشباھ II [اشباح] (ئە) 1) ئۇزاقتىن كۆرۈنگەن بىرەر شەكىلنىڭ قارىسى، شەپە؛ 2) گەۋدىلەر.

ئەشبەھ [اشبه] (ئە) ناھايىتى ئوخشاش؛ ئوخشاشراق.

ئەشتۇر [اشطر] (ئە) [بىرلىكى: شەتر] 1) يېرىم، بىر قىسىم. 2) شېئىرنىڭ يېرىم مىسراسى. 3) يۆنىلىش.

ئەشجار [اشجار] (ئە) [بىرلىكى: شەجەر] دەرەخلەر:

تېرىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارىنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارنى.

— غەرىبى.

ئەشجار تەربىيەتى — دەرەخلەر پەرۋىشى.

ئەشجارۇ ۋەرد — گۈل، ئەتىرگۈل كۆچەتلىرى.

ئەشرار [اشرار] (ئە) يامان ئادەملەر، بۇزۇقلار.

ئەشراف [اشراف] (ئە) [بىرلىكى: شەرىف] شەرەپلىك ۋە ئەتىۋارلىق كىشىلەر، شەرەپ ئىگىلىرى، ئالىي تەبىقە، ئالىي زاتلار.

ئەشراف ئىنىبىساتى — ئۇلۇغلار سۆھبىتى، شادلىقى، خۇش چاقچاقلىقى.

ئەشرەف [اشرف] (ئە) شەرەپلىكرەك، ئالى شەرەپلىك؛ ئۇلۇغ، ئىززەتلىك، ئالىي زات:
تۇشۇپ بارگاھىغە قىلدى خىيال،
كى ئەشرەفلەرنىڭ دېدى ئەرزھال.
— ئا. نىزارى.

ئەشرەفى ئەۋساف — ئالى ئالىي، شەرەپلىك سۈپەت، خۇسۇسىيەت.

ئەشرەفى خەلق — يارىتىلغان مەۋجۇداتنىڭ ئالى ئىززەتلىكى، ئالى ئۇلۇغى.

ئەشرەفي [اشرفى] (ئە) ئاقچا نامى (قەدىمكى ئىران تىللاسىنىڭ نامى).

ئەشربە [اشربە] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسىلەر، ئىچىملىك، ئىچىملىكلەر.

ئەشغال [اشغال] (ئە) [بىرلىكى: شۇغل] مەشغۇلاتلار، ئىشلار:
گۈلىستان ئارا كەلدى ئەتغاللار،
قىلىپ چۈن سەياھەتكە ئەشغاللار.
— ئا. نىزارى.

دېدى ئەي بۇرادەر نېچۈك ھالدۇر،
ۋۇقۇدۇڭ ئەيلەگەن تۇرفە ئەشغالدۇر.
— ئا. نىزارى.

ئەشغال كەسرەتى — ئىش (مەشغۇلات) نىڭ كۆپلۈكى.

ئەشقىيا [اشقيا] (ئە) [بىرلىكى: شەقي] 1) يارىمىس؛ ياۋۇز كىشىلەر، زالىملار، ياۋۇزلار. 2) بەختسىزلەر:
كۆڭۈلدىن چىقار بەئزى ئوجب رىيا،
دائى قىلماغىل زۇمرەئى ئەشقىيا.
— ئا. نىزارى.

ئەشك [اشك] (پ) 1) كۆز يېشى. 2) نۇر زەررىچىلىرى. 3) كۆز.

ئەشك ئارتىماق — يېشىنى ئېرتماق.
ئەشك ئاقماق — يېشى ئاقماق.
ئەشك ئەختەرى — ياش تامچىلىرى.
ئەشك ئەفشان — ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى.
ئەشك بەھرى — كۆز يېشى دېڭىزى، ياش دېڭىزى.
ئەشك تۆخمى — كۆز يېشى؛ ياش تامچىسى؛ يىغا سەۋەبلىرى، ۋاستىلىرى.
ئەشك جۇيبارى — كۆزدىن ئاققان ياشلار.
ئەشك خۇنابى — قانلىق كۆز يېشى.
ئەشك دانەسى — ياش تامچىسى.
ئەشك دەرياسى — كۆز يېشى دەريا سى.
ئەشك دۇرلەرى — «ئەشك ئەختەرى» گە قارالسۇن.
ئەشكدىن ئەنجۇم تۆكۈش — ناھايىتى ئەلەملىك يىغلاش.
ئەشك ژالەسى — ياش مۆلدۈرلىرى؛ شەبنەملىرى.
ئەشك ساچماق — ياش تۆكمەك.
ئەشك سەيلى — كۆز يېشى سېلى؛ تىنىمسىز كۆز يېشى، قاتتىق يىغا.
ئەشك سۇۋى — كۆز يېشى.
ئەشك سۇيى — «ئەشك سۇۋى» غا قارالسۇن.
ئەشك سېلابى — «ئەشك سەيلى» گە قارالسۇن.
ئەشك سېلى — «ئەشك سەيلى» گە قارالسۇن.
ئەشك سابى — كۆز يېشىنىڭ يىرىڭلىنىشى (يىرىڭلىق كۆز يېشى).
ئەشك فىشان — «ئەشك ئەفشان» غا قارالسۇن.
ئەشك قانى — قانلىق كۆز ياش.
ئەشك قانىن ئاقىزماق — ياش ئاققۇزماق، قان يىغلاماق.
ئەشك كەسرەتى — كۆز يېشىنىڭ كۆپلۈكى.
ئەشك گەۋھەرى — كۆز يېشى دانىلىرى، تامچىلىرى؛ كۆز گۆھىرى.
ئەشك مەۋجى — كۆز يېشى دولقۇنى.
ئەشكنى رەۋانە ئەيلەمەك — ياش ئاققۇزماق.
ئەشك ئېۋرۇلماق — كۆزنىڭ ياش كەلمەك.
ئەشكى ئاب — كۆز يېشى:
تولا نالە ئەيلەپ ئۇرۇپ پېچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.
— ئا. نىزارى.

ئەشكى ئەنجۇمرىز — تامچە ـ تامچە ياش تۆكۈش.
ئەشكى تەھەسسۇر — ئېچۇش، ھەسرەت يىغىسى.
ئەشكى جىگەرگۇن — جىگەررەڭ كۆز يېشى.
ئەشكى رەۋان — ئېقىۋاتقان كۆز يېشى.
ئەشكى رىيازەت — ئىبادەت يىغىسى.
ئەشكى سىيم ئەندۇد — ئاق ساقالغا تامچىلىغان كۆز يېشى.
ئەشكى سىيمىن — «ئەشكى سىيم ئەندۇد» غا قارالسۇن.
ئەشك شەفەقگۇن — شەپەق رەڭگىدىكى قىپقىزىل كۆز يېشى.
بز ئەشكى غەلتان — تامچىلاپ ئاققۇچى كۆز يېشى؛ توختاۋسىز ئاققان كۆز يېشى.
ئەشكى گۈلرەڭ — گۈل رەڭ كۆز يېشى.
ئەشكى گۈلگۇن — تاقەتسىز يىغا نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان كۆز يېشى؛ قانلىق ياش.

ئەشكى گۆلنار — قانلىق ياش؛ قان يىغلاش.
ئەشكى لەئلىگۈن — لەئلى رەڭلىك كۆز يېشى.
ئەشكى نەدامەت — پۇشايمانلىق كۆز يېشى.
ئەشكى نىشات — خۇرسەنلىك يېشى، خۇشاللىق يىغىسى.
ئەشكى نىياز — ئۈمىدۋارلىق نەتىجىسىدە يالۋۇرۇپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز ياشلىرى.
ئەشكى نىياز ئەيلەمەك — ياش تۆكۈپ يالۋۇرماق.
ئەشكى نىياز تۆفانى — موھتاجلىقتا، زارلىنىپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز يېشى؛ موھتاجلىق كۆز يېشى؛ ئۈمىدۋارلىق كۆز يېشى.
ئەشكى ھەسرەت — ئەپسۇسلىنىش، ھەسرەت يېشى؛ نادامەت يىغىسى.
ئەشك ياغدۇرماق — يىغلىماق، ياش ئاققۇزماق.
ئەشك ياغماق — ياش تۆكمەك، ياش ئاقماق.
ئەشك يامغۇرى — ناھايىتى كۆپ ئاققان كۆز يېشى تامچىلىرى.
ئەشك يولىن تۆتماق — يىغنى توختاتماق، يېشىنى توختاتماق.

ئەشكال [اشكال] (ئە) [بىرلىكى: شەكىل] 1) شەكىللەر، تۈرلەر، جىنسلار، خىللار. 2) گېئومېتىرىك شەكىللەر، سۈرەتلەر. 3) قىياپەت، كۆرۈنۈش. 4) مۇشەكۇللۇكلەر، چىگىشلىكلەر. 5) ئاسمان جىسىملىرىنىڭ مەلۇم بىر پەيتتە ھاسىل قىلغان ئالاھىدە گېئومېتىرىك شەكلى.
ئەشكالى سەمىۋى — ئاسمان شەكىللىرى.

ئەشكانى [اشكانى] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىنىڭ بىر سۇلالىسى.

ئەشكەستە [اشكسته] (ئە) شىكەستە، سۇنۇق.

ئەشكەستەلىغ [اشكستەليغ] شىكەستىلىك، سۇنۇقلۇق.

ئەشكبار [اشكبار] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، كۆپ يىغلىغۇچى.
ئەشكبار ئەتمەك — يىغلاتماق.
ئەشكبار ئەيلەمەك — «ئەشكبار قىلماق» غا قارالسۇن.
ئەشكبار قىلماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك.

ئەشكپاش [اشك پاش] (پ) كۆپ يىغلىغۇچى.

ئەشكرىز [اشكريز] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، يىغلاپ تۇرغۇچى.
ئەشكرىز بولماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك، يىغلاشقا بولماق.

ئەشكرىزان [اشك ريزان] (پ) «ئەشكرىز» غا قارالسۇن.
ئەشكرىزان ئولماق — ياش تۆكمەك، يىغلىماق.

ئەشكرىزلىغ [اشك ريزليغ] ياش تۆكمەكلىك، يىغلىماقلىق.

ئەشكفىشان [اشك فشان] (پ) كۆز يېشىنى چاچقۇچى، يىغلىغۇچى.

ئەشكناك [اشكناک] (پ) ياش ئاققۇزغۇچى (تۆككۈچى)، ياشلىق، يىغلىق.
ئەشكناك ئەيلەمەك — كۆزىدىن ياش ئاققۇزماق، كۆزىگە ياش ئالماق، يىغلىماق.

ئەشمە [اشمه] 1) قول بىلەن ئىشلىگەن، ئارغامچا. 2) جاي ئىسمى:
ئۇشبۇ سۆز ئۇستىنده بېتىپ ئەشمەگە،
دەلۇەرسەن بىرلە سالىپ چەشمەگە.
— زەلىلى.

ئەشھەب [اشهب] (ئە) 1) ئېقىمتۇل، كۈل رەڭ ۋە شۇخىل رەڭدىكى ئات. 2) بوز ئات؛ ئاق، ئېقىش بوز ئات.
ئەشھەبىنىڭ تۈياغى — ئاتنىڭ تۈيىقى.

ئەشھەر [اشهر] (ئە) ئەك مەشھۇر.

ئەشىر [عشر] (ئە) ئوندىن بىر.
ئوشرى ئەشىر — يۈزدىن بىر.

ئەشيا [اشيا] (ئە) [بىرلىكى: شەيئە] 1) دوستلار توپى. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، مەۋجۇدات (جانسىز).

ئەغراز [اغراض] (ئە) [بىرلىكى: غەرەز] غەرەزلەر، مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

ئەغزىيە [اغذيه] (ئە) [بىرلىكى: غىزالار] غىزا، يېمەكلىكلەر؛ ئوقمىتلەر، تائاملار.

ئەغلات [اغلاط] (ئە) [بىرلىكى: غەلەت] سەۋەنلىكلەر، خاتالىقلار، يېڭىلىشلار.
ئەغلاتى ئامىمە — خەلق ئاممىسىنىڭ خاتالاشتۇرۇشى:
... شۇنىڭدىن بۇيان ئول يۇرت ئاقسۇن ئاتالدى،
كېيىن ئەغلاتى ئاممە بىرلە ئاقسۇ ئاتالىپ قالدى.
ئەسلىدە بۇ شەھەرنى ئەردەۋئل دەر ئېردىلەر.
— مۇللا مۇھەممەد تۆمۈر.

ئەغلال [اغلال] (ئە) [بىرلىكى: غول] بويۇنتۇرۇقلار، زەنجىرلەر، كىشەنلەر:
چۈبىدىلنى كەلتۈردى خۇسرەۋغە پات،
سالىپ بەند ئەغلالنى قاتمۇ قات.
— ئا. نىزارى.
ئەغلالۇ سەلاسىل — زەنجىر ۋە كىشەنلەر.

ئەغلەب [اغلب] (ئە) كۆپ؛ كۆپچىلىك؛ كۆپرەك.

ئەغلەز [اغلظ] (ئە) ئەڭ كەپسىز، ئەڭ قوپال.

ئەغنەماق [اغنماق] ئېغىنىماق، يەردە يېتىپ دومىلىماق.

ئەغنىيا [اغنيا] (ئە) [بىرلىكى: غەنى] بايلار، دۆلەتمەنلەر:

بۇ كەشمىردىن بىر ئۇلۇغ سوداگەر،
ئۆزى ئەغنىيا ئېردى مالى گۆھەر.

— موللا شاكىر.

ئەغيار [اغيار] (ئە) [بىرلىكى: غەير] بىگانىلەر، يادلار، باشقىلار، غەيرىيلەر؛ رەقىبلەر، دۈشمەنلەر:

ۋۇجۇدىغە دۈشمەن ئوقى كار ئەمەس،
خۇدا يار ئىدى، ئەسلە ئەغيار ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

ئەفئا [افعا] (ئە) «ئەفئى» گە قاراڭ:

كى ئىشرەت قۇرۇپ، مەي ئىچمەي دەمبە دەم،
چېكەردىن بۇرۇن ئۇمر ئەفئاسى دەم

— ئا. نىزارى.

ئەفازىل [افاضل] (ئە) [بىرلىكى: ئەفزەل] پەزىلەتلەر؛ پەزىلەت ئىگىلىرى، كاپالەت ئىگىلىرى؛ ئەڭ پەزىلەتلىك كىشىلەر.

ئەفازىلى دەۋران — زامان ئۇلۇغلىرى.

ئەفئال [افعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئىل] 1) ئىش ـ ھەرىكەتلەر؛ ئىشلار، قىلىقلار؛ قىلمىشلار؛ 2) ئادەت، ئەخلاق:

كۆرۈپ شەيخ سەئىدى بۇلار ھالىنى،
بۇ بىگانەلەر فېئىل ـ ئەفئالىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەفئالى تەبەئ — بويسۇنۇش، قارىغۇلارچە ئەگىشىش يوسۇنى، ئادىتى.

ئەفائىل [افاعل] (ئە) ئارۇز ۋەزىن رۇكىنلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەفەن [عفن] (ئە) ئەڭ بەتبۇي، سېسىق پۇراقلىق.

ئەفتادە [افتادە] (پ) 1) يىقىلغان، دەرمانسىز، زەئىپ، تاشلاندۇق؛ ئېزىلگەن، قىينالغان:

كەرەم قىل خۇداۋەند مەن زارغە،
كى ئەفتادەئى ئەسرۇ بىمارغە.

— ئا. نىزارى.

2) كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ئەفتادە ئەتمەك — قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفتادە بولماق — ئېزىلمەك، قىينالماق.

ئەفتادەئى ئىشق — ئىشق قۇربانى؛ ئىشىققا مۇپتىلا بولغان؛ ئىشىققا (يولىدا) ئېزىلگەن.

ئەفتادەلىغ [افتادەليغ] ئاجىزلىق، بىچارىلىك، زەئىپلىك، مەيۇسلۇك، چۈشكۈنلۈك.

ئەفتادەلىغ ئەييامى — قىيىنچىلىق، خار ـ زارلىق پەيتلىرى.

ئەفتادەۋەش [افتادەۋش] (پ) دەرمانسىزلارچە، زەئىپلەرچە؛ ئاشىق سۈپەت؛ بىچارە ھال؛ كەمبەغەلگە ئوخشاش، غېرىبانە.

ئەفتانۇ خېزان [افتانو خيزان] (پ) يېقىلا ـ قوپا، يىقىلىپ ـ قوپۇپ.

ئەفراد [افراد] (ئە) [بىرلىكى: فەرد] كىشىلەر، شەخسلەر.

ئەفراد بىلمەك — قاتارغا كىرگۈزمەك، سەپداش بولماق.

ئەفراز [افراز] (پ) كۆتۈرۈش، يۈكسەلدۈرۈش.

ئەفراشتە [افراشتە] (پ) «ئەفراز» غا قاراڭ:

دېدى: ئەيلەڭىز بەزم ئاراستە،
مۇزىييەن بىساتىنى ئەفراشتە،

— ئا. نىزارى.

ئەفرەنج [افرنج] (ئە) پەرەڭ، ياۋروپا.

ئەفرۇختە [افروختە] (پ) لاۋۇلداپ تۇرغان، يالتىراق، پارلاق، پارلىغان، قىزىرىپ يانغان؛ ياندۇرۇلغان؛ ئوت ياقىقان.

ئەفرۇز [افروز] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: «كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى، يورۇتقۇچى، روشەن قىلغۇچى، ئايدىڭلاشتۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئەدل نۇرى تۇرۇر جەھان ئەفرۇز،
پەرتەۋى مۇلك ئىچىدە زۇلمەت سۇز.

— موللا مۇھەممەد تۆمۈر.

ئەفرىدۇن [افريدون] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرى.

ئەفزا [افزا] (پ) كۆپىنچە سۆزگە قوشۇلۇپ «ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئىشق ئەسرارىن ئىشىتمەك ئىستەمەڭ ئەي ئەھلى دەرد،
نۇكتەئىدۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى تۇفان خۇرۇش.

— سەبۇرى.

دەۋلەت ئەفزا — بايلىق كۆپەيتكۈچى.

راھەت ئەفزا — راھەتنى ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى.

روھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى.

ئەفزار [افزار] (پ) ئەسۋاب، ئىش قورالى.

ئەفزاي [افزاى] (پ) «ئەفزا» غا قاراڭ:

ۋەزىرى ئەنىڭ مۇلىك ئارابى چىن،

ئانىڭ ئەقلىدە زىيىبە ئەفزايى چىن.

— ئا. نىزارى.

ئەفزايىش [افزايش] (پ) زورايتىش، كۆپەيتىش؛ ئارتتۇرۇش.

ئەفزۇد [افزود] (پ) كۆپىيىش، ئارتىش، ئۇلغىيىش.

ئەفزۇن [افزون] (پ) 1) ئارتۇق، زىيادە، كۆپ؛ كۆپرەك. 2) ئەۋزەل، يۇقىرى، ئۈستۈن:

غەمزەلەرىم بارچەدىن ئەفزۇن ئېرۇر،
لەيلى مېنىڭ غەمزەمە مەجنۇن ئېرۇر.

— ئەھمەدى.

ئەدەددىن ئەفزۇن — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز.

ئەفزۇن ئەتمەك — ئاشۇرماق، كۈچەيتمەك.

ئەفزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق؛ كۆپەيتمەك؛ كۆپەيتتۈرمەك.

ئەفزۇن بولماق — ئارتماق، زىيادە بولماق؛ ئارتۇقراق بولماق.

ئەفزۇن قىلماق — ئارتتۇرماق، كۆپەيتۈرمەك.

ئەفزۇن ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەفزۇنلۇغ [افزون لوغ] «ئەفزۇنلىغ» قا قاراڭ.

ئەفزۇنلىغ [افزون ليغ] ئارتۇقلۇق، زىيادىلىك، كۆپلۈك.

ئەفسار [افسار] (پ) نوختا، تىزگىن.

ئەفسار ئۇرماق — نوختا سالماق؛ ئۆزىگە رام قىلىۋېلىشقا ھەرىكەت قىلماق.

ئەفسانە [افسانه] (پ) 1) ھېكايە، نەقىل، داستان؛ رىۋايەت:

ۋۇجۇدۇم خىرمەنىدىن ھاسىلىم بىر دانەدۇر پەيدا،
ۋەلى ئول دانەدىن، ئالەمدە يۈز ئەفسانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

2) يالغان، ئويدۇرما، بىمەنە سۆز. 3) مەشھۇر، ھەممىگە تونۇلغان. 4) ماختالماق؛ داۋراڭ.

ئەفسانە ئەيلەمەك — ھېكايە قىلماق، چۆچەك سۆزلىمەك؛ نەقىل كەلتۈرمەك؛

ئەفسانە بولماق — كىشىلەرنىڭ ئاغزىغا چۈشمەك، تۈرلۈك رىۋايەتلەرگە سەۋەب بولماق.

ئەفسانە سەنج — 1) ئەفسانە ئېيتقۇچى، ھېكايە قىلغۇچى؛ 2) سۆزگە نەزەر سالغۇچى، تەنقىدىي نەزەر بىلەن ئاڭلىغۇچى.

ئەفسانە قىلماق — رىۋايەتلەر توقۇماق.

ئەفسانەئى دەرد — دەردلىك ئەپسانە، غەم ـ غۇسسە بىلەن تولغان ھېكايە.

ئەفسانەئى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت ھەققىدىكى ئەپسانىلەر.

ئەفسانە پەرداز [افسانه فرداز] (پ) ھېكايە توقۇغۇچى، ھېكايىنى (چىرايلىق قىلىپ) ئېيتقۇچى.

ئەفسانە سەراي [افسانه سراى] نەقىل قىلغۇچى، ھېكايىچى.

ئەفسانە گۇزار [افسانه كزار] (پ) ھېكايە ئېيتقۇچى، سەرگۈزەشتلەر سۆزلىگۈچى.

ئەفسانەلىغ [افسانه ليغ] مەشھۇرلۇق؛ ئەپسانىلىق؛ كۆپ سۆزلىمەكلىك.

ئەفسانەۋەش [افسانەوش] (پ) ئەپسانىۋى؛ ناتوغرا؛ يالغان.

ئەفسەر [افسر] (پ) پادىشاھلىق تاجى، جىغا؛ تاج؛ تەخت؛ بىرەر نەرسىنىڭ بېشى، ئۇچى.

ئەفسەررۇم — رۇم شاھلىقى، پادىشاھلىقى.

ئەفسەر نىگار — تاج نەقىش بىلەن بېزىتىلگەن.

ئەفسەرى رىفئەت — يۈكسەكلىك، مەرتىۋىلىك تاج.

ئەفسەرى گەردۇندىن ئۆتمەك — شاھلىق مەرتىۋىسى يۇقىرى چوققىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەفسەھ [افصح] (ئە) ئەڭ گۈزەل (فەسىھ) سۆزلىگۈچى، سۆزگە چېچەن (ئۇستا).

ئەفسەھۇلكەلام [افصح الكلام] (ئە) 1) ئەڭ گۈزەل، فەسىھ سۆز ئىگىسى، سۆزگە چېچەن (ئۇستا)، ناتىق. 2) ماھىر يازغۇچى، روشەن بايان قىلغۇچى.

ئەفسۇردە [افسرده] (پ) روھسىزلانغان، سۇلغان، سۇلغۇن، چۈشكۈن، بوشاشقان؛ غەملىك:

ۋىلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.

— ئا. نىزارى.

ئەفسۇردە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، چۈشكۈن.

ئەفسۇس [افسوس] (ئە) پۇشايمان، ئېچىنىش، ئەپسۇس.

ئەفسۇن [افسون] (پ) 1) سېھىر، نەيرەڭ، ھىيلە، مىكىر. 2) جادۇ، نەيرەڭ دۇئاسى؛ جادۇگەرلەرنىڭ سېھىرى. 3) ئەپسانە، ھېكايە؛ نەيرەڭ.

ئەفسۇن ئەيلەمەك — ئالدىماق، ھىيلە ـ نەيرەڭ ئىشلەتمەك؛ سېھىرلىمەك.

ئەفسۇن تىراز — قارا جادۇ، ئىشق سەۋداسىغا سالىدىغان تۇمار.

ئەفسۇنى كەشمىر — كەشمىر جادۇسى.

ئەفسۇنساز [افسۇن ساز] (پ) 1) سېھىرلىگۈچى،

سېھىر بىلەن ئۆزىگە جەلپ قىلغۇچى، ھەيران قالدۇرغۇچى. 2) ماھىر ھېكايىچى، ئاجايىپ داستانچى.

ئەفشان [افشان] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى؛ تارتقۇچى؛ چېچىش؛ چېچىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. 2) كىتاب بېتىگە چېچىلغان زەر؛ نەقىشلىك بېزەك؛ يېزىق؛ تەۋسىپ:

ئاھ ئۇرارمەن ھەر زامان ئالەمگە مۇشك ئەفشان تولۇر،
چۈنكى زۇلفۇڭ بۇيىدىن كۆڭلۇم بولۇپدۇر مۇشكدار.

— گۇمنام.

زەرۋەرق ئەفشان قىلماق — ئالتۇن زەررىسىنى چاچماق (كىتاب ۋاراقلىرىغا).

مۇشك ئەفشان بولماق — مۇشك (ئىپار) چاچماق، خۇش پۇراق تارقاتماق.

ئەفغان [افغان] (پ) 1) قايغۇ ـ ئەلەمدىن نالە قىلىش، پەرياد قىلىش، ئاۋاز چىقىرىپ يىغلاش؛ ئاۋاز، سادا. 2) پىغانلار، پەريادلار، نالىلەر.

ئەفغان ئەتمەك — «ئەفغان قىلماق» قا قاراڭ.

ئەفغان ئەيلەمەك — يىغلىماق، داد ـ پەرياد قىلماق.

ئەفغان تارتماق — نالە ـ پەرياد قىلماق.

ئەفغان تۈزمەك — داد ـ ۋاي سالماق، پەرياد، نالە قىلماق.

ئەفغان چەكمەك — پەرياد، پىغان چەكمەك، نالە قىلماق.

ئەفغان قىلماق — پىغان چەكمەك، نالە قىلماق.

ئەفغان ئوتى — ئاھۇ ـ پەرياد ئوتى؛ ئىشق ئوتى.

ئەفغانلىق [افغان ليق] ئاھۇ پەرياد چېكىۋاتقان، پىغانلىق.

ئەفقەر [افقر] (ئە) يوقسۇلراق؛ ئەڭ يوقسۇل، ئەڭ كەمبەغەل.

ئەفكار [افكار] (پ) «ئەفگار» غا قاراڭ.

ئەفكەن [افكن] (پ) «ئەفگەن» گە قاراڭ.

ئەفكەندە [افكندە] (پ) «ئەفگەندە» گە قاراڭ:

ئارەزىنىڭ ئۈستىدە قاشلار كۆك ئانىڭ ئەفكەندەسى،
ئاي يۈكۈنۈپ، كۈن ساغىنىپ سەجدە ئەيلەر بەندەسى.

— ئەرشى.

ئەفكەندەلىغ [افكندەليغ] «ئەفگەندەلىك» كە قاراڭ.

ئەفگار [افكار] (پ) 1) يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ. 2) ئۆرتەنگەن؛ ئېزىلگەن؛ ناچار؛ غەملىك.

ئەفگار ئەتمەك — يارىلاندۇرماق، جاراھەتلەندۇرمەك.

ئەفگار ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۇرمەك، يارىدار قىلماق، قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفگار قىلماق — «ئەفگار ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەفگار كۆڭۈل — دەردلىك يۈرەك.

ئەفگار ئولماق — جاراھەتلەنمەك، ئېزىلمەك.

ئەفگار ئىستەمەك — قىينىماق، جەبىر ـ جاپا قىلماق.

ئەفگارلىغ [افكارليغ] ئاجىزلىق، جاراھەتلىك، مەجرۇھلۇق، يارىدارلىق.

ئەفگەن [افكن] (ئە) كۆپىنچە باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاشلىغۇچى؛ ئاتقۇچى؛ يىقىتقۇچى؛ چۈشۈرگۈچى؛ سالغۇچى؛ تارتقۇچى؛ چاچقۇچى؛ ياغدۇرغۇچى؛» مەنىلەردە كېلىدۇ.

خەدەڭگ ئەفگەن — ئوق ئاتقۇچى.

زۇلمەت ئەفگەن — قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى.

شەمئى نۇر ئەفگەن — نۇر چاچقۇچى شام.

لۇئبەت ئەفگەن — ھىيلىگەر.

ئەفگەندە [افكندە] (پ) 1) تۆۋەن، پەس، تاشلاندۇق؛ يىقىلغان؛ بەختسىز، بىچارە، ئاجىز، موھتاج. 2) تەۋە، قارام.

ئەفگەندەئى بىئېئتىبار — نەزەردىن قالغان كىشى، لاياقەتسىز كىشى.

بەندەئى ئەفگەندە — تاشلاندۇق بەندە (يېزىقتا كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

ئەفگەندەلىك [افكندە ليك] چۈشكۈنلۈك، زارلىق، پېقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك؛ زەئىپلىك.

ئەفلاك [افلاك] (ئە) [بىرلىكى: فەلەك] پەلەكلەر، ئاسمان؛ ئاسمان قەۋەتلىرى:

يەتتە ئەفلاك ئۆزرەكىم مېئراج ئۈچۈن قويدۇڭ قەدەم،
گەردى نەئلىيىڭنى قىلمىشلەر مەلائىك تۇتىيا.

— زەلىلى.

ئەفلاك جامى — ئاسمان گۇمبىزى؛ بەخت ـ سائادەتتىن بەھرىمەن بولۇش.

ئەفلاك جىرمى — كۆكتىكى يۇلتۇزلار.

ئەفلاك سەيرى — ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى.

ئەفلاك سىفەت — ئالىي سۈپەت.

ئەفلاك شاھى — شاھلار شاھى؛ قۇياش.

ئەفلاك شەھرىستانى — بېزەكلىك پەلەكلەر.

ئەفلاكۇ ئەنجۇم — ئاسمان ۋە يۇلتۇزلار.

ئەفلاك ئېلى — پەلەكلەر يۇرتى، ئېلى؛ پەلەك ھەرىكىتى.

ئەفلاكى ئالىي — ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئەفلاكى بەلا — بالا ئاسمىنى، بەختسىزلىك ئاسمىنى.

ئەفلاكى كەجرەفتار — ئەگرى، تەتۇر ئايلانغۇچى پە-

لەك.

ئەفلاكى مەشئەل ئەفروزىي — يورۇقلۇق بەرگۈچى ئاسمان قەۋەتلىرى.

يەردەئى ئەفلاك — ئاسمان پەردىسى.

يەتتى ئەفلاك — يەتتە قات ئاسمان.

ئەفلاكچە [افلاكچە] ئالىي، ئاق يۇقىرى دەرىجىلىك، يۇكسەك ئاسمان.

ئەفلاك رەۋ [افلا ك رو] (ئە + پ) ئاسمان كېزەر.

ئەفلاك سۇز [افلاك سوز] (ئە + پ) كۆكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى.

ئەفلەج [افلج] (ئە) پالەچ كېسىلىگە يولۇققان كىشى.

ئەفن [عفن] (ئە) «ئەفەن» گە قارالسۇن.

ئەفۇ [عفو] (ئە) كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش؛ ئۆز رىزقىنى قوبۇل قىلىش.

ئەفۇ ئەتمەك — «ئەفۇ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەفۇ ئەيلەمەك — گۇناھىدىن كەچمەك، كەچۈرمەك.

ئەفۇ قىلماق — «ئەفۇ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەفۇ كۆرگۈزمەك — ئىلتىپات قىلماق، كەچۈرمەك.

ئەفۇاج [افواج] (ئە) [بىرلىكى: فەۋج] گۈرۈھلار، توپلار.

ئەفۇاھ [افواه] (ئە) ئېغىزلار.

ئەفۇەللاھ [افوالله] (ئە) تەڭرى ئەپۇ قىلسۇن، خۇدا ساقلىسۇن!

ئەفئى [افعى] (ئە) 1) يىلان، كاتتا يىلان، زەھەرلىك يىلان:

مەلامەت ئاتەشىگە باقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن،
چۇ ماري ئەفئى يەكلىغ چاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.

— زەللى.

2) كۆچمە م: چاچ، سۆيگىنىنىڭ چېچى؛ چاچ ئۆرۈمى:

ئەفئى مۇئەنبەر — خۇشبۇي قارا يىلان؛ كۆچمە م: سۆيگىنىنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى؛

ئەفئى مۇشكىن — 1) قارا يىلان. 2) كۆچمە م: قارا، خۇشبۇي چاچ.

ئەفىف [عفيف] (ئە) ئىپپەتلىك (نومۇسلۇق)، پاك، پاكىز، تازا؛ يارامسىزلىقلاردىن خالىي.

ئەفيون [افيون] (پ) كۆكنار، ئەپيۇن؛ قارا دورا.

ئەفيون كەسرەتى — ئەپيۇننىڭ كۆپلۈكى، موللۇقى.

ئەفيونى [افيونى] (پ) ئەپيۇنكەش.

ئەقاسي [اقاصى] (ئە) ئۇزاقلار.

ئەقاقىر [عقاقر] (ئە) بىر خىل دورىنىڭ نامى (ئۆسۈمۈلۈك يىلتىزى).

ئەقالىم [اقاليم] (ئە) [بىرلىكى: ئىقلىم] ئىقلىملار، مەملىكەتلەر، قىتئەلەر، ئۆلكىلەر.

ئەقالىمى جەھان — پۈتۈن دۇنيا، دۇنيا مەملىكەتلىرى.

ئەقالىمى سەبئە — يەتتە ئىقلىم، پۈتۈن يەر يۈزى؛ بارچە قىتئەلەر.

ئەقەبە [عقبه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەبات] 1) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت، توسۇق؛ مۇشەققەتلىك، خەتەرلىك يوللار، تاغ يوللىرى. 2) كاتتا ۋە ئېغىر ئىش.

ئەقەللى [اقل] (ئە) ئاق ئاز.

ئەقبە [عقبا] (ئە) «ئەقەبە» گە قارالسۇن.

ئەقبەھ [اقبح] (ئە) [بىرلىكى: قەبىھ] ئاق يامان، ئاق خۇنۇك.

ئەقتاب [اقطاب] (ئە) 1) قۇتبىلار. 2) پىشۋالار، ئۇلۇمياالار. 3) كۆچمە م: بىرەر گۈرۈھ ياكى قوۋمنىڭ يېتەكچىلىرى (باشلىقلىرى):

ئاندا باردۇر قىرىق مەردانى خۇدا،
قۇتبۇلئەقتابى جەھانى ئۇلۇميا.

— زەللى.

ئەقتابى زەمان — زامانە ئۇلۇغلىرى.

ئەقتار [اقطار] (ئە) [بىرلىكى: قۇتر] 1) چەت ـ ئەتراپلار. 2) ئايلانمىلار، دائىرىلەر.

ئەقتاۋ [اقطاع] (ئە) پارچە ـ پارچە نەرسىلەر، نان بۆلەكلىرى، پارچىلىرى.

ئەقد [عقد] (ئە) 1) باغلاش، تۇگۈن، بەند. 2) نىكاھ، جۈپلىشىش. 3) تاللاش، ئىختىيار قىلىش.

ئەقد ئەتمەك — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەقد ئەمر — نىكاھقا دائىر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار.

ئەقد ئەيلەمەك — نىكاھ قىلماق؛ نىكاھقا ئالماق؛ تاللىماق؛ ئىگىلىمەك، قولغا ئالماق.

ئەقد بەزمى — نىكاھ تويى.

ئەقد تەزۇيج — نىكاھلاش.

ئەقد سىلكى — باغلاش يېپى.

ئەقد بولماق — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەقد مىساھى — نىكاھ شەرتلىرى.

ئەقدۇ كابىن — نىكاھ ۋە تويلۇق.

ئەقدام [اقدام] (ئە) [بىرلىكى: قەدەم] قەدەملەر؛ ھەرىكەت؛ ئەگىشىش:

چۇ لەيلى ئىشكىنىڭچە گام ئۇرۇپ،
زەمان تىنمايىن يەرگە ئەقدام ئۇرۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئەقدام ئۇرماق — قەدەم باسماق؛ ھەرىكەت قىلماق؛ يول يۈرمەك.

ئەقداھ [اقداح] (ئە) [بىرلىكى: قەدەھ] قەدەھلەر، كاسىلار، مەي پىيالىلىرى.

ئەقدەس [اقدس] (ئە) ئەڭ مۇقەددەس؛ ئەڭ مۇبارەك.

ئەقدەم [اقدم] (ئە) ئەڭ ئىلگىرى، ئەڭ مۇقەددەم؛ ئىلگىرىرەك، ئالدىنراق؛ يۇقىرى، ئالىي.

ئەقدەم كۆرمەك — يۇقىرى بىلمەك.

ئەقران [اقران] (ئە) [بىرلىكى: قەرىن] تەڭتۇشلار، تەڭ ياشتىكىلەر؛ بېقىنلار.

ئەقرەب [عقرب] (ئە) چايان، چايان بۇرجى.

ئەقرەبا [اقربا] (ئە) [بىرلىكى: قەرىب] ئۇرۇغ - تۇغقانلار، ئەڭ يېقىن كىشىلەر.

ھەمە ئەقرەبا بىرلە بولدى رەۋان،
چۈ گول قەرىە ئەشجارى بولدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

ئەقسا [اقصا] (ئە) 1) ئەڭ ئۇزاق (يىراق) قىرغاق؛ بىرەر ئۆلكە ياكى شەھەرنىڭ يىراق بۇرجىكى. 2) چەت، ئۇزاق؛ يۇقىرى، تۆر.

ئەقسا بىلاد — ئەڭ يىراق مەملىكەتلەر.

ئەقسايى رۇم — رۇمنىڭ ئەڭ چەت جايى.

مەسجىدى ئەقسا — قۇددۇس شەھىرىدىكى كاتتا مەسچىت.

مەقسەدى ئەقسا — ئەڭ ئاخىرقى مەقسەت.

ئەقسام [اقسام] (ئە) قىسىملار، ئۆلۈشلەر، بۆلەكلەر.

ئەقسۇم [اقسوم] «ئاخسۇم» غا قارالسۇن.

ئەقشام [اقشام] كەچقۇرۇن، كەچكى پەيت؛ تۈن، ئاخشام.

ئەقشام زۇلمەتى — تۈن قارانغۇسى.

ئەقشام كۆلى — ئاخشام خىرە - شىرەلىكى، تۇگىشى.

ئەقشامغى [اقشام غى] تۈندىكى، كېچىدىكى، ئاخشامقى.

ئەقشام قۇرۇن [اقشام قرون] كەچقۇرۇن.

ئەقل [عقل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇ قۇل] 1) ئەقىل، ئىدراك، زېھىن. 2) دانالىق، بىلىمدانلىق؛ پەم - پاراسەت.

ئەقل ئەللىدە — ئاڭلىق چۈشىنىش بويىچە؛ ئەقلەن.

ئەقل ئالماق — مەيتۈن قىلماق، ھەيران قالدۇرماق.

ئەقل ئەھلى — ئەقىللىقلار، ھوشيارلار.

ئەقل پىرى — تەپەككۇر ئۇستازى؛ پاراسەتلىك كىشىلەر.

ئەقل چىرى — ئەقىل كۆچى، ئەقىل قۇۋۋىتى.

ئەقل خىرمەنى — ئەقىل مۇجەسسەملىكى، يىغىندىسى.

ئەقل دۇن — ئەقلى پەس.

ئەقل دېھقانى — ئاڭلىق چۈشەنچە، مۇلاھىزە؛ تەجرىبە-لىك، ئاڭلىق كىشى.

ئەقل سەررافى — ئەقىل زەرگىرى، ئەقىل باھالىغۇچى-سى.

ئەقل كۆيى — ئەقىل - ئىدراك يولى.

ئەقل كۇل — 1) كاتتا ئەقىل؛ ئىلاھىي ئەقىل (تۇغما ئەقىل). 2) جىبرىئىل.

ئەقل مۇھەندىسلەرى — دانىشمەنلەر، ئالىملار، بە-لىمدانلار.

ئەقل مىزانى — ئاڭ، ئەقىل ئۆلچىمى، تارازىسى.

ئەقل نام ئاۋەرى — نام قويغۇچى ئەقىل.

ئەقل ھېسابى — ئاڭ دائىرىسى، چېگراسى.

ئەقل ئوتى — زېھىن ئۆتكۈرلۈكى، ھوشيارلىق.

ئەقلۇ فەھمى خۇردەدان — نازۇك، تولغان ئەقىل.

ئەقل ئۆيى — مېڭە، پىكىر - خىيال.

ئەقل ۋەسۋاسى — ئەقىل ۋەسۋەسىسى؛ مەيتۈنلۈق؛ ئەقىل دولقۇنى.

ئەقل ئىشىگى — ئەقل ئىشىكى؛ ئەقىل يولى. ئاڭلىق يول.

ئەقلى جەۋھەرشۇناش — پىتۈك، كامىل ۋە سۆزنىڭ يوشۇرۇن سىرلىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى كىشىلەرنىڭ ئىد-راكلىرى.

ئەقلى خۇردەبىن — ئەقلى ئۆتكۈر، سەزگۈر، پەم - پاراسەتلىك.

ئەقلى خۇدبىن — پەقەت ئۆزىنى ئويلىغۇچى، ئۆزى ھەققىدىلا پىكىر قىلغۇچى شەخس.

ئەقىلدىن بىگانە — ئەقىلدىن ئازغان، تەلۋە.

ئەقلى زايىل — ئەقلى كەتكەن؛ ئەقىلدىن ئېزىش، ئەقىل-سىز بولۇپ قېلىش.

ئەقلى زۇلمانىي — ئەقىلسىز، دۆت.

ئەقلى سەركەش — ئىتائەتسىز، قەيسەر ئەقىل.

ئەقلى سەلاھ — توغرا، ساغلام پىكىر.

ئەقلى سىتەمكار — جەبىر - زۇلۇم قىلغۇچى، جاپا يەتكۈزگۈچى ئەقىل؛ ئىشق يولىنى توسىدىغان ئەقىل.

ئەقلى كۇلل — «ئەقل كۇل» غا قارالسۇن.

ئەقلى مەسلەھەتىن — مەسلىھەت كۆرسەتكۈچى، توغرا يول، توغرا پىكىرگە ئۈندىگۈچى ئەقىل.

ئەقلى مۇجەررەد — ساپ ۋە ئۆتكۈر ئەقىل؛ ئابستراكت ئەقىل.

ئەقلى مۇستەقىم — ئېغىشمايدىغان، ئىككىلەنمەيدىغان،

مۇستەقىل ئەقىل؛ بىر پىكىرلىك ئادەم.
ئەقلى مۇھاسىب — پەم ـ پاراسەتكە قايىل بولغۇچى؛ ئاڭ، ئەقىل ـ ئىدراك.
ئەقلام [اقلام] (ئە) [بىرلىكى: قەلەم] قەلەملەر.
ئەقلايىن [عقلايين] (ئە) ئاقىللارچە، دانالىق بىلەن.
ئەقلەن [عقلاً] (ئە) ئەقىل يۈزىسىدىن.
ئەقىل زۇدا [عقل زدا] (ئە) ئەقلىنى ئىلغۇچى، ھوشسىزلاندۇرغۇچى؛ ئەقىلنى يوقىتىدىغان، ئەقلىدىن ئايرىيدىغان.
ئەقل كۈش [عقل كش] (ئە + پ) ئەقلىنى يوقاتقۇچى، ئەقىلگە نۇقسان يەتكۈزگۈچى.
ئەقلىيات [عقليات] (ئە) ئەقىلگە ئائىت، ئەقلىي بىلىملەر.
ئەقمىشە [اقمشه] (ئە) [بىرلىكى: قۇماش] ھەرخىل توقۇلما ماللار، ماتالار.
ئەقۋال [اقوال] (ئە) [بىرلىكى: قەۋل] سۆزلەر، گەپلەر، رىۋايەتلەر:
چۇ مەردۇملۇق ئەقۋالى پەيان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان ئەمايان ئولۇپ.
— ئا. ئىزاري.
ئەقۋام [اقوام] (ئە) [بىرلىكى: قەۋم] قوۋملار.
ئەقۋىيا [اقويا] (ئە) [بىرلىكى: قەۋي] كۈچلۈكلەر، قاۋۇللار، قۇۋۇەتلىكلەر؛ چوڭلار.
ئەقىدە [عقيده] (ئە) 1) ئېتىقاد، ئىشەنچ؛ ئىخلاس. 2) چۈشەنچە، پىكىر، بىلىش.
ئەقىدە قىلماق — 1) ئىشەنچ ھاسىل قىلماق؛ ئېتىقاد لىق بولماق. 2) گۇمان قىلماق:
تەڭرى خانىن ئەچۈق ئەقىدە قىلىپ،
خەلقدىن روزى ئىستەگەن گومراھ.
— نەۋائى.
ئەقىق [عقيق] (ئە) قىممەت باھالىق قىزىل تاش، ھېقىق:
لەئلى لەبلىك كۆرەي دەبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.
— زەلىلى.
ئەقىق ناب — ساپ، سۈزۈك، ھېقىق.
ئەقىقى بەغەش — تازا، ساپ ھېقىق؛ كۆچمە م: قىزىل مەي، مەينەك قىزىلراقى.
ئەقىقى ناب — «ئەقىق ناب» قا قارالسۇن.
ئەقىقى يەمەن — 1) يەمەن ھېقىقى؛ قىپقىزىل ھېقىق. 2) كۆچمە م: قىپقىزىل لەۋ.
لەب ئەقىقى — لەۋ قىزىللىقى.
ئەقىلە [عقيله] (ئە) باشچى، يولباشچى. 2) ئەقىللىق ئايال؛ پەرەنجىگە ئورالغان ئايال. 3) زەئىپ، ئاجىز.
ئەقىم [عقيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەيىم] تۇغماس، پەرزەنتسىز؛ نەتىجىسىز، مېۋىسىز.
زەنى ئەقىم — «ئەقىمە» گە قارالسۇن.
مەردى ئەقىم — پەرزەنتسىز ئادەم.
ئەقىمە [عقيمه] (ئە) تۇغماس ئايال.
ئەكابىر [اكابر] (ئە) [بىرلىكى: ئەكبەر] ئاق ئۈلۈغلار، ئاق كاتتىلار؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر، مەنسەپدارلار.
ئەكابىرۇ ئىزام — ئاق كاتتا، چوڭ كىشىلەر.
ئەكابىر ۋە ئەشراف — ئاق ئۈلۈغ ۋە ئىتىۋارلىق زاتلار.
ئەكابىرە [اكابره] (ئە) ساسانىيلار سۇلالىسى پادىشاھلىرىنىڭ لەقىمى.
ئەكاسىرە [اكاسره] (ئە) «ئەكابىرە» گە قارالسۇن.
ئەكباد [اكباد] (ئە) جىگەرلەر.
ئەكباد پەيۋەند — جانجىگەرلەر، تۇغقانلار.
ئەكبەر [اكبر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكابىر] ئۈلۈغ، كاتتا؛ ئاق كاتتا.
ئەكتاف [اكتاف] (ئە) [بىرلىكى: كتف] يەلكىلەر.
ئەكرەم [اكرم] (ئە) ئاق ئالىيجاناب، ئاق سېخىي، ئاق ياخشى، تولىمۇ ھىممەتلىك.
ئەكرەمۇلئەكرەمىن — كەرىم (ياخشى، ئالىيجاناب، ھىممەتلىك) لەرنىڭ كەرىمى؛ تەڭرى، خۇدا.
ئەكرىمۇززەيفە [اكرم االضيفه] (ئە) «مېھماننى ھۆرمەت قىلىڭلار» دېگەن مەنىدىكى بىرىكمە.
ئەكس [عكس] (ئە) 1) سۈرەت، تەسۋىر، شەكىل؛ ئىنكاس. 2) شولا، يالقۇن. 3) (بىرەر نەرسىنىڭ) ئەكس تەرىپى، ئەكسى، قارىمۇ قارشى، زىت.
ئەكس ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، تەسۋىر قىلماق، تەسۋىرلىمەك.
ئەكس تاپماق — ئەكسى تەسۋىرىنى كۆرمەك، قوبۇل قىلماق.
ئەكس تۇتماق — قارشى، زىت ئىش قىلماق.
ئەكس تۇشمەك — سۈرىتى، تەسۋىرى چۈشمەك.
ئەكس سالماق — تەسۋىرىنى سىزماق، ئەكس ئەتتۈرمەك.
ئەكس كۆرگۈزمەك — شولىسى چۈشمەك، ئەكس كۆ-

رۇنمەك.

ئەكسەر [اكثر] (ئە) 1) كۆپ، كۆپچىلىك، كۆپ سانلىق. 2) ئىنتايىن نۇرغۇن. 3) دائىملىق. 4) كۆپىنچە، ئومۇمەن. 5) كۆپرەك، ئوشۇقراق.

ئەكسەرىيەت [اكثريت] (ئە) كۆپچىلىكى، يېرىمىدىن كۆپرەكى.

ئەككە [عكە] (ئە) سېغىزخان.

ئەكل [اكل] (ئە) يېمەكلىك؛ يېمىش؛ تاماق:

فەراغەت تاپىپ ئەكل ـ ئاشامدىن،
چىقاردى سۆزىن سەرۋ گۇلفامدىن.

— ئا. نىزارى.

ئەكلۇ شورب — يېمەك ـ ئىچمەك.

ئەكمەل [اكمل] (ئە) ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ يېتۇك، ئەڭ كامىل؛ ئەۋزەل:

ھەر كىشىكىم ئىلىمدە ئەكمەل دۇرۇر.
بەلكى مەلائىكدىن ئول ئەفزەل دۇرۇر.

— موللا مۇھەممەد تۆمۇر.

ئەكمەلى دەۋران — دەۋرنىڭ يېتۇك كىشىسى.

ئەكمەلى ئىنسان — ئەلا ئىنسان، ئىنساننىڭ ئەڭ ياخشىسى:

گۇمنام، يۇگۇر ئەكمەلى ئىنسان كەتتى.
كۆڭلۈڭ سەدەفىن تۇت لەبى نەيسان كەتتى.

— گۇمنام.

ئەكمەھ [اكمە] (ئە) تۇغما كور.

ئەكناف [اكناف] (ئە) ئەتراپلار، تەرەپلەر، تۆت ئەتراپ، ئۆپچۆرە، چېگرا.

ئەكنۇن [اكنون] (پ) ئەمدى؛ ئەمدىلىكتە؛ شۇ ۋاقىت، شۇ پەيت، شۇ دەم:

چەكتىم جەفانى ئەكنۇن تەندە ھالەت قالمادى،
كەزدىم شەھرۇ بەيابان دىلدە ھەسرەت قالمادى.

— مەشرەپ.

ئەلا I [الا] (ئە) ھاي، ئاگاھ بول، ئاڭلا! (ئۇندەش سۆز).

ئەلا II [على] (ئە) ..... ئۈستىگە، ..... گە؛ يۈكسەكلىك، ئالىي دەرىجە.

ئەلا قەدرى مەراتىبىھىم — ئۆز مەرتىۋىلىرىگە يارىشا.

ئەلا كۇللى ھال — ھەر ھالدا.

نۇرەن ئەلا نۇر — نۇر ئۈستىگە نۇر.

ئىززۇ ئەلا — ئىززەت ۋە يۈكسەك مەرتىۋە، دەرىجىگە ئىگىلىك:

تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئېلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.

— مەھزۇن.

ئەلاچە [الاجە] ئەلا، ئالا ـ بۇلا، چىپار؛ سەگەز (ماتا).

ئەلاچە ھاشىيەلىك تون — ئالا ـ بۇلا جىيەكلىك تون.

ئەلاچۇغ [الاجوغ] «ئالاچۇق» قا قاراڭ.

ئەقل ئەلاچۇغى — ئەقىل ئۇۋىسى، مېڭە؛ كۆڭۈل.

ئەلاچۇغ ئېلى — كۆچمەنچى خەلق.

ئەلاچۇق [الاجوق] «ئالاچۇق» قا قاراڭ.

ئەلاخان [الاخان] خانىۋەيران.

ئەلاخان ئەيلەمەك — خانىۋەيران قىلماق؛

ئەلاخانۇ ئەلامان — ئۆي ـ جايسىز، ماكانسىز، خانىۋەيران؛ ھايات تەشۋىشلىرى.

ئەلاقە [علاقە] (ئە) 1) مۇناسىۋەت، باغلىنىش؛ مۇئامىلە، ئالاقە. 2) سەللىنىڭ ئۇچى، ھالاقىسى.

ئەلالا [علالا] (ئە) 1) شاۋقۇن ـ سۈرەن؛ غوۋغا، قىيا ـ چىيا. 2) ئاۋاز؛ 3) ماجىرا؛ گەپ:

يامان ئادەمىيلەر چۇ غوۋغا قىلىپ،
جەھان ئىچرە تۇرفە ئەلالا قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

ئەلالا ئەيلەمەك — داد ـ پەرياد قىلماق. شاۋقۇن كۆتۈرمەك.

ئەلالا تۇشمەك — غوۋغا، توپىلاڭ باشلانماق.

ئەلا سالماق — شاۋقۇن ـ سۈرەن سالماق، غوۋغا كۆتۈرمەك.

ئەلامان [الامان] «ئەلاخان» غا قاراڭ.

ئەلامەت [علامت] (ئە) 1) بەلگە، نىشان، ئىز. 2) ھادىسە.

ئەلئان [الان] (ئە) ھازىرلا، شۇ پەيتىدە.

ئەلانىيە [علانيە] (ئە) ئاشكارا، ئوچۇق.

ئەلاھازەلقىياس [على ھذاالقياس] (ئە) شۇنىڭغا قىياسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ ئېھتىمال:

كۆزۇ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلاھازەلقىياس.

— ئەرشى.

ئەلايق [علايق] (ئە) [بىرلىكى: ئەلاقە] 1) باردى ـ كەلدىلەر، ئالاقىلەر، باغلىنىشلار، مۇناسىۋەتلەر. 2) دۇنيا ـ مالغا ھەۋەس قىلىش:

ئاتايى، كەچ بۇ دۇنيادىن، ئەلايىق تەركىنى قىلكىم،
سەلاتۇ سەۋم ئاشىقغە بۇ كۇن تەركى ئەلايىقدۇر.

— ئاتايى.

ئەلەپەكە [الاپكە] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئەلەپۈكە [الاپوكە] «ئەلەپەكە» گە قاراڭ.

ئەلئاتەش [العطش] (ئە) ئۇسساش، ئۇسسۇزلۇق، تەشنا-لىق.

ئەلەددەۋام [علي الدوام] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت، ئۈزلۈكسىز:

ئەسبابى ئەيىش بولسا مۇھەييا ئەلەددەۋام،
ئەلەمدە يوق مۇغەننى، دانا سۇخەنۋەرى.

— سەبۇرى.

ئەلئەدل [العدل] (ئە) ئادالەت، ئادىللىق.

ئەلەر [الار] (ئە) 1) ئۇلار. 2) ئۇ (ھۆرمەت مەنىسىدە).

ئەلەز (زە) [الذ] (ئە) ئەڭ لەززەتلىك.

ئەلەست [الست] (ئە) 1) مەن ئەمەسمۇ؟ 2) ئەزەلىيەت، ئىپتىدائىي زاماننىڭ دەسلەپكى پەيتى.

جامى ئەلەست — تەقدىر نېسىۋىسى.

گۇلزارى ئەلەست — دۇنيانىڭ باشلىنىشى.

ئەلەسسەباھ [على الصباح] (ئە) ئەتىگەن تاڭدا، ئەزان-دا، ئەتىگەنلەپ.

ئەلەسسەۋىيە [على السويه] (ئە) باراۋەر، باپباراۋەر، تەڭ.

ئەلئەسمائ [الاسماء] (ئە) ئەلئەسمائۇ تەنزىلۇ مىنەسسە-مائ — ئىسىملار ئاسماندىن چۈشىدۇ.

ئەلەف [علف] (ئە) ئوت، كۆكات (كۆكتات)، زىرائەت، يېمىش.

ئەلەف بەھا — زىرائەتلەرنىڭ كۆكىگە قاراپ بەلگىلەنگەن سېلىق.

ئەلەلخۇسۇس [على الخصوص] (ئە) خۇسۇسەن، بو-لۇپمۇ.

ئەلەلئىتلاق [على الاطلاق] (ئە) مۇتلەق ئومۇمىيەتلىك بىلەن، ئومۇمىي رەۋىشتە.

ئەلەلئىجمال [علي الاجمال] (ئە) قىسقا قىلىپ ئېيتقان-دا، يىغىپ ئېيتقاندا.

ئەلەلئېھتىمال [على الاحتمال] (ئە) ئېتىمالغا يېقىن:

بارىپ ئول شەھەرگە قىلىڭلار سوئال،
بىلۇر ئادەمى بار ئەلەلئېھتىمال.

— ئا. نىزارى.

ئەلەم I [علم] (ئە) 1) ئالامەت، بەلگە، نىشان. 2) بايراق، تۇغ. 3) كۆتۈرۈلگەن؛ كۆچمە م: يالقۇن:

ئوت ئەلەم تارتار ئىمىش ئەفلاككە،
بەرق تۇشكەندەك خەسۇ خاشەككە.

— نەۋايى.

ئەلەم ئەيلەمەك — كۆچمە م: مەشھۇر قىلماق، ھەممىگە تونۇتماق؛ بايراق قىلىپ كۆتۈرمەك.

ئەلەم بولماق — كۆچمە م: مەشھۇر بولماق، نام چىقار-ماق، تونۇلماق.

ئەلەم تارتماق — «ئەلەم چەكمەك» كە قاراڭ.

ئەلەم چەكمەك — 1) بايراق تىكمەك؛ بايراق كۆتۈر-مەك. 2) يۇرۇش قىلماق؛ گۈزەللىك كۆرسەتمەك. 3) يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك؛ ئۆرلىمەك:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۈرلۈك رەقەم چەكتى.

— ئەرشى.

ئەلەم سۇتۇنى — بايراق دەستىسى؛ غەلىبە بەلگىسى.

ئەلەم قىلماق — «ئەلەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەلەم كۆتۈرمەك — بايراق كۆتۈرمەك؛ كۆتۈرۈلمەك؛ چىقماق (قۇياش)؛ نۇر تاراتماق.

ئەلەم ئۇرماق — 1) بايراق تىكمەك؛ جەزم قىلماق، مەقسەت قىلماق. نام چىقارماق؛ يېگانە بولماق. 2) كۆتۈ-رۈلمەك؛ زورايماق، كۈچەيمەك، ئەۋج ئالماق؛ مەرتىۋىگە ئېرىشمەك. 3) نىشانە، بەلگە بەرمەك.

ئەلەمى زەركەش — زەرلەنگەن بايراق؛ قۇياش.

ئەلەمى نىگۇنسار بولماق — تەسلىم بولماق. تەن بەرمەك؛ يەر بىلەن يەكسان بولماق.

ئەلەمى يىقۇق — كۆچمە م: ئاجىز، قولى قىسقا؛ مەغ-لۇپ.

سۇتۇنى ئەلەم — «ئەلەم سۇتۇنى» غا قاراڭ.

ئەلەم II [علم] (ئە) ئاتاقلىق ئات.

ئەلەم III [الم] (ئە) 1) ئاغرىق، دەرد، ئەلەم؛ رەنج، غەم، قايغۇ، ئازاب، ھەسرەت.

ئەلەم چەكمەك — دەرد تارتماق، قىينالماق، ئازاب تارتماق.

ئەلەم قويماق — غەم ـ ئەندىشىگە سالماق، خاپا قىلماق.

ئەلەم يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئاغرىتماق.

ئەلئەمان [الامان] (ئە) ئۇندەش سۆز: ياردەم بېرىڭ! قۇتقۇزۇڭ!

لەھزە ـ لەھزە باش چېكەر ئىشقىم شەرابى، ئەي رەفىق،
ئەلئەمان، شەۋقى مۇھەببەت شۇئلەسىدىن ئەلئەمان.

— نەۋايى.

ئەلەم ئەنگىز [الم انكيز] (ئە + پ) 1) ئەلەم قوزغاتقۇچى، ئەلەمگە سالغۇچى. 2) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك.

AltunOq

ئەلەم پەرۋەرد [الم پرورد] (ئە + پ) دەرد ـ ئەلەملىك، ھەسرەتلىك.

ئەلەمتىراز [علم طراز] (ئە) سۈرىتى بايراقنى بېزىگۈچى.

ئەلەمسەنج [الم سنج] (ئە + پ) غەم ۋە ھەسرەتلىك؛ ئازاب تارتقۇچى.

ئەلەمشوي [الم شوي] (ئە + پ) دەرد ـ ئەلەمنى كەتكۈزىدىغان.

ئەلەمكەش [علم كش] (ئە + پ) بايراقچى، بايراق كۆتۈرگۈچى؛ بايراقدار:

كى مەھزۇن دېدى: «بۇ نە يەڭلىغ ئۇمۇر؟
ئەلەمكەش باشىمدا تاپىپدۇر زۇھۇر.

— ئا. ئىزارى.

ئەلەمكەش ئولماق — كۆچمە م: يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەلەن [علن] (ئە) ئاشكارا، ئايان، ئوچۇق.

ئەلەن ئەتمەك — ئاشكارا قىلماق.

ئەلەيھىسسەلام [عليه‌السلام] (ئە) ئۇنىڭغا سالاملار بولسۇن! (پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ ئېيتىلىدىغان ھۆرمەتنامە: مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، دېگەنگە ئوخشاش).

ئەلباس [الباس] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] «ئەلبىسە» گە قارالسۇن.

ئەلبورز [البرز] (پ) ئىران مازەندەرانىدىكى تاغنىڭ نامى.

ئەلبىسە [البسه] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] لىباسلار، كىيىملەر، ئۇستۇاشلار.

ئەلتاف [الطاف] (ئە) [بىرلىكى: لۇتف] 1) ئىلتىپاتلار، مەرھەمەتلەر، يۇمشاقلىقلار، ياخشىلىقلار؛ 2) يېقىملىقراق.

ئەلتەف [الطف] (ئە) ئەڭ ئىلتىپاتلىق، ئەڭ نازۇك، ئەڭ مۇلايىم.

ئەلدەلدەغە [الدالداغه] ئۇردەكتىكى بىر تۈرى.

ئەلسىنە [السنه] (ئە) [بىرلىكى: لىسان] تىللار.

ئەلغەرەز [الغرض] (ئە) خۇلاسە، نەتىجە (شۇكى):

تۈرمادۇق ئول لەنگەر ئارا، ئەلغەرەز،
يول يۇرۇمەك بولدى قەلەندەرگە فەرەز.

— زەلىلى.

ئەلف [الف] (ئە) مىڭ (1000).

ئەلفە ـ ئەلفە — مىڭ ـ مىڭ، مىڭلاپ.

ئەلفۇ ئەلف — «ئەلفە ـ ئەلفە» گە قارالسۇن.

ئەلفاز [الفاظ] (ئە) [بىرلىكى: لەفز] 1) لەۋزلەر، سۆزلەر، ئىبارىلەر، جۈملىلەر. 2) سۆز قىلىش ئۇسۇلى، تەلەپپۇز. 3) تىل:

زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر ئەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.

— ئا. ئىزارى.

ئەلفازى شىرىن — تاتلىق (شېكەر) سۆزلەر.

ئەلفازى فەسىھ — گۈزەل سۆز، چىرايلىق نۇتۇق.

تۈرك ئەلفازى — تۈرك سۆزلىرى.

چىن ئەلفاز — راست سۆزلەر.

ئەلفەقىرۇلھەقىر [الفقيرالحقير] (ئە) پېقىر ۋە كەمتەر، پېقىر ۋە كەمتەر.

ئەلفىراق [الفراق] (ئە) ئايرىلىش، ئاجرىلىش ئالدىدا ئېيتىلىدىغان «ئەلۋىدا» رولىدىكى ئۇندەش سۆز:

يىراقلىقدىن ئاندىغ يىراقتىن يىراق،
زەھى ئۇن چېكىپ: ئەلفىراق، ئەلفىراق.

— ئا. ئىزارى.

ئەلقاب [القاب] (ئە) [بىرلىكى: لەقەب] 1) لەقەملەر، نامىلار، تەخەللۇسلار. 2) سۈپەتلىگۈچى، ماختىغۇچى سۆزلەر.

ئەلقەماق [القماق] ئالقىشلىماق (قارغىماقنىڭ زىت مەنىسى)، كۆككە كۆتۈرۈپ ماختىماق.

ئەلقىسسە [القصه] (ئە) خۇلاسە؛ ھېكايىمىزغا كېلەيلى؛ شۇنداق قىلىپ؛ خالاس.

ئەلكاسىب [الكاسب] (ئە) ھۈنەرۋەن، كاسىپ.

ئەلكاسىبۇ ھەبىبۇللاھ — كاسىپ (بىرەر كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى) ئاللانىڭ دوستىدۇر.

ئەلكەن [الكن] (ئە) تىلسىز؛ كىكەچ؛ گاچا؛ لال.

ئەلكىن [الكن] مېھمان:

ئارپا، بۇغداي سامانىنى سەلكىن ئايرىيدۇ،
ياخشى بىلەن يامانلارنى ئەلكىن ئايرىيدۇ.

— خەلق قوشىقى.

ئەللاف [علاف] (ئە) 1) ئاشلىق سودىگىرى. 2) تۇگمەنچى؛ 3) ئۇن بازىرى.

ئەللام [علام] (ئە) ئەڭ بىلىملىك، ئالىم؛ تەڭرى.

ئەللامە [علامه] (ئە) ئالتاقلىق، بۇيۇك ئالىم:

جۇنۇن دەرسىنى ئېيتۇرمەن مەگەر پىرى مۇغان بىلگەي،
زەلىلى سۆزنى نازۇك ئەيلەدىلەك، ئەللامە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

ئەللامەئى كىشۋەر — مەملىكەتنىڭ يېتۇك ئالىمى.

ئەللامۇل غۇيۇپ — غايىبنى بىلگۈچى:

يەنە غايىبغە ئەللامۇل غۇيۇبسەن،
قۇلۇڭ ئەيبىگە سەتتارۇل ئۇيۇبسەن.
— خەراباتى.

ئەللان [علان] (ئە) تۆھپىكار.

ئەللاھ [الله] (ئە) ئاللا (خۇدانىڭ نامى) ؛ خۇدا، تەڭرى.
ئەللاھ — ئەللاھ! خۇدا ـ خۇدا؛ كۆچمە م: ئەي! ئەجەبا! (ھەيرەت، تەئەججۇپنى ئىپادىلەيدىغان ئۇندەش).

ئەلماس [الماس] ئالماس، قىممەت باھا قىزىلما مېتال.

ئەلمۇتەخەللۇس [المتخلص] (ئە) تەخەللۇسلۇق، تەخەللۇس قويغان، نام ئالغان، لەقەملىك.

ئەلمۇتەكەللىم [المتكلم] (ئە) سۆز ئىگىسى، سۆزلەگۈچى.

ئەلمۇلەققەب [الملقب] (ئە) لەقەملەنگەن، لەقەملىك.

ئەلمۇلكۇلەھۇ [الملكله] (ئە) مۇلۇك ئۇنىڭغا (خۇدا غا) تېگىشلىك.

ئەلمىننەتۇ [المنة] (ئە) شۈكۈر، تەشەككۈر.
ئەلمىننەتۇ لىللاھ — خۇداغا شۈكۈر.

ئەلھان [الحان] (ئە) [بىرلىكى: لەھن] 1) ياخشى، يېقىملىق ئاۋازلار، تاۋۇشلار؛ قۇشلارنىڭ سايرىشى. 2) كۈي، ئاھاڭ، نەۋا:
مۇغەننى دەرد مەندانە غەزەلخان،
تۈزۈپ بۇلبۇل نەۋا بۇ قۇمرى ئەلھان.
— لۈتفى.

ئەلھانسەرا [الحان سرا] (ئە + پ) سايرىغۇچى؛ ناخشىچى.

ئەلھاننەماي [الحان مای] (ئە + پ) تۈرلۈك ئاھاڭدا كۈيلىگۈچى، شېرىن تىل بىلەن ھېكايە قىلغۇچى.

ئەلھەزەر [الحذر] (ئە) 1) ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلىماق، پەخەس بولماق، دىققەت قىلماق. 2) كۆپىنچە ئۇندەش مەنىسىدە ئىپتىلىپ: «ھەزەر قىل! ساقلان! پەخەس بول! ساقلا!» غا ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:
جەفايۇ جەبر يەتكۈر گەچ سىپېھرى نىلۇفەر تەنھا،
قەدەم دەرۋازەگى فەقر ئۈزرە قويدۇم ئەلھەزەر تەنھا.
— زەلىلى.

ئەلھەق [الحق] (ئە) ھەقىقەتەن، توغرىسى، راستىنى.

ئەلھەمدۇلىللاھ [الحمدلله] (ئە) 1) بارلىق مەدھىيە تەڭرىگە خاس؛ خۇداغا ھەمدىلەر بولسۇن. 2) خۇداغا شۈكۈر:
كەلدىم ئىشككە دەپ «شەيئى لىللاھ»،
كۆردۈم يۈزۈڭنى، ئەلھەمدۇلىللاھ.
— مەشرەب.

ئەلھۆكمۇلىللا [الحكم لله] (ئە) ھۆكۈم قىلىش ئاللانىڭ ئىشىدۇر، خۇدانىڭ ھۆكۈمى شۇنداق.

ئەلۋان [الوان] (ئە) [بىرلىكى: لەۋن] رەڭلەر، بوياقلار، رەڭگارەڭ، تۈرلۈك ـ تۈمەن.
ئوتۇن گەر نەچچە ئەلۋاندۇر، كۆيۈپ ئوت بولسە يوق فەرقى،
ئەدەد مەئدۇم ئولۇر ئول ئوت كەبى سوزۇ جەلالىدىن.
— گۈمنام.

ئەلۋاھ [الواح] (ئە) [بىرلىكى: لەۋھە] لەۋھىلەر، تېكىست تاختىلىرى.

ئەلۋىدائ [الوداع] (ئە) كېتەر (ئايرىلىش) ۋاقتىدا خەيرلىشىش (خوشلىشىش) ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان: خەير، قېلىڭ ... مەنىلىرىدىكى سۆز؛ خەير ـ خوش، ئەلۋىدا، ياخشى قېلىڭ:
قىلىپ ئول زەمان پىر ئىلە ئەلۋىداع،
چۈ شەھزادە بارماقغە قىلدى شۇجاع.
— ئا. نىزارى.
ئەلۋىدا قىلماق — خەيرلەشمەك؛ تەرك ئەتمەك؛ ۋىدالاشماق.
ساغەرى ئەلۋىدا — كېتىش، خەيرلىشىش ئالدىدا ئىچىلىدىغان مەي.

ئەلى [علی] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىلىرىدىن تۆتىنچىسى ۋە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ كۈيئوغلى.
ئەلى زۇلفىقارى — ئەلىنىڭ قىلىچى.

ئەلىف [الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى بىرىنچى ھەرپ «ا» نىڭ نامى:
كى مىژگان ئوقىنى قاش ياسىدىن ئول ماھ رۇخسار،
ئەلىف ئىرمىس ئوقسىدۇر «جان» ئىچىندە جانغە ئاتقاندۇر.
— ئەرشى.
2) ئوق، نەيزە؛ ھايات ۋاستىسى. 3) «ئەجەد» ھېسابىدا بىر. 4) كۆچمە م: تىك شەكىل، تىك قامەت:
ئەلىف ئىردى قەدىم، ئەي شاھى خۇبان، ئەمدى نۇن يەڭلىغ،
سىتەمگەرىي مۇرۇۋۋەت كۆرمەدىم دۇنيايى دۇن يەڭلىغ.
— زەلىلى.
5) كۆچمە م: كىشىنىڭ بەدىنىگە چېكىلگەن خال (داغ) نىڭ تىك تۇرغاندىكى شەكلى. 6) ئاھ، نالە، ئىز، نىشانە؛ ئەكس.
ئەلىف چەكمەك — ئېلىپ شەكلىدە سىزماق، يازماق.
ئەلىف كەسمەك — 1) بەدەنگە يۇزگە ئېلىپ شەكلىدە خال ئويماق. 2) مۇشەققەت چەكمەك.

ئەلىق [الیق] (ئە) «لايىق» نىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى. (ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇۋاپىق).

ئەلىل [علیل] (ئە) ئىللەتلىك، نۇقسانلىق كېسەل؛ بىمار

(ئاغرىق) ؛ غەش؛ دەردەمەن، ئاجىز.
ئەلىل قىلماق — خار قىلماق؛ تارتىنماق؛ ھەزەر قىلماق؛ ئاغرىتماق؛ ئاجىزلاشتۇرماق.
ئەلىم I [عليم] (ئە) بىلەرمەن (بىلگۈچى) ، دانا، خەۋەردار.
ئەلىم II [اليم] (ئە) ئەلەملىك؛ ئەلەم قىلغۇچى، مۇشەققەتلىك؛ ئېغىر.
ئەزابى ئەلىم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق ئازاب.
ئەلىيۇلئەزىم [علي العظيم] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ يۇكسەك:
ئىلاھا، سىغاتىڭ، ئەلىيۇلئەزىم،
كى ئەللاھ زاتىڭ، سىغاتىڭ قەدىم.
— ئا. نىزارى.
ئەلىيەق [ئەلىيەق] (ئە) ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇناسىپ؛ مۇناسىپراق، لايىقراق؛ ئوخشاشراق؛ كېلىشكەن.
ئەما [عمى] (ئە) كور، قارىغۇ، ئەما؛ كورلۇق.
ئەمارەت [امارت] (ئە) ئەمىرلىك، ھاكىملىق، بەگلىك، ئەمىرگە قاراشلىق، مەنسەپدارلىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ بۇيرۇق قىلىش.
ئەمارەت دىۋانى — مەھكىمە.
ئەمارەت سىيتى — ئەمىرلىك، ھاكىملىق شان ـ شۆھرىتلىك.
ئەمارەت مەئاب [امارت مآب] (ئە) ئەمىرلىك مەنسەپىدىكى (ئەمىرنىڭ ئۇنۋانى) ؛ ئەمىرلىك مەنسىپىدە تۇرغۇچى؛ ئەمىرلىكنى كۆزەتكۈچى.
ئەمارى [عمارى] (ئە) 1) ئادەم توشۇش ئۈچۈن تۆگە ياكى پىلغا ئارتىلغان كاجىۋا، بالداق. 2) كۆچمە م: جىنازا، تاۋۇت:
چۈبىر ئەتىش ئەمارىغە كىردى ئىكەۋ،
كى ئۆلگەن كىشىن بىرلە جانسىز كۆيەۋ.
— ئا. نىزارى.
ئەماسىل [امائل] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار ؛ «ئەسال 1» گە قارالسۇن.
ئەمامە [عمامە] (ئە) سەللە، دەستار:
ئەفەندى سەن مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ شەھىرىدە ئەلۋاق،
باشىڭدا بىر قوچاق ئەمامەڭ جۈجى زەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.
ئەمان [امان] (ئە) 1) خەۋپسىزلىك، ئاسايىشلىق؛ نىجات، قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.
ئەمان تاپماق — 1) تىنچلىق، پاراغەتتە بولماق. 2) نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.
ئەمان ھىرزى — سېھىر ۋە جادۇغا قارشى يازدۇرۇلغان تۇمار.
ئەمانىي [امانى] (ئە) ئەپۇ، كەچۈرۈم.
خەتتى ئەمانىي — كەچۈرۈم خېتى، ئازادلىق خېتى.
ئەمەد [عمد] (ئە) ياغاچ، تۈۋرۈك.
ئەمەل I [عمل] (ئە) 1) ئۈمىد، ئىستەك، تىلەك، ئارزۇ. 2) ئىش، ھەرىكەت؛ ئىجرا. 3) مەنسەپ؛ خىزمەت؛ ۋەزىپە.
ئەمەل ئەھلى — ئەمەلدارلار.
ئەمەل ئەيلەمەك — 1) (بىرەر ئىشنى) بېجىرمەك، ئىجرا قىلماق. 2) رىشايە قىلماق؛ ئىش تۇتماق.
ئەمەل قىلماق — «ئەمەل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەمەل مۇقىلىسلىغى — ياخشى ئىشلارنىڭ بولماسلىقى.
ئەمەل مىزانى — ئەمەل تۆلچىمى.
ئەمەل ھىرىسى — ئەمەلگە بېرىلىش.
ئەمەل II [امل] (ئە) كۈي، ناخشا، ئاھاڭ.
ئەمەل ئەھلى — كۈيچى، كۈيلىگۈچى.
ئەمەلۇ قەۋل — كۈي ـ ئاھاڭ.
ئەمەلە [عملە] (ئە) 1) ئەمەلدارلار. خىزمەتچىلەر. 2) ئىش بېجىرگۈچىلەر. 3) پائالىيەت؛ ئىشلىنىش.
ئەمتار [امطار] (ئە) [بىرلىكى: مەتەر] يامغۇرلار، ھۆل ـ يېغىن؛ تامچىلار.
ئەمجاد [امجاد] (ئە) يۇكسەك دەرىجىلىك، شۆھرەتلىك، ئالىي نەسەب.
ئەمدا [عمدا] (ئە) قەستەن، بىلىپ تۇرۇپ، ئەتەي، ئەتەيلەپ.
ئەمدەن [عمداً] (ئە) «ئەمدا» غا قارالسۇن.
ئەمر [امر] (ئە) 1) بۇيرۇق، ھۆكۈم، پەرمان. 2) ھەققىدە، خۇسۇسىدا، توغرىسىدا. 3) ئىش، ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە.
ئاۋ ئەمرى — ئوۋ ئىشى.
ئەمر ئەتمەك — «ئەمر قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەمر ئەيلەمەك — بۇيرۇق بەرمەك، بۇيرۇماق، پەرمان قىلماق.
ئەمردىن غەيرى — بۇيرۇقتىن تاشقىرى.
ئەمر قىلماق — بۇيرۇماق، پەرمان بەرمەك.
ئەمرۇنەھىي — بۇيرۇش، ئۇندەش (ياخشى يولغا) ۋە قايتۇرۇش (يامان يولدىن).
ئەمرۇنەئى — قىلىشقا بولمىدىغان ۋە بولمايدىغان ئىشلار.
ئەمرى خىلاف — بۇيرۇققا خىلاپ ئىش قىلىش.

ئەمری غەرىب — دىققەتنى جەلپ قىلغۇچى ھادىسە.

ئەمری مەھال — قىيىن، بېجىرىش مۇشكۇل بولغان ئىش:

ئانىڭ خىزمەتىنى چۇ قىلسام خەيال،
كى ئەجرىنى ياندۇرماق ئەمری مەھال.

— ئا. نىزارى.

ئەمری مەئرۇف — ياخشىلىققا ئۈندەش.

ئەمری ھىدايەت — توغرا بۇيرۇق، ھەققانىي بۇيرۇق؛ توغرا يول.

ئەمری ئىتتىفاقىي — بىر - بىرىدىن خەۋەرسىز ھالدا بىر خىل ئىش قىلىپ قويۇش، ئەينەن بىر خىل شېئىر يېزىش؛ تۇيۇقسىز بىرەر ھادىسىنىڭ يۈز بېرىشى.

ئەمراز [امراض] (ئە) [بىرلىكى: مەرەز] كېسەللىكلەر.

ئەمراغ [امراغ] (ئە) ئۆزىگە تارتىش، خۇشال قىلىش، بەزلەش.

ئەمراغ ئەتمەك — ئۆزىگە تارتماق، خۇشال قىلماق، بەزلىمەك.

ئەمرەد [امرد] (ئە) ياش، يىگىت.

ئەمرەق [امرق] (ئە) دوستلۇق، ئۇلفەت؛ ئامراق.

ئەمرود [امرود] (پ) نەشپۈت، ئامۇت.

ئەمرىبەدىئ [امربديع] (ئە + پ) گۈزەل، يېقىملىق ئىش، قىزىق ئىش.

ئەمری مەۋھۇم [امر موھوم] (ئە) ھاياتىي گەپ.

ئەمری مەئھۇد [امر معھود] (ئە) ئادەتتىكى ئىش.

ئەمسار [امصار] (ئە) [بىرلىكى: مىسىر] كاتتا شەھەرلەر.

ئەمسال I [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار، تەڭتۇشلار، تەڭداشلار.

ئەمسال II [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مەسەل] مەسەللەر، ماقاللار، مىساللار؛ دەلىللەر.

ئەمسىلە [امثلە] (ئە) [بىرلىكى: مىسال] مىساللار، ئۆرنەكلەر.

ئەمكىنە [امكنە] (ئە) [بىرلىكى: مەكان] تۇرار جايلار، ئورۇنلار.

ئەملاك [املاك] (ئە) [بىرلىكى: مۇلك] مۇلۇكلەر، بايلىقلار، يەر - سۇلار، كىشىنىڭ ئىختىيارىدىكى بۇيۇملار.

ئەملاك ئەتمەك — ئۆز مۇلكىگە ئايلاندۇرماق.

ئەملەھ [املح] (ئە) ئەڭ گۈزەل، ئەڭ شېرىن، ئەڭ يېقىملىق.

ئەملەھ ئولماق — گۈزەللەشمەك، ئەڭ گۈزەل بولماق.

ئەمم [عم] (ئە) قېرىنداش.

ئىبن ئەمم — ئىككى تۇغقان بۇرادەرلەر:

ئەندەلىبى مەن ھەمىشە بوستانى ھەمدىدىن،
نەئت پاكى ئىبن ئەمم مۇستەفا كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

ئەمما بەئد [امابعد] (ئە) مەقسەتكە كەلسەك، شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭدىن كېيىن.

ئەممار [امار] (ئە) بۇيرۇغۇچى، ئۈندىگۈچى (يامان يولغا).

نەفسى ئەممار — يامان يولغا ئۈندىگۈچى نەپس.

ئەممارە [امارە] (ئە) «ئەممار» غا قاراڭ.

ئەممارە نەفس — «نەفسى ئەممارە» گە قاراڭ.

نەفسى ئەممارە — يامان يولغا ئۈندىگۈچى نەپس:

مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبىردەكتۇر بۇكى ئەفل ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر ئىستەر ئەمارەت نەفسى ئەممارە.

— نەۋايى.

ئەممال [ئمال] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىش كۆرگۈچى؛ 2) سېلىق سالغۇچىلار.

ئەمن [امن] (ئە) 1) ئامانلىق، تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق. 2) تىنچ؛ خىلۋەت؛ راھەت.

ئەمنى مەنزىل — تۇرار جاينىڭ خاتىرجەملىكى، خەۋپسىزلىكى؛

مەنزىل ئەمن — تىنچ جاي.

ئەمن ئاباد [امن آباد] (ئە + پ) 1) تىنچلىق جايى؛ تىنچ جاي، راھەت - پاراغەتلىك جاي؛ 2) تىنچ - ئامانلىق تىلىكى؛ ئالقىش.

ئەمنۇ ئەمان [امن وامان] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق ۋە راھەت.

ئەمنىيەت [امنيت] (ئە) تىنچلىق، ئامانلىق؛ خەۋپسىزلىك؛ خاتىرجەملىك.

ئەمنىيەت رۇب [امنيت روب] (ئە + پ) تىنچلىقنى بۇزغۇچى، تىنچسىزلاندۇرغۇچى.

ئەمۋات [اموات] (ئە) [بىرلىكى: مەييىت] ئۆلۈكلەر.

ئەمۋات ئەتمەك — كۆچمە م: خازان قىلماق؛ قىشلىق ئۇيقۇغا كىرگۈزمەك (دەرەخلەرنى).

باخ ئەمۋاتى — كۆچمە م: قىش ئۇيقۇسىدىكى دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر.

ئەمۋاج [امواج] (ئە) [بىرلىكى: مەۋج] مەۋجلەر، دولقۇنلار.

ئەمۋال [اموال] (ئە) [بىرلىكى: مال] مالىلار، ئەشيالار، مال ـ مۈلۈك، مال ـ دۇنيا، بايلىقلار:
ئەمۋالى بولسا ھەددى ئەدەددىن قۇزۇن داغى،
ئەگەزارى بولسە ھەمەدىن ئارتۇق ھەمە مەھەل.
— سەبۇرى.

ئەمىر [امير] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇمەرا] پادىشاھ، رەئىس، ھۆكۈمدار، ھاكىم، باشلىق، بەگ، پېشۋا.

ئەمىرزادە [اميرزاده] (ئە + پ) پادىشاھنىڭ ئوغلى، شاھزادە.

ئەمىرۇلمۇئمىنىن [اميرالمؤمنين] (ئە) 1) مۇسۇلمانلار ئەمرى؛ 2) خەلىپىلەرگە بېرىلگەن نام؛ (ئەمىر مۇزىنىڭ قىسقارتىلمىسى ئادەتتە «مىر» شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ.)

ئەمىرۇلئۇمەرا [اميرالامراء] (ئە) ئەمىرلەرنىڭ ئەمىرى، شاھلارنىڭ شاھى:
ئەيلەدىلەر ۋەسپى ئەمىرانە چىن،
بەلكى ئەمىرۇلئۇمەرا خانە چىن.
— زەلىلى.

ئەمىق [عميق] (ئە) چوڭقۇر، تېرەن:
تاپمادى بۇ مەلاھەتنىڭ ھىچ ئەرشتە بۇ پەرى،
بۇسۇغى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبنىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

ئەمىق ئەيلەمەك — ئەتراپلىق پىكىر قىلماق.
ئەمىق زېھن — ئۆتكۈر زېھىن، تېرەن (چوڭقۇر) پىكىر.
ئەمىق ئولماق — چوڭقۇر بولماق.
جەھالەت ئەمىقى — جاھالەتنىڭ چوڭقۇرلۇقى:
ئەقىدە بولمىدىن كىمەرسە چىقار،
جەھالەت ئەمىقىغە ئۆزىنى تىقار.
— ئا. نىزارى.

فىكرى ئەمىق — چوڭقۇر پىكىر:
تەئەمۇل بىلە قىلدى فىكرى ئەمىق،
خىيالات بەھرىدە بولدى غەرىق.
— ئا. نىزارى.

ئەمىن [امين] (ئە) 1) ساقلىغۇچى؛ ئامانەتكە خىيانەت قىلمىغۇچى، سادىق، ئىشەنچلىك؛ توغرا؛ خەۋىنىچى. 2) خەۋپسىز، تىنچ، سالامەت:
بەلايۇ فىتنەدىن دايىم ئەمىندۇر،
مۇرەببىسى بۇ تۈركىستان زەمىندۇر.
— زەلىلى.

3) ۋەكىل.

ئەمىيم [عميم] (ئە) ئومۇمى؛ ئامما؛ ھەممىگە يېيىلغان، بارچىگە تەلۇ.

ئەمىيمى لۇتف — بارچىگە تەلۇ ئىلتىپات.
لۇتفى ئەمىيم — «ئەمىيمى لۇتفى» غا قارالسۇن.

ئەنا [عنا] (ئە) 1) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، ئازاب؛ ئوقۇبەت، كۈلپەت؛ رەنج. 2) ھەسەت؛ ئىغۇا.
ئەھلىئەنا — ھەسەتخورلار، ئىغۇاگەرلەر، خاپىلىق كەلتۈرگۈچىلەر.
رەنجۇ ئەنا — رەنجىش ۋە مۇشەققەت.

ئەنادىل [عنادل] (ئە) [بىرلىكى: ئەندەلىب] بۇلبۇللار.

ئەناسىر [عناصر] (ئە) ماددىلار، ئېلېمېنتلار، بىرەر نەرسىنىڭ تەركىبىي قىسىملىرى؛ ئۇنسۇرلار:
ئەناسىردىن قىلىبسەن ئادەمنىزاد،
بىراۋنى دىۋىدەك، بىرنى پەرىنزاد.
— خەرابانى.

ئەناسىرى ئەربەئە — تۆت ئۇنسۇر، ئېلېمېنت (سۇ، ھاۋا، تۇپراق، ئوت).
ئەناسىرى ئەفلاك — پەلەك جىنسلىرى، ئۇنسۇرلىرى.

ئەنام [انام] (ئە) كىشىلەر، خەلق.
بەينەل ئەنام — خەلق ئارىسىدا.
كافىئەئى ئەنام — بارچە ئادەملەر، بارچە خەلق.

ئەنامىل [انامل] (ئە) بەنجە ئۇچلىرى.

ئەنان [عنان] (ئە) بۇلۇت.

ئەنانىيەت [انانيت] (ئە) 1) مەنمەنلىك، تەكەببۇرلۇق، ئۆزۈمچىلىك. 2) ئىززەت نەپسى، غۇرۇرى.
ئەنانىيەت خاشاگىن ساۋۇرماق — كىبىر ۋە تەكەببۇرلۇقنى يوقاتماق، بەكمەك.

ئەناۋىن [عناوين] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنۋان] نام ـ نىشانلار، بەلگىلەر، ئۇنۋانلار.

ئەنە [انا] (ئە) مەن.
ئەنە ئەفسەھ — مەن ئۆتكۈر ناتىقمەن.
ئەنە ئەفسەھ — «ئەنەئەفسەھ» كە قارالسۇن.

ئەنەس [انس] (ئە) پەيغەمبەر ساھابىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەنەلھەق [اناالحق] (ئە) مەن ھەقمەن:
مەستانە ئەنەلھەق ئۈزە ئەسرارنى كۆردۈم،
مەنسۇر بولۇپ باش ئالمىدان دارنى كۆردۈم.
— گۈمنام.

ئەنبار [انبار] (پ) 1) خامان، ئامبار. 2) ئەخلەت، سۈپۈرۈندى.
ئەنبار ئەيلەمەك — يىغماق، جەملىمەك.

ئەنبارکەش [انبار کیش] (پ) ئەخلەت توشۇغۇچی، یىغقۇچی.

ئەنباز [انباز] (پ) 1) شېرىك، ئۇلپەت؛ جۈپ، ئەش:
گەھی قەتر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھی مەۋج ئۈستىدە كۈن بىرلە ئەنباز.
— لۇتفی.

ئەنباز كەلمەك — ماس كەلمەك، مۇۋاپىقلاشقاق.

ئەنباز ئولماق — شېرىك، ئورتاق بولماق.

ئەنبانچە [انبانچە] (پ) خالتا، توۋرا.

ئەنبە [انبە] (پ) ئىران ۋە ھىندىستان مېۋىلىرىدىن بىرى.

ئەنبەر [عنبر] (ئە) 1) خۇش پۇراقلىق نەرسىلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدىن تەييارلانغان خۇشبۇي قارا ماددا؛ خۇش پۇراق. 2) كۆچمە م: يارنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى.

ئەنبەر سارا — ساپ ئەنبەر، ئەڭ خۇش پۇراق ئەنبەر؛ ناھايىتى يېقىملىق پۇراق.

ئەنبەر نەسىم — ئەنبەر ھىدىنى كەلتۈرگۈچى، خۇش پۇراق تارقاتقۇچى.

ئەنبەرى سۇنبۇل — ئەنبەر پۇرايدىغان چاچ:
نې سەرۋ بىلە گاھدا بۇ شەكلى شەمايىلدۇر،
نې ئەنبەرى سۇنبۇلدا بۇ نەۋئىي سەلاسىلدۇر.
— گۇمنام.

ئەنبەر ئاسا [عنبر آسا] (ئە + پ) ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەردەك.

ئەنبەر ئالۇد [عنبر آلود] (ئە + پ) ئەنبەر ئارىلاش: ئەنبەردەك قاپقارا.

ئەنبەر ئەفشان [عنبرافشان] (ئە + پ) ئەنبەر (خۇش پۇراق) چېچىلغان؛ ئەنبەر چاچقۇچى، تارقاتقۇچى.

ئەنبەر ئەفشان ئەيلەمەك — خۇش پۇراق تارقاتماق، يايماق.

ئەنبەر بار [عنبر بار] (ئە + پ) ئەنبەر ياغدۇرغۇچى، يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى.

ئەنبەر بىز [عنبر بيز] (ئە + پ) ئەنبەر چېچىلغان، خۇشبۇي.

ئەنبەرسا [عنبرسا] (ئە + پ) «ئەنبارساي» غا قاراڭ.

ئەنبەرساي [عنبرساى] (ئە + پ) 1) ئەنبەر سۇرتۇلگەن خۇشبۇي؛ 2) تاڭ قاراڭغۇلۇقى.

ئەنبەر سىرىشت [عنبرسرشت] (ئە + پ) ئەنبەرلىك، ئەنبەر ئارىلاش، خۇشبۇي.

ئەنبەر شەمىم [عنبر شميم] (ئە) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەنبەرفىشان [عنبرفشان] (ئە + پ) خۇش پۇراق تاراتقۇچى، ئەنبەر چاچقۇچى.

ئەنبەرۋەش [عنبروش] ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەر پۇراقلىق.

ئەنبەرىن [عنبرين] (ئە + پ) 1) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي؛ ئەنبەر ئارىلاشقان؛ 2) قارا نەرسە:
ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالىپ دەما ـ دەم ساناشۇر.
— ئەرشى.

ئەنبەرىن ئەفئى — قارا يىلان؛ كۆچمە م: ئۆرۈلگەن ئۇزۇن قارا چاچ.

ئەنبەرىن تەناپ — كۆچمە. خۇشبۇي پۇرايدىغان، ئەمبەر ھىدلىق چاچ.

ئەنبەرىن خال — قارا خال، مەڭ.

ئەنبەرىن دۇد — كۆچمە م: خۇشبۇي، ئەنبەر پۇرايدىغان قاپقارا چاچ.

ئەنبەرىن زۇلف — 1) خۇشبۇي، ئەنبەر ھىدلىق قارا چاچ؛ 2) قاراڭغۇ كېچە.

ئەنبەرىن فام — ئەنبەر تۈسلۈك، ئەنبەر ھىدلىق چاچ.

ئەنبەرىن ھىلال — (ھىلال: ئۇچ كۈنلۈك ئاي) كۆچمە م: قاراقاش.

ئەنبۇر [انبور] (پ) ئامبۇر، قىسقۇچ.

ئەنبۇھ [انبوه] (پ) 1) ئۇيۇشقان، توپلانغان. 2) تولا، ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز. 3) جامائەت، گۇرۇھ:
نەمايان كۆرۈپ بېستۇن كۆھنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھنى.
— ئا. نىزارى.

ئەنبۇھ ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەنبىيا [انبيا] (ئە) [بىرلىكى: نەبىي] پەيغەمبەرلەر، نەبىيلەر، ئەلچىلەر: تائەتدە ئۇزۇن ئۆمر شۇمارى ئاخر، تاپقىدابىل ئەنبىيا شىئارى ئاخر.
نەۋايى

ئەنبىيا ھەلقەسىنىڭ خاتىمى — پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاخىرى (مۇھەممەد پەيغەمبەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ):

ئەنبىيائى مۇرسەلىن — ئەلچىلەر، كىتاب ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەرلەر.

ئەنجام [انجام] (پ) 1) ئاقىۋەت، ئاخىر، تۈگەش؛ نەتىجە، بېجىرىش؛ تۈگەللىنىش:
ئەزەلدىن جەھان رەسمى ئەنجامىدا،
ئەمەس ئىنسۇجىن ئەسلە ئارامىدا.
— ئا. نىزارى.

ئەنجام ئەيلەمەك — كۆچمە م: قەست قىلماق؛ لايىق كۆرمەك.
ئەنجام بەرمەك — تۈگەتمەك، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.
ئەنجام تاپماق — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگىمەك، تامام بولماق.
ئەنجامۇ ئاغاز — ئاخىر ۋە باشلىنىش.
ئەنجامى ئەدل — ئادالەت ئەتىجىسى.
ئەنجامىغا يەتكۈزمەك — تۈگىمەك، تامام بولماق.
ئەنجۇم [انجم] (ئە) [بىرلىكى: نەجم] 1) يۇلتۇزلار. 2) ئۇنچە، مەرۋايىتلار:
يىغلىدى ھەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، يىل ئانى قۇم كەبى.
— ئا. نىزارى.
ئەنجۇم ئەنجۇمەنى — يۇلتۇزلار توپى.
ئەنجۇم تۆكمەك — كۆچمە م: ياش تۆكمەك.
ئەنجۇم تىرناغى — يۇلتۇز قىرلىرى.
ئەنجۇم خەيلى — يۇلتۇزلار لەشكىرى؛ يۇلتۇزلار توپى.
ئەنجۇم دۇررى — يۇلتۇزلار.
ئەنجۇم دىرەملەرى — يۇلتۇز تەڭگىلىرى؛ يۇلتۇز نۇرلىرى، كۆرۈنۈشلىرى.
ئەنجۇم ساچماق — كۆچمە م: بەخت ـ سائادەت بەرمەك.
ئەنجۇم سىپاھ — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز قوشۇنلار؛ ئەسكىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنجۇم سىپاھى — يۇلتۇزلار لەشكىرى.
ئەنجۇم قىياس — يۇلتۇزغا ئوخشاش.
ئەنجۇم كۆزى — يۇلتۇزلار يورۇقلۇقى، نۇرلۇق كۆرۈنۈش.
ئەنجۇم گۈرۇھ — كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنجۇم گۈلى — يۇلتۇزلار گۈلى؛ ھېسابسىز گۈل.
ئەنجۇمى ئەشك — ياش تامچىلىرى.
ئەنجۇمى پەيكان — ھېسابسىز نەيزىلەر، تىغلار؛ كۆز ئوقى.
ئەنجۇمى رەخشان — پارلاق يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى سىپىھرنىشىن — ئاسمانغا تاقالغان يۇلتۇزلار؛ ئېگىز، يورۇق يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى شەبگەرد — «ئەنجۇمى شەبگىر» گە قارالسۇن.
ئەنجۇمى شەبگىر — تۈندە سەير قىلغۇچى (ئايلىنىپ يۈرگۈچى) يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمۇ نەھس — يامانلىق كەلتۈرگۈچى يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى ئۇلۇۋۋى رىفئەت — يۇكسىلىشىنىڭ ئالىي يۇلتۇزلىرى؛ ئاق ئېگىز، يۇكسەك يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمەن [انجمن] (ئە) 1) يىغىلىش، مەجلىس، يىغىن، بەزمە، مەرىكە. 2) كۆپچىلىك، جامائەت:
ھەمراھ ئىدى يەتتە قەلەندەر بىلەن،
سۇھبەتىمىزدىن ھەمەيەر ئەنجۇمەن.
— زەلىلى.
ئەنجۇمەن ئەھلى — بەزمىدىكىلەر؛ مەجلىس، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.
ئەنجۇمەنى غەم — خاپىلىق، ماتەم يىغىنى؛ دەرد ـ ئەلەمنىڭ كۆپلۈكى، كۆلپەتلەر يىغىندىسى.
ئەنجۇمەن ئاراي [انجمن آراى] (ئە + پ) يىغىلىشقا ھۆسن بەرگۈچى، بېزىگۈچى.
ئەنجۇمەن پەردازلىغ [انجمن پردازلىغ] مەجلىسنى قىزىتماقلىق.
ئەنجۇمەن دىيدە [انجمن دىيدە] (ئە + پ) مەجلىس كۆرگەن، كۆپنى كۆرگەن، تەجرىبىلىك.
ئەنجۇمەن ساز [انجمن ساز] (ئە + پ) 1) مەجلىس قۇرغۇچى؛ 2) كېڭەش بىلەن ئىش قىلغۇچى.
ئەنجۇم رەباي [انجم رباى] (ئە + پ) يۇلتۇزنى ئۆزىگە تارتىدىغان؛ يۇلتۇزلارنى نىشانغا ئالغۇچى:
ھەم ئوقى تىرە كېچە ئەنجۇم رەباي،
ھەم قىلىچى زەھەم بولۇپ يېگى ئاي.
— نەۋائى.
ئەنجۇم رىز [انجم ريز] (ئە + پ) 1) يۇلتۇزلارنىڭ نۇر يېغدۇرۇشى، يۇلتۇزلارنىڭ ئۇچۇشى. 2) يامغۇرغا ئوخشاش كۆز يېشى.
ئەنجۇم سان [انجم سان] (ئە) يۇلتۇزدەك، يۇلتۇزغا ئوخشاش؛ ئەتراپىنى يۇلتۇز ئورىغاندەك.
ئەنجۇمشۇناس [انجم شناس] (ئە + پ) يۇلتۇزشۇناس، ئاسترونوم، مۇنەججىم.
ئەنجۇم گۈرۇھ [انجم كروھ] (ئە + پ) كۆپ پۇقرالىق (شاھ)، كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنداز [انداز] (پ) 1) تاشلىغۇچى، ئاتقۇچى؛ سالغۇچى. 2) تاشلاش، ئېتىش. 3) قەست، دۈشمەنلىك. 4) مۆلچەر؛ ئىنتىلىش؛ نىشانغا ئېلىش.
خارە ئەنداز — تاش ئاتقۇچى.
ئەندازە [اندازه] (پ) 1) ئۆلچەم، قېلىپ، ئەندىزە. 2) نەمۇنە؛ قىياس؛ سېلىشتۇرۇش؛ ئوخشاش. 3) يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك.
ئەندازەسىز [اندازەسىز] ئۆلچەمسىز، چەكسىز، چېگرىسىز، ھېسابسىز؛ قىياسسىز.

ئەندام [اندام] (پ) 1) بەدەن، بوي، گەۋدە، قەددى ـ قامەت، تەن؛ جىسىم:
چۇ خۇسرەۋ كۆرۈپ بۇ سىفەت يالپال،
ئەجەب شىر ئەندامۇ ساھىب جەمال.
— ئا. نىزارى.
2) ئەپت ـ بەشىرە؛ قىياپەت. 3) زىننەت؛ تەرتىپ؛ يارىشىقلىق؛ كۆركەملىك. 4) كۆرۈنۈش.
ئەندام بەرمەك — زىننەت بەرمەك؛ تەرتىپكە سالماق.
ئەندامى رۇھئەۋزا — روھلاندۇرغۇچى قىياپەت.

ئەندەر [اندر] (پ) ئىچىدە، ئارىسىدا؛ ... ـ دا، ... ـ دە.
زەر ئەندەر زەر — ئالتۇن، ئالتۇن ئىچىدە.

ئەندەرز [اندرز] (پ) پەند ـ نەسىھەت؛ ۋەسىيەت.

ئەندەك [اندك] (پ) بىرئاز، ئازغىنا؛ جىندەك:
ئەندەك ئاھىم، قورقەمەن، توققۇز فەلەكنى ئۆرتەگەي،
گەر قويى يۈزلەنسە بىللە تا سەمەكنى ئۆرتەگەي.
— ئەرشى.

ئەندەلىب [عندليب] (ئە) بۇلبۇل:
ئەندەلىبى بىنەۋا يەڭلىغ قاچانغە يىغلايىن،
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە بىردەم بەختى بىدار ئولماسا.
— زەلىلى.
ئەندەلىبى خۇشنەۋا — يېقىملىق كۈيلىگۈچى بۇلبۇل؛ كۆچمە م: پەيغەمبەرلىك بەلگىسى.
ئەندەلىبى سۇخەنۋەر — سۆزلىگۈچى (گەپ قىلغۇچى) بۇلبۇل، شېرىن سۆز بۇلبۇل؛ بىلىمدانلىق كۈيچىسى.
ئەندەلىبى نەغمە سەراي — كۈيلىگۈچى بۇلبۇل؛ كۆچمە م: بىلىدىغان، دانىشمەن.

ئەندەلىبۋار [عندليب وار] (ئە + پ) بۇلبۇلغا ئوخشاش، بۇلبۇلدەك، بۇلبۇل سۈپەت:
چېكىپ ئەندەلىبۋار ئاھۇ فىغان،
ئوقۇپ ئىشق ھەرفى بىلەن داستان.
— ئا. نىزارى.

ئەندۇختە [اندوختە] (پ) ھاسىل قىلىنغان، توپلانغان، يىغىلغان، نەتىجە.
ئەندۇختەئى ئىشتىياق — زوق ـ شوق، ئىستەك يىغىندىسى، دولقۇنى.

ئەندۇد [اندود] (پ) سۇۋالغان؛ قاپلانغان؛ سۈرتۈلگەن؛ (كۆپىنچە مۇستەقىل سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىدۇ.)
سىيمى زور ئەندۇد — كۈمۈش ئۈستىگە ئالتۇن قاپلانغان.

ئەندۇز [اندوز] (پ) كۆپىنچە سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) ئالغۇچى؛ ھاسىل قىلغۇچى؛ قازانغۇچى. 2) ئېلىش، ھاسىل قىلىش؛ قازىنىش، ... قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
ئىشرەت ئەندۇرز — راھەتلىك، پاراغەتلىك.

ئەندۇھ [اندوه] (پ) غەم، قايغۇ، ئەلەم، دەرد، رەنج.
ئەندۇھ تۇفراغى — قايغۇ، ئەلەم تۇپرىقى.
ئەندۇھ غىزاسى — غەم يېيىش، ئەلەم چېكىش.
ئەندۇھ يەئجۇجى — غەم لەشكىرى.
ئەندۇھ يېلى — غەم شامىلى.
ئەندۇھى دەۋران — دەۋر، زامان، غەم ئەلەملىرى.
ئەندۇھى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، دەردى، قايغۇسى.
ئەندۇھى فىراق — پىراق قايغۇسى.
ئەندۇھى ھىجران — ئايرىلىش قايغۇسى.

ئەندۇھ ئاسا [اندوه‌آسا] (پ) غەم ئارىلاش، قايغۇ ـ غەم بىلەن.

ئەندۇھ ئەفزا [اندوه‌افزا] (پ) غەم، قايغۇ كەلتۈرگۈچى؛ مۇڭلۇق، قايغۇلۇق، غەمكىن.

ئەندۇھزا [اندوه‌زا] (پ) قايغۇ، غەم كەلتۈرگۈچى، ئارتتۇرغۇچى.
ئەندۇھزا خەيلخانەسى — غەم ـ قايغۇلار ئۆيى.

ئەندۇھگىن [اندو ه‌كين] (پ) غەملىك، قايغۇلۇق.

ئەندۇھلىغ [اندوه‌ليغ] قايغۇلۇق.

ئەندۇھناك [اندوه‌ناك] (پ) قايغۇلۇق، غەملىك، دەردلىك:
ھىدايەت زەمانىدا ئول زاتى پاك،
كىرىپ كەئبە يولىغە ئەندۇھناك.
— ئا. نىزارى.

ئەندىش [انديش] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال؛ مۇلاھىزە. 2) پىكىر قىلغۇچى، ئويلىغۇچى. 3) مۇلاھىزىلىك.

ئەندىشە [انديشه] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال، مۇلاھىزە. 2) خەۋپ، قورقۇنچ. 3) مەقسەت، قەست:
ئالىپ قولغە مىتىن بىلە تىشەنى،
سۇ ئاچماق ئۈچۈن قىلدى ئەندىشەنى
— ئا. نىزارى.
ئەندىشە قىلماق — ئويلىماق، پىكىر قىلماق.
ئەندىشەئى گۇمراھ — كۆچمە م: ئېتىقاد.
ئەندىشەئى نۇر — چوڭقۇر خىيال، پىكىر.

ئەندىشەۋار [انديشه‌روار] (پ) مۇلاھىزىلىك پىكىر؛ مەقسىتى ئوخشاش.
ئەندىشەۋار بولماق — پىكىر، مەقسەت جەھەتتىن ئوخ-

شىماق، پىكىر، مەقسىتى ئوخشاش بولماق؛ مۇلاھىزىلىك بولماق.

ئەنزار [انظار] (پ) قاراشلار، نەزەرلەر؛ بېقىشلار؛ تەكشۈرۈش.

كەۋكەب ئەنزارى — يۇلتۇزلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتى.

ئەنساب [انساب] (ئە) [بىرلىكى: نەسەب] نەسەبلەر، نەسىللەر.

ئەنسار [انصار] (ئە) ياردەمچىلەر؛ ياردەم بەرگەنلەر؛ مەدەت بەرگۈچىلەر، تەرەپدارلار؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرگە مەدەت بەرگەن مەدىنە ئاھالىسى، ئەنسارلار.

ئەنسەب [انسب] (ئە) ئەڭ مۇناسىپ، ئەڭ لايىق؛ مۇناسىپراق، لايىقراق.

ئەنشى [انشى] (ئە) ئىنشا، يېزىق، خەت، ئىجاد.

ئەنشى ئەتمەك — ئىنشا قىلماق، يازماق، ئىجاد قىلماق.

ئەنفاس [انفاس] (ئە) [بىرلىكى: نەفەس] 1) نەپەسلەر، تىنىقلار؛ دەملەر. 2) تىل، ئاۋاز، سۆز؛ سۆزلەش ئاھاڭى.

ئەنفاسى جان بەخش — «ئەنفاسى مەسىھا» غا قاراڭ.

ئەنفاسى رۇھۇللاھى — ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپىسى، جان بەخش ئەتكۈچى، تىرىلدۈرگۈچى نەپەسلەر؛ ئۆتكۈر نەپەس.

ئەنفاسى فەسىھ — يېقىملىق نەپەسلەر.

ئەنفاسى قۇدسى — «ئەنفاسى مۇقەددەس» كە قاراڭ.

ئەنفاسى مەسىھ — ئەيسا نەپەسلىرى.

ئەنفاسى مەسىھا — جان بېغىشلىغۇچى نەپەسلەر، ئۆتكۈر نەپەسلەر:

سۇرەتى يۇسۇف، نىگارا سەندەدۇر،
دايىم ئەنفاسى مەسىھا سەندەدۇر.

— لۇتفى.

ئەنفاسى مۇقەددەس — پاك، مۇقەددەس نەپەسلەر.

ئەنفاسى نەفھەئى سەندەل — سەندەل دەرىخىنىڭ ئىسى كېلىدىغان نەپەسلەر.

ئەنفاسى ئىساسىرىشت — ئەيسا دېمى بىلەن يۇغۇرۇلغان؛ ھاياتبەخش، جانلاندۇرغۇچى.

ئەنفەئ [انفع] (ئە) ئەڭ پايدىلىق؛ پايدىلىقراق، پايدىلىق.

ئەنفۇس [انفس] (ئە) [بىرلىكى: نەفس] شەخسلەر، جانلار.

ئەنقا [عنقا] (ئە) 1) قاپ تېغىدا ياشايدىغان ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى، ئەنقا. 2) تېپىلماس، نادىر، يېگانە:

كۆزلەرىڭدەك بەسكى تۇتتۇم گۇشە ئۇزلەت قاقىدە،
فەرق ئېتە ئالماي دۇرۇرلار زەررە ئەنقارىن مېنى.

— ئاتايى.

ئەنقەرىب [عن‌قريب] (ئە) يېقىندا، يېقىن كۈندە، يېقىن ئارىدا؛ ئېھتىمال:

ئەي گۆرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇ كۈن تاڭلا قىيامەت ئەنقەرىب.

— زەلىلى.

ئەنكەبۇت [عنكبوت] (ئە) ئۆمۈچۈك:

قارا زۇلفۇڭ خەيالى چىرمادى باشدىن ئاياغىمنى،
مەگەر بىر ئەنكە بۇتىغە مەگەسدەك سەيدى تار ئولدۇم.

— گۇمنام.

ئەنكە بۇتى پەردەدارى — ئۇۋا ياسىغۇچى ئۆمۈچۈك.

ئەنكەر [انكر] (ئە) ناھايىتى يېقىمسىز (ئاۋاز ھەققىدە)؛ خۇنۇك؛ يېقىمسىزراق.

ئەنكەرۇلئەسۋات — ئەڭ يېقىمسىز، خۇنۇك ئاۋاز، تاۋۇش.

ئەنكەل [عنكل] (ئە) گىرىپتار، باغلىنىپ قالغان، بېرىلىپ قالغان، ئاشىق.

ئەنگەبىن [انكبين] (پ) «ئەنگۇبىن» غا قاراڭ:

زەھر ئىچەر يار ئىلكىدىن ھەرزار رىندى مەيپەرەست،
ھۇرى جەننەت ئەنگەبىندىن ئەيلەگەن ھەلۋا بىلۇر.

— گۇمنام.

ئەنگەچە [انكچە] ئۇنىڭغىچە؛ ئۇ پەيتكىچە؛ ئۇ ۋاقىتقىچە.

ئەنگەل [انكل] (پ) دەخلى يەتكۈزگۈچى؛ ئارتۇقچە، بىگانە؛ يېقىمسىز كىشى.

ئەنگۇبىن [انكيبن] (پ) ھەسەل، بال:

لەئلى ھەدىسىدە دىمانكىم، سىفەت ئۆيلە كىرپىگىن،
ئەغزىمە چۇنكى سانچىلۇر نىش بۇ ئەنگۇبىن ئارا.

— نەۋايى.

ئەنگۇر [انكور] (پ) ئۈزۈم:

ياپۇرماغى ئارا ئەنگۇر شاھى،
سىپەر تارتىپ يۈزىگە چۇن سىپاھى.

دانەئى ئەنگۇر — ئۈزۈم دانىسى:

كەچكۇل ئىچرە دانەئى ئەنگۇر ئىدى،
دانە ئېرمەس ئېردى، ئەينى نۇر ئىدى.

دەرەختى ئەنگۇر — ئۈزۈم تېلى، تال.

ئەنگۇرىستان [انكورستان] (پ) ئۈزۈمزارلىق، ئۈزۈملۈك باغ.

ئەنگۇشت [انكشت] (پ) بارماق (قول ياكى پۇتنىڭ.)

ئەنگۇشتخاي [انكشت خاى] (پ) ھەيرەتتە قالغان،

ھەيران؛ ئەپسۇسلىنىش.

ئەنگۇشتنەما [انكشت نما] (پ) بارماق بىلەن سانىغۇدەك؛ ئەتىۋارلىق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك؛ شۆھرەت، داڭق چىقارغان؛ ئابرۇيلۇق؛ ھەممىنى قايىل قىلىدىغان.

ئەنگىز [انكيز] (پ) 1) قوزغىتىش؛ قوزغاتقۇچى، ئويغاتقۇچى. 2) قەست. 3) باشلاش؛ مەشغۇل بولۇش:

سەن ئانداق نازۇ ئىشرەت بىرلە ئەنگىز،
مەن ئۇش مۇنداق سېرىشكىم بىرلە خونرىز.

— لۇتفى.

ئەنگىز ئەيلەمەك — باشلىماق، بايان قىلماق؛ كۆتۈرمەك.

ئەنگىز قىلماق — «ئەنگىز ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

بۇ دەۋلەتدىن ھەسەد ئېتىپ زەمانە،
يەنە ئەنگىز قىلدى مىڭ باھانە.

— لۇتفى.

فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى؛

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى.

ئەنھار [انھار] (ئە) دەريالار؛ قاناللار، ئېقىن سۇلار:

سالىپ تەرھى مېئمار ئىشىغە بۇلار،
قىلىپ جارى ئەنھار ئىچرە سۇلار.

— ئا. نىزارى.

ئەنھى [انھى] (ئە) خەۋەر، مەلۇمات.

ئەنۋار [انوار] (ئە) [بىرلىكى: نۇر] 1) نۇرلار، يورۇقلۇقلار، روشەنلىكلەر. 2) كۆچمە م: چېھرە، نۇرلۇق چېھرە:

ئەنۋارى تەجەللىيى ئىلاھاغا تولۇپدۇر،
تاسەر سەرى ئالەمگە زەلىلى چۇ نەزەر قىل.

— زەلىلى.

ئەنۋارۇلھۇدا — توغرا يول نۇرلىرى:

«ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئىسى ئەنۋارۇلھۇدا»
(قۇياشتەك چاقناپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن توغرا يول نۇرلىرى پارلايدۇ.)
يار ئەكسىن مەيدە كۆر دەپ جامدىن چىقتى سەدا.

— نەۋابى.

ئەنۋارى شاھەنشەھ — ئۇلۇغ شاھلىق بەلگىسى، شاھلىق نۇرلىرى؛ ئۇلۇغ كۆرۈنۈش.

ئەنۋارى قۇدس — مۇقەددەس نۇرلار.

ئەنۋارى ئىشراق — پارلىغان نۇر.

ئەنۋاء [انوۋ] (ئە) [بىرلىكى: نەۋئ] تۈرلەر، خىللار؛ خىلمۇ خىل، ھەر خىل، تۈرلۈك ـ تۈمەن.

ئەنۋائى بەلىيەت — تۈرلۈك خاپىلىقلار؛ ھەر خىل كۆرگۈلۈكلەر.

ئەنۋائى زەرەر — تۈرلۈك ـ تۈمەن زەرەرلەر.

ئەنۋائى قىسق — تۈرلۈك ـ تۈمەن يامان ئىشلارنى قىلماق.

ئەنۋائى نېئمەت — خىلمۇ خىل نېمەت:

يېتىلۇر بىس لەتىف ئەنۋائى نېئمەت.
كېلىپ قىلسا بۇلۇر تۈرلۈك مەئىشەت.

— لۇتفى.

ئەنۋائى نىيازمەندلىغ — تۈرلۈك ـ تۈمەن ھاجەتمەنلىك.

ئەنۋائى ئىزا ۋە زەرەر — ناھايىتى كۆپ، تۈرلۈك كۈلپەتلەر ۋە زىيانلار، ئەزىيەتلەر.

ئەنۋەر [انور] (ئە) ئەڭ نۇرلۇق، ئەڭ روشەن، پارلاق:

باقىبان ئەل سارى جانا يۇزۇڭدىن بىر نىقاب ئالساڭ،
رۇخۇڭنى چۇن مەھى ئەنۋەر تەجەللىئى خۇدا دەرلەر.

— زەلىلى.

ئەنىس [انيس] (ئە) 1) ئۈلپەت، دوست، يېقىن، ئورتاق، ئاشنا، ھەمدەم، ھەمدەرد، ھەمسۆھبەت، سىرداش؛ 2) يېقىملىق.

ئەنس بولماق — ئۈلپەت بولماق.

ئەنىسى ئەنجۇمەن — مەجلىس ئۈلپىتى؛ كۆڭلىگە يېقىن دوست، ھەمسۆھبەت؛ سىرداش.

ئەنىسى جاۋىدانىي — مەڭگۈلۈك دوست؛ ئايرىلماس ئۈلپەت.

ئەنىسى خىلۋەت — يالغۇزلۇقتىكى ھەمدەم، سىرداش دوست.

ئەنىف [عنيف] (ئە) 1) قوپال، رەھىمسىز؛ قەھىرلىك. 2) ئۆچەكەشكۈچى.

ئەنىن [انين] (ئە) نالە قىلىش.

ئەھادىس [احاديث] (ئە) [بىرلىكى: ھەدىس] پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرى؛ ھەدىسلەر؛ سۆزلەر، گەپلەر.

ئەھادىس رەسۇل — پەيغەمبەر سۆزلىرى، ھەدىسلىرى.

ئەھادىسى مۇستە فاۋىي — پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەدىسلىرى.

ئەھالى [احالى] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر، ئادەملەر، ئاھالە.

ئەھەب (ب) [احب] (ئە) ناھايىتى سۆيۈملۈك، ئەڭ ياخشى.

ئەھەد [احد] (ئە) بىر، يالغۇز؛ بىرەركىم، بىرسى.

باغى ئەھەد — جەننەت، خۇدانىڭ بېغى.

ھېچ ئەھەد — 1) ھېچكىم. 2) كۆچمە م: خۇدا، تەڭرى.

ئەھەقق [احق] (ئە) ئەك لايىق، مۇناسىپ؛ ھەقلىقراق.
ئەھەم (م) [اهم] (ئە) ناھايىتى مۇھىم.
ئەھباب [احباب] (ئە) [بىرلىكى: ھەبىب] دوستلار، يارانلار، سۆيۈملۈكلەر؛ سىرداشلار:
دۇرۇدۇ سەلام ئالى ئەسھابىغە،
كى تەسلىم ئەۋلادۇ ئەھبابىغە.
— ئا. نىزارى.
ئەھباب مۇلاقاتى — دوستلار سۆھبىتى.
ئەھبار [احبار] (ئە) دانىشمەنلەر، دانالار، ئالىملار.
ئەھد I [عهد] (ئە) ۋەدە، ۋەدە بېرىش، سۆز بېرىش، قەسەم، شەرت؛ ئۇستىگە ئالغان مەجبۇرىيەت.
ئەھد ئەتمەك — قەتئىي قارار قىلماق، سۆز بەرمەك، ئەھدۇ پەيمان قىلماق.
ئەھد ئەيلەمەك — ۋەدىلىمەك، بىر سۆزدە بولماق.
ئەھد باغلاماق — قەتئىي قارار قىلماق، ۋەدە بەرمەك.
ئەھد شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.
ئەھد مىساق — ئەھدۇ پەيمان، قەتئىي ۋەدە بېرىش.
ئەھدۇ قەۋل — شەرتلىشىش، قول باغلىشىش.
ئەھدى مەھكەم — ئۆز سۆزىدە تۇرغۇچى، ۋەدىسىنى ئەملگە ئاشۇرغۇچى.
ئەھدى يالغان — ئالدامچى؛ ۋاپاسىز. ۋەدىسى يالغان.
ئەھد II [عهد] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) ھايات، ئۆمۈر.
ئەھدى پەئىد — ئۇزاق مۇددەت؛ يىراق زامان، قەدىم زامان.
ئەھرار [احرار] (ئە) [بىرلىكى: ھۆر] 1) ئازاد، ئەركىن. 2) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك؛ ئالىيجاناب ۋە ھىممەتلىكلەر؛
يەنە ھەزرەتى خاجە ئەھرارنى،
مۇھىبى خۇدا، پاك ئەبرارنى.
— ئا. نىزارى.
ئەھرەمەن [اهرمن] (پ) ئەك دەھشەتلىك دىۋە:
مەنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇلئىسلام ئەھرەمەن يەكلىغ،
نەچۈن بوينۇمدا زۇلفى تارى چىرماشقان تۇمارىم بار.
— گۇمنام.
ئەھزان [احزان] (ئە) غەملەر، قايغۇ ـ ئەلەملەر، قايغۇلار.
ئەھسەن [احسن] (ئە) 1) ناھايىتى ياخشى، ئەك گۈزەل؛ ياخشىراق، گۈزەلرەك. 2) ماختاش، ئاپىرىن.
ئەھسەن ئەيلەمەك — ياخشىلىماق، تۈزەتمەك.
ئەھسەنئۇلقەسەس — قىسسەلەرنىك ئەك گۈزىلى، قىسسە ۋە ھېكايىلەرنىك ئەك ياخشىسى.
ئەھسەنى تەقۋىم — ئەك چىرايلىق سۈرەت، ئىنسان سۈرىتى.
ئەھسەنتە [احسنت] (ئە) 1) قايىل، تەھسىن، ئاپىرىن، بەللى! 2) ياخشى قىلدىڭ:
ھەمە دەيدى: ئەھسەنتە ئەي نەۋجەۋان،
كى قىلماس بۇ ئىشنى جەھان پەھلەۋان.
— ئا. نىزارى.
ئەھشا [احشا] (ئە) ئىچكى ئەزالار (قېرىن، يۈرەك، جىگەر، بۈرەككە ئوخشاشلار).
ئەھشام [احشام] (ئە) خادىملار، تەۋەلەر، قاراشلىقلار.
ئەھفاد [احفاد] (ئە) ئەۋلاد، ئەۋلادلار؛ نەۋرىلەر.
ئەھقەر [احقر] (ئە) ناھايىتى قەدىرسىز، ناھايىتى ئېتىبارسىز، ناھايىتى خار؛ كۆچسىز.
ئەھكام [احكام] (ئە) [بىرلىكى: ھۆكم] 1) ھۆكۈملەر، يولىيورۇقلار، نىزاملار، قانۇنلار، پەرمانلار، بۇيرۇقلار؛ نەتىجىلەر. 2) ئاستىرونومىيىدە يۇلتۇزلار ھەرىكىتى ۋە ھالىتىنى تەتقىق قىلىش. 3) گەپ؛ مەسىلە.
ئەھكامى نامەئدۇد — سان ـ ساناقسىز ھۆكۈملەر؛ ھادىسىلەر.
نۇجۇم ئەھكامى — يۇلتۇزلار ھەقتىدىكى تەتقىقاتلار.
ئەھل [اهل] (ئە) 1) ئىگە، ساھىب؛ تېگىشلىك. 2) ئائىلە، ئايال. 3) ئاھالە. 4) ئاشىق؛ سادىقەتلىك، لايىق.
ئەھلۇ ئەۋلاد — ئائىلە ۋە پەرزەنتلەر، ئۇرۇق ـ ئەيماق.
ئەھلى ئالەم — ئالەم ئاھالىسى، بارچە ئادەملەر.
ئەھلى ئەدەب — ئەدەب ئەھلى، ئەدەبلىك كىشىلەر.
ئەھلى ئەدەم — يوق بولغان؛ نابۇت بولغان.
ئەھلى ئەزا — ھازىردار كىشىلەر، ماتەملىك كىشىلەر.
ئەھلى ئازاب — ئازاب چەككۈچىلەر، مەزلۇملار.
ئەھلى ئەزىمەت — يولغا، سەپەرگە چىققان كىشىلەر.
ئەھلى ئەس — زاماندىشلار.
ئەھلى ئەقل — ئەقىل ئىگىلىرى، دانالار، ئەقىللىقلار.
ئەھلى ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم تارتقۇچىلار، ئازاب تارتقۇچىلار.
ئەھلى ئەنا — مۇشەققەتتە، قىيىنچىلىقتا قالغانلار.
ئەھلى ئەيان — ئىمانى كامىللار، ھەقىقىي ئىشەنچ ئىگىلىرى.
ئەھلى ئەيش — مەئىشەتپەرەسلەر، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەنلەر.
ئەھلى ئەييام — زامانە كىشىلىرى.
ئەھلى باتىن — يوشۇرۇن سىرلارنى بىلگۈچىلەر، كېلە-

چەكنى كۆرگۈچىلەر، ئۆلىيالار؛ تەسەۋۋۇپ ئەھلىلىرى؛ بىلىمدانلار. دانىشمەن كىشىلەر؛ كۆڭلىنى خۇداغا باغلىغانلار.

ئەھلى بەزم — زىياپەتتىكىلەر، بەزمىدە ھازىر بولغانلار.

ئەھلى بەقا — باقىيلار، ئەبەدىيلەر؛ ئەبەدىي تىرىكلەر؛ تەڭرىگە يېقىن كىشىلەر.

ئەھلى بەلىيىەت — رەنج، مۇشەققەت، ئازاب چەككۈچىلەر؛ بالاغا قالغانلار.

ئەھلى بەيت — ئۆي ئىگىلىرى؛ دەللاللار.

ئەھلى بىنىش — كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەر؛ پىراقنى (ئۇزاقنى) كۆزلىگۈچىلەر؛ دانا، دانىشمەنلەر؛ زېرەك، ھوشيارلار.

ئەھلى پەرخاش — جەڭچىلەر.

ئەھلى تاج — شاھلار، تاج ئىگىلىرى.

ئەھلى تەبئ — ئىقتىدارلىق كىشىلەر، شائىرلار، ئەدىبلەر.

ئەھلى تەجاھۇل — جاھالەت ئەھلى، جاھىللار.

ئەھلى تەختۇتاج — پادىشاھلار.

ئەھلى تەرەب — بەزم ئەھلى، خۇش چاقچاق كىشىلەر.

ئەھلى تەرىق — مەلۇم بىر مەسلەك كىشىلىرى، سوپىلىققا مەنسۇپ كىشىلەر، مۇرىت.

ئەھلى تەرىق بولماق — زاھىد ۋە سوپىلار قاتارىغا كىرمەك.

ئەھلى تەزەللۇم — مەزلۇملار، ئېزىلگەنلەر.

ئەھلى تەسەۋۋۇف — سوپىلار، خۇدا كۆيلار، نەپسىدىن كەچكەنلەر.

ئەھلى تەقۋا — «ئەھلى تەقۋى» گە قارالسۇن.

ئەھلى تەقۋى — تەقۋادارلار.

ئەھلى تەلەب — ئومۇمەن بىرەر تىلەك، ئىستەك ئارقىسىدا يۈرگۈچىلەر.

ئەھلى تەلەۋۋۇن — تۇرلۇك تۇستە كۆرۈنگۈچىلەر، شائىرانىقا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرغۇچىلار.

ئەھلى تەمكىن — سۈلەتلىك كىشىلەر؛ ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن كىشىلەر.

ئەھلى تەمىز — ئاجرانقۇچى، پەرقلەندۈرگۈچىلەر؛ زېرەك كىشىلەر.

ئەھلى تەننەئۇم — نېمەت ئىگىلىرى، پالۋان ياشىغۇچى كىشىلەر.

ئەھلى تەھقىق — بىلىمدانلار، ھەقىقەتنى ئىزدىگۈچىلەر؛ شېئىرشۇناسلار.

ئەھلى تەئرىخ — تارىخچىلار، تارىخشۇناسلار.

ئەھلى تەئىيىد ئولماق — قۇۋۋەتلىك، ئىرادىلىك بولماق.

ئەھلى تۇزاب — تۇپراققا قوشۇلغانلار، ئۆلۈكلەر.

ئەھلى تۇرۇق — 1) كەسىپداشلار. 2) سوپىلارغا ئەگەشكەن كىشىلەر.

ئەھلى جاھ — مەنسەپدارلار، بۇقىرى دەرىجىلىك كىشىلەر، بايلار.

ئەھلى جەدەل — بەسلەشكۈچىلەر، بەس تالاشقۇچىلار.

ئەھلى جافا — جاپاكەشلەر، جاپا چەككۈچىلەر.

ئەھلى جەھان — بارچە ئادەملەر، پۈتۈن دۇنيا ئەھلى.

ئەھلى جۇد — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى جۇلۇس — مەجلىستىكىلەر، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.

ئەھلى جۇنۇن — شەيدالار، ئاشىقلار؛ دىۋانىلەر، سەۋدايىلار.

ئەھلى خانەقاھ — نامازخانلار.

ئەھلى خەرابەت — 1) مەيخانا ئەھلى. 2) كۆچمە م: ۋەھدەت مەيى بىلەن مەست بولغانلار.

ئەھلى خۇراسان — خۇراسان خەلقى، ئاھالىسى.

ئەھلى خىرەد — ھوشيارلار، ئەقىل - ئىدراكلىقلار، زېرەكلەر.

ئەھلى خىزمەد — خىزمەت كۆرسەتكەنلەر، خىزمەتتىكەلەر.

ئەلى دانىش — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى دەرد — دەردمەنلەر، ئاغرىقلار؛ ئاشىقلار.

ئەھلى دەرك — چۈشەنگۈچىلەر، بىلگۈچىلەر.

ئەھلى دەرۋىش — دەرۋىشلەر.

ئەھلى دەقىق — دەققەت قىلغۇچىلار، ئېتىبار بەرگۈچىلەر.

ئەھلى دەۋر — دەۋر، زامان كىشىلىرى.

ئەھلى دەۋران — دەۋر، زامان كىشىلىرى؛ زامان ئەھلى، زاماندىشلار.

ئەھلى دەۋزەخ — دوزەخىيلار.

ئەھلى دەۋلەت — دۆلەتمەنلەر؛ بايلار.

ئەھلى دەير — بۇتخانا ئەھلى.

ئەھلى دۇنيا — ھەممە ئادەملەر، دۇنيادىكى بارلىق كىشىلەر؛ دۇنيانى دوست تۇتقۇچىلار:

كافىر بولساڭ ئىشقى بول، ئەھلى دۇنيا بولماغىل،
زاھىد سۈپەت دۇنيا دەپ، ھەرگىز مۇردار بولماغىل.
— مەشرەب.

ئەھلى دىل — 1) پاكىز كىشىلەر؛ سوپىلار. 2) يۈرەك

سىرلىرىنى سەزگۈچى، سىرداش، غەمخور؛ كۆڭۈل بەرگەن، ئاشىق.

ئەھلى دىن — 1) دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار، دىندارلار. 2) زاھىدلار.

ئەھلى دىيار — ۋەتەن، ئۆلكە خەلقى.

ئەھلى رەھمەت — مېھرىبانلار، شەپقەتچىلەر، غەمخورلار، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچىلەر؛ گۈناھى كەچۈرۈلگەنلەر.

ئەھلى رۇزگار — زامان كىشىلىرى.

ئەھلى رىيا — مۇناپىقلار، مەككارلار.

ئەھلى زاھىر — 1) يۈزەكى نەرسىلەرنى بىلگۈچىلەر، يۈزەكى كۆرۈنۈشنى بايقىغۇچىلار؛ يۈزەكى قارىغۇچىلار. 2) روشەن، ئېنىق پىكىر قىلغۇچىلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى زەك — ھەيەشتەك قاپقارا.

ئەھلى زەمان — زاماندىشلار، زامانە ئەھلى؛ زامان كىشىلىرى.

ئەھلى زۇلم — زالىملار؛ زالىم تەبىئەتلىك كىشىلەر.

ئەھلى زۇھد — دىندارلار، سوپىلىققا بېرىلگەن كىشىلەر.

ئەھلى زىندان — زىندانىدىكىلەر، تۇتقۇنلار.

ئەھلى سەئادەت — ساۋاب‌تەنلەر، بەختىيارلار.

ئەھلى سەخا — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى سەفا — كۆڭلى ساپ كىشىلەر، پاك كىشىلەر.

ئەھلى سەفەر — يولۇچىلار، سەپەر قىلغۇچىلار.

ئەھلى سەلامەت — ساق ـ سالامەت قېلىشنى ئىزدىگەنلەر؛ سالامەتلەر، ساقلار، پاكلار، ياخشى كىشىلەر.

ئەھلى سەلاھ — ياخشى كىشىلەر، تەقۋادارلار، پاكلار.

ئەھلى سەۋال — سوئال بەرگۈچىلەر، سورىغۇچىلار.

ئەھلى سەۋدا — ئىشق سەۋداسىغا يولۇققان كىشىلەر، سەۋدايىلار، شەيدالار.

ئەھلى سۇرەت — يۈزەكى، نادان ئادەملەر، تېشى پال ـ پال، ئىچى غال ـ غال كىشىلەر.

ئەھلى سۇلۇك — تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى سۇننەت — سۇننىيلەر، سۇننىي مەزھىپىگە ئەگىشىدىغان مۇسۇلمانلار.

ئەھلى سىدق — توغرا سۆزلۈك كىشىلەر، سادىقلار، ساداقەتلىكلەر، توغرىلار؛ راستچىللار.

ئەھلى شەست — سالغا، سىرتماق تاشلىغۇچىلار.

ئەھلى شەقاۋەت — بەدبەختلەر؛ بەختى قارىلار.

ئەھلى شۇھۇد — شاھىدلار، گۇۋاھلار، گۇۋاھچىلار.

ئەھلى غۇرۇر — مەغرۇرلار، غۇرۇرغا بېرىلگەنلەر.

ئەھلى غىنا — 1) سازەندىلەر، ناخشىچىلار. 2) بايلار. 3) ھېچنەرسىنى نەزىرىگە ئىلمايدىغان ھىممەتلىكلەر.

ئەھلى فەزەڭ ۋە نەفىر — قورقۇنچ، ۋەھىمىدىن ناله قىلغانلار.

ئەھلى فەزل — پەزىلەت ئىگىلىرى، ئىلمىي كىشىلەر.

ئەھلى فەزلۇكەمال — پەزىلەتلىك، يېتۈك كىشىلەر؛ ئالىم ۋە دانا كىشىلەر.

ئەھلى فەساد — يول توسارلار، قاراقچىلار.

ئەھلى فەن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى، يېتۈك، بىلىملىك، ماھىر كىشىلەر.

ئەھلى فەنا — ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ئىلاھىيغا بېرىلگەن ئادەملەر، تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى فۇزۇن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى؛ بىلىمدانلار.

ئەھلى قەبۇل — خۇلق ـ مىجەزى ياخشى كىشىلەر، خەلققە ياقىدىغانلار، خەلق ياقتۇرىدىغانلار.

ئەھلى قەلەم — قەلەم ئىگىلىرى، ئەدىبلەر، شائىرلار؛ كاتىپلار.

ئەھلى قۇبۇر — قەبرىدە ياتقانلار، ئۆلۈكلەر:

ھەر يېتىمى كى بۇ جەھان ئىچرەدۇر،
يىغلار ئانىڭ ھالىغە ئەھلى قۇبۇر.

— زەلىلى.

ئەھلى قۇلۇب — كۆڭلى ساپ، ۋىجدانى پاك كىشىلەر؛ قەلب ئىگىلىرى.

ئەھلى كەرەم — سېخىي، قولى ئوچۇق كىشىلەر:

گەدادۇر جەنابىڭدا ئەھلى كەرەم،
ئەتا قىلماغاي بەرمەسەڭ سەن دەرەم.

— ئا. نەزارى.

ئەھلى كەلام — سۆز ئۇستىلىرى، ئەدىبلەر، ناتىقلار.

ئەھلى كەمال — ھېكمەت، كامالەت ئىگىلىرى، ئالىملار.

ئەھلى كەمىن — ئۆزىنى چەتكە ئالغۇچىلار.

ئەھلى كۇفرۇدىن — كاپىرلار، دىنسىزلار.

ئەھلى گۇناھ — گۇناھكارلار.

ئەھلى ماتەم — ماتەم تۇتقانلار.

ئەھلى مەسانى — مەنە ئىگىلىرى، مەنە ۋە بايان ئالىملىرى.

ئەھلى مەجلىس — ئۇلپەتلەر، سۆھبەتداشلار؛ يىغىنغا توپلانغانلار.

ئەھلى مەززەللەت — خار، تۆۋەن كىشىلەر.

ئەھلى مەشرەب — ئىچىملىك مۇخلىسلىرى.

ئەھلى ماقالەت — سۆز، نۇتۇق ئەھلى؛ گەپدانلار.

ئەھلى مەكتەب — مەكتەپتىكىلەر؛ ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتۇ-

قۇچىلار.

ئەھلى مەلامەت — مالامەت، تاپا ـ تەنە قىلغۇچىلار.

ئەھلى مەئرىفەت — مەرىپەت، ئىلىم ئىگىلىرى.

ئەھلى مەئنى — مەنە ئىگىلىرى، بىلىمدانلار؛ سۆزەندانلار.

ئەھلى مۇتېئ — ئىتائەتكارلار؛ بويسۇنغۇچىلار، باش ئەگكۈچىلەر.

ئەھلى مۇسىبەت — غەم، ئەندىشە، قايغۇ ـ ئەلەم چەككۈچىلەر.

ئەھلى مۇناجات — يېلىنىپ يالۋۇرغۇچىلار.

ئەھلى مۇھەببەت — ئاشىقلار؛ دوستلار؛ مۇھەببەتلىكلەر.

ئەھلى نامۇس — نومۇسلۇق، نومۇسچان كىشىلەر.

ئەھلى نەجات — قۇتۇلغانلار، نىجات تاپقانلار، خالاس بولغانلار.

ئەھلى نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچىلار، ئەپسۇسلانغۇچىلار.

ئەھلى نەزەر — ياخشى قارىغۇچىلار، نەزەر سالغۇچىلار.

ئەھلى نەسىم — يەل، يېقىملىق شامالدىن بەھرىمەن بولغۇچىلار.

ئەھلى نەشات — ۋاقتىنى شادلىق بىلەن ئۆتكۈزگۈچىلەر، خۇشاللىق ئىزدىگۈچىلەر.

ئەھلى نۇجۇم — مۇنەججىملەر، ئاستىرونوملار.

ئەھلى نۇقسان — جاھىللار؛ نادانلار؛ نۇقسانلىقلار.

ئەھلى ھال — تەسەۋۋۇپ چۈشەنچىسىدە: ئىشق يولىدا ئۆزىنى يوقىتىش ھالىتىگە چۈشكەن سوپىلار.

ئەھلى ھەربى — ھەربىيلەر، سپاھىلار، ئەسكەرلەر.

ئەھلى ھەق — تەڭرىگە يېقىنلار.

ئەھلى ھەقىقەت — سوپىلىقتا، سوپىلىق مەسلەكلىرىدە خۇداغا يېتىشكەن كىشىلەر.

ئەھلى ھەيا — ھايالىقلار، ئىپپەتلىكلەر؛ ئەندىشە بىلەن يۈرگۈچىلەر.

ئەھلى ھۇزۇر — ھازىرلار، ئاگاھلار، ھوشيارلار.

ئەھلى ھۇش — ھوشيارلار، زېرەكلەر.

ئەھلى ھۇسن — گۈزەللەر، زىبالار.

ئەھلى ھۇنەر — ھۇنەر ئىگىلىرى، ھۇنەرۋەنلەر.

ئەھلى ھىجاز — ھىجاز خەلقى، ئاھالىسى.

ئەھلى ھىجران — ئايرىلىش ئازابىدا كۆن كەچۈرۈۋاتقانلار.

ئەھلى ھېكمەت — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر؛ پەيلاسوپلار.

ئەھلى ئوقۇل — ئاقىللار، دانالار، ئەقىل ئىگىلىرى.

ئەھلى ئۇبۇر — كەزگۈچى، سایاھەتچى، ئۆتكۈنچى، كېزىپ يۈرگۈچىلەر؛ سودىگەرلەر، سایاھەتچىلەر.

ئەھلى ئۇسۇل — دىنىي قانۇن ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار.

ئەھلى ئۇرەئ — تەقۋادارلار، پەرھىزكارلار؛ پاكلار: *ئەگەر ئىشق ئالەمتىن كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ئۇرەئ بىلكىم، تىلىڭنى ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەڭلىغ.*

— گۈمنام.

ئەھلى ۋەسل — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەنلەر.

ئەھلى ۋەفا — ۋاپادارلار، ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىلار.

ئەھلى ۋەھدەت — خۇدانىڭ بىرلىكىنى تەن ئېلىپ، ئۇنىڭغا بويسۇنغان كىشىلەر.

ئەھلى ۋەيل — دوزاختىكىلەر، دوزاخ ئەھلى.

ئەھلى ۋۇسۇل — يېتىشكەن، ئېرىشكەنلەر.

ئەھلى ۋۇقۇف — خەۋەردار كىشىلەر، بىلگەنلەر، خەۋەردارلار.

ئەھلى ۋىداد — دوستلار.

ئەھلى ۋىسال — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەن ئاشىقلار.

ئەھلى ۋىفاق — ھەمكارلىق، دوستلۇققا ئىنتىلگۈچىلەر.

ئەھلى ئېھتىدا — توغرا يولدا ماڭغۇچىلار؛ يول تاپقانلار.

ئەھلى ئېھتىياج — موھتاج كىشىلەر.

ئەھلى ئېئتىبار — ئىبرەت ئالغۇچى كىشىلەر، ئىبرەت ئىگىلىرى.

ئەھلى ئىدراك — ئەقىللىقلار، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ پاراسەتلىك، زېرەك كىشىلەر.

ئەھلى ئىرادەت — مۇرىتلار، مۇخلىسلار.

ئەھلى ئىرتىداد — دىندىن قايتقانلار؛ مەسلەكتىن يانغانلار؛ ھەيدەلگەنلەر.

ئەھلى ئىرفان — بىلىم، مەرىپەت ئەھلى.

ئەھلى ئىسلام — مۇسۇلمانلار.

ئەھلى ئىسيان — ئىتائەتسىز كىشىلەر، قوزغىلاڭچىلار، ئىسيانكارلار.

ئەھلى ئىشق — ئاشىقلار.

ئەھلى ئىلىم — ئىلىم ئىگىلىرى؛ ئالىملار.

ئەھلى ئىمان — مۇسۇلمانلار، مۇمىنلەر، دىنغا ئېتىقاد

قاد قىلغۇچىلار.

ئەھلى ئىيادەت — ھال ـ ئەھۋال سورىغۇچىلار.

ئەھلى يەقىن — خۇدانى تونۇغانلار، خۇداكۇيلار.

ئەھلەن [اھلاً] (ئە) ئەھلەن ۋە سەھلەن (بەزىدە «مەرھا-با» سۆزى ھەم قوشۇلىدۇ): «خوش كېلىپسىز، ياخشى كېلىپسىز، مەرھەمەت!» كە ئوخشاش ياخشى تىلەكلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئەھللىق [اھل ليق] ئىگىلىك، ساھىبلىق؛ مەھرەملىك (دوستلۇق، بۇرادەرلىك؛ چورىلىق)، بىر دىللىق.

ئەھلىللاھ [اھل الله] (ئە) ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلا-ر:

يەتتە تەن كەلتۇر ئۇ ئەھلىللاھدىن،
بەئدەزان ھاجەت تىلە ئەللاھدىن.

— زەلىلى.

ئەھلىيەت [اھليت] (ئە) يېقىن بولۇش، يېقىنلىق.

ئەھمال [احمال] (ئە) [بىرلىكى: ھەمل] يۇكلەر.

ئەھمال ۋە ئەسقال — يۇكلەر ۋە ئېغىر نەرسىلەر.

ئەھمەر [احمر] (ئە) قىپقىزىل، قىزىل:

سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمىنىڭ مەھى ئەنۋەرى.

— ئا. نىزارى.

لالەئى ئەھمەر — قىزىل لالە:

چېمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەلىلى.

ئەھمەرىي [احمري] (ئە) قىزىل؛ قىزىلغا مەنسۇپ.

ئەھمەق [احمق] (ئە) گول، نادان، ئەخمەق.

ئەھۋال [احوال] (ئە) [بىرلىكى: ھالەت] ھالەتلەر، ھاللار، ئەھۋال.

ئەھۋالى مەسەل — خار ـ زارلىقتا نەمۇنە.

ئەھۋەل [احول] (ئە) ئالغاي، ئەلەس كۆز (كۆزى بىرەر نەرسىنى ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق قىلىپ كۆرىدىغان)، غىلاي:

كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۋەل، تەڭرى تەجەللى نەبەل،
رويى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد ـ ماھ ئەمەسمۇ.

— زەلىلى.

ئەھىببا [احبا] (ئە) [بىرلىكى: ھەبىب] ئەھبابلار، دوستلار، سۆيۈملۈكلەر، جورىلار.

ئەھىببايى دەۋران — دەۋران، زامانە دوستلىرى.

ئەھيا [احيا] (ئە) 1) قايغۇلار، مىسكىنلىكلەر. 2) ۋۇجۇدقا چىقىش؛ تىرىك؛ جانلاندۇرۇش، تىرىلدۇرۇش:

كۆڭۈل ئارەزىن مەيدە ھەمرا قىلاي،
ئانىڭ كەيفىدە دىلنى ئەھيا قىلاي.

— ئا. نىزارى.

ئەھيانەن [احياناً] (ئە) بەزەن؛ بەزى ۋاقىتتا، گاھى ـ گاھى.

ئەۋ [او] ئۆي، خانا:

گۈل نەۋرۇزنى كۆتەرىپ ئەۋگە ئېلىتكەنى.

— لۇتفى.

كۆز ئەۋى — كۆز چانىقى.

ئەۋاخىر [اواخر] (ئە) [بىرلىكى: ئاخىر] ئاخىرلار، كېيىنلەر؛ بىرەر دەۋرنىڭ ئاخىرلىرى، كېيىنكى بەتلەر.

ئەۋارىز [عوارض] (ئە) [بىرلىكى: ئارىزە] پەيدا بولغان نەرسىلەر، ھادىسىلەر؛ تۇرلۇك تاسادىپىيلىقلار، ئىشلار، مەشغۇلاتلار؛ يامانلىقلار، ئىللەتلەر.

ئەۋاسىت [اواسط] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسەت] ئوتتۇرىلار؛ ئوتتۇرا ھاللار؛ ئوتتۇرا زامان.

ئەۋام [عوام] (ئە) ئومۇم، ئاممە؛ خەلق، خالايىق؛ ئاددىي كىشىلەر.

ئەۋام ئەرازىلى — ئاددىي خەلقنىڭ ئەڭ تۆۋەن تەبىقىلىرى.

ئەۋامۇنناس [عوام الناس] (ئە) خەلق ئاممىسى، ئومۇم خەلق، ئاددىي خەلق، پۇقرا.

ئەۋامىر [اوامر] (ئە) [بىرلىكى: ئەمر] ئەمرلەر، بۇيرۇقلار.

ئەۋان I [اوان] (ئە) ۋاقىت، پەيت، زامان، مەۋسۇم.

شەباب ئەۋانى — ياشلىق پەيتى.

ئەۋان II [عوان] (ئە) 1) ئۆي ئىشى بىلەن مەشغۇل ئايال. 2) ئەرلىك ئايال. 3) دۆلەت پاسىبانى، مىرشاب؛ قاتتىق قوللۇق، جازالىغۇچى جاللات.

ئەۋانىي [اوانى] (ئە) [بىرلىكى: ئىنا] ئىدىشلار؛ قاپلار.

ئەۋانىيى سىيمىن — كۈمۈش ئىدىشلار.

ئەۋائىل [اوائل] (ئە) [بىرلىكى: ئەۋۋەل] ئاۋۋاللار، ئىلگىرىلەر، دەسلەپ، بىرەر نەرسىنىڭ باشلىنىش دەۋرى، ئىپتىدائىيىسى؛ ئاۋۋالقى دەۋرلەر.

ئەۋايىل [اوايل] (ئە) «ئەۋائىل» غا قاراڭ.

ئەۋباش [اوباش] (پ) بەتقىلىق، بەڭۋاش، تەرسا، سا-ياق:

ھەردەم يېتىبان پەلەككە ھۇيۇم،
ئەۋباش ئىلە بارچە گۇفتۇ گۇيۇم.

— قىدىرى.

AltunOq

ئەۋباشلىق [اوباش ليق] ئەرتىپسىزلىك، تەربىيسىز-لىك، ئۆز بېشىمچىلىق.

ئەۋتاد [اوتاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەد] 1) قوزۇقلار، تايانچلار. 2) قەبىلە پېشۋالىرى، بىرەر جامائەتنىڭ ئۇلۇغ، ھۆرمەتلىك كىشىلىرى؛ ئەۋلىيالار؛ تۆت ئەۋلىيانىڭ باشلى-قى؛ خۇداغا يېتىشكەنلەر. 3) ئىككى ھىجالىق ئاروز رۇكۇ-نى.

ئەۋتار [اوتار] (ئە) چالغۇ تارلىرى.

ئەۋتان [اوطان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەن] ئورۇن، ماكان؛ ۋەتەنلەر؛ ئىستىقامەت جايلىرى.

ئەۋج [اوج] (ئە) 1) ئېگىز، يۇقىرى. 2) بىرەر نەرسە-نىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسى؛ چوققا. 3) ئېگىزلىك. 4) ئاسمان، پەلەك:

مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالەسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بەرەھمەن باش كۆتەردى كۆفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

ئەۋج ئالماق — كۆچەيمەك، زورايماق.

ئەۋج بەرمەك — يۇقىرى دەرىجىگە، يۇكسەك مەرتىۋىگە يەتكۈزمەك، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك.

ئەۋج تاپماق — يۇكسەك ئورۇن ئالماق، يۇقىرى دەرىجە ۋە مەرتىۋىگە يەتمەك؛ تەرەققي قىلماق.

ئەۋج تۇتماق — يۇكسەك دەرىجىگە، يۇقىرى ئورۇنغا، ئېگىز چوققىلارغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەۋج تىلەمەك — يۇقىرى مەرتىۋە ۋە يۇكسەك ئورۇنغا ئىنتىلمەك، مايىل بولماق.

ئەۋجى رىفئەت — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇكسەك دەرىجە.

ئەۋجى سەلتەنەت — پادىشاھلىق ئورنى.

ئەۋجى سىپىھر — ئاسمان چوققىسىنىڭ ئەڭ يۇكسەك ئورنى.

ئەۋجى شەرەف — ئۇلۇغلۇق مەرتىۋىسى، بۈيۈكلۈكنىڭ يۇقىرى چوققىسى.

ئەۋج كەمال تاپماق — كامالەت چوققىسىغا ئېرىشمەك.

ئەۋجى مۇقەرنەس — ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى.

ئەۋجى ھەقىقەت — ھەقىقەت ئاسمىنى؛ ھەقىقەتنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

ئەۋجى ۋەلا — ئەڭ يۇكسەك:

مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەگنى شەمسۇز زۇھا.

— ئا. نىزارى.

ئەۋجىگاھ [اوجى گاه] (ئە + پ) يۇقىرىسى، يۇقىرى ئورۇن، يۇكسەك جاي:

ئۆتۈپ بۇ كېچە بولدى خۇرشىد فاش،
سەما ئەۋجىگاھىدا تۇردى قۇياش.

— ئا. نىزارى.

ئەۋد [عود] (ئە) قايتىش، ئارقىغا قايتىش.

ئەۋد ئەتمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك؛ قايتىلىماق.

ئەۋد ئەيلەمەك — «ئەۋد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەۋد قىلماق — «ئەۋد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەۋر [عور] (ئە) يالىڭاچ.

ئەۋر ئولماق — يالىڭاچ بولماق.

ئەۋراد [اوراد] (ئە) [بىرلىكى: ۋىرد] بامدات، تاڭ ئاتمىزدىن كېيىن ئوقۇلىدىغان دۇئا ياكى ئايەت؛ دۇئالار؛ ۋەزىپىلەر («ۋىرد» قا قارالسۇن).

مەنۇ رۇخسارۇ زۇلفۇڭ زىكرۇ فىكرى،
خەلايىق سۇبھۇ شام ئەۋراد ئوقۇرلەر.

— ئاتايى.

ئەۋراق [اوراق] (ئە) [بىرلىكى: ۋەرەق] 1) ۋاراقلار، سەھىپىلەر. 2) بەرگلەر؛ ياپراقلار:

لالە يافراغى ۋەيا ئەۋراقى گۈلدىن دەفتەرى،
مىسرەئى شوخىنى تەھرىر ئەتكەلى دىۋان كېرەك.

— زەلىلى.

3) بۆلەكلەر، پارچىلار، قىسىملار. 4) قەغەزلەر، ھۆججەت-لەر. 5) يازمىلار (شېئىر، رىسالە ۋە باشقىلار)، كىتابلار. 6) بىرەر نەرسىلەر مەجمۇئەسى، قامۇسى، يىغىندىسى.

ئەۋراقى سىيم — كۈمۈش ۋاراقلار؛ كۆچمە م: قۇياش نۇرلىرى.

جەمال ئەۋراقى — كىشىنىڭ يۈزى (مەجازى).

ئەۋرەت [عورت] (ئە) ئەۋرەت، جىنسىي ئەزا، ئۇياتلىق جاي، نامەھرەمگە كۆرسىتىشكە بولمايدىغان ئەزالار (دىنىي چۈشەنچىدە: ئەرلەر ئۆچۈن كىندىكتىن تىزغىچە بولغان قىسىمى؛ خوتۇن - قىزلار ئۆچۈن جەينەكتىن بويىنغىچە ۋە بويىندىن تۆۋەنگىچە بولغان قىسمى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

سەتىرى ئەۋرەت — ئەۋرىتىنى يېپىش (يوشۇرۇش).

ئەۋرەك [اورنك] (پ) 1) تەخت، ئورۇن:

چىقارسام بۇ ئەۋرەڭگە شەھزادەنى،
كۆزۈم نۇرى دەلىمەند فەرھادنى.

— ئا. نىزارى.

2) تاج. 3) شەرەپ؛ گۈزەللىك. 4) ئەقىل: بىلىم. 5) ئاسمان. 6) ھۆكۈم يۈرگۈز (يۈلتۇزلار تۇركۈمىدىن بىرىنىڭ نامى). 7) شەۋكەت (ئەل ئىچىدە قازانغان كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت؛ شان - شۆھرەت).

ھەفتە ئەۋرەك — يەتتە تەخت:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەك، شىنگەرفى ئۇ تۇمۇررەك،

يا مىسىۇ نۇقرەۋۇ دەك، يا كۈھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئەۋرۈلمەك [اورولماك] 1) ئايلانماق، ئۆرۈلمەك. 2) مەشغۇل بولماق؛ قايغۇرماق.

ئەۋزار [اوزار] (پ) ئىسۋاب، قورال («ئەفزار» غا قارالسۇن).

ئەۋزان [اوزان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزن] 1) ۋەزىنلەر؛ ئۆلچەملەر (شېئىرىي ئۆلچەم)؛ ئارۇز ۋەزىنلىرى. 2) مۇزىكىدىكى ئۆلچەم.

ئەۋزائ [اوضاع] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزئ] ھالەتلەر؛ ئەھۋاللار؛ شارائىتلار.

ئەۋزەھ [اوضح] (ئە) روشەن؛ روشەنرەك، ئوچۇقراق؛ ئېنىق روشەن، ئېنىق ئوچۇق.

ئەۋساف [اوصاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسف] سۈپەتلەر، تەرىپلەر، ماختاشلار.

ئەۋسافى پەسەندىدە — يېقىملىق سۈپەتلەر، مۇۋاپىق ھالەتلەر.

ئەۋسافىن بىتمەك — تەرىپ ـ تەۋسىپنى يازماق.

ئەۋسافى ھەمىدە — ياخشى سۈپەتلەر مەدھىيىسى.

ئەۋسافى ھىلىم — تاقەت، بەرداش؛ يۇمشاقلىق سۈپەتلىرىنىڭ ماختىلىشى.

ئەۋسەت [اوسط] (ئە) 1) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىچە. 2) قىسقا، ئىخچام.

ئەۋسەت سۆز — قىسقا سۆز، ئىخچام سۆز.

خەيرۇلئۇمۇرى ئەۋسەتۇھا — ھەممە ئىشلارنىڭ ئوتتۇرىچىسى ياخشى.

ئەۋسەتۇننىاس [اوسطالناس] (ئە) ئوتتۇرا تەبىقىدىن بولغان كىشىلەر.

ئەۋسەئ [اوسع] (ئە) كەڭرەك؛ ناھايىتى كەڭ.

ئەۋقات [اوقات] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقت] 1) ۋاقىتلار، پەيتلەر؛ كۈنلەر. 2) ئۆمۈر، ھايات؛ زامان، دەۋر. 3) ئۆمۈر كەچۈرۈش، ۋاقىت ئۆتكۈزۈش:

تەلىبەۋۇ رەسۇلىي خەرابات ئوچۇن،
ئاشىقى بەدنام ھەر ئەۋقات ئوچۇن.
— زەلىلى.

ئەۋقات جامى — ۋاقىتلار جامى؛ ۋاقىت جەريانى؛ ۋاقىتنىڭ سىغدۇرۇش ھەجمى.

ئەۋقات سۈرمەك — ھايات كەچۈرمەك، ئۆمۈر ئۆتكۈزمەك.

ئەۋقاف [اوقاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقف] ۋەخپىلەر، ۋەخپە قىلىنغان مۈلۈكلەر (مەسچىت، مەدرىسە، قارىخانا، خانىقا تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلەپ قويۇلغان دارامەتلەر — سۈ ۋە باشقا مۈلۈكلەر، «ۋەقف» گە قارالسۇن).

ئەۋلا [اولا] (ئە) ياخشىراق، تۈزۈكرەك؛ ئېنىق ياخشى.

ئەۋلاد [اولاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلەد] پەرزەنتلەر، ئوغۇللار؛ ئوغۇل ـ قىزلار؛ نەسىل.

ئەۋلادى كىرام — ياخشى ئەۋلاد.

ئەۋلادلىغ [اولادليغ] پەرزەنتلىك، تۇغقانلىق، قېرىنداشلىق.

ئەۋلاد مانەند [اولاد مانند] (ئە + پ) ئوغلىدەك، پەرزەنتىدەك، قېرىنداشتەك.

ئەۋلى [اولى] (ئە) ياخشىراق، ئەۋزەلرەك، تۈزۈكرەك؛ ئېنىق ياخشى.

ئەۋلىيا [اوليا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلىي] ۋەلىيلەر، دوستلار؛ ئېتىقادلىق، دىندار كىشىلەر؛ مۇقەددەس، ئەزىز ئادەملەر؛ روھانىيلار.

ئەۋلىيائى مۇرسەلىن — خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلەر.

ئەۋلىيائى ئىزام — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك ئەۋلىيالار.

ئەۋلىيائۇللاھ [اولياءالله] (ئە) خۇدانىڭ دوستلىرى، يېقىنلىرى؛ خۇداغا يېقىن كىشىلەر.

ئەۋن [عون] (ئە) ياردەم، مەدەت، كۆمەك.

ئەۋھام [اوهام] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھم] ۋەھىمىلەر، قورقۇنچلار، ئويلار، تۇيغۇلار، بىھۇدە خىياللار.

ئەۋۋارە [اواره] (ئە) ئاۋارە، ئامالسىز؛ سەرگەردان، تېنىمگەن:

بەيابانى فىراق ئىچرە بەسى ئەۋۋارەلەر سىزمۇ؟
قايۇ ئەۋۋارەلەر، دەرد ئىچرە باغرى پارەلەر سىزمۇ؟
— ئەرشى.

ئەۋۋارەئى بېخانۇمان — ئۆي ـ جايسىز، سەرگەردان؛ تېنىمگەن.

ئەۋۋەل [اول] (ئە) 1) بىرىنچى، ئاۋۋالقى، دەسلەپ؛ ئالدىن، ئىلگىرى. 2) باشلانغۇچ؛ ئىپتىدائىي، باش.

ئەۋۋەلى ئافەرىش — يارىتىلىشنىڭ بېشى (دەسلىپى).

ئەۋۋەلى جۇلۇس — مەجلىس، مۇراسىمنىڭ باشلىنىشى.

ئەۋۋەلى ھال — دەسلەپ، ئاۋۋال.

ئەۋۋەلا [اولا] (ئە) بىرىنچىدىن؛ ئالدىدىن، باشتىن.

ئەۋۋەلئاقشام [اول آقشام] كەچقۇرۇن، تۇن باشلىنىش پەيتى.

ئەۋۋەلەن [اولن] (ئە) بىرىنچىدىن؛ دەسلەپ، باشتىن،

ئاۋۋالدا، دەسلەپكی ۋاقىتتا.

ئەۋۋەلغی [اولغی] «ئەۋۋەلگی» گە قاراڭ:

كۆڭلۈم ئىچرە دەردۇ غەم ئەۋۋەلغىلەرغە ئوخشاماس،
كىم ئۇل ئاينىڭ ھەجرى ھەم ئەۋۋەلغىلەرغە ئوخشاماس.

— نەۋايى.

ئەۋۋەلگی [اولكی] بىرىنچی، دەسلەپكی، ئالدىنقی، ئاۋۋالقی، بۇرۇنقی، ئىلگىرىكی.

ئەۋۋەلىن [اولين] (ئە) ئالدىنقی، ئالدىنقىلار.

ئەۋۋەلىنۇ ئاخىرىن — ئالدىنقی (ئاۋۋالقی) لار ۋە ئاخىرقىلار «باشلىنىش ۋە تۈگەللىنىش.»

ئەۋۋەلىيەت [اوليت] (ئە) ئىلگىرىلىك، بىرىنچىلىك؛ قەدىمكىلىك؛ ئەزەلدىن بارلىق.

ئەئادی [اعادی] (ئە) دۈشمەنلەر.

ئەئتاف [اعطاف] (ئە) مېھرىبانلىقلار، مەرھەمەتلەر.

ئەئجەم [اعجم] (ئە) 1) كۆچمە م: نادان، ياخشی تەربىيە كۆرمىگەن. 2) ياخشی سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىقتىدارى تۆۋەن

ئەئجەمىي [اعجمی] (ئە) «ئەئجەم» گە قاراڭ.

ئەئجۇبە [اعجوبە] (ئە) «ئەجۇبە» گە قاراڭ.

ئەئجۇبەئی ئىلاھی، كەۋنەين پادىشاھی،
خىزگاھىىر بارگاھی چەرخی كەيۋان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلی.

ئەئجۇبەلىق [اعجضبەليق] ئاجايىبلىق، غارايىبلىق.

ئەئدا [اعدا] (ئە) [بىرلىكی: ئەدۇۋ] دۈشمەنلەر.

ئەئدا سىپاھی — دۈشمەن لەشكىرى.

ئەئداد [اعداد] (ئە) [بىرلىكی: ئەدەد] سانلار، ساناقلار، ھېسابلار.

ئەئدادىدە تۇتماق — سانغا قوشماق، قاتاردا سانىماق، ھېسابقا قوشماق.

ئەئراب [اعراب] (ئە) ئەرەبلەر، كۆچمەنچی ئەرەبلەر؛ سەھرايی ئەرەبلەر:

سوردىلەر ئەئرابىلەردىن كىم قايان،
رەۋزەئی پەيغەمبەری ئاخىر زەمان.

— زەلىلی.

ئەئرابی [اعرابی] (ئە) بەدەۋيی (سەھرادا كۆچمەنچی)، ئەرەبلەر.

ئەئراز [اعراض] (ئە) [كۆپلۈكی ئەرەز] «ئەرەز» گە قاراڭ.

ئەئزا [اعضاء] (ئە) 1) تەن ئەزالىرى، قىسىملىرى؛ 2) بەدەن، تەن، گەۋدە.

ئەئزەم [اعظم] (ئە) ئەڭ كاتتا، ئەڭ بۇيۇك، ئەڭ ئۇلۇغ:

كی فارۇقی ئەئزەم ئەدالەت سىرىشت،
ھەياكانی ئوسمان ئىبادەت سىرىشت.

— ئا. نىزاری.

ئەسىسەۋادول ئەئزەم — ئەڭ زور كۆپچىلىك، مۇتلەق كۆپ سانلىقلار.

ئەئزەم سەۋاد — كاتتا شەھەر، كاتتا ئۆلكە.

ئەئقەل [اعقل] (ئە) ئەقىللىقراق؛ ئەڭ ئەقىللىق.

ئەئقەلی دۇزگار — زامانىسىنىڭ ئەڭ ئەقىللىق كىشىسی.

ئەئلا [اعلا] (ئە) ئالىي، يۇكسەك، يۇقىرى؛ ئۈستۈن؛ يۇكسەكرەك، ئالىيراق:

بولسا جەننەتدە ئاتايی سەنسىزىن قىلغاي فىغان،
سالدىلار دەۋزەخكە دەپ فىردەۋسی ئەئلادىن مېنی.

— ئاتايی.

ئەئلا مەقام — يۇقىرى، يۇكسەك مەرتىۋە، دەرىجە.

ئەئلام [اعلام] (ئە) [بىرلىكی: ئەلەم] 1) بايراقلار؛ 2) ئاتاقلىق ئاتلار (ئىسىملار). 3) مەلۇم قىلىش، ئۇقتۇرۇش:

خوجەغە قىلدی سەلام ئىكرام ئېتىپ،
بارچە ئەھۋالاتىنی ئەئلام ئېتىپ.

— زەلىلی.

ئەئلەم [اعلم] (ئە) زور ئالىم، بۇيۇك ئالىم؛ ناھايىتی دانا، كاتتا ئىلىم ئىگىسی، دانىشمەن.

ئەئلەمی ئۇلەما — ئالىملارنىڭ ئەڭ بىلىمدانی.

ئەئما [اعما] (ئە) 1) كور؛ كۆزی ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ؛ 2) بىلىمسىز، نادان؛ خەۋەرسىز.

ئەئما كەلمەك — بىلىمسىزلىك، ئاجىزلىق قىلماق.

ئەئمال [اعمال] (ئە) [بىرلىكی: ئەمەل] ئەمەللەر، ئىشلار، قىلمىشلار.

ئەئمال نامەسی — قىلىنغان ئىشلار خاتىرىسی.

ئەئمالی خەير — ياخشی ئىشلار.

ئەئمالی قەبائىھ — يامان، رەزىل، قەبىھ قىلمىشلار.

ئەئۋاد [اعواد] (ئە) قۇرۇق سۆلەت.

زۇمرەئی ئەئۋادۇ تەكاسۇل — بىر توپ بىكارچی، مېھنەتتىن باش تارتقۇچىلار.

ئەئۋام [اعوام] (ئە) يىللار، زامانلار.

ئەئۋان [اعوان] (ئە) ياردەمچىلەر.

ئەئىززە [اعزە] (ئە) [بىرلىكی: ئەزىز] ئەزىزلەر، ھۆرمەتلىكلەر؛ چوڭلار؛ دانىشمەنلەر.

ئەئىززەئى ئەھباب — ئەزىز دوستلار؛ ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك جورىلار؛ كۆڭلى يېقىن كىشىلەر.

ئەئىممە [ائمە] (ئە) [بىرلىكى: ئىمام] ئىمامىلار، پېشۋالار.

ئەئىممەئى ئىسلام — ئىسلام ئىمامىلىرى، ئىسلام دىنىنىڭ پېشۋالىرى.

ئەئيان [اعيان] (ئە) 1) ئاقسۆڭەكلەر، ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىكلەر، تونۇلغان، ئاتاقلىق كىشىلەر. 2) كۆزگە كۆرۈنگەن، ئاشكارا، ئوچۇق، چۈشىنىشلىك:

پادىشاھا، يوقتۇر ھېچ پىنھان ساڭا،
زاھىرۇ باتىن ھەممە ئەئيان ساڭا.

— خەرابات.

ئەئيانى ھەزرەت — (پادىشاھ) ھۆزۈرىدىكى مەنسەپدارلار.

ئەيالەت [ايالت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەيالات] ۋىلايەت، بىرەر مەمۇرىي دائىرە.

ئەيالغۇ [ايالغو] 1) مۇزىكا ئەسۋابلىرىدىن بىرى. 2) ئۇلەن، كۈي، ئاھاڭ، تەسىرلىك قوشاق.

ئەيالغۇچى [ايالغوچى] مۇزىكانت.

ئەيب [عيب] (ئە) نۇقسان، خاتا، كەمچىلىك، گۇناھ.

ئەيب كۆزى — نۇقسان ئىزدىگۈچى، كۆز.

ئەيبپوش [عيب پوش] (ئە + پ) ئەيب يوشۇرغۇچى، سىر ساقلىغۇچى، بىراۋنىڭ كەمچىلىكىنى كۆرمەسلىككە سالغۇچى، ئەيب كەچۈرگۈچى.

ئەيبجو [عيب جو] (ئە + پ) ئەيب ئاختۇرغۇچى، كەمىستكۈچى؛ قارا نىيەت؛ پىتنە ـ پاسات تارقاتقۇچى.

ئەيبجوى [عيب جوى] (ئە + پ) «ئەيبجو» غا قارالسۇن.

ئەيبجويلىق [عيب جويليق] ئەيب تېپىش، كەمچىلىك ئىزدەش؛ قارا نىيەتلىك، پىتنە ـ پاسات تارقاتماقلىق.

ئەيبجويلىك [عيب جويليك] «ئەيبجويلىق» قا قارالسۇن.

ئەيبكو [عيب كو] (ئە + پ) چېقىمچى، يامانلىغۇچى، بىراۋنىڭ ئەيبىنى يايغۇچى، يۈزىگە سالغۇچى.

ئەيبكوى [عيب كوى] (ئە + پ) «ئەيبكو» غا قارالسۇن.

ئەيبىنلىغ [عيبين ليغ] بەتنىيەتلىك، قارا كۆڭۈللۈك، تىرناق تېگىدىن كىر ئىزدەش.

ئەيبىنلىق [عيبين ليق] «ئەيبىنلىغ» گە قارالسۇن.

ئەيت [ايت] 1) ئېيتماق، سۆزلىمەك. 2) يازماق، پۈتمەك. 3) ئوقۇماق. 4) كۈيلىمەك.

ئەيتام [ايتام] (ئە) [بىرلىكى: يەتىم] يېتىملار.

ئەيتمەكلىك [اعتيكليك] چېقىمچىلىق، ئېغىزا؛ گەپ ـ سۆز؛ تەنە.

ئەيزەن [ايضاً] (ئە) يەنە، بۇنىڭدىن تاشقىرى، بۇنىڭدىن باشقا.

ئەيش [عيش] (ئە) تۇرمۇش، ياخشى تۇرمۇش؛ ھايات. 2) خۇشاللىق، كۆڭۈللۈك؛ خۇشال ـ خۇراملىق، شادلىق، راھەت ـ پاراغەت، كۆڭۈل خۇشلۇقى:

كەتتى چۇ سەرسەرى جەھان، كەلدى نەسىمى نەۋ بەھار.
تەلىبە زەلىلى ئەيشىدىن كۆڭلىدە ناگۇمىد ئەمەس.

— زەلىلى.

ئەيش ئەتمەك — خۇرسەنچىلىك، كەيپ ـ ساپا قىلماق، كۆڭلىنى خۇش قىلماق.

ئەيش ئەھلى — ئەيش ـ ئىشرەت قىلغۇچىلار، بەزمىدەكىلەر.

ئەيش ئەيلەمەك — ئەيش ـ ئىشرەت قىلماق، كەيپ ـ ساپا سۈرمەك.

ئەيش بەزمى — ئويۇن ـ كۈلكە، خۇرسەنچىلىك، خۇشاللىق بەزمىسى.

ئەيش تەھرىسى — ئەيش ـ ئىشرەت ئىستىكى.

ئەيش جامى — شادلىق قەدەھى.

ئەيش خەتى — خۇشاللىق خېتى.

ئەيش دەۋرانى — خۇشاللىق ۋاقتى؛ خۇشاللىق چاغلىرى.

ئەيش سازى — ئەيش ـ ئىشرەتكە لازىمەتلىك جابدۇق ۋە ئوزۇقلار.

ئەيش سۇبھى — ۋىسال ئۈمىدى؛ خۇشاللىقنىڭ باشلىنىشى.

ئەيش كامى — ھالاۋەت؛ ھايات تەمى.

ئەيش گۈلبۇنى — شادلىق گۈللەپ ـ ياشنىغان چاغ.

ئەيش گۈلى — خۇشاللىقنىڭ ياشنىغان پەيتى.

ئەيشۇ تەرەب — شادلىق، خۇرسەنلىك، ئويۇن ـ كۈلكە:

ئەيشۇ تەرەبدە ئەي پەرى سەن كەبى دىلرەبا كېرەك.
دەردۇ غەمىگدە ئۆلگەلى مەن كەبى مۇبتەلا كېرەك.

— گۈمنام.

ئەيشۇ كام — خۇشاللىق ئىستىكى؛ پاراغەت، مەقسەتكە ئېرىشىش.

ئەيشۇ مۇراد — مەقسەتكە، شادلىققا يېتىش.

ئەيشۇ نەشاد — شاد ـ خۇراملىق، خۇشاخلىق.

ئەيشۇ ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپا.

ئەيشى خلۇەت — خالىي جايدىكى خۇشال تۇرمۇش:

دىلبەرا ھۇسنۇڭ شىكارى نەقشى تابىدۇر فەلەك،
ئەيشى خىلۋەت ئىچرە ھەمتارىڭ ئەمەس ئېردى مەلەك.
— گۇمنام.

ئەيشى سۇرۇر — ئەيش ـ ئىشرەت خۇشاللىقى، ھايات سۆيۈنچىسى، شاد تۇرمۇش.

ئەيشى مۇدام — دائىملىق راھەت ـ پاراغەت مەبى، شادلىق كەيپى.

ئەيشى مۇستەدام — دائىمىي خۇرسەنچىلىك؛ ئۇزلۇكسىز ئەيش ـ ئىشرەت.

ئەيش پەرداز [عيش پرداز] (ئە + پ) تىرىكچىلىك قىلغۇچى، ئۆمۈر ئۆتكۈزگۈچى.

ئەيشساز [عيش ساز] (ئە + پ) ئەيش ـ ئىشرەتساز، ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئەيشساز بولماق — ئەيش ـ ئىشرەتكە مەشغۇل بولماق.

ئەيش گۇزىن [عيش كوزين] (ئە + پ) ياخشى كۈن كەچۈرگۈچى، ياخشى مەئىشەت، ئىشرەتپەرەس، ئەيش ـ ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەيلەدىك [ايلاديك] ئەيلىدۇق، قىلدۇق، (پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلى).

ئەيلەيۇ [ايلايو] ئەيلەپ، قىلىپ (پېئىلنىڭ رەۋىشداش شەكلى).

ئەيماق [ايماق] ئېيتماق، دېمەك.

ئەيمان [ايمان] (ئە) 1) ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ. 2) قەسەملەر؛ ۋەدىلەر:

ئاشق ئولمايدۇر كىشى تا كەچمەگۈنچە جانىدىن،
زۇلفىغە مەھرەم بولۇرمۇ ئۆتمەسە ئەيمانىدىن.
— زەلىلى.

ئەيمەن [ايمن] (ئە) 1) ئەرەبىستاندىكى بىر جاينىڭ نامى؛ 2) دەرەخ نامى:

ئەيمەن دەرەختىدىن كىم مۇساغە ئوت كۆرۈندى.
ئىننى ئەنەللاھ ئەيتۇر ئەسرارى جان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

نارى ئەيمەن — ئوت يالقۇنلاپ تۇرىدىغان دەرەخ.

ئەين I [عين] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ع» ھەرپىنىڭ نامى.

ئەين II [عين] (ئە) 1) كۆز قارىچۇقى. 2) بۇلاق. 3) بەلگە؛ ئەينەك، كۆزگۈ. 4) ماھىيەت؛ جەھەت. 5) مەنبە سەۋەب:

تۇرفەتۇل ئەين ئىجرە رو بولدى بەلا،
ئارى ـ ئارى مۇستەجاب ئولدى دۇئا.
— زەلىلى.

ئەينەن تۇسەمما سەلسەبىل — سەلسەبىل ناملىق بۇلاق.

ئەينى بىباكلىك — ئىتائەتسىزلىكنىڭ ئەينى ئۆزى.

ئەينى بىنىش — ئۆتكۈر كۆز، چوڭقۇر چۈشەنگۈچى، بىلىملىك كىشىلەر.

ئەينى تەلەتتۇف — نازۇك مۇئامىلىدە بولۇش تۈپەيلى، بىرلا ياخشىلىق ئۈچۈن.

ئەينى جەلادەت — ئەزىمەتلىك يۈزىسىدىن، چاققانلىق، تېزلىك.

ئەينى رەسۋالىق — ئۆتە رەسۋالىق؛ رەسۋالىقنىڭ ئۆزى.

ئەينى رەشك — رەشىك تۈپەيلى، رەشىك تەقەززاسى بىلەن، رەشىكلىك قاراش (نەزەر).

ئەينى زەمان — زامانىنىڭ ياخشىسى، ئۇلۇغى.

ئەينى سەفا — ساپ ئىرادە، گۈزەل ئارزۇ.

ئەينى كەرەم — ياخشىلىق يۈزىسىدىن.

ئەينى كەسافەت — كاساپەت مەنبەسى؛ ناھايىتى كاساپەت.

ئەينى مەقسۇد — ئەسلى مەقسەت، ھەقىقىي مەقسەت.

ئەينى مۇھەببەت — مۇھەببەت تۈپەيلى؛ خالىس مۇھەببەت.

ئەينى ناز — ناز تۈپەيلى؛ نازلىق كۆز؛ پەقەت ناز قىلماقلىق.

ئەينى نەزاھەت — ھەقىقىي پاكلىق، ئەسلى پاكلىق.

ئەينى نۇر — نۇرنىڭ دەل ئۆزى، ئۆز يورۇقلۇقى.

ئەينى ھەيات ئەفزا — ھايات بېغىشلىغۇچى، تىرىلدۇرگۈچى، ئىلتىپاتلىق كۆز.

ئەينى ئىززەت — ئىززەت يۈزىسىدىن، ۋەجىدىن.

ئەينى ئىفلاس ۋە فەلاكەت — ئىنتايىن چۈشكۈنلۈك ۋە پالاكەت.

ئەينى ئىنايەت — ئىنايەتنىڭ ئەينى ئۆزى؛ خالىس مېھرىبانلىق.

ئەينى يەرەقان — سېرىق كېسەللىكى بىلەن ئاغرىغان كىشىنىڭ كۆزى.

ئەينە [اين] (ئە) قەيەردە؟

ئەينەلمەفەر — قاچىدىغان جاي قەيەردە؟

ئەينەين [عينين] (ئە) ئىككى كۆز.

ئەينۇلكەمال [عين الكمال] (ئە) كامالەت، بالاغەت، پەقەت كامالەت سەۋەبىدىن.

ئەينۇلھەيات [عين الحيات] (ئە) 1) ھايات بۇلىقى، ھايات سۈيى؛ 2) ئەسەر نامى:

ئەرىقنى دەپان قىسمى «نەھرۇننەجات»،
كى سەرشارىنىڭ ئاتى «ئەينۇلھەيات».
— ئا. نىزارى.

ئەينۇلىيەقىن [عين اليقن] (ئە) بىرەر نەرسىنى ماھىيەتى بىلەن ئېنىقلاش ۋە كۆرۈش، بىرەر نەرسە ھەققىدىكى ئېنىق مەلۇمات:

كۆفرۇ ئىمان ئايەتىنىڭ شەرھىنى ساھىب نەزەر،
كۆزلەرنىڭ ئاقۇ قارا‌سىندەك كۆرەر ئەينۇلىيەقىن.
— ئاتايى.

ئەينۇلىيەقىن ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر؛ چىن، ھەقىقەتنى بىلگۈچى، مۇلاھىزە قىلغۇچى كىشىلەر.

ئەينىيەت [عينيت] (ئە) ئەينى ئۆزى؛ ئۆزلۈك.

ئەيۋان [ايوان] (ئە) 1) ئالدى ئوچۇق يۇكسەك بىنا، قەسىر. 2) ئالتىنچى قەۋەت ئاسمان، پەلەك؛ ئالتىنچى قەسىر:

بۇساغاڭدا كۆك تىرەر ئېردى باشىم لۇتفۇڭ بىلە،
يەرگە چالدىڭ شىشەدەك ئەيۋانى مىنادىن مېنى.
— ئاتايى.

3) قۇياشنىڭ 12 بۇرجىكىدىن بىرى.

ئەيۋانى رىفئەت — يۇكسەك (قەسىر)؛ ئاسمان.

ئەيۋانى مۇنەققەش — ھېزكىلىك، نەقىشلىك قەسىر، پەلەك، چەرخ.

ئەيۋانى مىينا — كۆك ئاسمان.

ئەيبانە [عيبانه] (ئە) جەرىمانە، تۆلەم.

ئەيبغ [ايبغ] ئېيىق.

ئەيتقماق [ايقماق] ئايرىلماق؛ ئويغانماق؛ ھوشيار بولماق، ھوشىغا كەلمەك؛ چۈشەنمەك؛ پەملىمەك.

ئەيلدوماق [ايلدورماق] ئويغاتماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك؛ ئاجراتماق.

ئەيلماق [ايلماق] «ئەيتقماق» قا قارا‌ڭ.

ئەيياب [عياب] (ئە) ئەيىبلىگۈچى.

ئەييار [عيار] (ئە) ھىيلىگەر، مەككار؛ سېھىرگەر.
ئەييار كۆز — ھىيلىگەر كۆز.
دىلبەرى ئەييار — سېھىرلىگۈچى دىلبەر.

ئەييارە [عياره] (ئە) مۇناپىق، ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار؛ كونا دۇنيا.

ئەييا‌ش [عياش] (ئە) مەئىشەتكە بېرىلگەن، مەئىشەتپەرەس، ئەيش ـ ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەييام [ايام] (ئە) [بىرلىكى: يەۋم] كۈنلەر، دەۋر؛ پەيت، چاغلار، زامانلار، ۋاقىتلار.

ئۇيقۇسىز ئۆتكەزگى سەن ئەييامنى،
بىھۇدە ئۆتكەزمە سۇبھى ـ شامنى.
— خەيراباتى.

ئەييامى ئەدل كۆرگۈزمەك — ئادالەت، ئىنساپ كۆرسەتمەك؛ ھەققانىيلىك دەۋرى، زامانى بولماق.
ئەييامى شەباب — يىگىتلىك دەۋرلىرى، ياشلىق دەۋرى.
ئەييامى فاتىي — ئۆتكەن كۈنلەر، ئۆتكۈنچى پەيتلەر.
ئەييامى ۋىسال — يېتىشىش كۈنلىرى، ئۇچرىشىش پەيتلىرى.
زەئىف ئەييامى — كۈچسىزلىك پەيتلىرى، ئاجىزلىق دەۋرى.

ئەييۇھەسساقىي [ايهاالساقى] (ئە) ئەي ساقىي.

ئەييۇھەننا‌س [ايهاالناس] (ئە) ئەي ئادەملەر، ئەي خالايىقلار!

بىلمەك ئەييۇھەننا‌س نېتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغا بەرگۈم غۇلام.
— ئا. نىزارى.

ب

ب چاغاتاي ئېلىپبەسىنىڭ ئىككىنچى ھەرپى.

با [با] (پ) 1) بىرەر سۈپەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان سۆز ئالدى قوشۇمچە، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۈپەت ياسىغۇچى «لىق، چى، دار» قوشۇمچىلىرىنىڭ رولىدا كېلىدۇ:

سۈلۈكەتدە ماھىر ئەجەب بائەدەب،
تەكەللۇم قىلۇر سەۋتكە غۇنچە لەب.

— ئا. نىزارى.

2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ: با قەلەم ـ قەلەم بىلەن، با تەرتىپ ـ تەرتىپ بىلەن، با مەسلىھەت ـ مەسلىھەت بىلەن. 3) «بە I» گە قاراڭ.

باب I [باب] (ئە) 1) ئىشىك، دەرۋازا، قوۋۇق:

كى شاھزادە ئاچتى كەرەم بابىنى،
كۆرۈپ شاھى فەغفۇر بۇ ئېنئامىنى.

— ئا. نىزارى.

2) بۆلۈم، قىسىم، باب:

سۆزلەشىبان ھەربىرى بىر بابىدىن،
تىز رەۋان ئۆتتىلەر تىزنابىدىن.

— زالىلى.

3) جەھەت، ساھە، مەسىلە:

پاكلىق بابىدا يوقتۇر بىر سېنىڭدەك دەھرئارا،
كىم يۈزۈڭنى كۆردى دەر: مەريەمدىن ئېرمىشدۇر ئەفىق.

— ئۇبەيدى.

باب II [باب] (پ) ماس، مۇۋاپىق، لايىق، باب.

بابا [بابا] بوۋا؛ مويسىپىت؛ قېرى؛ بۇرۇن ياشىغان كىشىلەر، ئەجدادلار.

بابەت [بابت] (ئە) جەھەت؛ توغرىسىدا، ھەققىدە؛ تۇر، خىل.

بابەركەت [بابركت] (پ + ئە) بەرىكەتلىك، مول.

بابەھا [بابھا] (پ) باھالىق، قىمەت.

بابەھائ [بابھاء] (پ + ئە) ھۆسن، جامال، گۈزەللىك، روشەنلىك.

بابزەن [بابزن] (پ) كاۋاپ زىخى.

بابۇل خىلاپ [باب الخلاف] (ئە) ئەگرىلىك، ناتوغرىلىق.

بابىل [بابل] (ئە) ئىراقتا قەدىمكى زاماندا مەشھۇر بولغان بىر شەھەر.

باپەندە [بافندە] (پ) باپكار، توقۇمىچى:

ۋۇجۇدىغە باپەندەنىڭ تۇشتى تاب،
زەبان چەرخىغە ئەشتى سۆزدىن تەناب.

— غەرىبى.

بات [بات] (پ) تېز، ئىلدام، ئىتتىك، پات:

قارا ساچىڭ كۆڭۈلگە كەلسە دەرمەن،
قەرارىمغەكى بات بول باشىڭ ئال، قاچ.

— ئاتايى.

بات ئەيلەمەك — تېز قىلماق، قەتئىي بەرمەك:

گەر مالنى ئەسبابى نىجات ئەيلەگەسەن،
دەرۋىشكە سەدقىسىنى بات ئەيلەگەسەن.

— نەۋايى.

باتەئەب [باتعب] (پ + ئە) 1) ھارغان، ھاردۇق يەتكەن، چارچىغان. 2) مادارسىز، كۈچسىز:

يەنە خاجە سورىدىكى، ئەي باتەئەب،
ھەلەب شەھرىگە كەلمەكىڭ نې سەبەب.

— ئا. نىزارى.

باتەرتىب [باترتيب] (پ + ئە) تەرتىپ بىلەن، تەرتىپلىك.

باتەنەززۇل [باتنزل] (پ + ئە) چۈشكۈنلۈك بىلەن، ئۆزىنى پەس كۆرۈپ.

بات ـ بات [بات ـ بات] (پ) تېز ـ تېز، پات ـ پات.

باتراغ [باتراغ] تېزرەك، پاتراق.

باتماق [باتماق] 1) چۆكمەك، غەرق بولماق، پاتماق؛ 2) يوشۇرۇنماق، كۆمۈلمەك، يوقالماق:

فەلەك ياتىب ئاياغ ئىلگىن ئۇزاتىپ،
ئېشەك يەڭلىغ قارا بالچىققا باتىب.

— نەۋايى.

باتمان I [باتمان] ئېغىرلىق ئۆلچىمى، پاتمان.

باتمان II [باتمان] پاتمايمەن.

باتىل [باطل] (ئە) 1) بۇزۇق، بۇزۇلغان؛ بوش،

قۇرۇق:
... ئىلاھا باتىل ئىشلاردىن ماڭا بەرگىل پۈشەيمانلىق.
— ئەھمەد يەسەۋى.
2) ئاساسسىز، بىھۇدە؛ ناتوغرا، ناھەق:
قازىلار پەتۋالىق بەريان ھەققنى باتىل قىلدىلار،
كۆڭۈر ئېتىمپ ئىمانە كەلمەس، كەلمەكىكە ئار ئەتتىلەر.
— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.
3) يالغان، ساختا:
تەمبۇرەنىڭ باتىلە پەرۋەردەسىن،
يىرتايىن ئول باشتىن - ئاياغ پەردەسىن.
— ئەھمەدى.
باتىل ئەتمەك — بۇزماق.
باتىل بولماق — بۇزۇلماق.
باتىل خەيال — بىھۇدە، بۇزۇق خىيال.
باتمن [باطن] (ئە) 1) ئىچ، ئىچكى دۇنيا، كۆڭۈل:
قەلب باتىنىدە خۇدادىن تەلەب،
خالاس ئولماقنىغە نىچۈكدۇر سەبەب.
— ئا. نىزارى.
2) يوشۇرۇن، مەخپىي، پىنھان:
خۇدانىڭ خەلقىغە كۆپ جەبر ئەيلەر،
كى باتىن كۆزلەرنى كور ئەيلەر.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.
باتىن ئەتما — زېھىنسىز، ئوقۇشسىز.
باتىن ئۇي — كۆڭۈل ئۇيى.
باتىنى قارا زاھىرى ئاق — ئىچى قارا كۆرۈنۈشى ئاق، ئىككى يۈزلىمچى.
باتمنەن [باطناً] (ئە) ئىچىدىن، يوشۇرۇن.
باتىنەن ۋە زاھىرەن — ئىچىدىن ۋە تېشىدىن.
باج [باج] (پ) پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ تەرىپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىگە قاراشلىق جايلاردىن ئالىدىغان سېلىقى؛ باج، ياساق:
چۇ شاھلارغا قىلساڭ ئەگەر تاجىنى،
كى ئالتۇن - كۈمۈشتىن ئالىپ باجىنى.
— غەربىي.
باجۇد [باجود] (پ + ئە) مەرھەمەتلىك، ھىممەتلىك، سېخىي.
ۋۇجۇدى باجۇد — مەرھەمەتلىك شەخس.
باخەبەر [باخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋىرى بار:
بۇلاردىن سوراب مەن، ئايا راھىبەر،
بۇ ئىشدىن ئەقىرنى قىلىڭ باخەبەر.
— ئا. نىزارى.
باختەر [باختر] (پ) 1) غەرب، كۈنپېتىش.
باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربدىن شەرققىچە.
2) بەلخ شەھىرىنىڭ قەدىمكى نامى.
باختەن [باختن] (پ) يېڭىلمەك، ئۇتتۇرماق؛ زىيان تارتماق.
باخسۇم [باخسوم] تېرىق، بۇغداي ياكى قوناق ئۇنىدىن قىلىنغان بوزىغا ئوخشاش ئىچىملىك.
باخنامە [باخنامه] (پ) 1) لەقەم. 2) نام، ئۇنۋان، ئاتاق.
باخۇسۇس [باخصوص] (پ + ئە) 1) مەخسۇس قىلىنغان، خاس. 2) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.
باخىرەد [باخرد] (پ) ئەقىل، ھوشقا ئىگە؛ ئەقىللىق، دانا.
باد [باد] (پ) يەل، شامال:
قىلىب باد يەتكىنى جەھاننى گۈزەر،
خەبەر ئالماقنىغە شەھەرمۇ شەھەر.
— ئا. نىزارى.
بادى ئەجەل — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم خەۋىرى:
بولۇپ غەرق كىشتى، قۇرۇ كەتتى ئەل،
كى تەقدىر ئىلە ئەستى بادى ئەجەل.
— ئا. نىزارى.
باد پەنەھ — شامالدىن پاناھلىنىدىغان جاي.
بادى خەزان — كۈز شامىلى:
دەر ئېردىكى تىترەپ چۈبادى خەزان،
كى ئۆچتى چىداغىم نېتەي، ئاھ، جان.
— ئا. نىزارى.
بادى سەبا — تاڭ شامىلى، مەيىن شامال.
بادى سەرسەر — ئىتتىك شامال، قاتتىق شامال، بوران:
بولۇپ بادى سەرسەر مەسەللىك ئېتى،
قاباتىپ تۇزار جۇرغا تىڭنىك ئېتى.
— مۇللا شاكىر.
بادى سۇبھ — سەھەر شامىلى:
كىم ئايغاي شەرھى ھالىمنى قاتىڭدە،
چۇ بادى سۇبھ يەتمەس ھەزرەتىڭدە.
— لۇتفى.
بادى مۇخالىف — تەتۇر شامال:
چۇ قوزغالدى بادى مۇخالىف شەددە،
خەلايىق جانىدىن ئۈزۈلدى ئۈمىد.
— ئا. نىزارى.
بادام [بادام] (پ) بادام؛ بادام شەكىللىك:
كاكۇلىنىڭ تارى داغى بادامدۇر،
كۆزلىرى گۈياكى چۈن بادامدۇر.
— زەلىلى.
بادامە [بادامه] (پ) بادام شەكىلدىكى، بادام نۇسخا.

بادامە مۇھر — بادام شەكىلدىكى مۇھۇر.

باد ئاۋەرد [باد آورد] (پ) يەل كەلتۈرگەن، شامال ئېلىپ كەلگەن؛ مۇشەققەتسىز قولغا كەلگەن.

بادە [باده] (پ) مەي، شاراب:
ھەمە قاچتى مەندىن ھەرامزادەلەر،
چەراكسىم فەقىردا تۇگمەپ بادەلەر.
— ئا. نىزارى.

بادە ئاشام — مەيپەرس، شارابخور.

بادە بەزمى — مەي زىياپىتى، ئىچىملىك ئولتۇرۇشى.

بادەئى ئەسفەر — سېرىق مەي.

بادەئى تەھۇرا — ساپ، تازا مەي.

بادەئى سەندەل — سەندەل پۇراقلىق مەي.

بادەئى گۈلپام — قىزىل، ياقۇت رەڭ مەي.

مەدەئى گۈلگۈن — قىزىل رەڭلىك سۈزۈك مەي.

بادەئى ناب — تازا، تىنىق، ساپ مەي:
ئىلىنىدە بىر پىيالە بادەئى ناب،
مۇنىڭدەك كەلدى ئول گۈلبەرگى سىيراب.
— لۇتفى.

بادەئى ھۇمرا — قىزىل مەي.

بادەئى ئىشرەت — خۇشاللىق شارابى، ئىشرەت شارابى:
نەسىب ئەتمىش فەلەك خۇنابەئى ھەسرەتنى غەم بىرلە،
كۆرەرمۇ بادەئى ئىشرەتنى ئول ھەرگىز رەۋا بىزگە.
— مەھزۇن.

بادەئى ئىشق — ئىشق، سۆيگۈ، ۋىسال مەيى:
بادەئى ئىشقىڭدىن ئەت كۆڭلۈمنى مەست،
لېك ئول يەڭلىغكى بولغاي مەي پەرەست.
— نەۋائى.

بادەپالا [بادەپالا] (پ) مەينى سۈزۈشتە ئىشلىتىدىغان لاتا، داكا، مەي سۈزگۈچ.

بادە پەرەست [باده پرست] (پ) مەيپەرس، مەيگە بېرىلگەن.

بادە پەيماي [باده پیمای] (پ) مەي قۇيغۇچى؛ مەي ئىچكۈچى:
بۇ بەزمى غۇسسە ئىچرە بادە پەيماي،
بولۇر ھەرلەھزە مۇنداق مەجلىسئارای.
— نەۋائى.

بادە پۇرۇش [باده فروش] (پ) مەي ساتقۇچى.

بادە كەش [باده کش] (پ) مەيخور، شارابخور:
سەن ئەمدى غەم يېمە كۆڭلۈڭنى خۇش تۇت،
تەرەب بىرلە ئۆزۈڭنى بادەكەش تۇت.
— نەۋائى.

بادە نۇش [باده نوش] (پ) مەي ئىچكۈچى، مەي ئىچكەن، مەيگە ئۆگەنگەن.

باد بان [بادبان] (پ) يەلكەن، يەلكەنلىك كېمە، كېمە چېدىرى:
خىرەد كىشتى ئۆزرە تىكىپ بادبان،
قىلۇر بەھر ئىچرە قۇيۇندەك رەۋان.
— ئا. نىزارى.

بادپا [بادپا] (پ) يەلتاپان، تېز يۈرەر؛ چاپقۇر ئات:
يەنە ئەمر قىلدى پەرى ئەي ئاتا،
يەنە كەلتۈرۈڭ تېزرەك بادپا.
— ئا. نىزارى.

باد پاي [باد پاي] (پ) «بادپا» غا قارالسۇن:
چاپىپ ھەر تەرەپ بادپايى سەمەند،
شىكار ئەيلەبان بارچە پەستۇ بەلەند.
— ئا. نىزارى.

بادنەما [بادنما] پ) شامال يۆنىلىشىنى كۆرسەتكۈچى ئەسۋاب.

بادىنجان [بادنجان] (پ) پېدىگەن (چەيزە).

بادىيە [بادیه] (ئە) چۆل، باياۋان، سەھرا:
كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجىب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئىبرىدى ئۇشبۇل ۋادىيە.
— ئا. نىزارى.

بار I [بار] دۇر، ئىبرۇر (كىيىملىك جۈملە ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېلىدىغان قوشۇمچە):
شوخلۇقتىن ئويناشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەستۇر جان بىرۇردە لەئلى شەككەر بارى بار.
— مەھزۇن خوتەنى.

بار II [بار] (پ) يۈك.
بارى ئەندۇھ — غەم يۈكى.
بارى دىل — كۆڭۈل يۈكى، كۆڭۈلدىكى تەشۋىش.

بار III [بار] (پ) 1) مېۋە؛ ھوسۇل. 2) قورساقتىكى بالا:
بولۇپ ھامىلەدىن شىكەم ئىچرە بار،
تۇغارغە بۇ يەرنى قىلىپ ئىختىيار.
— زەلىلى.

بار IV [بار] مەررە، قېتىم، نۆۋەت:
قىلىب نەغمىنى ئۇچ قاتار،
بۇ نەخش غەزەلنى نەچچە بار.
— مۇللا شاكىر.

بار ئەۋۋەل — دەسلەپكى قېتىم، بىرىنچى قېتىم، تۇنجى قېتىم.

باردىگەر — كېيىنكى قېتىم، ئىككىنچى قېتىم.

بىر بار — بىر قېتىم:

مەيخانەسىگە يول بەرسە بىر بار،
ئۆزلۈكنى تاشلاپ بولسام سەبەبكار.

— خەستە.

بار V [بار] (پ) ئىجازەت، رۇخسەت، ئىزىن؛ قوبۇل.

بار ئەھلى — ساراي مەمۇرلىرى.

بار بەرمەك — كىرىشكە رۇخسەت بەرمەك، قوبۇل ئەتمەك.

بار تاپماق — كىرىشكە ئىجازەت ئالماق، قوبۇل ئېتىلمەك.

بارى ئام — ئومۇمىي قوبۇل.

بارى ئام بەرمەك — ھەممىنى قوبۇل قىلماق.

بار ئىستەمەك — رۇخسەت، ئىجازەت سورىماق.

بار VI [بار] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: ياغدۇرغۇچى، تۆككۈچى، تارقاتقۇچى، ، ياغقۇچى مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئەنبەر بار — ئەنبەر تارقاتقۇچى، گۈزەل ھىدلىق.

بارىد بار — سوغۇق تارقاتچۇچى.

كافۇر بار — كافۇر ياغدۇرغۇچى.

باراب [باراب] (پ) سۇغىرىلىدىغان يەر.

باراج [باراج] (پ) تۇغۇت ئانىسى.

بارئاغۇش [بارآغوش] بىر باغلام، بىر قۇچاق، بىر يۇدە (ئوتۇن).

باران [باران] (پ) يامغۇر:

نە نامازۇ رۇزىيۇ نە ئەيلەدىم ھەججۇ ـ زەكات،
بولدى ئەمدى كۆز ياشىم چۇن مىسلى باران ئەلۋىدا.

— سەدائى.

تىير باران — ئوق ياغدۇرۇش.

سەڭگى باران — تاش ياغدۇرۇش.

بارە I [بارە] (پ) مەررە، قېتىم؛ «بار IV» غا قاراڭ.

بارە II [بارە] (پ) ھەق...، خۇسۇس...،

بارەسىدە [بارەسىدە —] خۇسۇسىدا، ھەققىدە:

بىزنىڭ بارەمىزدە چېكىپ رەنجىنى،
ئاڭا ئەرزىمەس بەرسە مىڭ گەنجىنى.

— ئا. نىزارى

بارە III [بارە] (پ) قەلئە، قورغاننىڭ تېمى.

بارە IV [بارە] (پ) ئات، ئۇلاغ.

بارە-بارە [بارە-بارە] (پ) بىر قېتىم ـ بىر قېتىم، ئاستا ـ ئاستا، بارا ـ بارا.

بارەندە [بارندە] (پ) ياغقۇچى.

بارەندە ئەبر — يامغۇرلۇق بۇلۇت.

باربار [باربار] (پ) قايتا ـ قايتا، تەكرار ـ تەكرار.

باربەست [باربست] (پ) يۈك تېڭىش.

بارخانە [بارخانە] (پ) چېدىر؛ مال ئامبىرى، ئامبار.

باردار [بار دار] (پ) 1) مېۋىلىك. 2) ھامىلىدار، ئېغىر ئاياغ. 3) يۈك كۆتۈرگۈچى ھاممال.

بارسىپ [بارسيب] سىلكىپ، ئوينىتىپ:

ساچ باغ ئۇچىنى بارسىپ،
مۇنساكىنى يۆرگەنىپ،
يولغا كىردى تەبرەنىپ،
يۇگۇرۇپ يۇرۇر ئېردىيا.

— موللا مۇھەممەت نىيازى.

باركەش [بار كەش] (پ) يۈك توشۇغۇچى، ھاممال.

بارگاھ [بارگاھ] (پ) 1) پادىشاھ قوبۇلخانىسى، قەسىر، ساراي:

تىكىلدى ئىككى ياندىن بارگاھلار،
مۇۋافىق بولدى ئىككى پادىشاھلار.

— لۇتفى.

2) چېدىر، ئۇتاق:

پەقىر نامراتلارغا ھەم بەردى ئات،
ئاق ئۆي چادىرۇ بارگاھ بىرلە كات.

— موللا شاكىر.

3) مازار، قەسىر:

خەلق تاۋاب ئەتمەك ئۇچۇن بارگاھ،
بارماقىنى بەرمەس ئىلكىدىن رەھا.

— زەلىلى.

فەلەك بارگاھى — ئاسمان قەسىر، يۈكسەك ئاسمان.

بارھا [بارھا] (پ) بىرنەچچە قېتىم، بىرنەچچە مەررە.

بارۇت [باروت] (پ) مىلتىق دورىسى، پۇرۇخ.

بارۇت ساز [باروت ساز] (پ) مىلتىق دورىسى ياسىغۇچى.

بارۇتگەر [باروت كر] (پ) مىلتىق دورىسى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئۇستا.

بارۇر I [بارور] (پ) مېۋىلىك، ھاسىل بولغان.

بارۇر II [بارور] بارىدىغان:

قايدا باراي مەن ئەي سەنەم، يوقتۇر يەنە بارۇر يېرىم،
ئىشىق ئېلىنىڭ بولۇپدۇرۇر سەجدەگاھى بۇ بابىڭىز.

— ئۇبەيدى.

بارۇھ [باروح] (پ + ئە) روھلۇق، جانلىق، ياشناپ

تۇرغان.

باربي [بارى] (ئە) يارانقوچى، ئاپىرىدە قىلغۇچى ئاللا.

باربىان [بارىيان] بېرىپ.

باربىد [بارد] (ئە) سوغۇق.

باربىد رەتىمب — ھۆل سوغۇق.

باربىد يابىس — قۇرۇق سوغۇق.

باربقە [بارقە] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، چاقنايدىغان.

باربقەئى زىيا — نۇرنىڭ پارلىشى.

باربقەئى سەرمەدىي — ئەبەدىي روشەنلىك.

باربقەئى لەتاپەت — يارقىن، ئىللىق گۈزەللىك.

باربك [باريكا] (پ) ئىنچىكە، نازۇك.

باربكەللاھ [بارك الله] (ئە) ئاللا بەرىكەت بەرسۇن!

خۇدا مۇبارەك قىلسۇن! :

دېدى باربكەللاھ مۇرادىڭغا يەت،

نەئىش خاتىرەڭگە بېتەر، قىل ئەبەت.

— ئا. نىزارى.

باربكبىن [باريك بين] (پ) نازۇك نەرسىلەرنى كۆرۈپ بىلەلەيدىغان، ئۆتكۈر، زېرەك.

باربكبىنلىك [باريك بين ليك] زېرەكلىك، ئۆتكۈر زېھىنلىك.

باربندەك [بارندەك] (پ) يامغۇرلۇق بۇلۇتتەك:

جەھان خۇررەم بولۇپ خوددى باربندەك،

سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مايى مايىنتەك.

— لۇتفى.

بارەۋاج [بارواج] (پ + ئە) راۋاجلانغان، ئىشى ئالغا باسقان:

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،

تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ ـ خەراج.

— موللا شاكىر.

بارياب [باريياب] (پ) قوبۇل قىلىنغان، كۆرۈشكە رۇخسەت قىلىنغان.

باز I [باز] (پ) لاچىن:

چۇ ناز ئول تەزەرۇ ئاشكار ئەيلەبان،

بەسى بازۇ شاھىن شكار ئەيلەبان.

— نەۋائى.

باز II [باز] (پ) يەنە، قايتا:

چۇ بىر جامنى باز مەملۇ ئېتىمپ،

ماڭا ئوتتى جامنى خۇشبۇ ئېتىمپ.

— ئا. نىزارى.

باز III [باز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئوينىغۇچى، ئويناتقۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ: مەيمۇنباز ـ مايمۇن ئويناتقۇچى، ئىشقىباز ـ ھەقىقىي ئاشىق.

باز ئەتمەك — ئويناتماق:

كەبكدەك رەفتار ئىلە ھەر ساري ئەيلەپ جىلۋەلەر،

بەندى زۇلفىن باز ئېتىپ ئەنبەر فىشانلىقلار مۇدۇر.

— گۇمنام.

باز IV [باز] (پ) ئېچىش، ئېچىلىش؛ ئوچۇق:

ئۇتۇپ ئېردى گول كۇن بۇ يەڭلىغ ئۇمۇر،

ئەجەب ۋاقتىدە باز تاپتى زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

بازار [بازار] (پ) سودا ـ سېتىق قىلىنىدىغان جاي، بازار.

بازارگان [بازاركسان] (پ) بازارچى، سودىگەر، ئېلىپ ـ ساتار.

بازارى [بازارى] (پ + ئە) بازارلىق، بازار ئەھلى.

بازئاۋەرد [باز آورد] (پ) قايتا كەلتۈرۈش؛ ھەدىيە، سوۋغا.

بازەۋق [با ذوق] (پ + ئە) زوقمەن، زوقمەنلىك بىلمەن.

بازبان [بازبان] (پ) لاچىنۋاز، لاچىننى شىكارغا ئۆگىتكۈچى، لاچىن بىلمەن شىكار قىلغۇچى.

بازبىن [بازبين] (پ) بېلىمت سانتۇچى.

بازجۇست [بازجست] (پ) ئاختۇرۇش، تەكشۈرۈش.

بازجۇست ئەيلەمەك — قىدىرماق.

بازگەشت [بازگشت] (پ) قايتىش، يېنىش.

بازگەشت ئەيلەمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك.

بازگۇن [بازگون] (پ) ؛ 1) تەتۈر، چەپ، ئەكس. 2) بەختسىز.

بازگۇنە [بازگونه] (پ) «بازگۇن) غا قارالسۇن.

بازگۇي [بازگوي] (پ) ناخشا، غەزەلدە بىر سۆزنى ياكى بىر بېيىتنى قايتىلاپ تەكرار ئېيتىش.

بازۇ [بازو] (پ) بىلەك:

كى بازۇسىدۇر مىسلى شاخى چىنار،

يۇزى ئاي مەسەللىك ئۆزى تاجدار.

— ئا. نىزارى.

بازۇيى ئەدل — ئادالەت قۇلى.

بازۇلۇق [بازولوق] 1) بىلەكلىك. 2) كۆچمە: كۆچ-لۇك:

چۇكىم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،

كېلىپ لەرزىگە كۇھ ئاندافكى بېد.

— ئا. نىزارى.

بازی [بازی] (پ) ئويۇن؛ ئالداش.
بازی بەرمەك — ئالدماق.
بازی يېمەك — ئالدانماق.
بازىچە [بازيچە] (پ) 1) ئويۇنچۇق؛ قوچاق؛ 2) چاقچاق.
بازىچەئى ئەتفال — بالىلار ئويۇنچۇقى.
بازىگەر [بازيگر] (پ) ئويۇنچى، مەسخىرىۋاز.
باسەفا [باصفا] (پ + ئ) ساپالىق، تازا، يېقىملىق:
كۆرۈپمەن ئەجەب گۈنبەزى باسەفا،
كى ئۇستاد ئىلكىدە تاپمىش بەنا.
— ئا. نىزارى.
باسرۇغ [باسروغ] 1) ئاق ئۆي ئۈستىگە ياپىدىغان كەگىز. 2) باسقۇچ (باسىدىغان).
باسقۇن [باسقون] تاجاۋۇز، ھۇجۇم.
باسۇت [باسوت] ياردەم، قوللاش، مەدەت، ياردەمچى، يۆلىگۈچى، كۆيۈنگۈچى.
باسىبان [باسيبان] بېسىپ:
ئون كىشىدە ئالتە ئېشەك، ئىككى قوي،
گاھ باسىبان يۇقارى، گاھىدا ئوي.
— زەلىلى.
باسىت [باسط] (ئ) 1) ئېچىلغان، يېيىلغان. 2) كۆڭۈل ئاچقۇچى.
باسىرە [باصره] (ئ) كۆرۈش قۇۋۋىتى، كۆرۈش سەزگۈسى؛ كۆز.
باسىق [باسيق] بېسىملىق، چىداملىق.
باسىن [باسن] باسما، مەتبەئە.
باسىنج [باسنج] زۇلۇم، ئېزىش.
باسەۋەللاھ [باسوى الله] (ئ) ئاللادىن باشقىسى:
ئاھىكىم ئول بادەدىن نۇش ئەيلەسەم،
باسەۋەللاھنى فەرامۇش ئەيلەسەم.
— خەرابالى.
باشەرەف [باشرف] (پ + ئ) شەرەپكە ئىگە، ئالىيجاناب، ئېسىل:
تىلەر ئەردى ھەقدىن كى قابىل خەلقى،
مۇناجات ئەيلەپ شەھى باشەرەف.
— ئا. نىزارى.
باشەفىق [باشفيق] (پ + ئ) شەپقەتچى، ھېسداشلىق قىلغۇچى:
مەلىكە دېدى: خاجەئى باشەفىق،
نەچۈك كەل دۈرۈر سىزگە بولغان رەفىق.
— ئا. نىزارى.
باشۇكۇھ [باشكوه] (پ) شۆكەتلىك، سەلتەنەتلىك؛ تەنتەنىلىك؛ تەمكىن، سالماق:
شەھەنشاھ ئاندىغ ئېرۇر باشۇكۇھ،
خەزايىن ئاتا بار ئىدى كوھ ـ كوھ،
— ئا. نىزارى.
باشارماق [باشارماق] باشقۇرماق، يولغا سالماق.
باشام [باشام] (پ) پەردە، ئىشىك ياكى دېرىزە پەردىسى.
باشامە [باشامه] (پ) ئايالالارنىڭ چۈمپەردىسى.
باشقان [باشقان] باشلىق، يۇرت چوڭى.
باشقالىق [باشقاليق] ئىختىلاپ، ئايرىملىق، جۇدالىق.
باشى [باشى] (پ) رەھبەر، باشلىق، سەردار.
باشىر [باشير] سۈت بىلەن:
ئانىڭدەك ئەتىلەر بارچەسى تەدبىر،
كى بىر ـ بىرىگە قاۋۇشقاي شەھدۇ باشىر.
— لۇتفى.
باغ [باغ] (پ) گۈلزار، گۈلشەن، باغ.
باغۇ بوستان — باغ ۋە گۈلزارلار، ياشىنغان باغ:
يەنە ئەيلەدى باغۇ ـ بوستانلار،
كى پەيدا قىلىپان گۈلىستانلار.
— غەربىي.
باغۇراغ — باغ ۋە دالا، باغ ۋە ئوتلاق:
ئاندا گەر قىلساڭ تەمەككىم سەرۇبىۋ ھەم باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەيرانە ئىجرە گۈشەئى دەۋار تۇت.
— مەھزۇن.
باغى ئىرەم — جەننەت بېغى؛ كۆچمە: ناھايىتى ياخشى باغ:
يا پەرى يا ھۇر يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمىس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەرىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.
باغى ئىسال — ئىسال بېغى.
باغى جەننەت — جەننەت بېغى، بوستان.
باغى جىنان — «باغى جەننەت» كە قارالسۇن:
مەلامەت ئوقىدىن جىسمىمدە ھەدسىز يارەلەردۇر كىم،
بولۇرمۇ ئىشق ئېلىگە يارەلەر باغى جىنان بىر كۇن.
— گۇمنام.
باغى رەھمەت — رەھمەت بېغى.
باغى رىزۋان — جەننەت.
باغات [باغات] (پ) باغلار، باغلىق جايلار.
باغى [باغى] (ئ) باش تارتقۇچى؛ ئازغۇنلۇق.

باقى [باقى] (ئە) 1) ئەبەدى، دائىمىي، مەڭگۈ:
ئەلقىسسە، بۇ شاھلارغا ھەياتلىق باقى بولماي، جەھان سەلتە.
نەتىنى بېرىپ، بۇ فەلەكنى غەددار پات فۇرسەتتە ياندۇرۇپ ئالدى.

— مولا سىدىق.

2) قالدۇق، ئېشىپ قالغان نەرسە:
نېچۈك جان بەرمەسۇن ۋەسلىگە تىلەپ دەردۇ فىراقىدىن،
قەلەندەرغە ئۇسالۇ دەۋلەتۇ ھەم ئومرى باقىدۇر.

— ئۇبەيدى.

باقىنى ئومۇر — قالغان ئومۇر:
قەدەھگەردان قىلمىيان ساقىنى ئومر،
كەچۈردىلەر مۇنىڭدەك باقىنى ئومر.

— لۇتفى.

باقىمەندە [باقى مانده] (پ) قالدۇق، قالدۇق قەرز؛ باقىمەندە.

باك [باك] (پ) 1) قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە:
دەرىن ئەردىكى باغرىن چاك قىلسا،
يۇرەكىنى چىقارىپ باك قىلسا.

— لۇتفى.

2) زەرە:
جان ئەگەر ئول ئارەز ئۇچۇن بارسا يوق، كۆڭلىدە رەھىم،
سۇسىزىن يۇز بالىغ ئۆلسە بەھرىغە نې باك ئېرۇر.

— لۇتفى.

3) ئەندىشە، يىغا ـ زار:
ئاقىل ھۇۋەيدا بولۇپ ئەيلەدى باك،
بەرھەنە سەبر باقاسىنى قىلدى چاك.

— ئەھمەدى.

باكاۋۇل [باكاول] پادىشاھنىڭ تامىقىنى ئېتىدىغان خىزمەتچى، ئاشپەز:
باكاۋۇل پادىشاھقە پەركەچىدۇر،
بىلىپ دەۋانغە ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.

— مەھزۇن.

باكەمال [باكمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، يېتىلگەن؛ مۇكەممەل؛ تالانتلىق، ئىقتىدارلىق:
مۇنەۋۋەرلىكتە ئەجەب باكەمال،
ۋە لېكىن ئاڭا ئەردى ئون ئىككى سال.

— ئا. نىزارى.

باكى [باكى] (ئە) يىغلىغۇچى.

باكىر [باكر] (ئە) تاڭ، ئەتىگەن.

باكىرە [باكره] (ئە) توي قىلمىغان قىز.

بانك [بانك] (پ) قەچقىرلىغان، ژارقىرىغان ئاۋاز، سادا، پەرياد:
بۇ ۋەسۋاس ئىلە تۇن ئۇتۇپ ئاتتى تاڭ،
كى مۇرغى سەھەر ئول زەمان ئوردى بانك.

— ئا. نىزارى.

بانكى بەلەند — يۇقىرى ئاۋاز:
بەيت ئوقۇپ ئۇچ كىشى بانكى بەلەند،
يۇردۇكۇ قالدى سىپىلى يارىكەند.

— زەلىلى.

بال I [بال] (پ) قانات.
بالۇ پەر — قانات ـ قۇيرۇق:
دېمە قىرغول، كەبۇتەر بىرلە ئۇرمىش بالۇ پەر،
شۇڭقار ئىلە ھەم خىرام ئولمىش ھەۋا ئۇستىدە قار.

— سەبۇرى.

بال II [بال] (ئە) كۆڭۈل، دىل، خاتىرە.

بال III [بال] ھەسەل.

بالا [بالا] (پ) ئېگىز، يۇقىرى، ئۈستۈن:
گۈلشەن گۈلى تازە، قەدى سەرۋ ئولمەقى بالا،
قەدىڭ تۇز ئۇلۇپ تازە ئاچىلغانىڭ ئۇچۇندۇر.

— گۇمنام.

بالىباس [بالباس] (پ + ئە) كىيىم كىيگەن، كىيىملىك:
رەسۇلى خۇدا دېدى ئولدۇركى ناس،
جەھان مەجلىسىدە بولۇر بالىباس.

— غەربى.

بالىق [بالق] بېلىق:
گەھى قەدىر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھى مەۋج ئۈستىدە كۇن بىرلە ئەنباز.

— لۇتفى.

بالىن [بالين] (پ) ئورۇن ـ كۆرپە، چۇشەك:
ئانى ياتقۇزۇپ ئۆيدە بالىن ئۆزە،
نە بالىن ئۆزە قەرش قالىن ئۆزە.

— ئا. نىزارى.

بام [بام] (پ) 1) سۇبھى، تاڭ. 2) ئۆگزە، ئۆگزە ئۈستى:
كى بىر ھۇجرا تەئىين قىلىپ بام ئۆزە،
چىكىپ ئاھۇ ـ ئەفغان چىقىپ تام ئۆزە.

— ئا. نىزارى.

بامەسلەھەت [بامصلحت] (پ + ئە) مەسلىھەت بەرگەن، پىكىرلىشىپ، مەسلىھەتلىشىپ.

بامداد [بامداد] (پ) ئەتىگەن؛ ئەتىگەنلىك نامىز.

بامىده [بامىده] ئۆگزىدە:
تىڭلادىم ئول ھالىنى ھەيرەت تۇنى،

يەتتى قەلەك بامىدە غەۋغا ئۇنى.
— ئەھمەدى.

بامقدار [بامقدار] (پ + ئە) مىقدارلىق، باھالىق، قەدرى بار.

بان [بان] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ، شۇ ئىسىم بىلدۇرگەن شەيئىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچىنىڭ نامىنى بىلدۇرىدىغان ئىسىم ياسايدۇ:
باغبان ـ باغۋەن، پاسبان ـ پاسۋان، دەرۋازىبان ـ دەرۋازەۋەن:
بۇلار ھەر بىرى بىر جەھانبان ئىدى،
جەھان مۇلكىگە خانۇ خاقان ئىدى.
— ئا. نىزارى.
2) قاراۋۇل، قاراۋۇللۇق قىلغۇچى:
سىپەند ئېرمەس ئوت ئۈزرە ئول سەنتكى دانەئى خالىك،
ئەسىرىك بەند ئەتمەكلىككە ئول بانى زەندخاندۇر.
— گۈمنام.

بانەۋا [بانوا] (پ) ئاۋازى ياخشى، ئاۋازلىق: باي، بەختلىك.

بانو [بانو] (پ) ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئايالىلارنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇپ قوللىنىلىدۇ: خانىم، ئايىم:
تاماشا قىلىپ ساقەتى ماھۇمش،
كى بانۇيى ئالى نەسەب شاھۇمش.
— ئا. نىزارى.

بانى [باني] (ئە) بىنا قۇرغۇچى، بىناكار.

باھ [باھ] (پ) جىنسىي مۇناسىۋەت، جىنسىي قۇۋۋەت.

باھەسرەت [باحسرەت] (پ + ئە) ھەسرەتلىك:
مۇنىڭدەكدە ئول ئىككى يارى ھەمدەم،
كۇنىچە روبەرو باھەسرەتۇ غەم.
— لۇتفى.

باھەم [باھەم] (پ) بىرلىكتە.

باھەيات [باحيات] (پ + ئە) ھاياتبەخش، جانلىنىپ تۇرغان.

باھۇزۇر [باحضور] (پ + ئە) ھۇزۇر قىلىپ، راھەتلىنىپ، بىمالال:
كىلىپ تاغۇ تاغدىن بۇ نەزرى نۇزۇر،
بۇ لەشكەر ھەمە ياتدىلار باھۇزۇر.
— مۇللا شاكىر.

باھۇنەر [باھنر] (پ) ھۇنىرى بار، كەسپى بار.

باھىر [باھر] (ئە) روشەن، ئېنىق، ئاشكارا.

باھىس [باحث] (ئە) ئىزلەنگۈچى، تەتقىقاتچى.

باۋەفا [باوفا] (پ + ئە) ۋاپادار، ئىشەنچلىك، سادىق.

باۋەر [باور] (پ) 1) ئىشەنچ، ئېتىقاد:
كى باۋەر قىلمىسا ئۇشبۇ سۆزۈمگە بۇۋەفا دىلبەر،
بېرىپ بۇ كۆكرىكىم خەنجەر بىلەن باغرىمنى كۆرسەتسەم.
— ئا. نىزارى.
2) توغرا، ھەقىقەت.

باۋەر ئەتمەسلىك — ئىشەنمەسلىك، چىنپۇتمەسلىك؛ گۇمان، شۈبھە بىلەن قارىماق:
باۋەر ئەتمىس نەچچە قان يۈتسام يۈزىنىك يادىدا،
كۆرمەدىم دەپ كۆزلەرىڭدىن ئىشقىنىك ئاشارىنى.
— ناقىس.

باۋەر ئەيلەمەك — ئىشەنمەك، چىنپۇتمەك.

باۋەر بولماق — ئىشەنچلىك بولماق:
بەرمەپ ئېركەن ھەقتەئالا ساڭا ھەرگىز ئېتىقاد،
مىنىڭ دېدىم ئەرزىمنى بىرى بولمادى باۋەر ساڭا.
— ئۇبەيدى.

باۋەر قىلماق — ئىشەنچ قىلماق:
مەنىڭ ئىشقىمنى باۋەر قىلمادى، قاشىمغە كەلتۇرگىل،
كۆرۈپ ھالىم قولىن تىشلەپ نەچاغلىق شەرمسار ئولسۇن.
— گۈمنام.

باۋۇرچى [باورچى] ئاشپەز:
باۋۇرچى قىلدىلەر تويدى قېرىنىنى،
قوغۇنلار ئاراسدا بېھتەرىنىنى.
— مەھزۇن.

باۋۇرچىخانە [باورچى خانە] ئاشپەزخانا.

باۋۇجۇد [باوجود] (پ + ئە) 1) مەۋجۇتلۇققا ئىگە، ۋۇجۇدقا كەلگەن. 2) شۇنداق بولسىمۇ، شۇنداق بولۇپ تۇرۇپ:
باۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئول دونخسال،
تونىگە تىكمىش ئىدى گەردۇن مىسال.
— نەۋائى.

باۋىتىقاد [بااعتقاد] (پ + ئە) ئېتىقاد بىلەن، ئېتىقادى بولغان ھالدا:
دېدى: ئاندا شاپۇرى باۋىتىقاد،
قىلاي كارىڭىزدا ھەقىر ئېتىمباد.
— ئا. نىزارى.

باۋىس [باعث] (ئە) 1) سەۋەب، ۋەج، باھانە:
چۇ باۋىس بولۇپ دەردى سەرگە خاجە،
كى قاتىل بولۇپ دەردى سەرگە خاجە.
— ئا. نىزارى.
2) ئاساس، مەنبە:
سەنسىز بىلمەم ئۆزۈم بالكىم ئۆلۈك مەن يا تىرىك،

بائىسى ئۇمرى ئەزىزۇ ئىفتىخارىم قايداسەن؟
— ئۇبەيدى.

بائىسى ئەڭگارلىغ — غەمكىنلىك، كۆڭلى غەشلىكنىڭ سەۋەبى.

بائىسى تەھەييۇر — ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىشنىڭ ئاساسى.

بائىسى دەرد — غەم، دەردنىڭ سەۋەبى.

بائىسى غەمكەش — غەم يېيىشنىڭ سەۋەبى:
ئىشق ئارا جانۇ دىلىم ھەردەم كەشاكەشلىقدادۇر،
بائىسى غەمكەشلىك ئول دىلجۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

بائىسى قۇرۇمەت — قۇرۇمەت مەنبەسى.

بائىسى ئىفتىخار — ئىپتىخارلىنىشنىڭ سەۋەبى.

بائىجازەت [باائجازت] (پ + ئ) رۇخسەت قىلىنغان، ئىجازەت بېرىلگەن؛ رۇخسەت بىلەن.

بائىدراك [باادراك] (پ + ئ) ئىدراكلىق، زېھنى ئۇتكۇر، پاراسەتلىك.

بائىلىم [باعلم] (پ + ئ) ئالىم، ئىلىملىك.

بائىمتىياز [باامتياز] (پ + ئ) ئىمتىيازغا ئىگە، ئىمتىيازلىق.

بايەد [باید] (پ) 1) جەزمەن، چوقۇم، زۆرۈر. 2) مۇمكىن، ئېھتىمال:
كى بايەدكە شايەد ئاتا ئەيلەگىل،
بۇ ئېھسان ئىشنى بى خەتا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى.

بە [به] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئالدىغا ئۇلىنىپ سۈپەت ياسايدۇ:
بەقۇۋۋەت ـ قۇۋۋەتلىك، بەھۇزۇر ـ ھۇزۇرلۇق.
2) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىپ ئورۇن، يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:
كى ئاندىن يۇرۇپ تېز ئەيلەپ سەمەند،
كى داخىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.
— ئا. نىزارى.
3) جۈپ سۆزلەرنىڭ ئارىسىدا كېلىپ «مۇ، ۋە، ھەم» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
يارنى سۇراغلاپ دەشت بەدەشت، كۆھ بەكۆھ يۈرەي،
مەجنۇن سىفەت دىلىمدىر ئۇچۇن ئەيلە ئارىسىز.
— مۇللا بىلال.
4) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
بەجانۇ دىل ئەتتىكى ئەمرىن قوبۇل،
دېدىكىم، قىلايىن قىزىمنى دوخۇل.
— ئا. نىزارى.

بەئەيىن [بەعين] (پ + ئ) ئاجرىتىپ بولىمايدىغان دەرىجىدە ئوخشاش، ئوڭنىڭ ئوخشىشى، خۇددى ئۆزى:
ماڭا بۇ سەفەرنىڭ ئىشىدۇر زەدۇر،
بۇ يولنىڭ غەمىدۇر بەئەينى سۇدۇر.
— ئا. نىزارى.

بەباد [بباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ بىكارغا.
بەباد بەرمەك — بىكارغا كەتكۈزمەك، ھاۋاغا ئۇچۇرماق.
بەباد ئولماق — بىكارغا كەتمەك، سورۇلماق.
بەباد ئولماغاي — بىكار كەتمىگەي، يوق بولمىغاي.

بەبر [ببر] (پ) يولۋاس:
بۇ بېشەكىم ئۆتەردە ۋەھم ئېتمەپ لال،
سالۇر بەبر ئاندا پەنجە شىر چەڭگال.
— نەۋايى.
بەبرى خۇنرىز — قان تۆككۈچى، يىرتقۇچ يولۋاس.
بەبرى بەيابان — سەھرا يولۋىسى.

بەت I [بط] (ئ) ئۆردەك.
بەت كەباب — ئۆردەك گۆشىدىن تەييارلانغان كاۋاپ.

بەت II [بت] (پ) «بەد» گە قارالسۇن:
ئاران قويدى ئېسە تاتماغە قۇرسەت،
تاتار ـ تاتماستىن يىغدى سۇفرەنى بەت.
— لۇتفى.

بەتائەت [بطائت] (ئ) ئاستىلىق، سۈرەلمىلىك.

بەتالەت [بطالت] (ئ) 1) بىكار تەلەپلىك، ئىشسىزلىق. 2) باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق؛ دادىل.

بەتەر [بتر] (پ) «بەدتەر» گە قارالسۇن:
فۇرقەتىدە كىم ئۇلۇمدىندۇر خەتەر،
سەككىز ئۇچماق، يەتتى دەۋزەختىن بەتەر.
— لۇتفى.

بەتەك [بتنگ] (پ) تار، سىقىلغان.
بەتەك كەلمەك — سىقىلماق، تويماق:
كەلدىم ئوشۇل ھالدە جاندىن بەتەك،
چىقتى خارابەتتە غەۋغايى جەلك.
— ئەھمەدى.

بەتەمام [بەتمام] (پ + ئ) پۈتۈنلەي، تامامەن، تۈلۈقى بىلەن:
ئالدى سەبرىم ئول پەرىزاد، دىلىم ئالدى قەددى شەمشاد،
مېنى كۆرۈپ بولدى ناشاد بەتەمامى خەيلى ئەفلاك.
— مۇللا بىلال.

بەتتال [بطال] (ئ) 1) كېرەكسىز، ئىشتىن چىققان،

Artuq.uz

قىممىتى يوق. 2) بىكارچى، ئىش قىلمايدىغان. 3) باتۇر، قەھرىمان.

بەتلان [بطلان] (ئە) پايدىسىز؛ يالغان، ساختا، ئىشەنچىسىز.

بەتن [بطن] (ئە) قورساق، ئىچ:
چۇ ئىزھار ئېتىپ مەزھەرى ئىشقىنى،
سەدەپ بەتندىن گەۋھەر ئىشقىنى.
— ئا. نىزارى.

بەچە [بچە] (پ) گۆدەك، بالا خىزمەتكار، بالا ئويۇنچى:
ئالىپ كىردى ئول قەسر ئەيۋانغە،
كى ئول بەچە ئولتۇرغۇزۇپ يانىغە.
— ئا. نىزارى.

بەچچە [بچە] (پ) «بەچە» گە قاراڭ.

بەخت [بخت] (پ) شادلىق، مەمنۇنىيەتلىك، ئارمانسىزلىق؛ ئامەت، تەلەي؛ ئىقبال، تەقدىر؛ بەخت.

بەخت ئەختەرى — بەخت يۇلتۇزى.

بەختى بەد — بەختى قارا:
قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كۆيدۈرەردۇر بۇ نازىڭىز، ئۆلتۈرەدۇر ھىجابىڭىز.
— ئۇبەيدى.

بەختى بەلەند — بەختلىك، ئامەتلىك.

بەختى بىدار — ئويغاق بەخت، دائىمىي بەخت.

بەختى كامران — بەختكە ئېرىشكەن، مەقسىتىگە يەتكەن، بەختلىك.

بەختى گۇمراھ — ئاداشقان، بەختسىز.

بەخش [بخش] (پ) بەرمەك، بېغىشلىماق؛ ھەدىيە قىلماق؛ ئىگە بولماق:
ئاتام ئېردى ئول شەھر ئارا تاج بەخش،
كى شەھلىق بىلەن نەچە يىل سۇردى رەخش.
— ئا. نىزارى.

بەخشايىن [بخشاين] (پ) 1) كەچۈرۈم قىلماق. 2) تۆھپە، ھەدىيە، ئىنئام.

بەخشەندە [بخشندە] (پ) بەرگۈچى، بەخش قىلغۇچى.

بەخشىش [بخشش] (پ) ھەدىيە، سوۋغا؛ ئېھسان، سەدىقە.

بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بەخىل [بخيل] (ئە) پىخسىق، بېخىل؛ ئىچى تار، ئاچكۆز.

بەخىيە [بخيە] (پ) تىكىش، كىيىمنىڭ تىكىشى، جىيەك.

بەخىيەساز — جىيەك تىككۈچى.

بەد [بد] (پ) 1) يامان، يارىماس، بۇزۇق:
كېلىپ ئىشكىگە دائىم گەدادەك تەلمۈرۈپ تۇردۇم،
گەدالىق بەد ئىدى دوستلار، گەدادىن بەلكى خار بولدۇم.
— موللا بىلال.

2) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە كېلىپ «يامان، بۇزۇق» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:
قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كۆيدۈرەدۇر بۇ نازىڭىز، ئۆلتۈرەدۇر ھىجابىڭىز.
— ئۇبەيدى.

3) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ، ئىسىم بىلدۈرگەن مەنىنىڭ يامانلىق تەرەپتىكى سۈپىتىنى بىلدۈرىدىغان سۈپەت ياسايدۇ:

بەد بەشىرە — سەت چىراي؛ بەدھال ـ ھالسىز؛ بەدخۇي ـ قىلىقى يامان.

بەدئامۇز [بدآموز] (پ) 1) يامانلىققا ئۆگەنگەن. 2) يامانلىقنى ئۆگەتكۈچى.

بەداھەت [بداھت] (پ) 1) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ 2) تاسادىپىي ۋەقە.

بەد ئاۋاز [بدآواز] (پ) ئاۋازى خۇنۇك، ئۇنى يېقىمسىز.

بەدايەت [بدايت] (ئە) باشلىنىش، دەسلەپ:
شەبابەت زەمانى بەدايەت ئىدى،
مېنىڭ ۋەرزىشىم كۆپ ساياھەت ئىدى.
— ئا. نىزارى.

بەدئايىن [بدآيين] (پ) 1) قانۇن ـ شەرىئەتنى ئىنكار قىلىدىغان، گۇناھكار. 2) دىنسىز، دىنغا ئىشەنمەيدىغان.

بەدئەختەر [بداختر] (پ) بەختسىز، بەختى قارا، تەلەيسىز.

بەدەخشان [بدخشان] (پ) ئابغان تۈركلىرى ئورۇنلاشقان بىر ناھىيىنىڭ نامى ۋە ئۇ يەر لەئەل بىلەن تونۇلغان، بەزىدە لەئەل مەنىسىدىمۇ قوللىنىلىدۇ:
بارچە خوش قامەت سەفا تەلئەت ۋە لېكىن باتىنى،
ئاق قوناق شەخى، سۇنۇق شىشە، بەدەخشان كورسى.
— ناقىس.

لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاننىڭ قىزىل تېشى؛ قىپقىزىل لەۋ؛ سۆيگىنىنىڭ قىزىل لېۋى:
مۇنچە كۆيدۈرمەك نەدۇر، خۇرشىدى تابانىم، نەسۇد،
يۈرەكىم قان ئەيلەدىڭ لەئلى بەدەخشانىم، نەسۇد.
— ئۇبەيدى.

بەدئەدا [بدادا] (پ) 1) قوپال سۆزلۈك، ئاچچىق تىللىق؛ 2) خۇنۇك، يېقىمسىز تاۋۇش.

بەدەر [بەدر] (پ) قويۇۋېتىلگەن؛ قاچقان.

بەدەر كەتمەك — نام ـ نىشانسىز، ئىز ـ دېرەكسىز كەتمەك، قارىسىنمۇ كۆرسەتمەي كەتمەك:
بەيابان تەرەپكە بەدەر كەتتى گول،
يۈگۈرماق بىلە باقمايىن گولك ۋە سول.
— ئا. نىزارى.

بەدئەفئال [بدافعال] (پ + ئە) قىلمىقى سەت، خۇلقى يامان، قىلمىقسىز.

بەدەل [بدل] (ئە) ئالماشتۇرۇش: ئالماشتۇرۇلىدىغان نەرسە:
دېدى: گون بەرابەر كۆمۈشتۇر بەدەل،
بېرىلك دەرمەدەل گەسلە قىلماي جەدەل.
— ئا. نىزارى.

بەدەل قىلماق — ئالماشتۇرماق.

بەد ئەمەل [بدعمل] (پ + ئە) يامان قىلىق، بۇزۇق ھەرىكەت.

بەد ئەندام [بداندام] (پ) خۇنۇك، سەت.

بەدئەھد [بدعهد] (پ + ئە) ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان، ۋاپاسىز، تۇراقسىز.

بەدئەھدۇپەيمان [بدعهدپيمان] (پ + ئە + پ) ۋەدىسى يالغان، يالغانچى، ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان:
بۇكى ئانىلك ئەھدۇ پەيماندا مەن گولسام دائى،
ياخشى پۇرسەت تاپسالك، گول بەدئەھدۇ پەيمانسىغا ئايت.
— ئەۋايى.

بەدئەھل [بداهل] (پ + ئە) بۇزۇق، پەسكەش، يامان، ناچار.

بەدەۋلەت [بەدولت] (پ + ئە) چولك دۆلەتكە، بايلىققا ئىگە، دۆلەتمەن.

بەدەۋى [بدوى] (ئە) كۆچمەن خەلق؛ نادان، مەرپەتسىز.

بەدەۋىيەت [بدويت] (ئە) كۆچمەنلىك؛ نادانلىق، مەرد-پەتسىزلىك.

بەدبار [بدبار] (پ) قوپال، كېلەڭسىز، ئېغىر.

بەدبەخت [بدبخت] (پ) بەختسىز، تەلەيسىز؛ بەختى قارا.

بەدبەشىرە [بدبشره] (پ + ئە) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدبەيەن [بدبيمن] (ئە + پ) يامان مەلۇمات، خاتا دەلىل؛ زىيانلىق پىكىر؛ ناتوغرا مۇلاھىزە:
ۋەزىر بەدبايانغا ھاجەت گەرمەس،
مىسال ئىتمەك ئايانغا ھاجەت گەرمەس.
— زەلىلى.

بەدبۇ [بدبو] (پ) ھىدى يامان، يېقىمسىز پۇراق، سېسىق پۇراق.

بەدبەن [بدبين] (پ) باشقىلارغا يامانلىق سېغىنغۇچى.

بەدتەر [بدتر] (پ) يامانراق، بەتەر:
ھەم گول بەردە يېقىلدى زار ـ مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەدتەر ماھى قەسەبپۇش.
— لۇتفى.

بەدتەرىن [بدترين] (پ) ناھايىتى يامان، ئەڭ يامان:
ئۆزى پەرۋەرىش گەيلەگەن بىر خەسىس،
زەھى بەدتەرىن ئىنسانى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

بەدتەئىم [بدطعم] (پ + ئە) تەمسىز، تەمى يوق.

بەدجەھل [بدجهل] (پ + ئە) پەيلى يامان، ئاچچىقى تېز كېلىدىغان.

بەدخاھ [بدخواه] (پ) يامانلىق سېغىنغۇچى، يامان نىيەت-لىك.

بەدخور [بدخور] (پ) ئېغىزغا تېتىمايدىغان، تەمسىز.

بەدخۇ [بدخو] (پ) مىجەزى يامان، يامان خۇيلۇق؛ قوپال، يامان ئادەتلەنگەن:
بارچەغە لۇتف ئەيلەرۇ قىلماس ماڭا ھىچ ئىلتىفات،
بۇ مەنلىك ھالسىغە گول بەدخۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

بەدخۇلق [بدخلق] (پ + ئە) خۇلقى، قىلمىقى يامان.

بەدخۇي [بدخوي] (پ) «بەدخۇ» غا قارالسۇن:
نەقىلدىم يارىب گول بەدخۇي جەۋاب بەرمەس سەلامسىغە،
ئاچىغ سۆز بىرلە دىشنام ئەيلەدى شىرىن كەلامسىغە.
— مەھزۇن.

بەددىل [بددل] (پ) يامان نىيەت، شۇبھىلىك، گۇمان-لىق.

بەددىل بولماق — شۇبھىلەنمەك، بەتگۇمان بولماق.

بەددىيانەت [بددیانت] (پ + ئە) دىنىي قائىدىلەرگە رىئايە قىلمايدىغان، ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:
گەر مۇسۇلمان زادە بولسالك ئەي مەھى نامېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بېداد قىل.
— ئۇبەيدى.

بەدر [بدر] (ئە) تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:
گول ھىلالى قاشلەرىنغە گوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئۆزىن كۆرگىلى نې يەرگە يەتكۈزۈر ھەر ماھ ـ ماھ.
— ئەتائى.

بەدرى كەۋاكىب — يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى تولۇن ئاي:
ئۇشبۇ جەمائەت بەدرى كەۋاكىب بىز.

مەئنىسى يوق باتىلۇ بىباك بىز.

— ئەھمەدى.

بەدرى ماھ — تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:

لەبىڭ ئىستەپ نېدىن جان بەرمەيىن ئابىھەيات ئاندىن،

يۈزۈڭ كۆرگەچ نېچۈك كۆز ئاچمايىن ئول بەدرى ماھىمدۇر.

— گۈمنام.

بەدرى مۇنىر — نۇرلۇق تولۇن ئاي:

سەئادەت سىپېھرىدە بەدرى مۇنىر،

دىيانەت ئېلى ئىچرە رەۋشەن زەمىر.

— ئا. نىزارى.

بەدرەگ [بدرك] (پ) تېگى پەس، ناپاك، ئىپلاس:

بەرىپ قىممەتىنى كەنىزەك ئۈچۈن،

فوسۇنساز پۇرمەكر بەدرەگ ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى.

بەدرەڭ [بدرنگ] (پ) 1) رەڭگى سەت، كۆرۈمسىز:

ئۆزىنى ئەرز قىلدى بەدرەڭ.

— مەھزۇن.

2) رەڭگى سەت بىر خىل قوغۇن.

بەدرۇددۇجا [بدرالدجى] (ئە) تۇندىكى تولۇن ئاي:

ئايا شاھى لەۋلاك بەدرۇددۇجا،

شەفائەت مەيىدىن ماڭا قىل ئەتا.

— ئا. نىزارى.

بەدرۇز [بدروز] (پ) يامان كۈن، بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەدزاد [بدزاد] (پ) يامان، يارىماس ئادەم:

يەنە قول ئۇزاتتى پەرىزادغە،

يەنە ئۇردى خەنجەرنى بەدزادغە.

— ئا. نىزارى.

بەدزەبان [بدزبان] (پ) تىلى يامان، يامان سۆزلۈك.

بەدسىگال [بدسگال] (پ) نىيىتى يامان، نىيىتى بۇزۇق:

قەزار كىرىپ باغ ئارا پىرى زال،

بۇبى زاھىرى، باتىنى بەدسىگال.

— ئا. نىزارى.

بەدشەكل [بدشكل] (پ + ئە) كۆرۈنۈشى سەت، خۇنۈك.

بەدفەرجام [بدفرجام] (پ) ياخشى نەتىجە بەرمەيدىغان، يامان ئاقىۋەتلىك.

بەدكار [بدكار] (پ) ئەخلاقسىز، يارىماس، يامان ئىش قىلغۇچى:

ناقىساكىم قەدرى كەمدۇر ئەھل ئىلىم، قارىيۇ، دەرۋىشنىڭ،

فاسىقۇ بەدكار، بەدخۇ مۇھتەرەم ئىنسان ئارا.

— ناقىس.

بەدكەردار [بدكردار] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يامان قىلىقلىق:

قىلۇرمەن شىكۋەلەر مەككارەلەردىن،

نە بەدكەردار بەد خۇنخارەلەردىن.

— مۇھەممەد سادىق.

بەدكارلىق [بدكارليق] ئەخلاقسىزلىق، بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق:

ساڭا كەسىب بەد فېئىل بەدكارلىق،

ماڭا كەسىبدۇر ئەبرىشىمكارلىق.

— غەرىبى.

بەدگۇمان [بدگمان] (پ) گۇمانخور، يامان نىيەت؛ شۈبھە.

بەدگۇمان ئەيلەمەك — گۇمان قىلماق، شۈبھىلەنمەك.

بەدگۇمان بولماق — شۈبھە بىلەن قارىماق، گۇمانلانماق:

نېتىپ قاشىمدا كۆرەي دېۋلەركى، باردۇر ئىشىم،

مەلايىك ئۆتسە ئانىڭ سارى بەدگۇمان بولماق.

— نەۋايى.

بەدگۇمانلىق [بدگمانليق] ئىشەنمەسلىك، گۇمانخورلۇق.

بەدگۇي [بدگوي] (پ) يامان سۆزلىگۈچى؛ قوپال سۆز؛ تۆھمەتچى، غەيۋەتچى.

بەدگۇيلۇق [بدگويلۇق] تۆھمەتچىلىك، غەيۋەتچىلىك:

كىشىدىن ساڭا يەتسە بەدگۇيلۇق،

ئاڭا ئەيلەسەڭ ئۆزنى خوشخۇيلۇق.

— غەرىبى.

بەدگەۋھەر [بدگوھر] (پ) ئەسلى يامان، ئەسلى پەس.

بەدگەۋھەرلىغ [بدگوھرليغ] ئەسلى يامانلىق، ئەسلى - زاتى پەسلىك.

بەدلەھجە [بدلهجه] (پ + ئە) قوپال سۆزلۈك، سۆزى يېقىمسىز، سېسىق گەپ قىلىدىغان.

بەدمەسلەھەت [بەدمصلحت] (پ + ئە) يامان مەسلىھەت بەرگۈچى، بۇزۇق نىيەتلىك:

ئەداۋەت سارىگە بەد مەسلەھەتلەر،

ئىلاج كورىدەن كاج مەسلەھەتلەر.

— مۇھەممەد سادىق.

بەدمېھر [بدمهر] (پ) شەپقەتسىز، مېھىرسىز، كۆيۈمسىز:

كۆڭۈلنى باغلىما مېھرىڭە ئول ئېرۇر بەدمېھر،
دەمى بۇزال نېچە ئەلنى ناتەۋان قىلادۇر.
— غەربىي.

بەدنام [بدنام] (پ) يامان نام چىقارغان، نامى بۇلغانغان، نامىغا داغ چۈشكەن، ياماق ئاتلىق:
چىقاردى بۇلاپ بارچە خەدداملار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدنامىلار.
— ئا. نىزارى.

بەدنەپەس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى سوغۇق، يامانلىق كۆتكۈچى.

بەدنەپىس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى يامان، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان.

بەدنەما [بدنما] (پ) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدنەماي [بدنماي] (پ) «بەدنەما» غا قارالسۇن:
بۇ كەسىب ئىچرە ئۇمر ئۆتسە ھالىڭغا ۋاي،
داغى بەخر ئېتەر سەنمۇ، ئەي بەدنەماي.

بەدنىھاد [بدنهاد] (پ) ياماق تەبىئەتلىك، يىرگىنچلىك، سەت، كۆرۈمسىز:
كىچە چىقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.
— ئا. نىزارى.

بەدھال [بدحال] (پ + ئە) 1) ئەھۋالى ياماق، ناچار؛ بەختسىز:
چۇ تەببىھ قىلىپ بارچە جۇھالغە،
كى ئىبرەت قىلىپ جۇملە بەدھالغە.
— ئا. نىزارى.
2) جانسىز. كۈچسىز، مادارسىز:
ۋەلى نەۋرۇز ئانىڭتەك ئەردى بەدھال.
كۆز ئاچمادى تالىڭ ئاتقۇنچە قالىپ لال.
— ئا. نىزارى.

بەدھال ئولماق — ھالسىزلانماق، ياماق ئەھۋالغا قالماق، كۆڭلى بۇزۇلماق:
زەمانى تۇرۇپ ئانچە بەدھال ئولۇپ،
ئاڭا سۆز قىلىشقە تىلى لال ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بەدھەيبەت [بدهيبت] (پ + ئە) كىشىنى قورقۇنچقا سالىدىغان، ۋەھىمىلىك؛ سەت، قوپال.

بەدھۇش [بدهوش] (پ) ھوشىدىن كەتكەن، ھوشسىزلانغان، بىھوش:
ساقىيا، ھىجران خۇمارى لالۇ بەدھۇش قىلىمىش،
بەرمەگەيسەن بىزگە يەتسە دەۋرى ساغەر ئىنتىزار.
— نەۋائى.

بەدۋك [بدوك] بۇيۇك، چوك؛ ناھايىتى.

بەدىماغ [بەدماغ] (پ + ئە) 1) دىماغى ئۇستۇن، كىبىرلىك، تەكەببۇر. 2) يۇقىرى پەرۋاز:
بەلكى بۇ فەسلى باغ ئۆتەر، قۇسرىيۇ ـ تۇتى، زاغ ئۆتەر،
سەرۋ يەنە بەدىماغ ئۆتەر، بەلكى بۇ نەۋبەھار ئۆتەر.
— مۇللا بىلال

بەدىھە [بديهه] (ئە) ھازىر جاۋابلىق؛ ئۇشتۇمتۇت، بىر-دىنلا ئېيتىلغان سۆز.

بەدىئ [بديع] (ئە) نەپىس، گۈزەل، نادىر؛ تازا، ساپ.

ئىلمى بەدىئ — ئەرەب تىلى ئىستىلىستىكىسىنىڭ 3 ـ قىسمى؛ ئىستىلىستىكا.

بەدىئ خۇبى مەنزەر — ناھايىتى گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك:
يەمەن خانى رەفئ قەررۇخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.
— لۇتفى.

بەدىئ ئولماق — گۈزەل، نەپىس بولماق، گۈزەللەشمەك.

بەدىئە [بديعه] (ئە) 1) گۈزەللىك، نەپىسلىك، كۆركەملىك. 2) كىشىنى جەلپ قىلىدىغان، ماختاشقا سازاۋەر بەدئى ئىش ئەسەر.

بەدىئۇەش [بديعوش] (ئە + پ) مۇكەممەل، ئاجايىپ نادىر يېزىلغان شېئىرلار.

بەدىئى [بديعي] (ئە) سەنئەتلىك، ئىستېتىكىلىق.

بەر I [بر] (پ) 1) سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «قا، غا؛ دا، دە؛ ئۈستىدە، توغرىسىدا...» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. 2) بەزىدە «بە» قوشۇمچىسىنىڭ رولىدا كېلىدۇ.

بەركەمال — تولۇق بىلەن؛ بەردەۋام ـ داۋاملىق.

بەر II [بر] (پ) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە، پايدا، مەنپەئەت:
كىشى ھەنزەل ئېكسە ئاچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەككەر تاپار.
— نەۋائى.

بەر تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرە ئالماق:
قەدىمنىڭ سەرۋىدىن تاپماس كىشى بەر،
مېنى كۆرمەس پەرىتەك ئادەملەر.
— لۇتفى.

بەر يېمەك — لەززەتلەنمەك، پايدىلانماق:
سېنى ئىستەگەن ئول مىسكىن غەمخار،
ۋىسالىڭدىن يېسۇن بەر ئاخىرى كار.
— لۇتفى.

بەر Ⅲ [بر] (پ) بەدەن، گەۋدە؛ كۆكرەك.

بەر Ⅳ [بر] (ئ) قۇرۇقلۇق، يەر؛ دەشت، چۆل.
بەررۇ بەھر — قۇرۇقلۇق ۋە سۇ، يەر يۈزى.

بەرابەر [برابر] (پ) تەڭ، بىر خىل؛ بىر ـ بىرىدىن قېلىشمايدىغان:
كىم ئۆرتەي دەپى ئالەمنى سەراسەر،
تىلەيدى كۆرمەيدى گۈلنى بەرابەر.

بەرات [برات] (ئ) 1) يارلىق؛ ئازارلىق خېتى:
مۇشكىن خەتكى چەشمەگى ھەيۋان نەباتسدۇر،
بىر دانە جان ئەچكەكى تىرىكلىك بەراتسدۇر.
— ئاتالغۇ.
2) قەمەرىيە يىلى ھېسابىدا 8 ـ ئاينىڭ نامى، شەبان؛ بايرام:
ئەي قەلەندەر، گەر تاپىشسام گۈل پەرى پەيكەر بىلە،
شۇم رەقىبغە نەھس، ماڭا باردۇر ئەيدى بەرات.
— ئۇبەيدى.

بەرئامەد [برآمد] (پ) چىقىش، كۆتۈرۈلۈش، يۇكسىلىش.

بەراي [براي] (پ) ئۈچۈن؛ چۈنكى، ... لىقتىن؛ ھەققىدە.
بەرايى خۇدا — خۇدا ھەققىدە، خۇدالىق ئۈچۈن:
مەنى ئاندا يەتكۈر بەرايى خۇدا،
قۇدۇمسۇنغە ياران، بۇ جانىم فىدا.
— ئا. نىزارى.

بەرايا [برايا] (ئ) خالايىق؛ مەخلۇقات:
رەئاياغا قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەرايانغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.
— ئا. نىزارى.

بەرەس [برص] (ئ) ئاق كېسەل؛ پېسە.

بەرەنداز [برنداز] (پ) بۇزغۇچى، بەربات قىلغۇچى، ۋەيران قىلغۇچى:
چۈن ئەمەلى بىرلە نەۋاساز گۈلۈپ،
گۈل نەي ئۇنى خانە بەرەنداز گۈلۈپ.
— نەۋايى.

بەرەندە [برندە] (پ) ئىگە بولغان، ئېرىشكەن، ئالغان؛ ئىگە بولغۇچى؛ يەڭگۈچى، غالىب.

بەرەھنە [برھنە] (پ) 1) قىپيالىڭاچ، كىيىم ـ كېچەك سىز:
بولۇپ سەر بەرەھنە بارىپ مەن يەقىن،
سالام ئەيلەدىم يەرگە سۈرۈپ جەبىن.
— ئا. نىزارى.
2) كەمبەغەل، يوقسۇل.

بەرباد [برباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ شامال بىلەن؛ سورۇلغان، يوقالغان؛ ۋەيران، خاراب، يوق:
نەسىمى يار قويىنىدىن تاپىلسە،
سۈلەيمان مۇلكىنى بەرباد ئوقۇرلەر.
— ئەتايى.

بەرباد ئەتمەك — «بەرباد قىلماق» قا قارالسۇن.

بەرباد قىلماق — يوق قىلماق، تۈگەتمەك، شامالغا ئۇچۇرۇۋەتمەك.

بەربەت [بربط] (ئ) بەربەت، ئۇزدەك شەكىلدىكى چالغۇ ئەسۋابى:
كى قانۇنۇ تەنبۇرۇ بەربەت، غەجەك،
يەنە چەڭۇ سەنتۇر ياشىل چەمبەرەك.
— ئا. نىزارى.

بەربەتزەن [بربطزن] (ئ + پ) بەربەتچى.

بەربەتنەۋاز [بربطنواز] (ئ + پ) بەربەت چالغۇچى.

بەربەر [بربر] (پ) 1) ئافرىقىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر قەبىلە خەلقى. 2) ۋەھشىي، ياۋۇز. 3) تەييار، تەييارلانغان، ھازىرلانغان:
ئايرىلار بولساڭ مېنىڭدىن، گەي دىلاۋەر، گەلۈبدا،
مەنمۇ ھەم ئەمدى كېتەرمەن سۇيى بەربەر، گەلۈبدا.
— مولا بىلال.

بەرتەرەپ [برطرف] (پ + ئ) چەتتە، ياقتا؛ ياقلىق؛ بىر ياقلىق، بىر تەرەپتە.
بەر تەرەپ قىلماق — بىر ياقلىق قىلماق؛ تازىلىماق، تۈگەتمەك:
كەلدى سەفا لەشكەرىيۇ تۇزدى سەف،
قىلدى ئەدالەت چېرىكىن بەر تەرەف.
— ئەھمەدى.

بەرجا [برجا] (پ) مۇناسىپ، ئورۇنلۇق.

بەرجامەندە [برجامندە] (پ) بىر جايدا ئولتۇرۇپ قالغان، سەپەرگە چىقمىغان.

بەرجاي [برجاي] (پ) جايغا، ئورۇنغا:
تۇرۇپ تويلاپ گۈل گەلدە بىر ـ گىككى گاي،
كېتىۋردىلەر تەرەب شەرتىنى بەرجاي.
— لۇتفى.

بەرجەستە [برجستە] (پ) چوقچىيىپ تۇرغان، كۆزگە كۆرۈنەرلىك، گەۋدىلىك.

بەرخ [برخ] (پ) هەسسە، نېسىۋە، ئۇلۇش؛ قىسمەت.

بەرخەبەر [برخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋەر تاپقان، بىلگەن:

دېمەڭىز كىم، بەرخەبەر بول، تەلبە كۆڭلۈمدىن چۈئول،
قايدە كىم بارسە نەۋايىنى خەبەردار ئەيلەمەس.

— نەۋايى.

بەرخوردار [برخوردار] (پ) 1) بەھرىمەن، پايدىلانغۇچى. 2) بەختىيار، خۇشال، شاد ـ خۇرام.

بەرخوردارلىغ [برخوردارليغ] 1) بەھرىمەنلىك. 2) بەختىيارلىق، شادلىق، خۇشاللىق.

بەرخى [برخى] (پ) بىرئاز، قىسمەن.

بەرد [بەرد] (ئە) سوغۇق:

ساچىپ ئول كىشى يۈزۈمە ئابى سەرد،
ھەرارەت كېتىپ تەندەكى، بولدى بەرد.

— ئا. نىزارى.

بەردار [بردار] (پ) پايدا ئالغۇچى؛ بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى.

بەردە [بردە] (پ) قۇل، ئەسىر، تۇتقۇن:

چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەگى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەر كەردەسى.

— ئا. نىزارى.

بەردەدار [بردەدار] (پ) قۇلدار، قۇل ئىگىسى.

بەردەم [بردم] (پ) قاۋۇل، كۈچلۈك، ساغلام، تېتىك.

بەردەۋام [بردوام] (پ + ئە) داۋاملىق، توختاۋسىز.

بەردۇش [بردش] (پ) يەلكە، مۈرە، ئۇچا.

بەرروي خاك [برروى خاك] (پ) تۇپراقتا، توپىدا؛ تۇپراق ئاستىدا:

قالىبىدىن رۇھ بارىپ ئېرىدى پاك،
ياتىپ ئۆلۈكلەر كېبى بەرروي خاك.

— ئەھمەدى.

بەررە [برە] (پ) 1) پاقلان، قوي. 2) كېيىك بالىسى:

كى ئاھۇ بەررە لەھمەسى جانۋەر،
ئىزافە ئاڭا شەھدۇ شەكەر.

— ئا. نىزارى.

3) ئاجىز، دەرمانسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بەرزەخ [برزخ] (ئە) 1) ئىككى نەرسىنىڭ ئارىلىقى؛ بوغۇز. 2) جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئارىلىقى. 3) قورقۇنچلۇق، خەتەرلىك ھالەت.

بەرزەڭگى [برزنكى] (پ) قاپقارا ئادەم؛ ھەيۋەتلىك.

بەرزگەر [برزكر] (پ) دېھقان، يەر تېرىغۇچى، ئۇرۇق چاچقۇچى.

بەرش [برش] (پ) ئۈمىد، ئارزۇ.

بەرغئاب [برغ آب] (پ) تۇغان، توسما.

بەرف [برف] (پ) قار:

ئەجەب گىريە ئاغاز ئېتىپ مەن شىگەرف،
چېكىپ ئاھى سەردۇ تۆكۈپ ئەشىك بەرف.

— ئا. نىزارى.

بەرق [برق] (ئە) 1) چاقماق، چېقىن، يېشىن:

غەم كۈنجىدە ھىجران تۈنى مەن يىغلاماقىم قان،
چۈن بەرق يانىپ ۋەئىدەگى يالغانىڭ ئۈچۈندۇر.

— گۈمنام.

2) ئوت:

سېنىڭ يادىڭ دىلىم ئارامىدۇر، زىكرىڭ ئېرۇر قەندىم.
كۆڭۈل يورۇتقۇچى شەمئىمۇ جان كۆيدۈرگۈچى بەرقىم.

— موللا بىلال.

3) شولا، نۇر:

ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرقىدىن مەدھى نۇبۇۋۋەت مۇنبەرى.

— سەبۇرى.

بەرق ئەيلەمەك — «بەرق ئۇرماق» غا قاراڭ.

بەرق ئۇرماقا — 1) چاقنىماق، پارقىرىماق. 2) نامايان بولماق، كۆرۈنمەك:

دۇدى ئاھىم بەرق ئۇرۇپ ھەردەم فەلەكنىڭ ئۈستىدە،
بۇ ئەزىز جىسمىم كۆيۈپ كۈل بولدى كەلمەيدۇ ھەنۇز.

— سەدائى.

3) كۆچمە: گۈللەپ ـ ياشنىماق، روناق تاپماق.

بەرقۇ شەرار — چاقماق ۋە ئۇچقۇن:

گۈمنامغە جەننەت گۈلى، دەۋزەخ ئوتى تەڭدۇر،
ئىشق ئوتى فەنا قىلدى نە بەرقۇ نە شەرارمەن.

— گۈمنام.

بەرقى شەرەر نەما — چاقماق چاقتۇرۇپ، ئۇچقۇنلار كۆرسەتكۈچى:

چىقسە باشىغە تاج تاقىپ كۆيدۈرۈر ئەلنى ئوت ياقىپ،
چەر سارىغە قاراپ باقىپ بەرقى شەرەر نەما كۆرۈڭ.

— گۈمنام.

بەرقى ئاپەت — ئاپەت چاقمىقى، جان ئاپىتى، تېز كەلگەن ئاپەت:

تىيرى بارانى غەمىڭ كۆڭلۈمگە كىم ياغدى، ئېرۇر،
ھەر تەرەفدىن ئافەت لەمئەئى پەيكان ئاڭا.

— نەۋايى.

بەرقى ئەجەل — ئۆلۈم چاقمىقى:

بەرقى ئەجەل چابۇكىگە مەركەبى تېز،

سالمىان رۇھ خەيلى ئىچرە گۈزىز.
— نەۋائى.

بەرقى خاتىف — كۆز قاماشتۇرغۇچى چېقىن.
بەرقى خۇ — چاقماقتەك تېز ماڭغۇچى، چاپقۇر.
بەرقى خىز — «بەرقى خۇ»غا قارالسۇن.
بەرقى رەخشان — پارلىغان چاقماق، چېقىن؛ كۆچمە: سۈزۈك مەي.
بەرقى ھەۋا — چاقناق، پارلاق ھاۋا.
بەرقى ۋىسال — ۋىسال نۇرى، ۋىسال ئوتى.
بەرقى ئىشق — ئىشق چاقمىقى، ئىشق ئوتى:
دەردۇ ئەلەم بەھرىدە مەن غەرقى ئىشق،
شۇئلە ۋۇجۇدۇمدىن ئۇرار بەرقى ئىشق.
— ئەھمەدى.

بەرقەرار [برقرار] (پ + ئە) قەتئىي، تۇرغۇن، دائىمىي، قارار تاپقان.
بەرقرەۋ [برق رو] (ئە + پ) چېقىندەك تېز يۈرگۈچى.
بەرقۇەش [برق وش] (ئە + پ) چاقماقتا، چېقىنغا ئوخشاش، چېقىنسىمان:
... بۇراقى بەرقۇەش ئۇزرە چىققانى.
— نەۋائى.

بەرقئاسا [برق آسا] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتا ئوخشاش.
بەرقئاسار [برق آسار] (ئە + پ) «بەرقئاسا»غا قارالسۇن.
بەرق رەفتار [برق رفتار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتەك تېز يۈرىدىغان.
بەرق مىسال [برق مثال] (ئە) 1) چاقماقتەك، چاقماقتا ئوخشاش. 2) شاد ـ خۇرام، كۆركەم:
رۇتبەسى ئاندىكى يۈز پەيكى خايال،
ئۇرسا يۈز مىڭ قەدەمى بەرق مىسال.
— نەۋائى.

بەرقۇار [برقوار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتا ئوخشاش:
چاپار ئېردى ھامۇن ئارا بەرقۇار،
قىلىپ ھەۋزگە يەتكەلى ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.

بەرقىن [برقين] (ئە + پ) قەتئىي، قايتمايدىغان، ئىرادىلىك.
بەركە [بركە] (ئە) كۆل.
بەركەئى ماھىيان — بېلىقلىق كۆل.
بەركەمال [بر كمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، كەمكۈتسىز، مۇكەممەل، يېتىلگەن:
ئانى سۆيگىلى ھۈسنى بولغاي بەر كەمال،
بولماغاي مۇمكىن قۇياشسىغا زەۋال.
— سەبۇرى.

بەركىتمەك [بركيتماك] تەييارلىماق، تەخ قىلماق:
غەزەلچىغە جەرمەندە تەييار ئېتىپ،
دەغى باخشىلار داپلىرىن بەركىتىپ.
— غەربىي.

بەرگ I [برگ] (پ) 1) يوپۇرماق؛ مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە. 2) ياغىشلىق:
بەرگىم قانى بەر يۈزىنى لالە رەڭ قىلۇر،
كۆرسە كىشى دېگەي گەجەب لالە زاردۇر.
— مۇللا بىلال.

بەرگى ئەسفەر — سېرىق يوپۇرماق:
خەزان ئىچرە چۈن بەرگى ئەسفەر ساچىپ،
قەلەك ھەر ساري يۈزمىڭ ئەختەر ساچىپ.
— نەۋائى.

بەرگى سەمەن — ياسىمەن يوپۇرمىقى، ياسىمەن مېۋىسى:
ئىشق ئەسرارىنى ھەر چېھرەسى زىبىا بىلمەس،
بۇلبۇل ئەغغانىنى ھەر بەرگى سەمەنسا بىلمەس.
— ناقىس.

بەرگى شەجەر — دەرەخ يوپۇرمىقى.
بەرگى كاھ — سامان پارچىسى.
بەرگى گۈل — گۈل يوپۇرماقلىرى.
بەرگى لالە — لالە يوپۇرمىقى.
بەرگى ئۇممىد — ئۈمىد يوپۇرمىقى، ئۈمىد مېۋىسى.
بەرگى نەي — قوغۇنىڭ بىر تۈرى، ناشپىكەر:
قوغۇن كەلدى بۇ يەردە بەرگى نەي دەپ،
سۆزۈمنى ئەيتىبان تۇرماي كېتەي دەپ.
— مەھزۇن.

بەرگ II [برگ] (پ) 1) ئەسۋاب، جاھاز، بېزەك. 2) زۆرۈر نەرسىلەر؛ مەجلىس، سەپەر ئەنجاملىرى.

بەرگەسەن [برگاسن] بەرگەيسەن:
كۆزگۈ ئول بولغايكى تارتىپ يۈز بالا،
بەرگەسەن لەۋھى زەمىرىڭگە جۇلا.
— نەۋائى.

بەرگەران [برگران] (پ) ساقىت.
بەرگەران بولماق — ساقىت بولماق، قۇتۇلماق:
كى ئەي فەرزەند، غەمدىن بەرگەرن بول،
بۇ ئىشكىم كامىڭ ئولمىش كامران بول.
— نەۋائى.

بەرگەشتە [برگشته] (پ) 1) ئارقىغا قايتقان، ئايلانغان،

2) ئامىتى قايتقان.

بەرگەشتە بەخت — بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەرگەشتەلىك [برگشتەليك] قايتقانلىق، كەينىگە كەتكەنلىك، يۈز ئۆرۈگەنلىك:

قەلەكدىن زەھى يەتتى سەرگەشتەلىك،
بولۇرمۇ بۇ رەڭ بەخت بەرگەشتەلىك.

— ئا. نىزارى.

بەرگىرىز [برگ ريز] 1) يوپۇرماق تۆككۈچى؛ خازان، خازان بولۇش:

بەس يوق ئىدى باغ ئارا بۇ رۇستەخىز،
كى ئېتىبان سەرسەرىدەي بەرگىرىز.

— نەۋايى.

2) قېرىلىق؛ ئامەتسىزلىك، بەتتەلەيلىك.

بەرگىرىز بولماق — خازان بولماق.

بەرگىرىزان [برگ ريزان] (پ) يوپۇرماق تۆكۈلۈش؛ كۈز.

بەرگۇ [برگو] سېلىق تارتۇق، سوۋغا.

بەرگۈزىدە [برگزيده] (پ) تاللانغان، تاللاپ ئېلىنغان؛ ئالاھىدە:

بەرگۈزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى،
مۆتجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.

— نەۋەبتى.

بەرگۈزىن [برگزين] (پ) تاللاپ ئېلىنغان.

بەرگۈزىن ئەۋقات — ياخشى يېمەكلىكلەر.

بەرگۈم [برگوم] بېرىمەن:

دېدى شاھغە: شەيخ ئالىيجاناب،
بۇ مەئنى ھۇسۇلىغە بەرگۈم جەۋاب.

— ئا. نىزارى.

بەرگۈەش [برگوش] (پ) يوپۇرماقسىمان.

بەرنا [برنا] (پ) 1) ياش، گۈزەل، چىرايلىق؛ 2) ياش يىگىت:

يۈزى شەمسى قەمەر يەڭلىغ قەدى شەمشاد گۈل بەرنا،
ئەگەر بىلسەڭ مېنىڭ يارىم ھەمەئەلدىنكى سەدرەدۇر.

— سەدائى.

بەرنامە [برنامه] (پ) پىلان، پروگراممىا.

بەرھەم [برهم] (پ) يوقىلىش: يوقىتىش؛ نابۇت قىلىش:

رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەڭى چەشمىڭ،
ئانى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىكىڭ خەيلى سىپاھىدۇر.

— گۈمنام.

بەرھەم بەربەك — توختاتماق، خاتىمە بېرمەك؛ يوق قىلماق:

ئەگەر يەلدا تۇنىدە ئاي يۈزۈڭدىن پەردەنى ئالساڭ،
بۇ يەلدانغا بېرىپ بەرھەم ئوشۇل شەبنى زىيا ئەيلەر.

— مۇللا بىلال.

بەرھەم قىلماق — پاراكەندە، پەرىشان قىلماق، يوقاتماق.

بەرھەم زەدە [برهم زده] (پ) يوقالغان، ئۆچكەن:

تولا قەھر ئىلە رەڭگى بەرھەم زەدە،
سەلافەت بىلە قىلغۇسى ئەربەدە.

— ئا. نىزارى.

بەرھەق [برحق] (پ + ئە) ھەق، ھەققانىي، چىن، راست، توغرا.

بەرئەفتاد [برافتاد] (پ) يىقىلغان، يىقىلىپ چۈشكەن:

تا ھىسسۇ ھەۋەس خىرمەنى بەرباد گۈلماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئەفتاد گۈلماس.

— سەبۇرى.

بەرى I [برى] ھەممە، ھەممىسى، بارى، بارچىسى:

قىز مەئنىسىگە چەندان ئىسرارى ھەمە مەئنا،
شەرھ ئەيلەسە ئاشىقلار ئالەم بەرى ھەيران قىز.

— سەدائى.

بەرى II [برى] (ئە) خالىي، خالىس، پاك، تازا.

بەزە [بزه] (پ) گۈناھ، جىنايەت، ئەيىب:

يوقسە يالغان دەمەكدەكىم بەزەدۇر،
چۈن ئۇزاق چەكتى ئەسرۇ بىمەزەدۇر.

— نەۋايى.

بەزەك [بزك] بېزەك، ياسىنىش، زىننەت.

بەزەكدار [بزكدار] ياسانغۇچى، زىننەتلەنگۈچى، بېزەكلىك؛ بېزەك ئىگىسى:

بەزەكدارلارغە ياساپ سىخلار،
كى زەنجىر ئىشكەل بىلەن مىخلار.

— غەربىي.

بەززاز [بزاز] (ئە) رەخت، گەزلىمە سودىگىرى.

بەزل [بذل] (ئە) ئىنئام، ھەدىيە، سوۋغا:

چىقىپ تەختكە ئەيلەگىل دادى ئەدل،
ئۇلۇغلار بىلەن ئەيلە ئىجلاس بەزل.

— ئا. نىزارى.

بەزل ئەتمەك — بەخش قىلماق.

بەزل ئەيلەمەك — ھەدىيە، ئىنئام قىلماق:

كۆڭلىدە ئۇمىد ئىپردى بۇ شاھغە،
كى بەزل ئەيلەسەم تەختىم گۈل ماھغە.

— ئا. نىزارى.

بەزلە [بذله] (ئە) لەتىپە، چىرايلىق ۋە يېقىملىق سۆز؛ شېئىرنى بەدئىي ئوقۇش.

بەزلەگۇ [بذلەگو] (ئە + پ) لەتىپە ئېيتقۇچى، كۈلدۈر-گۇچى، ھېكايىچى.

بەزلەگۇي [بذلەكوي] (ئە + پ) «بەزلەگۇ» غا قارالسۇن.

بەزلەسەنج [بذلەسنج] (ئە + پ) بەدئىي سۆز ئۇستە-سى، ماھارەتلىك شائىرە.

بەزلۇجۇد [بذل وجود] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

بەزم [بزم] (پ) ئويۇن - كۈلكىلىك سۆھبەت، ئولتۇ-رۇش:

باردۇرۇر كۆڭلى ئانىڭ دەردۇ غەلەمنىڭ مەسكەنى،
كىمنىكىم ناقابىلۇ بەزمى ھۇنەر پەرزەندى بار.

— ئۆبەيدى.

بەزمئارای [بزم آرای] (پ) بەزمنى قىزىتقۇچى، قىزىقچى:

مېھرىبان يەنە بولدى بەزم ئارای،
دېدى ئوت ھۇر ئولۇپ نىشان ئەفزای.

— نەۋايى.

بەزم ئەفرۇز — بەزمنى قىزىتقۇچى.

بەزم ئەھلى — ئولپەتلەر، ئەيش - ئىشرەت قاتناشچىلە-رى.

بەزمى دىلفەرىز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچە-دىغان بەزمە.

بەزمى شەۋق — ئەيش - ئىشرەت ئارزۇسى.

بەزمى ئىشرەت — ئويۇن كۈلگە، كەيپ - ساپا.

بەزمى ۋىسال — يارغا يېتىش، يار بىلەن ئۇچرىشىش بەزمىسى.

بەزمگاھ [بزمگاه] (پ) بەزمە جايى.

بەس [بس] (پ) 1) كۆپايە، يېتەرلىك. 2) كۆپ، غايەت؛ دەمەك، بولدى؛ چۈنكى:

يېتىلۇر بەس لەتىف ئەنۋائى نېئمەت،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۇرلۇك مەئىشەت.

— لۇتفى.

بەس بولدى — يېتەرلىك بولدى، كۆپايە قىلدى.

بەس ئەيلەمەك — تەرك قىلماق، توختاتماق.

بەس قىلماق — تۈگەتمەك.

بەسا [بسا] (پ) كۆپىنچە: دائىم.

بەسارەت [بصارت] (ئە) 1) ئۆتكۈر كۆزلۈك، ئالدىن كۆرەرلىك. 2) ئەقىللىق، دانا، ھوشيار:

يەمەن سۆلتانى چۈن كۆردى جەمالىن،
بەسارەت بىرلە بىلدى بارچە ھالىن.

— لۇتفى.

بەسارەت ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر:

بەسارەت ئەھلى ئەيلەدى ئىنتىھاق،
ھەرەم جانىبىغە چۇ قويغىل ئاياق.

— ئا. نىزارى.

بەساغا [بساغا] مازار، قەبرە، قەبرىستان.

بەسالەت [بسالت] (ئە) باتۇرلۇق، چوڭ يۈرەكلىك.

بەساتىن [بساتين] (ئە) «بوستان» نىڭ كۆپلۈكى، بوستانلار، گۈلباغلار.

بەسەر I [بصر] (ئە) 1) كۆز، كۆرۈش، كۆرۈش قۇۋۋىتى. 2) بىلىم مەلۇمات:

يۈزۈڭدىن گەر يىراق سالسام نەزەرنى،
نېتەرمەن كۆزدە بۇ نۇرى بەسەرنى.

— ئاتايى.

بەسەر II [بسر] (پ) سەرەنجام، تامام.

بەسەل I [بسل] (پ) تېرىق؛ مەلۇم بىر نەرسىنىڭ كىچىك بىر پارچىسى.

بەسەل II [بصل] (ئە) پىياز.

بەست I [بسط] (ئە) 1) يېيىش، ئېچىش. 2) خۇرسەن-لىك.

بەست ئەتمەك — شادلانماق؛ يايىماق.

بەست II [بست] (پ) باغلىنىش، بىرىكىش؛ باغلىق، بەنت.

بەستە [بسته] (پ) باغلانغان، بەنت:

ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۈزىددىن بىرىنى جەستە - جەستە دېدىم.

— نەۋايى.

بەستەئى دام ئەيلەمەك — تۇزاققا ئىلىندۇرمەك.

بەستەئى دامى فىراق — ئايرىلىش تۇزىقىغا ئىلىنغان، ھىجران تۇزىقى:

ئىش تەرىقىدىن يىراق ئەتمىش بەسى،
بەستەئى دامى فىراق ئەتمىش بەسى.

— نەۋايى.

پاي بەستە — ئايىغى باغلانغان، تۇتقۇن.

بەست فىزای [بسطفزای] (ئە + پ) شادلىقنى، خۇر-سەنلىكنى ئارتتۇرغۇچى.

بەسى [بسى] (پ) 1) كۆپ، ناھايىتى كۆپ، بەك نۇر-غۇن:

ئەدۇۋ خەيلىگە سالسىپ شور غەۋغا،
بەسى جانلارنى ئايرىپ تەندىن ئاندا.

— مۇھەممەد سادىق.

2) ئىنتايىن، ناھايىتى، بەك، غايەت، تولىمۇ:

تاڭ ئاتقۇنچە مۇنىڭدەك باش تۆتتى،
بەسى غەم يەدى - يۇ خۇنابە يۇتتى.
— لۇتفى.

بەسى مۇشكىل — ئىنتايىن قىيىن، ناھايىتى مۇشەققەتلىك.

بەسىت [بسيط] (ئە) 1) كەڭ، يېيىلغان. 2) ئاددىي، مۇرەككەپ بولمىغان.
3) ئارۇز ۋەزنىدە بىر بەھرىنىڭ نامى:
بارچەسىغە بار ئانىڭ ئىلمى مۇھىت،
گەر مۇرەككەپ بولسۇن ئول شەي، گەربەسىت.
— نەۋائى.

بەسىر [بصير] (ئە) كۆرگۈچى، ئۆتكۈر كۆزلۈك: سەزگۈر.

بەسىرەت [بصيرت] (ئە) كۆزى ئۆتكۈرلۈك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك، زېھنى ئۆتكۈرلۈك:
بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزى تەخت ئۆزە بارچە مەسنەد نېشىن.
— ئا. نىزارى.

بەسىرەت كۆزى — ئۆتكۈر كۆز.
كۆڭلى بەسىرەت — كۆز سۈرمىسى.

بەشاشەت [بشاشت] (ئە) خۇش چىراي، خۇشال، تەبەسسۇم:
سۈيۈردۇم ئانى كۆپ بەشاشەت بىلە،
كى ئىلكىگە سۆيدۇم بەشارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

بەشەر [بشر] (ئە) ئىنسان، ئادەمزات؛ ئىنسانىيەت:
بەشەرنىڭ بارچەسى يارىم ئۆچۈن ۋابەسە ھەيراندۇر،
كى بەرداش قىلا ئالغايمۇ مەلائىك كۆرسەلەر، ئايا.
— مۇللا بىلال.

بەشەرى جىنس — ئادەم ئەۋلادى، ئادەمزات.

بەشەرە [بشره] (ئە) چىراي، ئەپت، تۇرقى.

بەشەرىيەت [بشريت] (ئە) ئىنسانىيلىك، كىشىلىك.

بەشەرىي [بشرى] (ئە) ئىنسانىي، ئىنسانغا مەنسۇپ:
ھۇر، يوق، يوق، نەھۇر، بەلكى پەرى،
نە پەرى، بەلكى ئافەتى بەشەرىي.
— نەۋائى.

بەشەك [بەشك] (پ + ئە) شۇبھىلىك، گۇمانلىق.

بەشەگو [بەشەگو] بەش، بەش دانە.

بەشىر [بشير] (ئە) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

بەشىك [بشيك] بۆشۈك.

بەغايەت [بەغايت] (پ + ئە) ئاەدتتىن تاشقىرى، ناھايىتى.

بەغەيىر [بەغير] (پ + ئە) باشقىچە، بۆلەك، ئۆزگە.

بەغىر [بغر] جىگەر؛ بېغىر؛ قەلب، كۆڭۈل؛ يۈرەك، كۆكس.
بەغىر پارىسى — جىگەر پارىسى.
بەغىر چاكى — قەلب يارىلىرى، كۆڭۈل دەردلىرى.
بەغرى سۇۋ — مەيۇس، غەمكىن، قايغۇلۇق.

بەغياز [بغياز] (پ) ئىنئام، ئېھسان، مۇكاپات.

بەقا [بقا] (ئە) 1) باقىيلىك، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك؛ بارلىق:
ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئەغىز خەيالىنى مەن،
كى مۇندا خىزىردەك ئابى بەقا تىلەپ كەلدىم.
— لۇتفى.
2) ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت:
تۇرۇپ نەچچە كۈندىن كېيىن مىيزبان،
قەزا بەتتى بولدى بەقاغە رەۋان.
— ئا. نىزارى.
بەقا ئالەمى — ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت.
بەقا دەشتى — مەڭگۈلۈك سەھرا، ئەبەدىيلىك باياۋىنى.
بەقا گۈلشەنى — جەننەت گۈلزارى.
بەقا مۇلكى — ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك ئالىمى، ئۇ دۇنيا.
بەقا نەقدى — مەۋجۇتلۇق دەۋرى.
بەقايى ئەبەد — ئەبەدىي بارلىق.
بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي، دائىمىي.
بەقايى سەرچەشىم — ئەبەدىي تىرىكلىك مەنبەسى، ئەبەدىيلىك بۇلىقى.
بەقايى كامىل — تۈگىمەس باقىيلىق.

بەقاسىز [بقاسيز] تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئەبەدىي تۇرمايدىغان؛ ۋاقىتلىق، ئۆتكۈنچى:
بەقاسىز جەھاننىڭ ئىشىن فەھم قىل،
فەقىر بىنەۋا ھالىغە رەھم قىل.
— ئا. نىزارى.

بەقەر [بقر] (ئە) كالا، سىيىر:
بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشىڭ،
بۇ ھېرفە ئارا ئۆتنى يازۇ قىشىڭ.
— غەربىي.

بەقەم [بقم] (ئە) قىزىل بوياق ئېلىنىدىغان دەرەخ؛ قىزىل بوياق؛ بەقەمنىڭ غولىغا ئوخشاش قىزىل:
كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قاپناپ تۇرار مىسلى ئابى بەقەم.
— ئا. نىزارى.

Altun Yaz

بەگسىگ [بگسيگ] بەگكە ئوخشاش، بەگدەك، بەگ كەبى.

بەك [بنک] (پ) نەشە:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى، كەلدى بەدرەك،
چىرايى سارغايىپ يىگەن كەبى بەك.
— مەھزۇن.

بەكا [بنكا] ماكا، مەن ئۇچۇن:
شەرھى ئەھۋالىم ساكا يەتسە نەسىھەت كەبى تەلخ،
تەلى گۇفتارىك بەكا مەخمۇرە ساغەرتەك لەزىز.
— فۇزۇلى.

بەل [بل] (ئە) 1) بەلكى، ئېھتىمال:
ماكا ھەم كەبابىنى قىلدى كەرەم،
ياكى جان كەرىپ بەل كېتىمپ ئەسلى غەم.
— ئا. نىزارى.

2) ئەكسىچە:
يوقسا يول بىر كۇن ئىككى كۇنلۇك ئەمەس،
بەل كىشى پايانىغە يەتتۇك دېمەس.
— نەۋائى.

بەلا [بلا] (ئە) قايغۇ، مۇسىبەت؛ ئاپەت، بالا، بالا ـ قازا:
دەشت ئارا نەۋئى بەلالار چېكىپ،
جەۋرى ستەم بىرلە بەلالار چېكىپ.
— زەلىلى.

بەلا ئەسىرى — ئاپەتكە، بالا ـ قازاغا ئۇچرىغۇچى.
بەلائەھلى — ئاپەتكە ئۇچرىغۇچى، مۇسىبەتكە دۇچار بولغۇچى.
بەلا بەرقى — ئاپەت چاقىسقى.
بەلا خاراسى — بالا ـ قازا، ئاپەت، كۇلپەت تېشى.
بەلا دەشتى — ئاپەت، مۇسىبەت بالا ـ قازا سەھراسى.
بەلا سەيلى — بالا ـ قازا، ئاپەت سېلى، مۇسىبەت ئېقىمى.
بەلا سىپىھرى — بالا ئاسمىنى، ئاپەت كۆكى.
بەلا غۇبارى — بالا ـ قازا، ئاپەت، مۇسىبەت، غەم ـ قايغۇ توزىنى.
بەلا كۇلبەسى — بالا ـ قازا، ئاپەت، بەختسىزلىك ئۇيى.
بەلا لىۋاسى — بالا ـ قازا، ئاپەت بايرىقى، مۇسىبەت تۇغى.
بەلا مەزرەئى — بالا ـ قازا، ئاپەت مەيدانى، ئاپەت ئېكىنزارى.
بەلا مەسكەنى — غەمخانە؛ كۇلپەت، بەختسىزلىك ئۇيى.
بەلا مەكتۇبى — ئايرىلىش ـ ھىجران خەۋىرى، دەرد ـ ئەلەم دېرىكى.
بەلا مۇغىلانى — بالا ـ قازا، ئاپەت تىكەنى:
ئاياققا كىرسە نې بوشقاي بەلا مۇغىلانى،
گەر ئولسا بادىيەدىن كەئبەئى سەفا مەلھۇز.
— نەۋائى.

بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويى — بالا ـ قازا، دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت كوچىسى، يولى:
تەنمىنى ئۇرتەگەن ئول دىلبەرمىنىك ئىشتىياقىدۇر،
بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويىگە سالغان ئىراقىدۇر.
— قەلەندەر.

بەلاۋۇ ۋەھشەت — بالا ـ قازا ۋە قورقۇنچ، خەۋپ ـ خەتەر.

بەلايى ياغدۇرماق — بالا ـ قازا، كۇلپەت، بەختسىزلىك كەلتۇرمەك.

بەلايى خۇمار — كەيپىتىن كېيىنكى باش ئاغرىقى، خۇمارلىق دەردى.

بەلايى ئاسمان — تەقدىر، پېشانىگە پۈتۈلگەن مۇسىبەت.

بەلايى ناگەھان — ئۇشتۇمتۇت، تاسادىپىي ئۇچرىغان بالا ـ قازا، كۇلپەت.

بەلايى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت، ئىشق دەردى.

بەلا ئەنگىز [بلاانكيز] (ئە + پ) بالا كەلتۇرگۈچى، پالاكەتكە سالغۇچى، بالاغا قالدۇرغۇچى.

بەلابىل [بلابل] (ئە) [بىرلىكى: بۇلبۇل] بۇلبۇللار.

بەلاجو [بلاجو] (ئە + پ) «بالاجوي» غا قارالسۇن.

بەلاجوي [بلاجوي] (ئە + پ) بالا ـ قازا تىلىگۈچى، پىتنە سېلىشنى ئىزدىگۈچى.

بەلارەك [بلارك] (پ) يالتىراق تىغ، ئۇتكۇر قىلىچ.
بەلارەك زەربەتى — ئۇتكۇر قىلىچ زەربىسى.

بەلاشۇر [بلاشور] (ئە + پ) بالا تاپقۇچى، بالاغا قويغۇچى.

بالاغەت [بلاغت] (ئە) 1) ۋايىغا يېتىش، يېتىلىش، بالىغلىق. 2) سۆزنى دەل جايىدا ئىشلىتىش، بەدىئىي ئىپادە.

بەلاغەت ئەھلى — يېتىلگەن كىشىلەر، سۆز سەنئىتىنى ئىگىلىگەن كىشىلەر.

بەلاغەت بابى — بەدىئىي ئىپادىلەش، سۆزنىڭ يېتەرلىك-لىكى.

بەلاغەت بۇرجى — بالاغەت چوققىسى.

بەلاغەت جەۋاھىرى — سۆز ئۇنچىلىرى، چىرايلىق سۆزلەر.

بەلاغەت تەزىينى — سۆز زىننىتى.

بەلاكەش [بلاكش] (ئە + پ) جەبرى ـ جاپا تارتقۇچى، ئازاب چەككۈچى، بالاغا قالغان.

بەلاگەردان [بلاگەردان] (ئە + پ) بالانى قايتۇرغۇچى؛ سەدقە، قۇربانلىق.

بەلاھەت [بلاهت] (ئە) ساددىلىق، مۇلاھىزىسىزلىك:
ئون جۈزۈ تۈرۈر ئېردى بارى ھۇسنۇڭ بەلاھەت،
قىسمەت كۆنى ھەق توققۇز ئۇلۇش سىنگە بېرىپدۇر.
— لۈتفى.

بەلەد I [بلد] (ئە) (كۆپلۈكى: بىلاد) : يۇرت، شەھەر، مەملىكەت:
خەزايىن يېغىپ لەشكەرى بىئەدەد،
تەسەررۇق قىلىپ دىيارى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

ئەھلى بەلەد — شەھەر خەلقى، شەھەرلىكلەر:
بولار روھىدىن يەتكۈسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

بەلەد II [بلد] (پ) 1) يول باشلىغۇچى؛ ھەمراھ. 2) كەسىپ ئەھلى، بىلگۈچى.

بەلەدىيە [بلديه] (ئە) شەھەرلىك ھۆكۈمەت.

بەلەند [بلند] 1) يۇقىرى، ئېگىز:
چۈ بەردىڭ ئاڭا رۇتبە مۇنداغ بەلەند،
قىلىپ كۆڭلىنى سېۋىمەكىڭ ئەرجۈمەند.
— ئەۋلى.

2) ئۇستۇن، ئەۋزەل:
كۆرۈندى جەزىرە ھەۋاسى بەلەند،
كى قۇشلارنىڭكىم ئەۋاسى بەلەند.
— ئا. نىزارى.

3) مۆتىۋەر، ئالىيجاناب:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۆمرىنى جاۋىدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئنىنى يۇز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق

بەلەند ئەختەر — خۇش بەخت.

بەلەند پەرۋاز — 1) يۇقىرى، يۇكسەك پەرۋاز. 2) ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

بەلەندۇ پەست — ئېگىز - پەس، ياخشى - يامان.

بەلەند چىقماق — داڭق چىقارماق.

بەلەند ئىدراك — ئاڭلىق، زېھىنلىك، زېھنى ئۆتكۈر.

بەلدە [بلده] (ئە) شەھەر.

بەلدەئى فاخىرە — پەخىرلىك، كۆركەم شەھەر.

بەلكى [بلكه] (ئە + پ) بەلكى، ئەمما، ياكى؛ ھەتتا؛ ئېھتىمال:
تېپىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارنى.
— غەربى.

بەلى [بلى] (پ > ئە) 1) ھە، خوش، شۇنداق؛ بەلكى:
داغى بىر كېلىپ كۆرگەنىم يارنى،
تاپىپ مەن بەلى بەختى بىدارنى.
— ئا. نىزارى.

2) ئەلۋەتتە:
كەنت - بەكەنتنى تەماشا قىلىپ،
تۇشەۋۇ تالقان بەلى پەيدا قىلىپ.
— زەلىلى.

بەليغ [بليغ] (ئە) ياخشى سۆزلەيدىغان، سۆزمەن.

بەلىيات [بليات] (ئە) [بىرلىكى: بەلىيە] باللار، قىيىنچىلىقلار، كۈلپەتلەر:
خۇدا ساقلاسۇن بارچە ئافاتدىن،
مۇبارەك تېنىڭنى بەلىياتدىن.
— ئا. نىزارى.

بەلىيە [بليه] (ئە) بالا، ئاپەت، بەختسىزلىك.

بەلىيەت [بليت] (ئە) «بەلىيە» گە قارالسۇن.

ئەقلى - ھوشۇمدىن جۇدا ئەيلەپ، قىلىپ دىۋانەۋار،
تەيرى - بارانى بەلىيەتكە نىشان قىلغان پەلەك.
— ئا. نىزارى.

بەمەۋلا [بمولى] (پ + ئە) ياخشى دوست:
قوپتى قەلەندەرلەر تەماشا قىلىپ،
رۇيى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

بەنات [بنات] (ئە) [بىرلىكى: بنت] قىزلار.

بەناگاھ [بناگاه] (پ) تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت:
يۇرۇر ئېردى دەريا ئارا بارچە خەلق،
بەناگاھ مۇخالىپ بوران ئوردى ھەلق.
— ئا. نىزارى.

بەناگاھ قىلىپ قوپتى زەرگەر جەدەل،
سېنىڭ سۆزلەرىڭ بىزنى قىلدى كەسەل.
— غەربى.

بەناگۇش [بناگوش] (پ) قۇلاقنىڭ يۇمشاق قىسمى، قۇلاق تۈۋى:
دەمىنى چىقارماي بولۇپ دەرغەزەب،
بەناگۇشىمە بەردى قاتىغ ئەدەب.
— ئا. نىزارى.

بەند [بند] (ئە) 1) تۇگۈن، بوغۇنچە:
پەيكەرىم ئۇل يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەللىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

2) توسۇلۇش، توسۇق:
يەنە دۈانەلىك باشلاپ خىرەدىمەندە،
بولۇپ دۈانەلەرغە مەۋسۇمى بەند.
— لۇتفى.

3) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق ھالەت:
بۇلبۇلى خامۇش بولۇپ تابۇكەي،
بەند ئەسىرى غەزەلنۇ چەكمۇ نەي.
— زەلىلى.

4) مەپتۇنلۇق، بېرىلگەنلىك.
بەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتقۇن قىلماق:
بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال ساري ئالىپ كەتتىلەر.
— ئا. نىزارى.

بەند ئەيلەمەك — 1) باغلىماق، ئەسىر قىلماق، ئىختىيارىنى ئالماق. 2) توختاتماق، 3) قولغا كەلتۈرمەك، ئىختىيارىنى ئالماق:
دېسەم: زۇلفۇڭمۇ كۆڭلۈم ئەيلەدى بەند،
دەر: ئەي مىسكىن، ئانىڭ بىر تارىدۇر بۇ.
— نەۋائى.

4) ئىلىندۇرماق، تۇزاققا چۈشۈرمەك.
بەند بولماق — ئىگىلەنمەك، ئىشغال قىلىنماق.
بەند ئولماق — باغلانماق، يېپىشماق.
بەندى ئەزىم — يىرمك كىشەن، چوك كىشەن.
بەندى جۇنۇن — ساراڭنى باغلايدىغان:
پەرىشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلفۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.
— گۇمنام.

بەندى زۇلف — چاچ ئۆرۈمى.
بەندى زىندان — زىندانغا ئېلىش:
تۆمۈردىن تۇزاق ئەتتىڭ ھەيۋان ئۈچۈن،
سەلاسىل ياساپ بەندى زىندان ئۈچۈن.
— غەربىي.

بەندۇ كۆشاد — ئەسىرلىك ۋە ئازادلىق.

بەندە [بەندە] (پ) 1) قۇل، ئەركسىز كىشى:
سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتىبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.
— قەلەندەر.

2) تۇتقۇن، ئەسىر:
ئۇلۇستا مۇستەھكەملەرنى قىلىپ شاد،
ھەم ئول دەم بەندىلەرنى قىلدى ئازاد.
— لۇتفى.

3) مەھلىيا:
نۇش قىلىپ جامى مەيى لالە گۇن،
بەندە قىلاي پارەئى بىزور جۇنۇن.
— زەلىلى.

4) كەمىنە، پېقىر.
بەندەئى ئەمر — بۇيرۇققا بويسۇنغان، ئۆز ئىختىيارىدىن چىققان:
بەشىنچىگە چۈن يەتكۈزۈپ گامىنى،
قىلىپ بەندەئى ئەمرى بەھرامىنى.
— نەۋائى.

بەندەئى بىشار — نومۇسسىز، ئۇياتسىز قۇل:
كۆندە مىڭ سەۋت ئەيلەسەڭ كەتمەس قاشىڭدىن،
سۇبھى شام، ئىشىكىڭدە بۇ سەدائى بەندەئى بىشار كەچ.
— سەدائى.

بەندە پەرۋەر — ئىنسانپەرۋەر، ساخاۋەتلىك.
بەندەئى چاكار — خىزمەتكار قۇل.
بەندەئى چاۋۇش — خىزمەتكار ئىشىك ئاغىسى.
بەندەئى خاكسار — بىچارە، پەقىر قۇل.
بەندە خانە — قۇلنىڭ ئۆيى.
بەندەئى خاس — مەخسۇس قۇل، ئالاھىدە قۇل:
مەنسۇر ئېرۇر ھەق پەرەست،
ئەللاھ بىرلە قەۋلى راست.
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.

بەندە زادە — قۇلدىن تۇغۇلغان، قۇل بالىسى.
بەندەئى فەرمان — بۇيرۇققا بويسۇنغۇچى، ئىتائەتكار.
بەندەئى مۇخلىس — ئىخلاسمەن، ساداقەتلىك قۇل.
بەندەئى نەفىس — نەپىس بەندەسى، ، نەپسى بۇزۇق، ئاپچۇز.
بەندە نەۋاز — رەھىمدىل، مېھرىبان.

بەندەلىك [بەندەلىك] قۇللۇق، خىزمەتكارلىق؛ ئەسىرلىك:
خۇداغا بەندەلىك قىلغان كىشىكسىم دوست سادىقتۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۇللى شەرىئەتكە مۇۋاپىقتۇر.
— نەۋائى.

بەندەۋار [بەندەوار] (پ) قۇللارچە، قۇل كەبى:
كېلىپ باشىدىن ئۆيرۇلۇپ بەندەۋار،
ياقامنى تۇتۇپ يىغلادىم زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.

بەندلىغ [بندلغ] باغلاقلىق، باغلىنىغلىق.

بەند ـ بەند [بندبند] (پ) پارچە ـ پارچە، ئۇگە ـ ئۇگۇ:
يانارىم يوقتۇرۇر مۇمكىن سېنىڭ ئىشقىڭدىن، ئەي دىلبەر،

ئەگەرکىم سۆڭەکىمنى بەند ـ بەندىدىن جۇدا قىلساڭ.
— قەلەندەر.

بەندی تار [بندتار] (پ) تور، قىلتاق:
ئەي سابا، يەتكۈز بۇگۈن، مەندىن نىگارىمغا دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ چۈشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.
— ئا. نىزارى.

بەنى [بنى] (ئە) ئەۋلاد، بالىلار.
بەنى ئادەم — ئادەم بالىلىرى، ئادەم ئەۋلادى:
سىتەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدە زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.
بەنى ئەسفەر — سېرىق جىنس، سېرىق تەنلىكلەر.
بەنى ئىسرائىل — يەھۇدىيلار.

بەھ [بە] (پ) 1) ياخشى، ياخشىراق:
قەزارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ ـ بەتەھ.
— ئا. نىزارى.
2) ئەڭ ياخشى.

بەھا [بها] (ئە) 1) قىممەت. 2) ھۆسن، گۈزەللىك. 3) روشەنلىك. 4) ئەھمىيەت، قەدىر ـ قىممەت.

بەھادۇر [بهادر] باتۇر، پالۋان، قۇدرەتلىك:
كېلىپ تۇشتى ئاندىن بەھادۇر جاۋان،
جەنازە باشىدە قىلىپ كۆپ فىغان.
— ئا. نىزارى.

بەھار [بهار] (پ) ئەتىياز، باھار، كۆكلەم:
تۇگەندى ئەشكى گۈلگۈن، ئەمدى قالمىش زەفەرانى يۈز،
فەلەك زۇلمى بەدەل قىلدى خەزان بىرلە بەھارىمنى.
— نەۋايى.
بەھارى جەمەل — گۈزەل چىراي.
بەھارى ھۆسن — مەھبۇبە، گۈزەل.
بەھارى ۋەسىل — يېتىشىش باھارى، ۋىسال كۆكلىمى.
بەھارى ئىشق — سۆيگۈ باھارى، ئىشقىي ـ مۇھەببەتنىڭ باشلىنىشى.

بەھاران [بهاران] (پ) باھار، باھار پەسلى.

بەھارىستان [بهارستان] (پ) يېشىللىققا پۈركەلگەن گۈلزارلىق، باغچا.

بەھارگاھ [بهار گاه] (پ) ئەتىياز، ئەتىياز كۈنلىرى.

بەھاسىز [بهاسىز] باھاسى يوق، قىممەتلىك، بىباھا:
ئاغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دىرەمگە بەھا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

بەھانە [بهانه] (پ) ئۆزرە، ئاساسسىز سەۋەب، باھانە:
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقرىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لۇتفى.
بەھانە قىلماق — ئاساسسىز سەۋەب كۆرسەتمەك، ساختا دەلىل كۆرسەتمەك:
تەرزى نىگاھىدا بەھانە قىلىپ،
روبى زەمىن خانەئى خانە قىلىپ.
— زەلىلى.

بەھەم I [بهم] (پ) 1) بىرلىكتە، بىرگە:
مېنىڭكى مۇرادىم ئېرۇر سۇبھى ـ شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مۇدام.
— موللا شاكىر.
2) بىللە، يانمۇ يان:
جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىرەھەم،
يۇرتى خىتاي بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.
— زەلىلى.
بەھەم بولماق — 1) بىللە بولماق، ئېرىشمەك:
ھەركىمكى بەھەم بولمادى بەندى خەم زۇلفۇڭ،
قەسدى ھەممەنىڭ ھەلقەئى چىرماشىڭ ئولۇپدۇر.
— گۇمنام.
2) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق:
ئەگەر بەرسە ھەق سىزگە قابىل خەلق،
تاڭ ئېرمەس بەھەم بولسا ئۇشبۇ شەرەف.
— ئا. نىزارى.

بەھەم II [بهم] (پ) يوقىلىش، نابۇت قىلىش:
سىزگە بەھەم يەتمەگەي ئول نازەنىن،
سۇرتەي ئاياغىغا بۇ ماھى جەبىن.
— زەلىلى.
بەھەم يەتمەك — يوقىلىش، خاراب بولۇشقا يۈز تۇتماق، كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىماق:
بۇمۇ ھەم يەتمەي بەھەم ئەل دېسە ئول ئاينىڭ ئىتى،
ھەرنەچە تاش تۇشسە باشىمدۇر بەلىيەت تاغىدىن.
— گۇمنام.

بەھەمدۇللاھ [بحمدالله] (پ + ئە) ئاللاغا ھەمدۇ ئېيتىش بىلەن، ئاللاغا ھەمدۇ ـ سانا ئېيتىپ:
بەھەمدۇللاھ، كۆردۈم جەمالىڭنى مەن،
قىلاي ئەمدى دەفى مەلالىڭنى مەن.
— ئا. نىزارى.

بەھر I [بحر] (ئە) [كۆپلۈكى: بىھار/بۇھۇر] دەريا، چوڭ دەريا؛ دېڭىز.
بەھر ئەخزەر — يېشىل دېڭىز.

بەھر ئەۋەرد — دەريا كەزگۈچى.
بەھرۇبەر — 1) ھۆل ـ قۇرۇق، دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇق. 2) پۈتۈن دۇنيا:
بولغۇدەكسەن دەھر ئارادا پادشاھى بەھرۇبەر،
دەۋلەتۇ بەختۇ سەئادەت بولسە گەرياۋەر ساڭا.
— قەلەندەر.
بەھرى جەھەل — كۆز يېشى دەريالىسى.
بەھرى ئەمىق — چوڭقۇر دېڭىز.
بەھرى ئەزىم — ئۇلۇغ دېڭىز، چوڭ دەريا.
بەھرى بىمپايان — چەك ـ چېگرىسىز دېڭىز.
بەھرى بەقا — جەننەت دەريالىسى، ئەبەدىيلىك دەريالىسى.
بەھرى جۇد — «بەھرى كەرەم» گە قارالسۇن.
بەھرى خاك — سۇ ـ تۇپراق:
ئېرمەس ئۇلار تۇپراغ ۋە سەن نۇرى پاك،
خىلقەت ئۇلارغە، ساڭا بەھرى خاك.
— سەبۇرى.
بەھرى رەھمەت — ئىلتىپات، مەرھەمەت دەريالىسى.
بەھرى غەم — غەم دېڭىزى.
بەھرى كەرەم — ھىممەت، مەرھەمەت دەريالىسى.
بەھرى كەمال — كامالەت دېڭىزى، تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك يەتكۈزىدىغان دەريا.
بەھرى گەردۇن — ئاسمان، پەلەك.
بەھرى گۇزەشت — ئاقار دەريا:
بۇ يار ئۇستىنى دامەنى كوھى رەست،
ئۇ يار ئاستى دەريايى بەھرى گۇزەشت.
— موللا شاكىر.
بەھرى مەۋج — مەۋجلىنىك دەريا، دولقۇنلۇق دېڭىز:
بۇ ھەينەدە يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئوردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.
بەھرى ۋاسىئ — كەلەك دېڭىز.
بەھرى ئىرفان — ئىلىم ـ مەرىپەت دېڭىزى.
بەھرى ئىشق — ئىشق دېڭىزى.

بەھر II [بحر] (ئە) (شېئىردا) ۋەزىن، ئۇلچەم مەنىسىدە.

بەھرە [بهره] (پ) قىسمەت، نېسىۋە؛ ئۇلۇش؛ پايدا:
تۇغۇلمىش ئىدى كاشغەر شەھرىدە،
جەھانغا كېلىبان ئاتا بەھرىدە.
— ئا. نىزارى.
بەھرە يەتكۈزمەك — پايدا يەتكۈزمەك، پايدىلاندۇرماق.
بەھرە تاپماق — پايدىلانماق.

بەھرەدار [بهره‌دار] (پ) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى.
بەھرەمەند [بهرمند] (پ) بەھرە ئالغۇچى، پايدا ئالغۇچى:
ھەمە جاندارلار بولۇپ بەھرەمەند،
كى ھەمدۇ سەنا بىرلەردۇر ئەرجۇمەند.
— ئا. نىزارى.
بەھرەۋەر [بهره‌ور] (پ) پايدىغا ئىگە بولغۇچى، مەنپەئەتلەنگۈچى:
ھەمانا چىقسۇ مۇلك مەيداندىن،
مېنى بەھرەۋەر قىلدى چەۋگاندىن.
— ئا. نىزارى.
بەھرەۋەر بولماق — بەھرە تاپماق:
جەھان ئىچرە بول ئىلىم ئىلە بەھرەۋەر،
ھەۋايۇ ھەۋەس بولمىدىن قىل ھەزەر.
— ئا. نىزارى.
بەھرەياب [بهره‌ياب] (پ) «بەھرەۋەر» گە قارالسۇن.
بەھرەين [بحرين] (ئە) 1) ئىككى دەريا (رۇم ۋە پارس دەريالىرى):
ئەي نەۋابى، مەجمەئۇلبەھرەين بولغاي ئاشكار،
مەيلى قىلسە سېلى ئەشكىم ناگاھان جەيھۇن سارى.
— نەۋابى.
2) شەھەر نامى.
بەھرۇلئەبرار [بحرالابرار] (ئە) ياخشىلىق دەريالىرى، ياخشىلىق، ساخاۋەت.
بەھرۇلنەجات [بحرالنجات] (ئە) 1) نىجاتلىق دەريالىرى، قۇتۇلۇش دەريالىرى. 2) پەرھاتنىڭ شېرىن ئۇچۇن قازغان كۆلىنىڭ نامى:
مۇجەررا بولۇپ نەھرى ئەينۇلھەيات،
قۇيۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇلنەجات.
— ئا. نىزارى.
بەھرىنە [بحرنه] دېڭىزغا:
بولۇڭدا قاش ئېرۇر كۆز بەھرىنە يول،
ساڭا ھەر نېچەكىم مۇنداق گۇزەر بار.
— لۇتفى.
بەھس [بحث] (ئە) تالاش ـ تارتىش، پىكىر يۈرگۈزۈش، ئىزدىنىش.
بەھس ئەتمەك — پىكىر يۈرگۈزمەك، مۇنازىرە قىلماق، تارتىشماق:
بەھس ئېتەر ئەردى مۇنەججىم سەفەر ئاغزىم نۇقتەسىن،
ھاسىلى مەبھەسنى سوردۇم ئەرسە، ئايتۇر ھېچ، ھېچ.
— قەلەندەر.
بەھمەن [بهمن] (پ) 1) شەمسىيە يىلى ھېسابىدىكى

11 ـ ئاي. 2) قىش ئېيى (يانۋار). 3) ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ نامى.

بەھىل [بەحل] (پ + ئ) رازىلىق، رازى:
كۆزۈم نۇرى كەتتى جەھان بولدى داج،
بەھىلدۇرمەن ئەكنۇن جان ئەتسە خىراج.
— ئا. نىزارى.

بەئۇلۇ [بەعلو] (پ + ئ) يۇكسەك، يۇقىرى.

بەۋادى [بوادى] (ئ) [بىرلىكى: بادىيە] چۆللەر، سەھرالار.

بەۋارىق [بوارق] (ئ) [بىرلىكى: بارىقە] چاقماقلار، يېشىنلار.

بەۋاسىر [بواسير] (ئ) بۇۋاسىر كېسەللىكى، گېمورروي.

بەۋەجھ [بوجه] (پ + ئ) يۈز بىلەن.
بەۋەجھى ئەھسەن — چىرايلىق يۈز بىلەن.

بەۋەقت [بەوقت] (پ + ئ) ۋاقتىدا.
بەۋەقتى بەھار — باھار ۋاقتىدا.

بەۋۋاب [بواب] (ئ) دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى.

بەئىد [بعيد] (ئ) يىراق:
جەھان ئەھلى باردۇر شەقى يا سەئىد،
بىرى يارىغە قۇرب، بىرىدۇر بەئىد.
— غەزىبى.

بەئىدۇلفەھم [بعيدالفهم] (ئ) چۈشەنچىدىن يىراق، چۈشىنىش قىيىن.

بەيابان [بيابان] (پ) سەھرا، چۆل:
تىكىپمىز بەيابان ئارا كۆپ شەجەر،
كى ئول نەخلەردىن بولۇپ كۆپ سەمەر.
— غەزىبى.

بەيات [بيات] 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىردىن بىرى. 2) ئون ئىككى مۇقامدىن بىرىنىڭ نامى:
زىلەيخانى جۇنۇن لەشكەر چېكىپ ئەيلەر سىياسەت كۆپ،
بەيات ئاھەڭگىدىن ناشلارمۇ سەن كۆڭلۈمنى زىندانە.
— ناقىس.

بەياد [بەياد] (پ) ياد قىلىش بىلەن، سېغىنىش بىلەن؛ سېغىنىپ، ياد قىلىپ:
ئەدا ئەيلەدىم ھەر كۈنى بامداد،
قىلىپ ئولتۇرۇپ ئېردىم ھەقنى بەياد.
— ئا. نىزارى.

بەياز [بياض] (ئ) 1) ئاق، ئاقلىق:
ساچىڭ شاھى سەۋادى لەيلەتۈلقەدر،
يۈزۈڭ سۇبھى بەيازى لەيلەتۈلبەدر.
— سەبۇرى.

2) شېئىرلار توپلىمى.

بەياز بولماق — ئاقارماق، يورۇماق:
يەنە ئول سەنەم ئەيلەدى ئېئتىراز،
چۈ يەتتى سەھەر بولدى سۇبھى بەياز.
— ئا. نىزارى.

بەيازۇ سەۋاد — ئاق ـ قارا، ئاق ـ قارىلىق:
بۇ ھىرفە ئارا ھەم سەلاھۇ ـ فەۋاد،
كى فېئلى ئېرۇر ھەم بەيازۇ ـ سەۋاد.
— غەزىبى.

بەيازۇل بەيز [بياض البيض] (ئ) تۇخۇمنىڭ ئېقى.

بەيازۇل ئەين [بياض العين] (ئ) كۆزنىڭ ئېقى.

بەيان [بيان] (ئ) سۆز، ئىپادىلەش، تەسۋىر؛ تەرىپ، ئىزھار قىلىش: مەلۇمات، دەلىل:
بەھىشت دەۋزەخ تالاشۇر، تالاشماقتا بەيان بار،
دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مەندە ئىرئەۋن، ھامان بار.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بەيان ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، ئېيتماق، ئىپادىلىمە:
بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەئرىفەت،
خەرىدار بولۇپ، قىلمادىڭ مەرھەمەت.
— غەزىبى.

بەياني فەسىھ — گۈزەل، راۋان بايان.

بەيئەت [بيعت] (ئ) ۋەدە بېرىش؛ بويسۇنۇش:
كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيئەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قىيمەتىن.
— ئا. نىزارى.

دەستى بەيئەت — قول بېرىش، تەۋە بولۇش:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھالى پۈرسىش نەسىھەت قىلىپ.
— مۇللا شاكىر.

بەيەك [بيك] (پ) بىرلا، بىرغىنا:
كۈنىكىم بۇ يەتمىغ شىكار ئەيلەبان،
بەيەك پۇشتى ئۈزرە گۈزار ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

بەيەكبار [بيك بار] (پ) بىرىۋلى؛ توساتتىن:
ئوشۇل مەجلىسەدكى ئال كۈن بەيەكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.
— لۇتفى.

بەيت I [بيت] (ئ) [كۆپلۈكى: بۇيۇت] ئۆي، خانا،

جاي:
بىلمەدىم مەن نە ئىش بولدى بۇ كۈن بۇ تۈندە،
يوق ئول پەرى رەھنەمايىم بۇ بەيت ئىچىندە.
— سەككاكى.

بەيت كاشانە — ئۆي، خانا.

بەيتى ۋەيرانە — ۋەيرانە، خاراب ئۆي.

بەيت II [بيت] (ئە) ئىككى مىسرا شېئىر.

بەيتۇللاھ [بيت الله] (ئە) مەككە شەھىرىدىكى كەئبىنىڭ نامى؛ ئاللانىڭ ئۆيى.

بەيتۇلمال [بيت المال] (ئە(1) دۆلەت ئىختىيارىغا ئالىدىغان مال — مۈلۈك. 2) دۆلەت خەزىنىسى.

بەيتۇلھەزەن [بيت الحزن] (ئە) غەم ئۆيى، غەمخانا:
سەككاكىنىڭ ئورنىنى ئوشۇل يۈسۈفى سانىن،
يەققۇب بىكىن ھەجرىدە بەيتۇلھەزەن ئەتتى.
— سەككاكى.

بەيتۇلمەئمۇر [بيت المعمور] (ئە) ئاۋات ئۆي، (دىنى رىۋايەتتە: تۆتىنچى ئاسماندىكى كەبىگە ئوخشاش مۇقەددەس ئۆي):
غەنىلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرىملەر بىلە بەيتۇلمەئمۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

بەيتۇلمۇقەددەس [بيت المقدس] (ئە) قۇددۇس شەھىرى؛ قۇددۇستىكى زىيارەتگاھ.

بەيتۇلھەرام [بيت الحرام] (ئە) بەيتۇللا ۋە كەئبىنىڭ يەنە بىر نامى:
كى تەختى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام،
ئەجەم مۇلكىدە ئىبرەتى بەيتۇلھەرام.
— ئا. نىزارى.

بەيتۇل ئىنتىزام [بيت الانتظام] (ئە) ئىنتىزاملىق، تەرتىپلىك ئۆي؛ ئىنتىزامغا سالغۇچى ئۆي.

بەيرەم [بيرم] 1) ھېيت، بايرام، شادلىق كۈنى. 2) بىر خىل نازۇك، يۇپقا بۆز.

بەيزا [بيضا] (ئە) ئاق، ئاق رەڭلىك؛ نۇرلۇق:
مۇبەددەل بولۇر كۈنگە ھەم ئۇشبۇ تۈن،
شۇئائى يۈزۈڭدەكى بەيزا، ئىشق.
— مۇللا بىلال.

يەدى بەيزا — ئاق قول، پارلاپ تۇرىدىغان قول:
ئۇلۇسقا توي بېرۇر بولساڭ قويۇپ ئالتۇن — كۆمۈش گىردە،
يەدى بەيزا بىكىن ئىلكىڭ جەھانغە زەرفىشان كەلدى.
— سەككاكى.

بەيزە [بيضه] (ئە) تۇخۇم:
بۇ ئاۋۇسغە بەيزە خۇرشىدۇ ماھ،
قىلۇر رەڭ — بەرەڭ چۈجەسىن جىلۋەگاھ.
— ئا. نىزارى.

بەيزەئى زەر — ئالتۇن تۇخۇم.

بەيزەدار [بيضەدار] (ئە + پ) تۇخۇملۇق، تۇخۇمى بار، ئۇرۇقلۇق.

بەيزەۋار [بيضەوار] (ئە + پ) تۇخۇمدەك، تۇخۇم كەبى.

بەين [بين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:
قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
ئوقۇپ بەينىنى دىلبەرى نىك خاھ.
— ئا. نىزارى.

بەين - بەين [بين بين] (ئە) ئارا — ئارىسىدا؛ ياخشىمۇ ئەمەس — يامانمۇ ئەمەس، ئوتتۇراھال؛ باراۋەر.

بەينەلئەخبار [بين الاخبار] (ئە) خەۋەرلەر ئارىسىدا، خەۋەرلەردە.

بەينەلمەنزىلەين [بين المنزلين] (ئە) ئىككى مەنزىل ئارىسى.

بەينەلمىلەل [بين الملل] (ئە) خەلقئارا، جاھان ئەچى.

بەينەھازەلفىراق [بين هذاالفراق] (ئە) بۇ ئايرىلىشىتا، بۇ جۇدالىقتا:
ئىرادە قىلىپ خىزمەتىڭدىن يىراق،
كى ئىزھار ئېتىپ بەينە ھازەلفىراق.
— ئا. نىزارى.

بەيئ [بيع] (ئە) سېتىش، سودىلىشىش:
كى بەيئ ئەتكەمەن ئانى بولدى زەرۋار،
كى نەقدىنەلەرگە يېتەدۇر فۇتۇر.
— ئا. نىزارى.

بەيئ ئەتمەك — ساتماق:
دېدى: ئۇشبۇ گەۋھەرنى بەيئ ئەتكەمەن،
ئەگەر ئالماساڭ سەن، يانىپ كەتكەمەن.
— ئا. نىزارى.

بەيئى ۋەسىل — ۋەسلىگە يېتىش سودىسى، ۋەسلىنى سېتىۋېلىش:
بارماغىم كۆكسۈمنى يارماغلىققە دايىم بارماغى،
بەيئى ۋەسلىڭغە سانارغە ئاندا ئىبرەتى يارماغىم.
— گۈمنام.

بەيئ شەرا [بيع شرا] (ئە) سېتىش - سېتىۋېلىش، سودا.

بەيئ شەرا ئەيلەمەك — سودا قىلماق:

بىردەمى خوشلۇق يۈزىنى بۇ جەھاندا كۆرمەدىم،
سەن پەرى پەيكەر بىلەن تاڭەيلەدىم بەيتۇ شەرا.
— قەلەندەر.

بەييىنە [بينه] (ئە) دەلىل، ئىسپات، ھۆججەت.

بەئد [بعد] (ئە) كېيىن، ... دىن كېيىن.

بەئدە [بعد] (ئە) «بەئد» گە قارالسۇن.
بەئدە ھەمدى خالىقى نەئتى رەسۇلى مۇجتەبا،
جانىشىنى زارى پەيەمبەر چەھار يارىم كېلۇر.
— نەۋبەتى.

بەئدەز [بعداز] (ئە + پ) ... دىن كېيىن:
نە ئېردى ئانىڭ مەقسەدىنى تاپىلىڭ،
كى بەئدەز ئانى خاك بىرلە يايىلىڭ.
— ئا. نىزارى.

بەئدەزان [بعدازان] (ئە + پ) ئۇنىڭدىن كېيىن، بۇنىڭدىن كېيىن:
بۇ كۆڭلۇمدەكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
بولۇپ بەئدەزان مۇندا قايىم مەقام.
— ئا. نىزارى.

بەئدەزىن [بعدازين] (ئە + پ) ئاشۇنىڭدىن كېيىن:
ئەمدىكىم لەئلىڭ خەيالى بىرلە ئۇسرۇكمەن مۇدام،
بادەگەر ئاببەھەيات ئولسە، كېرەكمەس بەئدەزىن.
— ئاتايى.

بەئزەن [بعضاً] (ئە) بەزى، بەزىدە، ئايرىم پەيتتە، گاھى ـ گاھىدا.

بەئزى [بعضى] (ئە) ... نىڭ بەزىسى، ... نىڭ بىر قىسمى، بىرئاز.

بەئىس I [باس] (ئە) 1) قورقۇش. 2) ئازاب. 3) قاتتىقلىق. 4) باتۇرلۇق.

بەئىس II [بعث] (ئە) 1) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش؛ 2) ئۇلۇكنى تىرىلدۈرۈش.

بوتە I [بوته] ئالتۇنچىلارنىڭ ئالتۇن ئېرىتىدىغان قاچىسى:
ئەي كۆڭۈل، ئول سىيمتەن ۋەسلىن قىلۇر بولساڭ ھەۋەس،
قىل يۈزۈڭ ئالتۇنىنى غەم بوتەسىندە ئىمتىھان.
— ئاتايى.

بوتە II [بوته] (1) بوتا، بوتلاق. (2) كۆچمە م: پەرزەنت، ئوغۇل.

بورچى [بورچى] ئاشپەز:
سىراخور، بەكاۋۇل، بورچى، ئۆيچىسى،
يەنە ناغرا كارنايۇ سۇرنايچىسى.
— مۇللا شاكىر.

بوريا [بوريا] (پ) بورا:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بوريا،
قومۇشىدىن بىسات ئەيلەدى خەلقتارا.
— غەربىي.

بوريابافى [بوريابافى] (پ) بورا توقۇغۇچى.

بوساغە [بوساغه] بوسوغا، پەس يەر.

بوستان [بستان] (پ) باغ، گۈلزار، چىمەن:
ئانى جىلۋەگەر قىلدى ئىنسان ئارا،
شەمىمنى ئانداغكى بوستان ئارا.
— ئا. نىزارى.

بوستان ئەفرۇز — گۈلتاجى خوراز.
بوستان سەرا — بوستاندا سايرىغۇچى، بۈلبۈل.

بوقۇرسا [بوقورسا] بوقۇسا (يەر ھەيدەيدىغان سايمان):
ئەگەر ئەتمەسەك بىز بوقۇرساڭغا تىش،
كى ھەيرەتتە يازماق بولۇر ئېردى قىش.
— غەربىي.

بولجاب [بلجاب] مۇلچەرلەپ، ئېنىقلاپ:
كۇنىن بولجاب ھەم ئول كۇن بولغە تۇشتى،
ئۇرۇپ فەرخار مۇلكىنە ياۋۇشتى.
— لۇتفى.

بولجار [بلجار] مۇلچەر، نىشان:
تۇگسىلەر جايى تاغ باشى،
بولجارسىز يار باشى.
شۇ بولجارغا يەتكەندە،
توختىمايدۇ كۆز ياشى.
— موللا بىلال.

بولغامەن [بولغامن] بولغايمەن، بولىمەن:
گۈل يۈزۈڭ سەرۇ قەدىڭ قىلسام خەيال،
سەرۇ يەتمىلىغ بولغامەن سەرگەشتە ھال.
— گۈمنام.

بولۇبان [بولوبان] بولۇپ:
شام ئىدى ئاھىستە قويۇپ ناگەھان،
يۈردۇم ئوشۇل يولغا بولۇبان رەۋان.
— زەلىلى.

بۇ I [بو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
چۇ مۇھرى ئانا بەردى پىر يادكار،
كى بۇ مۇھرىدە تۇرفە ئەسرار بار.
— ئا. نىزارى.

بۇ دەم — شۇ ۋاقىت، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە:
مەھىنبانۇ بىرلە قىلىپدۇر يارائ،

ئانىڭ بىرلە بۇ دەم تۇرۇپدۇر مەئاش.
— ئا. نىزارى.

بۇدۇر — مۇنداق، مۇنۇلار:
ۋەسىيەت بۇدۇر، شاھلار قەۋلىدىن،
فەنا ئىستە ئاخىردەكى ھەۋلىدىن.
— ئا. نىزارى.

بۇدۇركىم — شۇنداقكى، ... بولسا مۇنداق:
تىرىكلىك كېرەكمەس سېنىڭسىز ماڭا،
مۇرادىم بۇدۇركىم يېتىشسەم ساڭا.
— ئا. نىزارى.

بۇ يەڭلىغ — شۇ كەبى، شۇنىڭغا ئوخشاش:
نەچە ئاي بۇ يەڭلىغ قىلىپ پەرۋىش،
كى سۇتدىن كېچىپ ئاغزىغە چىقتى تىش.
— ئا. نىزارى.

بۇ باڭ — بۇنداق سادا، بۇنىڭغا ئوخشاش سادا.

بۇ II [بو] (پ) «بۇي» غا قاراڭ.

بۇبەك [بوبك] (پ) 1) كەپتەر. 2) ئاچا ـ سىڭىل:
ھەر تۇنكى قىلسام ئول بۇبەكى فىتنە يادىنى،
يۇرمەن ياشىمدىن ئىككى كۆزۈمنىڭ سەۋادىنى.
— ئاتايى.

بۇت I [بت] (پ) 1) بۇتپەرەسلەر چوقۇنۇپ ئىبادەت قىلىدىغان سۈرەت ياكى ھەيكەل، بۇت:
ناز ئىلە چىقساڭ ئۆيۈڭدىن بۇ قەدەر رۇخسار ئىلە،
سەجدە ئەيلەر قاشلارىڭغە بۇت بىلە ھەم بۇتتەراش.
— قەلەندەر.

بۇت ئەيلەمەك — بۇت ياسىماق:
شەھەر خەلقىنىڭ ئەسلى بازارى يوق،
كى بۇت ئەيلەمەكدىن بۆلەك كارى يوق.
— ئا. نىزارى.

2) سەنەم، گۈزەل:
ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بۇتى چەۋكان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۈچۈن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

بۇتى نەبۇد — ئالەمدە يوق بىر سەنەم:
بۇتى نەبۇد مەگەر ھۇرى پەرىزاد،
لەبى نازۇك، بۇيى چۈن سەرۋى ئازاد.
— لۇتفى.

بۇت II [بوت] پۇت، ئاياغ:
قەتل قىل نەفسىڭ ھەۋاسىن ئىستەسەڭ ئازادەلىغ،
بۇت ئوشاتماي ئازەر ئوغلىغە قاچان تەگدى بەرات.
— ناقىس.

بۇتا [بتا] (پ) ئەي بۇت؛ ئەي گۈزەل.

بۇتتەراش [بت تراش] (پ) بۇت ياسىغۇچى:
چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچدىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

بۇتپەرەست [بت پرست] (پ) بۇتقا سەجدە قىلغۇچى، بۇتپەرەس:
ۋىلايەت ھەمە كافىرۇ بۇت پەرەست،
بۇلار كۇفر تۇغيان مەيى بىرلە مەست.
— ئا. نىزارى.

بۇتخانە [بتخانە] (پ) بۇتپەرەسلەرنىڭ ئىبادەتخانىسى:
مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالىسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بەرەھمەن باش كۆتەردى كۇفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

بۇتراماق [بوتراماق] توزۇماق، تارقىماق، پاراكەندە بولماق:
ئانىڭ ۋەھشەتىدىن ئەجەب تىترەدىم،
سەراسىمەۋار ھەر تەرەف بۇترادىم.
— ئا. نىزارى.

بۇتكەدە [بتكدە] (پ) «بۇتخانە» گە قاراڭ.

بۇتگەر [بتگر] (پ) «بۇتتەراش» غا قاراڭ.

بۇتۇن [بطون] (ئە) [بىرلىكى: بەتن] قورساقلار، قېرىنلار.

بۇ جەھل [بوجهل] (ئە) 1) ئەبۇجەھل سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ، مۇھەممەت پەيغەمبەرگە قارشى بولغان بىر ئەرەبنىڭ نامى. 2) كۆچمە م: ناھايىتى جاھىل.

بۇخار [بخار] (ئە) پار، تۇمان.

بۇخل [بخل] (ئە) بېخىللىق، پىششىقلىق، پىخسىقلىق:
مەنى گۇمنامغە بەرمەي زەكانى ھۆسن قايتاردىڭ،
كۆرەرمۇ بۇ خىل ئارا بىر شەھرى يارىمەن كەبى ھەرگىز.
— گۇمنام.

بۇخۇر [بخور] (ئە) خۇش پۇراقلىق ئىسرىق.

بۇخۇرات [بخورات] (ئە) [بىرلىكى: بۇخۇر] ئىسرىق.

بۇد [بود] (پ) بارلىق، مەۋجۇتلۇق:
ئول ئاي ئوتىدا بۇد بولدى نابۇد،
جان جانغە كىردى جانانە بولدۇم.
— گۇمنام.

بۇدۇ نابۇد — بار ۋە يوق، بار ئىدى، يوق ئىدى، بارلىق، ھەممە:
كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دەرمەن باغرى تاشمىدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشىمدۇر.
— گۇمنام.

زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يەر، ۋەتەن:
سۇراردا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىنەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.

بۇدى يوق — بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى يوق.
نابۇدىڭنى قىلدى بۇد — سېنى يوقتىن بار قىلدى.
بۇدۇم — بارلىقىم:
ئۆزۈمدىن كېتىپ مەن چۇ بىخۇد ئولۇپ،
كى بۇدۇم ئانىڭ بىرلە نابۇد بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بۇراق [براق] (ئە) ئىسلام دىنىنىڭ قارىشىچە، مۇھەممەت پەيغەمبەر مىراج كېچىسى ئاسمانغا چىققاندا مىنگەن ئات؛ چاپقۇر ئات:
ياش فەرزەندىن يۇگۇرتۇپ يۈز سارى ھەردەم كۆزۈم،
چۈن سېنىڭ ئىزىڭنى تايماي چاپتۇرۇپ گۇلگۇن بۇراق.
— لۇتفى.

بۇرج [برج] (ئە) 1) قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت يولىنى بويلاپ جايلاشقان ئون ئىككى يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ يىغىندىسى ۋە ئۇلارنىڭ ھەر بىرى:
تەۋسەنى دەۋلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.
2) سېپىلنىڭ چوقچىيىپ تۇرغان تۆت بۇرجىكى، مۇنار:
ئۇزۇك بىرلە توننى سالىپ دۇرج ئارا،
ھەمەل دۇرجىنى ھەم قويۇپ بۇرج ئارا.
— ئا. نىزارى.

بۇرجۇ بارۇ — قەلئەنىڭ مۇنارى ۋە تاملىرى.
بۇرجۇ كاھ — مۇنار ۋە ساراي.
بۇرجى ئاب — جەدى، دەلۋە، ھۇت بۇرجلىرى (قىش ئايلىرى).
بۇرجى ئاتەش — سەرەتان، ئەسەد سۇنبۇل بۇرجلىرى (ياز ئايلىرى).

بۇررا [برا] (پ) ئۆتكۈر، كەسكىن.
خەنجەرى بۇررا — ئۆتكۈر قىلىچ:
ئۆلۈمنى خوش قىلىپ ھىجران ئېلىندىن،
سۇۋۇردى خەنجەرى بۇررا بىلىندىن.
— لۇتفى.

بۇرران [بران] (پ) «بۇررا» غا قاراڭ:
ئۇزۇپ باشىنى تىغى بۇرران بىلە،
سۆكۈپ جىسمىنى تىيرى پەرران بىلە.
— ئا. نىزارى.

بۇررانلىغ [برانليغ] ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك.

بۇرقەئ [برقع] (ئە) يۈزگە تارتىدىغان پەردە، چۈمبەل:
يۈزىدىن بۇرقەئىن ئالسا يارۇتۇر مىسلى كۈن شەبنى،
قاماشىپ كۆزلەرى ئولدەم ئۇچالماس مۇرغىكى شەبگار.
— موللا بىلال.

بۇرقەئ ئالماق — نىقابنى، چۈمبەلنى ئاچماق:
ئال بىرلە سالدى ئالما ياڭاقىڭ كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقەئ ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.
— سەككاكى.

بۇرنا [برنا] بۇرۇن، ئىلگىرى:
شاقاۋۇل يوق ئىدى بۇرنا خوتەندە،
ئەجايىپ دىلجەم ئەردۇك ئۆز ۋەتەندە.
— مەھزۇن.

بۇرناغى [برناغى] بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى:
يازىپ بۇرناغى كاتىپ ئانداغ رەقەم،
سوئالى ئاندىن ئابغە بۇردەردۇ غەم.
— ئا. نىزارى.

بۇرھان [برھان] (ئە) دەلىل، ھۆججەت.
بۇرھانى ساتېئ — روشەن، ئېنىق دەلىل.
بۇرھانى قاتېئ — كەسكىن دەلىل.

بۇرۇج [بروج] (ئە) [بىرلىكى: بۇرج] بۇرجلار.

بۇرۇدەت [برودت] (ئە) سوغۇقلۇق.

بۇرىدە [بريدە] (پ) كېسىلگەن، كېسىك.

بۇزۇغ [بزوغ] 1) بۇزۇق، ۋەيرانە:
بۇ فەرخى بۇزۇغ كۆسەنى تاپىپ،
ياتى باشىغە ئەسكى شالىن ياپىپ.
— ئا. نىزارى.
2) غەمكىن، قايغۇلۇق (كۆڭۈل ھەققىدە).

بۇس [بوس] (پ) «بۇسە» نىڭ قىسقارتىلمىسى؛ «بۇسە» گە قاراڭ:
كېچە ـ كۈندۈز خەيالىم ئاستان بۇسىنى قىلماغلىق،
ۋىسالى دەۋلەتىن تاپماققە سەگلەر سانى راھىمدۇر.
— گۇمنام.

بۇسە [بوسە] (پ) سۆيۈش، ئۆپۈش:
قىلىپ بۇسەلەر چۈن كەفۇ پايىغە،
سۇرۇپمەن يۈزۈمنى يۈزى ئايىغە.
— ئا. نىزارى.

بۇسە قىلماق — سۆيمەك، ئۆپمەك:
كى مەھۋۇننى بۇسە قىلىپ دىلبەرى،
كى لەئلى لەبىدىن تاتىپ شەككەرى.
— ئا. نىزارى.

بۇسۇ كەنار — قۇچاقلاپ سۆيۈش:

هەكسىم ئەھلى ئەمر ئەتتى بۇسۇ كەنار،
ۋەلي ئۇزگە ئىشىدىن قىلمىغىز قەرار.

— ئا. نىزارى.

بۇش [بوش] غەزەپ، ئاچچىق:
ھەجر ئوتى نېچە مەجرۇھ ئېتىپ بۇزدى جىگەرنى،
ۋەسلىڭ بۇشىغە مەرھەمى نې خۇش ياقە كەلدىا.

— سەككاكى.

بۇشۇرغانماق [بوشورغانماق] ئىچى پۇشماق، غەزەپلەنمەك، ئاچچىقى كەلمەك:
بۇشۇرغانىپ تۇمەن مىڭ سۆز بىرلە،
كېڭەشتى ئولتۇرۇپ نەردۇز بىرلە.

— لۇتفى.

بۇغز [بغض] (ئە) دۇشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.
بۇغزى ھەسەد — ئىچى تارلىق، كۆرەلمەسلىكتىن بولغان دۇشمەنلىك:
بىرەۋ كىمنى ساڭا قىلسا بۇغزى ھەسەد،
سىپارىش قىل ئانى جەنابى ئەھەد.

— ئا. نىزارى.

بۇغز بولماق — دۇشمەنلىكنى، ئۆچمەنلىكنى كەلتۈرمەك:
ھەرنە تاپسە ھەق يولىغە ئېھسان قىلۇر،
بېخىللارنىڭ ئەداۋەتى بۇغز بولماي.

— يەسەۋى.

بۇقئە [بقعه] (ئە) جاي، ئورۇن، زېمىن؛ خانقا:
قەدەم بىرلە جەھانىيان بەنا ئەيلەگەن،
كى بۇ بۇقئەنى جا ـ بەجا ئەيلەگەن.

— ئا. نىزارى.

بۇقەئ [بقع] (ئە) [بىرلىكى: بۇقئە] جايلار، ئورۇنلار؛ ئۇمىد ئىلە باردىم مەدەد ئىستەبان،
مۇبارەك بۇقەئىدىن سەنەد ئىستەبان.

— ئا. نىزارى.

بۇقرات [بقراط] قەدىمكى گرېك تېبابەت ئالىمى:
مەئانى ھەرنىسىدە سۇقرات ئولاي،
كى سوقرات بوق، بەلكى بۇقرات ئولاي.

— ئا. نىزارى.

بۇك [بونك] مۇڭ، غەم:
زەكاتى بىرلە بۇكىدىن دېسەم، ئايتۇر،
قاۋۇك، كەتسۇن، بۇ سەككاكى گەدانى.

— سەككاكى.

بۇلئەجەب [بوالعجب] (ئە) ئاق قىزىق، تەئەجۇپلىنەرلىك، ئاجايىپ.

بۇلەغا [بلغاء] (ئە) [بىرلىكى: بەلىغ] سۆزمەنلەر.

بۇلبەشەر [بوالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئاتىسى، ئادەم ئاتا:
كېلىپ دەھر ئارا ھەزرىتى بۇلبەشەر،
سەمادىن تۇزۇپ مەنزىلى بولدى يەر.

— غەرىبى.

بۇلبۇل [بلبل] (ئە) 1) بۇلبۇل:
مەۋسۇمى بەھار ئولدى گۇل رەڭگىنى ئال ئەيلەر،
بۇلبۇلنى چەمەن ئىچرە شورىدە مەقال ئەيلەر.

— زەلىلى.

2) ئاشىق:
سەھەر تەرفى چەمەندە گۇل بىلە تەنھا شەراب ئىچتى،
ئەجايىب باغبانى سىنەدگى بۇلبۇل كەباپ ئەيلەب.

— زەلىلى.

بۇلبۇلى گۆيا — سايرىغان بۇلبۇل.
بۇلبۇلى شەيدا — پىغان قىلغۇچى بۇلبۇل؛ بېرىلگەن ئاشىق.

بۇللۇر [بلور] (ئە) ئەينەكنىڭ بىر تۈرى:
كۆمۈشدىن قىيالە بۇللۇرى سۇراھ،
كى بۇتۇن سۇراھىدا گۇلرەڭ راھ.

— ئا. نىزارى.

بۇلھەۋەس [بوالهوس] (ئە) ھەۋەسكار، ھەۋەس قىلغۇچى:
كەتكۈك ئاخىر ربھلەت ئاھەڭگىن تۇزۇپ، ئەي بۇلھەۋەس،
بارچە قالغاي ئايرىلىپ، بارغاي نەدامەت بىرلە غەم.

— سەبۇرى.

بۇلۇغ [بلوغ] (ئە) يېتىشىش، بالاغەتكە يېتىش.

بۇنياد [بنياد] (پ) 1) ئاساس، ئۇل:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىراغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.

— لۇتفى.

2) سەۋەب:
تۇغيان ئېتەر جۇنۇنۇم زەنجىرى ئىشق كەلتۇر،
ئەفسۇنگەران ئەزايىم بۇنياد ئەگەر قىلماسا.

— زەلىلى.

بۇنياد ئەتمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك:
ئۇلار قاشىدا دەفمە بۇنياد ئېتىپ،
بۇزۇلغان بىقائىنى ئاباد ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

بۇنياد قىلماق — مەۋجۇت قىلماق، پەيدا قىلماق:
ياقاسىن چاك ئېتىپ فەرياد قىلدى،
كۆيۈكلۈك نەۋھەرلەر بۇنياد قىلدى.

— لۇتفى.

بۇي [بوي] (پ) پۇراق، هىد:
دېدى: «ئەي بالام، مەن سۆزۈڭگە قۇلاق ـ
سالىپمەن، كېلۇر بۇيى دەردۇفىراق».
— ئا. نىزارى.

بۇي تامماق — هىدى دىماغقا ئۇرۇلماق:
ۋەسلى باغىدىن دىماغىغە ئانىڭ بۇيى تامار،
كىم ساريغ تا يۈزىنىيۇ كۆزنى تا قان ئەيلەمەس.
— قەلەندەر.

بۇي كەلمەك — پۇراق چېچىلماق:
كۆرۈپمەنكى گۈلشەن ئېرۇر بىنەزىر،
كېلۇر بۇيى ئاندىن مۇشكى ئەبىر.
— ئا. نىزارى.

بۇيى خۇش — خۇش پۇراق:
بۇيى خۇش مۇشكى خوتەندىن زىياد،
خارى، خەسى مۇشكى سەمەندىن زىياد.
— زەلىلى.

بۇيى خۇن — قان هىدى، قان پۇرىقى:
سەبا سەھرايى غەمدىن لالەگۈن جامى جۇنۇن كەلتۇر،
كى دەۋران ساغەرىدىن مەي كېرەكمەز بۇيى خۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

بۇيى ۋەفا — ۋاپادارلىق ئالامىتى، ۋاپا قىلىش بەلگىسى:
جەھاندىن ھىچ ئادەم تاپمادى بۇيى ۋەفا، يىغماڭ،
ئانى جەمئ ئەيلەگەنلەر كۆرمەدى غەيرى جەفا ئاخىر.
— زەلىلى.

بۇيله [بويله] بۇنىڭ بىلەن، بۇنداق:
دېدىلەر ھۇد ھۇدغا كىم پىشۋا،
بۇيله شاھا فۇرقەتى ئەرمەس رەۋا.
— سەبۇرى.

بۆرك [بورك] بۆك، باش كىيىم، قالپاق.

بۆركە [بوركە] كىچىك قۇل:
بۇ شەھزادەنىڭدۇر ئاتام كۆركەسى،
مۇخادىملارىدىن فەقىر بۆركەسى.
— ئا. نىزارى.

بۆركلۈك [بوركلوك] بۆكلۈك، قالپاقلىق؛ يۆگەكلىك، ئوراقلىق:
بۇركلۈك يۈرگەن قىز ئەردى،
ئۆزى خەلقتىن ئۇز ئەردى.
— موللا مۇھەممەت نىياز.

بۆز [بوز] توقۇلغان ماتا، خام؛
كى بۆز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەھان مۇلكىدە بۆز بىلە قىلدى كار. — غەرىبى.

بۇررەندە [براندە] (پ) بۇرەندە (موزدۇزلۇق ئەسۋابى):
ئۆتۈكچىغە بۇررەندە بىزدىن دۇرۇر،
كى نەججارغە رەندە بىزدىن دۇرۇر.
— غەرىبى.

بۇزۇرگ [بزرك] (پ) ئۇلۇغ، زور؛ ھۆرمەتلىك.

بۇزۇرگۇ كۇچەك — چوڭ ـ كىچىك، ئۇلۇغ ـ ئۇششاق:
گۈلى پەردە نېشىننى زار ئەتمە،
بۇزۇرگۇ كۇچەك ئىچرە خارئەتمە.
— لۇتفى.

بۇزۇرگۋار [بزركوار] (پ) ئۇلۇغۋار، ھۆرمەتلىك، ئاتاقلىق:
تەرەددۇد قىلىپ ئول زەمان بۇزۇرگۋار،
بىنايى شەھەرگە نېچۈك ئورنى بار.
— موللا شاكىر.

بېھ [به] (پ) ياخشى، خوپ، ماقۇل:
مۇشكىن ساچىڭغا ئەنبەرە ئۆزنى تۇتارسەن بېھ،
سەۋدايى خام فاسىل ئېتىپدۇر دىماغىنى.
— لۇتفى.

بېھبۇد [بهبود] (پ) 1) ياخشىلىق، ساغلاملىق، ياخشى ھالەت، خاتىرجەملىك:
چۇ بىھۇدە سۆزلەر، ئاڭا سۇد ئەمەس،
بۇ ئەفغانە ئاشىقغە بېھبۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

2) پايدا، نىجات، ئاسايىشلىق:
خىجالەتكە سالماق مېنى سۇد ئەمەس،
شەھىنشاھلىق بىزگە بېھبۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

بېھتەر [بهتر] (پ) ياخشىراق:
لەتافەت گۈلشەنىنىڭ گۈللارىنىڭ بېھتەرىدۇرسەن،
يۈزۈڭ يۈلتۈزنى بەيزالىق، ساچىڭ شەبنى قارا ئەيلەر.
— موللا بىلال.

بېھتەرىن [بهترين] (پ) ناھايىتى ياخشى، ئەڭ ياخشى.

بېھجەت [بهجت] (ئە) شادلىق، خۇشاللىق.

بېھراغ [بهراغ] ياخشىراق، ئەڭ ياخشى:
ساڭا قۇل بولغالى بەرھەم ئەمەس قويدۇڭ ئەدەدسىز داغ،
ئېرۇر ھەرقايسى داغىڭ مىڭ ئاچىلغان لالەدىن بېھراغ.
— گۇمنام.

بېھزاد [بهزاد] (پ) ئەسلى زاتى ياخشى.

بىئاب [بي اب] (پ) سۇسىز، قۇرۇق.

بىئابرۇ [بى ئابرو] (پ) ئابرۇيى يوق، ئابرۇيسىز.
بىئابۇتاب [بى اب وتاب] (پ) نۇرسىز، پارلاپ، يالتىراپ تۇرمايدىغان، خىرە.
بىئار [بى عار] (پ + ئە) ئار ـ نومۇسسىز، ئۇياتسىز.
بىئارام [بى آرام] (پ) ئارامسىز، تىنچسىز؛ ھالاۋەتسىز، بىقارار.
بىئازار [بى آزار] (پ) كىشىگە ئازار بەرمەيدىغان، دىلىنى ئاغرىتمايدىغان، مۇلايىم.
بىئازەرم [بى آزرم] (پ) ھاياسىز، ئۇياتسىز.
بىئاقىبەت [بى عاقبت] (پ + ئە) ئاقىۋىتى ياماندا [بى ابا] (پ + ئە) تارتىنمايدىغان:
سورارمەن سوئال ئەزبەرايى خۇدا،
جەۋابىنى ئايتماق ماڭا بىئەبا.
— ئا. نىزارى.
بىئەدەپ [بى ادب] (پ + ئە) ئەدەپسىز، تەرتىپسىز، ھاياسىز، نادان:
كى تەختىش ئېتىپ شاھ قىلدى غەزەپ:
«نىدىن مۇنكەر ئولدۇڭ، ئايابىئەدەپ.»
— ئا. نىزارى.
بىئەدەد [بى عدد] (پ + ئە) ھېسابسىز، نۇرغۇن:
شۇم رەقىبنى شاد ئېتىپ، غەمكىن ئېتەرمەن زارىنى،
باردۇرۇر دەردۇ غەمىم ئۇشبۇ سەبەبدىن بىئەدەد.
— قەلەندەر.
بىئەدىل [بى عديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.
بىئەمەل [بى عمل] (پ + ئە) ئەمەل قىلمايدىغان، ئەمەلسىز.
بىئەندازە [بى اندازه] (پ) ئۆلچەمسىز، ئەندىزىسىز.
بىئەۋن [بى عون] (پ + ئە) يارەمسىز، مەدەتسىز.
بىباك [بى باك] (پ) بىپەرۋا، ھېيىقمايدىغان، قورقماس.
چەرخى بىباك — بىپەرۋا پەلەك.
بىباكلىق [بيباكليق] بىپەرۋالىق، ھېيىقماسلىق:
كېرەكدۇر بۇ ۋەرتە ئارا پاكلىق،
داغى قىلماسۇن ئەسلە بىباكلىق.
— ئا. نىزارى.
بىبەدىل [بى بديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، مىسلىسىز:
كى شالكەر ئىشىنى ئالىپ بىبەدىل،
تىرمنى سۇنۇچ بىرلە ئەيلەپ ياشىل.
— غەربى.

بىبەر [بى بر] (پ) مېھرسىز، ھوسۇلسىز.
بىبەرلىك [بى برليك] مېھرسىزلىك.
بىبەرگ [بى برگ] (پ) يوپۇرماقسىز، بەرگسىز؛ مېھرسىز:
ۋۇجۇدۇم گۈلىستانى بىبەرگدۇر،
بۇ ھەسرەت بىلە پەيكەرىم مەرگدۇر.
— ئا. نىزارى.
بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە، نادان:
تولا يىغلادى بىبەسەر گۈلدى كۆز،
فىراق گىچرە دايىم ئەھلى گۈلدى كۆز.
— ئا. نىزارى.
بىبەقا [بى بقا] (پ + ئە) ئەبەدىي بولمىغان، ۋاقىتلىچە، قىسقا، ئامانەت.
بىباھا [بى بها] (پ + ئە) باھاسى يوق، قىممەتلىك.
بىباھانە [بى بهانه] (پ) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، باھانىسىز.
بىبەھر [بى بهر] (پ) بەھرىسىز، پايدىسى يوق.
بىبۇنياد [بى بنياد] (پ) ئاساسسىز، تۈپسىز، ھۇلسىز:
دەمى مەھبۇبەسىز ئاشىق ھەياتسىز،
ئەگەر خىزىر گېرسە بىبۇنياد گۈلۈرلار.
— ئاتايى.
بىبى [بيبى، بى بى] (پ) خانىم، خوجايىن ئايال.
بىبىزائەت [بى بضاعت] (پ + ئە) مال ـ مۈلۈكسىز، بىساتسىز، كەمبەغەل.
بىبىسىم [بى بيم] (پ) قورقۇنچسىز، خەۋپسىز.
بىبىسىمۇ ۋەھىم — خەۋپ ـ خەتەرسىز.
بىپايان [بى پايان] (پ) چەكسىز، پايانسىز، ئاخىرى يوق.
بىپەدەر [بى پدر] (پ) ئاتىسىز:
گەر كىشى پىر سىزكى گويا بىپەدەر،
بىپەدەر كۆپ يۈرسە يول كۆرگەي خەتەر.
— خەراباتى.
بىپەرتەۋ [بى پر تو] (پ) نۇرسىز، شولىسىز، يالقۇسىز.
بىپەرۋا [بى پروا] (پ) پەرۋاسى يوق، ئېتىبارسىز، بىغەم:
سەيدى بىپەرۋا يۈرۈر گەر شاھبازى بولماسە،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسە.
بىپەيزەند [بى پيوند] (پ) باغلىنىشسىز، بىرىكمىگەن،

ئۇلانسىغان.

بىپىر [بى پر] (پ) پىرسىز، رەھبەرسىز، پېتەكچىسىز.

بىتاب I [بى تاب] (پ) 1) بىتاقەت، بىئارام:

جەھان كارى بارغە بىتاب ئولۇپ،
كى شاھى فەرىدۇنغە ھەمخاب ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

2) كۈچسىز، دەرمانسىز:

قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەيكىم ئىشقى تىيرەڭگى،
جەھاندا بارمىدۇر مەندەك بەلا دەشتى ئارا قالغان.

— ئا. نىزارى.

بىتابۇ تەۋان — كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز. 3) كېسەل.

بىتاب II [بى تاب] (پ) 1) نۇرسىز، ھارارەتسىز. 2) تاۋلانمىغان، خام.

بىتابلىغ I [بى تابلىغ] كېسەللىك.

بىتابلىغ II [بى تابلىغ] نۇرسىزلىق، خىرەلىك، ھارارەتسىزلىك.

بىتاقەت [بى طاقت] (پ + ئە) سەۋرسىز، تاقەتسىز، بىئارام.

بىتەئەب [بى تعب] (پ + ئە) مۇشەققەتسىز، قىينالماستىن.

بىتەئەمۇل [بى تامل] (پ + ئە) ئويلانماستىن، مۇلاھىزىسىز.

بىتەئەييۇن [بى تعين] پ + ئە) مۇئەييەن بولمىغان، ئېنىقسىز، بىتايىن.

بىتەخەللۇق [بى تخلق] (پ + ئە) خىلاپسىز، ئۆزگىرىشسىز، ئېنىق.

بىتەكەللۇف [بى تكلف] (پ + ئە) تەكەللۇپسىز، مۇشەققەتسىز.

بى تەمكىن [بى تەمكين] (پ + ئە) بىقارار، سەۋرسىز.

بىتەمىز [بى تميز] (پ) پاك بولمىغان، پاسكىنا، مەينەت:

ئۇچاسىدا بىر ژەندە بولغان لىباس،
كى ئول كەل دۇرۇر بىتەمىز بىقىياس.

— ئا. نىزارى.

بىتەھاشى [بى تحاشى] (پ + ئە) تارتىنماستىن، قورقماي:

چۇ ئول ئاستانەغە يېتىپ ئەردى باش،
كىرىپ ئۆي ئىچىگە كى ئول بىتەھاش.

— ئا. نىزارى.

بىتەھەررۈك [بى تحرك] (پ + ئە) ھەرىكەتسىز.

بىتەھەررۈك بولماق — قىمىرلىيالماس بولماق، ھەرىكەتسىز بولماق.

بىتەھەممۇل [بى تحمل] (پ + ئە) 1) كۆتۈرەلمەيدىغان، چىدامسىز، سەۋرسىز. 2) توختىماي، تېزدىن.

بىتەۋەققۇف [بى توقف] (پ + ئە) توختاپ تۇرماستىن.

بىتەۋەككۈل [بى توكل] (پ + ئە) تەۋەككۈلسىز، تەۋەككۈل قىلماستىن.

بىتەۋەھھۇم [بى توهم] (پ + ئە) قورقۇنچسىز، ۋەھىمىگە چۈشمەي.

بىتەۋجىيە [بى توجيه] (پ + ئە) يۈزىنى بىر تەرەپكە بۇرىماسلىق، مەنىنى باشقىچە چۈشەندۈرەلمەسلىك.

بىتۇش [بى توش] (پ) مادارسىز، كۈچسىز.

بىتۇشو تاب — كۈچ ـ قۇۋۋەتسىز.

بىتۇشە [بى توشه] (پ) ئۇزۇقسىز، تەمىناتسىز.

بىتىمەك [بيتمک] يازماق، پۈتمەك.

بىتىك [بيتيك] خەت، مەكتۇپ، نامە.

بىتىكچى [بيتيكجى] خەت يازغۇچى، كاتىپ، مىرزا.

بىج [بيج] ئەمچەك، كۆكس:

ئىككى قۇلاقى گۈلدە ياپۇرماغدەك،
ئىككى بىجى سىنىدە قايماغدەك.

— زەلىلى.

بىجا [بى جا] (پ) نامۇۋاپىق، ئورۇنسىز.

بىجان [بىجان] (پ) 1) جانسىز، ئۆلۈك:

لەئلى يادى بىر نەفس كۆڭلۈمدە ئانىڭ بولماسا،
يۇز نەفس سۇرسە مەسىھادافى بىجاندۇر تەنىم.

— مەھزۇن.

2) كۆچمە: ئاجىز، نازۇك.

بىجان قىلماق — ئۆلتۈرمەك، جانسىزلاندۇرماق:

تۆمۈردىن يەنە ئوققا پەيكان قىلىپ،
ئەدۇ ـ خەيلىنى ئاندا بىجان قىلىپ.

— غەربىي.

بىجامە [بى جامه] (پ) كىيىمسىز.

بىجەدەل [بى جدل] (پ + ئە) جاڭجالسىز، جېدەل قىلماي، تالاشماي.

بىجەزب [بى جذب] (ژ + ئە) تارتىش قۇۋۋىتى يوق؛ يېقىمسىز.

بىجۇرم [بى جرم] (پ + ئە) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بىجۇرئەت [بى جرات] (پ + ئە) جۇرئەتسىز، قورقۇنچاق.

بىجىن [بجين] مايمۇن.

بىجىھەت [بى جهت] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئورۇنسىز.

بىچارە [بى چارە] (پ) چارىسىز، تەدبىرسىز، ئىلاجىسىز.

بىچارەلىك [بى چارەليك] چارىسىزلىك، ئىلاجىسىزلىق:
چۇشافۇر بىلدى بۇ ئەۋۋارەلىك،
كى ھىجران ئىلىكىدە بىچارەلىك.
— ئا. نىزارى.

بىخاب [بى خواب] (پ) ئۇيقۇسىز، ئويغاق:
مۇئەللىمغە تاپشۇردى ئاداب ئۇچۇن،
سەبەب قىلدى ھېكمەتدە بىخاب ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

بىخابۇ خور — ئۇيقۇسىز ۋە تاماقسىز:
تەشنەلەب باغرىم قىزىپ بىخابۇ خور خۇبنار ئولۇپ،
ۋەسلىڭ ئۇممىدى بىلە غەمدىن قۇرۇپ سارغارماغىم.
— گۇمنام.

بىخار [بى خار] (پ) تىكەنسىز:
گۇلى بىخار ئىدىم فەرخار ئىچىندە،
جەھاندا خار بولدۇم خار ئىچىندە.
— لۇتفى.

بىخاست [بى خواست] (پ) 1) توساتتىن، ئىختىيارسىز:
كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇتفى.

2) سورماستىن:
مۇخالىف سۆز بىلەن، ئەي قەۋلى ناراست،
مېنى سالدىڭ بۇ سەۋدا ئىچرە بىخاست.
— لۇتفى.

بىخانۇمان [بى خان ومان] (پ) 1) ئۆي - جايسىز، سەرسان - سەرگەردان:
مەجنۇن ئىزدەر لەيلىنى، پەرھاد شىرىننى تىلەر،
بۇلبۇلى بىخانۇمانغە گۇشەئى گۇلزار خۇب.
— قەلەندەر.

2) ۋەيران بولغان، سورۇلغان:
كېزىپ كۇچەلەر مېھمان ئىستەبان،
بۇزۇغ ئىچرە بىخانۇمان ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.

بىخەبەر [بى خبر] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى بولۇپ بىخەبەر،
تولا سۆز دېدىڭ ئەلگە سالماي نەزەر.
— غەرىبى.

بىخەتا [بى خطا] (پ + ئە) خاتاسىز، توغرا.

بىخەسارەت [بى خسارت] (پ + ئە) زىيانسىز، زەرەرسىز.

بىخەلەل [بى خلل] (پ + ئە) نۇقسانسىز، بېجىرىم، مۇستەھكەم:
فەراغەت تاپىپ بولدى ئاسۇدە ھال،
بولۇپ ئەيش ئارا بىخەلەل، بىمەلال.
— ئا. نىزارى.

بىخەۋف [بى خوف] (پ + ئە) خەۋپسىز، خەتەرسىز.

بىخەيال [بى خيال] (پ + ئە) خىيال قىلماستىن، ئويلىماستىن.

بىخۇد [بيخود] (پ) 1) ھوشسىز، ھوشىنى يوقاتقان:
ئول زەمان كۆردۇم يۈزۈڭنى ئەيلەدى ئىشقىڭ ئەسىر،
بۇ جىھەتتىن سەرۋىدەڭ بىخۇد گەھى ھوشيارمەن.
— موللا بىلال.

2) مەست:
ئىچىپ مەينى بىخۇد بولۇپ دەربەدەر،
چۇ دىلبەرنى ئىزدەپ قىلايمەن سەفەر.
— ئا. نىزارى.

بىخۇد ئولماق — ھوشىنى يوقاتماق، ھوشسىزلانماق:
تۇش بىلەن قۇش لەنگەرىگە يەتمىشىم،
بىخۇد ئولۇپ ھۇش ئېلىدىن كەتمىشىم.
— زەلىلى.

بىخۇدانە [بيخودانە] (پ) ھوشسىزلارچە.

بىخۇمار [بى خمار] (پ + ئە) خۇمارسىز.

بىخۇن [بى خون] (پ) قانسىز؛ رەڭگى تاتارغان:
يۈزۈندە بېلگۈلۈك فەررى فەرىدۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۇنئى بىخۇن.
— لۇتفى.

بىخىرەد [بى خرد] (پ) ئەقىلسىز، ھوشسىز:
قوپالماي ئورۇندىن ئەقلىدىن بىخىرەد،
ئالىپ ئەقل ھوشىنى ئول سەرۋىقەد.
— ئا. نىزارى.

بىخىلاف [بى خلاف] (پ + ئە) خىلاپسىز، قارشىلىقسىز.

بىد [بيد] (پ) تال، تال دەرىخى:
چۇكىم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،
كېلىپ لەرزىگە كۇھ ئانداغكى بىد.
— ئا. نىزارى.

بىدى لەرزان — مەجنۇنتال:
بۇ باشىم ئايلاندۇرۇر ھەجرىڭ شامالى ھەر تەراف،
گۇلشەنى ئىشقىڭدا قىلغان بىدى لەرزان سەنمۇسەن.
— گۇمنام.

بىداد [بيداد] (پ) جەبىر — زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:

گەر مۇسۇلمانزادە بولساڭ ئەي مەھى نا مېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.
— قەلەندەر.

بىداد ئەيلەمەك — جەبىر ـ زۇلۇم قىلماق.

بمدادفەن [بىيدادفن] (پ + ئە) جەبىر ـ زۇلۇمغا ئۇگەنگەن.

بمدادگەر [بيدادكر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم، جەبىر سالغۇچى.

بمدادلىق [بيدادلىق] زالىملىق:
قەلبىڭ ئىشق ئەھلىغە بىدادلىق،
زەمانى ئاڭا بەرمەيىن شادلىق.
— ئا. نىزارى.

بمدار [بيدار] (پ) ئويغاق؛ ھوشيار، سەگەك:
چۇ نەمرۇد جانىدىن بىزار بولغاي،
يارانلار ئۇيقۇدىن بىدار بولغاي.
— مۇھەممەد سادىق.

بمدار بولماق — 1) ئويغانماق، ھوشيار بولماق:
چۇ گۇل ناز ئۇيقۇسىدىن بولدى بىدار،
كۆرەر بۇلبۇل قىلادۇر نالەئى زار.
— لۇتفى.

2) دائىمى بولماق:
ماڭا بەخت بىدار بولدى نەسىب،
تۇمەن شۇكرى دىلبەرغە بولدۇم قەرىب.
— ئا. نىزارى.

بمدارلىغ [بيدارلىغ] ئويغاقلىق، ھوشيارلىق.

بمداۋ [بيداو] چاپقۇر ئات:
مۇرەسسە قىلغان ئەتلەس ئۇلۇغ ئەۋلەر،
پەرى ئەگلىك سىلىق بويلۇق بىداۋلەر.
— لۇتفى.

بمدايەت [بدايت] (ئە) باشلىنىش، ئېتىبدا، ئاۋۋال:
ئەيب ئەتمەگىز جەفادىن ئەگەر ئىگرىسە كۆڭۈل،
مەئلۇم ئەمىس مۇرىدقا بۇ ھالەت بىدايەتى.
— سەككاكى.

بمدئەت [بدعت] (ئە) 1) يېڭى پەيدا بولغان ئادەت:
مېنى قويمادى باققالى ھەر قايان،
بولۇپ فېئلى بىدئەتكە تۇرلۇك زىيان.
— ئا. نىزارى.

2) دىنغا خىلاپ يېگىلىق ۋە كېيىن قوشۇلغان، تۆرەپ ـ ئادەت:
شەرىئەتكە مۇنكىر بولغان بىدئەتلىرى،
كۆزگە ئىلماي مۇبتەدىئلەردىن قاچار بولغاي.
— ئەھمەت يەسەۋى.

بمدەرەك [بى درنگ] (پ) تېز، دەرھال، توختاۋسىز:
چۇمۇشكىن ساچىم بولدى كاپۇررەك،
بۇگۇن ـ ئەرتە يەتسە قەزا بىدەرەك.
— ئا. نىزارى.

بمدەرد [بى درد] 1) دەردسىز، ئاغرىقى يوق. 2) ئىشقسىز، مۇھەببەتسىز.

بمدەرمان [بى درمان] (پ) كۇچسىز، قۇۋۋەتسىز.

بمدەرىغ [بى دريغ] (پ) 1) ئايىماستىن، شەپقەتسىز، قورقماستىن:
مەلىكە قوپۇپ ئالدى ئىلكىگە تىغ،
كېسەي يارىنىڭ باشىنى بىدەرىغ.
— ئا. نىزارى.

2) ئويلىماستىن:
بۇ سائەتتە سابىت ئالىپ قولغە تىغ،
ئۆزۈمگە ئۇرارمەن دېدى بىدەرىغ.
— ئا. نىزارى.

بمدەست [بى دەست] (پ) قولسىز.
بمدەستۇ پاي — قول ـ ئاياغسىز.

بمدەۋا [بى دوا] (پ + ئە) داۋاسى يوق، ئىلاجى يوق، چارەسىز:
ئوشۇل كۆندىن ساڭا بەردىم كۆڭۈلنى، ئەي پەرى ـ پەيكەر،
مۇنىڭدەك يوقتۇرۇر بىلدىمكى دەردى بىدەۋا ھەرگىز.
— قەلەندەر.

بمدرۇد [بدرود] (پ) ۋىدالىشىش، تاشلاپ كېتىش:
دېدىم: مەھۇشا، ئىشقىڭ ئەتتى خەراب،
كى بىدرۇدغە قويمادى ئىزتىراب.
— ئا. نىزارى.

بمدرۇد ئەتمەك — ۋىدالاشماق:
كى بىدرۇد ئېتىپ قالدىلار جايىدا،
كۆڭۈلنى ئالىپ قالدى مەئۋايىدا.
— ئا. نىزارى.

بمدرەم [بى درم] (پ) پۇلسىز، يوقسۇل:
قىچقۇرۇرسەن سىمىۋ زەرلىكلەرنى كۆرسەڭ قاشىڭە،
زەررە ياد ئەتمەي بىلالنى بەلكى بىلدىڭ بىدرەم.
— مولا بىلال.

بمدىل [بى دل] (پ) 1) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى يېرىم:
دېدى: ئەي نىگارا، خەبەردار بول،
كى بىچارە بىدىلغا دىلدار بول.
— ئا. نىزارى.

2) مەپتۇن، مەھلىيا:
كېچە قايغۇدىن ئەسرۇ بىدىل ئىدى،
تۇشى كۆردى پىرى بۇ نۇكتە ئىدى.
— ئا. نىزارى.

3) دەردلىك ئاشىق:
توشۇپ بەردى ئالدىن ھەمۇل ئاتنى،
ئوقۇر ئېردى بىدىل بۇ ئەبياتنى.
— ئا. نىزارى.

بىدىماغ [بى دماغ] (پ) روھى چۈشكۈن، سۇلغۇن، ھەسرەتلىك:
كى ناز ئەھلىدەك كىم ئۇزاتىپ ئاياغ،
قىلۇر ئاشىقىنى ئەجەب بىدىماغ.
— ئا. نىزارى.

بىدىن [بى دين] (پ + ئە) دىنسىز، غەيرىي دىن.

بىدىيانەت [بى ديانت] (پ + ئە) ۋىجدانسىز، ئىنساپسىز، نومۇسسىز.

بىر [بر] (ئە) ياخشىلىق.
بىررۇ ئەھسان — ياخشىلىق ۋە سېخىيلىق.

بىراھ [بيراه] (پ) يولسىز؛ ئاداشقان، يولدىن ئازغان:
قويغىن ئوشۇل دەئۋىئى بىراھىنى،
مات قىلايىن سەن كەبى يۈز شاھىنى.
— ئەھمەدى.

بىراھ بەيدا — يولسىز چۆل، يولى يوق دەشت:
نەچە يىلدۇر ئول مېنىڭ جانىمغە قەست ئەيلەر، مۇدام،
شەمشەرى ھەجرى ئىلە بىراھ بەيدا قىلدى ئىشق.
— سەدائى.

بىراۋ [براو] باشقا بىر كىشى، كىمدۇر:
بىراۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

بىرەتە [بيرته]بىرەر، بىر دانە، بەزىدە:
بىرەتە كېمىلەرنى چايقابان يەل،
يوۋار ئەردى زۇھەل ئۆز يۇرتىدىن ئەل.
— لۇتفى.

بىرەنج [بى رنج] (پ) مۇشەققەتسىز، ئەلەمسىز؛ جاپا چەكمەي:
كۆڭۈل گەنجىدە ئانچە بار ئىدى گەنج،
كى قىلغاي ئەردى يىللار سەرف بىرەنج.
— لۇتفى.

بىرەھم [بى رحم] (پ + ئە) شەپقەتسىز، رەھىمسىز:
سەلابەت بىرلە ئول بىرەھم كافىر،
ئالارنىڭ شەرھى ھالىن سوردى بىر ـ بىر.
— لۇتفى.

بىرلە [بيرله] بىللە، بىلەن:
ئول ئاندىن نالەلەر بىرلە خىرامان،
بۇ ھەم مۇندىن فىراق ئوتىندە بەريان.
— لۇتفى.

بىرلەھزە [بيرلحظه] بىردەم، بىرمۇددەت، قىسقا بىر ۋاقىت:
ئەي بېگىم، ئىيد بولدى كەل، بىرلەھزە سەيران قىلغالى،
ئىيدگاھ خەلقىن مېنىڭدەك جۇملە ھەيران قىلغالى.
— ئاتايى.

بىشەرم [بى شرم] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، نومۇسسىز:
بىشەرمۇ ھەيا — ئار ـ نومۇسسىز:
بىھەمدۇللاھ، كىشى بىلمەس سەدايىن قايسى مەزھەفتە،
كۆرۈپ بۇ زاھىرىمنى تۇرفە بىشەرمۇ ھەيا دەرلەر.
— سەدائى.

بىشەۋەر [بيشەور] (پ) جاڭگالدا ئۆسكەن، ياۋايى.

بىشۇمار [بيشمار] (پ) ھېسابسىز، سان ـ ساناقسىز، كۆپ:
بار ئەردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.

بىشۇمارە [بيشماره] (پ) «بىشۇمار» غا قاراڭ:
ئايىردى نەۋكەر ئىش تۇغۇ نەغارە،
ۋىلايەت گەنجۇ مالى بىشۇمارە.
— لۇتفى.

بىشىكىب [بى شكب] (پ) سەۋرسىز، تاقەتسىز، ساراسىم:
دېدىكىم: كۆتەر باشىڭ ئەي غەم نەسىب،
بەيان ئەيلە ھالىڭ ماڭا بىشىكىب.
— ئا. نىزارى.

بىغايەت [بى غايەت] (پ + ئە) چەكسىز، تۈگىمەس:
قاتار كىرپىكى ئوق، قاشى ئەردى يا،
كۆزى جادۇ، ساچى بىغايەت قارا.
— ئا. نىزارى.

بىغەش [بى غش] (پ + ئە) پاكىز، تازا، باشقا نەرسىلەر ئارىلاشمىغان:
خۇمار ئالۇدە مەن لۇتف ئەيلەگىل، ئەي دىلبەرى رەئنا،
تەرەھھۇم قىل يەنا كەلتۈر ماڭا سەن بادەئى بىغەش.
— سەدائى.

بىغەم [بى غم] (پ + ئە) غەمسىز، ئەندىشىسىز، دەردسىز.
— بىغەمۇغەش غەم ـ ئەندىشىسىز:
يېتىشتىلەر ھەرەمغە بىغەمۇغەش.
— لۇتفى.

بىغەۋس [بى غوص] (پ + ئە) سۇغا شۇڭغۇماستىن، شۇڭغۇماي.

بىغەۋسۇ غەۋۋاس — غەۋۋاس سۆ ئاستىغا چۈشمەستىنلا: *ئوغان تەقدىردىن بىغەۋسۇ غەۋۋاس، تېگىنزە تاپتىلار بىر گەۋھەرى خاس.*

— لۇتفى.

بىغۇبار [بى غبار] (پ) چاڭ ـ توزانسىز؛ كىرسىز.

بىقائىدە [بى قاعده] (پ + ئە) قائىدىسىز، تەرتىپسىز، قائىدە ئۇقمايدىغان:

گۈل شۇخى شەكەر غەبغەب كۆرمەغۇ گىدى مەكتەپ، بىقائىدە زۇر يارەب، ھەر نەۋئى كەلام گەتتى.

— ناقس.

بىقەرار [بى قرار] (پ + ئە) 1) قارارسىز؛ بىئارام، تۇرالمايدىغان:

كېلىپ كۆلبەمسىگە بولۇپ بىقەرار، بولۇپ يانە كۆرمەك ئۇچۇن گىنتىزار.

— ئا. نىزارى.

2) بىتاقەت، گىنتىزار:

سېنىڭ گىشقىڭ گوتىدەك بولماغايمەن بىقەرار ھەرگىز، گەگەر دەۋزەخ گوتىدەك گىچمە بۇز مىڭ شەرمەر بولغاي.

— قەلەندەر.

بىقەيد [بى قيد] (پ + ئە) باغلاقسىز، كىشەنسىز.

بىقۇسۇر [بى قصور] (پ + ئە) قۇسۇرسىز، نۇقسانسىز.

بىقىياس [بى قياس] (پ + ئە) چەكسىز، مۆلچەرلىگۈسىز:

ئاڭا كەيدۇرۇپ ئانچە فاخىر لىباس، مەلاھەتتە ئانچە بولۇپ بىقىياس.

— ئا. نىزارى.

بىكام [بى كام] (پ) ئۈمىدسىز، مەھرۇم:

قىلىپ گىسىلەرغە توقۇم خاسۇ ئام، كى رەختىم بىلە گەيلەدىم ھەم بىكام.

— غەربى.

بىكەران [بيكران] (پ) چەكسىز، سان ـ سانىقسىز، پايانسىز:

كى لەشكەر ئاڭا بىمەدۇ بىكەران، سىپاھىدىن ئانداغ تۇتۇلغان جەھان.

— ئا. نىزارى.

بىكەس [بيكس] (پ) 1) ھېچكىمى يوق، يېگانە، يالغۇز:

ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ، بۇ ئاستانەدە يۇرسە، خوپ كەس بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

2) گىگىسىز، يېتىم، يېقىر:

بۇ بىكەس كېلىپ يانقالى ئالتە ئاي ـ بولۇپدۇر، ئايا پىرى خاجە سارايى.

— ئا. نىزارى.

بىكەسۇ مىسكىن — يېتىم ـ مىسكىن:

غەربىۋ بىكەسۇ مىسكىنمەن، ئەي جان، غەربىۋ ئاشقۇ غەمكىنمەن، ئەي جان.

— لۇتفى.

بىكەسلىك [بيكسليك] يالغۇزلۇق، تەنھالىق؛ غېرىبلىق، يېتىملىك:

شاھ زەربەفتى ۋەفاسىزدۇر تەرىقى فەقر تۇت، تاپتى بىكەسلىك بىلە كۆڭلى بۇزۇلغان ئاندا سۆد.

— سەبۇرى.

بىكر [بكر] (ئە) قىز بالا، گىپپەتلىك، پاك:

گېيتىپ خاجە كۆڭلىدە كۆپ شۇكرلەر، جەھاندا تاپىلغاي دەبان بىكرلەر.

— ئا. نىزارى.

بىكىن [بيكين] ... دەك، كەبى؛ ... مىكىن:

يار فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۇمىز غەمناك ئېرۇر، گۈل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئېلىندىن چاك ئېرۇر.

— لۇتفى.

بىگانە [بيكانه] (پ) 1) يات كىشى، ناتونۇش:

چىلتەن گىدى جەنانە، بامۇ ھەمراھ ـ ھەمخانە، يولۇقتىمۇ بىگانە، يولىنگىزدە دەبدىيا.

— موللا مۇھەممەت نىيازى.

2) ئايرىلغان، ئازغان، نادان:

گەرچە شەرمىتتە چۇ بىگانە مەن، ئەھلى تەرىقەت بىلە ھەمخانە مەن.

— ئەھمەدى.

3) باشقا يۇرتلۇق، چەت ئەللىك:

قالۇر، ئاكىم، تەخت بىگانەگە، خەلەق بىزدە يوق قالغۇسى بىگانە.

بىرۇبار [بيروبار] يەككە ـ يېگانە، دائىمىي:

خۇش قۇدرەتلىك پەرۋەردىگار بىرۇبارىم، قولۇم تۇتۇپ يولغا سالغىل ئەنتەلھادى.

— سەبۇرى.

بىرئايەت [بى رعايت] (پ + ئە) ئەندىشىسىز؛ ئېھتىياتسىز؛ رىئايە قىلماسلىق.

بىرىلمەمىش [برلماميش] بېرىلمىگەن، بېرىلمىگۈدەك:

زېھى سەئادەت ئېرۇر ساڭەتى خەيالى غەمسىز،

بىرىلمەمىش ئانى كەۋنەين خۇشلۇغىغە ئىگەر.
— سەبۇرى.

بىرىنچ I [برنج] (پ) گۈرۈچ:
ئۇنچ نەرخىدىن بىرىنچ قىممىتى بەس بەستدۇرۇر،
گەرچە يوق مۇندىن مۇكەررەمراق نېمەرسە دان ئارا.
— ناقىس.

بىرىنچ II [برنج] (پ) مىس ۋە قوغۇشۇننىڭ ئارىلاشمىسى، برونزا:
يەنە نۇقرە تىللا بىرىنچ شەمىئدان،
ياقىپدۇر ئانى بارچە بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

بىرىنجىنە [برنجينه] (پ) سىرىق مىس؛ برونزىدىن ياسالغان؛ كۆچمە: سارغىيىش.

بىريا [بى ريا] (پ + ئە) راستلىق بىلەن، قىلچىمۇ ساختا قىلماستىن:
تەرەھۇم قىلىپ بىزگە قىلغىل دۇئا،
دۇئانى ماڭا ئەيلەگىل بىريا.
— ئا. نىزارى.

بىريان [بريان] (پ) كۆيۈپ قورۇلغان، كاۋاپ بولغان؛ كاۋاپ:
قېيرىغە ئىچى كۆيدى رەھىم ئەيلەبان،
ئىكى مۇرغى بىر يان بېرىپ نەچچە نان.
— ئا. نىزارى.

بىريان ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك، كاۋاپ قىلماق:
مەقسەدىڭ نېدۇر سېنىڭ ئەي مەھۋش ساھىبجەمال،
يۈرەكىمنى قان ھەم سىنەمنى بىريان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

بىريان قىلماق — كۆيدۈرمەك، ئۆرتەندۈرمەك:
ئوتلۇق كۆزۈڭ ئالىنده كۆپ بىريان قىلدىم جانۇدىل،
ئۇسرۇك ئول كافىر نەدىن مەيل ئەتمەدىلەر يانمە.
— سەككاكى.

باغرى بىريان — يۈرىكى كاۋاپ، ئۆرتەنگەن:
بىخۇد بولۇپ يۈرۈر بولغاي مەستۇ ھەيران،
ئەللاھ، دەيۇ كۆزده ياشى باغرى بىريان.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بىزائەت [بضاعت] (ئە) مال ـ مۇلۇك، ئەسۋاب، سەرمايە:
بۇ نېچۇك ئەلەمدۇر، ئەي يار، كۆرەردۇر يۇزۇڭنى ئەغيار،
مېنى سورغالى قىلىپ ئار كۆرەر سەنمۇ بىزائەت.
— مۇللا بىلال.

بىزار [بى زار] (پ) پەريادسىز، زارلىماي.

بىزەبان [بى زبان] (پ) تىلسىز، گاچا.

بىزەرەر [بى ضرر] (پ + ئە) زەرەرسىز، زىيانسىز.

بىزەۋال [بى زوال] (پ + ئە) يوق بولماس، دائىمى.

بىساط [بساط] (ئە) پالاس، گىلەم؛ يەرگە سېلىنغان نەرسە:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بوريا،
قومۇشتىن بىساط ئەيلەدى خەلقارا.
— غەربى.

ئالەم بىساتى — يەر يۈزى.

بىسەئادەت [بى سعادت] (پ + ئە) ساۋادەتسىز، بەختسىز، ئىقبالسىز.

بىسەبات [بى ثبات] (پ + ئە) قارارسىز، تۇراقسىز؛ ئۇتكۇنچى:
مەگەر ئەللىك ئۇچ تەن قالىبدۇر ھەيات،
بەقاسىز جاھاننىڭ ئىشى بىسەبات.
— ئا. نىزارى.

بىسەبەب [بى سبب] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز.

بىسەبر [بى صبر] (پ + ئە) سەۋرسىز، بىتاقەت، چىدىغۇسىز:
نەچە بىسەبر سەن قىلمە تەكەللۇم ئىشقىدىن ھەرگىز،
كىشىكىم بۇلھەۋەسدۇر مەھز ئەسرار ئېتىپ بولماس.
— گۈمنام.

بىسەبرۇ تەھەممۇل — سەۋر ـ تاقەتسىز:
چۇ ئول ھالەت بىلە كۆردى ئانى گۈل،
يېرىنىدىن قوپتى بىسەبرۇ تەھەممۇل.
— لۇتفى.

بىسەد [بى صد] (پ) يۇز ئەمەس، تالاي، نۇرغۇن:
مەلىكەمگە لايىق مەتاڭ مۇندا بار،
بۇلەككە يۈگۈرمەك بىسەد زىنھار.
— ئا. نىزارى.

بىسەر [بى سر] (پ) باشسىز، بېشاش.
بىسەرۇ سامان — بىچارە، ھېچنەرسىسى يوق:
مېھنەتتو دەردۇ ئەلەم كۆرگەن جەھاندا ئىشق ئارا،
بولسا بولغاي ماڭا ئوخشاش بىسەرۇ سامان ئەمەس.
— قەلەندەر.

بىسەرمايە [بى سرمايه] (پ) سەرمايىسىز، مەنبەسىز؛ قولى بوش.

بىسەروپا [بى سروپا] (پ) باش ـ ئاياغسىز؛ چارىسىز، تەمتىرىگەن:
يۈرۈپ نەچچە كۈن بىسەروپا بولۇپ،
ھەمە دەردۇ غەمگە مۇھەييا بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بستەر [بستر] (پ) ئورۇن - كۆرپە، توشەك، ياستۇق:
يېقىتتى مېنى بستەرى خابغە،
قويۇپ باشىنى گۈمبەزدە مېھرابغە.
— ئا. نىزارى.

بسسەۋاب [بالصواب] (ئە) توغرىسى، ئېنىقى.
ۋەللاھۇ ئەئلەم بسسەۋاب — ئاللا توغرىسىنى ياخشىراق بىلگۈچىدۇر.

بسمىل [بسمل] (ئە) سويۇش، باش كېسىش؛ سويۇلغان.
بسمىل قۇش — بېشى كېسىلگەن قۇش:
فەنا تىغىدا بسمىل قۇش كەبى ئەندۇھى دەۋراندىن،
تىنىمدا پېچتا بۇ جانىم ئىچرە ئىزتىراپ ئېردى.
— ناقىس.

بسمىل قىلماق — سويماق، ئۆلتۈرمەك:
ئوق ئاتىبان قولىغە ئىشكەل سالىپ،
داغى ئوق بىلە ئانى بسمىل قىلىپ،
— ئا. نىزارى.

نىم بسمىل — چالا بوغۇزلانغان:
ماتامىدە نىم بسمىل قۇش كەبى باشىم ئۇرۇپ،
تىغلاماي نەيلەي مەنى بىچارە سەندىن شەھپەرسىز.
— مەھزۇن.

بسۇتۇن [بستون] (پ) پەرھات قازغان تاغنىڭ نامى:
نەمايان كۆرۈپ بسۇتۇن كۆھىنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھىنى.
— ئا. نىزارى.

بسيار [بسيار] (پ) كۆپ؛ مول:
دامەنگى بېيشەدە بىر ساي ئىكەن،
مەددى قەد بسيار ئەجەب جاي ئىكەن.
— زەلىلى.

بش [بيش] (پ) كۆپ، ئارتۇق.

بشەبھ [بى شبيه] (پ + ئە) ئوخشىمايدىغان، ئوخشاشلىقى يوق.

بگانەۋەش [بيگانەوش] (پ) بىگانە سۆيەت، يانقا ئوخشاش:
دەھرنىڭ بگانەۋەش زالىغا بولما ئاشنا،
كىم سېنى تا ئاشنا ئەتتى ئۆزى بىگانە دۇر.
— سەبۇرى.

بگاھ [بيگاه] (پ) ۋاقىتسىز.
گاھۇ بگاھ — ئۆزلۈكسىز، ھەمىشە:
كېچە - كۈندۈز خەيالى بىرلە ھەمراھ،
ئىشى كۈچى بۇئەردى گاھۇ بگاھ.
— لۇتفى.

بگەران [بى كران] (پ) چەكسىز، ھېسابسىز، كۆپ:
بېغىلسا ئەگەر لەشكەرى بگەران،
قۇتۇلماس بۇلاردىن قاچسىپ ھېچقاچان.
— مۇللا شاكىر.

بگۇمان [بى گمان] (پ) گۇمانسىز، شۈبھىسىز، شەكسىز:
ھەزرىتى سۇلتان سۈزىدۇر بگۇمان،
قالدى گۇمان ئىچرە دېدىلەر گۇمان.
— زەلىلى.

بگۇناھ [بى گناه] (پ) گۇناھسىز، ئەيبسىز.

بىلاد [بلاد] (ئە) [بىرلىكى: بەلەد] شەھەرلەر، مەملەكەت:
سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادىنى،
بىلادغە يەتكۈر بۇ دامادىنى.
— ئا. نىزارى.
بىلادى ئەزىم — ئۇلۇغ شەھەر، چوڭ مەملىكەت:
كى قۇستەنتەنىيە بىلادى ئەزىم،
ئېرۇر ئاندا كۆپراقى نازۇ - نەشىم.
— ئا. نىزارى.
بىلادى جەھان — دۇنيادىكى شەھەرلەر، ئەللەر:
سەپەرقەند بىلادى جەھان سەيقەلى،
نە سەيقەلكى پەرتەۋقىشان مەشئەلى.
— ئا. نىزارى.

بىلازەرۇر [بلاضرور] (ب) زۆرۇرىيەتسىز، كېرەكسىز.

بىلە [بيله] بىلەن، بىللە:
بۇ كاسىبغە مەۋجۇد ئىدى بىر ئوغۇل،
كى دەريا لەبىگە بىلە كەلدى ئول.
— ئا. نىزارى.

بىلئەدەد [بالعدد] (ئە) سان بىلەن، رەقەم بىلەن:
چىراغىن ھۇرۇقىنكى ئەھلى خىرەد،
كى تارىخى سالىن دېمىش بىلئەدەد.
— ئا. نىزارى.

بىلئەكس [بالعكس] (ئە) ئەكسىچە.

بىلئەين [بالعين] (ئە) كۆز بىلەن.

بىلخاسسە [بالخاصه] (ئە) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بىلخاسسىيە [بالخاصيه] (ئە) خاسىيەتى جەھەتتىن، ئالاھىدىلىكى بىلەن.

بىلفېئىل [بالفعل] (ئە) ئەملىدە، ئەمەلىيەتتە، راستىن.

بىلقۇۋۋە [بالقوه] (ئە) كۈچ بىلەن، كۈچىگە قاراپ.

بىلقىس [بلقيس] (ئە) سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن، ئۇنىڭغا تېپىشماقلارنى ئېيتقان ۋە ئۇنىڭ ھېكمىتى

لىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان سەبانىڭ ئايال پادىشاھى:
يا پەرى يا ھۇر ياردۇر يا بىلقىسى ئالى نەسەب،
يا ئۆيىدىن قىلدى ئول خۇرشىدى دەۋرانىم تۇلۇۋ.
— قەلەندەر.

بىلكۇل [بالكل] (ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن.

بىللاھ [بالله] (ئە) ئاللاغا قەسەمكى، خۇدا ھەققى:
ھېچكىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىدا سەرگەردان ئەمەس،
باشكىنەڭدىن ئۆرگۈلەي، بىللاھ سۆزۈم يالغان ئەمەس.
— قەلەندەر.

بىللاھكىم — خۇداغا قەسەم قىلمەنكى:
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئورما،
گەر ئەر بولساڭ مېنى بۇ غەمدە قويما.
— لۇتفى.

بىلمان [بيلمان] بىلمەيمەن:
قايسى بىر دەردىم بەيان ئەيلەيكى قايسى كۆلفەتى،
بىلمان يا كەلمەگەي مۇنداق بىراۋغا مېھنەتى.
— مۇھەممەت سادىق.

بىلمەين [بيلماين] بىلمەي، بىلمەستىن:
ئاتاسىغە يەتتىكى سۆزىمت بىلە،
ئۆزىن بىلمەين دەردۇ غۇرقەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

بىلھەقىقەت [بالحقيقت] (ئە) ھەقىقەتەن، راستتىن.

بىلھەم [بيل هم] شۇنى بىلگىنكى...

بىلئىتتىفاق [بالاتفاق] (ئە) ئىتتىپاقلىق بىلەن.

بىلىك [بيليك] ئىلىم، بىلىم:
كۆيمە بۇ سۆزگە چۇ بىلۈرسەن بىلىك،
باس يۈرەكىڭ، قارىنىڭغە قويغىن ئىلىك.
— ئەھمەدى.

بىم [بيم] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، ۋەھىمە:
بۇ خوشلۇقدىن كەتتى ئىككى ئىقلىم،
ئارادىن قوپتى خەۋفۇ قالمادى بىم.
— لۇتفى.

بىم ئەيلەمەك — قورقماق.
بىم سالماق — قورقۇتماق:
ئۆلۈم يادى كۆڭلۈمگە بىم،
داغى جان بېرۈر خەۋفى دىلدا مۇقىم.
— غەربى.

بىمۇ ناكام — خەۋپ ـ خەتەر.
زىرى بىم — قورقۇنچ، ۋەھىمە ئاستىدا.
بېھەد ئەندازەئى بىم — چېكى بولمىغان قورقۇنچ، چەكسىز ۋەھىمە:
ئالدىمىزدا يەتتە ۋادىدۇر ئەزىم،
ھەر بىرىدە بېھەد ئەندازەئى بىم.
— سەبۇرى.

بىمار [بيمار] (پ) 1) ئاغرىق، كېسەل. 2) دەردكە مۇپتىلا ئاشىق:
كۆرمىدۇر ئۇشبۇ جەھان سەنسىز مانىڭا بەيتۇل خەزان،
ھەردەمى سەنسىز ئۆتۈپدۇر ئول دەمى بىمارمەن.
— موللا بىلال.

بىمانەند [بى مانند] (پ) ئوخشىشى تېپىلمايدىغان، تەڭداشسىز.

بىمايە [بى مايه] (پ) ھېچنەرسىسى يوق، سەرمايىسىز.

بىمەجال [بى مجال] (پ + ئە) كۈچسىز، ئىقتىدارسىز، ماجالى يوق:
باشىغا قويۇپ ئەردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ ناگلاج.
— موللا شاكىر.

بىمەدار [بى مدار] (پ + ئە) دەرمانسىز، ھالسىز:
كۆڭۈلنىڭ كارى يادلانماق، يۈرەكنىڭ پېتلى ئۆرتەنمەك،
بۇ ئىشلاردىن بىلىڭلار، بۇ زەئىف تەن بىمەدار بولماق.
— موللا بىلال.

بىمەدارا [بى مدارا] (پ + ئە) مۇرەسسەسىز، كېلىشمەسلىك.

بىمەر [بيمر] (پ) ھېسابسىز، ئۆلچەپ بولمايدىغان.

بىمەرام [بى مرام] (پ) مەقسەتسىز؛ ئۈمىدسىز:
كى مەئشۇق ـ ئاشىق سۆزىمدۇر تەمام،
كېتىپدۇر جەھاندىن بۇلار بىمەرام.
— ئا. نىزارى.

بىمەزە [بى مزه] (پ) تەمسىز، مەزىسى يوق؛ تۇتۇرۇقسىز.

بىمەغز [بى مغز] (پ + ئە) مېڭىسىز، ئەقىلسىز؛ مەنىسىز، مەنىسى يوق:
كى ئەي پۇرگۈئى بىمەغزى پەرىشان،
يەنە قايدىن كېتوردۇڭ ئۇشبۇ داستان.
— لۇتفى.

بىمەكان [بى مكان] (پ + ئە) ماكانسىز، جايسىز، تۇرۇنسىز.

بىمەلال [بى ملال] (پ + ئە) مالال بولماي، ئەركىن، توسقۇنسىز.

بىمەلاھەت [بى ملاحت] (پ + ئە) كۆرۈمسىز، چىرايسىز.

بىمەنزىل [بى منزل] (پ + ئە) ماكانسىز، تۇرار

جايسىز.

بىمەھار [بىيمھار] (پ) يۈگەن، چۈلۈۋر:
ئۈچ كىشى گويا شۇتۇرى بىمەھار،
قوندۇق ئوشۇل كېچە باربىان يەسار.
— زەلىلى.

بىمەھاسىل [بى محاصل] (پ + ئە) ئۈنۈمسىز، پايدىسىز.

بىمەھەل [بى محل] (پ + ئە) ۋاقتى، پەيتى ئۆتكەن:
پەردەئى جانىم ئىچىندە ئاسرار ئىدىم مېھرىنى،
بىمەھەل ئەفغانلىرىم قىلدى مېنىڭ سىررىمنى پاش.
— قەلەندەر.

بىمەئنا [بى معنى] (پ + ئە) مەنىسىز، مەزمۇنسىز.

بىمۇرۇۋۋەت [بى مروت] (پ + ئە) ھىممەتسىز، ئادەمگەرچىلىكى يوق.

بىنەسىب [بى نصيب] (پ + ئە) نېسىۋىسىز، بەھرەسىز، ھەسسىسى يوق:
رەقىب تەئنە قىلۇر بىزنى بىنەسىب دەپان،
جەفاسى بىزگە نې يەتمەس نەسىب ھەزرەتىدە.
— ئاتايى.

بىنەفشە [بنفشه] (پ) 1) بىنەپشەرەڭ. 2) شۇ رەڭدە ئېچىلىدىغان خۇش پۇراق گۈل.

بىنەفئ [بى نفع] (پ + ئە) پايدىسىز، مەنپەئەتسىز.

بىنەماز [بى نماز] نامازسىز، نامار ئوقۇمەيدىغان:
دەۋزەخ ئايتۇر مەن ئارتۇق، بىنەمازلار مەندە بار،
بىنەمازلار بويندا يىلان بىلەن چايان بار.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بىنەمەك [بى نمك] (پ) تۇزسىز، مەززىسىز:
نەلەر كەلتۇرۇپ باشىغە بۇ قەلەك،
قىلىپ ئەيشىنى زۇلىم ئىلە بىنەمەك.
— ئا. نىزارى.

بىنەۋا [بى نوا] (پ) 1) پېقىر، يوقسۇل، كەمبەغەل:
غەرىبۇ بىنەۋا، ئاجىز قولۇڭغا رەھىم قىل، يا رەب،
ئۈمىد تۈتتۈم دۈئالاردىن مەنۇ بىپارەئى زارى.
— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.
2) بەھرىسىز، مەھرۇم، بىچارە:
تاپىپ بەھر بىزدىنكى شاھۇ، گەدا،
نەۋا تاپقۇسىدۇركى ھەر بىنەۋا.
— غەرىبى.

بىنەۋالىغ [بى نواليغ] بىچارىلىك، مەرھۇملۇق:
ئەتەي پەيمانەدىن ئەۋزارە بولدۇڭ دەرسەن، ئەي ناسىھ،
فەنا دەيردە قىلغان بىنەۋالىغدۇر نەۋا بىزگە.
— مەھزۇن.

بىنەۋۇم [بى نوم] (پ + ئە) ئۈيقۇسىز:
ئۇزى پەنج ۋەقت دائىما سەۋۇم ئىدى،
كېچىلەرد بىدارۇ بىنەۋۇم ئىدى.
— مۇللا شاكىر.

بىنىھايەت [بى نهايت] (پ + ئە) چەكسىز، ئايانغلاشمىغان، پايانى يوق:
قامۇق ئالەمدە ئەدلۇ دادى مەشھۇر،
چىرىگى بىنىھايەت مۇلكى مەئمۇر.
— لۇتفى.

بىنىياز [بى نياز] (پ) بىھاجەت؛ ئېھتىياجسىز:
كى دۇنيا ئىشىدىن ئىدى بىنىياز،
قىلىبان نىياز ئەھلىنى سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

بىنىيام [بى نيام] (پ + ئە) ئۇخلىمايى، ئۇيقۇسىز:
شاھ پەرزەندى تۇغقان زات «نەسىبى» دەپ قويدى ئات،
كېچە ـ كۈندۈز بىنىيام دۇئا قىلۇر ئەردىيا.
— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.

بىھا [بها] (پ) «بېھە» گە قارالسۇن.

بىھار [بحار] (ئە) [بىرلىكى: بەھر] دېڭىزلار:
گەھى كۆزۈمدىن ئاقار ياشۇ گاھ لەئل تامار،
بىھارۇ كان ھاسىلىدۇر ئانىڭ ئاقار ـ تامارى.
— سەككاكى.

بىھازا [بهذا] (ئە) بۇنىڭ بىلەن.

بىھازەلقىياس [بهذاالقياس] (ئە) بۇ مۇلچەر بىلەن، بۇ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بۇ قىياسچە:
ئەرۇر چۈن تەفاۋۇت بىلە ئول ئەساس،
ئەسافىلغە تەگرۇ بىھازەلقىياس.
— ئا. نىزارى.

بىھاسىل [بى حاصل] (پ + ئە) پايدىسىز، نەتىجىسىز، مېۋىسىز:
نېچۈك سەن بۇ ئۆزۈن يول ئەمگەكسىندىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل ئېلىندىن.
— لۇتفى.

بىھال [بى حال] (پ + ئە) ھالسىز، مادارسىز، زەئىپ؛ مەيۈس:
بۇلار ئىلغادى ياخشى ئەجناسىنى،
كى بىھال ئېتىپ بىرنەچە ناسىنى.
— ئا. نىزارى.
كى ئالتۇن كۆمۈش ئاندا بىھەد ئىكەن،
كى لەئلۇ جەۋاھىر، زۇمۇرەد ئىكەن.
— ئا. نىزارى.
2) ئىنتايىن، ناھايىتى، غايەت:

کی ئەتراپىدا غار بەھد تولا،
مۇئمىيەن ئەمەس پىر يانغان خەلا.
— ئا. نىزارى.

بەھەددۇ بىگەران — ھەددى ـ ھېسابسىز، سان ـ ساناقسىز:
کی لەشکەر ئاڭا بەھەددۇ بىگەران،
سپاھىدىن ئاندىغ تۆتۈلغان جەھان.
— ئا. نىزارى.

بەھەددۇ غايەت — چېكى ۋە ئاخىرى يوق، چەكسىز.

بەھەددۇ قىياس — چەكسىز ۋە تەڭسىز:
مەن قېرى قۇلدىن ئەگەر سەن ئار قىلساڭ ئالغ ئەمەس،
باردۇر ياش قۇللار ساڭا ئالمىدە بەھەددۇ قىياس.
— قەلەندەر.

بەھەددۇ ھېساب — ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز:
قىلدىڭىز جەبرۇ جەفا جانىمغە بەھەددۇ ھېساب،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان قىلدىڭىز.
— لۇتفى.

بەھەد بەڭمد — ناھايىتى يىراق:
سىز تۇشۇپ ئول شاھدىن بەھەد بەڭمد،
ئول ياڭۇقراق سىزگە مەن ھەبلىل ۋەددى.
— نەۋايى.

بەھەمدەم [بى ھەمدەم] (پ) ھەمدەمسىز، ئۇلپەتسىز.

بەھەمدىكە [بحمدك] (ئە) ماڭا ھەمدۇ (ئاللاغا ئېيتىلىدۇ)، شان ـ شەرىپىڭ بىلەن.

بەھەمدىللاھ [بحمدالله] (ئە) خۇداغا شۈكۈر:
بەھەمدىللاھكى، بولدى مۇنەۋۋەر كۆزۈم،
تۇرۇپ ئاڭلادى يار ئەندەك سۆزۈم.
— ئا. نىزارى.

بەھەمىيەت [بى حمىت] (پ + ئە) 1) غەيرەتسىز، بوشاڭ، سۈس:
نەدۇر ئەي بەھەمىيەتلەر بۇ ھەيرەت،
ئەر ئوغلىغە كېرەكتۇر بولسا غەيرەت.
— لۇتفى.
2) پەزىلەتسىز، نومۇسسىز.

بەھەنگام [بى ھنكام] (پ) ۋاقتسىز، پەيتسىز.

بەھەيا [بى حيا] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، ئار ـ نومۇسسىز:
ئۆتەر بىر ـ بىر باسىپ شۇم بەھەيالەر ۋەھشەتى بىرلە،
كۆرەلمەيكىم قالۇرلار شۇرۇ ـ شەر ئاھستە ـ ئاھستە.
— نەۋبەتى.

بەھۇدە [بى ھودە] (پ) 1) نەتىجىسىز، پايدىسىز:
بىلدىم ئەھدى يوقتۇرۇر مەيلىڭ ماڭا ئەي پۇرجەفا،
بەھۇدە كۆيمەڭ ساڭا بۇ داغى ھىجرانىم نەسۇد.
— قەلەندەر.
2) بىكاردىن، بولار ـ بولماس:
ئۆيى فەلان يەردە ۋەلىي بارماغىل،
بەھۇدە بۇ يولدا يۇرۇپ ھارماغىل.
— زەلىلى.

بەھـۇزۇر [بـى حضـور] (پ + ئـە) بىئـارام، ھالاۋەتسىز.

بەھۇش [بى ھوش] (پ) ھوشسىز، ئۆزىدىن كەتكەن، بىتاب:
تەھەممۇل قىلىپ سۆزدە خاموش بول،
كى خاموش بولۇپ بەلكى بەھۇش بول.
— غەرىبى.

بەھۇكمى [بحكم] (ئە) ھۆكۈم قىلىشى بىلەن، ھۆكمى بىلەن.

بەھۇكمى لىللاھ — خۇدانىڭ ھۆكمى بىلەن:
شەھى مىرزەبانكىم، بەھۇكمى لىللاھ،
كى مەسئۇدى قىلدى ئۆز ئورنىدا شاھ.
— ن. زىيائى.

بەھى I [بھى] (پ) 1) بەھى (مېۋە نامى):
يۇزۇمدىن تىغى ھەجرىڭ زەخمى ھەر ساڭى ئېرۇر، نې ۋەجھ،
بەھىنى تىغ بىلەن چۈن قەتل قىلماي رەسىم ئەمەس ئەسلا.
— نەۋايى.
2) سېرىق رەڭ؛ سارغايغان چىراي:
بەھى رەڭگىدەڭ ئولمىش دەردى ھەجرىڭدىن ماڭا سىما،
دىماغىم ئىچرە ھەربىر تۇخمى يەڭلىغ دانەئى سەۋدا.
— نەۋايى.

بەھى II [بھى] (پ) ياخشىلىق، ساغلاملىق:
ئاڭا يىغلار ئېردى سەرەندىب شەھى،
ئاناسىنىڭ ئولغان ئىدى چوڭ بەھى.
— ئا. نىزارى.

بەھىجاب [بى حجاب] (پ + ئە) پەردىسىز، ئوۋۇق؛ يالىڭاچ:
ۋەزىر كىردى شاھ قاشىغە بەھىجاب،
دۇئالار ئەدا ئەيلەدى بەھىساب.
— ئا. نىزارى.

بەھىراس [بى حراس] (پ) قورقماس، يۈرەكلىك؛ قورقماستىن.

بەھىس [بى حس] (پ + ئە) ھېسسىياتسىز؛ رەھىمسىز.

بەھىشت [بهشت] (پ) جەننەت؛ ئەڭ گۈزەل باغ:
ماڭا بەھىشتى ۋىسالىڭ ئەمەستۇرۇر مۇمكىن،
قاچانغىچە چىكەيىن ھەجر دەۋزەخىدە ئەزاب.
— مەھزۇن.

بهمشت ئاسا — جەننەت كەبى.
بهمشت ئەدن — مەڭگۈ ياشاپ قالىدىغان جەننەت.
بهمشتى جاۋىدان — ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك جەننەت:
كۆرمەگەي ھەرگىز بهمشتى جاۋىدانىدا گۈل يۈزىن،
كىم يۈزى گۈل، كۆزى ئوتلۇغ، خارى مىژگاندىن كېچەر.
— گۈمنام.

بهمل [بحل] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، رازى بولۇش:
بۇ قەۋمى قبرىنداش، ئىگىچە ـ سىگىل،
رىزالىق ئالسىپ بىر ـ بىرىدىن بهمل.
— مولا شاكىر.

بهمل بولماق — رازى بولماق، بېغىشلىماق:
دوستلار، بهمل بولۇڭلار بىز بارۇرمىز ئەلۋىداۋ،
شەھرى ئۇقباغە سەفەر ئەيلەپ بارۇرمىز ئەلۋىداۋ.
— نەۋبەتى.

بهمل قىلماق — كەچۈرۈڭ، ئەپۇ قىلماق:
تۆكسە قانىم كۆزلەرىڭ، قىلدىم بهمل، تۆكسۇن رەۋان،
كىم قاچان تاپقاي يەنە سەككاكى بۇ نەۋ قانىنى.
— سەككاكى.

بهۋە [بيۋە] (پ) تۇل، يالغۇز ياشايدىغان ئايال:
دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بهۋە خاتۇنلار يېيىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

بهۋەجە [بى وجە] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، ئورۇنسىز.

بهۋەزن [بى وزن] (پ + ئە) ۋەزنى يوق، يەڭگىل؛ قەدىر ـ قىممەتسىز.

بهۋەفا [بى وفا] (پ + ئە) ۋاپاسىز؛ رەھىمسىز.

بهۋەھم [بى وهم] (پ + ئە) ۋەھىمسىز، قورقۇنچسىز.

بهۋۇجۇد [بى وجود] (پ + ئە) ۋۇجۇدقا كەلمىگەن، پەيدا بولمىغان. گەۋدىلەنمىگەن:
قەرى ھەم بهۋۇجۇد ئەردىيۇ مۇھتاج،
تويا ئاش كۆرمەگەن ئاچۇ يالاڭغاچ.
— لۇتفى.

بهۋۇقۇف [بى وقوف] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز.

بهۋۇھۇم [بى وهوم] (پ + ئە) «بهۋەھم» گە قارالسۇن.
گۈلۇ غۇنچە تۇتسە تۆزىن بهۋۇھۇم،
بەناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.
— ئا. نىزارى.

بهئىتىبار [بى اعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، تىلغا ئېلىنمايدىغان:
ئەجەب زىرە نازۇك ھۇنەر بىزدە بار،
ھۇنەر بىزدەدۇر ئۆزگە بهئىتىبار.
— غەربى.

بهئىتىدال [بى اعتدال] (پ + ئە) مۇتىدىل ئەمەس، نورمال بولمىغان، تەرتىپسىز.

بهئىتىماد [بى اعتماد] (پ + ئە) ئىشەنچسىز، تايانچسىز:
بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېتىقاد،
بۇ تۆگگان خۇنرىزى بهئىتىماد.
— مولا شاكىر.

بهئىتىنا [بى اعتنى] (پ + ئە) ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، كۆڭۈل بۆلمەيدىغان، دەققەت قىلماي.

بهئىبا [بى ابا] (پ) 1) تارتىنماي، ئۇيالماي:
بۇچاڭدىن چىقىپ نەچچە تۇرلۇك سەدا،
بۇ مەنچىلار كۆپ يىغلاشىپ بهئىبا.
— مولا شاكىر.
2) تارتىنمايدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بهئىجتىناب [بى اجتناب] (پ + ئە) قاچمايدىغان، چەتلەشمەيدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بهئىدراك [بى ادراك] (پ + ئە) ئاڭسىز، پەم ـ پاراسەتسىز؛ بىلىپ يەتمەي:
كى مەن تەۋرەنسەمۇ ئۇ يەردە تۇرماس،
ئەجەب بىغەمۇ بهئىدراكۇ بىجان.
— سەدائى.

بهئىستىتائەت [بى استطاعت] (پ + ئە) قۇدرەتسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بهئىشتىباه [بى اشتباه] (پ + ئە) شۈبھىسىز، شەكسىز:
كى سەنسەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بهئىشتىباھ.
— ئا. نىزارى.

بهئىكراھ [بى اكراه] (پ + ئە) مەجبۇرسىز، زورلاشسىز.

بهئىنايەت [بى عنايت] (پ + ئە) رەھىمسىز، مەرھەمەتسىز.

بهئىنتىقال [بى انتقال] (پ + ئە) ئاجىزلايدىغان، كۆچمەيدىغان.

بهئىنتىھا [بى انتهى] (پ + ئە) ئاخىرى يوق، چەكسىز، كۆپ.

بيارند [بيارد] (پ) دوست بولماق:
جەنانەگى مەن بەمەن بيارند،

ۋىن مۇرده تەنىم بەئۇسپارىد.

— ئا. نىزارى.

بىيەقىن [بى يقين] (ئە) شۇبھىسىز، ئېنىق؛ جەزمەن:

ئايا، مۇسلىمى نەقدىنك قىيمەتىن،
دېگىلى مەتائىك بارى بىيەقىن.

— ئا. نىزارى.

بىيەكبار [بيكبار] (پ) بىراقلا، بىر يولى؛ تېز:

جىلۇە سالسپ ئۆتتى بىيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.

— زەلىلى.

بىيىشە [بيشه] (پ) ئورمان، جاڭگال:

مۇسافىت يۇرۇپ كەلدى بىر بىيىشەگە،
تەرەددۇد بىلە ئۇشتى گەندىشەگە.

— ئا. نىزارى.

بىيىك [بيىك] بۇيۇك، ئۇلۇغ، يۇكسەك:

بار گەردىكى ھىندۇ دىيارىدا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپقان شەھى نىكخاھ.

— ئا. نىزارى.

بىيىك بارگاھ — كائىنا ۋە ئۇلۇغ ساراي، قەسىر:

چۇھىندۇ ئارا بار گىدى پادىشاھ،
كى ئۇز ۋەقتىدە ئول بىيىك بارگاھ.

— نىزارى.

پ

پا I [پا] (پ) «پاي» غا قاراڭ:
خىرامىڭ چاغى لۇتق ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

پا II [پا] (پ) تاب، تاقوت، قۇۋۋەت، ماغدۇر، قۇدرەت:
يوق ئېرىسە ئېرۇر بۇ قەۋى، ئول زەئىف،
ئاڭا ھېچ پا بىرلە ئېرمەس ھەرىف.
— نەۋايى.

پا بەرەھنە [پابرھنە] (پ) 1) يالاڭ ئاياغ. 2) كەمبەغەل:
پا بەرەھنە، باش يالاڭ، يىرتىپ ياقە، فەرياد ئېتىپ،
تەلبەئى رەسۋا بولۇپ ھالى پەرىشانمۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

پابەرجا [پابرجا] (پ) بىر جايدا قىمىرلىماي تۇرىدىغان، مۇستەھكەم:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدىق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

پا بەست [پابست] (پ) «پا بەستە» گە قاراڭ.

پا بەستە [پابستە] (پ) گىرىپتار بولغان، ئايىغى باغلانغان؛ تۇزاققا چۈشكەن، مۇپتىلا.

پا بەند [پابند] (پ) پۇتى باغلانغان؛ كىشەن، چۈشەك.

پا بەندان [پابندان] (پ) كېپىللىك قىلغۇچى، ھۆددىگە ئالغۇچى.

پا بۇس [پابوس] (پ) ئايىغىنى بۇسە قىلىش؛ ھۆرمەت، تەزىم.
پابۇس ئەتمەك — زىيارەت قىلماق.

پاپۇش [پاپوش] (پ) ئاياغ كىيىم، ئاياغ.

پاپۇش دۇزى [پاپوش دوزى] (پ) ئاياغ تىكىش، ئاياغ ياماش.

پاچە [پاچە] (پ) كىچىك پۇت؛ پاچاق.

پادار [پادار] (پ) «پايدار» غا قاراڭ.

پاداش [پاداش] (پ) 1) بىر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان ھەق، بەدەل؛ مۇكاپات:
ئەگەر ئەيلەسە ئول ۋەفادارلىق،
كى پاداشى بولمىش جەفاكارلىق.
— ئا. نىزارى.
2) ھەمراھ
پەلەكتىن نەلەر كەلدى بۇ باشىمە،
داغى ئىشق ئارا ئۇشبۇ پاداشىمە.
— ئا. نىزارى.

پادە [پادە] (پ) پادا، توپ.

پادە ـ پادە [پادە پادە] (پ) بىرنەچچە پادا، توپ ـ توپ.

پادەست [پادست] (پ) توختام، كېلىشىم.

پادزەھەر [پادزھر] (پ) زەھەرگە قارشى؛ زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا.

پادشا [پادشا] (پ) «پادشاھ» قا قاراڭ:
بۇ ئەگەر دەرۋىش ئۆزى قىلسا گۇمان ئول پادشا،
يوق ئەجەب چۇن ئىككىسىدە يوق تۇرۇر ئەقلۇھەيا.
— نەۋايى.

پادشاھ [پادشاه] (پ) خان، شاھ، پادىشاھ:
خىرامان چىقىپ تەختقە پادىشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

پادشاشەب [پادشاشب] (پ) كېچىسى شەھەر، بازارلارنى تەكشۈرگۈچى ئەمەلدار، پاششاپ:
سېرىغ ھىرىنى قىلدى پادشاشەب،
كېچە ھېچكىم يامان ئىش قىلماسۇن دەپ.
— مەھزۇن.

پادشالىغ [پادشاليغ] پادىشاھلىق.

پادشاھانە [پادشاھانە] (پ) پادىشاھلارچە، دەبدەبىلىك.

پادشاھزادە [پادشاھزادە] (پ) پادىشاھنىڭ بالىسى، پادىشاھ ئەۋلادى.

پادشاھۋار [پادشاھوار] (پ) پادىشاھ كەبى، پادىشاھقا ئوخشاش.

پارە [پارە] (پ) 1) پارچە، بۆلەك:
ۋە لېكىن تاپالماي ئاڭا چارەئى،
ئۇرۇپ يەرگە باغرىن قىلىپ پارەئى.
— ئا. نىزارى.

2) يانچىلغان، ئېزىلگەن:
جەبىدىلىك يۈرىكىم بەسى پارەدۇر،
كى تىرناغى زەخمى بىلە پارەدۇر.
— ئا. نىزارى.

3) كىتابنىڭ بىر بابى، بۆلۈمى:
شەۋكەتى ھۈسنۈڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقسپ،
دەفتەرى پەرھاد ـ شىرىن پارەگى گەفسانەدۇر.
— ئەرشى.

پارە ئەيلەمەك — پارچىلىماق، بۆلەك ـ بۆلەك قىلماق.
پارە بولماق — يانچىلماق.
پارە جىگەر — كۆڭلى ئېزىلگەن، كۆڭلى يېرىم:
دەبان: «*كەلسە مۇندا گەگەر ئاشىقىم،*
كۆزى ياشۇ پارە جىگەر ئاشىقىم.»
— ئا. نىزارى.

تەختە پارە — بىر پارچە تاختاي:
قالىپمەنكى بىر تەختە پارە ئۆزە،
كى سۇ تاشلادى سەككىخارە ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

جىگەر پارە — سۆيۈملۈك؛ پەرزەنت:
جىگەر پارەسىدىن جۇدا بولدى ئول،
ئالەم بىرلە ئاخىر فەنا بولدى ئول.
— ئا. نىزارى.

پارە ـ پارە [پارەپارە] (پ) پارچە ـ پارچە:
قىلىپ پارە ـ پارە بۇلار سالىنى،
كى دەريانغە غەرق ئەيلەبان مالىنى.
— ئا. نىزارى.

پارەسىز [پارەسىز] پۇتۇن، پارچىلانمىغان، سۇنمىغان.
پارەنج [پارنج] (پ) خۇش خەۋەر بەتكۇزگۈچىلەرگە بېرىلىدىغان ئىنئام، سۆيۈنچە.
پارسا [پارسا] (پ) پەرھىزكار، تەقۋادار، خۇداگۈي، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى:
مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا، ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى ھۈسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.
— لۇتفى.

پارساۋۇ كۆبرا — تەقۋادار ئۇلۇغلار:
ئۆزرە بولماستىن تەزەللۇل ھەم تەمەللۇلدۇر ھەرام،
قىلماغىل سەن پارساۋۇ كۆبراغە غەلىز.
— شەۋقى.

پارسال [پارسال] (پ) ئۆتكەن يىل.
پارسالىغ [پارسالىغ] تەقۋادارلىق، خۇداگۈيلۈق:
كەل ئەمدى ئەرشى، ئۆز كۆڭلۈڭ سەلاھى پارسالىغدىن،
نېچۈككىم پارە ئەيلەپ خىرقە تارىدىن رىدا قىلدىم.
— ئەرشى.

زوھدى پارسالىغ — مال ـ دۇنيادىن كېچىپ تەقۋادارلىق قىلىش، ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش:
ئاتاۋۇ فەزلىك ئەگەر ئىلگە بولماسا، يا رەب،
يوق ئاندا فايدەسى زوھدى پارسالىغنىڭ.
— گۈمنام.

پارۇ I [پارو] (پ) سۈپۈرۈندى.
پارۇ II [پارو] (پ) كۆرەك؛ پالاق.
پاس [پاس] (پ) 1) كېچىنىڭ بىر قىسمى، سەككىزدىن بىرى:
ئۆتۈپ ئېردى تۇندىن داغى ئىككى پاس،
كى ئۇيقۇغە بارغان ئىدى بارچە ناس.
— ئا. نىزارى.

2) ساقلاش، مۇھاپىزەت، رىئايە.
پاس ئەتمەك — ساقلىماق، مۇھاپىزەت قىلماق:
قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۈسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.

پاس تۇتماق — رىئايە قىلماق، ئەمەل قىلماق:
گەر مۇسۇلمانسەن پەيمبەر شەرئىگە قىلما خىلاف،
پاس تۇتقىل شەرئىدۇر ئىمانىڭ دىلگە غىلاف.
— نەۋبەتى.

پاسىبان [پاسبان] (پ) مۇھاپىزەت قىلغۇچى، قاراۋۇل، ساقچى:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرسى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇفراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسبان ئاندا.
— ئەرشى.

پاسىبانلىق [پاسبانلىق] مۇھاپىزەت، ساقچىلىق:
ئەمانلىق كېتىپدۇر، يامانلىق قالىپ،
تۇرۇپدۇر ئاندا شاھ پاسبانلىق قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

پاسۇخ [پاسخ] (پ) جاۋاب.
پاش [پاش] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «چاچقۇچى»، «سەپكۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
نۇر پاش — نۇر چاچقۇچى.
ئاب پاش — سۇ سەپكۈچى.
پاشەندە [پاشندە] (پ) چاچقۇچى، سەپكۈچى.
پاشكەستە [پاشكستە] (پ) 1) پۈتى سۇنۇق، توكۇر. 2) كۆچمە م: قۇدرەتسىز، ئاجىز.
پاشنە [پاشنە] (پ) 1) پاشنا، سوك؛ تاقا. 2) كۆچمە م: ئاستانە.

پاغۇندە [پاغندە] (پ) پاختا، ئېتىلغان پاختا.
پاغۇر [پاغر] (پ) قىل قۇرت كېسىلى.
پافشار [پافشار] (پ) ئېگىلمەس، قەيسەر، كۆچلۈك.
پاك [پاك] (پ) 1) پاك، تازا، ساپ:
قىلىپ سۈيە ئول دەم ياقاسىنى چاك،
كى ئەنۋاردىن قىلدى زۇلمەتنى پاك.
— ئا. نىزارى.
2) بىگۇناھ:
ئىكى پاك ئاشىق جەھاندىن كېچىپ،
كى روھى قۇشى خاكداندىن كېچىپ.
— ئا. نىزارى.
3) خالىس:
مەجازىدا كىم بولسا چۈن پاكرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.
— ئا. نىزارى.
پاك ئايمان — پاكىز، توغرا ئىش تۇتقۇچى.
پاك ئەلفاز — پاك سۆزلەر، يامان نىيەت ئارىلاشمىغان سۆزلەر.
پاك پەيۋەند — ئېسىلزادە.
پاك تەجرىد — بارلىق ھەۋەسلەردىن كەچكەن.
پاك تەدبىر — توغرا تەدبىر.
پاك زاد — ئېسىلزادە، ئۇلۇغ زات.
پاك زېھىن — تۇتكۇر زېھىن.
پاك شىئار — ياخشى ئادەتلىك، ئەخلاقلىق.
پاكان [پاكان] (پ) پاك، تازا، ساپ بولغان:
يا رەب، مۇھەممەد ھۇرمەتى ھەم چەھار يارلار ئۇلفەتى،
ئەرۋاھى پاكان ئىققەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.
پاكباز [پاك باز] (پ) سادىقەتلىك، ۋاپادار، چىن ئاشىق:
زاھىدى پاكباز ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئېتىراز،
قورقما سوراھى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مېھرىبان قەدەھ.
— زەلىلى.
پاكدامەن [پاك دامن] (پ) ئىپپەتلىك، يامان يولغا ماڭمىغان.
پاكدەست [پاك دست] (پ) پاك قول، ھالال قول.
پاكراي [پاك راى] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك، بىلىملىك.
پاكرۇ [پاك رو] (پ) پاك يۈزلۈك، پاكىز.
پاكى [پاكى] (پ) پاكىز، تازا.
پاكىزە [پاكيزه] (پ) تازا، ساپ، پاكىز.

پالا [پالا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «سۆزگۈچ» دېگەن مەنىدىكى ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ.
بادە پالا — مەي سۆزگۈچ.
پالەھەڭ [پالهنگ] (پ) نوختا.
پالۇدە [پالوده] (پ) ساپ، سۈزگۈچتىن ئۆتكۈزۈلگەن.
پامال [پامال] (پ) «پايمال»غا قارالسۇن.
پامالى قەدەم — ئاياغ ئاستىدا قالغان، ئېزىلگەن:
گۈلدەك باشىمە خانا ھەجرىڭدە تۇتاشقان ئوت،
پامالى قەدەم بولغاي بەزم ئىچرە سەمەن سەنسىز.
— گۈمنام.
پاي [پاي] (پ) 1) ئاياغ:
كېلىپ چۈست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.
2) ئاست، تەگ، ئاساس:
ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.
پاياب [پاياب] (پ) تېبىز، كېچىپ ئۆتكىلى بولىدىغان سۇ.
پايان [پايان] (پ) چېگرا، ئاخىر، چەك:
ئەي جەفاچى تۇت غەنىمەت كۆركىنىڭ دەۋرانىنى،
كىم كىشى تاپمايدۇرۇر دەۋرنىڭ پايانىنى.
— مەھزۇن.
پايان ئابە — سۈنىڭ تەكتى.
پايان تاپماق — تامام بولماق.
پايە [پايه] (پ) 1) ئاياغ:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇمانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھىلالىڭغە فىدا يۈزقاتلە جانىمدۇر.
— ئەرشى.
2) باسقۇچ، دەرىجە، مەرتىۋە:
سەرۋ نەھەد بىرلە سەركەشلىك قىلۇر قەددىڭ بىلە،
بىلگۈرۇر مەيدان ئىچىندە ھەر كىشىنىڭ پايەسى.
— سەككاكى.
3) ئاست، تەگ:
نەردبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخكىم،
پايەلەردىن پايە ئېرىدى نەبىيىرى ئەئزەم ئەمەس.
— ئەرشى.
پايە تاپماق — مەرتىۋىگە ئىگە بولماق.
پايەندە [پاينده] (پ) داۋامىي، ئەبەدىي، مۇستەھكەم:
رەھىم قىل گۇمنامغە بىر خەستە دۇر زارىڭ سەنىڭ،

دەۋلەتلىك پايەندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
— گۇمنام.

پايبەست [پايبست] (پ) «پابەستە» گە قارالغ:
ئۇتەر ئەردىم ببىال ئەفسانەئى ئەقلابى مەغرىبدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايبەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

پايبەستە [پايبستە] (پ) «پابەستە» گە قارالغ.

پايبۇس [پايبوس] (پ) «پابۇس» قا قارالغ.

پايدار [پايدار] (پ) بەرقارار، مەھكەم، دائمىي.
پايدار بولماق — بەرقارار بولماق، دائمىي بولماق:
چۇشەھزادە تۇرپاندا تابتى قەرار،
ھەمە خاندانلار بولۇپ پايدار.
— ئا. نىزارى.

پايكار [پايكار] (ۋ) خىزمەتكار، چاكار، نۆكەر.

پايگاھ [پايگاه] (پ) تۇرار جاي؛ بازار:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزنىڭ ئول ئاستانى ئالئى ئۆزرە سەجدە گاھىمدۇر.
— گۇمنام.

پايمال [پايمال] (پ) ئاياغ ئاستى، ئاياغ ئاستى قىلىنغان، ئېزىلگەن:
جەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۇل ئەتمەسمەن،
بارى گۇلشەن گۇلى ئالىمدا خەسدېڭ پايمالمدۇر.
— گۇمنام.

پايمال ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق:
خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

پايمال بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، ئېزىلمەك:
مەن خەستە خەستەڭ تالغ ئەمەس بولسام يولىدا پايمال،
ئول گۇل سەمەندىن سەكرەتمپ جەۋلان ئۆزە، جەۋلان ئېبرۇر.
— مەھزۇن.

پايمال قىلماق — ئەزمەك، ئاياغ ئاستى قىلماق:
كۆڭۈلنى قىلىڭ ئىشق ئارا پايمال،
ئەجەب يوق نەسىب ئولسە فەررۇخ جەمال.
— ئا. نىزارى.

پەدەر [پدر] (پ) ئاتا، دادا:
كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
بەلا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.
— ئا. نىزارى.

پەدەرانە [پدرانه] (پ) ئاتىلارچە.

پەدەر بۇزۇرگ [پدر بزرگ] (پ) بوۋا.

پەدرۇد [پدرود] (پ) خوشلىشش، خەيرلىشش.
پەدرۇد ئەتمەك — خوشلاشماق، خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق:
كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.
پەدرۇد ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق، خوشلاشماق:
ئاقىزىپ ئىككى كۆزىدىن ئىككى رۇد،
ئاتاسى بىرلە ئەيلەدى پەدرۇد.
— نەۋائى.

پەدىد [پديد] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنۈپ تۇرغان، روشەن، ئېنىق:
ئانىڭ رەڭگىدىن زەئفى ئانچە پەدىد،
ئۇرۇپ تاشقە باشىن، بۇلۇبدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.
پەدىد ئەيلەمەك — پەيدا قىلماق:
ياساپ ھۇجرەنى ئاندا خاجە سەئىد،
مۇزەييەن بىساتىنى ئەيلەپ پەدىد.
— ئا. نىزارى.
پەدىد بولماق — زاھىر بولماق، پەيدا بولماق:
يانى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۇلاڭ قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.
— ئا. نىزارى.
پەدىد قىلماق — كۆزگە كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق:
ئەجەب ئىشدۇرۇر بولسا بۇ زەر خەرىد،
بۇ يەڭلىغ ھەراكەتنى قىلدى پەدىد.
— ئا. نىزارى.
پەدىد ئولماق — زاھىر بولماق، كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرماق:
روبى زەمىن ئۆزرە كۆر سۇبھى دەرەختى بەلەند،
سايە پەدىد ئولمادى تانەزەرى بولماسا.
— زەلىلى.

پەدىدار [پديدار] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنگەن:
بارۇ خەزان پەدىدار، قالماس جەھاندا گۈلزار،
نى باغۇ نى سەمەنزار، فەسلى بەھار ئېچىدە.
— زەلىلى.
پەدىدار بولماق — پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك،
نەۋ بادەئى قىزدەۋش ۋە سەرۋى خىرامان، ياخىنچەئى تۇبى،
يا بىر ئەلىفى جانغە بۇرەڭ بولدى پەدىدار، يا قامەتى زىبا.
— ئەرشى.

پەددار قىلماق — پەيدا قىلماق، كۆرسەتمەك.

پەر [پر] (پ) پەي، قانات:
نىگارىم كۆڭلى مۇلكىن ئالغالى ھاجەت ياراغ ئېرمەس،
نىگۇن قەد بىلە ئاھىم بىس، كەرەكمەس باش ئىلە پەر ھەم.
— گۇمنام.

پەر ئاچماق — قانات ئاچماق، ئۇچماق.

پەراكەندە [پراكندە] (پ) تارقالغان، توزىغان، قالايمىقان؛ پەرىشان:
پەراكەندىلەرنى قىلىپ مۇجتەمەئ.
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفەئ.
— ئا. نىزارى.

پەرەست [پرست] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى، بېرىلگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
بادە پەرەست — ئىچىملىككە بېرىلگەن.
ئاتەش پەرەست — ئوتقا چوقۇنغۇچى.
مېھمان پەرەست — مېھماندوست.

پەرەستار [پرستار] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى. 2) خىزمەتكار، چۆرە. 3) غەمخورلۇق قىلغۇچى.

پەرەستەندە [پرستندە] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، قۇللۇق قىلغۇچى. 2) خىزمەتچى، چۆرە. 3) ياخشى كۆرگۈچى.

پەرەستىش [پرستش] (پ) تېۋىنىش، چوقۇنۇش.

پەرەن [پرن] (پ) «پەرەند» گە قارالسۇن.

پەرەند [پرند] (پ) يۇپقا يىپەك، ئەۋرىشىم.

پەرەندە [پرندە] (پ) ئۇچار قانات.

پەرتاب [پرتاب] (پ) ئېتىش (ئوق ھەققىدە).
پەرتاب ئەتمەك — ئاتماق.

پەرتەۋ [پرتو] (پ) نۇر، شولا، يورۇقلۇق:
تۇرى پاكلىك پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسيار ئەيلەدىلەك،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

پەرتەۋ ساچماق — نۇر چاچماق:
چەشم گىريانىم جىلا تاپتى ئىزى پەرتەۋ ساچىپ،
ئىتتىنىك ھەرنەچچەسى يۇز نەچچەئى مەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

پەرتەۋرا [پرتورا] (پ) نۇر ئىزى، نۇر سىزىقى، شولا:
مەھۇشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

پەرتەۋلىغ [پرتولىغ] روشەنلىك، پارلاقلىق.

پەرتەۋى [پرتوى] (پ) نۇرلۇق، نۇرانە:
پەرتەۋى ھۇسنۇك قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل بىگىت.
— ئەرشى.

پەرخاش [پرخاش] (پ) جەڭ، ئۇرۇش.
پەرخاش قىلماق — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

پەرداخت [پرداخت] (پ) زىننەت، بېزەك.
پەرداخت قىلماق — زىننەتلىمەك.

پەردار [پرداز] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «قىلغۇچى، ئەتكۈچى، ئۇستا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.
ئەفسانە پەردار — ھېكايە، چۆچەكلەرنى ئېيتقۇچى.
چارە پەردار — چارە تاپقۇچى.
خارە پەردار — تاش يونغۇچى، تاشتىراش.
سېھر پەردار — سېھىر قىلغۇچى، سېھىرگەر؛ سەنئەتكار.
كىنە پەردار — دۈشمەنلىك قىلغۇچى، ئاداۋەت ساقلىغۇچى.
نۇكتە پەردار — مەنىلىك سۆز قىلغۇچى، گۈزەل سۆز ئۇستىسى.

پەردە [پردە] (پ) پەردە، توسۇق:
خەلاس ئولماق ئۈمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.
پەردە سالماق — پەردە چۈشۈرمەك، پەردە يېپىق:
مەگەر تەشرىق ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردە سىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۇلار ئەيلەپ، مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.
پەردە كۆپمەك — پەردە كۆتۈرۈلمەك، سىر ئېچىلماق.
پەردەئى ئابگۈن — ئاسمان مەنزىرىسى.
پەردەئى زار — سىر پەردىسى، سىر.
پەردەئى شام — تۈن، كېچە.
پەردەئى شەرم — ھايا پەردىسى، ئۇيات.
پەردەئى مۇشكىن — 1) قارا پەردە. 2) كۆچمە م: قارائغۇ كېچە. 3) دۈتار، تەمبۇر قاتارلىق سازلارنىڭ پەردىسى.
پەردەئى ئىسمەت — پاكلىق پەردىسى.

پەردە باف [پردە باف] (پ) پەردە توقۇغۇچى.

پەردە پۇش [پردەپوش] (پ) پەردە ياپقۇچى؛ توسۇق:
قىلدى دەريانى بۇ خارىك پەردە پۇش،
مېھرى گوتتىدىن تۈشمەسۈن دەپ سۇغا جۇش.
— نەۋائى.

پەردەدار [پردەدار] (پ) پەردە تۇتقۇچى؛ ئىشىك باقار:

پەردەداری مەزرەتی ھەق بولغانلىك مەلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدىلىك تۇرى تەجەللى جىلۋىسى نۇرى ھۇدا.
— زەلىلى.

پەردەدەر [پردەدەر] (پ) پەردە يىرتقۇچى، سىر ئاچقۇچى.

پەردەگى [پردەكى] (پ) پەردىلىك؛ يوشۇرۇن.

پەرران [پران] (پ) ئۇچقان ھالدا، ئۇچىدىغان، ئۇچقۇچى:
ئەي پەرى بىتابلىقدىن بەرقەدىك پەررانمۇ سەن؟
ئوت ساچىپ ھەريان يۇزۇڭدىن ئافەتى دەۋرانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

پەرران ئەتمەك — ئۇچۇرماق.
پەرران بولماق — ئۇچماق.
پەرران ئۇتمەك — ئۇچقاندەك تېز ئۇتۇپ كەتمەك:
چۇ ئول ئوق بارىپ تەگدى چۇنكى سىنان،
سىنان يوقكى، پەرران ئوتۇپ ئوق يىلان.
— ئا. نىزارى.

پەرزەدە [پرزده] (پ) 1) قانات قاققان. 2) قانىتى قىرقىلغان. 3) چەككۇچ بىلەن چېكىلگەن.

پەرزور [پرزور] (پ) 1) كۈچلۈك، قابىل. 2) شىددەتلىك، قاتتىق.

پەرسەش [پرسش] (پ) سوئال سوراش، سوئال قويۇش؛ سوئال:
پەرسەشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمنى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەلىلى.

پەركاھ [پر كاه] (پ) شال پاخىلى:
دېدىكىم: «ئايا دەرد ئەھلىگە شاھ،
كى ئىشق ئەھلى قاشىگدا بىر پەركاھ.»
— ئا. نىزارى.

پەركەچى [پركەچى] تاج تىككۈچى:
باكاۋۇل پاشاھغە پەركەچدۇر،
بىلىپ دۇئانغە ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.
— مەھزۇن.

پەركەند [پر كند] (پ) پارچە، بۆلەك.
پەركەند ئەيلەمەك — پارچىلىماق.
پەركەند ـ پەركەند — پارچە ـ پارچە.

پەركەندە [پر كنده] (پ) قانىتى يۇلۇنغان.

پەرگار [پر گار] (پ) دۇگىلەك، ئەندىزە، سىركول.

پەرگالە [پر گاله] (پ) تىتىلغان، يىرتىلغان، پارچە، بۆلەك.

پەرگالە ـ پەرگالە — پارچە ـ پارچە، پارە ـ پارە؛ ۋەيران:
چۇ دەريا باشىدا قىلىپ نالە كۆپ،
ئۇزىن قىلدى پەرگالە ـ پەرگالە كۆپ.
— ئا. نىزارى.

پەرنەيان [پرنيان] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان نېپىز رەخت:
ئىشىكىلىك تۇپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېلدى.
— سەككاكى.

پەرھىز [پرهيز] (پ) ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش، ساقلىنىش، پەرھىز:
مەيى لەئلىلىك خەيالى چەشمەسى كۆڭلۈم ساری ئاقتىب،
يۇدى پەرھىز تۇپراغىنى ھەرنەچچە غۇبارىم بار.
— گۇمنام.

پەرۋبال [پروبال] (پ) قانات ـ قۇيرۇق:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۋبال ئىلەكسىم بولۇپ خۇشنەما.
— ئا. نىزارى.

پەرۋبال ئاچماق — قانات ـ قۇيرۇقىنى يايماق، ئۇچماق.

پەرۋا [پروا] (پ) سەۋر ـ تاقەت؛ رىغبەت، ئېتىبار، قىزىقىش:
نەچچە بىپەرۋا ئېسەك گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېردەك گاھى ـ گاھى ئەرشىغە پەرۋا يىگىت.
— ئەرشى.

پەرۋاز [پرواز] (پ) 1) ئۇچۇش، قانات قېقىش.
پەرۋاز ئەتمەك — ئۇچماق، قانات قاقماق:
مۇھەببەت ھەۋاسىدا پەرۋاز ئېتەي،
ھەرەمگە بارىپ بىرنەچە راز ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

2) ئۇچقاندەك تېز:
گەر ئالسە قولىغە شەمشىرى جانباز،
سالسىپ كۇفر ئەھلىنىڭ جانىغە پەرۋاز.
— مولا پازىل.

پەرۋانە [پروانه] (پ) 1) شام، چىراغ ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان كېپىنەك، پەرۋانە:
چۇ پەرۋانە ئەيلەپ ۋۇجۇدىن فەنا،
بولۇر ئاقىبەت شەمئ ھەم بىزىيا.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: سۆيگىنىشكە بېرىلگەن، مەپتۇن بولغان:
يۇزى شەمئىغە ئەسىرۇ پەرۋانەمەن،

كى پەرۋانەدەك ھەرزەمان يانمەن.
— ئا. نىزارى.

پەرۋانەدەك — پىرقىراپ، ئايلىنىپ:
چۇ مەجنۇن كىرىپ يارنىڭ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.
— ئا. نىزارى.

پەرۋانەۋار [پروانەوار] (پ) پەرۋانە كەبى، پەرۋانىدەك؛ بېرىلگەن:
ئۆرتەدى شەمئىغە داغىم پەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۈنكى ئەبرى نەۋبەھار.
— خەراباتى.

پەرۋەر [پرور] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيىلىگۈچى، قوللىغۇچى، ئۈستۈرگۈچى، قۇۋۋەتلىگۈچى، سۆيگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
جان پەرۋەر — جانلاندۇرغۇچى.
خىرەد پەرۋەر — ئەقىللىق.
سىفلە پەرۋەر — تۆۋەنلىكنى قۇۋۋەتلىگۈچى:
ئېرۇر سىفلە پەرۋەر ئانىڭ قىلمىشى،
ئەمىسدۇركى ئەمىن ئانىڭدىن كىشى.
— ئا. نىزارى.
غەم پەرۋەر — غەم بىلەن تۇسكەن، غەمكىن.
ناز پەرۋەر — نازلىق قىلغۇچى:
تۇرفە كىم سەرگەشتەلىك ھەم قىلغاي ئول ئەفكەندەلىك،
لېك ئېتەر بۇ شىۋەلەرنى ناز پەرۋەر ئەگمە قاش.
— ئەرشى.
نەقىش پەرۋەر — نەقىشنى سۆيگۈچى:
قۇدرەتىن نەققاشى ھېكمەت نەقش پەرۋەر ئەيلەدى،
گۈل مەشامىن ئەيلەدى، سۈمبۈل مۇئەتتەر ئەيلەدى.
— ئەرشى.

پەرۋەرد [پرورد] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيلەنگەن، تۇسكەن دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.
دەرد پەرۋەرد — دەرد بىلەن تۇسكەن، دەردمەن.
ناز پەرۋەرد — ناز قىلىشقا ئۆگەنگەن.

پەرۋەردە [پرورده] (پ) تەربىيىلەنگەن، پەرۋىش قىلىنغان.
پەرۋەردە تاپماق — تەربىيىلەنمەك.
پەرۋەردە قىلماق — تەربىيىلىمەك.

پەرۋەردىگار [پرودگار] (پ) بارلىقنى ياراتقۇچى، خۇدا:
چۇ گەنجى سىكەندەر بولۇپ ئاشكار،
ساڭادۇر نەسىب لۇتفى پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

پەرۋەرىش [پرورش] (پ) تەربىيىلەش، ئۇستۇرۇش.
پەرۋىزەن [پرويزن] (پ) غەلۋىر، ئەلگەك.
پەرۋىن [پروين] (پ) ئۈكەر يۇلتۇز:
كى خۇرشىد خاۋەر يۇزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئېبرۇر ئۈنجۈسى.
— ئا. نىزارى.

پەرى [پرى] (پ) 1) پەرى. 2) گۈزەل، چىرايلىق:
قاچىپ كىردى تەخت ئاستىغە ئول زەمان،
پەرى ئول زەمان بولدى كۆزدىن نىھان.
— ئا. نىزارى.

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك، گۈزەل، چىرايلىق.
پەرى رۇ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەماسىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھر، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يىگىت.
— ئەرشى.

پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نۇبۇۋۇۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

پەرى رۇخسار — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق.
پەرى كەھ — قايسى بىر پەرى، قانداقتۇر بىر پەرى:
چەشىم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خەيال،
ھالقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

پەرىزاد [پرى زاد] (پ) پەرىدىن تۇغۇلغان، گۈزەل:
خەيال ئەيلەدى: «بۇ مېنىڭ لايىقىم،
ئۆيۈمدە پەرىزاد بولغاي مۇقىم.»
— ئا. نىزارى.

پەرىزاد ئەجناسى — پەرىزاد جىنسى، پەرىزات ئەۋلادى:
ئەرەم باغىنىڭ سەرۋى رەئناسىمۇ،
ۋە ياخود پەرىزاد ئەجناسىمۇ؟
— ئا. نىزارى.

پەرىزادە [پرى زاده] (پ) «پەرىزاد» قا قارالسۇن.

پەرىسان [پرى سان] (پ) پەرى كەبى، پەرىگە ئوخشاش؛ گۈزەل.

پەرىشان [پريشان] (پ) 1) چېچىلغان، تارالغان، تەرتىپسىز:
سۇبلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلە رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) پاراكەندە:
گويىمدا ئېبركەن مەگەر زۇلفۇڭنى تاغىتتى سەبا،

كېيىم-بېزەر يۇسام كۆزۈم) چۈشۈمى پەرىشان كۆرۈنۈم.
— لۇتفى.

پەرىشان ئەيلەمەك — چاچماق؛ پاراكەندە قىلماق، بىئارام قىلماق:

جانۇ كۆڭلۈمگە قويۇپ ئەمدى يىتىملىك داغىنى،
بۇ تىرىكلىكىدىن داغى كۆڭلۈم پەرىشان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

پەرىشان خاتىر — خاتىرجەمسىز، بىئارام:

كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەزدى يول.

— ئا. نىزارى.

پەرىشان ئولماق — چېچىلىپ كەتمەك، بىئارام بولماق:

بۇ ئىشغە ئاتاسى پەرىشان ئولۇپ،
دېدى ھەم ئاناسى ھەراسان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

پەرىشانلىغ [پريشانليغ] تارقاقلىق؛ پاراكەندىچىلىك، بىئارامىلىق:

يۈزىگە ساچتىم ئۆڭۈن تەگمىسۇن پەرىشانلىغ،
كۆڭۈلنى ئول تۇنۇر كۇن نېچە مۇپتەلا قىلسا.

— لۇتفى.

پەرىۋەش [پرى وش] (پ) پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:

پەرىۋەش بىلە ئۇچتى ئانداغ پەرى،
ئانى كەلتۈرۈپ بارچەدىن ئىلگەرى.

— ئا. نىزارى.

پەزىر [پذير] (پ) سۈزلەرگە قوشۇلۇپ قوبۇل قىلغۇچى، ياققۇچى، تاپقۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

تەبئ پەزىر — كىشىنىڭ تەبىئىتىگە ياقىدىغان، يېقىملىق.

دەرمان پەزىر — دەرمان تاپقان، دەرمانلىق:

كۆڭۈلنى دەرد ئىلە دەرمان پەزىر ئەت،
كىشىكىم دەردى يوق ئول ھېچ كارە.

— ئەرشى.

دىل پەزىر — كۆڭۈلگە ياققۇچى، يېقىملىق.

سېھھەت پەزىر — ساغلام:

چېكىپ زەخمىنىڭ دەردىنى ئول ۋەزىر،
ياتىپ نەچچە كۇن بولدى سېھھەت پەزىر.

— ئا. نىزارى.

نەسىھەت پەزىر — نەسىھەتنى قوبۇل قىلغۇچى، نەسىھەتنى ئاڭلىغۇچى:

كىمكى بولۇر مۇنداا نەسىھەت پەزىر،
باسقان ئانىڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.

— زەلىلى.

نەقش پەزىر — نەقىشنى قوبۇل قىلغۇچى، ئۆزلەشتۈرگۈچى.

پەزىرە [پذيره] (پ) قوبۇل قىلىش، قارشى ئېلىش.

پەزىرە كەلمەك — ماقۇل بولماق.

پەزمان [پژمان] (پ) غەمكىن، سۈلغۇن؛ بىئارام.

جانى پەژمان — غەمكىن روھ، ئېزىلگەن ۋۇجۇد.

پەژمۇردە [پژمرده] (پ) 1) سۈلغۇن، بۇزۇلغان، خاراب بولغان:

ۋەلايەت بولۇپ ئىبرەتى پەژمۇردەگى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەگى.

— ئا. نىزارى.

2) غەمكىن، غەم باسقان:

قەبىلە بارى بىلدى ئول ھالنى،
سوراپ كەلدى پەژمۇردە ئەھۋالنى.

— ئا. نىزارى.

پەژمۇردە بولماق — غەمكىن بولماق؛ ۋەيران بولماق:

كى پەژمۇردە بولدى گۈل ئەھمەر يۈزى،
كىشى بىلمەس ھالىن مەگەر ئول ئۆزى.

— ئا. نىزارى.

پەژمۇردە قىلماق — سۈلدۇرماق، ۋەيران قىلماق:

ئەلەكنى قىلغۇسى پەژمۇردە ئەزىبس سوزى ئەففانىم،
مەدارى مەزھەبۇ ئايىنى شەمئى شەب رەۋان كەتمىش.

— ئەرشى.

پەژمۇردە ھال — ۋەيران، بىئارام:

ۋەزىر ھەم بولۇپ ئانچە پەژمۇردە ھال،
غەزەبدىن قىلىپ ئۆلتۈرۈشكە خەيال.

— ئا. نىزارى.

پەژوھ [پژوه] (پ) تەكشۈرگۈچى، تەنقىد قىلغۇچى.

دانىش پەژوھ — ئىلىم تەنقىد قىلغۇچى.

دىن پەژوھ — دىن تەنقىد قىلغۇچى.

پەست [پست] (پ) تۆۋەن، پەس.

پەست قىلماق — پەسەيتمەك، توختاتماق:

تۇگەتتى سۆزىن، يۇمدى ئول كۆزىنى،
كى جان تاپشۇرۇپ پەست قىلىپ سۆزىنى.

— ئا. نىزارى.

پەسۇپىش [پس‌وپش] (پ) ئىلگىرى ـ كېيىن، ئىلگىرى ـ ئاخىر:

غەمكى دىن غەمىدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۇنانكى خوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ بىلەن پەسۇپىش.

— شەۋقى.

پەسىج [پسيچ] (پ) 1) تەييار، تەييارلاپ قويۇلغان يۇك.

2) قىممەتلىك.

پەشمىن [پشمين] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان، يۇڭلۇق.

پەشمىن كىسۋەت — يۇڭدىن قىشلەنگەن كىيىم.

پەشمىنە [پشمينه] (پ) 1) يۇڭ چەكمەن، يۇڭدىن توقۇلغان رەخت. 2) يۇڭ كىيىم:
يايىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
— ئا. نىزارى.

پەششە [پشه] (پ) پاشا:
ئەگەر ئىشق قىلسە بىرەۋنى ئەسىر،
ئەگەر پەششە بولسا، بولۇر مىسلى شىر.
— ئا. نىزارى.

پەشم [پشم] (پ) يۇڭ، موي.

پەشنەد [پشند] (پ) يېقىمسىز.

پەشىز [پشيز] (پ) 1) ئەرزىمەس. 2) پارچە پۇل، ئۇششاق پۇل.

پەغنە [پغنه] (پ) باسقۇچ، پەلەمپەي.

پەگاھ [پگاه] (پ) ئەتىگەن، سەھەر، تاڭ.

پەلەڭ [پلنگ] (پ) قاپلان:
مەڭانى بېشەسىدە شىرۇ ئەژدەھالار بار،
پەلەڭى جەڭگەرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.
— زەلىلى.

پەلىد [پليد] (پ) ناپاك، نىجىس:
كۆرۈڭ قەترە پەلىدنى پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
— مۇللا پازىل.

پەناھ [پناه] (پ) 1) ھىمايە، ياردەم، باشپانا:
ھەقايق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
جۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا، نىزارى.
2) سېغىنىدىغان، ياردەم سورايدىغان جاي:
كېلىپمەن بۇ يەرگە پەناھ ئىستەبان،
سېنى ئىشق ئەھلىغە شاھ ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.

پەناھ ئەيلەمەك — سېغىنماق، پاناھلانماق:
تاپاي چۈن فەنا قاپغە شاھ راھ،
سەئادەت ھەرىمىنى ئەيلەي پەناھ.
— ئا. نىزارى.

پەناھ بەرمەك — ئۆز ھىمايىسىگە ئالماق.

پەنج [پنج] (پ) بەش.

پەنج گەنج — بەش خەزىنە؛ خەمسە.

پەنجە [پنجه] (پ) قول، بارماق، چاڭگال:
پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم، بەناگاھ،
قىلغۇمدۇر خەيال ئەللاھ.
— ئەرشى.

پەنجە خۇرىشىد — كۆچمە. م: قۇياش نۇرلىرى.

پەنجاھ [پنجاه] (پ) ئەللىك.

پەنجاھوھەفت — ئەللىك يەتتە:
ۋەرەقغە كىتابەت ئىشى بولدى سەبت،
ھەزارۇ دۇسەدباز پەنجاھۇ ھەفت.
— ئا. نىزارى.

پەند [پند] (پ) نەسىھەت، تەربىيە:
ئەي قاياشىم، سال قۇلاق بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەڭ قەندىغە.
— خەراباتى.

پەند ئەھلى — نەسىھەت قىلغۇچىلار.

پەند ئەيلەمەك — نەسىھەت قىلماق، تەربىيە بەرمەك:
كېلىپ چۈست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

پەند قىلماق — نەسىھەت قىلماق:
ئانى بىز تاپىپ پەند قىلساق كېرەك،
قابۇل ئەتمەسە بەند قىلساق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

پەند پەزىر [پند پزير] (پ) نەسىھەتنى قوبۇلقىدا تۇتىدىغان، نەسىھەت ئاڭلايدىغان.

پەھلەۋان [پهلوان] (پ) باتۇر، قەھرىمان، يۈرەكلىك:
نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادەمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.
— ئا. نىزارى.

پەھلەۋانانە [پهلوانانه] (پ) قەھرىمانلارچە.

پەھلۇ [پهلو] (پ) يان، يېقىن؛ قانات.

پەي I [پى] (پ) ئاياغ، قەدەم:
بۇغدەم بەزمىدە تۇت، ئەي ساقى مەي،
ھاياتى ئەبەدكە بولاي نىك پەي.
— ئا. نىزارى.
2) ئىز:
كۆڭۈل ئەگرىش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل زەغەن سەۋتى چەكارە.
— ئەرشى.

پەي سالماق — ئىزغا چۈشمەك.

پەي قويماق — ئاياغ باسماق.

پەي II [پى] (پ) تومۇر، نېرۋا يېپلىرى:
ئەز پەي كۆشىغە كىرگەيلەر ھەمە،

ھەربىرىنىڭ كۆڭلىدە يۈز زەمزەمە.
— زەلىلى.

پەيام [پيام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
پەيام تاپماق — خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق.
شىرىن پەيام — خۇش خەۋەر، يېقىملىق خەۋەر:
سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتق ئەيلەبان شىرىن پەيامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىنبەرسەك بۇ ھەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پەيامئاۋەر [پيامآور] (پ) خەۋەر كەلتۈرگۈچى.

پەيانەي [پيانې] (پ) فاتمۇقات، ئۇستى ـ ئۇستىلەپ، ئارقىمۇئارقا:
سەبا يەتكۈرسە بۇ ئوتلۇغ پەيانەي دەرد ئىلە كۆڭلۈم،
نې تاك فەرياد قىلسە ئەرغەنۇن بىرلە بەياد ئەيلەپ،
— ئەرشى.

پەيامبەر [پيامبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قارالا.

پەيەمبەر [پيمبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قارالا:
پەيەمبەر ئىدى ھەزرەتى زىكرىيا،
ئىنبەردى بۇ دوستىغا تۈرلۈك بەلا.
— ئا. نىزارى.

پەيەمبەران [پيمبران] (پ) [بىرلىكى: پەيەمبەر] پەيغەمبەرلەر:
يېتىسىلەرچى ئەجەپ پەرتەۋى شەفائەتدىن،
بىھەققى ھۇرمەتى نامى پەيەمبەران تارىخ.
— شەۋقى.

پەيرەۋ [پيرو] (پ) ئەگەشكۈچى، ئىزىدىن ماڭغۇچى:
مەدايىن ئىلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھورمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.
— ئا. نىزارى.

پەيرەۋ بولماق — ئەگەشمەك، ئىزىدىن ماڭماق.
پەيرەۋ كەلمەك — ئەگەشمەك، ماسلاشماق.

پەيرەۋلىق [پيرولىق] تەۋەلىك، ئەگەشكەنلىك:
ئىشق ئىستەر بولسا مەجنۇن ئەيلەگەي پەيرەۋلىقىم،
يولىنى نې بىلگەي كىشى تارەھنەما كۆرسىتمەگەي.
— بابىر.

پەيرەۋى [پيروى] (پ) 1) ئىزىدىن مېڭىش، تەۋە بولۇش. 2) تەۋەلىك.
پەيرەۋى قىلماق — ئەگەشتۈرمەك، تەۋە قىلماق:
لىسانى غەيبىگە سەن پەيرەۋى قىلالماس سەن،
زەلىلى شوخلۇقۇڭ تۇتتى مەرھابا قىلايىن.
— زەلىلى.

پەيرەۋىدە قىلماق — تەۋەلىكىدە، ھۆزۈرىدا قىلماق.

مېنى پەيرەۋىدە قىلىپ مۇستەقىم،
جەنابىڭدا بۇ قۇلنى قىلغىل مۇقىم.
— ئا. نىزارى.

پەيغام [پيغام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
يارنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدە جان،
ئىسە ئەجزادى مەگەر مۇزمەر دۇرۇر پەيغامىدا.
— بابىر.

پەيغام ئەھلى — ئەلچىلەر، خەۋەرچىلەر.
پەيغام قىلماق — خەۋەر قىلماق، ئاڭلاتماق.
پەيغام ئولماق — خەۋەر يەتمەك، ئاڭلانماق.

پايغامگەر [پيغام كر] (پ) خەۋەر قىلغۇچى، سالام يەتكۈزگۈچى.

پەيغەمبەر [پيغمبر] (پ) خۇدادىن بەندىلەرگە خەۋەر كەلتۈرگۈچى، رەسۇل، ئەلچى.

پەيك [پيك] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى:
مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقتارا،
تاجدارۇ ھۇد ـ ھۇدى پەيكى سابا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

پەيكى خەيال — خىيالغا كەلتۈرگۈچى، خىيال ئەلچىسى.
پەيكى نەسىم — ئىللىق شامال ئەلچىسى.

پەيكار [پيكار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

پەيكان [پيكان] (پ) 1) ئوقيا ئوقىنىڭ ئۇچى، ئوق:
ئوقىدا پەيكان ئەمەس بىر قەترە ھەيۋان سۈيىدۇر،
يەتكەچ ئوق جانسىز تەنسىغە جان ئوشۇل پەيكان بېرۇر.
— بابىر.
2) تىكەن. 3) كۆچمە م: كىرپىك:
كۆز ئوچى بىلەن باقتى، تەگدى تىيرى مژگانى،
سىنەمنى ئوزرە پەيكانى رەھنە قىلدى ژەيران، قىز.
— نەۋبەتى.

تىيرى پەيكان — ئوق ئۇچى:
تىگمىپ تىيرى ئىشقى ئەزىز جانىغە،
ھەدەف بولدى جان تىيرى پەيكانىغە.
— ئا. نىزارى.

ناۋەكى پەيكان — ئوقيا ئۇچىدىكى تۆمۈر:
نەگە تۇردۇڭ دەرسىلەر مەھشەردە لۇتفى دۇنيىدىن،
كۆرگۈزەي باغرىمدەغى ناۋەكلەرىڭ پەيكانىنى.

پەيكەر [پيكار] (پ) 1) گەۋدە، بوي:
پەپابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،
چۈدۇر رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.
2) سۇرەت، شەكىل:
نان ئىچىدىن بەلگۈرۇر جانىڭ سەنىڭ،

شىشە يامىرئات ئولۇپتۇر پەيكارلىك.
— گۇمنام.
3) يۇز، چىراي. 4) كۆرۈنۈش، قىياپەت:
غەرق ئېتىبدۇر پەيكەرىمنى، ئاھكىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالمىدە بۇ توپان بىلە.
— ئا. نىزارى.
پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك.
دىۋ پەيكەر — بەتقەيۋەت، دېۋە سۈرەت.
كۆھ پەيكەر — تاغدەك، تاغ سۈرەتلىك:
بولۇپ كۆھ پەيكەر ئاتقىنە سەۋار،
قىلىپ ئەژدەھا سارىغا ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.
ماھ پەيكەر — ئاي يۈزلۈك.
پەيما [پيما] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «نارنقۇچى، ئۇلچمگۇچى؛ يۇرگۈچى، كەزگۈچى، تۇتقۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.
باده پەيما — مەي تۇتقۇچى؛ ساقى.
بەھر پەيما — دەريا كەزگۈچى، دېڭىز ساياھەتچىسى.
قەدەھ پەيما — قەدەھ تۇتقۇچى:
مەستمەن بىر باقماغىنىڭكىم، جەھانغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامي بىلە مۇنداغ قەدەھ پەيما يېگىت.
— ئەرشى.
پەيمان [پيمان] (پ) ۋەدە، ئەھدە:
بىر قاتىغ جانلىغ جەھاندا كۆرمەدىم كۆڭلۈم بىكىن،
كىم چىكەر جەبرۇ بۇرۇنقى ئەھدو پەيماننىدەدۇر.
— لۇتفى.
پەيمان شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.
پەيمان قىلماق — ئەھدە قىلماق، ۋەدە بەرمەك:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
— ئا. نىزارى.
پەيمانە [پيمانە] (پ) 1) پىيالە، قەدەھ:
مۇيەسسەر بولسە گەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچە ۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.
2) ئۇلچەم، قاچا:
چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزر پەيمانەسى.
— ئا. نىزارى.
پەيمانە كەش — مەي ئىچكۈچى.
پەيمانەئى ئۇمر — ئۇمرى تۇگىگەن.
ئەجەل پەيمانەسى تولماق — ئەجىلى يەتمەك.

پەيمۇدە [پيمودە] (پ) يول يۈرگۈچى، سەيياھ:
زەمانە ئەھلى ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئايا تاپىلغايمۇ،
سېنىڭدەك دەردى پەيمانۇ، مېنىڭدەك دەردى پەيمۇدە.
— بابىر.
پەيۋەست [پيوست] (پ) تۇتاش، ئۇلانغان؛ ھەمىشە، دائىم.
پەيۋەست ئەتمەك — تۇتاشتۇرماق.
پەيۋەستە [پيوستە] (پ) 1) تۇتاشقان، ئۇلاشقان:
قاراقچى بولمىسا ئەيبار كۆزى،
نەغۇ پەيۋەستە ھەربىر دەمدە سەنسەن.
— ئا. نىزارى.
2) ھەمىشە، دائىم:
جادۇ كۆزۈڭكى باردۇر ئانىڭ فىتنە قاشىدە،
پەيۋەستە نازۇ شېۋە ئەرۇر فىكرى باشىدە.
— ئاتايى.
پەيۋەستە قاش — قوشۇما قاش:
كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دېرمەن باغرى تاشمىدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ ئابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشمىدۇر.
— گۇمنام.
پەيۋەند [پيوند] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «ئۇلىغۇچى، باغلىغۇچى، تۇتقۇچى، قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
ئەدل پەيۋەند — ئادالەتلىك قىلغۇچى:
مۇشارۇن ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.
بەند پەيۋەند — بەند قىلىنغۇچى، باغلاقلىق:
بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدا پەيدا ئېرۇر،
بىتەكەللۇف ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشقان.
— زەلىلى.
پەيۋەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتاشتۇرماق:
مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىدلەر ئونسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر ـ بىرىگە ئىختىلات.
— شەۋقى.
پەيۋەند ئەنگۈشت — بارماق ئۈگىلىرى.
پەيۋەند تاپماق — تۇتاشماق، باغلانماق.
پەيۋەند ئولماق — باغلانماق، ئۇلانماق.
چارە پەيۋەند — ئىلاج قىلغۇچى، چارە تاپقۇچى.
دەرد پەيۋەند — دەردلىك.
فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى.
قەيد پەيۋەند — بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى.
ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، ھەۋەسكە

بىرىلگۈچى.

پەيۋەندلىق [پيوندليق] 1) ئۇلاقلىق؛ 2) قېرىنداشلىق، يېقىنلىق.

پۇتراتماق [پوتراتماق] (پ) تارقاتماق؛ ئۇركۈتمەك.

پۇتراشماق [پوتراشماق] (پ) تارقىلىشماق:

سۇزۇلدى جەھاندىن ئەلاماتى گەرد،
قاچىپ، پۇتراشىپ يىلبەسۇن ئەھلى دەرد.

— ئا. نىزارى.

پۇتراماق [پوتراماق] (پ) تارقىماق، چېچىلماق؛ پاراكەندە بولماق:

چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىك ئارقادىن پۇترادى.

— ئا. نىزارى.

پۇد [پود] (پ) ئارقاق.

تارۇ پۇد — ئۇرۇش ۋە ئارقاق.

پۇر [پر] (پ) كۆپ، نۇرغۇن؛ مول:

كى سەئدىن شىكەستە ئاڭا پۇر گىدى،
ۋەلى ئىشق ئوقى بىرلە مەھجۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

پۇر ئاب — سۇلۇق، سۇغا تولغان:

يۇزۇك ئۇزرە ئەرەقلەر يادى كۆزۈمنى پۇر ئاب ئەيلەپ،
دەۋا تاپماي قىلىپ دەرد گىچرە دەرمانمىدىن ئايرىلغاچ.

— ئەرشى.

پۇر ئافەت — ئاپىتى كۆپ، ئاپەتلىك.

پۇر ئەيلەمەك — مول قىلماق، يېتەرلىك قىلماق:

نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەبى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.

— ئەرشى.

پۇر جەفا — جاپاسى كۆپ، جاپالىق:

بىر مەھۋەشى پۇر جافا قۇلىدىن،
ھەردەم ماڭا يۇز بلا نېدىندۇر.
سەن رەھىم نىگاھى بىرلە باقماي،
مەندىن ساڭا بۇ ۋەفا نېدىندۇر.

— ئەرشى.

پۇر خەتەر — كۆپ خەتەرلىك، ناھايىتى قورقۇنچلۇق.

پۇر خۇمار — مەست، كۆزى خۇمارلاشقان.

پۇر دەرد — دەردكە تولغان، دەردى كۆپ.

پۇر دەردانە — دەردمەنلەرچە، كۆپ قايغۇ بىلەن.

پۇر دىل — يۈرەكلىك، قەھرىمان.

پۇر زىيا — ناھايىتى يورۇق، ناھايىتى روشەن:

جەھان رەئنالاردىن كۆزلەرىم شەھبازدېك تىكتىم،
بولۇرمۇ كۆزلەرىم كۇندېك يۇزۇڭدىن پۇرزىيا بىر كۇن.

— گۇمنام.

پۇر زىينەت — ناھايىتى زىننەتلىك، ياسىداق.

پۇر غۇسسە — كۆپ قايغۇ، غەم:

چىقتى داغى سىنەمگى پۇر غۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا،
بولمە نەۋمىد، ئەي، يارۇغلۇق بولسەگەر فېئلىك تەباھ.

— ئەرشى.

پۇر كار — ئىشچان، تەجرىبىلىك:

باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
قەلەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پۇركارىمەن ياڭلىغ.

— گۇمنام.

پۇر گۇي — كۆپ گەپ قىلغۇچى.

پۇر مەكر — ھىيلىگەر، مىكىرلىك.

پۇر نۇر — پارلاق، نۇرلۇق:

مېھر ئەگەر پۇر نۇردۇر چەرخ ئەۋجىدە، سالمان نەزەر،
كۆلبەم ئىچرە جىلۋەئى ماھى جەھانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

پۇر ھال — خۇرسەن، شاد.

پۇر ھالەت — ھەر خىل ھالدا.

پۇر ھەزىن — مەيۇس، قايغۇلۇق؛ كۆپ قايغۇ:

مەقسەدكى توختى پۇر ھەزىن قىلدى شۇرۇڭ غەمكىن ھەزىن،
ئەھۋال بەيان قىلدى كېيىن باشىغە ھەرنە كەلگەنىن.

— غەربى.

پۇر ھىيلە — ھىيلىگەر، ھىيلىسى كۆپ.

تۇھفەئى پۇر — نۇرغۇن تۇھپە، ئىنئام:

كى تەئىين قىلىپ تۇھفەئى پۇر بەھا،
قىلىپ ئول زەمان ياخشى قىتئە ئەدا.

— ئا. نىزارى.

پۇر II [پر] (پ) پەرزەنت، بالا:

زەمانى كۆڭۈل غەمدىن ئازاد ئەمەس،
ئاتا چاغلاغان پۇر پەرھاد ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

پۇر تاب [پرتاب] (پ) ناھايىتى روشەن، پارقىراق.

پۇر پىچ [پرپيچ] (پ) چىرماش، كۆپ يۆگەلگەن.

پۇر جۇش [پرجوش] (پ) قاينىاق، زوقلۇق، خۇشال؛ ھاياجانلىق.

پۇر چىن [پرچين] (پ) قورۇقلىرى كۆپ، قورۇقلۇق.

پۇرچىن ئارەز — قورۇق باسقان يۈز.

پۇر خەم [پرخم] (پ) كۆپ بۇرالغان، بۇرام ـ بۇرام، كۆپ ئېگىلگەن.

پۇر خۇن [پرخون] (پ) قانغا تولغان، قانلىق:

ئەي ئۇغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىساڭ،
دەرد بىرلە سىنە پۇر خۇن قىلمىساڭ.

— خەراباتى.

پۇر دان [پردان] (پ) كۆپ بىلگۈچى، بىلمىلىك.
پۇر سو [پرسو] (پ) بورۇق، نۇرلۇق.
پۇر سوز [پرسوز] (پ) تېز ياندۇرغۇچى، كۆيدۈرگۈچى.
پۇر شور [پرشور] (پ) شاۋقۇن - سۈرەنلىك.
پۇر فەن [پرفن] (پ) نەيرەڭلىك، ھىيلىگەر:
جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۆتۈپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇر فەندىن نەھاسىل.
— لۇتفى.
پۇر فۇسۇن [پرفسون] (پ) نەيرەڭلەر، ھىيلىلەر:
ئالا يەقۇب ئولمىش گىرىفتارى دۇن،
دىلىن سەيد قىلغان جەھان پۇر فۇسۇن.
— ئا. نىزارى.
پۇزىش [پوزش] (پ) ئۆزرە، كەچۈرۈم.
پۇزىش پەزىر — ئۆزرىنى قوبۇل قىلغۇچى.
پۇش [پوش] (پ) 1) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كىيگۈچى، كىيگەن» دېگەن مەنىنى كېلتىرۇ.
ئەخزەر پۇش — يېشىل كىيىملىك.
پەردە پۇش — پەردە يېپىنغان.
پۇست پۇش — تېرە كىيگەن؛ كۆچمە. م: دېۋانە.
زۇمرەد پۇش — يېشىل كىيىم كىيگەن.
زىرەپ پۇش — ساۋۇت كىيگەن.
سىياھ پۇش — قارا كىيىملىك، ماتەم كىيىمى كىيگەن.
2) كىيىم، لىباس:
قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پۇشى پەرىزادى،
كى ئاندىن تۇرده سۆزىنى يەزەدگە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.
زەررىن پۇش — زەر بىلەن زىننەتلەنگەن كىيىم:
نەكاپىر، نەمۇسۇلمان، تالىڭ ئاتتى زەررىن پۇش،
كىيەر يەنە كېچىلەردە گەداۋۇ شاھ قارا.
— زەلىلى.
پۇشت I [پشت] (پ) 1) ئارقا، ئارقا گەۋدە:
كۆزدىن پەرئۇش ئۇچتىلار، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۇرۇلدى دىماغ.
— شەۋقى.
2) سىرت، تېرە:
سەرۋاد زاھىر ئەيلەپ پۇشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى سادەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.
پۇشت پا ئۇرماق — تەرك ئەتمەك، كەچمەك.
پۇشت II [پشت] (پ) ئەۋلاد:
كى ئول مۇلك ئالارغا قالمىپ نېچە پۇشت،
چىقارماي ئالاردى سىپېھرى دۇرۇشت.
— نەۋايى.
پۇشتى پەناھ — يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان، يۆلەنگۈچى:
زۇھد ئېلىدىن ئىشق ئىلى ھەرگىزدە كۆز تۇتماس پەناھ،
بۇ نەزەر باز ئەھلىنىڭ پۇشتى پەناھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.
پۇشتە [پشته] (پ) تۆپىلىك، ئېگىزلىك.
پۇشتىبان [پشتبان] (پ) تىرەك، تايانچ؛ مەدەتكار.
پۇشىدە [پوشيده] (پ) 1) مەخپىي، يوشۇرۇن، بېكىتىلگەن:
كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۇشىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ئۆمر نە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.
2) كىيىنگەن، يېپىنغان.
پۇيە [پويه] (پ) يۈگۈرۈش، چېپىش.
پۇيە ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك:
گەھى پۇيە ئەيلەر ئىدى ھەر تەرەف،
بولۇپ گاھ ھىجران ئوقىغە ھەدەف.
— ئا. نىزارى.
پۇيە تاپماق — يۈرۈشكە، بېرىشقا مۇيەسسەر بولماق.
پۇيە سالماق — يۈرۈش قىلماق.
پۇيە ئۇرماق — يۈرمەك، كەزمەك:
ئول ئىتدەك بەيابانىدا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پۇيە ئول ساري بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.
پۇيەزەن [پويەزن] (پ) قەدەم باسقۇچى، يۈرگۈچى.
پۇيەسىز [پويەسز] ھەرىكەتسىز، يۈرۈشسىز.
پۇيەگەر [پويەگر] (پ) يۈرگۈچى، يۈگۈرگۈچى:
ئۆمر ئىچى باشۇ - ئاياغ پۇيەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسە رۇپادىن غەيرى.
— ئەرشى.
پۇيەندە [پوينده] (پ) كەزگۈچى، يۈگۈرگۈچى.
پۇتكۈرمەك [پتكورماك] (پ) تاماملىماق، پۈتكۈزمەك:
ماڭا مۇشكىل سېنىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۇتكۈرمەسلىك مەندە نەگمكان.
— موللا پازىل.
پىتمەس [پتماس] (پ) پۈتمەيدىغان، يازمايدىغان:
نەۋبەتى ئاجىز جەھاندا دوست تۇتقىل ئالىمى،
ئاتمىرىكدۇرسەن گۇناھىڭنى پىتمەس بولسا پەيز.
— نەۋبەتى.

پىچ [پىچ] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش، بۇرىلىش.
پىچ بەرمەك — قولغا ئورىماق.
پىچ دەر پىچ — ئۇستى ـ ئۇستىگە ئورالغان، قاتمۇ قات، مەھكەم.
پىچ ئۇرماق — تولغانماق، بۇرالماق.
دەست پىچ — قولغا ئورىماق، چىلك تۇتماق.

پىچاپىچ [پىچاپىچ] (پ) 1) چىرماشقان، ئورالغان.
2) كۆچمە. م: مۇشكۈل، قىيىن.

پىچان [پىچان] (پ) تولغانغان، چىرمالغان.

ئىشقىپىچان [عشق پىچان] (ئە + پ) ھەشقىپىچەك (بىر خىل سامان غوللۇق گۈل):
رەھىم ئەيلە، ئەي مەھۇش، تۇشتى جانىمە ئاتەش،
نەۋبەتى نىھالىڭغە بولدى ئىشقىپىچان قىز.
— نەۋبەتى.

پىچ ـ پىچ [پىچ پىچ] (پ) بۇرام ـ بۇرام؛ ئۇرۇم:
ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۇز مىڭ پىچ ـ پىچ،
سورماسىڭ ھەردەم بۇقۇلنى، گاھى سورغىل كېچ ـ كېچ.
— ئاتابى.

پىچۇتاب [پىچو تاب] (پ) 1) تولغىنىش، مىدىرلاش:
كى بىچارەلىكدىن قىلىپ ئىزتىراپ،
كى مۇ ئوتغە تۇشكەن كەبى پىچۇتاب.
— ئا. نىزارى.
2) ھاياجانلىنىش:
كۆڭۈلگە تۇشۇپ گول زەمان پىچۇتاب،
كى رەشە بولۇپ جىسمى گويا سىماب.
— ئا. نىزارى.
3) قىينىلىش، ئازابلىنىش:
يۇزۈڭ مېھرىدە كۆڭلۈم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىڭ يادىدا تۇنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پىچۇتاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازابلىماق:
قەلەكدە مېھرۇ گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچۇ تاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پىچۇتاب سالماق — لەرزىگە سالماق؛ سىلكىتمەك:
كېتەر بۇ چەمەندىكى رۇزى شەباب،
چۇ گۈل بەرگى ئىچرە سالۇر پىچۇتاب.
— ئا. نىزارى.

پىچۇتاب ئۇرماق — تولغانماق، پەريات ئۇرماق:
تولا نالە ئەيلەپ، ئۇرۇپ پىچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.
— ئا. نىزارى.

پىچىدە [پىچىدە] (پ) ئورالغان، چىرمالغان؛ تولغانغان.

پىچىش [پىچىش] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش؛ ئېگىلىش.

پىچىن [پىچىن] (پ) چىگىش، مۇرەككەپ، قىيىن.

پىر [پىر] (پ) 1) قېرى، ياشانغان، پىشقەدەم:
كۆرەرلەر بىرنى ئىككى پىرى گۈمراھ،
شەياتىن سەپلەرنگە زەردەۋال شەيخ.
— شەۋقى.
2) بىرەر دىنىي، روھانىي گۈرۈھنىڭ باشلىقى؛ ئىشان، شەيخ، سوپىلار باشلىقى:
بېرۇر ئېردى تەئلىم ئاڭا ئاندا پىر،
ئۆزى پاك دامەن مۇئەللىم دەبىر.
— ئا. نىزارى.
3) بىرەر كەسپىنى ياخشى ئىگىلىگەن كىشى، ئۇستاز، ئالىم، ساقال:
ئانام باردۇر مۇندا بىر ماھىگىر،
فەقىر كاردىن بىخەبەردۇر بۇ پىر.
— ئا. نىزارى.

پىرۇ جەۋان — قېرى ـ ياش:
ئىلىمسىز ھەسرەتتەدۇر پىرۇ جەۋان،
ئىلىم ئىستەپ كۆنۈ تۈن يۈرگىل رەۋان.
— خەراباتى.

پىرى ئەرباب — تەربىيىچى، ئۇستاز:
كۆرۈشتى كېلىپ پىرى ئەرباب ئىلە،
كى مەكتەبدەكى يارۇ ئەھباب ئىلە.
— ئا. نىزارى.

پىرى دانا — ھەممىدىن خەۋەردار ئەرباب:
كى مۇنداغ دۇرۇر پىرى دانا ئىشى،
بۇ ئىشنى قاچان قىلسۇن نادان كىشى.
— ئا. نىزارى.

پىرى دەير — مەيخانا باشلىقى:
ئۆلگۈدەك دۇرمەن خۇمارىم رەنجىدىن ئەي پىرى دەير،
رەھىم ئېتىپ ئاغزىمغا قەترەمەي تامىز چىقماستا جان.
— مەھزۇن.

پىرى زال — كەمپىر، قېرى خوتۇن:
دېدىم: «نەۋقەرۇسكى، ئېرۇر پىرى زال،
ئەجەب ھەرزە گۈيدۇر ئەفسۇن سىگال.»
— ئا. نىزارى.

پىرى زال ئەتمەك — قېرىتماق؛ مۇكچەيتمەك:
بۇ بىچارەگە كۆپ بولۇبدۇر ۋەبال،
ئەلىف قەددىن ئىتتى فەلەك پىرى زال.
— ئا. نىزارى.

پىرى سەييات — پىشقەدەم ئوۋچى:

بۇ مەۋزۇ ئارا پىرى سەييادمەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستاد مەن.
— ئا. نىزارى.

پىرى كامىل — كامالەتكە يەتكەن پىر، ئۇستاز:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس،
خەلاس ئول زەھىردىن، گەر پىرى كامىل.
— ئەرشى.

پىرى نۇر — پېشقەدەم يولباشچى، يېتەكچى؛ ئەقىل — پاراسەتلىك قېرى كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا بىر رەھبە كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرى نۇر كېرەك.
— خەراباتى.

پىرى ئۇستاد — پېشقەدەم ئۇستاز، تەربىيىچى:
تەۋەللا قىلىپ پىرى ئۇستادغە،
دېدى: «يەتكۈزۈڭ سەرۋى ئارادغا!»
— ئا. نىزارى.

پىراستە [پىراستە] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن؛ تەرتىپلىك:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.
— ئا. نىزارى.

پىراستە قىلماق — بېزىمەك، زىننەتلىمەك، تەرتىپكە سالماق:
... گاھى قەدەم كىسۈتىن پىراستە قىلىپ، تەختەگى تابۇت سەرئەنداز قىلماق...
— ئا. نىزارى.

پىران [پىران] (پ) [بىرلىكى: پىر]: پىرلار:
ئەي گۈمناما، پاكى زەمىران كەتتى،
ئۇقبا تەرەفىگە گۈشە گىران كەتتى.
ياتما، قوپاقوي، نەجىس جەھان ئۇستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ — تەننى پىران كەتتى.
— گۈمنام.

پىراھەن [پىراھن] (پ) كۆڭلەك:
گۈلىستاندا چىقار پىراھەنىگنى،
سەبادەك غۇنچە بىرلە ئويىنا سۈيماچ.
— ئاتايى.

پىرايە [پىرايە] (پ) بېزەك، زىننەت:
ئەي قارا زۇلفۇڭ سەنىڭ سەۋدايىلەر سەرمايەسى،
سەرۇ بويلۇقلار يۈزىنىڭ گۈل يۈزۇڭ پىرايىسى.
— گۈمنام.

پىرھەن [پىرھن] (پ) «پىراھەن»گە قارالسۇن.

تا كىيدى قەددى قامەتىغە پىرەھەنى شۇخ.
— زەلىلى.

پىرەھەن ئەتمەك — كۆڭلەك قىلماق، كۆڭلەك كىيمەك:
رەسۇلىغ ئوتمىكىم ماڭا ئۇچرار ياقادۇرمەن،
جىسمىمغە سەمەندەر كەبى ئوت پىرەھەن ئەتتىم.
— گۈمنام.

پىرزەن [پىرزن] (پ) موماي؛ قېرى، ياشانغان ئايال:
كۆتەردىكى لەيلىنى ئول پىرى زەمن،
چىقمىپ باشىغە گۈل كەبى سىيمتەن.
— ئا. نىزارى.

پىرلىق [پىرلىق] (پ) 1) قېرىلىق:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
بېتىمپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.
— ئا. نىزارى.

2) شەيخلىق.

پىرى مۇغان [پىرمغان] (پ) مەيخانىچى:
تەلىبە زەلىلى ھۇش ئىلە قوي قەدەمىڭ سېكسن — سېكسن،
پىرى مۇغان ئىشكىدە تىزدىلەر ھەر قايان قەدەم.
— زەلىلى.

پىسە [پىسە] (پ) ئالمچىپار، ئالا — بۇلا.
پىسە پىپەك — ئالمچىپار پىپەك.
پىسە تەناب — ئالا — بۇلا پىپ.

پىسەر [پسر] (پ) 1) بالا، پەرزەنت، ئوسمۇر، ياش:
ئىرادە بۇ ئىبرىكەن قەزاۋۇ قەدەر،
پىسەر كەلدى مۇندا قالمىپدۇر پەدەر.
— ئا. نىزارى.

2) ئوغۇل، يىگىت:
بىرى دەپ: پەرىدىن بېتىمپدۇر ئەسەر،
بىرى دەپكى: سەۋدا بولۇپدۇر پىسەر.
— ئا. نىزارى.

پىسەند [پسند] (پ) ياقتۇرۇش، كۆڭۈل بەرىش؛ ئېتىبار:
بىرى كۆڭلىگە بولسا ئاندا پىسەند،
بولۇرمۇ ئىكىن غەمگە ئول سۈرمەند.
— ئا. نىزارى.

پىسەند ئەيلەمەك — ماقۇل قىلماق، ماقۇللىماق:
رەفىقى لەيلى، مەجنۇن روھىگىزنى ئەيلەدىم خۇشنۇد،
پىسەند ئەيلەگكى ئول يارىمغە قىلغان جان نىسارىمغە.
— ئا. نىزارى.

پىسەند قىلماق — ياقتۇرماق، كۆڭۈل بەرمەك:
كىشىلكىم جەھاندا ئېرۇر دەرد مەند،

Altun Yaz

كى بۇ نەزمىنى كۆرسە قىلغاي پسەند.
— ئا. نىزارى.

خۇد پسەند — تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق:
نىزارى بولۇپدۇر بەسى خۇد پسەند.
ھۆۋا قەيدى بولمىش يولىغە كەمەند.
— ئا. نىزارى.

ناپسەند — ناماقۇل؛ يېقىمسىز.

پسەندە [پسندە] (پ) كۆركەم، يېقىملىق، ياخشى.

پسەندىدە [پسنديدە] (پ) تالالانغان، خالىغان، كۆڭۈلگە ياققان.

پستە [پستە] (پ) پىستە ۋە پستە دەرىخى.

پستەئى دىلرەبا — مەھبۇبنىڭ ئاغزىدىكى دىلنى تارتقۇچى پستە (مەھبۇبنىڭ ئاغزىغا كىنايە قىلىنغان):
تۇرسە كەرشمىلەر قىلىپ، ناز ئىلە باقسە ئايلانىپ،
بولسە چۇ غۇنچە ئاچىلىپ پستەئى دىلرەبا كۆرۈڭ.
— گۇمنام.

پىش [پىش] (پ) ئىلگىرى، ئالدىن؛ ئالدى:
ھەر بەلايى پىش كەلسە ئۆزلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.
— نەۋبەتى.

پىش ئامەد — ئۆزگىرىش، ۋەقە:
نەچە كەلسە مۇندا پىش ئامەد قىلۇر،
تىلەنمەك بىلە كۆپ خۇش ئامەد قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

پىش تۇتماق — ئالدىغا قويماق.
پىش قەدەم — ئالدىدا ماڭغۇچى، ئالدىنقى.
پىش نەزەر — كۆز ئالدىدىكى.

پىشاب [پىشاب] (پ) سۈيدۈك.

پىشاپىش [پىشاپىش] (پ) ھەممىنىڭ ئالدىدا، ھەممىدىن ئىلگىرى.

پىشانى [پىشانى] (پ) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) تەقدىر، تەلەي:
ئولدى بىر نۇرۇڭ ركابىن نەرگىسى رۇھۇل - ئەمىن،
رەھمەتلىك پىشانەسىدە دائىما يوق ئەردى ھېچ.
— ئەرشى.

پىشە [پىشە] (پ) ھۈنەر، كەسىپ؛ ئادەت:
دېدى شاھزادە: «كېتۈر تىشەنى،
كى مەئلۇم قىل بىزگە بۇ پىشەنى.»
— ئا. نىزارى.

پىشە ئەيلەمەك — ئادەت قىلماق:
ئادەمىلىق پىشە ئەيلەپ ئىشق ئەفزۇن ئەيلەگىل،
مۇمكىن ئېرمەس ئول پەرىگە گەرچە ئاشىق پەرۋەرى.
— ئەرشى.

پىشە قىلماق — كەسىپ قىلماق، ھۈنەر قىلماق:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇر كىم سەخاۋەت پىشە قىل،
رۇزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

ئافەت پىشە — ئاپەت كەلتۈرگۈچى، ئاپەتخور:
چىن چىنىدىن ئالىپ ئولدەم ئاچىلسە گۈل كەبى،
بولماغاي ناگەھ بۇ ئافەت پىشە، ناگاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دام پىشە — دامىغا چۈشۈرگۈچى، ھىيلىگەر:
مىكر ئايىن دام پىشە ئەنبەرىن كاكۇللارىڭ،
خاتىرىم تارقاتماق ئۈچۈن ھەر تەرەفكە تاراشۇر.
— ئەرشى.

خىرەد پىشە — ئەقىللىق، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.
ھەم پىشە — ھەم كەسىپ.
ۋەفا پىشە — ۋاپادار:
گەر بولسە ساڭا جەبرۇ جەفا خۇيۇ ۋەزىفە،
بولدى ماڭا ھەم مېھرۇ ۋەفا پىشەۋۇ ئادەت.
— ئاتايى.

پىشەسىز [پىشەسىز] ھۈنەرسىز، كەسپى يوق:
خوب ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۇشەسىز سەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۇلفەت مۇھەييالانمىسۇن.
— ئارەزى.

پىشەۋۇر [پىشەور] (پ) ھۈنەرۋەن، كاسىپ.

پىشباز [پىشباز] (پ) كۈتۈۋېلىش، قارشى ئېلىش.
پىشباز چىقماق — قارشى ئېلىپ چىقماق، ئالدىغا چىقماق:
ھەمە ھېكمەت ئەھلى چىقىپ پىشباز،
تەھىييەت قىلىپ ئەيلەپ ئەرزۇنىياز.
— ئا. نىزارى.

پىشخانە [پىشخانە] (پ) قوبۇلخانا.

پىشكار [پىشكار] (پ) باشقۇرغۇچى، غوجىدار.

پىشكەش [پىشكش] (پ) سوغا، تۆھپە:
كۆتەرتىپ ھەمە پىشكەش مالنى،
تاپىپ كەلتۈرۈپ نەچچە ھەمالنى.
— ئا. نىزارى.

پىشگاھ [پىشگاه] (پ) ئۆينىڭ تۆرى، ئالدى؛ ئالدى تەرەپ.

پىشۋا [پىشوا] (پ) يولباشچى، رەھبەر.

پىشۋاز [پىشواز] (پ) «پىشبازغا» غا قارالسۇن.

پىشىن [پيشين] (پ) 1) ئۆتمۈشتىكى. 2) كۈن ئېگىلگەن چاغ.

پىندار I [پندار] (پ) مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق.

پىندار II [پندار] (پ) ئويلاش، پىكىر قىلىش؛ گۇمان قىلىش.

پىنھان [پنهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپىي:
چۇ زېرەك دېدى: «بىلمەدىم بۇ زەرۇر،
كى پىنھان ئىدى، تاپتى بۇ ئىش زۇھۇر.»
— ئا. نىزارى.

پىنھان ئەيلەمەك — يوشۇرماق:
خىزمەتتىكدە بولمادىم بىردەمكى ئىشق ئاشۇبىدىن،
ئاغرىنىپ مەندىن كېتىپ ئۆزۈڭنى پىنھان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

پىنھان بولماق — يوشۇرۇنماق، غايىب بولماق:
ياشۇرۇپ گۈلدەك يۈزىن گۈلنار شۇپۇكى ئىچرە ۋاي،
گويىيا بولمىش قىزىل ئەبر ئىچرە پىنھان تولۇن ئاي.
— ئەرشى.

پىنھان تۇتماق — سىر تۇتماق:
چۇ ساندۇقنى ئېلىتىپ ئۆيگە جۇمۇد،
كى پىنھان تۇتۇپ، قىلدى ئەلدىن ھۇسۇد.
— ئا. نىزارى.

پىنھان قىلماق — يوشۇرماق، يۆگىمەك:
ئالىپ باردى پىنھان قىلىپ خاك ئارا،
يانىپ كەلدىلەر ئەل قىلىپ ماجەرا.
— ئا. نىزارى.

پىنھانى [پنهانى] (پ) يوشۇرۇن، يوشۇرۇن ھالدىكى.

ت

تا [تا] (پ) 1) تا، تاکی:
تا سەھەر قىلماققە ئەزىم، ئەي ماھىتابان، ئەيلەمدىك،
ئىلچىلىككە ئىلچىنى گويا كى زىندان ئەيلەمدىك.
— قەلەندەر.

2) ـ غىچە، ـ گىچە:
كىمسە گەر ئىشىكىڭنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجرىڭە تا رۇزى مەھشەر قىلمە ھىرماندىن خەلاس.
— ئەرشى.

تائات [طاعات] (ئە) [بىرلىكى: تائەت] «تائەت» كە قارالسۇن.

تائەبەد [تاابد] (پ + ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ:
تا ئەبەد مەردۇدۇ مەلئۇن ئەيلەبان،
ئىبرەتتۇ ئافاقۇ گەردۇن ئەيلەبان.
— نەۋائى.

تائەت [طاعت] (ئە) [كۆپلۈكى: تائات] ئىتائەت قىلىش، بويسۇنۇش؛ تائەت ـ ئىبادەت، دىنىي بۇيرۇقلارنى بېجىرىش:
زاھىدلەرنكى، تائەتتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە تاتا بولسە مۇددەئا.
— سەبۇرى.

تاب I [تاب] (پ) 1) تاقەت، چىدام؛ كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، قۇدرەت:
تاب كەلتۇرمەس نەزەر ھۇسنى جەھان تاراسغە،
ياشۇرۇن كۆپ پەردە كەيندىن قارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

يۇرەدۇرمەن چىمەندە زارى يىغلاپ،
كۆڭۈلدە سەبر يوق، جىسمىمدەدۇر تاب.
— خىرقەتى.

تابۇ تەۋان — قۇۋۋەت، دەرمان؛
تاۋۇ تەۋانالىغ — قادىرلىق، قۇدرەتلىك؛
2) ئېشىلىش، تولغىنىش:
قۇش بالاسى ئاشيان ئۈزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.

تاب ئاچىلماق — تارقالماق (ئېشىلگەن نەرسە ھەققىدە)؛
تاب بەرمەك — 1) يىپ ئەشمەك. 2) كۆچمە م: يەڭمەك.

تاب تاپماق — جىپسىلاشماق، چىرماشماق.
تاب ئۈرماق — چىرمالماق، تولغانماق، بۇرالماق.
رىشتە تاب — ئېشىلگەن، ئېشىپ پىشۇرۇلغان يىپ، «رىشتە» گە قارالسۇن.
3) نۇر، تاۋلىنىش؛ ئىسسىقلىق، ھارارەت، ئىسسىتما:
تاپىپ ئايتەك يۈزى كۈن تابىدىن تاب،
تۇتۇپ كۆزلەرى ياش ئورنىدە خۇناب.
— لۇتفى.

ھەر يۇرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزۇشىدىن تابى بار،
سىخ بىلە پىشقان كەبابەك سىچقىراپ خۇنابى بار.
— گۇمنام.

تاب سالماق — ئىسسىتماق، قىزىتماق.
جەھانتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى، غايەت قىزدۇرغۇچى.

تاب II [تاب] (پ) تەڭ:
كافىر ئەھلى تاب كېلەلمەسلەر ئانىڭ بىر تىغىغا،
قاتىلۇ جەللاد ئاتالغان نۇرى ئىمانىم كېلۇر.
— موللا بىلال.

تابان I [تابان] تاپان، پاشنا.

تابان II [تابان] (پ) نۇر، يورۇق، يارقىن، پارلاق، يالتىراق؛ شولا:
قايسى بەزم ئولمىش مۇنەۋۋەر بەرقەدىنگەك شەمئىدىن،
قايسى شەمئىنىڭ شۇئلەسى رۇخسارى تابانىڭچە بار؟
— گۇمنام.

تەخت ئۈزە چىقسىپ، ئەي جان، بىگە ھۇكىم سۇلتان قىل،
تىرە تۇن ئاراسىدا گۈل يۈزۈڭنى تابان قىل.
— موللا بىلال.

بەرقى تابان — پارلاق چاقماق، يالتىراق چاقماق.
تابان ئەختەر — يورۇق يۇلتۇز.
خۇرشىدى تابان — قۇياش نۇرى، قۇياشنىڭ شولىسى:
لەبلەرىڭە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

ماھى تابان — ئاي نۇرى.
مېھرى تابان — «خۇرشىدى تابان» غا قارالسۇن:
يۈزمۇ بۇ يا مېھرى تابان يا يادى بەيزامۇدۇر،
يا كۆڭۈللەر كۆزگۈسى يا بىر گۈلى ھەمراھمۇدۇر.
— ئەرشى.

تابه [تابه] (پ) تاۋا، لېس (نان، قۇيماق قاتارلىقلارنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە).

تابەدان [تابدان] (پ) تۈڭلۈك، ئىشىك رۇجىكى.

تابەقەننەئلۇ [طابق النعل] (ئە) ماس كەلدى، ماسلاشتى.

تابەكەي [تابكى] (پ) قاچانغىچە:

كائىناتى بى مەدارانىڭ ئىچىدە تابەكەي،
بەرقى يەڭلىغ ئۆتكەرۈرمەن ھەيف ئۆمرۈمنى ئەبەس.

— زەلىلى.

تابەندە [تابندە] (پ) تاۋلانغۇچى، پارلىغۇچى، نۇر تارقاتقۇچى:

گويا يۈزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەئ،
تابەندە بۇگۇن كېچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.

— زەلىلى.

تابدار [تابدار] (پ) 1) چىداملىق، سەۋرچان. 2) پۇختا، چىڭ، مۇستەھكەم. 3) پارلاق، يالتىراق. 4) دولقۇنسىمان، ئورالغان، يۆگەلگەن، چىرماشقان. 5) بۇدۇر، بۇژغۇن:

بىنەفشە تابدارۇ بەرگى سۇنبۇل ھەم پەرىشاندۇر،
كۆتۈرمەي گۇل يۈزىدىن پەردەئى بادى سەبا ئاخىر.

— زەلىلى.

تابسىز [تابسيز] چىدامسىز، تاقەتسىز:

جىسمى گۇلگۇن، كۆڭلەكنى گۇل ئۇزرە گۇل،
كۆرمەگىدىن تابسىز يۈزمىڭ كۆڭۈل.

— نەۋايى.

تابناك [تابناك] (پ) نۇرلۇق، پارلاق؛ مۇنەۋۋەر.

تابۇت [تابوت] (ئە) تاۋۇت، جىنازا:

كى تابۇتلارنىڭ ئالىپ مىخلارىن،
نە مىخلارنى ئالدىم تۆمۈر سىخلارىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تابۇتپوش [تابوت فوش] (پ) تاۋۇت ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق.

تابۇغ [تابوغ] ئىبادەت قىلماق، باش ئەگمەك، تېۋىنماق.

تابۇق [تابوق] 1) بويسۇنۇش، ئىتائەت. 2) ھۇزۇر؛ خىزمەت:

نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلار ئىخلاس زاھىر.

— لۇتفى.

تابۇق ئەتمەك — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تابۇق ئەيلەمەك — تەزىم قىلماق، يۈكۈنمەك؛

تابۇق قىلماق — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تابۇلغە [تابولغە] دوبۇلغا.

تابۇلغۇ [تابولغو] «تابۇلغە» گە قاراڭ.

تابېئ [تابع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەبەئە، تەۋابېئ، تابېئىن] باشقىلارغا ئەگەشكۈچى، بويسۇنغۇچى؛ تەۋە، تەۋەلىكى:

شاھىكى بولسە تابېئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەيبار بولسە نەزدىدە يۈز لەكچە لەشكەرى.

— سەبۇرى.

تابېئ بولماق — ئەگەشمەك، بويسۇنماق؛

تابېئى شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرىئىتىگە تەۋە.

تابىستان [تابستان] (پ) ياز.

تابىستاني [تابستانى] (پ) يازلىق، يازغا تېگىشلىك؛ يازدىكى.

تابىش [تابش] (پ) 1) نۇر، پارلاقلىق، يالتىراقلىق. 2) تەپتى، ھارارىتى. 3) ئىسسىقلىق ھارارەت. 4) كۆچمە م: كۈچ، مادار، قۇۋۋەت:

قىزارتۇر ئوت يېقىن بولغان كىشىنى،
قۇيارمۇ سالمايىن ئوت تابىشىنى.

— خىرقەتى.

تاپاك [طاپاك] تېپىرلاش، بىزەۋىتە بولۇش.

تاپان [تاپان] «تابان I» گە قاراڭ.

تاپو [تاپو] ئىتائەت، سەجدە قىلىش، باش ئېگىش؛ ئەگىشىش.

تاپىرجىمەك [تاپيرجيماك] ھەرىكەتلەنمەك، قىمىرلىماق، تېپىرلىماق.

تاپىنماق [تاپينمق] تېۋىنماق، باش قويماق، سەجدە قىلماق.

تاتار [تاتار] «مۇشك» كە قاراڭ؛

مۇشكى تاتار — تازا ۋە ئەڭ خۇشبۇي ئىپار.

تاتلاماق [تاتلاماق] 1) تاتىلىماق؛ 2) ئاغدۇرماق (يەرنى)، ئارىلاشتۇرماق.

تاتماچ [تاتماچ] «تۇتماچ» قا قاراڭ.

تاتماق [تاتماق] تېتىماق، تېتىپ باقماق:

ئوخشاماس كەئسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتغان گەدا.

— ئەرشى.

ئاران قويدى ئېسە تاتماغە فۇرسەت،
تاتار ـ تاتماسدىن يىغدى سۇفرەنى بەت.

— لۇتفى.

تاتۇ [تاتو] تاي، تايچاق؛ قەشقەر ئېتى.

تاتۇرماق [تاتورماق] 1) تارتقۇزماق، تارتقۇزۇپ قويماق.

2) تېتىتماق.

تاج [تاج] (ئە) شاھلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق بەلگىسى بولغان، قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن زىننەتلەنگەن باش كىيىم:

كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھۇ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجى دەۋلەت — دۆلەت تاجىنىڭ ئىگىسى:

تاجى ـ دەۋلەت، تېغى نۇسرەت بىرلە بولغايسەن مۇدام،
كۆز قاراقىدەك سەرىرى ئىززەت ئۆزرە پايدار.

— تەجەللى.

تاجانماق [تاجانماق] 1) باش تارتماق، قايتۇرماق، رەت قىلماق. 2) غۇرۇرلانماق، كىبىرلەنمەك.

تاجدار [تاجدار] (ئە + پ) «تاجۋەر» گە قاراڭ:

قىلىپ تاجىمىز ھەممىنى تاجدار،
كى دۇرلەر بىلەن ئەيلەدۇك گۇشۋار.

— غەرىبى.

تاجدېھ [تاج دە] (ئە + پ) تاج بەرگۈچى؛ كۆچمە م: زور ۋە قۇدرەتلىك پادىشاھ.

تاجىخۇرۇس [تاج خروس] (ئە + پ) تاجىگۈل.

تاجىر [تاجر] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇججار] سودىگەر، تىجارەتچى:

ئاتام تاجىر ئېردى بەغايەت غەنى،
مۇسافىرلىق ئېردى ئۇلارنىڭ فەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجۋەر [تاجور] (ئە + پ) تاج كىيگەن، پادىشاھ، تاجدار.

تار [تار] (پ) 1) يىپ؛ ئارقان؛ تالا. 2) تار (سازنىڭ تارى):

ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىر ـ بەم چەكتى.

— ئەرشى.

3) چاچ، كىرپىك تالاسى:

ھۇماگەر ئۇستىخانىم كۆرسە كىرپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالەمدە مۇنداغ ئېردى جىسمى ناتەۋان پەيدا.

— ئەرشى.

4) شام پىلىكى. 5) ئۇزۇش. 6) قاراڭغۇ. 7) ھەسەت، ئىچى تارلىق. بەسلەشمەك. 8) تار («كەڭ» نىڭ قارشىسى):

ئىككى غۇنچەڭ ئېرمەس ئەي گۈلچىھرە تەڭ،
ئاغزىڭ ئەسىرۇ تار، كۆڭلۈڭ ئەسىرۇ كەڭ.

— نەۋايى.

زۇلمۇ سىتەمنى زۇلفۇڭۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەڭ جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

9) تور:

دەردىدىن چىقار جانىم، ھىجۇر ئارا يىقىلدىم كىم،
ئەنكەبۇتنىڭ تارى چىرماشىپ ئاياغىمغە.

— مەھزۇن.

تارموي — چاچ تالاسى:

گاھى سۇفىلاردەك ئەيلەسەم ھەق،
ھەر تار مويۇم دېمىش ئەنەلھەق.

— موللا سالېھ.

تارۇپۇد — ئۇرۇش، ئارقاق:

لەشكەرى شەيتان ھۇجۇم ئەتكەندە كۆپ بەردى شىكەست،
تارۇ پۇدى خىرقە دۇشمەنگە سىپاھىڭدۇر سېنىڭ.

— زەلىلى.

تارى ھەيات — تىرىكلىك يىپى، جان، نەپەس؛ تىرىكچىلىك:

ئۇرۇپ شەمئ ئوتىغا گاھى قاناتىن،
ئۆزەي دەپ دۇنيادىن تارى ھەياتىن.

— خىرقەتى.

شەبى تار — قاراڭغۇ كېچە:

مۇھەببەت تارى — مۇھەببەت رىشتىسى، مۇھەببەت يىپى:

جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە دائىم ئەسىرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.

— ئەرشى.

مىكرى تارى — قىلتاق يىپى (مىكرى قىلتىقىنىڭ يىپى):

مىكرى تارىدىن يۇزىگە سالىبان تۇرلۇك تۇگۇن،
ئۆزىگە ئازادەلەر قەيدىنى مۇئتاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تاراج [تاراج] (پ) 1) بۇلاڭ، تالان ـ تاراج:

ئەرشى، يارىڭ نەقدى ئىمانىنى تاراج ئەيلەدى،
نېگە بەس ئول شوخ زالىم نامۇسۇلمان بولماسا.

— ئەرشى.

2) كۆچمە م: ئىشغال، ئىشغال قىلماق:

كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غاپىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.

— زەلىلى.

تاراج قىلماق — بۇلىماق، تالان ـ تاراج قىلماق.

تاراغ [تاراغ] تارغاق.

تارام [تارام] بۆلەك، ھەسسە.

تارەك [تارك] باشنىڭ تۆپە قىسمى، باش؛

AltunOqa

تاجى تارەك — باش ئۇستىگە قويۇلغان تاج.

تارەم I [طرم] (ئە) 1) ئۇستى گۈمبەزلىك ئېگىز ئۆي، گۈمبەز؛ قۇببە. 2) كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى ئەتلا — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى مىينۇ — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەم II [طارم] (ئە) «تارەم I » گە قارالسۇن.

تارتار I [تارتار] يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە كۆتۈرۈلۈش، يۇكسىلىش:

شۇئلە تارتار بۇ كېچە ئاھىم فەلەككە، يا مەگەر،
شەمئى نەزرى ئېلىتەدۇر ئىيسا پەيمبەر ساری بىل.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تار ـ تار II [تار تار] (پ) تالا ـ تالا، تارقاق:

بىراۋ قىلدى نەساجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرەشىم ئەيلەدى تار ـ تار.

— غەربى.

تارى [طارى] (ئە) توساتتىن كۆرۈنۈش، كۆتۈلمىگەندە پەيدا بولۇش؛

تارى بولماق — توساتتىن پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك.

تارى قىلماق — كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق.

تاريق [تاريق] تېرىق (دان).

تاريق ـ تاريق — كۆچمە م: ئۇششاق.

تاريقماق [تاريقماق] زېرىكمەك، سىقىلماق:

مەن قۇشنى دۇرمەن چىمەندىن چىقماغان،
دەشتۇ ۋادى سەيرىدىن تاريقماغان.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تاريماق [تاريماق] چاچماق، سەپمەك؛ تارىماق؛ پەيدا بولماق:

قىسىق تۇخمىن نەفس ئارا ئۆلكىم تارىر،
سۇۋ ئارا ھەر غۇتەكىم، ئوردى ئارىر.

— نەۋائى.

تارىپ تۇخمى كىننى بولۇپ يانە غەش،
مېنى ئۆلتۈرمەگە قىلىپدۇر كەشەش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تازە [تازه] (پ) 1) يېڭى:

ئول ئاي ھايات چەشمەسىدىن تازە جان قىلۇر،
ھەرلەھزە قاشى ياسى ماڭا قەسدى جان قىلۇر.

— گۈمنام.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:

ئەگەر رىغبەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

3) پاك، پاكىز، ساپ، تازا؛ ئازادە:

يۇرۇشنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بەلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

تازە تاپماق — روھلانماق، جانلانماق:

تازە تاپىپ تەندە دىلۇ جان، ھەيات،
بول يۇرۇدۇك تا تەرەپى قۇم رەبات.

— زەلىلى.

تازە جانلىق — يېڭىدىن جانلانغان؛ روھلىنىپ كەتكەن.

تازە دەملىق — يېقىملىق سۆزلۈك.

تازەلىغ [تازەليغ] يېڭىلىق، ياشناپ تۇرغانلىق.

تازى [تازى] (پ) 1) ئەرەبىي، ئەرەبچە، ئەرەب خەلقىگە ۋە ئەرەب، جىنسىغا ئائىت. 2) ئەرەبىي ئات، ئەرەب ئارغىمىقى، چاپقۇر ئات، تۇلپار. 3) ئوۋ ئىتى.

تازيانە [تازيانه] (پ) قامچا:

ھەر شۇئلەكى ئاھىم ئوتتىدىن زەبانەدۇر،
ئەملى جۇنۇنغە شۇئلە ئەمىس تازيانەدۇر.

— زەلىلى.

تازيانە چەكمەك — قامچا ئۇرماق، قامچىلىماق.

تاس I [تاس] (پ) داس، جام،

ھەۋادىس راھىغە ئال نۇشى ئۇچۇن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېھرىنى كاس.

تاسى نىگۇن — كۆمتۇرۇلگەن داس؛ كۆچمە م: ئاسمان، كۆك.

فەلەك تاسى — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تاس II [طاس] (پ) «تاس I » گە قارالسۇن.

تاسباز [طاس باز] (پ) نەيرەڭباز، كىچىك جاملارنى ئىشلىتىپ ئويۇن كۆرسەتكۈچى سېھىرگەر.

تاسكەش [طاس كش] (پ) 1) قولغا سۇ قۇيغۇچى، ئاپتوۋچى. 2) ھامال.

تاش [تاش] 1) تاش. 2) سەككىز چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتىكى مۇساپە. 3) تاشقىرى، تاشقى:

تاۋۇشكىم ئۆي تاشىدىن كەلسە دەرمەن: باغرى تاشمىدۇر،
ئىشىكدىن سايە كىمگەچ ساغىنۇرمەنكىم، قۇياشمىدۇر.

— نەۋائى.

تاغىتماق [تاغيتماق] يەلپۇتمەك، يېيىلدۇرماق:

سەبا زۇلفۇڭنى تاغىتتى مەگەر ھالى خەيالىمدە،
يازىلدى ئەژدەھا بولدى، ئورالدى ئەھرەمەن بولدى.

— سەككاكى.

ئەي ھۇسن گەنجى، بۇ زەڭگى كۆڭلۈمنى ۋەيران ئەيلەمە،
يۇز ئۆزە زۇلفۇڭ تاغىتىپ، ئۆسرىم پەرىشان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

تاغمي [طاغى] (ئە) ھەددىدىن ئاشقۇچى؛ ئىسيانچى، قوزغىلاڭچى؛ بويۇن تولغىغۇچى.

I **تاق** [طاق] (ئە) 1) ئىشىك ۋە بىنالارنىڭ ئۈستىدىكى، ئېگىز قىلىپ يېرىم دائىرە شەكلىدە ئىشلەنگەن جاي؛ گۈمبەز:

تاڭدا بىلە تا بولماسا ئىيسانى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمىن كۆنگىرەگى تاقى زەبەرجەد.

— زەلىلى.

2) مېھراب، تەكچىلەرنىڭ تۆپىسىدىكى قايرىلما قىسىم:

مۇئەززىن كەئبە تاقى ئۈزرە كۆلباڭگى سەمەد ئوردى،
بەرەھمەن دەير ئايۋانىدا ئاھەڭگى سەنەم چەكتى.

— نەۋائى.

3) كۆچمە م: قاش ئېگىمىسى:

ئوقتەك بويۇمىز ئىگىلدى ياتماق،
ئول فىتنەلىك ئىككى تاقىڭىزدىن.

— لۇتفى.

تاقى ئەبرۇ — قاش ئېگىمىسى؛ ئېگمە قاش:

يوق ئېردى سەجدە گاھىم ئىچرە تاقى ئەبرۇيۇڭ،
قاشىڭ كۆرۈنسە نەمازىم يارى قەزا قىلايىن.

— گۈمنام.

تاقى ئەفلاك — ئاسمان يۈكسەكلىكى.

كۆك تاقى — كۆك (ئاسمان) گۈمبىزى، ئاسمان (ئاسمانىڭ گۈمبەز شەكلىدە كۆرۈنۈشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

II **تاق** [طاق] (ئە) 1) تاق، يالغۇز، يەككە، يېگانە، بىردىنبىر. 2) ئەرسىز ياكى خوتۇنسىز كىشى ئۇل ياكى بويتاق:

قىش كۈنىدە ئالما، چىلان قاقىدۇر،
مېۋە مەھللىدە چىرە ئاقىدۇر.

— زەلىلى.

قاچان بولغاي سېنىڭدەك يارى بېھراق،
ياراتىپدۇر سېنى ھەق ھۇسن ئارا تاق.

— خىرقەتى.

تاقى ئافاق — دۇنيادا يەككە ـ يېگانە.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك:

قاچان كۈن چىقسا ئاي، ئەختەر ئۈزىنى ئاشكار ئەتمەس،
ئانىڭدەك دىلبەرىم بىرلە قايۇ خوبلار تاقاشمىدۇر.

— گۈمنام.

تاقاۋۇنقە [تاقاوونقە] تاقا، ئات تاقىسى.

تاقەت [طاقت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام، بەرداش، سەۋر:

كۆرمەسەم بىردەم ئانى ئارامۇ تاقەت يوق ماڭا،
نەۋبەتى قىلسام جانىم باشىغە كىسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

تاقچە I [تاقچە] 1) ئۆي تەكچىسى. 2) ئۆۋا؛ كاتەك.

تاقچە II [طاقچە] «تاقچە 1»گە قارالسۇن.

تاقىيە فۇرۇش [تاقيەفروش] (پ) دوپپىچى.

تاك [تانك] 1) ئەتىگەن، سەھەر، سەھەر ۋاقتى:

ئەي ۋاي، قاچان شامى فىراقىڭ تاڭى ئاتقاي،
كىم بولدى ماڭا ئۇشبۇ ياروق دۇنيا قاراڭغۇ.

— ئاتابى.

2) ئەجەللىنىش، ھەيران قېلىش:

ھەرنەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاك قالۇر ئالدىم ئېلى جىسىمىمدە بۇ كۆلكۇ كۆرۈب.

— ئەرشى.

تاك يېلى — تاك شاملى، سەھەر شاملى:

كۆر نەزاكەت گۈل كەبى تاك يېلىدىن گۈلبەرگىكىم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە گەرەق.

— ئەرشى.

تاڭلا [تانكلا] ئەتە، ئەتىسى:

چىنار تاڭلا شاھى بۇتى قاشىغە،
خەبەر ھەم بېرۈرلەر قارى ـ ياشىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاڭلاغى [تانكلاغى] ئەتىكى، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تاڭلالىق [تانكلاليق] ئەتىلىك، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئۇقماق. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاك قالماق.

تاڭىرغاماغ [تانكيرغاماغ] تېڭىرقىماق:

ئىلىكدىن ئىچقىنىب بالىقنى سالدى،
تاڭىرغاب بارماغىن تىشلەدى قالدى.

— لۇتفى.

تاڭىزغاماق [تانكيزغاماق] ئەجەبلەنمەك، تاك قالماق.

تالاز [تالاز] بوران، قۇيۇن.

تالغاماق [تالغاماق] تاللىماق، ئاجراتماق، پەرق قىلماق.

تالغۇم [تالغوم] دولقۇن، مەۋج، قاينام.

تالۇن [تالون] تولۇن، تولغان:

سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۈزە كۆرگەچ بەدەل قىلمان،
تالۇن ئاي شۇئلەلىغ چولپان ۋە يا كۆكدە قۇياش گولسۇن.

— ئەرشى.

تالىھ [طالع] (ئە) يامان، ياۋۇز.

تالىئ [طالع] (ئە) 1) كۆتۈرۈلگۈچى، چىققۇچى، كۆرۈنۈ-

گۈچى (كۈن، ئاي ۋە يۇلتۇز ھەققىدە):
فەلەكدىن مېھرى ئەنۋار بولدى تالىبئ،
قارانغۇلۇقنى كۆزدىن قىلدى راجىبئ.
— لۇتفى.

2) بەخت، ئىقبال، قىسمەت؛ تەلەي:
بەختى قاپقان بولماسام ھەم تالىبئسم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىمۇ بۇ كۈن رويى ئانارىمدىن جۇدا.
— مۇللا بىلال.
سەرنەۋشتىم ئېردىمۇ يا تالىبئسمىنىڭ دونلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرويلاردىن بىر دەۋايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

تالىبئ بولماق — چىقماق، كۆرۈنمەك.

تالىب [طالب] (ئە) تەلەپ قىلغۇچى، ئىزلىگۈچى؛ خالىغۇچى، ئاختۇرغۇچى؛ تالىپ:
ئىلاھا خىرقەتىنى ئەيلە تالىب،
ۋىسال ئىستەرگە قىل ئىشقىنى غالىب.
— خىرقەتى.

تالىب بولماق — ئىستەمەك، خالىماق.

تالىبى ئىلىم — ئوقۇغۇچى، ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى.

تالىقماق [تالىيقماق] تالجىقماق (ئۈزۈلۈپ قالماق)، ئاغرىماق، كېسەل بولماق.

تام [تام] (ئە) 1) تولا، تولۇق، پۈتۈن. 2) كەمچىلىكسىز.

تامات [طامات] (ئە) بەھۇدە، تۈتۈرۇقسىز سۆزلەر، لاپ.

تامشالماق [تامشالماق] تەمشەلمەك، ئۇرۇنماق:
بى ۋاپادۇر، ئەي قەلەندەر، بۇ جەھان، تامشالماغىل،
قالغۇسىدۇر نېچە قىلساڭ باغىنىۋ ئەيۋان سەرا.
— قەلەندەر.

تامغا [تمغا] تامغا، مۆھۈر، نىشانە، بەلگە.

تامغاچى [تمغاچى] 1) تامغا باسقۇچى، مۆھۈردار. 2) ئاتقا تامغا سالغۇچى. 3) باج ئالغۇچى، باجگىر.

تامغە [تمغە] «تامغا» غا قارالسۇن.

تامۇغ [تموغ] دوزاخ:
بولۇر كۇفرى ئەھلى ئېھىشتىدىن يىراق،
تامۇغدا مۇئەببەد چېكەر ئېھتىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تامىئ [طامع] (ئە) تەمەگەر، بىراۋدىن بىرەر نەرسە ئۈمىد قىلغۇچى، بىراۋنىڭ نەرسىسىگە كۆز تىككۈچى.

تامىئە [طامعە] (ئە) «تامىئ» غا قارالسۇن.

تامىزماق [تاميزماق] تېمىتماق، تامغۇزماق:
ئۇرۇپ جانغە نەيزە گۇل تىكەندىن،
تامىزىپ قەترە ـ قەترە قان بەدەندىن.
— خىرقەتى.

تانۇغ [تانوغ] گۇۋاھ، شاھىد؛ بەلگە، نىشانە، ئىسپات، دەلىل؛
يالغان تانۇغ — يالغان گۇۋاھ.

تانۇغلۇغ [تانوغ لوغ] گۇۋاھلىق؛ بەلگىلىمە.

تانۇق [تانوق] «تانۇغ» قا قارالسۇن.

تانۇقلاماق [تانوقلاماق] مۇڭاپىق كۆرمەك، ئېتىراپ قىلماق؛ ئىشەنمەك.

تانۇماق [تانوماق] تونۇماق، بىلمەك، ئۇقماق:
قىلۇر ئېردىم ئانداغ ئاڭا ئىزتىراب،
تانۇي دەپ بۇ جاننىڭ يۇزىگە قاراب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تانىماق [تانيماق] «تانۇماق» قا قارالسۇن.

تائۇن [طاعون] (ئە) ۋابا:
تائۇن مەرەزى — ۋابا كېسىلى.

تاۋاچى [تواچى] پادىشاھنىڭ بۇيرۇق ۋە تاپشۇرۇقلىرىنى تېگىشلىك يەرلەرگە يەتكۈزگۈچى ۋە ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ئەمەلدار.

تاۋشالماق [تاۋشالماق] ئېزىلمەك، يانجىلماق، زەئىپلەنمەك، كېسەل بولماق؛ دەردلىك:
تاقەتىم گەر قالمادى تارتارغە مېھنەت تاغىنى،
نە ئەجەب بۇ يۈكنى گەر ئەفلاك چەكسە تاۋشالۇر.
— نەۋائى.

تاۋۇس [طاوس] توز:
كى تاۋۇس پەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ،
نە پەردىن كى زەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تاۋۇس پەيكەر — توز شەكىللىك، گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك.

تاۋۇشقان [تاووشقان] توشقان.

تاۋۇشماق [تاووشماق] 1) توشماق، كامالەتكە يەتمەك؛ ئاخىرىغا يەتمەك. 2) سەكرىمەك، يۈگۈرمەك، تېز ماڭماق.

تاۋۇق [تاووق] توخۇ:
مۇرغ، تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۈن سېنىڭ ئىشقىڭدا كىم،
بۇ غەرەزدىن تەلپىنۈرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۈپ.
— مۇللا بىلال.

تائىب [تائب] (ئە) توۋا قىلغۇچى، توۋا قىلغان.
تائىپ ئولماق — توۋا قىلماق.

تائىر [طائر] (ئە) «تايىر» غا قارالسۇن.

تائىفە [طائفە] قەبىلە؛ كىشىلەر توپى، گۈرۈھ:

خوبانى جەھان تەلبە كۆرۈبان قاچادۇرلار،
ئادەم ئەمەس ئول تاشقە گويياكى پەرىزاد.
— زەلىلى.

تاياغ [تاياغ] تاياق، كالتەك؛ چۈنۇق.

تاياغلاماق [تاياغلاماق] ئۇرماق، تاياق سالماق.

تاياق [تاياق] «تاياغ» غا قارالسۇن.

تايانماق [تايانماق] (ئە) 1) ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرماق. 2) ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزماق.

تايانما [تايانما] (ئە) 1) ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇق. 2) ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياغاچ.

تايانمىچاق [تايانمىچاق] (ئە) ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان كىچىك ياستۇق.

تايانچۇق [تايانچۇق] (ئە) ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇق.

تايانچۇقلۇق [تايانچۇقلۇق] (ئە) ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماق — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماق.

تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى — ئۆزىنى باشقىغا تايىنىپ ئولتۇرغۇزىدىغان ياستۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچى.

**تايانچۇقلۇق ئورۇن ئالماشتۇرۇش ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى قىلماقچىلىق قىلماقچىلىق ئىشى

تەئەششۇق قىلىپ ساقىنى دىلفىگار،
كەرەم ئەيلە ساغەر قىلاي جان نىسار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەققۇل [تەعقل] (ئە) ئەقلىگە كەلتۈرۈش، ئەقىل يۈرگۈزۈش.

تەئەققۇل ئەيلەمەك — ئەقلىگە كەلتۈرمەك، ئەقىل يۈرگۈزمەك.

تەئەققۇل قىلماق — «تەئەققۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەئەللۇق [تەعلق] (ئە) 1) ئالاقە، باغلىنىش، مۇناسىۋەت؛ تەۋە، ئىگىلىك، تېگىشلىك:
فەرىگە تەئەللۇق، ھەۋاسى بالەند،
بار ئىپردىكى شاھى بەسى ئەرجۈمەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مال ـ دۇنيا، بايلىق:
قىلىپ يولدا ئانچە تەمەللۇقلارىن،
ئالىپ كەلدى بارچە تەئەللۇقلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەللۇل [تەللل] (ئە) 1) ئىللەتلىنىش، كېسەل بولۇش، يۇقۇملىنىش. 2) باھانە قىلىش، سەۋەب كۆرسىتىش.

تەئەللۇل قىلماق — باھانە قىلماق.

تەئەللۇم [تەلئم] (ئە) ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش.

تەئەممۇل [تأمل] (ئە) چوڭقۇر ئويلاش، دىققەت بىلەن پىكىر قىلىش، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش:
گۈلۈستان ئىرەمنى تەئەممۇل قىلىپ،
يۈرۈپ سۇ ئىچىدە تەۋەككۈل قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەممۇلسىز [تأمل مسيز] ئويلانماستىن، مۇلاھىزە-سىز.

تەئەننى [تأنى] (ئە) ئاستىلىق، سۈسلۇق، بىرەر ئىشتا تېز بولماي، سۈس، ئاستا ۋە ئېغىرلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىش:
تەئەننىلەر ئەتتى يەنە لاجەرەم،
كى رۇمغە ئەزىيمەت قىلىپ بىشەكەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەھھۇد [تعهد] (ئە) ئەھد قىلىش، زىممىسىگە ئېلىش، سۆز بېرىش.

تەئەھھۇد ئەتمەك — ئەھدە قىلماق، سۆز بەرمەك.

تەئەھھۇد قىلماق — «تەئەھھۇد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەئەھھۇل [تأهل] ئۆيلىنىش، خوتۇن ئېلىش.

تەئەييۇن [تعين] (ئە) بەلگىلىك بولۇش، كۆزگە كۆرۈنۈش؛ ئېنىقلىنىش؛ ئاشكارا بولۇش؛ شۆھرەتلىنىش.

ئەدەمى تەئەييۇن — «ئەدەم» گە قارالسۇن.

تەئەييۇنات [تعينات] (ئە) [بىرلىكى: تەئەييۇن]بارلىق، مەۋجۇدات، دۇنيادا بار نەرسىلەر؛ «تەئەييۇن» غا قارالسۇن.

تەب [تب] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك:
ئازابىڭدىن ئېتىپ خەۋپى، ساھىبى تەبدەك كى تىترەرمەن،
بۇ ۋەجھىدىن بولۇپتۇركىم، چىرايىم ھەم سامان يەكلىغ.
— مۇللا بىلال.

ساھىبى تەب — بەزگەك، كېسەلمەن.

تەبار [تبار] (پ) قېرىنداش، ئۇرۇق؛ نەسىل، نەسەب.

خېش تەبار — قېرىنداش، ئۇرۇق.

تەبان [تبان] (پ) تۇلۇم، ئىشتىراپ.

تەباھ [تباه] (پ) خاراب، بۇزۇق، ۋەيران:
ئەمەسدۇر ئۇستۇخانى خەر ئىتنىڭ ئاستىدا سۆدرەلگەن،
غەمىڭ رەنجى بىلە ئۆلگەن مېنىڭ جىسمى تەباھمەدۇر.
— گۇمنام.

تەباھ بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق.

تەباھ روزغار — تۇرمۇشى بۇزۇلغان.

فېئىلى تەباھ — بۇزۇق ئىش، قىلىق:
كىردىگارا، لۇتق ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئىلى تەباھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

تەبايىئ [طبايع] (ئە) [بىرلىكى: تەبىئەت] «تەبىئەت» كە قارالسۇن:
چۈن كۆدۈراتى تەبايىئدىن نېچۈك بولغاي خەلاس،
ئۇڭلىيا ئىشكىمە تا سۈزى گۈدازى بولماسا.
— زەلىلى.

تەبەئە [تبع] (ئە) تەۋە كىشىلەر، قاراشلىق كىشىلەر.

تەبەر I [تبر] (پ) پالتا:
ياساپ ئوغرىغە بەلكى تېغۇ تەبەر،
سېنىڭ خەنجەرلىڭ بىرلە تامنى تېشەر.
— غەربى.

تەبەر II [طبر] (پ) «تەبەر I » گە قارالسۇن.

تەبەر جەڭگى [تيرچنكى] (پ) ئاپپالتا.

تەبەرخۇن I [طبرخون] (پ) 1) چىلان، چىلان دەرىخى؛ 2) كۆچمە م: قىزىل رەڭلىك.

تەبەرخۇن II [تبرخون] (پ) «تەبەرخۇن I » گە قارالسۇن.

تەبەررا [تبرا] (ئە) چەتلىشىش، يۈز ئۆرۈش، ئۆزىنى قاچۇرۇش.

تەبەررا ئەيلەمەك — چەتلەشمەك، يوز ئۆرۈمەك، ئۆزدىنى قاچۇرماق.

تەبەررى [تبرى] (ئە) «تەبەررا» غا قارالسۇن.

تەبەسسۇم [تبسم] (ئە) مىيقىدا كۈلۈش:
ئول پەرىزادىم ماڭا باقىپ تەبەسسۇم ئەيلەدى،
ئىلتىفات ئەتتى قۇلىغە، ئەي رەقىبلەر سىز ئۆلۈڭ!
— قەلەندەر.

تەبەق [طبق] (ئە) 1) تاۋاق، ئاياق:
بۇ يەڭلىغ تەبەقدە غىزالار بىدۇك،
يارانقان خۇداغە سەنالار دىدۇك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قات، قەۋەت:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.

تەبەقات [طبقات] (ئە) [بىرلىكى: تەبەقە] قاتلاملار، قەۋەتلەر، دەرىجىلەر.

تەبەقچى [طبق چى] تاۋاق (تاماق) توشۇغۇچى.

تەبەھ [تبه] (پ) «تەباھ» قا قارالسۇن.

تەبەھكار [تبەكار] (پ) جىنايەتچى، گۇناھكار، يولدىن ئازغان، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى:
دېدى: تاجىر ئېرمىس بۇ ئەيياردۇر.
قەۋاقىل ئىچىدە تەبەھكاردۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەگەرچە بۇ بەندەڭ گۇناھكاردۇر،
يۈتۈرگەن يولىنى، تەبەھكاردۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەبباخ [طباخ] (ئە) ئاشپەز، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى.

تەبخ [طبخ] (ئە) پىشۇرۇش، يېمەكلىك پىشۇرۇش.

تەبخالە [تبخاله] (پ) ئوچۇق.

تەبخي [طبخى] (ئە) پىشۇرغۇچى، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى، «تەبباخ» قا قارالسۇن.

تەبدىل [تبديل] (ئە) ئالماشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش:
ھۇسنى گۈل يەڭلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،
زەئفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جانىمۇ ئېكسىن.
— گۇمنام.

تەبرىز [تبريز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەرنىڭ نامى:
بىر شىر مەرتنى بار دەپ ئىشىتتىم،
تەبرىز ئىچىندە ئىسمى خۇدا داد.
— مۇللا بىلال.

تەبل [طبل] (ئە) كاتتا ناغرا، دۇمباق:
گەرچە ئەل ساڭا قاقار مېھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۇلشەنىڭدە بوقتۇرۇر ئەسرار مەندەك بۇلبۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

تەبلەك [طبلك] (ئە + پ) كىچىك ناغرا.

تەبۇغ [تبوغ] «تابۇق» قا قارالسۇن:
كۆز ياشى يىغلايۇ تۇشەيىن دەر ئايانغىڭە،
بىلمان نەدۇر تەبۇغدە، بۇ سائىل سەۋالىنى.
— سەككاكى.

تەبۇق [تبوق] «تابۇق» قا قارالسۇن.

تەبئ [طبع] (ئە) تەبىئەت، مىجەز، خاراكتېر، تالانت:
تۇرفە سۈنئى ئىلاھىدۇر كۆڭ چاي،
تەبئىڭ جىلۋەگاھىدۇر كۆڭ چاي.
— ئەرشى.

مەندە تەبئى شائىرى بوقتۇر نىشانى ئاشقى،
ھەرنە قەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسرارىدىن.
— ئەرشى.

بىتتەبئ — ئۆز خاھىشى بىلەن؛
تەبئ ئەھلى — شائىر، سەنئەت ئەھلى؛ زەكىي كىشىلەر:
ئۇرۇج ئەيلەر قەلەككە زارلىقدىن يىغلاغان ياشىم،
تەماشا قىلغالى تەبئ ئەھلىگە پەۋۋارەدۇر كۆڭلۈم.
— مەھزۇن.

تەبئى ئاجىز — خاراكتېرى بوش.
تەبئى سەلىم — ساق تەبىئەت، ساپ خاراكتېر.
تەبئى مۇلايىم — بىرەر نەرسىنى تېز ئۆگىنىدىغان، زېھنى راۋان.
تەبئى نامەۋزۇن — كېلىشمىگەن خاراكتېر، شېئىر ئېيتىشقا لايىقسىز.
شوخ تەبئى — شوخ تەبىئەتلىك:
بىلمىك ئارماندا مەندە نېچۈككىم قالمادى دەرمان،
كى سەندەك شوخ تەبئى شوخ جەۋلانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

تەبئىيەرەست [طبع پرست] (ئە + پ) شېئىرغا بېرىلگەن، شائىر.

تەبىئەت [طبيعت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، پەيل، ئادەت، ئادەت، مىجەز.

تەبىب [طبيب] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر:
يۇرۇپ سوردۇم تەبىبلەردىن: «نەدۇر بۇ دەردىمە دەرمان؟»
تەبىب ئايتۇركى: «ئەي نادان، بۇ دەردى بىداۋا دەرلەر».
— زەلىلى.

تەبىيرى [تبيرى] (پ) دۇمباق، ناغرا:

تەبىيرى بېشىڭى مەيدان دۇانى سۇخەندۇرمەن،
كۆڭۈلدىن ماسەۋا قەتئ ئەتكەلى تىغى دۇدەم تەنها.
— زەللى.

تەپ [تب] (پ) «تەب» كە قارالسۇن.

تەپانچە I [تبانچە] (پ) شاپىلاق، تەستەك.

تەپانچە II [طبانچە] (پ) «تەپانچە I » گە قارالسۇن.

تەتار [تتار] «تاتار» غا قارالسۇن.

تەتەببۇئ [تتبع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەتەبىئات] بىرەر نەرسىنىڭ ئارقىسىغا (ئىزىغا) چۈشۈش، ئىز قوغلاپ تەكشۈرۈش، ئىزلاش؛ تەتقىق قىلىش، مۇھاكىمە قىلىش.

تەتەببۇئ ئەيلەمەك — ئەگەشمەك، ئىزدىن بارماق، تەكشۈرمەك.

تەتەببۇئ قىلماق — «تەتەببۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
خاجە سالمانىڭ قەسدەسىغە تەتەببۇئ قىلىبدۇر.
— نەۋابى.

تەتەممە [تتمە] (ئە) ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش، تۈگىش.

تەتبىق [تطبيق] (ئە) سېلىشتۇرۇش؛ مۇۋاپىقلاشتۇرۇش، ئويغۇنلاشتۇرۇش.

تەتبىق قىلماق — سېلىشتۇرماق، مۇۋاپىقلاشتۇرماق.

تەتمىيم [تتميم] (ئە) «تەتەممە» گە قارالسۇن.

تەتۈىل [تطويل] (ئە) سوزۇش، ئۇزارتىش.

تەتىممە [تتمه] (ئە) داۋامى، قالغان قىسمى.

تەجاھۇل [تەجاهل] (ئە) خۇپسەنلىك قىلىش، بىلمەسلىككە سېلىش.

تەجاۋۇز [تجاوز] (ئە) ئۆتۈش، چېگرادىن ئۆتۈش؛ تاجاۋۇز.

تەجاۋۇز ئەيلەمەك — ئۆتمەك، چېگرىدىن ئۆتمەك، تاجاۋۇز قىلماق.

تەجەددۇد [تجدد] (ئە) يېڭىلىنىش.

تەجەررۇد [تجرد] (ئە) ئالاقىسىزلىق، چەتلىنىش، ھەمە نەرسىدىن كېچىش، يالغۇزلۇق.

تەجەررۇئ [تجرع] (ئە) غورتۇلداپ ئىچىش.

تەجەززى [تجزى] (ئە) ئۇششاق بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈش.

جۇزئى تەجەززى پەزىر — پارچىلىنىشچان، بۆلۈنىدىغان بۆلەك.

تەجەللى [تجلى] (ئە) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش:
پەرتەۋى ھۇسنى تەجەللى يا يەدى بەيزا ئېرۇر،
كەئبەئى كويىنى كۆركىم لامەكان ئىماسى بار.

تەجەللىيات [تجليات] (ئە) [بىرلىكى: تەجەللى] كۆرۈنۈشلەر، جىلۋىنىشلەر.

تەجەممۇل [تجمل] (ئە) ھېزمك، زىننەت، پەرداز:
سۇلەيمان ھەشمەتى، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زەھى شەمشىرى ئەدلىڭ مەۋجىنى ئالى رەۋان دەرلەر.
— زەللى.

تەجەممۇل ئەھلى — دۆلەتمەنلەر، زىبۇ زىننەتلىك كىشىلەر.

تەجدىد [تجديد] (ئە) يېڭىلاش، يېڭىدىن پەيدا قىلىش.

تەجرىد [تجريد] (ئە) ئارتۇقچە نەرسىلەردىن خالىي بولۇش، چەتلىشىش، ئاجراش، يەككىلىك، تەنھالىق:
يەتكۈرۈر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.
— زەللى.

تەجرىد ئەھلى — ئارتۇقچە نەرسىلەردىن ئۆزىنى خالىي قىلغان كىشىلەر:
قەبۇلىدۇر نە يەئنى بىسكى سور دەپ،
ئانىڭ رەددىدە تەجرىد ئەھلى بەھەد.
— ئەرشى.

تەجنىس [تجنيس] (ئە) 1) ئەدەبىياتتا ئوموئنىملار (شەكىلداش سۆزلەر) ئارقىلىق سۆز ئويۇنى قىلىش، تۇيۇق.
تەجنىسى تام — تولۇق تەجنىس؛ ئوموئنىملارنى شېئىر قاپىيىلىرىدە ئىشلىتىش.
2) مۇزىكىدىكى ئاۋاز ئېغىر ۋە مۇرەككەپ كۆيلەردىن بىرى.

تەجھىز [تجهيز] (ئە) 1) جاھازلاش. 2) تەييارلاش، مېيىتنى يەرلىككە قويۇش ئۈچۈن تەييارلاش.

تەجھىل [تجهيل] (ئە) نادان، جاھىل دەپ ھۆكۈم قىلىش؛ نادانلىققا تەن بېرىش.

تەجۈىز [تجويز] (ئە) ماقۇل كۆرۈش، راۋا كۆرۈش، ئىجازەت.

تەجۈىز ئەتمەك — راۋا كۆرمەك، لايىق تاپماق.

تەجۈىف [تجويف] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىنى كاۋاك قىلىش.

تەجۈىف سالماق — كاۋاك قىلماق.

تەخەششۇئ [تخشع] (ئە) كەمتەر، كەمتەرلىك، كىچىك پېئىللىق؛ ئەدەپلىك، تاۋازۇلۇق؛ تەكەللۇپ:
ياساۋۇل ئايدى ئولدىم تەزەررۇئ بىلە،
قىلىپ كۆپ تەمەللۇق، تەخەششۇئ بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەخەلخۇل [تخلخل] (ئە) بۆلۈنۈش، بۆلەكلەرگە ئاجرىتىش، بىر ـ بىرىدىن جۇدا بولۇش.
تەخەلخۇلپەزىر — ئاجرالغان، ئاجرىلىدىغان.

تەخەلخۇل تاپماق — بۆلۈنمەك، ئاجرالماق، جۇدا بولماق.

تەخەللۇت [تخلط] (ئە) 1) ئارىلاشتۇرۇش، بىرىكتۈرۈش. 2) ئۇچرىشىش، يېقىنلىشىش.

تەخەللۇج [تخلج] (ئە) 1) قورقماق، چۆچۈمەك؛ تەتىرىمەك، هودۇقماق. 2) ھەيران قالماق، تالڭ قالماق.

تەخەللۇس [تخلص] (ئە) 1) خالاس بولۇش، قۇتۇلۇش. 2) تەخەللۇس (ئۆز ئىسمىدىن باشقا ئىككىنچى بىر نامنى قوللىنىش).

تەخەللۇق [تخلق] (ئە) 1) خىلاپلىق قىلىش. 2) ئىختىلاپ، نامۇۋاپىقلىق، توغرا كەلمەسلىك. 3) ئارقىدا قېلىش.

تەخەللۇق [تخلق] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق. 2) سالاپەت، سىپايە؛ كەمتەر.

تەخەللۇل [تخلل] (ئە) ئىناقسىزلىق، كېلىشەلمەسلىك، چىقىشالماسلىق.

تەخەييۇل [تخيل] (ئە) خىيالغا كەلتۈرۈش، خىيال قىلىش.

تەخەييۇل قىلماق — خىيال قىلماق، خىيالغا كەلتۈرمەك.

تەخت [تخت] (پ) پادىشاھنىڭ مۇراسىملاردا ئولتۇرىدىغان مەخسۇس ئورۇندۇقى، تەخت:

كى تۇججار بەچچە چىقىپ تەختكە،
سەزاۋەر بولدى ئۇلۇغ بەختكە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەختە [تخته] (پ) تاختا، دوسكا؛ پارچە:

ۋەقتىلىك ئولىسۇن خۇشكى مەيدىك، تۆھپە قىلغان بۇۋرەق،
بىر قارا چايى مۇئەنبەر تەختەسىدۇر خۇشگۇۋار.

— تەجەللى.

تەختە كىيىز — كىگىز پارچىسى.

تەختەيى رەمل — رەمال (پالچى) لارنىڭ مەخسۇس تاختىسى (پالچىلار پال ئاچقاندا ئۇنىڭدىكى چېكىت ۋە سىزىقلارغا قاراپ ئىش كۆرىدۇ).

تەختەسەك [تخته سنگ] (پ) 1) ناشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) ناشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تەختنىڭ پۇتى. 2) تەختنىڭ ئاستى:

ئاسمان تەخت پايىن يۇزۈمگە سۈرۈپ،
يۇزۇم يوقكى بەلكى كۆزۈمگە سۈرۈپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەختگاھ [تختگاه] (پ) تەخت قۇرۇلغان جاي، پايتەخت، پادىشاھ ياشايدىغان شەھەر، پادىشاھ سارىيى.

تەختگىر [تخت گير] (پ) 1) تەخت ئالغۇچى. 2) كۆچمە م: كۆچلۈك پادىشاھ؛ مۇستەقىل پادىشاھ.

تەخسىس [تخصيص] (ئە) مەخسۇسلاش؛ تەيىنلەش، بەلگىلەش؛ بېكىتىش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىن كۆفر ئىلىكە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

بەتەخسىس — خۇسۇسەن.

تەخفىف [تخفيف] (ئە) 1) يەڭگىللىشىش؛ ئاجىزلىشىش. 2) ئازىيىش، كېمەيىش.

تەخفىف ئەيلەمەك — يەڭگىللەتمەك.

تەخلىس [تخليس] 1) خالاس قىلىش، قۇتقۇزۇش. 2) تازىلاش.

تەخلىس بەرمەك — قۇتقۇزماق؛ تازىلىماق.

تەخلىئ [تخليع] (ئە) سېلىش؛ سالدۇرۇۋېلىش (كىيىمنى).

تەخمىر [تخمير] (ئە) كىرىشتۈرۈش، ئارىلاشتۇرۇش، خېمىر قىلىش.

تەخمىر ئەيلەمەك — كىرىشتۈرمەك، خېمىر قىلماق.

تەخمىنشۇناس [تخمين شناس] (ئە + پ) تەخمىن قىلغۇچى؛ ھېسابلاپ چىققۇچى:

نەزمۇ نەسرىم كاتىبى تەخمىنشۇناس،
يازسا يۇز مىلك بەيت ئەگەر ئەردى قىياس.

— نەۋائى.

تەخۋىف [تخويف] (ئە) قورقۇتۇش؛ تەھدىد.

تەخۋىف ئەتمەك — قورقۇتماق.

تەدارۈك [تدارک] (ئە) 1) ئورۇنسىز (خاتا) كەتكەن نەرسىنى ئورنىغا كەلتۈرۈش، تولۇقلاش. 2) ئىلاج، چارە.

تەدبىر [تدبير] (ئە) تەدبىر، چارە، ئۇسۇل، ئامال؛ پىلان، لايىھە:

بۇ تەدبىرنى ئايتىپ مەنى ئامەغە،
داغى چۇلغاغايكىم ياغى جامەغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەدرىج [تدريج] (ئە) ئاستا ـ ئاستا، ئاستىلىق، تەدرىجىي.

تەدقىق [تدقيق] (ئە) پارچىلاپ، ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈش.

تەدۋىر [تدوير] (ئە) 1) قورشىماق، مۇھاسىرە قىلماق،

ئورماق. 2) ئايلانماق، پىرقىرماق، ئايلاندۇرماق، پىرقىراتماق.

تەدۋىن [تدوين] (ئە) 1) تۈپلەش، جەملەش. 2) شېئىر ۋە باشقا ئەسەرلەرنى تۈپلەپ، تەرتىپلەپ كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرۈش، دىۋان تۈزۈش.

تەدۋىن قىلماق — تۈپلەپ تەرتىپلىمەك، تۈپلىمە ھالىتىگە كەلتۈرمەك.

تەر [تر] (پ) 1) ھۆل؛ نەم، تەر:
تۆرۈپ ئېردىم ئاندا ئاقىپ تەرلەدىم،
بۇ ھالەتنى كۆردى بۇرادەرلەرىم.
— ئا. نىزارى.
2) يېڭى، ساپ، تازا. 3) ئۇچار قاناتلار.

تەر ئەيلەمەك — 1) ھۆل قىلماق، ھۆللىمەك. 2) ئۆيالدۇرماق؛ ئۆيالدۇرۇپ تەرلەتمەك.

تەردامەن — كۆچمە م: گۈناھكار، يارىماس ئىشلارنى قىلغۇچى.

تەرۇ تازە — ياشىنغان، يېڭىلانغان، گۈللىگەن:
تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمەن،
كى ئامادە ئەيلەپ قويارغە كەمەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەرۇ تازە ئەيلەمەك — ياشناتماق، گۈللەتمەك.

تەرازۇ [ترازو] (پ) 1) ئۆلچەم، ئۆلچىش ئەسۋابى. 2) ھەق، ھەققانىي، توغرا:
يۈزۈڭنى توتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۈندىن،
«كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئارى تارازۇ» .
— لۇتفى.

تەرازىي [تراضى] (ئە) بىر - بىرىدىن رازى بولۇش، شاد بولۇش، خۇشاللىنىش.

تەرازىي قىلماق — رازىلاشماق.

تەراش [تراش] (پ) 1) يونۇغۇچى، تاراشلىغۇچى. 2) قىرىندا.

خارا تەراش — تاش يونۇغۇچى.

تەراكىب [تراكيب] (ئە) [بىرلىكى: تەركىب] «تەركىب» كە قارالسۇن.

تەراكىمە [تراكمه] (ئە) [بىرلىكى: تۈركمەن] تۈركمەنلەر.

تەرانە [ترانه] (پ) 1) ناخشا؛ ئاھاڭ؛ مۇقام:
مۇغەننى ئەيلەگەچ مۇنداق تەرانە،
چەمەن چەكتى شەرابى ئاشىقانە.
— زەلىلى.
2) سۆزلىمەك:
دېدىمكى: بۇ قىزغە قىلسانە قىلاي،
كۆڭۈل خاھىشىنى تەرانە قىلاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) سايرىماق:
تەرانە بىرلە كېلىپ گۈلغە ھەر سەھەر بۇلبۇل،
فىراق خارىنىڭ ئازارىنى بايان قىلادۇر.
— مەھزۇن.
4) ئاروز ئىلمىدا رۇبائىي ۋەزنىنىڭ نامى.

تەرانە تۈزمەك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمەك.

تەرانە چەكمەك — «تەرانە تۈزمەك» كە قارالسۇن.

تەرانە سۈرمەك — كۈيلەپ ئوقۇماق؛ سۆزلىمەك.

تەرانغۇ [ترانغو] تاغتېرىكىگە ئوخشاش بىر تۈرلۈك ياۋايى دەرەخ.

تەراۋەت [طراوت] (ئە) يېڭى، تازا، ساپ، پاكىز؛ ساپلىق، يېڭىلىق:
بەھارى ئازادلىق تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن،
بە رەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئالىبەتتە - ئالىبەتتە.
— زەلىلى.

تەراۋىش [تراوش] (پ) سىزىپ چىقىش، تېمىش.

تەراۋىش ئەتمەك — «تەراۋىش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەراۋىش ئەيلەمەك — سىزىپ، تېمىپ چىقماق.

تەرەب [طرب] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:
خوشال، ئول رىندكىم ئۆمر ئاساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەپ جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم - بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

تەرەب ئەنگىز — شادلىق كەلتۈرگۈچى.

تەرەب ساغەرى — شادلىق پىيالىسى، خۇشچاقچاقلىق.

تەرەب شەمئىن — خۇشاللىق شىمى، چىرىقى:
زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بال،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىك ئەل.
— زەلىلى.

تەرەبخىز [طرب خيز] (ئە + پ) شادلىق قوزغىغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى.

تەرەبفزا [طرب فزا] (ئە + پ) شادلىقنى ئاشۇرغۇچى، شادلاندۇرغۇچى.

تەرەبلىق [طربلىق] خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق.

تەرەبناك [طربناک] (ئە + پ) خۇرسەن، خۇرسەنلىك بىلەن:
مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۈن كۆڭلۈم تەرەبناك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

تەرەددۇد [تردد] (ئە) بىرەر مەسىلىدە بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇش، ئىككىلىنىش:
سەۋەبلىك ئىشىنى تەرەددۇد قىلىپ،
ئىنتى ھەم بۇرادەرلەرنى ئالىپ.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

تەرەششۇھ [ترشح] (ئە) 1) سويۇقلۇقنىڭ سىزىپ ئېقىشى. 2) كۆچمە م: بىرەر يوشۇرۇن نەرسىنىڭ بىلىنىپ قېلىشى.
تەرەششۇھ قىلماق — 1) سىزماق؛ 2) بىلىنىپ قالماق.

تەرەففۇئ [ترفع] (ئە) يۇقىرى كۆتىرىلىش، يۇقىرىلاش، يۈكسىلىش.

تەرەققۇس [ترقص] (ئە) ئۇسسۇل؛ تولغىنىش؛ تەۋرەنىش؛ قوزغىلىش، چاچراش:
باقىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلىپ،
كېلىپ خەشمى ئاداغ تەرەققۇس قىلىپ.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تەرەككۇب [تركب] (ئە) بىر نەرسىنىڭ باشقا بىر نەرسە بىلەن بىرىكىشى؛ بىر نەچچە ماددىنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولۇش.

تەرەنجەبىن [ترنجبين] (پ) يانتاق شېكىرى، تەرەنجەبىن.

تەرەننۇم [ترنم] (ئە) [كۆپلۈكى: تەرەننۇمات] كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش؛ يېقىملىق سۆزلەش.
خۇشا، ئول رىندكىم ئۆمر ئاساسى يوقلۇغىن بىلغەچ،
تەرەب جامىسىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم-بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.
تەرەننۇم ئەيلەمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق؛ چىرايلىق سۆزلىمەك؛
تەرەننۇم تۈزمەك — «تەرەننۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرەننۇمكەر [ترنم گر] (ئە + پ) چالغۇچى، سازەندە، كۈيلىگۈچى، قوشاقچى.

تەرەھھۇم [ترحم] (ئە) رەھىم قىلىش؛ غەمخورلۇق، مەرھەمەت:
ماڭا تەرەھھۇم ئېتىپ بەرمەسە مۇرادىمنى،
قىيامەت ئولسا سېنىڭ ياقاڭدا دۇر بىلەكىم.
— گۈمنام.
تەرەھھۇم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق.

تەربىئ [تربيع] (ئە) 1) تۆتكە يەتكۈزۈش، تۆتلۈك قىلىش. 2) تۆتكە بۆلۈش. 3) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — بىر پىلانېتنىڭ باشقا بىر پىلانېتا بىلەن توقۇنۇشۇشى.

تەرجۇمە [ترجمه] (ئە) بىر تىلدىن ئىككىنچى تىلغا ئاغدۇرۇش، تەرجىمە:
كىم، بۇ دەفتەرغە بېرىپ تەۋفىق ھەق،
تەرجۇمە رەسمى بىلە يازسام ۋەرەق.
— نەۋائى.

تەرجىھ [ترجيح] (ئە) بىر نەرسىنى ئىككىنچى بىر نەرسىدىن ئارتۇق كۆرۈش.
تەرجىھ ئەيلەمەك — ئۈستۈن (يۇقىرى) كۆرمەك.
تەرجىھ تاپماق — ئۈستۈن (يۇقىرى) بولماق.
تەرجىھ قىلماق — «تەرجىھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرجىئ [ترجئ] (ئە) قايتۇرۇش، تەكرارلاش.

تەرخان [ترخان] 1) سېلىقتىن ۋە ئەيىبلىنىشتىن ئازاد قىلىنغان؛ ئىمتىيازلىق كىشى. 2) شۇنداق ئىمتىيازغا ئىگە بولغان مەنسەپدار.

تەردامانلىق [تردامانليق] كۆچمە م: ئىپلاسلىق، يۇ زۇقلۇق، ئەخلاقسىزلىق.

تەردامەنلىق [تردامن ليق] «تەردامانلىق» قا قارالسۇن.

تەردىد [ترديد] (ئە) رەت قىلىش، قايتۇرۇش؛ قەتئىي بىر پىكىر قىلماسلىق.

تەررار [طرار] (ئە) ئوغرى، يانچۇقچى:
سېنى ئۆچراتماغىل ئول زاھىدى تەررار زەھرىگە،
كۆڭۈل ئەھلىن بەلايى ناگەھاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

تەرراھ [طراح] (ئە) 1) نەقىشلىگۈچى، نەققاش، بىنالارنى بېزىگۈچى. 2) ئارخىتېكتور.

تەرراھلىغ [طراح ليغ] 1) نەققاشلىق. 2) ئارخىتېكتورلۇق.

تەررە [تره] (پ) تاماققا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل كۆكتات («تەرۋە تازە/تەرۇ تازە» شەكلىدىمۇ كېلىدۇ).

تەررە فۇرۇش [تره فروش] (پ) كۆكتاتچى.

تەرز [طرز] (ئە) ئۇسۇل، چارە؛ يوسۇن، شەكىل:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۈزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۇر جويەندىسى.
— ئەرشى.
سەبا ئوشبۇ ساڭا بۇ قۇلنىڭ ئەرزى،
بىلۈرسەن جۈملە ئىشنىڭ ھەرنە تەرزى.
— خىرقەتى.

تەرس [ترس] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە.

تەرسا [ترسا] (پ) خرىستىئان، نەسرانىي، ئىساۋى (ئىسا دىنىدىكى):

كۆپ مۇسۇلماندىن قويۇپ تەرسا بولۇرنى قاۋلاساڭ،
سەن بۇ كۈندىن سۈگرە ھېچ زۇلغۇڭنى زۇننار ئەيلەمە.
— سەككاكى.

تەرسان [ترسان] (پ) قورقۇش، ۋەھىمە قىلىش:
ھەر كىشى ھەق قەھرىدىن تەرسان بولۇر.
ئول كىشىدىن بارچە خەلقلەر زان بولۇر.
— خەراباتى.

تەرسگار [ترسكار] (پ) پەرھىز تۇتقۇچى، ئۆزىنى ساقلىغۇچى.

تەرسناك [ترسناك] (پ) 1) قورقۇنچلۇق؛ 2) قورقۇچاق.

تەرسىئ [ترصيع] (ئە) 1) قىممەت باھا تاشلار بىلەن بىرمۇ-بىر تەرسىنى زىننەتلەش، بېزەش. 2) شېئىردا بىرىنچى مىسرا بىلەن ئىككىنچى مىسرانى بىر - بىرىگە ئاھاڭداش، ۋەزىندىش ۋە قافىيەداش قىلىپ كەلتۈرۈش.

تەرغىب [ترغيب] (ئە) قىزغىتۇرۇش، ئۈندەش، رىغبەت-لەندۈرۈش.

تەرفىھ [ترفيه] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىش-لىق.

تەرفىئ [ترفيئ] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش؛ مەرتىۋىسىنى ئاشۇرۇش.

تەرق [طرق] (ئە) 1) ئۇرماق، سوقماق. 2) ھۇجۇم قىلماق، زەربە بەرمەك:
زۇلفى سلسلىنى ئول ئاي يۈزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نارۋ كەرەشمەدىن تەرق.
— زەلىلى.

تەرك I [ترک] ئۇرۇشتا باشقا كىيىلىدىغان مىس ۋە تۆمۈر قېتىشمىلىرىدىن ئىشلەنگەن باش كىيىم.

تەرك II [ترک] (ئە) تاشلاش، تاشلىۋېتىش؛ ۋاز كېچىش؛ قارىماي قويۇش:
يوقۇ بارىن تەرك قىلماي يار تاپماق يوقدۇرۇر،
تۇرفەدۇركسم بۇ زەماندىن ئىزدەر ئەل خاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
جەفا تەركىن تۇتۇپ، ئەي چەرخى زالىم، بىر تەرەھھۇم قىل،
جەھان كۈل بولغىدەك بولدى مېنىڭ ئاھۇ پىغانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەركى ئەدەب — ئەدەپ (ئەخلاق) قا زىت قىلىنغان ئىش - ھەرىكەت.
تەركى خاب — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
كىشكىسم تەشنە كۆرسە ئول پەرىنى، جىلۋەگەر يۈرمەس،
نېگە ئەرشى كەبى تا روزى مەھشەر تەركى خاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

تەركى دۇنيا — دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ، يەككە ھالدا تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش.
تەركى ھۇش ئەتمەك — «تەركى ھۇش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
قويۇپ لەبىنى مەي ئۆزرە تەركى ھۇش ئەتتىم،
تۇشۇپ ئاياغىغە سەرمەست ئەجز پەرۋەر ھەم.
— سەبۇرى.
تەركى ھۇش ئەيلەمەك — ھوشىدىن كەتمەك، ھوشىنى يوقاتماق.

تەركىب [تركيب] (ئە) بىرىكتۈرۈش؛ بىرىكمە، تەر-كىب:
ۋۇجۇدى مەجمەئۇل - بەھرەين رەھمەتدىن تاپىپ تەركىب،
بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەك يوق ھەرقايان ئاندا.
— ئەرشى.

تەرلىك [ترليک/تيرليک] ئىچ كۆڭلەك.

تەرھ [طرح] (ئە) 1) تاشلاش، ئېلىپ تاشلاش:
چەككەندە نەققاشى قەزا ئول سەرۋ كۈلرۇخ سۈرەتىن،
گويا بېگەنمەي تاشلامىش تەرھ ئەيلەپ ئاي - كۈن ھەيئەتىن.
— نەۋايى.
2) قۇرۇلغان بىنا. 3) قۇرۇلۇشى، تۈزۈلۈشى، قۇرۇلۇش ۋە ئىمارەتلەرنىڭ پىلان - خەرىتىسى، لايىھە:
يوق پەرقلەر ئىچرە جانا سەن كەبى شېرىن دەھەن،
كۆزلەرنىڭ تەرھىغە نەچۈك ئوخشاتاي نەرگىسنى مەن.
— گۈمنام.
4) تەرتىپ، تۈزۈم.
تەرھى ئەجەب — ئاجايىپ بىنا لايىھىسى.
تەرھى ئەجەب سالماق — ئاجايىپ لايىھە تۈزمەك، ئاجايىپ ئىش قىلماق.
تەرھى ئەئەب — قىيىنچىلىق، مۇشكۈللۈك.
تەرھى رەقەم قىلماق — لايىھە سىزماق.

تەرۋىج [ترويج] (ئە) راۋاجلاندۇرۇش؛ قىممىتى ۋە ئەتىۋارىنى ئاشۇرۇش.

تەرۋىھ [ترويح] (ئە) خۇشبۇي قىلىش؛ راھەتلەندۈرۈش، دەم بېرىش.

تەرىد I [طريد] (ئە) 1) خىتاب؛ نەرە؛ سۆرەن، شاۋقۇن. 2) كۆچمە م: قاتتىق ھۇجۇم:
تەرىد ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەملە قىلدى،
بۇلۇتتەك گۈكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.
— لۇتفى.
تەرىد ئەتمەك — «تەرىد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەرىد ئەيلەمەك — قاتتىق ھۇجۇم قىلماق.

تەرىد II [ترىد] (ئە) توغرام، توغرالغان نان.

تەربد قىلماق — توغرىماق، توغراپ بۇمشاتماق (ئاننى).

تەربي [طرى] (ئە) 1) يېڭى. 2) كۆچمە م: گۈزەل، تازا.

تەربق [تريق] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇرۇق] 1) يول، ئىز. 2) ئۇسۇل، يوسۇن، قائىدە، رەسىم. 3) مەسلەك. 4) ۋاستە، سەۋەب:

بۇ خىلۇەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەربقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.

— ئەرشى.

ساھىب تەربىق — مەلۇم بىر مەسلەككە ئىگە كىشى (سوپىيلىقتا).

ھەمتەربىق — يولداش، ھەمراھ.

تەربيقەت [تريقت] (ئە) ئۇسۇل، يول، مەسلەك، سوپىيلىق يولى.

تەربيقەت ئەھلى — سوپىيلار.

تەرياق [ترياق] 1) ئەپيۇن. 2) زەھەر قايتۇرۇش دورىسى.

تەرياك [ترياک] «تەرياق» قا قارالسۇن.

ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتسەڭ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئاتلىق دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تەزەررۇئ [تضرع] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش:

بۇ دەريا لەبىگە كېلىپ شاھزاد،
تەزەررۇئلار ئەتتى، قىلىپ ھەققە داد.

— ئا. نىزارى.

تەزەررۇئ ئەتمەك — «تەزەررۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەزەررۇئ ئەيلەمەك — يالۋۇرماق، يېلىنماق، ئىلتىجا قىلماق.

تەزەرۇ [تزرو] (ئە) قىرغاۋۇل، ياۋا توخۇ:

بارۇر تەرفى چەمەنگە سەيرئوچۇن بىر شوخ رەئنايى،
خىرامىدىن سالىپ كەبكۇ تەزەرۇ ئىچرە غەۋغايى.

— زەلىلى.

تەزەلزۇل [تزلزل] (ئە) 1) قىمىرلاش، تىترەش. 2) ئەھۋال ئۆزگىرىش. 3) ھولۇقۇش.

تەزەلزۇل تاپماق — قىمىرلىماق؛ تىترىمەك:

فەلەكدە مېھر گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پېچتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

تەزەللۇل [تذلل] (ئە) ئۆزىنى خار تۇتۇش، ئۆزىنى پەس (تۆۋەن) تۇتۇش.

تەزەللۇم [تظلم] (ئە) زۇلۇمدىن شىكايەت قىلىش، زۇلۇمدىن زارلىنىش؛ داد ـ پىغان:

بۇ سۆگ ئىچرە ناكەس تەزەللۇم قىلىپ،
ماڭا باقتى ئول شۇم تەكەللۇم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەھلى تەزەللۇم — زۇلۇمدىن پەريات قىلغۇچىلار، مەزلۇملار.

تەزەللۇم ئەتمەك — «تەزەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

خەلق ھالىغە تەرەھھۇم ئەيلەيان،
دىلبەرىغە كۆپ تەزەللۇم ئەيلەيان.

— نەۋائى.

تەزەللۇم ئەيلەمەك — زۇلۇمدىن شىكايەت قىلماق، داد ـ پىغان كۆتۈرمەك.

تەزەۋۇج [تزوج] (ئە) جۈپ بولۇش، ئۆيلىنىش.

تەزكىر [تذكير] (ئە) خاتىرىگە كەلتۈرۈش، ئەسلەش، زىكىر قىلىش.

تەزكىرە [تذكيره] (ئە) 1) خاتىرە، ئەسلەش، ئېلىش ئۈچۈن ۋاستە بولغۇچى يازما قەغەزلەر. 2) خاتىرە. 3) كۆچمە م: شائىرلار، ئالىملارنىڭ تەرجىمەھالىغە ئەسەر نەمۇنىلىرىدىن تۈزۈلگەن توپلام.

تەزمىن [تضمين] (ئە) بىراۋنىڭ مەلۇم بىر شېئىرىنى ئايرىم مىسرالىرىنى ئۆز شېئىرى ئىچىگە كىرگۈزۈش؛ نەقىل كەلتۈرۈش.

تەزھىب [تذهيب] (ئە) زەرلەش، ھەل بېرىش، ئالتۇن يالىتىش، ئالتۇن قاپلاش، ئالتۇن بىلەن نەقىشلەش.

تەزۇج [تزويج] (ئە) ئۆيلەندۈرۈش؛ نىكاھ.

تەزۇير [تزوير] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر:

بۇ ئالەم زالىدىن تۇتغىل كەنارە،
ئېرۇر تەزۇيرى ئاتلىق بىشۇمارە.

— ئەرشى.

تەزئىف [تضعيف] (ئە) بىرنى ئىككى قىلىش (بىرنى ئىككىگە كۆپەيتىش)، ئىككى باراۋەر قىلىش.

تەزئىف ئولماق — ئىككىگە كۆپەيمەك؛ ئىككى باراۋەر بولماق.

تەزيىن [تزيين] (ئە) زىننەتلەش، بېزەش:

قاچان ئولسە ئول ھەم بۇ ئايىن بىلە،
بىرەۋ ئولتۇرۇپ تەخت تەزيىن بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئاسمان تەزيىن — ئاسمانغا ئوخشاش بېزەلگەن، ئالەمدەك بېزەلگەن.

تەزيىن بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

تەزىين تاپماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك.

تەسامۇ [تسامح] (ئە) ئۆزىنى ئاڭلىغانغا سېلىش.

تەسانىق [تصانيف] (ئە) [بىرلىكى: تەسنىق] «تەسنىق» كە قارالسۇن.

تەساھۇل [تساهل] (ئە) بېپەرۋالىق، بىخەستەلىك، سەل قارىماق، ئېتىبارسىزلىق:

خەت يازۇرغە بۇ تەساھۇل باشىسى سەندىن نېدۇر،
قىلدى كاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئىشتىتىڭمۇ جار.

— تەجەللى.

تەسەددۇق [تصدق] (ئە) سەدىقە قىلىش، بىرەر نەرسىنى سەدىقە يولى بىلەن باشقىلارغا بېرىش.

تەسەددۇق قىلماق — سەدىقە قىلماق، سەدىقە قىلىپ بەرمەك.

تەسەررۇف [تصرف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسەررۇفات] 1) ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىش، ئىگىلەش. 2) شېئىردا ئايرىم سۆزلەرنىڭ گراماتىك شەكلىنى شائىر ئۆز رايىغا ئۆزگەرتىش:

يۈز تۆمەن ئەرمان زەمىنىكىم مېنىڭ كۆڭلۈم ئېرۇر،
دەرد ئاڭا ساھىب تەسەررۇف، غەم ئۇنىڭ ئورتاغىدۇر.

— تەجەللى.

تەسەلسۇل [تسلسل] (ئە) زەنجىر ھالقىلىرىغا ئوخشاش بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ كېتىش، ئارقىمۇئارقا تىزىلىش:

سېنىڭ زاتىڭ تەسەۋۋۇردىن مۇنەززە،
ساماۋاتىڭ تەسەلسۇلدىن مۇنەززە.

— خەراباتى.

تەسەللۇف [تصلف] (ئە) ماختانچاقلىق، ئۆزى بىلمىگەن نەرسىلەرنى بىلىمەن دەپ دەۋا قىلىش، بىلەرمەنلىك قىلىش.

تەسەۋۋۇر [تصور] (ئە) بىرەر نەرسە ياكى ھادىسىنىڭ سۈرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، زېھنىدە گەۋدىلەندۈرۈش:

لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت گاھى ھەم گۈلگۈن شەراب.

— ئەرشى.

تەسەۋۋۇف [تصوف] (ئە) سوپىلىق، سوپىزىم.

تەسبىھ [تسبيح] (ئە) تەسۋى:

زاھىدىكىم كۆردى زۇلفۇڭ كۆفرىن ئىماندىن كېچىپ،
بوينىدا تەسبىھنى بېلىگە زۇننار ئەيلەدى.

— سەككاكى.

تەسبىھۇ نەماز — تائەت - ئىبادەت قىلماق، نامازغا ئوقۇماق:

تەكيە گاھى زاھىدان گەر بولسا تەسبىھۇ نەماز،
مۇستەھىقغە لۇتفى ئەيلەيدۇر خۇدايى ئاشىقان.

— زەلىلى.

تەسبىھى يۇسسۇر — دېگىزدا ئۆسىدىغان بىر تۈرلۈك ئۆسۈملۈكتىن ئىشلەنگەن تەسۋى.

تەسخىر [تسخير] (ئە) 1) ئىستىلا قىلىش (ھەربىي كۈچ بىلەن)، بېسىۋېلىش، قولغا ئېلىش، ئىگىلەش:

كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئەل بىلە تەسخىر ئېتەر.
شەھرى دىل ئالماققە دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.

— گۈمنام.

2) ئىلىندۇرۇش، رام قىلىش. 3) ماقۇل كەلمەك، تەسلىم بولماق.

تەسخىر ئەيلەمەك — رام قىلماق، قولغا ئالماق؛ تەسلىم قىلماق، ماقۇل كەلتۈرمەك.

تەسخىر بولماق — «تەسخىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

مەگەركىم ئۇل پەرى تەسخىر بولغاي،
زىلەيخا بىرلە يۈسۇف بىر بولغاي.

— لۇتفى.

تەسرىھ [تصريح] (ئە) ئوچۇق ۋە ئېنىق ئىپادىلەش.

تەسرىھ ئەيلەمەك — ئوچۇق ئىپادىلىمەك، ئېنىق سۆزلىمەك.

تەسفىيە [تصفيه] (ئە) ساپلاشتۇرۇش، تازىلاش، روشەنلەشتۈرۈش، تىندۇرۇش.

تەسفىيە تاپماق — ساپلانماق، روشەنلەشمەك.

تەسكىن [تسكين] (ئە) توختاش؛ توختىتىش، تىنچلىتىش؛ ئارام:

ۋائىزا، مەنئ ئەتمەگىل ئىلتىمپ پەرى ئەيلەپ جۇنۇن،
يوق بۇ دەۋر ئوتنى تەسكىن يا كۆڭۈل سەۋداسىغە.

— موللا سالىھ.

تەسكىن بەرمەك — ئارام بەرمەك.

تەسكىن تاپماق — توختىماق، ئارام ئالماق، ئارام تاپماق:

بۇ سۆزدىن تاپتى بۇلبۇل كۆڭلى تەسكىن،
تىكەنگە رەشكىدىن كىم ئەيلەدى كىن.

— خىرقەتى.

تەسكىن تۇتماق — بىر يەردە تۇرماق، تىنچلانماق.

تەسلىم [تسليم] (ئە) تاپشۇرۇش؛ بىرەر پىكىرنى قوبۇل قىلىپ كۆنۈش؛ بويسۇنۇش؛ تەن بېرىش، قايىل بولۇش.

ئېرۇر ئالتىنچىنىڭ مەنسى تەسلىم،
ئەگەر ئالساڭ دىلۇ جان بىرلە تەئلىم.

— خىرقەتى.

تەسمىيە [تسميه] (ئە) ئات (ئىسىم) قويۇش، نام قويۇش، ئاتاش؛

تەسمىيە قىلماق — نام قويماق، ئاتىماق.

تەسنىق [تصنيق] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسانىق] 1)

تۇرلەرگە ئاجرىتىش، كلاسسىفىكاتسىيە. 2) بىرەر ئەسەر يارىتىش. 3) مۇزىكىدا بىرەر كۈي يارىتىش.

تەسۋىر [تصوير] (ئە) سۈرەتلەش، بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتىنى سىزىش ياكى خىيالىغا كەلتۈرۈش.

تەشەببۇس [تشبث] (ئە) ئوخشاشلىق، ئوخشاپ قېلىش.

تەشەددۇد [تشدد] (ئە) شىددەتلىنىش، قاتتىقلىشىش، قاتتىقلىق پەيدا قىلىش؛ ئېغىرلىشىش.

تەشەببۇس [تشبث] (ئە) 1) تولىماق، لىق تولماق، قاپلىماق. 2) تويماق، توينۇماق.

تەشبىھ [تشبيه] (ئە) 1) ئوخشىتىش، دوراش، تەقلىد قىلىش. 2) ئوخشىماق، ئوخشىشىپ كەتمەك، ئوخشاپ كەتمەك. 3) خۇددى شۇنداق، شۇنداق.

تەشبىھ ئەتمەك — ئوخشاتماق:

گۈلىدۇركىم قىزىل ساچباغ ئۈچىغا سەرنىگۈن ئەيلەپ،
ئۆزىنى تەشبىھ يۈزۈڭگە ئەيلەمەكلىك بىرلە ئاسقاندۇر.
— گۈمنام.

تەشت [طشت] (پ) لىگەن؛ ئىدىش.

زەررىن تەشت — ئالتۇن لىگەن.

تەشخىس [تشخيص] (ئە) تونۇۋالىش، ئاجرىتىۋالىش، ئېنىقلاش؛ كېسەللىكنى ئېنىقلاش، دىئاگنوز قويۇش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىنى كۇپىر ئىلىگە تەشخىس ئېتەر.
— ئا. نىزارى.

تەشدىد [تشديد] (ئە) 1) شىددەتلەندۈرۈش، ئېغىرلاشتۇرۇش. 2) ئۆزۈك تاۋۇشلارنى ئىككى قېتىم قايتىلاپ (تەكرارلاپ) ئوقۇش؛ ئۆزۈك تاۋۇشلارنىڭ تەكرار ئوقۇلۇشىنى كۆرسىتىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە.

تەشرىھ [تشريح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئوقتۇرۇش، ئىزاھلاش، شەرھلەش؛ تەھلىل قىلىش.

تەشرىف [تشريف] (ئە) ئۇلۇغلاندۇرۇش، شەرەپلەندۈرۈش؛ مەرھەمەت قىلىپ كېلىش:

مەگەر تەشرىف ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۇالار ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

تەشرىف ئەتمەك — مەرھەمەت قىلىپ كەلمەك.

تەشرىف كەلتۈرمەك — «تەشرىف ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەشرىفات [تشريفات] (ئە) پادىشاھ تەرىپىدىن بىرەر كىشىنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن بېرىلگەن ئۇسۇللار.

تەشنە [تشنه] (پ) 1) ئۇسسىماق، ئاغزى قۇرۇماق، چاڭقىماق. 2) تەشنا بولماق؛ ئارزۇ قىلماق، ئىنتىزار بولماق، سېغىنماق:

قويۇپ ئانىنى ئالدىم ئۇمىن شۇكرى دەپ،
بەسى تەشنە بولدۇم قۇرۇق ئانىنى يەپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەشنەلەپ [تشنەلب] 1) (پ) ئۇسسىلىش، تەشنا، چاڭقاش:

ھەركىم ئېردى تەشنەلەب نۇش ئەيلەدى،
سۆز دېمەكدىن تىلنى خاموش ئەيلەدى.
— نەۋائى.

گۈمنام ئەگەرچە تەشنەلەب يانسا بۇ چەشمە ساردىن،
بولماسا گەر قەترە نەسىب، بارما دېگەنچە بارادۇر.
— گۈمنام.

2) سېغىنىش، ئارزۇ، ئىنتىزارلىق:

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، گەيى رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنەلەب ئىچمەيى مەي رۇخسارىدىن.
— ئەرشى.

تەشنىئ [تشنيع] (ئە) مالامەت قىلىش؛ ئەيىبلەش.

تەشھىر [تشهير] (ئە) شۆھرەتلەندۈرۈش، مەشھۇر قىلىش، ھەممىگە بىلدۈرۈش.

تەشھىز [تشحيذ] (ئە) ئۆتكۈرلىتىش، بىلەش، چاقلاش.

تەشھىز خاتىر — خاتىرىسىنى، زېھنىنى ئۆتكۈرلىتىش.

تەشۋىر [تشوير] (ئە) 1) دولقۇن. 2) پالاكەت.

تەشئىر [تشعير] (ئە) چاچ، ساقال قويۇش.

تەغار I [تغار] چوڭ يۇمىلاق ئىدىش، چوڭقۇر كۈپ.

تەغار II [طغار] «تەغار I» گە قارالسۇن.

تەغارە [تغاره] «تەغار I» گە قارالسۇن:

تەرەب ئۇەقتىنى، ئەرشى، مۇغتەنەم بىلى،
سۇمۇر گەردۇنغە ئۇلچەپ بىر تەغارە.
— ئەرشى.

تەغارى I [تغارى] «تەغار I» گە قارالسۇن.

كەتۇر، ساقى، تەغارى بەھرى تىمسال،
قەدەھ كىشتىسىن ئول مەي بەھرىغە سال.
— نەۋائى.

تەغارى II [طغارى] «تەغارى I» گە قارالسۇن.

تەغافۇل [تغافل] (ئە) 1) بىلمەسلىككە سېلىش، كۆرمەسلىككە سېلىش. 2) بېپەرۋالىق، بىخۇدلۇق، بىخەستىلىك:

ئەيلەپ ئىستىغنا ئۇنۇتساڭ مەن گەدانى تاڭ ئەمەس،
كىم تەغافۇل كىشۋەردە سەن قاراخان ئەي نىگار.
— تەجەللى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى:

چۇ شەب رەڭ ئۆزدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،

ھەمايىلدار ئېتىپ گويياكى زەنجىرى تەغاپۇل سەن.
— زەللىلى.

تەغابى [طغابى] تاغا (ئانىنىڭ ئاكا ياكى ئۇكىسى).

تەغەللۇب [تغلب] (ئە) يەڭمەك، غەلىبە قىلماق؛ بويسۇندۇرماق، بېقىندۇرماق، ئىستىلا قىلماق.

تەغەننى [تغنى] (ئە) 1) كۈيلەش؛ ناخشا، ناخشا ئېيتىش. 2) ببيىش.

تەغەييۇر [تغير] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا تۈسكە كىرىش؛ بۇزۇلۇش.

تەغەييۇر تاپماق — ئۆزگەرمەك.

تەغرىب [تغريب] (ئە) سۈرگۈن قىلماق؛ قوغلاپ چىقارماق، ھەيدىمەك.

تەغلىت [تغليط] (ئە) 1) تەشۋىشلەنمەك. 2) خاتالاشماق.

تەغلىز [تغليظ] (ئە) 1) قويۇقلاشتۇرماق، زىچلاشتۇرماق. 2) كۈچەيتمەك؛ چوڭقۇرلاشتۇرماق. 3) قوپالالاشتۇرماق، يىرىكلەشتۈرمەك؛ دارىتمىلاپ تىللىماق.

تەغيىر [تغير] (ئە) ئۆزگەرتىش:
ياراغ ئولدۇركى ئاتلانساق بۇ شەبگىر،
قىلىب باشدىن ئاياغ تونلارنى تەغيىر.
— لۇتفى.

تەغيىر ئەتمەك — ئۆزگەرتمەك.
تەغيىر تاپماق — ئۆزگەرمەك.
تەغيىر قىلماق — «تەغيىر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەف [تف] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك.

تەفاخۇر [تفاخر] (ئە) پەخىرلىنىش.
تەفاخۇر قىلماق — پەخىرلەنمەك.

تەفاسىر [تفاسير] (ئە) [بىرلىكى: تەفسىر] تەفسىرلەر؛ «تەفسىر» گە قارالسۇن.

تەفاۋۇت [تفاوت] (ئە) ئايرىماق، پەرق:
كارۇ بارى دەھر ئارا يوقدۇر تەفاۋۇت، ئەي خىرەد،
غەم يېمە كۆپ، غەم غۇباربىدىن ئۆزۈڭنى مەسرۇر تۇت.
— ئەرشى.

تەفاۋۇت ئەيلەمەك — ئايرىماق، پەرقلەندۇرمەك.

تەفەررۇج [تفرج] (ئە) سەيلە، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش:
تەفەررۇج گاھى سۈنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن كېچىلەردە گۈنبەزى خۇزرا.
— زەللىلى.

تەفەررۇس [تفرس] (ئە) پاراسەت بىلەن بىلىۋېلىش، بايقىۋېلىش.

تەفەرئۇن [تفرعون] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلىنىش.

تەفەققۇد [تفقد] (ئە) 1) يوقالغان نەرسىنى ئاختۇرۇش، سۈرۈشتۈرۈش. 2) مېھرىبانلىق، مېھرىبانچىلىق كۆرسىتىش.

تەفەھھۇس [تفحص] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفەھھۇسات] ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، سۈرۈشتۈرۈش، ئاختۇرۇش:
باقسىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلسىپ،
كېلىپ خەشمى ئانداغ تەرەققۇس قىلسىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەفەھھۇس ئەيلەمەك — سۈرۈشتۈرمەك، تەكشۈرمەك.

تەفەھھۇم [تفهم] (ئە) ئۇقماق، چۈشەنمەك، بىلمەك، ئۇزلەشتۈرمەك؛ چۈشىنىشلىك، ئېنىق.

تەفەئۇل [تفال] (ئە) 1) تەخمىنلەش؛ پال كۆرۈش، پال ئېچىش. 2) ياخشىلىققا ئۇرۇش.

تەفتىك [تفتيک] 1) قوي يۇڭى (باھاردا قىرقىلغان پاكىز يۇڭ)؛ ئىنچىكە قىل؛ تىۋىت.

تەفرىھ [تفريح] (ئە) خۇرسەن قىلىش، شادلاندۇرۇش:
قارا ئەنگۈر ئابىدىن ئەتكەن مۇئەنبەر بادەنىڭ،
ئۆزگە بىر تەئسىرۇ خاسى، باشقا بىر تەفرىھى بار.
— تەجەللى.

تەفرىھ ئەتمەك — شادلاندۇرماق.

تەفرىت [تفريط] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا سۈسلۇق بىلەن قاراش، نورمال ھەرىكەتتىن ئارقىدا قېلىش، كەمچىلىك سادىر قىلىش. 2) نورمالسىزلىق.

تەفرىد [تفريد] (ئە) يالغۇزلۇق، يەككىلىك، ئۆزىنى دۇنيادىن چەتتە تۇتۇپ، يالغۇزلۇقتا ياشاش.

تەفرىق [تفريق] (ئە) 1) ئايرىش، بۆلۈش. 2) ئايرىلىش، بۆلۈنۈش. 3) پەرقلىنىش.

تەفرىقە [تفريقه] (ئە) ئايرىلىش؛ پەرىشان بولۇش؛ ئاجرىتىش.

تەفزىھ [تفضيح] (ئە) بىراۋنىڭ ئەيبىنى ئاشكارىلاپ رەسۋا قىلىش، شەرمەندە قىلىش.

تەفزىل [تفضيل] (ئە) ئاشۇرۇش، ئەۋزەل بىلىش.

تەفسان [تفسان] (پ) ناھايىتى قىزىق، ناھايىتى ئىسسىق، تاۋلانغان.

تەفسەندە [تفسنده] (پ) قىزىغان، ئىسسىق، قايناق، قىزغىن.

تەفسىر [تفسير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفاسىر] 1) شەرھ، ئىزاھ. بىرەر تېكىستنىڭ مەنىسىنى ئېچىش. 2) قۇرئان

ئايەتلىرىنى ئىزاھلاش ۋە شۇ توغرىدا يېزىلغان كىتاب:
سۈرەنى ئىشقىنىڭ تەفسىر ئەتكەلى بار كىمدە تىل،
مەكتەبى خامۇشلۇقغە كىردى ئەربابى بەيان.
— ئەرشى.

تەفسىل [تفصيل] (ئە) بىرەر نەرسىنى ئەتراپلىق، ئوچۇق ۋە ئېنىق بايان قىلىش، كېڭەيتىپ سۆزلەش.
تەفسىل ئەيلەمەك — كېڭەيتىپ سۆزلىمەك.

تەفھىم [تفهيم] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئاڭلىتىش.

تەفۇيز [تفويض] (ئە) تاپشۇرۇش، ئىشنى باشقىلارغا يۈكلەش.
تەفۇيز ئەتمەك — تاپشۇرماق.

تەقابۇل [تقابل] (ئە) 1) ئۇچراشماق، يولۇقماق. 2) قارىمۇقارشى. 3) سېلىشتۇرماق، تەڭلەشتۈرمەك.
خىتا ئىقلىمى گەرچە مۈرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلەر،
خوتەن رەئنالارىغە، ئەي كۆڭۈل، قىلما تەقابۇل سەن.
— زەلىلى.

تەقازا [تقاضا] (ئە) خالاش، ئىستەش، تەلەپ قىلىش.
تەقازا قىلماق — ئىستىمەك، خالىماق، تەلەپ قىلماق.

تەقەببۇل [تقبل] (ئە) قوبۇل قىلىش.
تەقەببۇل ئەيلەمەك — قوبۇل قىلماق.
تەقەببۇل قىلماق — «تەقەببۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەقەددۇم [تقدم] (ئە) ئىلگىرىلەش، مۇقەددەم بولۇش:
كۆن تۇرسا داۋىم، گۈلماسا پىنھان، ماڭا قاراپ،
كۆز تىيرەلىككە قالغۇسى تەقەددۇمۇك.
— گۈمنام.

تەقەررۇب [تقرب] (ئە) يېقىنلىشىش.

تەقەييود [تقيد] (ئە) باغلىنىش.

تەقەببۇھ [تقبيح] (ئە) يامانلىققا تارتىش، يامانلاش.

تەقتىئ [تقطيع] (ئە) 1) كېسىش؛ بۆلەكلەرگە بۆلۈش، پارچىلاش. 2) شېئىردا مىسرالارنى ئايرىم بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ، ۋەزىنىنى ئۆلچەش.

تەقدىر [تقدير] (ئە) 1) پەرەز، ئېھتىمال، ھال. 2) باھالاش. 3) پىشانىدىن كۆرۈش:
قاچان ۋابىستە گۈلغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر گۈلماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

تەقدىس [تقديس] (ئە) پاك، مۇبارەك ۋە قۇتلۇق ھېسابلاش، مۇقەددەس ساناش، ئەزىز ۋە ھۆرمەتلىك دەپ بىلىش.

تەقدىم [تقديم] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى بىرسىگە بېرىش. 2) بىرسىنى ئىككىنچى بىرسى بىلەن تونۇشتۇرۇش.

تەقدىمۇ تەئخىر — ئالدى ـ كېيىن، مۇقەددەم ـ ئاخىر.

تەقرىر [تقرير] (ئە) قارار قىلىش؛ مەقسەتنى (ئاغزاكى) ئاڭلىتىش، بايان قىلىش:
جەفا مەكتۇبىنى ھىجران ئېلىگە شەرھ ئېتە ئالماي،
تىلىم تەقرىر ئېتەرگە ئاجىز ئولدى ھەم قەلەم تەنھا.
— زەلىلى.
تەقرىر ئەتمەك — «تەقرىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەقرىر ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، تىلغا كەلتۈرمەك:
روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقرىر ئەيلەيمن،
ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

تەقسىر [تقصير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەقسىرات] كەمچىلىك سادىر قىلىش؛ كەمچىلىك، نۇقسان:
ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۆتتى نېچۈن تەقسىرلەر،
ۋەسلىگە، ئەي شاھى خۇبان، بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.
— ئەرشى.
تەقسىر ئەتمەك — «تەقسىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەقسىر ئەيلەمەك — كەمچىلىك سادىر قىلماق؛ بىر ئىشنى ئاخىرغا يەتكۈزەلمەسلىك.
تەقسىر قىلماق — «تەقسىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەقسىرات [تقصيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەقسىر] كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

تەقلىل [تقليل] (ئە) ئازايتىش؛ كېمەيتىش.
تەقلىل قىلماق — ئازايتماق، كېمەيتمەك.

تەقۋا [تقوى] (ئە) دىندارلىق، پەرھىزكارلىق.
تەقۋا ئەھلى — تەقۋادار كىشى.

تەقۋى [تقوى] (ئە) «تەقۋا» غا قارالسۇن:
تەقۋى ئېيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخارەلەر يەتكۈنچە بارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

تەقۋىم [تقويم] (ئە) 1) توغرىلاش، تىكلەش. 2) بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتى. 3) پىلانېتىلارنىڭ ھال ۋە ھەرىكەتلىرىنى كۆرسەتكۈچى يىللىق جەدۋەل، كالېندار، توپلام.

تەقۋىيە [تقويه] (ئە) «تەقۋىيەت» كە قارالسۇن:
قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۇز قىلۇر ئۆرتەرگە جەھدە،
زۇلفى ئاڭا تەقۋىيە ئەيلەپ جىسمى دالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

تەقۋىيەت [تقويت] (ئە) قۇۋۋەتلەش، قۇۋۋەت بېرىش، كۈچەيتىش؛ يارەدەم بېرىش:
نەچە كۆن بۇلارنى قىلىپ تەربىيەت،

ساقايدى ياراسى قىلىپ تەقۋىيەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەقى [تقى] تېخى، تېخىمۇ:

ياراشۇر باغ ئىچىگە غۇنچە بۇ گۇل،
تەقى خۇشلۇق باغىشلار ساقىئى مۇل.

— خىرقەتى.

يەنە، يەنىمۇ:

ئول ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاڭا پەرھاد،
تەقى ئەيلە مېنى ۋامىق، ئول ئاينى ھەم قىلىپ ئۇزرا.

— موللا بىلال.

تەك I [تك] (پ) يورغىلاش، يۇگۇرۇش، چېپىش:

نە مۇمكىن سەئيى ئىلە كويى سارىغە نەچچە ئۇرسام تەك،
تەمەننا ھەلقەسىدۇر ئول قۇياش ئىشكىدە سالىنچەك.

— ئەرشى.

تەكۇ پوي — يۇگۇرۇش:

ئانىڭ نەشئەسىدە تەكۇ پوي ئۇراي،
بۇ مەنزىلدىن ئۆزگە ۋەتەندە تۇراي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەكۇ پوي ئەتمەك — «تەكۇ پوي ئۇرماق» قا قاراڭ.

تەكۇ پوي ئۇرماق — يۇگۇرمەك، چاپماق.

تەكۇ تىز — يۇگۇرۇش، چېپىش.

تەكۇ دەۋ — يۇگۇرۇش.

تەك ئۇرماق — يورغىلىماق، يۇگۇرمەك، چاپماق؛

تىز تەك — چاپار، چاپىدىغان، ئىلدام.

تەك II [تك] تەگ، تېگى، تۈۋى، ئاستى:

جەننەت ئەگەر بولسا تەكىدەدۇرۇر،
فەيزى فۇتۇھى جان رەگىدەدۇرۇر.

— زەلىلى.

تەكاسۇل [تكاسل] (ئە) سۇسلۇق، پەرۋاسىزلىق.

تەكاۋەر [تكاور] (پ) يورغا ئات:

شاھانە نەسىھەتىمدۇر گوياكى نۇش دارۇ،
ئاھىستە سۇر تەكاۋەر ھەر گۇشە داد خاھى.

— زەلىلى.

تەكاۋەر سۇرمەك — ئات سالماق، چاپماق، ئاتلىق كىرىپ كەلمەك.

تەكە [تكە] تاغ ئۆچكىسى، تېكە.

تەكەسسۇر [تكسر] (ئە) سۇنۇش، قايرىلىش، جاراھەتلىنىش.

تەكەففۇل [تكفل] (پ) كېپىل بولۇش.

تەكەففۇل قىلماق — كېپىل بولماق.

تەكەللۇف [تكلق] (ئە) 1) ئۆزىنى كۇلپەتكە سېلىش، ئۆزىنى قىيناش، قىينىلىش ۋە ئازابلىنىش ئارقىلىق بىر ئىشنى بېجىرىش؛ 2) ھەشەمەت، بېزەك.

تەكەللۇفلار ئەتتى تەۋازۇئ بىلە،
شەھەر ئىچدە تۇشتى تەۋابىئ بىلە.

— ئا. نىزارى.

تەكەللۇفلىق [تكلف ليق] ھەشەمەتلىك، بېزەكلىك.

تەكەللۇم [تكلم] (ئە) سۆزلەش، پاراڭ سېلىش، سۆزلىشىش:

ئاشىق ئولغان چاغدا ئۆرتەب ئانى بەرباد ئەيلەدىم،
قىلما ئەي ناسېھ، تەكەللۇم يوقۇ بارىمدىن ماڭا.

— مەھزۇن.

تەكەللۇم ئەتمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەكەللۇم ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، سۆزلەشمەك، پاراڭلاشماق.

تەكەللۇم سۇرمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەكەللۇم كۆرگۈزمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەكبەند [تكبند] (پ) 1) كەمەر. 2) تۆشلۇك، تۆش تارتقۇ.

تەكبىر [تكبير] (ئە) خۇدانى ئۇلۇغلاپ، «ئاللاھۇ ئەكبەر» ئىبارىسىنى ئېيتىش:

كۆرەرلەركىم مەلەك سىيرەت ئىكى پىر،
ئايۇرلار ئاھۇ نالىش بىرلە تەكبىر.

— لۇتفى.

تەكبىرى تەھرىم باغلاماق — نامازدا خۇدادىن باشقا ھەرقانداق نەرسىدىن كېچىپ، قول قوۋۇشتۇرماق.

تۆرت تەكبىرى فەنا — پانىيلىقنىڭ تۆت تەكبىرى؛ كۆچمە م: پانىيلىقنىڭ تۆت يولى.

تەكزار [تكزار] ئۇزۇملۇك، ئۇزۇمزار:

ھەر تەرەپىدە چەمەنۇ تەكزار،
لەبالەب ساي ئۆزرە ياتىپتۇر ھەزار.

— زەلىلى.

تەكزىب [تكذيب] (ئە) بىراۋنىڭ سۆزىنى يالغانغا چىقىرىش.

تەكزىب قىلماق — يالغانغا چىقارماق.

تەكسىر I [تكسير] (ئە) 1) سۇندۇرۇش، جاراھەتلەندۇرۇش. 2) سۇنۇش. 3) قىرىش، يونۇش (تاشقا كۆپتۇرمە سۇرەت چىقىرىش ئۈچۈن).

تەكسىر II [تكثير] (ئە) كۆپەيتىش.

تەكفىر [تكفير] (ئە) كاپىر (دىنغا ئىشەنمىگۈچى) دەپ ھۆكۈم قىلىش.

تەكفىن [تكفين] (ئە) مېيىتنى كېپەنلەش.

تەككە [تكه] «تەكە» گە قارالسۇن.

تەكمىل [تكميل] (ئە) كامالىغا يەتكۈزۈش، كامىل قىلىش، تولدۇرۇش، مۇكەممەللەش.

تەكيە [تكيه] (ئە) 1) ياستۇق، تەكيە؛ يۆلەنچۈك، تايانچ. 2) دەرۋىشلەرنىڭ مەخسۇس تۇرار جايى، ئومۇمىي ياتاقخانا.

تەكيە خارا — تاش ياستۇق، قاتتىق ياستۇق.

تەكيەدار [تكيەدار] (ئە + پ) «تەكيە» گە قارالسۇن:

ئەي زەلىلى، تەكيەدارى كىشىگە تەن بولماغىل،
كىم سېنى شۆكرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

تەكيەگاھ [تكيەگاه] (ئە + پ) 1) يۆلەنچۈك، يۆلىنىدىغان جاي؛ تايانچۇق. 2) كۆچمە م: ياردەم بەرگۈچى، مۇداپىئە قىلغۇچى:

كۆسەندىنىڭ ئاتى بولدى ئاندىن كۆچا،
كۆچادا بولۇر مەنزىلى تەكيەگاھ.

— مۇللا شاكىر.

تەگ [تك] «تەك 1» گە قارالسۇن.

تەگەرگ I [تكرك] (پ) خامپا.

تەگەرگ II [تكرك] مۆلدۈر.

تەگرە [تكرا/تيكرا] ئەتراپ؛

ئانىڭدەك چىرقىراب سەسكەندى ناگاھ،
كىم ئول تەگرەدەگى ئول بولدى ئاگاھ.

— لۇتفى.

تەگرەسىدە — ئەتراپىدا.

تەگرۇ [تكرو/تيكرو ...]غىچە، ...گىچە، ...گە، قەدەر؛

ئوشانغە تەگرۇ — شۇنىڭغىچە.

يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئېرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.

— ئەرشى.

تەگۈرمەك [تكورماك/تيكورماک] تەگكۈزمەك، يەتكۈزمەك.

كۆز تەگۈرمەك — كۆز يەتكۈرمەك؛ تىكىلمەك، ئېتىبارغا ئالماق.

تەك [تنک] (پ) 1) تار، قىستاق، زىچ. 2) بىر ئېشەكلىك يۈك؛ تاي، توپ، بىر باغلام (يۈك). 3) تۇش تارتقۇ، تۇشلۇك.

تەك شەرابلىغ — مەي كۆتۈرەلمەسلىك، مەيدىن يېڭىلىش.

تەك نەفەس — زىققى نەپەس، نەپەس سىقىلىش.

دىلتەك — يۈرىكى، دىلى سىقىق.

تەكشتۇرمەك [تينكاشتورماک] تەكىلەشتۈرمەك.

تەكبەستە [تنک بسته] (پ) 1) مۇستەھكەم. 2) تۇشىغلى، تۇش تارتقۇسى (تۇشلۇك، كەمەلدۈرۈك) چىڭ تارتىلغان (ئات ھەققىدە):

كېچە شەبدىزىن ئەيلەب تەكبەستە،
ياكى ئايدىن كېلىپ سەتلىغە دەستە.

— نەۋائى.

تەك ـ تەك [تنک تنک] (پ) توپ ـ توپ، تاي ـ تاي.

تەكدىل [تنک دل] (پ) يۈرىكى سىقىلغان.

تەكرى [تنكرى] ئاللا، خۇدا:

دېدى: ئەي شەھەنشاھ گەردۇن نەما،
سېنى تەكرى قىلمىش مىسالى ھۇما.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەكباي [تنكباى] (پ) 1) تار يول. 2) بوغۇز، ھەلقۇم.

تەل [تل] (ئە) تۆپە، دۆڭ، ئېگىزلىك:

تەرزى قاراساي تۇشۇپ تەل كەبى،
ساي يۈزى چۈن قارا بەخمەل كەبى.

— زەلىلى.

تەلاتۇم [تلاطم] (ئە) ئۇرۇلۇش، دولقۇنلارنىڭ بىر-بىرىگە ئۇرۇلۇشى.

پۈر تەلاتۇم — دولقۇنلۇق، غايەت زور دولقۇنلۇق.

تەلاج [تلاج] (ئە) ئالغاي.

تەلافي [تلافى] (ئە) قولدىن كەتكەن نەرسىنى قايتىدىن قولغا كىرگۈزۈش:

نە بولغاي، ئەي سەبا، گەر ساڭەتى تەركى جەفا تۇتساڭ،
تەلافي كاش يۈز نەۋمىد ئېتىپ بىر مۇددەتا تۇتساڭ.

— سەبۇرى.

تەلافي ئەيلەمەك — قولغا كىرگۈزمەك.

تەلافي ماقەت — يوقالغان نەرسىنى قولغا كىرگۈزۈش.

تەلالا [تلالا] (ئە) 1) ئاھاڭ؛ كۈي. 2) ھايقىرىق:

كى تۇججار بىرلە تاماشا قىلۇر،
ئىچىپ مەينى ئانداغ تەلالا قىلۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلايە [طلايه] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار قىسمى، ھىمايىچى ئەترىتى.

تەلە [تله] لاي؛ تۇزاق.

تەلەب [طلب] (ئە) سوراش، ئىستەش، خاھىش، مەيل:

ئۇلگۈچە قىلسام تەلەب ۋەسلى مۇيەسسەرمۇ ئىكەن،
ئەسلىنى تاپماق بەسى مۇشكىلكى، ئاسان سۇرەتى.

— ئا. نىزارى.

تەلەب ۋادىيسى — سوپىلىق مەسلىكىدىكى يەتتە ۋادىي (يەتتە دەرىجە) نىڭ بىرىنچىسى.

تەلەبە [طلبه] 1) تەلەپ قىلغۇچىلار. 2) تىلەمچىلەر. 3) ئىلىم ئالغۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار.

تەلئەت [طلعت] (ئە) يۈز، بەت، چىراي؛ كۆرۈنۈش، ھۆسن، گۈزەللىك:

بىرىنىڭ ئىككى قاشىدۇر ياڭى ئاي،
بىرىنىڭ تەلئەتىدۇر ئىيدى ئەكبەر.

— ئاتابى.

قەمەر تەلئەت — ئاي يۈزلۈك:

قاشىدا جەۋانى قەمەر تەلئەتى،
بەدىنى پەرىدۇر ئانىڭ خىلقەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ماھى تەلئەت — «قەمەر تەلئەت» كە قارالسۇن.

كەلگۈسى بىر ـ بىر بەسىپ ئول ماھى تەلئەت ناز ئىلە،
ھەلقە ـ ھەلقە چىرماشىپ قەددىگە گىسۈبى ھەبىپ.

— مۇللا بىلال.

تەلەتتۇف [تلطف] (ئە) سىلىق ۋە يۇمشاقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئەركىلەش:

دېدىمكى: *تەلەتتۇف بىلە باقساڭىز،*
مېنىڭدەك غەرىبغە نەزەر قىلساڭىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلەززۇ [تلذذ] (ئە) لەززەتلىنىش.

تەلەززۇات [تلذذات] (ئە) [بىرلىكى: تەلەززۇ] لەززەتلىنىدىغان نەرسىلەر، «تەلەززۇ»غا قارالسۇن.

تەلەف [تلف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلەفات] نابۇت، ھالاك، يوق بولۇش.

تەلەف بولماق — نابۇت بولماق، يوق بولماق، يىتىمەك، ئۆگىمەك.

تەلەففۇز [تلفظ] (ئە) سۆزلەش، ئېيتىش، دېيىش.

تەلەققي [تلقى] (ئە) ئېلىش، قوبۇل قىلىش.

تەلەققي قىلماق — قوبۇل قىلماق.

تەلەممۇز [تلمذ] (ئە) شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

تەلەۋۋۇن [تلون] (ئە) 1) رەڭگارەڭ بولۇش، ئۆزگىرىپ تۇرۇش؛ تاۋلانىش. 2) كۆچمە م: تۇتۇرۇقسىز (بولۇش)، ساۋاتسىز (بولۇش).

تەلەۋۋۇنلۇغ [تلون لوغ] 1) رەڭگارەڭ، ئۆزگىرىشچانلىق. 2) كۆچمە م: ساۋاتسىزلىق.

تەلەئلۇ [تلألو] (ئە) پارلاش، پارقىراش، يالتىراش.

تەلبە [تلبه] (پ) 1) تەلەۋە، سەۋدا، مەجنۇن. 2) ھېرىشان؛ گاڭگىرىغان. 3) ئاشىق، مەپتۇن، ئىشقىغا گىرىپتار بولغان:

زەلىلى تەلبەنى دىلبەر كويىدىن قوغلاغانىڭلار
چۈ بۇتخانە ئىچىدىن كافرۇ تەرسانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

تەلبەراي [تلبەراى] (پ) سارالىغلارچە، تەلۋىگە ئوخشاش:

تەلبەراي ئەتتى كۆڭۈل يادى بىلە مەجنۇن كەبى،
ئەيلەدى ئالەم ئىچىدىن بىزنى پىنھان سۈرمىتى.

— ئا. نىزارى.

تەلبەرەتمەك [تيلبارانماك] سارالىق قىلماق، تەلۋە قىلماق، ئازدۇرماق.

تەلبىس [تلبيس] (ئە) ھىيلە ـ مىكىر، نەيرەڭ، يالغان:

بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقتۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.

— لۇتفى.

تەلتىف [تلطيف] ئەركىلەش، ئەركىلىنىش، شېرىن سۆزلەرنى قىلىش.

تەلتىفى مەقال ئەيلەمەك — ئەركىلەپ سۆزلىمەك.

تەلخ [تلخ] (پ) ئاچچىق:

ھەمىشە گۈل يۈزىن تەدبىرىن ئەتكەي،
لەبىدىن تەلخ ئۈمرىن شىرىن ئەتكەي.

— خىرقەتى.

تەلخ ئەيلەمەك — ئاچچىقلا ئايلاندۇرماق، يېقىمسىز قىلماق.

تەلخ گۇفتار — ئاچچىق سۆزلەش.

تەلخ يىغلاماق — ئەلەملىك يىغلىماق، ئاچچىق يىغلىماق.

تەلخكام [تلخ كام] (پ) قايغۇلۇق، قىينىلىپ ئۆتكەلگەن؛ ئۈمىدسىز.

تەلخكام ئولماق — قايغۇرماق، قىينىلىپ كۈن كەچۈرمەك.

تەلخىس [تلخيص] (ئە) يەكۈنلەش، خۇلاسىلەش.

تەلقىن [تلقين] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلقىنات] 1) تەلىم، بىرەر مەسىلىنى باشقىلارغا ئېنىق قىلىپ چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلاش:

ھۆسن ئەتفالىغە لەۋھى ئازىرىدىندۇر سەبەق،
ئايغە تەلقىن ئەيلەگەندەك شۇئلە مېھرى خاۋەرى.

— ئەرشى.

2) مېيىت دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن قەبرە بېشىدا ئىمام تەرىپىدىن «كەلىماتى مەئلۇمە» نىڭ تەكرارلىنىپ كېلىشى.

تەلقىن ئەيلەمەك — ئېنىق چۈشەندۈرمەك، ئۇقتۇرماق، يادىغا سالماق، ئۇندىمەك.

تەلقىن ئوقۇماق — چۈشەندۈرمەك، ئۇقتۇرۇلماق، يادلا-

غا سېلىنماق.

تەلىئە [طليعه] (ئە) قوشۇننىڭ ئالدىدا مېڭىپ يول ئاچقۇچى ۋە دۈشمەننىڭ ئەھۋالى، تۇرغان جايى ھەققىدە مەلۇمات ئېلىپ كەلگۈچى ئەسكەر؛ ئىلغار.

تەمام [تمام] (ئە) 1) ئاخىرلاشماق، تۈگىمەك: *دېدى: خاجە: شاھا، يوق ئېردى بالام، بېتمىشتىكى ئۈمرۈم بولۇرغە تەمام.* — ئا. نىزارى، ن. زىيائى. 2) ھەممە، ھەممىسى، بارلىقى، پۈتۈنلەي: *ئۇلارنىڭ سۆزىنى تەمام ئاڭلادىم، كى جانىم قۇلاقى بىلە تىڭلادىم.* — ئا. نىزارى، ن. زىيائى. بار مەلەك نىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام، ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساربىدىن. — ئەرشى.

تەمەتتۇئ [تمتع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەمەتتۇئات] بەھرلىنىش، پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش.
تەمەتتۇئ تاپماق — بەھرلەنمەك، پايدا تاپماق، مەنپەئەت ئالماق.

تەمەسخۇر [تمسخر] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش.
تەمەسخۇر قىلماق — مەسخىرە قىلماق، مازاق قىلماق.

تەمەسسۇك [تمسک] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات. 2) تۇتماق، تۇتۇۋالماق، يېپىشماق.
پۈتۈن بىزگە بەرگىل تەمەسسۇك خەتى، داغى ئاندا تۇشسۇن ئۇلۇغلار ئاتى. — ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇق [تملق] (ئە) يېلىنىش، يالۇرۇش؛ ساختا تەزىم:
تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام، كېلىپ ئوردى بىر كاج مېنى چوك ئاغام. — ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇك [تملك] (ئە) ئىگە بولغانلىق، بىرەر مۇلۇكنى ئۆز ئىگىدارچىلىقىغا ئالغانلىق.

تەمەننا [تمنا] (ئە) تىلەك، ئىستەك، ئارزۇ:
ئاتابى خۇد قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا، ۋەلى مەسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس. — ئاتابى.
تەمەننا ئەتمەك — «تەمەننا ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەمەننا ئېيلەمەك — ئارزۇ قىلماق.
تەمەننايى خام — ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئۈمىد، خام خىيال.

تەمەۋۇج [تموج] (ئە) دولقۇنلىنىش، چايقىلىش.
تەمەۋۇج سالماق — دولقۇنلاندۇرماق، چايقالدۇرماق.

تەمەۋۇل [تمول] (ئە) مالدارلىق، بايلىق، باي بولماقلىق.

تەمەئە [طمع] (ئە) 1) خام خىيال، تەمە. 2) ئارزۇ، ئىستەك، ئۈمىد (غايىۋى). 3) ئاچ كۆزلۈك، نەپسانىيەتلىك، تويماسلىق:
ۋەسلىڭ تەمەئىدە زاردۇرمەن، سەرگەشتەئى بىقەراردۇرمەن. — ئەرشى.

تەم ـ تەم [تەم تەم] تامچە ـ تامچە، قەترە ـ قەترە:
سەر ـ بەسەر سۇرغىتىدىن ئول ئارەز ئۈزرە تەم ـ تەم ئەرەق، نەۋنىھال ئۈستىدە قۇدرەت يېلىندىن شىرىن سەمەر. — ئەرشى.

تەمسىل [تمثيل] (ئە) مىسال كەلتۈرۈش، ئوخشىتىش.

تەمكىن [تمكين] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام؛ ئېغىر تەبىئەتلىك، سۈلەت، ھەيۋەت.
تەمكىن تاپماق — ئېغىر بولماق، بىر جايدا قارار تاپماق.
جەلال تەمكىن — ئەزىمەت، سۈلەتلىك، بۈيۈك، ھەيۋەتلىك.
سىپىھر تەمكىن — ئاسماندەك ۋەزمىن، ھەيۋەتلىك.

تەملىك [تمليک] مۈلۈكلۈك، مۈلۈك قىلىپ بېرىش:
مەغفىرەت گەنجى سەنگا تەملىك قىلۇر، مانىڭ ئەمىس، ئەيلەسەڭ ئىسيانى كۆپ ئۈمىدتەكە ھەر مىقدار خەرج. — ئەۋلى.

تەمە [تم] (ئە) ئاخىرلاشتى، تامام بولدى، تۈگىدى (كۆپىنچە كىتابلارنىڭ ئاخىرىغا يېزىپ قويۇلىدۇ).
تەمە بىل خەير — ياخشىلىق بىلەن تامام بولدى.
تەمە چەكمەك — تامام قىلماق، تامام بولدى دەپ يازماق.

تەمھىد [تمهيد] (ئە) 1) يېيىش. 2) تۈزۈش، تەرتىپلەش، رەتلەش، تۈزىتىش.

تەمۇز [تموز] (پ) شەمسىيە يىلنىڭ مارت ئېيىدىن باشلاپ بەشىنچى ئېيىغىچە بولغان ئۇچ ئاينىڭ ئوتتۇرىسى (سەرەتان، ئىيۇل).

تەمۇغ [تموغ] «تامۇغ»غا قارالسۇن:
كى ئەھلى زوھد قىلۇر تاڭلا ئىشرەتى جەننەت، تەمۇغ ئارا نەچە مەيخانەلەر بەنا قىلايىن. — كۆمنام.

تەمىيز [تمييز] (ئە) 1) ئاجىرىتىش (ياخشىنى

ياماندىن) ، ئايرىش، پەرقلەندۇرۇش. 2) ئېنىق، روشەن، مەلۇم:
تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىيزدۇرۇر،
فىل يۇكىغە مورچە كۆپ ئاجىزدۇرۇر.
— خەراباتى.

تەمىيز قىلماق — 1) ئاجراتماق، پەرق قىلماق. 2) بىلمەك، سەزمەك.

تەن [تن] (پ) 1) تەن، بەدەن، جىسىم. 2) ئادەم، شەخس:
بۇ سائەت ئىچىندە بەرەھمەن كېلىپ،
مۇنىڭ ئارقاسىدىن نەچە تەن كېلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەناب [طناب] (ئە) ئارغامچا؛ تاناب؛ يىپ؛ چۇلۋۇر:
ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭىز ھەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تەنابى سەيد ئول گىيسۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

تەناسۇب [تناسب] (ئە) بىر ـ بىرىگە ماس ۋە ئۇيغۇن بولۇش، كېلىشمەكلىك؛ نىسبەت پەيدا قىلىش.

تەناقۇز [تناقض] (ئە) بىر سۆزنىڭ ئىككىنچى سۆزگە قارشى قويۇلۇشى، ئىككى سۆزنىڭ بىر ـ بىرىگە قارىمۇقارشى كېلىشى، زىتلىق، ئانتونىملىق.

تەنان [تنان] (پ) 1) تەنلەر، بەدەنلەر، گەۋدىلەر، جىسىملار. 2) ئادەملەر، شەخسلەر، كىشىلەر توپى:
دېدى ئاتلانىپ چىقتى نەچچە تەنان،
بالىلار بىللە بولدى تاغقا رەۋان.
— موللا بىلال.

تەناۋۇل [تناول] (ئە) 1) يېمەك، ئىچمەك، ئىستېمال قىلماق:
كېلۇر ئالدىڭىزغە كى ئاندىن تەئام،
تەناۋۇل قىلۇرسەن ئىشىڭ تۇرفە خام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئېرىشمەك.

تەنەززۇل [تنزل] (ئە) 1) تۆۋەنلەش، پەسكە چۈشۈش. 2) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش، كىبىرسىزلىك، كەمتەرلىك:
چۇ مەسئۇد بولماس ئىدى تەندۇرۇست،
تەنەززۇللۇق ئولدى بولۇپ ھالى سۇست.
— ن. زىيائى.

تەنەففۇر [تنفر] (ئە) يىرگىنىش، نەپرەتلىنىش.

تەنەققۇل [تنقل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەنەققۇلات] ئىچىملىك بىلەن بىللە قەنت ـ گېزەك، يەل ـ يېمىش يېمەك؛ زاكوسكا.

تەنەند [تنند] (پ) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس.

تەنەۋۋۇئ [تنوع] (ئە) تۈرلىنىش، خىلمۇ خىل بولۇش، تۈرگە ئايرىلىش.

تەنەئئۇم [تنعم] (ئە) نازۇ ـ نېمەتلەر ئىچىدە ياشاش، راھەتتە ياشاش:
ئاۋ ئاۋلاپ، قۇش سالىپ چىرغاپ ھەمىشە،
كېچە ـ كۈندۈز تەنەئئۇم قىلدى پىشە.
— لۇتفى.

تەنەئئۇمات [تنعمات] (ئە) [بىرلىكى: تەنەئئۇم] «تەنەئئۇم»غا قاراڭ.

تەنبەل [تنبل] (پ) 1) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس. 2) كۆچمە م: سېمىز.

تەنبۇرە [طنبورە] (ئە) تەنبۇرنىڭ كىچىك بىر تۈرى.

تەنبۇل [تنبول] تائامغا سېلىنىدىغان بىر خىل خۇشبۇي ياپراق (ھىندىستاندا ئۆسىدۇ).

تەنبىھ [تنبيه] (ئە) ئەيىبلەش، كايىش، تاپا ـ تەنە قىلىش، ئاگاھلاندۇرۇش؛ جازالاش:
بەشىنچى مەنىسىدۇر، ئاڭلا، تەنبىھ،
بارابەر قايدا بولسۇن باغ ئىلە تېھ.
— خىرقەتى.

تەنپۇش [تن پوش] (پ) كىيىم، يېپىنچا.

تەندۇرۇست [تن درست] (پ) ساغلام، سالامەت.
تەندۇرۇست ئولماق — ساقايماق، تۈزەلمەك.

تەنزىھ [تنزيه] (ئە) يامانلىق ۋە يارىماسلىقلاردىن پاك قىلىش ۋە تازىلاش:
ئىككىنچى مەنىسى تەنزىھدۇر بىل،
كۆڭۈلدىن خار خەشەكنى سەن ئېرىتقىل.
— خىرقەتى.

تەنسىف [تنصيف] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى تەڭ ئىككىگە بۆلۈش؛ 2) ھېساب ئىلمىدا بەلگىلىك ساننىڭ يېرىمىنى بەلگىلەش.
تەنسىف قىلماق — ئىككىگە بۆلمەك، يېرىمىنى ئاجراتماق.

تەنقال [تنقال] بەلگىلەنگەن جايغا يىغىلىش توغرىسىدا ئەسكەرگە خەۋەر بېرىش ياكى بۇيرۇق قىلىش.

تەنقىر [تنقير] (ئە) ئويۇش، كولاش.
تەنقىر ئەيلەمەك — كولىماق.

تەنقىس [تنقيص] (ئە) كېمەيتىش، ئازايتىش، كەم كۆرسىتىش؛ يېتىشمەسلىك، سىقىلىش.
تەنقىس بەرمەك — سىقماق، كېمەيتمەك.
تەنقىس تاپماق — تۈگەللەنمەك، تۈگىمەك؛ تۈگەپ قال-

ماق.

تەنكىر [تنكير] (ئە) 1) ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش. 2) گرامماتىكىدا بىرەر ئىسىمنى «نەكىرە» يەنى ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش (ئىسىم ياكى سۆزلەتمىنىڭ ئالدىغا «ئەل /ال» نى قوشماسلىق).

تەنگە [تنكه] تەڭگە، پۇل.

تەنگەئى بەيئىشانە — زاكالەت، سودا ئۇستىدە ئالدىن بېرىلگەن پۇل.

تەنگۈداز [تن كداز] (پ) بەدەننى ئېرىتكۈچى، تەننى قىزىتقۇچى.

تەناز [طناز] (ئە) نازلىق، كېلىشكەن، گۈزەل، نازىنىن:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز گىلە بىر نازلىق،
نازى شىرىن پەردەسىدە قىلغاي گول تەنناز لىق.

— ئەرشى.

تەنھا [تنها] (پ) [بىرلىكى: تەن] 1) يالغۇز، تەنھا، يەككە، يىگانە، بىردىنبىر. 2) پەقەت، پەقەتلا. 3) كىشىلەر توپى:

بادە ئىچتىم زەۋقىدە مەي ئەكسىنى كۆردۈم،
ھۇسن باغىدا تەنھا گولتۈرۈر خىرامان قىز.

— ئەۋەتى.

تەنۇرە [تنوره] (پ) پەرتۇق (تۆمۈرچىلەر كىيىدىغان)؛

چەرمىن تەنۇرە — تېرىدىن ياسالغان پەرتۇق:

تېمۇرچىدىن تىلەب دەم بىرلە كۆرە،
بېلىگە باغلەبان چەرمىن تەنۇرە.

— ئەۋايى.

تەنومەند [تنومند] (پ) كۆچلۈك، قۇۋۋەتلىك؛ ساغلام؛ سېمىز، گەۋدىلىك.

نا تەنومەند — كۆچسىز، ساقسىز، ھالسىز.

تەنۋىر [تنوير] (ئە) نۇرلانماق، يورۇماق، نۇر چاچماق:

كۆزۈم تۇشتى ناگاھ بۇ تەسۋىرغە،
كى تەسۋىر ئەمەس، بەلكى تەنۋىرغە.

— ئا. نىزارى.

تەنۋىن [تنوين] (ئە) «ن» لەشتۇرۇش (ئايرىم گرامماتىكىلارنىڭ ئاخىرىنى «ن» بىلەن ئېيتىش).

تەھ [ته] (پ) تەگ، ئاست، ئەڭ ئاستى، قەۋەت:

بار ئېردىكى دەريا سۈيى ئانچە ئەۋج،
مېنى تەھكە ناشلاپ ئۇرار ئېردى مەۋج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھادى [تهادى] (ئە) ئۆزئارا سوۋغا ئەۋەتمەك، ئۆزئارا سوۋغا تەقدىم قىلماق.

تەھارەت [طهارت] (ئە) 1) پاكلىق، پاك بولماقلىق، يۇيۇنۇپ تازىلىنىش.

2) ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن پۈت، قول، يۈز قاتارلىق ئەزالارنى يۇيۇش.

تەھاشى [تحاشى] (ئە) بىرەر نەرسىدىن قورقۇپ چەتلىشىش، چېكىنىش؛ تارتىنىش.

تەھالۈك [تهالک] (ئە) 1) تەشنا بولماق، ئىنتىزار بولماق، ئارزۇ قىلماق؛ بېرىلمەك، ئىزدىمەك. 2) تىرىشماق. 3) جان تىكمەك، جېنىنىڭ بارىچە.

تەھەتتۈك [تهتک] (ئە) پەردە يىرتىلىش، شەرمەندە بولۇش، رەسۋالىق.

تەھەتتۈك بولماق — رەسۋا بولماق، شەرمەندە بولماق.

تەھەررۈك [تحرک] (ئە) قىمىرلاش، ھەرىكەتلىنىش:

يىگىرمە كۈن ئىچرە بۇ ئەتۇاردا،
تەھەررۈك بىلە يۇردى ئەبھاردا.

— ئا. نىزارى.

تەھەررۈك ئەھلى — ھەرىكەت قىلىپ تۇرغۇچى كىشىلەر.

تەھەررۈك ئەيلەمەك — قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

تەھەررۈك تاپماق — ھەرىكەتلەنمەك.

تەھەررۈكسىز [تحرک سيز] ھەرىكەتسىز، قىمىرلىمايدىغان.

تەھەرمۇز [تحرمز] (ئە) ھارامزادىلىك، ئالدامچىلىق، ھىيلىگەرلىك؛ شەخسىيەتچىلىك.

تەھەسسۇر [تحسر] (ئە) ھەسرەت چېكىش، ئەپسۇسلىنىش.

تەھەككۈم [تحكم] (ئە) 1) ھۆكۈم يۈرگۈزۈش، زورلۇق بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىش:

ئەل بەختى ئاقلىغى نېتەيىن يەتتى ۋەسلىگە،
بەختىم قارالىغى ماڭا قالتىش تەھەككۈمۈك.

— گۈمنام.

2) غالىب كېلىش. 3) بىرەر نەرسىنىڭ ھۆكۈمىنى خالاس ـ خالىماس قوبۇل قىلىش.

تەھەمتەن [تحمتن] (پ) 1) باھادىر، پالۋان. 2) رۇستەمنىڭ لەقىمى:

شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھەمتەن،
بولۇبان زىر دەستىڭ دىۋە گەسۋەد.

— ئەرشى.

تەھەممۇل [تحمل] (ئە) تاقەت، سەۋر، چىدام، تەمكىنلىك، ۋەزمىنلىك:
تىلەر بولساڭ كۆڭۈل مەقسۇدىنى كۆل،
تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل.
— لۇتفى.

تەھەممۇل ئەيلەمەك — چىدىماق، تەمكىن بولماق، ئېغىرلىق قىلماق، سەۋر قىلىپ تۇرماق.

تەھەممۇل پىشە قىلماق — تەمكىنلىكنى كەسىپ قىلماق، ئېغىرلىقنى ئادەت قىلماق:
يانا ئال تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۋرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.
— لۇتفى.

تەھەممۇل كۆرگۈزمەك — «تەھەممۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھەممۇللىق [تحمل ليق] چىدامليق، سەۋرلىك، ئېغىرلىق، تەمكىنلىك.

تەھەۋۋۇر [تهور] (ئە) غەزەپ ۋە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىش، مەسىلىگە چۈشەنمەي تۇرۇپ، بىردەملىككە قىزىشىپ، غايەت ئاچچىقلىنىش، غەزەپلىنىش، ھولۇقۇش:
ئۇتۇپ نەچچە مۇددەت تەھەييۇر بىلە،
تەھەييۇر دېمەنكىم تەھەۋۋۇر بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇر [تحير] (ئە) ھەيران بولۇش؛ ھەيرانلىق:
قولىن تىشلەدى قىز تەھەييۇر قىلىپ،
ئوقۇغان نەمازنى تەمەسخۇر قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇرات [تحيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەھەييۇر] «تەھەييۇر» غا قارالسۇن.

تەھبەتەھ [تەبتە] (پ) قاتمۇقات:
غۇنچە يەڭلىغ بۇرەكسىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتمىگە رەھم قىلماي زۇلم بىداد ئەتتىگىز.
— نەۋبەتى.

تەھت [تحت] (ئە) ئاست، تەگ:
ھېچ ئۇزۇيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە سەيرى بولغاي شاخۇ رەگ.
— گۇمنام.

تەھتى فەرماننده — ھۆكۈم ئاستىدا، ئىختىياردا، قارمىقىدا:
تەھتى فەرماننده ئالەم كىشۋەرى.
— نەۋايى.

تەھتەس ـ سەرا [تحت الثرى] (ئە) يەر ئاستى:
نەماز ۋاقتىدىن تا بولۇپ چاشتگاھ،
بۇ مەنچىلىڭ سەپەر قىلدى تەھتەس ـ سەرا.
— موللا شاكىر.

تەھتۇش ـ شەرىن [تحت الثرين] (ئە) دوزاخنىڭ ئەڭ ئاستى:
سېنىڭ بىرلە نامۇغ خۇلد بەرىندۇر،
بېھىشتىنم سەنسىزىن تەھتۇش ـ شەرىندۇر.
— لۇتفى.

تەھدىد [تهديد] (ئە) قورقۇتۇش، دوق قىلىش، تەھدىت.

تەھدىد ئەتمەك — قورقۇتماق، تەھدىت سالماق.

تەھرىر [تحرير] (ئە) يېزىش، ئەسەر يېزىش:
يىراقلاردىن تۇرۇپ نەۋرۇزى نەۋشاد،
قىلۇر ھەر نەقشىنىڭ تەھريرىن ئىرشاد.
— لۇتفى.

تەھرىر ئەتمەك — «تەھرىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھرىر ئەيلەمەك — يازماق، ئەسەر يازماق.

تەھرىس [تحريص] (ئە) ھېرىسمەن قىلىش، ھېرىسىنى ئويغىتىش، تەمە قوزغىتىش.

تەھرىس ئەيلەمەك — ھېرىسمەن قىلماق.

تەھرىك [تحريك] (ئە) ھەرىكەت، ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش، قىمىرلىتىش، قوزغىتىش.

تەھرىكە [تحريك] (ئە) «تەھرىك» كە قارالسۇن:
قالىپ تەھرىكەدىن ياتىپ مۇردەدەك،
كۆزىدىن ھەر بىرىگە چاتىپ مۇردەدەك.
— ئا. نىزارى.

قولى بىرلە سالنى قىلىپ تەھرىكە،
يۇرۇر ئېرىدى، تۇزدى شامال مەئرىكە.
— ئا. نىزارى.

تەھرىم [تحريم] (ئە) مەنئى قىلىش، ھارام قىلىش، قايتۇرۇش، ياندۇرۇش:
...سەبا بۇلبۇلنىڭ كۆڭلىنى گۈلى قەھقەھدىن تەھرىم
قىلىپ، قىزىل گۈل قاشىغە تەكلىق قىلغانى.
— خىرقەتى.

تەھزىب [تهذيب] (ئە) تازىلاش، پاكلاش؛ تازىلىق، پاكلىق.

تەھزىر [تحذير] (ئە) 1) ھەزەر قىلدۇرۇش، قاچۇرۇش؛ چەتلەشتۇرۇش. 2) قورقۇتۇش.

تەھزىل [تهزيل] (ئە) ئاجىز، زەئىپ؛ قۇۋۋەتسىز.

تەھسىل [تحصيل] (ئە) ئوقۇش، بىلىم ئېلىش، بىلىم ھاسىل قىلىش، ئۆگىنىش.

تەھسىل ئەتمەك — «تەھسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھسىل ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، ئوقۇماق.

تەھسىن [تحسين] (ئە) ئاپىرىن ئوقۇش، تەقدىرلەش، ماقۇللاش، ماختاش:

سەبا ئايدى گۇل بولماس مۇنچە ياخشى،
ئەجەب تەھسىن بۇ گۇلنىڭ تۇرفە نەقىشى.

— خىرقەتى.

تەھسىن ئەتمەك — «تەھسىن ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەھسىن ئەيلەمەك — ماختىماق، ماقۇللىماق.

تەھقىق [تحقيق] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتىنى ئىزدەش، تەكشۈرۈش، ئېنىقلاش، سۈرۈشتۈرۈش، ھەقىقەتلەش؛ ھەقىقەتەن:

تەھقىقى جەھەننەم بولۇر مەنزىلى،
ئەزابلارنى كۆرگەي بۇ يولنىڭ ئېلى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەقىقەتلىك، راستلىق:

ئاغزى تەھقىقىدە كۆپدىن بار ئىدى كۆڭلۈمدە شەك،
ناگەھان شەكدىن چىقاردى لۇتف بىرلە خەندەسى.

— ئەرشى.

تەھقىق ئەتمەك — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەھقىق ئەيلەمەك — تەكشۈرمەك.

تەھقىق قىلماق — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەھلى تەھقىق — ھەقىقەت ئەھلى؛ راستچىللار، راست سۆزلىگۈچىلەر:

يەنە ئول خاتەمى تەينىڭكى دەۋزەخ ئىچرە كۆيمەسلىك،
دېمىشلەر ئەھلى تەھقىقلەر سەخاۋاتى ئېرۇر بائىس.

— موللا بىلال.

تەھلىل [تحليل] (ئە) 1) ئانالىز. 2) ئېرىتىۋېتىش. 3) مۇرەككەپ بىر نەرسىنى بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ تەكشۈرۈش. 4) تەڭرىنىڭ ئىسمىنى زىكرى قىلىش.

تەھنۇقرە [تەنقرە] (پ) تېگى كۈمۈش، يۈزى ئالتۇن.

تەھنىيەت [تهنيت] (ئە) قۇتلاش، تەبرىكلەش، مۇبارەكلەش:

سەرىر ئۆزرە چىقتىم تۈزۈپ سەلتەنەت،
خەلايىق كېلىپ ئەيلەدى تەھنىيەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھۇر [طهور] (ئە) ناھايىتى تازا، ئىنتايىن پاك:

ئول غار ئىچرە چىلتەندۇر، ئىچكەنلەرى تەھۇردۇر،
كاسەلەرى دۇر دۇرۇر، شەراب ئىچەر ئىردىيا.

— م. نىيازى.

تەھۇرا [طهرا] (ئە) «تەھۇر»غا قاراڭ.

تەھۇرا بادەسى — پاكىز شاراب؛ ئۆتكۈر شاراب.

تەھۇرا شەربەتى — ئەڭ شېرىن شەربەت.

تەھۋىل [تحويل] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆز ھالىتىدىن باشقا بىر ھالەتكە كەلتۈرۈش، ئايلاندۇرۇش، ئۆزگەرتىش. 2) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە قۇياشنىڭ بىر بۇرجىدىن باشقا بىر بۇرجىغا ئۆتۈشى.

تەھۋىلدار [تحويل دار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

تەھىيات [تحيات] (ئە) [بىرلىكى: تەھىييە] «تەھىييە» گە قاراڭ:

كى بىر نامەئى يازدى شاھى بۇخار،
كى بىزدىن تەھىييات ھەزاران ـ ھەزار.

— موللا شاكىر.

تەھىييە I [تحيه] (ئە) 1) سالام، دۇئا، ماختاش. 2) تىرىكلىك (ھايات) بېرىش.

تەھىييە II [تهيه] (ئە) ھازىرلاش، تەييارلاش.

تەۋابىئ [طوابع] (ئە) [بىرلىكى: تابىئ] ئەگەشكۈچىلەر.

تەۋاتۇر [تواتر] (ئە) ئېغىزدىن ئېغىزغا يېيىلىش، تارقىلىش؛ ئاشكارىلىنىش (خەۋەرگە ئائىت).

تەۋاجىر [تواجر] (ئە) «تاجىر»غا قاراڭ:

چۇ دەريا سارىغە گۇزەر ئەيلەدىم،
تەۋاجىرنى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋاچى [تەواجى] جارچى، ئېلانچى؛ مۇخبىر.

تەۋارىخ [تواريخ] (ئە) [بىرلىكى: تاريخ] تارىخلار.

تەۋارۇد [توارد] (ئە) كەينى ـ كەينىدىن، ئارقا ـ ئارقىدىن، ئۈستى ـ ئۈستىلەپ؛ ئىككى ئىش تەڭ كەلمەك.

تەۋارى [توارى] (ئە) يوشۇرۇنماق، مۆكمەك، مۆكۈنمەك.

تەۋازۇئ [تواضع] (ئە) 1) ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتۇش، كەمتەرلىك. 2) ھۆرمەت، ئىززەت، ئېھتىرام:

ئانىڭ بىرلە ھەمراھ نەچە ئادەمى،
تەۋازۇئدا تۇردى نەچە خادەمى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) كۆچمە م: ئىتائەتمەنلىك، بويسۇنۇش.

تەۋازۇئ ئەيلەمەك — ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتماق، تۆۋەن تۇتماق، ھۆرمەت قىلماق.

تەۋاف [طواف] (ئە) زىيارەت.

تەۋاف قىلماق — مۇقەددەس ھېسابلانغان كىشى، نەرسە، جايلارنى زىيارت قىلماق.

تەۋافۇر [توافر] (ئە) يېتەرلىك، تولۇق، كۆپ، مول؛ باياشات، مولچىلىق، مەمۇرچىلىق.

تەۋان I [توان] (پ) قۇۋۋەت، كۈچ، قۇدرەت؛ تاقەت، چىدام.
ناتەۋان — كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز، قۇدرەتسىز:
ناتەۋان جانىمغە جانا ئۆلۈمتىلەك دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.
— ئەرشى.

تەۋان II [توان] «تەبان» غا قارالسۇن.

تەۋانا [توانا] (پ) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك، ساغلام؛
بىرى ئايتۇركى: ئەي ھەييۇ تەۋانا،
ئېرۇرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.
— لۇتفى.

تەۋانا پەيكەر [توانا پيكر] (پ) تېنى قۇۋۋەتلىك.

تەۋانالىغ [توانالىغ] «تەۋانا» غا قارالسۇن.

تەۋانگەر [توانكر] (پ) 1) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك. 2) باي؛ دۆلەتمەن، پۇلدار:
بار ئېردىمكى ئاندا ئەجدەم خەيلىدىن،
غەنىيۇ تەۋانگەر كەرەم خەيلىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋاب [تواب] (ئە) 1) قوبۇل قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى. 2) ئاللا، تەڭرى.

تەۋايىف [طوايف] (ئە) [بىرلىكى: تايىفە] گۇرۇھلار، قەبىلىلەر، تائىپىلەر.

تەۋەججۇھ [توجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، يۈزىنى بۇراش، ئىخلاس؛ ھۆرمەت، ئېھتىرام:
بەسىر پادىشاھى مىرزەبان پەرزەندى يوق جەھەتتىدىن ئۆزلىرىگە ئىختىيار ئەيلەپ، جەناب ھەزرەتى ئىززەتكە تەۋەججۇھ بىرلە يۈز كەلتۈرگەنى،...
— ئا. نىزارى.
2) دىققەت ـ ئېتىبار. 3) تەڭرىگە يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش.
تەۋەججۇھ ئەتمەك — يۈزلەنمەك، يالۋۇرماق.
تەۋەججۇھ كۆرسەتمەك — ئىلتىپات قىلماق.

تەۋەسسۇل [توسل] (ئە) ۋاستە قىلىش، تايىنىش؛ باھانە، سەۋەب.

تەۋەسسۇئ [توسع] (ئە) كېڭىيىش، كېڭەيتىش، ئاشۇرۇش.

تەۋەققۇف [توقف] (ئە) توختاش، جىم تۇرۇش، ئىككىلىنىش:
دېدى: سىزنى چىرلار ئەمىرى زەمان،
تەۋەققۇفنى تاشلاپ بولۇڭلار رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەققۇف ئەيلەمەك — توختىماق، جىم تۇرماق.

تەۋەققۇئ [توقع] (ئە) ئۈمىد بىلەن قاراش؛ ئىنتىزار بولۇش:
تەۋەققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۇنەردىن،
كى چۈن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەسەردىن.
— لۇتفى.

تەۋەققۇئ ئەتمەك — «تەۋەققۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەۋەققۇئ ئەيلەمەك — ئۈمىد بىلەن قارىماق، كۈتمەك، كۆز تۇتماق.

تەۋەققى [توقى] (ئە) چېكىنمەك.

تەۋەككەل [توكل] (ئە) 1) پۈتۈن ئۈمىدىنى تەڭرىگە باغلاش، تەڭرىنىڭ مەرھەمىتىگە ئىشىنىش. 2) تەۋەككۇل قىلىش، كۆپ ئىككىلەنمەي قىلىنغان ھەرىكەت.

تەۋەللا I [تولا] (ئە) 1) يېلىنىپ سوراش؛ يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش؛ ئۈمىد، ئۈمىدلىنىش. 2) دوست تۇتۇش:
شەھەرگە ياقسا بىر مەكان راستلادى،
تەۋەللا قىلىپ ئۆي ساڭا باشلادى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەللا قىلماق — 1) يېلىنماق، يالۋۇرماق؛ ئۈمىد قىلماق. 2) دوست تۇتماق.

تەۋەللا II [تولى] (ئە) «تەۋەللا I » گە قارالسۇن.

تەۋەللۇد [تولد] (ئە) تۇغۇلۇش، پەيدا بولۇش:
...مۇھەببەتدىن نە ئىشلار تەۋەللۇد قىلۇر... ئول سىرنى ئەيان ئۆ ئول سۆزنى بەيان قىلماق.
— خىرقەتى.

تەۋەللۇد تاپماق — تۇغۇلماق.

تەۋەمان [توامان] (ئە) قوشكېزەك، ئىككېزەك:
مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.
— ئەرشى.

تەۋەھھۇم [توهم] (ئە) ۋەھىمگە چۈشۈش، قورقۇش:
كى سابىت تەۋەھھۇم بىلە قىلدى زار،
بولۇپ تەختى پارە ئۆزە بەر قەرار.
— ئا. نىزارى.

تەۋەھھۇم ئەيلەمەك — قورقماق، ۋەھىمگە چۈشمەك.

تەۋبە [توبه] (ئە) 1) يامان قىلمىشقا پۇشايمان قىلىپ، ئۆنى تەكرارلىماسلىق ئۈچۈن قىلىنغان قارار، بېرىلگەن ۋەدە:
كۆفر زۇلفىدىن يانارغە تەۋبە قەسدىن ئەيلەسەڭ،
كىم بۇ بەگلىغ تەۋبەلەردىن قىلمە ئىستىغفار بىس.
— ئەرشى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ.
تەۋبە شىكەن — توۋىسىنى بۇزغۇچى، ۋەدىسىدىن يانغۇچى؛
تەۋبە نەسۇھ — سەممي ۋە ھەقىقي توۋا.
تەۋدىئ [تودیع] (ئە) خوشلىشىش، خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش.
تەۋدىئ قىلماق — خەيرلەشمەك، خوشلاشماق.
تەۋر [طور] (ئە) 1) يوسۇن، رەۋىش، ئۇسۇل، تەرز؛ ئادەت، قىلىق، تەرتىپ:
كى بۇ ھەركۈندەكى ئىشتار ئەمەستۇر،
ئانىڭ تەۋرى بىلە گۈفتار ئەمەستۇر.
— لۇنغى.
تەۋر ئەتمەك — بىرەر نەرسىگە ئۆگەنمەك، ئادەت قىلماق.
تەۋر ۋەزئ — رەۋىش ۋە تۇزۇلۇش.
تەۋرات [تورات] (ئە) يەھۇدىيلارنىڭ دىنىي كىتابى (مۇسا پەيغەمبەرگە نازىل بولغان، دېيىلمىدۇ).
تەۋرىت [توریت] (ئە) مۇسا ئەلەيھىسسالامغا نازىل بولغان كىتاب، تەۋرات.
تەۋرىت كەلىمەسىدىن تاپتى تەراۋەت ئىنجىل،
فۇرقانى ئەمەدىدە ھەرفى زەبۇر ئەمەسمۇ؟
— زەللىلى.
تەۋزىھ [توضیح] (ئە) ئىزاھلاش، روشەنلەشتۈرۈش.
تەۋزىھ بەرمەك — روشەن قىلماق، ئايدىڭلاشتۇرماق، ئىزاھلىماق.
تەۋزىھ قىلماق — «تەۋزىھ بەرمەك» كە قارالسۇن.
تەۋزىھ [توضیع] (ئە) تارقىتىش، بۆلۈپ تارقىتىش، تەقسىملەپ بېرىش.
تەۋسەن [توسن] (پ) شوخ ئات، ئويناق ئات:
مىنىدى چۇ تەۋسەن جۇنۇن كۈندە شەھ سۈۋارى ئىشق،
قەتئ بۇ ماسەۋا ئۈچۈن ئىلكىدە زۇلفىقار ئىشق.
— زەللىلى.
تەۋسەنى تەخەييۇل — خىيال ئېتى، خىيال.
تەۋسەنلىغ [توسن لیغ] كۆچمە م: شوخلۇق، شاشلىق.
تەۋسىئ [توسیع] (ئە) كېڭەيتىش؛ كەڭچىلىك، كەڭلىك.
تەۋسىف [توصیف] (ئە) سۈپەتلەش، ماختاش:
تەۋسىفى ھۇسنۇڭ تۈگەنمەكلىك مەھال ئېرمىش مەھال،
مېڭىدىن بىرنى بەيان ئەتسەم بولۇر يۈز مىڭ كىتاب.
— قەلەندەر.
تەۋق [طوق] (ئە) ئايلىنىش؛ يۈزىنى سۈرتۈش؛ زىيارەت:
تەۋق قىلىپ ئەرتىسى بولدۇم رەۋان،
بولدى ئەجەب گەرم زەمىنۇ زەمان.
— زەللىلى.
تەۋقى ۋىدا ٭ — خەيرلىشىش ۋاقتىدىكى كۆرۈشۈش.
تەۋقىگاھ [طوق گاه] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي؛ «تەۋق، تەۋاق» لارغا قارالسۇن.
تەۋقىر [توقیر] (ئە) ئاشۇرۇش، چوڭايتىش؛ كۆپەيتىش؛ پايدا:
ئالاچۇقنىڭ ئىگىسى ئەردى بىر پىر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئەردى تەۋقىر.
— لۇنغى.
تەۋقىر ئەتمەك — كۆپەيتمەك.
تەۋقىق [توفیق] (ئە) 1) مۇۋاپىقلىنىش، مۇۋاپىقلىق، ئۇيغۇنلۇق. 2) يارىدەم، مەدەت.
گۈلشەنى تەۋقىقدىن ئالغان نەسىم،
كۆڭلىمگە تەسىر ئېتىپ ئەردى ئەزىم.
— نەۋائى.
تۆكۈلدى گۈھەردەك كۆزىدىن ياشى،
بولۇپ تەۋقىق ئاخىر ئانىڭ يولداشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەۋقىق ئەھلى — تەلىپىگە يەتكەن، ياخشىلىققا ئېرىشكەن كىشىلەر.
تەۋق [توق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتۋاق] 1) گۈناھكارنىڭ بوينىغا جازا تەرىقىسىدە سېلىپ، قۇلۇپلاپ قويۇلىدىغان گۈندا، تاقاق؛ گەدەنلىك. 2) كۆچمە م: باشقا چۈشكەن ئېغىر تەشۋىش، دەردىسەر. 3) قۇشلارنىڭ بوينىدىكى ھالقا شەكىللىك سىزىق؛ قۇشلارنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان تاسما. 4) بويۇنغا باغلايدىغان باغ، مارجان يېپى:
گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە ئىكى كەۋندىن ئازاد.
— ئەرشى.
تەۋقى غەبغەب — ئېچىك ئاستى گۈشىنىڭ ئايلانمىسى.
تەۋقى لەئن — لەنەت تاختىسى، تاقىقى، ھالقىسى:
بويىنىنى سۈنماي ئەيان ئەتكەندە تەئن،
سالىبان بويىنغە ئانىڭ تەۋقى لەئن.
— نەۋائى.
تەۋقىر [توقیر] (ئە) ئىززەتلەش، ھۆرمەتلەش، تەزىم قىلىش.
تەۋقىف [توقیف] (ئە) 1) توختىتىش، توختىتىپ قويۇش. 2) بەند قىلىش.
تەۋقىف گاھ [توقیف گاه] (ئە + پ) توختىتىپ قويۇش ئورنى، بەند قىلىش ئورنى؛ زىندان.

تەۋقىئ [توقيع] (ئە) 1) شاهىنلىك يارلىقى، بۇيرۇق ۋە پەرمانلىرىغا قويۇلغان مەخسۇس بەلگە. 2) شۇنداق بەلگە قويۇلغان بۇيرۇق، پەرمان، يارلىق.

تەۋلە [طوله] «تەۋلە» گە قارالسۇن.

تەۋلىيەت [توليت] (ئە) ۋەخپە پەرلەرنى باشقۇرۇش، مۇتەۋەللىلىك باشقۇرماقلىق.

تەۋھىد [توحيد] (ئە) 1) يەككە دەپ بىلىش، يالغۇزلۇقىغا ئىشىنىش، يېگانە دەپ ھېسابلاش. 2) ھەقىقەتكە يېتىشىش، كىشى روھىنىڭ ئىلاھ، ئىلاھىي روھ بىلەن قوشۇلۇپ كېتىشى، سوپىلىقنىڭ بەشىنچى دەۋرى:

كىمگە كىم، تەۋھىددىن بەردىڭ كۆشاد،
مىدھەتىدە كۆفر قىلدىڭ ئىتتىھاد.

— نەۋلىي.

قىسمى تەۋھىد ئەيلەمەك — ئەزەلدە يەككە قىلىپ يارىتماق:

ھەر كىشىكىم، قىسمى تەۋھىد ئەيلەدىڭ،
باشىنى تەجرىدۇ تەفرىد ئەيلەدىڭ.

— نەۋلىي.

بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەيى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

تەۋئ [طوع] (ئە) رىغبەت، مەيل، خاھىش.

تەۋئ ئەيلەمەك — خالىماق، مەيل (ئىختىيار) قىلماق.

تەۋىل [طويل] (ئە) ئۇزۇن.

تەۋىلە [طويله] (ئە) ئاتخانا، كاتتا ئاتخانا.

تەئىب [تعب] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق، خاراكتېر، تەبىئىي خۇسۇسىيەت.
2) خاھىش.

تەئبىر [تعبير] (ئە) بايان قىلىش، ئىزاھلاش، مەنىسىنى ئېچىش.

تەئبىر ئەيلەمەك — مەنىسىنى ئاچماق، بايان قىلماق.

تەئبىيە [تعبيه] (ئە) 1) تۈزۈش، تەرتىپكە سېلىش، جاي ـ جايىغا قويۇش (سەپ ھەققىدە). 2) پىستىرما، بۆكتۇرمە:

رەۋزىمىدە تەئبىيە قەندەلى نۇر،
رەۋشەن ئېتىپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.

— زەللى.

تەئبىيە باغلاماق — تىزماق، تەرتىپكە سالماق، بېزەمەك:

تەئبىيە باغلاپ بەسى ئەھلى ھۇنەر،
تاپىپ ئاندىن مۇلكۇ كىشۋەر زىيىبۇ زەر.

— نەۋلىي.

تەئتىر [تعطير] (ئە) خۇشپۇراق قىلىش، خۇشبۇيلاندۇرۇش.

تەئتىل [تعطيل] (ئە) بىكار تۇرۇش، ئىشنى ياكى ئوقۇشنى توختىتىش، تەتىل:

كى ئۇن تارتماقىغە بېرىڭ يارغۇچاق،
جۇ تەئتىل قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق.

— ئا. نىزارى.

تەئتىل ئەيلەمەك — ئىشنى توختاتماق.

تەئجىل [تعجيل] (ئە) 1) ئالدىراش، تېزلەشتۇرۇشكە ئىنتىلىش، سۈرئەتنى تېزلىتىشكە تىرىشىش. 2) **ھولۇقۇش**، ھاياجانلىنىش:

سەبا تەئجىل ئېتىپ تا كىردى بولغا،
قىلىپ سۈرئەت قاراماي ئوڭ ۋە سولغا.

— خىرقەتى.

تەئجىل ئەيلەمەك — ئالدىرىماق.

تەئخىر [تاخير] (ئە) 1) كېچىكتۇرۇش. 2) كېچىكىش.

تەئخىر ئەتمەك — كېچىكتۇرمەك.

ئەرشىيا، مەي ئىچ دەما ـ دەم، قىلماغىل تەئخىركىم،
«ئەشرەبۇ يا ئەييۇھەلئەتشان» كېلۇر ھەردەم ندا.

— ئەرشى.

تەئداد [تعداد] (ئە) 1) سان، ھېساب، ئەدەت. 2) ساناش، ھېسابلاش:

ماڭا قىلغانلارنى تەئداد ئېتەرگە،
يوق ئەختەر، تۆكتى كۆك سەڭكى شۇمارە.

— ئەرشى.

تەئدىب [تاديب] (ئە) ئەدەپ بېرىش، جازا بېرىش.

تەئرىز [تعريض] 1) كىنايە بىلەن سۆزلەش. 2) ئېتىراز بىلدۈرۈش.

تەئرىف [تعريف] (ئە) نەرسە، ۋەقە، ھادىسە، چۈشەنچە قاتارلىقلارنىڭ ئىخچام ۋە ئېنىق ئىپادىسى، تەسۋىرى، خاراكتېرىستىكىسى:

كېلىپ ئېردى رۇمغە فەرماڭ ئەلچىسى،
بۇ تەئرىفنى ئاڭلاپ كۆلەر ئول بەسى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىب [تعذيب] (ئە) ئازابلاش، رەنجىتىش.

تەئزىر [تعذير] (ئە) كايىش، ئازار بېرىش؛ جازالاش.

تەئزىز [تعزيز] (ئە) ئىززەتلەش، ئەزىز كۆرۈش، ھۆرمەتلەش، ئېھتىرام بىلدۈرۈش.

تەئزىم [تعظيم] (ئە) ئۇلۇغلاش، ھۆرمەتلەش.

تەئزىم تاپماق — ئۇلۇغلانماق، ھۆرمەتلەنمەك.
ئاڭا تەئزىم ئەتتىم قوپۇپ نۇن كەبى،
قىلىپ سەيھە ئانداغكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىيە [تعزيه] (ئە) ماتەملىك كىشىگە تەسەللى بېرىش، ئەھۋال سوراش.

تەئزىيەت [تعزيت] (ئە) «تەئزىيە» گە قاراڭ:
بۇرادەرلەر ئانداغ قىلىپ مەشۋەرەت،
تۇگەشتى ئاتاغە تۇتۇپ تەئزىيەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئلىف [تاليف] (ئە) 1) سازلاش، تەڭشەش. 2) تۈزۈش، ئەسەر يېزىش، ئاھاڭ يارىتىش:
دېدى تەئلىف ئەتكىل بۇ يەڭلىغ كىتاب،
خەلايىق دىماغىغە يەتكۈز گۇلاب.
— غەربىي.

3) ئەسەر؛
سەۋت تەئلىف ئەتمەك — كۈي، ئاھاڭ ياراتماق.

تەئلىق [تعليق] (ئە) 1) ئېسىش، ئېسىپ قويۇش؛ ئېسىلىپ تۇرۇش. 2) ھۆسنخەتنىڭ بىر تۈرى (خەتتى تەئلىق)؛ تەئلىق نۇسخا.

تەئلىم [تعليم] (ئە) 1) ئىلىم. 2) ئەدەپ ـ ئەخلاق، تەربىيە. 3) تەلىمات، نەزەرىيە. 4) كۆرسەتمە، يوليورۇق. 5) ئۆگىتىش، بىلىم بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى موللا ساۋۇق.
— ئەرشى.

تەئمىر [تعمير] (ئە) بۇزۇلغان جاينى ياساش، ئىمارەت سېلىش، بىنا قىلىش.
تەئمىر ئەيلەمەك — بۇزۇلغان جاينى ياسىماق، ئىمارەت (بىنا) قىلماق.

تەئمىق [تعميق] (ئە) چوڭقۇر پىكىر قىلىش، ئەتراپلىق ئويلاش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش.
تەئمىق قىلماق — چوڭقۇر پىكىر قىلماق، ئەتراپلىق ئويلىماق.

تەئمىم [تعميم] (ئە) ئومۇملاشتۇرۇش، كۆپچىلىك ئارىسىغا تارقىتىش.
تەئمىم ئەيلەمەك — ئومۇملاشتۇرماق، تارقاتماق، يايماق.

تەئمىيە [تعميه] (ئە) يوشۇرۇن، سىرلىق ھالغا كەلتۈرۈش.
تەئمىيە ئامىز — تېپىشماققا ئوخشاش، سىرلىقراق.

تەئن [طعن] (ئە) 1) ئېتىش، ئىرغىتىش (تاش ۋە ئوقنى). 2) تەنە قىلىش، كىشىنىڭ نۇقسان ۋە كەمچىلىكلىرىنى يۈزىگە سېلىش.
تەئن ئەھلى — تەنە قىلغۇچىلار، گەپ ئويناتقۇچىلار.

تەئنە [طعنه] (ئە) «تەئن» گە قاراڭ.
فەلەك ئەشكىن تۆكۈپ ھەر سۇبھ ھالىمغە تۇتار ماتەم،
كۈلەر خۇرشىد قىلىپ تەئنە بۇ چېھرە زەئفىرانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەئنە ساز [طعنه ساز] (ئە + پ) تەنە قىلغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مەسخىرىلىك كۈلگۈچى.

تەئۋىز [تعويذ] (ئە) تۇمار (كۆز تېگىش ۋە باشقا يامانلىقلارنى قايتۇرۇش ئۈچۈن يۈتۈلگەن دۇئا):
تارەئى موينى كەلتۈر ئەيلەيىن تەئۋىزگە باغ،
يا ئۆزۈڭ بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۈرگىل ماڭا.
— موللا بىلال.

تەئۋىق [تعويق] (ئە) 1) قايتۇرۇش، كېچىكتۈرۈش، مەنئى قىلىش. 2) بەند قىلىش.

تەئۋىل [تأويل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەئۋىلات] 1) سۆزنى ئۆز مەنىسىدىن باشقا مەنىگە بۇراش؛ بايان قىلىش، چۈشەندۈرۈش:
...ئاتاسى ئوغلىغە ئول سۈرەتنىڭ تەئۋىلىنى ئايتىپ، ئوغلىنى سەفەر ئىشىدىن مانىئ ئەيلەگەنى...
— ئا. نىزارى.

2) چۈش ئۆرۈش، چۈشكە تەبىر بېرىش.

تەئىيد [تاييد] (ئە) قۇۋۋەتلەش، مۇستەھكەملەش، تەكىتلەش.

تەئىين [تعيين] (ئە) تەيىن، تەيىنلەش، بەلگىلەش:
دېدى: باشلاڭىزلار مۇنى ئىچكەرى،
قىلىڭ جاي تەئىين سارايدىن نارى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەئىين ئەيلەمەك — تەيىنلىمەك، بەلگىلىمەك.

تەي [طى] (ئە) يۈرۈش، كېزىش؛ ئۆتۈش:
ئىكى مۇشفىق يۈرۈپ تەي قىلدىلار يول،
كېتىپ غەم كۈنلەرى چۆللەر بولۇپ گۇل.
— خىرقەتى.
تەي ئەتمەك — «تەي ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
تەي ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك.
تەييى ئەرز — يەر يۈزىنى ياكى ئۇزاق يولنى ئاز ۋاقىت ئىچىدە كېزىپ چىقىش.

تەير [طير] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇيور] 1) ئۇچۇش، پەرۋاز قىلىش:

سەبا ئېردى جەھان ئىچرە سەبۇك سەير،
قىلۇر ئېردى جەھان گۇلزاردا تەير.
— خىرقەتى.

2) ئۆتۈش، كېزىش:
گول كۈنى يولچاق لەبىنى سەير ئېتىپ،
تاڭلاسى دەريا يۈزىدىن تەير ئېتىپ.
— زەلىلى.

3) قۇش، ئۇچار قانات:
قىلۇر ئېردىم ھەر كۈنى بۇ ئالەمنى سەير،
كېزىب ھەر تەرەفنى ئۇچۇپ مىسلى تەير.
— ئا. نىزارى.

تەير قىلماق — ئۇچماق.

مەنتىقۇتتەير — «قۇشلار سۆھبىتى» (ئەسەر نامى).

تەيران [طيران] (ئە) ئۇچۇش، پەرۋاز:
يەتتە ئەئزا جەئفەرى تەيراندەك قىلغىل نىسار،
لالەئى داغدار ئۈندى سەراسەر قانىدىن.
— زەلىلى.

تەيران قىلماق — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق:
چۈن نېچە كۈن بۇيلە تەيران قىلدىلار.
— نەۋايى.

تەيلەسان [طيلسان] (ئە) رىدا (باشقا ئارتىپ ياكى بويۇنغا سېلىپ يۈرۈلىدىغان، رومالغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل ئۈستباش):
كىيمىش ئېردى قارا ئەتلەسدىن ھەۋا بىر تەيلەسان،
ئانى مېھر ئەتتى زىيا تىرناغى بىرلە تار ـ تار.
— تەجەللى.

تەييار [طيار] (ئە) ئۇچقۇر، قاناتلىق:
زەلىلى جەئفەرى سادىقنى دەيدۇر مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھانى كەلامىم جەئفەرى تەييار بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

تەييىب [طيب] (ئە) «تەييىبە» گە قاراڭ.

تەييىبە [طيبە] (ئە) 1) پاك، پاكىز، تازا. 2) ياخشى. 3) خۇشبۇي، خۇش پۇراق:
چىلتەن ئىدى ھەيىبە، بەرگىل ئاڭا نەسىبە،
بارچە ئەرۋاھ تەييىبە، ئاندا ھازىر ئەردىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

ئەرۋاھى تەييىبە — پاك ئەرۋاھلار.

توبەتو [توبتو] (پ) «توبەرتو» غا قاراڭ.

توبەرتو [توبرتو] (پ) قاتمۇقات، ئۈستى ـ ئۈستىگە:
غەمى ئىشقىڭ كۆڭۈلدە باغلانىپ ئانداغكى توبەرتو،
بولۇپدۇر كۆڭلۈم ئىچرە بەستە ـ بەستە غۇنچە يەڭلىغ قان.
— ئا. نىزارى.

توبرە [توبرە] توۋرا:
كى غەلبارغە ئالىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

توبۇلغا [توبولغا] «داۋۇلغا» غا قاراڭ.

تودە [تودە] (پ) توپ، توپلام، دۆۋە؛ گۇرۇھ:
مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تودەئى خەسدۇر.
— زەلىلى.

تور [تور] 1) قۇش ۋە بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تور. 2) قۇش قونىدىغان ياغاچ، قونداق.

تورسۇق [تورسوق] تۇلۇم.

تورقە [تورقە] كەتان ناملىق ماتادىن تىكىلگەن قىممەت باھا كىيىم («كەتان» غا قاراڭ).

توز [توز] چاڭ، توزان، غۇبار.

توزاڭ [توزانك] يۇمشاق توپا، شورلۇق.

توس [توس] 1) قېيىن ياغىچى، قېيىن ياغىچىنىڭ پوستى. 2) تۇپراق.

توستەغان [توستاغان] قىمىز قۇيۇپ ئىچىدىغان ياغاچ كاسا، ئاياق، جام؛ كوزا.

توسقال [توسقال] «توسقاۋۇل» غا قاراڭ.

توسقاۋۇل [توسقاوول] 1) يول ئېغىزلىرىغا مەسئۇل قاراۋۇل، كۆزەتچى؛ مۇھاپىزەتچى؛ توسۇپ، تۇتۇپ تۇرغۇچى. 2) مەدەتكار.

توشۇق I [توشوق] قەدىمكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ شېئىرىي شەكىللىرىدىن بىرى، قوشاق:
ئاڭلامايىن سۆزدە تويۇق بەھرىنى،
قايسى تويۇق بەلكى توشۇق بەھرىنى.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

توشۇق II [توشوق] يۈك:
بۇ قالغانلىرى ئىككى يۈزدىن ئوشۇق،
كۆچۈپ ئۆيدىن ئۆيگە توشۇپدۇر توشۇق.
— موللا شاكىر.

توقۇشماق [توقوشماق] توقۇنۇشماق، دۇچ كەلمەك؛ تەگمەك.

توڭ [تونك] سوغۇق، قاتتىق سوغۇق؛ مۇز:
ئاھۇ ئەشكىدىن ئېرۇر ئوتۇ سۇ ئىچرە ئاشىق،
زاھىدا، نې غەم ئاڭا گەر قىزىغ ئولغىل گەر توڭ.
— نەۋايى.

توڭراغۇ [تونكراغو] قوڭغۇراق:

توڭراغۇ ئاۋازىدىن مەھمىلدە يار ئولماق كېرەك،
كۆپ نىشات ئاۋەر كېلۇر ئول گۇئۇزار ئولماق كېرەك.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

توڭۇر [تونكور] پەرى؛ جىن، ئالۋاستى.

توڭۇز [تونكوز] 1) توڭگۇز، چوشقا:
قىز ئايتتى: «بولماسە شەيخى كىبار،
قىل توڭۇز كۈتمەكنى بىر يىل ئىختىيار.»
— ئىبنى يۈسۈپ خوتەنى.
2) تۈركىي خەلقلەر مۆچىلىنىڭ ئون ئىككىنچىسى.

توڭۇلماق [تونكولماق] ئۈمىدسىزلەنمەك، غەمكىن بولماق، كۆڭلى سۇنماق:
ۋەفا قىلغاي دەبان يۈزمىڭ يۈگۈردۇم،
ۋەفانى كۆرمەدىم، ئەمدى توڭۇلدۇم.
— خىرقەتى.

تولاشىق [تولاشق] تولغاشقان؛ ئەگرى ـ بۈگرى، ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، تۈگۈلگەن؛ چىرماشقان.

تولان [تولان] بەش ياشلىق (بەش ياشار) ئات.

تولاي [تولاى] كۆپ، تولا، نۇرغۇن؛ توپلانغان، جەملەنگەن:
ئېرۇرمەن بەندەلەرنى سەرنىگۇنى،
تولاي يارۇ بەرادەرنىڭ زەبۇنى.
— سوفى ئاللا يار.

تولغاماق [تولغاماق] قايرىماق، بۇرىماق، ئەشمەك؛ تولغىماق.
باش تولغاماق — بويۇن تولغىماق، تەكلىپنى رەت قىلماق، باش تارتماق:
شەپەق بىرلە فۇرۇزىن تولغاماي باش،
تاشىپ ئىش باشىغە ئاقۇ قىزىل تاش.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تولغامە [تولغامە] پىستىرمىدا ياتقان ئەسكەر، بۆكتۈرمە؛ پاناھلانماق، يوشۇرۇنماق.

تولغاندۇرماق [تولغاندورماق] ئايلاندۇرماق، چايقالدۇرماق، دولقۇنلاتماق:
چۇن قۇيۇننى دەشت ئارا ئايلاندۇرۇپ،
سۇۋدە ئىگرىمنى داغى تولغاندۇرۇپ.
— نەۋايى.

تولقاماق [تولقاماق] دەرد ـ ئەلەم چەكمەك، غەم ـ ئەندىشە قىلماق.

تولقۇم [تولقوم] دولقۇن، مەۋج؛ تاشقىن:
ئىشقكىم بىر بەھرى بىپايان ئېرۇر، تۈشتىڭ ئاڭا،
نەچچە بىر گىردابى تولقۇملار كۆرەرسەن بىگۇمان.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تولۇ [تولو] كەمچىلىكسىز، پۈتۈن، تولۇق.

تولۇن [تولون] تولغان، تولۇق، لىپمۇلىپ:
ئون تولۇن ئاينىڭ قىراغىدىن چۇ ئالدىڭ ئون ھىلال،
كىردى تۇپراغە ھىلال، ئاچتى تولۇن ئايغە جەمال.
— نەۋايى.

تون [تون] كىيىم، تون، لىباس:
ئېرۇر سەرگەشتە خاكى تەن ئارا مەھزۇن كۆڭۈل ھەريان،
تون ئەتكەندەك قويۇندىن جىسمىغە مەجنۇنى سەرگەردان.
— نەۋايى.

تونغۇز [طونغوز] «توڭۇز»غا قاراڭ.

تونلۇق [تونلوق] تونلۇق، تون كىيگەن.

تۇبا [طوبى] (ئە) «تۇبىي»غا قاراڭ:
سال سايە مېنىڭ باشىمە، ئەي رەشكى سەنەۋبەر،
كىم غەيرەتى تۇبا داغى رىزۋان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

تۇبۇچاق [توبوچاق] يۈگۈرۈك، چاپقۇر ئات.

تۇبى [طوبى] (ئە) 1) دىنىي ئېتىقادتا جەننەت دەرىخى دەپ پەرەز قىلىنغان گۈزەل دەرەخ. 2) كۆچمە م: كېلىشكەن قامەت:
سايەئى تۇبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۇمنام.

تۇتەگىي [طوطكى] (پ) يېشىل؛ زەڭگەر.
تۇتەگىي رەڭ — يېشىل رەڭ، سەۋزە رەڭ، زەڭگەر رەڭ.

تۇترۇق [توتروق] 1) تۇتۇرۇق، تۇتاندۇرۇق. 2) ئىشەنچ ـ سۇبات.

تۇتقۇن [توتقون] ئەسىر، بەند:
تەلەب قىلدى تۇتقۇننى مەجلىس ئارا،
كى سۈرگەي ئانىڭ بىرلە بىر ماجەرا.
— نەۋايى.

تۇتماچ [توتماچ] ئۇنئاش، ئۇگرە ئاش.

تۇتماق [توتماق] 1) ئۇشلىماق. 2) بەرمەك، تەقدىم قىلماق؛ ئۇزاتماق. 3) قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر قىلماق، رام قىلماق؛ ئىگىلىمەك، بېسىۋالماق؛ قاپلىماق. 4) ھېسابلىماق؛ بىلمەك؛ پەرەز قىلماق. 5) قوللىماق؛ قوللانماق. 6) ساقلىماق، ئاسرىماق. 7) چىدىماق. 8) ئەمەل قىلماق. 9) كۆنمەك.
ئاتىنى تۇتماق — نامىنى ئاغزىغا ئالماق، ئاتىماق، تىلغا ئالماق؛
ئارام تۇتماق — ئارام ئالماق، جىم تۇرماق.

ئەۋج تۆتماق — كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرىلىماق؛
خەۋپ تۆتماق — خەۋپ تاپماق، بىرەرسى ھەققىدە دېرەك ئالماق.
خۇش تۆتماق — شاد قىلماق، شادلىقتا ئۆتكۈزمەك.
رەنج تۆتماق — كېسەل بولماق.
قەدەمنى سابىت تۆتماق — ئەھدىدە مەھكەم تۇرماق.
ئورۇننى تۆتماق — ئورۇن باسماق، بىراۋنىڭ ئورنىنى باسماق.
ئورۇن تۆتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
ۋىسال تۆتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
ئېتەك تۆتماق — كۆچمە م: 1) بېرىلمەك. 2) تۇستاز، پىر ۋە ئىشانغا ئېتىقاد قىلىپ، ئۇنىڭ تەربىيىسىگە كىرمەك.
ياد تۆتماق — ئېسىدە ساقلىماق.
يول تۆتماق — 1) توسماق. 2) يولغا چۈشمەك، يوللانماق.

تۆتۈق [توتوق] 1) پەردە، توسۇق. 2) تۆتۈق.

تۆتىيا I [توتيا] (پ) مىسنىڭ دېتىدىن پەيدا بولغان كرىستال (قەدىمكى زاماندىكى كۆز ئاغرىقىنىڭ دورىسى):
نەزەردىن كەتتى ئاتىن ئويناتىپ ئول چابۇكى چالاك،
ئىزىنىڭ تۆفراغىن كۆزۈمگە ئەيلەپ تۆتىيا كەتتى.
— ئەرشى.

تۆتىيا II [طوطيا] (پ) «تۆتىيا I» گە قارالسۇن.

تۆججار [تجار] (ئە) [بىرلىكى: تاجىر] سودىگەرلەر، تىجارەتچىلەر:
مەتائو جەۋاھىر ئالىپ ئاقىلە،
كى تۆججارلاردەك قىلىپ ئامىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆخم [تخم] (پ) 1) ئۇرۇق، تۆخۈم. 2) مەنبە، نېگىز:
ۋەھشەتىم چۈن قەبر دەھشەت گىردىدىن ھەر باربار،
باۋۇجۇدى تۆخمى تائەتدىن تىجارەت قىلمادىم.
— زەلىلى.

تۆخمە [تخمه] (پ) نەسىل، ئەۋلاد، ئۇرۇق.

تۆخمىيانە [تخمياته] (پ) دورا ئۈسۈملۈكلىرىدىن بىرىنىڭ ئۇرۇقى.

تۆد [تود] ئۆچمە دەرىخى ۋە مېۋىسى.

تۆر [طور] (ئە) تۆر تېغى (ئەرەبستاندا).

تۆراب [تراب] (ئە) تۆپراق، يەر:
نەۋائىيا، كېلىبان پىرى دەير ئاچسا ئىشىك،
كۆتەرمە باش ئاياغىدىن باشىڭ گەر ئولسا تۆراب.
— نەۋائى.

ئەھلى تۆراب — كۆچمە م: ئۆلگەن، ۋاپات بولغان كىشىلەر.

تۆربە [تربه] (ئە) 1) تۆپراق، يەر؛ 2) كۆچمە م: قەبرە، مازار. 3) ئۇلۇغ زاتلارنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان بىنا، مەقبەرە.

تۆربەت [تربت] (ئە) «تۆربە» گە قارالسۇن.
زەلىلى تۆربەتىدە مۇتربا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئەسىدە ھەمدەمى چاڭۇ رەباب ئېردى.
— زەلىلى.

تۆررە [طره] (ئە) كوكۈل، ئۆرۈلگەن چاچ، چاچنىڭ بۇدۇرى:
قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پوشى پەرنىزادى،
كى ئاندىن تۆررە سۆزىنى يازارغە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

تۆررەئى پۇرخەم — بۇدۇر كوكۈل، چاچ.
تۆررەئى سۇنبۇل — سۇمبۇل شاخلىرى:
سەھەركىم، گۈلشەن ئىچرە گۈل ئاچىلغاي،
گۈل ئۆزرە تۆررەئى سۇنبۇل ساچىلغاي.
— نەۋائى.

تۆررەھات [ترهات] (ئە) [بىرلىكى: تۆرھە] تېتىقسىز سۆزلەر، بىھۇدە سۆزلەر.

تۆرشروي [تورش روی] (پ) سۆرۈن چىراي، قوشۇمسى تۆرۈلگەن، قاپىقى سېلىنغان.

تۆرغۇ [تورغو] ھۆكۈمنامە ۋە يارلىقنى ئوخشاش ھۆججەتلەرنىڭ ياخشى ۋە ئۆزاق ساقلىنىشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا يېپىشتۇرۇلىدىغان داكا، بۆز.

تۆرفە [طرفه] (ئە) يېڭى؛ يېڭىلىق؛ قىزىق، ئەجەبلىنەرلىك، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ نادىر؛ كەم ئۇچرايدىغان:
قوزغالىپ ئەھلى جەھان تۆرلۈك تەماشا ئەيلەڭىز،
ئوت ساچىپ ئاھىمدىن ئەيلەي تۆرفە ئاتەشبازلىق.
— ئەرشى.

تۆرفەتۆل ـ ئەين [طرفةالعين] (ئە) كۆز ئېچىپ يۇمغىچە، دەقىقە، ئەڭ قىسقا مۇددەت:
تۆشتى ئول مەھۇش يۈزىگە تاكۆز ئاچتىم ھەر كېچە،
گىستەمەسمەن تۆرفەتۆل ـ ئەين كۆز ئاچماق ئۈيقۇدىن.
— نەۋائى.

تۆرفەراق [طورفەراق] ئاجايىپراق، قىزىقراق.

تۆرناچى [تورناچى] قاتارلىغۇچى، سەپ تۈزگۈچى (قوشۇننى).

تۆرۇر [تورور] «ـدۇر، ـ تۇر» قوشۇمچىسىنى ئىپادىلەيدىغان (كېيىم بەلگىسى).

تۆرۇق [طرق] (ئە) [بىرلىكى «تەرىق»] يوللار؛ مەسلەكلەر.

ئەھلى تۆرۇق — دەرۋىشلەر.

تۆرۇنج [ترنج] (ئە + پ) لىمون (لىمون دەرىخى ۋە مېۋىسى).

تۆرىسىنا [طورسينا] (ئە) «تۈر» غا قارالسۇن.

تۆزاق [توزاق] 1) دام، تۈزاق، قاپقان، قىلتاق. 2) كۆچمە م: ھىيلە ـ مىكىر، نەيرەڭ؛

رەھىمسىز كېتەرگە ئېرۇر يول يىراق،
ماڭا بۇ پەرىۋەش بولۇپدۇر تۆزاق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆزلاق [توزلاق] تۈز كانى.

تۆزلۇق [توزلوق] تۈز ئىدىشى، تۈز قاچىسى، تۈز قاپىقى.

تۆش [توش] تەرەپ، ئەتراپ، تامان؛ ئۈدۈلمۇ ئۈدۈل؛ تۆشمۇتۆشتىن؛ ھەر تەرەپتىن.

تۆش ـ تۆشىدىن — ھەر تەرەپتىن، تۆشمۇتۆشتىن.

تۆشلۈق تۆشى — ھەر كىشى ئۆزىچە، ھەر كىم ئۆز ئالدىغا.

تۆغ [توغ] بايراق:

غەمدە سارۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزۈمن،
تۇغ كۆرۈپ ئاندىغ كىيىكلەركىم تېخىرقاپ قاراشۇر.

— ئەرشى.

تۆغدارى [توغدارى] دۇغداق (بىر خىل قۇش).

تۆغرا [طغرا] (ئە) 1) گىرب، دۆلەت نىشانىسى، پادىشاھنىڭ يارلىق، پەرمان ۋە قارارلىرى يېزىلغان قەغەزنىڭ ئۈستىگە چۈشۈرۈلگەن مەخسۇس يېزىقلىق بەلگە. 2) مەكتۇپلارنىڭ تۆپىسىگە يېزىلىدىغان مەخسۇس سۆز. 3) كىتابلارنىڭ بېشىغا چۈشۈرۈلگەن سىزىقلىق رەسىم:

خەتى لەۋھى ھۇسنىڭ دەفتەردە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئېيان دەرلەر.

— زەلىلى.

تۇغرايى سەئادەت — بەخت، ئىقبال بەلگىسى.

خۇجەستە تۇغرا — مۇبارەك (قۇتلۇق) بەلگە.

تۇغماچ [توغماچ] تۇركىي ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

تۇغماق [توغماق] 1) تۇغۇلماق. 2) چىقماق، كۆرۈنمەك (قۇياش ۋە ئاي ھەققىدە).

تۇغۇرماق [توغورماق] تۇغماق.

تۇغيان [طغيان] (ئە) تېشىش، ھاياجانلىنىش، ھەددىدىن ئېشىش، قۇلاق سالماسلىق؛ بويۇن تولغاش؛ قوزغىلىش، ئىسيان كۆتۈرۈش:

جۇنۇن تۇغيانىدىن دىۋانەمەن زەنجىرى يەتكۈزگەي،
مۇرۇۋۋەتتىن چۇ زۇلفى پۇرشىكەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

تۇفان [طوفان] (ئە) 1) كۈچلۈك سۇ تاشقىنى، توپان؛ 2) كۆچمە م: زور غوۋغا، توپىلاڭ.

بەلا تۇفانى — زور ۋە دەھشەتلىك ئاپەت:

قىلدى مەگەر ئول نوھ سىفەت دەۋرىنى پۇرشور،
تۇفانى بەلا ئىچرە بەناگەھ ئاقا قالدىم.

— ئەرشى.

تۇفەيل [طفيل] (ئە) 1) سەۋەب، باھانە، ۋاستە. 2) چاقىرىلمىغان مېھمان.

تۇفراغ [تغراغ] تۇپراق، يەر؛ چاڭ، غۇبار:

مۇسىبەتلەر يېتىپ ئاخىر ئاتادىن،
قايۇ فەرزەند ساچماي باشقە تۇفراغ.

— ئەرشى.

تۇفراغ ئەجزاسى — تۇپراق زەررىلىرى.

تۇفراق [تغراق] «تۇفراغ» قا قارالسۇن.

تۇفۇلىييەت [طفوليت] (ئە) ياشلىق؛ ياشلىق پەيتى، بالىلىق:

يادىمە مۇنداق كېلۇر بۇ ماجەرا،
كىم، تۇفۇلىييەت چاغى مەكتەب ئارا.

— نەۋائى.

تۇل I [طول] (ئە) 1) ئۇزۇن، ئۇزۇنلۇق؛ بوي. 2) ئۇزۇن مۇددەت؛

تۇل بەرمەك — سوزماق، ئۇزارتماق.

تۇل تاپماق — سوزۇلماق، ئۇزارماق.

تۇلى ئەمەل — بىھۇدە خىيال، بىھۇدە ئومىد؛ كۆچمە م: دۇنياغا ھېرىس بولۇش.

تۇلى دەۋران — ئۇزاق دەۋر سۈرۈش.

تۇلى ھەيات — ئۆمۈرنىڭ ئۇزۇنلۇقى، ئۇزاق ياشاش.

تۇل II [تول] تول (تۇل ئايال).

تۇلانىي [طولانى] (ئە + پ) ئۇزۇنسىغا؛ ئۇزۇن تەرەپ، ئۇزۇنچاق.

تۇلۇئ [طلوع] (ئە) چىقىش، كۆرۈنۈش (قۇياش، ئاي):

بىلە ئالمان بۇ تۇلۇئ تالېئىمدۇر قايسى كەۋكەبدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

تۇلۇئ ئەتمەك — قۇياش ياكى ئاينىڭ چىقىشى، كۆرۈنۈشى.

تۇمار [طومار] (ئە) 1) ئۇچ بۇرجەك قىلىپ پۈكلەنگەن

نامە، خەت؛ مەكتۇب. 2) دۇئا يېزىلغان قەغەز:
ئىككى جادۇ كۆزلەرىگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بوينىدا تۇمار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.

ھىجا تۇمارى — «ھىجا» غا قاراڭ.

تۇماغە I [توماغە] يېڭىدىن ئۆگىتىلگەن قۇشنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈپ قويۇلىدىغان قېيىش تۇماق.

تۇماغە II [طوماغە] «تۇماغە I» گە قاراڭ.

تۇمتەراق [طمطراق] (پ) 1) تەنتەنە، دەبدەبە؛ شاۋقۇن - سۈرەن. 2) چىرايلىق كىيىنىپ يۈرگۈچى:
سوزى دىل تەقرىر ئېتەر چاغ ئاغزىدىن ئوتلار ساچىپ،
تۇمتەراقى سىينە بىرلە نۇكتەرانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

تۇمۇشماق [توموشماق] دومسايماق؛ شۇمشەيمەك، بىر چەتتە ئۆكسۈگەن قىياپەتتە ئولتۇرماق.

تۇنبان [تنبان] (پ) ئىشتان، شىم.

تۇند [تند] (پ) 1) تېز، شىددەتلىك، قاتتىق. 2) ئاچچىق؛ غەزەپ؛ غەزەپلىك. 3) ئاساۋ، بوي بەرمەيدىغان؛ شوخ.

تۇند بادى — «تۇند سەرسەر» گە قاراڭ.
چەمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.
— زەلىلى.

تۇند سەرسەر — قاتتىق بوران، سوغۇق شامال، شىۋىرغان.

تۇند سەمەند — چاپقۇر، توسۇن ئات.

تۇند سەيل — كۈچلۈك سەل، قاتتىق سەل (قىيان).

تۇند گىرداب — شىددەتلىك قاينام، كۈچلۈك قاينام؛ ئىلاجىسىزلىق.

تۇند مەي — كۈچلۈك مەي، ئۆتكۈر مەي.

تۇند مىزاجلىق — باشقىلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋالماقلىق، قەيسەرلىك؛ ئىتتىكلىك.

تۇند ئولماق — غەزەپلەنمەك، ئاچچىقلانماق، قىزىشماق.

تۇندۇ تىز — تېز سۈرئەت بىلەن.

تۇند باد [تند باد] (پ) بوران، كۈچلۈك شامال؛ توپىلاڭ:
بەھردىن زەۋرەقنى تارتارلار تۇتۇپ ساھىل سارى،
كىم ئانى غەرق ئەتكەلى يەتكۈرمىش ئولغاي تۇند باد.
— نەۋابى.

تۇندخو [تندخو] (پ) 1) بىر سۆزلۈك، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرغۇچى، جاھىل.

2) نازۇك تەبىئەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخو سەخت بىھەمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

تۇندلىغ [تندليغ] تېزلىك، ئىتتىكلىك؛ قوپاللىق، توڭلۇق، سوغۇق مۇئامىلىلىك.

تۇنقال [تونقال] «تەنقال» غا قاراڭ.

تۇھفە [تحفە] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇھەف] تۆھپە، سوۋغا، تارتۇق:
ئەجايىب تۇھفە بۇ مېھمانغە چۇنكىم شەھ چېكىپ خۇشراق،
يوق ئېرمىش جۇز مەتائى فەقر بەھرى ئەرمۇغان ئاندا.
— ئەرشى.

تۇھفە چەكمەك — سوۋغا (تارتۇق) قىلماق؛ تارتۇق تەقدىم قىلماق.

تۇۋاغ [تواغ] تۇۋاق:
يۈزۈمدۇرۇر ئەشھەبىڭ تۇۋاغى،
باشىمدۇرۇر مەركەبىڭ ئاياغى.
— نەۋابى.

تۇۋۇرلۇغ [توورلوغ] ئاقئۆينىڭ تۇڭلۇكىگە يېپىلىدىغان كىگىز.

تۇئمە [طعمە] (ئە) ئوزۇق، تائام، بىر ۋاخلىق يېمەكلىك؛ يەم:
ئىتى ئىچكەن يالاقىدىن ماڭا ھەم تۇئمە يەتكەي دەپ،
تىلەپ كەۋسەر شەرابى زۇھد ئېلى يەڭلىغ خۇمارىم بار.
— گۇمنام.

تۇيناغ [توينـاغ] «تۇيـاق» مەنىسىدە («تۇۋاغ» قا قاراڭ):
ئاتىڭدىن تۇش، ئاتىم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، فۇزۇللۇق قىلماغىل كۆپ.
— لۇتفى.

تۇيناق [توينـاق] «تۇيناغ» قا قاراڭ.

تۇيۇر [طيور] (ئە) [بىرلىكى: تەير] قۇشلار:
زەمىننىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.
— غەرىبى.

تۇيوغ [تويوغ] «تەجنىس» كە قاراڭ.

تۇيۇق [تويوق] «تۇيۇغ» قا قاراڭ.

تۆبە I [توبە] تۆپە، ئېگىز يەر:
قوپۇپ، ئەي فەلانى، يېشىپ ئال مۇنى،
تۆبەمىزدە مۇنداغ كېلۇر بىر ئۇنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆپە II [توپە] «تۆپە I »گە قاراڭ.

تۆر [تور] تۆپە، يۇقىرى، يۇقىرى ئورۇن، تۆر (ئۆينىڭ تۆرى):

مەگەركى مەسجىد ئىكەندۇركى، بولدى بۇتخانە،
يۇزۇڭكى، ئىككى قاشىڭدىن تۆرىدەدۇر مېھراب.

— نەۋايى.

تۆرە [تورە] 1) قائىدە، قانۇن، ئىنتىزام؛ ئادەت. 2) ئادەم بويى باراۋىرىدە ياسالغان قالقان. 3) خانزادە، پادىشاھ-زادە، خان ئەۋلادىغا مەنسۇپ كىشى:

تۆرە بارچە قۇللاب ئىلە بەندۇ بەست،
كەمىن ئەيلەبان كەينىدە ئەھلى شەست.

— نەۋايى.

تۆرە ئايىنى — تۆرە ئادىتى، تۆرە بەلگىلىگەن قائىدە:

غەم غىزاسى ئاراسىندە قانى تۈركانە ئاياغ،
تۆرە ئايىنى بىلە تامسا توقۇر، ئاقسا ئوتۇز.

— نەۋايى.

تۆرتەر [تورتار] تۆتتىن.

تۆرتەر مىڭ — تۆت مىڭ تالدىن.

تۆرت زىدد [تورت ضد] تۆت قارىمۇقارشى ماددا (ئوت، سۇ، ھاۋا ۋە تۇپراق):

سۇنئىدىن كۆرگىلكى مۇنداق تۆرت زىد،
بولۇپ ئىنسان خىلقەتىدە مۇتتەھىد.

— نەۋايى.

تۆرت ئۇنسۇر [تورت عنصر] «تۆرت زىدد» گە قاراڭ:

تۆرت ئۇنسۇر، يەتتى كۆك ئالتى جىھات،
نادىرۇ ئالىي ئەساسى كائىنات.

— نەۋايى.

تۆرمە [تورما] ئىنچىكە يۇڭدىن توقۇلغان تون.

تۆرمە تون — يۇڭدىن تىكىلگەن تون، چاپان.

تۆرمەك [تورماك] يىغماق، ئورىماق؛ ياپماق.

تۆزمەك [توزماك] چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك، تاقەت قىلماق:

كۆڭۈلگە شەمئى جەمالىڭ سالىبدۇرۇر بىر ئوت،
كى تۆزمەگەي ئاڭا پەرۋانە بەل سەمەندەر ھەم.

— نەۋايى.

تۆشە [توشە] ئوزۇق - تۈلۈك؛ يول (سەپەر) ئوزۇقى:

مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۆشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.

— زەلىلى.

تۆشەك [توشك] 1) ياستۇق، تەكىيە. 2) ئورۇن - كۆرپە:

بۇ بەخمەل تۆشەكدە ياتىپدۇر بىر ئىت،
تۇرار خىزمەتىدە بەش - ئالتە يىگىت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆكە [توكا] قەبرە، گۆر؛

تۆكە تاشى — قەبرە تېشى (ئۆلگەن كىشىنىڭ كىملىكىنى خاتىرىلەپ، ئۇنىڭ نام - ئەمىلىنى يېزىپ قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان تاش).

تۆكۈز [توكوز] تەلتۆكۈس؛ تولا:

كى تەييار بولدى كېمە يەتتە يۈز،
بەش - ئون كۈن ئىچىدە بارىسى تۆكۈز.

— ئا. نىزارى.

تۆڭۈلمەك [تونكولماك] قايتماق، بەزمەك، تەزمەك، ئۈمىد ئۈزمەك؛ تۆڭۈلمەك، سوۋۇماق.

تۈبەن [توبن] تۆۋەن، پەس، تەگ:

سالىپ ئەلچى لەھزە باشىنى تۈبەن،
دېدىكىم نە تەدبىر دەيىن سىزگە مەن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۈرك [ترك] 1) تۈرك، تۈركىي خەلق. 2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل.

كىم كۆرسە ئانىڭ يۈزىنى ئايتۇر:
نە تۇرفە ئېرۇر بۇ تۈرك بالاسى.

— سەككاكى.

تۈركى ئەنجۇم — قۇياش.

تۈركى خوتەن — «تۈركى خىتا»غا قاراڭ؛

تۈركى خىتا — كۆچمە م: 1) گۈزەل. 2) قۇياش.

تۈركىچە خەت — ھۆسنخەتنىڭ بىر تۈرى، تەئلىق ئۇسخا.

تۈركى چىن — «تۈركى خىتا»غا قاراڭ.

تۈركى فەلەك — كۆچمە م: مارس پىلانېتاسى.

تۈركى ھىجاز — مۇزىكىدىكى بىر كۈي نامى.

تۈركانە [تركانە] تۈركلەرچە، تۈركلەرگە خاس، تۈركلەر-نىڭكىدەك، تۈركىي، ساددا.

تۈركانە ئاياق — تۈركلەر ئادىتىچە ئىچىلىدىغان مەي، تۈركلەرچە مەي ئىچىش.

تۈركانە ساز — تۈركچە ساز (چالغۇ)، تۈركچە كۈيلەش.

تۈركتاز [تركتاز] (پ) ئات سېلىپ، توساتتىن باستۇ-رۇپ كېلىش، تالان قىلىش ۋە تالان قىلغۇچى:

ئات ئاياغىدا قالۇر فەرھاد - مەجنۇن خۇبلاشىپ،
ئىشق مەيدانىدا قىلساڭ نەچچە تۈركتازلىق.

— ئەرشى.

تۈركتاز ئەيلەمەك — 1) تالان قىلماق، تالىماق. 2)

كۆچمە م: ھۆجۇم قىلماق:
نازەنىن چۈن كەلدى ئەيلەب تۇركتاز،
ئەيلەبان ئول خەستەغە زاھىر نىياز.
— ئەۋالى.

تۈركىگۈي [تركى كوى] (شېئىر ۋە قوشاقلارنى) تۇرك تىلىدا يازغۇچى، تۇرك تىلىدا سۆزلىگۈچى.

تۈرمەك [تورماك] «تۆرمەك» كە قارالسۇن.

تۈز [توز] 1) توغرا، تۈز، كېلىشكەن. 2) تەكشى يەر، دالا.

تۈز بولماق — توغرا بولماق.

تۈزلەنمەك — مۇڭايمىقلاشماق، كېلىشمەك.

تۈزرەك [توزراك] 1) توغرىراق، راستراق. 2) تەكشىرەك، تۈزرەك.

تۈزلۈك [توزلوك] توغرىلىق، ھاللىق.

تۈزمەك [توزماك] 1) تۈزمەك، تۈزەتمەك، توغرىلىماق؛ بىنا قىلماق، ياراتماق:
يۈز جەفاڭۇ جەۋر ئەسبابىن تۈزەر، كۆركىم، بۇ دەھر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن ھەر لەھزەكىم ياد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
2) كېلىشتۈرمەك. 3) سازلىماق؛ تەرتىپكە سالماق. تەييارلىماق.

ئەنجۈمەن تۈزمەك — مەجلىس قۇرماق.

مەئاش تۈزمەك — تىرىكچىلىك قىلماق، ھايات كەچۈرمەك.

تۈزۈك [توزوك] تۈز، تۈپتۈز:
چۈ مەسئۇدنى غەم خەيلى ئەتتى زەبۇن،
تۈزۈك قەددى كۆكدىن بولۇپ سەرنىگۇن.
— ن. زىيائى.

تۈزۈكلۈك [توزوك لوك] ياخشىلىق، توغرىلىق، دۇرۇسلۇق.

تۈشلەنمەك [توشلانماك] ئۈدۈلمۇ ئۈدۈل كەلمەك، دۇچ كەلمەك.

تۈشمەك [توشماك] يۈز بەرمەك، كەلمەك.

ئاچچىغ تۈشمەك — ئاچچىق بولماق.

ئەگرى تۈشمەك — ناتوغرا ئورۇنلاشماق.

پىسەندە تۈشمەك — ماقۇل بولماق.

شىگۈفت تۈشمەك — ھەيران بولماق.

مەست تۈشمەك — مەست بولماق.

تۈگەن [توكان] داغ؛ ئىز، بەلگە؛ جاراھەتنىڭ دېغى.

تۈگەن قۇيدۇرماق — داغلىماق، تۆمۈرنى قىزىتىپ تامغا قىلىپ باسماق.

تۈگەن ئۈرتەمەك — «تۈگەن قويدۇرماق» قا قارالسۇن.

تۈگەنمەك [توكانماك] تاماملانماق، تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك:
تىلىمنى ئول گۈلنى ياشىم ئاققۇزۇپ مەن،
تۈگەندىم رەشك دەردىدىن سىزنىڭ مەن.
— ھىرقەتى.

تۈگۈشمەك [توكوشماك] باغلاشماق، تۈگۈن قىلىشماق.
سۆز ريشتەسىن تۈگۈشمەك — سۆزنى بىر يەرگە قويماسلىق، بىر قارارغا كېلىشمەك، گەپ بىرىكتۈرۈشمەك.

تۈگۈن [توكون] تۈگۈن، ھالقا:
سۇنۇق كۆڭلۈم ئۈزارلىق شەۋقىدىن تاپمىش تۈگۈنلۈككىم،
ھىلال ئاندافكى ئولمىش مېھرىدىن ئون تۆرت كۈنلۈك مەھ.
— ئەرشى.

تۈگۈنگىنە [توكون كنه] تۈگۈنچە، كىچىككىنە تۈگۈن.

تۈمەن [تمان] 1) ئون مىڭ. 2) پىيزا، رايون.
يۈز تۈمەن ۋاي — مىڭ ئېپسۇس.

تۈن [تون] كېچە:
مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۈمە ھىجران تۈنى گەردۇن،
يۈزى بەھد يارالىغ بۇ كۆڭۈلدىن ھەم خەراش ئولسۇن.
— ئەرشى.

تۈن ئاقشام — كەچقۇرۇن.

تۈن پەردەسى — تۈن قاراڭغۇلۇقى.

تۈن مۇشكى — «تۈن پەردەسى» گە قارالسۇن.

تۈنقاتار [تونقاتار] پادىشاھ تۇرغان جاينىڭ تۈن قاراۋۇلى، كېچىلىك قاراۋۇل.

تۈنمەك [تونمك] تىنماق، تىنچلانماق، تىنچىماق، توختاماق.

تېپۈك [تيپوك] 1) تېپىش، تېپىك؛ تەپكۈ. 2) قىزىل، تەپ (بىر خىل بالىلار كېسىلىنىڭ):
تاپىپ تەسكىن جەفاكارلار ھۇجۇمى،
تېپۈكدىن تىنسا كۆڭلۈم مەرزۇ بۇمى.
— ئەۋالى.

تېپىنگۇ [تيپينكو] ئۈزەڭگە:
شەھسەۋارىمنىڭ ئايالغىن ئۆپكەلى رازى دۇرۇر،
ۋاي بىلە كۈن ھەر بىرىسى بىر تېپىنگۇ ئورنىدا.
— ئەۋالى.

تېشە [تيشه] (پ) مېتىن:
تاغ ئۈزرە چىقسىپ ئېردى تاماشا بىلە شىرىن،
كۆرگۈزدى ئەۋا نالەسىدىن تېشەئى فەرھاد.
— زەلىلى.

Altun Yaz

تېشەۋەر [تيشەور] (پ) 1) ياغاچچى. 2) كۆچمە م: تاش كەسكۈچى:
كېزەر ئېردى باقىپ ھەر پېشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چاپۇك تېشەۋەرنى.
— نەۋائى.

تېك [تيك] 1) جىم. 2) پەقەت؛ يالغۇز، بىرلا، تاق (جۈپنىڭ قارشىسى)؛
تېك تۇرماق — جىم تۇرماق.

تېكىن [تيكين ...]، گەپە، قەدەر:
مېنىڭ بۇ خەستە جانىمغە سېنىڭ دەردىڭ ئېرۇر مەرھەم،
قىيامەتكە تېكىن ھەرگىز بۇ دەردىمغە داۋا قىلماس.
— سەككاكى.

تېگىن [تيكين] «تېكىن»گە قارالسۇن.

تېڭىز [تينكيز] دېڭىز:
ئۆزىنى تېڭىزغە ئۇرۇپ ئاقىبەت،
ئۆزىنى سۇ يۇزىدە سۈرۈپ ئاقىبەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تېڭىشتۇرمەك [تينكيشتورماك] «تەڭەشتۇرمەك»گە قارالسۇن:
چۈن ئانىڭ بىرلە تېڭىشتۇردى ئۆزىنى،
نالە قىلدى ئەشكبار ئەيلەپ كۆزىنى.
— نەۋائى.

تىب [طب] (ئە) 1) تېبابەت، مېدىتسىنا، داۋالاش:
ھەزرىتى نۇھەدەك ئۇمىر كۆرسە بىراۋ ئول ھەم نېدۇر،
تىب ئارا خەلقى جەھاننىڭ بولسەلەر لوقمانى ھېچ.
— مولla بىلال.
2) يېقىملىق پۇراق؛ پاكىزلىك، پاكلىق.
تىب ئىلمى — تېبابەت ئىلمى.

تىترەتمەك [تيتراتماك] تىترەك، بەزگەك كېسىلى.

تىترەگۈچ [تيتراكوچ] كېلىنلەرنىڭ بېشىغا سانجىپ قويۇلىدىغان بېزەك، جىغا:
ئول بۇتى چاپۇكسەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكراتۇر،
تىترەگۈچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.
— ئەرشى.

تىر [تير] (پ) 1) ئوق، كامان ئوقى، يا ئوقى. 2) ئاتاردۇد (مىركۇرىي) پىلانېتىسى. 3) ئۇزۇن، تىك ياغاچ، ماچتا (كېمە ۋە باشقىلارنىڭ).

تىراز [طراز] (ئە) 1) بېزەكچى؛ يارانقۇچى. 2) يېپەك جىمەك. 3) زىننەت، بېزەك، نەقىش. 4) ئۇسلۇب، رەۋىش، تەرز.
شەمئى تىراز — شامدەك، شامغا ئوخشاش، شامسىمان:
گۈلمۇ ھەم سەن، غۇنچەۋۇ ھەم سەرۋى ناز،
بەزمى ئۇششاق ئىچرە ھەم شەمئى تىراز.
— گۈمنام.

تىرەنداز [تيرانداز] (پ) مەرگەن.

تىردان [تيردان] (پ) ئوقدان.

تىش [تيش] چىش:
ئارەزى شەمس يا قەمەر، تىشلارى دۇرر يا گۈھەر،
خىنچەئى گۈلمۇدۇر بۇ يا كۆرسەم ئانىڭكى قامەتى.
— ئەرشى.
تىش بېرگىتمەك — جەزم قىلماق؛ ئەستايىدىل كىرىشمەك، نىيەت قىلماق.
تىش قىرچىللەتماق — 1) چىش غىچىرلاتماق. 2) كۆچمە م: غەزەپلەنمەك.
تىشنى بەغرىگە بېرىك قىلماق — چىشنى چىشقا قويماق.
تىش ئۇرماق — چىشلىمەك.
تىش ئىرجەيتماق — ھىجىيىپ كۆلمەك.

تىفل [طفل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتفال] 1) بالا، گۆدەك. 2) ياش، بويىغا يەتكەن:
جەفا تېغىنى دەۋران تىفل، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۇردى فىل ئۆزىگە ھەم چەكتى.
— ئەرشى.

تىفلۇەش [طفل وش] (ئە + پ) بالا تەبىئەت، نازۇك، نازىنىن، گۆزەل.

تىلا [تلا] (ئە) پارلاقلىق.

تىلاۋەت [تلاوت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ قىرائەت قىلىش.

تىلسىم [طلسم] (ئە) تىلسىم، جادۇ.

تىلسىمات [طلسمات] (ئە) تىلسىملار، جادۇلار:
ئېرۇر بۇ شەھەرنىڭ ئىچى تىلسىمات،
كىشى كىرسە ھەرگىز ناپالماس نىجات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تىلمىز [تلميذ] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلامىز] 1) شاگىرت، ئوقۇغۇچى. 2) تەۋە، ئەگىشكۈچى.

تىلۇك [تيلوك] 1) كېسىك، تىلىنغان. 2) يىرتىق.

تىم I [تيم] (پ) ئۇستى يېپىلغان بازار، رەستە؛ كارۋان سارايى.

تىم II [تيم] تامچە، قەترە.

تىمار [تيمار] (پ) غەم، قايغۇ، غۇسسە.

تىمتەراق [تمتراق] دەبدەبە؛ زەرەر:

چۇ بۆرىدىن قويغە يەتسە تىمتەراق،
ئول شۇباندىن ئاندا بىر ئىت ياخشىراق.
— نەۋايى.

تىمچە [تيمچە] تامچە.

تىمسال [تمثال] (ئە) [كۆپلۈكى: تەماسىل] 1) سۈرەت، رەسىم. 2) مىسال؛ ئوخشاش. 3) تەسۋىر؛ يولـ يورۇق، پەرمان.

تىمساھ [تمساھ] تىمساھ (يۇلتۇز نامى).

تىن [تين] ھالاۋەت؛ دەم.

تىن تاپماق — تىنچىماق، تىنماق، دەم ئالماق.

تىھى [تھى] (پ) خالىي، بوش؛ بەھرىسىز.

تىۋە [تيوە] تۆگە:
سەلاتىن رۇسۇمى بىلە شىيۋەنى،
تۇزۇپ راست قىلدى نەچە تىۋەنى.
— ئا. نىزارى.

تىي [تى] توختىماق، بەس قىلماق.
تىيەرمەن ئاھۇ ئەشكىمنى ئۇلۇس بىدادىدىن يۇقسە،
ئالۇر دادىم ئالاردىن ئۇشبۇ سەرسەر بىرلە تۇفانىم.
— نەۋايى.

تىيب [طيب] (ئە) «تىيبەت» كە قاراڭ.

تىيبەت [طيبت] (ئە) ياخشىلىق، خۇش تەبىئەتلىك؛ خۇش ھىدلىق.

تىير [تير] (پ) «تىر» غا قاراڭ؛
قولۇمغە ئالىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تىيرى بەلا — بالا ئوقى:
شەھادەتگاھى كۆڭلۈم ئۆزرە يۇز تىيرى بەلا تەگدى،
سىپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

تىيرە [تيرە] (پ) 1) قاراڭغۇ؛ قارا. 2) غەم ـ غۇسسىلىك؛ قايغۇلۇق. 3) خىرە، نۇرسىز:
جەھانغا شەمئى تولسا، چىقسىمۇ كۈن تىيرەلىك كەتمەس،
بۇ رەڭ ئالەمغە، ئەي گۈمنام، جانان نۇرى تۇتاشىپتۇر.
— گۈمنام.

تىيرە ئەختەر — بەختسىز، تەلەيسىز.

تىيرە ئەنجۇم — خىرە يۇلتۇزلۇق.

تىيرە ئەۋقاتلىغ — غەم ـ غۇسسىلىك، قايغۇلۇق، بەختسىزلىك.

تىيرە بولماق — قارايماق.

تىيرە تۇتماق — قاراڭغۇلۇقتا قالدۇرماق.

تىيرە تۇفراق — قارا يەر.

تىيرە جەبىن — خىرە يۇزلۇك.

تىيرە چاھ — قاراڭغۇ زىندان.

تىيرە خاك — قارا تۇپراق.

تىيرە دۇد — قارا تۇتۇن.

تىيرە راي — يامان نىيەتلىك، قارا پىكىرلىك.

تىيرە رو — قارا يۇزلۇك.

تىيرە روز — قايغۇلۇق.

تىيرە روزگار — بەختى قارا؛ بەدبەخت:
نېگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۇ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.

تىيرە روي — نادان، كالتە پەم.

تىيرە زات — جاھالەتتە، قاراڭغۇلۇقتا قالغان كىشى.

تىيرە شام — قاراڭغۇ كېچە.

تىيرە گەرد — قويۇق چاڭ، توزان؛ قاراڭغۇلۇق.

تىيرە مىزاج — قاراڭغۇلۇقنى خالىغۇچى.

تىيرە نىھاد — غەملىك، يامان تەبىئەتلىك؛ كۆڭلى قاراڭـ غۇ.

تىيرە ھال — يامان ئەھۋال.

تىيرەڭ [تيرنك] چوڭقۇر، تېرەن.

تىيردان [تيردان] (پ) «تىردان» غا قاراڭ.

تىيرى باران [تيرباران] (پ) ئوق يامغۇرى؛ ئوق ياغدۇرۇش:
تىيرى بارانى مەلامەتكە ھەدەف بولدى باشىم،
باشنى باشقۇرماق بەسى مۇشكۇلكى بۇ باران بىلە.
— ئا. نىزارى.

تىيرى دەۋران [تيردوران] (پ) قاراڭغۇ زامان:
تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ـ ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۈچۈن جاندىن كى باقماڭ ئىنتىزارىمغە.
— ئا. نىزارى.

تىيز پەي [تيزپي] (پ) يۇگۈرمەك، ئىلدام؛ چاپقۇر.

تىيزتەك [تيزتك] (پ) چاپقۇر، ئىلدام.

تىيز تۇند [تيزتند] (پ) تېز سۈرئەت، تېز سۈرئەت بىلەن، ناھايىتى چاپسان، چاپسانلا:
گاھى بولغاي تىيزۇ تۇند رەھمانغە قۇل،
گاھى بولغاي تىيزۇ تۇند شەيتانغە قۇل.
— خەراباتى.

تىيزرەۋ [تيزرو] (پ) يۇگۈرۈك، چاپقۇر.

تىيزكۈش [تيزكوش] (پ) تېز ھەرىكەت قىلىدىغان،

چاققان.

تىز گەرد [تيزكرد] (پ) تېز يۈرگۈچى، چاپقۇر:
تا نېچە مىڭ يىل سىپېھرى تىز گەرد،
جەھدۇ جىد بىرلە بولۇپ گېتى نەۋەرد.
— نەۋايى.

تىز ھۇش [تيزهوش] (پ) هوشيار، پەملىك.

تىغ [تيغ] (پ) 1) قىلىچ، خەنجەر، پىچاق. 2) چوقا. 3) نەشتەر:
بۇجان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تىيغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.
— ئەرشى.

تىيغى كىن — ئاداۋەت، دۈشمەنلىك قىلىچى، نەپرەت خەنجىرى:
قاراقچىغا تەييار ئېتسەڭ تىيغى كىن،
كى تۈججار بولىدا تۈتارلار كەمىن.
— غەربىي.

تىين [طين] (ئە) لاي.

تىينەت [طينت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، تەبىئەت، پېئىل، يارىتىلىش؛
ئىشتىلدى ئانداغ ئۇلۇغ تىينەتىڭ،
داغى مەئلۇم ئۇلدى يەنە سىيرەتىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئاربغ تىينەتلىغ — پاكىز تەبىئەتلىك.

ج

جا [جا] (پ) جاي، ئورۇن، ماكان، يەر:
ئىشقىڭ ھەۋەسىدە گەر يۈرۈرمەن،
دىيدەم ئۆزەسىدە جا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

جا بولماق — سىغماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق.

جا بەجا [جابجا] (پ) جاي ـ جايىدا، رەتمۇ ـ رەت، تەخمۇ ـ تەخ:
ھەممە كارىڭىزنى قىلاي جا بەجا،
كۆڭۈلدە نە كەچسە ئانى ھەم ئەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابدۇغ [جابدوغ] جابدۇق، ئۈسكۈنە، ئەسۋاب، ئۆي سەرەمجانى، ئىشلەپچىقىرىش قورالى:
قىلىپ مەشۋەرەت ئەلچى بىرلە بۇ قىز،
سەفەر جابدۇغىن ئەيلەدى رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابىر [جابر] (ئە) جەبىر قىلغۇچى؛ زالىم:
ئول بەغايەت زالىم ۋە جابىر ئېردى،
ئەمما باناكەتىي مۇنىڭ ئەكسى بىتىپتۇركىم.
— نەۋايى.

جادە [جادە] (ئە) «جاددە» گە قاراڭ:
جادەئى شەرئ — دىن، شەرىئەت يولى؛ تەرتىپ، نىزام:
يول ئېرۇر جادەئى شەرئ داغى توشەۋۇ سۇۋ،
ساڭا ئايىنى ئۇبۇدىيەت؛ ئاڭا فەرزۇ سۇنەن.
— نەۋايى.

جاددە [جادە] (ئە) 1) يول، كاتتا يول؛ كوچا:
تا قايسى ئارىغ تىينەتلىغ يولدىن ئازمىش بولغاي ۋە قايۇ پاك،
خىلقەتلىك جاددەدىن چىقىپ قىلۇر ئىشىن يازمىش بولغاي.
— نەۋايى.
2) قائىدە، نىزام، تەرتىپ. 3) يوليورۇق:
جەننەتكە بارۇرغە ئىستەسەڭ يول،
بۇ جاددە بىرلە مۇستەقىم ئول.
— نەۋايى.

جاددەئى شەرئ — «جادەئى شەرئ» گە قاراڭ.

جاددەئى نافەرمانلىغ — يوليورۇققا بويسۇنماسلىق يولىنى تۇتۇش.

جادۇ [جادو] (پ) 1) سېھىر، جادۇ. 2) جادۇ قىلغۇچى، جادۇگەر، سېھىرگەر:
ئىككى جادۇ كۆزلەرىگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىندا تۇمار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.

جادۇ قىلماق — سېھىرلىمەك؛ مىكرى قىلماق، كۆز باغلىماق.

جادۇيى دانىشۋەر — بىلىمدان سېھىرگەر.

جادۇيى ھىندى — ھىندى سېھىرگەرى.

نەرگىسى جادۇ — شوخ كۆز، ئويناق كۆز، سېھىرلىك كۆز:
كۆز ياشىم بولدى رەۋان بىر نەرگىسى جادۇ كۆرۈپ،
تىفلى يەڭلىغكىم يۈگۈرگەي ھەر تەرەپ ئاھۇ كۆرۈپ.
— نەۋايى.

جار [جار] (پ) سادا، ئېلان، ئاۋاز، نەرە؛ بىرەر ئىش توغرىسىدا ۋارقىراپ خەۋەر بېرىش.

جار يەتكۈزمەك — ئېلان قىلماق، ۋارقىراپ خەۋەر قىلماق، جار سالماق:
چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ،
يۈرۈش ھۇكمىنى ئەلگە جار يەتكۈزۈپ.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

جارچى [جارچى] جارچى، ئېلان قىلغۇچى، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

جارۇب [جاروب] (پ) سۈپۈرگە:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۈبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسىسەئ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

جارۇبكەش [جاروب كش] (پ) تازىلىق خادىمى (سۈپۈرگۈچى)؛ خىزمەتكار:
فەقىر ھەم ئول ئاستانە جارۇبكەشلەرىدىنمەن.
— نەۋايى.

جارۇبۇلجار [جارو بولجار] (پ) ۋەدە جايى، چاقىرىلغان جاي، تەكلىپ قىلىنغان جاي؛ جەڭ كۈنى يىغىلىدىغان ئورۇن.

جاربي [جارى] (ئە) 1) يۈرگۈچى، يۈرىدىغان؛ ئايلىنىپ تۇرىدىغان. 2) ئاققۇچى، ئاقىدىغان؛ ئېقىپ تۇرغان:
سۈيى جارى جەننەتنەما باغى بار،

ئانى كۆرمەگەننىڭ يۈرەك داغى بار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) تەسۋىرلىنىش، نىشانلىنىش. 4) نامايان بولۇش، كۆرۈنۈش. 5) تىلغا ئالماق:

تىلەرمەن كېچە ـ كۈندۈز زار بىرلە،
تىلىمغە جارى ئەيلەپ «رەببەنا» نى.

— خىرقەتى.

جارىي بولماق — 1) ئاقماق، ئېقىپ تۇرماق. 2) داۋام قىلماق. 3) تەقەززا قىلماق. 4) يۈرۈشمەك، ئەمەلگە ئاشماق.

جارىي بۇلاغ — ئاقار بۇلاق.

جارىي ئولماق — «جارى بولماق» قا قاراڭ.

جارىيە [جاريە] (ئە) 1) چۆرە، خىزمەتچى ئايال:

مېنىڭ بىرلە ھەمراھ ئېرۇر جارىيە،
يەنە ساندۇقۇم بار، بىر ئىت سارىيە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قۇل، تۇتقۇنلۇقتىكى ئايال.

جازىب [جاذب] (ئە) 1) تارتقۇچى، رام قىلغۇچى؛ سۆيۈملۈك. 2) مايىل:

مۇندا كىم يەتسە سادىقۇ كازىب،
تەبئى بولغاچ سۇۋ ئىچگەلى جازىب.

— نەۋايى.

جازىبە [جاذبە] (ئە) تارتىش كۈچى، تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى كۈچ.

جازىم [جازم] (ئە) جەزمەنلەشتۇرگۈچى، مۇقەررەرلەشتۇرگۈچى، قەتئىي قارار قىلغۇچى، بىرەر ئىشقا مەھكەم بەل باغلىغۇچى.

جازىم ئەيلەمەك — قەتئىي نىيەت قىلماق، ئېنىق ئىشەنچ ھاسىل قىلماق.

نىيەت جازىم بولماق — نىيىتى، ئىنتىلىشى ئېنىق (مۇقەررەر) بولماق.

جاسۇس [جاسوس] (ئە) سىر ئالغۇچى، ئايغاقچى.

جاسۇسۇل ـ قەلب — دىل سىرىنى ئوغرىلىغۇچى، بىراۋنىڭ دىلىدىكى مۇددىئاسىنى بىلىشكە ئىنتىلگۈچى.

جافىي [جافى] (ئە) جاپا قىلغۇچى، جاپاكار (ئاساسەن: ئاسىي ـ جافىي شەكلىدە كېلىدۇ):

ئاسىيۇ جافىي پەرىشانمەن بەسى.

— نەۋايى.

جالىس [جالس] (ئە) 1) پىكىرداش، دوست، ئۇلپەت. 2) ئولتۇرغان، بىر جايدا ئولتۇرغان.

جام [جام] (پ) 1) قەدەھ، مەي پىيالىسى:

قويۇپ ئالىغە گۇنە ـ گۇنە تەئام،
ئىگەچ ـ ئوق تۇتتىلەر تولا ـ تولا جام.

— نەۋايى.

جامى ئەلەست — تەقدىر شارابى؛ ئەزەل جامى؛ ئەزەل كۈنى.

جامى بەقا — جەننەت قەدەھى، شارابى.

جامى بىللۇرى — بىللۇر (خروستال) قەدەھ.

جامى تەرەب — شادلاندۇرغۇچى مەي.

جامى جەم — جەمشىت جامى، پادىشاھ جەمشىت ياساتتۇرغان تىلسىملىق جام (نەۋائىنىڭ تەرىپىچە: جەمشىت ھېكىملەرگە بۇيرۇپ ئىككى جام ياساتتۇرغان. بىرىنىڭ ئىسمى «جامى ئىشرەتفىزاي» — بۇ جامدىكى مەي ئىچكەن بىلەن تۇگىمەس، تولۇق تۇرۇۋېرەر ۋە قىيپاش قىلىنسىمۇ ھەم تۆكۈلمەس ئىكەن؛ ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى «جامى گىتىنە ماي» — بۇ جامدىن مەي ئىچكەن پەيتتە دۇنيادا يۇز بەرگەن ھادىسىلەر كۆرۈنۈپ تۇرار ئىكەن. بۇ جام يەنە «جامى جەھانبىن، جامى جەھەننەما» دەپمۇ ئاتىلىدۇ):

كىشىكىم كويىدا كۇل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بەل سۇلەيمەن تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.

— ئەرشى.

جامى جەھانبىن — «جامى جەم» گە قاراڭ.

جامى جەھاننەما — «جامى جەم» گە قاراڭ.

جامى دۇردئاشام — مەي دۇغىنى (قالدۇقىنى) ئىچكۈچى.

جامى شەبانە — كەچقۇرۇن ئىچىلىدىغان مەي:

كۆز ئاچقايمەن مەگەر مەھشەر سەباھى،
كى ئىچىشمەن ئەجەب جامى شەبانە.

— نەۋايى.

جامى مۇھەببەت — مۇھەببەت شارابى، قەدەھى:

تەشنەلەپ جامى مۇھەببەتدىن نوغا سەرشار ئەمەس،
چۇن ئەزەل ساقىسىدىن ھەردەم ماڭا پەيمانەدۇر.

— ئەرشى.

جامى ھىلالىي — يېرىم ئاي شەكلىدە ياسالغان قەدەھ.

جامى ۋەھدەت — 1) يەككە ـ يېگانە، خۇدا، 2) بىرلىك (بىرلىشىش) يولى.

جامى ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت جامى، قەدەھى:

كېلىپ گۇلشەندە نۇش ئەت جامى ئىشرەت،
ھەمىشەم مەن بولاي ئالدىڭدا ساقىڭ.

— خىرقەتى.

جامى ئىشرەتفىزاي — ئەيش ـ ئىشرەتنى ئارتتۇرغۇچى قەدەھ (مەي).

جامە [جامە] (پ) تون، كىيىم، لىباس:

ماڭا گۇل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،

يۈزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.
— خىرقەتى.

جامە باف [جامه باف] (پ) توقۇغۇچى، توقۇمىچى، باپكار:
جامە باف ئاماده قىلدى كارگاه،
قىلغالى زەربەفت ئانى كىيمەككە شاه.
— نەۋايى.

جامە چاك [جامه چاک] (پ) 1) يىرتىق تون؛ يىرتىق چاپان. 2) قەدەھ؛ كوزا:
گەر نەۋائىي بولسە مۇغ دېرىدە مەستۇ جامە چاك،
كىم تىرىكلىكدىن بۇ سۇلتانلىغ ئانىك مەقسۇدىدۇر.
— نەۋايى.

جامگىر [جام كير] (پ) جام ئالغۇچى؛ مەيگە ئىنتىلگۈچى؛ مەي ئىچكۈچى.

جامىئ [جامع] (ئە) 1) جەملىگۈچى، توپلىغۇچى؛ ئۆز ئىچىگە قاپسۇالغۇچى:
ۋە بۇ جەمئىيەتنى «بەش گەنج» جامىئى ۋە ھىند شەكەر ـ ريزى، بەلكى شىرىن كەلامىغە مۇسەلەم تۇتماق.
— نەۋايى.
2) ئادەملەر توپلىنىدىغان جاي؛ مەسچىت.
مەسجىدى جامىئ — كاتتا مەسچىت.

جامىئىيەت [جامعيت] (ئە) 1) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك. 2) قورشۇالغان؛ قاپلىغان. 3) ئەكس ئەتتۈرگەن، ئىپادىلىگەن. 4) مۇجەسسەملىك؛ مۇجەسسەملەشتۈرگەن.

جان I [جان] (ئە) «جىن» غا قارالسۇن.

جان II [جان] (پ) 1) روھ، تىرىكلىك، ھايات:
ئانسىزىن جانسىز كۆرەرمەن گەر تېنىم جانلىغ ئېرۇر،
يا ماڭا جان بەرگۈچى يا جانغە دەرمانىمۇ دەيىن.
— ئەرشى.
2) ۋۇجۇد. 3) ھەرىكەت، قۇۋۋەت، ئىمكانىيەت. 4) كۆڭۈل:
چۇ مېھمان ئۇزاتىپ قولىن خانىغە،
قويۇپ مىزبان مىننەتىن جانىغە.
— نەۋايى.

جان بەلاسى — تىرىكلىك ئاپىتى.
جان تەركى ئەتمەك — ئۆلمەك.
جان رىشتەسى — قان تومۇرى؛ كۆڭۈل، ئارزۇ ـ ئۈمىدى، ئىستەكى:
نازۇك بىلىك ئەر خەيال قىلغۇم،
جان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.
— ئەرشى.
جانغا يەتمەك — جېنىدىن تويماق.
جان كاھى — جاننى ئۆرتەيدىغان.
جان مۇلكى — كۆڭۈل:
مۇسىندىن ئافاق ئارا غەۋغا ئىدى،
زۇلمىدىن جان مۇلكىگە يەغما ئىدى.
— نەۋايى.
جان ھىرزى — جان ساقلىغۇچى، جانغا مەدەت بەرگۈچى (دۇئا).
جانۇ تەن — مادار ۋە قۇۋۋەت.
جانۇ جەھان — پۈتۈن دۇنيا، پۈتۈن بارلىق، مەۋجۇدلۇق:
مەي لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
جان ئۆرتەمەك — جاننى قىينىماق.
جانى ئاغىزغا يەتمەك — قاتتىق ساراسىمگە چۈشمەك، ئۆرلەر ھالەتكە كەلمەك.
جانى ئەزىز — ئەزىز، شېرىن جان.
جانى زار — بىچارە جان.

جانان — [جانان] (پ) 1) مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيۈملۈك يار:
لۇتفى ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نىسار ئەتكۈم بۇ جان،
چۇن نىسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.
— ئەرشى.
2) ناھايىتى گۈزەل، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن قىز، نازىنىن. 3) يېقىملىق؛ ئالىيجاناب.

جان ئەفرۇز [جان افروز] (پ) جانغا راھەت بەرگۈچى، ياشىناتقۇچى:
سۇبى كەۋسەر سۆيىدەك جان ئەفرۇز،
ئوقى دەۋزەخ يەلىندەك پور سوز.
— نەۋايى.

جان بەخش [جان بخش] (پ) جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:
قوپماغى مۇمكىن ئەمەستۇر بەلكى تەبرەنماغى ھەم،
تاپماسا جان بەخش لەئلىڭ نۇكتەسىدىن جان سەبا.
— نەۋايى.

جانباز [جانباز] (پ) جېنىنى تىككۈچى، بىرەر ئىشتا غەيرەت كۆرسەتكۈچى، پىداكار:
زىرىھۇ قالغان كېرەك ئىسلام، بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازلىڭ ئىستەر سەلامى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

جانپەرۋەر [جان پرور] (پ) جانلاندۇرغۇچى، قۇۋۋەت بەرگۈچى؛ راھەت كەلتۈرگۈچى.

جان خاکسار [جان خاکسار] (پ) كەمستىلگەن، يامان هالەتكە چۈشكەن؛ غېرىب:
خاكى پايى بولدى جانى خاكسارىم قان يۇتۇپ،
كىسىم چىقىپ لەئلىگنى ئۆپكەي رىشتەئى زۇلفىن تۇتۇپ.
— نەۋايى.

جاندار [جاندار] (پ) 1) جان ئىگىسى، هاياتلىق، تىرىك جان، جانلىق. 2) جانۋار.

جانسوز [جان سوز] (پ) جان ئۆرتىگۈچى، جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى:
بېدىل چېكىبان بىر ئاهى جانسوز.
— نەۋايى.

جانسپار [جان سپار] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى، جېنىنى قۇربان قىلغۇچى، قېنىنى ئايىمىغۇچى، ساداقەتلىك.

جانستان [جان ستان] (پ) جان ئالغۇچى، هالاك قىلغۇچى.

جانفۇرۇز [جان فروز] (پ) جانغا هۇسن بەرگۈچى؛ روهلاندۇرغۇچى:
كىسىم دەردۇ گۇدازۇ سوز بىرلە،
يۇز شۇئلەئى جانفۇرۇز بىرلە.
— نەۋايى.

جانفزا [جانفزا] (پ) 1) جاننى قۇۋۋەتلەندۇرگۈچى، جانغا راهەت، ئارام بەرگۈچى؛ شادلاندۇرغۇچى:
جانفزا لەئلىگ بىلەن شىرىن سۆزۈڭ، سۆۋۈق كۆزۈڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۆندۈز كۆزلەرىم بولدى پۇرئاب.
— ئەرشى.
2) پىقىملىق.

جانفزاي [جانفزاى] (پ) «جانفزا» غا قارالسۇن.

جانفشان [جان فشان] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى.

جانكاه [جانكاه] (پ) جاننى قىينىغۇچى، جانغا ئازاب بەرگۈچى؛ ئۆمۈرنى قىسقارتقۇچى:
يارنى كۆڭلۈمدە جان يەڭلىغ نىهان قىلغاي ئىدىم،
ئەيبى كۆڭلۈمنىڭ بۇدۇركىم، نالەئى جانكاهى بار.
— نەۋايى.

جانگۇداز [جان كداز] (پ) 1) جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى. 2) كۆڭۈلگە هارارەت سالغۇچى.

جانلىغ [جانليغ] «جانلىق» قا قارالسۇن.

جانلىق [جانليق] جانۋار، هايۋان.
جانلىق قىلماق — جان كىرگۈزمەك، تىرىلدۈرمەك.

جانن [جانن] (پ) دۇه؛ پەرى:
گەر ئاتى ئولۇپ زەمان بەدئى،
زاتى كېلىپ ئىنسۇ جانن بەدئى.
— نەۋايى.

جاننەۋاز [جان نواز] (پ) 1) ئەركىلىگۈچى؛ يېقىملىق؛ 2) كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتىدىغان، خۇرسەن قىلىدىغان سۆز.

جان نسار [جان نثار] (پ) جان پىدا قىلغۇچى:
«نۇن» نىيازمىدۇر مېنىڭ جانىمدىن ئۆزگە يوق نىياز،
شەمئىسەن، پەرۋانەدۇرمەن جاننسارىم سەنمۇ سەن.
— مولا سالېھ.
جان نسار ئەتمەك — جاننى پىدا قىلماق، باشقىلارغا پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلمەك.

جانىب [جانب] (ئە) 1) تەرەپ:
شەھەر جانىبغە ئالىپ يۇردىلەر،
بۇ قىز گۈلشەنغە بارىپ تۇردىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھۆرمەت، ئېھتىرام. 3) سەۋەب.
جانىب تۇتماق — باشقا كىشى تەرىپىگە ئۆتمەك؛ كىشىدىن يىراقلاشماق.
جانىبى ئەسفەل — پەس، تۆۋەن تەرەپ:
ئەزەلەرى دەفىي ئۆچۈن ئىككى يول،
جانىبى ئەسفەلدىن ئولۇپ زاهىر ئول.
— نەۋايى.
جانىبىنى تۇتماق — تەرىپىنى ئالماق. ياقلىماق، هىمايە قىلماق.

جانىي [جانى] (پ) جانغا تېگىشلىك، كۆڭۈلگە ئاق يېقىن دوستلار.

جاه [جاه] (پ) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن:
بىل مۇنىكسىم ئۆمۈر ۋەفاسىزدۇرۇر،
دەۋلەت ئىلە جاه بەقاسىدۇرۇر.
— نەۋايى.
2) دەۋلەت، بايلىق. 3) بۇيۇكلۇك، شان ـ شەرەپ، شەۋكەت.
ئالىي جاه — يۇقىرى مەرتىۋە.
جاه بەزمى — ئولۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.
جاهۇ جەلال — شان ـ شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئولۇغلۇق.
جاهۇ مۇلك — مەرتىۋە، بايلىق.
جاهى رەفىئ — يۇكسەك مەرتىۋە؛ ئاق ئولۇغ مەنسەپ.
جەمشىد جاه — ئاق يۇقىرى دەرىجىلىك، ئولۇغ پادىشاه.

جاهدوست [جاه دوست] (پ) ئەمەلپەرەس.

جاهىل [جاهل] (ئە) نادان، بىلىمسىز:

قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

جاھىل سىرىشت — نادان تەبىئەت، جاھىل.

جاھىلى خۇدكامە — ئۆزىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان ئىلىمسىز كىشى.

جاھىلى ناخىرەدمەند — ئەقىلسىز، نادان.

جاھىلىيەت [جاھليت] (ئە) جاھىللىق، ئىلىمسىزلىك؛ ئەرەب جەمئىيىتىدە ئىسلامغىچە بولغان دەۋر.

جاۋەزە [جاوزە] (ئە) جاۋەزەل ـ ئىسنەينى شاۋ — ئەرەبچە ئىبارە: «كۇللۇسىررىن جاۋەزەل ـ ئىسنەينى شاۋ» مىسراسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، مەنىسى: «ھەممە سىر ئىككى چىش ئارىسىدىن ئۆتسە (ھەممىگە) يېيىلىدۇ» دېمەكتۇر.

جاۋىد [جاويد] (پ) ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۈ، ھەمىشە.

بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي ساقلىنىش، ئۆزگەرمەسلىك.

جاۋىد بولماق — دائىمىي بولماق؛ ئەبەدىي قىلماق.

جاۋىد ئولماق — «جاۋىد بولماق» قا قاراڭ.

جاۋىدان [جاودان] (پ) «جاۋىد» قا قاراڭ:
خەدەڭگىڭ تەئنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانىمدۇر.
— ئەرشى.

جاۋىدان فۇرقەت — ئەبەدىي ئايرىلغان.

جاۋىدانە [جاودانە] (پ) دائىمىي رەۋىشتە؛ «جاۋىد» قا قاراڭ.

جاۋىدانىي [جاودانى] (پ) 1) دائىمىيلىق، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك. 2) دائىمىي، ئەبەدىي.

جائىز [جائز] (ئە) مۇمكىن بولغان، رۇخسەت قىلىنغان.

جائىز تۇتماق — ئورۇنلۇق دەپ ھېسابلىماق؛ رۇخسەت بەرمەك.

جائىزۇل ـ خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جاي [جاى] (پ) «جا» غا قاراڭ:
قىلىپ ھەمنىشىنلىق ئاڭا ئىككى ئاي،
يانىدا بېرىپ تۇرغالى ياخشى جاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جايگىر [جايكىر] (پ) ئورۇن ئالغۇچى، ئورناشقۇچى، ئورۇن تۇتقۇچى:
مۇررۇۋۋەتكە ھەسەد بولمىش جايگىر،
زىھى خۇش، ئەلۋ مەملەكەت دىلپەزىر.
— نەۋايى.

جايگىر تۇشمەك — ئورۇنغا چۈشمەك.

جايىز [جايز] (ئە) «جائىز» غا قاراڭ.

جايىزۇل ـ خەتا [جايزالخطا] (ئە) خاتا قىلىش مۇمكىن بولغان:
ئادەمى جايىزۇل ـ خەتا بولمىش،
بۇ خەتا بارچەغە رەۋا بولمىش.
— نەۋايى.

جايىزۇل ـ خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جەب [جب] (ئە) ئارۇز قائىدىلىرىدىن بىرى.

جەبەرۇت [جبروت] (ئە) 1) ئەزىمەت؛ بۇيۇك، ئۇلۇغ؛ بۇيۇكلۇك، ئۇلۇغلۇق. 2) كىبىرلىك.
نې ئەزەمەت ئىچرە ئاڭا سۇد ئولۇب،
نې جەبەرۇتىغە زىيان بۇد ئولۇپ.
— نەۋايى.

جەبەل [جبل] (ئە) [كۆپلۈكى: جبال] تاغ.

جەببار [جبار] (ئە) 1) قۇدرەتلىك؛ قۇدرەت ئىگىسى. 2) جەبر قىلغۇچى، غەزەپ قىلغۇچى؛ تەڭرى:
كىبرىيا ۋە جەبەرۇت ئەساسى خالىقى جەببارىدۇر،
بۇ سىفەتكە ئول سەزا ۋە بۇ سىفەت ئاڭا سەزاۋەردۇر.
— نەۋايى.

جەببار سىفەت — قەھرلىك.

دەرگەھى جەببار — تەڭرىنىڭ دەرگاھى:
بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەي تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

شاھى جەببار — قۇدرەتلىكلەر شاھى، تەڭرى:
سىياسەتلەرنى ئەيلەر شاھى جەببار،
مېنىڭ سارى دۇرۇر ھەر سىرفەكىم بار.
— نەۋايى.

قۇدرەتۇل ـ جەببار — تەڭرىنىڭ قۇدرىتى:
ھەرنە كەلسە باشىڭە تارتماسغە سالېھ چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتۇل ـ جەببار ئىشىق.
— موللا سالېھ.

جەبر [جبر] (ئە) ئازاب، زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:
كۆڭلۈم يۈزىنى جەبر ئىلە چۈن سەندىن ئۆيۈرمان،
ئاخىر نەچە بۇ جەبرۇ ستەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

جەبر ـ جەفا — «جەبر ـ سىتەم» گە قاراڭ:
قاچان يۈز قايتۇراي جەبرۇ جەفادىن،
غەمىڭ بارۇ ھەم يوق يۈز مىڭ بەلادىن.
— خىرقەتى.

جەبر ـ سىتەم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق جاپا:

لۇتفۇ كەرەمىڭنى سەن ئەگەر مەندىن ئايىساڭ،
جەبر ستەمىڭ لۇتفۇ كەرەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

جەبرەئىل [جبرائيل] (ئە) تەڭرى بىلەن پەيغەمبەر ئوتتۇرىسىدا ۋەھيي يەتكۈزگۈچى پەرىشتە نامى.
جەبرەئىلى ئەمىن — ئىشەنچلىك پەرىشتە.

جەبرەئىل ئاسا [جبرائيل اسا] (ئە + پ) جەبرائىلغا ئوخشاش، جەبرائىل سۈپەت:
جەبرائىل ئاسا ئەيان راز ئاڭا،
قۇرب ئەرشى ئەۋجىدە پەرۋاز ئاڭا.
— ئەۋالى.

جەبھە [جبهه] (ئە) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) يۈز؛ ئاي يۈزلۈك:
شۇكۇھىڭ جەبھەسىدىن چۈن سۈرەييا،
يەتتى قەترە ئارىقدەك يەتتى دەريا.
— ئەۋالى.

جەبھە تەگۈرمەك — تەزىم قىلماق، يەر ئۆپمەك:
ئاچقاچ ئۇستادىنىڭ ئاتىن كۆردى،
ئۆپۈبان يەرگە جەبھە تەگۈردى.
— ئەۋالى.

جەبھەچىنى ـ پېشانە قورۇقى.
جەبھەئى ھۇر ـ ھۇر يۈزلۈك، گۈزەل.

جەبىن [جبين] (ئە) 1) ماڭلاي، پېشانە:
جەبىنىدە ئەنۋارى شاھەنشاھى،
كەلامىدە ئەھيايى رۇھۇللاھى.
— ئەۋالى.

2) يۈز، بەت؛ جامال.
جەبىنلەرى گۈل ـ گۈلۈ كىرپىكلەرى خار،
قاپاغلارى كەك ـ كەكۈ ئاغىزلارى تار.
— ئەۋالى.

3) باش:
قويدۇم ئاتىنىڭ ئايىغىغا جەبىن،
دېدىم ئەيا ناسىرى شەرئى مۇبىن.
— ئەۋالى.

4) ياۋۇز، پەسكەش، رەزىل.
تىيرە جەبىن — پېشانىسى تەتۇر، شور پېشانە، بەختسىز.
مەھجەبىن — پېشانىسى ئايغا ئوخشاش يالتىراق؛ كۆچمە م: گۈزەل، سۆيۈملۈك؛ سۆيۈملۈكى.

جەت [جت] (ئە) [كۆپلۈكى: جەتۇت] 1) ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق. 2) ھايۋان ئوينىتقۇچى:
ئەيىغ لەئىلىدىن جەتتەكىم نان ئېرۇر،
ئانى ئىتتىغە سالماق نې ئىمكان ئېرۇر.
— ئەۋالى.

جەتۇت [جتوت] (ئە) «جەت» كە قارالسۇن.

جەدەل [جدل] (ئە) 1) تارتىشىش، بەسلىشىش، مۇنازىرە. 2) غەيرەت قىلىش، ئۇرۇنۇش، تىرىشىش. 3) تېز، تېز سۈرئەت.
بەھسۇ جەدەل — ئۇرۇش ـ جاڭجال.
جەدەل ئەتمەك — جۇشقۇنلۇق بىلەن كىرىشمەك؛ تىرىشماق، ھەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق.
جەدەل قىلماق — ئالدىرماق.

جەدد [جد] (ئە) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئاتىسى، بوۋا؛ ئەجداد.
بۇزۇرگۋار جەدد — «جەددى بۇزۇرگۋار» غا قارالسۇن.
جەددۇ ئاباۋ — ئاتا بوۋىلار، ئەجدادلار.
جەددۇ ئەب — بوۋا ۋە ئاتا.
جەددى ئەئلا — نەسەب جەھەتتىن ئالىي تەبەقە.
جەددى بۇزۇرگۋار — چوڭ بوۋا، ھۆرمەتلىك بوۋا.

جەددە [جده] (ئە) 1) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئانىسى، چوڭ ئانا؛ 2) بوۋى.

جەدۋەل [جدول] (ئە) 1) سىزىق. 2) گرافىك. 3) تۇسۇق، تام. 4) ئېرىق. 5) رىشتە، ئۆمىد رىشتىسى، يىپ. 6) پىلان.
جەدۋەل تارتماق — كىتاب بەتلىرىنى سىزماق، زىننەت لىنمەك.

جەدىد [جديد] (ئە) 1) يېڭى؛ 2) ئاروز ۋەزىندىكى بەھرىلەردىن بىرىنىڭ نامى.

جەدى [جدى] (ئە) 1) تاغ ئۆچكىسى؛ كېپىك. 2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە: ئون ئىككى بۇرجدىن بىرىنىڭ نامى. 3) ئاي نامى (شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدا قىش پەسلى ئايلىرىنىڭ بىرىنچىسى بولۇپ، 22 ـ دېكابىر — 12 ـ يانۋارغا توغرا كېلىدۇ).

جەر [جر] (ئە) «جار» غا قارالسۇن:
چۈ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ، يۇرۇش ھۆكمىنى ئەلگە جەر يەتكۈرۈپ.
— ئەۋالى.

جەر يەتكۈزمەك — خەۋەر بەرمەك.

جەراھەت [جراحت] (ئە) 1) يارا، جاراھەت. 2) ئازار، رەنج. 3) ئەلەم. قايغۇ:
نەچچە كۈن بولدى جەراھەت قىلدى جىسمىمنى زەئىف.
ئەيلەبان يار كويىدا شامۇ سەباھ بىدادلىق.
— ئەۋبەتى.

4) ئاجىزلىق.
... *لەئلى شەھۋاردەك ئالغازى كۆڭۈل جەراھەتىنە جەۋھەرى رۇھ يەتكۈزدى.*
— نەۋائى.

جەراھەت ئەنگىز — جاراھەتلىگۈچى، جاراھەتلەندۈرگۈچى؛ ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، ياردار.

جەراھەتلىق [جراحتليق] «جەراھەتلىغ» غا قارالسۇن.

جەراھەتۋار [جراحت وار] (ئە + پ) يارىدارلارچە، جاراھەتلەنگەنگە ئوخشاش:
سىينەم ئۆزرە تەگدىكسەم نەزارەسىدىن تىيرى ئىشق،
ناۋەكى پەيكانەدىن بولدۇم جەراھەتۋارلىق.
— نەۋەبتى.

جەرايىم [جرايم] (ئە) [بىرلىكى: جۈرم] گۇناھلار.

جەرەس [جرس] (ئە) قوڭغۇراق، كارۋان تۆگىسىنىڭ قوڭغۇرىقى:
كارۋانى دەرد ئىلە قىلا مۇھەببەت دەشتىنى،
كىم نىدائى مۇجدەئى ۋەسل ئەيلەر ئاندا ھەر جەرەس.
— نەۋائى.

جەريان [جريان] (ئە) ئېقىش، ئېقىم، ھەرىكەتنىڭ داۋاملىشىشى، جەريانى.

جەرچى [جرجى] «جارچى» غا قارالسۇن.

جەردە [جرده] (پ) جەدە، جەدە ئات؛ تورۇق ئات.

جەرار [جرار] (ئە) 1) ئۆز تەرىپىگە تارتقۇچى. 2) كاتتا گۈرزۈھ (توپ). 3) ئۇرۇشقاق، قورقماس كىشىلەر توپى.
سىپاھى جەرار — جەڭگىۋار قوشۇن.

جەرارلىق [جرارليق] جەڭگىۋارلىق، باتۇرلۇق.

جەراھ [جراح] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر، ۋىراچ:
بىرىنىڭ غەمزەسى جەرراھى ئۇستاد،
بىرىنىڭ كىرپىگى ئالماس خەنجەر.
— ئاتابى.

جەررە [جره] (ئە) «جۈررە» گە قارالسۇن.

جەررەباز [جرەباز] (ئە + پ) قۇش نامى:
قەلەك جەۋھىدە غەرق ئولۇپ جەررە باز،
پەرۇ بال ئۇرار چۈن نىشەبۇ فەراز.
— نەۋائى.

جەرف [جرف] (پ) 1) چوڭقۇر. 2) بىپايان.

جەرگە [جركه] 1) ئايلانما، دائىرە، سەپ، قاتار. ئورۇنۇملۇش (ئوۋدا). 2) ئەسكەر، قوشۇن. 3) مەرتىۋە.

ئۇلۇغ جەرگەلىك — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

جەروھ [جروح] (ئە) «جۈرۇھ» غا قارالسۇن.

جەروھناك [جروح ناك] (ئە + پ) جاراھەتلىك، يارىلىق:
ئىكەۋلەن بەرەھنە جەروھناك ئىدى،
قولى ۋە ئوتى ھەم باشى چاك ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەرىب [جريب] (پ) يەر ئۆلچىمى (تەخمىنەن بىر تاناپ):
مەساھەت بىلە بىغۇسۇنۇ فەرىبىم،
بىلىپ مەۋزەككىم، ئېرۇر بىر جەرىب.
— نەۋائى.

جەرىدە [جريده] (ئە) 1) دەپتەر. 2) يەككە، تەنھا.

جەرىمە [جريمه] (ئە) 1) گۇناھ، جىنايەت. 2) جەرىمانە.

جەزا [جزا] (ئە) 1) جازا، چارە:
ئىشقىلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتسىپ ئەيلەك تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.
— مولا سالېھ.
2) بەدەل؛ مۇكاپات:
... *جەمئى مەزاھىب ۋە مىللەل ئەھلى قاشىدە سابىتدۇركىم،*
ياخشىلىق جەزاسى يوقتۇر يەجۇز ياخشىلىق.
— نەۋائى.

جەزالەت [جزالت] (ئە) 1) مولۇق، ئارتۇقلۇق؛ مۇستەھكەملىك. 2) سۆزگە چېچەنلىك؛ پاساھەت.

جەزائ [جزاء] (ئە) «جەزا» غا قارالسۇن.

جەزايىر [جزاير] بىرلىكى: جەزىرە] «جەزىرە» گە قارالسۇن.
ئەھلى جەزايىر — ئارالدا ياشىغۇچى:
قاراقچىلار دۇرۇر ئەھلى جەزايىر،
بولۇرلار بىگەران بەھر ئىچرە سايىر.
— نەۋائى.

جەزەئ [جزع] (ئە) بىتاقەتلىك؛ دادۇ پەريات، غوۋغا:
ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزەئ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزەئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
جەزەئ ئەيلەمەك — بىتاقەتلىك قىلماق؛ دادۇ پەريات قىلماق؛
جەزەئى ئەكبەر — دىنىي تەلىمات بويىچە، قىيامەت كۈنىدە بولىدىغان دادۇ پەريات:
مەشھەر كۈنىدە كىم، جەزەئى ئەكبەر ئولغۇسى،

ھەجرىڭدە كەلدى كۆڭلۈمە يۇز ئانچە رۇستەخىز.
— نەۋايى.

جەزەئى مەھشەر — قىيامەت غوۋغاسى.

جەزەئكار [جذعكار] (ئە + پ) دادۇ پەريياد قىلغۇچى، تاقەتسىز، سەۋرسىز:
بۇ دەرد گىچرە ئولكىم، جەزەئكارراق،
رىزا بەرمەگەن دەردى دۇشۋارراق.
— نەۋايى.

جەزب [جذب] (ئە) تارتىش، جەلپ قىلىش، ھاياجانغا چۈشۈش (تەرىقەت ئەھلىنىڭ ئۆزىدىن كەتكەن ھالىتى):
كۆشاد ئەيلەپ يارىپ گۈل پەردەسىنى،
تېنىمگە جەزب ئېتىپ گۈللار گىسىنى.
— خىرقەتى.

جەزب ئەيلەمەك — 1) تارتماق. 2) شۇمۇرمەك.

جەزب قىلماق — كۆڭۈلنى ئۆزىگە جەلپ قىلماق:
ئانىڭدەككى مەي جەزبى ئانىڭ ئىشى،
ئالا ئالماغاي جەزب قىلماي كىشى.
— نەۋايى.

جەزبى نەزەر — جەلپ قىلىش نەزىرى، تارتىش، ھاياجانلاندۇرۇش نەزىرى:
ھۇر پەرى بولغان بىلەن كۆزدە يوق جەزبى نەزەر،
بىر نەزەردە قۇل قىلۇر پەشمى سىياھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

جەزبە [جذبه] (ئە) «جەزب» گە قارالسۇن.

جەزم [جزم] (ئە) 1) قەتئىي، مۇقەررەر؛ ئېنىق، قارار، نىيەت:
كى بىلدىم بۇ قىزنىڭ خەيالىنى جەزم،
ئىكەۋلەن قاچارغە قىلىپ يولنى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەقىرگە دەپ ئېردىلەركىم: «ئولچە مۇمكىن بار، بۇ يۇرتـ-
نىڭ مەنشىغە سەئى قىلغايسەن ۋە ئول مەتلۇب سۇرەت باغلاما-
غاي، ئەزىمەت جەزم بولسە، بىزگە بېتىپ يىبەرگەيسەن.»
— نەۋايى.
2) ئەرەب ئېلىپبەسىدە يېپىق بوغۇم بەلگىسى، سۇكۇن.

جەزم ئەتمەك — «جەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

جەزم ئەيلەمەك — «جەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

جەزم قىلماق — بەل بەغلىماق، قارار قىلماق، بىرەر ئىش ياكى پىكىرنى مۇقەررەر قىلماق.

جەزۋەل [جدول] (ئە) «جەدۋەل» گە قارالسۇن.

جەزئ [جزع] (ئە) مۇنچاق؛ كۆز، كۆز ساقىسى:
... قىزىل ئالتۇن قارا توغراغچە كۆرۈنمەي، كۆزى جەزئى
بىللۇرىي دۇرۇجىغا تۇشۇپ...
— نەۋايى.

جەزىرە [جزيره] (ئە) [كۆپلۈكى: جەزائىر] 1) ئارال، جۇغراپىيىلىك جاي نامى:
ئالىپ يۇردى دەريا جەزىرە ساري،
بەناگاه چىقىپ مەن قىراقدىن ناري.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) جاڭگال:
ھەم تەنۇمەندۇ ھەم شۇجائۇ دەلىر،
ئول سىفەتكىم جەزىرە ئىچرەكى شىر.
— نەۋايى.

جەسەد [جسد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىجساد] 1) گەۋدە، جىسىم، تەن، بەدەن. 2) سۆڭەك. 3) تۇپراق:
مەجازى ئاپتابىدا قۇرۇتقىل بۇ جەسەدنى پاك،
كى ئاندىن سوختە ئەيلە ئىشق ھەقىقەت ئىچرە ئەي شاھا.
— مۇللا بىلال.

جەستە [جسته] (پ) 1) سەكرىگەن، ئىرغىپ چىققان. 2) «جەستە ـ جىستە» گە قارالسۇن.

جەستە ـ جەستە [جستەجسته] (پ) 1) ئۇ يەردىن ـ بۇ يەردىن؛ پارچە ـ پارچە. 2) كەم ـ كەم. 3) ئاستا ـ ئاستا؛ 4) ئارىلاپ ـ ئارىلاپ:
ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۇزىدىن بىرنى جەستە ـ جەستە دېدىم.
— نەۋايى.

جەسىم [جسيم] (ئە) يىرىك، كاتتا، گەۋدىلىك.

جەشن [جشن] (پ) ئويۇن ـ كۆلكە مەجلىسى، بەزمە، زىياپەت.

جەشن تۇزمەك — مەجلىس قۇرماق.

جەشنى ئەزىم — كاتتا مەرىكە.

جەشنى ئەزىم ئەيلەمەك — كاتتا بەزمە قۇرماق، كاتتا توي قىلماق.

جەشنى خۇسرەۋانە — كاتتا شاھلارغا مۇناسىپ يىغىن:
تۇزۇپ مەن ياڭلا جەشنى خۇسرەۋانە،
قىلاي ئالچىنى ئۇزرى دەپ رەۋانە.
— نەۋايى.

جەفا [جفا] (پ) جاپا، زۇلۇم، ستەم، ئازار:
ھەر كۇنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەندىن قەدىر ئول بىۋەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.
— مۇللا سالىھ.

جەفا ئەيلەمەك — جەبر ـ زۇلۇم قىلماق، قىينىماق.

جەفا تىيغى — جاپا خەنجىرى، جاپا قىلىچى:

ۋەفا ئېلىكە ئۇرار دەم - بەدەم جەفا تېيغىن،
قەلبىڭ ئىشىنى كۆرۈڭ شوخ بىۋەفاغە باقمىڭ.
— ئەرشى.

جەفا قىلماق — «جەفا ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەفائى روزگار — زامانە زۇلۇمى.

جەفا پەرداز [جفاپرداز] (پ) جاپا قىلغۇچى، ستەم قىلغۇچى، زالىم.

جەفاجو [جفاجو] (پ) جاپا (ستەم) قىلغۇچى، جاپا قىلىش يولىنى ئىزدىگۈچى، زالىم.

جەفاكار [جفاكار] (پ) 1) جاپا قىلغۇچى زالىم:
يەنە كىنىغە تۇردى بۇرادەرلەرىم.
ۋەفاسىز جەفاكار بەد ئەختەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۆز ئاشىقىنى قىينىغۇچى مەشۇقە:
نې جەفاكەشىمەن كۆرۈڭكىم، بار ئاڭا قىلماق جەفا،
سۆز ۋەفادىن زاھىر ئەتسەم ئۇل جەفاكار ئاللىدا.
— نەۋائى.

جەفاكەش [جفاكش] (پ) قىينالغان، جەبىر - جاپا تارتقان، ئەرزىيەت چەككەن، ئېزىلگەن.

جەفاكوش [جفاكوش] (پ) جاپا قىلىشقا تىرىشقۇچى.

جەفاكىش [جفاكيش] (پ) 1) جاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن:
ئۇل بىر ئۇرۇبان كۆڭۈلگە يۇز نىش،
بۇ بىر بولۇبان داغى جەفاكىش.
— ئەرشى.
2) ئەرزىيەت، جاپا قىلغۇچى؛ مەھبۇبە.

جەفاگەر [جفاكر] (پ) «جەفا گۇستەر»گە قارالسۇن.

جەفاگۇستەر [جفاكستر] (پ) جاپا قىلغۇچى، جاپاچى، ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەففەل - قەلەم [جف‌القلم] (پ) 1) قەلەمنىڭ قۇرۇشى، قەلەمنىڭ يېرىشتىن توختىشى؛ 2) چۇشەنمەستىن؛ بىردىن.

جەڭ [جنگ] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
كى ئىمانىنى ئايتىپ دىلۇجان بىلە،
قىلىپ جەڭ ئاغاز شەيتان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەڭجۇ [جنگجو] (پ) «جەڭجوي»غا قارالسۇن.

جەڭجوي [جنگجوى] (پ) 1) ئۇرۇشقاق، ئۇرۇش - جاڭجال ئىستىگۈچى. 2) جەڭگىۋار:
بۇ ھەيئەت بىلە چاپۇكى جەڭجوي،
ئۇرۇپ ئورتادە باشلادى گۇفتۇگۇي.
— نەۋائى.

جەڭگي [جنگى] (پ) 1) «جەڭجوي»غا قارالسۇن. 2) زوراۋان:
ئاڭا كىرگەلى شەرى جەڭگي كېرەك،
مۇڭا ھەم دىلاۋەر نەھەڭگي كېرەك.
— نەۋائى.

جەلا [جلا] (ئە) 1) ۋەتەننى تاشلاپ كېتىش، ۋەتەندىن ئايرىلىش؛ غۇربەتچىلىككە قېلىش:
ئۇل لەھزە ئەجەب بولۇر ئىدىش،
يا ئۇلماغۇ يا جەلا بولۇر ئىدىش.
— نەۋائى.

جەلا ئېتمەك سۈرمەك، كۆچۈرمەك (بىر جايدىن يەنە بىر جايغا)، قوغلىماق.

جەلا بولماق — 1) كەتمەك، تاشلاپ كەتمەك، تەرك ئېتمەك؛ ھىجرەت قىلماق، كۆچمەك. 2) قوغلانماق.

جەلا قىلماق — «جەلا ئېتمەك» كە قارالسۇن:
جارى بەلا بىرلە ئېتىپ مۇبتەلا،
ئۇزدىيۇ ساۋۇردى، قىلدى جەلا.
— نەۋائى.

جەلا ئىختىيار قىلماق — ۋەتەننى تەرك قىلماق؛ غۇربەتچىلىكنى ئىختىيار قىلماق؛

جەلايى ۋەتەن — ۋەتەندىن جۇدا بولۇش.

جەلاجىل [جلاجل] (ئە) قوڭغۇراق.

جەلادەت [جلادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ مەردلىك، باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق، دادىللىق، جاسارەتلىك؛ چاققانلىق.

جەلادەت ئېيلەمەك — باتۇرلۇق قىلماق، جاسارەت كۆرسەتمەك.

جەلادەت قىلماق — «جەلادەت ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەلال [جلال] (ئە) ئۇلۇغ، بۈيۈك؛ ئەزىمەت، ئۇلۇغلۇق.

ئىززۇ جەلال — بۈيۈكلۈك ۋە ئەزىزلىك:
دېدىم: ئەي جۇداۋەند ئىززۇ جەلال،
ساڭا ئاشكارا ئېرۇر سىررۇ ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەلالەت [جلالت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، ئۇلۇغۋارلىق، بۈيۈكلۈك.

جەلالىيەت [جلاليت] (ئە) «جەلالەت» كە قارالسۇن:
تا ئەگەر ئوت سالسا جەلالىيەتى،
لۇتفى ئىلە ئۇرغاي سۇۋ جەمالىيەتى.
— نەۋائى.

جەلايىر [جلاير] جەلائىر (قەبىلە نامى).

جەلد [جلد] (ئە) چاققان؛ زېرەك؛ ئەپچىل:
نەچە مىڭ جەلد مەللاھى ھۇنەرۋەر،

بەلىغ يەڭلىغ سۇۋ ئىچرە مەۋجىپەرۋەر.

— نەۋايى.

جەلدۇ [جلدو] (ئە) مۇكاپات، ئىنئام:

نەۋائىي، ئوينادى جان، جەلقدىن بۇرۇن رەھىم ئەت،
چۇ قىلدى جەلدلىك، ئەمدى كېرەك ئاڭا جەلدۇ.

— نەۋايى.

جەلل [جل] (ئە) «جەللە» گە قاراڭ.

جەللاب [جلاب] (ئە) سودىگەر، ئېلىپ ـ ساتار.

جەللاد [جلاد] (ئە) جان ئالغۇچى، ئۆلۈم ھۆكۈمىنىڭ ئىجراچىسى، جاللات:

دېمەي ئەسلە ھەرفىنى قىلدىم سۈكۈت،
دېدى شاھ: جەللاد! بارىپ قۇلنى تۇت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەللادى فەلەك — ئەزرائىل.

جەللادى مەغبۇن — دەرغەزەپ جاللات:

ئېرۇر مەشھۇركىم، جەللادى مەغبۇن،
چۇ مىڭ قان تۆكسە ئەيلەر تىغ مەدفۇن.

— نەۋايى.

جەللە [جلە] (ئە) بۈيۈك، ئۇلۇغ، ئالىي.

مەلىكى ئەللام جەللە ۋەئەلا — بۈيۈك ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك زور ئالىم.

جەللەت [جلت] (ئە) جەللەت ئەلا ئۇھۇ ۋە شەئنۇھۇ — (ئۇنىڭ نېمەتلىرى ۋە قەدرى ئارتسۇن) مەنىسىدىكى دۇئا.

جەلىس [جليس] (ئە) بىرگە ئولتۇرغۇچى، ھەمسۆھبەت، مەجلىسداش؛ ئورتاق:

بولۇپ جۇزۋدانى ئەنىسى ئانىڭ،
كىتابى رەفىقۇ جەلىسى ئانىڭ.

جەلىل [جليل] (ئە) ئۇلۇغ، بۈيۈك.

جەلىلۇل — قەدر [جليل‌القدر] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قەدرى يۇقىرى، ھۆرمىتى يۇقىرى:

... شەيخى كۆپ جەلىلۇل ـ قەدر ۋە كەبىرۇششان ئىكەندۇر.

— نەۋايى.

جەلىي [جلى] (ئە) 1) روشەن، ئوچۇق، يورۇق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك. 2) يىرىك يېزىلغان خەت.

جەم [جم] (پ) «جەمشىد» نىڭ قىسقارتىلمىسى («جەمشىد» كە قاراڭ):

ئاتايى خود قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا،
ۋەلى مىسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس.

— ئاتايى.

جەم جەنان — «جەم قەدر» گە قاراڭ.

جەم شۇكۇھ — دەبدەبىلىك، جەمشىتتەك سۆلەتلىك.

جەم قەدر — جەمشىت مەرتىۋىلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەم ئىقتىدار — زور ئىقتىدارلىق، جەمشىتتەك قۇدرەتلىك.

جەمائەت [جماعت] (ئە) 1) جەمئىيەت. 2) ئادەملەر، كۆپچىلىك، جامائەت، كىشىلەر توپى؛ گۇرۇھ.

جەمائەتى ئەزىزلەر — ئەزىز جامائەت؛ ئۇلۇغلار، چوڭلار گۇرۇھى.

جەمەئاتى فۇزەلا — پازىللار، ئالىملار گۇرۇھى.

جەمائەتى قەلەندەرلەر — بىر گۇرۇھ، بىر توپ قەلەندەرلەر:

بىر كۈن جەمائەتى قەلەندەرلەر ھەمەدانغا يېتىپتۇرلەر...

— نەۋايى.

جەمائەتى كەسىر — كاتتا گۇرۇھ، كۆپچىلىك.

جەمائەتى مەشايىخ — شەيخلەر توپى، گۇرۇھى.

جەمائەتخانە [جماعت خانە] (ئە + پ) يىغىلىش جايى، مەجلىسخانا.

جەماد [جماد] (ئە) تاش، جانسىز نەرسە، مىنېرال:

سېنىڭ تەختىڭ بىرنەچە جەماددۇر.

— نەۋايى.

جەمادات [جمادات] (ئە) جانسىز نەرسىلەر، جانسىز تەبىئەت.

جەمازە [جمازە] (ئە) تېز يۈرەر، چاپقۇر تۆگە، يۈگۈرۈك تۆگە:

رۇھىن قىلىب ئول ئۇمىد تازە،
ھەر سارى سۈرەر ئىدى جەمازە.

— نەۋايى.

جەمال [جمال] (ئە) 1) ھۆسن، چىراي، يۈز، بەت، چېھرە:

ئەي نىگارا، كاشكى كۆرسەم جامالىڭ ئەكسىنى،
كۆيدۇما فانۇسدەك شەمئى شەبىستانىم ساڭا.

— نەۋبەتى.

2) گۈزەللىك. 3) ياخشىلىق، ياخشى خۇسۇسىيەت:

... يەئنى خەلقنىڭ جەمالى ئەسبابىنىڭ ئىبساتىدادۇر ۋە فەقر جەمالى ئەسبابى تەئەييۇن ۋە مۇسەببىب ئىسباتىداۋە ئاڭا رۇجۇئدا ۋە رىزا ئانىڭ ئەھكامىغە.

— نەۋايى.

تىيرە جەمال — قايغۇلۇق چىراي:

دېدىم: ئەي پەرىۋەش مەلال ئولماغىل،
بۇ غەم بىرلە تىيرە جەمال ئولماغىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەمال ئاچماق — يۈز كۆرسەتمەك؛ چىراي ئاچماق.

جەمال ئەفزا — گۈزەللەشتۈرگۈچى، ھۆسن ئارتتۇرغۇ-

چى؛ ھۆسنى تارتقان.
جەمال ئەھلى — ھۆسنداراللار، گۈزەللەر.
جەمال تۇتماق — يۈز كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك.
جەمەل دەۋرى — ھۆسنلىك پەيتلىرى، ياشلىق.
شەمئى جەمال — نۇرلۇق چىراي:
كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۆلبەئى ئەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشاتۇر.
— ئەرشى.

جەمالىيەت [جمالیت] (ئە) «جەمالىيەت» كە قارالسۇن.
ئەما نېچۈككى ۋەھھابلىغى تەقازايى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەمالىيەت قىلدى، قەھھارلىغى داغى بۇلارنىڭ ئەكسى مۇقتەزىي قەھرۇ جەمالىيەت بولدى.
— نەۋايى.

جەمالىييەت [جمالیت] (ئە) مەرھەمەت، ئىلتىپات، مېھرىبانچىلىق.

جەمان [جمان] (ئە) «جۇمان» غا قارالسۇن.

جەمەل [جمل] (ئە) تۆگە، ئەركەك تۆگە.

جەمرىي [جمری] (ئە) تۆۋەن تەبىقىگە مەنسۇپ.

جەمشىد [جمشید] (ئە) 1) ئۇلۇغ پادىشاھ. 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (ئەدەبىياتتا قىسقارتىلىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ):
قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.
— ئەرشى.

جەمشىد جاھ — ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئۇلۇغ پادىشاھ.

جەمشىد شۇكۇھ [جمشید شکوه] (پ) جەمشىتكە ئوخشاش؛ شانۇشەۋكەتلىك.

جەمشىدۋەش [جمشیدوش] (پ) جەمشىت كەبى، جەمشىتكە ئوخشاش:
ئۆزى بىر تەخت ئۈستىدە جەمشىدۋەش،
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.
— نەۋايى.

جەممازە [جمازه] (ئە) «جەمازە» گە قارالسۇن:
بۇ قافىلە ئەھلىغە ھەرەم شەۋقى تەمام،
جەممازەلەرى پويە بىلەن ئەبىر خىرام.
— نەۋايى.

جەممال [جمال] (ئە) تۆگىلەرنى يولدا يېتىلەپ ماڭغۇچى، تۆگىچى.
جەممالۇ شۇتۇر — تۆگىچى ۋە ئات ـ ئۇلاغ.

جەمئ [جمع] (ئە) 1) يىغىندى، توپلام؛ قوشۇلما؛ يىغىش، توپلاش؛ توپلانغان، يىغىلغان. 2) بارچە، ھەممە. 3) يىغىن، مەجلىس ئەھلى:
ياپار فانۇس بىرلە شۇئلەسىن شەمئ،
كۆرەرلەر پەردەدىن ئول شۇئلەنى جەمئ.
— نەۋايى.
4) گۈرۇھ، جامائەت.
جەمئ ئەتمەك — 1) يىغماق، توپلىماق، قوشماق؛ 2) تۇزمەك:
ئەمىر ئىقبال سىيستانىي شەيخ ئەلائۇد دەۋلەدىنكى، ئانىڭ پىرىدۇر ۋە ئانىڭ سۆزلەرىدىن بىر كىتاب جەمئ قىلىپتۇر.
— نەۋايى.
جەمئ ئەيلەمەك — يىغماق، توپلىماق؛ «جەمئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
جەمئ بولماق — يىغىلماق، توپلانماق.
جەمئ قىلماق — «جەمئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
جەمئ ئولماق — «جەمئ بولماق» قا قارالسۇن:
دۇد سالدىم كىرفىڭ ئىلە كەلمەكىن ئىستەر سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساردىن خۇشھۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
جەمئى بەسر — ھوشيارلار، دانالار.
جەمئى كەسىر — كاتتا گۈرۇھ؛ كۆپ كىشى.
دىل جەمئ — خاتىرجەملىك، كۆڭۈل تارامىلىقى:
قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقمىسا شەمئ ئۆزرەدۇر شەمئ.
— خىرقەتى.

جەمئىيەت [جمعیت] (ئە) 1) توپلانغان، جەم بولغان. 2) ئادەملەر گۈرۇھى، مەجلىس ئەھلى. 3) خاتىرجەملىك، تىنچلىق:
ئۇمىد ئولكىم، بارچە مېھنەتلەر دەۋلەتكە ۋە... بارچە پەرىشانلىغلار جەمئىيەتكە بات مۇبەددەل بولغاي.
— نەۋايى.
4) مال ـ مۇلۇك.
ۋە يەقۇب ئەلەيھىسسەلامغە بۇ فەزەندلەر مۇيەسسەر بولغاندىن سۆڭ، قوي ۋە سايىر مەۋاشىي ۋە ئوبەيددىن كۆپ جەمئىيەت ھاسىل بولدى.
— نەۋايى.
جەمئىيەتى زاھىر — توپلانغان جامائەت، گۈرۇھ.

جەمىل [جمیل] (ئە) 1) چىرايلىق، گۈزەل، نازىنىن، 2) ياخشى، كۆركەم.

جەمىلە [جمیله] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل، ساھىبجامال:
ئىففەت ھەرەمىدە ئول جەمىلە،
سەۋداسىدە زار يۈز قەبىلە.
— نەۋايى.

جەمبۇ [جەمیع] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئي، پۈتۈن:
بۇ ئۆي ئىچرە جەمبۇي پىرۇ بەرنا،
مۇغەننى بىرلە مۇترىب، زىشىت رەئنا.
— خىرقەتى.

جەناب [جناب] (ئە) 1) ئاستانە، بوسۇغا، دەرگاھ؛ ھۆزۈر:
ئىلاھا، بىلۈرسەن قۇلۇڭ دەردىنى،
جەنابىڭغە قويدۇم يۈزۈم زەردىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مەرتىۋە (لىك)، دەرىجە (لىك). 3) ھۆرمەت، ئىھتىرام ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۆز.

جەنابى گەردۇن ئىنتىساب — ئالىي مەرتىۋە، ئالىي دەرگاھ.

گەردۇن جەناب — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەنابەت [جنابت] (ئە) غۇسۇل قىلىش، چۆمۈلۈش؛ ناپاكلىق:
نې جەنابەتدۇر بۇيۇ بىباكلىق،
كىم چۆمۈپ تۇن - كۈن يېتىشمەس پاكلىق.
— نەۋائى.

جەنازە [جنازه] (ئە) 1) مۇردا. 2) تاۋۇت.

جەناق [جناق] ئېگەرنىڭ قېشى.

جەناھ [جناح] (ئە) قانات، قۇشلار قانىتى:
بۇ قۇشلار جەناھى بىلە چۈن يېتىمپ،
شەياتىن غۇبارىنى بەربات ئېتىمپ.
— نەۋائى.

جەناھەين [جناحين] (ئە) ئىككى قانات.

جەنب [جنب] (ئە) يان، يان تەرەپ.

جەندە [جنده] (پ) دەرۋىشلەر تونى، جەندە:
تەرك ئېتىمپ دۇنيانى، كىيدى جەندە، باشىغە كۈلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

جەندە پوش [جنده پوش] (پ) دەرۋىش:
بىر كۈن ئەيلەر ئىبرەتى جامى ئەيش نوش،
كۆردىكسىم بارۇرلەر ئىككى جەندە پوش.
— نەۋائى.

گەدايى جەندە پوش — جەندە كىيگەن گادايلىق:
بۇ سەبۇرى ئىستەمەس ئىززۇ غۇرۇر ھەشمە جەلال،
گۈلخەنۇ فەقر ئىچرە ئۆرتەنگەي گەدايى جەندە پوش.
— سەبۇرى.

جەندەرە [جندره] (پ) 1) مۇقاۋىچىلارنىڭ پىرىسى (ماتېرىياللارنى بېسىم بىلەن قىسىدىغان ماشىنا)، ئۇسكا.

جە. 2) قولباغ.

جەندەلىغ [جندەليغ] جەند كىيىملىك، قۇراق تونلۇق.

جەننات [جنات] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەتلەر. 2) باغلار، بوستانلار.

جەننەت [جنت] (ئە) «جەننات» قا قارالسۇن:
زەمىننىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋائى.
— غەربىي.

جەننەت ئەھلى — ياخشى ئادەملەر، ئۇلۇغلار.

جەننەت سەرىر — شادلىق تەختى.

جەننەتنەما — جەننەتكە ئوخشاش:
سۇبى جارى جەننەتنەما باغى بار،
ئانى كۆرمەگەننىڭ يۈرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەننەتى نەئىم — ئاق نېمەتلىك باغۇ بوستان.

جەننەتئاسا [جنتآسا] (ئە + پ) جەننەت كەبى، جەننەتكە ئوخشاش.

جەننەتئاسار [جنتآسار] (ئە + پ) ئاۋات، مەمۇر؛ جەننەت مىسال:
ۋەلى چۈنكى مەنزۇرى ئولغاچ بۇ نەھر،
ياساپ ئاندا بىر جەننەتئاسار شەھر.
— نەۋائى.

جەنىبەت [جنيبت] (ئە) 1) پادىشاھلار سەپەرگە ئېھتىياج ئانىنى ئۈچۈن بىرگە ئېلىپ يۈرىدىغان ئات؛ مىنىلمىدىغان ئات:
لايىق ساڭا كەلدى بۇ جەنىبەت،
ئاتلانكى، مەھەل ئىبرۇر غەنىمەت.
— نەۋائى.
2) ھەمراھلىق، بىرگە يۈرۈشلۈك.

جەنىبەت سۈرمەك — بىرلىكتە ئاتلىنىپ بارماق:
دېدىلەر ئول يان جەنىبەت سۈرگۈلۈكدۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقىئ ئولسا، كۆرگۈلۈكدۇر.
— نەۋائى.

جەنىبەتكەش [جنيبت كش] (ئە + ب) ئېھتىيات ئاتنى يېتەكلەپ بارغۇچى غۇلام، («جەنىبەت») كە قارالسۇن:
دېدى: گۈدەكى بەندە زادەم مېنىڭ،
جەنىبەتكەشى خانەۋادەم مېنىڭ.
— نەۋائى.

جەھالەت [جهالت] (ئە) جاھىللىق، نادانلىق، بىلىمسىزلىك؛ غەپلەت.

جەھان [جهان] (پ) ئالەم، دۇنيا؛ بارلىق:
ھەزان بولسە ھەرگەھ جەھاننىڭ گۈلى،

تۇرارمۇ ئۇ يەردە غەرىب بۇلبۇلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەهان ئەهلى — بارچە خەلقلەر، ئادەملەر.

جەهان باغى — ئالەم؛ بارلىق؛ تەبىئەت.

جەهان دەر جاهان — جاهان ئىچىدە جاهان.

جەهاندىن بارماق — ئۆلمەك.

جەهاندىن كەچمەك — هايات بەھرىدىن كەچمەك.

جەهاندىن نىهان بولماق — دۇنيادىن يوشۇرۇنماق؛ ئۆلمەك.

جەهان غەمىنى يېمەك — دۇنيانى غەنىيمەت بىلمەك، توۋا ـ تەۋەررۇ قىلماق.

جەهانغە ۋىدا ئەتمەك — دۇنيا بىلەن ۋىدالاشماق، ئۆلمەك.

جەهان كىشىۋەردى — دۇنيا مەملىكەتلىرى، ۋىلايەتلىرى.

جەهان مۇلكى — دۇنيا، شاهلىق؛ يەر ـ يۇزى.

جەهانى بىگەران — چەكسىز ئالەم.

جەهانى فانىي — ئۆتكۈنچى دۇنيا.

ئىككى جەهان — بۇ دۇنيا ۋە ئۇ دۇنيا.

جەهان ئارا [جهان ارا] (پ) جاهاننى بېزىنگۈچى، دۇنياغا روشەنلىك بەرگۈچى.

جەهان ئاراي [جهان ارای] (پ) «جەهان ئارا» غا قارالسۇن.

مېهرى جاهان ئاراي — جاهاننى بېزىنگۈچى قۇياش.

جەهان ئەفروز [جهان افروز] (پ) ئالەمنى يورۇتقۇچى؛ ئاۋات قىلغۇچى.

جەهانبان [جهان بان] (پ) جاهاننى ئىدارە قىلغۇچى، ھۆكۈمدار، پادىشاھ.

جەهانبانلىغ [جهان بانليغ] پادىشاھلىق، ھۆكۈمدارلىق.

جەهانبانلىق [جهان بانليق] «جەهانبانلىغ» غا قارالسۇن:
كى چۇن ھەق ئەيلەپ زاهىر ھىدايەت،
ماڭا قىلدى جەھەنبانلىق ئىنايەت.
— نەۋائى.

جەهانبانلىق ئايمىنى — پادىشاھلىق يوليورۇقى.

جەهانبىن [جهان بين] (پ) «جەهانبىنىن» غا قارالسۇن.

جەهانبىنىن [جهان بين] (پ) جاهاننى كۆرسەتكۈچى، ئۇزاقنى كۆرگۈچى قىز.

جامى جاهانبىن — جاهاننى كۆرسەتكۈچى جام:
ساقىيا، جانى جاهانبىن تۇتكى، ئاندىن كەشىف ئېتەي،
كىم كۆپ ئىش بۇ كارگەھ ۋەزئىدە مۇبھەمدۇر ماڭا.
— نەۋائى.

چەشمى جاهانبىنىن — ئۇزاقنى كۆرگۈچى كۆز؛ يېتەك، ئەقىللىق.

جەهان پەناھ [جهان پناه] (پ) جاهان ھامىيسى، جاهاننى ئۇز پاناھىغا ئالغان كىشى، پادىشاھ.

جەهان پەهلەۋان [جهان پهلوان] (پ) دۇنيادىكى ئەڭ زور پالۋان:
رۇستەمغە جەهان پەهلەۋانلىغ لەقەبىن بېرىپ، سىپاھسالار قىلدى.
— نەۋائى.

جەهان پەيما [جهان پيما] (پ) 1) جاهاننى كەزگۈچى، جاهانكەشتى. 2) ئۇچقۇر ئات:
تىلەپ ھىممەت، دۇئا بىرلە قوپۇپ تېز،
جەهان پەيماسى ئۇزرە ئەيلەدى خېز.
— نەۋائى.

جەهان پەيماي [جهان پيمای] (پ) «جەهان پەيما» غا قارالسۇن.

جەهانتاب [جهان تاب] (پ) جاهاننى يورۇتقۇچى؛ قىزدۇرغۇچى.

شەمئى جەهانتاب — گۈزەل سۈيۈملۈكى.

مېهرى جەهانتاب — ئالەمنى روشەن قىلغۇچى، جاهانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.

ھۇسنى جەهانتاب — جاهاننى روشەنلەشتۇرگۈچى ھۇسن:
كۆرۈپ شېرۇيا ئۇل ھۇسنى جەهانتاب،
ئىچىگە ئىشق ئوتى سالدى نىهانتاب.
— نەۋائى.

جەهان خۇسرەۋ [جهان خسرو] (پ) جاهان پادىشاھى.

جەهاندار [جهاندار] (پ) 1) جاهاننى ئىگىلىگۈچى، جاهاننى ئىدارە قىلغۇچى؛ زور شاھ. 2) قۇدرەتلىك.

جەهان سوز [جهان سوز] (پ) 1) جاهاننى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى؛ قۇياش. 2) مەھبۇبە. 3) زالىم، سىتەم قىلغۇچى.

جەهان سۆز ئەيلەمەك — جاهاننى كۆيدۈرىدىغان، جاھانغا پىتنە (غوۋغا) سالىدىغان قىلماق:
ۋە لېكىن ھۇسن ئوتىن ئەيلەپ جەهان سوز،
بۇلارنى ئاندىن ئەتتى ئالەم ئەفروز.
— نەۋائى.

جەهان كۇشاي [جهان كشای] (پ) جاهاننى بويسۇندۇرغۇچى، جاهاننى بېسىۋالغۇچى، زور پادىشاھ.

جەھانگەرد [جهان كرد] (پ) دۇنيانى كەزگۇچى، جاھانكەزدى، جاھانكەشتى:

تۇن ـ كۇنكى قىلۇر سىپىھرى ناۋەرد،
سىنىڭ تەلەبىڭدەدۇر جەھانگەرد.

— نەۋايى.

بەرقى جەھانگەرد — چاقماقتەك تېز يۇرگۇچى.

جەھانگەشتە [جهانكشته] (پ) ساياھەتچى، دۇنيانى كەزگۇچى.

جەھانگىر [جهانكبر] (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى؛ غالىب:

خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.

— زەلىلى.

جەھاننەما [جهان نما] (پ) جاھاننەما، جاھاننى كۆرسەتكۈچى.

جەھاننەماي [جهان نماى] (پ) «جەھاننەما» غا قاراڭ.

جەھەننەم [جهنم] (ئە) دوزاخ:

ئۇرۇپ ئېردىم ئانىڭ باشىغە تاياق،
جەھەننەمگە قويدى بۇ كەمپىر ئاياق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەھەننەم خىتتەسى — دوزاخ مەملىكىتى.

جەھد [جحد] (ئە) 1) ئىنكار، تېنىش، رەت قىلىش؛ بىلىپ تۇرۇپ ئىنكار قىلىش. 2) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش؛ غەيرەت.

جەھد ئەتمەك — 1) ئىنكار قىلماق، تانماق. 2) «جەھد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەھد ئەيلەمەك — تىرىشماق، ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:

جەھد ئەيلەپ، ئەي سابا، بىر نامە كەلتۈرگىل ماڭا،
ئول پەرىۋەش نەزدىدىن پەيغامە كەلتۈرگىل ماڭا.

— موللا بىلال.

جەھد قىلماق — «جەھد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەھدۇ تەئجىل — تىرىشىش ۋە ئالدىراش (بىرەر ئىشنى تېزرەك بېجىرىش ئۈچۈن).

جەھدۇ جىد — ئەستايىدىل تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ سۇرئەت — سەمىمىي ئۇرۇنۇش؛ تىرىشىش ۋە ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ شىتاب — «جەھدۇ تەئجىل» گە قاراڭ.

جەھر [جهر] (ئە) 1) ئوچۇق؛ ئاشكارا. 2) ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلەش.

جەھر ئەتمەك — ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلىمەك.

جەھل [جهل] (ئە) 1) بىلىمسىزلىك، نادانلىق؛ بىلمەسلىك. 2) غەپلەت؛ جاھالەت. 3) ئاچچىق قىلىش. 4) ئاتاقلىق ئات، نام.

جەھل ئەتمەك — نادانلىق قىلماق، بىلىمسىزلىك قىلماق؛ ئاچچىق قىلماق.

جەھل ئەھلى — نادانلار، بىلىمسىزلەر.

جەھل مەيى — نادانلىق، ئىلىمسىزلىك مەيى (شارابى):

... ھۇشيارلەرى جەھل مەيىدىن مەست، ئۇسرۇكلەرى مەي ۋە مەئشۇقە پەرەست.

— نەۋايى.

جەھۇل [جهول] (ئە) ئىنتايىن نادان، ئۆتۈپ كەتكەن بىلىمسىز.

جەھىم [جحيم] (ئە) جەھەننەم، دوزاخ.

نىيرانى جەھىم — دوزاخ ئوتى:

كىم دوستدۇرۇر نازۇ نەئىم ئاڭلا ئانى،
دۇشمەن ئېسە نىيرانى جەھىم ئاڭلا ئانى.

— نەۋايى.

جەۋ [جو] (پ) 1) ئارپا. 2) كىچىك، ئاددىي.

جەۋ بەجەۋ — بىرمۇ بىر، ھەممە، بارلىق.

جەۋاب [جواب] (ئە) جاۋاب:

دېسەڭكىم: «يوق ھەددىڭ ۋەسفىمدە سۆز سورماق، ئەلىم تۇتماق،
جەۋابىم ئولدۇرۇركىم: «ئەركۇرۇنى ھەق گۇۋاھىمدۇر.»

— ئەرشى.

جەۋاب ئايتماق — 1) جاۋاب ئېيتماق. 2) ئەسەر يازماق؛ مەلۇم ئەسەرگە جاۋابنامە يازماق.

جەۋابى تەسدىق — تەستىق جاۋابى.

جەۋابىدە جامە سىنماق — جاۋاب بېرىشكە ئاجىزلىق قىلماق:

رەقەم قىلدى فەرخۇندە «شەمنامە» كى،
چۇ سىندى جەۋابىدە ھەر جامەئى.

— نەۋايى.

جەۋاد [جواد] (ئە) سېخىي، ساخاۋەتلىك، قولى ئوچۇق.

جەۋار [جوار] (ئە) «جىۋار» غا قاراڭ.

جەۋارىھ [جوارح] (ئە) بەدەن ئەزالىرى، ئورگانلار: قول، ئاياغ، تىل ۋە باشقىلار:

بارچە جەۋارىھ بىلە ئەئزادە تەڭ،
سۇرەت نەئىيۇ ھەيۇلادە تەڭ.

— نەۋايى.

جەۋامېئ [جوامع] (ئە) [بىرلىكى: جامېئ] توپلىغۇچىلار، جەم قىلغۇچىلار.

جەۋامىئۇل ـ كەلىم [جوامع الكلم] (ئە) ئۆزى قىسقا، لېكىن چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى.

جەۋان [جوان] (پ) ياش؛ يىگىت؛ زور، «جۇۋان» غا قاراڭ:

جەۋانلىق كېتىپ يۈزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋان دەۋلەت — بەخت ـ ئىقبال ئىگىسى.

نەۋجەۋان — ياش يىگىت، «نەۋجۇۋان» غا قاراڭ:

بۇ ھەنگامە ئېردىم ھەنۇز نەۋجەۋان،
كى بولدۇم ئاتا ئورنىدا ھۆكمىران.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋانبەخت [جوانبخت] (پ) «جۇۋانبەخت» كە قاراڭ.

جەۋانمەرد [جوانمرد] (پ) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك، ئېسىل خىسلەتلىك؛ ئالىي ھىممەتلىك يىگىت:

كى ھەم شاھ سەن ھەم جەھان پەھلەۋان،
جەۋانمەرد ئۆزۈڭ دەۋلەتىڭ نەۋجەۋان.

— نەۋايى.

جەۋانىب [جوانب] (ئە) [بىرلىكى: جانىب] تەرەپلەر، ئەتراپ، ياقلار:

... ۋە كۆڭلىنىڭ ساف ۋە كەڭلىغى بۇكىم، ئەتراف ۋە جەۋانىبلاردەكى پادىشاھلار قاتتىغ ـ يىرىك ۋە ئاچچىغ ـ چۈچۈك سۆزلەرنى قىلىپ ئەلچى كىرگۈزسەلەرمۇ، ئۇلۇغلۇق ۋە ئېغىرلىق قىلىپ، ... مۇلايىم، يۇمشاق شىرىن سۆزلەرنى قىلىپ، كەڭلىك بىرلە جەۋابىنى بېرىپ، مۇراسا ۋە مۇدارا تەرىقىنى ئۆزلەرىگە لازىم تۇتادۇر.

— م. سايرامى.

جەۋاھىر [جواھر] (ئە) [بىرلىكى: جەۋھەر] 1) گۆھەرلەر، قىممەت باھا تاشلار، جاۋاھىر:

بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،
ساچار زەررەسىنى بەئەينى قۇياش.

2) بەدىئىي يۈكسەك ئىبارە ۋە سۆزلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر:

مۇرەسسەئ جەۋاھىر بىلە بولسە جام،
ۋەلىي دەۋر ئەرا جام تاپسە خرام.

— نەۋايى.

جەۋاھىر ئەفشان — 1) جاۋاھىر چاچقۇچى؛ 2) نۇر چاچقۇچى.

جەۋاھىر فىشان — «جەۋاھىر ئەفشان» غا قاراڭ.

جەۋاھىر نىسار — گۆھەر بېغىشلايدىغان.

جەۋاھىرى ئەسرار — سىرلار جەۋھىرى (ئەسەر نامى).

جەۋاھىرى ئەشىك — ياش دانىلىرى، تامچىلىرى.

جەۋاھىرى سەمىن — قىممەت باھا تاشلار.

جەۋاھىرى نەفائىس — 1) نەپىس جاۋاھىرلار. 2) قىممەت باھا (ئەڭ تازا، ساپ) تاشلار. 3) چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر ۋە ئۇستىلىق بىلەن ئىشلىتىلگەن ئەدەبىي ئىبارىلەر. 4) كۆڭۈلگە ناھايىتى يېقىن كىشىلەر.

جەۋاھىرى نەفايىس — «جەۋاھىرى نەفائىس» قا قاراڭ.

مەئادىن جەۋاھىرى — مەدەنلەر جەۋھىرى؛ ئاجايىپ سۆزلەر.

جەۋەك [جوك] (پ) يوللۇق ماتادىن تىكىلگەن پەرىجىنىڭ بىر تۈرى.

جەۋەك ئەتلەس — يوللۇق ئەتلەس:

جەۋەك ئەتلەس ئەيلەپ ئۆزىگە لىباس،
كىيىپ بۆرك ئورنىدا باشىغە تاس.

— نەۋەئى.

جەۋدەت [جودت] (ئە) 1) سەزگۈر. 2) نۇقسانسىز؛ كامالەتكە يەتكەن.

جەۋر [جور] (ئە) ئەرزىيەت، زۇلۇم، سىتەم، جەبىر، جاپا، ئازار؛ ئادالەتسىزلىك:

مۇنچەمۇ بولغاي سىتەم چۈن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەردەمى يۇز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.

— ئەرشى.

جەۋر ئەتمەك — «جەۋر ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەۋر ئەندىش — زۇلۇم قىلغۇچى.

جەۋر ئەيلەمەك — 1) زۇلۇم قىلماق. 2) ئەقلىنى ئاداشتۇرماق، شەيدا قىلماق.

جەۋركەش [جوركش] (ئە + پ) ئەرزىيەت تارتقۇچى، جەۋر كۆرگۈچى.

جەۋزا [جوزا] (ئە) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرى بولۇپ («بۇرج» غا قاراڭ)، سەرەتان ۋە سەرۋى بۇرجلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. بۇ بۇرج يانمۇ يان تۇرغان ئىككى قىز شەكلىدە تەسەۋۋۇر قىلىنىدۇ. 2) شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدا باھار پەسلى ئايلىرىنىڭ ئۈچىنچىسى بولۇپ، 22 ـ ماي — 21 ـ ئىيۇنلارغا توغرا كېلىدۇ.

ئەتاردۇقا زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋازنى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

جەۋزا ئاياغى — جەۋزا ئېيىنىڭ ئاخىرى.
جەۋزا تۇنى — جەۋزا ئېيى كېچىسى.
جەۋزا كۈنى — يىلنىڭ ئەڭ ئۇزۇن كۈنى، 22 ـ ئىيۇن.

جەۋزەھر [جوزهر] (پ) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئاينىڭ ھەرىكەت يولى بىلەن قۇياش ھەرىكەت يولىنىڭ كېسىشكەن جايى. 2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز.
جەۋزەھر دوم — ئاينىڭ ھەرىكەت يولى بىلەن قۇياش ھەرىكەت يولىنىڭ كېسىشكەن ئورنىدىن بىرى.

جەۋز بويا [جوزبويا] (پ) ھىندىستان ياڭىقى؛ دورىلىق ياڭاق.

جەۋز بويى [جوزبويى] (پ) «جەۋز بويا» غا قاراڭ.

جەۋزىبويا [جوزبويا] (پ) «جەۋز بويا» غا قاراڭ.

جەۋشەن [جوشن] (ئە) ساۋۇت، قۇياق (سىمدىن توقۇلغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى):
مەرز ئۇزرە كىيەر سېبەرگە جەۋشەن،
شەشپەر كۆتەرۇر باشىغە سەۋسەن.
— نەۋايى.
جەۋشەنى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان ساۋۇت.

جەۋف [جوف] (ئە) 1) ئىچ؛ قورساق. 2) بىر نەرسىنىڭ ئىچى، بوشلۇق، كاۋاك. 3) قەلب.
فەلەك جەۋفى — كۆك (ئاسمان) بوشلۇقى.
قەلەم جەۋفى — قومۇش قەلەمنىڭ كاۋىكى.
يەتتى كۆك جەۋفى — يەتتە قات ئاسمان بوشلۇقى.

جەۋلان [جولان] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش. 2) يۇرۇش، ھۇجۇم. 3) ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ ئويناش، ئويناقلاش:
كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىكى رەئنانى كۆر.
— ئەرشى.
جەۋلان ئەيلەمەك — ئايلانماق، كەزمەك؛ ئويناقلىماق.
جەۋلان بەرمەك — جىلۋە بەرمەك.
جەۋلان كۈنى — ئۇرۇش، ھۇجۇم كۈنى.
جەۋلانىن ئۆپمەك — سەيىر قىلىپ ئۆتكەن يېرىنى، ئىزىنى سۆيمەك.

جەۋلانگاھ — [جولانكاه] (پ) «جەۋلانگەھ» كە قاراڭ.

جەۋلانگەھ [جولانكه] (پ) جەۋلان قىلىدىغان يەر، مەيدان:
چۈن ئادەمىدە يوق ۋەفا، كۆر ئول پەرى ئىشقى ئارا،
جەۋلانگەھىم دەشتى فەنا ۋەيرانەگى غەم مەسكەنىم.
— نەۋايى.

جەۋلەھە [جولهه] (پ) توقۇمىچى، بۆزچى، باپكار.

جەۋھەر [جوهر] (ئە) 1) گۆھەر، قىممەت باھالىق تاش؛ ئېسىل ماددا:
بۇ تاغۇتلارنى ياساپ زەر بىلە،
مۇزەييەن قىلىپسەنكى جەۋھەر بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئاساس، ماھىيەت. 3) نادىر، كەم ئۇچرايدىغان. 4) نازۇك ھېس ـ تۇيغۇلار. 5) ھايات. 6) تازا، ساپ.
جەۋھەرشۇناس — گۆھەرشۇناس.
جەۋھەر مىسال — گۆھەرگە ئوخشاش.
جەۋھەرى تەقۋا — تەقۋادارلىق ئاساسى.

جەۋھەردار [جوهردار] (ئە + پ) 1) يالتىراق، پارلاق؛ يالتىراپ، جىۋىرلاپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك. 2) قىلىچ.

جەۋھەرىي [جوهرى] (ئە) قىممەت باھا تاشلارنى ئايرىغۇچى، پەرقلەندۇرگۈچى؛ جەۋھەرشۇناس:
قىيمەتى ھۇسنۇڭنى مەندەك ئۆزگەلەر فەھم ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر بەھاسىن گەر ئەمەسدۇر جەۋھەرىي.
— ئەرشى.

جەئبە [جعبه] (ئە) ئوقدان، ساداق.
سىپېھر جەئبەسى — ئاسمان ئوقدانى.

جەئفەرىي [جعفرى] (ئە) زەھەرلىك قارا يىلان:
يەتتە ئەئزا جەئفەرىي تەيراندەك قىلغىل نىسار،
لالەھايى داغدار ئۇندى سەراسەر قانىدىن.
— زەلىلى.

جەيان [جيان] غەزەپلىك؛ دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:
قەھرىدىن ئەر شىرى جەيان كۆردى بىيم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۇتى ئىچكەن ئېتىم.
— نەۋايى.

جەيب [جيب] (پ) 1) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى. 2) چۆنتەك، يانچۇق؛ قويۇن:
ساچىپ ئەبرى دەۋلەت باشىم ئۆزرە دۇر،
تولۇپ جەيب ـ دامەن گۆھەر بىرلە پۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) يان؛ يېقىنلىق:
ۋەگەر بەرسە ئۆز جەيبى ئىچرە مەھەل،
ئۆزى قەتلىغەدۇر تەنابى ئەجەل.
— نەۋايى.
4) كۆڭۈل، دىل، دىلدىكى مۇددىئا.
جەۋھەرى جەيب — كۆڭۈلنىڭ نازۇكلۇقى.

جەيران [جيران] كېيىك، ئاھۇ، جەرەن:

سۈرمە بىلەنمۇ ئول ئاي كۆزنى قارا ئەيلەمىش،
يوقسە خوتەن جەيرانى مۇشك ئىچىدە ئاغنەمىش.
— نەۋايى.

جەيش [جيش] (پ) ئەسكەر، لەشكەر، قوشۇن.
جەيش تۈزمەك — قوشۇن تۈزمەك:
ئۇچ ئاي بۇ قەسر ئەرا ھەم تۈزدىلەر جەيش،
سۈرۈدۇ نادە بىرلە قىلدىلەر ئەيش.
— نەۋايى.

جەيھۇن [جيحون] ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى:
نە دەيىن بەختى بەدىمدىن، ئەي مۇسۇلمانلار كۆرۈڭ،
سۇ تىلەپ جەيھۇنغا بارسام بولادۇر جەيھۇن سەراب.
— قەلەندەر.

جەيھۇن ئەتمەك — جەيھۇن كەبى ئاققۇزماق، كۆپ ئاققۇزماق (ياشنى).
جەيھۇن قىلماق — «جەيھۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

جو [جو] (پ) 1) ئېرىق:
كۆزىدىن دۇررى مەرجان ئاققۇزۇپ سۇ،
قانىدىن ئاقتى ھەريانىدىن بولۇپ جو.
— خىرقەتى.

2) سۇ بىرىكمىسىدە «ئىستىگۇچى، قىدىرغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
جوبەجو — «جوي» غا قارالسۇن.
دەۋاجو — دەۋا ئىزدىگۇچى، قىدىرغۇچى.
رىزاجو — رىزالىق (رازىلىق) ئىزدىگۇچى.

جوب [جوب] (پ) 1) تەڭ، ماس، مۇناسىپ، لايىق:
ئىش ئەزمۇ يول يىراقۇ خەۋف كۆپ،
نېچۈك ئولغاي ئەزمىمىز بۇ يولدا جوب.
— نەۋايى.

2) ئورۇن، ماكان.

جوش [جوش] (پ) 1) قاينىش:
مۇنى كۆرگەچ غەرىپ بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
مۇھەببەت خەمرى كۆڭلىدىن قىلىپ جوش.
— خىرقەتى.

2) غۇلغۇلا، غوۋغا، توپىلاڭ:
ھۇسن دىلجوي، كۆزى يەغماگەرى ئىقلىمى ھوش،
لەشكرى جان بەخشى، قاشى تېغى، نىگاھى فىتنە جوش.
— سەبۇرى.

3) زوق، زوق - شوق:
بۇ شېئرىن سۆزىدىن دىلىم ئوردى جوش،
بولۇپ مەست ئانداغ يىراق بولدى ھوش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) غەيرەت، غەيرەت قىلماق:
سىپاھ بەھرىغە تۇشتى ئول نەۋئ جوش،
كى ئۇنتى قالماق لۇججەسىدىن خۇرۇش.
— نەۋايى.

5) ھارارەت. 6) قىزىقىش (پەيدا بولماق). 7) ھۇجۇم قىلماق:
مەگەر بەسكى جوش ئوردى خەلقى كەسىر،
يەر ئەجزاسى بولدى تەخەلخۇل پەزىر.
— نەۋايى.

جوش سالماق — غۇلغۇلا سالماق، غوۋغا (توپىلاڭ) قىلماق.
جوشۇ خۇرۇش — غوۋغا، توپىلاڭ.

جوشان [جوشان] (پ) قاينىغان ھالدىكى؛ قاينىاپ تۇرغان؛ دولقۇنلىنىپ تۇرغان.
بەھرى جوشان — قاينىاپ، دولقۇنلىنىپ تۇرغان دېڭىز.
مەراقى جوشان — قاينىاپ تۇرغان شورپا.

جوك — [جونك] كېمە:
ئىكى يۈز جوك ھەدسىز ھەربىرى كەك،
قىلىك جوشىنى ھەر بىر تۇتمايىن تەك.
— نەۋايى.

جولدۇ [جلدو] (ئ) «جەلدۇ» غا قارالسۇن.

جوي [جوى] (پ) 1) ئېرىق، ئۆستەك:
مەگەر شىرىنغە بولدى ئارزۇيى،
چىقارماق خارە ئىچرە تۇرفە جويى.
— نەۋايى.

2) ئېقىن سۇ:
ئۇزۇلدى تەندىن باشى گويدەك،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئىزدىگۇچى، ئىز - دېرىكىنى قىلغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
قىلدى ماڭا ئول جىلۋەئى ناگەھ باقا قالدىم،
دۇنيا بىلە ئۇقبانى جويغە ساتا قالدىم.
— ئەرشى.

تۇرفە جوي — ئاجايىپ ئىرق.
دەۋا جوي — دەۋا ئىزدىگۇچى، قىدىرغۇچى.
دىلجوي — كۆڭۈل ئىزدىمەك؛ كۆڭۈلچەكلىك:
گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ۋەھلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجويلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

رىزاجوي — رازىلىق ئىزدىگۇچى.

جويا [جويا] (پ) ئىزدىگۈچى، سۈرۈشتە قىلغۇچى، ئىز - دېرىكىنى قىلغۇچى، قىدىرغۇچى.

جويان [جويان] (پ) «جويا» غا قارالسۇن.
جويانى شەھ — پادىشاھ ئىزدىگۈچى:
خىلىتى ئەخزەر بىلە جويانى شەھ،
يول ئازىققانلارغا بولغىل خىزرى رەھ.
— نەۋايى.
جويانى مەتالىب بولماق — ئىزدەلگەن نەرسىلەرنى قىدىرماق.
جويە [جويە] (پ) ئېرىق، ئېرىقچە:
تاكى بىر جويە ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھىلاك.
— نەۋايى.
جويەندە [جويندە] (پ) ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى:
ئانى شاھەنشەھ بىلمەك كۆركىچ زۇمۇرەد تەخت ئۈزە،
بىرگەدا تەرىزدە گۈلغەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.
جويبار [جويبار] (پ) 1) ئېرىق، دەريا، ساي:
نىگامى تىيغ چەكمىش، گەي خىزىر، ھەيۋان سۇيى تۇت تەرك،
نېدىنكىم گۇل شەھادەت جويبارىدىن ئىچەرمەن سۇ.
— سەبۇرى.
2) ھەققەت ئېقىمى. 3) بەھرىمەنلىك.
جويبارى ئەدل — ئادىللىق، ئىنساپلىق.
لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك.
جۇئەل [جعل] (ئە) قارا قوڭغۇز، تېزەك قوڭغۇزى:
جۇئەلدۇر تېزەك توشۇماقدىن زەبۇن،
كى بولمىش قەرارىب يۇزى سەرنىگۇن.
— نەۋايى.
جۇببە [جبە] (ئە) 1) ھەشەمەتلىك، كەلتە، ئۇزۇن ۋە يەڭسىز تون. 2) جەڭدە كىيىدىغان كىيىم، جەڭ كىيىمى.
جۇببەۋۇ دەستار — ھەشەمەتلىك تون ۋە سەللە:
قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئىبلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستارىدىن.
— زەلىلى.
جۇببەئى سىنجاب — سىنجاپ (قىزىل تۈلكە) تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا:
جۇببەئى سىنجابىلىك ئىچرە ۋەسلە ـ ۋەسلە قاقمى،
توغرى ھىجران شامىدا بىر ـ بىر سەئادەت ئەنجۇمى.
— نەۋايى.
جۇد [جود] (پ) 1) ئىنئام، ئېھسان. 2) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.
بافەررۇ جۇد — شان ـ شەۋكەت ۋە ساخاۋەت بىلەن.
جۇد ئەھلى — سېخىيلار.
جۇدا [جدا] (پ) ئايرىلىش، پىراق:
جۇدا بولدۇم فەلەكنىڭ گەردىشىدىن،
كېتىپ ئېردىم گۈلى قەھقە قاشىدىن.
— خىرقەتى.
جۇدا ئەيلەمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق.
جۇرئە [جرعە] (ئە) بىر يۇتۇم، بىر ئوتلام؛ ئىچىملىك:
غەم غۇبارى مەي خۇمارىدىن كۆڭۈل كۆزگۈسىدە،
ساقىيا، بىر جۇرئە تۇت ئاندافكى بوقتۇر غەمزەدە.
— ئەرشى.
جۇرئە چەكمەك — بىر ئوتلام مەي ئىچمەك.
جۇرئەت [جرات] (ئە) جۇرئەت (بىرەر ئىشقا پېتىنىش)، جاسارەت، غەيرەت:
تەلەب بىرلە بولدۇم قىلىپ جۇرئەتى،
ھىساردىن چىقارغە ئېتىپ سۈرئەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
جۇرئەت بولماق — پېتىنمىماق، جۇرئەت قىلماق؛ جاسارەت كۆرسەتمەك.
جۇرئەچەش [جرعەچش] (ئە+پ) مەيخور، مەي تېتىغۇچى:
بولۇپ چۇن ئانىڭ جامىدىن جۇرئەچەش،
بولۇپ چەرخ سۇفىيلەرى جۇرئەكەش.
— نەۋايى.
جۇرئەخار [جرعەخوار] (ئە + پ) مەيخور:
بولۇپ ھەم جۇرئەخار جامى ئانىڭ.
— نەۋايى.
جۇرئەخور [جرعەخور] (ئە + پ) «جۇرئەخار» غا قارالسۇن.
جۇرئەدان [جرعەدان] (ئە + پ) 1) قەدەھ، رومكا. 2) ئىچىلىدىغان قەدەھنىڭ قېپى. 3) يانداپ ئېلىپ يۈرۈلىدىغان سۇ ئىدىشى، سۇ قاپىقى.
جۇرئەرىز [جرعەريز] (ئە + پ) «جۇرئەدان» غا قارالسۇن.
جۇرئەكەش [جرعەكش] (ئە + پ) 1) ساقىي، مىراب، مەي قۇيغۇچى. 2) مەي ئىچكۈچى، مەي تېتىغۇچى:
بۇ كۈن فەرھاد گۇل ئازادە ۋەشدۇر —
كى، يوقلۇق بادەسىدىن جۇرئەكەشدۇر.
— نەۋايى.
3) مەدەت يەتكۈزگۈچى:
بولۇپ مەيغە چۇ ھوشى گەرەۋ،
ئاڭا جۇرئەكەش، بوق مەگەركىم، بىرەۋ.
— نەۋايى.

جۇرئەنۇش [جرعەنوش] (ئە + پ) «جۇرئەكش» كە قارالسۇن.

جۇررە [جرە] (ئە) ھەرقانداق قۇشنىڭ ئەركىكى.

جۇررەباز [جرەباز] (ئە) ئەركەك لاچىن، لاچىننىڭ ئەركىكى.

جۇرم [جرم] (ئە) گۇناھ، ئەيب، جىنايەت:
ئەرشى ھەم نەۋمىد ئەمەس، چۈنكىم ئىبرۇر لۇتفۇڭ ئەسىم،
بارچە جۇرم ئەھلىدىن ئانىڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمەس.
— ئەرشى.

جۇرم ئەھلى — گۇناھكارلار؛ جىنايەتچىلەر.

جۇرم ئەيلەمەك — گۇناھ قىلماق.

جۇرمۇ ئىسيان — جىنايەت ۋە ئىسيان، ھېسابسىز گۇناھكارلىق.

جۇرمانە [جرمانە] (ئە + پ) قىلمىغان گۇناھ (جىنايەت) ئۈچۈن ئېلىنىدىغان نەرسە، ھەق، جەرىمانە، گۇناھنى، ئەيىبنى ياپقۇچى.

جۇرمشوي [جرمشوى] (ئە + پ) گۇناھىنى ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرگۈچى، گۇناھىنى ياپىدىغان:
گۇناھكار بولغاچ ئانا ئۈزر جوي،
كەرەم بەھرىدىن بولغاي ئول جۇرم شۇي.
— نەۋايى.

جۇروھ [جروح] (ئە) [بىرلىكى: جەرھ] يارىلار، جاراھەتلەر:
بىسى ھىيلە بىرلە كىرىپ باغ ئارا،
بولۇپ باشى غەم ئىلە جۇرۇھدىن يارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇز [جز] (ئە) 1) باشقا، ئۆزگە، بۆلەك:
ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.
— ئەرشى.
2) پارچە، بىرەر نەرسىنىڭ قىسمى، بىر دانىسى. 3) ئەزا، بەدەن ئەزالىرى. 4) ئازغىنە، كىچىككىنە.

جۇزجۇز — بۆلەك ـ بۆلەك، پارچە ـ پارچە.

جۇزۇكۇل — پارچە ۋە پۈتۈن، كانتا ۋە كىچىك؛ بار ـ يوق؛ ھەممە نەرسە.

جۇزى لايەنفەك — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان، ئاجرالماس قىسىم.

يوق تۇرۇر جۇز تىيرەلىك — قارائغۇلۇقتىن باشقا (نەرسە) يوقتۇر.

جۇزۇ [جزو] (ئە) «جۇز» غا قارالسۇن:
مەن قەترەۋۇ سەن دەريا، زاتىڭدا فەنا بولسام،
نە ئەيب مېنىڭ جۇزۇمنى كۆرگەندە دېسە ئەل گول.
— گۇمنام.

جۇزۇ ئولماق — پۈتۈنلىڭ بىر قىسمى بولماق؛ بىرىكىپ كەتمەك.

جۇزۇ كۇل — «جۇزۇكۇل» غا قارالسۇن.

جۇزۇى سەغىر — كىچىك بۆلەك.

جۇزۇى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەس، ئاجرالماس قىسىم.

جۇزۇى لايەنفەك — ئاجرالمايدىغان بۆلەك.

جۇزۇ ـ جۇزۇ [جزو ـ جزو] (ئە) بۆلەك ـ بۆلەك، پارچە ـ پارچە.

جۇزۇدان [جزودان] (ئە + پ) پوپكا، تېرە سومكا (خالتا):
... ئۇمىد ئەجزاسىن فەقر جۇزۇدانىغە سالىپ...
ھەر كۈن بىر مەنزىل ۋە ھەر ئاي بىر شەھەر قەتئى قىلغان مۇبتەدىيلەر.
— نەۋايى.

جۇزۇ [جزء] (ئە) قىسىم، بۆلەك، پارچە.

جۇزئى [جزئى] (ئە) بىرئاز، ئازغىنە، كىچىككىنە، قىسمەن، ئەرزىمەس.

جۇزئىيات [جزئيات] (ئە) 1) پارچىلار، بۆلەكلەر، ئەھمىيەتسىز، كىچىك، خۇسۇسىي مەسىلىلەر؛ پارچە، ئەرزىمەس نەرسىلەر. 2) شېئىر، ئۇلچەملىك سۆزلەر.

جۇستۇجو [جستجو] (پ) قىدىرىش، ئاختۇرۇش، ئىزدەش، سورىقىنى قىلىش:
مەن قاچان ئۆزلۈكىدىن ئەتتىم جۇستۇجۇ ئەۋۋەلدىن ئوق،
قىسمەتىم كەلمىش زىبەس مەي بىرلەكەيغۇلمۇتتەفەق.
— ئەرشى.

جۇستۇجوي [جستجوى] (پ) «جۇستۇجو» غا قارالسۇن:
بەس ئىدى ئول رىشتەئى كاكىل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۈچۈن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستۇجوي ئۆزگە تەناب.
— مۇللا بىلال.

جۇسسە [جثه] (ئە) 1) تەن، بەدەن، گەۋدە. 2) جەسەت:
بىرى جۇسسە ئىچرە زەبەردەستراق،
يەنە بىرى ھەقىر ئىبرەدىيۇ پەستراق.
— نەۋايى.

جۇغرات [جغرات] (ئە) قېتىق؛ قايماق.

جۇڭ [جنگ] 1) كېمە؛ 2) تۇرلۇك شېئىرلار ۋە تارىخلار يېزىلمىدىغان دەپتەر؛ تاللانغان ئەسەرلەر؛ تەرجىمىلەر.

جۇل [جل] 1) ئات يۇپۇقى، جۇل، توقۇم:

كى زەبەرقەت جۇلنى ياپمىدۇر ئاڭا،
ئون ئىككى لەئلنى ئاسمىدۇر ئاڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تېرە.

جۇلدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قارالسۇن:
تۇتۇپ جۇلدۇ ئالۇر يارماققا قالقان،
دېگىلكىم ئەيلەمشلەر تاغنى تالقان.
— نەۋائى.

جۇلگە [جلكه] (پ) 1) تاغ ئېتىكى؛ تاغ ئارلىقى. 2) ئوتلاق، ياياق؛ كۆكلەمزار.

جۇللاپ [جلاپ] (پ) 1) گۇلاب. 2) گۇل سۇيى بىلەن ھەسەل ياكى شېكەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شەربەت:
لەززەت تاپار ئول نەۋئ چۇچۇك جانسىم ئالۇردىن،
ئىتقالدەك ئولغان كىبى جۇللاپ ئىللە مۇتەززز.
— نەۋائى.

2) شاراب.

جۇلۇس [جلوس] (ئە) ئولتۇرۇش؛ مەجلىس.
جۇلۇس بۇيۇرماق — قاماق:
دېدىكىم قىلدىلەرنارىن مەھبۇس،
چاھ قەھرى ئارا بۇيۇردى جۇلۇس.
— نەۋائى.

جۇمادۇس ـ سانى [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادىس ـ سانى» غا قارالسۇن.

جۇمادۇل ـ ئاخىر [جمادى الاخر] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 6 ـ ئاي نامى.

جۇمادۇل ـ ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) «جۇمادىل ـ ئەۋۋەل» گە قارالسۇن.

جۇمادىس ـ سانىي [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادۇل ـ ئاخىر» غا قارالسۇن.

جۇمادىل ـ ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 5 ـ ئاينىڭ نامى.

جۇمان [جمان] (ئە) ئونچە، مەرۋايىت، مەرۋايىت شەكىلىك كۆمۈش دانىلىرى.

جۇمئە [جمعه] (ئە) ھەپتىنىڭ 5 ـ كۈنى، جۇمە.
مەسجىدى جۇمئە — جۇمە نامىزى ئوقۇلىدىغان كاتتا مەسچىت.

جۇمەل [جمل] (ئە) ھەرپلەر بويىچە ھېسابلاش؛ ئەبجەد ھېسابىدا ھەرپ بويىچە ھېسابلاش قائىدىسى:
بۇ تارىخدا غەرابەت بارىكى، تارىخنىڭ ئاي ۋە كۈنىنىڭ زىكرىدىن يىلى ھېسابى جۇمەل قائىدەسى بىلەن ھاسىل بولۇر.
— نەۋائى.

جۇملە [جمله] (ئە) 1) توپ، ھەممە، پۈتۈن، بارچە:
بولۇپ ۋەقتى بەھارى گۈل ئاچىلسا،
باغ ئىچرە جۇملە قۇشلەر نالە قىلسا.
— خىرقەتى.

2) جۇملە (گرامماتىكىدا)، گەپ.
جۇملەئى ئالەم — بارچە ئالەم.
جۇملەئى خەيل — پۈتۈن جامائەت.
ئول جۇملەدىن — شۇ جۇملىدىن.

جۇملەتۇل ـ مۇلك [جملةالملک] (ئە) 1) پۈتۈن مەملىكەت. 2) دۆلەت بېگى، خەزىنىچى.

جۇناغ [جناغ] ئېگەر، «جەناق» قا قارالسۇن.

جۇناق [جناق] «جەناق» قا قارالسۇن.

جۇنبۇش [جنبش] (پ) «جۇنبىش» قا قارالسۇن.
ھەر ساری قارا بۇلۇتقا جۇنبۇش،
ئەيلەب قارا دۇندەك غۇرۇنبۇش.
— نەۋائى.

جۇنبۇشنەماي [جنبش نماى] (پ) «جۇنبىشنەماي» غا قارالسۇن.

جۇنبىش [جنبش] (پ) 1) قىمىرلاش، ھەرىكەت، قوزغىلىش:
قۇرۇغلۇق ئىچرە چۈن قالمادى ھېچ ئىش،
رەۋانى كېمەلەرگە بولدى جۇنبىش.
— نەۋائى.

جۇنبىش قىلماق — قوزغالماق؛ قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

جۇنبىشنەماي [جنبش‌نماى] (پ) 1) ھەرىكەتچان؛ ھەرىكەتچانلىق؛ ھەرىكەتكە كىرىش. 2) قوزغالغۇچى، ھەرىكەت قىلغۇچى.

جۇنۇد [جنود] (ئە) قوشۇن، لەشكەر:
قىلاي شاھى بەندەم ئۇچۇن ھۆكىم زۇد،
يەتۇرگەي قاشىمغە ھەمىن دەم جۇنۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇنۇن [جنون] (ئە) 1) ئەقىلدىن ئازغان، سەۋدايى، ئازغانلىق، سەۋدايىلىق:
كۆڭلۈك بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى بېمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.
— زەلىلى.

2) ئاشقىلىق، بىقارارلىق.
جۇنۇن ئاياغى — ئاشىق:
سەۋداغە تۇتۇنغە ساچى مانەند،
ھر تارى جۇنۇن ئاياغىغە بەند.
— نەۋائى.

جۇنۇن ئەھلى — ئاشقلار.

جۇنۇن تەئۈىزى — جۇنۇن، سەۋدايىلىقتىن ساقايتىدۇ، دەپ بويۇنغا ئېسىلغان دۇئا تۇمارى.

جۇنۇن دەشتى — 1) دەشت ۋە سەھراكەبى بىپايان. 2) ھېسابسىز جۇنۇن.

جۇنۇن سەھرالسى — ئىشق سەھراسى، مەجنۇنلۇق چۆلى:

ماڭا مۇشكىل كۆرۈندى، ئەي پەرى، رولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھرالسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

جۇنۇن قەيدىغە پابەست بولماق — جۇنۇنلۇق ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق، سەۋدايى ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق.

جۇھھال [جهال] (ئە) [بىرلىكى: جاھىل] جاھىللار، نادانلار.

جۇھۇد [جهود] (ئە) «جۇيۇت» غا قارالسۇن:

جۇھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بېرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇۋال [جوال] (پ) قاپ، تاغار.

جۇۋالگەر [جوالكر] (پ) «قاپ تىككۈچى؛ جۇۋالدۇروز:

ۋە شەيخى ئەبۇ ئەسامە ۋە شەيخى ئەبۇل خەيرى ھەبەشىيۇ مۇھەممەد ساھىر جۇۋالگەر... نى كۆرۈپ ئېردى.

— نەۋايى.

جۇۋان [جوان] (پ) يىگىت، «جەۋان» غا قارالسۇن:

تاماشاغا كېلۇر پىرۇ جۇۋانلار،
قىلۇر گۈل زەۋقى بىرلە تازە جانلار.

— خىرقەتى.

نەۋجۇۋان — ياش يىگىت، يىگىتچاق.

جۇۋانە [جوانه] (پ) كەپتەر بالىسى، باچكا.

جۇۋانبەخت [جوان بخت] (پ) بەختيار، بەختلىك، تەلەيلىك؛ كېلەچىكى پارلاق.

جۇۋانغار [جوانغار] قوشۇننىڭ سول قانىتى:

جۇۋانغارغە ھەم ئالتى يۈز مىلك ئەدەد،
بۇلار باشقە ئاندىنكى بولغاي مەدەد.

— نەۋايى.

جۇۋانمەرد [جوانمرد] (پ) ئەر، يىگىت؛ مەرد، سېخىي، ئوچۇق قوللۇق؛ ئالىيجاناب.

جۇۋۇن [جوون] 1) دەريا، سايى. 2) يۇيۇنۇش، تازىلىنىش.

جۇۋ [جوع] (ئە) 1) ئاچلىق. 2) ئىشتىھا.

جۇۋ ئەھلى — ئاچلار.

جۇيۇت [جيوت] (ئە) 1) ئەسلى «جەت» بولۇپ، ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق نامى. 2) جوھۇت، يەھۇدىي.

جۇيۇش [جيوش] (ئە) [بىرلىكى: جەيش] 1) قوشۇنلار، ئەسكەرلەر. 2) گۇرۇھ، توپ.

جەبلى [جبلى] سىرتماق، كىشەن، ئىشكال، تاقاق، قول - بويۇندىكى تۆمۈر ھالقا.

جەببال [جبال] (ئە) [بىرلىكى: جەبەل] تاغلار.

جەببە [جبه] (ئە) مېتالدىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىمى، تۆمۈر كىيىم، ساۋۇت.

جەببەچى [جبەچى] 1) ساۋۇت، تۆمۈر كىيىم ياسىغۇچى. 2) قورال - ياراغ ئامبىرىنىڭ باشلىقى. 3) خان سارىيىدىكى مەنسەپدارلاردىن بىرسى.

جەبرىل [جبريل] (ئە) «جەبرەئىل» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، «جەبرەئىل» گە قارالسۇن:

شەھپەرى جەبرىل يا نەۋرەس نىھالى باغى ئىشق،
جىلۋەگەر يارۇھ شەكلى يا قەدى رەفتامۇدۇر.

— ئەرشى.

جەبللەت [جبلت] (ئە) 1) خۇي. 2) يارىتىلىش، تۇغما، تەبئىي. 3) ئۇلۇغلۇق.

جەبللىي [جبلى] (ئە) 1) تۇغما، تەبئىي. 2) ۋۇجۇد.

جەبللىي خىسال — تۇغما (تەبئىي) خىسلەتلەر.

فەنايى جەبللىي — تۇغما پانىيلىق (ئۆزلۈكىنى يوقىتىپ، ئىلاھىيەتكە سىڭىنىش):

چۈن ئۇلارغا فەقرىي زاتى ۋە فەنايى جەبللىي مەۋجۇد ئېردى.

— نەۋايى.

جەجىغ [جيجيغ] دۇمبە ياغ (ماي).

جەدال [جدال] (ئە) جەڭ، ئۇرۇش؛ نىزا، جاڭجال؛ توپىلاڭ:

تۇزەلدى يەنە ئىككى ياندىن يەسال،
يەنە ئاشكار ئولدى رەسمى جىدال.

— نەۋايى.

جەدد [جد] (ئە) 1) تىرىشىش، تىركىشىش؛ غەيرەت؛ 2) ھەرىكەت.

جەدد ئەيلەمەك — تىرىشماق، تىركەشمەك:

جەدد كۆرگۈزمەك — «جەدد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەدۇ جەھد — تىرىشىش، بىرەر ئىشقا ئەستايىدىل كىرىشىش:

كى ئولتۇردى مۇنداق ئىككى بىخىرەد،

خاجە كىردى سۆزگە قىلىپ جىددۇ جەھد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىددۇ جەھد ئەتمەك — «جىددۇ جەھد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جىددۇ جەد ئەيلەمەك — ھەرىكەت قىلماق، كىرىشمەك.

جىرغاماق [جرغاماق] زوقلانماق.

جىرم [جرم] (ئە) 1) جىسىم:
غەبغەت ئول سىيمىن زەقەن دەۋرىدە ئانداغكىم ئېرۈر،
ھالە ئۆز جىرمىدىن ئول دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.
— ئەرشى.

2) ماھىيەت. 3) ئېغىرلىق، ۋەزىن. 4) گەۋدە، بىر نەرسىنىڭ بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى.

جىرمى غەبرا — يەر يۈزى، يەر شارى؛ يەر كۆرۈنۈشى.

جىرمى ماۋىي — «يەتتە جىرمى ماۋىي» غا قاراڭ.

جىرمى ھىلال — ئاي شەكلى، كۆرۈنۈشى.

قۇياش جىرمى — قۇياش شەكلى، كۆرۈنۈشى.

يەتتە جىرمى ماۋىي — يەتتە قات ئاسمان.

جىرىب [جريب] (پ) «جەرىب» كە قاراڭ.

جىرىلداماق [جريلداماق] 1) ۋارقىرىماق. 2) غۇدۇڭشىماق، گەپ كۆتۈرەلمەي ئاچچىقلىنىپ سۆزلىمەك.

جىزيە [جزيە] (ئە) سېلىقنىڭ بىر تۈرى (مۇسۇلمان ئەللىرىدە ياشىغۇچى باشقا دىندىكى كىشىلەردىن ئادەم بېشىغا ئېلىنىدىغان سېلىق).

جىسىم [جسم] (ئە) 1) گەۋدە، ئورگانىزم، جىسىم:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھېكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.

2) ماددا. 3) شەكىل، پورما. 4) ئەسل، ماھىيەت. 5) ئاسمان يۈزى:
كۆك تەبئىغە چۈن ھەرارەت ئاشىب،
جىسمىغە شەفەقدىن ئوت تۇتاشىب.
— نەۋايى.

6) چېھرە. 7) تاقەت، سەۋر:
بىرىگە ھەجەر جىسىمدىن تۇشەدۇر،
ئاڭا نەقد بەلكىم جىگەر گۇشەدۇر.
— نەۋايى.

جىسىم پەست ئولماق — خار بولماق.

جىسىم مۇلكى — پۈتۈن بەدەن، گەۋدە.

جىسمۇ جان — گەۋدە ۋە روھ.

جىسىم ئۆيى — گەۋدە تۈزۈلۈشى.

جىسىم ۋەيران — كۆڭلى بۇزۇلغان.

جىسمى غەم ئەفسۇرد — غەم بىلەن ئىشتىن چىققان (كاردىن چىققان) گەۋدە.

جىسمى گۇلگۇن — گۇل بەدەن.

جىسمى مەمات — مۇردا:
ئاياقچى كەتۈرگىل شەرابى ھەيات،
نېتاڭكىم تىرىلسە بۇ جىسمى مەمات.
— ن. زىيائى.

جىسمى ناتەۋان — كۈچسىز گەۋدە؛ ئاشىق گەۋدىسى.

جىسمى ئۇريان — يالىڭاچ بەدەن.

جىسمانىييەت [جسمانيت] (ئە) جىسمىغا تېگىشلىك، جىسمىيلىق.

جىغ [جغ] پىغان، داد ـ پەرياد قىلىش.

فەريادۇ جىغ — پەرياد ۋە پىغان:
كىمگە كىم، دولاب پەرخىدەك سالۇر سەرگەشتەلىك،
بوغزىن ئىپ بىرلىد بوغار قىلغان سايى فەريادۇ جىغ.
— نەۋايى.

جىغان [جيغان] كەمبەغەل، ھېچنەرسىسى يوق، قولى قىسقا.

جىفە [جيفە] (ئە) «جىيفە» گە قاراڭ.

جىك [جيك] يېقىمسىز، سىڭمەيدىغان.

جىگەر [جكر] (پ) 1) بېغىر، جىگەر:
ئەجەب جەللاد ئىكەنسەن تاپمادىڭ مەندەك ئەسىرى ئىشق،
كەباب ئەتتىڭ يۈرەك بىرلە جىگەر قانىم شەراب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

2) يۈرەك.

جىگەرى كەباب بولماق — كۆيمەك:
كۆڭلى ئىشى ئىزتىراب بولدى،
گويا جىگەرى كەباب بولدى.
— نەۋايى.

جىگەر پارە [جكر چارە] (پ) پەرزەنت، ئوغۇل ـ قىز.

جىگەر تاب [جكر تاب] (پ) 1) جىگەرنى ئۆرتىگۈچى.
2) ئەلەملىك، دەردلىك:
بار ئاندا غىزا غەمى جىگەر تاب،
سۇۋ ئورنىدا قەترە ـ قەترە خۇناب.
— نەۋايى.

جىگەرخار [جكرخوار] (پ) 1) قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى. 2) قاتتىق ئازابلانغان، قايغۇلۇق، غەمكىن.

جىگەرخۇن [جكرخون] (پ) 1) باغرى قان؛ ئادەتتىن تاشقىرى غەم ـ قايغۇ چەككەن، ئازابتا قالغان، قىينالغان:

سەبا خارىنى ئەيلەپ نىش دىلدوز،
جىگەرخۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىهانى.
— ئەرشى.
2) ئاشىق.

جىگەرريش [جىگرىش] (پ) كۆڭلى يارا، دەرد ـ ئەلەملىك؛ باغرى پارە.

جىگەرسوز [جىگرسوز] (پ) 1) غەمخور، غەمخورلۇق قىلغۇچى. 2) قانتتىق ئازاب بەرگۈچى، قىينىغۇچى. 3) باغرىنى كۆيدۈرگۈچى. 4) ئىچىنارلىق.

جىگەرگاھ [جىگركاھ] (پ) جىگەر جايلاشقان ئورۇن؛ ئوك قولتۇق:
بۇ سەۋدا كۆرۈپ تاجىرى ناتەۋان،
جىگەر گاھىدىن ئەتتى نەقدىن رەۋان.
— نەۋايى.

جىگەرگۇن [جىگركون] (پ) 1) جىگەررەڭ؛ قىزىل. 2) قانلىق كۆز ياش.

جىگەرگۇنە [جىگركونە] (پ) «جىگەرگۇن» غا قارالسۇن.

جىلا [جلا] (ئە) روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق:
سەرىغ كۆلاھ ئىلە ئول شوخ گۈل قەباغە باقماق،
كۆلاھى ئۈزرە ساچىلغان داغى جىلاغە باقماق.
— ئەرشى.

جىلا بەرمەك — روشەن قىلماق، روشەنلەشتۈرمەك، پارلاقلاشتۇرماق، پارقىراتماق.

جىلاتاپماق — روشەن بولماق، پارلىماق، پارقىرىماق.

جىلاۋ [جيلاو] (ئە) يۇگەن، تىزگىن، «جىلەۋ» گە قارالسۇن:
ئەل ئىنان ئىختىيارى چىقتى يەكسەر ئىلگىدىن،
پويىدە ھەر سارى ئول چابۇككى، قايتۇردى جىلاۋ.
— نەۋايى.

جىلاۋدار [جيلاودار] (ئە + پ) خان، پادىشاھ، بەگ ئاتلىق يۈرگەندە ئات تىزگىنىنى تۇتۇپ يېتىلەپ ماڭغۇچى، ئات يېنىدا يۈرگۈچى؛ ياندا ماڭغۇچى:
پىيار ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار.
پەتىنگان ئالدىدا لۇبيا جىلاۋدار.
— زەلىلى.

جىلەۋ [جيلو] (ئە) 1) ئالدى، ئالدى تەرەپ. 2) يۇگەن، تىزگىن.

جىلىد [جلد] (ئە) 1) مۇقاۋا، كىتاب مۇقاۋىسى. 2) توم (كىتابقا قارىتا، مەسىلەن: بىرىنچى توم، ئىككىنچى توم ...). 3) تېرە:
قان قويماي سالسا رەكلەرىغە،
جىلدى ياپىشىپ سۆڭەكلەرىغە.
— نەۋايى.

جىلۋە [جلوە] (پ) 1) يالتىراقلىق، پارلاقلىق:
ئاغنامىش گۈلزار ئارا مەئشۇقۇ ئاشىق بىر بولۇپ،
ئىككى رەڭلىك جىلۋە قىلغان بىر گۈلى رەڭنا ئەمەس.
— ئەرشى.
2) ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسىتىش، نازلىق كۆرسىتىش. 3) گۈزەل؛ ناز، كەرەشمە. 4) رەپتار، يۈرۈش، ھەرىكەت.

جىلۋە ئەيلەمەك — ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك، نازلىق كۆرۈنمەك؛ يالتىراپ كۆرۈنمەك.

جىلۋە بەرمەك — گۈزەل، جىلۋىلىك كۆرسەتمەك.

جىلۋە قىلماق — 1) نامايىش قىلماق، ئۆزىنى كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك. 2) ئۆزىنى گۈزەل، پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك.

جىلۋەئى زات ئاينىسى — ئۆزىنى كۆرسىتىش ئەينەكى.

جىلۋەئى زۇھۇر قىلماق — ئۆزىنى نامايان قىلماق؛ ئاشكارا بولماق.

جىلۋەئى ھۇسن ئەيلەمەك — ھۆسىنى كۆز ـ كۆز قىلماق، جامالىنى كۆرسەتمەك.

جىلۋەدەھ [جلوەدە] (پ + ئە) جىلۋىلەنگۈچى يالتىرىغۇچى.

جىلۋەساز [جلوەساز] (پ) جىلۋە قىلغۇچى، يالتىراپ (پارلاپ) كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:
مەلىكە ئۈيى ئىچرە بەنىد ئىشۋە ناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىلۋە ساز ئەتمەك — جىلۋىلەندۈرمەك، بېزىمەك.

جىلۋە ساز بولماق — خۇش كۆرۈنمەك، جىلۋە بىلەن پەيدا بولماق.

جىلۋەگاھ [جاوەكاھ] (پ) 1) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش جايى؛ نامايان بولۇش، يالتىراپ كۆرۈنۈش ئورنى:
تۇرفە سۈنئى ئىلاھىدۇر كۆك چاي،
تەبئىنىك جىلۋەگاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.
2) جاي، ئورۇن، تۇرار جاي.

جىلۋە گاھى گۈلشەنى قۇدس — پاكلىقنىڭ كۆرۈنۈش جايى.

جىلۋەگەر [جلوەكر] (پ) جىلۋە قىلغۇچى، جىلۋە بىلەن كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:
ئولسە گەر زۇلفۇك خەيالى بۇ كۆڭۈلدە جىلۋەگەر،

شانە يېڭلىغ چاك ـ چاك ئولمىش كۆڭۈل مەئۇاسىدىن.
— ئەرشى.

جىلۋەگەر بولماق — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق.

جىلۋە گۈستەر [جلوەكستر] (پ) جلوە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى.

جىلۋەنەما [جلوەنما] (پ) «جىلۋە نەماي» غا قارالسۇن.

جىلۋەنەماي [جلوەنماى] (پ) 1) جىلۋە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى. 2) ياشناپ تۇرغان، كۆرۈنگەن.

جىلى [جيلى] «جېلى» غا قارالسۇن.

جىلىكار [جلى كار] (پ) 1) ئەمەلدارلىق. 2) تىزگىن.

جىم [جيم] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ج» ھەرپىنىڭ نامى:
بۇلەكلەر زۇلۇم ھەددىن ئول ئىكەۋغە يەتكۈرە ئالماس،
جەفانىڭ «جىم» ى گەر كۆزۈڭ، ستەمنىڭ «سىن» ى قاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

جىماد [جماد] (ئە) «جەماد» قا قارالسۇن.

جىمار [جمار] (ئە) مەيدە تاش (پارچە تاش).

جىن [جن] (ئە) جىن؛ پەرى، مالائىكە.
جىن ئەلالاسى — شاۋقۇن ـ سۈرەن:
قەسر ئۈزە تۇشتى جىن ئەلالاسى،
مېنى دېۋانە قىلدى سەۋداسى.
— نەۋايى.

جىنۇ بەشەر — جىن ۋە ئادەم.
جىنۇ مەلائىك — دېۋە ۋە پەرىشتە.

جىنان [جنان] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەت، جەننەتلەر:
مەن نەدەپ ۋەسفىنى ئېيتاي ھۇر جىنان يېڭلىغ ئېرۈر،
ھۇسنى ئىقلىمىدا گويا بارچە قىزلار سەرۋەرى.
— مۇللا بىلال.

جىنان رەزۋەسى — جەننەت بېغى.
جىنان گۈلشەنى — «جىنان رەۋزەسى» گە قارالسۇن.

جىنانۇەش [جنان وش] (ئە + پ) جەننەتكە ئوخشاش؛ باغقا ئوخشاش.

جىنس [جنس] (ئە) 1) تۈر، خىل:
خۇدا ھەر جىنس مەخلۇق ئەتتى پەيدا،
بىرىنى بىرگە ئانداق قىلدى شەيدا.
— خىرقەتى.
2) ئورۇق ـ ئايماق؛ جىنس. 3) رەخت، مال، كىيىملىك:
تۇھفەرلەكى يۇبەردى قەيسەرى رۇم،
بولسە جىنسى فەرەڭ دېباسى.
— نەۋايى.

بەشەر جىنسى — ئادەم جىنسى، ئىنسانىيەت.
جىنسى بەشەر — «بەشەر جىنسى» گە قارالسۇن:
ۋەفا مەۋجۇت ئەمەس جىنسى بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سىرىشتىدۇر تەغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۇر نىسيان.
— ئا. نىزارى.

جىنسى بەنى — «جىنسى ئىنسان» غا قارالسۇن.
جىنسى تەير — قۇشلار تۈرى.
جىنسى خىتا — پالاس تۈرى.
جىنسى زىبا — يىپەكتىن توقۇلغان رەخت؛ پالاس.
جىنسى مەخلۇقات — ھايۋانلار جىنسى.
جىنسى مور — ھاشارات تۈرى، چۈمۈلىلەر.
جىنسى ئىنسان — ئىنسانلار، ئادەملەر.

جىنسىيەت [جنسيت] (ئە) جىنسىيىەت» كە قارالسۇن.

جىنسىيىەت [جنسييت] (ئە) ھەمجىنسلىق، جىنسداشلىق.

جىنن [جن] (ئە) «جىن» غا قارالسۇن.
جىننۇ ئىنس — جىن ۋە ئىنسان.

جىناھ [جناح] (ئە) «جەناھ» قا قارالسۇن.

جىھات [جهات] (ئە) [بىرلىكى: جىھەت] 1) جەھەتلەر؛ تەرەپلەر. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، ئەسۋاب، ئەشيا:
ھەم نەقدىڭ ئۇچۇن ئەۋەزدۇر ئاتىم،
ھەم ئۈزگە جىھاتىڭغە جىھاتىم.
— نەۋايى.
3) دۆلەت؛ مال ـ مۈلۈك:
تۇنۇ كۇن تارتقانچە مالۇ جىھات،
تارتتى مېھمانى ئالىغە بات.
— نەۋايى.
4) بارلىق:
قالماسە ئالەم مەتاڭبىدىن جىھات،
ئۈزگە نەۋئ ئولغاي ساڭا ئول دەم سىفات.
— نەۋايى.

جىھاد [جهاد] (ئە) دىن يولىدا ئۇرۇشۇش، دىن ئۇچۇن كۈرەش قىلىش.
جىھاد ئەيلەمەك — ئۇرۇشماق، جەڭ قىلماق.
جىھاد قىلماق — «جىھاد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
رۇم مالىنى ئەيلەبان بەرباد،
ئەيلەر ئەھلى فەرەڭ بىرلە جىھاد.
— نەۋايى.

جىھاد كەمەرىن ئىجتىھاد ھېلىگە باغلاماق — غەيرەت بىلەن جەڭ قىلماق، ئۇرۇشقا ئاتلانماق.

جىھاز [جهاز] (ئە) مال، ئەشيا، نەرسە. بۇيۇم؛ ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنىلەر:

كىم يار ئاڭا ھۆش ئىلە خىرەددۇر،
مالىيۇ جىھازى بىئەددەدۇر.
— نەۋايى.

جمهەت [جهت] (ئە) [كۆپلۈكى: جىھات] سەۋەب، ۋەج؛ «جىھات» قا قارالسۇن:
فەلەك سەككاكىغە بۇ كۇن قۇلۇڭ سەن دەر، جىھەت زاھىر،
تۇن ئاقشام ئىتلەرنىڭ بىرلە ئوتۇرمىش بىر زەمان، ئەي جان.
— سەككاكى.

جمهەت كۆرمەسلىك — سەۋەب، ۋەج تاپماسلىق.

جۇار [جوار] (ئە) 1) يان؛ قاتار؛ ئەتراپ، يېقىن يەر؛ 2) قوشنا.

جىيفە [جيفه] (ئە) ھارام، ھارام ئۆلگەن ھايۋان:
چۇ سىفلەگەنج تاپار، مۇجىبى ھەلاكى ئىبرۇر،
كى جىيفەدۇر مۇشۇك ئىلكىگە چۇن تۇشەر مەسلۇخ.
— نەۋايى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق.

چ

چاپۇك [چاپك] (پ) 1) چاققان، تېز، ئىلدام:
كېزەر ئېردى باقسپ ھەر پىشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چاپۇك تىشەۋەرنى.
— نەۋايى.
ئۇشبۇ سۆزلەرنى جىنىستە ئاڭلابان دەرھال كېلىپ،
چۈشتى چاپۇك ئۇجمەنلىك سىر راھىنى ئالدى كېلىپ.
— ئابدۇقادىر داموللام.
2) شوخ:
خىزمەت چاغىدۇر چاپۇك ئول، ئەي قاسىدى دانا، بول بادىيە پەيما.
تاكاشغەر ئولغۇنچە ساڭا مەنزىلۇ مەئۋا، كەز ئۇلكەۋۇ سەھرا.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.
چاپۇك ئەندىشە — تېز پىكىر، ئۆتكۈر زېھىن.
چاپۇك پا — ئايىغى چاققان، تېز؛ تېز يۈرەر.
چاپۇك خىرام — «چاپۇك پا» غا قارالسۇن.
چاپۇك خىز — تېز چاپار، چاققان.
چاپۇك خەيال — پەملىك، پاراسەتلىك.
چاپۇك دەست — چاققان، ئەپچىل.
چاپۇك رەقەم — تېز يازار.
چاپۇك رەقەم چەكمەك — تېز يازماق:
چۇ سەفھەگە چەكتىيۇ چاپۇك رەقەم،
نۇقۇلات سەتىردە چاپتى قەلەم.
— ئا. نىزارى.
چاپۇك رىكاب — «چاپۇك سەۋار» غا قارالسۇن.
چاپۇك سەۋار — ئات مىنىشكە ماھىر، چەۋەندار:
ئول بۇتى چاپۇك سەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكرەتۇر،
تىترەگۈچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.
— ئەرشى.
چاپۇك سۆزمەن — سۆزمەن.
چاپۇك قەدەم — «چاپۇك پا» غا قارالسۇن.
چاپۇك مەۋزۇن — خۇش پېچىم.
چاپۇك ئولماق — تېز، چاققان بولماق:
چۈن بولدى ئىجازەت ماڭا ئول ھەزرەتى پىردىن، چاپۇك ئولە قاچتىم،
ئانداقكى قەفەسدىن بوشۇغان مۇرغى خۇش ئاۋاز، يا بۇلبۇلى گويا.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.

چاپۇكلۇق [چاپك لوق] چاققانلىق، تېزلىك:
قەدى رۇھ ئافەتى چاپۇكلۇق ئىچرە،
بېلى جان رىشتەسى نازۇكلۇق ئىچرە.
— نەۋايى.

چاپۇن [چاپون] پەردە.
چاپون ئەتمەك — پەردىلىمەك، توسماق:
ناگاھ، ئۇكۇ چەكمەگەي دەبان ئۇن،
تۇمشۇغى ئېتىپ كۆزىنى چاپۇن.
— نەۋايى.
چاپون قىلماق — «چاپۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

چاپ [چاب] (پ) بېسىش؛ باسما.
چاپ ئەتمەك — باسماق.
چاپ قىلماق — «چاپ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

چاپار [چاپار] (پ) خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.

چاپان [چپان] چاپان، تون؛ جەندە:
ۋەيا كىيسەم چاپان قىلسام گەدالىق،
ئۇشۇنداغدا بولۇرمۇ ئاشنالىق.
— موللا فازىل.

چاپچى [چابجى] كىتاب باسقۇچى، باسما ئىشچىسى.

چاپخانە [چاپخانه] (پ) باسمىخانا.

چادىر [چادر] (پ) چېدىر:
چىقىپ نېچۈككى قارا مەخمەلىنە چادىر ئارا،
بەرەھنە ياتسە بۇتى سىيمى پەيكەرى دىلدار.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.
چادىر شەب — چايشاپ.

چار [چار] (پ) «چەھار» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى، «چەھار» غا قارالسۇن:
چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.
چار ئەناسىر — تۆت زات: سۇ، توپا، ئوت، ھاۋا:
قىبلەنى بىر بىلمەدىم ئالتە جەھەتتىن ھەنۇز،
چار ئەناسىر بىلەن ئاڭلاماغ ئەمرۇ مەھال.
— زەلىلى.
چار باغ — شەھەر سىرتىدىكى ھاۋالىق جاي، قورغانلىق

باغ:
دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بېۋە خاتۇنلار يېمىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

چارە [چارە] (پ) ئىلاج، تەدبىر:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلمىپ،
كى رەھىم ئەيلەدى ئاللاھ چارە قىلمىپ.
— ئا. نىزارى.

چارە ئەتمەك — ئىلاج قىلماق.
چارە ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى.
چارە پەرداز — چارە قىلغۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چارە پەيۋەند — چارە تاپقۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چارە تاپماق — ئىلاجىنى قىلماق:
ھەۋەس قىلدى ئايىنە نەززارەسىن،
ئانىڭدا تاپارغە كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

چارە خاھ — چارە ئىزدىگۈچى:
ھەكىمۇ ئەتىببانى جەمئ ئەتتى شاھ:
«كى شەھزادە رەنجىگە بول چارە خاھ!»
— ئا. نىزارى.

چارە رەس — ئىلاج قىلغۇچى.
چارە ساز — چارە قىلغۇچى:
بۇلار رۇھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارە ساز.
— ئا. نىزارى.

چارە سەنج — چارە قىلغۇچى.
چارە سىگال — چارە كۆرگۈچى.
چارە كۆش — چارە تېپىشقا تىرىشقۇچى، جان كۆيەر.
چارە نەما — چارە كۆرسەتكۈچى.

چارە جو [چارەجو] (پ) چارە ئىزدىگۈچى، ئىلاج تاپقۇچى.

چارەگەر [چارەگەر] (پ) چارە كۆرگۈچى.

چار پارە [چار پارە] (پ) تۆت پارچە؛ يىرتىق.

چارچوب [چار چوب] (پ) كىشەك، رامكا.

چارسەد [چارصد] (پ) تۆت يۈز:
يەنە مۇجتەھىدلەر ئېرۈز چار سەد،
كى ئاندا بولۇپ ئىنتىقالى جەسەد.
— ئا. نىزارى.

چارسۇ [چارسو] (پ) 1) تۆت بۇرجەكلىك. 2) تۆت كوچىنىڭ بىرلەشكەن جايى، تۆت كوچا ئاغزى.

چارگاھ [چارگاه] (پ) ئۈيغۇر گۇن ئىككى مۇقامىنىڭ بىرىنىڭ نامى:
چار فەسل دەير ئىچىدە قارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

چارمىخ [چارميخ] (پ) گۈناھكارلارنى ئىككى قول ۋە ئىككى پۇتىنى باغلاپ ئازابلاش ئۈچۈن تۆت تەرەپكە قېقىلغان مىخ، قوزۇق.

چاريك [چاريك] قوشۇن، لەشكەر، ئەسكەر.

چاريەك [چاريك] (پ) تۆتتىن بىر ئۈلۈش، چارەك.

چاسۇ [چاسو] (پ) «چارسۇ»غا قارالسۇن.
دادام بىرلە ئانامغە چاسۇ ياغلىق،
قويۇپدۇر ئۆزگەگە يانچۇقغە چاغلىق.
— موللا نىياز.

چاش [چاش] (پ) «چاشت»قا قارالسۇن.
پەيكەرىم ئول بولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

چاشت [چاشت] (پ) چۈش ۋاقتى:
چاشت بولۇپ ئەردى باۋەر خۇدا،
بولدى نەمايان سەۋادى نىيا.
— زەلىلى.

چاشتگاھ [چاشتگاه] (پ) چۈشكىچە بولغان ۋاقىت.

چاشگاھ [چاشگاه] (پ) «چاشتگاھ»قا قارالسۇن.
نەسىب بولۇپ ئەردى مەگەر چاشگاھ،
بولدى زىياد ھەممەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

چاشنى [چاشنى] (پ) 1) لەززەت، تەم:
سۆھبەتى پىرى مۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىفلەسىدىن تەڭدۇر.
— زەلىلى.
2) بەھرە:
دىماغىم چاشنىسى تاپمادى فەريادى بۇلبۇلدىن،
چەدىسى خەتتۇ خالىڭ قىلمادىم يا ھەرفى كاكۇلدىن.
— زەلىلى.

چاغىر [چاغر] مەي، شاراب:
بەگۈ ئەفيۇن، چاغىر بىلە بوزە،
ئىچەدۇر ئالدىدا قويۇپ كوزە.
— موللا قۇربان.

چاقىر [چاقير] «چاغىر»غا قارالسۇن.

چاقىلماق [چاقيلماق] ئوت ئالماق، يانماق؛ ئۇرۇلماق،

چېقىلماق:
چاقىلۇر ئېركەن سېنىڭ ئىشقىڭ ئوتى ئاھىم بىلە،
كىزلەسەم جان ئىچرە سىررىڭنى كۆزۈم ياشى چاقار.
— ھافىز خارەزمى.

چاقىن [چاقين] چاقماق، چېقىن:
چاقىن ھەرياندىن ئولغاچ بولسە يەردىن تافەلەك زاھىر،
تەجەللى شەۋقىدىن ئارىغە خىلۋەت مەسكەنى جانان.
— ناقىس.

چاك [چاك] (پ) 1) يىرتىق، يېرىق، چاك:
ئۇرۇبان خەنجەرى غەم كۆكسىگە چاك،
قىلمبان ياقاسىدىن تا ئېتەك چاك.
— موللا فازىل.

2) يارا، جاراھەت:
ھەيئەتتە چۇ قىلسە سەيرى ئەفلاك،
بۇ رەيھان سىينەسىن ئېتەر چاك.
— ئابدۇجېلىل دامۇللاھاجى.

چاك ئەتمەك — 1) يارماق، تىلماق:
قاش ئاتىپ قۇزەھ ياسىن، تەگدى تىيرى مژگانى،
چاك ئېتىپ تىلسىپ باغرىم تاپمادىم چى دەرمانى.
— شەھىدى.

2) چاك قىلماق، يىرتماق. 3) ئاچماق، كولىماق.

چاك ئەيلەمەك — «چاك ئەتمەك» كە قارالسۇن:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە ھەر مەغاك ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خەنجەرى ھىجران ھۇجۇمى ئەيلەدى باغرىمنى چاك،
ھەر قىيا باقماق بىلە گول غۇنچە خەندان سۈرەتى.
— ئا. نىزارى.

چاك ئېرمەك — چاك بولماق، يىرتىلماق:
ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۈمىز غەمناك ئېرۇر،
گۈل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران گىلىنىدىن چاك ئېرۇر.
— لۇتفى.

چاكەر [چاكر] (پ) خىزمەتكار، چاكار:
بۇ سوفىيانى رىيايىلاردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندان دەردى نۇش ئەردىم.
— زەلىلى.

چاكەر بولماق — خىزمەتچى بولماق:
بۇ يەڭلىغ كۇن ماڭا بولسە مۇيەسسەر،
ماڭا فەتھى زەفەر بولغايلا چاكەر.
— موللا فازىل.

چاكەرلار [چاكران] (پ) [بىرلىكى: چاكەر] خىزمەتكارلار:
كەربەلادۇر چاكەرانى ئالى مەرۋان قايداسەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سەۋارى ئاشقان.
— زەلىلى.

چاك ـ چاك [چاك چاك] (پ) تىلىم ـ تىلىم.
چاك ـ چاك ئەتمەك — تىلىم ـ تىلىم قىلماق.

چاكلىغ [چاكلىغ] يارا، يارىلانغان.

چاڭگال [چنكال] «چەڭگال» غا قارالسۇن:
چاڭگالى غەمزەڭگە رەۋان جانىم قۇشى بولغاي ئەسىر،
كۆزۈڭنى باز ئەتكەن ئارا كىم ھەملەڭى بار ئەتكەسەن.
— ھافىز خارەزمى.

چال [چال] (پ) خەندەك، ئورەك.

چالاب [چالاب] (پ) سۇ ئورىكى.

چالاك [چالاك] (پ) 1) چاققان، تېز:
بۇ بىچارە تەخى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شەيخ چالاك.
— موللا فازىل.

2) كېلىشكەن، خۇشبۇي:
مەن پاك نەزەر بىرلە ئوشۇل پاكنى سەۋدۇم،
غەمزە بىلە جان ئالغۇچى چالاكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

چالاك ئەيلەمەك — چاققانلىق قىلماق؛ شوخلۇق قىلماق:
مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۇن كۆڭلۇم تەرەنباك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

چالماق [چالماق] 1) باغلىماق، تاقىماق. 2) ئۇرماق، يېقىتماق:
ساڭا نە بولدى بۇ نە ھالغە قالدىڭ،
مېنى باغرىم بىلەن توفراقغە چالدىڭ.
— موللا فازىل.

3) چالغۇ ئەسۋابلىرىنى چالماق.

چالىغ [چالىغ] (پ) يوگۇرۇك، تېز؛ ئۆتكۇر.

چام [چام] مۆلچەر، قىياس؛ كۆچ، ماجال؛ قەدەم، باسقۇچ.

چاھ [چاه] (پ) 1) قۇدۇق:
تەشنەلىك قالمادى لەبىڭ شورماي،
نى شەرابۇ نەچاھى زەمزەمدە.
— زەلىلى.

2) ئورا، يەر ئاستى گەمە:
ھەمە ھاسىلىكنى تىقىپ چاھغە،
تۇرۇپسەن بەھاسىن تىلىپ ئاھغە.
— غەربى.

3) زىندان:

باش چېكەرسەن تا فەلەككە خەلقنىڭ ئىكرامىدىن،
ئەي ھەماقەت پىشە، ئەمدى مۇستەئىددى چاھ بول.
— ناقىس.

چاھغە سالماق — قۇدۇققا تاشلىماق؛ غەم ـ قايغۇغا سالماق:
ئەتقىيا زۇھدنى رىياغا سالىپ،
تائەتىنى ياشۇردى چاھغە سالىپ.
— موللا قۇربان.

چاھى زەقەن — ئېڭەكنىڭ چوڭقۇر يېرى:
زۇلفۇڭ كەمەندى بەند ئېتەرگەر زال بولسۇن ۋەر پىژەن،
كىم قىلدى يوق ئىشق ئەھلىدىن يۈزمىڭنى ئول چاھى زەقەن.
— ناقىس.

چاھى زەنەخدان — كۈلگەندە يۈزدە ھاسىل بولىدىغان زىناق:
مېنى ئاشۇفتەيۇ مەجنۇن قىلۇر زۇلفى پەرىشانىڭ،
كۆڭۈلنى ھەم سالۇر زىندانغە ئول چ ھى زەنەخدانىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

چاۋۇش [چاوش] (پ) 1) ھۆدەيچى (ئەرز ئېيتقۇچىلارنى شاھقا مەلۇم قىلغۇچى ئوردا ئەمەلدارى). 2) ئىشىك ئاغىسى، قاراۋۇل:
كارۋان مەنزىلگە يەتتى، كەلمەدى باڭى جەرەس،
ئەي زەلىلى، بىخەبەرسەن كەتتى چاۋۇشى كېچە.
— زەلىلى.

چاي [چاى]چاي.
چاي جۇش — قايناق، قىزىق چاي:
بۇ شىۋەنى مەئزۇز تۇت، ئەي يار نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزىمايى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەييى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چاي جۇش چىلىم.
— ئەرشى.

چەپ [چپ] (پ) سول؛ تەتۇر، كاج.
چەپۇ راست — سول ۋە ئوڭ، سولغا ۋە ئوڭغا.

چەپەر [چپر] (پ) «چاپار»غا قاراڭ:
چەپەر سەييارەسى سەۋۋاقى يۇرگىل ئۇيلە سۇرئەتدە،
كى سەيرىڭنى كۆرۈپ بادى سەبا قالسۇن خىجالەتدە.
— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

چەتر [چتر] (پ) 1) چېدىر:
نۇزۇل ئەيلەدى باغ ئارا نىك بەخت،
كى چەتر ئارا قۇردى زەررىنە تەخت.
— ئا. نىزارى.

2) سايىۋەن:
چۇ زەرب تىغى بىرلە تەنىم ئۆزرە سەتر،
يۇزۇمدە ياپىغلىقكى زەررىن چەتر.
— ئا. نىزارى.

چەترى سىياھ — قاراڭغۇلۇق؛ بەختسىزلىك:
گۈنبەزى گەردۇن سەۋاد كىم دۇدى ئاھىڭدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئەرمەس ئۆرلەگەن چەترى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.
— ئەرشى.

چەترى شاھ — بەختلىك:
يار ھۇسنى پەرتەۋى تۇشكەچ كۆڭۈلدۇر چەترى شاھ،
جىلۋە قىلماڭ كېچەلەر ئەمدى ماڭا، ئەي چېھرى ماھ.
— ناقىس.

چەترى ئىقبال — بەخت، تەلەي.

چەرا [چرا] (پ) ئوتلاق، يايلاق.

چەراغ [چراغ] (پ) چىراغ؛ نۇر، يورۇقلۇق.

چەراغان [چراغان] (پ) «چىراغان»غا قاراڭ:
زەلىلى تەلبەگە ئالەم قاراڭغۇ بولسا غەم يەرمۇ،
چەراغان ئەيلەدى ئالەمنى گويا داغى ھىجرانىم.
— زەلىلى.

چەراكىم [چراكيم] (پ) شۇنىڭ ئۈچۈن، چۈنكى:
چۇ فەرھاد كۆڭلى مۇشەۋۋەش ئىدى،
چەراكىم ۋۇجۇدىدا ئاتەش ئىدى.
— ئا. نىزارى.

چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

چەراگاھ [چراكاه] (پ) يايلاق، ئوتلاق.

چەرب [چرب] (پ) 1) ماي.
چەربى بادام — بادام مېيى:
كى مالەش بېرىپ چەربى بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامغە.
— ئا. نىزارى.

2) چېچەن، ئۇستا.
چەرب دەست — چەبدەس، چاققان؛ ئۇستا.
چەرب زەبان — تىلى ياغلىما؛ سۆزمەن؛ شېرىن سۆز.

چەرخ [چرخ] (پ) 1) چاق 2) ئايلىنىش:
ئەي فەلەك، چەرخىڭ بۇزۇق، كىملەرگە خار قىلدىڭ مېنى،
مەيلى بارۇ مەيلى يوققە ئىنتىزار قىلدىڭ مېنى.
— شەھىدى.

3) كۆچمە: ئاسمان، پەلەك، كۆك. 4) كۆچمە: زامان، دەۋر:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر چەرخنىڭ قىلمىشى،
ۋەفاسىز ئېرۇر دەھر گەردۇن ئىشى.
— ئا. نىزارى.

5) كۆچمە. تەقدىر، تەلەي، بەخت:
چۇن نەزەرگە تىيرەلمەك يوق چەرخ مېھرىن كۆردىكسم،
كويى گەردىن سۇرمە ئەيلەپ، ئەرشى، كۆزۈڭنى يارۇت.
— ئەرشى.

چەرخ ئاسا — چاقسىمان؛ ئاسماندەك.
چەرخ ئاشيان — يۇقىرى مەرتىۋىلمەك.
چەرخ ئەتمەك — ئايلانماق.
چەرخ ئەيلەمەك — «چەرخ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چەرخ دەبىرى — مەركۈرىي يۇلتۇزى.
چەرخ دەۋايىرى — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
چەرخ دەۋران — تەلەيىنىڭ قايتا كېلىشى:
تۇتاشتى ۋۇجۇدىغە ھىرمان ئوتى،
نە ھىرمان ئوتى، چەرخ دەۋران ئوتى.
— ئا. نىزارى.

چەرخ فەرسا — كۆككە تۇتاشقان، ئەڭ يۇقىرى.
چەرخ قەۋسى — ئۇبۇق.
چەرخ ئۇرماق — ئايلانماق:
باشىمدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەكەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پەركار مەن يەتلىغ.
— گۇمنام.

چەرخى ئەتلەس — ئاسمان، كۆك
چەرخي ئەخزەر — كۆپكۆك ئاسمان:
ئەگەرچە چەرخى ئەخزەر باشىغە خۇرشىد تاج ئولدى،
ئېرور مۇھتاج باشىن چەرخ ئېتمەپ خۇرى تەجەللىغە.
— ناقىس.

چەرخى ئەرشا — ئاسمان سۆيەر.
چەرخى ئەنجۇم — يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشى.
چەرخى ئەئزەم — بۇيۇك ئاسمان.
چەرخى ئەئلا — ئەڭ ئېگىز ئاسمان.
چەرخى بەرىن — ئېگىز ئاسمان:
زەلىلى، بىسەرۇ ساماللىغىڭنى سورماغىل مەندىن،
ساڭا مەئلۇم ئەمەسمۇ گەردىشى چەرخى بەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.

چەرخى بىباك — بىپەرۋا ئادەم.
چەرخى پابەرجا — قىممەتلىك ئاسمان:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۆكۈن،
سىدق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پابەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

چەرخى پەيما — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى پەيمەي — «چەرخى پەيما»غا قارالسۇن.
چەرخى پۇرفەن — ھىيلىگەر دۇنيا، مەككار دۇنيا.
چەرخى پىر — كونا دۇنيا.

چەرخى دۇن — تەتۇر ئايلانغۇچى؛ پەسكەش پەكەك.
چەرخى زالىم — زالىم پەلەك، كاج تەقدىر:
مەئلۇم قىلاي ئەمدى ئەرزى ھالىم،
نې قىلدى ماڭا بۇ چەرخى زالىم.
— موللا نىياز.

چەرخى رەھبەت — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى كەجرەفتار — تەتۇر ئايلانغۇچى پەلەك:
ئەي ھۇۋەيدا، بولما گول بۇ چەرخى كەجرەفتارغە،
لەھزەدە يۇز شىيۋەلەر بۇنياد ئەتتۇردى فەلەك.
— ھۇۋەيدا.

چەرخى كەيۋان — زۇھەل يۇلتۇزىنىڭ زاھىر بولۇشى:
ئەجۇبەئى ئىلاھى كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

چەرخى كۆھەن — كونا دۇنيا.
چەرخى گەردان — پەلەك چاقى، تەقدىر:
چۇ تەترمپ تېنى بەدلى زان كەبى،
باشى ئايلانمپ چەرخى گەردان كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى گەردۇن — «چەرخى گەردان»غا قارالسۇن:
كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نە گەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى مەككار — ھىيلىگەر پەلەك:
چەرخى مەككار ھىيلەسىدىنكسم كىنايەت ئەيلەيىن،
ئەھلى ئالەمدىن نەچە تەئرىف شىكايەت ئەيلەيىن.
— ئابدۇقادىر داموللام.

چەرخى مۇخالىف — تەتۇر پەلەك.
چەرخى مۇدەۋۋەر — توختىماي ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك.
چەرخى مۇقەۋۋەس — يايغا ئوخشاش پەلەك.
چەرخى مۇلايىب — ئويناشقۇچى، ئەيرەڭۋاز پەلەك.
چەرخى نىگۇن — تەتۇر پەلەك؛ تەلەيسىزلىك:
ئۇزىدە سەرگەشتە ئەيلەپ دەھر ئارا چەرخى نىگۇن،
ۋەھشى قىلغان ئېردى كۆڭلۇمنى بەلىيەت تاغىدا.
— ئا. نىزارى.

چەرخى نىلگۇن — كۆك ئاسمان.
چەرخى نىلۇفەر — نىلۇپەر ئاسمان.
چەرخى ۋاژگۇن — تەتۇر پەلەك، كاج پەلەك:
بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشىقلارنى زار ئەتتى،
كى نادانى سەرەفراز ئەيلەبان دانانى خار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

چەرخاب [چرخاب] (پ) 1) قاينام. 2) سۇ تۆگمىنى.
چەرخپەرۋاز [چرخ فرواز] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، پەرۋاز قىلغۇچى.
چەرخزەن [چرخ زن] (پ) ئۇسسۇلچى.
چەرخمانەند [چرخ مانند] (پ) ئاسمان كەبى.
چەرخۋار [چرخ وار] (پ) ئاسماندەك.
چەرخۋەش [چرخوش] (پ) ئاسماندەك كانتا.
چەرگە [جر كه] (پ) دائىرە، ھالقا؛ گۈرۈھ، توپ.
چەرگە بولماق — توپ بولماق، قىسىلماق:
گۈل ئاغرىق سەندە ئېرمىش بىزدە بولدى،
يۈرەك باغرىم تامامى چەرگە بولدى.
— مۇللا فازىل.
چەرگەر [چركر] (پ) چالغۇچى، سازەندە.
چەرم [چرم] (پ) 1) چەم:
بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشلەك،
بۇ ھېرفە ئارا ئۇتتى يازۇ قىشلاق.
— غەربى.
2) تېرە:
باسماغاچ يانقان كۆڭۈللەرنى يولۇڭدا قامەتلەك،
بولدى بۇ چەرمىغە ئىككى كاكۇلۇڭدىن دەررەسى.
— ناقىس.
چەرمىن [چرمين] (پ) چەمدىن تىكىلگەن.
چەرىك [چريك] (پ) ئەسكەر؛ قوشۇن.
چەشم [چشم] (پ) كۆز:
رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەڭى چەشمىلەك،
ئانى بەرھەم ئۇرارغە كىرپىكىلەك خەيكلى سىپاھىدۇر.
— گۇمنام.
چەشم باز — كۆز ئويناتقۇچى:
نەزەر قىلغىل، تەقى ھالىمنى بىلگىل،
ساڭا ئوخشاش چۇ بوقدۇر چەشم بازى.
— ھافىز خارەزمى.
چەشمۇ ئەبرۇ — كۆز ـ قاش:
نەزەرغە كەلتۈرۈر جانىنى ھافىز،
ئىشارەت ئەيلەسە ئول چەشمۇ ئەبرۇ.
— ھافىز خارەزمى.
چەشمى خۇن فىشان — كۆزدىن قان ئېقىش؛ قان تېمىش:
كۆزۈ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلمىشلار،
لەبلەك يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانمىدۇر.
— ئەرشى.
چەشمى گىريان — يىغلىغان كۆز، دائىم يىغلايدىغان كۆز.
چەشمەئى ھۇسن — گۈزەل، چىرايلىق كۆز:
چەشمەئى ھۇسنۇڭدىن، ئەي جان، قەترەئى نۇش ئەتكەلى،
خىنزر يەڭلىغ ئالەم ئىچرە زىندەدۇر ئايۇ قۇياش.
— ھافىز خارەزمى.
زەھرى چەشم — يامان كۆز بىلەن قاراش.
چەشمە [چشمه] (پ) بۇلاق:
تاغۇ تىزلىك سۇيى كېتىپ ناري،
چەشمەلەردىن سۇھەم ئەمىس جارى.
— مۇللا قۇربان.
چەشمە سار — بۇلاقلار كۆپ بولغان جاي:
چەشمە ساري مەشرەبلىك ھەريان قىلۇر تۇرلۇك زۇھۇر،
ئۇزلۇكسىز كۆكتە كەۋسەر، يەر ئۇزە زەمزەم ئەمەس.
— ئەرشى
چەشمە سۇ — بۇلاق سۇيى:
رەياھىن ۋەرد ئىچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۇيىدىن ئېرۇر نۇكتە بۇ.
— ئا. نىزارى.
چەشمەئى دەرد — دەرد ـ ئەلەم بۇلىقى.
چەشمەئى زىندەگانى — ھاياتبەخش بۇلاق.
چەشمەئى مېھر — قۇياش، ئاپتاپ.
چەشمەئى ھەيات — ھايات بۇلىقى.
چەشمەئى ھەيۋان — تىرىكلىك بۇلىقى، ئابىھايات.
چەشمە يەڭلىغ — بۇلاققا ئوخشاش، بۇلاقتەك:
ئەسرى سەرەندىب ئىشىتتى سۆزىمىن،
قىلىپ چەشمە يەڭلىغكى ئىككى كۆزىمىن.
— ئا. نىزارى.
چەشمە نەۋبەھار — ياشلىق بۇلىقى:
چەشمە نەۋبەھارىڭغە مەن نە دەپ بەھا ئايتاي،
لەبلەرىڭ قىزىلگۈلدەك ئابدانە رۇمانى.
— شەھىدى.
كۆز چەشمەسى — كۆز بۇلىقى، كۆز يېشى:
بەلايى ئىشقىدىن بولدى كۆزۈمنىڭ چەشمەسى دەريا،
ئەلىفتەك قەددىم ئول دەريانىڭ ئىچرە كۆرۈنۈر يەكتا.
— ھافىز خارەزمى.
چەشم بەند [چشم بند] (پ) كۆز باغلىغۇچى.
چەشمخانە [چشم خانه] (پ) كۆز چانىقى، چاناق.
چەشن [چشن] (پ) تەنتەنىلىك يىغىلىش، بەزم.
چەشن تۇزمەك — بەزمە قۇرماق.
چەغانە [چغانه] (پ) ساپايى:

دەريانۇ كۆھ دەشتى جۇنۇت ئەيلەگەي مەقام،
ئاۋارەگى ھەمدەمى چەك، چەغانەدۇر.
— زەلىلى.

چەغرە [چغر] (پ) خەۋەرچى، ئۇقتۇرغۇچى:
نە ئىمامى شەھر بولدۇم نەمۇئەززىنان چەغرە،
نەچۇ سۇفىنى رىيايى نەقەلەندەران نۇكرە.
— زەلىلى.

چەك I [چك] (پ) تامچە، قەترە.

چەك II [چك] (پ) ئېگىك، مەڭز:
سەن بولماساڭ جەننەت ئاراكسىم ئارزۇ قىلغاي ئانى،
ھۇسنۇڭ چەكى ئاچىلمەسە ھەرگۇلكى بار بولغاي خەزان.
— ناقىس.

چەكمەك [چيكماك] 1) تارتماق، باشتىن كەچۈرمەك:
زەۋق ئېتىپ جەبرۇ جەفاسىن جان بىلە چەككەي ئىدىم،
ياد قىلسە گاھى گەھ ياڭى جەفاكارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

2) تارتماق، ئۇرماق:
چەككىل قىلىچىڭنى تەقى مەن خەستەنى چاپغىل،
سەنسىز چۇ تىرىلمەك ماڭا ئەسرى قارا قىندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

3) تىكىپ، سىزىپ، ئويۇپ، يېزىمەك:
چۇ سۆز ۋادىسىغە سۇرۇپ رەخشىنى،
قەلەم گاھى بىرلە چېكىپ نەقشىنى.
— ئا. نىزارى.

4) قىلماق، ئەتمەك:
فەنا فەررائى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەۋ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

5) چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك:
نەچە يىل چېكىپ سەن ئۇچۇن رەنجىنى،
زەماندىن كۆرۈپ تۆرفە ئىشكەنجىنى.
— ئا. نىزارى.

6) ياسىماق، تەييارلىماق:
چۇ بىرلەمئە قەۋسى قۇزەھ چەكتى ياي،
تۇلۇۋ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.
— ئا. نىزارى.

7) سۆزلىمەك:
يۇرۇبان چېكىپ ئاغزىدا ئەلفىراق،
نىگارى ئۇچۇن تارتىبان ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

ئاھ چەكمەك — ئاھ ئۇرماق:
چېكىپ ئول زەمان ھەر بىرى ئوتلۇغ ئاھ،
كى بىخۇد يىقىلدى بولۇپ خاكى راھ.
— ئا. نىزارى.

ئاھى سەرد چەكمەك — سوغۇق، ئاچچىق ئاھ ئۇرماق:
كى شەھزادە قاتتىق چېكىپ ئاھى سەرد،
دېدى: «دۇشمەن ئېرمىس، ئېرۇر شىرى مەرد.»
— ئا. نىزارى.

ئەفغان چەكمەك — پىغان قىلماق، ناله قىلماق:
ئەجەب ئۇكتەكەر بىرلە ئەفغان چېكىپ،
ئۇرۇپ باشىغە دەردى ھىجران چېكىپ.
— ئا. نىزارى.

ئەلەم چەكمەك — ئەلەم تارتماق.

پەركار چەكمەك — دائىرىسىنى سىزماق، بەلگىلىمەك:
نە قەرىيە يوقكى سەۋادىدا سۇرمەدىك مەركەب،
نە شەھر يوقكى مەداردا چەكمەدىك پەركار.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

تىغ چەكمەك — تىغ تارتماق، تىغ ئۇرماق.

تىل چەكمەك — سۆزلىمەك:
تۇرۇپ بەزم چەكتى رىۋايەتكە تىل،
جەھان ۋاقىئاتىن قىلىپ قالۇ قىل.
— ئا. نىزارى.

جام چەكمەك — ئىچكۈلۈك ئىچمەك، مەي ئىچمەك:
ھەمول زار فەرھاد فەرخۇندە فام،
چېكىپ يار يادى بىلە نەچچە جام.
— ئا. نىزارى.

رەقەم چەكمەك — يازماق، پۈتمەك:
رىۋايات نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفھەسىگە سۇرۇپدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.

ساز چەكمەك — ساز چالماق.

سەلا چەكمەك — چاقىرماق، دەۋەت قىلماق.

سىپاھ چەكمەك — ئەسكەر تارتماق.

ستەم چەكمەك — زۇلۇم كۆرمەك، ئېزىلمەك.

فىراق چەكمەك — ئايرىلىش، جۇدالىق دەردىنى تارتماق:
ئۇرۇپ ئاھ لەيلى چېكىبان فىراق،
مۇھەببەت نەۋاسىغە سالدى قۇلاق.
— ئا. نىزارى.

فىغان چەكمەك — زارلانماق، ئىڭرىماق:
ئول ئىتدەك بەيابانىدا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پويە ئول ساڭى بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

قۇل چەكمەك — قولىنى تۇتماق؛ قوللىماق:

قول بەردى گىنايت بىلە گەمدى ماڭا جانان،
گويا ئۆزىنە چەكدى قولىن لۇتق گىلە سۇلتان.
— هافىز خارەزمى.

قۇللاب چەكمەك — بەند قىلماق، باغلىماق.

نالە چەكمەك — نالە قىلماق، ئاھ ئۇرماق:
فىغان بىرلە نالە چېكەر ھەمدەمى،
مۇشۇ ھەم چىقار چۇن سەدايۇ دەمى.
— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:
دىلئارا نەۋا چەكتى مۇنداغ كەلام،
چۇ مەستۇد دىماغىغە يەتتى مەشام.
— ئا. نىزارى.

ئۇن چەكمەك — ئاۋاز چىقارماق، ئۇن چىقارماق؛ نالە قىلماق، يىغلىماق:
دېدى قىنز: «تەۋەھھۇم بىلە چەكمە ئۇن،
يەنە بىر كېلۇرغە ئاڭا تۇرت كۇن!»
— ئا. نىزارى.

ئىشتىياق چەكمەك — سېغىنماق:
چىقىپ تۇندە لەيلى چېكىپ ئىشتىياق،
سەدا جانىبىغەكى قويىدى ئاياق.
— ئا. نىزارى.

چەك I [چىنك] (پ) ئۇيغۇر سوقما تارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى، چاڭ:
گۇلىستان بولۇبان غۇنچە دىلتەڭ،
سەداغا كەلدىلەر قانۇن گىلە چەك.
— مۇللا فازىل.

چەكۈ زۇلفى — چاڭ تارى.

چەك II [چىنك] (پ) چاڭگال، قول پەنجىسى.

چەلپەك [چلپك] (پ) سۈت، ماي بىلەن تەييارلانغان نان.

چەلچەلە [چلچلە] (پ) قارلىغاچ:
چەلچەلە كۆڭلۈڭدە ئولتۇردۇڭ خەلايىق بىلمەدى،
ئافتابى ماھى ئەختەر يا گۈزاھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

چەلىپا [چلىپا] (پ) بۇت؛ خرىستىئانلارنىڭ مۇقەددەس بەلگىسى، كرېست.

چەم [چم] (پ) تۆكۈلگەن؛ چۈۋۈلغان:
ھىچ تەبىب كەلمەدى باشىم ئۈزە بەرادەران،
سۈرمىتى چەم موي ئېرۈر رەنج چېكىپ ئەلەددەۋۈام.
— زەلىلى.

چەمەن [چمن] (پ) گۈللۈك، باغ، چىمەن، ئوتلاق:
ئەگەر گول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساری بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ۋالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

فەسلى گۈل يەتمىش چەمەندە بۇلبۇل ئەيلەر زەمزەمە،
رەقس قىل، ناقىسكى بۇدۇر نەغمەئى زەۋقى ۋىسال.
— ناقىس.

چەمەنزار [چمن زار] (پ) ئوتلاق، چىمەنلىك، يېشىللىق:
ئايا غۇنچە، كۆڭلەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.
— ئا. نىزارى.

چەمبەر [چمبر] (پ) دۇگىلەك، ھالقا، چەمبەر، گەردىش.

چەمبەرە [چمبرە] (پ) چەمبەرسىمان.

چەمدان [چمدان] (پ) كىيىم ساندۇقى، تېرە ساندۇق، چامادان.

چەند [چند] (پ) 1) بىرئاز. 2) بىرقانچە، بىرنەچچە:
قىلۇر جانىۋارنىڭ تەنى گىچرە بەند،
ئۆزى ئۆلمەس ھەرگىز زەخم گەتسە چەند.
— ئا. نىزارى.

3) بۆلۈم.

4) قاچان:
ھەر چەند گىشىكىگدە سەھەرلەر قىلامەن داد،
دادىمغە قەنى يەتكەنىڭ، ئەي زالىمۇ بىداد.
— زەلىلى.

چەند ھەزار — نەچچە مىڭ:
بارغۇسى گەھلى زىمان گەييامىلاردا چەند ھەزار،
يولغە سالسە قۇۋۇمتى بولسە كېمە بولدىن ئازار.
— ئابدۇقادىر داموللام.

ئەگەر چەند — گەرچە:
ئەگەر چەندكى بولسامۇ سەببىدىن ئافەرىنەندە،
ۋەلىك خەلق گەتكۈچى سەن - سەن بېرىپ جانىنى نەھىس تەندە.
— شەھىدى.

روز چەند — بىرنەچچە كۈن:
قىلىپ گىردىم ئانىكى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئوتۇپ روز چەند.
— ئا. نىزارى.

ھەر چەند — گەرچە:
خوشلامام گەغيارلار ھەرچەندە قىلسا گىزىزمتىم،
جاھىلان سۆز قىلسالار تاپاس قولاقدە لەززىتىم.
— شەھىدى.

چەندان [چندان] (پ) 1) كۆپلىگەن، نۇرغۇن:

مېنىڭ بىرلە چەندان لىشى بار ئىدى،
مۇھىم ئىشلىرىمدە ماڭا يار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) بىرقانچە قېتىم، كۆپلەپ:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
«قىيامەتغىچە يوقتۇر ئاڭا خەندان».
— موللا فازىل.

3) ھەسسە، باراۋەر:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۇمرىنى جاۋىدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئنىنى يۈز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.

چەھ [چە] (پ) «چاھ»قا قاراڭ:
كىرپىكلەرىڭ چەھلەر قازار، گويا كۆڭۈللەرگە ياسار،
غەمدىن قۇتۇلماي ئولگەلى، ئەي ماھۋەش، بەيتۇل ـ ھەزەن.
— ناقىس.

چەھى غەبغەب — ئېڭەكنىڭ چوڭقۇر يېرى، زىناق:
تاپمادى بۇ مەلاھەتىڭ ھېچ فەرىشتەيۇ پەرى،
يۇسۇفى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

چەھار [چھار] (پ) تۆت.
چەھار داڭ — ئالتىدىن تۆت ھەسسە.
چەھار يار — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىنكى تۆت خەلىپە: ئەبۇبەكرى، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلى:
يا رەب مۇھەممەد ھۇرمەتى ھەم چەھاريارلار ئۇلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.

چەھار ياك — تۆتتىن بىر.

چەھارپا [چھارپا] (پ) چارۋا.

چەھارۇم [چھارم] (پ) تۆتىنچى:
شەمسى چەھارۇم ئاسمان داغ ئولۇبان خىجىل ھەنۇز،
رۇيى زەمىندە ئۇنگەلى سەبزۇ لالەزار ئىشق.
— زەلىلى.

چەۋرۇلمەك [چورولماك] چۆرۈلمەك، ئايلانماق:
فارىغ ئولسە ئالتەدىن مەردانە يۈركىم باك ئەمەس،
خاھى ئوڭۇ خاھى سول چەۋرۇلسە گەر يەتتى فەلەك.
— ئەرشى.

چەۋكان [چو كان] «جەۋان»غا قاراڭ:
ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بوتى چەۋكان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۈچۈن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

چەۋگان [چوكان] (پ) 1) ئاتلىق ئوينايدىغان توپ (گوي) نى دومىلىتىدىغان ۋە توختىتىدىغان ئۇچى ئەگرى ئۇزۇن تاياق:
مەيداندا قىلسۇن گوي دەپ باشىمنى قىلدىم خاكى رەھ،
ئىلكىڭگە ئالساڭ نې بولۇر چەۋگانۇ گويئەندازنى.
— ناقىس.

2) ئات توپى ئويۇنى.

چوب [چوب] (پ) ياغاچ، تاياق:
غەزەب قىلدى مەسئود نىگەھبانغە كۆپ،
قىساسىغە ئاندىن تۇتۇپ ئۇردى چوب.
— ئا. نىزارى.

چوبان [چوبان] (پ) «چوپان» غا قاراڭ.

چوبدار [چوبدار] (پ) 1) تاياق تۇتقۇچى، توقماقچى:
جۇنۇندىن يەتتە ئەزآ لەشكەرى غەمنىڭ ھىسارىدۇر،
بەلى ھەر ئۇستىخانىم ئىشق ئېلىنىڭ چوبدارىدۇر.
— زەلىلى.

2) پادىچى.

چوبدەست [چوب دست] (پ) ھاسا، تاياق.

چوبەك [چوبك] (پ) تاياقچە؛ چىۋىق.

چوبىن [چوبين] (پ) ياغاچ، تاياق.

چوپان [چوپان] (پ) قوي باققۇچى، مالچى، پادىچى:
مەنئ قىلدى زەكاتنى چوپانلار،
ئۆشرەنى ھەم ئۇنۇتتى دېھقانلار.
— موللا قۇربان.

چوق [چوق] تولا، كۆپ.

چۇ [چو] (پ) «چۇن»نىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ تۆۋەندىكى مەنىلەردە كېلىدۇ: 1) جۈملە بېشىدا «چۇنكى، شۇڭا» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ ئىشق ئوتىدىن گۇلغە بەردى نەمۇد،
ئانىڭ تابىدىن بۇلبۇل ئۆرتەپ ۋۇجۇد.
— ئا. نىزارى.

2) جۈملە بېشىدا: «شۇئان، شۇ چاغ» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ دەريا رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

3) ئىككى جۈملە ياكى جۈملە بۆلەكلىرى ئارىسىدا «كى» باغلىغۇچىسى رولىدا كېلىدۇ:
بۇ مۇنچە توق بولغاننى چو قىلدى سۇنئى بارى بار،
بۇ قۇدرەتنى كۆرۈپ ھەق ھەزرەتىندىن كارۇبار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

4) كېيىنكى جۈملىنى ئالدىنقى جۈملىنىڭ بېقىندى جۈملىسىگە ئايلاندۇرىدۇ:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،

چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.
5) بەزى سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «...تەك، دەك» قوشۇمـ چىسى ۋە «كەبى، ئوخشاش» تىركەلمىلىرى رولىدا كېلىدۇ:
ئالىپ كىردى قەسرى ئارا ئىچكەرى،
تۆرۈپ نەچچە خادىم چۇ كۆك ئەختەرى.
— ئا. نىزارى.

چۇجۇق [چۇجق] تاتلىق، شېرىن، سەرخۇش:
كۈندۈزى ھەم كۆڭلۈم چۇجۇقدۇر،
تاڭ ئاتقۇچە كۆزۈم ئاچۇقدۇر.
— مۇللا نىياز.

چۇست [چست] (پ) 1) تېز، چاققان:
كېلىپ چۇست فەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

چۇست دەست — چاققان.
چوستى چابۇك — چاققان، ئەپچىل.
2) تەييار، ھازىرلاندى.
چۇست ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
بۇ خۇشتانچ جابدۇقىنى ئەيلەدى چۇست،
بەنى ئۇزرا ساری بەل باغلادى رۇست.
— مۇللا فازىل.
3) مەھكەم، پۇختا.
چۇست ئەتمەك — مەھكەملىمەك.

چۇغز [چغز] (پ) 1) ھۇۋقۇش، بايقۇش:
نالەئى بۇلبۇل جۇداۋۇ نەگرەئى ئاۋازە چۇغز،
ۋاگىزا، سەن قايداۋۇ تەرزى كەلامى ئاشقان.
— زەلىلى.
2) ياماڭلىق، ئاپەت:
بارچە تەشۋىشى زەمانە چۇغز بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئېردى گەر بۇ كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.
چۇغزى يەڭلىغ — بايقۇشتەك:
چىقاردى غەربىنى بۇ يەردىن سوقۇپ،
زەغەن، چۇغزى يەڭلىغ باشىغە چوقۇپ.
— ئا. نىزارى.

چۇغۇل [چغول] غەيۋەتچى، ئىغۋاگەر.
چۇقەھ [چوقە] چوققا؛ دۆۋە:
كۆردى كۆزۈمكىم مېنىڭ نەچچە قۇرۇغان چۇقەھ،
خەت كەبى پەيدا ئىكەن جەبھەسى ئۆزرە رەقەم.
— ناقىس.

چۇلغاشماق [چولغاشماق] ئارىلاش يېغىلماق، چۇلغاشماق:
چۇلغاشىپ بىر ئۆيىگە نامەھرەم،
قىلدۇرۇپ نەغمە ـ ناۋالار ھەم.
— مۇللا قۇربان.

چۇن [چون] (پ) 1) ئوخشاش، كەبى:
قاشىمدە تۇرۇپدۇركى بىر نەۋ جەۋان،
بولۇپ خەۋف بىرلە يۇزۇم چۇن سامان.
— ئا. نىزارى.
2) چۇنكى:
بىگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزمەندەلىك،
ماڭا چۇن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.
3) شۇ چاغ، ۋاقتىكى:
ئۇشبۇ قىسسە نەسرى ئەردى،
چۇن ماڭا بېشارەت قىلدى.
نەزم قىل دەپ ھەم ئايدى،
تۇركى تىلگە دېدىيا.
— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.
5) ئۇنداقتا:
قىرانى سەئد بولغاي ئاشىق ئۇچۇن،
يۇزۇڭ چۇن ماھۇ قاشىڭدۇر تارازۇ.
— ھافىز خارەزمى.
چۇنۇ چەرا — 1) ئۇزۇلمەس دەتالاش، بەس ـ مۇنازىرە:
ھەر قوپال باشسىز ئېرۇر قوپمىش نىفاقۇ ماجەرا،
تۇتسە مەھكەم بىر ئۇلۇغنى چەست ئولۇر چۇنۇ چەرا.
— ئابدۇقادىر دامولام.
2) نېمە ئۈچۈن، نېمىشقا:
ئول خالىقى ئەفلاكخە ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۈندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چەرا.
— ناقىس.

چۇنان [چنان] (پ) 1) شۇ قەدەر، شۇنچە:
باقىپ چېھرەسىگە چۇنان يېغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.
2) ئاشۇنداق، شۇنداق:
چۇنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇتاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.
— ئا. نىزارى.
3) خۇددى ... گە ئوخشاش:
بۇ مەزمۇننى قىلدى زەباندا ۋەرد،
كى سەرگەشتە بولدى چۇنان بادى گەرد.
— ئا. نىزارى.

چۇنانكى [چنانكه] (پ) شۇنچىۋالا، ئاشۇنچىلىك:
غەمكى دىن غەمسىزدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەك،
چۇنانكى چوب قارا ئىبرەت كۆزۈك پەسۇ پىش.
— شەۋقى.

چۇنانكىم [چنانكيم] (پ) «چۇنانكى» گە قارالسۇن:
چىقسۇن نەززارەگە كۆكدىن كەۋالىب،
چۇنانكىم لەيلىگە بولدىلا تالىب.
— موللا فازىل.

چۇنكى [چون كه] (پ) چۈنكى، سەۋەبى شۇكى؛ خۇددى ... غا ئوخشاش:
ئۇرتەدى شەمئىغە دائىم چەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۇنكى ئەبرى نەۋ بەهار.
— خەراباتى.

چۇنكىم [چونكيم] (پ) «چۇنكى» گە قارالسۇن:
سەناخان بولسە بۇلبۇلتەك قەمۇ جانلار ئەجەب ئىرمەس،
گۈلى ئەيشۇ تەرەب چۇنكىم ئانىڭ ئەھدىنده خەندانۇر.
— ھافىز خارەزمى.

چۆرگىمەك [چوركيماك] ئورىماق:
ياپىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
— ئا. نىزارى.

چۆرى [چورى] بالا خىزمەتچى:
چۆرى كىردى، مەھزۇننى قىلدى خەبەر،
«ئاتا بىرلە ھەجگە قىلىپدۇر سەفەر».
— ئا. نىزارى.

چۆل [چول] سۇسىز يەر، دەشت.
نەكىم يوللاردا دېڭىز، تاغ ئىرۇر،
گەھى چۆل ـ بەيابان توفراغ ئىرۇر.
— ئا. نىزارى.

چىغ [چيغ] (پ) داد ـ پەرياد:
چىنى تۈركىستان زەمىنىڭ خەلقىغە چىغنىم كېلۈر،
شەھرى ماچىندىن ئۆتۈپ تەۋقى ئىمامان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

چىكىبان [چيكيبان] چەككەندىن كېيىن، چىكىپ:
كى جەدۋەل چىكىبان، رىجە تارتىبان،
قىلىپ ئاندا ئەنھار شەكلىن ئەيان.
— ئا. نىزارى.

چىھر [چهر] (پ) «چىھرە» گە قارالسۇن.

چىھرە [چهره] (پ) 1) يۈز، چىراي:
كۆرۈپ قەيس ئۇل دەم چىكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
بولۇپ ئەرغەۋان چىھرىسى مىسلى كاھ.
— ئا. نىزارى.

2) سىياق، كۆرۈنۈش:
باقىپ چىھرىسىگە چۇنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.

پەرى چىھرە — تۈرلى گۈزەل، پەرىزاتقا ئوخشايدىغان:
پەرى چىھرە ساقى تۇتۇپ پەي ـ بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.

چىيرە [چيره] (پ) 1) ئەپچىل، چاققان. 2) باتۇر، غالىب.
چىيرەكۆن — غەلىبىدىن دېرەك بېرىلگەن؛ قورشالغان:
ئەترافى باغ چىيرەگۈن ئەجەب لالەگۈن بۇ كۆن،
قەبرى ئىمامۇ جەئفەرى ئەيبارخۇن بۇ كۆن.
— زەلىلى.

چىبىن [چبين] چۈمۈن:
ياتىپدۇر بىر ئۆت كۆپ زەئىفو نەھىف،
بولا ئالماغان ئول چىبىنغە ھەرىف.
— ئا. نىزارى.

چىرا [چرا] (پ) «چەرا» غا قارالسۇن.

چىراغ [چراغ] (پ) چىراغ:
بۇ ئالەمنىڭ چىراغى مەن ئىرۇرمەن،
كى خاتىرلەر فەراغى مەن ئىرۇرمەن.
— موللا فازىل.

چىراغان [چراغان] (پ) 1) رەڭگارەڭ چىراغلار:
تەفەررۇج گاھى سۇنتۇقدىن فەراۋان،
كەۋاكىبلارنى مانەندى چىراغان.
— زەلىلى.

2) رەڭگارەڭ چىراغ يېقىلغان جاي.
چىراغان بولدى — رەڭگارەڭ چىراغلاشتى:
سەماۋات ئۆزرە قىلدى كەۋكەبستان،
چىراغان بولدى ئول شەمئى شەبستان.
— موللا فازىل.

چىراكىم [چراكيم] (پ) «چەراكىم» گە قارالسۇن:
تۇمەنسىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

چىراي [چهره‌ای] (پ) گۈزەللىك، جامال.

چىرغاماق [چيرغاماق] شاد ـ خۇرام ياشىماق:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىرغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.
— لۇتفى.

چىرك [چرك] (پ) 1) بۇزۇقلۇق، چىرىكلىك. 2)

بۇزۇقچىلىق:
كىمنى قۇمشۇ قىلسە خانى غەفلەت،
قىلۇر شەيتان چىركى بىرلە ئۇلفەت.
— مۇللا فازىل.

چىركى [چركى] (پ) 1) پاسكىنىچىلىق، ئىپلاسلىق، بۇزۇقلۇق:
قىلۇر ژەسۋاس ئول شەيتان چىركى،
بولۇر ئالگە ھەمە ھاسىل چىركى.
— مۇللا فازىل.

2) پاسكىنا، ئىپلاس، بۇزۇق.

چىركىن [چركين] (پ) ئىپلاس، چىرىك:
ناقىسا، دەۋراندا دەۋر ئەتتىمكى ئىستەپ ئوخشاشلىق،
ھېچ تىن مۇلكىدە سەندەك تاپمادىم چىركىن كۆڭۈل.
— ناقىس.

چىرلاماق [چرلاماق] چاقىرماق، قىچقارماق:
ئالىپ كىردى چىرلاپ ئونى شول زەمان،
سەلام قىلدى، شەھنى كۆرۈپ نەۋجەۋان.
— ئا. نىزارى.

چىرماماق [چيرماماق] ئورىماق، ئايلاندۇرۇپ ئورىماق.

چىز [چيز] (پ) نەرسە؛ ئىش:
كى چىزى ساڭا ئەرز ئىزھاردۇر،
نەسايىھ سىفەت بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

چىگىل [چيكيل] قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
كېچەلەر ئەنجۇم قەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم بۇز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

چىلتەن [چهل تن] (پ) قىرىق ئۆلىيا، ماشايىخ:
ئۆزى بەھىشت ھۆرىدۇر،
چىلتەنلەرگە قوشۇلۇر.
ئىچەر شەراب ئەنتەھۇر،
خاس ئەۋلىيا ئىبرىدىيا.
— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.

چىللە I [چىله] (پ) 1) دەرۋىشلەرنىڭ قىرىق كۈنگىچە تاشقىرىغا چىقماي ئىبادەت قىلىشى:
چىقىپ ئالدىن چىللەدىنۇ بەشەردىن،
خەيالات ئەيلەبان بارچە خەتەردىن.
— مۇللا فازىل.

چىللە ئولتۇرماق — ئىبادەت ئۈچۈن بىر جايدا قىرىق كۈن ئولتۇرماق.
2) قىش ۋە ياز پەسىللىرىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى قىرىق كۈن.

چىللە تابىستان — يازنىڭ ئەڭ ئىسسىق قىرىق كۈنى.

مەۋسۇمى.

چىللە زىمىستان — قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق قىرىق كۈنى، مەۋسۇمى.

چىللە II [چله] (پ) كامالەتكىنىڭ كىرىچى.

چىللە فۇرۇش [چلەفروش] (پ) كامالەتكە كىرىچىنى سانتۇچى.

چىللە خانە [چلەخانه] (پ) چىللە ئۆتكۈزىدىغان ئۆي.

چىللە نىشىن [چلەنشين] (پ) چىللە ئۆتكۈزگۈچى:
پىرى مۇغان ئىشقىدىن مىسرەئى شوخ تازەمەن،
چىللە نىشىن شەيخ ئۆتەر كۆڭلۈم ئاڭا مۇرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

چىمگىن [چم كن] (پ) سۇ لېيىدەك؛ لەشلىك:
ئاشىقانە نالەڭۇ گۈلبانگ ئېتىپ چىمگىن ئارا،
بۇلبۇلى ئاشۇفتەنى ئۆزۈڭ بىلەن دەمساز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

چىن I [چين] (پ) راست، ھەقىقىي:
گەھى ھەزل بىرلە گەھى چىن ئويۇن —
قىلۇر، بەرمەدىم مەن ئاڭا ھېچ بويۇن.
— ئا. نىزارى.

چىن II [چين] (پ) چۈرۈم؛ چىگىلەك:
چىن قىلماق — تۈرمەك، پۈرۈشتۈرمەك:
نېدىن مۇنچە قورقارسەن، ئەي نازەنىن؟
ماڭا قىلما ھەرگىز قاباغىڭنى چىن!
— ئا. نىزارى.

چىنى زۇلف — چىگىلەك چاچ:
ئانىڭكىم چىنى زۇلفى پۈرشىكەندۇر،
لەبى شىرىنى شەككەر شىكەندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

چىن III [چين] 1) قەدىمكى شەرقىي تۈرك ئەللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ زېمىن. 2) جۇڭگو.

چىن IV [چين] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ كېلىپ «تەرگۈچى» مەنىسىنى كېلتۈرۈدۇ:
گۈل چىن — گۈل تەرگۈچى.

چىن - چىن [چين چين] (پ) تال - تال، پۈرۈم - پۈرۈم:
سەييارەمەن سۆزۈم چىن، ئىلكىمدە ھەلقە چىن - چىن،
ئاھۇيى دەشتى ماچىن، تاپتىم شىكار ئىچىدە.
— زەلىلى.

چىنان [چنان] (پ) «چۈنان»غا قارالسۇن:
كۆرۈپ بىر - بىرىنى چىنان يېغلاشىپ،
فەلەكدىن نە ئۆتكەننى مۇڭداشىپ.
— ئا. نىزارى.

خ

خاب [خواب] (پ) 1) ئۇيقۇ:
ھەرام بولسۇن سېنىڭسىز ھۇر ئىلە خاب،
نەسىبىم بولماسۇن بىر قەترەئى ئاب.
— موللا فازىل.

2) چۈش:
قۇلاغى گىلەمدەك، كۆزى چۈن رىكاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇسىرىغان، ئۇيقۇ ئارىلاش، ئۇيقۇ باسقان ھالدا.

خابۇ خەيال — خام خىيال:
سەدقەئى دەردىڭ قىلۇرمەن دۇنيانى ئەيشى خۇشىن،
ئەيشى ئېرۇر خابۇ خەيال دەرد يولداشىم مېنىڭ.
— ھۇۋەيدا.

خاب جامە — ئۇخلاش كىيىمى.

خاب خانە — «خابگاھ» قا قاراڭ.

خابى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسىنىڭ ئۇيقۇسى، ئۆلۈم ئۇيقۇسى:
بۇلبۇلى بىنەۋا ئىدىم يوق ئىدىكىم چەمەن ھەنۇز،
خابى ئەدەمدە ئەردىلەر سۇنبۇلى ياسەمەن ھەنۇز.
— زەلىلى.

خابى خەرگۇش — يالغان ئۇيقۇ؛ پەرۋاسىزلىق:
تاۋۇشقان ئۇيقۇسى ئاندىن ئالىپ ھۇش،
ساغىنىپ دىلبەرىنى خابى خەرگۇش.
— نەۋايى.

خابى شىرىن — شېرىن ئۇيقۇ:
سەھەر دەردلىك كىشىنى كۆزىغە ئۇيقۇ بولۇر ئاچچىغ،
بولۇر بىدەردلەرغە خابى شېرىن سۇبھىدەم پەيدا.
— ھۇۋەيدا.

خابى غەفلەت — غەپلەت ئۇيقۇسى:
بەشەر كۆپ خابى غەفلەتدە، ئەمەس ئۆز ھالىدىن ئاگەھ،
غەرىقى بەھرى ئىسيان شەر ئېرۇر، فېئلۇكارى بەھ.
— موللا قۇربان.

تەركى خاب ئەيلەمەك — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
سېپىپ يۈزىگە بويى ئەنبەر گۇلاب،
پەرى ئول زەمەن ئەيلەدى تەركى خاب.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خاب — شېرىن ئۇيقۇ، تاتلىق ئۇيقۇ:
خىتابى يا مۇزەممىل قۇم شەھەنشەھ گۇشىۋار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ ئولمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدەپا.
— شەۋقى.

خابگاھ [خواب كاه] (پ) ئۇخلاش ئورنى، ياتاق.

خابگەھ [خاب كە] (پ) «خابگاھ» قا قاراڭ.

خاتەم [خاتم] (ئە) 1) تامغا، مۆھۈر: تامغىلىق ئۈزۈك:
فەتھىل ـ ئەبۋابى فۇيۇزاتىڭدىن ئېردى ئىززۇ جاھ،
مايەئى مۇئجىز سۇلەيمان ئىلكىدە خاتەم ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئۈزۈك؛ ئۈزۈكنىڭ كۆزى:
بۇتون بىرلە خاتەم ساڭا تۇھفەدۇر،
تونى ھۇللە، خاتەم ئېرۇر بەلكى نۇر.
— ئا. نىزارى.

3) ئاخىر، ئەڭ ئاخىرقىسى:
شەفېئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرىنى،
ئەۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.
— موللا پازىل.

4) «خاتەمۇل ـ ئەنبىيا» نىڭ قىسقارتىلمىسى:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇركىم سەخاۋەت پىشەقىل،
روزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

خاتەمۇس ـ سەلتەنەت — پادىشاھلىق مۆھۈرى.

خاتەمۇل ئەنبىيا — ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ نامى بىلەن قوللىنىلىدىغان تەرىپ سۆزلىرىنىڭ بىرى)؛

خاتەمى نەبۇۋۋەت — ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈك.

خاتەمى بۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك مۆھۈرى.

نەققاشى خاتەم — مۆھۈر ئويغۇچى.

خاتۇن [خاتون] خانىم، خېنىم؛ ئايال:
ئاتاسىدىن ئوغۇلنى، ئېرىدىن خاتۇننى تاندۇرمە،
تاپىپ بىر ئەرگە تەگكىل، كۆرگەن ئەلنى ۋەتنى قىلدۇرمە.
— موللا نىياز.

خاتىب [خاطب] (ئە) سۆزلىگۈچى، سۆزلەشكۈچى.

خاتىر [خاطر] (ئە) 1) خىيال، ئوي، پىكىر:
بەيابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،

چۈدۈر بار روشەن گۈلدى خاتىرىم سەيرى جەھان گەتكەچ.
— زەلىلى.

2) كۆڭۈل:
تۈرۈپ ساقەت ئاندا تەماشا قىلىپ،
ئانىڭ كارى خاتىرنى شەيدا قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

خاتىر ئازار — كۆڭلى ئازار يېگەن، كۆڭلى ئاغرىغان.
خاتىر بەست — كۆڭۈل باغلىغان، بېرىلگەن.
خاتىر پەزىر — يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان.
خاتىر فەراغ — كۆڭلى تىنچ، خاتىرجەم:
داغى ھەربىر مەھرەمگە فەزل گېتىپ بەشدىن ياراغ،
بۇ ياراغ بىرلە ئۇلارنى گەيلەبان خاتىر فەراغ.
— ئابدۇقادىر دامولا.

خاتىر مەلۇل — كۆڭلى زېرىككەن، رەنجىگەن:
كى خاتىر مەلۇل باقتى پەرزەندىغە،
تەسەللى بېرىپ نۇرى پەيۋەندىغە.
— ئا. نىزارى.

خاتىر نەۋاز — كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى، مېھرىبان.
خاتىر نىشان — ئەسكە سالىدىغان، ئەسلىتىپ تۇرىدىغان.
خاتىر نىشان قىلماق — ئەسكە سالماق.
خاتىرى تەسكىن تاپماق — كۆڭلى تەسەللىگە ئېرىشمەك، كۆڭلى خاتىرجەم بولماق:
مۇنىڭ بىرلە تەسكىن تاپىب خاتىرى،
فىراقى دىلىدىن بولۇر ھەم ئارى.
— ئا. نىزارى.

خاتىرى غەمناك — كۆڭلى، دىلى غەملىك:
غەمناك كۆڭۈلگە ئۇشانىڭ كۆپ نەزەر بار،
بۇ مەئنا بىلەن خاتىرى غەمناكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

خاتىرى مەھزۇن — دىلى غەملىك، كۆڭلى قايغۇلۇق.
پەرىشان خاتىر — ئېسى جايىدا ئەمەس، كۆڭلى پەرىشان.
يورۇق خاتىر — كۆڭلى ئوچۇق، ئوچۇق پىكىرلىك.

خاتىرات [خاطرات] (ئە) [بىرلىكى: خاتىر] «خاتىر» گە قارالسۇن.

خاتىرە [خاطرە] (ئە) «خاتىر» گە قارالسۇن.

خاتىرخاھ [خاطر خواه] (ئە + پ) كۆڭلى چۈشكەن، كۆڭلىگە ياققان.

خاتىر شۇناس [خاطر شناس] (ئە + پ) ئېسىدە ساقلىغۇچى، كىشىنىڭ كۆڭلىنى تاپقۇچى.

خاتىمە [خاتمه] (ئە) 1) ئاخىرى، تامامىلىنىشى. 2) كىتابنىڭ تۈگىگەن، تامامىلانغان قىسمى.

خاج [خاج] (پ) كرېست، سەلىب.
خاج پەرەسىت — خرىستىئان.

خاجە [خواجه] (پ) 1) بەگ، خوجا، خوجايىن؛ ئەپەندى:
يەنە ھەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.
— ئا. نىزارى.

2) باي، تۈرە:
تىبالماي ئۆپكەسىنى خاجە نۇئمان،
بارۇر ئېردى ياشى چۈن ئەبر باران.
— مولا فازىل.

خاجەئى باشەفىق — شەپقەتلىك خوجايىن، باي:
مەلىكە دېدى: خاجەئى باشەفىق،
نەچۈك كەلدۇرۇر سىزگە كىسم بول رەفىق.
— ئا. نىزارى.

خاجە سەرا [خواجه سرا] (پ) ھەرەم ئاغىسى.

خاجە ۋار [خواجەوار] (پ) خوجايىنلاردەك، باشلىق كەبى.

خاجىگان [خواجگان] (پ) [بىرلىكى: خاجە] «خاجە» گە قارالسۇن.

خادە [خاده] ئۇزۇن ۋە سىلىق، توز ياغاچ، خادا:
بالالار مەسخىرە قىلىپ قوغلار،
خادە بىرلە سېنى ئۇرۇپ ئۆتلار.
— مولا نىياز.

خادىم [خادم] (ئە) خىزمەتكار، مۇلازىم، مالاي:
نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادىمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.
— ئا. نىزارى.

خەسۇل ـ خاس خادىم — ئاق يېقىن خىزمەتكار.

خادىمان [خادمان] (ئە) [بىرلىكى: خادىم] خىزمەتكارلار، مۇلازىملار:
مېھمانىنو فەرمانغە سۇردى زەبان،
يىغىلدى ھەمە چوڭ ـ كىچىك خادىمان.
— ئا. نىزارى.

خادىمە [خادمه] (ئە) خىزمەتكار خوتۇن ۋە قىز.

خادىملىق [خادم ليق] خىزمەتكارلىق، مۇلازىملىق.

خادىئ [خادع] (ئە) ئالدىغۇچى، ئالدامچى.

خار I [خوار] (پ) قەدىرسىز، ئېتىبارسىز، خار.
خار ئەتمەك — كەمسىتمەك، خارلىماق:
بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشىقلارنى زار ئەتتى،

کی نادانني سەرئەفراز ئەيلابان دانانی خار ئەتتی.
— موللا قۇربان.

خار بولماق — پەس كۆرۈلمەك، خارلانماق:
مەردئول كەددی يەمىن ئەيلەپ شەبەن رۇز ياتماسە،
مېهنەت ئىلە قول - پۇتی گەرچە ئۇزۇلسە قاتماسە،
تارتمايىن مىننەت كىشىدىن ئابروىين ساتماسە،
ئافەرىن مۇنداغ كىشىگە كۇلفەت ئەلدىن تارتماسە،
ئەهلی هىممەت بولسە مۇنداغ خار بولماس هېچ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار — ناهايىتی ئېتىبارسىز، قاتتىق خارلانغان:
باغ ئىچىدە مېۋەلەردىن سەن ئېرۇرسەن خارۇزار،
ئەينی كۇلفەتدىن بولۇرسەن كەچ كۇز ئىچرە زارۇزار.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار ئەتمەك — قاتتىق خارلىماق.
مۇقەممەر، ئوغری، يالغانچی، هەرامخور تىنچی راهەتدە،
بېرىپ دۇشمەنگە ئىززەت دوستلارنی خارۇ زار ئەتتی.
— موللا قۇربان.

خار II [خورا] (پ) سۆز ياسىغۇچی ئارقا قوشۇمچە، بەزی سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يېگۈچی»، «ئىچكۈچی» مەنىلىرىدىكی سۆز ياسايدۇ:
هەرام خار — هارام يېگۈچی.
قەدەھ خار — مەي ئىچكۈچی.

خار III [خار] (پ) تىكەن:
ئەدەمنی مەن ۋۇجۇدە نىسبەت ئەتمەن،
گۈلىستان ئۆزگە ئېرۇر، خار ئۆزگە.
— هافىز خارەزمی.

خار ئەفشان — 1) تىكەنلىك. 2) كۆچمە م: قوپال سۆزلۈك.

خار مۇغلان — چۆلدە ئۆسىدىغان بىر خىل تىكەنلىك ئۆسۈملۈك:
دولدىن ئۇيان خار مۇغلان ئىكەن،
چۆل جەزىرەئی بەبەيان ئىكەن.
— زەلىلی.

خاری ئەزاب — 1) ئازابلىغۇچی تىكەن. 2) قىيناق.

خاری خەسەك — تىكەنلىك ئوت.

خاری مىژگان — تىكەنگە ئوخشاش كىرپىك:
خەمالىڭ گۈلىستانىندىن قاچان خۇشۋەقت بولغايمەن،
جىگەرنی گۈل بىكىن چۈن پارە ئەيلەر خاری مىژگانىڭ.
— هافىز خارەزمی.

خاری هەلاك — هالاك قىلغۇچی تىكەن، زەهەرلىك تىكەن.

خارا I [خارا] (پ) ئۇيۇل تاش، گرانىت:
سىتەم تىغىن ئۇراردا بىدەرىغ ئول،
فەزای ئورنىغە دۇر خارا ۋە فۇلاد.
— ئەرشی.

خارا تەراش — تاش كەسكۈچی، تاشچی.

خارا شىكەن — تاش قازغۇچی، تاش يارغۇچی.
كی مىتىنی زەربىدە خاری شىكەن،
قىلىپ رەخنە خارانی ئول كۇهكەن.
— ئا. نىزاری.

خارا كەسمەك — تاش يونىماق، تاش پارچىلىماق:
كی خارا كېسىشكە ئويۇن باشلادی،
نەچە قۇللەلەرىن كېسىپ تاشلادی.
— ئا. نىزاری.

خارا يىرىك — يىرىك، قاتتىق:
ئەگەر بولسا مەسئۇد قاشىندا تىرىك،
يانىم ئاستىدا گەرچە خارا يىرىك.
— غەربی.

مەڭگی خارا — چوڭ قاتتىق تاش، قۇرام:
گۈلۈ بۇلبۇل فىغانىم بىرلە دائىم مەست بولمىشلار،
سىرايەت قىلمادی كۆڭلۈڭگە گويا سەڭگی خارايی.
— زەلىلی.

خارا II [خارا] (پ) پارقىراپ تۇرىدىغان قىممەت باهالىق بىر خىل يىپەك:
خىلئەتی زەربەفت كۆرگەچ ئەڭنىدە كۆڭلۈمگە هۇسن،
بولدی ئانداغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشی.

خاراۋەش [خاراوش] (پ) تاشقا ئوخشاش، مۇستەهكەم.

خاراكەن [خاراكن] (پ) تاش يونىغۇچی، تاش قازغۇچی:
جۇنۇن تاغىدا خاراكەن كەبی هەردەم قىلۇر ئەفغان،
بۇلۇتدەك كۆزلەرىم ئاقۇ قاراسی ئالىشىپ گىريان.
— ئەرشی.

خاراكوب [خاراكوب] (پ) تاش قازغۇچی، تاش چاققۇچی.

خاراكوب قىلماق — تاش چاقماق.

خاران [خاران] (پ) خار بولغۇچىلار، خارلانغانلار:
يول بىلمىگەن ئالىملار،
سىر تۇتمىغان زالىملار،
ئەرۇ خاتۇن ئامىيلار،
باری خاران ئەردىيا.
— موللامۇهەممەد نىيازی.

خارە [خارە] (پ) «خارا» گە قاراڭ.

خارە ئەنداز — تاش قوپۇرغۇچی، تاش ئاتقۇچی.

خارە ئەفكەن — تاش ئاتقۇچی، تاش قازغۇچی.

خارە بۇر — تاش كەسكۈچى:
كى ئۈچ يىل ئىككى يۈز خارە بۇر ئۇستاد،
ئالە ئالماي ھەم ئانچە خارەدىن راد.
— نەۋايى.

خارە پەيماي — تاغ ـ تاشلارنى كەزگۈچى.

خارەزم [خارزم] ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر شەھەر:
ھافىزغە نەۋا تەگمەسە خارەزمدە، ئاندىن،
قىلار ئىدى ئاھەڭگى شىراز ئىلە سىپاھان.
— ھافىز خارەزمى.

خارەندە [خارندە] (پ) 1) تاتلىغۇچى، قاشلىغۇچى.
2) تاتلىغۇچ، قاشلىغۇچ.

خار خار [خار خار] (پ) 1) غەم ـ قايغۇ، تەشۋىش.
2) قاتتىق ئاررۇ تۇيۇلى پەيدا بولغان ھاياجان.

خار ـ خەس [خار خس] (پ) ئۇششاق تىكەن، تىكەن بلسقان، تىكەنلىك:
يول باشلىغۇچى كەبە تەۋافىغە نەھاجەت،
ھەر خارى خەسى دەشتى سەۋاد ھەرەمىدۇر.
— زەلىلى.

خاركەش [خار كەش] (پ) ئوتۇنچى.

خارىج [خارج] (ئە) چىققۇچى؛ تاشقىرى، سىرت:
چۈن ئەزە قىسمەتىدىن ھېچنېمە خارىج ئەمەس،
ئەيلەمەس فاقەسىدىن ژاقىنى ئەسرار گىلە.
— نەۋايى.

خارىج ئەتمەك — چىقارماق، قوغلىماق:
خارىج ئەتتى بىرىنى ئەللامە،
ئىلمى ئەسبابدىن بۇ پىرى ھۇدا.
— شەۋقى.

خارىج نەۋا — ئاۋازى يېقىمسىز، ئاۋازى خۇنۇك.

خارىج روي — نىيىتى بۇزۇق، بۇزۇق نىيەتلىك.

خارىستان [خارستان] (پ) تىكەنلىك، تىكەنزار:
شەبى تارىك چۈن ئالەم زەمانى ھەم ئەمەس رەۋشەن،
ئانىڭسىز ئەدن خارىستانكەم بار ۋادى ھەم گۈلشەن.
— مۇللا قۇربان.

خارىق [خارق] (ئە) غەلىتە، پەۋقۇلئادده:
كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر ئىت بولسە ھەم دەۋرىشى سەن،
تاپتى شۆھرەت بىر نەچە ھەيۋانمۇ خارىقلار بىلە.
— ناقىس.

خارىقى ئادەت — ئادەتتىن تاشقىرى.

خاس [خاص] (ئە) 1) مەخسۇس، ئالاھىدە، تېگىشلىك.
2) يېقىن كىشىلەر؛ ئىمتىيازلىق تەبىقە، يۇقىرى تەبىقە.
بەندەئى خاس — يۇقىرى تەبىقىغە مەنسۇپ كىشى:
مەنسۇر ئىبرۇر ھەق پەرەست،
ئالللا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاست،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— مۇللامۇھەممەد نىيازى.

خاس ئەتمەك — لايىق كۆرمەك، بەلگىلىمەك.

خاسۇ ئام — ھەممە، بارچە:
چۈتەختىمدە ئولتۇرسە قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.
— ئا. نىزارى.

خاس ـ ئام [خاس عام] (ئە) بارچە، ھەممە:
ئەلالا ئارا ئەيلەدى ئىمز دىھام،
كېتىپ ھەۋز ساري باري خاس ـ ئام.
— ئا. نىزارى.

خاسە [خاصە] (ئە) 1) ئارتۇقچىلىق، ئالاھىدىلىك.
2) مەخسۇس؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

خاسەلىق [خاصەلىق] ئالاھىدە، مەخسۇسلاتقان:
خۇيدىن چىقتى ئارىغى،
ئاقسب كەردى چارباغى،
خاسەلىق ئەردى گۈل باغى،
ھەۋز ئىچىگە توشتىيا.
— مۇللامۇھەممەد نىيازى.

خاستە [خواستە] (پ) 1) تەلەپ، ئۇمىد، تىلەك، تەكـ
لىپ؛ سوراق:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن ئەراش ئىچرە پىراستە.
— ئا. نىزارى.

2) مال ـ مۈلۈك، بايلىق.

خاسلىغ [خاص لىغ] يېقىنلىق، مەخسۇسلۇق.

خاسىر [خاسر] (ئە) زىيان تارتقۇچى، زىيان تارتقان.

خاسىيەت [خاصيت] (ئە) 1) مەخسۇس سۈپەت، خۇسۇسىيەت:
كى بۇ جايغە خاسىيەت بۇدۇرۇر،
زەۋايىسرغە ھەم خەيرىيەت بۇدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت:
ئۇشبۇ ئاندا مېۋىلەردىن ھەر بىرى تاپتى خەبەر،
ھەربىرى ئۆز خاسىيەت ئەۋسافىدىن بەردى خەبەر.
— ئابدۇقادىر دامۇللا.

3) نەتىجە، تەسىر.
خاسىيەت بەرمەك — نەتىجە بەرمەك، تەسىر بەرمەك.
مۇخالىف خاسىيەت — قارىمۇ قارشى خۇسۇسىيەت.

خاشاك [خاشاك] (پ) 1) ئەخلەت، سۈپۈرۈندى، خەشەك، خەس:
كۆيدۈرەي دەپ ئاتەشىن مەي بىرلە ئول بۇت مەستكىم.
ھەجر ئوتى يانىمدا جىسمىم خارۇ خاشاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەرزىمەس، ياراقسىز:
ئايتەك يۈزىنە ئايىنە بولغالى كۆڭلۈم،
ھاشاكىم، ئۇشول كۆزگۈدە خاشاكنى سەۋدىم.
— ھافىز خارەزمى.

3) مۇردا.
خاشاك ئەتمەك — قۇرۇتماق، قاغجىراتماق.
خاشاك رۇب — كوچا سۈپۈرگۈچى، ئەخلەت يىغقۇچى.
خاشاكى خەۋاتىر — قۇرۇق، بىھۇدە خىياللار.

خاشاكۆەش [خاشاكۇش] (پ) خەشەككە ئوخشاش، خەشەكتەك.

خاشە [خاشە] (پ) «خاشاك» قا قاراڭ.

خاقان [خاقان] پادىشاھ، شاھلار شاھى، خانلار خانى، ئىمپېراتور:
چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۇترادى.
— ئا. نىزارى.

خاقانى چىن — چىن پادىشاھى.
خانۇ خاقان — خان ۋە پادىشاھلار:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا سارىدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

خاك [خاك] (پ) 1) توپا، تۇپراق؛ كۈل:
مەزەللەت خاكىغە سۈرتۈپ يۈزىنى، يىغلابان مەجنۇن.
نېچۇككىم بولماغايلار سەن كەبى ئالەمدە بىرلەيلا.
— شەۋقى.

2) پەس كۆرۈلگەن، خار:
ئادەمىلىق تۇپراغىن بەرسەفەنا يېلىگە چەرخ،
ئاھكىم، يوقتۇر كىشى ئەھلى ۋەفادىن خاكراق.
— نەۋايى.

خاك ئەرا — پۈتۈن دۇنيا، يەر يۈزى.
خاك ئەتمەك — ئۆلتۈرمەك.
خاك بولماق — 1) ئۆزىنى پەس تۇتماق. 2) كۆچمە م: ئۆلمەك.
خاك بۇس — 1) تۇپراقنى سۆيۈش. 2) كۆچمە م: قۇللۇق قىلىش، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش. 3) زىيارەت قىلىش.
خاك قىلماق — توپىغا ئوخشاش قىلماق، تۇگەتمەك.
ئۆلتۈرمەك:
كۆزۈڭ قەترە پەلىدىن پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
— موللا پازىل.

خاكران [خاكران] (پ) يەر يۈزى، دۇنيا، ئالەم:
ئەھلى دىلنى بىھۇزۇر ئەيلەر فىغانى بۇلبۇلان،
خاكرانى دەھرىنىڭ ھەرگىز بەھارى بولماسا.
— زەلىلى.

خاكراھ [خاكراه] (پ) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتقۇچى، كەمتەر؛ خار.
خاكراھ بولماق — ئۆزىنى پەس تۇتماق، كەمتەر بولماق؛ خار بولماق:
ئەگەرچە ئەۋۋەلۇ ئاخىر گەدالار ئىچرە شاھ ئولدۇم،
فىغانكىم شوخلار سەر مەنزىلىدە خاكراھ ئولدۇم.
— زەلىلى.

خاكرەھ [خاكره] (پ) «خاكراھ» قا قاراڭ.

خاكسار [خاكسار] (پ) 1) تۆۋەن، پەس؛ خار، ئەرزىمەس:
ئەگەر يۈرسە بىر يىلكى لەيلۇ ناھار،
سەپەر مېھنەتىدە بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: كەمتەر:
مۇلاقات بولدى ئاڭا بىر كىشى،
ئۆزى خاكسارۇ گادايلىق ئىشى.
— ئا. نىزارى.

خاكسار ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق، خارلىماق.
خاكسار ئەدۇۋ — يەر بىلەن يەكسان بولغان دۇشمەن.
خاكسار بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، خارلانماق:
چىقارسام مۇھەببەت ئوتىدىن شارار،
كۆيۈپ چۇن ۋۇجۇدۇم بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

خاكسارلىق [خاكسارليغ] 1) تۆۋەنلىك، خارلىق. 2) كەمتەرلىك.

خاكسۇد [خاك سود] (پ) توپىغا مىلەنگەن، چاڭ ـ توزان باسقان:
يۈزىن مېھردەك ئەيلەگەچ خاكسۇد،
ھەبىبىغە يەتكۈردى ھەقدىن دۇرۇد.
— نەۋايى.

قەدەم خاكسۇد قىلماق — قەدەم قويماق.

خاكى I [خاكى] (پ) توپىدىن بولغان، ئەسلى تۇپراق.
خاكى پا — «خاكى پاي» غا قاراڭ.
خاكى پا بولماق — «خاكى پاي بولماق» قا قاراڭ:

خىرامىڭ چاغى لۇتۇق ئەيلەپ، نە بولغاي پايماقل ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

خاكى پاي — ئاياغ ئاستى توپىسى؛ بويسۇندۇرۇلغان. تەۋە:
ئاتىڭنىڭ خاكى پايىغە زەلىلى يۈزىنى سۈردى،
نىدا كەلدىكى قەسرىڭدىن: كۆزۈڭ سۈر، تۇتىيا دەرلەر.
— زەلىلى.

خاكى پاي بولماق — ئاياغ ئاستىدىكى توپا بولماق، بويسۇنماق، تەۋە بولماق.

خاكى دەر — توپىدا، تۇپراقنىڭ ئىچىدە:
ئۆپە بىلگەيمۇ ئەزاقىنى تەپ،
باشنى يولىندا خاكى دەر قىلدىم.
— ھافىز خارەزمى.

خاكى راھ — «خاكراھ» قا قارڭ:
سەرۋەرانى سەيرفىللاھ بارچەسىغە رەھبەر ئول،
جۇملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.
— ئەرشى.

خاكى رەھ — «خاكرەھ» قە قاراڭ.

خاكى سىياھ ئەيلەمەك — قارا توپىدەك سورىماق (پۇلنى)، بۇزۇپ - چاچماق.

خاكى II [خاكى] (پ) ئۇچىغا سۆڭەك تۇتۇلغان ۋە ئەڭ يىراققا كېتىدىغان ئوق (ئوقيانىڭ ئوقى).

خاكىستەر [خاكستر] (پ) كۈل:
ئىشىتكىل، ئايا خۇبلار، سەرۋەرى،
كى ئىشقىڭ ئوتى قىلدى خاكىستەرى.
— ئا. نىزارى.

خاكىستەرىي [خاكسترى] (پ) كۈل رەڭ.

خاكىي I [خاكى] (پ) تۇپراقتىن بولغان، تۇپراققا مەنسۇپ:
خاكىي قەدەمىنى كۆزۈم چەككەلى سۈرمە،
كۆزۈم قاشىدە دۇرئىلە گەۋھەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خاكىي نىھاد — ئەسلى تۇپراقتىن بولغان.

خاكىي II [خاكى] (پ) «خاكى I» گە قاراڭ.

خال I [خال] 1) ئادەم يۈزىدىكى قارا نۇقتا، مەڭ:
يۈزى ئۈستۈندىكى ئول دانەئى خال،
گۈلى لالە ئۆزە مۇشكى خوتەرندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

2) كۆزگە چۈشكەن ئاق:
خەتتۇ خالى ھەسرەتىدىن ئانچە ئەشكىم ئاقتىكىم،
بىر كۆزۈم تۇتتى غۇبادۇر بىر كۆزۈمگە تۇشتى خال.
— نەۋايى.

خالى خەتتى — ئېڭەكتىكى مەڭ:
خالى خەتتى زۇلفى چۇن نەقش نىگار،
مۇرغى كۆڭۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.
— زەلىلى.

خالى سىياھ — قارا خال:
زۇلفۇڭدەكىم ئول خالى سىياھ نافەئى چىنىدۇر،
يالقۇن تېمە، گەر مۇشك تېسەم ئانىڭى، چىندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خالدار [خالدار] خاللىق، خېلى بار:
ھەردەم كۆڭۈل ھەلاكۇ كۆزۈم تىيرە بولماغىن،
بىلگەي بىرەۋكى، يارى ئېرۇر شوخۇ خالدار.
— نەۋايى.

خالىس [خالص] (ئە) 1) غەرەزسىز، سەمىمىي، لىللا:
ناقىسا، كۆڭلۈڭنى خالىس قىل نۇقۇشى غەيرىدىن،
ئول پەرى كويىدا جانىڭنى دېسەڭ گەر ئۇتقۇزاي.
2) ساپ، تازا:
ھەر غەشلىغدىنكى ناقىس،
بولدى بۇگۇداز بىرلە خالىس.
— نەۋايى.

3) يالغۇز، تەنھا:
كەرەمدىن جامىمە ئەفيون ئېزىپ مەي بەرگىل، ئەي ساقى،
كى باسماس بادەئى خالىس مېنىڭ ھەجر ئىچرە خۇممارىم.
— ناقىس.

خالىق [خالق] (ئە) ياراتقۇچى، خۇدا:
پادىشاھا، جۇرمى ئىسيانىم كەچۈرگىل، خالىقا،
سەندىن ئولمىش ئەفۇ رەھمەت مەغفىرەت تۇرلۇك ئەتا.
— شەۋقى.

خالىقى ئالەم — ئالەمنى ياراتقۇچى، خۇدا.

خالىقى ئەفلاك — ئاسمان - پەلەكنى ياراتقۇچى، خۇدا:
ئول خالىقى ئەفلاكخە يۈز ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۈندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بىرلە بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چىراي.
— ناقىس.

خام [خام] (پ) 1) پىشمىغان، پىشۇرۇلمىغان:
بىر كۆرسە ئانى مەجنۇن ھۇسنىگە بولۇر مەفتۇن،
لەيلىگە كۆيۈپ نېچۇن ئىشق ئاشىنى خام ئەتتى؟
— ناقىس.

2) تەجرىبىسىز. 3) بىھۇدە، ئورۇنسىز، ئەمەلگە ئاشمايدىغان.

خامه [خامه] (پ) قەلەم:
رەمۇزى گۈشقى گۈنشا گەيلەدىم مەن خامه بىلمەيدۇر،
سەرەپا گوت تۇتاشتى خەت يۇزىگە نامه بىلمەيدۇر.
— زەللى.

خامه چەكمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق:
چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى گەيان،
كى گەرمەن دىيارىغە تارتمپ نىشان.
— ئا. نىزارى.

خامه سۇرمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق.

خامه ئۇرماق — «خامه سۇرمەك» كە قارالسۇن.

خامكار [خامكار] (پ) گۈل كۆرمىگەن، ئاددىي پىكىر قىلىدىغان؛ كالتە پەم.

خامۇش [خاموش] (پ) ئۇندىمەس، جىم، سۆزسىز، شۇك:
شەھادەت مەيىنى بېگىم نۇش گېتىمپ.
ئۇزىن شاد گېتىمپ، بىزنى خامۇش گېتىمپ.
— ئا. نىزارى.

خامۇش دىماغ — سۆز قىلمايدىغان، جىم تۇرىدىغان، سۆزسىز:
كى مەسئۇد دېدى سۆزنى باشتىن ئايىغ،
گۈشتتى بۇلار بولدى خامۇش دىماغ.
— ئا. نىزارى.

خامۇش ئولماق — سۆز قىلماسلىق، جىم تۇرماق:
يىغىلدىكى پەرھاد مەدھۇش گولۇپ،
ياتمپ يانىدا يارى خامۇش گولۇپ.
— ئا. نىزارى.

خامۇشلىغ [خاموش لیغ] سۆكۈت ساقلاش، جىم تۇرۇش ھالىتى.

خامىس [خامس] (ئە) بەشىنچى.

خامىسە [خامسه] (ئە) «خامىس» گا قارالسۇن.

خان I [خان] (پ) 1) داستىخان. 2) رىزىق، تاماق، غىزا. 3) پلانىتا.
خانى گەرەم — ساخاۋەت داستىخىنى.
خانى نەۋال — مەرھەمەت داستىخىنى.

خان II [خان] پادىشاھ، خان.
خان بىننى خان — شاھ ئوغلى، شاھ.

خانه [خانه] (پ) 1) ئۆي، ئائىلە، ماكان، خانا:
ھەمرازى ئاڭا مەلەك گولۇردى،
ھەم خانه ئاڭا فەلەك گولۇردى.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.
2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئورۇن، جاي»، مەنىسىدە كى سۆزلەرنى ياسايدۇ. م: كۆتۈبخانه، قىرائەتخانه.
خانه بەرەندار — قاتتىق گىسراپخور، بار يوقنى سورۇپ تۇگىتمىدىغان:
چۇن گەمەلى بىرلە نەۋا ساز گولۇپ،
گول نەي ئۇنى خانه بەرەندار گولۇپ.
— نەۋايى.
خانه بەردۇش — 1) ئۆي ـ ماكانسىز، سەرگەردان:
گەي زەللى تەكىيەدارى كىشۋەرى تەن بولماغىل،
كىم سەنى تەگرى گەزەلدە خانه بەردۇش گەيلەمىش.
— زەللى.
2) ناخشىچى، غەزەلخان.

خانه ۋاده — ئەۋلاد، سۆلاله.
خانەئى خاس — مەخسۇس ئۆي، مەخسۇس ئورۇن:
كېلىپ چۇن كىرىپ خانەئى خاس ئارا،
نەۋا باشلادى مىسلى داستان سەرا.
— ئا. نىزارى.

خانەئى كەلبە — مەككىدىكى مۇسۇلمانلار تاۋاپ قىلىدىغان مۇبارەك ئۆي، تاۋاپ قىلىدىغان جاي:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزڭ گول ئاستانى ئالى ئۇزره سەجدەگاھىمدۇر.
— گۈمنام.

خانەقاه [خانقاه] (ئە) چوڭ مەسچىت؛ شەيخ، سوپى ـ ئىشانلارنىڭ زىكرى قىلىدىغان جايى:
بۇ دەمده خانەقاه كۆنجى كۆرۈنۈر كۆزگە چۇن زىندان،
چىقىپ زىنداندىن، گەي ئالشىق، چەمەنده لالەزار گىزده.
— ھافىز خارەزمى.

خانەقەه [خانقه] (ئە) «خانەقاه» غا قارالسۇن:
خانەقەه شەيخى ئۇماچىن گىچمەكىم بوق گەمدى سۇد،
ساقى، گەمدى جامى مەي گىچ، بول ھەم گولدەم ھەقشۇناس.
— ئەرشى.

خانەندە [خواننده] (پ) 1) كىتاب ئوقۇغۇچى، كىتاب ئوقۇپ بەرگۈچى:
كاتىبىكىم مېھنەت گەيلەپ بىر كىتابىنى يازار،
بەزى جا بولسا غەلەت راس گەيلەمەكتۇر ئىگۈكار،
قەست گىلە ھەرگىز خەتا قىلما ۋەلى تەبئى ئازار،
ۋەرنەكىم راستى گەقىل بولسا غەلەتلەر بېشۇمار،
قىلغايۇ خانەندەلەر دۇشنام، ھەقارەت ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.
2) ناخشىچى، غەزەلخان.

خاندان [خاندان] (پ) ئۆي، ئائىلە: ئائىلە كىشىلىرى، ئۇرۇق، نەسىل ـ نەسەب:
مۇسىبەت سالىمپ خاندان گىچرە گول،

ئۆزى هەم تامۇغ سارىغە تۇتتى يول.
— ئا. نىزارى.

خانمان [خانمان] (پ) ئۆي - جاي، ئۆي جاهازلىرى ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرى، ئۆي - بىسات:
زەلىلى تەرك ئېتىپ ئالەمنى كەچتىم خانمانىمدىن،
تەۋافى هەزرەتى سۇلتان ساتۇقى بۇغراخان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خانىكە [خانيكە] ئانىسى ياكى چوڭ هەدىلىرىنى چاقىرىشتىكى هۆرمەت سۆزى:
هەرەملەرنى قىچقىردى ئىقبالىغە،
چۇ خانىكەسىن كەلتۈرۈپ ئالىغە.
— ئا. نىزارى.

خانۇمان [خان ومان] (پ) «خانمان» غا قاراڭ:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇ مانىمدۇر،
دەمى تىيغى هەلالىڭغە فىدا يۈز قاتلە جانىمدۇر.
— ئەرشى.

خاهىش [خواهش] (پ) ئارزۇ، ئۈمىد، ئىستەك.
خاهىش ئەتمەك — ئىزلىمەك، خالىماق:
ئاتا ئەيلەمىش هەق ساڭا تەختۇ تاج،
ئەگەر خاهىش ئەتسە قىلۇرمىز ئىلاج.
— ئا. نىزارى.

خاۋەر [خاور] (پ) كۈنچىقىش، شەرق:
كۆڭلۈنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزىگە رام ئەيلەپ،
كۆزۈم ئاچتىم، كىرىپ كەۋكەبىدە پىنهان شەمسى خاۋەردەك.
— موللا سالېھ.

مېهرى خاۋەر — شەرق قۇياشى، قۇياش.

خاۋەرىي [خاورى] (پ) شەرقىي، شەرققە مەنسۇپ، شەرقچە.

خائىف [خائف] (ئە) يۈرەكسىز، قورقۇنچاق.

خەباسەت [خباسة] (ئە) بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق، يامانلىق.

خەبەر [خبر] (ئە) خەۋەر، ئۇچۇر:
ئىلگىرى ئەلچى يۈرۈتىبان قاراقاش بىلە شەهەر،
بارچە قاراقاش ئەهلىغە ئول كۈنى يەتتىلەر خەبەر.
— موللا سالېھ.

خەبەر ئالماق — خەۋرىنى ئۇقماق، ئۇچۇرغا ئىگە بولماق؛ قارىماق، كۆيۈنمەك:
قىلىپ ئەقلىنى خىزىردەك راهبەر،
كۆڭۈل سىرىدىن ئاندا ئالغىل خەبەر.
— ئا. نىزارى.

خەبەرمەك — ئەهۋالنى بىلدۈرمەك، خەۋەردار قىلماق:
ئاقىپ مەن، ماڭا هۇشدىن يوق ئەسەر،
كى تەقدىرى هەق بەردى سىزدىن خەبەر.
— ئا. نىزارى.

خەبەر تاپماق — خەۋەردار بولماق، ئۇچۇرغا ئىگە بولماق:
خەبەر تابقاي هېچكىم ئانىڭ هالىدىن،
ۋەزىرۇ نادىم هەم بۇ ئەهۋالىدىن.

خەبەر قىلماق — خەۋەر بەرمەك، ئەهۋالنى بىلدۈرمەك:
بېلىنى ياد ئەيلەدىم هەردەم،
ئالەمى غەيبىدىن خەبەر قىلدىم.
— هافىز خارەزمى.

خەبەر گۇزار — خەۋەر بەرگۈچى، مۇخبىر.

خەبباز [خباز] (ئە) نان ياققۇچى، ناۋاي.

خەبت [خبط] (ئە) ئەقلىدىن ئېزىش، ئەقلىنى يوقىتىش.
خەبت ئولماق — ئەقلىنى يوقاتماق، ئەقلىدىن ئازماق.

خەبچە [خبچە] پورەك.
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەهى قەرەن،
مەۋسۇمى نەۋ بەهار ئېرۇر خەبچەگى نەۋنىهال ئاچىڭ.
— زەلىلى.

خەبىر [خبير] (ئە) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەر قىلغۇچى.

خەبىس [خبيث] (ئە) ئىپلاس، ناپاك.

خەت (ت) [خط] (ئە) [كۆپلۈكى خۇتۇت - خطوط.] 1) سىزىق، يول، ئىز:
ئەگەر ئول ياش بىلە باشىڭ ئوشالغاي،
سەئادەت خەتتىدۇر، گەر زەخمى قالغاي.
— نەۋايى.

2) خەت، مەكتۇب، پۈتۈك، يېزىق:
بۇ گۈلشەن ئىچرە هەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

3) يېڭى چىققان مويلەۋ، مىيىق؛ بۇرۇت.
4) چاچ، كوكۇلا چاچ:
كۆزۈڭ تۈركۈ خەتىڭ هىندۇيى جادۇ،
كىم ئاندىن باغلادى قان نافى ئاهۇ.
— هافىز خارەزمى.

5) هۆكۈم، پەرمان.
خەتتى بەرات — ئازادلىق خېتى، گۇناهسىزلىق خېتى، يارلىق:
نەمايان بولغانىدىن سۇنبۇلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەبى لەئلى ئەقىقىڭ ئۆزدە ئول خەتتى بەراتىمدۇر.
— زەلىلى.

خەت ـ بەخەت — سىزىقمۇ سىزىق.

خەتى پىشانە — پېشانىگە پۈتۈلگەن:
خەتتى پېشانەئى ئازارىلەرنى سەندىن ئاڭلارمەن.
يۈزۈڭ بىرلە قاشىڭنى سەجدەدە لەۋھى قەلەم ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خەتى رەيھان — 1) قەدىمكى خەتتاتلىقتىكى خەت نۇسخىلىرىدىن بىرى. 2) بويى رەيھان، رەيھان، قامەتلىك:
ئەي كۆزلەى نەرگىس، خەتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەرياد.
— ئەرشى.

خەتائ [خطاء] (ئە) يېڭىلىش، خاتا:
قىلىپ بىز بۇ دەرگاھىدا يۈزمىڭ خەتا،
سەن ئەيلەپ كەرەم بىزگە ھەردەم ئاتا.
— موللا قۇربان.

خەتاكار [خطاكار] (ئە + پ) ئەيبكار، خاتا قىلغۇچى، گۇناھكار.

خەتاكۇش [خطاكوش] (ئە + پ) گۇناھلىق ئىشلارنى قىلىپ يۈرگۈچى.

خەتەرات [خطرات] (ئە) خەۋپ ـ خەتەرلەر.

خەتەرناك [خطرناك] (ئە + پ) خەتەرلىك، خەۋپلىك:
يول يىراقدۇر، كۆپ خەتەرناك يول غەمىنى تازە قىل،
شەۋقى بىلسەڭ يول غەمىنى تازە قىلغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

خەتتات [خطاط] (ئە) خېتى چىرايلىق، خۇش خەت يازغۇچى.

خەتم [ختم] (ئە) 1) تامامىلاش، تۈگىتىش، ئاخىرى. 2) مۆھۈر، تامغا.

خەتمى قۇرئان — ئۆلگەنلەر ئەرۋاھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇش ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم:
قالىپمەن ئاھ نېتەي ئارمان بىلە،
كى ياد ئەتكەمەن خەتمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى.

خەتمى كەلام — «خەتمى قۇرئان» غا قاراڭ:
بۇلاردىن تىلەپ ئىستىئانەت مۇدام،
كى خەتمى كەلام ئەيلابان سۇبھى ـ شام.
— ئا. نىزارى.

خەتمى قىلماق — 1) بىرەر ئىشنى ئاخىرىغا يەتكۈزمەك. 2) مۇكەممەل بىلمەك.

خەتىب [خطيب] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى، ۋەز ئېيتقۇچى، ئىمام.

خەتىر [خطير] (ئە) خەتەرلىك، قورقۇنچلۇق.

خەد [خد] (ئە) يۈز، مەڭز، ياڭاق:
سەباھەتدە جەھان مەشھۇرى ئولساڭ،
ئەگەر يۈسۈف مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.
— ئەرشى.

پەرى خەد — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
پەرى خەد، پەرىزاد، پەرىۋەش داغى،
پەرى پەيكەران ئىسمى دىلكەش داغى.
— ئا. نىزارى.

قىرمىزى خەد — قىزىل يۈزلۈك:
ئىللا دېمىش كۆرمەي سېنى، ئەي لالەرۇخ، قىرمىزى خەد.
خۇرشىد يۈزۈ جەللاد كۆز، كاكۇللەرى مۇشكى خوتەن.
— ناقىس.

خەدەڭ [خد نك] (پ) ئوق، ئوقيانىڭ ئوقى:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىڭ كۆزلەرىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەكدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

خەدەڭ ئەيلەمەك — ئوق قىلماق:
بۇنى سەبزەرەڭ ئەيلەپ، كەمەرىنى تەڭ ئەيلەپ،
مىۋەسىن خەدەڭ ئەيلەپ، قاشىن كەمان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.

خەدەڭ تارتماق — ئوق ئۇزمەك.

خەدەم [خدام] (ئە) [بىرلىكى «خادىم ـ خادم»] خادىملار، خىزمەتچىلەر، مالايلار.

خەددام [خدام] (ئە) «خادىم» غا قاراڭ:
چىقاردى يۆلەپ بارچە خەدداملار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدناملار.
— ئا. نىزارى.

خەدداملىق [خدام ليق] مۇلازىملىق، خىزمەتكارلىق، مالايلىق:
چۇ كىشتى ئارا قىلدى خەدداملىق،
چىقىپ خۇشكىغە يەتتى ئاراملىق.
— ئا. نىزارى.

خەر [خر] (پ) ئېشەك:
ناقىسى دىلخەستەدۇر قۇيرۇقى كالتە ئېشەك،
لېيك قىلالماس بۇ سۆز قۇيرۇقى يۈزگەز خەرى.
— ناقىس.

مادە خەر — مادا ئېشەك:
كى ھىممەت يوقدۇرۇر بۇ فىرقەدە نامۇس يانەڭگى،
شەرىئەت ئۇشبۇ سۇرەتلىكنى دەيدۇر مادە خەر سۇلتان.
— موللا نىيازى.

مەردەكى خەر — ئەخمەق ئادەم.

خەراب [خراب] (پ) بۇزۇق، ۋەيران؛ يامان، ناچار:

كۆزلەرىدىن ئۆزگە كىشى كۆرمەي،
گۇشەئى مېھرابدە مەستۇ خەراب.
— ھافىز خارەزمى.

خەراب ئەتمەك — «خەراب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
كى ئوت بىرلە بىزنى خەراب ئەتكۇسى،
كېمە ئىچرە سىخلاپ كەباب ئەتكۇسى.
— ئا. نىزارى.

خەراب ئەيلەمەك — بۇزماق، ۋەيران قىلماق:
كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۇشتىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ۋەرنە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.

خەراب قىلماق — «خەراب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
قىلىپ زۇلۇم ئىلە خانمانىن خەراب،
شەھىد ئەيلەدى ئانى ئەفرەسسىياب.
— ئا. نىزارى.

خەرابات [خرابات] (پ) 1) ۋەيران بولغان، بۇزۇلغان جاي، خارابە. 2) مەيخانا:
ھەر نەۋىدىكىم جۇنۇندىن رەقس ئېتەر ئەيب ئەتمەڭىز،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

خەراباتىي [خراباتى] (پ) 1) خاراب بولغان جايدا تۇرغۇچى، دەرۋىش، تەركىيدۇنيا. 2) مەي ئىچكۇچى، مەيخانە ئەھلى:
سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.
— ئا. نىزارى.

خەرابە [خرابە] (پ) ۋەيرانە، بۇزۇلغان، تاشلاندۇق، خارابە:
تاشىرغە تاشۇ خىشتۇ بەل ئەرابە،
تۇتۇپ چىن ئىچرە ئابادۇ خەرابە.
— نەۋايى.

خەرابىي [خرابى] (پ) ۋەيرانلىق، بۇزۇقلۇق.

خەراج [خراج] (ئە) سېلىق، باج، پاراق.

خەراش [خراش] (پ) 1) يونۇش، تاراشلاش، قىرماق:
يەنە بار ئىدى قارەن سەڭگىتەراش،
قىلۇر ئېردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق:
ئانىڭ زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.
— ئا. نىزارى.

خەراش ئەيلەمەك — 1) يونۇماق، تاراشلىماق، قىرماق:
خەراش ئەيلەدى يەشمىنى ئول زەمان،
چۇشەھزادە بولدى بەسى شادمان.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق.

خەراش قىلماق — «خەراش ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
رىزق ئۈچۈن قىلمە كۆڭۈل لەۋھىنى ھەسرەتتىن خەراش،
ئەيب ئېرۇر ئەھلى خىرەددىن ئەل بىلەن قىلماق تالاش.
— ناقىس.

خەراشىدە [خراشيدە] (پ) قىرىلغان؛ خىرىلدىغان، بوغۇق.

خىراشىدە بولماق — قىرىلماق، بوغۇلماق، خىرىلدىماق.

خەرپۇشتە [خرپشتە] (پ) گۇمبەز شەكلىدىكى نەرسە؛ راۋاق، چېدىر.

خەرج [خرج] (ئە) 1) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:
كەسبىدىن ئەجر بىرلە پۇل تاپىلۇر،
خەمر بىرلە زىناغە خەرجى قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

2) خىراجەت قىلىنىدىغان پۇل، سەرپلىنىدىغان مەبلەغ:
ھەقدى رەھمەت خەرجىڭ ئەتسە ھەق ني تاڭ ئولكىم تاپار،
سەن كەبى مەھبۇبى ۋەسلىن ئەيلەگەي ناچار خەرج.
— نەۋايى.

خەرجۇ خەراج — خەج ۋە خىراجەت:
مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،
تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ خەراج.
— موللا شاكىر.

خەرجى دىرەم — يولدا لازىم بولىدىغان ئوزۇق.

خەرجى سەفەر — يول خىراجىتى.

خەرجى مەئاش — تىرىكلىكتە ئىشلىتىدىغان خىراجەت، ياشاش ئۈچۈن لازىم بولىدىغان نەرسىلەر.

خەرجلىك [خرج ليك] خەجلەشكە كېرەكلىك:
كۆز تۆكەر ۋەسلىڭ ئۈچۈن دۇررى ئەدەن، ئەي گۇلرۇخ،
خەرجلىك بولسە بۇرەڭ قالمادى ئىمساك ماڭا.
— ناقىس.

خەرچەڭ [خرچنك] (پ) قىسقۇچپاقا:
كۆڭۈل فىراقىڭە تۇشكەچ فىغان چېكەر ھەردەم،
تومۇزدا ئۆيلەكى ئەفغان تولا چېكەر خەرچەڭ.
— ناقىس.

خەرگۇش [خركوش] (پ) ياۋا توشقان.

خەرمەن [خرمن] (پ) چەمبىرەك.

خەرمۇھرە [خرمهره] (پ) ئىشەكمۇنچاق:

نەچچە ھۆسن ئەھلى كېلىپ يانداشسا ئانداغ بەلگۈرۈر،
بىر تىزىغ خەرمۇھرە ئىچىدە گۈييا بىر گەۋھەرى.
— ئەرشى.

خەرۋار [خروار] (پ) بىر ئېشەك يۈك (ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى، تەخمىنەن 300 كىلوگرام).

خەرىد [خريد] (پ) سېتىش، ساتماق:
ئاناسى بىلەن ئول ماڭا زەر خەرىد —
دەبان، كوپ جەدەل قىلدى خاجەسەئىد.
— ئا. نىزارى.

خەرىدار [خريدار] (پ) 1) سېتىۋالغۇچى، تەلەپكار:
مەن جەفاكارى، سەن ۋە فادارىم،
يۈز تۈمەن ئەيب ئىلە خەرىدارىم.
— موللا قۇربان.
2) كۆچمە م: بىرەۋگە مۇھەببەت قويغان، كۆڭلى چۈشكەن كىشى، ئاشىق:
مېھىنبانۇ ھەر كۈنى خەبەردار ئىدى،
ھەمول كۆھكەنگە خەرىدار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

خەرىدارلىق [خريداراق] تەلەپكارلىق؛ خېرىدارى بار، خېرىدارغا ئىگە:
كى بىزگە خەرىدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خەرىف [خريف] (ئە) كۈز، كۈز پەسلى.

خەزان [خزان] (پ) 1) كۈز پەسلىدە تۆكۈلگەن، سارغايغان ياپراق:
رەۋابى ھۆسن ئۈچۈن چېھرەمنى گاھى ئەيلەمىش ئەز بەس،
بولۇر گۈل ھۆسنى زاھىر بولسەگەر رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.
2) كۈز، كۈز پەسلى:
خەزان بەرگىدەك سارغايىپ چېھرەسى،
تولا خەۋف ئىلە قالمادى زەھرىسى.
— ئا. نىزارى.

خەزان ئەتمەك — سارغايتماق:
ئەلا ئەي لالە يەڭلىغ گۈلئۈزارىم،
خەزان ئەتتىڭ مېنى ئەي نەۋ بەھارىم.
— موللا پازىل.
3) يانجىلغان، ئازابلانغان؛ دەردلىك:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلىرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

خەزان بولماق — 1) سارغىيىپ، قۇرۇپ قالماق. 2) ئازاب ـ ئوقۇبەتتە ئېزىلمەك، مەجرۇھلانماق:
سېنى دەپ چېكەر بۇلبۇل ئاھۇ فىغان،
ئانى يىغلاتىپ كۆپ بولۇرسەن خەزان.
— ئا. نىزارى.

خەزان قىلماق — سارغايتماق، قۇرۇتماق:
مېنى ئىشق ئوتى قىلىپدۇر خەزان،
ھەنۇز سەبزە ئېردىم بولۇپمەن سامان.
— ئا. نىزارى.

بادى خەزان — كۈز شامىلى:
بادى خەزان پەدىدار، قالماس جەھاندا گۈلزار،
نى باغۇ، نى سۇمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.
— زەلىلى.

فەسلى خەزان — يوپۇرماقلار سارغايغان مەزگىل، كۈز پەسلى:
بەھار كۈنلەرى كەتمىش يېتىپ بۇ پەسلى خەزان،
دەرەختى ئۆمرىنى يۇلماقغە بىخ ئىلە بۇنياد.
— شەۋقى.

خەزانە [خزانە] (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.
خەزانە سەنج — خەزىنە ئىگىسى.
خەزانە خاس — پادىشاھنىڭ خۇسۇسىي خەزىنىسى.

خەزانەدار [خزانەدار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

خەزانى [خزانى] (پ) سېرىق رەڭلىك.
خازانى ئەيلەمەك — سارغايتماق.
خازانى باغ — قۇرۇپ قالغان باغ.
خازانى بەرگ — سارغايغان يوپۇرماق.

خەزايىن [خزاين] (ئە) خەزىنىلەر (بىرلىكى: خەزىنە):
سىپاھ ئايدى: «ئانداغ ئىسە مەن ئالاي،
خەزايىنغە مىڭ تەڭگەنى مەن سالاي.»
— ئا. نىزارى.

خەزەف [خزف] (ئە) ساپال، ساپال قاچا.

خەزرا [خضرا] (ئە) يېشىل:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۈن ـ كېچەلەردە كۈنبەزى خەزرا.
— زەلىلى.

خەزىنە [خزينە] (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.

خەس [خس] (پ) 1) قۇرۇق ئوت ـ چۆپ، پاخال:
ئەيا غۇنچە كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.
— ئا. نىزارى.
2) ۋاپاسىز، نائەھلى؛ پەس كىشى:

ئۆچۈرمەككە ئاسان ئېرۇر دەر مەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نەقۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

3) ئىزىلگەن، يانجىلغان؛ يارىلانغان:
دېدى: «شاھزادە دىلىم خەس ئېرۇر،
بۇ قىلغان كىرامىڭ ماڭا بەس ئېرۇر».
— ئا. نىزارى.

خەسارەت [خسارت] (ئە) زەرەر، زىيان:
قەزاغە كەشى نالە ـ فەرياد ئېتەر،
بۇ شۇم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت ئېتەر.
— ئا. نىزارى.

خەسايەس [خصايص] (ئە) [بىرلىكى: خاسە. يەت] خۇسۇسىيەتلەر، خاسىيەتلەر.

خەسايىل [خصايل] (ئە) [بىرلىكى: خىسلەت] خىسلەتلەر.

خەستە [خسته] (پ) 1) كېسەل، كېسەلمەن:
يۈزۈڭنى كۆزۈم ئاقىبەتۈلئەمر كۆرستەر،
ھەراھ مەنى خەستەغە چۈن نۇرى يەقىندرۇ.
— ھاپىز خارەزمى.

2) قىينالغان، ئازابلانغان؛ دەردمەن:
بۇغفا ئەيلەمەگەي ئول نازەنىن،
رەھم قىلسە خەستە ئاشىقلارىنە.
— ھاپىز خارەزمى.

3) ئاجىز، كۈچسىز، زەئىپ:
ھەمىشە خەستەدۇر دەردى بىلەن جان،
بولا بىلمەدى بۇ بىمار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.

4) بىچارە، مىسكىن:
بېتەرمۇ بىر كەمىنە خەستەگە بۇيى ۋىسالىڭدىن،
دېگەچ شامۇ سەھەرلەر ئەشكى خۇندىن جۇيىبار ئەيلەر.
— شەۋقى.

خەستە ئەيلەمەك — 1) كېسەل قىلماق، مەجرۇھلاندۇرماق. 2) ئازابلىماق، قىينىماق:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلەن بىرنەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب.
— ئەرشى.

خەستە جان — ئاغرىق، زەئىپ:
كى سىزدەك بىرەۋ ناتەۋانى ئىدىم،
ئانىڭ ئىشقىدا خەستە جانى ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

خەستەجان بولماق — زەئىپلەشمەك، ئاجىزلاشماق:
بۇلار ئىلكىدىن بىر بولۇپ خەستە جان،
فەلەك بىزنى ئەيلەپ ئەجەب ناتەۋان.
— ئا. نىزارى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، دەردمەن:
دېدى خەستە دىلغە شاھى: «ۋاسىتە —
قىلالى سەرەندىب ساڑى رابىتە».
— ئا. نىزارى.

خەستە ھال — قىيىن ئەھۋالدا قالغان، بىچارە:
گۈھەر سىلكى كەبى مەنزۇمە بىرلە يوقلامىشسىزلەر،
بىزىڭدەك خەستە ھالىنى بۇ يەڭلىغ ھالى غۇربەتتە.
— ئابدۇخېلىل دامۇللا ھاجى.

خەستە ئولماق — ئازابلانماق، قىينالماق:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەگكەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمە پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

خەشتەۋۇ مىسكىن — ئاجىز ۋە غېرىب، دەردمەن بىچارە:
خوشلاشسىبان خەستەۋۇ مىسكىن زەلىل،
بۇلبۇل ئېردى چىقتى قەپەزدىن دېگىل.
— زەلىلى.

خەستە خانە [خسته خانه] (پ) ئاغرىقلارنى داۋالايدىغان ئورۇن.

خەستە ۋار [خەستەوار] (پ) ئاغرىقتەك.

خەستەك [خستك] قۇرىغان ئوت ـ چۆپتەك:
مەن خەستە، خەستەك تاك ئەمەس بولسام يولىدا پايمال،
ئول گۈل سەمەندىن سەكرەتسەپ جەۋلان ئۈزە، جەۋلان ئېرۇر.
— مەھزۇن.

خەسدەك [خسدك] «خەستەك» كە قارالسۇن.

خەسالىك بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۈل ئىتمەسمەن،
بارى گۈلشەن گۈلى ئالىندا خەسدەك پايمالىدۇر.
— گۇمنام.

خەسەم [خصم] (ئە) قارشىلىشىش؛ دۇشمەن، رەقىب:
چۇ پەيۋەند ئېتىپ شەستىگە بىر خەدەڭ،
رەھا ئەيلەدى خەسمىغە بەدەرەڭ.
— ئا. نىزارى.

خەسەم ئولماق — قارشىلاشماق، دۇشمەنلەشمەك:
بەرادەرلىرى خەسەم ئولۇپ ھەر زەمان،
كى تەدبىر ئىلە ئەيلەدى خەستە جان.
— ئا. نىزارى.

خەسى [خصى] (ئە) پىچىلغان، ئاختا.
خەسى قىلماق — پىچاق، ئاختا قىلماق.

خەسىس [خسيس] (ئە) بېخىل، پەخسەق:

ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەسىس،
زەھى بەد تەردىن ئىبنى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

خەشەب [خشب] (ئە) ياغاچ، ئوتۇن.

خەشخاش [خشخاش] (پ) كۆكنار، كۆكنار غوزىسى.

خەشم [خشم] (پ) قەھر، غەزەپ:
بولۇپ خەشم قىلدى مېنى مۇندا بەند،
بولۇبدۇر بۇ تەختە باشىمدا كەمەند.
— ئا. نىزارى.

خەشمناك [خشمناك] (پ) ئاچچىقلانغان، غەزەپلەنگەن.

خەفا [خفاء] (ئە) 1) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيلىك. 2) رەنج، كۆڭۈل ئاغرىقى:
قالمادى ئالەم ئىلىندە زەررەئى بۇيى ۋەفا،
ئالسە بەرمەس، كەتسە كەلمەسلىك بىلە سالمىش جەفا،
بارچە ئىش فەندۇ ـ فۇنۇن، مەكر ئولدىلار قالماي سەفا،
ھېچ جىھەتدىن ھېچ دىلدا شاد يوق باردۇر خەفا،
مۇنىڭ ئۈچۈن ھەمىلەرگە تەڭگو ـ تار ئولدى زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

خەفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، مەخپي تۇتماق.

خەفالىغ [خەفالىغ] مەخپي، يوشۇرۇن بولغان:
تەمامى ئىلىمنىڭ فەننىگە ئېردى ئاخۇنۇم ھامىل،
خەفالىغ مەئنىنى سۆز رىشتەسىغە كىم تىزار ئەمدى.
— موللا پازىل.

خەفەقان [خفقان] (ئە) يۈرەك سېلىش، قان بېسىمنىڭ ئارتىشىدىن بولىدىغان كېسەللىك.

خەفتان [خفتان] (پ) ئۇرۇش كىيىمى.

خەففاش [خفاش] (ئە) شەپەرەك.

خەفى [خفى] (ئە) مەخپي، يوشۇرۇن:
يەتتە فەلەك يەتتە بەھر، يەتتە يەرۇ يەتتە شەھر،
خاھى خەفى، خاھى جەھر، شەۋقۇڭدا زار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خەفىيات [خفيات] (ئە) [بىرلىكى: خەفىيە]: مەخپىيەتلەر، يوشۇرۇنلۇقلار:
سىررۇل خەفىيات — مەخپىيەتلىكلەرنىڭ سىرى، يوشۇرۇن سىرلار:
قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانايى سەن سىررۇل خەفىيات.
— زەلىلى.

خەفىيە [خفيە] (ئە) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيەت؛ مەخپي.

خەفىيەت [خفيت] (پ) «خەفىيە» گە قارالسۇن.

خەفىق [خفيق] (ئە) يەڭگىل:
سۈرەتى پاكىزىغە بۇ جانىمنى نىسبەت ئەيلەسەم،
ئول كۆرۈنۈر بىس خەفىقۇ، بۇ كۆرۈنۈر بىس گەران.
— ھاپىز خارەزمى.

خەلاۋ [خلاء] (ئە) 1) خالىي جاي، بوش جاي:
لەئىنلەرنى كۆرسە كۆلۈپ يالبارىب،
خەلاۋ يېغلابان ئول يۈزى سارغارىب.
— ئا. نىزارى.

خەلاۋ بولماق — خالىي، پىنھان بولماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:
خەلايىق بارى ئۇيقۇغە قىلدى مەيل،
ئاتا ۋە ئانادىن خەلاۋ بولدى لەيل.
— ئا. نىزارى.

خەلاۋ ۋە مەلا — ئايرىم ۋە توپى بىلەن:
كى مىراس دۇنياسى بېھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلاۋ ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.
2) تەرەتخانا.

خەلاب [خلاب] (پ) لاي، پاتقاق.

خەلاجاي [خلا جاى] (ئە + پ) خالاجاي، تەرەتخانا.

خەلاس [خلاص] (ئە) قۇتۇلۇش، ئىلاج تېپىش:
دېدى قىز: «گەر ئەتسەڭ، بۇ ئىشغە سەۋەب،
خەلاسىمغە مەن ھەم قىلايىن تەلەب».
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئەيلەمەك — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
جۇدا ئەيلەگىل ئەھلى فەسساقدىن،
خەلاس ئەيلەگىل كىبر ئەخلاقدىن.
— ئا. نىزارى.

خەلاس بولماق — قۇتۇلماق:
دېدىكىم: «قىلالى دېگىز ساڑى ئەزم،
بېھەمدىللا، بولدۇق خەلاس ئەمدى جەزم».
— ئا. نىزارى.

خەلاس قىلماق — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
كى بىر ئوق بىلە ئانىنى قىلدى خەلاس،
ھەمە زاھىرلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق:
خەلاس ئولماق ئۈمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە گىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.

خەلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىمدى ئايغىل ۋىلا،

مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا.

— زەلىلى.

خەلايىق [خلايق] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر:

خەلايىق كۆپ ئېردى چۇ خاقان بىلە،
كى شەھزادەئى زارى ھەيران بىلە.

— ئا. نىزارى.

خەلە [خلە] (ئە) سانجىق، ئاغرىق.

خەلەف [خلف] (ئە) پەرزەنت؛ ۋارىس، ئىز باسار:

چۇ ئۆمرى ئانى سۇرئەت ئايىن ئېتىپ،
خەلەف يوقلۇغى ئانى غەمكىن ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

خەلەف بەرمەك — پەرزەنت تۇغماق:

بى بى بەتنىدىن بەرمەدى بىر خەلەف،
ماڭا رۇزگار ئېردى دۇرسىز سەدەف.

— ئا. نىزارى.

خەلەف بولماق — ۋارىس بولماق، ئىز باسار بولماق:

فەنا ئەزم سارى يېقىن بولدى يول،
ۋەلى يوقكى فەرزەند خەلەف بولغاي ئول.

— ئا. نىزارى.

خەلەق [خلق] (ئە) يىرتىق، تۇزىغان.

خەلەل [خلل] (ئە) 1) ئەيىب، نۇقسان:

ئاخىرەت ئەسبابى ئۆزرە تۇشتى سەر تا سەر گىرىھ،
زۇھدتەقۋا رىشتەسىدىن تاپسا بىر مويى خەلەل.

2) ئەندىشە:

جانۇدىل ئولغاي خەلاس شايەد كەسەلدىن، ئەي خۇدا،
شەۋقى پەرۋانە قۇتۇلغايلار خەلەلدىن، ئەي خۇدا.

— شەۋقى.

3) زىيان، ئاپەت:

نە سۇنئوڭدىن ئەجەب يۇز مىڭ جەھان بولماق يەنا پەيدا،
نەمۇلكۇڭغە خەلەل يۇزمىڭ جەھاندەك بولسە نا پەيدا.

— نەۋابى.

خەلەل بەرمەك — زىيان يەتكۇزمەك:

چۇمەسئۇد بەرمەي كىشىگە خەلەل،
كى ئىنئام، ئېھسان قىلىپ ئەلگە بەل.

— ئا. نىزارى.

خەلەل بولماق — زىيان بولماق:

ئۆچۇرمەككە ئاسان ئېرۇر دەرمەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نە قۇلغە خەلەل.

— ئا. نىزارى.

خەلەل يەتمەك — زىيان يەتمەك:

مەن ئۆلسەم جەھاندىن ئاتىم ئۆچمەگەي،
ۋىلايەتلىرىمگە خەلەل يەتمەگەي.

— ئا. نىزارى.

خەلخال [خلخال] (ئە) ئاياغقا تاقىلىدىغان كۇمۇش تاقا.

خەلفەت [خلفت] (ئە) 1) دىنىي جەھەتتە ئوقۇمۇشلۇق كىشى. 2) قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغانلارنىڭ نامىغا قوشۇلغان ئىلمىي مەرتىۋە نامى. 3) كونا (دىنىي) مەكتەپتە موللامغا ياردەملىشىپ بالىلارنى باشقۇرىدىغان ئوقۇغۇچى:

ئەبەردى بالالەرنى مەكتەب ئۇچۇن،
كى مەھزۇن قويۇپ بەردى خەلفەت ئۇچۇن.

— ئا. نىزارى.

خەلق [خلق] (ئە) 1) ئادەملەر، كىشىلەر، ئامما. 2) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش:

خەلق ئەتمەك — ياراتماق:

قەترەئى ناپاك سۇدىن سۆرەتىمىز خەلق ئېتىپ،
مادە ـ نەر، ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

خەللاق [خلاق] (ئە) ياراتقۇچى، خۇدا:

خۇداۋەند خەللاق جان ئافەرىن،
كى جان ئافەرىن بەل جەھان ئافەرىن.

— ئا. نىزارى.

جەھان سەفھىغە كەلتۈرمىش ئەدەم ئىقلىمىدىن خەللاق،
ھەمە زىجانغە بولمىش گاھى خوشلۇق گاھى مەھزۇنلۇق.

— شەۋقى.

خەللاقى ئالەم — ئالەمنى ياراتقۇچى، خۇدا:

ئىنايەت قىلسەلەر خەللاقى ئالەم،
بېھىشت ئەنبەر سىرىشتدىن چىقمادىڭ ھېچ.

— شەۋقى.

خەلئ [خلع] (ئە) قومۇرۇش، ئېلىپ تاشلاش.

خەلىفە [خليفە] (ئە) 1) ئىز باسار، ئورۇن باسار. 2) خەلىپە:

مۇستەفادىن سوڭ خەلىفە كىم ئىدى ئايغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا.

— زەلىلى.

خەلىق [خليق] (ئە) ئەخلاقلىق، ياخشى تەبىئەتلىك.

خەلىل [خليل] (ئە) 1) دوست. 2) ئىبراھىم پەيغەمبەر:

رەھمەتىڭ مەۋج ئۇرسەلەر ئاتەشنى گۇلزار ئەيلەسەڭ،
نە ئەجەب قىلساڭ خەلىل يەڭلىغ ئانى بوستان ئارا.

— شەۋقى.

خەلىل ئاسا — ئىبراھىم پەيغەمبەرگە ئوخشاش:

ئەگەر تىغى قەزا ھەلقىڭغە يەتسە مەسەل ئەيتماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرمانىنى مەردى خۇدا بولماق.

— زەلىلى.

خەلىلۇللاھ [خليل الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى، ئىبرا-

هىم پەيغەمبەر:
ئىشق ئوتىنى خارۇخەسدىن دېمە ئۆرگەن دۇد ئېرۇر،
يا خەلىلۇللاھغە سالغان ئاتەشى نەمرۇد ئېرۇر.
— موللا قۇربان.

خەم [خم] (پ) ئېگىلگەن؛ پۇكۇلگەن:
كۇندۇزۇمدۇر كېچە، ئول خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، ئەگەر سەرۋى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

2) تولغانغان، تولغىماچ:
ھەر كىشىكى كۆردى پەرىدۇر دېدى،
رىشتەئى جان پۇرخەم زۇلفى ئىدى.
— زەلىلى.

خەم ئەيلەمەك — پۇكمەك، ئەگمەك:
قامەتىم خەم ئەيلەبان جانىمنى سەكرەتمەك ئۇچۇن،
گاھى قاشىن تەبرەتىب گەھ كۆزلەرىنى ئويناتۇر.
— ئەرشى.

خەم بولماق — 1) ئېگىلمەك، پۇكۇلمەك:
كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلار، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.
— شەۋقى.

2) تولغانماق، تەۋرەنمەك:
بولدى خەم كاكۇللارىڭ فىكرىدە جانلار مۇزتەرىب،
سەبرى ئۇممىدى يىراقتۇر سېھرىنىڭ مەفتۇنىدىن.
— ناقىس.

خەم قىلماق — پۇكمەك، ئەگمەك:
تۆكۈپ ئەشكىنى شاھزادە رەۋان،
بېلىن خەم قىلىپ ئۆزرە قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

خەماش [خماش] (پ) كېرەكتىن چىققان، كېرەكسىز، تاشلاندۇق.

خەمان [خمان] (پ) ئېگىلگەن، ئەگمە.

خەم بەخەم [خم بخم] (پ) تولغانغان، بۇرالغان، تولغىماچ.

خەم ـ خەم [خم خم] (پ) ئەگرى ـ بۇگرى.

خەمدار [خمدار] (پ) «خەمىدە» گە قاراڭ.

خەمر [خمر] (ئە) شاراب، ھاراق.

خەمسە [خمسە] (ئە) 1) بەش. 2) بەشلىك. 3) بەش داستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان توپلام:
كىشى ئىستەسە نەقل تەتۋىلنى،
تاپار «خەمسە» دە كۇللى تەفسىلنى.
— ئا. نىزارى.

خەممار [خمار] (ئە) مەيپۇرۇش، ھاراق ساتقۇچى.

خەممار خانە — مەيخانا، قاۋاقخانا.

خەمۇش [خموش] (پ) جىمىغۇر، تىنچ، جىم؛ خامۇش:
ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھۇش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەمۇش.
— ئا. نىزارى.

خەمۇش ئەتمەك — سۆزلىمەي جىم تۇرماق، جىم بولماق:
ھەنۇز ئول نازەنىن چىقماي ھەرەمدىن نالە قىلماڭلار،
زەلىلى دىلبەرىنى كۆردى نۇتقىنى خەمۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خەمۇش ئەيلەمەك — جىم قىلماق.

خەمۇش بولماق — جىم بولماق، سۆزلىمەي تۇرماق:
ئەي جان قۇلاقى، تۇتمە گۇش، يا رەب، دەۋام سەن ئەيبى پۇش،
سەتتار دەپ بولدۇم خەمۇش، يادىڭ بىلەن بولدۇم فەنا.
— غەرىبى.

خەمۇل [خمول] (ئە) نامسىز؛ يالغۇزلۇق، تەركىدۇنيالىق.

خەمىدە [خميدە] (پ) ئېگىلگەن، پۇكۇلگەن:
ئەلىف قەد ئېردى ئول بولدى خەمىدە،
بۇ ھاللارغا قالىپ مەجنۇن غەمىدە.
— موللا فازىل.

خەمىر [خمير] (پ) 1) خېمىر. 2) خېمىرغا ئوخشاش، يۇمشاق:
ھەرنەكىم كەلسە قەزادىن ئۆزنى چۇن تەسلىم ئېتەر،
ھەجرىنىڭ پامالى فۇرقەتنىڭ خەمىرىدۇر كۆڭۈل.
— ناقىس.

خەميازە [خميازە] (پ) ئەسنەك:
سەفايى باتىن ئەيلەپ ھەرنەفەستە تازە بولغايسەن،
مەئانى شاھىدىغە بائىسى خەميازە بولغايسەن.
— زەلىلى.

خەنجەر [خنجر] (پ) ئىككى تەرىپى بىسلىق پىچاق، خەنجەر:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
— ئا. نىزارى.

خەند [خند] (پ) «خەندە» گە قاراڭ.
ئالىپ باردى، قولۇ پۇتنى بەند،
نەسىھەتلەر ئەيلەپ قىلار ئىدى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەند قىلماق — يېقىملىق كۇلمەك:
ئالىپ باردى، زىندان ئارا قىلدى بەند

كى سابىت بۇ ئىشىغە قىلۇر ئېردى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەندان [خندان] (پ) كۈلگەن، كۈلۈپ تۇرغان ھالەت، شاد ـ خۇراملىق:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
قىيامەتكىچە يوقتۇر ماڭا خەندان.
— موللا فازىل.

خەندان ئەيلەمەك — كۈلدۈرمەك، شادلاندۇرماق.

خەندان بولماق — كۈلمەك، شادلانماق:
گۈلىستانى ئەيش ئىچرە بىكىن خەندان بولۇپ،
لۇتف بىرلە ھافىزى مەيخارەنى ئاۋاز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

خەندان ئويناماق — شاد ـ خۇرام كۈلۈپ ئويىنماق:
گەر باشىڭنى جەۋر مىقرازى بىلە كەسسە نىگار،
شەمئىتەك مەجلىس ئارا گىريانۇ خەندان ئويناغىل.
— ھافىز خارەزمى.

گۈلى خەندان — ھۆپپىدە ئېچىلغان گۈل:
غۇنچە تەك تار ئاغىزغە مەڭزەگەن
گۈلىستان ئىچرە گۈلى خەندان قانى؟ !
— ھافىز خارەزمى.

ناري خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى؛ يېرىلغان ئانار:
گۈلىستان بىرلە باغ ئىچرە كۆلە كىرىپ يۈزۈڭ ئاچسالىڭ،
سالۇر ناز ئىچرە تۇرلۇ نار گۈلدەم ناري خەندانلىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

خەندانتەك [خندانتيک] كۈلۈپ تۇرغاندەك؛ ئېچىلغاندەك:
ناري خەندانتەك كۆرۈنگەلى ئۇشانىڭ گۈل يۈزى،
ئوتغە ئۆرتەر ھەرنەفەس بۇ جانى ئەفگارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

خەندە [خنده] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم:
ئېرۇر گۈل خۇجەمەن بىچارە بەندە،
خوشى بار شاد ئەيلەر خاھ خەندە.
— موللا فازىل.

خەندە ئەيلەمەك — يېقىملىق كۈلمەك:
بۇ گۈلشەن ئىچىدىن چىقار بىر فىغان.
ئاڭا خەندە ئەيلەر ھەمە بولبۇلان.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خەندە — شېرىن، يېقىملىق كۈلۈش، كۈلۈمسىرەش:
نە خىزمەتلەر ئەتتى شەكەر خەندىغە،
كى شاھى سەرەندىب جىگەر بەندىغە.
— ئا. نىزارى.

گۈلى خەندە — گۈلدەك ئېچىلماق.

خەندەئى [خندەء] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم، قارالىق: «خەندە»:
چۇ شەھزادە ئاڭلاپ قىلىپ خەندەئى،
كىيىپ قاتمۇ قات جامەلەر زىندەئى.
— ئا. نىزارى.

خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھات — ئەپسۇس ـ نادامەت كۈلكىسى:
گۈۋاھدۇر تەلىبەئى مەجنۇن تۇغۇڭغە بارچە ئاياتلىڭ،
يېتەر ھەردەم فەلەككە خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھاتلىڭ.
— موللا نىياز.

خەندەق [خندق] (ئە) ئوراء، دۈشمەن ئۆتەلمەسلىك ئۈچۈن قېزىلغان چوڭقۇرلۇق؛ قانال.

خەندە ناك [خندەناك] (پ) كۈلۈپ تۇرغان؛ مەسخىرە قىلىپ كۈلگۈچى، زاڭلىق قىلغۇچى.

خەننەس [خناس] (پ) 1) ئازدۇرغۇچى، شەيتان:
ئۆزى ماندىدى خەننەسى ھەمە ئىللەتدە سەننەسى،
شەياتىن خەيلىدىن بولغان ئەمەس ھەرگىز بەشەر سۇلتان.
— موللا نىياز.
2) يامان ئىش قىلغۇچى، شەيتان سۈپەت ئادەم:
دېدى: «ئەي دەللەسەن كاپكىيۇ ۋەسۋاس،
ساڭا جىن ئولاشىپ بولدۇڭمۇ خەننەس.»
— موللا فازىل.

خەننەق [خناق] (ئە) بوغۇپ، دەمقتۇرۇپ ئۆلتۈرگۈچى.

خەۋاتىر [خواطر] (ئە) تىنچسىزلىق، تەشۋىش:
قالماغاندىن سوڭ كۆڭۈللەردە خەتەر،
ھېچ خاتىرە خەۋاتىردىن ئەسەر.
— نەۋائى.

خەۋارىق [خوارق] (ئە) ئاجايىپ ـ غارايىپلار؛ كارامەت:
قايدە خەۋارىق ئىلە مۆئجىزدۇرۇر،
ئەقل ئانىڭ ئىدراكىدە ئاجىزدۇرۇر.
— نەۋائى.

خەۋارىقى ئادەت — كارامەت.

خەۋاس [خواص] (ئە) 1) خاسىيەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر.
2) خاس كىشىلەر، ئۇلۇغ زاتلار.

خەۋاقىن [خواقين] (ئە) خاقانلار.

خەيال [خيال] (ئە) 1) ئوي، پىكىر، نىيەت، مۆلچەر، پەرەز. 2) گۈمان.
خەيال ئەيلەمەك — ئويلىماق، پىكىر قىلماق، مۆلچەرلىمەك، پەرەز قىلماق:
نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۆلار كارۇ بارىن خەيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

خەيالات [خيالات] (ئە) خىياللار، پىكىرلەر، پەرەزلەر؛ گۇمانلار:
خەيالات مەيدانىغە ئەزم ئېتەي،
كى مەزمۇن ھەرفى بىلەن بەزم ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

خەيالاتى سەۋدا — بۇزۇق خىياللار، يامان ئويلار:
كى دەريانى سەير ئەتسە دەفئ ئولغۇسى،
خەيالاتى سەۋداكى رەفئ ئولغۇسى.
— ئا. نىزارى.

خەير [خير] (ئە) ياخشى، ياخشىلىق، ئىنئام:
مىزبانلەرگە مەلالەت يەتكەي،
خەير بىرلە ئال ئانى ياد ئەتكەي.
— ئەۋلىيا.

خەيرۇ بەرەكات — ئىجابىي نەتىجىلەر.
خەيرۇ سەلامەت — تىنچلىق، ئامانلىق.
خەيرۇ شەر — ياخشىلىق ـ يامانلىق.
خەيرۇ دۇئا قىلماق — ياخشىلىق تىلەمەك، ياخشى نىيەتتە دۇئا قىلماق.

خەيرات [خيرات] (ئە) ياخشىلىق؛ بەرىكەت.

خەيرئەندىش [خيراندش] (ئە + پ) ياخشى پىكىرلەر، ياخشى نىيەتلەر.

خەيرباد [خەيرباد] (ئە + پ) خەيرلىشىش، خوشلىشىش، ۋىدالىشىش.

خەيرۇلبەشەر [خيرالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى.

خەيل [خيل] (ئە) 1) نۇرغۇن، تولا؛ گۇرۇھ، تائىپە:
نە خۇب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خەيالىم.
— مۇللا فازىل.

2) ئەل، جامائە:
خەيلىم ئارا سالسە بۇيلە ئەفسۇس،
تۇشسە قارا يەرگە نەڭگۇ نامۇس.
— ئەۋلىيا.

3) ئائىلە، بالا ـ چاقا:
ھەر نېچە ئەدەب بولسە قانىغ يەتكۈرگىل،
خەيلىڭغە ئەدەب قىلىپ ئاسىغ يەتكۈرگىل.
— ئەۋلىيا.

خەيلۇ سىپاھ — قول ئاستىدىكى ئادەملەر ۋە ئەسكەرلەر.
خەيلى بەشەر — ئىنسانلار.
خەيلى مەۋەددەت — بىر ـ بىرىگە ئىخلاسلىق ۋە مۇھەببەتلىك كىشىلەر.
خەيلى شۇكۇفە — گۈللەر گۈرۈپپىسى، گۈللەر توپى.

خەيمە [خيمه] (ئە) كىگىز ئۆي، چېدىر:
كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خەيمەگە.
— ئا. نىزارى.

خەيمەدۇز [خيمەدوز] (ئە + پ) كىگىز ئۆي، چېدىر تىككۈچى.

خوب [خوب] (پ) 1) ناھايىتى، ئىنتايىن، بەك:
بار ئېردى بىر ئوغلى ئانىڭ خوب دەلىر،
قىلىپ پەند بىرلە ئۇنى سەن ئەسىر.
— ئا. نىزارى.

2) ياخشى، دۇرۇس:
دېدى شاھى ئۇلۇزىم: «سۆزۈڭ خوب ئېرۇر،
قىياس ئەيلەسەم ئانچە مەرغۇب ئېرۇر.»
— ئا. نىزارى.

3) چىرايلىق، گۈزەل:
تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ گۇل پەرى،
كى مەكتەب ئارا خوبلار سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

4) ئەۋزەل:
ۋەگەر خۇد ئۆزىن بىلسە مەغلۇبدۇر،
نەسىھەت بىلە ئېكتىفا خوبدۇر.
— ئەۋلىيا.

خوب كەس — ياخشى ئادەم؛
ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۇرسە خوب كەس بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

خوبلار سەرۋەرى — ياخشىلارنىڭ باشلىقى؛ گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى:
دېدى گۇل: «ئايا خوبلار سەرۋەرى،
مېنى قەيد قىلغان ئىدى بىر پەرى.»
— ئا. نىزارى.

خوبۇ جەمىل — گۈزەل ۋە كۆركەم، چىرايلىق ۋە كېلىشكەن:
جۇملەئى جانان ئارا شاھ سەن ئولسانىڭ نە سۆز،
كى بىرى ئېرمەسىدۇرۇر سەن كەبى خوبۇ جەمىل.
— ناقىس.

خوبان [خوبان] (پ) 1) چىرايلىق، چىرايلىقلار، گۈزەل، گۈزەللەر، كۆركەم، كۆركەملەر:
مانىڭا بىس گۈشەئى خاتىر ئېرۇر گۇل شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.

2) ياخشى ئادەم:
خوبانى جەھان تالىبە كۆرۈبان قاچادۇرلەر،

ئادەم ئەمەس ئول تاشقە گويياكى پەرنزاد.
— زەللى.

خوبلاشماق [خوبلاشماق] خوشلاشماق، خەيرلەشمەك:
كى پەدرۇد ئبتسپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.

خوبلۇق [خوبلوق] گۈزەللىك، ھۆسندارلىق؛ ياخشىلىق:
قىزنىڭ خوبلۇقى بولغاي ئانادىن،
ئىلىكلارنىڭ ئولۇر ياخشى ئىنادىن.
— مولا فازىل.

خورد I [خورد] (پ) يارىشا، مۇناسىپ، لايىق، لايىقەت.

خورد II [خورد] (پ) يېمەك ـ ئىچمەك، تاۋام، غىزا.
خوردۇ خاب — يېيىش ـ ئىچىش ۋە ئۇيقۇ:
بەھرە خوردۇ خابىن ئول تاپتى، بۇدۇر ئانداكىم،
قىلدى ئەھيا كېچەسىن، سايىم كېچۈردى كۈندۈزىن.
— نەۋايى.

خورما [خرما] (پ) خورما دەرىخى ۋە ئۇنىڭ مېۋىسى:
كىرىپ بىشە ئىچرە يېدىلەر غىزا،
ئىدى خورما ئاندا ئەدەدسىز تولا.
— ئا. نىزارى.

خوشە [خوشە] (پ) 1) باش، باشاق:
ئوغۇرلاپ كېچە خوشەۋۇ ئۇنچەنى،
كى مەھكەم قىلىپ تولدۇرۇپ گۈشەنى.
— غەربى.

2) 12 ئاسمان بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى (سۈمبۈلا):
تۇتۇپ مەھسۇلى ھىرزدن خوشە خىرمەن،
چايانغە كەففەنىڭ ئاستىدا مەسكەن.
— نەۋايى.

خوشەچىن [خوشەچين] (پ) باشاقچى، باش تەرگۈچى:
مەلاھەتتە جەھان خوبانلارىكىم خوشەچىنىگدۇر،
نەسىمى رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈلشەن.
— زەللى.

خوشەزار [خوشەزار] (پ) باشاق كۆپ جاي، باشاقلىق:
خوشەزارى دەھر ئارا بىر ھۆسن گۈندەم گۈن كۆرۈپ،
پۈشتى پايى ئۇرماسە فىردەۋسنى، ئادەم ئەمەس.
— ئەرشى.

خۇ [خو] (پ) خۇي، قىلىق؛ تەبىئەت، مىجەز:
مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىنىنى خۇ قىلغان ساري،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

خۇي يۇمشاق — خۇشخۇي، مىجەزى ياخشى:

خۇبەسا [خبثا] (پ) قەبىھ، ئىپلاس ئادەملەر.

خۇفتەن [خفتن] (پ) ئۇخلاش ۋاقتى، كەچ:
ۋەقتى خۇپتەن كېتەدۇر،
تالغ ئانقۇنچە ياتادۇر،
ئۆزكە ئىشلار قىلادۇر،
دەبان خەلقلەر ئىدىيا.
— مولا مۇھەممەد نىيازى.

خۇتبە [خطبه] (ئە) 1) جۇمە ۋە ھېيت نامازلىرىدا خاتىب (خۇتبە ئوقۇغۇچى) تەرىپىدىن مۇنبەرگە چىقىپ ئوقۇلىدىغان پەند ـ نەسىھەت سۆزلىرى:
ئەيلەبان ئىنشاكى مۇنبەر ئۆزرە تاڭلا خۇتبەدە،
زاھىر ئەتكەي شاھ ئانىدىن سوڭ دۇئايۇ مىدھەتىن.
— نەۋايى.

2) نىكاھ ۋاقتىدا ئىمام تەرىپىدىن ئوقۇلىدىغان دۇئالار مۇقەددىمىسى:
خۇتبە ئەمرىنى ئىغتىتاھ ئەتتى،
خوجەغە سىڭلىنى نىكاھ ئەتتى.
— نەۋايى.

3) سۆيەتلەش، ماختاش.

4) كىتاب مۇقەددىمىسى.

خۇتۇت [خطوط] (ئە) «خەت» نىڭ كۆپلۈكى ـ خەتلەر.

خۇتۇر I [خطور] (ئە) ئويىدا، خاتىرىسىدە ساقلاش، ئەسته تۇتۇش، ئەسلەش.

خۇتۇر II [خطور] (ئە) [بىرلىكى: خەتەر] خەتەرلەر:
دىيانەت بىناسىغە يەتمىش فۇتۇر،
ئىبادەت مەكانىغە بولمىش خۇتۇر.
— ئا. نىزارى.

خۇتۇۋۇمەت [خطوت] (ئە) قەدەم، چامدام، ماڭدام:
رەئايانغە قىلمىش مۇرۇۋۇمەت بەسى،
بەرايانغە ئەيلەپ خۇتۇۋۇمەت بەسى.
— ئا. نىزارى.

خۇجەستە [خجسته] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك؛ بەختلىك:
خۇجەستە زاتىڭ ئول ۋەقتىكى پەيدا قىلدى ئول ھادىس،
كى قىلدى خىلقەتىڭنى ئايەتى لەۋلاكغە لابىس.
— مولا قۇربان.

خۇجەستە ئەسەر — تەسىرلىك ئەسەر.
خۇجەستە ئەلپاز — گۈزەل سۆزلەر.
خۇجەستە ئەۋقات — مۇبارەك ۋاقىتلار.
خۇجەستە جەمال — چىرايلىق، ھۆسندار.
خۇجەستە دەۋران — ئاجايىپ ياخشى زامان، دەۋر.
خۇجەستە كەلام — دانا، خۇش گەپ، شېرىن سۆز.
خۇجەستە مەقام — قۇتلۇق جاي.
خۇجەستە مەقدەم — قۇتلۇق قەدەم.

خۇجەستە ھەرىف — بەختلىك دوست، ياخشى ئۇلپەت.

خۇد I [خود] (پ) جەڭچىلەر كىيىدىغان تۆمۈر قالپاق:
ئاتى ئەتلىدىن تاكى خۇددا مىل،
كىرىپ كۆك تېمۈر ئىچرە ئانداقكى نىل.
— ئەۋايى.

خۇد II [خود] (پ) 1) ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:
تاتماغلىق ئانى ئەھلى ئەدەبنى ئۆرتەر،
تاتماغلىق ئانى خۇد ئىككى لەبنى ئۆرتەر.
— ئەۋايى.

2) يالغۇز، پەقەت:
تىغەيلى ئانىلا بارچە جانۇ جەھان،
تاپىپ خۇد ئاندىن بۇ كەۋنى مەكان.
— ئا. ئىزارى.

3) ئۆزى، ئۆزىلا:
نە تەشنە بولغانى يادىغا كېلۈر،
نە ھۇشۇ فەھىم خۇد يادىغا كېلۈر.
— موللا فازىل.

4) ھېچ، ھېچقانداق:
ئىبادى ئاسى ـ جافى تاڭلا مەھشەرگاھ ئارا تولغاي،
ھېساب ئالغاندا مەئيۇب ئۆزرلەر خۇد غەيبكە قولغاي.
— موللا قۇربان.

خۇدا [خدا] (پ) يارانقۇچى، ئاللا، تەڭرى:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئاتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.
— ئا. ئىزارى.

خۇدايى زۇلمەنەن — ئېھسانلار ئىگىسى خۇدا:
رەھىم قىل گۇمنامغە بىر خەستەدۇر زارىڭ سېنىڭ،
دەۋلىتىڭ پايىندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
— گۇمنام.

خۇدايار — خۇداغا يېقىن، خۇداغا دوست:
ئايا دوستلار خۇدانىڭ يادىدىن ھېچ بولماغىل غافىل،
خۇدا يارى بىلە بولغىن بۇ دۇنيا ئىشى بىكارى.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

بەرايى خۇدا — خۇدانىڭ رايى بىلەن، خۇدانىڭ خاھىشى بىلەن:
تۇمەن رەنج ئىلە قىلدى ئاندىن خەلاس،
بەرايى خۇدا قىلدى جانىمغە خاس.
— ئا. ئىزارى.

خۇداداد [خداداد] (پ) 1) سوۋغا قىلغان، ئىنئام قىلغان، بەخش ئېتكەن، ئىلتىپات قىلىنغان.
2) تەبئىي، تۇغما:
مەھبۇبەكىم بار تۆرۈر ھۇسنى خۇداداد،
بەربەستە ئوشۇل، زىمنەتۇ زىۋەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خۇداۋەندە [خداوند] (پ) 1) خۇدا، تەڭرى، ئاللا:
ندا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋقە يۇئتىكە فەتەرزا»نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق ھەمىن ئاشىق خۇداۋەندا.
— شەۋقى.

2) ئىگە، خوجايىن:
خۇداۋەندى ئىنسۇ خۇداۋەندى جان،
خۇداۋەندى مۇلكۇ مەكىنۇ مەكان.
— ئا. ئىزارى.

خۇداۋەند تەئالا — ئۇلۇغ ۋە بۈيۈك خۇدا.

خۇداۋەند كەرىم — ئالىيجاناب، سېخىي خۇدا.

خۇداپەرەس [خداپرست] (پ) خۇداغا ئىبادەت قىلىدىغان.

خۇدبىن [خودبين] (پ) باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان، ھاكاۋۇر، تەكەببۇر، مەنمەنچى:
بۇ كۈن تەبلى تەمەننا قاقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
مەلامەت ئاتەشىگە ياقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن.
— زەلىلى.

خۇدبىنلىق [خودبين ليق] ھاكاۋۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق:
كۆرمە ئارادە ئۆزۈڭنى مىسكىنلىك ئارا،
كىم بولدى كىشى ھەلاكى خۇدبىنلىك ئارا.
— ئەۋايى.

خۇدپەسەند [خودپسند] (پ) ئۆزىگە ئىشەنگەن؛ تەكەببۇر:
ئەۋاسار قۇشنى قەپەس ئىچرە بەند،
چۈمەسئود قاشىدا قويۇپ خۇدپەسەند.
— ئا. ئىزارى.

خۇددام [خدام] (ئە) مۇلازىملار، خىزمەتچىلەر، خادىملار:
گەر ساڭا خۇد لەبىيۇ خۇددام ئىبرۇر،
قايغۇلارى كۆڭلىگە ناكام ئىبرۇر.
— ئەۋايى.

خۇدراي [خودراى] (پ) باشباشتاق، قەيسەر، جاھىل:
قىرقىپ ئىبردى قاشىن ئول باده ئەرەستى خۇدراي،
تازە چىقمىش، ئىشەجەب، گەر دېسەم ئانى يېگى ئاي.
— ئەۋايى.

خۇدرەڭ [خودرنگ] (پ) بويالمىغان، ئۆز ئەسلى رەڭگى، باشقا رەڭگە ئارىلاشمىغان رەڭ.

خۇدرۇ [خودرو] (پ) ئۆزى ئۆسۈپ قالغان، ياۋا:
ناشلاغىل ناقىس، رىزا دەشتىغە قويماي ھالىغە،
گەر سېنى تىندۇرماسا ھەريان سۇرۇپ خۇدرۇ كۆڭۈل.
— ناقىس.

خۇدروي [خودرى] (پ) «خۇدرو» غا قارالسۇن.

كۆزمۇدۇر يا كافىرى خۇنرىز يا جادۇيى ھىند،
يۈزمۇدۇر يا لالەئى خۇدروي يا بەرگى سۇمەن.
— ھافىز خارەزمى.

خۇدستانلىغ [خودستان ليغ] ئۆزىنى ماختىماق.

خۇدشىگەن [خودشكن] (پ) كەمتەر، كىچىك پېئىل:
خۇدشىگەنگە يەتتى ئول ئالى مەقام،
خۇدنەما تاپتى بۇ يەئلىغ ئىنتىقام.
— نەۋايى.

خۇدكار [خودكار] (پ) ئۆزلۈكىدىن ھەرىكەتلىنىدىغان، ھەرىكەتچان:
خەبەر ئالدى خەددام خۇدكارلار،
يىغىلدى ھەمە يار، ئەغيارلار.
— ئا. نىزارى.

خۇدكام [خودكام] (پ) پەقەت ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەيدىغان:
كىمكى مەندەك ئىشق ئەرا بىسەبرۇ ئارام ئولماسۇن،
يار ئاڭا بىر سەن كەبى بەدمېھرى خۇدكام ئولماسۇن.
— نەۋايى.

خۇدكامە [خودكامه] (پ) «خۇدكام» غا قارالسۇن.

خۇدنەما [خودنما] (پ) شۆھرەتپەرەس، ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئىنتىلگۈچى، ئابرۇيپەرەس:
مەرھەلەئى فەغانەكسىم ئەھلى بەقا نەزەر قىلماڭ،
جەزبە ئىلى سەۋارەدۇر، زاھىد خۇدنەما يايماق.
— زەلىلى.

خۇدنەمالىق [خودنمالىغ] شۆھرەتپەرەسلىك، ئابرۇيپەرەسلىك.

خۇدنەماي [خودنماى] (پ) «خۇدنەما» غا قارالسۇن.

خۇرد [خورد] (پ) ئۇششاق، كىچىك؛ پارچە، پارچىلاغان:
ئۇرالماي شەھەر ئىچرە، كەلدىم بۇيان،
كى ماتەم ئۇتۇپ بارچە خۇردۇ كەلان.
— ئا. نىزارى.

خۇردى كەلان — چوڭ ـ كىچىك، ئۇششاق ـ چوڭ:
ئۇشۇپ تاغ باشىدىن ھەمە كافىران،
ئوشۇپ بۇتلارىن ھەمە خوردى كەلان.
— ئا. نىزارى.

خۇردە [خورده] (پ) «خورد» غا قارالسۇن.

خۇردەدان [خوردەدان] (پ) زېھنى ئۆتكۇر، پەملىك:
بەقاسىزدۇر جەھان مۇلكىنى شاھى خۇردەدان كەتمىش،
ئۇملى گەر كەتسە ھەركىمدەك نە بىنامۇ نىشان كەتمىش.
— ئەرشى.

خۇردەدانلىق [خوردەدانليق] ئۆتكۇرلۇك، ھوشيارلىق.

خۇررەم [خرم] (پ) خۇشال، شاد، خۇرسەند:
جەمالۇ ھۇشنى ئەكسىندىن گۈلىستان يەئلى خۇررەمدۇر،
ئانىڭ ھۇسنى جەھان ئاراسى تاكسىم بولدى جان ئارا.
— ھافىز خارەزمى.

خۇررەم بولماق — خۇشاللانماق، شادلانماق:
جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى بارىنتەك،
سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مايى مايىنتەك.
— لۇتفى.

خۇررەم قىلماق — خۇشاللاندۇرماق، شادلاندۇرماق:
قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاڭلا خۇررەم سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

خۇررەملىق [خرم ليق] شادلىق، خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
باردۇر يامان ئادەك ھەمىشىنلىغدە زەرەر،
خۇررەملىق ئارا رەنجۇ ھەزىنلىغدە زەرەر.
— نەۋايى.

خۇرسەند [خرسند] (پ) رازى، مەمنۇن، خۇشال، شاد:
شەئن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئىبرۇر مۇڭا زىيجان.
— مولا قۇربان.

خۇرسەندلىق [خرسندليق] رازىلىق، مەمنۇنلۇق، خۇشاللىق، شادلىق.

خۇرشىد [خورشيد] (پ) 1) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ:
كى خۇرشىدنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب ساڑى ئەيلەدى ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى.

2) ناھايىتى گۈزەل، بەك چىرايلىق:
ئول بار ئىكەنۇ ئۆزگە قاچان كۆزگە كۆرۈنسۇن،
خۇرشىد بارىندە مەھۇ ئەختەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خۇرشىدى پەرتەۋرا — نۇرلۇق قۇياش:
مەھۇشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

خۇرشىدى خاۋەر — شەرق قۇياشى:
كى خۇرشىدى خاۋەر يۈزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۈن ئىبرۇر ئۈنجۈسى.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد رەخشان — پارلاق قۇياش:

نەماھىكى، خۇرشىد رەخشان كەبى،
چۇ بەرپا قىلىپ خىيمەۋۇ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىدى فەر — كۆركەم، ھەيۋەتلىك قۇياش:
تەۋسەنى دۆۋلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.

خۇرشىد ماھ — نۇرلۇق ئاي:
بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىد ماھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەكتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۇز — گۈزەل يۇز، چىرايلىق يۇز:
خۇرشىد يۇزۇڭنى ئەي قارىنداش،
ئول كۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.
— موللا نىياز.

خۇرشىد راي [خورشيدراى] (پ) ئۆتكۈر، روشەن پىكىرلىك:
رەۋەن بولدى خاقانى خۇرشىدراي،
بۇ ئىلكىدە ئايىنە، ئول بىردە ئاي.
— نەۋايى.

خۇرشىد سىيما [خورشيدسيما] (پ) قۇياش يۈزلۈك، گۈزەل.

خۇرشىدۋار [خورشيدوار] (پ) قۇياش كەبى، قۇياشتەك.

خۇرشىدۋەش [خورشيدوش] (پ) قۇياشتەك نۇرلۇق، يارقىن:
ئۆزى بىر تەخت ئۈستىدە جەمشىدۋەش،
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.
— نەۋايى.

خۇرۇج [خروج] (ئە) قارشى چىقىش، توپىلاڭ قىلىش:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خۇرۇج ئەتمەك — قارشى چىقماق، توپىلاڭ قىلماق:
ئانى ھەم تەماشا قىلىپ نەچچە كۈن،
خۇرۇج ئەتكەلى بەلكى يۆتكەپ ئورۇن.
— ئا. نىزارى.

خۇرۇج ئەيلەمەك — «خۇرۇج ئەتمەك» كە قاراڭ.

خۇرۇس [خروس] (پ) خوراز:
ئۇچسە ئۇچقاي ئېردىلەر تاكىم قاناتنىڭ زوردىن،
ھالى مەكيانۇ خۇرۇسنىڭ مادەۋۇ نەردىن ئەمەس.
— ئەرشى.

خۇرۇش [خروش] (پ) قىچقىرماق، چىللىماق، توۋلىماق، ھۆركىرىمەك، پىغان، پەرياد، نالە:
رەگى گۈل سىمگۈندۇر، شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر، بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خۇرۇش ئەيلەمەك — ۋارقىرىماق، ھۆركىرىمەك، قىچقىرماق، توۋلىماق؛ پەرياد چەكمەك، نالە قىلماق:
سۇ ئالىبان زەررەئى نۇش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

خۇرۇش قىلماق — «خۇرۇش ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
مۇنچە بولۇپ باقمادى قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۈل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.
— زەلىلى.

خۇرۇشان [خروشان] (پ) پىغان، پەرياد چەككۈچى، قىچقىرغۇچى، شاۋقۇن سالغۇچى:
بولدى ھەر نەۋاكەش بىر بەھرى جۇشان،
رۇبائىي بەھرى ساز ئەيلەپ خۇرۇشان.
— نەۋايى.

خۇسرەۋ [خسرو] (پ) 1) بۇرۇنقى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ لەقىمى:
مەدايىن ئېلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھۇرمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: پادىشاھ، شاھ:
باشىمغە تاپىلسە تاقىيئى نەۋ،
بىلسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.
— موللا نىياز.

خۇسرەۋانە [خسروانە] (پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلاردەك، پادىشاھلارغا لايىق:
ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كېرەكلىكنى جەزم.
— ئا. نىزارى.

خۇسرەۋانى [خسروانى] (پ) پادىشاھلىق، پادىشاھلارغا تېگىشلىك، پادىشاھلارغا مەنسۇپ.

خۇسۇسەن [خصوصاً] (ئە) 1) بولۇپمۇ، ئەڭ مۇھىمى:
خۇسۇسەن فەقىر غەمكەشۇ ناتەۋان،
سىرىشكىمنى ھەر سۇبھى ئەيلەپ رەۋان.
— ئا. نىزارى.

2) ئاتايىن، مەخسۇس:
خۇسۇسەن خىسالى ھەمىدىڭ بىلىپ،
ئۇلۇغ ئېئتىماد ئىشلەرىڭگە قىلىپ.
— نەۋايى.

خۇسۇمەت [خصومت] (ئە) دۇشمەنلىك، ئاداۋەت:
خۇسۇمەت تەرەپتىن بىراق كاردۇر،
دېسەك راست سۆزنى قىراق كاردۇر.
— ئا. نىزارى.

خۇسۇسىيەت [خصوصيت] (ئە) 1) سۈپەت، بەلگىلەر. 2) خاسلىق، مەخسۇسلۇق.

خۇش [خوش] (پ) 1) ياخشى، ماقۇل:
يالغۇز بول، رەنج پەرۋەرد ئولماق،
خۇشراق چۈ ياران رەفىقدەك فەرد ئولماق.
— نەۋايى.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:
خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى داغىم،
ۋەلى خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.
— هافىز خارەزمى.

3) شاد، خۇشال، خۇرسەن:
خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى داغىم،
ۋەلى خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.
— هافىز خارەزمى.

خۇش ئەلھان — خۇش ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز:
سايەئى سەرۋىمەنۇ يارى گۈلۈ بوستانى،
نەغمە سەنج ئولسە دەغى بولبۇلى خۇش ئەلھانى.
— زەلىلى.

خۇش بولماق — شادلانماق، خۇشاللانماق، خۇرسەن بولماق:
مەنىم بىرلە بىسى خۇش بولغاي ئېردىڭ،
قاچان كەتسە ئارادىن بۇ مەڭۇ تۇ.
— هافىز خارەزمى.

خۇش خەبەر — ياخشى خەۋەر، خۇرسەندلىك بېغىشلىغۇچى خەۋەر، شادلاندۇرغۇچى خەۋەر:
دېدى قىز: «ئىشتىكىل ساڭا خۇش خەبەر،
ماڭا بول كۆرۈنگەن ئېرۇر سىيمبەر».
— ئا. نىزارى.

خۇش سۆلۈك — خۇش مۇئامىلە:
ئېرۇر شاھىمىز ئىسمى تاجۋل مۇلۇك،
ئۆزى فەقرپەرۋەر تۇرۇر خۇش سۆلۈك.
— ئا. نىزارى.

خۇش نەفەس — ئاۋازى يېقىملىق، تاتلىق ـ شېرىن سۆزلەيدىغان:
ئاسپىدۇر تۇرۇسقا چۈ ئالتۇن قەفەس،
قۇشى بىر ـ بىرىدىن ئېرۇر خۇش نەفەس.
— ئا. نىزارى.

خۇش نىھاد — خۇش تەبىئەتلىك، مىجەزى يېقىملىق:
چۈ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەفز ئەيلەپ ھەمۋل خۇش نىھاد.
— ئا. نىزارى.

خۇش ۋەقت — ۋاقتى خۇش، خۇشال ـ خۇراملىق:
سىزلەرنى داغى تۈتۈپ سەلامەت،
خۇش ۋەقتلىغىن قىلىپ كەرامەت.
— مۇللا نىياز.

خۇشا [خوشا] (پ) نېمىدېگەن ياخشى؛ قانداق ياخشى:
بولۇپ ھەم سەئب ھالەت بولساغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خۇشا، ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقامىدا بىردەك.
— ئىرشى.

خۇشاب [خوشاب] (پ) تازا، ساپ، تىنىق، يالتىراق:
ئەدەب بىرلە بانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەرلەفزى ئانىڭ چۈ دۇررى خۇشاب.
— ئا. نىزارى.

دۇررى خۇشاب — ساپ، تازا ئونچە ـ مەرۋايىت:
فىراقى رەڭگى رۇخسارى لەبىڭدە تۇنلەيۇ كۆنلىمپ،
سىرىشكىم يىغلارەم ھەر قەترەسىن دۇررى خۇشاب ئېيلەپ.
— ئىرشى.

خۇشامەت [خوش آمد] (پ) بىرەۋغا تەمەگەرلىك بىلەن خىزمەت قىلىش، خۇشامەت:
كى مەھزۇن خۇشامەت قىلىپ دايەگە،
قىلىپ فەرش توققۇز مەتاڭ پايەگە.
— مەھزۇن.

خۇشئايەندە [خوش آيندە] (پ) خۇش كەلگۈچى، گۈزەل تۇيۇلىدىغان، يېقىملىق:
ئانداغ خۇشئايەندە كۆزۈم قاشىدىن ئاشدى،
كىم گۈلشەنى جاندە يۈرۈسە سەرۋى خىرامان.
— هافىز خارەزمى.

خۇشباش [خوشباش] (پ) خۇش مۇئامىلە، خۇش ۋاقىت.

خۇشبەرنا [خوش برنا] (پ) چىرايلىق، كېلىشكەن.

خۇشبۇ [خوش بو] (پ) خۇشبۇي، ئىللىق:
دۇد سالدىم كىرفىڭ ئىلە كەلمەكىن ئىستەردە سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساردىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئىرشى.

خۇشتالبەئ [خوش طالع] (پ + ئە) بەختلىك، بەختيار، تەلەيلىك:
بىر سۇبھىكىم ئاڭا كىم تالبەئ ئولۇر بادە قويانتى،
خۇش بەختى ھومايۇن بىلە خۇشتالبئىن فېرۇز.
— نەۋايى.

خۇشتەبەئ [خوش طبع] (پ + ئە) ياخشى تەبىئەتلىك، مىجەزى، خۇلقى ياخشى؛ شائىرانە مىجەزلىك، ئەدەب.

خۇشتەر [خوشتر] (پ) ياخشى، ناھايىتى ياخشى:
فۇقەراھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
— موللا قۇربان.

خۇشتەقرىر [خوش تقرير] (پ + ئە) يېزىقتا مەزمۇننى ياخشى ئىپادىلەپ بەرگۈچى، چىرايلىق، مەزمۇنلۇق جۇملىلەرنى تۈزگۈچى.

خۇشتەۋىر [خوش طور] (پ + ئە) ھەرىكىتى يېقىملىق.

خۇشخان [خوش خوان] (پ) خۇش ئاھاڭ، خۇش ئاۋاز.

خۇشخۇ [خوش خو (ى)] (پ) خۇش تەبىئەتلىك، ياخشى مىجەزلىك، ئوچۇق كۆڭۈل، خۇشخۇي، مۇلايىم:
رەنج بولماس ھەر جەفايىكىم چېكەر ئەغيارىدىن،
يار يادى بىرلە ئادەت ئەيلەگەن خۇشخۇ كۆڭۈل.
— ناقىس.

خۇشرەفتار [خوش رفتار] (پ) چىرايلىق ماڭىدىغان.

خۇشرەڭ [خوش رنگ] (پ) رەڭگى چىرايلىق، گۈزەل.

خوشسائەت [خوش ساعت] (پ + ئە) ياخشى سائەت، ياخشى پەيت.

خۇشك [خشك] (پ) 1) قۇرۇق، سۇسىز:
ياپۇشسە ئول ئوتدىن ھۆلۈ خۇشك ئارا،
ئۆچۈرمەك نە مۇمكىن سالۇر ماجەرا.
— ئا. نىزارى.

2) قۇرۇق يەر:
كى خۇشكىدا ئولتۇرۇپ ئېردى ئول،
تەۋەھھۇم بىلەن باقىبان ئوڭۇسول.
— ئا. نىزارى.

خۇشك رۇد [خشك رود] (پ) قۇرۇغان دەريا، قۇرۇغان ئېقىن:
كىشى كىم مۇھەببەتى يوق ئانى دەرلەر خۇشك رۇدى،
سەبەبى تەمام ئالەم ئەۋلانىڭ ئېرۇر ۋۇجۇدى.
— زەلىلى.

خۇشك سال [خشك سال] (پ) قۇرغاقچىلىق يىلى:
خۇشك سال ئولدى بۇ يىل ئول نەۋئىكىم گەرد ئىچرە ئەل،
بىر - بىرىن كۆرمەس ئەگەرچە ئولتارۇرلەر روبەرۇ.
— نەۋايى.

خۇشك لەب [خوشك لب] (پ) مەھرۇم، بىبەھرە، تەشنا:
چەشمەئى ھەيۋاندىن ئۆتكەن خۇشك لەب،
بەركەدىن دەفئى ئەتەش قىلغان تەلەب.
— نەۋايى.

خۇشكۇۋار [خوشكوار] (پ) 1) تاتلىق، تەملىك، پۇراقلىق:
گۈلىستان خۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۇزۇپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خوشكۇۋار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشگۇي [خوش كوى] (پ) شېرىن سۆز، چىرايلىق سۆز:
سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمە سەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۇيلارنى دەستيار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشلەھجە [خوش لهجه] (پ + ئە) خۇش ئاۋاز، يېقىملىق سۆزلەيدىغان.

خۇش مەشرەب [خوش مشرب] (پ) ياخشى تەبىئەتلىك، خۇش چاقچاق، خۇشخۇي، لەۋەن.

خۇش مەقال [خوش مقال] (پ + ئە) سۆزگە ئۇستا، گەپدان.

خۇشنەما [خوش نما] (پ) كۆركەم، چىرايلىق، گۈزەل:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۇ بال ئىلەكىم بولۇپ خۇشنەما.
— ئا. نىزارى.

خوشنەۋا [خوش نوا] (پ) ئاھاڭى يېقىملىق، خۇش ئاۋاز.

خۇشنەۋاز [خوش نواز] (پ) ياخشى چالغۇچى، ئۇستا سازەندە.

خۇشنەۋىس [خوش نويس] (پ) چىرايلىق خەت يازغۇچى، خۇشخەت.

خۇشنۇد [خوشنود] (پ) رازى، مىننەتدار، شاد:
رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىڭ ياخشى فەئالىغە،
مېنىڭ خۇشنۇدلۇقۇمدىن ئول بىھىشتى جاۋىدان كەتتى.
— موللا سالېھ.

خۇففاش [خفاش] (ئە) قارىغۇ ياپىلاق، شەپەرەڭ.

خۇك [خوك] (پ) توڭگۇز، چوشقا.

خۇكبان [خوكبان] (پ) توڭگۇز باققۇچى.

خۇكچەران [خوك چران] (پ) «خۇكبان» غا قاراڭ.

خۇلد [خلد] (ئە) مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك؛ جەننەت:
قىلىپ نۇكتە دىۋانىنى نەقشى چى،
مۇھەببەت ھەۋاسىدا خۇلدى بەرىن.
— ئا. نىزارى.

خۇلد ئاشىيان [خلد آشيان] (ئە + پ) جەننەتكە كىرىدىغان، جەننەتىي.

خۇلد ئايىن [خلد آين] (ئە+پ) جەننەتتەك بېزەكلىك.

خىزر سۈيى — ئابىھايات (ھايات بېغىشلىغۇچى سۇ).
خىزرى راھ — يول كۆرسەتكۈچى خىزىر.

خىزرمانەند [خضرمانند] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش.

خىزرۋەش [خضروش] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش:
تەڤەككۇر قىلىپ تاپمادى يارنى،
كى غار ئىچرە ئول خىزرۋەش يارنى.
— ئا. نىزارى.

خىسارەت [خسارت] (پ) زىيان، چىقىم؛ زەخمىلەنمەك، زىيان تارتماق:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

خىسال [خصال] (ئە) (بىرلىكى: خىسلەت) خىسلەتلەر، ياخشى سۈپەتلەر:
بۇشەھ (ئىلگ) ھەمىدە خىسالىن ئەگەر،
كى ئىقبالى بىرلە كەمالىن ئەگەر.
— ئا. نىزارى.

خىسرەۋ [خسرو] (پ) «خۇسرەۋ» گە قارالسۇن.
خىسرەۋى خۇرشىد — شەرق قۇياشى:
خىسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئالەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

خىسلەت [خصلت] (ئە) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر.

خىشت [خشت] (پ) خىش:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— مۇللا نىياز.

خىلاپ [خلاق] (ئە) 1) قارشى، قارىمۇ قارشى، زىت:
كى سەرداردىن زۇلىم شايىئدۇرۇر،
خىلاق ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) يالغان:
چۇ ساقتاپ ئۆزۈڭنى تولا ئۇرما لاق،
بۇ ئۇرغان سۆزۈڭ بەئزىسىدۇر خىلاق.
— غەربى.

خىلاف ئەتمەك — قارشى ئىش قىلماق، خىلاپلىق قىلماق:
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغە خىلاق ئەتمەس غەربىنى شەرمسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

خىلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك، ئورۇنباسارلىق:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئالى يەزىد،
بىرىن كەربەلادە قىلىپدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.

خىلافەتدىسار [خلافت دثار] (ئە) ئورۇنباسارلىققا مۇناسىپ.

خىلافەت كەردەن — خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىش.

خىلال [خلال] (پ) چىش كولىغۇچ.

خىلئەت [خلعت] (ئە) چاپان، تون، ھەشەمەتلىك كىيىم:
ئانىلگ ئەجرىغە دىيدارىمنى كۆرسۇن،
كى خىلئەت نېئمەت ئەلۋانمنى كۆرسۇن.
— مۇللا فازىل.

خىلئەت ئەخزەر — يېشىل تون.
خىلئەتى سەلتەنەت — سەلتەنەت كىيىمى، پادىشاھلىق كىيىمى:
قەددىغە ئەزمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.
— مۇللا قۇربان.

خىلت [خلط] (ئە) ئارىلاش، ئارىلاشما؛ تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى ھەرخىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلار (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى.
بولسە تەبئ ئىچرە خىلتدىن ئىللەت،
مادده بولسە ھەر نېچۈك زەخمەت.
— نەۋائى.

خىلت بولماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.
خىلتى سەۋدا — نېرۋىسى بۇزۇلغان، ئېلىشىپ قالغان:
دېدىكىم: «بۇلار خىلتى سەۋدادۇرۇر،
ئىلاجى مۇنىڭ سەيرى دەريا دۇرۇر».
— ئا. نىزارى.

خىلقەت [خلقت] (ئە) 1) يارىتىلىش، پەيدا بولۇش:
ئانىڭ خىلقەتىدىن جەھان ئاشكار،
كى شەمسۇ قەمەر، بەلكى لەيلۇ نەھار.
— ئا. نىزارى.

2) تاشقى قىياپەت، بەدەن، تەن، ۋۇجۇد:
ئارزۇ ئەيلەمەكسم ئۆزگەلەرنىڭ خىلقەتىنى،
تۇپراق ئولغاي، توزۇغاي ھەشرىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.

خىلۋەت [خلوت] (ئە) 1) ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق، ھېچكىم كۆرمەيدىغان، پىنھان، خالىي:
تەۋەككەلتۇ ئىللەللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،

خۇن پالا [خون پالا (ى)] (پ) قان يۇقى، قان تەگكەن.

خۇنخار [خون خوار] (پ) قانخور، قان تۆككۈچى:
كۆيدۈرۈپ جانۇ كۆڭۈل ھەم قانىن ئىچمەكلىك ئۈچۈن،
لەئلى ئاتەشبار ئىلە ئول نەرگىسى خۇنخار بەس.
— ئەرشى.

خۇنخارە [خون خوارە] (پ) «خۇنخار» غا قاراڭ.

خۇنرىز [خونريز] (پ) 1) قان تۆككۈچى، قانخور:
كەمەر باغلاپ چىقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەھلا كۆزىدىن ھەر مىژە خەنجەرى تىيزى.
— زەلىلى.

2) رەھىمسىز، زالىم:
بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېئتىقاد،
بۇ تۈڭگان خۇنرىزى بىئېئتىماد.
— موللا شاكىر.

خۇن رىزان [خون ريزان] (پ) قان تۆكۈشكەن، قىرغىن قىلىشقان ھالدا:
ياغىپ قان ھاۋادىنكى باران كەبى،
ئىكى كۈنغىچە خۇن رىزان كەبى.
— ئا. نىزارى.

خۇنسا [خنثا] (ئە) ئىككى جىنىسلىق:
نەيەردە ھاجى قىز خۇنساغە بولدى ئىككى - ئۈچدىن زەن،
بۇگۈن تاڭلا بولۇرمەن دەپ بۇ خاتۇنلارغا بەرمىش پەن.
— موللا قۇربان.

خۇنفىشان [خون فشان] (پ) قان چاچقۇچى، قاتىل.

خۇنكار [خون كار] (پ) قان تۆككۈچى، قان ئىچەر، جاللات:
بەسكى نەرگىس بۇ چەمەندە جىلۋە خۇنكار ئەيلەدى،
يوق چەمەن نەرگىسلەرى، بەل نەرگىسى بىمارەلەر.
— ئەرشى.

خۇنىن [خونين] (پ) قانلىق، قان رەڭ، توق قىزىل:
نۇكتەئى مەۋھۇم ئەمەس كۆڭلۈمدە ئاغزىڭ يادىدىن،
كىم بۇ خۇنىن غۇنچە ئىچرە داغى پىنھانىمدۇر ئول.
— نەۋايى.

خىتاب [خطاب] (ئە) 1) سۆز بىلەن قىلىنغان ئىلتىماس، مۇراجىئەت:
ئەگەر يېتىشسە ئەجەل بىر نەفەس ئارام بەرمەس،
خىتاب زائىقەتۇل - مەۋت ئىلە لەبىل - مىر ساد.
— شەۋقى.

2) بۇيرۇق:
قىلدىم ئېسە كىمىيا خىتابىڭ،
يىبەردى بۇ يەڭلىغ خىتاب ئەيلەبان.
— نەۋايى.

خىتاب ئەيلەمەك — ئىلتىماس، مۇراجىئەت قىلماق، بىراۋغا قاراپ سۆزلىمەك:
پۇرسىشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەلىلى.

خىتاب قىلماق — «خىتاب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
مېھىنبانۇ ھەر نېچە قىلدى خىتاب،
چۇ بىدىل خىجالەتدە بەردى جەۋاب.
— ئا. نىزارى.

خىتتە [خطە] (ئە) مەملىكەت، ئۆلكە؛ شەھەر.

خىتتەئى پاك — گۈزەل ئۆلكە، گۈزەل شەھەر:
ئول ئايدىن يارۇمىش ئول خىتتەئى پاك،
قۇياش ئۈيلەكىم بۇ مەركەزى خاك.
— نەۋايى.

خىجالەت [خجالت] (ئە) ئۇيىلىش، ئىزا تارتىش، خىجالەت:
خىجالەت بابىدىن ھەر كۈندە مىڭ تۇرلۈك ئاچىلمىشدۇر،
بۇ رەڭگىمنى كىشى كۆرگەي دېگەيلەر كىم سەمان كاغەز.
— شەۋقى.

خىجالەتزەدە [خجلتزدە] (ئە + پ) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خىجىل بولغان:
سۇنبۇلى زۇلفى بىلەن گۈل يۈزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۇ گۇلاب.
— ھافىز خارەزمى.

خىجلەت [خجلت] (ئە) خىجالەت، ئىزا تارتىش:
تۇنۇ كۈن ئەزم ئەيلەپ ئول ئالەمگە بولغاچ نۇر تاش،
خىجلەت ئەيلەپ ئاي قارالىق بولدى، سارغاردى قۇياش.
— ئەرشى.

خىجىل [خجل] (ئە) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان:
خىجىل بولدى بۇ ھالدا تىيرى مىژگان،
دېدى: بۇ فېئلدىن، كەل ئەمدى سەن يان.
— ئا. نىزارى.

خىدمەت [خدمت] (ئە) خىزمەت، ئىش.

خىدمەتكۇش [خدمت كوش] (ئە + پ) تىرىشىپ ئىشلىگۈچى، تىرىشچان، خىزمەتلەرنى بېجىرگۈچى.

خىراج [خراج] (ئە) 1) سېلىق، تۆلەم، ئۇرۇش چىقىمى:
ئەمەس سۇلتان جەھان مۇلكىن ئالىپ، ئەلدىن خىراج ئالغان،
جەھان سۇلتانى ناقىس ھالى سورغان ئەھلى ھىممەت بىل.
— ناقىس.

2) ئىشلىتىلىدىغان نەرسە، مەبلەغ، پۇل:

كى بىچارەدۇرمەن ماڭا يوق ئىلاج،
چۇ لازىم بولۇپدۇر ئاتامغا خىراج.
— ئا. نىزارى.

خىراجەت [خراجت] (ئە) لازىم قىلىدىغان پۇل، مەبلەغ، چىقىم:
ئۆزۈم ئىزدەمەككە ئىجازەت بېرىلمەك،
كى يول جابدۇقىغە خىراجەت بېرىلمەك.
— ئا. نىزارى.

خىرام [خرام] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش، قايتىش:
بولۇپ مەئرىكەنىلمەك ئىشى ھەم تەمام،
دېدىكىم: پەرىلەر قىلمۇرمىز خىرام.
— ئا. نىزارى.
2) ناز ـ كەرەشمە بىلەن يۈرۈش، چىرايلىق يۈرۈش:
دۇنيا قىلدى گۈل پىرى ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ ساري قىلدى خىرام.
— ئا. نىزارى.
3) ھەربىكەت، ئۇرۇنۇش، ئولتۇرماسلىق:
كى مۇرادى ئانىڭ خىرام بولۇپ،
كۆيى مەقسۇد ساري گام بولۇپ.
— نەۋائى.

خىرام ئەيلەمەك — كەتمەك، جۇنىمەك، ماڭماق:
بېگىم جەننەت ئىچرە خىرام ئەيلەدى،
بۇ دۇنيا ھۇزۇرىن ھەرام ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خىرام قىلماق — «خىرام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
بولۇپ ئانچە خۇشدىل قىلدى خىرام،
چۇ مەھۇش ساري ئاشۇقۇپ قويدى گام.
— ئا. نىزارى.

خىرامان [خرامان] (پ) 1) ئۆزىنى ئويناتىپ، ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:
باغى كىسرەتدە نىھانى ۋەھدەتى كۆردى كۆڭۈل،
جىلۋە نەخلىستانىندا نەخلى خىرامانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) بىمالال، خاتىرجەملىك بىلەن:
خىرامان چىقىپ تەختكە پادىشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ، ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

خىرامان بولماق — ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:
گەر خىرامان بولسا ئول سەرۋى رەۋان،
جان رەۋان بولۇر ئانىڭ رەفتارىنە.
— ھافىز خارەزمى.

خىرامان تۇتماق — ئۆزىنى چىرايلىق، خاتىرجەم، بىمالال تۇتماق:
خۇدانىڭ قۇللۇغىن بىرلەن خىرامىڭنى خىرامان تۇت،
ئانىڭ يادى بىلەن (ھەر كۈن) ئۆزۈڭنى شاد خەندان تۇت.
— مۇللا نىياز.

سەرۋى خىرامان — سەرۋىدەك چىرايلىق، قامەتلىك، كېلىشكەن:
بوي چەكتىڭ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نە بەلا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

خىرە [خيره] (پ) گۇڭگا، تۇنۇق، قاراڭغۇ باسقان، خىرە؛ سۇنۇق:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ.
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەگى مازاغ.
— شەۋقى.

خىرەد [خرد] (پ) 1) ئەقىل، ھوش، پاراسەت:
كۆڭۈل ئىستەبان بىزگە بەردىلمەك مەدەد.
قەبۇل ئەتمەگەي بۇ سۆزۈڭنى خىرەد.
— ئا. نىزارى.
2) چۈشەنچە.
گۇيا بۇيلە ھۇكىم ئېتەر خىرەدىم،
كى ساڭا ھەم يېتەر ئىمىش مەدەدىم.
— نەۋائى.

خىرەد ئەھلى — ئاقىللار، دانىشمەنلەر، ئەقىل ئىگىلىرى:
ئىنانمە، ئەي خىرەد ئەھلى، بۇ دۇنيا ئەسرۇ بىپايان،
نەچە ئەللامە ئالىم بولسە يەرنىڭ قوينىدا پىنھان.
— مۇللا قۇربان.

خىردەد تەرىقى — دانالار ئۇسۇلى، ئاقىللار يولى:
ھەر كىمگە خىرەد تەرىقىنىڭ نىسبەتى بار،
دەۋلەتكە ئەگەر يەتسە ئانىڭ مۇددەتى بار.
— نەۋائى.

خىرەد سەفھەسى — ئەقىل كىتابى:
چۇ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۈشۈردى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

خىرەد شەمئى — ئەقىل چىرىغى.

خىرەد لال بولماق — ھەيران بولماق.

خىرەد نىشانى خىرەد — ئەقىل ـ ئىدراك بەلگىسى.

خىرەدنى زايىل ئەتمەك — ئەقىلنى يوقاتماق، مەست، بىھوش بولماق.

خىرەد پەرۋەر [خردپرور] (پ) ئەقىللىق، دانا.

خىرەد پەيۋەند [خردپيو ند] (پ) ئەقىللىق دەپ ھېسابلانغان.

خىرەد پىشە [خردپیشه] (پ) ئەقىللىق، دانا، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

خىرەد روب [خردروب] (پ) ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى، ئەقلى ـ ھۇشىنى ئالغۇچى.

خىرەدفەن [خردفن] (پ) ئەقىلنى ئىشلەتكۈچى، ئەقلىدىن پايدىلانغۇچى.

خىرەدلىغ [خردلیغ] ئەقىللىق.

خىرەدمەند [خردمەند] (پ) 1) ئەقىللىق، دانا:

ئانىڭ دامىغە، ئەي قۇش، تۇشمەگىل بولسالىڭ خىرەدمەندى،
قۇسۇن دامىن قۇرۇپ ھەركىمگە بىر تەدبىر ئېتەي سۇلتان.

— مۇللا نىياز.

2) ئالىم، ئۇلىما:

سىكەندەر مەئابۇ فەرىدۇن ھەسەب،
خىرەدمەندۇ دانايى ئالىي نەسەب.

— ئا. نىزارى.

خىرەدنامە [خردنامه] (پ) ئەقىل ـ ھېكمەت ھەققىدىكى بايانات، ھېكمەت رىسالىسى.

خىرەدنىھاد [خرد نهاد] (پ) ئەقىللىق، ئەقلى بار، زېرەك.

خىرەكەش [خیرەكش] (پ) قارائىغۇلۇققا تارتىش، خاپىلىق كەلتۈرۈش.

خىرقە [خرقه] (ئە) ئىسكى چاپان، جەندە، دەرۋىشلەر كىيىمى:

كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولساڭۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھسىدۇر.

— زەلىلى.

خىرقەئى فەقىر — مەخسۇس پەقىرلىق تونى:

ئاڭلابان ئول دەرد ئىلە ھالات ئاڭا،
خىرقەئى فەقر ئەتتى ھەۋالات ئاڭا.

— نەۋائى.

خىرقە كىيمەك — دەرۋىشلەر قاتارىغا ئۆتمەك، سوپىلار بولىدا ماڭماق.

غەم خىرقەسى — غەم تونى:

فىتنە ئەھكامىن سۈرەرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

خىرقەپۇش [خرقه پوش] (ئە + پ) خىرقە كىيگەن، دەرۋىش.

خىرقەتى [خرقتی] (ئە) يىرتىق چاپان كىيگەن كىشى، دەرۋىش.

خىرگاھ [خرکاه] (پ) 1) چېدىر:

فەلەكدۇر يەتتە خىرگاھىكى بىر ـ بىر ئۆزرە تىكمىشلەر،
ئاڭا قەندىل ئېتىپ خۇرشىددىن ھەي قادىرى دانا.

— زەلىلى.

2) مەنزىل:

ئەنجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى، چەرخى كەبۇان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

سىپىھرى خىرگاھى — ئاسمان چېدىرى، كۆك، سامانىڭ.

خىرگاھۇەش [خرکاەوش] (پ) چېدىرغا ئوخشاش، چېدىر كەبى.

خىرگەھ [خرکه] (پ) «خىرگاھ» قا قارالسۇن:

ئول پەرى ھۇسنى ـ جەمان ھۇسنى ئارا شەھدۇر مەگەر،
كۆزلەرنىم ئاقۇ قارالىق ئىككى خىرگەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

خىرگەھى [خرکهی] (پ) تۆۋەن ئاۋاز بىلەن ئېيتىلىدىغان ناخشا.

خىرمەن [خرمن] (پ) 1) ئورۇلغان زىرائەتنى توپلاپ، تېپىپ، تازىلاپ ئالىدىغان جاي، خامان:

چۇ خىرمەن يېرىدە چاچىلغان ئۇرۇق،
ھەمە مۇرلەرغە بولۇپتۇر ئوزۇق.

— غەربىي.

2) تۆپ، نېگىز، ئاساس:

ناز ئىلە ئوتلۇق كۆزى ھەريان باقىپ،
زۇھدۇ ۋەرەئ خىرمەنگە ئوت ياقىپ.

— نەۋائى.

3) كۆپ، مول:

كۆڭۈلدە ئانچە ئوقۇغدىن تۆكۈلدى پەيكانكىم،
باشاق بىلە بۇ بالا مەزرەئدە خىرمەندۇر.

— نەۋائى.

خىرمەنى ئەغيار — دۈشمەن توپى، قارشى چىققۇچىلار، قارشى ھەرىكەت قىلغۇچىلار.

خىرمەنى بەرباد ئولماق — ھوسۇلى زايا بولماق، شامالغا ئۇچماق، يوق بولماق:

تا ھىرسۇ ھەۋىس خىرمەنى بەرباد ئولماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئۇفتاد ئولماس.

— سەبۇرى.

خىزاب [خضاب] (ئە) بوياق، رەڭ.

خىزاب بەرمەك — قىزارتماق، بويىماق.

خىزر [خضر] (ئە) خىزىر پەيغەمبەر، خىزىر ئەلەيھىسسالام:

ئەبھايۇان نېگە بولسە جىلۋەئى خىزرى مەسىھ،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىپ ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.

— ئەرشى.

خىزر سۇيى — ئابىھايات (ھايات بېغىشلىغۇچى سۇ).
خىزرى راھ — يول كۆرسەتكۈچى خىزىر.
خىزرمانەند [خضرمانەند] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش.
خىزرۋەش [خضروش] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش:
تەھەككۇر قىلسىڭ تاپمادى يارنى،
كى غار ئىچرە گۈل خىزرۋەش يارنى.
— ئا. نىزارى.
خىسارەت [خسارت] (پ) زىيان، چىقىم؛ زەخمىلەنمەك، زىيان تارتماق:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.
خىسال [خصال] (ئە) (بىرلىكى: خىسلەت) خىسلەتلەر، ياخشى سۈيەتلەر:
بۇشەھ (نىلگ) ھەمىدە خىسالىن ئەگەر،
كى ئىقبالى بىرلە كەمالىن ئەگەر.
— ئا. نىزارى.
خىسرەۋ [خسرو] (پ) «خۇسرەۋ» گە قارالگ.
خىسرەۋى خۇرشىد — شەرق قۇياشى:
خىسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئالەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.
خىسلەت [خصلت] (ئە) سۈيەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر.
خىشت [خشت] (پ) خىش:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.
خىلاپ [خلاف] (ئە) 1) قارشى، قارىمۇ قارشى، زىت:
كى سەرداردىن زۇلىم شايىئدۇرۇر،
خىلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.
2) يالغان:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى تولا ئۇرما لاف،
بۇ ئۇرغان سۆزۈڭگ بەئرىسىدۇر خىلاف.
— غەربى.
خىلاف ئەتمەك — قارشى ئىش قىلماق، خىلاپلىق قىلماق:
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغە خىلاف ئەتمەس غەرىبنى شەرمسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
خىلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك، ئورۇنباسارلىق:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئالى يەزىد،
بىرىن كەربەلادە قىلىپدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.
خىلافەتدەسار [خلافت دثار] (ئە) ئورۇنباسارلىققا مۇناسىپ.
خىلافەت كەردەن — خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىش.
خىلال [خلال] (پ) چىش كولىغۇچ.
خىلئەت [خلعت] (ئە) چاپان، تون، ھەشەمەتلىك كىيىم:
ئانىلگ ئەجرىغە دىيدارىمنى كۆرسۇن،
كى خىلئەت نېئمەت ئالۇانمنى كۆرسۇن.
— موللا فازىل.
خىلئەت ئەخزەر — يېشىل تون.
خىلئەتى سەلتەنەت — سەلتەنەت كىيىمى، پادىشاھلىق كىيىمى:
قەددىغە ئەزەمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.
— موللا قۇربان.
خىلت [خلط] (ئە) ئارىلاش، ئارىلاشما؛ تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى ھەرخىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىلگ ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلار (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نىلگ ئومۇمىي ئاتىلىشى.
بولسە تەبئ ئىچرە خىلتدىن ئىللەت،
ماددە بولسە ھەر نېچۈك زەخمەت.
— نەۋائى.
خىلت بولماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.
خىلتى سەۋدا — نېرۋىسى بۇزۇلغان، ئېلىشىپ قالغان:
دېدىكىم: «بۇلار خىلتى سەۋدادۇرۇر،
ئىلاجى مۇنىلگ سەيرى دەريا دۇرۇر».
— ئا. نىزارى.
خىلقەت [خلقت] (ئە) 1) يارىتىلىش، پەيدا بولۇش:
ئانىلگ خىلقەتىدىن جەھان ئاشكار،
كى شەمسۇ قەمەر، بەلكى لەيلۇ نەھار.
— ئا. نىزارى.
2) تاشقى قىياپەت، بەدەن، تەن، ۋۇجۇد:
ئارزۇ ئەيلەمەكىم ئۆزگەلەرنىلگ خىلقەتىنى،
تۇبراق ئولغاي، توزۇغاي ھەشرىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.
خىلۋەت [خلوت] (ئە) 1) ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق، ھېچكىم كۆرمەيدىغان، پىنھان، خالىي:
تەۋەككەلتۇ ئىللەللاھ دەپ بولۇڭغە كىرىلەر شەۋقى،

ئۇمىد ئەتكەچ ۋىسالىڭ خىلۋىتىدىن ئۆزنى خار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

2) يالغۇز، تەنها؛ يالغۇزلۇق، تەنھالىق:
بۇ رەڭ خىلۋىتكى نى تالڭ بەلكى ئادەت بۇدۇرۇر بولغاچ،
كى تالىب مىيزبان، مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

خىلۋەت ئەيلەمەك — خالىي قىلماق، بوشاتماق.

خىلۋەت تاپماق — يالغۇزلۇق تاپماق، قۇلاي پۇرسەتتىن پايدىلانماق؛ ئادەمسىز خالىي جاي تاپماق.

خىلۋەتى خالى — باشقا نامەھرەملەر بولمىغان جاي.

خىلۋەتخانە [خلوت خانه] (ئە + پ) ھېچكىم يوق ئۆي، يالغۇزلۇق ئۆيى.

خىلۋەتسەرا [خلوت سرا] (ئە + پ) «خىلۋەتخانە» گە قارالسۇن.

خىلۋەتگاھ [خلوت كاه] (ئە + پ) ياتلاردىن خالىي جاي، دەم ئېلىش ئورنى؛ يالغۇزلۇق ئۆيى، بوش ئۆي:
بىرگە بولۇپ مەدرەسە ئارام گاھ،
بىرىگە خىلۋەتگاھ بولۇپ خانەقاھ.
— نەۋائى.

خىلۋەت گۇزىن [خلوت كزين] (ئە + پ) يالغۇزلۇقنى، يالغۇز جايىنى ياخشى كۆرگۈچى.

خىلۋەتنىشىن [خلوت نشين] (ئە + پ) خىلۋەتتە، يالغۇز ئولتۇرغۇچى:
بولۇپ خىلۋەتنىشىن تەنھالىقىمنىڭ بائىسى شولدۇر،
كىم ئىككى - ئۈچ نەفس ئول تەبئ نازۇك بولدى مېھمانىم.
— ناقىس.

خىنا [خينا] (ئە) خېنە:
ئوسما، خىنا بىرلە قىيامەتدۇرۇر،
سۈرمەئى سۈنبۈلغە نە ھاجەتدۇرۇر.
— زەلىلى.

خىيار [خيار] (ئە) ئەرك، ئىختىيار.

د

دابیه [دابه] (ئه) مىنىشكه بولىدىغان ياكى يۈك توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تۆت ئاياغلىق هايۋان (ئومۇمىي ئىسىم).

داپقۇر [داپقور] مەرتە، كەررە.

داج [داج] (ئه) قاراڭغۇ، تۇم قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇلۇق:

كى ئاهىستە ماڭدىم تاپالماي ئىلاج،
يولۇمنى كۆرەلمەي نېدىن ئېردى داج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۈن داجى — تۈن قاراڭغۇلۇقى:

كى تۈن داجى كەتتى يەنە ئاتتى تاڭ،
خورۇس بىرلە تاۋۇس يەنە ئۇردى باڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

داج ئەيلەمەك — قاپقاراڭغۇ قىلماق.

داخىل [داخل] (ئه) 1) كىرگەن، ئىچىدىكى؛ ئىچى، ئىچكىرىسى:

قەدەم تەشرىف ئېيلەپ بولدى داخىل،
كى بىر گۈلىستاڭ تۈبىگە بولدى نازىل.

— ناقىس.

2) داخىل، تېگىشلىك:

ئىچىپ گەر ئولدى كۆپ، قىلمىش پەناهىم،
بۇ ئىچكەنلەرنى ئۆلگەنلەرگە داخىل.

— ئەرشى.

داخىلى ئەۋباش — ئەقىلسىز، بەكۈشلار بىلەن بىرگە بولماق.

داخىلى شەهەر — شەهەر ئىچى؛ شەهەرگە كىرمەك:

بولاي بىر تەرزى بىرلەن داخىلى شەهەر،
كى ئەل ئاڭلاپ بۇ ئىشدىن ئالماسۇن بەهەر.

— ناقىس.

دەيرغە داخىل — 1) بۇتخانا ئىچىدە؛ 2) قاۋاقخانا ئىچىدە.

داد [داد] (پ) 1) ئەرز، پەريات:

سەهەرلەر ئويغىنىپ فەريات ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.

— خىرقەتى.

2) ئىنساپ، ئادالەت:

قىلسام ساڭا هەر نەچە تەزەللۇم،
فەريادۇ فىغانكى، داد تاپمان.

— بابىر.

3) ياردەم:

لۇتفى دىل ئەفگار تىلەر هەجر ئېلىدىن داد،
ئەمۇالىنى ئول بېگىمۇ خانىمە ئايتىماڭ.

— لۇتفى.

داد ئالماق — ئۆچ ئالماق، مەزلۇمنىڭ شىكايىتىنى ئاڭلاپ، زالىمنى جازالىماق.

داد ئەيلەمەك — ئىنساپ قىلماق، ئادالەت كۆرسەتمەك.

داد بەرمەك — دادىغا يەتمەك.

داد تاپماق — ئادالەت تاپماق.

داد تىلەمەك — ئىنساپ، ئادالەت تىلىمەك.

داد دېمەك — ياردەم تىلەپ شىكايەت قىلماق:

بۇ دىۋانە يىغلاپ ئۇرۇپ بۇتغە باش،
دېمىش «داد» كۆزدىن تۆكۈپ تۇرغە ياش.

— ئا. نىزارى.

داد ئىستەمەك — ياردەم سورىماق، ئادالەت تىلىمەك.

دادىغا يەتمەك — دادىنى (ئەرزىنى) ئاڭلىماق، تەكشىرىماق:

هەرچەندە ئىشكىنجىدە سەهەرلەر قىلارمەن داد،
دادىمغە قانى يەتكەنماڭ، ئەي زالىمى بىداد.

— زەلىلى.

دادىن بەرمەك — بىرەر ئىشنى ئورنىغا قويماق، جايىغا يەتكۈزمەك، ناهايىتى ياخشى بېجىرمەك.

دادىنى بەرمەك — «دادىن بەرمەك» كە قارالسۇن.

نەفسى كافىردىن غەزات ئېيلەرگە بىر سۇلتان كېرەك،
كىم ئەسىس دادىنى بەرمەكلىككە ئارى خان كېرەك.

— زەلىلى.

دادىنى ئىشىتمەك — ئەرزىنى ئاڭلىماق، تەكشىماق:

ئىشتىمىش ئۇلۇغ بۇت مۇنماڭ دادىنى،
بىلىپدۇركى يەنە نىكۇ زارىنى.

— ئا. نىزارى.

دادەك [دادك] 1) چۈرە، دېدەك؛ ئايال خىزمەتكار. 2) جانان، گۈزەل.

دادخاه [دادخواه] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت تەلەپ قىلغۇچى، ئادالەت ئىزدىگۈچى؛ شىكايەت قىلغۇچى،

دەۋاگەر:
ئىشكىڭگە كەلدىم بولۇپ دادخاھ،
كى ئورنۇمدا قويسالىڭ مۇنى پادىشاھ.
— ئا. نىزارى.

2) ئەرز تىڭشىغۇچى:
«غەيىن» غەۋغا، ، غۇسسە، غەم كەلسە باشىمغە چارە يوق،
غەم غۇبارىم، جان قەراغىم، دادخاھىم سەنمۇ سەن؟
— مۇللا سالىھ.

دادخاھلىق قىلماق — ئادالەت تەلەپ قىلماق؛ شىكايەت قىلماق.
... خابە ئىتتىنىڭ ياۋەرلىكى بىلە سۇدىن خەلاس بولۇپ، تۇرلۇك مۇشەققەتلەر بىلە ئۆزىنى بىر شەھرگە ئىلتكەنىدە، يەنە بۇرادەرلەرى تۇتۇپ، ئول شەھرنىڭ پادىشاھىغە: «بىزنىڭ ئىتىمىزنى ئۇلتۇرۇپ ئەھۋالنى بۇ قۇل ئالىپ قاچىپدۇر» دەپ داد ـ خاھلىق قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دادگەر [دادگر] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، دادنى يەتكۈچى، ئادىل:
پادىشاھا بۇ قۇلۇڭغە قىل نەزەر،
سەندىن ئۆزگە يوق تۇرۇر بىر دادگەر.
— خەراباتى.

2) ئەرز ئاڭلىغۇچى، ئەرز تىڭشىغۇچى.

دادگەرى مۇلك پەناھ — ئادىل، ئادالەتپەرۋەر پادىشاھ:
ئەرز قىلىپ بارچەنى شاھ ئاللىدە،
دادگەرى مۇلك پەناھ ئاللىدە.
— نەۋايى.

دادگۇستەر [دادگستر] (پ) «دادگەر»گە قارالسۇن.

دار [دار] (ئە) 1) ياغاچ:
... ھەمول ئوچۇردە بىر كارۋان ئول چاھ باشىغە تۇشۇپ، چاھغە دار سالىب، يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى چاھدىن چىقاردىلەر.
— نەۋايى.

2) دار:
قىلدۇرۇڭ سىز يانە بۇ ئەرزىمنى، ئەي ئەھبابلار،
جەۋر ـ زۇلمى بىرلە ئاسسۇن شۇم رەقىبىنى دارغە.
— قەلەندەر.

3) ھويلا، ئۆي ـ جاي، ماكان؛ ئوچۇقچىلىق، دالا، مەھەللە؛ شەھەر، دۆلەت:
كىرىپ سۆز ئىشىتتىم بۇ شەھ دارىغە،
خەيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تارىغە.
— ئا. نىزارى.

دارۇس ـ سەلتەنەت — پايتەخت، مەركەز.

دارۇل ـ ئەنا — قىيىنچىلىق ۋە مۇشەققەت ئۆيى.

دارۇل خىلافەت — شاھ دەرگاھى، شاھ ئوردىسى.

دارۇل ـ فەنادىن ئەزم قىلماق — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، پانىي دۇنيادىن ئۆ دۇنياغا كەتمەك.

دارۇل ـ مۇلك — مەركەز، پايتەخت.

دارى بەقا — مەڭگۈلۈك ئۆيى؛ ئەبەدىيەت، ئۇ دۇنيا.

دارى رەسەن — دارىنىڭ ئارغامچىسى:
بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.
— زەلىلى.

دارى فەنا — پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەيى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

دارى فەنادىن ئىنتىقال ئولماق — «دارۇل ـ فەنادىن ئەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

دارا [دارا] (پ) 1) ئىگە، ساھىب. 2) شاھ، پادىشاھ. 3) دارا ـ داريۇس (ئىرانىنىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى كىيانىيان سۇلالىسىنىڭ 5 ـ پادىشاھى):
قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.
— ئەرشى.

دارايى دەۋر — «دارايى زەمان» غا قارالسۇن.

دارايى زەمان — زامان پادىشاھى.

دارايى كىشۋەر — مەملىكەت پادىشاھى.

دارابەرەست [دارابرست] (پ) شاھبەرەس، پادىشاھبەرەس؛ شاھقا سادىقلار، شاھقا سادىق كىشىلەر.

دارافەر [دارافر] (پ) ھاكىم، شۇكەتلىك شاھ؛ دارا (ئىران شاھى) دەك شۇكەتلىك:
قويۇپ شاھى دارافەر ئالىغە يۈز،
نى دارافەر ئىسكەندەر ئالىغە يۈز.
— نەۋايى.

دارايى [دارايى] (پ) يىپەكتىن يۇپقا، نازۇك قىلىپ توقۇلغان بىر خىل ماتا (رەخت).

دارايى ماۋي — ھاۋا رەڭلىك ماتا (رەخت).

دارەندە [دارندە] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى؛ خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.

دارباز [دارباز] (پ) دارۋاز.

دارىازان [دارىازان] (پ) دارۋازلار:
تەۋەككۈل دەپ مىسالى دارىازان،

دەرەخت ئۆزرە قەدەم قويدۇم ئوشۇل ئان.
— ناقىس.

دارچمینی [دارچینی] دارچىن (ھىندىستاندا ئۆسىدىغان بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى).

دارۇ [دارو] (پ) 1) دورا؛ ئىلاج:
ھېچ روبى زەمىندە يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

جۇنۇن دافئىگە ئىستەر ئېردى دارۇ،
بۇ دارۇ نەفئ قىلماس ئېردى بىر مۇ.
— ناقىس.

ھۇش دارۇ — ھۇشسىغا كەلتۈرىدىغان دورا.
2) ئوق - دورا، مىلتىق دورىسى.

دارۇت - تەلەف [دارالتلف] (ئە) يوق بولۇش ئۆبى، غايىبلىق ئۆبى.

دارۇخانە [داروخانه] (پ) دورىخانا.

دارۇس - سەلام [دارالسلام] (ئە) 1) سالامەتلىك ئۆبى؛ تىنچ جاي. 2) ئەرەبستاندا بىر جايىنىڭ نامى؛ باغدات شەھىرى. 3) ئۇ دۇنيا، جەننەت:
بۇ نەسىھەت ياد ئال ئەي خاسۇ ئام،
ئاقىبەت بولغاي ساڭا دارۇس - سەلام.
— خەراباتى.

دارۇس - سەلخ [دارالسلخ] (ئە) قۇشخانا، قوي قاتارلىق ھايۋانلار سويۇلىدىغان جاي، قاسساپخانا.

دارۇس - سۇرۇر [دارالسرور] (ئە) شاھلىق ئۆبى، خۇرسەنلىك ماكانى؛ ئۇ دۇنيا، جەننەت.

دارۇش - شىفا [دارالشفا] (ئە) شىپاخانا، كېسەلخانا؛ داۋالىنىدىغان ۋە تېبابەت ئىلمى ئۆگىتىلىدىغان ئورۇن.

دارۇغە [داروغه] شەھەر تەرتىپىنى نازارەت قىلغۇچى مىرشەپ؛ شەھەر باشلىقى، دورغا.

دارۇگىر [داروگیر] (پ) ئىزۇرۇش، جەڭ؛ تالاش، تالاش - تارتىش، توقۇنۇش؛ ئىسيان:
دارۇگىرى ئىشقىنىڭ تاراجىدىن مەنسۇرۇار،
نەغمەئى جۇشى ئەنەل - ھەق چەككەلى مەردانە يوق.
— زەلىلى.

دارۇل - ئەمان [دارالامان] (ئە) تىنچلىق ئۆبى، سالامەتلىك ئۆبى، ئامانلىق ئۆبى، تىنچ ۋە ئاسايىشلىق جاي:
لەيلى باشىغە بەلا ياغدۇردى بۇ نەھار،
چۇن بەناھ بولساڭغە، ئەي دارۇل - ئەمانىم، قايدىسەن؟
— ئا. نىزارى.

دارۇل - بەقا [دارالبقا] (ئە) باقىيلىق، ئەبەدىيلىك ئۆبى، ئۇ دۇنيا:
نە ھاجەت ئۆيۈ ئايۋانۇ سەرايۇ بوستان ئەتمەك،
كىرىپ قەبر ئىچرە تەنھا مەنزىلىڭ دارۇل - بەقا ئاخىر.
— زەلىلى.

دارۇل - غۇرۇر [دارالغرور] (ئە) مەغرۇرلۇق ئۆبى؛ بۇ دۇنيا، بۇ ئالەم.

دارۇل - فەنا [دارالفنا] (ئە) پانىيلىق ئۆبى، بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
كۇنىكىم بولۇپمەن ساڭا ئاشنا،
ساڭا دەۋرەخ ئولدى بۇ دارۇل - فەنا.
— ئا. نىزارى.

دارۇل - قەزا [دارالقضا] (ئە) قازىخانا؛ ھۆكۈم ئۆبى:
ماسۇايى قەتئ ئەيلەيدۇر دامى تىغى زەبان،
روبە روبى جانىبى دارۇل - قەزا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

دارۇل - قۇرب [دارالقرب] (ئە) ئۆز يۇرت، دائىمى تۇرىدىغان جاي.

دارۇل - ھەۋادىس [دارالحوادث] (ئە) ھادىسىلەر ئۆبى؛ دۇنيا، ئالەم.

دارۇل - ھۇففاز [دارالحفاظ] (ئە) قارىيخانا، قۇرئان-نى يادقا ئالدۇرىدىغان جاي.

داریماق [داریماق] 1) ھازىر بولماق، كەلمەك؛ پەيدا بولماق؛ مەيدانغا كەلمەك. 2) يولۇقماق، دۇچار بولماق.

داس [داس] (پ) ئورغاق (دېھقانچىلىق سايمىنى):
قىلمامىش كۆڭلۈمدە قىرقىلماق مەڭاشى سەبردىن،
ھەجرىدە بولغان نىگۇن قەددىم ئاڭادۇر ھۆكمى داس.
— ئەرشى.

ئەمەل داسىنى تۇتماق — ياخشى نام - ئەمەل بىلەن ياشىماق.

مېھنەت داسى — مۇشەققەت، مېھنەت ئازابى؛ قىيناق، ئازاب - ئوقۇبەت.

داستان [داستان] (پ) تارىخ؛ ھېكايە، قىسسە، داستان:
كۆڭلەر ئېردىم بۇرۇن فەرھادى مىسكىن داستانىغە،
بۇ شىرىندۇركى ئانىڭ بىرلە - ئوق ھەم داستان بولدۇم.
— بابىر.

خەتمى داستان — ھېكايە ئاخىرى، خاتىمىسى؛ داستان-نىڭ ئۆگىللىنىشى.

داستان ئاغازى — داستان، قىسسىنىڭ باشلىنىشى.

داستانسەرا [داستانسرا] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى.

داستانسەراي [داستانسرای] (پ) «داستانسەرا» غا

قارالڭ.

داستانگوستەر [استان كستر] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى.

داستدارى [داستدارى] (پ) دەللال؛ ياردەمچى:
نى دەۋرىدە خەيلى داستدارى،
نى ئالىدە سەرۋى گۈل ئۇزارى.
— نەۋايى.

داش I [داش] (پ) خۇمدان؛ ھاك، ساپال ئىدىشلار پىشۇرۇلىدىغان جاي.

داش II [داش] تاش.

داشخانە [داشخانە] (پ) «داش I» گە قارالڭ.

داغ [داغ] 1) بەلگە، نىشانە، ئىز، ئەسەر:
جانسىدە ئەلىق يەڭلىغ گۈل سەرۋى مەكان ئەتمىش،
جىسم نۇقتەسىدە داغىن جانسىدە نىھان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

2) كۆيۈك، كۆيگەن جاي، داغ:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر ساري ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۈلۈمسۈپ، شاد گۈلۈر گۈل باغرى تاش.
— ئەرشى.

3) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، كۈلپەت؛ ھىجران؛ مۇھەببەت جاپالىرى:
تاۋۇس گوشە بار ئىدى ھەر داغىم گۈزرە نەچچە داغ،
داغلىغ كۆڭلۈمگە شوخ لالەزارىم گۈچرادى.
— قەلەندەر.

4) ئەپسۇس:
ئەزمىدە گۈل قەۋمغە داغ گۈزرە باغ،
قەتلىدە بۇ خەيلغە باغ گۈزرە باغ.
— نەۋايى.

5) تاغ:
ئەي نەۋايى، تەلىبە كۆڭلۈم ئايتتى، ئەمدى ئىستەمەن،
نەچچە داغۇ دەشتدىن ئىستەب كېتۈرگەيمەن ئانى.
— نەۋايى.

داغ قويماق — كۆيدۈرمەك؛ قايغۇغا سالماق، ئۆرتىمەك.

داغ كۆيدۈرمەك — قىزىتىلغان نەرسە بىلەن يۇزىگە خال قويماق.

داغى ئەلىف — زىننەت ئۈچۈن كىشىنىڭ يۇزىگە چېكىلگەن ئوسمارەك داغ، خال.

داغى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، ھىجرانلىقتىن يەتكەن كۈلپەت:
مېنىڭ جانىمغە قويدۇڭ داغى فۇرقەت،
كىشى گەر كۆرمەگەن دەردۇ بەلانى.
— خىرقەتى.

داغى نىھانى — يوشۇرۇن ئەلەم.

داغى ھىجران — ھىجران غېمى، كۈلپىتى:
ماڭا گەر قويدى بۇلبۇل داغى ھىجران،
يەنادىن كۆرمەسۇن ئۇل ھەم ۋەفانى.
— خىرقەتى.

داغى ھىرمان — تىلەك، ئارزۇ، مۇرادقا يېتەلمەسلىك دېغى (كۈلپىتى).

داغى ئۆرتەمەك — داغلىماق، كۆيدۈرمەك؛ تامغا باسماق.

داغدار [داغدار] داغ چۈشكەن، بۇلغانغان.

داغۇلى [داغولى] ئالدامچى؛ ھەييار.

داغۇلى [داغولى] «داغۇلى» غا قارالڭ.

داغى [داغى] يەنە؛ ھەم، ھەمدە:
تاغنى ئەرىتۇر ئاھىم ئەسەر قىلغۇسى بىر كۈن،
كۆڭلۈڭ نېچەكىم بولسە تېمۇر، تاش داغى پۇلاد.
— لۈتفى.

دافېئ [دافع] (ئە) خالاس قىلماق، قايتۇرماق، يوق قىلماق؛ قايتۇرغۇچى، يوقاتقۇچى:
ئىنبەرتىپ ھەر تەرەفكە نەچچە ئادەم،
دېرەكلەپ بىر مۇئالىج دافېئى غەم.
— ناقىس.

دافېئى سەۋدا — (روھىي كېسەللىك) نى يوقاتقۇچى؛ داۋالىغۇچى؛ زېھنىكشنى قايتۇرغۇچى.

دافېئى گەزەند — زەھەرنى قايتۇرغۇچى.

دەردغە دافېئى — دەردنى قايتۇرغۇچى.

رەنجغە دافېئى — كېسەللىكنى، ئاغرىقنى (داۋالاپ) يوق قىلغۇچى.

دالڭ [دانگ] 1) ھەر بىر نەرسىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمى؛ مەلۇم ھەسسىسى، مىقدار:
... بۇ مەبلەغ ۋە مىقدارىدىن چەھسار داڭىنى ئۆزى ئالغاي،
دۇ ـ داڭىنى ئۇل ئىككەۋگە يەتكۈرگەي.
— نەۋايى.

2) تالڭ قالماق، ھەيران بولۇپ جايىدا تۇرۇپ قالماق:
مەگەركىم بۇ تۈركى بولۇپدۇر سارالڭ،
باشىم يەرگە قويغاچ تۇرۇپ قالدى دالڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دال [دال] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سەككىزىنچى ھەرپ «د» نىڭ نامى. 2) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، پۈكۈك:
رەھىم ئېتىپ باقمىسا بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۈچۈن،
ھەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئاندىغكى دال.
— قەلەندەر.

3) سۆيگۈنىنىڭ چېچى، ماڭلىيى (ماڭلاي چاچ)، كوكۈلا:

کاکۇلۇك ئەلگە جەھاننى تىترەتكەن دۇد ئېرۇر،
ھەر ساری زۇلغۇك ئىكى يانىدە تۇشكەن دال ئاتا.
— ئەۋابى.
4) دەلىل، بەلگە. 5) دالالەت، دالالەت قىلغۇچى:
بارچە خەلايىق توپ بىكىن تاشلار ئايالىق ئۆزە باش،
بۇ ئىشكە زۇلغۇك دال ئېرۇر، سەن ئانى چەۋگان ئەيلەمە.
— زەلىلى.

دال ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.
دال تاپماق — يولىورۇق تاپماق، دالالەتكە ئېرىشمەك.
دال ئولماق — بەلگە، نىشانە بولماق، دەلىل بولماق.
دالۇگۇل — نەقىش، بېزەك؛ ئۇست كىيىمگە چۇشۇرۇلگەن دال «د» شەكلىدىكى گۇل.
دالان [دالان] (پ) دالان، دەھلىز.
دالباي [دالباى] ئوۋ قۇشىغا بېرىلىدىغان گۆش، پارچە گۆش، دالۋاي.
دالدا [دالدا] 1) ئارقا، ئارقا جاي، دالدا (پاناھ) جاي. 2) تايانچ.
دال ـ گۇل [دال گل] (پ) 1) نەقىش، بېزەك. 2) چايشاپ ۋە رومال قاتارلىقلارغا تىكىلگەن گۈللەرنىڭ بىر خىلى، «دال» غا قارالسۇن.
دالۇچى [دالوچى] پالچى، قارىسىغا سۆزلىگۈچى:
ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۆمرەھ بولۇر.
— خەراباتى.
دام [دام] (پ) 1) تۇزاق، تور:
كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.
— ئەرشى.
2) مىكىر، ھىيلە:
يۇزىدە داملار شەكلىن كۆرۈپ ئول،
قىلۇر جان قۇشلارىن تۇتماقغە چارە.
— ئەرشى.
3) ئاشىق، مۇپتىلا. 4) تۇرلۇك ھايۋانلار.
ئەسىرى دام بولماق — تۇزاققا ئىلىنماق، قولغا چۈشمەك.
دامۇ دەد — 1) زۇلۇم كۆرسىتىش. 2) يىرتقۇچ ۋە يىرتقۇچ بولمىغان ھايۋانلار.
دامى راھ — يولغا قويۇلغان تۇزاق؛ توسۇق.
دام يايماق — ھىيلە قىلماق.
داماد [داماد] (پ) كۆيئوغۇل؛ باغلانغان:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر، ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
— قەلەندەر.
دامان [دامان] (پ) «دامەن» گە قارالسۇن:
نى بولۇر كەلسەك بىرەر بۇ كۆلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۇرۇپ كۆزۈم ئاقاردى گەرچە دامانىك تىلەپ.
— قەلەندەر.
پاك دامان — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا:
ئولكى تەۋۋابۇن رەھمەدۇر تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل،
ۋادەرىغا، بۇ مۇلەۋۋەس پاك دامانىڭغە ھەيف.
— شەۋقى.
دامانە [دامانە] (پ) «دامەنە» گە قارالسۇن.
قاف دامانەسى — قاپ تېغى ئېتىكى.
دامە [دامە] (ئە) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «داۋام قىلىش، داۋام ئەتىش، ئۇزۇن بولىش» مەنىلىرىنى بېرىدۇ.
دامە ھەياتۇھۇ — ئۇمرى ئۇزۇن بولسۇن! (دۇئا ئىبارەسى)
دامەن [دامن] (پ) 1) ئېتەك:
ئايا پادشاھا فەقىرلەرغە باق،
سەخا دامەننى غەرىبلەرغە قاق.
— ئا. نىزارى.
2) ئۆتكۈر، چوڭقۇرلۇق، ئويۇلغان، چوڭقۇر جاي. 3) ھەر نەرسىنىڭ ئاخىرى، چەت، ياقا:
دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىمىنەتتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەيزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.
4) سەھرا، باياۋان:
كىم يەتتى چۇ ئول دامەنغە مەجنۇن،
كىم سەير ئېتتىپ مېھرى گەردۇن.
— نەۋابى.
ئالۇدە دامەن — ئىپلاس، يارىمىس، نومۇسسىز، بۇزۇق؛ ئېتىكى بۇلغانغان.
پاك دامەن — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا.
تەردامەن — نومۇسسىز، گۇناھكار.
دامەنى پاك — «پاك دامەن» گە قارالسۇن:
جەھاندا نازەنىن كۆپتۇر ۋە لېكىن،
سېنىڭدەك كىمدە باردۇر دامەنى پاك.
— لۇتفى.
دامەنە [دامنە] (پ) چەت، قىرغاق؛ ئېتەك.
دامەنەشان [دامن فشان] (پ) 1) ئېتەك يايغۇچى؛ 2) ئۆزىدىن كەتكەن، زوق ـ ئىشتىياقتىن ئۆزىنى تۇتالمىغان.
دامەنكەشان [دامنكشان] (پ) 1) ئېتەك سۆرەپ

يورۇش، سۆرىلىش؛ 2) پىشىنى (ئېتىكىنى) قېقىش؛ ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى ئېلىپ قېچىش.

دامەنگىر [دامىنگىر] (پ) 1) ھەققىنى تەلەپ قىلغۇچى، دەۋاگەر. 2) ئېتىكىنى تۇتقۇچى، پىشىگە ئېسىلغۇچى.

دامەنگىر بولماق — توختاتماق، تۇتماق؛ توسۇق بولماق.

دامگاھ [دامگاھ] (پ) 1) ئوۋ ئۈچۈن تۈزاق قۇرۇلغان جاي. 2) بۇ دۇنيا، پانىي ئالەم.

دامگەھ [دامگە] (پ) «دامگاھ» قا قارالسۇن.

دان [دان] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

ئۇنەرمۇ دان ئەگەر نەم ئولماسا يەر،
چۈمۈپ دان بىخ ئۇرۇپ بەس كۆرسەتۇر سەر.

— خىرقەتى.

2) يەمچۈك، دان:

چوقۇپ بۇ مۇرغ گول دانىنى تۇتۇلدى،
تۇتۇپ بەند ئەتتىلەر قايدىن قۇتۇلدى.

— خىرقەتى.

3) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

مۇرغى تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۈن سېنىڭ ئىشقىڭداكىم،
بۇ غەرەزدىن تىلىنۇرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۈپ.

— مۇللا بىلال.

4) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلگۈچى» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

بىسىياردان — كۆپ بىلگۈچى.

خۇررەدە دان — ئىنچىكە (مۇرەككەپ) ۋە نازۇك نەرسىلەرنى بىلگۈچى.

دانا [دانا] (پ) بىلىمدان، ئەقىللىق، دانىشمەن:

تەغاپىلدىنمۇ يا دانالىغىدىنمۇ بىلمەيمەنكىم،
ئالىمپ ئۇيقۇنى مەندىن لەھزەئى بىدارەلىغ بىلمىس.

— ئەرشى.

دانا بولماق — دانىشمەن، ئالىم بولماق.

دانايى ئافاق — پەيغانە بىلىملىك، ئەگداشسىز بىلىم ئىگەسى.

دانايى دەۋران — ئۆز دەۋرىنىڭ دانا كىشىسى.

دانايى زاھىد — زاھىدلار داناسى.

دانايى ئىشق — ئىشق ئەھلىنىڭ داناسى، دانىشمەن ئاشىق:

شۈكرىللاھ، ئىشقىڭگە دەرلەر مەنى دانايى ئىشق،
تاكى قىلدىم بۇ خوتەندە سەن بىلەن سەۋدايى ئىشق.

— قەلەندەر.

فەن دانالارى — ئالىملار.

دانامەنىش [دانامىش] (پ) دانا تەبىئەتلىك.

داناۋەر [داناور] (پ) دانا، بىلىملىك، ئالىم.

داناۋەش [داناوش] (پ) دانالارچە، دانا سۈپەت، داناسىمان، بىلىمدان.

دانە [دانە] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

كۆرۈڭ ئىككى ۋەفالىق ئىشقىنىڭ دېھقانىنىڭ ھالىنى،
مۇھەببەت دانەسىنى ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.

— قەلەندەر.

2) يەمچۈك (قۇشلارنى تۇتۇش ئۈچۈن تۈزاق ئەتراپىغا چېچىلغان دان).

3) يالغۇز، يەككە، بېگانە:

گەر يىغىلسە يەر يۈزىدىن قالمايىن ساھىب جەمال،
بارچەسىن گويا سەدەفدۇر، سەن ئارادە دانە سەن.

— قەلەندەر.

4) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

دانەئى ھۇسنىن كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سېنىڭدەك مۇبتەلابى تاپمادىم.

— ئەرشى.

5) تامچە، تارام ـ تارام:

كۆزىمدىن دانە ـ دانە ياش ئاقمىزىپ،
گۈھەر خىزمەت قىلىپ بىر ـ بىر تامىزىپ.

— خىرقەتى.

6) چىش:

... بىر ـ بىرىگە قاۋۇشماي ئۆز ھالىغە كۆلۈپ، باشى كۆكسىگە تۇشۇپ، ئاغزى ھۇققەسىدىن دانەلەرى تۆكۈلۈپ، ...

— ئەۋلىيا.

دانە خەشخاش — كۆكنار (ئەپيۇن) ئۇرۇقى.

دانە ساپماق — ئۇرۇق چاچماق.

دانەئى ئەنجۇم — يۇلتۇزلار، يۇلتۇز دانىلىرى:

فىتنە ئەھكامسىن سۈرۈرگە دانەئى ئەنجۇم ساپىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دانە پاش [دانە پاش] (پ) 1) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچى. 2) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچ:

دېگىل دۇددىن شۇئلە دام ئەتتى قاش،
شەرەرلەردىن ئولدى ئاڭا دانە پاش.

— ئەۋلىيا.

دانەرىز [دانە ريز] (پ) دان چاچقۇچى:

بەسى ئەل بولۇپ تام ئۆزە دانە رىز،
ئۇچۇرۇپ كەبۈتەر بېرۇر ئەردى خىز.

— ئەۋلىيا.

دانەندە [داننده] (پ) بىلگۈچى، بىلىمدان، بىلەرمەن، ئالىم.

دانىش [دانش] (پ) بىلىم، ئىلىم، مەرىپەت؛ بىلىش؛

مەلۆمات:
بەئزەغە بازارمەنا، بەئزەلەر قىلمىشلا ھېچ،
بىرگە ئەقلۇ فەھم دانىش، بىرنى نادان ئەيلەبان.
— مولا سالېھ.

دانىش ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئالىملار:
نەچچە يارۇ دانىش ئەھلىغە بار ئېردى ئۇلفەتىم،
كۆز ئاچىپ يۇمغۇنچە ئايرىلغاچ ئاشىپدۇر ھەيرەتىم.
— ئەرشى.

دانىش ئامۇز [دانش آموز] (پ) مۇئەللىم، بىلىم ئۆگەتكۈچى، بىلىمدان.

دانىش ئايىن [دانش آين] (پ) 1) «دانىشمەند» كە قاراڭ. 2) تىلەك، ئىستەك:
قىلىپ دانىش ئايىن دۇئا ئىپتىدا،
دۇئادىن سۇڭ ئەتتى بۇ يەڭلىغ ئەدا.
— نەۋايى.

دانىشپەرۋەر [دانش پرور] (پ) ئىلىم ھامىيسى.

دانىش پۇجۇھ [دانش پجوه] (پ) تەنقىقاتچى، ئىلىم ئىزدىگۈچى، ئىلىم يولىدا ئىزدەنگۈچى، ئىلىمگە ئىنتىلگۈچى.

دانىش قەرىن [دانش قرين] (پ) بىلىمنى ئۆزلەشتۈرگەن (يېتۈك) ئالىم.

دانىشمەند [دانشمند] (پ) بىلىمدان، بىلىملىك، ئوقۇمۇشلۇق، دانا، دانىشمەن؛ پەيلاسوپ، ئالىم.

دانىشمەندانە [دانشمندانه] (پ) بىلىمدانلارچە، بىلىملىكلەرچە، ئالىملارچە.

دانىش نەۋەرد [دانش نورد] (پ) بىلىم بىلەن يېتىشكەن، بىلىم جەھەتتە يېتىلگەن.

دانىشۋەر [دانشور] (پ) «دانىشمەند» كە قاراڭ:
يىغىلدى مەسلەھەتدان زۇ فۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.

داۋ [داو] (پ) 1) شەترەنج (شاھمات)، قىمارغا ئوخشاش ئويۇنلاردا يېڭىدىن يۈرۈش ياكى باشلاش نۆۋىتى. 2) قىماردا ئوتتۇرىغا تىكىلگەن پۇل. 3) تالىشىش (يۈرۈش ياكى باشلاش) نۆۋىتى.

داۋەر [داور] (پ) شاھ، پادىشاھ؛ ھۆكۈمدار، ھاكىم.
داۋەرى ئەئزەم — ئۇلۇغ پادىشاھ.

داۋۇد [داود] (ئە) ئىسىم، داۋۇد پەيغەمبەر:
يەھياۋۇ نۇھ، ئادەم سەفى داۋۇد سۇلەيمان يىغلادى،
دوستۇڭ مۇھەممەدنى شەفېئ ئەيلەپ ئىجابەتدىن سوراغ.
— شەۋقى.

داۋۇدئاسار [داود آسار] (ئە + پ) داۋۇد پەيغەمبەرگە ئوخشاش.

داۋۇدى [داودى] (ئە) مۇزىكىدا بىر كۈينىڭ نامى:
سۇ ئەيلەي بۇ جەھان خەلقىن ئېرىتىپ،
مېنىڭ داۋۇدى يەڭلىغ ئۇد سازىم.
— خىرقەتى.

داۋۇدىي [داودى] (ئە) «داۋۇدى» غا قاراڭ.

داۋۇلغە [داولغا] «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دائىر [دائر] (ئە) 1) ئايلانغۇچى؛ ئايلاندۇرغۇچى. 2) دائىر، ئائىت، تېگىشلىك.
دائىر ئەيلەمەك — ئايلاندۇرماق.
دائىر بولماق — ئايلانماق.
دائىر ئولماق — «دائىر بولماق» قا قاراڭ.

دائىرە [دائره] (ئە) 1) دائىرە، مەيدان، ئايلانما، ئايلانما سىزىق (چەمبىرەك). 2) چېگرا. 3) ئاسمان، ئالەم تۈزۈلۈشى.
دائىرەئى سىپېھر — ئاسمان چەمبىرىكى، دۇنيا.
دائىرەئى لاجۇۋەرد — ئاسمان.
دائىرەئى ھەقىقەت — ھەقىقەت دائىرىسى.
دائىرەئى ئۇشىر — پەلەكنىڭ ئونىنچى دائىرىسى.

دائىم [دائم] (ئە) دائىم، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت.

دائىما [دائما] (ئە) «دائىم» غا قاراڭ.

دائىي [داعى] (ئە) ئىستىگۈچى، تەلەپ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ چاقىرغۇچى، دەۋەت قىلغۇچى:
بىرىگە چاكەرۇ بەندە ئاتايى،
بىرىگە خادىمۇ دائىيى كەمتەر.
— ئاتايى.

دائىيە [داعيه] (ئە) 1) ئارزۇ، مەقسەت؛ ئىستەك، خاھىش؛ ئىرادە. 2) تەقەززا. 3) سەۋەب. 4) چاقىرىق، تىلەك ئىزھار قىلماق؛ چاقىرغۇچى، تىلەك ئىزھار قىلغۇچى، تەشۋىقاتچى:
ئۇلۇغ دائىيەلەرى بىر ئۇلۇغ چال،
دۇرۇست ئەندىشەلەر بىرلە سۇچۈك قال.
— ناقىس.

داي [داى] 1) قۇر، سوقما تام قۇرلىرى:
كىم بارىسىن يەر بىلە ھەمۋار ئېتىڭ،
داي ئارا ئولتۇرتۇڭۇ دېۋار ئېتىڭ.
— نەۋايى.

2) لاي، سوقما، سوقما تام لېيى:
چېكىپ ھىفزى ئۈچۈن دەۋرىدە دىۋار،
قىلىپ دايىن ھىسارى ئاھەنىنۋار.
— نەۋايى.

دایه [دایه] (ئە) ئىنىكئانا، بالا باققۇچى، بالا تەربىيىلىگۈچى ئانا:
تاپىپ كەلتۈردىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزلۈككە ئانى قىلدى دايە.
— ناقس.

دايەئى جىگەر سوز — ئىچ كۆيەر ئىنىكئانا.

دايەئى مېھرىبان — مېھرىبان، كۆيۈمچان ئىنىكئانا:
دېدىم مەن: ئايا دايەئى مېھرىبان،
ۋەتەنگە يانارمەن سەھەر بىگۇمان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دايەگانە [دايەگانە] (ئە + پ) ئىنىكئانىلارچە، ئىنىكئانىغا ئوخشاش.

دايكەر [دايكر] سوقمىچى، سوقما تام ئەتكۈچى، تام ئەتكۈچى ئۇستا:
بولۇپ ھەر دايكەر گەردۇنغە پەيۋەست،
قالىپ بەل ئۇرغۇچى بالچىغ ئەرا پەست.
— ئەۋايى.

دايىرە [دايرە] (ئە) «دائىرە» گە قارالسۇن.

دەبان [دبان] دەپ:
كېلۈرمۇ جان ئېلىگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن ھەجرەلەر كۆپ ـ كۆپ، ئۇلۇغ كاشانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

دەببابە [دببابە] (ئە) 1) شاھمات ئۇرۇقىدىن بىرى. 2) ئېيىق:
سەفلەر ئىچرە پىل ئىلە زۇررافە ھەم،
رۇھ بىلە دەببابەيۇ كەششافە ھەم.
— ئەۋايى.

دەببىغ [دباغ] (ئە) 1) كۆنچى، تېرە پىششىقلاپ ئىشلەگۈچى. 2) بۇقا تېرىسىدىن قاپقا ئوخشىتىپ ياسالغان، يا ئوقى ئۆتمەيدىغان قىلىپ كىيىم؛ تېرە كىيىم. 3) قەدىمكى «شەترەنجى كەبىر» نامىلىق شاھماتنىڭ ئوفىتسىر دەرىجىلىك ئۇرۇقىدىن بىرىنىڭ نامى.

دەبدەبە [دبدبە] (ئە) 1) تەنتەنە؛ سۆلەت، ھەيۋەت:
شەھى كامرانلار كەبى دەبدەبە ـ
تۇزۇپدۇر، دېدىكىم قىلاي تەجرىبە.
— ئا. نىزارى.
2) يۇقىرى ئاۋاز، شاۋقۇن ـ سۇرەن:
مېنىپ رەخش ئۇزرە قىلىپ يولنى تەي،
تۇزۇپ دەبدەبە مىسلى كاۋۇس كەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەبدەبە قىلماق — ھەيۋە قىلماق، ھەيۋە كۆرسەتمەك.

دەبقۇر [دبقور] مەرتەم، كەررە.
يەتتە دەبقۇر — يەتتە مەرتەم.

دەبۇر [دبور] (ئە) غەرب شامىلى، غەربتىن شەرقتە ئۇرۇلغان شامال.

دەبىر [دبير] (ئە) 1) كاتىپ، مىرزا:
دېدىكىم: دەبىرغە پۈتۈك نامەئى،
ئانى ئۇلتۇرۇرگە چېكىلگ خامەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئاتاروۇد (مېركورىي) سەييارىسى. 3) ھېسابچى، پادىشاھلىق پۇلىنى ھېساب ـ كىتاب قىلغۇچى.
دەبىرى رەقەمسەنج — تەجرىبىلىك كاتىپ.
دەبىرى مەزكۇر — ئەسلىتىلگەن، تىلغا ئېلىنغان، قەيت قىلىنغان كاتىپ.
كۆلگ دەبىرى — ئاسمان كاتىپى؛ ئاتاروۇد يۇلتۇزى.

دەبىرىستان [دبيرستان] (ئە + پ) 1) يېزىقچىلىق ئۇيى. 2) مەكتەپ.
دەبىرىستان ئەھلى — مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى.

دەبىستان [دبستان] (ئە + پ) ئوقۇش (ئەدەب ـ قائىدە ئۆگىنىش) ئۇيى، تەلىم ـ تەربىيە ئۇيى؛ مەكتەپ، باشلانغۇچ مەكتەپ.

دەجلە [دجلە] (ئە) دەجلە دەرياسى (باغدات شەھىرى يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا).

دەججال [دجال] (ئە) 1) ئالدامچى، ھىيلىگەر. 2) ئەپسانىۋى مەخلۇق.

دەخل [دخل] (ئە) 1) كىرىش (بىر نەرسىنىڭ ئىچىگە)، ئارىلىشىش، مۇناسىۋەتتە بولۇش، ئالاقىدە بولۇش؛ بەھرىمەن بولۇش، دەخىل. 2) دارامەت، كىرىم:
خەرج قىلغىل دەخلىنىڭ ئەندازەسى،
بۇيرۇدى بۇ سۆزنى ھېكمەت قارىسى.
— خەراباتى.
دەخل ئەتمەك — «دەخل بەرمەك» كە قارالسۇن.
دەخل ئەيلەمەك — كىرىشمەك، ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق.
دەخل بەرمەك — ئارىلاشتۇرماق، يېقىنلاشتۇرماق؛ كىرگۈزمەك.
دەخل قىلماق — 1) ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق، ئالاقىدە بولماق. 2) باستۇرۇپ كىرمەك، ھۇجۇم قىلماق؛
دەخلى بار — كېرەكلىك، پايدىلىق، زۆرۈرلۈك.
دەخلىنىڭ ئەندازەسى — كىرىم ئۆلچىمى، ئەھۋالى.

دەخمە [دخمە] مەقبەرە.

دەخى [دخى] يەنە؛ تېخى:

چارشەنبە كۈنى يار كېزە كەلدى چەمەن گۈچرە،
بۇلبۇل دەخى كۆردى يۇزىنى، تۇشدى قىغانە.
— نەسىمى.

دەد [دد] (پ) يىرتقۇچ، ياۋايى ھايۋان؛ شىر.
دەدۇ ۋەھش — ۋەھشي، يىرتقۇچ ھايۋانلار.
دەدەك [ددک] «دادەك» كە قارالسۇن.
دەدىل [ددىل] (ئە) دادىل، جەسۇر، جەسۇرانە، مەردانە.
دەر [در] (پ) ئىشىك؛
دەرۋ دېۋلار — ئىشىك ۋە تام.
دەرا [درا] (پ) قوڭغۇراق:
بولسا گەر ئۇلۇك تىرىلۇر تەۋسەنى ئۇستىدە سەن،
كەلسە مەجنۇنۇك قۇلاقىغە كىرەر ئاۋاز دەرا.
— قەلەندەر.

دەراز [دراز] (پ) ئۇزۇن، دارازا:
بىلەلمەسمەن ئۇمرۇم ئېرۇرمۇ دەراز،
كى بىر يىل ئۇتەرمۇ ۋە يا ئاندىن ئاز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
سۆزۈڭنى تولا قىلماغايسەن دەراز،
قىلىپ مۇختەسەر ئەمدى قىل سۆزنى ئاز.
— ئا. نىزارى.
دەراز دەست — قولى ئۇزۇن؛ كۆچلۈك، قۇدرەتلىك.
دەراز نەفەس — 1) ئۇزۇن نەپەس، تىنىق 2) ئەزمە، گەپنى چاينىاپ، سوزۇپ قىلغۇچى.
دەراھىم [دراھم] (ئە) [بىرلىكى: دىرھەم] «دەرھەم» گە قارالسۇن.
دەراي [درای] (ئە) «دەرا» غا قارالسۇن.
دەرە [دره] (پ) 1) ئىككى تاغ ئارلىقىدىكى تار يول، ئاچال. 2) ئېگىز ـ پەس دەشت (چۆل) يەرلەر.
دەرەجات [درجات] (ئە) [بىرلىكى: دەرەجە] دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ ئىززەت ـ ھۆرمەت:
ئەگەرچە قوي سەرى مەھرەمنى قەلب ھەمدەمگە،
كۆتەر كەرەم بىلە ھەمنى تاپىلغۇسى دەرەجات.
— شەۋقى.
دەفئ دەرەجات — يۇكسەك دەرىجىلەر.
دەفئۇد ـ دەرەجات — يۇقىرى دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر.
دەرەجە [درەجە] (ئە) 1) مەرتىۋە، دەرىجە؛ تەرتىپ؛ «دەرەجات» قا قارالسۇن.
دەرەخت [درخت] (پ) 1) دەرەخ. 2) قامەت؛ ۋۇجۇد، بارلىق:
كىم ئەسكىرىبان ھەياتى رەختى،
مايىل ئەتسە يىقىلغىلى دەرەختى.
— نەۋائى.
3) بۆلۈم، باب:
... مەشھۇر مۇنداقدۇركى، ئالار سۇلۇك ئەييامىدە قىرىق ئەر-
بەئىن چىقارىپتۇرلەر ۋە تۆرت ئەربەئىن بىردەرەخت ئۇستىدە
چىقارىپتۇرلەر.
— نەۋائى.
دەرەختى بىسىمەر — مېۋىسىز دەرەخ:
دەرىغا، قىلمادىم تائەت قېرىلىق نەۋبەتى يەتتى،
ۋۇجۇدۇم باغى ئۆرۈلدى دەرەختى بىسىمەر يەكلىغ.
— شەۋقى.
دەرەخش [درخش] (پ) 1) يالتىراش، پارلاش. 2) چاقماق، چېقىن.
دەرەخشان [درخشان] (پ) «دەرەخشەندە» كە قارالسۇن.
دەرەخشەندە [درخشندە] (پ) روشەن، پارقىراق، پارلاق، پارقىراپ تۇرىدىغان.
دەرەخشەندە بولماق — پارقىرىماق، پارلىماق.
دەرەفش [درفش] (پ) 1) بېگىز، دەرمش. 2) بايراق، تۇغ، ئالەم:
... كاۋە ئاھەنگەرتى ئۇلۇق تەربىيەت قىلىپ، تەيەمۇن ئۇ-
چۇن ئانىلىك يىغاچقە باغلاپ ئالەم قىلغان سەختىيانىنى مۇرەسـ-
سەگە قىلدىكىم، دەرەفشى كاۋىيانى ئانى دەرلەر.
— نەۋائى.
دەرەك [درک] (ئە) خەۋەر، دېرەك.
دەرەكۇل ـ ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەر بېرىش.
دەرەك [درنک] (پ) 1) ئاستا، ئالدىرىماي، ئېھتىيات بىلەن. 2) پۇرسەت، ۋاقىت. 3) توختىلىش، قارار تەـ-
پىش، ئارام:
بولۇپ جۇملە مۇشتاق ئاڭا ئىچكىلى،
ئۇلار قىلدى مەن يەكلىغ ئانده دەرەك.
— خۇشھال غەربى.
دەرەك ئەيلەمەك — تەخىر قىلماق؛ كېچىكمەك.
دەرەك بولماق — توختالماق.
دەرەك قىلماق — «دەرەك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
دەرەم [درم] (ئە) «دىرەم» گە قارالسۇن:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەب كويىدا ساچسام يۇز تەمەت.
— ئەرشى.
دەرەندە [درنده] (پ) «دەررەندە» گە قارالسۇن:
بۇ يەكلىغ دەرەندە ئىچەي دېسە سۇ،
ئالسىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لۇقمە بۇ.
— ئا. نىزارى.

دەرەۋ [درو] (پ) بۇغداي، ئارپىغا ئوخشاش دانلىق زىرا-ئەتلەرنى ئورۇش:

قاچان ساچسە تۇفراققە بۇغداي بىرەۋ،
يوق ئىمكان كىم ئول ئارپا قىلغاي دەرەۋ.

— نەۋايى.

دەربان [دربان] (پ) دەرۋازىۋەن، ئىشىك ساقچىسى:

نېچۈك قىلغاي ئىشىكدىن قوغلاسە ئىتلارنى دەربانىم،
بۇ غەم بىرلەن يۈزۈم ئەكسىدىن ئولغاچ زەئفىران كاغەز.

— شەۋقى.

دەربايىست [دربايست] (پ) 1) مۇۋاپىق، توغرا كېلىدىغان. 2) كېرەك، زۆرۈر.

دەربايىست بولماق — مۇناسىپ بولماق؛ لازىم بولماق، كېرەك بولماق.

دەر بەدەر [دربدر] (پ) ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈش، كوچىمۇ كوچا چېپىپ يۈرۈش، سەرگەردان؛ بەڭۋاش:

نىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.

— فىراقى.

دەربەر [دربر] (پ) 1) ئۆز ئىچىگە ئېلىش، تەركىبىدە بولۇش، ئىچىدە بولۇش. 2) ئىگە، ئىگە بولماق:

كىمكى ۋەسفىڭنى ئىشىتتى، ئەي پەرىزادى زەمان،
كېچەۋۇ كۈندۈز خەيالى بۇ ئانى دەربەر قىلاي.

— قەلەندەر.

3) كىيىنمەك، ياسانماق؛ ياسىماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك:

شۇم رەقىب ئەيلەر جەفا ئانىڭگە دىلبەر قىلماسۇن،
جەۋر، سەركەشلىك كىتابىن مۇنچە دەربەر قىلماسۇن.

— قەلەندەر.

دەربەست [دربست] (پ) 1) قورشىۋېلىنغان، توسۇقلۇق:

ئانىڭ ئولدى تەراز ھەم دەربەست،
نەچە كىشۋەر داغى ئاڭا پەيۋەست.

— نەۋايى.

2) ھەممە، بارلىق، ھەممىسى.

دەربەند [دربند] (پ) 1) ئىشىك، دەرۋازا؛ ئىشىك ئالدى، بوسۇغا؛ تاغ ئارىلىقىدىكى ئۆتۈشمە، تاغ ئاغزى:

قۇتۇلماغلىق كەمەند زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكىل،
نەھەڭ بەھرىئى بىپايان ئىدىم دەربەندى شەست ئولدۇم.

— زەلىلى.

2) قەلئە. 3) جاي نامى (خاس ئىسىم):

... ئەرز قىلدىلاركىم، قىفچاق دەربەندغە مۇستەۋلىي بولۇپتۇر، ئول يولغە ئۇبۇر قىلىپ، ... دەربەندنى ئالىپ ئابادان قىلىپ، ... ئانداق مەزبۇت قىلدى.

— نەۋايى.

قەلئە دەربەندى — قورغان دەرۋازىسى.

دەربەندلىق [دربندليق] قامال، قورشاۋدا قالماق، مۇھاسىرە ئىچىدە قالماق؛ تۇتقۇنلۇق.

دەرپەي [درپى] (پ) ئارقىمۇ ئارقا، كەينى ـ كەينىدىن، توختىماي؛ توختاتماي:

نەچچە ئىمساك ئەتكەسەن، ئەي ساقى، مەي دەرپەي تۇتۇپ،
بىر يولى ياغۇ يىقىت يا ياز خۇمارىم جام ئىلە.

— ئەرشى.

دەرج [درج] (پ) 1) سۆزلەش، بايان قىلىش. 2) ئورالغان خەت. 3) سەدەپ قۇتىچە؛ خەزىنە. 4) ئاغىز، لەۋ؛ ئەزگۇ (ياخشى) سۆزلەر.

دەرج ئەتمەك — سۆزلىمەك، بايان قىلماق.

دەرج قىلماق — 1) «دەرج ئەتمەك» كە قاراڭ. 2) سۆز، پاساھەت دۇرلىرىنى چاچماق.

دەرجى دەقايىق — نەپىس خەزىنىلەر.

دۇرلەر دەرج قىلماق — ياخشى سۆزلەر ئېيتماق.

دەرخاست [درخواست] (پ) ئىلتىماس، تەلەپ، ئۆتۈنۈش:

غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىك راست،
ئېرۇر دەرخاست بىردىن قويماڭىز كاست.

— خىرقەتى.

دەرخاست قىلماق — ئىلتىماس قىلماق، سورىماق؛ تەلەپ قىلماق.

دەرخەر [درخر] (پ) «دەرخۇر» غا قاراڭ.

دەرخەرد [درخرد] (پ) «دەرخۇر» غا قاراڭ.

دەرخۇر [درخور] (پ) لايىق، مۇناسىپ، ئەرزىيدىغان، يارىشا:

جام دەرخۇر ئاڭا كەئسى خۇرشىد،
دېمە خۇرشىدكى، جامى جەمشىد.

— نەۋايى.

دەرخۇرد [درخورد] (پ) «دەرخۇر» غا قاراڭ.

دەرد [درد] (پ) 1) كېسەللىك، دەرد، ئاغرىق. 2) غەم، قايغۇ؛ كۈلپەت، ئازاب، مېھنەت. 3) ئىشىق، سۆيگۈ، مۇھەببەت؛ ئاشىق.

دەرد ئالۇد — خەستە، دەردلىك، غەملىك، دەردكە تولغان، قايغۇلۇق.

دەرد ئەھلى — ئاشىقلار:

قىلىپ جارى مۇھەببەت ئوتىنى تىز،

ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۆھەررىز.
— خىرقەتى.

دەرد پەرۋەرد — دەرد ئىچىدە ئۆسكەن، دەردكە يولۇققان، دەردلىك.

دەرد پەيدا بولماق — تولغاق تۇتماق.

دەرد پەيۋەند — دەردكە گىرىپتار بولغان، خاپىلىققا دۇچار بولغان.

دەرد تۇشمەك — غەم چۈشمەك.

دەرد ئېلتماق — قىينىماق، ئازابلىماق.

دەردۇ ئافەت — دەرد ۋە ئاپەت.

دەردۇ ئاھ — دەرد ۋە ئاھ.

دەردۇ بەلا — دەرد ۋە بالا، بالا ـ قازا، بالايىئاپەت:
تا سېنىڭدەك نازەنىنغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مېھنەتۇ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

دەردۇ بەلا تىكەنلەرى — غەم، كۈلپەت، جازا، ئاپەت تىكەنلىرى.

دەردۇ بەلا چاقمىنى — غەم ـ كۈلپەت، جاپا، ئازار چاقمىقى، چېقمىنى.

دەردۇ ئەلەم — دەرد ۋە ئەلەم، غەم ـ قايغۇ، ئازاب ـ ئوقۇبەت:
ھىجرىڭ ئوتىدىن ئاھ ئۇرۇپ شامۇ سەھەر قان يىغلايمان،
دەردۇ ئەلەم بىرلە فىغان نالان قىلىپ سىزدى قاراغ.
— شەۋقى.

دەردۇ رەنج — دەرد ۋە رەنج:
قارالغ ھالىمغە كىم ھەيرەت بىلە ئەي ۋاسىقۇ ـ ئۆزرا،
كۆرۈپ ئەيلەپ تەرەھھۇم دەردۇ رەنجى بېشۇمارىمغە.
— ئا. نىزارى.

دەردۇ غەم — دەرد ۋە غەم:
بېرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھىم ئېتىپ ھالىمغە باقمايسەن،
نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەرار يىغلارمەن.
— قەلەندەر.

دەردۇ مېھنەت — مېھنەت ۋە ئازاب، مېھنەت ئازابى:
ئىشق ئۈلپەت چەشمەسىدىن دەردۇ مېھنەت جۇش ئېتەر،
تۇپراغى ھەسرەت بىلەن بىتكەن ھېسارى كاشغەر.
— گۈمنام.

دەردۇ مېھنەت تاشىغە باش ئۇرماق — كۈلپەتكە دۇچار بولماق، ئازاب ـ ئوقۇبەتكە گىرىپتار بولماق، بېشىغا غەم چۈشمەك.

دەردۇ ئىشق ئاتەشكەدەسى — ئىشق مەنبەسى.

دەردى بېخۇدلۇق — ھۇشسىزلىق دەردى.

دەردى بېدەرمان — «دەردى بېدەۋا» غا قارالغ.

دەردى بېدەۋا — ئىلاجسىز (ئامال قىلغىلى بولمايدىغان) دەرد؛ داۋالاپ، ساقايتىپ بولمايدىغان ئاغرىق.

دەردى دىل — كۆڭۈل دەردى، كۆڭۈل ئىزتىرابى، غەمى، ھەسرىتى:
قات ـ قات يۈرەكسم باغلادى قان غۇنچە مەڭزىلىك،
بۇ دەردى دىلىمنى گۈلى خەندانىمە ئايتىلىك.
— لۇتفى.

دەردى فۇرقەت — پىراق دەردى، ئازابى:
سەبا بۇلبۇلنى كەلتۈردى ئوشۇل ۋەقت،
ئاچىلدى دەردى فۇرقەت باغلاغان بەخت.
— خىرقەتى.

دەردى فىراق — ھىجران قايغۇسى، ئايرىلىش ئىزتىرابى، ئايرىلىش:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

دەردى مۇفرىت — ھەددىدىن زىيادە دەرد، كۈلپەت.

دەردى نايابى — كەم ئۇچرايدىغان دەرد، ئازاب.

دەردى ھال — مۇشكۈل ھال ـ ئەھۋال:
دېدى: گۈل دەردى ھالىم سورمادىلىك دەپ،
تىكەن ھەم جىسمى جانىم ئۆرتەدى دەپ.
— خىرقەتى.

دەردى ھىجران — ھىجران (ئايرىلىش) دەردى، ئازابى:
ئول كۆڭۈلكىم دائىما ئىشى سېنىڭلە ۋەسل ئىدى،
يانىدى شەۋقىڭدىن ئەسىرى دەردى ھىجران ئولدى، كەل.
— نەسىمى.

دەردى ئىشتىياق — سېغىنغانلىق، سېغىنىش قايغۇسى؛

دەردى ئىشق — ئىشق دەردى، ئازابى:
تاش يۈرەكنى كۆرۈنۈر ئول شوخنىڭ قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك بار دۇرۇر تىرناغ ئارا.
— قەلەندەر.

دەردا [دردا] (پ) ئەي، ۋاي، ۋاھ! دەرىغا! ئەپسۇس:
ھەرچەندە سەئىي ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەردا ئۇ يۈز دەرىغا، بولدۇم ئۈزۈم ھىجابى.
— زەلىلى.

دەرداكى [درداكە] (پ) «دەردا» غا قارالغ.

دەردكەش [دردكش] (پ) دەردلىك، دەردمەن:
جۇنۇندىن ئەقلكۈش، بەل دەردكەش ھەم،
پەرى رۇخسارە، بەل دېۋانەۋەش ھەم.
— نەۋائى.

دەردلى [دردلى] دەردلىك:

فەقەت هالىنى كۆرگەنلەر ئېتىپ ئاھ،
ئۇچار ئەترافدا قۇشلار دەردلى ھەمراھ.

— سەيفى سەرايى.

دەردمەند [دردمند] (پ) 1) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق؛ كېسەل، دەردمەن:
دەردىمنى تۆكەرگە دەردمەند يوق،
ھالىم ئۇلاشۇرگە مۇستەمەند يوق.

— موللا سالېھ.

2) ئاشىق، ئىشق دەردىگە مۇپتىلا:
ئاشىقمەن، ئول قىلۇر ئەغيارغە مەھبۇبلۇق،
دەردمەندمەن ۋەلي ئول ئۆزگەگە دەرمان بېرۇر.

— بابىر.

دەردمەندانە [دردمندانە] (پ) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق؛ دەردمەن كىشىلەردەك.
دەردمەندانە تۇشمەك — ئاشىقانە بولماق؛ غەملىك، قايغۇلۇق كۆرۈنمەك.

دەردمەند شىيۋە [دردمند شيۋە] (پ) ئادەتتە كېسەلگە ئوخشاش يۈرىدىغان:
... مەۋلانا سەيفىي... بەغايەت دەرۋىشۋەش ۋە فانىي سىفەت ۋە دەردمەند شىيۋە يىگىتدۇر.

— نەۋايى.

دەردمەندى [درمندى] (پ) «دەرمەند» كە قاراڭ:
چەرخ ئۆزە خۇرسىدەك بارمەن جەھان ئىچرە غەرب،
دەردمەندى ياپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.

— ئەرشى.

دەردناك [دردناک] (پ) 1) دەردلىك، دەردكە، سۆيگۈگە مۇپتىلا (گىرىپتار)، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، غەملىك:
تۇتۇپ ماتەمىنى بولۇپ دەردناك،
پىچاق بىرلە قىلسام ئۆزۈمنى ھەلاك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاغرىنىشلىق، خاپا:
بۇ ئىشتىن جەھان بولماسۇن دەرناك،
چۇ قايىم مەقام ئولدى پەيدا نى باك.

— نەۋايى.

دەردىسەر [دردسر] (پ) باش ئاغرىقى، قىينىلىش؛ قىينىچىلىق، تەشۋىش:
بولماسا گەر بىللە ئول شوخى پەرى پەيكەر ماڭا،
ئارتادۇر سەيرى چەمەندىن نەچچە دەردىسەر ماڭا.

— قەلەندەر.

دەرراك [دراک] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك، ئۆتكۈر؛ سەزگۈر.
دەرراك تەبئ — زېھنى ئۆتكۈر.

دەرران [دران] (پ) يىرتقۇچى، پارچە - پارچە قىلغۇچى؛ يىرتقۇچ:
ئەجەل خەنجەرلەرى جىسمىنى دەرران،
ئۆتۈپ ئاندىن ئەجەل غەۋغاسى نەرران.

— نەۋايى.

شىرى دەرران — يىرتقۇچ شىر.

دەررە [درە] (ئە) قامچا، دەررە.

دەررەندە [درەندە] (پ) يىرتقۇچ، ۋەھشىي ھايۋان.

دەرز [درز] (پ) يېرىلغان جاي، يېرىق، دەز، چاك.
دەرز ئەتمەك — يارماق؛ دەز، چاك كەتكۈزمەك.
دەرز - بەردەرز — زىچ، بىر - بىرىگە تېگىپ تۇرغان.
دەرز قىلماق — «دەرز ئەتمەك» كە قاراڭ.

درزابان [درزابان] دەرۋازىۋەن:
دەرۋازىغا ئول يەتدى،
دەرزابان دەم ئايتدى.

— نىيازى.

دەرزىگەر [درزى كر] (پ) قاداقچى (چىنە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى قادايدىغان ئادەم).

دەرس [درس] (ئە) دەرس، ساۋاق:
دەرس تەركىن تۇتماق — دەرس تاشلىماق، ئوقۇماسلىق.
دەرسى سەرد — سوغۇققا توڭدۇرۇپ ئۆگىتىش، سوغۇقتىن دەرس بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى موللا ساۋۇق.

— ئەرشى.

دەرسى ئىشق — سۆيگۈ دەرسى، مۇھەببەت ساۋىقى:
نى ئۇچۇن ئەھلى جەھان ئىشقىدا كامىل ئولماسۇن،
كىم ئېرىلمەي دەردسى ئىشق ئەيلەرگەدۇر قابىل يىگىت.

— ئەرشى.

دەرسگاھ [درسگاه] (ئە + پ) دەرسخانا، مەكتەپ.

دەرك [درک] (ئە) پەم، ئىدراك بىلەن تېپىش، ھېس قىلىش، سېزىش، پەملەش، پەم قىلىش، چۈشىنىش، بىلىش، ئىدراك، ئەقىل:
بارچە ئىسيان ئەھلىگە سەندىن دۇئا، مەندىن نىجات،
رىفئەتىڭ دەركىدە ئانداغ خەير كەلدى مۇدرەكات.

— ئەرشى.

ئەھلى دەرك — ئىدراك ۋە پاراسەت ئىگىلىرى، پەم - پاراسەتلىك كىشىلەر، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ دانالار.
دەرك ئەتمەك — پەم - پاراسەت بىلەن تاپماق، سەزمەك، بىلمەك.

دەرك قىلماق — «دەرك ئەتمەك» كە قارالسۇن.
يېمەك ـ ئىچمەكىن ھەم قىلىپ تەرك ئول،
كى مەھۇمش ۋىسالىن قىلىپ دەرك ئول.
— ئا. نىزارى.

دەركى مەئنى — مەزمۇنىنى بىلىش، چۈشىنىش.

دەركار [دركار] (پ) لازىم، كېرەك، زۆرۈر:
ئاگەر بەختىڭ ئۇ ياغدۇر، ئەختەرىڭ يار،
بۇ پەردىن ئۆت، بۇ تاشنى ئەيلە دەركار.
— ناقىس.

دەرگاھ [درگاه] (پ) 1) ئىشىك، بوسۇغا؛ ئاستانە:
ئۆلەرمەن دەرگاھىڭدىن كەتمەيگەيمەن،
بەغايەت شەرمى ھالىڭنى ئىشتىتىم.
— خىرقەتى.
2) ئوردا، پادىشاھ قەسىرى، ساراي. 3) ئۇي؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر تۇرىدىغان جاي. 4) تەڭرى ھۇزۇرى.

دەرگاھى ئالىي — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي جاي.

دەرگاھى ئەزەل — ئەڭ بۇرۇنقى دەرگاھ، تەڭرىنىڭ ھۇزۇرى:
قىلىپ شۇكرانە دەرگاھى ئەزەلگە،
ئۆلەشتۇردى جەۋاھىرلارنى ئەلگە.
— ناقىس.

دەرگاھى كىبرىيان — تەڭرىنىڭ دەرگاھى.

دەرگاھى ھەق — «دەرگاھى كىبرىيان» غا قارالسۇن.
قىلىپ دەرگاھى ھەققە شۇكرى ـ ئېھسان،
بولۇرغە ۋەئد قىلدىم ئاندا مېھمان.
— ناقىس.

دەرگەھ [درگەه] (پ) «دەرگاھ» قا قارالسۇن.
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىيرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ،
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

دەرگەھ نىشىن [درگەه نشن] (پ) 1) ساراي ئەھلى؛ 2) پادىشاھ.

دەرگىر [درگير] (پ) ئۆزىگە ئالغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى، ئورۇنلىغۇچى:
بىلىپ بارچە كىشى مەنئ دەرگىر ئەمەس،
رىزادىن ئۆكۈن ھېچ تەدبىر ئەمەس.
— نەۋائى.

دەرمان [درمان] (پ) 1) كۈچ، قۇۋۋەت:
ناتەۋان جانىمغە جانا ئۆلغەتتىڭ دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.
— ئەرشى.
2) داۋا؛ چارە، تەدبىر، ئىلاج:
بۇ ئۆلۈم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لوقمان ھەكىم،
ھېيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھېكمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

دەرمان ئەتمەك — ئىلاج قىلماق، داۋالماق.

دەرمان قىلماق — «دەرمان ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەرماندە [درمانده] (پ) قىيىن ئەھۋالدا قالغان، ئەھۋالى ناچار، بىچارە:
يار ئەمەس دەرماندە بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.
— زەلىلى.

دەرماندە بولماق — ئامالسىزلىقتىن ئارا يولدا قالماق.

دەرماندە قالماق — «دەرماندە بولماق» قا قارالسۇن.

دەرمەھەل [درمهل] (پ + ئ) ئۆز ۋاقتىدا، تېزدىن:
مەن دېدىم: «ئەي بىئەدەپ، سەن غۇنچەغە يەتكۈرمە زەڭ»،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە كۆز ئاچىپ كۆردۈم رەقىب.
— موللا سالىھ.

دەرمىيان [درميان] (پ) ئوتتۇرىدا، ئارىدا:
ۋەقتى يەنە ئافەتى زەمانە،
كۆردى ئىكىمىزنى دەرمىيانە.
— موللا سالىھ.

دەرھەم [درهم] (پ) 1) چېتىشقان، چىرماشقان، بىرلىشىپ كەتكەن؛ توپلانغان. 2) ئوراپ ئالغان، ئورىۋالغان. 3) چېچىلغان، پەرىشان بولغان:
ئىشق ئىلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئىلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

دەرھەم ئەتمەك — قوشماق، ئارىلاشتۇرماق.

دەرھەم ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق؛ ئورىماق.

دەرھەم قىلماق — «دەرھەم ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەرھەم ئۇرماق — توپلىماق.

دەرۋېزە [درويزه] (پ) «دەرىيوزە» گە قارالسۇن.

دەرۋىش [درويش] (پ) 1) پېقىر، كەمبەغەل. 2) خۇداگۇي، تەسەۋۋۇپ مەسلەكىلىرىدىن بىرىگە مەنسۇپ بولغان كىشى، سوپى، زاھىد، دۇنيانى تەرك قىلغان كىشى. 3) پاك، ساپ دىل؛ 4) شەخس نامى، لەقەم.

دەرۋىش [درويش] (پ) «دەرۋىش» كە قارالسۇن:
ئول تۇنىكىم ئىككىنچى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئاتنى بىر ـ بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادىشاھ ئازادە بەخت ئۆز قەسىرىگە يانىپ كېلىپ، دەرۋىشلەرنىكى ئول تاق

ئىچىدە كۆرۈپ ئىدى، ئۇلارنى دەئۋەت قىلغالى كىشى ئىبەرگەنى...

— ئا. نىزارى.

دەرۋىشانە [دورويشانە] (پ) 1) دەرۋىشلەرگە ئوخشاش، دەرۋىشسىمان، دەرۋىشلەرچە. 2) دەرۋىشلەرگە ئاتاپ تەييارلانغان ئاش.

دەرۋىشخوي [دوريش خوى] (پ) دەرۋىشلەرگە ئوخشاش، دەرۋىشلەرچە:

بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقر جوي،
شەھ ئولسە ۋەلي بولسە دەرۋىشخوي.

— نەۋايى.

دەرۋىشدوست [درويش دوست] كەمبەغەللەرگە شەپقەت قىلغۇچى، كەمبەغەلپەرۋەر.

دەرۋىشۋەش [درويش‌وش] (پ) «دەرۋىشخوي» غا قاراڭ.

دەرى [درى] (پ) 1) جىلغا، تاغ ئارىلىقىدىكى چوڭقۇرلۇقتا ياشىغۇچى قۇش:

شەترەنجۇ بەختۇ بەردى سەئادەت سېنىڭ بىلەن،
كىم ئوينادى ئۇتۇلدىيۇ باغلاندى شەش دەرى.

— سەيفى سەرايى.

2) «دەرە» گە قاراڭ:

پاسىبانى بىمۇرۇۋۋەت رەشكىدىن ياندۇرماغىل،
بۇ دەرى دەرگامىدىن دىدارى سۇلتاندۇر تەمەئ.

— زەلىلى.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:

مەلىكە ئۆي ئىچدە بەئد ئىشۋەناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەرىجە [دريجە] (پ) «دەرىچە» گە قاراڭ:

مۇنىڭدىن ھەم ئاچاي يەتتە دەرىجە،
كىرىپ ئىستەي، ياپاي بەختىم بارىچە.

— خىرقەتى.

دەرىچە [دريچە] (ئە) دېرىزە، كۈنگۈرە:

دەرىچە دۇن — ئىشىك ـ دېرىزە:

ئانا ئىشىككە يەتتى،
دەرىچە دۇن ئاچىلدى.

— نىيازى.

دەرىدە [دريدە] (پ) يىرتىق، يىرتىلغان:

كىيىپ جىسمىغە بىر دەرىدە چاپان،
ساپىدۇر پەتىلە، يۇرىدۇر سامان.

— ئا. نىزارى.

دەرىغ [دريغ] (پ) 1) ئەپسۇس! ئەتتەڭ! نادامەت:

دەرىغ، ئول كۆڭلۈم ئىچرە پارە قىلغان يارەلىغ بىلمەس،
ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

2) قىزغىنىش، ئاياش، كۆزى قىيماسلىق:

... فەرزەندىم بەھا ئۇددىن ھەقىدە تەربىيەت ۋە شەفقەتنى دەرىغ تۇتماغايسەن.

— نەۋايى.

دەرىغ بولماق — ئېچىنارلىق، ئەپسۇسلىنارلىق بولماق.

دەرىغ تارتماق — ئەپسۇس قىلماق، ئەپسۇسلانماق.

دەرىغ تۇتماق — ئايىماق، قىزغانماق.

دەرىغا [دريغا] (پ) دەرىخا، ھەي ئەتتەڭ، ئەپسۇس، ئىسىت! » مەنىلىرىنى بېرىدىغان ئۇندەش سۆز:

دەرىغا! ھېچكىم بىلمەس ئېسە ئەفتادە ھالىمنى،
نىگارىم لۇتفۇ قەھرىدىن ئۆزۈم كۆرسەم ئەيان كاغەز.

— شەۋقى.

دەريى [درى] (پ) «دەرە» گە قاراڭ.

دەريا [دريا] (پ) 1) دەريا. 2) دېڭىز:

كىرمەگەيمەن جەننەتۇل ـ مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۇشى تۇشمەگەي دەرياغە گۆھەر بولماسا.

— زەلىلى.

3) ئېقىن، مۇھىت. 4) چەكسىز، چېگراسىز. 5) ئەسەر، كىتاب («مەنتىقۇت ـ تەير» گە ئىشارە):

دۇرغە گەرچە ياپماسە ھەم دەسترەس،
يىغسە دەريا مەۋجىدىن خاشاكۇ خەس.

— نەۋايى.

6) مەنە دەرياسى، ئىلىم:

قەلەندەر سەيرىنى ۋەقتى سەپەردە كىمكى مەنئ ئەيلەر،
ئېرۇر زەنجىر ئىلە باشدىن ئاياغ دەريانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

7) بەھرە ئېلىش، ساياھەت قىلىش:

دەريا ئاتا — ئالىي ھىممەت، ناھايىتى ھىممەتلىك، مۇرۇۋۋەتلىك.

دەريايى ئافەت — ئاپەت كەلتۈرگۈچى دەريا.

دەريايى ئەبرار — 1) ياخشىلار دەرياسى. 2) خىسرەۋ دېھلەۋىي قەسىدىسىنىڭ نامى.

دەريايى ئەئزەم — ئۇلۇغ دەريا، كاتتا دەريا:

ئېرۇر ئول دىۋە ـ دۇشمەن خەسمى مەلئۇن،
ئېرۇر دەريايى ئەئزەم ـ خىزرى مەيمۇن.

— ناقىس.

دەريايى جەيھۇن — جەيھۇن دەرياسى (ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى):

ۋەسل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ ئىلتىفات،

سۆزنى جۇشى كۆتۈلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۇ كۈن.
— قەلەندەر.

دەريايى خۇنخار — قان ئىچكۈچى دەريا، قانخور دەريا:
ئىبرۇرھەر بۇرجىدا دەريايى خۇنخار،
داغى ھەر ياندا تاغى چەرخى دىۋار.
— ناقىس.

دەريايى رەھمەت — رەھىم ـ شەپقەت دەريالىق، رەھمەت دەريالىق:
شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۈمىد ئەتسەك،
تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەئيۇز.
— شەۋقى.

دەريا زەمىر — كەك بىلىم دولقۇنىغا ئىگە بولغان كۆڭۈل؛ كۆڭلى كەك؛ بىلىملىك:
مۇئەللىم ئىدى ئانچە دەريا زەمىر،
ئانىڭدىن بۇ شەھزادە ئەئلا زەمىر.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ساھىل — دەريانىڭ قىرغىقى، ساھىلى:
خۇدايا يەتكۈزۈپ ئول مەغفىرەت دەريايى ساھىلغە،
بېھەققى ھۇرمەتى «تاھا» گۈنەھدىن ئەيلەگەيسەن پاك.
— شەۋقى.

دەريايى شاھى — شاھلىق دەريالىق:
بىلىپ ئول خەستە ھالاتىن كەمالى،
كى بار ئىبرىمىش دۇرى دەريايى شاھى.
— نەۋايى.

دەريايى شەۋق — دەريا ۋە دېڭىزغا ئوخشاش جۇش ئۇرۇپ دولقۇنلىنىپ تۇرغان زوق ۋە ئىستەك.

دەريايى ئۇممان — ئۇممان دېڭىزى، ئوكيان:
تۆكۈپ ياشىنى قەيس باران كەبى،
نە بارانكى، دەريايى ئۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ئىلىم — بىلىم ئېقىمى، ئىلىم دەريالىق.

غەربقى دەريايى رەھمەت قىلماق — رەھمەت دەريا سىغا پاتماق؛ كەچۈرمەك، ئەپۇ قىلماق.

دەريا بار [دريابار] (پ) دەريالار، دېڭىزلار، كائنات دېڭىز، ئوكيان.

دەريا جەناب [دريا جناب] (پ + ئە) كەك، پايانسىز دەرگاھ:
سۆز ئاندىن سۈرۈپ شاھى دەريا جەناب،
بېرىپ بۇيلە سۇقراتى دەنا جەۋاب.
— نەۋايى.

دەريادىل [دياڈل] (پ) 1) دىلى دەريا، كۆڭلى ـ كۆكسى كەك. 2) زور ئالىم، پېتۇك ئالىم.

دەريا زەدە [دريازده] (پ) دەريا پالاكىتىگە ئۇچرىغان؛ كونىرىغان، ئىشتىن چىققان.

دەريا سىتىز [دريا ستيز] (پ) دەريادەك قەھرلىك.

دەريا شۇكۇھ [درياشكو] زىيادە، ھېسابسىز شان ـ شەۋكەتلىك:
بۇ ئايىن بىلەن شاھى دەريا شۇكۇھ،
يۇرۇپ قىلدى دەريانى يۇكدىن سۇنۇھ.
— نەۋايى.

دەريا كەش [درياكش] (پ) 1) كېمىچى، قېيىقچى. 2) كۆپ ئىچكۈچى.

دەريا گەرد [درياكرد] (پ) دەريادا يۈرگۈچى، غەۋۋاس.

دەريا مايە [دريامايه] (پ) سەرمايىسى دەريا كەبى كۆپ، ھېسابسىز باي.

دەريا نەۋال [دريانوال] (پ) 1) دۆلەت ئىگىسى، دۆلەتلىك كىشى:
يانە قەتلە دارائى دەريا نەۋال،
دېدى: ئەي ھەكىمى مەسىھا مىسال.
— نەۋايى.
2) ھېسابسىز سېخىي، زور ھىممەتلىك، خەير ـ ئېھسانى دەريا كەبى كەك.

دەريا نەۋەرد [دريانورد] (پ) دېڭىز سايلاھەتچىسى.

دەريا ۋەش [دريا وش] (پ) دەريا كەبى، دەريادەك.

دەريە [دريه] (پ) «دەريا» غا قارالسۇن:
ئوشتۇل ۋەقت مەھزۇن دېدى: «ئەي ئاتا،
سالاي تورنى مەن دەريەغە بىخەتا.
— ئا. نىزارى.

دەريوزە [دريوذه] (پ) 1) گادايلىق، تىلەمچىلىك. 2) گادايى، تىلەمچى، پېقىر. 3) دەرۋىش. 4) خاھىش، ئىستەك.

دەريوزە ئەتمەك — تىلەمەك، تىلەمچىلىك قىلماق؛ ئىستىمەك.

دەريوزە قىلماق — «دەريوزە ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەريوزە نەماي [دريوذەنماى] (پ) تىلەمچى، گادايى چىراي، گادايغا ئوخشاپ قالغان.

دەرموزە [درموزه] (پ) «دەريوزە» گە قارالسۇن.

دەژەم [دژم] (پ) «دىژەم» گە قارالسۇن.

دەژەمۋار [دژموار] (پ) «دىژمۋار» غا قارالسۇن.

دەساتىن [دساتين] (پ) [بىرلىكى: داستان] داستانلار؛ قوشاق، نەغمىلەر، «داستان» غا قارالسۇن:
دەساتىنى خاتىر نەۋائى — يېقىملىق داستانلار.

دەست [دست] (پ) 1) قول:
شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھمتەن،

بولۇبان زىرى دستىڭ دېۋە ئىسۋەد.
— ئەرشى.
2) ھۆكۈم، پەرمان:
سۆيۈپ ھەم يەنە شاھنىڭ دەستىنى،
ئوقۇپ ئېردىم ئۇۋۇل ئېگىز - پەستىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) كەررە، مەرتەم، نۆۋەت:
ماڭا تەشنە ئانچە بېرىپ ئېردى دەست،
سۇمۇردۇم ھەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
چابۇك دەست — چاققان، چېۋەر.
چىيرە دەست — باتۇر؛ پالۋان.
دەست ئەندازلى — 1) قول ئۇزىتىش. 2) بىمالال سۆزلەش.
دەست بەدەست — قولمۇ قول؛ ھەمدەم، ھەمراھ.
دەست بەرمەك — 1) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق؛ مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك؛ ئىش ئوڭدىن كەلمەك:
ئەيمەنىپ ھاسىد تىلىنىدىن دەست بەرمەس چۇن سەلام،
كۆز ئۆچى بىرلە يىراقتىن مەرھەبا بولسۇن ساڭا.
— لۇتفى.
2) ئىمكان، ئىلاج، ئىمكانىيەت:
جەۋاب كۆتدى بولۇپ ئۇ ئىشق ئارا مەست،
ۋەلى تەقدىر كۆلۈپ تېز بەرمەدى دەست.
— سەيفى سەرايى.
دەست تاپماق — 1) قولغا چۈشۈرمەك؛ قولغا چۈشمەك، ئەسىر ئېلىنماق. 2) زەپەر، غەلبە قىلماق؛ ئۈستۈن بولماق؛ غالىب كەلمەك.
چابۇك دەست — قولى ئىتتىك، چاققان، قولى ئەپلىك:
ئىدىممەن شوخ، چابۇك دەستۇ تەننار،
سەبا رەفتارى گۈلگۈن ئەيلەدىم ناز.
— ناقىس.
دەستى بەيئەت — تەۋە بولماق، تەۋەلىكىگە ئۆتمەك:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھال پۇرسىش، نەسىھەت قىلىپ.
— مۇللا شاكىر.
دەستى تەقدىر — تەقدىر قولى، تەقدىر قىسمىتى:
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقدىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لۇتفى.
دەستى كۆتاھ — قولى قىسقا:
خۇش ياراشۇر سەرۋەك قەددى ئۆزە سىيم ئالماسى،
ئاھكىم، يەتمەس ماڭا بۇ دەستى كۆتاھىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

دەستار [دستار] (پ) سەللە:
ئەي خىرەدمەندلەر، سۆزۈمگە فەھم - ئىدراك ئەيلەڭلار،
باشىغە كۆك دەستار كىيىپ فەريادۇ ئەفغان ئەيلەبان.
— مۇللا سالىھ.
ئاشۇفتە دەستار — سەللىسى چۈۋۈلغان.
دەستارخان [دستارخوان] (پ) داستىخان؛ سۈپرا.
دەستاس [دستاس] (پ) قول تۇگمىنى، يارغۇنچاق:
سۇھاۋىش دانەسىن دەستاسى گەردۇن،
مىڭ يىل دەۋر ئەتسە بولماي تارتماق ئۇن.
— نەۋائى.
دەست ئاموز [دست آموز] (پ) قولغا ئۆگىتىلگەن، رام قىلىنغان.
دەستان [دستان] (پ) 1) داستان، قىسسە، ھېكايە. 2) مىكر، ھىيلە. 3) كۆيلەش؛ سايراش، ناۋا، نەغمە. 4) پالۋان (رۇستەمنىڭ لەقىمى):
كۆپرەك تەۋارىخدە رۇستەمى دەستانىنى ئانىڭ نەسلىدىن دەپ-
تۇرلەر.
— نەۋائى.
دەستان سەرا [دستان سرا] (پ) «دەستان سەراي» غا قارالسۇن.
دەستان سەراي [دستان سراى] (پ) داستان ئوقۇغۇچى، داستان ئېيتقۇچى، كۆيلىگۈچى.
دەست ئاۋىز [دست آويز] (پ) تۆھپە، ھەدىيە، سوۋغا.
دەستە [دستە] (پ) 1) تۈتقۇچ، دەستە، ساپ؛ 2) بىر تۇتام، بىر توپ، بىر دەستە (گۈل):
قىلىپ گۈلنى يىغىتلەر بەستە - بەستە،
يېيەرۇر مەئشۇقىغە دەستە - دەستە.
— خىرقەتى.
3) مەسخىرە:
جىلۋەگەر ئول كۆزگۈدە جان سۇرەتى،
دەستە بولۇپ ئاڭا ئارىخ ھەيئەتى.
— نەۋائى.
سىيمگۈن دەستە — كۈمۈش ساپلىق؛ كۈمۈش دەستە.
دەستەفشان [دست افشان] (پ) قول سىلكىش، ۋاز كېچىش.
دەست پىچ [دست پيچ] (پ) 1) قولغا ئوراش، يۆگەش. 2) سەۋەب، ۋاستە؛ «دەست ئاۋىز» غا قارالسۇن.
دەستبوس [دست بوس] (پ) قول تۇتۇشۇش.
دەسبوس قىلماق — قول تۇتۇشماق.
دەستبۇرد [دست برد] (پ) 1) توساتتىن ھۇجۇم قىلىش؛ كۈچ ۋە قۇۋۋەت كۆرسىتىش؛ ئېلىشىش. 2)

غەلىبە، ئۇستۇنلۇك. 3) كۈچ، قۇدرەت.

دەستبۇرد ئاشكار ئەيلەمەك — توساتتىن ھەمەل (ھۇجۇم) قىلماق.

دەسترەس [دست رس] (پ) 1) قولى يېتىش، ئىمكانىيەت يەيدا قىلىش. 2) ئىمكانىيەت، پۇرسەت. 3) قۇدرەت، ئىقتىدار، كۈچ، قۇۋۋەت.

دەسترەس تاپماق — ئىمكان تاپماق؛ يېتىشمەك، ئېرىشمەك.

دەسترەسى يوق — ئىمكانى يوق، يېتىشش مۇمكىن بولمىغان، قولى قىسقىلىق.

دەست رەنج [دست رنج] (پ) 1) قول ئەمگىكى، قول ئىشى. 2) مۇشەققەت.

دەستكار [دستكار] (پ) 1) سەنئەت؛ ھۈنەر؛ سەنئەتكار، ئۇستا. 2) قولدا ئىشلەنگەن؛ ئويمىكارلىق. 3) يار-دەمچى، مەدەتكار.

دەستگاھ [دستكاھ] (پ) 1) ئەسۋاب، ئەسۋاب-ئۈسكۈنە، ياراغ. 2) بايلىق، دۆلەت، قۇدرەت ۋە ئىمكانىيەت؛ ئىقتىدار:

ھەقايىق پەناھ، مەئرىفەت دەستگاھ،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناھ.

— ئا. نىزارى.

3) ئەمەل، مەرتىۋە:

دەستگاھىن بالەندراق قىلدى،
قاشىدە ئەرجۈمەندراق قىلدى.

— نەۋائى.

4) ۋەج، سەۋەب:

بۇ دەۋرى دەستگاھىن بىر زەمان يېغ،
چۇ دەۋرى ئىچرە مەئنى يوق، نې ئاسىغ؟

— نەۋائى.

دەستگىر [دستكير] (پ) 1) ياردەمچى، قوللىغۇچى، يول كۆرسەتكۈچى، مەدەتكار:

ئانالىق ئاناسىدۇر ئاتامغە ۋەزىر،
ياران - ياخشى ئىشىدا ئىدى دەستگىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قولغا ئېلىش، قولغا چۈشۈرۈش؛ قولغا چۈشمەك، ئەسىر ئېلىنماق.

دەستگىر بولماق — 1) مەدەت بەرمەك، ياردەم بەرمەك:

كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستگىر.

— ئا. نىزارى.

3) ئەسىر بولماق، ئەسىر ئېلىنماق، قولغا چۈشمەك:

سېزىپ ئېردىكى ئول غۇربەت ئەسىرى،
ھەمانا بولدى دۈشمەن دەستگىرى.

— نەۋائى.

دەستگىر قىلماق — قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر ئالماق:

دېدى: «*كىرمەسۇن قاشىمە ئول ۋەزىر،*
قىلالماس جەھاندا مېنى دەستگىر.»

— نىزارى.

دەستمايە [دستمايە] (پ + ئە) سەرمايە، دەسمايە، نەق پۇل:

ئىدى دەستمايە سەراسەر ئاڭا،
يىگىرمە سەكىز تۈمەن مىلك زەر ئاڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەستمۇزد [دستمزد] (پ + ئە) ئىش ھەققى، ماڭاش:

ئانىڭ چۈن رىشتەئى ئۈمرىنى ئۈزدۇڭ،
ئېرۇر بۇ گەنجى مەخفىي دەستمۇزدۇڭ.

— نەۋائى.

دەستۇ پا [دستو پا] (پ) قول ۋە ئاياغ؛

دەستۇپا ئۇرماق — تەلپۈنمەك، ھەرىكەت قىلماق، تىرىشماق، ئىنتىلمەك.

دەستۇر [دستور] (پ) 1) بۇيرۇق؛ ئىجازەت، رۇخسەت:

نە باغلىدىن بولۇپدۇر سىزگە دەستۇر،
داغى ئول ھۇر كىمدۇر، كىمگە مەقسۇر.

— ناقىس.

2) رەسىم، ئادەت؛ قائىدە، يوسۇن، تەرتىپ:

قەدىم دەستۇرى بىرلە ئول كالانى،
كالا ئېرمەس، جەھانغە ماجەرانى.

— ناقىس.

3) كۆرگەزمە؛ نەمۇنە، قوللانما.

دەستۇر تاپماق — ئىمكانىيەت تاپماق؛ ئىجازەت ئالماق.

دەستۇرۇل - ئەمەل — ئىش - ھەرىكەتنىڭ دەستۇرى، قائىدىسى:

شاھى راھى شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەردۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل - ئەمەل.

— زەلىلى.

دەستۇرخان [دستورخوان] (پ) «دەستارخان» غا قارالسۇن.

دەستيار [دستيار] (پ) يارەمچى، ھەمراھچى،

كۆمەكچى.

دەشت [دشت] (پ) 1) چۆل، سەھرا، باياۋان:
كېزىپ دەشتلەرنى شكار ئەيلەدى،
شكارىكى ئاندىغ شىئار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) جاي نامى:
بىر پەنجشەنبە كۈنى ئول ھەزرەت خىزىرمەتلەرىدە گازۇرگاھدىن دەشت يۈزى بىلە خىيابان ساري بارىلەدۇر ئېردى.
— ئەۋلىيا.

دەشت بەھايىمى — ياۋايى ھايۋان.
دەشت تۈتماق — دەشت، سەھرا، باياۋاندا تۇرماق.
دەشت قەتئى — دەشت كېزىش.
دەشتنى سىپىھر مەزرەسىدەك كۆكەرتىرمەك — بېيىماق، باي بولماق، مال ـ دۇنياسى زىيادە كۆپەيمەك.
دەشتۇ جىبال — سەھرا ۋە تاغ، تاغۇ دەشت:
كى باردۇر ماڭا ئانچە مالۇ مەنال،
چۇ ياياق ماڭا ئۇشبۇ دەشتۇ جىبال.
— ئا. نىزارى.

دەشتى بەيابان — چۆل ـ باياۋان:
سەبا نەغمە قىلىپ، بۇلبۇل غەزەلخان،
ئىكەۋلەن تەي قىلىپ دەشتى بەيابان.
— خىرقەتى.

دەشتى سەھرا — دەشت ۋە سەھرا، باياۋان:
تا جەمالىڭ كەئبەسىدىن ئارزۇ ئەتكەن كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

دەشتى غەم — غەم ـ ئەلەم چۆلى، سەھراسى:
بۇ يەردىن قۇدرەتى يەتكۈنچە كەتتى،
كېزىپ بۇ دەشتى غەم بىر يەرگە يەتتى.
— خىرقەتى.

دەشتى كەربالا — ئىراقتا بىر جاينىڭ نامى:
كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يا رەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول نەۋئى دەشتى كەربەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

دەشتى مەلاھەت — ئىنتايىن جەزىمىلىك، كۆڭۈل تارتىدىغان جاي.
دەشتى مىينۇ سىرىشت — گۈللەنگەن سەھرا.
دەشتى نەبەرد — ئۇرۇش مەيدانى:
نەسىمىيۇغا بىرسارى سۈردى گەرد،
كۆرۈندى خەلايىققە دەشتى نەبەرد.
— نەۋلىيا.

دەشتۇ ھامۇن — «دەشتى سەھرا» غا قارالسۇن.

كېزىپ فەرھاد يەكلىغ دەشتى ھامۇن،
ۋەزىرى ئېردى ئاقىل ئاندا مەجنۇن.
— ناقىس.

دەشتى ھىجران — جۇدالىق دەشتى، ھىجران ئازابى:
ئىشق تۇغيان ئەيلەبان بىچارەنى زار ئەيلەدى،
دەشتى ھىجران ئىچرە قىلدى بىزنى ھەريان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

فەنا دەشتى — يوقلۇق باياۋىنى، يوقىلىش چۆلى، ئۆلۈم:
فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۈر بەقا ھاسىل ئۇمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاكلا مەھشەر ئىزرۇ نارۇ ئىفتىخار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

دەشتبان [دشت بان] (پ) قوروقچى، نازارەتچى.

دەشت پەيما [دزت پيما] (پ) دەشت كەزگۈچى، سەھرادا يۈرگۈچى.

دەشت پەيماي [دشت پيماى] (پ) «دەشت پەيما» غا قارالسۇن.

دەشترەۋ [دشت رو] (پ) «دەشت پەيما» غا قارالسۇن.

دەشتنەۋەرد [دشت نورد] (پ) چۆل، سەھرا، باياۋان كەزگۈچى، دەشت ئايلانغۇچى؛ دەشتتە قالغان:
كۆردى شەھكىم سىپاھى دەشتنەۋەرد،
پاتتى ئاندافكى يوق ئالاردىن گەرد.
— نەۋلىيا.

دەشنام [دشنام] (پ) سۆكۈش، قارغاش؛ ئەيىبنى ئېيتىپ ئۇيالدۇرۇش؛ ھاقارەت:
خۇش ئېرۇر بارندەك چۇنكىم ئاچچىغ ـ چۇچۇك،
لۇتف بىرلە سورسا گەر ھالىمنى ھەم دەشنام ئىلە.
— ئەرشى.

دەشنام ئەتمەك — سۆكمەك، قارغىماق؛ ئۇيالدۇرماق.
دەشنام ئەيلەمەك — «دەشنام ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەشنە [دشنه] (پ) خەنجەر، ئۇچى ئۆتكۈر پىچاق:
قىلاي دەشنەڭى بىرلە باغرىنى چاك،
ۋە گەرنە ئۆزۈمنى قىلايىن ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەشنەئى خۇنرىز — قان تۆككۈچى خەنجەر.
دەشنە يىمەك — خەنجەر يىمەك؛ جاراھەتلەنمەك.

دەغا [دغا] (پ) ئالدام، ھىيلە، مىكىر؛ ھىيىارلىق، ھىيلىگەرلىك:
كىسيان ئارا قالغان ئىبتىلانمۇ دەيسن؟
مەئمۇر ئىتكەن نەفسى دەغانمۇ دەيسن؟
— نەۋلىيا.

دەغاباز [دغاباز] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى.

دەغەل [دغل] (ئە) مەككار، ھىيلىگەر، ئالدامچى؛ قىلىتاقچى؛ قوپال، نائەھلى:
مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ ھۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.
— نەسىمىي.

دەغەلۋەش [دغل وش] (ئە + پ) 1) مەككارسىمان، ھىيلىگەرگە ئوخشىغان، ھىيلىگەردەك. 2) قوپال، نائەھلى.

دەغدەغە [دغدغە] (پ) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت. 2) تىنچسىزلىق، تەشۋىش، پەرىشانلىق. 3) دەۋا:
بۇ دەغدەغەدىن كەنارە ئىستە،
ھەم فىكر ئىلە بولسە چارە ئىستە.
— نەۋايى.
4) شەۋكەت، ئۇلۇغۋارلىق. 5) مايىللىق، خاھىش، ئىستەك، ئارزۇ.

دەغى [دغى] «داغى» غا قاراڭ:
گەردىش رۇزكارىدىن تۇلكىنى دەي قېيىن ئاتا،
يار زەماندىن دەغى خۇرۇس ئىلە خۇكنى ئەمەك.
— زەلىلى.

دەف [دف] (پ) داپ:
كى تەنبۇرۇ چەڭگۇ دەفۇ ئەرغەنۇن،
چالىپ جەمئى ئاندا كۆپ ئەھلى فۇنۇن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفاتىر [دفاتر] (پ) «دەفتەر» گە قاراڭ:
كېلىپ كۆڭلىمە مەجنۇن، لەيلى يادى،
دەفاتىر ئۇستىنە سۆز سېلى ياغدى.
— سەيفى سەرايى.

دەفائىن [دفاين] (ئە) «دەفايىن» غا قاراڭ.

دەفايىن [دفاين] (ئە) [بىرلىكى: دەفىنە] كۆمۈلگەن بايلىقلار، خەزىنىلەر، كۆمۈكلۈك نەرسىلەر، مال ـ دۇنيالار:
قىلىپ راست ئانچە دەفايىن شەرەف،
سەفەر ئەزم قىلدىم بۇخارا تەرەف.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئە [دفعە] (ئە) [كۆپلۈكى: دەفائەت] مەرتەم، كەررە، قايتا، قېتىم، نۆۋەت:
... خاجەنىڭ... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئە ـ دەفئە — قايتا ـ قايتا، مەرتەم ـ مەرتەم.

دەفەئات [دفعات] (ئە) قايتا ـ قايتا؛ «دەفئە» گە قاراڭ.

دەفئەتەن [دافعتە] (ئە) تۇيۇقسىز، كۈتۈلمىگەندە، بىراقلا:
ئىبەردى دەفئەتەن ئىككى ۋەزىرنى،
ئالىپ كەلمەك ئۈچۈن ئول بىنەزىرنى.
— ناقىس.
2) قايتا، قايتىدىن، قايتىلاپ:
كىرەلمەي دەفئەتەن ئارام ئالدى، يىرقدىن كۆزىنى ھەۋلىغە سالدى.
— ناقىس.

دەفەك [دفك] (پ) «دەف» كە قاراڭ.

دەفتەر [دفتر] (پ) [كۆپلۈكى: دەفاتىر] 1) دەپتەر، تىكىلگەن (تۇپلەنگەن) قەغەزلەر:
نە تالېئدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.
— بابىر.
2) كىتاب:
شەۋكەتى ھۇسنۇڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھادۇ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.
— ئەرشى.
3) داستان:
شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىڭ دەفتەرىدىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.
— نەسىمىي.
4) شېئىر توپلىمى. 5) ھېساب ـ كىتاب توپلىمى:
تىلەپ دەفتەر ئول شاھ دېۋانىدىن،
كى مەخزەن ئېدى جەمئى فەرمانىن.
— نەۋايى.
6) ئۇسلۇب، قائىدە ـ قانۇن كىتابى. 7) دۇنيا، ئالەم.

دەفتەرى سالۇس — مۇئامىلە قائىدە ـ قانۇنى.

دەفتەرى ھەجر — ئايرىلىش، جۇدالىق، پىراق ھەققىدە قىسسە، ھىجرانلىق داستانى.

دەفتەرى ھۇسن — گۈزەللىك مەجمۇئەسى، چىراي، بەت:
تا سېنى كۆردۇممەن، ئەي گۈلچېھرەئى نا مېھربان،
جەننىتۇ باغى ئىرەمدەك بولدى كۆزۈمگە جەھان،
دەفتەرى ھۇسنۇڭنى قىلدىم نەچچە تۈرلۈ داستان.
— قەلەندەر.

دەفن [دفن] (ئە) يەرگە كۆمۈش، دەپنە قىلىش؛ يوقىتىش؛ قۇتۇلۇش:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— نىزارى.

دەفن ئەتمەك — (يەرگە) كۆممەك، يەرلىككە (گۆرگە) قويماق.

دەفن ئەيلەمەك — «دەفن ئەتمەك» كە قارالسۇن.
دەفن قىلماق — 1) «دەفن ئەتمەك» كە قارالسۇن؛ 2) خەزىنە، بايلىق، مال ـ دۇنيانى يوشۇرماق، كۆمەك.
دەفئ [دفع] (ئە) قايتۇرۇش، يىراقلاشتۇرۇش. ھەيدەش، رەت قىلىش، كەتكۈزۈش، يوقىتىش:
يۈزلەنسە ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەڭۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.
— بابىر.
دەفئ ئەتمەك — 1) ئادا قىلماق؛ ساقىت قىلماق؛ 2) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
نەچەكسەم خەستە جاندۇرمەن مەيى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.
— ئەرشى.
دەفئ ئەيلەمەك — قايتۇرماق، رەت قىلماق؛ بوقاتماق، كەتكۈزمەك:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.
دەفئ قىلماق — 1) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن. 2) ئۆزىنى ساقلاپ قالماق، ئۆزىنى قوغدىماق، قوغدانماق:
ئىزەنگۈ قامچىلاپ دەفئ قىلدى بەھرام،
ئايتتىكىم: «سەن ئەي سەرداری ئەييام...
— لۇتفى.
دەفئى ئازار ئەيلەمەك — ئازارنى يوقاتماق، كەتكۈزمەك.
دەفئى ئەتەش — تەشنالىقنى يوق قىلىش.
دەفئى بولماق — يوقالماق، ساقىت بولماق:
دېدى: بولدى بىشەك رەۋا ھاجەتىم،
بەھمەدىللاھ، دەفئ بولۇپ ئافەتىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەفئى جۇنۇن — جۇنۇنلۇقنى قايتۇرۇش، تەلۇللىكتىن شىپا تېپىش.
دەفئى خۇمار — خۇمارنى قايتۇرۇش، تەشنالىقنى قاندۇرۇش؛ مەستلىكتىن يېشىلىش:
زەھىكسەم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەيالىڭ خىلۋەتىدە رۇزى ـ شەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.
دەفئى زەرەر ئەيلەمەك — زىيانىنى قايتۇرماق، زىياندىن قۇتۇلماق.
دەفئى سەۋدا — سەۋدايىلىقنى داۋالاش، سارائىلىقنى يوقىتىش:
دەفئى سەۋدايىمغا يازغىل بىر شىپانىڭ نوسخەسىن،
كىم خىرەد بۇقراتى كۆڭلۈڭنى قارا بادىن ئاتار.
— تەجەللى.
دەفئى غەم — غەم ـ ئەلەمنى يوقىتىش، قۇتۇلۇش:
ئەمدى مەدھۇش بولدى دەپ قىلما خىيال ئەي ساقىيا،
دەفئى غەم ئەيلەپ ماڭا سەن بادەنى ئىنئامە تۇت.
— موللا بىلال.
دەفئى فىراق — ئايرىلىش ئازابىدىن قۇتۇلماق، ۋىسال تاپماق:
زەنجىر دېمەڭ، ئىلكىدىكى دىلبەرنىڭ،
كىم دەفئى فىراقىغە تۇمارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.
دەفئى مەلال — قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلماق، قۇتقۇزماق:
زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئالغازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.
دەفئى مەلامەت — تەنە ۋە نۇقسانلارنى يوقىتىش.
دەفئى ئولماق — كەتمەك، قايتماق، يوقالماق.
دەفىنە [دفينه] (ئە) [كۆپلۈكى: دەفايىن] 1) بايلىق، خەزىنە، مال ـ دۇنيا؛ كۆمۈلگەن نەرسە. 2) مەنسەر خەزىنىسى؛ «دەفايىن» غا قارالسۇن:
سەفىنە دېمەيكى، خەزىنەدۇر، ھەر بېيتى بىر ئۇيى مەئانى
گەۋھەرلەرىدىن ئاندا [دېۋاندا] بۇز دەفىنە.
— نەۋائى.
دەقائىق [دقائق] (ئە) [بىرلىكى: دەقىق] ئىنچىكە ۋە نازۇك مەنسەر، نازۇك پىكىرلەر؛ «دەقىق» كە قارالسۇن؛
دەقايىق خەيلى — ئىلىم ـ مەرىپەت كىشىلىرى، دانىشمەنلەر، ئەدىبلەر، بىلىم ئىگىلىرى.
دەققاق [دقاق] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا دىققەت بىلەن ئىنچىكىلەپ قارىغۇچى، نازۇك پەم كىشى، زىرىپ ئادەم، چوڭقۇر چۈشەنچىلىك. 2) ئەللاپ (ئۇن سانقۇچى)، ئۇن سودىگىرى.
دەقىق [دقيق] (ئە) [كۆپلۈكى: دەقائىق] 1) نەپىس، ئىنچىكە، نازۇك، لەتىپ؛ قىيىن، چوڭقۇر مەنسەك:
لەئلى لەبلەڭ كۆرەي دەبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.
— زەلىلى.
2) دىققەت بىلەن ئۆگىنىش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش:
ھەكىملەر مىزاجىنى تەفتىش ئېتىپ،
دەقىق ئىلملار بىرلە ئەندىش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.
3) قىسقا:
... تەرىقەت ئادابى سۆلۈكىدە ئاندىق دەقىق رەۋىش بىلە

تەرىقلەرىن تۇزدىلەر.

— نەۋايى.

دەقىق تەئەققۇللۇغ — ئۆتكۈر ۋە ئىنچىكە چۈشەنچىلىك، چوڭقۇر پەم.

نۇكتەئى دەقىق — نازۇك سۆز.

دەكاكىن [دكاكين] (ئە) دۇكانلار؛ «دوكان» غا قاراڭ.

دەكلە [دكلا] «دېكلەي» گە قاراڭ.

دەڭ [دنك] (پ) 1) ھوشسىزلىق؛ گاراڭ، ئاڭسىز:

بىر قەلەندەر بار ئىدى مەبھۇتى دەڭ،
سۇبھۇ شام ئانىڭ غىزاسى ئېردى بەڭ.

— نەۋايى.

2) ھەيران، ھەيرەت. 3) داڭ، قوڭغۇراق:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفىۋۇ تۆمۈررەڭ،
يا مىسسۇ نۇقرەۋۇ دەڭ، يا كۇھىسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى

دەڭ ئەيلەمەك — 1) بىھوش قىلماق. 2) ھەيرەتتە قالدۇرماق.

دەڭ قالماق — ھەيران قالماق، ھەيران بولماق، نېمە قىلارىنى بىلمەسلىك.

دەڭ قىلماق — «دەڭ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

دەلال [دلال] (پ) قىلىق، ناز ـ كەرەشمە:

تەركى ئىشق ئەتتى نەۋائى، تۇتۇبان تەقۋىيۇ زۇھد،
ئەي سەنەملەر، ئاڭا كۆپ غەنجۇ دەلال ئەيلەمەڭىز.

— نەۋايى.

دەلالەت [دەلالت] (ئە) 1) نىشانە، ئالامەت، بەلگە؛ گۇۋاھلىق؛ شاھىدلىق. 2) كۆرسىتىش، يولغا سېلىش، ئۇندەش. 3) ھەرىكەت قىلماق، ئىنتىلمەك، ئۇرۇنماق.

دەلالەت قىلماق — ئىشارەت قىلماق، كۆرسەتمەك، بىلدۇرمەك؛ ئۇندىمەك.

دەلايىل [دلايل] (ئە) [بىرلىكى: دەلىل] دەلىللەر، ھۆججەتلەر:

يۇزۇڭدۇر شەمئ، ۋەللەيلى نىقابى ئەنبەرىڭ، جانا،
تىلەيدۇر گەر كىشى، باردۇر بۇ مەئنىغە دەلايىل كۆپ.

— ۋەفائى.

دەلايىل كۆرگۈزمەك — دەلىللەر كۆرسەتمەك.

دەلدە [دلدا] دالدا، پاناھ، پاناھ جاي:

دەۋر ئېلى جەۋرىدىن ئۆلدۇم، قېنى مەيخانە يولى،
كىم ئېرۇر قاچقالى كۆپ دەلدەسى بىر لەھزە پەناھ.

— نەۋايى.

دەلق [دلق] (ئە) دەرۋىشلەر كىيىمى، جەندە:

مەخزەنى گەۋھەرى سۇخەن تەلبە زەلىلى تاپماغاچ،
دەلقى قەلەندەرى بىلەن دەر ـ بەدەر گەدا ھەنۇز.

— زەلىلى.

دەلقى پەشمىنە — يۇڭدىن توقۇلغان كىيىم.

دەلقى خىزرۋەش — كۆك تون؛ يېشىل تون.

سارىغلىغ دەلق — مەللەتون.

دەللاك [دلاك] (ئە) ھاممامدا كىشىلەرنى ئۇۋۇلاپ، تېنىنى ئىشقىلاپ يۇيۇپ قويغۇچى كىشى، خىزمەتچى، خىزمەتكار.

دەللال [دلال] (ئە) خىزمەتچى؛ كېلىشتۇرگۈچى، بىدىك:

ياراتتى ھەر خېرىدارىغە دەللال،
تۆرەتتى جۇملە مۇشكىللەرگە ھەللال.

— خىرقەتى.

دەللالە [دلالە] (ئە) دەللال، ھىيلىگەر (ئايال)، ۋاستىچى، بىدىك (ئايال):

تولا تەكرار ئېتىپ ئازغۇردى ئاخىر،
ئوشۇل دەللالەئى بەدبەختى كافىر.

— ناقىس.

دەللە [دلە] (ئە) جادۇگەر، ھىيلىگەر، ھەييار (خوتۇن).

دەللەتۇل ـ مۇختالە — ئەپسانىلەردە ھىيلىگەرلىك بىلەن نام چىقارغان ھەييار خوتۇن.

دەللەئى پۇرفەن — كۆپ ھۇنەرلىك دەللە، ناھايىتى ھىيلىگەر.

دەلۋ [دلو] (ئە) 1) چېلەك، سۇغا:

قىرىق غۇلاچ سىيلى جىبورتوپ سالىپ،
دەلۋ بىلەن چەشمەسىدىن سۇ ئالىپ.

— زەلىلى.

2) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون بىرىنچىسى؛ قىش پەسلىنىڭ ئۈچىنچى ئېيى:

دەلۋە چاغى، جىدد چاغى، جىلۋەگەردۇر بۇلئەجەب،
يوقدۇرۇر دەۋزەخدە مۇنداغ ھەم يانا ھاشا ساۋۇق.

— ئەرشى.

دەلېر [دلير] (پ) «دەلىر» گە قاراڭ.

دەلىر [دلير] (پ) يۇرەكلىك، شىجائەتلىك، جاسارەتلىك، جەسۇر، پالۋان، باتۇر، دادىل:

ئۆزى شوخ ئەمما بەغايەت دەلىر،
جەمالىغە دەھر ئىچرە شەھلەر ئەسىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەلىرى زەمان — زامانىنىڭ پالۋان، باتۇرلىرى، جاسارەتلىك كىشىلىرى:

بۇ يەڭلىغ جەۋاب بەردى دەرۋىشلەر،
دەلىرى زەمان نىك ئەندىشلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

AltunOq

دەلىرانە [دلیرانە] (پ) جەسۇرلارچە، باتۇرلارچە، دادىلىق بىلەن.

دەلىل [دلیل] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات، ئاساس؛ گۇۋاھ:

یوق مەكانىڭ كۆزۈمگە پىنھان سەن،
بارلىقىڭغە دەلىل ھەمە ئافاق.

— شەۋقى.

2) باشقۇرغۇچى؛ یول باشلىغۇچى؛ یېتەكچى:

دەلىل ئولدى خىزىر یەڭلىغ تۇتۇپ قول،
ئۇ یەرىن بىر تەرەفكە باشلادى یول.

— ناقىس.

دەلىل ئەیلەمەك — شاھىد قىلماق؛ دەلىل كۆرسەتمەك.

دەلىل بولماق — یېتەكچىلىك قىلماق.

دەلىل ئولماق — ئىسپات بەرمەك، گۇۋاھ بولماق:

شەھىد ھۇكمىدە ئایەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئېرۇرلەر ھەیات.

— ئا. نىزارى.

دەلىلۇللاھ — ئاللانىڭ دەلىلى، تەڭرى ئەۋەتكەن یول كۆرسەتكۈچى.

دەلىل ئاۋەر [دلیل اور] (ئە + پ) دەلىل كەلتۈرگۈچى، ھۆججەت كۆرسەتكۈچى.

دەلىلە [دلیلە] (ئە) «دەلىل» گە قاراڭ:

مۇھىم ئىشلارىدا ۋەسىلە قىلىپ،
كى بەیئۇ شىرادا دەلىلە قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىیائى.

دەم [دم] (پ) 1) نەپەس، ھایات، ئۆمۈر:

كېچەۋۇ كۈندۈز تىلەر یىغلاپ قەلەندەر تەڭرىدىن،
قىلماغىل ئاخىر دەمىدە ئانى ئىماندىن جۇدا.

— قەلەندەر.

2) پەیت، پۇرسەت، ۋاقىت، كۆز یۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئارىلىق:

بىر دەمى ۋەسلى خەیالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۇھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئېرۇر مەھزى مەئاش.

— ئەرشى.

3) ئەھۋال، ھالەت، تۇرمۇش:

ئىشق ئىسىدىن ئەت دەمىمنى مۇشكىن،
ئىشق ئوتىدىن ئەت یۇزۇمنى رەڭگىن.

— نەۋایى.

4) ئاۋاز، ئۈن، سادا. 5) كۆیۈك، غەم، ئەندىشە. 6) ئىلھام. 7) شامال، یەل شامالنىڭ ئىسسىق ھارارىتى. 8) تۆمۈرچىلەرنىڭ كۆرىكى. 9) قىزىل رەڭلىك مەي. 10) بىس (شەمشەرنىڭ بىسى):

بىئەدەبىكى تەئنە ئىلە قىلسا ئەگەر سۆزۈمگە رەد،
تىغى زەبان ئاڭا كۆرۈڭ چۈن دەمى زۇلفىقار ئۆتەر.

— زەلىلى.

دەم ئاچماق — ئېغىز ئاچماق، گەپ قىلماق.

دەم ئەتمەك — دەم (ھاۋا) بەرمەك.

دەم تاپماق — راھەت تاپماق؛ جانلانماق.

دەم تارتماق — سۈمۈرمەك، دەم تارتماق:

دۇنیا ھەمە ئانىڭ سارى یۈز قویسا قەدەم،
دەم تارتار جەھاننى مىسلى ئەژدەھا.

— سەبۇرى.

دەم چەكمەك — ئاھ چەكمەك، ئىچىگە تارتماق.

دەم قىلماق — دەمىدە، دەمىدە قىلماق:

قۇلىن لام ئەلىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھىرزلارنىڭ ئاڭا دەم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىیائى.

دەم ئۇرماق — نەپەس چىقارماق:

دەم ئۇرسا ئوت ئوتۇن ئۆزرە تۇتاشۇر،
ئۆچەر چوغ ھەرنەچە ئوچاقتىن ئاشۇر.

— خىرقەتى.

دەم ئۇرمان — نەپەس چىقارمایمەن، سۆز ئاچمایمەن:

یۈز ئۆیۈرسەڭ تاغى مەن یۈز چەۋۇرمەن،
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئۇرمان.

— لۇتفى.

دەمى پەیكان — تىنىق، نەپەس ئوقى:

خەدەڭگىڭ تەئنەسىگە، ئەرشىیا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەیكانى ئەزبەسكىم ھەیاتى جاۋىدانىمدۇر.

— ئەرشى.

دەمى تىغ — تىنىق خەنجىرى، نەپەس تىغى:

بۇ جان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تىغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.

— ئەرشى.

دەمى خەش — یاخشى نەپەس؛ ئىلتىپات، یاخشى گەپ.

دەمى دۇد — نەپەس، تىنىق تۇتۇنلىرى، ئىسلىرى:

چۈنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇ تاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.

— ئا. نىزارى.

دەمى سۆزلەمەي — بىردەم سۆزلىیەلمەي:

ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھۇش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەمۇش.

— ئا. نىزارى.

دەمى غەمناك — غەمكىنلىك تىنىقلىرى، مۇڭلۇق ئاھاڭلار:

ئەگەر گۇل بىرلەن ئولتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ۋەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىرىبان چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

دەمى مۇلكەش — پادىشاھلىق مېيى (شارابى)، شاھانە مەي:
قوي قىسسەئى جەمشىدنى جامى ئىلكىندىن،
گەر بولسا دەمى مۇلكەش جەندۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

دەمى نىشات — شادلىق نەپەسلىرى:
دەمى نىشات مەي ئەيشى بادەسى تۇتائالماس،
سىپېھر دائىر چەرخ نىگۇن گۇمبەزى دەۋۋار.
— سەبۇرى.

دەمى نەقد — ھازىرقى ۋاقىت، يېقىن پۇرسەت.

دەمى ئىيسا — «دەمى ئىيسەۋي» گە قاراڭ:
قۇياشكىم مېھىر ئەمەس ناز ئەۋجىدە ئول نەۋئىكىم تىنماس،
دەمى ئىيسا بىلە ئاھىم ئۇرۇچى گەر تۇتاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

دەمى ئېسەۋي — ئەيسا نەپىسى (ئەپسانىلەردە بايان قىلىنىشىچە: ئەيسانىڭ نەپىسى ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەرمىش).

دەم يولى — نەپەس يولى، كېكىردەك.

دەما ـ دەم [دمادم] (پ) ئۈزلۈكسىز، ئۈزۈلدۈرمەي، ئارقىمۇ ئارقا:
ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالىپ دەما دەم ساناشۇر.
— ئەرشى.

دەم ـ بەدەم [دمبدم] (پ) «دەما ـ دەم» گە قاراڭ:
دەم ـ بەدەم، سائەت ـ بەسائەت مەينى كەلتۇر نۇش ئېتەي،
سۇبھى، شام، بەلكى دەۋام ئۆتكۈزمەيىن ئەييامە تۇت.
— موللا بىلال.

دەمار [دمار] (ئە) 1) تارمار؛ يوق قىلىش، ھالاك قىلىش. 2) يىلتىز، تومۇر. 3) تۈتۈن:
سەنەم زۇلفىدەك ئەيلەبان تارۇمار،
قوپارۇر ئېردى بارچەمىزدىن دەمار.
— نەۋايى.

دەمار چىقارماق — ھالاك قىلماق.

دەمان [دمان] (پ) دەھشەتلىك؛ ھەمىلە قىلغۇچى، نەرە تارتقۇچى؛ قورقۇنچلۇق (كۆپىنچە پىل، شىر، ئارسلانغا ئوخشاش ھايۋانلارغا قارىتىلىدۇ).

پىلى دەمان — ھەيۋەتلىك پىل.

دەمان چەكمەك — نەرە تارتماق.

دەمەك [دمك] 1) (ئىلگىرى ئادەم ئولتۇرغان، كېيىن كۆچۈپ كەتكەن) جاي، تاشلاندۇق يەر، ۋەيرانە، ئەسكى، كونا. 2) سەھرا، دەشت.

دەمدار [دمدار] (پ) قۇيرۇق، سايە:
ئارقاسىدا نەفسى مۇردارنىڭ،
ئەرگەشىبان چۇن سەگى دەمدارمەن.
— موللا سالىھ.

دەمدەمە [دمدمە] (پ) پاراڭ، مۇھاكىمە، مەسلىھەت:
يىغىپ ئۆز سىپاھىن قىلىپ دەبدەبە،
كى شەھزادە بىرلە تۈزۈپ دەمدەمە.
— ئا. نىزارى.

دەمساز [دمساز] (پ) ھەمدەم، ھەمدەرد، ئۇلپەت، دوست، ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، سىرداش:
چەكسەم ئول رەشكى پەرى ھەجرىدە تۈرلۈك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانمان دەمسازلىق.
— ئەرشى.

دەمساز ئەتمەك — دوست تۇتماق، ئۇلپەت، ھەمدەرد بولماق.

دەمساز ئولماق — «دەمساز ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەم سەرد [دم سرد] (پ) سوغۇق نەپەس؛ يېقىمسىز سۆز قىلغۇچى:
ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتىپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەمگىر [دمكير] (پ) نەپەسنى قىسقۇچى، بوغقۇچى.

دەمىدە [دميدە] (پ) كۆرۈنمەك، تۇغۇلماق:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋائى بۇلبۇل،
ئەي پىرى دەير، بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.

دەنا [دنا] (پ) «دانا» غا قاراڭ:
ئۆزى قادىر، ئۆزى دەنايى بىئەيب،
مېنىڭ ھالىمغە لايىق قىلدى سۆز سەيب.
— خىرقەتى.

دەنائەت [دنائت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك.

دەنانىر [دنانير] «دىنار» غا قاراڭ:
دېدىمكى دەنانىر بېرەي بىشۇمار،
ئالىڭلار خەرىدنى مەئەل ـ ئىختىيار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەندان [دندان] (پ) چىش:
ئەنبەر ساچىلۇر زۇلفىڭنى گەر شانە قىلۇر سەن،
شەككەر تۆكۈلۈر ئەز لەبۇ دەندانى فەلانى.
— نەسىمىي.

دەندانە [دندانە] (پ) 1) چىش، كۆرەك چىش:

ئەجەل دەندانەسىن يەر باشقە ئاخىر،
كىشى جەمشىددەك گەر بولسە سەرۋەر.
— ئەرشى.
2) قەلئە، قەسىر، كىمىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى بوشلۇق، ئاراڭ، كۇنگۇرە:
قەسرى ئول ھۇسن شەھىنىڭ ئېرۇر ئانداق ئالىي،
كى قەلەك كۇنگۇرىسى دەندانە ئېمىش.
— نەۋايى.

دەنمي [دنى] (ئە) پەس، پەسكەش، تۆۋەن، رەزىل، يارىماس.
چەرخى دەنمي — پەسكەش پەلەك، ۋاپاسىز پەلەك.
دەنمي ئەۋقات — يامان ۋاقىت.

دەھ [دە] (پ) ئون، رامىزانىنىڭ ئاخىرقى ئون كۈنى:
دۇنيا قىزىدىن كېچەلى، ھۇر قىزىنى قۇچالى،
دەھ ئىچىدە ۋەجد ھالى مەشرەپ ئىختىيار قىلدىڭ.
— مەشرەپ.
بىر دەھ — ئون كۈن.

دەھان [دھان] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن.

دەھانە [دھانە] (پ) 1) ئېغىز، ئاغزى:
كىرىپ كەلدى ئاندىن ئۆزىر نەھىس شۇم،
دېدى: «يېغلاما كۆپ دەھانەڭنى يۇم.»
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) دەرۋازا، كىرىش جايى، ئېغىزى؛ چېگرا.

دەھە [دھە] (پ) «دەھ» گە قارالسۇن.

دەھەن [دھن] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن:
ئېرۇر زۇلفى مۇشكىن چۇ پىستە دەھەن،
كى ھەر تارى مىژگانلارى سەپ شىكەن.
— ئا. نىزارى.

دەھەنە [دھنە] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن.

دەھر [دھر] (ئە) زامان، دەۋر؛ دۇنيا، ئالەم:
جەھان مىكرىغە خۇرسەند ئولمايىن ئاھىستە باشقىلىكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەگى ئاخىر زامان پەيدا.
— ئەرشى.
2) يەر يۈزى.
سىياھىدىن تولا كۆردىلەر يەر يۈزىن،
قارا ئەيلابان دەھر تاغۇ تۇزىن.
— نەۋايى.
3) ھايات:
گۈلىنىڭ شەمشىنى مۇنەۋۋەر قىل،
ئەترىدىن دەھرنى مۇئەتتەر قىل.
— نەۋايى.

دەھر ئەسبابى — جاھاندارچىلىق ئەسۋابلىرى؛ دۇنيا مۇلكى:
دەھر ئەسبابىن نېتەرسەن كۆر ھەۋادىس ئوقلارىن،
كەيگەنىڭدۇر گەر ساۋۇت، پەرران ئوتەر، كۆڭلۈڭ ساۋۇت.
— ئەرشى.

دەھر ئەھلى — دۇنيا، زامانە ئەھلى:
تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئېلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.
— مەھزۇن.

دەھر بازارى — دۇنيا، زامان بازىرى.

دەھر بەريان — دۇنيانى كۆيدۇرگۈچى، جاھانغا ئوت سالغۇچى:
دەھر بەريان، شوخ بەريان زۇلىم ئېتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

دەھر دەيرى — جاھان بۇتخانىسى، خارابە دۇنيا:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداغ قايدا بىر زىيبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.

دەھر زالى — دۇنيا، ئالەم؛ ھىيلىگەر دۇنيا.
دەھر غەددار — مەككار ئالەم، ۋاپاسىز دۇنيا:
بىسىپەر ئىكەن بۇ دەھر شەددار،
بۇ چەرخى قەلەك ئېرۇر سىتەمكار.
— مولا سالىھ.

دەھر مەفخىرى — دۇنيانىڭ شان ـ شەۋكىتى، شۇھرىتى:
ئايدى رەۋان قەسىدەنى غەررا قىلىپ بۇ كۇن،
ئېلتكىل ئانىڭ قاتتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.
— سەيفى سەرايى.

دەھر ئېلى — ئالەم خەلقى، جاھان ئەھلى:
كۆرە ئالەمنى ئافىيەتدىن دەھر ئېلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇرىسىنى فىتنە ئاباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەھر ئىشى — ئالەمنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپلىرى، دۇنيانىڭ سىر ـ مۆجىزاتلىرى:
ئىكەۋ بىرلە قالدى ھېكايەت قىلىپ،
گەھى دەھر ئىشىدىن شىكايەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەھرى باغى — دۇنيا، ئالەم؛ دۇنيا، ئالەم بېغى؛ تەبىئەت:
لەتافەت گۈلشەنىدە گۈل كەبى سەن سەبزى خۇررەم قال،

مەن ئەرچە دەھرى باغدىن خەزان يايراغدەك باردىم.
— بابىر.

دەھرى بىبەقا — تۇراقسىز جاھان، ۋاقىتلىق دۇنيا:
قويۇپ بارغۇمدۇرۇر ئاخىر بۇ دەھرى بىبەقا ھەرگىز،
يۇزىدۇر لەئلۇ گەۋھەر... سىيمۇزەر قىلسام.
— قەلەندەر.

دەھرى دەنى — پەسكەش دۇنيا، رەزىللىك دۇنياسى.

دەھرى دۇن — ھىيلىگەر ئالەم، مەككار دۇنيا:
دەھرى دۇندىن مۇبارەك تەگمەسۇن ئازار نازۇك جىسمىگە،
دەھر ئەھلىدىن مۇبارەك كۆڭلۈڭگە غەم بولماسۇن.
— بابىر.

دەھرى دۇنپەرۋەر — «دەھرى دۇن» غا قارالغا:
مېنى خار ئەتتىيۇ قىلدى مۇددەئسىيغە پەرۋەرىش،
دەھرى دۇنپەرۋەرنى ئۆزگە مۇددەئاسى قالدىمۇ؟
— بابىر.

دەھرى سايىم — روزا تۇتقۇچى، تەقۋادار، روزىدار كىشى:
كۆزى گىريان، ياقاسى چاك دائىم،
يېمەك ـ ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.
— ناقىس.

دەھرى فانى — بۇ ئالەم، يوقالغۇچى ئالەم؛ پانىي دۇنيا:
ئۆتۈپ، ئەلقىسسە، مۇنداق كۆپ زەمانى،
موما تەرك ئەتتى بىر كۇن دەھرى فانى.
— ناقىس.

دەھرى فەنا — ۋاقىتلىق دۇنيا، بۇ ئالەم:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھېكايەتى،
ھەمە ئەلەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.

دەھرى فىتنە ئەنگىز — پىتنە ـ پاسات قىلغۇچى دەۋر، زامان، دۇنيا.

دەھرى كۇھەن — كونا ئالەم، قەبرى دۇنيا:
تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۇبەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كۇھەن.
— ئا. نىزارى.

دەھر نەۋەرد [دەھر نورد] (پ) ئالەم كەزگۇچى، سەييا ھ.

دەھسەد [دەصد] (پ) مىك (سان).

دەھشەت [دەھشت] (پ) 1) قورقۇنچ، قورقۇش، چۆچۈش. 2) قىيامەت خەۋپى. 3) تىنچسىزلىق، خەۋپ.

دەھشەتئەنگىز [دەشت انگيز] (پ) قورقۇنچلۇق.

دەھلىز [دەلىز] (پ) يۆلەك؛ قازناق، كاردور، تونىل، دالان:
خادىم ۋە فەۋراشلەر ھەر كېچە... خانەقاھنىڭ گۈنبەزىدە ۋە دەھلىزلەردە شەمئ ياندۇرغايلار.
— نەۋايى.

دەھنە [دەنە] (ئە) ئېغىز، ئېقىن، سۇ ئېغىزى، سۇ چىقىش ئورنى، قاپتال، يېرىق، تۆشۈك:
مۇبارەك شەككەر ئەفشان مۇشكى ئاسا ئاب دەھنىدىن،
قۇدۇغدىن ئاب شور بسيار تاتلىغ بولدى شىرىن ناك.
— شەۋقى.

دەھىيەك [دەيک] (پ) ئوندىن بىر.

دەۋ [دو] (پ) 1) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يۈگۈرگۈچى، چاپقۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
قىلىچ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇ دام، شىرى ژەيان.
— ئا. نىزارى.

تېزدەۋ — تېز يۈگۈرگۈچى، تېز چاپقۇچى، چاپقۇر. 2) قىمار ئويۇنىدا قويۇلغان پۇل؛ تەۋەككۈل قىلىش:
دەۋۇ داملارغە بولۇپ ئۇلفەتى،
بۇلاردىن ئاڭا يەتمەيىن كۇلفەتى.
— ئا. نىزارى.

دەۋا [دوا] (ئە) 1) دورا، مەلھەم:
نېدۇر ئولكىم سوقۇپ تەرتىب بۇڭگەلمىس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭگەلمىس.
— سەيفى سەرايى.

2) قۇۋۋەت، دەرمان:
پادىشاھى ئىسلامنىڭ شەفقەت بىلە چارە سازلىغى بارچە غەمزا-دىلەر دەردىغە دەۋادۇر.
— نەۋايى.

3) چارە، تەدبىر، ئىلاج:
كى شايەد بىر دەۋايى چىقسە ئاندىن،
بولۇپ غەمسىز ئۆتۈپ كەتسەم جەھاندىن.
— ناقىس.

دەۋا قىلماق — داۋالماق.

دەۋا كۆمەك — داۋالاتماق.

دەۋاب [دواب] (ئە) ھايۋانلار.

دەۋابب [دواب] (ئە) «دەۋاب» غا قارالغا.

بەھر دەۋابىي — دېڭىز ـ سۇ ھايۋانلىرى.

دەۋات [دوات] (ئە) سىياھدان، دۇۋەت:
ئايەتى ئىشق جان ئارا سىزغالى كىرپىكى قەلەم،
بولدى يۈرەك دەۋات ئاڭا غەم خەتتىدىن سىيارەدۇر.
— گۈمنام.

دەۋاج [دواج] (پ) 1) يوتقان ـ كۆرپە؛ تۆشەك. 2) تون، يەڭسىز يېپىنچا:

سۇلتان كۆلدى... بىز ھېلى كەلسەك، دەپ لەشكەرگاھىغە بارىپ ۋەزىر ـ ئەمىرلەرنىڭ كۆرگەن ۋاقىتلىرىنى بايان قىلدى. باشلارنىڭ تاج ئۈستىلارنىڭ دەۋاج يافتى.

— مۇئجىزى.

دەۋاجو [دواجو] (ئە + پ) داۋالىغۇچى.

دەۋالىك [دوانك] دەۋالىك دەريانى («سەددى ئىسكەندەرىي» داستانىدا كۆرسىتىلگەن دەريادىن بىرى) .

دەۋام [دوام] (ئە) ئۈزلۈكسىز، دائىم، داۋاملىق، ئەبەدىي، مەڭگۈ:

جەھاندا مېنىڭ ئىستەگىم بۇ ئىدى،
خۇدادىن دەۋام تىلەگىم بۇ ئىدى.

— ئا. نىزارى.

دەۋان [دوان] (پ) تۆپە، ئېگىزلىك، داۋان:

ئەي دەرىغا، خاھىشى نەفسىڭ دەۋاندىن ئۆتمەيىن،
ھەق تەرەپكە يول تاپالماس ئۇشبۇ رەفتارىڭغە ھەيىق.

— شەۋقى.

دەۋاۋىن [دواوين] (ئە) [بىرلىكى: دېۋان] دېۋانلار، كىتابلار، شېئىر توپلاملىرى.

دەۋائىر [دوائر] (ئە) [بىرلىكى: دائىرە] 1) دائىرىلەر، ئايلانمىلار. 2) زۇلۇم، جاپا. 3) مۇسىبەت، ئاپەت:

قەلەكدە دەۋائىرىكى رەسىم ئەتتى سۇنئۇلۇك،
جەھان كۆنجىدەك ئاندا يۇزىڭ زەۋايا.

— نەۋايى.

دەۋايىر [ئە] (ئە) «دەۋائىر» غا قارالسۇن.

دەۋەران [دوران] (ئە) «دەۋران» غا قارالسۇن.

دەۋر [دور] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدۋار] 1) ئايلانما، دائىرە، ھالقا:

ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانسىپ،
كېلىپ ناۋەدانغە نەچە تولغانسىپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئايلىنىش:

يەتتە ئىقلىمنىڭ شەھى بولغۇنچە، ئەي ساھىب جەمال،
قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرسەم كاشكى.

— قەلەندەر.

3) پەيت، مۇددەت، ۋاقىت، زامان:

ئايتتىم يىغلايان دەۋرىم جەفاسىن،
بىر ئەرنىڭ قىسسەسى، ئاخچى ۋەفاسىن.

— سەيفى سەرايى.

4) ئەترابى، يېنى، چۆرىسى:

گۈل زۇھەلكىم تاپتى ئانىڭ دەۋرىدە ئادەم ۋۇجۇد،
چەرخ ئۆزرە قارا رەڭ ئىلە قىلۇر ئەئدانى خار.

— تەجەللى.

دەۋر ئەتمەك — ئايلانماق.

دەۋر ئەھلى — بىر ۋاقىت ياكى بىر زاماندا ياشىغۇچى خەلق، زامانداشلار:

ساقىيا، تۇتغىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگەكىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر سانكا يەتكىلىكى دەۋراندىن ۋەفا.

— خۇشھال غەربىي.

دەۋر ئاياغى — دەۋر، نۆۋەت بويىچە ئايلىنىپ تۇرغۇچى مەي قەدەھى؛ دەۋر قەدەھى؛

دەۋر ئاياقى — «دەۋر ئاياغى» غا قارالسۇن:

بۇ ھالەتدە خىرامان بولدى ساقى،
مەلىكزادغە يەتتى دەۋر ئاياقى.

— لۇتفى.

دەۋر بەۋەفالىرى — مەلۇم بىر دەۋردە ياشىغان زالىم ۋە جاھىل كىشىلەر، دەۋرنىڭ بېۋاپالىرى.

دەۋرى تاپماق — ئايلانماق: «دەۋر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەۋر ئېلى — زامانە ئادەملىرى، كىشىلىرى.

دەۋرى تەسەلسۇل — ئۈزلۈكسىز، ئايلىنىپ تۇرمىدىغان؛ ئۈزۈلمەس زەنجىر، زەنجىر ھالقىلىرى:

قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىنھار.

— زەلىلى.

دەۋرى چەرخ — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.

دەۋرى زەمان — مەلۇم بىر دەۋرنىڭ يەككە ـ يېگانە ھۆكۈمرانى.

دەۋرى سىپېھىر — 1) ئاسمانىنىڭ ئايلىنىشى. 2) تەقدىر.

دەۋرى فەلەك — «دەۋرى سىپېھىر» گە قارالسۇن.

دەۋرى قەمەر — ئاينىڭ ئايلىنىشى؛ ئاينىڭ دەۋر قىلىشى:

غەمزەسىنىڭ ئالتىنە ئالەم ئەسىر،
كۆزلىرى دەۋرى قەمەر فەتتانىدۇر.

— سەيفى سەرايى.

دەۋرى گەردۇن — پەلەك، ئاسمانىنىڭ ئايلىنىشى، دۇنيا.

دەۋرى مۇستەئجىل — 1) تېز ئايلانغۇچى. 2) دۇنيا.

دەۋرى نىشات — خۇرسەنلىك نۆۋىتى، شادلىق پۇرسىتى.

دەۋرى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت دەۋرى.

دەۋرى ئىنسان — ئادەملەر توپى، دائىرىسى:

ھەر بىرسىنىڭ جانى مەن خەستەغە قۇربان ئىدى،
ھەمزەبانغە ھال قىلسام، دەۋرى ئىنسان ئەيلەبان.

— مۇللا سالىھ.

دەۋران [دوران] (ئە) ئايلىنىش، سەير قىلىش؛ پەلەك، دائىرە. 2) ئەسىر، ئۆتۈپ تۇرغان دەۋرلەر، زامان:
دىلىرىبالار قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇرىكسىز،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسەتۈر بادى بۇرۇت.
— ئەرشى.
3) يەر يۈزى، دۇنيا؛ تىرىكلىك، ھاياتلىق:
تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي مەھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۇزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.
4) پادىشاھلىق، ھۆكۈمرانلىق:
كى، ئەي شاھزادەئى جەمشىدى دەۋران،
سەلاتىن نەسلىنى خاللاقى سۇلتان...
— ناقىس.
قۇلۇڭ گەر بولسەلەر شاھلىرى، تاڭ ئىرمەس، ئەي پەرى پەيكەر،
سېنىڭدەك سۇرمەگەن دەۋران جەھان ئىچرە سۇلەيمان ھەم.
— قەلەندەر.
5) نۆۋەت، دۆرەم:
گۈلخەند قىلىپ ئىلگە تۇرۇپ سۇندى ئەياق،
تەئجىل ئەيلەگىل ساقىئى دەۋران ئۆتتى.
— گۇمنام.

دەۋران ئاھلى — زامانە ئاھلى.
دەۋران باغى — دۇنيا، ئالەم، جاھان.
دەۋران بەزمى — دۇنيا، زامانە ئىشرىتى.
دەۋران بۇلەغاسى — جاھاندىكى سۆز ئۇستىلىرى، سۆز سەنئەتكارلىرى؛ ماھارەتلىك ئەدىبلەر، بۇيۇك كىشىلەر.
دەۋران تاجى — دۇنيا تەشۇشلىرى.
دەۋران سەھىفەسى — جاھان، دۇنيا، ئالەم ۋەرەقلىرى، سەھىپىسى.
دەۋران غۇسسەسى — دەۋر قايغۇسى، جاھان غەملىرى:
نېچە دەۋران غۇسسەسى بولغاي مېنىڭ جانىمغە خاس،
كاشكى ئۆلسەم داغى بۇ غۇسسەدىن بولسام خەلاس.
— بابىر.
دەۋران مېھنەتى — دەۋران جاپالىرى، جاھان مۇشەققەتلىرى:
نېچە بولغاي يار ھىجرانىيۇ دەۋران مېھنەتى،
نەقدى ئۆمرۈم، ئاھكىم، ئۆتتى غەمۇ ماتەم بىلە.
— بابىر.
دەۋران ھەۋادىسى — زامانە ھادىسىلىرى، تۇرلۇك ـ تۇمان (ناخۇش) ھادىسىلەر.
دەۋران ئۇرماق — دەۋر سۈرمەك.
دەۋران ئۆيى — دۇنيا، ئالەم.
دەۋران ئېلى — دەۋرنىڭ قولى، زامان زۇلۇملىرى:
بۇلۇپ تاشلامىش ئانى دەۋران ئېلى،
تېگىپدۇر قۇرۇتقاي خەزانىنىڭ يېلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەۋرانى ئەفلاك — پەلەكنىڭ ئەترابى، پەلەك ئاستى:
جەفاڭۇ شىۋەڭۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىردىدۇر دەۋرانى ئەفلاك.
— ئەرشى.
دەۋرانى دۇن — پەسكەش زامان، دەۋر.
دەۋرانى مۇشەئبىد چەرخى پۇرفەن — سىرلىق، نەيرەڭلىقلار پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
دەۋرانى ھۇسىن — گۈزەللىك دەۋرى، گۈزەللىك پەيتى.
دەۋرانى ۋىسال — ئۇچرىشىش پەيتلىرى، ئۇچرىشىش ۋاقىت ـ پۇرسەتلىرى.
دەۋرە [دورە] (پ) 1) ئايلانما، دائىرە؛ بىرەر نەرسىنىڭ گىردابى، ئەترابى. 2) يىغىن، سۆھبەت، بەزمە:
زەقەن چاھى گۇل دەۋرەنىڭ نوقتەسى،
تۇشۇپ چاھ ئارا گەھلى دەۋران بەسى.
— نەۋائى.
دەۋرەئى پەركار — ئايلانما، دائىرە.
دەۋرەئى خەت — يېڭى چىققان بۇرۇت ئەگمىسى، مىيىق ئەگمىسى:
دەۋرەئى خەت ئارەزى دەۋرىدە ئاندا غىكىم ئىبرۇر،
مېھىر ئەترافىدا نىلى رەڭگى پەرخى چەنبەرى.
— ئەرشى.
دەۋرەئى ئىرادەت — ئايلىنىش خاھىشى، ئىرادىسى.
دەۋرىنچ [دورىنچ] (ئە) ئايلانغۇچى، ئايلىنىپ تۇرغۇچى:
پەرى چېھرە ساقى تۇتۇپ پەي بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.
دەۋزەخ [دوزخ] (پ) 1) دوزاخ، جەھەننەم:
ئەي خۇدايا شىددەتى مەھشەرنى ئاسان ئەيلەگىل،
يەتتە دەۋزەخ ئىچرە گۇل ناري شەفاۋەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.
2) ئازاب، مۇشەققەت؛ قىيىنچىلىق:
ئالار كۆپ يۇردىيۇ سەھرانى كىردى،
گۇنەشتىن سەھرا گۇزرە دەۋزەخ ئىبردى.
— سەيفى سەرايى.
3) ئاخىرەت ئوتخانىسى:
توزۇغايلار ھەممە دەۋزەخ ئوتىدىن بولغاي ئەمان،
مۇشت خاكى بەشەر ئاتەشكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

دەۋزەخى سوزان — دوزاخ ئوتلىرى، كۆيدۈرگۈچى دوزاخ:
دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئار ئېرۇر،
ياقۇتۇ قىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھەجر — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش ئازابى:
دەۋزەخى ھەجرىگدە كۆيدۈم رەھىم ئېتىپ سور ھالىمنى،
فۇرقەتىگىنىڭ ئاچچىغىغا زەھر ئەپيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھىجران — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش زۇلمى:
ئېرۇر بۇ شەرت ۋەسلىڭ بەزمىدە بەرسەڭ مەيى ئىشرەت،
كى ئەۋۋەل دەۋزەخى ھىجران ئىلە ھەدسىز ئازاب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.

دەۋزەخچە [دوزخچە] دوزاخ كەبى، دوزاختا تەك، دوزاختا ئوخشاش.

دەۋلەت [دولت] (ئە) 1) دۆلەت، سەلتەنەت؛ قۇدرەت:
كېچەيۇ كۈندۈز تىلەرمەن ھەقتەئالادىن مۇراد،
بولغاسىن دەۋلەت بىلە خۇبلار ئىچىندە ئەرجەمەند.
— قەلەندەر.

2) بايلىق، مال ـ دۇنيا:
ساڭا بەرگەن بۇ دەۋلەتنى خۇدا ھېچكىمگە بەرمەيدۇر،
بېھىشتىنى ئارزۇ قىلماس كىشى كىرسە سەرايىڭغە.
— قەلەندەر.

3) بەخت، ساڭادەت، ئىقبال؛ تەلەي:
بۇ دەۋلەت بىزگە يېتمەسمۇ مۇھەممەد ئۈممەتى قىلدى،
ئەتايى خالىقىل ئەشىيا بۇ دەۋلەتدىن ئېرۇر مەئنۇز.
— شەۋقى.

4) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق:
تەلەبدە ھەمرەھ خىزرى ئىسكەندەر ئابھەياتى،
بۇ يەڭلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۈچرار.
— شەۋقى.

5) بەھرىمەنلىك، ئۇلۇغلۇققا ئېرىشىش:
چۈنان ئاشىق ۋىسالىڭ دەۋلىتىدىن ئارزۇ ئەتكەچ،
چىقىپ سەۋتۇ سەداسىدىن تۈمەن تۇرلۈك فىغان پەيدا.
— شەۋقى.

6) مەدەت، ياردەم؛ مەقسەت:
سەدەفتەك كۆكسۈم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقىڭ قىلىپ مەنزىل.
ۋىسالىڭ دەۋلەتىنى ئارزۇ ئېيلەپ كۆڭۈل جويا.
— فىراقى.

دەۋلەت پەناھ — ھۆكۈمران پادىشاھ.

دەۋلەت قۇشى — بەخت قۇشى، بەخت بەلگىسى:
ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىڭ ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دېمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۈمە مەقرۇن.
— قەلەندەر.

دەۋلەت ياب — دۆلەت ئىگىسى، ھۆكۈمران.

دەۋلەتى — ئەبەدىيلىك مەملىكىتى، مەڭگۈلۈك ئالەم:
شەۋقى دۇنيانى ئېتىتىبار ئەتمە،
ئىزدەگىل دەۋلەتى بەقا جايىڭ.
— شەۋقى.

دەۋلەتى پەناھ — «دەۋلەت پەناھ» قا قارالسۇن.

دەۋلەتى جاۋىد — دائىمىي بەختىيارلىق، ئەبەدىي دۆلەت.

دەۋلەتى دىيدار — نېسىپ بولۇش، ۋىسال دۆلىتىگە ئېرىشىش.

دەۋلەتى سەرمەد — يۈكسەك، ئالىي دۆلەت.

دەۋلەتى مەفخەر — پەخىرلەنگۈدەك دۆلەت، سۆيۈندۈرلىك دۆلەت:
بۇ كۈن يۈسۈف جەمالىنى قىلىپتۇر ھەق ساڭا بەخشىش،
نە بەخشىش، بەخشىشى دەۋلەت، نە دەۋلەت دەۋلەتى مەفخەر.
— سەيفى سەرايى.

دەۋلەتى ۋەسل — ۋىسال دۆلىتى، قوشۇلۇش راھىتى:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلە بەرنەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب؟
— ئەرشى.

دەۋلەتى ۋىسال — «دەۋلەتى ۋەسل» گە قارالسۇن:
ئەگەرچە لازىم ئېسە دەۋلەتى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كېچە، كۈندۈز ئىلە يازۇ قىش.
— شەۋقى.

دەۋلەتخاھ [دولتخواه] (ئە + پ) خەيرخاھ؛ دوست.

دەۋلەتخاھانە [دولتخواهانه] (ئە + پ) خەيرخاھلىق، دوستانە:
خەيالىڭغە كەلگەن دەۋلەتخاھانە سۆزۈڭ بولسە ئايت.
— نەۋائى.

دەۋلەت سەرا [دولتسرا] (ئە + پ) پادىشاھلىق قەسرى، ئوردا.

دەۋلەتمەند [دولتمند] (ئە + پ) 1) باي، مۇلۇكدار.
2) بەختىيار، بەختى كۈلگەن، پارلىغان.

دەۋۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قارالسۇن.

دەۋۋار [دوار] (ئە) دەۋر قىلغۇچى، ئايلانغۇچى.
چەرخ دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز، ئاسمان، ئايلانغۇچى پەلەك:
باشىدىن ئايلانىپ چۈن چەرخ دەۋۋار،
بىقىلىپ شەمئ ئالدىغە نىگۈن سار.
— خىرقەتى.

گۈنبەزى دەۋۋار — «چەرخى دەۋۋار» غا قارالسۇن.
قايسى كۈن كۆردۈم ئول ئاينى مەن بولۇپ دىۋانەۋەش،
گۈنبەزى دەۋۋارغە يەتتى ئاھۇ ئەفغانىم مېنىڭ.
— مولا بىلال.

دەۋلغان [دولغان] «دەۋلغە» گە قارالسۇن.

دەۋلغە [دولغە] دۆبۈلغا، ئورۇش كېيىمى، باش كېيىم.

دەۋ [دع] (ئە) تاشلا، يوق قىل (پېئىل).

دەئب [دأب] (ئە) ئادەت، قىلىق، خىسلەت (بۇ سۆز كۆپىنچە: «دەئبۇ پېشە، دەئبۇ فەن، دەئبۇ خىسال، دەئبۇ خو، دەئبۇ شىئار» قاتارلىق شەكىلدە كېلىپ «ئادەت، پېئىل، ئەتىۋار، رەۋىش، خىسلەت» كە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ).
دەئب ئەتمەك — ئادەت قىلماق.
دەئب بولماق — ئادەتلەنمەك؛ ئادەت بولماق.
دەئب ئولماق — «دەئب بولماق» قا قارالسۇن.

دەئۇ [دعو] (ئە) «دەئۋە» گە قارالسۇن:
سەرۋ ئىلە شەمشاد تۇرلۇك دەئۇ قىلسە، سەن كېلىپ،
قىل خىرام ئەيلەپ خىجىل، سەرۋى رەۋانىم قايداسەن؟
— ئەرشى.

دەئۋا [دعوا] (ئە) دەۋا، دەۋا ـ دەستۇر؛ دەۋا قىلىش، ھەق تەلەپ قىلىش؛ ئىسپاتلاش، دە تالاش:
يۈزۈك تا پەردەدىن زاھىر بولۇپتۇر،
سەنەملەر ھۇسن دەئۋاسىن قويۇپتۇر.
— ئاتابى.

ئىشقىلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەركىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەك تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.
— مولا سالىھ.

دەئۋا ئەيلەمەك — تالاشماق، تارتىشماق، دەۋا قىلماق؛ ئىسپاتلىماق.
دەئۋا قىلماق — 1) دەۋا قىلماق. 2) ئۆزىنى ئولۇغ كۆرسەتمەك.
دەئۋايى ئاشىق — ئاشىقلىق دەۋاسى، مۇھەببەت دەۋاسى؛ سۆيگۈ تەلىپى:
ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۋايى ئاشىقلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۈز مۇنچە مەندىن شەرمسار ئەتكەن يېگىت.
— ئەرشى.
دەئۋايى شەرئى — شەرئىيەت يولى بىلەن دەۋا قىلىش.

دەئۋات [دعوات] (ئە) «دەئۋەمگە» كە قارالسۇن.
خەيالى، ئاندادۇر گەرچە ئۆزى دەئۋات ئولمىشكىم،
نى تالاق ئېردى ئەگەر بولسە ئۆزى ھەم ھەرقاچان ئاندا.
— ئەرشى.

دەئۋادار [دعوادار] (ئە + پ) دەۋاگەر، دەۋا قىلغۇچى.

دەئۋە [دعوه] (ئە) دۇئا، تىلەك، ئىستەك.
مۇستەجابۇد ـ دەئۋە — دۇئاسى قوبۇل بولىدىغان:
ئىشق زۇلمى ھەددىدىن ئۆتتى كۆڭلۈمنى، ئەي پارسا،
گويىيا پىر مۇستەجابۇد ـ دەئۋە ئانى قارغامىش.
— نەۋايى.

دەئۋەت [دعوت] (ئە) چاقىرىش؛ چاقىرىق، تەكلىپ:
قاشىمغە يەتۈرسۇن ياساۋۇل ئانى،
دېسۇن شاھ دەئۋەت قىلادۇر سېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەئۋەت قىلماق — چاقىرماق، تەكلىپ قىلماق؛ ئۇندەمەك، دەۋەت قىلماق.
دەئۋەت مەقامى — تەكلىپ ۋە ئۇندەش ھوقۇقىغا ئىگە.

دەئۋى [دعو] (ئە) «دەئۋا» غا قارالسۇن:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۋىسىن قىلسەڭ غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەھەك.
— ئەرشى.
دەئۋىشى ئىشق — سۆيگۈ دەۋاسى. سۆيگۈ تەلىپى، مۇھەببەت تەلەپ قىلىش:
چۈ قىلدىم دەئۋىشى ئىشقىڭ مۇڭا لازىم گۇۋاھ ئولدى،
سارىغ چېھرەمدە قان ياشىمنى كۆر، تەسدىقى قىل جانا.
— فىراقى.

دەئۋىي [دعوى] (ئە) «دەئۋا» غا قارالسۇن.

دەي [دى] (پ) قىش مەۋسۇمى (قىشنىڭ ئاق سوغۇق ئېيى)؛ سوغۇق؛ قاتتىق سوغۇق:
ئۆرتەدى ساۋۇغلىغىدىن جىسىم ئىلە جانىمنى دەي،
تۆت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.
— قەلەندەر.
دەي سەرسەرى — قىشنىڭ سوغۇق شامىلى.
دەي شىددەتى — قىشنىڭ قاتتىق سوغۇقى، زىمىستان.

دەيجۇر [ديجور] (ئە) ئاق قاراڭغۇ (كېچە)، قاراڭغۇلۇق؛ زۇلمەت.
شامى دەيجۇر — قاپقاراڭغۇ تۈن:
ئاڭا تەگرۇ تۇردىكى كەچ بولدى كۈن،
بېتىمچ شامى دەيجۇر ئارا كىمردى تۈن.
— ئا. نىزارى.

دەير [دير] (ئە) 1) بۇتخانا، راھىبلار تۇرىدىغان جاي؛ مۇناستىر.
2) مەيخانا، قاۋاقخانا:
سايەڭى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەۋا بىلۇر.
— گۇمنام.
3) دۇنيا، جاھان، بۇ دۇنيا:

چار فەسل دەیر ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

ئەھلى دەیر — 1) بۇتخانا ئەھلى. 2) مەيخانا ئەھلى.

پىرى دەیر — «دەیر پىرى» گە قاراڭ:
قانىڭ ئولغىل دەردىغە كىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەیر،
جۇرئەتى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەیر ئەھلى — «ئەھلى دەیر» گە قاراڭ.

دەیر پىرى — مەيخانا باشلىقى، مەيخانىچى، خوجايىن:
مەھزۇنا، مەي ئىستەسەڭ سىندۇر كۆڭۈلنى بۇ گەداي،
دەیر پىرى مەي بېرۇر سىنغان ساپالىڭنى كۆرۈپ.
— مەھزۇن.

دەیرى خەراب — خاراب بولغان، بۇزۇلغان بۇتخانا، ئىبادەتخانا، چېركاۋ.

دەیرى فەنا — دۇنيا لەززىتىدىن ۋاز كېچىپ، پانىي بولغانلار دۇنياسى.

دەیرى مەكر — ھىيلە ـ مىكىر دۇنياسى.

دەیرى مېھنەت — مېھنەت، مۇشەققەت دۇنياسى.

فەنا دەیرى — «دەیرى فەنا» غا قاراڭ:
مۇيەسسەر ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەیرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.
— شەۋقى.

دەین [دين] (ئە) قەرز، (ئادا قىلىشقا تېگىشلىك) بۇرچ:
شەھر ئاھالىسىدىن ساداتى ئالىيشان ۋە ئۇلەمائى ئالىي مەكان ... تەئزىيە تۇتۇپ، لىباسىغە تەغيىر بېرىپ، مەرسىيە ۋە تارىخلەر ئايتىپ، دەينىنى ئۆزلەرىغە ئىقرار قىلدىلەر.
— نەۋايى.

دەیۇپ [ديوب] دەپ، سوراپ:
دەيۇپ ئاڭا سۇھەيل: «نې گۇل تېرۇرسەن،
ئۆزۈڭ گۇلشەندە كۆركلى گۇل ئېرۇرسەن؟
— سەيفى سەرايى.

دەییار [ديار] (ئە) 1) تۇرغۇچى؛ ئىستىقامەت قىلغۇچى؛ مۇناخ. 2) ئۆي ئىگىسى؛ ھەمشەھەر.

دوبۇلغا [دوبولغا] «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دوزد [دزد] (پ) ئوغرى:
زۇھدە ـ تەقۋا گويىيا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دوزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دوست [دوست] (پ) 1) دوست، يېقىن، ئاشىنا، يار (يار ـ بۇرادەر). 2) مەھبۇبە، مەشۇق. 3) خۇدا، تەڭرى:
كىم ئاڭا جۇز دوست زۇھۇر ئەتمەگەي،
بەلكى ئانىڭ غەيرى خۇتۇر ئەتمەگەي.
— نەۋايى.

دوستدار [دوستدار] (پ) دوست، ئاشىنا؛ دوست تۇتقۇچى.

دوستداران [دوستداران] (پ) «دوستدار» غا قاراڭ:
ئايا دوستداران ساھىب خىرەد،
مەنۇ زارغە ئەيلەڭىزلەر مەدەد.
— ئا. نىزارى.

دوستگانىي [دوستكانى] (پ) 1) ئىچكۈلۈك ئىچىلىۋاتقان چاغدا، ئۆزى ئىچىشكە تېگىشلىك بولغان مەينى مۇھەببەت ۋە ئىخلاس بىلەن باشقا بىر كىشىگە تەقدىم قىلىش، تۇتۇش، ئۆتۈنۈش، كۆڭۈل ئۆتەش؛ تەقدىم قىلىنغان قەدەھ، دوستلۇق قەدەھى، دوستلار بىلەن ئىچىلىدىغان مەي.
2) كاتتا جام، قەدەھ.

دوستگانىي تۇتماق — دوستلۇق يۈزىسىدىن قەدەھ تەقدىم قىلماق.

دوش [دوش] (پ) 1) يەلكە، مۇرە، تاغاق:
ئالىپ دوشىغە ئاينى گەردۇن كەبى،
بولۇپ باشدە تاجى فەرىدۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.
2) ئۆتكەن كېچە، ئۆتكەن كۈن، ئاخشام.

دوش بەردوش [دوش بردوش] (پ) مۇرىمۇ مۇرە، يانمۇيان؛ پەيدىنپەي:
بولۇپ مەھۋ يارىمغە مەدھۇش ئولاي،
نىگارىم بىلە دوش بەردوش ئولاي.
— ئا. نىزارى.

دوكان [دكان] (پ) [كۆپلۈكى: دەكاكىن] 1) دۇكان:
دوكاندا مەتائى ئېرۇر بىشۇمار،
گۇمان بىرلە سالى ئېرۇر قىرىق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئىشخانا؛ ئىجادىيەت ئۆيى:
بۇ ئىككى نەرسەنىڭ دۇككانى ئولدۇر،
دوكان ئېرمەس، دېگىلكىم كانى ئولدۇر.
— ناقىس.

دوكاننى يۈرۈتمەك — قەلبىدىكى (كۆڭلىدىكى) ئىشلارنى ئورنىغا قويماق.

دوكانچە [دكانچە] بوتكا، كىچىك دۇكان.

دوككان [دوكان] (پ) «دۇكان» غا قاراڭ:
ئالىپ بەردى ئۇلار دوككانى مەھفۇز،
بولۇر ئېردىم تىجارەت بىرلە مەھزۇز.
— ناقىس.

دولبوغە [دولبوغە] «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دولتۇ [دولتو] سىرتلان (بۆرىگە ئوخشاش بىر خىل يىرتقۇچ ھايۋان).

دولاب [دولاب] (پ) چاق، چىغرىق؛ دائىم بىر يۆنىلىشتە ئايلىنىپ تۇرىدىغان نەرسە:

چۇ نەسىمىي جاۋدانى يار ئىلە بولدى ۋىسال،
قوي نەچە ئايلانسە كەزسۇن بۇ ياشىل دولابلەر.

— نەسىمىي.

دون [دون] (پ) رەزىل، پەس، پەسكەش؛ خار، مەرتىۋىسى ئىلگى تۆۋەن. «دۇن» غا قارالسۇن:

بۇ نە تالېئىدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختى ۋازگۇن،
ھەممەت ئەھلىن بەند ئېتىمپ، دونلارنى ئازاد ئىلەمىش.

— ئەرشى.

دونان [دونان] «دونەن» گە قارالسۇن.

دونەن [دونن] تۆت ياشار ئات، تۆت ياشلىق ئات:

بىر قۇلۇننى «كۇررە» دەرلەر. ئۇزگە: تاي ۋە غونان ۋە دونەن ۋە تۇلەن ۋە چىرغە ۋە لەنغە دېگۈنچە فەسىلىرالقلارى تۈركچە دەرلەر ۋە كۆپرەكى مۇنى ھەم بىلمەسلەر.

— ئەۋايى.

دۇ [دو] (پ) ئىككى (سان).

دۇ ئاشامە — ئىككى قەۋەتلىك.

دۇ ئالەم — ئىككى ئالەم، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا:

چۇن دەلىل سانىئى دۇ ئالەمگە،
سابىت ئولمىش ھەقايىقى ئەشيا.

— شەۋقى.

دۇ ئەسپە — جۈپ ئات، قوش ئات:

قويۇپ ھەر قافىلە ئۆز مۇلكىنە يۈز،
دۇ ئەسپە ئىلگىرۇ تۇشتى قولاۋۇز.

— لۇتفى.

دۇپارە — ئىككى پارە، ئىككى بۆلەك:

رىيا كۆلاھىنى باشدىن زەلىلى تەرك ئىلەپ،
چۇ غۇنچەئى سېھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.

— زەلىلى.

دۇجەھان — «دۇ ئالەم» گە قارالسۇن:

ئىشىكىدە گەدالىقە ئالماس دۇ جەھان گۇمنام،
شەھلىق ماڭا ئول جانا سىز بولماساڭىز مەنسىز.

— گۇمنام.

دۇسالە — 1) قوش يىل، قوش ئاي. 2) قوشۇش، قوشۇلۇش:

خۇمار ئول لەب مەيگۇن خەراب ئەتتى مېنى،
يۈرەك قانىنى زەلىلى مەي دۇسالە قىلاي.

— زەلىلى.

دۇسەرا — ئىككى ئالەم، ئىككى دۇنيا:

ئىبتىدا ئىلەدىم بەنامى خۇدا،
رەمز كۇن بىرلە خەلق ھەر دۇ سەرا.

— شەۋقى.

دۇ مىژگان — جۈپ كىرپىك، قوش كىرپىك:

كۆڭلۈم قۇشى كۆپ خەستە دۇ مىژگان ئوقىدىنكىم،
سەيدىگە ئانىڭ ئېرىدى مەگەر كۆزلەرى جەللاد.

— ئەرشى.

دۇئا [دعاء] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدئىيە] 1) سالام؛ تىلەك، ئىستەك؛ تەلەپ. مەقسەت؛ خۇدادىن يالۋۇرۇپ ياخشىلىق تىلەش؛ ئۇزاق ئۆمۈر تىلەش:

ئەي، سەبا، يەتكۈز بۇگۈن مەندىن نىگارىمغە دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ تۇشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.

— موللا بىلال.

ئىلاھا، رەھىم ئېتىمپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئىلەپ،
رەھىمى رەھنەماسەنسەن ئاڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.

— ئەرشى.

2) تۇمار:

ماڭا يازدىڭ دۇئاكىم، ئول پەرىنى كۆرگەمەن ناگاھ،
يازار ئۇچۇن پەرى كۆزگە ئەيان بولغان زەمان تەئۇنز.

— نەۋايى.

دۇئا ئىلەمەك — ياخشىلىق تىلىمەك:

ۋە لېكىن رەھىم شەفقەت بىرلە بىر خالىس دۇئا ئىلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزرۇللاھ بېرىڭلار ئاش.

— شەۋقى.

دۇئا تىلەمەك — مەدەت تىلىمەك، دۇئاسىنى تىلىمەك:

مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۇشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.

— زەلىلى.

دۇئا خەتمى — ياخشى تىلەكلەرنىڭ ئادا ئېتىلىشى.

دۇئا قىلماق — «دۇئا ئىلەمەك» كە قارالسۇن:

يار ئەگەر ناگاھ كېزەر بولساڭ چەمەندە ناز ئىلە،
گۇل ئايا غىنچە تۇشۇپ، بۇلبۇل دۇئالار قىلغۇسى.

— لۇتفى.

دۇئايى خەير — بىراۋغا ياخشىلىق تىلەپ قىلىنغان دۇئا.

دۇئايى دەئۋەتى — دەۋەت قىلىش، چاقىرىق قىلىش دۇئاسى:

ئوقۇيدۇ ھەر نەپەس ئەھلى زەمانە،
دۇئايى دەئۋەتى بۇ ئاستانە.

— زەلىلى.

دۇئاخان [دعاخوان] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قارالسۇن:

ئەتىبانى كەلتۇردى كۆرمەك ئۇچۇن،
دۇئاخانىنى كەلتۇردى ھۇرمەك ئۇچۇن.

— ئا. نىزارى.

دۇئاگو [دعاكو] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قاراڭ:
ئاجۇندە تا ئانىڭتەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىبنى مىرانشاھ بولغاي.
— سەيىد ئەھمەت.

دۇئاگوي [دعاكوى] (ئە + پ) دۇئا قىلغۇچى، ياخشى تىلەك تىلىگۇچى؛ تىلەكداش، يېقىن ئادەم؛ ئاشىق:
يۇزۇڭ ئالىدە ئۆلمەكتۇر ياراغىم،
دۇئاگويمەن ساڭا تا جان بارىنچە.
— سەيىد ئەھمەت.

دۇبارە [دوبارە] (پ) ئىككى مەرتەم:
تۇنۇ كۇن شىۋەڭ ئولسۇن ئىشق بارى،
دېسەڭكىم، كۆرگەمەن ئۇمرى دۇبارە.
— ئەرشى.

دۇبدورۇن [دوبدورون] (پ) چۇقان - سۇرەن، دۇپۇر - دۇپۇر، دۇپۇرلىگەن ئاۋاز.

دۇبۇلغا [دوبولغا] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا تىغ ياكى ئوقتىن قوغدىنىش ئۈچۈن كىيىلىدىغان، تۆمۈر - پولاتتىن ياسالغان باش كىيىم).

دۇتا [دوتا] (پ) «دۇتاھ» قا قاراڭ.

دۇتارە [دتارە] (پ) دۇتار، قوش تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:
دۇتارە ئۇنى ئەيشۇ فەراغەتنى بېرۇر ياد،
مۇترىبغە قۇلاق تۇتكى، نى دەر نەغمەدە سازى.
— بابىر.

دۇتاھ [دوتاه] (پ) ئىككى پۈكۈلگەن، پۈكۈك؛ ئېگىلگەن، ئېگىك؛ غەم تارتىپ پۈكۈلگەن:
قەمەر ھەر ئاي باشى مۇئجىز نەماي ئىلكىڭدىن،
قاچىپ باشىنى ئوغۇرلاركى، بولۇر ئۇيلە دۇتاھ.
— نەۋايى.

قەددى دۇتاھ — غەم بىلەن پۈكۈلگەن قەد.

دۇتەھ [دوته] (پ) «دۇتاھ» قا قاراڭ:
ئاي كەبى ئەلبەسكىڭ ئۆپەي قەسدە چەرخ ئولدى دۇتەھ،
شەيخلىق دەئۋاسىن ئەيلەپ قەددى ئانىڭ خەم ئەمەس.
— ئەرشى.

دۇججاج [دجاج] (پ) توخۇ:
چۇ سۇبھ ئولدى شەبنىڭ قاراسى كېتىپ،
كى دۇججاجلارنىڭ فىغانى يېتىپ.
— ئا. نىزارى.

دۇججاجە [دجاجە] (پ) «دۇججاج» غا قاراڭ:
كى دۇججاجە فەرياد ئېتەر ھەر زەمان،
دەرىغا، ئۆتەر دەپ بەقاسىز جەھان.
— ئا. نىزارى.

دۇچار [دوچار] (پ) ئۇچراش، يولۇقۇش، دۇچ كېلىش:
ياپەرى، ياھۇرى يا باغى ئېرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەر كىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

دۇچار بولماق — يولۇقماق، دۇچ كەلمەك.

دۇچار ئولماق — «دۇچار بولماق» قا قاراڭ:
دۇچار ئولماس ئېردىم ساڭا كاشكى،
سەن ھەم باقماس ئېردىڭ ماڭا كاشكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇچوبە [دوچوبە] چېدىر:
دۇچۇبە ئەۋجى بۇ فېرۇزە خىرگاھ،
ئانىڭ ئىككى كۆمەچى مېھر ئىلە ماھ.
— نەۋايى.

دۇخان [دخان] (ئە) تۇتۇن، دۇت.

دۇختەر [دختر] (پ) قىز، قىز بالا:
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسىدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەفنىڭ گەۋھەرى.
— موللا بىلال.

دۇخۇل [دخول] (ئە) داخىل، داخىل بولۇش، كىرىش:
ئاتاسى سۆزىنى قەبۇل ئەيلەدى،
دەلالەتكە ئۆزنى دۇخۇل ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

دۇخۇل ئەيلەمەك — كىرمەك، كىرىپ كەتمەك.

دۇد [دود] (پ) 1) تۇتۇن، ئىس:
قارا قۇيۇندەك چىقار خەسدەك تېنىمدىن دۇد ئاھ،
كىم خەيالىن ئەيلەسەم ئوتلۇق نىگاھى ئوت ياقار.
— تەجەللى.
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.
2) ئاھ، ئاھۇ نالە؛ ساراسىم؛ پۇشايمان:
ئۆز قىلغان ئىشىنىڭ قەباھەتى خاتىرىگە كېلىپ، دۇد باشىغە ئاشتى.
— نەۋايى.
3) توزان، چاڭ - توزان؛ خىرە، خىرەلىك. 4) زۇلۇم.
5) غەم، ئەلەم:
رىشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇدىدىن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.
— ئەرشى.
6) ئىسرىق:
دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر سارىدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ئاھى دۇد ئالۇد — ئادەتتىن تاشقىرى قايغۇلۇق ئاھ؛ تۇتۇن ئارىلاش ئاھ.

تۇن دۇدى — تۇن قاراڭغۇلۇقى، قاراڭغۇلۇق.

دۇدى ئاھ — ئوتلۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ؛ ئاھ تۇتۇنى؛ پىراق مۇشەققىتى:

يۇزى مەيگۇن ئەمەس قانلىغ ياشىم تەسىرىدۇر، بىلكىم،
قارا كاكۇل ئەمەس باشىمدا يۇتكەن دۇدى ئاھىمدۇر.

دۇدى غەزەب — غەزەپ ئاھى؛ پىراق ئوتى.

دۇدى گۇناھ — ئىسيان تۇتۇنى.

دۇدى ھىجران — پىراق ئوتى، ھىجران، ئايرىلىش ئازابى:

ئۆچمىدىن تا ئەۋجىگە سالماق نەزەر مۇمكىن ئەمەس،
يا ئىرۇر بۇ دۇدى ھىجران [يا] ئۇزۇن ساچمۇ ئىكىن.

— ئەرشى.

دۇداغ [دوداغ] لەۋ، كالپۇك:

ئەسلى ئالچىن، سۆزلەرى چىن، كۆزلەرى تاتار ئىرۇر،
مىسلى ياشار ھەركىم دۇداغى شەربەيىن تاتار ئىرۇر.

— سەيفى سەرايى.

دۇدە [دودە] (پ) 1) كۆيە، قۇرۇم؛ ئىس، تۇتۇن. 2) ئۇرۇق، ئەۋلاد:

تۇت ئاڭاكىم، ئىرۇر ئىش ئاگاھى،
مەفخەرى دۇدەئى مىرانشاھى.

— ئەۋايى.

3) تاڭ قاراڭغۇلۇقى؛ قاراڭغۇلۇق نىشانىسى. 4) تەخت، دەرگاھ.

دۇدەئى كەيقۇباد — كەيقۇباد دەرگاھى؛ تەخت.

دۇدمان [دودمان] (پ) خانىدان؛ قەبىلە، ئائىلە.

دۇر I [دۇرر] (ئە) غا قارالسۇن:

لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئىرۇر خىجىل،
سۆزلەردىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئاناڭ نەزاكەتى.

— ئەرشى.

دۇرى راز — سىر ئۇنچىلىرى، سىر جاۋاھىرلىرى:

دېدى ئەۋۋەل نەدىمى نۇكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.

— ناقىس.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئۇنچىسى، رەھمەت گۆھىرى:

ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئىرۇر ھاسىل،
ئولانسالەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئالىمىيات.

— شەۋقى.

دۇرى سىيراب — «دۇرى سىراب» قا قارالسۇن:

بۇ كۆڭۈلنىڭ سەيدىغە ھەر تارىدۇر تۇللابلار،
خۇب ياراشىپدۇر قۇلاغىڭغە دۇرى سىيرابلار.

— قەلەندەر.

دۇرى مەقسۇد — «دۇررى مەقسۇد» قا قارالسۇن:

قولغە كەلتۈرمەك مەھال ئىرمىش دۇرى مەقسۇدىنى،
كىم مېنىڭدەك ئوشۇرۇپ قويسە قەدەم ئۇرچاغىدىن.

— قەلەندەر.

دۇرى ناب — «دۇررى ناب» غا قارالسۇن:

مۇلاقات بولدۇمكى بەۋژابغە،
قاراپ مەن كەتۇرگەن دۇرى نابغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرى ئۇممان — «دۇررى ئۇممانى» غا قارالسۇن:

دېدىڭ: «بۇ ئىلتىفات ئۇبدان بولۇپدۇر،
مېنىڭدەك ناش دۇرى ئۇممان بولۇپدۇر.

— ناقىس.

دۇرى يەكتا — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:

دېمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگويو كەم ئىستېئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانىپ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.

— ئەرشى.

دۇر II [دور] (پ) ئۇزاق، پىراق؛ پىراقلاشقان:

چۇ سەن سالدىڭ مېنى نەۋرۇزدىن دۇر،
ئانى ماڭا، مېنى ئاڭا قاۋۇشتۇر.

— لۇتفى.

دۇرەخش [در خش] (پ) «دەرەخش»، «دەرەخشان» لارغا قارالسۇن.

دۇرەخشان [درخشان] (پ) يالتىراق، پارلاق، يالت ـ يۇلت قىلىپ تاۋلانغۇچى، نۇرلۇق، يورۇق:

يەر ئۈزە پەيدا ئەمەس خىزر، فەلەك ئۈزرە مەسىھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

بەرقى دۇرەخشان — يالت ـ يۇلت قىلىپ چاقنىغۇچى چاقماق، ئىترانىي يورۇتقۇچى چاقماق، چېقىن.

دۇرەخشان ئەيلەمەك — يورۇتماق.

دۇرەخشان بولماق — روشەن بولماق، نۇرلۇق بولماق:

جۇۋانۇ قىز دۇرەخشان بولسا چۇن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۇرار ئاھ ئۇستىگە ئاھ.

— خىرقەتى.

دۇرەخشان قىلماق — «دۇرەخشان ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

مېھرى دۇرەخشان — پارلاپ نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياش.

دۇرەخشەندە [در خشندە] (پ) «دۇرەخشان» غا قارالسۇن.

دۇرەر [درر] (ئە) [بىرلىكى: دۇرر] دۇرلار، ئۇنچە-لىدر، مەرۋايىتلار؛ «دۇرر» غا قارالسۇن.

دۇرەر ساچماق — 1) ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچماق. 2) ئاجايىپ سۆز ئېيتماق.

دۇرەربار [دررىار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك، مەنىلىك، نازۇك ۋە نەپىس سۆز ئېيتقۇچى؛ شائىر.

دۇرەرفشان [درفشان] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى:

قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۆسنۈڭ كەبى،
قايسى گۈل بەرگى لەبى لەئلى دۇرەرفشانىڭچە بار؟

— گۈمنام.

2) چىرايلىق شېئىرلار تۇزگۇچى؛ گۈزەل سۆزلىگۈچى:

قۇلاق سالغىل ساڭا بىر سۆز ئايتاي،
دۇرەرفشانلىق قىلىپ كۆڭلۈڭنى ئاۋتاي.

— خىرقەتى.

دۇرەڭ [دورنگ] (پ) 1) ئىككى خىل، ئىككى خىل رەڭ. 2) ئىككى يۈزلىمىچى. 3) ساۋاتسىز.

دۇرئەندىش [دوراندىش] (پ) يىراقنى كۆزلىگۈچى، مۇلاھىزىلىك، ئاقىۋەتنى ئويلاپ ئىش قىلغۇچى:

ئەمما بۇ ھىساب خىرەدى دۇربىن ۋەززانى بىلە ۋە ئەقلى
دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمەس.

— نەۋائى.

دۇربار [دربار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت ياغدۇرغۇچى. 2) چوڭقۇر مەنىلىك، قىممەتلىك ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەر قىلغۇچى، گۈزەل سۆزلىگۈچى:

كۆرمەدىم كۆڭلۈم ئالۇرغا سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۇرگە لەئلى دۇربارى يەنە.

— ئەرشى.

دۇربار ئەلفاز — 1) نازۇك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر. 2) كۆز يېشى.

دۇربارلەفز — مەنىلىك سۆز، شېرىن سۆز.

دۇربار يىغلاماق — يىغلىماق، كۆز يېشى تۆكمەك:

سەھابىكىم بولۇپ دۇربار يىغلاپ،
ئاڭا كىمگەن كىشىگە زار يىغلاپ.

— نەۋائى.

دۇرباش [دورباش] (پ) يىراقلاش، قېچىش، ئۇزاقلىشىش؛ چەتكە چىقىۋېلىش.

دۇرباش ئەيلەمەك — يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، چەتلەتمەك.

دۇربىن [دوربين] (پ) 1) دۇربۇن. 2) يىراقنى كۆرىدىغان، ئۇزاقنى كۆرەلەيدىغان:

مۇئەييەن كۆرگەنلىكىدىن ھەر نەرەردە جەننەتۇ دەۋزەخ،
كەرامەت قۇلزۇمىنىڭ كۆشتەسىدە دۇربىن دەرلەر.

— زەلىلى.

دۇربىين [دوربين] (پ) «دۇربىن» غا قارالسۇن.

دۇرپاش [درپاش] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى. 3) ياش تۆكۈكۈچى؛ 4) كۆز ياشلىرى.

دۇرج [درج] (ئە) 1) سەدەپ، قىممەت باھا تاشلار ساقلىنىدىغان قۇتا، جاۋاھىر قۇتىسى:

يەنە يول كىراسى بىلە خەرجىغە،
بېرىپ نوقرەلەرنى سالىپ دۇرجىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېغىز، كاۋاك.

دۇرجى دەقايىق — گۈزەل سۆزلەر يىغىندىسى.

دۇرجى لەب — لەۋ قۇتىسى؛ گۈزەل لەۋ:

كۆزى نەچچە قەتلىك گىستەر، بولماغىل نەۋمىدكىم،
دۇرجى لەبدىن تىرگۈزۇرگە خەستە سۇپ گىمانى كۆر.

— ئەرشى.

دۇرجى لەئل — ئېغىز، ئاغزى، لەۋ ياقۇتى؛

دۇرجى مۇھەببەت — سۆيگۈ جاۋاھىرى، ئۇنچىسى:

مۇھەببەتنىڭ ئۇچىنچى ھەرپى «ب» دۇر،
قاچان دۇرجى مۇھەببەت ئېرىدى بە دۇر.

— خىرقەتى.

دۇرجى ياقۇت — ياقۇت قۇتىسى، گۈزەل لەۋ، ئېغىز:

لەئلى نابىڭ چەشمەسىنىدە ئابھەيۋان ياشىرىن،
دۇرجى ياقۇتىڭدە، ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشىرىن.

— نەسىمى.

دۇرد [درد] (پ) ھەر نەرسىنىڭ قالدۇقى، دۇغى، لايقىسى.

باده دۇردى — مەي دۇغى.

دۇردى ئامىز — دۇغ ئارىلاشقان:

شەرابى نىغۇدى ئايىنە يەڭلىغ سافدۇر كۆڭلۈم،
بۇ مەيخانە مەيىدىن ئىچمەڭلەر دۇردى ئامىزى.

— زەلىلى.

دۇردى جامىن سۇمۇرمەك — جام، پىيالىدىكى قالدۇق، ساقىنىڭ (مەينى) سۇمۇرمەك.

دۇرد ئاشام [دردآشام] (پ) مەي دۇغىنى، ساقىنىدىنى ئىچكۈچى.

دۇردان [دردان] (ئە + پ) 1) ئۇنچە قۇتىسى، دۇر ساقلىنىدىغان قۇتا؛ 2) ئۇنچە، مەرۋايىت:

قاشى مېھرابىغە يۇز قويسام كۆزى چولپانچە بار،
لەبلەرى مانەندى لەئلۇ تىشلارى دۇردانچە بار.

— مولا سالىھ.

دۇردانە [دردانە] (ئە + پ) 1) يۇلتۇز ۋە سەيياردىلەر:
ھەمۇل چەرخ باغرىغە دۇردانەدۇر،
ھەمۇل بەھرۇ گەۋھەرغە ئەفساندەدۇر.
— ئەۋايى.
2) دۇر، ئۇنچە، مەرۋايىت:
پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.
— ئەۋبەتى.
3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:
چۇ بەرنا ئىشتتى بۇ ئەفسانەنى،
تۆكەر بولدى كۆزدىنكى دۇردانەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇردكەش [دردكش] (پ) مەي دۇغىنى، ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى، مەيخور؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.

دۇردنوش [دردنوش] (پ) «دۇردكەش» كە قارالسۇن.

دۇرر [در] (ئە) [كۆپلۈكى: دۇرەر] 1) دۇر، ئۇنچە، مەرۋايىت:
ساڭا قۇل بولغانىغە فەخر ئېتەرلەر بارچە سەرۋەرلەر،
تىشىڭنى ھەسرەتىدىن قان يۇتارلار دۇررۇ گەۋھەرلەر.
— قەلەندەر.
2) مەنىلەر، سۆزلەر؛ چوڭقۇر مەنىلىك، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:
قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇ كان بېرۇر.
— بابىر.
3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى، ياش ئۇنچىلىرى:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.
4) پەرزەنت:
مۇكەللەل مېھر دۇرى بىرلە تاجى،
ئانىڭ بىر ئۆزگە دۇرغە ئېھتىياجى.
— ئەۋايى.
5) سۆيگۈ، ئىشق:
بولۇپ قىزغە مەۋجۇد چۇ دۇررى مۇراد،
كۆلۈپ غۇنچە يەڭلىغ چۇنان بولدى شاد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇت ـ تاج — «دۇررى تاج» غا قارالسۇن؛

دۇررى ئەدەن — ئىڭ تازا، ساپ ئۇنچە:
ۋەسلىڭ بىلە دەشت ئۆزرە خارا دۇرۇ گەۋھەردۇر،
مانەندى ئۇشاق تاشدۇر ھەر دۇررى ئەدەن سەنسىز.
— گۇمنام.

دۇررى ئەشك — كۆز يېشى، ياش ئۇنچىلىرى:
ئەيا مەھبۇب يولۇڭغە دۇررى ئەشكىمنى نىسار ئەيلەپ،
تەسەددۇق ئەيلەسەم مۇڭلۇغ باشىمنى خار ـ زار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

دۇررى ئەمانەت — قىممەتلىك تاپشۇرۇقلار.

دۇررى ئەنجۇم — يۇلتۇز دۇردانىلىرى:
يۇگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

دۇررى بەخت — بەخت گۆھىرى، بەختىيارلىق جاۋاھىرى:
بۇ سەرھەد ئېرۇر ھەم ئاتا پايى تەخت،
فەلەك ياغدۇرۇپدۇر بەسى دۇررى بەخت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى بىبەھا — باھاسىز ئۇنچە، قىممەتلىك بايلىق:
نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۇن خەرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى بىبەھا كەتتى.
— ئەرشى.

دۇررى پاك — 1) ساپ، تازا، گۆھەر. 2) نازۇك تەبىئەت. 3) شاھزادىگە ئىشارە:
ۋە ئۇلچە سەلتەنەت دۇرجىنىڭ دۇررى پاكى... سۇلتان مۇھەممەدمىرزا ... بابىدا بتسلىم ئېردى.
— ئەۋايى.

دۇررى تاج — تاجغا ئورنىتىلغان ئۇنچە.

دۇررى جەۋاھىر — ئۇنچە ـ مەرۋايىت، قىممەت باھا خەزىنە:
نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلەر ئىخلاس زاھىر.
— لۇتفى.

دۇررى جەۋھەر — «دۇررى جاۋاھىر» غا قارالسۇن:
سەيفى سەرايى خىزمەتىگە مەدھ ئوقۇپ تۆكەر،
بەھرى ئېرۇر ئىچىندىن ئالىپ دۇررى جەۋھەرى.
— سەيفى سەرايى.

دۇررى خۇشاب — يالتىراق، ساپ مەرۋايىت:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇر شەككەر، تىشلەرىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايىغە ئاي يۇزۇڭدۇر ئافتاب.
— قەلەندەر.

دۇررى زات — ئەسلى نەسەب.

دۇررى ژالە — ياش، كۆز يېشى، ياش ئۇنچىلىرى:
دېدى: *كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە؟*
دېدى: *ئىشقىڭ تېگىپتۇر ئاھۇ نالە.*
— خىرقەتى.

دۇررى سەفىد — 1) ئاق ئۇنچە. 2) قورغان نامى:
... ۋەئۆز ئوغلى ئىسفەندىيارنىكىم، دۇررى سەفىد قورغاندا

مەھبۇس قىلىپ ئېردى، چىقارىپ... ئەرجەسپ ئىنتىقامىغە يېتەردى.
— نەۋائى.

دۇررى سەمەن — قىممەت باھا تاش؛ بېباھا گۆھەر تاش.

دۇررى سىيراب — تازا، پاكىز گۆھەر.

دۇررى شاھانە — شاھلارغا مۇناسىپ، كەم تېپىلىدىغان گۆھەر.

دۇررى شەب ئەفرۇز — كېچىسى يورۇيدىغان، كېچىنى يورۇتىدىغان گۆھەر.

دۇررى شەب چىراغ — كېچىسى چىراغقا ئوخشاش يورۇيدىغان گۆھەر، پارىلداپ يېنىپ تۇرىدىغان گۆھەر.

دۇررى شۇھۇد — سىرە گۆھەر، چوڭ مەرۋايىت:
كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھۇ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى غەلتان — يۇمىلاق گۆھەر:
مەقەدىمىگە ساچقالى يۈزدىن ئۆگۈن يوق ئالتۇنۇم،
بار ئوللى كۆز بەھرىدە كۆپ دۇررى غەلتانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

دۇررى گەرانمايە — 1) قىممەت باھا ئونچە. 2) شاھزادىگە ئىشارە:
ئول دۇررى گەرانمايەنى تەگرى تەئالا مىرزا بىلەن بېگىم ئۈچۈن پايەندە تۇتسۇن.
— نەۋائى.

دۇررى گەۋھەرخانە — گۆھەر ۋە ئونچىلەر خەزىنىسى:
ھەق تەلەب سەن تىنمايىن ھەق ساڭا قاچ،
دۇررى گەۋھەر خانەگە دەرۋازە ئاچ.
— شەۋقى.

دۇررى گۆھەر — گۆھەر ئونچىلىرى، مەرۋايىت:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى نا پەيداسى بار.
— ئەرشى.

دۇررى گىرامى — 1) قىممەت باھا گۆھەر؛ 2) مەھبۇب، گۈزەل جانان.

دۇررى لايەنزۇر — تەڭدىشى يوق گۆھەر، ساپ گۆھەر، ئاز ئۇچرايدىغان گۆھەر.

دۇررى مائەۋھا — ۋەھمي (خەۋەر) دۇرلىرى؛ قىممەتلىك خەۋەرلەر.

دۇررى مەقال — سۆز ئونچىلىرى؛ سۆزلەش قابىلىيىتى.

دۇررى مەقسۇد — مەقسەت گۆھىرى، ئىنتىلىشكە سەۋەبچى بولغان نەرسە:
بەھرىڭغە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.
— مەشرەپ.

دۇررى مەكنۇن — تازا، ساپ مەرۋايىت:
لەبلەرىڭدەك لەئلى يوقتۇر، ئاغزىڭ ئوخشە غۇنچەئى،
تىشلەرىڭغە، ئەي پەرىۋەش، دۇررى مەكنۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

دۇررى مەنزۇم — شېئىر ئونچىلىرى، نەزم تىزمىسى.

دۇررى مەئنى — دۇر كەبى قىممەت باھا مەنىلەر، چىرايلىق، چوڭقۇر مەنىلىك، نازۇك پىكىرلەر.

دۇررى ناب — 1) تازا، تىنىق، ساپ، سۈزۈك، مەرۋايىت؛ قىممەت باھا تاش. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز.

دۇررى نايياب — 1) كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان مەرۋايىت. 2) مەنە دۇرلىرى، ئونچىلىرى.

دۇررى نەزمى — نەزم، شېئىر ئونچىلىرى:
سېھر قىلغاي سۆزدە لۇتفى ساھىرى كەشمىرتەك،
دۇررى نەزمىغە قۇلاق گەر سالسە ماھى كەبۇلى.
— لۇتفى.

دۇررى ھەقايىق — ھەقىقەت سۆزلىرى.

دۇررى ئۇممانىي — ئوكيان، دېڭىز مەرۋايىتى.

دۇررى ئېھسان — ساخاۋەت ئونچىلىرى:
دوستلار مەندىن ئىشىت ئەفسانە ئەئيان ئەيلەبان،
بىر ـ بىرىمىزگە ھەقىقەت دۇررى ئېھسان ئەيلەبان.
— موللا سالىھ.

دۇررى يەتىم — سەدەپتە يالغۇز يېتىشكەن مەرۋايىت، قىممەت باھا مەرۋايىت، يېگانە گۆھەر:
سەن كەبى چىقماس نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،
توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.
— شەۋقى.

دۇررى يەكتا — دۇنيادا يېگانە، قىممەت باھا، تەڭدىشى يوق گۆھەر:
دۇررى يەكتا تاپماس ئىردىكىم سەدەفى ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.

دۇررى يەكدانە — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:
نىھان ئولدى سەدەفدە گەۋھەرى بىر دۇررى يەكدانە،
بۇ دەھر بىمەقا دەپ، خۇشلاماي ئول لامەكان كەتتى.
— موللا سالىھ.

دۇررى يېگانە — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:
تەلقىنى ئىشقى پىرى تەرىقەتكى ئەيلەدى،
سالدىم بۇ جان قۇلاقىغە دۇررى يېگانەدۇر.
— زەلىلى.

دۇرراج [دراج] (ئە) 1) قىرغاۋۇل، بۆدۈنە تۇرىدىكى بىر خىل قۇش:
چىمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۇرۇپ دۇرراجۇ كەكلىك تۇرلۇك ئەلھان.
— لۇتفى.
2) شەخس نامى (خاس ئىسىم):
ئەبۇلھەسەن دۇرراج ئۇچىنچى تەبەقىدىندۇر.
— نەۋائى.

دۇررەتۇت ـ تاج [دەرەلتاج] (ئە) تاجغا قادالغان ئۇنچە؛ ئەك يۇكسەك، ئەك ئالىي سۇپەت.

دۇرفىشان [در فشان] (ئە + پ) «دەرافشان» ، «دۇرەفشان» لارغا قارالسۇن:
چىقىپ ساھىلغە ئەيلەپ دۇرفىشانلىغ،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەمىشدۇر نوكته دانلىغ.
— ناقىس.

دۇرنىسار [درنثار] (ئە) دۇر چېچىش؛ دۇر چاچقۇچى، بەھرە بەرگۈچى يامغۇر:
قىلدى بۇلۇت ئەشكى بىلەن دۇرنىسار،
بولدى چاقىن كۈلكۈسىدىن خاكسار.
— نەۋائى.

دۇرود [درود] (ئە) دۇئا، سالام، ئالقىش، مەدھىيە؛ ياخشىلىق تىلەش:
دۇرۇد ئايغىل مۇھەممەد جانىبىغە تىنمايىن، شەۋقى،
ئۇمىدى ۋەسل ئىلە قورقۇنجى فۇرقەتىدىن ئېرۇر مەئخۇر.
— شەۋقى.

دۇرۇدى نامەئىدۇد — سانسىز ـ سانساقسىز ماختاش.

دۇرۇ دەراز [دورودراز] (پ) ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن، سوزۇلغان.

دۇرۇر [دورور] دۇر (ھۆكۈم يازدەمچىسى):
ئۇرتەنمەكۇ كۆز ياشىمى تۆكمەكدۇرۇر ئىشىم،
بۇ غۇسسە نى ئول شەمئى شەبىستانىمە ئايتىلىغ.
— لۇتفى.

دۇرۇست [درست] (پ) 1) تولۇق، كامىل، پۈتۈن. 2) ياخشى، توغرا، راست؛ ئورۇنلۇق. 3) ساغلام، سالامەت. 4) خالىس، سەمىمىي:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يارى نۇخۇست.
— ئا. نىزارى.

دۇرۇست ئەيلەمەك — قەتئىي كېرىشمەك، جەزم قىلماق.

دۇرۇست قىلماق — توغرا قىلماق؛ ئاساس سالماق.

دۇرۇغ [دروغ] (پ) ئالداش، ئالدىماق؛ ساختا، يالغان:
ئەگەرچە ۋەزىرىنىڭ سۆزىدۇر دۇرۇغ،
سېپىنىڭ ئەمرىنىڭ ئانداغ تونۇر ئىچرە چوغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇشت [درشت] (پ) قوپال؛ قوپاللىق بىلەن.

دۇرۇشتخوي [درشتخوى] (پ) قوپال قىلىقلىق، قوپال خاراكتېرلىك.

دۇرۇشتگوي [دروشكوى] (پ) قوپال سۆزلۈك؛ قوپال مۇئامىلىلىك:
ئەكسەرى فاسىق ۋە بەدخۇي، ۋە قالغانى كاج تەبئۇ دۇرۇشتگوي.
— نەۋائى.

دۇزد [دزد] (پ) ئوغرى:
زوھدۇ تەقۋا گويىيا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دۇزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دۇشاب [دوشاب] (پ) شىرنە، ئۈزۈم شىرنىسى.

دۇشمەن [دشمن] (پ) رەقىب، ياۋ، دۇشمەن.

دۇشمەن تۇتماق — دۇشمەن، رەقىب دەپ بىلمەك، دۇشمەن، رەقىب دەپ ھېسابلىماق.

دۇشنام [دشنام] (پ) تىل، ھاقارەت؛ تىللاش، ھاقارەتلەش، كەمسىتىش، دەشنەم، «دەشنام» غا قارالسۇن:
ئالگە كۆپ ئىنئام ئېتەرسەن، دەم ـ بەدەم دۇشنامنى،
قەدر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېسھان قىلماغىل.
— لۇتفى.

دۇشۋار [دشوار] (پ) قىيىن، ئېغىر، مۇشكۈل:
ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.
— بابىر.

دۇشۋاردىن دۇشۋار — ناھايىتى قىيىن.

دۇشۋار قىلماق — قىيىنلاشتۇرماق، مۇشكۈللەشتۈرمەك.

دۇشىزە [دوشيزه] (پ) قىز.

دۇشىزەدىن نىقاب ئالماق — غايىبتىن خەۋەر تاپماق.

دۇك [دوک] يىلك.

دۇكتەراش [دوک تراش] يىكچى.

دۇگانە [دو كانه] (پ) جۈپ، ئىككىزەك؛ ئورتاق:
يوق، يوق، دېمە ئانى ئىككى دانە،
ئول دانە ئەمىس ئېدى دۇگانە.
— نەۋائى.

دۇلاب [دولاب] (پ) 1) چىغىرىق (قۇدۇقتىن سۇ چىقىرىدىغان چاق)؛ 2) ئىشكاپ، يەشىك، ساندۇق.

دۇلدۇل [دلدل] (ئە) جەرەن؛ دۇلدۇل:
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار،
ئەلىيۇر - رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇلۇغە [دولوغە] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا كىيىدىغان، تۆمۈردىن ياسالغان باش كىيىم)، «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دۇم [دم] (پ) «دۇمىن» غا قاراڭ:
كى بۇ دۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋۇجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

دۇمار [دمار] (پ) «دەمار» غا قاراڭ.

دۇمۇئ [دموع] (ئە) [بىرلىكى: دەمئ] كۆز ياشلىرى:
لالەگۇن دۇمۇئ — لالىدەك (قىپقىزىل) كۆز ياشلىرى.

دۇمىن [دمين] (پ) ئاخىرى؛ ئىككىنچى؛ قۇيرۇقى:
تاشلاسە ھەر ئىت ئەۋۋەلغى ئىشكىن،
ھەر ئىشىكنىڭ ئىتلارى تۇتقاي دۇمىن.
— خەراباتى.

دۇن [دون] (پ) 1) پەس، پەسكەش، رەزىل، ناكەس:
كەتمەگەي مېھرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي ھۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلەرىمنى گەر رەمىم.
— قەلەندەر.

2) خار؛ لاياقەتسىز. 3) كاج، بىتەلەي:
سەرنەۋىشتىم ئېردىمۇ يا تالېئىمنىڭ دۇنلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرويلاردىن بىر دەۋايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

دۇن سىفەت — پەسكەش، ئەخلاقسىز، يارىماس سۈپەتلىك ئادەم.

دۇن شىئار — رەزىل نىيەتلىك، ياۋۇز.

دۇن مەرتەبە — مەرتىۋىسى پەس، تۆۋەن.

دۇنى لەئىم — لەنىتى؛ زاتى، نەسلى پەس.

دۇنبال [دنبال] (پ) دۇم، ئارقا؛ ئارقا تەرەپ؛ بىرەر نەرسىنىڭ داۋامى، ئاخىرى:
قەزا يەتسە كەتسەم ئىدى ئالىدە،
قالىپمەن نېتەي ئەمدى دۇنبالىدە.
— ئا. نىزارى.

دۇنبالە [دنبالە] (پ) 1) ئارقا، ئارقا تەرەپ. 2) قويرۇق، قويرۇق قىسمى. 3) داۋاملىق، ئۈزلۈكسىز.

دۇنپەرەست [دون پرست] (پ) پەسكەش، يارىماس، ئەخلاقسىز، رەزىل، ناكەسلەرنى دوست تۇتقۇچى:
بىرەۋكىم ئېرۇر دەھر ئارا دۇنپەرەست،
تەئەللۇق مەيىگە قىلىپ ئۆزنى مەست.
— ئا. نىزارى.

دۇنپەرۋەر [دون پرور] (پ) 1) يامان، پەس كىشىلەرنى تەربىيە قىلغۇچى:
بۇ دۇنپەرۋەرلەر ئىچرە ئېئتىبارىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيەمبەر مۇئجىزى ئوخشە ئەگەر شەققۇل - قەمەر قىلسام.
— قەلەندەر.

2) چەرخ، پەلەك؛ تەقدىر.

دۇنخىسال [دون خصال] (پ + ئە) پەسكەش، پەس تەبىئەت؛ زاتى، نەسلى پەس؛ يامان، ناچار خۇلق:
بار ۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئول دۇنخىسال،
تونىغە تىكمىش ئېدى گەردۇن مىسال.
— نەۋايى.

دۇنسىرىشت [دون سرشت] (پ) پەس خۇلق، ناكەس، يامان تەبىئەت.

دۇنۇۋ [دنو] (پ) «دۇنۋ» غا قاراڭ.

دۇنۇۋۋ [دنو] (پ) «دۇنۋ» غا قاراڭ.

دۇنۋ [دنو] (پ) پەسلىك، تۆۋەنلىك (تۆۋەن دەرەجە، مەرتىۋىدە).

دۇنيا [دنيا] (ئە) 1) جاھان، ئالەم، بارلىق:
ئەي كۆڭۈل، ياخشى ئىككى دۇنيادىن،
بىر نەزەر قىلسا ساڭا دىلدارىڭ.
— بابىر.

2) دۇنيا، بايلىق:
«سوفى مەن» دەپ، زاھىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكىر دۇنيا دسوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

تەركى دۇنيا قىلماق — 1) ئالەم تەشۋىشلىرىنى تەرك ئېتىپ، ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلماق. 2) مال - دۇنيادىن ۋاز كەچمەك:
سالېھى يار كەيىدە گوۋھەرنى جۇستىجويىدە،
تەرك ئېتىبانكى دۇنيانى دەر - بەدەر گەدا بولاي.
— موللا سالېھ.

دۇنيا ئەرۇسىبى تەلاق قىلماق — دۇنيادىن كەچمەك، دۇنيادىن كۆڭۈل ئۈزمەك.

دۇنيادىن بارماق — ۋاپات بولماق، ۋاپات قىلماق.

دۇنيادىن چىقماق — «دۇنيادىن بارماق» قا قاراڭ.

دۇنيا غەمى — مال - دۇنيا، بايلىق غېمى، مال - دۇنيا يىغىش ئىستىكى:
تاشلاغىل دۇنيا غەمىنى ئەسلى غەمدۇر ئاخىرەت،
بادى سەر - سەردەك ئۆتەر ئۇمرۇڭ بۇ تۇرغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

دۇنياۋۇ ماھىفا — دۇنيا ۋە دۇنيادىكى بارلىق نەرسە ۋە ھادىسىلەر.

دۇنيايى دۇن — پەسكەش دۇنيا:
بولماغاي ھەرگىز گەدالار ئال ئالسىندا ئېئتىبار،
زىمىنەتتى دۇنيايى دۇننى ئەي، قەلەندەر، زەر كېلىپ.
— قەلەندەر.

دۇنياپەرەست [دنيا پرست] (ئە + پ) «دۇنيا دوست» قا قارالسۇن.

دۇنيا دوست [دنيا دوست] (ئە + پ) دۇنيانى دوست تۇتقۇچى، بايلىقنى ياخشى كۆرگۈچى.

دۇنيا گۈزىن [دنيا كزين] (ئە + پ) دۇنيانى (بايلىقنى) خالىغۇچى.

دۇنيالىغ [دنياليغ] 1) دۇنيالىق، بايلىق، مال ـ ئەشيا. 2) ئاخىرەتلىك.

دۇنيە [دنيى] (ئە) «دۇنيا» غا قارالسۇن:
تۇتۇپتۇر دۇنيەنى ھۆسنىڭ سەراپاي،
جەمالىڭ چۈن بولۇپتۇر ئالەمئارای.
— سەيد ئەھمەد.

دەۋات [دوات] (ئە) دۇۋەت، سىياھ قۇتىسى:
كىيىپدۇركى خەلقى فەرەڭ جامەسىن،
ئالسىپ قوللارىغە دەۋات خامەسىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇۋەت [دوت] (پ) «دەۋات» قا قارالسۇن:
كېتىۋر ساقىكى، تۇت بادە، ماڭا ئانداغ مۇھىت ئىچسە،
قەلەم ساقى بولۇپ جامى دۇۋەتتىن گەر دىھان كاغەز.
— خۇشھال غەربى.

دۇۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قارالسۇن.

دۇيۇم [دويم] (پ) ئىككىنچى، ئىككىنچى نۆۋەت، مەرتەم:
يەنە زەرب ئوردى دۇيۇم بارەئى،
يىقىلدىم تاپالماي ئاڭا چارەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىبەق [ديبق] (پ) قىممەت باھالىق ماتا، ئېسىل رەخت.

دىر [دير] (پ) ئۇزاق (ۋاقىت).
دىر ئەتمەك — ئۇزاققا سوزۇلماق.

دىرەك [ديرك] (ئە) ئىز، بەلگە؛ خەۋەر.
دىرەكلىمەك — ئىزدىمەك:
دىدىكىم: «ئۇستا بىر نەققاش تاپسۇن،
ھايال بولماي دىرەكلەپ رەخش چاچسۇن».
— ناقىس.

دىكلەي [ديكلای] قىسقا يەڭلىك ئۇست كىيىم.

دىگۇل [ديكول] ئەمەس.

دىگۇلۇك [ديكولوك] ئېيتقۇلۇق؛ ئېيتىشقا تېگىشلىك گەپ.

دىگۇنچە [ديكونجه] دىگۇچە، ئېيتقۇچە؛ ... غىچە، ... گە قەدەر.

دىگىن [ديكين] «تېگىن» گە قارالسۇن.

دىگىنچە [ديكينجه] «دىگۇنچە» گە قارالسۇن.

دىماماك [ديماماك] دىمەسلىك، ئېيتماسلىق.

دىمەن [ديمان] دىمەيمەن:
ئۆزنى لايىق لۇتفۇ ئېھسانغا دىمەن،
كىم سىياسەت قىلغالى ھەم ئىدىمەن.
— ئەۋايى.

دىھ [ده] (پ) قىشلاق، يېزا.

دىھدار [دهدار] (پ) قىشلاق ئاقساقىلى (مەنسەپ نامى).

دىھقان [دهقان] (پ) 1) دىھقان. 2) قىشلاق باشلىقى. 3) تەجرىبىلىك كىشى، ئىش بىلەرمەن؛ ئىش باشقۇرغۇچى. 4) ئىگە، يارانقۇچى، خالىق.
دىھقانى ئەزەل — ئاللا، تەڭرى؛ تەقدىر:
ئەزەل دىھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتتىن بېرىپ ئىسلاھ زىھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
دىھقانى قەزا — «دىھقانى ئەزەل» گە قارالسۇن.
دىھقانى سۇنئ — «دىھقانى ئەزەل» گە قارالسۇن.

دىھقانلىغ [دهقانليغ] دىھقانچىلىق.

دىبا [ديبا] (پ) نەپىس يىپەك ماتا؛ يىپەك كىيىم:
ياپىپ نەقش ئۆزرە چۇ زىبا مەتاڭ،
بەسى رەڭگى خۇش ئىردى دىبا مەتاڭ.
— ئا. نىزارى.
دىبايى بىنەفش — بىنەپشە رەڭلىك يىپەك رەخت.
دىبايى چىنى — چىنىدا توقۇلغان نەپىس رەخت.
دىبايى گۈل رەڭ — ئاچ قىزىل رەڭلىك، شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك يىپەك رەخت.
دىبايى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان شايى.
دىبايى چىن — چىن شايىسى.
سەفھە دىباسى — نەپىس زىننەتلەنگەن بەت، زىننەتلىك سەھىپە.

دىباچە [ديباچه] (پ) 1) كىرىش سۆز، مۇقەددىمە. 2) كىتابنىڭ نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن بىرىنچى سەھىپىسى. 3) ھەر نەرسىنىڭ باشلىنىش قىسمى.

دىدبان [ديدبان] (پ) قاراۋۇل، نۆۋەتچى.

دىدەك [ديدک] (پ) چۆرە، خىزمەتچى قىز، چاكار:
كى زالىم قاشىدىن قۇتۇلدى ئۇلەر،
بولۇپ شادۇ خۇررەم دىدەكلەر كۆلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىرا [درا] (پ) «دەرا» غا قارالسۇن.

دىرايەت [درايت] (ئە) ئالىملىق، ئەقىل ۋە تەجرىبە ئارقىلىق بىلىش، خەۋەردارلىق.

دىرايەت ئاسا [درايت آسا] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، دانىشمەن، ئۇستاز.

دىرەفىش [درفش] (پ) 1) چاقماق. 2) پارقىراق، پارلاق، پارلاپ تۇرغان. 3) بىگىز، دەرمش. 4) ئۇچ بۇرجەكلىك ۋە زىننەتلىك بايراقچە؛ بايراق.

دىرەفىشى كاۋىيانى — قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرسى بولغان زەھھاكقا قارشى خەلق قوزغىلىڭىنى تەشكىللىگەن ئىسپاھانلىق مەشھۇر تۆمۇرچى كاۋەنىڭ چەم بايرىقى.

دىرەم [درم] (ئە) تەڭگە، كۈمۈش تەڭگە؛ تىيىن:
كېلىپ بۇتپەرەستلەر تىزىنى پۈكۈپ،
ئالتىپ ھەم بارۋارلار دىرەملەر تۆكۈپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىرەمپاش [درم پاش] (پ) تەڭگە چاچقۇچى، سېخىي.

دىرەمسەنج [درم سنج] (پ) پۇل ئۆلچىگۈچى.

دىرەمسىز [درم سيز] پۇلسىز؛ كەمبەغەل، پېقىر.
دىرەمسىز ئەل — كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.

دىرھەم [درهم] (ئە) «دىرەم» گە قارالسۇن.

دىرۇ [درع] (ئە) ساۋۇت (قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى).

دىز [دز] (پ) قورغان، قەلئە.
ئاھەنىن دىز — تۆمۈر قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

دىزەم [دژم] (پ) 1) ئېزىلگەن، ئازاب چەككەن؛ خار، غەمكىن، سۇلغۇن، خاراب. 2) غەزەپلىك، قەھرلىك.
دىزەم ئەھلى — ئازاب چەككەن، ئېزىلگەن كىشىلەر، خار - زار ئادەملەر:
دېدى: ئىككى مەرھۇم ئەجدەم ئەھلىدىن،
ئوغۇرلۇق قىلىپدۇر دىزەم ئەھلىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىزەمۋار [دژموار] (پ) خارلارچە، غەمكىن ھالدا، سۇلغۇن قىياپەتتە.

دىسار [دثار] (ئە) سۆز بىرىكمىسىدە «مول، تولۇق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
بۇقەلەمۇن دىسار — ئۆزگىرىدىغان، ئۆزگىرىشچان؛ ئىرادىسى ئاجىز، سۆزىدە تۇرالمايدىغان؛ ۋاپاسىز.
فەساھەت دىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق سۆزلەر بىلەن تولغان.
مۇسىبەت دىسار — مۇسىبەت (بەختسىزلىك) بىلەن تولغان.
خىلافەت دىسار — ئالىي مەنسەپلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

دىققەت [دقت] (ئە) 1) ئىنچىكىلىك، نازۇكلۇق:
قان يۇتۇپ دىققەت بىلە ۋەسىڭنى ئىنشا ئەيلەدىم،
بىلمەدىڭ قەدرىمنى سەن، ئەي ماھ رۇھ ئەفزا، دەرىغ.
— قەلەندەر.
2) نازۇك تەبىئەتلىك. 3) ھوش. 4) ئېھتىيات. 5) ئوي، پىكىر، تەپەككۇر:
مەھۇ ئولدى مەيانىڭدە خەيالىم بۇ سەببىدىن،
دىققەت قىلىبان قىل كەبى نازۇك سۆزۈمنى ئىستىر.
— تەجەللى.
6) چۈشىنىش ھەددىدىن تاشقىرى قىيىن بولغان مەزمۇن.
دىققەت شىرا — چوڭقۇر مۇلاھىزىلىك.
دىققەتى گىرىنھاك — پىكىر - خىيالى چىگىش.
دىققەت تۇتماق — ئىنچىكىلەپ كۆزىتىمەك؛ ئېتىراپ قىلماق.

دىققەت پىشە [دقت پيشه] (ئە + پ) ھەربىر نەرسىگە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان، ئىنچىكە كۆزىتكۈچى.

دىققەتسازلىغ [دقت سازليغ] مەسىلىگە ئەتراپلىق قارايدىغان؛ قانتىق ئېتىبار بېرىدىغان.

دىگەر [ديكر] (پ) ئۆزگە، باشقا.

دىگەرگۇن [ديكر كون] (پ) باشقا رەڭدىكى؛ باشقىچە، ئۆزگىچە:
بۇ سۆزنى دەر ئىندى، ئەمما جىگەر خۇن،
بۇرۇنغى ھالىدىن بولدى دىگەرگۇن.
— خىرقەتى.
دىگەرگۇن ئەيلەمەك — باشقىچە ھېس قىلماق.
دىگەرگۇن تاپماق — «دىگەرگۇن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

دىل [ديل] (پ) 1) يۈرەك، كۆڭۈل، قەلب:
تىغى ھىلالە ئوخشار، ئەي دىل، ساڭا مۇبارەك،
ئىيدى شەھادەتىڭنى قىلسۇن خۇدا مۇبارەك.
— تەجەللى.
2) خاتىرە؛ روھ، مەيل، خاھىش، ھەۋەس.
دىل ئەينەسى — 1) كۆڭۈل ئەينىكى؛ ئەينەكتەك كۆڭۈل:
بولۇپ مەست مەئشۇق جەمالىن كۆرەي،

دىل ئايىنىسىنىڭ غۇبارىنى سۈرەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆچمە م: خاتىرىسى، تەسەۋۋۇرى، خىيالى.

دىلۇ جان — دىل ۋە جان، بارلىق، پۈتۈن ۋۇجۇد:
مېنىڭ ھالىم ئانىڭ يادى خەرابى،
دىلۇ جانىم ئانىڭ ئىشقى كەبابى.
— خىرقەتى.

دىلى گىريان — يۈرىكى يىغلىغان، قايغۇلۇق، غەمكىن، پىغانلىق:
پاكدۇرسەن ھەمە ئىنسان سىفەتىدىن، يا رەب،
مۇنچەلىك بىرلە تەسەللى دىلى گىريان يەتلىغ.
— شەۋقى.

ئەھلى دىل — پاك كىشىلەر، پەزىلەتلىك كىشىلەر:
ياد قىلسۇن بۇرقەئىن ئەسمەك نەسىمى سۇنبۇلى،
دەپسە گەر ئەھلى دىلى ھەرلەھزە ئۆزۈمدىن باراي.
— ئەرشى.

تىيرە دىل — كۆڭلى قارائغۇلاشقان؛ كۆڭلى خاپا، دىلى غەش:
كېتىپ شام رەنجۇر ئاتىپ ساڭا تاڭ،
دىلى تىيرە دىلدۇر ئاناڭ ئانا ڭ.
— ئا. نىزارى.

جانۇ دىل — «دىلۇ جان» غا قارا ڭ:
كۆزۈ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلىشلار،
لەبىڭ يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانمىدۇر.
— ئەرشى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، پەرىشان، خاپا:
ئىلاھا، ئاچقاسەن بەختىم ئىشكىن،
كۆڭەرگىل خەستە دىلدىن غەم چېرىكىن.
— خىرقەتى.

خۇنى دىل — يۈرەك قېنى:
خۇنى دىلدىن تۇشە ئەيلەپ، ئەرشى، قىل قەتتى تەرىق،
ئىشىق ئەتۇارىندا يوقتۇر مۇندىن ئارتۇغراق مەمەر.
— ئەرشى.

سوزى دىل — 1) يۈرەك ئوتى، قەلب ھارارىتى:
سوزى دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسىنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوزى ھىجرانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) كۆيگەن يۈرەك، ئۆرتەنگەن قەلب.

شەھرى دىل — دىل مەملىكىتى، كۆڭۈل ئېلى:
كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئەل بىلە تەسخىر ئېتەر،
شەھرى دىل ئالماقتا دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

دىلئارا [دل ارا] (پ) 1) كۆڭۈلنىڭ بېزىكى، كۆڭۈلنى زىننەتلىگۈچى؛ كۆڭۈلنى يۇمشىتىدىغان، ئۇۋلايدىغان. 2) يار، مەشۇق، گۈزەل جانان، سۆيۈملۈك مەھبۇب. 3) كىشى ئىسمى:
دىلئارانىڭ دىلىنى ئالدى دىلبەركىم نەۋا ئەيلەپ،
ئانىڭ يادى بولۇپدۇر بۇ كۆڭۈل تەختى ئۆزە سۇلتان.
— ئا. نىزارى.

دىلئاراي [دل آراى] (پ) «دىلئارا» غا قارا ڭ.

دىلئارام [دل آرام] دىلغا ئارام بەرگۈچى، مەھبۇبە، مەشۇق، يار، جانان:
دىلئارام كۆپ ئېرۇر، دىلدار كەمدۇر،
بۇ ئىشتىن جانغە پۇر دەردۇ ئەلەمدۇر.
— خىرقەتى.

دىلئازار [دل ازار] (پ) دىلغا ئازار بېرىدىغان، كۆڭۈلنى ئاغرىتىدىغان؛ كۆڭۈلنى رەنجىتكۈچى، قىينىغۇچى:
بېرىپ كۆڭلۇم، ئانى دىلبەر دەپان سەھۇ ئەتكەن گىرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك غەيرى دىلئازارلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

دىلئازۇردە [دل آزورده] (پ) كۆڭلى ئازار تاپقان، رەنجىگەن.

دىلئاسا [دل آسا] (پ) كۆڭۈلگە خۇشياقىدىغان، يېقىملىق، غەمخور:
كىرىپ ئۇي ئىچىگە تاپىپ خاجەنى،
دىلئاسالىق ئەتتى سۆيۈندى جېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلئاساي [دل آساى] (پ) «دىلئاسا» غا قارا ڭ.

دىلئاشۇب [دل اشوب] (پ) كۆڭۈلنى تىنچسىزلاندۇرغۇچى، غەش قىلغۇچى، رەنجىتكۈچى' پىتنىخور:
ئاشىقكى بولۇر ھۇسن ئىلە يوق مۇنچە دىلئاشۇب،
ئاندىن داغى بىر ئۆزگە لەتافەتدۇرۇر ئۇشبۇ.
— لۇتفى.

دىلاۋەر [دلاور] (پ) 1) باتۇر، قەھرىمان، پالۋان؛ يۈرەكلىك. 2) خۇش پېئىل، چىقىشقاق. 3) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، خۇرسەن قىلغۇچى:
ئانچەغە تەگرۇ ئەدگۇ ئاناڭ خەير ئۆزە قالسىپ،
سۆزلەنسۇن ئەل تىلىندە جەھاننىڭ دىلاۋەرى.
— سەيفى سەرايى.

دىلئاۋىز [دل اويز] (پ) كۆڭۈلنى بەند قىلماق؛ مەپتۇن قىلماق؛ يېقىملىق:
قىلۇر تۇرلۇك نەۋا بەھەد دىلئاۋىز،
بولۇر ئانىڭ نىداسىدىن شەكەررىز.
— خىرقەتى.

دىل ئەفروختە [دل افروخته] (پ) 1) دىلنى كۆيدۈرگۈچى، ئۇرتىگۈچى. 2) دىلنى شادلاندۇرغۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى.

دىل ئەفكار [دل افكار] (پ) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى ۋەيران، ئاشىق؛ مەھبۇب:

تىيرە قىلغان روزىگارىمنى بۇ كۆزى قارەدۇر،
مەئلۇم ئولكىم يوقتۇرۇر مەندەك دىل ئەفكارى يەنە.

دىلبەر [دلبر] (پ) 1) كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى. 2) گۈزەل، جانان، مەشۇق، مەھبۇب:

ئەي يىنجۇ تىشلىق دىلبەرىم، لەئلى گۈھەر بارلىق ھەقى،
سەككاكىسىلىك ئىككى كۆزىن ھەر لەھزە ئۇممان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

دىلبەرى تەرار — كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى گۈزەل، مەشۇق:

نېگە بولدۇم ئانىڭدەك دىلبەرى تەرارغە مايىل،
لەبى لەئلى بەدەخشانۇ يۈزى گۈلزارغە مايىل.

— قەلەندەر.

دىلبەرى تەرسا — خرىستىئان (ناسارا) گۈزىلى.

دىلبەرى تۈرپان — تۈرپان گۈزىلى، تۈرپان قىزى:

خۇشلاشۇرمەن كاشغەردىن، چىنۇ ماچىن سەير ئېتەي،
ئانداكى كۆڭلۈم قالسېتۇر دىلبەرى تۈرپاندىن.

— زەلىلى.

دىلبەرى خۇنخار — قان ئىچكۈچى مەشۇق، قانخور جانان:

زۇلم كۆرگۈزدى مانا ئول شوخ گۈلرۇخسار شەمئ،
قىلمادى رەھمى مانا ئول دىلبەرى خۇنخار شەمئ.

— قەلەندەر.

دىلبەرى سەرمەستان — خۇش كەيپ گۈزەل؛ سۈيگۈ شارابىدىن مەست بولغۇچى مەشۇق؛ شوخ؛ بىپەرۋا:

ئەي بۇيى بەھەرستان، ۋەي ھۇرى نىگارىستان،
ۋەي دىلبەرى سەمەرىستان دىدارىڭغە مۇشتاقمەن.

— نەسىمى.

دىلبەرى رەئنا — گۈزەل مەھبۇب، تەڭداشسىز يار:

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن سانا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپمەن ۋالەئى شەيدا، تۇشۇپسەن شاھى خۇبانىم.

— فىراقى.

دىلبەرى گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك دىلبەر، گۈلدەك گۈزەل يار:

سەن ھۇسن ئىلىنىڭ خانسەنۇ بەندە تىلەنچى،
سەن دىلبەرى گۈلرۇخسەنۇ مەن بۇلبۇلى مەھجۇ.

— لۇتفى.

دىلبەرى مەھۋەش — ئاي يۈزلۈك گۈزەل، ئايدەك گۈزەل يار، جانان:

ئۇ دىلبەرى مەھۋەشغە، غەمزە بىلە دىلكەشكە،
چېھرەم ئۆزە قان ـ ياشىم ھالىمنى بايان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

دىلبەرى نادىر — تەڭداشسىز گۈزەل، تەڭدىشى يوق جانان:

بۇ قاشۇ يۈزۇ كۆزۈڭ سەنتەتى سۇنئى ئىلاھىدۇر،
سېنىڭدەك كۆرمەگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.

— قەلەندەر.

بۇتى دىلبەر — دىلنى مەھلىيا قىلغۇچى سەنەم؛ گۈزەل سىيما؛ يار، جانان:

بارغالى ئەزم ئەيلەسەم ئول جەننەتى كويى ساری،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر مانا.

— قەلەندەر.

دىلبەرا [دلبرا] (پ) ئەي گۈزەل، ھەي جانان:

سېنى مەن، دىلبەرا، ئول كۈندە كۆردۈم،
ئىكى ئالەم ئارا جان بىرلە سۆيدۈم.

— خىرقەتى.

دىلبەستە [دلبسته] (پ) كۆڭلى باغلانغان، مەپتۇن بولغان، ئاشىق بولغان، قانتتىق بېرىلگەن؛ ئاشىق.

دىلبەند [دلبند] (پ) 1) بىراۋغا كۆڭۈل قويغان، كۆڭۈل بەرگەن، كۆڭلى باغلانغان؛ ئاشىق. 2) كۆڭلىنى رام قىلمۇالغان كىشىسى، سۆيگىنى. 3) جىگەر پارىسى، پەرزەنتى:

بۇلار دېدىكى: ئەي فەرزەندى دىلبەند،
غىزا يەپ ئولتۇرۇڭ خۇررەمۇ خۇرسەند.

— ناقىس.

دىلپەزىر [دلپزير] (پ) يېقىملىق، گۈزەل، كۆڭۈلدەكىدەك:

چۇ ئەسباب ئالىدە تاشدۇر خەسىر،
ھەجەرنى ياغاچدەك ياساپ دىلپەزىر.

— ئا، نىزارى.

دىلپەزىر بولماق — كۆڭۈلگە ياقماق.

دىلپەزىر تەبئىلىق — خۇش تەبىئەتلىك، خۇش مۇئامىلىلىك.

دىلپەزىر تۇشمەك — ماقۇل كەلمەك، ياقماق.

دىلپىسەند [دلپسند] (پ) 1) كۆڭۈلگە خۇش كېلىدىغان، كۆڭۈل تارتىدىغان، كۆڭۈلگە ياقىدىغان؛ يېقىملىق:

بولماسە ئېردى نارەنجى ئىگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئىگىننى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.

— قەلەندەر.

2) پەرزەنت، بالا:

دېدىكىم ئاناسى: «ئايا دىلپىسەند،
ئاتاڭنى مەلىك چاھ ئارا قىلدى بەند».
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلتەك [دلتنك] (پ) 1) تەڭلىكتە قالغان، سقىلغان، غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا. 2) ئىچى تار.

دىلتەك ئولماق — سقىلماق، ئازابلانماق، قايغۇرماق.

دىل جەمئ [دل جمع] (پ + ئ) خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئارامليقى:
قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقماسە شەمئ ئۈزرەدۇر شەمئ.
— خىرقەتى.

دىلجۇ [دل جو] (پ) كۆڭۈل ئىزدىگۈچى، كۆڭۈل ئوڭلىغۇچى، كۆڭۈلگە تەسەللى بەرگۈچى؛ ئەركىلىگۈچى.

دىلجۇي [دل جوى] (پ) «دىلجۇ» غا قارالسۇن.

دىلجۇيلۇق [دل جوى لوق] كۆڭلىنى ئېلىش، خۇرسەن قىلىش، كۆڭۈل ئوڭلاش، كۆڭۈل ئىزدەش، ھېسداشلىق قىلىش:
گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ژەسلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجۇيلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

دىلجۇيلۇق ئېيلەمەك — 1) ھال ـ ئەھۋال سورىماق. 2) مېھرىبان بولماق. 3) يېقىملىق، سۆيۈملۈك بولماق.

دىلخاھ [دل خواه] (پ) 1) كۆڭۈل ئىستىكى، ئارزۇ، ئىنتىلىش. 2) كۆڭۈلگە يېقىن، كۆڭۈل تارتقان، يېقىملىق:
تىلەر كۆڭلۈم سېنى ئالمەدۇ بەس،
بۇ نىسبەتتىن سېنى دىلخاھ دەرمەن.
— لۇتفى.

دىلخاھۇەش [دل خواهوش] (پ) «دىلخاھ» قا قارالسۇن.

دىلخەراش [دل خراش] (پ) كۆڭۈل دەردلىرىنى قوزغىغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.

دىلخەستە [دل خسته] (پ) يۈرىكى دەردلىك، دىلى ئېزىلگەن، كۆڭلى ۋەيران؛ ئاشىق:
دىلخەستە ۋەفائىنى گۈل كۆزلەرى مەستانە،
باغرىنى كەباب ئەيلەپ كۆڭلىن تولا قان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

دىلخۇش [دل خوش] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن؛ كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى:
ئۇ يەردە بار ئىكەندۇر ياخشى بىر قۇش،
ئۈزى غەمكىش ئىكەن، ئاۋازى دىلخۇش.
— خىرقەتى.

دىلخۇن [دل خون] (پ) يۈرىكى قان، زەردەپ؛ قاتتىق ئەلەم چەككەن، قاتتىق ئازابلانغان.

دىلدار [دلدار] (پ) 1) كۆڭۈلنى رام قىلغۇچى؛ ئوڭلىغۇچى. 2) يېقىملىق، تەسىرلىك:
تەكەللۇمدىن ئېتىپ تۈرلۈك شەكەررىز،
كۆڭۈل دىلدار ھېكايەت قىلدى ئەنگىز.
— لۇتفى.
3) گۈزەل، جانان:
ساڭا كۆڭلۈمنى ئالدۇردۇم جەھاندا،
كۆرۈپمەن گەرچە كۆپ دىلدارلارنى.
— بابىر.
4) يار، دوست، ئاشنا:
ئەي نىگارا، سەن ئىدىڭ بۇ خەستە كۆڭلۈم خۇشلۇغى،
ئەمدى بۇ غۇربەت ئىچىدە كىمسەنى دىلدار ئېتەي؟
— موللا بىلال.

دىلدارى مۇساھىب — كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى سۆھبەتداش.

دىلدارلىق [دلدارليق] غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، ھېسداشلىق:
رەئىيەتكە قىلدىم ژەفادارلىق،
فەقىر ناتەۋانلارغە دىلدارلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلدوز [دلدوز] (پ) 1) كۆڭۈلدىن قايغۇنى يوقاتقۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى؛ كۆڭۈلنى ياسىغۇچى، تەسەللى بەرگۈچى. 2) باتۇر، مەرد:
ئاتى گۈل يىگىتنىڭكى بېھروز ئىدى،
يىگىتلىكدە گويياكى دىلدوز ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) دىلنى يارا قىلغۇچى، قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى:
ئاتار بولسە كىشىگە ناۋەكى خۇنرىزى دىلدوزىن،
ئەگەر فۇلادى جەۋسەن كىيسەكسىم سۇدەك گۈزەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

تىيرى دىلدوز — يۇرەككە سانجىلغۇچى ئوق:
ئەي فەلەك، كۆكسۈڭدە زەخمىن گەرچە كۆپدۇر، ھەزەر،
تىيرى دىلدوز ئۈزگەدۇر، بۇ ناۋەكى ئاھ ئۈزگەچە.
— ئەرشى.

دىلرەبا [دل ربا] (پ) 1) كۆڭۈلنى تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى:
خۇش ئىشۋە، نەماۋۇ دىلرەباسەن،
گەمما نېدىنكى بىۋەفاسەن.
— ئەرشى.
2) گۈزەل، ساھىبجامال:
دىلرەبالار باغرىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەگەي،

بىر نىگاهى غەمزەسىدىن گۈلئۈزارى كاشىغەر.
3) يار، مەشۇق، جانان:
كۆرۈپدۇر بۇ خوتەندە ئاي يۈزۈڭنى، ئەي ماهى تابان،
فىراقۇ ھەجرىڭە، ئەي دىلرەبا خۇنخار، يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

ساقى دىلرەبا — دىلنى تارتقۇچى ساقى:
تەكەللۇم قىلىپ ساقىئى دىلرەبا،
كى مەي دۇردىنى لۇتف ئىلە قىل ئەتا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلرەبايەندە [دل رباينده] (پ) كۆڭۈلنى جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈل ئالغۇچى.

دىلرىش [دل ريش] (پ) كۆڭلى يارا، قايغۇغا چۆككەن، كۆڭلى ۋەيران بولغان:
ئالۇر ئېردى دۇئا دەرۋىشلەردىن،
تەجەررۇد پىشەلىق دىلرىشلەردىن.
— ناقىس.

دىلسوز [دل سوز] (پ) 1) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى؛ دىلى كۆيگەن، يۈرىكى ئۇرتەنگەن. 2) جانكۆيەر، غەمخور، مېھرىبان:
قالۇرلار ئەھلى فەرزەند يىغلاشىپ قەۋمۇ قارىنداشلىق،
كىم ئولغاي ئوندا بولداشلىق نەماز ـ روزە ئىلە دىلسوز.
— شەۋقى.

دىلسوختە [دلسوخته] (پ) يۈرىكى كۆيگەن، ئۇرتەنگەن.

دىلسوختەۋار [دلسوختەوار] (پ) يۈرىكى كۆيگەندەك غەمكىن، ئەلەملىك.

دىلستان [دلستان] (پ) دىلنى تارتقۇچى، كۆڭۈلنى ئەسىر قىلغۇچى، كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، دىلبەر، مەھبۇب:
بەھارۇ باغ سەيرىن نې قىلايكىم، دىلستانسىزلىق،
يۈزى گۈل، زۇلفى سۇنبۇل، قامەتى سەرۋى خىرامانىدۇر.
— بابىر.

دىل سۇۋەيدا [دل سويدا] (پ + ئە) يۈرەكتىكى داغ، جاراھەت، كۆيۈك ئىزى، يارا:
دىل سۇۋەيداسى قارادۇر، ھەق نەزەرگاھى ئوشۇل،
شاھىدى سىررى ئىلاھى ئول قارانغە يارى غار.
— تەجەللى.

دىلشاد [دل شاد] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن، مەمنۇن، خۇشال:
ئالگە ئىشرەت باغىدا خۇررەملىقۇ دىلشادلىق،
مەن غەرىبلىك غەم بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.

دىلشىكەستە [دل شكسته] (پ) كۆڭلى سۇنۇق، دىلى ئازار يېگەن، غەمكىن، مەيۈس.

دىلشىكەن [دل شكن] (پ) كۆڭۈلنى سۇندۇرغۇچى، خاپا قىلغۇچى، ئازار بەرگۈچى.

دىلغەزا [دل فزا] (پ) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، شادلاندۇرغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:
ئەجەن دىلغەزا بەيتى ئەشئارنى،
كى مەزمۇنىدا ياد ئېتسەم يارنى.
— ئا. نىزارى.

دىلفۇروز [دل فروز] (پ) 1) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى:
ھىدايەت چىراغى قىلىپ دىلفۇروز،
كى زۇلمەت سەراسىي بولۇپ مىسلى روز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى، مەھلىيا قىلغۇچى، يېقىملىق.

دىلفىريب [دل فريب] (پ) 1) كۆڭۈلنى ئالدىغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ئۆزىگە تارتقۇچى:
قارەلىقدىندۇر سەنەملەر ساچۇ قاشى دىلفىريب،
قارەلىقدىن تاپتى قىممەت ئەنبەرۇ مۇشكى تاتار.
— تەجەللى.

دىلفىگار [دلفگار] (پ) دىلى يارا، خەستە، مەجرۇھ:
مۇنچە نېگە ئەيلەدىڭ دىلفىگار؟
بوقتۇر يەنە سەن كەبى ستەمكار.
— ئەرشى.

دىلكەش [دلكش] (پ) دىلنى تارتقۇچى، يېقىملىق، سۆيۈملۈك:
مېنىڭ بەزمەمدە بولسە نەغمە پەرداز،
مۇھەببەتدىن چىقارسە دىلكەش ئاۋاز.
— خىرقەتى.

دىلكەش نەۋا — دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى مۇقام، كۆڭلۈلىنى مەھلىيا قىلغۇچى كۈي.

دىلكەش سۇرۇد — يېقىملىق ناخشا، ئاۋاز.

ئايىنى دىلكەش — ياخشى ئادەت، يېقىملىق مىجەز، ئىسىل پەزىلەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداغ شوخ بىپەرۋا يېگىت،
خۇلقى خۇش، ئايىنى دىلكەش، ھەيئەتى زىبىبا يېگىت.
— ئەرشى.

سەۋتى دىلكەش — «دىلكەش سۇرۇد» قا قارالسۇن:
كى ئاندىن سەۋتى دىلكەش بۇ مېنىڭ يارىمغا يەتكۈرگىل،
نەۋا تۇرلۇك چېكەي شەمئى شەبىستانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

دىلكۈشا [دلكشا] (پ) كۆڭۈلنى ئاچقۇچى، شادلاندۇر-

غۇچى؛ يېقىملىق:
كاشغەر شەھرىن بىلىڭ گۇمنامنىڭ يايلاغىدۇر،
دىلكۇشا، ئىشرەتفەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.
— گۇمنام.

نەۋائى دىلكۇشا — يېقىملىق كۈي.

نۇتقى دىلكۇشا — دىلغا ياقىدىغان سۆز، يېقىملىق نۇتۇق.

دىلكۇشادە [دلكشادە] (پ) 1) ئوچۇق كۆڭۈل. 2) شاد، خۇرسەن.

دىلكۇشادە ئولماق — شاد بولماق، كۆڭلى ئېچىلماق، غەمدىن قۇتۇلماق.

دىلكۇشاي [دلكشاى] (پ) «دىلكۇشا» غا قاراڭ.

دىلگىر [دىلگير] (پ) يۈرىكى سىقىلغان، بوغۇلغان؛ ئازار يېگەن، رەنجىگەن؛ خاپا، غەمكىن:
قىلىپ ھۇسنى ئاتى بۇلبۇلغە تەئسىر،
غەرىب بىچارە بۇلبۇل بولدى دىلگىر.
— خىرقەتى.

دىلمۇردە [دل مردە] (پ) كۆڭلى ئۆلۈك، ئارزۇ ـ ھەۋىسى يوقالغان، بوشاشقان.

دىلنەۋاز [دل نواز] (پ) 1) دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى يايراتقۇچى؛ يېقىملىق؛ يار، جانان، مەشۇق:
مېنىڭ سەن ئىككى ئالەم دىلنەۋازىم،
سېنىڭ ئۈچۈن ئېرۇر سوزۇ گۇدازىم.
— خىرقەتى.

دىمار [ديمار] (ئە) 1) تۈتۈن. 2) ھالاكەت، نابۇت. 3) «دەمار» غا قاراڭ.

دىمار چىقارماق — ھالاك قىلماق:
ئالى ئەبباس ئەيلەبان كىسۋەتلەرىنى قاپقارا،
قارا باسقاندەك مۇخالىفتىن چىقارمىشلار دىمار.
— تەجەللى.

دىماغ [دماغ] (پ) 1) بۇرۇن. 2) مېڭە:
كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلەر، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلەر مەستانە ئەۋرۇلدى دىماغ.
— شەۋقى.
3) كەيپىيات، روھىي ھالەت. 4) تەبىئەت، كۆڭۈل. 5) ئارزۇ ـ ئىستەك، خاھىش. 6) خىيال، ئەقىل، ھوش.

دىماغ زەئفى — نېرۋا ئاجىزلىق.

دىماغ خۇش ئولماق — شاد بولماق، خۇشاللانماق.

دىماغ قىزىغ ئولماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

دىماغ گەرم ئەتمەك — مەست قىلماق.

دىماغ ئۆيى — مېڭە قاپقىقى.

دىماغى فۇلاد — جاھىل، قەيسەر، گەپكە كىرمەيدىغان.

دىماغى مۇشەۋۋەش — پەرىشان ھالەت.

دىن [دين] (ئە) ئېتىقاد، ئىشەنچ:
خار كۆرسەڭ بايغە ئىززەت ئەيلەبان فەقر ئەھلىنى،
دىننى بەرباد ئەيلەگەيسەن، دىنۇ ئىمانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

دىنار [دنار] (ئە) 1) ئالتۇن تەڭگە. 2) پۇل بىرلىكى. 3) قىپقىزىل، چاقناپ تۇرغان:
قويار سەدقەلەر دەپ بۇ دىنارنى،
بىلىپ مۇئتەبەر ئول نىگۇنسارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىنپەرۋەر [دين پرور] (ئە + پ) دىن ھامىيسى.

دىنىي [دينى] دىنغا مەنسۇپ، دىنغا ئائىت.

دىۋ [ديو] (پ) 1) دىۋە، شەيتان؛ ھەيۋەتلىك، ناھايىتى زور، كۈچلۈك ۋە قورقۇنچلۇق ئەپسانىۋى مەخلۇق:
قازىپ ئېردى دىۋلەر قىلىپ ئېھتىمام،
پامەردى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مۇغەمبەر، ئالدامچى، مەككار، ھىيلىگەر. 3) بالا ـ قازا. 4) دەھشەت. 5) تېز، چاپقۇر، ئىلدام يۈرەر.

دىۋى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق، شەيتانلىق، زوراۋانلىق.

دىۋى لەئىن — لەنەتلەنگەن دىۋە:
كىمكى سۇجۇد ئەيلەمەدى ھۇسنۇڭە،
دىۋى لەئىن ئولدىيۇ شەيتانىمىز.
— نەسىمىي.

مىدھەتى دىۋ — دىۋىنىڭ مەدھىيىسى:
ئىستەمە قەددىڭ جەھاندىن بەسكى ئەفرىدۇن ئەسىر،
مىدھەتى دىۋ ئەيلەبان سۇلبى پەرىزاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دىۋار [ديوار] (پ) 1) تام. 2) چېگرا؛ توسۇق:
ئەجەب باغىكى ھەر دىۋارى ئانىڭ،
شەرافەت سايەسى يەڭلىغ ھۇمانىڭ.
— ناقىس.

سايەئى دىۋار — تام سايىسى، كۆلەڭگىسى:
دەۋلەت ئىستەپ ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كويى سارى سايەئى دىۋار بەس.
— ئەرشى.

سەرى دىۋار — تامنىڭ بېشى، كوچىنىڭ بېشى:
مەنى ھەيران باشىغە سايەسى تۈشسە ئەجەب ئېرمەس،
نېتاڭ، خۇرشىدى شەۋكەتكىم سەرى دىۋارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

دىۋان [ديوان] (پ) [كۆپلۈكى: دەۋايىن] 1) دەپتەر؛

دىۋان، توپلام؛ مەجمۇئە:
بىلمەسەڭ ئەھلى جۇنۇننىڭ ھالەتىنى، زاھىدا،
ھەسبى ھال ئاچقىل زەلىلى تەلبەنىڭ دىۋانىدىن.
— زەلىلى.

2) دۆلەت مەھكىمىسى، ھۆكۈمەت ئىدارىسى:
كى دىۋانغا باردىم تەمەللۇق ئۈچۈن،
ئالار سەرۋەرىغە تەئەللۇق ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) دۆلەت ھېسابات مەھكىمىسى:
دىۋاندا موللالاركى پۈتۈپ دەفتەرى ھىساب،
ئىنسابۇ ئەدل چېھرەسىگە ياپسا ئول نىقاب.
— سەبۇرى.

4) ئوردا، ساراي، قەسىر:
مەجالىس تۈزۈپ بىللە دىۋان ئارا،
ئىكەۋ ئولتۇرۇپ قەسرۇ ئەيۋان ئارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىۋان باشى — دىۋان باشلىقى، مەھكىمە باشلىقى، ۋەزىر.

دىۋان بېگى — ۋەزىر؛ باش كاتىپ:
دېدىكىم: ئاتام شەھقە دىۋان بېگى،
نە دىۋان بېگى، بەلكى ئەيۋان بېگى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەفھەئى دىۋان — دىۋان بېتى، سەھىپىسى:
گۈلىستانى سۇخەننى سەير ئېتەردە سەفھەئى دىۋان،
چېكەر باشىغە گۈلدەك مىسرە ئىنى ئىنتىخاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

ھۇسن دىۋانى — گۈزەل چېھرىسى، رۇخسارى.

دىۋانە [ديوانە] (پ) 1) ئەقلىدىن ئازغان، سەۋدايى:
يارنىڭ كويىدا مەن دىۋانە بولدۇم ئاقىبەت،
خەلق ئاراسىدىن چىقىپ بىگانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.

2) سەرسان، سەرگەردان؛ گاداي. 3) ئاشىق:
ئەي سەنەملەر سەرۋەرى، جانىم ساڭا دىۋانەدۇر،
كىم چىراغى ھۇسنۇڭە كۆڭلۈم قۇشى پەرۋانەدۇر.
— ئەرشى.

4) دىۋانە، تىلەمچى:
بۇ دىۋانە ئالسۇن يىغىپ پۇللارىن،
خەزايىن، دەفايىن بىلە قۇللارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىۋانە پەيۋەند — دىۋانىلەرچە.

دىۋانە كىردار — دىۋانە مىجەز، سەۋدايى.

دىۋانە شىئار — دىۋانە سۈپەت، سەۋدايى مىجەز.

دىۋانە مانەند — دىۋانىگە ئوخشاش، سەۋدايىلاردەك.

دىۋانە مىسال — «دىۋانە مانەند» كە قاراڭ.

دىۋانەئى ئاشۇفتە — ئاشىق، شەيدا، سەرسان ـ سەرگەردان.

دىۋانەئى ئالىي سىفەت — پاك ھەقىقىي ئاشىق.

دىۋانەئى خۇمارى ئەبتەرىي — دائىم ئىچىپ، مەست ـ ئەلەست بولۇپ يۈرگۈچى كىشى.

دىۋانەئى سىياھپۇش — 1) ئەل نەزىرىدىن قالغان كىشى. 2) ئۆزىنى كەمتەر قىلىپ كۆرسىتىش.

دىۋانەئى شەيدا — ئەقلىدىن ئاداشقان ئاشىق.

دىۋانەئى فاسىقى ئەبتەرىي — يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى ساراڭ.

دىۋانەئى فەرزانە — دانىشمەن، بىلىمدان دىۋانە.

دىۋانە ئولماق — 1) سەۋدايى، تەلۋە بولماق. 2) ئاشىق بولماق، گىرىفتار بولماق.

دىۋانەسار [ديوانەسار] (پ) سەۋدايى سۈپەت، ساراڭغا ئوخشاش، تەلۋىلەردەك، دىۋانىلەر كەبى.

دىۋانەگان [ديوانەكان] (پ) سەۋدايىلار، دىۋانىلەر:
جان بېرۇردە زررە تەغيىر ئولمادى،
ئەي پەرى رو، ھالەتى دىۋانەگان.
— زەلىلى.

دىۋانەۋار [ديوانەوار] (پ) «دىۋانەسار» غا قاراڭ:
ئەرشىيا، گەرچە نەۋائى ھەم ئەسىر بولمىش ئىكەن،
بولماغاي مۇنداغ ئانى دىۋانەۋار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

دىۋانەۋەش [ديوانەوش] (پ) «دىۋانەسار» غا قاراڭ.

دىۋانخانە [ديوان خانە] (پ) دۆلەت كاتىبات مەھكىمىسى.

فەلەك دىۋانخانەسى — ئاسمان.

دىۋانىي [ديوانى] (پ) دىۋانغا تېگىشلىك، مەھكىمىگە تەۋە.

دىۋانىي قىلماق — مۇسادىرە قىلماق، دۆلەت ئىختىيارىغا ئالماق.

دىۋئايىن [ديواين] (پ) 1) دىۋىگە ئوخشاش، دىۋىسىمان. 2) ھىيلىگەر، مەككار، قۇۋ.

دىۋباد [ديوباد] (پ) 1) چاڭ ـ توزان. 2) قۇيۇن. 3) كۈچلۈك، پالۋان.

دىۋبەند [ديوبند] (پ) دىۋە بىلەن ئېلىشقۇچى، دىۋىنى يەڭگۈچى، دىۋىنى باغلىغۇچى؛ زور، جەسۇر، كۈچلۈك، پالۋان.

دىۋپەيكەر [ديور پيكر] (پ) دىۋىدەك؛ ھەيۋەتلىك، بەتشەكىل.

AltunOqA

دىۋزاد [ديوزاد] (پ) 1) دىۋىدىن تۇغۇلغان، دىۋە ئەۋلادى، دىۋە بالىسى. 2) دىۋىدەك. 3) زور گەۋدىلىك، يۇگۇرۇك ئات.

دىۋزادە [ديوزادە] (پ) «دىۋزاد» قا قاراڭ.

دىۋزەدە [ديوزدە] (پ) دىۋە ئۇرغان، جىن ئۇرغان.

دىۋسار [ديو سار] (پ) دىۋە شەكىللىك، دىۋىگە ئوخشاش.

دىۋسان [ديو سان] (پ) دىۋىسىمان، دىۋە كەبى؛ زور.

دىۋسىيرەت [ديو سيرت] (پ) دىۋە خۇيلۇق، دىۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، بۇزۇق مىجەزلىك.

دىۋكۇش [ديو كش] (پ) 1) دىۋىنى ئۆلتۈرگۈچى. 2) كۈچلۈك، پالۋان، باتۇر.

دىۋلاخ [ديولاخ] (پ) دىۋە كۆپ جاي، دىۋىلەر ماكانى.

دىۋمانەند [ديومانند] (پ) دىۋىسىمان، دىۋىگە ئوخشاش؛ زور، كۈچلۈك؛ قوپال.

دىۋنەژاد [ديو نژاد] (پ) دىۋە نەسەب، دىۋە ئەۋلادى، دىۋىدىن تۆرەلگەن؛ دىۋىدەك قەبىھ.

دىۋنىھاد [ديونهاد] (پ) دىۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، قەبىھ.

دىۋۋەش [ديو وش] (پ) «دىۋ مانەند» كە قاراڭ.

دىۋۋەش خەلق — دىۋىگە ئوخشايدىغان كىشىلەر.

دىۋە [ديوە] (پ) «دىۋ» گە قاراڭ:

كىم ئول پەرىسىز قىلغۇسىدۇر دىۋە تەسەۋۋۇر،
ئەرشىكى ئانىڭ بولسە چۇ ھەمخانە پەرىزاد.

— ئەرشى.

دىۋە ئەبتەر — بەتھەيۋەت؛ يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى دىۋە؛ قورقۇنچلۇق ئادەم:

بار ئېردىكىم ئاڭا يەتتە بەرادەر،
زەخامەتلىك، يوغان باش دىۋە ئەبتەر.

— ناقىس.

دىيار [ديار] (ئە) 1) ئۆلكە، مەملىكەت؛ ئۆلكىلەر، مەملىكەتلەر. 2) يۇرت، ۋەتەن، ئۆي، ماكان:

زېھى ئازادەئى مەن ئىشق ئارا مەجنۇن ئەمەس ھەمراھ،
نە مەندە خانۇمانۇ نە ماڭا يارۇ دىيار ئولغاي.

— سەبۇرى.

دىيارى ئەجەم — ئەجەم مەملىكىتى، ئۆلكىسى:

تاپاي مەنفەئەت دەپ سەفەر ئەيلەدىم،
دىيارى ئەجەمغە گۇزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيارى خاۋەر — شەرق مەملىكىتى، ئۆلكىسى.

دىيارى كاشغەر — قەشقەر دىيارى، ۋىلايىتى:

مەزرەئى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئېلىنىڭ قىبلەگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.

— گۇمنام.

دىيارى ھۇسن — 1) گۈزەللىك دىيارى. 2) چىراي، يۈز، چېھرە:

دىيارى ھۇسندىن ئەزم ئەيلەسەم كۆلبەم سارى ناگەھ،
يۈلىنە كۆزلەرىم سەردا بەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

غەم دىيارى — غەم ـ قايغۇ دىيارى، دەرد ـ ئەلەم ماكانى:

سەبا ھەم قىلدى بۇلبۇلنى پۇرسىتىش،
ساڭا بۇ غەم دىيارىدا بەدۇر ئىش.

— خىرقەتى.

دىيانەت [ديانت] (ئە) 1) دىندارلىق، دىن تۇيغۇسى. 2) كۆچمە م. ۋىجدان، ئىنساب. 3) ھەقىقەت. 4) ئېتىقاد، ئىشەنچ.

بەددىيانەت [بددیانت] (پ + ئە) 1) دىنسىز. 2) ئېتىقادسىز. 3) ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:

مېنىڭ چىقمايدۇ دەردىم، ئەي قەلەندەر، زەررەچە ھەرگىز،
رەقىبى بەددىيانەتنى ئەگەر ئوت ئىچرە كۆيدۇرسەم.

— قەلەندەر.

دىيەت [ديت] (ئە) خۇن باھاسى، خۇن پۇلى (بىراۋنى ئۆلتۈرگەنلىك ئۈچۈن تۆلىنىدىغان قان باھاسى).

ھۇكمى دىيەت — خۇن ھەققى تۆلەش ھۆكۈمى، خۇن ھەققى توغرىسىدىكى كېسىم.

دىيدار [ديدار] (پ) 1) يۈز، چېھرە. 2) ۋىسال، يۈز كۆرۈشۈش، ئۇچرىشىش:

سەبا گۈلىنىڭ دىيدارىغە خەرىدار ئىستەپ بارىپ، بۇلبۇلنى تاپقانى.

— خىرقەتى.

دىيدار كۆرمەك — كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.

جىلۋەئى دىيدار — چىراي جىلۋىسى:

گۈلنى نەيلەي، گۈلشەن ئىچرە بولسە گۈلرۇخسار بەس،
شىيۋەئى ھۇسنى مەلاھەت، جىلۋەئى دىيدار بەس.

— ئەرشى.

مەستى دىيدار ئولماق — كۆرۈشۈش ئىشتىياقىدا مەست بولماق، قاتتىق سېغىنماق.

نېئمەتى دىيدار — ئۇچرىشىش نېمىتى، ۋىسال:

ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددەئاۋۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىيداردۇر.

— شەۋقى.

دىيده [دیده] (پ) كۆز:
ئىشقىنىڭ ھەۋەسىدە گەر يۇرۇرمەن،
دىيدەم ئۇزمىسىدە جا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

دىيده بىخاب — ئۇيقۇسىز كۆز.
دىيدەئى پۇرخۇن — قانغا تولغان كۆز.
دىيدەئى جان — جان كۆزى:
تەۋاق ئەيلەدىم دىيدەئى جان بىلە،
بارىپ ئالدىغە خەتمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دىيدەئى جەھانبىن — جاھاننى كۆرەلىگۈچى كۆز، ئۆتكۈر كۆز.
دىيدەئى خۇنبار — قانلىق ياش تۆككۈچى كۆز:
ئىلتىفاتى كۆرمەدىم ئول دىلبەرى تەرراردىن،
كەلمەدى رەھمى ئانىڭ بۇ دىيدەئى خۇنباردىن.
— قەلەندەر.

دىيدەئى رەۋشەن — نۇرلۇق، ئۆتكۈر كۆز.
دىيدەئى گىريان — يىغلاپ تۇرغان كۆز، ياشقا تولغان كۆز.
دىيدەئى ئىبرەت — ئىبرەت كۆزى، ئىبرەت - ساۋاق ئالغۇچى كۆز.
نۇرى دىيده — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت، سۆيۈملۈك كىشىسى:
كى ئەي نۇرى دىيدەم قايان باردىڭىز؟
سەفەردىن بۇ يەرگە قاچان كەلدىڭىز؟
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيدەبان [دیده‌بان] (پ) پايلاقچى، نازارەتچى، كۆزەتچى، قاراۋۇل، ساقچى، مۇھاپىزەتچى.
دىيدبان [دیدبان] (پ) «دیده‌بان» غا قارالسۇن.
دىينار [دینار] «دىنار» غا قارالسۇن.

ر

رازجو [رازجو] (پ) سىر، مەخپىيەتلىك ئىزدىگۈچى:
كەيغمبەت سوردىكى نە ھال ئېردى بۇ،
شەبىخ ئايتدى: كى ئەي رەفىقى رازجو.
— نەۋايى.

رازدار [رازدار] (پ) 1) سىرداش، مۇڭداش:
شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۈم بىرلە بەرسەك مۇژدەڭى،
رازدارىم، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.
— مەھرۇن.
2) خەۋەردار. 3) ئىشەنچلىك.

رازۇلۇغ [راضولوغ] رازىلىق، «رازى» غا قارالسۇن:
بەرمەگەلى نەھەد تۇرۇر كەلسە قەزاغە رازۇلۇغ،
قانغالى ئارزۇسىغە كۆرمەدىلەر رەۋا چېچەك.
— موللا سالىھ.

رازى [راضى] (ئە) باش ئەگمەن، قوبۇل قىلغان، ئىتائەت قىلغان:
گەندەلىبغە خاردىن مەجۇنغە ئەتقال تاشىدىن،
رازىدۇر يۈز جەۋرى يەتسە خار ئىلە خاراسىغە.
— موللا سالىھ.

رازى بولماق — كۆنمەك، قانائەت قىلماق، باش ئەگمەك، ئىتائەت قىلماق:
ئەرزى دىلمىنى ئىشتىبان رەھىم ئەيلەسە مەن زارغە،
گۈل سۆيگەلى بولسە بەھەم رازى بولۇرمەن خارغە.
— موللا سالىھ.

رازىق [رازق] (ئە) رىزق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى، تويدۇرغۇچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
جەمئى جەھاننىڭ ئېرۇر خالىقى،
ھەمە زى نەفەسىنىڭ ئېرۇر رازىقى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رازىيانە [رازيانە] (پ) ئارپابەدىيان.

راست [راست] (پ) 1) چىن، ھەقىقەت؛ توغرا؛ ئوڭ:
... قەرەڭ ئەلچىسى ژەزمرىنىڭ سۆزى راست چىقىپ ژە ئانى ئىغشا قىلىپ، شاھ ژەزمرنى زىندانىدىن خەلاس قىلىپ ژە شاھ قەفەسدەكى ئىككى كىشىنىڭ ھالىنى تەجەسسۇس قىلغانىدا، خاجە ئاشلاجىلىقىدىن باشىغە كەلگەن سەرگۈزەشتىنى بەيان قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۈدۈل، تۈپتۈز:
كېلۈر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇتفى.
3) لايىق، مۇناسىپ؛ ئوخشاش، ماس؛ خۇددى:
ئەگەر راست بولسا ئاڭا مۇئتەقىد،
كى زىندانغە بارغىل بولۇپ مۇستەمىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) تازا، پاكىز:
خىزىردىن ئىبلىس ئېرۇر ئەئما كەبى،
راست زۇمۇررەد بىلە ئەفئا كەبى.
— نەۋايى.
5) مۇزىكا كۈيلىرىدىن بىرى.

راست ئەيلەمەك — راسلىماق، تەييارلىماق:
بۇ شەھ ئەمر قىلدى تەبەھكارنى،
ئاسماق راست ئەيلەپ ئېگىز دارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راست قىلماق — 1) سازلىماق (چالغۇ ئەسۋابلىرىنى):
سەن مەي ئىچىبۇ راست قىلىپ ساز ئىلە ئاھەڭ،
مەن قان يۇتۇبۇ تارتىبان ئەفغان ئىلە نالە.
— نەۋايى.
2) تەييارلىماق، راسلىماق، «راست ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلماق راست،
ئېرۇر دەرخاست بىزدىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.

راست كەلتۈرمەك — توغرىلىماق، توغرا كەلتۈرمەك.

راست كەلمەك — ماس كەلمەك، توغرا كەلمەك؛ راست چىقماق.

راستى - رەستى — «توغرا بولسا قۇتۇلسۇن» مەنىسىدىكى ئىبارە.

راست بەسەر [راست بصر] (پ + ئە) توغرا كۆڭۈل:
تۇز كۆرگۈچى پاك نەزەر، ھۇنەر كۆرگۈچى راست بەسەر.
— نەۋايى.

راست رەۋ [راست رو] (پ) توغرا يۈرگۈچى، توغرا، ھالال.

راست رەۋلىق [راست رو ليق] توغرىلىق، ھاللىق.

راستگار [راست كار] (پ) قۇتۇلۇش؛ ئاقلىنىش، پاكلىنىش:
ئاڭا راستي ـ رەستي كەلگەي بەكار،
قاچان راست بولماي بولۇر راستگار.
— نەۋايى.

راستگار بولماق — قۇتۇلماق.

راستگام [راست كام] (پ) توغرا يۇرگۈچى، توغرا قەدەم تاشلىغۇچى.

راستگو [راستكو] (پ) توغرا سۆزلۈك، توغرىسىنى، ھەق گەپنى قىلغۇچى:
راستگو كىرسە بولماغاي ئاڭا جۇش،
سۆيى بەرگەي ھەۋاسى چەشمەگى نۇش.
— نەۋايى.

راستگوي [راستكوي] (پ) «راستگو» غا قارالسۇن.

تاپىلماي ئالەم ئىچرە بىر مۇۋافىق يار، مەگەر تاپتىم،
ئۆزى سافۇ سۆزى ساق راستگويلىغدە ئەيان كاغەز.
— خۇشھال غەربى.

راست مانەند [راست مانند] (پ) راستقا ئوخشاش.

راسو [راسو] (پ) سۆسەرلەر ئائىلىسىدىن بولغان يىرتقۇچ كىچىك ھايۋان.

راسخ [راسخ] (ئە) [كۆپلۈكى: راسخىن] 1) مۇستەھكەم، تەۋرەنمەس، بەرقارار، دائىمى، مەھكەم تۇرىدىغان. 2) بىلىمدىغان، ياخشى بىلگۈچى.

راسخ بولماق — بەرقارار بولماق، مۇستەھكەم بولماق.

راسخ تۇتماق — مۇستەھكەم قىلماق، بەرقارار تۇتماق.

راغ [راغ] (پ) 1) ئوتلاق، ياپلاق؛ دالا:
نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر سائەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قىلىپ راغنى باغ ئىلە بوستان،
كى جارى قىلىپ ئاندا ئابى رەۋان.
— ئا. نىزارى.

2) باغ، باغچە؛ باغ ـ بوستان:
يەتتى سۇلتانغە بۇ سۆز باشىدىن ـ ئاياغ،
تىيرە بولدى كۆزلەرگە باغۇ راغ.
— زەلىلى.

راغىب [راغب] (ئە) خالىغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى؛ مايىل؛ خاھىش:
ئەگەر راغىب ئىسەم دىل باغىغە ۋەسلى قەدەم قىلماق،
بەكىت كۆڭلۈڭگە ئىتلار مېھرىنى راغىب قۇياشمىدۇر.
— گۈمنام.

راغىب بولماق — خالىماق، مايىل بولماق:
بۇلبۇل سەبادىن گۈلىنىڭ ۋەسفىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى گۈلغە تالىب بولۇپ، بارۇرغە راغىب بولۇپ، سەبادىن بىرنەچچە سوئال سوراغانى.
— خىمرقەتى.

راغىب ئولماق — تەلەپ قىلماق، «راغىب بولماق» قا قارالسۇن.

رافەت I [رافت] (ئە) ئەسلى «رەئفەت» بولۇپ، ۋەزن ئېتىبارى بىلەن «رافەت» بويىچە ھەم ترانسكرىپسىيە قىلىنىدۇ؛ «رەئفەت» كە قارالسۇن:
بولدى سەركەشلىكدىن ئانىڭ ئافەتى،
ئەجزۇ تۇفراغلىق يۇ بىرىنىڭ رافەتى.
— نەۋايى.

رافەت II [رافت] (ئە) يېقىنلىق؛ «رەئفەت» كە قارالسۇن.

رافىئ [رافع] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرگۈچى، يۇكسەلدۈرگۈچى.

راقىم [راقم] (ئە) خەت يازغۇچى، كاتىپ:
... دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت شىئار نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان ئىستىما تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇ ۋە مەقبۇل ۋە مەتنى دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان دىۋانە لىساندىن داغى بىگانە بولدى.
— قەدىرخان يەركەندى.

راقي [راقى] (ئە) دۇئاخان؛ سېھىرگەر، سېھىر قىلغۇچى:
يانە راقىيۇ ساھىرى ھۇنەرى،
دەفئ ئېتەردۈك زىيانى دېۋۇ پەرى.
— نەۋايى.

راك [راك] ئۆيغۇر مۇقاملىرىدىن بىرى:
ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىف نەغمە،
بەلكى نەۋادا قىلچىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.
— مۇللا سالىھ.

راك، ئوشاق ۋە ئوشاقنىڭ مەرغۇلەلىرىنى ئىجاد ۋە كەشف قىلىپ ئالەمگە يايغان، شاگىردلارغە تەئلىم ئېبردى.
— مۆجىزى.

راكىب [راكب] (ئە) ئاتلىق، ئات (ئات، تۆگە، ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارنى) مىنىپ يۈرگۈچى:
مىنسە ئەبرىش ئول قۇياش، كۆيمەي ئېتەيكىم، بابىرا،
مېنى كۆيدۈرمەككە يەلدۇر مەركەب، ئوتدۇر راكىبى.
— بابىر.

راكىب بولماق — «راكىب ئولماق» قا قارالسۇن:
چۇ شەھ باد پەيماغە راكىب بولۇپ،
تەقى قاھ بارماقغە راغىب بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

راكىب ئولماق — بىرەر ئۇلاغقا مىنمەك؛ ئاتلانماق.

راكېتۇ [راكع] (ئە) رۇكۇ قىلغۇچى، بېشىنى ئەگكۈچى، ئىككى پۇكۇلگۈچى:
ئەي نەۋائى، ئىستەسەڭ بەرگۈ نەۋا بۇ باغ ئارا،
گۈلدەك ئول راكېتۇ، كېچە بۇلبۇل كەبى بىدار سۇبھ.

— نەۋائى.

راكېتۇ ئولماق — ئېگىلمەك، پۇكۇلمەك.

رام [رام] (پ) پەرمانبەردار، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش:
كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلە بولدى بەسى رام،
نى بەرگە يەتكۈسى ئاخىر سەرەنجام.

— سەيىد ئەھمەد.

رام ئەيلەمەك — 1) جەلپ قىلماق، ئۆزىگە تارتماق:
دانەنى ئادەمگە سەن دام ئەيلەدىڭ،
نەفسىنى ئول دانەغە رام ئەيلەدىڭ.

— خەراباتى.

2) ئىتائەت قىلماق، ئىتائەتكار بولماق.

رام بولماق — مايىل بولماق، بويسۇنماق:
تەسەللى خاتىر دېدىم ياخشى سۆز،
بولۇپ ئەندەكى رام بۇ قىز ئاچتى كۆز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رام قىلماق — «رام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رام ئولماق — «رام بولماق» قا قارالسۇن:
نېتكۈڭ، ئەي جان، گەرچە ئىستەر بۇتى ئارامىڭ سېنىڭ،
رام ئولغان كۆپدىن ئوق ئارامى جانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

رامىش [رامش] (پ) 1) پاراغەت؛ رەھمەت قىلىش. 2) ناخشا، مۇزىكا:
كى ئول ئۇن بىلە ئەيلەگىل رامىشى،
كى يەتكەي ماڭا بىردەم ئارامىشى.

— نەۋائى.

رامىش ئەيلەمەك — كۆيلىمەك، مۇزىكا چالماق.

رامىشگەر [رامشگر] (پ) ناخشىچى؛ مۇزىكانت:
زۇھرە داغى فەخر ئېتىپ بولمىش ئىدى رامىشگەرى،
خىزمەتىدە خەم قىلىپ قەددىنى چەرخى چەنبەرى.

— ئەرشى.

رامىشى [رامشى] (پ) كۆيلىگۈچى، (مۇزىكا) چالغۇچى.

رامىھ [رامح] (ئە) 1) (ھەربىر تەسكى) ئاتلىق ئەسكەر. 2) نەيزە تۇتقان، نەيزىلىك. 3) يۇلتۇز نامى.

سىماقى رامىھ — ئەسەد بۇرجى (ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرى) دىكى بىر يۇلتۇزنىڭ نامى؛ «بۇرج» قا قارالسۇن:
ئوتاغەلەردىن نەسرى تايسىرغە رەم، نەيزەلەردىن سىماقى رامىھ يۇزى دەرھەم.

— نەۋائى.

رأن [ران] سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يۇرگۈزگۈچى، ماڭغۇزغۇچى، كەتكۈزگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
زەئفران — كۆچسىزلىكنى، ماغدۇرسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى؛ كۆچكە، ماغدۇرغا كىرگۈزگۈچى.

راھ [راح] (ئە) 1) شادلىق. 2) كۆچمە م: مەي، شاراب:
ئىچۈرگەچ غۇسسە راھىن مېھر ئەياغى،
شەفەق يۇزىگە چىقمىش كۆڭلى قانى.

— ئەرشى.

راھى رەيھانى — كۆكۈش ۋە خۇشبۇي مەي.

راھىۋ گۈلفام — گۈل رەڭ، ئەتىرگۈل رەڭلىك مەي، قىزىل مەي، قىزىل رەڭلىك شاراب:
تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالىپ جامىنى،
كى پۇر ئەيلەبان راھى گۈلفامىنى.

— ئا. نىزارى.

راھى نەھرۇن ـ نىجات — نىجاتلىق دەرياسىنىڭ شارابى، ئاسايىشلىق مېيى:
كى بولسۇن ماڭا راھى نەھرۇن ـ نىجات،
تاپاي زەۋقىدىن جاۋدانى ھەيات.

— ئا. نىزارى.

راھى ۋەسل — ۋىسال شارابى، ئۇچرىشىش مېيى:
ئايا ساقىيا، تۇت ماڭا راھى ۋەسل،
بولاي زەۋقى ـ شەۋقىدە مىسباھى ۋەسل.

— ئا. نىزارى.

راھ II [راه] (پ) يول؛ مەسلەك؛ ئېتىقاد:
يەتتى تەرقەت يولى تۇرفە راھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم خەتەر بولماسا.

— زەلىلى.

راھى ئەدەم — يوقلۇق يولى:
ئەي گۈرىستان گەھلى بىر ـ بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەنزىل ئولماڭ بۇ كۇن تاڭلا قىيامەت ئەقەرىب.

— زەلىلى.

راھى راست — توغرا يول:
يا رەبا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىلكى، ھاسىق بولماغاي.

— خەراباتى.

ئەزمى راھ — يولغا چىقىش:
زەمىن تۇفراغى ھەم بەغايەت سىياھ،
ئانىڭدىن تۇشۇپ ئەيلەدىم ئەزمى راھ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇشە راھى — سەپەر ئوزۇقى، يول ئوزۇق ـ تۇلۇكلىرى.

ىرى:
ياشلىقىمدا گەۋھەرى تائەتنى بەرباد ئەيلەدىم،
تۇشە راهى ئاخىرەت بىلكۇل ئەدا بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

تۇشەئى راھ — «تۇشە راهى» غا قاراڭ:
كېتەر يولۇڭغە نە لازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
نەدۇركى تۇشەئى راهىڭ ئاخىرنى قىلغىل ياد.
— شەۋقى.

خاكى راھ — يولنىڭ توپا ـ تۇپرىقى؛ يولنىڭ چاڭ ـ توزىنى:
خارلىق ھەددىن ئاشۇرماڭ، چۈنكى ئىززەت يولدادۇر،
ئاتىڭىز نەئلىندە بىزنى خاكى راھ ئەيلەپ ئۆتۈڭ.
— لۇتفى.

شاھ راھ — پادىشاھلىق يول، خان يولى؛ كاتتا يول:
شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ـ ئەمەل.
— زەلىلى.

راھەت [راحت] (ئە) تىنچلىق، ھۇزۇر، لەززەت، دەم ئېلىش:
يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.
— موللا سالېھ.

راھەت سىرىشت — راھەت ئارىلاش:
رەۋزەئى فىردەۋس ئېرۇر ھەرقانچە كىم راھەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدە جۇز ئارزۇيى ۋەسلى بار.
— مەشھۇرى.

راھەتۇ ئىشرەت — راھەت ۋە ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:
مىڭ دېدىم ئەرزىمنى، بىرى بولمادى باۋەر ساڭا،
كۆرمەدى ھەرگىز جەھاندە راھەتۇ ئىشرەت يۈزىن.
— قەلەندەر.

راھەتى دەۋران — دەۋرنىڭ راھەت پاراغىتى:
تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي موھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۈزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

راھەتەين [راحتين] (ئە) ئىككى راھەت.
ئەل ـ يەئسۇ ئىھدەر ـ راھەتەين — ئۇمىدسىزلىك ئىككى راھەتنىڭ بىرى:
ساقىيا، كۆپ ۋەئدە قىلدىڭ، راھ ئىلە راھەت يېتۇر،
يوقسە قىل مەئيۇسكىم، ئەل ـ يەئسۇ ئىھدەر ـ راھەتەين.
— نەۋايى.

راھبەر [راھبر] باشقۇرغۇچى؛ يول كۆرسەتكۈچى، يولباشچى، يېتەكچى:
دېدىم: يەتسە ناگاھ بۇلاردىن زەرەر،
مەنى ناتەۋانغە بولۇڭ راھبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھرەۋ [راەرو] (پ) يولۇچى، ساياھەتچى:
كۇفرۇ ئىمان راھرەۋغە كىش ئەمەس،
ئەسل يولدا بەند راھى بىش ئەمەس.
— نەۋايى.

راھزەن [راھزن] (پ) ئوغرى؛ يول توسار، قاراقچى:
مەستانە نەۋا بىرلە قوياي كەئبە سارى يۈز،
كىم يولدە مېنى مۇغبەچەئى راھزەن ئىستەر.
— تەجەللى.

كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە راھزەنلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

راھشۇناس [راەشناس] (پ) يول تونۇغۇچى، يول بىلگۈچى:
بولدۇڭ چۇ بەلادە راھشۇناسىم،
باردۇر ساڭا مۇنچە ئىلتىماسىم.
— نەۋايى.

راھنەما [راەنما] (پ) «رەھنەما» غا قاراڭ.

راھنەمۇن [راەنمون] (پ) «رەھنەما» غا قاراڭ.

راھنەۋەرد [راەنورد] (پ) «رەھنەۋەرد» كە قاراڭ.

راھۋار [راھوار] (پ) 1) يولۇچى، يول يۈرگۈچى:
ئايدى يەتىم: ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئاياغلەرى بار.
— زەلىلى.

2) يول يۈرمەك، ئاتلانماق، ماڭماق:
كى ئاندىن بولۇپمىز يەنە راھۋار،
قىلىپ ئىختىيارۇ ۋىدائۇ دىيار.
— ئا. نىزارى.

راھىب [راھب] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇھبان] خرىستىئان دىنىدىكى تەقۋادارلار، زاھىد، موناخ؛ تەركىي دۇنيا قىلغانلار:
ياراماس قۇلغە ئالۇر ساھىبى،
كېتەر ئۆز يېرىگە ئەمەس راھىبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھىبى جاۋىد ئەتمەك — يولباشچىلىق قىلماق:
كۆڭلۈڭنى زەمان بەھرەسىدىن نەۋمىد ئەت،
نەفسىڭگە بۇ ئىشنى راھىبى جاۋىد ئەت.
— نەۋايى.

راھىلە [راحلە] (ئە) ئات ـ ئۇلاغ، يۈك ھايۋانلىرى:
كىم قىلسە سەفەر يۈك بىلە، خەۋفۇ خەتەرى بار،
نى مال، ئوزۇقۇ راھىلە، بىخەۋفۇ خەتەرمەن.
— گۇمنام.

راهىم [راحم] (ئە) باشپاناھ، مېھرىبان، شەپقەتچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت، ئەي راهىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە بۇرى ئىمان ھەم.
— قەلەندەر.

راۋەند [راوند] (پ) بىر تۇرلۇك دورا ئۆسۈملۈكى:
بىلە دورى، راۋەند، نىلپەر، كۈن دورى،
سۆرۈنجان، خوللەنجان، كىبابە، سەلمىخ.
— مۇللا بىلال.

راۋىي [راوى] (ئە) رىۋايەت قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى، نەقىل كەلتۈرگۈچى؛ خەۋەر، مەلۇمات بەرگۈچى:
قۇلاق تۇتقىل رىۋايەت قىلسا راۋىي،
ئىشتىكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.
— سەيىد ئەھمەد.

راۋىيى نۇكتەدان — ھېكمەت سۆزلىگۈچى، رىۋايەتچى:
رىۋايەت قىلۇر راۋىيى نۇكتەدان،
كى ئۆتكەن زەماندىن نەچە داستان.
— ئا. نىزارى.

راۋىيان [راويان] (ئە) [بىرلىكى: «راۋي»] 1) «راۋي» غا قارالسۇن. 2) رىۋايەت، قىسسە:
كەل، ئەي ۋەتەرگوي، ئەيلەگىل راۋىيان،
قىلىپ ئاقسۈدىن ئەمدى بىر داستان.
— مۇللا شاكىر.

رائىز [رائض] (ئە) تەربىيىلىگۈچى، ئۆگەتكۈچى؛ مەشىق قىلدۇرغۇچى؛ «رايىز» غا قارالسۇن:
كۆڭۈلكىم، ئەسرۇ تەۋسەن ئېردى زۇھد ئايىنىدە، كۆڭۈل،
كى ئىشقىنىڭ رائىزىدىن نې زەبۇنلەردەك بۇۋاشىپدۇر.
— نەۋائى.

رائىي [راعى] (ئە) باشچى، سەركەردە، ھۆكۈمران:
رائىي ئۇل دېھقانكى نان بەرگەي رىيا،
بولغاي ئۇل مەھشەر كۈندە روسىيا.
— خەراباتى.

رائىيە [رائيە] (ئە) ئاخىرى «ر» ھەرپلىك سۆز:
رائىيە قەسىدەسى — قاپىيىسى ياكى رادىپى «ر» بىلەن تۈگىگەن قەسىدە.
قەسىدەئى رائىيە — «رائىيە قەسىدەسى» گە قارالسۇن.

راي I [راى] (ئە) 1) پىكىر، ئوي، قاراش؛ ئەقىل، پەم، پاراسەت:
ئانىڭ رايى بىرلە تۇزەلدى جەھان،
كى ئاباد بولدى بۇزۇلغان مەكان.
— ئا. نىزارى.

2) ئىرادە، خاھىش؛ ئىختىيار:
كېرەك ئۆلتۈر، كېرەك ئەرسە قۇلۇڭمەن،
مۇبارەك بۇيرۇغۇڭدۇر قۇتلۇ رايىم.
— سەيفى سەرايى.

3) قارام، تەۋە:
قەلەك شەمسى رايى مۇنىرى ئانىڭ،
مەلائىك چىراغى زەمىرى ئانىڭ.
— نەۋائى.

4) پول:
سەھەر ۋەقتى بىر راي تاپتى سەۋاب،
ئالىپ غەيب دوشىزەسىدىن نىقاب.
— نەۋائى.

رايى ئەلەم ئاراي — ئالەمنى بېزىگۈچى (بېزەتكۈچى) پىكىر.
رايى ئەلىل — خاتادىن خالىي بولمىغان چۈشەنچە، قاراش.
رايى ئەئزەم — ئۇلۇغ پىكىر؛ كاتتا ئىختىيار، چوڭ ھوقۇق:
خاجەنى رايى ئەئزەم پادىشاھ دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان ھالەتتە پادىشاھقە كېسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگىلى بۇيرۇغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رايى پاك — توغرا پىكىر.
رايى خىرەد — ئەقىل، ئىدراك ئىلاجى:
دىماغ ئىچرە خەبت ئولدى بېھەددۇ ئەد،
قۇتۇر ئولدى ئايىنى رايى خىرەد.
— نەۋائى.

رايى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان سۆز، پىكىر.
رايى رەفىئ — بۇكسەك، ئۇلۇغۋار پىكىر.
رايى سايىب — توغرا پىكىر، ھەققانىي پىكىر.
رايى سەۋاب — توغرا ئوي، توغرا قاراش، پىكىر.
رايىغە كىرمەك — بىراۋنىڭ پىكرىگە قوشۇلماق، سۆزىگە كىرمەك.
رايى گەردۇن — قىسمەت، تەقدىر:
رايى گەردۇنغە دەست تاپقۇسىدۇر،
كۆكنى ئالىدە پەست تاپقۇسىدۇر.
— نەۋائى.

راي مەزبۇت — خاتىرىسى ياخشى؛ ئەستە مەھكەم ساقلىنىدىغان ئوي ـ پىكىر:
يىگىچكە فىكر بىرلە رايى مەزبۇت،
خوتۇنى ھۇسن بىرلە خەتتى مەقبۇت.
— ناقىس.

خۇد راي — بىر سۆزلۈك، ئۆز پىكرىنى راست قىلمىدىغان؛ ئۆز بېشىمچى.

ھۇمايۇن راي — قۇتلۇق پىكىر، ياخشى گۇي.

راي II [راى] ھىندى پادىشاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى.

رايەت [رايت] (ئە) [كۆپلۈكى: رايات] بايراق:

رايەتى گەردۇنسايي — ئاسمانغا، كۆككە تۇتاشقان بايراق.

رايزەن [راى زن] (ئە + پ) 1) پىكىر قىلغۇچى؛ بىلدۈرگۈچى؛ سۆزىنى ئۆتكۈزگۈچى، سۆزى ئۆتكۈر:

تۇزۇپ ھېكمەت ئەھلى بىلە ئەنجۇمەن،
بولۇر ئېردى بۇ ئەسرە رايزەن.

— نەۋائى.

2) دانا، ئەقىللىق؛ مەسلىھەتگۇي.

رايزەن بولماق — پىكىرلەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك، پىكىر ئالماشتۇرماق.

رايگان [رايكان] (پ) پۇلسىز؛ تېپىۋالغان، بىكارغا كەلگەن نەرسە:

بېرۈرسەن ئاندا قۇشنى رايگانە،
تاپالماي بەرمەشتىگە ھېچ بەھانە.

— ناقىس.

رايىج [رايج] (ئە) ئىستېمالدىكى، قوللىنىلىۋاتقان؛ ئۆتەدىغان (پۇل، ئاقچا):

ئۆز سۆلۈكىغە نەتايى ئىستەدى،
قىلماق ئۈچۈن نەقدىنى رايىج ئىستەدى.

— نەۋائى.

رايىجە [رايجه] (ئە) «رايىج» غا قارالسۇن.

رايىز [رايض] (ئە) ئات چاپتۇرغۇچى، ئات ئۆگەتكۈچى، چەۋەندار؛ «زائىز» غا قارالسۇن.

رايىھە [رايحه] (ئە) ھىد، ئىس، بۇي.

رەئايا [رعايا] (ئە) [بىرلىكى: رەئىييەت] «رەئىييەت» كە قارالسۇن:

تۈركىستان شەھىر ئىچىدە تۆرت ئاي،
خىزمەت ئېيتىپ بەگلۈ رەئاياڭۇ باي.

— زەلىلى.

رەب [رب] (ئە) «رەببى» گە قارالسۇن:

تەلەبدىن قالما شەۋقى ئىزدە رەبدىن،
دەرى رەھمەت ئاچىلغاي ئىرتىمال شەيخ.

— شەۋقى.

قەزاراكى بىر كۈن ئىدى نىمشەب،
قىلىپ بەندىلىك مەن بەدەرگاھى رەب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەبا [ربا] (پ) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە «تارتقۇچى، ئالغۇچى، كۆتۈرگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

دېدى پىر: بۇ بەچچە *ماڭا ئەقرەبا،*
كۆرۈپ خۇب بۇت ئەتمىش دىلنى رەبا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

پەردە رەبا ئولماق — پەردىنى كۆتۈرمەك.

رەباب [رباب] (ئە) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى):

قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارىنى.

— قەلەندەر.

رەبات [رباط] (ئە) [كۆپلۈكى: رەباتات] مۇساپىرخانا، كارۋان سارىيى، يولۇچىلار قونالغۇ قىلىدىغان ئۆتەڭ:

تازە تاپىپ تەنده دىلدۇجان، ھەيات،
يول يۇردۇڭ تا تەرەفى قۇم رەبات.

— زەلىلى.

رەباتى ئالىي — ئالىي قونالغۇ جاي، ئالىي كارۋان ساراي:

ئەسكى رەبات — كۆچمە م: دۇنيا.

رەباي [رباى] (پ) «رەبا» غا قارالسۇن.

ھۇشرەباي — ھوشسىزلاندۇرغۇچى.

رەبايەندە [رباينده] (پ) ئۆزىگە تارتىدىغان، جەزبىلىك:

ئىككىنچى قىسىم ئولدۇركى، جەمئى ھالەتى ۋەناخۇش خەيالاتى ئۆزىگە پىسەندىدە ۋە رەبايەندە، مۇستەھسەن ۋە خۇشايەندە كۆرۈنگەي.

— نەۋائى.

رەبب [رب] (ئە) تەڭرى، خۇدا، پەرۋەردىگار، ئاللا:

ئەجەب ئېرمەس كەرەمىدىن ئەتائى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇ ھەسبى قازىيۇل ـ ھاجات.

— شەۋقى.

رەببى رەھىم — ناھايىتى شەپقەتلىك تەڭرى، پەرۋەردىگار:

ئاسراغاي بارچە يامانلىقدىن سېنى رەببى رەھىم،
تەر چېكىپ ئوتەدەك يانىپسەن مەي ئىچىپ مەستانە سەن.

— قەلەندەر.

رەببى غەفۇر — (گۇناھلارنى) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى ئاللا.

رەببانىي [ربانى] خۇداغا مەنسۇپ:

ئۇلۇمى فەيزى رەببانىي ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم ئىلىم ھېكمەت بابىدىن يەنبۇڭ.

— شەۋقى.

رەببەنا [ربنا] (ئە) ئەي، بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىز؛ تەڭرى:

نەچچە كۈن يانتىم پۈتۈم ئاغرىق بولۇپ، يالغۇز خەفا،

رەببەنا، دۇشمەنگە كۆلكۇ قىلماغىل، دوستغە تەڤا.
— مولا سالىھ.

تىلەرمەن كېچە ـ كۈندۈز زار بىرلە،
تىلىمغە جارى ئەيلەپ «رەببەنا» نى.
— خىرقەتى.

رەببۇل ـ جەلىل [رب الجليل] (ئە) ئۇلۇغ تەڭرى:
«زەلەمنا» دېيان يىغلادى نەچچە يىل،
كەرەم ئەيلەدى باز رەببۇل ـ جەلىل.
— غەربى.

رەببۇن [ربون] (ئە) تەڭرى، ئاللاھ:
زىيارەتكە سەببدۇر نېئمەتى كۈبراغە شۈكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» فۇر مەزكۇر.
— شەۋقى.

رەببەكە [ربك] (ئە) ئىگەك، پەرۋەردىگارىك، تەڭرىك:
بۇيى گۈلىنىڭ ئانھەزرەتى رەببەكە ئىلادۇر،
بۇ گۈلنى قىلاي تۇھفە ئۇ زىبا سەنەمىگە.
— مولا سالىھ.

رەببىل ـ فەلەق [رب الفلق] (ئە) سۇبھىنىك پەرۋەردىگارىك، تاڭ سەھەرنىك يارانقۇچىسى:
يۇز گىرپە دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كوشلۇم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم رەببىل ـ فەلەق.
— ئەرشى.

رەببىل ـ ئىززەت [رب العزة] (ئە) قۇدرەت ئىگەسى؛ شەرەپ ئىگەسى:
باشىدىن ئەۋرۇلۇپ قىلسام ئىكەنمەن جانىمە قۇربان،
كېلىپدۇر رەببىل ـ ئىززەتدىنكى «كۇللۇمەن ئەلەيھافان».
— مولا سالىھ.

رەببىئۇل ـ ئەئلا [رب الاعلى] (ئە) ھەممىدىن يۇقىرى خۇدا، مەرتىۋىلىك ئاللا، خۇدا:
تەلىبە مەشرەب يىغلايۇر يا رەببەنا،
«رەببىئۇل ـ ئەئلا» دېسەم بولغايمۇكىن.
— مەشرەب.

رەبت [ربط] (ئە) 1) باغلىنىش، تۇتىشىش. 2) ئالاقە، ئالاقىدارلىق:
تۇز كۆرگۈچى پاك نەزەر، ھۇنەر كۆرگۈچى راست،
بەسەر، ئولكىم، دىماغىدا خەبت ـ سۆزىدە يوق رەبت.
— نەۋائى.

3) قائىدە، ئىنتىزام:
مۇلك ئىشى زەبتۇ رەبتسىز بولدى،
سەلتەنەت ئەمرى زەبتسىز بولدى.
— نەۋائى.

رەبت ئەيلەمەك — باغلانماق؛ ئالاقە قىلماق.

رەبھ [ربح] (ئە) ① پايدا، ئۈسۈم، جازانە. ② كىرىم، مەنپەئەت.

رەبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك سائەت.

رەبىت [ربيط] (ئە) 1) زاھىت. 2) باغلانغان، چىگىلگەن.

رەبىئ [ربيع] (ئە) ياز پەسلى، كۆكلەم چېغى، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ:
كۆرۈپ ئارەزىڭ يىغلاسام يوق بەدىئ،
كېلور سەيل بولغەندە سەيل رەبىئ.
— نەۋائى.

رەبىئۇلئاخىر [ربيع‌الآخر] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 4 ـ ئاينىڭ ئاتىلىشى. (« رەبىئوسسانى») دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

رەبىئۇل ئەۋۋەل [ربيع‌الاول] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 3 ـ ئاينىڭ نامى.

رەت [رت] (پ) يالىڭاچ، يالاڭۇياش؛ قۇرۇق.

رەتەب [رطب] (ئە) ھۆل، قۇرۇمسىغان، نەم.

رەتل [رطل] (ئە) قەدەھ، كاسا، پىيالە، سۇيۇقلۇق ئۆلچىمى — لېتىر:
چۇ بىر رەتل نۆش ئەيلەبان مەست ئولۇب،
كى ساقىي ئەيلىغىدە — ئوق پەست ئولۇب.
— نەۋائى.

رەج [رج] (پ) بوشىشىپ كەتكەن؛ ئەزمە كىشى.

رەجاۋ [رجاء] (ئە) ئۈمىد، ئارزۇ، تىلەك.

رەجاھەت [رجاحت] (ئە) ئاشماق، ئېشىپ كەتمەك، ئۇستۇنلۇك.

رەججالە [رجاله] (ئە) جەمئىيەت داشقىلى؛ يالاقچى؛ پىيادە يۈرگۈچى.
رەججالە بازى — لۇكچەكلىك ھەرىكىتى، مۇتەھەملىك.

رەجە [رجه] (ئە) قاتار، تىزىق، سەپ، تەرتىپ:
تارەجە چەكمەس يەرگە باغبان،
باغ ھەمان زىبىدە جاڭگال ھەمان.
— نەۋائى.

رەجەب [رجب] (ئە) قەمەرىيە ھېسابىدا 7 ـ ئاينىڭ نامى — رەجەب ئېيى.

رەجەز [رجز] (ئە) ئۆزىنى ماختىماق.

رەجئەت [رجعت] (ئە) قايتىش، ئارقىغا يېنىش:
بۇ تەئەججۇبلىق سەفەردىن چۇن تەئەققۇل قىلدى ئۇد،
سەيرگە ئارا قىلغەن كىبى زاھىر ئەتارۇد رەجئەتىن.
— نەۋائى.

رەجۇلىيەت [رجوليت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك،

باتۇرلۇق، يېتىلگەنلىك، بالاغەتكە يەتكەنلىك.

رەخ [رخ] (پ) 1) چاك، يېرىق، سىزىق. 2) چېگرا.

رەخت [رخت] (پ) 1) ئۆي جابدۇقلىرى، مال ـ مۇلۇك؛ كىيىم ـ كېچەك، يوتقان، يېپىنچا. 2) سەپەر يۈكى.

رەخت ئاۋىز — كىيىم ئاسقۇچ.

رەخت باغلاماق — يۈك باغلىماق، سەپەر جابدۇقلىرىنى يىغىشتۇرماق، يولغا هازىرلانماق؛ كېتىشكە تەييارلانماق:

باغلاغىل رەختى سەفەر بارماق ئۈچۈن ئامادە بول،
قالماغاي ئۇشبۇ جەهان ئىچىندە ئاخىر هېچ شەي.

— قەلەندەر.

رەختى سەفەر باغلاماق — سەپەر يۈكىنى تاڭماق، مېڭىشقا تەييارلانماق.

رەخش [رخش] (پ) 1) يۈگۈرۈك ئات، ئالا ئات، تۇلپار:

ئىتدەك ئىرىشىپ رەخش ئىزىن سۈرمە قىلىپ،
باش ئىشكىگە قويغان يارى غارىم كېلەدۇر.

— گۈمنام.

2) نۇر، يورۇقلۇق؛ چاقماق:

ئاياغىڭ رەخشىنى فەرخۇندە ئۆزەر كۆزلەرىم سۈرتۈپ،
هەياتى تازە تاپمىش نۇشىدىن سامى گۇلاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

رەخش خىرامى — ئاتنىڭ يورغىلاپ يۈرۈشى.

رەخش سۈرمەك — ئات سالماق، هۇجۇم قىلماق.

رەخشى تېزتەك — چاپقۇر ئات، يۈگۈرۈك ئات.

رەخشى گەۋهەر — پارلاق، نۇرلۇق گۆهەر.

رەخشان [رخشان] (پ) جىلۋىلىنىپ تۇرىدىغان، يالتىراق، پارلاق:

كىم كۆرۈپدۇر دەهر ئارا سەندەك پەرىزادى رەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يىگىت.

— قەلەندەر.

رەخشان بولماق — پارلىماق، يالتىرىماق، نۇر چاچماق.

رەخشان شىهاب — جۇلالىق چېقىن:

قارا تۈن كەلدى كۇلبەم سارى ئول گۇلرۇخ شىتاب ئەيلەپ،
ئېرۇركىم قەترە ـ قەترە خۇبلارىن رەخشان شىهاب ئەيلەپ.

— مەشهۇرى.

رەخشان قۇياش — پارلاق قۇياش.

رەخشان ياساماق — يورۇتماق؛ كۆركەم قىلماق، پارقىراتماق.

خۇرشىد رەخشان — نۇرلۇق قۇياش، پارلاق قۇياش:

تەلئەتىڭ چۈن ۋەززۇهادۇر ساچلارىڭ مانەندى شەب،
هەم شەرافەت ئەۋجىدە خۇرشىد رەخشان سەنمۇسەن.

— موللا سالىم.

شەمئى رەخشان — نۇرلۇق چىراغ، نۇرلۇق شام:

ئەرشى ئاغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك نېچۈككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يا رەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.

— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — يالتىراق گۆهەر، نۇرلۇق ياقۇت:

سېلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

مېهرى رەخشان — كۆڭلى نۇرلۇق:

كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر هەم ئېسى مۇشكى خوتەن،
مېهرى رەخشان يا تەجەللى يا مەهى تابانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

رەخشەندە [رخشندە] (پ) «رەخشان» غا قاراڭ:

قۇياش ئېرمەس فەلەكدە يارنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسىكىم، شۇئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

رەخشەندە بەرق — يالتىراق، پارلاق چاقماق.

رەخشەندە كۆزگۈ — مەشۇقەنىڭ پارلاق جامالى.

رەخشەندە مېهر — پارلاق قۇياش، يورۇق ئاپتاپ.

مەهى رەخشەندەسى — ئاي جىلۋىسى، ئاي نۇرى:

فەرش ئولغان خىشتلاركىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۆزىن كۆكنىڭ مەهى رەخشەندەسى.

— ئەرشى.

رەخنە [رخنە] (پ) 1) دەز، يېرىق، تۆشۈك، چاك:

ۋەسل قەسرىدۇر بەلەند، ئانداغ فەلەكنىڭ رەخنەسى،
يارنى قايدىن كۆرەر ئاشىق ئىنايەت بولماسا.

— مەشهۇرى.

2) زەرەر، جاراهەت:

كۆز ئۈچى بىرلە باقتى تەگدى تېرە مىژگانى،
سىينەم ئۆزرە پەيكانى رەخنە قىلدى ۋەيران قىز.

— نەۋبەتى.

رەخنە تۇشمەك — زەرەرلەنمەك.

رەخنە سالماق — 1) بوشاشتۇرماق، سۇسلاشتۇرماق. 2) تەشمەك، دەز كەتكۈزمەك.

رەخنە ـ رەخنە [رخنە رخنە] (پ) دەز، يېرىق، چاك ـ چاك:

ئىشق ئېلىنىڭ تۆئمەسى غەم تىدىن قانمۇ ئېكىن،
رەخنە ـ رەخنە هەر تەرەف چۈن لالە خەندانمۇ ئېكىن.

— گۈمنام.

رەد [رد] (ئە) قايتۇرۇش، ئىنكار قىلىش؛ قوبۇل قىلماسلىق:

بۇ ئالەم زىيىبىدىن بولغىل مۇجەررەد،

AltunOq

فەنا ئەھلى قىلمىپدۇرلار ئانى رەد.
— ئەرشى.
«يېرىم ئىقلىم» دەپتۇر بىخىرەددۇر،
ئەگەر «بىر» دېسە ھەم يۈز قاتلا رەددۇر.
— ناقىس.

رەد ئەتمەك — «رەد ئىيلەمەك» كە قارالسۇن.

رەد ئەيلەمەك — قايتۇرماق؛ ئىنكار قىلماق.

رەد قىلماق — «رەت ئىيلەمەك» كە قارالسۇن:
دۇئدىنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانمەدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

رەدد [رد] (ئە) «رەد» كە قارالسۇن:
قەبۇلىمەدۇر نە يەئنى بەسكى سور دەپ،
ئانىمك رەددىدە تەجرىد ئەھلى بىھەد.
— ئەرشى.

رەددۇ بەدەل — رەت قىلىش ۋە ئالماشتۇرۇش:
ھەسەددىن بۇلار ئىچرە بولدى جەدەل،
بۇلار سۆزلەرى بولدى رەددۇ بەدەل.
— غەربى.

رەددۇ قەبۇل — رەت قىلىش ۋە قوبۇل كۆرۈش:
ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پەرسا،
رەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.
— زەلىلى.

رەددى باب — ئىشكىتىن قايتۇرۇش، ئىشكىتىن كىر-گۈزمەسلىك:
سېنى مەئشۇقلاردىن سۆيمەكىم تاڭلاپ گۈناھ ئېركەن،
نېدۇر ئوششاقلار سىلكىمدىن ئايرىپ رەددى باب ئەتتىمك.
— گۈمنام.

رەددى بالا — بالانى قايتۇرۇش:
زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بالا دېدىلەر ھەر سۆھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.

رەدىف [ردىف] (ئە) 1) ئاتقا مىنگەشكۈچى، ئەگىشىپ، سۆڭدىشىپ بارغۇچى. 2) شېئىر تۇزۇلۇشىدە مىسرا ۋە بەيتلاردا قاپىيىدىن كېيىن تەكرارلىنىدىغان سۆز، رادىف:
بۇ قائىدە ۋە رەدىف سۇلتان ساھىبقىرانىمك ئىختىرائىدۇر.
— نەۋائى.

رەز [رز] (پ) تەك، ئۈزۈم:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىمك شىرەسىدىن رەز چىقارمېدۇر قانات.
— قەلەندەر.

رەز چەمەنى — تەكزار، ئۈزۈمزار.

رەز سۇيى — مەي، مۇسەللىس.

رەز فەرزەندى — مەي، شاراب.

رەز قىزى — ئۈزۈم، تەك قىزى؛ مەي، مۇسەللىس:
مەشھۇرى يۇرۇر خۇمار تارتىپ،
رەز قىزىغە ئىنتىزار تارتىپ.
— مەشھۇرى.

فەرزەندى رەز — «رەز فەرزەندى» گە قارالسۇن.

رەزالەت [رذالت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك، تۆۋەن-لىك، پەس تەبىئەتلىك، رەزىللىك:
بىلۈركى، روزى ئاڭا ھەق بېرۈر، ئۈزىدەكىمك،
بولۇر چۇ بەندەسى، بائىس ئېرۈر رەزالەت ئاڭا.
— نەۋائى.

رەززاق [رزاق] (ئە) رىزق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى:
كەرەمىمك كەڭرۇ ئەھلى ئالەمگە،
لۇتۇف ئېھسان بىلەن ئەجەب رەززاق.
— شەۋقى.

بەندە ئاجىزغە بېتىشسە نامە ئەئمال ئوڭ تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەزم [رزم] (پ) ئۇرۇش، جەڭ؛ غوۋغا:
چۇ بەندەر ئىچىدە تۇگەپ كارى رەزم،
ۋەتەن سارى يانماق ئىشىن قىلدى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ماڭا قەتل ئىشىنى قىلىپدۇركى جەزم،
تاپىپ خالى يەرنى ئىكەۋ تۇزسە رەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەزم ئەيلەمەك — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

رەزم تۇزمەك — ئۇرۇشماق، ئۇرۇش قىلماق، جەڭ قىلماق.

رەزم سالماق — ئۇرۇش ئاچماق.

رەزم مەيدانى — جەڭ مەيدانى.

رەزمۇ كىن — ئۇرۇش ۋە جاڭجال (ئاداۋەت).

رەزم ئىچىندە تەلەف ئولماق — جەڭدە نابۇت بولماق، قۇربان بولماق؛ يوقاتماق.

رەزمساز [رزمساز] (پ) 1) جەڭچى. 2) جەڭگىۋار:
تۇمەن مىڭ قانىمك ئولسام رەزمسازى،
سېنىمك قانىڭغە بولغايمۇ مۇۋازى.
— نەۋائى.

رەزمگاھ [رزم گاھ] (پ) ئۇرۇش جايى، جەڭ مەيدانى:
بۇ يەڭلىغ سىپاھ باشىن بان ئىككى شاھ،
كى بىر كۈنچىلىمك قالدى يول رەزمگاھ.
— نەۋائى.

رەزمگەھ [رزم كە] (پ) «رەزمگاھ» قا قاراڭ.

رەزىل [رذيل] (ئە) پەس، تۆۋەن؛ قەبىھ، ناكەس.

رەزىلى دەنىي — پەس، پەسكەش، بىۋاپا دۇنيا.

رەزىلى دۇنىي — «رەزىلى دەنىي» گە قاراڭ.

رەزىلۋەش [رذيل وش] (ئە + پ) پەسكەش، يىرگىنچىلىك.

رەزىن [رزين] (ئە) مەھكەم، قەتئىي؛ مۇھىم:

رايى رەزىن — قەتئىي پىكىر.

رەس [رس] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «قىلغۇچى، يەتكۇچى، يېتىشكۇچى؛ كۆرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

چارە رەس — بىرەر ئىشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ يەتكۇچى، ئىلاجىنى قىلغۇچى.

فەرياد رەس — (بىراۋنىڭ) داد ـ پەريادىنى ئاڭلىغۇچى، رەھىم قىلغۇچى؛ قۇلاق سالغۇچى:

نەچچە شامى غەمدە ئولسام، بولمايىن فەرياد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

رەسا [رسا] (پ) يېتىش، يېتىۋېلىش (يېتىشىۋېلىش):

گەرچە تەرىقەتتە ئەمەسمەن رەسا،
تۇشە قىلاي سەبۇر تەۋەككۇل ئەسا.

— زەلىلى.

نەھەددى كىمسەنىڭ باردۇر بىلىشدە ساڭا تەڭ ئولغاي،
فلاتون ئافەرىن ئەيلەر سېنىڭ ئەقلى رەسايىڭغە.

— قەلەندەر.

رەسا ئولماق — يەتمەك، يېتىشمەك.

رەساس [رصاص] (ئە) 1) قوغۇشۇن. 2) ئوق:

گەر شىكەستىم بولسا پەست ئەغياردىن تەئن ئەتمەڭىز،
كىم، شىكەستىغە سەبەب ئالماسىنىڭ باردۇر رەساس.

— بابىر.

رەسان [رسان] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يەتكۈزگۈچى، كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

مۇجدە رەسان — خۇش خەۋەر كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى.

نەفئ رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى.

رەسائىل [رسائل] (ئە) «رەسايىل» غا قاراڭ:

ھەر يەردەكى ئول دەبان مەسائىل،
ئاندىن فۇقەھا يازىپ رەسائىل.

— نەۋايى.

رەسايىل [رسايل] (ئە) [بىرلىكى: رسالە] رىسالىلەر، كىتابچىلار؛ مەكتۇپلار.

رەسەد I [رسد] (پ) ئۆلۈش، ھەسسە:

ۋە ئاسارىدىن رەسەددۇركىم، بابىلدە ياساپىتۇركىم، ھالا تەللى ئەقەرقۇن دەرلەر.

— نەۋايى.

رەسەد II [رصد] (ئە) كۆزىتىش جەدۋىلى تۈزۈش؛ ئاسترونومىيىلىك جەدۋەل:

رەسەد باغلاماق — ئاسترونومىيىلىك جەدۋەل تۈزمەك، سەييارىلەرنى ھېسابقا ئالماق.

رەسەد قىلماق — كۆزەتمەك.

رەسەد بەند [رصد بند] (ئە + پ) ئاسترونوم؛ مۇنەججىم:

سۇ ھەيلا ھىكمەت ئايىنى رەسەد بەند،
كى ئول بولغۇسى مەندىن سوڭغى فەرزەند.

— نەۋايى.

رەسەن [رسن] (پ) 1) ئارقان، ئارغامچا؛ تاسما، يىپ:

بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى، ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.

— زەلىلى.

2) ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى؛ كۆچمە م: يار:

دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر سارىدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

رەسەن ئالماق — تاسما، يىپ ئالماق.

رەست [رست] (پ) قۇتۇلۇش، نىجات، نىجات تېپىش.

رەستە [رستە] (پ) 1) قۇتۇلغان، نىجات تاپقان؛ خالاس قىلىنغان. 2) سەپ، قاتار:

شەيخۇل ـ ئىسلام دەپتۇركى، يەر ـ كۆك ئەھلىدە ھەركىمدىن رەستە بولغايسەن، سۇد قىلغايسەن.

— نەۋايى.

رەستە بولماق — قۇتۇلماق؛ خالاس بولماق.

رەستگار [رست كار] (پ) قۇتۇلغۇچى، خالاس تاپقۇچى؛ خالاسلىق؛ قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.

رەستگار بولماق — قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.

رەسم [رسم] (ئە) قائىدە، قانۇن؛ يولىيورۇق:

نېگە بەس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بەس.

— ئەرشى.

بۇ ئالەم رەسمى بىرلە ئول چېكەر باش،
تەئەززۇرسىز بولۇر ئىش بولغۇسى پاش.

— ناقىس.

رەسمۇ ئايىن — قائىدە ـ يوسۇن:
جەھاندا قويدى ياخشى رەسمۇ ئايىن،
تۆزەتتى دۇنيانى سەر تا بەپايان.
— لۇتفى.

رەسمى ئادەت — ئەدەپ ـ قائىدە، قائىدە ـ يوسۇن:
ئۇمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيسىز،
چەرا ئەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇيى شان ھادىس.
— شەۋقى.

رەسمى ئىسلام — ئىسلام دىنى قائىدە ـ يوسۇنى، *ئىسلام دىنى ئەدەپ ـ قائىدىسى:*
كېلىپ بەردى سەلامى رەسمى ئىسلام،
سەلامىغە جەۋابىن ئەيلەدۇك خام.
— ناقىس.

رەسۇل [رسول] (ئە) [كۆپلۇكى: رۇسۇل] ئەلچى، پەيغەمبەر:
بەھەققى ئالى نەبى ھۇرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبئۇل ـ ئەلەم بولماس.
— شەۋقى.

رەسۇلى ئەرەب — ئەرەبلەردىن چىققان ئەلچى.

رەسۇلى ئەمىن — ئىشەنچلىك، راستچىل ئەلچى (پەيغەمبەر سۈپىتى).

رەسۇلى خىرەد پېشە — ئەقىل ـ ئىدراكلىق دانا ئەلچى.

رەسۇلى مۇستەفا — تاللانغان ئەلچى، پەيغەمبەر:
يوق ئىدۇك بار ئەيلەدىڭ لۇتفۇڭنى ئىزھار ئەيلەدىڭ،
ئۈممۇلا خەلق ئەيلەدىڭ نۇرى رەسۇلى مۇستەفا.
— شەۋقى.

ئەسھابى رەسۇل — پەيغەمبەرنىڭ ساھابىلىرى:
بەندە ئەجىزغە شەفىئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى ئول شاھ نۇئمانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەسۇلانە [رسولانه] (ئە + پ) پەيغەمبەرانە، ئەلچىلەرگە خاس؛ ئەلچىلىككە يارىشا.

رەسۇلانە نۇزۇل — ئەلچىلەرگە ئوخشاش بېرىش.

رەسۇلۇللاھ [رسول الله] (ئە) ئاللانىڭ ئەلچىسى، پەيغەمبەر؛ مۇھەممەد پەيغەمبەر:
رەسۇلۇللاھ بىلەن زىينەت بېرىپ ئول ئەنبىيالارغە،
تەمامى ئەھلى جەننەتلەرگە سەرۋەر باغىبان كەلمىش.
— شەۋقى.

رەسۋا [رسوا] (پ) رەسۋا، شەرمەندە؛ رەسۋالىق، شەرمەندىلىك:
ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لىك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.
— قەلەندەر.

رەسۋايى ئالەم — پۈتۈن ئالەمنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندەسى:
گەرچە ئاشىق لازىمى ئالەمدە رەسۋالىقدۇرۇر،
ئىشق ئارا بابىر كەبى رەسۋايى ئالەم بولماسۇن.
— بابىر.

رەسۋايى جەھان — جاھاننىڭ رەسۋاسى، جاھاننىڭ شەرمەندەسى:
ئىشق ئارا قاچتىم خالايىقتىن داغى مەجنۇن بولۇپ،
كىم مەلامەت بىرلە رەسۋايى جەھان قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

رەسۋايى دەھر — زامان، دەۋرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندەسى:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم، كۆردۈم ئاگەرچە نەچچە شەھر،
ئاقىبەت مەندەك بولۇر شەك يوقتۇكىم رەسۋايى دەھر.
— قەلەندەر.

رەسۋايى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندەسى:
ھەر زامان يۈز ناز ئىلە، ئەي شوخ، جەۋلان ئەيلەمە،
ئىشق ئىلىنى دەھر ئارا رەسۋايى دەۋران ئەيلەمە.
— قەلەندەر.

رەسۋايى ئىشق — سۆيگۈ رەسۋاسى، مۇھەببەت شەرمەندىسى:
ماڭا ئوخشە يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر شەيدايى ئىشق،
بولماغان مەندەك كىشى دۇنيادا بىر رەسۋايى ئىشق.
— قەلەندەر.

رەسىدە [رسيده] (پ) يېتىشكەن، ئېرىشكەن، يېتىلگەن:
نارەسىدە — ۋايىغا يەتمىگەن، بويىغا (بالاغەتكە) يەتمىگەن، نارەسىدە.
نەۋرەسىدە — يېڭىدىن يېتىلگەن، ئۆسمۈر.

رەشاد [رشاد] (ئە) توغرا يول تېپىپ، شۇ يولدىن مېڭىش.

رەشاشە [رشاشه] (ئە) 1) شەبنەم. 2) يامغۇر تامچىسى.

رەشەھات [رشحات] (ئە) [بىرلىكى: رەشھە] تامچىلار:
..... *ئول چەشمە رەشەھاتىدەك ئەشكى رۇدىن.*
— نەۋايى.

رەشك [رشک] (پ) ھەسەت، قىزغىنىش:
سەبا بۇلبۇلغە نەسىھەت قىلىپ ئاۋۇتقانى، رەشك ئوتىنى سالغانى.
— خىرقەتى.

لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خجىل،
سۆزلەردىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.
— ئەرشى.

رەشك تەرىقى — ھەسەت يوللىرى.

رەشكى جەننەت — جەننەتنىڭ رەشكى:
كويىدۇرمۇ رەشكى جەننەت يا مەلائىككە مۇتەۋف،
يا كۆڭۈللەر خىلۋەتى يا مەسجىدى ئەقسامۇدۇر.
— ئەرشى.

رەشكى قەمەر — ئايىنىڭ قىزغىنىشى.

رەشە [رەشۋ] (ئە) سىزىش، تېمىش.

رەشھە [رشحە] (ئە) [كۆپلۈكى: رەشھەات] تامچە، سىزىپ چىققان سۇ تامچىلىرى:
ئۆزى دەريايى رەھمەتتۇر خىرامى مەۋجى رەھمەتتۇر،
ئىكى ئالەم لەبىدە رەشھە لۇتفى ئاتاسىدۇر.
— مەشھۇرى.

رەشىد [رشيد] (ئە) 1) مەرد، باتۇر؛ كامالىغا يەتكەن، ۋايىغا يەتكەن:
يەنە فەرھاد بولمىش نەۋجۇۋان ھەم،
خىرەدمەندۇ رەشىدۇ پەھلەۋان ھەم.
— نەۋائى.

2) توغرا يول تاپقان 3) خاس ئىسىم.

رەغبەت [رغبت] (ئە) خاھىش، مەيل، قىزىقىش، ئارزۇ:

رەغبەت ئەتمەك — خالىماق، قىزىقماق؛ ئۇرۇنماق؛ ئارزۇ قىلماق.

رەغبەت ئەيلەمەك — «رەغبەت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەغبەت قىلماق — «رەغبەت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەغبەتنەماي [رغبت نماى] (ئە + پ) رەغبەتلەنگۈچى، خالىغۇچى، قىزىققۇچى:
نې مەنزىلغە كىم بولسە ئىشرەتفەزاي،
تەبئىتى كېرەك بولسا رەغبەتنەماي.
— نەۋائى.

رەغم [رغم] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ ئەكسىنى قىلىش، ئەكسىچە ئىش كۆرۈش؛ قارىماستىن، ئېتىبار بەرمەستىن، ھېسابلاشماستىن.

رەغمىغە — قارشىسىغا، ئەكسىگە.

رەف [رف] (پ) كۆچمە م: قىسىلىش، سقىلىش، تۇنجۇقۇش:
قويمە يۈزىڭنى نىقاب ئىچىندە،
رەف ئولدى ئادەم ھىجاب ئىچىندە.
— نەسىمى.

رەفاقەت [رفاقت] (ئە) 1) دوستلۇق، يولداشلىق؛ مېھرىبانلىق؛ ئېتىبار بېرىش، كۆيۈنۈش:
چىقمې ئالدىغە مەرھەبا ئەيلەدى،
رەفاقەت روسۇمىن ئادا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

ئەگەر ئىككى كىشى تاپسە رەفاقەت،
بۇ ئىككەۋدىن ئىدى نەقلى ھېكايەت.
— ناقىس.

2) سەپداش، دوست:
چۇ بەندەر بارۇرغە خەيال ئەيلەدىم،
رەفاقەتلەرىمگە سىگال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفاقەت ئەيلەمەك — دوستلۇق، مېھرىبانلىق كۆرسەتمەك؛ ئېتىبار بەرمەك، كۆيۈنمەك:
ئايا فەرھادۇ شېرىن، ئەيلەڭىز بىزگە رەفاقەتلىك،
كى ھىجران ئوتى ھەرگىز بەرمەدى تەسكىن قەرارىمغە.
— ئا. نىزارى.

رەفاھىيەت [رفاهيت] (ئە) پاراۋانلىق، تۇرمۇش بايلىقى؛ چىلىقى؛ ياخشى ئەھۋال.

رەفئەت [رفعت] (ئە) يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك:
ھەم رەفئەت ئەرشى بارىندە مەكان،
ھەم بۇراقىڭغە خۇلدى بارىندە چەرا.
— نەۋائى.

رەفتار [رفتار] (پ) 1) ئادەت، رەسىم:
ئەي ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەج رەفتار قەلەك،
ئۆزدى بۇ غۇنچەمنى كۆردى بۇۋەفا غەددار قەلەك.
— موللا سالىھ.

2) يۈرۈش، يۈرگۈچى:
قايسى كۆز بىرلە سېنىڭدىن ئۆزگىنى مەن كۆزلەيمن،
قايسى پايىم بىرلە سەنسىز كوچىدا رەفتار ئېتەي.
— موللا بىلال.

رەفتار ئەتمەك — يۈرمەك.

رەفتار ئەيلەمەك — «رەفتار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
كۆر نەزاكەت گۈل كەبى تالغ يېلىدىن گۈلبەرگىكىم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرەق.
— ئەرشى.

باد رەفتار — شامالدەك يۈرەر.

تېز رەفتار — تېز يۈرەر، يۈگۈرۈك:
ياكى ئات بىرلە ئېشەك بولسە ئىدى تېز رەفتار،
مىنىبان ئۇستىگە ئال سەيرىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

خۇش رەفتار — خۇش يۈرەر؛ ئەۋرىشىم:

بەندەلىكنى تەۋقىنى بويىنغە سالغاي شول زەمان،
كىمكى كۆردى قامەتى ئول سەرۋ خۇش رەفتار شەمئ.
— قەلەندەر.

رەفرەف [رفرف] (ئ) پەلەمپەي، شوتا؛ باسقۇچ؛ يۇقىرىغا چىقىش ياكى تۆۋەنگە چۈشۈش ئۈچۈن ياسالغان قۇرۇلما:
دېگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇممەددۇر بەنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

رەفز [رفض] (ئ) 1) تاشلاپ كېتىش. 2) رەت قىلىش، ئىنكار قىلىش.

رەفئ [رفع] (ئ) 1) كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش؛ يۇكسەلتىش:
نەدۇر مەندىن تەمەننايىمگ بۇ مۇشتاقانە بەزم ئىچرە،
قولۇم سۇندۇم سوراھى بويىنغە رەفئى ھىجاب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.
2) يۇقىرى، ئېگىز:
مۇھەببەت غەيرەتى گۇلگۇن ھەرىرىن قىلمىش ئانداغ رەفئ،
تۇن ئاقسام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.
— ئەرشى.
3) يوق قىلىش:
ئانى سىپقاراي ئەيلەي ئەندۇھ دەفئ،
داغى نەشئەسى ئەيلەسۇن غەمنى رەفئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفئ ئەتمەك — «رەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
رەفئ ئەيلەمەك — كۆتۈرمەك، يوق قىلماق.
رەفئ ئولماق — 1) كۆتۈرۈلمەك، يۇكسەلمەك. 2) يوق بولماق، غايىب بولماق.
رەفئى بولماق — «رەفئ ئولماق» قا قارالسۇن.
رەفئى رەۋاق — يۇقىرى، ئېگىز كۆتۈرۈلگەن پەشتاق، راۋاق.
رەفئى مەقام — يۇقىرى جاي، يۇكسەك ماكان.
رەفئى ھىجاب ئەيلەمەك — ئارىدىكى ئۈيانتنى يوق قىلماق؛ پەردىنى كۆتۈرمەك، ئېچىپ تاشلىماق.
رەفئى ئولماق — «رەفئ ئولماق» قا قارالسۇن.

رەفىق [رفيق] (ئ) ھەمراھ، يولداش، دوست؛ بۇرادەر؛ مەھبۇبە، سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى؛ ھەمدەرد، سىرداش، سۆھبەتداش:
تەقۋى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخانەلەر يەتلىغ بارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
ئىشتىمگ دوستلار، بۇ كۈن جۇدا بولدۇم نىگارىمدىن،
رەفىقىم، ھەمدەمىم، ئول مېھرىبانىم، گۈلئۇزارىمدىن.
— مولا سالىھ.

رەفىق بولماق — ھەمراھ، دوست بولماق، ئورتاقلاشماق:
دېدى: كۆڭلىڭىزدۇر مەلال، ئەي شەفىق،
تەماشا قىلىڭكى، بولالى رەفىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىقۇ ئاشنا — دوست ۋە ئاشنا:
بىلە ئالسان بۇ تۇلۇغ تالېئىمدۇر كەۋكەبدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.
— ئەرشى.

رەفىقۇ ھەمدەم — ھەمراھ، دوست؛
رەفىقى جاۋىدانىي — ئۆمۈرۋايەت ئورتاق، دائىمىي يار.
رەفىقى رازجو — سىرداش.
رەفىقى زىبا چېھر — گۈزەل سىمالىق (كۆرۈنۈشلۈك) ھەمراھ.
رەفىقى مەھرەم — سىرداش دوست؛ سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى.
رەفىقى مەۋەددەت — مېھر ـ مۇھەببەتتە ئورتاق.

رەفىئ [رفيع] (ئ) يۇكسەك، ئېگىز، بۇيۇك:
بار ئېردىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسىئ،
تەھى مەم ئەمىقۇ شىكافى رەفىئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىئ مەكان — يۇكسەك ئورۇنلۇق، يۇقىرى دەرىجەلىك.
رەفىئۇد ـ دەرەجات — يۇكسەك، بۇيۇك دەرىجىلەر.

رەقەبە [رقبة] (ئ) 1) گەدەن، بويۇن. 2) قۇل، چۆرى.

رەقەم [رقم] (ئ) 1) سان؛ بەلگە؛ يېزىق؛ يېزىش:
كۆرۈپ بارچەسىنىڭ گۈناھسىن ئۆتۈپ،
ئەۋانلارغە بىر ـ بىر رەقەملەر پۈتۈپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مەكتۇپ، نامە:
كاشىفۇل ـ ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەرە،
ئەھسەنەت ـ تەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.
باشىم كېتسەپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسىگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.
— شەۋقى.
3) تەقدىر:
تىمىر ئىلگىنە نە قەلەم، نە رەقەم،
بەلكى رەقەم ئايىتى جەففال ـ قەلەم.
— نەۋائى.

Altun Oq

رەقەم ئەتمەك — «رەقەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
رەقەم ئەيلەمەك — يازماق، پۈتمەك.
رەقەم تاپماق — يېزىلماق، پۈتۈلمەك؛ كۆرسىتىلمەك.
رەقەم چەكمەك — ھۆكۈم چىقارماق؛ يازماق؛ يېزىشقا باشلىماق:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۈزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.

رەقەم قىلماق — يازماق، پۈتمەك:
بەييەنۇدەر، بەيان قەنى ئالىم، بە ئەمەل ھەممە،
غەتسۇا ئۈزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۈجرۇ.
— زەلىلى.

روزى رەقەم — تەقدىر قىلىنغان كۈن:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۈزىنى فەقىر، قىلما ھەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.

رەقەمخان [رقم خوان] (ئە + پ) سىرداش:
يەنە بىر يان ئۈستادۇ پىرىك سېنىڭ،
رەقەمخانى لەۋھى زەمىرىك سېنىڭ.
— نەۋائى.

رەقەمزەد [رقم زد] (ئە + پ) رەقەم چېكىش، يېزىش:
رەقەمزەد قىلماق — يازماق.

رەقەمزەدە [رقم زده] (ئە + پ) يېزىلغان، ئىنشا قىلىنغان:
لاجەرەم بۇ شەرىق سىلسىلەنىڭ مەناقىبى شەرھىن ۋە ئەھۋالىن ئالارنىڭ بەزى قۇدسىيا كەلىماتلارى بىلەكى، مەئارىق نىگارخانىلەرنىڭ رەقەمزەدەسى بولۇپتۇر، مىسكىيەتۇل - خىتام قىلىلدى.
— نەۋائى.

رەقەمزەن [رقم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ:
چىقاردى سەفھەيۇ كىلكىنى قەلەمزەن،
ھەمۇل يەر سۇرەتىن بولدى رەقەمزەن.
— نەۋائى.

رەقەمسەنج [رقم سنج] (ئە + پ) دانىشمەن، بىلىمدان.

رەقەمكار [رقم كار] (ئە + پ) 1) يېزىلغان، سىزىلغان. 2) رەقەم چەككۈچى.

رەقەمكەش [رقم كش] (ئە + پ) يازىدىغان، پۈتۈدىغان.

رەقەمى [رقمى] (ئە) رەقەملىك؛ يېزىلغان:
يا رەب، چېكىبان كۆپ رەقەمى جۇرمۇ گۇناھ،
نامەمنى قارا قىلمىمۇ ئۇمرۇمنى تەباھ.
— قىدىرخان يەركەندى.

رەقىبە [رقيبه] (ئە) ئېرىق، ئۆستەڭ بويىدىكى يەر، سۇغا يېقىن يەر.

رەقس [رقص] (ئە) ئويۇن (تۇرلۇك شەكىلدىكى سەنئەت ئويۇنلىرى)؛ ئۇسسۇل:
جەننەت مەڭىز بىزە دېسە ئولدەم ئۈزىن جەھان،
رەقس ئۈردى ئاشىقانە يۈرۇپ چەرخ چەنبەرى.
— سەيفى سەرايى.

رەقسان [رقصان] (ئە + پ) ئۇسسۇلچى، ئۇسسۇل ئويىنىغۇچى:
ئىيدى ۋەسل بولماس بەھەم ئىشقىڭدا قۇربان بولمايىن،
جان قۇشۇڭ تاغىڭ ھەۋاسى ئۈزرە رەقسان ئولمايىن.
— مەشھۇرى.

رەققاس [رقاص] (ئە) 1) ئويۇنچى؛ ئۇسسۇلچى:
سەماڭ ئەيلەپ ئۇچۇپ تا بولدى رەققاس،
ئىكى قولدەك پەرىدىن چىقتىلار قاس.
— خىرقەتى.

قىلۇر ھەركىم بىلۇر ياخشى قىلىقلار،
غەزەلخانلىق بىلە ھەم رەققاسلىقلار.
— خىرقەتى.

2) تەشۇشكە ياكى ھاياجانغا، ئىزتىراپقا چۈشكەن؛ تىنچسىز، تىنىمسىز؛ كۆڭلى غەش؛ بىتاقەت، بىئارام:
مېھمان بولماق ئېمىش جان ئۈيىدە،
يۈركۈم، كۆڭلۈم ئولۇپتۇر رەققاس.
— نەۋائى.

رەقىب [رقيب] (ئە) كۆزىتىپ يۈرگۈچى، پايلاقچى، دۈشمەن:
رەقىبىڭ ئولماسۇن مەقسۇدى ھاسىل،
ئالىغدەك قەددىمى ئول سالدى دالە.
— نەسىمى.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.

رەقىق [رقيق] (ئە) مېھرىبان، شەپقەتلىك:
كىم قەلبى رەقىق ئېرۇر، ئاڭا مۇھتاج ئول،
توقلۇق چۇ كۆڭۈلنى قاتىق ئەيلەر ئاچ ئول.
— نەۋائى.

رەك [رک] (پ) «رەگ» كە قارالسۇن:
ھىج ئۈزۈيىم خالى ئېرمىس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە، سىر بولغاي شاخۇ رەك.

— گۈمنام.
جەننەت ئەگەر بولسا تەكمىدە دۇرۇر،
فەيزى فۇتۇۋ جان رەكمىدە دۇرۇر.
— زەللى.

ره‌كه‌ئات [ركعات] (ئە) [بىرلىكى: رەكئەت] «رەكئەت» كە قارالسۇن.

ره‌كئەت [ركعت] (ئە) ئۇتتۇلۇۋاتقان نامازنىڭ بىر قىسمى، يەنى بىر قىيام (تىك تۇرۇپ ئوقۇش)، بىر رۇكۇ (ئېگىلىپ ئوقۇش)، سۇجۇت (يېتىپ باش قويۇپ ئوقۇش) قاتارلىقلار، مەسىلەن: پېشىن نامىزى ئون رەكئەت، شام نامىزى بەش رەكئەت دېگەندەك:
ئوقۇغىل تۇرت رەكئەت، ئەي بۇرادەر،
كى ھەر رەكئەتكە بىر قۇليا بەرابەر.
— «فەۋزۇن ـ نجات».

ره‌كىك [ركيک] (ئە) سۇس، زەئىپ:
رەكىك گۇفتار — سۇس، خۇنۇك سۆز، گەپ.

ره‌گ [رک] (پ) تومۇر، قان تومۇر:
رەگى گۈل سىيمگۇندۇر ششەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەللى.
رەگ ئۇزمەك — تومۇر ئۇزمەك؛ ئالاقە ئۇزمەك.

ره‌گ ـ به‌ره‌گ [ركبرک] (پ) تومۇر ـ تومۇرلىرى:
قىلىچ زەخمى ئانداغ ئۇتۇپ رەگ ـ بەرەگ،
بۇ ئەھۋالنى كۆرەى بىچارە سەگ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ره‌گزەن [رک زن] (پ) 1) تومۇرغا نەشتەر ئۇرۇپ قان ئالغۇچى. 2) چالغۇ تارىنى چەككۈچى، مۇزىكا ئورۇنلىغۇچى، مۇزىكانت.

ره‌ڭ I [رنک] (پ) 1) رەڭ، بوياق، تۈس:
زىبىا سەنەمۇ بادەئى گۈل رەڭسىز ئولماس،
ھەركىمدەئى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.
— تەجەللى.
2) خىل، تۈر. 3) نەپ، پايدا:
رەڭگى يوقتۇر چۇن قىزىل گۈلدىن ساڭا، ئەي ئەندەلىب،
ئەل قولاغىن ئەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىڭ بىلە.
— نەۋائى.
4) يۈز، چىراي، بەشىرە؛ كۆرۈنۈش، ھالەت:
مەي ئىچكەن قىز كەبى تۇرسا قىزارىپ،
كېتەر ئۇزگە سۇچۇق رەڭگى قاۋارىپ.
— خىرقەتى.
ئەزدى كۆڭلۈم جىلۋەگەر كۆرگەچ بۇ رەڭ ئاقىل يىگىت،
بەرقدەك جەۋلان قىلۇردا ھەر تەرەف مايىل يىگىت.
— ئەرشى.
5) ئىنتىزام، يۈرۈش ـ تۇرۇش، تەرتىپ:
بۇ رەڭ بارماغلىقۇ كەلمەگلىك ئاڭلاپ تىشلەبان بارماغ،
تەجەللى جىلۋە قىلدى بارىبان خۇرشىدى سان ئاندا.
— ئەرشى.
6) بايلىق؛ مەنسەپ، ئەمەل، ھۆكۈم؛ دەرىجە، مەرتىۋە، ئابرۇي:
ھەم ھۇسەينى سۇزىدىن رەڭى غەرىب،
ھەم غەرىبى دەمىدىن بەيتى ئەجەب.
— نەۋائى.
7) كۆز بوياش، ئالداش؛ ئالدامچىلىق؛ 8) خىل، تۈر، قىسىم، يوسۇن:
ھىيلەگەر زاھىدنى كۆرگەچ ئىشق ئېلى بولمىش بۇ رەڭ،
قەسدى جان ئانداغكى بۇركۈت ئەيلەگەي تۇلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
رەڭ ئەتمەك — بويىماق، پەردازلىماق.
رەڭ ئەيلەمەك — «رەڭ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رەڭ تۇتماق — رەڭلەنمەك، بويالماق، قىزارماق.
رەڭ قىلماق — «رەڭ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رەڭگارەڭ — ھەرخىل تۇسلۇق، رەڭمۇ رەڭ.
رەڭگى كاۋۇرىي — ئاپئاق رەڭلىك.
رەڭگى گۈلنار ئولماق — ئانار گۈلىگە ئوخشاش رەڭدە بولماق.
رەڭگى مەلبۇسات — ھەر خىل رەڭلىك كىيىم؛ نەقىشلىك.
رەڭگىنى ياقۇت ئەتمەك — قىزارتىۋرماق، پەدازلىماق، ياشناتماق.

ره‌ڭ II [رەنک] (پ) تاغ ئۆچكىسى:
بەلىغ سەيد ئەيلەبان ھەر بىان نەھەڭى،
نېچۇككىم رەڭ سەيد ئەنگەي پەلەڭى.
— نەۋائى.

ره‌ڭ ئامىز [رنک امیز] (پ) 1) رەڭ، بوياقلارنى ئارىلاشتۇرغۇچى، نەققاش. 2) رەڭمۇ رەڭ، رەڭ ئارىلاشقان، تاۋلىنىدىغان.
رەڭ ئامىزلىق — 1) نەققاشلىق، بوياقچىلىق. 2) كۆز بويامچىلىق، ھىيلىگەرلىك.

ره‌ڭ ـ به‌ره‌ڭ [رنک برنک] (پ) رەڭگارەڭ، خىلمۇ خىل، تۇرلۇك:
جەھان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۈللار،
سېنىڭدەك چىقماغاندۇر ھېچ بىرى گۈلبەرگىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

ره‌خرىز [رنک ریز] (پ) بوياقچى.

رەڭرىزلىق — بويياقچىلىق:
كۆرۈپ ئول رەڭرىزلىق ئىشلەرنى،
تەراغ كۆڭلەككە ئاچىپ تىشلەرنى.
— نەۋايى.

رەڭگىن [رەنگين] (پ) 1) رەڭدار، تاۋلىنىپ تۇرىدىغان؛ رەڭلىك؛ گۈزەل؛ رەڭمۇ رەڭ:
خەيالى شۇئلەئى رەڭگىن قۇياشنىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.
— ئەرشى.
2) بېزەكلىك، نەقىشلىك. 3) شېرىن، دىلكەش، يېقىملىق:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇگۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

رەڭگىن بولماق — بويالماق، قىزارماق.

رەڭگىن قىلماق — رەڭدار قىلماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

رەڭگىنلىك — گۈزەللىك، رەڭدارلىق:
لەئل يەڭلىغ رەڭگىنلىغ چىقمىش ئۆيىدىن ئافتاب،
بادەئى رەڭگىن مەي ئىچتى ئول لەبى سەرشارىدىن.
— ئەرشى.

رەڭگىنلىق — «رەڭگىنلىغ» قا قارالسۇن.

رەڭلىغ [رەنگ لیغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزىبلىك.

رەم [رم] (پ) قورقۇش، چۆچۈش، ئۈركۈش، ئۈركۈپ قېچىش:
رەم ئۇرما زەللىلى مەئرىفەتدىن ھەرگىز،
دەرۇش دۇنيا ساھىب خەير ئەيلەر.
— زەللىلى.

رەم ئەتمەك — چۆچۈپ قاچماق، چۆچۈمەك، ئۈركىمەك.
رەم بەرمەك — چۆچۈتمەك، ئۈركۈتۈپ قاچۇرماق.
رەم قىلماق — «رەم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رەم قىلىپ قاچماق — ئۈركۈپ قاچماق.
رەم يېمەك — «رەم ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەمان [رمان] (پ) ئۈركۈگەن، ئۈركۈپ قاچقان:
ۋەھشەتىم دەشت ئۈزرە زاھىردۇر جۇنۇندىن ئانچەكى،
ۋەھشكىم مەجنۇنغە رام ئىبرۇر مەندىن رەمان.
— نەۋايى.

رەمە [رمه] (پ) توپ، پادا (ئادەملەر توپى، قوي پادىسى دېگەندەك)؛ گۈرۈھ، جەمئىيەت، خەلق:
مۇلك ئەھلىغە مېھرىبانلىغ ئەيلە،
ئاندانكى رەمەغە شۇبانلىغ ئەيلە.
— نەۋايى.

رەمەد [رمد] (ئە) كۆز ئاغرىقى:
قىلىپ نەرگىس ئۆز غۇنچەسىن بەيزەدار،
كى كۆزىنده ئىبردى رەمەددىن غۇبار.
— نەۋايى.

رەمەزان [رمضان] (ئە) توققۇزىنچى ئاي (ھىجرىيە يىلى ھىسابىدا)، روزا ئېيى:
چىراكىم خەير بىسيار ھاسىل ئولغايلار بۇ ئاي ئىچرە،
مۇبارەك رەمەزانىنىڭ جابدۇغىدىن يېڭى جان كەلمىش.
— شەۋقى.

رەمەق [رمق] (ئە) جان چىقىش ئالدىدىكى نەپەس، تىنىق، ئەك ئاخىرقى نەپەس:
ئوتغە تۇشسە مەھۇ ئولماي نېتكۈسى ناگاھ قىل،
قايدا قالسۇن سوزىشى ئىشق ئىچرە بۇ جاندىن رەمەق.
— ئەرشى.

رەمز [رمز] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇمۇز] 1) ئىما، ئىشارەت، ئالامەت؛ ئۆز ئارا كېلىشىلگەن يوشۇرۇن بەلگە، شىفىر:
خىلافى رەسم ئۇچۇن بۇ رەمزىدىن بومىش كىشى ئاگەھ،
پەرىزادى پەرى ئاسىيىدىن تەئۇنز تاپماي ۋەھ.
— ئەرشى.
2) كىنايە:
شوخىنىڭ تەبئىدە چۇ دەققەت ئىدى،
رەمز ئىلە نۇكتەئى دەقىق دېدى.
— نەۋايى.
3) مەخپىيەت، مەخپىيەتلىك:
كى ئىشتەرمەن بۇ رەمزىڭ ئاشكارا،
مەنى يارىنغە ئايماسەن، ئىنگارا.
— ناقىس.

رەمل [رمل] (ئە) [كۆپلۈكى: رمال] قۇم، قۇم بىلەن پال ئېچىش؛ پالچىلىق.
رەمل مەشقى — پال ئېچىش ئۇچۇن قەغەزگە تۇرلۇك سىزىق ۋە نۇقتىلارنى سىزىپ مەشق قىلىش، پالچىلىق مەشقى.

رەممال [رمال] (ئە) پالچى، قۇم (تاش) بىلەن پال ئاچقۇچى.

رەموز [رموز] (ئە) ئىما ـ ئىشارەتلەر؛ «رەمز» گە قارالسۇن:
ناز قىلىپ رەموز ئىلە قىلدى كۆڭۈلنى پۇر جۇنۇن،
بارمىدى ياكى بىلمەدىم لەيلى بىلەن قەرابەتى.
— ئەرشى.

رەموزات [رموزات] (ئە) «رەمز» گە قارالسۇن.

رەمىدە [رمیده] (پ) ئۇركۈگەن، چۆچۈگەن، قورققان؛ چۆچۈپ قالغان، قورقۇپ قالغان؛ ئۇركۈپ قاچقان.
رەمىدە ئەيلەمەك — ئۇركۈتۈپ قاچۇرماق؛ چۆچۈتمەك.
رەمىدە بولماق — يىراقلاشماق، قاچماق.
رەمىدە خاتىر — خاتىرى، كۆڭلى پەرىشان.
رەمىدە ھۇش — ھوشىدىن ئايرىلغان، بىھوش.

رەمىم [رمیم] (ئە) كونا، ئەسكى، قەدىمكى؛ ئەسكىرىگەن، چىرىگەن:
كەتمەگەي مېھرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي ھۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلىرىمنى گەر رەمىم.
— قەلەندەر.

ئەزمى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەك.

رەنج [رنج] (پ) 1) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق؛ مېھنەت:
سودىگەركى يامبۇ بولسا نەچە تۈمەن،
بىرلەھزە يەتمەسە ئاڭا ھېچ رەنج ـ لەھەن.
— سەبۇرى.
يار ئۈسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.
2) زەخمەت؛ ئازاب، ئازار، دەرد، ئەلەم؛ ئاغرىق:
بۇ دەردنىڭ ھېچ دەۋاسى يوقتۇر،
بۇ رەنجنىڭ ھېچ سىناسى يوقتۇر.
— موللا سالىھ.
بەرمەگىل قولدىن قەنائەت گەنجىنى،
بولغۇسى ئول گەنجى رەنجىگە ئىلاج.
— شەۋقى.

رەنج پەرۋەرد — مۇشەققەت بىلەن ئۆسكەن، كېسەلمەن.
رەنج پەيماي — مۇشەققەت تارتقان، رەنجىگەن.
رەنج پەيمۇدەلىغ — قىينالغانلىق، مۇشەققەت تارتقانلىق.
رەنج تاپماق — قىينالماق، مۇشەققەت چەكمەك.
رەنج فەرساي — قايغۇلاندۇرغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.
رەنج فەرسۇد — جاپا ـ مۇشەققەتتىن ھارغان، دەرد ـ ئەلەمدىن ھالسىزلانغان.
رەنج كۆرمەك — «رەنج تاپماق» قا قارالسۇن.
رەنجگە سالماق — ئازار بەرمەك، خاپا قىلماق.
رەنجۇ ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:
ماڭا مۇنچە رەنجۇ ئالەم قىلغۇچە،
تومۇغدىن فۇزۇنراق ستەم قىلغۇچە.
— ئا. نىزارى.
رەنجۇ ئەنا — ئازاب ـ ئوقۇبەت، مېھنەت ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم.
رەنجۇ تەئەب — كېسەللىك ۋە ھارغىنلىق:
مەن ئۆلسەم فەرەھلىك بىلە روز ـ شەب،
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
رەنجۇ رىيازەت — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:
نېكىم تەقدىر بولسا، ئول بولار تەھقىق بىلگەيسىز،
ئېرۇر مەڭگۈ جەدەل، رەنجۇ رىيازەت بارچە بىھۇدە.
— بابىر
رەنقۇ زەلەل — مۇشەققەت ۋە خارلىق.
رەنجۇ مۇشەققەت — جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:
يۇزلىنىپ ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەۋۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.
— بابىر.
رەنجۇ مېھنەت — غەم ـ غۇسسە، جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.
رەنجى خۇمار — خۇمار ئاغرىقى:
ئولتۇرۇر ھەردەم مېنى مەي ئىچمەسەم رەنجى خۇمار،
مەن نېچۈك بولماي ھەمىشە كۈلبەئى خۇممار ئارا.
— مەشھۇرى.
رەنجى رەۋان — جان ئازابى.
رەنجى زەخمەت — جاراھەت، زەخمەت ئاغرىقى، دەردى:
ۋا دەرىغا، بىر كۈنى كەلگەي كەمىنگاھىدىن ئۆلۈم،
جان ھىسارى تەنگە ئۇرغاي رەنجى زەخمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.
رەنجى ھادىس — تۇيۇقسىز بالا ـ قازانىڭ دەرد ـ ئەلىمى:
ۋەلى بىر ئۆمۈر، بۇ گۈلشەندىن ھەۋادىس،
قىلىپ جانىمغە ھىجران رەنجى ھادىس.
— قەدىرخان يەركەندى.

رەنجان [رنجان] (پ) رەنجىگەن:
ئەزاسىدىن بولۇپ ھەر خەيل رەنجان،
يەنە ھەق مەۋھىبەت ئەيلەپ يېڭى جان.
— نەۋائى.

رەنجە [رنجه] (پ) رەنجىگەن، قىينالغان، ئازابلانغان، سقىلغان؛ خاپا.
رەنجە ئەيلەمەك — قىينالماق، ئازابلانماق.
رەنجە قىلماق — «رەنجە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رەنجۇر [رنجور] (پ) كېسەلمەن، دەردمەن؛ ئېزىلگەن؛ كېسەل، كۈچسىز، ماغدۇرسىز:
ھەببىنىڭ ھۇرمەتىدىن شەۋقى ئىمانىنى مەھكەم قىل،
ئۆلەر ۋەقتىدە شەيتان غارەتىدىن قىلماغىل رەنجۇر.
— شەۋقى.
تاشىدۇر ھۇققەئى ياقۇت ئارا دۇر،
كۆرۈپ سېھھەت تاپار گەر بولسا رەنجۇر.
— خىرقەتى.

رەنجۇر بولماق — ئازابلانماق، قىينالماق؛ كېسەل بولماق، سىقىلماق.
دېدى گۇل بىزدىن ئۆتكەن بولسا مەئزۇر،
مەنى بىچارەدىن كۆپ بولما رەنجۇر.
— خىرقەتى.

رەنجۇرلۇغ — كېسەللىك، بىمارلىق.

رەنجۇر ئولماق — «رەنجۇر بولماق» قا قاراڭ:
يار رەنجۇر ئولدى مەن ئاندىن داغى رەنجۇرراق،
ھالەتىم دىشۋار، ئەي پەرۋاردىگارا، بول تەبىب.
— زەلىلى.

رەنجىدە [رنجيده] (پ) رەنجىگەن، مۇشەققەت تارتقان، ئازاب چەككەن:
قەدەم رەنجىدە قىل كۆڭلۇم ئۈچۈن، ئەي يارىنىڭ ئوقى،
مېنىڭ بۇ ناتەۋان كۆڭلۇمگە چۈن دەرماندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

رەھ [رە] (پ) يول، ئىز؛ «راھ» گە قاراڭ:
يەئنى تەرىقەت يولى تۈرفە رەھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم، خەتەرى بولماسا.
— زەلىلى.
ئىت كەبى تەلمۇرۇبان خاك رەھىڭ باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

رەھ ئاۋەرد — 1) سوۋغا. 2) مەسلەك، ئۇسۇل.

رەھ رەۋان — يولغا راۋان بولۇش، يۈرۈپ كېتىش:
ئەلىپ رۇخسەت ئاندىن بولۇپ رەھ رەۋان،
بۇ مەجمۇئغە ياپماق ئۈچۈن بىر مەكان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەھا [رھا] (پ) خالاس بولغان، قويۇپ بېرىلگەن، بوشىتىلغان؛ قويۇپ بېرىش، بوشىتىش؛ ئازاد، ئەركىن:
نىشانغە ئوقىنى رەھا ئەيلەگەي،
كۆڭۈل مەقسەدىنى ئەدا ئەيلەگەي.
— ئا. نىزارى.
دېدى: «پۇت ـ قولىنى قىلىڭلار رەھا،
كى ئەمرىمنى قىلھال كېتۈرسۈن بەجا».
— ئا. نىزارى.

رەھبە [رحبه] (ئە) سەھنە، ئويۇن ـ كۈلكە جايى؛ سۇپا:
مەۋلانا شەرەفىددىن ئەلى يەزدىي ... بىر رەھبەدە ئولتۇرۇپ ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.

رەھبان [رھبان] (ئە) بۇتپەرەسلەر ئۇستازى، رەھبىرى، باشلىقى:
ئاندا نې رەھبان ئىدى نې بەرەھمەن،
لېك بارى بۇتلەر ئىدى سىيمتەن.
— نەۋايى.

رەھبەر [رھبر] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ ئۇستاز:
رىزا باشىنى سۇئالىڭغە ئەيلەسەڭ رەھبەر،
سۇئال ئىچىندە كۆتۈر سەرۋى قامەتىڭنى پات.
— شەۋقى.
خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۇمرۇ ئىززەت جۇملەسى،
شەۋقى بىلسەڭ ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

رەھدار [رەدار] (پ) يول ساقچىسى، يول نازارەتچىسى، يول كۆزەتچىسى.

رەھرەۋ [رەرو] (پ) يول يۈرگۈچى؛ مۇساپىر، «راھرەۋ» گە قاراڭ:
نەچە تەشنە رەھرەۋنى سىيراب ئېتەر،
ئۇنىڭ سايەسىدە تېخى خاب ئېتەر.
— زەلىلى.

رەھرەۋى جەھان پەيما — تېز يۈرگۈچى جاھانكەشتى.

رەھرەۋى فەرزانە — دانىشمەن يولۇچى.

رەھزەن [رەزن] (پ) قاراقچى، يول توسار؛ «راھزەن» گە قاراڭ:
كېلىپ تەگدى رەھزەن بورقن ياكى چاڭ،
پۇلىن بەردى ئەمما قۇتۇلدى ئاغاڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
بۇ نېچۈك كۆز، بۇ نېچۈك تەرز، بۇ نېچۈك نازۇ نىگاھ،
ھەر بىرى يۈز كارۋانى ئەقىلنىڭدۇر رەھزەنى.
— مەشھۇرى.

رەھشۇناس [رەشناس] (پ) يول تونۇيدىغان، بىلىدىغان؛ يول بىلگۈچى، يول تونۇغۇچى:
بولۇپ ئەنجۇم ئەھۋالىغە رەھشۇناس،
تەبىئەتلەرىن داغى ئەيلەپ قىياس.
— نەۋايى.

رەھ فىكەندە [رەفكندە] (پ) يولغا، يەرگە تاشلانغان.

رەھكاۋ [رەكاو] (پ) «راھرەۋ» گە قاراڭ.

رەھكۇب [رەكوب] (پ) يول باسقۇچى، يول يۈرگۈچى.

رەھكۈب بولماق — يول باسماق، يول يۈرمەك.

رەھگۇزار [رەگزار] (پ) 1) قاتناش يولى، كاتتا يول، ئادەملەر ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان يول. 2) يولۇچى، ئۆتكۈنچى:

دېمە كويىدا ھەر سارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەراسەر رەھگۇزارىن لەشكەرى نەززارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

رەھگۇزەر [رەگزار] (پ) «رەھگۇزار» غا قارالسۇن:

تەرىقەت ئەھلى بۇ كۈن بەرىلەر ئەجەب خەبەر،
قەلەندەرانە ئۆتۈشلەر جەھان چۈ رەھگۇزەرى.

— زەلىلى.

ئۇشبۇ ئالەم گويىيا بىر رەھگۇزەر،
قىلماغىل زىنھار ئاڭا ئەندەك نەزەر.

— خەراباتى.

رەھل [رحل] (ئە) 1) ئەسۋاب؛ يول (سەپەر) جابدۇقلىرى (يۈكى). 2) سەپەرگە چىقىش؛ كۆچۈش. 3) ئوقۇش ۋاقتىدا كىتاب قويىدىغان تاختا، ئورۇندۇق.

رەھم I [رحم] (ئە) رەھىم، شەپقەت، جان كۆيدۈرۈش؛ ئىچىنىش:

رەھمىسى كەلمەس غەرىبنىڭ ئاھىغە،
كىرگەلى قويماس رەقىب دەرگاھىغە.

— غەيرەتى.

رەھم ئەتمەك — «رەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

داغدىن جىسمىم ئارا ھەر سارى ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھم ئەتكەي كۆلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.

— ئەرشى.

رەھم ئەھلى — قېرىنداشلار، رەھمدىللار؛ جان كۆيەرلەر.

رەھم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق؛ ئىچىنماق:

لۇتف ئېتىپ مىسكىن رىزائى ھالىغە رەھم ئەيلەگىل،
بر نەزەر قىلساڭ ماڭا ھېچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.

— رىزائى.

رەھم قىلماق — «رەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

ئىجابەتكە بولدى دۇئايىم قەرىن،
ماڭا رەھم قىلدى جەھان ئافەرىن.

— ئا. نەزارى، ن. زىيائى.

رەھم II [رحم] (ئە) بالىياتقۇ؛

رەھم ئىچرە غىزا ھەم ئولكى مەئلۇم،
ھەۋايى دىلكۈشا ھەم ئولكى مەئلۇم.

— ئەۋايى.

رەھمان [رحمان] (ئە) رەھىم ـ شەپقەت قىلغۇچى، ئاللا:

يۈزىڭدە سۈرمتى رەھمانىنى كۆردۈم،
قاشىڭدە قاق ۋەل ـ قۇرئانىنى كۆردۈم.

— ئەسمەي.

بەندە ئاجىزغە ئاغىر كەلتۈرسە مىزان پەللەسى،
ياخشى ئەئمال بىرلە شايەد زات رەھمانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

رەھمانى [رحماني] (ئە) خۇداغا، ئەخرىگە تېگىشلىك، خۇدانىڭ، خۇدادىن.

رەھمەت [رحمت] (ئە) مەرھەمەت، رەھمەت، ئىشەككۈر:

مۇھەييا ئەيلەگەيلەر ئانچۇنانكىم ئابۇ نېئمەتدىن،
ئوشۇل رەھمەت ئىلە ماھى مۇبارەك رەمەزان كەلمىش.

— شەۋقى.

ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سىرىشتە،
سالىچ بوينۇمغە مېھرىڭ بىرلە رىشتە.

— خىرقەتى.

رەھمەتەن لىل ئالەمىن — ئالەم ئۈچۈن رەھمەت:

چۈن ۋۇجۇدى رەھمەتەن لىل ئالەمىن،
سەجدەگەھ بولدى ماڭا روبى زىمىن.

— خەراباتى.

رەھمەت شەرابى — ئىلتىپات، ئىشەككۈر شەرابى:

بوستان ئىچىندە تۇرلى چېچەك ئەنجۇمەن قۇرۇپ،
رەھمەت شەرابى بىرلە بولۇپ مەست ھەر بىرى.

— سەيفى سەرايى.

رەھمەت قىلماق — شەپقەت قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.

رەھمەتىغە بارماق — «رەھمەتىغە ۋاسىل بولماق» قا قارالسۇن.

رەھمەتىغە ۋاسىل بولماق — دۇنيادىن ئۆتمەك، قازا قىلماق.

رەھمەتى ھەق — ھەقتائالانىڭ رەھمەتى، ئاللانىڭ مەرھەمىتى:

تەۋبە ئوت، رەھمەتى ھەق بىرلە ئوتۇن بارچە گۇناھ،
تەۋبە رەھمەت ئوتىنىڭ شەرھىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

ئايەتى رەھمەت — رەھىم قىلىش، مەرھەمەت قىلىش توغرىسىدىكى ئايەت:

نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا، ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت،
ئانىڭ ھەققىدە نازىل بولدى گويا ئايەتى رەھمەت.

— قەلەندەر.

ئەھلى رەھمەت — رەھمەتكە لايىق كىشى:

ئېرۇر تالىبغە تەڭ ئەيش ئولسا نېئمەت،
بارىغە شۈكر ئېتەر بىل ئەھلى رەھمەت.

— خىرقەتى.

دەريايى رەھمەت — مەرھەمەت دەرياسى:

شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،

تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەنجۇز.
— شەۋقى.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئونچىسى، تەشەككۇر ئونچىسى:
ئەمىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئىزۇر ھاسىل،
ئولانسالەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئابى ھەيات.
— شەۋقى.

رەھمەتنەمزاي [رحمت فزای] (ئە + پ) رەھىم - شەپقەتلىك؛ مەرھەمەت قىلغۇچى.

رەھمەتۇللاھ [رحمة الله] (ئە) رەھمەتلىك، خۇدانىڭ رەھمىتىگە لايىق، مۇمىن (ۋاپات بولغان كىشى ھەققىدە):
ۋەئدەئى لاتەقنەتۇمىن رەھمەتۇللاھىدىن ئۈمىد،
شەۋقى، نالان بولماغىل بىس فەئلى شەيتانىگە ھەيف.
— شەۋقى.

رەھن [رهن] (ئە) رەنە، گۆرۈ:
رەھن ئەتمەك — گۆرۈگە، رەنگە قويماق.
رەھن ئەيلەمەك — «رەھن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەھنەما [رهنما] (پ) يول باشلىغۇچى، يولباشچى، يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ رەھبەر، «راھنەما» غا قارالسۇن:
مېنى خەلق ئەيلەگەن قادىر خۇداسەن،
يولىن يوق ئەيلەگەنگە رەھنەماسەن.
— ناقىس.

تالەبدە بولساڭ ئاگەر ياخشى رەھنەما ئۈچرار،
كۆڭۈلنىڭ زەڭگىنى ئاچغۇندەك ئاشنا ئۈچرار.
— شەۋقى.

رەھنەماي [رهنامای] (پ) «راھنەما» غا قارالسۇن.

رەھنەمۇن [رهنمون] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ «راھنەمۇن» غا قارالسۇن:
تاپىپ دانا مۇئەللىم زۇفۇنۇنى،
جەمئى ئەھلى دانىش رەھنەمۇنى.
— ناقىس.

رەھنەۋەرد [رهنورد] (پ) يول يۈرگۈچى، يولۇچى، سايامەتچى، كەزگۈچى:
دېدىمكى، سۈرمە قىلاي گەردى رەھنەۋەردىڭنى،
قىغانكى، تاپمادى كۆز تۇتىياغە گەردىڭنى.
— نەۋائى.

رەھۋار [رەوار] (پ) تېز، راۋان:
ئول ئەشھەب گەردى پەست ئىزدى رەھۋار،
نېچۈككىم بولسە غەلتان دۇررى شاھۋار.
— نەۋائى.

رەھىق [رحيق] (ئە) ساپ، سۈزۈك (تىنىق) مەي، ياخشى مەي.

رەھىل [رحيل] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش؛ 2) ئۆلۈش.
رەھىل ئاغاز قىلماق — كۆچۈشكە باشلىماق؛ كېتىشكە تەييارلىمەك.
رەھىل ئەتمەك — كۆچمەك، كەتمەك؛ يولغا چىقماق.
رەھىل تۇتماق — كۆچمەك، سەپەر قىلماق.

رەھىلكوش [رحيل كوش] (ئە + پ) 1) يولۇچى. 2) يولغا سالغۇچى:
سۆز ناقەسىنىڭ رەھىلكوشى،
بۇ نەۋئ چېكەر ھودى خۇرۇشى.
— نەۋائى.

رەھىم [رحيم] (ئە) مەرھەمەتلىك؛ رەھىملىك، رەھىم قىلغۇچى، مېھرىبان؛ مېھرىبان ئاللا:
ئاگەر يەتسە شەھدىن ماڭا بۇ ستەم،
رەھىم سەن بۇ بەندەڭگە قىلغىل كەرەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىلاھا، رەھىم ئېتىپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھىمى رەھنەما سەنسەن، ماڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.
— ئەرشى.

رەھىمەھۇللا [رحمه الله] (ئە) ئاللا ئۇنى ئەپۇ قىلسۇن، كەچۈرسۇن، گۇناھىدىن ئۆتسۇن:
... ئۇ مەۋلانا ئەبدۇسسەلام شىرازىي رەھىمە ھۇللاھكى، ئول زەمانىنىڭ ماھىر ھەكىمى ئۇ ھازىق تەببى ئېردى — بۇ زەئىفغە مۇئالىج ئېردى.
— نەۋائى.

رەۋ [رو] (پ) قوشما سۆز تەركىبىدە «يۈرگۈچى، كەزگۈچى» مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
رەھرەۋ — يول يۈرگۈچى، كەزگۈچى، سايامەتچى.

رەۋا I [روا] (پ) 1) لايىق، مۇناسىپ، ماس، مۇۋاپىق. 2) چىقىرىش. 3) يەتمەك، ئېرىشمەك.
رەۋا ئەيلەمەك — مەقسەتكە يەتمەك (يەتكۈزمەك)، ئېرىشمەك (ئېرىشتۈرمەك)؛ ھەل قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق:
مەيى لەبىدىن ئاگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.

مېنىڭ بۇ دەردىمە، يا رەب، دەۋا قىل،
ماڭا لۇتفۇڭ ئىلە ھاجەت رەۋا قىل.
— خىرقەتى.

رەۋا بولماق — لايىق كەلمەك؛ مۇمكىن بولماق.
رەۋا تۇتماق — لايىق كۆرمەك، مۇناسىپ كەلمەك.
رەۋا كۆرمەك — «رەۋا تۇتماق» قا قارالسۇن.

بۇ گۈلشەندە مېنىڭ كۆڭلۈم خۇشى سەن،
نېچۈك مېھنەت رەۋا كۆرسەم ساڭا مەن.
— خىرقەتى.

رەۋا II [روا] (پ) «رەۋان» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، يۈرگۈچى، ماڭغۇچى، كەتكۈچى.

رەۋاتىب [رواتب] (ئە) [بىرلىكى: راتبە] بەلگىلەنگەن ھەق؛ مائاش، نەپەقە.

رەۋاج [رواج] (ئە) 1) ئېتىبار:
تاپالمىغاي ئېردى رەۋاجى قىسسەگى ئابى ھەيات،
زۇلمەت ئىچرە نەچچە يىل خىزرۇ سىكەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

2) قوللىنىۋاتقان پۇل. 3) ئامال، چارە:
تاپالمام كېتەرنىڭ ئىلاجىنى ھەم،
بىلەلمەم تۇرارنىڭ رەۋاجىنى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەۋاق [رواق] (پ) پېشايۋان؛ ئايۋان؛ راۋاق.

رەۋان I [روان] (پ) 1) مېڭىش، يۈرۈش، كېتىش:
چىقسىپ مەن بۇ يەردىن تاڭ ئاتقان زامان،
يۈرۈپ ئەھلى تۇججار قاشىغە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېقىش، تامچىلاش، تۆكۈلۈش (كۆز يېشى):
ناۋەكى ئىشقىڭ تېگىپ ئانداغ كۆڭۈل مەجرۇھدۇر،
ھەر قايان بولدى رەۋان ھەر قەترە قانىمدىن قىيان.
— ئەرشى.

3) دەرھال، دەررۇ، تېز. 4) سىلىق، سىپايە. 5) قىممەتلىك، قىممەت باھا.

رەۋان ئايتماق — پاساھەت بىلەن سۆزلىمەك، سىلىق ئېيتماق.

رەۋان ئەتمەك — بەجا كەلتۈرمەك، ئورۇنلىماق.

رەۋان ئەيلەمەك — «رەۋان ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەۋان ئولماق — يۈرمەك، ماڭماق، يولغا چىقماق. 2) كەتمەك، قايتماق.

رەۋان قەد — خۇش قامەت، بوي - تۇرقى كېلىشكەن.

رەۋان قىلماق — 1) ئۆتمەك، يولغا سالماق:
گەردى باد ئايلەپ ۋۇجۇدۇمنى ئەدەم ۋادىسىدا،
كوھى غەم سەر مەنزىلى ساڭى رەۋان قىلغان قەلەك.
— ئا. نىزارى.

2) ئورماق، سالماق:
غەزەب بىرلە خەنجەرنى قىلدى رەۋان،
تېگىپ دالۇسغە، كېسىلدى چاپان.
— ئا. نىزارى.

رەۋان II [روان] (پ) جان، روھ؛ ھايات، تىرىكلىك.

رەۋان بەخش — جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى.

رەۋان تاپماق — جان تاپماق، تىرىلمەك.

رەۋانى پۇر ئەنۋار — نۇرلۇق، پاكىز روھ.

رەۋان كىرگۈزمەك — جانلاندۇرماق.

رەۋانى ھەشىمەت — ئۇلۇغلۇق، ھەشىمەتلىك، دەبدەبە.

رەۋان ئاسا [روان آسا] (پ) راھەتبەخش؛ ناھايىتى راۋان.

رەۋانە [روانە] (پ) «رەۋان I» گە قارالسۇن:

رەۋانە ئەيلەمەك — كۆز يېشى قىلماق، تۆكمەك، ئاققۇزماق.

رەۋانپەرۋەر [راوان پرور] (پ) ھاياتبەخش.

رەۋان سۇ [راوان سو] ئېقىن سۇن.

رەۋانى [روانى] (پ) دەرھال، تېزدىن، تېز سۈرئەت بىلەن.

رەۋايىھ [روايح] (ئە) يېقىملىق، خۇش پۇراق ھىدلار؛ «رايىھە» گە قارالسۇن.

رەۋەندە [روندە] (پ) 1) يۈرگۈچى، كەزگۈچى؛ كەتكۈچى. 2) مۇساپىر. 3) خەت توشۇغۇچى؛ چاپارمەن.

رەۋەندەئى سەما — ئاسمان كېزەر.

رەۋزە [روضە] (ئە) 1) باغ، باغچا؛ گۈلشەن. 2) جەننەت:
ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەئلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

3) قەبرە، مازار، زىيارەتگاھ:
رەۋزەمىدە تەئبىيە قەندەلى نۇھۇر،
رەۋشەن ئەيلەپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.
— زەلىلى.

4) باب، بۆلۈم، پەسىل.

رەۋزە بوستانى — جەننەت بوستانى.

رەۋزە پاك — مۇقەددەس مەقبەرە، پاك قەبرە.

رەۋزە مانەند — گۈلباغ، جەننەتتەك.

رەۋزەئى جان — جان گۈلشىنى.

رەۋزەئى جەننەت — جەننەت بېغى:
سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئكى رەخشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

رەۋزەئى جىنان — جەننەت باغلىرى.

رەۋزەئى خەزرا — پاپېشىل باغ، يېشىل بوستان.

رەۋزەئى خۇلد — ئەبەدىي جەننەت، دائىم كۆكلەپ تۇرغان

مىغان باغ.
رەۋزەئى دارۇل ـ بەقا — «رەۋزەئى خۇلد» قا قارالسۇن.
رەۋزەئى رۇھ ئەفزا — دىلنى شادلاندۇرغۇچى باغ؛ جان بېغىشلىغۇچى گۈلشەن.
رەۋزەئى رىزۋان — «رەۋزەئى جىنان» غا قارالسۇن:
مەڭگۈ يا رەۋزەئى رىزۋانمىدۇر بۇ؟
ئاغىز يا غۇنچەئى خەندانمىدۇر بۇ؟
— ئاتايى.
رەۋزەئى زەركار — ئالتۇن بىزەكلىك بىنا.
رەۋزەئى فىردەۋس — جەننەت بېغى:
رەۋزەئى فىردەۋس ئېرۇر ھەرقانچە كىم رەھمەت سىرىشت،
بوقتۇرۇر مەشھۇرىدا جۇز ئارزۇيى ۋەسلى يار.
— مەشھۇرى.
رەۋزەئى نەزم — شېئىرىيەت بېغى، نەزم گۈلشىنى.
رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى (ئەپسانىۋى گۈزەل بىر باغنىڭ نامى).
رەۋزەن [روزن] (پ) تۆشۈك؛ تۆشۈك؛ دېرىزە:
قىلىپدۇرمەن دىلۇ جانىم نىسارىڭ،
تېنىمنى قىلدى رەۋزەن نىش خارىڭ.
— خىرقەتى.
رەۋزەن ئەيلەمەك — تەشمەك، تۆشۈك ئاچماق؛ دېرىزە ياكى تۆشۈك ئاچماق.
رەۋزەن ـ رەۋزەن — تۆتمىتۆشۈك.
رەۋزەن ئۈزرە رەۋزەن — تۆتمىتۆشۈك ئۈستىگە تۆشۈك.
رەۋزەنە [روزنە] (پ) 1) «رەۋزەن» گە قارالسۇن؛ 2) ئۈزۈم بارىڭغا ئىشلىتىلىدىغان بادرا.
رەۋشەن [روشن] (پ) 1) روشەن، يورۇق، يارقىن. 2) سۈزۈك، غۇبارسىز، پاك. 3) غەمسىز؛ شاد ـ خۇرام:
چىراغى تىيرە ئولسە ياغ قۇيماق،
كېلىپ رەۋشەن قىلىپ ئورنىغە بارماق.
— خىرقەتى.
رەۋشەن ئەتمەك — بېزەك بەرمەك، زىننەتلىمەك.
رەۋشەن ئەيلەمەك — مەلۇم قىلماق، ئاشكارىلىماق.
رەۋشەن چەراغ — نۇر چاچقۇچى؛ پەيز بەرگۈچى.
رەۋشەن دىل — پاك قەلب؛ ئوچۇق كۆڭۈل.
رەۋشەن قىلماق — يورۇتماق.
رەۋشەن گۈۋاھ — ئوچۇق دەلىل.
رەۋشەن ئولماق — نۇرلانماق، روشەنلەشمەك، پارلىماق.
رەۋشەن راي [روشن راى] (پ) مۇتەپەككۇر، دانا، پىكرى روشەن.
رەۋشەن رەۋىش [روشن روش] (پ) گۈزەل ئەخلاق، شان ـ شەرىپىگە داغ تەگكۈزمىگەن.
رەۋنەق [رونق] (ئە) 1) جىلۋە قىلىش، يالتىراش، پارلاش. 2) كۆركەم، گۈزەل:
مەي ئىچەردە گۈل ۋەقتى رەۋنەقى چەمەن ياخشى،
تازە بولدى ھەر مەجلىس شەمئى ئەنجۈمەن ياخشى.
— زەلىلى.
3) رونىاق، راۋاج، تەرەققىيات:
گۈلىستانى چەمەندە رەۋنەقى ئابى تەراۋەت يوق،
تەرەننۇم ئەيلەگەيمۇ بۇلبۇلى باغى خىتا ئاخىر.
— زەلىلى.
رەۋنەق تاپماق — تەرەققي قىلماق، يۈكسەلمەك، يۈقىرىغا ئۆرلىمەك، راۋاجلانماق، رونىاق تاپماق.
رەۋنەقلىق [رونقلىق] كۆركەملىك، گۈزەللىك.
رەۋھ [روح] (ئە) ئارام، راھەت.
رەۋىش [روش] (پ) 1) يولىيورۇق. 2) ئادەت، قىلىق، مىجەز:
كىچىك ـ چوڭغە مۇنداغ رەۋىش خۇب ئەمەس،
ئىشتىمەي سۆزۈمنى ساڭا ئەرزىمەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) رەسىم ـ يوسۇن، قائىدە:
قىلىپ ئىشلارىمدا ئول ئاگاھلىق،
ئۆتۈپ بۇ رەۋىشدە شەھەنشاھلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) ئىش:
ئېرۇر ئالتىنچى ھازىرلىق بۇ ئىشدە،
رىزا جويەندەلىقدۇر ھەر رەۋىشدە.
— خىرقەتى.
رەئد [رعد] (ئە) 1) چېقىن ـ چاقماق ئاۋازى؛ گۈلدۇرماما:
ياقام يىرتسىپ، كۆكىس تىرناپ، ساچسىپ ئوت سوزى جانىمدىن،
گەر ئۈلسەم رەئد يەتكۈنچ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.
— گۈمنام.
2) ئوت چاچقۇچى قورال؛ توپ.
رەئد ئەسىبابى — ئوت چاچقۇچى قورال، توپ.
رەئد تاشى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ تېشى، ئوقى.
رەئد يايى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ يايى.
رەئس [رأس] (ئە) باش، باشلىق.
رەئسەن ـ بەرەئس — باشمۇ باش؛ تەڭ.
رەئشە [رعشه] (ئە) تىترەك، لەرزە.

رەئشە قىلماق — تىترەتمەك، لەرزىگە كەلتۈرمەك.

رەئفەت [رافت] (ئە) مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق، خەير-خاھلىق، دوستلۇق؛ ھېسداشلىق:

ماڭا مەئلۇم ئولدى ئانىڭ ھىممەتى،
كۆڭۈلگە پەدىدار ئولۇپ رەئفەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئنا [رعنا] (ئە) 1) گۈزەل، چىرايلىق، يېقىملىق؛ زىبا، زىننەتلىك:

دىلبەرىم، سەندەك جەھاندە ھېچكىم رەئنا ئەمەس،
فۇرقەتىڭدە ھېچكىم مەندەك ساڭا شەيدا ئەمەس.

— نەۋبەتى.

2) بىر خىل گۈلنىڭ نامى:

ئەبىرۇ ئەنبەرۇ رەئنايۇ سەۋسەن،
خۇخاگۈل، ياسۇمەن ھەم مىسلى گۈلشەن.

— خىرقەتى.

رەئنايى جەھان — جاھان گۈزىلى:

كى رەئنايى جەھان مەئشۇق ۋەسلىدىن ئۇمىد ئەتكەچ،
قىزىلگۈل ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.

— شەۋقى.

رەئنايى خوتەن — خوتەن گۈزىلى:

خىتا ئىقلىمى گەرچە مۇرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلار،
كى رەئنايى خوتەنغە، ئەي كۆڭۈل، قىلمە تەقابۇل سەن.

رەئنا سىفەتلىك — خۇشپىچىملىق، گۈزەللىك، زىبا-لىق؛ يېقىملىق.

رەئنا قەد — گۈزەل قامەت، سەۋرى قەد:

قىلىپ رەئنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلارمەن،
كۆزۈمنىڭ جويىبارى ئىچرە سەرۋى نارۋەن بولدى.

— سەككاكى.

رەئنالىغ [رعنالىغ] خۇش قامەتلىك، گۈزەللىك؛ يېقىم-لىق؛ مەغرۇرلۇق.

رەئنالىغ قىلماق — ئۆزىنى خۇش قامەت قىلىپ كۆرسەت-مەك.

رەئنالىق [رەئنالىق] «رەئنالىغ» قا قاراڭ.

رەئنا نىھال — گۈزەل قامەت، خۇش قامەت.

رەئىس [رئيس] (ئە) باش؛ باشلىق، سەردار؛ بىر دۆلەتكە ياكى بىرەر جەمئىيەتكە رىياسەتچىلىك قىلغۇچى:

ئەكابىر رەئىسلەر چىقىپ سەيرىگە،
ئويۇن تۈزدى باقماي شەرۇ خەيرىگە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئىسى شەرىف — ئەزىز رەئىس، شەرەپلىك رەئىس:

تۈتۈپ جامى زەررىن رەئىسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزغا غىزايى لەتىف.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئىيە [رعيه] (ئە) «رەئىيەت» كە قاراڭ:

تەزۋىر بىرلە بىرنى ئىكى، گوننى يۈز پۈتۈپ،
سالسە رەئىيەلەرغە دەما ـ دەم تۈمەن ئەزاب.

— سەبۇرى.

رەئىيەت [رعيت] (ئە) 1) پۇقرا، خەلق:

ئەي مەلىك، سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىر بەرلە ھەم دادىنى.

— خەراباتى.

2) بىرەر چارۋىدارنىڭ ئىلكىدىكى مال ـ ۋارانلار.

رەئىييەت [رعيت] (ئە) [كۆپلۈكى: رەئايا] «رەئىيەت» كە قاراڭ.

رەئىيەتنەۋاز [رعيتنواز] (ئە + پ) خەلقپەرۋەر، پۇراقپەرۋەر، ئەل سۆيەر:

ئۆزى ئادىل ئېردى رەئىيەتنەۋاز،
ئانىڭ لۇتفى بىرلە ئۇلۇس سەرفەراز.

— ئا. نىزارى.

رەئيى [رأيى] (ئە) ئوي، پىكىر، خىيال؛ ئەندىشە؛ تەدبىر:

نېچە مەقدۇر بار، نېچە ئانىڭ رەئيىچە بارغايسەن،
نېچە بارغانچە سەن ئۆزۈڭنى بىمىقدار تاپغايسەن.

— بابىر.

رەياسەت [رياست] (ئە) 1) رەئىسلىك، يېتەكچىلىك، رىياسەت. 2) ئەمەلپەرەسلىك.

رەياسەت مەسنەدى — ھۆكۈمرانلىق تەختى.

رەياھىن [رياحين] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] رەيھانلار، خۇشبۇي ئۆسۈملۈكلەر، گۈللەر، گىياھلار.

رەيب [ريب] (ئە) شۈبھە، گۈمان، شەك:

مېنىڭ تەييىبلىكىمدىن كۆپدۇر ئەيبىم،
بۇ سۆزگە يوق ئېرۇر ھېچ شەك ۋە رەيبىم.

رەيھان [ريحان] (ئە) «رەياھىن» غا قاراڭ:

بىنەپشە، سۇنبۇلۇ رەيھان دېسەڭ بار،
گۈلى ئەبباس، نا پەرمان دېسەڭ بار.

— خىرقەتى.

رەيھانە [ريحانه] (ئە) رەيھانزار، گۈلزار.

رەيھانى [ريحانى] (ئە) 1) رەيھان ھىدلىق، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى. 2) رەيھان رەڭلىك.

رو [رو] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چېھرە؛ «روي» غا قاراڭ:

ئانىڭ بىرلە مۇندا كىرەر ئېردى سۇ،
يېتەردى يۇيۇرغە ئىلىك بىرلە رو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) توغرىسىدا، ھەققىدە، قارىتا.
رو قىلماق — مايىل قىلماق، قىزىقتۇرماق.
پەردى رو — پەردى يۈزلۈك، گۈزەل:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامسەن دەھر ئارا،
بارچىسى خەرمۇھرە، بۇ بىر گەۋھەرى ۋالا يىگىت.
— ئەرشى.

روب [روب] (پ) سۆز تەركىبىدە «كەتكۆزگۈچى، يوق قىلغۇچى؛ يۇيۇپ، سۈپۈرۈپ تاشلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
تاش ئۆزرە قىلىپ تەننى سەركوب،
مۇژگانىنى ئەيلەبان زەمىن روب.
— ئەۋلىي.
ئەمنىيەت روب — تىنچلىقنى كەتكۈزگۈچى، بۈزغۇچى؛ تىنچسىزلاندۇرغۇچى.
خىرەد روب — ئەقىلنى ئالغۇچى، ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى.
سەلامەت روب — تىنچسىزلاندۇرغۇچى، تىنچلىقنى بۈزغۇچى.

روباب [رباب] (پ) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى)، «رەباب» قا قارالسۇن:
مەن چەك كەبى ئىككى قات ئولۇپ،
نەۋھە قىلۇرەم روباب ئىچىندە.
— ئەسىمى.

روباھ [رباه] (پ) تۈلكە:
بەبرىگە جۈبۈن بېشەسىدىن ئەربەدە قىلدى،
روباھ سىفەت ئەقل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.
— زەلىلى.

روبەراھ [روبراه] (ئە) «روبەرەھ» كە قارالسۇن:
جەزايىرنى تا فەتھ قىلغۇنچە شاھ،
ھىسابىن ھەكىم ئەيلەبان روبەراھ.
— ئەۋلىي.

روبەرەھ [روبره] (پ) يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش.
روبەرەھ قىلماق — سەپەرگە چىقماق:
بولغىل ئەۋلىي روبەرەھ، قىلغىل ئەنا كويىن پەناھ،
تەرك ئەيلە زۇھدۇ خانقاھ، قىل دەير پىرى خىرەتتىن.
— ئەۋلىي.

رو بەرو [روبرو] (پ) يۈزمۇ يۈز، روبىرو، مۇقابىل، ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل؛ قارشى، قارىمۇ قارشى:
ئەرەك شاھى شاھ بەندەرنى كەلتۇرۇپ روبەرو قىلماقچى بولغا.
نەدا، بەرھەمەن تەئەررۇز قىلىپ پادشاھنىڭ قاشىدىن چىققا.

نى ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
روبەرو ئەيلەمەك — مۇقابىل قىلماق، كۆرۈشتۈرمەك، يۈزلەشتۈرمەك:
رەسۇلى خۇدا ئارزۇ ئەيلەدى،
كى رۇھۇل ـ ئەمىن روبە رو ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.
روبەرو قىلماق — «روبە رو ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بەرھەمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتىگۇ،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي رو بەرو.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روبەروي [روبروى] (پ) «روبەرو» غا قارالسۇن:
ئاغزىنە رو بەروي قىلۇر لۇتفىغە مېنى،
يوق بەردە نېچە بولغاي ئول ئاينىڭ ھەۋالەسى.
— لۇتفى.

روپوش [روپوش] (پ) يۈزى يېپىقلىق، شەرم ـ ھايالىق؛ يۈزىنى ياپقان، روپاش:
بەرگى ياپراغى بىلەن تا گۈلنى روپۇش ئەيلەمىش،
بۈلبۈلانى باغىنى گويا كى خاموش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

روتازە [روتازه] (پ) تازا، پاكىز يۈز (چىراي)؛ گۈزەل، چىرايلىق.

رود [رود] (پ) ئېرىق، ئۆستەڭ؛ دەريا؛ جىلغا؛ «رۇد» قا قارالسۇن:
گاھ ئايتۇر بىنەۋا يانە سۇرۇدى،
گاھ ئاقىزار سېرىشكى بىرلە رودى.
— لۇتفى.
رود ئولماق — ئېقىن بولماق، ئاقماق:
نەۋايى نالەگى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفانى سىرىشكىم، چەشمە ـ چەشمە بولدى رود ئولدۇم.
— زەلىلى.
رودى جەيھۇن — جەيھۇن (ئەمۇ) دەرياسىنىڭ ئېقىنى:
ئاراده بۈلبۈلۇ سەۋسەن جىگەر خۇن،
ئاقىزىپ كۆزلەرىندىن رودى جەيھۇن.
— لۇتفى.

روده [روده] (پ) ئىچ ـ قارىن، ئۆچەي ـ باغىر.
قۇي روده‌سى — قوي ئۆچىيى؛ قوينىڭ ئىچ ـ قارنى، ئۆچەي ـ باغرى:
تېشىپ بېھەد تەنى ئاسۇدەسىنى،
كەباب ئەتكەن كەبى قوي رودەسىنى.
— نەۋايى.

رود باد [رودباد] (پ) سۇ بۇيى، سۇ ئېقىپ تۇرغان جاي:
ئاندا كەتتىمكى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.
— زەلىلى.

رود بار [رودبار] (پ) 1) ئاقار سۇ؛ دەريا. 2) جىلغا، قانال. 3) دېڭىز؛ دېڭىز قىرغىقى. «رۇدبار» غا قاراڭ.

رودخانه [رودخانه] (پ) دەريا؛ ئېرىق؛ ساي، جىلغا، قانال؛ «رۇدخانه» گە قاراڭ.

روز [روز] (پ) كۈن؛ كۈندۈز:
يۇرۇپ سال ئارا چۈن قىرىق روز ـ شەب،
بۇ مۇددەتدە يەتمەي ئاڭا هېچ تەئەب.
— ئا. نىزارى.

روز ئەفزۇن — كۈنسايىن ئارتماق، كۆپەيمەك:
گەنج بەخشكىم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمدىن كىشۋەر كۇشا-
لىق سىككەسىنىڭ مىرئاتى بەهبۇدى نەقشىن زاهىر ئەتتى.
— قىدىرخان يەركەندى.

روز چەند — نەچچە كۈن:
قىلىپ ئېردىم ئانى كى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

روزۇ شەب — كېچە ۋە كۈندۈز؛ هەمىشە، هەر دائىم:
شاهى كەنئان ئىشقىدا هەمچۈن زىلەيخا نەچچە يىل،
يۇسۇفىم دەپ روزۇ شەب قان يىغلابان بىداردۇر.
— شەۋقى.

روزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، ئەڭ دەسلەپكى كۈن:
روزى ئەزەل كۆي دېدى، كۆيدۇم ـ ياندىم كۈل بولدۇم،
يولدا ياتقان خار ئېردىم، نەزەر تاپتىم گۈل بولدۇم.
— مەشرەپ.

روزى رەخشان — كۈندۈز كۈن، يورۇق كۈن، پارلاق كۈن:
تونۇماس خۇشرۇي بىلەن بەدرۇينى سوفىئى شەهر،
ئەئماغە تۇندىن نە مېهنەت روزى رەخشاندىن نەهەز.
— مەشهۇرى.

روزى رەقەم — ئەزەل كۈندىكى تەقسىمات خېتى، قىسـ-
مەت:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى فەقىر، قىلماغىل هەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشهۇرى.

روزى مەهشەر — قىيامەت كۈنى:
كىمسە گەر ئىشكىڭنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
هەجر ئىلە تا روزى مەهشەر قىلما هىرماندىن خەلاس.
— ئەرشى.

روزى نەۋرۇز — باهارنىڭ بىرىنچى كۈنى، نورۇز كۈنى:
يېڭى يىلنىڭ باشىندە روزى نەۋرۇز،
سەدەفدىن چىقتى بىر دۇررى شەب ئەفروز.
— لۇتفى.

روزى هەشر — «روزى مەهشەر» گە قاراڭ:
خۇشرەۋۇ فەرهادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى هەشر،
بۇ جەهاندا چۈنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

تىيرە روز — قارا كۈنگە قالغان، قايغۇلۇق:
نېگە ۋەسلىڭ فۇرقەتىدىن مېنى قىلغۇڭ تىيرە روز،
كىم شىئار ئەيلەپ ئۆزۈڭگە مۇنچە ئىستىغنا يىگىت.
— ئەرشى.

نىم روز — يېرىم كۈن:
شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىم روز،
قۇشتەك ئۇچۇبان يېتىبان تاربوغۇز.
— زەلىلى.

روزانه [روزانه] (پ) 1) كۈندۈزى، كۈن بويى، هەر كۈنى:
هەي ـ هەي، نې گۇناهكار زەلىلىدۇرمەن،
شەب مەست، سەهەر بەڭگىۋۇ روزانە جۇنۇب.
— زەلىلى.
2) رىزق، ئوزۇق ـ تۇلۇك؛ كۈندىلىك تىرىكچىلىك كىرىـ-
مى:
بىهىشتىن چىقاردى نېچە دانەنى،
تېرىپ ئەيلەگىل رىزقى روزانەنى.
— غەرىبى.
تىلەمچى گەدالارغە روزانەئى،
تويۇپ شادلىق بىرلە مەستانەئى.
— غەرىبى.

روزه [روزه] (پ) روزا، رامزان ئېيىدا روزا تۇتۇش:
يېتىشتى بەيرەمۇ رەفئ ئەتتى روزە قايغۇسىن،
هەلال مۇسقىلى يورۇتتى بادە كۆزگۈسىن.
— نەۋايى.

روزه ئەلەست — ئەزەل كۈنى، ئەڭ بۇرۇنقى كۈن، قىسمەت كۈنى:
زەلىلىدىن رەمۇزى مەئىنئى لاۋۇ نەئەم سورماڭ،
كى مەن دىۋانەئى ئەقل روزە ئەلەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

روزه دار [روزەدار] (پ) روزا تۇتقۇچى، روزا تۇتقان كىشى:
ئەقل ئىلە شۇرب ئەيلەمەگەي روزەدار،
لېك ئىككىنچىگە بۇدۇر ئېئتىبار.
— نەۋايى.

روز گار [روزگار] (پ) 1) تۇرمۇش؛ تىرىكچىلىك، كۈن كەچۈرۈش:
مېنىڭكى روزگارىمغە ئەجەل چاڭگالىنى ئاچتى،
كى غۇنچە ئاچىلۇر ۋەقتىدە ئەزرائىل ئۈزۈپ قاچتى.
— موللا سالېھ.
مۇنىڭ بىرلە ئۆتۈپ روزگارى،
بولۇپ مەقبۇل قىلغان ئاھۇ زارى.
— ناقىس.
2) تەقدىر، قىسمەت؛ تەلەي، بەخت:
كۆزۈمنىڭ نۇرى ھۇسنۇڭ شەمئى ئېردى،
جۇدا بولدۇم، قارادۇر روزگارىم.
— خىرقەتى.
3) دەۋر، زامان:
بولماسا نامۇ نىشانىم، ئەيب قىلماڭكىم، فىراق،
روزگار ئەۋراقىدە نامۇ نىشانىم ئۆرتەدى.
— نەۋايى.
روزگار ئەھلى — دەۋر، زامان كىشىلىرى.
روزگار ھاۋادىساتى — دەۋر ھادىسىلىرى، ھايات ھاۋادىساتى:
تا روزگار ھەۋادىساتى بىرلە ئول شاھاندا سەلتەنەتى ئاساسىن بەرھەم ئۇردى، ...
— قىدىرخان يەركەندى.
روزگار ئېلتمەك — ۋاقىت ئۆتكۈزمەك، ۋاقىتنى سوزماق؛ ھاياتنى ئۇزارتماق.
روزگار كۈھەن — قەدىمدىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان ھايات، قېرى دەۋر:
زەمان ئىنقىلابىغە قىلدى سۇخەن،
گۇزەر ئەيلەگەي روزگارى كۈھەن.
— ئا. نىزارى.
تىيرە روزگار — يامان تۇرمۇش؛ قاراكۈن؛ جاپالىق شارائىت:
نېگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.
روزنامە [روزنامە] (پ) كۈندىلىك دەپتەر (خاتىرە):
مىرزام دەۋلەت بىلە دېۋاندا ئولتۇرغاندا، ھەر ئىشكىم ۋاقېئ بولۇر، قەلەمىي قىلىپ، روزنامەدە سەبت قىلىلسە.
— نەۋايى.
روزى [روزى] (پ) رىزق، نېسىۋە؛ «رۇزى» غا قاراڭ:
ئاقار ياش كۆزىدىن ئۇنىڭ دەم بەدەم،
بېرىپ روزى كۆرگەن كىشىلەر دەرەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
روزى ئەيلەمەك — «روزى قىلماق» قا قاراڭ.

روزى بولماق — نېسىپ بولماق، نېسىۋىگە مۇيەسسەر بولماق، (بىرەر نەرسىگە) ئېرىشمەك.
روزى قىلماق — نېسىپ قىلماق، ئېرىشتۈرمەك.
روزى ئولماق — «روزى بولماق» قا قاراڭ.
روسىياھ [روسياھ] (پ) گۇناھكار: قارا يۈز:
تىترەتىپ ئەرزۇ سەمانى بىر باقىپ ئول نامۋەر،
ئولدى خالىس دەرگەھىگە كەلسە يۈز مىڭ روسىياھ.
— ئەرشى.
روسىيەھ [روسيە] (پ) «روسىياھ» قا قاراڭ:
گۇناھىم زەڭگى بىرلەن روسيەھ شەرمەندە قۇلدۇرمەن،
ئۇمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.
روشىناس [روشناس] (پ) 1) رەممال، مۇنەججىم. 2) مەشھۇر، داڭدار، تونۇلغان، كۆزگە كۆرۈنگەن:
لۇتقىئى گۇمنامنى ئالەمدە قىلغان رۇشىناس،
داغى ئىشقىڭدۇركى دەۋلەتلىق ئىشق دەرلەر ئانى.
— لۇتفى.
رۇفتە [روفتە] (پ) سۇپۇرۇلگەن، پاكىزلانغان، تازىلانغان؛ پىشىقلانغان.
روفتە قىلماق — سۇپۇرمەك، پاكىزلىماق، تازىلىماق.
روكەش [ركش] (پ) 1) قاپلىما، ياسىما، ساختا، باشقا نەرسە ئارىلاشقان:
مىسىدۇر ئالتۇن بىلە روكەش، تاشى خۇشنەما ۋە ئىچى ناخۇش.
— نەۋايى.
2) ئۇياتلىق، شەرمەندىلىك:
جەزم ئېدىلەردىكى تەختى گەردۇنۋەش،
ئايدۇر، ئەمما كۈنەش بىلە روكەش.
— نەۋايى.
روگەردان [روكردان] (پ) يۈز ئۆرۈگەن، تەتۇر قارىۋالغان، قارشىلاشقان.
روگەردان بولماق — يۈز ئۆرۈمەك، قارشىلاشماق.
روي [روى] (پ) 1) يۈز، بەت، چىراي، چېھرە؛ «رو» غا قاراڭ:
رويۇڭ بىلەن قاشىڭغە تەشبېھ ئەيلەسەم مەن،
دېسەم مۇنى خاتادۇر شەمسۇ قەمەر مىسالىڭ.
— خۇشھال غەرىبى.
2) قوغۇشۇن ۋە قەلەي ئارىلاش مېتال قېتىشمىسى:
ئىچىندە نەمۇدار ئانداق تىلسىم،
كىم ئول ھۇفرە كۈنجىدە بىر روي جىسىم.
— نەۋايى.
رويى ئانار — ئانار يۈزلۈك، يۈزى ئاناردەك قىزىل:

بەختى قاچقان بولماسام ھەم تالئسم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىمۇ بۇ كۆن روبى ئانارىمدىن جۇدا.
— مولا بىلال.

رويى ئەندۇد — قاپلىما، ساختا؛ سىرتى باشقا، ئىچى باشقا.

رويى تەۋەككۇل — تەۋەككۇل قىلىش، تەۋەككۇل ساھەسى:
قويتى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
روبى تەۋەككۇلنى بە مەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

رويى خاك — يەر يۈزى، زېمىن يۈزى:
بولۇپ سۇبھىنىڭ سىنەسى ئەمدى چاك،
ھەمە مەستى خاب ئېردىلەر روبى خاك.
— مولا شاكىر.

رويى رەخشان — نۇرلۇق يۈز، چىراي:
ھۇسنىكىم ئول ئايدادۇر مەگزىگە كىمنى مەگىز ئېتەي،
كۆندۈز ئۆزنى كېچە كۆردى روبى رەخشانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رويى رىيا — رىياكارلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك، سەمىمىيەتسىز:
مۇرادىم بولمادى ھاسىل، قەلەندەر، بۇ جەھان ئىچرە،
مەگەركىم تەگمىمە مەن تائەتى روبى رىيا قىلدىم.
— قەلەندەر.

رويى زەرد — چىرايى سېرىق:
روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقدىر ئەيلەيىن،
ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

رويى زەمىن — يەر يۈزى:
ھېچ روبى زەمىنده يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

رويى سىياھ — قارا يۈز، گۇناھكار؛ يارىماس؛ بەختسىز، بەختى قاچقان:
رەھمەتلىك ئىشكىن ئاچىپ قەھر ئېتەي ئەمدى، ئەيلەكىم،
قىلغان ئۇشبۇ جۇرمىدىن روبى سىياھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

رويى لالە ئەھمەر — چىرايى قىزىل لالىدەك، قىزىل يۈزلۈك:
شەھلا كۆزى، روبى لالە ئەھمەر،
سەرۇ قەد ئول سىيمىن بەدەن يوق.
— مولا سالىھ.

رويى نىگار — يار جامالى:
چەھار چىزكى دىل مىبەرەد بەۋەقتى بەھار،
شەرابى سەبزەئى ئابى رەۋان روبى نىگار.
— ئا. نىزارى.

پاك روي — تازا، توغرا، نومۇسچان.

پەرى روي — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل.

تازە روي — پاك، غۇبارسىز:
مەئانى گۈلىنى ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەڭگۈ بۇي.
— ئا. نىزارى.

زىشت روي — خۇنۇك چىراي:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇند خو سەخت بىمەھتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

سىياھ روي — «روبى سىياھ» غا قارالسۇن.

گۈل روي — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل چىھرىلىك:
بىر سەرۇ ئېرۇر بويۇڭ، سەرۇ ئۆزرە گۈل رويۇڭ،
لەئلىڭنى خەيال ئەتتىم، گۈل شاخىدىكى بۇلبۇل.
— گۇمنام.

رويكەش [ری كش] (پ) «روكەش» كە قارالسۇن.

رويىنتەن [روين تن] (پ) «شاھنامە» دە تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلاردىن ئىسپەندىيانىڭ لەقىمى؛ تۆمۇر تەنلىك:
قېنى دارا داغى قېنى بەھمەن،
قېنى ئىسفەندىيارى رويىنتەن.
— نەۋائى.

كۆك تۆمۈردىن ساۋۇت كىيگەن، ئۆتكۈر قىلىچ ئويناتقۇچى، رويىنتەنەك توققۇز مىڭ بەش يۈز پالۋانىنى ..... شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى.
— «ئىسكەندەرنامە».

رۇباۋ [رباع] (ئە) تۆتتىن، تۆت دانىدىن.

روبائي [رباعی] (ئە) تۆتلۈك (بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى مىسرالىرى ياكى ھەممە مىسرالىرى قاپىيىداش بولغان بىر خىل شېئىر تۈرى):
تىزغاندا لۇئالىئى رۇبائي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋائى.
— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

رۇبائىيات [رباعيات] (ئە) تۆتلۈكلەر:
سالدى شەرھى رۇبائىيات ئاندىن،
رۇبئى مەسكۇن ئارا ھەيات ئاندىن.
— نەۋائى.

رۇبائىيە [رباعيه] (ئە) رۇبائي بەھرىدە ئېيتىلغان شېئىر پارچىسى، تۆتلۈك، «رۇبائي» غا قارالسۇن.

رۇبئ [رج] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك.

رۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزىنىڭ ئىنسان ياشايدىغان،

ئاۋات قىلىمى؛ يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق:
بۇ رۇبئى مەسكۇن خەلايىقى فەراغەت مەسكىنىدە مۇ-
شەرىغۇل ـ ھال ئۆز ئەمنىيەت مەئمەنىدە فارىغۇل ـ بال
بولۇپ، ...
— قەدىرخان يەركەندى.

بولۇپ كۆڭلى ئارا بۇ نەۋئى پىندار،
كى بولمىش رۇبئى مەسكۇنغە جەھاندار.
— ناقىس.

رؤتەب I [رطب] (ئە) 1) ھۆل، نەم. 2) يېڭى پىشقان مېۋە، ھۆل مېۋە:
لەئلىڭ ئاسا چاكلىك بىمار كۆڭلۈمنى نېتالىك،
گەي مەلاھەت نەخلى، چۈنكىم خەستەسىز بولماس رۇتەب.
— نەۋائى.

رؤتەب II [رتب] (ئە) «رۇتبە» گە قارالسۇن.

رؤتبە [رتبە] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇتەب] ئۇنۋان، مەرتە-
ۋە، دەرىجە:
دېمەگىل شەھلەرچە يوقتۇر سۆز ئىلىنىڭ رۇتبەسى،
بولسە مۇشكىل سۆز ئەگەر سەن سەددى ئىسكەندەر دېگىل.
— قەلەندەر.

رؤتبەئى ئەئلا — يۇقىرى ئورۇن، ئالىي مەرتىۋە:
نېتەي، نەيلەي، مۇسۇلمانلار كېتىپدۇر ئول شەھى ئەئلا،
دەرىغ، ئول خۇلقى شىرىنۇ دەرىغ، ئول رۇتبەئى ئەئلا.
— ئەرشى.

رؤتۇبەت [رطوبت] (ئە) ھۆل، نەم؛ نەملىك، ھۆللۈك:
نەفىس بولسغە قىلدى كۆزگۈنى سەد،
چۈ كۆزگۈ يۈزىگە رۇتۇبەت رەسەد.
— ئا. نىزارى.

رؤجۇلىييەت [رجولیت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك؛ باتۇر، قەيسەر.

رؤجۇئ [رجوع] (ئە) 1) قايتىش:
خەلايىق ئۇيىگە رۇجۇئ ئەيلەدى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە شۇرۇئ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مۇراجىئەت قىلماق؛ يۈكلىمەك، تاپشۇرماق.
رؤجۇئ ئەتمەك — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
رؤجۇئ ئەيلەمەك — قايتماق:
يەنە شاھ پەرىغە قىلىپ شەفقەتى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە بەرىپ رۇخسەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
رؤجۇئ قىلماق — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
شەۋقى، ھالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گۈي،
ئىشق بىرلە زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۇركار ئەمس.
— شەۋقى.

رؤخ I [رخ] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چىراي، «رو» غا قارالسۇن:
باقىمان ئەل ساڑى جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالسالىك،
رۇخۇڭنى چۈن مەھى ئەنۋەر تەجەللىسى خۇدا دەرلەر.
— زەلىلى.
رؤخى تابان — تاۋلىنىپ تۇرغان يۈز، نۇرلۇق يۈز؛ ئىللىق چىراي:
ھىجران تۇنى كۆزگە نەچە بىھەد قارا بولسا،
چۈن سۇبھ ئۇمىدىم رۇخى تابانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۇمنام.
رؤخى زەرد — سېرىق يۈز، يۈزى سارغايغان:
ئەغيار ئىلە جۇفت بەرمە فەردىم بار،
كىم فۇرقەتى زەئفىدە رۇخى زەردىم بار.
— نەۋائى.
ئايىنە رؤخ — چىراي ئەينىكى، يۈز، چىراي، بەت:
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر ساڑى،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈز مىڭ تۇتىئى گويا سى بار.
— ئەرشى.
پەرى رؤخ — پەرى يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق:
ئىدىم ناگاھ گوشۇل ئەيۋاندا تەنھا،
ھەرەمدىن بىر پەرى رۇخ بولدى پەيدا.
— ناقىس.
گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل.

رؤخ II [رخ] (ئە) شاھمات تۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
خۇبلارنى رۇخ بىلە قىل ماتكىم،
شاھ كۆرمەيدۇر سېپىنگدەك بۇ بىسات.
— نەۋائى.

رؤخام [رخام] (ئە) مەرمەر تاش:
بارچە ياشمۇ سەماغ ئىزارە،
لېك فەرشى رۇخام يەكپارە.
— نەۋائى.

رؤخەس [رخص] (ئە) [بىرلىكى: رۇخسەت] رۇخسەتلەر، ئىجازەتلەر، «رۇخسەت» كە قارالسۇن:
تەقۇئىنى ئىشق ئارا چۈ ئەزىمەت تىلەر كۆڭۈل،
ئەۋۋەل كېبرەككى، بىر تەرەف ئەتسەك بارى رۇخەس.
— نەۋائى.

رؤخروخ [روخ روخ] (پ) ۋاي ـ ۋوي! (ئوندەش):
سوردۇم مەگەر بۇ دۇرجى دەھەندۇر دېدىم، دېدى:
رۇخروخ دەۋائى دەردى نەھانىڭ ئېرۇر سېپىنگ.
— مەشھۇرى.

Altun Yaz

رۇھى پەيغەمبەر — پەيغەمبەرنىڭ روھى، ئەرۋاھى:
شەھنشاھىم سائاكى شاد بولغاي رۇھى پەيغەمبەر،
جەۋاھىر خىرمەندە دۇررى يەكتا يادنكارى سەن.
— قەزارى.

رۇھى رەۋان — تىرىك جان، ھەرىكەتلىنىپ تۇرغۇچى روھ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋىتى رۇھى رەۋانمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ئەي رىياھسن راھسمۇ رۇھى رەۋانىم، لۇتق ئىلە،
سەر فەرازدم، سەركەشىم، شوخۇ سەئادەت ئەختەرىم.
— نەسىمي.

رۇھىغە قۇت بولماق — روھلاندۇرماق، شادلىق كەلتۈرمەك:
ھۇسنىدىن ئالدم ئەھلى رۇھىغە قۇت،
يۇزى خۇرشىدى ئالدمى بەرقۇت.
— نەۋايى.

رۇھى قۇدسي — ئىلاھي روھ، مۇقەددەس روھ:
ھەيرەت ئىلە رۇھى قۇدسي سۇرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىبباسى بىلەن سەرۇى خىرامانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رۇھى مۇجەسسەم — كونكرىت، جىسىمغا ئىگە بولغان روھ:
ھەم رۇھى مۇسەۋۋەرسەنۇ ھەم رۇھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتق ئىلە سەن قىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

رۇھى مۇسەۋۋەر — تەسەۋۋۇردىكى روھ، مەرھۇم روھ.

رۇھى نەۋائي — نەۋايىنىڭ روھىناتى، ئەرۋاھى:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئىلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رۇھ ئاسا [روح آسا] (ئە) روھنى كۆتۈرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى؛ كۆڭۈل ئاچقۇچى:
روزى ئەتتى ئەلگە رۇھ ئاسا شەمسم،
كىم شەجەرغە تاپتى جان ئەزمى رەمسم.
— نەۋايى.

رۇھانە [روحانه] (ئە + پ) روھلۇق، روھ بىلەن، روھقا ئىگە:
تا ئانى ئىچگەچ نەۋائىيغە ئاچىلغاي گۈلىستان،
گەر سەبۇك رۇھانە كىرسە گوتغە ئاندافكىم خەلىل.
— نەۋايى.

رۇھانى [روحانى] (ئە) روھقا مەنسۇپ؛ دىندار؛ دىنىي ئەرباب:
تەئالەللاھ، زىھى سۇرەت، زىھى مەھبۇبى رۇھانىي،
كىم ئانىڭ ھۇسنى شەۋقىدىن كۆڭۈللەر بولدى نۇرانىي.
— سەيفى سەرايى.

رۇھانىيەت [روحانيت] (ئە) «رۇھانىيىەت» كە قارالسۇن.

رۇھانىيىەت [روحانيت] (ئە) روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق.

رۇھ ئەفزا [روح افزا] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، جانلاندۇرغۇچى، تىرىلدۇرگۈچى:
نە راھەت سەير گۈلشەنىڭ ھەۋاسى،
نە رۇھ ئەفزا مۇغەننىلەر نەۋاسى.
— خىرقەتى.

سەھنى گۈلشەن يا تەجەللى يا مەگەر ئەينى جەمال،
مەشئەلى خۇلدى بەرىن يا مېھر رۇھ ئەفزامۇدۇر.
— ئەرشى.

رۇھ ئەفزاي [روح افزای] (ئە + پ) «رۇھ ئەفزا» غا قارالسۇن:
دەھر ئارا گۈل چېھرەڭۇ ئىيساۋۇ رۇھ ئەفزايسەن،
نې بولۇر بەرسەڭ ئۆلۈك جىسمىمگە سەن جان كاشكى.
— قەلەندەر.

رۇھبان [رهبان] (ئە) «راھىب» قا قارالسۇن.

رۇھ بەخش [روح بخش] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى، جان كىرگۈزگۈچى:
كۆرگۈزۈبان بەرق بولۇتدىن دەرمخش،
قەترە خىزر چەشمەسىدەك رۇھ بەخش.
— نەۋايى.

رۇھپەرۋەر [روح پرور] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى؛ يېقىملىق:
مەلاھەتدە جەھان خوبانلارىكىم خوشە چېنىڭدۇر،
نەسىمي رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈل سەن.
— زەلىلى.

رۇھ گۈستەر [رح گستر] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، جان كىرگۈزگۈچى:
ماڭانىي سەرۇى گۈللارى بىلە رۇھپەرۋەر ۋە مەقاسىدى شەمشاد سۇنبۇللەرى بىلە رۇھ گۈستەر.
— نەۋايى.

رۇھۇل ـ ئەمىن [روح الامين] (ئە) پەرىشتە جىبرائىل:
مەقدەمى سۇرەت بىلە بەزمگەكسم قويدۇڭ قەدەم،
شەھپەرى رۇھۇل ـ ئەمىن ھەم لال گولۇپ ھەمدەم ئەمس.
— ئەرشى.

گۈلى رۇخسارە — «گۈلى رۇخسار» غا قارالسۇن.

نە ئەنبەر بۇيى خەتدۇر گۈل گۈلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشىقلار مەھى ئەنۋارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

رۇخسەت [رخصت] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت، «رۇخسەت» كە قارالسۇن.

تامام قىلدى ئايتىپ ئەرز سۆزىنى گۈمنام،
بۇدۇر: بېرىلگە رۇخسەت، بولماسا كېرەكسىز.

— گۈمنام.

سەبا گۈل دەمىدە گۈلدىن رۇخسەت ئالدى،
قوپۇپ ژەقتى سەھەردە يولىنى ئالدى.

— خىرقەتى.

رۇخۇت [رخوت] (پ) [بىرلىكى: رەخت] رەختلەر، «رەخت» كە قارالسۇن.

رۇد [رود] (پ) 1) مۇزىكا ئەسۋابى، بىر خىل چالغۇ:

گاھى مەجالسىدە تۇزۇپ چاڭى رۇد،
گاھى مۇغەننىيلەر بىلەن ئەيلە رۇد.

— زەلىلى.

2) ئېرىق؛ دەريا؛ ساي، جىلغا، «رود» غا قارالسۇن:

فەزاسىدە كۆپ چەشمەيۇ رۇد بار،
بارى يۇب كۆڭۈل كۆزگۈسىدىن غۇبار.

— نەۋائى.

رۇد ئاقىزماق — «رۇد تۆكمەك» كە قارالسۇن:

بۇ سۆز بىلە كۆزىدىن ئاقىزىپ رۇد،
دېۋانەسى بىرلە قىلدى پەدرۇد.

— نەۋائى.

رۇد تۆكمەك — كۆز يېشى قىلماق:

تۆكۈپ ئەشكىدىن بارچە يۈزلەرغە رۇد،
دېدىلەر ئانىڭ جانىغە كۆپ دۇرۇد.

— نەۋائى.

رۇدۇجام — دولقۇنلۇق دەريا، دەريا (قەلبىنىڭ) مەۋج ئۇرۇشى:

بۇرۇنراق كىشكىم چوزۇپ رۇدۇ جام،
جەھاندارلىق تەختىن ئەتتى مەقام.

— نەۋائى.

رۇدۇ راھ — نەغمە بىلەن راھەتلىنىش.

رۇدى سىند — سىند دەرياسى:

شىمالىدا بۇ بېشەنىڭ رۇدى سىند،
جەنۇبىدا زاھىر بولۇپ شەھرى ھىند.

— نەۋائى.

رۇدبار [رودبار] (پ) ئاقارسۇ، «رودبار» غا قارالسۇن:

يەنە يۈزدىن ئارتۇق ئېرۇر رۇدبار،
كى ئالۇر ئۇلاردىن ئۇلۇس ئېتىتبار.

— نەۋائى.

رۇدخانە [رودخانه] دەريا، ئېرىق، ساي، «رودخانه» گە قارالسۇن.

رۇست [رست] (پ) مەھكەم، قاتتىق، مۇستەھكەم، پۇختا:

تۇتۇپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە چۈست،
كى زەرىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇست ئەتمەك — «رۇست قىلماق» غا قارالسۇن:

كى رۇست ئەتتى ئاتنى كېلىپ كوھكەن،
قىلىپ شۇستۇشۇ پاك ئەيلەپ بەدەن.

— ئا. نىزارى.

رۇست ئەيلەمەك — «رۇست قىلماق» غا قارالسۇن.

رۇست قىلماق — مۇستەھكەم قىلماق.

رۇست گام — قاتتىق، پۇختا قەدەم، تەۋرەنمەس قەدەم؛ دادىل:

ھەر بىرىگە بىر ژەنىرى رۇست گام،
يانە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاج خىرام.

— نەۋائى.

رۇستاخىز [رستاخيز] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، قوزغىلاڭ. 2) قىيامەت، مەھشەر؛ «رۇستەخىز» گە قارالسۇن.

رۇستائى [رستائى] (پ) «رۇستايى» غا قارالسۇن:

ئايا رۇستائىيكى سەھرا نىشىن،
نىدىن مۇنچە سۆزلەرگە بولدۇڭ قەرىن.

— غەربىي.

رۇستايى [روستايى] (پ) قىشلاق؛ قىشلاقتا ياشىغۇچى، سەھرالىق.

رۇستەخىز [روستخيز] (پ) «رۇستاخىز» غا قارالسۇن:

نەزەر قىلدى خاجە مۇڭا تېز ـ تېز،
تېگىپ ئىشق ئوتى بولۇپ رۇستەخىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇستەخىز سالماق — غوۋغا سالماق، توپىلاڭ قىلماق:

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رېز،
ئايتماقتا فەزلى سالىپ رۇستەخىز.

— غەربىي.

رۇستەم [رستم] (پ) «شاھنامە» دە بايان قىلىنغان مەشھۇر شەخس:

بىرىنى ئەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشىرۋان،
بىرىنى ئەيلەدى ھاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.

— شەۋقى.

رۇستەمى داستان — «رۇستەم» گە قارالسۇن:

ئەگەر بولسە كىم رۇستەمى داستان،
بۇ يەڭلىغ قىلا ئالماغاي پەھلەۋان.
— ئا. نىزارى.

رۇستەمى زەمان — زامانىنىڭ رۇستىمى، ئۆز دەۋرىنىڭ پالۋانى:
مەشرىقى، مەغرىبى، جەنۇب بولسۇن شىمالىغە ئەيان،
كەلدى بالالاغە چېچەك ئافەتى رۇستەمى زەمان.
— موللا سالىھ.

رۇستەم ئاسا [رستم اَسا] (پ) رۇستەمگە ئوخشاش، رۇستەمدەك، رۇستەم كەبى:
رۇستەم ئاسا سالغۇسى خۇنغارەلەرغە ئىزتىرار،
قانىسىزنى ئالمۇغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار.
— ئەرشى.

رۇستەملىق [رستم ليق] قەھرىمانلىق، پالۋانلىق (رۇستەم كەبى).

رۇستىخىز [روستخيز] (پ) «رۇستەخىز» گە قارالسۇن.

غەزەل ئەھلىغە ئەۋۋەل ئەيلەپ سىتىز،
جەھان ئىچرە سالدىم ئەجەب رۇستىخىز.
— ئەۋلىي.

رۇسۇخ [رسوخ] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ مەھكەملىك، بەرقارارلىق، ئېغىشماسلىق.

رۇسۇخ تاپماق — ئورناشماق، بەرقارار بولماق.

رۇسۇل [رسل] (ئە) ئەلچىلەر، پەيغەمبەرلەر؛ «رەسۇل» غا قارالسۇن:

رۇسۇل پەيغامى — پەيغەمبەرلەر خەۋىرى، دېرىكى.

رۇسۇم [رسوم] (ئە) [بىرلىكى: رەسم] ئادەتلەر، قائىدىلەر، ئۆدۈملار، تەرتىپلەر:
ئەي، كاشكى ئول ئەدىبى دانا،
تەرك ئەتسە رۇسۇمى ئەھلى دۇنيا.
— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

رۇسۇم ئايىنى — ئۆرپ ـ ئادەت، رەسم ـ قائىدە:
مۇنا خوب كۆرۈنمىش ھەرەكلەر دىنى،
داغى مەرغۇب ئولمىش رۇسۇم ئايىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇسۇم بولماق — ئادەت بولماق، ئۆدۈم بولماق:
چىقىپ ئوترۇ خاقانغە ئەيلەپ ھۇجۇم،
ئانىڭدەككى ئول چاغدا بولغاي رۇسۇم.
— ئەۋلىي.

رۇسۇمى مىزبانلىق — مېھمان كۈتۈش قائىدىلىرى، ئادەتلىرى:
قىلىپ تۇرلۇك رۇسۇمى مىزبانلىق،
ئانامدىن ياخشى قىلدى مېھرىبانلىق.
— ناقىس.

رۇسى [روسه] (پ) سەھرايى:
كۈندۈز ساڭا بىر گەدايى رۇسى،
خۇرشىددىن ئىگىنىدە كەدۇسى.
— ئەۋلىي.

رۇشد [رشد] (ئە) 1) توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا چۈشۈش. 2) يېتىلىش؛ يېتۈكلۈك.

رۇشد ئاساري — يېتۈكلۈك بەلگىلىرى.

رۇشد تاپماق — يول تاپماق، يېتىلمەك.

رۇفۇ [رفو] (پ) ياماش، توقۇش، توقۇپ ياماش.

رۇفۇ قىلماق — توقۇپ يامىماق، ياماق سالماق.

رۇفەقا [رفقا] (ئە) [بىرلىكى: رەفىق] «رەپىق» كە قارالسۇن.

رۇقئە [رقعه] (ئە) 1) خەت، مەكتۇپ:
ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىماڭ نەۋا.»
— ئا. نىزارى.

پۈتۈپ رۇقئە بەردىم قولىغە ئەمىل،
كىشى بەرمەيىن ھېچ سۆزۈمگە خەلەل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ياماق:
چۇ شەيخ خىرقەسىغە رۇقئە تىكتى، جىسمى تۇتاشتى،
سەئۇم ھۇللەسىدەك كۆڭلەكىم يورۇنمۇ ئېركىن؟
— ئەۋلىي.

رۇقئە ھاممىلى — خەت، مەكتۇپ كەلتۈرگەن كىشى.

رۇقئەيى نامە — خەت، پۈتۈك، مەكتۇپ:
بۇ مۇنشى يازىپ رۇقئەيى نامەنى،
ئىشتىسۇن دېدى ئوقۇيىن نامەنى.
— موللا شاكىر.

رۇقئەيى نىياز — ھاجەت سورالغان خەت، ئىلتىماسنامە.

رۇقئەئى [رقعه] (ئە) خەت، مەكتۇپ يېزىش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان: «رۇقئە» گە قارالسۇن:
ئەكابىرلاردىن ئالىپ رۇقئەئى،
ئېرۇزىكىم خۇراسان ئۇلۇغ بۇقئەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇقۇم [رقوم] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] يېزىقلار، رەقەملەر، سىفىرلار:
بىرى مەنتىق رۇسۇمىدە رەقەمكەش،
بىرى ھەيئەت رۇقۇمىغە قەلەمكەش.
— ئەۋلىي.

رۇكن [ركن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەركان] ئۇستۇن؛

ئاساس، تايانچ؛ «ئەركان» غا قاراڭ.

رۇكناباد [روكناباد] (پ) جاي ئىسمى (ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە).

ئابى رۇكناباد — ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جاينىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا:

ئابى رۇكناباد، گۇلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلدىدىن ئەفزۇن تۇمەن مىڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۇمنام.

رۇكۇئ [ركوع] (ئە) پۇكۇلۇش، نامازدا پۇكۇلۇپ تۇرۇش:

قەئدەئى ئىشقىڭدە ئوترۇ كۆزلەرىم نەززارەسى،
نې قىيامۇ نې رۇكۇئ، يوق ئوڭۇ سولغە باقماغىم.

— گۇمنام.

رۇكۇئ ئولماق — ئېگىلمەك، پۇكۇلمەك.

رۇم [روم] (ئە) قەدىمكى رىم:

ئىسفەندىيارى رۇم چىقىپ تىكىتسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ ھەزىمەت، ئانى شام لەشكەرى.

— سەيفى سەرايى.

سەندىن يەنە تاپمايىن جەھاندا،
كىردىم يەنە رۇم ئىلەل يەمەن، يوق.

— موللا سالېھ.

رۇم سىپاھى — رۇم لەشكىرى، رۇم قوشۇنى:

مەگەر ئەلچى كەلدى ياقا شەھردىن،
ئەمەس رۇم سىپاھى يانا شەھردىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇمۇ ئىراق — رۇم ۋە ئىراق:

ساقى، بول مەي تۇتغىلۇ ئەي گۇلرۇخان رۇمۇ ئىراق،
بەزم ئەيلەپ تۇگىلۇ يۇز مىڭ ئەجايىب تۇمتەراق.

— موللا سالېھ.

رۇمى شەھۋار — رۇمنىڭ يىرىك (چوڭ) گۆھىرى:

پىلەك ئىچرە ياتار خەرۋار ـ خەرۋار،
كى سۇرەت بىرلە بەندى رۇمى شەھۋار.

— زەلىلى.

رۇم ئەھلى [روم اھلى] 1) ئاق تەنلىك؛ رۇم ئەھلى:

بولۇپ ئەمرىم ئىچرە ھەمە ئەھلى رۇم،
سىپەھلەر قاشىمدا تۇزۇپ چۇن نۇجۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) شەترەنج (شاھمات) نىڭ ئۇرۇقلىرى.

رۇممان [رمان] (ئە) ئانار:

غۇنچەئى نىھالىدا ئىككى مېۋەنى كۆردۇم،
ياكى ساڭگۇلاچ ئالما، ياكى ئىككى رۇممان قىز.

— نەۋبەتى.

لەئلى رۇممان — ئاناردەك ياقۇت لەۋ، قىپقىزىل لەۋ:

لەئلى رۇممان، ساچى سۇمبۇل، قەددى شامشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۇلى رەيھان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

رۇممانىي [رمانى] (ئە) ئانار رەڭ، قىپقىزىل، توق قىزىل.

لەئلى رۇممانىي — قىپقىزىل ياقۇت، ئانار دانىلىرىدەك، ئاناردەك ياقۇت:

زەھملىق كۆڭلۇم لەبىڭ شەۋقىدە بولمىش قان ئارا،
لەئلى رۇممانىي بىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىدە.

— نەۋايى.

رۇمھ [رمح] (ئە) نەيزە:

«ھا» لەر ئۇچى قەتل ئىشىدە تېز ئولۇپ،
رۇمھ ئۇچىدەك ھەر بىرى خۇنرىز ئولۇپ.

— نەۋايى.

رۇمۇز [رموز] (ئە) [بىرلىكى: رەمز] شەرەتلەر، ئىما ـ ئىشارەتلەر.

رۇمۇزى ئىشق — ئىشق سىرلىرى؛ ئۆزئارا بىلىشىدىغان شەرەت، يوشۇرۇن بەلگىلەر:

تۇشۇپدۇر باشىمە سەۋدا، رۇمۇزى ئىشقىدىن غەۋغا،
ئۆزىگە ئەيلەدى شەيدا، مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ.

— مەشرەپ.

رۇمىي [رومى] (ئە) رۇملۇق.

رۇمىي چېھر — ئاق يۈزلۈك.

رۇھ [روح] (ئە) 1) ئەرۋاھ؛ خاتىرە:

تاپىپ ئىشقىم كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەڭلىغ ئۆيرۇلۇر شەمئى مەزارىمنى.

— ئەرشى.

2) تەبىئەت، مىجەز؛ ئەھۋال:

رۇھۇمغەكى مەيدىن ئېردى ھەر لەھزە فۇتۇھ،
ناسېھ تىلى نېشى قىلدى ئانى مەجرۇھ.

— نەۋايى.

3) جان، نەپەس.

رۇھ تاپماق — تىرىلمەك:

ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكىلىك ئاساندۇر.

— بابىر.

رۇھ كۆزگۈسى — دىل، كۆڭۈل ئەينىكى.

رۇھۇ كۆڭۈل — جان ۋە كۆڭۈل:

بولدى فىدايى رۇھۇ كۆڭۈللەر مۇفەررىھى،
كۆركلى سىفاتلارىڭ بىلە دىۋانۇ دەفتەرى.

— سەيفى سەرايى.

رۇھى پەيغەمبەر — پەيغەمبەرنىڭ روھى، ئەرۋاھى:
شەھىنشاھىم ساڭاكى شاد بولغاي رۇھى پەيغەمبەر،
جەۋاھىر خىرمەنىدە دۇررى يەكتا يادىكارى سەن.
— قەرارى.

رۇھى رەۋان — تىرىك جان، ھەرىكەتلىنىپ تۇرغۇچى روھ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.
ئەي رەياھىن راھىمۇ رۇھى رەۋانىم، لۇتف ئەلە،
سەر فەرازىم، سەركەشىم، شوخۇ سەئادەت ئەختەرىم.
— نەسىمىي.

رۇھىغە قۇت بولماق — روھلاندۇرماق، شادلىق كەلتۇرمەك:
ھۇسنىدىن ئالەم ئەھلى رۇھىغە قۇت،
يۈزى خۇرشىدى ئالەمى بەرقۇت.
— نەۋايى.

رۇھى قۇدسىي — ئىلاھىي روھ، مۇقەددەس روھ:
ھەيرەت ئىلە رۇھى قۇدسىي سۇرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىيباسى بىلەن سەرۋى خىرامانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رۇھى مۇجەسسەم — كونكرىت، جىسىمغا ئىگە بولغان روھ:
ھەم رۇھى مۇسەۋۋەرسەنۇ ھەم رۇھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتف ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

رۇھى مۇسەۋۋەر — تەسەۋۋۇردىكى روھ، مەرھۇم روھ.

رۇھى نەۋائىي — نەۋايىنىڭ روھىناتى، ئەرۋاھى:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رۇھ ئاسا [روح آسا] (ئە) روھنى كۆتۈرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى؛ كۆڭۈل ئاچقۇچى:
روزى ئەتتى ئەلگە رۇھ ئاسا شەمىم،
كىم شەجەرغە تاپتى جان ئەزمى رەمىم.
— نەۋايى.

رۇھانە [روحانە] (ئە + پ) روھلۇق، روھ بىلەن، روھقا ئىگە:
تا ئانى ئىچگەچ نەۋائىيغە ئاچىلغاي گۇلىستان،
گەر سەبۇك رۇھانە كىرسە گوتغە ئانداقكىم خەلىل.
— نەۋايى.

رۇھانىي [روحانى] (ئە) روھقا مەنسۇپ؛ دىندار؛ دىنىي ئەرباب:
تەئالەللاھ، زىھى سۇرەت، زىھى مەھبۇبى رۇھانىي،
كىم ئانىڭ ھۇسنى شەۋقىدىن كۆڭۈللەر بولدى نۇرانىي.
— سەيفى سەرايى.

رۇھانىيەت [روحانيت] (ئە) «رۇھانىييەت» كە قاراڭ.

رۇھانىييەت [روحانيت] (ئە) روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق.

رۇھ ئەفزا [روح افزا] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، جانلاندۇرغۇچى، تىرىلدۇرگۈچى:
نە راھەت سەير گۇلشەننىڭ ھەۋاسى،
نە رۇھ ئەفزا مۇغەننىلەر نەۋاسى.
— خىرقەتى.
سەھنى گۇلشەن يا تەجەللى يا مەگەر ئەينى جەمال،
مەشئەلى خۇلدى بەرىن يا مېھر رۇھ ئەفزامۇدۇر.
— ئەرشى.

رۇھ ئەفزاي [روح افزاى] (ئە + پ) «رۇھ ئەفزا» غا قاراڭ:
دەھر ئارا گۇل چېھرەۋۇ ئىيساۋۇ رۇھ ئەفزايسەن،
نې بولۇر بەرسەڭ ئۆلۈك جىسمىمگە سەن جان كاشكى.
— قەلەندەر.

رۇھبان [رھبان] (ئە) «راھىب» قا قاراڭ.

رۇھ بەخش [روح بخش] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى، جان كىرگۈزگۈچى:
كۆرگۈزۈبان بەرق بۇلۇتدىن دەرەخش،
قەترە خىزر چەشمەسىدەك رۇھ بەخش.
— نەۋايى.

رۇھپەرۋەر [روح پرور] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى؛ يېقىملىق:
مەلاھەتدە جەھان خوبانلارىكىم خوشە چېنىڭدۇر،
نەسىمىي رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۇل سەن.
— زەلىلى،

رۇھ گۇستەر [رح گستر] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، جان كىرگۈزگۈچى:
ماڭانىي سەرۋى گۇللارى بىلە رۇھپەرۋەر ۋە مەقاسىدى شەمشاد سۇنبۇللەرى بىلە رۇھ گۇستەر.
— نەۋايى.

رۇھۇل ـ ئەمىن [روح الامين] (ئە) پەرىشتە جىبرائىل:
مەقدەمى سۇرەت بىلە بەزمىگەكىم قويدۇڭ قەدەم،
شەھپەرى رۇھۇل ـ ئەمىن ھەم لال گولۇپ ھەمدەم گەمەس.
— ئەرشى.

AltunOq

رۇھۇل ـ قۇدس [روح القدس] (ئە) جىبرائىل؛ مۇقەددەس رە:
سۇبھ ئاندىن خىلۋەتىمغە نەفھەئى رۇھۇل ـ قۇدس،
شام مۇندىن كۇنجى فەقرىم رەۋزەئى دارۇس ـ سەلام.
— نەۋايى.

رۇھۇللاھ [روح الله] (ئە) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:
ئەمەس بۇت بۇ ئىشدىن ئەگەر ئەگاھى،
يېتەر دادىمە ئىيسا رۇھۇللاھى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ «رۇئۇنەت» كە قاراڭ.
شۇھرەت تونى كىيمەگىڭ رۇئۇنەتدىندۇر،
كىي خىرقەئى فەقرۇ خاتىرىڭنى تىندۇر.
— نەۋايى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ سەۋرسىزلىك، سەۋر ـ تاقەتسىزلىك، «رۇئۇنەت» كە قاراڭ.

رۇئيا [رؤيا] (ئە) چۈش، چۈش كۆرۈش (ئۇيقۇدا كۆرگەن غايىب نەرسىلەر):
دېدىم: ئىشق ئالەمى خۇب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،
دېدى: مەن بولماسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئيادۇر.
— نەسىمىي.

رۇئيەت [رؤيت] (ئە) كۆرۈش، قاراش؛ كۆزدىن كەچۈرۈش:
تۇرى ھەقۇ كىتاب مەستۇرى ئول،
رۇئيەتۇ مەئرىفەتلە ئايت مەئلۇم.
— تەجەللى.

ريھ [ريح] (ئە) يەل؛ شامال؛ ھىد:
سەندەل ئاسا شەمىمۇ ريھ ئاندا،
ئەلگە بارىپ دەمى مەسىھ ئاندا.
— نەۋايى.

رېھلەت [رحلت] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش. 2) ئۆلۈش، ۋاپات بولۇش.
رېھلەت سەھابى — كۆچۈش بۇلۇتى:
غەم تۇنى رېھلەت سەھابى جالەسىدۇر، يا ئېرۇر،
ماتەمىمغە چەرخ ئەنجۇم جەۋھەرىدىن ئەشكرىز.
— نەۋايى.

رېھلەت كوسىن چالماق — ئۇ دۇنياغا كەتمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك.

رىئايەت [رعايت] (ئە) 1) ئېتىبارغا ئېلىش، ھۆرمەتلەش، رىئايە:
يەنە بىرى بۇ كىم، ھەر ھەرف غەزەلياتى ئول پۈتكەن غەزەل بىرلە غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلماين تۇرۇرلار، ...
— قىدىرخان يەركەندى.
2) ئەندىشە؛ ساقلاش، ساقلىنىش:
بۇ تائىفەنىڭ شەرىئەت رىئايەتى ۋە سۇننەت،
مۇتابەئەتىدىن ئۇلۇغراق ئىشلەرى يوقتۇر.
— نەۋايى.

رىئايەت ئەتمەك — «رىئايەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
رىئايەت ئەيلەمەك — 1) ھۆرمەتلىمەك، ئېتىبارغا ئالماق، نەزەردە تۇتماق، رىئايە قىلماق. 2) ساقلانماق:
خوجە مەيدىن رىئايەت ئەيلەب ئىدى،
ئېھتىياتىن بەغايەت ئەيلەب ئىدى.
— نەۋايى.

رىبقە [ربقە] (ئە) سىرتماق.

رىجال [رجال] (ئە) [بىرلىكى: رەجۇل] ئەرلەر، ئەركەكلەر:
بۇ دەئۋا بىرلە چىقمىش بىر تەرەفدىن،
خاتۇنلار كەلتۈرۈپ ھەلقە رىجال شەيخ.
— شەۋقى.

رىجائ [رجاع] (ئە) قايتىش، بۇرۇلۇش، يېنىش:
بەندە ئاجىز دائىما خەۋفۇ رىجانىڭ ئۈستىدە،
ھەق بىلۇر، مەن بىلمەگەيمەن ئاقىبەت كارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رىجائ ئەتمەك — قايتماق، يانماق، بۇرۇلماق:
تارىخىنى بەئدە رىجائ ئەت دېدىم،
ھەيف مۇبارەك يۈزىنى كۆرمەدىم.
— زەلىلى.

رىجائ سۇلكى — قايتىش يولى، يانىدىغان يول:
شەۋقى مەستانەنى گەھ قورقۇتۇبان خەۋف ئىلە بىيم،
كى ئۇمىد بىرلە رىجائ سۇلكىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

رىدا [ردا] (ئە) ئۈست كىيىم، يېپىنچا؛ شەيخلەر ۋە دەرۋىشلەر كىيىمى، ئۈستىدىن يېپىپ يۈرىدىغان يەڭسىز تون:
رىداغە تارىنى بەرمەم كۆرۈپ تەننازى تەرسانى،
ئاسىپتۇر ئىشق زۇننارىن بويۇنغە شەيخ سەنئانىم.
— مەشھۇرى.
ھەۋايى سۇنبۇلى ئەزبەس كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نە ھاجەت ئول سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن رىدا بولماق.
— ئەرشى.

رىز [ريز] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ ئاققۇزغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

قايانكىم مەيل قېتىر جانان مۇھەببەت ئەھلى رىز ئەيلەپ،
كۆڭۈل ئىچرە نەھانراق ئانى جاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

چۈ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىز،
ئېيتماقتا پەزلىن سالىپ رۇستەخىز.
— غەربى.

2) پارچە، ئۇۋاق:
ئەگەر تاشلاسە ئەل بەرەر رىزە نان،
ۋەيا ئاش ئىلە سۇ ۋەيا ئۇستىخان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىز ئەتمەك — تۆكمەك:
بۇ كۆڭۈل ئايىنەسىنى گەرچە تۆتسە زەڭگۈ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول نەۋئىكىم باك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ئەرەق رىز — تەر تۆككۈچى.
ئەشك رىز — ياش تۆككۈچى.
كېمە يۈردى يىلدام بوراندىنمۇ تېز،
چۆمۈپ سۇ ئىچىدە قىلىپ ئەشك رىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بەرگ رىز — بەرگ، يوپۇرماق تۆككۈچى، چاپقۇچى؛ كۆز:
بۇ كۈن باغى گۈلىستان گۈللارى خۇش بەرگ رىز ئولدى،
سەھەر ھۇبى چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خارىز ئەتمەك — تاش پارچىلىماق.

رىزان [ريزان] (پ) چېچىلغۇچى، تۆكۈلگۈچى:
گۈلشەنغە خازان بولۇپ ستىزان،
ئەشجارىغە سالدى بەرگ رىزان.
— نەۋائى.

رىزە [ريزه] (پ) «رىز» غا قارالسۇن:
ئانىلىك زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.
— ئا. نىزارى.

رىزەچىن [ريزەچين] (پ) پارچە ـ پۈرات نەرسىلەرنى، قالدۇق نەرسىلەرنى تەرگۈچى:
بىز فەقىرلەركىم، بۇ جىمائەتنىلىك رىزە چىنى خانى ۋە خۇشە-چىنى خىرمەنى تۇتەربىز.
— نەۋائى.

رىزە ـ رىزە [ريزه ريزه] (پ) «رىز ـ رىز» غا قارالسۇن:
گۈفتارغە كەلدى ناگاھ ئۇچۇپ لەئلى نۇش خەند،
بىر پىستە كۆردۈم ئۇندا تۆكەر رىزە ـ رىزە قەند.
— مەشھۇرى.

رىز ـ رىز [ريز ريز] (پ) پارچە ـ پارچە:
رىز ـ رىز ئەيلەمەك — «رىز ـ رىز قىلماق» قا قارالسۇن.
رىز ـ رىز قىلماق — پارچە ـ پارچە قىلماق، ئۇۋاتماق.

رىزۇ پاش [ريزوپاش] (پ) (بىرەر نەرسىنى يونۇش ياكى قىرىشتىن چىققان) قىرىندى، چېپىندى، كېپەك.

رىزا [رضا] (ئە) 1) رازىلىق، بويسۇنۇش، كۆنۈش:
بولماس رىزا بۇ مەرتىبەسىن پەست ئېتىر خەيال،
ھەم مەنسەبى كۆرۈنۈر ئۇنىلىك كۆزىگە كەم.
— سەبۇرى.

قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

2) بۇيرۇق، پەرمان:
بويۇن سۇنغاي رىزايى ھەققە بەندە،
لەبىن زاھىر يۇمار باتىندە خەندە.
— خىرقەتى.

رىزا ئەھلى — قانائەتلىك ئادەملەر، رازىلار:
يىغى زار قىلماق ئاڭا خۇب ئەمەس،
كى ئەھلى رىزاغە بۇ مەرغۇب ئەمەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىزا بەرمەك — رازىلىق بېرىش، بويسۇنۇش:
ھەرنە ھالەتدۇر رىزا بەر قىسمەتى رەززاقغە،
دىلنى پال ئەيلەپ ھەسسەددىن قىلماق ئەئلاغە غەلىز.
— شەۋقى.

رىزا بولماق — «رىزا بەرمەك» كە قارالسۇن:
شۇم رەقىبى سەگگە قىلدىلىك تا سەن، ئەي گۈل، ئىلتىفات،
ئۆلمە كىمگە رەشكىدىن، جانا، رىزا بولدۇم بۇ كۈن.
— قەلەندەر.

رىزا يولى — رازىلىق يولى، رىزالىق يوسۇنى:
خۇداغە باغلانغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.
— ناقىس.

رىزاجوي [رضا جوى] (ئە + پ) رازىلىق ئىزدىگۈچى:
سەن شوخ مەست قاتىل، مەن ئاشىقى رىزا جوي،
سەندىن جەفا مۇناسىپ، مەندىن ۋەفا مۇبارەك.
— تەجەللى.

رىزامەند [رضامند] (ئە + پ) رازى، كۆنگەن:
رىزامەند بوق ئولسا ئەگەر بۇ جەھان،
جەھان بوقكى بەلكى بەدەن ئىچرە جان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىزق [رزق] (ئە) ئوزۇق ـ تۈلۈك، نېسىۋە، ھايات ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر:
رىزقىنى تەڭرىم بېرۇر بەرمەكلىكى يەردىن ئەمەس،
قىز ـ ئوغۇل فەرزەند تاپماق يا خوتۇن، ئەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

رىزقۇ روز — كۈندىلىك يېمەك ـ ئىچمەكلەر:
سۈبھ ئۇيقۇسىن ئۇلكى ئەيلەر تەرك،
رىزقۇ روزىن ئۆزىگە توش كۆرگەي.
— نەۋايى.

رىزقى بابى — رىزق توغرىسىدىكى باب، نېسىۋە ھەققىدىكى بايان:
خۇدانى زىكرىنى تەرك ئەيلەبان زەھى غافىل،
ئوقۇرسە نەفسىڭ ئۈچۈن رىزقى بابىدىن ئەۋراد.
— شەۋقى.

رىزقى تەييىب — ئەلا نېسىۋە، مول رىزق:
رىزقى تەييىبكە قەنائەت مەندە يوق،
يەتسە خەيرىدىن سەرايەت مەندە يوق.
— خەراباتى.

رىزقى فەراۋان — مول نېسىۋە، يېتەرلىك رىزق؛
بېرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، ھىندى، كافىرغە،
قاچان مەھرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەھان ھادىس.
— شەۋقى.

رىزالىق [رضاليق] «رىزا» غا قاراڭ:
نىدا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋفە يۇئتىكە فەتەرزا» نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق ھىمىن ئاشىق خۇداۋەندا.
— شەۋقى.

رىزۋان [رضوان] (ئە) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ رازىلىق، مەمنۇنىيەت جەننىتى؛ سەككىز جەننەتنىڭ بىرى:
سەن ئاي پەرىلەر ئەختەرىڭدۇر،
رىزۋان ئىلە بارچە چاكەرىڭدۇر.
— ئەرشى.
ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

ھۇرى رىزۋان — جەننەتتە خىزمەت قىلىدىغان گۈزەل قىز، ھۆر:
جەننەتى فىردەۋس ئاراگەر ھۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سېنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

رىسالە [رسالە] (ئە) [كۆپلۈكى: رەسايىل] خەت، مەكتۇپ؛ كىتابچە؛ «رەسايىل» غا قاراڭ:
ئىشىت، سامىئا، بۇ ناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسە گەر كۆز.
— ناقىس.

رىسالە بىتمەك — ئەسەر يازماق:
مەۋلانا مۇھەممەد بەدەخشىي ... مۇئەمما فەنىدە رىسالە بىتىپ-دۇر.
— نەۋايى.

رىسالەت [رسالت] (ئە) 1) پەيغەمبەرلىك، ئەلچىلىك:
بۇ دۇر گۈلدەستەئى باغى رىسالەت تۆرت زىيباكىم،
ئەبا بەكرى، ئۇمەر، ئۇسمان، ئەلىيۇ مۇرتەزاسىدۇر.
— مەشھۇرى.
2) نامە، مەكتۇپ:
ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەڭى يارمىشكىم،
خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

رىسالەت قىلماق — ئەلچى ئەۋەتمەك.

رىسالەت ئايىن [رسالت آين] (ئە + پ) ئەلچىلەر-دەك، ئەلچىلەرگە ئوخشاش:
ئۇيلەكىم، سەدرە كەبى مىنبەر ئۆزە گاھى ھەدىس،
يىغىلۇر ھەر سارى ئەسھابى رىسالەت ئايىن.
— نەۋايى.

رىش I [ريش] (پ) ساقال؛ قىل.

رىش باغلاماق — كېلىشمەيدىغان، قاملاشمىغان ئىش قىلماق؛ ساقالغا ياماشماق.

رىش II [ريش] (پ) يارا، جاراھەت؛ ھەسرەت، نادامەت؛ رەنجىش؛ ناتىۋان، زەئىپ؛ «رىش I» گە قاراڭ:
كىرپىك نەدىنكى بەلكى بولۇپ نىش،
ئەل كۆڭلىنى ھەردەم ئەتكەلى رىش.
— ئەرشى.
ئەگەر يەتسە تىكەندىن جانىغە نىش،
بىرەر قىلغان ئىكەن ھالىڭنى ئول رىش.
— خىرقەتى.

رىش ئەتمەك — يارىدار قىلماق، جاراھەتلەندۈرمەك:
ئاڭا پويە رىش ئەتمىش ئېردى جىگەر،
كى بىر تۇرفە كىشۋەرغە قىلدى گۈزەر.
— نەۋايى.

رىش ئەيلەمەك — «رىش ئەتمەك» كە قاراڭ.

رىش بولماق — يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك.

رىشى قازى — 1) قىلدىن توقۇلغان ياكى شۇنداق نەرسىلەردىن ياسالغان مەي سۈزگۈچ. 2) قازى ساقىلى.

رىشى گاۋ — 1) ئەخمەق، نادان؛ خامتاما؛ تەمەخور. 2) پاخماق ساقال، داپ ساقال.

رىشە [ريشە] (پ) يىلتىز، كۆتىچەك:

چۈن گىياھ بۇتمىش ئۈيلەكسم بىشە،
تۇبىنى مەھكەم ئەيلەمىش رىشە.
— نەۋايى.

رىشت [رشت] (پ) 1) ئېگىرىش (يىپ ئېگىرىش). 2) ئادەت، تەبىئەت.

رىشتە [رشته] 1) يىپ، تانلاپ؛ تار: پىلىك:
يەنە بولدى تانۇشلۇق ھۆكمى مەزبۇت،
ئۈزۈلگەن رىشتە تاپتى ئەقدى مەربۇت.
— ناقىس.
كۆز ئۇچى بىرلەن ئىگىردى شەۋقى نەئتىڭ رىشتەسىن،
جامە تەقۋا سەنسىزدىن پۈتمەس بۇدۇركىم ئېھتىياج.
— شەۋقى.

2) جان؛ تومۇر:
زىنھارىكى زۇلم رىشتەسىن ئۈز،
ئىنساف ئىلە ئەدل قەسرىنى تۈز.
— نەۋايى.

3) كىشەن:
ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سەرىشتە،
سالىپ بوينۇمغە مېھرىڭ بىرلە رىشتە.
— خىرقەتى.
سېنى، جانا، ھەمە كۆڭلۈم ئالۇرغە دىلرەبا دەرلەر،
مېنى داۋىمكى زۇلغۇڭ رىشتەسىغە مۇتەلا دەرلەر.
— ئەرشى.

رىشتە تابى — يىپ ئۈرۈمى، ئېشىپ تەييارلانغان يىپ.

رىشتەئى ئەنكەبۇت — ئۆمۈچۈك تورى.

رىشتەئى جان — جان رىشتىسى، ھاياتلىق رىشتىسى، يىپى:
ئىككى زۇلفى سايەسىغە ئاي يۈزىدۇر ئافتاب،
كىم يۇزىنى كۆرسە تۇشمىش رىشتەئى جانىغە تاب.
— قەلەندەر.

رىشتەئى دۇر — قىممەت باھادۇر (ئونچە ـ مەرۋايىت) ئۇنتكۈزۈلگەن يىپ:
ھەر بىرسى رىشتەئى دۇرمۇ ئىكىن،
يا لۇئلۇئى دەريائى تەفەككۇرمۇ ئىكىن.
— نەۋايى.

رىشتەئى رەنج — قىزتما ۋە بەزگەكنى بەند قىلىش ئۈچۈن دۇئاخان تەرىپىدىن بېرىلىدىغان يىپ.

رىشتەئى زۇننار — زۇننار رىشتىسى (چۈلۈۋۇر ياكى بەلۋاغ تانىسى، يىپى):
سۇجۇد كەئبە دەير ئەيلەسەم ئاگەر ئەجەب ئېرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەئى زۇننار.
— سەبۇرى.

رىشتەئى كاكۇل — چاچ تارلىرى، كوكۈلا رىشتىسى:
بىس ئىدى ئۇل رىشتەئى كاكۇل مېنى بەند ئىتكەلى،
نە ئۈچۈن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستجوي ئۇزگە تەناب.
— مۇللا بىلال.

رىشتەئى مەريەم — مەريەمنىڭ يىپى؛ ئاق ئىنچىكە، نازۇك تالا:
زۇلفىدە سەر رىشتەئى ئىمان بەدەلدۇر كۇفر ئىلە،
نې تەفاۋۇت تۇشسە مەريەم رىشتەسى زۇننار ئارا.
— نەۋايى.

رىشتەئى مەقسۇد — مەقسەت رىشتىسى، مۇرادقا يەتىش ۋاستىسى:
تاپار ئەبھار سەيرىسىز رىشتەئى مەقسۇد ئول ساڭەت،
كى رەھى ئەجز، تەرىقى فەقر، ئايىنى فەنا تۇتسالىڭ.
— سەبۇرى.

رىشتەئى نەئت — مەدھىيە، ماختاش رىشتىسى:
ئىگىردى رىشتەئى نەئتىڭنى شەۋقى كۆز ئۇچى بىرلەن،
ئاڭا شايەد ئاسلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرمې ئېلتۇر چاغ.
— شەۋقى.

رىشتەئى ئۇلفەت — ئۇلپەتچىلىك، دوستلۇق رىشتىسى:
گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرسالىڭ مەن قاچان كەتكۈم ئۇچۇپ،
باغلانسىپ بالۇ پەرىمكىم رىشتەئى ئۇلفەت بىلە.
— مەشھۇرى.

رىشتەئى ھىجران — ئايرىلىش يىپى، ھىجران رىشتىسى:
رىشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇددىدن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.
— ئەرشى.

رىشتەئى ئىشق — مۇھەببەت رىشتىسى:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

جان رىشتەسى — «رىشتەئى جان» غا قارالسۇن:
نازۇك بىلىڭ ئەر خەيال قىلغۇم،
قان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.
— ئەرشى.

مۇھەببەت رىشتەسى — «رىشتەئى ئىشق» قا قارالسۇن:
ئۇنىڭ ئالىدىدا مەن ۋىسقىنى سىزدىم،
مۇھەببەت رىشتەسىغە دۇرنى تىزدىم.
— خىرقەتى.

رىشتەتاب [رشتەتاب] (پ) ئېشىپ تەييارلانغان يىپ، يىپ ئۈرۈمى:
قىلىپ ھۆكمىكىم ئەل قىلىپ ئىزتىراب،
كىشىدىن تەمەئ قالماسۇن رىشتە تاب.
— نەۋايى.

رىشتەكەش [رشته كش] (پ) كەشته تىككۈچى، كەشتىچى.

رىشخەند [ريشخند] (پ) مەسخىرە قىلىش، كۈلكە قىلىش، زاڭلىق قىلىش؛ مەسخىرە.

رىشخەند ئەتمەك — مەسخىرە قىلماق، كۈلكە قىلماق، زاڭلىق قىلماق.

رىشۋە [رشوه] (ئە) پارا:

رىشۋە بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلار،
باشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ھەقتىن قاچارلار.

— تەۋفىق.

بىر شۇە بەرمەسە كىشىگە بىر قوشۇمچە سۇ،
بىتۈھپە ھېچكىم ئىشىغە بەرمەسە نىزام.

— سەبۇرى.

رىشۋە بەرمەك — پارا بەرمەك:

بېرىپ ئېردى رىشۋە ئەمىرغە تولا،
كى رىشۋە ئەمىرغە بولۇبان بەلا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىشۋە يېمەك — پارا يېمەك، پارا ئالماق:

رىشۋەلەر يەپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېسەك،
ئەين ئىقبالسىم بەلەنددۇر ئۇشبۇ ئىقبالىك غەلەت.

— شەۋقى.

رىشۋەت [رشوت] (ئە) «رىشۋە» گە قارالسۇن.

رىشۋەتخور [رشوتخور] (ئە + پ) پارىخور، پارا ئالغۇچى، پارا يېگۈچى:

قازىق رىشۋەتخور ئىسلام ھىسابىغە رەخنەگەر ئولكى رىشۋەت بېرىپ قۇزات ئالە ئالغاي.

— نەۋائى.

رىفئەت [رفعت] (ئە) يۇكسەكلىك، يۇقىرىلىق، يۇقىرى مەرتىۋىلىك:

رىفئەت ئارا ئاسمانچە قەدرىڭ،
ۋۇسئەتدە جەھان ـ جەھانچە سەدرىڭ.

— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر يازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

رىفئەت تاپماق — يۇكسەلمەك، ئېتىبارغا، يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

رىفئەتى شان — يۇكسەك شۆھرەت، يۇقىرى شەۋكەت:

فەراغى ھەۋسلەۋۇ رىفئەتى شان،
تەماسىيەۋۇ قارۇ فەرتى ئېھسان.

— ناقىس.

رىفق [رفق] (ئە) مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق.

رىفق ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق قىلماق:

رىفق ئەيلەمەگى ھەر ئىشتا ئەۋلا ئاخىر،
كىم، ئەقل دەللىدۇر مەدارا ئاخىر.

— نەۋائى.

رىقاب [رقاب] (ئە) [بىرلىكى: رەقەبە] قۇللار.

مالىك رىقابى — قۇل ئىگىسى، خوجىسى:

ئايا قۇتب ساھىبقىرانى ۋىلايەت،
شەھنشاھ مالىك رىقابى دۇ ئالەم.

— تەجەللى.

رىققەت [رقت] (ئە) نازۇكلۇق، ئىنچىكىلىك؛ يۇمشاقلىق، مۇلايىملىق.

رىققەت ئەيلەمەك — كۆڭلى يۇمشاقلىق قىلماق، مۇلايىملىق كۆرسەتمەك.

ركاب [ركاب] (ئە) 1) ئۇزەڭگە:

كۆز ياشىمدىن بار شەرابىم، بار يۇرەكىمدىن كەباب،
ئاتلانۇر بولساڭ قىلاي كۆزۈم چەناقىنى ركاب.

— قەلەندەر.

قاچان ئالسا ئاتماق ئۈچۈن قولىغە يا،
قويۇر رەخش ئۆزرە ركابىغە پا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەرمان، ھۆكۈم:

ئەي جەھانى ھۈسن زىيبالىق نىقابىڭ ئاستىدە،
دىلرەبائى ئاتى دەۋلەتلىك ركابىڭ ئاستىدە،

— لۇتفى.

3) بەند (كويزا ـ كىشەن، تاقاق):

بوينۇڭ ئارا شوخلار تەنابى،
باشىڭ ئۈزە شاھلار ركابى.

— نەۋائى.

4) شاھ ھۈزۇرى:

دېدى: «لاتەزكۈرۇ مەۋتاكۇنۇ ئىللا بخەيرىن» نى،
ئوشۇل شەھنىڭ ركابىدا ئىدى روھىل ـ ئەمىن پەررائى.

— شەۋقى.

ركۇە [ركوه] (ئە) تېرە، چەمدىن ئىشلەنگەن سۇ ئىددىشى، تۇلۇم.

ركىب [ركيب] (ئە) ئۇلاغ (ئات، تۆگىگە ئوخشاش ھايۋانلار).

رىگ [ريگ] (پ) قۇم.

رىگزار [ريگزار] (پ) قۇملۇق، قۇم ـ شېغىللىق:

ئەي قىلىبان مۇجى بىلەن رىگزار،
زاھىر ئولۇپ گاھى دەرەختى جۇدار.

— زەلىلى.

رىگىستان [ريگستان] (پ) «رىگزار» غا قارالسۇن:

بۇ تۇشكەن يېرىمىر رىگىستان ئېرۇر،
كى ئوڭ قول تەرەفدە گۇلىستان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىند [رند] (پ) 1) مەيپەرەس؛ ئەيش ـ ئىشرەتتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان:
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

2) بىغەم، بىپەرۋا؛ قورقماس:
بادە شىشەگە قولدى، خۇنى دىل بەجۇش ئۇردى،
مۇھتەسىب يېقىن بولدى، رىند بىرلە سۇھبەت تۇت.
— زەلىلى.

گۇنبەزى دەستارىدىن قورقۇتمىغىن، ئابىد، مېنى،
رىندلەرنىڭ گۇنبەزى دىۋارىدىن پەرۋاسى يوق.
— مەشھۇرى.

رىند ئەھلى — مەيخور، ئىچەرمەن كىشىلەر، بىغەم، بىپەرۋا ئادەملەر:
سايەئى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇيى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۇمنام.

رىند ئېلى — «رىند ئەھلى» گە قاراڭ:
ئەيلەكى تەماشا رىند ئېلى باشىدىن ھەردەم، چۇن ياستانىبانكىم،
مەيخانە ئۇچۇن جامى ئەگەر بولسە مۇدەۋۋەر، كىم مەيغەگەدادۇر.
— خۇشھال غەرىبى.

رىندى باخەبەر — بىپەرۋا مەيپەرەس:
دېدى ساھىب دەردى رىندى باخەبەر،
كى ئەي ھەمىيەتدە تۇڭگۇزلەردىن بەتەر.
— نەۋايى.

رىندى شىراز — شائىر خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ لەقىمى.

رىندى فەنا — تۇگەشكەن، يوقالغان، بىغەم كىشى:
ئەرشى، گەر رىندى فەناسەن كەي لىباسى فەقركىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.
— ئەرشى.

رىندى ئىشق پىشە — ئىچىملىك، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگۇچى:
سەن شەيخ زۇھد شىۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
— تەجەللى.

رىندانە [رندانە] (پ) مەيپەرەسلەردەك؛ «رىند» گە قاراڭ:
بۇ سوفيانى رىيايىلەردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندانە دۇردى نۇش ئېردىم.
— زەلىلى.

رىندانە بولماق — مەيپەرەس بولماق، مەيگە ئامراق بولماق:
يۇمدۇم كۆزۈمنى سەندىن بۆلەكتىن،
كەچتىم بارىدىن، رىندانە بولدۇم.
— مەشرەپ.

رىندەۋەش [رندوش] (پ) مەيپەرەسلەرگە ئوخشىغان، تەبىئىتى بىغەم، بىپەرۋا؛ مەيپەرەسلەردەك:
مەۋلانازادەئى ئەبھەرىيكىم، شەھەرنىڭ مۇفتىيىسى ۋە رىندەۋش كىشى ئېردى.
— نەۋايى.

رىندى [رندى] (پ) ھىيلىگەر، قۇۋ، تادان؛ «رىند» گە قاراڭ:
ئىشق ئارا قەدر ئىستەسەڭ بىباك بولكىم، ئۆزگەدۇر،
ئەھلى تەقۋا ئاندا، رىندى لاۋۇ بالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

رىۋ [ريو] (پ) مىكىر، ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ:
چەرخ ئۇرۇبان رىۋ ئىلە نەيرەڭ ساز،
ئويلەكى كۆك خىرقە بىلە تاسباز.
— نەۋايى.

رىۋ ئەيلەمەك — ھىيلە قىلماق، ئالدىماق.

رىۋ كۆرسەتمەك — ھىيلە ئىشلەتمەك.

رىۋ كۆرگۈزمەك — «رىۋ كۆرسەتمەك» كە قاراڭ.

رىۋۇ ئەفسۇن — مىكىر ۋە ھىيلە؛ ئالداش، كۆز بو-ياش.

رىۋۇ تەزۋىر — مىكىر ۋە ھىيلە.
ھەم ئاخىر بويلە بولدى ئىشغە تەدبىر،
قايۇ تەدبىر، مەكر رىۋۇ تەزۋىر.
— نەۋايى.

رىۋۇ رەڭ — ھىيلە ۋە نەيرەڭ.

رىۋايات [روايات] (ئە) [بىرلىكى: رىۋايەت] سۆز؛ سۆزلەش، ھېكايە ئېيتىش، نەقىل كەلتۈرۈش:
بۇ تۇتى ھەم قىلىپ شىرىن ھىكايات،
داغى رەڭگىن سۇخەنلەردىن رىۋايات.
— ناقىس.

دەبان ھەر كېچە بىر رىۋاياتنى،
قارا باشىدىن ئۆتكەن ھىكاياتنى.
— ئا. نىزارى.

رىۋايات ئەتمەك — ھېكايە قىلماق، نەقىل قىلماق.

رىۋايات ئەيلەمەك — سۆزلىمەك؛ «رىۋايات ئەتمەك» كە قاراڭ.

رىۋايەت [روايت] (ئە) «رىۋايات» قا قاراڭ:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھىكايەتى،
ھەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.

رىۋايەت گۇداز — رىۋايەت سۆزلىگۈچى، سۆزمەن، ناتىق:
سۇخەندان شىرىن ھىكايەت گۇداز،
تىزىپ سۆزنى مۇنداق رىۋايەت گۇداز.
— ئا. نىزارى.

رىيا [ريا] (ئە) ئىككى يۈزلىمىلىك؛ مۇناپىق، ئىككى يۈزلىمىچى؛ ئۆزىنى يامانلىقلاردىن ساقلانغان قىلىپ كۆرسىتىش:
زاھىد سۈپەت شەيخلەرىڭ مەسجىد سەرى يۇرغۇسى،
قوللاردە تەسىبىھى رىيا تائەت قورغۇسى.
— مەشرەپ.
زاھىدلەرىكى، تائەتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.
— سەبۇرى.

رىيا ئەھلى — رىياكارلار، ئىككى يۈزلىمىچى كىشىلەر:
تاڭ ئەمەس گەرمەست يۈرسەڭ دەھر ئارا، چۈنكىم نەسىب،
با رىيا ئەھلىگە مەسجىدۇ ماڭا مەيخانەدۇر.
— ئەرشى.

رىيا بەھرى — يالغانچىلىق دەرياسى، ساختىپەزلىك ئېقىنى:
بۇ ھەيندە يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.

رىيا چەرخى — ئالدامچىلىق، ئىككى يۈزلىمىچىلىك چەرخى (دەۋر، پەلەك).

رىيا كۇلاھى — ساختىپەزلىك كۇلاھى، ئۆزىنى تەقۋادار زاھىد قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن كىيگەن كۇلاھ:
رىيا كۇلاھىنى باشدىن زەلىلى تەرك ئەيلەپ،
چۇ غۇنچەئى سېھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.
— زەلىلى.

رىياۋۇ ئۇجب — رىياكارلىق، شەخسىيەتچىلىك، مەنمەنلىك:
سەلاھىن گەر كۆرەر زۇھد ئىچرە زاھىد،
رىياۋۇ ئۇجبدىن كۆرمەس فەسادىن.
— نەۋايى.

رىياۋۇ زۇھد ئېلى — ساختىپەز ۋە زاھىد كىشىلەر:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.
— ئەرشى.

تەركى رىيا — ساختىپەزلىكىنى تاشلاش، يالغاندىن قول ئۈزۈش:
يۈز قويدى خانەقاھدىن مەيخانەغە تەجەللى،
جامى شەراب بىرلەن تەركى رىيا مۇبارەك.
— تەجەللى.

مەكرۇ رىيا — ھىيلە ۋە ساختا:
ئەلگە بەردى بەختۇ دەۋلەت، ئىشرەتۇ راھەت تەمام،
ماڭا يەتكەندە مەگەر مەكرۇ رىيا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

رىياز [رياض] (ئە) [بىرلىكى: رەۋزە] باغلار، جەننەتلەر؛ «رەۋزە» گە قاراڭ:
يۈزۈم قىر ئولۇپدۇر بەياز ئەيلەگىل،
مەقامىمنى رەۋزە رىياز ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىيازى بىھىشت — جەننەت باغلىرى.

رىيازى ئىرەم — ئىرەم (ئەپسانىۋى گۈزەل، خۇش ھاۋا بىر باغنىڭ نامى) بېغى:
ئول ئاچىپ يۈز گۈلى رىيازى ئىرەم،
گۈللار ئۆزرە بۇ ياغدۇرۇپ شەبنەم.
— نەۋايى.

رىيازات [رياضات] (ئە) قىيىنچىلىقلار، مۇشەققەتلەر، ئازابلار، «رىيازەت» كە قاراڭ.

رىيازەت [رياضت] (ئە) قىيىنچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت:
رىيازەتنى ئاشۇرمىشلار پەيغەمبەرلەر تەمامىدىن،
مەقام ئاشماق بىلەن بۇ ئالىي ھىممەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.
تەلەب ئەيلەر خۇدايى لامەكاننى،
رىيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جاننى.
— ناقىس.

رىيازەت چەكمەك — قىيىنچىلىق تارتماق، ئازاب چەكمەك:
تا رىيازەت چەكمەيىن تاپماسكى ۋەسلى يارنى،
تا تىرىكمەن ئەيلەسەم ئالدىدا خىزمەتكارلىق.
— نەۋبەتى.

رىيازەت فۇتەسى — رىيازەت پوتىسى، جەبىر - جاپا لۆڭگىسى:
رىيازەت فۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۋ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

رىيازىي [رياضى] (ئە) 1) رىيازەتلىك، جاپاكەش ئادەم؛ رىيازەت، مۇشەققەتلەرگە بەرداشلىق بەرگۈچى:

ریازي بولسا قازی، بس ئەجەبدۇر،
كېرەككىم فىقھ ئىلمى بىلسە قازی.

— نەۋایی.

2) ھېساب ئىلمى، ماتېماتىكا:

تەبكىيۇ ریازىيۇ ئىلاھي،
«ئەلىف» ، «بە» ، «تە» دەك ئالىنىدە كاماھي.

— نەۋایی.

ریاسەت [ریاست] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ رەئىسلىك، باشلىقلىق؛ «رەیاسەت» كە قارالسۇن.

ریاكەش [ریاكش] (ئە + پ) ریاكار، ئىككى يۈزلىمە:

زاھىد سەنۇ كەۋسەر، بىزۇ مۇغ دەیرى نېدىنكىم،
بىر زەھرى بەلاكەش بىزۇ سىن نوشى ریاكەش.

— نەۋایی.

ریالىق [ریالیق] ئىككى يۈزلىمچىلىك، مۇناپىقلىق، كۆز بويامچىلىق، ریاكارلىق:

نە مۇمكىن جان قۇشى تاپماق ریالىق ئۇمر ئىچى بەسكىم،
كى باشدىن - ئوق ئاڭا قىسمەت ئىمىشدۇر مۇبتەلا بولماق.

— ئەرشى.

ریاھ [ریاح] (ئە) [بىرلىكى: ریھ] شامالىلار؛ يەللەر؛ ھىدلار، «ریھ» قا قارالسۇن:

ئاڭا تەگرۇكى شەبىستانى سىپېھر،
يەتكۇرۇر رۇھ دىماغىغە ریاھ.

— نەۋایی.

ریاھىن [ریاحین] (ئە) [بىرلىكى: رەیھان] ئۇسۇملۇق، گۈل - گىياھ:

تۇپراقتىن تۇرلۇك ریاھىنلەر ھۇۋەیدا قىلغاندەك خاتىرەم
بوستانلىرىنى لەتايىف گۈللارى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

ریائي [ریائی] (ئە) ئىككى يۈزلىمچىلىك؛ ئالدامچىلىق؛ ریاكار؛

زاھىدۇ شەيخى ریائىيغە قىلىپ لۇتفۇ كەرەم،
ئىشق ئېلىنماق ھەر بىرىنى بىنەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

تائەتۇ خەیرى سەخا بۇ ئەل ریائي ئەيلەمىش،
ئەھلى تەقۋا ئولدۇرۇر تەقۋاسىنى بىلدۇرمەسۇن.

— قەلەندەر.

ز

زابىت [ضابط] (ئە) زەبت ئەتكۈچى، ئىدارە قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى.
زابىت سپەھدار — باشقۇرغۇچى، قوشۇن باشلىقى:
سۈرۈپ ئەلنى زابىت سپەھدارلار.
سىياسەت تەرىقىدە غەددارلار.
— نەۋابى.

زابىتە [ضابطە] (ئە) قائىدە، قانۇن، تەرتىپ، نىزام؛ قانۇن ـ قائىدە، نىزامنامە:
ئىشىم بولدى كۈندىن قەۋزى زابىتە،
تۈتار بولدى چوڭلار ماڭا رابىتە.
— تا. نىزارى، ن. زىيائى.

زابىتەئى دىن — دىن قائىدىسى، دىنىي قائىدىلەر:
زابىتەئى دىنغە نىگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەدەتكار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

زابىتەئى رۇسۇمى شاھىي — شاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ قائىدىلىرى.

زات [ذات] (ئە) 1) ئەسل، ماھىيەت، ئاساس. 1) تەكرى ئىگە، ساھىب:
خالىن ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەپەتسىز،
چۈنكى، شەيئىللاھ چېكىپ شائىل دەرەم ئۆزرە تىلەك.
— ئەرشى.
بار مەلەك نىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساردىن.
— ئەرشى.
3) جىسىم، گەۋدە:
دېدىلەك ۋەيرانە خۇبدۇر گەنجى زاتىم ئاسراماقسىغە،
بۇ ئەرمەسمۇ ئىدى مۇلكى ۋۇجۇدۇمنى خەراب ئەتمىلەك.
— گۇمنام.
4) ئىنسان تەبىئىتى، شەخسىيەت؛ كىشىلەپ چىقىش، نەسىل ـ نەسەب:
سەبا سوردى سېنىڭ ئاتاڭ نە بولغاي،
خەبەر بەرگىن ماڭا زاتىڭ نە بولغاي.
— ئىرقىتى.

زاتى ئەللاھ — تەكرى، ئاللا، خۇدا:
پەنجەڭنى كۆرەر ئىپسەم بەناگاھ.
قىلغۇمدۇ خەيال زاتى ئەللاھ.
— ئەرشى.

زاتى بەشەر — بەشەرىيەت، ئىنسانىيەت، ئىنسانلار؛ كىشىلىك.
زاتى پاكى — «زاتى پاكىي» غا قارالسۇن.
ئاقار ھەردەم سۇخەنگەھ تۇتى يەتلىغ ئاغزىدىن شەككەر،
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ دۇررى ھەققىي شاھ جەھان پەرۋەر.
— قەرارى.
زاتى پاكىي — زاتى پاك، خۇدانىڭ سۈپىتى.
زاتى فەرد — يېگانە شەخس.
زاتى مەلەك — ئەسلى مەلەك، پەرىشتە.
زاتى ۋاھىد — «زاتى فەرد» كە قارالسۇن.
ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.

زاتۇل بۇرۇج [ذاتالبروج] (ئە) بۇرچلار ئىگىسى، يەنى سەككىزىنچى پەلەك (كۆرسى):
بۇرجىغە بۇ يەتتى فەلەكدىن ئۇرۇج،
بەلكى ئاناڭ بابىدە زاتۇل ـ بۇرۇج.
— نەۋابى.

زاتى [ذاتى] (ئە) بىر زات، يېگانە زات، ئۇلۇغ زات:
ۋۇجۇدلەر خوبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى،
بەھاسىز گەۋھەرى نايابى ئېردى زاتى يەكتاسى.
— مەشھۇرى.

زاتىي [ذاتى] (ئە) تەبىئىي، ئەسلى، شەخسىي، تۇغما.
ئىلتىمفاتىي زاتىي — شەخسىي، خۇسۇسىي ئىلتىپات.

زاخىر [زاخر] (ئە) دولقۇنلۇق؛ دولقۇنلانغان، كۆتۈرۈلگەن؛ ھاياجانلانغان؛ ھاياجانلىق.
بەھرى زاخىر — دولقۇنلانغان، مەۋج ئۇرغان دەريا:
كېلىپ كۆڭلى ئانىڭدەك بەھرى زاخىر،
كى ئاندا زاخىر ئەۋۋەل تا بەئاخىر.
— نەۋابى.

زاد I [زاد] (پ) بالا، پەرزەنت، ئەۋلاد.
زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يېرى، يۇرت:
سورارىدا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىمىتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.
زادى شەكەررېز — شېرىن سۆزلۈك، يېقىملىق

پەرزەنت.
زادى ئىففەت — پاكلىق سۈپىلىرى.
زادى ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك خوتۇن، ئايال.
زاد II [زاد] (پ) «ئازاد» نىڭ قىسقارتىلمىسى.
زاد سەرۇ — ئازاد سەرۇ، تىك ئۆسكەن سەرۇ (قىش ـ ياز كۆپكۆك تۇرىدىغان، ھىدى يېقىملىق، خۇش قامەت بىر دەرەخ).
زاد III [زاد] (ئە) ئوزۇق، ئوزۇق ـ تۈلۈك، دەسمايە:
سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادىنى،
بىلادىغە يەتكۈر بۇ دامادنى.
— ئا. نىزارى.
زاد راھ — «زادى راھ» قا قارالسۇن.
دېدى ئەي ئاتا، راست قىل زاد راھ،
كى بىچارە ئەرزەندىڭە بول تەباھ.
— ئا. نىزارى.
زادى ئەبەد — مەڭگۈلۈك ئوزۇق.
زادى راھ — يول ئوزۇقى، سەپەر جابدۇقلىرى.
زادى راھىلە — «زادى راھ» قا قارالسۇن.
زادە [زادە] (پ) پەرزەنت؛ «زاد I» گە قارالسۇن:
گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئوزۇڭ ئىنسانى ئەيلەگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەياتىم.
— قەلەندەر.
زادەئى تەبئ — 1) كۆڭۈللۈك؛ خۇش پەم. 2) قابىلىيەتلىك، پاراسەتلىك:
نېچە زادەئى تەبئ ئېرۇر ناپەسەند،
كىشىنىڭ ئۆز ئاللىدە بار ئەرجۇمەند.
— نەۋائى.
زار [زار] (پ) 1) پەرياد، يىغا، پىغان، ئاھ:
بەقالىق يار ھۆسنىنى كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇڭ ئاتا قىلساڭ نەزارە.
— ئەرشى.
يەتسۇ قايدىن نالەئى زارىم قۇلاغىغە ئاتاڭ،
چالدۇرۇر غەۋغا بىلەن بەزمىغە ئول چەڭۇ ـ رەباب.
— قەلەندەر.
2) يىغلىغۇچى، پەرياد چەككۈچى، ئاھ تارتقۇچى:
زار كۆڭلۈم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكۇ كۆرۈپ،
ئەندەلىبى خۇش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خۇشبۇ كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.
3) غەمكىن، دەردلىك، ھەسرەتلىك: بىچارە، ئاجىز، كۈچسىز، ناتۇۋان، خار:
كۆردۈم ئۇرنىڭى زار ئاشىق،
بولدۇم ئاتا مەنكى يارى سادىق.
— مۇللا سالىھ.
سېنىڭ ۋەسلىڭ تەمەننا ئەيلەپ ئەي گۈل،
يىلاندەك تولغانۇر بۇ جىسمى زارىم.
— خىرقىتى.
4) موھتاج، تەشنا:
كى يەئنى ئاتا ۋە ئانام باردۇر،
مېنى كۆرگەلى ھەم ئۇلار زاردۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
5) ئىسىملارغا قوشۇلۇپ يەر، جاي ناملىرىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: گۈلزار؛ بىنەفشەزار؛ سەبزەزار، دېگەندەك.
زار ئەيلەمەك — يىغلاتماق، سېغىندۇرماق، موھتاج قىلماق:
گۈل يۈزۈڭنى ئەندەلىب يەڭلىغ قىلىپ زار ئەيلەدىڭ،
گۈلمۇسەن، رەيھانمۇسەن، يا ھۇرمۇسەن، غۇلمانمۇسەن.
— مۇللا بىلال.
زار بولماق — 1) ئاجىز، ناتۇۋان بولماق، غەمكىن بولماق؛ دەرد، ھەسرەت چەكمەك. 2) موھتاج، تەشنا بولماق.
زار ـ زار يىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، پەرياد ئۇرۇپ يىغلىماق.
«قاف» قاراقسم سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇڭدا زار ـ زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمنى فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇسەن؟
— مۇللا سالىھ.
زار قىلماق — ئاجىز، ناتۇۋان قىلماق؛ غەمكىن، پەرىشان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويماق؛ خار، موھتاج، تەشنا قىلماق:
يارەب سەھەر بىدار قىل، ئىشقىڭ غەمىدە زار قىل،
زىكرى شەرىئىڭ جارى قىل ھۇ ـ ھۇ دەبان قويسام ئاياغ.
— شەۋقى.
زار ئولماق — «زار بولماق» قا قارالسۇن.
زارۇبىقەرار — سۈر ـ تاقەتسىز موھتاجلىق:
مەن فەقىر دىلخەستەگە رەھىم [ئەيلە] ئەي شاھى جەھان،
كۆرگەلى ۋەسلىڭنى زارۇ بىقەرار بولدۇم نېتەي.
— مۇللا سالىھ.
زارۇ بىنەۋا — موھتاج ۋە غەمكىن:
جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە دائىم ئەسىرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.
زارۇ زار — نالە، پىغان، قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىماق:
بۇ سالىھ زارۇزار يىغلاپ، باشىغە گەردلەر ساچتى،
ئانىڭكى ئاھۇ فەريادۇ فىغانى ھەددىدىن ئاشتى.
— مۇللا سالىھ.
زارۇ زەلىل — خار ۋە خەستە.
زارۇ غەرىب — خار ۋە غېرىب بىچارە:

ئاجىزۇ بىچارەيۇ دەرماندەۋۇ زارۇغەرىب،
سەن ئاخىر دەمدە ئەتا قىلغىل ئاڭا ئىمانىنى.
— قەلەندەر.

زارۇ غەمناك — خار ۋە غەمكىن:
دېدى: بولدۇڭ نە دەپ سەن زارۇ غەمناك؟
دېدى: جانىمنى قىلدى بۇ نازلىك چاك.
— خىرقىتى.

زارۇ مۇستەمەند — خارۇ زارلىق، موھتاجلىق:
بولمىشىم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىد قۇمۇلى.

زارۇ مىسكىن — خار ۋە غېرىب، سولغۇن:
ئەرشىنىڭ باشى فەرھەدە ئەرشىدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

زارۇ نىزار — خارۇزار، پېقىر، مىسكىن:
ئولدۇمكى مېنى زارۇ نىزار ئەيلەدى ئىشق،
غەم تىغىدا كۆڭلۈمنى فىگار ئەيلەدى ئىشق.
— ئەرشى.

زارۇ ھەيران — خارلىق ۋە بىچارىلىك:
يارۇ يار دەپ بېھۇدە، ئەي سالىھى، جان چەكمەگىل،
يوقسە مەقسۇدۇڭ ئۇچۇنكىم زارۇ ھەيران سەنمۇسەن.
— مۇللا سالىھ.

زارى ئەبتەر — خارلىق، پېقىرلىق:
بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.
— خىرقىتى.

زارى بىبىزائەت — ئاجىز، بىچارە، كەمبەغەل.

زارى غەمكەش — زار ۋە غەملىك:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۇل ھۇنىدىن جانغە ئاتەش.
— خىرقىتى.

زاريىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، ھۆكۈرمەپ، ھۆركىرمەپ يىغلىماق:
سەھەرلەر گۈيغانىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.
— خىرقىتى.

زارىب [ضارب] (ئە) ئۇرغۇچى، زەربە بەرگۈچى:
ئانىڭ خاسىيەتى بۇ كىم مۇھاربە،
ئەگەر بۇ تىغ بىرلە بولسە زارىب.
— ئەۋلىيا.

زارىب بولماق — ئۇرماق، ئۇرۇلماق.

زاغ [زاغ] (پ) قاغا؛ سېغىزغان:
جەھانىنىڭ قۇشلارىدا قەرق نېدۇر؟
ئانىڭدۇر زاغى بۇلبۇل، بۇلبۇلى زاغ.
— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا ـ قۇزغۇن:
بىلمەگەي ھۇسنى جەمالىڭ مەدھىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۈل ھەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.
گۇمنام.

زاك [زاک] (پ) زاك، بويۇق (چەم قارايتىش، چەكمەن بويۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بويۇق):
كەبر، كەرەفشەيۇ سەندال، سەپىت،
كى ئاسفىر، زاك چانتىيانا، خەدىت.
— مۇللا بىلال.

زاكىر [ذاكر] (ئە) تىلغا ئالغۇچى، ھەمدۇ ـ سانا ئېيتقۇچى؛ ئىبادەتكە قىلغۇچى ئىبادەتكە مەشغۇل بولغۇچى مەشغۇل بولغۇچى:
رەۋاجى ئىزدەسەڭ بازار مەھشەرنىڭ مەتائىدىن،
ھەمىشە زاكىر ئول، شەۋقى، نە شىرىن زىكرىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

زال I [ذال] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ذ» ھەرپىنىڭ نامى:
نېچۈككىم بولسا دال لەفزىغە نۇقتە «زال» بولۇر ھاسىل،
مەزەللەت ئىككى ئايرىلغان كۆڭۈلگە يەتتى خالىگدىن.
— ئەۋلىيا.

زال II [ذال] (پ) قېرى، كەمپىر، چال:
بار ئېردى شەھەرگە ياقىن پىرى زال،
قارىلىقدا ئېردى بويى مىسلى دال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زال مەككارە — مەككار كەمپىر:
كى ھەر كۆن ناز بىرلە جىلۋە قىلسە زال مەككارە،
يۈزىنى كۆرسەتمەپ كۆڭلىن ئالسە، ئۆمرىنى قىلغاي كەم.
— ئەرشى.

زالى ئافاق — ئاسمان.

زالى چەرخ — 1) پەلەك. 2) بىر كۆنلۈك ئاي، ھىلال.

زالى خىرەد — ئەقىللىق، ئەقىللىق چال، پىر.

زالى دەھر — دۇنيا، ئالەم، جاھان:
كىم قىلسىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زالى سەرا — خىيال قەسىرى، خىيالىي قەسىر، كونا سارايى:
گەرم رەۋلەر زەررەلەر دەك چەرخ ئۇرار مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دەۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.
— گۇمنام.

زالى فەلەك — ئاسمان، پەلەك.
زالى گەردۇن — ئاسمان، كۆك، پەلەك:
ۋەفاسىزدۇر جەھان گىشىت بۇ موزمۇن،
تېگمەر ھەر كۇن بىرەۋگە زالى گەردۇن.
— قەلەندەر.

زال II [ضال] (ئە) 1) ئاداشقان، يولدىن ئازغان، گۇمراھ. 2) يامانلىققا ئوندىگۇچى؛ ئازدۇرغۇچى، ئازدۇرۇش:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر ئەقلۇ ھوشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
— قەلەندەر.
چەرخ زالىن كۆركى، يۇزۇڭ مىكر بونياد ئەيلەمىش،
يۇز جەھان شاد ئەھلىنى بىر دەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زالىكە [ذالك] (ئە) بۇ (ئالماش).
غەيرى زالىكە — ۋە بۇنىڭدىن باشقىلار:
... ۋە قازان ۋە ئەياق ۋە تەبەق ۋە پىيالە ۋە قاشۇق،
ۋە غەيرى زالىكە كېرەك بولسا تەرتىب قىلىپ بەرگەي.
— نەۋايى.

زالىم [ظالم] (ئە) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم؛ ئادالەتسىز:
تا ساڭا بەردىم كۆڭۇل ئەي مىسلى ئالىم يوق ئارا،
يۇرەكسىمنى ئەيلەدىڭ، زالىم، يارا ئۇزرە يارا.
— قەلەندەر.
زالىم تەبئ — زالىم تەبىئەتلىك.
زالىم سىرىشت — زالىم تەبىئەت، ئادالەتسىز.
زالىمۇش — زالىم كەبى، زالىملارچە.
زالىمى ئالىم نەما — ئۇزىنى ئالىم كۆرسەتكۈچى زالىم:
فەلەك يەتكىنچ جەھاندا زالىمى ئالىم نەما يوقتۇر،
قولىدا تىغدۇركىم كېچە باشىدا دەستارى.
— مەشھۇرى.

زامىن [ضامن] (ئە) كېپىل بولۇش؛ كېپىللىك؛ كېپىل:
مۇۋاپىق، يارلار بىرلە بۇ دەمنى خۇش كەچۇر، بابىر،
نې ئۇچۇنكىم كېلۇر دەمگە بۇلا ئالماس كىشى زامىن.
— بابىر.
زامىن تىلەمەك — كېپىللىك تىلىمەك.
زامىن ئولماق — كېپىل بولماق.

زانۇ [زانو] (پ) 1) يېقىن. 2) تىز (ئادەمنىڭ تىزى):
قىلىپ ئېردى قۇفلىن خەتا مانۇسى،
يوغانلىقىدا گويا تېۋە زانۇسى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زانۇ بەزانۇ — ناھايىتى يېقىن، يانمۇيان؛ يېقىن ئۇلپەت.
زانۇيۇ ھەمدۇش — تىزى تىزغا، يەلكىسى يەلكىسگە يېپىشىپ:
بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەماغۇش.
— لۇتفى.
زانۇيى ھەبىب — ئەڭ يېقىن دوست:
چۇن قەدەم رەنجىغە باشىڭنى بىلال قىلغىل نىسار،
گەر كېلىپ كۇلبەڭ ئارا ئولتۇرسا زانۇيى ھەبىب.
— مۇللا بىلال.

زانىي [زانى] (ئە) زىنا قىلغۇچى، پاھىشۋاز؛ «زىنا» غا قارالسۇن.

زاھىد [زاهد] (ئە) 1) تەركىدۇنيا قىلىپ، يەنى دۇنياۋى ئىشلاردىن قول ئۇزۇپ، تائەت ـ ئىبادەتكە بېرىلگەن دىندار، تەقۋادار، تەقۋادار كىشى، شەيخ:
مېنى مەنئ ئەتمە، ئەي زاھىد، قۇرئانمە زىكرە، ئەي سوفى،
كى سەن مەغرۇرسەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىيدار.
— نەسىمى.
زاھىد سىفەت شەيخلەرنىڭ مەسجىد سەرى يۇرغۇسى،
قوللارىدە تەسبىھى رىيا تائەت قۇرغۇسى.
— مەشرەپ.
2) پەرھىزچى، ئۇزىنى كۆپ نەرسىدىن چەكلىگۈچى:
زاھىد تۇتۇپ ئۇزىنى، كىمىپ سوفى خىرقەسىن،
كۆزىن يۇمۇپ فۇسۇن بىلە باشىن تەبرىتسىپ.
— سەبۇرى.
زاھىدا — ھەي زاھىد، ھەي شەيخ:
زاھىدا، فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۇلبەم ئىچرە گەر خەيالى ھۇسنى جانان بولماسا.
— ئەرشى.
زاھىد ئەھلى — شەيخلەر، تەقۋادارلار.
زاھىدۇش — زاھىد تەبىئەتلىك، «زاھىد» قا ئوخشاش.
زاھىد ئىلى — «زاھىد ئەھلى» گە قارالسۇن:
قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئىلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇبىبەۋۇ دەستاربىدىن.
— زەلىلى.
زاھىدى پەرسۇدە — قېرىغان زاھىد، ھارغان، چۈشكۈنلەشكەن سوپى:
ئىشق ئەتتۇارىنى ئايتمام زاھىدى پەرسۇدەگە،
كىم قۇرۇق بەرگى گىياھغە ئابى باراندىن نەھىز.
— مەشھۇرى.
زاھىدى تەررار — ئوغرى زاھىد، ئوغرى شەيخ:
مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەررار زەھرىنگە،

كۆڭۈل ئەھلىن بەلائي ناگەھاندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

زاھىدى خۇدبىن — ئۆزىنى كۆرسەتكۈچى زاھىد، رىيا-كار سوپى:
مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
مىكر ئىلە رىيادىن.
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تۇدەئى خەسدۇر،
مانەند پۇچەك پۇل.
— زەلىلى.

زاھىدى زەرق بەرەست — ئۆزىنى زاھىد قىلىپ كۆر-سەتكۈچى ھىيلىگەر، رىياكار.

زاھىر [ظاھر] (ئە) 1) روشەن، پارلاق، يورۇق:
رەۋاجى ھۇسن ئۇچۇن چېھرەمنى كاھى ئەيلەمىش ئەزبەس،
بولۇر گۇل ھۇسنى زاھىر بولسە گەر رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.

2) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئوچۇق ـ ئاشكارا، ئايان:
نەچچە ئەرزى ھال قىلسام باۋەر ئەتمەس، ۋايكىم،
داغى دىل زاھىر قىلۇرغە ئەمدى كۆكسۈمنى ياراي.
— ئەرشى.

3) تاشقى كۆرۈنۈش، بىرەر نەرسىنىڭ سىرتى، تېشى:
«سوفى مەن» دەپ، زاھىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكر دۇنيا سوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

زاھىر ئەتمەك — «زاھىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
گەنج بەخشكىم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمىدىن كىشۋەر كۇشا-لىق سىككەسىنىڭ مىرئاتى بەھبۇدى نەخشىن زاھىر ئەتتى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زاھىر ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك، ئاشكارا قىلماق.

زاھىر بولماق — كۆرۈنمەك، مەلۇم بولماق، بىلىنمەك، ئاشكارا بولماق:
يۈزۈڭ تا پەردەدىن زاھىر بولۇپدۇر،
سەنەملەر ھۆسن دەئۋاسىن قويۇپدۇر.
— ئاتايى.

زاھىر قىلماق — «زاھىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
كاشفۇل ـ ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئىنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.

زاھىر ئولماق — «زاھىر بولماق» قا قاراڭ:
زاھىر ئولغاي ھەر نەفەس بىر تۇن ساچىڭنىڭ ھەجرىدە،
ئوتلۇق ئاھىم دۇد يەڭلىغ چىقسا پىچۇ خەم بىلە.

زاھىر ئۇلۇمى — «زاھىر ئىلمى» غا قاراڭ.

زاھىر ئىلمى — مەلۇم پەن، مەۋجۇت پەنلەر.

زاھىرە [ظاھرە] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، «زاھىر» گە قاراڭ:
ئالارغە ئالىي مەقامات ۋە زاھىر، كەرامات كۆپ ئېركەندۇر.
— نەۋايى.

زاھىرەن [ظاھراً] (ئە) كۆرۈنۈشى؛ كۆرۈنۈشچە، ئاش-كارا، «زاھىر» گە قاراڭ:
زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمىرى زىندەئى پۇش.
— ن. زىيائى.

زاھىرىي [ظاھرى] (ئە) ئاشكارا، ئايان، «زاھىر» گە قاراڭ.

زاھىرىي سەفا — تاشقى كۆرۈنۈپ تۇرغان پاكلىق.

زاۋىيە [زاويە] (ئە) [كۆپلۈكى: زەۋايا]1) بۇرجەك، ئۆي بۇرجىكى؛ بۇلۇڭ. 2) چەت جاي، شەھەردىن يىراق بولغان جاي:
ۋائەرەئى قىسمەتتۇر ئۇ سەرگەشتەئى تەقدىر،
كىم سەيرگەھى بادىيەۋۇ زاۋىيەلەردۇر.
— مەشھۇرى.

زاۋىيەئى خاك — يەر يۈزى، دۇنيا.

زائىدە [زائدە] (ئە) ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە؛ كېرەك-سىز.

زائىد قىلماق — قوشماق، ئارتتۇرماق.

زائىدە [زائدە] (ئە) «زائىد» قا قاراڭ:
سكەندەرگە چۇن يەتتى بۇ قائىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.
— نەۋايى.

زائىر [زائر] (ئە) «زايىر» غا قاراڭ:
خەيلى مەلەك قۇببەسىنىڭ زائىرى،
ئۇيلەكى سەرۋ ئۆزرە چەمەن تائىرى.
— نەۋايى.

زاي [زاى] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۇغدۇرغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

ۋەھشەتزاي — ۋەھشەت تۇغدۇرغۇچى؛ قورقۇنچلۇق.

زايەندە [زايندە] (پ) تۇغۇلغۇچى، تۇغقۇچى، كۆپەيگۈ-چى.

زايەندە بولماق — تۇغۇلماق، پەيدا بولماق، كۆپەيمەك.

زايەندە ئولماق — «زايەندە بولماق» قا قاراڭ.

زايچە [زايچە] (پ) مۇنەججىم ۋە رەممال يەنى پالچىلار پال ئېچىشتا ئەمەل قىلىدىغان دۇئالار يېزىلغان جەدۋەل:
يەنە نۇجۇم ئىلمىن ئانچە بىلۇر ئېردىلەركىم، ھەر مۇۋەللەد

ئۇچۇن زايچەگى تالېئ بىتىي ئالۇر ئېردىلەر.

— نەۋايى.

زايېئ [ضايع] (ئە) «زايىئ» قا قاراڭ:

قىلماعىل ئۇمرۇڭنى زايېئ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەگى ئىنسان ئەمەس.

— ئابىت.

زايىر [زاير] (ئە) زىيارەت؛ زىيارەتچى، زىيارەت قىلغۇچى.

زايىقە [ذايقە] (ئە) مەزە (تاتام) نىڭ تەمىنى بىلىش ئىقتىدارى:

سەن كېتىپ ئەيۇ جانىجان، جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.

— مەشھۇرى.

زايىل [زايل] (ئە) 1) يوق بولغۇچى، يوقالغۇچى، پانىي؛ يوقىلىدىغان:

بۇ رەڭ زەھر ئىچكەن ئېرمىش ھۇشمەند ئول،
كى بەل بىلمەك ئانىڭ ھۇشىنى زايىل.

— ئەرشى.

2) ئۇزۇن، تۈگىمەيدىغان:

نې مېھر ئىلە ماھ ئىچرە بۇ قىسىم يارۇغلۇق بار،
ھەجرىنىڭ كېچەسى بىلمەم نې ۋەجھ ئىلە زايىلدۇر.

— گۇمنام.

زايىل ئەتمەك — «زايىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى ھەجرى فىراقىڭ، ۋايكىم،
زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شىرىن زەبانىم سەنمۇ سەن؟

— موللا سالىھ.

زايىل ئەيلەمەك — يوقاتماق، يوق قىلماق، بىر تەرەپ قىلماق.

زايىل بولماق — يوقالماق، يوق بولماق؛ سۇنماق.

زايىل قىلماق — «زايىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زايىل ئولماق — «زايىل بولماق» قا قاراڭ:

دەۋر ئۇراردا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بەس پەرىشان مەن بۇ كۇن.

— مەھزۇن.

زايىئ [ضايع] (ئە) يوقالغان، يوق بولغان؛ يوقىتىلغان، نابۇت بولغان؛ زەرەر، زىيان؛ بىكارغا كېتىش، بىھۇدە:

بۇلارنى سەفەرگە ئىبەرگەنىدە، بارغان يېرىدە مال ـ ئەھۋاللا-رىنى زايىئ قىلغاندىن خەبەر تاپىپ، خاجە ئىستەپ بارىپ،
... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زايىئ ئەتمەك — يوقاتماق، نابۇت قىلماق؛ بىھۇدە كەتكۈزمەك:

دەردىم كۆرۈپ مۇئالەجەدە زايىئ ئەتمە ئۇمر،
كىم جاندا دەردى ئىشقدۇرۇر بىدەۋا ماڭا.

— بابىر.

زايىئ بولماق — يوقالماق، نابۇت بولماق، بىكارغا كەتمەك.

زايىئ قىلماق — «زايىئ ئەتمەك» كە قاراڭ.

زايىئ كەچۈرمەك — بىھۇدە ئۆتكۈزمەك:

زۇلغۇڭ يۇزۇڭ فىراقىندە تۇمەن ھەسرەت بىلە،
ھەيفكىم، زايىئ كەچۈردۇم مۇنچە سالۇ ماھنى.

— نەۋايى.

زايىئ ئولماق — «زايىئ بولماق» قا قاراڭ.

زەبان [زبان] (پ) تىل، نۇتۇق:

ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلارىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شىيۋەگى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

زەبانى ھال — كۈي ئارقىلىق ئىپادىلەش؛ ھالىنى بايان قىلىش:

ئىشىتكەن ئىسە زەبانى ھالىن،
چىقماس ئىدىيۇ قومۇشدا شەككەر.

— موللا سالىھ.

زەبان ئاۋەر [زبان آور] (پ) سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا، ناتىق:

ئەلقىسسە، پەھلەۋاننىڭ بارچە نەۋئ ئىشلارىنىڭ خۇشلۇغى بەيانىدا ۋە ھەر تەۋر سىيرەت ۋە سۈرەتىنىڭ دىلكەشلىغىنىڭ شەرھىدە زەبان ئاۋەرلەر تىلى قاسىر ۋە داستان گۇستەرلەر نۇتقى ئاجىزدۇر.

— نەۋايى.

زەبان ئاۋەرد [زبان آورد] (پ) «زەبان ئاۋەر» گە قاراڭ.

زەبانە [زبانە] (پ) ئۇچقۇن، يالقۇن:

كۆيەر بۇلبۇل مەئانى ئەۋجىدە گەر بولسا ھەم پەرۋاز،
چۇ بەرقى ئاھىدىن ھەربىر زەبانە بىر قەناتىمدۇر.

— زەلىلى.

زەبانە تارتماق — ئۇچقۇنلىماق، يالقۇنلىماق، يالقۇنجىماق.

زەبانە چەكمەك — ئەۋج ئالماق، دولقۇنلىماق.

زەبانە ئۇرماق — 1) «زابانە تارتماق» قا قاراڭ:

زەبانە ئۇردى ئىشق ئوتى، ئۇنىڭ ھەر زەخمىدىن گۇمنام،
كىشى كۆرگەنمۇ ئېركىن مېھر پۇر ئەنۋار مەن يەڭلىغ.

— گۇمنام.

2) سۆزلەشمەك، بايان قىلماق، ئېيتىپ ئۆتمەك.

زەبان بەست [زبان بست] (پ) سۈكۈت ساقلىغۇچى،

خامۇش قىلغۇچى، جىمىلىگۇچى؛ خامۇش، جىمىغۇر.
مۇتەكەللىمىكى، ئەرەب فۇسەھاسى بەلاغەت گۇلبانگىن سىـ
پىھىر گۇلشەنىدىن ئاشۇرغاندا ئانىڭ بۇلبۇل نۇتقى تەرەننۇمى
بىلە ئالارنى زەبان بەست ۋە دەئۋالارى ئاۋازىسىن يەرگە پەست
قىلدى.

— نەۋايى.

زەبان بەند [زبان بند] (پ) 1) تىلى تۇتۇق، تىلى
بەند قىلىنغان، سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىمكانىيىتى
بولمىغان. 2) تىلنى بەند قىلىش، جادۇگەرلىك.

زەبان بەند ئەيلەمەك — تىلىنى بەند قىلماق، گەپ
قىلالمايدىغان قىلىپ قويماق.

زەبان بەند قىلماق — «زەبان بەند ئەيلەمەك» كە قا-
راڭ.

زەباندان [زبان دان] (پ) تىل بىلگۇچى، تىلشۇناس:
كېرەك، مەخفىي فەھىمغە زەباندانى،
يوق، زەباندانكىم كېرەك سۆلەيمانى.

— نەۋايى.

زەبەر [زبر] (پ) 1) ئۈست، ئۈستى؛ ئۈستىدە، تۆپىسـ
ىدە:
بارچە قارا قاش ئەھلىغە ئول كۈنى يەتتىلەر خەبەر،
كەلدى بالالارغە غەزەب، ئەيلەدى زىر ئىلە زەبەر.

— موللا سالېھ.

2) ئېگىز، يوقىرى:
بارچەلەرى خادەمى مەشھەد بولۇپ،
مەشھەدى ئەئلاي زەبەر ئولۇپ،

— زەلىلى.

3) ئەرەبچە «فەتھە» دەپ ئاتىلىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە. بۇ
بەلگە تاۋۇشلارنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ تاۋۇشنىڭ ئەسلى
ئاۋازىغا «ئە» تاۋۇشىنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىـ
دۇ.

زەبەرجەد [زبرجد] (پ) قىممەت باھا تاش:
ھەمىن سائەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۇنچە دۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەبەرجەد فىشان [زبرجد فشان] (پ) قىممەت باھا
تاشلارنى چاچقۇچى، تۆككۈچى:
يېرى سەبزە بىرلە زۇمۇرەد نىشان،
ئاڭا چەرخى مىينا زەبەرجەد فىشان.

— نەۋەئى.

زەبەردەست [زبردست] (پ) 1) كۈچلۈك، پالۋان،
زوراۋان. 2) قولى گۈل، ماھىر؛ ئىستېداتلىق، ئىقتىدار-
لىق:
ھەر كىمكى، ئالەمدە زەبەردەست ئەتتىڭ،
ئاخىر ئەجەل ئىلكىدە ئانى پەست ئەتتىڭ.

— نەۋايى.

زەبەردەست ئەيلەمەك — كۈچلۈك، مەرتىۋىلىك قىلـ
ماق.

زەبت [ضبط] (ئە) 1) ئىگىلىش، قولىغا ئېلىش، ئىشغال
قىلىش؛ تۇتۇش:
جەھان ئىچرە زەبتىم سالىپ تۇمتەراق،
كېلۇر بولدى رۇمغە ياقىنۇ يىراق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) نازارەت، تەكشۈرۈش؛ ساقلاش:
ھەمە ئالىي نەسەب ئەۋلادى ئەئيان،
ئۇمۇرى مەملەكەتكە زەبتى ئەركان.

— ناقىس.

زەبت ئەتمەك — «زەبت قىلماق» قا قاراڭ.

زەبت ئەيلەمەك — «زەبت قىلماق» قا قاراڭ.

زەبت ئالماق — 1) ئىگىلىمەك، ئىشغال قىلماق، قولىغا
ئالماق. 2) تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.

زەبت قىلماق — ئىگىلىمەك، تۇتماق.

زەبتۇئايىن — ئىنتىزام ۋە تەرتىپ.

زەبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش:
ساڭا گەر بولماسا ئاشىق مەھى تىغى مۇھەببەتدىن،
نە ئۈچۈن شەمئ سەر ـ تاپا بولۇر بىسمىل زەبھ ئاسا.

— مەشھۇرى.

زەبھ بولماق — بوغۇزلانماق.

زەبھ قىلماق — سويماق، بوغۇزلىماق.

زەبۇر [زبور] (ئە) دىنىي كىتاب، داۋۇت پەيغەمبەرنىڭ
كىتابى:
ئىشىتكەن زەمان ئول ئىنسۇ جان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بېھۇش يىقىلمىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.

— شەۋقى.

زەبۇن [زبون] (پ) 1) ئاجىز، ناتىۋان، زەئىپ، كۈچـ
سىز، بىچارە، ئېزىلگەن، خارلانغان:
لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۈچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل، يارەب، ماڭا مۇشكىلنى ئاسان بۇ كېچە.

— ئا. نىزارى.

دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناھار ئىشق.

— موللا سالېھ.

2) مەغلۇپ، يېڭىلىش، يېڭىلگەن؛ ئەرزىمەس:
مېنى قىلدى ئانداغ فراقى زەبۇن،

AltunOq

كېتىپ ھۇش ـ ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.
— ئا. نىزارى.

زەبۇن ئەتمەك — ئەقلىنى ئاجىز قىلماق، زەئىپلەشتۇرمەك؛ بىچارە ھالغا چۈشۈرمەك:
ئايتتى گۇل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
— لۇتفى.

زەبۇن ئەيلەمەك — غەلىبە قىلماق، يەڭمەك.

زەبۇن بولماق — مەغلۇپ بولماق، يېڭىلمەك:
يارنىڭ كويىدا ئۆلمەكلىك سەئادەتدۇر ماڭا،
بەلكى ئىشقىدا زەبۇن بولماق ھەلاۋەتدۇر ماڭا.
— موللا بىلال.

زەبۇن قىلماق — يەڭمەك، مەغلۇپ قىلماق، غالىب كەلمەك.

زەبۇنكۇش [زبون كش] (پ) ئاجىزلارنى ئۆلتۈرگۈچى؛ رەھىمسىز، زالىم:
بۇ ئۆتكەن ئىككى يىلكىم، بۇ بەندە باشىغە ھەۋادىسى روزگاردىن يۇز نەۋئ بەلا ۋە ئىشقى زەبۇنكۇش بىدادىن يۇز تۈرلۈك ئىبتىلا يۈزلەندى.
— نەۋايى.

زەبۇنكۇشلۇق [زبون كشلوق] پەس، ئەرزىمەس خارۇزارلىق، ناتىۋانلىق، زەئىپلىك.

زەبۇنۋەش [زبون وش] (پ) ئاجىزلارچە، خارلارچە، بىچارىلەرچە:
ھەق ئاندىن ئاسراسونكىم گۇل زەبۇنۋەش،
بىراۋنىڭ ئىشقىدىن بولغاي مۇشەۋۋەش.
— نەۋايى.

زەججاج [زجاج] (ئە) كۇلالچى؛ شېشە، ئىدىش ياسىغۇچى؛ شېشە، ئىدىش ساتقۇچى.

زەجر [زجر] (ئە) 1) قىيناش؛ ئازابلاش، ئازاب بېرىش. 2) (پەند ـ نەسىھەت بىلەن) قايتۇرۇش. مەنئى قىلىش؛ توسۇش. 3) زۇلۇم، ئازاب، زورلۇق. 4) بىچارىلىك.

زەخامەت [ضخامت] (ئە) يوغان:
يۇز ئەللىك قارى ئەۋجى رىفئەت ئاڭا،
يەنە مۇنچە داغى زەخامەت ئاڭا.
— نەۋايى.

زەخخار [زخار] (ئە) دولقۇن، دېڭىز سۈيىنىڭ شاۋقۇن سېلىپ دولقۇنلىنىشى:
زەمىرى لۇججەئى زەخخارى مەئنى،
كەلامى گەۋھەرى شەھۋارى مەئنى.
— نەۋايى.

زەخم [زخم] (پ) يارا، جاراھەت:
غەمزەسىدىن تەگدى كۆپ جانىڭغە نەۋەك ئوقلارى،
زەخم بولدى زار جىسمىڭ تاڭمادىڭ باشدىن ـ ئاياغ.
— ئابىد قۇمۇلى.
نېدۇر ئولكىم سوقۇپ تەرتىب بۇڭەلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭەلمەس.
— سەيفى سەرايى.
2) ئازار، رەنجىش؛ خاپىلىق، مەلامەت؛ كۆڭۈل غەشلىكى؛ دىل ئاغرىقى:
ھەر نەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىدە بۇ كۇلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
3) زەربە، ئۇرۇش كۇچى:
تىكەننىڭ زەخمىدىن ئەۋۋەل قۇتۇلغىل،
كېلىپ گۇل قاشىدا ئىشرەتدە بولغىل.
— خىرقىتى.
كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۋۇ ۋەھمىدىن،
ئەمىن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك. 5) ئاشىقلىق:
نەچە بولغاي زەخملىق كۆڭلۈمنى مەھزۇن ئەيلەمەك،
زەخمى قانىدىن كۆزۈم ياسىن جىگەر گۇن ئەيلەمەك.
— نەۋايى.

زەخم ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۇرمەك، يارىدار قىلماق؛ گىرىپتار قىلماق:
قاشىغە باردىم گۇل سائەت، قىلىپ تەئزىم گۇل پۇرسەت،
ئاتىپ گۇل تىيرى مىژگانىن باغىر زەخم ئەيلەدى ئەييار.
— نەۋبەتى.

زەخم ئۇرماق — «زاخم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
خۇداغە كۆپ يېقىن بولماق، شەياتۇنلارغە زەخم ئۇرماق.
بىلىڭ ئەھلى سۇلۇكنىڭ نەفئى ئىسباتى ئېرۇر بائىس.
— موللا بىلال.

زەخمى پەيكان — ئوق بىلەن جاراھەتلەنگەن يارا، جاراھەت:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەگكەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە گولغان جاندا ھەريان زەخمى پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زەخمى تەرەننۇم — كۆچمە م: چالغۇ ئەسۋابىنىڭ تارى:
بەزمىڭگە لايىق گولمادى چەڭۇ رەبابى ساز،
ئىشق ئەھلى جان رىشتەسى زەخمى تەرەننۇمۇڭ.
— گۇمنام.

زەخمى زەبان — تىلدىن (گەپتىن) يەتكەن ئازار، تىل ئازارى.

زەخمى نىھان — يوشۇرۇن يارا، پىنھان دەرد:

هەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىھانىمدۇر.
— ئەرشى.

زەخمى ھىجران — ھىجران يارىسى، ئايرىلىش ئازابى:
كۆرۈپ ئول ئىشتىياقى زەخمى ھىجران،
كى ئىستەپ ۋەسل تاپقاي جانۇ جانان.
— لۇتفى.

زەخمە [زخمە] (پ) 1) ئۇرۇش، زەربە. 2) يارا، زەخمە. 3) ناخۇن (تەمبۇر چېلىش ئۈچۈن سىمدىن تەييارلانغان زەخمەك). 4) كۈي، چالغۇ كۈيى.

زەخمە پەرداز [زخمەپرداز] (پ) كۈيلىگۈچى، چالغۇچى.

زەخمەك [زخمك] (پ) «زەخمە» گە قاراڭ:
لەززەتى فەقر ئاڭلادىم شەۋكەت ئۆيىن ئەيلەپ ھەبا،
زەخمەكى غەم بىرلە كۆڭلۈم سازىدىن چەكتىم نەۋا.
— ئەرشى.

زەخمناك [زخمناك] (پ) «زەخمىن» گە قاراڭ:
خەنجەرى ھىجران ۋۇجۇدۇمنى قىلىپدۇر زەخمناك،
كۆز يولىدىن جارى ئەيلەپ قاننى يۇپمەن قان بىلە.
— ئا. نىزارى.

زەخمىن [زخمين] (پ) ياردار، جاراھەتلىك؛ غەمدىن ئېزىلگەن:
سەنسىز ئاچىلماس تەجەللى خاتىرىدىن ئۇقدەلەر،
كىم ھىلالى ئىيد ئانىڭ زەخمىنەغەم تىرناغىدۇر.
— تەجەللى.

زەخىرە [ذخيرە] (ئە) ئېھتىيات ئۈچۈن يىغىپ قويۇلغان مال، ئوزۇق ـ تۈلۈك:
بېرىپ تەرتىب ئەۋۋەل فەقىرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخىرەلەرگە.
— ناقىس.

زەخىم [ضخيم] (ئە) كاتتا، زور، ھەيۋەتلىك، گەۋدىلىك:
ۋە ئول تائىفە بەغايەت زەخىم ۋە جەسىم ئەل ئېردىلەر. مەۋلانە قەۋسىي... زەخىم ۋە كۈچلىدۇر.
— نەۋايى.

زەد [زد] (پ) ئۇرۇش، جېدەل.

زەدۇ خورد قىلماق — بىر ـ بىرىگە ھۇجۇم قىلماق، ئۇرۇش، جېدەل قىلىشماق، سېلىشماق.

زەدا [زدا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، «كەتكۈزگۈچى، ئېرىتكۈچى، تازىلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «غەمزەدا» غا قاراڭ.

زەداي [زداى] (پ) «زەدا» غا قاراڭ:
ئاياقچى بەر ئول ساغەرى غەمزەداي،
دېمە غەمزەداي، جامى ماتەمزە داي.
— نەۋايى.

زەدە [زدە] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «ئۇرۇلغان، ئېزىلگەن، يانجىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «سەۋدازەدە» گە قاراڭ:
تەرك ئەيلەرگە جەھان ئىقلىمىنى ئەر كېرەك،
چۈن مۇسىبەت زەدە خاتىر دىلگىر كېرەك.
— زەلىلى.

زەر [زر] (پ) زەر، ئالتۇن:
ياساپ تىترەگۈچ شەھقە تاج زەر،
تېخى ئىشلەدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.
— غەرىبى.

زەر ئەندەرزەر — زەر ئۈستىگە زەر، ئالتۇن ئىچرە ئالتۇن.

زەر پەيكەر — ئالتۇن يىپ، ئالتۇن قاپلانغان زەرلىك.

زەر قۇماشى — زەردىن توقۇلغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان قىممەت باھالىق رەخت:
ئەرشى، گەر رىند فەناسەن كىي لىباسى فەقركىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.
— ئەرشى.

زەرقىزى — ئالتۇن قىزى، ئالتۇندەك پاك قىز؛ قۇياش؛ گۈزەل يار، سۆيۈملۈك قىز:
زەر قىزى، ھەڭگامەسىدىن ئەرشى ئانداغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى، مەردۇمى ئوينارغە بەت.
— ئەرشى.

زەرۇ سىيم — ئالتۇن ۋە كۈمۈش، دەپىنە ـ دۇنيا:
زەرۇ سىيم تاپغان كەبى شاد ئولۇر،
نېدىن ئىتغە ئانداغ لەئلنى ئاسۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك، مال ـ مۈلۈك ۋە يېمەك ـ ئىچمەك:
كى ئەلقىسسە، پۈتتى سەفەر جابدۇغى،
زەرۇ نۇقرە بىرلە مەتاۋ ساندۇقى.
— ئا. نىزارى ن. زىيائى.

زەرى مەغرىبىي — تازا، ساپ ئالتۇن؛ ھالال ئالتۇن.

زەرىن ساغەر — ئالتۇن قەدەھ:
بىر ئىلگىدە سەبۇھى مەي، بىر ئىلگىدە زەرىن ساغەر،
كىرىپ ئولتۇردى يانىمدا مېنىكىم نەشئەياب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

زەرائەت [ضراعت] (ئە) ئاجىزلىق، كەمتەرلىك، ئىتائەتكارلىق؛ بويسۇنۇش.

زەرافەت [ظرافت] (ئە) 1) پاكىز، پاكىزلىق؛ گۈزەل-

لىك، نازۇك تەبىئەتلىك:
بۇ كۈن ھۆسن ئوردەسىندە پادىشاھسەن،
زەرافەت ئالەمىندە مەھلىقاسەن.
— سەيىد ئەھمەد.

2) خۇش چاقچاقلىق؛ چاقچاق سۆزلەر:
دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت ئىستار
نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان
گىستىماڭ تۇشەركىسم، كۆپرەك مەتبۇ ۋە مەقبۇل مەئنى ۋە
دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خوي قىلغان دىۋانە
لىساندىن داغى بىگانە بولدى.
— قەدىرخان يەركەندى.

3) ماھىرلىق، ئۇستىلىق:
كى بىزلەردە ئانچە زەرافەت دۇرۇر،
ھۇنەر ئىلكىمىزدە لەتافەت دۇرۇر.
— غەرىبى.

زەرافەت ئاسار — نازۇك پەملىك؛ خۇش چاقچاق.

زەرافەت ئەندىشە — نازۇك پەملىك، ساپ، پاك كۆڭۇللۇك، ساپ دىل:
بۇ دەققەت پىشە ۋە زەرافەت ئەندىشە ئەزىزلەردىن ئەگەرچە
بەگزى ئەجەل مەيىدىن مەست ۋە بىخەبەردۇرلار.
— نەۋائى.

زەرافەت دىسار [ظرافت دثار] (ئە) نازۇك پەم، خۇش چاقچاق.

زەراگىن [زراكين] (پ) ئالتۇن قاپلانغان.

زەرايىر [زراير] (ئە) [بىرلىكى: زەرىر] 1) «زەرىر» گە قارالسۇن. 2) زەررەلەر.
زەرايىر ساچماق — سارغۇچ تاۋلانماق، سارغۇچ پارقىرىماق.

زەرايىف [ظرايف] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] زېبا، گۈزەل لەتىپ؛ «زەرىف» گە قارالسۇن.
زەرايىف باش ئۇرماق — نازۇك مەنىلىك سۆزلەرنى ۋۇجۇدقا، بارلىققا كەلتۈرمەك.

زەر ئەفشان [زرافشان] (پ) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى:
مەشئەلى خۇرشىدۇ رەخشان بولۇپ،
روبى زەمىن يەئنى زەر ئەفشان بولۇپ.
— زەلىلى.

زەرئەندۇد [زرانده] (پ) ئالتۇن قاپلانغان، ئالتۇن تارىلاشتۇرۇلغان، ئالتۇن كەبى يالتىرايدىغان:
كۆزەركىسم، شەھەرنىڭ ھەمە قەلئەسى،
زەر ئەندۇد قىلغانكى شۇدۇر بەسى.
— ئا. نىزارى.

زەرب [ضرب] (ئە) 1) ئۇرۇش، زەربە:
ئالىپ قوللارىغە كى ئەسباب ھەرب،
كى قۇبلىغە قانتىق قىلىپ ئېردى زەرب.
— ئا. نىزارى.

2) كۈچ، قۇدرەت:
كى زەرنى سوقۇپ زەرب ئىلە پەخش ئېتىپ،
ياساپ تۈگمەلەر يۈزىگە نەقىش ئېتىپ.
— غەرىبى.

3) شېئىرىيەتكە ئائىت تېرمىن؛ بېيىتنىڭ ئىككىنچى مىسراسىنىڭ ئاخىرقى رۇكنى ياكى سۆزى.

زەربى ئازار — زەربە، رەنجىش، ئازار، ھاقارەت:
جەبىن ئۇزرە تەغەييۇر ئەيلەپ ئىزھار،
بېرىپ باشىن قوللىدىن زەربى ئازار.
— ناقىس.

زەربى دەست — قول كۈچى؛ قانتىق كۈرەش، جەڭ.

زەربافت [زربافت] (پ) «زەر بەفت» كە قارالسۇن:
گىسكى چاپان بىلە فارىغ توفراغدا گولتۇرماق ياخشىراقكى،
زەربافت خەفتان كىيىپ بىراۋ ئالىدە تۇرماق...
— نەۋائى.

زەربەت [ضربت] (ئە) ئۇرۇش، ئۇرماق، زەربە:
گەجايىب بىمەدار ئەتتىڭكى ھەجرىڭ زەربەتى بىرلە،
نەھىق بولدۇم كەلامىڭ داغى شىرىن ھەسرەتى بىرلە.
— موللا بىلال.

زەربەفت [زربفت] (پ) زەردىن توقۇلغان ماتا (رەخت)، تەتىلا، كىمخاب:
خىلىتى زەربەفت كۆركىچ گىگنىدە، كۆڭلۈمگە ھۆسن،
بولدى ئاندائكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشى.

زەربخانە [ضربخانه] (ئەپ) پۇل ياسىلىدىغان جاي؛ ئالتۇن، تەڭگە، چاقا پۇل قاتارلىقلار سوقۇلىدىغان كارخانا.

زەرپاش [زرپاش] (پ) 1) زەر چاچقۇچى؛ ساخاۋەتلىك، سېخىي:
گىمارەت سەگىيەدكىم بولسا زەرپاش،
بىنا ئانىڭ ئاتى بىرلە بولۇر پاش.
— قەدىرخان يەركەندى.

2) قۇياش.

زەرپەيكەر [زرپيكر] (پ) زەر تۆسلۇك، ئالتۇن رەڭلىك:
ئانى ئۇلۇپ تۈگمەئى زەر پەيكەرى،
ئاقۇ قىزىل ئالسا دۇرۇ گەۋھەرى.
— نەۋائى.

زەرخەرىد [زرخريد] سېتىلغۇچى، قۇل، مالاي:
مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب

ئىشق غۇلامى مەن بۇگۇن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

زەرد [زرد] (پ) سېرىق، سېرىقلىق؛ سارغايغان:
كېچەلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەئۋايىڭ غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

زەرد رۇخسار — چىرايى سارغايغان، چېھرى سۇلغان:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شەفتالۇ شەھد ئەفشان چۇن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەرداب [زرداب] (پ) جاراھەتتىن ئاققان سېرىق سۇ، زەرداب:
ئىچىپدۇر سۇ تىكەن گويا زەھەردىن،
تىگەر زەرداب ئاقار جانۇ جىگەردىن.
— خىرقىتى.

زەردار [زردار] (پ) پۇلدار، باي؛ كۇچلۇك، قۇدرەتلىك:
زىيادە ئەيلەگىل ئىشقىمنى، يارەب قىلما ھەرگىز ئاز،
مۇھەببەت ئەھلى ئىچرە شۇئلەئى ھىجراندا زەردار ئەت.
— ئا. نىزارى.

زەرد ئالۇ [زردآلو] (پ) ئۆرۈك:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شافتالۇ شەھد ئەفشان چۇن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەردە [زردە] (پ) 1) سېرىقلىق، سېرىق تۈسلۈك، سارغايغان. 2) ئوت، سەپرا.

زەردەشت [زردشت] (پ) «زەردۇشت» قا قاراڭ.

زەردەك [زردك] (پ) زەردەك، سەۋزە:
گوشەئىدىن ئاچچىغ ئېتىپ فىياز،
فەررەكچىنىڭ زەردەكى فىل ـ فىل دەراز.
— زەلىلى.

زەردوز [زردوز] (پ) زەرلىك كەشتە تىككۈچى.

زەردوزلۇق [زردوزلوق] زەردىن تىكىلگەن كەشتە:
ئەگەر شۇنقاردەك باشىڭدا زەردوزلۇق تۇماغىدىن تاج ئەمەستۇر،
شۇكر قىلكىم كۆزۈڭ يارۇق دۇنيانى كۆرەرگە موھتاج ئەمەستۇر.
— نەۋايى.

زەردۇشت [زردشت] (پ) قەدىمكى ئىراندا ئوتپەرەسلىك دىنىنىڭ ئاساسىنى قۇرغان كىشى (بۇ دىن شۇ نام بىلەن «زەردۇشت دىنى» دەپ ئاتالغان)؛
زەردۇشت ئايىنى — زەردۇشت دىنى.

زەرر I [زر] (پ) «زەر» گە قاراڭ:
نەرگىس ئۇرۇندى تاجى زەررىنى،
كىيدى سەۋسەن لىباسىئى چىنى.
— شەيخ.

زەرر II [ضر] (ئە) زەرەر، زىيان:
سەفەر نەفئۇ زەررى — سەپەرنىڭ پايدا ۋە زەررى (زىيىنى).

زەررابخانە [زراب خانە] (پ) ئالتۇن ۋە كۇمۇش تەڭگىلەر ساقلىنىدىغان جاي:
... كەۋاكىبى سەييار دۇرۇستى سېككە خۇتۇتىدىن مۇئەررادۇرۇر، ئول سادە سىيملەر ئاچقان كىشۋەر زەررابخانەسىدە سېككەئى ئەدلىڭغە سوقۇلسۇن.
— نەۋايى.

زەررات [ذرات] (ئە) [بىرلىكى: زەررە] «زەررە» گە قاراڭ.

زەرراتى ئالەم — ئالەم زەررىچىلىرى، دۇنيادىكى بارلىق مەۋجۇدىيەت:
ھەمە زەرراتى ئالەم ئىچرە يوقتۇر سەندىن ئۆزگە شەي،
كى سەنسەن جىلۋەگەر ھەر سارى پىنھانۇ ئەيان ئىچرە.
— ئابىد قۇمۇلى

زەرراتى جەھان — «زەرراتى ئالەم» گە قاراڭ:
خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بولسا لامېئ،
زەرراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابېئ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەرراتى كەۋن — بارلىق زەررىلىرى، پۇتكۈل مەۋجۇدىيەت:
ئاسمانى ئەرشى كۇرسى بىرلە بۇ زەرراتى كەۋن،
جەزبە مەيدانى ئۆزە گەردۇ غۇبارى ئاشقان.
— زەلىلى.

زەررافە [زرافە] (ئە) 1) زىراپە (بوينى ئۇزۇن، بويى ئېگىز، تاغىل ھايۋان). 2) «شەترەنجى كەبىر» دەپ ئاتىلىدىغان قەدىمكى شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرى.

زەررە [ذرە] (ئە) 1) ئەڭ ئۇششاق بۆلەك، زەررە، ئاتوم:
ئاھلار كىم ئارەزىڭ مېھرىدە چەكسەم، زەررەدەك،
ئايۇكۇن بەلكىم توقۇز چەرخى بەرىننى تىترەتۇر.
— ئەرشى.

2) ئازغىنە، كىچىككىنە؛ قىلچە؛ ناھايىتى ئاز:
ئاتەشى ئىشق ئىچرە قالدىم مەن سەمەندەردەك بولۇپ،
زەررە قالماي پاك قۇرۇپدۇر تەندىكى قانىم مېنىڭ.
— موللا بىللال.

3) نۇر، قۇياش نۇرلىرى:
بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،

ساچار زەررەسىنى بەئەينى قۇياش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررە ـ زەررە — پارچە ـ پارچە، ناھايىتى ئۇششاق.

زەررەئى دەردۇغەم — دەرد ـ ئەلەم. غەم ـ غۇسسە زەررىلىرى:
نەسىب ئەت زەررەئى دەردۇ غەمىڭدىن بۇ پەرىشانغە،
قالىپدۇر ھەجر ئارا ۋەسلىڭ تەمانناسىدا بۇ شەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەررەئى دىيدار — ئازغىنە ئۇچرىشىش، بىردەملىك كۆرۈشۈش، ۋىسال زەررىچىسى:
جىلۋە سالىپ ئۆتتى بەيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.
— زەلىلى.

زەررەئى سەبرۇ قەرار — ئازراق سەۋر ـ تاقەت، كىچىككىنە چىدام:
تاكى نارەنجى ئېگىننى كىيدىڭ ئەي سۇلتانى ھۇسن،
قالمادى ئىشق ئەھلىدە بىر زەررەئى سەبرۇ قەرار.
— قەلەندەر.

زەررەئى سۇ — بىر تامچە سۇ، بىر زەررە مىقدارىدىكى سۇ:
ئوترا قىردا چىغ ئاۋازە ئەلھەزەر،
زەررەئى سۇ تاپمادى ئەيلەپ گۇزەر.
— زەلىلى.

زەررەئى كەم سەرمايە — 1) كەمىنە (ئادەتتىن تاشقىرى كەمتەرلىك يۈزىسىدىن ئۆزىنى زەررىگە ئوخشىتىش)؛ 2) ھېچقانداق قىممىتى يوق نەرسە.

زەررەئى گەردى غۇبار — 1) چاڭ ـ توزان زەررىلىرى. 2) ئاداۋەت:
ياش ئىدىم، يۈزلۈك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېئتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— موللا سالېھ.

زەررەئى مېھرۇۋەفا — ئازغىنە مېھر ـ ۋاپا، مېھر ـ ۋاپانىڭ زەررىچىسى:
سىتەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.

زەررەئى نوش — ئازراقلا، بىر تامچە ئىچىش:
سۇ ئالىبان زەررەئى نوش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

زەررەئى يەڭلىغ — زەررىچىلەردەك، زەررىگە ئوخشاش:
يۈزۈڭ مېھرىدە كۆڭلۈم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىڭ يادىدا تۇنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

زەررەۋار [ذرەوار] (ئە+پ) زەررىدەك، زەررە كەبى، زەررىگە ئوخشىغان:
... تۇتىئى شىرىن گۇفتارنىڭ نەفەسى سۇبھ ئاسارى نەسىمى بىلە ئافتابى ئالەم سور ئىشق بەھرەۋەر بانۇ باتىنى مەشرىقىدىن باش چىقارىپ زەررەۋار ئىزتىرابغە تۇشكەنى.
— موللا سابىر بىننى ئابدۇلقادىر.

زەررىشتە [زررشتە] (پ) زەر يىپ، ئالتۇن كەبى يالتىراق يىپ: نۇر:
كۆرۈنۈپ كۆزگە ئايدىندەك نەمۇدى،
قۇياش زەررىشتەسىدىن تارۇ پۇدى.
— نەۋايى.

زەررىشتە كەش — زەر بىلەن تىكىلگەن، زەر يىپ بىلەن ئىشلەنگەن:
ياغلىقى ئول ھۇللەئى زەررىشتە كەش،
كىم ئاڭا جانلار چېكىبان رىشتەكەش.
— نەۋايى.

زەررىن [زرين] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن زىننەتلەنگەن:
نەچچە غەم چەكسەم خەتىڭدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەررىن ئۆزە ئانداغكىم ياراشقاندەك شەمەت.
— ئەرشى.

زەررىن ئەلەم — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تۇغ، ئالتۇن ئەلەم، زەر بايراق:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.

زەررىن تاج — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن تاج، ئالتۇن تاج:
كى خۇشخۇيلۇقدا يەكتا ئېردى زەررىن تاجدىن ئارتۇق،
ئانىڭ ھۇسنى ماڭا ئېردى جەھان ئىراجىدىن ئارتۇق.
— موللا سالېھ.

زەررىن فىيالە — ئالتۇن پىيالە، ئالتۇن قەدەدھ:
مەنى قىلسە تاڭلا ھەۋالە ئاڭا،
ئەسىر بولسە زەررىن فىيالە ئاڭا.

زەررىن غەزال — 1) ئالتۇن كېيىك. 2) قۇياش، ئاپتاپ:
ياشۇندى مۇشك ئىچىندە چىن غەزالى،
دېمە چىنكىم، فەلەك زەررىن غەزالى.
— نەۋايى.

زەررىن قەدەھ — ئالتۇن قەدەھ:
تۇتۇپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە بۇست،
كى زەررىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

AltunOq

زەررىن قەفەس — ئالتۇن قەپەس، ئالتۇن بىلەن زىننەت-لەنگەن قەپەس:
تۇتىيا تەبئىسىگە بولسە ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بۇلبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۈم ئەيىب ئەمەس.
— ئەرشى.

زەررىن كەمەر — 1) ئالتۇن كەمەر، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن كەمەر. 2) پالۋان، باتۇر:
بىلىن گەرچە كەمەر تاپماي كەماھى،
ۋەلي زەررىن كەمەرلەردۇر سىپاھى.
— ئەۋلىي.

زەررىن كۇلاھ — ئالتۇن كۇلاھ، ئالتۇن تاج:
چىقىپ ئۇچقۇنلار ئۇرغان ئاھ ئىلە باشىمغە چىرماشغان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۇلاھىمدۇر.
— گۇمنام.

زەررىن لىۋا — ئالتۇن تۇغ، زەر بايراق:
بولدى چۇن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقىدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.

زەررىن لىباس — ئالتۇن يىپلىق، زەرلىك رەختتە تىكىلگەن كىيىم:
كى سوزەن قىلۇرغە قىلىپمىز قىياس،
ئۇنىڭدىن پۇتەر بارچە زەررىن لىباس.
— غەربىي.

زەررىن مەھافە — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن مەپە، زەر پەيتۇن:
كى زەررىن مەھاگا قىلىپ ئۇستۇۋار،
ئىچىگە كىرىپ دىلبەرى تاجدار.
— ئا. نىزارى.

زەررىنە [زرينه] (پ) ئالتۇندىن ئىشلەنگەن؛ ئالتۇن بېزەك، ئالتۇن ئەسۋاب؛ ئالتۇن تۇسلۇك، ئالتۇنغا ئوخشاش:
ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۇچۇن ياخشى ئات،
كى زەررىنە زىن پۇش ئىدى قاتمۇقات.
— ئا. نىزارى.

زەررىنە تاج — ئالتۇندىن ئىشلەنگەن تاج، ئالتۇن تاج:
باشىغە قويۇق ئېردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ ناتىلاج.
— مولا شاكىر.

زەررىنە رەڭ — زەر، ئالتۇن رەڭلىك؛ سېرىق.

زەررىنۇەش [زرين وش] (پ) ئالتۇنسىمان، ئالتۇنغا ئوخشىتىلغان:
جۇزۇئى ئالتۇن بىلە قىلىپ روكەش،
كى كۆرۈنگەي نەزەرغە زەررىنۇەش.
— نەۋائى.

زەرف [ظرف] (ئە) ئىدىش، كوزا، كاسا:
كىيىپدۇر بويغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئال كۆزنگە پىسەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تۆكۈلدى جان سۇيى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى ھەم كۆڭلى تىندى.
— خىرقىتى.

زەرفۇ مەزرۇف — ئىدىش ۋە ئىدىش ئىچىدىكى نەرسە.
زەرفۇ ئىنا — ئىدىش ۋە ئاياق (كاسا).
زەرفى چىنىي — چىنە (ساپال) ئىدىش.

زەرفشان [زرفشان] (پ) 1) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى، «زەر ئەفشان» غا قارالسۇن. 2) نۇر چاچقۇچى، نۇر تارانقۇچى.

زەرق [زرق] (ئە) 1) ئالدام، ھىيلە، كىمىر. 2) مۇناپىقلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك. 3) غەيرەت ـ پىسقى ـ پاسات. 4) قەھر ـ غەزەپ.
زەرق ئەھلى — ئالدامچىلار، ھىيلىگەرلەر؛ ئىككى يۈزلىمىچى، مۇناپىق كىشىلەر.
زەرقۇرىيا — ئالدامچىلىق، ساختىلىق، ھىيلە ـ نەيرەڭ.
زەرقۇ رىياۋۇ شور — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.
زەرقۇ گەزاف — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.
زەرقۇ مەكر — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.

زەرقىپەرەست [زرق پرست] (ئە+پ) رىياكار، ھىيلىگەر:
ھەق رەھمەتى ئۇسىدى بىلە تۇن ـ كۇن مەست،
كۆپ ئارتۇغراقكى، زاھىدى زەرقىپەرەست.
— نەۋائى.

زەرقساز [زرق ساز] (ئە+پ) «زەرقىپەرەست» كە قارالسۇن.

زەركار [زركار] (پ) 1) نەرسىلەرنىڭ يۈزىگە، سىرتىغا زەر بىلەن ھەل بەرگۈچى، زەر سۈرتكۈچى، پەرداز قىلغۇچى، زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

زەركەش [زركش] (پ) 1) رۇددىن ئالتۇن ئاجراتقۇچى. 2) ئالتۇن تۇسلۇك (رەڭلىك) بېزەك تارتىلغان؛ زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن زەرلەنگەن.
زەركەش تەناب — زەردىن ئۇرۇلگەن (ئىشلىگەن) يىپ، ئارغامچا، ئارقان.
زەركەش لىباس — زەر كىيىم.

زەرگەر [زركر] (پ) زەرگەر، ئالتۇن، كۈمۈش بېزەكلەر ياسىغۇچى، ئالتۇنچى:

زەرنى سىيەھ تابىدە زەرگەر تانۇر،
ئەرنى تانۇر بولسە يانە ئەر تانۇر.
— زەلىلى.

زەرگەرى ھەققانى — تەڭرى، ئاللا:
مىسسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زەر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.
— زەلىلى.

زەرنىشان [زرنشان] (پ) ئالتۇن قادالغان، زەرلىك؛ زەرگە ئوخشاش:
كۆڭۈلكىم زەرنىشان پەيكانلارىڭدىن ناتەۋان بولمىش،
مەگەر بۇ باغ ئارا گول بەرگلەر بىرلە خەزان بولمىش.
— نەۋائى.

زەرنىگار [زرنگار] (پ) ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن، زەرلەنگەن، ئالتۇن سۇيى بىلەن ھەل بېرىلگەن:
بىر قەسرى زەرنىگار ياسىغاندەك بىرەر بەيتغە دەخل قىلۇر ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.
خۇسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە گەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

زەرھەل [زرحل] (پ+ئە) زەر بىلەن بېزەش، زىننەتلەش؛ ئالتۇن ھەل.
زەرھەل ئەتمەك — زەر بىلەن بېزىمەك، زىننەتلىمەك؛ ئالتۇن ھەل بەرمەك.
زەرھەل ئەيلەمەك — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قارالسۇن.
زەرھەل قىلماق — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قارالسۇن.
زەرھەل ئۇتۇك — زەرلەنگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ئۇتۇك.

زەرھەلقە [زرحلقە] (پ+ئە) ئالتۇن ھالقا:
ئارەزىڭ زەر ھەلقەلەردىن، ئەي مەلاھەت مەشئەلى،
مۇسھەفىدۇر لاجۇۋەردۇ ئالتۇن ئاڭا جەدۋەلى.
— نەۋائى.

زەرۋر [ضرور] (ئە) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر:
بولۇپدۇركى شەھگە كەنىزەك زەرۋر،
ئۆزى سەرۋى قەد بولسا، رۇخسارى ھۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۋرەت [ضرورت] (ئە) 1) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر. 2) چارسىزلىك، ئامالسىزلىق:
يانە ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۋرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.
— لۇتفى.
زەرۋرەت بولماق — كېرەك، لازىم بولماق.
زەرۋرەت يۇزىدىن سورىماق — ۋەزىيەت تەقەززاسى بىلەن سورىماق، ۋارىسىزلىقتىن، ئامالسىزلىقتىن سورىماق.

زەرۋرەتەن [ضرورةً] (ئە) زۆرۈرىيەتتىن؛ چارىسىز، ئامالسىز، نائىلاج:
خۇسۇسەن ئالاردەك بۇزۇرگەۋارغە زەرۋرەتەن قۇرئان ئۇقۇماق بۇنياد قىلىپتۇرلەر.
— نەۋائى.

زەرۋەرەق [زرورق] (پ) ئالتۇن قەغەز، يۇپقا (نېپىز) ئالتۇن ياپراق؛ تىللا قاداق (ئايالالار پىشانىسىگە تاقايدىغان نېپىز زىننەت بۇيۇمى)؛ زەرلىك نېپىز رەخت:
زەر ۋەرەقتەك بولمىشەم سىيمىن ساقالىڭ شەۋقىدىن،
كۆركى، نەزەردۇ نىزار ئەتتى مېنى سەۋدايى خام.

زەرۋەش [زروش] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن ھەل بېرىلگەن، زەرلەنگەن، زەرگە ئوخشاش.

زەرئ I [زرع] (ئە) ئېكىن، دېھقانچىلىق:
ئورماقدا ئەمەل زەرئى فەنا داسىنى تۇت،
ئىبلىس بۇ يولدا ئەقل ۋەسۋاسىنى تۇت.
— نەۋائى.

زەرئ II [ذرع] (ئە) گەز، ئۇلچەم:
سۇۋنىڭ سەتھىغە چۇن بولۇپ رەھشۇناس،
نەچە زەرئ ئېركەننى ئەيلەپ قىياس.
— نەۋائى.

زەرىر [زرير] (ئە) رەخت ۋەيىپ بويالش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سىيرەك ئۆسۈملۈك.

زەرىف [ظريف] (ئە) 1) پاك، پاكىز؛ گۈزەل؛ خۇش مىجەز؛ خۇش چاقچاق. 2) ھوشيار، زېرەك، دانا:
شائىر تەبئى ھەمە فەھمۇ زەرىفى،
شائىرى غەيبى خۇداغە ھەم قەرىب.
— خەرابالى.

زەرىفۇەش [ظريف وش] (ئە + پ) «زەرىف» كە قارالسۇن:
مەۋلانا مۇھەممەد ئامىلىي ـ زەرىفۇەش ۋە نازۇكتەبىئەت كىشى ئېردى.
— نەۋائى.

زەغەن [زغن] (پ) قۇزغۇن:
كۆڭۈل ئەگرىش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل، زەغەن سەۋتى چەكارە.
— ئەرشى.
زاغۇ زەغەن — قاغا ـ قۇزغۇن.

زەفەر [ظفر] (ئە) 1) غەلىبە، غەلىبىلىك، زەپەر:
تۇرۇپ ۋەئدىسىگە ئاڭا بەردى زەر،
بەلا ھادىسىدىنكى تاپتىم زەفەر.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

2) بەخت، ئىقبال:
خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەفەر بولماق — غەلىبە قىلماق، مەقسەتكە يەتمەك.

زەفەر تاپماق — «زەفەر بولماق» قا قاراڭ.

زەفەر دۇرلارى — غەلىبە گۆھەرلىرى:
ۋە مۇلك سىتانىكىم، ئەزم ئەسىرىدىن بەزمە چەمەنىدە ئىنايەت
سەھابىدىن زەفەر دۇرلارى ساچىلدى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زەفەر ئولماق — «زەفەر بولماق» قا قاراڭ.

زەفەر پەيكەر [ظفرپيكر] (ئە+پ) غالىب، يېڭىلمەس.

زەفەر پەيكەر رايەت — غالىبانە كۆتۈرۈلگەن بايراق.

زەفەر نامە [ظفرنامە] (ئە+پ) زەپەرنامە (غەلىبە ھەققىدە يېزىلغان پۈتۈك).

زەقەن [ذقن] (ئە) ئېڭەك، زاڭاق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شىۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.
— ئەرشى.

زەققۇم [زقوم] (ئە) 1) زەھەر، ئوغا:
ئانچە نەزەر سالسە سەراسەردۇر قۇم،
ئابى تەئام ئاندا بەجايى زەققۇم.
— زەلىلى.

2) دەرەخ نامى (مېۋىسى ئاچچىق بىر خىل دەرەخ).

زەققۇمى جەھىم — دوزاختا ئۆسىدىغان دەرەخ.

زەكا [ذكا] (ئە) ئۆتكۈر، ئەقىللىق، زېھىنلىك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك:
ئالارنىڭ تۇفۇلىيەتدە بۇ نەۋئ زېھىن ۋە زەكاسىدىن مۇتەبەسسىم بەلكى مۇتەئەججىب بولۇر ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.

زەكا خەيلى — ئەقىللىق، ئۆتكۈر زېھىنلىك كىشىلەر، ئەقىل ئىگىلىرى.

زەكات [زكات] (ئە) مۇسۇلمانلاردا ھەر يىلى ئومۇمىي بايلىقىدىن شەرىئەت ھۆكمى بويىچە پەقىرلەرگە بېرىلىدىغان قىسمى، زاكات:
جەمالۇ ھۇسن ئىلە سەن بايۇ لۇتفى ئەسرۇ فەقىر،
زەكات ئۇچۇن سەدىقەڭدىن نەۋا تىلەي كەلدىم.
— لۇتفى.

زەكاتى ھەيۋان — ھايۋانلاردىن (تۇياق سانى بويىچە) بېرىلىدىغان زاكات.

زەكاتى ھۇسن — چىراي كۆرسىتىش، ھۆسنى بىلەن خۇرسەن قىلىش:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەپ كويىدا ساچسام يۇز تەمەت.
— ئەرشى.

زەكاتچى [زكاتچى] زاكات، سېلىق يىغقۇچى ئەمەلدار.

زەكاۋەت [ذكاوت] (ئە) «زەكا» غا قاراڭ.

زەكي [ذكى] (ئە) ئەقىللىق، قابىلىيەتلىك، سەزگۈر:
... ئەمما بەغايەت زىيرەك ۋە زەكىي ۋە زاھىد ۋە مۇتتەقىي كىشى ئېرمىش.
— نەۋايى.

زەڭ [زنك] (پ) 1) چاڭ، غۇبار؛ كىر، دات:
كۆڭۈل كۆزگۈسىدە ئەگەر بولسا زەڭ،
سىفاتىن ئىشىتىپ تاپار يۇز سەفا.
— مەشھۇرى.

2) قارا، قارىلىق. 3) قوڭغۇراق:
زەخمىدىن كۆپ قان بارۇردىن قالدى چاھ ئولغان كۆڭۈل،
زەڭگىدەك ئەفغان چېكىپ خەيلىدە بولغاي ئېردى كاش.
— نەۋايى.

زەڭ ئەھلى — ھەبەش، قارا تەنلىكلەر.

زەڭ تۇتماق — داتلاشماق، كىرلەشمەك:
يا قاشىڭغا ئوسما چەككەچ ئايدى ئەل،
قاندا زەڭ تۇتقان قىلىچدۇر يا قاشىڭ.
— زەلىلى.

زەڭۋەش — قوڭغۇراق تەبىئەت، بىھۇدە ئاۋاز چىقىرىدىغان.

زەڭبار [زنكبار] (پ) ھەبەشىستان (زەڭگىلەر ۋىلايىتى).
زەڭبار شاھى ـ كۆچمە م: كېچە، تۇن.

زەڭگ [زنگ] (پ) قارا، قارىلىق؛ چاڭ ـ توزان، غۇبار، كىر، دات.

زەڭگۇغەم — غەم كىرلىرى، غەم ۋە بۇغار:
بۇ كۆڭۈل ئايىنەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول نەۋئىكىم باك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زەڭگى ھەۋا — ھەۋەسنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى، داتلىرى:
ئىشق سەيقەل ئۇرۇپ زەڭگى ھەۋالارنى چىقاردى.
ئايىنە بولۇپ تەلئەتى بازارنى كۆردۇم.
— گۇمنام.

زەڭگار [زنگار] (پ) يېشىل، زەڭگەر؛ غۇبار، دات:
سىينە زەڭگارىنى تەقۋا سەيقەلىدە پاك قىل،
پاكلىق بىرلە قارا ئايىنەدە جانانەغە.
— ھافىز شىرازى.
سەفالىغ ھەم سەفاسىزلەر بىلەن يۇرسەڭ نە پەرۋايىم،

ئەگەر ئاينىدىكى رەۋشەن ۋەگەر زەڭگار بولساڭ بول.
— مەشھۇرى.

زەڭگارگۈن — كۆك تۈسلۈك، كۆك رەڭلىك:
سەرۋلەرى سەركەشۇ زەڭگارگۈن،
ھەربىرى كۆك بارگاھىغە سۈتۈن.
— نەۋائى.

زەڭگارى [زانگارى] (پ) 1) سارغۇچ يېشىل رەڭ، سۈس يېشىل رەڭ. 2) داتلاشقان، دات باسقان:
قويارمەن ئەيىب ئۆزۈمگە يار ئەگەر بولسا ماڭا بىمېھر،
ئۆزارى ئەكسىنى سالماس كۆزۈپ كۆزۈمدە زەڭگارى.
— مەشھۇرى.

زەڭگى [زنگى] (پ) قارا، قارىلىق؛ قارا تەنلىك، ھەبەش، نېگىر:
گۈناھىم زەڭگى بىرلەن رۇسىيەھ شەرمەندە قولدۇرمەن،
ئۇمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

يېتىپ كەلدى قىلھال بەش ـ ئون زەڭگىلەر،
ئۇرۇپ تەنتەنە چالماق ھەمۋال زەڭگىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى تۈن زەڭگىسى — قارائغۇلۇق، تۈن، كېچە.
زەڭگى دىل — كۆڭۈل قارىلىقى، كۆڭۈل غۇبارلىرى:
گىشىتتى سۆزۈمنى ھەمۋال سەنگى دىل،
جىلا تاپتى ئاندىن كېتىپ زەڭگى دىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى شىئار — زەڭگىگە ئوخشاش، قاپقارا.
زەڭگىئى خۇنخار — قانخور زەڭگى، ۋەھشىي قارا تەنلىك:
بار ئېردى ئاندا بىر زەڭگىئى خۇنخار،
زۇھەلدىن ئەھسراق مىررىخ كىردار.
— لۇتفى.

زەڭگىئى دېۋسىيرەت — ھەركەت ۋە ئىشلىرى دېۋنىگە ئوخشاش قارا ئادەم؛
زەڭگىئى شەبرەڭ — تۈن قارائغۇسىدەك قاپقارا، قاپقارا زەڭگى.

زەڭگبار [زنگبار] (پ) ھەبەشستانلىق، زەڭگىلەر؛ «زاڭبار» غا قارالسۇن:
ئاچماساڭ بۇ غەم قارائغۇسىن جەۋابى خەت يازىپ،
بىر قارانى يۈز قارا ئەيلەپ مەن ئاچقۇم زەڭگبار.
— ئەجەللى.

زەلال [ضلال] (ئە) توغرا بولدىن ئادىشىش، ئېزىش، خاتالىشىش، بولدىن چىقىش، گۇمراھ:
كۆپ ئەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.
— خەراباتى.

زەلال ئەھلى — ئاداشقانلار، بولدىن ئازغانلار.
زەلالەت [ذلالت] (ئە) خارلىق، پەسلىك:
زەلالەت كويىنىڭ مەئزۇنلارىغە،
جەھالەت دەشتىنىڭ مەجنۇنلارىغە.
— قەدىرخان يەركەندى.

زەلالەت تۈنى — ئىسيان، گۇمراھلىق قاراڭغۇلۇقى.
زەلەمە [ظلمه] (ئە) [بىرلىكى: زالىم] زالىملار:
فۇقەرا ۋە ناتەۋانلار ئانىڭ رىغق ۋە مەدارسىدىن ئاسۇدە،
زەلەمە ۋە ئاۋانلار ئانىڭ تىغى سىياسەتىدىن فەرسۇدە.
— نەۋائى.

زەللەت [ذلت] (ئە) «زەلالەت» كە قارالسۇن:
تەۋەھھۇم ئەيلەگىل ھەقسىزغا خۇدپەسەند ئولما،
كى قەھرى زەللەت ئېرۇر تۈخمى خۇد نەمالىغنىڭ.
— گۇمنام.

زەلۇم [ظلوم] (ئە) ئارتۇقچە زۇلۇم قىلغۇچى، ناھايىتى زالىم؛ «زۇلۇم» غا قارالسۇن:
زەلۇمۇ جەھۇل — ئۆتۈپ كەتكەن زالىم ۋە جاھىل.
زەلىيخا [زلىيخا] بىر خىل ناتلىق، مايلىق يېمەكلىك:
شائىرانى شەھرى تۈركىستان بەسى نازۇك ئۇچۇن،
شام ئىچىدىن شېشە ـ شېشە زەلىيخا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

زەلىل [ذليل] (ئە) خار، تۆۋەن، پەس:
بۇخارادا ئاندافى بولۇپدۇر زەلىل،
يۈزىگە دېمەي سۆز بولۇر دەپ خىجىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەلىل ئەتمەك — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
زەلىل ئەيلەمەك — خار قىلماق، خارلىماق.
زەلىل قىلماق — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
زەلىلۇ ناتەۋان — خار ۋە ئاجىز، بىچارە، ناتەۋان:
فىراقىڭ ئەيلەدى ئاندافى زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم ھەمرەڭگى نەيى، نالى جىسمى ناتەۋانىمدۇر.
— ئەرشى.

زەلىلانە [ذليلانه] (ئە) بىچارىلەرچە، خارلارچە، خارلىق بىلەن:
زەلىلانە غەۋغاۋۇ فەرياد ئېتىپ،
چۇ شەھنىڭ ۋەسىيەتلەرىن ياد ئېتىپ.
— نەۋائى.

زەم I [ذم] (ئە) خورلىماق، سۆكمەك؛ خورلانغۇچى.
زەم II [ضم] (ئە) جەملەش، قوشۇش، قوشۇلغان، جەم-

لەنگەن:
نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يامەگەر ھەيۋان سۇيىدۇر ئابى زەمزەم بىرلە زەم.
— ئەرشى.
قابۇغنىڭ قەناتى چىنان زەم ئىدى،
سالىپ قۇفلى ئانداغكى مەھكەم ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەم ئەتمەك — «زەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەم ئەيلەمەك — قوشماق، جەملىمەك؛ يۇكلىمەك.

زەم قىلماق — «زەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
ئاي يۇزۇڭگە ۋالە بولغاندىن بېرى شاد بولمادىم،
بەلكى بۇ سەۋدايى ئىشق شادلىقىنى غەمگە قىلدى زەم.
— موللا بىلال.

زەمان [زمان] (ئە) 1) ۋاقىت، دەۋر، زامان:
چابۇكىكىم قەتل ئۇچۇن سۇردى يەنە مەيدانغە ئات،
ئادەمى قالماس تىرىك سالغان زەمان جەۋلانغا ئات.
— نەۋايى.
2) مۇددەت، پۇرسەت:
ۋە يالاشنىڭ پادىشاھلىغىنىڭ زەمانى بەش يىل جۇزۋىي ئۆكسۈكدۇر،
— نەۋايى.

زەمان ئەبناسى — زامان پەرزەنلىرى، دەۋر كىشىلىرى:
ھەر نېچە قىلدىم ۋە يا كۆرگۈزدىلەر جەبر، ئەي كۆڭۈل،
ئەيب قىلما گەر زەمان ئەبناسىدىن ياد ئەيلەمان.
— نەۋايى.

زەمانە [زمانە] (ئە) دەۋر پەلەك، تەقدىر:
دېسەڭ زەمانە ستېزىنى ھەر زەمان كۆرمەي،
زەماننى خۇش تۇتۇ قىلما زەمانە بىرلە ستېز.
— نەۋايى.

زەمانى [زمانى] (ئە) بىر ئاز ۋاقىت.

زەمزەم [زمزم] (ئە) 1) توختاتقان؛ توختا. 2) مەككىدە كەبە شېرىپ يېنىدىكى بىر بۇلاق.

زەمىر [ضمير] (ئە) كۆڭۈل، يۇرەك، قەلب؛ ئىچ سىر، ئىچكى دۇنيا؛ ۋىجدان:
مەزمۇن بىلە كۆڭلۈم ئوق كەبى بولدى،
ئەلفازى بىلە زەمىر خۇررەم بولدى.
— نەۋايى.

زەن I [زن] (پ)1) ئايال، خوتۇن:
بېۋە زەنى ئايدى: ماڭا مۇژدە بەر،
مەن بېرەيىن سىزگە سەنەمدىن خەبەر.
— زەلىلى.

2) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۇرغۇچى، چالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
كىمنى كۆرسە ئاقىتادۇر قانىنى دەريا قىلىپ،
قايسى جەللاد ئولغۇسى قاشىڭ كەبى شەمشەرى زەن.
— گۇمنام.
ئىشق ئارا رەسۋالىقىمدۇر تەلبە مەجنۇندىن زەبۇن،
مەۋجى زەن بولدى كۆڭۈلدە ھەر نەفەس دەريايى خۇن.
— زەلىلى.

زەنۇ فەرزەند — ئايال ۋە پەرزەنت، ئائىلە، بالا ـ چاقا:
بولغاي ئۆز شەئنىنىڭ غۇرۇرىغە بەند،
زەنۇ فەرزەند، دىرەم بىلە خۇرسەند.
— ن. زىيائى.

زەنۇ مەرد — ئەر ۋە ئايال:
فۇزۇللاردا ئانداغ ئېرۇر تۇمتەراق،
كىچىك ـ چوڭ، زەنۇ مەرد ئىچەرلەر ئەراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەنى كامىلە — كامىل ئايال:
ئانام ئېردى ئانداغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە
— ئا. نىزارى.

زەن II [ظن] (ئە) ئوي، پىكىر؛ تەخمىن، گۇمان، شۇبھە:
يەقىن بولماسە غالىبى زەن كېرەك،
كىشى بارچە ئىشتا خىرەد فەن كېرەك.
— نەۋايى.

زەنان [زنان] (پ) «زەن I » گە قاراڭ:
يىراق قاچساڭ ئېردى تۇغالماس كىشى،
بۇ يەڭلىغ بولۇرمۇر زەنانلار ئىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەنانە [زنانە] (پ) ئايالچە، ئايالدەك:
ئەي كۆڭۈل تاكى ئۆي ئىچرە ئولتۇرۇرسەن زەنانە،
كوچەۋۇ بازار ئىچرە ئەيلەگىل مەردانە رەقس.
— زەلىلى.

زەنەب [ذنب] (ئە) 1) قۇيرۇق:
دېمە تەرەب ئەيلەردە زەنەبدۇر ياخشى،
كىم، ئاندىن ئەل ئىستەرگە ئەدەبدۇر ياخشى.
— نەۋايى.
2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز:
ئول ئاي جەمالى ئارا زۇلفىدىن ئەجەب قالدىم،
كى ئاي ئاراسىدا قىلمىش ئەيان زەنەب سۇۋرەت.
— نەۋايى.

AltunOq

زەنب [ذنب] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇنۇب] گۇناھ، ئەيب.

زەنەخ [زنخ] (پ) زىناق؛ ئېگەك، ساقاق:
قىلماغىل ئۆزۈڭگە زۇلۇم، ئولتۇرماغىل نادان بىلە،
ئەررە تارتار پىرقىڭگە ھەر بىر زەنەخ ئۇرغان بىلە.
— مەشھۇرى.

زەنەخ چاھى — زىناق چوڭقۇرلۇقى.

زەنەخ ئۇرماق — كۆچمە م: بىھۇدە سۆزلەرنى ئېيتماق، لاپ ئۇرماق؛ ھىجايماق.

زەنەخدان [زنخدان] (پ) «زەنەخ»كە قارالسۇن:
كۆڭۈللەر يۇسۇفتىن ھەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۈچۈن، ھەيھات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۆلكۇ قازمىش چەھ.
— ئەرشى.

زەنبەق [زنبق] (ئە) پىياز گۈل:
زەنبەق ئاندا لالەگۈن بۇتكەي، شەجەرلەر سۇرخ بىد،
ھەر چەمەنغە بارچە سۇۋ قانلىغ سىرىشكىم ياغىنى.
— نەۋائى.

زەنبەل [زنبل] (پ) زەمبىل؛ كاجۇۋا.

زەنبەل باق — زەمبىل توقۇغۇچى، سېۋەت، كاجۇۋا توقۇغۇچى.

زەنبەل بافلىغ — «زەنبەل باق»قا قارالسۇن:
ۋە ئاقشام ئۆيىگە ئەزمەت قىلغاچ، زەنبەل بافلىغدىن ھاسىل
قىلغان نېمە بىلە روزا ئاچار ئېردى.
— نەۋائى.

زەنبۇر [زنبور] (پ) «زەمبۇر»غا قارالسۇن:
سەن ئانىڭ ۋەسلىنى تىلەپ تەرك ئەتمە ئاجىزلىق سۆزىنى،
ھەجر زەنبۇرىنى تۇتارغە ناللە يەڭلىغ يوق ئەسىل.
— گۈمنام.

زەنبۇر نەشتەرى — ھەرە نەشتىرى.

زەنبورەك [زرنبوک] (پ) توپ، زەمبىرەك:
توپچىلەر بىلە زەنبورەك ساز ئېتىپ،
شىكار ئەيلەدى ھەر كىشى غاز ئېتىپ.
— نەۋائى.

زەنبۇرخانە [زنبورخانه] (پ) ھەرە ئۇۋىسى، ھەرە كۇنىكى:
بولۇپ مىلك غۇسسە ئوقىغە نىشانە،
زەمىرىم بولماسە زەنبۇرخانە.
— نەۋائى.

زەنج [زنج] (پ) ئاھ ئۇرماق، ھەسرەت چەكمەك، خورسىنماق، دەرد تۆكمەك:
چېكىپ يۇز زەنج نەۋائى قايىم ئولدۇم،
ۋەلى تۇرغان يېرىمدە دائىم ئولدۇم.
— ناقىس.

زەنجەبىل [زنجبيل] (پ) زەنجۇبىل، بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى:
ئەگەر قارچىغە توڭماسۇن دېسە، يىل،
كۇنۇن ئەرتە بەرمەك كېرەك زەنجەبىل.
— موللا ئەلى قۇشچى.
مېۋەلەرنى خونغە تىزىپ خىل ـ خىل،
بويى قەلەمغۇر، يېرى زەنجەبىل.
— زەلىلى.

زەنجىر [زنجير] (پ) زەنجىر، كىشەن:
ئەگەر بوينۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۇز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردمەندىغە تەرمى نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

زەنجىر ئەتمەك — زەنجىرلىمەك، كىشەنلىمەك:
ئەيلەمىش تۇغيان مېنىڭ دىۋانەئى كۆڭلۈم مېنىڭ،
زەنجىر ئەتسەڭ بوينۇمە ئول تۇررەئى تەرار جوب.
— قەلەندەر

زەنجىر مانەند — زەنجىرگە ئوخشاش، زەنجىر كەبى.

زەنجىرى ئاھەن — تۆمۈر زەنجىر:
مېنى دىۋانەگە ھاجەت ئەمىس زەنجىرى ئاھەندىن،
خەيالىڭ رىشتەسى جان بويىغە مەھكەم تەناب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.

زەنجىرى پا — پۇتقا سېلىنغان زەنجىر:
كۆرۈبان بەتتى ئاشقلارىكى ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭنى،
ئەزەلدىن بىرىگە سالغان بۇ ھەم زەنجىرى پا دەرلەر.
— زەلىلى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى، بىخۇدلۇق كىشىنى:
چۇ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىمپ گويا كى زەنجىرى تەغافۇل سەن.
— زەلىلى.

زەنجىرى جۇنۇن — ئىشق مۇپتىلالىقى.

زەنجىرى زۇلف — زەنجىرگە ئوخشىتىپ ئۆرۈلگەن چاچ ئۆرۈمىلىرى؛ زەنجىرسىمان چاچ ئۆرۈمى:
دىلبەرا زەنجىرى زۇلفۇڭ شانە قىلدىڭ، قىلماغىل،
سەن ھەزاران ئاقىلى دىۋانە قىلدىڭ، قىلماغىل.
— ئىبنى قەمبەر.

زەنجىرى قۇللاب — زەنجىر تۇنقۇمى، گىرە:
بۇكى مەجنۇنلۇقدە تۇشتى كۆڭلۈمە سەۋدايى زۇلف،
قىلغان ئېرمىشمەن مەگەر زەنجىرى قۇللاب ئارزۇ.
— ئەرشى.

زەنجىرى ئىرادەت — ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇندۇرۇش، تەۋە قىلىش.

زەند [زند] (پ) زەردۇشلارنىڭ دىنىي كىتابى؛ «زەر-دۇشت» قا قاراڭ.

زەنن [ظن] (ئە) «زەن 1 » گە قاراڭ:
ۋەقتىڭ چۈن كۆڭلۈڭنى مەشغۇل قىلساڭ ھەر زەنن ۋە گۇ-مانغە، كى، خاتىرىڭغە كىرگەي، زايىئ قىلغايسەن.
— نەۋايى.

زەھەب [ذھب] (ئە) ئالتۇن، تىللا:
مۇشتەرى قىلدى يەرنى ھەمۋارە،
چىقتى يەردىن زەھەب نەچە پارە.
—ن. زىيائى.

زەھەب نەقرەسى — ئالتۇن ـ كۈمۈش، پۇل ـ مال:
چۇ بەندەر شەھىنى بارىپ ئۆلتۈرۈڭ،
زەھەب نەقرەسىنى ماڭا كەلتۈرۈڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك:
زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بىيشۇمارراق ئىكرام.
— ن. زىيائى.

زەھەر [زھر] (پ) «زەھر» گە قاراڭ:
كىشى يارى بىلە دايىم زەھەر يەر،
ئانى ئىشق ئەھلى زەھر ئېرمەس شەكەر دەر.
— خىرقىتى.

زەھەر تۇئمى — زەھەرنىڭ تەمى:
ئەي تەيىب ئىلاج ئەتمە، دەردىمە دەۋا ئەيلەپ،
زەھەر تۇئمىنى بەرمىش شەربەتىڭ تەماغىمغە.
— مەھزۇن.

زەھەر فشان — زەھەر چاچقۇچى، زەھەرلىك:
گاھى دىۋاندا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.
— ن. زىيائى.

زەھر [زھر] (پ) 1) زەھەر، ئوغا:
قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

2) ئاچچىق ئاغرىق:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس
خەلاس ئول زەھردىن گەر پىرى كامىل.
— ئەرشى.

3) مەي، شاراب:
كى فەرسۇدەلىكنىڭ ئىچىپ زەھرىنى،
يۇرۇپسىز كېزىپ يەر ئىلە بەھرنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەقىبدۇر رۇسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،
ھەياتىم مۇژدەسى لەئلىڭ خەيالى جام ئېرۇر مۇل ھەم.
— گۇمنام.

زەھر ئاب — زەھەرلىك سۇ:
شىرىن لەبىدىن شەھىدى ھەلاۋەت قاچان ئىچكۇم،
زەھر ئابىئى ئەندۇئ ئېرۇر قىسمەتى فەرھاد.
— مەشھۇرى.

زەھر ئاشام — زەھەر ئىچكەن.

زەھر ئاغۇش — زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان، زەھەرلىك:
قايسى ھەلقۇمدۇرۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش؟
— ن. زىيائى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاش، زەھەرلىك، زەھەرلەن-گەن.

زەھر ئەژدەرھا — ئەجدىھانىڭ زەھىرى:
سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئېرۇر دۇنيانى يىغماغلىق،
كى شىرىن جانغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

زەھر ئەسرارى — ئاچچىق سەرگۈزەشت، قايغۇ ـ ھەس-رەت:
بۇ زەھر ئەسرارىدىن بىرنەچچە سۆز كىم،
دېدىممەن، ئاڭلا ئەي مەغرۇر غافىل.
— ئەرشى.

زەھر بەرمەك — پېيىنى قىرقىماق، ئۆمرىنى قىسقا قىلماق.

زەھر تاپماق — زەھەرلەنمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

زەھر فراق — ئايرىلىش زەھىرى، جۇدالىق ئازابى:
سىنۇق سەفال ئىلە ئىچسەم ھەمىشە زەھر فراق،
نە ئارزۇيى مەي جام ئېرۇر نە مىننەتى جەم.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەھر كۈملىغ — بەختسىززلىك.

زەھر گىياھ — زەھەرلىك ئۆسۈملۈك.

زەھر ھىجران — چىدىغۇسىز ھىجران، ئايرىلىش.
ھۇسنى گۇل يەڭلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،
زەئفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جامۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

زەھرى ئەفيۇن —ئەپيۇن زەھىرى:
دەۋزەخى ھەجرىڭغە كۆيدۇم رەھىم ئېتىپ سۇردۇربىر،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىدا زەھرى ئەفيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زەھرى جۇش — قايناپ تۇرغان زەھەر:
ئەگەر قىلساڭ ئېردى نەسىھەتنى گۇش،

ساڭا ئۇرماس ئېردى غەلەك زەھرى جۇش.
— ئە. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھرى چەشمە — زەھەرلىك كۆز قاراش.

زەھرى غەم — غەم ـ غۇسسە زەھىرى، قايغۇ ـ ئەلەم: *كېچە ـ كۈندۈز كەمتەمەي قىلدى نالە،*
ئېزىپ گۈل زەھرى غەم تۇتقاچ پىيالە.
— خىرقىتى.

زەھرى قاتىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن.

زەھرى مۇھلىك — ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى زەھەر.

زەھرى ناب — ئۆتكۈر، كۈچلۈك زەھەر.

زەھرى ھەلاك — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن.

زەھرى ھەلاھىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن: *سەمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمدىن ئىفتىراق ئەيلەر.*
— ن. زىيائى.

زەھرە [زەھرە] (پ) 1) ئۆت، سەيرا: *قۇلاقى گىلەمدەك، كۆزى چۈن ركاب،*
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: جۇرئەت، شىجائەت، جاسارەت: *لېك ئانىڭ سارى باقارغا زەھرە يوق،*
كۆزگە ئول جانىب تەزەردىن بەھرە يوق.
— ئەۋابى.

3) ئىنتىلىش، ېېرىلىش؛ مايىل، ھەۋەس: *ۋەفا ئىزدە شەۋقى ۋەفادارىدىن،*
كۆڭۈل بەرمە دۇنياغە ئوي زەھرە تۇرش.
— شەۋقى.

زەھرە يارىلماق — ئۆتى ېېرىلماق؛ قورقماق، قورقۇپ كەتمەك:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

زەھر خەند [زەھرخند] (پ) ئاچچىق كۈلۈش؛ زەھەرخەند:
دەھر ھەرچەند كۈلسە، ئەرشى، سەن ساڭى بىل زەھرخەند،
بارمۇ جان قەسىدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

زەھر خەند ئەيلەمەك — ئاچچىق كۈلمەك.

زەھر نوش [زەھر نوش] (پ) زەھەر ئىچىدىغان.

زەھر نوش ئەيلەمەك — 1) زەھەر ئىچمەك. 2) قىينىچلىق تارتماق، قىينالماق.

زەھىم [زەھم] (ئە) قىيناش، ئازابلاش:
ۋە پەراكەندە زەھىملەر بىلە ئانى ئاخىر قىلدىلار ۋە ئاياغىغە ئىپ تاقىب مەھەللەتقە سۈدرەدىلەر.
— ئەۋابى.

زەھمەت [زەھمت] (ئە) قىينىچلىق، ئازاب، مۇشەققەت، ئازار، ئەلەم، كۈلپەت، رەنج:
يامان بىرلە ھەر كىم تۇتار سۇھبەتى،
ئەمىس ئەفتى ھەرگىز يېتەر زەھمەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھمەت تارتماق — «زەھمەت چەكمەك» كە قارالسۇن.

زەھمەت چەكمەك — ئازار (ئەلەم، مۇشەققەت) چەكمەك، كۈلپەت تارتماق.

زەھمەت يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئازار يەتكۈزمەك.

زەھى [زەھى] (ئە) تېخى؛ ئەجەبمۇ؛ ھەقىقەتەن، راستتىنلا؛ ھەقىقىي، چىن:
ئۇمىددۇركىم سۇ بەرگەيلەر دەرەختى نەۋ نىھالىڭغە،
چۈنان دەريايى رەھمەتدىن زەھى كىم مېۋەدار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

زەھى ھۇسنۇڭ زۇھۇرى كەئبە ھەم بۇتخانەدە پەيدا،
بۇ رەئناغە مۇسۇلمان بىرلە كاپىر ۋالە ھەم شەيدا.
— مەشھۇرى.

بىر قاراپ ۋەلى تاراج ئېتەر ئەقلۇ شەكىب،
ئىشۋەلەر ئەيلەپ قاراقچىدەك زەھى مەستانە يار.
— تەجەللى.

زەۋ [ضو] (ئە) نۇر؛ روشەنلىك:

زەۋ سالماق — نۇر چاچماق، يورۇتماق، روشەنلەشتۇرمەك.

زەۋال [زوال] (ئە) 1) يوقىلىش، يوق بولۇش، ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش؛ سۇنماق، سۇنۇش، ھالاكەت:
خۇدايا ساقلا بىز مۇئمىنلەرنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەترۇد.
— شەۋقى.

2) زاۋال، زاۋال ۋاقتى (كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرگەن پەيت):
گەر تاپار خۇرشىد چۈش ۋەقتى كەمال،
شول زەمان ئەيلەر يەنە مەيلى زەۋال.
— ئەھمەدى.

زەۋال بولماق — كۈن پاتماق، كەچ كىرمەك.

زەۋال تاپماق — يوق بولماق، پاتماق (قۇياش):
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ھېچكىم نىگارى بەر كەمال،
دەۋلەتۇ ئىقبالۇ ھۇسنۇڭ تاپماغاي ھەرگىز زەۋال.
— قەلەندەر.

زەۋال چاغى — كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرىش ۋاقتىدىكى پەيت.

زەۋال يەتكۈرمەك — نابۇت قىلماق؛ تۆۋەنلەتمەك.

زەۋاھىر [ظواھر] (ئە) [بىرلىكى: زاھىر] «زاھىر» غا قارالسۇن.
قىساھەت زەۋاھىرى بىلە مۇكەللەل نۇكاتلەرنى گول مەھبۇبى
ئاقىبەت مەھمۇد نەۋتى بىلە مۇزەييەن ۋە مۇھەللا قىلۇرلار.
— نەۋابى

زەۋائىد [زوائد] (ئە) كۆپ، زىيادە، ئارتۇق؛ كۆپلۈك، زىيادىلىك، ئارتۇقلۇق:
ھەم ئانىڭ ئەنجامىن تەئەققۇل قىلسا گول ھەم مۇجىبى زەۋائىد بولۇر.
— نەۋابى.

زەۋايا [زوايا] (ئە) [بىرلىكى: زاۋىيە] بۇرجەكلەر، بۇرجلار، «زاۋىيە» گە قارالسۇن:
قەلەكدە دەۋائىرىكى رەسىم ئەتتى سۇنئۇڭ،
جەھان كۆنجىدەك ئاندا يۇز مىڭ زەۋايا.
— نەۋابى.

زەۋج [زوج] (ئە) جۈپى، جورىسى؛ ئەر:
دىلئاراكى تاپتى ھەرمىلىقتە ئەۋج،
بۇ مۇددەتتە مەسئۇد ئاتا بولدى زەۋج.
— ن. زىيائى.

زەۋج ئەيلەمەك — جۈپلەشتۈرمەك، ئەر ـ خوتۇن قىلماق، قوشماق (بېشىنى).

زەۋجە [زوجە] (ئە) ئايال، خوتۇن؛ جۈپى، خوتۇنى، ئايالى:
بۇ خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھىنىڭ زەۋجەلەرى ئىدى.
— مۆجىزى.

زەۋرەق [زورق] (پ) 1) قېيىق، كېمە:
كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم ھەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.
— خەراباتى.

2) سۈرەت:
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىدى،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.
— ئەرشى.

زەۋرەق سۈرمەك — باشلىماق، قەدەم قويماق.

زەۋرەقى مەي — (قېيىق شەكلىدە ياسالغان) مەي قەدەھى.

زەۋرەقچە [زورقچە] (پ) كىچىك قېيىق، كىچىك كېمە، قېيىمچە:
ئەيلەدى مەشھۇرىنى نەۋئى گىريان گول قۇياش،
چەخلەر زەۋرەقچەئى ئەشكى رەۋانمەدۇر مېنىڭ.
— مەشھۇرى.

زەۋق [ذوق] (ئە) 1) خۇرسەنلىك، شادلىق:
خۇشا، گول رىندكىم ئۇمر ئاساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

2) لەززەت، مەززە، ھۇزۇر، كەيپ:
چۇ بىدار بولدۇم بەسى زەۋق ئىلە،
ئالىپ جابدۇقىنى بەسى شەۋق ئىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۇل،
بولسە گول چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.
بۇ دەير ئىچرە نېچە بۇرگەمەن خۇمار ئالۇد،
سەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقنى راسا قىلايىن.
— ئەرشى.

3) ھەۋەس، خاھىش، مەيل:
تۇشۇپ كىرمە كىمگە كۆڭۈل ئىچرە شەۋق،
تەماشا قىلۇرغە بەسى ئېردى زەۋق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) ئىستېداد، ماھارەت:
بەسى سۇلتانى ئالەم سەن غۇرۇر ئەتمە ئەمەس دەۋلەت،
خۇدانىڭ شەۋقى زەۋقىدىن ئۇ كۈنلەر بارچە ئەفسانە.
— ھۇزۇرى.
شەفائەتى نەبىۋىيىدىن ئەگەر ئۇممەت ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئايتقىلكى مۇستەفا ئۇچرار.
— شەۋقى.

5) ئىشق:
ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۇل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

زەۋق تاشات — تاشەت ـ ئىبادەت ئىشتىياقى، زوقى:
بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۇكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەۋق تاشات.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەۋق تاپماق — لەززەتلەنمەك، مەززە قىلماق.

زەۋق سەھبا — شاراب ھەۋىسى، كەيپى:
تۇشتى ئادەم يەرگە يىغلادى بېھىشت ئەيۋانىدا،

نە ئۇچۇن مەخمۇر مەھزۇن زەۋق سەھبا قىلماسۇن.
— مەشھۇرى.

زەۋقۇ تەئەججۇپ — ئىشتىياق ۋە ئەجەبلىنىش، مەھلىيا بولۇش:
كۆرسە بىلقىس دەۋلەتى ھۇسنۇڭنى ھەسرەتدە قالۇر،
ئەيلەمىش زەۋقۇ تەئەججۇب بەلكى ھەيرەتدە قالۇر.
— قەلەندەر.

زەۋقۇ ھالەت — لەززەت ۋە خۇشاللىق، خۇش كەيپلىك.

زەۋقۇ ھال ئەھلى — لەززەت، خۇشاللىق ئەھلى.

زەۋق ئىنبىسات — شاد ـ خۇراملىق.

زەۋق ئەتمەك — لەززەت تاپماق؛ لەززەت بەرمەك، خۇرسەن قىلماق.

زەۋقناك [ذوقناك] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد:
تەنى يول گەردىدىن چۇن پاك ئولدى،
چىقىبان خاجە زەۋقناك ئولدى.
— نەۋايى.

زەۋلانە [زولانە] (پ) كويزا، كىشەن:
زۇلفى سەۋداسى نەۋائىنى چىقاردى ئەلدىن،
تەلبە ئەتتىيۇ ئاياغىدە ئانىڭ زەۋلانە.
— نەۋايى.

زەۋئ [ضوء] (ئە) يورۇقلۇق، نۇر، جىلۋە:
فەيز كۆز تۇتما رىيازەتدە تېشىلمەي يۇرەگىڭ،
ئاچمايىن رەۋزەنە ئۆي ئىچرە قۇياش سالمادى زەۋئ.
— نەۋايى.

زەۋىل [زول] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

زەئف [ضعف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز، قۇۋۋەتسىزلىك، كۈچسىزلىك، ھالسىزلىق؛ كېسەللىك:
كويۇڭدا مەن كەبى ئەۋۋارە بولغان زەئفلىغ ئىتلەر،
سورارسەنمۇ گەھى ھالىن بۇ ئايتغان ئىتنى ياد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

زەئف تارىي بولماق — ئاجىزلىق، خەستلىك پەيدا بولماق، ئاجىزلاشماق، زەئىپلەشمەك.

زەئفى جۇنۇن — روھىي كېسەللىكتىن، سەۋدايىلىقتىن بولغان ھالسىزلىق.

زەئفى جىسمانىي — بەدەن زەئىپلىكى.

زەئفى ھال — زەئىپ ھالەت، يامان ئەھۋال:
دەرىخا، دەردى ھىجران زەئفى ھالىمنى خەراب ئەيلەپ،
مۇرادىمغە قاچان يەتكۇم بۇ كۆڭلۇم ئىزتىراب ئەيلەپ.
— موللا سالېھ.

زەئف يەتكۇرمەك — زىيان يەتكۇزمەك، زەخىملەندۇرمەك:
مەن دېدىم: «ئەي بىئەدەب، سەن غۇنچەغە يەتكۇرمە زەئف»،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە، كۆز ئاچىپ كۆردۇم رەقىب.
— موللا سالېھ.

زەئفەر [زعفر] (ئە) زەپەر؛ سېرىق، «زەئفەران»غا قاراڭ:
يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.
— ئا. نىزار، ن. زىيائى.

زەئفەران [زعفران] (ئە) زەپىران، بىر تۈرلۈك سارغۇچ خۇشبۇي ئۆسۈملۈك؛ سېرىق رەڭ:
شەھىدى كەربەلا يەڭلىغ تۆكۈپ خۇن، بۇزغالى چېھرەم،
گەھى ئەخزەر گاھى ئەسفەر، بە مىسلى زەئفەراندۇرمەن.
— موللا سالېھ.

زەئفەران ئەتمەك — «زەئفەران ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەئفەران ئەفشانىي — زەپىران چاچقۇچى، سېرىق رەڭ بەرگۈچى.

زەئفەران ئەيلەمەك — سارغايتتۇرماق؛ سارغايتماق.

زەئفەران چېھر — سېرىق يۈز، سارغايغان چىراي.

زەئفەران دۇكانىن ئاچماق — يۈز سارغايتماق.

زەئفەرانزار [زعفران زار] (ئە+پ) زەپە ئۆسۈملۈكى تىكىلگەن باغ؛ ئىشقتىن سارغايغان يۈز:
كۆرمە سارىغ بەرگۇ قىل نەززارە رۇخسارىم سارى،
قوي خەزان باغىن، گۇزەر قىل زەئفەرانزارىم سارى.
— نەۋايى.

زەئفەرانىي [زعفرانى] (ئە) 1) زەپىران رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق. 2) سارغايغان، سولغان.

زەئفەرانىي ئەيلەمەك — سارغايتماق، سولدۇرماق، سولاشتۇرماق.

زەئفران [ضعف ران] (ئە+پ) ھالسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى، ماغدۇرىغا كىرگۈزگۈچى؛ داۋا:
سەندەلۇ مۇشكۇ ئەبىرۇ زەئفەران،
تەبىئ جەھلىدىن سەراسەر زەئفران.
— نەۋايى.
لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفران ئەنبەرى ئەشھەب گۇلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

زەئقە [زعقە] (ئە) تىترەش.

زەئقە ئۇرماق — تىترىمەك.

زەئم [زعم] (ئە) پەرەز قىلماق؛ پەرەز، قىياس، مۆلچەر؛ پىكىر؛ ئىشەنچ، ئېتىقاد:
بۇسە سۇئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،

زەئىمىدەدۇر «نەئەم» شۇم ئانداغى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

زەئىف [ضعيف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز، ئاجىز، ناتىۋان؛ بىچارە، ئىلاجسىز، «زەئىف» كە قاراڭ:
يا فىراقنىڭ شىددەتى ياكىم ئەجەلنىڭ مۇددەتى،
ھەم بەدەننىڭ قۇۋۋەتى قالماي ئەجەب بولدۇم زەئىف.
— موللا سالىھ.

زەئىف ئەھلى — بىچارىلەر، ئىلاجسىزلار.

زەئىف ئولماق — ھالىدىن كەتمەك، ماغدۇرسىز بولماق:
زەئىف ئولدى گۇشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەئىفۇ ناتەۋان — ئاجىز، ناتىۋان، بىچارە:
نىگارا، ئىشتىياقىڭدا زەئىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

زەئىفى خاكسار — «زەئىفى نامۇراد» قا قاراڭ.

زەئىفى خەستە — ئىلاجسىز، كۈچسىز بىمار.

زەئىفى شەيدا — ئاشىقى مۇپتىلا، مۇپتىلا بولغان ئاشىق.

زەئىفى غەمناك — غەملىك، پېقىر، خەستە.

زەئىفى ناتەۋان — بىچارە، كۈچسىز، خەستە:
ھەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۈرمەس داغى پەرۋاسىغە،
— موللا سالىھ.

زەئىفى نامۇراد — كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن»، «پېقىر» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان سۆز:
... ۋە بۇ زەئىفى نامۇراد ھەزرەتى شارايىھ خىزمەتىغە مۇشەررەف بولۇپ ئېردىم.
— نەۋايى.

زەئىفە [ضعيفە] (ئە) ئايال، خوتۇن كىشى:
تۇشۇپ بىر زەئىفە ھەۋا سارىدىن،
سەلام ئەتتى بىزگە كۆرۈپ نارىدىن.
— ئا. نىزارى.

زەيتۇن [زيتون] (ئە) بىر تۇرلۈك مېۋىلىك دەرەخ، زەيتۇن دەرىخى:
چۇ زەيتۇن بولۇپ چەرخ ئىلە مۇتتەسىل،
بولۇپ چەرخ زەيتۇنى ئاندىن خىجىل.
— نەۋايى.

زەيف [ضيف] (ئە) مېھمان:
يەنە بىر بۇ كىم ھەر قاچان كەلدى زەيف،
ئاڭا قىلغاسەن بەرمەيىن تۇئمە ھەيف.
— نەۋايى.

زەيل [ذيل] (ئە) 1) ئېتەك؛ چەك، بىرەر نەرسىنىڭ تۇگەللىنىش (ئاخىرلىشىش) جايى، ئاخىرى:
كى شەھبالغە لەفزىن دېدى ئاشكار،
سۆزىن زەيلى ئانداغ ئېرۇر بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.
2) داۋامىدا، قاتارىدا، شۇنىڭ بىلەن بىرگە. 3) ئاخىرقى قاتار، مەخسۇس ئورۇن. 4) ئىلاۋە، قوشۇمچە. 5) ئەتراپ، ئۆپچۆرە.

زەيلۇچە [زيلوچە] (پ) كىچىك گىلەم، پاياندار، پالاس:
ئىپەك زەيلۇچە ھەم سالدۇردى فىلھال،
دېدى: ئولتۇرسۇن ئول شورىدە ئەھۋال.
— نەۋايى.

زەين [زين] (ئە) 1) زىننەت، بېزەك. 2) ھۆسن، يارىشىق.

زەينۇل ـ مىللەت — مىللەتنىڭ بېزىكى ھۆسنى، يارىشىقى.

زور [زور] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ پالۋان، كۈچلۈك؛ زوراۋان:
بادە زورىدىندۇر ئەل ئىچرە باسى ئوتلۇغ فىغان،
يوقسە مەي گەر ئەرغەنۇن قاندىن چېكەر تۇرلۈك سەدا.
— ئەرشى.
مەلامەت بىرلە ئارتار ئىشق پۇرشور،
نەچە تىيغان سايۇ ئانچە قىلۇر زور.
— لۇتفى.

زور ئەتمەك — «زور ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
گاھى گۇل ئىشقى زورئەتسە قۇچاغلار،
گاھى سانجار تىكەن قاچماقنى چاغلار.
— خىرقىتى.

زور ئەيان قىلماق — كۈچىنى نامايىش قىلماق، كۈچىنى كۆرسەتمەك.

زور ئەيلەمەك — كۈچ كۆرسەتمەك، ھەرىكەت قىلماق؛ غەلىبە قىلماق؛ غالىب كەلمەك.

زور پەنجە — پەنجىلىرى كۈچلۈك، پەنجىسى يوغان.
ئېرۇر زور پەنجە قۇۋەتلىك يوغان،
بۇ ھەم سەيدگە مىسل تۇيغۇن دۇرۇر.
— موللا ئەلى قۇشچى.

زور قىلماق — تەئەددى قىلماق، مەجبۇر قىلماق، ئىشلەتمەك.

زورئازمۇن [زورازمون] (پ) كۈچ سىناش؛ كۈچ سىنىغۇچى.

زوربازۇ [زوربازو] (پ) كۈچلۈك بىلەك؛ كۈچ، قۇۋۋەت؛ بىلەك كۈچى.

زورخانە [زورخانە] (پ) ھەربىي مەشق قىلىنىدىغان بىنا، جاي.

زوردەست [زوردست] (پ) قولى كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت:
قولۇڭدىن مەيفۇ شەستىڭدىن داغى ھەيف،
شۇكۇھۇ زور دەستىڭدىن داغى ھەيف.
— نەۋايى.

زورسەنج [زورسنج] (پ) كۈچ ئۆلچەش؛ كۈچ ئۆلچىگۈچى، «زور ئازمۇن»غا قاراڭ.

زورگەر [زورگر] (پ) زوراۋان، زورلۇق قىلغۇچى، زورلۇق كۆرسەتكۈچى:
زورگەر ھەم ئەيلەدى ھەمراھلىك،
يوق ئاڭا يول رەنجىدىن ئاگاھلىك.
— نەۋايى.

زورمەند [زورمند] (پ) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:
مۇسھىلى ساز ئەتتى بىھەد زورمەند،
بەردىكىم ئانى سۈمۈردى مۇستەمەند.
— نەۋايى.

زۇ [ذو] (ئە) ئىسىمنىڭ ئالدىدا كېلىپ «ئىگە، ساھىب» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ؛ «زى»گە قاراڭ.

زۇئەفا [ضعفا] (ئە) [بىرلىكى: زەئىف] زەئىپلەر، كۈچسىزلەر؛ ئاياللار؛ «زەئىف»كە قاراڭ:
ئول زۇئەفانىڭ كەيفىييەتى ھالىن سورۇپ، ئالار دېدىلەر كىم، بىز شۇئئەيىب پەيغەمبەر قىزلەرى بىز.
— نەۋايى.

زۇباب [ذباب] (ئە) چىۋىن؛ پاشا:
تاقنى قويكى، ئەنبەرىن مېھراب،
ئۇستىدە خالى ئەنبەرىنە زۇباب.
— نەۋايى.

زۇبدە [زبدە] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ياخشى قىسمى، ياخشى نەتىجىسى.
قايان كەتتى، دەرىخا، زۇبدەئى ئەسلى بەنى ئادەم،
كېتىپ ئانداغكى تەئخىر ئەتمەدى بىردەم مەسېھمادەم.
— ئەرشى.

زۇجاج [زجاج] (ئە) «زۇجاجە» گە قاراڭ.

زۇجاجە [زجاجە] (ئە) جام؛ شېشە؛ قەندىل:
مۇلەۋۋەن زۇجاجە نىشانى بولۇپ،
كۆك ئەيۋانىنىڭ تابەدانى بولۇپ.
— نەۋايى.

زۇخر [ذخر] (ئە) ئارتۇق ساقلاش، زاپاس قىلىش، «زەخىرە»گە قاراڭ.

زۇد [زود] (پ) تېز، تېزدىن، تېزلىك بىلەن:
يېتىپتۇر بۇ نامە چۇ بەندەرگە زۇد،
كېلىپ شاھى بەندەر ئالىپ كۆپ جۇنۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇدا [زدا] (پ) «زەدا»غا قاراڭ.

زۇدا ـ زۇد [زودا زود] (پ) تېز ـ تېز، تېزلىك بىلەن، تېزدىن:
كى ۋىلايەتدە شاھ ئولۇپ مەئسۇد،
ئول يېتىشسۇن ئىشىككە زۇدا ـ زۇد.
— نەۋايى.

زۇداي [زداى] (پ) «زەداي» غا قاراڭ.

زۇرەفا [ظرفا] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] ئەقىللىكلەر، زېرەكلەر، دىت ئىگىلىرى؛ نازۇك پەم:
ۋە زەماننىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرە فاسىدىن ئالارنىڭ ۋىساقى خالى ئېرمەس ئېردى.
— نەۋايى.

زۇررافە [زرافە] (ئە) «زەررافە» گە قاراڭ.

زۇررىيات [ذريات] (ئە) ئەۋلادلار، نەسىللەر، پەرزەندلەر:
بەنى ئىسرائىل يەئقۇب ئەلەيھىسسەلام زۇررىياتىدۇر ۋە ئىسجات ئون بىر ئوغلى.
— نەۋايى.

زۇرۇب [ضروب] (ئە) [بىرلىكى: زەرب] «زەرب» كە قاراڭ.

زۇرۇف [ظروف] (ئە) [بىرلىكى: زەرف] «زەرف» كە قاراڭ.

زۇزەنابە [ذوذنابە] (ئە) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز؛ كومېتا:
ئول سەرۋ ئەمەس ئېردى زۇزەنابەڭ،
تەھسىييەتىدىن جەھان خەرابەڭ.
— نەۋايى.

زۇزەنب [ذوذنب] (ئە) «زۇزەنابە» گە قاراڭ.

زۇغال [زغال] (پ) كۆمۈر.

زۇفۇنۇن [ذوفنون] (ئە) ئىلىم، پەن، ھۈنەرلەر ئىگىسى؛ بىلىملىك، دانىشمەن؛ پەم ـ پاراسەتلىك:
يىغىلدى مەسلەھەتدان زۇفۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.
ئىشق ئىلە دىۋانەلىكتە بولمىشەم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.
— بابىر.

زۇكۇر [ذكور] (ئە) ئەركەكلەر، ئەرلەر.

زۇگال [زكال] (پ) «زۇغال» غا قاراڭ.

زۇل [ذل] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پېقىرلىق:
ئېرۇر زىيىب ئىچرە ئول بىمىسل مەن ھەم زۇل ئارا كەمسىز،
ئانىڭ ھۇسنىغە مەن ھەيران، مېنىڭ ھالىمغە دىلبەر ھەم.
— گۇمنام.

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ:
كىمكى ئىچتى رەھمەتىڭ دەرياسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.
— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:
لەبىڭنىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شېرىن زۇلالىڭنى ئىشىتتىم.
— خىرقىتى.

3) شاراب:
ھەمىيەت داغى مانېئ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۈشگەي خەسى.
— نەۋايى.

زۇلال تاپماق — 1) شېرىنلىك تاپماق، لەززەتلەنمەك.
2) تىنماق، سۈزۈلمەك، تازىلانماق.

زۇلالى خۇرۇشان — شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاق.

زۇلالى خىزىر — تىرىكلىك سۈيى، ھاياتبەخش سۇ، ئابى ھايات.

زۇلالى زىندەگانىي — «زۇلالى خىزىر» غا قاراڭ.

زۇلالى كەۋسەر — كەۋسەر (جەننەت بۇلىقى) سۈيى، تىنىق ۋە سوغۇق سۇ.

زۇلالى ھەيات — «زۇلالى خىزىر» غا قاراڭ.

زۇلالى ھەيۋان — «سۇلالى خىزىر» غا قاراڭ.

زۇلالىي [زلالى] (پ) ساپ، تىنىق، تازىغا مۇناسىپ.
كۆزنى ئارىغ ئەشكى زۇلالىي قىلىپ،
بەلكى كۆڭۈلنى داغى خالى قىلىپ.
— نەۋايى.

زۇلانە [زولانە] (ئە) «زەۋلانە» گە قاراڭ.

زۇل - ئەكتاف [ذوالاكتاف] (ئە) لەقەم: ئاتاش:
مەشھۇر مۇنداقدۇركىم، ئېگىنلەرىن يارىپ، باغرلەرىن سۆكتۈرۈپ ئەزاب بىلە ئۆلەرلەر ئېردى. بۇ جىھەتدىن ئانى زۇل - ئەكتاف دېدىلەر.

زۇلەل [ذلل] (ئە) خارلىق، پەسلىك (تۆۋەنلىك)، «زۇل» غا قاراڭ.

زۇلەما [ظلما] (ئە) ناھەق، ناھەقچىلىك، ھەققانىي بولمىغان، پايدىسىز:
زۇلامالارنى بىر تەرەف قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلسە.
— ن. زىيائى.

زۇلجەلال [ذوالجلال] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك ئىگىسى؛ تەڭرىنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:
يا غىياسۇل - مۇستەغىس، سەن بەرچەغە فەريادرەس،
ئالىمۇل - ئەسرارى ئالەم، يا ئەلىمى زۇلجەلال.
— مەنسۇر باخشى.
تەڭرىدىن ھەركىم تىلەر مالى ھەلال،
شول زەمان يەتكۈرگۈسدۇر زۇلجەلال.
— خەراباتى.

زۇلخافىقەين [ذوالخافقين] (ئە) شەرق ۋە غەربنىڭ ھۆكۈمدارى:
ئەببەدەت ئېھسانەھۇ سۇلتان ھۇسەين،
شاھ ئەبۇلغازى مالا - زۇلخافىقەين.
— نەۋايى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ، چاچ ئۆرۈمى:
ئىشق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلە باغلايدۇر،
ئۆلتۈرگەلى چاغلايدۇر، بۇ قۇل نە زىيان ئەتمىش.
— ۋەفائى.
ئىشقنىڭ ئەلچىسىنە كۆڭلۈم مۇنەققەشدار ئېرۇر،
زۇلفىنە تۈشكەن كۆڭۈللەرنىڭ مەقامى دار ئېرۇر.
— سەيفى سەرايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ توزىقى:
كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ - يۈز:
ئاي يۈزىنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.
— نەۋبەتى.

زۇلف زەنجىرى — چاچ ئۆرۈمى، ئاشىقلارنى باغلىۋالغۇچى چاچ، زەنجىردەك چاچ:
خەيالى ۋىسال ئىلە خۇرسەند ئولۇپ،
ئانىڭ زۇلف زەنجىرىغە پەند ئولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلف قۇللابى — چاچ ئۆرۈمى، چاچ بېغى، بېغىشى:
زۇلف قۇللابىغە بۇ جانۇ كۆڭۈل بولدى ئەسىر،
تەلبە قۇشتەك تەلپۈنۈر ھەردەم نەۋا ئەفغان بىلە.
— ئا. نىزارى.

زۇلفۇ چەشمى — چاچ ۋە كۆز:
ئۇششاقە زۇلفۇ چەشمىڭ بولسا بەلاۋە فىتنە،

بول فىتنە ھەم ھۇمايۇن ھەم ئول بەلا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇلفۇ خالى — چاچ ۋە خال، چاچ بىلەن مەڭ:
بىرىنىڭ زۇلفۇ خالى دانەۋۇ دام،
بىرىنىڭ قامەتى سەرۋۇ سەنەۋبەر.
— ئاتايى.

زۇلفۇ كاكۇل — چاچ ئۆرۈمى ۋە قىرقىمى، چېچى ۋە كوكۇلىسى:
ئەنبەرى زاراغە خۇش بۇيلۇقنى بېرۇر سۇنبۇلۇڭ،
كىم ئاياغىغە تۇشۇبدۇر ساچۇ زۇلفۇ كاكۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

زۇلفى ئەرۇسان — كېلىنلەرنىڭ چېچى:
يايىپ بەرگىنى چۇن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپدۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.
— زەلىلى.

زۇلفى ئەنبەر بار — ئىپارھىدلىق چاچ، خۇش پۇراق قاپقارا چاچ:
باش ئالىپ كەئبەدىن شەيخى ھەرەم، دەير ئىستەدى ئولدەم،
كى ئول بۇت زۇلفى ئەنبەر بار ناگەھ پىچۇ خەم چەكتى.
— ئەرشى.

زۇلفى ئەنبەرى سارا — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قاراڭ:
ئولتۇرۇر ئەتىر ئەنبەرىستان ئىچرە ئول خۇش دىماغ،
خەتتى مۇشكى ناب زۇلفى ئەنبەرى سارا يىگىت.
— مەشھۇرى.

زۇلفى ئەنبەرىن — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قاراڭ:
پەرى روينكى ئىسمەت پەردەسىدە ئافتاب ئېردى،
كى زۇلفى ئەنبەرىن رۇخسارەسىدە چۇن نىقاب ئېردى.
— زەلىلى.

زۇلفى پەرىشان — چۇۋۇلغان چاچ، چېچىلىپ تۇرغۇچى چاچ:
سېلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلفى تابدار — ئۆرۈلگەن چاچ.

زۇلفى تابى — چاچ ئۆرۈمى:
قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.

زۇلفى تارى — چاچ تالاسى.

زۇلفى تەرسا — ناسارا دىنىدىكى قىزلارنىڭ چېچى:
كى ھەر مەرغۇلەسى بىر زۇلفى تەرسا،
بولۇر ئاندىن خىجىل گۇشى نەگىسا.
— ناقىس.

زۇلفى زەمبەر — بۇدۇر چاچ:
چىنۇ ماچىنۇ خىتايدا بولماغاي مانەندىڭىز،
سىزلەيىن بىر قەددى سەركەش زۇلفى چەمبەر بولماغاي.
— قەمبەر ئوغلى.

زۇلفى چەۋگان — چېچى چەۋگان ئوينايدىغان تاياقتەك، چېچى چەۋگاندەك؛ ئۇزۇن چاچ:
كەس باشىمنى گۇيتەك خەيلىڭ ئاداقى ئىچرە سال،
قويما سەرگەردان مېنى، ئەي زۇلفى چەۋگانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

زۇلفى دال — پۇكۇلگەن چاچ، قايرىما چاچ:
يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر، ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۇز ئۆزرە زۇلفى دالىڭ.
— مەھزۇن.

زۇلفى دەرھەم — چىگىش چاچ، چىگىشلىشىپ كەتكەن چاچ:
ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

زۇلفى دىلاۋىز — كۆڭۈلنى باغلىۋالغۇچى چاچ، كۆڭۈلنى مەپتۇن قىلغۇچى چاچ:
كۆزى، قاشى قىلىپ مىڭ فىتنە ئەنگىز،
لەبى پۇر شىۋەيۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.

زۇلفى سەۋداسى — مەھبۇبنىڭ چاچلىرىنىڭ ئىشتىياقى، سەۋداسى:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىپ ھەددىن، كۆڭۈلگە كېچەكىم،
كۆزگە تاڭ ئولدى سەھەر ئۆتكەنچە تۇندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

زۇلفى سۇمەنسا — خۇشبۇي چاچ.

زۇلفى سۇمبۇل — سۇمبۇل چاچ، خۇشبۇي قارا چاچ:
كىم كۆرۈپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى زەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يىگىت.
— قەلەندەر.

زۇلفى سىلسىلى — «زۇلف زەنجىرى»گە قاراڭ:
زۇلفى سىلسىلىنى ئول ئاي يۈزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نازۇ كەرەشمە دىن تەرق.
— زەلىلى.

زۇلفى سىياھى — قاپقارا چاچ:
يۈزىن مېھرى خەيال ئەتمەك ئەسىرى ئىشقىغە گويا،
پەرىشان ھەر تەرەق زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر.
— گۇمنام.

زۇلفى قۇللاب قاتتىق چاڭگاك چاچ؛ يالغان چاچ:
تاپماغۇڭدۇر ئىستەسەڭ مەشھۇرى شەيدادىن كۆڭۈل،

كىم ھەمە شەيدا كۆڭۈل زۇلفى قۇللابىدەدۇر.
— مەشھۇرى.

زۇلفى مۇسەلسەل — «زۇلف زەنجىرى» گە قارالسۇن: كاكۇلىن گەژدەرھاسى دەي، زۇلفى مۇسەلسەلىنمۇ دەي، نەرگىسى جادۇسىنمۇ دەي، كۆڭلۈم ئالۇرغە ئافەتى.
— ئەرشى.

زۇلفى مۇشكىن — قاپقارا چاچ، ئىپارەك قارا ۋە خۇش پۇراق چاچ:
نې ئۇچۇن ئالەمنى خۇشبۇيۇ مۇنەۋۋەر قىلماسۇن، ئەنبەر ئاسا زۇلفى مۇشكىنۇ قۇياش رۇخسارى بار.
— قەلەندەر.

زۇلفى يار — يارنىڭ چېچى، مەھبۇبنىڭ چېچى:
مېنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇل ـ ئىسلام گەھرەمەن يەڭلىغ، نېچۇن بوينۇمدا زۇلفى يار چىرماشقان تۇمارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلفى يەلدا — قاپقارا چاچ، كېچىدەك قارا چاچ:
ئەي شەھەنشاھى جەھان ئالدىڭدا بۇ ئاجىز غۇلام، سۇبھى «ۋەششەمسى» يۇزۇڭنى زۇلفى يەلدا قىلدى شام.
— مۇللا سالىھ.

زۇلفەين [زلفين] (ئە) ئىككى ئۆرۈمە چاچ، ئۆرۈلگەن ئىككى تال چاچ.

زۇلفىقار [ذوالفقار] (ئە) ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىلىچى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام تارتۇق قىلغان):
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار، ئەلىيۇر رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى.

مۇنافىقلارغا بۇ مەيدان ئىچىدە، تىلمىدۇر رۇلفىقارۇ ئەقل دۇلدۇل.
— زەلىلى.

زۇلفىن [زلفين] (پ) ئىشىك، ساندۇقلارنىڭ قۇلۇپ سالمىدىغان ھالقىسى، قاغىتۇمشۇق:
تۇتۇپ قۇلۇق ئاغزى زۇلفىنى مەھكەم، ئېتىپ ئىما ئانى ئاچماسقا ئول ھەم.
— نەۋائى.

زۇلقافىيەتەين [ذوالقافيتين] (ئە) ئىككى قاپىيىلىك، قوش قاپىيىلىك بەيىت.

زۇلقەرنەين [ذوالقرنين] (ئە) ئىككى مۈڭگۈزلۈك (دۇنيا قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخس ـ ئىسكەندەرنىڭ لەقىمى):
ھەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرى- غى ئۆزىگە بويسۇندۇرغانى.
— ئىسكەندەر نامە.

زۇلقەئدە [ذوالقعده] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھىسابىدا ئون بىرىنچى ئاي نامى.

زۇلل [ذل] (ئە) «زول» غا قارالسۇن.

زۇللىسانەين [ذواللسانين] (ئە) ئىككى تىل ئىگىسى، ئىككى تىللىق، ئىككى تىل بىلگۈچى.

زۇلم [ظلم] (ئە) جەۋر. ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم؛ ئازاب، دەرد:
كۆڭۈل ئالۇردا ماڭا لۇتف بىھىساب ئەتتىڭ، يەنە نە ئېردىكى بۇ زۇلم ئىلە ئىتاب ماڭا.
— ئابىد قۇمۇلى.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد، رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇلم ئەتمەك — ئۇستۇن كەلمەك؛ زوراۋانلىق قىلماق:
دەرھەر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن داغى، كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۇپ.
— ئەرشى.

زۇلم ئەيلەمەك — «زۇلم ئەتمەك» كە قارالسۇن:
قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ، قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رەنجاندىن غەيرى.
— ئەرشى.

زۇلم بىداد — ئازاب ـ ئوقۇبەت، ئادالەتسىزلىك:
غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكسىمنى تەھبەتدە قان ئەيلەبان، مەن يەتىمغە رەھم قىلماي زۇلم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋبەتى.

زۇلم پەرران قىلماق — زۇلۇم يەتكۈزمەك.

زۇلم چەكمەك — جەۋر ـ سىتەم كۆرمەك.

زۇلمۇ سىتەم — زۇلۇم ۋە ئازاب، ئېغىر كۈلپەت:
زۇلمۇ سىتەمنى زۇلغۇڭۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ، بۇ كەك جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

زۇلم ئېلى — زۇلۇم قىلغۇچىلار، جاپا سالغۇچىلار:
ماڭا قىسمەت ئەزەلىندۇر يىمەك دەردۇ بەلا قۇتىن، نە ئىشرەت گۈلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۈزارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلمى گەردۇن — پەلەك زۇلمى، ئالەم (جاھانىنىڭ) كۈلپىتى:
ئەي مۇسۇلمانلار، نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج، ئول پەرىنىڭ جەۋرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زۇلمى نەمايان — زۇلۇم كۆرسەتمەك، كۈلپەت سالماق:
ئەل ئەجەل ئاھىستەرەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلەدىڭ،

قىبلە گاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىلەر.
— ئا. نىزارى.

زۇلمات [ظلمات] (ئە) 1) «زۇلمەت» كە قارالغ:
ئول تەرەفى تۇرفە زۇلمات ئىكەن،
ھەر دۇبە قۇمسىز سۇمۇلات ئىكەن.
— زەلىلى.
2) ئەپسانۋى جاي نامى:
ھەزرىتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ «ئابى ھەيات» ئىزدەپ زۇلماتقا كىرگەنى.
— «ئىسكەندەرنامە».

ساچ زۇلماتى — قاپقارا چاچ.

زۇلمانىي [ظلمانى] (ئە) 1) قارانغۇ، قارانغۇلۇققا مەنسۇپ؛ زۇلمەتلىك. 2) قارا، قاپقارا.

زۇلمانىي ھىجاب — 1) قارانغۇلۇق پەردىسى. 2) نەپس خاھىشى.

زۇلمەت [ظلمت] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇلۇمات] قارانغۇلۇق، زۇلمەت:
قۇتۇلدى ھەجرىدىن يايتى فەراغەت،
يانىپ ئۆسلى چىراغى، كەتتى زۇلمەت.
— خىرقىتى.

زۇلمەت ئاسا — قارانغۇلۇق، قاپقارانغۇ زۇلمەتكە ئوخشاش؛ زۇلمەتلىك:
ساقىيا، ئابى ھەياتى مەي بىلە كۆلىمەم يارۇت،
كىم فىراق ئوتىدىن ئاندا زۇلمەت ئاسا بولدى دۇد.
— نەۋائى.

زۇلمەت ئامىز — قارانغۇلاشقان، قارانغۇ چۈشكەن.

زۇلمەت ئەفگەن — 1) قارانغۇ. 2) قارانغۇلۇق چۈشۈرگۈچى

زۇلمەت ئەفگەن بولماق — قارانغۇلۇق چۈشمەك.

زۇلمەت ئەندۇد — قاپقارانغۇ، ناھايىتى قارانغۇ، زۇلمەت؛ قارانغۇلۇق قاپلىغان.

زۇلمەت ئەھلى — گۇمراھلار؛ غەيرىي دىندىكىلەر؛ جاھىللار.

زۇلمەت زەدا — قارانغۇلۇقنى كەتكۈزىدىغان، يوق قىلىدىغان.

زۇلمەت زۇدا — «زۇلمەت زەدا» غا قارالغ.

زۇلمەت فىشان — قارانغۇلۇق چاچقۇچى، پەيدا قىلغۇچى؛ تۇم قارا، قاپقارا.

زۇلمەت كىردار — قارانغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى؛ دۇنيا، جاھان.

زۇلمەت نىشىن — زۇلمەت ئىچىدە ئولتۇرغۇچى، قارانغۇلۇقنى ماكان قىلغۇچى.

شەمئنى دەرمەن تۇتۇن ئىچرە ئېرۇر زۇلمەت نىشىن،
گەر كۆرەر ئېرسەم يۈزىنى زۇلفى ئەنبەر بار ئارا.
— مەشھۇرى.

زۇلمەتى كۆفر — گۇمراھلىق زۇلمىتى، قارانغۇلۇقى.

زۇلمەتى مېھر — يورۇقلۇق پەيدىكى زۇلمەت:
بۇ گەرد ئەۋاجىدۇركىم زۇلمەتى مېھر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۇلمىش يۈز ئىسكەندەر.
— ئەرشى.

زۇلمەت ئىسيان — گۇناھكارلىق.

زۇلم پىشە [ظلم پيشە] (ئە + پ) زالىم، ستەمكار:
مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۈن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەر دەمى يۈز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.
— ئەرشى.

زۇلمكار [ظلمكار] (ئە + پ) ئەزگۈچى، زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى؛ زالىم:
ئۇ نە بوقدۇر زۇلمكارلاردا پەرۋا،
كىمە مۇڭغايسۇن ئايتسىپ دەردۇ دەۋا.
— سەيفى سەرايى.

زۇلمكىش [ظلم كيش] (ئە + پ) زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن، زۇلۇمكار:
بارچەغە ئەيلەپ ستەم ھەم ئەيلەپ ئازتۇغراق ماڭا،
زۇلمكىشلىك بابىدا ئەرشنى ئۇستاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زۇلم گۇستەر [ظلم گستر] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.

زۇلمىنەن [ذوالمنن] (ئە) كۆپ ياخشىلىقلار قىلغان زات؛ تەڭرى؛ ياخشىلىق ۋە ئېھسانلار ئىگىسى؛ ئېھسانلار:
زىبىدا سەنەمۇ بادەئى گۇل رەڭسىز ئولماس،
ھەر كىمسەكى لۇتفۇ كەرمى زۇلمىنەن ئىستەر.
— تەجەللى.

زۇلھەججە [ذوالحجه] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون ئىككىنچى ئاي نامى.

زۇلھىججە [ذوالحجه] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالغ.

زۇلۇم [ظلوم] (ئە) «زۇلىم» غا قارالغ:
جوھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بېرەلمىس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلۇمات [ظلمات] (ئە) «زۇلمەت» كە قارالغ.

زۇلئىقتىدار [ذوالاقتدار] (ئە) ئىقتىدار ئىگىسى؛ ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك.

زۇمرە [زمره] (ئە) توپ، جامائەت، گۇرۇھ؛ بۆلەك،

قىسىم؛ خىل، تۈر؛ جىنس:
قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سەدقى،
بۇ ژاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.
— ئابىد قۇمۇلى.
قاندا شادان زۇمرەسى مەقبۇلى دانا بولغۇسى،
قاندا نابىنا كېلىپ مەنزۇرى بىنا بولغۇسى.
— مەشھۇرى.

زۇمرەئى ئەۋباش — بەكۇاشلار.
زۇمرەئى تەھقىق — ھەققەتچىلەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى كۇففار — كۇپپارلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى مەھرەم — مەھرەملەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ھۇججاج — ھاجىلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ئىشق — ئاشىقلار.

زۇمرەد [زمرد] (پ) «زۇمۇررەد» كە قارالسۇن.

زۇمۇخت [زمخت] (پ) 1) بىر خىل ئاچچىق تۇزسۇمۇلۇك؛ ئاچچىق. 2) قوپال، سوغۇق چىراي، سۇرۇن تەلەت.

زۇمۇختۇەش [زمخت وش] (پ) «زۇمۇخت» قا قارالسۇن:
تۇز ئىلگەندە بىر ئانار بولسا بىلمەسكى، نېچە پەردە ۋە نېچە خانەسى بار ۋە ھەر پەردە ۋە ھەر خانەسىدە نېچە دانىسى بار. ئۇل دانە ئاچچىغمۇدۇر يا زۇمۇختۇەش يا چۇچۇكمۇدۇر ۋە يا مەيخۇش.
— نەۋائى.

زۇمۇررەد [زمرد] (پ) يېشىل؛ پېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش، زۇمرەت:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۇرگەچ زۇمۇررەد تەخت تۇزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۇلخەن ئىچىدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.
تۇشۇپ گۇل ئەكسى بۇلبۇل بولدى چۇن ئوت،
زۇمرۇررەد ئىردە بۇلبۇل بولدى ياقۇت.
— خىرقەتى.

زۇمۇررەد پوش [زمرد پوش] (پ) چىرايلىق، قىممەت باھا كۇك لىباسلىق، يېشىل كىيىملىك:
ئۇل ئىكى رەھرەۋى زۇمۇررەد پوش،
رەھنەمايى ئانىلىك، نېچۇككى سۇرۇش.
— نەۋائى.

زۇمۇررەد فام [زمرد فام] (پ) «زۇمۇررەد گۇن» غا قارالسۇن.

زۇمۇررەد گۇن [زمرد كون] (پ) زۇمرەت رەڭلىك، يېشىل رەڭلىك:
گويىيا توتى خەتلىك بىرلە لەبگدىن سۇردى نۇتق،
كىم لىباس گولدى زۇمۇررەد گۇن ئاڭا مىنقار لەئل.
— نەۋائى.

زۇننار [زنار] (پ) 1) خرىستىئان دىنىدىكىلەرنىڭ بېلىگە باغلايدىغان بەلۋېغى، بەلۋاغ:
شەيخ سەنئانىدەك ماڭا گول مەھۋەشى تەرسا سىفەت،
قاشلارىنى بۇت قىلىپ زۇلفىنى زۇننار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.
سۇجۇدى كەئبەگى دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئىرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەگى زۇننار.
— سەبۇرى.
2) بۇت؛ ئۇزۇگە چوقۇنىدۇرغۇچى، تارتقۇچى:
ھەۋايى كاكۇلى كۇفرۇڭنى ئەيلەبان زۇننار،
ساچىلىڭ سەۋادى خىيالىنى مەن رىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
3) (بوينىغا ئاسىدىغان) زىننەت بۇيۇمى:
يولدا بىر مەھۋەشنى كۇردۇم ئۇزگەچە رەفتارى بار،
باشىدا گۇلگۇن جەلاسى ئۇشىندە زۇننارى بار.
— مەھزۇن خوتەنى.

زۇنۇب [ذنوب] (ئە) [بىرلىكى: زەنب] گۇناھلار، ئەيىبلەر، »زەنب» كە قارالسۇن.

زۇھا [ضحى] (ئە) يېڭى چىققان كۇن، چاشگاھ ۋاقتىدىكى قۇياش:
مەھۋەشى خاتىر كەشۇ شىرىن سۇخەن نازۇك ئىدا،
پاكلىق بابىدا مەرىيەم، ھۇسن ۋەششەمسۇ زۇھا.
— قەلەندەر.

زۇھەل [زحل] (ئە) زۇھەل يۇلتۇزى، ساتۇرن، ساتۇرن يۇلتۇزى:
ئەتارۇدقا زۇھەل شەمشەرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۇن جەۋزانى يىغماقلىق.
— زەلىلى.

زۇھەل رەڭ — يۇلتۇز رەڭلىك، چىرايلىق.
زۇھەل رەڭ بولماق — يۇلتۇز رەڭگىدە بولماق.

زۇھەلۇەش [زحل وش] (ئە + پ) زۇھەلگە، ساتۇرن يۇلتۇزىغا ئوخشاش.

زۇھد [زهد] (ئە) دۇنيادىن ۋاز كېچىپ تائەت ـ ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش، تەقۋادارلىق:
تاكى تاپسە سەلاھ تائەتكە،
ئەيلەسە زۇھد ئىلە ئىبادەتكە.
— ن. زىيائى.

زۇھد ئەھلى — دۇنيادىن ۋاز كەچكەنلەر، دەرۋىشلەر:
زۇھد ئەھلىن قويىكى، ھەرچەند نۇش ئىبتەر كەۋسەر سۇيىن،
بىردەمى ھەم بولسە بولغىل رىندى دەرد ئاشام ئىلە.
— ئەرشى.

زۇھد ئەيلەمەك — تەقۋادار بولماق، تائەت ـ ئىبادەت

قىلماق:
قۇربى ھەقدىن ئىزدەسەڭ ئىلمۇ ئەمەل زۇھد ئەيلەگىل،
دەۋلەتى دۇنياۋۇ ئۇقبا سىيم ئىلە زەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

زۇھد تارۇپۇدى — پەرھىزكارلىق، سوپىلىققا دالالەت قىلغۇچى ئەسۋابلار.
— نەۋايى.

زۇھد شىيۋە — تائەت ـ ئىبادەتنى ئادەت قىلغۇچى، تەقۋادار:
سەن شەيخ زۇھ شىيۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇھدفۇرۇش — تائەت ـ ئىبادىتىنى، تەقۋادارلىقىنى سۇيىئىستېمال قىلغۇچى؛ رىياكار سوپى.

زۇھدۇ تائەت — تەقۋادارلىق ۋە ئىبادەت:
كۆرمەسەم يۈزۈڭ، ئەي جان، رەقۇ ئۇستىخانلار بولۇر خەشەك،
تەرك ئولۇر بۇ ۋەجھىدىن كىم ھەمە زۇھدۇ تائەت.
— موللا بىلال.

زۇھدۇ تەقۋا — ئىبادەت ۋە تەقۋادارلىق.

زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ — زاھىدلىق، تەقۋادارلىق ۋە دىيانەت:
تا تېرىكسەن تەڭرى يادىنى ئۇنۇتما بىر دەمى،
ئەيلەگىل پىشە بۇ يولدا زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زۇھدۇ رىيا — زاھىدلىق ۋە ساختىپەزلىك، ساختا تەقۋادارلىق:
تەۋبە قىل زۇھدۇ رىيايىغە بۇرۇنراق، ھافىزا،
بەسكى ئاچماسدا ئىشىكنى بۇ كېچە مەيخانەغە.
— ھافىز شىرازى.

زۇھد ئېلى — زاھىدلار، تەقۋادارلار:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.
— ئەرشى.

زۇھدى بەكەمال — كامالەتكە يەتكەن تەقۋادار.

زۇھدى پارسا — يامان ئىشلاردىن ساقلىنىپ تائەت بىلەنلا مەشغۇل بولۇش:
ئەتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئەلگە بولماسا، يارەب،
يوق ئاندا فايدەسى زۇھدى پارسالغىڭنىڭ.
— گۇمنام.

زۇھدى رىيا — يالغان سوپىلىق، ساختا تەقۋادارلىق:
نېتەي بۇ زۇھدى رىيانى مەسجىدى ئىچرە مۇدام،
بارىپ سەنەمكەدەگە زىكرى رەببەتا قىلايىن.
— ئەرشى.

زۇھر [ظهر] (ئە) چۈش ۋاقتى، قىيام ۋاقتى.

زۇھر رەكەئاتى — چۈش ۋاقتى ئوقۇلىدىغان ناماز رەكەتلىرى.

زۇھرە [زهره] (پ) چولپان يۇلتۇز، زۆھرە، ۋېنېرا:
بۇ سۆز ئەنگىز مەنى ئەفسانە پەرداز،
نەۋادا زۇھرەيۇ زۇھراغا دەمساز.
— لۇتفى.

زۇھرەۋۇ جىبىن — زۆھرە يۇلتۇزىدەك جۇلالىنىپ تۇرغان چىرايلىق يۈز، جامال؛ جۇلالىنىپ تۇرغان، زۆھرە يۇلتۇزىدەك:
ئەي زۇھرە جەبىن ماھ پەيكەر،
يوقدۇر ساڭا ھۇسندە بەرابەر.
— مەشھۇرى.

زۇھرەۋۇ ئاي — زۆھرە يۇلتۇز ۋە ئاي:
سېنىڭ بەزمىڭدە، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئاياقچى مېھرۇ ساقى زۇھرەۋۇ ئاي.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇھرەۋەش [زهرەوش] (پ) زۆھرە، چولپان كەبى؛ چىرايلىق، پارلاق:
ئۇدۇ سەندەل بىلە ياساپ ئاڭا چەڭ،
زۇھرەۋەش چالماغ ئەيلەبان ئاھەڭ.
— نەۋايى.

زۇھھاد [زهاد] (ئە) [بىرلىكى: زاھىد] زاھىتلار، «زاھىد» قا قاراڭ:
ھەيف يۈز ھەيفكى ئۇمر ئۆتتى ئىبادەت قىلماي،
زۇھھاد سەر چەشمەسىدە ھېچ تەھارەت قىلماي.
— مەشھۇرى.

زۇھھاد كۇش — زاھىدلارنىڭ قاتىلى، زاھىدلارنى ئۆلتۈرگۈچى:
تاپىپ ئاتەشگاھ ئىشقىن ئەھلى ھۇش،
پارسا سوزەندەيۇ زۇھھاد كۇش.
— نەۋايى.

زۇھۇر [ظهور] (ئە) كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
خۇشا، ھۇسنۇڭ زۇھۇرى مەسجىدۇ مەيخانەدە پەيدا،
بولۇيدۇر ئىشقىدا ھەيرانۇ بىخۇد مۇئمىنۇ تەرسا.
— ئەرشى.

زۇھۇر ئەتمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق، بىلىنمەك، پەيدا بولماق:
ھەرگىز سەلاتىنى ئالى مىقدار مۇلازىمەتى خاتىرىمغە خۇتۇر قىلمايدۇر ئېردى ۋە خەۋاقى سىپېھر ئىقتىدار تەمەننىسى باتىنىمدا زۇھۇر ئەتمەيدۇر ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زۇھۇرغە كەلمەك — پەيدا بولماق، ۋۇجۇدقا كەلمەك.
زۇھۇر قىلماق — «زۇھۇر ئەتمەك» كە قارالسۇن.
زۇھۇرى بىدايەت — دەسلەپ پەيدا بولۇش، تۇنجى كۆرۈنۈش.
زۇۋاله [زوالە] (پ) زۇۋۇلا (خېمىرنىڭ راسلانغان بىر بۆلىكى):
... خادىملەرى سۇفرا سىدە ئاي گىردەسى ۋە قۇياش قۇرسى ئىككى فەتىر ۋە تەببا خلارى تەختەسىدە كەھكەشان شەكلى ئۇ سەپكەن بىر زۇۋاله خەمىر.
— نەۋايى.
زۇئۇم [زعم] (ئە) گۇمان، شۇبھە.
زى [ذى] (ئە) ساھىب، ئىگە، «زۇ» غا قارالسۇن.
زى ھەيات — ھايات ئىگىسى؛ جانلىق، تىرىك:
زى ھەيات ئۆلمەك ئۇچۇندۇر ئاقىبەت،
بۇيلە تەھقىق ئەتتى ئەھلى مەئرىفەت.
— نەۋايى.
زىبەدس [زى بس] (پ) بەس، كۇپايە، بولدى:
نېگە يادىدا ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئاندىق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.
ئەبەس گەرچە يۈرۈرمەن ئاھ ئۇرۇپ ئىشقىڭدا قان يىغلاپ،
زىبەس مەھبۇبلار ئىچرە سېنىڭدەك بىۋەفا يوقتۇر.
— ئەرشى.
زىبەك [زيبک] (ئە) سىماب.
زىبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش؛ قۇربان قىلىش.
زىبھ بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك، سويۇلماق.
زىبھ قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قۇربان قىلماق.
زىج [زيج] (ئە) ئاستىرونومىيە جەدۋىلى؛ تەقۋىم:
چۇ بەخت ئەختەرى سەئد ئولمادى نەسۇد، ئەيكىم،
سىپىھر زىجىنى ھەل قىلغالى رەسەد قىلدىڭ.
— نەۋايى.
زىج بىتماق — ئاستىرونومىك جەدۋەل تۈزمەك.
زىجان [ذي جان] (پ + ئە) جانلىق نەرسىلەر، جانلىقلار، جان، ھايات ئىگىلىرى:
تەئرىنىڭ رەھمەتىگە زىجانغە،
ئەنبيا ھېچرى ياخشى ئىنسانغە.
— ن. زىيائى.
زىد [ضد] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى؛ ئەكسى:
بەسكى، قىلدىڭ زىددىمە ئەغيارىمە كۆپ ئىلتىفات،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان ئىيلەدىڭ.
— قەلەندەر.
زىد تۆرت زىد — بىر ـ بىرىگە قارىمۇ قارشى تۆت ئۈنسۇر (تۆپراق، سۇ، ھاۋا، ئوت).
زىدد [ضد] (ئە) «زىد» كە قارالسۇن.
زىددەين [ضدين] قارىمۇ قارشىلىق، ئىككى قارىمۇ قارشى ئىلىمىنت:
ھەمىشە تا ئەناسىر تۆرت زىددەين،
قىلۇر تەركىبى ئىنسانىنى مۇۋاپىق.
— نەۋايى.
زىددىيەت [ضديت] (ئە) قارشىلىق، قارىمۇ قارشىلىق، كېلىشمەسلىك، زىددىيەت.
زىر [زير] (پ) 1) ئاست، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى، ئاستى:
مەسىي ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زىر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.
— زەلىلى.
2) مۇزىكىدا ئەڭ ئىنچىكە، يېقىملىق ئاۋاز، نازۇك تاۋۇش:
ھەقىقەت ئەھلى تەئرىق ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىرۇ بەم چەكتى.
— ئەرشى.
3) سىكىش، ئولتۇرۇش، ئۆزلىشىش:
سۇھبەتى ئالىم كۆڭۈلغە زىر ئېتەر،
ئۇل كىشى ھەق بۇيرۇغانىنى تېز ئېتەر.
— خەراباتى.
زىرۇ بەم — ئەڭ ئىنچىكە ۋە ئەڭ بوم، نازۇك تاۋۇش:
چالدى مەگەر مۇغەننىيلەر نەغمەگى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىر مۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زىرۇ بەم.
— زەلىلى.
زىرۇ زەبەر — ئاستىن ـ ئۈستۈن؛ ئاغدۇرۇلغان، تىنچسىز:
زىرۇ زەبەر خەتىگىنىڭ مەزمۇنىدىن بىلۇرمەن،
ھەر ھەرفىدۇر رىسالە، ھەر نۇكتەسى رىۋايەت.
— زەلىلى.
زىرۇ زەبەر قىلماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق، خاراۋزار قىلماق:
نە مۇشكىلدۇر، مۇسۇلمانلار، ئىشتىمەسدۇر پەرىزادىم،
فىغانۇ نالەدىن ئالەمنى گەر زىرۇ زەبەر قىلسام.
— قەلەندەر.
زىرۇ زەبەر ئولماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن بولماق؛ تۇرلۇك ھالەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەك؛ ئېغىر ئەھۋالغا چۈشمەك، قاتتىق ئازابنى باشتىن كەچۈرمەك.
زىرى تۆراب — تۆپراق ئاستىدا:
بۇ سەھرا شەھەر ئەھلى زىرى تۆراب،

بولۇپ گەردەۋىل شەھرى خاكى تۇراب.
— موللا شاكىر.

زىرى خاك — توپا ئاستىدا:
دۇنيا بىرلە گەيلەك ئۇلارنى ھەلاك،
ھەمە قەۋمى بەد قاغۇسى زىرى خاك.
— موللا شاكىر.

زىرى نىگىن — بىراۋنىڭ قول ئاستىدىكى، قارام، تەۋە.

زىرائەت [زىراعت] (ئە) تېرىقچىلىق، دېھقانچىلىق؛ زىرائەت:
زىرائەت ئىشىدا رىيازەت قىلسىپ،
رىيازەت ئىشىدا زىرائەت قىلسىپ.
— غەربى.

زىرە [زيره] (پ) «زىر» گە قارالسۇن:
ئانىڭ ھەربىر سۆزى كەلدى قۇلاقىمغە بولۇپ زىرە،
بۇ كۆڭلۈم دەر بەدەر ئىزدەر تاپاتالماي قايان كەتتى.
— موللا سالىھ.

زىردەست [زير دست] (پ) تەۋە، قارام، بىراۋنىڭ قول ئاستىدا ياشىغۇچى؛ بىراۋنىڭ قولى ئاستىدىكى؛ مەغلۇپ، زەئىپ:
تاكى بەردى، گەي قەلەندەر، لۇتفىدىن جامى مۇراد،
تالىئىمىنىڭ زىردەستى چەرخى گەردۇندۇر بۇ كۇن.
— قەلەندەر.

زىردەست قىلماق — ئۆزىگە بويسۇندۇرماق، تەۋە قىلماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم قىلماق.

زىردەست ئولماق — تەۋە بولماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم بولماق، بويسۇنماق.

زىرىپە [زره] (پ) 1) زىرە، ھالقا. 2) ساۋۇت، تۆمۈردىن ئىشلەنگەن ئۇرۇش كىيىمى:
زىرەنۇ قالقان كېرەك ئىسلام بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازلىنىڭ ئىشتەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

زىرىپە ئۆزرە زىرىپە — زەنجىر، ھالقا ـ ھالقا.

زىرىپەپۇش [زره پوش] (پ) ساۋۇت كىيگەن:
بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جۇش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىپەپۇش.
— لۇتفى.

زىرىپەگەر [زرەگر] (پ) 1) زىرە، ھالقا ياسىغۇچى، زەرگەر. 2) ساۋۇت، تۆمۈر كىيىم ياسىغۇچى.

زىست [زيست] (پ) ھايات، تىرىكلىك.

زىست قىلماق — ياشىماق، تىرىكچىلىك قىلماق:
نە ئۈچۈنكى، ھەرگىز نەفسىم مۇرادى بىلە زىست قىلمايدۇر-مەن.
— نەۋائى.

زىشت [زشت] (پ) سەت، خۇنۇك يامان:
كى تەقدىر ئۆزگە بولمايدۇر بىتىلگەن سەرنەۋشت گىجرە،
قارىغان چاغدا گۈل ئاغزىدا قالدىم گىجرە زشت گىجرە.
— موللا سالىھ.

زىشت خۇي — خۇيى سەت، خۇيى يامان:
بىر دەرەم بەرسە ساڭا بىر زىشت خۇي،
دېمەگىن يۈسۈفى مەسەللىك خوب روي.
— ئەھمەدى.

زىشت روي — چىرايى سەت، كۆرۈمسىز، سۆرۈن تەلەت:
كۆردى كىم گەلمىدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشتِ رويۇ تۇندخۇ سەخت مەھمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

زىفاف [زفاف] (ئە) توي، نىكاھ:
زىفاف كېچىسى گەسھابغە بۇيۇردىلەركى، ...
— نەۋائى.

زىكر [ذكر] (ئە) سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش؛ شەرھلەش:
يۈزۈڭنى كۆرمەگەننى كۆز دېمەسمەن،
سېنىڭ زىكرىڭ گەمەسنى سۆز دېمەسمەن.
— خىرقىتى.
بارى گەلنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئول گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەر كىم ئول پەرىغە خىزىر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

زىكر ئايتماق — خۇدانىڭ نامىنى تەكرارلىماق، تىلغا ئالماق، ئەسلىمەك:
زىكر ئايتقىل، شۇكرى ئايتقىل، يىغلاغىل شەۋقى مەدام،
بارچە گەنزا روزى مەھشەردە گۇۋاھ بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

زىكر ئەتمەك — سۆزلىمەك، تىلغا ئالماق، بايان قىلماق.

زىكر ئەيلەمەك — «زىكر ئەتمەك» گە قارالسۇن:
جامۇمەي ئىسمىن جۇدا زىكر گەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى گەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي گەدا.
— ئەرشى.

زىكر بولماق — تىلغا ئېلىنماق، بايان قىلماق.

زىكر قىلماق — تىلغا ئالماق، بايان قىلماق، ئەسلەمەك؛ يازماق.

زىكر بالى — قىزغىن ماختاش؛ خىيال قانىتى:
بىكىتمەس دىلرەباسى زىكرى بالىن،
گەگەر ئىستەر دىلئارامى جەمالىن.
— خىرقىتى.

زىكرى جەھر — ئاشكارا سۆزلەش، ئاشكارا تىلغا ئېلىش.
زىكرى زەبان — سۆز، سۆز قىلىش، زۇۋان سۈرۈش:
جەمال شاھى جەھان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دائە دان قىل، ئەي ھافىز.
— شەۋقى.
زىكرى مەھبۇب — يارنىڭ سۆزى، مەھبۇبنىڭ بايانى:
ئاللاھ ـ ئاللاھ دەپ گۈناھ دەردىڭ دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مەھبۇب بارچە ئىللەتكە دەۋا بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.
زىكرى ھەق — راست گەپ؛ خۇدانى ئەسلەش:
شەۋقى ھالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گۇي،
ئىشق بىرلەن زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۇرکار ئەمەس.
— شەۋقى.
زىل [ظل] (ئە) سايە؛ ھامىي:
تەۋاناپى بەدەن ھەم قۇۋۋىتى دىل،
چىرايلىغ سۈرەتۇ رەۋشەن چىراي زىل.
— ناقىس.
زىلى رەفئەت — مېھرىبانلىق سايىسى.
زىلى شەفقەت — رەھىمدىللىك، شەپقەت ھامىيلىقى.
زىلى ھەق — «زىلى ئىلاھ» قا قارالسۇن.
زىلى ئىقبال — بەخت ئىگىسى.
زىلى ئىلاھ — 1) خۇدانىڭ سايىسى، خۇدانىڭ ھامىيلىقى. 2) پادىشاھ:
شەھرىيارى بار ئىدى شاھلارگە شاھ،
ئالەم ئەھلى باشىدە زىلى ئىلاھ.
— نەۋائى.
زىلى ئىلاھىي — «زىلى ئىلاھ» قا قارالسۇن.
زىلال [زلال] (ئە) 1) تىنىق، تازا، سۈزۈك. 2) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ.
زىلالى سافىي — مەنىلىك، مېغىزلىق گەپ.
زىلزىلە [زلزلة] (ئە) قىمىرلاش، تىترەش، زىلزىلە:
رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتار سەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.
— زەلىلى.
زىلقەئدە [ذى القعدة] (ئە) «زۇلقەئدە» گە قارالسۇن.
زىلل [ظل] (ئە) «زىل» گە قارالسۇن.
زىللى ئاتىغەت — «زىللى رەفئەت» كە قارالسۇن:
تانۇماس ئەسلى ئۆز سىغەتلەرنى،
بۇ ئۇلۇغ زىللى ئاتىغەتلەرنى.
— ن. زىيائى.
زىللى جاھ — مەرتىۋە سايىسى، كۆلەڭگىسى؛ ئۇلۇغۋارلىق.
زىللى رەھمەت — مېھرىبانلىق، شەپقەت سايىسى.
زىللى ئىقبال — بەخت، ئىقبال سايىسى.
زىللى ئىلاھ — خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ.
زىللەت [ذلت] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەسلىك:
قانى دىلغە ئىرادەڭ تۇشتى قويدى لالە يەڭلىغ دىل،
كىشى سادىق ئەمەس ئىشقىڭدا زىللەت يەتتى خالىڭدىن.
— گۈمنام.
زىللۇللاھ [ظل الله] (ئە) خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ:
يانە مۇنداغ دېدى ھەببى ئىلاھ،
شاھلار بارەسىدە زىللۇللاھ.
— ن. زىيائى.
زىلھەججە [ذى الحجه] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالسۇن.
زىمام [زمام] (ئە) 1) يۈگەن، تىزگىن. 2) ئىختىيار.
زىمامى خىيال — خىيال تىزگىنى، پىكىر يۈگىنى:
كېتىپدۇر قولىدىن زىمامى خىيال،
بولۇپدۇر ئاقا ئارزۇيى ئۇسال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زىمان [ضمان] (ئە) كېپىل، كېپىللىك؛ كېپىل بولۇش:
چۇ شەھ خەلق رىزقىغە بولمىش زىمان،
ئېرۇر ئارتۇق ئۆكسۈك بېتۇرمەك يامان.
— نەۋائى.
زىممە [ذمه] (ئە) مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيەت، بۇرچ؛ قەرز:
ئەما ئەل زىممەسىدە ئېردى ۋە ئون مىڭنى، ئەلگە كەچتى ۋە ئون مىڭنى ئالدى.
— نەۋائى.
زىمن [ضمن] (ئە) 1) ئارا، ئوتتۇرا، ئىچ؛ ئارىسىدا، ئوتتۇرىسىدا، ئىچىدە. 2) مەقسەت، ئىستەك.
زىن [زين] (پ) ئېگەر:
كى ئەكسەر كۆنلەرى رەخش ئەيلەبان زىن،
ئالىمپ كۆپ نەۋجەۋانى ئىلغەت ئايىن.
— ناقىس.
ۋەلەددىن زىرا بولماسا ۋالىدەين،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدە زەين.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زىن پوش — يوپۇق، ئېگەرنىڭ يوپۇقى:
ئالىمپ كەلدى مىنمەك ئۈچۈن ياخشى ئات،
كى زەررىنە، زىن پوش ئىدى قاتمۇ قات.
— ئا. نىزارى.
زىنا [زنا] (ئە) جىنسىي ئالاقە (ھارام، قانۇنسىز

مۇناسىۋەت).

زىندان [زندان] (پ) 1) قاماقخانا:
كى زىندان ئىچىدە گۇنەھكارلار،
كۆپ ئېردى ئىچىدە تەبھكارلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قاراڭغۇلۇق، قاراڭغۇ جاي، زىندان:
ئىككىنچى دەپتە پادىشاھقە ئەرز قىلىپ چاھقە تاشلاتقىلار دەپ بۇيرۇغاندا، زىنداندا ئىتنىڭ ۋەفادارلىقى بىرلە روزگار كەچۈرۈپ، يەنە بىر پەرۋىش سەئىيى بىرلە چاھدىن خەلاس بولۇپ، خاجە باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئەلەرنى مەلىكەغە تەقرىر قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) غەم، قايغۇ:
كۆز ئاقارىپ سىرغۇدەك بولدى كۆزىنىڭ مەردۇمى،
گەرچە ئەيشى ـ راھەتنى مېھنەتى زىندان قىلىپ.
— مۇللا سالىھ.

زىندان ئەھلى — مەھبۇسلار.

زىندانى [زندانى] (پ) قامالغان، مەھبۇس:
چىن دەپ كەلسە، ئانى ئەمدى،
ئەيلەي كۆڭسۈمدە زىندانى.
— نەۋائى.

زىندە [زنده] (پ) تىرىك، جانلىق، ھاياتلىق:
ئايدى: ئەي مەردى خۇدا خۇب كەلدىڭىز،
بولدى ئۇچ يۈز يىل بىلىڭكىم، زىندە بىز.
— زەلىلى.

مۇنچە كىم زىندەلەرغە بەردى جان،
ئانى ئۆلتۈرمەينكى قويدى ئەمان.
— ن. زىيائى.

زىندە پىلى — ھەيۋەتلىك پىل.

زىندە پىلى دەمان — گەۋدىلىك، زور پىل، ھەيۋەتلىك پىل.

زىندە دىل — دىلى روشەن، شاد، دىلىدا كىرى يوق، خۇش چاقچاق.

زىندە قىلماق — تىرىلدۈرمەك، ھاياتلىق بەرمەك:
كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلى زىندە قىلماق ئېرۈر كۆپ بەسىر.
— ئا. نىزارى.

زىندەئى پۇش — ھاياتلىق، تىرىكلىك كىيىمى، لىباسى:
زاھىرەن كەلدى گەرچە زىندەئى پۇش،
قىلھەقىقەت ئەمىرى زىندەئى پۇش.
— ن. زىيائى.

زىندەئى جاۋىد — ئەبەدىي تىرىك.

زىندەكار [زندكار] (پ) تىرىكلىك، ھاياتلىق، ياشىناش:
پادىشاھلار زىكرىدەكىم ئەگەر ئادىل بولسە، ئادالەت جۇيبارىدىن لەب تەشنەلەرنى سىيران ئېتەر، ۋە گەر دادخاھلىق مۇددەئاسىغە ئۆزى ئامىل بولسە، لەتافەت سەرشارىدىن قۇرۇغان شەجەرلەرغە زىندەگارلىق ھاسىل قىلۇر.
— ن. زىيائى.

زىندەگان [زندكان] (پ) «زىندەگانى» غا قارالسۇن:
كى تەھسىلى ۋۇجۇھى زىندەگانلىغ،
زەرۋرەتدۇر كىشىكىم بولسە جانلىغ.
— ناقىس.

زىندەگانى [زندكانى] (پ) ھايات، ئۆمر، تىرىكلىك، تىرىكلىككە دائىر:
زۇلمەتكە سەۋادى گەر نىشانى ئېردى،
مەزمۇن ئاڭا ئابى زىندەگانى ئېردى.
— نەۋائى.

زىندىق [زنديق] (ئە) دىنسىز، خۇداسىز، مۇناپىق:
ھەر كىشىكىم ئەھلى سىدىق، سىددىق بولۇر،
ھەر كىشىكىم ئەھلى جەھل زىندىق بولۇر.
— خەراباتى.

زىندىقە [زنديقه] (ئە) خۇداسىز، دىنسىز ئايال:
مانى نەققاشنىڭ مىللەتىكىم زىندىقە ئېردى، ئانىڭ زامانىدە شائېئ بولدى.
— نەۋائى.

زىنھار [زنهار] (ئە) 1) زىنھار، ئەسلا، ھەرگىز، ھېچ:
ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن زىنھار،
كى، بىردەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.
— بابىر.

2) ئىلتىجا، ئىلتىماس، يىلىنىپ سوراش:
زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بەلا دېيىلەر ھەر سۆھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.

3) ئېھتىياتنا بولۇش، ئاگاھ بولۇش؛ دىققەت، ھوشيار:
ھوشيار بولۇپ بارما بەيابان ساري دەۋرىش،
— بۇ ۋادەدە زىنھار.
يول كۆرگۈزۈر ئەلىنىڭ ئۈنى ئاۋاز جەرەسدۇر،
— چۈن سەيھەئى دۇلدۇل.
— زەلىلى.

4) ئەلۋەتتە، چوقۇم:
ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەفن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئولدى، ئەي ئەھباب.
— مەھزۇن.

زىنھارۇ زىنھار — زادى، ھەرگىز:
ئايا، سەيدى سەنەملەر مەشرەبىنده،

تەمەڭ تۇتما ۋەفا زىنھارۇ زىنھار.
— سەيىد ئەھمەد.

زېھ [زە] (پ) 1) ئاپىرىن، تەھسىن. 2) كامالىنىڭ يېپى، كىرىچى. 3) قىرغاق، ساھىل، چەت؛ جىيەك.

زېھ ئاتماق — 1) ئاپىرىن ئېيتماق، تەھسىن ئوقۇماق. 2) كامالىنى ئوق ئۇزىمەك، ئاتماق.

زېھ قىلماق — كامالىنىڭ يېپىنى تارتماق.

زېھىن [ذىھن] (ئە) زېھىن.

زېھنۇ فىكرى — زېھىن ۋە پىكىر، ئەقىل ـ ھوش:
راست يولدىن كىشىكى قىلدى خۇرۇج،
زېھنۇ فىكرى ھەۋاغە ئىتسە ئۇرۇج.
— ن. زىيائى.

زېھنى سالىم — ساغلام زېھىن.

زېھاق [زىھاق] (ئە) 1) قىمىرلاش، ئۆملەش. 2) ئارۇزدا بىر بەھىر (ۋەزىن) نىڭ بۆلەكلىرىدە بولىدىغان ئۆزگىرىش:
ئانىڭ شەرھى بۇدۇركى، ئول دېۋانىدە ھەر غەزەل باشىدا ئول غەزەل نە بەھردە ۋە نە ۋەزىندە ئېركەنىن ۋە ئەركانىغە قايسى زىھاق كىرىپ، نە ئەۋئا تەغەييۇر تاپقانىن بىتكەيلەر.
— ئەۋايى.

زېھافات [زىحافات] (ئە) «زىھاق» نىڭ كۆپلۈكى، «زىھاق» قا قارالسۇن.

زېھى [زىھى] (پ) 1) ياخشى، ئوبدان، جايىدا. 2) گۈزەل، يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان. 3) خۇددى، ئۆزى؛ تولىمۇ، ئىلگىرى. 4) قانداق، قانداقچە، ھەقىقەتەن:
زېھىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەياللىڭ خىلۋەتىدە روزۇشەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.

زېھى ئازاد — تولىمۇ ئازادە، ئاجايىپ ئەركىن:
زېھى ئازاد تەبئ ئېرمىش سەبۇرى دوستلار بەسى،
غەرىبۇ خاكسار ئاشتى پەژمۇردەھال ئەسرو.
— سەبۇرى.

زېھى دەۋا — ئاجايىپ داۋا، ياخشى دورا، تولىمۇ شىپالىق:
رىزا، قەزاغە بەلاسىغە سەبرى كەلتۇرگىل،
كى ھەمچۇ يۇنۇسۇ ئەيۇب زېھى داۋا ئۇچرار.
— شەۋقى.

زېھى دەۋلەتلى — ئەقىدىسى دۆلەتلىك، نېمىدېگەن بەختلىك:
زېھى دەۋلەتلى ئاشىقكىم سېنىڭ بىرلە قىلۇر ئىشرەت،
نە ئىشرەت، ئىشرەتى جەننەت، نە جەننەت، جەننەتى گەۋھەر.
— سەيفى سەرايى.

زېھى سائىل — ئاجايىپ تىلەمچى، بەختلىك سائىل:
ھەق تەرەفىدىن ھەرنەكىم ئىزدەپ تاپىق بەخشىش ئەتا،
ئەي زېھى سائىل، زېھى بازىل، زېھى رىغبەت نىھاج.
— شەۋقى.

زېھى شەقاۋەت — قانداق بەختسىزلىك.

زېھى غافىل — غاپىل، غەپلەتتە قالغان كىشى.

زېھى غەباۋەت — قانداق ئەخمەقلىق.

زېھى لۇتف — ئاجايىپ ياخشىلىق، ئاجايىپ مەرھەمەت:
زېھى لۇتفۇڭ نەسىمىدىن ئاچىلمىش بىر گۈلى رەئنا،
تەرەننۇم چەكتىلەركىم ھەر تەرەفدىن بۇلبۇلى شەيدا.
— شەۋقى.

زېھى ئىشرەت — نەقەدەر ئىشرەت، قانداق راھەت:
زېھى ئىشرەت سېنىڭ ئۇسرۇك كۆزۈڭگە،
كى گۈلزار ئىچرە خۇش مەجلىس تۈزۈپدۇر.
— ئاتايى.

زېۋەر [زىيور] (پ) بېزەك، زىننەت:
بۇ زېۋەر بىرلە يۈزىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىغلاس.
— ئەرشى.

زېۋەر بەرمەك — بېزىمەك؛ بېزەتمەك.

زېۋەر تاپماق — بېزەنمەك، ياسانماق.

زېۋەر كۆرگۈزمەك — چىرايلىق كۆرۈنمەك.

زىيا [ضيا] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ روشەنلىك؛ پارلاق:
مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۈر دەمادەم تىيرە كۆڭلۈمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇر زىيا پەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زىيا ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، يورۇتماق، روشەن قىلماق:
مېنى بۇ بەلادىن رەھا ئەيلەگىل،
مۇكەددەر دىلىمنى زىيا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيا تۇتماق — يورۇتماق.

زىيايى چەشىم — كۆز روشەنلىكى:
نەھاجەت ھەججى ئەكبەر كاشغەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىمە خاكى دەرىدىن سۇرمە زارىم بار.
— گۇمنام.

زىياد [زياد] (پ) ئارتۇق، كۆپ:
بولۇپ ئول كىشىدىن كۆڭۈل ئانچە شاد،
كى ئىنئام قىلدىم ئەدەددىن زىياد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىياد ئەتمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۈرمەك.

زىياد قىلماق — «زىياد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

زىيادە [زيادە] (ئە) ئارتىش، كۆپىيىش ئارتۇق، كۆپ، ئارتۇقچە، ئارتقان:
زىيادە خۇش بولۇپ كەلدى يەقىنراق،
سەلام ئەتتى ئاڭا سۇلتانى ئافاق.
— ناقىس.

زىيادە ئەتمەك — «زىيادە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زىيادە ئەيلەمەك — كۆپەيتمەك، ئارتتۇرماق.

زىيادەت [زيادت] (ئە) «زىيادە» گە قاراڭ.
بولغان سارى زىيادە زىيادەت تەلەپ قىلۇر،
تويماس مۇرادى ھەر نەچە بولسا مۇيەسسەرى.
— سەبۇرى.

زىيادەت بولماق — ئارتماق، كۆپەيمەك.

زىيارەت [زيارت] (ئە) بىرەر شەخس ياكى بىرەر مەشھۇر جاينى بېرىپ كۆرۈش، زىيارەت:
زىيارەتكە سەبەبدۇر نېئمەتى كۆبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇرمەزكۇر.
— شەۋقى.

زىيارەتگاھ [زيارتگاه] (ئە + پ) زىيارەت جايى، تاۋاپ قىلىنىدىغان مەشھۇر ئورۇن، زىيارەتگاھ:
قويۇپ تۇغ ـ ئەلەملەر مەزارەتگاھ،
بولۇپ ئىشق ئېلىگە زىيارەتگاھ.
— ئا. نىزارى.

زىيارىيز [ضياريز] (ئە + پ) روشەنلىك، نۇر چاچقۇچى، يورۇتقۇچى:
گەھ يەسرىب ئۆزە بۇ پەرق ئىنىب تېز،
زۇلمەتقە ئەشېئىئەسى زىيارىيز.
— نەۋايى.

زىيافەت [ضيافت] (ئە) مېھماندارچىلىق، مېھمان كۈتۈش، زىياپەت:
بۇ بىچارەلەرغە ئېئانەت كېرەك،
بۇ ئەۋۋارەلەرگە زىيافەت كېرەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان [زيان] (پ) زەرەر؛ چىقىم، زىيان:
بۇ تەدبىر بىرلە تاپارسەن ئەمان،
سېنى كۆرسە ھەركىم يەتۇرمەس زىيان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان قىلماق — زەرەر، زىيان كەلتۈرمەك.

زىيان ـ بۇد [زيان بود] (پ) زىيان ـ زەرەر:
نە نەۋۋ ئىش بىرلە تاپتى دىن ئىشى سۇد،
نە ئىشدىن ئاخىرەت تاپتى زىيان ـ بۇد.
— نەۋايى.

زىيانزەدە [زيان زده] (پ) زىيان كۆرگەن، زىيان تارتقان:
فاسىق ۋە خەممار زىيانزەدە ۋە زىيانكار.
— نەۋايى.

زىيانكار [زيانكار] (پ) زىيان يەتكۈزگۈچى، بۇزغۇچى.

زىيائ [ضياع] (ئە) 1) يوقىتىش؛ يوقىلىش، نابۇت بولۇش:
قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋنەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەڭ يەتكۈچە سىنماسۇن زىيائ.
— زەلىلى.
2) مۇلۇكلەر؛ تېرىلغۇ يەرلەر، «زەيئە» گە قاراڭ:
ۋە ئول خەلىلغە دېدىكىم، گۇۋاھ بولۇڭكىم، ھەر نېمە مەندىن باردۇر زىيائ ۋە ئەملاكدىن، بارىن ۋەقف قىلدىم.
— نەۋايى.

زىيىب [زيب] (پ) 1) بېزەك، زىننەت:
بۇ ئالەم زىيىبىدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.
— ئەرشى.
2) كۆرك، ھۆسن، چىراي. 3) پەرداز بېرىش؛ ئۆزىنى ياخشى كۆرسىتىش. 4) گۈزەل؛ گۈزەللىك:
ۋەرەق ھۆسن ئەھلى زىيىبىغە تازۇتقان گۇلئۇزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۆزرە رەشكى خارىمدۇر.
— گۇمنام.

زىيىب ئەنگىز — گۈزەللىكى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان، گۈزەللىكى ئاپئاشكارا:
زىيىب ئەنگىز شۇخى تۇركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.
— زەلىلى.

زىيىب ئەمىلى — گۈزەللەر.

زىيىب بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك، گۈزەللەشتۈرمەك:
زىيىب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.
— زەلىلى.

زىيىب تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىيىب تۇتماق — «زىيىب تاپماق» قا قاراڭ.

زىيبۇ ئارايىش — «زىيبۇزەين» گە قاراڭ.

زىيبۇ زەيىن — زىبۇ زىننەت ۋە پەرداز.

زىيبۇ زىۋەر — «زىيبۇ زەين» گە قاراڭ:
سەن لەتافەت سۇيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇر سەن تەمام،
ئۆزگەلەرنىڭ ھۆسنى بولسا زىيبۇ زىۋەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

زىيبۇ زىينەت — «زىيبۇ زەين» گە قاراڭ:

سالمك [سالك] (ئە) يولۇچى، سەپەر قىلغۇچى؛ تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرگەن، مۇساپىر:
ئۆزلۈكسىز سەلب ئەيلەمەي سالىككە كەشف ئىسرار ئېتەر،
ئول ئېرۇر خاتۇنكى ھەيز ئىچرە قىلۇر ئىسرار خۇن.
— ناقىس.

سالىم [سالم] (ئە) 1) ئامان، ساق، سالامەت. 2) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىنىڭ بىرى.

سالىنماق [سالينماق] تاشلانماق، قالدۇرۇلماق.

سالىھ [صالح] (ئە) توغرا ئىش قىلغۇچى، ياخشى ئىش قىلىدىغان، پاك:
نەۋائى ئاللىغە يازغانىن كۆرمەيىن بولماس،
ئېرۇر ھەق ئالدىدىن ئەر سالىھ ئول ۋەگەر تالىھ.
— نەۋائى.

سالىھە [صالحه] (ئە) پاكىز، توغرا، ساپ ئايال.

سام [سام] (پ) ئىششىق، يالىلۇغ.

سامان [سامان] (پ) ئىمكانىيەت؛ ئامال، ئىلاج؛ يارىدەم:
كۆرەر بولسام ئەگەر كىسم دىلبەرى يۈسۇف نىشانىمنى،
تاپا ئالماي يۈرۈپدۇرمەن جەھاندا بىسەرۇ سامان.
— قەلەندەر.

سامىئە [سامعه] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش.

سامىت [صامت] (ئە) جىم تۇرغۇچى، سۈكۈت قىلغۇچى.

سامىر [سامر] (ئە) جادۇگەر، سېھىرگەر.

سامىرىي [سامرى] (ئە) «سامىر» غا قارالسۇن.
كۆزىن ئەفسۇنساز ئېتىپ جانىبخش لەبدىن نۇكتە ئەيت،
سامىرىي سېھرىن مەسىھا مۇئجىزىن ئىزھار قىل.
— نەۋائى.

سامىئ [سامع] (ئە) ئىشتكۇچى، ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇچى:
ئىشىت، سامىئ، بۇناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسەگەر كۆز.
— ناقىس.

سامىئ بولماق — ئاڭلىماق، تىڭشىماق، ئىشتىمەك:
بولۇر سامىئ بۇدۇر مەجنۇنىنىڭ جانى،
چىقاردى كۆكسىدىن تۇرلۇك فىغانى.
— مولا پازىل.

سانى [ثانى] (ئە) ئىككىنچى.

سانىئ [صانع] (ئە) ياسىغۇچى، يارىتقۇچى، خۇدا:
نە چۈككىم سانىئى ئىمكانى ئالەم،
يارانتى قۇدرىتىدىن جىنسى ئادەم.
— ناقىس.

سانىئى غەيب — يارىتقۇچى، خۇدا:
چۇ ئەشيادە كۆرسە كشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئى غەيبدىن قۇدرەتىن.
— نەۋائى.

سانىئى قۇدرەت — قۇدرەتلىك خۇدا، قۇدرەت ئىگىسى:
يارانماپدۇر ئانىڭدەك بۇ جەھاندا سانىئى قۇدرەت،
نەسەب ئەتكىل، ئىلاھا ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت.
— قەلەندەر.

سانىھ [سانح] (ئە) بېرىلگەن، قولغا كىرگەن، ئاتا قىلىنغان:
سانىھ بولماق — پەيدا بولماق، قولغا كىرمەك:
سەن ئېتىرازنى قويغىلكى، بارچە ھەقدىندۇر،
چۇ غەيب مەكمەنىدىن ھەرنەكىم بولۇر سانىھ.
— نەۋائى.

سانىيەن [ثانيةً] (ئە) ئىككىنچىدىن.

ساھەت [صاحت] (ئە) مەيدان، كەڭ جاي، دەرگاھ:
ساھەتى ئىچرە خەلق غەۋغاسى،
ئارزۇخاھ ئۇلۇس ئەلالاسى.
— نەۋائى.

ساھىب [صاحب] (ئە) ئىگە، مۇئەللىپ:
ئۇلار كىسم ئىردى پەيغەمبەرغە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

ساھىبۇل مېئراجى — مېئراجقا چىققۇچى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ:
بەرىدىلەر ئەلفەقرۇ فۇخرىدىن خەبەر،
ساھىبۇل مېئراجى ئول لاۋلاك تاج.
— شەۋقى.

ساھىبى ئەفئال — ئىش ئىگىسى.

ساھىبى خۇرۇج — قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى. توپىلاڭچى:
مەخدۇمى پاكىزاى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ.
— زەلىلى.

ساھىبى نەزم — شېئىر، نەزم ئىگىسى، شائىر:
ئەيا ساھىبى نەزم گۈيى سۆخەن،
مۇشەۋۋەش ضىيالات، ئەفسۇردە تەن.
— ئا. نىزارى.

ساھىبى دەۋلەت — دۆلەت ئىگىسى، دۆلەت باشلىقى، پادىشاھ.

ساھىب ئەزا [صاحب عزاء] (ئە) ھازا ئىگىسى، ھازىدار.

ساھىب ئەسرار [صاحب اسرار] (ئە) سىرلار

زىينەت ئەيلەمەك — «زىينەت بەرمەك» كە قاراڭ.

زىينەت بەرمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك:

ھۇسنىغە زىينەت بېرىپ قىلدى يۈرەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇئى مەرجانىمغە ئايت.

— خۇشھال غەرىبى.

زىينەت تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىينەت فىزاي — بېزىتىلگەن، زىننەتلەنگەن.

زىينەتى باغ — باغنىڭ زىننىتى، باغنىڭ گۈزىلى؛ قىزىلگۈل:

سەبا ئەيدى ئاڭا، ئەي زىينەتى باغ،
ساڭا قۇل تاپقالى جاندا ئىدى داغ.

— خىرقىتى.

زىينەتى دۇنيايى دۇن — مەككار دۇنيانىڭ زىننىتى، ھىيلىگەر جاھاننىڭ پەردازلىرى:

بولماغاي ھەرگىز گەدالەر ئەل ئالىندا ئېئتىبار،
زىينەتى دۇنيايى دۇننى، ئەي قەلەندەر، زەر كېلىپ.

— قەلەندەر.

زىينەتى گۈلشەن — گۈلشەننىڭ گۈزەللىكى، گۈلشەننىڭ كۆركى:

دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىينەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەلىلى.

زىينەتى ھۇرى پەرى — ھۆر - پەرىلەرنىڭ زىننىتى:

تىشلەپ ئىلكىڭنى تەماشا قىلغۇچە رەسۋالىغىم،
زىينەتى ھۇرى پەرى ئول ھۇسنى گۈلزارىمغە باق.

— گۇمنام.

ژ

ژاله [ژاله] 1) مۆللۈك، شەبنەم؛ يامغۇر، مۆلدۈر، يامغۇرسىمان مۇز پارچىلىرى:
تەۋەھۈمدا باغرىم بولۇپ لالەدەك،
ئاقار ئېردى كۆزدىن ياشىم ژالەدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
نەۋائىدەك نىشانە ئورنىغە باشىن تۆتار ئەرشى،
ئەگەر ئىشقىڭ ھەۋاسىدىن ياغار ھەرژالە تاش ئولسۇن.
— ئەرشى.
2) ياش، كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:
دېدى: *كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە،*
دېدى: *ئىشقىڭ تېگىپدۇر ئاھۇ نالە.*
— خىرقەتى.

ژاله ھىجران — ئايرىلىش ئازابى، جۇدالىق مۆلدۈرى:
ھەۋايى ئىشقىدىن باشىمغە ياغقان ژاله ھىجراندۇر،
كى بۇ بارانغا ئاھىم گەردى بادى چۈنكى قالقاندۇر.
— ئا. نىزارى.

ژالەئى ناب — يالتىراق مۆلدۈر، مۇز پارچىلىرى.

ژەرف [ژرف] (پ) چوڭقۇر، تېرەن؛ ئۇزۇن، ئۇزاق، بىپايان:
قايۇ قەتره سۇۋ بەلكى دەريايى ژەرف،
كى قىلمىش ئاڭا ھەق دەۋاتمىنى زەرف.
— ئەرشى.

دەريايى ژەرف — چوڭقۇر ۋە بىپايان دەريا؛ دېڭىز:
يانە بەردىلەر جىلۋە جامى شىكەرف،
تولا مەيدىن ئاندىغكى دەريايى ژەرف.
— نەۋائى.

ژەندە [ژندە] (پ) «جەندە» گە قارالسۇن.

ژەندەمو [ژندەمو] (پ) ئاق ساقال، ئاق ساقال چال:
قامەتىڭ سەۋداسىدىن بولغاچ قەلەندەر سەۋركىم،
باشىدا شەكلى كۆلەھ، بەرگىدىن گولدى ژەندەمسى.
— ئەرشى.

ژەيان [ژيان] (پ) غەزەپلىك، قەھرلىك، دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:
قەھرىدىن ئەرشىرى ژەيان كۆردى بىمىم،
ئۇردى باشىن ئۇيى سۇتى ئىچكەن يەتىم.
— نەۋائى.

شىرە ژەيان — قەھرلىك شىر، قورقۇنچلۇق مەخلۇق:
ئىشق كويىدە ئەگەر شىرى ژەيانۇر ئىستەۋر،
تاڭ بوق ئەر فەخرۇ مۇباھات ئىلە بۇ نۇقتە سۆرەي.
— نەۋائى.

قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇدام، شىرى ژەيان.
— ئا. نىزارى.

ژولىده [ژوليده] (پ) پەرىشان، غەش؛ چۈۋۈق، چۈۋۈلغان، چېچىلغان، يېيىلغان.
ژولىده مو — چېچى چۈۋۈلغان، پاخماق چاچ:
ھوي بۇ ژولىده مولاردىن چۇ دىلگىر ئولماڭىز،
زاھىر ئولماس زىينەتى شەھرى، قەلەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

س

سائەت [ساعت] (ئە) ۋاقىت، مەزگىل، سائەت:
كى داخىل بولۇپ ياخشى سائەت بىلە،
چۇ ئاندا تۇرۇپمىز ئىبادەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

سابان [سبان] ساپان، قوش.

سابۇن [صابون] (ئە) سوپۇن.

سابىت [ثابت] (ئە) تۇرغۇن، مۇقىم، تەۋرەنمەس، تۆز سۆزىدە، مەيداندا مەھكەم تۇرىدىغان:
بەيان ئولمىش يۇزۇك خۇرشىددىدىن ۋەشىمسى تەفسىرى،
ساچاق سەۋداسىغە ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.
— شەۋقى.

سابىت ئەتمەك — ئىسپات قىلماق.

سابىت بولماق — قەيد قىلىنماق، يېزىلماق.

سابىت قەدەم — تۆز گەپتە، تۆز مەيداندا چىڭ تۇرىدىغان، بىر سۆزلۈك، ئۇجەر:
تەلەبدە ھەمچۇ زەلەيخا سابىت قەدەم بولغىل،
مەدەد بېرىلسە بۇ بەختىگە مىسىر شاھ ئۇچار.
— شەۋقى.

سابىت قىلماق — «سابىت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

سابىت ئولماق — «سابىت بولماق» قا قارالسۇن.

سابىتات [ثابتات] (ئە) تۇرغۇن يۇلتۇزلار:
يانە بىرده سابىت ئەيلەدىڭ سابىتات،
ئاڭا سەير، ئىسما بۇلەرگە سەبات.
— نەۋائى.

سابىر [صابر] (ئە) سەۋر قىلغۇچى، سەۋرلىك، چىداملىق، تاقەتلىك:
جەھانكىم بولسە مۇنداغ جانغە جابىر،
نە ئىمكاندۇر بۇتەن بولماقغە سابىر.
— ناقىس.

سابىق [سابق] (ئە) ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى، بولۇپ ئۆتكەن، پېشقەدەم:
ئەمەسمەن بەئز - بەئز ئولماققا لايىق،
ئەمەسدۇر ھېچنېمە زاتىڭغە سابىق.
— ناقىس.

ساتىر [ساتر] (ئە) پەردە؛ يوشۇرغۇچى، سۆقۇچى:
بار ئىبردى ۋەسئۇ خەلق سايىر،
ئەشجار گۈلۈسى ئەلگە ساتىر.
— نەۋائى.

ساتىھ [ساطح] (ئە) يالتىرايدىغان، پارقىراق:
جەبىندا ساتىھ رۇ نۇرى سەفا،
جەھەت بۇكى قويماقغە ئات مىرۋەفا.
— ئا. نىزارى.

ساجىد [ساجد] (ئە) سەجدە قىلغۇچى، تەزىم قىلغۇچى:
ھەر ساری بىنا قىلىپ مەساجىد،
ئادەمگە مەلايىك ئانده ساجىد.
— نەۋائى.

ساچ [ساچ] چاچ، مۇي:
ئول پەرىۋەشنىڭ ۋىسالىن تەڭرىدىن قىلدىم تەلەب،
تەلئىكى چۇن «ۋەززۇھا» دۇر ساچلارى مانەندى شەب.
— مۇللا سالىھ.

ساچباغ [ساچ باغ] چاچۇاغ:
ساچباغ ئىبرىمىستۇركى، ئول كافىرغىلاق ئەيلەبدۇر،
ئالەم ئىچرە كۇفر تەئزىمى ئۇچۇن زۇننارىغە.
— نەۋائى.

ساچماق [ساچماق] 1) سەپمەك، چاچماق؛ تاراتماق، يايماق:
فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەكمەك، تېرىماق:
مەززەئى ئىشق ئىچرە ساچماق قابىلىيەت دانەسىن،
ئەيلەدى كۆك ناسىدىن گويا قەزا دېھقانى قايىل.
— نەۋائى.

ساچىق [ساچىق] تارتۇق؛ چاچقۇ:
ساچىق بىرلە نەۋائۇ سازى ئانىڭ،
خىتايى جىنس پايەندازى ئانىڭ.
— نەۋائى.

ساخت [ساخت] (پ) تەييارگەرلىك؛ بېزەك.

سادات [سادات] (ئە) ئابرۇيلۇق، مۆتىۋەر ئادەملەر.

سادە [ساده] (پ) ساددا، ئاددىي، توغرا:
شاھىدى سادە كىرەك فايز تەلەب مولالاغە،
مۇتربىۋ بادە كېرەك رىندەئى بېپەرۋاغە.
— ناقىس.

ساده سۆز — توغرا، راست سۆز:
كى پىچىده قىلماي، قىلىپ ساده سۆز،
تەكەللۇف ئۇمۇردىن ئازاده سۆز.
— ئا. نىزارى.

سادەلىغ [سادەلىغ] ساددىلىق، تۆزلۈك، گوللۇق.

سادەۋەش [سادەوش] (پ) ساددىغا ئوخشاش، ساددا بولۇپ كۆرۈنگەن:
سادەۋەش يارىم بەغايىت نۇرغەن ئېرىمش ئاڭلادىم،
ئاشكارا دوست، پىنھان دۈشمەن ئېرىمش ئاڭلادىم.
— نەۋائى.

سادىر [صادر] (ئە) پەيدا بولغۇچى، يۈز بەرگۈچى.
سادىر بولماق — يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.
سادىر ئولماق — «سادىر بولماق» قا قارالسۇن.
سادىر ئولۇپ جۈمله يامان ئىشلارىم،
يەندۈرۈپ ئەلنى نەچە، ئەيبارەمەن.
— موللا سالىھ.

سادىس [سادس] (ئە) ئالتىنچى.

سادىق [صادق] (ئە) راست گەپ قىلغۇچى، توغرا ئىش قىلغۇچى؛ ساداقەتلىك، ۋاپادارلىق:
دېدى شەيخ: «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
ھەقىقەت ھەرىمگە سادىق ئىكەن.»
— ئا. نىزارى.

سادىقانه [صادقانه] (ئە + پ) سادىقلىق، توغرىلىق، ۋاپادارلىق بىلەن:
كى ھۈسن شۇئله سىدىنكىم يارۇت كۆزۈڭ، ئەرشى،
كى شاھى ھەجرىنى تا سۇبھى سادىقانه قىلاي.
— ئەرشى.

سار [سار] (پ) غەم، قايغۇ، ھەسرەت، ئازاب:
بار مەلەك نشانىدۇرلەر ئىشق زاتىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل، مۇھەببەت ساربىدىن.
— ئەرشى.

سارا [سارا] (پ) خالىس، ساپ، تازا:
ئەي گۈلشەنى رۇخسارىڭ گۈلۈب دەھرغە ئازا،
رۇخسار ئۆزە ساچىڭ گۈل ئۆزە ئەنبەرى سارا.
— نەۋائى.

ساربان [ساربان] (پ) تۆگىچى، تۆگە يېتىلگۈچى:
قوينى قويچىيۇ شۇتۇرنى ساربان،
ئۇي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئوستىخان.
— زەلىلى.

سارت [سارت] پارس، تاجىك.

سارغارماق [سارغارماق] سارغايماق:
قۇياش رەڭگىغە ئەكسىمدىن قىزارماق گاھى سارغارماق،
تەلەتتۇق بىرلە قەھرىڭدىن قىزارماق زەڧىران پەيدا.
— شەرقى.

سارۇلماق [سارولماق] سورۇلماق، ئۇچماق:
رەسم ئاڭاكسىم دەفتەرى ھۆسنىن كۆڭۈل قىلسە ھەۋەس،
يەلدە سارۇلغان ۋەرەقلەردىنمۇ ئەفكار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

سارۇن [سارون] ئورۇن، مەرتىۋىلىك ئورۇن:
ئۆزىن ئالسىم ساناپ سارۇن تالاشسىپ بىرنەچە نادان،
ئانىڭ جاھىللىقى گويا قۇياشىدىن ھەم داغى تابان.
— موللا قۇربان.

ساری [ساری] 1) تەرەپ، تامان، ياق:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساری، بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ژالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

2) سىرى، ... . بغانچە:
مەن ژەفاۋۇ مىھر ئايىنىنى خۇ قىلغان ساری،
سەن جەفاۋۇ جەۋ رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

ئانا ساری — ئانا تەرەپ:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا ساربىدىن قورب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

ساریغی [سارغى] تەرەپتىكى، ياقتىكى، تامانداىكى.

ساز I [ساز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «قىلغۇچى، ياسىغۇچى، ئىشلىگۈچى» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ:
بۇلار روھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارەساز.
— ئا. نىزارى.

ساز II [ساز] (پ) 1) چالغۇ قورالى، مۇزىكا ئەسۋابى، ساز. 2) سازلانغان، سېزى تۇزۇلگەن. 3) ياخشى، دۇرۇست.

سازەنده [سازەنده] (پ) ساز چالغۇچى، سازچى، مۇزىكانت.

سافی [صافى] (ئە) تازا، پاكىز، ساپ:
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلەن ساف قىل،
كى مەزمۇن قۇلۇبغە كەششاف قىل.
— ئا. نىزارى.

ساف ئەيلەمەك — ساپ قىلماق، پاكىزلىماق:
ئۇلارنى داغى مەن تەۋاق ئەيلەدىم،
تەۋاق ئەيلەبان دىلنى ساف ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

سافی [صافى] (ئە) 1) ساپلىق، تازىلىق، روشەنلىك. 2)

ساپ، تازا، كىرسىز.
سافى مەشرەب — پاك تەبئەتلىك، ساپ ۋىجدانلىق.
ساف تەبئ [صاف طبع] (ئە) تەبئىتى پاك، ياخشى خۇلقلۇق.
ساف چەش [صاف چش] (ئە + پ) ساپ، سۈزۈك مەي ئىچكۈچى.
سافي ۋەش [صافي وش] (ئە + پ) پاك، ساپ، خالىس:
بۇ سۆيەت سافي ۋەشى ئالىي نەسەب،
كىم سەفىي كەلدى ئاتا ھەققدىن لەقەب.
— نەۋائى.
ساغ [ساغ] 1) كېسەل ئەمەس، ساغلام، ساق، سالامەت.
2) ئەس ـ ھوشى جايىدا، ھوشيار:
قالۇرلار ئاغزىن ئاچىپ ئىشق ئەھلى بۇياندىن،
ساغ ئەلگە كۈلگۈ ئېرۈر تەلبە ئەيلەگەن ھەرەكەت.
— نەۋائى.
ساغەر [ساغر] (پ) مەي، شاراب پىيالىسى، قەدەھ:
مەرھەبا ساقى بۇگۈن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەك،
شىشەئى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۈلگۈن شاراب.
— زەلىلى.
ساغەرى ياقۇت فام — ياقۇت رەڭ مەي.
ساغەركەش [ساغركش] (پ) مەي ئىچكۈچى:
سۈزۈدىن گۈلخان زەماندا ساغەركەش،
ئەيلەگەي مەنئى جۇئۇ دەفئى ئەتەش.
— نەۋائى.
ساغداق [صاغداق] ئوقدان، ئوق خالتىسى:
قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
ساغۇ [ساغو] سۇغا، تۇلۇك، چېلەك:
بۇ دىدەكنىڭ ئىلكىدە دەستۇخان،
بىر ساغۇدا جويىپەردە، بىردەستە نان.
— زەلىلى.
ساق [ساق] (ئە) 1) بالدۇر، ئىلگىرى، بۇرۇن:
سەندىن ئېرۈر مەرتەبەئى ساق ئەرش،
سەندىن ئېرۈر غۇلغۇلەتا تەھتى فەرش.
— زەلىلى.
ساقي [ساقى] (ئە) مەي، شاراب قۇيغۇچى:
كەل، ئەي ساقي، تەمام بولدى مۇناجات،
دىيىلدى ھەرنەكىم بار ئېردى ھاجات.
— ناقىس.

ساقيا [ساقيا] (ئە + پ) ئەي ساقي:
ساقيا كەلتۇر مېيى گۈلگۈننى خۇش دەمدۇر بۇگۈن،
بارچەدىن مەجلىستە مەي ئەھلى مۇقەددەمدۇر بۇگۈن.
— ئاتايى.
ساكىت [ساكت] (ئە) جىملىق، جىمجىتلىق، سۈكۈت:
جەۋلان شول تەرزى ئەۋۋەل قىلدى ساكىت،
گىدى لەب باغلاماق بابىدا سابىت.
— ناقىس.
ساكىن [ساكن] (ئە) 1) بىر جايدا تۇرغۇچى، تۇرغۇن ياشىغۇچى:
كىرىپسىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خىيمەگە.
— ئا. نىزارى.
2) سۈكۈن بەلگىسى (O) قويۇلغان ھەرپ.
ساكىنلىك [ساكن ليك] تۇرغۇنلۇق، بىر جايدا تۇرۇشلۇق، ۋەزمىنلىك:
تەدرىج ئىلە تىفل ئولۇر خىراد مەند،
ساكىنلىك ئىلە قامىش بولۇرقەند.
— نەۋائى.
سال I [سال] ياغاچتىن دەريا، كۆللەردە يۈك توشۇش ئۈچۈن ياسالغان قاتناش قورالى.
سال II [سال] (پ) 1) يىل:
مەيى تەمام ئولدى ئۆمۈر قىسق بىلەن ماھۇسال،
غافىل گىدىم بىلمەدىم تەۋبە ئايا زۇل زىلال.
— زەلىلى.
2) ياش:
يېتىپ يەتتەگە سالى ئول ماھنىڭ،
بولۇپ ساھىبە دەرد ئىلە ئاھنىڭ.
— ئا. نىزارى.
سالۇماھ — يىل ۋە ئاي:
يارەب، ئەتكىل خەستە ئەرشى بىردەم ئاگاھ ئولمايىن،
غەپلەت ئىچرە ئۆتكەن ئۇشبۇ سالۇ ماھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.
سالۇس [سالوس] (پ) ئالدامچىلىق، تىل ياغلىمىچىلىق، يالغانچىلىق، ھىيلە:
بۇ تەلەب ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇدىبىل،
زاھىدا سالۇسغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.
— ئەرشى.
سالس [ثالث] (ئە) ئۈچىنچى:
بولۇر تىيرە كۆزگۈڭ، تولار زەھر جامىڭ،
تۇتايكىم بول ئىسكەندەرۇ جەمگە سالىس.
— نەۋائى.

Altun Orda

سالىك [سالك] (ئە) يولۇچى، سەپەر قىلغۇچى؛ تەسەۋ-ۋۇپ يولىغا كىرگەن، مۇساپىر:
ئۆزلۈكسىز سەلب ئەيلەمەي سالىككە كەشف ئىسرار ئېتەر،
ئول ئېرۇر خاتۇنكى ھەيز ئىچرە قىلۇر ئىزھار خۇن.
— ناقىس.

سالىم [سالم] (ئە) 1) ئامان، ساق، سالامەت. 2) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىنىڭ بىرى.

سالىنماق [سالينماق] ئاشلانماق، قالدۇرۇلماق.

سالىھ [صالح] (ئە) توغرا ئىش قىلغۇچى، ياخشى ئىش قىلىدىغان، پاك:
ئەۋلى ئالىمكە يازغانىن كۆرمەيىن بولماس،
ئېرۇر ھەق ئالدىدىن ئەر سالىھ ئول ۋەكەر تالىھ.
— ئەۋلى.

سالىھە [صالحه] (ئە) پاكىز، توغرا، ساپ ئايال.

سام [سام] (پ) ئىششىق، يالىلۇغ.

سامان [سامان] (پ) ئىمكانىيەت؛ ئامال، ئىلاج؛ يارىدەم:
كۆزەر بولسام ئەگەر كىم دىلبەرى يۈسۈف نىشانىمنى،
تاپا ئالماي يۈرۈپدۇرمەن جەھاندا بىسەرۇ سامان.
— قەلەندەر.

سامىئە [سامعه] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش.

سامىت [صامت] (ئە) جىم تۇرغۇچى، سۈكۈت قىلغۇچى.

سامىر [سامر] (ئە) جادۇرگەر، سېھىرگەر.

سامىرىيى [سامرى] (ئە) «سامىر» غا قارالسۇن.
كۆزىن ئەفسۇنساز ئېتىپ جانىبەخش لەبدىن نۆكتە ئەيت،
سامىرىي سېھرىن مەسىھا مۆجىزىن ئىزھار قىل.
— ئەۋلى.

سامىئ [سامع] (ئە) ئىشتكۈچى، ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇ-چى:
ئىشت، سامىئ، بۇناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسەگەر كۆز.
— ناقىس.

سامىئ بولماق — ئاڭلىماق، تىڭشىماق، ئىشتەمەك:
بولۇر سامىئ بۇدۇر مەجنۇنىنىڭ جانى،
چىقاردى كۆكسىدىن تۇرلۇك فىغانى.
— مۇللا پازىل.

سانى [ثانى] (ئە) ئىككىنچى.

سانىئ [صانع] (ئە) ياسىغۇچى، يارانتۇچى، خۇدا:
نە چۈككىم سانىئى ئىمكانى ئالەم،
يارانتتى قۇدرەتىدىن جىنسى ئادەم.
— ناقىس.

سانىئى غەيب — يارانتۇچى، خۇدا:
چۈ ئەشيادە كۆرسە كشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئى غەيبدىن قۇدرەتىن.
— ئەۋلى.

سانىئى قۇدرەت — قۇدرەتلىك خۇدا، قۇدرەت ئىگىسى:
يارانماپدۇر ئانىڭدەك بۇ جەھاندا سانىئى قۇدرەت،
نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت.
— قەلەندەر.

سانىھ [سانح] (ئە) بەرىلگەن، قولغا كىرگەن، ئاتا قىلىنغان:
سانىھ بولماق — پەيدا بولماق، قولغا كىرمەك:
سەن ئېتىرازنى قويغىلكى، بارچە ھەقدىندۇر،
چۈ غەيب مەكمەنىدىن ھەرنەكىم بولۇر سانىھ.
— ئەۋلى.

سانىيەن [ثانِيةً] (ئە) ئىككىنچىدىن.

ساھەت [صاحت] (ئە) مەيدان، كەڭ جاي، دەرگاھ:
ساھەتى ئىچرە خەلق غەۋغاسى،
ئارزۇخاھ ئۆلۈس ئەلالاسى.
— ئەۋلى.

ساھىب [صاحب] (ئە) ئىگە، مۇئەللىپ:
ئۇلار كىم ئىردى پەيغەمبەرغە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇيى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

ساھىبۇل مېئراجى — مېئراجقا چىققۇچى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ:
بەردىلەر ئەلفەقرۇ فۇخرىدىن خەبەر،
ساھىبۇل مېئراجى ئول لاۋلاك تاج.
— شەۋقى.

ساھىبى ئەقتال — ئىش ئىگىسى.

ساھىبى خۇرۇج — قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى. توپىلاڭچى:
مەغدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۈن ئارسلان ئەمەسمۇ.
— زەلىلى.

ساھىبى نەزم — شېئىر، نەزم ئىگىسى، شائىر:
ئەيا ساھىبى نەزم گۈيى سۈخەن،
مۇشەۋۋەش خىيالات، ئەفسۇردە تەن.
— ئا. نىزارى.

ساھىبى دەۋلەت — دۆلەت ئىگىسى، دۆلەت باشلىقى، پادىشاھ.

ساھىب ئەزا [صاحب عزاء] (ئە) ھازا ئىگىسى، ھازىدار.

ساھىب ئەسرار [صاحب اسرار] (ئە) سىرلەر

ئىگىسى، يوشۇرۇن سىرنى بىلگۈچى، سىرداش.

ساهىب بەيت [صاحب بيت] (ئە) ئۆي ئىگىسى، ئۆي - جايلىق.

ساهىب تاج [صاحب تاج] (ئە) تاج - دۆلەت ئىگىسى.

ساهىب تەخت [صاحب تخت] (ئە + پ) تەخت ئىگىسى، شاھ:

ۋەسل ئومىددە ساهىب راهلەر،
بەلكى ساهىب تەخت ئالىي شاهلەر.

— نەۋايى.

ساهىب تەرىق [صاحب طريق] (ئە) تەرىقەت يولىغا كىرگەن، يول تاپقان، يولغا چۈشكەن.

ساهىب جاه [صاحب جاه] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك:

چۈ دەۋران بۇۋەفادۇر نەچچە ساهىب جاه ئېسەڭ، ئەي شەيخ،
گەدالەر خاتىرىن ئاسرەي مەغرۇر ئولماغىل ئەسرۇ.

— نەۋايى.

ساهىب جەمال [صاحب جمال] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل:

چۈ تۇرپان نەۋاھىدا تاپمىش كەمال،
كى ئەفرىدۇن ئول شاه ساهىب جمال.

— ئا. نىزارى.

ساهىبخانه [صاحب خانه] (ئە + پ) ئۆي ئىگىسى:

ئۆمىد ئولدۇركى ساهىبخانەدىن ئەگزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەگزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇيى شان ھادىس.

— شەۋقى.

ساهىب خەير [صاحب خير] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، ئىنئام - ئېھسان قىلغۇچى:

گويىيا ئول كۈن ئەخىيى ساهىب خەير،
شەھر ئەترابىنى قىلۇر ئېدى سەير.

— نەۋايى.

ساهىب خىرەد [صاحب خرد] (ئە + پ) ئەقىللىق، دانا:

نە قىلدۇڭكى دارايى ساهىب خىرەد،
بارىمىزغە مۇنداق چېكىپ خەتتى رەد.

— نەۋايى.

ساهىبدار [صاحب دار] (ئە + پ) ئىگىدار:

بەندى زەنجىرى جۇنۇندىن ساهىبدار ئولمىشەم،
بادەپۇر زۇر ئەردى بىر ساغەرده سەرشار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

ساهىب دەلى [صاحب دلى] (ئە + پ) خەزىنە ئىگىسى، خەزىنىدار:

يانا ھەم سىياۋۇش ئېبردى ۋەلى،
كى ئۆز ۋاقتىدا ئېبردى ساهىب دەلى.

— ئا. نىزارى.

ساهىب دەۋلەت [صاحب دولت] (ئە) دۆلەتمەن، ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك؛

مىسرده بار ئېبردى ئالىي ھىممەتى،
ئالەمىي مەئمۇره ساهىب دەۋلەتى.

— ناۋايى.

ساهىب دۇئا [صاحب دعا] (ئە) دۇئا قىلغۇچى، خۇدادىن ياخشىلىق تىلەپ قىلغۇچى:

قىلىپ ياد ياران ساهىب دۇئا،
ئۇلار روھىغە ئەيلەيىن ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ساهىب دىل [صاحب دل] (ئە + پ) ساپ دىللىق، كۆڭلى پاك:

ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيو ۋەلى،
مەكان ئەيلەبان نەچچە ساهىب دىلى.

— ئا. نىزارى.

ساهىب راي [صاحب راى] (ئە) پىكىر ئىگىسى، دانا.

ساهىبقران [صاحب قران] (ئە) جاھانگىر؛ بەختيار، بەختكە ئېرىشكەن، بەختى ئېچىلغان:

ئاتاب ئاتىنى ئىسيان ئەھلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يارۇقلار سەپلەرىن سىندۇرغالى ساهىبقىران ئاندا.

— ئەرشى.

ساهىب كەرەم [صاحب كرم] (ئە) سېخىي، مەرد، مەرھەمەتلىك، شەپقەتلىك:

بۇ ساهىب كەرەمدىن قىلىبان ئۇمىدا،
يەنە گەشت قىلماقغە قىلدىم شۇجائا.

— ئا. نىزارى.

ساهىب كەمال [صاحب كمال] (ئە) بىرەر ھۈنەر ياكى كەسپىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن ئادەم، كامالەتكە يەتكەن، ئالىم:

ئەگەرچى فەننىده ساهىب كەمال ئېرۇر سەييياد،
قاچان بالىغ تۇتا ئالغاي سۇ مەۋجى دامى بىلە.

— نەۋايى.

ساهىب مەقالەت [صاحب مقالت] (ئە) سۆز ئۇستەسى، ناتىق:

قىلاتۇنغە لېكىن ھەۋالەتدۇرۇر،
كى ھىكمەتده ساهىب مەقالەتدۇرۇر.

— نەۋايى.

ساهىب مۇرەۋۋت [صاحب مروت] (ئە) ساخاۋەتلىك،

ئادەمگەرچىلىك قىلغۇچى.

ساهىب نەزەر [صاحب نظر] (ئە) ئالدىن كۆرگۈچى، ئۇزاقنى كۆرىدىغان، كارامەت ئىگىسى:

نەزەر تا قۇتبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۇمان بىلگىل،
نەچۈك ئالغاي جەۋاھىر بەھرىدىن ساهىب نەزەر تەنها.

— زەلىلى.

ساهىب نىساب [صاحب نىساب] (ئە) پۇل ۋە مال ـ مۇلكىدىن زاكات بېرىشكە قادىر كىشى.

ساهىب هال [صاحب حال] (ئە) ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكىدىن خەۋەردار، ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىدىغان.

ساهىب هۇنەر [صاحب هنر] (ئە + پ) هۇنەرۋەن، كاسىپ:

ئېرۇرسەن سەئدۇۋەققاس ساهىب هۇنەر،
ئاڭا هەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.

— ئا. نىزارى.

ساهىب ۋىقار [صاحب وقار] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن:

شەفائەت سەرىرىدە گول تاجدار،
هىدايەت تەرىقىدە ساهىب ۋىقار.

— ئا. نىزارى.

ساهىب ۋۇقۇف [صاحب وقوف] (ئە) خەۋەردار، بىلىملىك، تەجرىبىلىك.

ساهىب ئىهسان [صاحب احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، هەدىيە، ئىنئام ئىگىسى:

كى مۇندا داغى ساهىب ئىهسان ئېرۇر،
مۇسەمما ئاڭا مىر قۇربان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

ساهىر [صاحر] (ئە) سېهىرگەر، جادۇگەر، هىيلىگەر؛ ئالدامچى، نەيرەڭۋاز:

نەچە بىمەزە سۆزى كافىردىبان،
بۇلارمۇ ئىجزاتىنى ساهىر دىبان.

— ئا. نىزارى.

ساهىل [صاحل] (ئە) دەريا، دېڭىز، كۆللەرنىڭ بويى، قىرغاق:

باشلەبان ئول چېرىكنى ساهىل ئىلە،
سۇ ياقاسىدەغى مەنازىل ئىلە.

— نەۋايى.

ساۋۇتماق [صاووتماق] سوۋۇتماق:

گەهى يادى بىلە ئۆزنى ئۇنۇتۇپ،
گەهى ئىشق ئوتىنى ئولدەم ساۋۇتۇپ.

— موللا پازىل.

ساۋۇرماق [ساوورماق] سورۇماق، ئۆچۈرماق:

فەنا يەلىگە ساۋۇرمىش ۋۇجۇد خىرمەنىنى،
تەمامى ئەلگە نەدامەت بىلە پۇشەيمان چەرخ.

— شەۋقى.

ساۋۇغ [ساووغ] «ساۋۇق» قا قاراڭ:

ساۋۇغ ئاهلار چەكتى دەم ـ دەم ياتىپ،
كى هىجران بەلاسىدا مىڭ غەم يېتىپ.

— ئا. نىزارى.

ساۋۇق [ساووق] سوغۇق:

بەهار كۈنلەرى كەلمىش كېتىپ زىمىستان چەرخ،
ساۋۇقنى شىددەتىنى يوق قىلىپ تابىستان چەرخ.

— شەۋقى.

ساۋۇماق [ساووماق] سوۋۇماق، ئىسسىقلىقىنى يوقاتماق:

ساۋۇسا پەرهادۇ مەجنۇن قىسسەسىدىن كۆڭلۈڭىز،
بەس، مېنىڭ ئىشق ئىچرە ئوتلۇغ داستانىمنى تىلەڭ.

— نەۋايى.

سائىر [سائر] ـ (ئە) باشقا، ئۆزگە.

سائىر ئەفراد — باشقا ئادەملەر، قالغان كىشىلەر:

سائىر ئەفراد ئىشى بۇ بولسە ئولكىم فەرد ئېرۇر،
بارچە ئەلدىن هۇسن ئارا ئازدۇر ئاڭا يۈزمۇنچە هەم.

— نەۋايى.

سائىر ئەئزا — بەدەننىڭ هەممە ئەزاسى، ئىنسان بەدىنىنىڭ ئەزالىرى.

سائىقە [صاعقە] (ئە) چاقماق، يېشىن:

ئېسىپ سائىقە چىقتى بادى خىلاف،
تەلاتۇم قىلىپ كېمەنى ئىنهىراف.

— ئا. نىزارى.

سائىل [سائل] (ئەل) 1) تىلەمچى، قەلەندەر:

كەرەم سائىلنى مەهرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇمىد بىرلە،
كېلىپمەن دەرگەهىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

2) سوئال قىلغۇچى، سورىغۇچى، ئىزدىگۈچى:

بولسە ئىكىنچى هۇسنىگە مايىل،
بولغۇسىدۇر هەكىم ئاڭا سائىل.

— نەۋايى.

سائ [صاع] (ئە) ئاشلىق كەملەيدىغان چارەك.

سائىد [صاعد] (ئە) بېلەك:

ئانىڭدەك تاپتى سىيمىن سائىدىڭ يادى بىلە ئۇلفەت،
كى دەستامۇز قۇشدەك ئانسىز ئولماس هەر زەمان كۆڭلۈم.

— نەۋايى.

سائىي [صاعى] (ئە) هەرىكەت قىلغۇچى، تىرىشچان.

سايه [سايه] (پ) 1) سايه، كۆلەڭگە:
گۈلشەنۇ گۈلبەرگى ساقى، سايەئى بەرگى كەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئېرۇر ئەترافىدا كەنارەلەر.
— ئەرشى.
2) راھەت، شادلىق:
قايدىن تاپقاي ھەيات سەدمايەسىنى،
ھەق ئەيلەدى قىسقە ئۆمرىن سايەسىنى.
— ئەۋايى.
سايه سەۋادى — زۇلمەت نىشانى.
سايەئى چەرخ — يۇكسەكلىك.
سايەئى دىۋار — ئازراق دەم ئېلىش، ئازراق راھەتلەنىش:
دەۋلەت ئىستەب ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىلىق سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كويى ساري سايەئى دىۋارى بەس.
— ئەرشى.
سايه ئەفگەن [سايەافكن] (پ) ھىمايە قىلغۇچى، پاناھ بولغۇچى.
سايەبان [سايەبان] (پ) سايە چۈشۈرگۈچى، سايە چۈشۈرىدىغان، كۈنلۈك، ساتما، چېدىر:
بۇ قۇلنى شەررى دۇشمەندىن ئەمان تۇت،
باشىمغە ئۆز پەناھىلىق سايەبان تۇت.
— ناقىس.
سايەۋەر [سايەور] (پ) سايە چۈشۈرگۈچى.
سايەۋەش [سايەوش] (پ) سايىگە ئوخشاش.
سايىب [صايب] (ئە) توغرا، توغرا يۆنىلىشلىك، نىشانغا توغرا يۆنىلىش بىلەن ماڭغۇچى:
گەھى سايىب، گەھى نازىم، گەھى خاك،
گەھى ھافىز، گەھى تەنزىمى ئەفلاك.
— ناقىس.
سايىر [ساير] (ئە) «ساغىر» غا قارالسۇن.
دېدى: *ئاي بىرلە كۈنگە «بولمە سايىر»،*
دېدى: *«پەر ئۇرماغىل، ئەي نەسرى تايىر».*
— ناقىس.
سەئادەت [سعادت] (ئە) بەخت، ئىقبال، تەلەي، بەختيارلىق:
سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەخت يار ئولسا،
كېلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غىلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
سەئادەت سىرىشت — بەختيار، تەلەيلىك يارىتىلىش:
كى بۇدۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

سەئادەت يۇلدۇزى — بەخت يۇلتۇزى:
سۇبھى دەۋلەت تەلئىتى باشىدە دۇررى شەبچىراغ،
تالئ باشىدە كۆر تولۇۋ ئىتكەن سەئادەت يولدۇزىن.
— ئەۋايى.
سەئادەتلىغ [سعادت ليغ] بەختلىك، تەلەيلىك.
سەئادەتمەند [سعادت مند] (ئە + پ) بەختلىك، تەلەيلىك، بەختيار:
قىلدى ئەلقابلىق ئەزەلدە ھەق شەفىئۇلمۇزنەبىن،
كەلمەدى ئالەمگە بىر سەندەك سەئادەتمەند شاھ.
— ئەرشى.
سەبا [صبا] (ئە) 1) يېقىملىق شامال، تالئ شامىلى:
سەبا خادىنى ئەيلەپ نىش دىلدۇر،
جىگەر خۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىھانى.
— ئەرشى.
2) ئەتىگەن، سەھەر:
دەشت ئۆزرەكى سەير ئۈلەر سەباغە،
بەرگى تازالەر ئۆچار ھەۋاغە.
— ئەۋايى.
سەبات [ثبات] (ئە) مەھكەم تۇرۇش، مۇستەھكەم، چىداملىق:
سەباتى ئالىنى ئەسلە جاۋىد ئەمەس،
زەۋالى داغى غەير ناھىد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.
سەبات ئولماق — مۇستەھكەم، پۇختا بولماق، چىلئ تۇرماق:
شەھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئېرۇرلەر ھەيات.
— ئا. نىزارى.
سەباغ [سباغ] يۇلئ، پاختا قاتارلىقلارنى ساۋايدىغان ئىككى تال بارماقتەك ئۇزۇن ياغاچ، ساۋىغۇچ، ساۋاغ.
سەباھ [صباح] (ئە) ئەتىگەن، ئەتىگەنلىكى، تالئ سەھەر:
سەباھدا مۇرغى سۇلەيمان كەبى سەبا يۇرگىل،
مەسادا مەتلۇبى جان ئەينى مۇددەئا ئۇچرار.
— شەۋقى.
سەباھۇ مەسا — ئەتە ـ كەچ، دائىم:
تا بولايىن مەست مەسا،
نەچە رىيا بىرلە بولاي پارسا.
— ئەۋايى.
سەباھەت [صباحت] (ئە) يورۇقلۇق، پارلاقلىق، گۈزەللىك:
سەباھەتدە جەھان مەشھۇرى ئولسالئ،
ئەگەر يۈسۇپ مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.
— ئەرشى.

سەبەب [سبب] (ئە) ۋەج، باھانە، ئاساس، سەۋەب:
قىلۇر ئېردى دىلدا ھەمىشە تەلەپ،
مەجازەت قىلۇر ئېردى ئانچە سەبەب.
— ئا. نىزارى.

سەبەب بولماق — ئاساس بولماق، باھانە بولماق:
سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.
— ئا. نىزارى.

سەبەد [سبد] نەرسە ـ كېرەك سېلىش ئۈچۈن دەرەختىڭ ئۇششاق تېلى (چىۋىق) دىن ياسالغان قاچا، سېۋەت:
بىر سەبەدكە قوينىڭ ئىچ ئالەتىنى،
سەلىبان ئەھشاۋۇ قازۇراتىنى.
— نەۋايى.

سەبەق [سبق] (ئە) 1) دەرس، تەلىم:
سۆزى دانىش كىتابىدىن سەبەقدۇر،
يۈزى ھۇسن ئاتىدىن كەم ۋەرەقدۇر.
— زەلىلى.

2) مەنە، چۈشەنچە:
ھەر كىمسەگە ئۆلچە قابىلىيەت،
كۆرسۇن سەبەتى غەمۇ بالىيەت.
— نەۋايى.

سەببەتەكەللاھ [ثبتك الله] (ئە) «ئاللا سېنى مۇستەھكەم قىلدى» دېگەن مەنىدىكى ئىبارە.
ۋەفا يولىدەكى سابىت قەدەم ئېرۇر ناقىس.
دېگەيكى «سەببەتەكەللاھ» كەمال ئەربابى.
— ناقىس.

سەبت I [ثبت] (ئە) 1) يېزىلغان، قەيت قىلىنغان:
ۋەرەقفە كىتاب ئىشى بولدى سەبت،
ھەزار دوسەد باز پەنجاھۇ ھەفت.
— ناقىس.

2) يازماق، پۈتمەك:
دېدىم: ئەي كۆڭلۈمغە ئوق ئۇرغان، نەدۇر ئاتىڭ دېگىل،
دېدى: باقكىم ئەيلەمىشلەر ئانى پەيكانىمدە سەبت.
— نەۋايى.

سەبت ئەتمەك — مەھكەم قىلماق، مۇستەھكەملىمەك.
سەبت ئەيلەمەك — «سەبت ئەتمەك» كە قاراڭ.
سەبت قىلماق — «سەبت ئەتمەك» كە قاراڭ.

سەبت II [سبت] (ئە) شەنبە (شەنبە كۈنى).

سەبر [صبر] (ئە) تاقەت، چىدام، بەرداش:
ئەگەر سەبر بىرلە رىزا بولسا ئول،
قىلۇر مۇددەئاسىن خۇدايىم قەبۇل.
— ئا. نىزارى.

سەبر قىلماق — چىدىماق، تاقەت قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك:
ئاتا سۇگىدا سەبر قىلماق كېرەك.
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

سەبرپەيۋەند [صبرپيوند] (ئە + پ) چىداملىق، تاقەتلىك:
ئاڭا ھاجەت ئېرمەس بىزنىڭ پەندىمىز،
ھەمۇل نوكتەئى سەبرپەيۋەندىمىز.
— نەۋايى.

سەبرخاھ [صبرخواه] (ئە + پ) سەبر ـ تاقەتلىك، چىداملىق.

سەبز [سبز] (پ) يېشىل، يېشىل رەڭ:
ئۆتۈپ نەچچە ۋەقت بولدى فەسلى بەھار،
چەمەن سەبز ئولۇپ، بولدى چۈن لالەزار.
— ئا. نىزارى.

سەبزە [سبزه] (پ) 1) يېشىل كۆك، كۆكات، كۆكلەم، مايسا:
دەرەخت ئۆمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېتىماد ئەتمەڭ،
نەسىيمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

2) يارنىڭ قېشى:
سەبزەئى خەتتىڭ سەۋادى لەئلى خەندان ئۈستىنە،
خىزر گويا سايە سالمىش ئايى ھەيۋان ئۈستىنە.
— نەۋايى.

سەبزە بولماق — كۆكەرمەك، ياپيېشىل بولماق:
قايدا كەچ بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەبزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئويۇڭ.
— زەلىلى.

سەبزەئى خەت — ئىنچىكە سىزىق، مىيىق:
لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.

سەبزەزار [سبزەزار] (پ) مايسىلىق، ئوتلاق، كۆكلەم:
دامەنى سەھرا دىمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىننەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.

سەبزەزار ئەيلەمەك — ئوتلاق، مايسىزارغا ئايلاندۇرماق:
ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر سەمىنى شور ئۈزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زەھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەبز پۇش [سبزپوش] (پ) 1) كۆك لىباسلىق، پۇر-كەلگەن:
ئۆل ئېرۇر شاھى سەبزپۇش قىزى،
كى قۇياش كۇھلىدۇر ئاياغى ئىزى.
— نەۋايى.
2) شەيخ، زاھىد، سوپى:
كۆتەرگەچ باشنى كۆردى سەبز پۇشى،
يۇزى نۇرانە ئانداغكىم سۇرۇشى.
— نەۋايى.

سەبقەت [سبقت] (ئە) ئىلگىرىلىك، ئالدىغا ئۆتۈش:
غەمزە كافىر كۆزلەرىڭنى نەقد تاراجى ئۇچۈن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن، بىر - بىرىنى ماراشۇر.
— ئەرشى.

سەبھە [سبحە] (ئە) تەسۋى.

سەبۇ [سبو] (پ) كوزا، مەي كوزىسى:
بۇگۈنكى ساقىئى مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۇ شىشەئى گۈلگۈن گەھى سەبۇ بولدۇم.
— زەلىلى.

سەبۇت [ثبوت] (ئە) ئىسپات، تەستىق؛ ئىسپاتلىماق، تەستىقلىماق، ئاقلىماق:
ئالەمۇ ئادەمگە دۇر نۇرى سىفاتىدىن سەبۇت،
مەھۋ مۇتلەق ئولغۇسى كۆرسەتسەگەر دىيدارىدىن.
— ئەرشى.

سەبۇر [صبور] (ئە) سەۋرلىك، تاقەتلىك، چىداملىق، بەرداشلىق:
چۈن بولدى سەبۇر تەڭرى دادىغە يېتەر،
سابىر كىشى ئاقىبەت مۇرادىغە يېتەر.
— نەۋايى.

سەبۇر بولماق — سەۋر - تاقەتلىك، چىداملىق بولماق.

سەبۇرىيى [صبوري] (ئە) سەۋر - تاقەتلىك، چىدام-لىق.

سەبۇك [سبك] (پ) ئېغىر ئەمەس، يەڭگىل، يېنىك:
ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بىھۇدە قىلماق نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا.
— زەلىلى.

سەبۇكەش [سبوكش] (پ) مەي قۇيغۇچى، مەي كوزىسى-نى توشۇغۇچى.

سەبۇكەشلىك [سبوكش ليك] ئىچىشۋازلىق، مەيخور-لۇق؛ مەي توشۇش.

سەبۇكبار [سبكبار] (پ) يۈكى يېنىك، يەڭگىل يۈك:
تاشلاپ ئۆزلۈكنى زەلىلى سەن فەنا يولىغە كىر،
چۈن مۇشەققەتدۇر سەپەر ئۆزرە سەبۇكبار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەبوكبار ئولماق — چاققان، يەڭگىل بولماق، خاتىر-جەم بولماق:
ئەي نەۋايى، سەفاغە تەييار ئول،
تاكى مۇمكىندۇر سابۇكبار ئول.
— نەۋايى.

سەبۇكپەر [سبكپر] (پ) تېز ئۇچار، ئۇچقۇر:
بولۇپ بىر - بىرلەرىدىن ھەم سەبۇكپەر،
ئالۇرغە قىرغاۋۇل بىرلە كەبۇتەر.
— ناقىس.

سەبۇكپەي [سبك پى] (پ) تېز يۇرگۈچى؛ بىۋاپا:
كى مەندىن سوڭرە گەردۇنى سەبۇكپەي،
چۇمىڭ يىل ئەيلەسە يەر دەۋرەسىن تەي.
— نەۋايى.

سەبۇكرەۋ [سبكرو] (پ) تېز يۇرگۈچى، چاققان:
فەنا جامىن ئىچىپ بولغىن سەبۇكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسەڭ گەرچە گىرانباز.
— ئەرشى.

سەبۇكرۇھ [سبكروح] (ئە + پ) خۇشخۇي، خۇش چاقچاق.

سەبۇكسەڭ [سبك سنگ] (پ) يېنىك تاش؛ يەڭگىل؛ قەدىرسىز:
قۇرۇدى ئول ياغاچ، بولدى سەبۇكسەڭ،
بۇ قىلدى لامەكان سارىغە ئاھەڭ.
— ناقىس.

سەبۇكسەير [سبك سير] (پ) تېز ئۆتەر، تېز يۇرگۈ-چى:
كېلىپ رەڭ تىگرەسىدىن ۋەھش ئىلە تەير،
بارىپ قاشىغە ئول پەيكى سەبوكسەير.
— نەۋايى.

سەبۇكگام [سبك گام] (پ) قەدىمى يېنىك، تېز يۇرىدى-غان.

سەبۇھ [صبوح] (ئە) 1) تاڭ سەھەر، تاڭ ئاتار ۋاقتى.
2) مەي قەدەھى، تاڭ سەھەر باش ئاغرىقىغا ئىچىلىدىغان مەي:
سوبھ راھ ئىستەب ئېتتى مەيلى سەبۇھ،
يانىدىن غايىپ ئېردى راھەتى روھ.
— نەۋايى.

سەبۇھ ئەھلى — سەھەردە مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇھى يامغۇر — سەھەردە ياغىدىغان يامغۇر.

سەبۇھ گەشان [صبوح كشان] (ئە + پ) تاڭ سەھەر

مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇھىي [صبوحى] (ئە) تاڭ سەھەردە ئىچلىدىغان مەي:

چالغىنىپ مىھر سەبۇھىدەك ئەجەپ مەستانەسەن،
تەلبەسەن، بىباكسەنمۇ ياكى ئوتتەك يانەسەن.

— ئەرشى.

سەبۇھىي جام — «سەبۇھىي مەي» گە قاراڭ.

سەبۇھىي مەي — تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي، شاراب.

سەبۇھىي قىلماق — تاڭ سەھەردە مەي ئىچمەك.

سەبۇئ [سبع] (ئە) ۋەھشىي، يىرتقۇچ ھايۋان.

سەبۇئىيەت [صبوعيت] (ئە) ۋەھشىيلىك، يىرتقۇچلۇق.

سەبئە [سبعه] (ئە) «سەبئى» گە قاراڭ.

سەبئى [سبع] (ئە) يەتتە (سان):

زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى ساماۋات.

— زەلىلى.

سەبئى سەييار — يەتتە پلانېتا (يەتتە سەييارە يۇلتۇز).

سەبي [صبى] (ئە) بالا، گۆدەك:

كى فەرزەند يەھيا ھەم ئېردى نەبى،
كى سىينى سەلابەتدە ئېردى سەبى.

— ئا. نىزارى.

سەبىل [سبيل] (ئە) يول، سەپەر:

جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشىكىدە سەبىل،
كۆڭلۈمگە ئاچتىلەر چەشمە جويى سەلسەبىل.

— زەلىلى.

سەبىل قىلماق — بەخش ئەتمەك، قۇربان قىلماق:

قازان ئاستۇرۇپ قىلدى قويلەر قەتىل،
كى مالىن زىيارەتكە قىلغاي سەبىل.

— نەۋايى.

سەبىھ [صبيح] (ئە) گۈزەل، چىرايلىق، ئاق يۈزلۈك؛ بالاغەتكە يەتكەن مەھبۇبە.

سەتەرۋەن [سترون] (پ) تۇغماس ئايال.

سەتەرۋەنلىك [سترونليك] تۇغمايدىغان، تۇغماسلىق.

سەتتار [ستار] (ئە) 1) ياپقۇچى، خالاس قىلغۇچى:

ئەي خۇدايا، روز مەھشەر قىلمە رەسۋا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيىبىن مەھۋ ئېتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.

— شەۋقى.

2) ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

سەتر I [ستر] (ئە) پەردە، يېپىش، يوشۇرۇش:

كەرەم ئەيلەپ نىگارىم سەتر قىلغان ئەيبۇ نۇقسانىم،
ئۆزىدىن ئۆزگىگە كۆرسەتمەگەيلەر دەپ نىھان كاغەز.

— شەۋقى.

سەتر ئەتمەك — ياپماق، يوشۇرماق.

سەتر ئەۋرەت — ئۇياتلىق جايىنى ياپماق.

سەترى ھال — ئەھۋالىنى، ئىچكى سىرىنى يوشۇرماق، بىلدۇرمەسلىك.

سەتر II [سطر] (ئە) يېزىق، يېزىقنىڭ ھەربىر قۇرى، سەتر:

چۇ سەفھىگە چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نە قۇلات سەترىدە چاپتى رەقەم.

— ئا. نىزارى.

سەتھ [سطح] (ئە) يۈز (ھەرقانداق نەرسىنىڭ يۈزى):

قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويدى قەدەم.

— نەۋائى.

سەتھى خاك — يەر يۈزى.

سەتھلىغ [سطح ليغ] يۈزەلىك:

تايىب ۋادى ئارا ھەر سەتھلىق مەرز،
سىرىشكى خەيلىدىن ھەرسارى يۈز دەرز.

— نەۋايى.

سەججادە [سجاده] (ئە) جايناماز:

بىز ۋەلى دەپ ئولتۇرۇپ سەججادە دە،
كۆزلەرى كېلىن ھەمىشە مادەدە.

— زەلىلى.

سەجدە [سجده] (ئە) نامازدا پېشانىنى بىر قېتىم يەرگە تەگكۈزمەك:

كېچەۋۇ كۈندۈز يۈرۈپدۇرمەن سۇراغىدا دېدىم،
تۇغنى پېشانەڭگە كۆرگەچ سەجدە چاغىدا دېدىم.

— قەلەندەر.

سەجدە قىلماق — تەزىم قىلماق، تېپىنماق:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچەلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

سەجدەگاھ [سجدەگاه] (ئە + پ) سېغىنىدىغان جاي، مەسچىت، مەسچىت مېھرابى:

پەلەك دېدىكى: «مەن ئالەم پەناھى»،
دېدى يەر: «مەن ئەرەنلەر سەجدەگاھى».

— ناقىس.

سەجئ [سجع] (ئە) نەسرىي شېئىر.

سەخائ [سخاء] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق، مەرد-

لىك:
قۇقمرا ھەم ئەتاسسەدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
— مولا قۇربان.

سەخا ئەھلى — سېخىيلەر، قولى ئوچۇقلار.

سەخاسىز [سخاسيز] بېخىل، پىخسىق.

سەخالىق [سخاليغ] قولى ئوچۇق، سېخىي:
بۇلۇتدەك سەخالىق كېرەك مىزبان،
كى تەڭدۇر ئاڭا مەرز ئىلە مەرزبان.
— نەۋايى.

سەخاۋەت [سخاوەت] (ئە) «سەخا» غا قارالسۇن:
كى ئاجىزغە بول لۇتفى ئىلە مېھرىبان،
سەخاۋەت بىلە ئۆزنى قىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

سەخاۋەت كۆرگۈزمەك — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق:
بۇ خىل ئەيلىسە نەفسىڭغە ئەداۋەت كۆرگۈز،
ھەرنىمەنكى تاپىلسە سەخاۋەت كۆرگۈز.
— نەۋايى.

سەخەت [سخط] (ئە) قىيىن، تەس؛ غەزەپ، ئاچچىق:
شور ـ شورى دەريادۇ سەدايى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخەت.
— زەلىلى.

سەخت [سخت] (پ) قاتتىق، قېتىپ قالغان؛ مۇستەھكەم:
كى دۇنيا تالاشىپ بۇرەك ئەيلەدى،
ئىنسانلار بىلەن سەخت جەڭ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەختكۆش [سخت كوش] (پ) ئۇجەر، قەيسەر؛ تىرىشچان.

سەختگىر [سخت كىر] (پ) كەڭ ساقلايدىغان، ئاداۋەتخور، ئۆچ ئالغۇچى.

سەد I [سد] (ئە) توسۇق، تام، سېپىل، ئىستىھكام، قورغان، قەلئە:
تولا چەكتىم جەفالۇ جەرى بېھەد،
ئوقۇشنىڭ يولىغە باغلاندى بىرسەد.
— ناقىس.

سەددى چىن — جۇڭگو قورغىنى.

سەددى راھ — يول توسۇقى.

سەددى سىكەندەر — ئىسكەندەر سالدۇرغان ئېگىز قورغان:
ھەۋارىس يۈزىگە نىقاب ئەيلەدى،
چۈ سەددى سىكەندەر ھىجاب ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەددى يەئجۇج — ئەڭ چوڭ دەرۋازا؛ تۆمۈر دەرۋازا:
گەھى سەددى يەئجۇج قىسسىم ئەيلەبان،
گەھى يۈز ئەجايىب تىلىسىم ئەيلەبان.
— نەۋايى.

سەد II [صد] (پ) 100 (سان):
سۇبھەئى سەد دانە سۇفىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سومىنات ئىچرە بەرھەمىلەردە زۇننار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەد پارە — يۈز پارچە:
گۈل ۋەرەق ئاچىپ چەمەندە مۇسفەھى ۋەسفىن ئوقۇر،
غۇنچەلەر شەرمى گۈلى ھۇسنى ئوچۇندۇر سەد بايان.
— ئەرشى.

سەد دانە — يۈز دانە:
ئەي زەلىلى زاھىدى خىلۋەت نىشىن دۇر بىخەبەر،
كۆركى ئەيلەيدۇر قولىدا سۇبھەئى سەددانە رەقس.
— زەلىلى.

سەد ھەزار — يۈز مىڭ:
دىدى خاتۇنغە ئوتكەن سەرگۈزەشتىن،
دەرىغا سەد ھەزار دەردا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەد ھەزاران — يۈز مىڭلاپ:
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن،
سەد ھەزاران بەندەئى يەتكۈر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
— زەلىلى.

سەداء [صداء] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش، ئۈن:
ئول شەفىئولمۇزنەبىن ئىسمى قىلۇر مۇنداق ندا،
چىقتى داغى سىنەئى پۇرغۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا.
— ئەرشى.

سەدايى رەشاد — ھەقىقەت، ئادالەت ئاۋازى.

سەدايى شېۋەن — مۇڭلۇق ئاۋاز، يېغانلىق ئاۋاز:
مۇختەلىق تاپىب سەدايى شۇۋەنىن،
قىلدى ئاندىن ۋەزئى مۇسىقى فەنىن.
— نەۋايى.

سەدارەت [صدارت] (ئە) رەئىسلىك، ۋەزىرلىك؛ چوڭ مەنسەپ.

سەداغ [سداغ] ئوقيا خالتىسى، ساداق:
سەداغى ئۇچىدا ئاسرايدۇ بىر بۇلەك قاتىل،
جەھان خەرابىغە ئول كافىرى بەلاغا باقماق.
— ئەرشى.

سەداق [سداق] «سەداغ» غا قارالسۇن.

سەداقەت [صداقت] (ئە) سادىقلىق، ۋاپادارلىق:
سىدىق ئىچرە قاچانكى چىقسە ئاتى ئەرنىڭ،
فاش ئولسە سەداقەتدە سىفاتى ئەرنىڭ.
— نەۋايى.

سەدەد [صدد] (ئە) مەقسەت، نىيەت، قەست، كۆزلىش:
يارىكەند ئىچرە زەلىلى تەلبە قويمايدۇ قەدەم،
تا سەددە كۆمۈ كۆچاۋۇ سەيرى تۈرفان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

سەدەف [صدف] (ئە) 1) سەدەپ:
زەمانە ئەتا قىلدى ھەق بىر پىسەر،
سەدەفنا بەتىندىن چىقتى ئوتلۇق گۆھەر.
— ئا. نىزارى.

2) ئىدىش، قاچا؛ ساقلىغۇچى:
ئەگەر ئاشىيانە خۇد خەزەفدۇر،
ۋەلى ئول دۇرغە مەخزەندەك سەدەفدۇر.
— ناقىس.

سەدەف پارە [صدف پارە] (ئە + پ) سەدەپ، ئاق تاش پارچىلىرى.

سەدەپ رىزە [صدف ريزە] (ئە + پ) سەدەپ سۇنۇقى، ئۇششاق سەدەپ.

سەدەپ سان [صدف سان] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەف كار [صدف كار] (ئە + پ) سەدەپ يونغۇچى، سەدەپ قادالغان.

سەدەفگۈن [صدف گون] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپ رەڭ.

سەدەف ۋار [صدف وار] (ئە + پ) سەدەپتەك، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەقە [صدقە] (ئە) خەير ـ ئېھسان، قۇربان:
نە ئۇچۇنكىم رەسۇل قەۋلى بىلەن،
ياخشى سۆز باردۇر ئويلەكىم سەدەقە.
— نەۋايى.

سەدەقە قىلماق — پىدا قىلماق، بېغىشلىماق، قۇربان قىلماق.

سەد بەرگ [صد برگ] (پ) يۈز ياپراق:
گۈل سۇرۇخۇ سارىغ سەدبەرگ، سەۋسەن،
گۈلى رەنناغە ئەيتۇر بىزنى سەۋ سەن.
— زەلىلى.

سەددەق [صدق] (ئە) راست، توغرا، ھەقىقەت:
چۈنكى ئاتماق بارچە سۆزى ھەقدۇرۇر،
ئوتراۋسىدا ئەل سۆزى «سەددەق» دۇرۇر.
— نەۋايى.

سەدر [صدر] (ئە) 1) ئۆلۈغ، چوڭ (مەنسەپ)؛ باشلىق.
رەئىس:
دەۋردۇر سەدر بەدەر كائىنات ئەيلەي بۇگۈن،
ئەژدەھاسەر ئوتلۇغ ئاھىمدىن ئەلەم كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

2) كۆكرەك، مەيدە.

سەدرى سۇدۇر — ئەڭ تۆر، ئەڭ يۇقىرى ئورۇن؛ ئۆلۈغلارنىڭ ئۆلۈغى:
سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىدلەر شەھرىيار،
سايە رەھمنگە سالمايىن بالۇپەر ھۇماھۇنۇز.
— زەلىلى.

سەدرە [سدره] (ئە) سېدە، قارىياغاچ:
خىزمەت ئەيلەپ چۇن رىگابىدا مەلائىك خەيلىدىن،
سەدرەدىن ئاشماقغە جەبرەئىل تاپمادى ھەرگىز ئىلاج.
— شەۋقى.

سەدرەمۇنتەھا [سدرەمنتها] (ئە) جەننەتتىكى ياكى ئەرشىدىكى بىر دەرەخ:
ئېتىپ پەرۋاز سەدرە مۇنتەھاغا،
يېتىپ قەۋسەيىن ئەۋئەرنا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەدقە [صدقە] (ئە) كەمبەغەللەرگە قىلىنغان ئىقتىسادىي ياردەم، خەير ـ ئېھسان؛ قۇربان:
نىچۈك دەسە قىلساق ئاڭا بىر ئىلاج،
باشى سەدقەسىدۇر كىم ئولماس خىراج.
— ئا. نىزارى.

سەدىيەك [صديك] (پ) يۇزدىن بىر:
يىغلەرمىنى، ئەيكى، كۆپ مەنئ ئەيلەدىڭ، بوقتۇر شەكىم،
ئەشكىڭ ئولماقدە سەددىم، گەر بولسە دەردىڭ سەدىيەكىم.
— نەۋايى.

سەر [سر] (پ) باش، ھەر قانداق نەرسىنىڭ بېشى؛ ئۇچ، چوققا:
ئاننىڭدەك خارىكىم تەرك ئەيلەگىل سەر،
ئۇرۇپ تىل بىرلە داغىم تامغە خەنجەر.
— ناقىس.

سەرى مو — «سەرى موي» غا قارالسۇن.

سەرى موي — باشتىكى تۈكىنىڭ ئۇچىچىلىك، قىلچە، ئازغىنا، بەك ئاز:
چۇ ئىستىغنا يۇزىدىن بۇرقەئى ھۇسىننى ئاچمايدۇر،
ۋۇجۇد ئەسبابىدىن ئاشمقدە بولسە گەر سەرى مويى.
— زەلىلى.

سەرا I [سرا] (پ) ساراي، قەسىر:
باغۇ سەرا بارچە بولۇپ يەرگە تۆز،

زۇلمۇ تەمەئ بولدى ۋەلي بىرگە يۈز.

— نەۋايى.

2) دۇنيا:

كى تەنبىھ ساڭا بۇ سەرانىڭ ئىشى،
ئەزەلدىن ئەبەدكە خۇدانىڭ ئىشى.

— ئا. نىزارى.

سەرا II [سرا] (پ) سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ «كۈيلىگۈچى، ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى...» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمەسەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۈيلارنى دەستيار ئىزدە.

— ھاپىز خارەزمى.

سەرا III [ثرا] (ئە) 1) يەر. 2) گۆر، قەبرە.

تەھتەسسەرا — يەر ئاستى.

سەراب [سراب] (ئە) ئىسسىق كۈنلەردە دالىدا سۇغا ئوخشاش ۋىلىلداپ كۆرۈنىدىغان نەرسە، ئېزىتقۇ:

بۇ قانكى ۋادىئىي ئىشق ئىچرە ئاقتى بولسە نې تاڭ،
سامۇم رەڭگىدەك ئول دەشت ئارا سەراب قىزىل.

— نەۋايى.

سەرابوستان [سرابوستان] (پ) باغلىق ھويلا، ئۆي ئەتراپىدىكى باغ، شاھانە قەسىر.

سەراپا [سراپا] (پ) باشتىن - ئاخىر، باشتىن ئاياغ - پۈتۈنلەي:

پەردەپۇش بولغاچ چېمەندە جەئفەرى كەلدۈك چېپىپ.
مەن سەراپا ھايى ھۇيى نالەدىن چۈن ئەندەلىپ.

— زەلىلى.

سەراپەردە [سراپردە] (پ) چوڭ پەردە؛ پادىشاھ چېدىرى.

سەراسەر [سراسر] (پ) ئۇ باشتىن - بۇ باشقىچە، باشتىن - ئاياغ، ھەممەيەر؛ پۈتۈنلەي:

كى مۇنداغ تەرزدە بۇلسە سەراسەر،
بىزىڭدەكلەر ئوقۇپ: «قايداغ كىتاپ» دەر.

— موللا سابىر.

كى تاكەلدىم جەھانغە، ئەي بەرادەر،
كۆرەر مەنكىم ھەمە غەمدۇر سەراسەر.

— ناقىس.

سەراسىمە [سراسيمە] (پ) ھودۇقۇش، تەمتىرەش، ئالاقزادە، سەراسىم.

سەراغاز [سراغاز] (پ) باشلىنىش، ئەڭ ئاۋۋال، يېڭىدىن.

سەرافەت [صرافت] (پ) ئورۇنسىز، ئارتۇقچە قىلىنغان خەج، ئىسراپ.

سەرافەت بولماق — ئىسراپ بولماق.

سەراي I [سراي] (پ) «سەرا I» گە قاراڭ.

كى داخىل بولۇپمىز چۇ ئاندا بارىپ،
تۇشۇپمىز سەراي ئىچرە يولدا ھارىپ.

— ئا. نىزارى.

سەراي II [سراي] (پ) «سەرا I» گە قاراڭ.

سەرايەت [سرايت] (ئە) كۆچمەك، يوقىماق؛ ئۇنۇم، نەتىجە:

قىلاي ئۆز كۆرگەنىمدىن بىر ھىكايەت،
ئۇمىد ئولدۇركى بۇ قىلغاي سەرايەت.

— ناقىس.

سەرايەندە [سرايندە] (پ) ئېيتقۇچى، ناخشا ئېيتقۇچى، غەزەلخان.

سەرەتان [سرطان] (ئە) 1) قىسقۇچ پاقا (راك). 2) ئاسترونومىيىدە 12 بۇرجنىڭ تۆتىنچىسى؛ يازنىڭ بىرىنچى ئېيى (ئىيۇن):

ئەتارۇ، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان①بىلە زۇھرايى خۇش فام.

— ناقىس.

سەرەفراز [سرافراز] (پ) بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن، مەغرۇر، ؛ يۇقىرى، يۈكسەك؛ خۇرسەند، خۇشال:

ئول قۇش سەفەر ئەيلەپ نې تەرەف گۈلبۇنىن ئاچقاي،
كىم باغ ئارا بىر سەرۋى سەرەفرازى قالىپتۇر.

— نەۋايى.

سەرەفراز ئەيلەمەك — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:

سەرەفراز ئەيلەدى ھەددىن زىيادە،
بۇلار يانماق ئۇچۇن قىلدى ئىرادە.

— موللا سابىر.

سەرەفراز بولماق — خۇشال، مەمنۇن بولماق، ئېرىشمەك.

سەرەفراز قىلماق — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:

سوردى ھالىنى قىلىبان سەرەفراز،
بەردى شەۋقىغە بۇ كەلتۈرگەن نىياز.

— زەلىلى.

سەرەفرازلىق [سرافرازليق] ئۇلۇغۋارلىق، يۈكسەكلىك، خۇرسەندلىك.

سەرەفكەندە [سرافكندە] (پ) بېشى ئېگىلگەن، ئۇياتقا

① شېئىردا «سەرەتان» سۆزى «سەرتان» قىلىپ يېزىلغان. شائىر بوغۇم ئېتىبارى بىلەن شۇنداق ئىشلەتكەن بولسا كېرەك.

AltunOq

قالغان؛ خىجالەتتە قالغان:
كى ئىسيان بىلە بارچە شەرمەندە بىز،
سېنىڭ دەرگەھىڭدە سەرەڤكەندە بىز.
— ئا. نىزارى.

سەرەڤكەندەلمك [سرافكندەليك] بويسۇنۇشلۇق، ئىتائەتمەنلىك:
زۇھوردىن ئەتتى ساڭا بەندەلمك،
تۆمەن قۇللۇق ھەم سەرەڤكەندەلمك.
— ئا. نىزارى.

سەرەندار [سرانداز] (پ) 1) بېشى چۈشكەن، غەمكىن، خاپا:
گەر خەسىم جەفاسىدىن سەرەنداز ئولغۇڭ،
داڭىم تەڭبۇ ئالەمگە ئەنزاب ئولغۇڭ.
— نەۋايى.

2) باتۇر، غەيرەتلىك، شىجائەتلىك؛ ئەپچىل، چاققان.

سەرەندازلىق [سراندزليق] ئاشقىلىق، سۈكۈتلۈك.

سەرەنجام [سرانجام] (پ) 1) بېجىرىلمش، تاماملىنىش:
بارىپ دەۋلەت ئەركانى شەھ كامىغە،
تاپىپ شوغل ئول ئىش سەرەنجامىغە.
— نەۋايى.

2) ئاقىۋەت، ئاخىر:
جەمىكى ئىزنى تانىپ سەرەنجام،
لەيلى ھەشەمى سەرى ئورۇپ گام.
— نەۋايى.

سەرەنجام ئەيلەمەك — تۈگەتمەك، بىر تەرەپ قىلماق.
سەرەنجام بولماق — تۈگىمەك، بىر تەرەپ بولماق.
سەرەنجام ئرلماق — «سەرەنجام بولماق» قا قارالسۇن.

سەربار [سربار] (پ) باش يۈكى، باشقا قويۇلىدىغان يۈك؛ باشقا چۈشكەن ئېغىرلىق.

سەربارلىق [سربارليق] ئېزىش، قىيناش.

سەرباز [سرباز] (پ) ئەسكەر، چېرىك.

سەربەرەھنە [سربرهنه] (پ) بېشى ئوچۇق، يالاڭباش:
كۆردىلەر كىم ئاندا قىزىق تەن ئولتۇرۇر،
سەربەرەھنە، پابەرەھنە، غەرقى نۇر.
— زەلىلى.

سەربەسەر [سربسر] (پ) باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈنلەي:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چاريارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەلىلى.

سەربەستە [سربسته] (پ) يېپىق، يوشۇرۇن، مەخپىي.

سەربەلەند [سربلند] (پ) يۇكسەك، ئاتاقلىق، مەشھۇر، داڭدار:
كى شەمشادى بولسۇن بەسى سەر بەلەند،
چۇ ئاشۇپ ئىلە يەتمەسۇن ھېچ گەزەند.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئەيلەمەك — خۇش ۋاقىت قىلماق؛ داڭقىنى، شۆھرىتىنى چىقارماق:
بىرىن سەربەلەند ئەيلەدى بىرنى خار،
بىرىن جابەجا قىلدى بىرنى فىرار.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند بولماق — ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماق، شۆھرەت قازانماق:
چۈن ئىلىم ئىلە ئەرجمەند بولغاي،
ئافاق ئارا سەربەلەند بولغاي.
— نەۋايى.

سەربەلەند قىلماق — «سەربەلەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
تەفەككۇر بابىدا قىل سەربەلەند،
تەخەييۇل دىيارىدا قىل ئەرجۇمەند.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئولماق — «سەربەلەند بولماق» قا قارالسۇن.

سەرپەنجە [سرپنجه] (پ) قول بارماقلىرى، چاڭگال.

سەرپۇش [سرپوش] (پ) قاپقاق، تۇڭاق:
ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزرەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئاپىنە خەرىدار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەرتاب [سرتاب] (پ) بويسۇنمايدىغان، گەپ ئاڭلىمايدىغان، جاھىل، كاج.

سەرتاسەر [سرتاسر] (پ) باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈن، پۈتۈنلەي:
سەرتاسەر جەھانغە ياغسا بالايى توفان،
ئەي قەۋمي قورقمالسۇ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

سەرتاراش [سرتراش] (پ) ساتىراش.

سەرجۇش [سرجوش] (پ) راسا قاينىماق، قاينام:
سەرجۇش بەھار ئەيلەدى زەررىن چىمەنى شوخ،
بۇلبۇل قىلىبان نالەسىدىن ئەنجۇمەنى شوخ.
— زەلىلى.

سەرچە [سرچه] (پ) شىشە.

سەرچەشمە [سرچشمه] (پ) بۇلاق، بۇلاق بېشى:
يۈزۈپ سەرچەشمە ئىگە قىلدى فائىز،
كى گەرچەننەت دېسەم ھەم ئېرىدى جائىز.
— ناقىس.

سەرخەت [سرخط] (ئە + پ) ھۆسن خەت مەشىق

قىلغۇچىلار ئۇچۇن يېزىپ بېرىلگەن خەت ئۇلگىسى:
تاجۇ توغرايى مۇھەببەتنامە تا كەلتۈرمىشەم،
سەرخەتنى مەشقى جۇنۇندىن ئېيتىندا كەلتۈرمىشەم.
— زەللىلى.

سەرخەم [سرخم] (پ) ھالقا، ئەگمە.

سەرخەيل [سرخيل] (پ) باشلىق، رەھبەر، يولباشچى:
سەرخەيلى سەگى دىلبەر ئەي تەلبە زەللىلى سەن،
يول بەرمەي ئىشكىدە بىللاھ كى ۋەبال ئەيلەر.
— زەللىلى.

سەرخىل [سەرخيل] (پ) باشلىق، قوماندان:

سەرخۇش [سرخوش] (پ) كەيپ، مەست:
ئالەمنى ئەگەر قوزغەبان ئوت سالسە تالغ ئېرمەس،
ئول شۇككى سەرخۇش چىقىبان سېكرىتۇر ئەربىش.
— نەۋائى.

سەرد [سرد] (پ) سوغۇق:
ئارادىن كۆتەردى غەمۇ دەردنى،
كى ئاھىدىن ئولغان دەمى سەردنى.
— ئا. نىزارى.

سەردابە [سردابه] (پ) سۇ ساقلاش ئۇچۇن كولانغان ئوستى يېپىق كۆلچەك:
دىيارى ھۇسنىدىن ئەزم ئەيلەسە كۆلبەم ساري ناگەھ،
يولىنە كۆزلەرىم سەردابەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەردار [سردار] (پ) باشلىق، يېتەكچى، يولباشچى:
كى سەرداردىن زۇلىم شايئىدۇرۇر،
خلاق ئەمر ئىش ئانچە ۋاقئىدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

سەردار بولماق — باشلىق، رەھبەر بولماق.

سەردەفتەر [سردفتر] (پ) ئەك باشتا بولۇش، ئۇلۇغ بولۇش، ئېتىبارغا ئىگە بولۇش؛ دەپتەرنىك ئەك بېشىغا يېزىلغان:
سەرۋەرى سەردەفتەرى پەيغەمبەران،
ھەزرەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.
— زەللىلى.

سەرراج [سراج] (ئە) ئېگەر ـ جابدۇق ياسايدىغان ئۇستا.

سەرراست [سرراست] (پ) توز، توز كۆكۈل، ئاق كۆكۈل.

سەرراف [كراف] (ئە) 1) پۇل ئالماشتۇرغۇچى، پۇل پارچىلىغۇچى.
2) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن:
خەبەر بەرگۈچى سەررافى گۈھەر پاش،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەدى نەقدى خەبەر فاش.
— نەۋائى.

سەررىشتە [سررشته] (پ) يىپنىك ئۇچى؛ ئىشنىك ئاساسى:
بىر نەزەر ئاندىن ئېرۇر سەررىشتەئى نۇر شادلىغ،
كۆرسە ھالىمنى ئۇ تۇفەندىن پۇتەر ئېردى كەمىم.
— ناقىس.

سەرزەمىن [سرزمين] (پ) يەر ـ جاي، ئۆلكە، مەملەكەت.

سەرزەنىش [سرزنش] (پ) تىل، ئازار، تەنە، تەنبىھ؛ كايىش:
پەلەكدىن يېتىپ ئول زمان سەرزەنىش،
تەۋەققۇ تاپىپ باشىغە تۇرفە ئىش.
— ئا. نىزارى.

سەرزەنىش قىلماق — كايىماق، تەنبىھ بەرمەك.
ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئنەت قىلىپ شاھى بىدادغە.
— ئا. نىزارى.

سەرسام [سرسام] (پ) جۆيلۈمەك، ئېگىز ـ پەس سۆزلىمەك.

سەرسەبز [سرسبز] (پ) كۆكەرگەن، دائىم كۆپكۆك؛ خۇرسەند، شاد.

سەرسەر [صرصر] (ئە) 1) كۆچلۈك ۋە سوغۇق شامال، دەھشەتلىك بوران:
قەدى سەرۇ باغى بەھاردا بار،
قەزا سەرسەرى قىلماغاي تارمار.
— ئا. نىزارى.
2) توپىلاڭ، تىنچسىزلىق:
ئانچە كوفر ئەيتە باشلەدى فەرقەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەرسەر.
— نەۋائى.

سەرسەرى ئافەت — بالايىئاپەت بورىنى.
سەرسەرى ئاھ — قانتىق ئاھ، كۆچلۈك پىغان:
بۇگۈن باغى گۈلىستان گۈللەرى خۇش بەرگ دېز ئولدى،
سەھەر ھوي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەللىلى.

سەرسەرى مېھنەت — مۇشەققەت بورىنى.
سەرسەرى خىرام — شامالدەك يۇگۈرۈك (ئات).
سەرسەرى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران بورىنى.

سەرسەرمانەند [صرصرمانند] (ئە + پ) كۆچلۈك بورانغا ئوخشاش.

سەرسۇخەن [سرسخن] (پ) سۆز بېشى، باشلانما،

مۇقەددىمە، كىرىش سۆز.

سەرشار [سرشار] (پ) لىق، لىپمۇلىپ، تولا، سىراپ:
ۋىسال جامىدىن بىر نەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇكۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خۇمار ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەرشار ئەتمەك — لىقلىماق، تولدۇرماق؛ قاندۇرماق:
يۈز نىگاهى لۇتف ئىلە ئەغيارنى سەرشام ئېتىپ،
گۈلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.
— ئەرشى.

سەرىشكەن [سرشكن] (پ) تەڭ چېچىش، تەڭ تەقسىم قىلىش؛ بىر ئۈلۈش:
يەنە ئەگدىيۇ ئەسمۇئى سەرىشكەن،
كى مەجنۇن، ۋاقىت بىلە كۈھكەن.
— ئا. نىزارى.

سەرف I [سرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:
ئۇستاد ئول شاھ ئىلە خەيلىن تېرىپ،
سەرفلەرىغە زېبۇ ئارايىش بېرىپ.
— نەۋايى.

سەرف ئەتمەك — خىراجەت قىلماق، ئىشلەتمەك، چىقىم قىلماق.

سەرف II [صرف] (ئە) تۈرلەش، مورفولوگىيە.

سەرفەراز [سرفراز] (ئە) ئۇلۇغ، بەختىيار، ھۆرمەتلىك:
بۇتاش ئۆزرە قىلدى مۇھەممەد نەماز،
كى ئانچە بولۇپ تەختى سەڭ سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

سەرفەراز ئەيلەمەك — بەختىيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق، ھۆرمەتلىمەك، ئۇلۇغلىماق.

سەرفەراز قىلماق — «سەرفەراز ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
كەرەم ئەيلەگىل شاھ بەندە نەۋاز،
مۇھەببەت تەرىقىدە قىل سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

سەرفىتنە [سرفتنە] (پ + ئە) پىتنە باشلىقى، پىتنە باشلىغۇچى، پىتنە قوزغىغۇچى.
دېدىم، ئەتكىل ئارەزىڭ بىرلە كۆزۈڭ ۋەسفىن، دېدى:
ئارەزىم دەۋرى قالار، سەرفىتنەگى دەۋران كۆزۈم.
— نەۋايى.

سەرفىتنەئى ئەييام — پىتنە - پاسات كۈنى.

سەرفىكەندە [سرفكندە] (پ) ئىتائەت، بويسۇنۇش:
قەۋمۇ ھەيلىكى بەندەم ئېردىڭلەر،
نى دىسەم سەرفىكەندەم ئېردىڭلەر.
— نەۋايى.

سەرفىي [صرفى] (ئە) ئەرەب گراماتىكىسىغا ئائىت.

سەركار [سركار] (پ) ئىش بېشى، نازارەتچى:
ھەمە ئەترافى ئالەمدىن خەبەردار،
ئانىڭ خەيلى ئىچىدە ئەقلى سەركار.
— ناقىس.

سەركەش [سركش] (پ) 1) باش بەرمەيدىغان، ئىتائەتسىز، ئۇجەر، باش تارتقۇچى:
سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.
— زەلىلى.

2) ئەركەيار:
شوخى سەركەش دېدى: ئەي جاھىل سىرىشت،
رازى ئولساڭ ھەرنە ئولسە سەرنەۋىشت.
— نەۋايى.

سەركەش نىھال [سركش نهال] (پ) چىرايلىق، ئېگىز دەرەخ.

سەركۈب [سركوب] (پ) دۈشمەنگە نەيزە ئاتىدىغان ئېگىز جاي؛ قەلئە، قورغان ئەتراپىدىكى ئېگىز توپا دۆۋىسى.

سەركۈفتە [سركوفتە] (پ) بېشى يانجىلغان.

سەرگەران [سرگران] (پ) بېشى ئايلانغان، مەست.

سەرگەردان [سركردان] (پ) بېشى ئايلانغان، قەيەرگە بېرىشنى بىلمەيدىغان، سەرسان، ساياق:
تىلەر سەندىن بۇ سەرگەردان كەمىنە،
بويول قەتئىگە رەخشى يا سەفىنە.
— ناقىس.

سەرگەرم [سركرم] (پ) بېشى قىزىغان، مەست.

سەرگەشتە [سركشتە] (پ) بېشى ئايلانغان، گاڭگىرىغان، سەرگەردان، ئاۋارە، پەرىشان:
شىكەستە بەستەۋۇ سەرگەشتەۋۇ دىلخەستە ئەۋۋارە،
يۈزۈمنى سۈرتۈبان دەرگاھىغە بەس ناتىۋان كەلدىم.
— زەلىلى.

سەرگەشتە ئاشىق — بېشى ئايلانغان، سەرسان بولغان يار:
خەس ئېمەس گىرداب ئاراكىم باشىڭە ئېۋرۇلغەلى،
سۇ ئۈزە سەرگەشتە ئاشىق جىسمىنىڭ خاشاكىدۇر.
— نەۋايى.

سەرگەشتەھال — ئەھۋالى ناچار، بىچارە، ئاۋارە:
غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.
— ئا. نىزارى.

سەرگەشتەلىك [سركشتەلىك] سەرسانلىق، سەرگەردان-

لىق، ئاۋارىلىك؛

سەرگۈزەشت [سرگذشت] (پ) بېشىدىن ئۆتكەنلەر، بېشىدىن كەچۈرگەنلەر:
ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۆي،
دېگەي سەرگۈزەشت ماڭا مۇيەمۇي.
— ئا. نىزارى.

سەرلەۋھە [سرلوحە] (پ + ئە) تاختىنىڭ بېشى؛ گېزىت ـ ژۇرناللاردا ماقالىنىڭ ماۋزۇسى.

سەرمايە [سرمايە] (پ) 1) ئاساس، سەۋەب. 2) دۆلەت، بايلىق، مەبلەغ:
قەتر كېرەك ئاڭلاسا ئۆزپايەسى،
بەھر ئىلە تەڭ تۇتماسە سەرمايەسى.
— نەۋائى.

سەرمەد [سرمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم، داۋاملىق:
دۇرۇدى بېشىدە ئىقبالى سەرمەد،
ئەزەل سۈيىغى ئەبەد شامى بولۇپ ھەد.
— ناقىس.

سەرمەدىي [سرمدى] (ئە) مەڭگۈ، ئەبەدىي، دائىمىي.

سەرمەست [سرمست] (پ) كەيپ، خۇش كەيپ، مەست:
كېتۈر جامى، ياغاچ ئولغاي ئاڭا تاج،
مەيىن ئىچكەچ بولاي سەرمەستى مېئراج.
— ناقىس.

سەرمەستان [سرمستان] (پ) كەيپلىك، خۇش كەيپلىك، مەستلىك.

سەرمەنزىل [سرمنزل] (پ + ئە) كارۋانلار ۋە يولۇچىلارنىڭ بىرىنچى قونالغۇسى:
يوق ئاغىزدىن سورۇبان نۆكتە ئاقىبەت قىلدى،
مېنى موسافىرى سەرمەنزىلى قەنا ئول شوخ.
— نەۋائى.

سەرنەۋشت [سرنوشت] (پ) پېشانىگە يېزىلغان، تەقدىر:
سەئادەت سەرنەۋشتى ئەزلى ھەقدىن بەختىيار ئولسا،
كىلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غىلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەرنىگۇن [سرنگون] (پ) بېشى تۆۋەن؛ دۇم كۆمتۇلۇپ رۇلگەن، ئاستىن ـ ئۈستۈن:
بىرسى ئىستىغنا ئىچىدە سەرنىگۇن،
بىرلەرنى مەست ئەيلەپدۇر جۇنۇن.
— زەلىلى.

سەرھ [صرح] (ئە) قەسىر.

سەرھەد [سرحد] (پ + ئە) چېگرا، ئاخىرقى چېگرا، ئاخىرقى چەك؛
سەرۇى ئىلە سەنۇبەرچۇن بوستاندا خەجىل بولدى،
قەددىنى بۇگۇن ئۇ شۇخ سەرھەدى كەمال ئەيلەر.
—زەلىلى.

سەرھەڭ [سرهنگ] (پ) ھەربىي باشلىق، قوماندان:
گەر فەتىلە ساچلەر تۇغ ئەيلەسە ئاشىق نېتەڭ،
ئىشق شەھرىدە گەدالەر ساھىبەڭ سەرھەڭدۇر.
—زەلىلى.

سەرھەلقە [سرحلقه] (پ + ئە) ھالقا شەكلىدە تىزىلغان نەرسىلەرنىڭ (مارجان، مەرۋايىتقا ئوخشاش) ئەڭ چوڭى؛ باشلىق، يېتەكچى:
بۇدەۋرده يوق سەن كېبى خۇشخان ھافىز،
ھۇفقاز ئارا سەرھەلقەئى دەۋران ھافىز.
— نەۋائى.

سەرۇپا [سروپا] (پ) ئۇستباش:
سەرۇپا بەرھەنەلىكدىن بولماس كىشى قەلەندەر،
دۇنياۋۇ ئاخىرەتنى بەرباد ئەگەر قىلماسا.
— زەلىلى.

سەرۇسامان [سروسامان] (پ) ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنە، نەرسە ـ كېرەك؛ لازىمەتلىك، ياردەم:
زەلىلىدىن سەرۇسامان خىتا ئىلى سورما،
موسافىران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئېردىم.
— زەلىلى.

سەرۇ [سرو] (پ) 1) تىك ۋە تۇز ئۆسىدىغان، قىش ـ ياز ياپيېشىل تۇرىدىغان، چىرايلىق، خۇش قامەت دەرەخ، سەرۇ:
قەددىگە سەرۇ ئىلە تۇبى، ساچىگە سۇنبۇلى خۇبى،
يۈزۈڭگە ئايۇكۇن، گۈل بىرلە شەمئى ئەنجۇمەن ئاشىق.
— قەلەندەر.
2) قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق، گۈزەل مەشۇق:
مۇيەسسەر بولسە ئۇمرۇمغە ئەگەركىم بىر يۈزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم ئول سەرۇڭگە بۇتەندە جانىمنى.
— قەلەندەر.

سەرۇى ئازاد — چىرايلىق، لەتاپەتلىك يار:
جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۇى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەنىمنى ھەجرۇ فۇرقەتىدىن قەبا قىلدىم.
— قەلەندەر.

سەرۇى بوستان — سەرۇدەك چىرايلىق، كېلىشكەن مەشۇق:
بەرمەدى پۇرسەتكى بىردەم ھەمنەشىن بولسا ئاڭا،

ئول گۈلى باغى جىنانۇ سەرۋى بوستانىم بىلە.
— قەلەندەر.

سەرۋى چالاك — چىرايلىق سەرۋ:
كەنەب شاخى يوق گەرچى خاشاكچە،
قەلەندەرغە دۇر سەرۋى چالاكچە.
— نەۋايى.

سەرۋى خىران — سەرۋىدەك چىرايلىق، قامەتلىك جانان:
بوي چەكتىڭو ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي - ھەي، نەبالا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

سەرۋى دىلجوي — مېھرىبان، كۆيۈمچان دىلبەر:
يۈرۈر ئېرمىش كېچەلەر كوچەۋۇ كوي،
كېزىپ ئالەم ئارا ئول سەرۋى دىلجوي.
— موللا پازىل.

سەرۋى رەۋان — كېلىشكەن مەھبۇب، قەلبى گۈزەل يار؛
قىلمەدىم جانىم پىدا ئالدىڭدا ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى نەدامەت، سەھسۇۋارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

سەرۋى رەئنا — خۇش پىچىم، كېلىشكەن، گۈزەل:
ھۇكم قىلدىكى، سەرۋى رەئنانى،
ئالەم ئەھلىغە شۇرۇ ياغمانى.
— نەۋايى.

سەرۋى سايە — گۈزەل، قامەتلىك جانان:
تاپىپ كەلدىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزۈلۈككە ئانى قىلدى رايە.
— موللا سابىر.

سەرۋى سىھى — بويى كېلىشكەن، گۈزەل مەشۇق:
باقمە ھەقارەت بىلە مۇفلىس ئۇچۇن ئەغنىيا،
سەرۋى سىھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

سەرۋى قامەت — كېلىشكەن، گۈزەل قامەت:
رىزا باشنى سوئالىڭغە ئەيلەسەڭ رەھبەر،
سوئال ئىچىندە كۈتەر سەرۋى قامەتىڭنى پات.
— شەۋقى.

سەرۋ گۈلرۇ — سۆيۈملۈك مەشۇق:
كېچە كەلگۈمدۇر دېبان ئول سەرۋى گۈلرۇ كەلمەدى،
كۆزلەرىمگە كېچە تاڭ ئاتقۇنچە ئۇيقۇ كەلمەدى.
— نەۋايى.

سەرۋى مەۋزۇن — گۈزەل سەرۋ:
نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،
ئول ئەلىفدەك قامەتىڭغە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

سەرۋەر [سرور] (پ) يېتەكچى، يولباشچى، باشلىق:
تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەپ ئارا خۇبلار سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

سەرۋەقت [سروقت] (پ) يوقلاش، يوقلاپ كېلىش، زىيارەت.

سەروبۇن [سروبون] (پ) قەددى كېلىشكەن، خۇش قامەت.

سەرۋىستان [سروستان] (پ) سەرۋ كۆپ ئۆسكەن جاي، سەرۋىزارلىق:
كىچىك بىرلە ئۇلۇغلار سان ئىچىندە،
نېچوككىم سەبزە سەرۋىستان ئىچىندە.
— نەۋايى.

سەرۋ قامەت [سروقامت] (پ) قەددى - قامىتى كېلىشكەن، زىلۋا بوي.

سەرۋ قەد [سروقد] (پ) قامىتى سەرۋىدەك مەھبۇبە.

سەرىر [سرير] (ئە) تەخت، ئورۇندۇق، كارىۋات:
شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ۋىقار.
— ئا. نىزارى.

سەرىھ [صريح] (ئە) ئاشكارا، ئېنىق، ئوچۇق، ئايدىڭ.

سەرىئ [سريع] (ئە) تېز سۈرئەتلىك:
رەمىم ئوتى كۆككە چىقار ئويلا تېز،
كى بەرق ئىنمەگەي يەرگە ئانداق سەرىئ.
— نەۋايى.

سەزا [سزا] (پ) جازاغا لايىق، جازاغا تېگىشلىك.

سەزاۋار [سزاوار] (پ) لايىق، مۇۋاپىق:
بۇيۇرماغىل يەنەن سەبر، ئەي تەبىب تەڭرى ئۇچۇن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئەمەس ئەمدى سەزاۋار ماڭا.
— نەۋايى.

سازاۋار ئولماق — لايىق، مۇناسىپ بولماق.

سەس [سس] تاۋۇش، ئاۋاز، ئاھاڭ، سادا.

سەغ [سغ] (پ) تورۇس، ئۆگزە؛ گۇمبەز.

سەغانە [سغانه] (پ) ئارىلىق، دەلىز ئۆي.

سەغر [ثغر] (ئە) چېگرا، چەك.

سەغىر [صغير] (ئە) كىچىك، ياش بالا (ئوغۇل):
سىزدىن ئەر بولسۇن ئەزىم، ئەرخۇد ھەقىر،

AltunOq

تەۋرۈ ۋەۋ ئىچرە سەغىر، ئەرخۇد كەبىر.
— نەۋايى.

سەغىرە [صغيره] (ئە) قىز بالا.

سەف [صف] (ئە) رەت، قاتار، سەپ.

سەفا [صفا] (ئە) 1) پاكلىق، ساپلىق، تازىلىق:
چۈ تۈفراغى ۋۈجۈدۈڭ بۈتەئى مېھنەتتە كۆيدۈرگىل،
سەفايى زاھىدۇ باتىنىدە شەرتى كىميا بولماق.
— زەلىلى.

2) تىنچلىق، ئاسايىشلىق:
گۈلىستان غۈررەمۈ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۈزۈپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خۇشكۈۋار ئىزدە.
— ھاپىز خارەزمى.

3) گۈزەللىك:
سەفا بەرگاھىدا سۈلتان گولۈپ،
ۋەفاكارگاھىدا بۈرھان بولۈپ.
— ئا. نىزارى.

سەفايى ئاسمان — سۈزۈك ئاسمان:
ئۈمىد ئەتكەچ تۈشەردەپ تارى زەردىن تىيرە كۆلبەمگە،
جەمالى ئافتابىدىن سەفايى ئاسمان كاغەز.
— شەۋقى.

سەفال [سفال] (پ) سافال قاچا، ئىدىش:
گۆھەر ئورنىغا قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۈردار كۆزى ئەھۋال شىغال شەيخ.
— شەۋقى.

سەفالەت [سفالت] (ئە) خورلۇق، ئابرۇيسىزلىق، تۆۋەنلىك؛ پەسكەشلىك:
زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالەت،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەلىلى.

سەفاھەت [سفاهت] (ئە) ئەخمەقلىق، ئەقىلسىزلىق، يەڭگىلتەكلىك.

سەفاھەت ئامىز [سفاهت آميز] (ئە) ئەخمەقلەرچە، نادانلىق بىلەن، قەبىھلەرچە.

سەفاياب [صفاياب] (ئە) پەيزلىك بولۇش، مۇنەۋۋەر، نۇرلۇق بولۇش:
گاھ سالىپ ئابۇقۇبايىس ئۆزە تاب،
ئاندىن بولۇبان ھەرەم سەفاياب.
— نەۋايى.

سەفايىن [صفاين] (ئە) كېمىلەر.

سەفايىھ [صفايح] (ئە) سەھىپىلەر، ۋاراقلار؛ لەۋھىلەر.

سەفەر [سفر] (ئە) ساياھەت، يول، سەپەر:
كى مۇندىن يەنە تەبرەدۈك يۈرگەلى،
سەفەر مېھنەتىدە قەدەم سۈرگەلى.
— ئا. نىزارى.

سەفەرگەشتە [سفركشته] (ئە + پ) سەپەر قىلغۇچى:
دەر بەدەر شەھەر بەشەھەر ئىزدەكى مەگشۇق سوراغىن،
ھەمچۇ سەييارە سەفەرگەشتە غەربان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

سەفەرى [سفرى] (ئە) سەپەر قىلغۇچى.

سەفدەر [صفدر] (ئە) باتۇر، جەسۇر:
كۆرسە ئېردى گەر يۈزۈڭنى بولۇر ئېردى ساڭا قۇل،
رۇستەمۇ بەرزو بىلە ئىسكەندەر سەفدەر ساڭا.
— قەلەندەر.

سەفرا [صفرا] (ئە) سېرىق؛ جىگەر ئىشلەپ چىقىرىدىغان سېرىق ياكى كۆكۈش سېرىق ئاچچىق سۇيۇقلۇق؛ زەردە، ئاچچىق:
ئىچ قەبز تاپار تەرەنجەبىندىن،
سەفرا ئارتار سىكەنجەبىندىن.
— نەۋايى.

سەفرەت [صفرت] (ئە) سېرىقلىق، رەڭگى تۆچكەن.

سەفسەتە [سفسطه] (ئە) پايدىسىز، بىھۇدە، قۇرۇق سۆز.

سەفشىكەن [صف شكن] (ئە + پ) سەپ بۇزغۇچى، باتۇر، قەھرىمان.

سەفھە [صفحه] (ئە) 1) قەغەز، ۋاراق، سەھىپە، بەت:
چۈ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۈشۈردى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

2) جامال، يۈز، چىھرە:
سەفھە يۈزى دەرد جىلۋەگاھى،
مىستەر خەتى ھەجر شاھراھى.
— نەۋايى.

3) كىتاب، يېزىق، سۆز:
قىلاي سۆز، بۇ سۆزۈم پايانغە يەتسۇن،
پۈتۈلسە سەفھەگە ھەريانغە كەتسۇن.
— ناقىس.

سەفھە ئاچماق — كىتابنى ئاچماق؛ بىر - بىر ۋاراقلىماق.

سەفھەئى ھۇسن — چىرايلىق يۈز، گۈزەل چىھرە:
ساچى سەرفىتنەئى دەۋرانەلىقنى ئەيلەدى ئىزھار،
قارا قاشىنى كۆردۈم سەفھەئى ھۇسنىدە مىسرەئۇزار.
— زەلىلى.

سەفىد [سفيد] (پ) ئاق، ئاق تۇسلۇك:

سەندىن ئېرۇر شام غەرىبانە سەفىد،
سەندىن ئېتەر بارچە ئەسرانى ئۇمىد.
— زەلىلى.

سەفىر [سفير] (ئە) باش ئەلچى.

سەفىل [سفيل] (ئە) بەك نامرات، كەمبەغەل، موھتاجلىقتىكى كىشى.

سەفىنە [سفينه] (ئە) كېمە:
سەفىنەگە ئولتۇردى چۈن كارۋان.
ئانىڭ بىرلە دەريادا بولدى رەۋان.
— ئا. نىزارى.

سەقاغ [سقاغ] ئىڭەك:
كەلگىل، سەنەما، قۇچۇب دۇداغىڭغە ئۆپەي،
مەڭزىڭنى شۇرۇپ ـشۇرۇپ قاپاغىڭغە ئۆپەي.
ئېسلەپ داغى سەقاغىڭغە ئۆپەي.
بەس ئەمدى، دېسەڭ، تۇشۇپ ئاياغىڭغە ئۆپەي.
— ئەرشى.

سەقەر [سقر] (ئە) دوزاخ، جەھەننەم، تومۇغ:
بۇ ئالەم كۆرگۈزۈر گەر لالەۋۇ باغ،
ئېرۇر باغى سەقەر ھەر لالەسى داغ.
— ئەرشى.

سەقەرلات [سقرلات] (ئە) نەپىس يۇڭ رەخت:
ياز يامغۇرى يەتگەچ ئەيلەدىڭ بات،
يەر چەكمەنىنى يەشىل سەقەرلات.
— نەۋايى.

سەققا [سقا] (ئە) سۇ بەرگۈچى؛ سۇ سەپكۈچى، سۇ توشۇغۇچى.

سەئقە [صعقه] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش.

سەقىل [ثقيل] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن.

سەقىم [سقيم] (ئە) كېسەل، ئاغرىق، بىمار، خەستە.

سەگ [سک] (پ) 1) ئىت، ئوۋ ئىتى:
بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بىۋەفا،
شەھىد ئەيلەدى ئول سەگى بىھەيا.
— ئا. نىزارى.

2) پەسكەش، رەزىل، ئىت مىجەز:
سەگ رەقىب بىلمەسدۇرۇر، جانا، يۈزۈڭنىڭ قەدرىنى،
گۈلنى رەڭگو بويىدىن نې بەھر تاپمىشدۇر گۈلاب.
— قەلەندەر.

سەگباز [سگباز] (پ) ئىت ئۆگەتكۈچى، ئىت ئويناتقۇچى.

سەگبان [سگبان] (پ) ئىت باقار.

سەگسار [سگسار] (پ) ئىتقا ئوخشاش؛ ئاچ كۆز، شەخسىيەتچى.

سەلا [صلا] (ئە) چاقىرىق، مۇراجىئەت، دەۋا:
كى كەلدى ئۆي ھەرەمىدىن نىدائى،
نىدا كىرمەك ئۇچۇن ئېردى سەلائى.
— نەۋائى.

سەلا سالماق — جار سالماق، مۇراجىئەت قىلماق.

سەلا ئۇرماق — جار سالماق، ئۇندىمەك.

سەلابەت [صلابت] (ئە) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىك، ئۇلۇغلۇق؛ قەتئىيلىك، شىجائەتلىك؛ سالاپەت:
كى فەرزەند يەھيا ھەم ئېردى، نەبى،
كى سىينى سەلابەتدە ئېردى سەبى.
— ئا. نىزارى.

سەلات [صلات] (ئە) ناماز، ئىبادەت:
سەلات خەمسە — بەش ۋاخ ناماز.

سەلاتىن [صلاطين] (ئە) سۇلتانلار، پادىشاھلار:
شەيخان شەھرەباتىن، ئاچ مەگرىفەت قاناتىن،
جانىم بۇگۈن سەلاتىن، تەن قەسرى شاھ ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

سالاتىنى كامگار — قۇدرەتلىك سۇلتانلار.

سالاتىنى مەسنەدىنىش — يۇقىرى مەرتىۋىلىك سۇلتانلار.

سالاتىنى مازىن — ئۆتكەن سۇلتانلار، قەدىمىي شاھلار.

سەلاتىنزادە [صلاطين زاده] (ئە + پ) شاھزادە.

سەلاس [ثلاث] (ئە) ئۈچ (3).

سەلاسەت [سلاست] (ئە) ئوچۇقلۇق، روشەنلىك، راۋانلىق.

سەلاسىل [سلاسل] (ئە) زەنجىرلەر، كويزىلەر، كىشەنلەر:
شەياتىن لەشكەرىگە داد قىلدى،
سەلاسىل تەبرەتىب پەرياد قىلدى.
— ناقىس.

سەلام [سلام] (ئە) سالام بېرىش، سالام:
تۇمەنمىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

سەلام بەرمەك — سالام قىلماق:
كېلىپ رۇھۇل ـ ئەمىن بەردى سەلامى،
يەتۇردى ھەقتە ئالانىڭ پەيامى.
— ناقىس.

سەلامەت [سلامت] (ئە) ساغلاملىق، ئامانلىق، تىنچلىق:

ئىنشائەللاھ، تۇتۇپ سەلامەت،
قىلغاي كۆرۈشۈرنى ھەق كەرامەت.
— موللا نىياز.

سەلاھ [صلاح] (ئە) 1) ئاسايىشلىق، خاتىرجەملىك، تىنچلىق:
كى مەقسەد تىلەپ ئاندا شامۇ سەباھ،
بىھەمدۇللا يەتكۈردى بىزگە سەلاھ.
— ئا. نىزارى.
2) توغرىلىق، ئەخلاقلىق، ئەدەپلىك، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلاش:
ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سەلاھى.
— ناقىس.
3) پەرھىزكارلىق، تەقۋادارلىق، شەيخلىق:
سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.
— ئا. نىزارى.

سەلاھ ئەھلى — توغرا ئادەملەر، تەقۋادار ئادەملەر.
سەلاھ سۆزى — توغرا سۆز، ھەق گەپ:
گەر يوشۇردى بىلىپ سەلاھ سۆزىنى،
بارچە سەلاھ ئەھلىغە ھاسىلدۇرۇر.
— نەۋايى.

سەلاھەفزاي [صلاح افزاى] (ئە + پ) ھەقىقەتپەرەسلىك، توغرىلىق.

سەلاھىيەت [صلاحيت] (ئە) قابىلىيەت، لاياقەت.

سەلايە [سلايە] (ئە) دورا ياكى سىياھنى ئېزىدىغان تاش.

سەلەۋات [صلوات] (ئە) رەھمەتلەر، دۇئالار:
دەرى مەككەگى مۇئەززەم بىلە رەۋزەگى پەيەمبەر.
سەلەۋات بى نەھايەت ئىبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.
— زەلىلى.

سەلەف [سلف] (ئە) ماختانچاق.

سەلب I [صلب] (ئە) ئاسماق، ئېسىپ ئۆلتۈرمەك.

سەلب II [سلب] (ئە) تانماق، ئىنكار قىلماق، يوققا چىقارماق، يوق قىلماق:
چۇ سەلب ئېردى ئىشىدە ئارزۇ خاھ،
نەسىھەتگۈيغە بولدى ئارزۇ گاھ.
— نەۋايى.

سەلب ئەتمەك — تاشلىماق، كەتكۈزمەك، يوق قىلماق.
سەلب قىلماق — «سەلب ئەتمەك» كە قاراڭ.
سەلبى مەئرۇم — يوقاتماق، يوق قىلماق:
كى ئول كېچە ئۇچۇن ئىلىمدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇھۇل - ئەمىندىن سەلبى مەئدۇم.
— ناقىس.

سەلبى ۋۇجۇد — ئۆزلۈكىدىن ۋاز كېچىش.

سەلبىي [سلبى] (ئە) نامۇۋاپىق، مۇۋاپىق ئەمەس، ئىنكار قىلىنغان.

سەلتەنەت [سلطنت] (ئە) 1) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق، سۇلتانلىق:
ئەگەر يۈز يىل ئەمىرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئەيلەپ، يەر يۇتۇپ قىلغاي ئانى مەھكەم.
— ئەرشى.
2) دەبدەبە، تەنتەنە:
ئەي نەۋايى، فەقر مۇملكىن تۇت غەنىمەت زىنھار،
كى غىنائۇ سەلتەنەتنىڭ كونتۇرۇر دەردى سەرى.
— نەۋايى.

سەلتەنەت بەھرى — ھۆكۈمرانلىق مۇقامى.
سەلتەنەت بۇرجى — ھۆكۈمرانلىق چوققىسى.
سەلتەنەت قىلماق — ھۆكۈمرانلىق قىلماق.

سەلسەبىل [سلسبيل] (ئە) تازا، تىنىق، مۇزدەك ئېقىن سۇ؛ جەننەت بۇلىقى:
جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشكىدە سەبىل،
كۆڭۈلگە ئاچتىلەر چەشمەجوي سەلسەبىل.
— زەلىلى.

سەللە [سلە] (ئە) ناماز ئوقۇشتا باشقا ئورايدىغان داكا، سەللە.

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللام [صلي الله عليه و سلم] (ئە) ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن.

سەللە مەھۇمۇللاھ [سلمهم الله] (ئە) ئاللا ئۇلارنى ساق - سالامەت قىلسۇن.

سەلىب [صليب] (ئە) خرىستىئانلار بۇتى، كرېست.

سەلىتە [سليطە] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز، ناپاك.

سەلىس [سليس] (ئە) روشەن، ئوچۇق، راۋان، سىلىق.

سەلىسەلفاز [سليسا لفاظ] روشەن، سىلىق، راۋان سۆزلۈك، ناتىق.

سەلىقە [سليقە] (ئە) قابىلىيەت، تەبىئەت؛ زەۋق؛ ئۇسلۇب.

سەلىم [سليم] (ئە) ساغلام، سالامەت، ئامان:
مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم بولدى نەسىھەت سۇبھۇ شام،
كىمگە بولسە ئەي قەلەندەر دانىشۇ تەبئى سەلىم.
— قەلەندەر.

سەم [سم] (ئە) 1) ئوغا، زەھەر:
ئەسەلدۇر زىكرى ھەق لەززەت تاپار كامۇلەبىڭ ئاندىن،
ئۆزۈڭنى ئۇرماغىل شەككەر يىدىم دەپ ئۆلتۈرۈر سەمگە.
— ناقىس.

2) ھەييارلىق، ئالدامچىلىق:
ھىممەتى ئېلى كۆزدە قۇرۇتۇپ نەملەرنى،
نەچە قىلۇر ئاشام قىلماق سەملىرنى.
— نەۋائى.

سەما [سما] (ئە) ئاسمان، كۆك:
كېلىپ كېمە بىريەردە توختى قەرار،
قىلىبان خىلايىق سەماغە فىرار.
— ئا. نىزارى.

سەمان [سامان] سامان:
قەدىم يۆتكەر ئىدىكىم ئاندا ئول نۇر،
سەمانغە كەھرەبا قىلغان كەبى زور.
— ناقىس.

سەماۋات [سماوات] (ئە) «سەما» نىڭ كۆپلۈكى (ئاسمانلار):
زەمىننى ئەيلەبان سەبرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەلىلى.

سەماۋات پەيما [سماوات پيما] (ئە + پ) سامالارنى، ئاسمانلارنى كەزگۈچى.

سەماۋەش [سماوش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش، ھاۋارەڭ:
سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سەماۋەش،
ئاياغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.
— نەۋائى.

سەماۋي [سماوى] (ئە) ئاسمانغا تېگىشلىك، ئاسمانغا ئالاقىدار، ھاۋارەڭ، كۆك.

سەماڭ I [سماع] (ئە) تىڭشاش، ئاڭلاش، ئىشتىش.

سەماڭ II [سماع] (ئە) زىكر قىلىش:
بىر كۈن ئولغاچ سوفىلار سەۋتى سەماڭدىن مەلۇم،
چالدۇرۇپ چەڭۇ چەغانە، ئويناىدىم ئىسنام ئىلە.
— ئەرشى.

سەمەد [صمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك؛ خۇدانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:
يۈزىن كەلتۇردى دەرگاھى ئەھەدگە،
مۇناجات ئەتتى ئەللاھى سەمەدگە.
— ناقىس.

سەمەر [ثمر] (ئە) 1) مېۋە، ھوسۇل؛ نەتىجە:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

2) پايدا، مەنپەئەت، نەپ.
سەمەر بەرمەك — ھوسۇل بەرمەك.

سەمەر تاپماق — پايدا تاپماق، نەپ ئالماق.
سەمەر ساچماق — ياخشىلىق قىلماق.

سەمەرات [ثمرات] (ئە) «سەمەرە» نىڭ كۆپلۈكى:
مۇراد ھوسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راھەتدىن،
مۇراد چۆرەسىدىن ئۈچلا ئاندادۇر سەمەرات.
— شەۋقى.

سەمەرە [ثمره] (ئە) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە.

سەمەرقەند [سمرقند] ئۆزبېكىستاننىڭ بىر شەھىرى، سەمەرقەنت.

سەمەك [سمك] (ئە) بېلىق، بېلىق تۇرىدىغانلار؛ يەر ئاستى.

سەمەن [سمن] (پ) ئاق، سېرىق رەڭلىك بىر خىل خۇش پۇراق گۈل:
نەچچە قامچى تۇشۇپتۇر گۈل قەدى سىيمىن بەدەن، گۈزرە،
پەيابەي ساقە تۇشكەن كەبى سەرۇۇ سەمەن گۈزرە.
— نەۋائى.

سەمەند [سمند] (پ) رەڭگى سېرىق، يايلى ۋە قۇيرۇقى ئاق ئات؛ چىرايلىق ئات؛ دۇلدۇل، ئارغىماق:
كى ئاندىن يۈرۈپ تىز ئەيلەپ سەمەند،
كى داغىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.
— ئا. نىزارى.

سەمەندى قەلەم — تېز يازىدىغان، چاپقۇر قەلەم:
قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويىدى قەدەم.
— ئا. نىزارى.

سەمەندەر [سمندر] (پ) ئوتتىن پەيدا بولغان ۋە ئوتتا ياشايدىغان ئەپسانىۋى ھايۋان؛ قۇش:
كوھ ئىلە سەھرادا تاڭ يۈرگەي سەمەندەر پەيزى ئام،
فەرقى يوق ناقىس، گەدا بول ياكى ساھىب جاھ بول.
— ناقىس.

سەمەندەرلىق [سمندرليق] سەمەندەردەك كۆيۈش، جان پىدا قىلىش.

سەمەندەرۇەش [سمندروش] (پ) سەمەندەرگە ئوخشاش، سەمەندەر كەبى.

سەمۇر [سمور] (ئە) قۇندۇز؛ قۇندۇز تېرىسىدىن تىكىلگەن كىيىم:
بۇ تۇپراقكى مۇنۇڭدەك تامۇغ ئارا تۇشمىش،
سەمۇرۇ قاقسم ئۈچۈن ئالەم ئاھىغە تەكۈتاز.
— نەۋائى.

سەمۇم [سموم] (ئە) 1) ھەممە نەرسىنى قۇرۇتىدىغان، ھالاكەتلىك ئىسسىق شامال:

سەھەردە نالەۋۇ ئاھىم سەمۇمى ئىشق بىلدىلەر،
سىپاھى ئەقل دەرخاھ ئەردىلەر ئەزبەسكى ئويغاتتىم.
— زەلىلى.

2) زەھەر، ئاچچىقلىق؛
مەرگ سەمۇمىدى گەر ئەتسە بىيىم،
بىل ئانى ئىسا نەفەسىدىن نەسىم.
— نەۋايى.

سەمەن [ثمين] (ئە) قىممەت باھا، قىممەتلىك:
ئەھلى ئەۋلادىنىڭ غەمىن قىلمە،
نەفسىنى لاغىرئەت سەمىن قىلمە.
— ناقىس.

سەمەن گەۋھەر — قىممەتلىك تاش، گۆھەر.
سەمەن كالا — قىممەتلىك مال ـ مۇلۈك.

سەمىئ [سميع] (ئە) ئىشىتكۈچى، ئاڭلىغۇچى، قۇلىقى ئۇچۇق:
بەنامى خۇداۋەند ھەيىي قەدىم،
سەمىئو، بەسىرو غەفۇرۇر رەھىم.
— ئا. نىزارى.

سەنا [ثنا] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، داڭلاش:
سەناۋۇ ستايىش ساڭا يا ئەھەد،
كى ھامىد جەنابىڭغە جانۇ خىرەد.
— ئا. نىزارى.

سەنائىي [صنعانى] (ئە) ئۇستا ھۈنەرۋەن؛ سەنئاتچى (يەمەنلىك مەركىزىدىن)
شەيخى سەنائىيدەك كى بۇزۇرگ شەيخىنى.
بۇتغە سەجدە قىلدۇرۇر سەۋدايى ئىشق.
— زەلىلى.

سەناچ [سناچ] تېرە خالتا، تولۇم مەش.

سەناخان [ثناخوان] (ئە + پ) ماختىغۇچى، مەدداھ، سەنا ئېيتقۇچى.

سەنائىي [ثنائي] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، ئالقىش.

سەنايىئ [صنايع] (ئە) «سەنئەت» نىڭ كۆپلۈكى (سەنئەتلەر، ھۈنەرلەر).

سەنئەت [صنعت] (ئە) ھۈنەر، كەسىپ، ئۇستىلىق؛ ماھارەت:
زەمانىكى خاقان قىلىپ يارلىغ،
قىلىپ ئەھلى سەنئەتكە دىلدارلىغ.
— ئا. نىزارى.

سەنئەت قىلماق — ئۇستىلىق قىلماق، ماھىرلىق قىلماق:
تۇت ھەق تەرەفى كەسبى سەنئەت قىلماق،
ھەقدىن نە يۇزلەنسە قەنائەت قىلماق.
— نەۋايى.

سەنئەت ئايىن [صنعت آيين] (ئە + پ) سەنئەتكە ئوخشاش.

سەنئەتقاش [صنعت فاش] (ئە + پ) مەشھۇر ھۈنەر-ۋەن، سەنئەتكار.

سەنئەتپەرداز [صنعت پرداز] (ئە + پ) سەنئەتكار، ئۇستا ھۈنەرۋەن.

سەنئەتساز [صنعت ساز] (ئە + پ) سەنئەتكار، ماھىر ئۇستا.

سەنئەت نەما [صنعت نما] (ئە + پ) سەنئەتچى، سەنئەتكار:
كى سەير ئەتكەلى باشىغە تۇشتى ھەۋا،
چىقىپ گەشت ئېتىپ نەچچە سەنئەت نەما.
— ئا. نىزارى.

سەنە [سنه] (ئە) يىل.

سەنەد [سند] (ئە) 1) تايانچ؛ دەلىلى؛ سەۋەب؛ بىرەر نەرسىنىڭ رەنجىرسىمان بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كېتىشى:
مۇڭا تەگرۇكسىم يوق ئىدى بىر ژەلەد،
بۇ ئىقبال ئەۋجىدە قىلسە سەنەد.
— ئا. نىزارى.

2) ئەۋلاد، ئەجداد، ئۇلۇغ ئەۋلادلىق:
تا نەجاتىمغە ئول مەدەد بولغاي،
نەمەدەد كىم ئۇلۇغ سەنەد بولغاي.
— نەۋايى.

سەنەم [صنم] (ئە) 1) بۇت:
چەراكىم بۇلەر بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچدىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە. گۈزەل مەھبۇبە، مەشۇقە، يار:
مېنى بەسكىم شەھىد ئەتكەچ ئېرۇر قانىم بىلە گۈلگۈن،
ۋەگەر نە ئول سەنەم تىرناغىدا رەڭگى ھىنا بوقتۇر.
— ئەرشى.

سەنەمكەدە [صنم كده] (ئە + پ) ئىبادەتخانا، بۇتخانا:
بارىپ سەنەمكەدەگە سەجدە ئاشقانە قىلاي،
كى مەنئ ئەيلەسە زاھىد، مەن ئانى يانە قىلاي.
— ئەرشى.

سەنەۋبەر [صنوبر] (ئە) 1) قارىغايغا ئوخشاش خۇش قامەت دەرەخ:
قىلىپ سەرۇۇ سەنەۋبەر بويىدىن قەد،
ھىنارەڭگى بىلەن ئەيلەپ قىزىل خەد.
— ناقىس.

Altun Yaz

2) كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت، بوي:
ۋامىق ـ ئۇزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنەۋبەر گۈل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.
— شەۋقى.

سەنج [سنج] (پ) بىرىككەن سۆزنىڭ ئىككىنچى تەركىبىدە كېلىپ، تارتقۇچى، چەككۇچى، قىلغۇچى قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلىتىدۇ:
سايەئى سەرۋ مەنۇ يار گۈلۈ بوستانى،
نەغمەسەنج بۇلسە دەغى بۇلبۇل خۇسىلھانى.
— زەلىلى.

سەنجاب [سنجاب] (پ) «سنجاب» قا قاراڭ.

سەنجەق [سنجق] بايراق، ئەلەم، تۇغ، سانجاق.

سەنچماق [سنچ ماق] 1) سانجىماق، قادىماق، تاقىماق:
چىقتى گۈلگۈن تون كىيىپ، گۈل سەنچىبان دەستارىغە،
قىلدى ئالەمنى گۈلىستان، ئولكى گۈلگۈن رەخش ئۆزە.
— نەۋايى.

2) چاقماق:
تاكى بىر جويا ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.
— نەۋايى.

سەنچىق [سنچيق] ئاغرىق.

سەندان [سندان] (پ) تۆمۈرچى، زەرگەرلەرنىڭ سەندەلى.

سەندەرۇس [صندروس] (پ) 1) سېرىق يېلىم. 2) كۆچمە، سېرىق تۈس.

سەندەل [صندل] (ئە) ياغىچى قارا ـ سېرىق رەڭلىك، ياغىچىنى كۆيدۈرسە بىرخىل خۇش پۇراق چىقىدىغان دەرەخ:
ۋائىز ئاقىل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۈرۈڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇراۋ.
— زەلىلى.

سەندەل ئاسا [صندل آسا] (ئە + پ) سەندەل دەرىخى كەبى، سەندەل دەرىخىگە ئوخشاش.

سەندەل ئايىن [صندل آيين] (ئە + پ) خۇش ھىدلىق دەرەخكە (سەندەل دەرىخىگە) ئوخشاش.

سەندەل بۇ [صندل بو] (ئە + پ) سەندەل ھىدلىق، خۇشبۇي.

سەندەل بۇي [صندل بوى] (ئە + پ) «سەندەل بۇ» غا قاراڭ.

سەندەل پۇش [صندل پوش] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭلىك كىيىم كىيگەن.

سەندەل گۈن [صندل گون] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭ.

سەندەل نەسىم [صندل نسيم] (ئە) خۇشبۇي، يېقىملىق شامال.

سەنگ [سنك] (ئە) تاش:
خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئېركەن گەران سەنگ گەۋھەرىنى.
— ناقىس.

سەنگى بەلا — بالا ـ ئاپەت تېشى.

سەنگى خارا — قاتتىق، گرانىت تاش:
تىل ئەيلەر ئانى ئايتىپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەنگى خارا.
— ناقىس.

سەنگى مۇشەققەت — مۇشەققەت تېشى، قىيىنچىلىقلار.

سەنگى مالامەت — مالامەت تېشى؛ ئابرۇيسىزلاندۇرۇش.

سەنگ ئەنداز [سنك انداز] (پ) تاش ئاتقۇچى؛ قەلئە تاملىرىدىن ئوق، تاش ئېتىش ئۈچۈن چىقىرىلغان مەخسۇس تۆشۈك.

سەنگ باران [سنك باران] (پ) تاش بوران، تاش ياغدۇرۇش:
يۈز ئۆردى ئويلاكىم ئەبرى بەھاران،
كى فەرھاد ئۆزرە قىلغاي سەنگ باران.
— نەۋايى.

سەنگ بەست [سنك بست] (پ) مۇستەھكەم.

سەنگ بۇر [سنك بور] (پ) تاش كېسەر.

سەنگ پارە [سنك پارە] تاش پارچىسى، ئۇششاق تاش.

سەنگ دىل [سنك دل] (پ) باغرى تاش، رەھىمسىز.

سەنگ تەراش [سنك تراش] (پ) تاشتاراش ئۇستا، تاش يونىغۇچى:
يەنە بار ئىدى قارۇن سەنگ تەراش،
قىلۇر ئېردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.
— ئا. نىزارى.

سەنگسار [سنكسار] (پ) تاش بوران قىلىش؛ ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان ئادەمنى بېلىگىچە كۆمۈپ قويۇپ، ئاندىن تاش بوران قىلىپ ئۆلتۈرۈش:
ئەگەرچە تىفلى تاشى باشىم ئۆزرە سەنگسارىمدۇر،
ۋەلى پىنھان ئالۇرغە ئەل كۆزىدىن كۆھسارىمدۇر.
— زەلىلى.

سەنئ [صنع] (ئە) ساخاۋەت؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:

ئۇلار كەتتى، قويدى مېنى يادكار،
ھەيات ئولماقسم - سەنئى پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

سەنئەت ئەتمەك — ساختاۋەت قىلماق؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:
ئەدەددە قازاقلار ئېرۇر بىشۇرمار،
تولا خەلق ئېتىپ سەنئەت پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

سەھ [سە] (پ) توغرا، خاتاسىز، دۇرۇس.

سەھاب [سحاب] (ئە) بۇلۇت؛ تۇمان:
زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۇزىگە ئول ھۇرۇشى،
يا قۇياش يۇزىنى ياپىپدۇر ئىكىن مۇشكىن سەھاب.
— قەلەندەر.

سەھابە [صحابە] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولغان، نۇتۇقلىرىنى ئاڭلىغان كىشىلەر؛ ئۇرۇق - تۇققان، يېقىنلىرى:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەلىلى.

سەھاب نەما [سحاب نما] (ئە + پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

سەھايىف [صحايف] (ئە) ۋاراقلار، سەھىپىلەر، بەتلەر. (كىتاب بەتلىرى.).

سەھەر [سحر] (ئە) تاڭ، ئەتىگەن، سەھەر، سۈبھى.

سەھەرگاھ [سحرگاه] (ئە + پ) سەھەر ۋاقتى، تاڭ پەيتى:
تاشى ئانىڭ تەقۋىيى جانگاھىدىن،
ئۇقلادى ھەم ئاھى سەھەرگاھىدىن.
— نەۋائى.

سەھەرگەھ [سحرگه] (ئە + پ) «سەھەرگاھ» قا قارالسۇن.

سەھبا [صهبا] (ئە) قىزىل مەي، ئۈزۈم سۈيى، ئالىي سۈپەتلىك مەي:
ئارەزىن جانان ئاچىپدۇر مەھرى نۇر ئەفزا ئىمىس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئىمىس.
— ئەرشى.

سەھرا [صحرا] (ئە) دەشت، چۆل، باياۋان:
يەنە غالجە، سەيرەت، بەدەقشان ئېلى،
كى سەھرادا يۇرگەن، بەيابان ئېلى.
— ئا. نىزارى.

سەھرانەۋەرد [صحرانورد] (ئە + پ) چۆل - باياۋان كەزگۈچى.

سەھرانشىن [صحرانشين] (ئە + پ) سەھرانى ئۆزىگە ۋەتەن قىلىپ ئالغان، سەھرادا ئولتۇرغۇچى.

سەھرائى [صحرائى] (ئە) سەھرادا ياشىغۇچى، دائىم سەھرادا يۇرگۈچى.

سەھل [سهل] (ئە) ئاسان، ئوڭاي، قىيىن ئەمەس، يەڭگىل:
چۇ قارۇن دىدى: «شاھ ئالىجەناب،
سەھل ئىشمۇدۇر ئەيلەگىل ئىكتساب».
— ئا. نىزارى.

سەھم I [سهم] (ئە) ئوق، كامان ئوقى.
سەھمى قەزا — تەقدىر ئوقى.

سەھم II [سهم] (ئە) قورقۇش، خەۋپ، ۋەھىمە؛
نې ۋەفاسىز يار ئىكەن ھالىم كۆرۈپ رەھىم ئەتمەدى،
ئۆزگەلەردەك قاشۇ مىژگاندىن ماڭا سەھم ئەتمەدى.
— ناقىس.

سەھن [صحن] (ئە) مەيدان، بوش جاي، ھويلا، سەھنە:
ئېرۇر بۇ سۆز زەھى نازۇك ئىشارەت،
كى ئەتكەي تارلىق سەھنى ئىمارەت.
— ناقىس.

سەھۇ [سهو] (ئە) خاتا، يېڭىلىش، ئۇنتۇش:
ببرىپ كۆڭلۈم ئانى دىلبەر دەبان سەھۇ ئەتكەن ئېرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك، غەيرى دىل ئازارلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

سەھۇلقەلەم [سهوالقلم] (ئە) قەلەم خاتاسى، يېزىقتىكى يېڭىلىش، خاتالىق:
يوق، يوق ئەمەس بۇيلەكى قىلدىم رەقەم،
بەلكى ئېرۇر بارچەسى سەھۇلقەلەم.
— نەۋائى.

سەھى [سهى] (پ) تىك، تۇز:
قەبر ئىچىدە تا بەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەبچەئى نەۋنىھال ئاچىلىك.
— زەلىلى.

سەھى كامكار — بەختيار، قۇدرەتلىك، ھۆكۈمران:
خىسرەۋى خۇرشىد سەھى كامكار،
تەختى جەھانغە گەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

سەھىفە [صحيفه] (ئە) 1) بەت، ۋاراق؛ كىتاب بېتى.
2) ئالەم، دۇنيا، يەر يۈزى:
مەقسۇدكى بۇيلە تۇرفە مەقسۇد،
يوق دەھر سەھىفەسىدە مەۋجۇد.
— نەۋائى.

سەھىفەئى كاپۇر — ئاق قەغەز؛ ساپ دىل.

سەھىھ [صحيح] (ئە) ساغلام، توغرا، خاتاسىز.
سەھىھ ئاھەڭ — توغرا يۈرۈش.
سەھىھ قىلماق — تۈزەتمەك.

سەھىھىننەسەب [صحيح النسب] (ئە) كېلىپ چىقىشى، نەسلى ياخشى، ساپ:
كى ئول سەيد ئېرمىش سەھىھىننە سەب،
ۋۇجۇدىدا بىسيار فەزلى ھەسەب.
— ئا. نىزارى.

سەئۇبەت [صعوبت] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت:
ھەجر ئارا چەككەن سەئۇبەتنى ئەگەر نەزم ئەتمەدىم،
رىشتەئى جانىمغە ئەشكىم دانەسىن بىر - بىر تىزاي.
— ناقىس.

سەۋاب I [ثواب] (ئە) خەيرلىك، ياخشى ئىش؛ ياخشى ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن مۇكاپات.

سەۋاب II [صواب] (ئە) ئەۋزەل؛ راست، توغرا، خاتاسىز:
بۇرۇنراق كېتۈرسەڭ جەۋابى سەۋاب،
سەۋاب ئولغۇسى بىزگە داغى جەۋاب.
— نەۋابى.

سەۋابىت [ثوابت] (ئە) 1) پىلانېتىلار، يۇلتۇزلار. 2) تۆمۈر قوزۇق.

سەۋاد [سواد] (ئە) 1) قارا، قاراتۇس، قارىلىق:
سەۋادى سايەئى سەرۋى قەدىڭ ئەگەر تۇسسە،
ئىكى جەھاندا ئىكى يۈزۈمە قارقىلايىن.
— ئەرشى.

2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:
شەبى يەلدە بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فىراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىنكىم شۆئلەدىن دايىم چىراغىم بار.
— زەلىلى.

3) ئەتراپ، تامان، جاي:
مەككەتۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.
— زەلىلى.

4) شەھەر، ئۆلكە، دىيار، تېررىتورىيە، مەملىكەت:
ئەي ساچىڭ شەيدا كۆڭۈللەرنىڭ سەۋادى ئەئزەمى،
ھەلقە - ھەلقە روھنىڭ سەرمەنزىلىدۇر ھەر ھەمى.
— ناۋابى.

5) خەت - يېزىق، ساۋات.
سەۋاد ئەيلەمەك — خەت يازماق.
سەۋادى رەۋان بولماق — ساۋاتى چىقماق، خەت يېزىش، ئوقۇشنى ئۆگىنىۋالماق.

سەۋار [سوار] (پ) ئۇلاغ مىنگەن، ئاتلىق؛ مىنمەك:
دىگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇمىددۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

سەۋاش [سواش] ئۇرۇش، جەڭ، ئېلىشىش.

سەۋال [سوال] (ئە) سوئال، سوراق:
فەراغىدىن كېيىن گەپ سوردى مەندىن،
سەۋال ئىلە جەۋابلار ئۆتتى چەندىن.
— ناقىس.

سەۋالات [سوالات] (ئە) [«سوئال» نىڭ كۆپلۈكى] سوئاللار، سوراقلار.

سەۋامىئ [صوامع] (ئە) تەڭرىگە ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا، (خرىستىئانلارنىڭ) مۇناستىر:
مەساجىد، خانەقەھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەپتە تۈرفە رافىئ.
— ناقىس.

سەۋاھىل [سواحل] (ئە) ساھىللار، قىرغاقلار:
بارى مەنزىل بولۇپ سەۋاھىل ئاڭا،
ساھىلى بەھر بولۇپ مەنازىل ئاڭا.
— نەۋابى.

سەۋەللاھ [سواالله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە:
ئىسسىتىپ «كۇللۇ شەيئىن ھالىكۇن» نى،
كى بولغايسەن سەۋەللاھدىن كەنارە.
— شەۋقى.

سەۋب [صوب] (ئە) تەرەپ، تامان، ياق.

سەۋەب [ثوب] (ئە) كىيىم.

سەۋت [صوت] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش؛ كۈي، ئاھاڭ:
قىزىغ بولغانچە سەۋتى تەبلى پەرداز،
ئىگىز پەرۋازلىقنى قەست ئېتىپ باز.
— ناقىس.

سەۋتى ئەلھان — يېقىملىق كۈيلەر، كۈيلەش، سايراش:
چەك نەۋا، ئەي بۇلبۇلى گۇلزارى شەۋق،
سەۋتى ئەلھانىڭ كېلىپ ئەسرارى شەۋق.
— نەۋابى.

سەۋدا I [سودا] (ئە) 1) ئىشق - مۇھەببەت، شەيدالىق:
ئۆزۈڭ سالدىڭ بۇ سەۋدانى باشىمغە،
تەرەھھۇم قىل ئاقۇزغان كۆز ياشىمغە.
— ناقىس.

2) خىيال، ھەۋەس، ئارزۇ:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىب ھەددىن، كۆڭۈلگە كېچەكىم،
كۆزگە تەڭ ئولدى سەھەر ئۆتكۈنچە تۈندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

3) مەجنۇنلۇق، ئەقىلدىن ئېزىش:

بەيان گولمىش يۇزۇڭ خۇرشىدىدىن ۋەششەمسى تەفسىرى،
ساچىڭ سەۋداسىغا ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.
— شەۋقى.

سەۋدا II [سود] (پ) 1) ئالدى ـ ساتتى، تىجارەت، سودا:
تۆگەپ نەچچە كۈندە بۇ سەۋدا ئىشى،
يەقىن بولدى گول كېمەنىڭ يانىشى.
— ئا. نىزارى.
2) مەنپەئەت، بايلىق:
بارۇر ئېردى بىر كېچە شەبگىر ئېتىپ،
بەسى سۇدۇ سەۋدانى تەدبىر ئېتىپ.
— نەۋايى.

سەۋدا III [سودا] (ئە) كېسەللىك نامى؛ ئىنسان ئەزاسىدىكى تۆت خىلتنىڭ بىرى:
ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دىمەڭ ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمەس.
— ئەرشى.

سەۋدا ئامىز [سودآميز] (ئە + پ) ئاشىقلىق، شەيدالىق.

سەۋدا ئەفزاي [سودا افزاى] (ئە + پ) غەم ـ تەشۋىش ئارتتۇرغۇچى، كۆپەيتتۇرگۈچى.

سەۋدا پېشە [سودا پېشە] (پ) سودىگەر، سودىگەرچىلىك.

سەۋدائىي [سودائى] (ئە) ئەقلىدىن ئازغان، ساراڭ، تەلۋە:
كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلار سەۋدائىي ئىشقىڭ تۈشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.
— شەۋقى.

سەۋر [ثور] (ئە) ئۆكۈز؛ قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئاسماندىكى ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئىككىنچىسى:
رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغا،
سەۋر ئەر ـ ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتادىل غىياس.
— شەۋقى.

سەۋسەن [سوسن] (پ) بىر خىل ئۆسۈملۈك، گۈلسۆسەر:
چېكىپ سەۋسەن تىلى بىرلە فىغانلار،
ئوقۇپ ھەرلەھزە تۈرلۈك داستانلار.
— ناقىس.

سەۋسەنىي [سوسنى] (پ) گۈلسۆسەر رەڭ، يېشىل رەڭ:
سەۋسەنى ئازادە چۈن قامەت چېكىپ ئاچتى كۆزىن،
نەرگىسى پەتتانە يەتكۈزمەس بەلاسى قالمادى.
— ناقىس.

سەۋف [سەوف] (ئە) تېرە، يۇڭ:
سەۋف رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۇنبۇل بىلە مۇشكى خوتەن.
— زەلىلى.

سەۋلەت [صولت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سالاپەت، ئۇلۇغۋارلىق. 2) سىياسەت، قەھر ـ غەزەپ.

سەۋلەجان [صولجان] (ئە) چەۋگان (ئۇچى ئەگرى تاياق بىلەن ئاتلىق ئوينايدىغان توپ ئويۇنى).

سەۋم [صوم] (ئە) روزا.
سەۋم ئەھلى — روزا تۇتقانلار، پەرھىزكارلار:
كۆپ تۆئمە يەر ئەل ئاراسىندىن ئىخراج گول،
سەۋم ئەھلى ئارا باش قويۇ ساھىب تاج گول.
— نەۋايى.

سەۋمەئە [صومعە] (ئە) خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى، مۇناستىر:
شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەئ تېز ئېرۇر.
ھەرسوفى سەفا تاپماغۇچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لائىنچە فىتنە ئەنگىز ئېرۇر.
— زەلىلى.

سەۋمەك [سومك] سۆيمەك:
گۈلسۇرۇخۇ سارىغ سەد بەرگ، سەۋسەن،
گۈلى رەئناغە ئەتيۇر بىزنى سەۋسەن.
— زەلىلى.

سەئىب [صعب] (ئە) قىيىن، ئېغىر، مۇشەققەتلىك:
بولۇپ ھەم سەئىب ھالەت بولماغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خوشا ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقشامىدا بىردەك.
— ئەرشى.

سەئبھال [صعب حال] (ئە) قىيىن ئەھۋال:
گەرنەۋائىغە يېتەرمىڭ سەئبھال ئاندىندۇرۇر،
كىم خەبەرسىزلەرنى ھالىدىن خەبەردار ئەيلەدى.
— نەۋايى.

سەئد [سعد] (ئە) 1) بەخت، تەلەي، ئىقبال:
ئاڭا سەئد ئەكبەر بولۇپ مۇشتەرى،
كى بەخش ئەيلەسۇن ھۇكم ئەنگۈشتەرى.
— ئا. نىزارى.
2) ئادەم ئىسمى.

سەئقە [صعقە] (ئە) ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش؛ ھاۋانىڭ گۈلدۈرلىشى.

سەئۋە [صعوە] (ئە) بىر خىل قۇش:

ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى زار ئەيلەدۇك،
سەئۋەنى گوياكى شەھباز ئەيلەرۇك.
— زەلىلى.

سەئىي [سعى] (ئە) ھەرىكەت، تىرىشىش، ئۇرۇنۇش، كىرىشىش:
قىلىپ مۇلك سەئىينى رادۇلئەمان،
ئانىڭ سەئىيدىن بولدى ياخشى، يامان.
— ئا. نىزارى.

سەئىي ئەتمەك — ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:
دەۋران قىزىنىڭ ھۇسنىدە بىرچىنى يوق،
گەرچە كۆپ دىسە ئەل بىرىدە ھەم چىنى يوق.
بۇغۇسسەنى دەفئ ئېتەرگە سەئد ئەتسە كىشى،
مۇشكىلدۇر ئاڭا چايى بىلەن چىنى يوق.
— ئەرشى.

سەئىي قىلماق — قاتتىق تىرىشماق:
ئەمان ئىستەپ قىلىپ كۆپ سەئىي مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.
— ناقىس.

سەئىد [سعىد] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك، بەختىيار.

سەيد [صيد] (ئە) ئوۋ، شىكار، ئوۋلانغان نەرسە:
سەيد بىپەرۋا يۈرۈر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.
— زەلىلى.

سەيد ئەتمەك — ئاشق قىلماق، گىرىپتار قىلماق:
دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۇم فىگار،
مىڭ كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەننىڭ مەررەسى.
— ناقىس.

سەيد قىلماق — ئوۋلىماق:
زەمىن ۋەھىشلەرىن قىلماق ئۇچۇن سەيد،
ھەۋاتائىرلارىن ئەتمەك ئۇچۇن قەيد.
— ناقىس.

سەيدگەر [صيدگر] (ئە + پ) ئوۋچى:
نەچە بولسە چۇمچۇققە جادۇ لەقەب،
كۆپىدىن قىلۇر سەيدگەر كۆپ تەرەب.
— نەۋايى.

سەيدگەھ [صيدگاه] (ئە + پ) ئوۋ قىلىدىغان جاي، شىكارگاھ:
يانىپ كەلگۈنچە ناگەھ سەيدگەھدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكەش مېھرۇ مەھدىن.
— ناقىس.

سەير [سير] (ئە) يۈرۈش، تاماشا، ساياھەت:
مەلائىكدىن دېمەسمىز بىز داغى سۆز،
سەيرنى كۆر بارىپ، ئەي ساھىبى كۆز.
— ناقىس.

سەير ئەيلەمەك — ساياھەت قىلماق:
داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز فەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.
— ناقىس.

سەير قىلماق — تاماشا، ساياھەت قىلماق:
چۇ قىلدۇرسە بولغاي خەزايىننى سەير،
خەزايىن ئىچىدە دەفايىننى سەير.
— ئا. نىزارى.

سەيران [سيران] (ئە) كېزىپ، تاماشا قىلىپ يۈرمەك.

سەيرفۇرۇش [سيرفرۇش] (ئە + پ) قۇرۇق ۋەدە بىلەن ئالداش، قۇرۇق گەپ ساتقۇچى.

سەيف I [صيف] (ئە) ياز، ياز مەۋسۇمى.

سەيف II [سيف] (ئە) قىلىچ.

سەيفى [صيفى] (ئە) يازلىق.

سەيفۇر [سيفۇر] (پ) نېپىز رەخت، ئەتلەس:
كەفەن ئەيلەپ ھەرىر ئىلە سەيفۇر،
سېپىبان ئول كەفەن ئارا كافۇر.
— نەۋايى.

سەيفۇلمەلىك [صيف الملك] (ئە) باياشات ۋاقىت:
فىراقىڭ شىددەتىدىن قان يۇتۇپ سەيفۇلمەلىك يىللار،
بەلا دەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جاندىن تاپىپ جانا.
— شەۋقى.

سەيقەل [صيقل] (ئە) پەرداز، جۇلا؛ پەردازلىماق، يالتىراتماق، جۇلا بەرمەك:
سينە تا ئايىنە ياڭلىغ قىلماساڭ سەيقەلدە ساف،
ئەي بۇرادەر تۇتىئى شەكەر شىكەندەك ئۇرمالاف.
— زەلىلى.

سەيقەلى ئايىنە — پارقىراق، جۇلالىق ئەينەك:
كاشغەرنى سەيقەلى ئايىنەئى ئىسلام ئېتىپ،
ھەببەتىڭدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ نىدا.
— زەلىلى.

سەيقەل ئەندۇز [صيقل اندوز] (ئە + پ) پەرداز، جۇلا بەرگۈچى:
ئەي ئىلىم يۈزىگە مەشئەل ئەفرۇز،
فەيز ئايىنەسىگە سەيقەل ئەندۇز.
— نەۋايى.

سەيل [سيل] (ئە) 1) سەل، قاتتىق يېغىن:
كىم ئەلگە جەفا چەھىن تامۇغ زەيلى قىلۇر،
كەۋسەر سۈيىن ئۆزىگە ئۆلۈم سەيلى قىلۇر.
— نەۋايى.

AltunOq

2) كۈچلۈك سۇ ئېقىمى، دولقۇن:
ۋەفا كەلمەدى كاشغەر خەيلىدىن،
بارىبان قۇتۇلدى بەلا سەيلىدىن.
— ئا. نىزارى.

سەيل ئەيلىمەك — ئاقتۇرماق:
يەنە ئەزم قىلماقغە مەيل ئەيلەدىم،
غېرىبلىقدا ئەشكىمنى سەيل ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

سەيهە [صيحە] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش، نەرە.

سەيهۇن [سيحون] (ئە) سىردەريا (سوۋېت ئىتتىپاقىدا):
فىراقىدا ئاقار بىهەد ئىكى كۆزۈم ياشى تۇرماي،
ئانى كۆرگەن گۇمان ئەيلەر بىرى سەيهۇن، بىرى جەيهۇن.
— قەلەندەر.

سەيىد [سيد] (ئە) باشلىق، رەهبەر، خوجايىن، ئىگە:
بىهەقكى سەيىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھاريار كەبى مۇھتەشەم ئۇمەم بولماس.
— شەۋقى.

سەيياد [صياد] (ئە) ئوۋچى:
نە ئۆچمەس ئوت ئېرۇر بىر شۆئلە ئۇرغان،
نە بىر سەيياد ئىدى ئول دام قۇرغان.
— موللا پازىل.

سەيىيادى لەئىم — پەسكەش، لەنىتى ئوۋچى:
شاھ ئاياغىڭغە سالىپ بەندى ئەزىم،
يوقكى شاھ، ھەر قايسى سەيىيادى لەئىم.
— نەۋايى.

سەيىيادلىق [صيادليق] ئوۋچىلىق.

سەييار [سيار] (ئە) كەزگۈچى، سەير قىلغۇچى:
ئۇلارغا دىدى: مەن تۇججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

سەييارە [سيارە] (ئە) يۇلتۇز، پىلانېتا:
قۇياش ئەرمەس فەلەكتە يارنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسى كىم شۆئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

سەيياھ [سياح] (ئە) ساياھەتچى.

سەييىد [سيد] (ئە) «سەيىد» كە قاراڭ:
رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەييىدىگە قەرابە بۇلار.
— زەلىلى.

سەييىدلىق [سيدليق] باشلىقلىق، رەھبەرلىك، خوجايىنلىق:
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇ كەسافەتدۇر،
سېنىڭدەك لەندىگە دەئۋايى سەييىدلىق قەباھەتدۇر.
— موللا نىياز.

سەييىدىلئەنبىيا [سيدالانبيا] (ئە) پەيغەمبەرلەرنىڭ مۆتىبەرى:
رەسۇلى خۇدا سەييىدىلئەنبىيا،
كېلىپ زاتى تاجى سەرى ئەۋلىيا.
— ئا. نىزارى.

سوغان [سوغان] پىياز.

سوق [سوق] ئاچ كۆز:
ئۆزىگە ئاشق ئېردى گاھى مەئشۇق،
مەتائى ھۇسنىگە ئۆز خىلۋەتى سوق.
— ناقىس.

سوقتۇر [سوقتور] ئۆردەكنىڭ بىر خىلى؛ سوخسۇر.

سوقماق [سوقماق] تار يول، كىردى - چىقتى يول.

سوكۇل [سوكول] قارغىشقا قالماق، قارغىشقا قالغان.

سوڭ [سونك] كېيىن:
ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.
—ناقىس.

سوڭرا [سونكرا] «سوڭ» غا قاراڭ:
ئانىڭدەك ئۇردى ئول تاش بىرلە ئانى،
كى ئەۋۋەل مەغزى سونكرا چىقتى جانى.
— موللا سىدىق.

سو(ي) [سو، سوى] (پ) تەرەپ، ياق، تامان:
دۇئا يەتكۇر سەبا يارىمغە سەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە،
سەھەر سەير ئەيلەسەڭ سويى چېمەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

سويۇرغال [سويورغال] ئىنئام، بەخش.

سۇبات [ثبات] (ئە) مۇستەھكەم، مۇقىم، پۇختا، چىڭ:
جەھان بەقاسىغە يوقتۇر بۇ گۈلشەن ئىچرە سۇبات،
ئەجەب سەئادەت ئېرۇر چىقسە ياخشىلىق بىلەن ئات.
— شەۋقى.

سۇببۇھ [سبوح] (ئە) خۇدانىڭ سۇپەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، «ھەممە ئەيىبلەردىن خالىي» دېگەن مەنىنى بىلدۇرىدۇ.

سۇببۇھىيان [سبوحيان] (ئە) ھەممە ئەيىبلەردىن خالىيلار، پاكلار:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،

ھەمە قۇددۇسىيان، سۈببۇھىيانلار.

— ناقس.

سۈبھ [صبح] (ئە) 1) تاڭ، تاڭ پەيتى، تاڭ سەھەر:
ياشىم ئاقىزىپكى ژالە ـ ژالە،
تا سۈبھ قىلىپ غىغانۇ نالە.

— مولا نىياز.

2) يۇزىنىڭ يورۇقلۇقى، چىرايىنىڭ پارلاقلىقى، گۈزەللىك:
كۆرگۈزمەدى ئانى چەرخىنىڭ ھەر سۈبھى،
جۇز شەنبەئۇ پەنجشەنبەئى ئەنۋەر سۈبھى.

— نەۋايى.

سۈبھ جۈيبەرى — تاڭ دەريا سى، يورۇقلۇق.
سۈبھ سەۋبى — تاڭ تۇنى، تاڭ قاراڭغۇسى.
سۈبھ سۈپۈرگۈسى — تاڭ شامىلى.
سۈبھۇ شام — ئەتە ـ كەچ، ئەتىگەن ۋە كەچ:
قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭگە سۈبھۇ شام،
تاتىرىكمەن دەۋر سۈرسەم مەھۋەشىم.

— قەلەندەر.

سۈبھى ئەنۋەر — يورۇق تاڭ، نۇرلۇق تاڭ.
سۈبھى دەم — تاڭ پەيتى.
سۈبھى سادىق — ھەقىقىي تاڭ، تاڭ ئېتىش پەيتى:
تولۇۋ ئەتمەككە ھۇسنى سۈبھى سادىق،
تەقارا ئەيلەدى مەتلەئ مۇژاپىق.

— ناقس.

سۈبھى ئۇمر — ياشلىق مەزگىلى:
زەھى سۈبھى ئۇمرۇم يېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقل ھۇش.

— شەۋقى.

سۈبھى ۋىسال — ۋىسال تېڭى، ئۇچرىشىش پەيتى:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۈبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.

— قەلەندەر.

سۈبھان [سبحان] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش (ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن:)
قايسى ژەسفىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ يارانماپدۇر ئاندەك خالىقى سۈبھان يېگىت.

— قەلەندەر.

سۈبھاسار [صبح اثار] (ئە) تاڭغا ئوخشاش يورۇقلۇق:
كۆلۈپ چۈن سۈبھ مېھر ئىزھار قىلدى،
غەمىم شامىنى سۈبھاسار قىلدى.

— نەۋايى.

سۈبھانەللاھ [سبحان الله] (ئە) ئاللا ھەممە نۇقسانلاردىن خالىي، پاكدۇر.

سۈبھانەللەزى ئەسرا [سبحان الذي اسرى] (ئە) شۇل كېچىدە مىراجغا چىققۇچى پاكتۇر:
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يامۇزەممىل قۇم،
بىمىئراجى ۋۇجۇدەش نەسسى سۈبھانەللەزى ئەسرا.

— شەۋقى.

سۈبھانىي [سبحانى] (ئە) ئاللا، تەڭرى.

سۈبھە [سبحه] (ئە) تەسۋى:
سۈبھەئى سەددانە سۈفسىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سۈمنات ئىچرە بەرھەمەنلەردە زۇننار ئولماسا.

— زەلىلى.

سۈبھگاھ [صبح گاه] (ئە + پ) سۈبھ ۋاقتى، تاڭ پەيتى، تاڭ ئاتار چاغ:
ھىجران تۇنى زەلىلى رەقس ئەيلەمەي بولۇرمۇ؟
نالەڭگە ئۇن قوشارلەر مۇرغان سۈبگاھى.

— زەلىلى.

سۈبھنىشان [صبح نشان] (ئە + پ) تاڭ خەۋەرچىسى؛ پاكىز:
بارى كىيگەن ھەريرى سۈبھنىشان،
كۆزى تاڭ ئاتقۇچە ستارەفشان.

— نەۋايى.

سۈبۇ [سبو] (پ) سۇ قاچىسى، ساپال چۆگۈن.

سۈبۇت [ثبوت] (ئە) قەتئىيلىك، پۇختىلىق، مۇستەھكەملىك:
سىفاتى سۈبۇتىغە يۇزمىلىك لىسان،
كى بولسا قىلالماس بىرىنى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

سۈتۇر [ستور] (پ) ئات، تۆگە قاتارلىق ئۇلاغ.

سۈتۇن [ستون] ئۇستۇن:
قەلەك ئىقبالى تەختىنىڭ سۈتۇنى،
زەمان شەمشىرى ئەمرىنىڭ زەبۇنى.

— ناقس.

سۈتۇھ [ستوه] (پ) يۇرتىكى سىقىلغان؛ خاپا؛ ئاجىز؛ چارچىغان، ئازابلانغان.

سۈجۇد [سجود] (ئە) سەجدە (نامازدا ئوقۇغاندا ئېگىلىپ يەرگە باش قويۇش):
ۋۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتدىن ئېرۇر مەئخۇر،
سۈجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلايى ئۇلفەتدىن ئېرۇر مەئخۇر.

— شەۋقى.

سۈجۇدات [سجودات] (ئە) سەجدىلەر، چوقۇنۇشلار:
بۇگۈن مەھرابى مۇنبەر ھەرقەدىن دەم ئۇرماغىل زاھىد،

سۇجۇداتسم سەنەم قاشىغە يەتتى تەركى ھۇش كەتكەچ.
— زەلىلى.

سۇچۇك [سوچوك] تاتلىق، مەززىلىك، شېرىن:
يەدى قۇدرەت بىلە مەي تۇتتى بىر جام،
مۇھەممەد بولدى ئۇش كەتكەچ سۇچۇك كام.
— ناقىس.

سۇخەن [سخن] (پ) سۆز، نۇتۇق، ئىپادە:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

سۇخەنئەدا [سخن ادا] (پ) گەپكە چېچەن، ئەدەب، شائىر.

سۇخەنپەرداز [سخن پرداز] (پ) ناتىق، شېرىن سۆز.

سۇخەندان [سخندان] (پ) سۆز ئۇستىسى، ناتىق، سۆزمەن:
بەرمەس تەتۈل چۇن سۇخەندان سۆزگە،
قىل مۇھتەسەر ئولچە بولغاي ئىمكان سۆزگە.
— نەۋائى.

سۇخەنرەس [سخن رس] (پ) سۆز قىلغۇچى، نۇتۇق سۆزلىگۈچى:
بېرىپ تەرتىپ ئەۋۋەل فەقرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخرەلەرگە.
— ناقىس.

سۇخەنسەرا [سخن سرا] (پ) «سۇخەنپەرداز» غا قارالسۇن.

بۇنەزم تارىخە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرشى،
سۇخەنسەرالە يۇزىن مىسلى كەھرەبا قىلايىن.
— ئەرشى.

سۇخەنسەنج [سخن سنج] (پ) سۆزمەن، گەپچى، سۆزگە چاققان:
شەبىستانى كۆڭلۇمدە تەھرىر ئېتەي،
سۇخەنسەنج ئولۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.
— زەلىلى.

سۇخەنگۇي [سخن گوى] (پ) سۆزمەن، گەپچى:
سەنەم شەھر ئىچرە گۇيا خىرمەنى گۈل پەردەپۇش ئولغاچ،
زەلىلى خاكى رىزى قەلئىدە مۇرغى سۇخەنگۇيى.
— زەلىلى.

سۇخەنۇەر [سخن ور] (پ) سۆزمەن، گەپدان:
ئەي ۋائىزى سۇخەنۇەر، گويا چۇ ساز ئولدۇڭ،
ئاچماس دەرىنى مەقسۇد مىفتاھى قىيلۇ قالىڭ.
— غەربىي.

سۇختە [سخته] (پ) يانغان، كۆيگەن؛ كۆيۈك:
ئەيدى بۇ سۆزنىيۇ فەرۋاز ئەيلەدى،
شۇرشى سۇختەنى ئاغاز ئەيلەدى.
— زەلىلى.

سۇخرە [سخره] (ئە) مەسخىرە، كۆلكە.

سۇخسۇر [سخسر] ئۆردەكتىن كىچىكرەك بىر جانۋار، قوشماق ئۆردەك:
بىر ئالتىم تىيۇەدۇر، بىرى ئۇشتۇر،
تۇرۇقلۇم لاچىنۇ ۋەيا سۇخسۇر.
— موللا نىياز.

سۇد [سود] (پ) پايدا، نەپ، مەنپەئەت:
قارا قىلمە بۇ يەڭلىغ فىسقى بىرلە نامەئى ئەئمال،
نەدامەت سۇد قىلماس، قولدا يالماس ئوسمە بىرلە خال.
— موللا نىياز.

سۇد ئەتمەك — پايدا يەتكۈزمەك، نەپ بەرمەك:
زەلىلى شەرمسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمىس،
بېدەرگاھى خۇدا ھەرھاجەتلىك بولسە بۇگۈن كەلتۇر.
— زەلىلى.

سۇدۇ زىيان — پايدا ـ زىيان:
زەمزە مەسۇرۇددىن ئەيلەدى بىخەبەر مېنى،
كۆڭلۇم ئىچىدە قالمادى سۇدۇ زىيان بېشۇكەم.
— زەلىلى.

سۇداڭ [صداع] (ئە) باش ئاغرىقى:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۇرۇڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇداڭ.
— زەلىلى.

سۇدە [سوده] (پ) پارچىلانغان، مايدىلانغان، ئېزىلگەن:
نەسىمى سۇبھى خەيلى سۇنبۇلى زۇلفۇڭنى تارقاتقاچ،
سەۋادى تۇنچە مۇشكى سۇدادىن ھەريان غۇبار ئېلتۇر.
— نەۋائى.

سۇدە ئەيلەمەك — مايدىلىماق، پارچىلىماق.

سۇدئەندىشە [سوداندیشه] (پ) پايدا قوغلاشقۇچى.

سۇدرەمەك [سودرامك] سۆرىمەك:
بويۇن ئارغامچى سالدى سۇدرەدىلەر،
رەسۇلۇللاھ ساری رەئنا پەری رۇخ.
— شەۋقى.

سۇدۇر I [صدور] (ئە) باشلىقلار، رەھبەرلەر: كاتتا ئەمەلدارلار، مەنسەپدارلار.

سۇدۇر II [صدور] (ئە) پەيدا بولۇش، كېلىپ چىقىش.
سۇدۇر تاپماق — پەيدا بولماق، سادىر بولماق.

سۇدۇس [سدوس] (ئە) ئۇزۇن چاپان، تون:
بۇراق ئەيلەر ئىدى يۇرمەكتە تەتجىل،

جىلاۋىدا سۇدۇس گوياكى جىبرىل.
— ناقىس.

سۇر I [سر] (ئە) توي، بەزم، شادلىق يىغىلىشى:
ئايدىن ئايرۇ ئەيشدىن غەم ياخشىراق،
سۇردىن يۇز قەتلە ماتەم ياخشىراق.
— نەۋايى.

سۇر بولماق — توي بولماق، خۇرسەن بولماق.
سۇر ئولماق — «سۇر بولماق» قا قاراڭ.

سۇر II [صور] (ئە) مۇڭگۇزدىن ياسالغان كاناي، سۇناي:
ماڭا يۇزمىڭ قىيامەت جىلۋە قىلدى بىلمەيىن زاھىد،
نەسىھەتدە بەيانى ھەيبەتى ئەۋازى سۇر ئەيلەر.
— زەلىلى.

سۇراخ [سوراخ] (پ) تۆشۈك، ئۆڭكۈر:
كىرفىك ئوتىدىن سىينەم ئېرۇر ھەردەمى سۇراخ،
ئوخشاتقان ئۇچۇن ئىككى قاشىڭ سۇرەتى ياغە.
— زەلىلى.

سۇران [سران] شاۋقۇن ـ سۇرەن، غوۋغا؛ ۋارقىراش.

سۇراھى [صراحى] (ئە) قەدەھ، جام، مەي قۇيۇلىدىغان قاچا:
سۇراھىنىڭ كەنارىدە مۇسەففا بادەنى كۆرۈپ،
خىجالەتنىڭ نىقابى ئىچرە پىنھان ئابى ھەيۋاندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

سۇرە [سورە] (ئە) قۇرئاننىڭ 114 بابىنىڭ ھەربىرى:
تىلاۋەت ئەيلە ئۇشول سۇرە «كەھف» ئاخىرىدىن،
«لىقا ئەرەببىھى فەليەئمەل ئەمەلەن» دۇرۇش.
— شەۋقى.

سۇرئەت [سرعت] (ئە) تېزلىك، ئىتتىكلىك، چاپسانلىق.

سۇرەت [صورت] (ئە) 1) سۇرەت، رەسىم:
سۇرەتىڭدىن ئاجىز ئېرسە مانىي ئېرمەستۇر ئەجەب،
قايدا نەققاش ئەيلەگەي كەلكى ھەزا تەسۋىرىنى.
— نەۋايى.
2) تاشقى كۆرۈنۈش، شەكىل. 3) يوق، تەرىقە، ھىلە.
سۇرەت ئەھلى — رەسساملار، نەققاشلار.
سۇرەتى دىۋار — دىۋارنىڭ كۆرۈنۈشى، شەكلى.
سۇرەتى زاھىر — تاشقى كۆرۈنۈش.

سۇرئەتئايىن [سرعت آيىن] (ئە + پ) تېزلىك بىلەن، جېدەللەپ.

سۇرەتئەنگىز [صورت انگيز] (ئە + پ) سۇرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، جامالىنى نامايان قىلىش.

سۇرەتگەر [صورتگر] (ئە + پ) سۇرەتچى، رەسسام.

سۇرئەتنەما [سرعت نما] (ئە + پ) تېز ھەرىكەت قىلغۇچى، چاپسان يۈرگۈچى، ئىتتىك ماڭغۇچى.

سۇرەتنەماي [صورت نماى] (ئە + پ) سۇرەت كۆرسەتكۈچى.

سۇرەييا [ثريا] (ئە) ئۇكەر يۇلتۇزى:
خاكسار ئول دەھر ئارا ئىستەر ئېسەڭ بولماق بەلەند،
تاپتى شەبنەم ئەجرىدىن ۋەسلى سۇرەييادىن نىشان.
— ناقىس.

سورخ [سرخ] (پ) قىزىل:
كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىڭ ھۆرمەتى،
خۇدا نەزدىدە سۇرخ ئېرمىش بەتى.
— ئا. نىزارى.

سۇرخاب [سرخاب] (پ) قىزىل سۇ.

سۇرخ بېد [سوخ بيد] (پ) قىزىل تال:
زەنبەق ئەندە لالەگۈن بۇتكەي، شەجەرلەر سۇرۇخ بېد،
ھەرچەمەنگە بېرسە سۇۋ قانلىغ سىرشىكىم ياغىنى.
— نەۋايى.

سۇرۇخ رو [سرخ رو] (پ) قىزىل يۈز؛ شاد، خۇشال.

سۇرخ رولۇق [سورخ رولوغ] قىزىل يۈزلۈك، شادلىق.

سۇرۇد [سرود] (پ) ناخشا، قوشاق، كۈي؛ كۈيلەش، چېلىش:
نەھاجەت نالەگى نەي، يارەبابۇ، بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى ئەرغەنۇندىن شۇرۇشى پەيمانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

سورۇد چەكمەك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمەك:
يۇز نەۋگى نالەگى نەي يۇز سەدايى ئەرغۇنۇن،
بىرسەھەر چەككەن سۇرۇد ئۆزرە خاھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

سۇرۇدى ئەرغەنۇن — ئەرغەنۇن كۈيى، ئەرغەنۇن ئاۋازى:
سۇرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
فىغانىدىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.
— زەلىلى.

سۇرۇدى دەردناك — غەمكىن كۈي:
مۇترىبا، تۇز بىر سۇرۇدى دەردناك،
ساقىيا، بىدەردلىغدىن مەن ھەلاك.
— نەۋايى.

سۇرۇر [سرور] (ئە) خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق:
تا يۇزۇڭ مېھرى تۇلۇۋ ئەيلەپ جەھاننى تۇتتى نۇر،

تاپتى ئالەم ئول يورۇغلۇق ئىچرە جەننەتتەك سۆرۈر.
— ناقىس.

سۆرۈش [سروش] (پ) پەرىشتە، جەبرائىل:
مۇھتەسىبدىن ھېچ ۋەھم ئەتمەيدۇ گويا مەيفۇرۇش،
بەردى ئىشرەتدىن خۇمار ئەھلىغە پەيغامى سۆرۈش.
— زەلىلى.

سۆز [سوز] (پ) 1) كۆيدۈرۈش، ئۆرتەش؛
سۆز دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
قەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سۆز ھىجرانىن كۆرۈب.
— ئەرشى.

2) سۆز بىرىكمىسىدە «كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى» مەنىلەردە كېلىدۇ:
ئەي ئىشق ئوتىن ئەيلەگمن جەھانسۆز،
ھەربىر شەرەرىنى خانۇمانسۆز.
— نەۋائى.

سۆزان [سوزان] (پ) كۆيگەن، يېنىپ تۈرغان، يالقۇنلۇق:
ئەلھەزەر، مۇنداغ بەلايى ناگەھاندىن ئەلھەزەر،
بەرق جىلۋە، شوخ پەيكەر، ئاتەشى سۆزانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

سۆزىش [سوزش] (پ) كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق:
تەۋەككۈل ئەيلە خۇدا دەرگەھىغە باش قويغىل،
باغىرقانىن ئاقىزىب ئىشق بىرلە جان سۆزىش.
— شەۋقى.

سۆساماق [سوساماق] ئۆسسىماق، سۆسىرىماق:
فىراقىڭ چۆللىدە ئۆلەر قەلەندەر سۆساب، ئەي دىلبەر.
مۇھەببەت بادەسىدىن زەردەئى جانىغە قويماسسەن.
— قەلەندەر.

سۆست [سوست] (پ) بوش، كۆچسىز، ئاجىز، سۆس:
پىرلىق ۋەقتى يېتىشتى سۆست بولۇپ ئەنداملار،
تەن زەئىفۇ، جان زەئىفۇ دىل گەدا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

سۆف [صوف] (ئ) يۇڭ، ماموق.

سۆفار [سوفار] (پ) يا ئوقىنىڭ ئۇچى:
ئوقى سۆفارى كۆڭۈلدە گەرقىزاردى، نې ئەجەب،
كىم بەفىر پەرگالەسى ھەردەم غىزاسىدۇر ئانىڭ.
— نەۋائى.

سۆفرە [سفره] (ئ) داستىخان.

سۆفرەت [صفرت] (ئ) سېرىقلىق، سېرىق تۇسلۇك.

سۆففە [صفه] (ئ) ئايۋان، سۇپا:
سەفايى سۆففەئى ئەھلى سەفادىن تازەدۇر جانىم،
چىراغى مەگرىفەتدىن نۇر ئالۇر قەندىلى گىمانىم.
— زەلىلى.

سۆفى [صوفي] (ئ) سوپىزم يولىنى تۇتقان كىشى، سوپى.

سۆفىيانە [صوفيانه] (ئ + پ) سوپىلار روھى بىلەن، سوپىلىق يولى بىلەن، سوپىلارچە:
قىلسامكى ئۆزۈمنى پارە ـ پارە،
ئەمدى بولايىن گەھ سوفىيانە.
— مولا سالىھ.

سۆكر [سكر] (ئ) مەستلىك، كەيپلىك:
خۇدانىڭ بەرگەنىگە قىلمادىم شۈكر،
يېيىشىم بولدى غەدۇر تەغمان بىلە سۆكر.
— قەلەندەر.

سۆككان [سكان] (ئ) تۇرغۇچىلار، بىر جايدا ياشاپ تۇرغۇچىلار، («ساكىن» نىڭ كۆپلۈكى).

سۆكۈت [سكوت] (ئ) جىم تۇرۇش، ئۇندىمەسلىك، سۈكۈت.

سۆكۈن [سكون] (ئ) تىنچىش، ئاسايىش، ھەرىكەتسىزلىك، سەۋر:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۆكۈن،
سىدىق ئەتۇارنىدا ئول چۈن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

سۆكۈنات [سكونات] (ئ) جىمجىتلىق:
خىتابى ئەتتى فەلەككە: ئەي فەلەك، تۇر،
تەھەررۈكنى سۆكۈنات خاكىغا ئۇر.
— ناقىس.

سۆگ [سوگ] (پ) ماتەم، ھازا، ئۆلۈم قايغۇسى، مۇسىبەت:
ئاتا سۆگىدا سەبر قىلماق كېرەك،
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

سۆگۈار [سوگوار] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق:
بالا دەردىدە بولدىلەر سۆگۈار،
قىلىپ دەم بەدەم نالەئى ئاھۇزار.
— ئا. نىزارى.

سۆلەيمان [سليمان] (ئ) قەدىمكى يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ پادىشاھى داۋۇتنىڭ ئوغلى (ئەقىللىقتا مەشھۇر):
بىر كۈنى ھەزرىتى سۆلەيمانى،
يىغدىلەر جەمئى بولدى ھەيۋانى.
— زەلىلى.

سۆلەيمانۇەش [سليمان وش] (ئ + پ) سۆلەيمان كەبى، قۇدرەتلىك، ئەقىللىقلەرگە ئوخشاش:

Altun Yazı

سۈلەيمانۈش چېكىپ ئول يەرگە پايە،
كى قۇشلەر تارتىبان باشىغە سايە.
— نەۋايى.

سۈلب [صلب] (ئە) قاتتىق، مۇستەھكەم.

سۈلتان [سلطان] (ئە) سۈلتان، شاھ، ھۆكۈمران:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۈر،
ئاتا سارىدىن قۇرب سۈلتان ئېرۈر.
— ئا. نىزارى.

سۈلتانى رەزرلىق — نېمەت بەرگۈچى سۈلتان:
بەندە ئاجىزغا يېتمىشسە نامە ئەئمال ئولۇق تەرەف،
چېپ تەرەددىن ساقلاغان سۈلتانى رەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

سۈلتانى رۇسۈل — پەيغەمبەرلەر ئۈلۈغى.
سۈلتانى ساھىبقىران — جاھانگىرلار سۈلتانى.
سۈلتانى غەففار — شەپقەتچىلەر سۈلتانى:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۈر ئەزابى يەتسەلەر،
رەھىم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۈلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

سۈلتانى ۋەقت — زامان، دەۋر سۈلتانى.

سۈلتانزادە [سلطان زادە] (ئە + پ) پادىشاھ، سۈلتان ئوغلى.

سۈلتانى [سلطانى] (ئە) ھاكىم، ھۆكۈمدار.

سولس [ثلث] (ئە) ئۈچتىن بىر ($\frac{1}{3}$):
كىم ئېرمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەلك،
بولالماس روبئى مەسكۈن سۈلسىغە تەلك.
— ناقىس.

سۈلسان [ثلثان] (ئە) ئۈچتىن ئىككى ($\frac{2}{3}$).

سۈلھ [صلح] (ئە) يارىشىش، مۇرەسسە:
سالىپ سۈلھىدىن سۆز، يۈبەرگەي رەسۈل،
بارىشماق تەرىقىنى قىلغاي قەبۈل.
— ناۋايى.

سۈم [سم] (پ) 1) تۇياق:
پەتە قىلدىك لەشكىرى بىسيارى ھارۇن بۇغراخان،
دۈلدۈلۈڭنىڭ سۈمىدىن دەريادەك ئاقتى قان رەۋان.
— زەلىلى.

2) ئاياغ، پۇت:
يۈگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۈم،
ئەرەقدىن يەرگە توكتى دۇررى ئەنجۈم.
— ناقىس.

سۈمەن [سمن] (پ) خۇشبۇي ئاق گۈل، ياسىمەن گۈلى:
كۆز مۇدۇر ياكافىرى خۇنرىز يا جادۇيى ھىند،
يۈزمۇدۇر يا لالەئى خۇدرۇي يا بەرگى سۈمەن.
— ھاپىزخارەزمى.

سۈمەنبەر [سمنبر] (پ) ئاق بەدەن، گۈزەل يار:
ئاشۇفتە مېنى ئەيلەدى، ئول شوخ دستەمگەر جانىمغە بەلادۇر،
سىيمىن تەنۇ رەئنالىغدا ئولدى سۇ مەنبەر چۈن زوھرى سەفادۇر.
— خۇشھال غەربى.

سۈمەنبۇ [سمنبو] (پ) ياسىمەنگە ئوخشاش خۇش ھىد؛ يېقىملىق، گۈزەل مەھبۇبە.

سۈمەنبۇي [سمنبوى] (پ) «سۈمەنبۇ» غا قارالك.

سۈمەنبىز [سمنبيز] (پ) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

سۈمەنسا [سمنسا] (پ) ياسىمەنگە ئوخشىغان:
ھەم سۈبھ شەمامەسى سۈمەنسا،
ھەم شام نەسىمى سۈنبۈلاسا.
— نەۋايى.

سۈمەنساي [سمنساى] (پ) «سۈمەنسا» غا قارالك:
چېھرە تاماشا قىلىك تەرزى گۈلى ياسىمەن،
زۈلفى سۈمەنسايىنى سۈنبۈلى تەر ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

سۈمەم [ثم] (ئە) كېيىن، سۈڭرە؛ يەنە.

سۈمنات [سمنات] (پ) بۈتخانا، بۈت نامى.
بەرەھمەن زادە دەۋرى سۈمناتىم ئىچرە يۈرسۈن دەر،
مېنى بۈتخانەئى تەرسا ئىچىدە ئول سەنەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.

سۈمناتپەرەست [سمنات پرست] (پ) بۈتپەرەس.

سۈنەن [سنن] (ئە) يول، تۈتۈلغان يول، رەۋش، ئادەت.

سۈنباده [سنباده] (ئە) ئەسۋاب بىلەيدىغان تاش، بىلەي.

سۈنبۈل [سنبل] (ئە) 1) بىر خىل خۇشبۇي قارا رەڭلىك ئۆسۈملۈك:
ئىندى سۈنبۈل بىلە گۈل دەممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.
— ناقىس.

2) كۆچمە، سۆيگەن يارنىڭ چېچى:
يەتكەچ ئوق بۇنامە بەرگىل سۈنبۈلۈڭدىن نەچچە تار،
قىلسە خۇش كۆڭلىنى ئەرشى يىغلابان گاھى بۇزار.
— ئەرشى.

سۈنبۈلى پېچان — قايرىما كۆكۈلا.
سۈنبۈلى دىلكەش — چاچلىرى كۆكۈل ئوۋلايدىغان.
سۈنبۈلى سېراب — پۇراقلىق گۈل.
سۈنبۈلى زۈلف — زۈلف چاچلىرى:

سۈنبۈلى زۇلفى بىله گۈل يۈزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۇ گۈلاب.
— ھاپىز خارەزمى.

سۈنبۈله [سنبله] (ئە) ئاسترونومىيىدە، ئاسمانىنىڭ ئون ئىككى بۈرجىنىڭ ئالتىنچىسى، ئالي نامى (ئاۋغۇستقا توغرا كېلىدۇ):
شېھر بولىدىن تۆتۈبان گۈشەئى،
سۈنبۈله رەخشىغە بولۇپ تۇشەئى.
— نەۋائى.

سۈنبۈلئاسا [سنبل آسا] (ئە + پ) سۈنبۈلغا ئوخشاش.

سۈنبۈلئامىز [سنبل آميز] (ئە + پ) سۈنبۈل ئارىلاش، سۈنبۈل قوشۇلغان.

سۈنبۈلىستان [سنبلستان] (ئە + پ) سۈنبۈللۇق، سۈنبۈل ئۆسكەن جاي، باغ:
ئەنبەرى مۇشكىن خوتەن خالىغە بولمىش پايمال،
كاكۇلۇ زۇلفۇڭغە جانا سۈنبۈلىستانىم پىدا.
— قەلەندەر.

سۈننەت [سنت] (ئە) يول، ئادەت؛ مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يولى ۋە قىلغان ئىشلىرى.
سۈننىتى مىشكان — مىشكان كىتابىدىكى سۈننەتلەر:
كىتابى سۈننەتى مىشكاندۇرلەر ئىلمىنىڭ كانى،
بېرىپ ئېركەن مۇبارەك ئاخۇنۇمغە ئىلىم رەببانى.
— مۇللا نىياز.

سۈننىي [سنى] (ئە) سۈننىي مەزھەبىدىكى؛ سۈننەت ئەھلىگە مەنسۇپ.

سۈنئىي [صنع] (ئە) ياساش، يارىتىش؛ ئىش؛ ھۈنەر:
لۇتفۇڭ خەقى سۈنئۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن ياۋەلى يۈرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.
— شەۋقى.

سۈھا [سها] (ئە) 1) ئۈكەر توپىدىكى يۇلتۇزلارنىڭ ئەڭ كىچىك كۆرۈنىدىغىنى.
2) ناھايىتى كىچىك، ئەرزىمەس:
كى بىر قەترە قىلدى دەريا نىھان،
سۈھازىمىنىدە چەرخى ئەئلا ـ نىھان.
— نەۋائى.

سۈھاكىردار [سهاكردار] (ئە + پ) سۈھاغا ئوخشاش، كۆزگە غىرە ـ شىرە كۆرۈنىدىغان.

سۈھان [سهان] (ئە) ئېكەك؛ ھەرە.

سۈھبەت [صحبت] (ئە) سۆزلىشىش، پىكىرلىشىش، سۆھبەت:
ھارام ئېرمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باغى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۈھبەتى ھەمرازى ـ ھەمرازى.
— مۇللا نىياز.

سۈھبەت تۈزمەك — مەجلىس ئاچماق، سۆھبەتلەشمەك.

سۈۋەيدا [سويداء] (ئە) قارا چېكىت، نۇقتا (بۇ نۇقتا يۈرەكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولارمىش):
بۇ مەھۇشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۇۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۈم ئىچىدە بىر سۈۋەيدا.
— ناقىس.

سۈۋۈرماق [سوورماق] سۈغۈرماق، يۇلماق.

سۈرمە [سرمه] (پ) قاش ۋە كىرپىكنى بويايدىغان بىر خىل قارا گىرىم، سۈرمە:
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەينى ئىلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۈرمە قەراغ.
— شەۋقى.

سۈرمە ئەيلەمەك — سۈرمە قويماق:
جۇن نەزەرگە تىيرەلىك يوق چەرخ مەھرىن كۆردىكىم،
كوي گەردىن سۈرمە ئەيلەپ، ئەرشى كۆزۈڭى ياروت.
— ئەرشى.

سۈرمەئى ھەيا — ھايا سۈرمىسى:
نەزەركى ئاشىقى مەفتۇنغە ھېچ سالمايدۇ،
بۇ شوخ كۆزلەردە سۈرمەئى ھەياغا باقمايدۇ.
— زەلىلى.

سۈرمە ئالۇد [سرمه آلود] (پ) سۈرمە قويۇلغان، سۈرمە سۈرتۈلگەن:
ئوتلۇغ ئىكى كۆزى سۈرمە ئالۇد،
ئول ئوتغە داغى بۇ سۈرمەدىن دۇد.
— نەۋائى.

سۈرمە ئەندۇد [سرمەاندود] (پ) سۈرمىلەنگەن، سۈرمە قويۇلغان (كۆز)؛ تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان.

سۈرمەدان [سرمەدان] (پ) سۈرمە سالىدىغان قۇتا.

سۈرمەگۈن [سۈرمەگون] (پ) سۈرمەرەڭ.

سۈرمەگي [سرمگی] (پ) سۈرمەرەڭ، قارا.

سۈرۈك [سوروك] پادا، توپ:
زەمان دەبئى بولدى دىل ئازارلىق،
سۈرۈك ناتەۋانلارغا دىشۋارلىق.
— ئا. نىزارى.

سېپ [سيب] (پ) ئالما (مېۋە).

سېپىمەك [سيپماك] سەپمەك، چاچماق.

سېپىچ [سەپىچ] (پ) باشقا ئىككى ـ ئۈچ ئايلاندۇرۇپ ئورايدىغان سەللە.

سېراب [سيراب] (پ) 1) يېتەرلىك دەرىجىدە كۆپ، مول - كول:
ھىجران ئوتىدىن ئوزارىدە تاب،
كۆل بەركى شىرشىك بىرلە سېراب.
— نەۋايى.
2) سۈلۈق، ھۆل، نەم.

سېرپىمەك [سيرپمك] سەپمەك، چاچماق، پۈركىمەك.

سېشەنبە [سەشنبە] (پ) سەيشەنبە.

سېگاھ [سيگاه] (پ) ئاھالك، كۆي.

سېل [سيل] (ئە) قار ئېرىش، قاتتىق يامغۇر يېغىشتىن ھاسىل بولغان شىددەتلىك سۇ ئېقىنى، تاشقىن، سەل:
ئىشق سېلى يىقەردە كاشانە،
تەڭدۇر ئاباد بىرلە ۋەيرانە.
— نەۋايى.

سېلاب [سيلاب] (پ) 1) سەل سۈيى، تاشقىن. 2) كۆز يېشى:
ئالىق ئېرمەس، تاك ئېرمەس بولسە ئەمدى دال يەڭلىغ خەم،
بەس ئېرمەس، ئېردى مۇنداغ كۆزلەرىم سېلابىدىن پۇرنەم.
— ئەرشى.

سېل ئەندۇز [سيل اندوز] (پ) سەلگە ئايلىنىدىغان، سەلگە ئوخشاش.

سېلگىنچەك [سيلگنچاك] تۇمار.

سېھر [سحر] (ئە) نەيرەڭ، كۆز باغلاش، جادۇ، سېھىر:
سېھىرلەر كۆرگۈزدى ئول يۈز غەمزەڭى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتەيىن بىر غەمزەڭى خۇنخاردىن.
— ئەرشى.

سېھرئەنگىز [سحرانگيز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

سېھرپەرداز [سحرپرداز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، سېھىر قىلىشقا ئۇستا.

سېھر پەيۋەند [سحرپيوند] (ئە + پ) سېھىر باغلاش؛ ماھارەت كۆرسىتىش.

سېھر ساز [سحرساز] (ئە + پ) مەپتۇن قىلغۇچى، سېھىرلىگۈچى؛ چىرايلىق سۆزلىگۈچى.

سېۋمەك [سيومك] ياخشى كۆرمەك، كۆڭۈل بەرمەك.

سېۋىنمەك [سيونمك] سۆيۈنمەك، خۇرسەن بولماق.

سى [سى] (پ) ئوتتۇز (سان).

سئايەت [سعايت] (ئە) چېقىمچىلىق، تۆھمەت، بۆھتان.

سبا [صبا] (ئە) ياشلىق، بالىلىق دەۋر.

سباڭ [سباغ] (ئە) بىرتقۇچ ھايۋانلار.

سپارىش [سپارش] (پ) ھال - ئەھۋال سوراش، ھۆرمەت، مېھرىبانلىق:
ھەر نۆكتەكى ئەيلەبان گۆزارىش،
مەجنۇننى قىلۇر ئېدى سپارىش.
— نەۋايى.

سپارىش قىلماق — 1) تاپشۇرماق:
ئانى چۈن سپارىش قىلىپ دايەگە،
قىلماق پەرۋەرىش يەتكۈزۈڭ ۋايەگە.
— ئا. نىزارى.
2) ھۆرمەتلىمەك، مېھرىبانلىق قىلماق.

سپاس [سپاس] (پ) ماختاش، مىننەتدارلىق، رەھمەت:
ھەمدۇ سپاس لايىقى پەرۋەردەگار ئېرۇر،
پەرۋەردەگار ئالەمى ھەژدە ھەزار ئېرۇر.
— زەلىلى.

سپاھ [سپاه] (پ) 1) ئەسكەر، چېرىك، قوشۇن:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سپاھىمدۇر.
— زەلىلى.
2) ئىقتىدار، قۇۋۋەت:
مىننەتنىڭ ئاستىدا مۇلكۇ سپاھ،
مۇلكۇ سپاھ قايسى بولۇر، بەلكى شاھ.
— نەۋايى.

سپاھ ئەھلى — ئەمەلدارلار، قوماندانلار، ئەسكەر باشلىقلىرى:
قىلۇر خىزمەتدە گويياكىم سپاھ ئەھلىغە بىر نادان،
نەچە تىللاپ ھەقارەت قىلسە بولمايدۇ دافى نالان.
— موللا نىياز.

سپاھ تارتماق — لەشكەر مائكۆزماق.

سپاھى غەم — غەم قوشۇنى، غەم لەشكىرى:
كۆڭۈل كەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەپدۇر سپاھى غەم،
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بى تىغۇ سپەر تەنھا.
— زەلىلى.

سپاھ ئىلمى — ھەربىي ئىلىم، جەڭ ئىلمى:
كۆڭۈل ئاڭلادى ھەرب ئەسبابى جەڭ،
سپاھ ئىلمىنى ئۇرگەنىپ بىدەرەڭ.
— ئا. نىزارى.

سپاھىي [سپاهى] (پ) ھەربىي خىزمەتچى، ئەمەلدار.

سپاھىيلىغ [سپاهى ليغ] «سپاھىيلىق» قا قارالسۇن.

سپاھىيلىق [سپاهى ليق] ھەربىيلىك، لەشكەرلىك، ئەمەلدارلىق.

سپاھىيلىك [سپاهى ليك] «سپاھىيلىق» قا قارالسۇن.

سپاھىيشېۋه [سپاهى شيوه] (پ) ئەسكەرگە ئوخ-

شاش، ئەسكەر سۈپەت.

سپەر [سپر] (پ) قالقان:
سەدايى نالەپۈر دەشتۇ بەيابان ئىچرە زىرۇ بەم،
قەنى مەجنۇن ۋەقتى ھال ئولۇپ رەقس ئەيلەگەي بىردەم؛
مېنىڭ توفانى ئەشكىم مەۋج دەريادىن ئەمەسدۇركەم،
كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەي دەپ سىپاھى غەم؛
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بىتىغۇ سپەر تەنھا.
— زەلىلى.

سپەرلي [سپرى] (پ) ئاخىرىغا يەتكۈزۈلگەن، تۈگەللەنگەن، تۈگەل:
ئېچتى بەھرام قانۇ نىلۈپەرى،
تۈندەنكىم ياسالغان ئول سپەرى.
— نەۋايى.

سپەھ [سپە] (پ) «سپاھ» قا قارالسۇن.

سپەھبەد [سپهبد] (پ) ئەسكەر باشلىقى، لەشكەر باشلىقى.

سپەھدار [سپهدار] (پ) ئەسكەر باشلىقى، سەركەردە؛ مۇكۈمران.

سپەھسالار [سپەسالار] (پ) باش قوماندان.

سپىقارماق [سپيقارماق] شۇمۇرمەك، بىر تامچە قالدۇرماي ئىچمەك:
ئەرشى، كەل، ئەمدى خەرابات ئەھلىدىن دەر يۈزەئىت.
جامى بىخۇدلۇقدىن ئانى سىپقارىپ پىرى ھەرى.
— ئەرشى.

سپىھر [سپهر] ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى؛ پەلەك، تەقدىر؛ زامان:
ۋەجىد بىلەن ئۇچقالى قانچە يىراقدۇر سپىھر،
سەدره ساري ئاچتىلەر مۇرغى كۆڭۈل پەرۇبال.
— زەلىلى.

سپىھر ئەتلەسى — ئاسمان، پەلەك.
سپىھر خىرگاھى — كۆك، ئاسمان، پەلەك.
سپىھر زەرگەرى — قۇياش.
سپىھر لۇججەسى — پەلەك، ئاسمانلىق قەھرى.
سپىھر مەزرەئەسى — كۆك، ئاسمان، كائىنات.
سپىھرى ئەخزەر — كۆك ئاسمان:
كۆرۈنۈر سپىھرى ئەخزەر سەمەن چۇ سۇنبۇلۇتەر،
كېچەلىرده ئاي ئەختەر تاڭ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.

سپىھرى بەرىن — ئېگىز ئاسمان، ئەرشى ئەلا:
يەنە ئوردۇيىكىم سپىھرى بەرىن،
كېپىلىپ ئانده بىر چادرى كەمتەرىن.
— نەۋايى.

سپىھرى پۈرفەن — ھىيلىگەر چەرخ.
سپىھرى تېزگەرد — زامانلىق تېز يۈرەرگەردىشى.
سپىھرى دەنى — پەسكەش، نامەرد پەلەك.
سپىھرى دۇن — بەختسىز تەقدىر، بەختى قارا.
سپىھرى دىجەم — غەمكىن تەقدىر.
سپىھرى غەددار — ۋاپاسىز پەلەك، كاج تەقدىر:
ھەيھات، نېتەي بۇ سپىھرى غەددار،
ھىجرانىڭغە مېنى قىلىپ گىرىفتار.
— مولا نىياز.

سپىھرى كەھكەشان — سامانيولى.

ستاره [ستاره] (پ) يۇلتۇز:
ئاچۇق سۆزلۈك ئۇچۇن ھەم خۇش ستاره،
دەر ئىبرەدى بىر ئاتمنى «ماھباره».
— ناقىس.

ستاره سەھرى — سەھەر يۇلتۇزى.
فىراق كېچەلەرى كۆركى ئوتلۇق ئاھىمدىن،
ستاره سەھرىدەك ئەجەب چىراغىم بار.
— ناقىس.

ستارەپشان [ستارەفشان] (پ) يۇلتۇز چاچقۇچى، كۆز ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى:
بارى كىيگەن ھەرىرى سۇبھىنشان،
كۆزى تاڭ ئاتقۇچە ستارەفشان.
— نەۋايى.

ستام [ستام] (پ) ئاتنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرى.

ستان [ستان] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئالغۇچى، ئىگىلىگۇچى، بويسۇندۇرغۇچى» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. م:
جانىستان — جان ئالغۇچى، كىشۋەرستان ـ مەملىكەتنى بويسۇنغۇچى.

ستايش [ستايش] (پ) ماختاش، مەدھىيە:
سەناۋۇ ستايش سانا يا ئەھەد،
كى ھامىد جەنابىڭغە جانۇ خىرەد.
— ئا. نەزارى.

ستەم [ستم] (پ) جەبر، زۇلۇم:
قايدادۇر يابۇەئى يادەردى نالە،
يا ستەم ئىلكىدە بولغان سىنەچاك.
— زەلىلى.

ستەمدىدە [ستمديده] (پ) ئازاب چەككەن، قىينالغان.

ستەمكار [ستمكار] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، جەبر سالغۇچى، زالىم، زومىگەر:

بىمىھر گىكەن بۇ دەۋرى غەددار،
بۇچەرخى فەلەك گېرۇر ستەمكار.
— مۇللا سالىھ.

ستەمكەش [ستمكش] (پ) زۇلۇم چەككەن، ئازاب تارتقان، دەردمەن.

ستەمگەر [ستم كر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زومىگەر، زالىم:
مېنىڭدەك بىۋەنى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
ستەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىمغايەتكىم.
— مۇللا نىياز.

سىتتە [ستە] (ئە) ئالتە (سان).

سىددىق [صديق] (ئە) راست، توغرا سۆزلىگۈچى، چىن سۆزلۈك؛ ئەبۇ بەكرىنىڭ لەقىمى.

سىدرە [سدرە] (ئە) ئاچچىق چىلان؛ دىنىي ئېتىقادقا كۆرە، يەتتىنچى ئاسماندىكى بىر دەرەخ:
كۆردى نەبى جەبرەئىل بىر قەدەمى بارالمادى،
سىدرەدىن ئول نېچۈك ئۆرتەر بولماسا پەرۋبال ئىشق.
— زەلىلى.

سىدراسا [سدرآسا] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندىكى ئەڭ ئېگىز دەرەخقە ئوخشاش.

سىدرەفەرساي [سدرەفرساي] (ئە + پ) ئاسماننى، پەلەكنى بۇزغۇچى.

سىدرەنىشىن [سدرەنشين] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندا تۇرغۇچى:
ئەرش پەرۋاز ئولدىيۇ سىدرەنىشىن،
ئەلگە زاھىر ئەيلەمەي پەرۋاز ئىشىن.
— نەۋايى.

سىدق [صدق] (ئە) توغرىلىق، توغرا سۆزلۈك؛ راستلىق؛ پاكلىق:
ئۇلار سەندىن ئەمەسدۇر، مەن يارانقان،
ئۇلار كەلتۇرسە سىدقى بىرلە ئىمان.
— ناقىس.

سىدق ئەھلى — راست سۆزلۈك كىشىلەر؛ توغرا يولدىكى كىشىلەر:
چىن بۇ مەقسۇدىغە سادىق ئېردى ئول،
سىدق ئەھلىغە مۇۋافىق ئېردى ئول.
— نەۋايى.

سىدقۇ سەفا — توغرىلىق، پاكلىق:
شۇكرى قىلدىلەر كۆرۈبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سىدقۇ سەفا.
— زەلىلى.

سىدقى سەفا — ھەقىقىي، چىن يورۇقلۇق:
ئەي، مېھرى ۋەفا سىپېھرىدە ماھ،
ئەي، سىدقى سەفا سەرىدە ئەي شاھ.
— مۇللا نىياز.

سىدقى مەزىد — ناھايىتى توغرىلىق؛ راستچىللىق:
كىمە بولدى دەريا ئارا ناپەرىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سىدقى مەزىد.
— ئا. نىزارى.

سىر [سر] (ئە) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ سىر.

سىرات [صراط] (ئە) كۆۋرۈك، يول؛ دوزاخ ئۈستىگە سېلىنغان ئىنچىكە كۆۋرۈك:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەۋقى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئىي مەنازىل ئىتكەلى جۇززەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

سىراج [سراج] (ئە) چىراغ؛ يورۇقلۇق، نۇر:
ئاياغىدا بەشەرلىك ھۆل ياغاچى،
بۇ زۇلمەتخانەنىڭ ئېردى سىراجى.
— ناقىس.

سىرايەت [سرايت] (ئە) ئىچىگە ئۆتۈش، يوقۇش، تەسىر:
ئەلەم ئېلى سەراسەر غافىل ئەگەر ئەمەسدۇر،
بۇنالەئى جۇنۇنۇم قىلماسمىدى سىرايەت.
— زەلىلى.

سىرايەت ئەيلەمەك — يۇقماق، ئىچىگە كىرىپ، سىڭىپ كەتمەك، ئۆتمەك:
غەمىڭ قاتتىغلىغىن قىلسا ھىكايەت،
ئىشىتسە تاش، ئاڭا ئەيلەر سىرايەت.
— نەۋايى.

سىرايەت قىلماق — «سىرايەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بى رەھمىلىكىڭدىن ساڭا قىلمايدۇ سىرايەت،
ئەرگەۋدە ئەسىر ئەيلەدى تەسخىرى فۇسۇنۇم.
— زەلىلى.

سىردار [سردار] (ئە + پ) سىرلىق.

سىرر [سر] (ئە) «سىر» غا قارالسۇن:
كۆڭۈل قايسى، خىيالىم قايسىدۇر ھەم،
گېرۇر سۆزلەتكۈچى سىررىغە مەھرەم.
— ناقىس.

سىررى ئىشق — مەخپىي، يوشۇرۇن ئىشق:
نېچەكىم سىررى ئىشقىنى كۆڭۈلنىڭ كېزەرمەن.
ھەدىسى سوزناكسىمدىن بولۇر خۇرشىد تەك پەيدا.
— ھاپىز خارەزمى.

سىرفە [صرفه] (ئە) جەبىر، زۇلۇم، جاپا:
نەچە سىرفەدىن شاھ كېرەكتۇر بىراق،

بۇ يەردە ۋەلى سىرفەسى ياخشىراق.

— نەۋابى.

سىرمەمەك [سيرماماك] ئىلىۋالماق، يۇلۇۋالماق؛ ئوغرىلىماق.

سىرىش [سريش] (پ) يېپىشتۇرۇش.

سىرىشىت [سرشت] (پ) يارىتىلىش، تەبىئەت، خۇلق؛ خىسلەت:

قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاڭلا خۇررەم سىرىشت

— ئا. نىزارى.

سىرىشك [سرشك] (پ) كۆز يېشى:

سەۋدا ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرىشك قىرمىزىدىن مەتتەسىل فەۋۋارە قىلاي.

— زەلىلى.

سىغار [صغار] (ئە) ياش بالىلار، گۆدەكلەر.

سىغەر [صغر] (ئە) ياشلىق، كىچىكلىك.

سىغرىقماق [سيغريقماق] يوشۇرۇنماق؛ چاقماق (چېقىمچىلىق قىلماق)؛ خەۋەر بەرمەك.

سىغماق [سيغماق] سىغماق، جايلاشماق.

سىغۇرماق [سيغورماق] 1) تەزىم بىلدۇرمەك، تەزىم قىلماق. 2) سىڭدۇرمەك.

سىغىنماق [سيغينماق] تېۋىنماق، سەجدە قىلماق؛ ئۈمىد بىلدۇرمەك، ئىخلاس قىلماق:

ياقىنراق سىغىندى ۋىسال ئىستەبان،
ۋىسال ئەۋجىغە ئىتتىسال ئىستەبان.

— نەۋابى.

سىفات [صفات] (ئە) سۈپەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر:

كى مەشھۇر ئىدى ياخشى ئاتى بىلەن،
ئاتاپ ھەر بەلەد ۋە سىفاتى بىلەن.

— ئا. نىزارى.

سىفاتۇللاھ [صفات الله] (ئە) ئاللانىڭ سۈپەتلىرى.

سىفاتلىغ [صفات ليغ] ياخشى سۈپەتلىك، خۇسۇسىيەتلىك.

سىفاھان [صفاھان] ئىراندىكى بىر شەھەر، ئىسفەھان:

ئىجازەت بولسا، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئوقۇيىن بۇ غەزەلنى دەر سىفاھان.

— سەيىد ئەھمەت.

سىفەت [صفت] (ئە) 1) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، خىسلەت:

داغى «تاھا» ۋۇ «ياسىن» دۇر سىفاتى،
قىياس ئەت بۇ سىفەتدىن پاك زاتى.

— ناقىس.

2) ئوخشاش:

ھەمايىل سىفەت تارتىبان قوينىغە،
ئىلىگىن ھەمايىل قىلىپ بوينىغە.

— نەۋابى.

سىفرە [سفره] (ئە) يولچى، سەپەر قىلغۇچى:

مېنى كوچەئى گەدايى نە فەرىبى شەيخ سىفرە،
نەفسى خۇدا تەلەبلەر رەۋىشىدە بارمادىم رە.

— زەلىلى.

سىفلە [سفله] (ئە) پەس، پەسكەش؛ پىخسىق:

سۆھبەتى پىرمۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىفلەسىدىن تەڭدۇر.

— زەلىلى.

سىفلىي [سفلى] (ئە) پەس، تۆۋەن.

سىفلى مەقام — ئەسلى پەس، پەسكەش.

سىفلىي مەكان — پەس ئورۇن، پەستىكى جاي.

سىكەنجەبىن [سكنجبين] (پ) سىركە مۇرابىا.

سىكەندەر [سكندر] (پ) ئالىكساندىر ماكادونىسكى:

سىكەندەر جەھاندىن قىلۇردا گۇزەر،
ئاناسىغە بىر نامە قىلدى بەدەر.

— ئا. نىزارى.

سىككە [سكه] (ئە) ئالتۇن ـ كۈمۈش قاتارلىقلاردىن قۇيۇلغان پۇل، ئاقچا، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن پۇل قۇيۇش:

ئىشىدە ئول ئون ئىككى ھەر بىرىدۇر دىينار،
كى ئەدل سىككەسىدىن يۈزلەرىدە زىۋەر دۇر.

— نەۋابى.

سىككەئى ئەدل — ئادالەت تىغى.

سىككەئى بىھبۇد — ياخشىلىق.

سىككەئى ئىشق — چىن سۆيگۈ، ھەقىقىي مۇھەببەت:

كەچمەدى تا مەڭگو نامۇسدىن قەلەندەر دەھر ئارا،
سىككەئى ئىشقى مۇھەببەت نەفسى بەرجا بولمادى.

— قەلەندەر.

سىكىن [سيكين] ئاستا، ئالدىرىماي، ئاۋايلاپ:

كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكىن ماڭدى، قىلدى دىلئاراغە نەۋم.

— ئا. نىزارى.

سىگاھ [سيگاه] (پ) ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:

چىقىپ قاتىپ نەفەس چىقماقغە بائىس بىلمەسەڭ نېدۇر،
تەرەننۇم قىل سىگاھ ئاھەڭگى بىرلە نەغمە رىندانە.

— ناقىس.

سىڭار [سينكار] ياينىڭ ئۇچىغا باغلايدىغان پەي.

سىڭەك [سينكاك] چىۋىن، پاشا.

سىڭرەمەك [سينكراماك] ئاستا، پەس ئاۋاز بىلەن يىغلىماق.

سىڭۈرمەك I [سينكورماك] قايغۇرماق، غەم قىلماق؛ نالە قىلماق:

كۆپ مەدەددۇر ھەجر ئەندۇمىدە ساۋۇغ ئاھلەر،
كىم سىڭۈرسە مەن كەبى ئۆزىگە قەستى جان قىلۇر.

— نەۋايى.

سىڭۈرمەك II [سينكورماك] سىغدۇرماق، ھەزىم قىلماق.

سىلاھ [سلاح] (ئە) قورال ـ ياراغ؛ ئەسلىھە، ئەسۋاب.

سىلاھشۇر [سلاح شور] (ئە + پ) قورال تۇتۇشقا ماھىر، باتۇر، جەڭچى.

سىلان [سيلان] (ئە) ئېقىش، ئېقىپ كېتىش

سىلان دەم — قان ئاقماق، قان چىقماق.

سىلە [صلە] (ئە) ئىنئام؛ ياخشىلىق؛ خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش.

سىلك [سلك] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆتكۈزۈپ تىزىدىغان يىپ.

2) تىزىق، قاتار، سەپ.

سىللى [سيلى] (ئە) شاپىلاق؛ مۇشت.

سىلىغ [سيليغ] سىلىق.

سىلسىلە [سلسلە] (ئە) 1) زەنجىر:

بەندە زەلىلى سەگى ئەسھاب ئېرۇر،
سىلسىلەسى بوينۇمە قوللاب ئېرۇر.

— زەلىلى.

2) ئاتا ـ بوۋىلار تىزىمى، ئەۋلاد؛ سۇلالە:

سىلسىلەئى مەشايخان سۈننەتى تەۋف ئەۋلىيا،
شەيخ رېيايى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تېرەك.

— زەلىلى.

سىلسىلە ئەھلى — تەبىقىلەر، گۇرۇھلار.

سىلسىلەئى زۇلف — چاچ ئۆرۈمىلىرى.

زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەرقەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۈشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاغە.

— زەلىلى.

سىم [سيم] (پ) كۈمۈش، تەڭگە؛ مېتال يىپ، ئېلېكتر سىمى، تار (چالغۇنىڭ).

سىماب [سيماب] (پ) سىماب:

قاچانكىم زۇلف مۇشكىڭنى سەن ھەرتاب ئەيلەرسەن،
يۈرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.

— قەلەندەر.

سىمابى [سىمابى] (پ) سىمابقا مەنسۇب، سىماب رەڭ:

كىردى سىمابى لىباس ئىچرە يانە ئۇ گۇلئۇزار،
ئول قۇياشدەككىم ئاڭا مانىئ بولۇر ئەبرى بەھار.

— نەۋايى.

سىمائ [سماع] (ئە) 1) ئىشىتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش.

2) سايراش، كۈيلەش.

سىمۇرغ [سيمرغ] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك قۇش، سۇمۇرۇغ:

ئەجەپ سىمۇرغ سەن قانى بەدەنگە،
قانائەت مۇلكىگە ئەنقا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

سىمۇرغ زال — ئازغان قۇش:

فەيز مۇرغى چۈن قانات ياپتى ئىشىڭ پۈتتى سېنىڭ،
ئۇمرۇ دانىش تاپتى شەپقەت ئەيلەگەچ سىمۇرغ زال.

سىمۇرغ بىن [سيمورغ بين] (پ) سۇمۇرۇغنى كۆرگۈچى، كۆزى ئۆتكۈر:

كۆزلەرىڭ سىمۇرغ بىن گەر بولماغاي،
كۆرگۈدەك كۆڭلۈڭ مۇنەۋۋەر بولماغاي.

— نەۋايى.

سىن I [سين] چىراي، شەكىل، تۈس.

سىن II [سين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «س» ھەرپىنىڭ نامى؛ ئادەمنىڭ چىشىغىمۇ ئوخشىتىلىدۇ.

سىنان [سنان] (ئە) نەيزە، نەيزە ئۇچى؛ يارنىڭ كىرپىكلىرى:

كىرپىكلىرى سەف تۈزۈپ سىناندەك،
ھەر قايسىسى بىر جانىمغە نەشتەر.

— موللا سالېھ.

سىنانى قەلەم — قەلەم ئۇچى.

سىنانۋەر [سنان ور] (ئە + پ) نەيزىلىك جەڭچى.

سىنتاش [سنتاش] مەڭگۈتاش، ئابىدە.

سىنچ [سنچ] چىلدىرما چۆرىسىگە ئۆتكۈزۈلگەن قوڭغۇراقلار.

سىند [سند] ھىندىستاننىڭ بىر ئۆلكىسى:

گەرچە كۆردۈم ھىندۇ سىند، تۇرانۇ ئىرانۇ بوخار،
مەھۋەشى دىلكەش سېنىڭدەك دىلىستانى كۆرمەدىم.

— قەلەندەر.

سىندۇرماق [سيندۇرماق] سۇندۇرماق، ئوشتۇماق؛ بۇزماق.

سىنىقماق [سينيقماق] شىكەست يېمەك؛ رەڭگى ئۆچمەك.

سىھھەت [صحت] (ئە) ساقلىق، سالامەتلىك، ساغلامـلىق:
مېنى، ئەي دوستلار، ھەريەردە بولسام ياد ئەيلەڭلەر،
تىلەپ ھەقدىن مېنىڭ سىھھەتلىكىم فەرياد ئەيلەڭلار.
— ئەرشى.

سىھھەت تاپماق — داۋالانماق، ساقايماق.

سىھھەتى زات — تەن ساقلىقى.

سىھەتسىز [صحت سيز] كېسەل، ساقسىز، ئاغرىق.

سىھىي [صحى] (ئە) توغرا؛ ئېگىز:
ياد ئەيلەمەڭىز باغداغى سەرۋى سىھىينى،
چۈن جان بىلەن ئول سەرۋى خىرامانىنى سەۋەرمەن.
— ھاپىز خارەزمى.

سىھىي سەرۋ — چىرايلىق ۋە سەرۋ قامەتلىك يار:
ئاچىلدى چەمەن، گۈلئۈزارىم قەنى،
سىھىي سەرۋ بويلۇغ نىگارىم قەنى؟
— نەۋايى.

سىھىي قەد [صحى قد] (ئە) قەددى ـ قامىتى كېلىشـكەن، خۇش قامەت.

سىۋا [سوى] (ئە) باشقا، ئۆزگە.

سىۋەللاھ [سوى الله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە، باشقا.

سىۋۇق [سيووق] سوغۇق، يېقىمسىز:
جانفەزا لەئلىڭ بىلە شىرىن سۆزۈڭ، سىۋۇق كۆزۈڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۈندۈز كۆزلەرىم بولدى پۇر ئاب.
— ئەرشى.

سىيادەت [سيادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، باشچىلىق؛ پەيغەمـبەر ئەۋلادىغا مەنسۇپلۇق:
كى تۇرپان نەۋاھى سەئادەت يېرى،
سەئادەت بىلە ھەم سىيادەت يېرى.
— ئا. نىزارى.

سىياسەت [سياست] (ئە) 1) سىياسەت؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ باشقۇرۇش. 2) قەتل:
تولغاسە بوينىنى بۇ ئالەمدە ئەمرىڭدىن كىشى،
قىل سىياسەت تىغ ئىلە رىشتەئى ئومرىن ئەدا.
— قەلەندەر.

3) تەدبىر، چارە؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ ھۆكۈمرانلىق قىـلىشتا قول ئاستىدىكىلىرىنى جازالاش، قورقۇتۇش يوللىرى بىلەن ئىتائەت قىلدۇرۇش:
رىسالەتىڭ دەمىدىن شەرئى كۆزگۈسىگە جىلا،
سىياسەتىڭ ئوتىدىن كۇفر راكىبىغە جەلا.
— نەۋايى.

سىياسەت قىلماق — قاتتىق جازالىماق، قورقۇتماق، پوپوزا قىلماق:
چۇ فەرمان قىلىپ ئول پەرى مەرگىگە،
سىياسەت قىلىپ بەلكى گۈل بەرگىگە.
— ئا. نىزارى.

سىياسەتگاھ [سياست گاه] (ئە + پ) جازا مەيدانى، ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىدىغان جاي.

سىيانەت [صيانت] (ئە) غەمخورلۇق، ساقلاش، مۇھاپىـزەت؛ ئاسراش؛ ساقلىنىش، ئاسرىلىش.

سىياق I [سياق] ھېساب، ئارىفمېتىكا؛ ئىپادە شەكلى.

سىياق II [سياق] (ئە) تەرز، يوسۇن؛ تەرتىپ؛ چىراي، كۆرۈنۈش:
يەتتە باش سەكسەن ئاياغ، ئوتتۇز بەدەن مارى سىياق،
خەم بولۇپ گۈل ئۈستىدە تەلپۈنمىشىن كۆردۈم بۇ كۈن.
— خۇشھال غەرىبى.

سىياھ [سياه] 1) (پ) قارا:
بۇلۇت ئېرمەس فەلەكنىڭ ئۇچى ئۆزرە جىلۋەگەر بولغان،
باشىمغە سايە قىلغان ھەردەمى بەختى سىياھىمدۇر.
— زەلىلى.

2) خەت يازىدىغان سىياھ.

سىياھبەخت [سياەبخت] (پ) بەختى قارا.

سىياھپۇش [سياەپوش] (پ) قارا كىيىم، قارا كىيىمـلىك:
سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفزۇر رەۋان ئولمىش،
سىياھپۇشلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.
— شەۋقى.

سىياھجەردە [سياەجردە] (پ) قارامتۇل.

سىياھگىلىم [سياەگليم] (پ) بەتبەخت، پالاكەت باسقان.

سىياھىي [سياھى] (پ) قارا رەڭ.

سىيەر I [سير] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەھۋالى بايان قىلىنغان كىتاب:
داغى دەبدۇر «سىيەر» دانلارى سۆز،
بۇ يەڭلىغكىم ئىشىت، سامېئ قويۇپ يۈز.
— ناقىس.

سىيەر II [سير] (ئە) خىسلەت، خۇلق ـ مىجەز؛ ئادەت، تەبىئەت؛ كۆرۈنۈش، يۈرۈش ـ تۇرۇش:
لۇقماننىكى بەئزى دىدىلەر پەيغەمبەر،
بەئزى دىدىلەر ھەكىمى پاكىز سىيەر.
— نەۋايى.

سىيەر III [سير] خەت يازىدىغان سىياھ:
زالىمى مەزلۇمىغە قىلسە سىتەم،

تىغى باتمن بىرلە قىلغاي سىيەر قەلەم.
— زەلىلى.

سىيەھ [سىيە] (پ) «سىياھ» غا قارالسۇن.

سىيەھپۇش [سىيەپوش] (پ) «سىياھپۇش» غا قارالسۇن.

سىياھتاب [سىيەتاب] (پ) قارا تاۋلىنىدىغان؛ قارامتۇل.

سىيەھچال [سىيەچال] (پ) قۇرۇق، زىندان.
بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىيەھچال ساري ئالىب كەتتىلەر.
— نەۋائى.

سىيەھ رو [سىيەرو] (پ) يۈزى قارا؛ بەختسىز.

سىيەھ روي [سىيەروي] (پ) «سىيەھ رو» غا قارالسۇن.

سىيەھ روز [سىيەروز] (پ) ئېغىر كۈندە قالغان، بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەن، جەبىر ۋە زۇلۇم ئاستىدا قالغان.

سىيەھستارە [سىيەستارە] (پ) يۇلتۇزى قارا؛ بەختسىز.

سىيەھفال [سىيەفال] (پ) بەختسىز.

سىيەھكار [سىيەكار] (پ) ئىچى قارا؛ قارا نىيەت.

سىيەھلىك [سىيەلىك] پۈتكۈچىلىك، كاتىپلىق:
بۇ يەردە ئىككى يىل قىلدىم سىيەھلىك،
ھەممە قىلغان ئىشىم ئېغىر تىبەتلىك.
— ناقىس.

سىيەھنامە [سىيەنامە] (پ) گۇناھكار، جىنايەتچى.

سىيىت [صيت] (ئە) ئەل ئارىسىغا تارالغان گەپ ـ سۆز، خەۋەر.

سىير [سير] (پ) تويۇش، قېنىش:
كىشكى مەي بىرلە سىير گۈلسە ئاب ئىستەرمۇ،
چۈ تاپسە باغ ئارا گۈلنى گۈلاب ئىستەرمۇ؟
— خۇشھال غەربىي.

سىيىرەت [سيرت] (ئە) يۈرۈش ـ تۇرۇش، ئادەت، ئەخلاق:
سۈرەتى ئادەم ۋەلى سىيرەتدە يوق،
ھېچ قايسى مەزھەبۇ مىللەتدە يوق.
— زەلىلى.

سىيغە [صيغه] (ئە) پورما، شەكىل؛ گراماتىكىلىق شەكىل.

سىيم [سيم] (پ) 1) كۈمۈش، تەڭگە، پۇل:
قىنالسىپ يۈرگۈچە ئاچلىققە بۇ بىر قىسىم ھۈنەر،
قەدرى بىلگەنگە مۇنىڭدەك يەنە يوق سىيم ئىلىزەر.
— مۇللا نىياز.

2) ئاقلىق، ئاق بەدەن:
تەنىم سىيمى ئىچىڭنى قىلسە مەھزۇن،
بولۇر ئېركىن يۈزۈڭ گۈل غەمدىن ئالتۇن.
— نەۋائى.

سىيمۇزەر — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن ـ كۈمۈش:
گەر سېنى كۆرسەم، نىگارا، باشىمە ئەفسەر قىلاي،
ھەم نىسار، ئەي دىلرەبا، باشىڭغە سىيمۇزەر قىلاي.
— قەلەندەر.

سىيمۇ زەھەب — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن ـ كۈمۈش:
بولدى كۆلكۆڭدىن جەمئى كان ئارا سىيمۇ زەھەب،
ساكىنى مەيخانەڭۇ مەسجىد سېنى ئەيلەر تەلەب.
— ناقىس.

سىيمى ناب — ساپ كۈمۈش.

سىيما [سيما] (ئە) يۈز، چىراي، تەلەت، كۆرۈنۈش، بەت، ئەپت، تۇرۇق:
ساچار ئېبردى مەئانى دۇرلاردىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلمىكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سىيما.
— مۇللا نىياز.

سىيمەندام [سيم اندام] (پ) كۈمۈش تەن، ئاق بەدەن.

سىيمەندود [سيم اندود] (پ) كۈمۈش قاپلانغان، كۈمۈش بىلەن ئورالغان.

سىيمبەر [سيم بر] (پ) كۈمۈش بەدەن، ئاق بەدەن؛ گۈزەل مەھبۇب:
مۇنىڭ ھالىدىن شەھ ئىندى بىخەبەر،
نەمان ئاھ ئۇزار ئېبردى گۈل سىيمبەر.
— ئا. نىزارى.

سىيمپاش [سيم پاش] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى.
سىيمپاش ئەيلەمەك — كۆز يېشى تۆكمەك:
سىيمەدەك ئەشك كۆزى فاش ئەيلەپ،
بەرى ئالەمگە سىيمپاش ئەيلەپ.
— نەۋائى.

سىيمپا شەندە [سيم پاشنده] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى؛ كۆز ياش تۆكۈش.

سىيمتەن [سيم تن] (پ) كۈمۈش بەدەن؛ گۈزەل، زىبا:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سىيمتەن،
سەرۇ بويلۇق، گۈل مەڭزلىك سىرىنۇ نازۇك بەدەن.
— قەلەندەر.

سىيم قەلب [سيم قلب] (پ + ئە) ساختا پۇل.

سىيمكەش [سيم كش] (پ) كۈمۈش يۇكلەنگەن، كۈمۈش ئارتىلغان.

سىيمگۇن [سيم گون] (پ) كۈمۈش رەڭ، ئاق

تۈسلۈك:
رەگى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەئى شەنبەمنى نوش ئەتكەچ،
چىمەن گويا مۇسبەتخانادۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

سىيمىن [سيمين] (پ) كۈمۈشتەك ئاپئاق، كۈمۈش رەڭ:
نە كۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنكىم ماھىتاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

سىيمىن بەدەن — ئاق بەدەن، تېنى ئاپئاق:
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنسەن،
قىيامەت قامەتى گۈلى پىرھەن سەن.
— زەلىلى.

سىيمىن زەقەن — ئاق يۈزلۈك؛ چىرايلىق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شىۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئۆتلۈككىنە.
— ئەرشى.

سىيمىنبەر [سىمين بر] (پ) ئاق بەدەن، زىبا.

سىينە [سينە] (پ) كۆكرەك، كۆكس؛ يۈرەك:
سىينەپۇر دەردى يۈرەكدىن خۇ چىكان،
ئەيدىلەر: «بىزلەرگە بۇ يەردۇر مەكان».
— زەلىلى.

سىينەئى ئەفكار — كۆكسى جاراھەتلەنگەن، قەلبى يارا:
ئوتلۇغ ئاھىمنى چىقارغان سىينەئى ئەفكاردىن،
گۈل جەفاسىنى چېكىپ گۈلشەن ئىچىدە خاردىن.
سابىتى سەييارە يەڭلىغ كۆزلەرى بىداردىن،
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن.
سەد ھەزاران بەندەكى يەتكۈر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
— زەلىلى.

سىينەئى پاك — ساپ قەلب، پاك يۈرەك:
چۈجۈدۈڭ قەددىگە كۆرمىش مۇناسىب خىلئەتى لەۋلاك،
ئەلەم نەشرەھ سىفاتلىغ سىينەئى پاكىڭنى قىلمىش چاك.
— شەۋقى.

سىينەبەند [سينەبند] (پ) ئاشىق يۈرىكىنى ئۆزىگە بەنت قىلغۇچى.

سىينەرېش [سينەريش] (پ) كۆكرىكى تېشىلگەن، كۆڭلى يېرىم.

سىينەسۇز [سينەسوز] (پ) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى:
ھەرلالە بىر ئەخگەر ئېرۇر، لېك سىينەسۇز،
قاي كۈھى دەرد ئارا بۇ سىفەت لالە باردۇر.
— نەۋابى.

AltunOq

ش

شاب [شاب] (ئە) ياش كىشى، يىگىت، نەۋقىران:
ئاقمپ كۆزلەردىن چۇ خۇنابەئى،
يىقىلدى ئۆزىدىن كېتمپ شابەئى.
— ئا. نىزارى.

شاباش [شاباش] (پ) ئاپىرىن، ياشا، بەللى.
بۇ قەھقىرغاچ ئىتىنى لەيلى «باش، باش!»،
تۇرۇپ قالدى بۇ مەجنۇن ئاندا شاباش.
— ئا. نىزارى.

شاپتالۇ [شاپتالو] (پ) شاپتۇل:
دېدى شاپتالۇ: «مەندۇرمەن ئەئلا،
لەززەتسىزلىك ھېسابى يوق ئەسلا».
— ئەخمەتشا قاراقاشى.

شاتۇ [شاتو] شوتا:
ئىشكىنى باغلاسە تۆشۈككە بارغاي،
قويۇپ شاتۇ، باشىن ئاندىن چىقارغاي.
— ناقىس.

شاتىر [شاطر] (ئە) پادىشاھ، خان ۋە باشقا ئەمەلدارلار ئاتلىق يۈرگەندە ئۇلارنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ ماڭىدىغان ۋە باشقا خىزمەتلىرىنى قىلىدىغان چاقچاق، يۈگۈرۈك خىزمەتچى؛ شاتۇر.

شاتىرانە [شاطرانە] (ئە + پ) شاتۇرغا ئوخشاش، شاتۇرچىلىق:
مىسالى شاتىرانە چۈستۇ چالاك،
ئېتەكنى قىستۇرۇپ يۈردۈمكى بىباك.
— ناقىس.

شاخ [شاخ] (پ) 1) دەرەخ شېخى، پۇتاق:
مۇنى ئاڭلاپ دەرەخت ئۈستىگە چىقتىم،
ياشۇنۇپ شاخ ئارا باشىمنى تىقتىم.
— ناقىس.
2) ھايۋان ياكى ئەپسانىۋى مەخلۇقلارنىڭ مۈڭگۈزى.
شاخى رەيھان — رەيھان گۈلىنىڭ شېخى:
گۈلشەنى ئىمكاندا بويى ئىشقىدىن تەيب ئەت دىماغ،
بۇ ئەنا باغ بويى شاخى رەيھاندىن ئۆزۈل.
— ناقىس.

شاخە [شاخە] (پ) كىچىك شاخ، شاخچە.

شاخسار [شاخسار] (پ) شاخ ـ شۇمبىلار، شاخ ـ پۇتاقلار:
سەيلى ئىشكىمدىن ئۆتەرگە ئاجىز ئۇلىساڭ كېيىكامەن،
باغى ئۈمرۈم شاخسارىن قىلغىلى ئاماده پۇل.
— ئەۋابى.

شاد [شاد] (پ) خۇشال، خۇرسەن:
قىلىپ قۇللۇقنى سۇلتان تۇت، كۆڭۈلنى بارچىدىن كەم تۇت،
كۆزۈڭنى كېچە لازىم تۇت، ئۆزۈڭنى شاد ـ خۇررەم تۇت.
— مۇللا نىياز.
شاد ئەتمەك — خۇشال، خۇرسەن قىلماق.
دۇئا بىرلە ھەركىم ئانى ياد ئېتەر،
كى ئەۋسەن ئىلە روھىنى شاد ئېتەر.
— ئا. نىزارى.
شاد ئەيلەمەك — «شاد ئەتمەك» كە قارالسۇن.
مەن ئەچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلەر،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلەر.
— خاراباتى.
شاد قىلماق — خۇشال، خۇرسەن قىلماق:
ئەفۇئەت گۈناھىنى، شاد قىلغىل،
جەننەت ئىشكىنى كۈشاد قىلغىل.
— مۇللا سالىھ.
شاد ئولماق — خۇشال، خۇرسەن بولماق:
نەدەپ ئېردى ئالىم ئانا ياد ئولۇپ،
مۇئەللىم ئانىڭ ئەقلىغە شاد ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.
شادۇ خۇررەم — خۇش ۋاقىت، خۇش چاغ:
ئەندىن چىقتىم چۇ شادۇ خۇررەم،
قوينۇم تولا جەيب ھەم ئېتەك ھەم.
— ئەۋابى.

شاداب [شاداب] (پ) مول، سىرلىق؛ قانغان، بەھرىمەن بولغان:
شەرابى ئەرغەۋانى شىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاداب ئېتەرگە ساقىنى مەستانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

شادان [شادان] (پ) خۇشال ھالدا، خۇرسەنلىك بىلەن:
تۇرار ئېردۇككى غەمسىز ئەسرۇ شادان،

يىراقتىن بىر يىگىت بولدى نەمايان.
— ناقىس.

شادان بولماق — خۇشال، خۇرسەن بولماق:
كۆرۈپ ئانى قارى بولدى شىتابان،
قوچاغىغە ئالىبان بولدى شادان.
— ناقىس.

شادكام [شادكام] (پ) شاد، خۇرسەن:
كىم دېگەيكىم، قوي بىزنىڭ مەنزىلغەغام،
ناتەۋان ئەزىم ئەنتى ئول يان شادكام.
— نەۋايى.

شادلىغ [شادلىغ] «شادلىق» قا قارالسۇن.

شادلىق [شادلىق] خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
كى دەرد ئەھلىغە يەتتى بىدادلىق،
چۈمۈلۈك ئەھلىدە يوقتۇرۇر شادلىق.
— ئا. نىزارى.

شادمان [شادمان] (پ) شاد، خۇشال، خۇرسەن:
چۇ پەرھاد ئاندا تۇرۇپ بىر زەمان،
كى تاش سەنئەتىگە بولۇپ شادمان.
— ئا. نىزارى.

شادمان بولماق — شاد، خۇشال، خۇرسەن بولماق:
بەناگاھ بۇخارا بولۇپدۇر ئەيان،
فەقىر ناتەۋانلار بولۇپ شادمان.
— ئا. نىزارى.

شادمان قىلماق — شاد، خۇشال، خۇرسەن قىلماق:
قىلىپ شادمان داغى شاھ ئەيلەدى،
خەلايىقنە پۈشتى پەناھ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

شادمانە [شادمانە] (پ) خۇشال، شاد، مەمنۇن:
ئۆمىد گىلە بارچە شادمانە،
ئۆيلەر ساري بولىدىلەر رەۋانە.
— نەۋايى.

شادمانلىق [شادمانلىق] خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
ئۆلۈك ئېردىمىكىم تىرىلدىم، شادمانلىقدىن دېدىم،
باشىمە گويا بۇ كۈن ئىسابى پەيغەمبەر كېلىپ.
— قەلەندەر.

شاديانە [شاديانە] (پ) شادلىق كۈيى:
ئول تاق ئۈزە دەردى جاۋىدانە،
چالسۇن بۇ تەرەپتە شاديانە.
— نەۋايى.

شارىب [شارب] (ئە) ئىچكۈچى؛ مەي ئىچكۈچى:
بۇ ئىشقىم بىرلە ئەقلىم بولسە جارىپ،
بولايىن جۇرئەتسىزدىن قەتىرە شارىپ.
— مۇللا پازىل.

شاردۇ I [شارع] (ئە) توغرا يول، چوڭ كوچا.

شاردۇ II [شارع] (ئە) دىنىي قانۇن چىقارغۇچى، قانۇنشۇناس.

شاغىل [شاغل] (ئە) شۇغۇللانغۇچى، مەشغۇل، ئىجرا:
نېچۈك ئەمر ئەيلەسە مەشمۇلى شامىل،
ئەساكىر بارچەسى ئەمرىگە شاغىل.
— ناقىس.

شاغىل ئەيش — كەيپ ـ ساپا. ھۇزۇر ـ ھالاۋەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:
ئىدى بىر خىلۋەت ئىچرە شاغىلى ئەيش،
يوق دېدى ئاندا خادىملار بىلەن جەيش.
— ناقىس.

شافي [شافى] (ئە) قېنىقارلىق، پىتەرلىك:
ھەر بىرى بىر ئۆزرىكىم قىلدى خىتاب،
بەددى چۈن ھۇد ـ ھۇد ئاڭا شافي جەۋاب.
— نەۋايى.

شاقاقۇل [شقاقل] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى.

شاقۇل [شاقول] (ئە) تامچىلىقتا تامنىڭ تۈز ياكى ئەگرىلىكىنى بىلىشكە ئىشلىتىلىدىغان، ئۇچىغا قوغۇشۇن بېكىتىلگەن يىپ.

شاكىر [شاكر] (ئە) شۈكۈر قىلغۇچى، كۆرگەن ياخشىلىقنى ئۇچۇن رەھمەت ئېيتقۇچى، مىننەتدار:
ئۇجۇدى زاتى پاكىڭ رەھمەتەن لىل ئالەمىن دۇرلار،
بۇ نېئمەت بىزگە بەستۇر شاكىر ئولغىل دائىما مەشكۇر.
— شەۋقى.

شاگىرد [شاگرد] (پ) ئوقۇغۇچى، ئۆگەنگۈچى، شاگىرت:
مېۋەلەر ئىچرە مەندۇرمەن ئەفزۇن،
ماڭا شاگىرد ۋاممۇ مەجنۇن.
— ئەخمەتشا قاراقاشى.

شاگىردكردار [شاگردكردار] (پ) ئۇزىنى شاگىرتتەك تۇتقۇچى، شاگىرت تەبىئەتلىك.

شاگىردلىق [شاگردلىق] شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

شال [شال] يۇڭ رەخت؛ يۇڭ رەختتە تىكىلگەن كىيىم؛ رومال.
دىدىكىم بىنەزىرى: «قالمادى مال،
ئالىپ كەلدىم ھەمە كىمخاب ئىلە شال».
— ناقىس.

شام [شام] (پ) كەچقۇرۇن، شام؛ قاراڭغۇلۇق، تۇن،

كېچە:
رىھى سۇبھى ئۇمرۇم يېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقل ھۇش.
— شەۋقى.

شامۇ سەھەر — كېچە ـ كۈندۈز، دائىم، ھەمىشە:
ياتىپدۇر ئىشىكىڭنى ياستانىپ، شامۇسەھەر يىغلاپ.
يۈرەكىن قان ئېتىپ، كۆزلەرىنى خۇنبار يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

شامۇھەبەش — قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇ كېچە، شام:
شامۇ ھەبەش ئەسىر ئېرۇر ھەرخەمى كاكۇلىدە كۆر،
زۇلفى سىلىسلى دەغى چىن ئېلىنى قىلۇر غۇلام.
— زەلىلى.

شامى ئەجەل — ئەجەل كېچىسى، ئەجەل شامى:
بولمىش ئول شامى ئەجەل ئۇمرۇڭ كۈنى ئولتۇرغۇسى،
بولماغايكىم ئۇشبۇ ۋەقتدە مېھرى تاباندىن ۋەفا.
— خۇشھال غەرىبى.

شامى ئەندۇھ — غەم كېچىسى، قايغۇلۇق تۈن:
بۇ يەڭلىغ ھال ئىلە ئول شامى ئەندۇھ،
ئاڭا ئەندۇھ يۈكلەپ كۈھ تاكۈھ.
— نەۋايى.

شامى دەيجور — ئەڭ قاراڭغۇ تۈن، قاراڭغۇ كېچە.
شامى دۇدەندۇد — قاپقارا تۈن؛ زۇلمەت.
شامى ماھتاب — ئايدىڭ كېچە.
شامى مېھنەت — قىيىنچىلىق، مۇشەققەت كېچىسى.
شامى مېئراج — كۆككە كۆتۈرۈلۈش تۈنى.
شامى نىفاق ئەھلى — مۇناپىقلار، بۆلگۈنچىلىك تەرەپتارلىرى، قارا نىيەتلەر، ئىچى قارىلار.
شامى ھەجر — ھىجران قاراڭغۇلۇقى، ئايرىلىش تۈنى:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شامگۇن [شام گون] (پ) قارا، قارا رەڭ.

شاممە [شامە] (ئە) پۇراش قۇۋۋىتى، ھىدلاش؛ بۇرۇن:
سەباگۇلزار ئىچىدىن نەكھەتى زۇلفۇڭنى كەلتۈردى،
دىماغ ئاشۇفتەلىكدىن بۇي ئالۇرنى شاممە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

شامىل [شامل] (ئە) تېگىشلىك؛ يېتەرلىك، ئورۇنلۇق:
تەفەررۇس بىرلە بىلمەك بولدى لازىم،
ئەگەرچە بۇ مۇزەممەت كۆپكە شامىل.
— ناقىس.

شاميانە [شاميانە] (پ) چېدىر:
تىكىلگەن ھەر تەرەق بىر شاميانە،
تىلسىماتى سىكەندەردىن نىشانە.
— ناقىس.

شان [شان] (ئە) 1) قەدىر ـ قىممەت، مەرتىۋە، دەرىجە:
ھەر كىشى شانىنكى رەفېئ ئەيلەدى،
ئەمرىغە ئالەمنى موتېئ ئەيلەدى.
— نەۋايى.

2) ھۆرمەت، ئىززەت:
رىئايە قىلاي ئولچە ئىمكانىدۇر،
ئانىڭدەك سەرەفرازلەر شانىدۇر.
— نەۋايى.

شانە [شانە] (پ) تارغاق:
بارى ئىشقىڭنى تەھەممۇل قىلغالى كاشانە يوق،
تارى زۇلفۇڭنى يەزەرگە تاقەتى ھەرشانە يوق.
— زەلىلى.

شانەدان [شانەدان] (پ) تارغاقدان.

شاه [شاھ] (پ) 1) پادىشاھ، خان، شاھ:
كى سەن ـ سەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادىشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بىئىشتىباھ.
— ئا. نىزارى.

2) ئاللاھ، تەڭرى:
ئىش ئۇلۇقدۇر، شاھ ئۇلۇق، دەرگاھ ئۇلۇق،
يول قاتتىق، ۋادى ئۇزۇن، دىلخاھ ئۇلۇق.
— نەۋايى.

شاھۇ گەدا — ھەممە، بارچە:
بۇخاكى تىيرە ئۆزرەكىم قالۇر ئەي كەدخۇدا ئاخىر،
ئەدم يولىغە بىر ـ بىر كىرگۈسى شاھۇگەدا ئاخىر.
— زەلىلى.

شاھى ئالەم — پۈتۈن دۇنيانىڭ، ئالەمنىڭ شاھى:
شىكۋە قىلمە بەختى بەددىن، ئەي قەلەندەركىم، ئەزەل،
بىرنى شاھى ئالەمۇ بىرنى گەدا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

شاھى ئالەمگىر — دۇنيانى ئىگىلىگۈچى شاھ، جاھانگىر.
شاھى ئالىي سەرىر — ئالىي مەرتىۋىلىك شاھ.
شاھى ئالىي سىفەت — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك شاھ.
شاھى ئالىي نەجاد — ئېسىل شاھ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمۇ شاھ بولۇپ تۇغۇلغان پادىشاھ.
شاھى ئەبرار — ياخشى كىشىلەر، پاك ئادەملەر شاھى:
بۇ سۆزدىن ئول شاھى ئەبرار،
فىراقۇ دەردى ئۇممەتكە گىرىفتار.
— ناقىس.

شاهی ئەنجۇم گۈرۇھ — كۆپ يۇقرالىق شاھ.
شاهی باتەمىز — پاك، ئېسىل شاھ:
ئويۇن قىلدىم ساڭا مەن ئەي ئەزىزىم،
جەھان ئىچرەكى شاهى باتەمىزم.
— موللا پازىل.
شاهی بەندەنەۋاز — رەھىمدىل، مېھرىبان شاھ:
كىم بۇ سۆزلەركى شاهى بەندەنەۋاز،
قىلدى بۇ قولغە مۇجۇبى ئەئزاز.
— نەۋائى.
شاهی بىداد — زالىم، ئادالەتسىز شاھ:
ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئلىڭ قىلىپ شاهى بىدادغە.
— ئا. نىزارى.
شاهی جەم جاھ — ئەك يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي شاھ:
دېدى يېغلاپ تۇرۇپ: «ئەي شاهى جەم جاھ،
چۇ كۆردى بۇ غەزەپنى نەفسى بەدخاھ.»
— ناقىس.
شاهی جەھان — جاھانىنىڭ شاھى:
سەرىكسم سەجدەنىڭ تۇفراغىدىن گەردى غۇبار ئەرمەس،
ئەگەر شاهى جەھاندۇر تەختسىز يا تاجدار ئەرمەس.
— زەلىلى.
شاهی جەھانە — جاھانىنىڭ شاھى:
جەھان ئىچرە ئىدىم مەن بىر يېگانە،
بولۇپ ئالەم ئارا شاهى جەھانە.
— موللا پازىل.
شاهی جەھاندار — جاھاننى ئىگىلىگۈچى، جاھاننى سو. رىغۇچى، قۇدرەتلىك شاھ:
يۇزىدىن بەھرىۋەر بولغاچ نەمۇدار،
ئېرۇر ئاشىق ئاڭا شاهى جەھاندار.
— ناقىس.
شاهی چالاك — كېلىشكەن، قاملاشقان شاھ:
بۇ بىچارە داغى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۇزىگە شاهى چالاك.
— موللا پازىل.
شاهی خۇبان — گۈزەللەر شاھى:
نەچە مۇددەتدۇرۇر كىم مەن ساڭا، دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ژالەئى شەيدا تۇشۇپ سەن شاهى خۇبانىم.
— فىراقى.
شاهی خۇردەدان — ئۇتكۇر، ئەقىللىق، دانىشمەن شاھ:
سۇجۇدى دەرگەھىدىن باش كۆتەرمە، ئەرشىيا، ۋەھكىم،
جەھاندا بولمادى مۇنداغكى شاهى خۇردەدان پەيدا.
— ئەرشى.

شاهی خۇرشىدۋەش — قۇياشتەك قۇدرەتلىك شاھ:
ئۇرۇپ شاهى خۇرشىدۋەش بارگاھ،
چېكىپ دەشت ئۇزە سەبزە يەئلىغ سىياھ.
— نەۋائى.
شاهی خىرەد — دانا، ئەقىللىق شاھ.
شاهی دانىشقەرىن — كۆپ پەنلەرنى ئۆزلەشتۇرگەن، بىلىملىك شاھ.
شاهی دەريائەتا — ئالىي ھىممەتلىك شاھ.
شاهی دەريا جەناب — ناھايىتى مۆتىۋەر شاھ.
شاهی دەريا نەۋال — سېخىي شاھ.
شاهی دەلىر — دۆيۇرەك، شىجائەتلىك شاھ.
شاهی دەۋران — يەر يۈزىنىڭ شاهى؛ زامان شاھى:
بەندە ئاجىز فۇلىسرات مۇشكۈلنى ئاسان ئەيلىگەي،
ساقلابان دەۋزەخ ئوتىدىن شاهى دەۋرانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.
شاهی دۇلدۇل — ھەممە نەرسىنى تېز بىلگۈچى، تېز خەۋەر تاپقۇچى شاھ:
داغى ئايدى مۇھەممەددىن خەبەر ئول،
گىشىتكەچ كۆپ سۆيۈندى شاهى دۇلدۇل.
— ناقىس.
شاهی زەمانە — زامانىنىڭ شاھى:
بارىپ تاپقۇم سېنى با ھەر بەھانە،
بولۇر مەن ئول زەمان شاهى زەمانە.
— موللا پازىل.
شاهی غازی — غالىب شاھ، غەلىبە قىلغۇچى پادىشاھ.
شاهی غالىب — غەلىبە قىلغۇچى، غالىب شاھ:
قىلىپ نۇرىنى پەيدا شاهى غالىب،
ئىدى زاتى بىلە ۋەسلىغە تالىب.
— ناقىس.
شاهی غەددار — خىيانەتكار، مەككار شاھ:
چۇ مۇنداق ۋەئدە قىلدى شاهى غەددار،
ئۆپۈپ يەر تەبرەدى گۈمراهى مەككار.
— نەۋائى.
شاهی غەمخار — غەمخور، مېھرىبان شاھ:
جەھان ئىچرە مېنى ئول شاهى غەمخار،
بۇ بەئلىغ ھالغە ئەيلەپ گىرىفتار.
— موللا پازىل.
شاهی فەررۇخپەخت — بەختلىك شاھ.
شاهی فەررۇخفال — بەختىيار، كېلەچىكى پارلاق شاھ.
شاهی فەغفۇر — شاھلار شاھى:
كىرىپ يا ئۆيىگە ئانداغ قىلىپ زور،
كى كۆرسە ئافەرىن دەر شاهى فەغفۇر.
— ناقىس.

شاهی فىروزىن — بەختلىك شاھ:
كىشىكىم ئۆزگەدىن كور ئەتسە كۆزىن،
كۆرەر ھەقنى بولۇپ شاھى فىرۇزىن.
— موللا پازىل.

شاهی كىشۋەر خۇدا — مەملىكەتنى ئىدارە قىلغۇچى شاھ، ھۆكۈمران.

شاهی كىشۋەرخىدىۋ — مەملىكەت شاھى، ھۆكۈمران.

شاهی كىشۋەركۇشاي — باشقا مەملىكەتلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغۇچى قۇدرەتلىك شاھ، جاھانگىر.

شاهی گەردۇن جەۋاب — يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، قۇدرەتلىك شاھ:
تەئەققۇل بىلە شاھى گەردۇن جەناب،
قىلىپ ئول رەقەم ئىنتھابىن ھىساب.
— نەۋايى.

شاهی گەردۇن فىراش — پۈتۈن يەر يۈزىنىڭ شاھى، جاھان شاھى.

شاهی گەردۇن شۇكۇھ — ئىنتايىن داڭلىق، شان ـ شەۋكەتلىك شاھ.

شاهی گۇشۋارە — شاھانە ھالقا؛ ئەتىۋارلىق:
ئېرۇرلار ئىكى شاھى گۇشۋارە،
ھەسەن بىرلە ھۇسەيىن خوشكۋارە.
— موللا پازىل.

شاهی گۇلئۇزار — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل شاھ:
كۆزۈم كور ئەيلەبان كۆردۈم نىگارىم،
جەھان ئىچرە شاھى گۇلئۇزارىم.
— موللا پازىل.

شاهی لەۋلاك — ھەممىنىڭ ھاجىتى چۈشىدىغان، بولۇشقا تېگىشلىك شاھ:
ئوياندى شول زەمان ئول شاھى لەۋلاك،
قىيام ئەيلەپ تەھارەت ئەيلەدى پاك.
— ناقىس.

شاهی مەخزەنفىشان — ساخاۋەتلىك، سېخىي شاھ.

شاهی مەغفۇر — مەرھۇم شاھ، گۇناھى كەچۈرۈلگەن شاھ.

شاهی مۇزەفاەر — غالىب، زەپەر قوچقۇچى شاھ:
بىلىپ خەلق شاھى مۇزەففەر ئانى،
ھەكىمۇ ۋەلىيۇ پەيغەمبەر ئانى.
— نەۋايى.

شاهی نەقىشبەند — ھەممىگە قادىر شاھ؛ نەقىشبەندلەرنىڭ شاھى:
بەندە ئاجىزغە مەدەد كۆرگۈزسە شاھى نەقىشبەند،
ئەۋلىياۋۇ مۇجتەھىدلاردىن مەدەد خاھىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

شاهی نەۋھاستە — ياش شاھ.

شاهی ئىشرەتپەرەست — ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەن، ئىشرەتپەرەس شاھ.

شاهی ئىھسان — باشقىلارغا ياخشىلىق، خەير ـ ساخاۋەت، ئىنئام ھەدىيە قىلغۇچى شاھ:
كۆزۈڭ كافىرلىقى يەتمەيدۇرۇركى سۈرمەدار ئەتتىڭ،
مېنى ئولتۇرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئىھسانىم.
— فىراقى.

شاها [شاھا] (پ) ئەي شاھ، (مۇراجىئەت بورمىسى):
شاھا نەسىھەتىمدۇر گوياكى نوش دارۇ،
ئاھىستە سۈرت تەكاۋۇر ھەر كوشە دادخاھ.
— زەلىلى.

شاهانە [شاھانە] (پ) پادىشاھلارچە، شاھلارغا خاس:
مەگەر تەشرىف ئەتسە ئەرشىيا، سال پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۋالەر ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

شاھانە سەنئەت — دەبدەبىلىك، ماھارەت بىلەن تەييارلانغان، گۈزەل سەنئەت:
قىلىپ قەسىر شاھانە سەنئەت بىلە،
زەرۇ سىيمۇ جەۋھەردە زىينەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

شاھانە بەزم — كاتتا بەزمە، داغدۇغىلىق زىياپەت:
تۈزدىلەر شاھانە بەزمى دىلپەزىر،
بادە ئىچتى ئىشق ئار بولغان ئەسىر.
— نەۋايى.

شاھەندە [شاھندە] (پ) 1) پەرھىزكار.
2) ياخشى، دۇرس:
جۈملەجان پەرۋانەدۇر ۋەسلىڭ چىراغى ئۆزرە كۆر
شۇئلە گۇلگۇن پوش ئېرۇر سىينەمدە داغى ئۆزرە كۆر،
سەرۋلەر ئەر قامەتىنى چار باغى ئۆزرە كۆر.
زەئفەران مەندىن قىزىل بەخمەل تۇماغى ئۆزرە كۆر،
زەرنىگارا قۇببەئى شاھەندە ئىستىغناسى بار.
— زەلىلى.

شاھەنشەھ [شاھنشە] (پ) شاھلار شاھى، ئۇلۇغ شاھ:
يەنە ھەم مەزارى ئەمىرى جەھان،
كى شاھەنشەھى مىر تۆمۈر كورگان.
— ئا. نىزارى.

شاھباز [شاھباز] (پ) لاچىن:
كەبۇتەر لەيلىيۇ، شاھباز مەجنۇن،
بولۇپ شاھىن يەڭلىغ جىسمى پۇرخۇن.
— موللا پازىل.

AltunOq

شاھ بەيت [شاەبيت] (پ + ئە) ئاساسىي بېيىت.

شاھراھ [شاھراە] (پ) چوڭ يول، خان يولى:
شاھراھ شەرگىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۈممەتكە دەستۇرۇل ئەمەل.
— زەلىلى.

شاھزادە [شاەزادە] (پ) شاھ ئوغلى، شاھزادە:
بەيان ئەيلەپ ئانى ئەيلەپ مۇبەرھەن،
ئىشىتسە شاھزادە ئانى رەۋشەن.
— ناقىس.

شاھسۇۋار [شاھسوار] (پ) ئات مىنىشكە ماھىر، چەۋەنداز:
كى شەھزادە كەۋنەيىن ئارا شاھسۇۋار،
بۇلار ئەرش ئەئلاغە گۇشۋار.
— ئا. نىزارى.

شاھلىغ [شاھليغ] «شاھلىق» قا قاراڭ.

شاھلىق [شاھليق] شاھ ئىگىدارچىلىقىدىكى، شاھقا مەنسۇپ:
بولۇر ئاقىبەت بىر كۇنى ئاشكار،
بولۇپ شاھلىق تەختىدە بەرقەرار.
— ئا. نىزارى.

شاھۋار [شاەوار] (پ) 1) شاھانە، شاھلارغا يارىشىدىغان:
ھەر تەرەفدىن بىر شەھ ئولدى ئاشكار،
بارچە ئايىنۇ سىپاھى شاھۋار.
— نەۋايى.

2) قىممەتباھا، ئۇلۇغۋار:
ئۇزۇلۇپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاھۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كانىدىن چىقماس بۇدۇردەك مەۋجدار ئەمدى.
— موللا نىياز.

شاھۋەر [شاەور] (پ) «شاھۋار» غا قاراڭ.

شاھۋەش [شاەوش] (پ) شاھقا ئوخشاش، شاھلاردەك:
ھەببەزا، ئەي شاھبازى شاھۋەش،
ھەيئەتىڭ ھەم خۇش، جەمالىڭ داغى خۇش.
— نەۋايى.

شاھى [شاھى] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان بىرخىل گۈلدار نېپىز رەخت، شايى:
تىلەرسەن ئافىيەت ئالەمدە ھاسىدلار جەفاسىدىن،
لىباس ئەتمە تەنىڭگە شاھىيۇ كىمخابلار بىرلە.
— ناقىس.

شاھىد I [شاھد] (ئە) گۇۋاھ، ئۈستىدە قاراپ تۇرغۇچى:
قازىئى مەھشەتگە شاھىدسىز كىرامۇل كاتىبەين،
ئۆزگە ئادەمنىڭ گۇناھىنىڭ گۇۋاھى بولمادىم.
— زەلىلى.

شاھىدى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ، زامانلارنىڭ گۇۋاھى:
دىلرەبالەر قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا كۆرسەتۇر بادى بۇرۇت.
— ئەرشى.

شاھىد II [شاھد] (پ) گۈزەل دىلبەر، سۆيۈملۈك يار:
بادەمىر ئاتىدە شاھىد ئەكسى زاھىد بولمادى،
بادە ئۇ شاھىدقا بولماي نەقد پىندارىم فىدا.
— نەۋايى.

شاھىد ۋەش [شاھدوش] (پ) گۈزەل مەھبۇبە، چىرايلىق يار:

شاھىن [شاھين] (پ) قارچىغا
كەبۇتەر لەيلىيۇ شاھباز مەجنۇن،
بولۇپ شاھىن يەڭلىغ جىسمى پۇرخۇن.
— موللا پازىل.

شائىر [شاعر] (ئە) شېئىر يازىدىغان كىشى، شائىر:
كۆرەر ئېردىم تولا شائىر كىتابىن،
ئوقۇر ئېردىم ۋەرەقلاپ بابۇبابىن.
— ناقىس.

شائىرانە [شاعرانە] (ئە + پ) شائىرلارغا ئوخشاش، شائىرلاردەك، شائىرلارچە؛ شائىرلارغا خاس.

شائىرۋەش [شاعروش] (ئە + پ) شائىرغا ئوخشاش، شائىردەك.

شايەد [شايد] (پ) ئېھتىمال، بەلكىم، ئەجەب ئەمەس، چېغى:
ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زەھىكىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

شايىست [شايىست] (پ) لايىق، مۇۋاپىق، مۇناسىپ.

شايىستە [شايىستە] (پ) «شايىست» كە قاراڭ:
خىزمەتى شايىستە قىلغىل ھىممەتىڭ تۇتغىل بەلەند،
بىر كىيافەت جۇملىدىن مەقبۇلى جەببادىل غىياس.
— شەۋقى.

شايىئ [شايع] (ئە) يېيىلغان، تارالغان، مەشھۇر بولغان، ھەممىگە مەلۇم بولغان:
نەدىن بۇ كىشى مۇنچە زايىئ قىلۇر،
جەھان ئىچرە بۇ ئىشنى شايىئ قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شەئامەت [شعامت] (ئە) نىيەتى بۇزۇقلۇق، شۇملۇق، يامانلىق.

شەئەبناك [شعب ناك] (ئە + پ) زوق - شوخ بىلەن سايرىغۇچى.

شەئەفى [شعف] (ئە) چىن سۆيگۈ، ھەددىدىن ئارتۇق سۆيۈش.

شەب [شب] (پ) كېچە، تۈن:

سەندەگۈ كىيگەن شەب ئەندەررۇز ھۇللەئدەك ئېمەس،
كېچەڭۈ كۈندۈز لىباسىن كىيسەلەر ئايۇ كۈنەش.

— نەۋائى.

شەباب [شباب] (ئە) ياشلىق، يىگىتلىك.

شەباب ئەۋانى — ياشلىق دەۋرى.

شەباب ئەييامى — ياشلىق دەۋرى، ياشلىق كۈنلىرى.

شەبانە [شبانه] (پ) كېچىلىك، تۈندىكى.

شەب ئاۋىز [شب اويز] (پ) مۇشۇكياپىلاق ئائىلىسىدىكى بىر قۇش.

شەبە [شبه] (پ) قارا؛ قارىلىق.

شەبەفرۇز [شب افروز] (پ) كېچىنى يورۇتقۇچى.

شەبەندۇز [شب اندوز] (پ) كېچىنى قاپلىغۇچى.

شەبەھ [شبه] (پ) قاراتاش؛ قارائىغۇلۇق.

شەبەھگۇن [شبەگون] (پ) قارا رەڭلىك، قارا تۇسلۇك.

شەب پەرەك [شب پرك] (پ) شەپەرەك.

شەب پەرەڭ [شب پرنك] (پ) ئەسلىسى: شەب پەرەك. «شەب پەرەك» كە قارالغا:

قاراغىل شامۇسەھەر پەرسىز ئۇچارلار شەب پەرەڭ.
جۇملەسى مۇرغى ھەۋانىڭ ئۇچماغى پەردىن ئەمەس.

— شەۋقى.

شەبتاب [شب تاب] (پ) كېچىسى يورۇيدىغان، تۇندە پارلايدىغان.

شەب چەراغ [شب چراغ] (پ) كېچىسى چىراغدەك يورۇقلۇق بېرىدىغان، تۇننى يورۇتقۇچى.

شەبخىز [شب خير] (پ) تۇندە ئويغانغۇچى، تۈن بويى ئۇخلىمايدىغان:

ئەگەر مەنسۇر بولماقلىق تىلەر بولساڭ مۇھەببەتدە،
ھەمىشە ھافىزى شەبخىز يەڭلىغ زىندەدار ئىزدە.

— ھاپىز خارەزمى.

شەبدىز [شبديز] (پ) قارا ئات.

شەبرەڭ [شب رنك] (پ) قاپقارا، تۇم قارا، تۇندەك قارا؛ قارا ئات:

چۈشەبرەڭ ئەزدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىمپ گويياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.

— زەلىلى.

شەبگەرد [شب گرد] (پ) تۇندە ئايلانغۇچى، تۈن قاراۋۇلى؛ ئاي.

شەبگۇن [شبگون] (پ) قارا رەڭلىك، تۈن كەبى قارا، قاپقارا:

كۆزۈمنى تاكى قىلمىش ئول سەئادەت ئەختەرى مەتلەئ،
قەراغ ئەرمەسكى سەبگۇن ھۇلدەلىن قىلدىم ئاڭا بۇرقەئ.

— نەۋائى.

شەبگىر [شبگير] (پ) تۇندە ئۇخلىمايدىغان، كېچىچە مېڭىپ چىققۇچى:

ئەي بەساقۇمكى بىر كۈندە يول ئۈزرە قالدىڭ،
رەخش بۇ بادىيەدە سۈرگەلى شەبگىر كېرەك.

— زەلىلى.

شەبنەم [شبنم] (پ) شەبنەم:

بىلۈرمەن ئىككىڭىز ھەيران ئېرۈرسىز،
كۆزى شەبنەم كەبى گريان ئېرۈرسىز.

— مۇللا پازىل.

شەبنەم زەدە [شبنم زده] (پ) شەبنەم چۈشكەن، شەبنەم قاپلىغان.

شەبنەم ئەنگىز [شبنم انگيز] (پ) كۆز ياش ئاققۇزغۇچى، يىغلىغۇچى:

پەرنۇشى دېۋزادىن سۈردى چۈن تېز،
گۈل ئۈزرە سەرسەر ئولدى شەبنەم ئەنگىز.

— نەۋائى.

شەبنخۇن [شبخون] (پ) كېچىسى تۇيۇقسىز قىلىنغان ھۇجۇم:

نەكافىر كۆزلەرىڭ ئالەمنى تەنھا ئەيلەدى تاراج،
شەبنخۇن كەلتۈرۈرغەم جانسە يۈزمىڭ ئىتاب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

شەبى رۇز [شبى روز] (پ) كېچە - كۈندۈز؛ دائىم، ھەمىشە:

ئانىڭ ئۈچۈن كۆيەدۇرمەن شەبى رۇز،
تىلىغە جارى بولدى لەيلى فىرۇز.

— مۇللا پازىل.

شەبىستان [شبيستان] (پ) 1) كېچە قارائىغۇلۇقى، قارائىغۇ تۈن:

شەبىستانىنى كۆڭلۈمدە تەھرىر ئېتەي،
شۇئەنسەنج ئولۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.

— زەلىلى.

2) كېچىسى قونىدىغان جاي، ياتاق:

تىلەر ئېردى خۇدادىن سۇبھ ئىلە شام،
شەبستانىغە بىر شەمئى سەفا قام.
— مولا سابىر.

شەبمە [شبيه] (ئە) ئوخشاش، كەبى:
بۇيۇ باشى ماڭا شەبمە ئېرمىش،
كۆزۇ قاشى ماڭا شەبمە ئېرمىش.
— نەۋائى.

شەبى يەلدا [شبى يلدا] (پ) قاراڭغۇ؛ قىشنىڭ ئەڭ ئۇزۇن، قاراڭغۇ كېچىسى:
جەھان گەرتىيرە بولسا بىر نەفەسدە گەي مۇسۇلمانلار،
شەبى يەلدا دېمەڭ كىم كاكۇلىنىڭ قارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

شەت (ت) [شط] (ئە) دەريا ۋە دېڭىز قىرغىقى.

شەتات [شتات] (پ) تارىغان، تارقالغان، چېچىلغان؛ تارقالماق، چېچىلماق؛ ھەر خىل، ئارىلاش:
بۇ جەھاننىڭ ئىشىگىگە بىر زەررەچە بوقتۇر شەتات،
ھەر سەھەر ۋەقتىدە قىلساڭ يىغلاپ ئىستىغپار خوپ.
— قەلەندەر.

شەتارەت [شطارت] (ئە) شوخلۇق، خۇش چاقچاقلىق، چاققانلىق.

شەترەنج [شطرنج] (ئە) شاھمات؛ قاتار:
داغى شەترەنج ئىلە كاغەز قىمارى،
چاپقۇ بۆرى، قوي بىرلە قاتارى.
— ناقىس.

شەجەر [شجر] (ئە) 1) دەرەخ، ياغاچ:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسان خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

2) كېلىشكەن قەددى ـ قامەت:
قەددى ھەۋاسىدىن گەھى شەجەر سەرى نەزەر قىلاي،
بۇزى خەيالىدىن گەھى چەمەن ساري گۈزەر قىلاي.
— نەۋائى.

شەجەرە [شجره] (ئە) مەلۇم بىر ئۇرۇق ـ ئەۋلادنىڭ كېلىپ چىقىش ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەت تارىخى.

شەخس [شخص] (ئە) ئادەم، كىشى، بىراۋ:
چۇ بۇ شەخس قىلدى تەھىيەت ئەدا،
«كى قارۇن ئاتىم» مەرد سەنئەت نەما.
— ئا. نىزارى.

شەخس دەھرشەخس — ئادەملەر، خالايىق.
شەخس ئىسلام شەخس — مۇسۇلمان.
شەخس نەشاد — ئۆمرىنى كەيپ ـ ساپا بىلەن ئۆتكۈزگۈچى كىشىلەر.

شەخسي [شخصى] (ئە) ئۆزىگە، خاس، ئۆز.

شەددات [شداد] (ئە) 1) قەدىمكى يەمەن ۋىلايىتىدىكى «ئاد» دېگەن بىر قوۋمنىڭ پادىشاھى. 2) كۆچمە: زالىم، شەپقەتسىز، مۇستەبىت ھاكىم.

شەددە [شده] (ئە) 1) قىممەت باھالىق مارجانلار ئۆتكۈزۈلىدىغان باغلاردىن بىرنەچچىسىنىڭ بىرىككىنى؛ شەدە. 2) تۇغ، بايراق.

شەددىد [شديد] (ئە) شىددەتلىك، قاتتىق، ئېغىر:
بىلمەگەي رەنج شەددىد ئولغاي.
سەھھەت ئەسبابى ناپەددىد ئولغاي.
— نەۋائى.

شەر [شر] (ئە) يامانلىق، گۇناھ:
كى گويا ئاسماندىن يەرگە چۈشتۇم،
ئەمىس يەركىم، ئەزابى شەرگە چۈشتۇم.
— ناقىس.

شەراب [شراب] (ئە) ئىچىملىك، مەي، شاراب، ھاراق:
بەھەد خۇمار ئولدۇم، ساقى، شەراب سۇنغىل،
بولدى ئۆزۈڭگە ئوخشاش ئول بادەئى كەمالىڭ.
— خۇشھال غەربى.

شەرابى ئەرغەۋان — قىزىلگۈلدىن ئىشلەنگەن شاراب:
شەرابى ئەرغەۋان ئىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاداب ئېتەرگە ساقىئى مەستانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

شەرابى ئەنتەھۇر — پاك، تازا سۇ، كەيپ قىلمايدىغان شاراب:
تاپماغاي ھەرگىز شەرابى ئەنتەھۇرنىڭ لەززەتىن،
بىر پەرى پەيكەرلەبدىن بىرگىنە سۈيدۇرمىسۇن.
— قەلەندەر.

شەرابى بىخۇدانە — ھوشسىز قىلىدىغان شاراب:
كېتۈر ساقى، شەرابى بىخۇدانە،
كى سەئب ئىش سالدى ئالىمغە زەمانە.
— نەۋائى.

شەرابى شەۋق — زور ئىستەك، ئۆتكۈر ئىشتىياق شارابى:
بۇدەير ئىچرە نېچە يۈرگە مەن خۇمار ئالۇد،
شەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقنى راس قىلايىن.
— ئەرشى.

شەرابى گۈل — گۈل سۈيى، گۈلدىن ئىشلەنگەن شاراب:
بۇ يەڭلىغ كۆلپەتۇ تارتىپ ئىلەملەر،
شەرابى گۈل بولدى رەنجۇغەملەر.
— مولا پازىل.

شەرابى لەئل — يارنىڭ لېۋىدەك قىزىل شاراب:

مەن شەرابى لەئللىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنەلەپ ئىچمەي مەي رۇخساردىن.
— ئەرشى.

شەرابى ناب — تازا شاراب، سۇزۇك مەي:
چۇن ئەزمى شەرابى ناب ئېتەرلەر،
جەيران قوزىسىن كەباب ئېتەرلەر.
— ئەۋابى.

شەرابى ئىرتىبات — دوستلۇق، يېقىنلىق شارابى:
قاياساغا خۇمىي مۇھەببەتدە شەرابى ئىرتىبات،
سۇرگەلى مەھبۇب ساردىن يېتىشكەي رويمال.
— ناقس.

شەرابى ئىشق — ئىشق شارابى:
شەرابى ئىشق ئىچكەنلەر يۇرۇر دۇنيادە مەستانە،
كى ھەركىم ئىچسە بۇ مەيدىن بولۇر ئول مەردۇمەردانە.
— ھۇزۇرى.

شەراب ئالود [شراب الود] (ئە + پ) مەي، شاراب يۇقتان، شاراب يۇقى.

شەرار [شرار] (ئە) يالقۇن، ئۇچقۇن:
مۇمكىن ئىبرەمستۇركى سەندىن بىر زەمان قالسام تىرىك،
فۇرقەتۇ ھەجرىڭدە باردۇر ئىچمە يۇزمىڭ شەرار.
— قەلەندەر.

شەرار ئۇچۇرماق — يالقۇنلاتماق:
يەنە مولك ئوزە تۇتتى بەھمەن قەرار،
ئۇچۇردى زەلالەت ئوتىدىن شەرار.
— ئەۋابى.

شەرارى شىددەت — شىددەتلىك يالقۇن:
نىھايەت ئىشتىھايى شەھۋەتىدىن،
يامان نەفسى شەرارى شىددەتىدىن.
— ئەرشى.

شەرارى ئىشق — يالقۇنلۇق ئىشق:
ۋامىق ـ ئۇزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنەۋبەر گۇل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.
— شەۋقى.

شەرارە [شرارە] (ئە) 1) يالقۇن، ئۇچقۇن. 2) دەرد، ئەلەم.

شەرارەت [شرارت] (ئە) يامانلىق، بۇزۇقلۇق:
دېدى دەۋزەخقە: «يوق قىلغىل ھەرارەت،
بۇ كېچە كۆيمەسۇن ئەھلى شەرارەت.»
— ناقس.

شەرافەت [شرافت] (ئە) خاسىيەت، پەزىلەت؛ ئابرۇي، شەرەپ، ئالىيجانابلىق:
ئەي گەۋھەرى مەھزەنى شەرافەت،
ئەي جەۋھەرى مەئدەنى سەئادەت.
— مۇللا نىياز.

شەرائىت [شرائط] (ئە) ئەھۋال، ۋەزىيەت:
شوخى تەرسا سۆز بۇ نەۋئ ئەتتى بەيان،
كىم شەرائىتدىن بەرى بولدى ئەيان.
— ئەۋابى.

شەرە [شرە] (پ) ئاچ كۆز، تويماس، نەپسى يامان.

شەرەر [شرر] (ئە) شولا، ئۇچقۇن، يالقۇن:
چۇ شەھزادە سالماي بىرىگە نەزەر،
چېكىپ ھەر زەمان ئاھ ئوتلۇق شەرەر.
— ئا. نىزارى.

شەرەرلىك [شررليق] يالقۇنلۇق، ئوتلۇق:
خەيالىڭدىن ئىبرۇر مەسجىدلەر ئىچرە،
شەرەرلىك ئاھ ئىلە تۇرلۇك غۇلاغۇل.
— ناقس.

شەرەف [شرف] (ئە) 1) ئۇلۇغلۇق؛ مەرتىۋە؛ پەخر؛ ئابرۇي:
مۇلازىملەر چىقىپ ئىستىپ، دىرەكلەپ،
شەرەفنى ھەر بىرى ئۆزگە كېرەكلىپ.
— ناقس.

2) قەدىر ـ قىممەت، يۇكسەكلىك:
بولدى تەمسىل ھاسىلىم تاپماي شەرەفتىن قەترەنى،
چۇن تەبىب جەھل ئولدى كۆرۈپ ئەفئالىمنى شەيخ.
— خۇشھال غەربى.

3) ئەۋزەللىك:
ھەمەلغە قۇياش بەرگەي شەرەفى،
يۇرۇش ئەزمى گەر بار ئىسە ھەر تەرەفى.
— ئەۋابى.

4) بەختيارلىق:
بۇ خاتۇن باردى بۇرجى شەرەفكە،
شۇرۇئى بەندەلىك ئەيلەر تەرەپكە.
— ناقس.

شەرەك [شرنك] (پ) ئاچچىق تاۋۇز:
ئەگەرچە سۇرەتىدە سەرۇرەگدۇر،
قوغانلىق ئىچرە پىشقان بىر شەرەگدۇر.
— ناقس.

شەرئەن [شرعا] (ئە) شەرىئەت بويىچە، قانۇنغا ئاساسەن، قانۇنىي:
ھال تارتىپ كىمسەنى كۆرمىس مۇھەققەر ئەھلى ھال،
گەرچە فەرق ئەتمىش كىچىكۇ چوڭنى شەرئەن ئەھلى قال.
— ناقس.

شەربەت [شربت] (ئە) 1) تاتلىق ئىچىملىك:
ئۇسسەغان يىسەلەر نە راھەتدۇر،
شەربەتىن ئىچسە ھەلاۋەتدۇر.
— ئەخمەتشا قاراقاشى.
2) كېسەلگە بېرىلىدىغان سۇيۇق دورا:
بۇ يۇرماغىل يەنە سەبر، ئەي تەبىب، تەڭرى ئۈچۈن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئېمىس ئەمدى شەزاۋەر ماڭا.
— نەۋايى.
3) لەززەت، بەھرە ئېلىش:
ئىشى دائىم ۋىسالىمنى تەلەبدۇر،
جەمالىم شەربەتىگە تەشنەلەبدۇر.
— ناقىس.
شەربەتى زىندەگانى — ھايات سۈيى، ھاياتنى ئۈزارتىدىغان ۋە بەھرە بېرىدىغان شەربەت.
شەربەتى مەرگ — ئەجەل، ئۆلۈم شەربىتى.
شەربەتى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران شەربىتى:
ئىچەرمەن شەربەتى ھىجران ھەمىشە،
فىراقىدا كۆزۈم گىريان ھەمىشە.
— موللا پازىل.
شەرت [شرط] (ئە) 1) بېجىرىلىشى تەلەپ قىلىنغان ئىش؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن لازىم بولغان ئەھۋال، شارائىت:
قۇلاق، باش، قول، ئاياغدىن ئادەم ئولغان مۆئتەبەر ئېرمەس،
بۇ يول قەتئىدە بىھەد شەرت ئېرۇر مەشرۇتى ئىنسانغە.
— ناقىس.
2) لازىم، كېرەك:
ئاندادۇر شەرت تەۋازۇئ ساڭا،
ئۇترۇسىدە قەتئىي تەۋەققۇئ ساڭا.
— نەۋايى.
شەرتى ئەھسان — ياخشىلىق شەرتى، بىرەر نەرسىنى بېغىشلاش شەرتى.
شەرتى ئىرادەت — خاھىشقا مۇۋاپىق.
شەرتى ئىكرام — سېخىيلىق، ساخاۋەتلىك ئادىتى.
شەرر [شر] (ئە) «شەر» گە قاراڭ:
يا ئوتۇن بولسا ئىدى كۆيدۈرۈبان كۈل قىلغالى،
رۇزى مەھشەر ئوتىنىڭ شەررىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.
شەرزە [شرزە] (پ) غەزەپلىك، دەھشەتلىك.
شەرفە [شرفە] (پ) 1) بوش ئاۋاز، شاۋقۇن، شەپە:
شەرفەئى كەلدى ئىشىكدىن ناگەھان،
كۆردىلەر نۇرانەئى مەردى كەلان.
— زەلىلى.
2) كۆلەڭگە.
شەرم [شرم] (پ) ئۇيات، نومۇس:
ئەدا فەھم ئىشۋەگەر، ساھىب كەرەشمە،
ئارىغ سۇرەت، رەقاسە، شەرم چەشمە.
— ناقىس.
شەرمۇھەيا — ئۇيات ۋە نومۇس، ئار ـ نومۇس:
يوق ئۈچۈن خەلق ئىچىدە شەرمۇ ھەيا،
مۇنداغ ئىشلار بولۇپدۇر ئەلگە رەۋا.
— موللا قۇربان.
شەرمەندە [شرمندە] (پ) ئۇياتتا قالغان، شەرم ـ ھايانى يوقاتقان، ھاياسىز، رەسۋا:
ئۇشبۇ خارلىق ھەمىشە بار سەندە،
تەئرىف ئەتتىڭ ئۆزۈڭنى شەرمەندە.
— موللا نىياز.
شەرمەندە بولماق — ئۇياتقا قالماق، رەسۋا بولماق.
شەرمەندە قىلماق — ئۇياتقا قالدۇرماق، رەسۋا قىلماق:
لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.
شەرمەندەلىك [شرمندەلىك] خىجالەتچىلىك، رەسۋالىق:
ئۆلۈمدىن بەتتەررەك ماڭا زىندەلىك،
ئۇلاردىن قالىپ يەتتى شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.
شەرمىسار [شرمسار] (پ) ئۇياتلىق، شەرمەندە:
زەلىلى شەرمىسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمەس،
بېرەرگاھى خۇدا ھەر ھاجەتىڭ بولسا بۇگۈن كەلتۇر.
— زەلىلى.
شەرمىسار ئەتمەك — ئۇياتتۇرماق، رەسۋا قىلماق:
ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۋايى ئاشىقلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۇز مۇنچە مەندىن شەرمىسار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.
شەرمىسار ئەيلەمەك — «شەرمىسار ئەتمەك» كە قاراڭ.
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغا خىلاف ئەتمەس غەرىبنى شەرمىسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
شەرمىسار قىلماق — «شەرمىسار ئەتمەك» كە قاراڭ:
تەرەھھۇم ئەيلەگىل، ئەي ئىختىيارسىزنامە،

دەمادەم ئەل ئىچرە شەرمسار قىلما مېنى.
— نەزىرى.

شەرھ [شرح] (ئە) ئىزاھ، يەشمە:
مىڭدىن بىرنى دېدىم ئەل بولماسۇنلار دەپ مەلال،
شەرھ ئەگەر قىلسام، مۇسۇلمانلار، قىيامەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شەرھ ئەيلەمەك — ئىزاھلىماق، يەشمەك، بايان قىلماق، چۈشەندۈرمەك:
بۇ نۇقساننامەنى شەرھ ئەيلەگەن قۇل،
تۆكەر مۇنداغ كۆڭۈل مىناسىدىن مۇل.
— ناقىس.

شەرھ ئەتمەك — «شەرھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

شەرھ قىلماق — «شەرھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

شەرھى رۇبائىيات — رۇبائىيلار يەشمىسى.

شەرھى ماجەرا قىلماق — ماجىرا سەۋەبىنى چۈشەندۈرمەك.

شەرھى مەقسۇد — ئارزۇ ـ ئىستەك شەرھى.

شەرھى موللا — ئەرەبلەرنىڭ گرامماتىكىسى:
ئوقۇپ «كافىيە» يەتكەچ «شەرھى موللا»
بولۇپمەن بىر پەرى ھۇسنىگە شەيدا.
— ناقىس.

شەرھى ھال — ھال ـ ئەھۋال بايانى:
گاھى چېھرەم ئۆزرە ياش ئول شەرھى ھال ئەيلەپ تۇرۇپ،
ئەيلەگەيمەن ئەرزى ھالىمنى نېچۈك ئېيتلام ئىلە.
— ئەرشى.

شەرھى ۋەقايە — ۋەقەلەر شەرھى:
شەرىكلەر باشلاسە «شەرھى ۋە قايە»،
چىقىپمەن ئارقەسىدىن تايە ـ تايە.
— ناقىس.

شەرھە [شرحە] (ئە) 1) جاراھەت، يارا:
نە شەرھىن ئېشىتكەچ قىلىپ ئەي نالە، سېنى ياد،
كۆز شەرھەلەرىنى كۆرسە، خەراشلىق ساغىنۇرمەن.
— نەزىرى.

2) پارچە، تىلىم:
يار كەلمەسكە دىلىمنى شەرھە ـ شەرھە ئەيلەدىم،
ئەي سەبا، چاكى دىلىم ھالىنى جانانىمغە ئايت.
— خۇشھال غەربى.

شەرئ [شرع] (ئە) 1) شەرىئەت، ئىسلام دىنى قائىدە ـ قانۇنلىرى:
نەچە ئىش بولۇپ شەرئىدىن تاشقارى،
كى ئىنسانىدىن ئېيرۇ ياشۇ قەرى.
— ئا. نىزارى.

2) يول، مەسلەك:
ئەي نەزىرى، ئالما يار ئاللىدە يۈز تۇغراغدىن،
كىم بۇ شەۋ ئىچرە مۇھەببەت شېۋەسىدۇر مۇستەھەب.
— نەزىرى.

شەرئى ئەمرى — شەرىئەت بۇيرۇقى:
شەرئى ئەمرىدىن چىقىپ ئابىد ئەگەر تاپسە كەمال،
ئىشق ئەينىدىن نەسىبە ئالماغاندۇر ئول جۇنۇن.
— ناقىس.

شەرئى مۇھەممەد — مۇھەممەد شەرىئىتى:
شەرئى مۇھەممەدنگە سەن بىردەم سۇنماسالىق بويۇن،
قىلغان ئىشلىق خەتا ئېرۇر پېرۇ پەدەر رېزا ئەمەس.
— زەلىلى.

شەرىئەت [شريعت] (ئە) دىنىي قانۇن، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىلىرى:
ئۆزۈم قىلمايى ئەمەل، ئەلگە شەرىئەت ھۆكمىن ئايتۇرمەن،
ئەمەل ئەيلەپ ئەتا، ھاجەتلىرىمنى ھەم كىفايەت قىل.
— ناقىس.

شەرىئەت شىئار — شەرىئەت يولى، شەرىئەت يولىنى تۇتقۇچى:
ئەدەپ بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسار.
— ئا. نىزارى.

شەرىك [شريك] (ئە) شېرىك:
تولا ئېردى ئاڭا باقماقدا مەن بىرلە شەرىك، ئەمما،
مېنىڭ بوينۇمغە تۇشتى بىر نەزەر، دەر زۇلفىنىڭ تارى.
— ناقىس.

شەرىق [شريف] (ئە) شەرەپلىك، ئۇلۇغ، قەدىرلىك، ئەزىز:
ھۇسن ئىلى ئىچرە سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز شەرىق،
بارچە مەھۇشلەر سېنىڭ ئالدىڭدا باردۇرلار كەشىق.
— قەلەندەر.

شەرىق ئەلقاب — ياخشى نام، ياخشى لەقەملىك:
قاچان ئاندىن گۈزم ئەتسەڭ دەھرۇدارا،
شەرىق ئەلقابى بولغاي ئاشكارا.
— نەزىرى.

شەرىق ئەنفاس — مۇبارەك نەپەس، مۇبارەك ۋاقىت.

شەرىق ئەۋقات — ۋاقىتنى ئەڭ ياخشى مەشغۇلاتلار بىلەن ئۆتكۈزگۈچى.

شەرىق سىفەت — ئۇلۇغ سۈپەت.

شەرىق مەقال — ئۇلۇغ، باھاسىز، تەڭدىشى يوق سۆزلەرنى قىلغۇچى.

شەرىقۇل كەۋنەين — ئىككى دۇنيانىڭ ئۇلۇغ كىشىسى.

شەرىفى مەككە — ئۇلۇغ، شەرەپلىك مەككە:
ھەم شەرىفى مەككە بولدى بىقەرار،
تاغ ئۇستىنىدە تۇرۇپ ئۇشتۇر سۆزۈار.
— زەللى.

شەرىفە [شريفه] (ئە) «شەرىف» كە قارالسۇن.

شەرئىي [شرعى] (ئە) شەرىئەتكە (ئىسلام دىنى قائىدىلىرىگە) تېگىشلىك.

شەرئىيات [شرعيات] (ئە) شەرىئەت مەسىلىلىرىنىڭ مەجمۇئى.

شەست I [شست] (پ) بېلىقنى سانجىپ ئالىدىغان نەيزە؛ بېلىق تۇتىدىغان قارماق:
قۇتۇلماغلىق كەمەد زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكۈل،
نەھەڭ بەھرىكى بى پايان گىدىم دەريەند شەست ئولدۇم.
— زەللى.

شەست II [شست] (پ) ئاتمىش.

شەش [شش] (پ) ئالتە.

شەشپەر [ششپر] (پ) ئالتە قىرلىق گۈرزە:
يەتتى گەر دۇنغە ئاپەت شەشپەردىن،
بولۇپ سۇ ھۇت باغرى خەنجەردىن.
— ئەۋلى.

شەشدەرى [ششدرى] (پ) دۇنيا؛ ئالتە قاناتلىق ئەشەك:
چەردىن تاپماس مۇرەۋۋەت يامغۇرى مەك يىلغىچە،
گەر بۇ يەڭلىغ ياغدۇرۇر ئوتلار فراقىك شەشدەرى.
— ناقىس.

شەغەب [شغب] (ئە) غوۋغا، توپىلاك.

شەفائەت [شفاعت] (ئە) ھىمايە قىلىش، قوللاش:
دېگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇمىتدۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

شەفائەت ئەيلەمەك — ھىمايە قىلماق، قوللىماق؛ ۋاسىتىلىك قىلماق:

شەفائەت قىلماق — «شەفائەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
شەفائەت قىلىپ ئاسى ئۇممەت ئۇچۇن،
قىلىپ جامى كەۋسەرنى پۇر لەبلەپ.
— ۋەفائى.

شەفائەتخاھ [شفاعت خواه] (ئە + پ) شاپائەت قىلغۇچى، شاپائەت كۆرسەتكۈچى:
بۇ دەۋلەت بىزگە يەتمەسمۇ مۇھەممەد ئۇممەتى قىلدىك،
شەفىئ ئەيلىپ شەفائەتخاھمىزنى ئاقىبەت مەھمۇد.
— شەۋقى.

شەفائەتگەر [شفاعت گر] (ئە + پ) ئىسلاھ قىلغۇچى، ئوتتۇرىغا كىرگۈچى، ۋاسىتىچى:
ۋەگەر مۇرسەت ئەھلىنى قىلسە شەفىئ،
شەفائەتگەر ئەسىرغە بولسە مۇتېئ.
— ئەۋلى.

شەفائەت پەزىر [شفاعت پذير] (ئە + پ) شاپائەت قىلغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى.

شەفەق [شفق] (ئە) كۈن پېتىش ۋاقتىدا ئۇپۇقتا پەيدا بولىدىغان قىزىللىق؛ شەپەق.

شەفەق گۈن [شفق گون] (ئە + پ) شەپەق رەڭ، قىزىل؛ سارغۇچ قىزىل.

شەفەق مىسال [شفق مثال] (ئە) شەپەقتەك؛ قىزىل.

شەفقەت [شفقت] (ئە) رەھىمدىللىك، مېھرىبانلىق، ياخشىلىق:
سېنىڭ شەفقەتلىرىڭدىن قىلدىم ئۇممىد،
مۇرادىمنى بېرىپ، ياندۇرما نەۋمىد.
— مولا پازىل.

شەفىق [شفيق] (ئە) شەپقەتلىك، مەرھەمەتلىك.

شەفىقانە [شفيقانه] (ئە + پ) مېھىر ـ مۇھەببەت بىلەن.

شەفىئ [شفيع] (ئە) ھىمايىچى، ۋاسىتىچى؛ شاپائەت قىلغۇچى:
خالىق ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىڭ ئەيلەپ كۆپ شەفىئ،
چۈنكى شەيئۇللاھ چېكىپ سائىل دەرەم ئۆزرە تىلەك.
— ئەرشى.

شەفىئ ئەتمەك — ھىمايە قىلماق، ۋاسىتە قىلماق:
شەفىئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرىنى،
ئۇۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.
— مولا پازىل.

مۇقەسسەر شەفىئ ئەتسە تەقسىرىنى،
تەلەتتۇق بىلە قىلسا تەدبىرىنى.
— نەۋائى.

شەفىئ ئولماق — ھىمايىچى، ۋاسىتە بولماق:
ئىلاھا، بارچە جۇرمىمنى گەفۇ ئېتەردە ئول شەفىئ ئولغاچ،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشى قۇلۇڭ ھەم ناگەھان ئاندا.
— ئەرشى.

شەفىئولئۇممەم [شفيع الامم] (ئە) ئۇممەتلىرىگە شاپائەت قىلغۇچى:
مەئالقىسسە ئول زاتى ئالىجەناب،
شەفىئولئۇممەم شاھى يەۋمىلھىساب.
— ئا. ئىزارى.

شەق [شق] (ئە) يېرىش، سۇندۇرۇش، يىرتىش، ئىككى

پارچە قىلىش:
ئۇشبۇدەم قىرىق تەڭگە ئەمدى ھەق بولۇپ،
تىترەدى دۇئارى گۈنبەز شەق بولۇپ.
— زەلىلى.

شەقەۋل ـ قەمەر — ئايىنى ئىككىگە بۆلدى (مۇھەممەد پەيغەمبەرگە بېرىلگەن سۈپەت):
بۇرۇن پەرۋەردىگار ئىچرە ئېيتىباردىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيغەمبەر مۇئجىزى ئوخشاش ئاڭا شەققەۋل ـ قەمەر قىلسام.
— قەلەندەر.

شەقاۋەت [شقاوت] (ئە) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك؛ يارىماسلىق، ياۋۇزلۇق، ئادەملىك سۈپىتىنى يوقاتقانلىق:
مۇقەددەرگە ھەركىم ئاداۋەت قىلۇر،
ھەسەد بىرلە ئۆزىنى شاقاۋەت قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شەقاۋەت ئەھلى — يارىماسلار، ياۋۇزلار:
ئۇمىد شەۋقى خۇدادىن بۇسايە راھەتدۇر،
شەقاۋەت ئەھلىگە مەھشەردە ھېچ كەرەم بولماس.
— شەۋقى.

شەقى [شقى] (ئە) بەختسىز، گۇناھكار:
كىم يۈزىن ئەيلەپ قارا غەمناك ئېرۇر،
شەقى ئېمەس، كىم ياقاسى چاك ئېرۇر.
— نەۋائى.

شەك [شك] (ئە) شۇبھە، گۇمان، شەك:
ئاڭا شەك قىلدىلار بىر مەردخامى،
ئانى مەسخ ئەيلەدى گويا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

شەكەر [شكر] (پ) شېرىنلىك، شېكەر:
شەكەرنى نىسبەت ئېتمەسمەن لەبىنگە،
شەكەر ئۆزگە بۇ شەككەر بار ئۆزگە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرخاب [شكرخواب] (پ) شېرىن ئۇيقۇ:
خىتابى يامۇ زەممىل قۇم شەھىنشەھ گۈشۇار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ ئولمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدە پا.
— شەۋقى.

شەكەرخاي [شكرخای] (پ) شېرىن سۆز:
قىلىپ توي جابدۇغىن بىر ئاي، يېرىم ئاي،
ئاخىردەم لەئلىدىن بولدۇم شەكەر خاي.
— ناقىس.

شەكەرخەند [شكرخند] (پ) چىرايلىق تەبەسسۇم قىلغۇچى؛ شېرىن تەبەم ئىگىسى:
ھەببى ھەق ئېرۇركىم ئول شەكەرخەند،
تىشى دۇررى، لەبى لەئلى، سۆزى قەند.
— مولا پازىل.

شەكەرشىكەن [شكرشكن] (پ) شېرىن سۆز قىلغۇچى:
تۇتىنى مەن قاچان تىلىگە نىسبەت ئېتكەمەن،
بۇ سۆچى سۆز تۇتىنى شەكەرشكەن بوق.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرلەب [شكرلب] (پ) لېۋى شېرىن، شېرىن سۆز، تىلى شېرىن:
ئول شەكەرلەب قاشىدە جان نې بولۇر،
سۆزگە كەلسە ئايى ھەيۋان نې بولۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرىستان [شكرستان] (پ) شېكەرلىك، شېكەر قومۇشى كۆپ ئۆسكەن جاي؛ سۆيۈشكەنلەر سۆھبىتى:
شىرىن لەبى سورغىلۇ سۆزىن جاندىن ئىشتىكىل،
تۇتىي تىلەكىنى شەكەرىستاندىن ئىشتىكىل.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكسىز [شك سيز] چوقۇم، ئىككىلەنمەي:
ئېيدى جەمالىن كۆرگۈزە جىلۋە قىلۇر بولسە دەمى،
ھافىز ئىشكىنىدە ئانىڭ شەكسىز ئۆزىن قۇربان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككاك [شكاك] (ئە) گۇمانخور، شەك كەلتۈرگۈچى:
نەچچە شەككاكۇ مۇنافىق بار ئىدى،
ئۆزلىياغە ئىشلەرى ئىنكار ئىدى.
— زەلىلى.

شەككاكلىق [شكاك ليق] گۇمانخورلۇق، ئىشەنمەسلىك:
خۇدا كارىغە قىلمە شەككاكلىق،
ئەقىدەڭدە بولسە كېرەك پاكلىق.
— ئا. نىزارى.

شەككەر [شكر] (پ) «شەكەر» گە قارالسۇن. (ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن بەزىدە «شەككەر» ئوقۇلىدۇ):
شەكەرنى نىسبەت ئېتمەسمەن لەبىنگە،
شەكەر ئۆزگەيۇ شەككەر بار ئۆزگە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككەر ئەفشان [شكرافشان] (پ) شېكەر چاچقۇچى؛ شېرىن سۆزلۈك:
بىردەمى ئولتۇرمادىم ئول ماھى تابانىم بىلە،
تۇتىنى شىرىن زەبانۇ شەككەر ئەفشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

شەككەرخاب [شكرخواب] (پ) «شەكەرخاب» قا قارالسۇن:

ئوخشاپ تاپماي تۇشده كۆرگەچ ئارەزىلىك بىر يول كۆزۈم،
قىلدى كۆزلەر قىلماغاي مۇنداغ شەككەر خاب ئارزۇ.
— ئەرشى.

شەككەرشىكەن [شكرشكن] (پ) «شەكەرشكەن» گە قارالسۇن.

شەككەرفشان [شكرفشان] (پ) «شەككەر ئەفشان» غا قارالسۇن:
كۆڭۈل تۇتسىن ئەيلەگىل خۇش زەبان،
كى بولسۇن كەلام ئىچره شەككەر فشان.
— ئا. نىزارى.

شەككەرىستان [شكرستان] (پ) «شەكەرىستان» غا قارالسۇن:
چۈن مەگەس قەندۇشكەرنى خۇش كۆزەر ئالەم ئىلى،
لەئلى سىيرابلىك ماڭا كىم شەككەرىستاندىن لەزىز.
— خۇشھال غەربى.

شەكۇر [شكور] (ئە) شۇكۇر ئېيتقۇچى.

شەكۋەھ [شكوه] (ئە) شىكايەت، زارلانماق.

شەكىل [شكل] (ئە) 1) قەد، قامەت:
زىۋەر بىلە شەكلى خوب بولماس،
ھەر قىزكى ئىبرۇر يامان لىقالىغ.
— ئەۋلى.

2) كۆرۈنۈش، قىياپەت، تۇس، سۈرەت.

شەكلۇ ھەيئەت — شەكىل ۋە كۆرۈنۈش، تەقى ـ تۇرۇق:
ۋەيا دىۋە ئىبرۇركىم شەكلۇ ھەيئەت،
قىلىپ تەبدىل بولمىشدۇر بۇ سۈرەت.
— ناقىس.

شەڭ [شنگ] (پ) شوخ، ئويناپ تۇرىدىغان؛ گۈزەل، نازىنىن:
خەراب قىلمەدى ئانچە مېنى مەيى گۈلرەڭ،
كى قىلدى ئارەزمى گۈلرەڭ بىرلە ساقى شەڭ.
— ئەۋلى.

شەڭ ئەيلەمەك — نازلانماق، شوخلۇق بىلەن ئويناپ تۇرماق.

شەڭ ئۇرماق — «شەڭ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
مۇنىڭدىن سوڭ ئاكالارى قىلىپ نەڭ،
ھالاك ئەتمىش ئۇ مەلئۇننى ئۇرۇپ شەڭ.
— ناقىس.

شەڭگرف [شنگرف] (پ) قىزىل سىماب، توق قىزىل سىياھ:
مۇھەممەد سەئىد گەۋھەرىغە سەدەق،
چىقىپ بۇ سەدەپدىن بۇ دۇررى شەڭگرف.
— ئا. نىزارى.

شەڭگرف گۈن [شنگرف گون] (پ) قىزىل سىماب رەڭلىك، قىزغۇچ.

شەماتەت [شماتت] (ئە) بىراۋنىڭ بېشىغا چۈشكەن قىيىنچىلىقتا باشقىسىنىڭ خۇش بولۇشى.

شەمال [شمال] (ئە) شامال:
ئىشكىلەردە شەمال يەڭلىغ كېرىپ بولمە ھەۋاپەيما،
ئەدەب كۆنجىدە بولغىل مۇئتەكىف زىيب ئەيلە ئىمانغە.
— ناقىس.

شەمامە [شمامه] (ئە) ياخشى ھىد، خۇشبۇيلۇق.

شەمايىل [شمايل] (ئە) پېئىل ـ ئېتىبار، خۇلق؛ سۈرەت، قامەت، تۇزۇلۇش:
بار ئىبردى بىر جەۋانى خۇش شەمايىل،
ۋەتەن ئەيلەپ ئىدى شەھرده ھاسىل.
— ناقىس.

2) خىسلەت، ئادەت:
چۈن ئاڭا بۇ سىفەت شەمايىل ئىدى،
دەشت سەيرىغە ئەسرۇ مايىل ئىدى.
— ئەۋلى.

شەمايىم [شمايم] (ئە) يېقىملىق ھىدلار.

شەمەت [شمط] (ئە) قارا ئەقىش:
ئەچچە غەم چەكسەم خەتىگدىن بولدى چېھرەم زىبىنەتى،
لەۋھى زەردىن ئۈزرە ئاندا غكىم ياراشقاندەك شەمەت.
— ئەرشى.

شەمەي [شمعی] ھازىرقى قازاقىستاندىكى بىر شەھەر:
تۇشۇپ يولغە، ھەردەم قىلىپ ئاھۇ ۋەي،
كى بىزگە كۆرۈندى بىناگاھ شەمەي.
— ئا. نىزارى.

شەمس [شمس] (ئە) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ.
شەمسۇز زۇھا — تاڭ قۇياشى، ئەتىگەن چىققان كۈن:
مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەتتى شەمسۇز زۇھا.
— ئا. نىزارى.

شەمسۇ قەمەر — قۇياش ۋە ئاي:
پەرىلەرنىڭ ساڭا قۇل بولماقىدىن ئۈزگە يوق چارە،
ئەگەر قەدلەرى سەرۋى، يۈزى شەمسۇ قەمەر بولغاي.
— قەلەندەر.

شەمسى ئەنۋەر — قۇياش نۇرى:
غۇلامى دەرگەھىگدۇر شەمسى ئەنۋەر،

ئېرۇر سەن پادىشاھى مېھر پەرۋەر.
— ناقىس.

شەمس خاۋەر — شەرق قۇياشى:
قارىلىق چاغنىم دۇرۇر، ئەي شەمسى خاۋەر، رەھم قىل،
زەرخەردە قىلدۇرۇر مىسكىن قەلەندەر، رەھم قىل.
— قەلەندەر.

شەمسە [شمسه] (ئە) ئىمارەتنىڭ تاملىرىغا ۋە پەشتاقلىرى-
غا قۇياش شەكلىدە چۇشۇرۇلگەن نەقىش؛ ھەل بېرىلگەن،
پارقىراق قۇبىە:
مۇنەۋۋەر بولۇپ لەۋھ ئەنۋاردىن،
قىلىپ شەمسە خۇرشىد رۇخسارىدىن.
— نەۋايى.

شەمشاد [شمشاد] (پ) قامەتلىك، چىرايلىق بىر خىل دەرەخ:
ئەي ئەجەب ساچلارى سۇنبۇل قاشى مېھرابى كەمان،
قەدى شامشادى جەھان، مۇنجاقى ئالتۇن ئىغاناق.
— شەۋقى.

شەمشەر [شمشير] (پ) شەمشەر، بىر خىل ئۇتكۇر قىلىچ:
قەلەك ئىقبالى تەختىنىڭ سۈتۇنى،
زەمان شەمشەرى ئەمرىنىڭ زەبۇنى.
— ناقىس.

شەمئ [شمع] (ئە) شام، چىراغ، يورۇق:
مېنى مەكتەبدىن ئەمدى مەنئ قىلدى،
كى پانۇس ئىچرە گويا شەمئ قىلدى.
— مۇللا پازىل.

شەمئى ئەنجۇمەن — يىغىن، مەجلىستە يورۇتىدىغان شام:
تاڭ ئېرمەسمۇ قەلەندەر رەشكىدىن پەرۋانەدەك كۆيى سەن،
نېدىنكىم دەھرىنىڭ بەزمىدە شەمئى ئەنجۇمەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

شەمئى ئەنۋەر — ئاق يورۇق، نۇرلۇق شام:
يا غەم تۈنى ئۆچسە شەمئى ئەنۋەر،
پەرۋانەدىن ئولماس ئۆيى مۇنەۋۋەر.
— نەۋايى.

شەمئى پىرانۇر — ئاق ئەقىللىق، ئەقىل ـ پاراسەتلىك ياشانغان كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا رەھبەر كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرانۇر كېرەك.
— خاراباتى.

شەمئى تابان — نۇرلۇق يورۇق شام:
تىلاۋەت ئەيلەسەك دائىم ئاقىزىپ ئەشكى خۇنبارىك،
گۆر ئىچرە شەمئى تابانىڭ تەبارەك فاتىھە شەب ـ رۇز.
— شەۋقى.

شەمئى جەمال — نۇرلۇق، پارلاق جامال:
قەرارۇ سەبرى قىلماسلار مۇھەببەت شەربەتىن ئىچكەن،
ئانىڭ شەمئى جامالىغە بولۇر مامەندە پەرۋانە.
— ھۇزۇرى.

شەمئى جەھان — جاھاننى يورۇتقۇچى چىراغ:
ئۇزارى شەۋقى ئولغاچ جىلۋەگەر بۇ خىلۋەت ئىچرە، ۋەھ!
كۆيەر شەمئى جەھان ھەر تۈن داغى پەرۋانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

شەمئى چىگىل — چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان كىشى:
كېچىلەر ئەنجۇم قەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۇز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

شەمئى دىلپەزىر — گۈزەل دىلبەرنىڭ كۆركى، چىرا-
يى:
جان شەبىستاندا شەمئى دىلپەزىر،
شەمئ يوقكىم، مەشئەلى مېھرى مۇنىر.
— نەۋايى.

شەمئى رۇخسار — نۇرلۇق چىراي:
فۇرقەت ئوتىغە يانىپ ـ يانماي رەۋان جاندىن كېچىپ،
شەمئى رۇخسارى ئۈچۈن پەرۋانە بولدۇم ئاقىبەت.
— ھاپىز خارەزمى.

شەمئى سەفا — نۇرلۇق چىراغ.

شەمئى شەبىستان — قارانغۇ ئۆينى يورۇتقۇچى چىراغ:
تاپتى مىلك فەرمانىلە شەمئى جەمالىدىن قۇرۇغ،
يوقمەنۇ پەرۋانىغە شەمئى شەبىستانىغە ئايت.
— خۇشھال غەربى.

شەمئى فىروز — يورۇق، نۇرلۇق شام، چىراغ:
گەھى فەرياد ئەيلەپ زار ئۆزىن،
دەمادەم ياندۇرۇپ شەمئى فىروزىن.
— مۇللا پازىل.

شەمئى مۇنخەسىف — نۇرى توسۇلغان، خىرە يورۇتۇل-
غان شام:
دېمەيكى شەمئى مۇنخەسىفدەك،
ئاشىق تەنىدە ئىكى ئالىغدەك.
— نەۋايى.

شەمئى ھەيات — ھايات شامى.

شەمئى ھىدايەت — توغرا يول كۆرسەتكۈچى شام.

شەمئى ۋەسىل — ۋەسىل شامى:
بىر كېچە كۈلبەم يارۇپ، بۇ شەمئى ۋەسىل ماھۇش،
بەلكى يۈزىن يۇز تەجەللى ئاشكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شەمئۇن [شمعون] (ئە) خرىستىئان دىنىدىكى 12 مۇرىتىنىڭ بىرسى:
گۈل يۈزۈڭ مۇشتاقى بولماقدۇر سەبەب ۋەسلىڭغە كىم،
بولدى شەۋقىيۇ بەلاكەشلەر يىراق شەمئۇن كەبى.
— ناقىس.

شەمىم [شميم] (ئە) خۇشبۇي ھىد، خۇش پۇراق:
سەبا ئەنبەر شەمىمى زۇلفىدىن جانىمغە يەتكۈزدۈڭ،
كى رىزۋانۇ بېھىشتى تاپماغايكىم مۇنچە خۇش بۇيى.
— زەلىلى.

شەمئۋار [شمع وار] (ئە + پ) شام كەبى، شامغا ئوخشاش:
مېنۇ قارا كېچە، يوق نىسبەتىم ساڭا، ئەي سۇبھ،
كى سەن ئۆلەرسەنۇ مەن شەمئۋار يىغلارمەن.
— نەۋايى.

شەمئۋەش [شمع وش] (ئە + پ) شام تەبىئەت، كۆيدۈرگۈچى:
بولۇپ ھۇسنۇڭگە زارۇ ئىشقىڭە ئارامسىز ھەردەم،
يۈرۈرلەر شەمشىۋەش ھەر بىر ساچىڭ باشىدا يۈز غەۋغا.
— ئەرشى.

شەميانە [شميانە] (پ) چېدىر، سايىۋەن:
ھەم بارگاھ سەلتەنەتىڭ يەتتە ئاسمان،
مەشئەلى سىتارە ھەر بىرى بىر شەميانەدۇر.
— زەلىلى.

شەنىئ [شنيع] (ئە) يامان، خۇنۇك، يارىماس.

شەنئە [شنيعە] (ئە) «شەنىئ» گە قاراڭ.

شەھ [شە] (پ) شاھ، پادىشاھ:
كى شەھلەرنى قىلسۇن غۇلامى ئانىڭ،
چۇ ئىززەتدە بولسۇن مەقامى ئانىڭ.
— ئا. نىزارى.

شەھى ئادىل — ھەقىقەتپەرۋەر شاھ، ئادىل شاھ:
ھۇسن سەرىرى ئۆزە بولدى جۇلۇسۇڭ سېنىڭ،
بىر شەھى ئادىلكى سەن، يوق ساڭا ئەسلا ئەدىل.
— ناقىس.

شەھى ئالىي — يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇلۇغ شاھ:
بويلە مەشئۇف ئاڭا شەھى ئالىي،
ۋەسلۇ ھەجرىدە بۇ ئېدى ھالى.
— نەۋايى.

شەھى پاكزات — ئېسىلزادە شاھ.

شەھى پۇرخىرەد — دانا، ئاقىل شاھ.

شەھى بېدىل — روھسىز، قايغۇلۇق شاھ.

شەھى دەھر — جاھان، ئالەم شاھى.

شەھى دىلجوي — كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، ئەركە شاھ:
كىمكى باشىن بۇ ئىشتا گوي قىلسە،
خەيالى ئول شەھى دىلجوي قىلسە.
— موللا پازىل.

شەھى زەمانە — زامان، دەۋرى شاھى.

شەھى كاردان — ئىش بىلەرمەن، تەجرىبىلىك شاھ.

شەھى كامران — بەختلىك، بەختىيار شاھ.

شەھى كامياب — بەختىيار، مەقسىتىگە يېتىشكەن شاھ.

شەھى كەۋنەيىن — پۈتۈن بارلىقىنىڭ، ئىككى دۇنيانىڭ شاھى:
خانىقاھى فەقر سەندىن بارھا مەئمۇردۇر،
ئەي شەھى كەۋنەيىن مەمنۇن ئەيلەگىل كەلمىش گەدا.
— زەلىلى.

شەھى نامۋەر — داڭلىق، مەشھۇر شاھ.

شەھى نەۋجۇۋان — ياش پادىشاھ.

شەھى نۇكتەگۇي — چوڭقۇر سۆزلىگۈچى، دانا شاھ.

شەھى نىكبەخت — بەختلىك، بەختىيار شاھ.

شەھى نىكخاھ — ياخشى نىيەتلىك، ساپ دىل شاھ:
بار ئېردىكى ھىندۇ دىيارىدا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپغان شەھى نىكخاھ.
— ئا. نىزارى.

شەھى ھۇشمەند — ھوشيار شاھ.

شەھادە [شھادە] (ئە) شاھىدلىق، گۇۋاھلىق.

شەھادەت [شھادەت] (ئە) گۇۋاھلىق:
فۇرۇغى مەشئەلى ۋەھدانىيەت ئەيلەپ ئەسەر تەنھا،
شەھادەت ئالەمىگە فەيز تولدى سەربەسەر تەنھا.
— زەلىلى.

شەھادەت مەيى — گۇۋاھلىق شارابى:
شەھادەت مەيىنى بىگىم نۇش ئېتىپ،
ئۆزىن شاد ئېتىپ، بىزنى خامۇش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

شەھان [شھان] (پ) شاھلار، پادىشاھلار:
بەيان ئېتەي ھەمە ئۆمرۇم بەناسى ئان تارىخ،
مىڭ ئىككى يۈز ئۆتۈبان ھىجرەتى شەھان تارىخ.
— شەۋقى.

شەھەنشاھ [شھنشاھ] (پ) شاھلار شاھى، پادىشاھلار پادىشاھى:
شەھەنشاھ ئانداغ ئېرۇر باشۇكۇھ،
خەزايىن ئاڭا بار ئىدى كوھ ـ كوھ.
— ئا. نىزارى.

شەھەنشاھى جەلالەت — داغدۇغىلىق، ئۇلۇغ شاھ:
ئاتا قىلدى شەھەنشاھى جەلالەت،
ئاڭا بىر ئەختەرى بۇرجى كەرامەت.

— ناقىس.

شەھەنشاھى كەۋنەيىن — ئىككى دۇنيا شاھلىرىنىڭ شاھى:
زەمى شاھى لەۋلاك نۇرۇلھۇدا،
شەھەنشاھى كەۋنەيىن بەدرۇد دۇجا.
— ئا. نىزارى.

شەھەنشاھلىق [شەھنشاەلىق] ئۇلۇغ شاھلىق:
بىرەۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

شەھباز [شەباز] (پ) «شاھباز» غا قارالسۇن.

شەھباز قىلماق — ئۇچماق:
مۇيەسسەر يوق ئىدى پەرۋاز قىلماق،
ئۇزىن ئەفلاك ئارا شەھباز قىلماق.
— ناقىس.

شەھبال [شەبال] (پ) چوڭ قانات:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەپز ئەيلەپ ھەمۇل خۇش نەھاد.
— ئا. نىزارى.

شەھپەر [شەپر] (پ) قۇش قانىتى، چوڭ قانات، قاناتتەكى ئەڭ ئۇزۇن تۈكلەر:
بارغالى ئەزم ئەيلەسەم، ئول جەننەت كويى سارى،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر ماڭا.
— قەلەندەر.

شەھد [شەھد] (ئە) 1) بال، ھەسەل:
لەئلىنىڭ بىر ـ بىر ھەدىسى شەھدەك شېرىن ئېرۇر،
ئاڭا ـ ئاڭا داۋسا ئول بەرگىدىندۇر ئەنگۇسىن.
— نەۋائى.
2) شېرىنلىك، لەززەت؛ 3) شېرىن سۆز.

شەھدۇ شەكەر — ھەسەل ۋە شېكەر:
بېھىشتىم ئولدۇرۇر، جانا، ئەگەر ئالدىدا ئولتۇرسام،
نەچە شەھدۇ شەكەر سۆزلەر قىلىپ لەئلىڭنى كۆلدۇرسەم.
— قەلەندەر.

شەھد ئالۇد [شەھدئالود] (ئە + پ) ھەسەل ئارىلاشقان، شېرىن.

شەھدرىز [شەھدرىز] (ئە + پ) ھەسەل تۆككۈچى.

شەھر [شەھر] (پ) شەھەر:
سەرۋى رەۋاندەك چىقسە ئول شەھر ئىچرە غەۋغا بولغۇسى،
بىر غەمزىسىندىن ھەر زەمان يۈز فىتنە پەيدا بولغۇسى.
— ھاپىز خارەزمى.

شەھرى بەلخ — بەلخ شەھرى:
گۈلشەنى ئالەم ئىچىندە گۈلىستانىم شەھرى بەلخ،
گۈلىستانىم دېمەينكىم بوستانىم شەھرى بەلخ.
— قەلەندەر.

شەھرۇررەسۇل [شەھرالرسول] (ئە) پەيغەمبەرنىڭ ئېيى:
مۇنى بىلگىل بۇ مەئنى بىرلە شەئبان شۇئبىدىن مۇشتەق،
ئانى شەھرۇررەسۇل دەرلەر رەجەبكە تەۋ ئامان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەھرۇللاھ [شەھرالله] (ئە) ئاللانىڭ ئېيى:
رەجەب تەئزىم مەئنى بىرلە شەھرۇللا ئەسمەدۇرلەر،
كىشى جەڭگۇ جېدەلنى ئېشتمەگەندىن ئەل ئەمان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەھرىستان [شەھرستان] (پ) شەھەر قورغىنىنىڭ ئىچى، شەھەر ئىچى:
ئېرۇر تەن مۇلكى شەھرىستانى ئەئزەم،
ئىچىدە يۈز تۈمەن دەريايى قۇلزەم.
— ناقىس.

شەھرىل مۇئمىنىن [شەھرالمؤ منين] (ئە) مۇسۇلمانلارنىڭ ئېيى:
كۆرۈڭ بۇ ئىلتىپاتى ھەقنى مۇئمىنلەرگە سۆلتانىم،
ئىزافەت بىرلە شەھرىل مۇئمىنىن ئاندىن بەيان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەھرىيار [شەھريار] (پ) بۇيۇك پادىشاھ:
سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىدىلەر شەھرىيار،
سايەرەمنىگە سالمايىن بالۇپەر ھۇما ھۇنۇز.
— زەلىلى.

شەھزادە [شەھزاده] (پ) شاھ ئوغلى:
چۇشەھزادە تۇرپاندا تاپتى قارار،
ھەمە خاندانلار بولدى پايدار.
— ئا. نىزارى.

شەھزادە كەۋنەيىن — ئىككى ئالەم شاھزادىسى:
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى، شەھزادە كەۋنەيىن ئەلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۆرمە قەراغ.
— شەۋقى.

شەھزادەئى خۇرشىد — گۈزەل شاھزادە:
بۇ سۆزگە بەيىنە بۇدۇركى بىر كۈن،
كى ئول شەھزادەئى خۇرشىد مەزمۇن.
— ناقىس.

شەھزادەئى بېدىل — ئاشىق، مەپتۇن شاھزادە:

بۇ تەرەپ شەھزادەئى بېدىل،
چۇن ۋۇقۇب ئانچە ئەيلەدى ھاسىل.
— نەۋايى.

شەھزادەئى مەئدەلەت شىئار — ئادالەتلىك، ئادالەتپەرۋەر شاھزادە.

شەھسۇۋار [شھسوار] (پ) 1) ئات مىنىشكە ئۇستا، چەۋەنداز:
ئافتابى ئاسمانى مەئرىفەت چەكمەس ئەلەم،
لامەكان سەر ھەددىدە بىر شەھسۇۋارى بولماسا.
— زەلىلى.

2) مەھبۇبە، سۆيگەن يار:
قىلمادىم جانىم فىدا ئالدىڭدا، ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى نەدامەت، شەھسۇۋارىم بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

شەھلا [شھلا] (پ) چوڭ قارا كۆز:
بۇ كۆڭۈل ئاشۇفتە يارنىڭ كۆزلەرى شەھلاسىغە،
نەھەدىم بار كىرگەلى ئىزدەپ ئانىڭ مەئۋاسىغە.
— موللا سالېھ.

شەھلىغ [شەليغ] پادىشاھلىق:
سەئادەتتە مېھرى تۇلۇئ ئەيلەسۇن،
ئاڭا شەھلىغ ھۆكمى تۇلۇئ ئەيلەسۇن.
— ئا. نىزارى.

شەھناز [شھناز] (پ) مۇزىكىدا بىر كۈينىڭ نامى.

شەھنە [شحنە] (ئە) قاراۋۇل باشلىقى، پاسىبان:
بىر تەرەفدىن شەھنە فەرياد ئەيلەدى،
فىتنەئى غەۋغايى بۇنياد ئەيلەدى.
— زەلىلى.

شەھنەتۇن ـ نەجەف — مەملىكەت پاسىبانى:
شايەد نەۋائى ئەيلەگەي ئول تۆھفەلەر بىلە،
تەرتىبى نەزم مەنقەبەتى شەھنە تۇن ـ نەجەف.
— نەۋايى.

شەھىنشان [شەنشان] (پ) شاھقا ئوخشاش، ئۇلۇغ.

شەھۋار [شھوار] (پ) بۇيۇك ۋە ئەلا:
كېلۇر ئېردى بۇ يولدا پادىشەھۋار،
قۇلاقلارىندا ئېردى دۇررى شەھۋار.
— موللا پازىل.

شەھۋانى [شھوانى] (ئە) شەھۋەتكە ئائىت.

شەھۋەت [شھوت] (ئە) نەپس تىلىگەن نەرسە، نەپس ئىستىكى:
قىزىدى مەي ئوتىدىن چۇن دىماغى،
تۇلۇپ تاشتى چۇ شەھۋەتنىڭ ئاياغى.
— ناقىس.

شەھۋەتى جەمائ — جىنسىي تەلەپ:
كىينەۋۇ كىبۇ قىلماغىل، شەرت قەلەندەرى بۇدۇر،
تەلبە زەلىلى تەرك ئېتىپ لەززەتى شەھۋەتى جەمائ.
— زەلىلى.

شەھۋەتپەرەست [شھوت پرست] (ئە + پ) جىنسىي تەلەپكە قاتتىق بېرىلگەن.

شەھىد [شھيد] (ئە) دىن، مەزھەب ياكى ۋەتەن، ھەققانىيەت يولىدا جېنىنى پىدا قىلغان كىشى، قۇربان:
كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىڭ ھۆرمىتى،
خۇدا نەزدىدە سۇرخ ئېرمىش بەتى.
— ئا. نىزارى.

شەھىد ئەيلەمەك — قۇربان، پىدا قىلماق:
بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بىۋەپا،
شەھىد ئەيلەدى ئول سەگى بىھەيا.
— ئا. نىزارى.

شەھىد قىلماق — ئۆلتۈرمەك:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئال يەزىد،
بىرىن كەر بەلادا قىلىبدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.

شەھىد ئولماق — قۇربان، پىدا بولماق:
شەھىد ئولسە كىم ئۆلمەگەن ھۆكمىدە،
ھەيات ئولغۇسى ئول خۇدا نەزدىدە.
— ئا. نىزارى.

شەھىدى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت قۇربانى:
ئۆزىن ئۆلتۈردى ئاشىق ئىشق بىرلە،
شەھىدى ئىشق ئېرۇر ئىشق ئىچرە غازى.
— ھاپىز خارەزمى.

شەھىدان [شھيدان] (ئە + پ) شەھىدلەر:
فەردايى قىيامەتدە كۆرۈڭ بارچە شەھىدان،
غەيرەتىدىن ئېتەر چاك گىرىبان كەفەنى شوخ.
— زەلىلى.

شەۋاھىد [شواھد] (ئە) گۇۋاھلار، ھۆججەتلەر.

شەۋق [شوق] (ئە) زور ئىستەك، ئۆتكۈر خاھىش، ئىشتىياق:
ئانىڭ كەيفىدە جان بېرەي شەۋق ئىلە،
بولاي ۋەسل چۇن ئاندا مەئشۇق ئىلە.
— ئا. نىزارى.

شەۋقۇ نىياز ئەھلى — ئاشىقلار، موھتاجلار.

شەۋقى ۋەسل — يارغا يېتىشىش ئارزۇسى.

شەۋق ئەنگىز [شوق انگيز] (ئە + پ) قاتتىق ئارزۇ ـ ھەۋەس ئويغاتقۇچى؛ كۆڭۈلگە مۇھەببەت ۋە ئىشتىياق سالغۇچى:

ساقىيا، تۇت قەدەھى شەۋق ئەنگىز،
سۇ كەبى سافۇ ئوت يەتلىغ تىز.
— نەۋائى.

شەۋق ناك [شوق ناك] (ئە + پ) شەۋقلىق، خۇرسەن.

شەۋقى [شوقى] كلاسسىك ئۇيغۇر شائىرى (18 ـ ئەسىردە ئۆتكەن) مۇھەممەد رەسۇلنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى:
تەۋەككەلتۇ ئەللاھ دەپ بولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،
ئومىد ئەتكەچ ۋىسالىڭ خىلۋەتىدىن ئۆزنى ئەيلەپ.
— شەۋقى.

شەۋكەت [شوكەت] (ئە) كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت، شان ـ شۆھرەت؛ سەلتەنەت:
بۇلار شەۋكەتى پادىشاھلىق بىلە،
زىيارەت قىلىپمەن گەدالىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

شەۋۋال [شوال] (ئە) ھىجرىيە كالېندارىدا 10 ـ ئاي:
ئەشلىتۇل كەلىمە ئەي ئەرسەلتەدىن مۇشتەق ئىبرۇر شەۋۋال،
«قەبائىلۇل ئەرەب فىھى تەشۇلۇ تەبرىھان» كەلىمش.
— شەۋقى.

شەئبان [شعبان] (ئە) قەمەرىيە يىل ھېسابىدا 8 ـ ئاي نامى:
مۇنى بىلگىل بۇ مەئنى بىرلەن شەئبان شۇئىبىدىن مۇشتەق،
ئانى شەھرۇر رەسۇل دەرلەر رەجەبگە تەۋ ئامان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەئبەدە [شعبده] (ئە) نەيرەڭ، ھىيلە، ئالدامچىلىق، كۆز بويامچىلىق:
گۈلزارى دەھر شەئبەدەسىن گۈبى ئاڭلامىش،
ئىچىندە زەئفەراندىن ئىمىس غۇنچە كۈلگۈسى.
— نەۋائى.

شەئشەئە [شعشعه] (ئە) شولا، نۇر، يورۇقلۇق، قۇياش شولىسى، ئاپتاپ:
ھەلقەزۇلف ياردىن شۇئلە نۇر ئىبرۇر بىلەك،
تۇن كېچەلەردە يارۇغان شەئشەئە گەچراغ ئەمەس.
— زەلىلى.

شەئشەئەئى جەمال — نۇرلۇق جامال، نۇرلۇق چىراي:
خارەتى كۈفردىن ئېتەر كەۋكەبۇ جەلال ئىشق،
پەردە كۆتەرمەيىن دەغى شەئشەئى جەمال ئىشق.
— زەلىلى.

شەئن [شأن] (ئە) يۇكسەك ئىنسانىي پەزىلەت، قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت ـ ئابرۇي؛ شەرەپ؛ داڭق، شۆھرەت:
ۋەھ، غەلەت قىلدىم تەكەللۇم دە سېنىڭ شەئنىڭدەكىم،
قەيز سەندىن قەيزدۇر، ھال ئولسە ھەم سەن بىرلە ھال.
— ناقىس.

شەيتان [شياطين] (ئە) 1) شەيتانلار، ئىبلىسلەر:
ركابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن ھەر ساڭى يۈزمىڭ سەۋى،
سالسىپ ھەر سەۋى شەياتىن مۇلكىگە تاراج ئىلە يەغما.
— شەۋقى.

2) يولدىن ئازدۇرغۇچىلار:
بىرەۋ ھەققىدە بولماغىل بەدگۇمان،
شەياتىن بىلە بولماغىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

شەيب [شيب] (ئە) چاچ ـ ساقال ئاقىرىش، قېرىلىق؛ مويسىپىتلىك:
ئەي نەۋائى، سەندەك ئەتكەن زايىئ ئەييامى شەباب،
سۈردى يوق ئەنجۇم كەبى ئەشكى نەدامەت شامى شەيب.
— نەۋائى.

شەيبال [شيبال] (ئە) يۇقىرى دەرىجىلىك سەركەردە.

شەيبە [شيبه] (ئە) قېرىلىق، ياشانغانلىق.

شەيتان [شيطان] (ئە) شەيتان، مەككار، ھىيلىگەر، يولدىن ئازدۇرغۇچى:
بۇ لەندىنىڭ فىغانى مىسلى شەيتانىنىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مامەندى خەنناسى ھەمە ئىللەتدە سەننىاسى.
— موللا نىياز.

شەيتان پەرەست [شيطان پرست] (ئە + پ) شەيتانىڭ كەينىگە كىرگۈچى، ئازغۇن:
ئۇ شول ھەين ئارا ئېردى يەزدان پەرەست،
خەلايىق ئىدى بارچە شەيتان پەرەست.
— ئا. نىزارى.

شەيتانۇەش [شيطان وش] (ئە + پ) شەيتان كەبى، شەيتانغا ئوخشاش، شەيتاندەك:
ئۆز يولىدا تەگرى تۇتسۇن ئەلنى دۇشمەندىن يىراق،
شەھ قاشىدە كىمكى شەيتانۇەشدۇرۇر ئاندىن يىراق.
— نەۋائى.

شەيخ [شيخ] (ئە) 1) قېرى، مويسىپىت:
دېدى شەيخ «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
ھەقىقەت ھەرىمگە سادىق ئىكەن.»
— ئا. نىزارى.

2) تەسەۋۋۇف يولىنىڭ باشلىقى؛ مازار باققۇچى: شەيخ:
جىلۋەگەر ئول تەب ھىلالى كۆرگەچ ئوق باش ئىندۇرۇڭ،
كەئبەدە گەر سەيرگاھدۇر شەيخ مىھراب ئارزۇ.
— ئەرشى.

شەيخ چالاك — تېتىك، چاققان شەيخ؛ كېلىشكەن شەيخ:
بۇ بىچارە تەخى سۈزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى بۇزمگە شەيخ چالاك.

— مولا پازىل.

شەيخۇ شاب — قېرى - ياش، ھەممە:
غەزەپ بىرلە چىقىپدۇرسەن، قەلەندەر قورقادۇر بىھەد،
ئەجەب گۈلگۈن قەبانى قەتل شەيخۇشاب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

شەيخۇل ئىسلام — ئىسلام دىنىدا ئالىي يۇقىرى مەرتىۋە:
فەقىر ئىلىم ئەھلىدىن ياخشى كۆرەر، بۇ تۈرفە جاھىلنى،
كى قىلدى شەيخۇل ئىسلامكىم ئىبادەت ئىچرە كاھىلنى.
— مولا نىياز.

شەيخى زەمان — زامان شەيخى:
سۈلۈكى فەقىر ئارا دەرۋىشلەرنىڭ خاكى راھى بول،
تەمەننا قىلمە خۇدبىنلەر ئارا شەيخى زەمانلىقنى.
— ناقىس.

شەيخان [شىخان] (پ) شەيخلەر:
شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئىبرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەڭ تېز ئىبرۇر.
— زەللىلى.

شەيخزادە [شىخ زادە] (ئە + پ) شەيخ ئەۋلادى، شەيخ پەرزەنتى.

شەيخ مانەند [شىخ مانند] (ئە + پ) شەيخقە ئوخشاش، شەيخدەك:
ھادى قىلىبان نەچە خىرەد مەند،
ئەفسانە گۈزارۇ شەيخ مانەند.
— نەۋايى.

شەيخۇخەت [شىخوخت] (ئە) قېرىلىق.

شەيدا [شيدا] (پ) ئاشىق، مەپتۇن:
ئەگەر ئىل گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساري، بولۇرگۈللار،
بىرى مەستۇ بىرى بىخۇد، بىرى ژالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

شەيدا ئەيلەمەك — ئاشىق، گىرىپتار، مەپتۇن قىلماق:
كەلمەسەك ئۈزۈك ئەگەر تۇشۇمدە ھەم كۆرسەم يېتەر،
ئەيلەمە ئەي بىۋەفا، بۇ قۇلنى شەيدا بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شەيدا بولماق — ئاشىق، گىرىپتار، مەپتۇن، دىۋانە بولماق:
دەرەختىنىڭ ئۈستۈنىدىن بولدى پەيدا،
دېدىم: «بولدى ئەجەب جانسىغە شەيدا.»
— ناقىس.

شەيدا قىلماق — «شەيدا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تا جەمالىڭنى جەھاندا ئاشكارا قىلدىلار،
جۈملە ئالەمنى ساڭا جان بىرلە شەيدا قىلدىلار.
— ھاپىز خارەزمى.

شەيدايى [شيدايى] (پ) شەيدا بولغان، گىرىپتار، مەپتۇن:
ساقى، تۇت قەدەھى مېنايى،
كى ئۇلۇس ئەقلى نېتەر شەيدايى.
— نەۋايى.

شەيۇ [شىء] (ئە) بىرەر نەرسە.

شەيئۇللاھ [شىء الله] (ئە) خۇدانىڭ نەرسىسى:
شەيئۇللاھ چەكتىلەر مەردانى ھەق،
فەيزگە پۇر بولدى تا ھەفتەم تەبەق.
— زەللىلى.

شوخ [شوخ] (پ) 1) شوخ، ئويناق، چاققان:
ئەگەر ئىل شوخلارىكسەم كەلسە ھەرياندىن خىرام ئەيلەر،
ئىبرۇر بۇ لەشكەرى كافىر ژەيا جەمئى بىلادەرلەر.
— ئەرشى.

2) گۈزەل، گۈزەل مەھبۇبە، سۆيگەن يار:
نېتەيكى بولىدا ئىل شوخ زار قىلدى مېنى،
بۇزار بىرلەر گەھى يوقۇبار قىلدى مېنى.
— خۇشھال غەربى.

شوخ تەننаз — نازىنىن، خۇش چاقچاق، كېلىشكەن يار:
ساڭا بېرىپ كۆڭۈل ئەي شوخ تەننаз،
شاد ئىبردىم دەھر ئارا ناشاد بولدۇم.
— قەلەندەر.

شوخ سىيمىنبەر — ئاق بەدەنلىك گۈزەل:
نې قىلىپدۇرمەن دىگىل ئەي شوخ سىيمىنبەر ساڭا،
قۇلۇڭا باردۇر مېنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر ساڭا.
— قەلەندەر.

شوخى پەرىزاد — گۈزەل پەرىزات، پەرىزاتتەك گۈزەل يار:
سېنىڭ قايسى سىفاتىڭنى دەي ئەي، شوخى پەرىزادىم،
جەھاننىڭ مەھۋشى مەئمۇر سەنسەن بارچىگە ئامىر.
— قەلەندەر.

شوخى تەرسا — غەيرىي دىندىكى گۈزەل، جوھۇت قىزى:
شوخى تەرسا سۆز بۇ نەۋئ ئەتتى بەيان،
كىم شەرائەتدىن بەرى بولدى ئەيان.
— نەۋايى.

شوخى جادۇ — گۈزەل سۆيۈملۈك.

شوخى خۇدراي — ئۆز بىلەرمەن، ئۆجەرىار.

شوخى دىلفىرىپ — يولدىن ئازدۇرىدىغان، ئۆزىگە تارتىدىغان گۈزەل.

شوخى ستەمكار — باغرى تاش، تاش يۈرەك گۈزەل:

مەن ۋەفا ئەھلى دۇرۇمەن بىر ۋەفادار ئىستەسەم،
يوق سېنىڭدەك بۇۋەفا شوخى ستەمكار ئىستەسەم.
— قەلەندەر.

شوخى سىيمىتەن — كۆمۈش بەدەن گۈزەل:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سىيمىتەن،
سەرۇ بويلۇق، گۈل مەڭزىلىك شىرىنۇ نازۇك بەدەن.
— قەلەندەر.

شوخى شەكەرخەند — چىرايلىق ۋە نازلىنىپ كۈلگۈچى؛ گۈزەل سۆيۈملۈك.

شوخى شىرىن زەبان — شېرىن سۆزلۈك جانان، سۆزى تاتلىق مەھبۇبە.

شوخى قاراقاش — قاراقاش گۈزەل:
ئىشقىڭدە كېتەر باشىم، لەئلىڭ غەمى يولداشىم،
ئول شوخى قارا قاشىم مەندىن نەگۈمان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

شوخى شىرىنگو — شېرىن سۆز گۈزەل.

شوخى مەرغۇب — گۈزەل، يېقىملىق يار.

شوخانەچە [شوخانەچە] (پ) چىرايلىق، گۈزەل، كېلىشكەن.
سالدى باشىغە ئۇلۇغ ئىتتىھالەر ئەل قەتلى ئۈچۈن،
گەرچى شوخانەچە پېچىڭ كۆرىنۇر ئەسىرۇ كىچىك.
— نەۋائى.

شوخ تەبئ [شوخ طبع] (پ + ئە) ھازىر جاۋاب، زېرەك.

شوخ تەبئلىغ [شوخ طبع ليغ] مەجەزى ئوچۇق، خۇشخۇي.

شوخ زىھىنلىك [شوخ ذهن ليك] زېھنى ئوتكۇر، قابىلىيەتلىك.

شوخگىن [شوخ گين] (پ) چاقچاقچى، خۇشخۇي، شوخ.

شوخ شەڭ [شوخ شنگ] (پ) جەزبىلىك، خۇش چاقچاق، جىلۋىلىك:
ئېيتىپ دەير بۇنياد ئۇچۇن باده نۇش،
ئاڭا كەردى ئول مۇغبەچە شوخ شەڭ.
— خۇشھال غەربى.

شور I [شور] (پ) تۇزلۇق يەر، تۇزلۇق، ئاچچىق.

شور II [شور] (پ) غەلۋە، غوۋغا، چۇقان، توپىلاڭ:
نەۋائى زەفى غالىب ئېردى بۇ كوي ئىچرە ئول ئاقشام،
ئەگەر ئۇلمەيدۇرۇر، نە ئېردى ئىتلار شورۇغەۋغاسى.
— نەۋائى.

شورۇ شەئەب — چۇقان ـ سۆرەن، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، پاراكەندىچىلىك، قالايمىقانچىلىق، توپىلاڭ:
خۇداۋەندە بۇ سۆزگە قىلدى غەزەب،
كى دەريا ئارا تۆشتى شورۇ شەئەب.
— ئا. نىزارى.

شورشەر — توپىلاڭ، پاتىپاراقچىلىق، پاراكەندىلىك:
بەرگەسەن، يارەب، بارى ئەلنىڭ مۇرادى مەقسەدىن،
دىن ئېلىگە قىلماغىل دۇنيادا شورۇ شەر نەسىب.
— قەلەندەر.

شورۇ شەغەب بۇنياد قىلماق — پىتنە ـ پاسات قىلماق، غوۋغا چىقارماق.

شورۇ شەيىن — شاۋقۇن ـ سۆرەن، توپىلاڭ.

شورابە [شورابه] (پ) كۆز يېشى.

شورە [شوره] (پ) شور يەر، شور يەردە ئۆسىدىغان ئوت:
گۈلشەن ئىچرە چۈن بۇتەرگۈل، شور يەردىن شورە زار،
غەيرى غەرد ئەھلى نە بولغاي ئالەمى غەددار ئارا.
— نەۋائى.

شورەزار [شورەزار] (پ) شورلىشىپ كەتكەن يەر.

شورئەفگەن [شورافگن] (پ) غوۋغا چىقارغۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى، پاراكەندىچىلىك سالغۇچى.

شورەپۇشت [شورەپشت] (پ) شورلاشقان، ئېگىز ـ پەس.

شوربەخت [شوربخت] (پ) بەختسىز، بەختى قارا.

شورىدە [شوريده] (پ) پەرىشان، گاڭگىرىغان، پاراكەندە؛ ئىشق سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان:
بۇلبۇلى شورىدە قايدىن كەسىب ئېتەر ئېردى نەۋا،
گەر بۇ شورىش ئىلە كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

شورىدە بۇلبۇل — پاراكەندە، پەرىشان بولبۇل:
جەھان ئەھلىغە قوي بۇ فانى دەۋران ماجەراسىنى،
ئەمەل قىل ئاڭلا بۇ شورىدە بۇلبۇلنىڭ نەۋاسىنى.
— موللا نىياز.

شورىدە ھال — پەرىشان ھالەت، ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ئەھۋال:
كۆرۈپ شەيخنى شاھ شورىدە ھال،
مەھابەتلەرىدىن بولۇپ ئەقلى لال.
— ئا. نىزارى.

شورىش [شورش] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، ئەسىيان؛ ھاياجان:
كۆڭلۈمە شورىش دەمادەم كەلتۈرۈر ئېرمەس ئەجەب،
خەتلەرىڭ يادىدا قوزغالماق خەيالى مۇرنىڭ.
— موللا پازىل.

شورىشى ئىشق — ئىشق غوۋغاسى:

سىرشت ئولسە چۇ بىزگە شورىشى ئىشق،
نىچۈك قىلغايمىز ئاندىن ماجەرا بەس.
— ئەرشى.

شول [شول] شۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
دۇئا قىلدى شول ئەسنادا بۇ لەيلى،
ئۇرۇق - تۇغقان يىغىلدى بارچە خەيلى.
— موللا پازىل.

شوينى [شوينى] شوينا:
دېدى: «ئوغلۇڭ بەنى ئوزرا ئېلىندە،
كىيىپ ئەسكى چاپان، شوينى بېلىندە».
— موللا پازىل.

شۇئائ [شعاع] (ئە) نۇر:
نەزات نۇرى ئېرۇر سەنكى فىكرى شۇئلەلى،
شۇئائىڭا نەزەر ئەتكەچ قوياشقە بولمىش تەڭ.
— ناقىس.

شۇئائى بەرق — چاقماق، چېقىن نۇرى:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەردرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.

شۇئەب [شعب] (ئە) شۆبىلەر، تارماقلار، بۆلۈملەر.

شۇئەرا [شعرا] (ئە) شائىرلار:

شۇبان [شبان] (پ) پادىچى، قويچى، چوپان:
ئالى قاچتى ئەشيالىرىم كارۋان،
كى قوينى شۇبان، تىۋەنى ساربان.
— ئا. نىزارى.

شۇبانى چارە ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى چوپان:
سەھرادە قالىپ غەرىبۇ بېخىش،
ھەيرەتدە شۇبانى چارە ئەندىش.
— نەۋايى.

شۇبھە [شبھە] (ئە) شەك، گۇمان:

شۇتۇر [شتر] (پ) تۆگە:
قوينى قويچىيۇ شۇ تۇرنى ساربان.
ئۇي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئۇستىخان.
— زەلىلى.

شۇتۇرمادە [شترمادە] (پ) چىشى تۆگە، قايمال، ھىڭگان.

شۇتۇرمۇرغ [شترمرغ] (پ) تۆگە قۇش.

شۇجائ [شجاع] (ئە) باتۇر، قورقماس، يۈرەكلىك:
باش ئالىپ كېتەرگە قىلىبان شۇجائ،
سەمەرقەند دىيارىغە قىلدىم ۋىدائ.
— ئا. نىزارى.

شۇجائ قىلماق — باتۇرلۇق قىلماق، جۈرئەت قىلماق:
بۇ ساھىب كەرەمدىن قىلىبان ۋىدائ،
يەنە گەشت قىلماقغە قىلدىم شۇجائ.
— ئا. نىزارى.

شۇجائەت [شجاعت] (ئە) باتۇرلۇق، دادىللىق، جاسارەت:
شۇجائەت شەۋقى، ھىممەت بولدى يارى،
سەخاۋەت بىرلە شەفقەت كارى بارى.
— موللا پازىل.

شۇجائەت قىلماق — باتۇرلۇق قىلماق:
قىيامەتدە قولداپ شەفائەت قىلۇر،
شەفائەت قىلۇرغە شۇجائەت قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شۇدرۇن [شودرون] (پ) شەبنەم، قىرو، نەم:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن.
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرۇن.
— موللا نىياز.

شۇرب [شرب] (ئە) 1) ئىچىش، ئىچمەك:
نەكۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنكىم ماھىتاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

2) نېسىۋە، ئۈلۈش:
ئىچەر جامى ئەجەلدىن شۇربى «كۈللۈمەن ئەلەيھافان»
بۇ مەينى نۇش ئېتەر چاغ ئاخۇنۇم يەتمىشكە يۈز تۇتقان.
— موللا نىياز.

شۇرب قىلماق — ئىچمەك:
نەتەفاۋۇت شۇرب قىلسە دۇرد ياخۇد سافىن،
دۇردكەشكىم ئىشق ئارا ساني قىلىبتۇر مەشرەبىن.
— نەۋايى.

شۇرتە [شرطە] (ئە) شامال، دەريا شامىلى.

شۇرھە [شرحە] (ئە) ئىزتىراپلار، غۇلغۇلىلار.

شۇرۇت [شروط] (ئە) شەرەتلەر.

شۇرۇر [شرور] (ئە) ياۋۇزلۇقلار، يامانلىقلار، ناچارلىقلار.

شۇرۇئ [شروع] (ئە) باشلاش، ئىشقا كىرىشىش:
خۇدا تەۋفىق ئىلە نە ئىتىڭگە شەۋقى،
شۇرۇئ قىلمىش نەھەد ئەسلا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

شۇرۇئ ئەيلەمەك — «شۇرۇئ قىلماق» قا قاراڭ:
خۇدا ئىسمى بىرلە شۇرۇئ ئەيلەدىم،
نەچە ئەمىرلەرنى ۋۇقۇئ ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

شۇرۇڭ قىلماق — باشلىماق، كىرىشمەك:
چۇ كەلتۈردۈك بۇ سۆزلەرنى بەيانغە،
بولۇپ قارىغ شۇرۇڭ قىل داستانغە.
— ناقىس.

شۇرۇھ [شروح] (ئە) شەرھلەر، يەشمىلەر، ئىزاھلار:
ئەي مۇدەررىس، ئىشق سىررى دەفتەرى بىر نۇكتەدۇر،
گەرچى مىڭدىن بىر يازىلمايدۇر يازىب يۈزمىڭ شۇرۇھ.
— نەۋايى.

شۇستۇشۇ [شست شو] (پ) يۇيۇنۇش، تازىنىش:
سەگ رەقىبنى قانچە باقسالىڭ كۆرمىس ئادەم سانىدا،
ئاقارارمۇ گەر قارا كىڭگىزنى قىلساڭ شوستۇشۇ.
— قەلەندەر.

شۇشە [شوشە] (پ) سۇ ئاقىدىغان نوكىش، ئېرىنقىچە؛ چوكا مۇز.

شۇغل [شغل] (ئە) ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە، مەشغۇلات، مۇق:
ئۇنۇرى دۇنيەۋى شۇغلىنى كۆرۈپ ئالنى دىمە ھۇشيار،
كى جۇش ئەيلەر ئولار مەغزىدە ھىرسۇئاز ئىلە مەجنۇن.
— ناقىس.

شۇغل قىلماق — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق، ئىش ـ خىزمەت بىلەن بولماق:
مەنى قىلدى شاگىردلىككە قەبۇل،
ئانىڭ خىزمەتىگە قىلىپمەن شۇغۇل.
— ئا. نىزارى.

شۇققە [شقە] (ئە) 1) بايراق ياغىچىنىڭ ئۈستىگە باغلاپ قويۇلىدىغان لاتا، پۆپۈك:
ئالەم شۇققەسى دەغى جىنسى فەرەڭ،
ھەم ئول بارچە زەربافتۇ ھەم يەتتى رەڭ.
— نەۋايى.
2) پەردە.

شۇكر [شكر] (ئە) مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش، رەھمەت، تەشەككۈر، شۈكۈر:
شۇكر، كۆردۈم سېنىڭ ئايدەك يۈزۈڭنى،
ئىشىتتىم مەن سېنىڭ شېرىن سۆزۈڭنى.
— مولا پازىل.

شۇكرى قىلماق — رەھمەت ئېيتماق، شۈكۈر قىلماق:
دەۋلەتى ئۇزما ئىكەن ۋەسلىڭگە، نىگارىم، بىلمەدىم،
ۋەسلىڭگە شۇكر ئەتمەدىم، ئەي گۈلئۇزارىم، بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

شۇكرى قىلماق — «شۇكرى ئەتمەك» كە قارالسۇن.

شۇكرى قىلدىلەر كۆزۈبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سىدقۇس سەفا.
— زەلىلى.

شۇكرانە [شكرانە] (ئە + پ) شۈكۈر ئېيتىش، مىننەتدارلىق ئىزھار قىلىش:
كېلىپ شۇكرانە قىلدى خۇداغە،
قويۇپ يۈز ئاستانى كىبرىيانغە.
— ناقىس.

شۇكرلىللاھ [شكرلله] (ئە) خۇداغا شۈكۈر:
كۆلمۇسۇپ ئاچتى جەمالىن بىر كۈن ئول ماھ ئۆزگەچە،
دەرمەن ئۆز ھالىمغە بۇدەم، شۇكرلىللاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

شۇكۇرچى [شوكورچى] پادىشاھنىڭ سايىۋەن تۇتقۇچىسى.

شۇكۇفە [شكوفە] (پ) گۈل، چېچەك، غۇنچە، پورەك:
قان يىغلادى چۇن لالە گۈلگۇن شۇكۇفە ئەيلەپ،
دەرد ـ ئەلەم گۈلىدىن كۆڭلۈمدە داغ غۇربەت.
— زەلىلى.

شۇكۇفت [شكفت] (پ) ئېچىلغان، ياشنىغان.

شۇكۇفتەدىل [شكفتەدل] (پ) ئوچۇق كۆڭۈل.

شۇكۇفتەۋەرد [شكفتەۋرد] (پ) ئېچىلغان گۈل.

شۇكۇھ [شكوه] (پ) 1) ئۇلۇغۋارلىق، پەخىرلىنىش.
2) شان ـ شۆھرەت، سۆلەت:
ئۇمىد ئولكى ئەئدائغە سالغاي شىكەست،
شۇكۇھىنى قىلغاي قارا يەرگە پەست.
— نەۋايى.
3) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىكلىك.

شۇكۇھ ئەتمەك — پەخىرلەنمەك، مەغرۇرلانماق.

شۇم [شوم] (ئە) نېمىتى بۇزۇق، يامان، يارىماس، شۇم:
سالىپ بۇ بالاغە سېنى نەفس شۇم،
قىلىپ باشغە نەفس ھەۋايىڭ ھۇجۇم.
— ئا. نىزارى.
2) بەتلەي، بەختسىز:
قىسمەت تەقدىرىغە چېچەك كەلدى باھانە قىلدىلار،
شۇم بەشەرىم قۇلىغىنە يۈزىنى قارە قىلدىلار،
رەڭگى رويلارىن بۇزۇپ پارە ـ پارە قىلدىلار،
ئۈچتىلار، بەھرى ئەزرائىل ئالدى، شىكارە قىلدىلار،
تاپشۇرۇبانكى جانلارىن سىرگەتمە مۇنتەھا چېچەك.
— مولا سالىھ.

شۇمار [شمار] (پ) ساناق، ھېساب:
كىم ئول شەيخ سەئدى مۇھەببەت شىئار،
تەرقەت مەئانى ھەقىقەت شۇمار.
— ئا. نىزارى.

شۇمارە [شماره] (پ) «شومار» غا قارالسۇن.

شۇم بەخت [شوم بخت] (پ) بەتبەخت بەختى قارا.

شۇمداغ [شومداغ] شۇنداق:
خۇدايا لەيلىنى كۆرمەي كېنەرمەن،
بۇ ئەلەمدىن تەخى شۇمداغ كېتەرمەن.
— موللا پازىل.

شۇملۇق [شوملوق] بۇزۇق پېشىللىق، بېخىللىق:
دىن ـ دىيانەتتە قالماغاچ خۇبلۇق،
يەتتى بولغاي جەھانغا چۈن شۇملۇق.
— موللا قۇربان.

شۇمۇل [شمول] (ئە) ئورنۇبلىش، ئۆز ئىچىگە ئېلىش، جايلىشىش:
ئەگەر خۇد بۇنەۋ ئەيلەمەسسەن قەبۇل،
نە يەتكىلىكى كۆڭلۈڭگە ئەيلەر شۇمۇل.
— نەۋايى.

شۇھرەت [شهرت] (ئە) مەشھۇرلۇق، مەلۇملۇق؛ داڭق، شۆھرەت:
ئاتىدۇر «بەھرەۋەر» خۇرشىد سۇرەت،
چىرايلىقلىق بىلە ئالەمگە شۇھرەت.
— ناقىس.

شۇھرەت تاپماق — مەشھۇر بولماق، داڭق چىقارماق:
كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر گىت بولسەھەم، دەرۋىشى سەن،
تاپتى شۇھرەت بىرنەچە ھەيۋانمۇ خارىقلار بىلە.
— ناقىس.

شۇئبە [شعبه] (ئە) تارماق، بۆلۈم، پۈتاق؛ تائىپە، گۇرۇھ:
تۇغۇلمىشدۇر مۇھەببەت ھەق سارىغە شۇئبە ئىماندىن،
تەلەبدىن قالماساڭ ئىخلاس ئىلە بۇزىكرىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

شۇئبەدە [شعبده] (ئە) ئويۇن، نەيرەڭ:
بىۋەفا ئالەم ئۆچۈن چەكمە بەلا ئەي ئاقىل،
دىل بېرىپ جاھ تىلەپ شۇئبەدە بۇ دۇنياغە.
— ناقىس.

شۇئبەدەباز [شعبدەباز] (ئە + پ) مەسخىرىۋاز، نەيرەڭ-ۋاز، سېھىر قىلغۇچى:
بۇ كېچەكىم سىپىھرى شۇئبەدە باز،
ئالەم ئەھلىغە بولدى شۇئبەدە ساز.
— نەۋايى.

شۇئبەدەساز [شعبدەساز] (ئە + پ) سېھىر بىلەن كۆڭۈلنى ھاياجانلاندۇرغۇچى.

شۇئبەدەفەن [شعبدەفن] (ئە + پ) نەيرەڭگە ئۇستا.

شۇئبەدەگەر [شعبدەگر] (ئە + پ) ھەرخىل ئويۇن كۆرسەتكۈچى.

شۇئلە [شعله] (ئە) نۇر، يالقۇن، ئوت، شولا:
نە ئۆچمەس ئوت ئىبرۇر بىر شۇئلە ئۇرغان.
نە بىر سەبياد ئىدى ئو دام قۇرغان.
— موللا پازىل.

شۇئلە ئۇرماق — نۇرلانماق، يالقۇنلانماق، ئوت ئالماق:
نىھان ئىبردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.

شۇئلەئى جانفۇدۇز — كۆڭۈلنى يورۇنقۇچى نۇر.
شۇئلەئى چىراغ — چىراغ نۇرى، يورۇقلۇق.
شۇئلەئى رۇخسار — يۈز، چىراي نۇرى.
شۇئلەئى سۇزناك — ئوتلۇق شولا.
شۇئلەئى گېتىسفۇروز — دۇنيانى يورۇنقۇچى نۇر.
شۇئلەئى فىراق — پىراق، ئايرىلىش ئوتى.
شۇئلەئى شەۋق — كۆچلۈك سۆيگۈ، ئىشق ئوتى.
شۇئلەئى نار — ئوتلۇق، ئىسسىق شولا.

شۇئلەئاسا [شعله‌آسا] (ئە + پ) پارقىراق، يالتىرىغان.

شۇئلەئەفگەن [شعله‌افگن] (ئە + پ) قىزىتقۇچى، يورۇنقۇچى.

شۇئلەئەنگىز [شعله‌انگىز] (ئە + پ) نۇرلاندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى:
دېدى قاي دەرد ئوتىدىن شۇئلە ئەنگىز،
دەسىگ قىلغاي ئوتۇمنىگ شۇئلەسىن تېز.
— نەۋايى.

شۇئلەپەرۋەر [شعله‌پرور] (ئە + پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، ئوت ئېلىشقا باشلىغان تۇتۇن.

شۇئلەپەيۋەست [شعله پيوست] (ئە + پ) شولىلىق، يالقۇنلۇق.

شۇئلەزەن [شعله‌زن] (ئە + پ) يالقۇنلاتقۇچى، نۇرلاندۇرغۇچى:
چۇ شىرىن سۆزىدە بولۇپ شۇئلەزەن،
ۋۇجۇدىنى پاك ئۇرتەدى كۆھكەن.
— ئا. نىزارى.

شۇئلەكەش [شعله‌كش] (ئە + پ) ھارارەتنى كۆچلەندۈرگۈچى.

شۇئلەلىغ [شعله‌ليغ] ئوتلۇق، يېنىپ تۇرغان، پارلاپ تۇرغان:
ئەي، شۇئلەلىغ ئاراز بىلە كەۋنەيىن ئارا پەرتەۋ فىشان،
سەن جىلۋەگەر ئەھلى نەزەر قىلسە نەزارە ھەر قايان.
— ناقىس.

شۇئلەلىق [شعلەليق] «شۇئلەليغ» قا قارالسۇن.

سەمەندى نەقش پايسن يەر ئۈزە كۆرگەچ بەدەل قىلماق،
تالۇن ئاي شۇئلەلىق چولپان ۋەيا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.

— ئەرشى.

شۇيۇخ [شيوخ] (ئە) شەيخلەر، قېرىلار، ياشانغانلار.

كەمالدىن نەكى ئۈتتى، يەنە تاپار نۇقسان،
كى كۆپ ياشاپ كىشەر ئەتفال چەرگىسىگە شۇيۇخ.

— نەۋائى.

شۇيۇن [شيون] (ئە) مەرتىۋىلەر، دەرىجىلەر.

شۇيۇئ [شيوع] (ئە) تارقىلىش، يېيىلىش.

شېپتە [شفته] (پ) ئاشىق، مۇپتىلا، مەپتۇن بولغان:

ئۇچماق ئۈچۈن ئۇچار ئىدىم، شېپتەيۇ نىگار ئىدىم،
قىلماپ ئىدى مۇۋاپەقەت بەلكى بۇ جان ـ تەن ھۇنۇز.

— زەلىلى.

شېپتە بولماق — ئاشىق بولماق.

شېپتە قىلماق — ئاشىق قىلماق.

شېپتەلىغ [شفتەليغ] ئاشىقلىق، مۇپتىلالىق، مەپتۇنلۇق.

شېپتەلىك [شفتەليك] «شېپتەلىغ» قا قارالسۇن.

شېپتەھال [شفتەحال] (پ) ھالى پەرىشان، دىۋانە، ئاشىق.

شېۋە [شيوه] (پ) 1) ئادەت، رەۋىش، يوسۇن:

بۇ شېۋە بىلە سەن يۈرۈسەك ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۆز يۈرۈمەكەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىندە.

— سەككاكى.

2) ھۈنەر:

چۈن ھاكىمى كامىلى ھىندۇ نەجاد،
پىلبالىغ شېۋەسىدە ئۇستاد.

— نەۋائى.

3) ناز، ئەركىلەش، شوخلۇق:

شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شېۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.

— ئەرشى.

شېۋە ئەيلەمەك — نازلانماق، ئەركىلىمەك، شوخلۇق قىلماق:

نەزەردىن ئۈتسە ناگاھ جىلۋە ئەيلەپ،
ئالۇر يۈزمىگ كۆڭۈلنى شېۋە ئەيلەپ.

— مولا پازىل.

شېئىر [شعر] (ئە) غەزەل، نەزمە:

ناقىس ئايتۇر شېئىر ئارا ھەرلەھزە، ئەي ئەقلى كەمال،
تەگىيەگاھىم سۆزدە ئاياتى مۇقەسسەردۇر مېنىڭ.

— ناقىس.

شېئىر ئەھلى — شائىرلار:

ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سىلاھى.

— ناقىس.

شىئاب [شعاب] (ئە) ئىككى تاغ ئارىلىقىدىكى ئۆتۈش قىسىمى بولغان يوللار.

شىئار [شعار] (ئە) 1) ئادەت، ھايانتا تۇتقان يول:

شەرىئەت شىئار ھەزرىتى زۇلفىقا،
تەرىقەت تەرىقىغە ئول رەھنىما.

— ئا. ئىزارى.

2) نىشان، بەلگە؛ غايە، مەقسەت:

ئايىنى ۋەفا شىئارىڭ ئولسۇن،
بار ئەمدىكى تەگرى يارىڭ ئولسۇن.

— نەۋائى.

شىئار ئەتمەك — ئۆزىنى تونۇتماق، ئادەت قىلماق، ئادەتلەنمەك:

مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىنىنى خۇ قىلغان سارى،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.

— ئەرشى.

شىئار ئەيلەمەك — «شىئار ئەتمەك» كە قارالسۇن:

كىشى شاھلىق ئىختىيار ئەيلەگەي،
ئەدالەت تەرىقىن شىئار ئەيلەگەي.

— ئا. ئىزارى.

شىئار ئولماق — ئادەت بولماق:

پەرىلەرگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بۇۋەفا بولماق،
مانىڭا مۇئتاددۇر كويىدا ئانىڭ بىنەۋا بولماق.

— ئەرشى.

شىبل I [شبل] (ئە) بىر ئۇۋلىيانىڭ نامى:

سەرۇپا بەرەھنە بارە بۇگۈن گۈفتگۈي ئىدىم،
شىبل لىباسى كەقىبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.

— زەلىلى.

شىبل II [شبل] (ئە) شىرنىڭ بالىسى.

شىبھى [شبه] (ئە) ئوخشاش، مىسالى، كەبى:

شىبھەسى، گەر يوق ئېھتىمالى ئانىڭ،
مىسلى سەن گەرچە يوق مىسالى ئانىڭ.

— نەۋائى.

شىتاۋ [شتاء] (ئە) قىش.

شتاب [شتاب] (پ) ئالدىراش، ئاشىقىش، سۈرئەت، تېزلىك:

كىسىك سەھرا يولىن كۆزلەپكى چاپتى،
شىتابىدىن كۆزۈمگە بەرق چاقتى.

— ناقىس.

شىتاب ئەيلەمەك — 1) ئالدىرىماق، بىرەر ئىشنى تېز-لىك بىلەن بېجىرمەك:
چىقىپ كەتتى تۇنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

2) يۈگۈرمەك.

شىتاب قىلماق — «شىتاب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

شىتابان [شىتابان] (پ) ئالدىرىغۇچى، يۈگۈرگۈچى:
مۇنى كۆرگەچ بىرى قاچتى بەيابان،
كېلىپ ئات چۈلبۇرىن تۇتتى شىتابان.
— ناقىس.

شىتابەندە [شىتابەندە] (پ) ئالدىراپ، تېز يۈرگۈچى، ئالدىرىغۇچى:
دېدى: قاي دەشت ئارا شىتابەندە،
بەلكى جۈيەندە كەلدى يابەندە.
— نەۋائى.

شىتابلىغ [شىتابلىغ] ئالدىراقسان، ئالدىراڭغۇ.

شىتايى [شىتاى] (پ) قىشلىق، قىش مەۋسۈمىگە ماسلاشقان.

شىجائەت [شجاعت] (ئە) ئېغىر ۋە قىيىن شارائىتتا كۆرسىتىلىدىغان مەردلىك، غەيرەت، جاسارەت.

شىددەت [شدت] (ئە) 1) قاتتىقلىق، قىيىنچىلىق، مۇشەققەت:
ھەجر ـ فۇرقەت شىددەتىدىن بېھىساب،
جانىدىن ھەرلەھزە تويغان بارمۇمكىن.
— قەلەندەر.

2) كۈچ؛ زور غەيرەت، جاسارەت:
مۇھەببەت ئوتى شەۋقىنىڭ شىددەتى،
ئاراغە ئالىپ قالماسە تاقەتى.
— ئا. نىزارى.

شىددەتلىك [شدت لیق] دەھشەتلىك، كۈچلۈك؛ شىددەت بىلەن ئېلىپ بېرىلغان.

شىر I [شیر] (پ) سۈت.
شىرۇ شەكەر — سۈت ۋە شېكەر.

شىر II [شیر] (پ) شىر، ئارسلان:
مۇنىڭدەك بولدى ئول مەلئۇن غەزەبناك،
كى بولسە شىر ھەم قىلماس ئىدى باك.
— ناقىس.

شىرى خۇدا — خۇدانىڭ شىرى:
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سۈۋار،
ئالىيۇررىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى.

شىرى دەلىر — جاسارەتلىك، قورقماس، باتۇر شىر:
سىپېھرى ھەقىقەتدە بەدرى مۇنىر،
كى قافى شەرىئەتدە شىرى دەلىر.
— ئا. نىزارى.

شىرى غەرران — ھۆركىرىگۈچى شىر:
مېنى كۆرمەي يۈگۈرۈر ئېرىدى ھەريان،
كى بولسە ئۇرغان ئېرىدى شىرى غەرران.
— ناقىس.

شىرى نەر — ئەركەك شىر:
بەلادەشتى ئەگەرچە پۈر خەتەردۇر يانماغىل زىنھار،
قەدەم مەردانە قوي بۇ ۋادىغە چۈن شىرى نەر تەنھا.
— زەلىلى.

شىرى يەزدان — ئاللانىڭ شىرى.
كى باردۇر بىرلا شاھىمەردان،
پەيغەمبەر سۆزلەردۇر شىرى يەزدان.
— موللا پازىل.

شىرا [شرا] (ئە) سېتىۋېلىش.

شىراز [شیراز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەر:
كى ئاندىن يۈرۈپ كەلدى شىرازغە،
قوشۇلدى كېلىپ يار ھەمرازغە.
— ئا. نىزارى.

شىرازە [شیرازه] (پ) كىتابنى مۇقاۋىلىغاندا ئۇنىڭ ۋاراقلىرىنىڭ سۆكۈلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن يېپ بىلەن تىكىش:
كەرەم رىشتەسى بىرلە شىرازەلىك،
مۇغۇلىيە ئىچرە پۈر ئاۋازەلىك.
— زەلىلى.

شىراك [شراك] ئاياغ كىيىمنىڭ بوغقۇچى، تاسما بوغقۇچ.

شىرالغە [شرالغه] ئوۋلاپ ئېلىنغان ھايۋان ياكى قۇشنىڭ بويۇندىن يۇقىرى قىسمى.

شىرام [شرام] ئورۇن، ئارامگاھ؛ ۋەتەن.

شىران [شران] تېز، پات، دەررۇ؛ يۈگۈرۈك.

شىرە I [شیره] (پ) شەربەت؛ مەينىڭ بىر تۈرى:
كۆلىمە قويساڭ قەدەم گەرلۇتنى ئىلە، تەبىيار ئېتەي.
مەي جانىم شىرەسىدىن، شەمئىنىڭ كۆز ياغىدىن.
— قەلەندەر.

شىرە II [شیره] (پ) شىرە، جوزا:

مۇزەھھەب شىرەدە ئالتۇن سۇراھى.
بولۇپ ئالتۇن سۇيى لەۋن ئىچرە راھى.
— نەۋايى.

شىرەفكەن [شيرافكن] (پ) شىرنى يوقاتقۇچى.

شىرەمەرد [شيرمەرد] (پ) باتۇر، پالۋان، ئۆكتەم.

شىربۇزەن [شيربوزن] (پ) شىرنى يەڭگۈچى، شىرنى مەغلۇپ قىلغۇچى.

شىرپەيكەر [شيرپيكر] (پ) شىر كۆرۈنۈشلۈك؛ ھەيۋەتلىك پالۋان.

شىردار [شيردار] (پ) سۈتلۈك (كالا).

شىرداغ [شيردار] ئۈست كىيىم.

شىردان [شيردان] (پ) سۈت قاچىسى.

شىركەت [شركت] (ئە) قوشۇلۇش، شېرىكلىك:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەڭۈسىن قىلسە نې غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەلەك.
— ئەرشى.

شىرىن [شيرين] (پ) 1) تاتلىق، لەززەتلىك:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بۇلۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

2) مەنىلىك، مەزمۇنلۇق:
سەبت ئەيلەمەسەڭ ئەلەرگە رەڭمىن،
مەئنىسى دەقىقۇ لەفزى شىرىن.
— نەۋايى.

3) ئادەم ئىسمى؛ پەرھاتنىڭ مەشۇقى.

شىرىن تەكەللۇم [شيرين تكلم] (پ + ئە) شېرىن سۆز.

شىرىن زەبان [شيرين زبان] (پ) شېرىن سۆز:
ئەرھادۇ مەجنۇن كۆزمەگەن، ھىجراندا مەندەك كۆيمەگەن،
كۆڭلى قاتمۇراق خارەدىن لېكىن ئېرۇر شىرىن زەبان.
— قەلەندەر.

شىرىن سۆزلۈك [شيرين سخن] (پ) سۆزى تاتلىق، شېرىن سۆز:
قىلىپدۇر ھىكايات شىرىن سۆزلۈك،
خەبەر بەردى سۆز روزگارى كۆھەن.
— ئا. نىزارى.

شىرىن كەلام [شيرين كلام] (پ + ئە) شېرىن سۆز، خۇش ئاۋاز، خۇش مۇئامىلە:
گۈشول تاۋۇس يەڭلىگىم چەمەندە خۇش خىرام ئەيلەر،
ھەمىشە تۇتىئى گويا بىكىن شىرىن كەلام ئەيلەر.
— ھاپىز خارەزمى.

شىرىن گو [شيرين گو] (پ) شېرىن سۆز، مەنىلىك سۆز قىلغۇچى:
ۋەزگى ئوبدان ناھايىتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گۇ.
— مولا قۇربان.

شىرىن گۇفتار [شيرين گفتار] (پ) شېرىن سۆز، يېقىملىق گەپ قىلغۇچى:
ئاي پۈتۈن سەرۇقەدۇ گۈل رۇخسار،
غۇنچەڭ ئەيتۇر چاغى شىرىن گۇفتار.
— نەۋايى.

شىرىنۇەش [شيرين دش] (پ) شىرىندەك، شىرىنگە ئوخشاش:
ئانىڭدەك مەھۇشى دىلكەش جەفا ئەندىشە شىرىنۇەش،
قىلىپ ناقىس كەبى سەركەش كىشىگە بولماسۇن ئوتۇرۇ.
— ناقىس.

شىش [شيش] (پ) زىخ؛ بىگىز، جۇۋالدۇزۇز:
ئاھكىم، كەتتى بۇ ئاخشام مېنى زار ئەتكەن يىگىت،
شىش پەرىشتگان بىلە جانىم فىكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شىشە [شيشه] (پ) 1) ئەينەك:
چىقتى كۆكۈل ھىساردىن دۇنيايى دۇن بۇگۇن،
ساقى سۇراھى شىشە بىلە سەرنىگۇن بۇگۇن.
— زەلىلى.

2) ئەينەكتە ياسالغان قەدەھ؛ شىشە، بوتۇلكا:
قولىغە شىشەنى ئالدى بەيەكبار،
ئىچىپ بولماي ھەيال ئولدى نىگۇنسار.
— ناقىس.

شىشەئى ساغەر — ئەينەك قەدەھ، ئەينەكتىن ياسالغان رومكا:
مەرھەبا ساقى بۇگۇن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەڭ،
شىشەئى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۇلگۇن شاراب.
— زەلىلى.

شىشەپۇش [شيشه‌پوش] (پ) شىشە كىيىپ دەريانى چۈشۈپ، گۆھەر ئالغۇچى؛ شىشە مۇنچاقچى:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشەپۇشى تۇشمەگەي دەريانە گەۋھەر بولماسا.
— زەلىلى.

شىشەدار [شيشه‌دار] (پ) پارقىراق، نۇرلۇق.
شىشەدار ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، پارقىراتماق:
رىيازەت بۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەب.
— شەۋقى.

شغال [شغال] (پ) 1) چىلبۆره. 2) ۋەشىي، يالما- ۋۇز:
گۈھەر ئورنىغە قالدىلار سەغال شەيخ،
تەنى مۇردار كۆزى ئەھۋال شغال شەيخ.
— شەۋقى.

شغاۋۇل [شغاول] پادىشاھ سارىيىدا تەنتەنىلىك مۇرا- سىملارنى باشقۇرىدىغان ۋە نازارەت قىلىدىغان چوڭ ئەمەلدار.

شفائ [شفاء] (ئە) كېسەلدىن ساقىيىش، توزۇلۇش:
سەھۋەتىم بولسا تاپىبمەن لەئلى يادىدىن شفائ،
ناتەۋان ھەم بولسام ئانىك كۆزلەرى بىمارىمەن.
— نەۋائى.

شفاخانە [شفاخانه] (ئە + پ) كېسەلخانا، دوختۇرخانا.

شكار [شكار] (پ) ئوۋ؛ ئوۋلاش؛ ئوۋلانغان نەرسە:
كۆنىكىم بۇ يەڭلىغ شكار ئەيلەبان،
بەيەك پۈشتى ئۆزرە گۈزەر ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

شكار قىلماق — ئوۋ ئوۋلىماق:
ئانىڭكى ئىسمى ئېردى شاھ بەھرام،
شكار قىلۇر ئىدى ھەر سۇبھى، ھەر شام.
— مۇللا پازىل.

شكارى [شكارى] (پ) ئوۋچى، ئوۋ قىلغۇچى.

شكاف [شكاف] (پ) يېرىق، دەز، چاك، تۆشۈك.

شكايەت [شكايت] (ئە) 1) نالىش؛ ئەرز، ھال ئېيتىش، شكايەت:
قىلاي ئازراق شكايەت، ئەي بەرادەر، بۇ جەھان كارى،
خەلايىقغە ئۆزىنى كۆرسەتۈرلەر مۇللا بازارى.
— مۇللا نىياز.

2) غەيۋەت:
كى ئىجلاس قىلمە شكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزىنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

شكايەت ئەيلەمەك — نالىماق، ئەرز ـ ھال ئېيتماق:
باقسب دەرمەن، شكايەت ئەيلەيىن كۆرچاغ ئانى، قالماس،
كۆزۈمگە تابى نەزراده، تىلىمگە قۇۋۋىتى تەقدىر.
— نەۋائى.

شكايەت قىلماق — نالىماق، ئەرز ئېيتماق، شكايەت قىلماق:
شكايەت قىلمە، ناقىس، لەبنى باغلاپ رازىلىق كىرگۈز،
كى ھەر تۈرلۈك ھەۋادىسكىم كېلۇر ھەق ساردىدىن مېھمان.
— ناقىس.

شكەست [شكست] (پ) سۇنۇق، مەجرۇھ:
قارا زۇلفۇك بىلە چىن مۇشكى قايدا تەك بولا بىلسۇن،
شكەستى مۇشكى چىن ئەيلەر چۇ زۇلفى ئەنبەر ئەفشانلىك.
— ھاپىز خارەزمى.

شكەست بەرمەك — زەربە بەرمەك:
سەرۇى ئازادىغە بەردى قامەتى تەنها شكەست،
باغىبانى بىھۇدە ئېيتۇر سەنەۋ بەردىن ھەدىس.
— زەلىلى.

شكەست قىلماق — سۇندۇرماق، مەجرۇھلاندۇرماق:
خۇدا قىلماسۇن گەۋھەرنى شكەست،
جەھان خەلقىنى ئەيلەگەي زىردەست.
— ئا. نىزارى.

شكەست يەتمەك — زىيان يەتمەك:
كى ئاندىن يېتىپ شەۋكەتىغە شكەست،
بولۇر زىردەستىغە ئول زىردەست.
— نەۋائى.

شكەستە [شكسته] (پ) 1) سۇنغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ:
— مەنى شكەستەنى دەۋران شكەستەرەك قىلدى،
كۆزۈم ياشىنى ئاقىزدى، تامار ئېردى تەم ـ تەم.
— ناقىس.

2) ئاجىز، زەئىپ:
ئۆزۈڭدىن بۆلەك بەندە يوق پەناھ،
شكەستە قولۇڭ بارچەسى ئۆزرخاھ.
— ئا. نىزارى.

شكەستە بەستە — كەم ـ كۆتە، چولتا:
شكەستە بەستەۋ سەرگەشتەۋ دىلخەستە ئەۋزارە،
يۈزۈمنى سۇرتۈبان دەرگاھىغە بەس ناتەۋان كەلدىم.
— زەلىلى.

شكەستە بولماق — جاراھەتلەنمەك، مەجرۇھلانماق؛ ئاجىزلىماق:
ئەگەر بەندەسەن بولمە ئازار بەخش،
شكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.

شكەستە خاتىر — جەبىرلەنگەن، ئەلەم تارتقان؛ كۆڭ- لى يېرىم:
يات ئىلە ئۆزدىن شكەستە خاتىرە ئانداقكى مەن،
يار ئىلە ئەغياردىن ئازۇردە جانى مەن كەبى.
— نەۋائى.

شكەستەبال [شكستەبال] (پ) قانتى سۇنغان؛ روھى سۇنۇق، كۆڭلى يېرىم.

شكەستەپا [شكستەپا] (پ) ئايمغى سۇنۇق، توكۇر؛ ناتىۋان، قۇدرەتسىز.

شكەستەمەقال [شكستەمقال] (پ + ئە) نۇتۇق

قابىلىيەتى يوق، دۇدۇقلاپ سۆزلىگۈچى.

شىكەم [شكم] (پ) قېرىن، قورساق.

شىكەن [شكن] (پ) 1) سۇنۇقلۇق، پۈكۈكلۈك، بۇرۇ-لۇش:

داغى مەن كەبى بولمە پەيمان شىكەن،
كۆڭۈل مۈلكىغە ئالمە تۇرلۇك تۈمەن.

— ئا. نىزارى.

2) بىرىككەن سۆز تەركىبىدە كېلىپ، «بۇزغۇچى، سۇندۇر-غۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

بۇت شىكەن — بۇتنى سۇندۇرغۇچى.

شىكەنج [شكنج] (پ) پۈكۈلۈش، بۇرۇلۇش.

شىكەنجە [شكنجه] (پ) ئازاب، ئوقۇبەت، قىيناق.

شىكۇھ [شكوه] (پ) ئۇلۇغ، ئۇلۇغۋار؛ تەنتەنە، تەنتەنە-لىك:

شىكۇھ قىلغان خەلق ھەيران قالدىلەر،
بەدگۇمانلىقدىن پۈشەيمان قىلدىلەر.

— زەلىلى.

شىكۋە [شكوه] (ئە) نارازىلىق، شىكايەت، نالىش:

مېنىڭدەك بىۋەفانى دوزمىلله قىلغاندىن شىكايەتكىم،
ستەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىفايەتكىم.

— مۇللا نىياز.

شىكۋە قىلماق — شىكايەت قىلماق، نارازىلىق بىلدۈر-مەك، نالىماق:

شىكۋە قىلما، بەختى بەددىن، ئەي قەلەندەر كىم، ئەزەل،
بىرنى شاھى ئالەمۇ بىرنى گەدا قىلدى قەلەك.

— قەلەندەر.

شىكىب [شكيب] (پ) 1) سەبىر، تاقەت، چىدام:

تامۇمكىن ئۆزۈڭگە سەبر يار ئەت،
تەسكىنۇ شكىب ئىختىيار ئەت.

— نەۋائى.

شىكىبا [شكيبا] (پ) سەبرىلىك، چىداملىق، تاقەتلىك.

شىكىل [شكيل] (پ) يېپ، ئارقان.

شىكىل ئەتمەك — باغلىماق، بەند قىلماق.

شىگەرف [شگرف] (پ) ئۇلۇغ، كاتتا؛ كۆچلۈك. 2) ئاجايىپ گۈزەل، كېلىشكەن.

شىن [شين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ش» ھەرپىنىڭ نامى.

شىنا [شنا] (پ) سۈدا ئۈزۈش.

شىناخت [شناخت] (پ) تونۇشلۇق، بىلىشلىك.

شىناسا [شناسا] (پ) تونۇش، بىلىش، تونۇپ بىلگەن، مەرىپەت ھاسىل قىلغان:

كۆشايانى تىلىسمى گەنجىنى ئەسرار،
شىناسا ھەزاجى نەبزى ئەسمار.

— ناقىس.

شىناسنامە [شناسنامه] (پ) پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى.

شىناۋەر [شناور] (پ) سۈدا ئۈزگۈچى:

ھەقايىق بەھرىگە چۈمگەن شىناۋەر،
جەمالى ئىشقىنى كۆرگەن دىلاۋەر.

— ناقىس.

شىناۋەرلىك [شناورليك] سۈ ئۈزۈشلۈك، سۈ ئۈزۈش ھەرىكىتى:

قىلۇرسەن نەسەبەبدىن فىسق ئارا مۇنداغ دىلاۋەرلىك،
چېكەرسەن ھەر زەمان دەريايى غەفلەتتە، شىناۋەرلىك.

— مۇللا نىياز.

شىنگەرف [شنگرف] (پ) قىزىل بوياق، قىزىل رەڭ:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرف ئۇ تۈمۈررەڭ،
يامىسۇ نۇقرەۋۈدەڭ، يا كۈھسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

شىنگەرف گۈن [شنگرف گون] (پ) قىزىل رەڭ، قىزىل رەڭلىك:

ئىشق ئەبۋابىن چېكەر دەفتەرلەرنىدە ئەھلى دەرد،
بۇيلە شىنگەرف گۈن بولدى، شەھىدلىك تۇپراغى.

— نەۋائى.

شىنگەرفىي [شنگرفى] (پ) قىزىل تۇسلۇك، قىز-غۇچ:

يۈزى ئاقۇخەتى لەئلۇ لەبىدە ئول خەتى رەيھان،
كى سۈرخى بىرلە شىنگەرفى زەھى مەئشۇق جەھان كاغەز.

— خۇشھال غەربىي.

غ

غاب [غاب] (ئە) ئورمان، توقاي:
گول خىلافەت بېشەسىنىڭ شېرى غابى تاققا يۈزلەنگەن شادماڭ-
لىغىڭ تەھنىيەتىن سورغالى...
— نەۋايى.

غاجىر [غاجىر] بۇركۈتسىمان، بۇركۈتكە ئوخشاش بىر خىل كاتتا يىرتقۇچ قۇش.

غار [غار] (ئە) غار، ئۆڭكۈر:
تىيز تون ئالغىل پەنا غارىغا ئۆزنى ئەي بىلال،
دېدى - يۈ، قىلدى نەسىھەت نەزم گۆفتارىم ماڭا.
— مولla بىلال.

غارى ئاشىقان — ئاشىقلارنىڭ غارى، تۇرار جايى:
ئەي زەلىلى سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۇگۈن،
جەننەتى تەبيارى ئىشكى بولدى غارى ئاشىقان.
— زەلىلى.

غارى فەنا — پاناھلىنىدىغان غارى، جاي:
خەلق ئۆزرە پەردەئى غەفلەت نەدىندۇر بىلمەدىم،
مەن دەغى غارى فەنادىن ئەمدى بىدار ئولمىشىم.
— زەلىلى.

غارەت [غارت] (ئە) [كۆپلۈكى: غارات] تالان - تاراج، تالان - تاراج قىلىپ بىرەر نەرسىنى ئېلىپ كەتمەك:
قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۈز قىلۇر ئۆرتەرگە جەھد،
زۇلفى ئاڭا تەقۇيىە ئەيلەپ جىسىم دالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

غارەت ئەيلەمەك — تالان - تاراج قىلماق:
كۆز ئوچى بىرلە باقىپ كۆڭلۈمنى غارەت ئەيلەدى،
ئوقى تەگدى باغرىمە قىلدى يارا ئۆلتۈرگىدەك.
— نەۋەتى.

غارەت ئېلى — تالان - تاراج قىلغۇچىلار:
ئىشق بارىنى غارەت ئەتكەي،
غارەت ئېلىگە ئىشارەت ئەتكەي.
— ئەرشى.

غارەتى دىن قىلماق — دىننى ئاياغ ئاستى قىلماق.
غارەتى شور — ئىشق - مۇھەببەتنى بۇلاڭ - تالان قىلماق:
كۆزۈم جادۇسىدىن كەشمىرى يۈرشور،
ساچمىدىن چىن ئىچىدە غارەتى شور.
— لۇتفى.

غارەتكەر [غارتكەر] (ئە + پ) ئوغرىلىغۇچى، تالان - تاراج قىلغۇچى:
تىكىلمىش كۆزلەرى كۆڭلۈمدە تائەت نەقدىن ئەتسەم جەمئ،
ستېز ئاندافكى غارەتگەرلەر ئەيلەر خانمان كۆزگەچ.
— ئەرشى.

غارەتگەرى ئىمان — ئىمانغا چاڭ سالغۇچى، ئىمانغا زەرەر (شىكەست) يەتكۈزگۈچى؛ ئىماننى بۇلغىغۇچى:
نە مۇئمىنمەن، نە كاپىرمەن ئىكاۋگە بولۇبان ئاشىق،
كۆزۈڭ غارەتگەرى ئىمان، قاشىڭ مىھرابى ئىمانىم.
— مەشھۇرى.

غارنىشىن [غارنىشىن] (ئە + پ) غاردا ياشىغۇچى:
ئۆزلەتايىن ھەكىمى غارنىشىن،
ئاڭا تەئبىدىن ئەيلەسە تەلقىن.
— نەۋايى.

غارىب [غارب] (ئە) سۈنۈش، سۈنماق، پاتماق، سۈنغۇچى.
غارىب ئەيلەمەك — پاتۇرماق، سۈندۈرماق.
غارىب بولماق — پاتماق، سۈنماق.

غازە [غازە] (ئە) ئۇپا - ئەگلىك.
غازە سۈرتمەك — ئۇپا - ئەگلىك قويماق، سۈرتمەك.
غازە ئۇرماق — ئىز قالدۇرماق.

غازى [غازى] (ئە) غازات قىلغۇچى، ئۇرۇشلاردا غالىب:
يەتتىلەر مىيل ئۆزرە كەلدىلەر بېرى،
ھەم ۋەلى ھەم غازىلەرنىڭ سەرۋەرى.
— زەلىلى.

غازىي [غازى] (ئە) «غازى»غا قارالسۇن.
غازىي نۇسرەت قەرىن — غەلىبىگە ئېرىشكەن، غالىب.

غاسىل [غاسل] (ئە) ئۆلۈك يۇيىدىغان، ئۆلۈك يۇيغۇچى.

غاشىيە [غاشىيە] (ئە) ئېگەر ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق، يېپىنچا:
شەيخ خاھىي ۋە نەخاھىي ھۆكىم قىلدى ۋە غاشىيەنى ئېگنىگە
سالىپ ئاڭا جىلاۋىدا باردى. ئەبۇ جەئفەر خەجىل بولۇپ
ئاتدىن تۆشدى.
— نەۋايى.

غافىل [غافل] (ئە) غەپلەتتە قالغان، بىلمەي قالغان؛

خەۋەرسىز:
كېتەر يولۇڭغە ئەلازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
ئەدۇركى تۇشەئى راھىلگ ئاخىرنى قىلغىل ياد.
— شەۋقى.

غافىل بولماق — غەپلەتتە قالماق، بىپەرۋا بولماق:
قىماغىل ئۇمرۇڭنى رازىيىڭ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ بولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

غافىل قالماق — خەۋەرسىز قالماق، غەپلەتتە قالماق.

غافىل ئولماق — بىخەۋەر قالماق.

غافىلۇەش [غافل وش] (ئە + پ) ئۆزىنى بىلمەسلىككە سالغۇچى، بىپەرۋا، بىخەۋەر:
ئايتمان شاھىمنى يا ماھىمنى يەتكۈر باشىمە،
ھەم مەھى غافىلۇەشىمنى، شاھى ئاگاھىمنى ھەم.
— نەۋايى.

غافىلىي [غافلى] (ئە) غاپىللىق.

غالىب [غالب] (ئە) غەلىبە قىلغۇچى، يەڭگۈچى، غالىب:
ئەگەر مەئشۇق ئىرۇر ئاشىققا جازىب،
بولۇرلار ئەھلى ئىشق ئىشقىغە غالىب.
— خىرقەتى.

غالىب كەلمەك — غەلىبە قازانماق، يەڭمەك، ئۈستۈن كەلمەك.

غالىبى مەھز — مۇتلەق ئارتۇق، ئەۋزەل.

غالىيە [غالىيە] (پ) 1) قاش ۋە چاچقا سۈرتۈش ئۈچۈن مۇشك، ئەنبەردىن ياسالغان خۇشبۇي قارا مادا:
بۇلبۇلى نەغمەسەنج ئولۇپ كەلمەدى بىر نەسىم گۈل،
تەلىبە زەلىلىگە سەھەر غالىيەئى سەبا كېرەك.
— زەلىلى.

2) قارا: ھىد:
تۈن ئاقشام تولغانۇپ سۇنبۇل بىكىن زۇلفۇڭدىن ئاھ ئۇر دۇم،
ھەۋانى غالىيە تۈنتى، جەھان مۇشكى خوتەن بولدى.
— سەككاكى.

غالىيەساز [غالىيەساز] (پ) غالىيە (خۇش ھىد) تارقاتقۇچى.

غالىيەساز ئەيلەمەك — خۇشبۇي قىلماق، خۇشبۇي ھىدلار چاچماق.

غامىز [غامض] (ئە) قىيىن، مۇشكۈل، نا ئېنىق.

غامىز مەسئەلە — قىيىن مەسىلە، نا ئېنىق مەسىلە، چۈشىنىكسىز مەسىلە.

غايەت [غايت] (ئە) 1) چەك، ئاخىر، چېگرا:
چولغ ـ كىچىك بۇ ھالى كىبلۇرنى بىلۇر، ۋەلى ـ
ئارمان ـ ئارزۇسىغا يوق ھەددى غايەتى.
— سەبۇرى.

2) جۇدا، غايەت، ناھايىتى:
غايەتى بىلمەسلىكىندىن مۇددەئى كافىر بولۇر،
گەرسۇجۇد ئەيلەر ئاتايى سىزگە ھەق نۇرىن كۆرۈپ.
— ئاتايى.

غايەتسىز [غايت سيز] چەكسىز، چېگراسىز:
شامى ھىجرانىكى، غايەتسىز ئېرۇر تىيرەلىغى،
ئەدەم ئىقلىمىغە ئول كەلدى سەۋادى ئەئزەم.
— نەۋايى.

غايەتلىغ [غايت ليغ] چېگراسى بار، چەكلىك:
ئول جۇملەدىن مەئشۇق ھۇسن ۋە جەمالىنىڭ بىنھايەتلىغى
ۋە نازۇ ئىستىغناسىنىڭ بىھەددۇ غايەتلىغى.
— نەۋايى.

غايىب [غايب] (ئە) 1) يوق، كۆرۈنمەيدىغان، مەۋجۇت ئەمەس.
كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمدە ھازىر ياد ئەيلەرمەن،
ئانىڭ يادى بىلە خۇرشىد كۆڭلىنى شاد ئەيلەرمەن.
— مۇللا سالىھ.

2) كىبلەچەك:
ماڭا ئۆز غايىبىمدىن بىر نىشان ئەت،
دېسەڭكىم، ھەجىردىن ئۆلمەي، رەۋان ئەت.
— نەۋايى.

غايىب ئەيلەمەك — يوقاتماق، (جاندىن) ئايرىماق؛ مەھرۇم قىلماق.

غايىب قىلماق — «غايىب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غايىبانە [غايبانه] (ئە + پ) چەتتىن، سىرتتىن، كۆرمەي تۇرۇپ:
بولۇپ ئاشىق ئانىڭغە غايىبانە،
ئۆزى قالدى كۆڭۈل بولدى رەۋانە.
— ناقىس

غەباۋەت [غباوت] (ئە) ئەقىلسىزلىك، كالتە پەملىك، تەنتەكلىك:
ئولكى ئۆزىن بىگەنگەي زەھى غەباۋەت ۋە ئولكى ئۆز سۆزىن
بىگەنگەي، زەھى شەقاۋەت!
— نەۋايى.

غەبرا [غبرا] (ئە) يەر، زېمىن، تۇپراق:
نەدىن گەردۇن ئېرۇر سەرگەشتەئى ئىشقىڭ قەرار تاپماي،
نەدىن بىخۇد ياتار شەۋقىڭدە، مەينى ئىچمەيىن غەبرا.
— مەشھۇرى.

غەبغەب [غبغب] (ئە) ئېگەك، ساقاق، زاڭاق:
يېگى ئاي رەشكىن تۇتۇپدۇر ھالقە ئۇرغان غەبغەبىڭ،

نۇكتەنى ۋەھدەتدۇر، ئايا، يۈز ئۆزە خالۇ خەتمۇ.
— ئەرشى.

سىيم تەن لەئلى لەبۇ پىستە دەھان دۇردانە،
مەھجەبىن غەبغەبى چىن غۇنچەنى خەندان يەكلىغ.
— شەۋقى.

غەبن [غبن] (ئە) ھىيلە ـ مىكىر، ئالدام:
ئەينى شەرىئەت بارى غەبنى بەلا،
تۆزلۈك ئىلە ھەرخەتى ئانىڭ خەتا.
— نەۋائى.

غەددار [غدار] (ئە) 1) ھىيلىگەر، مەككار، ئالدامچى، خىيانەتچى، نەيرەڭۋاز، مېھرىسىز، ۋاپاسىز، رەھىمسىز، زالىم:
ئەي بۇرادەر بۇ جەھان غەددارىدۇر،
گويىيا بىر ئەۋرەتى مەككارىدۇر.
— خەراباتى.

2) خائىن، خائىنلىقنى ئۆزىگە كەسىپ قىلغۇچىلار:
بەل ئاڭا يوق ئېردى تۆش ھەم كۆننىڭ خىشتى غەددار سىپاھى
تۆننىڭ زەنگىشتىار چېرىكى شەبخۇنىدىن فارىغ...

غەددار فەلەك — رەھىمسىز، زالىم پەلەك:
ئەي ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەج رەفتار فەلەك،
ئۆزدى بۇ غۇنچەمنى كۆردى بىۋەفا غەددار فەلەك.
— مولا سالىھ.

غەددار قەدەم — زالىم، رەھىمسىز تەقدىر.

غەدر [غدر] (ئە) 1) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ. 2) بۇۋاپالىق، زالىملىق، رەھىمسىزلىك. 3) خائىنلىق، خىيانەت.

غەدر ئەھلى — خىيانەت قىلغۇچى كىشىلەر، زالىملار، رەھىمسىز كىشىلەر.

غەدرۇ بىداد — خىيانەت ۋە رەھىمسىزلىك.

غەدركەش [غدركيش] (ئە + پ) خىيانەتچى، ئالدامچى؛ ۋاپاسىز:
شەھر تىمى سەۋداگەرى غەدركەش، ئۆزىنە سۇد ۋە مۇسۇلماڭلارغە قەھەت ئەندىش.
— نەۋائى.

غەدۇد [غدود] (ئە) ئىللەت، مەرەز؛ يامان:
يوقدۇر بۇ خىلىقتە قۇسۇرۇ غەدۇد،
قۇدرەت ئىلكىدە قىلىپ تار ـ پۇد.
— زەلىلى.

غەدىر [غدير] (ئە) كۆل، تۇرغۇن سۇ.

غەدىرى ۋەھشەتئەنگىز — دەھشەتلىك دېڭىز، قورقۇنچلۇق دېڭىز.

غەرابەت [غرابت] (ئە) 1) ئاجايىپلىق، قىزىقلىق، نادىرلىق، غەلىتىلىك:
غەرابەت مۇندا بىمەددۇ نىھايەت،
تاپىلماي بۇل ئەجەب سەنئىتقە غايەت.
— نەۋائى.

2) مۇساپىرلىق، غېرىبلىق.

غەرامەت [غرامت] (ئە) پۇشايمانلىق، ئازاب، قىيناق.

غەرامەت يەتمەك — ئازاب يەتمەك، قىيىنچىلىق كەلمەك.

غەرايىب [غرايب] (ئە) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق؛ قىزىق نەرسىلەر، قىزىقچىلىقلار:
بۇ رەڭ داخىللىغىن تەئسىرىن ئانىڭلاپ،
غەرايىبكىم بولۇرلار ئانا شاغىل.
— ئەرشى.

غارايىب كۆرۈنمەك — قىزىق، ئاجايىپ، يېگانە بولۇپ كۆرۈنمەك:
قويۇپ ئېردىم ئاندا باشىم قىبلەغە،
غەرايىب كۆرۈندى ئوشۇل سەفلەغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرەز [غرض] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغراز] 1) مەقسەت، نىيەت، مۇددىئا:
غەرەز بۇ شەمئىنى ئۆيگە يارۇتسا،
بىرى ـ بىرسى بىلەن كۆڭلىن ئاۋۇتسا.
— خىرقەتى.

2) يوشۇرۇن (مەخپىي) دۇشمەنلىك.

غەرەزئامىز [غرض آميز] (ئە + پ) غەرەزلىك، باشقا بىر مەقسەتنى كۆزلىگەن؛ غەرەز ئارىلاشقان:
بارچە كەلىماتى ھىيلەتئەنگىز ۋە مەجمۇئ ھەرەكاتى غەرەزئامىز.
— نەۋائى.

غەرەزگو [غرض كو] (ئە + پ) غەرەز بىلەن سۆز ئېيتقۇچى، ئەسلى مەقسىتىنى يوشۇرۇپ گەپ سورىغۇچى، غەرەزگۇي:
ئەي نەۋائى، ۋاقىف ئول ھالىڭغا كىم يار ئاللىدە،
بىس، فەراۋاندۇر غەرەزگو ئەسرۇ پەراندۇر غەرەز.
— نەۋائى.

غەرەۋ [غرو] (پ) 1) قەلەم ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان قومۇش، خەت يېزىش ئۇچۇن قەلەم قىلىپ ئىشلىتىلىدىغان قومۇش. 2) ۋارقىراش، جار سېلىش، ناله، پەرياد، «غەرەۋ» گە قارالسۇن.
كىرىپ شەھەر ئىچىگە سالايىن غەرەۋ،
بولۇر ئابرۇ كەلسە ئىستەپ بىرەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرباش [غرباش] تارغاق، «غەرۋاش» قا قاراڭ.

غەربال [غربال] (ئە) غەلۋىر؛ ئەلگەك:
سايىسلىغىغە زۇھەل ئۇرۇپ فال،
گەز دەستە بىلە قولىدا غەربال.
— نەۋايى.

غەررا [غرا] (ئە) پارلاق؛ جۇشقۇن؛ يارقىن، يېقىملىق:
ئايدى رەۋان قەسىدەنى غەررا قىلىپ بۇ كۇن،
ئېلتكىل ئانىڭ قاتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.
— سەيفى سەرايى.

غەررا قەسىدەلەر — پارلاق ۋە جۇشقۇن قەسىدىلەر.

غەررا نەزم — يارقىن، جۇشقۇن شېئىر.

غەرران [غران] (پ) ھۆركىرىمەك، گۈرۈلدىمەك، خىرىس قىلماق:
تەرىد ئەتكەچ بىلە كۆرگۈزدى جەۋلان،
تېبىندى ھوي ئېتىپ چۇن شىرى غەرران.
— لۇتفى.

غەررە [غرە] (ئە) مەغرۇرلىنىش؛ (بىرەر بىھۇدە نەرسىگە ئارتۇقچە بېرىلىش ئارقىسىدا) ئالدىنىش، ئالدىنىپ قېلىش:
بولماغىل مەشھۇزى غەررە گەرتاپارسەن ئىززۇ جاھ،
تەخت ـ بەخت بىلەن قىلۇركىم ئاقىبەت سۇلتان ۋىداھ.
— مەشھۇرى.

غەرق [غرق] (ئە) غەرق بولۇش، سۇدا ئېقىش، غەرق بولغان، سۇدا ئاققان:
بولۇپ غەرق گويا بەلا بەھرىغە،
ياقىن ئېردى بىشە فەرەڭ شەھرىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرق ئاب ئەتمەك — سۇغا چۆكتۈرمەك، پاتۇرماق:
ئانىڭ ئىشقى خەراب ئەتتى، يۇرەك ـ باغرىم كەباب ئەتتى،
كۆزۈمنى غەرق ئاب ئەتتى، ياشىمدا بولدى سىر ئاشكار.
— نەۋبەتى.

غەرق ئەيلەمەك — كۆيۈپ كۇل بولماق؛ كۆيدۈرمەك؛ چۆكتۈرمەك، پاتۇرماق.

غەرق ئولماق — پېتىپ كەتمەك، چۆممەك، چۆكمەك:
بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.
— موللا سالېھ.

غەرقى لۇججەئى نۇر — نۇر دەرياسىغا چۆممەك.

غەرقى ھەۋا — ھاۋاغا غەرق بولۇپ؛ ھاۋغا غەرق بولغان؛ ھاۋغا غەرق بولماق.

غەرقاب [غرقاب] (ئە + پ) 1) سۇغا پاتقان، سۇدا ھالاك بولغان؛ غەرق بولغان. 2) گىرداب:
كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلەن غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇبەر.
— زەلىلى.
شەيغ دەستۇرلىككە قولىن ئۇزاتدى، ئىلكىن تۇتۇپ چەكتى بەھر ساھىلىغە ۋە مەھلەكە غەرقابىدىن سۇدرەدى ئەمن مەنزىلىغە.
— نەۋايى.

غەرقە [غرقە] (ئە) پېتىپ كەتكەن، چۆكۈپ كەتكەن:
گەر قىلماساڭ غەرقەئى دەريايى شەپائەت،
مەشھۇر ھەزىن ئۆلگۈسىدۇر تەشنە سەراپا.
— مەشھۇرى.

غەرقەئى خۇناب ئولماق — قانغا پېتىپ كەتمەك.

غەرۋاش [غرواش] «غەرباش» قا قاراڭ:
جەۋلەھە غەرۋاشىدا ئاھاردەك،
يوقكى زەغەن پەررىدە مۇرداردەك.
— نەۋايى.

غەرىب [غريب] (ئە) [كۆپلۈكى: غۇرەبا] 1) بىچارە، ناتىۋان؛ ھالسىز، ئىگە ـ چاقىسىز؛ خارلانغان، ئاياغ ئاستى قىلىنغان:
چەرخ ئۆزە خۇرشىددەك بار مەن جەھان ئىچرە غەرىب،
دەردمەندى تاپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.
رەھمىسى كەلمەس غەرىبنىڭ ئاھىغە،
كىرگەلى قويماس رەقىب دەرگاھىغە.
— غەيرەتى.
2) ئاجايىپ، قىزىق، تەئەججۇپلىنەرلىك، ھەيران قالارلىق نەرسە:
ۋە غەرىبدۇركىم، زاھىر ئۇلۇمىنىڭ تەكمىلى ۋەقىتدە نېچە ئىش ئالارغا مۇيەسسەر بولۇپدۇركىم، بۇ ئۇممەتدە ئۆتكەن ئەكابىر ۋە ساھىب كەماللەردىن ھېچ قايسىغا ۋاقېئ بولغانى زاھىر ئەمەس.
— نەۋايى.
3) ئەۋزەل، ئۇلۇغ؛ بەختىيار:
بۇكى كەلامۇللاھ ئاڭادۇر نەسىب،
كىم يوق ئاڭا مۇئجىزە ئاندىن غەرىب.
— نەۋايى.

غەرىب ئاسار — ئاجايىپ نىشانلار.

غەرىب ئەل — مۇساپىرلار، بىچارىلەر:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر رەسم ـ ئايىنلارى،
غەرىب ئەلنى كۆرسە كېلۇر گىنلارى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرىب مائانىلىق — ئاجايىپ مەنىلىك.

غەرىب مىسال — مۇساپىرغا ئوخشاش، مۇساپىركەبى.

غەرىب ھال — ئاجايىپ ئەھۋال، ھەيران قالىدىغان

ئەھۋال.

غەرىب ھالەت — «غەرىب ھال»غا قارالسۇن.

غەرىب ئۆمۈر — ياخشى، ئاجايىپ ئىشلار، قىزىق، ئاجايىپ ۋەقەلەر.

غەرىبى مۇستەمەند — غېرىپ، مۇساپىر بىچارىلەر: *غەرىبى مۇستەمەندىدىن بىمەمدىللاھ يىراقماسدۇر، غەمۇ دەردىدىن ئۆلدۈم ئول پەرى ھەلسىغە باقماسدۇر.* — قەلەندەر.

غەرىبانە [غريبانه] (ئە + پ) غېرىبلارچە؛ غېرىبلىق بىلەن؛ «غەرىب» كە قارالسۇن.

غەرىب ئەندام [غريب اندام] (ئە + پ) ئاجايىپ - غارايىپ بەدەن، بوي: *تۇش كۆرەر ھېچ شەكسىزىن ئول شام، كى ئىكى سۇرەتى غەرىب ئەندام.* — نەۋائى.

غەرىبخانە [غريب خانه] (ئە + پ) 1) مۇساپىرخانا، غېرىبخانا، غېرىبلار تۇرىدىغان جاي، غېرىبلار ئۆيى. 2) ئاجايىپخانا، مۇزېي. 3) دۇنيا.

غەرىبلىغ [غريب ليغ] 1) بىچارىلىك، ئىلاجسىزلىق؛ مۇساپىرلىق، غۇربەتتە قالغانلىق. 2) ئاجايىپلىق، ھەيران قالارلىق.

غەرىبنەۋاز [غريب نواز] (ئە + پ) غېرىبپەرۋەر، مۇساپىرپەرۋەر: *ۋە غەرىبنەۋاز ئەھلى جاھىلەر سەرمايەئى جاھۇ جالالىن غەرىبلەر سەرۋەقىتىغە بەردەۋام تۇتسۇن.* — نەۋائى.

غەرىبىستان [غريبستان] (ئە + پ) غېرىبلار تۇرىدىغان جاي، مۇساپىرخانا، غېرىبخانا، «غەرىبخانە»گە قارالسۇن.

غەرىبىستان ئەھلى — غېرىبلار، مۇساپىرلار.

غەرىزە [غريزه] (ئە) تەبىئەت، خۇلق، مىجەز، خاراكتېر.

غەرىزە ھەرارەت — تەبىئي ھارارەت.

غەرىزي [غريزى] (ئە) تەبىئي؛ تۇغما.

غەرىزي ھەرارەت — ئىنسان ۋە ھايۋاندا نەپەس ئېلىش-تىن پەيدا بولغان ئىچكى ھارارەت.

غەرىق [غريق] (ئە) غەرق بولغان، سۇدا ئېقىپ ھالاك بولغان؛ پاتقان، چۆمگەن: «غەرق» كە قارالسۇن: *دېبان غەرىق بولدى بۇلبۇل كۆز ياشىغە، نەچۈك بارغۇم گۈلى قەھقەھ قاشىغە.* — خىرقەتى.

غەرىق ئەيلەمەك — پاتۇرماق، غەرق قىلماق.

غەرىن [غرين] (پ) ئورمان، توقاي.

غەرىۋ [غريو] (پ) ۋارقىراش، جار سېلىش، ناله، پەرياد، «غەرەۋ»گە قارالسۇن.

غەزا [غزا] (ئە) دىنىي ئۇرۇش.

غەزا مەيدانى — جەڭ مەيدانى، جەڭگاھ.

غەزات [غزات] (ئە) «غەزا»غا قارالسۇن: *نەفس كافىرنى غەزات ئەيلەرگە بىر سۇلتان كېرەك، كىم ئەمەس دادىنى بەرمەكلىككە ئازى خان كېرەك.* — زەلىلى.

غەزال [غزال] (ئە) كېيىك، ئاھۇ.

غەزالى چاپۇكخېز — چاققان، چاپقۇر كېيىك.

غەزالى مۇشكبو — «غەزالى مۇشكىن»گە قارالسۇن.

غەزالى مۇشكىن — مۇشكىن كېيىك؛ مۇشك ھىدى بەرگۈچى كېيىك، تىبەت كېيىكى.

غەزالى مۇشكىنبو — «غەزالى مۇشكىن»گە قارالسۇن.

غەزلان [غزلان] (ئە + پ) كېيىكلەر، «غەزال»نىڭ كۆپلۈكى. *چۆرەلەرى كۆھ، بەيابانى دەشت، جۈش قىلۇر تۇرفە غەزالانى دەشت.* — زەلىلى. *سۇرمەئى سۇنبۇل نەھاجەتدۇر خىتا سەھراسىدىن، نافەئى مۇشكىن غەزالانى خوتەن كەلتۇرمىشەم.* — زەلىلى.

غەزالە [غزاله] (ئە) 1) چىشى كېيىك، چىشى ئاھۇ. 2) ئاپتاپ، نۇر (قۇياش نۇرى): *خەتتىڭ ئارا ئۇزارىڭ سەبزە ئىچىندە لالە، ئول چەشمە پۇر خۇمارىڭ لالەداغى غەزالە.* — بابىر.

غەزالە كىردار — ئاھۇ كۆزلۈك، كېيىكتەك.

غەزالەئى چىن — چىن كېيىكى.

غەزەب [غضب] (ئە) قەھر، غەزەپ؛ ئاچچىق؛ «غەزابات»قا قارالسۇن: *قىلىپدۇر بۇ ئىشنى ئاتامغە خەبەر، غەزەب ئوتى ئاندىغ ئورۇپدۇر شەرەر.* — ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەزەبات [غضبات] (ئە) غەزەپلەر، «غەزەب»نىڭ كۆپلۈكى.

غەزەبرېز [غضب ريز] (ئە + پ) ئاچچىقلىنىش، غەزەپ چېچىش، قەھر - غەزەپكە كېلىش: *جان قەسدى ئېتەر كىمسە غەزەبرېزلىگى، ئەلقىسسە كىشىنى ئۆلتۇرۇر تېزلىگى.* — نەۋائى.

غەزەبناك [غضبناک] (ئە + پ) قەھرلىك، غەزەپلىك، غەزەپلەنگەن؛ قىزىشقان:
بولۇپ قەرھاد ئول سۆزدىن تەرەبناك،
كۆلۈپ دېدىكى: ئەي شاھى غەزەبناك.
— نەۋائى.

غەزەل [غزل] (ئە) [كۆپلۈكى: غەزەلىيات] بەيىت، شېئىر، غەزەل:
ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىف نەغمە،
بالكى نەۋادا قىچقىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.
— مۇللا سالىھ

لەبى پەيماندىن تۆكتى ئەسەلنى،
ئوقۇپ گۈل غۇرقەتىدە بۇ غەزەلنى.
— خىرقەتى.

غەزەل تەرزى — شېئىرىيەت.
غەزەل تەسنىف قىلماق — غەزەل ئېيتماق؛ لىرىك شېئىر ياراتماق.

غەزەلخان [غزل خوان] (ئە + پ) غەزەل ئېيتقۇچى:
چەمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۈزۈپ دۇررراج كەكلىك تۈرلۈك ئەلھان.
— لۇتفى.

بەيت ئوقۇپ شۇدەم بولدى غەزەلخان،
ئۈلۈك تەنگە نەۋاسى كىرگۈزۈر جان.
— خىرقەتى.

غەزەلسەرا [غزل سرا] (ئە + پ) غەزەل، شېئىر ئېيتقۇچى، شائىر:
چەك بىرلە تەرەبغىزا داغى ئول،
نەغمە بىرلە غەزەلسەرا داغى ئول.
— نەۋائى.

غەزەلسەراي [غزل سراي] (ئە + پ) «غەزەلسەرا» غا قارالسۇن.

غەزەلگۈي [غزل كوي] (ئە + پ) غەزەل ئېيتقۇچى، غەزەل ئىجاد قىلغۇچى، شائىر، «غەزەلسەرا» غا قارالسۇن:
غەزەلگۈي ئەكابىر ۋە شۇئەرا ئاللىدە مۇنداق مۇقەررەردۇر-
كى، غەزەل تەۋرىغە شەيخ مۇختەر ئىدۇرلەر.
— نەۋائى.

غەزەلىيات [غزليات] (ئە) «غەزەل» گە قارالسۇن:
يەنە بىرى بۇكىم، ھەر ھەرف غەزەلىياتى ئول پۇتكەن غەزەل
بىرلە،
غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلمايىن
تۇرۇرلار، ...
— قىدىرخان يەركەندى.

غەزەنفەر [غضنفر] (ئە) شىر، ئارسلان:
دېدىكى بۇ تۇرغان بۇرادەرلەرىم،
جەفا بىشەسىدە غەزەنفەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەزل [غزل] (ئە) ئېگىرىلگەن، ئېگىرىپ تەييارلانغان يىپ.

غەزلفۇرۇش [غزل فروش] (ئە + پ) ئېگىرىلگەن يىپ ساتقۇچى.
غەزلفۇرۇشلۇق دوكانى — ئېگىرىپ تەخ قىلىنغان يىپ ساتىدىغان دۇكان.

غەزۇ [غزو] (ئە) دىنىي ئۇرۇش، «غەزا» غا قارالسۇن.
غەزۇ مەسافى — جەڭ مەيدانى.

غەزۋە [غزوه] (ئە) غازات، ئۇرۇش:
ۋە ھەزرەتى رىسالەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇتەبەئەتە-
غەكسىم ئۇھۇد غەزۋەسىدە مۇبارەك تىشلەرى شەھىد بولۇپ
گېردى.
— نەۋائى.

غەسسال [غسال] (ئە) يۇيغۇچى، ئۆلۈك يۇيىدىغان كىشى:
ھەردەمكى تۇگۈپ، غەسسالدىن ئۆزگە كىشى ئاچماق
مەھال،
ھەر سىيكىم كۆمۈپ، تۇفراغدىن ئۆزگە بىراۋ ئانى يېمەككە
يوق گېھتىمال.
— نەۋائى.

غەسسانى [غسانى] (ئە) ئەرەبلەرنىڭ غەسسان قەبىلە-سىگە مەنسۇپ، غەسسانلىق.

غەسل [غسل] (ئە) يۇيۇش؛ يۇيۇنۇش؛ غۇسل، «غۇسل» غا قارالسۇن.

غەش [غش] (ئە) غەم، ھەسرەت؛ كۆڭۈلدىكى ناخۇشلۇق، غەشلىك:
تارىپ تۇخمى كىننى بولۇپ يەنە غەش،
مېنى ئۆلتۈرەرگە قىلىپدۇر كەڭەش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) بىھوشلۇق، ھوشسىزلىق، ھوشسىزلىنىش:
كۈن - تۈن بەزم ئىچرە ئول ئىككى ستەمكەش،
يىقىلدىلەر تەنەئۈمدىن قىلىپ غەش.
— نەۋائى.

3) ئارىلاشتۇرۇش، قوشۇش (مەيگە سۇ قوشۇش، ساپ ئال-تۇنغا باشقا مېتال قوشۇش)؛ خىيانەت، ئالداش، ھىيلە قىلىش:
دەۋر ئەھلىدە يوق سافكى، ئانىك غەشى يوقتۇر،
جۇز ساقىي دەۋر ئىلگىدە سافىي مەي بىغەش.
— نەۋائى.

4) بۇلغانغان، ئىپلاس:
سۇرەتى دەرۋىشۋەش ۋە مەئنىسى سەراسەر غەش.
— نەۋايى.

غەشلىغ [غش ليغ] نۇقسان، كەمچىلىك، ئارىلاشما.

غەشلىق [غش ليق] «غەشلىغ» كە قاراڭ.

غەشىي [غشى] (ئە) كۆڭۈل ئېزىش، ئۆزىدىن كېتىش، هوشىدىن كېتىش.

غەشىي قىلماق — كۆڭۈل ئازماق، ئۆزىدىن كەتمەك.

غەشيان [غشيان] (ئە) «غەشىي» گە قاراڭ:
سۇپۇر كۆڭلۈڭ ئۆيىدىن خارۇ خەسنى،
كۆڭۈل غەشيان بولۇر، كەتكۈز مەگەسنى.
— خىرقەتى.

غەففار [غفار] (ئە) كەچۈرگۈچى؛ شەپقەت قىلغۇچى (تەڭرىنىڭ سۇپىتى):
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەهم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

غەففارۇل - زۇنۇب — گۇناهدىن ئۆتكۈچى:
يەنە ئاسىيغە غەففارۇل - زۇنۇبسەن،
كەرە كۆڭلۈمغە كەششافۇل - قۇلۇبسەن.
— خەراباتى.

غەفلەت [غفلت] (ئە) هوشيارسىزلىق، هەر نەرسىگە بىپەرۋا قاراش، بىخۇدلۇق:
غەفلەت ئىلە هەر زەمان يادىڭنى قىلماي، قىل بۇدەم،
تارتغان ئىشقى مەجازى ئىچرە ئاهىمنى كەرەم.
— ئەرشى

غەفلەت ئايىن — غەپلەتتە قالغان، بىپەرۋا.

غەفلەت دامى قويماق — غەپلەت تۇزىقىغا چۈشمەك؛ غەپلەت تۇزىقى قويماق.

غەفلەت ئۇيقۇسى — سەگەكلىكنى يوقاتقۇچى ئۇيقۇ، بىخۇدلۇق ئۇيقۇسى.

غەفلەت ئېلى — بىپەرۋا، بىخۇد كىشىلەر:
غەفلەت ئېلىنى بۇ ئىسيان بىلە يەر يۇتقاي ئىدى،
بىر نەپىس مەردۇ خۇدانىڭكى نامازى بولماسا.
— زەلىلى.

غەفلەتى دۇنيا — بىخۇدلۇق دۇنياسى:
كۆزۈمنى ئاچغالى قويماس مېنى بۇ غەفلەتى دۇنيا،
بولۇرمەن لايىقى خىزمەت ئەگەر تائەت سەهەر قىلسام.
— قەلەندەر.

غەفلەتپەرەست [غفلت پرست] (ئە + پ) غەپلەتتە قالغان، خەۋەرسىز، بىلمەي قالغان:
كى، نە تىلەپ فەهم ئەتتىم ئانى، نە مەست،
خۇد ئېرمەس يەنە تىفلى غەفلەتپەرەست.
— نەۋايى.

غەفۇر [غفور] (ئە) كەچۈرگۈچى، مەغپىرەت قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى:
بۇلبۇل باغى سىيادەت مەنبەئى فەيزى غەفۇر،
جامدىن جام ئىزدەگەن يا ئەرشىئى گويامۇدۇر.
— ئەرشى.

مېنى سۇغە ئاتتى بۇرادەرلەرىم،
كەرەم ئەيلەدى ئول غەفۇرۇ رەهىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەلال [غلال] (ئە) «غۇل» غا قاراڭ:
تۇتۇپ ئۇشبۇ چاڭ موزىنى دەرمەهال،
ئاياققا سالدى كىشەن، قولغا غەلال.
— موللا بىلال.

غەلەبات [غلبات] (ئە) غەلىبە، زەپەر، غالىبلىق، ئۇستۇنلۇك.

غەلەباتى غەزەبات — غەزەپنىڭ ئۇستۇن كېلىشى.

غەلەباتى ۋەقت — (نەپسى) غالىب كەلگەن ۋاقىت.

غەلەبە [غلبە] (ئە) غەلىبە، زەپەر:
هەركىم شەيتانىي ۋەساۋىس ۋە نەفسانىي مەۋاجىز غەلەبەسىدىن دەلىل تىلەمەككە زەلىل ۋە بۇرهان ئىستەمەككە ئەلىل بولسا، ئالار كۇنەشدىن رەۋشەنراق مۇئجىزە بابىدا بەيزا كۆرگۈزگەيلەر.
— نەۋايى.

غەلەت [غلط] (ئە) [كۆپلۈكى: غەللات / ئەغلات] يېڭىلىش؛ خاتا، ناتوغرا، يالغان:
باش - ئاياغىمدىن نىشان بەرمەككە گەر تارتىلسا خەت،
ئول خەتى مەۋهۇمدەك باشدىن - ئاياغ بولغاي غەلەت.
— ئەرشى.

ئارغۇماق ئاتلارغا مىنگەن خەلفە ئىشان نام ئىلە،
دام تەزۋىر مىكر ئەيلەپ ياخشى ئەتۋارىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

غەلەت بىيمى — يېڭىلىش خەۋپى، خاتا قىلىش ۋەهىمىسى.

غەلەتگە سالماق — يېڭىلىشتۇرمەك، خاتالاشتۇرماق.

غەلەت قىلماق — خاتا يازماق، يېڭىلىشمەك.

غەلەت نەما — خاتا قىلغۇچى، يېڭىلگۈچى.

غەلەيان [غليان] (ئە) قايناش، كۆتۈرۈلۈش؛ هاياجان؛ غەليان:
بەهرامنىڭ ئىشق توفانى تۇغيانىدىن بىخىرەد ۋە مەي ئوتى هەرارەتى غەلەيانىدىن بىخۇد بولغانى...
— نەۋايى.

غەلبار [غلبار] (ئە) «غەربال»غا قارالسۇن.
كى غەلبارغە ئالسىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەلبىر [غلبير] (ئە) «غەربال»غا قارالسۇن.

غەلتان [غلتان] (پ) يۇمىلاق، يۇمىلىغۇچى:
بۇ ياش قەترىلىرىن كۆر يۈزۈم ئۈزە غەلتان،
مۇنىڭ بىكىن يۇرمىس ھېچ قەلەكدە سەييارە.
— سەككاكى.

تىشلارىن يادىدا ھەردەم دۇررى غەلتان يىغلادىم،
بولماغاي ئىشقىڭدا مۇنداغ چەشىم خۇنبارى يەنە.
— ئەرشى.

غەلتان ئەيلەمەك — يۇمىلاتماق.
غەلتان بارماق — يۇمىلىماق، ئاقماق (كۆز يېشى).

غەلىز [غليظ] (ئە) قويۇق، قېلىن؛ قوپال:
ئىلىم ئېلىمگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.

خۇن جىگەردىن تاپتىڭ كەيفى شەراب غەلىز،
داغ دىلى سىنەدىن بۇيى كەباب غەلىز.
— زەلىلى.

غەم [غم] (ئە) [كۆپلۈكى: غۇمۇم] 1) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، تەشۋىش، كۈلپەت، غەم:
غەمدە سارۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزۈن،
تۇغ كۆرۈپ ئانداغ كىيىكلەركىم تىگىرقاپ قاراشۇر.
— ئەرشى.

2) ئىشق، مۇھەببەت:
بۇل ھەۋەسلەر غەمىنى ئەيلەپ كېلىڭ ئەھبابكىم،
تەلمۈرۈپ ئوتروسىدا ئانىڭ تۇرالى ئۈزگەچە.
— ئەرشى.

غەم ئەھلى — دەردلىكلەر، دەردمەنلەر، ئاشىقلار.
غەم خەيلى — غەمكىنلەر، دەردمەنلەر توپى:
سالدى مېنى بۇ غەم ئىچرە ناچار،
غەم خەيلى ئارا قىلىپ نەمۇدار.
— ئەرشى.

غەم خىرقەسى — غەمكىنلەر، دەردمەنلەر جەندىسى:
قىتنە ئەھكامىن سورۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگىنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

غەم دەشتى — ھېسابسىز قايغۇ ـ ئەلەم، غەم تەشۋىشى:
نى ئاسىغ ئوتلۇغ كۆڭۈلدىن مۇنچە ئۈرلەمەك تۇتۇن،
مۇنچە سورۇلماق نېدۇر غەم دەشتىدە گويا قۇيۇن.
— ئەرشى.

غەم دۇدى — قىيىنچىلىق، غەم تەشۋىشى، ئەلەمى.
غەم رەختى — قايغۇ ـ ئەلەم كىيىم ـ كېچەك:
ئېتىمپ غەم رەختىنى جان ئۈزرە تەھ ـ تەھ،
قىلىپ ھەر لەھزەدە يۈز نەۋئى ۋەھ ـ ۋەھ.
— خىرقەتى.

غەم سەيلى — غەم ـ قايغۇ يىغىسى:
كۆيۈپ ئەفلاك، ئۈرتەنگەي مەلەك، تىترەر كەۋاكىبلار،
چېكىپ ئەفغان غەم سەيلى شەرھى ماجرا تۇتسالسۇن.
— سەيۇرى.

غەم شامى — غەم قاراڭغۇلۇقى.
غەم شۇئلەسى — غەم ـ ئەلەم شولىسى؛ قايغۇنىڭ زورىيىشى.
غەم فەرسۇد — غەمدە يانجىلغان، قايغۇدا ئېزىلگەن.
غەم قىلىچى — غەم ـ قايغۇ زەربىسى، دەردى:
فىراقى ئوتىدا كۆيدۈم تۇگەندىم،
ئايىردى غەم قىلىچى بەندى ـ بەندىم.
— خىرقەتى.

غەم كۇنجى — غەم بۇلۇڭى:
غەم كۇنجىدە ھىجران تۇنى مەن يىغلاماقتىم قان،
چۇن بەرق يانىپ ۋەئدەگى يالغانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۇمنام.

غەم كىشۋەرى — قايغۇ مەملىكىتى، ھېسابسىز غەم ـ ئەلەملەر.
غەم مۇرغى — ھەددىدىن ئاشقان غەم ـ قايغۇ:
قىلىپ گۇل خارى جىسمىن مىسلى گۇلشەن،
تېشىپ غەم مۇرغىغە ھەر يەردە رەۋزەن.
— خىرقەتى.

غەم ئوتى — غەم ـ قايغۇ، ھىجران ئوتى.
غەم ئۇزەغەم — غەم ئۇستىگە غەم؛ ناھايىتى غەمكىن.
غەم ئۇزرەغەم — «غەم ئۇزەغەم» گە قارالسۇن:
مېنىڭ جانىمدا بىل غەم ئۇزرە غەمدۇر،
مېنىڭكى ئاھۇ نالىم دەمبەدەمدۇر.
— خىرقەتى.

غەم ئېلى — دەردمەنلەر؛ ئاشىقلار:
ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۇ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

غەم ئىچىن يارماق — 1) غەملىك، تەشۋىشلىك بولماق؛ 2) شىكايەت قىلماق.
غەمى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران قايغۇسى، جۇدالىق ئەلەمى:
قاچار ئاندىن فىراقۇ مېھنەتۇ دەردى غەمى ھىجران،

كىشىكىم ئىشق ئوقىغە سىينەيۇ جانىن سۇفەر قىلدى.
— قەلەندەر.

غەمى ئىشتىياق — غەم ـ قايغۇلۇق سېغىنىش:
ئىشىم قىلدى مۇشكۇل غەمى ئىشتىياق،
ماڭا غالىب ئولدى ھۇجۇمى فىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەم ئاباد [غم آباد] (ئە + پ) غەملىك، غەمگە باي، غەمگە تولغان:
مەدرەسە كۇنجىنى غەم ئاباد ئېتىپ،
تاڭدىن ئاقشامغەچە فەرياد ئېتىپ.
— نەۋايى.

غەم ئەفرۇز [غم افروز] (ئە + پ) غەم ـ غۇسسىنى يايغۇچى، غەم ۋە ھەسرەتنى تارقاتقۇچى.

غەم ئەندۇد [غم اندود] (ئە + پ) غەمكىن، قايغۇلۇق.

غەم ئەندۇز [غم اندوز] (ئە + پ) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك، ئەلەملىك:
قەزارا خاجەنىڭ جۇفتى بۇ غەم ئەندۇز سۆزنى ئاڭلاپ ئۆزىنى ئۆلتۈرگەنى ۋە يەنە بىر مەلىكە شىكارغە چىقىپ ئول بىشەدە خاجەنى كۆرۈپ ئۆز جايىغە يەتكۈزۈپ دەئۋا قىلغانى؛...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەم ئەنگىز [غم انگيز] (ئە + پ) غەم قوزغاتقۇچى، غەم سالغۇچى، قايغۇغا سالغۇچى:
مېنى ھىجراندا ئۆكەر خەلق ۋە لېكىن ئاجىز،
زار كۆڭلۈمگە ئېرۇر بادە غەم ئەنگىز يەنە.
— نەۋايى.

غەمپەرۋەر [غم پرور] (ئە + پ) «غەم پەرۋەرد» كە قاراڭ:
غەمىدىن ئايرو ئىمانكىم، تۇتمىش،
ئۇنىس بۇ خاتىرى غەمپەرۋەر ئاڭا.
— نەۋايى.

غەمپەرۋەرد [غم پرورد] (ئە + پ) غەم ئىچىدە ئۆسكەن، دائىم غەم ئىچىدە يۈرگەن، ئۆمرى غەم بىلەن ئۆتكەن.

غەمخار [غم خوار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان؛ غەم يېگۈچى؛ غەمكىن:
غەرەز ئولكىم سىۋەللاھدىن كۆڭۈل ئۈز،
كى چىز ئول يوقتۇرۇر بىر يار غەمخار.
— ئەرشى.

غەمخارى ھەق — ئادىل غەمخور:
پادىشاھا قىلماغىل مۇھتاج خەلق،
سەندىن ئۆزگە يوق ماڭا غەمخارى ھەق.
— خەراباتى.

غەمخارە [غم خوارە] (ئە + پ) «غەمخار» غا قاراڭ:
كېچەۋۇ كۈندۈز ئىشىم يىغلاماق، كۈچۈم زارى،
غەمىدىن ئۆزگە كىشى يوق قاشىمدە غەمخارە.
— سەككاكى.

غەمخارلىق [غم خوارليق] غەمخورلۇق.

غەمخارلىق قىلماق — غەمخورلۇق قىلماق، مەدەت قىلماق، ئېچىنماق.

غەمخانە [غم خانە] (ئە + پ) غەم ئۆيى، قايغۇ خانىسى:
ئېتىپ ئىشرەتگەھۇ غەمخانەلەرغە،
قۇلاغ سالۇر ئېدىم ئەفسانەلەرغە.
— نەۋايى.

غەمزە [غمزە] (ئە) كۆز قىسىش، كۆز بىلەن ئىشارە قىلىش:
قاراكۆز بىرلە بىر غەمزە قىلىپ يۈزمىڭ جەفا قىلما،
كەرەشمە بىرلە ئالەمنى مەنىڭتەك مۇبتەلا قىلما.
— سەككاكى.

غەمزە چاغى — ناز ـ كەرەشمە ۋاقتى.

غەمزە ئوقى — ناز ۋە دىلبەرانە كەرەشمە بىلەن كىرپىك سوزۇپ قاراش:
غەمزە ئوقى بىرلە ئېتىپ ئېردى يۈرەكىمگە،
بەرداشت قىلالماي ئىشىكىدە ياتا قالدىم.
— ئەرشى.

غەمزەئى بىباك — نازۇ كەرەشمە، ئۆتكۈر غەمزە ۋە ئەركىلىك.

غەمزەئى جادۇ — ناز ـ كەرەشمىلىك ئويناق كۆز:
سېھرىلەر كۆرگۈزدى ئول يۈز غەمزەئى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتەيىن بىر غەمزەئى خۇنخارىدىن.
— ئەرشى.

غەمزەئى چەشم — كۆز قىسىپ قاراش:
رەقىبلەردىن غەمىم يوق، بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىڭ،
ئۇنى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىگىڭ خەيلى سىپاھىمدۇر.
— گۇمنام.

غەمزەدا [غمزدا] (ئە + پ) «غەمزۇدە» گە قاراڭ:
قىلىپ شەھ سۆزىنى بۇ يەڭلىغ ئەدا،
ئىشىتتى بۇلار بارچەسى غەمزەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەمزەداي [غمزداى] (ئە + پ) «غەمزۇدە» گە قاراڭ:
رىزاڭ ئۆلمەسە كۆڭلۈمە غەمزەداي،
بۇ دەرماندەغە ۋايۇ يۈز قەتلە ۋاي!
— نەۋايى.

غەمزەدە [غمزدە] (ئە + پ) غەمكىن، قايغۇلۇق:
تەكاۋەرىڭغە باغىر قانىدىن ھىنا باغلا،

ئىتىڭغە غەمزەدە جان رىشتەسىن رەسەن قىلغىل.
— نەۋايى.

غەمزۇدا [غمزدا] (ئە + پ) قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، غەمدىن قۇتقۇزغۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى.

غەمسىرىشت [غم سرشت] (ئە + پ) غەمكىن تەبىئەت، غەمگە پاتقان:
بۇ ھادىس بولۇپدۇر ماڭا سەرنەۋىشت،
ۋۇجۇدۇمنى ھەق ئەيلەمىش غەمسىرىشت.
— ئا. نىزارى.

غەمسىرىشتە [غم سىرشتە] (ئە + پ) «غەمسىرىشت» كە قاراڭ.

غەم فەرسا [غم فرسا] (ئە + پ) غەمنى كەتكۈزگۈچى، بىغەم قىلغۇچى.

غەم فەرسۇد [غم فرسود] (ئە + پ) غەمدە ئېزىلگەن، قايغۇدا قالغان.

غەمفىزا [غم فزا] (ئە + پ) غەمنى ئارتتۇرۇش، غەمنى كۆپەيتىش:
گەر ئىكاۋلان كەلسەلەر ھەم باك ئەمەستۇر، نېچەكىم،
بۇ بىر ئەتسە غەمفىزالىق، ئول بىر ئولغاي غەمزۇداي.
— نەۋايى.

غەمكەدە [غم كدە] (ئە + پ) غەمكىن دۇنيا، قايغۇلۇق زامان:
بەھرە ئالۇر ئېردى يىبان ھەر بىرىدىن ئەھلى جەھان،
روزى مەھشەردە نىھان غەمكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

غەمكەش [غمكش] (ئە + پ) غەم تارتقۇچى، غەم قىلغۇچى، ئەلەم چەككۈچى، ئاشىق، مۇپتىلا:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۇل ھۇسنىدىن جانىغە ئاتەش.
— خىرقەتى.

غەمگۇزار [غمگزار] (ئە + پ) «غەمگۇسار» غا قاراڭ:
ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يېمەك دەردۇ بالا قۇتىن،
نە ئىشرەت گۇلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۇزارىم.
— گۇمنام.

غەمگۇسار [غمكسار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان، غەم ـ قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچى، كۆڭۈل ئاچقۇچى:
شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۇم بىرلە بەرسەڭ مۇژدەئى،
رازدارىم، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.
— مەھزۇن.
ئىستەدۇك ئالەمدە ئۇمرى غەمگۇسارى تاپمادۇق،
غەم كۇنىندە يارۇ ھەمدەم، جامۇ ساغەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

غەمگىن [غمكين] (ئە + پ) غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا، غەمكىن:
بۇ ئىشتىن بولدى بۇلبۇل كۆڭلى غەمگىن،
دېدى نە دىلرەبادۇر كۆڭلى سەنگىن.
— خىرقەتى.

غەمگىن ئەيلەمەك — قايغۇغا سالماق، خاپا قىلماق.

غەمگىن كۆڭۈل — قايغۇلۇق دىل، دەردلىك كۆڭۈل.

غەمماز [غماز] (ئە) چېقىمچى؛ سۆز تاراتقۇچى؛ پاش قىلغۇچى (سىر ۋە مەخپىيەتلىكنى):
ئەي ئەسىرى غەيرىدىن راز دىلىڭنى ئاسراغىل،
غەمنى غەمخارىڭغە ئايغىل، ئايماغىل غەممازغە.
— ئەسىرى.
ئەي خىرامى قامەتىڭگە مۇبتەلا تەننازلەر،
غەمزەگەر ئاھۇلەرىڭگە ۋالەدۇر غەممازلەر.
— مەشھۇرى.

غەمناك [غمناك] (ئە + پ) غەمكىن، غەملىك، قايغۇلۇق، غەم چەككۈچى، ئاشىق:
بۇ غەم بىرلە ئىدىم مەن زار غەمناك،
بۇ ھەسرەت ناخۇنى كۆكسۇم قىلىپ چاك.
— خىرقەتى.

غەمناك ئەيلەمەك — غەمگە سالماق، خاپا قىلماق؛ غەم، قايغۇ، ھەسرەت چەكمەك:
ئەگەر گۇل بىرلەن ئولتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ۋەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىريبان چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

غەنايىم [غنايم] (ئە) غەنىيمەتلەر، ئولجىلار، «غەنىمەت» گە قاراڭ:
سىڭىللەرىن ئەسىرلىكىدىن چىقارىپ، ئەزىم غەنايىم بىلە كەلدى.
— نەۋايى.

غەنەم [غنم] (ئە) قوي:
بىراۋ بولدى قاسساپ كۆپ قىردى جان،
غەنەم ئۆلتۈرۈپ ھەر كۇنى تۆكتى قان.
— غەرىبى.

غەنج [غنج] (ئە) ناز، كەرەشمە.

غەنج ئەيلەمەك — ناز ـ كەرەشمە قىلماق، ئەركىلىمەك.

غەنجۇ دەلال — ناز ـ كەرەشمە.

غەنجۇغە [غنجوغە] غانجۇغا.
ۋە ئاتنىڭ ئىيارىن ئەگەرچە «زىن» دەرلەر، ئەمما كۆپرەك

ئەجزاسىن، مىسلى: جىبىلگىر ۋە ھەنا ۋە تۇقۇم ۋە جەزلىغ ۋە غەنجۇغە ۋە چۇبچۇرغەسىن تۇركچە ئايتۇرلار.

— نەۋايى.

غەنچى [غنچى] يىپ (ئارغامچا) نى چىشلەپ ئۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئىتنىڭ بوينىغا باغلانغان ياغاچ.

غەنى [غنى] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغنيا] 1) باي، دۆلەتمەن؛ موھتاج ئەمەس، ئېھتىياجسىز؛ ھېچنەرسىدىن قىسىلمايدىغان:

كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى پەقىر، قىلماغىل ھەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.

— مەشھۇرى.

2) بىغەم، تەشۋىشسىز:

كام يەتكۈرمەك غەنىمەت ئاڭلا دەۋران ئەھلىغە،
ئەي غەنى، بۇ دەمكى كامىڭ بىرلەدۇر دەۋران ھەنۇز.

— نەۋايى.

غەنى بولماق — بېيىماق، ئېھتىياجسىز بولماق.

غەنى تۇتماق — باي قىلىپ كۆرسەتمەك.

غەنى لايەزال — ئەبەدىي بىھاجەت، ئېھتىياجسىز:

دېدىم: ئەي خۇدايى كەرىم بىمىسال،
ئەھەدسەن، سەمەدسەن، غەنى لايەزال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەنىئى بەخىل — بېخىل باي، گىرى باي.

غەنىم [غنيم] (ئە) دۈشمەن، رەقىب:

قىلۇر بېخىل ئۆزىگە غەنىم يارلەرىن،
مەن ئۆزىگە جود بىلە دۈشمەننى ئاشنا قىلايىن.

— مەشھۇرى.

غەنىملەر تەرەفىن تۇتماق — دۈشمەن تەرىپىنى تۇتماق، ھىمايە قىلماق.

غەنىم ئىستەمەك — رەقىب قىدىرماق، ئىستىمەك.

غەنىمەت [غنيمت] (ئە) [كۆپلۈكى: غەنايىم] 1) قۇلاي پۇرسەت، بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن يارىتىلغان قۇلاي پۇرسەت:

ساقىيا تۇتغىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگە كىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر ساڭا يەڭلىغكى دەۋراندىن ۋەفا.

— خۇشھال غەرىبى.

2) دۈشمەندىن ئېلىنغان مال، ئولجا، قىممەتلىك نەرسىلەر؛ غەنىيمەت؛ بايلىق؛ مال ـ دۇنيا.

غەنىمەت ئەيلەمەك — پۇرسەتتىن پايدىلانماق، قۇلاي پۇرسەت دەپ قالماق:

خۇداكىم سىزگە بەرمىش مۇنچە دەلەت،
غەنىمەت ئەيلەمەك دەۋلەتدە ئىشرەت.

— نافىسى.

غەنىمەت بىلمەك — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

مۇيەسسەر بولسەگەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچەۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

غەنىمەت تۇتماق — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

غەنىمەت ئولماق — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

غەنىي [غنى] (ئە) «غەنى» گە قاراڭ:

ھەر كىمسەكى بۇ خىل ئىرتىكابىدۇر ئانىڭ،
گەر بولسا غەنىي، بۇ خىل ئەزابىدۇر ئانىڭ.

— نەۋايى.

غەنىيزادە [غنى زادە] (ئە + پ) بايۋەچچە، باينىڭ بالىسى:

گەدازادەئى خىرەدمەند ئەكابىر ھەمرازى، غەنىيزادەئى لەۋەند ئەرزال دەمسازى.

— نەۋايى.

غەۋر [غور] (ئە) 1) ھەرقانداق چوڭقۇرلۇقنىڭ ئاستى، تۈۋى، تەكتى. 2) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتى، ماھىيىتى، تېگى ـ تەكتى. 3) تەلەپ.

غەۋر ئەيلەمەك — تەلەپ قىلماق، خالىماق.

غەۋر تاپماق — تېگىگە يەتمەك، چوڭقۇر چۈشەنمەك.

غەۋرىغە يەتمەك — تېگىگە يەتمەك، ھەقىقىتىنى بىلمەك؛ دادىغا يەتمەك.

غەۋس I [غوث] (ئە) ياردەم، مەدەت؛ مەدەتكار، ياردەم كۆرسەتكۈچى:

مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ تەبەرىينىڭ مۇرىدىدۇر ۋە ئول ئەبۇ ئەھمەد ھەرىرىينىڭ ئەزىم كەرامات ۋە تېز فەراسەت ساھىبى ئېردى ۋە ئۆز زەمانىنىڭ قىبلە ۋە غەۋسى.

— نەۋايى.

غەۋس II [غوص] (ئە) چۆمۈش، شۇڭغۇش، سۇغا چۆمۈلۈش:

بۇ كۈنلەر غەۋس ۋەقتى يەتمىش ئېردى،
ئەدەن سۇلتانى سەيتىن ئەتمىش ئېردى.

— لۇتفى.

غەۋس ئەتمەك — 1) سۇغا شۇڭغۇماق، چۆممەك. 2) سۆز مەنىلىرىنى چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلماق.

غەۋس قىلماق — «غەۋس ئەتمەك» كە قاراڭ.

غەۋسى لۇججەئى ھىلاج ئەتمەك — ئۆمۈر بۇلىقىنىڭ ئەڭ تۈۋىگە يەتمەك.

غەۋغا [غوغا] (ئە) 1) توپىلاڭ؛ شاۋقۇن، شاۋقۇن ـ سۈرەن؛ جاڭجال؛ تەشۋىش؛ غوۋغا:

بۇ شۇرىش ئىلە سالاي ئالەم ئىچرە يۈز غەۋغا،

Altuni

كى تىيرە ئاھ ئىلە كۆك كۆكسىنى يارا قىلايىن.
— ئەرشى.

ئىشقىلىغ دەۋۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىمپ ئەيلەك تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.
— مولا سالېھ.

2) خۇرسەنچىلىك، ئەيشۇ ئىشرەت؛ قىزىق (قىزغىن) بەزمە:

كېچىلەر ئول بۇت لەبالەب مەي ئىچەر غەۋغا بىلە،
گەر ئىشتىمەس نې ئەجىب دەرد ئەھلى يارەب - يارەبىن.
— نەۋايى.

غەۋغا ئەتمەك — داد - پەرياد كۆتۈرمەك؛ شاۋقۇن سالماق.

غەۋغا قىلماق — «غەۋغا ئەتمەك» كە قارالسۇن.

غەۋغا ياۋۇشماق — غەۋغا، توپىلاڭ كۆتۈرۈلمەك، يېغىلماق (كېڭەيمەك).

غەۋۋاس [غەواص] (ئە) سۇ ئاستىدىن نەرسە سۈزگۈچى، غەۋۋاس:

بەھرىگە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.
— مەشرەپ.

كىرىپ دەريايى ئىشقە مىسلى غەۋۋاس،
كى لەئلۇ گەۋھەرۇ ئۇممانىنى كۆردۈم.
— نەسىمىي.

غەۋۋاسى ئەزەل — ئاللاھ، تەڭرى.

غەۋۋاسى دۇن — پەسكەش غەۋۋاس:

بەرسەلەر بەش - ئون دىرەم غەۋۋاسى دۇن،
بەھر ئىچرە سالۇر ئۇزنى سەرنىگۇن.
— نەۋايى.

غەيب [غيب] (ئە) ھېچكىم بىلمەيدىغان، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان، غايىب؛ سىر:

تۇرغەكىم سىررى نىھانىم بارىغە كاشىغەسەن،
غەيب ئىشىن بىلمەس ئىدى كىمسە خۇدادىن غەيرى.
— ئەرشى.

غەيب مەكمەنى — يوشۇرۇن جاي، خۇدا دەرگاھى.

غەيب ھەززى — غايىبلىق ھالاۋىتى، كۆزگە كۆرۈنمەسلىك لەززىتى.

غەيبەت [غيبت] (ئە) بىراۋنىڭ ئارقىسىدىن سۆزلىمەك، بىراۋنى بىراۋغا چاقماق.

غەيبدان [غيب دان] (ئە + پ) مەخپىي نەرسىلەرنى بىلگۈچى، ھەر تۈرلۈك سىرلىق نەرسىلەرنىڭ سىرىنى ئاچقۇچى، خۇدا:

چۇ ئىشيادە كۆرسە كىشى سەنئىتىن،
بىلۇر سانىڭ غەيبدان قۇدرىتىن.
— نەۋايى.

غەيبىي [غيبى] (ئە) غايىبقا خاس، غايىبتىن كەلگەن:

دېدىمكىم مۇبارەك خاتىرغەكىم مەۋرىدى فۇيوزى غەيبىيدۇر،
چۇن زاھىردۇر نە نەۋئ تاپغايىمەن.
— نەۋايى.

غەيبىيە [غيبيه] (ئە) يوشۇرۇن، پىنھان:

بىسا ئەسرارى غەيبىيە ۋە مەئانىيى ھەقىقىيەكى، سۆزىت كىسۇتىدە ۋە مەجاز لىباسىدە ئەدا قىلىبدۇرلەر.
— نەۋايى.

غەير [غير] (ئە) باشقا، ئۆزگە، يات؛ بىگانە:

كۆزلىمەي ھۇسنۇڭ زۇھۇرىن بارچە ئەشيا ئىچرە كىم،
غەيرىگە سالغان نەزەر قىلغىل نىگاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۇر دەمادەم تىيرە كۆڭلۇمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇرزىيا پەيدا.
— ئابىد.

غەير خەيالى — ئۆزگىلەرنى ئويلاش.

غەيرى ئەزغۇلام — غۇلامدىن باشقىلىرى:

شەھنىڭ ئالدىدە يوق غەيرى ئەز غۇلام،
تۇردى ئول قۇل خىزمەتىدە سۇبھ - شام.
— خەراباتى.

غەيرى دۇرەكلىك — ئىككى خىل رەڭلىنىشتىن باشقا.

غەيرى رىزا — رازىلىقسىز.

غەيرى زالىكە — ئۇنىڭدىن (شۇنىڭدىن) باشقا، بۇنىڭدىن تاشقىرى.

غەيرى زىيان — زىيانسىز.

غەيرى سالىم — سالامەت ئەمەس، ساغلام بولمىغان.

غەيرى غەزا — غازات قىلماي، غازاتسىز.

غەيرى مەۋقىئ — ئورۇنسىز؛ مەۋقەسىز.

غەيراز [غيراز ...] (ئە) دن باشقا:

يىغلادى ھالىمغا يەر ئالتىندا جۇت،
سايە ماڭا سالمادى غەيراز بۇلۇت.
— زەلىلى.

ساڭا كۆڭلۇمدە يوق ھەرگىز يامانلىق،
ئىككى ئالەمدە غەيراز مېھرىبانلىق.
— خىرقەتى.

غەيرەت [غيرت] (ئە) 1) ھەرىكەتچانلىق، جىددىيلىك، بىرىلىپ ھەرىكەت قىلىش؛ غەيرەت:

بۇلارنى كۆرۈپ جۇش ئۇرۇپ غەيرىتىم،
قىيامىغە ئاندىغ يېتىپ جۇرئەتىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) رەشك، ھەسەت، قىزغىنىش:
نارتەك ياڭاقىڭ شۇئلەسىن سەن كۆرگۈزۈپ ئەغيارغە،
غەيرەت ئوتى ئىچرە يانە باغرىمنى بىريان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

غەيرەت ئايىن — غەيرەتلىك.

غەيرەت تىغى — ھەسەت، رەشك زەربىسى:
مەئشۇق دېدى: باۋەر ئەمەسدۇر ماڭا ئىشقىڭ،
غەيرەت تىغى بىرلە يۇرەكىمنى يارا قىلدىم.
— ئەرشى.

غەيۇر [غيور] (ئە) باتۇر، پالۋان، قورقماس، غەيرەتلىك:
يەنە كۆپرەك ئېردى سىبائۇ تەيۇر،
كى ئىنسان يېمەككە قىلۇرلەر غەيۇر.
— ئا. نىزارى.

غوتە [غوطە] (ئە) شۇڭغۇش؛ سۇدىن شۇڭغۇپ چۆمۈلۈپ چىقىش:
غوتە ئۇردۇم ئىلىمنىڭ دەرياسىغە،
قىلدى ھەق مەئمۇردۇر يەكتاسىغە.
— خەراباتى.

غوتە تاپماق — «غوتە ئۇرماق» قا قاراڭ.

غوتە ئۇرماق — شۇڭغۇماق، سۇغا شۇڭغۇپ چۆمۈلۈپ چىقماق؛ پاكلانماق، تازىلانماق.

غور [غور] زور تالانغان، باسقۇنغا ئۇچرىغان قەدىمىي بىر شەھەر نامى.

غارەتى غور سالماق — غور شەھىرىنى تالان قىلغاندەك تالان قىلماق.

غۇبار [غبار] (ئە) 1) چاڭ، توزان، غۇبار:
ئىرۇر ئېردى ئەسا ئەقدادىدىن گام،
ياغىغە غۇبارى يول ئىدى دام.
— ناقىس.

2) خىيرەلىك؛ خاپىلىق:
يارۇتتى دىلىمنى چىنان سۇبھۋار،
كېتىپ ساف بولدى ئىچىمدىن غۇبار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ياش ئىدىم، يۇزلۇك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېئتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— موللا سالېھ.

3) تىنچسىزلىق، غوۋغا:
جەھان ئىشلارىغە بولۇپ مۇشتەغىل،
غۇبارى ھەۋەسنى قىلىپ مۇكەھىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇبار ئەيلەمەك — چاڭ ـ توزان پەيدا قىلماق، (توپا) سورۇماق.

غۇبار ئەنگىز [غبارانگيز] (ئە + پ) چاڭ ـ توزان پەيدا قىلغۇچى؛ توپىلاڭ كۆتۈرگۈچى؛ پىتنە ـ پاسات پەيدا قىلغۇچى:
تاشلادى ھەريان ئۇلۇس جانىنى سەرگەردان قىلىپ،
گىردبادى فىتنە گوياكىم غۇبار ئەنگىز ئېرۇر.
— نەۋايى.

غۇجغاۋ [غجغاو] ئېشەكنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويۇلىدىغان مۇنچاق ۋە باشقا نەرسىلەر:
ساقالى شەيخى رىيانىيغە گەرچە كەلدى ھەرام،
ۋەلى كۇلەرگە ئىشەك بوينىغە كېرەك غۇجغاۋ؟
— نەۋايى.

غۇرەبا [غربا] (ئە) [بىرلىكى: غەرىب] غېرىبلار، مۇساپىرلار، بىچارىلەر.

غۇرەبا خەيلى — غېرىبلار گۇرۇھى، بىچارىلەر توپى.

غۇرەبا قۇتى — بىچارىلەر ئوزۇقى، يېمەكلىكى.

غۇربەت [غربت] (ئە) 1) مۇساپىرلىق، غېرىبلىق، بىچارىلىك، يالغۇزلۇق، ۋەتەنسىزلىك:
غۇربەت ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئەلدىن ۋەفا ئىستەرنى قوي،
چۇن ۋەفاسىن كۆرمەدىڭ ھەرگىز دىيارۇ يارنىڭ.
— بابىر.

2) ئۇ دۇنيا:
بارچە غۇربەتغە خىرام ئەيلەدىلەر،
خۇلد باغىنى مەقام ئەيلەدىلەر.
— نەۋايى.

غۇربەت تارتماق — ۋەتەندىن يىراقتا بولماق.

غۇربەت غەمى — مۇساپىرلىق، يالغۇزلۇق غەم ـ قايغۇسى:
گەر ئەزىزى مىسر ئولسا بار دۇرۇر غۇربەت غەمى،
يۇسۇفى دىلخەستەنى سەن قىلما كەنئاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

غۇربەت ئىختىيار ئەتمەك — دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى يىراق تۇتماق، تەركىدۇنيا بولماق.

غۇربەتكەش [غربت كش] (ئە + پ) غېرىبلىق تارتقان، مۇساپىرلىق دەردىنى تېتىپ كۆرگەن، غۇربەتتە قالغان:
ئىشق دەشتىن ھېچ غۇربەتكەش مۇسافىر كۆرمەسۇن،
مەن غەرىب ئول دەشت ئارا كۆرگەننى كافىر كۆرمەسۇن.
— نەۋايى.

غۇربەتگەراي [غربت كراى] (ئە + پ) غېرىبلىقنى، غۇربەتتە ياشاشنى خالىغۇچى، ئىختىيار قىلغۇچى:
ساڭا لايىق ئېرمەس بۇ سەراي،

كى بولدۇك قويۇپ بىرنى، غۇربەتكەراي.
— نەۋايى.

غوررلن [غران] (پ) هايقىرىغۇچى، ۋارقىرىغۇچى، هۆر-كىرىگۇچى؛ «غۇررەندە» گە قارالك.
غۇررلن هىزەبر — هۆركىرىگۇچى ئارسلان:
نەچۈككىم تېگىز ساري غۇررەندە ئەبر،
ۋەيا گور خەيلىغە غۇررلن هىزەبر.
— نەۋايى.

غۇررە [غره] (ئە) ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى، بىر كۈنلۈك ئاي:
ئاي كۆرۈنۈپ غۇررە كەبى تىغلىزاد،
تىغلى راهىڭ چەرخى قەدىمي نىهاد.
— نەۋايى.

غۇررەندە [غرنده] (پ) ۋارقىرىغۇچى، هايقىرىغۇچى، هۆركىرىگۇچى؛ گۈلدۈرلىگۇچى.
غۇررەندە ئەبر — گۈلدۈرماملىق قارا بۇلۇت.

غۇرفە [غرفه] (ئە) بالىخانا، بالىخانا ئايۇنىي؛ ئۆي:
غۇرفەلەردىن فىتنەلەر نەززارەگەر،
قىلغالى بىچارەگە يوق چارەگەر.
— نەۋايى.

غۇرۇب [غروب] (ئە) قۇياش ۋە يۇلتۇزلارنىڭ پېتىشى؛ زاۋال بولۇش.
غۇرۇب قىلماق — 1) پاتماق (قۇياش، ئاي، يۇلتۇز قاتارلىقلار).
2) ۋاپات بولماق، ئۆ دۇنياغا سەپەر قىلماق.

غۇرۇر [غرور] (ئە) مەغرۇرلىنىش؛ ۋاقتىنچە كەلگەن دۆلەت ياكى مەنسەپ بىلەن ئالدىنىش، تەكەببۇرلۇق:
بۇ نەۋبەت جامنى قويماس ئىچۈرمەي ساقىنى دەۋران،
غۇرۇر ئەتمەي تەۋاناكىم بىرىنى ناتەۋان كۆرگەچ.
— مەشھۇرى.
مۇنچە هەم بولمىش غۇرۇرى هۇسن شەيدا تۇرفەكىم،
دېمەگەيسەن هەرساريدىن يۇز گىرىفتار ئولسە بەس.
— ئەرشى.
غۇرۇر زەهرى — مەغرۇرلۇق لەززىتى، هۇزۇرى.
غۇرۇر ئولماق — ئۆتكۈنچى نەرسىلەر بىلەن مەغرۇرلانماق.

غۇرۇرەت [غرورت] (ئە) «غۇرۇر» غا قارالك:
ئۆتۈپ روزگارلىك غۇرۇرەت بىلە،
هەمە ۋەقت ئەيشۇ سۇرۇرەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

غۇرۇنبۇش [غرنبش] (پ) ۋارقىراش، هۆركىرىش، هايقىرىق:
هەر ساري قارا بۇلۇتقە جۇنبۇش،
ئەيلەپ قارا دېۋەلىك غۇرۇنبۇش.
— نەۋايى.

غۇرۇنبۇش نەماي [غرنبش نماي] (پ) ۋارقىرىغۇچى، هايقىرىغۇچى، هۆركىرىگۇچى:
قەلىن كىشتى ئولگەندە جۇنبۇش نەماي،
تېرەلىك بەهرى بولدى غۇرۇنبۇش نەماي.
— نەۋايى.

غۇرۇنبىش [غرنبش] (پ) «غۇرۇنبۇش» قا قارالك.
غۇرۇنبىش ئەيلەمەك — هۆركىرىمەك، دەهشەتلىك ئاۋاز چىقارماق، نەرە تارتماق.

غۇسسە [غصه] (ئە) غەم، قايغۇ:
بەيان ئەيلەسەم مەن ئەگەر قىسسەنى،
ماڭا ۋە ساڭا كەلتۈرۈر غۇسسەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
غۇسسە بەندى — غەم ـ قايغۇغا پېتىش، غەم زىندانىدا قېلىش.
غۇسسە تۇغيانى — قايغۇنىڭ زورىيىشى، خاپىلىقنىڭ هەددىدىن ئېشىشى.
غۇسسە راهى — غەم شارابى، غەم، قايغۇ مېيى:
ئىچۈرگەچ غۇسسە راهىن سەهر ئاياغى،
شەفەق يۈزىگە چىقىش كۆڭلى قانى.
— ئەرشى.
غۇسسە سەنج — غەم چەككۈچى، قايغۇرغۇچى.
غۇسسە كەش — غەم، ئەلەم، قايغۇ چەككۈچى.
غۇسسە گاھ — غەم ـ غۇسسىلىك جاي، غەم ـ ئەلەم ماكانى.
غۇسسەئى زەلك — غەم ـ قايغۇ چاك ـ توزانلىرى:
نە ياخشى زىب ئېرۇر ئول گۈلغە بۇ رەلك،
كېتەر گەلىنىڭ ئىچىدىن غۇسسەئى زەلك.
— خىرقەتى.
غۇسسە يۇتماق — قايغۇرماق، قاتتىق غەمكىن بولماق.
غۇسسە يۇكى — غەم ـ غۇسسە يۈكى، ئېغىرلىقى.

غۇسسە پەرداز [غصه فرداز] (ئە + پ) قايغۇرغۇچى (بىراۋ ئۈچۈن)، غەمخور؛ هەمدەرد:
دايە بىلە نەچە مەهرەمى راز،
بار ئېردىلەر ئاڭا غۇسسە پەرداز.
— نەۋايى.

غۇسل [غسل] (ئە) چۆمۈلۈش؛ پۈتۈن بەدەنگە سۇ تەگكۈزۈپ يۇيۇنۇش:
غۇسل ئېتەرمەن دەمبەدەم، ئەي ئەهلى راز،
سۇ ئۆزەسىدە سالۇرمەن جاينەماز.
— يۈسۈف خوتەنى.

غۇسل ئەتمەك — «غۇسل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
غۇسل ئەيلەمەك — چۆمۈلمەك، يۇيۇنماق.
غۇسل بەرمەك — يۇيماق، غۇسل قىلدۇرماق.
غۇسل قىلماق — «غۇسل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
غۇسلى پاك — چۆمۈلۈپ تازا بولۇش، پاك بولۇش.

غۇفران [غفران] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش؛ شەپقەت؛ كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى:
تەۋبە قىلغىل پىتنەگە بول ھەقشۇناس،
قىلغاي ئول غۇفران جەھەننەمدىن خالاس.
— خەراباتى.

غۇل I [غول] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغلال] زەنجىر ھالقا، كىشەن؛ بويۇنتۇرۇق:
قاسسىم شەيخ، دەرۋاقۇل شەيخنى ھەم،
تۆتۈپ قەددىنى غۇل بىلەن قىلدى خەم.
— مۇللا بىلال.

بىلۈرسەنمۇ مېنىڭ ھالىمنى ئەي گۈل،
فىراق زەنجىرىدىن بوينۇمدادۇر غۇل.
— خىرقەتى.

غۇل II [غول] (ئە) 1) دېۋە؛ جىن. 2) مەركەز، قوشۇن مەركىزى:
قىلىپ غۇلىنى بارچە رۇمىي سىپاھ،
تاپىپ زېمىنەت گول غۇل گىلە رەزمگاھ.
— نەۋائى.

غۇلى بىيابان — دەشت ـ باياۋانلاردا ئادەملەرنى يولدىن ئازدۇرىدىغان جىن، دەشت ـ باياۋان دېۋىسى:
كويىدىن رەختى سەفەر باغلاسە ئەغيار، نې تاڭ،
باغۇ گۈلشەندە كۆرەر غۇلى بىيابان تەقىس.
— نەۋائى.

غۇلى بىيابانىي — «غۇلى بىيابان» غا قارالسۇن.

غۇلام [غلام] (ئە) قۇل؛ خىزمەتكار، مۇلازىم، مۇلازىم بالا:
كەر بالادۇر جەكەرانى ئالى مەرۋان قايدا سەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سۈۋارى ئاشقان.
— زەلىلى.

بۇ قاتىل غۇلامدىن تىلەرمىز قىساس،
چاپىلاڭ سىز، بولۇرمىز بەلادىن خەلاس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇلب [غلب] (پ) تۇرۇبا، سۇ ئۆتكۈزۈلىدىغان ساپال تۇرۇبا:
بىرىنىڭ مۇمدەك ئىلگىدە خارە،
قىلىپ سۇۋ غۇلبىغە شېر ئاشكارە.
— نەۋائى.

غۇلبەند [غول بند] (پ) دېۋىنى بەند، ئەسىر قىلغۇچى پالۋان:
بارى دېۋىپەيكەر، بارى غۇلۇش،
بارى غۇلبەندۇ بارى دېۋكەش.
— نەۋائى.

غۇلغۇل [غلغل] (پ) «غۇلغۇلە» گە قارالسۇن:
چىمەندە بارچە قۇشلار سالدى غۇلغۇل،
بارىدىن ياخشى سۆزلەر ئېيردى بۇلبۇل.
— خىرقەتى.

غۇلغۇلە [غلغله] (پ) شاۋقۇن، سۈنئى شارقىرىش؛ شاۋقۇن ـ سۈرەن، داۋراڭ:
قۇلاقسىغە ئاڭلاندى بىر غۇلغۇلە،
ھەۋا شەرقە بولدى، زەمىن زىلزىلە.
— ئا. نىزارى.

ئۇلۇس ئىچرە ئاندا غىكى غەۋغا ئىدى،
غەرەز غۇلغۇلەدىن بۇ رەئنا ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇلۇ [غلو] (ئە) «غۇلۇۋ» غا قارالسۇن:
ئەقل سەررافى بۇ غۇلۇ ئىچرە،
ئاچتى دوكانىن چارسۇ ئىچرە.
— نەۋائى.

غۇلۇله [غلوله] (ئە) 1) يۇمىلاق نەرسە، شار؛ ئورالغان ئورام. 2) غۇۋغا، غەلۋە:
زەمانە جاھى ئۇچۇن ھەر غۇلۇلەگى تەشۋىش،
كى كەلسە كۆڭلۈڭ ئويىنى ئاڭا قىلۇرسەن خەنج.
— نەۋائى.

غۇلۇلەبەند [غلولەبند] (ئە + پ) پۈكۈلگەن، ئېگىلگەن؛ ئورالغان.
غۇلۇله بەند تاشلاماق — دام سالماق، توزاق قۇرماق.

غۇلۇۋ [غلو] (ئە) قىيا ـ چىيا، غۇۋغا، غەلۋە، توپىلاڭ.
غۇلۇۋ ئەيلەمەك — 1) يوپۇرۇلماق، ھۇجۇم قىلماق. 2) ھەددىدىن ئاشماق، چېگرىدىن، چەكتىن چىقماق.
غۇلۇۋ قىلماق — «غۇلۇۋ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غۇلۇەش [غول وش] (پ) دېۋىگە ئوخشاش، دېۋىدەك، ھەيۋەتلىك:
بارى دېۋىپەيكەر، بارى غۇلۇش،
بارى غۇلبەندۇ بارى دېۋكەش.
— نەۋائى.

غۇنچە [غنچه] (پ) 1) غۇنچە:
مىژەڭ چۇن ناۋەكى جاندۇر، داغى تەڭ غۇنچەدىن ئاغرىلىق،
بېلىڭ چۇن خىفچەگى گۈلدۇر، قەدىڭ سەرۋى خىرامانىم.
— ئەرشى.

قىزىل گۈل غۇنچەسىن خەندان ئېتەرگە،
يۈزىن سەيىر ئەھلىگە تابان ئېتەرگە.
— خىرقەتى.

2) گۈزەللەر ئاغزى، چىرايلىق، خۇشپىچىم ئېغىز:
ھەر باغدا ئاچىلغان يوق دەھر ئىچرە سېنىڭدەك گۈل،
ھەم غۇنچە ئېغزۇر لەئلىڭ، ھەم ھوققە ئىچىندە مۇل.
— گۇمنام.

غۇنچە كۈلمەك — ئېچىلماق.

غۇنچەئى خەندان — ئېچىلغان، ئېچىلىپ، كۈلۈپ تۇرغان غۇنچە، مەھبۇبنىڭ كۈلۈپ تۇرغان ئاغزى:
ئاغزىنى ئىستەپ ئەدەم يولىدا كۆڭلۈم بولدى خاك،
دەھر باغىدا ئاچىلغان غۇنچەئى خەندانىدىن ئۆز.
— مەھزۇن.

غۇنچەئى دەرد — ئىشق غۇنچىسى.

غۇنچەئى رەيھان — خۇش پۇراق چاچىدىغان غۇنچە، ئېغىز:
گۈل سۇرخ يېڭلىغ يۈزۈڭگە بۇ بىلال بىچارەنى،
ئەيلەدىڭ مانەندى بۇلبۇل غۇنچەئى رەيھانمۇ سەن.
— مۇللا بىلال.

غۇنچەئى نىھال — ياش نوتىنىڭ غۇنچىسى:
غۇنچەئى نىھالىدا ئىككى مۇژەنى كۆردۈم،
ياكى ساڭگۈلاچ ئالما، ياكى ئىككى رومان قىز.
— ئەۋبەتى.

غۇنچەئى ۋەھدەت — يەككە ـ يېگانە، يالغۇز دەپ ئېتىقاد قىلمىشنىڭ بېشى (دەسلىپى)، ئاۋۋالقى.

غۇنچە ئەندام [غنچەاندام] (پ) غۇنچە شەكىللىك، غۇنچىغا ئوخشاش:
ھۇسن باغىدا قەدىڭ بولمىش لەتافەت گۈلبۇنى،
تونىنى گۈلگۈن، تۇگمەنى تا غۇنچە ئەندام ئەيلەدىڭ.
— ئەۋايى.

غۇنچەكىردار [غنچەكردار] (پ) غۇنچە تەرىزلىك، غۇنچە كۆرۈنۈشلۈك:
گۈل پەردەلەر ئىچرە غۇنچە كىردار،
بۇ ئاشقارى بولدى ئاڭا سىردار.
— ئەۋايى.

غۇنچەۋەش [غنچەوش] (پ) غۇنچىغا ئوخشاش، غۇنچە كەبى، غۇنچىدەك، گۈزەل؛ «غۇنچە ئەندام» غا قارالسۇن:
غۇنچەۋەش نازۇك بەدەنلىك ئاي يۈزىن كۆرگەن ھامان،
بۇ بىلال ئايتۇر: بولۇرمەن ئاھ ـ زارىمدىن جۇدا.
— مۇللا بىلال.

غىرىۋ [غريو] (پ) شاۋقۇن ـ سۇرەن، توپىلاڭ، غوۋغا، قىقاس ـ چۇقان:
چۇ بولدى تۇغماغانتەك بىر زەماندا،
غىرىۋۇ زىلزىلە تۇشدى جەھاندا.
— لۇتفى.

غىرىۋ چەكمەك — ناله قىلماق، پىغان چەكمەك، داد ـ پەريات كۆتۈرمەك.

غىرىۋ سالماق — شاۋقۇن ـ سۇرەن كۆتۈرمەك، توپىلاڭ، غوۋغا قىلماق:
جەنگى نەقارەۋۇ دۇھۇل چالدىلەر،
دەشتى بەيانغە غىرىۋ سالدىلەر.
— زەلىلى.

غىرىۋ يەتمەك — ئاھ ـ ۋاھ كۆتۈرۈلمەك، داد ـ پەريات ئىشىتىلمەك.

غىزا [غذا] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغزىيە] ئوزۇق، يېمەكلىك، تاماق، غىزا؛ ئىچىملىك:
كى ئاندىن كەتۈردى ئۆزىگە غىزا،
قىلۇر ئېرمىش ھەر كۈن بۇ يېڭلىغ سەزا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قەدرىنى نامۇناسىپ ئەل بىلمەس،
ئەھلى مەشرەب غىزاسىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

غىزا تاپماق — غىزا، يېمەكلىك تاپماق.

غىزايى رۇھ — روھ ئوزۇقى، مەنىۋى ئوزۇق؛ روھقا قۇۋۋەت بەرگۈچى.

غىزايى لەتىف — كۆڭۈلگە ياقىدىغان يېمەكلىك:
تۇتۇپ جامى زەردىن رەڭسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزدا غىزايى لەتىف.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غىلزەت [غلظت] (ئە) قوپاللىق، قوپال تەبىئەتلىك:
كۆپرەگىدە تەبئ غىلزەتى ۋە تەمەئ ئىللەتى پەددار ۋە ئەقل قىللەتىغە گىرىفتار.
— ئەۋايى.

غىلمان [غلمان] (ئە) [بىرلىكى: غۇلام] غۇلامىلار، خىزمەتكارلار:
دىلبەرىڭدەك كىم تاپىپدۇر، ئەي قەلەندەر، سەلتەنەت،
جەننەتى كويۇڭغە باردۇر ھۇرۇ غىلمان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

غىلمانۋەش [غلمان وش] (ئە + پ) خىزمەتكارەدەك، غىلمان (غۇلامىلار) كەبى:
خىتاي چىنىدە تەلەب نازەنىنلەر،
بارى غىلمانۋەشۇ ھەۋرا جەبىنلەر.
— ئەۋايى.

غىنا [غنا] (ئە) بايلىق؛ مالدارلىق؛ ئېھتىياجسىزلىق.

غىنا ئەھلى — بايلار، دۆلەتمەنلەر.
غىنا بىلمەك — ئارتۇق، ئەۋزەل دەپ بىلمەك.
غىنا ھاسىل ئەتمەك — قولىغا بايلىق كىرمەك (كىر-گۈزمەك)، بايلىققا ئېرىشمەك.
غىنا ئىزھارى قىلماق — مەمنۇنلۇق نىشانىسىنى بىلدۈرمەك.
غىيبەت [غيبت] (ئە) غەيۋەت، سۆز - چۆچەك.
غىيبەت قىلماق — ئارقىدىن گەپ قىلماق، غەيۋەت قىلماق؛ چېقىمچىلىق قىلماق.

ف

فاتىھە [فاتحە] (ئە) 1) باشلىنىش؛ قوزغالىنىڭ بىرىنچى سۇرىسى. 2) قول ئېچىپ، بىرەر نەرسىنى سوراپ دۇئا قىلىش؛ ياخشىلىق تىلەش.

پاتىھەتۇش ـ شەبباب — ياشلىقنىڭ بېشى (دەسلىپى)، ياشلىق دەۋرىنىڭ ئاۋۋىلى.

فاتىھەسىدىن خاتىمەسىغىچە — باشتىن ـ ئاخىرغىچە، باشتىن ـ ئاياغ، ھەممىسى.

فاتىھە ئوقۇماق — دۇئا قىلماق، ياخشىلىق تىلىمەك.

فاختە [فاختە] (پ) پاختەك، قۇمرى:

فاختە قەندىلىدە خىلۋەت نىشىن،
ئەرشدە گۈل نەۋگە كى رۇھۇل ـ ئەمىن.

— نەۋائى.

فاخىرە [فاخرە] (ئە) پەرخىرلەنسە ئەرزىيدىغان، ھەشەمەتلىك، دەبدەبىلىك.

بەلدەئى فاخىرە — چىرايلىق، گۈزەل، ئاۋات شەھەر.

فار [فار] (پ) پەنەر؛ پانۇس؛ مايماك:

ئىچكەلى سوزان كۆڭۈل قانىن ئوقۇڭ ئاچتى ئاغىز،
ئوت تۇشۇپ سۇۋ فارىدىن كۆل بولدى پەيكانىغچە.

— نەۋائى.

فارسىي [فارسى] (پ) 1) پارسچە، پارسلارغا خاس. 2) پارس تىلى. 3) پارس تىلىدا يېزىلغان.

فارسىيدان [فارسى دان] (پ) پارس تىلىنى بىلىدىغان شەخس:

فارسىيداندەر ئەيلەبان ئىدراك،
ئارىي ئېردى بۇ نەقدىن ئەتراك.

— نەۋائى.

فاروق [فاروق] (ئە) ھەق ـ ناھەقنى ئاجراتقۇچى؛ ئادالەتلىك.

فارسگوي [فارس كوي] (پ) پارسچە سۆزلىگۈچى، پارس تىلىدا سۆزلىگۈچى.

فارىغ [فارغ] (ئە) تىنچىغان؛ بوشىغان، قۇتۇلغان؛ بوش، خالىي:

بىردەمى ۋەسلى خىيالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۇھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئېرۇر مەھز مەئاش.

— ئەرشى.

فارىغ ئەتمەك — بوشاتماق، قۇتقۇزماق.

فارىغ بولماق — قۇتۇلماق، بوشىماق، ئازاد بولماق:

چىقتى كۆڭۈلدىن ھەۋەسى كائىنات،
فارىغ بولۇپ قالىدەئى شەش جەھات.

— زەلىلى.

فارىغ تۇفراغ — قۇرۇق، بوش يەر.

فارىغ قىلماق — «فارىغ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

فارىغ ئولماق — «فارىغ بولماق» قا قارالسۇن.

فارىغ بال [فارغ بال] (ئە) خاتىرجەم، كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز.

فارىغ دىل [فارغ دل] (ئە + پ) خۇشال، بېپەرۋا:

چۇ مەن بۇ چاققا تېگرۇ غافىل ئېردىم،
بۇ ئىش تەكلىفىدىن فارىغ دىل ئېردىم.

— نەۋائى.

فارىغۇل ـ بال [فارغ البال] (ئە) «فارىغ بال» غا قارالسۇن.

فازىل [فاضل] (ئە) 1) ئالىي، دانىشمەن. 2) ئارتۇق، ئارتۇقچە.

فازىل كەلتۇرمەك — ئارتۇق (قالدۇق) چىقارماق.

فاسىد [فاسد] (ئە) بۇزۇلغان، بۇزۇق.

فاسىد ئەتمەك — بۇزماق، يوق ئەتمەك.

فاسىد ئەخلات — بۇزۇقلار بىلەن ئارىلىشىش.

فاسىد خەيال — يامان پىكىر، بۇزۇق ئىشلارنى نىيەت قىلغۇچى.

فاسىد خەيالات — بۇزۇق خىياللار.

فاسىق [فاسق] (ئە) پاسىق، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى، يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ئەخلاقسىز:

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پەرسا،
رەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.

— زەلىلى.

فاسىقى بىنەدامەت — ئەپسۇسلانمايدىغان، پۇشايمان قىلمايدىغان؛ ئەشەددىي.

فاسىل [فاصل] (ئە) ئاجرىتىپ تۇرغۇچى ئارىلىق، پاسىل.

فاسىل بولماق — ئارىنى ئاچماق، ئاجرالماق.

فاش [فاش] (پ) ئوچۇق، ئاشكارا، مەلۇم:

لار، ئارتۇقلۇقلار. 2) ئىلىم.

فەزىلەت [فضيلت] (ئە) پەزىلەت، ئىلىم، دانىش؛ ياخشى خىسلەت.

فەزىھەت [فضيحت] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزايىھ] يامانلىق، رەسۋالىق، شەرمەندىلىك.

فەزىھەت قىلماق — رەسۋا، شەرمەندە قىلماق؛ ئابرۇيىدىن كەتكۈزمەك.

فەزىھەت ئاسا [فضيحت آسا] (ئە + پ) شەرمەندىلەرچە، رەزىلانە.

فەزىھەت ئەنگىز [فضيحت انگيز] (ئە + پ) ئۇيالدۇرىدىغان، رەسۋا، شەرمەندە قىلىدىغان.

فەساد [فساد] (ئە) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق؛ چىرىش:

ھەر فەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
گۇل سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.

— خەراباتى.

فەساد ئالەتى — بۇزۇقلۇق ئەسۋابى، بۇزۇقلۇق ۋاستىسى.

فەساد تۇخمىن ئەكمەك — بۇزۇقلۇق تارقاتماق.

فەساد ئەنگىز [فساد انگيز] (ئە + پ) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق قوزغىغۇچى، تارقاتقۇچى:

فەسادئەنگىز ئىبرۇر ئالەم، جەفا ئەندىش ئىبرۇر ئادەم،
ئۇنەرمەن شادلىق دىدارىنى كۆرمەي زەمان ئىچرە.

— مەشھۇرى.

فەسانە [فسانه] (پ) ھېكايە، داستان، سەرگۈزەشت؛ ئەپسانە، ئويدۇرما:

تۇرۇپ ئىبردى ناگاھ فەسانە تۇزۇپ،
تۆمۇرچى يۈگۈردى تەرانە تۇزۇپ.

— غەربى.

فەسانە ئاۋەر — خەۋەر كەلتۈرگۈچى، خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

فەسانە ئايتماق — ھېكايە ئېيتماق، سەرگۈزەشتىسىنى سۆزلىمەك.

فەسانە پەرداز — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى؛ داستانچى.

فەسانە تىراز — ياخشى ھېكايىچى.

فەسانە سىنگال — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانەئى ئىشق — ئىشق داستانى:

ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
گۇل نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.

— ئەرشى.

فەسانەۋار [فسانه‌وار] (پ) ئەپسانىگە ئوخشاش:

كىم نەچچە نۆكتە ئاشكار دېسۇن،
سەرگۈزەشتىن فەسانەۋار دېسۇن.

— نەۋائى.

فەساھەت [فصاحت] (ئە) پاساھەت، سۆز ئوچۇق، روشەن، راۋان، يېقىملىق، قائىدىگە مۇۋاپىق بولۇش:

فەساھەت كىشۋەرى ئىچرە ئەگەرچەند،
نەۋائىغە مۇسەللەم ئىبردى گۇفتار.

— ئەرشى.

فەساھەت ئايىنى — چىرايلىق سۆزلەش ئۇسلۇبى.

فەساھەت زىۋەرى — چىرايلىق نۇتۇق بېزىكى.

فەساھەت شىئار — پاساھەتلىك نۇتۇق تەرەپدارلىرى.

فەساھەت ئىسسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق، پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن تولغان.

فەسەقە [فسقه] (ئە) پاسىقلار، بۇزۇقلار.

فەسەقە خەيلى — پاسىقلار گۇرۇھى، بۇزۇقلار توپى.

فەسىخ [فسخ] (ئە) بۇزۇش، بىكار قىلىش (بىرەر قانۇن ـ قائىدە ياكى ئادەت ھەققىدە):

كۆرەر تۇرفە بەرنانى مەبھۇتۇ مەسخ،
كى قىلمىش ئىدى زۇھد زەمىنى فەسخ.

— نەۋائى.

فەسد [فصد] (ئە) تومۇردىن قان ئېلىش.

فەسد قىلماق — تومۇردىن قان ئالماق.

فەسىس [فص] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇس] 1) ئۇزۇك كۆزىگە قويۇلغان قىممەت باھا تاش. 2) ئۇزۇك.

فەسل [فصل] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇل] 1) مەۋسۇم:

چار فەسل دەير ئىچىدە قارىغ ئىبرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھمەك، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.

— ئەرشى.

2) بۆلۈم، باب:

شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىڭ دەفتەردىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.

— نەسىمى.

فەسلۇل ـ خىتاب — تەسەۋۋۇپقا ئائىت كىتاب نامى.

فەسلى بەھار — كۆكلەم، باھار پەسلى.

فەسلى خەزان — كۈز، كۈز پەسلى.

فەسلى رەبىئ — باھار پەسلى.

گويىيا يەر ئۈزرە گۈللار كۆرسەتۈر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.

— ئەرشى.

فەسلى نەۋبەھار — باش باھار پەسلى:

فەسلى نەۋباھاردا گۈل كەبى ئاچىلغان قىز،

ئەدەبسىزلىك:
ۋە لېكىن تىللاردا كەمال ۋە نۇقسان ھەيسىيەتىدىن فاھىش تەفاۋۇتلاردۇركى، ئەلفاز ۋە ئىبارەت ۋەۋ قىلۇردا تۇرك سارت- غا فائىق كېلىپدۇر.
— نەۋايى.

فاھىشە [فاحشە] (ئە) پاھىشە، پاھىشە ئايال.
فاھىشەئى قەھبە — بۇزۇق ئايال، پاھىشە.

فائىدە [فائدە] (ئە) پايدا، بەھرە، نەپ؛ نەتىجە:
دەۋا قىلمادى ھېچ ئاڭا فائىدە،
كى تىترەپ تۇرالماي ھەكىم جائىدە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەدى پىر: بۇلارغە ئېرۇر فائىدە،
ئانى قىلسا ھەركىم تاپار فائىدە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فائىدە بەرمەك — نەپ بەرمەك، مەنپەئەتلەندۈرمەك، پايدا يەتكۈزمەك.
فائىدە يەتكۈرمەك — ياردەم قىلماق.

فائىدسز [فائض] (ئە) بەركەتلىك؛ تولۇپ تاشقان، مول.
فائىزى جۇد — ئىنئام ـ ئېھسان، ساخاۋەتتە يېگانە (خۇدانىڭ سۈپىتى).
فائىزى مەئانى — مەنىلەر كانى.

فائىزۇل ـ ئەنۋار [فائض الانوار] (ئە) نۇر يايغۇچى، نۇر تارقاتقۇچى.

فائىق [فائق] (ئە) 1) غالىب، زەبەردەست؛ يۇقىرى، ئۈستۈن، ئەۋزەل:
دەدىم: سەن بارچەدىن فائىق ئىكەنسەن،
قىزىل گۈل بەزمىگە لايىق ئىكەنسەن.
— فىرقەتى.
2) مۇناسىپ:
شائىركى، ھەرزەسى كۆلمەككە لايىق،
ئۆز خىيالىدا سەئدىي ۋە خىسرەۋغە فائىق.
— نەۋايى.
فائىق بولماق — ئەۋزەل بولماق.
فائىق تاپماق — ئەۋزەل، مۇناسىپ كۆرمەك.
فائىق كەلمەق — يۇقىرى، ئۈستۈن بولماق.

فائىل [فاعل] (ئە) ئىشلىگۈچى، بېجىرگۈچى، قىلغۇچى.
فائىل ئەتمەك — ئىشلەشكە، بېجىرىشكە قابىلىيەتلىك قىلماق.

فايدە [فايدە] (ئە) «فائىدە»گە قارالسۇن.
كېيىن فايدە بەرمەس ئەدامەتكە ۋاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فايدەمەند [فايدەمند] (ئە + پ) پايدا كۆرگۈچى؛ پايدا كەلتۈرگۈچى:
... بۇ ئەبرى بەھاردۇركى، مەرتەبەدە ئاندىن، بەلەندراق ۋە بەھرەدە ئاندىن فايدە مەندراقدۇركى، ئانىڭ ئۈستىگە سايە سالۇرغا يايىلە ئالۇر.
— نەۋايى.

فايىز [فايض] (ئە) «فائىز»غا قارالسۇن:
كۆڭۈلنى تۇز، تىلەسەڭ فايىز ئولسا تۇز مەئنى،
ئېدىنكى، ئەگرى ئىسە ئەگرى كۆرگۈزۈر كۆزگۈ.
— نەۋايى.

فايىق [فايق] (ئە) «فائىق»قا قارالسۇن:
مۇئەييەن قىلىپ نەچچە لايىق كىشى،
نە لايىق كىشى، بەلكى فايىق كىشى.
— ئا. نىزارى.

فەئال [فعال] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا غەيرەت بىلەن كىرىشىدىغان، ئەستايىدىل ئىشلەيدىغان؛ ئىشچان، ئاكتىپ. 2) قىلىق، ھەرىكەت:
كۆڭۈلنى ئالدۇرۇپ ئېردىم ئانىڭكى ئىككى خالىغە،
رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىڭ ياخشى فەئالىغە.
— مولا سالېھ.

فەئەينە [فاعين] (ئە) قەيەردە، قېنى:
نە بولدى ياسرىبو بەتھا ئارا ئوقۇتسامكىم،
ئايا مەنازىلە سالما فەئەينە سالماكى.
— نەۋايى.

فەبھا [فبها] (ئە) كۆڭۈلدىكىدەك، ناھايىتى ياخشى، مەقسەتكە، ئويلىغىنىغا مۇۋاپىق.
فەبھەل ـ مۇراد [فبها المراد] (ئە) «فەبھا»غا قارالسۇن.

فەتا [فتا/فتى] (ئە) 1) يىگىت. 2) شىجائەتلىك.

فەتانەت [فطانت] (ئە) ئۆتكۈر زېھىن، زېرەكلىك؛ خۇشپەملىك، ئەقلىي قابىلىيەت.

فەتتان [فتان] (ئە) پىتنە سالغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ جەزىبىلىك:
غەمزەسىنىڭ ئالىتە ئالدىم ئەسىر،
كۆزلەرى دەۋرى قەھمر فەتتانىدۇر.
— سەيفى سەرايى.

فەتتاھ [فتاح] (ئە) ئاچقۇچى، بەند ئىشىكلىرىنى ئاچقۇچى؛ مۇشكۈل ئىشلارنى ئاسان قىلغۇچى؛ ئاللاھ، خۇدا.
فەتتاھى باب — ئىشىكنى ئاچقۇچى:

فەتىھ قىل بۇ يولنى ئەي، فەتتاھى باب،
ئۆتتى ئۇمرۇم فىسق ـ ئىسيان بىرلە خاب.
— خەراباتى.

فەتراك [فتراك] (پ) غانجۇغا:
ئۆلۈمدۇر ياخشىراق ئەي دىل تىرىكلىك دەۋلەتىدىن كىم،
ئاسىلىپ رەخش فەتراكىغە سەيدى شەھسۇۋار ئولدۇم.
— گۇمنام.

فەتھ [فتح] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇتۇھ / فۇتۇھات] 1) ئېچىش، ئېچىلىش:
قۇفلى دىل فەتھىغە ئەبرۇ دىلكۇشايىڭدۇر سېنىڭ،
ئۆلمەكىم قەسدىدە چەشمى غەمزەدايىڭدۇر سېنىڭ.
— گۇمنام.
2) ئىشغال قىلىش، ئىگىلەش (شەھەر ياكى مەملىكەتنى). 3) غەلىبە، زەپەر.

فەتھ ئەتمەك — ئىشغال قىلماق، ئىگىلىمەك.

فەتھ باب — ئىشىكنىڭ ئېچىلىشى؛ ئوچۇق ئىشىك.

فەتھ بەرمەك — ياردەم بەرمەك.

فەتھ بولماق — قارام، تەۋە بولماق.

فەتھ قىلماق — ئالماق، قولغا كىرگۈزمەك.

فەتھ نامە — غەلىبىلىك يۇرۇشلەر ھەققىدىكى سالنامە.

فەتھ ھاسىل قىلماق — تەۋەلىكىگە ئالماق، قارام قىلماق.

فەتھ ئولماق — «فەتھ بولماق» قا قاراڭ.

فەتھۇ ئىقبال — بەخت، ئامەت.

فەتھى بىلاد — شەھەر، ئۆلكىلەرنى بېسىۋېلىش.

فەتھى بىھار ئەيلەمەك — دېڭىزغا يۇرۇش قىلماق.

فەتھى جامە — غەلىبە، زەپەر كىيىمى:
شەھادەتگاھى كۆڭلۈم ئۆزرە يۈز تىيرى بەلا تەگدى،
سىپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

فەتھى زەفەر — غەلىبە، زەپەرنىڭ ياردىمى:
خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەتھە [فتحە] (ئە) زەبەر، ئەرەب يېزىقىدا ھەرب ئۈستىگە قويۇلۇپ «ئە» سوزۇق تاۋۇشىنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە:
يەنە تۈركچە ئەلفازدۇركىم، ئاندا «ئەلىف» ۋە «ۋاۋ» ۋە «يا»
فەتھە ۋە زەممە ۋە كەسرە ھەرەكەتى ئورنىغا بىتىلۇر...
— نەۋايى.

فەتۋا [فتوا/فتوى] (ئە) 1) دىنىي قانۇن يۇزىسىدىن بىرەر مەسىلە ياكى دەۋانىڭ توغرا ياكى ناتوغرىلىقى، ھالال ياكى ھاراملىقى ھەققىدە بېرىلگەن يازما ياكى ئاغزاكى پەكىر؛ دىنىي كىتاب بويىچە ئىسپاتلاش ئاساسى، كۆرسەتمە. 2) ئىجازەت، رۇخسەت:
بەييەنۇدەر، بەيان قەنى ئالىم، بەئەمەل ھەممە،
فەتۋا ئۆزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۇجرۇ.
— زەلىلى.
مۇفتى ئىشق قۇتۇب ئېرۇر بەردىلەر فەتۋا جۇنۇن،
قازى ماڭا چەكارىھدۇر مۇھتەسىبۇ نە خان ـ بەگ.
— زەلىلى.

فەتىر [فطير] (ئە) 1) پېتىر، پېتىر نان. 2) چەمبەر، چەمبىرەك؛ كۈڭگۈرە:
قۇم قەتئى بولۇپ مېنىڭ سەرىرىم،
كۆك قۇرسى بولۇپ مېنىڭ فەتىرىم.
— نەۋايى.

فەتىلە [فتيلە] (ئە) پىلىك، پىلتە:
يارەم فەتىلەسى زەخمىمنى كۆيدۈرۈر ھەر دەم،
مەگەركى قان ئاڭا خاسىيەت ئىچرە بولمىش ياغ.
— نەۋايى.

فەتىلەكەش [فتيلەكش] (ئە + پ) پىلىك تارتقۇچى، شام، جىنچىراغنىڭ پىلىكىگە قارىغۇچى خىزمەتكار.

فەجەرە [فجرە] (ئە) بۇزۇقلار، پاسىقلار:
ئول ئىسلام فەجەرەسى دەفئىغە كوشىش قىلغايلار.
— نەۋايى.

فەجر [فجر] (ئە) تاڭ، سۈبھى، تاڭ يورۇقلۇقى.

فەجر تولۇئىي — تاڭ ئېتىشى، سۈبھى ۋاقتى.

فەخ [فخ] (ئە) قىسماق، تۇزاق؛ ئالدام:
فەخ نەمادۇر سوفىي سالۇسكىم ئىشقىدۇر،
كىمكى ئاشىق بولسا باردۇر سۇرەتى رىندانەسى.
— مەشھۇرى.

فەخر [فخر] (ئە) پەخىر، ئىپتىخار؛ پەخىرلىنىش، ئىپتىخارلىنىش:
دەۋلەتۇ فەخرۇ سەئادەتدۇر ماڭا،
خىزمەتىگە قانچە يۇرسەم مەھۋەشىم.
— قەلەندەر.

فەخر ئەتمەك — «فەخر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر سارى،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈزمىڭ تۇتىئى گوياسى بار.
— ئەرشى.

فەخر ئەيلەمەك — پەخىرلەنمەك:
مەقسۇدى شەۋقى قىشۇياز ئىشقىڭ ئوتى كۆپ خاھ ئاز،
فەخر ئەيلەگەيلەر ئاڭا ناز، قويغىل يۈرەككە داغ ـ داغ.
— شەۋقى.

فەخرى كىرام — كەرەملىك كىشىلەرنىڭ پەخرى.

فەخرى ئىزام — ئۇلۇغلار پەخرى، ئىپتىخارى.

فەر [فر] (پ) سۆلەت، ھەشەمەت؛ بېزەك؛ پارلاقلىق:
قىلىپ دەستمايە بولۇپ سەۋداگەر،
چىقىپ بىر دۇكانغە قىلىپ كەررۇ فەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرار [فرار] (ئە) قېچىش، ئايرىلىش، كېتىش:
غەنى ئېردى ئانداغ پۇلى بىشۇمار،
ئالىپ بارچەسىنى قىلىپدۇر فەرار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرار ئەيلەمەك — قاچماق، ئايرىلماق، كەتمەك:
بۇ مالنىڭ بەھاسىن قارار ئەيلەدى،
جەۋاھىر تىگىشتى فەرار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراز [فراز] (پ) 1) يۇقىرى، ئېگىز، يۇكسەك. 2) ئېچىش.
فەراز ئەيلەمەك — ئاچماق.

فەراس [فراس] (ئە) ھايۋانلار، ئۇي ھايۋانلىرى:
بىر لەھزەدىن سۇڭرە ئەل گەلە فەراسىن ئول چاھ باشىغە
سۇۋارغالى كەلتۇرۇپ، چاھ باشىدىن يايقان تاشنى ئېلىپ،
قەلىن قوي ۋە مەۋاشىيغە سۇۋ بەردىلەر.
— نەۋائى.

فەراسەت [فراست] (ئە) پاراسەت، سەزگۈلۈك، ئەقىل ـ ئىدراك:
فەراسەت بىلە ئەيلەدى بۇ خىيال،
رەسۇلغە بارىپ ئايتايىن ئەرزۇھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراش [فراش] (ئە) زىلچە، گىلەم؛ پالاس:
ماڭا بىر گۈشەئى فەقر فەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتۇق بورياسى بەس.
— ئەرشى.

فەراغ [فراغ] (ئە) 1) تىنچلىق، خاتىرجەملىك؛ خۇرسەنلىك؛ بوشاش، ئازادلىق؛ راھەت، پاراغەت:
ئىشق ئەھلىنىڭ كى دەردۇ ئەلەمدۇر فەراغەتى،
ئىشق ئاتى تۇتماسۇن كىشى، گەر ئىستەسە فەراغ.
— گۇمنام.
نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر ساقىت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.
— ئا. نىزارى.

2) يورۇقلۇق:
مېھر ئىستەدى چۇن ھەمەل فەراغى،
دەشت ئۇزرە بۇتەر كۆزى قۇلاغى.
— نەۋائى.

فەراغ تاپماق — راھەت، خۇرسەنلىككە ئېرىشمەك.
فەراغ بولماق — خاتىرجەم بولماق؛ قۇتۇلماق.
فەراغ قويماق — تىنچلاندۇرماق، راھەتلەندۇرمەك.
فەراغ كەمبۇدەلىغى — راھەت كەملىكى.
فەراغ ئولماق — «فەراغ بولماق» قا قارالسۇن.
فەراغ ئىستەمەك — راھەت ئىستىمەك.
فەراغ يەتمەك — خاتىرجەملىككە يېتىشمەك، خاتىرجەملىك، يېتىشمەك، يەتمەك.

فەراغەت [فراغت] (ئە) «فەراغ» قا قارالسۇن:
دۇتارە ئۇنى ئەيشۇ فەراغەتنى بېرۇر ياد،
مۇتربىغە قۇلاق تۇتكى، نې دەر نەغمەدە سازى.
— بابىر.

فەراغەت تاپماق — راھەتلەنمەك، لەززەت ئالماق:
كۇدۇرات غەمىدىن فەراغەت تاپىپ،
چەمەنزارلىقدەك تەراۋەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراغەت دوست — خاتىرجەملىكنى خالىغۇچى كىشى.
فەراغەت گەنجى — خاتىرجەملىك.
فەراغەت سەنج — پاراغەت، راھەت كۆرگۈچى، تىنچ، خاتىرجەم، راھەت قىلغۇچى.
فەراغەت ئىستەمەك — راھەت ئىستىمەك.

فەراموش [فراموش] (پ) يادىدىن چىققان، ئۇنتۇلغان:
ئەگەر نەچچە تۇتساڭ تامىزماي ئىچەي،
نە ئىش ئۇتسە سەندىن فەراموش ئېتەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراموش بولماق — ئۇنتۇلماق، ئېسىدىن چىقىرىلماق.
فەراموش ئولماق — «فەراموش بولماق» قا قارالسۇن:
ئۇلۇسنىڭ غارەتى ئىمانغە گەر چىقسە ئول كافىر،
فەراموش ئولماسۇن ئەرشىكىم، ئاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

فەراموشخانە [فراموش خانه] (پ) ئۇنتۇلۇپ كېتىلىدىغان جاي، ئۇنتۇلۇش ئۇيى؛ گۆر:
... ۋۇجۇد بەزمگاھىدىن سۇردى ۋە ئەدەم فەراموشخانەسىغە كىيۇردى.
— نەۋائى.

فەراھەم [فراهم] (پ) يىغىلغان، توپلانغان.
فەراھەم قىلماق — توپلىماق.

فەراۋان [فراوان] (پ) كۆپ، مول، پاراۋان:
بېرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، ھىندى، كافىرغە،
قاچان مەھرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەھان ھادىس.
— شەۋقى.

فەراۋان ئەيلەمەك — مول، بايلىق قىلماق.
فەراۋان سۆز — ئارتۇقچە گەپ ـ سۆز، ھەددىدىن ئارتۇق سۆزلەش.
فەراۋان قىلماق — «فەراۋان ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فەرايىز [فرايض] (ئە) [بىرلىكى: فەرزە] زۆرۈرىي ئىشلار، پەرزلەر، خۇدا تەرىپىدىن بۇيرۇلغان ئىبادەتلەر (مۇسۇلمانلار بېجىرىشكە تېگىشلىك بولغان روزا، نامازـ، ھەج، زاكات قاتارلىق مەجبۇرىيەت).

فەرايىزلىرى [فرايضها] (ئە) ئۇنىڭ پەرزلىرى:
دەر بەيان فەزلەتى فەرايىزلىرى.
— خەراباتى.

فەرەج [فرج] (ئە) نىجات؛ خالاس بولۇش، يەڭگىللىك؛ قۇتۇلۇش:
چۇ ھەق دېدىكى، مەئەل ئۇسر يۇسر مۇجدە سائىا،
نە شىددەت ئولسا ئەيان قىل تەلەب سوڭىچە فەرەج.
— نەۋائى.

فەرەخ [فرخ] (پ) «فەررۇخ» قا قارالسۇن:
خەلاس ئەيلەگەيسەن ئانىڭ داممدىن،
ئىچۈرگىل شەرابى فەرەخ جامىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەس [فرس] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفراس / فۇرۇس] ئات:
مەئرىفەت مەيدانى چۇن ئايىنە بىگەردى غۇبار،
ئەي زەلىلى جەزبىدىن جەۋلان ئېتىپ مىنگىل فەرەس.
— زەلىلى.

فەرەس سۈرمەك — ئات قويماق، ئات بىلەن يۈرمەك.

فەرەڭ [فرنگ] (پ) ياۋروپا؛ ياۋروپالىق، پەرەڭ:
نەچچە يىل فەرەڭدە كۆرۈپ دەۋلىتى،
كىيىمپ ئېردى قولغە قۇزۇن شەۋكىتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كىچىك ـ چوڭ فەرەڭلەركى زەھرىن ساچىپ،
ئالىمپ كىردى بىزنى قانۇغنى ئاچىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەڭ ئەھلى — ياۋروپالىقلار:
بۇ ئەندىشە بىرلە ياتىپ ئاتتى تاڭ،
فەرەڭ ئەھلى يۈردى سالىپ چۇن پاراڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەڭگى [فرنگى] (پ) ياۋروپالىقلارغا خاس:
كى ئېگىنىدە ئېردى فەرەڭگى لىباس،
كى چىرلاپ قاشىغە مېنى تۇتتى پاس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۇز ئۇزرە زۇلفى دالىڭ.
— مەھزۇن.

فەرەڭستان [فرنگستان] (پ) «فەرەڭ» گە قارالسۇن.

فەرەڭۋەش [فرنگى وش] (پ) ياۋروپاچە، ياۋروپالىقـتەك:
كەشمىرىسى سېھرسازلىغدا دىلرەبا ۋە دىلكەش ۋە رۇسىيسى تۇركستازلىغدا كافىرايىنۇ فەرەڭۋەش.
— نەۋائى.

فەرەھ [فرح] (ئە) خۇرسەنلىك، شادلىق؛ كۆڭۈل خۇشـلۇقى:
ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشىدىن ئۇتكۇسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھىدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

فەرەھ تاپماق — خۇرسەن بولماق:
سەير قىلسە ھەركىشى تاپقاي فەرەھ،
كۆڭلى بولغاي گويىيا قەۋسى قەزەھ.
— خەراباتى.

فەرەھ ئامىز [فرح آميز] (ئە + پ) خۇرسەنلىك ئارىلىش؛ خۇرسەنلىك:
مەسدۇر ـ ئاچچىغ ۋە نەشئەسى تەرەب ئەنگىز،
بولىدۇر ـ قاتتىغ، ئەما مەنزىلى فەرەھ ئامىز.
— نەۋائى.

فەرەھ بەخش [فرح بخش] (ئە + پ) خۇرسەنلىك بېغىشلىغۇچى:
ئىشىتتى چۇ خاقان سەراسەر ھەددىس،
فەرەھ بەخش، بەل رۇھ پەرۇەر ھەددىس.
— نەۋائى.

فەرەھزا [فرح زا] (ئە + پ) خۇشلۇق تۇغدۇرغۇچى:
ئاندىغ ھەۋا فەرەھزا جانبەخش رۇھ ئەفزا،
گويا دەمى مەسىھاكسم جىسمىغە بېرۇر جان.
— مەشھۇرى.

فەرەھناك [فرحناک] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد ـ خۇرام:
ئېتىپ يۇز جەۋھەرى پاكىزەنى خاك،
كى ئاندىن بەڭگىنى بولغاي فەرەھناك.
— نەۋائى.

فەرت [فرط] (ئە) ئارتۇقلۇق، ھەددىدىن تاشقىرى.
فەرتى مۇھەببەت — سۆيگۈ، مۇھەببەتنىڭ ئارتۇقلۇقى، كۆچلۈكلۈكى.
فەرتى ئىشتىھا — ئىشتىھانىڭ ھەددىدىن تاشقىرى كۈچـلۈكلۈكى.

فەرتۇت [فرتوت] (پ) 1) قېرى، ناھايىتى قېرى،

ئىشتىن چىققان؛ 2) يىرتىق.

فەرتۇتلۇغ [فرتوت لوغ] «فەرتۇتلۇق» قا قاراڭ.

فەرتۇتلۇق [فرتوت لۇق] قېرىلىق، كېسەللىك؛ ئەسكىرىگەنلىك، كونىرىغانلىق.

فەرجام [فرجام] (پ) ئاقىۋەت، تۈگەللىنىش؛ بىرەر ئىشنىڭ نەتىجىسى، ئاخىرى.

فەرخۇندە [فرخندە] (پ) قۇتلۇق، بەختلىك، سائادەتلىك:

كىمسەنى گەردەر ماڭا بىر كەمتەرىن قۇل تۇغدىكىم،
قايسى تالېئ بۇرجىدىن بۇ ئەختەرى فەرخۇندەسى.

— ئەرشى.

فەرخۇندە ئەختەر — قۇتلۇق، بەختلىك يۇلتۇز؛ بەختلىك، تەلەيلىك:

ئاتى فەررۇخ ئۆزى فەرخۇندە ئەختەر،
ئانىڭ ھۇكمىندە ئول ئىقلىمۇ كىشۋەر.

— لۇتفى.

فەرخۇندە ئەۋقات — بەختلىك، سائادەتلىك ۋاقىتلار، پەيتلەر.

فەرخۇندە بەخت — بەختى كېلىشكەن، بەختى بار بولغان، بەختلىك، سائادەتلىك.

فەرخۇندە پەي — قۇتلۇق، سائادەتلىك قەدەم:

ئۆرتەدى ساۋۇغلىغىدىن جىسىم ئىلە جانىمنى دەي،
تۇت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.

— قەلەندەر.

فەرخۇندە تالېئ — «فەرخۇندە فال» غا قاراڭ.

فەرخۇندە خو — خۇش خۇلق، خۇش پېئىل.

فەرخۇندە راي — دانا، ئاقىل.

فەرخۇندە روزگار — بەختلىك ھايات، تۇرمۇش.

فەرخۇندە زات — بەختلىك كىشى، بەختلىك، قۇتلۇق زات، شەخس.

فەرخۇندە سىفات — قۇتلۇق سۈپەتلىك، بەختلىك خۇسۇسىيەت ئىگىسى.

فەرخۇندە فال — بەختىيار، بەختلىك.

فەرخۇندە فەر — سائادەتلىك، بېزەك، قۇتلۇق سۆلەت.

فەرخۇندە كىشۋەر — بەختلىك، سائادەتلىك مەملىكەت، ئۆلكە، ۋىلايەت.

فەرخۇندە مەئاش — تۇرمۇشى بەختلىك.

فەرخۇندە مەئال — نەتىجىسى خەيرلىك، ئاقىۋىتى ياخشى.

فەرخۇندە نەفەس — قۇتلۇق ئاۋاز، بەختلىك، سائادەتلىك نەپەس.

فەرخۇندە ھال — ياخشى كەيپىياتلىق؛ بەختىيار.

فەرد [فرد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفراد] 1) يالغۇز، يەككە، تەنھا؛ ئاجرىغان؛ خالىي.

مەنى دەرد ئەيلەدى ۋەسلىڭ تىلەپ گەرد،
بولۇپمەن ماسىۋايى ئىشقىدىن فەرد.

— گۇمنام.

بىناگاھ تارتىپ ئۇزۇن ئاھى سەرد،
مۇناجات قىلدى بەدەر گاھى فەرد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل يەككە بىر بېيىت:

ئول جۇملەدىن بۇ مەتلەئدۇركىم، فەرد:
فۇرقەتىڭدىن زەئفەران ئۆزرە تۆكەرمەن لالەلەر،
لالەلەر ئېرمەسكى، باغرىمدىن ئېرۇر پەرگالەلەر.

— نەۋايى.

فەرد ئەيلەمەك — ئايرىماق، ئاجراتماق؛ ئۇزاقلاشتۇرماق.

فەرد بولماق — ئاجرالماق.

فەرد قىلماق — ئاجراتماق، خالىي قىلماق.

فەردى زەمان — دۇنيادا يېگانە؛ زاماندا تەڭداشسىز.

فەردى فەرىدۇن — فەرىدۇنچە ئۇلۇغۋارلىق:

يۇزۇندە بىلگۈلۈك فەردى فەرىدۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۇنئى بىخۇن.

— لۇتفى.

فەردا [فردا] (پ) «فەرداي» غا قاراڭ.

فەرداي [فردای] (پ) ئەتە، تاڭلا:

مۇستەفا فەردايى مەھشەردە نېچۈك قىلغاي ئىدى،
يەئنى ئۇممەتكە شەفائەتدىن ھىسارى بولماسا.

— زەلىلى.

فەردگوي [فردكوى] (ئە + پ) (مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل يەككە بىر) بېيىت ئېيتقۇچى:

تەھەررۇكدىن ئول باش ئېسە گەرمپوي،
نې تاڭ ئىككى چەۋگاندۇرۇر فەردگوي.

— نەۋايى.

فەرر [فر] (پ) «فەر» گە قاراڭ.

فەررۇ شەۋكەت — ھەيۋەت، سالاپەت، سۆلەت.

فەررى تاج — تاج بېزىكى؛ قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت.

فەررى شاھىيى — شاھلىق سۆلىتى.

فەررى شۇكۇھ — نۇرانىيلىق، ئۇلۇغۋارلىق؛ قۇدرەت؛ سۆلەت.

فەرراش [فراش] (ئە) سۈپۈرگۈچى (مازار، مەدرىسە، مەسچىتلەرنى سىيرىپ سۈپۈرگۈچى)؛ يىغىشتۇرغۇچى؛ خىزمەتكار:

فەرراشی غۇباری ئاستانەڭنىڭ،
هۇرمەتدە چۇ شەھ پەری هۇمادۇر.
— زەلىلى.

... سەباتەك بۇ چەمەن فەرراشىدۇرمەن،
نە يەرگە بارسا گۇل يولداشىدۇرمەن.
— لۇتفى.

فەرران [فران] (ئە + پ) راۋان، تېز.
فەرران ئوقۇماق — (تۇتۇلماي، تېنىمەي) تېز، راۋان ئوقۇماق.

فەررەست [فرست] بىرەر نەرسىنى ئۇرغاندا ياكى ئاتقاندا ئۇنىڭدىن چىقىدىغان ئاۋاز:
ئۇچۇپ يەتكەندە زەربى دەستى ئانىڭ،
كى بارىپ ئون يىغاچ فەررەستى ئانىڭ.
— نەۋايى.

فەررۇخ [فرخ] (پ) بەختىيار، ئۇلۇغ؛ مۇبارەك؛ گۈزەل:
قاشلارى فەررۇخ هىلالى تىشلارى دۇررى گۇهەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى نا پەيداسى بار.
— ئەرشى.

فەررۇخ ئايىن — بەخت كەلتۈرگۈچى؛ بەختىيار قىلغۇچى.
فەررۇخ ئايىن قىلماق — بەختىيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق.
فەررۇخ بەخت — بەختىيار، قۇتلۇق، بەختلىك.

فەررۇخ بولماق — شاد بولماق، بەختىيار بولماق.
فەررۇخ پاي — قەدىمى قۇتلۇق، قۇتلۇق قەدەم؛ ئەسلى پاك زات.
فەررۇخ جەمال — گۈزەل، چىرايلىق، گۈزەل يۈزلۈك؛ هۆسنلۈك؛ يېقىملىق.
فەررۇخ دىيدار — ئوچۇق يۈزلۈك، چىرايى يېقىملىق، مېهرى ئىسسىق؛ بەختلىك، بەختىيار.
فەررۇخ رەسۇل — شاد ـ خۇرام، خۇشخۇي ئەلچى.
فەررۇخ سىپەر — گۈزەللىك، شادلىق بېغىشلىغۇچى:
تۇهفەئى رەئنايى چۇ فەررۇخ سىپەر،
ئادەم ئاتانىڭ قاشىدە قويدىلەر.
— زەلىلى.

فەررۇخ فال — 1) بەختىيار، قۇتلۇق. 2) ياخشى نىيەتلىك، ساپ كۆڭۈل.
فەررۇخ نىهاد — مۇبارەك ۋۇجۇد؛ ئەسلى پاك، ياخشىدىن تارقالغان.

فەرز [فرض] (ئە) 1) بېجىرىلىش زۆرۈر بولغان ئىش، پەرىز. 2) تەخمىن، مۆلچەر، پەرەز:
هەممە فەرز ۋاجىب سۇنەن مۇستەھەب،
ئېرۇر راست بارچە مۇباھۇ ئەدەب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ ۋەجھىدىن ئەيلەدىم نەچە ئەرز،
بولدى ماڭا ئەرز ئەتمەكىم فەرز.
— ئەرشى.

فەرز ئەيلەمەك — لازىم قىلماق؛ ۋەزىپە قىلماق:
بەنى ياخۇد مەلەك فەرز ئەيلەدىم گەرچە مەكان تاپمىش،
زەمانى ئول مەكان تاپتى بىجىز ئول هەر زەمان ئاندا.
— ئەرشى.

فەرز بولماق — لازىم بولماق.
فەرزۇ سۇنەن — خۇدا ۋە پەيغەمبەر بۇيرۇقلىرى.
فەرزى ئەين — ئەڭ، ناهايىتى زۆرۈر، لازىم.

فەرزانە [فرزانە] (پ) 1) ئاقىل، دانا؛ دانىشمەن. 2) يېگانە، تەڭداشسىز.
فەرزانە تەبىئ — دانىشمەن، ئاقىل.

فەرزانەۋار [فرزانەوار] (پ) ئاقىلانە، زېرەكلەرچە:
قوپۇپ گام ئۇرۇپ فەدۇ فەرزانەۋار،
قىلىپ دەشت قەتئىنى دېۋانەۋار.
— نەۋايى.

فەرزەن [فرضا] (ئە) تەخمىنەن؛ مۇبادا، ئەگەردە:
ئەگەر فەرزەن ئۆزى بولسا رىزامەند،
بولۇرمۇ رازى ئول شوخى شەكەرخەند.
— نەۋايى.

فەرزەند [فرزند] (پ) ئوغۇل ـ قىز، بالا؛ ئەۋلاد:
يوقتۇرۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇرەڭ هۇسنۇ جەمال،
دەرمە بۇ شەكلى شەمايىلدىن فەرىشتەھ دۇر مەگەر.
— ئەرشى.

فەرزەند بولماق — پەرزەنت تۇغۇلماق.
فەرزەند كەلتۈرمەك — تۇغماق.

فەرزىن [فرزين] (پ) 1) پەرزىن، شاهمات ئۇرۇقىدىن بىرى:
شەھ يانىپ فەرزىن كەبى كاجلار مەقام ئەتمىش نى تاڭ،
راسترەۋلەر ئارىسىدىن گەر تۇتسەلەر رۇهدەك قىراق.
— نەۋايى.

2) قولى ئۇزۇن، هەر ئىشنى قىلالايدىغان، هەممىدىن كۈچلۈك:
هەر بىرىگە بىر ۋەزىرى راستگام،
يەنە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاجخىرام.
— نەۋايى.

فەرسا [فرسا] (پ) سۆز تەركىبىدە «بۇزغۇچى؛ پۈتتۈر-

گۈچى، ھالسىزلاندۇرغۇچى، چارچاتقۇچى» قاتارلىق مەنىلەر-نى ئىپادىلەيدۇ.
ئانىڭ قەلبىمىسى كۆھ ئاسا ئېغىر،
دېمەي كۆھكىم چەرخ فەرسا ئېغىر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
چېھرە فەرسا — يۈزىگە داغ سالغۇچى.
قەدەم فەرسا — چارچاتقۇچى.

فەرساي [فرساى] (پ) «فەرسا» غا قارالسۇن.

فەرسەڭ [فرسنگ] (پ) ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى (بىر فەرسەڭ تەخمىنەن 6.24 كىلومېتىرغا توغرا كېلىدۇ):
كى بىر فەرسەڭ ئولغان بىر يەردىن يىراق،
ئانى كۆرگەنمىدۇر تولا ياخشىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرسۇدە [فرسوده] (پ) 1) توزۇغان، تىتىلغان، ئەسكىرىگەن:
ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن، زىنھار،
كى، بىردەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.
— بابىر.
2) ھارغان، چارچىغان:
كى فەرسۇدەلىكىڭ ئىچىپ زەھرنى،
يۇرۇپمىز كېزىپ بەرر ئىلە بەھرنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرسۇدە قىلماق — ئازار بەرمەك، خاراب قىلماق.
فەرسۇدە ھال — ھېرىپ ـ چارچاپ قالغان.
فەرسۇدەئى ھىجران — ھىجران سەۋەبىدىن ھالسىزلانغان، زەئىپلەشكەن.

فەرسۇدەلىغ [فرسوده‌لیغ] «فەرسۇدەلىق» قا قارالسۇن.

فەرسۇدەلىق [فرسوده‌لیق] ھارغىنلىق، ھالسىزلىق.

فەرش [فرش] (ئە) 1) تۆر، يۇقىرى تەرەپ:
مېنى قىلدى تەكلىپ ئىگىز فەرش ئارا،
مۇغەننى ۋە مۇترىب تۇزۇپ ماجىرا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تۆشەك، گىلەم، پالاس، يەرگە سېلىنغان نەرسە:
تۇرار فەرش ئۈزرە ئەجەب سەندەلى،
ياپىغلىغ ئانىڭغە ياشىل بەخمەلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرش ئولغان خىشتلارىكىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۈزىدىن كۆكنىڭ مەھى رەخشەندەسى.
— ئەرشى.
فەرشۇ ئىزارە — (ھاممام، مۇنچا تاملىرىغا قويۇلغان) تاش پىلىت، مەرمەر تاشلار.
فەرشى خەيال — كۆڭۈلگە ئورناشقان پىكىر.
فەرشى رەھى — يولغا يېيىلغان، يولغا سېلىنغان، پايانداز:
ئەرتە خىرام ئەيلەدى يار بەسۇيى چەمەن،
فەرشى رەھى بولدىلەر بەرگى گۈلى نەستەرەن.
— زەلىلى.
فەرشى رۇخام — يەر، زېمىن.
فەرشى سەرايپەردە — گىلەم سېلىنغان چېدىر.
فەرشى غەبرا — يەر يۈزى.

فەر ـ فەر [فرفر] (پ) تېز ـ تېز؛ قايتا ـ قايتا:
ئانچە كۈفر ئايتا باشلادى فەر ـ فەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەر ـ سەر.
— نەۋائى.

فەرفى [فرفی] (پ) نەپىس:
شەرىپەرتى دەستارىن باشىغە بۇرۇنچەك قىلغايلاركى، ئەرۇسى مەستۇرەدۇر ۋە كەردىز نامەستۇردۇر كەشىدەلىغ ياغلىغ فەرفىغە لەچەك سالغايلار...
— نەۋائى.

فەرق [فرق] (ئە) 1) باش، پېشانە؛ باشنىڭ قاق تۆپىسى؛ دەرىجە. 2) پەرق:
رەھىم ئېتىپ باقفىل بىرەر ھالىمغە زەئىمىدىن قوبى،
فەرق ئېتە ئالمان فەلەكدۇر يوقارى يا يەر قوبى.
— قەلەندەر.

فەرقەد [فرقد] (ئە) قۇتۇپ يۇلتۇزى يېنىدىكى ئىككى يورۇق يۇلتۇزلارنىڭ بىرى.

فەرما [فرما] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بۇيرۇغۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.
كار فەرما — ئىش بۇيرۇغۇچى، ئىشقا سالغۇچى.

فەرمان [فرمان] (پ) بۇيرۇق؛ ھۆكۈم:
ماڭا بەس گۈشائى خاتىر ئېغىر ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېغىرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.
كى فەرمان ئىشىتتى يېتىپ كەلدى چۈست،
ئەسىرنىڭ قاشىغە ھەمە كۆڭلى رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرمانبەر [فرمانبر] (پ) بويسۇنغۇچى، بۇيرۇققا ئىتائەت قىلغۇچى.

فەرمانبەردار [فرمانبردار] (پ) بۇيرۇقنى (شەرتسىز، قارشىلىقسىز) بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى، ئىتائەت قىلغۇچى.
فەرمان پەزىر — بۇيرۇقنى بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى.

فەرماندېھ [فرمانده] (پ) ھاكىم، شاھ؛ پەرمان

بەرگۈچى:
يانە سۈردى فەرماندىھى روزگار،
كى ئەي دانىش ئەھلىغە ئامۈزگار.
— نەۋايى.

فەرمان رەۋا [فرمان روا] (پ) بۈيرۇقى ھەممە يەردە بېجىرىلىشى شەرت بولغان شەخس.

فەرھاد ئاسار [فرھاد اسار] (پ) پەرھادقا ئوخشاش، «فەرھادۈش» گە قارالسۇن.

فەرھاد كۈش [فرھاد كش] (پ) پەرھادنى ئۆلتۈرگۈچى؛ ھەرقانداق زەبەردەست پالۋاننى ئۆلتۈرگۈچى.

فەرھادۋار [فرھادوار] (پ) پەرھادقا ئوخشاش، پەرھاد تەك. «فەرھاد ئاسار» غا قارالسۇن.

فەرھادۈش [فرھادوش] (پ) پەرھادقا ئوخشاش:
تاڭدىن ئاقشامغىچە غەم تاغىن قازىپ فەرھادۈش،
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە دەشت ئۆزرە ئازىپ مەجنۇن مىسال.
— نەۋايى.

فەرھەڭ [فرھنگ] (پ) قامۇس؛ لۇغەت؛ ئىلىم، بىلىم، ھۈنەر، مەرىپەت؛ بىلىمدانلىق، ئاقىللىق:
بۇ نەۋئ مۇغبەچە مەي تۇتسا دەير ئارا كىشىگە،
كىشى ئەمەس، گەر ئاڭا قالسا دانىشۇ فەرھەڭ.
— نەۋايى.

كۆرۈپ ئول خىسرەۋانە تەختۇ ئەۋرەڭ،
ئاڭا لايىق شۇكۇھۇ ھۈشۇ فەرھەڭ.
— نەۋايى.

فەرئ [فرع] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇرۇئ/فۇرۇئات] شاخچە، شاخابچە، تارماق؛ قىسىم، بۆلەك:
بىئەسلىغە يوق فەھمى مۇيەسسەر نىمەنىڭ،
فەۋ بېرۇر ئەسلىدىن خەبەر ھەر نىمەنىڭ.
— نەۋايى.

فەرىب [فريب] (پ) ئالداش؛ ھىيلە، ھىيلە ـ مىكىر؛ ئالدىغۇچى:
فەرىب ئەنگىز كافىر كۆزلەرى مەستانەلىك ئەيلەپ،
مۈسەلسەل ھەر خەمى كاكۈلدە يۈزمىڭ بېجتاب ئەردى.
— زەلىلى.

فەرىد [فريد] (ئە) بېگانە، تەڭدىشى يوق:
ئالىپ ئانچە مىقدار مەتائۇ خەرىد،
يەنە دۇرجلاردا جەۋاھىر فەرىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرىدى زەمان — زامانىنىڭ بېگانىسى، تەڭداشسىزى، داناسى.

فەرىدى شەكەرگەنج — شېرىن سۆزمەن (سۆزمەن) لىكتە بېگانە.

فەرىدۇن [فريدون] بېگانە، مەشھۇر؛ ئىرانىنىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ ئالتىنچى پادىشاھى:
شەھەنشاھى جەھان دارايى ئەگزەم،
فەرىدۇن سىيرەتۇ جەمشىد مەقدەم.
— سەيىد ئەھمەد.

كىشكىم كويىدا كۈل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بەل سۇلەيمان تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.
— ئەرشى.

فەرىدۇن ھەسەبلىق — ئەسىرنىڭ بېگانىسى.

فەرىسە [فريسه] (ئە) پەيلىرى چىرايلىق (تېۋىپلارنىڭ چۈشەنچىسىدە كۆك يۆتەلگە دورا بولىدىغان) ئوۋ قۇشى:
تىيىننىڭ ئۆزى تۈكى ـ يوق بولدى جانىغە ئافەت،
فەرىسەنىڭ پەرىدىن كەلدى ئۆز باشىغە بەلا.
— نەۋايى.

فەرىشتە [فرشته] (پ) خۇدانىڭ پەرمانلىرىنى بېجىرگۈچى، ياخشى ئىش قىلغۇچى، پەرىشتە؛ پاك، پاكىز:
تاپمادى بۇ مەلاھەتىڭ ھېچ فەرىشتەيۇ پەرى،
يۈسۈفى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

فەرىشتە خىسال — نۇرانىي، پاكىز.
فەرىشتە زاتلىغ — تەبىئىتى پاك.
فەرىشتە كىردار — پەرىشتىگە ئوخشاش ئىش قىلغۇچى.

فەرىشتەۋەش [فرشتەوش] (پ) پاكلىقتا تونۇلغان، ماختالغان:
ھەم كەلدى فەرىشتەۋەش سىفەتلىك،
ھەم بولدى مەلەكسىفەت زاتلىك.
— نەۋايى.

فەرىفتە [فريفته] (پ) 1) ئالداش، ئالدىنىش:
سەن فەرىفتە بولماغىل ئەي خام رەش،
ئاقىبەت ئۇرغاي ساڭا ۋاقتىدا نەش.
— خەراباتى.

2) تەكلىپ:
بۇ سۆزلەرنى ئايتىڭكى شەھزادەگە،
يەنە ھەم فەرىفتە قىلىڭ بادەگە.
— ئا. نىزارى.

فەرىق [فريق] (ئە) پىرقە، گۇرۇھ، توپ، مەزھەب:
يەتمىش ئۈچ زەبان بىلە قىلدى زەلىلىدىن سوئال،
ئەيلەگەلى چۈ ئىمتىھان قىرىق بىل ئىچرە ھەر فەرىق.
— زەلىلى.

فەرھ [فره] (پ) گۈزەل؛ كۆڭۈللۈك:
يانە بىرنى بىر رەۋزە قىلدىڭ نەرھە،

مۇقىمى ئانىڭ ھۇردىن ھەم فەرىھ.

— نەۋايى.

فەرياد [فرياد] (پ) داد ـ ۋاي، پەرياد:

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.

— سەيىد ئەھمەد.

فەرياد ئەتمەك — ۋاي ـ داد قىلماق؛ سايرىماق:

ياقام يىرتىپ، كۆكۈس تىرناپ، ساچىپ ئوت سۆزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

فەرياد ئەيلەمەك — ئاھ ـ ۋاي قىلماق، پەرياد قىلماق:

مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.

— ئەرشى.

فەريادىغا يەتمەك — ياردەمگە كەلمەك.

فەرياد رەس [فرياد رس] (پ) مەدەت بېرىشكە يېتىپ كەلگەن؛ ياردەمچى:

نەچچە شامى غەمدە ئولسام، بولمايىن فەرياد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرو كۆرۈپ.

— ئەرشى.

فەريادگەر [فريادكر] (پ) مەدەت سوراپ ۋارقىرىغۇچى، مەدەتكە موھتاج:

كى ئەي خىسرەۋى ئادىلى دادگەر،
نېگە ئەيلەدىڭ بىزنى فەريادگەر؟

— نەۋايى.

فەزا [فضا] (ئە) ئاتموسفېرا، بوشلۇق؛ كائىنات بوشلۇقى؛ مەيدان، كەڭلىك، ئوچۇقچىلىق يەر:

ۋەلەددىن رىزا بولماسا ۋالىدەين،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدا زىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزائى زەمان — زامان ساھەسى، زامان ئەھلى:

ئاڭا مۆھرى ئۇرسۇن فەزائى زەمان،
ئانى بىزگە بەرسەڭ تاپارمىز ئەمان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزايى ۋەسىئ — كەڭ مەيدان.

فەزايى ئىرەم — ئىرەم بېغى ھاۋاسى.

فەزايىل [فضايل] (ئە) [بىرلىكى: فەزىلەت] پەزىلەتلەر، ياخشى خىسلەتلەر:

مەۋلانا ساھىب بەلخىي... ئۆز غەزەللەرىنى ئۆز ئەمەللەرىغە باغلاپدۇركىم، ئانىڭ فەزايىلىغە دەلالەت قىلغاي.

— نەۋايى.

فەزايىھ [فضايح] (ئە) [بىرلىكى: فەزىھەت] رەسۋالىقلار، شەرمەندىلىكلەر؛ «فەزىھەت» كە قاراڭ.

فەزەئ [فزع] (ئە) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت؛ پەرياد؛ غۇلغۇلا:

تۇرۇپمەن قاشىدا بۇ يەڭلىغ جەزەئ،
كى يىغلاتتىم ئانى قىلىپ كۆپ فەزەئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزەئ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزەئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزل [فضل] (ئە) 1) ئارتۇقلۇق، ئۈستۈنلۈك؛ يېتۈكلۈك؛ تالانت، كامالەت. 2) مەرھەمەت، ئىلتىپات:

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىز،
ئايتماقتا فەزلىن سالىپ رۇستەخىز.

— غەرىبى.

فەزل ئەربابى — كامالەت ئىگىلىرى، بىلىملىكلەر.

فەزل ئەھلى — بىلىملىكلەر، ئالىملار.

فەزلۇ دانىش — يېتۈكلۈك:

ئەھلى فەزلۇدانىش ئەلگە بەردى رەنجۇ دەردۇ غەم،
دون ئېلىن ئالەم ئارا كامىن رەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

فەزلۇكەمال — يېتۈكلۈك، كامالەتلىك.

فەزلۇھۇنەر — ھۇنەردىكى ماھارەت، ئۈستۈنلۈك:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇھۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمىي.

فەزلى دەۋلەت — يېتەرلىك دۆلەت، بەخت:

قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت ئەي راھىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە نۇرى ئىمان ھەم.

— قەلەندەر.

فەزلى شەرافەت — بۈيۈكلۈك، ئۇلۇغلۇق سەۋەبىدىن:

مەكان گەر لامەكان ئېردى بەسى فەزلى شەرافەتدىن،
يەقىن ئول نەۋئىكىم قەۋسەيندىن تاپتى مەكان ئاندا.

— ئەرشى.

فەزلى ھەق — ھەق تائالانىڭ پەزىلىتىدىن:

چىقىڭ تۆشۈكىدىن بىشارەت بۇدۇر،
ساڭا فەزلى ھەقدىن ئىشارەت بۇدۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزلە [فضلە] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزەلات] ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە، كېرەكسىز، قالدۇق:

فەزەلەلەرى دەفئى ئۇچۇن ئىككى يول،
جانىبى ئەسفەددىن ئولۇپ زاھىر ئول.

— نەۋايى.

فەزلىيات [فضليات] (ئە) 1) دانالىقلار، ئارتۇقچىلىق-

لار، ئارتۇقلۇقلار. 2) ئىلىم.

فەزىلەت [فضيلت] (ئە) پەزىلەت، ئىلىم، دانىش؛ ياخشى خىسلەت.

فەزىھەت [فضيحت] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزايىھ] يامانلىق، رەسۋالىق، شەرمەندىلىك.

فەزىھەت قىلماق — رەسۋا، شەرمەندە قىلماق؛ ئابرۇيىدىن كەتكۈزمەك.

فەزىھەت ئاسا [فضيحت آسا] (ئە + پ) شەرمەندىلەرچە، رەزىلانە.

فەزىھەت ئەنگىز [فضيحت انگيز] (ئە + پ) ئۇيالدۇرىدىغان، رەسۋا، شەرمەندە قىلىدىغان.

فەساد [فساد] (ئە) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق؛ چىرىش:

ھەر فەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.

— خەراباتى.

فەساد ئالەتى — بۇزۇقلۇق ئىسۋابى، بۇزۇقلۇق ۋاستىسى.

فەساد تۇخمىن ئەكمەك — بۇزۇقلۇق تارقاتماق.

فەساد ئەنگىز [فساد انگيز] (ئە + پ) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق قوزغىغۇچى، تارقاتقۇچى:

فەسادئەنگىز ئىمرۇز ئالەم، جەفا ئەندىش ئىمرۇز ئادەم،
ئۇتەرمەن شادلىق دىدارىنى كۆرمەي زەمان ئىچرە.

— مەشھۇرى.

فەسانە [فسانه] (پ) ھېكايە، داستان، سەرگۈزەشت؛ ئەپسانە، ئويدۇرما:

تۇرۇپ ئىمردى ناگاھ فەسانە تۇزۇپ،
تۇمۇرچى يۇگۇردى تەرانە تۇزۇپ.

— غەربى.

فەسانە ئاۋەر — خەۋەر كەلتۈرگۈچى، خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

فەسانە ئايتماق — ھېكايە ئېيتماق، سەرگۈزەشتىسىنى سۆزلىمەك.

فەسانە پەرداز — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى؛ داستانچى.

فەسانە تىراز — ياخشى ھېكايىچى.

فەسانە سىنگال — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانەئى ئىشىق — ئىشق داستانى:

ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
ئول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.

— ئەرشى.

فەسانەۋار [فسانەوار] (پ) ئەپسانىگە ئوخشاش:

كىم نەچچە نۆكتە ئاشكار دېسۇن،
سەرگۈزەشتىسىن فەسانەۋار دېسۇن.

— نەۋائى.

فەساھەت [فصاحت] (ئە) پاساھەت، سۆز ئوچۇق، روشەن، راۋان، يېقىملىق، قائىدىگە مۇۋاپىق بولۇش:

فەساھەت كىشۋەرى ئىچرە ئەگەرچەند،
نەۋائىغە مۇسەللەم ئىبردى گۇفتار.

— ئەرشى.

فەساھەت ئايىنى — چىرايلىق سۆزلەش ئۇسلۇبى.

فەساھەت زىۋەرى — چىرايلىق نۇتۇق بېزىكى.

فەساھەت شىئار — پاساھەتلىك نۇتۇق تەرەپدارلىرى.

فەساھەت ئىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق، پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن تولغان.

فەسەقە [فسقه] (ئە) پاسىقلار، بۇزۇقلار.

فەسەقە خەيلى — پاسىقلار گۇرۇھى، بۇزۇقلار توپى.

فەسخ [فسخ] (ئە) بىۋۇش، بىكار قىلىش (بىرەر قانۇن ـ قائىدە ياكى ئادەت ھەققىدە):

كۆرەر تۇرفە بەرنانى مەبھۇتۇ مەسخ،
كى قىلمىش ئىدى زۇھد زەمىنى فەسخ.

— نەۋائى.

فەسد [فصد] (ئە) تومۇردىن قان ئېلىش.

فەسد قىلماق — تومۇردىن قان ئالماق.

فەسىس [فص] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇس] 1) ئۈزۈك كۆزىگە قويۇلغان قىممەت باھا تاش. 2) ئۈزۈك.

فەسل [فصل] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇل] 1) مەۋسۇم:

چار فەسل دەير ئىچىدە قارىخ ئىبرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.

— ئەرشى.

2) بۆلۈم، باب:

شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىڭ دەفتەرىدىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.

— نەسىمى.

فەسلۇل ـ خىتاب — تەسەۋۋۇپقا ئائىت كىتاب نامى.

فەسلى بەھار — كۆكلەم، باھار پەسلى.

فەسلى خەزان — كۆز، كۆز پەسلى.

فەسلى رەبىئ — باھار پەسلى.

گويىيا يەر ئۈزرە گۈللار كۆرسەتۈر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئىشتارەلەر.

— ئەرشى.

فەسلى نەۋبەھار — باش باھار پەسلى:

فەسلى نەۋباھاردا گۈل كەبى ئاچىلغان قىز،

مىسلى كاكۇلى سۇنبۇل ھەر تەرەپ ساچىلغان قىز.
— نەۋبەتى.

فەسىھ [فصيح] (ئە) 1) چىرايلىق، ئېنىق ۋە توغرا سۆزلىگۈچى؛ سۆز ئۇستىسى. 2) پاساھەتلىك (نۇتۇق):
فەسىھ لەفزى بىرلە دېدى گۈل شەباب،
تەلەتتۇفلار ئەيلەپ يۈزۈمگە قاراب.
— ئا. نىزارى.

فەسىھ زەبان — نۇتقى پاساھەتلىك؛ چىرايلىق، ئېنىق ۋە روشەن سۆزلىگۈچى.

فەسىھ كەلاملىق — پاساھەتلىك نۇتۇق ئىگىسى، چىرايلىق ۋە توغرا سۆزلىگۈچى.

فەسىھ گۈفتارلىغ — چىرايلىق سۆزلەش؛ روشەن ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىشىش.

فەش [فش] (پ) سەللىنىڭ ئۈچى (پەتلىسى)، سەللىنىڭ يەلكىگە چۈشۈپ تۇرغان قىسمى؛ پەش:
يۈرمەك ئاغدى فىلھال قارادىم ئاڭا،
قىسىپ فەشلەرىنى يۈگۈردى ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەشان [فشان] (پ) ئوچۇق، ئاشكارا:
گاھى شەررۇ شۇرىدىن مارۇ چەيان،
گاھى خۇشخۇي تىلى شۇكرۇ فەشان.
— خەراباتى.

فەفھەم [فافهم] (ئە) «بىس، (ئەگەر شۇنداق بولسا) ئاڭلا! چۈشەن!» مەنسىرىنى بىلدۇرگۈچى ئۇندەش سۆز.

فەقە [فقه] پاقا:
فەقە قىغانىنى سۇ ئىچرە سالسىپ،
پەشە مەقامى بىلەن سۇرنای چالسىپ.
— زەلىلى.

فەقەت [فقط] (ئە) پەقەت، يالغۇز:
ماڭا دېمە مۇنداق بەلا مەگىنى سۆز،
بۇ قىلمىشلارىڭدىن فەقەت كۆڭۈل ئۈز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەقەد [فقد] (ئە) [كۆپلۈكى: فىقدان] يوقلىش؛ يوقىتىش.

فەقىر [فقير] (ئە) كەمبەغەللىك، يوقسۇللۇق؛ بىچارىلىك؛ پېقىرلىق؛ كەمتەرلىك:
فەقر دەردىگە چۈنان سەبر ئەيلەگىل،
پادشاھ ۋەيرانەدىن ئالماس خىراج.
— شەۋقى.

فەقر ئەھلى — بىچارىلەر، كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.

فەقر پايمالى — ئېزىلگەن، ئاياغ ئاستىدا قالغان؛ كەمبەغەل.

فەقر تەرىقى — «فەقر يولى»غا قارالسۇن.

فەقر جانىبى — دۇنيادىن ۋاز كېچىش.

فەقر كويى — «فەقر يولى»غا قارالسۇن.
ئەيلە، يا رەب، فەقر كويى لەززەتىن بىلدۇرمەيىن،
ئىلتكەن كۆڭلۈمنى ئاندىن ئىزرۇ جاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

فەقرۇ فەنا — پېقىرلىق ۋە يوقلۇق (سوپىيلىقتا) بىچارىلىك ۋە يوقلۇق، كەمتەرلىك ۋە ئۆزىنى ئۇنتۇغانلىق.

فەقرۇغىنا — كەمبەغەللىك ۋە بايلىق.

فەقر ئىلى — سوپىيلار.

فەقرى زاتىي — دۇنيانى ۋە ئۆزىنى ئۇنتۇشقا تەبىئىي مايىللىق (تەسەۋۋۇپتا).

فەقر يولى — بىچارىلىك، يوقسۇللۇق يولى:
ئىشىمدۇر فەقر يولىن تەي قىلىپ قەتئ تەھەللۇقدۇر،
ئىچىپ مەي تۇنۇكۈن مەن تالىبى مەيخانە مەشرەب مەن.
— گۈمنام.

فەقر يۇزىدىن — موھتاجلىق تۈپەيلىدىن، سەۋەبىدىن.

فەقرئەندىش [فقراندیش] (ئە + پ) پېقىرانە، كەمبەغەل سۆپەتلىك:
ۋە فارىغى فەقر ئەندىشىنىڭ ياۋغان ئۇماچى ئالغۇچى غەنىنىڭ
نەباتىي كۆلاچىدىن مەرغۇبراق.
— نەۋائى.

فەقرپەشە [فقرپيشه] (ئە + پ) كەمتەر؛ كەمتەرلىك، ئاددىي يول تۇتۇش.

فەقرجوي [فقرجوی] (ئە + پ) پېقىرلىقنى ئىزدىگۈچى:
بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقرجوي،
شەھ ئولسە ۋەلى بولسە دەرۋىش خوي.
— نەۋائى.

فەقىر [فقير] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەرا] 1) كەمبەغەل، موھتاج، بىچارە:
كەل ئەي سىيانچى كەرىم خۇش خەبەر نىشان كەلتۇر،
فەقىرغە مەرد خۇدانى رەۋان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.
2) پېقىر ـ كەمتەرلىك يۈزىسىدىن بىرىنچى شەخس كىشىلىك ئالمىشى «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ:
ھەر كۆنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەن فەقىر ئول بەۋەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.
فەقىرى تىيرەراي — نادان، كالتە پەم.
فەقىرى مۇتەھەييىر — ھەيران بولغان بىچارە.
فەقىرى ھەقىر — «مەن، كەمىنە» مەنسىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

فەقىرانە [فقيرانه] (ئە + پ) پېقىرلارچە، كەمتەرلىك بىلمەن:
ئىياقچى، ماڭا جامى پىيرانە تۇت،
دېمان خىسرەۋانە، فەقىرانە تۇت.
— نەۋائى.

فەقىر شېۋە [فقير شيوه] (ئە + پ) ئاددىي كۆرۈنۈشـ لۈك:
مىر ھۈسەيىن ئالى جەلايىر... فەقىر شېۋە ۋە فانىيۇش ۋە بىتەكەللۇق ۋە خۇشتەبئ كىشىدۇر.
— نەۋائى.

فەقىرۇەش [فقيروش] (ئە + پ) كەمتەرىن، ئاددىي:
مەۋلانا غۇبارىي... فەقىرۇش كىشى ھەم بار.
— نەۋائى.

فەقىھ [فقيه] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەھا] ئالىم، بىلىمـ دان؛ دىنىي ھوقۇق ئىلمىنىڭ بىلىمدانى.
فەقىھى ماھىر — يولىيورۇقنى ياخشى بىلىدىغان، فەقىھى ئىلمى ئۇستازى.

فەك [فنك] (ئە) «فەن» گە قارالسۇن.

فەلاخەن [فلاخن] (پ) «فەلاخۇن» غا قارالسۇن:
كوھىستان ئەھلى كۆپ ئاتقاي فەلاخەن،
جۇنۇن ئەھلى كۆپ ئايتقاي ياۋا سۆز فەن.
— نەۋائى.

فەلاخۇن [فلاخون] (پ) پالاقمان، تاش ئېتىش قورالى:
بۇ باشۇ تاش ئارا ھەر كۇن نەچاغ، يا رەب، تالاش ئولسۇن،
فەلاخۇن گەر ئاتار ئول يار تاش ئورنىغە باش ئولسۇن.
— ئەرشى.

فەلان [فلان] (ئە) پالانى، پالانچى، كىمدۇر، كىمدۇر بىرسى:
ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.
بارى ئەلگە ياخشىلىق قىلغىنكى، مۇندىن ياخشى يوق،
كىم دېگەيلەر: «دەھر ئارا قالدى فەلاندىن ياخشىلىق.»
— بابىر.

فەلاھ [فلاح] (ئـ) قۇتۇلـۇش، خالاس تېپىـش؛ نىجات.
فەلاھ تاپماق — نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.

فەلاھەت [فلاحت] دېھقانچىلىق؛ تېرىقچىلىق:
فەلاھەت قىلسا بولسا بۇ يەڭلىغ،
كەلامىڭ ئەيلەسە ئەيسانى بىخۇد.
— ئەرشى.

فەلەج [فلج] (ئە) بىرەر ئەزانىڭ ئىشتىن (كاردىن) چىقىشى، پالەچ:
خۇشنەۋىس ھەمكىم، سەھۋى كۆپ بولغاي ـ ئىلگى فەلەج ئىللەتىغە جۇب بولغاي.
— نەۋائى.

فەلەق I [فلق] (پ) پالاق (دىنىي مەكتەپلەردە بالىلارنى جازالاش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ياغاچ پالاق).

فەلەق II [فلق] (ئە) تاڭ يورۇقلۇقى؛ سۈبھى ۋاقتى:
كاننىڭ ياقۇتى شام ئولغان شەفەق،
سۈبھى ئەنۋار ساری ئانداقكىم فەلەق.
— نەۋائى.

فەلەك [فلک] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفلاك] 1) ئاسمان، كۆك، پەلەك:
فەلەك ئۇستىدە مىھرۇ يەر ئۈزە مەھۇشلە مەھۇ ئولمىش،
سەمەندىن سەكرەتىپ ئول شوخ بولسە ناگەھان پەيدا.
— ئەرشى.
2) تەقدىر، بەخت، تەلەي:
ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۇدا،
ئەندەلىب يەڭلىغ بولۇپمەن گۈلئۈزارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.
تا سېنىڭدەك نازەنىنغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مېھنەتۇ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

فەلەك ئاشۇبى — فەلەك غوۋغاسى:
فەلەك ئاشۇبىدىنكىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئولۇس بىدادىدىن بىئىختىبار ئولغاي.
— سەبۇرى.

فەلەك ئەختەرى — ئاسمان يۇلتۇزى.
فەلەك ئەھلى — پەرىشتىلەر.
فەلەك ئەۋجى — ئاسمان، پەلەك چوققىسى.
فەلەك ئەۋراقى — تەقدىر ـ قىسمەت سەھىپىلىرى:
نە تالىبئدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.
— بابىر.

فەلەك ئەيۋانى — پەلەك قەسرى؛ يۇكسەك پەلەك، ئاسـ مان:
فەلەك ئەيۋانىنە باش ئۇندۇرۇرسۇ،
قاشىڭ مېھرابىنىڭ تاقىنە مۇشتاق؟
— ئاتايى.

فەلەك بىدادى — تەقدىر، پەلەك زۇلمى:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.
— ئەرشى.

فەلەك پىلى — قۇياش.
فەلەك تاجىرى — تەقدىر سودىگىرى؛ تەقدىر بىلەن سودىلاشقۇچى.
فەلەك تاقى — ئاسمان گۈمبىزى، ئاسمان.
فەلەك تۈركى — مىررىخ (مارس).
فەلەك جامى — ئاسمان؛ پانىي دۇنيا.
فەلەك جەۋرى — تەقدىر، پەلەك جاپاسى:
فەلەك جەۋرى دۈ ئەسپە قىلدى تەئجىل،
كۆز ئاچقۇنچە سېنى ھەم قىلدى تەبدىل.
— لۇتفى.

فەلەك خانى — پەلەك داستىخىنى:
بۇ فەلەك خانى ئۈزە قىلما گۈمان ئەختەر دەپ،
سەدقەئى ھۈسنۈڭگە تولدۈردى دۈرۈ مەرجان قىز.
— گۈمنام.

فەلەك دۈرجى — ئاسمان ساندۇقى، ئاسمان.
فەلەكدىن ئۈتمەك — يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك.
فەلەك زالى — ئاسمان، پەلەك.
فەلەك سەبزەسى — ئاسمان قاراڭغۇلۇقى.
فەلەك سەيرى — ئايلىنىپ تاماشا قىلىش.
فەلەك سىررى — پەلەكتىكىلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى.
فەلەك شەبىستانى — تۈن، كېچە.
فەلەك شەمئى — قۇياش.
فەلەك قەدر — يۇكسەك مەرتىۋىلىك، شانۇ شەۋكەتلىك.
فەلەك قەزاسى — تەقدىر ھۆكمى.
فەلەك قەلئەسى — ئاسمان، كۆك، پەلەك.
فەلەككە باش تېگىرمەك — ئەڭ يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.
فەلەككە خۇرۇش چەكمەك — پىغان قىلماق.
فەلەككە يەتكۈرمەك — ھەددىدىن ئاشۇرماق.
فەلەك گەردىشى — چەرخ، دۇنيا.
فەلەك گۈنبەزى — ئاسمان گۈمبىزى.
فەلەك مۇشكىلاتى — پەلەك، ئاسمان قىينىچىلىقلىرى.
فەلەك نەۋەردى — ئاسماندا يۈرگۈچى سەييارە.
فەلەك نىفاقى — چەرخ مۇناپىقلىقى؛ تەلەينىڭ پەسلىكى.
فەلەك ھادىساتى — «فەلەك ھەۋادىسى»غا قارالا.
فەلەك ھەۋادىسى — دۇنيا ھادىسلىرى.
فەلەك ھەيئەتى — پەلەكنىڭ تۈزۈلۈشى، كۆرۈنۈشى.
فەلەك ھىسارى — ئاسمان قەلئەسى.

فەلەك ھىيلەسى — چەرخ مەككارلىقى.
فەلەكى مۇدەۋۋەر — ئايلىنىپ تۇرغۇچى ئاسمان.
فەلەكى نەقشباز — بېزەكلىك ئاسمان.
فەلەكى نەقشبەن — نەقىشلىك ئاسمان، يۇلتۇزلار بىلەن بېزەلگەن كۆك، پەلەك.

فەلەكانە [فلكانه] (ف + پ) يۇقىرى، يۇكسەك:
... قۇلۇمدىن كەلسەكسىم ئەفلاكنىڭ توقۇز ھەۋاسىدا كەۋاكىب جەۋاھىرىن ۋە ئەنجۇم لەئالىسىدىن گول ھەزرەت ساچقان دۇرلار ئالىدا نە كۆرۈنگەي ۋە ئانىڭ ھىممەتى جەنابىدا بۇ فەلەكانە مۇھرىق نە بولا ئالغاي.
— نەۋايى.

فەلەك پەيماي [فلک پیمای] (ف + پ) ئاسماندا يۈرگۈچى، ئاسماندا كەزگۈچى؛ دانىشمەن، پەيلاسوپ.

فەلەك پەيۋەند [فلک پیوند] (ف + پ) ئاسمانغا ئۇلاشقان، يۇكسەك گۈزەللىك چوققىسىنى ئىگىلىگەن مەھبۇبە؛ يۇكسەك.

فەلەك پەيۋەند قىلماق — ئەڭ يۇقىرى دەرىجىگە، چوققىغا يەتكۈزمەك.

فەلەك تەزيىن [فلک تزیین] (ف) ئاسمان كەبى بېزەلگەن:
بۇ يەڭلىغ فەلەك تەزيىن دەرگاھىدىن ۋە بۇ نەۋۋ ئەرشايىن بارگاھىدىن ھىمايى سەدەمەت ئاسىز ۋە ھۆكمى ھەيرەت ئەنگىز ئېتمىشتى.
— نەۋايى.

فەلەكجاھ [فلک جاه] (ف + پ) يۇكسەك مەرتىۋىلىك.

فەلەكرەۋ [فلک رو] (ف + پ) پەلەكتەك تېز يۈرىدىغان:
گاھ دەۋلەتلىق باشىڭدىن كەتمەيىن چەتر سەھاب،
گاھ فەلەكرەۋ مەركەبىڭغە ئەتمەيىن پەيكى سەبا.
— نەۋايى.

فەلەكسا [فلک سا] (ف + پ) ئەڭ يۇقىرى، يۇكسەك.

فەلەكساي [فلک سای] (ف + پ) «فەلەكسا»غا قارالا.

فەلەك سەرىر [فلک سریر] (ف) يۇقىرى، يۇكسەك تەختلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

فەلەك سۈرئەت [فلک سرعت] (ف) تېزلىك چاققانلىق.

فەلەك شىگاف [فلک شکاف] (ف + پ) دۇنيانى ئۆرتەش، لەرزىگە كەلتۈرۈش.

فەلەك فەرسا [فلک فرسا] (ف + پ) پەلەككە يېتىدىغان، پەلەكنى ئارقىدا قالدۇرىدىغان.

فەلەك مانەند [فلک مانند] (ف + پ) ئاسماندەك، ئاسمانغە ئوخشاش، كۆك كەبى.

فەلەك نىشانلىغ [فلک نشانليغ] ئالىي مەقسەتنى كۆزلىگەنلىك.

فەلەكۋار [فلک وار] (ئە + پ) ئاسمانەك.

فەلەكۋەش [فلک وش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش؛ چەكسىز.

فەلەك ئىشتىباھ [فلک اشتباه] (ئە) پەلەككە ئوخشاش ئالىي دەرىجىلىك دەرگاھ.

فەلەكىيات [فلکيات] (ئە) ئاسترونومىيە.

فەللە [فله] (پ) ئوغۇز سۈتى، يېڭى تۇغقان ھايۋانلىك دەسلەپكى سۈتى.

فەم [فم] (ئە) ئاغىز:

نۇقتەئى مەۋھۇم ئېرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق ساري ئىمامۇدۇر.

— ئەرشى.

قامەتىلەك كۆرگۈزمەدى تا قىلمادى مەۋزۇن خىرام،
جۇز تەكەللۇم فەھم ئولماس ئاڭا رۇخسار ئىچرە فەم.

— ئەرشى.

فەن [فن] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇنۇن] 1) ئىلىم، ھۈنەر، سەنئەت؛ كەسىپ:

ئانىلەك پەيرەۋلىغىنى لازىم ئەيلەپ،
بۇ فەندە سەنمۇم ئولدۇڭ نەچچە دۇر بار.

— ئەرشى.

جەفايۇ شۇھيۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىرددىدۇر دەۋرانى ئەفلاك.

— لۇتفى.

2) ھىيلە، نەيرەڭ:

قىلۇر قان غەمزەسى كۆزلەرنى باغلاپ،
ھالال ئولسۇنكى سىھر ئەيلەر بۇ فەندە.

— لۇتفى.

3) مەقسەت:

چۇن ساڭا كەئبە تەۋاڧى ئېردى فەن،
دەير ئىشگىنىدە نېدىن تۇتتۇڭ ۋەتەن.

— نەۋائى.

فەن ئەسھابى — پەن ئىگىلىرى، ئالىملار، بىلىمدانلار.
فەن ئەھلى — بىلىمدار ھۈنەرۋەنلەر؛ ھۈنەر ئىگىلىرى.
فەن ئەيلەمەك — كەسىپ، ئادەت قىلماق.
فەن قىلماق — «فەن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
فەن ئولماق — دائىمي بولماق، ئادەت بولماق.

فەنا [فنا] (ئە) 1) ئۆلۈم، ئەجەل؛ يوقلۇق، يوق بولۇش، ئۆلۈش، تۈگەللىنىش:

نەسىم ئىتكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،
ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.

— ئەرشى.

تۆكۈلدى جان سۇيى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى ھەم كۆڭلى تىندى.

— خىرقەتى.

2) ئۆزلۈكتىن كېچىش، ئۆزىنى ئۇنتۇش؛ تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرىش:

تا جەمالىڭ كەئبەسىدىن ئارزۇ ئەتكەچ كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

فەنا ئەندىشىلىك — خۇدا گويلۇق.
فەنا ئەھلى — يوقلۇق ئىختىيار قىلغانلار:

بۇ ئالەم زىيىندىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.

— ئەرشى.

فەنا بارانى — يوقلۇق يامغۇرى، يوق بولۇش يامغۇرى:

مېنى ئۆلتۇردۇڭۇ ئىشقىڭ ئوتىدا نەچچە كۆيدۇردۇڭ،
فەنا بارانىغە خاكىستەرى جىسمىم سەھاب ئىتتىڭ.

— گۇمنام.

فەنا بەرمەك — ئەجەل بەرمەك.
فەنا تابۇتى — پانىيلىق جىنازىسى:

ۋۇجۇد ئىقلىمى ئىچرە شەھسۇۋارىكىم ئات ئويناتمىش،
فەنا تابۇتىدىن ئۆزگە ئۇنىڭ ئاخىر سۇۋارى بوق.

— مەشھۇرى.

فەنا تەرىقى — پانىيلىق يولى، بۇ دۇنياغا ئىتىبار بەرمەسلىك.
فەنا تۇفراغىغە يىقىلماق — ئۆلۈش ھالىغا كەلمەك، جان بەرمەك.
فەنا جاددەسى — يوقلۇق كوچىسى.
فەنا جامي ئىچمەك — ۋاپات ئەتمەك، ئۆلمەك:

فەنا جامىن ئىچىپ بولغىل سەبۈكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسىڭ گەرچە گىرانبار.

— ئەرشى.

فەنا دارى — يوقلۇق، پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا.
فەنا دارىغە ئاسماق — ھالاكەت دارىغا ئاسماق.
فەنا دەشتى — يوقلىش، پانىي بولۇش باياۋىنى:

فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۈر بەقا ھاسىل ئۈمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاكىلا مەھشەر گىزىڭ نازۇ ئىفتىخار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

فەنا دەيرى — يوقلىش، پانىي بولۇش مەيخانىسى:

مۇيەسسەر ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيرىدە كۆزگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.

— شەۋقى.

فەنا شەھرى — يوقلۇق شەھرى:
فەنا شەھرىدەكى ئەۋارە بولغان خەلقنى كۆردۈم،
جۈنۈن تۈغيان ئېتىپدۇر ھەر بىرىنى دەربەدەر تەنها.
— زەلىلى.

فەنا شىرۋيەسى — شجائەتلىك باتۇرنى يوق قىلىش:
فەنا شىرۋيەسى ئۇلتۇرمىش ئولكىم،
كى خىسرەۋدەك جەھان قىلمىش مۇسەخخەر.
— ئەرشى.

فەناغە ياۋۇق بولماق — يوقىلىشقا يېقىنلاشماق، ئۆمرى تۈگەپ قالماق:
قارىلىقدا بولدى فەناغە ياۋۇق،
ۋەلى مۇنچە ياشداكى فەرزەندى يوق.
— ئا. نىزارى.

فەنا فەرراشى — خىزمەتكارنىڭ تازىلىقى:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەۋ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

فەنا قاپى — ھالاكەت تېغى:
ئۆزىنى بىنىشان قىلماي، ئۆزى تاپماس نىشان سەندىن،
فەنا قاپىدە پەرۋاز ئەتمەيىن تاپماس كىشى ئەنقا.
— مەشھۇرى.

فەنا قۇشلەرى — يوقلۇققا پەرۋاز قىلغۇچىلار.

فەنا گەردى — ھالاكەت توزانلىرى:
بۇ ئالەمگە بەقا قاندىن مۇيەسسەر،
فەنا گەردى بىلە بولسە مۇخەممەر.
— ئەرشى.

فەنا مۇلكى — يوقلۇق مەملىكىتى:
ۋەلى پىنھان فەنا مۇلكىدە ئول شاھ،
تەئەللۇقدۇر ئاڭا يەتمەككە ھايىل.
— ئەرشى.

فەنا ئوتىغە ئاتماق — يوقاتماق؛ ۋاز كەچمەك.

فەنا ۋادەسى — ھالاكەت ۋادىسى:
تاپاي مەيپەرەستنىڭ قولىدىن ئەمان،
فەنا ۋادەسىغە بولايىن رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەنا يولى — پانىيلىق يولى، ھالاكەت يولى:
كىشكى يا خەبەر ئولدى بۇ يول خەتەرلەردىن،
فەنا يولىدا بەقانىڭ ئۇمىدىدە جان داد.
— شەقى.

فەنا يېلى — يوقلۇق شامىلى، ئازاب ـ ئوقۇبەت دولقۇنلىرى.

فەنايى كامىل — سوپىيلىقتا مۇكەممەللىككە ئېرىشىش.

فەھمش [فحش] (ئە) ئەدەپسىزلىك، بۇزۇقلۇق، زىنا، پاھىش.

فەھش ئايتماق — سۆكمەك، ھاقارەتلىمەك.

فەھم [فهم] (ئە) پەم، ئىدراك، ئەقىل ـ ھوش؛ بىلىش، چۈشىنىش:
كىم كۆرۈپ نەرگىس بىكىن كۆز بىلە گۈلتەك يۈزىنى،
يەلگە بېرىپ ئەقلۇ فەھمىن مەستۇ ھەيران قالمادى.
— سەككاكى.

فەھىم ئەتمەك — «فەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
سۇ ئىچكەن كۆز ياشىمدىن فەھم ئېتىپ سورمالىق كۆڭۈل چاكسىن،
جەفا شەمشەرىنى رەڭگىن سىتەم تىغىدا قان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

فەھم ئەھلى — بىلىمدانلار، ئاقىللار.

فەھم ئەيلەمەك — ئاڭلىماق، چۈشەنمەك؛ پەملىمەك:
قىيمەتى ھۆسنۈڭنى مەندەك ئۆزگەلەر فەھم ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر بەھاسىن گەر ئەمەسدۇر جەۋھەرى.
— ئەرشى.

فەھم بولماق — چۈشىنىلمەك؛ سېزىلمەك.

فەھم قىلماق — «فەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فەھمۇ ئىدراك — چۈشىنىش ۋە ئاڭلاش.

فەھمى خۇرد — نازۇك پەم؛ سۆزمەن، زېرەك.

فەھىم [فهيم] (ئە) پەم ـ پاراسەتلىك، چۈشەنگۈچى، زېرەك، ئەقىللىق:
جاھىنۇسنىڭ شاگىردىدۇر ۋە ئانىڭ سۆزلەرىدىن بۇ كىم،
قابىلىنىڭ سەئادەتى بۇ دۇركىم، فەھىم بولغاي.
— نەۋائى.

فەۋاسىل [فواصل] (ئە) پاسىللار، بۆلۈملەر، ئايرىملار، «فاسىل» غا قارالسۇن.

فەۋاكىھ [فواكه] (ئە) [بىرلىكى: فاكىھە] مېۋىلەر.

فەۋاكىھلىغ باغ — مېۋىلىك باغ.

فەۋائىد [فوائد] (ئە) پايدىلار، نەپلەر:
ئاندافكى، ئانىڭ فەۋائىدى ئەتراك ئاراسىدە مەشھۇردۇر.
— نەۋائى.

فەۋايىد [فوايد] (ئە) [بىرلىكى: فايدە] «فەۋائىد» غا قارالسۇن.

فەۋت [فوت] (ئە) 1) قولدىن بېرىش، ئۆتكۈزۈۋېتىش. 2) يوقىتىش، يوقىلىش؛ يوقىتىپ قويۇش. 3) ئۆلۈم، ۋاپات قىلىش.

فەۋت ئەتمەك — ئۆتكۈزۈۋەتمەك، قولدىن چىقارماق، قولدىن بېرمەك.

فەۋت بولماق — 1) ئۆلمەك، ۋاپات بولماق. 2) ئۆتۈپ كەتمەك (ۋاقىت).
فەۋت قىلماق — «فەۋت ئەتمەك» كە قارالسۇن.
فەۋت ئولماق — «فەۋت بولماق» قا قارالسۇن.

فەۋج [فوج] (ئە) 1) گۈرۇھ، توپ:
يوق كەبۈتەر قەسرىگە قونغان بۇ خۇش سۈرەت بىلە،
تۇشتى بىر فەۋجى فەرىشتە چەرخىدىن ئىزنىمت بىلە.
— مەشھۇرى.
2) قوشۇن، چېرىك:
ھىسارى غەم دەرى دەرۋازەسىنى مەھكەم ئەيلەپدۇر،
زەلىلى پاسىبانى زېرەكى فەۋجى ئالەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.

فەۋج بەرفەۋج — گۈرۇھ ـ گۈرۇھ بولۇپ.
فەۋج ـ فەۋج — گۈرۇھ ـ گۈرۇھ، توپ ـ توپ:
غەزەب بەھرىم ئاتاغ ئاتقا ئوردى ئەۋج،
بار ئېردى سىپەھلەر يەنە فەۋج ـ فەۋج.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەۋجى فىرار — توپى بىلەن قېچىش، يوقلىش:
بولدى چۈن زەررىن لەۋا سۈبھ ئاقلىقدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەسەسىدىن قاراتۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.

فەۋجى گۇنەھكار — بىر گۈرۇھ گۇناھكارلار:
زاھىر ئولۇپ زار نىگۇن نىسارلەر،
ھازىر ئولۇپ فەۋجى گۇنەھكارلەر.
— زەلىلى.

فەۋجى لەشكەر — توپ ـ توپ لەشكەرلەر:
سەرىرۇ دەۋلەتىڭ ئىلكىدە بولغاي،
كى فەۋجى لەشكەرىڭ ئالەمگە تولغاي.
— زەلىلى.

فەۋر [فور] (ئە) تېز، «فەۋرەن» گە قارالسۇن.
بۇ فەۋردە — شۇ زاماندا:
بۇ فەۋردە ئول كەنىزەك ئاتا خەبەر بەردىكىم، ئەردۇۋان بىر
مۇدھىش تۇش كۆرۈپ، بىلۇر ئالدىن تەئبىرىن سوردى.
— نەۋائى.

فەۋرەن [فورا] (ئە) تېزدىن، دەرھال.

فەۋق [فوق] (ئە) ئۈستۈن، يۇقىرى.
فەۋقەس ـ سۈرەييا — سۈرەييا (ھۈكەر) نىڭ تۆپسىدە؛ سۈرەييادىن يۇقىرى، ئالغا يۈكسەك.
فەۋقۇل ـ فەلەك — ئاسمان ئۈستىدە؛ ئاسماندىن يۇقىرى؛ ئالغا يۈكسەك.

فەۋزارە [فوارە] (ئە) ئېتىلىپ چىقىدىغان بۇلاق، فونتان:
كۆزۈمدىن قەترە ـ قەترە ئەشك گۈلگۈنۈمنى ساچقاندىن،
جۇنۇن خەيلى تەماشا قىلغالى فەۋزارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.
مەۋجلەردىن دالىلەر قوي ئىستەسەڭ مۇرغى ۋسال،
ياش سۈيىدە ئىشتىياقىدىن ئىكى فەۋزارە قىل.
— مەشھۇرى.

فەيەكۈن [فيكن] (ئە) بەس، بولدى:
كىم بولدى چۇ ئەمرى «كۈن» ھۈۋەيدا،
بولدى «فەيەكۈن» غۇلۇسى پەيدا.
— نەۋائى.

فەيز [فيض] (ئە) 1) ئىنئام ـ ئېھسان. 2) بەرىكەت، موللۇق. 3) كۆركەملىك، نۇرانىيلىق. 4) دىلخۇشلۇق، قۇۋانچ، بەھرە:
زىيائىيغە لۇتف ئەيلەبان قىبل كەرەم،
يەتۇر فەيز رەھمەت ئاتا دەمبەدەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
...تەۋقىئۇ ئولدۇر ئەسھابى ھۈنەردىن،
كى چۇن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.
— لۇتفى.

فەيز ئاسار — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق؛ بەرىكەت؛ ئىنئام ـ ئېھسان) بېغىشلىغۇچى، كۆرسەتكۈچى:
قۇلاق سالدى ئاتاغ دىلۇجان بىلە،
بولۇپ فەيز ئاسار گىريان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەيز ئەھلى — ساخاۋەتلىكلەر؛ ساخاۋەتچىلەر، قولى ئوچۇق ئادەملەر.
فەيز بەخش — ئىنئام قىلغۇچى؛ ئىنئام بەخش ئەتكۈچى.
فەيز تاپماق — بەھرىمەن بولماق، ئارزۇ ـ ئىستەككە يېتىشمەك؛ دىلخۇشلۇق، قۇۋانچ تاپماق.
فەيز رەسان — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق، بەرىكەت، ئىنئام ـ ئېھسان)، يەتكۈزگۈچى، بېغىشلىغۇچى.
فەيز گۇستەر — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق، بەرىكەت، ئىنئام ـ ئېھسان) تارقاتقۇچى.
فەيز ئېلتماق — بەھرە يەتكۈزمەك.
فەيزى تاپماق — «فەيز تاپماق» قا قارالسۇن:
مەندە تەبئىي شائىرى يوقتۇر نىشانى ئاشىقى،
ھەرنە فەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسرارىدىن.
— ئەرشى.

فەيزى جۇش — ئىنئام ـ ئېھسان بۇلىقى:
ئەيكى، «ئەررەھمان» سىفاتىڭ قۇلزۇمىدۇر فەيزى جۇش،
ئەررەھىم ئىسمىڭ تەزەۋزى داۋىما رەھمەت خۇرۇش.
— ئەرشى.

فەيزى رەببانىي — پەرۋەردىگار ئىنئام قىلغان ياخشى-

لىق، رەھىمدىللىق:
ئۇلۇمى فەيزى رەببانى ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم ئىلمى ھىكمەت بابىدىن يەنبۇ.
— شەۋقى.

فەيزى غەفۇر — مەغپىرمەت (ئەپۇ) قىلغۇچى ئاللانىڭ ئىنئامى:
بۇلبۇلى باغى سىيادەت مەنبەئى فەيزى غەفۇر،
جامىدىن جام ئىزدەگەن يا ئەرشىئى گويامۇدۇر.
— ئەرشى.

فەيزى فۇتۇھ — ياردەم ئېھسان ، ئىنئاملىرى:
تاپقۇسىدۇر ھۇسن ئېلى ئىشق ئەھلىدىن فەيزى فۇتۇھ،
تا قانىنى تۆكمەدى ئول لەئلى گويا بولمادى.
— قەلەندەر.

فەيزى قىغان — ھېسابسىز نالە ـ پەرياد:
قونۇپ سۆز شاخىغە بۇلبۇلدەك ئەتسەم نالە شەۋقۇڭدا،
بولۇر فەيزى قىغانىمدىن سەر ـ سەر بەرگىلەر گويا.
— ئەرشى.

فەيزى كامىل — مۇللۇق، بايلىقاتلىق، بېتەرلىك.

فەيزى مەسىھ — جانبەخش ئەتكۈچىنىڭ دىلخۇشلۇقى:
ئوخشاماس كەلىسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتقان گەدا.
— ئەرشى.

فەيز يامغۇرى — بەرىكەت، كۆپ ياخشىلىقلار.

فەيز يەتمەك — بەھر ئالماق، بەھرىلەنمەك.

فەيسەل [فيصل] (ئە) ئايرىش، ئاجرىتىش؛ ھەل قىلىش.

فەيسەل بەرمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق؛ ھۆكۈم چىقارماق.

فەيلەسۇف [فيلسوف] (ئە) ئىلىم ـ مەرىپەت ئىگىسى، پەيلاسوپ، دانىشمەن.

فەيلەسۇفۇش [فيلسوف وش] (ئە + پ) پەيلاسوپقا ئوخشاش، پەيلاسوپ تەبىئەتلىك.

فەيياز [فياض] (ئە) ناھايىتى پەيزى، لۇتۇف ۋە كەرەم قىلغۇچى، پەيز بېغىشلىغۇچى، بەرگۈچى.

فەيياز جۇد — كەرەمبەخش.

فەيياز ۋۇجۇد — پەيز بېرىپ تۇرغۇچى ۋۇجۇد؛ خۇدا، تەڭرى.

فوتە [فوته/فوطه] «فۇتە» گە قارالسۇن:
بېرىپ فوتە بىرلە چىرايلىق لىباس،
لىباسىمنى بىر بىر قىلىپ ھەم مىساس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فوتەئى زەربەفت — زەر قوشۇپ توقۇلغان پوتا، بەلۋاغ.

فورات [فرات] (ئە) فۇرات دەرياسى (ئاسىيادا):
چۆرۈلۈرمەن باشىدىن ئول شوخنىڭ پەرۋانەدەك،
سەگ رەقىبىنىڭ قانىدىن ئاقمىسا دەريايى فورات.
— قەلەندەر.
كەئبەئى كويۇڭدا قىلدىم كۆزلەرىمنى فەرش كىم،
ئەھلى ئالەم بىرىنى دەرىنىل، بىرىنى دەجلە، فورات.
— مەشھۇرى.

فۇئاد [فواد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفئىدە] يۈرەك، قەلب، دىل، كۆڭۈل:
ئول كىم تۇنۇكۇن كۆڭلى مۇرادى ھەقدۇر،
ھەر غۇسسەدە ئارامى فۇئادى ھەقدۇر.
— نەۋائى.

فوتە [فوته/فوطه] پوتا، بەلۋاغ، بەلگە ئورىلىپ باغلىنىدىغان ماتا؛ لوڭگە (ھاممامدا بەل تۆۋەنىگە ئورايدىغان).

فۇتۇر [فتور] (ئە) 1) ھالاكەت؛ شىكەست؛ زەرەر؛ ۋەيران، خاراب. 2) جاراھەتلىك، ۋەيرانلىق، خارابلىق؛ كۆچسىزلىك، زەئىپلىك. 3) ناپاكلىق، ئىپلاسلىق. 4) كەمچىلىك، نۇقسان.

فۇتۇر تۇشمەك — «فۇتۇر يەتمەك» كە قارالسۇن.

فۇتۇر سالماق — ۋەيران (خاراب) قىلماق، شىكەست بەرمەك.

فۇتۇر ۋاقىئ بولماق — كەمچىلىك، نۇقسان يۈز بەرمەك.

فۇتۇر يەتمەك — زەرەر يەتمەك.

فۇتۇھ [فتوح] (ئە) [بىرلىكى: فەتھ] «فەتھ» گە قارالسۇن:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىسىدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

فۇتۇھۇ زەفەر — غەلىبە ۋە زەپەر:
تاپىپ ھەر كۇنىدە فۇتۇھۇ زەفەر،
بولۇپ ئەھلى تۇججار ئارا مۇئتەبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فۇتۇھ يېتىشمەك — مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك، پايدا كۆرمەك، ساۋاب ئىشقا يېتىشمەك.

فۇتۇھات [فتوحات] (ئە) خۇرسەنلىك؛ مۇۋەپپەقىيەتلەر؛ «فۇتۇھ» قا قارالسۇن.

فۇتۇھاتى مەككىي — مەككە شەھىرىنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىشى (ئەسەر نامى).

فۇتۇۋۋەت [فتوت] (ئە) ساخاۋەت، ئالىيجانابلىق، مەرتلىك، يىگىتلىك.

فۇتۇۋۋەت ئەھلى — ساخاۋەت، مەرھەمەت ئىگىسى.

فۇجۇر [فجور] (ئە) توغرا يولدىن ئېزىش؛ بۇزۇقلۇق، يارىماسلىق، ئەخلاقسىزلىق.

فۇرجاھ [فرجاه] (ئە) كەم؛ ئەرزىمىگەن:
يەنە ئوغلانلارنى مىسىرغا بارۇرنى تەكلىف قىلدى. ئۇلار بىزا-ئەتى فۇرجاھ بىلە كەلدىلەر.
— نەۋايى.

فۇرجە [فرجه] (ئە) 1) يېرىق، تۆشۈك، بوش ئورۇن. 2) ۋاقىت، پەيت، پۇرسەت.

فۇرزە [فرضه] (ئە) كېمىلەرنىڭ دەرياغا كىرىش جايى؛ كېمىگە چىقىدىغان جاي، پورت:
يەمەننىڭ فۇرزەسىغە قىلدىلەر مەيل،
سۇدىن تۇفراققە چىقتىلەر بارى خەيل.
— نەۋايى.

فۇرس [فرس] (ئە) پارسلار:
...فۇرس فۇسەھاسى ھەرقايسى ئۇسلۇبداكىم، سۆز ئەرۇسىغە جىلۋە ۋە نامەيىش بېرىپ ئېردىلەر.
— نەۋايى.

فۇرقان [فرقان] (ئە) ئاجراتقۇچى، ياخشى ـ يامانىنى پەرق قىلىپ (پەرقلەندۇرۇپ) كۆرسىتىپ بەرگۈچى، قۇرئان.

فۇرقەت [فرقت] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق:
كۆيدى جانىم فۇرقەتىڭدىن يۈرەكىم ھەم بولدى سۇ،
يەتمەدى زۇلفۇڭ نەسىمىدىن دىماغىم ئىچرە سۇ.
— قەلەندەر.

فۇرقەت ئەزابى — جۇدالىق ئازابى.
دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناچار ئىشق.
— موللا سالېھ.

فۇرقەت تۈنلەرى — جۇدالىق كېچىلىرى.
تولغانىپ تۈشكەن ساچىڭ يادىدا فۇرقەت تۈنلەرى،
ياد قىلسام تولغانىپ بىلگىل بەسى مەن پىچۇ تاب.
— ئەرشى.

فۇرقەت خۇمارى — جۇدالىق باش ئاغرىقى.
ۋىسالى جامىدىن بىرنەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇ كۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خەراب ئەيلەب.
— ئەرشى.

فۇرقەت دەشتى — جۇدالىقنىڭ باياۋىنى.
سالسە فۇرقەت دەشتىدە بۇ گەردۇنى دۇن رەشكىدىن،
گۈلشەنى ۋەسلىڭنى ھەردەم مەن قىلۇرمەن ئارزۇ.
— قەلەندەر.

فۇرقەت نامەسى — ئايرىلىش خېتى:
ساڭا گۈل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،
يۈزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.
— خىرقەتى.

فۇرقەت ئوتى — جۇدالىق ئوتى:
ئول ئاناسىنىڭ بالا ھەجرىدە چەككەن فۇرقەتىن،
ھەم تۇتاشقان جانىغە فۇرقەت ئوتىنىڭ ھىرقەتىن.
— موللا سالېھ.

فۇرقەتۇ ھىجران — جۇدالىق ۋە ھىجران:
بىر گۈلىنى كۆرمەدىم بۇلبۇلنى دىلشاد ئەيلەسە،
فۇرقەتۇ ھىجرانىدىن بىر لەھزە ئازاد ئەيلەسە.
— قەلەندەر.

فۇرقەتى خۇنخار — قانخور جۇدالىق:
قايسى ھەسرەت بىرلە ئەرمانىدىن ۋەفاسىز ۋەسلىنىڭ،
قايسى مېھنەت بىرلە رەنجىن فۇرقەتى خۇنخارىنىڭ.
— بابىر.

فۇرقەت نەما [فرقت نما] (ئە + پ) ئايرىلغاندەك، جۇدالىقتەك:
سەفەر ئەزمىدە مۇسافىرىدىن ئايرىلۇر چاغدا خەيرباد مەزمۇن-لۇق ئەلفازنى رادىف قىلىپ ئايتقان شېئىرنىڭ مەتلەئى فۇر-قەت نەما كېلىپدۇر.
— نەۋايى.

فۇرود [فرود] (پ) تۆۋەنلەش، چۈشۈش؛ ئولتۇرۇش، پېتىش:
ئەدەم بولدى پەرتەۋ بولۇپ كۈن فۇرود،
سىيە جۇرمى باشتىن كۆتەردى سەئۇد.
— ئا. نىزارى.

فۇرۇتەن [فروتن] (پ) كەمتەر؛ ئۆزىنى تۆۋەن تۇتىدىـ-غان:
قەدىنىڭ جىلۋەسى ئاللىندە سەرۋى نازنى كۆردۇم،
بۇ بىر ئەسرۇ فۇرۇتەن، ئول بەغايەت سەرفەراز ئېرمىش.
— نەۋايى.

فۇرۇدەست [فرودست] (پ) كۈچسىز، مەغلۇپ:
يەتتى كۆكنى ھەق ئەيلەسۇن نەستىڭ،
يەتتى كەۋكەبنى ھەم فۇرۇدەستىڭ.
— نەۋايى.

فۇرۇز [فروز] (پ) سۆز تەركىبىدە كېلىپ «يورۇتقۇچى، ياندۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
دىل فۇرۇز — كۆڭۈلگە ئوت ياققۇچى؛ يېقىملىق.
شەب فۇرۇز — كېچىنى ياندۇرغۇچى، يورۇتقۇچى.

فۇرۇزان [فروزان] (پ) پارلاق، يالتىراق؛ نۇر چاچقۇ-چى:
ئىشقىڭدا تامام خەلق سوزان،
شەۋقىڭ ئوتى ھەر تەرەپ فۇرۇزان.
— مەشھۇرى.

فۇرۇزەندە [فروزنده] (پ) شولا چۈشۈرگۈچى، يورۇتـ-

تۆچى، ياندۇرغۇچى.

فۇرۇش [فروش] (پ) 1) ساتقۇچى:

بارىپ ئول شەھەرگە كەنىزەك ئالاي،
بار ئېردى كەنىزەك فۇرۇش نەچچە باي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خېرىدار:

مۇنچە بولۇپ باقمادى، قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۈل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.

— زەلىلى.

فۇرۇغ [فروغ] (پ) يورۇقلۇق، روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق؛ نۇر:

بەسكى مەن پەرۋانەدۇرمەن چۈرۈلۈپ يار ئىشقىدا،
پۈر فۇرۇغ ئەتسە تاك ئېرمەس شۇئلەيى ئىمان مېنى.

— مەشھۇرى.

ھاجەت ئېرمەسدۇر فۇرۇغى مەشئەلى فانۇسى ماھ،
سۇبھى سادىقدىن نە رەۋشەندۇر بۇ ناگۇشى كېچە.

— زەلىلى.

فۇرۇغ ئەفشان — نۇر چاچقۇچى:

فەيزى خۇرشىدى تولۇھ ئەيلەپ فۇرۇغ ئەفشان بولۇر،
دەير ـ پىرى جەبھەسىن بىر سۇبھى رەخشان كۆرمىشەم.

— مەشھۇرى.

فۇرۇغى مەئرىفەت — مەرىپەت يورۇقى، مەرىپەت نۇرلىرى:

ئاچار ھەق جويلەر كۆڭلىن فۇرۇغى مەئرىفەت بىرلە،
كەۋاكىبدىن سېپھرى نىلگۇن زىنھار زار ئەيلەر.

— مەشھۇرى.

فۇرۇكەش [فروكش] (پ) بىرىر جايدا تۇرۇش، ئىستىقامەت قىلىش.

فۇرۇكەش قىلماق — ئىستىقامەت قىلماق؛ ياشىماق.

فۇرۇگۇزاشت [فروگذاشت] (پ) ئارقىغا تاشلاش؛ بېپەرۋالىق، ئېتىبارسىزلىق.

فۇرۇگۇزاشت قىلماق — ئارقىغا تاشلىماق، تاشلاپ قويماق، بېپەرۋالىق قىلماق، ئېتىبار بىلمەن قارىماسلىق.

فۇرۇمايە [فرومايە] (پ) ئەسلى (تېگى) پەس؛ بىچارە، ئېتىبارسىز:

ئاندىن ئۆتمىش كەلامىگە نايە،
كى دېگەن نوكتە ھەر فۇرۇمايە.

— نەۋائى.

فۇرۇئ [فروع] (ئە) [بىرلىكى: فەرئ] شاخچىلار، شاخاپچىلار، تارماقلار، بۆلەكلەر، بابلار.

فۇزەلا [فضلا] (ئە) دانىشمەنلەر، پەزىلەت ئىگىلىرى، ئالىملار:

ۋە زەماننىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرەفاسىدىن ئالارنىڭ ئۇساقى خالى ئېرمەس ئېردى.

— نەۋائى.

فۇزۇدە [فزوده] (پ) ئارتۇق، كۆپ:

كى بىرار بەيت بېشۇ كەم بولدى،
گەر كەم ئولدى فۇزۇدە ھەم بولدى.

— نەۋائى.

فۇزۇل [فضول] (ئە) 1) كەمبىرلىك، ئۆز بېشىمچى، مەپسەتچى؛ تەنتەك. 2) رەقىب.

فۇزۇللۇق قىلماق — ھەددىدىن ئاشماق، يۈزسىزلىك قىلماق:

ئاتىگدىن تۇش، ئاتسم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، فۇزۇللۇق قىلماغىن كۆپ.

— لۇتفى.

فۇزۇلي [فضولى] (ئە) ئۆزىگە تېگىشلىك بولمىغان ئىشلارغا ئارىلاشقۇچى، ئارتۇقچە ۋە بىھۇدە سۆزلىگۈچى؛ ئەبەي تەخەللۇس، لەقەم:

تىزغاندا لۇئالىنى رۇبائىي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋائى.

— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

فۇزۇن [فزون] (پ) زىيادە، كۆپ، ئارتۇق:

ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست ـ بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گەر ھەددىدىن فۇزۇن سەندەك ۋەلي رەسۋا ئەمەس.

— ئەرشى.

دەۋلەتىڭ بولسۇن فۇزۇن دەپ، ئەي پەرى پەيكەر، سېنىڭ،
دۇشمەنىڭنىڭ قەتلىغە ئۆزۈمنى تەييار ئەيلەدىم.

— قەلەندەر.

فۇزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۈرمەك.

فۇزۇن كۆزگە فۇزۇن قىلماق — كۆزگە ئارتۇقراق كۆرسەتمەك.

فۇسەھا [فصحا] (ئە) [بىرلىكى: فەسىھ] چىرايلىق سۆزلىگۈچىلەر؛ ئېنىق، روشەن گەپ قىلغۇچىلار، چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىگۈچىلەر.

فۇسەھايى ژاجىبۇل ـ ئىھتىرام — ھۆرمەت ـ ئېھتىرامغا لايىق سۆزلىگۈچىلەر.

فۇسھەت [فصحت] (ئە) 1) ئوچۇقلۇق، كەڭلىك:

ئاندىن ئەئلادۇر جەناب ئول شاھغە،
ئاندىن ئەۋسەئ فۇسھەت ئول دەرگاھغە.

— نەۋائى.

2) ئىمكانىيەت:

چۈن بۇ لەفزدە مۇنچە ژۇسئەت ۋە مەيداندا مۇنچە فۇسھەت

ناپىلۇر.

— نەۋايى.

فۇسۇرده [فسرده] (پ) روھسىزلانغان، سولغۇن؛ چۈشكۈن.

فۇسۇس [فصوص] (ئە) «فەسس»گە قارالسۇن.

فۇسۇل [فصول] (ئە) [بىرلىكى: فەسل] 1) پەسىللەر. 2) بۆلۈم، باب، بۆلەك.

فۇسۇلى ئارەستە — تەرتىپ بىلەن جايلاشتۇرۇلغان قىسىملار، بۆلۈملەر.

فۇسۇلى بۇقرات — كىتاب نامى:

ۋە فۇسۇلى بۇقرات ئول جۇملەدىندۇركىم،
ئەتىببا قاشىدا بەغايەت مۇئتەبەردۇر.

— نەۋايى.

فۇسۇن [فسون] (پ) سېھىر، ھىيلە، نەيرەڭ؛ «ئەفسۇن»غا قارالسۇن:

سۇرگەلى قەتلىم فۇسۇنى كۆز بىلەن مەسرۇر مەن،
كىم فۇشەيمان ئولماغاي، يا رەبكىم، ئول قاتىل يىگىت.

— ئەرشى.

فۇسۇن پەرداز [فسون پرداز] (پ) ئەپسۇنچى، ھىيلىگەر.

فۇسۇن پەرداز شۇئەرا — ماھىر، يۇكسەك سەنئەتلىك شائىرلار.

فۇسۇن ريز [فسون ريز] (پ) ئالدامچى، يالغانچى تارقاتقۇچى، ئەپسانە يازغۇچى.

فۇسۇنگەر [فسون كر] (پ) 1) ھىيلىگەر، جادۇگەر، ئالدامچى، كۆز بۇيامچى. 2) مەپتۇن قىلىدىغان، ئۇزۇنگە جەلپ قىلىدىغان گۈزەل.

فۇسۇنساز [فسون ساز] (پ) نەيرەڭۋاز، ئەپسۇنچى، ئەپسۇن ئوقۇغۇچى:

ئەي كۆزلەرى ساھىرى قۇسۇنساز،
ئەي باشتىن ئايىغ ئىشۋە پەرداز.

— مەشھۇرى.

فۇقەرا [فقرا] (ئە) [بىرلىكى: فەقىر] پېقىرلار، كەمبەغەللەر؛ خەلق، ئاممە؛ «فەقىر»گە قارالسۇن:

زۇلمالارنى بىر تەرەف قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلسە.

— ن. زىيائى.

ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.

— ئەرشى.

فۇقەھا [فقها] (ئە) [بىرلىكى: فەقىھ] فىقھ ئىلمىنىڭ ئالىملىرى، دىنىي ھوقۇق بىلىمدانلىرى:

ھەر يەردىكى ئول دەبان مەسايىل،
ئاندىن فۇقەھا يازىپ رەسايىل.

— نەۋايى.

فۇلاد [فولاد] (ئە) 1) پولات. 2) ئۇتكۇر:

قاشىنى دېسەم كەمان سىيەھ تۇس،
جان ئالغالى فۇلاد شەمشەر.

— مۇللا سالىھ.

فۇلاد بازۇ — قولى (بىلىكى) كۈچلۈك، پالۋان.

فۇلك [فلک] (ئە) كېمە:

تېگىنز قەتتى ئېتىپ فۇلكى سايىر بىلە،
گاھى قەتتى ۋادىي جەزايىر بىلە.

— نەۋايى.

فۇللە [فله] (پ) يېڭى تۇغقان ھايۋانىنىڭ دەسلەپكى سۈتى، ئوغۇز تەييارلىنىدىغان سۈت:

قەۋس تۇنۇپ چىللە دۇئاسى ئوچۇن،
جەدىي بېرىپ فۇللە غىزاسى ئوچۇن.

— نەۋايى.

فۇلۇرىي [فلورى] (پ) ئالتۇن ئاقچا، لىرا.

فۇلۇس [فلوس] (ئە) پارچە پۇل، تىيىن، تەڭگە:

ئول دېدىكىم، ئەي سەئدىي، بىر ئاۋۇچ فۇلۇس كەلتۇرۇپ،
دەرۋىشلەر سۇفراسى ئوچۇن پۇل كەلتۇرۇرسەن.

— نەۋايى.

فۇنۇن [فنون] (ئە) [بىرلىكى: فەن] 1) ھۈنەرلەر، سەنئەتلەر:

كى تەنبۇرۇ چەڭنو دەفو ئەرغەنۇن،
چالسىپ جەمئى ئاندا كۆپ ئەھلى فۇنۇن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەنلەر، بىلىملەر:

بۇقرات ھەكىم ساھىبى تەدبىر ئىدى، ئۇتتى،
جاماس فۇنۇن بابىدا بىر ئەر ئىدى، ئۇتتى.

— زەلىلى.

فۇنۇن كەسبى — بىلىم، ئىلىم ھاسىل قىلىش.

فۇھش [فحش] (پ) دەشنام، ئاغزى بىزەپ، بەدگۇي.

فۇھش سۆكمەك — دەشنام بەرمەك، سۆكمەك.

فۇيۇز [فیوض] (ئە) [بىرلىكى: فەيز] «فەيز»گە قارالسۇن. لۇتفى، كەرەم، ئېھسان:

دېدىمكىم، مۇبارەك خاتىرىخەكىم مەۋرىدى فۇيۇزى غەيبىيە-
دۇر، چۇن زاھىردۇر نە نەۋئ تانغايىمەن.

— نەۋايى.

فېئل [فعل] (ئە) [كۆپلۈكى: فىئال / ئەفئال] 1) ئىش، قىلىق، ئادەت. 2) ئىش ـ ھەرىكەتنى بىلدۇرگۈچى

سۆز تۆركۈمى، پېئىل (گراماتىكىدا).

فېئىلى تەباھ — يامان ئىش ـ ھەرىكەت:
كىردىگارا، لۇتفى ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئىلى تەباھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

فېئىلى زەمايىم — يامان ئادەت، ناشايان قىلمىقلار.

فېئىلى زىشت — يامان قىلىق:
كى دەريا قاشىدا ئىكەن گۇل كىنىشت،
يېتىپ باردى ئاندا ھەمە فېئىلى زىشت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فېئىلى شەنىئ — خۇنۇك ئىش؛ يامان ئادەت.

فېئىلى شەيتان — شەيتانلارچە قىلىق:
ۋەدەئى لاتەقنەتۇ مىن رەھمەتۇللاھدىن ئۈمىد،
شەۋقى نالان بولماغىل بىس فېئىلى شەيتانىڭغە ھەيق.
— شەۋقى.

فى [فى] (ئە) ـ دا، ـ دە (ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى).

فى سەبىلىللاھ — 1) خۇدا يولىدا، ئاللاھ ئۈچۈن:
خەلايىق ئارزۇيى جەننەتۇل ـ مەئۋا ئۈچۈن كۆيسە،
زاھىدى ئۆزلۈكسىنى فى سەبىلىللاھ كۆيدۈردى.
— زاھىدى.

2) خۇدا يولىدا ھەدىيە ياكى سەدىقە قىلىش:
مەسجىدۇ كۆلۈ زىرائەتگاھ ئېتىپ،
بارچەسىنى فى سەبىلىللاھ ئېتىپ.
— زاھىدى.

فىللاھ — ئاللا ئۈچۈن، خۇدا ئۈچۈن، تەڭرى ھەققىدە:
سەۋرانى سەير فىللاھ بارچىسىغە رەھبەر ئۇل،
جۈملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.
— ئەرشى.

فىئال [فعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئىل] قىلمىش، ئادەتلەر، قىلمىقلار؛ «فېئىل» گە قارالسۇن:
خەتى ھەم فىئالى، سۆزى ئۆزگەچە،
كى ئەھۋالى باشقا يۈزى ئۆزگەچە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىتاده [فتاده] (پ) چۈشكۈن:
گەرچە بولغاي فىتادەلىك چەكمەك،
چارەدىن بولماغاي ئىلىك چەكمەك.
— ئەۋلىيا.

فىتەن [فتن] (ئە) [بىرلىكى: فىتنە] پىتنىلەر، غوۋغالار، توپلاڭلار، ئىغۋالار.

فىتر [فطر] (ئە) روزا تۇتۇشنى توختىتىش؛ پەرھىزنى بۇزۇش.

فىتراك [فتراک] (پ) «فىترەك» كە قارالسۇن:
فىتراكىغە باغلاپ ئۆيىگە ياندى، ئۆزى ۋە قۇشى قىلغانلارنىغە قۇۋاندى.
— ئەۋلىيا.

فىترەت [فطرت] (ئە) تەبىئەت، تۇغما تەبىئەت؛ يارىتىلىش.
جۈملە ئالەملارغە مەن ئەتلەم ئىدىم،
فىترەتى دانىشۋەرى ئالەم ئىدىم.
— زاھىدى.

فىترەك [فترک] (پ) غانجۇغا؛ ئېگەرنىڭ ئىككى يېنىدىكى يۈك باغلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تاسما.

فىتنە [فتنه] (ئە) 1) پىتنە، غوۋغا، توپلاڭ، ئىغۋا.
2) مەپتۇنكارلىق، ئۆزىگە رام قىلىش:
كەلدى يەنە بىزگە فىتنە باشلاپ،
گۇل باغى چەمەنگە ئوتنى تاشلاپ.
— مۇللا سالىھ.
چەمەنگە نەرگىسىدىن فىتنە تۇشكەن،
ئۇزارىنىڭ بەھارى رەشكى گۈلشەن.
— ناقىس.

فىتنە ئاسار — توپلاڭ، غوۋغا، جاڭجال.

فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى، غوۋغا سالغۇچى؛ ئۆزىگە شەيدا قىلغۇچى:
كۆزى، قاشى قىلىپ مەك فىتنە ئەنگىز،
لەبى پۇر شىۋەيۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.

فىتنە ئەھكامى — ھۆكۈملەرنى بۇزۇش، بىكار قىلىش:
فىتنە ئەھكامىن سۆزۈرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

فىتنە ئەيلەمەك — بۇزغۇنچىلىق قىلماق، غوۋغا قىلماق:
ۋۇسئەتى كۆڭلۈمدە سالسام شادلىغدىن يۈز بەنا،
فىتنەلەر ئەيلەپ دىما ـ دەم، جۈملە بەرباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

فىتنە بولغان — مەپتۇن بولغان، بېرىلگەن.

فىتنە جۇش — مەپتۇن قىلىش، رام قىلىش:
ھۇسن دىلجويى، كۆزى يەغماگەرى ئىقلىمى ھۇش،
لەئل جان بەخشى، قاشى تىغى، نىگاھى فىتنە جۇش.
— سەبۇرى.

فىتنە خىز — ناتىنچ، تىنچسىز:
چۈنكى فىكر ئەتتى جان ئەزىز ئېردى،
گۇل مەقام ئەسرۇ فىتنە خىز ئېردى.
— ئەۋلىيا.

فىتنە رېز — پىتنە سالغۇچى، تارقاتقۇچى؛
فىتنە ساز — پىتنە قىلغۇچى؛ مەپتۇن قىلغۇچى:
ياقمن كۆندە بىزگە بولۇپ فىتنە ساز،
ئاتا مالى ئەرمەس ئىدى مۇنداغ ئاز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فىتنەفىكەن — پىتنە سالغۇچى؛ مەپتۇن، گىرەپتار قىلغۇچى.
فىتنە قىلماق — 1) بۇزغۇنچىلىق قىلماق، غوۋغا كۆتۈرمەك. 2) ئاشقىلارنى ھاياجانغا كەلتۈرمەك، مەپتۇن قىلماق.
فىتنە ئوتىنى ياقماق — جاڭجال، توپىلاڭ، غوۋغا سالماق؛ ئىغۋا پەيدا قىلماق.
فىتنەئى ئاخىر زەمان — ئاخىر زاماندا بولىدىغان پىتنە، غوۋغالار:
جەھان مىكرىغە خۇرسەند گۈلمايىن ئاھىستە باسغىلكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم — ئالەمگە پىتنە ـ غوۋغا سالغۇچى، ئالەمدە پىتنە قوزغاتقۇچى:
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنسن،
كىم بەلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۈمنام.
فىتنەئى جەھان ئەيلەمەك — جاھانغا غوۋغا سالماق.
فىتنەئى دەۋران — شۇ دەۋردىكى ئۆزىگە مەپتۇن قىلغۇچى:
ھەم رۇھى مۇسەۋۋەر سەنۇ ھەم رۇھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتفى ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.
فىتنەئى ئىمان — ئىمانىنى قاچۇرغۇچى:
كۆزۈڭ سەر فىتنەئى ئىمان نىگاھىڭ ئافەتى جاندۇر،
قاشىڭ ئىتتىك قىلىچمۇكىم، قىلۇر ئول قەسدى قۇربانىم.
— ئەرشى.
فىتنەگەر [فىتنەكر] (ئە + پ) پىتنىچى، پىتنە قىلغۇچى؛ كۆزەل مەشۇقە.
فىتنەلىق [فىتنەلىق] غوۋغالىق؛ مەپتۇنكارلىق:
زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب ئەيلىدى ئۆچۈردى فىتنەلىق ئەل.
— لۇتفى.
فىدا [فدا] (ئە) پىدا، پىدا قىلىش، قۇربان، بېغىشلاش:
ئول پەرى رۇخسارىغە بولسۇن ئەگەر يۈزجان فىدا،
جانىمغە بىردۇر ئەگەر، يۈزجان فىدا بولدۇم نېتەي.
— مولا سالېھ.
فىدا ئەيلەمەك — قۇربان قىلماق، بېغىشلىماق:
بەسى كۆڭلۈمنى ئالدىڭ بىر نىگاھى بىرلە، ئەي جانى،
ساڭا ئەمدى فىدا ئەيلەي بۇ جانىم، بەلكى ئىمانىم.
— ئەرشى.
فىدا بولماق — قۇربان قىلىنماق، بېغىشلانماق:
بۇ جان باشىغە ئەي زالىم دەمى تىغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.
— ئەرشى.
فىدا قىلماق — «فىدا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
مەنى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ساڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
فىدايى [فدايى (ئە) پىدايى، ئۆزىنى قۇربان قىلغۇچى، بىرەر مەسلەك يولىدا ئۆزىنى قۇربان قىلىشقا تەييار كىشى:
بولدى فىدايى روھۇ كۆڭۈللەر مۇئەررەھى،
كۆركىلى سىفاتلارىڭ بىلە دېۋانۇ دەفتەرى.
— سەيفى سەرايى.
فىدايى جان — ھايات بەھرىدىن كېچىپ جان كۆيدۈرگۈچى.
فىد ـ دارەين [فدارين] (ئە) ئىككى دۇنيادا، ئىككى ئالەم:
«ۋەلا مەۋجۇد فىد ـ دارەين قەتتى،
فەقەلتە ئەسمەئو يا ئەييۇھەننىاس.»
— ئەرشى.
فىرات [فرات] (ئە) «فۇرات» قا قارالسۇن:
كۆزۈڭ كۆزۈمە چۇ شۇئلە سىزدى،
كۆزۈم كۆزۈبان فىرات ئاقىزدى.
— ئەرشى.
فىرار [فرار] (ئە) قېچىش:
قانىمىزنى ئالماغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار،
جۇملەئى خۇنخارەلەر ئۆز شەھرىدىن ئەتكەي فىرار.
— ئەرشى.
فىرار ئەتمەك — «فىرار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
فىرار ئەيلەمەك — چېكىنمەك، قاچماق:
دېدىكىم بۇ يەردىن فىرار ئەيلەيىن،
يەنە بىر مەكانغە قەرار ئەيلەيىن.
— ئا. نىزارى.
فىرار تاپماق — قاچماق، چېكىنمەك.
فىرارىي [فرارى] (ئە + پ) قاچاق، قاچقۇچى، قاچاققا مەنسۇپ:
كى شاھ سەۋلەتىدىن فىرارىيدۇرۇر،
فەلان قەلئە ئىچرە ھىسارىيدۇرۇر.
— نەۋايى.

فىراش [فراش] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرش] توشەك، ئورۇن - كۆرپە:
بىر كۈمەن بوريا فىراش ئېردى،
مۇنتەكا گوشە ئۇزرە تاش ئېردى.
— نەۋايى.

فىراق [فراق] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق:
فىراقى خەستەدىل ئاشۇفتە بولدى ئايرىلىپ سەندىن،
فىراقىمك دەردىگە مەھرەم جەفاغە ھەمزەبان بولدۇم.
— فىراقى.

فىراق ئامىز — ئايرىلىش، يىراقلىق دەردىدىن خەۋەر بەرگۈچى.

فىراق تىيرەلىغى — ئايرىلىش قارانغۇلۇقى.

فىراق داغىغە مۇبتەلا قىلماق — جۇدالىق ئىزتىرابىغا سالماق.

فىراق دەشتى — ئايرىلىش جۇدالىقى:
فىراق دەشتى ئارا زۇلمەت ئىچرە سەرگەردان،
مەدەنە، مەككە، ھەرەم شامىيان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

فىراق شىددەتى — ئايرىلىش مۇشەققىتى.

فىراق مۇبتەلاسى — ئايرىلىشتا ئىزتىراب چەككۈچى.

فىراق نامە — جۇدالىق مەكتۇبى؛ بەرەر ئىسمەرنىڭ نامى:
فىراق نامە پۈتۈپ بۇلبۇلغا ئول گۈل،
سەبادىن بەردى كەل دەپ مەن ساڭا قۇل.
— خىرقەتى.

فىراق ھەيسىيەتى — ئايرىلىش مەنىسى؛ جۇدالىق، يىراق سەۋەبلىرى.

فىراق ئوتى — ئايرىلىش ئازابى:
ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەپن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئولدى ئەي ئەھباب.
— مەھزۇن.

فىراق ئوتىغە سۇۋ ئۇرماق — جۇدالىق ئەلىمىنى پەسەيتتۇرمەك.

فىراق زەبۇن — ئايرىلىش ئازابى:
مېنى قىلدى ئانداغ فىراقى زەبۇن،
كېتىپ ھۇش - ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.
— ئا. نىزارى.

فىراق ئىستىمەسى — جۇدالىق ئەلىمى.

فىراقى ھەجر — ئايرىلىش ئازابى:
«بە» بىلا باشىمغە كەلتۈرگەن فىراقى ھەجرىدىن،
پارە قىلغان باغرىمە نازۇك نىھالىم سەنمۇسەن؟
— موللا سالىھ.

فىرئەۋن [فرعون] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرائىنە] قەدىمكى مىسىر شاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى؛ مۇستەبىت، تەكەببۇر، زورا-ۋان؛ زالىم:
يا رەب، ساڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل.
ئوڭلانمادى فىرئەۋن نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.
— زەلىلى.

فىردەۋس [فردوس] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرادىس] جەننەت، باغ؛ سەككىزىنچى جەننەتنىڭ نامى:
جەننەتى فىردەۋس ئارا گەر ھۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغەيمەن بىر سېنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

فىردەۋس ئاسا — جەننەتتەك، جەننەتكە ئوخشىغان.

فىردەۋس ئايىن — جەننەتكە ئوخشىغان، جەننەتكە ئوخ-شاش.

فىردەۋس ۋەش — جەننەتتەك، جەننەت مىسال، جەننەت كەبى.

فىردەۋسى ئەئلا — ئەڭ يۇقىرى جەننەت، ئالىي جەن-نەت، سەككىزىنچى جەننەتنىڭ نامى:
دېگىلكىم جەننەتى فىردەۋس ئەئلانى ماكان تۇتتى،
ئىشىكىڭنى سېنىڭ، ئەي دىلرەبا، ھەركىمكى ياستانسۇن.
— قەلەندەر.

فىردەۋسى بەرىن — «فىردەۋسى ئەئلا» غا قارالسۇن.

فىرفىرەك [فرفرک] (پ) پىرقىرىغۇچى، پىرىلداق:
ياۋە كۆپ ئايتۇردە بىرى چىرچىرەك،
چەرخ كۆپ ئورماقدە بىرى فىرفىرەك.
— نەۋايى.

فىرقە [فرقه] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇرۇق] گۇرۇھ، بۆلەك؛ جامائەت؛ مەزھەب.

فىرئون [فرعون] (ئە) «فىرئەۋن» گە قارالسۇن:
بۇلار پادىشاھىكى مەلئۇن ئېرۇر،
يامانلىقدا ئاندافكى فىرئون ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىرۇز [فیروز] (پ) بەختلىك، تەلەيلىك:
چۇ نەۋرۇز بولدى نەۋرۇز ئىچرە فىرۇز،
ئاتادى ئوغلىنىڭ ئاتىنى نەۋرۇز.
— لۇتفى.

فىرۇز بەخت — تەلەيلىك، بەخت - سائادەتلىك.

فىرۇزە [فیروزه] (پ) كۆك رەڭلىك قىممەت باھا تاش:
دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت ئىچۇن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

فىرۇزە بەخت — كۆچمە م: بەختىيار؛ بەخت ـ سائادەتلىك.

فىرۇزە تاق — كۆچمە م: ئاسمان.

فىرۇزە رەڭ — ھاۋارەڭ، كۆك.

فىرۇزە فام — «فىرۇزە رەڭ» گە قاراڭ.

فىرۇزە گۇن — كۆك تۈسلۈك، ھاۋارەڭ.

فىرىب [فريب] (ئە) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ، ئالداش:

ماڭا مەتلۇبى دەرد سوز ئېرۇر، زاھىدغە ئاسايىش،
نېچۈككىم مەن ئېرۇرمەن ئاشىق، ئول ھەردەم فىرىب ئىلەھ.

— ئەرشى.

فىرىب ئەنگىز — ھىيلە ـ مىكىر پەيدا قىلغۇچى:

فىرىب ئەنگىز شوخ تۈركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خوبان كابۇل.

— زەلىلى.

فىرىب بەرمەك — ئالدىماق، ھىيلە قىلماق.

فىرىب يەتمەك — ئالدانماق.

فىرىفتە [فريفته] (پ) مەپتۇن، بېرىلگەن؛ ئالدانغان.

فىرىفتە بولماق — مۇپتىلا، مەپتۇن بولماق؛ ئالدانماق؛

فىرىفتە قىلماق — ئۆزىگە تارتماق، جەزب قىلماق، مەپتۇن قىلماق.

فىرىھ [فره] (پ) زىيادە، ئارتۇق، كۆپ.

فىرىھ كەلمەك — ئۈستۈنلۈك، ئارتۇقلۇق قىلماق.

فىزا [فزا] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئارتتۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى؛ بېغىشلىغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

جان فىزا — جانلاندۇرغۇچى، جانغا راھەت بەرگۈچى.

فەرەھ فىزا — شادلاندۇرغۇچى.

فىزاي [فزاى] (پ) «فىزا»غا قاراڭ:

مەبى ھۇش ئەھلى جان فىزايى ھەم،
جامىدىن بەھرەۋەر نەۋائىي ھەم.

— نەۋايى.

فىساغۇرس [فيثاغورس] (ئە) قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى پىفاگور.

فىسق [فسق] (ئە) بۇزۇقلۇق، ئەخلاقسىزلىق؛ يامانلىق قىلىش، ئاداۋەت كۆرسىتىش:

بىلىڭكىم ئادەمىدۇر ئەھسەنى خەلق،
بولۇپدۇر فىسق ئىچرە ئادەمى غەرق.

— خەراباتى.

فىسق ئەھلى — ئەخلاقسىزلار، گۇناھ قىلغۇچىلار.

فىسقۇ زەلال — بۇزۇقلۇق ۋە ئازغۇنلۇق:

كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.

— خەراباتى.

فىسقۇ فۇجۇر — پاسىقلىق ۋە ئەخلاقسىزلىق:

قىلمىشىم ئول ھەر كۈنى فىسقۇ فۇجۇر،
بەلكى تەمۇغ ئىچىدە فىننارمەن.

— موللا سالېھ.

فىسقى مۇفرىت — ئۆتۈپ كەتكەن پاسىقلىق؛ بۇزۇقلۇق.

فىشان [فشان] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى، تۆككۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

گاھى دىۋانىدا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.

— ن. زىيائى.

فىغان [فغان] (پ) نالە، پىغان، داد ـ پەرياد، ئاھۇ زار:

قاچار بۇلبۇل گۇلىستان ئىچرە گەر چەكسەم فىغانلار ھەم،
چەمەن ھۇسنىنى ئول سوزى فىغاندىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

فىغان ئەيلەمەك — داد ـ پەرياد قىلماق، ئىڭرىماق، ھۇۋلىماق؛ ھاڭرىماق:

چۇ كىشتىنى مەللاھ رەۋان ئەيلەدى،
كېلىپ ئىت قىراقدا فىغان ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىغان تارتماق — دەرد چەكمەك، ئەلەملىك، ئېچىنىشلىق ۋايسىماق.

فىغان چەكمەك — نالە قىلماق، پەرياد چەكمەك.

فىغان ھەجرى — جۇدالىق نالىسى، پىغانى.

فىغان ھەجرىدە چەكسەم، ۋەسلىدە ئاندىنغۇ ھەم ئارتار،
نېچۈككىم گۇل ۋىسالىن تايسە بۇلبۇل كۆپ چېكەر چەھ ـ چەھ.

— ئەرشى.

فىغانۇ خۇرۇش — ئېچىنارلىق ۋاي ـ داد، نالە.

فىغانى ئاتەشناك — ئوتلۇق، ئەلەملىك ۋاي ـ داد، نالە.

فىغانى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ئەلەملىك نالە، پىغان.

فىقەرات [فقرات] (ئە) [بىرلىكى: فىقرە] پارچىلار، بۆلۈملەر.

فىقھ [فقه] (ئە) قانۇن؛ دىنىي قانۇن؛ دىنىي قانۇن ھەققىدىكى ئىلىم.

فىقھ ئېلى — قانۇنشۇناسلار، دىنىي قانۇن ـ قائىدە

مۇتەخەسسىسلىرى.

فىقھ ئىلمى — دىننىڭ يولىيورۇقلىرى، قائىدىلىرى توغرىسىدىكى ھوقۇق ئىلمى.

فىكەن [فكن] (پ) «فىگەن» گە قاراڭ.

نالە فىكەن — نالە قىلغۇچى.

فىكەندە [فكندە] (پ) تاشلاندۇق؛ بەندكە چۈشكەن:

قەتل ئەگەر قىلسا ھەم فىكەندەسى مەن،
ئەفۋ ھەم ئەيلەر ئېرسە بەندەسى مەن.

— نەۋايى.

فىكر [فكر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفكار] ئوي، خىيال، پىكىر؛ مۇلاھىزە؛ ئەندىشە؛ غەم، تەشۋىش:

جان ئۇتماق فىكرىدە غەم كەئبەتىنىن،
يۈز ئاچسا كىشىگە بەرمەس يۈزدە بىر تاس.

— ئەرشى.

«قاف» قاراقىم سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇڭدا زار ـ زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمە فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇ سەن؟

— موللا سالېھ.

فىكر ئەتمەك — «فىكر ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

فىكر ئەيلەمەك — ئويلىماق، خىيالىغا كەلتۈرمەك؛ مۇلاھىزە قىلماق.

فىكر قىلماق — «فىكر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

كى تۈندە كېلىپ ئول لەئىم دارىغە،
قاراپ فىكر قىلدىمكى ھەر سارىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىكرى ئەمىق — تىرەن، چوڭقۇر پىكىر.

فىكرى سەھىھ — توغرا ئەندىشە؛ ياخشى ئوي، نىيەت.

فىكرى مەھال — ئەمەلگە ئاشمايدىغان پىكىر.

فىكرەت [فكرت] (ئە) 1) بىلىم، ئىدراك. 2) ئويلاش، پىكىر قىلىش، خىيال. 3) تەخمىن، پەرەز.

فىكرەت ئەندىش — پىكىر قىلغۇچى، خىيالغا چۆمگۈچى.

فىكرەت ئەندىش بولماق — پىكىر قىلماق، خىيالغا چۆممەك.

فىكرەت ئەنگىز — «فىكرەت ئەندىش» كە قاراڭ.

فىكرەت پەرەست — پىكىرگە بېرىلگۈچى، خىيالغا پاتقۇچى.

فىكرەت ساز — «فىكرەت ئەندىش» كە قاراڭ.

فىكرەت نەما — ئويلاپ ئىش قىلغۇچى، ئويلاپ ئىش كۆرگۈچى، مۇلاھىزىلىك.

فىكرەت ئويى — تەسەۋۋۇر، خىيال.

فىكرەتى نىھان — مەخپىي ئويلاش، يوشۇرۇن خىيال قىلىش.

فىگار [فكار] (پ) جاراھەت؛ جاراھەتلىك، يارىلىق، مەجرۇھ؛ دەرد تارتقان، ئەلەم چەككەن:

ئاھكىم، كەتتى بۇ ئاقشام مېنى زار ئەتكەن يىگىت،
شىش پەر مىژگان بىلە جانىم فىگار ئەتكەن يىگىت.

— ئەرشى.

فىگار قىلماق — جاراھەتلەندۈرمەك، يارىدار قىلماق.

فىگەن [فكن] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «سالغۇچى؛ ئاتقۇچى؛ تاشلىغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

خارا فىگەن — تاش ئاتقۇچى.

فىل [فيل] (ئە) پىل:

جەفا تىغىنى دەۋران تىفل، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۇردى فىل ئۆزىگە ھەم چەكتى.

— ئەرشى.

تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىز دۇرۇر،
فىل يۈكىغە مورچە كۆپ ئاجىز دۇرۇر.

— خەراباتى.

فىلاتۇن [فلاطون] ئەفلاتۇن (يۇنان پەيلاسوپى):

لۇتفىدىن ئەز بەسكى قىلدى دىلبەرىم كۆڭلۈمنى شاد،
ئادىلمە شاگىردىم ئوخشە يۈز فىلاتۇندۇر بۇ كۈن.

— قەلەندەر.

فىل ـ بەدىيھە [فى البديھە] (ئە) دەرھال، ئويلىماستىن، بىردىنلا؛ نەق مەيداندا:

فىل ـ بەدىيھە دەپ بۇ مەتلەئنى ئوقۇپ يۈز ئافەرىن،
خىسرەۋۇ سالمانۇ جامىي رۇھى ئاڭلاپ نەدرەتىن.

— نەۋايى.

فىل ـ جۇملە [فى الجملە] (ئە) يىغىپ ئېيتقاندا؛ خۇلاسە؛ ھەممىسى بىر بولۇپ، يىغىچاقلىغاندا.

فىل ـ مەسەل [فى المثل] (ئە) مەسىلەن، مىسال ئۈچۈن:

ئالىمكى بولسا ئىلىمدا بىمەسەل، بىبەدەل،
ئەفلاتۇن ئولسا ئالدىدا بىر تىفل فىل ـ مەسەل.

— سەبۇرى.

فىل ـ ھال [فى الحال] (ئە) توختاۋسىز، دەرھال، شۇئاندا:

يېتىپ كەلدى فىل ـ ھال بەش ـ ئون زەنگىلەر،
ئۇرۇپ تەنتەنە چاڭ ھەمول زەنگىلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىل ـ ھەقىقەت [فى االحقيقت] (ئە) ھەقىقەتەن، دەرھەقىقەت:

زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،

فەل ـ ھەقىقەت ئەمىرى زىندەگى پۈش.
— ن. زىيائى.

فەلۋر [فلور] (پ) ئالتۇن ئاقچا، تەڭگە:
بىراۋ ئاڭا دېدىكىم، ئەگەر ساڭا بىر فەلۋرى بەرسەم، نېچۈك بولغاي؟
— نەۋائى.

فەل ـ ۋاقىئ [فى الواقع] (ئە) ھەقىقەتتە:
داغ ئۆزە داغدىن ئاۋارە كۆڭۈلدۇر زايىئ،
نې قارا كۈنلەر ئاڭا ۋاقىئ ئېرۇر فەل ـ ۋاقىئ.
— نەۋائى.

فەلىززات [فلزات] (ئە) [بىرلىكى: فەلىززە] مېتاللار؛ رۇدىلار:
فەلىززات ئارا زاھىر ئەيلەپ تىلىسىم،
مۇنەۋۋەر نامۇدار ئېتىپ ئىككى جىسىم.
— نەۋائى.

فەھرەست [فهرست] (پ) كىتاب مۇندەرىجىسى، كىتاب مۇقەددىمىسى؛ ستاتىستىكا جەدۋىلى.

فەھرىست [فهرست] (پ) مۇندەرىجە، بىرەر كىتاب ئىچىدە مەۋجۇت بولغان بابلار ۋە پاراگرافلار رويخېتى؛ «فەھرەست» كە قارالغ.

ق

قائان [قاآن] خانلار خانى، خاقان، بۇيۇك پادىشاھ:
كى چىن مۇلكىدە ئېردىلەرخان بارى،
قايۇ خانكى قائانۇ خاقان بارى.
— نەۋايى.

قاب [قاب] (ئە) ئوقيانىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر ئۇچىغىچە بولغان ئارىلىق.

قاباب [قباب] قاماپ، قامال قىلىپ، قاپساپ:
ئالدىلەر بۇ كۆھسار ئىچرە قاباب،
ئوق ئىچىدە كەتتى قىرغىز بېھىساب.
— زەلىلى.

قابارغان [قبرغان] قاپارتقۇ.

قاباق [قاباق] سۇ ئالىدىغان قاپاق:
چىقىپ ئالدى فىلوال قولىغە قاباق،
دېدى: كەلتۇرەي سۇ بارىپ تىزراق.
— ئا. نىزارى.

قابالماق [قابالماق] قامالماق، تۇرمىگە چۈشمەك:
ئۇسال باغىنى سورماڭكى، مەن نە بىلگەيمەن،
فىراق مۇلكىدە زىندانى ھەجر ئارا قابالىپ.
— نەۋايى.

قاباماق [قاباماق] قامىماق؛ ئوراپ ئالماق.

قابان [قابان] قاۋان، ياۋا توخۇگۇزنىڭ ئەركىكى:
چىقتى ئوتروسىدىن سۈھەيلى دەلىر،
ئول سىفەتكىم، قابان مەسافىغە شىر.
— نەۋايى.

قابەقەۋسەيىن [قابەقوسين] (ئە) ئىككى ياي ئارىلىقى، يېقىن ئارىلىق:
ئول ئاخشام بولدىلار ئاي كۇن يۇزۇڭ خۇرشىدىدىن مەھرۇم،
ئورۇج ئېيلەپ مەقامىڭ قابى قەۋسەيىن تاكى ئەۋ ئەرنا.
— شەۋقى.

قابتورغاي [قابتورغاي] قوتا، ساندۇقچە، زىبۇزىننەت ساندۇقى؛ پوسۇلكا.

قابتورقاي [قابتورقاي] «قابتورغاي» غا قارالسۇن.

قابقە [قابقە] چېلەكسىمان ئىدىش، تۇڭ.

قابۇ [قابۇ] نىشان.

قابۇرغا [قابۇرغا] قوۋۇرغا.

قابۇز [قابۇز] مۇزىكا ئەسۋابى، قوۋۇز.

قابۇغ [قابۇغ] نەرسىلەرنىڭ ئوستىنى قاپلاپ تۇرغان قاتتىق قىسمى، پوستى.

قابۇق [قابۇق] «قابۇغ» قا قارالسۇن.

قابزىيەت [قابضيت] (ئە) ئىچ قېتىش، چولۇق تەرمتىنىڭ راۋان يۇرۇشمەسلىكى.

قابىز [قابض] (ئە) ئالغۇچى، چاڭگال سالغۇچى.
قابىزىل ئەرۋاھ — جان ئالغۇچى، ئەزرائىل:
قابىزىل ئەرۋاھىدىن بولماي ئەمىن،
جۇملە ئىنسان ئۆيدىلەر جان ۋەھىمىدىن.
— زەلىلى.

قابىل [قابل] (ئە) قابىلىيەتلىك، لاياقەتلىك، ئىقتىدارلىق:
تەسەۋۋۇف ئىلمىي فىقھە، ئىلمي نەھۋىدە بەسى كامىل،
ھەدىسۇ ئايەتۇ ئىلمىدە ئىدىلەر ھەممىدىن قابىل.
— مولا قۇربان.
قابىل ئەيلەمەك — قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق قىلماق:
خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئىبركەن گەران سەڭ گەۋھەرىنى.
— ناقىس.
قابىلى بىداد — جەبر ـ زۇلۇمغا بەرداشلىق بەرگۈچى، چىداملىق:
زۇلمۇ بىدادىڭنى ئەلگە ئاھو ئەفغان سالما كۆپ،
زۇلم ئەگەر سەن ئەيلەگۈڭ مەن قابىلى بىداد مەن.
— نەۋايى.
قابىلى لۇتفۇكەرەم — سېخىي.

قاپ [قاپ] كىچىك تاغار، قاپ.

قاپاماق [قاپاماق] «قاباماق» قا قارالسۇن.

قاپان [قاپان] (پ) تارازا، قاداق.

قاپاندار [قاپاندار] (پ) تارازىچى، تارازا تارتقۇچى.

قاپقۇچى [قاپقوچى] چىشلىگۈچى؛ پاسىبان.

قاپلان [قاپلان] ① يولۋاس؛ ② ئاي، ئەسەد — ئىيۇل ئېيىغا ئىشارە.

قاپماق [قاپماق] ① تاشلانماق، ھەملە قىلماق. ② چۈشلىمەك، چىشلەپ يېمەك (ئىت ھەققىدە).

قاپۇ [قاپو] ئىشىك، دەرۋازا؛ يار، چوڭقۇرلۇق.
قاپۇچى [قاپوچى] ئىشىك باقار، دەرۋازىۋەن.
قاپۇق [قاپوق] جازا مەيدانى؛ قارا، نىشان (ئوق ئاتىدىغان) .
قات I [قات] 1) تەرەپ، تامان، يان:
كى جانىجۇن قاتىغە خىيال ئەيلەدى،
ئىلى مۇلكىگە ئىنتىقال ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.
2) ھۇزۇر، ئالد:
دىدى ئول شەيخ: «ئەي دانايى مەقبۇل،
نىيازمان ھەق قاتىدا بولدى مەقبۇل.»
— مۇللا پازىل.
قات II [قات] قەۋەت.
قاتۇن [قاتۇن] خوتۇن، خېنىم ئاغىچا، خانىش.
قاتىر [قاتىر] قېچىر.
قاتىش [قاتىش] ئازىلاش، قېتىشقان، ئازىلاشقان.
قاتىشتۇرماق [قاتىشتورماق] ئازىلاشتۇرماق، قوشماق.
قاتىغ [قاتىغ] قاتتىق؛ مۇشكۇل، قىيىن:
فەرھادۇ مەجنۇن كۆرمەگەن، ھىجرانىدە مەندەك كۆيمەگەن،
كۆڭلى قاتىغراق خارەدىن، كېلىن ئېرۇر شىرىن زابان.
— قەلەندەر.
قاتىغ كەلمەك — قاتتىق تۇيۇلماق.
قاتىغلاشماق [قاتىغ لاشماق] كەسكىنلەشمەك.
قاتىق I [قاتىق] قېتىق، ئايران.
قاتىق II [قاتىق] «قاتىغ» قا قارالد.
قاتىل [قاتىل] (ئە) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى:
كى ئەل جانىغە ئانچە قاتىل بولۇپ،
چۇ تاراج قىلماقغە مايىل بولۇپ.
— ئا. نىزارى.
قاتىلى چاپۇكسۇۋار — ئاتلىق قاتىل.
قاتىلى گەردۇن — دۇنيا قاتىلى.
قاتىلماغلىغ [قاتىلماغلىغ] قوشۇلماقلىق:
ياردىن ئايرىلسا، قاتىلماغلىغىن بىلمەس كىشى.
بىلسەكىم چۇن ئايرىلۇر، ئايرىلماس، قاتىلماس كىشى.
— نەۋائى.
قاتىلماق [قاتىلماق] 1) قوشۇلماق، ئازىلاشماق. 2) دۇچ كەلمەك، تېگىشمەك.
قاتىلۇەش [قاتىل وش] (ئە + پ) قاتىلغا ئوخشاش، قاتىلدەك.
قاتىئ [قاطع] (ئە) كەسكىن، قەتئىي، ئۆزۈل ـ كېسىل:
تۆرت كىتاب مەشھۇردۇر تەۋراتۇ ئىنجىل ھەم زەبۇر،
ئەفزەلى قۇرئان تەمام ئول نەسىي قاتىئ ھەمچۇ تىغ.
— شەۋقى.
قاتىئىيەت [قاطعىيەت] (ئە) قەتئىيلىك، كەسكىنلىك، قەتئىيەت.
قاچ [قاچ] (پ) 1) پارچە، كېسىم، تىلىم. 2) يېرىق، دەز. 3) ئېگەرنىڭ بېشى.
قاچىر [قاچىر] بىر خىل قۇش.
قادىر [قادىر] (ئە) 1) ھەر قانداق نەرسىگە كۈچى يېتىدىغان، قۇدرەتلىك:
بەزۇرى نەئمەۋۇ ھەم نىشامەي،
بىئەمرى قادىرى پەرۋەيدگارەي.
— زەلىلى.
2) ئاللا، خۇدا:
قۇربى ئەيۋانىغە تەقۋاي يولىدىن گام ئۇرغان،
ۋاسىلىي بارگاھى قادىرۇ غەپپارقەنى؟
— نەۋائى.
قادىر پاك — نۇقسانسىز، قۇدرەتلىك خۇدا.
قادىرى مۇتلەق — ئىنتايىن قۇدرەتلىك خۇدا.
قارا [قرا] 1) قارا، قارارەڭ:
قارا زۇلفى بىلە كۆزى خۇش ئېرۇر،
چۇ تەرراز ئىلە دۇر ئەييار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.
2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق:
ئويۇن ئويناپ تەماسى جەمئ بولۇپ،
قارا تۇندە بىرى چۇن شەمئ بولۇپ.
— مۇللا پازىل.
قارا ئەيلەمەك — قارا قىلماق؛ ۋەيران قىلماق، بۇزماق:
قارا زۇلفۇڭ ئالدى قارارىم مېنىڭ،
قارا ئەيلەدى روزگارىم مېنىڭ.
— ئا. نىزارى.
قارارماق [قارارماق] قارا ھالەتكە كەلمەك، قارايماق:
ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دىمەڭ ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمەس.
— ئەرشى.
قاراغ [قراغ] كۆز، كۆز قارىچۇقى:
مېنىڭ ھەم بۇ كۆزۈم ئىچرە قاراغىم،
جەھان ئىچرە ئېرۇر خاتىر فەراغىم.
—مۇللا پازىل.
قاراق I [قراق] «قاراغ» قا قارالد:
يۈزۈمنىڭ نۇرىنۇ كۆزدە قاراقىم،
كى بولمىش سەن مېنىڭ خاتىر فەراغىم.

قاراق II [قراق] «قاراقچى» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى:
هاجەتى تۈشسە دەپ ئەلدىن كۆپ ئالۇرسەن فۇللارىن،
يول قاراق قىلغاندىن ئارتۇقدۇر بۇ شىۋەڭ، ئەي قاراق.
— ناقىس.

قاراقچى [قاراقچى] يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغۇچى، قاراقچى:
گۈشەئىنى ئىختىيار ئەيلەپ هوزۇر ئىزدەر ئىدىم،
ئول قاراقچى كۆزلەرىندىن تاپسام ئېردى مەن ئەمان.
— هاپىز خارەزمى.

قاراقۇش [قراقوش] ئەنقا، هۇما، سۇمۇرۇغ، دۆلەت قۇشىغا ئوخشاش چوڭ قۇشلارنى كۆرسىتىدۇ.

قارە [قارە] 1) قارا (رەڭ):
جەهان گەرتىيرە بولسا بىر نەفەسدە ئەي مۇسۇلمانلار،
شەبى يەلدا دىمەڭكىم كاكۇلىنىڭ قارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

2) قارىچۇق، كۆزنىڭ قارىچۇقى:
ئەي، نەبولغاي كېلىبان كۆزۈمگە قۇيساڭ قارە رەڭ،
سىزدى كۆزۈم قارەسى كەتكەن يولۇڭ سارى قاراپ.
— ئەرشى.

قاربىچى [قاربيچى] ئوقدان، ساداق:
ۋەجىبە ۋە جەۋشەن ۋە كۈهە ۋە قالغاندۇرۇق ۋە قارىچى ۋە ئاهە يوسۇنلۇق ئۇرۇش ئەسبابىنى هەم تۈرك تىلى بىلەن ئەيتۇرلەر.
— نەۋايى.

قارلاغۇچ [قارلاغۇچ] قارلىغاچ.

قارماتماق [قارماتماق] تۇتقۇزماق، ئۇشلاتماق.

قارماماق [قارماماق] تۇتماق، ئۇشلىماق:
پىرى مۇرشىدىنىڭ قاشىغە بارماغان،
نەفسى شەيتاننىڭ قولىنى قارماغان.
— زەلىلى.

قارۇ [قارو] قىساس؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان هەق، تۆلەم، بەدەل:
كام ساقىي لەبلەرىدىن تاپتىم ئەمما ئالدى جان،
ئەيكى دەۋراندىن قوش ئىچتىڭ غافىل ئولما قارۇدىن.
— نەۋايى.

قارۇرە [قارورە] (ئە) ئىچىگە ياندۇرغۇچى ماددا قاچىلاپ دۇشمەنگە ئاتىدىغان شېشە قۇتا؛ بومبا.

قارۇرە ئەفكەن [قارورە افكن] (ئە + پ) قارۇرەنى ئاتقۇچى.

قارۇرە ئەنداز [قارورە انداز] (ئە + پ) «قارورە ئەفكەن» گە قاراڭ.

قارۇن [قارون] (ئە) باي، ناهايىتى باي كىشى:
چۇقارۇن دېدى: «شاھ ئالىجەناب،
سەهىل ئىشمودۇر ئەيلەگىل ئىكتىساب.»
— ئا. نىزارى.

قارۇۋەر [قاروور] هەق، تۆلەم ئالغۇچى؛ مۇكاپات ئالغۇچى:
چۈن نەۋائىگە ئىكى لەئلى مەيىدىن تۇتسە قوش،
قارۇۋەر جان ئىستەسەكىم، جان بېرىپ تاپتى مۇنى.
— نەۋايى.

قارى [قارى] ياشانغان، قېرى:
چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى - ياش.
— ئا. نىزارى.

قارىش [قاريش] غېرىچ.

قارىشماق [قاريشماق] يېقىنلاشماق، يېتىشمەك.

قارىغ [قاريغ] قېرىلىق؛ كۈچسىزلىك.

قارىقماق [قاريقماق] كۆز قاماشماق.

قارىماق [قاريماق] قېرىماق، ياشانماق:
باردۇرۇر ئىچىڭدە سۆزۈڭ گەرچە بىهەددى هىساب،
قارىدىڭ ئەمدى، قەلەندەر، قىسسەنى كۇتاھ قىل.
— قەلەندەر.

قارىن [قارىن] قېرىن؛ نەپس، ئاچ كۆزلۈك:
خوجەستەنىڭ بويى ئاغدىر بولدى،
قارىن، قورساقى هەم ئاغدىر بولدى.
— موللا پازىل.

قاز [قاز] غاز.

قازارا [قضارا] (ئە + پ) «قەزارا» غا قاراڭ:
قازارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ - بەتەھ.
— ئا. نىزارى.

قازچى [قازچى] غاز باققۇچى.

قازغاماق [قازغاماق] قازماق، كولىماق.

قازغانماق [قازغانماق] قازانماق، قولغا كەلتۈرمەك.

قازناغ [قازناغ] قازناق:
خاتۇنىكىم ئۆي ئارا پەرداز ئېتىپ ئەلدىن قاچار،
بولمەگول ئەلبەتتە باردۇر ئويناشى قازناغ ئارا.
— ناقىس.

قازى [قاضى] (ئە) هۆكۈم قىلغۇچى، سوتچى:
هەمە زاهىد بىلە ئالىمۇ قازى،
بادىن قىلدى بۇلار راغىبۇ رازى.
— موللا پازىل.

قازىئى مەھشەر — قىيامەت قازىسى:
قازىئى مەھشەرگە شاھىدسىز كىدامۇل كاتىبەين،
ئۆزگە ئادەمنىڭ گۇناھىنىڭ گۇۋاھى بولمادىم.
— زەللىلى.

قازۇرات [قاذورات] (ئە) ئىپلاسلىقلار، ئەخلەتلەر:
ئۇچقۇن ئولدى ئازمى چەرخى بەرمن،
قالدى قازۇرات ئۆزە ئىشىنەر چىبىن.
— ئەۋلىيا.

قازۇغ [قازۇغ] 1) قوزۇق. 2) ئالتۇن قوزۇق يۇلتۇزى.

قازۇق [قازۇق] «قازۇغ» غا قارالسۇن.

قازى كەلان [قاضى كلان] (ئە + پ) قازىلارنىڭ چوڭى، باش سوتچى:
شەئن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئىبرۇر مۇختارىيجان.
— مۇللا قۇربان.

قازىئۇلقۇززات [قاضى القضات] (ئە) قازىلارنىڭ قازىسى، باش قازى.

قازىئۇلھاجات [قاضىالحاجات] (ئە) ھاجەتتىن چىقارغۇچى؛ خۇدا:
ئەجەب ئەمەس كەرەمىدىن ئەتايى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇھەسىبى قازىيۇل ھاجات.
— شەۋقى.

قاسىد [قاصد] (ئە) 1) ئەلچى، خەۋەرچى:
مۇستەفا ئەندىشە ئىچرە ئەردىلەر
خانەداندىن قاسىدى بەردى خەبەر.
— زەللىلى.

2) قەست قىلغۇچى:
بۇ يەردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال ساری ئالىپ كەتتىلەر.
— ئا. نىزارى.

قاسىر [قاصر] (ئە) 1) كەم، قىسقا، كالتە، كونا:
قاسىرەنگكى ھەمدىگەدۇر بولسە سىلگ زىبان،
ھەم بارگاھ سەلتەنەتى يەتتە ئاسمان.
— زەللىلى.

2) كۇچسىز، ئاجىز:
قايسى ژەسفىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ ياراتمايدۇر ئانىڭدەك خالىقى سۇبھان يىگىت.
— قەلەندەر.

قاسىر ئولماق — ئاجىز بولماق:
قىغانىكى ئىشق ھەدىسى دەقىق ئىبرۇر ئاندىق،
كى قاسىر ئولمىش ئانى ئاڭلاماقدىن ئىدراكىم.
— ئەۋلىيا.

قاش [قاش] ھۆزۈر، ئالد (ى)، قارشىسى:
چىقىپ كەتتى تۇنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسىممىدىن شىتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

قاششاق [قاشاق] كەمبەغەل، يوقسۇل، پېقىر.

قاشۇق [قاشوق] ئاش ئىچىدىغان قوشۇق.

قاغۇن [قاغون] قوغۇن:
ئۆگەرچە نەي شېكەر كىم نازەنىندۇر،
شەھىنشاھى قاغۇن بېشەكشىرىندۇر.
— زەللىلى.

قاف [قاف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ق» ھەرپىنىڭ نامى:
ئالىنى قەددىنى ئەيلەپ «قاف» ئىلە «نۇن»
جىگەرنى نىش ئەيلەپ كۆزنى پۇرخۇن.
— مۇللا پازىل.

2) ئەپسانىلەردىكى ئادەك يىراق، ئادەك ئېگىز تاغ، يەنى كوھقاپ تېغى:
بىر ھىمايۇن قۇش كېچە سەدقەك بولۇر، ئەي مۇغبەچە،
قاف ئەتقاسىمۇدۇر يا دەير خۇپپاشىمۇدۇر.
— ئەۋلىيا.

قافىلە [قافله] (ئە) كارۋان، سەپەر قىلغۇچىلار توپى:
مەنسۇر ئەنەل ھەق سىرىنى ئەيلەدى زاھىر،
ئول قافىلەدىن ئىلگەرى يولنى تۇغۇتۇپدۇر
— زەللىلى.

قافىلە باشى — كارۋان بېشى:
ھەمە قافىلە باشى ئىبردى ئاتام
نەباشىكى، زەرفاشى ئىبردى ئاتام.
— ئا. نىزارى.

قاقۇم [قاقوم] (پ) «قاقىم» غا قارالسۇن.

قاقىم [قاقم] (پ) 1) سۇسەر ئاتلىسىگە كىرىدىغان بىر ھايۋان — بۇلغۇن:
تېخى قاتىل تارتىبان يۇزىمىڭ چىبرىك.
كۆزگە كەلمەي ئانده قاقىمچە ئىبرىك.
— ئەۋلىيا.

2) شۇ ھايۋاننىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا.

قال I [قال] (ئە) گەپ، سۆز؛ ژارقىراش:
تەرەننۇم تۇزۇپ بەيت ئۆز ھالىغە،
كى ئىنشا قىلىپ نۇكتە ئۆز قالىغە.
— ئا. نىزارى.

قال II [قال] (ئە) سىناق، سىنىماق:
بۇ رىيازەت بىرلە تاپتىلەر كەمال،

ھاسىل ئەيلەپ ئىلمى ھالۇ ئىلمى قال.
— زەلىلى.

قالباغ [قالباغ] قالپاق، كۆلا، بۆك، تەلپەك.

قالبۇر [قالبور] غەلۋىر، ئۆتكەم.

قالتاغاي [قالتاغاى] ئالدامچى، ئوغرى، ھىيلىگەر.

قالتاق [قالتاق] «قالتاغاي» غا قارالسۇن.
تاشى چىرايلىق ئېرۇر باتمىنكى زەھر ئالۇد،
مىسال پىرەزەنى زاھىرى جەۋان قالتاق.
— شەۋقى.

قالتىبان [قالتبان] ئوغرى، قاراقچى، يول توسار.

قالتماق [قالتماق] ئەدەپسىز، ھاياسىز، نومۇسى يوق، يۈزسىز.

قالتۇق [قلتق] ياۋا كالىنىڭ مۈڭگۈزى.

قالدۇرغۇچ [قلدورغاچ] قارلىغاچ.

قالقان [قلقان] قىلىچ، نەيزە قاتارلىقلارنىڭ زەربىسىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كۈنلۈكسىمان قوغدىنىش قورالى:
گەر جەفا شەمشىرىنى چەكسە ئوشۇل سۈلتان ساڭا،
سىنەڭنى قالقان قىلىپ، ئەي سىنە قالقان، ئويناغىل.
— ھاپىز خارەزمى.

قالقاندۇرۇق [قلقاندرق] قالقان؛ بىر خىل ئۇرۇش قورالى.

قالماش [قلماش] سەپسەتە، بەھۇدە گەپ:
دەمە، ئەي ناسىھكى، «قىلمايسەن سۆزۈم بىرلە ئەمەل»،
خاتىرىمدە قايدا قالمىش مۇنچە قالماشلىق سېنىڭ.
— نەۋائى.

قالۇن [قالون] ئۈيغۇرلارنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى:
چالسىپ نەققارەڭۇ بۇ چەك ئىلە نەي،
كى ئۇدۇ بەربەتۇ قالۇنۇ سۇرنەي.
— مۇللا پازىل.

قالىب [قالب] (ئە) 1) قېلىپ. 2) كۆچمە، بەدەن، تەن.
قالىب ساز — قېلىپ ياسىغۇچى.

قالىن I [قالين] قېلىن، كۆپ؛ زىچ، قويۇق:
ئانى يانقۇزۇپ ئۆيدە قالىن ئۆزە،
نەقالىن ئۆزە فەرش قالىن ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

قالىن II [قالين] كېلىنىڭ تويلۇقى.

قامەت [قامت] (ئە) قەد، بوي؛ بەدەن تۈزۈلۈشى:
كۆندۈزۈمدۇر كېچە، ئول خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، ئەگەر سەرۋى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

قامەتى زىبا — گۈزەل قامەت، تەن تۈزۈلۈشى كېلىشكەن:
جان مۇسەۋۋەر بولغانىن كۆرمەك تىلەرسەن ئەي رەفىق،
جىلۋەئى قاش ـ كۆز ئىلە ئول قامەتى زىبانى كۆر.
— ئەرشى.

قامەتى مەۋزۇن — چىرايلىق، كېلىشكەن قامەت:
ماقەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمىس.
— ئەرشى.

قامەتلىغ [قامتلىغ] گەۋدىلىك، قامەتلىك:
ھەم گۈلىستان بەزمى ئىچرە سەرۋ قامەتلىغ گۈلى،
ھەم شەبىستان بەزمە ئىچىياسىدە شەمئى ئەنۋەرى.
— نەۋائى.

قامۇغ [قامۇغ] پۈتۈن، ھەممە، بارچە، بارلىق، جەمئى:
بەناگاھ مەسلى ئىسكەندەر كېلىپ ئولتۇردۇڭ ئول تەختتە،
قامۇغ دۇشمەنلىرىڭ قالدى نەدامەت بىرلە ھەسرەتتە.
— قەرارى.

قان [قان] قان:
مەشىشاتى ھۇسنۇڭ كۆزگۈسىن سەيقەل قىلۇر كافۇر ئىلە،
مەن خۇد ئۆلەرمەن رەشكىدىن قانىم ھەنا بولسە نېتاڭ.
— ناقىس.

قان قىلماق — قان چىقارماق؛ ئۆلتۈرمەك:
قۇربان قىلۇرغە كۆڭلى بار تىيغى فىراقىندىن مېنى،
ئول تۈركى كافىر كىشكىم، بىردەمدە يۈزمىڭ قان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

قان يۈتماق — دەردى ئىچىگە تولۇپ كەتمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

قانۇن I [قانون] (ئە) قائىدە، تەرتىپ، قائىدە ـ تۈزۈم، قانۇن:
ئەدەم بولدى قانۇنى گۈشتەسىنى،
ئانىڭدەككى، ئايىنى لۇھدەسىنى.
— نەۋائى.

قانۇن II [قانون] ئۈيغۇرلارنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى، قالۇن:
تەر غەربىي ناتەۋانىنى مۇنچە كۆيدۈرمەك نەدۇر،
نالەئى ئەففانىمە سەرتارۇ قانۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

قانىئ [قانع] (ئە) قانائەت قىلغۇچى، رازى بولغۇچى:
شىئارى ئىشق ئارا كامىل ئىسەڭ يادى ساڭا بەسدۇر،

كى قانىئدۇر دماغ ئەھلى دىلى گۇل ۋەسلىدىن بۇغە.
— ناقىس.

قانىئ بولماق — قانائەت قىلماق، سەبرى قىلماق، رازى بولماق:
دىمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگوي كەم ئىستىئداد،
سەدەف بىر قەترىگە قانىئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.
— ئەرشى.

قانىئى دەرۋىش — قانائەتلىك دەرۋىش:
شەھ چۇ تەمەئ قىلدى ئېرۇر لوقمەخاھ،
قانىئى دەرۋىش ئېرۇر پادىشاھ.
— نەۋايى.

قانىئ ئولماق — سەبرى قىلماق، رازى بولماق:
قانىئ ئولغىل دەردىغەكىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئەئى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

قانى [قانى] قېنى (سوراق ئالماش):
دېدى قىز: «جەھاننىڭ ۋەفاسى قانى؟
كۆڭۈل باغلانغانغە سەفاسى قانى؟»
— ئا. نىزارى.

قاھىر [قاھر] (ئە) 1) قەھر ـ غەزەپ قىلغۇچى. 2) يەڭگۈچى، غالىب:
سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ئالەمدە ھەرگىز زالىمى جابىر،
مەگەر زۇلم ئەتكەلى خەلق ئەتتى جانا خالىقى قاھىر.
— قەلەندەر.

قاۋارماق [قاوارماق] قاپارماق (پۇت، قول):
سېنى ئىزدەپ تاپارغە يوقدۇر ھالىم،
قاۋاردى قالمادى مەندە مەجالىم.
— موللا پازىل.

قاۋرۇلماق [قاۇرولماق] قورۇلماق، پىشماق:
بۇغداي كەبى نەچە قاۋرۇلايىن،
سامان كەبى نەچە ساۋرۇلايىن.
— نەۋايى.

قاۋغۇن [قاوغون] قوغلىغۇچى، تەقىپ قىلغۇچى.

قاۋغۇنچى [قاوغونچي] تەقىپ قىلغۇچى، قوغلىغۇچى.

قاۋماق [قاوماق] قاۋىماق، ھاۋشىماق:
كېچە ئىڭرانسام سەرى كوي كويۇڭدا ئىتدەك، قاۋماكىم،
نالە قىلماق ئول سەرى كوي ئىچرە راھەتدۇر ماڭا.
— ناقىس.

قاۋۇرچاق [قاورچاق] قورچاق (بالىلار ئويۇنچۇقى).

قاۋۇشتۇرماق [قاوشتورماق] بىر يەرگە قىلماق، بىرىكتۇرمەك؛
قاۋۇشتۇردى بۇ ئىككى پەيغەمبەرىن،
كۆرۈشتۈردى ئاخىر بولار ھەم بەرىن.
— ئا. نىزارى.

قائىدە [قاعدە] (ئە) نىزام، قانۇن، تەرتىپ، قائىدە.

قائىل [قائل] (ئە) «قايىل» غا قاراڭ.

قائىم [قائم] (ئە) «قايىم» غا قاراڭ.

قاي [قاي] قايسى:
ساڭا قاي پەرىدىن بۇ ئازاردۇر،
ئەيت، قايسى دىلبەر ساڭا ياردۇر؟
— ئا. نىزارى.

قاياش [قاياش] ئۇرۇق، نەسىل، قېرىنداش؛ دوست:
ئەي قاياشىم قۇلاق سال بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەك قەندىغە.
— خاراباتى.

قايان [قايان] قايسى تەرەپ، قەيەر؛ قايسى تەرەپكە، قەيەرگە:
نە كۆردى جەھانىبىن يۇزى تىرەدۇر،
قايان باقسە ئاندا نەزەر خىرەدۇر.
— ئا. نىزارى.

قايدا [قايدا] قەيەردە، قاچان.

قايداغ [قايداغ] قانداق:
ئۇ شول ۋەقت رۇزە غەمىنى يىدىڭ،
تەرەددۇددا قايداغ قىلورمەن دىدىڭ.
— ئا. نىزارى.

قايراغ [قاعراغ] بىلەي:
يەنە ھەزرەتى شەيخ ھەبىبى ئەجەم،
كى قايراغدا قىلمىش ۋۇجۇدىن ئەدەم.
— ئا. نىزارى.

قايماغ [قايماغ] قايماق:
قىل ھەزەر سىماسى ئاق شىرىن سۇخەن ئەييارىدىن،
باردۇرۇر ئەلبەتتە ئەخلەت ئۇستى ئاق قايماغ ئارا.
— ناقىس.

قايۇ [قايۇ] قايسى:
قايۇ ناخىرەد بولسە مۇنكىر ئاڭا،
كى رەشك ئەيلەبان بەرسە تەغيىر ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

قايىد [قايد] (ئە) 1) يولباشچى، يېتەكچى. 2) ھەربىي باشلىق.

قايىل [قايل] (ئە) 1) ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى:
ھەركىمكى خىرەد يولى سارى مايىل ئېسە،
بۇ دوست ئاڭا ھەر نەچەكىم قايىل ئېسە.
— نەۋايى.

AltunOq

2) ئىقرار:
ئەي نەۋايى گەر كۆڭۈل كەتتى، مەلالەت كۆرمە كۆپ،
سەنچو بېدىللىككە قايىل كۆرۈر ئول تەلبە تەڭ.
— نەۋايى.

قايىل ئەتمەك — قايىل قىلماق، ئىشەندۈرمەك:
لىسانىمنى مەدھىڭ ئارا قايىل ئەت،
كۆڭۈلنى كى فىكرىڭ ئارا مايىل ئەت.
— ئا. نىزارى.

قايىم [قايم] (ئە) 1) قارار تاپقان، قەتئىي ئورناشقان، ئۆزگەرمەس، دائىم بىردەك تۇرىدىغان:
چۇ ئەۋرەڭگى شاخلىغىدا قايىم بولۇپ،
ھۆكۈمەتدە ئەلگە مۇلايىم بولۇپ.
— ئا. نىزارى.
2) ئۇخلىماسلىق؛ كېچىلىرى ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:
سۇپى كۆزۈ كۆڭۈلنى پاك ئەتمەس نە ئاسىغ،
ئۆتكەرسە تۇننى قايىم يا بولسە كۈندە سايىم.
— نەۋايى.

قايىم مەقام [قايم مقام] (ئە) ئورۇنباسار، ئورنىنى باسقۇچى؛ ياردەمچى:
بۇ كۆڭلۈمدىكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
بولۇپ بەئدزان مۇندا قايىم مەقام.
— ئا. نىزارى.

قەبا [قابا] (ئە) تون، پەرىجە:
غەزەپ بىرلە چىقىپدۇرسەن، قەلەندەر قورقادور بىھەد،
ئەجەب گۈلگۈن قەبانى قەتل شەيخۇشاب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

قەبا قىلماق — تون، پەرىجە قىلماق:
جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۋى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەنىمنى ھەجرۇ فۇرقەتدىن قەبا قىلدىم.
— قەلەندەر.

قەباب [قباب] (ئە) ئۆزىنى چىرايلىق ۋە ئېسىل كۆرسىتىش:
ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر دەرھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەلى زەلىلى تەلبەگە مۇنداغ قەباب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

قەباپەيۋەست [قباپيوست] (ئە + پ) تون كىيگەن، تونلۇق:
ماھى كافۇرگۈن قەبا پەيۋەست،
بولۇپ ئول ھۆجرەدە خۇداپەرەست.
— نەۋايى.

قەبال [قبال] قورشاۋ، قامال.

قەبالماق [قبالماق] «قابالماق» قا قاراڭ.

قەباھەت [قباحت] (ئە) ياۋۇزلۇق، قەبىھلىك، ئوسالىلىق، يامانلىق:
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇكەسافەتدۇر،
سېنىڭدەك لەندىگە دەئۋايى سەييىدلىق قەباھەتدۇر.
— موللا نىياز.

قەبائىل [قبائل] (ئە) «قەبايىل» غا قاراڭ.

قەبائىھ [قبائح] (ئە) «قەبايىھ» غا قاراڭ.

قەبايىل [قبايل] (ئە) قەبىلىلەر، تۈرلۈك ئۇرۇقلار:
مەساكىنلەرىدۇر قەبىلدىن قەبىل،
قەبايىللىرىدۇر سەبىلدىن سەبىل.
— ئا. نىزارى.

قەبايىھ [قبايح] (ئە) «قەباھەت» نىڭ كۆپلۈكى.

قەبەسە [قبەسە] (ئە) شەھەرچە:
خوجەئى بۇزۇرگۋار قارغالىقدە قەبەسە بۇنياد قىلغانلەرى.
— موللا پازىل.

قەبەل [قبەل] قامال، دالدا.
قەبەل قىلماق — قامىماق، دالدىغا ئالماق:
خاھى پىرۇ خاھى بەرناۋۇ گۈزەل،
بەركىدىلەر خان كېلىپ، قىلدى قەبەل.
— موللا پازىل.

قەبر [قبر] (ئە) گۆر، قەبرە.

قەبرپۇش [قبرپوش] (ئە + پ) قەبرە، ئۈستىگە ياپىدىغان رەخت، پەردە:
سىپېھر ئەتلەسىن قەبرپۇش ئەتتىلەر،
كېچە ـ كۈن فىغانۇ خۇرۇش ئەتتىلەر.
— نەۋايى.

قەبز [قبض] (ئە) 1) قولغا ئالماق، تۇتماق، تۇتاملىماق، ئۇشلىماق. 2) ھۆججەت، تالون، تىلخەت.
قەبزرۇھ — جان بەرمەك، جان ئۈزمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك، ئۆلۈم:
قەبزرۇھ ئەتمەك ئەجەل زەئمىدە مەخسۇسى ئىدى،
دېدى: بار ئىرمىش شىرىكىم ئىككى قەتتالىن كۆرۈپ.
— ناقىس.

قەبزە [قبضە] (ئە) چاڭگال، ئوچۇم، تۇتام، سىقىم؛ دەستە:
قەبزەسىدىن چىققۇچە بۇ ئافتاب،
لەشكەرى سۇلتاننى قىلدىلەر خەراب.
— زەلىلى.

قەبۇل [قبول] (ئە) 1) ماقۇل بولۇش، رازى بولۇش، مۇۋاپىق تېپىش:

ئالمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەپ كارخانەدۇر.
— زەلىلى.

2) ئىلتىپات نەزىرى بىلەن قاراش ۋە تەلىپىگە يەتكۈزۈش.

قەبۇل ئەتمەك — رازى بولماق، رەت قىلماسلىق، مۇۋاپىق تاپماق:
قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانايى سىررۇل خەفىييات.
— زەلىلى.

قەبۇل تۇتماق — «قەبۇل ئەتمەك» كە قارالسۇن.
بۇ خىزمەتنى جان بىرلە تۇتتۇم قەبۇل،
قىلا ئالماغاي بولسەكىم ئۆزگە قۇل.
— ئا. نىزارى.

قەبۇل قىلماق — «قەبۇل ئەتمەك» كە قارالسۇن.
مەدەد قىلغۇچى ئىككى ئالەمدە ئول،
كى ھەركىم دۇئاسىنى قىلغاي قەبۇل.
— ئا. نىزارى.

قەبۇلىيەت [قبولیت] (ئە) لاياقەتلىك، لايىقلىق، مۇناسىپلىق.

قەبىل [قبیل] (ئە) 1) ئوخشاش، كەبى، ئەينى:
سابىقمۇ ھەم قىسسە ئۆتمىش بۇ قەبىل،
سىدقىغە ئەسھابى كەھف ئەتتى دەلىل.
— نەۋائى.

2) گۇرۇھ، قىسىم؛ جىنس:
مەساكىنلەرنىڭ قەبىلدىن قەبىل،
قەبايىللەرنىڭ سەبىلدىن سەبىل.
— ئا. نىزارى.

قەبىلە [قبیله] (ئە) قەبىلە، ئۇرۇق:
ئاتايۇ ئانايۇ قەبىلە بارى،
تاپىپ ئانى ئىلتىپ قەبايىل سارى.
— ئا. نىزارى.

قەبىھ [قبیح] (ئە) سەت، يامان، كۆرۈمسىز، ناچار:
قەبىھ ئەتمەك — يامان قىلماق، يامان قىلىپ ياراتماق:
قەبىھ ئەتتى نەۋائى، ھەق جەھاننى،
ئىلىدىن ئۇتماغىل كۆز جۇز قەباھەت.
— نەۋائى.

قەپپان [قپان] (پ) چوك گىر.

قەپتان [قپتان] ئۇرۇشتا ساۋۇت (پولات كىيىم) ئىچىگە كىيىدىغان پاختىلىق تون.

قەتار [قطار] (ئە) قاتار، تىزىلغان، تىزىقلىق:
يۈرەكىم قان بولۇپ ئاقتى، بىرەر ھالىمنى سورمايسەن،
رەقىبلەرنىڭ قەتاردا مېنى، ئەي شوخ، سورمايسەن.
— قەلەندەر.

قەتاران [قطاران] (ئە) قاتارلىشىپ، ئۇرغۇن قاتار:
كۆڭۈل كۆرگەن زەمان مۇرغى سۆخەنگۈي،
تېرەكلەر دۇرۇر قەتاران لەبى لەب جۇي.
— زەلىلى.

قەتتىغ [قتغ] قاتتىق.

قەتتىق [قتق] قاتتىق.

قەترە [قطره] (ئە) تامچە، تېمىم:
بۇ گۈشقىم بىرلە ئەقلىم بولسە جارىپ،
بولايىن جۇرئەسسەدىن قەترە شارىپ.
— موللا پازىل.

قەترەئى بەھر — دەريادىن تامچە، ناھايىتى ئاز:
نېچەكى پەيزى بىلە ئالەم تولۇپ،
قەترەئى بەھرىدىن ئەنىك كام بولۇپ.
— نەۋائى.

قەترەئى سۇ — سۇ تامچىسى:
يۇزۇڭ كۆرۈپ قىزاردى گۈل چەھرەندە،
چۇبار ئانىڭ يۇزىندە قەترەئى سۇ.
— ھاپىز خارەزمى.

قەترەئى شەبنەم — شەبنەم تامچىسى:
ئەگەر شاھۇ گەدالار غانى بىلمىسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتف نىشانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.
— ئەرشى.

قەترەئى نارا̈ن — كىچىككىنە شولا:
رەھىم ئەيلەدى ھالىمغە ۋۇ كۆز ياشىن ئاقتىدى،
ئاندىغكى تۇشەر گۈلىنىڭ ئۆزە قەترەئى نارا̈ن.
— ھاپىز خارەزمى.

قەترەبار [قطره‌بار] (ئە + پ) قەترە تۆككۈچى، قەترە ياغدۇرغۇچى.

قەترەئەفشان [قطره‌افشان] (ئە + پ) قەترە چاچقۇچى، زەر چاچقۇچى.

قەترەپاش [قطره‌پاش] (ئە + پ) تامچە چاچقۇچى.
لىك قاچان قەھرى ئوتى چەكسە باش،
ئەۋجى سەھابى ئېتىبان قەترەپاش.
— نەۋائى.

قەترەرىز [قطره‌ریز] (ئە + پ) قەترە تۆككۈچى، تامچىلىغۇچى.

قەتل [قتل] (ئە) ئۆلتۈرۈش، قىرغىن:
نې قىلىپدۇرمەن، دېگىل ئەي شوخ سىيمىنبەر ساڭا،
قولۇڭدا باردۇر سېنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر ساڭا.
— قەلەندەر.

قەتل ئەتمەك — «قەتل قىلماق» قا قارالغ:
قەتل ئەتتى كۆزۈڭ كەرەشمە بىرلە،
تىرگۈزدى لەبلىڭ يەنە بەھادۇر.
— زەلىلى.

قەتل ئەيلەمەك — «قەتل قىلماق» قا قارالغ.
يادىڭ ئەتتىم ھەجدى جەللادى بېتىپ قەتل ئەيلەدى،
تىغىدىن ھەرلەھزە يۈز تۈرلۈك ھەلاۋەتدۇر ماڭا.
— ناقىس.

قەتل قىلماق — تۆلتۇرمەك، قىرغىن قىلماق:
سەداقەت قىلىچىن قىلىپ تېزرەك،
كى ئول دۇنى قەتل قىلماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

قەتلۇ ياغما — تالان ـ تاراج:
ئېلىمكىم بولۇپ قەتلو ياغماغە تۇش،
كېلىپ ئون ئۇلۇشتىن بويان بىر ئۇلۇش.
— نەۋائى.

قەتلى ئام قىلماق — قىرغىن قىلماق، ھەممىنى تۆلەتتۈرمەك:
ئىشق تىغى قىلسە يۈزمىڭ قەتلى ئام،
نە قىساسۇ نەدىيەت، نە ئىنتىقام.
— نەۋائى.

قەتلە [قتلە] قېتىم، مەرتە، كەررە.

قەتلىپەيۋەند [قتل پيوند] (ئە + پ) قەتل قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى.

قەتلگاھ [قتلگاه] (ئە + پ) جىنايەتچىگە ئامما ئالدىدا ئاشكارا ئۆلۈم جازاسى بېرىدىغان جاي، مەيدان.

قەتىغ [قتغ] «قەتتىغ» قە قارالغ.

قەتىق [قتق] «قەتتىق» قە قارالغ.

قەتئ [قطع] (ئە) 1) كېزىش، يۈرۈش، بېسىش؛
چۈدەريا رەۋشەن ئولدى خاترم سەير جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزىر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

2) ئۆزمەك، كەسمەك:
خىلۋەتى خاس كۆڭۈلدىن سۆھبەتى جان ئۆكسۈمىس،
جان ئەگەر قەتئ ئەللۇق قىلسا جانان ئۆكسۈمىس.
— زەلىلى.

قەتئ ئەتمەك — كەزمەك، بېسىپ ئۆتمەك:
چۇ كەزگەن بولۇمدىن يۈز ئانچە بەئىد،
مۇنى قەتئ ئېتەرگە ئۈزۈلدى ئۈمىد.
— ئا. نىزارى.

قەتئ ئەيلەمەك — «قەتئ ئەتمەك» كە قارالغ:
فىراقىڭ دەشتىدىن قان يۇتۇپ سەيقۇلمەسلىك يىللار،
بىلادەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جاندىن تاپىپ جانا.
— شەۋقى.

قەتئ قىلماق — 1) كەزمەك، بېسىپ ئۆتمەك:
كېزىپ قەتئ قىلماقغە يول ئېھتىمال،
بۇ دەشتى دۇرۇر كىم قىيامەت مىسال.
— زەلىلى.

2) ئۈزمەك (ئۈمىد ئۈزمەك):
ئۈشبۇ مۇھلىك ۋەرتە ئىچرە گەرچى ئەلدىن قالمەمىش،
ھېچ ئۈمىدىم قەتئ قىلمان دوستىمدىن ئەما ئۈمىد.
— نەۋائى.

قەتئى مەنازىل — سەپەر قىلماق، يول يۈرمەك:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئى مەنازىل ئەتكەلى جۇززەئى مۇستەقا غەلەت.
— زەلىلى.

قەد [قد] (پ) بەدەن تۈزۈلۈشى، بوي، قەد، قامەت:
سەۋادى سايەئى سەرۇى قەدلىڭ ئەگەر تۇسسە،
ئىكى جەھاندا يۈزۈمە قارا قىلايىن.
— ئەرشى.

قەددى ئەرئەر — سەرۋەدەك كېلىشكەن قەد:
قاش ھىلالى، ئېيدى كىرپىك، ناۋەكى دىلدۇر ئېرۇر،
قەددى ئەرئەر، لەئلى شەككەر، كۆزلەرى شەھلا يېگىت.
— ئەرشى.

قەددى جانان — جاناننىڭ قەددى:
قەددى جاناننى خىرامان بوستان ئىچرە كۆرۈپ،
يادى شەمشاد ئەيلەمەيۇ تەركى سەرۇ ناز قىل.
— ھاپىز خارەزمى.

قەددى شەمشاد — چىرايلىق قەد، كېلىشكەن قامەت:
قەددى شەمشاد شۇخى ئەنبەردىن پوشى پەرنزادى،
كى ئاندىن تۇررە سۆزىنى يەزەرگە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

قەددى قامەت — كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت:
فانوس كەبى شۆئلەسىدىن كېچە ـ لاكۆيدۇم،
تاكىيدى قەددى قامەتىغە پىراھەن شوخ.
— زەلىلى.

قەدەر [قدر] (ئە) 1) مىقدار، دەرىجە:
ئىسلام دىنىنى كۆفىر كۆزنگە نىسار ئېتەي،
يۈز مۇشتەرىچە قەدەر تاپىپدۇر بەھاسىدىن.
— زەلىلى.

2) تەقدىر، يازمىش، پۈتمۇش، ئاللانىڭ ئىرادىسى:
ئەگەر ھەرنە بولسا خۇدانىڭ ئىشى،
تاپالماس قەدەرنىڭ ئىلاجىن كىشى.
— ئا. نىزارى.

قەدەرگىر [قدرگير] (پ) ئوق ئاتقۇچى، مەرگەن.

قەدەری [قدری] (ئە) تەقدىرده پۈتۈلگەن، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن؛ تەقدىرچىلىك تەرەپدارى، تەقدىرچى.

قەدەم [قدم] (ئە) چامدام، ئاياغ، قەدەم:
گۈلشەنى دۇنيادا تا قويدۇم قەدەم يۈز شۈكرىنكىم،
رەشك، ھەسرەتدىن رەقىبىنىڭ يۈرەكى قاندۇر بۇگۈن.
— قەلەندەر.

قەدەم بەرقەدەم — قەدەممۇ قەدەم، كەينى ـ كەينىدىن:
ئولكى قويۇپ بادىيادە ھەر قەدەم،
بۇ ھەم ئېتىمپ پۈيە قەدەم بەر قەدەم.
— ئەۋلى.

قەدەم تافەرق — باشتىن ـ ئاياغ:
نە ئەجەب باشدىن ئايامغىم دەرد بولسە، ئەي قەزا،
كىم ئىگارىمنى قەدەم تا فەرق مەغرۇب ئەيلەدىڭ.
— ئەۋلى.

قەدەم سۈرمەك — ماڭماق، قەدەم باسماق:
كى مۇندىن يەنە تەبرەدۈك يۈرگەلى،
سەفەر مېھنەتىدە قەدەم سۈرگەلى.
— ئا. نىزارى.

قەدەم قويماق — 1) بېرىپ يەتمەك:
يول بارۇرلەر ئېدى تۈنۈگۈن ھەم،
قويغۇچە ھىند كىشۋەرىغە قەدەم.
— ئەۋلى.
2) قەسد قىلماق. 3) ئاتلانماق. 4) ئىراده باغلىماق، نىيەت قىلماق، بىرەر ئىشقا كىرىشمەك.

قەدەمفەرساي [قەدم فرسای] (ئە + پ) مېڭىشتىن ئايىغى زەخمىلىنىش؛ قەدەم قويۇش.

قەدەمكەش [قدم كش] (ئە + پ) قەدەم باسقۇچى، يول يۈرگۈچى.

قەدەھ [قدح] (ئە) پىيالە، ئىچىملىك قاچىسى، رومكا، قەدەھ:
نەچچە ئۆزلۈك رىشتەسىگە قىلغانى ژابىستەلىك،
ئال ئاچىغ مەيلىك قەدەھ سىپقار دەمى ئۆزنى ئونۇت.
— ئەرشى.

قەدەھى خۇشگۈۋار — تەمى ياخشى، يېقىملىق مەي:
ساقى ئالىپ كەل قەدەھى خۇشگۈۋار،
بىرگە ئالىپ تارتاي ئانى خاجەۋار.
— ئەۋلى.

قەدەھى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، تەملىك مەي:
ساقى، ئالىپ كەل قەدەھى دىلپەزىر،
ئەيلە مېنى جۇرئەتسىدىن شېرگىر.
— ئەۋلى.

قەدەھپايما [قدح پیما] (ئە + پ) مەي تۇتقۇچى، مەي قۇيغۇچى، ساقى:
مەستمەن بىر باقماغىدىنكىم ، جەھەنغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامى بىلەن مۇنداغ قەدەھپايما يېگىت.
— ئەرشى.

قەدەھخار [قدح خوار] (ئە + پ) مەي ئىچكۈچى، مەيخور.

قەدەھچەش [قدح چش] (ئە + پ) قەدەھ كۆتۈرگۈچى، مەي ئىچكۈچى.

قەدەھكەش [قدح كش] (ئە + پ) مەيخور، مەي ئىچكۈچى.

قەدەھنۇش [قدح نوش] (ئە + پ) مەي ئىچكۈچى.

قەدەھلىك [قدح لیك] قەدەھكە قۇيۇلغان:
گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بەخۇد ئولماي نەيلەيىن تۈتسا شەكەر گۈفتاره دۇر.
— ئەرشى.

قەدخەم [قدخم] (ئە + پ) قەددى پۈكۈلگەن، قەددى ئېگىلگەن.

قەدر [قدر] (ئە) قەدر كېچىسى — رامزاننىڭ 27 ـ كېچىسى (خاسىيەتلىك كېچە):
قەيزى ئىشكىن ئاچتىلەر كېچە مەگەركى قەدر ئىدى،
خەيلى كەبۇتەرى مەلەك قىلدىلەر ھەر تەرەپ سەلام.
— زەلىلى.

قەدىر I [قدر] (ئە) 1) جەمئىيەتتە، كىشىلەر ئارىسىدا تۇتقان ئورۇن، ئابرۇي، نوپۇز، ھۆرمەت:
كى يوق ئادەمى خەلىگە ئېتىنبار،
بۇ ھەيىنده فەساد ئەھلىنىڭ قەدرى بار.
— ئا. نىزارى.

قەدىر II [قدیر] (ئە) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك، ھەر نەرسىگە قادىر (خۇدا).
2) قىسمەت، دەرىجە:
بادەئى لەئلىڭ ئۇچۇن ئەزمى خەرابات ئەتكەلى،
رىندلەر ئىچرە ئېرۇر قەدرىم بىلىك، شانىم ئەزىز.
— ئەۋلى.

قەدىردان [قدردان] (ئە + پ) ئادەم يېقىن، ھۆرمەتلىك؛ مېھرىبان:
فەقىر ئەھلىگە لۇتفى ئىلە مېھرىبان،
ئەزىز قەدىرلەرگە تەخى قەدىردان.
— ئا. نىزارى.

قەدىردانلىق [قدردانلق] ئادەم يېقىنلىق، مېھرىبانلىق:
تەۋاق ئەتمەدىڭ قەدىردانلىق بىلە،
كى ئەجز ئەتمەدىڭ ناتەۋانلىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

قەدىم [قديم] (ئە) ئىلگىرى، بۇرۇن:
قەدىم ئېردۈك بارى مەۋجۇدلەردىن،
ئېرۇرمىز بىز ئۇچار شەھۋەتلەردىن.
— موللا پازىل.

قەرا [قرا] «قارا» غا قارالسۇن.

قەرا [قرا] «قارا» غا قارالسۇن:
ئەي ئىشق، نېتىپ ئول قەرا كۆزنى كۆرمەينىكىم،
كۆزنىڭ قەراسىنى ھەجرىدە ئەشك ئەيلەدى زايىل.
— نەۋائى.

قەرابە [قرابە] (ئە) قېرىنداش، تۇغقان:
رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەييىدىگە قەرابە بۇلار.
— ئا. نىزارى.

قەرابەت [قرابت] (ئە) يېقىنلىق، قېرىنداشلىق، تۇغقانلىق.

قەرار I [قرار] (ئە) 1) تىنچلىق، ئارام، جىملىق، خاتىرجەملىك:
قارار ۋۇلغۇڭ ئالدى قەرارىم مېنىڭ،
قارا ئەيلەدى رۇزگارىم مېنىڭ.
— ئا. نىزارى.

2) ئىلاج:
سەفھەغە يازماي قەرارىم يوق ئىدى،
بۇ رەقەمدە ئىختىيارىم يوق ئىدى.
— نەۋائى.

3) بەرھەر ئىش، مەسىلە ھەققىدە قوبۇل قىلىنغان توختام، ھۆكۈم، قارار.

قەرار بەرمەك — 1) ئېنىق پىكىرگە كەلمەك. 2) مۇقەررەر قىلماق.

قەرار تاپماق — مۇستەھكەملەنمەك؛ ئورۇنلىشىپ قالماق، تۇرۇپ قالماق:
بولۇپ ئارزۇ بىرگە ئەمدى يار،
كى ئۇز شەھرىمىز ئىچرە تاپساق قەرار.
— ئا. نىزارى.

قەرار تۇتماق — جايلاشماق، ماكان تۇتماق:
سەفىنە ئۇساقىدا تۇتتى قەرار،
چىقاردى تەنەئۇم ھەزاران، ھەزار.
— ئا. نىزارى.

قەرار قىلماسلىق — خاتىرجەم بولماسلىق، تىنچلىنالماسلىق:
سەنسىز قەرار قىلماسمەن، ئەيب قىلمەكىم،
ئارامۇ سەبر سەندىن ئۇڭمەن جانۇ تەندە يوق.
— ھاپىز خارەزمى.

قەرارۇ سەبر — سەۋر ـ تاقەت:
قەرارۇ سەبرى قىلماسلەر مۇھەببەت شەربەتىن ئىچكەن،
ئانىڭ شەمئى جەمالىغە بولۇر مانەندە پەرۋانە.
— ھۇزۇرى.

قەرار II [قرار] (ئە) ئىدىش، خالتا، قاپ:
ھەر نە بۇتكۈم بار ئېرىدى غار ئىچرە،
ئىككىسىدىن سالدى بىر قەرار ئىچرە.
— نەۋائى.

قەرارتماق [قرارتماق] قارايتماق.

قەرار تۇرماق [قرارتورماق] قارايتۇرماق.

قەرارماق [قرارماق] «قارارماق» قا قارالسۇن.

قەراغ [قراغ] «قاراغ» قا قارالسۇن.
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەين ئەيلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۈرمە قەراغ.
— شەۋقى.

قەراغات [قراغات] بىر خىل ئۆسۈملۈك — قارىقات:
ھەمە چۆل بولدى ياخشى باغ باغات،
بۇلارنىڭ ئورنىغە ئۈندى قەراغات.
— موللا پازىل.

قەراقچى [قراقچى] قاراقچى، يول توسار.

قەرانفۇل [قرنفل] (ئە) ئۆششاق مىخقا ئوخشايدىغان بىر خىل خۇشبۇي دورا، قەلەمپۇر مۇنچاق:
گاھ ئول سۇنبۇلى تەر قەرانفۇل ساچىپ،
قەرەنفۇل دەغى گاھى سۇنبۇل ساچىپ.
— نەۋائى.

قەربان [قربان] (ئە) ئوقدان، كامالەك ئوقىنىڭ خالتىسى:
قاشى بۇ چاك كۆڭۈلدىن ئەيرۇ،
فىل مەسەل يايى ئېرۇر قەربانسىز.
— نەۋائى.

قەرچىغاي [قرچيغای] قارچۇغا:
كۆزۈمدىن ئوچتى ئول ئاي، پەرىمۇ ژەيا بىر قۇش،
كەبۇ تەرمەن ـ ئۇنىڭ ئاۋى، ئول قاچىغاي ـ ئۇقاب.
— بىلاي نازىم.

قەرداش [قرداش] دوست، بۇرادەر، يېقىن؛ تۇغقان:
چۇ كۆرمەي ژافا يار، قەرداشىدىن،
كى تاشلاپ بارىنى كېچىپ باشىدىن.
— ئا. نىزارى.

قەرزخاھ [قرض خواه] (ئە + پ) قەرز بەرگۈچى ۋە قەرزنى تەلەپ قىلغۇچى:
ئەيلەدى چۇن ژەجھنى خاكى سىياھ،
ژەئدە ئېتىپ قىلدى غۇلۇ قەرزخاھ.
— ئا. نىزارى.

قەرغە [قرغه] قاغا.

قەرقەف [قرقف] (ئە) مەي؛ سوغۇق سۇ.
قەرقەف ئاتقىشىن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەرۋى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىياد.
— زەلىلى.

قەرن [قرن] (ئە) ئەسىر، دەۋر:
تارتسە يۈز قەرن خىزمەت خازىنى،
چەكمەگەي ئانماق كۆپىدىن ئازىنى.
— نەۋائى.

قەرنە [قرنه] (ئە) ئەسىر:
كوچەڭۈ بازاركوي ئىچرە تاپىلماس ئىستەمەك،
قەرنەلەر ئۆتتى زەلىلدۇر گەدايى يەتتە تەن.
— زەلىلى.

قەرى I [قرى] ياشانغان، قېرى:
بەرشىم ئەيلەبان ئەۋقات قىلغاي،
قەرى، قىزۇ جۈۋان سىيماپ قىلغاي.
— موللا پازىل.

قەرى II [قرى] قولىنماق ئۈچىدىن جەينەككىچە بولغان ئارىلىققا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى؛ گەز:
مەشەققەتتىن يىگىتنى ئەل قەرى دەر،
كى قازىلمىش ئىككى ـ ئۈچ يۈز قەرى يەر.
— نەۋائى.

قەرىب [قريب] (ئە) يېقىن، قېرىنداش:
كۆزى خۇنغە ئامىز ئىبرۇر ئەندەلىب،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىب بولماق — يېقىنلاشماق:
نەزارىغە ۋەھدەتنى قىلغىل نەسىب،
ھەقىقى جەمالىغە بولسۇن قەرىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىب قىلماق — يېقىنلاشتۇرماق:
شەك ئىبرىمىس خۇدا ئۆزگە قىلسە قەرىب،
چىراكسىم بولۇپدۇر شەھادەت نەسىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىش [قريش] غەرىچ (قول بارماقلىرىنى ئاچقاندا باش بارماقتىن چىمچىلاقنىچە بولغان ئارىلىق) :
زۇلفى ئېگىنگە يېتەر گەر سەچى يەرگە سۈدرەلۈر،
تېڭىدۇرۇر قەيدىم ئۇچۇن گەر بىر قەرىش، بىر يۈز قۇلاچ.
— نەۋائى.

قەرىن [قرين] (ئە) 1) يېقىن، يېقىن ئادەم، ھەمسۆھبەت:
يەنە «ھا» سى ھىجرانغە بولدى قەرىن،
«ئالىف» دە قەددىدۇر ئەلەمگە يەقىن.
— ئا. نىزارى.

2) باغلىق، كىرىشكەن، مەشغۇل:
كىم مېنى ئەل ئەھلى يەقىن ئاڭلاغاي،
تەقۋىيۇ تاقەتنە قەرىن ئاڭلاغاي.
— نەۋائى.

قەرىن بولماق — يېقىنلاشماق:
كى ھۇبى دىگەنگە بولۇپمىز يەقىن،
ۋە بەلكىم شەھەرگە بولۇپمىز قەرىن.
— ئا. نىزارى.

قەرىنداش [قرينداش] بىر تۇغقان (ئاكا ـ ئۇكا، ئاچا ـ سىڭىل) ؛ قېرىنداش:
كى ئەسرارىن ئەندەك كىمچىك ياشىغە،
قىلىپ ئاشكارا قەرىنداشىغە.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قەرىنداش،
ئول كۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.
— موللا نىياز.

قەرىيە [قريه] (ئە) يېزا، كەنت، مەھەللە، قىشلاق:
نەچە قەرىيە ۋە كەنتلەرنى باسىپ،
ئۆزە تۆپە مۇلكىگە باردىم يېتىپ.
— ئا. نىزارى.

قەزا I [قضا] (ئە) 1) بالا، قازا، ئاجەل، ئۆلۈم:
قەزا سۆدرەبان ھەربىرىن ھەرقەيان،
بىرىنى بۇيان قويدى، بىرىنى ئۇيان.
— ئا. نىزارى.

2) ئەزەلدىن بەلگىلەنگەن تەقدىر:
فىراق ئىلكىدە ئەي يەقۇب جانىم بولماغىل دىلگىر،
قەزاغا رو بېرىپ قىلغان ئەمەستۇر ھېچكىم تەغىيىر.
— زەلىلى.

3) تەڭرى ئىرادىسى:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۆر ئەزايى يەتسەلەر،
رەھىم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

قەزا كەلمەك — ئاجەل يەتمەك، ئۆلمەك:
تۇت ئەي ساقىيا بىزگە جامى رىزا،
ئانى سېپقارايى كەلسە نەچچە قەزا.
— ئا. نىزارى.

قەزاۋۇ قەدەر — بالا ـ قازا، تاسادىپىي ۋەقە:
ئىرادە بۇ ئىبركەن نىچۈك ئەيلەيىن،
قەزاۋۇ قەدەرنىڭ ئىشىن بىلمەيىن.
— ئا. نىزارى.

قەزائى مامەزا — بېجىرىلمەسلىكى قالغان ئىشلارنى

بېجىرىش:
قەزائى مامەزاچۇن فەۋتى ھال ئەيلەر، زىھى ھەسرەت،
مۇۋەففەق ئولكى ئەۋۋەلدىن بولۇر ئۆز ۋاقتىدىن ئاگەھ.
— نەۋائى.

قەزا يەتمەك — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، ئالەمدىن ئۆتمەك:
قەزا يەتسە كەتسەم ئىدى ئالمىدا،
قالىپمەن نېتەي ئەمدى دۇنيالمىدا.
— ئا. نىزارى.

قەزايى ۋۇدۇد — ئىراده قىلىنغان ئۆلۈم:
قىلىچ ئىشنى سوئىرە پۇشەيمان نەسۇد،
بۇ ئېرمىش قىزىنىڭغە قەزايى ۋۇدۇد.
— ئا. نىزارى.

قەزا II [قضا] (ئە) قازىلىق.

قەزارا [قضارا] (ئە + پ) ئويلىمىغان يەردىن، تاسادىپىي، توساتتىن:
قەزارا كىرىپمىز سەفىنە ئارا،
كىرىپ مال ئانداغ خەزىنە ئارا.
— ئا. نىزارى.

قەزايا [قضايا] (ئە) بۇيرۇقلار، ھۆكۈملەر؛ دەۋالار:
كى دارغە چۇن يەتتى بارغان رەسۇل،
سىكەندەر قەزايا سىغە بەردى تۇل.
— نەۋائى.

قەس [قس] (ئە) پوپ (خرىستىئانلارنىڭ).
بۇشوككە سالدىلار بۇ قەيس قەسنى،
ياتا ئېردى شوراپ ھەردەم لەبىنى.
— موللا پازىل.

قەساس [قصاص] (ئە) ئۆچ ئېلىش، قىساس:
قەساسىغە ئاستى ئانى دارغە،
بالا دەردىدە تۇردى ئۇ زارغە.
— ئا. نىزارى.

قەساۋەت [قساوت] (ئە) رەھىمسىزلىك، زالىملىق، قاتتىقلىق:
قارا بەختىم ئۇشبۇ مەھبۇب جاندىن لەززەت ئالمايدۇر،
دىلىم ھەرگىز ئېرىمايدۇر قەساۋەتدىن ھەجەر يەكلىغ.
— شەۋقى.

قەسايىد [قصايد] (ئە) قەسىدىلەر:
نەۋا سازلىق ئەيلەدى ئول زەمان،
قەسايىد بىلە نەقشى قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

قەسەب [قصب] (ئە) زەر ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان نېپىز رەخت.

قەسەبە [قصبه] (ئە) چوڭ قىشلاق، شەھەرچە:
كەشمەگەن شەھرۇ قەسەبە قالمادى،
بىر خەبەر ھېچكىم ئۇلاردىن ئالمادى.
— زەلىلى.

قەسەبپۇش [قصب پوش] (ئە + پ) 1) پەردە:
شەھد ئىككى لەبى، ۋەلى رەتەبنۇش،
بەدر ئىككى بۇزى، ۋەلى قەسەبپۇش.
— نەۋائى.

2) زەرياپ تون كىيگەن:
سۇمۇردى ئۆيلە شەمشادى قەسەبپۇش،
كى مۇندىن ئالدى ئانىڭ ئىچىگە ھۇش.
— نەۋائى.

قەسد [قصد] (ئە) مەقسەت، نىيەت:
قىزغ بولغانچە سەۋئى تەبلى پەرداز،
ئېگىز پەرۋازلىقنى قەسد ئېتىپ باز.
— ناقىس.

قەسد قىلماق — مەقسەت قىلماق، نىيەت قىلماق:
بەسى شىرىن ئىشدۇركى ئەفسانەسىن،
ئەگەر قەسد قىلسە ئانىڭ دانەسىن.
— ئا. نىزارى.

قەسىر [قصر] (ئە) ئوردا، ساراي؛ قورغان:
قەرىدون تەختى بىرلە كىسرائو تاقىن مىننەتىن چەكمەم،
مەجازى شاھلەر قەسرۇ رەۋاقىن مىننەتىن چەكمەم.
— زەلىلى.

قەسرى تاقى — ساراي گۈمبىزى:
كېچىلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۇز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

قەسرى دەۋلەت — ھۆكۈمرانلىق بىناسى:
رەزم مەيدانىدىن يانمې شادان،
قەسرى دەۋلەتنى قىلساڭ ئاۋادان.
— نەۋائى.

قەسرى سەندەل — سەندەل دەرىخىدىن قۇرۇلغان قەسىر.

قەسرى كافۇرى — ئاپئاق، چىرايلىق بىنا.

قەسرنىشىن [قصرنشين] (ئە + پ) قەسىردە تۇرغۇچى.

قەسسام [قسام] (ئە) تەقسىم قىلغۇچى، ئۈلەشتۇرگۈچى، رىزىق بۆلگۈچى:
قەسسامى ئەزەلكىم بۇ جەھاننى ياراتىپدۇر،
بەئزىنى فەقىر، بەئزىنى ئەزىز ياراتىپدۇر.
— مىسكىن.

قەسسامە [قسامە] (ئە) قەسەم، ئانت:
مۇسا ئەلەيھىسسەلام ئول ئىككى قەۋمغە كىتم، مەقتۇل ئەلەر-نىڭ ئاراسىدە تاپىلىپ ئېردى، قەسسامىغە مۇكەم قىلدى.
— نەۋائى.

قەسۋر [قصور] (ئە) «قەسىر»نىڭ كۆپلۈكى — قەسىرلەر:
جەمال گەۋھەرى يەكتاغا مۇنتەزىر بولۇبان. بېھىشت ھۇرى قەسۋر باغى ئالى رىزۋان چەرخ.
— شەۋقى.

قەسىدە [قصيده] (ئە) بىراۋنى ماختاپ، مەدھىيىلەپ يازغان شېئىر، مەدھىيە:
ئوقۇپ بىر قەسىدە چۇ باغقە قاراپ،
ئىشىتتى بۇ سۆزنى ئاتاسى ماراپ.
— ئا. نىزارى.

قەسىدەگۇي [قصيده‌گوى] (ئە + پ) قەسىدە يازغۇچى شائىر.

قەقنۇس [ققنوس ≈ ققنس] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ قۇش:
سۆز دىلدىن يەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
نەھەم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوز ھىجرانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

قەقنۇسۋار [ققنسوار] (پ) قەقنۇسەك، قەقنۇس كەبى:
چۇنكى قەقنۇسلىق ئەيلەبان ئىزھار،
ئوت سالىپ ئالەم ئىچرە قەقنۇسۋار.
— نەۋائى.

قەقشال [ققشال] قاقشال.

قەلاۋۇز [قلاوز] يېتەكچى، يول باشلىغۇچى:
غەزەپدۇر بىر قاراقچى سەختكىرى،
ئەلەمچىيۇ قەلاۋۇزۇ بوربىدى.
— مۇللا پازىل.

قەلئە [قلعه] (ئە) قورغان، ئوردا؛ شەھەر:
تۇرۇسكە دىگەن قەلئە ساری يۇرۇپ،
يېتىپ مۇندا ھەم تۇرغە ئىشلار كۆرۈپ.
— ئا. نىزارى.

قەلئەبەندان [قلعەبندان] (ئە + پ) قامال، مۇھاسىرە:
كېلىپ بۇ شەھر بولدى قەلئەبەندان،
كىرىپ قورغانغە ئول گۇل بەرگى خەندان.
— نەۋائى.

قەلئەدار [قلعەدار] (ئە + پ) قەلئە باشلىقى، قەلئە بېگى.

قەلئەۋار [قلعەوار] (ئە + پ) قەلئەگە ئوخشاش، قەلئە كەبى.

قەلەم [قلم] (ئە) خەت يېزىش قورالى، قەلەم:
ئالىپ ئىلكىگە ئەژدەرژوش قەلەمنى،
يازمىدۇر سەفھەگە مۇنداغ رەقەمنى.
— ناقىس.

قەلەم ئەھلى — يازغۇچى، شائىر، ئەدىب؛ خەتتات، نەققاش.

قەلەم بەقەلەم — تامامەن، پۈتۈنلەي، تۈگەل.

قەلەم چەكمەك — يازماق، قەيد قىلماق.

قەلەم سالماق — يازماق.

قەلەم سۈرمەك — خەت يازماق.

قەلەم ئۇرماق — يازماق، قەيد قىلماق.

قەلەمدان [قلم دان] (ئە + پ) قەلەم سالىدىغان قاچا، قەلەمدان:
قەلەمدان ئىچرە مەن بولدۇم گىرىفتار،
ژەگەر نە ئورنۇم ئېردى تاقى دەستار.
— مۇللا پازىل.

قەلەمرەۋ [قلم رو] (ئە) مۇلك، قول ئاستىدىكى يەرلەر.

قەلەمزەن [قلم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ؛ مەنسەپدار:
قەلەمزەنگە بولۇپ سۈرمەك قەلەم فەن،
يانىدە كارفەرما ھەم قەلەمزەن.
— نەۋائى.

قەلەم گۇن [قلم گون] (ئە + پ) قارا.

قەلەمكەش [قلم كش] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ.

قەلەندەر [قلندر] (پ) تەركىي دۇنيا قىلغان كىشى، دەرۋىش.

قەلەندەران [قلندران] (پ) قەلەندەرلەر:
ئالتۇن ئاياغىدىن غۇرۇر ئەيلەسە ئەغنىيايى دۇن،
تەرز قەلەندەران كۆرۈڭ كەللەگى ئۇستىغان قەدەھ.
— زەلىلى.

قەلەندەرخانە [قلندرخانه] (پ) قەلەندەرلەرنىڭ جەم بولىدىغان جايى، قەلەندەرلەر چۈشىدىغان ئۆي.

قەلەندەرپىشە [قلندرپيشه] (پ) قەلەندەرلىكنى ئادەت قىلغان كىشى، قەلەندەر.

قەلەندەرۋار [قلندروار] (پ) قەلەندەرلەرچە، قەلەندەرگە ئوخشاش، قەلەندەر كەبى:
قەلەندەرۋار ئولۇبان كوچەگى تەرك ئىچرە سەير ئەتكىل،
كى ئەيسادەك كىشىگە ئىگنەدىن ماجرا ئاخىر.
— زەلىلى.

قەلەندەرژەش [قلندروش] (پ) قەلەندەر تەبىئەت،

پەرۋاسىز، ھەممە نەرسىگە ئېتىبارسىز قارايدىغان:
كىم ئېرۇر ئۇشبۇ گىشى قەللاشلىق،
رىندۇ قەلەندەرۋەشۇ ئەۋباشلىق.
— نەۋائى.

قەلب I [قلب] (ئە) 1) يۈرەك، دىل؛ ھەر نەرسىنىڭ مەركىزى، ئوتتۇرىسى:
ئەي خۇدا رەھىم ئەيلەگىل بىچارە ئۇممەت ھالىغە،
رۇشدى ئىرفاندىن كېيىن يارەبىي قەلبى لاتۇزىغ.
— شەۋقى.

قەلب ئارا تۇرماق — ئوتتۇرىدا تۇرماق.

قەلب II [قلب] (ئە) 1) ھەرقانداق نەرسىنىڭ تەتۇرى؛ يالغان، ساختا. 2) ھىيلىگەر، ئالدامچى، ناپاك:
گەر ياشۇردى بىلسىپ سەلاھ سۆزىن،
ئۆزىنى قەلبۇ ھىلىسار ئەتتى.
— نەۋائى.

قەلبەكى [قلبەكى] (ئە + پ) ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق مەقسەتلىرى بىلەن ئەسلىدىكىگە ئوخشىتىپ قىلىنغان؛ ساختا، ياسالما، يالغان.

قەلبگاھ [قلب گاھ] (ئە + پ) ئارىلىق، ئوتتۇرىلىق، مەركەز.

قەلتەبان [قلتبان] (پ) 1) ئەر ـ ئاياللارنى پاھىشە قىلىشقا تونۇشتۇرغۇچى. 2) ئىپلاس، رەزىل ئادەم.

قەللاب [قلاب] (ئە) ساختا، ئالدامچى، ھىيلىگەر (ئادەم):
مېنىڭ كۆڭلۈمنى بەند ئەتتى سېنىڭ ئول زۇلفى قەللابىڭ،
نەچۈك قىلسام قىل ئەمدى چارە يوقدۇر ئەمدى مەن قايىل.
— مولla ئەلەم.

قەللاش [قلاش] (ئە) ھېچنەرسىسى يوق، مۇقىم بىر يەردە تۇرمايدىغان، ماكانسىز، لاماكان:
فەقىرۇ مىسكىنۇ مۇھتاجلارنى،
گەداۋۇ مۇفلىسۇ قەللاشلارنى.
— مولla پازىل.

قەلىل [قليل] (ئە) ئاز، كەم:
كى خەمسە كالامىد باردۇر تەۋىل،
قىلىپ شەمەئى سۆزنى مۇندا قەلىل.
— ئا. نىزارى.

قەمار [قمار] (ئە) قىمار.

قەمەر [قمر] (ئە) ئاي:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

قەمەر چېھر [قمرچهر] (ئە + پ) چىرايى ئايدەك، ئاي يۈزلۈك، گۈزەل.

قەمەرسىما [قمرسيما] (ئە) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
ئەلەك قالىب بۇراقىدىن ئېمىس ۋەسفى ئەلەك سۆزىدە،
قەمەر يارۇب جەمالىدىن ئېمىس ئەتتىك قەمەرسىما.
— نەۋائى.

قەمەرۋەش [قمروش] (ئە + پ) ئايغا ئوخشاش، گۈزەل.

قەمبەر [قمبر] (ئە) كوكۇلا، خورازىنىڭ تاجى:
قەدەم قويدۇڭ ئۆزۈڭنى چاغلاماي مەقسۇد ئالىيغە،
رەفىق ئولماقغە يول قەتئىيدە رۇخسەت قۇركى قەمبەرتاپ.
— ناقىس.

قەمچى [قمچى] قامچا.

قەمىس [قميص] (ئە) كۆڭلەك، ئىچ كىيىم.

قەمىش [قميش] قومۇش.

قەنا [قنا] ئاياللار تىرنىقىغا سۈرتسە تىرناقنى قىزارتىدىغان بىر خىل ئوت، خېنە.

قەنائەت [قناعت] (ئە) 1) ئازغا ياكى بارىغا كۆنۈش، بارى بىلەن كۆپايىلىنىش:
فەقىرلىق بىناسىنى قىلغىل بەلەند،
قەنائەت تەرىقىدە قىل ئەجۈمەند.
— ئا. نىزارى.
2) تەمەسىزلىك:
ھەر كىشى بول زەنجىدىن ئولسە يىراق،
سەبرۇ قەنائەت بەرىدىن ياخشىراق.
— نەۋائى.

قەنائەت ئەيلەمەك — كۆپايىلەنمەك، سەبرى قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك.

قەنائەت قىلماق — «قەنائەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

قەنات [قنات] قانات:
ئېرور قۇمرى بوينى ئۆزە تەۋقىدار،
كى ئاۋاز ئەيلەپ قەناتىن ئۇرار.
— ئا. نىزارى.

قەند [قند] (پ) قەنت، شېكەر:
بىرى شەربەت قىلىپ قەندۇ شەكەرنى،
كەباب ئەيلەپ بىرى جانۇ جىگەرنى.
— مولla پازىل.

قەندىل [قنديل] (ئە) نۇرغۇن شام قادايدىغان ئاسما شامدان:
شەرىئەت قەندىلىنى رەۋشەن ئەيلەپ رەھنەمۇن بولدۇڭ،
تەرىقەد مەسنەدىدە مەھدى ئاخىر زەمان ئەيلەر.
— زەلىلى.

قەندىلى جەھان تاب — جاھاننى يورۇتقۇچى قەندىل:
ئاي كېچە قەندىلى جەھان تاب ئاڭا،
قەۋسى قۇزەھ ھەيئەتى مېھراب ئاڭا.
— نەۋائى.

قەنى [قانى] قېنى (سوئال ئالماش):
ھەر سۆيھەدەم بۇ خەستەجان ئىگراپ چىكەر تۇرلۇك فىغان،
ئىمكان قەنى يۇتاسقە قان يوق بولسەگەر ئول لەئل لەب.
— ناقىس.

قەھەت [قحط] (ئە) ئاچارچىلىق، ئاچلىق.

قەھەت ئەندىش [قحط انديش] (ئە + پ) قەھەتچىلىكنى، قىممەتچىلىكنى خالىغۇچى.

قەھبە [قحبه] (ئە) بۇزۇق، پاھىشە ئايال.

قەھبەۋار [قحبەوار] (ئە + پ) پاھىشە كەبى، بۇزۇق خوتۇندەك.

قەھر [قهر] (ئە) غەزەپ، ئاچچىق:
نىزارىنى زار ئەتمەگىل دەھر ئارا،
داغى تاڭلا كۆيدۈرمەگىل قەھر ئارا.
— ئا. نىزارى.

قەھرى خۇدا — خۇدانىڭ غەزىبى:
قەۋمى ئادنى ھەلاك ئەتمىش ئۇشول قەھرى خۇدا،
ئەسلى بىلسەڭ ئۇشبۇ سۆزنى بار سەرسەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

قەھقەھە [قهقهه] (ئە) قاھ ـ قاھ (ئاۋاز تەقلىد):
بىر كۈنى قىلدى تەكەللۇم ناز ئېتىپ يارىم ماڭا،
قەھقەھە بىرلە كۈلۈپ ئول يارى دىلدارىم ماڭا.
— بىلال نازىم.

قەھھار [قهار] (ئە) غەزەپلەنگۈچى؛ زالىم؛ ئۆلتۈرگۈچى؛ مۇتلەق ھاكىم؛ خۇدا:
قەدەم ھەمدىنگە قويغايمەن بەيەكبار،
كى سەن سەن ۋاھىدەل قەھھارۇ جەببار.
— زەلىلى.

قەھھارلىغ [قهارليغ] قەھرلىك، غەزەپلىك.

قەۋافىل [قوافل] (ئە) «قافىلە» نىڭ كۆپلۈكى:
ھەمە كارۋان باشى ئېردى ئاتام،
ئىدى زىردەستى قەۋافىل تەمام.
— ئا. نىزارى.

قەۋائىد [قواعد] (ئە) «قائىدە» نىڭ كۆپلۈكى.

قەۋس [قوس] (ئە) 1) ياي، كامالەك، ياچاق:
قەۋسۇ قۇزەھكە مەشقدۇر قاشى ھىلالىدىن نىشان،
غەمزە ئوقىنى گەزلەگەچ جانۇ كۆڭۈل شىكارەمەن.
— مەسىھى.

2) ئاسمانىنىڭ ئون ئىككى بۆرچىدىن توققۇزىنچىسى:
قەۋس بولدى يولىدا چىللەنىشىن،
جەدىي نەززارەسىدە قۇللەگۈزىن.
— نەۋائى.

قەۋسەيىن [قوسين] (ئە) 1) «قەۋس» نىڭ كۆپلۈكى:
مەكان گەر لامەكان ئېردى بەسى فەزلى شەرافەتدىن،
يەقىن ئول نەۋئەكىم قەۋسەيىندىن تاپتى مەكان ئاندا.
— ئەرشى.

قەۋس مانەند [قوس مانند] (ئە + پ) يايدەك، كامانەك، كامالەك كەبى ئېگىلگەن.

قەۋل [قول] (ئە) گەپ، سۆز؛ ھەدىس:
تەۋەككۈلغە نۇقسان يېتىپ قەۋلىدىن،
كى فىكىر ئەتمەدىنگ ئاخىر ھەۋلەدىن.
— ئا. نىزارى.

قەۋل ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، گەپ قىلماق:
چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزر پەيمانەسى.
— ئا. نىزارى.

قەۋلى پەيغەمبەر — پەيغەمبەر سۆزى:
شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈنچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ئەمەل.
— زەلىلى.

قەۋلى راست — راست گەپ، ھەق گەپ:
مەنسۇر ئېرۇر ھەق پەرەس،
ئاللا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندەگى خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— «داستانى مەنسۇر» دىن.

قەۋلى كەززاف — يالغانچى، ئالدامچىنىڭ سۆزى:
غەرىش چىقماغىل ئەدل ئىنسافدىن،
كى پەرھىز قىل قەۋلى كەززافدىن.
— ئا. نىزارى.

قەۋل ـ گۇفتار [قول گفتار] (ئە + پ) گەپ ـ سۆز:
دەدى ئول كىشى تۇرفە ئەسرارنى،
خەتا ئەيلەدىنگ قەۋل ـ گۇفتارنى.
— ئا. نىزارى.

قەۋم [قوم] (ئە) 1) كىشىلەر توپى، گۇرۇھى؛ خەلق:
ھەمە گۇمراھلارنىڭ پىشەۋاسى،
يېتەلمەس قەۋمىغە قىلغان خەفاسى.
2) ئۇرۇق:
كەلىسە ھەفتاد دۇ مىللەت فىرقەسىدىن قەۋملەر،

ئېتىسرازۇ مەزھەبۇ ئايىن ئۈچۈن قىلماق جەدەل.
— زەللى.

قەۋمۇخەيل — ئەل ۋە جامائەت:
قەۋمۇخەيلى بارى قالىپ غافىل،
ئول قارا تۇنده ھەستۇ لايەتغىل.
— نەۋائى.

قەۋمى زىيارەتى — كىشىلەردىن ھال ـ ئەھۋال سوراش، كىشىلەرنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش، زىيارەت قىلىش.

قەۋمى نادان — نادان كىشىلەر، نادان، جاھىل ئەل.

قەۋمى نۆھ — نۆھ ئەلەيھىسسالام قەۋمى:
سەرتاسەر جەھانغە ياغسە بەلاي توفان،
ئەي، قەۋمى نۆھ قورقماڭ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟
— زەللى.

قەۋماغ [قاوماغ] قوغلىماق، سۈرمەك.

قەۋۋالە [قوالە] (ئە) خۇش سۆھبەت؛ غەزەلچى:
سەدالي شىشە كۆڭلۈمدە ھەردەم يۇز تەرەننۇم بار،
نەھاجەت نەغمە قىلماق بۇ كېچە مەجلىسدە قەۋۋالە.

قەۋي [قوى] (ئە) 1) كۆچلۈك، قۇۋۋەتلىك:
ئوفالدا ياتىپدۇر ھەزرەت مەۋلەۋى،
كى موللام ئاتاپ ھەر زەئىفۇ قەۋى.
— ئا. نىزارى.

2) مەھكەم؛ سەمىمي؛
لىسانىمنى زىكرىڭغە قىلغىل قەۋى،
بولاي ياد ئېتىپ ساھىبى مەئنەۋى.
— ئا. نىزارى.

قەئدە [قعده] (ئە) ئولتۇرۇش.

قەئدەئى سۇجۇد — ئىبادەتكە، سەجدىگە ئولتۇرۇش:
يوقدۇر سەخاۋۇجۇدۇڭ ھەم قەئدەئى سۇجۇدۇڭ،
مەھۋە ئولماي ۋۇجۇدۇڭ، بوسۇكەنار ئىچىدە.
— زەللى.

قەئدۇ قىيام — ئولتۇرماق ـ قوپماق:
بولسا نەماز ئاشقان خەلق ئىچىدە تەرك ئەگەر،
باتمىنىدىن زۇھۇر ئېتەر سەجدەۋۇ قەئدۇ قىيام.
— زەللى.

قەئر [قعر] (ئە) 1) تەگ، تۈۋ، ئاست:
گۆھەر ھايى مەئانى قەئرى دەريادىن ئالغايمۇ،
شىناۋەر شىشە پۇشى قۇلزۇمى ئابى رەۋان ئولماس.
— زەللى.

2) دەريا تۈۋى:
فۇرۇكەتتى ئەشيا تۇشۇپ قەئرىگە،
بۇلار ئاقتى تەختەبىلە بەھرىگە.
— ئا. نىزارى.

قەي [قى] قايسى، قاچان.

قەياش [قياش] «قاياش» قا قارالسۇن.

قەياسىرە [قياصره] (ئە) قەيسەرلەر، رۇم پادىشاھلىرى.

قەيان [قيان] «قايان» غا قارالسۇن.

قەيتۇر [قايتور] قايتىش، قايتىپ كېتىش:
بەناگاھ پەرى چىقتى قەيتۇر ئۈزە،
سەياھەت قىلىپ قەسرى مەشھۇر ئۈزە.
— ئا. نىزارى.

قەيد [قيد] (ئە) 1) كىشەن، ھەپسە؛ باغلانغان، بېكىتىلگەن، بەند:
تۈشۈپ شول زەمان بىر بالىق سەيدگە،
كىرىپ تور ئارا تۇشتى ئول قەيدگە.

قەيد ئەتمەك — كىشەنلىمەك، كىشەن سالماق، بەند قىلماق، باغلىماق:
زەمىن ۋەھشىلەرىن قىلماق ئۈچۈن سەيد،
ھەۋا ئائىرلارىن ئەتمەك ئۈچۈن قەيد.
— ناقىس.

قەيد ئەيلەمەك — «قەيد ئەتمەك» كە قارالسۇن:
سەرۋىنىڭ بوينىغە زۇلفۇڭنى ئەگەر قەيد ئەيلەدىڭ،
قامىتىڭ نەخلىغە ئاشقلىق گۇناھىدۇر سېنىڭ.
— ناقىس.

قەيدى جۇنۇن — بەند قىلىنغان، باغلانغان ئاشىق:
زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەر قەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۇشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاھغە.
— زەللى.

2) يېزىش، كىرگۈزۈش.

قەيد قىلماق — يازماق، پۈتۈپ قويماق، كىرگۈزمەك.

قەيدپەيۋەند [قيدپيوند] (ئە + پ) بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى:
تاڭىپ دەردىغە چەرخى قەيد پەيۋەند،
كەمەند ئۈزرە كەمەندۇ بەند ئۈزە بەند.
— نەۋائى.

قەيسەر [قيصر] (ئە) 1) قەدىمكى رۇم پادىشاھى، پادىشاھ:
مۇقىم كويۇڭ ئالۇرغە ئەگەركى يەتسە بەھەم،
نەچەكى قەيسەر خاقان ئولسە گەر گەدا بولسۇن.
— مىسكىن.

2) باتۇر، قەھرمان، ئىرادىلىك.

قەيش [قيش] قېيىش، چەم.

قەيماغ [قيماغ] قايماق.

قەييۇم [قيوم] (ئە) دائىمىي، ئەبەدىي، مەڭگۈ:
ئەگەر ھىممەت قىلىپ ئىچسەڭ بۇ مەيدىن،
ئىنايەت تاپقۇڭ ئول قەييۇمى ھەيدىن.
— موللا پازىل.

قەييۇمى مۇتلەق — خۇدانىڭ سۈپىتى؛ دائىم مەۋجۇت بولۇپ تۇرغۇچى.

قەييۇمى ھەقىقى — خۇدا، ئاللا.

قوتان [قوتان] ئايغى، بويىنى، تۆمشۇقى ئۈزۈن بىر خىل يىرتقۇچ قۇش.

قوخلۇق [قخلوق] قورقۇنچلۇق:
ياشى ئوتتۇرا، چىرايى قوخلۇق ئېردى،
ھەمەخاتۇنلار ئىچرە مەخلۇق ئېردى.
— موللا پازىل.

قورغاشۇن [قورغاشون] قوغۇشۇن:
نېكىم نۇقرە بىلە ئالماس كانى،
كى قەرھۇ قورغاشۇن، ئالماس كانى.
— موللا پازىل.

قورۇقچى [قوروقچى] ھىمايە قىلغۇچى، قاراۋۇل.

قوشۇق [قوشوق] قوشاق، شېئىر:
دىبان نەقش ئۈزرا دەگىز يار ـ يار،
قوشۇق ئەيتىبان ئەيتگىز يار ـ يار.
— ئا. نىزارى.

قولداماق [قلداماق] قوللىماق، ياردەم بەرمەك، ھېسداشلىق قىلماق:
چۇ تۇرپان ئىلىنىڭ يولىن يولداغاي،
قىيامەتدە قولىن تۇتۇپ قولداغاي.
— ئا. نىزارى.

قويى [قوى] تۆۋەن، تۆۋىنى، ئاستى:
باشىن قويى سالىپ، ئەيدى قەلەمشاھ:
مېنىڭ ھالىمغە بولغىل ئەمدى ئاگاھ.
— موللا پازىل.

قۇباد [قباد] قەدىمكى ئىران شاھلىرىنىڭ بىرسى:
قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى موھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

قۇببە [قبە] (ئە) گۈمبەز، يېرىم شار شەكلىدىكى يېپىق جاي:
چەرخ ئۇششاق ئاھى ئوقىدىن مەگەر ۋەھم ئەتتىكىم،
قۇببە قىلدى مېھرىنى ئۆز ھەيئەتى قالقان بولۇپ.
— نەۋائى.

قۇببەتۇل ئىسلام — بەلخ شەھىرىگە بېرىلگەن ئونۋان:
ساقىيا كەلدى سادايى جامىدىن،
ياد قىلغىل قۇببەتۇل ئىسلامىدىن.
— زەلىلى.

قۇبۇر [قبور] (ئە) قەبرىلەر، گۆرلەر:
ئۆمۈر ئۆتتى بو ھەۋەسدە، جان بۇلبۇلى قەفەسدە،
كامىلغە ھەر نەفەسدە، كەشفى قۇبۇر ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

قۇبۇغ [قبوغ] گۈناھكارلارنىڭ بوينىغا سالىدىغان تاختا:
قىلىپ قۇللۇغۇڭ سەيلەسەم جان نىسار،
قۇبۇغۇڭدا تۇرسام زەھى بەندەۋار.
— ئا. نىزارى.

قۇت I [قوت] (ئە) 1) يېمەك، ئوزۇق، تاماق:
ئەل غۇلۇسى قىلىپ مېنى مەبھۇد،
غەم كۆڭۈلگە غىزائۇ جانىمە قۇت.
— نەۋائى.

2) روھ، جان:
بىراقتىن كۆرۈپ ئوغلى تابۇتىنى،
ئۇزۇپ چەرخ ئانىڭ ئۇمرىنىڭ قۇتىنى.
— نەۋائى.

قۇت ئەتمەك — ئىچمەك، ئوزۇقلانماق.

قۇت ئولماق — ئوزۇق بولماق، تاماق بولماق.

قۇتى تەئەييۇد — ئوزۇلدۇرمەي بېرىلگەن ياردەم:
مۇساغە بېرىپ قۇدرەتىدىن قۇتى تەئەييۇد،
كۆرگۈزگۈچى دۇشمەن يانىدا ئىلكىنى بەيزا.
— ناقىس.

قۇتى روھ — جان ئوزۇقى.

قۇتى ھايات — كۈندىلىك ئوزۇق، تاماق.

قۇت II [قت] بەخت، سائادەت، تەلەي.

قۇتب [قطب] (ئە) ھەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرىسى، مەركىزى؛ ئېتىبار ۋە ھۆرمەت مەركىزى بولغان ئالىم؛ پېشۋا، يولباشچى:
يەنە قوتبلەرنى زىيارەت قىلىپ،
كى ھاجەت تىلەپمەن زىيارەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

قۇتبى ئالەم — ئالەمنىڭ پېشۋاسى:
نەزەر تا قۇتبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۈمان بىلگىل،
نەچۈك ئالغاي جەۋاھىر بەھرىدىن ساھىب نەزەر تەنھا.
— زەلىلى.

قۇتبى ئەۋلىيا — ئەۋلىيالار باشلىقى، يولباشچىسى:
مۇرشىدى ئەتقارۇ قۇتبى ئەۋلىيا،
كۆڭلىدە شەمئى ھىدايەتدىن زىيا.
— نەۋائى.

قۇتبى زەمان — زامان ئالمىي، زامان يولباشچىسى، پىشۋاسى:
ئىلاھا، كى قۇتبى زەمان ھۆرمەتى،
بۇ رەۋزە شەرىفدە نىھان ھۆرمەتى.
— ئا. نىزارى.

قۇتبى قەلەندەر — قەلەندەرلەرنىڭ باشلىقى، پىشۋاسى:
قۇتبى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
رۇيى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

قۇتبى قىيامەت — ئاجايىپ ئىش:
بوي چەكتىگۈ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نە بەلا سەرۇى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

قۇتبى مۇتلەق — ھەممە جەھەتتىن يېتىشكەن ئالىم:
مەئنى ئەھلىغە ئىمامى بەرھەم،
ھەقدىن ئىسلام ئارا قۇتبى مۇتلەق.
— نەۋائى.

قۇتبى ۋەلى — پىشقەدەم يولباشچىلار، ئالىملار؛ دوستلار:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
چۈكاشغەر نۇاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.

قۇتبۇل ئەقتاب [قطب الاقطاب] (ئە) يولباشچىلارنىڭ يولباشچىسى:
ئاندابارداۋۇر قىبرىق مەردانە خۇدا،
قۇتبۇل ئەقتابى جەھانى ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

قۇتر [قطر] (ئە) 1) تامان، تەرەپ. 2) دىئامېتىر.

قۇترىن قىياس ئەيلەمەك — ئىچكى تەرەپتىن مۆلچەرلىمەك.

قۇتتاڭ [قطاع] (ئە) يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغۇچىلار، قاراقچىلار.

قۇتقارماق [قوتقارماق] قۇتقۇزماق، قۇتۇلدۇرماق:
بەندە ئاجىز مۇبتەلادۇر نەفسى شەيتان دامىگە،
قۇتقارىپ ئالسالغ نە بولغاي شۇم ئەھۋالىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

قۇتلۇغ [قوتلوغ] مۇبارەك؛ مۇقەددەس:
ھەقىقەتدە قۇتلۇغ قاراخان ئاتى،
كى شىرى خۇداغە يېتەر نىسبەتى.
— ئا. نىزارى.

قۇتلۇغلۇغ [قوتلوغ لوغ] مۇبارەكلىش، مۇبارەكلەپ مەلۇم نەرسە ئېلىپ بېرىش، تەقدىم قىلىش:
بۇلار ھەم پىشكەشلەر قىلدى سۇۋغات،
ھەمە قۇتلۇغلۇغنغە تىيۇمۇز ئات.
— موللا پازىل.

قۇتۇز I [قوتوز] قوتاز.

قۇتۇز II [قوتوز] قۇترىغان.

قۇتۇز بولماق — قۇترىماق:
تەلىبەدۇر ناكەس رەقىبىڭ، قەتل ئېرۇر ۋاجىب ئاڭا،
مۇندىن ئۆزگە يوق ئىلاجى، ئىنتكى ئول بولغاي قۇتۇز.
— نەۋائى.

قۇچقۇ [قوچقۇ] قۇچاقلىنىدىغان، قۇچاقلاشقا ئەپلىك، قۇچاقنا سىغىدىغان.

قۇچماق [قۇچماق] قۇچاقلىماق:
تۇشدە كۆرسەم سېنى قۇچۇپ دىلبەرىم،
رەڭگى رويۇم كەتتى ئۆچۈپ دىلبەرىم.
— قەلەندەر.

قۇدەما [قدما] (ئە) ئۆتمۈش ئەۋلادلار، قەدىمكىلەر، بۇرۇنقىلار.

قۇددۇس [قدس] (ئە) پاك، تازا، ساپ:
شەبىستانىڭ ئار سۇببۇھلەرىدىن بۇز تۇمەن تاۋۇس،
گۈلىستانىڭ ئەرا قۇددۇسلەرىدىن يۇز تۇمەن دەرراج.
— نەۋائى.

قۇددۇسىيان [قددسيان] (ئە) پەرىشتىلەر:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،
ھەمە قۇددۇسيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقىس.

قۇدرەت [قدرت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت؛ قادىرلىق:
ھەر بەلايى پىش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.
— نۇبىتى.

قۇدس [قدس] (ئە) پاك، مۇقەددەس:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇپراق ئۆزگەدىن تاپىلغە بولدى پاسىبان ئاندا.
— ئەرشى.

قۇدسي [قدسى] (ئە) پاكلىق، پاكىزلىق، پاكىزلىققا مەنسۇپ.

قۇدسي سىرشت [قدسي سيرشت] (ئە) پاك تەبىئەت، خۇلق.

قۇدسىيە [قدسيه] (ئە) مۇقەددەس، پاك؛ كىتاب نامى.

قۇر I [قور] بەلۋاغ، پوتا:
بېلىگە باغلاپ ئېردى بىر كەمەر بەند،

يانىدا كوشتىكارى قور بىلە بەند.
— مولا پازىل.

قۇر II [قر] (پ) قورال، قورال - ياراغ، ئوق دورىسى.

قۇراق [قراق] ياماق، ھەر خىل پارچە - پۇرات لاتىلار ۋە شۇنداق لاتىلاردىن قۇراشتۇرۇپ تىكىلگەن چاپان.

قۇرئان [قران] (ئە) مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس كىتابى، قۇرئان:
بۇ ئەمرىن گىشتىتىم دىلۇ جان بىلە،
قىلىپ سۆزنى مەن ھۆكمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى.

قۇرئانىي [قرانى] (ئە) قۇرئانغا مەنسۇپ.

قۇرئە [قرعە] (ئە) شەرتلىك بەلگە، چەك؛ پال:
كىشتەئى تالىئىم بۇگۈن بەھرى فەنا ئىچىدە غەرق،
بولنى ستارەدىن تانۇر قۇرئە ناخۇدا ھۇنۇز.
— زەلىلى.

قۇرئەندار [قراندار] (پ) پالچى، پال باققۇچى.

قۇرب [قرب] (ئە) 1) يېقىنلىق:
ئانا جانىبى خانۇ خاقان ئىچرۇر،
ئانا ساردىن قۇرب سۇلتان ئىچرۇر.
— ئا. نىزارى.
2) قابىلىيەت. 3) لايىقلىق.

قۇرباغە [قورباغە] «قۇربەقە» غە قارالسۇن.

قۇربان [قربان] (ئە) بىرەر ئۇلۇغ، مۇھىم ئىش تۇپەيلى جان پىدا قىلغان، ھالاك بولغان كىشى:
ئىبىدى جەمالىن كۆرگۈزە جىلۋە قىلۇر بولسە دەمى،
ھامىز ئىشكىنىدە ئانىڭ شەكىسز ئۆزىن قۇربان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

قۇربانىي [قربانى] (ئە) قۇربانلىق، قۇربانلىق قىلىنغان، قۇربانلىققا سويۇلىدىغان.

قۇربەت [قربت] يېقىنلىق:
كىمكى قۇربەت زمانە شاھىغە، تاپايىن دېسە كىرسە راھىغە.
— نورۇزاخۇن كاتىپ زىيائى.
قۇربەت تاپماق — يېقىنلاشماق.

قۇربەقە [قربقە] پاقا.

قۇررائ [قرا ء] (ئە) قارىيلار؛ قۇرئاننى قىرائەت بىلەن يادقا ئوقۇيدىغانلار.

قۇررەتۇلئەين [قرة العين] (ئە) پەرزەنت، كۆز نۇرى.

قۇرس [قرص] (ئە) دۇگىلەك، تۆرۈك نەرسە؛ نان، كاكچا.
قۇرسۇ جەۋىن — ئارپا نان:
نەفس شەررىدىن بولۇنۇك ئەمدى ئېمىن،
بەردىلەر ئىلكىگە بىر قۇرسۇ جەۋىن.
— زەلىلى.
قۇرسى پەتىر — دۇگىلەك نان، پېتىرنان.
قۇرسى مېھر — قۇياش.

قۇرتۇلماق [قورتولماق] قۇتۇلماق، ئازاد بولماق.

قۇرچۇق [قورچوق] كىچىك سەللە.

قۇرۇلتاي [قورولتاى] چوڭ ئاممىۋى يىغىن، كېڭەش، قۇرۇلتاي.

قۇزەھ [قزح] (ئە) كامان، ياي، كامالەك:
ئانىڭدا كەملىكى گويا كى بىريا،
بولۇپ قەۋسى قۇزەھ ئالدىدا گويا.
— مولا پازىل.

قۇزات [قضات] (ئە) قازىلار، سودىيىلەر.

قۇزۇغ [قزغ] قۇرۇق.

قۇسۇر I [قصور] (ئە) كەمچىلىك، نۇقسان، ئەيىب، ئېۋەن:
بوستانۇ باغ جايلىق، كۆشكى ھەرەم سارايلىق،
ھەرقايسى بىر خۇدايلىق، ئەقلىلىك قۇسۇر ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

قۇسۇر II [قصور] (ئە) «قەسىر» نىڭ كۆپلۈكى — قەسىرلەر، سارايلار:
چۇ بولدى تۆرت يىل گەردۇن مۇرۇرى،
ياسالدى تۆرت قىرداۋسۇ قۇسۇرى.
— نەۋائى.

قۇفل [قفل] (ئە) قۇلۇپ:
شەھەر تىلىسمدۇر بەدەن قوفل ئانىڭكى ناپەدىد،
مەقسەد ئەگەر كۆشايىش ھىممەتى ئەۋلىيا كېرەك.
— زەلىلى.
قۇفل ئەتمەك — قۇلۇپلىماق، مەھكەملىمەك.
قۇفل قىلماق — «قۇفل ئەتمەك» كە قارالسۇن.

قۇفلگەر [قفلگر] (ئە + پ) قۇلۇپ ياسىغۇچى.

قۇل [قول] خىزمەتچى، مالاي، قۇل:
بۇ نۇقسانىمەنى شەرھ ئەيلەگەن قۇل،
تۆكەر مۇنداغ كۆڭۈل مىناسىدىن مۇل.
— ناقىس.

قۇلەماق [قولاماق] غۇلىماق، يېقىلماق:
چۇ ئەھلى دەرد ئۇچۇن پەيۋەستە قاش ياسىنى تارتىپ سەن،
مانىڭا بوق ناۋەكىنى خۇش كۆشاد ئەتكىم قولاپدۇرمەن.
— نەۋائى.

قۇلزۇم [قلزم] (پ) چوڭ، چوڭقۇر دەريا، دېڭىز:
ئەي سەبۇك بارانە ھاسىل بەھۇدە قىلماڭ نىدا،

قۇلۇمنى ئاۋارىلىكده قىلدى سەرگەردان خۇدا.
— زەللىلى.

قۇلسىغ [قلسغ] قولسىمان، قولغا ئوخشايدىغان.

قۇلقۇل [قلقل] (ئە) مەينەك شىشە (بوتۇلكا) ئاغزىدىن چۈشكەن ۋاقتىدىكى ئاۋاز:
سەنەم ساقى بولۇپ يەتكۈزمەدى دەۋرى قەدەھ بىزگە،
خەبەردار ئول سۇراھى مەي تۆكەردە ۋەقتى قۇلقۇل سەن.
— زەللىلى.

قۇللاب [قلاب] (ئە) قارماق، چاڭگاق، ئىلگەك:
بەندە زەللىلى سەگى ئەھساب ئېرۇر،
سلسىلەسى بوينۇمە قۇللاب ئېرۇر.
— زەللىلى.

قۇللابى [قلابى] (ئە) يالغان، ساختا، ياسما، ئالدامچى؛ ئىلمەك شەكىللىك؛ ئاساسسىز:
كى ئەھسەن قىلىپ ئىلكىنى قاقىبان،
كى قۇللابى ئىشق بويىنغە تاقىبان.
— ئا. نىزارى.

قۇللاب ۋەش [قلاب وش] (ئە + پ) قارماقتەك، ئىلگەكتەك:
«ھي» سى ھەلاك ئەتكەلى قۇللاب ۋەش،
مەھلەكى قەلبى ئارا قۇللابكەش.
— نەۋايى.

قۇللە [قله] (ئە) چوققا، تاغ چوققىسى:
كى خارەكبىستىكە ئويۇن باشلادى،
نەچە قوللەلەرنى كېپىپ تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

قۇللەئى زۇلۇم — زۇلۇم چوققىسى.
قۇللەئى قاف — تاغ چوققىسى:
ئىقلىمى مۇھەببەتنىڭ سۇلتانى قەنائەتدۇر،
سىمرۇغ سىفەت مەنزىل چۈن قۇللەئى قاف ئەتتىم.
— زەللىلى.

قۇللۇغ [قوللوغ] قۇللۇق، ئىتائەتمەنلىك:
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى قوللۇغدا ئەرزۇ نىياز ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

قۇلۇب [قلوب] (ئە) «قەلب» نىڭ كۆپلۈكى — قەلبلەر، يۈرەكلەر، دىللار:
يوقكى يالغۇز شەررىدىن تۇشتى قۇلۇب ئىچرە كۆشاد،
ھەر گىرىفتى داغى ئەرۋاھ ئىچرە سالدى يۈز پۇتۇھ.
— نەۋايى.

قۇلھۇۋەللاھۇ ئەھەد [قل هوالله احد] (ئە) ئېيتقىنكى ئاللا بىردۇر:
ۋەھدەت ئاباد ئىچرە سۇلتانى سەلاتىن سەن ئۇزۇڭ،
قۇلھۇ ۋەللاھۇ ئەھەد ئالتۇنىدىن ئەفسەر ساڭا.
— ناقىس.

قۇمارغال [قمارغال] ئورالغان، قورشالغان جاي؛ مۇھاسىرە، قەلئە؛ قورغان.

قۇماش [قماش] رەخت، ماتا؛ كىيىم.

قۇمەلاغ [قوملاغ] تېزەك.

قۇمران [قمران] (ئە) كۈن ۋە ئاي:
يىگىتلەر بار ئىدى قۇمران يەڭلىغ،
يېتىپ سەيدىغە ئول ۋەيران يەڭلىغ.
— موللا پازىل.

قۇمرى [قمرى] (ئە) تورغاي تىپىدىكى قۇش، بۇلبۇل:
قۇمرى تاماشا ئەتكەلى كەلدى كۆرۈڭ بۇ باغ ئارا،
بالۇ پەرى نەچۈك يېتەر شاخ سەنۇبەرىم ئىگىز.
— زەللىلى.

قۇۋا [قوا] (ئە) قۇۋۋەتلەر، كۈچلەر.

قۇۋانچۇق [قوانچوق] خۇش قىلىدىغان، خۇشاللاندۇرىدىغان نەرسە:
بۇ قەپەس ئېرىدى ئاناسىغە ئويۇنچۇق،
بەنى ئادەمگە ئېرىدى بىر قۇۋانچۇق.
— موللا پازىل.

قۇۋانماق [قوانماق] خۇش بولماق، خۇرسەن بولماق:
بەنى ئادەم بۇ نۇئمانغە قۇۋاندى،
بۇلار گويا كى بىر تاغقە قۇۋاندى.
— موللا پازىل.

قۇۋۋە [قوه] (ئە) 1) كۈچ، مادار، دەرمان. 2) ئىقتىدار، ئىمكانىيەت. 3) زوراۋانلىق، چىدام.

قۇۋچى [قوچى] قۇشچى، ئوۋچى، تۇزاق ياسىغۇچى.

قۇياش [قياش] 1) قۇياش، كۈن:
سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۈزە كۆرگەچ بەدەل قىلماق،
تالۇن ئاي شۇئلەلىغ چولپان ۋەيا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.
— ئەرشى.

2) جامال، كۆرك:
چۇ ئىشقىڭ ئوتى سالدى كۆڭۈلگە تاب،
قۇياشىڭ يۈزىدىن كېتەردى سەھاب.
— نەۋايى.

3) گۈزەل، مەشۇقە:
نە قۇياشكىم، يۈز قۇياش دەۋانىسى،
ھۈسن شەمئى دەۋرىدە پەرۋانىسى.
— نەۋايى.

قىبىل [قبل] (ئە) تەرەپ، تامان.

قىبلە [قبلە] (ئە) مۇسۇلمانلار ئىبادەت قىلغاندا يۈزلىنىپ (ئالدىنى قىلىپ) تۇرىدىغان تەرەپ، مەككە تەرەپ:
سەدرى بابادىن بىرى دەرجۇش ئېرۇر،
روبى قىبلە بىرلەرى خامۇش ئېرۇر.
— زەلىلى.

قىبلەتۇلئەبرار [قبلەالابرار] (ئە) ياخشىلار، ئۇلۇغ-لارنىڭ قىبلىسى؛ شەيخ فەرىدىددىن ئەتتارغە بېرىلگەن سۈ-پەت.

قىبلەتۇلھاجات [قبلەالحاجات] (ئە) ھاجەتمەنلەرنىڭ قىبلىسى.

قىبلەتولكۈتتاب [قبلەالكتاب] (ئە) كىتابلار مۇراجە-ئەتگاھى.

قىبلەگاھ [قبلەگاه] (ئە + پ) 1) ئىبادەت قىلىدىغان جاي، قىبلە تەرەپ، سېغىنىش جايى:
ئەي، يۈزۈڭ قىبلە گاھى ئەسلى سەفا،
ئاستانەڭ چۈ جەننەتولمەئۋا.
— ھاپىز خارەزمى.
2) ئاشقىلار تېپىشىدىغان جاي، زىيارەتگاھ:
ئەي، سەئادەت مەتلىئى ئول ئارەزى ماھىڭ سېنىڭ،
ئەھلى بېينىش قىبلەگاھى خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.
— ئەۋلىيا.

قىبلەنەما [قبلەنما] (ئە + پ) قىبلىنى كۆرسىتىدىغان ئەسۋاب، كومپاس.

قىپچاق [قيپچاق] قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.

قىپچە [قپچە] ئۆسۈملۈكلەرنى ئۆلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نوتا ياكى بىخ، قىپچا.
سەئادەت گۈلىغە كېلىپ غۇنچە ئول،
شەرەق باغىدا ئەۋېرى قىپچە ئول.
— ئا. نىزارى.

قىتال [قتال] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ.

قىتئە [قطعە] (ئە) پارچە، بۆلەك:
قىتئەئى ئابۇ زەمىنىم بار ئىدى،
نەقشى ھەر يىلدا ماڭا بىسيار ئىدى.
— زەلىلى.

قىتمىر [قطمير] (ئە) سوك، ئاخمر.

قىدەم [قدم] (ئە) مۇقەددەم، قەدىمىلىك، ئىلگىرىلىك.

قىدەمىيەت [قدميت] (ئە) قەدىمكى، ئاك ئىلگىرىكى.

قىدەمەت [قدمت] (ئە) قەدىمكى، ئاك ئىلگىرىكى.

قىرائەت [قراءت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ ئوقۇش.
گەر قىيامۇ گەر قىرائەت، گەر رۇكۇئۇگەر سۇجۇد،
ھەرنە قىلغاي بىرى ئۆز يېرىنىدە سادىر بولماغاي.
— ئەۋلىيا.

قىراغ [قيراغ] قىرغاق، چەت، ياقا:
ھەمەلازىم ئامەدنى سالغە سالىپ،
بۇدەريا قىراغىدا ئاتلار قالىپ.
— ئا. نىزارى.

قىراغراق [قيراغراق] چەترەك، قىرغاقراق:
ئانى جانىبىدا يىراغراق قويۇپ،
كى ئۆھمۇ گۇماندىن قىراغراق قويۇپ.
— ئا. نىزارى.

قىراغلاتماق [قيراغلاتماق] يىراقلاتماق، چەتلەتمەك.

قىراق [قيراق] «قىراغ» قا قارالسۇن.

قىران [قيران] يېقىنلىشىش، بىرلىشىش؛ ئىككى سەييارە يۇلتۇزنىڭ بىر بۇرجىدا توقۇنۇشى:
كۆزلەرنىڭ ئەژدەردۇر باقما ھەر ساڭى،
بارچەنى ئەيلەر قىران بىر باقىشىڭ.
— زەلىلى.

قىربان I [قربان] (ئە) خوتۇنى بىلەن جىنسىي مۇناسىۋىتە بولۇش، جىماع.

قىربان II [قربان] (پ) ئوقدان، كامالەك ئوقىنىڭ خالتىسى:
قانشى بۇچاك كۆكۈلدىن ئەيرۇ،
فىل مەنىبەل يابى ئېرۇر قربانسىز.
— ئەۋلىيا.

قىرتىش [قرتش] يىلتىز؛ تېرىنى قىرغاندا چىققان قىرىندى.

قىرغۇي [قيرغوى] قۇرغۇي.

قىرمىز [قيرميز] (پ) قىزىل، قىزىل رەڭ.

قىرمىزي [قيرميزى] (پ) قىزىل رەڭ، قىزىل رەڭگە مەنسۇپ.

قىز I [قز] قىممەت.

قىز II [قز] چۆرە، دېدەك.

قىزغۇت [قزغت] ئىبرەت، ئىبرەت جازاسى.

قىساس [قصاص] (ئە) ئىنتىقام، ئۆچ، قىساس:
دېدى: قىساس ئەيلەسەڭ ئالىگدا باش،
سېيمنى ئال، گەر غەرەزىڭدۇر مەئاش.
— ئەۋلىيا.

قىسسە [قصە] (ئە) ھېكايە، ۋەقە، سەرگۈزەشت:

باغلا لەب، ناقىس، تەكەللۇمدىن ئۆزاتمە قىسسىنى،
كىم دىگىل ھەر بىر نەفىس ئەيشى سۆلايماندۇر ماڭا.
— ناقىس.

قىسسەئى داستان — داستان بولغۇدەك قىسسە:
زۇھۇرىددىن ئەيلەپ چۇ ھالىن بەيان،
بۇ ۋاقىئىدۇرۇر قىسسەئى داستان.
— ئا. نىزارى.

قىسسەخان [قصەخوان] (ئ + پ) ھېكايىچى، داستانچى.

قىسسەساز [قصاساز] (ئ + پ) «قىسسەخان» غا قارالسۇن.

قىسمەت [قسمت] (ئ) بۆلۈش، تەقسىم؛ ئۇلۇش:
رازى بول قىسمەتى قەزاۋۇ قەدەر،
كەم ئېرۇر بۇ جەھاندا ئىقبالىڭ.
— شەۋقى.

قىسمەتى رەززاق — ئاللانىڭ تەقسىماتى، خۇدانىڭ بۆيرۇغىنى:
ھەرنە ھالەتدۇر رىزايىدىر قىسمەتى رەززاقىغە،
دىلنى پاك ئەيلەپ ھەسەددىن قىلمە ئەئلاغە غەلىز.
— شەۋقى.

قىلادە [قلاده] (ئ) ھايۋانلارنىڭ بوينىغا باغلايدىغان باشباغ؛ تۇياق (مىقدار — ھايۋانلارنى سانىغاندا):
قىلادەئ تەۋقىدىن ھەردەم تاپىب زەۋق،
ساغىنۇرلارمۇ تۇشكەن بوينۇمە تەۋق.
— نەۋائى.

قىلاۋ [قلاع] (ئ) «قەلئە» نىڭ كۆپلۈكى — قەلئىلەر، قورغانلار.

قىللەت [قلت] (ئ) ئازلىق، ئازچىلىق، كەمچىلىك.

قىلماغۇ [قلماغو] خاتا ئىش، ئەيىب، گۇناھ.

قىمىرداماق [قيميرداماق] قىمىرلىماق، مىدىرلىماق، ھەرىكەتكە كەلمەك.

قىن [قين] 1) غىلاپ. 2) قىيىن، مۇشەققەت، ئازاب.

قىناۋ [قناع] (ئ) ئۈستىدىن ياپىدىغان پەردە.

قىيا [قيا] قىر، ئۆڭ؛ تىك.
قىيا باقماق — كۆز قىرى بىلەن قاراپ قويماق.

قىياس [قياس] (ئ) ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش؛ مۆلچەر، تەخمىن، پەرەز:
داغى «تاھا» ئۇ «ياسىن» دۇر سىفاتى،
قىياس ئەت بۇ سىفەتدىن پاك زاتى.
— ناقىس.

قىياس ئەتمەك — «قىياس قىلماق» قا قارالسۇن.

قىياس قىلماق — پەرەز قىلماق، مۆلچەرلىمەك؛ سېلىشتۇرماق:
ھەمە ئەھلى دانىش قىلىپ ئىختىراس،
كى شەھزادىغە ئىسىم قىلدى قىياس.
— ئا. نىزارى.

قىيام [قيام] (ئ) تىك تۇرۇش؛ قۇياشنىڭ تىكلىنىشى؛
گەر قىيامۇ گەر قىراغت، گەر رۇكۇئۇ گەر سۇجۇد،
ھەرنە قىلغاي بىرى ئۆز يېرىندە سادىر بولماغاي.
— نەۋائى.

قىيام ئەيلەمەك — مەشغۇل بولماق، ئىبادەتكە كىرىشمەك:
ئويانىدى شول زامان ئول شاھى لەۋلاك،
قىيام ئەيلەپ تەھارەت ئەيلەدى پاك.
— ناقىس.

قىيامەت [قيامت] (ئ) 1) ئاخىرقى كۈن، ئاخىرەت كۈنى؛ دىنىي چۈشەنچىدە بۇ دۇنيا ئاخىرلىشىپ، ئۇ دۇنيادا ھەممە نەرسىلەپ، سوراق قىلىنىش ئۈچۈن توپلىنىدىغان كۈن:
تۇرى پاكنىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە بىسيار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.
2) توپىلاڭ، غوۋغا:
كىرىپ سۇ تۇبىگە سەلامەت كۈنى،
بولۇپ ئاشكارا قىيامەت كۈنى.
— نەۋائى.

قىيامەتغەچە — دۇنيا يوقالغانغا قەدەر، دائىم؛
كى ئىمان چىراغىنى قىل رەۋشەنا،
قىيامەتغەچە ئەيلەگىل ئاشنا.
— ئا. نىزارى.

قىيامەتقەچە — «قىيامەتغەچە» گە قارالسۇن.

قىيامەت قىلماق — توپىلاڭ چىقارماق، غوۋغا كۆتۈرمەك:
خەلايىق بۇ ئىشغە نەدامەت قىلىپ،
ھەممە يىغلادىلەر قىيامەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

قىيامەت قايىم ئولماق — توپىلاڭ، بىسەرەمجان بولماق؛
سۇرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
ئىغاندىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.
— زەلىلى.

قىيىل [قيل] (ئ) ئېيتىلغان سۆز.

قىيىلۇقال [قيل وقال] (ئ) گەپ ـ سۆز، بىر ـ بىرىگە

قارشى سۆزلەر:
بادەئى مەئرىپەت كېچە يېقىنراق ئىدى،
تۇتتى يولۇمنى بۇگۈن ۋەسۋەسەئى قىيلۇقال.
— زەلىلى.

قىيماچ [قيماچ] قىيىق، قىيسىق كۆز:
نەرگىس ئول كۆزدەك ئېمەس، ئەي باغۇبان، باقىپ كۆز ئاچ،
نە ئۇچۇنكىم ئول پەرى قىيماچ ئېرۇر، بۇبىر تەلاچ.
— نەۋايى.

قىيمەت [قيمت] (ئە) باها؛ قىممەت، قەدىر:
كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيئەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قىيمەتىن.
— ئا. نىزارى.

ك

كابۇل [كابول] ئافغانستاننىڭ قەدىمكى ئەڭ چوڭ شەھىرى. بۇ شەھەر 1773 - يىلىدىن باشلاپ ئافغانستاننىڭ مەركىزى بولغان:
فىرىبئەنگىز شوخى تۇركىلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.
— زەلىلى.

كابىن [كابين] (پ) نىكاھتىن ئىلگىرى ئەر تەرەپتىن تويلىشىش شەرتى بىلەن ئايال تەرەپكە بېرىلىدىغان مال - پۇل:
ئەي نەۋايى، دەھر شوخى ئاشىقى بولدۇڭ، ۋەلىبىك،
بىلكى، كابىن نەقدى جاندۇر گەر بولۇرسەن كەدخۇداي.
— نەۋايى.

كاتىب [كاتب] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇتتاب] كاتىپ، يېزىقچى؛ خەتتات:
قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلگەندەم.
— ئا. نىزارى.

كاتىبى ئەمسال — مىسالار كاتىپى؛ تەقدىر:
زىن مەشھۇرىغە يازماي جەفالەر مەشقىن ئەيلەرسەن،
مەگەركىم كاتىبى ئەمسال يامايدۇر ئۇسالىڭنى.
— مەشھۇرى.

كاتىبى قەزا — تەقدىر، پەلەك، چەرخ.

كاج [كاج] (پ) شاپىلاق، «كاچات» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى:
تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام،
كېلىپ ئوردى بىر كاج مېنى چوڭ ئاغام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كاج ئۇرماق — كاچاتلىماق، شاپىلاقلىماق.

كاخ [كاخ] (پ) 1) ساراي، قەسىر؛ ئېگىز بىنا. 2) پەلەك، ئاسمان.

كاخى ئالىي — يۇكسەك قەسىر، ئالىي بىنا.

كاخى بەلا — بالا (ئاپەت) قەسىرى، بىناسى.

كاخى رەفىئ — «كاخى ئالىي» غا قارالسۇن.

يەتتى كاخى رەفىئ — يەتتە قات ئاسمان.

كار [كار] (پ) 1) ئىش، ھەرىكەت:
ئۇلۇس كارىنى ئېيتىمدال ئەيلەدىم،
كېچە ئۇتكەن ئىشنى خىيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تەسىر؛ زەخمەت:
ئاتنى مىژگان ئوقلارىن ئىككى قاراقچى كۆزلەرى،
بولدى بۇ جىسمىم زەئىفى باغرىمغا ئۇ كا ئەيلەگەچ.
— نەۋەبتى.

كار ئازماي — سىنالغان، تەجرىبىدىن ئۆتكەن؛ تەجرىبىلىك، ئىش بىلگۈچى.

كار فەرما — ئىش بېشى، ئىش ئىگىسى، پەرمان بەرگۈچى، بۇيرۇغۇچى.

كار فەرماي — «كار فەرما» غا قارالسۇن.

كارۇ بار — ئىش، ھەرىكەت، ئىش ۋە ھەرىكەت:
ئەيا بۇلبۇلكى، زار ئەيلەڭ بۇ تويكى بولدى شاھانە،
تەئەججۇب ئەيلەڭىز ئىشق ئىچرە قىلغان كارۇ بارىمغە.
— ئا. نىزارى.

كارى بەد — يامان ئىش، يامان ھەرىكەت، تەتۇر قىلىق:
بىناگاھ قىلسا ئاغام كارى بەد،
ۋەيا نىش ئورسا بولۇپ ماري بەد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كارى دەھر — دۇنيانىڭ ئىشى:
مەن سېنىڭ ئىشقىڭدا، ئەي لەيلىيۇ شىرىن كارى دەھر،
مەجنۇن ئوخشە سۆزلىمەككە بىئىسا بولدۇم بۇ كۈن.
— قەلەندەر.

كارى رەزم — جەڭ، جېدەل، ماجىرا:
چۇ بەندەر ئىچىدە تۇتقەپ كارى رەزم،
ۋەتەن ساري يانماق ئىشىن قىلدى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كارى نىھان — مەخپىي ئىش، سىرلىق ھەرىكەت:
بىناگاھ كېلىپ بىر تۇنى پاسىبان.
ئاڭا پاش ئولۇپدۇر بۇ كارى نىھان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كار ئاگاھ [كاراگاھ] (پ) ھوشيار، دانىشمەن، دانا:
بولۇپ بانۇيى كارئاگاھغە پېشە،
ھىسار ئەھلىنى زەبىت ئەتمەك ھەمىشە.
— نەۋايى.

كار ئاگەھ [كاراگە] (پ) «كار ئاگاھ» قا قارالسۇن:
دېدى: *ئەي رەھنەۋەردى كارئاگەھ،*

نە ھەددىس ئېردىكىم دېدىك ناگەھ.
— نەۋايى.

كاربەند [كاربند] (پ) ئەمەل قىلغۇچى، بويسۇنغۇچى؛ ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى.
كاربەند ئولماق — ئەمەل قىلماق؛ بويسۇنماق؛ ئەمەلگە ئاشۇرماق.

كارخانە [كارخانه] (پ) 1) ئىشخانا. كارخانا. 2) دۇنيا، دەۋر، زامان:
ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخەنەدۇر.
— زەلىلى.

كاردار [كاردار] (پ) مەسلىھەتچى؛ ياردەم بەرگۈچى؛
كى ھەركىم تاپىپ ئۆز بېرىدە قەرار،
كى تەسكىن تاپىپ ھەم شەھى كاردار.
— ئا. نىزارى.

كاردان [كاردان] (پ) ئىش بىلەرمەن، تەجرىبىلىك:
كى مەسئۇدغە ھەمراھ ئىدى بىر كىشى،
ئۆزى كاردانۇ ئۇلۇغ بىر ئىشى.
— ئا. نىزارى.

كاردىدە [كاردىده] (پ) ئىش كۆرگەن.

كارزار [كارزار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ، جاڭجال، ماجىرا.

كارساز [كارساز] (پ) ئىش بېجىرگۈچى؛ مەددىكار، مۇشكۈلنى ھەل قىلغۇچى، ئىشنى ۋايىغا يەتكۈزگۈچى؛ ئىشلىگەن، ئىش كۆرگەن؛ ئىشلىگۈچى:
قىلۇر ئۇ شەمئى بىرلە ئىشق بازلىق،
مۇڭا جان ئويناماقدۇر، كارسازلىق.
— خىرقەتى.

كارگاھ [كارگاه] (پ) 1) ئىشخانا، كارخانا. 2) دۇنيا؛ پەلەك؛ تەقدىر؛ مەنزىل، قارارگاھ؛ ئۇمىد ئۈيى:
سەفا بارگەھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفا كارگاھىدا بۇرھان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.
3) ئىنسانلارنىڭ بەدەن (ئەزا) تۈزۈلۈشى.
كارگاھ ۋەزئى — دۇنيا تۈزۈلۈشى.
كارگاھى مانەۋي — رەسسام مانىينىڭ سۈرەتخانىسى.
كارگاھى ۋەسەڭ — كەڭ دۇنيا.

كارگەر [كارگر] (پ) 1) ئىشچى، خىزمەتچى. 2) تەسىرلىك، تەسىر قىلغۇچى:
ھەر مۇغەننىيكى، دەردمەندانەراق نەغمە چېكەر، ئانىڭ زەخمىسى زەخملىك يۈرەككە كارگەرراق تىگەر.
— نەۋائى.

كارگەھ [كارگه] (پ) «كارگاھ» غا قارالسۇن:
تۇتۇپ بىر قەدەم ئاڭلات، ئەي دەير پىرى،
كى بۇ كارگەھ سىررى مۇيھەم بولۇپتۇر.
— نەۋائى.

كاربە [كاره] (ئە) ياقتۇرمىغۇچى، خالىمىغۇچى؛ يېقىمسىز، يېرگىنىشلىك:
خانە قەھ ئىچرە نەۋايىيغە يېتەر كۆپ مەكرۇھ،
دەيردىن ئول سەرى بارماققە ھەم ئېردى كاربە.
— نەۋائى.

كاربي [كارى] (پ) تەسىرلىك، تەسىر قىلغۇچى.

كاز [كاز] (پ) كەپە، چەللە؛ «كازە» گە قارالسۇن:
قىلىپ نەججارى گەردۇن ھىيلەسازى،
قوبى يېرىدە قەرش ئورنىغە كازى.
— نەۋائى.

كازە [كازه] (پ) قۇدۇق، چوڭقۇرلۇق، ئورا؛ تۇزاق:
«كاز» غا قارالسۇن:
ۋاقىف ئولكىم، بېشەئى جەھل ئىچرە جىسمىڭ ھۇجرەسى،
نەفس سەييادى ھەۋا سەيدىن تۇتارغە كازەدۇر.
— نەۋائى.

كازۇر [كازور] (پ) «گازۇر» غا قارالسۇن.

كازب [كاذب] (ئە) يالغانچى، كاززاپ:
قۇل تەمە ئەيلەپ گەدا يەڭلىغ مۇرىدلار ئىشكىدە،
پىرى كازىب ئول كىشىدۇر، ئۇشبۇ رەفتارىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

كازىبۇەش [كاذب وش] (ئە + پ) يالغانچىدەك، يالغانچى چىغا ئوخشاش:
بار ئېرمىش بۇرۇن چاغدا كازىبۇەشى،
ئۈيىگە تۇشۇپ شۇئلەئى سەركەشى.
— نەۋائى.

كاس [كاس] (ئە) 1) كاسا، قەدەھ، قاچا:
ئەمىس قان، بادەدۇركىم، بىخۇد ئەيلەب،
يىقارغە ئەلنى قىلمىش چەرخدىن كاس.
— نەۋائى.
2) تاشپاقا قېپى.

كاسە [كاسه] (پ) «كاس» غا قارالسۇن:
نە خۇش بادەكىم كاسەسى تولۇنتاي،
ئۆزى ئاپتابى لەۋامېڭ فىنراي.
— مەشھۇرى.
كەشفى ئەيلەپ تەۋھىجۇھ بەيزەسىغە،
يارار كۆز بىرلە باسماي كاسەسىغە.
— نەۋائى.

كاسەدار [كاسەدار] (پ) قەدەھ سۇنغۇچى:

داغى يۈزىن قاناتماغىل تەلبە زەلىلى سەن بۇگۈن،
جامى جۇنۇن تۇتار ئۇچۇن لالەئى كاسەدار ئۆتەر.
— زەلىلى.

كاسەگەر [كاسەگر] (پ) كاسا ياسىغۇچى، كۇلالچى:
مەۋلانا سەئىدىي ... كاسەگەرلىك سەنئەتىغە مەنسۇپ ئېردى.
— نەۋايى.

كاست [كاست] (پ) كېمىيىشى، ئازىيىشى، يېتىشمەسلىك:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىڭ راست،
ئېرۇر دەرخاست بىزدىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.

بىكەمۇ كاست — كەمچىلىكسىز، نۇقسانسىز.

كاسىب [كاسب] (ئە) كەسىپ قىلغۇچى، قولغا كىرگۈزگۈچى، ئېرىشكۈچى؛ ھۈنەرۋەن:
ئېرۇر كاسىب ھەبىبۇللا، ۋەلى قىلغان فەنا كەسبى،
يوق ئول كاسىبكى دۇنيا مالۇ جاھىن ئىكتىساب ئەيلەر.
— نەۋايى.

كاسىد [كاسد] (ئە) كاسات، راۋاج تاپمايدىغان؛ مالنىڭ ئۆتمەي قېلىشى.

كاش [كاش] (پ) كاشكى، ئەپسۇسكى، نىھايەت:
مۇيەسسە ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.
— شەۋقى.

كاشانە [كاشانە] (پ) كۇلبە، ئۆي، خانا؛ تۇرار جاي، ئاشيان (ئۇۋا)؛ ماكان؛ ئىمارەت:
بۇ كۆڭۈل ئۆيىگە زىيب ئولدى سەفاۋۇ سىدقىدىن،
كىم نۇزۇل ئەتسەڭ نە بولغاي دىلكۇشا كاشەنەدۇر.
— ئەرشى.

كاشانەئى ئىشق — ئىشق ئۆيى.

كاشى [كاشى] (پ) بېزەكلىك، زىننەتلىك؛ كاھىش.

كاشى كارلىغ — كاھىش پىشۇرۇش؛ كاھىش بىلەن نەقىشلەش، بېزەش.

كاشىف [كاشف] (ئە) كەشىپ قىلغۇچى، ئاچقۇچى، تاپقۇچى:
تۇرفەكىم سىررى نىھانىم بارىغە كاشىفسەن،
غەيب ئىشىن بىلمەس ئىدى كىمسە خۇدادىن غەيرى.
— ئەرشى.

كاشىف بولماق — ئاچماق، كەشىپ قىلماق.

كاشىفى ئەسرار — پىنھان، يوشۇرۇنش سىرلارنى ئاچقۇچى.

كاشىفى ئەسرارى پىنھان — «كاشىفى ئەسرار» غا قاراڭ:

كاشىفى ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرىنى ئاچقۇچى.

كاشفىل ـ ئەسرار — «كاشىفى ئەسرار» غا قاراڭ:
كاشىفىل ـ ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.

كاغەز [كاغز] (پ) 1) ۋاراق، قەغەز:
خەت يازۇرغە بۇ تەساھۇل بائىسى سەندىن نىدۇر،
قىلدى كاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئىشتىتىڭمۇ جار.
— تەجەللى.

2) خەت، نامە، مەكتۇپ:
دەرىخا! قاسىدى كەلتۇرسە يارىمدىن نىشان كاغەز،
تەلەتتۇف بىرلە مېھر ئەڭگىز ساۋدىدىن بەيان كاغەز.
— شەۋقى.

كاف [كاف] (ئە) ئەرەب ئېلىپبە تەرتىپىدە «ك» ھەرىپىنىڭ نامى:
ۋە بۇ مەنزۇر بولغان ئەلفازنىڭ كافلارىدۇركىم، كاف ئورنىغە بىتىلۇر، ئەمما ئەتەللەففۇزغە كاف ئورنىغە كىرمەس.
— نەۋايى.

كافە [كافە] (ئە) «كاففە» گە قاراڭ:
... ۋە سايىر خەلايىق پادىشاھدىن گەداغە دېگىنچە ئەلنىڭ مۇھر ۋە تانۇغلۇغى بىلە مۇكەممەل بولۇپدۇر ۋە كاففەئى ئەنام ھۇزۇرىدا كافەغە ھۇكم تاپىپدۇر.
— نەۋايى.

كاففە [كافە] (ئە) ھەممە، بارچە، پۈتۈن.

كاففەئى ئەنام — بارچە كىشىلەر، بارچە ئادەملەر.

كاففەئى خەلايىق — «كاففەئى ئەنام» غا قاراڭ.

كافۇر [كافور] (پ) ئاق، خۇشبۇي ماددا؛ ئاق، ئاقلىق؛ ئاپئاق تۇس؛ نۇر، يورۇقلۇق:
كىرگەچ ئول كافۇر پەردە جىلۋە گۇلگۇن ئەيلەمىش،
كۇن ياشۇنغاچ جەمىئ ئولغان [دەك] ئوفۇق بىرلە شەفەق.
— ئەرشى.
قارا دەرلەر ئاق كۆرۈپ ئانى بۇ مەئنى بىرلە كىم،
مۇرەتى كافۇر يەڭلىغ، سىرەتى دۇرمىش ئىپار.
— تەجەللى.
ساچىپ يەر يۈزىگە چۇ كافۇرنى،
نە كافۇر بەلكى ساچىپ نۇرنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كافوربار [كافوربار] (پ) ئاپئاق قار ياغدۇرغۇچى؛ «كافۇربىز» غا قاراڭ:
تاغۇ سەھراغە كافۇربار بولغانى ...
— نەۋايى.

كافۇربىز [كافۇرىيز] (پ) 1) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى. 2) قار ياغدۇرغۇچى؛ روشەنلىك پەيدا قىلغۇچى.

كافۇر پاش [كافور پاش] (پ) نۇر چېچىش، يورۇتۇش:
سۇبھ چۈن ئەيلەرگە تۈن رازىنى فاش،
بولدى يەر مۇشكى ئۇزە كافۇرپاش.
— نەۋايى.

كافۇر كىردار [كافور كردار] (پ) كاپۇر رەڭلىك، ئاپئاق:
... باغ لىباسىن كافۇركىردار قىلىپ ...
— نەۋايى.

كافۇرگۇن [كافوركون] (پ) كاپۇر رەڭلىك، ئاق تۈسلۈك، ئاق رەڭلىك؛ ئاق، ئاپئاق.
بادەئى كافۇرگۇن — ئاق رەڭلىك مەي.

كافۇرى [كافورى] (پ) كاپۇر تۈسلۈك؛ ئاق رەڭلىك؛ كاپۇرغا ئوخشاش.
كافۇرى ئەسۋاب — ئاق تۈسلۈك، ئاق رەڭلىك كىيىملەر.

كافى [كافى] (ئە) «كافىي» غا قارالسۇن.

كافىر [كافر] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇففار] 1) ئىسلام دىنىنى ئىنكار قىلغۇچى، دىنسىز. 2) باغرى تاش، تاش يۈرەك، جاپا سالغۇچى، رەھىمسىز:
ئۇرار كافىر كۆزۈڭ زۇلفۇڭغە باغلاپ كۆندە مىڭ خەنجەر،
قاچان ئىشق ئافەتىدىن كۆردى مەنسۇردارمەن يەڭلىغ.
— گۈمنام.

كافىرى قاتىل — رەھىمسىز.
كافىرى نېئمەت — نېمەتنى قەدىرلىمىگۈچى، ياخشىلىقنى بىلمىگۈچى؛ تۇزكور.

كافىرۇەش [كافروش] (ئە + پ) كاپىرغا ئوخشاش؛ نا ئەھلى؛ رەھىمسىز:
چىقتى ساغەر تولدۇرۇپ كافىرۇەشى مەھ پەيكەرى،
نەقدى دىن ئالىپ ئىچمىغە سالدى مەيدى ئازەرى.
— نەۋايى.

كافىئ [كافع] (ئە) لايىق، مۇناسىپ:
ئىشق ئارا كافىئ ئەمەس ئاقىلۇ ئەرزانەغە پەند،
قايدە بەس نەفىئ يەتۈرگەي مېنى دىۋانەغە پەند.
— نەۋايى.

كافىي [كافى] (ئە) 1) يېتەرلىك، كۇپايە قىلارلىق. 2) قابىلىيەتلىك، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، ئىش بىلەرمەن.

كاكۇل [كاكول] (پ) چاچ، ماڭلاي چاچ، كوكۈلا:
جىلۋەگەر بولدى ماڭا بىر كەنزەكى نازۇككىنە،
كاكۇلى ھەريان ساچىلغان، قايقارا كۆزلۈككىنە.
— ئەرشى.

كالا [كالا] (پ) مال ـ مۈلۈك، بايلىق، ئەشيا؛ ئىسۋاب ـ ئۇسكۇنە:
قىيمەتى ئەجناسىدىن چۈن شەددە باغلار ھەفتىرەڭ،
ھۇسنى بازارى ئارا زاھىر بولۇر كالاسى چوخ.
— نەۋايى.

كالبەد [كالبد] (پ) گەۋدە، جىسىم، تەن، ۋۇجۇد:
كېتىپ مەغزىدىن قەمۇ ھۇشۇ خىرەد،
قالىپ روھسىز بىر قۇرۇق كالبەد.
— نەۋايى.

كالبۇد [كالبد] (پ) «كالبەد» كە قارالسۇن.

كام I [كام] (پ) 1) تىلەك، ئىستەك، مەقسەت:
ئەھلى فەزلۇ دانىش ئالىمگە بەردى رەنجۇ دەردۇ غەم،
دۇن ئېلىن ئالەم ئارا كامىن رەۋا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

2) بەھرە، پايدا، بەخت:
مەيى لەبىدىن ئاگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.

كام ئەتمەك — تىلەمەك، مەقسەت قىلماق.
كام تاپماق — مەقسەتكە يەتمەك.
كام رەۋا قىلماق — مەقسەتكە يەتكۈزمەك.
كام سۈرمەك — دەۋر سۈرمەك؛ پاراغەتلىك ھايات كەچۈرمەك.
كامى شۇھۇد — تەسەۋۋۇپتا خۇدانى كۆرۈش، ھەممە شەيئىدە خۇدانى كۆرۈش:
كىم ئاڭا يول تاپماغاي رەڭۇ جۇد،
قالماغاي ۋەسل ئىچرە جۇز كامى شۇھۇد.
— نەۋايى.

كامۇ فەراغ — تىلەك ۋە تىنچلىق.
كامۇ ناكام — خالار ـ خالىماس.
كامى بۇتمەك — ئۈمرى تامام بولماق، ئۈمرى ئاخىرلاشماق.
كامى دىل — كۆڭۈل ئىستىكى، بەھرە، لەززەت:
كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تىلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.
— ئابىد.

كام II [كام] (پ) تاڭلاي، ئېغىز:
رەقىبىدۇر روسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،

ھەياتىم مۇژدەسى لەئلىڭ خىيالى جام ئېرۇر مۇل ھەم.
— گۈمنام.

كامە [كامە] (پ) «كام» غا قاراڭ:
ئالارنىڭ تۈزۈپ خاتىرى كامەسىن،
ئالىبان قويۇپ كۆزگە شەھ نامەسىن.
— نەۋايى.

كامجو [كامجو] (پ) مەقسەتكە يېتىشنى ئىستىگۈچى، مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلگۈچى؛
كامجو بولماق — مەقسىتىگە يېتىشنى ئىستىمەك، مەقسىتىگە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

كامجوي [كامجوى] (پ) «كامجو» غا قاراڭ:
خەبەر بۇ سىفەتدۇركىم، ئول كامجوي،
چۇ بولدى مۇھىت ئىچرە ئارامجوي.
— نەۋايى.

كامجوي ئولماق — ئارزۇ، مەقسەتكە يېتىشىشنى ئىستىمەك، تىلىمەك.

كامران [كامران] (پ) 1) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك:
ئول پەرى ئوخشە بولۇر دۇنيا ئىچىندە كامران،
كىمگە كىم بەختۇ سەئادەتنى خۇدا يار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

2) ھاكىم، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى:
شەھى كامرانلار كەبى دەبدەبە،
تۈزۈپدۇر، دېدىكىم قىلاي تەجرىبە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كامرانە [كامرانە] (پ) 1) مەقسەتكە يەتكەن كىشىلەردەك؛ ئۈمىد، مەقسەتكە يېتەكلىگۈچى (دەك):
قوپۇپ يەر ئۇپۇپ بەردى قاسىد جەۋاب،
يەنە كامرانە قىلدى خىتاب.
— نەۋايى.

كام رەسان [كام رىسان] (پ) مەقسەتكە يەتكۈزگۈچى:
تەنغە ھەيات جامىدۇر كام رەسان،
بول تەنغە نىشان كامىدىن جام رەسان.
— نەۋايى.

كام رەۋا [كام روا] (پ) 1) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك:
شاھ خىزمەتىنى تۈزلىك ئىلە ئەيلەغىل ئەدا،
تا ئىككى جەھاندا بولغاسەن كام رەۋا.
— نەۋايى.

2) خەۋاردار بولماق:
ھۆكىما بولدىلەر چۇ كام رەۋا،
دېدىلەر كىم: بۇ ئىشتۇر ئەمدى دەۋا.
— نەۋايى.

كامكار [كام كار] (پ) «كامگار» غا قاراڭ:
خۇسرەۋىي خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

كامكارانە [كامكارانە] (پ) پادىشاھانە، ھۆكۈمرانلارچە:
قوپۇپ يەر ئۇپۇپ، بەردى قاسىد جەۋاب،
يەنە كامكارانە قىلدى خىتاب.
— نەۋايى.

كامگار [كام گار] (پ) بەختلىك؛ قۇدرەتلىك؛ ھۆكۈمران:
فىكر ئېتىپ كامگارى دەۋلەتمەند،
دېدى: «ھەركىم كى جابىر ئەتمىش بەند.»
— نەۋايى.

كامگاھ [كام گاه] (پ) مەقسەت جايى، بارار جايى؛ قەبرىستان.

كامگىر [كامگير] (پ) 1) بەھرە ئالغۇچى، شادلانغۇچى.
2) تارتىنغۇچى.

كامىل [كامل] (ئە) يېتۈك؛ تولۇق، نۇقسانسىز، كەمچىلىكسىز، مۇكەممەل:
چۇ شافۇر نەققاشى كامىل ئىدى،
خىيالىغە كەلگەنگە ئامىل ئىدى.
— ئا. نىزارى.

كامىلە [كاملە] (ئە) «كامىل» غا قاراڭ:
ئانام ئېردى ئانداغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە.
— ئا. نىزارى.

كامياب [كامياب] (پ) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختىيار:
كېچە ـ كۈندۈز تىلەكىم بۇدۇر، ئەي سۇلتانى ھۇسن،
ئۇمرى دەۋلەتدىن خۇدايىم سىزنى قىلسۇن كامياب.
— قەلەندەر.

كامياب بولماق — مەقسىتىگە ئېرىشمەك:
ئول پەرىنىڭ ۋەسلىدىن ھەركىمگە بولسۇن كامياب،
ھەر دۇئا قىلسۇن شەك ئېرمەسدۇركى بولسۇن مۇستەجاب.
— قەلەندەر.

كان [كان] (پ) مەدەن، خەزىنە، يەر ئاستى بايلىق؛ بايلىق مەنبەسى؛ مەنبە؛ «كانىي» غا قاراڭ:
تۇمەن گۇلدۇر، ئەدەدسىز سانى يوقتۇر،
بۇ يەردىن ئۆزگە گۇلىنىڭ كانى يوقتۇر.
— خىرقەتى.

دەۋزەخى سوزاندەسەن، غۇربەت نېچۇن ھەم ئاز ئېرۇر،

ياقۇتۇ قىرۇزىنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

كان ئەيلەمەك — تولدۇرماق.
كان بولماق — باي بولماق.
كانى گەنج — خەزىنە كانى؛ ئۇلۇغ ئىنسان:
بىر كۈن ئېگىنىدە ئوتۇن، جىسمىدە رەنج،
شەھەرغە بارۇر ئېردى ئول كانى گەنج.
— نەۋايى.

كانى لەتافەت — گۈزەللىك، نازۇكلۇق، ياخشىلىق، مۇلايىملىق، ماھىرلىقنىڭ مەنبەسى:
سەككاكىنىڭ ئاغزىنى كۆرۈپ كانى لەتافەت،
چاك ئەيلەدى گۈل غۇنچە گىرىبان چەمەنىنىدە.
— سەككاكى.

كانى مەئرىفەت قىلماق — ئىلىمگە باي قىلماق، ئالىم بولماق؛
كانى نەبات — ناۋات كېنى؛ شىرنىلىك مەنبەسى:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇشەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىنىڭ شىرەسىدىن رەز چىقارىپدۇر قەنات.
— قەلەندەر.

كانىي [كانى] (پ) كانغا تېگىشلىك، كان بايلىقى قېزىۋېلىنىدىغان نەرسىلەر.

كاه [كاە] (پ) سامان، سارغايغان، ئاجىزلاشقان؛ «كەھ» كە قارالسۇن:
يەقىنلىق ئەيلەمەگىل ئەسلە پىرى ناقىسغە،
كى نىم دانە تاپالماي قولۇڭغە كاھ ئۇچرار.
— شەۋقى.

كاھۇەش [كاھوش] (پ) سامانغا ئوخشاش، سامان رەڭ، سامانەڭ سېرىق.
كاھۇەش قىلماق — سامان قىلماق، سارغايتماق.

كاھىل [كاھل] (ئە) سۇس، بوش؛ ھۇرۇن؛ بىپەرۋا:
ھەر كىشى ھەق ئەمرىغە كاھىلدۇرۇر،
بىگۇمان بىلگىل ئانى جاھىلدۇرۇر.
— خەراباتى.

كاھىل خىرام — سۇس ھەرىكەت قىلغۇچى، سۇس يۈرگۈچى.

كاھىن [كاھن] (ئە) غايىبتىن خەۋەر بەرگۈچى، ئەۋلىيا؛ سېھىرگەر:
تەفسىلى بۇ كىم، كاھىنلەر دېدىلەر، قىرئەۋنغەكىم، ئول مەۋلۇد فەلان كېچە ئىسكەندەرىيەدە ئاتا پۇشتىدىن رەھمغە بارۇر.
— نەۋايى.

كاھىي [كاھى] (پ) سامان تۇسلۇك، سامان رەڭلىك، سېرىق:
رەۋايى ھۇسن ئۈچۈ چېھرەمنى كاھىي ئەيلەمىش ئەز بىس،
بولۇر گۈل ھۇسنى زاھىر بولسەگەر. رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.

كاھىي ئەتمەك — سارغايتماق.

كاھىيۇەش [كاھىوش] (پ) سېرىق رەڭلىك:
سامانغە گەر بېرىپ رەنجى نەھاني،
ھەمۇل كاھىيۇەش ئەيلەپ كەھرەبانى.
— نەۋايى.

كاۇ [كاو] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كولىغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
خارەكاۇ — تاش قازغۇچى، تاش كولىغۇچى.

كاۇ ـ كاۇ [كاوكاو] (پ) كولاش، قېزىش؛ ئىنچىكە تەكشۈرۈش، قېدىرىش:
كۆڭلۈمۇ باغرىمنى غەمزەڭ تىيغى ئەيلەر كاۇ ـ كاۇ،
بوق ئەجەب، گەر قان ئاقار ئىككى كۆزۈمدىن ناۇ ـ ناۇ.
— نەۋايى.

كاۇۇرگا [كاورگا] چوڭ ناغرا:
يانە كارنايۇ كاۇۇرگا ئۇنى،
قىلىپ ئاشكارا قىيامەت كۇنى.
— نەۋايى.

كاۇىش [كاوش] (پ) كولاش، قېزىش؛ چوڭقۇرلىتىش:
رەقەمكەشكى پىكرىن قىلىپ كاۇىشى،
بۇ يەڭلىغ بېرۇر سۆزگە ئارايىشى.
— ئا. نىزارى.

كاۇياني [كاويانى] (پ) «دىرەفش» كە قارالسۇن.

كائىنات [كائنات] (ئە) ئالەم، دۇنيا، جاھان، كائىنات:
قىلمادى زات ئىقلىمىدىن جىلۇەسىدەك ھېچ زات،
تاپتى جۇدۇڭدىن ۋۇجۇد ئانداغ جەمئى كائىنات.
— ئەرشى.

كايىنات [كاينات] (ئە) «كائىنات» قا قارالسۇن:
كايىناتى بىمەدارانىڭ ئىچىدە تابدىكەي،
بەرق يەڭلىغ ئۆتكەرۇرمەن، ھەيىق ئۇمرۇمنى ئەبىس.
— زەلىلى.

كەباب [كباب] (پ) كاۋاپ؛ ئۆرتىنىش، كۆيۈش:
ھەر يۇرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزىشىدىن تابى بار،
سىخ بىلە پىشقان كەبابەڭ سىچقىراپ خۇنابى بار.
— گۈمنام.

يادىڭدا بەسى خەراب ئولدۇم،
ئىشقىڭ ئوتىدا كەباب بولدۇم.
— ئەرشى.

كاباب ئەتمەك — «كەباب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

كاباب ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك، ئازابلىماق:
تۇغمىش ئېردى ئىلگەرى مەشرىق سارىدىن ئافتاب،
بول ئەجەب پاتتىڭ سەن ئول سارى، مېنى ئەيلەپ كەباب.
— ئەرشى.

كەبك [كبك] (پ) كەكلىك، خۇش ئاۋاز قۇش:
ئەيب ئەمەسدۇر سەرۋدىن ئار ئەتسە مەۋزۇن قامەتى،
جىلۋەئى تاۋۇس ئاڭاۋۇ كەبكىنىڭ رەفتارى بار.
— قەلەندەر.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:
مەلىكە ئۆي ئىچرە بەئىد ئىشۋە ناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەبۇتەر [كبوتر] (پ) كەپتەر:
گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرساڭ مەن قاچان كەتكۇم ئۇچۇپ،
باغلانىپ بالۇ پەرىم كىم رىشتەئى ئۇلفەت بىلە.
— مەشھۇرى.

كەبۇتەرباز [كبوترباز] (پ) كەپتەرۋاز:
ساقىيا، تارتاي كەبۇتەر دەم، كېتۇر بىر بادەكىم،
بىر كەبۇتەرباز ئۇچۇن ئولدۇم غەمۇ مېھنەت بىلە.
— نەۋايى.

كەبۇد [كبود] (پ) كۆك؛ كۆكۈش (رەڭلىك):
كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلە غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇ بەر.
— زەلىلى.

چەرخى كەبۇد — كۆكۈش ئاسمان.

كەبىر [كبير] (ئە) [كۆپلۈكى: كىبار /كۈبەرا] 1) ئۇلۇغ، بۇيۇك، كاتتا، چوڭ، زور؛ يۇقىرى. 2) چوڭ ياشلىق:
ئۇمىد ئولكىم، سەغىر ۋە كەبىر، شەيخۇ شابىنىڭ خاتىرەلەرىغە دىلپەزىر ۋە كۆڭۈللەرىغە ناگۇزىر بولغاي.
— نەۋايى.

كەبىرە گۇناھ — چوڭ گۇناھ، زور گۇناھ، كەچۈرگۈسىز گۇناھ.

كەبىرۇش ـ شان — ئۇلۇغۋار، مەرتىۋىسى يۇقىرى.

كەپ [كپ] (پ) قول، ئالىقان:
چىقىپ ئالدىغە چۇن مەلىكە كۆرۈپ،
دىلئارا كەپىنى كۆزىگە سۈرۈپ.
— ئا. نىزارى.

كەپەنەك [كپنك] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان تاشقى كىيىم، دەرۋىشلەرنىڭ چەكمىنى:
سەلتەنەت خىلئەتىدىن ئارتۇق ئېرۇر دەيردە مەست،
سۇدراسام بادە گەدالىغدە يىرتۇق كەپەنەك.
— نەۋايى.

كەتارە [كتارە] (پ) ئۆتكۈر قىلىچ ۋە خەنجەر:
يولى بىر سوقماق ئىككى سارى خارە،
ئىتىك ھەر خارە ئانداغكىم كەتارە.
— نەۋايى.

كەتان [كتان] (پ) كانابتىن توقۇلغان كىيىملىك:
كەتاننى كى زەردىن قىلىپ بافتە،
ئۇچاسىن سىلاپدۇر تۇتۇپ تەھبەتە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەتانىي [كتانى] (پ) كاناب رەختتىن تىكىلگەن كىيىم.

كەتم [كتم] (ئە) يوشۇرۇش؛ يوشۇرۇنلۇق؛ پەردە؛ سىر ساقلاش، بېكىتىش.

كەتمى ئەدەم — يوقلۇق، يوقلۇق پەردىسى:
كەتمى ئەدەمدىن نەكىم مەۋجۇد ئولۇپ،
ساجىد ئۇلۇپ سەن ئاڭا مەسجۇد ئولۇپ.
— نەۋايى.

كەتۇن [كتون] (ئە) بىر تۈرلۈك گەزلىمە؛ «كەتان» غا قاراڭ.

كەتۈرمەك [كيتورمك] كەلتۈرمەك، ئېلىپ كەلمەك؛ ئۇزاتماق، سۇنماق، بەرمەك:
مۇيەسسەر بولسەگەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۈرمەكدۇر سۇراھى نەچچەۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

كەتىف [كتف] (ئە) يەلكە، مۇرە:
قولنى قولتۇغلار ئىچرە مۇئتەكىف ھەم،
قۇلاغلاردىن ئۆتۈپ ئىككى كەتىف ھەم.
— نەۋايى.

كەج [كج] (پ) ئەگرى، قىڭغىر:
بولماغىل كەجلەر ئىشىكىدە گەدا،
راستلىقنى پېشە قىل ساھىب رەۋاج.
— شەۋقى.

كەج تەبىئ — تەتۈر مىجەزلىك، بەتقىلىقلىق؛ كاجلىق؛ تەتۈر پىكىرلىك.

كەج خىرام — تەتۈر ماڭغۇچى.

كەج دەھەن — قىڭغىر ئېغىز:
ئەجەب شۇم تەلئەت قەرى پىرە زەن،
كۆزى گەجگەسىدە، داغى كەج دەھەن.
— ئا. نىزارى.

كەجەك [كجك] (پ) پالچىلارنىڭ تاياقچىسى:
بىنەفشە ئانداكىم گەردۇن كۆكەرتىپ،
كەجەك يەڭلىغ خىرەد بوينىنى تارتىپ.
— نەۋايى.

AltunOq

كەججە [كجە] (پ) تىلسىز، گاچا:
ھەرزە نۇتقۇڭنى فەساھەت ساغىنىپ،
كەججە لەفزىڭنى بەلاغەت ساغىنىپ.
— نەۋايى.

كەجرەفتار [كج رفتار] (پ) تەتۇر ماڭغۇچى، ئايلانغۇچى:
سىتەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مىھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.
2) مەككار، ھىيلىگەر:

كەجرەۋ [كجرو] (پ) «كەجرەفتار» غا قاراڭ:
ئەي فەلەك، كەجرەۋلىغىڭ قوي، بىر زەمان ھالىمغە باق،
غۇنچەدەك كۆڭلۇم بولۇپدۇر تەھ ـ بەتەھ قان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

كەجكۇلاھ [كج كلاه] (پ) 1) دوپپىسىنى قىڭغىر كىيگەن. 2) يار، مەھبۇب:
نەززارەدىن ھۇش ئەقلىنىڭ دەستارى تۇشمەك نە ئەجەب،
مۇنداقكى سەرخۇش سەكرەتۇر ھەريان سەمەند ئول كەجكۇلاھ.
— نەۋايى.

كەچچە [كچە] (پ) «كەججە» گە قاراڭ.

كەچكۇل [كچكول] قەلەندەرلەرنىڭ يېنىغا ئېسىپ يۈرىدىغان قاپىقى.

كەد [كد] (ئە) ئىش، مېھنەت، مۇشەققەت؛
كەد ئەيلەمەك — مېھنەت قىلماق، جاپالىق ئىشلىمەك:
تەمەۋۋۇل كەسرەتىدىن بولساڭ ئانداغ،
كى قارۇن دەرگەھىڭدە ئەيلەگەي كەد.
— نەۋايى.

كەدبانۇ [كدبانۇ] (ئە + پ) ئەرلىك ئايال؛ روزىغارلىق خوتۇن؛ ئۆي خوجايىنى، خېنىم:
مۇۋافىق تۇشسە كەدبانۇ، دەۋلەت ۋە جەمئىيەتغە بولماقدۇرۇر ھەمزانۇ، ئۇنىڭ ئارايىشى ئاندىن ۋە ئۆيلۈكنىڭ ئاسايىشى ئاندىن.
— نەۋايى.

كەد خۇدا [كدخدا] (پ) 1) ئۆي ـ ئوچاقلىق ئەر، ئائىلە باشلىقى. 2) ھۆكۈمران، شاھ:
بۇ خاكى تىيرە ئۆزرەكىم قالۇر، ئەي كەدخۇدا ئاخىر،
ئەدەم يولىغە بىر ـ بىر كىرگۈسى شاھۇ گەدا ئاخىر.
كەدخۇدا بولماق — ئائىلىلىك بولماق، ئۆيلەنمەك.

كەدخۇداي [كدخداى] (پ) «كەدخۇدا» غا قاراڭ:
ئول دەفىنەنى ئول ئىككى كەدخۇداي بولغانلارغە مۇسەللەم تۇتتىلەر.
— نەۋايى.

كەدد [كد] (ئە) «كەد» كە قاراڭ.

كەدۇ [كدو] (پ) 1) قاپاق، سۇ قاپىقى؛ قەلەندەرلەرنىڭ قاپىقى؛ «كەچكۇل» غا قاراڭ.
كەدۇئەمرۇد — يۇمىلاق (قاپاق شەكلىدىكى) ئامۇت.
كەدۇ كەچكۇلى — قەلەندەرلەرنىڭ تىلەپ تاپقان پۇلىنى سېلىش ئۈچۈن بوينىغا ئېسىۋالىدىغان قاپىقى.
كەدۇ ناك — يۇمىلاق نەشپۈت.

كەرام [كرام] (ئە) «كەرەم» گە قاراڭ:
بۇلار نەسلىدىن نەچچە ساھىب كەرام،
كى بىر رەۋزەدە ئەيلەمىشلەر مەقام.
— ئا. نىزارى.

كەرامات [كرامات] (ئە) مۆجىزىلەر، بېشارەتلەر؛ ئالدىن كۆرەرلىك:
كۇنىيەتى ئەبۇ ـ ئابدۇللادۇر ... كۆپ ھەدىسى بار ۋە زاھىر كەراماتى ۋە تەسانىغى داغى بار.
— نەۋايى.

كەرامەت [كرامت] (ئە) [كۆپلۈكى: كەرامات] مۆجىزە، (بولغۇسى ئىشلار توغرىسىدا ئالدىن بېرىلگەن) بېشارەت، ئالدىن بىلىش:
كەرامەت يوقكى مۇئجىز پەرۋەر ئولغاچ،
چۇ مۇسا كۆرگۈزۈپ گەر ئەلگە يۈز يەد.
— ئەرشى.

كەرامەتگوى [كرامت كوى] (ئە + پ) كارامەت كۆرسەتكۈچى.

كەران [كران] (پ) چەت، قىرغاق، چېگرا.
بىكەران — چەكسىز، چېگراسىز.

كەرانە [كرانە] «كەران» غا قاراڭ:
تۇن ئەتلەسىغە كى يوق كەرانە،
خەيلىدە بىر ئەسكى خەيلىخانە.
— نەۋايى.

كەرانبار [كران بار] (پ) ئېغىر يۈكلۈك، يۈكى ئېغىر.

كەرەت [كرت] (ئە) كەررە، مەرتەم.

كەرەشمە [كرشمە] (پ) ناز، جىلۋە، نازلىق بېقىش:
ماڭا ھەر بارە قىلسا ئول كەرەشمە،
كۆزۈمدىن ياش ئاقادۇر چەشمە ـ چەشمە.
— خىرقەتى.

كەرەگ [كرك] (پ) بۆدۈنە:
بىر تەرەفى جانگالى نەيزار ئىكەن،
رويەۋۇ كەرەگ ئاندا تۇمەن بار ئىكەن.
— زەلىلى.

كەرەم [كرم] (ئە) ياخشىلىق، ئېھسان، ئالىي جانابلىق،

مېھرىبانلىق، سېخىيلىك، مەرھەمەت:
ماڭا مول كەرەم قىل ئەيا پەرى دەير،
قىلاي چۈن مۇھەببەت ھەۋاسىدا سەير.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.
كەرەم ئەھلى — سېخىيلار، ئالىي جانابلار.
كەرەم ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، سېخىيلىك قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.
كەرەم فەرتى — ياخشىلىق، سېخىيلىكنىڭ زىيادىلىكى.
كەرەمكېش [كرم كيش] (ئە + پ) كەرەم (ياخشىلىق) قىلغۇچى، ئېھسان قىلغۇچى، مېھرىبانلىق كۆرسەتكۈچى:
بەس ئول فىل ھەقىقەت كەرەمكېش ئەمەس،
ئۆزۈڭ مۇكرىم ئول بىر سەبەب بېش ئەمەس.
— ئەۋابى.
كەرباس [كرباس] (پ) پاختىدىن يەرلىك ئۇسۇلدا توقۇلغان ماتا، بۆز.
كەردە [كرده] (پ) قىلىنغان.
كەردە نا كەردە — قىلىنغان ـ قىلىنمىغان.
كەرار [كرار] (ئە) بىرەر ئىشنى تەكرار ئىجرا قىلغۇچى؛ تەكرار، قايتا ـ قايتا:
كۇفر مەيدانىن نە ئارا بەردىلەر بۇ كافىران،
زۇلفىقارى ھەيدەرى كەرراردىن جەۋلان كېرەك.
— زەلىلى.
كەررەمنا [كرمنا] (ئە) مۇكەررەم قىلدۇق (قۇرئاندا ئىنسان ھەققىدىكى بىر ئايەتكە ئىشارەت قىلىنىدۇ).
كەررەناي [كرانای] (پ) كاناي (چالغۇ ئەسۋابى):
يەنە كەررەنايۇ كاۋۇرگا ئۇنى،
قىلىپ ئاشكارا قىيامەت كۇنى.
— ئەۋابى.
كەررۇفەر [كروفر] (پ) 1) دەبدەبە، ھەشەمەت؛ كىبرى، مەنمەنلىك، مەغرۇرلۇق:
قىلىپ دەستمايە بولۇپ سەۋداگەر،
چېقىپ بىر دۇكانغە قىلىپ كەررۇ فەر.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.
2) شاۋقۇن ـ سۇرەن، داغدۇغا.
كەررۇفەر سالماق — شاۋقۇن سالماق، داغدۇغا قىلماق.
كەررۇفەر قىلماق — دەبدەبە قىلماق، زورلۇق قىلماق.
كەركەس [كركس] (پ) تاپ يەيدىغان، ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈش بىلەن شۆھرەت تاپقان بىر خىل قۇش:
ۋە ئول نادان تەكرىنى ئوقلادىم دەپ كەركەسلەرنى ساندۇق يۇقىرى يانغە باغلاپ، ئىتلارنى قوي يانغە باغلاپ يەرگە ئىندى.
— ئەۋابى.

كەرگ [كرگ] (پ) كەركىدان.
كەرگەدان [كركدان] (پ) «كەرگ» كە قارالسۇن.
كەرگەس [كركس] (پ) «كەركەس» كە قارالسۇن.
كەرم [كرم] (ئە) ئۇزۇم تېلى، تەك.
كەرھ [كره] (ئە) يېقىمسىزلىق، نا خۇشلۇق؛ يامانلىق، نارازىلىق:
... ۋە مۇجىبى كەرھ ۋە مەلالەت بولغايكىم، بۇ نا تەۋان بۇ ھالەت ۋۇقۇئىدىن سۇنۇڭ فەرراشلەرى سۇبھىنىڭ سىمىن سۇ-پۇرگۈسى بىلە ... سۇيۇرۇپ.
— ئەۋابى.
كەرى [كرى] (پ) ياراملىق، ئەرزىيدىغان.
كەرى قىلماس — ئەرزىمەس.
كەريم [كريم] (ئە) سېخىي، ئالىيجانابلار، كەرەملىك:
كەريم سائىلنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇسۇل بىرلەن،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
كەريم خىلقەت — نەسلى پاك.
كەريمۇل ـ ئەخلاق — ياخشى ئەخلاقلىق.
كەريمۇل ـ خۇلق — «كەريمۇل ـ ئەخلاق» قا قارالسۇن.
كەريمى مۇتەئال — ئۇلۇغ ـ مەرھەمەتلىك، ھۇرمەتلىك.
كەريە [كريه] (ئە) خۇنۇك، يىرگىنىشلىك، يېقىمسىز:
بۇ كىسم دەپتۇر كەريھ ئانىڭ جەمالىن،
نە تىل بىرلە دەپ ئېركىن بۇ مەقالىن.
— ئەۋابى.
كەريھۇز ـ زات [كريه‌الذات] (ئە) يېقىمسىز، خۇنۇك، يىرگىنىشلىك؛ تېگى پەس.
كەز [كز] (پ) يېپەك:
سەنئەتلىك ساباغىدىن كۆك زالى كىيگەن ھۇللەئى ماۋىي،
ھاشىيە بولغان شەفەقدىن زەيلىغە رەڭى گۇل كەز.
— ئەۋابى.
كەزا [كذا] (ئە) شۇنداق، شۇ كەبى.
كەزاق [كذاق] (پ) «گەزاق» قا قارالسۇن:
بەھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاق،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.
— سالېھى.
كەززاب [كذاب] (ئە) يالغانچى؛ مەككار:
دېدىم چەھكە تاشلاڭ بۇ كەززابنى،
داغى بەرمەڭلەر نان بىلە ئابنى.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.
كەزلەمەك [كيزلاماك] كەزمەك، سەيلە قىلماق، ئايلىنىش.

ىنىپ يۈرمەك.

كەس [كس] (پ) كىشى، شەخس:
بەرەھمەن بارىڭ دەپ قوشۇپ نەچچە كەس،
يەنە خىزمەتىمگە يېتىشكۈنچە بەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بىكەس [بيكس] (پ) ھېچكىمى يوق، ئىگىسىز، يېتىم.

كەسمەك [كيس ماك] 1) كەسمەك؛ قىرقىماق. 2) تىلماق؛ نەقىش ئويماق. 3) ئۈزمەك؛ يەشمەك؛ ئاجراتماق.
كەسكەن نەئل — تاقا شەكلىدە ئويۇلغان تامغا:
دەردۇغەم بوستانىنىڭ تاۋۇسىدۇر كۆڭلۈم قۇشى،
گۈل بولۇپ جىسمىدە كەسكەن نەئل ھەرياندىن ئاڭا.
— نەۋايى.
كەسكۈلەتمەك — پارچىلاپ كەسمەك، قىيمىلىماق.

كەساد [كساد] (ئە) كاسات، بازىرى يوق، خېرىدارى يوق؛ «كاسىد» قا قاراڭ:
ئېلىپ بارغىل ۋۇجۇدۇڭ رەختىنى بازارى مەھشەرگە،
كەساد ئولماسدا رەختىڭ ئانچۇنانكىم ئېئتىبار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

كەسافەت I [كثافت] (ئە) 1) تولۇقلۇق؛ قويۇقلۇق. 2) قوپاللىق، يىرىكلىك؛ 3) ئىپلاسلىق، يامانلىق:
ھەياتىڭىز زۇلالى ئەبەدغە دېگىنچە جارىي ۋە دەۋلەتىڭىز قۇيا-شى قىيامەتغىچە زەۋال كەسافەتىدىن ئارىي بولسۇن، ئامىن.
— نەۋايى.

كەسافەت II [كسافت] (ئە) 1) خىرەلىك، تۇتۇقلۇق، گۇڭگا. 2) تۇتۇلۇش (ئاي ياكى قۇياشنىڭ تۇتۇلۇشى).
كەسافەت ئەتمەك — تۇتۇلماق (ئاي ياكى قۇياش ھەققىدە).

كەسالەت [كسالت] (ئە) سۇسلۇق، بوشاڭلىق، لەقۋا-لىق:
تەبىئەتكى خۇيى كەسالەت دۇرۇر،
تەرەددۇد ئاڭا سەئب ھالەت دۇرۇر.
— نەۋايى.

كەسب [كسب] (ئە) 1) ئۆگىنىش، ھاسىل قىلىش، ئىگىلەش. 2) ھۈنەر، مەشغۇلات:
بۇلبۇلى شورىدە قايدىن كەسىب ئېتەر ئېردى نەۋا،
گەر بۇ شورىش ئىلە كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيا بولماسا.
— ئەرشى.
كەسب ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، بىلمەك، ئىگىلىمەك.
كەسب ئولماق — ھاسىل بولماق، قولغا كەلمەك.
كەسبى ئايىنى سەئادەت قىلماق — بەخت ـ سائادەت-كە ئېرىشمەك.
كەسبى ھەۋا — سەير قىلىش، يايراش، راھەتلىنىش.

كەسبى ئۇلۇم — ئىلىم ھاسىل قىلىش، بىلىم ئېلىش.

كەسر [كسر] (ئە) سىنىش، ئوشتۇلۇش؛ سۇنغان، ئوشتۇلغان؛ زەئىپلەشكەن.
كەسرى نەفىس — 1) نەپسى زەئىپلەشكەن. 2) كەم-تەرلىك.

كەسرەت [كثرت] (ئە) كۆپلۈك، موللۇق، كەڭلىك؛ كۆپچىلىك؛ نۇرغۇنلۇق، جىقلىق:
غەمىڭنىڭ كەسرەتىدىن چۈن كەبۇتەرخانەدۇر كۆڭلۈم،
گەر ئۇچسا، قايدىن ئىزدەپ كۆز قاتىدىن دانەزار ئولدۇم.
— گۇمنام.
كەسرەتى ھەسەب — شەرەپ ۋە پەزىلەتنىڭ كەڭ ۋە موللۇقى.

كەسمە [كيسمە] كوكۇلا، چاچ:
قاشىنى سەبزە ئەيلەپ ئوسما بىرلە،
يۈزىگە زىب ـ زىننەت كەسمە بىرلە.
— خىرقەتى.

كەسىر [كثير] (ئە) كۆپ، مول، جىق، تولا:
ھېچكىم كەسىرى تىغى زەبان سۇخەنۋەران،
ھەرفى بەيان ئېتەلمەگەي ھەمد سەناسىدىن.
— نەۋايى.

كەسىرۇل ـ ۋۇقۇئ [كثيرالوقوع] (ئە) تېز ـ تېز (كۆپ) يۈز بېرىدىغان.

كەسف [كثيف] (ئە) 1) تولۇق؛ قويۇق. 2) قوپال، يىرىك؛ ئىپلاس.
جىرمى كەسىف — يوغان، قوپال گەۋدە.

كەش [كش] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «تارتقۇچى، ئالغۇ-چى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
جەفاكەش — جاپا چەككۇچى.
بەلاكەش — ئازاب تارتقۇچى.

كەشان [كشان] (پ) تارتىدىغان:
ئىتلەر ئىدى ھەرتەرەفى كەش ـ كەشان،
قالماپ ئىدى مەندە ۋۇجۇدى نىشان.
— زەلىلى.
كەشان ئەيلەمەك — تارتماق.

كەشەف [كشف] (ئە) تاشپاقا؛
كەشەف ئەيلەپ تەۋەججۇھ بەيزەسىغە،
يارار كۆز بىرلە باسماي كەسەسىغە.
— نەۋايى.

كەششاف [كشاف] (ئە) 1) ئاچقۇچى، تاپقۇچى، يەشكۇ-چى، كەشىپ قىلغۇچى:
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلە ساف قىل،

كى مەزمۇن قۇلۇبغە كەششاق قىل.
— ئا. نىزارى.
2) مەشھۇر خارەزملىك ئالىم زەمەخشەرىنىڭ قۇرئانغا يازغان تەفسىرىنىڭ نامى.

كەششافە [كشافە] (ئە) ھايۋان نامى؛ قەدىمىي شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
سەفلەر گىچرە پىل ئىلە زۇررافە ھەم،
رۇھ بىلە دەببابەۋۇ كەششافە ھەم.
— نەۋايى.

كەششەمس [كالشمس] (ئە): كەششەمسى نىسفۇن نە ھار — چۇش مەزگىلىدىكى قۇياشتەك.

كەشف [كشف] (ئە) ئېچىش، تېپىش، ئىجاد قىلىش.
كەشف ئەتمەك — ئاچماق، ئىجاد قىلماق؛
كەشفى راز — سىرنى ئېچىش.

كەشنىز [كشنيز] (پ) يۇمغاقسۇت:
بولۇپ مەي شىرمىسىدىن ئاتەشئەنگىز،
بېرىپ ئول ئوتقا تەسكىن قۇرسى كەشنىز.
— نەۋايى.

كەشىدە [كشيده] (پ) كەشتە، گۈل تىكمەك.
كەشىدەلىغ ياغلىغ — كەشتە تىكىلگەن تارتۇق، كەشتە تىكىلگەن ياغلىق، كەشتىلىك ياغلىق:
كەشىدەلىغ ياغلىغىدىن قەرفىغە لەچەك سالغايلاركىم،
جۇۋانى مۇخەددەرە ۋە ھوللە نازۇكلۇغى نامەقدۇردۇر.
— نەۋايى.

كەشىش I [كشيش] (پ) تارتىش، جەلپ قىلىش:
كۆرگەلى ئاشۇفتە زۇلغۇڭنى قەمەرنىڭ دەۋرىدە،
خاتىرىم قىلمىش كەشىش قەتتەن سەرۇ سامان ساري.
— لۇتفى.

كەشىش II [كشيش] (پ) مۇناخ، تەركىدۇنيا قىلغۇچى (خرىستىئان دىنىدىكى).

كەف I [كف] (پ) كۆپۈك:
نە ئاچچىغ سۇكى مەستى ۋەھشەت ئايىن،
لەبىدە كەفى، يۇزىدە مەۋجدىن چىن.
— نەۋايى.
كەف ساچماق — 1) ئېغىزدىن كۆپۈك چاچراتماق. 2) جاۋلىدىماق.

كەف II [كف] (ئە) ئالقان؛ تاپان:
كەفىن ئاغزى بىلە مۇفلىس دەم ئېيلەپ،
ئىكى تەز كۆكسى گىچرە مەھكەم ئېيلەپ.
— نەۋايى.
گەر نەۋايى ھەجر دەشتىدىن ئۆتە ئالماس، نە تاك،
يول يۇرۇپ ئالماس كەفى غەم تاشىدىن ئەفگار ئۇچۇن.
— نەۋايى.
كەف ئۇرماق — چاۋاك چالماق.
كەفى پاي — تاپان، پۇتنىڭ ئاستى.

كەفارەت [كفارت] (ئە) قىلىنغان گۇناھىنىڭ يۇيۇلۇشى ئۇچۇن تۆلەيدىغان بەدەل:
دۇنيا مالىدىن ئۇشبۇ كەنزەكىم بار. ئەگەر قەبۇل قىلساڭ ئول رەنجىم كەفارەتىگە ساڭا بەردىم ۋە ئەگەر قەبۇل قىلماساڭ، ئازاد قىلدىم.
— نەۋايى.

كەفاف [كفاف] (ئە) تويار ـ تويماس مىقداردىكى تاماق، ئېھتىياجغا مۇۋاپىق يېمەكلىك.

كەفەن [كفن] (ئە) كېپەن، مۇردىنى ئورايدىغان ئاق ماتا:
مەن مۇندا بۇ كۇن تاڭلا كېتەرمەن ۋەتەنىمگە،
بۇ گۇلنى سېپىڭلار مېنىڭ ئول كۇن كەفەنىمگە.
— مۇللا سالىھ.

كەفچە I [كفچه] (پ) بىر خىل پاپلاق باشلىق زەھەرلىك يىلان:
قىزىق كەفچەنى ئىلكىدىن ئالمېتۇر ۋە باشىغە سۇرۇپدۇركى، مەغزى چىقىپدۇر، ئەياغىدىن سۇدرمې، گۇلخاندىن تاشقارى تاشلاپدۇر.
— نەۋايى.

كەفچە II [كفچه] (پ) كۆسەي، كەپكۇر.
كەفچە ئۇرار باشلاماق — كەپكۇر، كۆسەي بىلەن تىتماق، ئۇرماق:
... ئۇزى گۇلخانغە كەفچە ئۇرا باشلاپتۇ.
— نەۋايى.

كەفش [كفش] (پ) كەش:
بارىپ كەفشلەرنى پۇتۇمغە كىيىپ،
يەنە ئول گىلىمنى باشىمغە ياپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەفشدوز [كفش دوز] (پ) كەش تىككۇچى، موزدۇز:
كىچىكىدە كەفشدوزلۇققا مەنسۇپ ئېردى.
— نەۋايى.

كەففە [كفه] (ئە) 1) تارازىنىڭ پەللىسى. 2) قەدىمكى ئاسترونومىيىنىڭ قارىشىچە، ئون ئىككى بۇرجنىڭ يەتتىنچىسى دەپ پەرەز قىلىنغان مىزان بۇرجى.
كەففەئى مىزان — تارازا پەللىسى:
كەففەئى مىزان ئاڭا ئەفلاك ئولۇپ،
پاتمانى تاشى كۆرەئى خاك ئولۇپ.
— نەۋايى.

كەفلىز [كفليز] (پ) كەپكۇر؛ چۇموچ، ساپلىق:

قازان يوقىكى ئول ئاندا كەفلىز ئەمەستۇر،
كى بولسۇن يۈزىگە قازانلار قارالسى.
— نەۋايى.

كەفىل [كفيل] (ئە) كېپىل بولغۇچى، كاپالەتلىك قىلغۇچى:
ئاۋارە كۆڭۈل ئىستەپ جان تەندىن ئالۇر ئىشقىلىك،
ئول تەلەبەگەكىم ئىتمىش گيا بۇ كەفىل ئېرمىش.
— نەۋايى.

كەلابە [كلابه] (ئە) غالتەك (يىپ ئورايدىغان):
بىر كەلابەئىپ — بىر غالتەك يىپ.

كەلاغ [كلاغ] (پ) ئالمقاغا:
بارمىپ ئاندا كۆك قارغە — زاغى كېلىپ،
كېتىپ تۇتى، ئەما كەلاغى كېلىپ.
— نەۋايى.

كەلال [كلال] (ئە) چارچاش، ھارغىنلىق؛ مالاللىق؛ ئېغىرچىلىق:
كۆرەردىن بۇ ئۆلۈم ئولغاچ كەلالى،
مۇبارەك تەبئىڭغە يەتسە مەلالى.
— نەۋايى.

كەلالە [كلاله] (ئە) «كەلالەت» كە قارالسۇن.
ئەي قامەتى سەرۇۇ كۆزى نەرگىس، ئېڭى لالە،
زۇلفۇڭ ئېرۇر ئول لالە ئۆزە مۇشكى كەلالە.
— سەككاكى.

كەلالەت [كلالت] (ئە) «كەلال» غا قارالسۇن.

كەلام [كلام] (ئە) سۆز، گەپ؛ نۇتۇق:
ئەي يارانلار بىز ئۆلەرمىز، يادكار قالدى كەلام،
كىشىدىن قالغاي جەھاندا بىر نىشانە ياخشى نام.
— نەۋەتى.

كەلامى جانفىزا — ئىلھامبەخش سۆز.
كەلامى خەيرى مەئال — ياخشىلىققا باشلىغۇچى سۆز.
كەلامى دىلئەفروز — دىلنى يورۇتقۇچى، كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى؛ مەپتۇن قىلغۇچى سۆز.
كەلامى رەببانىي — تەڭرىنىڭ سۆزى، قۇرئان.
كەلامى سەلا ئەفزاي — ياخشىلىققا دەۋەت قىلغۇچى سۆز.
كەلامى فاسىھ — پاساھەتلىك سۆز؛ ئوچۇق، روشەن، چۈشىنىشلىك سۆز.
كەلامى مۇختەسەر — قىسقا سۆز.

كەلام ئاۋەر [كلام آور] (ئە + پ) سۆز كەلتۈرگۈچى.
كەلام ئاۋەر ئەيلەمەك — نۇقتىدىن سۆزلىمەك.

كەلامۇللاھ [كلام اللە] (ئە) تەڭرىنىڭ سۆزى، قۇرئان:
ئېشەك سەۋتى كەلامۇللاھدا كەلدى ئەنكەرۇل ـ ئەسۋات،
ئانىڭ سەۋتىغە تەقرىبۇ تەخاشى ئىستەمەك بولماس.
— نەۋايى.

كەلئىدەم [كالعدم] (ئە) يوقتەكلا، يوققا ئوخشاش:
قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئىدەم.
— ئا. نىزارى.

كەلبەك [كلبك] (ئە) كۆچۈك، ئىت.

كەللەپۇش [كلەپوش] (پ) دوپپا.

كەلىد [كليد] (پ) ئاچقۇچ، كېلىت:
كۆڭۈل مەخزەنىنىڭ قۇفلى تىل ۋە ئول مەخزەنىنىڭ كەلىدىن سۆز بىل.
— نەۋايى.

كەلىز [كليز] (پ) ھەسەل ھەرىسى:
نەھايەتدىن ئارتۇق كېلىپ بۇ كەلىز،
بولۇپ بارچە بۇ تاغ ئارا شەھد زىر.
— نەۋايى.

كەلىسا [كليسا] (ي) خرىستىئانلارنىڭ ئىبادەتخانىسى، چېركاۋ:
شەھ دەۋلەتىدىن يىتتى بۇ دەيرۇ كەلىسا،
ئورنىدا بولدى مەدرەسەيۇ مەسجىدى بىنا.
— نەۋايى.

كەلىم [كلم] (ئە) [بىرلىكى: كەلىمە] 1) سۆزلەر، كەلىمىلەر:
رىيايى خانىقاھدە چۈن كەلىمى مەئرىفەت يوقتۇر،
مۇھەببەت ئەھلىنىڭ ئىشكىدە نەقشى بوريا بولماق.
— زەلىلى.
2) سۆزلىگۈچى، سۆھبەتداش (كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى. دىنىي رىۋايەتلەردە، تۇر تېغىغا چىقىپ تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دەپىلىدۇ. ئۇنىڭ «كەلىمۇللاھ» دەپمۇ ئاتايدۇ).

كەلىمات [كلمات] (ئە) [بىرلىكى: كەلىمە] سۆزلەر، جۈملىلەر، گەپلەر، كەلىمىلەر.
كەلىماتى — ئاجايىپ، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر.

كەلىمە [كلمه] (ئە) [كۆپلۈكى: كەلىم / كەلىمات] سۆز، نۇتۇق؛ «كەلىم» گە قارالسۇن.

كەلىمۇللاھ [كلم الله] (ئە) تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن (مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى، «كەلىم» گە قارالسۇن):
مۇسا كەلىمۇللاھ دېمىش «يارەببى» ئەرنىنزۇر ئىلەيك»،
ئىشقى مۇھەببەت زوربىدىن تىترەر ئىممىشلەر لاغ ـ لاغ.
— شەۋقى.

كەمال [كمال] (ئە) [كۆپلۈكى: كەمالات] مۇكەممەللىك، تولۇقلۇق، يېتۈكلۈك، نۇقسانسىزلىق؛ تالانت؛ پەزىلەت:

تاپىپ ئىشقىم كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەڭلىغ ئۆيرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.

— ئەرشى.

كەمال ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئۇلۇغلار؛
كەمال تۇتماق — كامالەتكە يەتمەك.
كەمال دەرىجىسى — پادىشاھلىق.
كەمالى باتىنى — ئىچكى يېتۈكلۈك.
كەمالى خىرەد — ئەقىل ـ ئىدراك ئۆتكۈرلۈكى.
كەمالى پەرىپەت — ئىلىم ـ ئەخلاقتا مۇكەممەللىك.
كەمالى ئىشق — ئىشقنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.
كەمالى ھۇسىن — نۇقسانسىز گۈزەل يۈز، چىراي:

كەمالى ھۇسنۇڭ «ئەلھەمد» ئىلە دۇئا قىلايىن،
يۈزۈڭ سىفاتىنى «ۋەششەمس» ئىلە ئەدا قىلايىن.

— ئەرشى.

كەمالات [كمالات] (ئە) [بىرلىكى: كەمال] 1) مۇكەممەللىكلەر. 2) پەزىلەتلەر. 3) ئالىي دەرىجە:

ھەر كىمدەكى بار ئىسە خىيالى،
كەسىب ئەتمەك ئىشق ئارا كەمالى.

— نەۋايى.

كەمان [كمان] (پ) ياي؛ ئەگمە:

قولۇمغە ئالىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قاشىنى دېسەم كەمان سىيەھ تۇس،
جان ئالغالى فۇلاد شەمشەر.

— سالېھى.

كەمان ئەبرو — قېشى يايدەك، ئەگمە قاش.

كەمانخانە [كمان خانە] (پ) ياي ئېتىشنى مەشق قىلىدىغان ئۆي.

كەمانكەش [كمان كش] (پ) مەرگەن، ئاتقۇچى:

يىقىلغاچ بۇ ھەمۇل يۈز روينىتەنۋەش،
كى بارۇ ئۆزرە ئېردىلەر كەمانكەش.

— نەۋايى.

كەمانگەر [كمانگر] (پ) ياي ياسىغۇچى ئۇستا.

كەماھى [كماھى] (ئە + پ) بېلىقتەك، بېلىققا ئوخشاش.

كەماھي [كماھى] (ئە) خۇددى شۇنداق، ئۆز پېتى، ئەينەن، تولۇق؛ ماھىيىتى بىلەن.

كەماھي ئاڭلاماق — تېگى ـ تەكتىدىن ئېنىق بىلمەك.

كەمەر [كمر] (پ) 1) بەلۋاغ، تاسما بەلۋاغ، كەمەر، بەل:

ياساپ تىترەگۈچ شاھقە تاج زەر،
تېخى ئىشلىدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.

— غەرىبى.

2) تاغ ئارىلىقى، تاغ يولى:

بېلىڭ سەررىشتەسىغە مۇبتەلا بولغان كۆڭۈل سەيدى،
كىيىكدەكدۇركى، مەھكەم ئەيلەمىش يولىن كەمەر ھەريان.

— نەۋايى.

كەمەر باغلاماق — بەل باغلىماق، تەييارلانماق.

كەمەربەند [كمربند] (پ) 1) كەمەر. 2) خىزمەتكار، خادىم.

كەمەربۇر [كمربر] (پ) كارىز كولىغۇچى:

كۆرەردىن يوق كەمەربۇرلەرگە تويماق،
نې ھەددى يەرگە پۇشتى دەست قويماق.

— نەۋايى.

كەمەرگاھ [كمركاه] (پ) تاغ ئېتىكى، بەل:

كەمەرگاھىدە خەيلى بىنھايەت،
يەسال تارتىپ ھۇجۇم ئەيلەپ بەغايەت.

— نەۋايى.

كەمەند [كمند] (پ) 1) سىرتماق، ھالقا، تۇزاق، بەند؛ ئارغامچا:

ئەگەر بوينۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۈز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردىمەندىغە تەرەف نادەردمەند ئولغاي.

— قەلەندەر.

2) يارنىڭ چېچى، رىشتە؛ سەۋەب، ۋەج.

كەمەندى زۇلف — چاچ تۇزىقى، سىرتماققا ئوخشىغان چاچ ئۆرۈمىلىرى.

كەمەندى ھەم ـ بەھەم — قايتا ـ قايتا ئىشلىگەن.

كەمبۇدەلىغ [كمبودەليغ] كەملىك، يوقلۇق:

دەۋران ئاراكىمسە رەنج پەيمۇدەلىغى،
بۇشماس گەر ئەمەس فەراغ كەمبۇدەلىغى.

— نەۋايى.

كەمتەرىن [كمترين] (پ) ئەڭ كەمتەر، تۆۋەنچىلىك:

قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى مۇھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

كەمپىر [كمپير] (پ) موماي، قېرى ئايال:

ساچىدا قارا يوق ئاغزىدا تىشى،
قاتىغ پىشماق ئېردى بۇ كەمپىر ئېشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەم سۈخەن [كم سخن] (پ) كەم سۆز، خامۇش:

مەژلانا ھۆمائي ... بەغايەت فەقىر ۋە كەمسۇخەن ۋە نامۇراد كىشى كۆرىنۈر.

— نەۋابى.

كەمم [كم] (ئە) مىقدار، قانچىلىك.

كەممى بىلە كەيفى — بىرەر نەرسىنىڭ مىقدارى بىلەن ھالىتى (قانچىلىك ۋە قانداقلىقى).

كەمىن I [كمين] (ئە) خىلۋەت جاي، پىستىرما؛ قاپقان، تۇزاق:

تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمىن،
كى ئامادە ئەيلەپ قويارغە كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۈرۈر يوللارىغەكى شەيتان لەئىن،
ئاڭا سەھرى بىرلە قويارلار كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەمىن ئەتمەك — يوشۇرماق، مەخپي تۇتماق.

كەمىن II [كمين] (پ) كەم، ئازغىنا، نۇقسان، ئەيب؛ كىچىك.

كەمىن خادىم — ئاق كىچىك خادىم.

كەمىن ئىش — كىچىككىنە ئىش، ئازغىنا ئىش.

كەمىنە [كمينه] (ئە) تۇزاق، ئەرزىمەس، پېقىر:

قەبۇل ئەتسەڭ تابۇقچىمەن كەمىنە،
تەرەھۇم قىل تابۇقچىلار كەمىنە.

— لۇتفى.

كەمىنە كەنىز — تۇزاق دەرىجىلىك چۈرە.

كەمىنگاھ [كمين كاه] (پ) يوشۇرۇنىدىغان جاي، پاناھلىنىش ئورنى، پىستىرما جاي:

كەمىنگاھىدە بېش مىلك نەبەرد ئازماي،
نىھانىي قويۇپ شاھى فەرخۇندەراي.

— نەۋابى.

كەمىيەت [كميت] (ئە) «كەمم» گە قارالسۇن.

كەن [كن] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «كولىغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ:

كۆھكەن — تاغ قازغۇچى.

كەنار [كنار] (پ) 1) قىرغاق، چەت؛ ساھىل؛ يان، يېنى:

تاماشا ئەيلەڭلار بۇ توي ئارا، ئەي ھۇرۇغۇلمانلار،
قىغانۇ نالەلەر ئەيلەپ كېلىك ئەمدى كەنارىمغە.

— ئا. نىزارى.

2) تەرەپ، تامان؛ تۇزاق. 3) قۇچاق، قۇچاقلاش:

نەۋائىيىيا، مېنى ئول مەست بەزمىدىن سۈردى،
يوق ئېرسە كام ئىلە ئاندىن كەنارە ئەيلەمەدىم.

— نەۋابى.

كەنار تۇتماق — چەتلەشمەك، يىراقلاشماق، خالىي بولماق.

كەنارە [كناره] (پ) «كەنار» غا قارالسۇن:

گۈلشەنۇ گۈلبەرگۈ ساقى، سايەئى بەرگى كەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئېرۇر ئەترافىدا كەنارەلەر.

— ئەرشى.

كەنارە قىلماق — قىرغاققا چىقماق، چەتكە چىقماق.

كەنارە قىلىنماق — چەتلەشتۈرۈلمەك.

كەنارە ئىستەمەك — چەتلىشىشنى خالىماق.

كەنبۇرە [كن بوره] (پ) ھىيلە، مىكىر، ئالدامچىلىق:

كىشىنىڭ بۇ نەۋئ پەردەداري كەنبۇرەئى ئەسكى سەناچغە غازە سۈرتكەي ۋە تىترەيدۇرغان باشىغە تىترەگۈچ سانچقاي.

— نەۋابى.

كەنز [كنز] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇنۇز] خەزىنە، توپلانغان مال ـ دۇنيا.

كەنافە [كنافه] (ئە) ھايۋانلارنىڭ بىر تۈرى.

نەۋابى «شەترەنجى كەبىر» ئۇرۇقلىرىدىن بىرى دەپ كۆرسەتكەن.

كەنىز [كنيز] (پ) 1) چۈرە، خىزمەتكار ئايال، دېدەك:

كى ئول چاغ ئىدى كەلدى ئىككى كەنىز،
كىرىپ گۈلشەن ئىچرە ئىكى گۈل مەچىز.

— ئا. نىزارى.

2) تەۋە، ئىتائەتلىك:

گەر زۇلفى ئىلە مۇشكبىز ئىدىلەر،
ئىككىسى ئاڭا كەنىز ئىدىلەر.

— نەۋابى.

كەنىزەك [كنيزك] (پ) ياش چۈرە، ياش خىزمەتچى ئايال؛ ئىگىسى تەرىپىدىن ياخشى كۆرۈلگەن دېدەك:

بار ئېردىكى ئىلىنىك، كەنىزەكلەرى،
لەتافەتدە گۈلدەك قىزىل رەڭلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەھ [كه] (پ) سامان؛ «كاھ» غا قارالسۇن:

ئەگەر كەھ بولسە لۇتفۇڭ ئەيلەدى كۆھ،
لەبىڭدىن روھ بولدى جىسمى مەكروھ.

— گۈمنام.

كەھدۇد [كهدود] (پ) سامان تۇتۇنى، سامان ئىسى.

كەھرەبا [كهربا] (پ) 1) سېرىق رەڭلىك تاش، كەھرەبا:

ئېرىنىڭ ئەقىقى گەرچە جەھاندا يېگانەدۇر،
چېھرەم مەڭزىلى ھەم يەنە بىر كەھرەبا قېنى؟

— سەككاكى.

2) سېرىق:

بولۇپ بارماقلارى قاندىن خىنا رەڭ،
ۋەلىي لەئلى قۇرۇردىن كەھرەبا رەڭ.

— نەۋايى.

كەھرەباگۇن [كھرباگون] (پ) كەھرىۋا رەڭلىك، سېرىق رەڭلىك؛ كەھرىۋاسىمان:
چۇ قەددى كەھرەباگۇن، مىھرى گەردۇن،
يىغاچلار بەرگى رەڭگىن كەھرەباگۇن.

— نەۋايى.

كەھرەبالىق [كھربالىق] تارتماقلىق، جەلپ قىلماقلىق؛ سېرىقلىق.
بىجەزب سەرىغ ئېرۇر رىيالىق،
سەمغ ئەيلەي ئالۇرمۇ كەھربالىق.

— نەۋايى.

كەھرەباۋەش [كھرباوش] (پ) كەھرىۋادەك سېرىق:
سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سەماۋەش،
ئاياغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.

— نەۋايى.

كەھف [كھف] (ئە) غار، ئۆڭكۈر:
كەھف ئېلى يەڭلىغ ياتىپ مەن، ئىشقدىن بىر جام ئىچىپ،
ئول ئوياندى، مىڭ قىيامەت بولسە يوق ئويغانماقىم.

— گۇمنام.

كەھفى فەنا — يوقىلىش غارى، ئۆزىدىن كېتىش غارى:
كەھفى فەنا ئىچرە ئالار بولسە گۇم،
مەن ھەم ئولاي رابىئۇھۇم، كەلبۇھۇم.

— نەۋايى.

كەھف ئېلى — غاردا ياشايدىغانلار.

كەھفۇل ـ ئەنام [كھف الانام] (ئە) كىشىلەرنىڭ تايانچىسى، باشپاناھى.

كەھكەشان [كھكشان] (پ) ئاسماندىكى ئۇزۇنىسىغا كۆرۈنىدىغان ئاق يول، سامانيولى:
جەھاندا ئەجەب كوھدۇر سەركە شان،
كى ئەۋجى تەقابىل بولۇپ كەھكاشان.

— ئا. نىزارى.

كەھگىل [كھكل] (پ) سامانلىق لاي، كاكىل:
ماھۋەش ۋەسىل ئىچرە بولغاچ كامياب،
دېدىكىم، كەھگىلگە ئۇردىلار گۇلاب.

— نەۋايى.

كەۋاكىب [كواكب] (ئە) [بىرلىكى: كەۋكەب] يۇلتۇزلار:
كۆيۈپ ئەفلاك، ئۆرتەنگەي مەلەك، تىترەر كەۋاكىبلار،
چېكىپ ئەفغان غەم سەيلىيۇ شەرھى ماجەرا تۇتساڭ.

— سەبۇرى.

كەۋدەن [كودن] (پ) 1) پەمسىز؛ ئەخمەق؛ دېۋەڭ؛ تەنتەك. 2) ئورۇق، نىمجان (ئات).

كەۋسەر [كوثر] (ئە) جەننەت بۇلىقى، ماددىي ۋە مەنىۋى توقلۇق:
ئۇدۇئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررۇ مەرجان تاشلارىدۇر كوھسارى كاشغەر.

— گۇمنام.

كەۋسەر ئاسا — جەننەت بۇلىقىغا ئوخشاش، كەۋسەرسىمان؛ تازا:
نەقد جەننەتدۇر، نەۋايى، كەسۋەر ئاسا مەي ئىچىپ،
ئۆزنى زارۇ ۋالەئى بىر سەرۋى ھۇرىزادە ئەت.

— نەۋايى.

كەۋكەب [كوكب] (ئە) [كۆپلۈكى: كەۋاكىب] يۇلتۇز، سەييارە:
كەلدى ئەخبار ئىچرە شەنبە سەئد ئانىڭ كەۋكەبى،
سەئد ئەكبەر ئۆزرە رەڭگى قارادۇر ساھىب شىكار.

— تەجەللى.

كەۋكەب ئايىن — يۇلتۇزغا ئوخشاش، يۇلتۇزدەك؛ چاقىنىغان، پارلاق.

كەۋكەب ئەفشان — 1) يۇلتۇز چاچقۇچى 2) كۆز يېشى.

كەۋكەب ئەفشان قىلماق — ياش تۆكمەك.

كەۋكەب ئەنزارى — ئاسترونومىيىدە: يۇلتۇزلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەت دەرىجىلىرى.

كەۋكەب گۇن — يۇلتۇزلارغا ئوخشاش، پارلاق، تىنىق، چىرايلىق.

كەۋكەبى جەلالەت — پارلاق يۇلتۇز، ئۇلۇغ يۇلتۇز.

كەۋكەبى جەمانتاب — جاھاننى يوتۇرتقۇچى يۇلتۇز.

كەۋكەبى رەخشەندە — نۇرلۇق يۇلتۇز.

كەۋكەبى سەييار — ئايلانغۇچى يۇلتۇز، سەييارە، پىلانېتا.

كەۋكەبى ئىقبال — بەخت يۇلتۇزى.

كەۋكەبە [كوكبە] (ئە) 1) يۇلتۇز، يۇلتۇزلار توپى. 2) نۇر، يورۇقلۇق، پارلاقلىق:
مېھرى جەمالى كەۋكەبەسى بىلە ئەنجۇمەننى رەۋشەن قىلماغلىغى ... ...

— نەۋايى.

كەۋكەبىستان [كوكبيستان] (ئە + پ) يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان تىنىق ئاسمان؛ يۇلتۇزلار ماكانى:
بۇ لەيلۇ بەدر ئولۇپ شەمئى شەبىستان،
ئۇزارىدىن خەي ئاندا كەۋكەبىستان.

— نەۋايى.

كەۋن [كون] (ئە) مەۋجۇتلۇق، بارلىق؛ دۇنيا:
گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە ئىكى كەۋندىن ئازاد.
— ئەرشى.

كەۋنۇ فەساد — بارلىق ۋە يوقلۇق؛ بارلىققا كېلىش ۋە يوقىلىش.

كەۋنۇ مەكان — بارلىق، كائىنات؛ دۇنيا، ئالەم:
خۇداۋەندى كەۋنۇ مەكانغە سەنا،
دېدىم، كۆپ سۆيۈندۈم يېدىم ھەم غىزا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەۋنەين [كونين] (ئە) ئىككى دۇنيا؛ جىسمانىي ۋە روھىي ئالەم؛ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەت:
ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.
— ئەرشى.

كەۋنەين شاھى — پۈتۈن بارلىق شاھى، ئىككى جاھان پادىشاھى.

كەئب [كعب] (ئە) ئوشۇق، توپۇق.

كەئبە [كعبە] (ئە) 1) مەككە شەھىرىدىكى زىيارەتگاھ، مۇقەددەس جاي؛ مۇسۇلمانلار قىبلىسى:
دەيجۇ كويۇڭدا تاپىپ ئىشقىمغە كەمال ئول نەۋئىكسەم،
ئالغامەن ۋەقتى سۇجۇد ئەر كەئبەۋۇ بۇتخانەدۇر.
— ئەرشى.

ئانى كەئبەگە يېتكۈزۈڭ بۇ زەمان،
كى مەقسەدنى تەكرىگە ئەيلە ئەيان.
— ئا. نىزارى.

2) كۆكۈل؛ مۇرات ـ مەقسەت:
كەئبەكى ئالەمنىڭ ئولۇپ قىبلەسى،
قەدرى يوق ئانداق كى كۆكۈل كەئبەسى.
— نەۋائى.

كەئبەنى بۇزماق — كۆكۈل بۇزماق:
بۇ خۇسران بەسكى، چۇن غەم رۇدى تۇزدۇم،
سىرىشكىم سەيلىدىن كەئبەمنى بۇزدۇم.
— نەۋائى.

كەئبەتەين [كعبتين] (ئە) ئىككى كەئبە: 1) مەككە ۋە قۇددۇس شەھرىپتىكى زىيارەتگاھ. 2) نەرد ئويۇنىدىكى سۆڭەك، تاش:
كىمكى ئول گۈلنى كۆرۈپدۇر لالەزارى باغ ئارا،
قالدى جىسمى كەئبەتەينى نەرد ئوخشە داغ ئارا.
— قەلەندەر.

كەئس [كأس] (ئە) قاچا، جام، مەي پىيالىسى:
ئوخشاماس كەئسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىغە،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاپغان گەدا.
— ئەرشى.

كەي I [كى] (پ) [كۆپلۈكى، كەيان] بۇيۇك پادىشاھ، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك:
مەگەر يادىڭدا يوقتۇركسەم، ساڭا مەن،
دېدىم يۈز قەتلە كەي، مەجنۇنى غافىل.
— نەۋائى.

كەي II [كى] شېئىردا ۋەزىن تەلىپىگە ئاساسەن «كى ئەي» نىڭ قىسقارتىلغان شەكلى:
كۆرۈپ تۇرتمىچى مەنزەرنى چۇ خالىي،
دېيان، كەي مېھرىسىز گەردۇنى ئالىي.
— نەۋائى.

كەياسەت [كياست] (ئە) زېرەكلىك، ھوشيارلىق، زېھنى ئۇتكۇرلۇك:
سۆزىدىن فەھىم ئولۇپ ئەقلۇ كەياسەت،
يۈزىدىن بىلگۈرۈپ فەھمۇ فەراسەت.
— نەۋائى.

كەيانى [كيانى] (پ) ئىرانىنىڭ كەيان سۇلالىسىگە مەنسۇپ بولغان شاھلارنىڭ لەقىمى.

كەيانى تەخت (تەختى كەيانى) — كەيانىيلىق تەخت.

كەياني نەژاد — كەيانى سۇلالىسى نەسلىدىن.

كەيبۇر [كيبر] (پ) 1) كەلە، ئۇچلۇق نەيزە، يانىڭ ياپلاق ئوق بېشى. 2) جادىھەرە:
نە پەررە غەم سىپاھى كەيبۇرى ئول،
بەلىيەت قەلئەسىنىڭ كۈنگۈرى ئول.
— نەۋائى.

كەيد [كيد] (ئە) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ، ھەييارلىق، ئالدامچىلىق.

كەيد قىلماق — ئالدىماق.

كەيدۇ راي — ھىيلە ۋە تەدبىر.

كەيف [كيف] (ئە) كەيپ، مەستخۇشلۇق:
ئىچىپ كەيفى بىرلە بولاي گەفلى لال،
تاپاي يار گىلە خىلۋەت ئىچرە ۋىسال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەيفە [كيف] (ئە) قانداق، قانداقراق؛ قانداقچە؛ قانچە:
كەمى بىلەن كەفى مۇبەرھەن — قانچىلىكى ۋە قانداقلىقى ئېنىق.

كەيفىيەت [كيفيت] (ئە) 1) ھەقىقىي ئىش. 2) خۇر-سەنلىك. 3) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، كەيپىيات، ھال، ئەھ-ۋال، ھالەت:

فەلەك كەجرەفتار ۋە سىپپەر نا پايدار ئالمىسىگە گىرىفتار بولغان ئەنبىيا ۋە ئەۋلىيا ۋە دۇنيا ۋە دۇن ۋە چەرخى بۇ قەلەمۇن ھەۋادىسىغە مۇبتەلا بولغان سەلاتىن ۋە ئۇمەرالار كەيفىيەتىدە.

— ئا. نىزارى.

كەيقۇبادىي [كيقبادى] (پ) كەيقۇبادقا مەنسۇپ، شەھـ-نە:

قىش بولدى بەھار چەمەن، بىد قېنى،
مۇرغان سەھەر تىلىدا تەۋھىد قېنى.
شاھان كەيانى زىرى خاك ئولماسالار،
كەيخۇسرەۋۇ كەيقۇبادىي، جەمشىد قېنى.

— زەلىلى.

كەيل [كيـل] (ئە) ئاشلىـق ئۇلچـەيدىغـان كۇرە، چارەك:

شاھىكى فەلەك ساڕى چۇ مەيل ئولدى ئاكا،
كۆك زەرفى ساچارغا نۇر كەيل ئولدى ئاكا.

— نەۋائى.

كەيۋان [كيوان] (پ) 1) زۇھەل (ساتورن) يۇلتۇزى. 2) ئېگىز ئاسمان؛

مۇنشىي كۆرۈپان خەتى سەۋادىن،
كەيۋان يۇزىغە ساچىپ مىدادىن.

— نەۋائى.

كوب [كوب] (پ) كۆپىنچە سۆز بىرىكمىسىدە «ئۇرغۇچى، تەپكۈچى، يەنچىگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

كوب تاپماق — زەربە يېمەك؛ چارچىماق.

كوتاھ [كوتاه] (پ) «كوتەھ» كە قارالسۇن.

دېدى: غەم سىررىنى، ئەي قۇش، ئەيان قىل،
دېدى: بۇ سۆزگە، بىل، كوتاھ ئېرۇر تىل.

— خىرقەتى.

كوتەھ [كوته] (پ) كالتە، قىسقا:

قۇللۇقى يەتسە بەھەم بىچارە ئاجىز بەندىغە،
ياتىبان يار كويىدا، ھەجرىدە كوتەھ زارلىغ.

— نەۋبەتى.

كوتەھ ئەتمەك — قىسقا قىلماق.

كوتەھ ئەندىش — قىسقا ئويلايدىغان، كالتە پەم، يىراقـ-نى كۆرەلمەيدىغان.

كوتەھ نەزەر — كالتە پەم، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان، قىسقا ئويلايدىغان.

كوچەك [كوچك] (پ) كىچىك، كىچىككىنە؛ پارچە.

كوچەكدىل [كوچك دل] (پ) 1) قورققاق، يۈرەكسىز. 2) خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلە؛ كۆڭۈلچەك، خۇشخۇي:

ماڭا بۇ قىسسە بەس مۇشكىل تۇشۇپدۇر،
كىم ئول مەزلۇم كوچەكدىل تۇشۇپدۇر.

— نەۋائى.

كور [كور] (پ) كور؛ كۆزى ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ.

كور چەشمە — سۇ چىقماس بولۇپ قالغان بۇلاق، سۇسىز بۇلاق.

كورەگان [كوركان] 1) ئاتا ھەم ئانا تەرىپىدىن پادىشاھزادە بولغان كىشى لەقىمى. 2) ئەمىر تېمۇرنىڭ لەقىمى:

ئاڭلادىڭ شاھلىغ ئەھۋالىنى ھەم،
كورەگان تەختىيۇ ئىقبالىنى ھەم.

— نەۋائى.

كورەگانىي [كوركانى] خان كۆيۈسى، كۆيۈ؛ كورەگان پادىشاھلار نەسلىدىن:

بىلىپ بۇ نەۋئ ئىلمى ئاسمانىي،
كى، ئاندىن يازدى زىجى كورەگانىي.

— نەۋائى.

كوزە [كوزه] كوزا؛ ساپال ئىدىش؛

قويۇپ كوزەغە سۇ يەنە بىر مىھار،
ئالىپ كەلدى يىلدام بۇ كەمپىر زار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كوڑ [كوژ] (پ) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، مۈكچەيگەن.

كوڑ ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.

كوس [كوس] (پ) كاتتا ناغرا، پادىشاھ قەسىرىدە چېلىنىدىغان غايەت زور ناغرا:

ئىشقى دەئۋاسىدا چالدىڭ كوسۇ نەققارەلەر،
ئۇشبۇ تەقلىد بىرلە قىلغان ئىشقى دەئۋايىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

كوسى دەۋلەت چالمىماق — دۆلەتكە ئىگە بولماق.

كوسى رەھىل — كارۋان يولغا چىقىش ئالدىدا چېلىنىدىغان ناغرا.

كوسى رەھىل چالماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەر ناغرىسىنى چالماق.

كوسى رىھلەت چالماق — «كوسى رەھىل چالماق» قا قارالسۇن.

كوسى ئىسىلاھ ۋە ئىمداد چالماق — تۇزىتىش ۋە ياردەم ناغرىسى چالماق، تۇزىتىش ۋە ياردەملىشىش خەۋىرىنى تارقاتماق.

كوسەۋ [كوساو] كۆسەي، ئوت كولىغۇچ:

تىيرەلەر لۇتف ئەيلەبان تۇتماس سەفا ئەھلى ئېرىن،
يارىغان بىرلە ئۇچى، شەمئ ئۇزىنى تۇتماس كوسەۋ.

— نەۋائى.

كوسزەن [كوس زن] (پ) ناغرا چالغۇچى:

Altun Yazı

يەنە كوسزەن تۇشتى جۇنبۇش ئارا،
يەنە كوس تۇشتى غۇرۇنبۇش ئارا.
— نەۋايى.

كوفت [كوفت] (پ) زەربە، ئۇرۇش؛ ئۇرۇلۇش، يانچىلىش، ئېزىلىش؛
كوفت تاپماق — زەربە يېمەك، ئۇرۇلماق؛ يانچىلماق، زېدە بولماق.

كوفتە [كوفتە] (پ) يانچىلغان، ئۇرۇلغان چارچىغان، زېدە بولغان.

كوفتەگەرلىك [كوفتەكرلىك] تۆمۈرچىلىك:
مىر ھاشىمىي ... ... كوفتەگەرلىك بىلە مەشھۇردۇر.
— نەۋايى.

كولاك [كولاك] (پ) دولقۇن؛ قانتتىق شامال، بوران:
بەھرغە ناز ئىلە چۇ كۆز سالىبان،
دېمە كولاك، بەھر قوزغالىبان.
— نەۋايى.

كونام [كنام] (ئە) 1) ئوتلاق. 2) دالا قۇشلىرىنىڭ ئۇۋىسى.

كوھ [كوه] (پ) 1) تاغ:
ئانىڭ قەلئەسى كوھ ئاسا ئېرۇر،
دېمەي كوھكىم، چەرخ فەرسا ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئېگىز، يۇقىرى.
كوھ پارە — تاغ بۆلىكى.
كوھ تا كوھ — تاغدىن تاغقا؛ كۆپ، تاغلارچە.
كوھ ـ كوھ — تاغ ـ تاغ، توپ ـ توپ.
كوھ ۋىقار — ئېغىر تەبىئەتلىك، چىداملىق.
كوھى ئەندۇھ — غەم تېغى:
قافى كېلىبان چۇ كوھى ئەنبۇھ،
ئەنبۇھ نە مەئنى كوھى ئەندۇھ.
— ئەرشى.
كوھى بەلا — بالا تېغى.
كوھى غەم — غەم تېغى، تاغدەك غەم، ئېغىر قايغۇ:
يېغى زارى بىرلە بويۇم بولدى خەم،
مەگەر كىم يېقىلدى ماڭا كوھى غەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كوھى قاف — ئەپسانىۋى تاغ نامى.
كوھى مەئانى — مەنىلەر خەزىنىسى.

كوھان [كوهان] (پ) ئۇركەش؛ ئېگىز:
ئۇرۇپ تېغى قەلەك جىسمىغە سۇھان،
ئۇتۇپ ئول جىسمىدىن ئاندىغكى كوھان.
— نەۋايى.

كوھە [كوهه] (پ) ئۇرۇش ئەسۋابى؛ ساۋۇت:
تۇشۇپ ئېردى بىر كوھە ئاچتى ئانى،
ئۇزالى ھەمۇل كوھە ئۇزرە تەنى.
— نەۋايى.

كوھ ئەفكەن [كوەافكن] (پ) تاغ غۇلاتقۇچى؛ پالۋان؛ «كوھكەن» گە قارالسۇن.

كوھەك [كوهك] (پ) سەمەرقەند ئەتراپىدىن ئاقىدىغان زەرەپشان دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى.

كوھەن [كهن] (پ) «كوھان» غا قارالسۇن:
تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۆۋەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كوھەن.
— ئا. نىزارى.

كوھپەيكەر [كوەپيكر] (پ) كاتتا گەۋدىلىك، بەھەيۋەت، ھەيۋەتلىك (ئات).

كوھپەيۋەند [كوەپيوند] (پ) تاغقا تۇتاشقان؛ يۇكسەك:
... ئاساسى كوھپەيۋەند بىنا قىلىپ .....
— نەۋايى.

كوھتەن [كوهتن] (پ) يوغان، كاتتا، گەۋدىلىك، تاغ كەبى:
پويە چاغى رەخشى ئولۇپ كوھتەن،
ئۇستىدە قاپلان كەبى ئول پويەزەن.
— نەۋايى.

كوھسار [كوهسار] (پ) تاغلىق، تاغلىق جايلار:
ئۇدۇ ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئانى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررۇ مەرجان تاشلاردۇر كوھسارى كاشغەر.
— گۇمنام.
كوھسارى فىراق — پىراق تېغى.

كوھكەن [كوهكن] (پ) 1) تاغ قازغۇچى (پەرھادنىڭ لەقىمى):
بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىداھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.
2) زوراۋان، غالىب:
ئاگەر شىرىن ئۇچۇن فەرھاد ئىشقى كوھكەن بولسا،
نېتالىڭ سەككاكى ھەم جانا يولۇڭدا جانكەن بولدى.
— سەككاكى.

كوھكەنۋار [كوهكن وار] (پ) تاغ قازغۇچىدەك، تاغ قازغۇچىلار كەبى، پەرھاد كەبى:
كى مېھر ئەتكەچ ئەيان تاغ ئۇزرە ئەنۋار،

چىقاي تاغ ئۆزرە مەن ھەم كوھكەنۋار.
— نەۋايى.

كوھ ـ كوھ [كـوەكـوە] (پ) تاغ ـ تاغ، ناھايىتـى كۆپ.

كوھنە [كھنە] (پ) كونا، قەدىمىي، قەدىمكى:
نەچچە كۈن بۇ كوھنە دىۋارى شەھەردە تۇرمىسام،
نېگە ھەقنىڭ تەقدىرى قويمايدۇ رىزقىم بار ئۈچۈن.
— سالېھى.

كوھنە دەير — «كوھنە سەرا» غا قاراڭ.
كوھنە سەرا — دۇنيا.

كوھىستان [كوھىستان] (پ) تاغلىق يەر، تاغلىق ئۆلكە، تاغلىق مەملىكەت؛ خۇراساننىڭ جەنۇبىدىكى «كوھىستان» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ۋىلايەت:
دەپ ئېردىڭلار نەسىھەتنى ماڭا، ئەي ئەھلى كوھىستان.
مەن ھەم سىزلەرگە دەپ ئېردىمكى شوخى بىھەيادۇربۇ.
— موللا بىلال.

كوھىستاني [كوھىستانى] (پ) كوھىستانلىق، تاغدا، تاغلىق شەھەردە ياشايدىغان؛ تاغدا ياشىغۇچىلار:
ھاكىم ... تۇش ـ تۇشداغى يوللارغا كىشىلەر چاپتۇرۇپ ئوغرىلارنى تۇتۇپ، بىر ئۇلۇغ نەۋكەردىن خاجە خىزمەتىغە يىبارۇر. ئىككى كوھىستاني ئوغرى بىلەن.
— نەۋايى.

كوھي [كوھى] (پ) تاغلىق، تاغلىق ئادەم، تاغدا ياشىغۇچى؛ ياۋايى:
بۇلاردىن كوھىيۇ دەشتىي قىلىپ رەم،
ئالار ئورنىن تۇتۇپ بىردەم بۇلار ھەم.
— نەۋايى.

كوي [كوى] (پ) 1) كوچا، يول، چوڭ يول:
ئانىڭ كويىدا كى ئىتلارغە قىلسام ئاشنالىق بەس،
بېرىپ كۆڭلۈمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانىمغە.
— ئا. نىزارى.

گەر ئاشىق ئولۇپسە نەگدىن كەچ،
بۇ كوي ئىچىدە ھەيا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

2) مەھەللە، قىشلاق. 3) سۇ ئېقىنى، سۇنىڭ ئېقىشى. 4) مەسلەك، مەزھەپ، يول.

كوي بەكوي — كوچىمۇ كوچا؛ مەھەلىمۇ مەھەللە.
كويى خەممار — مەيخانا.
كويى فەقر — دەرۋىشلەر مەنزىلى، كارۋان ساراي.

كۇب [كوب] (پ) 1) كۇپ، مەي قاچىلىنىدىغان كاتتا ساپال ئىدىش. 2) ئاسمان، كۆك:
ئانىڭ گەنجىدىن ھەر دىرەم ئەختەرى،
ياشىل كۇب ئاڭا گۇنبەزى ئەخزەرى.
— نەۋايى.

كۇبەرا [كبرا] (ئە) [بىرلىكى: كەبىر] كاتتىلار، ئۇلۇغلار؛ «كۇبرا» غا قاراڭ:
سۇفىييە تەرىقىنىڭ شۇ ئەراسىنىڭ كۇبەراسىدىندۇر.
— نەۋايى.

كۇبرا [كبرا] (ئە) ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ بۇيۇك، ئەڭ كاتتا:
زىيارەتكە سەبەبدۇر نېمىئەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇر مەزكۇر.
— شەۋقى.

كۇپ [كوب] (پ) «كۇب» قا قاراڭ:
بىر كۇن خىلۋەت تاپىپ، ئول خۇمخانەنى ئىچكەرىدىن باغلاپ، كۇپلەرنى ئۇشاتە باشلادى.
— نەۋايى.

كۇتتاب [كتاب] (ئە) [بىرلىكى: كاتىب] كاتىپلار؛ كىتاب كۆچۈرگۈچىلەر؛ «كاتىب» قا قاراڭ.

كۇتۇب [كتب] (ئە) [بىرلىكى: كىتاب] كىتابلار ئەسەرلەر.
كۇتۇبى ئاسماني — تەقدىر كىتابى.
كۇتۇبى مۇتەداۋىلات — قوللىنىلىۋاتقان، ئىشلىتىلىۋاتقان كىتابلار.

كۇتۇبخانە [كتب خانە] كۇتۇپخانا؛ كىتابخانا، قىرائەتخانا.

كۇتۇن [كتون] (ئە) ئىنچىكە كاناپ ياكى كەندىردىن توقۇلغان كىيىملىك.

كۇتۋال [كوتوال] (ھ) قورغان، قەلئە باشلىقى؛ قورغان، قەلئە ساقچى ئەترەتلىرى باشلىقى:
قەلئەنىڭ كۇتۋالى ئول زەڭگى،
كۇتۋالى سىپېھردەك رەڭگى.
— نەۋايى.

كۇدۇرەت [كدورت] (ئە) خىرەلىك؛ غەشلىك؛ غەم، قايغۇ؛ غۇبار:
كۇدۇرەت غەمىدىن فەراغەت تاپىپ،
چەمەنزارلىقدەك تەراۋەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇدۇرەت مۇرتەفىئ بولماق — غەشلىك كۆتۈرۈلمەك.
كۇدۇرەت يەتكۈرمەك — غەم، قايغۇ يەتكۈزمەك.

كۇدۇرەتئاسار [كدورت آسار] خىرە كۆرۈنۈشلۈك؛ خىرە، لايقا؛

ۋە ئول تېگىزلەر سۇغالسېپ، بىرنەچە كۈدۈرەتئاسار خەيدەك مۇلەۋۋەسلىكىگە فاشلەر نەخۇت ئېلىندىن زۇلالئاسار تەھەر-رۈك ۋە بەھركىردار تەمەۋۋۈج نۇقۇشى كۆرگۈزۈرلەر.
— نەۋايى.

كۆرە I [كرە] ئۆلكە، ۋىلايەت، بىرەر نەرسىنىڭ كۆپ چەمبەرغان جايى، كانى، مەنبەسى:
قىلمبان ئىشق «ئەينە»ن ھەلقەئى بوينۇمغە مۇستەھكەم،
كى «شىن» نى شۇئلەسى بىرلە كۆڭۈلنىڭ كۆرمىسىن نارئەت.
— ئا. نىزارى.

كۆرە II [كرە] (ئە) «كۆررە I» گە قارالسۇن.

كۆرتە [كرتە] كۆڭلەك، كىيىم، ئىستەرسىز كىيىم.
كۆرتە جۇببە — كەڭ يەڭلىك، ئىستەرسىز تون.

كۆرد [كرد] (پ) سۇ، كۆل.
كۆرد دار — سۇ بويى؛ كۆل بويى:
بولدى نامايان يول ئۆزرە كۆرد دار،
لەنگەرۇ لەنگەرچى بىلەن ھەم مازار.
— زەلىلى.

كۆررە I [كرە] (ئە) يۇمۇلاق، تۆرۈك، دۆگىلەك.
كۆررەئى ئەرز — يەر شارى، يەر كۆررەسى.
كۆررەئى خاك — يەر يۈزى.

كۆررە II [كرە] (پ) 1) تەخەي، خوتەك. 2) تاي، تايچاق:
بىر قۆلۇننى «كۆررە» دەرلەر. ئۆزگە: تاي ۋە غۇنان ۋە دۇنان ..... دەرلەر.
— نەۋايى.
3) بوتا، بوتىلاق.

كۆرسى [كرسى] (ئە) 1) كۆرس، تەخت، ئورۇندۇق؛ مۇنبەر. 2) ئاسمان:
ئەرش كۆرسىيۇ زەمىنۇ ئاسمان زاتىنگە غەرق،
سەھۇ ئىكەندۇك ھەرسارى ئىستەپ سېنى ئاختارماغىم.
— گۇمنام.
كۆرسىي نۇھپايە — توققۇز پەلەمپەيلىك مۇنبەر؛ توققۇز قات ئاسمان.

كۆرۇخ [كروخ] مۇساپە ئۆلچىمى، بىرلىكى (تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر ئارىلىق):
چۇ ھەيز ئېرۇر مۇتەفاۋىت تاپىلماغاي مەگرۇق،
ئەگەرچە كۆرە كەبى كەلدى سۇۋرەت ئىچرە كۆرۇخ.
— نەۋايى.

كۆرۇك [كوروك] كۆرۈك، كۆرۈك مېكىيان.

كۆرىز [كوريز] قېرىلىق، كۆچ ـ قۇۋۇتتىدىن قالغان، ماغدۇرسىز.

كۆسۈك [كسوك] (ئە) تۆتۈلۈش (كۆنىسىلىك تۆتۈلۈ-شى):
تاپار چاغدا ئۇمرۇم قۇياشى كۆسۈك،
ساڭا خۇد بار ئۆز قىلغانىڭدىن ئۇقۇق.
— نەۋايى.

كۆش [كش] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۆلتۈرگۈچى، سويغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
ئادەمى كۆش — ئادەم ئۆلتۈرگۈچى.
خەسىم كۆش — دۈشمەننى ئۆلتۈرگۈچى.

كۆشا [كشا] (پ) «كۆشاي» غا قارالسۇن:
زۇلفۇڭ، سەنەما، گىرەھ كۆشادۇر،
كىم مۇشكى خىتا دېدى خەتادۇر.
— زەلىلى.
چېھرە كۆشا — چېھرىنى (چىرايىنى) ئاچقۇچى؛ شاد ئەتكۈچى.

كۆشاد [كشاد] (پ) 1) ئوچۇق، ئېچىلغان، بوشىتىلغان؛ يېشىلگەن؛ ئېچىلىش:
ئەفۇ ئەت گۇناھىنى، شاد قىلغىل،
جەننەت ئىشىكىن كۆشاد قىلغىل.
— سالمەي.
2) ئامەت، مۇۋەپپەقىيەت:
ساڭا داغى بولسا كۆشادى ھەۋەس،
بۇ ئالەمدە تاپماق مۇرادى ھەۋەس.
— نەۋايى.
3) ئىمكانىيەت، ئازاد بولۇش، ئاسانلىق.
كۆشاد ئەتمەك — ئاچماق، بوشاتماق:
نەۋا ئەيلەپ كۆشاد ئەتكىل گىرىھلەر،
ئۆلۈك جىسمىم ئارا رۇھى رەۋان بول.
— خىرقەتى.
كۆشاد ئەيلەمەك — ئاچماق؛ ئىجاد قىلماق:
مۇھىم ئىشلارىمنى كۆشاد ئەيلەگىل،
بۇزۇغ خاتىرىمزكى شاد ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كۆشاد بەرمەك — ئاچماق؛ ئوقۇماق؛ شادلانماق، خۇر-سەن بولماق.
كۆشاد تاپماق — ئىش ئوڭدىن كەلمەك، ئامەت كەلمەك.

كۆشادە [كشادە] (پ) ئوچۇق، ئېچىلغان؛ كەڭ؛ ئازادە؛ «كۆشاد» قا قارالسۇن:
كېتىپ ئەل، كۆشادە بولۇپ چارسۇ،
چىقىپ ئاقساقالغە بولۇپ روبەرۇ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كۆشادە بولماق — ئېچىلماق؛ شادلانماق.

كۆشادلي [كشادى] (پ) ئېچىلىش؛ خۇرسەن بولۇش، خۇرسەنلىك؛ ئېچىلغان:
بەخمدۇللاھ بولدى كۆشادلي ئىشىك،
سېنى تاپتىم ئاخىر جەھاندا تىرىك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆشاي [كشاى] (پ) ئاچقۇچى؛ ھەل قىلغۇچى.
بال كۆشاي — قانات يايغۇچى، قانات قاققۇچى، ئۇچقۇچى.

كۆشايىش [كشاييش] (پ) 1) ئېچىلىش، روشەنلەشىش؛ روشەنلەشتۈرۈش؛ خۇرسەنلىك، خۇرسەنچىلىك:
تا بۇ ۋەقتىغىچەكسىم، ئارسلانبېك ئاختاچى فەتھ نىشانلەرى بىلە مەزكۇر بولغان ئىنايەتنامەنى يەتكۈردى. كۆڭۈلگە ئاندىن ئاسايىش ۋە كۆزگە كۆشايىش يېتىشتى.
— نەۋائى.

قويا بەردى سۈنى بۇ ئەنھارغە،
بېرىپ چۈن كۆشايىش سەرشارغە.
— ئا. نىزارى.

2) مۇۋاپىقلىيەت، ئامەت:
ئاڭا قىلغاچ نەزەر ئىستىپ كۆشايىش،
جەھان تىمسالىغە تاپتى نەمايىش.
— نەۋائى.

كۆشتە [كشته] (پ) ئۆلتۈرۈلگەن، ئۆلۈك:
ئۆلۈكلەر ياتۇر كۆشتەدىن پۇشتىلەر،
ياتۇر نەمجان، پۇت سۇنۇق بەزىلەر.
— مۇللا شاكىر.

كۆشتە ئەيلەمەك — ئۆلتۈرمەك، نابۇت قىلماق.

كۆشتى [كشتى] (پ) يەككىمۇ يەككە ئېلىشىش، كۈرەش:
باۋۇجۇدى ئولكى، ئۆز فەندەكى، كۆشتى بولغايكىم، شۆھرەتى ئول ئىسىم بىلەدۇر .....
— نەۋائى.

كۆشتىدانلىغ [كشتى دان لىغ] كۈرەش ئۈسۈلىنى، جەڭ ماھارىتىنى ياخشى بىلىش، پالۋانلىق.

كۆشتىگىر [كشتى گير] (پ) كۈرەشچى، پالۋان:
باۋۇجۇدى ئولكى، ئۆز فەندەكى، كۆشتى بولغايكىم، شۆھرەتى ئول ئىسىم بىلەدۇر ۋە ئانچە يەكفەنلىغدە ۋە مەردۇمئەفكەنلىغدە كىچىك ياشلىق ئېركەندۇركىم، شاگىردى كۆشتىگىر ئېركەندۇر.
— نەۋائى.

كۆشىق [كشيق] (ئە) ئېچىلىش، كەشپ قىلىنىش، ئاشكارا بولۇش؛ «كەشىق» كە قارالسۇن.
لەۋ كۆشىف — ئەگەر ئېچىلسا، ئەگەر كەشپ قىلىنسا، ئەگەر ئاشكارا بولسا.

كۆف [كف] (پ) بايقۇش؛ بايۇەچچە:
زاھىر ئەتتى ئەجر ئەھۋالىنى كۆف،
كىسىم ئېرۇرمەن مەن زەئىفۇ يول مەخۇف.
— نەۋائى.

كۆفر [كفر] (ئە) كاپىرلىق، دىنسىزلىق:
ئۇلار شاھى مۇندا مۇقەررەر ئىدى،
دىلى كۆفر بىرلە مۇكەددەر ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆفر ئەھلى — كاپىرلار:
يۇرۇپ كۆفر ئەھلى ئارا كۆپ تەمىز،
فەرەڭ خانىدىن بەلكى بىلگەي ئەزىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆفر دەيرى — كاپىرلىق ئىبادەتخانىسى.

كۆفر زەنگى — كاپىر ئېگىر:
بولۇپ كۆفر زەنگى دىلىدىن ئەدەم،
قىلىپ ئۆتكەن ئىشىدىن تەئەسسۇف نەدەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆفر زۇلفى — قارا چېچى:
چۇ تاراج سەۋادى كۆفر زۇلفۇڭ ئەيلەدى ئاجىز،
نە قۇدرەتدۇر سىپاھى لەشكەرى دارانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

كۆفرنى فەن قىلماق — بىباش، بەگۈاشلىققا كىرىشمەك، ئادەتلەنمەك.

كۆفران [كفران] (ئە) نېمەت قەدرىنى بىلمەسلىك، تۇزكورلۇق.

كۆفرانى نېئمەت — مىننەتدار بولماسلىق، شۈكۈر قىلماسلىق:
ئۆيۈمگە كەلگەن ئېردى نەچچە كۈن بىر خۇشلىقا مېھمان،
ئانىڭكى قەدرىنى بىلمەي بولۇپمەن نېئمەتى كۆفران.
— مۇللا سالېھ.

كۆففار [كفار] (ئە) [بىرلىكى: كافىر] كاپىرلار، دىنسىزلار:
بىرىنىڭ ئازەرى خۇرشىدى تابان،
بىرىنىڭ كۆزلەرى كۆففارى خەيبەر.
— ئاتايى.

كۆفۇ [كفو] (ئە) تەڭ، باراۋەر، ئوخشاش:
جۇرمى ئىسيان چاھىدىن چىقماق، نەۋائى ئىلتىماس،
سەندىن ئەيلەر، نەچەكىم يوقتۇر ساڭا كۆفۇەن ئەھەد.
— نەۋائى.

يوقتۇر ساڭا كۆفۇەن ئەھەد — ساڭا ھېچبىر تەڭ ئادەم يوقتۇر.

كۆل [كل] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئىي، بارلىق، پۈتۈن، ھەممىسى، بارچىسى؛ ھەربىرى؛ «كۆللى» غا قارالسۇن.
ئەقلى كۆل گويا كى قورسى ئافتاب،
ئەقلى جۈز كەمتەردۇر ئەز زەھرى شەھاب.
— خەرابات.

كۆلاچ [كلاچ] ھالۋىغا ئوخشاش بىر تۈرلۈك يېمەكلىك، ھالۋا:
لۇقمە ئاگەھلىغ ئىلە سالىك ئەگەر ئەيلەسە نوش،
ياخشىراق ئارپاكۆمەچىكى تەغافىلدە كۆلاچ.
— نەۋائى.

كۆلاغ [كلاغ] (پ) «كەلاغ» قا قارالسۇن:
ئەما ئول سەفھە رەقەمىن ئۆزلەرىدىن ئۆزگە كىشى بىلمەس
ۋە ئول كۆلاغپالەرنى ئول سەۋاد ئەھلىدىن ئۆزگە بىراۋ ئوقۇماس ۋە فەھم قىلماس.
— نەۋائى.

كۆلالە [كلالە] (پ) ئۆرۈلگەن چاچ، ئۆرۈپ تۈرمىلەنگەن ئورالغان چاچ:
سانچىلمامىش گەجەككىم جانۇ كۆڭۈل چېكەرگە،
ئايىردى ئىككى قوللاب ئول ئەنبەرىن كۆلالە.
— نەۋائى.

كۆلاھ [كلاه] (پ) كۆلاھ، باش كىيىم؛ تاج:
تەرك ئېتمەپ دۇنيانى، كەيدى جەندە، باشىغە كۆلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.
چىقىپ ئۇچقۇنلار ئۇرغان ئاھ بىلەن باشىمغە چىرماشقان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۆلاھىمدۇر.
— گۈمنام.

كۆلەھ [كله] (پ) «كۆلاھ» قا قارالسۇن.

كۆلەھدار [كلەدار] (پ) شاھ؛ ئەمەلدار؛ كۆلاھ كىيگەن؛ تاجدار، تاج كىيگەن:
سۆكۈن تاپمەپ ئەۋۈل كۆلەھدارلار،
ئالاردىن قۇيىراق سىپەھدارلار.
— نەۋائى.

كۆلبە [كلبه] (پ) ھۈجرا، ئۆي؛ ماكان؛ خارابە:
زاھىدا فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۆلبەم ئىچرە گەر خىيالى ھۇسنى جانان بولماسا.
— ئەرشى.

كۆلبەئى ئەنا — مۇشەققەت ئۆيى، مۇشەققەتلىك ئۆي.

كۆلبەئى ئەھزان — غەم ئۆيى؛ غەم، مۇشەققەت چېكىلگەن، خاپىچىلىقنى كۆرگەن ئۆي؛ غەمخانا:
نې بولۇر كەلسەڭ بىرەر بۇ كۆلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۈرۈپ كۆزۈم ئاقاردى گەرچە دامانىڭ تىلمەپ.
— قەلەندەر.

كۆلبەئى خەممار — مەيخانا، مەي دۇكىنى.

كۆلفەت [كلفت] (ئە) كۆلپەت، مۇشەققەت، رەنج:
يۇرۇر ئېبردۇك ئانداغ تۇتۇپ ئۆلفەتى،
يىراق بولدى بىزدىن جەھان كۆلفەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆلل [كل] (ئە) «كۆل» غا قارالسۇن.

كۆللى شەيئىن — ھەممە نەرسە.

كۆللى ياۋمىن — ھەر كۈنى.

كۆللىيو جۈزۈئي — ھەممە نەرسە، بارچە مەۋجۇدات.

كۆللي [كلى] (ئە) 1) تولۇق، كامىل، يۇقىرى دەرىجىدە؛ كائىنات؛ يىرىك؛ كۆپ. 2) ئومۇمىي، ئاساسىي، مۇھىم؛ پۈتۈنلەي، تامامەن:
كۆللي روۇئ كىرفىچلارى بارچە سەڭ،
ئانىڭ تۈرت ھەددى باسا ئېبردى كەڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆللىيۇ جۈزۈئي — يىرىك ۋە پارچە؛ بار ۋە يوق.

كۆللىيۇ ئۇمۇر — ئومۇمىي ئىشلار.

كۆللىيات [كليات] (ئە) 1) بىر تۈردىكى نەرسىلەرنىڭ يىغىندىسى. 2) شائىرلارنىڭ ئەسەرلەر توپلىمى. 3) بۆلەكلەرگە بۆلۈنمىدىغان كۆپلۈكلەر؛ ھەممە نەرسە.

مۇردىكى كۆللىيات — ھەممە نەرسىنى بىلگۈچى.

كۆللىييە [كليه] (ئە) 1) ئومۇمەن، پۈتۈنلەي. 2) ئومۇمىيلىق، پۈتۈنلۈك.

كۆلۈخ [كلوخ] (پ) كېسەك:
جەھانى خاكى ئېبرۇر بىر كېسەك، ۋەلى ناپاك،
ئېتەك يېتۈرمەمەك ئەۋلا مۇلەۋۈس ئولسا كۆلۈخ.
— نەۋائى.

كومەيت [كميت] (ئە) تورۇق ئات، چاپقۇر ئات:
چۇ سۆز كىشۋەرىغە بېرىپدۇر نىزام،
تەكەللۇم كۆمەيتىغە ئەيلەپ خىرام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆمەل [كمل] (ئە) يېتۈك، كامىل، مۇكەممەل (كىشىلەر):
ئول جۇملەدىن، ئەزىزى ئېردى، بۇ تائىفەنىڭ كۆمەللىدىن
ۋە ھەزرەتى مەۋلانا مۇھەممەد تەبادگانى كىبار ئىسھابىدىن ئېردى .....
— نەۋائى.

كۈن [كن] (ئە) «بول، پەيدا بول» مەنىسىدىكى بۇيرۇق سۆز:

كى بولدى چۈ ئەمرى «كۆن» ھۆۋەيدا،
بولدى «فەياكۆن» غۇلغۇسى پەيدا.
— نەۋائى.

كۆنتۆ [كنت] (ئە) ئىن، ئۇۋا، يوشۇرۇنغان جاي.
كۆنتۆ كەنزەن — «مەن خەزىنىمەن ...» دەپ باشلىنىدە. غان ھەدىسكە ئىشارە.
كۆنتۆ نەبىييەن — «مەن پەيغەمبەرمەن» دەپ باشلىنىدە. غان ھەدىسكە ئىشارە:
ياشۇرۇن بىلمەگىل ۋاجىب تەئالا ئاشكارادۇر،
كى مەزمۇنى ھەدىس «كۆنتۆكەنزەن» دىن زۇھۇر ئەيلەر.
— زەلىلى.

كۆنج [كنج] (پ) بۇرجەك، بىرەر نەرسىنىڭ بۇرجىكى، چېتى:
رەھىم ئېتىپمەن ناتەۋان ھالىغە، كىردى كۆنج ئارا،
پەردەسىن يايىپ جەھانغە ماھى تابان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.
ئۆزلەت كۆنجى — چەتتە، يالغۇزلۇقتا.

كۆنجايىش [كنجايش] (پ) سىغدۇرۇش؛ سىغىش؛ جايلاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى:
نۇقتۇسى قۇدىسلەر ئەۋجىگە يوق بىر زەررە كۆنجايىش،
ئەجەب ئولدۇركى، بۇ سۇرمت بىلە بولدى ئەيان ئاندا.
— ئەرشى.

كۆند [كند] (پ) ئۆتمەس، كەسمەس؛ ئۆتمەيدىغان، كەسمەيدىغان؛ بېخىل.
كۆند بولماق — ئۆتمەس، ئۆتمەيدىغان بولماق.
كۆند زەبان — تىلى تۇتۇلىدىغان، راۋان سۆزلىيەلمەيدە. غان؛ كېكەچ.

كۆن ـ فەياكۆن [كن فيكون] (ئە) پۈتۈن، بارلىق:
يەتتى ئىقلىم ئىلە توقۇز گەردۇن،
بەلكى بۇ دەبدەبەئى كۆن ـ فەياكۆن.
— نەۋائى.

كۆنگۈر [كنكور] (پ) دەرۋىشلەرنىڭ مەلۇم بىر توپى:
مىر سەربەرەھنە ... يىگىتلىكدە ئاقىل كۆنگۈرغە مۇتەئەللىق بولۇپ يۈرۈردە ئايتقان ئەيباتىدىن بۇ رۇبائىيدۇر.
— نەۋائى.

كۆنگىر [كنكير] (پ) «كۆنگۈر» غا قارالسۇن.

كۆنھ [كنه] (ئە) ئەسلى، ھەقىقەت، ماھىيەت؛ ھەربىر نەرسىنىڭ تومۇرى، يىلتىزى.
كۆنھى زات — بىرەر كىشىنىڭ ئەسلى، ماھىيىتى.

كۆنۇز [كنوز] (ئە) خەزىنىلەر، يوشۇرۇن بايلىقلار، دەپنىلەر، گەنج:
ۋە ئانىڭ مال ۋە تەجەممۇلى ئول يەرگە يەتتىكىم، خەزايىن ۋە كۆنۇزنىڭ كەلىدلەرىنى قىرق خەچىر كۆتەرۈر ئېردى.
— نەۋائى.

كۆنىشت [كنشت] (پ) يەھۇدىيلارنىڭ ئىبادەتخانىسى:
كىمسەگە مەئۇا ھەرمىدۇر يا كۆنىشت،
كۆرمەي ئولماس ئۇلچە بولمىش سەرنەۋشىت.
— نەۋائى.

كۆنىيە [كنيه] (ئە) «كۆنىيەت» كە قارالسۇن.

كۆنىيەت [كنيت] (ئە) ئەرەبلەردە ھۆرمەت يۈزىسىدىن بېرىلىدىغان لەقەم:
كى ئالەمدە مەشھۇر ھەزرەت دېبان،
كۆنىيەتدە خاجە ھىدايەت دېبان.
— ئا. نىزارى.

كۆھان [كوهان] (پ) ئۆركەش، تۆگىنىڭ ئۆركىشى.

كۆھەن [كهن] (پ) 1) كونا، قەدىمكى. 2) ئەسكى، تىتىلغان، كونىرىغان.
كۆھەن پىر — «كۆھەن سال» غا قارالسۇن.
كۆھەن تاق — «كۆھەن مەرز» گە قارالسۇن.
كۆھەن دەير — 1) كونا، قەدىمكى ئالەم، دۇنيا. 2) مەيخانا.
كۆھەن سال — قېرى، ياشانغان، بېشى چوڭ.
كۆھەن غەمخانە — «كۆھەن مەرز» گە قارالسۇن.
كۆھەن لەك — ئېغىر، قىمىرلىمايدىغان.
كۆھەن مەرز — قەدىمىي دۇنيادىن كىنايە.
كۆھەن مەھد — «كۆھەن مەرز» گە قارالسۇن.

كۆھەنگەرد [كهن كرد] (پ) قەدىمدىن سەير ئەتكۈچى، كەزگۈچى:
ئانىڭدەك فەرد ئېتىپ چەرخى كۆھەنگەرد،
كى بىر فەرزەنددىن ھەم ئەيلەبان فەرد.
— نەۋائى.

كۆھل [كحل] (ئە) سۈرمە.
ئەينۇل ـ يەقىن كۆھلى — ھەقىقەتنى كۆرۈش سۈرمىسى.
كۆھلۇل ـ جەۋاھىر — ئۇنچىلەر سۈرمىسى؛ قىممەتلىك تاش قوشۇپ (ئارىلاشتۇرۇپ) ئىشلەنگەن سۈرمە.
كۆھلى بەسىرەت — كۆزنى روشەن قىلىدىغان سۈرمە؛ كۆرۈش سۈرمىسى، كۆزنى روشەن قىلغۇچى.

كۆھنە [كهنه] (پ) كونا، ئەسكى؛ «كۆھەن» گە قارالسۇن:
كۆھنە رەباتىدۇر جەھان سەربەسەر،
ئادەمى بىر كېچە قونۇبان ئۆتەر.
— زەلىلى.

كۆھنە سال — ياشانغان ئادەم:
بار ئېردىكى چىنىدە بىراۋ كۆھنە سال،
ئەرەم باغىنى ئەتتى ئانىڭدىن سوئال.
— ئا. نىزارى.

كۆھۈلەت [كەھولت] (ئە) ئوتتۇرا ياش، 30 بىلەن 50 ئىلك ئارىلىقى؛ چاچ ئاقىرىشقا باشلىغان پەيت:
يەنە چۈن شەبابۇ كۆھۈلەت داغى،
ئېرۇر ئالىگە ئەيشۇ ھەراغەت چاغى.
— ئەۋابى.

كۆھۈن [كەھن] (ئە) «كۆھەن» گە قارالسۇن.

كۆب [كوب] 1) كۆپ، ئارتۇق؛ كۆپچىلىك، ئاساسىي قىسىم؛ ھەممە:
ھەرقەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەببىدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.
— خەراباتى.
2) ئۇزاق، داۋاملىق. 3) ناھايىتى، ئىنتايىن؛ ئارتۇق دەرىجىدە؛ غايەت.
كۆبىدىن كۆب — ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز.

كۆپ [كوپ] «كۆب» گە قارالسۇن:
قاچان بولدۇڭ كۆزۈمگە جىلۋەگەرسەن،
نىسار ئەتتىم ئوشۇلدەم كۆيۈ ئازىم.
— خىرقەتى.

كۆپەلەك [كوپالاك] كەپىنەك:
كەلدى زىب ئەھلىغە رەئنالىغۇ ئۇششاقغە سوز،
ئول بىرى چۈن كۆپەلەكدۇر، بۇ بىرى پەرۋانە.
— ئەۋابى.

كۆچ [كوچ] يۈك، بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا ئېلىپ كېتىلىدىغان رۇزغار ئەشيالىرى.
كۆچ بەركۆچ — سەپەر ئۈستىگە سەپەر؛ يۈك ئۈستىگە يۈك، ناھايىتى كۆپ يۈك.

كۆچۈنمەك [كوچونماك] كۆچمەك، يۆتكەلمەك:
خەلايىق كۆچۈندى سالىپ قوزغالان،
مۇبادا قاراقچى قىلۇر دەپ تەلان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆرە [كورە] 1) نىسبەتەن، كۆرە. 2) ئوچاق، زەرگەر ۋە تۆمۈرچىلەرنىڭ مېتال ئېرىتىدىغان ئوچىقى.
كۆرەئى گۈداز — تاۋلىغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، قىزدۇرغۇچى ئوچاق.

كۆرە ئالماي [كورە الماى] كۆرەلمەي:
كۆرە ئالماي ئافىيەتدىن دەھر ئېلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇردىسىنى قىتئە ئاباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

كۆرەكە [كوركا] پالاس، كىگىز:
ئاق ئۆيگ ئىشىك رۇست، تۆگلۈك داغى،
بولۇپ كۆرەكە ئەۋ دەۋرىغە تۈك داغى.
— ئەۋابى.

كۆرەگە [كوركا] 1) «كۆرەكە» گە قارالسۇن. 2) سۇناي.

كۆرك [كورك] چىراي، ھۆسن، كۆرۈنۈش:
لالە كەبى زاھىر ئەيلەبان كۆرك،
ئەگرى قويۇبان قىزىل تېرى بۆرك.
— ئەۋابى.

كۆركەباي [كوركەباى] چىرايلىق، ھۆسنلۈك، گۈزەل:
گەر زەكاتى ھۆسن ئۈلەشمەك ئىستەسەڭ، ئەي كۆرەكە باي،
بىل ياقىنكىم، ئۇشبۇ مۇڭلۇغدەك تاپىلماس مۇستەھىق.
— ئەۋابى.

كۆركەتمەك [كوركاتماك] 1) ياخشىلاتماق، كۆرۈملۈك قىلماق. 2) كۆرسەتمەك:
مەنزىلىم بۇ يەردە دەپ كۆركەتتىلەر،
كۆزلەردىن غەيب ئولۇبان كەتتىلەر.
— زەلىلى.

كۆركەمەك [كوركاماك] پالاسقا ئوراللىق، پۈركەنمەك:
باغ ئارا خەت ئىچرە ئاغزىڭدىن قىزارىپ، سارغارىپ،
غۇنچە زەڭگارى لىباسى بىرلە باشىن كۆركەدى.
— ئەۋابى.

كۆركەيمەك [كوركايماك] 1) كۆركەملەشمەك، كۆرۈنۈشلۈك بولماق. 2) ئەسكىرىمەك، كونىرماق؛
ياشاغان سايى دانىش ئىچرە ياتمې،
كەتاندەك ئەچە ئەسكىرىپ كۆركەيمې.
— ئەۋابى.

كۆرگە [كوركا] 1) مەي ئىدىشلىرى قويۇلىدىغان مەخسۇس تەكچە، ئويۇقچە. 2) مەي ئىدىشى، كۈپ، تۈك:
گىلەمى سالىنىپ گۈلگۈنۇ زېبا،
ياسالىپ كۆرگەسى گۈلرەگۇ دېبا.
— ئەۋابى.

كۆرگۈزمەك [كوركوزماك] كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، نامايان قىلماق، بىلدۈرمەك؛ يوللىماق.

كۆرگۈلۈك [كورگولوك] تەقدىر، پېشانىگە يېزىلغىنى، كۆرگۈلۈك:
دېدى: ئول يان جانىبەت سۈرگۈلۈكتۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقىبەت ئولسا كۆرگۈلۈكتۇر.
— ئەۋابى.

كۆرگىزمەك [كورگزماك] «كۆرگۈزمەك» كە قارالسۇن.

كۆرمان [كورمان] كۆرمەيمەن.

كۆرمەمەك [كورماماك] «كۆرمەك» پېئىلىنىڭ بولۇشسىز فورمىسى: كۆرمەسلىك.

كۆز [كوز] 1) كۆز. 2) كۆرۈش قابىلىيىتى؛ كۆز قاراش، دۇنيا قاراش؛ نۇقتىئىنەزەر؛ پىكىر.

كۆز ئاچماق — ئويغانماق، ھوشيار بولماق.

كۆز ئەسرەمەك — ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلاپ ساقلىماق.

كۆزتەك كەلمەك — كۆز قىسىلماق.

كۆز تۇتماق — كۆتمەك، ئىنتىزار بولماق، ئۈمىد قىلماق، تەمە قىلماق.

كۆز تۇشمەك — 1) كۆرمەك، قارىماق. 2) قوبۇل بولماق، ماقۇل بولماق، مەنزۇر بولماق. 3) كۆتمەك، ئىنتىزار بولماق.

كۆز تىكمەك — 1) ئۈمىد قىلماق. 2) ئۈيالماق، ھايا قىلماق.

كۆز خانەسى — «كۆز ئۇيى» گە قارالسۇن.

كۆزدىن يىراق تۇشمەك — ئۇزاقلاشماق، كۆزدىن نېرى كەتمەك.

كۆز سالماق — 1) قارىماق، تىكىلمەك. 2) ئېتىبار بەرمەك.

كۆز سەۋادى — كۆز قارىسى.

كۆزگە تۇتىيا بولماق — دەردكە داۋا بولماق.

كۆزگە كەلمەك — ئۇچرىماق.

كۆزگە كىرمەك — ئېتىبارىنى تارتماق، دىققىتى ـ ئېتىبارىنى قوزغىماق.

كۆزگە كىيۈرمەك — كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەك.

كۆز مەردۈمى — كۆز قارىچۇقى.

كۆزنى رەۋشەن ئەتمەك — خەۋەردار قىلماق، ئاگاھلاندۇرماق، ھوشيار قىلماق.

كۆز ئۇيى — 1) كۆز كاسىسى، چانىقى؛ كۆز ئەترابى. 2) كەيپىيات؛ ھەسىت.

كۆز ئۇچىدىن باقماق — بېپەرۋا قارىماق، سەل قارىماق.

كۆزى ئۇچماق — كۆتمەك، تەقەززا بولماق.

كۆز يارۇماق — شادلانماق.

كۆز يۇممىماق — 1) ئۇخلىماق. 2) يوز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

كۆزگۈ [كوزكو] 1) ئەينەك، كۆزگۈ:

ئۆزى ئۆز، ھۇسنىگە ئول مەھ مەيل ئېتەر كۆزگۈ كۆرۈپ،
سۈدا گويا تەلپىنۈر قۇش ئەكسىنى ئۆترۈ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) يالتىراقلىق؛ چاقناش، جىلۋە:

قاتلىم تىيغى كۆزگۈسى زەك ئولماسۇن،
ئەي مەسىھ، ئۆلگەنىم كۆرسەك ئاسرا نەفەس.

— نەۋايى.

كۆش [كوش] (پ) ھەرىكەت قىلىش، بىر ئىشنى بېجىرىشكە كىرىشىش.

كۆش قىلماق — ھەرىكەت قىلماق؛ قايتا ـ قايتا ئېيتماق.

كۆشك [كوشك] (پ) ھەشەمەتلىك بىنا؛ قەسىر:

ۋە بۇ مەرغەنى كۆشكى بۇ ھەۋلى مۇھەۋۋەتئەسىنەك ھەددى
جەنۇبى بىلە ھەددى غەربىيسىنەك مابەينىدە ۋاقىئ ئېبردى ۋە
ئول ئىمارەتى ئېبردى — بۇرۇن چاغدا تەرھ سالغان ۋە قەدىمدە
ياسالغان بىناسى تاشدىن ئېبردى.

— نەۋايى.

كۆشمش [كوشش] (پ) ئۇرۇنۇش، ھەرىكەت قىلىش، تىرىشىش.

كۆشمش قىلماق — ھەرىكەت قىلماق، تىرىشماق:

بۇ يەڭلىغ مېنىڭ كەلگەنىم تۇرفە ئىش،
گۈمانكىم، بېگىم رۇھى قىلدى كۆشمش.

— ئا. نىزارى.

كۆك [كۆك] 1) ئاسمان، پەلەك، كۆك:

چەمەندەگۈل، فەلەكدە ئەختەر ئېرمەس قان يۈتۈپ ئەففان،
يۈرەكدۇر يەرۇ كۆكتىن ھۇسن ئاختارغان نىگاھىمدۇر.

— گۈمنام.

2) چەرخ، تەقدىر:

قاچان بەتسە كۆكدىن بۇلارغە مۇھىم،
ۋەيا بىر ھەۋادىس بىلە خەۋفۇ بېيم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) پىلانېتا:

تۆرت ئۈنسۇر، يەتتى كۆك، ئالتى جىھات،
نادىرۇ ئالىي ئەساسى كائىنات.

— نەۋايى.

4) كۆك (رەڭ، تۈس):

ئەي خىرەدەمەندلەر، سۆزۈمگە فەھم ـ ئىدراك ئەيلەڭلەك،
باشىغە كۆك دەستار كىيىپ فەريادۇ ئەففان ئەيلەبان.

— سالمەي.

5) ئوت، ئوت ـ چۆپ، مايسا:

كۆك سەبزەسى كۆككە يەتكۈزۈپ باش،
ئول كۆكدە بولۇپ نۇجۇم ئۇشاق تاش.

— نەۋايى.

6) مۇزىكىدا تاۋۇشلارنىڭ مۇڭاپىقلىقى؛ كۈي، ئاھاڭ:

يىغلاك، ئەي شەمئۇ سۇراھىكى، ئۆلەرمىنى بىلسپ،
مۇتربىي نەغمە سەرا نەۋھە كۆكسىن چالدى يەنە.
— نەۋايى.

كۆك دەبىرى — ئاسمان كاتىبى؛ يۇلتۇز.
كۆك ھىسىنى — پەلەك قورغىنى، ئاسمان.
كۆكەلتاش [كوكلتاش] بىر ئەمچەك ئەمگەن، ئېمىلداش، قېرىندىاش:
قويۇپ نام سابىت ژەرىر زادەغە،
كۆكەلتاشى قىلدى بۇ شەھشادەغە.
— ئا. نىزارى.

كۆكتالغۇ [كوكتالغو] توك ـ توك قۇش:
چۈكۈكتالغۇ سەۋدا بولۇر ھەرساباھ،
تاپالماي جەھاننىڭ ئىشىغە سەلاھ.
— ئا. نىزارى.

كۆكدەتمەك [كوكداتماك] 1) كۆكلەتمەك، كۆكەرتمەك. 2) كۆيگە، ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتماق.
كۆكرەمەك [كوكراماك] قانتىق ئاۋاز بىلەن ژارقىرىماق، گۈركىرىمەك، گۈلدۈرلىمەك.
كۆكس [كوكس] كۆكرەك، سىينە:
دېدى: كۆكسىڭ نە قىلدىڭ پارە ـ پارە،
دېدى: ئىشقىڭ جەفاسىغە نە چارە.
— خىرقەتى.

كۆكنار [كوكنار] (پ) ئەپيۇن، كۆكنار:
مەلامەت قىلماڭىز ياران ئەگەر بولسام خەراباتى،
گەھى كىم يار كويىدا ئىچىپەن بادەئى كۆكنار.
— نەۋبەتى.

كۆكۈس [كوكس] «كۆكس» گە قارالسۇن.
ياقام يىرتىسپ، كۆكۈس تىرناپ، ساچىسپ ئوت سۆزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.
— گۈمنام.

كۆكلەكچە [كونكلاكچە] كۆكلەكچان:
نە فۇتۇر ئىسلام ئارا تۇشگەيكى، ئول كافىر يەنە،
مەست ئولۇپ كۆكلەكچە چىقتى سەكرەتىپ مەيدان ساری.
— نەۋايى.

كۆكۈل [كونكول] 1) قەلب، دىل، كۆكۈل. 2) خاتىرە، پىكىر، خىيال. ئىختىيار. 3) كۆكۈلدىكى.
كۆكلى بەھر ئالماق — شاد بولماق، خۇرسەن بولماق.
كۆكلى بۇزۇلماق — غەمكىن بولماق.
كۆكلى تىلەمەك — ئىستەمەك، خالىماق.
كۆكلىدىن كەتمەك — خىيالىدىن كەتمەك، كۆكلىدىن چىقماق.
كۆكلىگە شىفا ئىستەمەك — دىل، كۆكۈل خاتىرجەملىكىنى خالىماق.
كۆكلىدىن چىقارماق — ئۇنتۇماق، ژاز كەچمەك.
كۆكلىگە كىرمەك — كۆكلىگە كەلمەك.
كۆكلىگە ئۇتمەك — ئويلىماق، خىيالىدىن ئۆتكۈزمەك.
كۆكۈل بەرمەك — مۇھەببەت باغلىماق.
كۆكۈلگە ئالماق — ئەسلىمە؛ قوبۇل قىلماق.
كۆكۈلنى بىر قىلماق — توغرا بولماق، سۆز ۋە ئىشى بىر بولماق.
كۆكۈلنى باغلاماق — كۆكۈل قويماق، بىرەر نەرسىگە ئەستايىدىل، قانتىق كىرىشمەك.
كۆكۈلنى يارۇتماق — خاتىرىنى، كۆكۈلنى روشەن قىلماق.
كۆكۈل ئۆلمەك — ئۈمىدسىزلەنمەك.

كۆلەكە [كولاكا] «كۆلەڭگە» گە قارالسۇن.
كۆلەڭگە [كولانكا] سايە، كۆلەڭگە.
كۆلكە [كولكا] «كۆلەڭگە» گە قارالسۇن:
ئۈمىد ئولكىم، زەفەر پەيكەر رايەتىڭ ھۈمايۇنفال كۆلكەسىدىن فىراق دەشتىدە ھىجران سەمۇمىدىن مەھرۇر بولغان زەئىفلەر ئاسۇدەھال ... بولغايلار.
— نەۋايى.

كۆمەك [كومەك] 1) ياردەم. 2) ساقلاش، قۇرۇقلاش، بېقىش:
قويدۇم غەمى ئىشقىمنى ئەيان ئەيلەمەكىمدىن،
چەككەي ئېدىلەر كاش تىلىمنى كۆمەكىمدىن.
— نەۋايى.

كۆيدۈرمەك [كويدۇرماك] 1) كۆيدۈرمەك، ئۆرتىمەك، ياندۇرماق. 2) ئىشقا مۇپتىلا قىلماق. 3) يوق قىلماق، بۇزماق، ۋەيران، نابۇت قىلماق.
كۆكۈل كۆيدۈرمەك — ھەيرەتكە سالماق، لال قىلماق.

كۆيكەنەك [كويكنك] كۆكسىنەك؛ شۇڭقار:
ئۇقابۇ كۆيكەنەكنى قىلسالار سەيد،
قاچان قىلغاي ئانىڭ سەيدىنى بۇ سەيد.
— نەۋايى.

كۆيمەك [كوى ماك] 1) يانماق، ئۆرتەنمەك، كۆيمەك؛ كۈل بولماق:
گەر مۇيەسسەر بولماسە ژەسلى تەلەب ئوتىدا كۆيى،

ئىشق تىللاسىنى ئالماق ئېرسە مېھنەتدۇر مەھەك.
— گۈمنام.

2) ئازابلانماق، ئىزتىراب چەكمەك:
كۆمسەم جانىم كۆيەدۇر بارغالى يوق تاقەتىم،
يەتكەلى دىيدارىڭ ھېچ يوقتۇر بۇ ئىمكانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

كۆيمەنمەك [كويمانماك] ئۆرۈنماق؛ كۆيۈنمەك.

كۆيۈك [كويوك] 1) كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ ئىشق دەردىنى تارتقان. 2) داغ؛ كۆيۈك. 3) غەم، قايغۇ. 4) ئوت.

كۆچ [كوچ] 1) كۆچ، قۇۋۋەت؛ زوراۋانلىق، غالىبلىق.
كۆچ كەلتۈرمەك — زورلۇق قىلماق، ھەمله قىلماق.
كۆچ يەتمەك — زورلۇق قىلماق، قۇۋۋەت كۆرسەتمەك.

كۆچۈن [كوچون] 1) كۆچ بىلەن؛ 2) كۆچلۈك، قۇۋۋەتلىك.

كۆسەند [كوسند] كۆسەن (كۆچانىڭ ئىلگىرىكى نامى):
كۆسەندىنىڭ ئاتى بولدى ئاندى كۆچا،
كۆچادا بولۇر مەنزىلى تەكىيەگاھ.
— مۇللا شاكىر.

كۆكرەمەك [كوكرمك] گۈرۈلدىمەك، گۈلدۈرلىمەك، گۈركىرىمەك.

كۆڭرەنمەك [كونكرەنمك] ۋايسىماق، قىينىلماق، ئىگىرىماق:
لازىمە ئىشق ئولدى ھىجران، بولما ئاشىق كىمسەگە،
ئەندىكسىم بولدۇڭ، تەھەممۇل ئەيلەبان كۆڭرەنمەغىل.
— نەۋائى.

كۆل [كل] كۆل، ئوتنىڭ كۆيگەندىن كېيىنكى قالدۇقى:
كۆزۈڭ شەۋقى سالسىپ ئالەمگە ئوتلار ئانچەكسىم كۆيگەچ،
جەھاننى كۆيدۈرۈپ كۆل قىلغۇسىدۇر سۆزى ئەفغانىم.
— ئەرشى.

كۆل ئەتمەك — قورالسىزلاندۇرماق، يالىڭاچلاپ قويماق؛ يوقاتماق، كۆل قىلماق.
كۆل ئەيلەمەك — كۆل قىلماق، كۆلگە ئايلاندۇرماق:
كۆيدۈرۈپ كۆل ئەيلەدى جىسمىمنى ئانداغ ئىشقىكىم،
ئۆمر ئىچى بولدۇم نە بىر ئاغز نې ئەنجام ئىلە.
— ئەرشى.

كۆل بولماق — يوق بولماق، كۆيۈپ كەتمەك:
دىلبەرىما، فىراقىدا سىزدى كۆزۈم قاراغىدا،
كۆل بولۇپ ئىشتىياقىدا بىر يولى مەن ئەدا بولاي.
— سالىھ.

كۆل قىلماق — «كۆل ئەتمەك» كە قارالسۇن.
كۆل ئولماق — «كۆل بولماق» قا قارالسۇن.

بۇ يەڭلىغ قىلۇرمەن ئۆلۈغ بۇتغە داد،
ئانىڭ فۇرقىتىدە كۆل ئولدى نىھان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆلەگەچ [كولاكاچ] كۆلدىغان، كۆلگۈنچەك.
كۆلەگەچ يۇز — كۆلۈپ تۇرىدىغان يۇز، كۆلگۈنچەك يۇز، ئوچۇق چىرايلىق، مەرى ئىسسىقلىق.

كۆلكۇ [كولكو] كۆلكە، تەبەسسۇم:
ھەر نەچچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۆلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

كۆلكى [كولكى] «كۆلكۇ» گە قارالسۇن:
دېدى «شەھ قاشىدا ئىشلىك تۇت نىھان.
كى بىھۇدە كۆلكى ئېرۈرۇ كۆپ يامان.»
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆلۈمسۈمەك [كولومسومك] كۆلۈمسىرىمەك:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر ساردى ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۆلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.
— ئەرشى.

كۆن [كون] 1) كۆن، كۈندۈز، يورۇقلۇق؛ ۋاقىت، پۇرسەت، پەيت، زامان؛ بىر كۈن. 2) قۇياش، كۈن:
ۋىسالى جامىدىن بىرنەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇ كۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خەراب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

كۈن غەمگىن ئولماق — يورۇقلۇق قاراڭغۇلۇققا ئۆتمەك.
كۈنئوتۇن — كۈندۈز ۋە كېچە:
نەكىسم بولسە زىندان ئارا نەچچە كۈن،
زىيارەتدە بولسە ئاڭا كۈنۇ تۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قاراكۈن — كۆلپەت، ماتەم، قىينىچىلىق.

كۈنەس [كونس] «كۈنەش» كە قارالسۇن:
سەندەگۈ كىيگەن شەب ئەندەر روز ھۇللەڭدەك ئەمەس،
كېچەيۇ كۈندۈز لىباسىن كىيسەلەر ئايۇ كۈنىس.
— نەۋائى.

كۈنەش [كونش] قۇياش، كۈن:
ئەسىر دەۋلەتشاھ ... ئالەم ئەھلى قاشىدە كۈنەشدىن رەۋشەن راقدۇر.
— نەۋائى.

كۈنتۈش [كون توش] چۈش ۋاقتى. چۈش پەيتى، قىيام پەيتتى.

كۈنگۈرە [كنكره] (پ) «كۈنگىرە» گە قارالسۇن:

كۈنگۈرەئى خىيال ئۆزە قوندى كەبۈتەرى ھەرەم،
بال - پەرى زىھى - زىھى فىكر ئۆزە مۇھتەرەم ئىمىش.
— زەلىلى.

كۈنگىر [كنكر] (پ) «كۈنگىرە» گە قاراڭ.
كۈنگىرى ھىممەت — چوقا؛ ئەڭ يۇقىرى تەبىقە.

كۈنگىرە [كنكرە] (پ) تام، قەلئە؛ پەنجىرە.

كۈيەۋ [كويۇ] كۈيۆ، ئايالنىڭ كۈيۆسى:
دېدىم: قورغنا ئىچرە يۈرەلى ئىكەۋ،
سۆزۈم باۋەر ئەتسەڭ بولاي ھەم كۈيەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كېپ - كېپ [كيب كيب] كېلىپ - كېلىپ، كېتىپ - كېتىپ:
تاپىشتىلار چۇ بىر - بىرىنى سورۇشۇپ،
بەسى يىغلاشتىلار كېپ - كېپ كۆرۈشۈپ.
— نەۋايى.

كېتەرمەك [كيترماك] كەتكۈزمەك؛ يوقاتماق:
دەير پىرى قۇلى مەنكىم مەي ئىلە،
غەير نەقشىنى كۆڭۈلدىن كېتەرىپ.
— نەۋايى.

كېتۈرمەك [كيتورماك] كەلتۈرمەك:
بەھار ئاييامىدۇر داغى يىگىتلىكنىڭ ئەۋانىدۇر،
كېتۈر ساقى، شەرابى نابكىم، ئىشرەت زەمانىدۇر.
— بابىر.

كى مەردانەلىكنى كېتۈردى بەجا،
جەۋانلىقدا تۇتتى زەمىن ئىچرە جا.
— ئا. نىزار.

كېجىم [كيجم] جەڭ ۋاقتىدا ئاتقا كىيدۈرۈلىدىغان ئوق ئۆتمەس مەخسۇس يوپۇق:
كېجىملەر داغى بارچە پولاددىن،
تاپىپ لەمئە سۇھانى بېداددىن.
— نەۋايى.

كېچىم [كيجم] «كېجىم» گە قاراڭ.

كېد [كيد] (ھ) ھىندى راجىسى (پادىشاھى) نىڭ نامى.

كېرىش [كيريش] ياينىڭ يىپى، كىرىچى؛ كىرىچ:
تۈز بول ئوقدەك گەر تىلەرسەن ئەۋج ياكىم ئەگرىدۇر،
دەۋر ھەر بىر گوشەدىن بوغزىغە سالىپدۇر كېرىش.
— نەۋايى.

كېزە [كيزە] يوشۇرۇن، پىنھان:
چارشەنبە كۈنى يار كېزە كەلدى چەمەن ئىچرە،
بۇلبۇل دەخى كۆردى يۈزىنى، تۈشتى فىغانە.
— نەسىمىي.

كېزلەمەك [كيزلاماك] يوشۇرماق:
ۋە لېكىن ئۇچادىن ئۆتۈپ تىزلەدى،
يوق ئىمكان ئاچۇق ئۇزۇنى كېزلەدى.
— نەۋايى.

كېسە [كيسە] (پ) يانچۇق، پۇل قاپچۇقى، ھەميان:
قارار ئېردى ساندۇقغە ئول دەم - بەدەم،
ئالاي دېسە يوق كېسەسىدە دەرەم.
— ئا. نىزارى.

كېفتە [كيفتە] (پ) ھېرىش، چارچاش؛ زېرىكىش؛
كىفتە ئولماق — چارچىماق، زىرىكمەك.

كېمە [كيمە] (پ) كېمە، قېيىق:
زىمىستان ئىدىكىم بىغايەت ساۋۇق،
يېتىپ كەلدى ئاخىر كېمەگە ياۋۇق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كېمە تىيرى — كېمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىك ئورنىتىلغان ئۇزۇن خادا (ماچتا).

كېموخت [كيمخت] (پ) چەم، كۆن؛ تاسما:
قىلىچ سالسا خارانى ئەيلەپ شىكان،
ئولۇپ ئاڭا خارا كېمۇخت غىلاف.
— نەۋايى.

كېمۇختى غەبرا — يەرنىڭ چەمى.

كېمۇر [كيمو] كۆمۈر:
كېمۇر شامۇ دەم ئاندا سۇبھىدەم بىل،
شىھاب ئول كۈرەدىن چىققان ئەلەم بىل.
— نەۋايى.

كېن [كين] كېيىن؛ ئارقا؛
كېندە — ئارقىسىدا؛
كېنىچە — كەينىدىن، ئارقىسىدىن، كەينىچە:
مىھىنبانۇ ئانىڭ كېنىچە راكىب،
سۈرۈب ئەتبائى بىپايان مەۋاكىب.
— نەۋايى.

كىبر [كبر] (ئە) تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق، مەنمەنلىك؛ چوڭچىلىق، ھاكاۋۇرلۇق:
ھىرىسنى تەرك ئەت قەنائەت پىشە قىل،
كىبرنى تەرك ئەت ئۆلۈم ئەندىشە قىل.
— خەراباتى.

كىبار [كبار] (ئە) [بىرلىكى: كەبىر] چوڭلار، ئۇلۇغ كىشىلەر:
ئۇلۇل - ئەبسار، بەلكى سىفار ۋە كىبار مۇغەننىيلەرغە، خاس

ئاملارغە، بەلكى شاھ ۋە گەدالار زەمىرلارىغە نامەئلىۇم قالماغايكى، ...

— مۆجىزى.

كىبىر [كبر] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۇيۇكلۈك؛ قەرىلىق، چوڭلۇق:

كى چۈن قىلدى كۆھۈلاتدىن تەجاۋۇز،
كىبىر مېھرابىغە قويمىش ياشى يۈز.

— نەۋايى.

كىبرىت [كبريت] (ئە) 1) قىزىل ياقۇت؛ ئالتۇن:

بۇ خەيلدۇر ھەقىقەت تەرىقىتىنىڭ سۈخەنۋەرى، بەلكى كىمياگەرى ۋە كىبرىتى ئەھمەرى.

— نەۋايى.

2) ئۇلۇغلۇق:

دېمەيكىم رۇسۇل، ھەر نەكىم تاپتى رۇھ،
بۇ كىبرىتتىن بارچە تاپىپ فۇتۇھ.

— نەۋايى.

كىبريا [كبريا] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۇيۇكلۈك:

زىھى تاجىڭغە گەۋھەرى كىبريا،
بۇ گەۋھەردىن ئافاق تاپىپ زىيا.

— نەۋايى.

كىتاب [كتاب] (ئە) 1) كىتاب. 2) خەت، مەكتۇپ، رىسالە:

كۆڭۈلنى ئەيلەدىم يۈز چاك ئىشقىڭدىن، مەن مەھزۇن،
كى ھۇسنۇڭ ۋەسفى يازغايمەن كىتابى كاغەزى گۈلگۈن.

— نەۋايى.

3) ئەسەر:

مەدھىنى بېھىساب يازغايلار،
بەلكى مەۋزۇن كىتاب يازغايلار.

— نەۋايى.

كىتابە [كتابه] (ئە) 1) يېزىق، يېزىلغان، پۈتۈلگەن. 2) ئويۇلغان يېزىق، بىنالارنىڭ پەشتىقىغا، تاملىرىغا ئويۇلغان ۋە يېزىلغان ھۆسنىخەت:

ئوقۇغان ئانى ھالاك ئەيلەگەي كىتابىسىدە،
ئىچىمدەكىنى ئەيان قىلسە قەبرىم ئۈزرە تاشىسم.

— نەۋايى.

كىتابەت [كتابت] (ئە) يېزىش، پۈتۈش؛ خەت، يېزىق:

لەئلى لەبلەك كۆرەي دېيان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۈرفە كىتابەتى دەقىق.

— زەلىلى.

كىتابەت فەنى — يېزىش، كۆچۈرۈش مەشغۇلاتى.

كىتابەت قىلماق — يازماق، كىتاب تۈزمەك.

كىتابدار [كتاب دار] (ئە + پ) كىتابخانا مۇلازىمى؛ كىتابخانا مۇلازىمەتچىسى:

مەۋلانا سالېھىي ـ ئەگەرچە خۇراسانلىقدۇر، ئەمما كۆپ يىللىق دۇركى، ھىساردادۇر. ئاندىن ئىشتىلۇركىم، ھىسارىدا پادىشاھنىڭ كىتابدارىدۇر.

— نەۋايى.

كىتپاۋۇل [كيتپاول] قەلئە قاراۋۇلى، ساقچىسى؛ قەلئە باشلىقى:

ئاندىغكى، ھىراۋۇل، قاراۋۇل ۋە چىڭداۋۇل ۋە يانكاۋۇل ۋە سوناۋۇل ۋە پاتاۋۇل ۋە كىتپاۋۇل ...

— نەۋايى.

كىتىق [كتق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكتاق] يەلكە، مۈرە:

كىتىقى بىرلە تامنى ۋەيران ئەيلەدى،
خىشتلارنى يەرگە يەكسان ئەيلەدى.

— زەلىلى.

كىتمان [كتمان] (ئە) يوشۇرۇن، سىر ساقلاش، پىنھان تۇتۇش.

كىتمان ئەيلەمەك — يوشۇرماق، پىنھان تۇتماق:

ھەردەم ئىستەر تەلىبە كۆڭلۇم ئىشق كىتمان ئەيلەمەك،
بەرقى لامېئنى قاراڭغۇ ئۆيدە پىنھان ئەيلەمەك.

— نەۋايى.

كىتىق [كيتق] (ئە) «كىتىق» گە قارالسۇن.

كىرام [كرام] (ئە) [بىرلىكى: كەرىم] 1) ئۇلۇغلار. 2) ئەزىزلەر:

قىلدى پەيغەمبەرگە تەئزىمۇ سەلام،
سۆڭرە ئەرز ئەتتىكى: ئەي فەخرى كىرام.

— نەۋايى.

3) كېرەملىك، ساخاۋەتلىك؛ بۇيۇك، مۆھتەرەم.

كىرامەند [كرامند] (پ) قىممەتلىك؛ ئىززەتلىك؛ ئۇلۇغۋار، ئەزىز:

كۆپ ئوزر قىلىپ سۆزىگە پەيۋەند،
نەقدىنە بەسى تاپىپ كىرامەند.

— نەۋايى.

كىرامۇل ـ كاتىبىن [كرام الكاتبين] (ئە) ئىسلام چۈشەنچىسى بويىچە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىككى مۇرىسىدە تۇرىدىغان ئىككى پەرىشتە (ئولۇڭ مۇرىسىدىكى ساۋابلىق ئىشلارنى، سول مۇرىسىدىكى گۇناھلىق ئىشلارنى يېزىپ تۇرغۇدەك).

كىرامۇەشلىغ [كرام وش ليغ] ئەزىزلىك، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماقلىق:

دېدىكىم: «ئولدۇر كۆڭۈلنىڭ خۇشلۇقى،
فەقر بولىنىدا كىرامۇەشلىغى.»

— نەۋايى.

كىرامىن ـ ناس [كرام الناس] (ئە) كىشىلەرنىڭ

ھۆرمەتلىكى.

كىرامىي [كرامى] (ئە) ئۇلۇغ، ئالىيجاناب، ساخاۋەتلىك، كاتتا:

ھەركىمكى تەۋازۇئ ئەمرى كامى بولغاي،
ئول فېئىل ئىلە خەلق ئارا كىرامىي بولغاي.

— نەۋايى.

كىرامىي سىفەت — سېخىيلىق خىسلەتلىرىنىڭ ئىگىسى.

كىرامىي بولماق — ساخاۋەتلىك، ئالىيجاناب بولماق.

كىرايە [كرايە] (پ) 1) كىرا؛ ياللاش. 2) ياللىنىش ھەققى، ئىجارە ھەققى.

كىرايەندەلىق [كرايندەليق] لايىقلىق، ئەرزىمەكلىك.

كىرباس [كيرباس] (پ) «كەرباس» قا قاراڭ.

كىرپىچ [كرپيچ] خىش (پىششىق كېسەك):

فەلەك باشىڭنى كىرپىچ مۇتتەكاسى قىلغۇسى گەر خۇد،
بۇ دەم خۇرشىد خىشتىدىن باشىڭغە مۇتتەكا يەتكەي.

— نەۋايى.

كىردار [كردار] (پ) قىلىق، ئىش، ئادەت، ئەمەل؛ سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تەرز، رەۋىش، كۆرۈنۈش» مەنىلىرىنىمۇ بىلدۈرىدۇ:

كىردارىغە باقىپ ئەسل ھالىن ئاڭلا،
ئەسلىغە دەلىل ئانىڭ خىسالىن ئاڭلا.

— نەۋايى.

دېدى: ئەي يىگىت ياخشى كىردارلىق،
قىلىپ رەھمەتىمدىن ئۇمىدۋارلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىردىگار [كردكار] (پ) ياراتقۇچى (تەڭرى):

دېدىلەركىم: كىردىگارىڭ كىم دۇرۇر،
خالىقۇ پەرۋەردىگارىڭ كىم دۇرۇر.

— نەۋايى.

كىردىگارا [كردكارا] (پ) ئەي ياراتقۇچى! (ئەي تەڭرى):

كىردىگارا، لۇتف ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئلى تەباھىمنى كەرەم.

— ئەرشى.

كىرم [كرم] (پ) قۇرت، قۇرت ـ قوڭغۇز.

كىرمى شەبتاب — قاراڭغۇدا يالتىراپ كۆرۈنىدىغان قۇرت.

كىرى [كرى] (پ) ئەرزىگۈدەك.

كىرى ئەيلەمەس — ئەرزىمەس.

كىرياس [كرياس] (پ) 1) بارگاھ، قەسىر:

يەتتىيۇ كۆردى بىر بىيىك كىرياس،
تاقۇ ئەيۋان ئاڭا سىپېھر ئەساس.

— نەۋايى.

2) دەرۋازا؛ ئاستانە. 3) ئاسمان:

بىر ئەجەب يەر قالماغى ئافاق ئارا،
بەلكى بۇ كىرياسى بىلىي تاق ئارا.

— نەۋايى.

كىز [كيز] كىگىز، تەڭلىمات:

ھەر بىر بەسى كەرەشمەدىن جىلۋە قىلۇر چېمەن ـ چېمەن،
خىلئەتى سەبزە بىتەدۇر بىستەرى زەئفران كىز.

— زەلىلى.

كىزب [كذب] (ئە) يالغان، نەيرەڭ.

كىزب ئالايىش — ئىپلاس يالغانچىلىق.

كىزب كەتۈرمەك — ئىشەنمەسلىك.

كىزب مەھز — پۈتۈنلەي يالغان.

كىسە [كيسە] (پ) 1) «كېسە» گە قاراڭ. 2) سىپاھلارنىڭ خەت سېلىشى ئۈچۈن بەلۋاغلىرىغا ئېسىپ يۈرىدىغان قاپچۇقلىرى:

گەر كىسە ئارا تولا جەھان مالى ئېسە،
خۇشراق ئاندىن ئەگەر كۆڭۈل خالى ئېسە.

— نەۋايى.

كىسەدۇز [كسەدوز] (پ) خەت قاپچۇقى.

كىسەدوزلۇق [كيسەدوزلوق] خەت سېلىنىدىغان قاپچۇق توقۇماق:

مەۋلانا زەين كىسەدوزلۇق سەنئەتىغە مەنسۇپ ئېردى.

— نەۋايى.

كىسسە [كيسسە] (پ) «كىسە» گە قاراڭ.

كىسۋەت [كسوت] (ئە) 1) كىيىم، كىيىم ـ كېچەك، ئېگىن، ئۇستۋاش:

جىبرەئىل ئايدىلار: ئەيا ھۇشيار،
كىسۋەتى مەردان رىيازەت شىئار.

— زەلىلى.

2) يانچۇق، قاپچۇق، خالتا، توۋرا:

ھەر سارى مەخفىي تۇگەنلىك جىسىم ئىلە مۇڭلۇغ كۆڭۈل،
سايىلىدۇركىم ئېرۇر مملۇ دىرەمدىن كىسۋەتى.

— نەۋايى.

3) گۈزەللىك، بايلىق:

سالىپ كۆڭلۈمە سۆز دېمەك نىيەتىن،
كىيىپ ئەگنىمە داغى سۆز كىسۋەتىن.

— نەۋايى.

كىش I [كيش] (پ) ئادەت، خۇلق؛ يول، مەسلەك؛ دىن.

ۋەفاكىش — ۋاپالىق، ۋاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن.

كىش II [كيش] (پ) قۇندۇزنىڭ بىر تۈرى؛ قۇندۇز تېرىسى:
مەجنۇننى ياساپ لىباس بىرلە،
تۈن ـ كۈن كەبى كىشۇ ئاس بىرلە.
— نەۋائى.

كىش III [كيش] (پ) ئوقدان.

كىشت [كشت] (پ) تېرىلغۇ يەر؛ زىرائەت:
ئەي بۇرادەر ئۇشبۇ سۆزنى ئاڭلاغىل،
كىشت ـ كارىنى كۈن ئولتۇرماسدە قىل.
— خەراباتى.

كىشتى [كشتى] (پ) كېمە:
دېدى چوڭ ئاغام: كۆر خۇدا سۆنگىنى،
ئالىپ باردى كىشتى لەبىگە مېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىشتى بەھر پەيما — دېڭىز كېمىسى:
گەھى ساز ئېتىپ بەزم دەريا ئارا،
كىرىپ كىشتىئى بەھر پەيما ئارا.
— نەۋائى.

كىشتى ھىلالى — 1) ئىنچىكە ئاي شەكىللىك كېمە، قېيىق. 2) ئىنچىكە ئاي شەكىللىك كېمىگە ئوخشايدىغان قەدەھ، قېيىق شەكىللىك قەدەھ.

كىشتىيى بادە — قېيىق شەكىللىك مەي قەدەھى.

كىشتىبان [كشتى بان] (پ) كېمىچى، كېمىنى باشقۇرغۇچى:
نەھەڭ قۇلزۇمى ۋەھدانىيەدىن غەرق بولدىلەر،
نە كىشتى قالدىيۇ نە كىشتىبانۇ ناخۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

كىشتىبانلىغ [كشتى بان ليغ] كېمىچىلىك.

كىشۋەر [كشور] (پ) 1) مەملىكەت؛ ئۆلكە؛ ۋىلايەت:
شەھىكى بولسە تابىئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەييار بولسە نەزدىدە يۈز لەكچە لەشكەرى.
— سەبۇرى.

2) ئىقلىم:
يەتتە ئىقلىم ئۈزرە كۆپ شەھلەر ماڭا مەنزۇر ئەمەس،
كىشۋەرى ھۇسنى مەلاھەت ئۈزرە جانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

كىشۋەرى دەرى — ئۆلكە، ئىقلىم دەردى.

كىشۋەر ئارا [كشور ارا] (پ) مەملىكەتنى زىننەتلىگۈچى، ئاۋاتلاشتۇرغۇچى؛ پادىشاھ:
مۇقەررەردۇركى شاھى كىشۋەر ئارا،
زەمانى قىلمايىن سەبرۇ مەدارا.
— نەۋائى.

كىشۋەر پەناھ [كشور پناه] (پ) مەملىكەتنىڭ ھامىيسى، پادىشاھ:
ئول ئىكەۋدىن بىرى رۇم ئەھلىغە شاھ،
يانە بىر زەك ئەھلىغە كىشۋەر پەناھ.
— نەۋائى.

كىشۋەرخۇدا [كشورخدا] (پ) «كىشۋەر خۇداي» غا قارالسۇن.

كىشۋەرخۇداي [كشور خداى] (پ) مەملىكەت ئىگىسى؛ ھۆكۈمدار، پادىشاھ:
يەنە ئەردەشىر ئولدى كىشۋەر خۇداي،
جەھان ئەھلىغە بولدى رەھمەت فىزاي.
— نەۋائى.

كىشۋەرخىدىۋ [كشورخديو] (پ) مەملىكەت ئىگىسى، ھاكىم، ھۆكۈمدار، پادىشاھ:
يەنە ھورمۇز ئولدى چۇ كىشۋەر خىدىۋ،
سىياسەتلەرى سالدى ئالىگە غىرىۋ.
— نەۋائى.

كىشۋەر دىھى [كشور دهى] (پ) مەملىكەتنى تاپشۇرغۇچى، بويسۇنغۇچى:
موغۇل قۇللار كەبى ئالىندە خانلەر،
بولۇپ كىشۋەر دىھى كىشۋەرىستانلەر.
— نەۋائى.

كىشۋەرىستان [كشورستان] (پ) «كىشۋەرگىر» گە قارالسۇن:
نەزم كىشۋەرىستانى ھەم سەن ـ سەن،
بەلكى ساھىبقىرانى ھەم سەن ـ سەن.
— نەۋائى.

كىشۋەرىستانلىغ [كشورستان ليغ] جاھانگىرلىك.

كىشۋەر كۈشا [كشر كشا] (پ) مەملىكەتنى ئىشغال قىلغۇچى، جاھانگىر؛ غالىب:
بۇ مۇددەتدە كەمەنكى ئاسار ئىدى،
كى كىشۋەر كۈشا بەل جەھاندار ئىدى.
— نەۋائى.

كىشۋەر كۈشاي [كشور كشاي] (پ) «كىشۋەر كۈشا» غا قارالسۇن.

كىشۋەرگىر [كشوركير] (پ) 1) غالىب. 2) يۇرت ئالغۇچى؛ جاھانگىر.

كىفايەت [كفايت] (ئە) كۈپايە، يېتەرلىك، يەتكۈدەك:
كىفايەت قىلىپ مۇنداغ تەقسىرغە،
ھەۋالە قىلىپ مىرگەلى شىرغە.
— ئا. نىزارى.

كىفايەت ئولماق — كۈپايە بولماق، يەتمەك.

كىفته [كيفته] (پ) چەتلىشىش، يىراقلىشىش:
بولدى گول مەھۇشغە ئاندا شىفتەگى،
كىم سەبەق بەھىسسىدىن گولدى كىفتەگى.
— نەۋايى.

كىفته ئولماق — چەنتە قالماق، ئايرىلىپ قالماق.

كىفل [كفل] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنىڭ ھەسسىسى. 2) ئات، تۆگە قاتارلىق مىنىلىدىغان ھايۋانلارنىڭ ئۇستىگە يېپىلىدىغان گىلەمچە، يوپۇق.

كىلك [كلك] (پ) قومۇش قەلەم:
ھەۋايى سەيرى چىن ئەيلەر زېھى بۇ كىلكى نەققاشىم،
خۇدا بىلگەي مېنىڭ ماچىن ئىچىدە ئەمدى توختاشىم.
— زەلىلى.

قىلىپ سۆز رېۋايەت خىرەدىمەندلەر،
ساچىپ كىلكى نۆگى بىرلە قەندلەر.
— ئا. نىزارى.

كىلكى تەقدىر — تەقدىر قەلىمى، ئەزەلدە پۈتۈلگىنى:
بىھەمدىللاھكى، ئاللىمدە ئەزەلدىن،
جۇنۇ ئىشقىدىن يازدى كىللى تەقدىر.
— نەۋايى.

كىلكى سۇنماق — يارىتىش قەلىمى؛ خۇدانىڭ قۇدرىتى.

كىلكى قۇسۇنىپەردار — ئاجايىپ سۆزلەرنى يازغۇچى قەلەم.

كىلكى قەزا — «كىلكى تەقدىر» گە قارالسۇن.

كىلكى نۇكتەپاش — چوققۇر مەنىلىك سۆزلەرنى يازغۇچى قەلەم.

كىم I [كيم] (سوراق ئالمىشى):
ئاندىن سوراپدۇرلاركى، بۇ كىشىنى كىم ئۆلتۈردى؟
— نەۋايى.

كىم II [كيم] كى، كىم (باغلىغۇچى):
كىم بوز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەھان مۇلكىدە بوز بىلە قىلدى كار.
— غەربى.

ياخشىلىق ۋە يامانلىقنى كىم قىلدىكى، جەزا كۆرمەدى،
سەلاھ ۋە فەساد تۇخمىن كىم ئەكتىكىم، ئۇرمادى.
— نەۋايى.

كىمخا [كمخا] (پ) كىمخاب، يىپەكتىن توقۇلغان رەخت:
... ۋە مۇتەئەخخىر مەشايىخلىدىن زامانىنىڭ يىگانىسى ھەزرىتى خاجە بەھاۋۇددىن نەقشبەندكى، كىمخا نەقشىنى باغلاماققە مەشھۇردۇرلەر.
— نەۋايى.

كىمخاب [كمخاب] (پ) «كىمخا» غا قارالسۇن:
ئىتلەسۇ كىمخاب ئۆزە فەسلى زىمىستان ئىچرەدۇر،
قارا قۇندۇز، قارا شىرازىغە قەدرۇ ئىفتىخار.
— تەجەللى.

كىمسان [كيمسان] ئالتۇنغا ئوخشاش پارقىراق سېرىق رەڭلىك ماددا بولۇپ، ئۇنى ئۇۋۇتۇپ، نەرسىلەرگە ئالتۇن رەڭ (ھەل) بېرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ؛ (ئالتۇن) ھەل:
كى كىمساندىن ئالتۇننى فەرق ئەيلەگەي،
قىزىل تابەدىن كۈننى فەرق ئەيلەگەي.
— نەۋايى.

كىمسە [كيمسه] بىرەر شەخس، ئادەم، بىراۋ:
كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۆلبەگى گەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشىتۇر.
— ئەرشى.

كىميا [كيميا] (ئە) 1) خىمىيە؛ قەدىمكى چۈشەنچىدە: مىس، قەلەيگە ئوخشاش مەدەننى ئالتۇنغا ئايلاندۇرماق:
يۇزۇمنى ئالتۇن ئەتتى، سېنىڭ ئىشقىڭ، ئەي سەنەم،
مۇنداغ باقسىنى ئالتۇن ئېتەر كىميا قېنى؟
— سەككاكى.

بۇ جۇملىدىن كىميا ئىلمىدۇركىم،
— نەۋايى.

2) ئاجايىپ قىممەتلىك، نادىر نەرسە؛ پاكىز، ساپ.

كىميا ئەسەر — چوققۇر تەسىر كۈچىگە ئىگە بولغان سۆزلەر.

كىمياگەر [كيمياكر] (ئە + پ) خىمىيە بىلەن شوغۇللانغۇچى، ئالىم (خىمىك):
بۇ يولدا دەردۇ غەمدۇر كىمياگەر،
بۇ ئىشتىن ئىشق ئىلمىدۇر غەمگە چاكەر.
— خىرقەتى.

كىمياۋەش [كيمياوش] (ئە + پ) خىمىيىگە ئوخشاش، نادىر، قىممەت باھا:
چۈن خالىسۇ پاكۇ بىغەش گولدى،
ئالتۇن نې كى كىمياۋەش گولدى.
— نەۋايى.

كىن [كين] (پ) ئاداۋەت، ئۆچمەنلىك، دۈشمەنلىك، قىساس؛ كۆرەلمەسلىك؛ نەپرەت؛ جەڭ:
يەنە كىنغە تۇردى بۇرادەرلەرىم،
ۋەفاسىز جەفاكار بەد گەختەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىنۇ جىدال — ئۇرۇش، جاڭجال، غۇۋغا.

كىنۇ رەزم — «كىنۇ جىدال» غا قارالسۇن.

كىنايە [كناية] (ئە) مەسخىرە، زاڭلىق قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ياپما گەپ، دارتما؛ كىنايە.

كىنايەت [كنايت] (ئە) «كىنايە» گە قارالسۇن:

تۇمەن ناز گىلە بۇ مەقال گەيلەدى،
كىنايىت بىلە كۆپ سوئال گىيلەدى.
— نەۋايى.

كىنە [كينە] (پ) «كىن» گە قارالسۇن:
گەيلەبان رەزمۇ كىنە گىزھارى،
كەلسە-جابىر جەزائىرى سارى.
— نەۋايى.

كىنەپەرەست [كينەپرست] (پ) ئاداۋەتخور، دۇشمەنلەشكىسكە بەل باغلىغۇچى:
ئۆچۈك ئولكى گەر ئول بولۇپ كىنەپەرەست،
تەگەددى بىلە تاپسە مۇلكۈمگە دەست.
— نەۋايى.

كىنەپەرداز [كينەپرداز] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
تۇتۇپ فەرھادنى غەدر گەيلەپ ئاغاز،
تىكىپ گەۋۈەل دار ئولدى كىنە پەرداز.
— نەۋايى.

كىنەخاھ [كينەخواه] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
ئانچە ئايىندىن تولا بۇ رەزمگاھ،
كىم ئۇرۇشتا ئىككى شاھى كىنەخاھ.
— نەۋايى.

كىنە سەنج [كينە سنج] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:

كىنەكەش [كينەكش] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
يولىن تۇتتى بارقىنلىك ئاشۇفتەۋش،
ئاڭا سۇردى بارىق داغى كىنەكەش.
— نەۋايى.

كىنە گۈزار [كينەگزار] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن.

كىنەۋەر [كينەور] (پ) ئاداۋەت ساقلىغۇچى، دۇشمەنلىك قىلغۇچى؛ ئۆچ ئالغۇچى؛ قىساسكار، ھەسەتخور.

كىن خاھ [كين خواه] (پ) «كىنەخاھ» گا قارالسۇن.

كىن سىگال [كين سكال] (پ) ئاداۋەت ساقلىغۇچى:
ھەم بورانغا، ھەم جۇۋانغار كىن سىگال،
ھەم يەنە گۈلۈ ھىراۋۈلدا بۇ ھال.
— نەۋايى.

كىياسەت [كياست] (ئە) زېھىنلىك؛ ئۇلۇغلۇق؛ ھوشيارلىق، زېرەكلىك:
ۋەلى شاھغە نۇرى فەراسەت كېرەك،
شۇناسالىغ گىچرە كىياسەت كېرەك.
— نەۋايى.

سكەندەر تەرىقى كىياسەت بىلە،
قىلىپ فەھم گول گىشنى فەراسەت بىلە.
— نەۋايى.

كىيد [كيد] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى، ساختىپەز:
مېھىر - مۇھەببەت ئانىلىك گېرمەس بەجۇز غەزەب،
جۇز كىيد گەمەس بۇ قەلەمۇنىلىك گىنايەتى.
— سەبۇرى.

كىيگۈلۈك [كيگولوك] كىيىملىك، لىباس:
نەفس كىيگۈلۈك گولسا يالاڭ تەنىمغە ھەۋاس،
ھەسىر نەقشى ھەسىرى لىباس گورىنغە بەس.
— نەۋايى.

كىيۈرمەك [كيورماك] كىرگۈزمەك؛ كەلتۈرمەك:
بۇ يۈردى يىلقىچى يىلقى كىيۈردى،
تەكەللۈفلار بىلە گۈلنى كۆچۈردى.
— لۇتفى.

يىغىشتۇردىلار گەلنى تەكلىف گىلە،
كىيۈرمەككە خەندەقغە تەخۇنى گىلە.
— نەۋايى.

«گ»

گازۇر [گازور] (پ) كىر يۇغۇچى:
سۇبھ سەۋبىنى گازۇرى ئەفلاك،
مېھر سابۇنى سۇرتۇپ يۇدى پاك.
— نەۋايى.

گاژ [گاژ] (پ) ئورۇن، جاي.

گام [گام] (پ) 1) قەدەم، يۇرۇش:
مەنازىلنى كەزدۇك قويۇپ گام تېز،
بۇلار بىرلە يەتتۇككى بەندەرگە بىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يۇنلىش، قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش.
3) ئاياغ:
كى مىنمەكدىن بولۇپ ئارامى ئانلاك،
دەمى تىنغاي قاپارغان گامى ئانلاك.
— نەۋايى.
گام بەرگام — «گام بەگام» غا قارالسۇن.
گام بەگام — قەدەممۇ قەدەم؛ توختىماي.
گام رەنجە ئەيلەمەك — قەدەم تاشلىماق، يۇرمەك؛ قاتنىماق.
گام قويماق — قەدەم قويماق، يۇرمەك؛ كىرىشمەك.
گام ئۇرماق — يۇرمەك، قەدەم تاشلىماق:
زىيارەت ئىشى ھەم قىلىندى تەمام،
كى سالىبھ ئەمىرنىڭ ساري ئوردى گام.
— ئا. نىزارى.

گاھ [گاه] (پ) 1) گاھ، گاھى، گاھىدا؛ بەزى، بەزىدە؛ ۋاقىت:
ئەرشىنى ئۇنۇتمە گاھ ياد ئەت،
ۋەسلىگدىن بەلكى ئانى شاد ئەت.
— ئەرشى.
2) سۆز تەركىبىدە كېلىپ «جاي، ماكان، ئورۇن» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
جىلۋەگاھىڭ گاھ باغۇ گاھ راغ،
مۇقتەدىر زىبالىغىگدىن راغۇ باغ.
— نەۋايى.
3) باغ، دەم ئالىدىغان جاي.
ئارامگاھ — ئىستىراھەت جايى.
كارگاھ — ئىش ئورنى، ئىشخانا.
گاھ ـ گاھ — بەزەن، ۋاقتى ـ ۋاقتى بىلەن.
گاھ ـ گاھى — «گاھ ـ گاھ» غا قارالسۇن.
گاھلەر — گاھى ـ گاھى، بەزى ـ بەزىدە، ئاندا ـ ساندا.

گاھى [گاھى] (پ) بەزەن، بەزى ۋاقىت، گاھى. «گاھ» غا قارالسۇن:
بىناگاھ تارتىپ ئۇزۇن ئاھى سەرد،
مۇناجات قىلدى بەدەر گاھى فەرد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گاھى ـ گاھى — بەزى ـ بەزىدە، ئاندا ـ ساندا:
ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلاردىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شۇھەتى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

گاۋ [گاو] (پ) ئۆكۈز، ئەپسانىۋى ئۆكۈز:
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسىبى رەۋان،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دەۋان.
— خەراباتى.

گاۋمىش [گاوميش] (پ) قوتاز:
ئۇشبۇ ئالەم قىلمادىم بىر ياخشى ئىش،
ياخشىراقدۇر بارچە مەندىن گاۋمىش.
— خەراباتى.

گەبر [گبر] (پ) ئاتەشپەرەست، ئوتقا چوقۇنغۇچى، ئوتقا تېۋىنغۇچى، مەجۇسىي:
نى گەبر، نى تەرسا مەن، نى بەرھەمەنۇ، نى شەيخ،
ھەفتادىدۇ مىللەتدە بىر نۇقتە خىلاف ئەتتىم.
— زەلىلى.
ھەر بالا كەلسە ئىلاجى سەبرىدۇر،
كىمكى سەبر ئەتمەسە ئول گەبرىدۇر.
— خەراباتى.

گەبرەك [گبرک] (پ) غەيرىي دىنىدىكى قىز (بالا)، مەجۇسىي قىز؛ ساقىي:
ئولتۇرۇپ بىر گەبرەكى جام ئەتتى نوش،
كىم كۆرۈپ شەيخ ئەتتى تەركى ئەقلۇ ھۇش.
— نەۋايى.

گەبرەكىي [گبركى] (پ) مەي ئىدىشى.

گەج [گج] (پ) گەچ، مەخسۇس سۇۋاق ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان گەچ، ھاك:

ئىككى رەخنە ساری رەۋان باردىلەر،
گەجۇ خىشىت ئىلە رۇست بۇتكەردىلەر.
— نەۋايى.

گەجەك [گجک] (پ) 1) پىشانگە چۇشۇپ تۇرغان بۇدۇر چاچ تالالىرى، ماڭلاي چاچ. 2) ئىلمەك، مەخسۇس تاياق.

گەجكارلىق [گجکارلیق] گەج بىلەن ئىشلەنگەن، گەجلەنگەن:
ھەم كىرىبان ھەم چىقىپ ئاندىن نەسىم،
تاشىدە گەجكارلىقى ساده سىيم.
— نەۋايى.

گەجمم [گجم] «گېجىم» گە قارالسۇن.

گەچە [گچه] (پ) گاچا، تىلى راۋان ئەمەس.

گەچچە [گچه] «گەچە» گە قارالسۇن.

گەچكارلىغ [گچ کارلیغ] «گەجكارلىق» قا قارالسۇن:
بولۇپ گەچكارلىغ سىيمىن رەۋاقى،
نېچۇككىم، قاش ئىچىندە كۆزنىڭ ئاقى.
— نەۋايى.

گەدا [گدا] (پ) 1) تىلەمچى، سايىل؛ گادای، پېقىر، كەمبەغەل، بىچارە:
ئابىدا، كەلتۇر بەجا سەن قۇللۇغۇڭنى سىندىق ئىلە،
يەتكۈسى قۇل بولسا شەھلىغە ئۇلاردىن ھەر گەدا.
— ئابىد.
ئەگەر شاھۇ گەدالار غانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتف نىشانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.
— ئەرشى.
2) بېخىل، چىڭگىز. 3) ئاشىق. 4) تالىپ، ئىزدىگۈچى.
گەدا پېشە — گادايلىققا ئۆگەنگەن.
گەدا زادە — گادای بالا.
گەدا زادەئى خىرەدىمەند — ئەقىللىق گادای بالا.
گەدا شېۋە — گادايغا ئوخشاش، تىلەمچىگە ئوخشاش.
گەدالىغ ئەتمەك — تىلەمەك، ئىزدىمەك، ئارزۇ قىلماق.
گەدالىغ ئەشكى ساچماق — موھتاجلىق يېغىسى، تىلەمچىلىك كۆز يېشى تۆكمەك.
گەداۋۇ شاھ — ھەممە، بارلىق، بارچە.
گەدايى مۇۋەھھىش — ۋەھشىتكە، قورقۇنچقا سالغۇچى گادای؛ قورقۇنچلۇق سايىل (تىلەمچى).
گەدايى نىيازمەند — ھاجەتمەن، موھتاج گادای.

گەر [گر] (پ) ئەگەر؛ خاھى، خاھى، يا، ياكى؛ گەرچە، ئەگەرچە:
كۆزلەرىم چۇن شىشە ھايى قىرمىزىدەك بولماغاي،
تەلبە كۆڭلۈم گەر جامالىڭغە گىرىفتار ئولماسا.
— زەلىلى.
گەر ۋەتەن لۇتفى كۆزىندە تۇتمادىڭ، يوقتۇر ئەجەب،
ئۇ قوپارماغلىق ئېرۇر دۇشۋار جەيھۇن ئۇستىنە.
— لۇتفى.

گەران [گران] (پ) 1) ئېغىر، ۋەزمىن:
كېمەچىگە دېدىم: بۇ ئىتنى تۇتۇڭ،
گەران كەلسە سۆز ھەم بۇ سائەت يۇتۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قىممەت باھا، قەدىرلىك، قىممەتلىك؛ مۇھىم:
قويۇپ تېۋىلەرگە چۇ بارى گەران،
خاجە بىرلە بولدى بۇلار ھەم رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) مول، كۆپ مىقداردىكى.
گەران سەنگ — ۋەزنى ئېغىر، ۋەزمىنلىك؛ ئېغىر، ئېغىر تاش.

گەرانە [گرانه] (پ) ساھىل، قىرغاق، چەك، چېگرا:
ئىھاتە ئەيلەدىڭ، ئەي بەھرى ئەشك، يەر كۆرەسىن،
ئەجەب ئەمەستۇر، ئەگەر يوق تۇرۇر گەرانە ساڭا.
— نەۋايى.

گەرانجان [گران جان] (پ) ۋەزمىن، ئېغىر، ئېغىر ـ بېسىق؛ تەبىئىيتى، مىجەزى ئېغىر.

گەرانخاب [گران خواب] (پ) ئويغانماس، ئۇيقۇسى قاتتىق، قاتتىق ئۇيقۇدىكى:
كۆپ ئۇردى بۇ نەۋ پېچ ئىلە تاب،
كۆز ئاچمادى مەھۇشى گەرانخاب.
— نەۋايى.

گەرانخىز [گران خیز] (پ) ھۇرۇن، سۇس، ئىلمان، قولىدىن ئىش چىقماس.

گەرانمايە [گرانمایه] (پ) قىممەت باھا، قىممەتلىك؛ ئەھمىيەتلىك، پايدىلىق؛ ئەسلى، نېگىزى.
دۇررى گەرانمايە — قىممەت باھا دۇر، ئونچە ـ مەرۋايىت:
... كېچە تاجىرلەرى ئانىڭدەك دۇررى گەرانمايە تاپقانلاردىن سېۋۈنۈپ.
— نەۋايى.

گەراۋ [گراو] (پ) 1) شەرت، ئەھدە باغلاش؛ شەرتلىشىش:
ئەجەب زىرەككى، دانالىق يۇزىدىن،
گەراۋ ئالغان سۆلەيمان ھۇدھۇدىدىن.
— ناقىس.
2) گۆرۇ.

گەراۋ ئەيلەمەك — گۆرۇ قويماق، گۆرۇ قىلماق (پۇل ياكى قىممەت ئورنىغا بىرەر نەرسىنى گۆرۈگە قويماق).
گەراۋ بولماق — ئامانەت بولماق، گۆرۇ بولماق.

گەراي [گراى] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «خالىغۇچى، ئىختىيار قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
سەن چۇ بولۇپ سەرخۇشۇ خىلۋەت گەراي،
ئاندا قىلىپ ھەرنە تىلەپ نەفسۇ راي.
— نەۋايى.

گەرەۋ [گرو] (پ) «گەراۋ» غا قارالسۇن:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقۇ بارىم نىيار ئېتىپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شىۋەئى خۇش ئەداسىنە.
— ئەرشى.

گەرچى [گرچى] (پ) گەرچە، ئەگەر:
گەرچى ئىكى نەۋ ئۇتتى رازى،
ئەۋۋەلغىنى ئاڭلاغىل مەجازى.
— نەۋايى.

گەرد I [گرد] (پ) 1) چاڭ، توزان، غۇبار:
نەسىم ئەتكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،
ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.
— ئەرشى.

2) يۇرگۈچى. كەزگۈچى:
قىلدى تەمەننا فەلەك لاجەۋەرد،
بولغاي ئىدى خاجە ئىشكىدە گەرد.
— زەلىلى.

3) غەم، ھەسرەت:
مەنى دەرد ئەيلەدى ۋەسلىڭ تىلەپ گەرد،
بولۇپمەن ماسۋايى ئىشقىدىن فەرد.
— گۇمنام.

4) ئەسەر، نىشانە، ئىز؛ پايدا، بەھرە، نەپ. 5) توپراق زەررىچىلىرى:
ئىشكىڭ توزى جانلار تۇتىياسى،
بۇسۇغاڭ گەردى خانلار خۇن بەھاسى.
— لۇتفى.

6) قالدۇق، يوڭ. 7) پەردە، ئەمەلدارلىق لىباسى.
گەردە ئالۇد — چاڭغا پاتقان، چاڭ باسقان، چاڭ ـ توزان قاپلىغان.
گەرد ئالۇدە — «گەرد ئالۇد» غا قارالسۇن:
غۇبارى خاكسارى گۈلخەنى ئىشقىڭغە مەن لايىق،
بۇ گەرد ئالۇدەلەرنى دەرگەھىڭغە مۇھتەرەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.
گەرد ئەتمەك — ئەزمەك، غەم، ھەسرەتتە قويماق.
گەرد ئەمۇاجى — غەم ـ ھەسرەت دولقۇنى:
بۇ گەرد ئەمۇاجىدۇركىم زۇلمەتى مېھىر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۇلمىش يۇز ئىسكەندەر.
— ئەرشى.

گەرد ئەيلەمەك — قارالتۇ قىلماق.
گەرد باد — تېز شامال، قۇيۇن:
ئاندا كەتتىم كى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.
— زەلىلى.
گەردى ئەنبەر — ئەنبەر زەررىسى؛ خۇشبۇي، قارا چاچ، چاچ تالالىرى.
گەردى بالا — بالا غۇبارى، كۆلپەت.
گەردى تەئەب — دەرد، غەم.
گەردى راھ — يول چېڭى، يولنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى.
گەردى سۇرمە — سۇرمە چېڭى؛ نەزەر، ئېتىبار.
گەردى فەنا ئولتۇرماق — يېمىرىلمەك. خاراب بولماق.

گەرد II [گرد] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئايلانغۇچى، كەزگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.
ئالەمگەرد — ئالەمنى ئايلانغۇچى.
شەبگەرد — 1) تۇندە كەزگۈچى، تۇندە ئايلانغۇچى؛ تۇن قاراۋۇلى. 2) ئاي.

گەردان [گردان] (پ) ئايلىنىدىغان، ئايلانما:
جەمالىڭ شەمئىگە پەرۋانە ئابىد،
ئانىڭدەك كىم يۇرۇر گەردان بولۇپ نەرخ.
— ئابىد.
گەردان بولماق — ئايلانماق، ئەتراپىدا پەرۋانە بولماق؛ خىزمەتتە بولماق.
گەردان سىپىھر — ئايلانغۇچى ئاسمان، پەلەك.
گۇنبەزى گەردان — ئايلانغۇچى گۇمبەز؛ ئاسمان.

گەردەن [گردن] (پ) گەدەن، بويۇن:
سالىپ گەردەنىمغە قارا رىشتەنى،
بۇتىنىڭ قاشىغە يەتۇردى مېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەردەنبەستە [گردن بستە] (پ) بويىنى باغلانغان.
گەردەنبەستە قۇل — بويىنى باغلانغان قۇل.

گەردەندە [گردندە] (پ) ئايلانغۇچى؛ كەزگۈچى.
گۇنبەزى گەردەندەئى ئالىي بۇنياد — ئايلانغۇچى ئاسمان، پەلەك.

گەردەنفەراز [كردن فراز] (پ) ئۇزۇن بويۇنلۇق، بويىنى ئۇزۇن؛ مەنمەنچى، تەكەببۇر:
قىلىپ جىلۋە ھەريان ۋەلى مەستى ناز،

سۈراھى كەبى مەستۇ گەردەنفەراز.
— نەۋابى.

گەردەنكەش [گردن كش] (پ) بويۇن تولغىغۇچى، بويسۇنمىغۇچى، ئىتائەتسىز.

گەردەنى [گردنى] (پ) مۇشت ئۇرماق، مۇشت قويماق:
ئارقاغە دەستارى ئۇچى تەككەنى،
تەبرەنۈرى بىرلە ئۇرۇپ گەردەنى.
— نەۋابى.

گەردنامە [گردنامە] (پ) دۇئا تۇمارى (بىراۋنىڭ بېشىغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن يېزىلغان پۈتۈك).

گەردۇن [گردون] (پ) 1) ئاسمان، پەلەك، چەرخ، كۆك:
مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۈمە ھىجران تۈنى گەردۇن،
يۇزى بىھەد يارالمغ بۇ كۆڭۈلدىن ھەم خەراش ئولسۇن.
— ئەرشى.
گەردۇندىن ئۆتەر نالەڭۇ زارىم كېچەلەردە،
بىلمىس نېتەي ئول ماھ ئۇزارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

2) دۇنيا، ئالەم، جاھان:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۈك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.
گەي مۇسۇلمانلار نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج،
ئول پەرىنىڭ جەۋرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

3) يۇكسەك، ئېگىز:
ئارىق كۆزنىگە دۇررى دۇن، ئىقلىمى بۇ فەرىدۇن،
توققۇز رەۋاقى گەردۇن، گەردۇ غۇبار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

گەردۇن ئەساس — يۇكسەك، يۇقىرى، ئالىي.
گەردۇن بەھرى — ئاسمان دېگىزى؛ دۇنيا، ئالەم.
گەردۇن جەنابى — يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قۇدرەتلىك.
گەردۇن خەراش — ئاسمانغا تاقاشقان، ئاسمانغا تىرەلگەن.
گەردۇن خىرام — كۆكتە كەزگۈچى، كۆكتە پەرۋاز قىلغۇچى.
گەردۇن سەرىر — يۇكسەك تەختلىك؛ قۇدرەتلىك شاھ.
گەردۇن سىفەتلىغ — بىۋاپالىق، تەرسالىق، كاجلىق.
گەردۇن شۇكۇھ — ئالەك يۇقىرى، يۇكسەك شان-شەۋكەتلىك.
گەردۇن شىكاف — ئۆتكۈر، كۆكنى تېشىدىغان.
گەردۇن كوب — كۆكلەرگە كۆتۈرۈلگەن.
گەردۇن مەئاب — ئاسماندا بولىدىغان، ئاسمانغا تېگىشلىك.
گەردۇن مەسنەدا — يۇكسەك تەخت ئىگىسى.
گەردۇن مەقام — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇقىرى ئورۇن.
گەردۇن نەما — ئالەمنى باشقۇرغۇچى؛ ئۇلۇغ:
دېدى: ئەي شەھنشاھ گەردۇن نەما،
سېنى تەخرى قىلمىش مىسالى ھۇما.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەردۇن نەماي — ئايلانما، دومىلاق، شارغا ئوخشاش (قۇياشقا ئىشارە)؛
گەردۇن نەۋرەد — كۆكتە كەزگۈچى، كۆكتە پەرۋاز قىلغۇچى.
گەردۇنى ئالىي ئەساس — ئالەك يۇكسەك ئاسمان.
گەردۇنى ھەفتە ئەۋرەك — يەتتە قات ئاسماندىكى تەخت:
گەردۇنى ھەفتە ئەۋرەك، شىنگەرفى ئۇ تۇمۇررەك،
يا مىسىۋ نۇقرەۋۇ دەك، يا كۈھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

گەردۇن ئىھتىشام — زور، ھەشەمەتلىك.
گەردۇنى ۋالا — يۇكسەك ئاسمان.

گەردۇنساي [گردون سای] (پ) كۆككە، ئاسمانغا تەگكۈچى، ناھايىتى يۇكسەك، يۇقىرى؛ كۆكتە يۇرگۈچى:
ھەمۇل ۋادىيۇ گەردۇنساي خارا،
كى كۆرمىش ئېردىم ئولدى ئاشكارا.
— نەۋابى.

گەردۇنۋار [گردون وار] (پ) كۆك، ئاسماندەك، ئاسمان كەبى.
گەردۇنۋار قەد — كۆك، ئاسماندەك يۇكسەك قەد.

گەردۇنۋەش [گردون وش] (پ) پەلەككە ئوخشاش، ئاسماندەك يۇكسەك:
تىلسىم ئەيلەپ بۇ گەردۇنۋەش ھىسارىن،
قىلىپ مەھزۇن ھىسارى ئىچرە بارىن.
— نەۋابى.

گەردىش [گردش] (پ) يۈرۈش، ھەرىكەت، ئايلىنىش، سەير قىلىش، چەمبىرەك، ئايلانما، دائىرە:
گەردىش رۇزگارىدىن تۈلكىنى دەي قېيىن ئانا،
تار زەماندىن داغى خەرس ئىلە خۇكنى ئەمەك.
— زەلىلى.
ساقىيانى سىمىتەن گەردىشكە كەلتۈرگىل ئاياغ،
ئەرغەنۇن چالغىل مۇغەننىلەر زەلىلى زار ئۈچۈن.
— زەلىلى.

گەردىش نەماي — ئايلانما، ئايلىنىشنى كۆرسەتكۈچى.
گەردىشى ئەييام — زامانىنىڭ ئۆتۈشى، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى؛ ئۆتكۈنچى دۇنيا.
گەردىشى چەرخ — ئايلىنىش.
گەردىشى دەۋران — زامانىنىڭ ئۆزگىرىشى، دەۋرنىڭ ئۆتۈشى؛ ئۆتكۈنچى دۇنيا.
گەردىشى زەمان — ئۆزگىرىش، خىلمۇ خىللىق.
گەردىيەزدىي [گردىزدى] (پ) گەرد يەزدىي مېتجەز — ئايالار سالىدىغان تور رومالغا ئوخشاش بىر خىل نەپىس رومال، بۆرتمە شال.
گەررايي [گرای] (پ) 1) قان ئالغۇچى (تومۇردىن). 2) ساتىراش.
گەرم [گرم] (پ) 1) ئىسسىق، قىزىق، قاينىق؛ قىزغىن؛ جەزىبىلىك، جۇشقۇن:
يەئنى ھەۋا گەرم ھەرارەت فۇزۇن،
ئىككى ھەرارەتدە جۇنۇن ۋەر جۇنۇن.
— زەللى.
سۇھبەتى ساھىب دىلان گەرم ئولدى زاھىد تۇرماغىل،
خىرمەنى ئاتەشكە كىم كىرگەي سەمەندەر بولماسا.
— زەللى.
دىماغىكى بولدى شەراب ئىلە گەرم،
كى سىماب يەتلىغ بولۇپ كۆڭلى نەرم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تېز، چاققان. 3) قاتتىق، قەتئىيلىك بىلەن.
گەرم ئەتمەك — ھارارەتلىك قىلماق.
گەرم ئەيلەمەك — ئىسسىتماق، قىزىتماق؛ كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتماق.
گەرم بولماق — قىزىماق؛ چاققان بولماق؛ شوخلاشماق.
گەرم پوي — تېز يۈرەر، تېز چاپار، يۈگۈرۈك، چاپقۇر.
گەرم خويلۇق — 1) سەپرا مىجەز، ئاچچىقلانغۇچى، ئاچچىقجان. 2) قىزغىنلىق، كۆچلۈك ھارارەت.
گەرم خىز — تېز يۈرەر، ھەرىكەتچان.
گەرم دېماغ — دېمىقى (كۆڭلى) چاغ، خۇرسەن، شات.
گەرم رەۋ — يورغا، چاققان، تېز يۈرەر:
گەرم رەۋلەر زەررەلەردەك چەرخ ئۈرار مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.
— گۈمنام.
گەرم رەۋ ئەشك — ئىللىق كۆز يېشى.
گەرم رو — ئىسسىق يۈزلۈك (مېھرى ئىسسىق)؛ ئاشىق.
گەرم سەير — ئىسسىق جايلاردا يۈرگۈچى (قۇشلار).
گەرم سېر — ئىقلىمى ئىسسىق مەملىكەت.
گەرم شىكار — قىزغىن ئوۋ.
گەرم كىن — قاتتىق ئاداۋەت، غەزەپ، دۈشمەنلىك.
گەرم نەفەس — يۈرەكتىن (چىن كۆڭۈلدىن) چىقىدىغان ئىسسىلىك سۆزلەر.
گەرم ھەنگامە — قىزغىن ئېچىلغان يىغىن.
گەرم ئولماق — جەزىبىلىك بولماق؛ ئەۋج ئالماق؛ ياخشى كەيپىياتلىق بولماق:
سۇھبەتى ساھىب دىلان گەرم ئولدى زاھىد تۇرماغىل،
خەرمەنى ئاتەشكە كىم كىرگەي سەمەندەر بولماسا.
— زەللى.
گەرى [گری] (پ) 1) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:
بەرسەلەر ئىشق ئەھلى يۈزجان ھەربىرى،
ھۈسنى يۈز مىڭ مۇنچىغە قىلغاي گەرى.
— نەۋائى.
2) گۈرۈھ، توپ:
زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەننى لاجەرەم تەنھا.
— زەللى.
گەز [گز] (پ) 1) يۇلغۇن؛ ئىلمەك، تاياق. 2) كامانىنىڭ پەيسز ئوقى:
بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جوش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپوش.
— لۇتفى.
گەزاف [گزاف] (پ) 1) يالغان، بىمەنە، ئاساسسىز، ئويدۇرما، ساختا. 2) رىياكارلىق.
لافى گەزاف ئۇرماق — يالغان سۆزلىمەك، بىھۇدە، ئاساسسىز گەپ قىلماق، بىھۇدە ۋالاقلىماق.
گەزەك [گزک] 1) مەي ئىچىلگەندىن كېيىن پەيىلىدىغان پېنىك تائام، گېزەك، زاكۇسكا. 2) يارا ياكى جاراھەتنىڭ سوغۇق تېگىپ قىزىرىشى، ئېغىز ئېلىشى:
ھەمۇل ئۈچ ـ تۈرت كۈندە گويا بىر ئۇزۇنغە تۈگەن قوپۇپ،
ئول جەراھەت گەزەك بولۇپ، ئاخىر بولدى.
— نەۋائى.
گەزەند [گزند] (پ) زەرەر، زىيان، زىيان ـ زەخمەت، ئاپەت؛ ئازار:
سۆكر ئېتسىپ دەرمەن ماڭا بۇ دەۋلەتى ئەتادۇرۇر،
يەتسە سەندىن ھەر زەمان جانىمغە گەر يۈزمىڭ گەزەند.
— قەلەندەر.
راست ئۇچۇن قامەتى سەرۇ بەلەند،
تىغل تاشىدىن ئاڭا يوقدۇر گەزەند.
— زەللى.
گەزەند تېگۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك.

گەزەند يەتكۈرمەك — زەرەر كۆرسەتمەك، ياريدار قىلماق.

گەزەند يەتمەك — زىيان كۆرمەك، زەخمەت چەكمەك.

گەزەندە [گزندە] (پ) نەشتەر ئۇرغۇچى؛ چاقىدىغان، كىشىگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدىغان ھاشارات (ھەرە، چايان قاتارلىقلار):

ئاسۇدە ھەرەندەۋۇ پەرەندە،
ئۇيقۇدا گەزەندەۋۇ دەرەندە.

— نەۋايى.

گەزدەستە [گزدستە] (پ) قامچا:

سايسىلىغىغە زۇھۇل ئۇرۇپ فال،
گەزدەستە بىلە قولىدا غەربال.

— نەۋايى.

گەزىستان [گزستان] (پ) يۇلغۇنزار، يۇلغۇنلۇق.

گەژدۇم [گژدم] (پ) «كەژدۇم» غا قاراڭ.

گەشت [گشت] (پ) ئايلىنىش، سەير قىلىش، كېزىش؛ سەپەر؛ يۈرۈش - تۇرۇش، ھەرىكەت؛ ئەتراپ، ئايلانما يول:

كېلىپ تەفتىش ئەتدۇك ئەرەم باغىنى،
نە گەشتى، نە گۇل بىرلە يەفراغىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەگەر گەشتى لەبى دەريا قىلۇرسەن،
كۆزۈمگە كەلكى، ئۇممان ھاجەت ئېرمەس.

— ئاتايى.

گەشت ئەتمەك — سەير قىلماق، كەزمەك.

گەشت قىلماق — ئايلانماق، كەزمەك، سەير قىلماق.

گەشت ئەيلەمەك — كەزمەك، سەير قىلماق.

گەلە [گلە] (پ) توپ، گۇرۇھ، پادا.

گەلىم [گليم] (پ) جۇلجۇل كىيىم:

بەلدە ئاغرامچىيۇ تەندە بىر گەلىم،
خەلقى ئالەمغە سالىپ شورى ئەزىم.

— زەلىلى.

گەنج [گنج] (پ) 1) خەزىنە، بايلىق، گەنج، مال - دۇنيا:

قايسى يەردە تاپىلۇر نىسبەت ساڭا بىرگەنج ھۇسن،
قايسى گەنجىنىڭ ئەژدەرى زۇلفى پەرىشانىڭچە بار؟

— گۇمنام.

2) ئىلىم، بىلىم؛ قىممەت باھا سۆزلەر، توپلام.

3) مەقسەت، مۇددىئا. 4) بەخت قۇشى، سۇمۇرۇغ.

گەنج تۇتماق — خەزىنە، بايلىق توپلىماق.

گەنج رەۋان — راۋان بولغۇچى (ئېقىپ تۇرغۇچى) بايلىق، «گەنجى رەۋان» غا قاراڭ:

ئافاق ئارا قالمادى بىر مۇخلىسى ھەرگىز،
سۆز مەخزەنىدىن گەنج رەۋان بەردىمۇ كەتتىم.

— زەلىلى.

گەنج ھۇسن — ھۇسۇن خەزىنىسى، «گەنجى ھۇسن» گە قاراڭ:

قايسى يەردە تاپىلۇر نىسبەت ساڭا بىر گەنج ھۇسن،
قايسى گەنجىنىڭ ئەژدەرى زۇلفى پەرىشانىڭچە بار.

— گۇمنام.

گەنجى باداۋەرد — شامال كەلتۈرگەن بايلىق، خەزىنە (خىسرەۋى پەرۋىزنىڭ سەككىز خەزىنىسىدىن ئىككىنچىسىنىڭ نامى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، رۇم قەيسەرى پەرۋىزدىن قورقۇپ بايلىقلىرىنى كېمىلەرگە بېسىپ ئارالغا يۆتكەۋاتقاندا، دېڭىزدا قاتتىق بوران چىقىپ، كېمىلەرنى پەرۋىز تەرەپكە سۈرگەن، پەرۋىز بۇ بايلىقنى قولغا چۈشۈرۈپ «گەنجى باداۋەرد» دەپ ئاتىغان).

گەنجى بەقا — مەنىۋى تىرىكلىك؛ ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك بايلىق.

گەنجى بىئىنتىھا — تۈگىمەس خەزىنە.

گەنجى راز — سىرلار خەزىنىسى.

گەنجى رەۋان — ھەرىكەتتىكى خەزىنە، «گەنجى قارۇن» غا قاراڭ.

گەنجى شىنگەرف — تاتلىق، لەززەتلىك ھايات.

گەنجى قارۇن — قارۇن بايلىقى، خەزىنىسى (مۇسا پەيغەمبەر زامانىسىدىكى ئەڭ كاتتا بەدەۋلەت ئادەم):

بۇ زىۋەر بىرلە يۈزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.

— ئەرشى.

گەنجى قەنائەت — قانائەت خەزىنىسى؛ قانائەتلىك بولۇش، قانائەتكە باي بولۇش.

گەنجى گىران — تۈگىمەس خەزىنە، بايلىق:

بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گەنجى گىران،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر رەنجى گىران.

— خەراباتى.

گەنجى مەخزەن — دۆلەتمەنلىك.

گەنجى مەقسۇد — مەقسەت خەزىنىسى، مۇددىئا.

گەنجى ھەقىقى — ھەقىقىي بەخت:

كۆڭۈل مېھرابىنى ۋەسل ئەھلى ئەتمىش قىبلەئى مەقسۇد،
دىلى ۋەيران ئارا گەنجى ھەقىقىي ئىزدەسەڭ مەۋجۇد.

— شەۋقى.

گەنجى ھۇسن — ھۆسن بايلىقى، خەزىنىسى.

گەنجى ئىرفان — ئىلىم بايلىقى، ئىلىم خەزىنىسى:

ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەڭنى يازمىشكىم،

خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

گەنجى ئىشق — ئىشق ماكانى:
ئادەمزادىكى ئېرۇر گەنجى ئىشق،
ۋاقىق ئەمەس چەگمەگۈچە رەنجى ئىشق.
— زەلىلى.

گەنجى ئىقبال — بەخت، ئىقبال خەزىنىسى.

گەنجى ئىلىم — ئىلىم ماكانى، ئىلىم خەزىنىسى.

گەنجپاش [گنج پاش] (پ) 1) ئالتۇن، دۇرلار چاچقۇچى؛ 2) قىممەتلىك سۆز ئېيتقۇچى:
ئانىلىك بۇ گەنجىدىن تاپماي كىشى كام،
نېچۈككىم گەنجپاشى گەنجە ئارام.
— نەۋايى.

گەنج رېز [گنج ريز] (پ) 1) خەزىنە تۆككۈچى. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى.

گەنج سەنج [گنج سنج] (پ) خەزىنە ئولچىگۈچى.

گەنج فىشان [گنج فشان] (پ) خەزىنە چاچقۇچى:
بۇ تىل بىلە كىمسە تاپمادى كام،
جۇز گەنج فىشانى گەنجە ئارام.
— نەۋايى.

گەنجۇر [گنجور] (پ) خەزىنىچى، خەزىنە ساقلىغۇچى:
ئالار ئول خەزايىنغە گەنجۇر ئولۇپ،
ئالارنىلىك نىگاھبانى بۇ مور ئولۇپ.
— نەۋايى.

گەنجىنە [گنجينه] (پ) خەزىنە؛ كان، «گەنج» گە قارالسۇن:
سۆزۈڭ دۇررۇ جەۋاھىردۇر، كۆڭۈللەر گەنجىنە لايىق،
نە لايىق، لايىقى خۇسرەۋ، نەخۇسرەۋۇ، خۇسرەۋى كىشۋەر.
— سەيفى سەرايى.
كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت قىلىپدۇر سىپاھى غەم،
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بىتىغۇ سىپەر تەنها.
— زەلىلى.

گەنجىنەئى دىل — دىل، كۆڭۈل خەزىنىسى:
دېدى گەۋھەل نە دىمى نوكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.
— ناقىس.

گەندە [گنده] (پ) يامان، يارىماس، نىجاسەت.
گەندە دىماغ — تەكەببۇر، دىمىغى ئۇستۇن.

گەندەرەمەك [كندارماك] (بەتبۇيلۇقتىن، نىجاسەتتىن) ئاينىماق، ھوشىدىن كەتمەك:
ھەر كىشى زەمزەم سۆيىدىن كەلتۇرۇپ،
گەندەرەبان شىشەدە بەسكىم تۇرۇپ.
— نەۋايى.

گەندۇم [گندم] (پ) بۇغداي:
قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى سەمان پەيدا.
— شەۋقى.

گەندۇم گۇن — بۇغداي ئۆڭلۈك (رەڭلىك):
خەرابى چېھرە گەندۇم گۇنى بىپەرۋا ئۇچۇن ھەربار،
قەرار ئەتمەي چۇ چەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۇر باشىم.
— زەلىلى.

گەھ [گه] (پ) گاھ، گاھى، بەزەن، بەزىدە، بەزەندە:
نەچچە كويىدا يۇردۇمۇ گەھ يىقىلىپ گەھى قويۇپ،
بىر نەزەرنى سالمادى ئاشقى بىنەۋاسىنە.
— گەرشى.

گەھكى — ۋاقتىكى، قاچانكى، ھەرقاچان.

گەھ ـ گەھ — گاھى ـ گاھى، بەزى ـ بەزىدە.

گەھۇ بىگاھ — ۋاقتى ـ ۋاقتىدا، ۋاقتى ـ ۋاقتى؛ ۋاقتلىق ـ ۋاقتسىز.

گەھۇ بىگەھ — ۋاقتى ـ ۋاقتىدا، ۋاقتى ـ ۋاقتى بىلەن.

گەھۋارە [گهواره] (پ) بۆشۈك، بۆلىگۈچى:
بولماسا بۇ مەرھەلدە بەس لەۋەند،
پۈشتى چۇ گەھۋارەئى شەرمگىدە بەند.
— زەلىلى.

گەھى [گهى] (پ) «گەھ» كە قارالسۇن:
يۇزۈڭ دەۋرىندە كۆزلەرىم گەھى لەئلۇ گەھى لۇئلۇۋ ـ چىقار،
كۆرسە بۇ سەئىمت، ئۇيالۇر بەھرۇكان، ئەي جان.
— سەككاكى.

گەۋاھىر [گواهير] (پ) «گەۋھەر» گە قارالسۇن:
تېرىپ كىسەلەرگە جەۋاھىرلارىن،
ئالىپ تۇرفە ـ تۇرفە گەۋاھىرلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەۋەزن [گوزن] (پ) ياۋايى تاغ بوقىسى:
گەۋەزن ئولتۇرۇپ چۇن سۇرۇپ گورتەك،
قىلىپ مەي ئارا نەيشەكەردىن گەزەك.
— نەۋايى.

گەۋھەر [گوهر] (پ) 1) گۆھەر، دۇر، قىممەت باھا تاش؛ «گۆھەر» گە قارالسۇن:
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋش شەمسىدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەپنالىك گەۋھەرى.
— موللا بىلال.

2) پەرزەنت. 3) ئەسل، نەسىل ـ نەسەب؛ كېلىپ چىقىشى؛ 4) كۆز يېشى. 5) تۆت ئاناسىر؛ يەر، سۇ، ئوت، ھاۋا. 6) گۈزەل، چىرايلىق، مەھبۇبە:

جەمال گەۋھەری يەكتاغە مۇنتەزىر بولۇبان،
بېھىشت ھۇری قەسىر باغی ئالىي رىزۋان چەرخ.
— شەۋقى.

7) سۆز، گەپ، ئىبارە؛ پىكىر، ئوي؛ مەنىلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:

قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇكان بېرۇر.
— بابىر.

8) ئەتىۋارلىق، ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق. 9) ئاساسىي خۇسۇسىيەت.

گەۋھەر ئارا — گۆھەر بىلەن زىننەتلەنگەن.

گەۋھەر ئاراي — مەنىلەرنى بېزىگۈچى، بېزەتكۈچى؛ گۆھەر بىلەن زىننەتلىگۈچى.

گەۋھەر ئايمىن — گۆھەرلىك، گۆھەر قاداللىغان.

گەۋھەر ئەفشان — گۆھەر چاچقۇچى، گۆھەر ياغدۇرغۇچى.

گەۋھەر بار — «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر پاش — نۇر چاچقۇچى؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر زاي — گۆھەر يارىتقۇچى، قىممەت باھا، نادىر مەنىلەر ئىپادە ئەتكۈچى (قىلغۇچى).

گەۋھەر ساچماق — چىرايلىق سۆزلەرنى ئېيتماق.

گەۋھەر شەمايىل — گۆھەر سۈپەت، گۆھەر كەبى ئەسىل.

گەۋھەر قىشان — 1) پايدىلىق، بەرىكەتلىك، قىممەت باھا يامغۇر؛ ھۆل ـ يېغىن؛ نەپ يەتكۈزگۈچى، بەھرىمەن قىلغۇچى. 2) بېزەك بەرگۈچى؛ دۇر چاچقۇچى؛ خەتتات؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر نىسار — ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختاش؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر نىسار قىلماق — 1) ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختىماق، گۆھەر چاچماق، گۆھەر ياغدۇرماق. 2) كۆز يېشى تۆكمەك، يىغلىماق.

گەۋھەر نىشان — ئۇلۇغ مەقسەت:

بۇ جەھان ئىچىندە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەر نىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىلىك بىلمەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.
— قەلەندەر.

گەۋھەر نىگار — گۆھەر بېزەكلىك، قىممەت باھا بېزەكلەر بىلەن بېزىتىلگەن؛ گۆھەر بىلەن بېزەلگەن.

گەۋھەر ھەسەب — «گەۋھەر شەمايىل» غا قارالسۇن.

گەۋھەر ئولماق — ئۇلۇغ بولماق، ھۆرمەتلىك بولماق.

گەۋھەری ئابدار — يېنىپ، يالتىراپ تۇرغۇچى، ببباھا گۆھەر.

گەۋھەری ئالىي مىقدار — قەدىرى يۇقىرى، ئۇستۇن، ئالىي قەدىر ـ قىممەت.

گەۋھەری ئەرجۈمەند — يۇكسەك، ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، شەرەپلىك.

گەۋھەری ئەشئار — چوڭقۇر مەنىلىك، گۈزەل شېئىرلار:

نە مەۋج ئۇردی بۇگۈن سۆز مەخزەنىدىن گەۋھەری ئەشئار،
زەلىلی مەغرىفەتدە ئادەمىنىڭ كۆڭلى دەريايى.
— زەلىلی.

گەۋھەری ئەنجۇم — يۇلتۇز گۆھىرى، گۆھەر كەبى يۇلتۇزلار.

گەۋھەری پاك — ئۇلۇغلۇق، ئىنسانىنىڭ پاكلىقى، چىن ئىنسان.

گەۋھەری جەيب — كىكۈل، دىل، دىلدىكى (كۆڭۈلدىكى) مۇددىئا.

گەۋھەری زىبەندە — يارىشىدىغان، چىرايلىق قىلىدىغان، لايىق، يارىشىملىق، مۇناسىپ.

گەۋھەری شەب چەراغ — كېچىسى چىراغتەك يېنىپ نۇر بەرگۈچى گۆھەر؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى:

زىيب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەری شەب چەراغ.
— زەلىلی.

گەۋھەری شەھۋار — شاھلارغا مۇناسىپ گۆھەر؛ ئاق ئۇلۇغ، قىممەتلىك.

گەۋھەری كانىي — ھەقىقىي گۆھەر؛ چىن ئىنسان.

گەۋھەری مەئانىي — مەنىلەر گۆھىرى، مەنىلىك سۆزلەر، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق ئىبارىلەر.

گەۋھەری مەقسۇد — ئاق قەدىر ـ قىممەتكە ئىگە بولغان بۇرج؛ مەقسەتنىڭ ئەسلى، ئاساسىي مەقسەت؛ مەقسەتنى قەدىرلىگۈچى:

گەۋھەری مەقسۇدىنى ئول تاپمادی بۇ بەھر ئارا،
كىمگە كىم ئىشقى مۇھەببەت دەردی پەيدا بولمادی.
— قەلەندەر.

گەۋھەری مەقسۇد تاپماق — مەقسەت گۆھىرىگە يېتىشمەك، ئەسلى مەقسەتكە ئېرىشمەك.

گەۋھەری مەقسۇد تىلەمەك — ئەسلى مەقسەتنى خالىلىماق.

گەۋھەرى مەئنى — مەنىلىك سۆز، قىممەتلىك گەپ، يېتۈك مەزمۇنلۇق سۆز.
گەۋھەرى مېھر — قۇياش.
گەۋھەرى نايات — تەڭدىشى يوق، ئاز ئۇچرايدىغان: *ۋۇجۇدلار خۇبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى، بەھاسىز گەۋھەرى نايات ئېردى زاتى يەكتاسى.*
— مەشھۇرى.
گەۋھەرى ئۇلۇغ — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك.
گەۋھەرى ئۇممانىي — دېڭىز گۆھىرى.
گەۋھەرى ۋەلا — قىممەت باھا تاش.
گەۋھەرى ئىشق — ئىشق ئاساسى، ئىشقنىڭ ماھىيىتى، ئەسلى: *سەدەفتەك كۆكسۈم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقىڭ قىلىپ مەنزىل، ۋىسالىڭ دەۋلىتىنى ئارزۇ ئەيلەپ كۆڭۈل جويا.*
— فىراقى.
گەۋھەرى يەكتا — قىممەت باھا تاش؛ ئۇلۇغ زات، ئېسىلزادە، يەككە ـ يېگانە.
گەۋھەرى يەكدانە — يەككە ـ يېگانە، ئاز ئۇچرايدىغان.
گەۋھەرلىك [گوھرلىك] دانىشمەن كىشىلەر، ئىلىم ئەھلى، ئۇلۇغلار: *سۆزۈمگە پاك مەئانىي گەۋھەرى تاج ۋە ئۆزۈمگە پاك گەۋھەرلىك ئەھلى مەئانىي مۇھتاج بولدى.*
— ئەۋالى.
گەيبۇر [گيبور] ئوق: *چۈن كى سالدى ئىكى قولىغە ئىشكال، گەيبۇر ئاتىپ بوغۇزلادى فىلمال.*
— ئەۋالى.
گور [گور] (پ) 1) قەبرە، مازار، لەھەت، گۆر، يەرلىك: *بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزالى يەتسەلەر، رەھىم ئېتىپ دەفنگە ئەيلەگەن سۆلتانى غەففارىمغە ئەرز.*
— شەۋقى.
ھەرەم بولسا، يانە پەرى بىر لەھۇر، بولۇر ئاقىبەت ھەم ئاخا جايى گور.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ياۋايى ئېشەك؛ قۇلان: *... بەزى دەپتۈرلارکى، گور ئاۋغە كۆپ مايىل ئېردى. جاپىيان قوھى دەشت سارى سەمەند، گور بوينىغە سالۇر ئېردى كەمەند.*
— ئەۋالى.
گورتەك [گورتک] (پ) «گوردەۋ» گە قارالسۇن.
گورخانە [گورخانه] (پ) مەقبەرە: *مىرئەلى دوست... ئاخا مەگرۇق مەدرەسە ۋە گورخانە ۋە رەباتى بەسدۇر.*
— ئەۋالى.
گوردەۋ [گوردو] (پ) چاپقۇر، ياۋايى ئېشەك: *مىلكى ئات — بارچە ئاھۇ تاقۇ گوردەۋ، بارى گورۇ ئاھۇدىن ئېلىنتىپ گەرەۋ.*
— ئەۋالى.
گوركەن [گوركن] (پ) گۆر كولىغۇچى، گۆر، يەرلىك قازغۇچى: *ئولكى كىشى ئۆلمەكىندىن شاد ئېرۇر، گوركەنۇ غاسىلۇ جەللاد ئېرۇر.*
— ئەۋالى.
گورىستان [گورستان] (پ) گۆرىستان، قەبرىستان، مازار: *تەكىيە گاھى خەلق گورىستاندۇرۇر، شاھۇ گەدا قەبرە يەكساندۇرۇر.*
—زەلىلى.
مېنى بىر خەچىرغە سۆۋار ئەيلەدى، گورىستان ئارا ئىختىيار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گوش [گوش] (پ) قۇلاق: *ئەي ئوغۇل ھەر تۇنۇ كۇن ساجىد كېرەك، چەشمە گوش دەستۇ، پا زاھىد كېرەك.*
— خەراباتى.
دەرغ دەردكە ئەۋۋەل نە چەشم گوش ئېردىم، يوق ئېردى گىردۇ ئەناسىر چۇ بىنەقۇش ئېردىم.
— زەلىلى.
گوش ئەيلەمەك — ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق.
گوش سالماق — «گوش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
گوشە [گوشه] (پ) بۇرجەك، چەت، چەت جاي؛ خىلۋەت، بۇلۇڭ: *غەمىڭگە دىلىمدا جاندەك نەچۈكدىن مېھرىبان بولماي، خىيالىڭ گوشەسىغە بارغانمدا ياري غارىمدۇر.*
— گۇمنام.
سەنا ئايتۇرغە، يارەب، شۇئلەئى تىغى زەبان بەرگىل، زەلىلى بۇ تەلەبدىن گوشەدە قولتۇرۇر تەنها.
— زەلىلى.
گوشە تۇتماق — ئۇزاقلاشماق، يىراقلاشماق، خىلۋەتتە بولماق؛ ئۆزىنى خىلۋەتكە ئالماق: *ياتار ئېردىم ئاندا تۇتۇپ گوشەئى، تۇگەنمەسدە يانە يېتمىپ توشەئى.*
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

Altun Yaz

گوشەئى بۇرقەڭ — چۈمپەردە، نىقاب:
گويا يۈزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەڭ،
تا بەندە بۇگۈن كېچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.
— زەلىلى.

گوشەئى خاتىر — خاترىدە ساقلاش، ئەسلەش.

گوشە ئىختىيار قىلماق — يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلماق:
زەئىف ئولدى گوشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گوشەئى خىلۋەت — خىلۋەت جاي.

گوشەئى دامان — ئېتەكنىڭ ئۈچى، پېشى.

گوشەئى دىۋار — ئۆينىڭ بۇلۇڭى:
ئاندا گەر قىلساڭ تەمەڭ ئىككىسى سەرۇ، باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەيرانە ئىچرە گوشەئى دىۋار تۇت.
— مەھزۇن.

گوشەئى زىندان — زىندانىنىڭ بۇلۇڭى:
سەلتەنەت تەختى ھەمە ئۇششاقلارغە دەھر ئارا،
كىشۋەرى ئىشق ئىچرە ئېرمىس گوشەئى زىندانىدىن ئۆز.
— مەھزۇن.

گوشەئى فەقرفەنا — كەمبەغەللەر پاناھلىنىدىغان خالىي جاي:
ماڭا بىر گوشەئى فەقرفەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتۇق بورىيا بەس.
— ئەرشى.

گوشەئى مېھراب — مېھراب بۇرجىكى.

گوشەئى ۋەيرانە — خارابىلىك؛ بۇزۇق، ئەسكى (كونا) ئۆي بۇرجىكى:
گوشەئى ۋەيرانەدە يۇرسەم نىشىمەن نې ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.
— ئەرشى.

گوشە تاب [گوشە تاب] (پ) چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ قۇلىقى:
چۇ مەجنۇن قىلدىڭ ئەمدى، ئەي مۇغەننىي، گوشە تابىڭنى،
كۆڭۈل سەۋداسى تەسكىنى ئۇچۇن بوينۇمغە تۇمار ئەت.
— نەۋائى.

گوشەگىر [گوشەكىر] (پ) خالىيدا ياشىغۇچى، تەرىكچىلىكان؛ «گوشەنىشىن» گە قارالسۇن.
ئەزدەھايى گوشەگىرى گەنجى مەئنى بولمادىم،
پېچىتابىمدىن ئەگەرچە سىياقى مار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

گوشەگىران [گوشەگىران] (پ) «گوشەگىر» گە قارالسۇن:
ئەي گۇمناما پاكى زەمىران كەتتى،
ئوقبا تەرەفىگە گوشەگىران كەتتى،
ياتما قوپا قوي نەجىس جەھان ئۇستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ تەننى پىران كەتتى.
— گۇمنام.

گوشەنىشىن [گوشە نشين] (پ) خىلۋەتنى ئىختىيار قىلغۇچى، دەرۋىشلىك يولىغا كىرىپ، كىشىلەردىن ئۆزىنى چەتكە ئالغۇچى:
بۇركۈتى زۇلىم بەسكى بالەند ئەيلەدى ئۇرۇج،
يەتكەيمۇ تەيرى گۇشەنىشىنلەر دۇئاسىدىن.
— زەلىلى.

گوشتى [گشتى] (پ) كۈرەش، جەڭ.
گوشتى فەنى — كۈرەش ئىلمى؛ جەڭ ئىلمى.

گوشتىگىر [گشت گير] (پ) كۈرەشكە چۈشكۈچى پالۋان؛ لەقەب:
مۇھەممەد پەھلەۋان گوشتىگىركىم، گوشتى فەنى باۋۇجۇدى ئولكىم، ئانىڭ ئاندىق ھەم ۋە مۇلكىدۇر...
— نەۋائى.

گوشمال [گوشمال] (پ) جازالاش، تەنبىھ بېرىش.
گوشمال بەرمەك — جازالىماق، تەنبىھ بەرمەك.

گوشۋار [گوشوار] (پ) «گوشۋارە» گە قارالسۇن:
قىلىپ تاجىمىز ھەممەنى تاجدار،
كى دۇرلەر بىلەن ئەيلەدۈك گوشۋار.
— غەربى.

گوشۋارە [گوشواره] (پ) سىرغا، ھالقا، زىرە:
بىساتلاردا ئەنجۇمەدەك ساچىلغان،
نوخۇددۇر گەر ئۇچۇندۇر گوشۋارە.
— ئەرشى.

گوي [گوی] (پ) 1) «ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرگۈچى سۆز. 2) چەۋگان ئويۇنىدا ئويىنىلىدىغان توپ:
ئۆزۈلدى تەنىدىن باشى گويدەك،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گوي ئولۇپ كويۇڭدا باشىم ياتتى چەۋگانىڭدا كۆپ،
ئايدى ئىنسانى ئەيلەسەڭ كەل ئايلانىپ ئانى كەمەر.
— ئەرشى.

گوي قىلماق — ئېگىلمەك، تەزىم قىلماق.
گوي ئۇرماق — گەپ قىلماق، سۆزلىمەك.
گويى غەلتان — يۇمىلىغۇچى توپ.
گويى مېھر — قۇياش توپ.

گويا [گويا] (پ) 1) خۇددى، گويا، گوياكى:
قونۇپ سۆز شاخمغه بۇلبۇلدەك ئەتسەم نالە شەۋقۇڭدا،
بولۇر فەيزى فىغانىمدىن سەرا - سەر بەرگلەر گويا.
— ئەرشى.
جەمالى شەمشىدىن سالمىش جەھانغە رەۋشەنالىقنى،
ئۆزىن ئۇردى ئوت ئىچرە ئاشقى پەرۋانەلەر گويا.
— شەۋقى.
2) سۆزلىگۈچى، گەپ قىلغۇچى، سۆزمەن؛ ئاھاڭ:
قىلىپسەن بىرنى گۈڭگۇ بىرنى گويا،
قىلىپسەن بىرنى لەنگۇ بىرنى بايا.
— خەراباتى.
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر ساڭى،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە بۇزمىڭ تۇتىئى گويامى بار.
— ئەرشى.
گويا بۇلبۇل — سايراپ تۇرغۇچى، خۇش ئاۋاز بۇلبۇل؛ قۇش.
گويا قۇش — «گويا بۇلبۇل» غا قارالڭ.
گويايى سەنا — سانا ئېيتقۇچى:
سىفاتىن قىلماغۇچ كىمدۇر، سەناسىن دېمەگۈچ كىمدۇر،
زەمىنده ھەر كىياھى بار گويايى سەناسىدۇر.
— زەلىلى.
گويەندە [گوينده] (پ) قىسسە سۆزلىگۈچى، ئېپسانە ئېيتقۇچى؛ قوشاق ئېيتقۇچى؛ ھېكايىچى:
شەھەرنىڭ سازەندە ۋە خانەندە ۋە گويەندەسى،
داڭسم ئالار سۆھبەتىدە ھازىر بولۇر ئېردى.
— نەۋايى.
گويئەندۇد [گوى اندود] (پ) ئىشقا باغلانغان يۈرەك:
قەلبى گۈيئەندۇد ئىلە بەيئ ئەتسە ۋەسلىن، ئەي كۆڭۈل،
داغدىن مۇنچە دەرەمكەم مەندە باردۇر، كىمدە بار.
— نەۋايى.
گويى [گويى] (پ) «گويا» غا قارالڭ:
مۇدەۋۋەر گويى سىيمىن يا زەنەخدان،
مۇئەنبەر زۇلف يا چەۋگانمۇدۇر بۇ؟
— ئاتايى.
گويىيا [گوييا] (پ) خۇددى، گويا؛ مىسلى:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداغ قايدا بىر زىبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.
خەتلىڭ پەرۋانە كەلتۇرگەچ تىرىلدى ئۇشبۇ دىۋانە،
ئانى تىرگۈزمەك ئۈچۈن گويىيا كەلتۇردى پەرۋانە.
— بابۇر.
گويىيا [گوييا] (پ) «گويا» غا قارالڭ:
تىنچ ئەمەسدۇرمەن ماڭا ئارام يوق،
گويىيا ئازغان كۆزۈمگە تەككەن ئوق.
— زەلىلى.
گۇداز [گداز] (پ) 1) ئېرىش، كۆيۈش:
چۈن كۈدۈراتى تەبايىشدىن نىچۈك بولغاي خەلاس،
ئەۋلىيا ئەشكىدە تا سوزى گۇدازى بولماسا.
— زەلىلى.
2) قانتىقلىق، قانتىق قوللۇق:
كى سىزلەردە يوقدۇر نەمازۇ نىياز،
چۇ ئىنسان سۈپەت قولىڭىزدۇر گۇداز.
— غەربىي.
3) دەرد، ئەلەم، ئىزتىراپ.
گۇداز ئەيلەمەك — چۈشكۈنلەشتۈرمەك؛ ئېرىتمەك؛ كۆيدۈرمەك؛ دەرد - ئەلەمدە قويماق.
گۇداز تاپماق — ئېرىمەك، كۆيمەك، يانماق.
گۇدازىش [گدازش] (پ) ئېرىش، كۆيۈش، ئېرىتىش:
خاجە قىز بىلە سەۋمەگە شەرابغە مەشغۇل بولۇپ تەۋسىق قىلغانى ۋە خاجە ئول سەنگدىلنى ئىشق ئوتى بىرلە گۇدازىش بېرىپ، مەلىكەغە تەۋقىق ھاسىل بولۇپ، بىجاندىل مۇسۇلمان بولغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇربىز [گربز] (پ) ھىيلىگەر، مەككار:
سەن ئەمەسسەن زالىمۇ گۇربىز ۋە ئول ئەمەسدۇر مەزلۇمۇ ئاجىز.
— نەۋايى.
گۇرد [گرد] (پ) پالۋان، باھادىر، قورقماس:
گۇردى ئەنجۇمبوس — يۇلتۇزلارنى ئۇپقۇچى؛ بېشى كۆككە يەتكەن غالىب پالۋان.
گۇردى رەزم ئازمۇن — ماھىر، تەجرىبىلىك پالۋان.
گۇردى ۋەھشىي فىكىەن — يىرتقۇچلارنى قولغا چۈشۈرگۈچى پالۋان.
گۇرده [گرده] (پ) 1) بەل، بېقىن. 2) بۆرەك.
گۇرده‌گاه [گرده‌گاه] (پ) 1) بۆرەك جايى. 2) بەل، بېقىن:
بىرى سۇغلۇبان گۇردەگاھىغە تىغ،
تۆكۈپ يەرگە قانىن ئانىڭ بەدەرىغ.
— نەۋايى.
گۇرز [گرز] (پ) گۈرزە، قەدىمىي ئۇرۇش قورالى (چويۇن توقماق)؛
گۇرزى گەرانسەڭ — كاتتا، ئېغىر گۈرزە.
گۇرزه [گرزه] (پ) 1) زەھەرلىك، كاتتا خالدار يىلان. 2) گۈرزە، ئۇرۇش قورالى؛ «گۈرز» غا قارالڭ؛

گۆرزه ماری دەمان — زەھەرلىك، يوغانباش كاتتا يىلان.

گۆرۈسنه [گرسنه] (پ) ئاچ، تەشنا:
تەكىيە قىلىپدۇرلەر غەربىان شەھەر،
گۆرۈسنەۋۇ تەشنە فەقىران شەھەر.
— زەلىلى.
ئالىپ كەلدىلەر سۈت، قاتتىق نان ـ توقاچ،
تويۇپ ھەر گۆرۈسنە ۋەيا بولسا ئاچ.
— مولا شاكىر.

گۆرۈھ [گروه] (پ) توپ، گۆرۈھ؛ جامائەت:
سۈخەن مەنبەئسىنلىك خىرەدمەندلەرى،
مەئانى گۆرۈھى شەكەرخەندلەرى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۆرۈھى ئاجىزۇ زارۇ زەبۇن — چارسىزلار گۆرۈھى، توپى.
گۆرۈھى بىخەبەر — خەۋەرسىز غاپىللار.
گۆرۈھى خارۇزار — بىچارىلەر گۆرۈھى.
گۆرۈھى دەردناك — دەردمەنلەر گۆرۈھى.
گۆرۈھى مۈستەمەند — غەملىك، قايغۇلۇقلار گۆرۈھى.

گۆرۈھا ـ گۆرۈھ [گروها كروه] (پ) توپ ـ توپ، گۆرۈھ ـ گۆرۈھ.

گۆرۈھه [گروهه] (پ) كامانغا سېلىپ ئېتىلىدىغان يۇمىلاق ئوق، ساقا:
يا بىراۋ گەز بىرلە بولغاي قاتىلىك،
يا گۆرۈھه بىرلە قىلغاي بىسمىلىك.
— نەۋائى.

گۆرىز [گريز] (پ) 1) قېچىش، قاچماق:
قىلىپ ياد ھەقنى چۇ ئەيلەپ گۆرىز،
كى سىلتىق ئوقىدىن يۇرۇر ئېردى تېز.
— ئا. نىزارى.
2) ئىلاج، چارە، ئامال. 3) ھەزەر، پەرھىز.
گۆرىز سالماق — قاچماق.

گۆرىزان [گريزان] (پ) قاچقان، قاچقۇچى؛ قاچقان ھالدا:
تاڭلا نېتكۈمدۇر سېنىڭ ئالدىڭدا قۇللۇق قىلمادىم،
مىڭ خىجالەتكە سالىپ مەندىن گۆرىزان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

گۆرىزگاه [گريزگاه] (پ) قاچىدىغان جاي، پاناھ، پاناھ جاي:
ئول بەرى ئالەم ئۆزرە شاھ ئولدى،
مالىك ھەر يەر گۆرىزگاھ ئولدى.
— نەۋائى.

گۆرىز [گريز] (پ) «گۆرىز» غا قارالسۇن:
كۆز ئۆيىدىن ئول پەرى رام قىلدى، مەردۇم ئەشكىدىن،
بولدى چۇن ھەمخانە تەردامەن ئېرۇر ئەۋلا گۆرىز.
— نەۋائى.

گۆرىزان [گريزان] (پ) «گۆرىزان» غا قارالسۇن:
تەلىبە ئىتتەك ھەر تەرەفكە يۈز قويۇپ باشىن ئۇرۇپ،
تاش ئۇرۇپ ئىتتىفال تاشقا ئاندىن گۆرىزانمۇ ئىمكىن.
— گۈمنام.

گۆزار [گذار] (پ) ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى، يول:
جان تاپار گۈمنام ئايىغىك شەرفىسىدىن ئەي مەسىھ،
جىلۋە بىلە ناگىھان قەبرىم ساری قىلساڭ گۆزار.
— گۈمنام.
«ۋاۋ» ۋاھىكسم، قۇتۇلماس ھەجر ئوتىدىن ئۆلمەيىن،
ۋايكىم ئارامى جان يا جان گۆزارىم سەنمۇ سەن.
— مولا سالىھ.

گۆزار ئەتمەك — «گۆزار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

گۆزار ئەيلەمەك — ئۆتمەك، يۈرمەك، يول ئالماق.

گۆزاره [گذاره] (پ) ئۆتۈش؛ ئاشۇرۇش:
بۇلار ئەيلەر بىرى ـ بىرىگە نەزارە،
ئېتىپ خۇشلۇقنى ئول ھەددىن گۆزارە.
— خىرقەتى.

گۆزاره ئەيلەمەك — ئۆتمەك، بارماق.

گۆزاره قىلماق — ئۆتمەك؛ ئاشۇرماق.

گۆزارەنده [گذارنده] (پ) 1) تەرتىپكە سالىدىغان، بېزەيدىغان؛ تەرتىپكە سالغۇچى، بېزىگۈچى؛ بېزەتكۈچى. 2) ئۆتكۈزگۈچى؛ ئادا قىلغۇچى؛ بايان قىلغۇچى، نەقىل قىلغۇچى؛ ھېكايىچى.

گۆزارى [گذارى] (پ) يولۇچى، يول يۈرگۈچى:
كىسم دەغدەغە تاپماغاي مۇھاجىر،
خاھى گۆزارىيۇ، خاھى تاجىر.
— نەۋائى.

گۆزارىش [گذارش] (پ) بايان، تەبىر، رىۋايەت؛ ھېكايە؛ نەقىل.
گۆزارىش ئەيلەمەك — ھېكايە قىلماق، بايان قىلماق، سۆزەتلىمەك.
گۆزارىش بەرمەك — بايان قىلماق، ھېكايە قىلماق، شەرھلىمەك.
گۆزارىش تاپماق — بايان قىلىنماق (ئېتىلمەك)، بېزىلماق.
گۆزارىش دېيىلىشى — ھېكايىنىڭ مۇقەددىمىسى.
گۆزارىش سۆرەتى ئۆتماق — خىيالدىن كەچمەك، تەسەۋۋۇر قىلماق؛ بايان ئېتىلمەك.

گۇزارىش قىلماق — ھېكايە قىلماق.
گۇزارىش كۆرگۈزمەك — بايان قىلماق، ھېكايە قىلماق.
گۇزاف [گزاف] (پ) «گەزاف» غا قارالسۇن.
گۇزەر [گذر] پ) 1) كېچىش؛ قېچىش:
چۈ ئىبراھىمۇ ئەدھەم تەختۇ تاجىدىن گۇزەر ئەيلەپ،
ئۇزىنى ئاجىزۇ بىچارەۋۇ بىخانمان قىلماق.
— زەللىلى.
ئەلى زالىمدىن كىشى قىلسە گۇزەر،
سالماغاي تەگرىم ئانى نارۇ سەقەر.
— خەراباتى.
2) ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى؛ يول ئېلىش:
چۈ دەريا سارىغە گۇزەر ئەيلەدىم،
تەۋجىرانى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇزەر ئەيلەمەك — ئۆتمەك؛ يول ئالماق، يۈرمەك؛ كەچمەك:
يەنە بىر شەھەرگە سەفەر ئەيلەسەك،
كى ھىندۇ سارىغە گۇزەر ئەيلەسەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇزەر سالماق — بېرىپ كۆرمەك، خەۋەر ئالماق.
گۇزەر قىلماق — ئۆتمەك؛ خىيالىغا كەلمەك، ئەسلەمەك:
مېنىڭ مېھرىم سېنىڭ ئانداقدۇر ئۇركسەم، ئەي دىلئارامىم،
مۇسۇلمان بولمايىن جەۋرۇ جەفايىڭدىن گۇزەر قىلسام.
— قەلەندەر.
گۇزەران [گزران] (پ) ئۆتكۈنچى:
مەھرۇيلەر مېھرى بىلە يۈر ئالەم ئارا دىلشاد،
سالقىن كەبى بۇ ئۆمۈر ئەزىزىڭ گۇزەراندۇر.
— مەشھۇرى.
گۇزەرگاھ [گذرگاه] (پ) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتۈش جايى، يول، كېچىك:
گۇزەرگاھى رۇسۇ دىيارى فەرەڭ،
قايۇ يەرگە يەتكەچ، ئۆتۈپ بىدەرەڭ.
— نەۋايى.
گۇزەرى [گذرى] (پ) ئۆتكۈنچى، «گۇزەران» غا قارالسۇن.
گۇزىدە [گزيده] (پ) 1) ماقۇل، يېقىملىق. 2) تارىخىي كىتاب نامى.
گۇزىدە ئەتۋار — تەبىئىتى يېقىملىق، ئەخلاقلىق.
گۇزىر [گذير] (پ) چارە، ئامال، ئىلاج، تەدبىر، يارەدەم:
ئىشتىتىكى شەھدىن بۇ سۆزنى ئۆزىر،
دېدىكىم بۇ ئىشقە قىلالى گۇزىر.
— ئا. نىزارى.
كى سۇلتان سۆزۈمنى پەزىر ئەيلەدى،
كۆڭۈل ئىللەتىغە گۇزىر ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇزىن [گزين] (پ) تاللانغان، سايلانغان؛ ماقۇل ۋە مەقبۇل (قوبۇل) بولىدىغان:
ئەيا سايىرى زارى مېھنەت گۇزىن،
سېنى قىلدى ھەق ئەمدى بىلانىشىن.
— ئا. نىزارى.
گۇزىن ئەيلەمەك — سايلىماق، خىلىلماق، تاللىۋالماق.
گۇستاخ [گستاخ] (پ) بىئەدەپ، ئەدەپسىز؛ تارتىنمايدىغان، تارتىنماس؛ ئەندىشىسىز؛ ئەركە، ئەركىن:
كېلىپ نەۋرۇز بىلە ياناشتى گۇستاخ،
كۆزىن يۇمدى - يۇ، ئاغزىن ئاچتى گۇستاخ.
— لۇتفى.
گۇستاخانە [گستاخانه] (پ) ئەندىشىسىزلىك بىلەن؛ ئەدەپسىزلىك بىلەن:
مەۋلانا مۇھەممەد ئالىم ... بەھسىدە كۆپ گۇستاخانە سۆزلەر ۋە جەۋابلار ئايتۇر ئىدى.
— نەۋايى.
سىياسەت ئەيلەرەم مىژگان سىنانى بىرلە مۇنداقكىم،
كۆزۈم ئول يۈزگە گۇستاخانە باقسىپ بەھرىمەند ئەتمىش.
— نەۋايى.
گۇستەر [گستر] (پ) كەڭ، كاتتا؛ يايغۇچى، تارقاتقۇچى، كۆرسەتكۈچى.
زۇلم گۇستەر — زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.
گۇستەرمەك [گوستارماک/گسترمک] كۆرسەتمەك.
گۇسفەند [گسفند] (پ) قوي، قويدەك (ياۋاش):
ئەي ئوغۇل كۆڭلۈڭدە تۆت ياخشى پەند،
ئاسىيلار گۈرگى ئولدى، مۇئمىن گۇسفەند.
— خەراباتى.
گۇسىستە [گسسته] (پ) ئۈزۈلگەن؛ ئۈزۈك، سۇنۇق.
گۇسىل [گسل] (پ) ئۈزۈلۈش؛ سۇنۇش؛ ئاجراش؛ ئۈزۈش، سۇندۇرۇش.
گۇسىل تاپماق — ئۈزۈلمەك؛ سۇنماق؛ ئاجرالماق.
گۇفت [گفت] (پ) سۆز، نۇتۇق، گەپ.
گۇفتۇ شۇنۇد — «گۇفتۇ شۇنىد» غا قارالسۇن.
گۇفتۇ شۇنىد — سۆزلەش ۋە ئاڭلاش، سۆزلىشىش، گەپ - سۆز.

گۇفتۇ گۇزار — سۆزلىشىش؛ گەپ - سۆز.

گۇفتار [گفتار] (پ) سۆز؛ سۆزلەش، گەپ قىلىش؛ بايان، سۆھبەت:

يوقتۇرۇر دۇنيا گۈشىن گەي قەلەندەر، خوبلۇقى،
دىلبەرلىك ژەسغىدە قىلساڭ بىر نەچە گۇفتار خۇب.

— قەلەندەر.

توغرى سۆزلىك، گەي كۆڭۈل، ھەقگويلەر نۇقتىدەدۇر،
ھەر دىلى گەگرىدە بوقدۇر، ئارى، گۇفتار گىستەمە.

— نەسىمي.

گۇفتار ئەتمەك — سايرىماق؛ ناله قىلماق؛ سۆزلىمەك؛ بايان قىلماق:

گى مۇقەددەس رۇھ يارىم مەن ساڭا گۇفتار گېتەي،
بۇ نىھان سىرىمنى ئالەم خەلقىغە گىزھار گېتەي.

— موللا بىلال.

گۇفتار قىلماق — ئەرز قىلماق.

گۇفتەلىغ [گفتەليغ] سۆز قىلىش، گەپدانلىق، سۆزمەنلىك:

كەلسە غەنىمنىڭ لەشكەرى باشىمنى ئايلاندۇرماغە،
گۇفتەلىغ قىلسا يانىمغە ئول شىكەرخارىم كېلىپ.

— موللا بىلال.

گۇفتگۇ [گفتكو] (پ) سۆھبەت، سۆزلىشىش، گەپلەشىش، پاراڭلىشىش؛ نۇتۇق؛ گەپ - سۆز:

ھەمىشە بۇلبۇلى خامۇش گېردىم، بىلەلمەسمەن،
جەھان ئېلىگە نەدىن مۇنچە گۇفتگۇ بولدۇم.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي [گفتكوى] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن.

سەرۇپا بەرەھنە بارە بۇگۇن گۇفتگۇي گىدىم،
شىبلى لىباسى كەئبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي ئەيلەمەك — گەپلەشمەك، سۆزلەشمەك.

گۇفتۇشۇنۇفت [گفت و شنوفت] (پ) سۆزلىشىش، بەس، بەس - مۇنازىرە.

گۇفتۇ شۇنۇفت قىلماق — ئېيتماق، گەپ قىلماق.

گۇفتۇ شۇنىد [گفت و شنيد] (پ) بەس - مۇنازىرە؛ تارتىشىش؛ تالاش - تارتىش:

بۇ گېردى مۇتتەسىل گۇفتۇ شۇنىدى،
خۇدايىدىن ئوغۇل گېردى ئۇمىدى.

— نەۋايى.

گۇفتۇگو [گفتكو] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن:

زەررەچە گىلىماس كۆزىگە، گەي قەلەندەر، ئول قۇياش،
دىلبەرلىك ژەسغىدە قىلساڭ نەچچە دەفتەر گۇفتۇگو.

— قەلەندەر.

گۇفتۇگوي [گفتكوى] (پ) «گۇفتكوى» غا قارالسۇن.

گۇفتۇ گۇزار [گفتكوزار] (پ) سۆزلىشىش، سۆھبەت؛ بەس - مۇنازىرە:

ھەمىيەت ئول ئەمەسكى، مەخدۇم يەنە بىراۋغە كۆپرەك مۇلتە-
فەت بولغاندىن شىكايەت گىزھار قىلغاي ژە گىلەمەندلىغ گۇف-
تۇگۇزارى.

— نەۋايى.

گۇفتگو [گفتكو] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن:

بەرەھمەنغە سۆلتان قىلىپ گۇفتگو،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي روبەرو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇگۇرت [گوكرد] (پ) «گۇگىرد» قا قارالسۇن:

نىل تارتىپ، ئارەزلىك ئازايىشىن فەن ئەيلەدىلىك،
شۇئلەئى گۇگۇرت بىرلە شەمئى رەۋشەن ئەيلەدىلىك.

— نەۋايى.

گۇگىرد [گوكرد] (پ) گۇگۇرت.

گۇگىردى ئەھمەر — قىزىل گۇگۇرت، ئالتۇن رەڭ گۇگۇرت:

نې كىبرىت، گۇگىردى ئەھمەر ھەم ئول،
نې گۇگىرد، ئىكسىرى ئەكبەر ھەم ئول.

— نەۋايى.

گۇڭ [گنگ] (پ) 1) گاڭا، تىلسىز؛ كېكەچ:

تەگمەسە گۇلغە سەھەر سالقىنى خەندان ئولماس،
ئىشقىدىن يەتمەي ئەسەر گۇڭ سۇخەندان ئولماس.

— گۇمنام.

2) مەست، ھوشسىز:

گۇل توزۇغان چاغدا بۇلبۇلدەك بولۇپمەن گۇڭگۇلال،
ئاھىكىم بولدى خەزان شاخىمدا گۇل بەرگى تەرىم.

— مەھزۇن.

گۇڭ ئەتمەك — سۆزدىن قالدۇرماق، ھەيرەتكە سالماق.

گۇڭ مەقال — تىلى تۇتۇلغان، سۆزلەشكە ئاجىز.

گۇڭگۇ خامۇش بولماق — ئېيتىشنى، سۆزلەشنى تەرك قىلماق؛ ئاجىز بولماق.

گۇڭگۇ لال — تىلى تۇتۇلغان؛ ھەيرەتتە قالغان، ھوشسىز:

تەسەۋۋۇر گېتەرگە زەبان گۇڭگۇلال،
نە ئاقىلدا ئىمكان سۆزەرگە مەقال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇڭگۇ لال ئەيلەمەك — ھەيران قالدۇرماق.

گۇڭگۇ لاللىق — ئاجىزلىق؛ بىھوشلۇق.

گۇڭرەنمەك [گنگ رانماك] غەزەپلىنىپ، ئاچچىقلىنىپ ئۆز - ئۆزىدىن سۆزلىمەك؛ دۇدۇقلانماق، سۆزلەپ قالماق،

گۈڭرىماق:
گۈڭرەنسەڭ ھەريان ئۇرار ئېردى قەدەم،
غايىبىدىن ئىستەرگە مەجنۇنى دېڭىم.
— نەۋايى.

گۈل [گل] (پ) 1) گۈل؛ گۈزەل، جانان، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:
لەئلىڭكى ئاچىلدى سۆزگە چۈن گۈل،
ئارى چۇ نەۋادىن ئۆلدى بۇلبۇل.
— ئەرشى.
2) زاھىر (ئاشكارا) بولۇش، كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
قىلدى چۇ زىينەت بىلە بەغى سىپىھر،
ئەختەرىنىڭ ھەرگۈلىنى رەشكى مېھر.
— نەۋايى.
3) مەھسۇل، مېۋە. 4) ياشلىق دەۋرى، بالاغەتكە يېتىش؛ يېتۈكلۈك دەۋرى. 5) ھەرقانداق ياخشى نەرسىلەر؛ گۈزەللىكلەر؛ ئاجايىباتلار. 6) ئوت، ئالاۋ؛ ئىشق ئوتى، ھارارەتلىك ھالەت؛ ئوت سېلىش. 7) قان، قانلىق ياش:
قاراقچى قانى ئولسا رەختىدە داغ،
بۇ گۈل تاجىرغە ئەيلەر تاغنى باغ.
— نەۋايى.
8) پەرزەنت:
مۇرادى باغى يۇز گۈلدىن بەھرۇمەند،
ۋەلى ئول ئۆزگە گۈلغە ئارزۇمەند.
— نەۋايى.

گۈل ئاچىلغاندەك كۆرۈنمەك — خۇرسەن بولغانغا ئوخشىماق، كۆڭلىنى خۇشال قىلغاندەك بولماق.
گۈل ئەترى — گۈلنىڭ ئەتىر كەبى خۇشبۇي ھىدى.
گۈل ئەرۇسى — يېڭى كېلىن، يېڭى كېلىنچەك.
گۈل باشى ئۈزە گۈل ئاچىلماق — دۆلەت، بەخت ئېگىسى بولماق.
گۈل بەدەن — گۈلگە ئوخشاش، چىرايلىق، گۈزەل:
باغرىنى باسىپ تاشقا، يۈتەر قانىنى مەندەك،
ھەركىم سەنمىسى سەنگىدىل گۈل بەدەن ئىستەر.
— تەجەللى.
گۈل بولماق — قىزارماق، گۈل رەڭ بولماق.
گۈل چاغى — باھار پەسلى، گۈل ئېچىلىش پەيتى، گۈل مەۋسۇمى:
گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد ئولماي نەيلەيىن تۈتسا شەكەر گۈفتارەلەر.
— ئەرشى.
گۈل خارى ھىجرانى — گۈل تىكىنى ھىجرانى، ئايرىلىقى.
گۈل دەفتەرى — گۈل يايرىقى، يوپۇرماق.
گۈلدەك بەدەن — تازا بەدەن، ساپ، پاك تەن.
گۈل زىكرى — گۈل ھەققىدە سۆز، گۈل ھەققىدە ھېكايە.
گۈل سەفەسى — گۈل يايرىقى.
گۈل كەبى خەندان ئەيلەمەك — كۆلمەك، قاقاقلىماق، خۇرسەن بولماق.
گۈل ـ گۈل — 1) چىمەن ـ چىمەن؛ قىپقىزىل؛ 2) ياشنىماق، شاد ـ خۇرام:
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى گۈل ـ گۈل ئەيلەدى ۋەقتى بەھار،
ھەر سەمەر فەيزى نەسىم سۇبھىدىن ئاغۇشلەر.
— زەلىلى.
گۈل مەۋسۇمى — «گۈل چاغى» غا قارالسۇن.
گۈل مەۋسۇمى كەتمىش تېگىبان باد ئىلە سەرسەر،
ئول بادى خەزان ئافەتى باغ جەمەنىمگە.
— موللا سالىھ.
گۈل ۋەقتى — «گۈل مەۋسۇمى» گە قارالسۇن.
گۈل ئاتەشىن — قىزىلگۈل، ئاتەش رەڭ گۈل، چوغدەك قىزىلگۈل؛ جەزىبىلىك، گۈزەل جامال.
گۈلى ئەسفەر — سېرىق گۈل:
يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى بوق يا بەدەنىنىڭ قۇۋۋىتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالمىدۇر سارغەرمىپ.
— موللا سالىھ.
گۈلى ئەشئار — گۈزەل شېئىرلار:
گويىيا يەر ئۈزرە گۈللار كۆرسەتۈر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.
— ئەرشى.
گۈلى ئەھمەر — قىزىلگۈل:
مەن دېدىم ئايا دىلبەر لەبلەرىڭ گۈلى ئەھمەر،
سەدقەئى جەمالىڭدىن بىزگە ئەيلە ئىھسان قىز.
— نەۋبەتى.
گۈلى تەرىي — سۇلمىغان، تازا، يېڭى ئېچىلغان گۈل.
گۈلى خەندان — ئېچىلغان گۈل؛ مەھبۇبە:
خۇمرىسەن، مەخمۇرسەن، خۇمر ئەھلىغە خۇمخانەسەن،
چەشمەئى خۇرشىد سەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟
— ئەرشى.
گۈلى خەندە — ئېچىلغان گۈل:
بىلە ئالمادىم مەن نىچۈك بەندە دۇر،
بويى سەرۋى، ئاغزى گۈلى خەندە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈلى خۇشبۇي — خۇش پۇراق گۈل:
زار كۆڭلۇم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكو كۆرۈپ،

ئەندەلىب خۇش نەۋا يەڭلىغ گۇلى خۇشبۇي كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

گۇلى رەئنا — رەناگۇل:
كۆرمەگۇر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۇلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىكى رەئنانى كۆر.
— ئەرشى.

گۇلى رەيھان — رەيھان گۇل:
لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۇلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

گۇلى رۇخسار — گۇل يۈز، گۈزەل يۈز.

گۇلى رۇخسارە — گۇل يۈزلۈك، گۈزەل:
نە ئەنبەر بۇي خەتدۇر ئول گۇلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشىقلار مەھى ئەنۋارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

گۇلى سەباھ — تاڭ گۇلى، تاڭدا ئېچىلغان گۇل؛ تاڭ گۈزىلى.

گۇلى سەد بەرگ — ئەتىرگۇل:
گۇلى سەدبەرگ، قامچاگۇل، ھېبىدان،
تىۋە قۇيرۇق، قەلەقەگۇل، خوبان.
— خىرقەتى.

گۇلى سەرۋي — ھەرقانداق قىزىل رەڭلىك گۇل.

گۇلى سۇرخ — گۇلسۇرۇخ:
گۇلى سۇرخۇ سارىغ سەدبەرگ سوسەن،
گۇلى رەئناغە ئايتۇر بىزنى سۆي سەن.
— زەلىلى.

گۇلى سۇمەنبەر — مەھبۇبە.

گۇلى سۇنئۇڭ — گۇل يۈزۈڭ:
نە جانىم بۇلبۇلى ھەمدىڭغە يۈزمىڭ تىل بىلە گويا،
گۇلى سۇنئۇڭ تەماشاسىغە بەررى بەھرىدۇر جويا.
— زەلىلى.

گۇلى سېراب — نەم گۇل، يېڭى ئېچىلغان گۇل.

گۇلى شەمس — نۇرلىنىپ تۇرىدىغان گۇل:
گۇلى ئەھمەش، بەھارى، گۇلى نەرگىس،
خورۇبەس، تاجىگۇل، قەھقە، گۇلى شەمس.
— خىرقەتى.

گۇلى ئىشقى — گۇلگە يېتىش ئارزۇسى، گۇل سۆيگۈسى، يار ۋەسلى.

گۇلى قەھقەھ — شادلىق گۇلى:
ھەر ئىش قىلدىم ئانىڭ كۆڭلىن ئاۋۇتتۇم،
گۇلى قەھقەھ دېگەن گۇلدىن ساۋۇتتۇم.
— خىرقەتى.

گۇلى مەقسۇد — ئەسلى نېگىزى، نەتىجە، چىن مەقسەت.

گۇلى مۇراد — مەقسەت گۇلى.

گۇلى نەۋخاستە — ياش، گۈزەل مەھبۇبە.

گۇلى ھۇمرا — قىزىلگۇل:
ئەگەرچە دىلرەبادۇر نەچچە رەنا،
ئانىڭ بىل زىننەتىدۇر گۇلى ھۇمرا.
— خىرقەتى.

گۇلاب [گلاب] (پ) 1) گۇل سۇيى، ئەتىرگۇل ياپراقلىرىدىن ئېلىنىدىغان خۇشبۇي ئىچىملىك:
يىراق ئەتتى سۇنى ئىچۈردى گۇلاب،
زەرەر يەتكۈسى دەپ قىلىپ ئىنتىجاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇلنى كۆرسەم بىخۇد ئولسام ئىشق زورىدىن داغى،
ھەم بېرىپ لەئلىڭ گۇلابىدىن كى ئىمداد ئەيلەگىل.
— موللا بىلال.

گۇلاب ئامىز — گۇل سۇيى ئارىلاشتۇرۇلغان.

گۇلابخانە [گلاب خانە] (پ) گۇل سۇيى، خۇشبۇي ئىچىملىك (گۇل سۇيىدىن) چىقىرىلىدىغان جاي؛ گۇل سۇيى خۇشبۇي ئىچىملىك ساقلىنىدىغان جاي (ئۆي).

گۇلئارايلىق [گل اراى ليق] گۇل بىلەن بېزەلگەن؛ خۇش ئاۋاز سايراپ تۇرغان.

گۇلئارايلىق قىلماق — گۇل بىلەن بېزىمەك؛ خۇش ئاۋازدا سايرىماق.

گۇلئاگىن [گل اكين] (پ) گۇلدار، گۇل بىلەن بېزەتىلگەن، گۇل بىلەن بېزەلگەن:
دېگەيلەر سەرۋ قەددۇ خىلئەتىڭنى،
ۋە لېكىن سەرۋ كىم كۆرمىش گۇلئاگىن.
— نەۋايى.

گۇلئامىز [گل اميز] (پ) گۇل ئارىلاش، گۇل ھىدلىق:
نە تەراۋەتدۇرۇر ئول يۈزدەكى، خەيدىن قىلمىش،
گۇلنى شەبنەمزەدە، شەبنەمنى گۇلئامىز يەنە.
— نەۋايى.

گۇلئەفشان [گل افشان] (پ) گۇل چاچقۇچى؛ خۇرسەن ۋە شاد قىلغۇچى، گۇلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى:
كۆزلەرىم باغى ساچاردا ئەشك گۇلگۇن، ئەشتىلەر،
بۇ بىرى ئەينۇل ـ ھەيات، ئول بىرى گۇلئەفشاندىن داغى.
— نەۋايى.

گۇلئەندام [گل اندام] (پ) گۇل بەدەن، گۈزەل قامەتلىك، خۇش پىچىم، نازىنىن.

سەرۋى گۇلئەندام — گۇل قامەتلىك سەرۋ؛ گۈزەل

يار.

گۈلبار [گلبار] (پ) گۈل ياندۇرغۇچى، گۈل تۆككۈچى؛ گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى:

بىر پەرىزادى پەرى رۇخسارە گۈلبار كىم ئۇچۇن،
بۇ تەرەننۇمنى چۇ مۇرغانى چەمەن كەلتۈرمىشەم.

— زەىلى.

گۈلباڭ [گلبانك] (پ) يۇقىرى ئاۋاز بىلەن نالە قىلىش، پەرياد چېكىش؛ خۇش ئاۋاز بىلەن سايراش؛ يېقىملىق ئاۋاز؛ بۇلبۇل ئاۋازى:

كى ھاجەت ئىلاجىندا مۇزتەر ئېسە،
چۇ گۈلباڭ بىرلە تەلەب ئەيلەسە.

— ئا. نىزارى.

گۈلباڭ چەكمەك — يۇقىرى ۋە خۇش ئاۋاز بىلەن نالە قىلماق، سايرىماق.

گۈلبەرگ [گل برك] (پ) 1) گۈل ياپرىقى، گۈل:

جەھان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۈللار،
سېنىڭدەك چىقماغاندۇر ھېچ بىرى گۈلبەرگىدىن ھەرگىز.

— شەۋقى.

2) گۈزەل چىراي، كۆركەم يۈز؛ دىلبەر، مەشۇقە:

قۇچالماسدىن مېنى قۇچقان لەبى بولغايمۇ دەپ گۈلبەرگ،
قىزىلگۈل يافراغىن پەيۋەندلەر ئەيلەپ قەبا قىلدىم.

— ئەرشى.

گۈلبەرگى تەرى — يېڭى ئېچىلغان گۈل ياپرىقى:

ئەۋۋالا سيراب ئىتنىڭ ئىزلارىن ئۆپ، ئەرشىكىم،
ئۆچمەك ئىستەرسەن جەھاندىن نەچچە گۈلبەرگى تەرى.

— ئەرشى.

گۈلبەرگى خەندان — كۈلگۈچى، كۈلۈپ تۇرغۇچى گۈلبەرگى:

نەزاكەت بوستانىدا قەدىڭ سەرۋى خىراماندۇر،
نەزاكەت گۈلىستانىدا يۈزۈڭ گۈلبەرگى خەنداندۇر.

— زەلىلى.

گۈلبوي [گلبوى] (پ) ئەتىرگۈل ھىدلىق، خۇشبۇي:

ساقىيا، تۇت ماڭا گۈلبوي قەدەھ،
خەلق كۆڭلىدىن ئەلمەشوي قەدەھ.

— نەۋايى.

گۈلبۇن [گلبون] (پ) گۈل، گۈل توپى؛ گۈل دەرىخى، گۈل بەدەن:

ئول پەرى ھۇسن ئەھلىنىڭ گۈلبۇنى نەۋ باھارىدۇر،
خەندەئى دىلكۇشا لەبى ئىشق ئەھلىنىڭ ئانارىدۇر.

— گۈمنام.

گۈلبۇن نىشىن — ئىشق، ھەۋەس، گۈزەل مەھبۇبىگە قارار تېپىش.

گۈلبۇنى خۇجەستە — سېرىق گۈلنىڭ بىر تۈرى؛ ياخشىلىق، خەيرلىك ئىش؛ سائادەتمەنلىك.

گۈلبىز [گل بيز] (پ) گۈل ھىدى چاچقۇچى، گۈل ھىدى تارقاتقۇچى:

باغ ئارا ئېردىڭمۇ كىم، بۇ كېچە گۈلبىز ئىستە ئەل،
بادە ئىچتىڭمۇ كىم، بىھەد ئىشرەتئەنگىز ئىستە ئەل.

— نەۋايى.

گۈلپاش [گل پاش] (پ) گۈل چاچقۇچى:

ئەلگە رۇخسارۇ تەنىڭ ئاچىپ، مەگەر بەردىڭ ھەيات،
كىم ئۇمىد ئەھلىغە گۈلپاشۇ سەمەندبىز ئىستەئەل.

— نەۋايى.

گۈلجەبىن [گل جبين] (پ + ئە) گۈل پېشانە، ئوچۇق پېشانە، ھۆسندار:

گۈلجەبىنىن كۆزگە كۆپ سۈرتەر ئېسەم، ئەيب ئەتمەڭىز،
نەچەكىم بىر گۈلجەبىنلىقدىن بېرۇر ھەر لەھزە ياد.

— نەۋايى.

گۈلجەبىنلىغ [گل جبين ليغ] ھۆسندار، چىرايلىق:

ھۇر سۈرەتلىغ پەرىزادى ئەجەب،
گۈلجەبىنلىغ سەرۋى ئازادى ئەجەب.

— نەۋايى.

گۈلچە [گلچە] گۈل كەبى، گۈلدەك:

قارا ۋە زەرد، سۇرخ، كۆك گۈل ئېرۇر كۆپ،
ۋە لېكىن بىل قىزىل گۈلچە ئەمەس خوپ.

— خىرقەتى.

گۈلچېھر [گل چھر] (پ) چېھرىسى گۈلدەك، گۈزەل، ساھىبجامال:

يەنە بىر بۇكى دەپتۇر سەرۋى گۈلچېھر،
ئەرەنلەرگە ئەگەر بار ئېرسە بىمېھر.

— نەۋايى.

گۈلچېھرە [گل چھرە] (پ) «گۈلچېھر» گە قاراڭ:

سالېھى گۈلچېھرەنىڭ كويىدا بولمىش بىنەۋا،
دەردۇ ھىجرانغە گىرىفتارى بەلا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالېھ.

گۈلچېھرەئى خۇرشېدۋەش — قۇياشقا ئوخشاش گۈزەل، مەشۇقە.

گۈلچېھرەئى شىرىن زەبان — شېرىن سۆزلۈك مەشۇقە، شېرىن سۆزلۈك گۈزەل:

لايىقى ئىلزەم ئېرۇر قىلسام سىفاتىڭنى بەيان،
بىر سېنىڭدەك يوقتۇرۇر گۈلچېھرەئى شىرىن زەبان.

— قەلەندەر.

گۈلچىن [گل چين] (پ) گۈل تېرىغۇچى، گۈل ئۆستۈرگۈچى، گۈلچى:

فىكرىڭ چەمەنسە كۆپ رەياھسن،
لېكىن بولۇپ ئاندا خەلق گۈلچىن.
— نەۋايى.

گۈلخەد [گل خد] (پ) گۈل يۈز، كېلىشكەن جامال، گۈزەل:
يۈگۈرمەكلىكدە ھەر گۈنبەزكى سەكرەر گۈل مەھى گۈلخەد،
گۈلى مېھر ئالدارار بەھەد ئويالۇر گۈنبەزى ئەخزەر.
— نەۋايى.

گۈلخەن [گلخن] (پ) 1) گۈلخان، ئوت، ئالاۋ:
خاكسارى ئاتەشى گۈلخەن نىشىن ئىشقلار،
ئارزۇيى دەۋلەتى مۇلكى سۇلەيمان ئەيلەمس.
— زەلىلى.

2) ئوت يېقىلىدىغان جاي، ئوتخانا:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۆرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۈزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۈر جويەندەسى.
— ئەرشى.

گۈلخەنغە يۈز قويماق — ئوتقا چۈشمەك، گۈلخانغا يېقىلماق.

گۈلخەنچى [گلخنى] (پ) 1) ئوت ياققۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى. 2) گادای، بىچارە؛ بىقارار ئاشىق.

گۈلخەنچى مەجنۇن — ئاشىقلىقتا دىۋانە بولغان.

گۈلخەنچى مېھنەتكەش — مېھنەتكەش ئوت ياققۇچى، ھال - كۈنى ناچار، پېقىر.

گۈلدەستە [گلدسته] (پ) گۈل باغلىمى، گۈل ئورىمى؛ گۈلدەستە؛ ياخشىلىق، بەختلىك، سائەدەتمەنلىك مەجمۇئەسى:
بارىپ تاپتى ھاجىپ بۇ دىلخەستەنى،
نە دىلخەستە بەلكى گۈلدەستەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قەددىڭدۇر مىسالى سەرۋى ئازاد،
گۈلدەستەئى يا نىھالى شەمشاد.
— ئەرشى.

گۈلدەستەبەند [گلدستەبند] (پ) 1) گۈل دەستىلەگۈچى، گۈل تىزغۇچى. 2) ئالىملار، شائىرلار، ئىلىم ئەھلى. 3) قۇياش.

گۈلرەڭ [گل رنگ] (پ) گۈل رەڭ، گۈل تۈسلۈك؛ قىزىل:
گۈل كەبى جىسمىڭغە، ئەي ساقىي، بىنەفش ئايىن تۇتۇڭ،
ئويلەدۈركىم، بادەئى گۈلرەڭ ئۇچۇن ساغەر بىنەفش.
— نەۋايى.

گۈلرو [گل رو] (پ) گۈل يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق؛ گۈل چىراي:
كىم تەبەققەڭ ئوت ئارا خالىڭ سېپەندى دانەدۇر،
چەشمى بەد دەغىشغە ئول گۈلرو ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

گۈلروي [گل روی] (پ) «گۈلرۇ» غا قارالسۇن.

گۈلروخ [گل رخ] (پ) گۈل يۈزلۈك، چىرايلىق؛ مەھبۇبە، مەشۇقە:
نېچۈك ئەي ئاشىقى شەيدا، دېمەسسەمەن ۋەسفىدە گۈلرۇخ،
كىم ئول ئەكسى تۇشەر گۈللار گۈلىستان ئىچرەدۇر رەڭنا.
— ئەرشى.
قاراتۇن كەلدى كۆلبەم ساری ئول گۈلرۇخ شىتاب ئەيلەپ،
ئېرۇركىم قەترە - قەترە خۇيلارىن رەخشان شىھاب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

گۈلرۇخسار [گل رخسار] (پ) گۈل يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل:
بۇلبۇلى كۆڭلۈڭنى سەدقە قىل، قەلەندەر، دەھر ئارا،
خار زۇلفى، ئارەزى ئول شوخ گۈلرۇخسار خوب.
— قەلەندەر.

گۈلريز [گل ریز] (پ) گۈل تۆككۈچى، گۈل چاچقۇچى؛ مەشەك، ئوت ئۆچقۇنلىرىنىڭ ئاسماندىكى گۈل شەكلى.

گۈلريز ئەيلەمەك — گۈل چاچماق، گۈل تۆكمەك.

گۈلزار [گل زار] (پ) 1) گۈلزار، چىمەن، گۈلباغ:
قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۇسنۈڭ كەبى،
قايسى گۈلبەرگى لەبى لەئلى دۇرۇ ئەفشانىڭچە بار؟
— گۈمنام.

2) يۈز - چىراي، گۈزەللىك:
ئانىڭ گۈلزارى ھۇسنىنى خەزاندىن ئاسراغىل، يارەب،
نىھالى قەددىن ئاسىبى زەماندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

گۈلزارۇ چەمەن — چىمەن ۋە گۈلزار.

گۈلزارى خەلىل — ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ گۈلزارلىقى.

گۈلزارى شەۋق — يېتمىش، ئېرىشىش ئىشتىياقى.

گۈلزارى ۋىسال — يېتىشىش، ئېرىشىش.

گۈلزارى ئېرەم — ئېرەم بېغى، ئىرەم بېغى كەبى ئىلگى گۈزەل باغ.

گۈلشەكەر [گل شکر] (پ) گۈلقەنت، شېرىن، مەززىلىك:
خارۇ قامۇشنىڭ تۇبىدىن لۇقمەخور،

لېك بېرىپ تۆئم ئاڭا گۈلشەكەر.

— نەۋايى.

گۈلشەن [گلشن] (پ) 1) گۈلباغ، چىمەن، باغ:

گەرچە ئەل ساڭا قاقار مېھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۈلشەنىڭدە يوقدۇرۇر ئەسرارى مەندەك بۇلبۇلۇڭ.

— قەلەندەر.

2) ئاۋات؛ زىننەتلىك. 3) كۆڭۈل، كۆڭۈللۈك؛ شاد، خۇرسەن؛ شادلىق، خۇرسەنلىك؛ 4) سۆيگىنى، مەھبۇبە:

ئۇزارىم گۈلشەنى يادىدادۇر كۆڭلۈم بەسى نالان،
ئىكى نەرگىسلەرىڭ شەۋقىدە كۆڭلۈم كۆزگۈسى ھەيران.

— ئەرشى.

5) جەننەت:

خۇداجوي دېمە ئول جەننەت تەلەبدۇر،
ئۇشۇل گۈلشەن سۈيىگە تەشنەلەبدۇر.

— خىرقەتى.

گۈلشەن ئەتمەك — گۈلزار قىلماق، باغۇ بوستانغا ئايلاندۇرماق.

گۈلشەن قىلماق — «گۈلشەن ئەتمەك» كە قاراڭ.

گۈلشەن ھەرىمىدە مەقام قىلماق — باغ ئارا جايلاشماق، سەير قىلماق.

گۈلشەنى ئەخزەر — گۈلخانا، گۈلزار.

گۈلشەنى ئەسلىي — ئەسلى مەقسەت؛ ئەبەدىي، ھەمىشە باھار، باشقا ئالەم، باشقا دۇنيا، ئۇ دۇنيا.

گۈلشەنى بىھىشت — جەننەت گۈلزارى.

گۈلشەنى تەجرىد — تەركىدۇنيالىق، يالغۇزلۇق گۈلشىنى.

گۈلشەنى تەۋفىق — پاكلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى.

گۈلشەنى چەرخى بەرىن — يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان ئاسمان.

گۈلشەنى دەھر — ھايات، ئالەم.

گۈلشەنى دەۋلەت — ياشنىغان، تەرەققىي تاپقان دۆلەت؛ ئىقبال، بەخت.

گۈلشەنى رەياھىنى — تىل ئىمكانىيەتلىرى؛ سۆزلىرى.

گۈلشەنى فىردەۋس — جەننەت بېغى گۈلزارى.

گۈلشەنى مىينا — كۆك، ئاسمان؛ ئەڭ گۈزەل گۈلزار.

گۈلشەنى مىينا سارى ئەزم قىلماق — مىئراج، ئاسمانغا چىقماق.

گۈلشەنى ۋەسل — سۆيگىنىگە ئېرىشىش:

نەسىبىم گەر ئەمەسدۇر گۈلشەنى ۋەسلىڭ تەماشاسى،
ئېرۇر باغى ئىرەم دەۋزەخ ماڭا، فىردەۋس ئاتەشگەھ.

— ئەرشى.

گۈلشەنۋار [گلشن وار] (پ) گۈلشەن، گۈلباغ كەبى، گۈلباغدەك:

تا بېرەي، كۆڭلۈم ئولۇپ گۈلشەنۋار،
كۆزگە شەھزادە يۈزىدىن ئەنۋار.

— نەۋايى.

گۈلفاش [گل فاش] (پ) 1) گۈل تارقاتقۇچى، گۈل ھىدى تارقاتقۇچى؛ گۈلنىڭ ئېچىلىشى:

قەددىم خەمى بىلە تەبئىيەت قاشىڭ ئولۇپدۇر،
قان يىغلاماقىم سەدقەئى گۈلفاشىڭ ئولۇپدۇر.

— گۈمنام.

2) ئوت چاچقۇچى.

گۈلفام [گلفام] (پ) 1) گۈل رەڭ، قىزىلگۈل رەڭ:

تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالىپ جامنى،
كى پۇر ئەيلەبان راھى گۈلفامنى.

— ئا. نىزارى.

2) گۈزەل، جانان:

قۇرۇغ نان ئىسىغ سۇ قۇيۇپ جامغە،
يېدۇردۇمكى ئالداپ بۇ گۈلفامغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈلفام ئەيلەمەك — قىزارتماق.

گۈلفىشان [گل فشان] (پ) گۈل چاچقۇچى، ياخشى ھىد، ئەتىر؛ «گۈلئەفشان» غا قاراڭ:

ۋەھ، نە بەلادۇرۇر بۇ كۈن جىلۋەگەر ئولدى بىر بەتى،
ئارەزى گۈلفىشان ئىكەن، تامىشادۇر مەلاھەتى.

— ئەرشى.

گۈلقەند [گل قند] (پ) 1) گۈلقەنت (قىزىلگۈل ياپرىقى بىلەن شېكەر ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شىرنىلىك). 2) سۆيگىنىنىڭ، مەھبۇبەنىڭ لېۋى.

گۈلكىردار [گل كيردار] گۈلدەك، گۈل كەبى:

نامۇدار ئىچرە گۈلكىردار بولسا،
تەكەللۇم ئىچرە بۇلبۇلۋار بولسا.

— نەۋايى.

گۈلگەشت [گلگشت] (پ) گۈلباغ، گۈزەل جاي، گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن كەڭ تاماشىگاھ:

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلد دىن ئەفزۇن تۇمەن مىڭ لالەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

گۈلگەشت ئەتمەك — گۈلباغنى سەير قىلماق (ئايلىنىپ تاماشا قىلماق).

گۈلگەشت ئەيلەمەك — گۈلنى تاماشا قىلماق، گۈل-

AltunOq

زارنى ئايلىنىپ يۈرمەك.

گۈلگۈن [گلگون] (پ) 1) گۈل رەڭ، قىزىل، قىزىل رەڭ:
ئۇرغان ئاھىم سۇبھى چاغى بادەئى گۈلگۈن ئىچىپ،
كۆك ياقاسىن سۇبھىۋىش بىر دەمدە ئول چاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىدا بايان قىلىنغان، شىرىن مىنىدىغان ئاتنىڭ نامى:
ئۇزى گۈل رەڭگۈ گۈلمانەند زاتى،
بولۇپ گۈلگۈن خەلايىق ئىچرە ئاتى.
— نەۋائى.

گۈلگۈن ئەشك تۆكمەك — قان يىغلىماق؛ ئەلەمدىن قان ـ قان يىغلىماق.

گۈلگۈن بولماق — قىزارماق.

گۈلگۈن سۇ — قان؛ قىزىل رەڭلىك سۇ.

گۈلگۈن سۇۋار — گۈل رەڭلىك ئاتقا مىنگەنلەر:
بۇ مەيدان ئىچرە ھەر گۈلگۈن سۇۋارىكىم قىلۇر جەۋلان،
نەزەردىن ئۆتكۈسى تۇندۇ رەۋان بەرقى جەھان يەڭلىغ.
— مەشھۇرى.

گۈلگۈن سىرىشلىك — قىپقىزىل كۆز يېشى، قان ئارىلاش كۆز يېشى.

گۈلگۈن شەراب — گۈل رەڭ شاراب، قىزىل، قىزىل رەڭ شاراب:
لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت كاسى ھەم گۈلگۈن شەراب.
— ئەرشى.

گۈلگۈن قەبا — قىزىل كىيىم:
چەمەندە نەيلەيىن ئاچىلسا يۈز گۈل،
گەر ئولسە جىلۋەئى گۈلگۈن قەبا بس.
— ئەرشى.

گۈلگۈن قەدەھ — قىزىل مەي ئىچىشى.

گۈلگۈن قىلماق — قىزارتماق، قان ـ قان يىغلاتماق.

گۈلگۈن مەكتۇپ — «گۈلگۈن يۈز» گە قارالسۇن.

گۈلگۈن يۈز — گۈلگە ئوخشاش، گۈل تۈسلۈك.

گۈلگۈنە [گلگونه] (پ) 1) ئۇپا، ئۇپا ـ ئەتلىك، زىننەت:
گۈلگۈنە قويمىش ئول ماھ، سەن قانە پاتنىڭ ئى كۆز،
مىژگانىڭ ئىلگى ئۇزرە رەڭگى ھىنا مۇبارەك.
— ئەجەللى.

2) قىزىل، قىپقىزىل:
قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۇزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمس.
— ئەرشى.

گۈلگۈنە ئەيلەمەك — يۈزنى قىزىل قىلماق.

گۈلگۈنپوش [گلگون پوش] (پ) قىزىل كىيگەن، قىزىل كىيىملىك؛ قىپقىزىل.

گۈلگۈنپوش ئەتمەك — قىپقىزىل قىلماق.

گۈلمانەند [گل مانند] (پ) گۈلگە ئوخشاش، گۈل كەبى:
ئۇزى گۈلرەڭگۈ گۈلمانەند زاتى،
بولۇپ گۈلگۈن خەلايىق ئىچرە ئاتى.
— نەۋائى.

گۈلمبخ [گل میخ] (پ) «گۈلمىخ» قا قارالسۇن.

گۈلمىخ [گل میخ] (پ) 1) قالپاقلىق ئۇزۇن مىخ؛ تىكەنلىك مىخ:
چاكلىك كۆكسۈم ئىشكدۇر، جىسىم ئۆبى بەيتۇل ـ ھەزەن،
ئول ئىشكنىڭ ھەلقەسىدۇر نەئلۇ گۈلمىخى توكەن.
— نەۋائى.

2) يۇلتۇزلار:
بۇ زەۋرەققە گۈلمىخ ئېتىپ كەۋكەبىن،
قىلىپ بادبان سۇبھە چادىرشەبىن.
— نەۋائى.

گۈلنار [گلنار] (پ) 1) ئانارگۈل، قىزىلگۈل. 2) قىزىل رەڭ، قىپقىزىل. 3) گۈزەل، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:
نەۋبەتى كىم يارىنىڭ كويىدا بولدى بىنەۋا،
رەھم ئەيلەپ بىرگىنە گۈلنار باقمايدۇر ماڭا.
— نەۋبەتى.

گۈلنار ئەيلەمەك — قىزارتماق.

گۈلنار قىلماق — گۈلزار قىلماق، گۈلزارغا ئايلاندۇرماق.

گۈلنارى خەندان — كۆلۈپ تۇرغان يار:
كۆلەردە كۆرسە ئاغزى بىرلە تىشىن،
بولۇر گۈلنارى خەندان پارە ـ پارە.
— سەككاكى.

گۈلنارگۈن [گلنارگون] (پ) گۈلنار رەڭلىك، ئانارگۈلى رەڭلىك:
ئالار گۈلنارگۈن قەسر ئىچرە گۈلپاش،
كۆتەرمەي لەئلگۈن مەيدىن دەمى باش.
— نەۋائى.

گۈلناري [گلناری] (پ) ئانار گۈللۈك؛ قىزىل

رەڭلىك:
... فەرھاد بىرلە گۈلناري قەسر مەيلى قىلىپ...
— نەۋائى.

گۈلئۈزار [گل عذار] (پ) (پ + ئە) گۈل يۈزلۈك، گۈزەل:
ژىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يا رەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۈزارىمنى.
— ئەرشى.

ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۇدا،
ئەندەلىپ يەڭلىغ بولۇپمەن گۈلئۈزارىمدىن جۇدا.
— مۇللا بىلال.

گۈلستان [گلستان] (پ) 1) گۈلزار، گۈلباغ، باغ، چىمەنزار:
قاچار بۇلبۇل گۈلستان ئىچرە گەر چەكسەم فىغانلار ھەم،
چەمەن ھۇسنىنى ئول سوزى فىغاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.
2) ئىنايەت، ھىممەت، ساخاۋەت. 3) (كىشى خۇرسەن بولىدىغان) گۈزەل ئارامگاھ. 4) ياشىنىغان، بەخت.
گۈلستان بولماق — ئاۋات بولماق، ياشنىماق.
گۈلستان قىلماق — ئاۋات قىلماق؛ ياشناتماق.
گۈلستانى خەلىل — ئالاۋ، گۈلخان، ئىبراھىم خەلىلۇللاھ تاشلانغان گۈلخان.
گۈلستانى سۇخەن — نۇتۇق گۈلزارى:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكى، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

گۈم [گم] (پ) يوقىلىش، غايىب، ئادىشىش، بولدىن ئېزىش؛ يوق، يوقالغان:
دېمىش بەخت ـ تالىئلارىم بولدى گۈم،
كى قۇستەنتەنىيە مېنىڭ مەۋلۇدۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈم ئەتمەك — «گۈم ئىيلەمەك» كە قارالسۇن.
گۈم ئەيلەمەك — يوق قىلماق، يوقاتماق.
گۈم بولماق — يوقالماق، يوق بولماق، غايىپ بولماق؛ ئۆزلۈكىنى يوقىتىپ باشقىچە تۈس ئالماق.
گۈم قىلماق — «گۈم ئىيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئىشىت بەھرى قۇدرەت تەلاتۇم قىلىپ،
بىرىن جارى ئەيلەپ بىرىن گۈم قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈم ئولماق — «گۈم بولماق» قا قارالسۇن.

گۈماشت [گماشت] (پ) «گۈماشتە» گە قارالسۇن:
قىلىپ ئىتتىفاقى كۆپ ئەھلى گۈماشت،
پۈتۈپ سۈندى كەمپىر ساڭى ئەرزەداشت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈماشتە [گماشته] (پ) گۈماشتىسا، بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن ۋەكىل قىلىنغان كىشى، ۋەكىل، نائىب، قولچوماق:
ساسان ئەردۇۋانلىڭ فارس ژىلايەتىدە بىر گۈماشتەسى ئېردى.
— نەۋائى.

گۈمراھ [گمراه] (پ) «گۈمرەھ» كە قارالسۇن:
بۇ گۈمراھ قۇلۇقىغە قىلىپ مەرھەمەت،
خەتا ئىشلارىمنى ئېتىپ مەغفىرەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كەرەم كۆرگۈز ئىنايەت ئەيلەبان يا ئەھمەدا قۇلغە،
سېنىڭ ئۈممەتلەرىڭدىن بىر قۇلى كىم رۇسيا گۈمراھ.
— شەۋقى.
گۈمراھ ئەتمەك — يولدىن ئازدۇرماق، ئاداشتۇرماق.
گۈمراھ بولماق — ئاداشماق؛ يولدىن ئازماق؛ سەرسان ـ سەرگەردان بولماق:
ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۈمراھ بولۇر.
— خەراباتى.
گۈمراھ قىلماق — «گۈمراھ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
گۈمراھى مەككار — يولدىن ئازغان مەككار، ھىيلەگەر.

گۈمراھۇەش [گمراهوش] (پ) ئاداشقانغا، ئازغانغا ئوخشاش؛ ئاداشقاندەك:
ئەي نەۋائى، گەر ھىدايەت ئەتسە، يولغە كىرگەمەن،
گەرچى مۇغ دەيرىدە ھالا بار ئېسەم گۈمراھۇەش.
— نەۋائى.

گۈمرەھ [گمره] (پ) 1) بىچارە، پېقىر، سەرگەردان؛ ئاۋارە. 2) گۈمراھ، يولىنى يوقاتقان، يولدىن ئاداشقان، يولدىن ئازغان؛ مەقسىتىگە يەتمىگەن:
مۇرىدى مۇخلىسىڭدۇر ھەر بىرى لەشكەركەشى ئەرۋاھ،
ھىدايەت قىلغالى گۈمرەھلەنى قۇتبى جەھان دەرلەر.
— زەلىلى.

گۈمشۇدە [گم شده] (پ) يوقالغان، يوق بولغان؛ ئاداشقان:
ھەم غەم تۇنى كۆرگۈزۈپ ۋەفا سەن،
ھەم گۈمشۇدەلەرغە رەھنەما سەن.
— نەۋائى.

گۈمنام [گم نام] (پ) نامسىز، نامى تۇچكەن، نامى يوقالغان، ئېتىبارىدىن قالغان:

شۇملۇغىدىن بەسكى بىئارام قىلدىم،
ھېچ كىشى بىلمەس قىلغى گۈمنام قىلدىم.
— زەلىلى.

گۈن [گون] (پ) : لەرگە قوشۇلۇپ «رەڭ، تۈس» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
كافۇرگۈن — كاپۇر رەڭلىك؛ ئاق، ئاپئاق.
نىلگۈن — نىل رەڭلىك، كۆك.

گۈناگۈن [گوناگون] (پ) رەڭمۇ رەڭ، خىلمۇخىل، تۈرلۈك ـ تۈمەن:
رەڭگى گۈناگۈن قىلىپ بىللۇرى ساق،
لەئل ئىلە ياقۇت دەپ ئايتىپ گەزاق.
— نەۋائى.

گۈناھ [گناه] (پ) «گۇناھ» كە قارالسۇن:
تەۋبە ئوت، رەھمەتى ھەق بىرلە ئوتۇن بارچە گۈناھ،
تەۋبە رەھمەت ئوتىنىڭ شەرھىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

گۈنە [گونه] (پ) رەڭ، تۈس؛ تۈر، خىل:
قۇياشتەك يۈز گۈلى رەڭنا ئېرۇر بىر گۈنەئى ئاندىن،
ئاچىلمىش باشى سۇنبۇلۇك ئىچرە تۈرلۈك لالەئى ھومرا.
— مەشھۇرى.

گۈنە گۈنە — رەڭمۇ رەڭ، خىلمۇ خىل.
گۈنە گۈنە تەئام — خىلمۇ خىل تائام، يېمەكلىك.
گۈنەئى بەرگى خەزان — رەڭمۇرەڭ كۈز بەرگىلىرى.
ھەرگۈنە — ھەرخىل، تۈرلۈك.

گۈنەش [گنش] (پ) قۇياش:
ئېرمەس بۇ ئىسىغ گۈنەشىدە چەكمەك ئىمكان،
خۇشتۇر كىشىگە بولسە ساۋۇغ سايە مەكان.
— نەۋائى.

گۈنەھ [گنه] (پ) ئەيب، گۇناھ؛ جىنايەت:
بارچەنىڭ ئول ئەيبىنى ھەم ئاچقۇچى،
نەچە گۈنەھ ئەھلى بىلە يارمەن.
— مۇللا سالىھ.

گۈنەۋەرد [گونەورد] (پ + ئە) ھەرخىل گۈل، تۈرلۈك گۈل:
كۆك ئۇلۇك ئەترافىدا ھەر گۈنەۋەرد،
ئەنجۇم ئىلە دائىرەئى لاجۇۋەرد.
— نەۋائى.

گۈنبەد [گنبد] 1) گۈمبەز، ئىمارەت قۇببىسى. 2) ئاسمان، پەلەك. 3) سەييارە، پىلانېتا. 4) ئىمارەت، بىنا. 5) تەبىقە:
دېدى، ئەي سايىرى قەلەك پەيماي،
چەرخ گۈنبەدلەردە جىلۇە نەماي.
— نەۋائى.

گۈنبەدى ئەيۋان — ئايۋان گۈمبىزى.
گۈنبەدى بېسۇتۇن — ئاسمان، پەلەك.
گۈنبەدى خەزرا — كۆك گۈمبىزى، گۈمبەز، ئاسمان.
گۈنبەدى دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز؛ ئاسمان، كۆك، پەلەك.
گۈنبەدى دەۋۋارسا — «گۈنبەدى دەۋۋار» غا قارالسۇن.
گۈنبەدى گۈل — گۈمبەزگە ئوخشاش غۇنچە.
گۈنبەدى لاجۇۋەرد — «گۈنبەدى خەزرا» غا قارالسۇن.
گۈنبەدى مىينا — كۆك، ماۋى ئاسمان؛ پەلەك.

گۈنبەز [گنبذ] (پ) «گۈنبەد» كە قارالسۇن.
گۈنبەزى ئەخزەر — كۆك، ئاسمان:
كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۈنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلە غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇبەر.
— زەلىلى.
گۈنبەزى جەفاكوش — جاپالىق؛ جاپا سالغۇچى.
گۈنبەزى خەزرا — كۆك گۈمبىزى، ئاسمان.
تەفەررۇج گاھى سۇنبۇلۇك قىلغالى بىلدىم كەۋاكسىدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن ـ كېچىلەردە گۈنبەزى خەزرا.
— زەلىلى.
گۈنبەزى دەستار — گۈمبەزدەك يوغان سەللە:
گۈنبەزى دستاربدىن قورقۇتماغىن ئاببد مېنى،
رىندلەرنىڭ گۈنبەزى دئوارىدىن پەرۋاسى يوق.
— مەشھۇرى.
گۈنبەزى دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك، ئۇزگىرىپ تۇرغۇچى دۇنيا:
بۇ سەنئەت بىلە گويا كىم باشىدۇر گۈنبەزى دەۋۋار،
قاشىدۇر يا ھىلالى ئەيد يا قەۋسى ئەسراندۇر.
— گۈمنام.
گۈنبەزى گەردان — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز؛ ئاسمان، كۆك، پەلەك.
گۈنبەزى گەردەندەئى ئالىي — ئاسمان؛ چەرخ، پەلەك.
گۈنبەزى گەردۇن — «گۈنبەزى گەردان» غا قارالسۇن:
گۈنبەزى گەردۇن سەۋدا دۇدى ئاھىدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئېرمىس ئۇرلەگەن چەترى سىياھىدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.
گۈنبەزى لاجۇۋەرد — كۆك ئاسمان.

گۈنج [گنج] (پ) خەزىنە؛ ئامبار؛ «گەنج» كە قارالسۇن:
كىمگەلى كوبى مەلامەتغە ماڭا ئەي پىرى دەير،
كىم سەلامەت گۈنجدىن چىقماقغە ئىمداد ئەيلەگىن.
— ئاببد.

گۈنجايىش [گنجايش] (پ) سىغدۇرۇشلۇق، كىرگۈ-

زۇشلۇك؛ سىغىدىغان، سىغىشلىق؛ سىغىش:
ۋە لېكىن بۇ دەفتەردە گۈنجايىشى،
ئەمەس سىققۇدەك بارچە ئارايىشى.
— نەۋائى.

گۆھەر [گەر] (پ) 1) گۆھەر؛ مەرۋايىت، قىممەت باھا تاش:
قاشلارى قەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.
2) چوڭقۇر مەنىلىك سۆز. 3) ئەسلى، نېگىزى.
گۆھەر ساچماق — نۇر چاچماق.
گۆھەرى ئابدار — تازا، ساپ گۆھەر.
گۆھەرى پاك — خالىس، پاك.
گۆھەرى شەبچەراغ — كېچىنى يورۇتىدىغان پارلاق، پارقىراق گۆھەر.
گۆھەرى مەئنى — گۆھەرگە ئوخشاش قىممەت باھالىق؛ گۈزەل مەنىلىك.
گۆھەرى يەكتا — ئەڭ ئېسىل، تەڭداشسىز:
نىگارىم بىر مەجازى ھەم ھەقىقەتدۇر ئۇنىڭ ئىشقى،
مەجازى گەرچە زەردۇر كىم ھەقىقەت گۆھەرى يەكتا.
— مولا بىلال.
گۆھەرى يەكدانە — بىردىنبىر گۆھەر، كەم ئۇچرايدىغان گۆھەر:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گۆھەرى يەكدانەدۇر،
چۈنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزمتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.
گۆھەر ئەفشان [گەرافشان] (پ) «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.
گۆھەربار [گەربار] (پ) گۆھەرلەر ياغدۇرغۇچى، پايدا يەتكۈزگۈچى.
گۆھەربار ئەلفاز — ئېتىبارلىق ۋە مەنىلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى.
گۆھەربار خامە — ئۇتكۇر قەلەم، پاساھەت بىلەن يازىدىغان قەلەم.
گۆھەرپاش [گەرپاش] (پ) 1) گۆھەر چاچقۇچى؛ چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى؛ 2) كۆز يېشى تۆككۈچى:
دېمە يالغۇز بولۇپ سۆزدىن گۆھەرپاش،
كى سۆزچە يۈز ئىكى كۆزدىن گۆھەر پاش.
گۆھەرچىن [گەرچىن] (پ) گۆھەر تېرىش، گۆھەر يىغىش؛ مەنپەئەتدار بولۇش:
گەنجىنەئى فىكرى گەۋھەر ئايىن،
ئاندىن بارى خەلق ئولۇپ گۆھەرچىن.
— نەۋائى.
گۆھەررېز [گەررىز] (پ) گۆھەر تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ مەنىلىك سۆزلەر قىلغۇچى:
قىلىپ جارى مۇھەببەت ئوتىنى تېز،
ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۆھەررېز.
— خىرقەتى.
گۆھەرفىشان [گەرفشان] (پ) «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.
گۆھەرۋار [گەروار] (پ) گۆھەر كەبى، گۆھەرگە ئوخشاش:
كى بىر شىشە ساز ئەتتى ساندۇرقۇش،
گۆھەرۋار ساندۇق ئارا كىردى خۇش.
— نەۋائى.
گۇۋا [گوا] (پ) گۇۋاھ، شاھىد، «گۇۋاھ» غا قارالسۇن:
ئەي قىلىپ لۇتفۇ ئەتا بىرلە ئولۇس كامى رەۋا،
ئەي ۋۇجۇدۇ ئەدەم ئىكىسى ۋۇجۇدىڭغە گۇۋا.
— نەۋائى.
گۇۋارا [گوارا] (پ) تېز ھەزىم بولىدىغان، يېقىملىق، سىڭىشلىك؛ مەززىلىك.
راھى گۇۋارا — تەمىلىك، مەززىلىك، خۇش تەم مەي.
گۇۋاھ [گواه] (پ) گۇۋاھ، شاھىد، ئىسپات:
بولۇپ زاتى رەخشەندە مىرئات ئاڭا،
گۇۋاھ ئۇشبۇ دەئۋىدە زەررات ئاڭا.
— نەۋائى.
گېتى [گيتى] (پ) ئالەم، دۇنيا، جاھان؛ رۇزگار:
كېچە كەۋاكىبنى مۇزەييەن قىلىپ،
شۇئلەسىدىن گېتىنى رەۋشەن قىلىپ.
— زەلىلى.
گېتى ئارايى — جاھاننى بېزىگۈچى، جاھاننى زىننەتلىگۈچى.
گېتى پەناھ — پادىشاھ، ھەممىگە پاناھ، سايىۋەن، پۇتۇن دۇنيا سايىۋىنى.
گېتى فۇروز — ئالەمنى، دۇنيانى يورۇتقۇچى.
گېتى نەما — جاھان ئەينىكى، جاھاننى كۆرسىتكۈچى ئەينەك.
گېتىستان [گيتى ستان] (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى،

يەر يۈزىنى ئالغۇچى، پادىشاھ:
دېدى، كى ئەي شەھەنشاھى گېتىستان،
ئەدالەتدە دۇنياۋۇ ئۇقباستان.
— نەۋائى.

گېتىنەۋەرد [گيتى نورد] (پ) جاھان كەزگۈچى، جاھانكەچتى.
گېتىنەۋەرد بولماق — جاھان كەزمەك.

گېچ [گيچ] (پ) ھەيران، ھەيران قېلىش، تالڭ قېلىش، گاڭگىراپ قېلىش.
گېچ ئولماق — ھەيران بولماق.
مەغزىنى گېچ قىلماق — بېشىنى (مېڭىسىنى) گاڭگىرىتىپ قويماق.

گېزەرمەك [گيزارماك] (پ) ئۆڭمەك، رەڭگى ئۆچمەك.

گېزلەنمەك [گىزلاماك] (پ) بېكىتمەك، يوشۇرماق.

گىر [گير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئالغۇچى، ئىگىلىگۈچى، تارتقۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلىگۈچى ياسىغۇچى قوشۇمچە:
ھۇسن ئالەم گىرۇ زۇلفۇڭ سۇبھ شامى ئاشىقان،
ھەلقە ـ ھەلقە كاكۇلۇڭ گويياكى دامى ئاشىقان.
— زەلىلى.

گىرامي [گىرامى] (پ) قىممەتلىك، سۆيۈملۈك؛ ئەزىز.

گىرە [گيرە] (پ) تۈگۈن، چىگمك، ھالقا:
خۇش ھۇزۇرىدۇر كىشىگە ئىشرەت ئەيلەپ ھەر كېچە،
ئىككى ئاشىق بىر بولۇپ بەستە گىرەلەرنى ئىشىپ.
— نەۋائى.

گىرد [گرد] (پ) ئايلانما، ئەتراپ؛ قىرغاق:
قىلىپ گۈل ھۇجراسى گىردىنىدە جەۋلان،
نەۋائى باشلادى گىريانۇ نالان.
— لۇتفى.

گىرد بالمش — يۇمىلاق ياستۇق، تەكىيە.
گىرد بالمشتى — «گىرد بالمش» قا قارالڭ.
گىرد بولماق — ئەتراپقا توپلانماق، جەم بولۇپ تۇرماق.
گىرد باد — ئايلانما شامال، قۇيۇن.

گىرداب [گرداب] (پ) گىرداپ، قاينام، قۇيۇن:
... ئۇزراغىدار ئوتى ھەرارىتىدىن ۋامۇق جىسمىن ئەشك گىرىدابدا غەرق قىلغاندەك...
— مۆجىزى.

گىردابغە تۇشمەك — غەرق بولماق؛ قاينامغا كىرىپ قالماق؛ تەشۋىشكە چۈشمەك؛ قىينىچىلىققا ئۇچرىماق:
چەشىم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خىيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

گىردابى غەم — غەم قاينىمى:
غەرق ئېتىپدۇر پەيكەرىمنى، ئاھ كىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ تۇپان بىلە.
— ئا. نىزارى.

گىردە [گرده] (پ) دائىرە، چۆرە، ئەتراپ، يۇمىلاق:
... مەدرىسەنىڭ ھەر تالىبى ئىلمى ئالىلىنىدە ئەتارىدكىم ...تىغلى ئەجەدخان، خادىملارى سۈفرىسىدە ئاي گىردەسى...
— نەۋائى.

گىردباد [گردباد] (پ) ئايلانما شامال، قۇيۇن:
ھەرفىلڭ گىردباد دەشتى ھامۇن ئىچرە ھەيران سەن،
ساڭا خىزىر سىمبەر بىردەمى ئەمداد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

گىردبالىشت [گردبالشت] (پ) يۇمىلاق ياستۇق، تەكىيە (ئەتراپىغا گىجىم تۇتۇلغان ياستۇق).

گىردگاھ [گردكاه] (پ) 1) بەل؛ بېقىن. 2) كەمەر.

گىرۇدار [گيرودار] (پ) ئېلىشىش؛ جەڭ، ئېلىشماق، جەڭ قىلماق؛ ئېلىشقۇچى، تالاشقۇچى:
سەككىز ئۇجماغىكى بەرپادۇر بەھارى ئاشىقان،
يەتتە دەۋزەخ ھاي ـ ھوي گىرۇدارى ئاشىقان.
— زەلىلى.

گىرۇكار [گيروكار] (پ) ئىگىلىگۈچى، قولىغا ئالغۇچى؛ ھۆكۈمران:
سالۇ مەھۇ گەردىشى لەيلۇ نەھار،
بارچە سېنىڭ قۇدرەتىڭ ئەي گىرۇكار.
— زەلىلى.

گىريان [گريبان] (پ) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى:
سەككاكىتەك ئاغزىنىڭنى كۆرۈپ كانى لەتافەت،
چاك ئەيلەدى گۈل غۇنچە گىريان چەمەنىنىدە.
— سەككاكى.

چەكى گىريان ئەتمەك — «چاكى گىريان ئەيلەمەك» كە قارالڭ.
چاكى گىريان ئەيلەمەك — 1) ياقا يىرتماق. 2) بوغۇلماق، قايغۇرماق.
چاكى گىريان قىلماق — «چاكى گىريان ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

گىرىفت [گرفت] (پ) ئېلىش، چالڭ سېلىش؛ دەشنام بېرىش:
يوقكى يالغۇز شەددىدىن تۇشتى قۇلۇب ئىچرە كۆشاد،
ھەر گىرىفتى داغى ئەرۋاھ ئىچرە سالدى ئۆز فۇتۇھ.
— نەۋائى.

Altun9

گىرىفتار [گرفتار] (پ) 1) يولۇققان، گىرىپتار، بەند، ئەسىر، مەھكۇم:
ئىشقى مەجازىغە خەرىدارلىق،
سەددى ئىسكەندەرگە گىرىفتارلىق.
— زەلىلى.
ئالىپ قۇيدى مەينى دىلىم كامىغە،
گىرىفتار بولدۇم ئانىڭ دامىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مەپتۇن قىلغۇچى، ئاشىق:
جانىمدىن ئۆزگە يارى ۋەفادار تاپمادىم،
كۆڭلۈمدىن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمادىم.
جانىمدىن ئۆزگە جاننى دىلئەفكار كۆرمەدىم،
كۆڭلۈم كەبى كۆڭۈلنى گىرىفتار تاپمادىم.
— بابىر.
ۋەسف ئېتەي دەپ گەر ئاتىن تۇتسام زەبانىم ئۆرتەنۇر،
يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىفتارى يەنە.
— ئەرشى.
گىرىفتار ئەيلەمەك — يولۇقماق؛ ئەسىر، بەند قىلماق.
گىرىفتار بولماق — ئەسىر چۈشمەك، قولغا چۈشمەك، يولۇقماق، ئۇچرىماق.
گىرىفتار ئولماق — «گىرىفتار بولماق» قا قاراڭ:
مۇنچە ھەم بولمىش غۇرۇرى ھۇسن شەيدا تۇرفەكىم،
دېمەگەيسەن ھەر سارىدىن يۈز گىرىفتار ئولسە بەس.
— ئەرشى.
گىرىفتارى ئەسىر بولماق — ئەسىر ۋە مۇپتىلا بولماق.
گىرىفتارى نەجەند بولماق — ئىتائەت ۋە خۇشامەتچىلىك قىلماق.
گىرىفتارۇ نەقىف — ئاشىق بولۇش، ئەسىرلىك.
گىرىفتارى ئەلەم بولماق — دەردگە، ئاغرىققا يولۇقماق:
يىغلاپ ئايتۇر بۇ بىلال بولدۇم گىرىفتارى ئەلەم،
غۇنچەۋەش يارىم ئېرۇر بۇ دەردكە دەرمانىم مېنىڭ.
— موللا بىلال.
گىرىفتارى جەھان — ئەڭ ئېغىر گىرىپتار، ھەممىدىن بەك مەھكۇم:
نېتەي بۇ ئىككى رەنج بىرلە گىرىفتارى جەھاندۇرمەن،
غەمى ئەندۇھۇ كۆپدۇر، دەرد بىرلە ھەمزەباندۇرمەن.
— موللا سالېھ.
گىرىفتارى بىقەيد قىلماق — زەنجىرسىز گىرىپتار (بەند) قىلماق.
گىرىھ [گرە] (پ) 1) تۈگۈن، چىگىلگەن، چىگىش؛ ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى:
ماڭا مەي نەشائىسدۇر زەۋق ئىلە خەندان ئولماق،
غۇنچەلەردەك گىرىھ ھەم ھەربىرى چەندان ئولماق.
— گۇمنام.
گىرىھ زۇلفىدىن ھەلقە سالدىلار بوينۇمغە دام ئەيلەپ،
كۆڭۈلنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزىگە رام ئەيلەپ.
— موللا سالېھ.
2) ئەگىرلىك، قىڭغىرلىق. 3) مۇشكۈللۈك، قىيىنچىلىق:
يۈز گىرىھ دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كۆڭلۈم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم رەببىل ـ فەلەق.
— ئەرشى.
گىرىھ سالماق — قېشىنى تۇرمەك.
گىرىھ ئۇرماق — باغلىماق، چىگمەك، تۇگمەك.
گىرىھكار [گرەكار] (پ) چىگىشلەشتۈرگۈچى، تۈگۈن پەيدا قىلغۇچى.
گىرىھ كۈشا [گرەكشا] (پ) «گىرىھ كۈشاي» غا قاراڭ:
زۇلفۇڭ سەنەما گىرىھ كۈشادۇر،
كىم مۇشك ختا دېدى خەتادۇر.
— زەلىلى.
گىرىھ كۈشاي [گرەكشاى] (پ) تۈگۈن، چىگىشلەرنى يەشكۈچى؛ قىيىن ئىشلارنى ھەل قىلغۇچى:
تەسەۋۋۇف ۋە دىققەت مۇشكىلاتىنىڭ گىرىھ كۈشايى شەيخ زەھىرىدىدىن سەنائىي.
— نەۋايى.
گىرىھگىر [گرەگر] (پ) تۈگۈنلۈك، چىگىش:
زەنەخدانىم بىلە زۇلفى گىرىھگىر،
ھەزىن كۆڭلۈڭگە ئېركىن چاھۇ زەنجىر.
— نەۋايى.
گىرىھناك [گرەناك] (پ) تۈگۈن، چىگىش؛ قىيىن.
گىريان [گريان] (پ) يىغلىغۇچى؛ يىغلاپ تۇرغان:
دۇررى يەكتا تاپماس ئېردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.
كۆزى گىريان، ياقاسى چاك دائىم،
يېمەك ـ ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.
— ناقىس.
گىريان ئەتمەك — يىغلاتماق.
گىريان بولماق — يىغلىماق، كۆز يېشى قىلماق.
گىريان كۆز — دائىم يىغلاپ تۇرىدىغان كۆز؛ ياشلىق كۆز:

ئىككى گىريان كۆزلەرنىم كويۇڭدا يىغلاپ ئولتۇرۇر،
كەئىبەدە ئەھلى جەھان كۆرگەن چەھۇ زەمزەم ئەمەس.
— ئەرشى.

گىريە [گريە] (پ) يىغا، يىغا ـ زار؛ كۆز يېشى تۆكۈش، يىغلاش:
ھاي ـ ھۇي گىريەيى مەستانەدىن بەھۇش ئۇچۇن،
ئەربەئەينى شەيخلەردە قىلمادىم جوشى خۇرۇش.
— زەلىلى.

نە گىريە قىلماي، نە زارى بولماي،
نە غەمگە قالماي، ئەي سەرۋ قامەت.
— مۇللا بىلال.

گىريەزار [گريەزار] (پ) «گىريە» گە قارالسۇن.
قۇچاقىغە ئالدى قىلىپ گىريە زار،
تۆكۈپ ياش كۆزىدىن بولۇپ سۇغۇار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كى تاغنىڭ تۆۋىنىدە قىلۇر گىريەزار،
ئىشتىكەن كىشىلەر بولۇر بىقەرار.
— مۇللا بىلال.

گىزاف [گزاف] (پ) «گەزاف» گا قارالسۇن.

گىسسۇ [گيسو] (پ) چاچ، ئۆرۈلگەن چاچ، كوكۈلا:
ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭنىز ھەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تانايى سەيد ئول گىسۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

كۆڭلۇم ئېتەر ئول ھەلقەئى گىسۇنى تەسەۋۇر،
دىۋانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل ھەزمن ئىستەر.
— تەجەللى.

گىسۇيى ئەنبەرىن — قاپقارا خۇش ھىدلىق چاچ.
گىسۇيى پۇرتاب — بۇدۇر قىلىنغان كۆكۈلا، چاچ.
گىسۇيى سۇنبۇل — ئۆرۈلگەن سۇنبۇل (چاچ):
تالىڭ سەھەرلەر تۇشتى خۇشبۇيلۇق گۇلۇ گۇلشەن ئارا،
سەرسەرى گىسۇيى سۇنبۇل بۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

گىسۇيى مۇشكبۇ — پۇراقلىق، ياخشى ھىد تارقاتقۇچى چاچ.
گىسۇيى مۇشكىن — مۇشك ھىدلىق چاچ، خۇشبۇي چاچ.
پاراكەندە بولۇپ گىسۇيى مۇشكىن،
نىھالى ئەرغۇاندەك سەرۋ سىيمىن.
— لۇتفى.

گىسۇيى ھەبىب — ئۆرۈمە چاچلىق يار:
كەلگۈسى بىر ـ بىر بېسىپ ئول ماھى تەلئەت ناز ئىلە،

ھەلقە ـ ھەلقە چىرماشىپ قەددىغە گىسۇيى ھەبىب.
— مۇللا بىلال.

گىل [گل] (پ) لاي، پالچىق:
خۇداغە باغلاغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.
— ناقىس.

گىلە [گله] (پ) رەنجىش، خاپا، خاپا بولۇش؛ غەيۋەت ـ شىكايەت:
قىلىپ بىر كۇنى ئول ئىستەمگەر گىلە،
ياتار ئېردىم ئول كۇن ھەرىمىم بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىم كۇنە قىلسە قەزا چەندان كېلۇر،
كىم گىلە قىلسە قەزا چەندان كېلۇر.
— خەراباتى.

گىلە ئەتمەك — «گىلە قىلماق» گا قارالسۇن.
گىلە ئەيلەمەك — شىكايەت قىلماق.
گىلە قىلماق — رەنجىتمەك، خاپا قىلماق.

گىلە ئامىز [گله اميز] (پ) خاپىلىق، خاپىلىق ئارىلاش؛ شىكايەت ئارىلاش:
مەھۇشى بىخەبەر ئەركەندىن ئانىڭ خاتىرى زارى ھەيراندىن
شەرھى ھال ۋە غەمكەشى غافىل ئەركاندىن ئانىڭ رازى پىنھا ـ
نىدىن گىلە ئامىز مەقال.
— نەۋائى.

گىلكار [گل كار] (پ) تامچى:
چۇ تامچى ئالىپ كەسپى گىلكارلىق،
جەھاننى قىلىپ قەسرۇ دىۋارلىق.
— غەربىي.

گىلىم [گليم] (پ) گىلەم، پالاس:
گىلىمى سالىنىپ گۇلگۇنۇ زىبا،
ياسالىپ كۆرگەسى گۇلرەڭ دىبا.
— نەۋائى.

گىن [گين] (پ) «گىنە» گە قارالسۇن:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر رەسىم ـ ئايىنلارى،
غەرب ئەلنى كۆرسە كېلۇر گىنلارى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گىنە [گينه] (پ) ئۆچ، ئاداۋەت:
بولدى بەدەشتى كەربەلا ھەددىن ئاشىپ ھەرارەتى،
باشلادى بەچچەلەرگە ئول شور، گىنە ھەم ئەداۋەتى.
— مۇللا سالىھ.

گىنە داغى سىنەدە ئىللەت دۇرۇر،
دەفئ بىلماق تازە تەھارەت دۇرۇر.
— زەلىلى.

گىيا [گيا] (پ) 1) «گىياھ» گا قارالسۇن:
قونۇپ يۇزلەرىمغە بولۇم تۇفراغى،

غىزايىم گىيا ۋە شەجەر ياپراغى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئادەم:
گەللى كۆل بىر تۈتىيىدۇر گويىيا،
بىر تاۋۇغدۇر گەللى جۈزۈى گەي گىيا.
— خەراباتى.

گىياھ [گياھ] (پ) ئۆسۈملۈك، ئوت، گىيا:
ھېچ روبى زەمىنده يوق بۇ گىياھ،
دارۋلار پادشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.
گىياھى مېھر — مېھرگىيا (دورا ئۆسۈملۈكى).

ل

لا [لا] (ئە) ياق، يوق، ئەمەس (ئىنكارنى ئىپادىلىگۈچى ئالدى قوشۇمچە:)
بۇسە سۇئالىن ئەتسەم خاموش گولۇركى گويا،
زەئىسىدە دۇر «ئەئەم» شۇم ئاندافى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

لائەقەل — ھېچ بولمىغاندا، يوق دېگەندە.

لائىلاھە ئىللەللاھ — پەقەت بىر ئاللادىن باشقا ئىلاھ (خۇدا) يوق.

لابە [لابە] (پ) 1) يالۇرۇش، ئىلتىجا، ئۆتۈنۈپ سوراش. 2) ئالداش، ھىيلە، نەيرەڭ:
ياشلىغ ئەيلەرمۇ ۋە يا شوخلۇق قىلۇرنى بىلمەدىم،
لابىلەر كۆرگۈزمىش گول ھەرلەھزە يۈز تۇرلۇككىنە.
— ئەرشى.

لابەگەر [لابەگر] (ئە + پ) خۇشامەت قىلغۇچى، ھىيلىگەر.
خاجەغە شەھۋەت ئېردى مۇستەۋلى،
قىلمادى سۇد لابەگەر قەۋلى.
— نەۋايى.

لابۇد [لابد] (ئە) چارسىز، ئامالسىز؛ پەقەت؛ بار — يوقى:
ئىسا ئەلەيھىسسالام ئالەم ئەسبابىدىن ھېچ نېمە قەبۇل قىلمادى ۋە لابۇدلەردىن بىر پەشمىنە تون ۋە بۇرۇك ۋە بىر ئەساسى بار ئېردى.
— نەۋايى.

لات [لات] (ئە) 1) بۇت. 2) جاي ئىسمى:
بۇ مەنزىل ئاتىنى دەر ئېردىكى لات،
زىمىنلەردە ئالتۇن ئىكەن قانۇ قات.
— ئا. نىزارى.

لاتۇمەنات — ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرى ئەرەبلەر چوقۇنغان بۇتلارنىڭ نامى.
لاتۇ ئۇززا — «لاتۇمەنات» قا قارالسۇن.

لاتەخەف [لاتخف] (ئە) قورقما، ئەندىشە قىلما، خەۋپلەنمە:
ئەي فەنا كويىغە ئاغزىم چۈن تەۋەككۇل بولدى راست،
ھەر نېچە بۇ يول مەخۇف گولسا قەدەم ئۇر لاتەخەف.
— نەۋايى.

لاتەقۇل [لاتقل] (ئە) سۆزلىمە، ئېيتما، گەپ قىلما:
دەير پىرى بىرلە مەي ئىچمەڭ، نەۋائىي، ئاسرا دەم،
بولسا فەھم ئىبرىق ئۇنىدىن گەرچە قول - قول لاتەقۇل.
— نەۋايى.

لاتىپەرەست [لات پرست] (ئە + پ) بۇتقا چوقۇنغۇچى، بۇتپەرەس.

لاتۇسرىنغۇ [لاتسرفوا] (ئە) ئىسراپ قىلماڭلار.

لاجەرەم [لاجرم] (ئە) شۇنىڭ ئۈچۈن، شۇ سەۋەبتىن؛ ئىلۇۋەتتە؛ شەكسىز، شۇبھىسىز:
مېنىڭ ئىشىم سېنىڭ ھۇسنۇڭ نىگارا،
تۇشۇبدۇر لاجەرەم ھۇسنى تەفابۇل.
— زەلىلى.
زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەننىنى لاجەرەم تەنھا.
— زەلىلى.

لاجۇرئە [لاجرعە] (ئە) بىراقلا، بىر يولى، دەم ئالماستىن، تىنماستىن، توختىماستىن:
قويۇپ قۇلاغىمە ئىلكىنى كى تۆكتى ئاغزىمە جام:
سۇمۇرمەسەم ئانى لاجۇرئە زار ئەبتەر ھەم.
— سەبۇرى.

لاجۇرئە چەكمەك — دەم ئالماي، بىراقلا، بىر يولى سۇمۇرمەك.
لاجۇرئە ئىچمەك — بىراقلا، بىر يولى قالدۇرماي ئىچمەك.

لاجۇۋەرد [لاجورد] (پ) 1) توق (قېنىق) كۆك رەڭلىك تاش. 2) كۆك رەڭ (تۇس):
قىلدى تەمەننا فەلەك لاجۇۋەرد،
بولغاي ئىدى خاجە ئىشكىنە گەرد.

بۇ نە ئەلەم، ئەي فەلەكى لاجۇۋەرد،
سىنەگى ھەردەم قويارسەن داغ - دەرد.
— زەلىلى.

لاجۇۋەردي [لاجوردى] (پ) توق (قېنىق) كۆك تۇسلۇك، كۆك رەڭلىك.
لاجۇۋەردي ئەتلەس — كۆچمەم: زەڭگەر ئاسمان.
لاجۇۋەردي تاق — «لاجۇۋەردي ئەتلەس» كە قارالسۇن.

لاجۇۋەردىي چەرخ — «لاجۇۋەردىي ئەتلەس» كە قاراڭ.

لاجۇۋەردىي دەۋات — كۆك رەڭلىك ساپال سىياھدان.

لاچ [لاچ] (پ) ئالدام، ھىيلە ـ مىكىر.

لاچە [لاچە] (پ) «لاچ» قا قاراڭ.

لادە [لادە] (پ) ئەخمەق، ئەقىلسىز، پەمسىز؛ ھاياسىز:

مېنى ئىشقدىن مەنئ ئېتەر سادە شەيخ،
دېمە سادە شەيخ، ئايتكىم لادە شەيخ.

— نەۋايى.

لازىم [لازم] (ئە) زۆرۈر، كېرەك، لازىم:

قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۇچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى ساما پەيدا.

— شەۋقى.

لازىم كەلمەك — 1) زۆرۈر بولماق؛ ئېيتماق.
2) زاھىر (ئاشكارا) بولماق؛ كېلىپ چىقماق.

لازىمى ئىشق — دائىمىي ھەمراھ، مەنتىقىي نەتىجە.

لازىمە [لازمە] (ئە) لازىم بولغان، كېرەك بولغان نەرسە:

ھەمە لازىمەسىن مۇھەييا قىلىڭ،
كى شەھلىق رۇسۇمىنى بەرپا قىلىڭ.

— ئا. نىزارى.

لاس [لاس] (پ) ئىپەك تۇزۇندىسى، توزغىقى (قەدىمكى ۋاقىتلاردا سىياھقا قوشۇپ، پارقىرىغۇچى ماددا سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن):

ھەمانەكى يۇر چاغدا لاسىن ئانىڭ،
سىلايە قىلۇردا قاراسىن ئانىڭ.

— نەۋايى.

لاش [لاش] (پ) ئۆلۈك تەن، جەسەت:

ئۆلگەن ئىتىن، ئەي خەستە نەۋائىيو رەقىبىن،
چۇن كۆرسەم ئىتى ئاللىدە لاشىڭ ساغىنۇرمەن.

— نەۋايى.

لاشە [لاشە] (پ) 1) «لاش» گە قاراڭ. 2) يېغىر ئېشەك؛ ئات:

سەرۋ يانىدە چىقارۇر خاشەسىن،
رەخش خىرامىدە سۇرەر لاشەسىن.

— نەۋايى.

لاغ [لاغ] (پ) 1) ھەزىل، چاقچاق، ئويۇن؛ ئەرمەك.
2) ھىيلە، نەيرەڭ.

لابەۋۇ لاغ — ھەزىل ۋە مازاق؛ بىھۇدە ئويۇنلار؛ ھىيلە ـ نەيرەڭلار.

لاغ ـ لاغ [لاغ لاغ] (پ) 1) لاۋۇلداش؛ چوغنىڭ لاۋۇلداپ يېنىشى:

ئەجۇزىكىم كېلىپدۇر بىكرى مانەند،
چېكەر ئاقسۇن ئۇچۇن يۇز لالە لاغ ـ لاغ.

— ئەرشى.

2) تىترەش، لاغىلداپ تىترەش:

مۇسا كەلىمۇللاھ دېمىش «يارەببى ئەرنىنزۇر ئىلەيك»
ئىشق ـ مۇھەببەت زورىدىن تىترەر ئىمىشلار لاغ ـ لاغ.

— شەۋقى.

لاغ ـ لاغ ئەيلەمەك — لاۋۇلدىماق.

لاف [لاف] (پ) 1) سۆز، تەرىپ؛ بايان. 2) دەۋا. 3) لاپ، ماختىنىش:

بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.

— موللا سالېھ.

لاف ئۇرماق — مۇبالىغە قىلماق، كۆپتۈرۈپ سۆزلىمەك:

«ئاشىقى سادىقمە» دەپ لاف ئۇرماغىل، ئەي بۇلھەۋەس،
نەھەدىڭ باردۇر، نە ئىخلاس ئىشقلىغ دەئۋاسىغە.

— موللا سالېھ.

لافى غەزاف — يالغان دەۋا قىلىش.

لافى فەنا ئۇرماق — يوقلۇق لاپىنى ئۇرماق، بايان قىلماق.

لافى ۋەھدەت — يېگانىلىق دەۋاسىنى قىلماق.

لافىز [لافظ] (ئە) سۆزلىگۇچى، تىلغا ئالغۇچى، تەلەپپۇز قىلغۇچى:

شەيخ ئەۋھەدىددىن ۋە مەئانىي ئەداسىغە لافىز خاجە شەمسۇددىن مۇھەممەدۇل ـ ھافىز.

— نەۋايى.

لال [لال] (پ) 1) تىلسىز؛ تىلسىزلىق، تىلى تۇتۇلۇش:

داغى قۇدرەتى يوق ئىشىتمەككە ھەم،
زەبان گۇنگى لالۇ قولاقدۇر ئۇمەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەيران:

ئىشىتتى سۆزۈمنى بولۇپ ئەقلى لال،
ئۆزى تۇردى ئاندىن قىلۇرغە مىسال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لال ئەيلەمەك — ھەيران قىلماق، گاڭگىرىتىپ قويماق:

بۇ يەڭلىغ خىيالى مەھال ئەيلەدىم،
ئۆزۈمنى خىيال ئىلە لال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لال بولماق — ھەيران بولماق، (ھەيرانلىقتىن قېتىپ) تىك تۇرماق.

لال ئولماق — «لال بولماق» قا قاراڭ.

لال ئولۇپ ۋەسفىڭدە ئەرشى بولدى بۇدەم گەر خەمۇش،

Altun Oq

فەخرىنى لۇتفۇڭدىن ئانى بولسە ھەم قىل ھۇللەيۇش.
— ئەرشى.

لاله [لالـه] (پ) 1) لالـه (لالـه ناملىـق گـۈل، لەيلىگۈل) :
ئېتىقاد ئەتمە گۈلۈ لالە ئۇنۇپدۇر دەشت ئارا،
ئىشق زەخم ئەتكەن يۈرەك قانىن تامىزغاندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
گۈلى كاككۈك، گۈلى نەسرىن، لالە،
گۈلى ھىندۇ، گۈلى كەشمىرۇ ژالە.
— خىرقەتى.
2) قىزىل، قان:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۈھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.

لاله ئەيلەمەك — قىزارتماق.

لاله روي — لالـه يۈزلـۈك، قىـزىل يۈزلۈك، گۈل يۈزلۈك.

لالەرۇخ — لاله يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك؛ لالىدەك گۈزەل، مەشۇقە.

لاله رۇخسار — قىزىل يۈز، گۈزەل.
ئەلا، ئەي سەرۋى بويلۇق لالە رۇخسار،
كۆزۈڭ جەيرەن مەڭىڭدۇر مۇشكى تاتار.
— سەيد ئەھمەد.

لاله ئۇزار — «لاله رۇخسار» غا قاراڭ.
چىقسام كوچىغا، گۈل شەھسۇۋارىم كېلەدۇر،
گۈل غۇنچەسىدەك لالە ئۇزارىم كېلەدۇر.
— گۈمنام.

لاله ئۇزاران — لاله يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك، چىرايلىق:
كەلسە قاشىغە قىلغالى سودا شەھ ـ گەدا،
ھەمە مەھۋەشان لالە ئۇزاران سىيم تەن.
— سەبۇرى.

لالەئى ئەشك — قانلىق كۆز يېشى، ئاچچىق يىغا.

لالەئى ئەھمەر — لالىگە ئوخشاش قىزىل:
گەرچە گۈل بولبۇلنى قىلدى يۈرەكىنى قىلدى داغ،
تاپتى داغى يۈرەكىگە لالەئى ئەھمەر نەسىب.
— قەلەندەر.

لالەئى نوئمان — توق قىزىل لالە، ئەڭ چىرايلىق لالە.

لالەبار [لالەبار] (پ) لالە ياغدۇرغۇچى، قىزارتقۇچى:
ساقىي كېتۇر سۇراھى ئىلە لالە گۈن قەدەھ،
خاسسە بۇ دەمكى سۇبھ ئېلى لالەباردۇر.
— نەۋايى.

لالەزار [لالەزار] (پ) 1) لالىزار:
كۆرۈپ ئەھلى تەماشا نەۋبەھارى لالەزارى دەر،
باغىر قانىن شەفەقگۈن ئەيلەگەن گاھى ئۇزارىمنى.
— ئەرشى.
دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىننەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.
2) نازاكەت، پاكىزلىك:
ئەي لۇتف جەھانىنىڭ بەھارى،
يۈزۈڭ بۇ بەھار لالەزارى.
— نەۋايى.

لالەستان [لالەستان] [ ] (پ) «لالەزار» غا قاراڭ.

لالەفام [لالەفام] (پ) لالىدەك، قىزىل، «لالەگۈن» غا قاراڭ.

لالەكار [لالەكار] (پ) 1) لاله تىككۈچى، لاله ئۆستۈرگۈچى؛
2) قان ياش سەپكۈچى.

لالەگۈن [لالەگون] (پ) لالىگە ئوخشىغان، لالىرەڭ، قىزىل:
سېلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

لالەگۈن لىباس — 1) قىزىل، لاله تۈسلۈك لىباس (كىيىم). 2) قانغا بويالغان.

لالەۋار [لالەوار] (پ) لالىرەڭ، لالىدەك قىزىل:
تېگرەمدە ئاھدىنكى ئېرۇر، ئەي نەۋائىي، ئوت،
كۆز قانىدىن دېمە ئېتەگىم لالەۋاردۇر.
— نەۋايى.

لام [لام] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ھەرپىنىڭ نامى.

لامەكان [لامكان] (ئە) 1) ماكانسىز، ماكانغا ئالاقىسى يوق:
تەلەب ئەيلەر خۇدايى لا مەكاننى،
رىيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جاننى.
— ناقىس.
2) مەنىۋى ئالەم، ئۇ ئالەم:
ئوخشاماس كەئسىغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتغان گەدا.
— ئەرشى.

لام-ئەلىف [لام الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ۋە «ا» (ئەلىف) ھەرپلىرىنىڭ بىرىكمىسى «لا» نىڭ نامى.
2) كۆچمە م: قول قوۋۇشتۇرۇش:

قولىنى لام ـ ئالىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھىرزلارنى ئاڭا دەم قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لامىڭ [لامع] (ئە) يالتىرىغۇچى، پارلاق؛ نۇر چېچىپ تۇرغۇچى:
خۇرشىدى ئەزەل كىمىسەگە بوسا لامىڭ،
زەراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابىڭ.
— ئابىت.

لامىڭ بولماق — يالتىرماق، پارقىرماق، نۇر چاچماق؛
لامىڭ تۆلۈڭ قىلماق — نۇر تارقاتماق.

لاھەۋل [لاحول] (ئە) دۇئانىڭ بېشى:
يۈمۈپ ئاغزىنى قىز دېمەي قەۋلىنى،
مەگەر ئايتۇر گېپىدىكى «لاھەۋل» نى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لاھەۋل دېمەك — لاھەۋل (قورققان پەيتتە ئوقۇيدىغان مەلۇم دۇئانىڭ باشلىنىشى) ئوقۇماق؛ مەدەت تىلىمەك.

لاھىق [لاحق] (ئە) قوشۇلغان؛ ئارقىسىدىن بارغان؛ ئارقىسىدىن بارغۇچى:
بۇرۇنغى ئىككى ھەرفى ھەر بىرىنىڭ داغى بىر كەلدى،
تەلەففۇز ھالەتتىدە ئولكى سابىق، يوقسە لاھىقدۇر.
— نەۋائى.

لائۇبالى [لاابالى] (ئە) بېپەرۋا، بىغەم، پەرۋاسىز:
سالىپ ھەر ساربىدىن تىغى لائۇبالى،
ئەدۇدىن قىلغاسەن ئالەمنى خالى.
— نەۋائى.

لائۇبالىۋەش [لاابالى وش] (ئە + پ) بېپەرۋادەك، بىغەمدەك:
ھافىزى سەئد... چۈن لائۇبالىۋەش ۋە شوخ تەبئىراق كىشى گېپى.
— نەۋائى.

لائۇبالىي [لاابالى] (ئە) «لائۇبالى» غا قارالسۇن.

لائۇھسى [لااحصى] (ئە) سان ـ ساناقسىز، ساناپ بولماسلىق:
سەنائۇ زاتىڭ ئىچرە تاپىپ ئەجز ئەھلى ئىدراك،
گەھى لائۇھسى ئايتىپ زەمانى ماگەرەفنىڭ.
— نەۋائى.

لاۋەبال [لاوبال] (ئە) گۇناھسىز، نۇقسانسىز:
غەمىڭدىن ئۆزگەنىڭ دەفئىن تىلەر بۇ خەستە گۇمناملىڭ،
سېنىڭ ئىشقىڭدا جانا تۇرغە رىند لاۋەبالىدۇر.
— گۇمنام.
ئەرشى، ياشلار ۋەسفىدە ياشلىقلىقىنى قويمايسىن،
لاۋەبالىقدىن دېدىڭ سۆزلەر، بول ئەمدى شۇككىنە.
— ئەرشى.

لاۋۇ نەئەم [لاونعم] (ئە) «ياق ـ ھە، ئەمەس ـ شۇنداق»، شۇنداقمۇ ياكى ئەمەسمۇ، ھەمۇ ياكى ياقمۇ:
زەلىلىدىن رەمۇزى مەئنىسى لاۋۇ نەئەم سورمالىڭ،
كى مەن دىۋانەئى لايەقتىلى روزە ئەلەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

لايە [لايە] (پ) يېپەكلىك توقۇما.

لايەتەجەززا [لايتجزا] (ئە) بۆلۈنمەس، ئىككىلەنمەس.
جۈزۈئى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان.

لايەزال [لايزال] (ئە) يوق بولمايدىغان، يوقالمايدىغان، دائىمىي؛ ئەبەدىي، ئۆلمەس:
كەل ئەي مەشرەب ئۇنسد ئەتكىل، خۇدايىڭ لايەزال ئېرمىش،
مۇھەممەد مۇستەفا ھەققى مېنى ئۇمىلىنگە يەتكۈزگىل.
— مەشرەپ.
غەنى لايەزال — مەڭگۈ ھەممىنىڭ ئىگىسى.
دېدىم: ئەي خۇدايى كەرىم بەمىسال،
ئەھەد سەن، سەمەد سەن، غەنى لايەزال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھەييۇ لايەزال — تىرىك، دائىمىي؛ خۇدا.

لايەمۇت [لايموت] (ئە) ئۆلمەس، تىرىك:
بارچە قۇشلار ئىچرە ھەييۇ لايەمۇت،
ماڭا قىسمى ئەتمىش ئۇلۇس ئىلكىدە قۇت.
— نەۋائى.

لايەنفەك [لاينفك] (ئە) ئاجرالماس، ئايرىلماس؛ ئاجرالمايدىغان دەرىجىدە جىپسلىشىپ كەتكەن:
كۆڭلۈمە جۈزۈ ئولدى پەيكانىڭكى، چىقماس تارتىبان،
جۈزۈ ـ جۈزۈ ئولسا كۆڭۈل، ئول جۈزۈ ئېرۈرلايەنفەكىم.
— نەۋائى.

لايەئقىل [لايعقل] (ئە) ئەقىلسىز، دىتسىز، بىھوش:
مۇمكىن ئېرمەس، ئەرشىيا، ھوشىغە كەلمەك تاپەبەد،
مەستدۇر كۆرگەچ بۇ يەئلىغ مەستى لايەقىل يىگىت.
— ئەرشى.
لايەئقىل ئەيلەمەك — ھوشسىز قىلماق.

لايۇئەدد [لايعد] (ئە) سانسىز، ساناقسىز:
لايۇئەدد ۋە لايۇھسا — ھېسابسىز، سانسىز، ناھايىتى كۆپ.

لايۇئەددۇ [لايعد] (ئە) ھېسابسىز، ساناقسىز:
لايۇئەددۇ ۋە لايۇھسا — سان ـ ساناقسىز.

لايىھ [لايح] (ئە) [كۆپلۈكى: لەۋائىھ] ئوچۇق، ئاشكارا، كۆرۈنۈپ تۇرغان:

بۇ كارخانەغە دەخل ئەيلەمەك ئەدەب ئېرمەس،
نە دەخل كىمسەگە، ھەر نەكى مېھر ئېتەر لايىھ.
— نەۋايى.

لايىھە [لايحە] (ئە) «لايىھە» قا قاراڭ.

لە [لە] (ئە) ئۇنىڭدىن، ئۇنىڭغا، ئۇنىڭ؛ ئۇنىڭغا نىسبەتەن، ئۇنىڭ ئۈچۈن:
بۇ نەزم تارىغە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرش،
سۇخەنسەرا لە يۈزىن مىسلى كەھرەبا قىلايىن.
— ئەرشى.

لەئالىي [لالى] (ئە) [بىرلىك: لۇلۇ] مەرۋايىتلار، ئۇنچىلەر:
لەئالىيى ئەنجۇم ئايىن — يۇلتۇزدەك چېچىلغان مەرۋايىتلار.

لەب [لب] (پ) 1) لەۋ:
لەبىنى شۇرغالى قىلدى خىيال بۇ گۇمنام،
نەسىب بولماي ئاياغ بوسىغە رىزا بولدۇم.
— گۇمنام.
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر، تىشلەرىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايەسىغە ئاي يۈزۈڭدۇر ئافتاب.
— قەلەندەر.
2) ئاغىز، تىل:
شىرىن لەبىدىن بەردى مەگەر ۋەئدەئى ئول شوخ،
جان نەقدىنى ئىلكىمگە ئالىبان بارا قالدىم.
— ئەرشى.
بەھەمدۇللاھ ئولكۇن ئاچىپ سىزگە لەب،
كى ناھەق ئۇلار دەپ گۇناھىن تىلەپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
لەب تىشلەمەك — ناز قىلماق؛ لېۋىنى چىشلىمەك.
لەب شور ئەيلەمەك — ئىشققا دۇچار بولماق؛ ئاشىق بولماق.
لەبنى بەند ئەتمەك — لېۋىنى باغلىماق (بەند قىلماق)؛ خامۇش بولماق.
لەبنى مەي ئالۇد ئەتمەك — لەۋ مەيگە تەگمەك، لەۋنى مەي بىلەن ھۆلدىمەك.
لەبى خەندان — كۇلۇپ تۇرىدىغان.
گۇل سۈپەت گۇللۇكتە تۇرساڭ نەستەرىن بولغاي خىجىل،
كۆرمەدىم ھەرگىز مالاللىقدا لەبى خەندانمۇ سەن.
— موللا بىلال.
لەبى لەئلى — لېۋى قىزىل.
لەبى لەئلى تۇنى لەئلى سەراپا لەئل گەر كەلسە،
دېمەك بىر گۇل قەبا، بىلكىم قەزايى ئاسمانىمدۇر.
— ئەرشى.

لەبى لەئلى ئەقىق — چىنتاشتەك قىپقىزىل لەۋ:
نەمايان بولغانىدىن سۇنبۇلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەبى لەئلى ئەقىقىڭ ئۆزرە ئول خەتتى بېراتىمدۇر.
— زەلىلى.
لەبى لەئلى بەدەخشان — بەدەخشان چىنتېشىدەك قىزىل لەۋ.
قايسى گۇلزار ئىچرە بىر گۇل ئاچىلۇر ھۇسنۇڭ كەبى،
قايسى گۇلبەرگ لەبى لەئلى بەدەخشانىڭچە بار.
— گۇمنام.
لەبى لۇتفى — يۇمشاق، مۇلايىم لەۋ.
لەبى لۇتفى بىلە ئوتلۇغ ئۇزارى شىۋەسىن بىلدىم،
بىرىگە قەسد تىرگۇزمەك ئىكەندەك بىرگە كۆيدۈرمەك.
— ئەرشى.
لەبى مەيگۇن — لەئلى لەۋ؛ مەي، قىزىل رەڭلىك مەي.
لەبى ئۇننابگۇن — ئانار رەڭ لەۋ، قىزىل لەۋ.

لەبالەب [لبالب] (پ) لىپمۇلىق، لىق تولغان؛ يېتەرلىك، يېتەرلىك دەرىجىدە:
دېدىكىم: پىيالە كەتۇرگىل ماڭا،
لەبالەب قۇيۇپ مەي يەتۇرگىل ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كەم ـ كۇتىسىز؛ باراۋەر:
قوپۇپ يەنە ئۇستادى بانىي ھەسەب،
قويۇپ تاشنى تاشقا لەبالەب.
— نەۋايى.

لەب ـ بەلەب [لب بلب] (پ) «لەبالەب» كە قاراڭ.

لەبتەشنە [لب تشنە] (پ) چاڭقىغان، ئۇسسىغان؛ تەشنا:
قايسى لەبتەشنەغە تۇتتى قەدەھى ساف نەشات،
كىم يەنە قىسمى ئانىڭ دۇردى فەنا ئەيلەمەدى.
— نەۋايى.

لەبرىز [لبريز] (پ) لىق تولغان، تولۇپ تېشىپ كەتكەن:
كېچە جامى نۇرغە ئاي جامى كەبى لەبرىز ئېرۇر،
بارسا گەر دەر يۈزە ئەيلەپ گىسرىي دىدارىغە
— مەشھۇرى.

لەبىب [لبيب] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك:
دېدىكىم: تاپىڭلار ماڭا بىر تەبىب،
كى جەرراھ بولغاي بەغايەت لەبىب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەت [لت] (پ) ئۇرۇش، يانجىش؛ زەربە.
لەت يېمەك — زەربە يېمەك، شىكەستىلەنمەك:

... بەئزىكى ئايتتىلەر لەت يېدىلەر.

— نەۋايى.

لەتافەت [لطافت] (ئە) گۈزەللىك، نازۇكلۇق؛ مۇلايىملىق؛ مېھرىبانلىق؛ پاكلىق:

بار ئېردىكى ئەلنىڭ كەنىزەكلەرى،
لەتافەتدە گۈلدەك قىزىل رەگلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەن كېتىپ ئەي، جانىجان جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.

— مەشھۇرى.

بارىقەئى لەتافەت — گۈزەللىكنىڭ كۆركەم ۋە ياشناقلىقى.

لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك؛ پاكلىق.

لەتافەت سۈيى — گۈزەللىك، پاكلىق سۈيى:

سەن لەتافەت سۈيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇرسەن تەمام،
ئۆزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا، زىبۇ زىيۋەردىن لەتىف.

— ئاتايى.

لەتافەت شەھرى — گۈزەللىك، نازۇكلۇق شەھىرى، پاكلىق، مۇلايىملىق شەھىرى:

پەرىلەر يۇرتى، بۇتلەر كىشۋەرىدۇر،
لەتافەت شەھرى نازۇكلار يېرىدۇر.

— لۇتفى.

لەتافەت گۈلشەنى — گۈزەللىك، پاكلىق، مېھرىبانلىق گۈلشىنى:

لەتافەت گۈلشەنىدە گۈل كەبى سەبزى خۇررەم قال،
مەن ئەرچە دەھرى باغىدىن خەزان يەفراغىدەك باردىم.

— بابىر.

لەتافەت نەفلى لەتافەت مەھزەنى — گۈزەللىكلەر خەزىنىسى.

لەتايىف [لطايف] (ئە) [بىرلىكى: لەتىفە] لەتىپىلەر، نازۇك مەنىلىك سۆزلەر، ئاجايىپ ھېكايىلەر:

... تۇپراقدىن تۇرلۇك رىياھىنلەر ھۇۋەيدا قىلغاندەك خاتىرىم بوستانلارىن لەتايىف گۈللەرى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

لەتايىف تەبئ — نازۇك مىجەز، نازۇك خاراكتېر.

لەتايىف دەرج قىلماق — لەتىپىلەر قەيد قىلماق، ئېيتماق.

لەتتە [لتە] (پ) لاتا، رەخت؛ ماتا پارچىسى:

ئاسمان كۆك لەتتەسىغە چىرماغاندەك مىھرنى،
بىر قارا رەنگىن ئىچىدە دۇررى پىنھاندۇر كۆزۈم.

— گۇمام.

لەتىف [لطيف] (ئە) نازۇك، مۇلايىم؛ گۈزەل، كېلىشكەن؛ نەپىس؛ يېقىملىق؛ پاكىز، پاك ـ غۇبارسىز:

ھەجرىدىن يەتتە ئاتايى نالەسى كۆككە نە ئەيب،
چۈن تاپىلماس دۇنيادا ئول ماھى پەيكەردى لەتىف.

— ئاتايى.

بېرىپ ئىككىسىگە ياكى جامەلەر،
غىزايى لەتىف خورۇ ئاشامالەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەتىفە [لطيفە] (ئە) 1) «لەتايىف» قا قاراڭ. 2) ياخشىلىق:

ئىلاھا تەڭرى قىلغاي بىر لەتىفە،
كى تاپقاي بۇ شەرەفنى ئول شەرىفە.

— لۇتفى.

لەجاج [لجاج] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ جىددىيلىك:

قاققىل نەۋائىي ئۇشبۇ ئىشىكنى لەجاج ئىلە،
كىم سابىت ئولدى فەقردە مەزمۇنى «مەن قەنەئى.»

— نەۋايى.

لەچەك [لچك] رومال، لېچەك:

تۇڭ ئۆزرە ئايدىنۇ ئايدىندە سۇبھ ئېركىنمۇ،
ۋەيا ساچىڭدە بۇرۇنچەك ئۈزە لەچەكمۇ ئىكىن؟

— نەۋايى.

لەخت [لخت] (پ) بۆلەك، پارچە.

لەخت ـ لەخت — پارچە ـ پارچە، بۆلەك ـ بۆلەك.

لەختە [لختە] (پ) پارچە-پارچە، زىدە، «لەخت» كە قاراڭ:

ھۇسنىغە زىينەت بېرىپ قىلدى يۇرەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇئ مەرجانىمغە ئايت.

— غەربىي.

لەخشە [لخشە] (پ) 1) پارچە ـ پارچە، زىدە، «لەخت» كە قاراڭ:

يوق ئېرسە، ئاھۇ فەرياد ئەيب ئەمەس، چۈن لەخشەدۇر جىسمىم،
قەدەم تاقويدى ئىشقڭ دۇرلارىم فاش ئەتتى كۆز بەل ھەم.

— گۇمنام.

2) ئۇچقۇن، يالقۇن، ئوت، چوغ:

بە ناگاھ كەلدى گۈلنى كۆردى بۇلبۇل،
ئاچىلىپ لەخشە يەڭلىغ ھەر قىزىلگۈل.

— خىرقەتى.

لەخشەئى چوغ — كۆيۈپ تۇرغان، يالقۇنلاپ تۇرغان چوغ:

بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.

— خىرقەتى.

لەدۇن [لدن] (ئە) غايىۋى، ئىلاهي، «لەدۇننى» گە قارالسۇن:
نۇش قىلىپ جامى مەيۇ لالەگۇن،
مەۋج ئۇرۇپ كۆڭلىدە ئىلمى لەدۇن.
— زەلىلى.

لەدۇننى [لدنى] (ئە) غايىب، ئىلاهي:
لەدۇننى ئۇلۇم — غايىب ئىلىم، ئىلاهي ئىلىملەر.

لەرز [لرز] (پ) تىترەش، قىمىرلاش، لەرزە:
دېمىلەركى، بىر نەۋا يەردۇر بۇ مەرز،
كى سالۇر تەسەۋۋۇر ئانى جانغە لەرز.
— نەۋايى.

لەرزان [لرزان] (پ) تىترىگەن؛ جارانىلىق، يېقىملىق، لەرزان:
بولۇپ گۇل بۇلبۇلى زارىغا نازان،
ئېگىلۇر ھەر تەرەف چۇن بىد لەرزان.
— خىرقەتى.

لەززات [لذات] (ئە) [بىرلىكى: لەززەت] «لەززەت» كە قارالسۇن؛ لەززەتلەر، خۇرسەنلىكلەر، ئەيشۇ ئىشرەتلەر:
جەھان لەززاتىنى شىرىن كۆرەرسەن لېك بەندىگدىر،
گىرىفتار ئولما، ژاقىق بولكى قەيدۇ قەند ئېرۇر مانەند.
— نەۋايى.

لەززەت [لذت] (ئە) تەملىك، تاتلىق، شىرىنلىك؛ ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:
يار ژەسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

لەززەت تاپماق — لەززەتلەنمەك، راھەتلەنمەك.
لەززەتى جىسمانى — جىسمانى لەززەت.
لەززەتى لەئلى شەكەر — شېكەردەك تاتلىق، شېكەر-دەك شېرىن، ئاجايىپ تاتلىق.
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قىمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يېگىت.
— ئەرشى.

لەززەتى ژەسلى — قوشۇلۇش لەززىتى:
گەر يېراق تاشلارسە ئول ھەم، خوب ئېرۇر، دەر ھېچكىم،
بىلمىس ئېردى لەززەتى ژەسلىگنى ھىجران بولماسا.
— ئەرشى.

لەزىز [لذيذ] (ئە) لەززەتلىك، مەززىلىك:
ئارەزى رەخشان، ساچى سۇنبۇل، كۆزى بادامى تەر،
ھەر سۆزى قەندىن لەزىزراق، شەككەر ئەفشان سەنمۇسەن.
— مۇللا سالىھ.
پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.
— نەۋەتى.

لەشكەر [لشكر] (پ) ئەسكەر، قوشۇن، لەشكەر:
خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ژەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.
— زەلىلى.

لەشكەرى نەززارە — لەشكەرلەرنى تاماشا قىلىش:
دېمە كويىدا ھەرسارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا ـ سەر رەھگۇزارىن لەشكەرى نەززارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

لەشكەرى يەغما — ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭ ـ تالىڭى، بۇلاڭچى ئەسكەرلەر:
داغلىغ كۆڭلۇم تالاشقان ئاش ئىلە كۆزلەرگە،
پۇللۇق ئۇي ئۇزرە بۇ كۆلگەن لەشكەرى يەغمانى كۆر.
— ئەرشى.

لەشكەر ئارا [لشكرآرا] (پ) غالىب، يەڭگۇچى؛ جەڭدە قوشۇن سېپىنى تەرتىپكە سالغۇچى:
چۇ كۆڭلى بولۇپ تېنچ، يۇز تىغزەن،
بارى لەشكەر ئارايۇ لەشكەر شىكەن.
— نەۋايى.

لەشكەرشىكەن [لشكرشكن] (پ) جەڭچى؛ سەپ بۇزار؛ غالىب:
بارىن ھازر ئەتتى تۇزۇپ ئەنجۇمەن،
دېدى ئەنجۇمەن سازى لەشكەرشىكەن.
— نەۋايى.

لەشكەركەش [لشكركش] (پ) لەشكەر بېشى، قوماندان سەركەردە:
مۇرىدى مۇخلىسىڭدۇر ھەر بىرى لەشكەركەشى ئەرۋاھ،
ھىدايەت قىلغالى گۇمرەھلەرنى قۇتبى جەھان دەرلەر.
— زەلىلى.

لەغۇ [لغو] (ئە) بىمەنە، بىھۇدە، بىكار؛ ئەرزىمەس، كېرەكسىز.
لەغۇ قىلماق — بىكار قىلماق.

لەفز [لفظ] (ئە) سۆز، ئىبارە؛ تىل:
ئەدەب بىرلە بانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەر لەفزى ئانىڭ چۇ دۇررى خۇشاب.
— ئا. نىزارى.
ھۇر ژەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلاردىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شۇئەئى شىرىن زەبانىم بىلسە بس.
— ئەرشى.

لەفز بەلەفز — سۆزمۇ سۆز.
لەفز بىناسى — سۆز تۇزۇلۇشى؛ ئۇسلۇپ.

لەفز جىسمى — يېزىق كۆرۈنۈشى.
لەفزى رەڭگىن — گۈزەل، يېقىملىق سۆز، مەزمۇنلىق سۆز.
لەفزى مۇھەببەت — شېرىن سۆز.
بىلىڭ تۆرت ھەرف ئېرۇر لەفزى مۇھەببەت،
ئانىڭ ھەر ھەرفىن ئەتتىم ھەفتە قىسمەت.
— خىرقەتى.

لەففاز [لفاظ] (ئە) 1) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن، ناتىق. 2) ئەزمە:
كۆڭۈل ئاللىدە غەمىن قىلما تەلەففۇز، تىلكىم،
يەتكۈرۈر ئەھلى مەئانىيغە مەلالەت لەففاز.
— نەۋايى.

لەقەب [لقب] (ئە) لەقەب، نام، ئاتاق؛ سۈپەت:
ئاتى خىسرەۋ، لەقەب ئاتىغە پەرۋېز،
بۇ ئاتۇ بۇ لەقەب شۇھرەت قىلىپ تېز.
— نەۋايى.

لەقۋە [لقوه] (ئە) لەقۋا، پالەچ؛
مەۋلانا قۇدىسىي... ئاغزىدا لەقۋە مەرەزى بار ئېدى.
— نەۋايى.

لەك [لک] (پ) يۈزمىڭ:
كى ھېساب ئىچرە بار ئېدى ئون لەك،
ھەر لەكى ئون تۈمەن كېلىپ بىشەك.
— نەۋايى.

لەكەد كوب [لكدكوب] (پ) تېپىك يېيىش؛ ئاياغ ئاستى بولۇش، پايمال بولۇش:
لەكەد كوبى زەماندىن يۈز مەلالى،
بولۇپ ئالەم ئېلىنىڭ پايمالى.
— نەۋايى.

لەكەن [لكن] (پ) «لەگەن» گە قاراڭ.

لەكنەت [لكنت] (ئە) دۇدۇقلاش، دۇدۇقلۇق، تىل تۇتۇلۇش، كېكەچلىك:
كى ھەر نېچەكىم دىققەتى باردۇر،
تەلەففۇز ئارا لەكنەتى باردۇر.
— نەۋايى.

لەگەد [لگد] (ئە) تېپىك:
لەگەد قىلماق — تەپمەك، تېپىپ ئەزمەك (يانجىماق).

لەگەد كوب [لگدكوب] (پ) «لەكەد كوب» قا قاراڭ:
بۇ نەۋائ دىماغى ئىچرە ئوتۇب،
كۆڭلىنى جۇنۇن ئېتىپ لەگەد كوب.
— نەۋايى.

لەگەن [لگن] (پ) شامدان؛ لىگەن:
قىلسە جەھاننى قارا فۇرقەتىدىن ھىجر يار،
بۇ فەلەك ئافتابى بىزگە چۇ شەمئى لەگەن.
— زەلىلى.
يېمەككە قويۇپدۇر لەگەندە تەئام،
سۈزۈك سۇ مۇھەييا قىلىپ ياخشى جام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەڭ [لنك] (پ) چولاق، ئاقساق.
لەڭ بولماق — ئاقسىماق.
لەڭ قىلماق — ئاقساتماق، چولاق قىلماق.

لەم [لم] (ئە) ئىنكارنى بىلدۈرىدىغان ئالدى قوشۇمچە:
ئەدەم ئەيلەسۇن زۇلم تەئلىمىنى،
«لەمى» جەھد ئېتىپ، «لام» ئىلە «مىمىنى»
— نەۋايى.

لەمئە [لمعه] (ئە) شولا، نۇر؛ «لەمەئات» قا قاراڭ:
ئىستەدىم ھۇسنۇڭ زىياسىن، تەرك ئېتىپ كۈن لەمئەسىن،
دەھرنىڭ گۇمنامدەك گەۋھەرشۇناسى بارمۇكىن.
— گۇمنام.
لەمئە ئەفگەن — شولا تاشلىغۇچى، يورۇتقۇچى؛ پارلىغۇچ.
لەمئە فىگەن — شولا تاشلىغۇچى؛ پارلىغۇچى.
لەمئە كۆرگۈزمەك — يورۇتماق؛ شولا كۆرسەتمەك.
لەمئەئى دىلجوي — دىل (كۆڭۈل) ئارزۇ قىلغان پارلاقلىق.
لەمئەئى رۇخسار — يۈزنىڭ پارلاقلىقى، يورۇقلۇقى.
لەمئەئى مېھرى خاۋەرى — شەرق قۇياشى، نۇرى؛ سۆيۈملۈك يار.

لەمەئات [لمعات] (ئە) [بىرلىكى: لەمئە] يالقۇنلار، شولىلار، پارلاقلىقلار.

لەمھە [لمحه] (ئە) بىردەم، بىر پەس؛ كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۆتكەن ۋاقىت:
چۇ بىر لەمھە قەۋسى قەزاھ چەكتى ياي،
تولۇئ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.
— ئا. نىزارى.

لەميەزەل [لم يزل] (ئە) «لايەزال» غا قاراڭ:
ئوقۇر ئېردىلەر ئاشىقا غەزەل،
بۇ يەڭلىغ ياراتمىش ئانى لەميەزەل.
— موللا شاكىر.

لەميەزەلىي [لم يزلى] (ئە) دائىمىي، ئەبەدىي:
سائادەتى لەميەزەلىي — دائىمىي بەخت، سائادەتلىك.

لەنج [لنج] (پ) خىرامان يۈرۈش؛ نازلىق يۈرۈش:

دېسەڭكى، فەرد ئولاي ئېلدىن، كۆڭۈلنى خالى تۇت،
كى، تاق دەرلەر ئەگەر خەنج سارى ئەتسەڭ لەنج.
— نەۋايى.

لەنگەر [لنكر] (پ) 1) كېمىنى توختىتىش ئۈچۈن سۇغا تاشلىنىدىغان تۆمۈر ئىلمەك. 2) مېھمانخانا، غېرىبخانا؛ قونالغۇ، بېكەت:
بولدى نەمايان يول ئۆزرە كۇرد دار،
لەنگەرۇ لەنگەرچى بىلەن ھەم مازار.
— زەلىلى.

لەھەد [لحد] (ئە) گۆر، لەھەت، يەرلىك:
مۇكىر ـ نەكىر كىرگەندە لەھەد ئىچرە ياتارمەن،
ھەرنە قىلساڭ ئەي زاھىد جامى مەيدىن تاتارمەن.
— مەشرەب.

لەھجە [لهجه] (ئە) ئىپادە، شېۋە؛ ئاۋاز.
بەد لەھجە — خۇنۇك، قوپال ئاۋاز.
خۇش لەھجە — چىرايلىق ئاۋاز، خۇش ئاۋاز.

لەھزە [لحظه] (ئە) بىردەم، بىرپەس، بىرئاز؛ قېتىم، دائىم:
يۈز جەفاۋۇ جەۋر ئەسبابىن تۈزەر، كۆركىم، بۇ دەھر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن ھەر لەھزەكىم ياد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
يۈرۈپ لەھزە خەلقى زەمانە بىلە،
كى باردىم قاشىغە بەھانە بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
لەھزە ـ لەھزە — بىردەم ـ بىردەم؛ ھەر دائىم؛ دەممۇدەم:
لەھزە ـ لەھزە ئارتادۇر دەردۇئەلەم گۇمنامغە،
ھەر نەفەستە بۇ سىتەمدىن ئۇرغان ئاھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

لەھزەئى [لحظه] (ئە) بىرقانچە مۇددەت، بىرپەس:
سوراي دېدى بارىپ ئول قۇشىڭ ھالىن،
ئىشتەي لەھزەئى شىرىن ماقالىن.
— خىرقەتى.

لەھم [لحم] (ئە) گۆش، ئەت.
لەھم پارە — 1) گۆش، ئەت پارچىسى. 2) يۈرەك.

لەھن [لحن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەلھان] تاۋۇش، ئاۋاز؛ قوشاق، ناۋا، ئاھاڭ:
تەلەبدە ئىزدەسەلەر ھۇسنى لەھنى داۋۇددىن،
زەبۇر كەلامىدىن ئول جانفەزا سەدا ئۇچرار.
— شەۋقى.
لەھن ئەيلەمەك — كۈيلىمەك، قوشاق قاتماق.
لەھنۇ ئاھەڭ — كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش.
لەھنى تەرەب — قوشاق؛ خۇش چاقچاق.
لەھنى داۋۇدي — داۋۇتقا ئوخشاش خۇش ئاۋازلىق.
لەھنى دىلنەۋاز چەكمەك — ساز چالماق؛ كۈيلىمەك.
لەھنى سۇرۇد — قوشاق تاۋۇشى (ئاھاڭى).

لەھنپەرداز [لحن پرداز] (ئە + پ) كۈيلىگۈچى، ساز چالغۇچى:
مۇغەننىيلەر ئانىڭدەك لەھنپەرداز،
كى جانلەر پەردەدىن رەقس ئەيلەپ ئاغاز.
— نەۋايى.

لەھنساز [لحن ساز] (ئە + پ) كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش.

لەھۋ [لهو] (ئە) ئويۇن ـ كۈلكە؛ بىھۇدە ئىش:
چىقىپ ئول مەكانغە بۇ ئادەت بىلە،
قىلىپ لەھۋ بازى زەرافەت بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئەبلەھىدۇركىم تىلەر ئالەمدە لەھۋ ئىلە تەرەپ،
بەر قەدەم ئولغالى كىم لەۋھى مۇجەللا قىلدىلار.
— ئەرشى.
لەۋھى ئىرشادى — رۇخسەتنامە.

لەۋھە [لوحه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەلۋەھ] 1) لەۋھە؛ تاختا، يېزىق تاختىسى.
2) روشەنلىك؛ «لەۋھ» كە قاراڭ.

لەئب [لعب] (ئە) 1) ئويۇن، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش.
2) ھىيلە، نەيرەڭ.
لەئب ئاۋەر — ئويۇنچى، ئويۇن كۆرسەتكۈچى.
لەئب ئەفكەن — ئويۇنغا چۈشىدىغان، ئوينىتىدىغان؛ ئوينىغۇچى، ئويۇن كۆرسەتكۈچى، نەيرەڭۋاز.
لەئب ئەيلەمەك — ئوينىماق.
لەئب كۆرسەتمەك — ئويۇن كۆرسەتمەك؛ نەيرەڭ قىلماق.
لەئبۇ گىرىھ — نەيرەڭ ۋە چاققانلىق.

لەئل [لعل] (ئە) 1) قىزىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش؛ قىزىل ياقۇت؛ نادىر، قىممەتلىك، تېپىلماس:
بولۇرمۇ جەھاندا بۇ يەڭلىغ لەئل،
كى قىلماسمەن ھەرگىز جەھانغە بەدل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەپنىڭ گەۋھەرى.
— موللا بىلال.
2) قىپقىزىل لەۋ، سۆيگىنىنىڭ لېۋى:
زۇلفى ئېرۇر شىكەن ـ شىكەن كىم، يۈزىدۇر چەمەن ـ چەمەن،

كىرپىكىدۇر تىكەن ـ تىكەن، لەئلىدە چەشم جاردۇر.
— گۈمنام.

ھەياتى تازە ئىستەپ لەئلىك ئارمانىن نەچە چەكتىم،
نە ئۈمرى قۇتى جان تاپتىم، نە دەردىمگە داۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

3) بېزەك، بويۇق:
پەردەلەرى رىشتەسى ئال جانىدىن،
لەئلىيۇ ئىسنگەرفى ئولۇس قانىدىن.
— نەۋائى.

4) مەنپەئەت:
چۇ مېتىن ئوزاتىپ تىلىن ئون سالۇر،
قاتىق خارەدىن لەئلۇ ياقۇت ئالۇر.
— نەۋائى.

5) قىزىل رەڭلىك مەي:
نېچۈك نۇشى مەي لەئلىگنى ئەيلەي ئارزۇ ئەزبەس،
ھەياتى تازە جانىمغە ئىزىلىك ئوپكەن زەمانىمدۇر.
— ئەرشى.

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنالەب ئىچمەي مەبى رۇخسارىدىن.
— ئەرشى.

لەئل ئەتمەك — قىزارتماق.
لەئل لەبى — «لەئلى لەب» كە قارالسۇن.
لەئل لەبدىن كام دىل ھاسىل ئېتىمپ،
مەجرۇھ كۆڭۈل شاد بولۇپ تاپسا سەھ.
— نەۋائى.

لەئل مەخزەنى — لەئلى كانى، خەزىنىسى؛ كۆز يېشى.
لەئل ئولماق — دۇر ۋە گۆھەر قادالغان تاجقا ئوخشىماق.
لەئلۇ سىيمەن — قىزىل ياقۇت ۋە كۈمۈش:
تەلەب كۆردى سابا ئۇشبۇ چەمەننى،
ساچىپدۇرلار مەگەر لەئلۇ سىيمەننى.
— خىرقەتى.

لەئلى ئابدار — تىنىق، پارلاق لەئلى، سىياپ، تازا لەئلى.
لەئلى ئاتەشناك — 1) ھارارەتلىك، جەزبىلىك، ئوتكۈر سۆز. 2) چوغدەك پارقىراپ تۇرغان لەئلى، پارلاپ تۇرغان لەئلى؛
لەئلى ئاتەشىن — ئوتلۇق، چاقناپ تۇرغان لەئلى؛ قىزىل لەئلى؛ قىزىل لەئ؛
لەئلى ئەھمەرىن — 1) قىزىل لەئلى. 2) قىزىل مەي.
لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەلا سايا لەئلى، بەدەخشان لەئلىسى، قىممەت باھا تاش:
لەبلەرىڭغە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

لەئلى پەيكانى — كامان ئوقىنىڭ تىغىغا ئوخشاش تاراشلانغان لەئلى.
لەئلى جانبەخش — جان بېغىشلىغۇچ، ھاياتبەخش ئەتكۈچى قىزىل لەئ:
كۆڭۈل مىرئاتى ئىچرە جىلۋەگەردۇر لەئلى جانبەخش،
مەسىھا ئۇرما دەم يەنى مۇكەددەر ئەيلەمە كۆزگۈ.
— سەبۇرى.

لەئلى جانپەرۋەر — «لەئلى جانبەخش» كە قارالسۇن.
لەئلى جەۋھەر — ئەلا قىممەت ياقۇت:
كۆرگەچ لەبىدىن بولۇپدۇر ھەيران،
تاغ ئىچرە قاچىپدۇر لەئلى جەۋھەر.
— موللا سالىھ.

لەئلى خەندان — مەشۇقىنىڭ تەبەسسۇملۇق لېۋى؛ كۈلۈپ تۇرغان لەئ؛ كۈلكە يۈگۈرگەن لەئ:
ئانى ھەيۋان نېگە جىلۋەئى خىزى مەسىھە،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىپ ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.
— ئەرشى.

قايسى گۈلشەن گۈلبۇنى سەرۋى خۇرامانىڭچە بار،
قايسى گۈلبۇن ئۇزرە غۇنچە لەئلى خەندانىڭچە بار.
— گۈمنام.

لەئلى دۇربار — ئەلا قىممەتلىك، مەنىلىك سۆز قىلغۇچى:
كۆرمەدىم كۆڭلۇم ئالۇرغە سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۈرگە لەئلى دۇرباری يەنە.
— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — تازا، تىنىق مەي، قىزىل مەي:
سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئلى رەخشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

لەئلى رەۋان — ئاققان، ئېقىۋاتقان قان؛ قىزىل مەي:
خالى خەتكى يۈزدەدۇر جەۋھەرىدىن ساچىپ ئاتاء،
لەئل ئۆزە لەئلىلۈككە مەن لەئلى رەۋان قارالسۇنە.
— ئەرشى.

لەئلى رۇممان — «لەئلى رۇممانى» غا قارالسۇن:
لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەئلىغ.
— شەۋقى.

لەئلى رۇممانى — ئانار دانىسىغا ئوخشاش لەئلى.
لەئلى رۇھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى قىزىل لەئ؛ «لەئلى جانبەخش» كە قارالسۇن.
لەئلى رۇھپەرۋەر — «لەئلى رۇھ ئەفزا» غا قارالسۇن.

لەئلى سەييال — قىزىل مەي.

لەئلى سىراب — مەي.

لەئلى شەكەر — «لەئلى شەككەر» گە قاراڭ:

قان قاناتىمغە تەگۈرمەس ئېردىم ئۇشبۇ دەھر ئارا،
تۇتىدەك سەيد ئەتتى ئول لەئلى شەكەر گۈفتار شەمئ.

— قەلەندەر.

لەئلى شەككەر — شېكەردەك تاتلىق، ياقۇتتەك قىزىل:

شوخلۇقدىن ئويناشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەسدۇر جان بېرۈردە لەئلى شەككەر يارى بار.

— مەھزۇن.

لەئلى شەككەر بار — شېرىن لەۋ؛ شېرىن سۆز.

لەئلى شەھۋار — يىرىك لەئلى، قىممەت باھا تاش.

لەئلى شىرىنكار — خۇش سۆزلىگۈچى ئېغىز، لەۋ.

لەئلى كانىي — بىباھا سۆز.

لەئلى گەۋھەر بار — گۆھەر چاچقۇچى قىزىل لەۋ؛ شېرىن سۆزلۈك.

لەئلى لەب — قىپقىزىل لەۋ:

قان يۇتۇپ شامۇ سەھەر لەئلى لەبىڭ ئارمانىدا،
بىر زەمان كىرپىكلەرىم شاخىدا مەرجان كەم ئەمەس.

— ئەرشى.

لەئلى مەرجان — قانلىق ياش.

ئاڭا چىرمالىپ ئىشقى پىچان كەبى،
كى سىمىت ئەيلەگەن لەئلى مەرجان كەبى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەئلى مەسېھ — قۇتۇلدۇرغۇچى، نىجاتكار:

مەھۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسېھ ئەنفاسى بار.

— ئەرشى.

لەئلى مەھلۇل — ئېرىتىلگەن لەئلى؛ قىزىل مەي؛ «لەئلى مۇزاب» قا قاراڭ؛

لەئلى مۇزاب — 1) ئېرىتىلگەن لەئلى؛ قىزىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش. 2) قىزىل مەي.

لەئلى ناب — ساپ لەئلى؛ گۈزەل قىزىل لەۋ؛ ساپ قىزىل مەي:

لەئلى نابىڭ چەشمەسىندە ئابى ھەيران ياشىرىپ،
دۇرجى ياقۇتىڭدە ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشىرىن.

— نەسىمىي.

لەئلى ياقۇت — قىممەت باھالىق قىزىل ياقۇت:

گەرچە نارەنجى كىيىپدۇر، ئەي قەلەندەر دىلبەرىڭ،
بار قۇلاقىدا ئانىڭ ھەم لەئلى ياقۇب ئابدار.

— قەلەندەر.

لەئلى يەكدانە — يىرىك، قىممەت باھا لەئلى.

لەئلى يەمەن — يەمەندىن چىقىدىغان ياقۇت، يەمەن ياقۇتى:

باغرىمغە غەمىڭ تىغى يەتكەچ كۆز ئاقىزغان قان،
ياقۇت ئىلە مەرجاندۇر يا لەئلى يەمەن سەنسىز.

— گۇمنام.

لەئل فام [لعل فام] (ئە + پ) «لەئلگۇن» غا قاراڭ.

لەئلگۇن [لعل گون] (ئە + پ) 1) لەئلى رەڭلىك، قىزىل. 2) قانغا بويالغان:

سىنان ئوڭ قولىندە نېچۈك كىم سۇتۇن،
سول ئېگىندە قالقان كېلىپ لەئلگون.

— نەۋايى.

لەئلۋەش [لعل وش] (ئە + پ) لەئلى سىمان؛ قىزىل قان ئارىلاش:

سارىغ ۋەرەق ئول ئابكەشدىن،
ئاشىق يۈزى ئەشكى لەئلۋەشدىن.

— نەۋايى.

لەئلىگۇن [لعل گون] (ئە + پ) «لەئلگۇن» غا قاراڭ:

لەئلىگۇن لەبنى قىدىغان جام ئەگەر ئىلكىمدە دۇر،
نېگە قويغايمەن بۇ دەمدە لەئلى سىراب ئارزۇ.

— ئەرشى.

لەئلىي [لعلى] (ئە) 1) لەئلى بىلەن بېزەلگەن. 2) لەئلى رەڭلىك، قىزىل.

لەئن [لعن] (ئە) لەنەت، قارغىش؛ «لەئنەت» كە قاراڭ:

تەۋقى لەئن — لەنەت ھالقىسى.

تەۋقى لەئن سالماق — قارغىشقا ئۇچرىماق.

لەئنەت [لعنت] (ئە) لەنەت، قارغىش:

زىشىت ئېرسە گەر ئەلدىن ياشۇرۇر رەھمەت ئاڭا،
خوب ئېرسە گەر ئەلگە كۆرگۈزۈر لەئنەت ئاڭا.

— نەۋائى.

لەئىب [لعب] (ئە) «لەئب» گە قاراڭ.

لەئىم [لئيم] (ئە) پەس، ناكەس، خەسىس:

يەنە قەيد ئەيلەپ شەياتىن رەجىم،
خىيانەتكە تۇردى بۇ ئىككى لەئىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەئىمى دۇنسىرىشىت — پەسكەس، ناكەس.

لەئىمى شەختكوش — پەسكەش، ھەددىدىن ئارتۇق زوراۋان.

لەئىمى مەسخەرە — رەسۋا، شەرمەندە.

لەئىمۋەش [لئيم وش] (ئە + پ) پەسكەشلەرچە، ناكەسلەرچە:

خەسىس تەبقە دوستىدۇر لەئىمۋەش،

گەدا شېۋەلىك ۋە رەزالەت ئانىڭ تەۋرىغە خۇش.
— نەۋايى.

لەئىن [لعين] (ئە) لەنىتى، قارغىش ئۇرغان، مەلئۇن:
بەس تەكەببۇر ئەيلەدىڭ، قالدىڭ لەئىن ۋابەستەسى،
فەتھۇ نۇسرەت تاپقالى قىلغان مۇناجاتىڭ قېنى؟
— مەشرەب.
كى مەسئۇدنى كۆردى بۇ زەڭگى لەئىن،
دېدى: «كەلتۇرۇڭلار قاشىمغە يەقىن!»
— ئا. نىزارى.

لەيل [ليل] (ئە) كېچە، تۇن:
زۇلفىدىن ئولدى كۇن كېچە، ھۇسنىدىن ئولدى تۇن يارۇق،
زۇلفۇ يۈزى مەگەر ئانىڭ لەيل بىلە نەھارىدۇر.
— گۇمنام.

لەيلۇ نەھار — تۇن ـ كۇن، كېچە ـ كۇندۇز:
لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۇچۇن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل يارەب ماڭا مۇشكۇلنى ئاسان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

لەيلەتۇل ـقەدر [ليلةالقدر] (ئە) رامزان ئېيىنىڭ 26 ـ كۇنىدىن 27 ـ كۇنىگە ئۆتەر كېچىسى مۇبارەك كېچە ھېسابلىنىدۇ؛ قەدىر كېچىسى:
ئىككى گىسۇسى ئىككى لەيلەتۇل ـ قەدر،
بۇ يەڭلىغ ئىككى لەيل ئىچرە يۈزى بەدر.
— نەۋايى.

لەيلەتۇل ـ مېئراج [ليلةالمعراج] (ئە) مېئراج كېچىسى (مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يەتتىنچى ئاسمانغا چىققان كېچىسى):
زىھى باشىڭ ئۇزە ۋەش ـ شەمىس زېۋەرىدىن تاج،
ساچىڭ سەۋادىدە ئەفسەرى لەيلەتۇل ـ مېئراج.
— نەۋايى.

لەيلەن [ليلا] (ئە) كېچىسى، تۇندە:
گىسۇۋۇ يۈزۈڭ سۇنبۇلىيۇ بەرگى گۇلىدىن،
دىۋانە مېنۇ شىفتە لەيلەن ۋە نەھارا.
— نەۋايى.

لەيلىۋەش [ليلى وش] (ئە + پ) لەيلىگە ئوخشاش:
يا يولۇقۇپ ماھرۇخى دىلكەشى،
دەشتى مەلاھەت ئارا لەيلىۋەشى.
— نەۋايى.

لوقمە [لقمە] (ئە) «لۇقمە» گە قاراڭ:
ياتىپ لوقمە قىلسۇن گۆرىستان ئارا،
بولۇپدۇركى بەختى قازاندەك قارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لوك [لوك] (پ) 1) يوغان، گەۋدىلىك، قوپال. 2) ئېغىر؛ «لۇك» قا قاراڭ. 3) تۆگە.

لولە [لولە] (ئە) بويۇن؛ ئىدىش، قاپاقلارنىڭ بوينى:
ئەي ھەكىم، ئالغىل سۇراھى لولەسىدىن پەختەكىم،
سۇد ئېرۇر قانىن نېچە دەفئ ئەتسە مەھرۇرى دىماغ.
— نەۋايى.

لولى [لولى] (ئە) 1) لولى، ھىيلىگەر، قۇۋ. 2) قارا كۆز، قارا چاچ گۈزەل، شوخ يار:
لولىيى سىياھروي — قارا يۈزلۈك لولى؛ شوخ؛ بىھا-يا.

لولىكۇش [لولى كىش] (ئە + پ) لولىنى رام قىلىدىغان:
نەۋائىي بولدى لولىۋەشكى، كەلمىش ئاڭا لوكى خەش،
ئانى بىر جامى لولىكۇشكى، لولى تۇتسە بىر ساغەر.
— نەۋايى.

لولىۋەش [لولى وش] (ئە + پ) لولىغا ئوخشىغان؛ گۈزەل، شوخ:
شەمئ چابۇكلۇك ئارا لولىۋەشىمغە يەتمەدى،
دۇدىدىن ھەر نەچەكىم قىلدى مۇتەررا پارچەمىڭ.
— نەۋايى.

لوۋم [لوم] (ئە) مالامەت قىلغۇچى، مالاللىق كەلتۇرگۇچى:
كى بۇ لوۋم نەفسىگە بەندە دۇرمەن،
گۇنەھ بىسيارىدىن شەرمەندەدۇرمەن.
— خەراباتى.

لۇئاب [لعاب] (ئە) تۇكۇرۇك، شال (ئېغىز بوشلۇقىدىكى سۇيۇقلۇق).

لۇبىيا [لوبيا] (ئە) يېسسى پۇرچاق، يېسسىمۇق:
پىياز ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار،
پەتىنگان ئالدىدا لۇبىيا جىلۋەدار.
— زەلىلى.

لۇت [لوط] (ئە) لۇت (ئىسىم، لۇت پەيغەمبەر)؛
لۇت ئوغلى — لۇت پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى.

لۇتف [لطف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەلتاف] مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، رەھىمدىللىك؛ ياخشى مۇئامىلە، مەرھەمەت، شەپقەت:
خاھ ئۆلتۇر، خاھ تىرگۇز لۇتفۇڭۇ قەھرىڭ بىلە،
ھەرنە قىلساڭ سەن بىلۇرسەن، مەندە يوقتۇر ئىختىيار.
— گۇمنام.

لۇتف ئەتمەك — «لۇتف ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
نى ئۇچۇن مەن بولمايىن ئالەم ئىچىندە پادىشاھ،
لۇتفى ئېتىپ ئول دىلرەبا ئۆزىنى مېھمان ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

Altun

لۇتف ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، مېھرىبانلىق قىلماق، مەرھەمەت كۆرسەتمەك:
خىراسانغا چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەك،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

لۇتف قىلماق — «لۇتف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ماڭا لۇتف قىلدى خۇدايى ئەزەل،
بۇ ھالەتدە يۇزلەندى شەھگە كېسەل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لۇتفۇ تەرەھھۇم ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق، ياخشىلىق قىلماق:
ماڭا لۇتفۇ تەرەھھۇم ئەيلەپ، ئەي دىلبەر، رەقىبمىنى،
غەمۇ دەردۇ ئەلەم، رەشك ئوتىنى جانىغە قويماسسەن.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ تەۋقىق — غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق:
«ھي» ھىدايەت، لۇتفۇ تەۋفىقىن ھەم ئۈمىدۋار،
ھۇد ھۇدىغە سەير ئېتەر باغۇ بەھرىم سەنمۇسەن؟
— مۇللا سالىھ.

لۇتفۇ شەفائەت — ھىمايە قىلىش، غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق.
ژۇجۇدى مەجمەئۇل - بەھرەين رەھمەتدىن تاپىپ تەركىب،
بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەك يوق ھەر قايان ئاندا.
— ئەرشى.

لۇتفۇ كەرەم — رەھىمدىل، مېھرىبانلىق:
بېرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھىم ئېتىپ ھالىمغە باققايسەن،
نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەرار، يىغلارمەن.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ مۇھەببەت — مېھرىبانلىق، ياخشى كۆرۈش:
ئېتابى شوخدا كۆردۈم بەسى لۇتفۇ مۇھەببەتلەر،
نەدەي ئەمدىكى لۇتفى مېھرىباندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

لۇتفۇ ئېھسان — ياخشىلىق ۋە ياردەم:
ئۆرتەمەس ئېردى كۆڭۈلنى داغى ھىجران كاشكى،
قىلماس ئېردىڭ بۇ قۇلۇڭغە لۇتفۇ ئېھسان كاشكى.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ ئىنايەت — مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق.

لۇتفى ئالىي — ئالىي، يۇقىرى مەرھەمەت.

لۇتفى ئەمىم — ھەممىگە تەڭ ياخشىلىق قىلىش:
ئەرشى ھەم نەمىد ئەمىس، چۈنكىم ئېرۇر لۇتفۇڭ ئەمىم،
بارچە جۇرۇم ئەھلىدىن ئاناڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمىس.
— ئەرشى.

لۇتفى تەبئ — ئوچۇق كۆڭۈللۈك، مۇلايىم.

لۇتفى خاس — ئالاھىدە، خاس مەرھەمەت.

لۇتفى دىلنەۋازى — دىل، كۆڭۈل تارتىدىغان مېھرىبانلىق.

لۇتفى مەقال — مۇلايىم، يېقىملىق سۆز.

لۇتفى مۇۋقىرىت — ناھايىتى زور مەرھەمەت، ئالاھىدە مەرھەمەت؛

لۇتفى ئىلاھ — ئاللا مەرھىمىتى، ئىلتىپاتى.

لۇتۇ نەما [لطف نما] (ئە + پ) مېھرىبانلىقنى ئىزھار قىلغان خەت، پۈتۈك:
يەر ئۈپۈپ رەھرەۋى جەھانپەيما،
دېدى: كى ئەي كامرانى لۇتۇ نەما.
— نەۋائى.

لۇتۇ ئامىز [لطف آميز] (ئە) مەرھەمەتلىك:
... لۇتۇ ئامىز ئەلفازغە قەھر... قاتقانى...
— نەۋائى.

لۇججە [لجه] (ئە) 1) دېڭىز، دەريالارنىڭ ئەڭ ئاستى، چوڭقۇر جايى؛ گىرداب. 2) ئەڭ ئېگىز چوققا، ئېگىزلىك. 3) گۈرۈھ، توپ؛ توپلام.

لۇغات [لغات] (ئە) [بىرلىكى: لۇغەت] «لۇغەت» كە قارالسۇن.

لۇغەت [لغت] (ئە) سۆز؛ لۇغەت (مەلۇم تىلدىكى سۆزلەرنى يىغىپ ۋە ئۇنىڭغا ئىزاھات بېرىپ، مەلۇم مەقسەت ۋە پرىنسىپقا ئاساسەن تۈزۈلگەن سۆزلەر توپلىمى).

لۇغەز [لغز] (ئە) «لۇغز» غا قارالسۇن:
ۋە ئاندا ھەر نەۋئ نەزم ئەسنافىدىن، مىسلى مۇقەتتەئات ۋە رۇبائىيات ۋە مەسنەۋي ۋە تەرجىع ۋە لۇغەز.
— نەۋائى.

لۇغز [لغز] (ئە) تېپىشماق، مەنىسى يوشۇرۇن سۆز.

لۇغۇز [لغز] (ئە) «لۇغز» غا قارالسۇن.

لۇقمە [لقمه] (ئە) بىر يۇتۇم (بىر قوشۇق) يېمەكلىك؛ بىر ئوتلام سۇ؛ بىر پارچە گۆش:
بۇ يەڭلىغ دەرمەنە ئىچەي دېسە سۇ،
ئالسىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لۇقمە بۇ.
— ئا. نىزارى.

لۇقمەخور [لقمەخور] (ئە + پ) ئوزۇقلانغۇچى، يېگۈچى:
بىر لۇقمەغە مەن بولۇپ بەلاكەش،
بىر لۇقمەخور ئالمە ئىساكەش.
— نەۋائى.

لۇقمەگاھ [لقمەگاه] (ئە + پ) قەبرىن، قورساق، ئاشقازان:
چۇ پشتى ئەيلەگەي بىر لۇقمەگى خام،

بېرىپ ئۆز لۇقمەگاھى ئىچرە ئارام.
— نەۋايى.

لۇك [لوك] (پ) بىچارە، كۈچسىز، سۇس، ئېغىر:
يەنە بىر ئۇستادى سابۇك ئېردى،
كى ھەم لۇك، سەنئەتى ھەم نازۇك ئېردى.
— نەۋايى.

لۇل [لول] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز.

لۇئئاب [لعاب] (ئە) «لۇئاب» قا قاراڭ:
ئەرىغكىم ئابگىرىن ھەنجار ئەيلەپ،
ساۋۇغ ئاغزى لۇئئابىن خەنجەر ئەيلەپ.
— نەۋايى.

لۇئب [لعب] (ئە) «لەئب» كە قاراڭ.

لۇئبەت [لعبت] (ئە) 1) ئويۇنچۇق، قورچاق. 2) ئويۇن، ئويناش؛ خۇرسەن قىلىش. 3) ھىيلە، نەيرەڭ؛ گۈزەل يار، مەھبۇبە.
لۇئبەتى چىن — 1) چىن گۈزىلى، گۈزەل مەھبۇبە؛ 2) قۇياش.
لۇئبەتى سىيمىن بەدەن — ئاق بەدەنلىك مەھبۇبە.
لۇئبەتى سىيمىن بەر — ئاق بەدەن گۈزەل، ئاق بەدەنلىك مەھبۇبە.

لۇئبەتەكباز [لعبتك باز] (ئە + پ) «لۇئبەتباز» غا قاراڭ:
كۆرەيكىم بۇ ھىسارى لۇئبەتەكباز،
يەنە نە نەۋئ لەئب ئەتگەي ئاغاز.
— نەۋايى.

لۇئبەتباز [لعبت باز] (ئە + پ) قورچاق، ئويۇنچۇق ئوينىغۇچى؛ نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر:
ئىشق ئەفسۇنساز بىر ئەييار لۇئبەتباز ئېرۇر،
كىم مەلامەت سول قولى، رەسۋالىغ ئانىڭ ساغىدۇر.
— تەجەللى.

لۇئبىي [لعبى] (ئە) ئويۇنچىلىق.
لۇئبىيى سەنئەت — ئويۇنچىلىق سەنئىتى.

لۇئلۇئ [لۆلۆ] (ئە) گۆھەر، ئۈنچە ـ مەرۋايىت:
يۈزۈڭ دەۋرىندە كۆزلەرىم گەھى لەئلۇ گەھى لۇئلۇئ،
چىقارۇر، كۆرسە بۇ سەنئەت، ئۇيالۇر بەھرۇكان، ئەي جان.
— سەككاكى.
كۆرمىشەم مەشھۇرى نەزمىنى سەدەفدىن قەدىرسىز،
كىم لەتافەتدە نەۋائى نەزمىنى لۇئلۇئ كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.
لۇئلۇئ فىشان — گۆھەر، ئۈنچە ـ مەرۋايىت تارقاتقۇچى، چاچقۇچى.

لېك [ليك] (پ) ئەمما؛ شۇنچىكى؛ لېكىن:
دېمەك لېك ئەبرۇلەرىڭ تاقىنى ياد ئەتكەن زەمان،
ئاقار ئانداغكىم ياشىم ئۈستىدە گەردۇندەك ھۇباب.
— ئەرشى.
ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لېك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.
— قەلەندەر.

لېمۇ [ليمو] (پ) 1) لىمون:
فەۋاكىھ بەزم ئارا لېمۇۋۇ نارەنج،
بىھى كۆرگەچ ئانى كۆرمەي يەنە زەنج.
— نەۋايى.
2) لىمون رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق.

لىباس [لباس] (ئە) 1) كىيىم، لىباس؛ سوۋغا، تارتۇق:
كىيىپ ئالا ـ يېشىل ھەررەڭ لىباسىن،
نەمايشقا بەلەند ئەيلەپ ھەۋاسىن.
— خىرقەتى.
بېرىپ فوتە بىرلە چىرايلىق لىباس،
لىباسىمنى بىر بىر قىلىپ ھەم مىساس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) سۆز، ئىبارە؛ ئاجايىپ مەنىلىك سۆز:
شاھىدى مەئنىغە ئەرشى كىيدۇرۇپ تۈرلۈك لىباس،
كۆرگۈزەي ئەمدى خىرەد ئەھلىغە سېئئەتسازلىق.
— ئەرشى.
لىباسى ئافىيەت — ساقلىق كىيىمى؛ بەخت كىيىمى:
بەرەھنە بولغايىن بۇ قۇلزۇمى ۋەھدەتدە سۇ يەڭلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋۋارە ئەيلەرمەن.
— زەلىلى.
لىباسى بەلەند — ئېسىل كىيىم:
كېيىپدۇر بويىغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئەل كۆزىگە پىسەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
لىباسى گۈلگۈن — گۈل رەڭلىك كىيىم، قىزىل كىيىم:
كىيدىڭ نەچە كۈن لىباسى گۈلگۈن،
ئاندىن بىرى كۆزلەر ئولدى پۇرخۇن.
— ئەرشى.

لىباسات [لباسات] (ئە)[بىرلىكى: لىباس] كىيىملەر، «لىباس» قا قاراڭ:
بولماسام لايەئقىلۇ مۇنداق لىباسات ئولماسا،
تۇشمەكىم ئايرۇ نە مۇمكىن ساغەرۇ پەيمانەدىن.
— نەۋايى.

لىجام [لجام] (ئە) يۈگەن، تىزگىن:
خاجە تەئزىم ئىلە قىلدىلەر سەلام،

كۆزگە سۈرتۈبان ئۇزەنگۈ ھەم لىجام.
— زەلىلى.

لىسان [لسان] (ئە) تىل، سۆز.
لىسان ئاغرىغى — دىل رەنجىشى، خاپىچىلىق.
لىسانۇت ـ تەير — قۇش تىلى.
لىسانۇل ـ غەيب — غايىبتىن كېلىدىغان ئىلھام، ئىلاھي ئىلھام.
لىسانى غەيب — غايىب تىل:
لىسانى غەيبگە سەن پەرەۋى قىلالماس سەن،
زەلىلى شوخلۇقۇڭ تۇتتى، مەرھەبا قىلايىن.
— زەلىلى.
لىسانى ئۇد — ئۇد تىلى؛ ئۇد چالغۇسىنىڭ ئاۋازى.
لىسانى ھال — تاشقى ھالىتىدىن ئىچكى مەنىسىنى بىلدۈرۈش؛ ئاشكارا بولۇش؛ تاشقى ھالىتى ئارقىلىق ئىچكى ھالىتىنىڭ ئاشكارا بولۇشى.

لىف [لف] (ئە) خورما دەرىخىنىڭ پوستى (قوۋزىقى) ۋە ئۇنىڭدىن ياسالغان يىپ:
يۈزى رەڭگى خورما مەسەللىك كەسىف،
مەھاسىن نامۇدارى خورمايۇ لىف.
— نەۋايى.

لىقا [لقا] (ئە) ئۇچرىشىش، كۆرۈنۈش؛ دىدار:
مالۇ پەرزەندىنى گۇل كۆرگەي بەقا،
كۆرمەگەي مەھشەر كۆنى ھەرگىز لىقا.
— خەراباتى.
لىقا مۇمكىن ئەمەس تەجرىد ھاسىل قىلمايىن، ئەرشى،
خەزان بەرگى كەبى بەرباد ئەيلەي ھەرنە بارىمنى.
— ئەرشى.
لىقا تاپماق — «لىقا كۆرگۈزمەك» كە قارالسۇن.
لىقا جۇي — ئۇچرىشىشنى، كۆرۈشۈشنى خالىغۇچى:
ھۇسنۇڭگە ھەمە ئىبرۇر دۇئاگۇي،
مىلك كۆز ئاچىبان ھەم لىقا جۇي.
— مەشھۇرى.

لىقاسىگە مۇشەررەف بولماق — دىدار كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.
لىقا كۆرگۈزمەك — كۆرسەتمەك؛ ئۇچراشماق.

لىللاھ [لله] (ئە) خۇدا ئۇچۇن، ئەزبەرايى خۇدا؛ خۇداغا خاس:
كۆلمۇسۇپ ئاچتى جەمالىن بىر كۈن گۇل ماھ ئۇزگەچە،
دەرمەن ئۇز ھالىمغە بۇ دەم، شۇكر لىللاھ ئۇزگەچە.
— ئەرشى.
ئەلمىننەتۇ لىللاھ — مىننەت قىلماقلىق خۇداغىلا خاس.

لى مەئەللاھ [لى معلله] (ئە) ئاللا بىلەن خاس بىللە بولۇش ۋاقتى، ئاللا بىلەن ئۇچرىشىش ۋاقتى:
باقا تاپتى فەنادىن ئەمدى ئۇلمەك مۇمكىن ئىبرەمسدۇر،
بۇ گۇمنام لى مەئەللاھ ۋەقتىنى تاپتى كامالىنگدىن.
— گۇمنام.
گەي ھەرىمكىم، ساڭا جۇز سەن ئاڭا مەھرەم ئەمەس،
لى مەئەللاھ، كەلدى شاھىد بەسكى بۇ مۇبھەم ئەمەس.
— ئەرشى.

لىمۇ [ليمو] (پ) «لىمۇ» غا قارالسۇن.

لىھاف [لحاف] (ئە) يوتقان، يېپىنچا؛ كىيىم.
گۇلگۇن لىھاف — قىزىل كىيىم.

لىۋا [لوا] (ئە) بايراق، تۇغ، ئالەم:
كاكۇلى لىۋايى گەھمەدى دەپ قىلمىشەم تەۋلى،
پەيۋەستە قاشلارىڭنى گەجەب زۇلفىقار گوقۇپ.
— زەلىلى.
بولدى چۇن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.
بەدىئۇل ـ لىۋا — گۇزەل، نەپىس.

لىينەت [لينت] (ئە) مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق:
تىلدىن ئەزۇبەت دىلپىسەندۇر ۋە لىينەت سۇدمەند.
— نەۋايى.

م

ما [ما] (ئە) «مائ» قا قاراڭ.

مائەدا [ماعدا] (ئە) ... دىن باشقا، ... دىن تاشقىرى:
مەھۋ مۇتلەق بولسە ئانداغ بادە زوربدىن ئېرىپ،
قايدا قالسۇن بۇ كۆڭۈل جامىدا نەفشى مائەدا.
— ئەرشى.

مائەرەفناك [ماعرفناك] (ئە) بىز سېنى تونۇمىدۇق.

مابەئد [مابعد] (ئە) ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى، داۋامى.
مابەئد ھىكايەت — ھېكايىنىڭ داۋامى.

مابەين [مابين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:
ئۆپۈپ تۇپراغىنى فىغان باشلادى،
كى مابەينگە ئۆزىنى تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

مات [مات] (پ) ھەيرانلىق؛ يېڭىلىش.
مات قالماق — ھەيران قالماق؛ يېڭىلمەك.
مات قىلماق — ھەيران قالدۇرماق؛ يەڭمەك.

ماتە [مات] (ئە) ئۆلدى:
ئەشەددۇلئەزابى ئەزا بۇلفىراق،
فەقەد ماتە قەلبى مىنەلئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

ماتە قەددەم [ماتقدم] (ئە) ئىلگىرى ئۆتكەن ئىشلار.

ماتەم [ماتم] (پ) ئۆلگەن كىشى ئۈچۈن قايغۇرۇش، مۇسىبەت، ھازا:
كېلىپ كاشغەرغە تۇرۇپ غەم بىلە،
يارانلار ئۈچۈن بەلكى ماتەم بىلە.
— ئا. نىزارى.
ماتەم تۇتماق — ھازا تۇتماق، قايغۇرماق:
ۋۇجۇدىغە ئالىپ مۇسىبەت غەمىن،
ئەزىز گەۋھەرىنىڭ تۇتۇپ ماتەمىن.
— ئا. نىزارى.

ماتەم زەدە [ماتم زدە] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق، ھازىدار.

ماتەم زەدەلىغ [ماتم زدەلىغ] ھازىدارلىق.

ماتەم سەرا [ماتم سرا] (پ) ماتەم ئۆيى.

ماتەم كەدە [ماتم كدە] (پ) ماتەم، قايغۇ ئۆيى، غەمخانا.

ماتەملىك [ماتم ليك] مۇسىبەتلىك، ھازىدار.

ماتەمىي [ماتمى] (پ) ماتەم تۇتقان، ھازىدار.
ماتەمىي زال — يولدىن ئاداشقان ھازىدار:
سۇرۇشى خەبەر بەردى بىر ھالدىن،
كى دىۋانەگە ماتەمى زالدىن.
— ئا. نىزارى.

ماجەرا [ماجرى] (ئە) 1) ئاققان نەرسە، ئېقىن.
2) يۈز بەرگەن ئەھۋال، جاڭجال، ماجىرا:
كېلىپ شەيخ كۆردى بۇرەڭ ماجەرا،
چۇ فەھم ئەيلەدى ئول كېلىپ خەلق ئارا.
— ئا. نىزارى.
ماجەرا سالماق — ماجىرا قىلماق:
ياپۇشسە، ئول ئوتدىن مۆلۈ خۇشك ئارا،
ئۆچۈرمەك نەمۇمكىن سالۇر ماجەرا.
— ئا. نىزارى.
ماجەرا قىلماق — 1) ئاقماق، ئېقىن بويلاپ يۈرمەك:
دېدىكىم: «تۇشەرمەنكى دەريا ئارا،
خىتا جانىبىغە قىلىپ ماجەرا.
كى تەييار ئەيلەڭ نەچە چوڭ كېمە،
ئالاي ئانچە لازىم ئېرۇر ھەر نېمە.»
— ئا. نىزارى.
2) جاڭجال قىلماق، غەلۋە چىقارماق.

ماجىد [ماجد] (ئە) شان-شەرەپكە ئىگە، ئۇلۇغ، مەشھۇر.

ماچ [ماچ] (پ) ئۆپۈش، سۆيۈش.
ماچ ئالماق — سۆيمەك

ماچە [ماچە] (پ) چىشى، مادا.

ماچىن [ماچين] ئۇيغۇر كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە خوتەن رايونى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
ئەي زەلىلى گۈلشەنى ماچىنغە رەنگو بۇ بېرۇر،
نەستەرەنزارى گۈلىستاندىن سەمەن كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

ماخەلە قەللاھ [ماخلق‌الله] (ئە) ئاللا ياراتقان نەرسىلەر.

ماخور [ماخور] (پ) قاۋاقخانا؛ قىمارخانا.

ماخۇليا [ماخوليا] (پ) سەۋدايى؛ روھى كېسەللىك:

بىرى دەپ: بولۇپدۇركى ماخۇلىيا،
بىرى دەپ: جۇنۇندىن تېگىپدۇر ھەۋا.
— ئا. نىزارى.

مادار [مدار] (ئە) «مەدار» غا قارالسۇن.

بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدە پەيدا ئېرۇر،
بى تەكەللۇق ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشقان.
— زەللىلى.

مادام [مادام] (ئە) ھەمىشە:
مېنىڭكى مۇرادىم ئېرۇر سۇبھى ـ شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتنە تۇرسام مادام.
— مۇللا شاكىر.

مادامۇل ھايات — ئۆمۈرۋايەت، ئۆمۈر بويى.

مادامكى [مادام كە] (ئە + پ) چۈنكى.

مادە [مادە] (پ) مادا، چىشى:
مۇنى يوق قىلىمىق يا ساتماق، ئەي ۋەزىر،
كى ئىنسان ئەمەس، سىزگە بۇ مادە شىر.
— ئا. نىزارى.

مادەر [مادر] (پ) ئانا:
سۇبھى سادىقدىن بۇرۇن مادەرلىرى،
تۇشلەرىدە ئەيدىلەر: «كەل ـ كەل، بېرى».
— زەللىلى.

مادەرى ئىبلىس — شەيتانىنىڭ ئانىسى:
باشتىن ئايلاق قامەتى تەلىس ئېرۇر،
بەلكى ئۇزى مادەرى ئىبلىس ئېرۇر.
— ئەمەدى.

مادە ـ نەر [مادەنر] (پ) ئەركەك ـ چىشى:
قەترەئى پاپاك سۇدىن سۇرمتىمىزنى خەلق ئېتىمپ،
مادە ـ نەر ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

مادەۋۇنەر [مادەونر] (پ) ئەركەك ـ چىشى:
ئۇچسە ئۇچقاي ئېردىلەر تاكىم قاناتسىق زوردىن،
ھالى مەكيانۇ خۇرۇسىنىڭ مادەۋۇنەردىن ئەمەس.
— ئەرشى.

مادىھ [مادح] (ئە) مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى.

مار [مار] (پ) يىلان:
تولغانسىپ ئىردىمكى بولۇپ ماردەك،
يەتتىم ئوشۇل كونده چۇ ئەئبار بەگ.
— زەللىلى.

مار ئولماق — يىلاندەك تولغانماق:
ئازدەھايى گۆشەگىرى گەنجى مەئنى بولمادىم،
پېچىتابمىدىن ئەگەرچە سىياقى مار ئولمىشىم.
— زەللىلى.

مارى پىچان — تولغانغان يىلان.:
قارا زۇلفى ئوشۇل جاناننىڭكىم مارى پىچاندۇر،
كۆزەرمەن كۆپ كىشىلەرنى ئاتماق مەكزىندە بىجاندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مار بىجان — جانسىز يىلان:
كۆيۈپ ئىشق ئوتىغە نىستان كەبى،
بۇ ئوتدا بولۇپ مار بىجان كەبى.
— ئا. نىزارى.

ماربار [ماربار] (پ) يىلان ئويناتقۇچى، سېھىرگەر:
كىتابى ماربازى ئىشقىدىن ئەفسۇنى ئۇرگەتكىل،
ۋەگەر نە ئەيلەگەي ئوتى جەھاننى ئەژدەھا ئاخىر.
— زەللىلى.

مازاغ [مازاغ] (ئە) ئۇ توغرا يولدىن تايمىدى (پەيغەمبەرنى مەدھىيىلىگەن ئايەت)؛ توغرىلىق، ئازماسلىق:
سەۋادى سۇرمەئى مازاغ ئالۇرغە خاكپايىدىن،
غەزالانى خوتەننىڭ كۆڭلىدە پۇرئىزتىراپ ئەردى.
— زەللىلى.

مازاغۇل بەسەر [مازاغ البصر] (ئە) ئۇنىڭ كۆزى قاماشمىدى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆزى مەدھىيىلەنگەن ئايەت)؛ تالمايدىغان، نۇرلۇق كۆز:
سۇرمە سايى شەرھى مازاغۇل بەسەردىن دەرس ئوقۇپ،
تۇفراغىدىن كۆزلەرىگە تۇتىيا كەلتۇرمىشەم.
— زەللىلى.

مازەندەران [مازندران] (پ) ئىراندىكى بىر ئۇلكىنىڭ نامى:
قامەتىڭ سەرۇىن ئەگەر شەمشاد مىسكىن كۆرمەسە،
تۇتماغاي ئېردى ئۇياتىن بېشەئى مازەندەران.
— ئاتايى.

مازى [ماضى] (ئە) ئۇتۇپ كەتكەن، ئۆتكەن.

مازىيە [ماضيە] (ئە) «مازى» گە قارالسۇن.

مازىھ [مازح] (ئە) چاقچاقچى، ھەزىلچى.

ماسەبەق [ماسبق] (ئە) ئۆتكەن، ئالدىنقى؛ ئۆتكەن ئىشلار.

ماسەدەقە [ماصدق] (ئە) راست ئېيتىلغان سۆز؛ ئىسپات.

ماسۇا [ماسوا] (ئە) 1) ... دىن باشقا؛ پەقەتلا:
سەدايى ئېيتىمدۇر ئەمدى كېچىپ بۇ مالۇ مۇلكىدىن،
ساڭا ھېچ بارمۇكىن مەندەك كى بولغان ماسۇا يالغۇز.
— سادايى.

2) باشقىلار، ئۆزگىلەر:
ماسۇادىن خوجە فارىغ ئەردىلەر،

ھۇجرە خالى بار ئەردى بەردىلەر.

— زەلىلى.

ماسۋايى قەتئ — باشقىلاردىن كەچتۈرۈش:

لائىلاھە يەئنى ئىللەللاھۇدىن ئالغىل خەبەر،
ماسۋايى قەتئ ئۇچۇندۇر زۇلفىقارى ئاشىقان.

— زەلىلى.

ماسۋاللاھ [ماسواالله] (ئە) ئاللادىن باشقا.

ماشا ئاللاھ [ماشاء الله] (ئە) ئاللا خالىغان، ئىرادە قىلغان نەرسە؛ ئاجايىپ، قالتىس.

ماشى [ماشى] (ئە) پىيادە يۈرگۈچى.

مافات [مافات] (ئە) ۋاپات بولغان، ئۆلگەن؛ يوقالغان، قولدىن كەتكەن.

مافەۋق [مافوق] (ئە) ئۈستىدىكى، يۇقىرىدىكى؛ يۇقىرىدا ئېيتىلغان.

مافىززەمىر [مافى الضمير] (ئە) كۆڭۈلدىكى.

مافىھا [مافيها] (ئە) ئۇنىڭ ئىچىدىكى، ئۇنىڭدىكى:

سەر بەرەھنە سەير ئىقلىمى جۇنۇن ئاتىڭ نە ئەيىب،
تەركى بۇ دۇنياۋۇ مافىھا كۇلاھىڭدۇر سېنىڭ.

— زەلىلى.

ماقەبل [ماقبل] (ئە) ئىلگىرىكى، ئالدىدىكى.

مال [مال] (ئە) 1) بايلىق، دۇنيا، مال ـ مۇلۇك. 2) چارۋا.

مال ئەھۋال ـ خىلمۇ خىل مال ـ مۇلۇك، بايلىق:

تۇشۇردى ھەمە مال ـ ئەھۋالىنى،
ئاناسى سورايدۇ تا ھالىنى.

— ئا. نىزارى.

مالۇ مەنال — مال ـ مۇلۇك، بايلىق:

شەھەردىن شەھەرگە قىلىپ ئىنتىقال،
كى ھاسىل قىلىپ ئانچە مالۇمەنال.

— ئا. نىزارى.

مالۇ مۇلك — مال ـ مۇلۇك، دۇنيا، بايلىق:

كۆزگە ئىلماس مالۇمۇلكۇ دۇنيانىڭ ئازادەئى،
كىم ئىچەر مەھبۇب ئېلىندىن جامى مالامالنى.

— ئاتايى.

مالامال [مالامال] (ئە) تولا، كۆپ؛ لىق، لىپمۇلىق:

كۆزگە ئىلماس مالۇمۇلكۇ دۇنيانىڭ ئازادەئى،
كىم ئىچەر مەھبۇب ئېلىندىن جامى مالامالنى.

— ئاتايى.

مالاكەلام [مالاكلام] (ئە) سۆزسىز.

مالايۇتاق [مالايطاق (ئە) تاقەت قىلغىلى بولمايدىغان.

مالەش [مالش] (پ) ئىشقىلاش، سۈركەش:

كى مالەش بېرىپ چەربى بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامىغە.

— ئا. نىزارى.

مالىك [مالك] (ئە) ئىگە، ساھىب، خوجايىن.

مالكى تاجىر — سودىگەر خوجايىن:

مۇسەخخەردۇر ھەمە ئالەم ساڭا ئىي مالىكى تاجىر،
مېنى بازارى مېسرىدە غۇلامكىم بىباھا دەرلەر.

— سادايى.

مامەزا [مامضى] (ئە) ئۆتكەنكى.

مانەند [مانند] (پ) ئوخشاش:

تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭدىن فەرۋان،
كەۋاكىبلەرنى مانەند چىراغان.

— زەلىلى.

مانەندە [مانندە] (پ) ئوخشايدىغان:

بۆلەندىڭ فىغانى مىسلى شەيتاننىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مانەندە خەنناسى ھەمە ئىللەتدە سەنناسى.

— موللا نىياز.

مانى [مانى] ئەپسانىۋى رەسسام، نەققاش:

بىرى ئىسمى ئۇستادبانى ئىدى،
بىرى ئاتى نەققاش مانى ئىدى.

— ئا. نىزارى.

مانىئ [مانع] (ئە) مەنئى قىلغۇچى، توسقۇچى؛ توسالغۇ، كاشىلا:

بىلمەي ئەگەر سەنا دېسە مانىئى زىكر بولماغاي،
ھېچ مەلامەت ئەيلەمە بولسا بەلى زەبان كەچ.

— زەلىلى.

ماھ [ماه] (پ) 1) ئاي، قەمەر:

قىلمادىم دوستدىن ئۆزگەگە نىگاھ،
چۈن كۆرۈندى ماڭا ئول مېھر ئىلە ماھ.

— ھاپىز خارەزمى.

2) بىر ئاي، 30 كۈن:

ئەخىرىغە يەتكۈنچە ئول ماھنىڭ،
تەمام ئولدى ئەفسانىسى شاھنىڭ.

— ئا. نىزارى.

3) ئاي يۈزلۈك، سۆيۈملۈك، گۈزەل:

مېنى ئەۋارە قىلغان يارگەند شەھرىدە ماھىمدۇر،
قاراڭغۇ ئەيلەگەن ئالەمنى گويا دۇدى ئاھىمدۇر.

— زەلىلى.

ماھ پارە — ئاينىڭ بىر پارىسى؛ گۈزەل، چىرايلىق:

ئاچۇق سۆزلۈك ئۈچۈن ھەم خۇش سىتارە،
دەر ئېردى بىر ئاتىنى «ماھ پارە».

— ماللا سابىر.

ماھ پەيكەر — ئاي سۈرەتلىك، گۈزەل:
دېدى ماھ پەيكەر «سۆزۈم بۇ ئىدى»،
غەزەب قىلدى شەھ: «قەتل قىلغىل» دېدى.
— ئا. نىزارى.

ماھى تاب — تاۋلانغان ئاي، ئايدىك:
نە كۈندۈز شەرتىدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بە دەنكىم ماھى تاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

ماھى تابان — پارلاق، نۇرلۇق ئاي:
ئانىڭ جەبھەسى ماھى تابان كەبى،
ۋۇجۇدىكى مېھرى دەرەخشان كەبى.
— ئا. نىزارى.

ماھى تەمام — تولغان ئاي:
ئېرۇر ماھى تەمام ئول سەرۋ قەد دىلدارىمىڭ يۈزى،
بۇ ھافىز ھەم ئانى كۆرۈپ سۆزىن ئەمدى تەمام ئەيلەر.
ھاپىز خارەزمى.

ماھ تاماھ — ئايمۇ ئاي:
بىر ئوق فەرياد بىرلە ئۇردى بىر ئاھ،
ئۇتاشتى ئوت جەھانغە ماھ تاماھ.
— موللا پازىل.

ماھى تەلئەت — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق:
نە كۆردىكى بىرماھى تەلئەت جوۋان،
بالىق قارىندىن كۆزگە بولدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

ماھى جەھان — دۇنيانى كەزگۈچى ئاي.

ماھى جەبىن — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
سىزگە بەھەم يەتمىگەي ئول نازىنىن،
سۈرتەي ئايا غىغا بۇ ماھى جەبىن.
— زەلىلى.

ماھ رەمزان — رامزان ئېيى.

ماھ رۇخ — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
ئاتابى ماھ رۇخلەر ئارزۇسىندە،
قەلەكتېك ئىسرۇ سەرگەردان بولۇپتۇر.
— ئاتابى.

ماھ رۇخسار — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
كى مەستۇدغە ئەيدى بۇ گۇفتارنى،
كى بەرمەك ئوچۇن ماھ رۇخسارنى.
— ئا. نىزارى.

ماھۇ سال — ئاي ۋە يىل:
تابەنى بار ئەردىلەر بۇ ئەھلى ھال،
تەۋق ئەيلەر ئەردىلەر ھەر ماھۇ سال.
— زەلىلى.

ماھى سەۋم — روزا ئېيى:
بۇ مۇددەتدە ئۆتتى ئاڭا نەچچە يەۋم،
يېتىپ كەلدى كۈنلەر ئارا ماھى سەۋم.
— ئا. نىزارى.

ماھى شەرىف — شەرەپلىك، ئۇلۇغ ئاي:
مۇسائىد زەمان ئېردى ماھى شەرىف،
چۇ مەھكۇم ئولۇپ زار ئەبدۇل زەئىف.
— ئا. نىزارى.

ماھى نەۋ — يېڭى ئاي:
جۇن سىپېھرى ئۆزرە رىجالۇللاھ گۈلخەن ئولتۇرۇپ،
ماھى نەۋدىن ئەيلەدىلەر گۈل سەفايى يەتتە تەن.
— زەلىلى.

ماھى ئاشۇر — ئوشۇر ئېيى، مۇھەررەم ئېيى:
يىلى مار ئەردى ماھى ئۇشۇر،
دېدى ئەمدى پەيمانە تولسا تاشۇر.
— موللا شاكىر.

ماھتەك [ماھ تەك] ئايدەك، چىرايلىق:
فەقر تونىن قەدرىگە لايىق تېلەر بولسائ مۇدام،
ئافتابۇ ماھتەك ئۆزۈڭنى ئۇريان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

ماھ ـ ماھ [ماھماھ] (پ) ئايمۇ ئاي:
ئول ھىلالى قاشلەرىنغە ئوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئوزىن كۆرگىل نې يېرگە يېتكۈرۈر ھەر ماھ-ماھ.
— ئاتايى.

ماھۇەش [ماھۇش] (پ) ئايغا ئوخشايدىغان، گۈزەل:
بىر كېچە كۆلبەم يارۇپ، بۇ شەمئى ۋەسل مەھۇەش،
بەلكى يۈزىن يۈز تەجەللى ئاشكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

ماھەزەر [ماحضر] (ئە) ھازىرلانغان، تەييار نەرسە:
رىزقى ئوچۇن دەربەدەر كەزمە يۈرۈپ بىخەتەر،
بىس ساڭا خۇنى جىگەر، ماھەزەرى بولمىسا.
— زەلىلى.

ماھەزەر ئەتمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
مېھمان ئەگەر كەلسە زەلىلى يىمەگىل غەم،
خۇنى جىگەرىم جەمئ قىلىپ ماھەزەر ئەتتىم.
— زەلىلى.

ماھۇۋەل ۋاقىئە [ماھوالواقعە] (ئە) بولۇپ ئوتكەن ئىشلار، ۋەقەلەر:
تەۋاتۇر بىلە سۆزنى قىلدىم بەيان،
بارى ماھۇۋەل‌ۋاقىئەنى ئايان.
— ئا. نىزارى.

ماھى [ماھى] (پ) بېلىق.

ماھى گىر — بېلىقچى:

بۇ دەريا قىراغىدا بىر ماهىگى،
بار ئېردى، ئوغۇل يوق ئىدى بىنەزىر.
— ئا. نىزارى.

ماهىيەت [ماهيت] (ئە) هەرنەرسىنىڭ ئەسلى، هەقىقىتى:
لۇتپى يۇزى ماهىيەتنى رەۋشەن ئېتىپكم،
سەن دەۋرى قەمەر ئىچرە سۇخەنۋەر يېتىلىپسەن.
— لۇتپى.

ماۋەرائ [ماوراء] (ئە) كەينىدىكى، ئۇتەرىپىدىكى.

ماۋەرا ئۇننەهر [ماوراء النهر] (ئە) ئامۇ دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جايلار.

ماۋۇمەن [ماومن] ماختانچاقلىق، چوڭچىلىق:
غۇرۇرى تائەتىڭدىن زاهىدا مەنزىلگە يەتمەس سەن،
مەقامى ماۋۇمەندىن ئۆتمەيىن كىم بىر قەدەم تەنها.
— زەلىلى.

ماۋى [ماوى] (ئە) كۆك، هاۋارەڭ.

مائ [ماء] (ئە) سۇ.
مائ جارى — ئاقار سۇ.
مائى مەئىن — تازا ئېقىن سۇ:
سەلسەبىلۇ كەۋسەرۇ مائى مەئىن كېلتۇرسەلەر،
جامى مەي مەجلىسىدە بارچەدىن مۇقەددەمدۇر بۇكۇن.
— ئاتايى.

مائى [مائى] (ئە) سۇيۇق.

مائىدە [مائدە] (ئە) داستىخان.

مايەشائ [مايشاء] (ئە) خالىغان، ئارزۇ قىلغان نەرسە:
ئىرادەت ئانىڭ فېئلىدۇر مايەشائ،
ئىرادە بىلەن تۇزدى ئەرزۇ سەمائ.
— ئا. نىزارى.

مايىل [مايل] (ئە) مەيلى، رىغبىتى بار، ئىنتىلگۈچى، مايىل.
مايىل ئەتمەك — مايىل قىلماق، قاراتماق:
لىسانىمنى زىكرىڭ بىلە قايىل ئەت،
كۆڭۈلنى ئۆزۈڭگە بەسى مايىل ئەت.
— ئا. نىزارى.
مايىل بولماق — ئارزۇ قىلماق، خالىماق:
كۆزۈڭ كافىرلىغى يەتمەيدۇركىم سۇرمەدار ئەتتىڭ،
مېنى ئۆلتۈرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاهى ئېهسانىم.
— فىراقى.

مەئاب [ماب] (ئە) 1) قايتىدىغان، بارىدىغان جاي؛ پاناه جاي. 2) ... كەبى، ... دەك:
سىكەندەر مەئابۇ فەرىدۇن هەسەب،
خىرەدمەند دانايى ئالىي نەسەب.
— ئا. نىزارى.
3) بەزى سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «ئىگە، ساهىب» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:
كىم ئول شەيخ سەئدى مۇهەببەت شىئار،
تەرىقەت مەئابى هەقىقەت شۇمار.
— ئا. نىزارى.

مەئابىد [معابد] (ئە) «مەئبەد» نىڭ كۆپلۈكى — ئىبادەتخانىلار.

مەئابىر [معابر] (ئە) «مەئبەر» نىڭ كۆپلۈكى — ئۆتۈش يوللىرى، يول ئېغىزلىرى.

مەئاجىن [معاجين] (ئە) «مەئجۇن» نىڭ كۆپلۈكى — خېمىر دورىلار.

مەئاد [معاد] (ئە) قايتىدىغان جاي؛ ئۇ دۇنيا.

مەئادىن [معادن] (ئە) «مەئدەن» نىڭ كۆپلۈكى — كانلار، خەزىنىلەر.

مەئارىف [معارف] (ئە) ئىلىم - پەن، مەرىپەت، بىلىم:
هەقايىق پەناه، مەئرىفەت دەستىگاه،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناه.
— ئا. نىزارى.

مەئاز [معاز] (ئە) پاناه جاي.

مەئازەللاه [معاذالله] (ئە) خۇدا پاناه بەرسۇن، خۇدا ساقلىسۇن.

مەئاسى [معاصى] (ئە) «مەئسىيەت» نىڭ كۆپلۈكى — گۇناهلار.
ۋەجهى مەئاش قىلغالى ئول يۇز نەزارەنسىن،
هەيران دۇرۇر خەلايىق ئاتايى مەئاسىدە.
— ئاتايى.

مەئاش [معاش] (ئە) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، مەئىشەت.

مەئاف [معاف] (ئە) ئەپۇ، كەچۈرۈم.
مەئاف ئەيلەمەك — ئەپۇ قىلماق، كەچۈرمەك:
شىشە سىندۇردۇم سەهەر مەيخانىدە ئەيىب ئەتمەگىل،
نارەسىدە بىرگۇناه ئەيلەر شەرىئەتدە مەئاف.
— زەلىلى.
مەئاف قىلماق — ئەپۇ قىلماق، كەچۈرمەك:
كى ئۇممەت گۇناهىنى قىلغىل مەئاف،
قىلىپ بەندەلەر جۇرمىغە ئىئتىراف.
— ئا. نىزارى.

مەئال [مال] (ئە) نەتىجە؛ ئاقىۋەت، ئاخىر.

مەئالەن [مالاً] (ئە) ئاخىرى، ئاخىرىدا.

مەئانى [معانى] (ئە) «مەئنا» نىڭ كۆپلۈكى — مەنىلەر.

مەئانى بىشەسى — پىكىر ـ خىيال جاڭگىلى:
مەئانى بىشەسىدە شىر ـ ئەژدەھالار بار،
پەلەك جەڭنەرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.
— زەلىلى.

مەئانى تاپماق — تاپماق، چۈشەنمەك:
جەۋاھىر خانىئى كۆنجى مەئانى تاپمادىم ئايا،
كۆزۈم توفانى بىرلە خاتىرىم ۋەيرانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مەئانى دۇرلىرى — پىكىر ئۇنچىلىرى:
ساچار ئېردى مەئانى دۇرلىرىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلىكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سىيما.
— موللا نىياز.

مەئانى گۈلى — ئارزۇ ـ غايە ئىزھارى:
مەئانى گۈلىن ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەڭگۇ بوي.
— ئا. نىزارى.

مەئاۋىزە [معاوضه] (ئە) «مۇئاۋىزە» گە قارالسۇن.
مەئاۋىزە قىلىپ بۇتغە ئاشۇ مەتاڭ،
سەنەم بەيتى بىرلە تاپىپ ئىنتىقاڭ.
— ئا. نىزارى.

مەئاۋى [ماوى] (ئە) «مەئۋا» نىڭ كۆپلۈكى — تۇرار جايلار، پاناھ جايلار:
ئاندىن ئۆتۈپ تۇرغە تاماشا بىلەن،
مەنزىلى مەئاۋى مۇكەللىيا بىلەن.
— زەلىلى.

مەئايىب [معايب] (ئە) ئەيىبلەر، كەمچىلىكلەر.

مەئە [مع] (ئە) بىلەن، بىرگە.

مەئەل قىسسە [مع القصه] (ئە) شۇنىڭ بىلەن بىرگە، سۆزنىڭ قىسقىسى:
مەئەل قىسسە، ئەتمەي كۆيەۋ كامى دىل،
كى ئەفسۇس ئەيلەپ بولۇپ مۇنفەئىل.
— ئا. نىزارى.

مەبادى [مبادى] (ئە) «مەبدەئ» نىڭ كۆپلۈكى — مەنبەلەر، سەۋەبلەر؛ قائىدىلەر، پرىنسىپلار.

مەباھىس [مباحث] (ئە) «مەبھەس» نىڭ كۆپلۈكى — مۇنازىرىلەر، سۆھبەتلەر؛ ماۋزۇلار.

مەبدەئ [مبدأ] (ئە) باشلىنىش، مەنبە، سەۋەب ئاساس.

مەبرەز [مبرز] (ئە) خالا جاي.

مەبسۇت [مبسوط] (ئە) يېيىلغان، كەڭ؛ چۈشەندۈرۈلگەن.

مەبلەغ [مبلغ] (ئە) نەق پۇل، راسخوت.

مەبھەس [مبحث] (ئە) مۇنازىرە، سۆھبەت؛ ماۋزۇ.

مەبھۇت [مبهوت] (ئە) ھەيران قىلغان، ھەيران.

مەبھۇت بولماق — ھەيران قالماق.

مەبھۇس بولماق — ۋەكىل قىلىنماق، ئەلچى بولماق.

مەبئۇس [مبعوث] (ئە) ئەۋەتىلگەن؛ ۋەكىل قىلىنغان، ئەلچى.

مەبئۇس بولماق — ۋەكىل قىلىنماق، ئەلچى بولماق.

مەتاڭ [متاع] (ئە) (1) مال، ماتا (رەخت)، نەرسە ـ كېرەك:
ئەيا مۇسلىمى نەقدىنىڭ قىممەتىن،
دېگىل كى مەتائىڭ بارى بىيەقىن.
— ئا. نىزارى.

2) بايلىق، دۆلەت:
ھاسىلى خەرمەن ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۆجىب،
گۆردە نېچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقرە بىلەن زەرمەتاڭ:
— زەلىلى.

3) مەززىلىك يېمەكلىك، مەئىشەت:
بۇ دەۋران ئېلى ئىككى يۈزلۈك دۇرۇر،
خىيانەت ماتەئغە كۆزلۈك دۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

ماتائى تائەت — تائەت ـ ئىبادەتنىڭ دۆلىتى، ئىبادەتنىن ئېرىشكەن نەتىجە:
رىيايى خەنىقاھدە ئەربەئىين ئولتۇرمادىم ھەرگىز،
مەتائى تائەتمىنى شەيخلەر دائىم غۇرۇر ئەيلەر.
— زەلىلى.

مەتائى دۇن — ئەرزىمەس نەرسە:
ئەي زەبۇن ھىممەت، مەتائى دۇننى دەپ بولما زەلىل،
پەست ھىممەتلىك زەبۇنلۇقغە ئېرۇر روشەن دەلىل.
— ناقىس.

مەتائى ھەدىر — يېپەك رەخت:
كى ئالتۇن ـ كۈمۈشدىن قويۇپ ئانچە بار،
مەتائى ھەدىرى ئالىب بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.

جۇز مەتاڭ — رەخت پارچىسى، كىچىككىنە نەرسە.

مەتابىخ [مطابخ] (ئە) «مەتبەخ» نىڭ كۆپلۈكى — ئاشخانىلار.

مەتاف [مطاف] (ئە) تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي، زىيارەتگاھ.

مەتالىب [مطالب] (ئە) «مەتلەب» نىڭ كۆپلۈكى — تىلەكلەر.

مەتالىئ [مطالع] (ئە) «مەتلەئ» نىڭ كۆپلۈكى — چىقىدىغان ئورۇنلار.

مەتانەت [متانت] (ئە) پوختىلىق، قاتتىقلىق؛ چىدام، تاقەت.

مەتبەئە [مطبعه] (ئە) باسمىخانا.

مەتبەخ [مطبخ] (ئە) ئاشخانا، تاماقخانا:
مەتبەخى جۇرۇئدىن ئېتىپ رىزىق خار،
ئادەمنۇ ھەيۋانۇ جىنۇ مۇرۇ مار
— زەلىلى.

مەتبەخ ئەھلى — ئاشپەزلەر.

مەتبەخى [مطبخى] (ئە) ئاشپەز.

مەتبۇخ [مطبوخ] (ئە) پىشۇرۇلغان.

مەتبۇئ [مطبوع] (ئە) 1) بېسىلغان. 2) تەۋە بولغان، قاراشلىق. 3) كىشىنىڭ تەبىئىتىگە مۇۋاپىق، لايىق كېلىدىغان.

مەتجەر [متجر] (ئە) سودا بازىرى؛ دۇكان.

مەتروۇد [مطرود] (ئە) قوغلانغان، ھەيدەلگەن؛ قوغلاندى:
خۇدا ساقلا بىز مۇمىنلەنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەتروۇد.
— شەۋقى.

مەتروك [متروك] (ئە) تەرك قىلىنغان، تاشلانغان.

مەتئون [مطعون] (ئە) تەنە قىلىنغان، مالامەتكە قالغان.

مەتىر [مطير] (ئە) يامغۇرلۇق.

مەتىن [متين] (ئە) مۇستەھكەم، قاتتىق.

مەتلەب [مطلب] (ئە) تەلەپ قىلىنغان ئىش، مەسىلە؛ مەقسەت، مۇددىئا:
بۇدۇر مەتلەب مانىڭا، ئەي مەھۋىشى شوخى پەرىزادىم،
رەقىبىمنى قىيناپ زۇلمۇ تەئەددى بىرلە ئۆلتۈرسەم.
— قەلەندەر.

مەتلەئ [مطلع] (ئە) 1) باشلانما، مۇقەددىمە؛ ئاۋۇال:
ھەببى خۇدا ئىشقىنىڭ مەتلەئى،
مۇھەببەت گۈلىستانىنىڭ مەنبەئى.
— ئا. نىزارى.
2) (كۈن، ئاي) چىقىدىغان، تۇغىدىغان جاي؛ چىقىش ۋاقتى:
تۇلۇئ ئەتمەككە ھۇسنى سۇبھى سادىق،
تەقازا ئەيلىدى مەتلەئ مۇۋاپىق.
— ناقىس.
3) دەسلەپكى ئىككى مىسرا شېئىر:
خەتتى لەۋھى ھۇسنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيلەر.
— زەلىلى.

مەتلۇب [مطلوب] (ئە) 1) تەلەپ قىلىنغان، ئارزۇ قىلىنغان نەرسە:
تالىبە زەلىلى سەير ئېتەر، كۆڭلىدە مەتلۇبى سەفەر،
يۇرسە جەھاندا دەربەدەر، مەنزىلىدۇر خوتەن ھۇنۇز.
— زەلىلى.
2) مەقسەت، خاھىش:
سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئۇتروسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۇچۇندۇر مەتلۇب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەد.
— ئەرشى.

مەتن [متن] (ئە) كىتابنىڭ ئەسلى تېكىستى؛ شەرھ ۋە ھاشىيەدىن باشقا ئەسلى مەزمۇن.

مەجاز [مجاز] (ئە) 1) ئەسلى مەنىدىن باشقىچە ئىپادىلەنگەن مەنە. 2) ھەقىقىي ئەمەس، ياسما:
نىشان ئەيلەدى ئىشق ھۇسنى مەجاز،
تەھەققۇق ساڑى ئەيلەگەن ئىمتىياز.
— ئا. نىزارى.
3) كۆرۈش، قىياپەت:
مەجازىداكىم بولسا چۇن پاكىزەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.
— ئا. نىزارى.

مەجاز ئەھلى — زاتلىق قىلغۇچىلار:
ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر دەرھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەھلى زەلىلى تالىبەگە مۇنداغ قەباب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

مەجازەن [مجازاً] (ئە) كۆرۈنۈشتە، شەكىلدە؛ كىنايە بىلەن:
قىلۇر ئېرىدى دىلدا ھەمىشە تالىب،
مەجازەن قىلۇر ئېرىدى ئانچە سەبەب.
— ئا. نىزارى.

مەجازىي [مجازي] (ئە) 1) كۆچمە مەنىدىكى، كىنايىلىك. 2) ھەقىقىي بولمىغان، ياسما:
ئەگەر سەن ئاشىق ئېرسەڭ بىلمەقىقەت،
ھەقىقەت ئىشق بولماسدۇر مەجازىي.
— ھاپىز خارەزمى.
3) كۆرۈنۈشتىكى، شەكلى:
زەلىلى خانىقاھى كۆڭلۈڭ ئىچرە ئەربەئەين ئولتۇر،
مەجازى شەيخلەرنىڭ سۆھبىتى ئۆجبۇرىيا ئاخىر.
— زەلىلى.

مەجال [مجال] (ئە) 1) كۈچ، قۇۋۋەت، ماغدۇر:
كى مەدھىڭنى قىلماقغە مەندە يوق ھال،
ئانىڭ ئىشقىدىن تەندە قالماي مەجال.
— ئا. نىزارى.
2) ئىمكان، مادار؛ ھەرىكەت:

سېنى ئىزدەپ تاپارغا يوقتۇر ھالىم،
قاۋاردى قالمىدى مەندە مەجالىم.
— مولا پازىل.

مەجالىس [مجالس] (ئە) «مەجلىس» نىڭ كۆپلۈكى — مەجلىسلەر، يىغىنلار.

مەجانىن [مجانين] (ئە) «مەجنۇن» نىڭ كۆپلۈكى — مەجنۇنلار.

مەجرا [مجرى] (ئە) سۇ ئاققان يەر، ئېقىن.

مەجروھ [مجروح] (ئە) 1) يارىلانغان، يارىدار:
ئەشكىنىڭ تۆپراقى مەجروھ بولغان جانغا تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېيلدى.
— سەككاكى.

2) دەردلىك، خەستە:
قىلىپ ئىشق مەجروھ ئانىڭ جانىنى،
تۆكۈپ كۆزلەردىن قىزىل قانىنى.
— ئا. نىزارى.

مەجزۇب [مجذوب] (ئە) 1) تارتىلغان، ئۆزىگە قارىتىلغان:
ئۇلارىكىم ئېردى پەيغەمبەرگە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

2) جەزب قىلىنغان مەجنۇن:
زەۋق ئىغانۇ نالەدۇر مەھبۇب ئەھلى دىل،
كور بولدى كۆزۇ يىغلادى يەتتۇب ئەھلى دىل،
سەبرى ئەتتى، ئاھ چەكمەدى ئەيتۇب ئەھلى دىل،
پەرۋاز ئېتەر دە يىغلادى مەجزۇب ئەھلى دىل،
شاخى دەرەخ تۇبى ئۇزە ئاشيا نەدۇر.
— زەلىلى.

مەجلىس [مجلس] (ئە) 1) يىغىن، مەجلىس:
ئوشۇل مەجلىسەكى ئەل كۇن بەيكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.
— ئا. نىزارى.

2) بەزمە، ئولتۇرۇش:
ساقى سۇراھى شىشە بىلەن سەرنىگون بۇگۇن،
مەجلىسدە بىس كى نالەئى نەي ئاشقانەدۇر.
— زەلىلى.

مەجمەئ [مجمع] (ئە) 1) يىغىلغان جاي، يىغىن، مەجلىس. 2) گۇرۇھ، توپ، جامائەت:
ياقا چاك ئېتىمپ ئول زەمان ئەسمەئى،
غىغان ئەيلەدى ئانداكى مەجمەئى.
— ئا. نىزارى.

مەجمەئول بەھرەين — ئىككىسى دەريانىڭ قوشۇلغان جايى:
ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بەھۇدە قىلماڭ نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا؛
تەختە بەندى كىشتىئى تەن بولدى بىر ـ بىردىن جۇدا،
زەۋرەقى سەبرىم نەزەردە جىلۋەگەر قىل ناخۇدا،
مەجمە ئۇل بەھرەين ياڭلىغ كۆزلەرىم دەريانى بار.
— زەلىلى.

مەجمۇئ [مجموع] (ئە) ھەممە، بارلىق؛ جەمئىي:
ئىشق سارى كۆرۈنۇر مەجمۇئ مەۋجۇداتدا،
ئىشقنى قۇدرەت بىلە مەئنايى ئەشيا قىلدىلار.
— ھاپىز خارەزمى.

مەجمۇئى كۆھۇدەر — بارلىق تاغ ئېغىزلىرى:
كېزىپ پەيۋەستە بەھرۇبەر ئىچىندە،
يۇرۇپ مەجمۇئى كۆھۇدەر ئىچىندە.
— ئا. نىزارى.

مەجمۇئە [مجموعه] (ئە) توپلام.

مەجنۇن [مجنون] (ئە) 1) لەيلىنىڭ ئاشىقى (كىشى ئىسمى):
خۇسرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۇنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

2) ئەقلىدىن ئازغان؛ سارىڭ:
كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نەگەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

3) مەشۇق، مەھبۇب:
نىدىن تەنھا دېگەيلەر خەلقىم مەجنۇن ئاشىقى،
ئېرۇر ھامۇن ئىچىدە بارھا ھەمرايى نەخچىرى.
— زەلىلى.

مەجنۇن قىلماق1) — مەجنۇن، سارىڭ قىلماق؛ ئەقلىدىن ئازدۇرماق:
ئەي ئوغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىساڭ،
دەرد بىرلە سىنە پىرخون قىلمىساڭ.
— خەرابانى.

2) بىھوش قىلماق:
كى يەتتۇبنى زار مەھزۇن قىلىپ،
چۇ بۇسۇپ ئىراقىدا مەجنۇن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مەجنۇنلۇغ [مجنون لوغ] سەۋدايىلىق، بىھوشلۇق، مەجنۇنلۇق:
كى مەجنۇنلۇغ ئاشۇبىنى باشلاغاي،
ئۆزىن ئول كەمەردىن قويى تاشلاغاي.
— ئا. نىزارى.

مەجنۇنۋار [مجنون وار] (ئە+ پ) مەجنۇندەك.

مەجنۇنۋەش [مجنون وش] (ئە + پ) مەجنۇنغا ئوخشاش.

مەجھۇل [مجهول] (ئە) ئېنىقسىز، نامەلۇم:
ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.
— ناقىس.

مەجۇس [مجوس] (ئە) ئاتەشپەرەس.

مەجۇسىي [مجوسى] (ئە) ئاتەشپەرەس، ئاتەشپەرەسلىك:
بۇ ئوتغە بولۇبدۇركى ئاھىم شەمال،
مەجۇسىي ئوتىدەك تاپىپدۇر كەمال.
— ئا. نىزارى.

مەخ [مخ] (پ) تۈك، موي.

مەخادىم [مخاديم] (ئە) «مەخدۇم» نىڭ كۆپلۈكى — خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر، ئۇلۇغ زاتلار:
گۇمان ئەتتى تۇرغان مەخادىملىرى،
دېدى دۈشمەنىدۇر مۇلازىملىرى.
— ئا. نىزارى.

مەخازىن [مخازن] (ئە) «مەخزەن» نىڭ كۆپلۈكى — خەزىنىلەر.

مەخافەت [مخافت] (ئە) خەۋپ، خەتەر.

مەخدۇم [مخدوم] (ئە) خىزمىتىنى قىلىدىغان كىشى، ئۇلۇغ زات:
يەنە ھەزرەتى پاك مەخدۇم زاد،
كى سەيد شەھەنشاھى ئالى نىژاد.
— ئا. نىزارى.

مەخدۇمى پاكبازى — ھالال خىزمەت قىلغۇچى:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇچ غازى، چۈن ئارسلان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مەخدۇمزادە [مخدوم زادە] (ئە + پ) ئۇستاز ۋە ئۇلۇغلارنىڭ پەرزەنتى.

مەخرەج [مخرج] (ئە) 1) چىقىش ئورنى 2) تاۋۇشنىڭ تەلەپپۇز ئورنى.

مەخزەن [مخزن] (ئە) 1) خەزىنە:
ئىشقىڭغە ئەگەر تالىب ئېسەم ئەيىب ئەمەسكىم،
دىن مەخزەنىدە جەۋھەرى ئىماننى سەۋەرمەن.
— ھاپىز خارەزمى.

2) بايلىق، دەپىنە:
ۋەفا مەئدەنىنىڭ ئېرۇر گەۋھەرى،
سەفا مەخزەنىنىڭ غەرىب جەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.

3) ساقلانغان سىر، ئەسرار:
زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئىندۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەنىنى لاجەرەم تەنھا.
— زەلىلى.

مەخزۇن [مخزون] (ئە) خەزىنىدە ساقلانغان نەرسە.

مەخسۇس [مخصوص] (ئە) خاس بولغان، ئايرىم.

مەخفى [مخفى] (ئە) يوشۇرۇن.

مەخفى ئەتمەك — يوشۇرماق:
بارچە ھۇش ئەھلى قىلىپدۇر بىزگە تەجرىد ئىختىيار،
پەردەئى فەقر ئىچرە كۇنجىن مەخفى ئەتكەن پەردەدار.
— ئەرشى.

مەخفىيەت [مخفيت] (ئە) يوشۇرۇن نەرسە، سىرلىق ئىش.

مەخلەس [مخلص] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.

مەخلەس تاپماق — قۇتۇلماق، خالاس بولماق.

مەخلۇت [مخلوط] (ئە) ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاش.
جەۋاھىرغا مەخلۇت ئېتىپ شىشەنى،
ھۇنەردە قىلىپ تۇرپە ئەندىشەنى.
— غەربىي.

مەخلۇت قىلماق — ئارىلاشتۇرماق.

مەخلۇق [مخلوق] (ئە) 1) يارىتىلغان نەرسە، مەۋجۇدات.

2) ئادەم، ئىنسان.
كى ئىنسافغە ئۆزنى قىلغىل رىزا،
كى مەخلۇقتىن كۆرمە ئەمر قەزا.
— ئا. نىزارى.

3) كۆرۈمسىز، غەلىتە:
ياشى ئوتتۇرا، چىرايى قوخلۇق ئېردى،
ھەمە خاتۇنلار ئىچرە مەخلۇق ئېردى.
— موللا پازىل.

مەخلۇق ئولماق — يارىتىلماق.

مەخلۇق ئەيلەمەك — ياراتماق.

مەخلۇقات [مخلوقات] (ئە) «مەخلۇق» نىڭ كۆپلۈكى — يارىتىلغان نەرسىلەر، مەخلۇقلار.

مەخمۇر [مخمور] (ئە) 1) مەست، شىركەيپ:
مەخمۇر ئىدى دىلۇجان، قۇيدى مەيئى ئەرغەۋان،
سۇلتانى ساتۇق بۇغراخان پىرى مۇغان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

2) خۇمار:

ۋىسالىڭ ئارزۇ ئەتكەچ تەرەننۇم ئەيلەگەي بۇلبۇل،
نىھاتۇ ئاشكاراگۇل يۇزۇڭ شەۋقىدىن ئول مەخمۇر.
— شەۋقى.

3) مەست مەيخۇمار كىشى:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋابى بۇلبۇل.
ئەي پىرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.

مەدار [مدار] (ئە) 1) دائىرە، ئايلانما؛ ئايلىنىش ئوقى:
سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.
— زەلىلى.

2) كۈچ، قۇۋۋەت، مەجال.

مەدارا [مدارا] (ئە) چىقىشىش، كېلىشىش؛ مادارا:
كېتەر ئەيلەمەي مەدارا، نەسىكەندەرۇ دارا،
بىرىن ئەيلەپ ئاشكارا، بىرىنى نىھان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.

مەدارىس [مدارس] (ئە) «مەدرەسە» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتەپلەر، مەدرىسىلەر:
مەدارىس ئارا ئىلىم تەكرار ئېتىپ،
سەبەق ئالغالى تىلنى ئىقرار ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

مەدايىن [مداين] (ئە) «مەدىنە» نىڭ كۆپلۈكى — شەھەرلەر.

مەدايىھ [مدايح] (ئە) «مەدىھ» نىڭ كۆپلۈكى — مەدھىيىلەر.

مەدەد [مدد] (ئە) ياردەم، مەدەت:
بۇلار روھىدىن يەتكۈسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەد ئەيلەمەك — ياردەم بەرمەك، مەدەت قىلماق:
كى بىزگە خەرىدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مەدەد قىلماق — ياردەم قىلماق، مەدەت بەرمەك:
بىھەمدۇللا بىزلەرگە قىلدى مەدەد،
بۇلار تۇربەتى بىزگە بولدى سەنەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەد ئولماق — ياردەم كۆرسىتىلمەك، ياردىمى بولماق:
كى جامىي ۋەفايىندىن ئولسە مەدەد،
چۈكەۋنەين ئارا تاپغۇم ئۆمرى ئەبەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەدخۇاھ [مددخواه] (ئە + پ) ياردەم سورىغۇچى:
خىتا ھاكىمى بىزدىن ئاگاھ ئولۇپ،
قىلىپ لۇتف بىزگە مەدەد خۇاھ ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەدەدكار [مددكار] (ئە + پ) مەدەت قىلغۇچى، ياردەم بەرگۈچى.

مەدەدكارلىق [مددكارليق] مەدەتكارلارغا خاس ياردەم:
ئىجابەت قىلىپ ئەيلىدى يارلىق،
كى يەتكۈردى بىزگە مەدەتكارلىق.
— ئا. نىزارى.

مەدخەل [مدخل] (ئە) كىرىدىغان جاي، ئېغىز، ئىشىك.

مەدخەن [مدخن] (ئە) تۇرخۇن.

مەدداھ [مداح] (ئە) 1) مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى:
ھەببىڭ نە ئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.
— ئا. نىزارى.

2) كىشىلەرنى يىغىپ رىۋايەت، قىسسىلەرنى سۆزلىگۈچى.

مەدداھلىق [مداح ليق] مەدھىيىچىلىك:
قۇرۇق ساغەرىم بولسۇنۇ راھلىق،
قىلاي كەينىدە ساڭا مەدداھلىق.
— ئا. نىزارى.

مەدرەسە [مدرسە] (ئە) مەكتەپ، مەدرىسە:
مەدرەسە ئىچرە ئالىمان بىھۇدە ئىلىم سەرف ئېتەر،
دەرسى مۇھەببەت ئەيلەسەڭ ئىشقىدىن ئىبتىدا كېرەك.
— زەلىلى.

مەدفەن [مدفن] (ئە) 1) دەپنە قىلىنىدىغان جاي، گۆر:
جەھان ئەھلى چۈن بولدى دۇشمەن ئاڭا،
ياغاچ جىسمىنى قىلدى مەدفەن ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

2) قەبرىگاھ:
گورىستانى ئاندا مۇئەييەن ئىدى،
كى مەي ئەھلىغە جايى مەدفەن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەدفەن قىلماق — يوشۇرماق:
كى بىر پاك جايىنى نىشمەن قىلىپ،
مۇبارەك ۋۇجۇدىنى مەدفەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مەدفون [مدفون] (ئە) كۆمۈلگەن، دەپنە قىلىنغان:
قىيا باقىشلەرىڭدىن ئەي سەنەم ھەر كوشەدە خۇندۇر،
بەسى قۇربانىڭ ئولغان تىيرەئى خاك ئىچرە مەدفۇندۇر.
— زەلىلى.

مەدھ [مدح] (ئە) ماختاش، مەدھىيە:

ئۆزۈڭ مەدھىگە ئەيلەگىل ئاشنا،
قىلىپ پەرۋەرىش بىزنى يارەببەنا.
— ئا. نىزارى.

مەدھى نەبۇۋۇەت — پەيغەمبەرلىك مەدھىيىسى:
ئىشق ئوتىدىن ئاشقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرق دىن مەدھى نەبۇۋۇەت مۇنبەرى.
— سەبۇرى.

مەدھىساز [مدح ساز] (ئە + پ) ماختىغۇچى، مەدھىيە-لىگۈچى.

مەدھۇش [مدهوش] (ئە) 1) ھوشىدىن كەتكەن، بە-ھوش:
ھەم ئول يەردە يېقىلدى زار مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەتەر ماھى قەسەبپۇش.
— ئا. نىزارى.

2) پەرىشان؛ ھەيران:
گەھى ھۇشىدا، گاھى بىھۇش ئىدى،
گەھى يىغلابان گاھى مەدھۇش ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەدھۇش بولماق — ھوشىدىن كەتمەك، بىھوش بولماق:
كى مەدھۇش بولماقغە بولدى يېقىن،
ئۆزىن توختاتىپ تۇردى بىردەم كېيىن.
— ئا. نىزارى.

مەدھۇشلۇق [مدهوش لوق] ھەيرانلىق، پەرىشانلىق:
ئوشۇل دەم بېرىپ رەۋكى بىھۇشلۇق،
ئىشىتكەنگە ھەم يەتتى مەدھۇشلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەدىدە [مديده] (ئە) سوزۇلغان، ئۇزۇن.

مەدىنە [مدينه] (ئە) 1) شەھەر. 2) سەئۇدى ئەرىستانـ-دىكى ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھەرلىرىدىن بىرى:
يا رەسۇللاللاھ مەدىنە كىشۋەرىغە يەتمىسەم،
رەۋزەئى پاكىڭگە تۇھفە مىڭ دۇرۇدۇ مىڭ سەنا.
— زەلىلى.

مەرابىز [مرابض] (ئە) «مەربەز» نىڭ كۆپلۈكى — قوتانلار.

مەراتىب [مراتب] (ئە) «مەرتەبە» نىڭ كۆپلۈكى — دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ تېگىشلىك ئورۇنلار:
بۇ سۆز «خەمسە»دە ئانچە تەتۇىل ئېرۇر،
مەراتىب بىلە ئانچە تەفسىل ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

ئۇچ مەراتىب — ئۇچ قېتىم:
ئەي زەلىلى نالە بىرلە ئۇچ مەراتىب ئەيلەدىم
مەشھەدى سۇلتان ساتۇقى بۇغرا خانىنى تەۋاف.
— زەلىلى.

مەرارەت [مرارت] (ئە) 1) ئاچچىقلىق. 2) غەم ـ غۇسسە، قايغۇ ـ ئەلەم.

مەراسىد [مراصد] (ئە) «مەرسەد» نىڭ كۆپلۈكى — رەسەتخانىلار.

مەراھىل [مراحل] (ئە) «مەرھەلە» نىڭ كۆپلۈكى — مەنزىللەر:
ئۇيۇر ئەيلەدىم نەچچە مەنزىل بىلە،
كېيرىپ تەي قىلىپمەن مەراھىل بىلە.
— ئا. نىزارى.

مەراھىلنى تەي قىلماق — كۆپ يول باسماق:
قىلىپ دەشت ۋادى، مەراھىلنى تەي،
يۇرۇپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىڭ پەي.
— ئا. نىزارى.

مەرايا [مرايا] (ئە) «مىرئات» نىڭ كۆپلۈكى — ئەينەكلەر.

مەرئا [مرعى] (ئە) ئوتلاق.

مەرەز [مرض](ئە) كېسەللىك، دەرد، ئەلەم.

مەرەق [مرق] (ئە) شورپا.

مەربەز [مربض] (ئە) قوتان.

مەربۇت [مربوط] (ئە) باغلانغان، باغلىق.

مەرتەبە [مرتبه] (ئە) 1) دەرىجە، ئورۇن، مەنسەپ.
2) ئابرۇي، ئىناۋەت، مەرتىۋە:
سەن سۆلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتەبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.
— ئۇبەيدى.

3) قېتىم، مەررە.

مەرتەبەئى ساقى — ساقىيلىق مەنسەپ:
سەندىن ئېرۇر مەرتەبەئى ساقى ئەرش،
سەندىن ئېرۇر غۇلغۇلە تاتەھتى فەرش.
— زەلىلى.

مەرتۇب [مرطوب] (ئە) ھۆل، نەم.

مەرج [مرج] (ئە) چىمەنزار.

مەرجان [مرجان] (ئە) مارجان.

مەرجۇ [مرجو] (ئە) ئۈمىد قىلىنغان، كۈتۈلگەن.

مەرجۇئ [مرجوع] (ئە) قايتۇرۇلغان، قايتقان.

مەرجەئ [مرجع] (ئە) قايتمىدىغان جاي؛ مەنبە.

مەرد [مرد] (پ) 1) ئەر. 2) جەسۇر، باتۇر:
ئۇلارغا دېدى: «مەنكى تۇججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم».
— ئا. نىزارى.

3) سېخىي، ھىممەتلىك:
كى بىر مەرد جەرراھنىڭ خانەسى،
فەرەڭى ھەكىم بەيت ـ كاشانەسى.
— ئا. نىزارى.

مەردى كەلان — ياشانغان ئەر:
ھەرنە ئول مەردى كەلان ئەيدى ساڭا،
ئاڭلاغىل گوياكى جان ئەيدى ساڭا.
— زەلىلى.

مەردى مەردان — ناھايىتى باتۇر، جەسۇر، مەرد:
كەلسەلەر دەۋلەت بىلە بەدكارەلەر يەرگە باقار،
دۇشمەنىن شەرمەندە قىلماق مەردى مەردانغە نەخوب.
— قەلەندەر.

مەردان [مردان] (پ) «مەرد» نىڭ كۆپلۈكى — ئەرلەر؛ باتۇرلار.

مەردانى ھەق — ھەقىقىي مەردلەر:
شەيئۇللاھ چەكتىلەر مەردانى ھەق،
فەيزگە پۇر بولدى تاھەفتەم تەبەق.
— زەلىلى.

مەردانە [مردانە] (پ) 1) مەرد، باتۇر. 2) مەردلەرچە، باتۇرلارچە.

مەردانەۋار [مردانەوار] (پ) مەردلەرچە:
كى توختات ئۆزۈڭ قىلماغىل ئاھ ـ زار،
تەھەممۇل قىلىپ بولكى مەردانەۋار.
— ئا. نىزارى.

مەردانەلىك [مردانەليك] باتۇرلۇق، مەردلىك:
كى مەردانەلىكنى كېتۇردى بەجا،
جەۋانلىقدا تۇتتى زەمىن ئىچرەجا.
— ئا. نىزارى.

مەردەك [مردك] (پ) ئەرزىمەس، پەسكەش ئادەم.

مەردەم [مردم] (پ) «مەردۇم» غا قاراڭ.

مەردەمان [مردمان] (پ) «مەردۇم» نىڭ كۆپلۈكى — ئادەملەر، كىشىلەر:
قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇدام، شىرى ژىيان.
— ئا. نىزارى.

مەردۇد [مردود] (ئە) رەت قىلىنغان؛ قوغلانغان، ھەيدەلگەن؛ قوغلاندى:
ئۇمىد ئەيلەپ يۇزۇم سۇرتۇپ كېلىپ مەن ئاستانىڭگە،
خۇدايا ئاسىي قۇلنى دەرگەھىڭدىن قىلماغىل مەردۇد.
— شەۋقى.

مەردۇزەن [مردوزن] (پ) ئەر ـ ئايال.

مەردۇم [مردم] (پ) 1) ئادەم، كىشى، خەلق. 2) كۆز قارىچۇقى:
مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەب،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەرئەتتىم ئېئتىقاد ئەيلەب.
— ئەرشى.

مەردۇمان [مردمان] (پ) كىشىلەر، ئادەملەر.

مەردۇمدار [مردم دار] (پ) ئادەمگەرچىلىكى بار، ئەدەپلىك:
كۆزى ھافىز كۆزىنگە خوش كۆرۈنۈر،
چۈن ئېرۇر بارچە مەردۇمدار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.

مەردۇمكۇش [مردم كش] (پ) قاتىل، جاللات.

مەردۇملۇق [مردم لوق] ئادەمگەرچىلىك، ئىنسانىيلىق:
ھۇمەردۇملۇق ئەقۋالى بايان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان نەمايان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەردۇمى [مردمى] (پ) ئادەمگەرلىك، ئىنسانپەرۋەرلىك.

مەررات [مرات] (ئە) «مەررە» نىڭ كۆپلۈكى — قېتىملار، بىرنەچچە قېتىم.

مەررە [مرە] (ئە) قېتىم:
دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۇم فىگار،
مىڭ كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەننىڭ مەررەسى.
— ناقىس.

مەرسەد [مرصد] (ئە) رەسەتخانا.

مەرسىيە [مرثيە] (ئە) تەزىيە شېئىرى.

مەرغ [مرغ] (پ) ئوت ـ چۆپ، چىمەن.

مەرغزار [مرغزار] (پ) ئوتلاق، يايلاق؛ چىمەنزار:
چارباغى جەننەتۇل مەئۋاغە سالمايمەن نەزەر،
مەرغزارى ھۆسن ئۈچۈن يارەب خەبەردار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

مەرغۇب [مرغوب] (ئە) 1) سۆيۈملۈك، يېقىملىق؛ مەقبۇل:
قىلىپ جەمئى نەزم ئەيلەسە خوبدۇر،
كەلامى تەبىئەتكە مەرغۇبدۇر.
— ئا. نىزارى.

2) خۇش چىراي:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۈچۈن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

مەرغۇل [مرغول] (ئە) چىرمالغان؛ چىڭگىلەك چاچ.

مەرقەد [مرقد] (ئە) گۆر، قەبرە:
پەردە داری هەزرەتی هەق بولغانىڭ مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدىڭ تۇری تەجەللی جىلۋەسی نۇری هۇدا.
— زەلىلی.

مەرقۇم [مرقوم] (ئە) يېزىلغان، سىزىلغان.
مەرقۇم قىلماق — يازماق.

مەركەب [مركب] (ئە) مىنىدىغان هايۋان، ئۇلاغ:
مىندىلەر مەركەب ئۆزە «ياهۇ» دېبان،
سەير ئېتىپ دەشتۇ بەيابانۇ يابان.
— زەلىلی.

مەرگ [مرگ] (پ) ئۆلۈم، ئەجەل:
هەسىبى هال ئاچقايمىكىنلەر دەپ زەلىلی بەئدە مەرگ،
ئەيلەدىم تۇغرايى دىۋانىم بېنامى ئاشىقان.
— زەلىلی.

مەرگ ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۆلتۈرمەك:
دەرەخت ئۆمری دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېئتىماد ئەتمەڭ،
نەسىيمی مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.
— زەلىلی.

مەرگ تەخۋىفی — ئۆلۈم خەۋپی.
مەرگ ۋەهمی — ئۆلۈم ۋەهىمىسی.

مەرهەبا [مرحبا] (ئە) 1) خۇش كېلىپسىز:
ئاتاسی دېدی: «ئەي قىزىم مەرهەبا،
ئۇقۇپ رۇقئەنی ئاندا چەكتىڭ نەۋا».
— ئا. نىزاری.

2) مەرهەمەت، ئىلتىپات:
هەمە بەندەنىڭ هاجەتىنی رەۋا —
قىلىپ، ئەيلەگىل لۇتف ئىلە مەرهەبا.
— ئا. نىزاری.

مەرهەبا ئەيلەمەك — 1) قارشی ئالماق، تەبرىكلىمەك:
باری يەر ئۆپۈپ قىلدی قۇللۇق ئەدا،
هەمە شاهغە ئەيلەدی مەرهەبا.
— ئا. نىزاری.

2) تەقدىم قىلماق، تەكلىپ قىلماق:
چۇ رەهمەت مەيىدىن ئەتا ئەيلەگىل،
كەرەم ئەيلەبان مەرهەبا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزاری.

مەرهەبا قىلماق — مەرهەبا ئەيلىمەك:
لىسانی غەيىبگە سەن پەيرەۋی قىلالماس سەن،
زەلىلی شوخلۇقۇڭ تۇتتی، مەرهەبا قىلايىن.
— زەلىلی.

مەرهەلە [مرحلە] (ئە) 1) مەنزىل، ئۆتەڭ:
جەزەبە ئاتىغا ئىشىقىدىن بىر نەفەسی سۇۋادە بول،
مەرهەلە كۆپ يىراق ئىرۇر، كىرمە بۇ يولغاسەن ياياغ.
— زەلىلی.

2) بىر كۈنلۈك مۇساپە.
مەرهەلەئی فەنا — دۇنيانىڭ بىر كۈنلۈك مۇساپىسی:
مەرهەلەئی فەناغە كىم ئەهلی بەقا نەزەر قىلىڭ،
جەزبە ئېلی سۇۋارەدۇر زاهىد خۇدنەما ياياق.
— زەلىلی.

مەرهەم [مرهم] (ئە) چاپلىنىدىغان دورا، مەلهەم:
ئەشگىڭ تۇپراقی مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرهەمی بولدی بىساتی پەرتەيان كېلدی.
— سەككاكی.

مەرهەم تاپماق — دەۋا، شىپا تاپماق، ساقايماق:
چۇ دەرىگە مەرهەم تاپا ئالمايىن،
ستەمگەر جەهاندىن ۋەفا ئالمايىن.
— ئا. نىزاری.

مەرهەم ياقماق — دەرد ۋە ئازابتىن چىقارماق:
غەمزەڭ ئوقی هەر نېچە كىم قىلسە جانىمدە يارا،
ئول ياراغە لەئلی سەككەر بارىڭىز مەرهەم ياقار.
— هافىز خارەزمی.

مەرهەمەت [مرحمت] (ئە) رەهىمدىللىق، شەپقەت، ئىلتىپات:
بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەرىپەت،
خېرىدار بولۇپ قىلمادىڭ مەرهەمەت.
— غەرىبی.

مەرهۇب [مرهوب] (ئە) قورقۇنچلۇق.

مەرهۇم [مرحوم] (ئە) 1) رەهىم قىلىنغۇچی، ئەپۇ قىلىنغۇچی. 2) ئۆلگەن كىشی هەققىدە ئۇنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنی بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان سۆز.

مەرهۇن [مرهون] (ئە) گۆرۈگە قويۇلغان، رەنىگە بېرىلگەن.

مەرىز [مريض] (ئە) كېسەل:
چۇ هىكمەت ئېلی كۆپ مەهارەت قىلىپ،
كەم ئولماي مەرىزی مەرارەت قىلىپ.
— ئا. نىزاری.

مەزاج [مزاج] (ئە) «مىزاج» غا قاراڭ:
كوشايانی تىلسىمی گەنجىئی ئەسرار،
شىناسان مەزاجی نەبزی ئەسمار.
— ناقىس.

مەزار [مزار] (ئە) زىيارەتگاه؛ قەبرىگاه، مازار،
يەنە هەم مەزاری ئەمىری جەهان،
كی شاهەنشەهی مىر تۆمۈر كورگان.
— ئا. نىزاری.

مەزارات [مـزارات] (ئە) «مـەزار» نىڭ كۆپلۈكى — مازارلار، قەبرىگاھلار:
بولۇبدۇر مەزارات ئالى نىشان،
گىتانە بىلە تا قىيامەت ئەيان.
— ئا. نىزارى.

مەزارىستان [مزارستان] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، قەبرىگاھ.

مەزارىڭ [مزارع] (ئە) «مەزرەئە» نىڭ كۆپلۈكى — ئېكىنزارلار.

مەزاق [مذاق] (ئە) 1) تەم، لەززەت. 2) تېتىش ئەزالىرى:
سالىپ مۇھرىنى ئاغزىغا دەرمەھەل،
كى قىلسالىڭ سۇيىنى مەزاقىڭدا ھەل.
— ئا. نىزارى.

مـەزالـدىم [مظـالـم] (ئە) «مـەزلەمـە» نىڭ كۆپلۈكى — زۇلۇم ـ سىتەملەر.

مەزاھ [مزاح] (ئە) ھەزىل، مازاق.

مەزاھىب [مذاهب] (ئە) «مەزھەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەزھەبلەر.

مـەزاھىـر [مظـاهـر] (ئە) «مەزھـەر» نـىڭ كۆپلۈكى — كۆرۈنۈشلەر.

مەزەللەت [مذلت] (ئە) خورلۇق؛ بىچارىلىك:
تۆتار چەرخ ئۇزرە قەمەردەك مەكان،
مەزەللەت غۇبارى ئارا ئول نىھان.
— ئا. نىزارى.

مەزەممەت [مذمت] (ئە) ئەيىبلەش، قارىلاش:
تەفەررۇس بىرلە بىلمەك بولدى لازىم،
ئەگەرچە بۇ مەزەممەت كۆپكە شامىل.
— ناقىس.

مەزەننە [مظنه] (ئە) شەك ـ شۇبھە، گۇمان.

مەزبەلە [مزبله] (ئە) ئەخلەتخانا.

مەزبۇت [مضبوط] (ئە) مەھكەم، مۇستەھكەم.

مەزرەئە [مزرعه] (ئە) «مەزرەڭ» گە قارالڭ.

مەزرەڭ [مزرع] (ئە) تېرىلغۇ يەر، ئېكىنزارلىق:
ئاخىرەتنىڭ مەزرەئىدۇر ئەسلى بىلىمەك بۇ جەھان،
قوللۇغۇڭنى سابىت ئەيلەپ يۇرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

مەزكۇر [مذكور] (ئە) تىلغا ئېلىنغان، سۆزلەنگەن.

مەزلۇم [مظلوم] (ئە) 1) زۇلۇم كۆرگەن، زۇلۇمغا ئۇچرىغان. 2) ئاجىز، بىچارە:
كى ئەركان دەۋلەتكە بەردى خەبەر،
كى مەزلۇم ئىدىم، چۇن بېتىپ كەلدى ئەر.
— ئا. نىزارى.

3) ئايال كىشى:
ھارام ئېرىمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باغى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۆھبىتى ھەمرازى ـ ھەمرازى.
— موللا نىياز.

مەزلەمە [مظلمه] (ئە) زۇلۇم ـ سىتەم، ئازاب.

مەزمۇم [مذموم] (ئە) ئەيىبلەنگەن؛ نەپرەتلىك.

مەزمۇن [مضمون] (ئە) 1) مەزمۇن، مەنە:
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىرلە ساق قىل،
كى مەزمۇن قۇلۇبىغە كەششاق قىل.
— ئا. نىزارى.

2) كاپالەت، ۋەدە:
دېدى: «بىر زەمان سەبر قىل، نابكار،
كى مەزمۇن بىلە ئەيلەيىن ۋەسفى يار».
— ئا. نىزارى.

مەزنۇن [مظنون] (ئە) شەك كەلتۈرۈلگەن، گۇمانلىق.

مەزھەب [مذهب] (ئە) 1) يول، تەلىم، مەسلەك:
سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئېرۇر دۇنيانى يېغماغلىق،
كى شىرىن جانغە يەتمى زەھر ئازدەرھانى يېغماغلىق.
— زەلىلى.

2) دىندىكى بىر ئېقىم:
سۇرەتى ئادەم، ۋەلى سىيرەتدە يوق،
ھېچ قايسى مەزھەبۇ مىللەتدە يوق.
— زەلىلى.

مەزھەر [مظهر] (ئە) 1) كۆرۈنۈش؛ نامۇنە، نىشانە:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداق قايدا بىر زىبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.

2) شولا، ئىپادە:
ماڭا نەلازىم ئېرۇر ماسىۋاغە سۆز سۇرمەك،
كۆڭۈلنى ئاينەگى مەزھەرى خۇدا قىلايىن.
— زەلىلى.

مەزىد [مزيد] (ئە) ئارتۇق، زىيادە:
كىمە بولدى دەريا ئارا پەدىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سىدقى مەزىد.
— ئا. نىزارى.

مەساڭ [مساء] (ئە) كەچقۇرۇن، كەچ، ئاخشام: سەباڭدا
مۇرغى سۆلايمان كەبى سەبا يۇرگىل،
مەساڭدا مەتلۇبى جانە ئەينى مۇددەئا ئۇچرار.
— شەۋقى.

مەسابە [مثابە] (ئە) دەرىجە، مەرتىۋە.

مەسابىھ [مصابيح] (ئە) «مىسباھ» نىڭ كۆپلۈكى — چىراغلار.

مەساجىد [مساجد] (ئە) «مەسجىد» نىڭ كۆپلۈكى — مەسچىتلار:

مەساجىدخانەقەھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەفتە تۇرفە رامىئ.

— ناقىس.

مەسادىر [مصادر] (ئە) «مەسدەر» نىڭ كۆپلۈكى — مەنبەلەر.

مەساف [مصاف] (ئە) جەڭ مەيدانى، جەڭگاھ:

شەيخان رىپايىغە ۋەقتىكى مەساف ئەتتىم،
كۆڭلۈمگە غۇبار ئولماي ئايىنە ساف ئەتتىم.

— زەلىلى.

مەسافەت [مسافت] (ئە) مۇساپە، ئارىلىق، ئۇزۇنلۇق:

كىرىپ يولغە ئول دەم ئاتاۋۇ ئوغۇل،
يۈرۈپ بىرمەسافەت كېلىپ ئىككى يول.

— ئا. نىزارى.

مەساكىن I [مساكن] (ئە) «مەسكەن» نىڭ كۆپلۈكى — تۇرار جايلار.

مەساكىن II [مساكين] (ئە) «مىسكىن» نىڭ كۆپلۈكى — مىسكىنلەر:

فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسرۇفى ئۇشرە زەكات
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

مەسالىك [مسالك] (ئە) «مەسلەك» نىڭ كۆپلۈكى — مەسلەكلەر.

مەسەل [مثل (ئە) 1) مىسال، مەسىلەن:

ئەگەر تىغى قازا ھەلقىڭغە يەتسە مەسەل، ئەيتماماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرماننى مەردۇ خۇدا بولماق.

— زەلىلى.

2) ماقال ـ تەمسىل.

مەسەللىك [مثل ليك] ئوخشاش، ئوخشىغان.

كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قايناپ تۇرار مىسلى ئابى بەقەم.

— ئا. نىزارى.

مەسئەلە [مسئلە] (ئە) سوئال ـ جاۋاب، مەسىلە:

بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەرىپەت،
خېرىدار بولۇپ قىلمادىڭ مەرھەمەت.

— غەرىبى.

مەسەلسەل [مسلسل] (ئە) «مۇسەلسەل» گە قاراڭ.

ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۈزمىڭ پېچ-پېچ،
سورماساڭ ھەردەم بوقۇلنى بارى سورغىل كېچ-كېچ.

— ئاتايى.

مەست [مست] (ئە) 1) مەست، كەيپ بولغان:

ۋەلايەت ھەمەكافىرۇ بۇت پەرەست،
بۇلار كۇفر تۇغيان مەيى بىرلەمەست.

— ئا. نىزارى.

2) بىھوش، خۇدىنى يوقاتقان:

ئەجەل خەنجەرىغە قىلاي ئۆزنى مەست،
ياتاي سۇبھى مەھشەرغەچە يەئنى مەست.

— ئا. نىزارى.

مەست بولماق — كەيپدىن ھوشىنى يوقاتماق:

زەلىلى سۇبھى سادىق ساغەرىدىن مەست بولغايسەن،
فەلەككە ئىلتەدۇر كەيفى سەھەر ئاھىستە ـ ئاھىستە.

— زەلىلى.

مەستانە [مستانە] (پ) مەستلەردەك، مەستلەرچە:

شەرابى ئەرغەۋانى شىشەئى گۇلگۇنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاراب ئېتەرگە ساقىئى مەستانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەستلىك [مست لك] كەيپلىك، بىھوشلۇق:

نەرگىسى جادۇيى دىلبەر بەس خۇمار ئالۇدەدۇر،
مەستلىكىدىن ئەندەكى مەجلىستە ھۇشيار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

مەستۇر I [مستور] (ئە) 1) پەردىلەنگەن، يوشۇرۇنغان؛ ئىپپەتلىك:

زەر قىزى كەيفىيەتى سەندەكلەردىن مەستۇردۇر،
بىلمەي ئەسرارىن نېچۈك نەفي قىلغۇڭ زاھىدا.

— ئەرشى.

2) پىنھان، كۆزدىن خالىي:

مەككەتۇللاھدە بۇ سۆز مەشھۇر ئىدى،
لىك خوجە خەلقدىن مەستۇر ئىدى.

— زەلىلى.

مەستۇر بولماق — يوشۇرۇلماق، مەخپىي تۇتۇلماق:

تەمەننادۇر شەفائەت ئەيلەسەڭ ئەرزىم شۇئۇد ئەتكەي،
جەنابى ھەق سارىغە ئەرزى ھالىم بولمىغاي مەستۇر.

— شەۋقى.

مەستۇر II [مسطور] (ئە) يېزىلغان، كۆچۈرۈلگەن.

مەسجۇد [مسجود] (ئە) سەجدە قىلىنغۇچى، تەڭرى:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچەلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

مەسجىد [مسجد] (ئە) ئىبادەتخانا، مەسچىت:

تاپىپ جايى مەسجىدنى قىلدى مەكان،
سەفەر مېھنەتىدىن تاپىپ چۈن ئەمان.
— ئا. نىزارى.

مەسجىد [مسجد] (ئە) توسۇلغان، چەكلەنگەن.

مەسجىد قىلماق — توساق:
بىھەقتى ھۆرمەتى «تاھا» ۋە «ياسىن» ھەزرەتى ئەھمەد،
غەرىب ئاجىز قولۇڭغە راي ھەقنى قىلماغىل مەسجىد.
— شەۋقى.

مەسرۇر [مسرور] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:
سۇرگەلى قەتلىم قۇسۇنى كۆز بىلەن مەسرۇرمەن،
كىم قۇشايمان ئولماغاي، يارەبكى ئول قاتىل يىگىت.
— ئەرشى.

بەسى مەسرۇر — زور شادلىق:
كەرەم ئەيلەپ غەرىب ئۈمىدتكە لۇتفۇڭدىن نەۋا بەرسەڭ،
مۇيەسسەر ئولغۇسىدۇر جانۇ دىللارغا بەسى مەسرۇر.
— شەۋقى.

مەسرۇر شاد — شات ـ خۇرام:
نەچە ئىشنى فەرمان قىلسىپ خەيرباد،
ئېتىپ، ياندى شەھرىگە مەسرۇرشاد.
— ئا. نىزارى.

مەسرۇر ھال — خۇشال:
چىقىپ كەلدى فەرھاد مەسرۇرھال،
بىرى بىرسى بىرلە كۆرۈشتى جەمال.
— ئا. نىزارى.

مەسرۇرلۇق [مسرورلوق] خۇشاللىق، شادلىق:
كى لەيلىگە ھەم يەتتى مەسرۇرلۇق،
كۆرۈپ يارنى، كەتتى رەنجۇرلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەسرۇف [مصروف] (ئە) سەرپ قىلىنغان پۇل، چىقىم:
فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسۇرفى ئۇشرە زەكات،
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

مەسروق [مسروق] (ئە) ئوغرىلانغان، يوقالغان.

مەسرىف [مصرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم.

مەسساھ [مساح] (ئە) يەر ئۆلچىگۈچى، تانابچى:
سۇ ئىچرە قىلىپ كېمە بىرلە شىتاب،
بۇ نەۋئ ئانى مەسساھ چەككەي تاناب.
— نەۋايى.

مەسقۇت [مسقوط] (ئە) تاشلانغان، چىقىرىۋېتىلگەن.

مەسقۇل [مصقول] (ئە) يالتىرىتىلغان، سىلىقلانغان.

مەسكەن [مسكن] (ئە) 1) تۇرار جاي، مەنزىل، ئۇي:
ھاي ـ ھۇي كىرداري ئاشقان قىلماڭ گۇمان،
قەند ئۇستۇندە ھۇجۇم غۇلغۇلى مەسكەنى مەگەس.
— زەلىلى.

2) ئىستىقامەت ئورنى، مەقام:
بۇلار مەسكەندە تۇرۇپ گىككى ئاي،
ئىبادەت قىلىپ ئەزىزرايى خۇداي.
— ئا. نىزارى.

مەسكەنەت [مسكنت] (ئە) بىچارىلىك، مىسكىنلىك.

مەسكۇن [مسكون] (ئە) كىشىلەر ياشاپ تۇرغان جاي، يەر يۈزى.

زۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق.
كىم ئېرمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەڭ،
بولالماس رۇبئى مەسكۇن سۇلىسغەتەك.
— ناقىس.

مەسلەك [مسلك] (ئە) 1) مەلۇم ئەقىدىگە مەنسۇپ يول.
2) غايە، ئەقىدە.

مەسلەھەت [مصلحت] (ئە) كېڭىشىش، مەسلىھەت:
ئەسىر قىلدى فەرھاد مەھجۇرغە،
تۇرۇپ مەسلەھەت قىلدى شاپۇرغە.
— ئا. نىزارى.

مەسلەھەت ئەيلەمەك — مەسلىھەتلەشمەك:
ئەمەلدارلار ئەيلەدى مەسلەھەت،
چىقارماقنا بىزنى قىلىپ مەشۇرەت.
— ئا. نىزارى.

مەسلۇب [مسلوب] (ئە) ئاجىزلىتىۋېتىلگەن؛ ئېتىبارسىز.

مەسلۇخ [مسلوخ] (ئە) تېرىسى شىلىنغان.

مەسلۇك [مسلوك] (ئە) مېڭىلغان، تۇتۇلغان يول:
ۋەفا تەرىقىدە ئولكىم تىلەركى، قىلسا سۇلۇك،
كېرەككى، تۇتسا ۋەفا ئەھلى شېۋەسىن مەسلۇك.
— نەۋايى.

مەسنەد [مسند] (ئە) 1) تايانچ، يۆلەنچۈك:
مەسنەددۇر پايتەخت ـ يارکەند،
نېكى نامۇ نېكى بەخت يارکەند.
— زەلىلى.

2) يۇقىرى ئورۇن، دەرىجە:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىدى ئەيغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇ بەكرى ئەۋۋەلا.
— زەلىلى.

3) تەخت:
تەختەئى تابۇت ئېرۇر ئاقىل كۆزنگە تەختۇتاج،
كىم گەدالىق بورياسى مەسنەدى بى ئېھتىياج.
— زەلىلى.

مەسنەدنىشىن [مسندنشين] (ئە + پ) 1) تۆردە ئولتۇرغۇچى، تەختتە ئولتۇرغۇچى:
زەلىلى فەقىرنىڭ مەيخانەسىدە سەلتەنەت كۆرگەچ،
تىكىپ تۇغۇ ئەلەم مەسنەدنىشىن بارگاھىمدۇر.
— زەلىلى.

2) ئەمەلدار، ئورۇن باسار:
بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزگە تەخت ئۆزە بارچە مەسنەدنىشىن.
— ئا. نىزارى.

مەسنەۋى [مثنوى] (ئە) 1) ھەر ئىككى مىسراسى قاپىيىداش بولغان شىئېرىي ئەسەر. 2) جەلالىدىن رۇمىيغا مەنسۇپ ئەسەر.

مەسنۇن [مسنون] (ئە) سۈننەت قىلىنغان، ئادەت بولغان.

مەسنۇئات [مصنوعات] (ئە) ياساپ، ئىشلەپ چىقىرىلغان نەرسىلەر.

مەسنوئ [مصنوع] (ئە) ياسالغان، يارىتىلغان؛ سۈنئىي.

مەسۇخ [مسوخ] (ئە) بىمەزە، بىمەنە؛ پەسكەش.

مەسئۇد [مسعود] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك:
مەي ۋەھدەت ئەگەرساقى ئەزەلدىن جامى دىل ئىچرە،
يېتىشسە ئول كىشىنىڭ بولغۇسىدۇر تالىئى مەسئۇد.
— شەۋقى.

مەسۇن [مصون] (ئە) ساقلانغان، مۇھاپىزەت قىلىنغان.

مەسىر [مسير] (ئە) سەير قىلىدىغان جاي، سەيلىگاھ.

مەسىھ [مسيح] (ئە) 1) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:
يە ئۆزرە پەيدا ئەمەس، خىزر، فەلەك ئۆزر مەسىھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈب.
— ئەرشى.

2) مەشۇق:
مەھۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

مەسىھا [مسيحا] (ئە) «مەسىھ» گە قاراڭ.
ۋەفا ھەرفىنى سورغاندا ماڭاسەن تازەجان بەردىڭ،
مەسىھا لەبلەرىڭ ئەئجازىدىن گويا جەۋاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

مەسىھۇللاھ [مسيح الله] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى ئىيسا:
تىرگۈزۈپ ئۆلگەن كۆڭۈلنى رۇھپەرەر دەككىنە،
گەرمەسىھۇللاھ دەمىدىن تەنگە جان كىرگەنچە بار.
— موللا سالىھ.

مەشام [مشام] (ئە) پۇراش ئەزاسى، بۇرۇن؛ دىماغ:
مەشامىغە يەتتى سەھەر گۇل ئېسى،
كى ئەقلىغە كەلتۈردى سۇنبۇل ئېسى.
— ئا. نىزارى.

مەشائىل [مشاعل] (ئە) «مەشئەل» نىڭ كۆپلۈكى — مەشئەللەر:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۈن ـ كېچەلەردە گۇنبەزى خەزرا.
— زەلىلى.

مەشايىخ [مشايخ] (ئە) «شەيخ» نىڭ كۆپلۈكى — شەيخلەر؛ ئۇلۇغ كىشىلەر:
مۇئەييەنكى سۇلتان سۇتۇق مەنزەرى،
جەمئى مەشايىخ ئېرۇر سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

مەشايىخان [مشايخان] (ئە + پ) پېشۋالار، مەشايىخلار:
سىلسىلەئى مەشايىخان سۈننەتى نەۋق ئەۋلىيا،
شەيخ رېيايى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تېرەك.
— زەلىلى.

مەشئەل [مشعل] (ئە) 1) مەشئەل، چىراغ:
شەبى يەلدا بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فەراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىن كىم شۇئلەدىن دايىم چىراغىم بار.
— زەلىلى.

2) يورۇقلۇق، روشەنلىك:
سەمەرقەند بىلادى — جەھان سەيقەلى،
نەسەيقەلكى پەرتەۋ فىشان مەشئەلى.
— ئا. نىزارى.

مەشئەلى ئەيش — ھاياتلىق مەشئىلى:
كۈندۈزۈمدۇر كېچە ئول خۇرشىدى تاباندىن جۇدا،
مەشئەلى ئەيشىم ئۆچۈك ئول ماھى تاباندىن جۇدا.
— ئەرشى.

مەشئەلى سىتارە — يۇلتۇز يورۇقى، نۇرى:
ھەم بارگاھ سەلتەنەتىڭ يەتتە ئاسمان،
مەشئەلى سىتارە ھەربىرى بىر شەمىيانەدۇر.
— زەلىلى.

مەشرەب [مشرب] (ئە) 1) خۇلق، خاراكتېر، ئادەت:
ئېئتىراز ئىقلىمى سارى بارماغىل كىم تەڭدۇر،
مەشرەبى ھەفتاد دۇ مىللەتكە كىرگىل كەڭدۇر.
— زەلىلى.

2) ئىچىملىك ئىچىلىدىغان جاي.

مەشرۇئات [مشروعات] (ئە) «مشرۇئ» نىڭ كۆپلۈكى — شەرىئەتكە مۇخالىپ ئىشلار:

پۇرقۇسۇر نۇقسانىمە ئىقرار ئولۇپ خەزم ئەيلەدىم،
غەيرى مەشرۇئاتۇ، مەشرۇئانلار نەزم ئەيلەدىم.
— ئابدۇقادىر داموللا.

مەشرۇب [مشروب] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسە، ئىچىملىك.

مەشرۇبات [مشروبات] (ئە) «مەشرۇب»نىڭ كۆپلۈكى — ئىچىملىكلەر.

مەشرۇت [مشروط] (ئە) شەرتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، شەرت قىلىنغان.

مەشرۇھ [مشروح] (ئە) شەرھلەنگەن؛ ئىزاھ، بايان.

مەشرۇئ [مشرۇئ] (ئە) شەرىئەتكە ئۇيغۇن؛ قانۇنىي.

مەشرىق [مشرق] (ئە) شەرق، كۈنچىقىش:
جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىرە ھەم،
يۇرتى خىتا بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.
— زەلىلى.

مەشرىق سارى — كۈنچىقىش تەرەپ:
تۇغمىش ئېردى ئىلگەرى مەشرىق سارىدىن ئافتاب،
بول ئەجەب پاتتىڭ سەن ئول سارى، مەنى ئەيلەب كەباب.
— ئەرشى.

مەششاتە [مشاطە] (ئە) 1) چاچ تارىغۇچى:
يۈزىنىڭ ئۆزرە رۇلفىنى مەششاتەكىم، شانە قىلۇر،
بازارى ھۆسنىندە ئانىڭ يۈز تۇرلى غەۋغا بولغۇسى.
— ھاپىز خارەزمى.

2) زىنەت بەرگۈچى، پەردازچى:
سەھايىف يۈزىنى قىلىپ تازەئى،
كى مەششاتە ئەيلەپ سۇرۇپ غەزەئى.
— زەلىلى.

مەششاتەئى رەڭ — زىنەت بەرگۈچى رەڭ:
زەبان ئارالىقىمدىن مەشق بەس مەششاتەئى رەڭدۇر،
زەلىلىنىڭ سۆزى زۇلفى سەنەمگە شانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مەشغۇف [مشغوف] (ئە) بىر ئىشقا بېرىلگەن، قىزىققان؛ ئىشقى بار.

مەشغۇل [مشغول] (ئە) بىرەر ئىش بىلەن شۇغۇللانغان، بەند:
گولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەلىلى.

مەشغۇل بولماق — شۇغۇللانماق:
كى مەشغۇل بول ئىلمى رەببانغە،
نەزەر ئەيلەگىل تەڭرى قۇرئانغە.
— ئا. نىزارى.

مەشق [مشق] (ئە) ئىقتىدارنى يېتىلدۈرىدىغان ئىش:
جانىڭنى كەباب ئەتتى زەلىلى ئەسەرى دەرد،
مىن بەئدە غەزەل مەشق قىلۇرسەن نەمەكىن قىل.
— زەلىلى.

مەشقى جۇنۇن — ساراڭلارچە ھەرىكەت ـ قىلىق:
تەلبە زەلىلى ھۇنۇز، مەشقى جۇنۇنۇ رۇمۇز،
تۇتى كەبى نالەسوز لەب شەكەرى بولماسا.
— زەلىلى.

مەشكۇر [مشكور] (ئە) شۇكۇر ۋە رەھمەت ئېيتىشقا لايىق؛ رەھمەت ئېيتىلغۇچى:
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ رەھمەتەن لىل ئالەمىن دۇرلار،
بۇ نېئمەت بىزگە بەستۇر شاكىر ئولغىل دائىما مەشكۇر.
— شەۋقى.

سەئيى مەشكۇر — رەھمەت ئېيتىشقا لايىق ئىش:
ئەمان ئىستەپ قىلىپ كۆپ سەئيى مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.
— ناقىس.

مەشكۇك [مشكوك] (ئە) شۇبھىلىك، گۇمانلىق.

مەشمۇل [مشمول] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئېلىنغان، قورشالغان:
نېچۈك ئەمر ئەيلەسە مەشمۇلى شامىل،
ئەساكىر بارچەسى ئەمرىگە شاغىل.
— ناقىس.

مەشمۇم [مشموم] (ئە) يېقىملىق ھىد، خۇشبۇي.

مەشمۇمات [مشمومات] (ئە) خۇشبۇي نەرسىلەر.

مەشھەد [مشھد] (ئە) 1) گۇۋاھلىق بېرىلگەن جاي. 2) گۇۋاھ بولغۇچى كۆمۈلگەن جاي. 3) ئاتۇشتىكى بىر يېزىنىڭ نامى:
كاشغەر زەمىنى ئىچرە ئەيلەسەڭ سەفەر يارا،
بارغالى زىھى مەشھەد، تۇرغالى تېجەن ياخشى.
— زەلىلى.

مەشھۇد [مشھود] (ئە) كۆزگە كۆرۈنگەن؛ ئاشكارا.

مەشھۇر [مشھور] (ئە) 1) ھەممىگە مەلۇم بولغان، تونۇلغان:
غەنىيلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرەملەر بىلە بەيتى مەئمۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) نامى چىققان، داڭلىق، ئاتاقلىق:
خوجەستە ئاتى ھەر مەجلىسدە مەزكۇر،
لىۋايى نۇسرەتى ئالەمگە مەشھۇر.
— زەلىلى.

مەشھۇرات [مشھۇرات] (ئە) ھەممىگە تونۇلغان، داڭلىق

ئىشلار:
تەمەئ قىلۇر كىشى تويماس چۈنانچە ھەرقى تەمەئ،
قانائەت ئەھلى غەنىي ۋەسفى بىرلە مەشھۇرات.
— شەۋقى.

مەشھۇن [مشحون] (ئە) تولغان، لىق، تولۇق.

مەشغۇف [مشعوف] (ئە) 1) بېرىلگەن، مەپتۇن، شەيدا.
2) خۇشال، شاد ـ خۇرام:
نىگارىمنى سەفەر ئىچرە مەشغۇفدۇر،
كى ھەمرەھلىغىنى ئاتا مەۋقۇفدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەشئۇم [مشئوم] (ئە) شۇم، كۆڭۈلسىز.

مەشۋەرەت [مشورت] (ئە) كېڭەش، مەسلىھەت:
قىلىپ خاتۇنى بىرلە ئول مەشۋەرەت،
كى تۇججارلىققە نىدۇر مەسلەھەت.
— ئا. نىزارى.

مەشۋەرەت ئەيلەمەك — «مەشۋەرەت قىلماق» قا قارالسۇن.

مەشۋەرەت قىلماق — كېڭەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك:
قىلىپ مەشۋەرەت ئەيلەدۈك ئىتتىپاق،
گىرىفتار ئېتىپمىز بەجايى قاراق.
— ئا. نىزارى.

مەشى [مشى] (ئە) ياياق مېڭىش، يۈرۈش.

مەشىيەت [مشيت] (ئە) تىلەك، ئارزۇ؛ ئىرادە.

مەغارە [مغاره] (ئە) غار، ئويۇلغان جاي.

مەغاك [مغاك] (ئە) چوڭقۇر، قېزىلغان يەر:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مەغبۇن [مغبون] (ئە) ئالدانغان، زىيان تارتقان.

مەغبۇنلۇق [مغبون لوق] ئالدىنىش، زىيان تارتىش.

مەغرۇر [مغرور] (ئە) غۇرۇرى بار، مەغرۇر:
دىلىرەبالەر قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇرىكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسە تۇرىبادى بۇروت.
— ئەرشى.

مەغرىب [مغرب] (ئە) كۈنپېتىش، غەرب:
ئۆتەر ئەردىم بى بال ئەفسانەگى ئەتقابى مەغرىبدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايى بەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

مەغرىب ساری — غەرب تەرەپ:
چۇ خۇرشىدىنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب ساری ئەيلەدى ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى.

مەغز [مغز] (پ) مېڭە؛ ئەقىل.

مەغزابە [مغزابه] (پ) سوپۇنلۇق سۇ، ماۋزاپ.

مەغزۇب [مغضوب] (ئە) غەزەپكە يولۇققان.

مەغسەل [مغسل] (ئە) غۇسۇل قىلىدىغان، يۇيۇنىدىغان جاي.

مەغفۇر [مغفور] (ئە) گۇناھى مەغپىرەت قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن:
يەنە شاھ بەھرامۇ شافۇر ھەم،
جەنابى ئىلاھىدە مەغفۇر ھەم.
— ئا. نىزارى.

مەغفۇر ئولماق — گۇناھى مەغپىرەت قىلماق:
زىھى دەۋلەت قىلىپ بىزلەرنى ئۇممەت زاتى، پاكىنھە،
ئەجەب ئېرمەس تۇفەيلىڭدىن ئۇممەت ئولسەلەر مەغفۇر.
— شەۋقى.

مەغفىرەت [مغفرت] (ئە) گۇناھىنى كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش:
ئەۋبە قىلغىل يېغلاغىل قىلغان گۇناھىڭ بىھىساب،
مەغفىرەتكە ۋەئدە بەرگەن مېھرىبان غەففاردۇر.
— شەۋقى.

مەغفىرەت تاپماق — گۇناھى كەچۈرۈلمەك، مەغفىرەتكە ئېرىشمەك:
ئىككى پاك ئاشق تۇفەيلى بىلە،
بۇلار مەغفىرەت تاپتى زەيلى بىلە.
— ئا. نىزارى.

مەغفىرەت قىلماق — گۇناھىنى كەچۈرمەك:
ئىلاھا نىزارىنى قىل مەغفىرەت،
نەسىب ئەيلە ئاخىر نەفس خەيرىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەغلۇب [مغلوب] (ئە) يېڭىلگەن:
دېدى ئول كەنىز: «بار مېنىڭ ھاجەتىم،
كى مەغلۇبمەن، ئول ئېرۇر غالىبىم».
— ئا. نىزارى.

مەغلۇت [مغلوط] (ئە) خاتا، غەلەت قىلىنغان؛ خاتا.

مەغلۇل [مغلول] (ئە) بوينىغا تاقاق، زەنجىر سېلىنغان.

مەغمۇم [مغموم] (ئە) غەملىك، غەم باسقان.

مەفاتىھ [مفاتيح] (ئە) «مىفتاھ»نىڭ كۆپلۈكى —

ئاچقۇچلار.

مەفاخىر [مفاخر] (ئە) «مەفخەرە» نىڭ كۆپلۈكى — پەخىرلىنەرلىك ئىش.

مەفاسىل [مفاصل] (ئە) بوغۇملار.

مەفاسىل مەرەزى — بوغۇم ئاغرىقى كېسىلى.

مەفەر [مفر] (ئە) قاچىدىغان جاي، پاناھ جاي.

مەفتون [مفتون] (ئە) بېرىلگەن، شەيدا بولغان؛ ئاشىق.

مەفتۇن بولماق — بېرىلمەك، ئاشىق بولماق.

مەفتۇھ [مفتوح] (ئە) پەتھ قىلىنغان، ئىشغال قىلىنغان.

مەفخەر [مفخر] (ئە) شان، شۆھرەت؛ پەخىرلىنىش.

مەفخەرە [مفخره] (ئە) پەخىرلىنەرلىك ئىش.

مەفرەش [مفرش] (ئە) يەرگە سېلىنغان گىلەم، كىگىز.

مەفرۇز [مفروض] (ئە) پەرز قىلىنغان، بۇيرۇلغان.

مەفرۇش [مفروش] (ئە) تۆشەك سېلىنغان، جابدۇلغان.

مەفسەقە [مفسقه] (ئە) بۇزۇقچىلىق قىلىدىغان جاي.

مەفسۇخ [مفسوخ] (ئە) بۇزۇلغان، بىكار قىلىنغان.

مەفقۇد [مفقود] (ئە) يوقالغان.

مەفھۇم [مفهوم] (ئە) چۈشىنىشلىك، روشەن.

چۈ مەھرەستده بارچه مەئلۇم ئېرۇر،
خىرەد ئەھلىغه داغى مەفھۇم ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مەفھۇم بولماق — چۈشىنەرلىك، روشەن بولماق:

بۇ ئىش ھىكمەتىن قىلدى مەئلۇم ئاڭا،
كۆرۈپ ىبزەنى بولدى مەفھۇم ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

مەقابىر [مقابر] (ئە) «مەقبەرە» نىڭ كۆپلۈكى — قەبرىلەر، مەقبەرىلەر.

مەقاسىد [مقاصد] (ئە) «مەقسەد» نىڭ كۆپلۈكى — مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

مەقال [مقال] (ئە) سۆز، نۇتۇق.

مەقال ئېيلەمەك — سۆزلىمەك:

تۇمەن دەرد ئىلە ئەرزى ھال ئېيلەدىم،
كۆڭۈل ھەسەب ھالىن مەقال ئېيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

مەقالات [مقالات] (ئە) «مەقالەت» نىڭ كۆپلۈكى — سۆزلەر، نۇتۇقلار، ماقالىلەر، بابلار.

مەقالە [مقاله] (ئە) سۆز، نۇتۇق؛ ماقالە؛ باب.

مەقالەت [مقالت] (ئە) «مەقالە» گە قارالسۇن.

مەقام [مقام] (ئە) 1) ئورۇن، جاي، ماكان:

چۇ تەختىمده ئولتۇرسه قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.

— ئا. نىزارى.

2) دەرىجە، مەرتىۋە:

دۇئا قىلدى ئول پىر ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ سارى قىلدى خىرام.

— ئا. نىزارى.

3) پۇقرا پەللە؛ پول:

تەفەككۇر مەقامىدا قىل سەر بەلەند،
تەخەييۇل دىيارىدا قىل ئەرجۇمەند.

— ئا. نىزارى.

4) مۇزىكا ئەسىرىگە ئاساس بولىدىغان تەدرىجىي ئۆزگىگە چىقىدىغان ياكى پەسىيىدىغان كۇي، ئاھاڭلار قاتارى.

مەقام ئۆتمەك — بىر جايغا ئورۇنلاشماق، ياشىماق:

كۆڭۈل مۇلكىنى شاھەنشاھى ئىشقىڭ چۇن مەقام ئەتتى،
ئاچىپ يۇز پەنجىگە نەققارەسىن ئورغىلكى فەرزانە.

— ناقىس.

مەقام ئېيلەمەك — مەنزىل قىلماق، ئورۇنلاشماق؛ ياشىماق:

دەريادۇ كۆھ دەشتى جۇنۇن ئېيلەگەي مەقام،
ئاۋارەكى ھەمدەمى چاڭ ـ چەغانەدۇر.

— زەلىلى.

مەقام تاپماق — «مەقام تۇتماق» قا قارالسۇن.

مەقام تۇتماق — يۇكسەك ئورۇنغا ئېرىشمەك، ئورۇنلاشماق:

ئىمام ھەسەن زاتى قىلدى خىرام،
كى فىردەۋسى ئەئلادا تۇتتى مەقام.

— ئا. نىزارى.

مەقامغا يەتمەك — دەرىجە، مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

مەقامى خىلۋەت — خىلۋەت جاي.

مەقامى دىلنەۋاز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، يېقىملىق كۇي:

راستىي ئۇششاقى بىبەرگۇ نەۋائىغە لۇتفى ئېيتىپ،
بۇ مەقام ئىچرە مەقامى دىلنەۋاز ئاغاز قىل.

— ھاپىز خارەزمى.

مەقامى نەۋھە — يىغا كۇيى، ماتەم كۇيى.

شەھادەت مەقامى — شېھىتلىق مەرتىۋىسى:

بەقا شەھرىدىن ئىستەدى نۇرىنى،
شەھادەت مەقامىدەكى پۇرىنى.

— ئا. نىزارى.

مەقامات [مقامات] (ئە) «مەقام» نىڭ كۆپلۈكى: 1) ئورۇنلار، جايلار:

بارچەسى غەيرەت ئوتى بىرلە كۆيۈپ،
بەھەسۇ مەقاماتكە جاندىن تويۈپ.
— ئەھمەدى.

2) دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر:
يەنە ھەم ئەزىرلەر تولا باردۇر،
مەقامات ئەھلى مۇندا بىسياردۇر.
— ئا. نىزارى.

مەقەر [مقر] (ئە) قارار تاپقان جاي، تۇرار جاي؛ قارارگاھ:
كافىرستان ئەردى لېكىن سەربەسەر،
باۋۇجۇدى قىلدىلەر ئاندا مەقەر.
— زەلىلى.

مەقەر تاپماق — ئورۇن، مەنزىل تاپماق؛ قارار تاپماق.
مەقەر تۇتماق — ئورۇن تۇتماق، جاي ئالماق.
مەقەر قىلماق — مەنزىل قىلماق:
يۈرۈپ كاشغەردىن چۇ ئەيلەپ گۇزەر،
كى يول تەي قىلىپ ئوشنى قىلدىم مەقەر.
— ئا. نىزارى.

مەقبەرە [مقبره] (ئە) قەبرە، مازار.

مەقبۇز [مقبوض] (ئە) قولغا چۈشۈرۈلگەن، تۇتۇلغان.

مەقبۇل [مقبول] (ئە) قوبۇل قىلىنغان، ماقۇل كۆرۈلگەن:
خىزمەتى شايستە قىلغىل ھىممەتىڭ تۇتغىل بەلەند،
بىر كىفايەت جۇملىدىن مەقبۇلى جەببەرىل غىياس.
— شەۋقى.

مەقبۇل ئەتمەك — قوبۇل قىلماق.
مەقبۇل بولماق — ياقماق، ياخشى كۆرۈلمەك.
مەقبۇل تۇتماق — لايىق كۆرمەك، قوبۇل قىلماق:
چۇ مەھزۇن يانىپ ئۆيگە، مەقبۇل تۇشۇپ،
كى ئوستادى سۆزىنى مەقبۇل تۇتۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەقبۇل تۇشمەك — ياقماق، خۇش كەلمەك.

مەقتەل [مقتل] (ئە) قەتل قىلىنغان، ئۆلتۈرۈلگەن جاي.

مەقتەئ [مقطع] (ئە) شېئىرىي ئەسەرنىڭ ئاخىرقى بېيىتى، تۇگەللىمە؛ بوغۇم.

مەقتۇل [مقتول] (ئە) قەتل قىلىنغان، ئۆلتۈرۈلگەن:
ئايا لەيلى، ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل ئول يار مەقتۇلى،
ساڭا بۇ سەئب ھالەتتىن ئول ئىشلار ئانچە ئاساندۇر.
— ئا. نىزارى.

مەقتۇل بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك:
ھېچ كىشى مەندەك ساڭا، ئەي شوخ، مەقبۇل ئولمادى،
بولمادى ھەرگىز شەھىدكىم ساڭا مەقتۇل بولمادى.
— ئۇبەيدى غەزەللىرىدىن.

مەقتۇئ [مقطوع] (ئە) كېسىلگەن، كېسىك.

مەقدەم [مقدم] (ئە) 1) قەدەم باسقان جاي، ۋاقىت:
دەبستانغە زىينەت بېرىپ مەقدەمى،
ئانىڭ ھۆسنىدىن قوزغالىپ ئالەمى.
— ئا. نىزارى.

2) قەدەم بېسىش، قەدەم تەشرىپ قىلىش، كېلىش:
زىيافەت ئىشىدىن فەراغەت تاپىپ،
ۋەزىر مەقدەمىدىن شەرافەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى.

3) قەدەم:
شۇ جائۇ ئادىلۇ ھەي ـ ھەي بەھادۇر،
مۇبارەك مەقدەمىدىن مۇلكى مەئمۇر.
— زەلىلى.

غۇبارى مەقدەم — قەدەم باسقان تۇپراق:
ئەرشى ئەزەم گەردى نەئلىگىدىن باشىغە قىلدى تاج،
ئارزۇ ئەتكەچ غۇبارى مەقدەمىگىدىن ئول رەۋاج.
— شەۋقى.

مەقدۇر [مقدور] (ئە) 1) تەقدىردە بەلگىلەنگەن؛ تەقدىر.
2) قۇدرەت، ئىمكانىيەتى يېتىدىغان، قۇدرەت، ئىمكانىيەت:
شەفائەت ئەيلەبان تۇتغىل قولۇمنى يارەسۇلۇللاھ،
ھىدايەت مەنزىلىغە ئانچىنانكىم قالمادى مەقدۇر.
— شەۋقى.

مەقرۇن [مقرون] (ئە) يېقىنلاشقان، يېقىن:
كەچمەك ـ چوڭ كەلامدا مەجنۇن ئىدى،
مەلامەت نىشانىغە مەقرۇن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەقرۇن بولماق — يېقىنلاشماق، قوشۇلماق.

مەقسەد [مقصد] (ئە) نىيەت، ئارزۇ، مۇراد:
شەھەر تىلىسمىدۇر بەدەن قۇفلى ئانىڭكى ناپەدىد،
مەقسەد ئەگەر كۇشايىش ھىممەتى ئەۋلىيا كېرەك.
— زەلىلى.

مەقسۇد [مقصود] (ئە) مەقسەت، ئارزۇ، مۇراد:
كېرەك مەقسۇد ئۈچۈن كۆپ سەبر قىلماق،
ياراشماس ئۇشبۇ يولدا سەبر ئازى.
— ھاپىز خارەزمى.

قىبلەئى مەقسۇد — ئارزۇ ـ ئۇمىد قىبلىگاھى:
كۆڭۈل مېھرابىنى ۋەسل ئەھلى ئەتمىش قىبلەئى مەقسۇد،
دىلى ۋەيران ئاراكەنجى ھەقىقي ئىزدەسەك مەۋجۇد.
— شەۋقى.

مەقسۇر [مقصور] (ئە) قىسقارتىلغان، قىسقا.
مەقسۇم [مقسوم] (ئە) تەقسىملەنگەن، بۆلۈنگەن.
مەقلۇب [مقلوب] (ئە) ئۆزگەرتىلگەن، ئاغدۇرۇلغان؛ تەتۈر.
مەقلۇع [مقلوع] (ئە) قومۇرۇلغان، ئېلىپ تاشلانغان.
مەقھۇر [مقهور] (ئە) قەھر ـ غەزەپكە ئۇچرىغان.
مەقئىد [مقعد] (ئە) 1) ئولتۇرىدىغان جاي؛ ئورۇندۇق. 2) چوك تەرەت يولى:
سۇ كەينىدىن توشۇپ جامپاسىدىن پۈتۈن،
ئانىك ئاغزىدىن ئوت مەقئىدىدىن تۈتۈن.
— مولا شاكىر.
مەكاتىب I [مكاتب] (ئە) «مەكتەپ» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتەپلەر.
مەكاتىب II [مكاتيب] (ئە) «مەكتۇپ» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتۇپلار، خەتلەر.
مەكارىم [مكارم] (ئە) «مەكرۇمەت» نىڭ كۆپلۈكى — ياخشىلار، گۈزەللەر.
مەكارىم ئەخلاق — گۈزەل خۇلقلار.
مەكان [مكان] (ئە) جاي، ئورۇن، يەر. 2) تۇرار جاي:
ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيۇ ۋەلى،
مەكان ئېيلەبان نەچچە ساھىب دىلى.
— ئا. نىزارى.
مەكانۇ زەمان — ئورۇن ۋە ۋاقىت:
ئەگەر ئىشق ئېسىدىن بوي ئالسە دىماغ،
مەكانۇ زەماندىن تاپار ئول فەراغ.
— ئا. نىزارى.
مەكتەب [مكتب] (ئە) يازىدىغان جاي؛ مەكتەب:
كى مەكتەپ ئارا قىلماغىل ئىختىيار،
مېنى ھەم ئۆزۈڭنى كى قىلمە فىگار.
— ئا. نىزارى.
مەكتۇب [مكتوب] (ئە) يېزىلغان خەت، مەكتۇپ:
مەكتۇبى جۇنۇن سەر بەسەرى مىسرەئى رەنگىن،
كۆرگۈزدى زەلىلگە گۈلىستان فەساھەت.
— زەلىلى.
مەكتۇب ئەيلەمەك — خەت پۈتمەك، يازماق.
مەكتۇبات [مكتوبات] (ئە) خەتلەر، مەكتۇپلار.
مەكتۇم [مكتوم] (ئە) مەخپىي تۇتۇلغان؛ يوشۇرۇن، مەخپىي:
ھەۋا ئۆزرە كەبۇتەر بالىدىن كاغەز نەمايەندۇر،
دەرىغا تۇشمە دامىمغا چۇن مەكتۇم بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مەكر [مكر] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر.
مەكرۇمەت [مكرمت] (ئە) 1) ھۆرمەت، شەرەپ، ئىززەت. 2) سېخىيلىق، مەردلىك.
مەكروھ [مكروه] (ئە) 1) كۆڭۈلگە ياقمايدىغان، يېقىمسىز، يېرگىنىشلىك. 2) ئىستېمال قىلىشقا بولمايدىغان.
مەكروھ تۇتماق — يېقىمسىز، ياماق بىلمەك.
مەكس [مكث] (ئە) تۇرۇپ قېلىش، توختاش.
مەكس ئەتمەك — تۇرۇپ قالماق، توختىماق.
مەكسەب [مكسب] (ئە) كەسىپ قىلىپ قولغا كەلتۈرگەن نەرسە، پايدا.
مەكشۇف [مكشوف] (ئە) ئېچىلغان، ئوچۇق، مەلۇم.
مەكشوف ئولماق — مەلۇم بولماق، ئاشكارا بولماق:
خوجەئى بۇزۇرگۇار داۋۇرغە كېلىپ، بىر ئاللامەنىك ھالى مەكشوف ئولۇپ، مازاراتىنى تەئمىر قىلىپ ئالىگە نىشان بەرگۈنچە، بىر تۇل خاتۇن يېرىمنى بۇزماغىل دەپ ماجرا قىلىپ فەرياد قىلغانى.
— زەلىلى.
مەكفۇف [مكفوف] (ئە) تاشلانغان، تەرك ئېتىلگەن.
مەككار [مكار] (ئە) ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.
مەككارە [مكاره] (ئە) «مەككار» غا قارالسۇن:
كېچە چىقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.
— ئا. نىزارى.
مەككە [مكه] (ئە) سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى، بەيتۇللا ئورۇنلاشقان ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھىرى:
ھەم شەرىفى مەككە بولدى بېقەرار،
تاغ ئوستىنىدە تۇرۇپ ئوشتۇر سۇۋار.
— زەلىلى.
مەككە تۇللاھ — ئاللانىڭ شەھىرى، مەككە:
مەككە تۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.
— زەلىلى.
مەككەئى مۇئەززەم — ئۇلۇغ مەككە شەھىرى:
دەرى مەككەئى مۇئەززەم بىلە رەۋزەئى پەيغەمبەر.
سەلەۋات بى نەھايەت ئىبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.
— زەلىلى.
مەككى [مكي] (ئە) مەككىلىك؛ مەككىگە مەنسۇپ.
مەكمەن [مكمن] (ئە) خىلۋەت جاي، يوشۇرۇنىدىغان جاي.
مەكنۇز [مكنوز] (ئە) كۆمۈپ ساقلانغان، كۆمۈلگەن.
مەكنۇن [مكنون] (ئە) يوشۇرۇلغان، مەخپىي.

مەكنۇن ئەيلەمەك — يوشۇرماق.
بىر كۈن ئول ھۇسن ئېلىنماق سۇلتانى تۇتقاي دەپ قۇلاق،
ئىشق لۇتفىنماق سۆزىنى دۇررى مەكنۇن ئەيلىدى.
— لۇتفى.

مەكىن [مكين] (ئە) جايلاشقۇچى، ئورۇن ئالغۇچى.
مەكىنۇ مەكان — 1) ئورۇن ۋە جاينىڭ ئىگىسى:
خۇداۋەند ئىنسۇ خۇداۋەندجان،
خۇداۋەند مۇلكۇ مەكىنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

2) بىرجايدا تۇرۇپ قېلىش:
گۈمان قىلدى شەھزادە كۆرگەن زەمان،
مەگەر ساپىت ئولغاي مەكىنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

مەگەر [مگر] (پ) 1) ئەمما، بىراق، پەقەت:
بەسى دەرد سۇزۇ ئەجايىب سۇخەن،
مەگەر لەيلى ـ مەجنۇن نەۋايىب سۇخەن.
— ئا. نىزارى.

2) مۇبادا:
قىلۇر ئېردى ئىشۋە بۇزەڭگى بەچە،
مەگەر ئۇچرادىكسم ئىزىتقۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

3) ئېھتىمال:
پەرىشان ھەرتەرەپ زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلفۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.
— گۈمنام.

4) ... مىكىن:
يوقتۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇ رەڭ ھۇسنۇ جەمال،
دەرمەبۇ شەكلى شەمايىلدىن پەرىشتەھ دۇرمەگەر.
— ئەرشى.

مەگەركى [مگركى] (پ) ئېھتىمال ئۇ، ئەمما ئۇ...،
فەيزى ئىشكىن ئاچتىلەر كېچە مەگەركى قەدردىن،
خەلى كەبۇتەرى مەلەك قىلدىلەر ھەرتەرەپ سەلام.
— زەلىلى.

مەگەس [مگس] (پ) چۈن:
ھاي ـ ھاي كىرداري ئاشقان قىلماڭ گۈمان،
قەند ئۈستۈندە ھۇجۇم غۇلغۇلى مەسكىنى مەگەس.
— زەلىلى.

مەڭ [منک] يەم، دان.

مەڭز [منگيز] ئېچەك، چىراي:
ئەگەر خاھىش ئىتسەڭ تاپاي ياخشى قىز،
بەشەر ئىچرە باردۇر تۇلا گۈل مەڭز.
— ئا. نىزارى.

مەڭزلىك [منگزليک] چىرايلىق، گۈزەل:
قات ـ قات يۈرەكسم باغلادى قان، غۇنچە مەڭزلىك،
بۇ دەردى دىلسىنى گۈلى خەندانسمە ئەيتىڭ.
— لۇتفى.

مەلا [ملا] (ئە) تولۇق، تولا. 2) ئاشكارا:
تاپايىنكى باغدا مەكانى خەلا،
بۇ سۆز بولماغاي ھېچ كىشىگە مەلا.
— ئا. نىزارى.

مەلاز [ملاذ] (ئە) پاناھ جاي؛ پاناھ:
دېمەگىل كۆيىنى بىنامۇ نىشانلارغا مەلاز،
كىم ئەرۇر تاجدىھۇ مۇلك ستانلارغە مەلاز.
— نەۋائى.

مەلال [ملال] (ئە) 1) زېرىكىش، ھارغىنلىق، چارچاش:
مىڭىدىن بىرنى دېدىم ئىل بولماسۇنلار دەپ مەلال،
شەرھ ئەگەر قىلسام، مۇسۇلمانلار، قىيامەت بۇ كېچە.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

2) ئەنسىرەش، غەم، ئەندىشە:
زەمانىكى ئول شەھگە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلغازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.

مەلال بولماق — ئەنسىرىمەك، خاتىرجەمسىزلەنمەك:
كېلىپ كۆردى مەجنۇننى بولدى مەلال،
ئانىڭ ھالىغە رەھىم ئېيتىپ بولدى لال.
— ئا. نىزارى.

مەلال ئولماق — مەلال بولماق:
غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.
— ئا. نىزارى.

مەلالەت [ملالت] (ئە) 1) ھارغىنلىق، ھاردۇق:
مەلالەت بىلە ئاندا ھەم باردۇق،
ياتىپ نەچچە كۈن دەمغۇ ئولۇپ ھاردۇق.
— ئا. نىزارى.

2) غەم ـ ئەندىشە، مالاللىق:
بەيابانى مەلالەتدە ئانىڭ دەردى بىلە قالدىم،
پەيامسىنى سەبا يەتكۈر مېنىڭ شىرىن زەبانسىغە.
— ئا. نىزارى.

مەلامەت [ملامت] (ئە) ئەيىبلەش؛ دەشنەم، تەنە:
كى يەتكەن ئۇمرى ئانىڭ ئاخىرىغە،
مەلامەت كۆپ ئىدى بۇ قاسىرىغە.
— موللا پازىل.

مەلامەت ئاتەشى — ئەيىبلەش ۋە يامان كۆرۈش ئۇچى:
بۇگۈن تەبلى تەھەننا قاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن،

مەلامەت ئاتەشىگە ياقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.
— زەلىلى.

مەلامەت ئەھلى — ئەيىبلىگۈچىلەر، يامان كۆرگۈچىلەر:
مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى ھۆسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.
— لۇتفى.

مەلامەت ئەيلەمەك — ئەيىبلىمەك، يامان كۆرمەك.

مەلامەتكەش [ملامت كش] (ئە + پ) مەلامەت چەككۈچى.

مەلاھەت [ملاحت] (ئە) 1) گۈزەللىك، چىراي، ھۆسن:
مەلاھەتتە جەھان خوبانلارىكىم خوشەچىنىڭدۇر،
نەسىمى روھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈلشەن.
— زەلىلى.

2) تۇزى تەڭشەلگەن، تەملىك، مەززىلىك:
لەبىڭ مەلاھەتى غەۋغا قۇپاردى ئالەمدە،
شەكەرنى بويلە كىشى قايدە كۆردى شۇ رەڭىز.
— نەۋايى.

3) ئۆزىگە تارتىش، جازىبە:
بەرگەلى گۈلى باغدىن يار - چۇرۇپۇش ئېرۇر،
مۇنچە مەلاھەت بىلە چەكتى نىقاب غەلىز.
— زەلىلى.

مەلائىك [ملائك] (ئە) «مەلائىكە» گە قاراڭ:
مەلائىكدىن دېمەسمىز بىزداغى سۆز،
سەيرنى كۆر بارىپ ئەي ساھىبى كۆز.
— ناقىس.

مەلائىك خەيىل — پەرىشتىلەر توپى:
رىكابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن ھەرسارى يۈزمىڭ سەف،
سالىپ ھەرسەف شەياتىن مۇلكىگە تاراج ئىلە يەغما.
— شەۋقى.

مەلائىكە [ملائكە] (ئە) «مەلەك» نىڭ كۆپلۈكى — پەرىشتىلەر:
شەرفەئى ھەر مەلائىكە يەر بىلەن ئاسماندا پۇر،
پۇبەئى غەپلەت ئالمايىن ھەرگىز ئىشىتمەگەي قۇلاق.
— زەلىلى.

مەلەك [ملك] (ئە) 1) پەرىشتە:
داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز فەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.
— ناقىس.

2) گۈزەل مەھبۇبە:
مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبىرىدەكتۇر بۇكى ئەقل ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر، ئىستەر ئەمارەت نەفسى ئەممارە.
— نەۋايى.

مەلەك خەيل — پەرىشتىلەر توپى:
مەلەك خەيلىگە ئەمر قىلغاي خۇدا،
سەفىنەنى بىزگە قىلىپ ناخۇدا.
— ئا. نىزارى.

مەلەكۇل مەۋت — جاننى ئالغۇچى پەرىشتە:
سورسا مەلەكۇل مەۋت: «سەڭا ھور كېرەك» دەپ،
يوق، يوق، مەنگە دىلخاھ دېگۈمدۇر داغى ئولگۈم.
— لۇتفى.

مەلەكۇت [ملكوت] (ئە) 1) پادىشاھلىق. 2) ئىگىلىك، ھۆكۈمرانلىق. 3) پەرىشتىلەر دۇنياسى.

مەلەكۋەش [ملكوش] (ئە + پ) پەرىشتە سۈپەت:
مەلەكۋەش كېلىپدۇر سفاتى ئانىڭ،
پەرى چېچرە بارى ھەياتى ئانىڭ.
— ئا. نىزارى.

مەلەڭ [ملنك] (پ) مەست.

مەلبۇسات [ملبوسات] (ئە) كىيىم - كېچەكلەر.

مەلجا [ملجا] (ئە) پاناھلىنىدىغان جاي، پاناھ جاي.

مەلزۇم [ملزوم] (ئە) لازىم بولغان؛ لازىملىق نەرسە.

مەلسا [ملسا] (ئە) تەكشى، سىلىق.

مەلفۇز [ملفوظ] (ئە) سۆزلەنگەن، تىلغا ئېلىنغان.

مەللاھ [ملاح] (ئە) كېمىچى:
كى مەللاھلار قىلدى ئەفغان بەسى،
چۇ كۆز يولىدىن ئاقىزىپ قان بەسى.
— ئا. نىزارى.

مەلول [ملول] (ئە) مالال بولغان؛ غەمكىن، خاپا؛ قايغۇلۇق:
يار ئەگەر جەفا قىلۇر، بولما ئايا كۆڭۈل مەلۇم،
خالى خەتتى سىپاھىدىن خەتتى چۇ لەشكەر موغۇل.
— زەلىلى.

مەلۇل بولماق — غەمكىن بولماق، قايغۇرماق.
ئۇياتتىن سالىپ باشنى يەرگە ئول،
ھەيا ئەيلەبان ئانچە مەلۇل.
— ئا. نىزارى.

مەلۇل ئولماق — غەمكىن بولماق، قايغۇرماق:
ئەي گۈرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇگۈن تاڭلا قىيامەت ئەتقەرىب.
— زەلىلى.

بىھەد مەلۇل — ناھايىتى غەمكىن، خاپا:
خۇدا بەرمەپ ئېردى ئاڭا بىر ئوغۇل،
بالا دەردىدە ئېردى بىھەد مەلۇل.
— ئا. نىزارى.

مەلۇم [ملوم] (ئە) مالامەت ۋەئەلەم چەككەن، دەردىلىك.

مەلئۇن [ملعون] (ئە) لەنەتكە ئۇچرىغان، لەنىتى:
مۇنىڭدەك بولدى ئول مەلئۇن غەزەبناك،
كى بولسە بىشىرھەم قىلماس ئىدى باك.
— ناقىس.

مەلىك [ملك] (ئە) پادىشاھ:
تىيغالى ھۆكۈم ئەيلەدى سىرزايى مەلىك،
تاكى قىلغايلەر كېلىپ ئەھياپى مەلىك.
— زەلىلى.

مەلىكە [ملكه] (ئە) ئايال پادىشاھ؛ پادىشاھنىڭ خوتۇنى.

مەلىھ [مليح] (ئە) 1) شېرىن لەززەتلىك، مەززىلىك:
لەبلەرى كۈلگەچ، تۆكەر تۇز بىرلە شەككەر تەك ـ تەك،
ئاللاھ ئاللاھ بولۇر ئېرمىش مۇنچە ھەم كۈلگۈ مەلىھ.
— نەۋائى.

2) گۈزەل، چىرايلىق:
كى ھەمراھ چىقتى نەچە دوختەرى،
سەبھۇ مەلىھۇ چۇ ھورۇ پەرى.
— ئا. نىزارى.

3) دىلكەش، خۇش سۆھبەت:
رەڭىق گۈلدى جىسمى، يۈزى كەھرەبا،
بىلىپ، لىك سىررىن مەلىھ دىلرەبا.
— ئا. نىزارى.

مەمات [ممات] (ئە) ئۆلۈم، ۋاپات:
ئانىڭ يادىدا بولسە ھەر كىم مەمات،
كى ئېرمەس ئۆلۈم جاۋىدانى ھەيات.
— ئا. نىزارى.

مەمالىك [ممالك] (ئە) «مەملەكەت» نىڭ كۆپلۈكى، مەملىكەتلەر.

مەمەر [ممر] (ئە) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتەر يول.

مەمدۇد [ممدود] (ئە) ئۇزارتىلغان، سوزۇلغان.

مەمدۇھ [ممدوح] (ئە) ماختالغان، مەدھىيىلەنگەن.

مەمزۇج [ممزوج] (ئە) ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاش.
مەمزۇج ئەتمەك — ئارىلاشتۇرماق.

مەملەكەت [مملكت] (ئە) 1) دۆلەت، مەملىكەت. 2) پادىشاھلىق:
قەلبىڭ ئەيلەدى ۋالىئى مەملەكەت،
رەئاياغە بولمىش داغى ئەمنىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەملۇ [مملو] (ئە) تولغان، لىق؛ تولۇق.
مەملۇ ئەيلەمەك — تولدۇرۇماق.

مەملۇك [مملوك] (ئە) قۇل.

مەمنۇن [ممنون] (ئە) مىننەتدار، خۇرسەن؛ رازى:
ساچىپ نەۋ جەۋان باشىدىن سىيم ـ زەر،
چۇ مەمنۇن ئولۇپ ئاندا بارغان ھەشەر.
— ئا. نىزارى.

مەمنۇن ئەيلەمەك — خۇرسەن قىلماق، رازى قىلماق:
دىلىڭنى يادى خۇدا بىرلە ئەيلەگىل مەمنۇن،
تىلىڭنى ئىلمۇئەمەل سەفھەسىدە قىل ھەرەكات.
— شەۋقى.

مەمنۇن قىلماق — «مەمنۇن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
جەمالىڭدىن نەچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۈرۈي، جانان،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۇمىدۋارىمنى.
— ئەرشى.

مەمنۇئ [ممنوع] (ئە) مەنئى قىلىنغان.

مەن [من] (ئە) كىم، كىمكى.

مەناب [مناب] (ئە) ئورۇنباسارلىق.

مەنات [منات] (ئە) ئەرەبلەرنىڭ ئىسلامىيەتكىچە بولغان مەشھۇر بۇتلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
كۈفر ئىلىگە كۆرگۈزۈبان مۇئجىزات.
سىندۇرۇپ لاتۇمەناتۇ سۇمىنات.
— زەلىلى.

مەنازىل [منازل] (ئە) «مەنزىل» نىڭ كۆپلۈكى — مەنزىللەر:
گەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئى مەنزىل ئەتكەلى جۇززەھى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

مەنازىل كەزمەك — كۆپ يول باسماق:
مەنازىل كېزىپ بولدى يولغە رەۋان،
نىشان بەردى چۇن مۇلكى ھىندۇستان.
— ئا. نىزارى.

مەناسىب [مناصب] (ئە) «مەنسەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەنسەپلەر، ئەمەللەر.

مەنافىئ [منافع] (ئە) «مەنپەئەت» نىڭ كۆپلۈكى — مەنپەئەتلەر، پايدىلار.

مەنال [منال] (ئە) مال، دۇنيا، بايلىق.
ئەھلى مەنال — مالدار، دۆلەتمەن.
مالۇ مەنال — مال ـ مۈلۈك، بايلىق.

مەنبەئ [منبع] (ئە) بۇلاق، مەنبە، ئاساس:
قىلىپ فەھم مۇزتەر لېكىن ماھىنىڭ،
كى ئاغزى بولۇپ مەنبەئى ئاھىنىڭ.
— ئا. نىزارى.

مەنتۇق [منطوق] (ئە) سۆزلەنگەن، ئېيتىلغان؛ نۇتۇق،

سۆز.

مەنتىق [منطق] (ئە) 1) سۆز، ئىپادە، نۇتۇق. 2) مەنتىق ئىلمى، لوگىكا. 3) ئەلشىر نەۋايىنىڭ «مەنتىقۇتتەير» ناملىق ئەسىرىنىڭ قىسقارتىلىپ ئاتىلىشى:

چۇ مەنتىق كىتابىدا تەھرىردۇر،
نەۋايى كەلامىدا تەقرىردۇر.

— ئا. نىزارى.

مەنزەر [منظر] (ئە) 1) كۆرۈنۈش، شەكىل:

يەمەن خانى رەفىئ فەررۇخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.

— لۇتفى.

2) كۆزىتىدىغان، نەزەر سالىدىغان جاي، بالكۇن:

سەراۋۇ باغۇ ئايۋان بىرلە مەنزەر،
ئىماراتىكى جەننەتكە بەرابەر.

— زەلىلى.

مەنزەرە [منظره] (ئە) كۆرۈنۈش، قىياپەت.

مەنزۇر [منظور] (ئە) كۆرۈلگەن؛ كۆرۈنۈشلۈك، كۆركەم.

مەنزۇم [منظوم] (ئە) 1) تىزىلغان، تەرتىپكە سېلىنغان. 2) نەزم ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن:

سەنۇبەردىن قەدى رەئنايى دىلبەر چۈنكى نازۇكدۇر،
ئانىڭدەك مسرەئى بەرجەستەئى مەنزۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەنزۇمە [منظومه] (ئە) شېئىرىي ئەسەر.

مەنزىل [منزل] (ئە) 1) تۇرار جاي، تۇرالغۇ، ئۆي:

قايدا بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەبزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئۆيۈڭ.

— زەلىلى.

2) ئۆتەڭ؛ مۇساپە، يول:

يۈرۈپ نەچچە مەنزىل قەدەم رەنج ئېتىپ،
رىيازەتدە جاننى ئەلەم سەنج ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

مەنزىل ئەتمەك — ئورۇنلاشماق، جايلاشماق.

مەنزىل مەقام — تۇرار جاي:

چىللەنىشىن شەيخلەر سەۋمئەدىن چىقىڭ بەلى،
تەڭرى چۇ لامەكان ئېرۇر يوق ئاڭا مەنزىل مەقام.

— زەلىلى.

مەنزىلگاھ [منزل گاه] (ئە + پ) تۇرار جاي، ماكان.

مەنسەب [منصب] (ئە) مەرتىۋە، دەرىجە، ئەمەل.

مەنسۇب [منسوب] (ئە) قاراشلىق، تەۋە؛ تېگىشلىك.

مەنسۇج [منسوج] (ئە) توقۇلغان، توقۇلما.

مەنسۇخ [منسوخ] (ئە) ئەمەلدىن قالغان، بىكار قىلىنغان.

مەنسۇر [منصور] (ئە) نۇسرەتكە ئېرىشكەن، غالىب:

ئىئانەت ئەيلەگەيسەن ئەھمەدا بىزئاسىي ئۇممەتكە،
خۇدادىن ئۆزگە سەندىن ئۆزگە يوقتۇر ناسىرى مەنسۇر.

— شەۋقى.

مەيى مەنسۇر — كەيپى كۈچلۈك مەي:

مەيى مەنسۇرى تۇتقىل ساقىيا سىر ئاشكار ئەيلە،
ئەگەرچە لالە ياڭلىغ خۇن ھەسرەتدىن ئاياغىم بار.

— زەلىلى.

مەنسۇرۋار [منصور وار] (ئە + پ) غالىبلاردەك:

بۇ دارى فانىدىنكىم كەچدىم بەقا يۈزىنگە،
ھافىز، ئۆزۈمنى ئولدەم مەنسۇرۋار كۆردۈم.

— ھاپىز خارەزمى.

مەنشۇر [منشور] (ئە) تارقىتىلغان؛ نەشر قىلىنغان.

مەنفەئەت [منفعت] (ئە) پايدا، مەنپەئەت.

چۇ تەدبىرگە ئەيلەڭىز مەسلەھەت،
مىزاجىغە قىلغاي نەئىش مەنفەئەت.

— ئا. نىزارى.

مەنفى [منفى] (ئە) يوق قىلىنغان، ئىنكار قىلىنغان، سەلبىي.

مەنقەبەت [منقبت] (ئە) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت؛ ماختاش:

ساھىبى مىئراجى نەئتۇ مەنقەبەت،
ئافتابى ئاسمانۇ مەئرىفەت.

— زەلىلى.

مەنقەل [منقل] (ئە) ئاتەشدان:

قىلىپ خۇرشىدنى گوياكى مەشئەل،
تالۇن ئاينى فەلەك سەھىندە مەتقەل.

— زەلىلى.

مەنقۇت [منقوت] (ئە) چېكىت قويۇلغان، چېكىتلىك.

مەنقۇش [منقوش] (ئە) نەقىشلەنگەن، بېزەلگەن.

مەنقۇل [منقول] (ئە) نەقىل قىلىنغان، كۆچۈرۈلگەن، كۆچۈرمە.

مەنكۇب [منكوب] (ئە) يامان ئەھۋالغا يولۇققان، بەختسىز.

مەنكۇھە [منكوحه] (ئە) نىكاھلانغان ئايال، نىكاھلىق.

مەنھى [منهى] (ئە) مەنئى قىلىنغان، چەكلەنگەن ئىش.

مەنىش [منش] (ئە) يۈرۈش - تۇرۇش؛ خاراكتېر.

مەنئ [منع] (ئە) توسۇش، چەكلەش، مەنئى.

مەنئ ئەيلەمەك — توسماق، توختاتماق:
بارىپ سەنەمكەدەگە سەجدە ئاشىقانە قىلاي،
كى مەنئ ئەيلەسە زاھىد، مەن ئانى يانە قىلاي.
— ئەرشى.

مەنئ قىلماق — «مەنئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
چۈنان مەنئ قىلدى، قەبۇل ئولمادى،
كى بارماقدىن ئۆزگە ھۇسۇل ئولمادى.
— ئا. نىزارى.

مەھ [مە] (پ) 1) ئاي. 2) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل يار:
كۆڭۈل يادىدا خۇرسەندۇر، خيالى بىرلەجان خۇشتۇر.
نەھاجەت بولماسا ئول مەھ قاشىمدا ھەر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.

مەھى ئەنۋەر — ناھايىتى نۇرلۇق، پارلاق ئاي:
سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمىنىڭ مەھى ئەنۋەرى.
— ئا. نىزارى.

مەھى تابان — تولغان، يورۇق ئاي:
ئولتۇرۇپ ئېردىم كى كىردى بىرمەھى تابان يىگىت،
قامەتى سەرۋى سىھى، رۇخسارى نۇر ئەفشان يىگىت.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

مەھى فەرد — يالغۇز ئاي.

مەھى دۇھەفتە — ئون تۆت كۈنلۈك ئاي.

مەھابەت [مھابت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سۆلەت:
مەھابەت بولۇپدۇر سەلابەت ئاڭا،
سەلابەت بولۇپدۇر مەھابەت ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

2) ۋەھىمە، قورقۇنچ:
بولۇپ جىسمى لەرزان مەھابەتدىن،
ۋەلى قالماي ئەسلا مۇناجاتدىن.
— ئا. نىزارى.

مەھابىس [محابس] (ئە) «مەھبەس» نىڭ كۆپلۈكى — قاماقخانىلار.

مەھار [مھار] (پ) ئارغامچا:
ئالىپ پالتۇ بىرلە ئۇزۇن بىر مەھار،
ئوتۇن توشۇماقنى قىلىپ ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.

مەھارىب [محاريب] (ئە) «مېھراب» نىڭ كۆپلۈكى — مېھراپلار.

مەھارەم [محارم] (ئە) «مەھرەم» نىڭ كۆپلۈكى — سىرداشلار.

مەھازىر [محاضر] (ئە) «مەھزەر» نىڭ كۆپلۈكى — يىغىلىدىغان جايلار:
ھازىر فەراۋان قىلىپ ئالىدا،
نەچە خادىمان تۇردى دۇنبالىدا.
— ئا. نىزارى.

مەھاسىن [محاسن] (ئە) 1) «ھۇسن» نىڭ كۆپلۈكى — گۈزەللىكلەر، خۇش مۇئامىلىلەر. 2) ساقال — بۇرۇت.

مەھافە [محافە] (ئە) ئەسلىسى «مىھەففە». ئات — تۆگىلەرگە ئارتىلىدىغان ئەتراپى يۆگەلگەن كاجۇۋا، تەختىراۋان:
ھەشەم بىرلە ئاندا يېتىپ كەلدى شاھ،
مەھافە بىلە ماھ زەررىن كۇلاھ.
— ئا. نىزارى.

مەھافە ھىجابى — مەپىنىڭ توسۇق پەردىسى:
بۇ سائەتدە چىقتى شامالى شەدىد،
مەھافە ھىجابىنى قىلدى دەرىد.
— ئا. نىزارى.

مەھافىل [محافل] (ئە) «مەھفىل» نىڭ كۆپلۈكى — سورۇنلار.

مەھال I [محال] (ئە) قىيىن، مۇشكۇل:
چۇ شەھزادە ئەيدى: «بۇ ئىشدۇر مەھال،
ۋە ياتۇش دۇرۇر بۇكى ياخۇد خيال.
— ئا. نىزارى.

مەھال II [محال] (ئە) «مەھەل» نىڭ كۆپلۈكى — جايلار، ئورۇنلار:
زىنھار گۇمان قىلماڭ قۇربىغە يېتەر ئاخىر،
ھەركىمكى رىيازەتنى بىر نەچچە مەھال ئەيلەر.
— زەلىلى.

2) ۋاقىت، پۇرسەت:
دېدىمكى، «سەرەندىبنى قىلسام خىيال،
بارىپ كەلمە كىمگە ئېرۇرمۇ مەھال؟»
— ئا. نىزارى.

مەھەك [محك] (ئە) كۈمۈش ۋە ئالتۇنغا سۇرتۇپ ئۇنىڭ ساپ ياكى ساپ ئەمەسلىكىنى ئايرىيدىغان تاش:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۋىسىن قىلسە نى غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەھەك.
— ئەرشى.

مەھەل [محل] (ئە) 1) جاي، ئورۇن. 2) ۋاقىت، زامان، پۇرسەت:
پەيكەرىم ئول يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

مەھەللات [محلات] (ئە) «مەھەللە» نىڭ كۆپلۈكى —

مەھەللىلەر.

مەھەللە [محله] (ئە) تۇرار جاي، كوچا، مەھەللە.
قەبىلە قىراغىغە يەتتى يەقىن،
مەھەللە نەۋاھىدا تۇتتى كەمىن.
— ئا. نىزارى.

مەھبەس [محبس] (ئە) قاماقخانا، زىندان.

مەھبۇب [محبوب] (ئە) سۆيۈملۈك؛ دوست:
كى مەھبۇب قەرزەند دىلبەند ئىدى
ھەمىشە ئانىڭ بىرلە خۇرسەند ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەھبۇب پىرايەسى — مەشۇقنىڭ بېزىكى:
كى ئۇششاق سەرمايەسى ئىشقدۇر،
كى مەھبۇب پىرايەسى ئىشقدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەھبۇبى ھەق — ئاللانىڭ سۆيۈملۈك كىشىسى:
رەسۇلى خۇدا بەلكى مەھبۇبى ھەق،
ھەبىبى خۇدا بەلكى مەتلۇبى ھەق.
— ئا. نىزارى.

مەھبۇبە [محبوبه] (ئە) سۆيۈملۈك يار.

مەھبۇس [محبوس] (ئە) قامالغان، زىندانغا سېلىنغان كىشى.

مەھبۇسلۇق [محبوس لوق] (ئە) تۇتقۇنلۇق، مەھبۇسلۇق:
ماڭا نەچچە كۈن يەتتى مەھبۇسلۇق،
ئەزىز جاندىن ئولدىكى مەئيۇسلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەھپارە [مەپاره] (پ) ئاينىڭ پارىسى؛ گۈزەل.

مەھپەيكەر [مەپيكر] (پ) ئاي سۈرەتلىك، ئايدەك گۈزەل.

مەھتاب [مەتاب] (پ) تولۇن ئاي؛ ئايدىڭ:
ئافاق ئىچىگە ھىجر تۇنىدە نەزەر ئەيلەدىڭ،
مەھتاب ئەمىس شۇئلە ئاھىم يارۇتۇپدۇر.
— زەلىلى.

مەھجەبىن [مەجبين] (پ + ئە) پېشانىسى نۇرلۇق؛ گۈزەل:
مۇمكىن ئىبرەمس مەھجەبىنلەرغە بۇرەك ھۇسن جەمال،
بۇ جەھەتتىن ئۇزى ئۇز ھۇسنىگە دۇر شەيدا يېگىت.
— ئەرشى.

مەھجۇب [محجوب] (ئە) 1) پەردىلەنگەن، يېپىلغان:
كى ئەقل ـ خىرەد سەندە مەئيۇب ئولۇر،
نەزەردىن پەرى چېھرە مەھجۇب ئولۇر.
— ئا. نىزارى.
2) ئۇيالغان، ئۇياتلىق:
ھەقىقەت ئەھلىغە سەن تەئنە قىلماغىل ھەرگىز،
جەھان ـ جەھان غەم ئارا قالسا گەر ئۇلەر مەھجۇب.
— زەلىلى.

مەھجۇر [مهجور] (ئە) ئايرىلىپ قالغان، ھىجرانداقالغان؛ جۇدالىق:
ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۇتتى نەچۈك تەقسىرلەر،
ۋەسلىگە ئەي شاھى خۇبان بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.
— ئەرشى.

مەھجۇر بولماق — ئايرىلماق، جۇدا بولماق:
بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغىل تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.
— ئەرشى.

مەھجۇر قىلماق — ئايرىماق، يىراقلاشتۇرماق:
ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن قىلماغايسەن بىزلەرنى مەھرۇم،
جەمالىڭ ئافتابى پەرتەۋىدىن قىلماغىل مەھجۇر.
— شەۋقى.

مەھجۇرلۇق [مهجورلوق] ئايرىلىش، جۇدالىق:
بالا دەردىدە يەتتى رەنجۇرلۇق،
قەلەكنىڭ جەفاسىدە مەھجۇرلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەھد [مهد] (ئە) بۆشۈك:
يەتكۈزدىلەر ئانى مەھد ئىچىندە،
گۈل ياپراغى تۆشتى شەھد ئىچىندە.
— نەۋايى.
2) كاجۇۋا؛ تاۋۇت:
چۇ قانلىغ بەدەننى سالىپ مەھدگە،
ئالىپ يۈردى گۈل يار ھەم ئەھدگە.
— ئا. نىزارى.

مەھدۇد [محدود] (ئە) چېگرىلانغان، چېكى بەلگىلەنگەن:

مەھر [مهر] (ئە) يېگىت تەرىپىدىن نىكاھلىنىدىغان قىزغا بېرىلىدىغان نەق پۇل، مال؛ مەھر ھەققى.

مەھرەم [محرم] (ئە) (1) سىرداش، ئۇلپەت، ھەمدەم:
كۆڭۈل قايسى، خەيالىم قايسىدۇر ھەم،
ئىبرۇر سۆزلەتكۈچى سورىغە مەھرەم.
— ناقىس.
2) خاس خىزمەتچى، ئىچكى خىزمەتچى:
ئەي زەلىلى مەھرەم ئولدۇڭ ئىچكەرى،
مۇددەئىنى تاش كۆرۈپ خوپ چاقىشىڭ.
— زەلىلى.

مەھرەم سارا — خاس ئائىلە كىشىلىرىلا تۇرىدىغان ئىچكى ساراي:
جانىبى مەھرەم سەراغە يەتتىلەر،
ئىككى شەھزادە ئۇزىدىن كەتتىلەر.
— زەلىلى.

مەھرەمى ئەسرار — سىرداش دوست:
ئاسرامايىن ئەگ جەفاڭۇ جەۋر ئېتەر،
ھەرزەمان ئۇز مەھرەمى ئەسرارىنە.
— ھاپىز خارەزمى.

مەھرەمى راز — سەممىي دوست، سىرداش:
ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى راز ئەيلەدۇك،
سەئۇمنى گويياكى شەھباز ئەيلەدۇك.
— زەلىلى.

مەھرەمانە [محرمانه] (ئە + ب) دوستلارچە، قېرىنداشلارچە.

مەھرەملىق [محرملیق] (ئە) سىرداشلىق، ھەمدەملىك.

مەھرەمۇەش [محرم وش] (ئە + پ) قېرىنداشتەك.

مەھرۇ [مەرو] (پ) ئاي يۇزلۇك، گۈزەل:
يۇگۇنكى ساقىمنى مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۇشىمنى گۈلگۈن گەھى سەبۇ بولدۇم.
— زەلىلى.

مەھرۇر [محرور] (ئە) ھارارەتلىك، قىزىتمىسى بار:
ئەمىس ھەجرىڭ كۇيۇڭ كۆكسۇم ئىلاجى،
كى بولماس شۇئلەدىن مەھرۇر مەھزۇر.
— ئەۋابى.

مەھرۇر بولماق — قىزىشماق، كۆيمەك.
مەھرۇر ئەتمەك — كۆيدۇرمەك.

مەھرۇق [محروق] (ئە) كۆيگەن، يانغان:
چۇن رەقەم قىلدى ئاشىقۇ مەئشۇق،
بولدى ئىشق ئەھلى ئۇزىدىن مەھرۇق.
— ئەۋابى.

مەھرۇم [محروم] (ئە) ئېرىشەلمىگەن، ئايرىلىپ قالغان:
كۆتەرسە چىراغنى بىرەۋ جەمئىدىن،
كى پەرۋانە مەھرۇم ئېسە شەمئىدىن.
— ئا. نىزارى.

مەھرۇم ئەيلەمەك — ئېرىشتۇرمەي قويماق، ئايرىۋەتمەك:
كەرەم سائىلنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇمىد بىرلەن،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

مەھرۇملۇق [محروم لوق] ئىگە بولالماسلىق، نا ئۇمىدلىك:
ئەزەلدە بۇ يەتلىغ بولۇپ قىسمەتىم،
كى مەھرۇملۇقىدا يازىلمىش خەتىم.
— ئا. نىزارى.

مەھز [محض] (ئە) خالىس، ساپ:
زەنگىنەئى غەزەلنى ئەل مەھز سۆز بىلۇرلەر،
مۇئمىنگە گۈل كۆرۈنۇر كافىرغە زۇلفىقارى.
— زەلىلى.

2) پەقەت، يالغۇز؛ پەقەتكىنە:
بېخەبەر ئەردىم، دەرىغا بىلمەدىم،
مەھز بىر مولىلا ۋە ياسوفى دېدىم.
— زەلىلى.

مەھزى ئەدەب — ناھايىتى، ھەقىقىي ئەدەبلىك.
مەھزى كىزب — ساپلا يالغان.
مەھزى نۇقسان — پەقەتلا خاتا.
مەھزى ھەقىقەت — ئېنىق ھەقىقەت:
مەھزى ھەقىقەتى بىلمەك ئىككى جەھان ئۇجۇدى يوق،
سەرسەرى بۇ ماسىۋا جىلۋەئى خەتتى خال ئىشق.
— زەلىلى.

مەھزەر [محضر] (ئە) 1) ھازىر بولىدىغان، يىغىلىدىغان جاي، 2) ھۆكۈمنامە.

مەھزەل [مهزل] (ئە) ھەزل، مەسخىرە.
مەھزەل بولماق — مەسخىرە، كۈلكە بولماق:
شەيخ مەھزەل بولدى دەير ئەتفالىغە،
كىم كۈلۈرلەر ئەردى ئانىڭ ھالىغە.
— ئەۋابى.

مەھزۇف [محذوف] (ئە) ئۆچۈرۈلگەن؛ چۈشۈپ قالغان.

مەھزۇن [محزون] (ئە) 1) غەمكىن، قايغۇلۇق، خاپا:
ئول ئىشىدا ۋەلي ئانچە مەھزۇن ئىدى،
ئالىغدەك قەددى غەم بىلە نۇن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) ئاشىق:
نىقاب ئاچمانىنى بۇ مەھزۇنغە بىر ياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز،
مەنى ئۆرتەپ ئول ئوتقە كۆلنى بەرباد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.
— گۇمنام.

3) كىشى ئىسمى:
كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
بالا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.
— ئا. نىزارى.

مەھزۇن بولماق — غەمگە مۇپتىلا بولماق، قايغۇرماق.
مەھزۇن ئەتمەك — غەمگە مۇپتىلا قىلماق، قايغۇرتماق:

يادى ۋەسلىڭدىن ئېتىپ مەھزۇن كۆڭۈل سەرمايەسىن،
ئەئلىك ئارمانىن قىلاي مەرجان كەبى جانىمغە قۇت.
— ئەرشى.

مەھزۇن قىلماق — «مەھزۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

كى يەتمۇبنى زار مەھزۇن قىلىپ،
چۇ يۇسۇپ ھىراقىدا مەجنۇن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مەھزۇنلۇغ [محزون لوغ] غەمكىنلىك، خاپىلىق.

مەھسۇب [محسوب] (ئە) ھېساب ئېلىنغان، تەكشۈرۈلگەن.

مەھسۇر [محصور] (ئە) قورشالغان.

مەھسۇس [محسوس] (ئە) ھېس قىلىنغان، سېزىلگەن.

مەھسۇل [محصول] (ئە) ھاسىل بولغان ئېرىشىلگەن؛ نەتىجە، مېۋە؛ مەھسۇلات.

مەھشەر [محشر] (ئە) 1) توپلانغان جاي؛ مالىمان:
ھەممە ئىزتىراب ئەتتى مۇزتەر بولۇپ،
قىغان بىرلە گويا كى مەھشەر بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

2) قىيامەت:
كى مەھشەر ئارا قىلمە رەسۋا مېنى،
جەھان زىبىغە قىلمە شەيدا مېنى.
— ئا. نىزارى.

رۇزى مەھشەر — قىيامەت كۈنى:
رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتارسەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

مەھفۇز [محفوظ] (ئە) مۇھاپىزەت قىلىنغان، ساقلانغان.

مەھفىل [محفل] (ئە) 1) يىغىلىش، ئولتۇرۇش:
كىمكى بۇ مەھفىل ئىچىدە قىلدى دىلبەردىن ھەرىس،
گويىيا كەلتۇردى بولغايكىم پەيمبەردىن ھەدىس.
— زەلىلى.

2) سورۇن، بەزمە:
چۇ ئول ۋەقت مەھفىلگە تەگدى سەبا،
چۈگەردۇن ھىجابىنى قىلدى رەھا.
— ئا. نىزارى.

مەھفىل ئارا — بەزمىنىڭ كۆركى، سورۇن پەيزى:
ئول ۋەقتىكىم، ئول بۇتى دىلئارا،
گۈلشەن ساری بولدى مەھفىل ئارا.
— نەۋائى.

مەھكەم [محكم] (ئە) پۇختا، مۇستەھكەم، چىڭ.

مەھكۇم [محكوم] (ئە) ھۆكۈم قىلىنغان، ھۆكۈم ئاستىغا ئېلىنغان.

مەھۇل [مهل] (ئە) ۋاقىت، پۇرسەت.

مەھلەكە [مهلكه] (ئە) 1) خەۋپ ـ خەتەرلىك جاي.
2) خەۋپ ـ خەتەر، ھالاكەت.

مەھلۇل [محلول] (ئە) ئېرىتىلگەن.

مەھلۇل ئەتمەك — ئېرىتمەك:
گەچ ئورنىغە مەھلۇل ئەتىپ ھەفتىجۇش،
قويۇپ بەرگە سەئىتگەرى سەختكۈش.
— نەۋائى.

مەھلىقا [مەلقا] (پ + ئە) ئاي يۈزلۈك:
جان ئەزەلدىن مېھر ئىلە بىر مەھلىقاغا ئۆچرىدى،
ئول كۆز ئالدۇرغان بىلە مۇنداق بالاغا ئۆچرىدى.
— لۇتفى.

مەھمىل [محمل] (ئە) مەپە، تەختىراۋان؛ كاجاۋا:
ئانى كەلتۇرۇپ ئۇشبۇ مەھمىل ئارا،
تۇشۇردىكى مەجنۇننى مەنزىل ئارا.
— ئا. نىزارى.

مەھۇ [محو] (ئە) يوقىلىش، يوقىتىش:
مەھۇ مۇتلەق بولسە ئاندىغ بادە زوردىن ئىبرەپ،
قايدا قالسۇن بۇ كۆڭۈل جامىدا نەقشى ماۋەدا.
— ئەرشى.

مەھۇ ئەتمەك — يوق قىلماق، تۈچۈرمەك:
ئەي خۇدايا رۇز مەھشەردە قىلمە رەسۋا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيىبىن مەھۇ ئېتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.
— شەۋقى.

مەھۇ ئەيلەمەك — يوق قىلماق، يوقاتماق:
بارەكاللاھ تىيرەئى كۆففارنى مەھۇ ئەيلەبان،
رەۋشەنايى تىغى ئەدلىڭدىن تاپىپدۇر دىن زىيا.
— زەلىلى.

مەھۇ ئولماق — يوق بولماق، تۈگىمەك:
قەلەك ئۇستىدە مېھرۇ يەر ئۈزە مەھۇشلەر مەھۇ ئولمىش،
سەمەندىن سەكرەتىپ ئول شوخ بولسە ناگەھان پەيدا.
— ئەرشى.

مەھۇەش [مهوش] (پ) ئايغا ئوخشاش، ئايدەك؛ گۈزەل:
بۇ مەھۇشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۇۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۈم ئىچىدە بىر سۇۋەيدا.
— ناقىس.

مەھىن [مهين] (پ) ئاي كەبى:
كەلدى كۈنى تەۋقە بىر نازىنىن،
ئارەزى جەننەت گۈلىدىن ھەم مەھىن.
— زەلىلى.

مەۋاد [مواد] (ئە) «مادده» نىڭ كۆپلۈكى — ماددىلار.

مەۋارىس [مواريث] (ئە) «مىراس» نىڭ كۆپلۈكى — مىراسلار.

مەۋازىئ [مواضع] (ئە) «مەۋزىئ» نىڭ كۆپلۈكى — ئورۇنلار، جايلار:
چىرە چۈنان مەۋازىئ نىكۇ سىرشىت،
ياد بېرۇر ئابى ھەۋاسى بىھىشت.
— زەلىلى.

مەۋاشى [مواشى] (ئە) ئات ـ ئۇلاغلار:
مەۋاشىنى ئەلتۈرگە يەكسەر سۈرۈپ،
ۋەتەنگەھلەرىگە دېگىن يەتكۈزۈپ.
— نەۋايى.

مەۋاقىئ [مواقع] (ئە) «مەۋقىئ» نىڭ كۆپلۈكى — ۋەقەلەر، ھادىسىلەر.

مەۋاكىب [مواكب] (ئە) «مەۋكىب» نىڭ كۆپلۈكى — قۇيرۇقچىلار، مۇلازىملار.

مەۋالى [موالى] (ئە) «مەۋلا» نىڭ كۆپلۈكى — دوستلار، ئىگىلەر.

مەۋالىد [مواليد] (ئە) «مەۋلۇد» نىڭ كۆپلۈكى — تۇغۇلغانلار، پەرزەنتلەر.

مەۋانىئ [موانع] (ئە) «مانىئ» نىڭ كۆپلۈكى — توسۇقلار.

مەۋائىز [مواعظ] (ئە) «مەۋئىزە» نىڭ كۆپلۈكى — ۋەز ـ نەسىھەتلەر:
ھەبىبىڭ نەۋئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.
— ئا. نىزارى.

مەۋەددەت [مودت] (ئە) دوستلۇق، مېھرىبانلىق؛ مۇھەببەت.

مەۋت [موت] (ئە) ئۆلۈم، ۋاپات بولۇش:
ئەگەر يېتىشسە ئەجەل بىرنەفەس ئەمان بەرمەس،
خىتاب زائىقە تۇل مەۋت ئىلە لەبىل مىرساد.
— شەۋقى.

مەۋج [موج] (ئە) 1) دولقۇن:
كېلىپ چۈن قىراغە نەزەر ئەيلەدى،
كۆرۈپ مەۋجىن ئانداغ ھەزەر ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

2) جىمىرلاش، جىلۋە:
سۇلەيمان ھەشمەت، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زىھنى شەمشېر ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان ئەيلەر.
— زەلىلى.

مەۋج ئۇرماق — دولقۇنلىماق، تاشماق:
بۇ ھىندى يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.

مەۋجى بەلا — يۇقىرى كۆتۈرىلگەن دولقۇن:
تاپمادى ۋەسلى گەۋھەرىن مەۋجى بەلادە مۇبتەلا،
بولۇپ كۆزۈمنىڭ ياشىدىن ھەر قەترە دەريا بولغۇسى.
— ھاپىز خارەزمى.

مەۋجى ھەزار — مىڭلاپ دولقۇن:
كەسرەت ئېلى ئاتار يا، ۋەھدانىيەتكە ئايا،
بىردۇر ۋۇجۇدى دەريا، مەۋجى ھەزار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مەۋجدار [موجدار] (ئە + پ) 1) مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلىغۇچى:
كى يانىدا دەريا ئاتى: تەلبەچۆك،
بەسى مەۋجدارۇ سۈيى كۆپ چۈچۈك.
— ئا. نىزارى.

2) جىمىرلاپ جىلۋە قىلىپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك:
ئۇزۇلۇپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاھۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كانىدىن چىقماس بۇ دۇردەك مەۋجدار ئەمدى.
— موللا نىياز.

مەۋجزەن [موج زن] (ئە + پ) «مەۋجۋەر» گە قاراڭ.

مەۋجۋەر [موج ور] (ئە + پ) مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلىغۇچى:
چۈن تاپىپ تەسكىن بۇ بەھرى مەۋجۋەر،
قالمايىن ئول مەۋجلەردىن ھېچ ئەسەر.
— نەۋايى.

مەۋجۇد [موجود] (ئە) 1) بار، مەۋجۇت:
گۈزەردە كۆرۈشكەن ساڭا سۇت ئەمەس،
ئۆتەر يول ئارا ۋە سىل مەۋجۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

2) ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن، يارىتىلغان:
ھەمە مەۋجۇد ئېرۇر بىر قەترەسىدىن،
قىزىل گۈلدۇر خىجىل گۈلچېھرەسىدىن.
— موللا پازىل.

مەۋجۇدات [موجودات] (ئە) بارلىقلار، تىرىك جانلار.

مەۋرىد [مورد] (ئە) كېلىپ چىققان جاي؛ مەنبە.

مەۋرۇس [موروث] (ئە) مىراس قىلىنغان نەرسە.

مەۋزۇن [موزون] (ئە) 1) كېلىشكەن، قاملاشقان:
نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،
ئول ئەلىفدەك قامەتىڭغە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

2) زىلۋا، خۇش پىچىم:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۇى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمراھ ئەمەس.
— ئەرشى.

3) ۋەزىنگە توشقان، ئۆلچەملىك:
ۋەزنى گوبدان نىھايەتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گۆ.
— مولا قۇربان.

مەۋزۇن بولماق — تەرتىپلىك بولماق:
ھەر ئىشكى ئۇلۇس ئالدىدا مەۋزۇن بولغاي،
قىلغان ئانى ھەر بەخت ھۇمايۇن بولغاي.
— ئەۋايى.

مەۋزۇئ [موضوع] (ئە) 1) قويۇلغان؛ تۇزۇلگەن، 2) تېما.

مەۋزىئ [موضع] (ئە) جاي، ئورۇن، ماكان:
بۇ مەۋزىئ ئارا پىرى سەيياد مەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستادمەن.
— ئا. نىزارى.

مەۋسۇف [موصوف] (ئە) سۈپەتلەنگەن، ماختالغان.

مەۋسۇل [موصول] (ئە) تۇتاشقان، ئۇلاشقان.

مەۋسۇم [موسوم] (ئە) ئاتالغان، نام ئالغان:
ساقى سەھەردە كەلتۇرۇڭ ئەل كۆزىدىن نىھان قەدەھ،
فەسلى بەھار گۈل ئىبرۇر مەۋسۇمى ئەرغەۋان قەدەھ.
— زەلىلى.

مەۋسۇم بولماق — ئات قويۇلماق، ئاتالماق.

مەۋسۇم قىلماق — ئاتماق.

مەۋسىم [موسم] (ئە) پەسىل، مەۋسۇم، ۋاقىت:
بىس ھەۋاگەرم گۈلدى مەۋسىمى تومۇز،
ئامىن ـ ئامىن بىرلە بولدى نىسفى رۇز.
— زەلىلى.

مەۋسىمى نەۋ بەھار — باش ئەتىياز ۋاقتى:
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسىمى نەۋ بەھار ئىبرۇر خەبچە نەۋ نىھال ئاچىلغاي.

مەۋقۇر [موقور] (ئە) مول، كۆپ؛ پاراۋان، بېيىرلىك.

مەۋقۇف [موقوف] (ئە) توختىغان، توختىتىلغان؛ باغلىق:
نىگارىڭ سەفەر ئىچرە مەستۇفدۇر،
كى ھەمراھلىغىڭ ئاڭا مەۋقۇفدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەۋقۇف ئەتمەك — توختاتماق؛ قارىتىپ قويماق.

مەۋقۇف بولماق — توختىماق؛ باغلىق بولماق.

مەۋقىف [موقف] (ئە) توختاش جايى؛ بېكەت.

مەۋقىئ [موقع] (ئە) ئورۇن، جاي:
چۇ تۇر تۇنچ ئىقلىم ئىدى مەۋقىئى،
بىس ئولدى قۇياش ساھىبى تالىئى.
— ئەۋايى.

مەۋكىب [موكب] (ئە) ئۇلۇغلار بىلەن بىللە يۈرگۈچى قۇيرۇقچى، مۇلازىم.

مەۋلا [مولى] (ئە) خوجا، ئىگە؛ ھامىي؛ دوست؛ ئۇسـتاز:
قۇتبى قەلەندەرلەر تەماشە قىلىپ،
رۇبى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

مەۋلانا [مولانا] (ئە) ئۇلۇغ، خوجا، ئۇستاز (ئۇلۇغ ئالىملارنىڭ ھۆرمەت نامى):
فىساھەتدە بەيانى چۈنكى مەۋلانايى رۇم ئەتكەچ،
خىرەد ئەھلى جۇنۇندىن مەست ئۇلۇبان ئاقەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.

مەۋلەۋى [مولوى] (ئە) ئىگە، ساھىب؛ دامولا:
شەرھ قىلىپ دەبدەبەئى مەسنەۋى،
مەسنەۋى مەئنەۋىيۇ مەۋلەۋى.
— زەلىلى.

مەۋلۇد [مولود] (ئە) تۇغۇلغان، پەرزەنت.

مەۋئۇد [موعود] (ئە) ۋەدە قىلىنغان، سۆز بېرىلگەن؛ ۋەدە:
سىيانچى كېلىپ تۇشتى مەۋئۇدغە،
كى سەئىي ئەيلەدى ئاندا مەقسۇدغە.
— ئا. نىزارى.

مەۋئىد [موعد] (ئە) ۋەدە قىلىنغان ۋاقىت؛ ئورۇن.

مەۋئىزە [موعظه] (ئە) ۋەز ـ نەسىھەت:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۇرۇڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇداڭ.
— زەلىلى.

مەئىشەت [معيشت] (ئە) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، 2) يېمەك ـ ئىچمەك قاتارلىق تۇرمۇش ۋاسىتىسى:
يېتىلۇر بىس لەتىق ئەنۋائى نىئمەت،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۇرلۇك مەئىشەت.

مەئىن [معين] (ئە) ئاقىدىغان، ئاقار.

مائى مەئىن — ئاقارسۇ:
بولۇپ گۈلرەڭ مەي مائى مەئىندەك،
ساق روگو رەنگى لەئلى ئاتەشىندەك.
— ئەۋايى.

مەي [مى] (پ) ئىچىملىك، شاراب.

نۇش قىلىپ جامى مەي لالەگۇن،
بەندە قىلاي پەرەڭى بىزۇر جۇنۇن.
— زەلىلى.

مەيى ئالۇد — مەي ئارىلاش.
مەيى ئەسفەر — سارغۇچ مەي.
مەيى ئەھمەر — قىزىل مەي.
مەيى بەتى — ئۆزەڭ شەكلىدىكى مەي ئىدىشى.
مەيى خۇش لىقا — خۇشال ئۇچرىشىش مەيى:
ئەيا ساقىيا بول ماڭا رەھنەما،
كەرەم بىرلە بەخش ئەت مەيى خۇش لىقا.
— ئا. نىزارى.

مەي خۇمارى — مەي، شاراب كەيپى:
غەم غۇبارى مەي خۇمارىدىن كۆڭۈل كۆزگۈسىدە،
ساقىيا بىر جۇرئە تۇت ئانداغكى يوقتۇر غەمزەدە.
— ئەرشى.

مەيى مەئرىفەت — تونۇشۇش مەيى:
يەنە ھەرخى «مىم» مەيى مەئرىفەت،
داغى «دال» ئولۇپ دىن ئارا ئەمنىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەيى مەدھە — ماختاش، مەدھىيىلەش شارابى.
مەيى مۇفەررىھ — شادلاندۇرغۇچى مەي:
ئىچسۇن مەيى مۇفەررىھى گۈلرەڭى غەمزۇ داي،
بۇ دەۋردە كىم ئىستەسە خاتىر فەراغىنى.
— ئاتايى.

مەي ناب — تىنىق، تازا مەي:
مۇھەييا قىلىپ سۆزنىڭ ئەسبابىنى،
كى ھازىر قىلىبان مەيى نابىنى.
— ئا. نىزارى.

مەيئاشام [مى ئاشام] (پ) مەيخور.
مەيپالا [مى پالا] (پ) مەي سۆزگۈچ.
مەيپەرەست [مى پرست] (پ) ئىچكۈلۈككە بېرىلگەن، مەيخور.
مەيپەرەستان [مى پرستان] (پ) «مەيپەرەست» نىڭ كۆپلۈكى — ئىچكۈلۈككە بېرىلگەنلەر، مەيخورلار:
سۇراھى سەربەلەندۇ مەيپەرەستان مەستى لايەقتۇل،
ئەلىف لامى قەدىسياقىنى مەجلىستە نىگۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

مەيخارە [مى خوارە] (پ) كۆپ مەي ئىچكۈچى، مەيخور:
كى مەيخارەلەردەك بولۇپ سەرگىران،
قىلىپ سەۋتى نالە مەۋلامەت نىشان.
— ئا. نىزارى.

مەيخارەلىك [مى خوارەلىك] مەيخورلۇق:
قۇرۇپ بەزم شاھانە مەسرۇر ھال،
كى مەيخارەلىككە قىلىپ ئىشتىغال.
— ئا. نىزارى.

مەيخانە [ميخانە] (پ) بىرلىشىپ مەي ئىچىدىغان جاي، ئۆي:
چىقمىسام ھەرگىز ئۇ شول مەيخانىدىن،
بولمىسا ئىلكىم جۇدا پەيمانىدىن.
— خەراباتى.

مەيخۇش [ميخوش] (پ) ئاچچىق ـ چۈچۈك.
مەيدان [ميدان] (ئە) مەيدان؛ جەڭگاھ.
مەيسەرە [ميسرە] (ئە) سول تەرەپ:
ئايا، مەيسەرە دەريا دىلۇ نامدار،
زىيادە ئەيلەگەي دەۋلەتىڭ كىردىگار.
— زەلىلى.

مەيسەرە ـ مەيمەنە — ئوڭ ـ سول تەرەپ:
تەۋەججۇھ بىلە سالدى تورنى يەنە،
سۇزۇپ بىر زەمان مەيسەرە ـ مەيمەنە.
— ئا. نىزارى.

مەيسۇر [ميسور] (ئە) يەڭگىللەشكەن، ئوڭاي، ئاسان.
مەيفۇرۇش [مى فروش] (پ) مەي ساتقۇچى:
تەئرىم ئېتەر ئاتايىغە چۈن پىرى مەيفۇرۇش،
نې غەم ئەگەر ھەقارەت ئىلە پارسا باقار.
— ئاتايى.

مەيكەدە [ميكده] (پ) مەيخانا، شاراپخانا:
شىشە تۇبى سۇندۇرۇپ كەلدى سۇراھى بويلۇغۇم،
مەيكەدە جاي ئاشقان مەنزىلى پارسا ئەمس.
— زەلىلى.

مەيگۇن [ميگون] (پ) مەي رەڭلىك، قىزىل رەڭلىك.
مەيل [ميل] (ئە) خاھىش، ھەۋەس، مەيل:
مەيل ئەيلەمەك — خالىماق، ئىستەمەك:
يەنە ئەزم قىلماقغە مەيل ئەيلەدىم،
غەربىلىققە ئىشكىمنى مەيل ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

مەيل قىلماق — «مەيل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
چۇ لەيلى قىلىپ ئېرىدى مەكتەبغە مەيل،
مۇنەۋۋەر قىلىپ نۇرنى ئانداغ سۇھەيل.
— ئا. نىزارى.

مەيمەنچى [ميمنچي] سودىگەر:
بۇ دۇشمەن كۆچادىن خەبەر ئاڭلاشىپ،
بۇزىخۇيۇ مەيمەنچى كەتتى قاچىپ.
— مۇللا شاكىر.

مەيمۇن [ميمون] (ئە) بەختسيار، بەختلىك:
كېلىپ ھەر بىرى كېچە ئانداقكى بۇم،
مۇۋاپىقتە مەيمۇن، مۇخالىفتە مۇش.
— نەۋائى.

مەينۇش [مينوش] (پ) مەي ئىچكۈچى:
ھاي - ھۇيى بۇ كېچە مەيخانەدىن كەم بولمادى،
بىر تەرەف پىر مۇغاتۇ بىر تەرەف مەينۇشلەر.
— زەلىلى.

مەئناز [معاز] (ئە) قويچى:
ئىزتىراب ئەيلەپ كىرىپ كەلدى مەئناز،
ئەيدى: «يا پەيغەمبەرى دانايى راز.
— زەلىلى.

مەئبەد [معبد] (ئە) ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا.

مەئبەر [معبر] (ئە) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتۈش يولى.

مەئبۇد [معبود] (ئە) ئىبادەت قىلىنغۇچى، تەڭرى:
يېتىشتى قەزا خاجە مەسئۇدغە،
بويۇن سۇندى گۇل ھۆكمى مەئبۇدغە.
— ئا. نىزارى.

مەئتەل [معطل] (ئە) توختىتىلغان، توختاپ قالغان.
مەئتەل ئەتمەك — توختاتماق.
مەئتەل ئولماق — توختاپ قالماق.

مەئتۇف [معطوف] (ئە) ياندىشىپ كەلگەن، باغلانغان.

مەئجەر [معجر] (ئە) پەنجىرە؛ نىقاب.

مەئجۇن [معجون] (ئە) خېمىر قىلىنغان؛ خېمىر دورا؛ كەيپ قىلغۇچى بىر خىل خېمىر دورا.

مەئخەز [ماٴخذ] (ئە) بىرەر نەرسە ئېلىنغان جاي؛ مەنبە.

مەئخۇز [ماٴخوز] (ئە) ئېلىنغان:
ئۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتتىدىن ئىبرۇر مەئخۇز،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلايى ئۇلفەتتىدىن ئىبرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

مەئدەلەت [معدلت] (ئە) ئادالەت، ئىنساپ.

مەئدەن [معدن] (ئە) 1) يەر ئاستى بايلىقى، كان. 2) ھەربىر نەرسىنىڭ ئەسلى جايى:
ۋەفا مەئدەنىنىڭ ئىبرۇر گەۋھەرى،
سەفا مەخزەنىنىڭ غەرى جەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.

مەئدۇد [معدود] (ئە) سانالغان، ساناقلىق.

مەئدۇم [معدوم] (ئە) يوق بولغان، يوق:
كى گۇل كېچە ئۇچۇن ئىلمىدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇھۇل - ئەسىندىن سەلبى مەئدۇم.
— ناقىس.

مەئرەز [معرض] (ئە) نەرسىلەرنى كۆرسىتىشكە قويۇلغان جاي، كۆرگەزمىخانا.

مەئروز [معروض] (ئە) كۆرسىتىش ئۈچۈن قويۇلغان؛ ئەرز.

مەئرەكە [معركە] (ئە) مەيدان؛ جەڭگاھ؛ مۇراسىم.

مەئروف [معروف] (ئە) تونۇلغان، مەشھۇر.

مەئرىفەت [معرفت] (ئە) بىلىش؛ بىلىم، ئىلىم:
ماڭا خەيلى جۇنۇندىن قالسىدى يەئنى خەبەر بەردى،
تەنىڭنى ئەيلەدىلەر مەئرىفەتتىن تەختەبەر بەردى.
— زەلىلى.

مەئزۇر [معذور] (ئە) ئۇزرە ئېيتىلغان، ئۇزرلىك:
ئەقلىمنى جۇنۇن ئالدى زەنجىرۇ غول ئەئزا ھەم،
ھوشيار بولالماي مەئزۇركى لاف ئەتتىم.
— زەلىلى.

مەئزۇرلۇق [معذورلوق] كەچۈرۈم سورايدىغان ئىش:
قىلەكتىن ماڭا يەتتى رەنجۇرلۇق،
بالادىن ساڭا يەتتى مەئزۇرلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەئسۇم [معصوم] (ئە) پاك، گۇناھسىز.

مەئسىيەت [معصيت] (ئە) ئاسىيلىق، گۇناھ:
مەئسىيەت ئەھلىدە چىقاردىم ئەلەم،
روسىيەۋۇ زەرد بولۇپ چۈن قەلەم.
— زەلىلى.

مەئشەر [معشر] (ئە) ئادەملەر توپى، جامائەت.
بىل يەنە تۈرتۈنچى رۇسۇل مەئشەرى،
ھەر بىرى بىر بەھرى سافى گەۋھەرى.
— نەۋائى.

مەئشۇق [معشوق] (ئە) سۆيۈملۈك يار، مەھبۇبە:
نېچەكىم ئۇلتۇرۇر مەئشۇق نازى،
تەقى ئارتار ئاشقىنىڭ نىيازى.
— ھاپىز خارەزمى.

مەئفۇ [معفو] (ئە) ئەپۇ قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن.

مەقبۇل [مقبول] (ئە) ئەقىلغا مۇۋاپىق، قوبۇل قىلارلىق، دۇرۇس:
دېدى گۇل شەيخ: «ئەي دانايى مەقبۇل،
نىيازىڭ ھەق قاتىدا بولدى مەقبۇل.
— مۇللا پازىل.
مەقبۇل تۇشمەك — ئەقىلغا مۇۋاپىق كەلمەك:
چۇ مەھزۇن يانىپ ئۆيگە، مەقبۇل تۇشۇپ،
كى ئۇستادى سۆزىنى مەقبۇل تۇتۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەئقۇل كۆرمەك — مۇۋاپىق، لايىق كۆرمەك:
چۇ خاقان سۆزىدىن كۆردى مەئقۇل ۋەزىر،
بۇ ئىشدا بولۇپ شاھقە دەستىگىر.
— ئا. نىزارى.

مەئكۇس [معكوس] (ئە) ئەكسىچە قىلىنغان، ئەكسى.

مەئكۇل [ماكول] (ئە) يېيىلىدىغان نەرسە، يېمەكلىك.

مەئكۇلات [ماكولات] (ئە) «مەئكۇل» نىڭ كۆپ. لۈكى — يېمەكلىكلەر.

مەئلۇل [معلول] (ئە) ئىللەتلىك، كېسەل:
ئانىڭ تەبئىدە سەرۋ مەئلۇل ئىدى،
تەبئىئەت قەرەھلىككە مەشغۇل ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەئلۇم [معلوم] (ئە) ئېنىق، ئاشكارا، روشەن:
بولمادى مەئلۇم ھىكمەت ئەھلىغە سەيرى قەمەر،
ئەسمانى نىگۇنى سەھنىدە ئەختەر بولماسا.
— زەلىلى.

مەئمەن [مامۇن] (ئە) 1) تىنچ، خاتىرجەم جاي؛ پاناھگاھ.
ئىزىنى تاپمې بىرنىشىمەن ئارا،
قاراسەن ئالسې ئەسكى مەئمەن ئارا.
— ئا. نىزارى.

2) ماكان، ۋەتەن:
كى ئول پاك مەئمەندە ئەيلەپ تۇزۇل،
قەنادىن بەقا سارىغە تاپتى يول.
— ئا. نىزارى.

مەئمۇر I [مامور] (ئە) ئەمر قىلىنغان؛ ئىتائەتچان:
سېنىڭ قايسى سىفاتىڭنى دەي ئەي شوخى پەرىزادىم،
جەھانىنىڭ مەھۋشى مەئمۇرىسەنسەن بارچەگە ئامىر.
— ئۆبەيدى غەزەللىرى.

مەئمۇر ئولماق — بويسۇنماق، ئىتائەتچان بولماق:
كى مەئمۇر ئولۇپمەن قىلسېمەن زەدۇر،
كى باشىدىن ئاياغ بارچە ئەيبۇ قۇسۇر.
— ئا. نىزارى.

مەئمۇر II [معمور] (ئە) گۈللەنگەن، ئاۋات:
خانىقامى فەقر سەندىن بارھا مەئمۇردۇر،
ئەي شەھى كەۋنەين مەمنۇن ئەيلەگىل كەلمىش گەدا.
— زەلىلى.

مەئمۇر قىلماق — ئاۋات، باياشات قىلماق:
ئىلاھا! سەرايىنى مەئمۇر قىل،
قۇبۇرنى رەھمەت بىلە نۇر قىل.
— ئا. نىزارى.

مەئنا [معنى] (ئە) «مەئنى» گە قارالسۇن.

ئېرۇر ئول شاھ ۋالاقەدر ھەم مەئنايۇ سۇرەتدە،
كىم ئانىڭ قەددىنە كەلسە، لىباسى فەقر بىس زىبا.
— ھاپىز خارەزمى.

مەئنەۋى [معنوى] (ئە) مەنە جەھەتتىكى، مەنىۋى.

مەئنۇس [مانوس] (ئە) ئۆگىتىلگەن، كۆنگەن؛ ئۇلاپەت.

مەئنى [معنى] (ئە) چۈشەنچە، مەزمۇن، مەنە:
تەمامى ئىلىمنىڭ فەننىگە ئېردى ئاخۇنۇم ھامىل،
خاقالىغ مەئنىنى سۆز رىشتىسىغە كىم تىزار ئەمدى.
— مۇللا قۇربان.

مەئنى دۇر — پىكىر ئۇنچىلىرى:
بۇ نەزم تارىغە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرشى،
سۇخەنسارالە يۇزىن مىسلى كەھرە باقىلايسىن.
— ئەرشى.

مەئنى ھۇسۇل — ئىپادىلەنگەن مەنە:
دېدى شاھقە شەيخ ئالىيجەناب،
بۇ مەئنى ھۇسۇلىغە بەرگۈم جەۋاب.
— ئا. نىزارى.

مەئۋا [ماۋى] (ئە) 1) تۇرار جاي، ماكان:
بىر ئەزىزى بار ئىدىلەر ئاشكار،
مەنزىلۇ مەئۋالەرى ئەردى بۇخار.
— زەلىلى.

2) پاناھ جاي:
كىرىپ غارغە باستى نەچچە قەدەم،
چۇ سوقرات مەئۋاسى بولدى بەھەم.
— ئا. نىزارى.

3) سەككىز جەننەتنىڭ بىرى:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۇشى تۇشمەگەي دەريانا گەۋھەر بولماسا.
— زەلىلى.

مەئيۇب [معيوب] (ئە) ئەيىبلىك:
كى ئەقل ـ خىرەد سەندە مەئيۇب ئولۇر،
نەزەردىن پەرى چېھرە مەھجۇب ئولۇر.
— ئا. نىزارى.

مەئيۇس [مايوس] (ئە) ئۈمىدسىزلەنگەن، نائۈمىد.

مۇ [مو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇرفەندىن نەھاسىل.
— لۇتفى.

مۇئاتەب [معاتب] (ئە) تاپا ـ تەنىگە ئۇچرىغان، ئەيىبلەنگەن:
بىراۋ بولسا شەھ ئالىنىدە مۇئاتەب،

مبنى قىلماسا ئول گىشىدە مۇخاتەب.

— نەۋايى.

مۇئاخەزە [مۇآخذە] (ئە) جازا، دەشنەم؛ كەينىگە چۈشۈش، سۈرۈشتۈرۈش.

مۇئارەزە [معارضە] (ئە) مۇنازىرىلىشىش، تارتىشىش، تالىشىش.

مۇئاسىر [معاصر] (ئە) زامانداش، ئەسىرداش.

مۇئاسىي [معاصى] (ئە) گۇناھكار، جىنايەتچى.

مۇئاشىر [معاشر] (ئە) دوست، ھەمسۆھبەت؛ ھەمراھ.

مۇئالەجە [معالجە] (ئە) چارە، ئىلاج قىلماق؛ داۋالاش.

مۇئالىج [معالج] (ئە) چارە، ئىلاج قىلغۇچى، داۋالىغۇچى، تېۋىپ، دوختۇر.

مۇئامەلات [معاملات] (ئە) «مۇئامىلە» نىڭ كۆپلۈكى — مۇئامىلىلەر.

مۇئامىلە [معاملە] (ئە) 1) مۇئامىلە، مۇناسىۋەت ئورنىتىش، ئالاقە باغلاش. 2) سودا ـ سېتىق.

مۇئامىلات [معاملات] (ئە) «مۇئامىلە» گە قارالسۇن.

مۇئامىلەپەرداز [معاملەپرداز] (ئە + پ) مۇناسىپ، ياخشى مۇئامىلە.

مۇئاۋەزە [معاوضە] (ئە) ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش، تېگىشىش:

شەھەر ئەھلىدە يوق زىرا ئۇ ئېكىن،
مۇئاۋەزە قىلۇر بۇتغە ئاشۇ ئىگىن.

— ئا. نىزارى.

مۇئايىنە [معاينە] (ئە) كۆزدىن كەچۈرۈش، قاراش:

ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزدەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئايىنە خەردار ئولماسا.

— زەلىلى.

مۇئەببەد [مؤبد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم:

تەمەننا ئەيلەسەڭ بىر نەۋگى ئىقبال،
كى بولغاي ھەم مۇخەللەد، ھەم مۇئەببەد.

— نەۋايى.

مۇئەببىر [معبر] (ئە) چۈش ئۆرۈگۈچى، چۈشكە تەبىر بەرگۈچى.

مۇئەتتەر [معطر] (ئە) خۇشبۇي، خۇش پۇراق، ئەتىر پۇراقلىق:

گەر شانە قىلساڭ زۇلفۇڭ خەيالسەن،
مۇشك ئىلە بولغاي ئالەم مۇئەتتەر.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇئەتتەر ئەيلەمەك — خۇشبۇي قىلماق:

دەر ئىبرەتى لەيلى: «ئەي دۇررى خۇشاھىم،
مۇئەتتەر ئەيلەگەي ئالەم كۆلاھىم».

— موللا پازىل.

مۇئەتتەر بولماق — خۇشبۇي، خۇش پۇراق بولماق:

مەرغىزار ھەمە شامىمە مۇئەتتەر بولغاي،
تۇررەئى زۇلفۇڭ ئەگەر ئەيلەسە مۇشكى ئەفشانى.

— زەلىلى.

مۇئەتتەر ئولماق — «مۇئەتتەر بولماق» قا قارالسۇن.

بەنا ئەيلەسە ياخشى بىر چارباغ،
كى بۇ يەردىن ئولسە مۇئەتتەر دىماغ.

— ئا. نىزارى.

مۇئەتتەر قىلماق — خۇشبۇي، خۇش پۇراق قىلماق:

مۇئەتتەر قىلدى گۈلشەن گۈللەرىنى ئەنبەرى زۇلفۇڭ،
ھۇجۇم ئەتكەندە فەۋجى كا كۈلۈڭ يا لەشكەرى زۇلفۇڭ.

— زەلىلى.

مۇئەتتەل [معطل] (ئە) بىكار، بىھۇدە؛ ئىشسىز، بوش:

ئىبرۇرمەن قادىر ئەندازى مۇكەممەل،
نە ئوق ئاتسام تېگەر بولماي مۇئەتتەل.

— ناقىس.

مۇئەججەب [معجب] (ئە) ھەيران قالارلىق، تەئەججۇپلىنەرلىك:

مۇزەممەتلەر بىلەن ئەيلەپ مۇرەككەب،
ھىكايەتلەر بەيان قىلسە مۇئەججەب.

— ناقىس.

مۇئەججەل I [معجل] (ئە) مۆھلەتسىز، ھازىر قىلىش قا تېگىشلىك، نەق:

مەھرى مۇئەججەل تىلەبان جان ئالسىب،
سوڭرە مۇئەججەل تىلەب ئىمان ئالسىب.

— نەۋايى.

مۇئەججەل II [موجل] (ئە) كېچىكتۈرۈلگەن، ۋاقتى ئارقىغا سۈرۈلگەن، نەسىي:

مەھرى مۇئەججەل بۇدەم ئەرجان بولۇپ،
تاڭلا مۇئەججەل ئاڭا ئىمان بولۇپ.

— نەۋايى.

مۇئەخخەر [مؤخر] (ئە) ئارقىدا قالدۇرۇلغان، ئايىغدىكى.

مۇئەخخىر [مؤخر] (ئە) ئارقىغا سۈرگۈچى.

مۇئەدد [معد] (ئە) تەييارلانغان، تەييار، ھازىر.

مۇئەددا [مؤدى] (ئە) ئادا قىلىنغان.

مۇئەددەب [مؤدب] (ئە) ئەدەپلىك، خۇش مۇئامىلە،

خۇش پېئىل.

مۇئەررا [معرا] (ئە) خالىي، يالىڭاچ، بوش، ئازاد:
مۇئەررا ئېرۇر شايىبە لەھۇدىن،
مۇبەررا ئېرۇر غەررەئى سەھۇدىن.
— ئا. نىزارى.

مۇئەررىخ [مۇئەرىخ] (ئە) تارىخچى، تارىخشۇناس.

مۇئەررىخانە [مۇئەرىخانە] (ئە + پ) تارىخچىلارغا خاس، تارىخچىلارغا مەنسۇپ.

مۇئەررىف [معرف] (ئە) تەرىپ قىلغۇچى، تونۇتقۇچى، بىلدۈرگۈچى:

مۇئەززەز [معزز] (ئە) ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك:
جەھان ئەيشى قانچە مۇئەززەز ئېرۇر،
غۇرۇر ئىچرە دائىم مۇئەززەز ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

مۇئەززەم [معظم] (ئە) بۈيۈك، ئۇلۇغ، ھۆرمەتلىك؛ مۇھىم:
دىل كەئبەئى مۇئەززەم، ئاغرىتماغىل بەرادەر،
يوقتۇر تەرىقەت ئىچرە مۇندىن ياماں گۇناھى.
— زەللى.

مۇئەززىن [مۇئذن] (ئە) ئەزان ئېيتقۇچى، مەزىن.

مۇئەززىي [مۇئزى] (ئە) ئازابلىغۇچى.
كىمكى قەتئ ئېتسە تەۋەككۇل قەدەم بىرلە تەرىق،
يەغنىۇ سەل ئاڭا مۇئەززىي ئەمەسمۇ بەرقى ھەرىت.
— ئەۋلىي.

مۇئەسسەر [مۇئثر] (ئە) تەسىرلەنگۈچى، تەسىرگە ئىگە بولغۇچى:
تىل ئەيلەر ئانى ئايتىمپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەڭگى خارا.
— ناقىس.

مۇئەسسىر [مۇئثر] (ئە) تەسىر قىلغۇچى، تەسىرچان، يېقىملىق:
ئەگەر بولماسە ئول مۇيەسسەر ماڭا،
كى ھىجران ئۆتىدۇر مۇئەسسىر ماڭا.
— ئا. نىزارى.

مۇئەسسىر بولماق — تەسىرلەنمەك.

مۇئەسسىر تۇشمەك — تەسىر قىلماق:
تۇشتى گويا بۇلبۇل ئەفغانى مۇئەسسىر گۇلغەكىم،
چاك-چاك ئەتتى گىرىبانىنى داماننەچە.
— ئەۋلىي.

مۇئەسسىرانە [مۇئثرانە] (ئە + پ) تەسىرلىك؛ يېقىملىق.

مۇئەسكەر [معسكر] (ئە) ئەسكەرلەر تۇرىدىغان جاي، ئەسكەرگاھ.

مۇئەككەد [مۇئكد] (ئە) تەكىتلەنگەن؛ مۇستەھكەم، قەتئىي.

مۇئەككەل [مۇئكل] (ئە) ۋەكىل قىلىنغان، بىرەر ئىش ياكى ۋەزىپە تاپشۇرۇلغان كىشى:
مۇئەككەل قىلدىلار شاھى جەھانغە،
ئەمىس شاھى جەھان، مەھبۇبى جانغە.
— ناقىس.

مۇئەللا [معلا] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن، ئېگىزلىتىلگەن؛ يۇكسەك، ئېگىز.

مۇئەللەق [معلق] (ئە) ئېسىلغان، ئېسىپ قويۇلغان:
زەمىننى ئەيلەبان سەنبىرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەللى.

مۇئەللەق ئاتماق — چاقپەلەكتەك ئايلانماق، موللاق ئاتماق:
ئاتسالىك كەبۇتەر تەننە ئوقنى،
ئاتقاي مۇئەللەق ئولدەم كەبۇتەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇئەللەق ئۇرماق — «مۇئەللەق ئاتماق» قا قارالسۇن.
ئەجەب تايىردۇرۇر چەرخى مۇتەببەق،
ئىشى ئۇرماق كەبۇتەردەك مۇئەللەق.
— ئەۋلىي.

مۇئەللەم [معلم] (ئە) تەربىيە كۆرگەن، ئوقۇغان.

مۇئەللىف [مۇئلف] (ئە) ئاپتور، يازغۇچى.

مۇئەللىم [معلم] (ئە) ئوقۇتقۇچى، ئۇستاز:
مۇئەللىمغە تافشۇردى ئاداب ئۇچۇن،
سەبەب قىلدى ھىكمەتدە بېخاب ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

مۇئەللىمى ئەۋۋەل — بىرىنچى ئۇستاز؛ بۈيۈك ئالىم.

مۇئەللىمى سانى — ئىككىنچى ئۇستاز.

مۇئەمما [معمى // معما] (ئە) تېپىشماق، ئەدەبىياتتا شېئىرىي يول بىلەن يېزىلغان تېپىشماق.:
كەمەر بەندىنى كۆردۇم رىشتەئى جانىمغە نازۇكدۇر،
رۇمۇزى لەبلەرىدىن بىلمەدىم شەكلى مۇئەممايى.
— زەللى.

مۇئەنبەر [معنبر] (ئە) ئەنبەر بىلەن خۇش پۇراق قىلىنغان؛ خۇشبۇي:
سەرۇى نازىم باشىدە تا كۆردى مۇشكىن كاكىلىن،
شەمئ ئەيلەبتۇر مۇئەنبەر دۇردىدىن كاكىل ھەۋىس.
— ئەۋلىي.

مۇئەننەس [مو°نث] (ئە) ئايال جىنىس.
نەچە ئەپىب سىلەردە پەيدا دۇرۇر،
كى سىزگە مۇئەننەس خېرىداردۇر
— غەربىي.

مۇئەييەن [معيـن] (ئـە) ئېنىـق، مەلـۇم؛ روشـەن؛ ئاشكارا؛ مەخسۇس، خاس:
كۆرۈپ شاھ ئۇشبۇ كەرامەتنى،
مۇئەييەن كۆرۈپ بۇ ئەلامەتنى.
— ئا. نىزارى.

مۇئەييەن بولماق — ئېنىق بولماق، ئېنىقلانماق:
بۇ ھەنگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ،
كى تارىخ ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مۇئەييەن قىلماق — تەيىنلىمەك، بەلگىلىمەك:
چۇ پاكىزە گۇلشەن مۇئەييەن قىلىپ،
جەۋانىبلارىنى مۇزەييەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مۇبادەلە [مبادلە] (ئە) ئالماشتۇرماق، تېگىشمەك.

مۇبارەك [مبارك] (ئە) قۇتلۇق، تەۋەررۇك:
بۇسە سوئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،
زەئمىدەدۇر «نەئەم» شۇم ئانداغى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

مۇبارەك بولماق — قۇتلۇق، ئەزىز، تەۋەررۇك بولماق:
ئانداقكى خۇراسانده مۇبارەك بولدى،
مەشرىقدىن مەغرىبغە مۇبارەك بولسۇن.
— نەۋايى.

مۇبارەكباد [مباركباد] (ئە + پ) تەبرىك، قۇتلۇقلاش:
تا كۆڭۈل ئىقلىمىنى ئالغالى بىر بېدادى،
غەم كەلىپ كۈندە قىلۇر بىزنى مۇبارەكبادى.
— زەلىلى.

مۇبارىز [مبارز] (ئە) جەڭچى؛ باتۇر، پالۋان.
بۇ سەۋتۇ ساداسى پەلەكتىن ئاشىپ،
مۇبارىز ئىرانلار پىغانى تاشىپ.
— موللا شاكىر.

مۇباشەرەت [مباشرت] (ئە) يېقىملىق، جىنسىي ئالاقە؛ مەشغۇلات.

مۇباشىر [مباشر] (ئە) باشقۇرغۇچى، باشلىق.

مۇباھ [مباح] (ئە) رۇخسەت قىلىنغان ئىش، راۋا؛ قىلسا ساۋاب، قىلمىسا يامان بولمايدىغان ئىش.

مۇباھات [مباھات] (ئە) پەخىرلىنىش، ئىپتىخار؛ ماخـتانماق، كۆز ـ كۆز قىلماق:
ئەتلەسنى زەلىلى قىلما مۇباھات،
پەشمىنە كۇلاھ بىلە بۇ خىرقەسى مەسدۇر.
— زەلىلى.

مۇباھات ئەيلەمەك — پەخىرلەنمەك، قۇۋانماق:
ھەزل ئېتىپ دىن ئەھلى ئايىنى بىلە،
كۆپ مۇباھات ئەيلەپ ئۆز دىنى بىلە.
— نەۋايى.

مۇباھاتگۇنە [مباھات گونە] (ئە + پ) پەخىرلىنىش، قۇۋىنىش.

مۇباھەسە [مباحسە] (ئە) بەس ـ مۇنازىرە، تالاش ـ تارتىش.

مۇبەددەل [مبدل] (ئە) ئالماشتۇرۇلغان، تېگىشىلگەن، ئايراش قىلىنغان:
مۇبەددەل بولۇر كۈنگە ھەم ئۇشبۇ تۈن،
شۇئائى يۈزۈڭدىن كى بەيزا، ئىشىت.
— بىلال نازىم.

مۇبەددەل بولماق — ئالماشماق، ئۆزگەرمەك:
قىلىپ بەزل شاھانە فەرھادغە،
غەمى چۈن مۇبەددەل بولۇپ شادغە.
— ئا. نىزارى.

مۇبەررا [مبرا// مبرى] (ئە) ئازاد، ئەركىن، خالىي:
مۇئەررا ئېرۇر شايىبە لەھۋدىن،
مۇبەررا ئېرۇر غەررەئى سەھۋدىن.
— ئا. نىزارى.

مۇبەررات [مبرات] (ئە) سەدىقىلەر، خەير ـ ئېھسانلار؛ ياخشىلىقلار.

مۇبەرھەن [مبرھن] (ئە) ئېنىق، روشەن، ئوچۇق، ئىسپاتلانغان:
يەنە ھەر بۇرجىدا بىر تۈرفە گۇلشەن،
كى ھەر گۇلشەندە يۈزمىڭ گۇل مۇبەرھەن.

مۇبەرھەن ئەيلەمەك — دەلىللەر بىلەن تولۇق ئىسپاتلىـماق، ئېنىقلىماق، روشەنلەشتۇرمەك:
بەيان ئەتسە ئانى ئەيلەپ مۇبەرھەن،
ئىشىتسە شاھزادە ئانى رەۋشەن.
— ناقىس.

مۇبەرھەن قىلماق — «مۇبەرھەن ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
نەدۇر ۋاقىئە ماڭا رەشەن قىلىڭ،
كى ئەسرارنى سىز مۇبەرھەن قىلىڭ.
— ئا. نىزارى.

مۇبەسسىر [مبصر] (ئە) قارىغۇچى، كۆرگۈچى؛ مۇتەـخەسسىس:
گولكى سۆز نەقدىغە مۇبەسسىردۇر،

ۋەسىقى ئىچرە تىلى مۇقەسسەردۇر.
— نەۋائى.

مۇبەمۇ [موبەمو] بىرمۇبىر، ئىنچىكىلىپ:
تەجەللىدىن كىشىكىم مۇبەمۇ ئەغرانى نۇرغەيلەر،
يىدۇ پەيزا چىقارىپ ئاقىبەت كۆڭلىنى تۇز ئەيلەر.
— زەلىلى.

مۇبەمۇي [موبەموى] بىر ـ بىرلەپ، بىرمۇبىر، ئىنچىكىلىك بىلەن:
ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۇيى،
دېگەي سەرگۈزەشتە ماڭا مۇبەمۇي.
— ئا. نىزارى.

مۇبتەدەل [مبتدل] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا ھالەتكە ئۆتۈش.

مۇبتەدىئ [مبتدع] (ئە) بىدئەتچى، دىندا يېڭىلىق يارىتقۇچى:
ئەي نەۋائى، قىل ئەنا ئىلمىنىياخشى كەسبىكىم،
ئەيلەگەيسەن دەفئ ئەگەر تەقۋىي بۇيۇرسە مۇبتەدىئ.
— نەۋائى.

مۇبتەدىي [مبتدى] (ئە) بىر ئىشنى يېڭىدىن باشلىغۇچى؛ خام، تەجرىبىسىز.

مۇبتەلا [مبتلى // مبتلا] (ئە) دۇچار، گىرىپتار، ئۇچرىغان، يولۇققان؛ ئاشىق، شەيدا:
چۇ «دال» ئولدى چەكمەككە دەرد ـ بەلا،
كى ئاتىداكى تۇكتەگە مۇبتەلا.
— ئا. نىزارى.

مۇبتەلا بولماق — 1) گىرىپتار، دۇچار بولماق، تۇتۇلماق:
بالاسىغە يەتتى ئەلەكدىن بەلا،
بالا دەردىگە بولدى ئول مۇبتەلا.
— ئا. نىزارى.

2) ئاشىق، شەيدا بولماق:
قاچانكىم ئاي يۈزۈڭنى كۆردۈم ئىرسە، مۇبتەلا بولدۇم،
فىراقىڭ ھەسرىتىدە ئۆرتەنسەڭ يانسەڭ ئادا بولدۇم.
— بىلال نازىم.

مۇبتەلا قىلماق — گىرىپتار، دۇچار قىلماق.

مۇبتەلائى دام ئولماق — تۇزاققا چۈشمەك، ئىلىنماق:
بۇ قۇشكىم مۇبتەلائى دام ئولۇبتۇر،
بۇ گۈلشەندە ئاڭا ئارام ئولۇبتۇر.
— نەۋائى.

مۇبتەھىج [مبتهج] (ئە) خۇشال، شادىمان.

مۇبھەم [مبهم] (ئە) ناتىنىق، چۈشىنىسىز بولمايدىغان؛ يوشۇرۇن، پىنھان.

تۇزۇپ بەزم ئىشرەت قىلسىڭ قىزنى ئەقد،
كى مۇبھەم مۇرادىن تاپسىڭ شاھ نەقد.
— ئا. نىزارى.

مۇتابىئەت [متابعت] (ئە) بىراۋنىڭ كەينىدىن ئەگەشمەك، ئىزىدىن ماڭماق:
ھەم رەسۇلغە مۇتابىئەت قىلسە،
مۇجتەھىد سۆزلەرىنى ھەق بىلسە.
— ن. زىيائى.

مۇتابىق [مطابق] (ئە) مۇۋاپىق، ئويغۇن، ماس.

مۇتالەئە [مطالعه] (ئە) دىققەت بىلەن ئوقۇش، ئوقۇپ بىلىش:
يۈزۈڭ مۇتالەئەسىن ھىجر كېچىسى قىلسام،
فەلەكنى خىيمە قىلسىڭ مەستىلسىم ستاره قىلاي.
— زەلىلى.

مۇتايەبە [مطايبه] (ئە) ھەزىل، چاقچاق.

مۇتايىب [مطايب] (ئە) ھەزىلكەش، چاقچاقچى.

مۇتەئاقىب [متعاقب] (ئە) كەينى ـ كەينىدىن، ئارقىمۇ ئارقا.

مۇتەئاقىد [متعاقد] (ئە) ئەھدىلەشكەن، توختاملاشقان؛ شەرتنامە تۈزگۈچى.

مۇتەئەججىب [متعجب] (ئە) ھەيران بولغۇچى، تەئەججۇپلەنگۈچى.

مۇتەئەخخىر [متاخر] (ئە) كېيىنكى، كېيىن كەلگەن؛ ئاخىرقى.

مۇتەئەددىد [متعدد] (ئە) بىرقانچە، نۇرغۇن، كۆپ.

مۇتەئەررىز [متعرض] (ئە) دۇشمەنلىك قىلغۇچى، ئېتىراز بىلدۈرگۈچى.

مۇتەئەززىر [متعذر] (ئە) قىيىن، تەس، مۇشكۈل.

مۇتەئەسسۇف [متأسف] (ئە) ئەپسۇسلىنىش، تەئەسسۇپ.

مۇتەئەسسىر I [متعسر] (ئە) قىيىن، تەس، مۇشكۈل.

مۇتەئەسسىر II [متأثر] (ئە) تەسىرلىك.

مۇتەئەللا [متعلی] (ئە) يۇكسەك، ئېگىز.

مۇتەئەللەق [متعلق] (ئە) قاراشلىق، باغلىق، ئائىت.

مۇتەئەممىل [متأمل] (ئە) دىققەت بىلەن قاراش؛ پىكىر قىلىش.

مۇتەئەننىي [متأنی] (ئە) سەۋرلىك، ئىھتىياتچان، ئالدىراقسان ئەمەس.

مۇتەئەھھىد [متعهد] (ئە) بىرەر ئىشنى ئۆز ئۈستىگە

ئالغۇچى، ۋەدە بەرگۈچى.

مۇتەئەھھىل [متأهل] (ئە) ئائىلىلىك، بالا ـ چاقىلىق، ئۆيلەنگەن.

مۇتەبائىد [متباعد] (ئە) ئۇزاقلىشىش، بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىش.

مۇتەبەررەك [متبرك] (ئە) مۇبارەك؛ مۇقەددەس، تەۋەررۇك. ئەزىز.

مۇتەبەسسىم [متبسم] (ئە) تەبەسسۇم قىلغۇچى.

مۇتەبەھھىر [متبحر] (ئە) چوڭقۇر بىلىم ئىگىسى، ئالىم.

مۇتەجائىز [متجائز] (ئە) تاجاۋۇز قىلغۇچى.

مۇتەجەللى [متجلى] (ئە) روشەن، ئېنىق، پارلاق؛ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان.

مۇتەدارىك [متدارك] (ئە) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىدىن بىرى. لۇغەت مەنىسى يېتىشكۈچى، ئارقىدىن كېلىپ قوشۇلغۇچى. بۇ بەھر كېيىن تېپىلىپ، ئەسلىدىكى 15 بەھرىگە 16 ـ بولۇپ قوشۇلغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان.

مۇتەرەددىد [مۇتەرەدد] (ئە) ئىككىلەنگۈچى، شەكلەنگۈچى؛ قارارسىز.

مۇتەرەننىم [مترنم] (ئە) سايرىغۇچى، كۈيلىگۈچى، ناخشا ئېيتقۇچى.

مۇتەرجىم [مترجم] (ئە) تەرجىمان.

مۇتەررا [مطرى // مطرا] (ئە) تازا، سۈزۈك، پاكىز، تازىلانغان:

ئىشىكدە مەرغىزارى تۇرنە زىيبا،
بىھىشتىنىڭ ساھەق ياڭلىغ مۇتەررا.

— ناقىس.

مۇتەررەز [مطرز] (ئە) گۈل تىكىلگەن؛ زىننەتلەنگەن:

ئەي جەمالۇ رەھمەتىڭدىن گەر زەلىلۇ گەر مۇئەززەز،
سەفھەن كەۋنەيىن ئولۇپ ئاتىڭ تىرازىدىن مۇتەررەز.

— نەۋايى.

مۇتەزائىد [متزائد] (ئە) كۆپەيگەن، زىيادە.

مۇتەزەررىر [متضرر] (ئە) زەرەرلەنگەن، زىيان تارتقان.

مۇتەزەممىن [متضمن] (ئە) ئۆز ئۈستىگە، زىممىسىگە ئالغان.

مۇتەسەددى [متصدى] (ئە) بىرەر ئىشنى باشلىغۇچى، بىرەر ئىشقا كىرىشكۈچى، تەشەببۇسكار.

مۇتەسەررىف [متصرف] (ئە) تەسەررۇپ قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى، ئىگە، خوجا.

مۇتەسەۋۋىر [متصور] (ئە) تەسەۋۋۇر قىلىنغان، كۆزدە تۇتۇلغان، نىيەت قىلىنغان، پەرەز قىلىنغان.

مۇتەشەررىئ [متشرع] (ئە) شەرىئەتكە ئەمەل قىلغۇچى.

مۇتەشەككىل [متشكل] (ئە) شەكىللەنگەن، تەشكىللەنگەن.

مۇتەغەللىبە [متغلبه] (ئە) زوراۋانلار، زالىملار.

مۇتەغەيىر [متغير] (ئە) ئۆزگەرگەن، ئۆزگەرگۈچى؛ ئۆزگىچە باشقا ـ باشقا.

مۇتەفاۋىت [متفاوت] (ئە) بىر ـ بىرىدىن پەرق قىلىدىغان، پەرقلىق، ھەر خىل.

مۇتەفەررىق [متفرق] (ئە) پاراكەندە، تارقاق، چېچىلغان؛ بىر ـ بىرىدىن پەرقلىق.

مۇتەفەررىئ [متفرع] (ئە) تارماقلارغا بۆلۈنگەن، شاخلانغان.

مۇتەفەككىر [متفكر] (ئە) تەپەككۇر قىلغۇچى، كەڭ پىكىرلىك.

مۇتەقارىب [متقارب] (ئە) ئارۇز ۋەزنىدىكى بەھرىلەردىن بىرى. لۇغەت مەنىسى: يېقىنلاشقۇچى.

مۇتەقازى [متقاضى] (ئە) قاتتىق تۇرۇپ تەلەپ قىلغۇچى، تەقەززا بولغۇچى.

مۇتەقائىد [متقاعد] (ئە) رەت قىلغۇچى.

مۇتەقائىد بولماق — رەت قىلماق.

مۇتەكاسىر [متكاثر] (ئە) كۆپەيگەن، ئارتقان، پاراۋان.

مۇتەكەببىر [متكبر] (ئە) مەنمەنچى، كىبىرلىك؛ مەغرۇر.

مۇتەكەففىل [متكفل] (ئە) كېپىل بولغان، كېپىللىكنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان.

مۇتەكەللىف [متكلف] (ئە) تەكەللۇپلۇق؛ دىققەت بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

مۇتەكەللىم [متكلم] (ئە) سۆزلىگۈچى، ناتىق.

مۇتەلاتىم [متلاطم] (ئە) دولقۇنلىنىۋاتقان، مەۋج ئۇرۇۋاتقان.

مۇتەلالا [مطلالا] (ئە) يالتىراپ تۇرغان، يورۇق، روشەن.

مۇتەلەۋۋىن [متلون] (ئە) رەڭگارەڭ، رەڭمۇرەڭ.

مۇتەللا [مطلى] (ئە) تىللا سۈيى بىلەن سۇغۇرۇلغان، ئالتۇن سۈيىگە چىلانغان.

مؤتەمەتتىئ [متمتع] (ئە) لەززەتلەنگۈچى؛ بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.

مؤتەمەسسىل [متمثل] تەقلىد قىلغۇچى، ئۆزىنى باشقا نەرسىگە ئوخشاتقۇچى.

مؤتەمەككىن [متمكن] (ئە) بىر جايدا تۇرغۇچى، مۇقىم.

مؤتەمەييىز [متميز] (ئە) ئىمتىيازلىق؛ ئاجرىتىلغان، پەرق ئېتىلگەن.

مؤتەنەببىھ [متنبه] (ئە) ئاگاھ، خەۋەردار، ھوشيار.

مؤتەنەففىر [متنفر] (ئە) نەپرەتلەنگۈچى، يىرگەنگۈچى، بىزار.

مؤتەنەۋۋىئ [متنوع] (ئە) ھەر خىل، تۈرلۈك، خىلمۇ خىل.

مؤتەھەتتىك [متهتك] (ئە) رەسۋا، ئابرۇيسىزلانغان.

مؤتەھەررىك [متحرك] (ئە) ھەرىكەتلىك.

مؤتەھەممىل [متحمل] (ئە) بەرداشلىق بەرگۈچى، تاقەت قىلغۇچى.

مؤتەھەييىر [متحير] (ئە) ھەيران قالغان، ھەيران بولغان.

مؤتەھھىر [مطهر] (ئە) تازا، پاك، پاكىز.

مؤتەۋاتىر [متواتر] (ئە) يوشۇرۇن، سۈقۇنغان، پىنھان.

مؤتەۋازىئ [متواضع] (ئە) كىبىرى يوق، كىچىك پېئىل؛ ئادەپلىك.

مؤتەۋەتتىن [متوطن] (ئە) مۇقىم، تۇرغۇن، بىرەر يەرنى ئۆزىگە يۇرت قىلىپ تۇنغان، ماكانلاشقان.

مؤتەۋەججىھ [متوجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، قاراش.
2) ئۆزىنى بىلدۈرۈش، خاتىرىسىگە سېلىش.

مؤتەۋەررىئ [متورع] (ئە) ئۆزىنى يامان ئىشلاردىن ساقلىغۇچى، خۇدا ۋە دىن يولىدىن چىقمايدىغان، خۇداغا ئىشىنىدىغان.

مؤتەۋەففا [متوفى] (ئە) ۋاپات بولغان، ئۆلگەن.

مؤتەۋەللى [متولى] (ئە) مەدرىسە، مەسچىت، ۋەخپىنى (يەر ـ مۈلۈكنى) ئىدارە قىلغۇچى، كىرىم ـ چىقىمنى باشقۇرغۇچى.

مؤتەۋەللىد [متولد] (ئە) تۇغۇلۇش.

مؤتەۋەھھىم [متوهم] (ئە) ۋەھىمە قىلغۇچى.

مؤتەۋۋەل [مطول] (ئە) ئۇزۇن، چوڭقۇر:
چۈ سۆزنى قىلىپ مۇندا مۇجمەل بايان،
نەۋائى قىلىپىدۇر مۇتەۋۋەل بەيان.
— ئا. نىزارى.

مؤتتەسىف [متصف] (ئە) سۈپەتلەنگەن، ماختالغان.

مؤتتەسىل [متصل] (ئە) 1) ئۈزلۈكسىز، كەينى ـ كەينىدىن، توختاۋسىز:
خوجە ئۈچ كۈن مۇتتەسىل ئەيلەپ ئىغان،
گولتۇرۇپ تاشلىقتە تاغاي ئابۇنان.
— زەلىلى.
2) تۇتاش؛
سەۋاد ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرىشىك قىرمىزىدىن مۇتتەسىل ئەۋزارە قىلاي.
— زەلىلى.

مؤتتەفەق [متفق] (ئە) ئىتتىپاقلاشقان، كېلىشىلگەن.

مؤتتەفىق [متفق] (ئە) بىرلەشكەن، ئىتتىپاقلاشقان، دوست؛ پىكىرداش:
قىلمىغىن بۇ يولدا نەفسىڭنى رەفىق،
بولما ھەرگىز نەفسى بىلەن مۇتتەفىق.
— خارابائى.

مؤتتەفىق بولماق — كېلىشمەك، بىرلەشمەك، ئىتتىپاق بولماق:
ئىشق ئىلە سەۋدا بولۇبان مۇتتەفىق،
ئەيلەدىلەر دەھر ئارا رەسۋا مېنى.
— نەۋائى.

مؤتتەقى [متقى] (ئە) تەقۋادار، پەرىز تۇتقان، ھارامدىن ساقلانغان:
بەد گۇمانلىق قىلىپ ۋەلىلەرغە،
ئالمىغۇ زاھىدۇ مۇتتەقىلەرغە.
— ن. زىيائى.

مؤتتەكا [متكى] (ئە) يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان نەرسە، يۆلەنچۈك؛ ياستۇق، تەكىيە:
يارەسۇلۇللاھ بىشارەت بىرلە سىز بەرگەن ئىسا،
سايەبانى مەرقەد ئولدى مۇتتەكايى يەتتە تەن.
— زەلىلى.

مؤتتەلىئ [مطلع] (ئە) خەۋەردار، ئاگاھ.

مؤتتەلىئ بولماق — خەۋەردار، ئاگاھ بولماق، خەۋەر تاپماق:
ئىستەساك دەيرى فەنا سىررىغە تاپماق ئىتتىلاڭ،
مەستىلىغىدىن بولماغىل دەۋران ئىشىغە مۇتتەلىئ.
— نەۋائى.

مؤتتەھەم [متهم] (ئە) تۆھمەتكە قالغان؛ ئەيىبلەنگەن، گۇناھكار دەپ ھېسابلانغان.

مؤتتەھىد [متحد] (ئە) بىرلىشىش.

مۇترەبا [مطربا] (ئە) سازلىنىپ، شادلىنىپ، خۇشال:
زەلىلى تۇربەتتىدە مۇترەبا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئەسىدە ھەمدەمى چاڭۇ رەباب كەردى.
— زەلىلى.

مۇترىب [مطرب] (ئە) سازەندە ۋە ناخشىچى:
زاھىرى فەقىرنەما باتىندە ئار ئولسە،
قىلمە مۇترىبى كۆڭۈل ئويغاتقالى ئۇچتار ھەۋەس.
— ناقىس.

مۇترىبى خۇش لەھجە — خۇش ئاۋاز ناخشىچى:
بەزم ئارا خۇشتۇر قەدەھ كەۋكەب ۋەلى ئىرمەس تەمام،
مۇترىبى خۇش لەھجەئى خۇرشىد سىيما بولماسا.
— نەۋايى.

مۇتلەق [مطلق] (ئە) 1) كامىل، ئەڭ يېتىلگەن:
كىم ئالىم ئىسە نۇقتەدە بەرھەق دە ئانى،
گەر بەزم تۇزەر بەھىشتى مۇتلەق دە ئانى.
— نەۋايى.

2) ھېچ، ئەسلا، زادى؛ پۈتۈنلەي:
دېدىلەر بىزگە ئول ھەببى ھەق:
ئۇلەما كەلدى ئۇچ گۈرۈھ مۇتلەق.
— ن. زىيائى.

مۇتلەقا [مطلقا] (ئە) ئومۇمەن، پۈتۈنلەي، تامامەن.

مۇتلەقەن [مطلقاً] (ئە) قەتئىي، پەقەت، پۈتۈنلەي:
ئۆزى زاتىدىن مۇتلەقەن يوق خەبەر،
ئۆزىدىن يەنە ئۆزلۈكىدىن گەسەر،
— ئا. نىزارى.

مۇتمەئىن [مطمئن] (ئە) تىنچلانغان، كۆڭلى ئەمىن تاپقان، شەك ـ شۇبھىسى قالمىغان:
يېدى شەيخ دورا نەسىنىڭ غەمىن،
زەمانى دىلى بولمادى مۇتمەئىن.
— ئا. نىزارى.

مۇجادەلە [مجادلە] (ئە) جېدەل، غوۋغا؛ بەسلىشىش.

مۇجالەسەت [مجالست] (ئە) ھەمسۆھبەتلىك، ئۇلپەتلىك.

مۇجاھەدە [مجاھدە] (ئە) غەيرەت، تىرىشچانلىق؛ نەپسىنى يېڭىش يولىدا كۈرىشىش.

مۇجاھىد [مجاھد] (ئە) غازى.

مۇجاھىد بولماق — نەپسىنى يېڭىپ، ئىسلامنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن كۈرەشمەك.

مۇجاھىدات [مجاھدات] (ئە) غەيرەتلەر، كۈرەشلەر، بەسلىشىشلەر.

مۇجاۋۇر [مجاور] (ئە) مۇقىم، تۇرغۇن؛ قوشنا.

مۇجاۋۇرلىق [مجاورلىق] مۇقىملىق.

مۇجاۋۇرلىق قىلماق — ئىستىقامەت قىلماق، ياشىماق.

مۇجەدۋەل [مجدول] (ئە) جەدۋەل تارتىلغان، جەدۋەل قويۇپ سىزىلغان.

مۇجەررا [مجرا] (ئە) تۈگىمەيدىغان، تۈگىمەس:
مۇجەررا بولۇپ نەھرى گەينۈلھەيات،
قۇيۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇننەجات.
— ئا. نىزارى.

مۇجەررەد [مجرد] (ئە) يەككە، يالغۇز. تەنھا، ئۆيلەنمىگەن، بويتاق:
تائەت بىلە تا بولماسا ئەيسايى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمىن كۇنگىرەئى تائى زەبەرجەد.
— زەلىلى.

مۇجەسسەم [مجسم] (ئە) گەۋدىلەنگەن؛ تەسۋىرلەنگەن:
ھەم روھى مۇسەۋۋەر سەنۇ ھەم روھى مۇجەسسەم،
بۇلۇتۇق ئىلە سەن فتنەئى دەۋران يېتىلىبسەن.
— لۇتفى.

مۇجەللا [مجلا] (ئە) جۇلالانغان، يالتىرىغان.

مۇجەللەد [مجلد] (ئە) جىلد، توپلام قىلىنغان.

مۇجتەبا [مجتبى // مجتبا] (ئە) تاللاپ، ئىللاپ ئېلىنغان:
بەندە ھەمدى خالىقى نەئتى رەسۇلى مۇجتەبا،
جانىشىنى زارى پەيمبەر چەھار يارىم كېلۇر.
— نەۋبەتى.

مۇجتەمەئ [مجتمع] (ئە) توپلانغان، جەم بولغان، يىغىلغان كىشىلەر توپى:
بۇ ئەفسانىنى ئاڭلاڭىز مۇستەمەئ،
تەڭجۇپ قىلىڭ ئاڭلاغان مۇجتەمەئ.
— ئا. نىزارى.

مۇجتەمەئ قىلماق — توپلىماق، جەم قىلماق:
پەراكەندىلەرنى قىلىپ مۇجتەمەئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفەئ.
— ئا. نىزارى.

مۇجتەنىب [مجتنب] (ئە) پەرىز تۇتقۇچى، نەپرەتلەنگۈچى؛ ھەزەر ئەيلىگۈچى.

مۇجتەنىب ئولماق — ھەزەر قىلماق، ھەزەر ئەيلەمەك:
گەر مۇجتەنىب بولسە دەۋر ئارا نۇقساندىن،
جۇرئەت كەمالى ئۆزر بىلغىل ئاندىن.
— نەۋايى.

مۇجتەھىد [مجتهد] (ئە) ئىنتايىن تىرىشچان، بەك

ئىجتىماتلىق، قالتىس غەيرەتلىك؛ دىن ئۇلىمالىسى:
ھەم رەسۇلغە مۇتەبىئەت قىلسە،
مۇجتەھىد سۆزلەرىنى ھەق بىلسە.
— ن. زىيائى.

مۇجرىم [مجرم] (ئە) گوناھكار، جىنايەتچى، ئەيىبدار:
مۇجرىمى سادىق ئېرۇر ئۆزر بىلە قابىلى فەيز،
مۇئمىنى زىندىقە بولماس مۇتەجەللى فەييار.
— ئەۋلىيا.

مۇجمەل [مجمل] (ئە) چۈشەنگىلى بولمايدىغان، نائېنىق:
كى مۇجمەل بايان ئەيلەدۈك قەدرى ھال،
ئەزەر سالغان ئەل بولماسۇن دەپ مەلال.
— ئا. نىزارى.

مۇجىب [مجب] (ئە) 1) سەۋەب، ئاساس. 2) لازىم، كېرەك:
ھاسىل ئىتمەك مۇندا ئەخلاقى ھەسەن مۇجىبدۇرۇر،
ئەزل ئىلە تاپماقغە ھۇسىن ئەمرى ئۇقبادىن نىشان.
— ناقىس.

مۇجىبى بەست بولماق — خۇشاللىققا، خۇرسەنچىلىككە سەۋەب بولماق.
مۇجىبى تەرەددۇد — شۇبھە، ئىككىلىنىش سەۋەبى.
مۇجىبى تەبزىھ — رەسۋالىق، بەمەنلىك سەۋەبى.
مۇجىبى تەنەففۇر — نەپرەتلىنىش سەۋەبى.
مۇجىبى تەنبىھ — تەنبىھكە لايىق.

مۇجىد (د) [مجد] (ئە) تىرىشقاق، تىرىشچان، جىددىي ھەرىكەت قىلغۇچى:
خۇبلەر بەزمىدە جەمئ ئولماققە بار ئول ئاي مۇجىد،
ھۇسنىن ئىزھار ئەيلەمەككە ئىستەر ئەترافىدە زىد.
— ئەۋلىيا.

مۇخ [مخ] (ئە) مېڭە، زېھىن، ئەقىل.

مۇخاتەب [مخاطب] (ئە) مۇراجىئەت قىلىنغان، خىتاب قىلىنغان شەخس.

مۇخاتەرە [مخاطره] (ئە) خەۋپ، خەۋپ - خەتەر.

مۇخاسەمەت [مخاصمت] (ئە) ئاداۋەت، خۇسۇمەت، دۇشمەنلىك، نىزا.

مۇخالىف [مخالف] (ئە) قارشى، زىت، مۇڭاپىق ئەمەس؛ دۇشمەن:
گۈلۈ غۇنچە تۇتسە ئۆزىن بۇيۇ ھۇم،
بىناگاھ كەلسە مۇخالىفى سەمۇم.
— ئا. نىزارى.

مۇخالىف گۇزار [مخالف گذار] (ئە + پ) ئىشنى تەتۇر بېجىرىش، تەتۇر چۈشىنىش.

مۇخالىف پىشە [مخالف پشه] (ئە + پ) تەتۇرلۇككە ئادەتلەنگەن.

مۇخەففەف [مخفف] (ئە) كىچىكلىتىلگەن، يەڭگىلىتىلگەن، قىسقارتىلغان.

مۇخەففەفە [مخففه] (ئە) «مۇخەففەف» كە قارالسۇن.

مۇخەممەس [مخمس] (ئە) بەشلىك، شېئىرىيەتتە بەش مىسرادىن تەركىب تاپقان بىر كۆپلىت ۋە شۇ شەكىل بىزىلغان شېئىر.

مۇخەننەس [مخنث] (ئە) ئىككى جىنسلىق.

مۇخبىر [مخبر] (ئە) خەۋەر قىلغۇچى، خەۋەر يازغۇچى.

مۇختار [مختار] (ئە) تاللانغان، سايلاپ ئېلىنغان، ھەممىگە ماقۇل كېلىدىغان:
بەھەققى سەييىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھار يار كەبى مۇھتەشەم ئۇممەم ئولماس.
— شەۋقى.

مۇختەرەئ [مخترع] (ئە) ئىختىرا قىلىنغان، ئويلاپ تېپىلغان.

مۇختەردئ [مخترع] (ئە) ئىختىرا قىلغۇچى، كەشپ قىلغۇچى، كەشپىياتچى.

مۇختەسەر [مختصر] (ئە) قىسقا، قىسقارتىلغان، ئىخچام:
ئەگەر زىكرى قىلسام بۇلارنى تەمام،
بۇلار مۇختەسەر سۆز تەۋىلۇلكەلام.
— ئا. نىزارى.

مۇختەسەر قىلماق — قىسقا، ئىخچام قىلماق:
ئاغزى سىررىنگە كىسىم ئەزەر قىلدىم،
جۇملە سۆزۈمنى مۇختەسەر قىلدىم.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇختەلىت [مختلط] (ئە) ئارىلاشقان، بىرلەشكەن:
بىر - بىرى بىرلە بولۇبان مۇختەلىت،
شاھ سەۋال ئەتتى بولۇپ مۇنبەست.
— ئەۋلىيا.

مۇختەلىت بولماق — ئارىلاشماق، بىللە بولماق.

مۇختەلىف [مختلف] (ئە) ھەر تۈرلۈك، خىلمۇ خىل تۈرلۈك - تۈمەن، يۈزمۇ يۈز.

مۇختەلىف بولماق — خىلمۇ خىل بولماق، ئۆزگەرمەك.

مۇخلىس [مخلص] ئىخلاس قىلغۇچى؛ سەمىمىي، ساداق:
خاس ئۆز قولىنغە لۇتق ئېتىپ رەھىم قىلسە يار،

مۇخلىس قەدىمىي قۇل ئاتا ئابدۇررەھىم ئېرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇخلىس ئولماق — چىن يۈرەكتىن بېرىلمەك، ئەگەشمەك:
زېھى مۇخلىس ئولمىش خەلايىق ساڭا،
خەلايەت سەرۋايى لايىق ساڭا.
— زەلىلى.

مۇخىل [مخل] (ئە) بۇزغۇچى، ئازار بەرگۈچى:
پەششەكى ئەل بوينىغا بولدى مۇخىل،
بولدى تاپانچە بىلە ئوق مۇز مۇھىل.
— ئەۋايى.

مۇداخىلە [مداخلە] (ئە) ئارىلىشىش، ئارىغا كىرىش، قىستىلىش.

مۇدارا [مدارى] (ئە) مۇرەسسە قىلىش، چىقىشىش، كېلىشىش.

مۇدام I [مدام] (ئە) دائىم، ھەردائىم، داۋاملىق، ھەمىشە:
كۆڭۈلكىم، ساده كۆزۈڭگەي، مۇدام ئازاده كۆزۈڭگەي،
مۇسەففا باده كۆزۈڭگەي، ئەگە قىلساڭ تاڭ جامى.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇدام II [مدام] (پ) ھاراق، شاراب، مەي:
فەسلى بەھار كۆلدۇر ھەريان شۇكۇفە سەۋسەن،
بىس، ئاشقانۇ بېيدىل شۇربى قىلساڭ مۇدامى.
— زەلىلى.

مۇداۋا [مداوا] (ئە) داۋالاش:
دەرد ئېرۇر ئەسلى دەرمان تېپىۋ ھەر دەرماندەغە،
دەردى جانپەرۋەر بىلە تۇرلۇ مۇداۋا قىلدىلار.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇدەررىس [مدرس] (ئە) دەرس بەرگۈچى، مەدرىسە مۇئەللىمى:
بولسە مۇفتى مۇدەررىس ئەئلەم،
دىن زەۋالىدىن ھېچ يېمەسلەر غەم.
— ن. زىيائى.

مۇدەسسىر [مدثر] (ئە) كىيىمگە پۈركۈنۈۋالغۇچى (قۇرئاندىكى 74 ـ سۈرە، 1 ـ ئايەتتىكى خىتاب بويىچە مۇھەممەد پەيغەمبەرنى كۆرسىتىدۇ.)
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يامۇدەسسىر يامۇزەممىل قۇم،
بىمىنراجى ۋۇجۇدەش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

مۇدەققىق [مدقق] (ئە) تەتقىقات قىلغۇچى، ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرگۈچى.

مۇدەۋۋەر [مدور] (ئە) يۇمىلاق، چاق شەكىللىك:
ھالە ئول يۈزگە مۇدەۋۋەر كۆزگۈ،
يۈزىنىڭ ئەكسىدۇر ئول كۆزگۈدە ماھ.
— ئەۋايى.

مۇدەۋۋىن [مدون] (ئە) دىۋان تۈزگۈچى، توپلام قىلغۇچى.

مۇدىبىر [مدبر] (ئە) ئىشى ئارقىغا كەتكەن، بەختسىز.

مۇددەئا [مدعا] (ئە) دەۋا قىلىنغان نەرسە؛ تەلەپ، خاھىش، مەقسەت:
كى ئېردى بۇ كۆڭۈلنىڭ مۇددەئاسى،
ئەرۇسى سۆزگە كىيدۈرمەك لىباسى.
— ناقىس.

مۇددەئا ئەيلەمەك — خالىماق، مەقسەت قىلماق:
ئاغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دەرەمگە بەھا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مۇددەت [مدت] (ئە) ۋاقىت؛ ۋاقىت ۋە زاماننىڭ مەلۇم بىر قىسمى:
زەلىلى مۇددەتىدۇر ئەل كۆزىدىن بولدى نا پەيدا،
ئىمامانى خوتەننىڭ چارباغىدىن سوراغىم بار.
— زەلىلى.

مۇددەئىي [مدعى] (ئە) دەۋا قىلغۇچى، دەۋاگەر؛ رەقىب:
يارەب، جەزايى مۇددەئىنى سەن ھەمىشە بەر،
ھەر كىمى يامانلىق ئەيلەسە بوينىغە شىشە بەر.
— زەلىلى.

مۇدرەك [مدرك] (ئە) چۈشىنىلگەن، ئىدراك قىلىنغان، مەلۇم.

مۇدىر [مدير] (ئە) 1) ئايلاندۇرغۇچى، ئايلاندۇرۇپ يۈرگۈزگۈچى؛ ئىدارە قىلغۇچى:
غەم تۈنى سەرگەشتە باشىم ھەم سىپەھرىدۇر مۇدىر،
ئاندا كەۋكەب زاھىر ئولغان يۇز ئۈزە ھەر قەترە ياش.
— ئەۋايى.

2) دەۋر:
ۋۇ بىر قەرى دەۋر ئەتتى چەرخى مۇدىر،
چىقاردى بۇ ئەجۈبەن دىلپەزىر.
— ئەۋايى.

مۇدىق (ق) [مدق] (ئە) دەققەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، پەملىك.

مۇدىمىن [مدمن] (ئە) بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە ئادەتلەنگۈچى، قانىتىق بېرىلگۈچى.

مۇدھىش [مدهش] (ئە) دەھشەتلىك، قەبىھ.

مۇر I [مر] (ئە) تەمسىز، ئاچچىق.

مۇر II [مر] (پ) چۈمۈله؛ ئۇششاق هاشارەت:
مۇر بولسە بولۇر ئۇلۇغ ئەژدەر،
قادادى گويا باشىغە ئەفسەر.
— ن. زىيائى.

مۇرۇمار — چۈمۈله ۋە يىلان:
ئادەم ئارامدا بەلكى مۇرۇمار،
يۈرت ئەمنىيەت مەھەللى نەۋبەهار.
— زەلىلى.

مۇرئات [مرعات] (ئ) بىرەر نەرسىگە رىئايە قىلىش، مۇرەمەت - ئېھتىرام.

مۇراد [مراد] (ئ) تىلەك، مەقسەت، ئارزۇ:
مۇراد ھۇسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راھەتدىن،
مۇراد چۈرمىسىدىن ئۆتۈلا ئانادۇر سەمەرات.
— شەۋقى.

مۇرات تاپماق — مۇرادى ھاسىل بولماق، مۇراد - مەقسىتىگە يەتمەك:
مۇرادىن تاپار ئاندا ھەرزى نەفس،
كى ئول ئەھلى ھاجەتكە فەرياد رەس.
— ئا. نىزارى.

مۇرادى ھەق — ئاللانىڭ ئىستىكى، ھەقىقەت:
ئولكىم تۇنۇكۇن كۆڭلى مۇرادى ھەقدۇر،
ھەرغۇسسەدە ئارامى فۇئادى ھەقدۇر.
— نەۋائى.

مۇرادات [مرادات] (ئ) مۇرادلار، ئارزۇلار.

مۇراجەئەت [مراجعت] (ئ) 1) قايتىش، جۇنۇش. 2) بىراۋغا چاقىرىق ياكى ئىلتىماس قىلىش يۈزىسىدىن قىلىنغان سۆز.

مۇرەببەئ [مربع] (ئ) تۆتلۈك، تۆت بۇرجەكلىك، كۇادرات، تۆت مىسرالىق شېئىر.

مۇرەببي [مربى] (ئ) تەربىيىلىگۈچى، تەربىيىچى:
مۇئەززەز مۇرەببي ئاتادىن كېچمىپ،
داغى مېھرىبانراق ئانادىن كېچىپ.
— ئا. نىزارى.

مۇرەتتەب [مرتب] (ئ) تەرتىپكە سېلىنغان؛ كامىل، مۇكەممەل:
ياساپ ئېردى مەكتەپ ئاتاسى ئاڭا،
قىلىپ ئۆي مۇرەتتەپ ئاناسى ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

مۇرەزا [مرضاء] (ئ) كېسەللەر.

مۇرەسسەئ [مرصع] (ئ) قىممەت باھا تاشلار بىلەن بېزەلگەن:
ھەشقى مۇرەسسەئ ئەيلەبان شېئىرنى خۇش لىباس قىل،
مەئرىفەت ئەھلىدىن گەھى لۇتف كەلامى ھەم كېرەك.
— زەلىلى.

مۇرەسسەئ ئەفسەر — گۆھەر، ياقۇتلار بىلەن بېزەلگەن تاج:
ھىجرىدىن دۈئانەلەردەك دەربەدەر بولسام گادا،
ئەيب ئىماستۇر تۇشتى باشىمدىن مۇرەسسەئ ئەفسەرىم.
— مەھزۇن.

مۇرەسسەئ پۇش [مرصع پوش] (ئ + پ) قىممەت باھا كىيىملەرگە ئورالغان:
ئانچە خادىم ئېدى مۇرەسسەئ پۇش،
كى ئىدىلەر ئەخنىغە خىزمەتكۇش.
— نەۋائى.

مۇرەغغەب [مرغب] (ئ) رىغبەتلەندۈرگۈچى، زوقلاندۇرغۇچى.

مۇرەففەھ [مرفه] (ئ) تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم؛ ئارام؛ خۇرسەن.

مۇرەققەئ I [مرقع] (ئ) دەرۋىشلەر كىيىدىغان قۇراق تون.

مۇرەققەئ II [مرقع] (ئ) يامالغان.

مۇرەققەئ ياسىماق — يامىماق، بىر - بىرىگە ئۇلىماق.

مۇرەققەس [مرقص] (ئ) ئۇسسۇلچى:
چىقىپ يۈردى ئانداق ئالالا بىلە،
مۇغەننى، مۇرەققەس، تىلالا بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇرەككەب [مركب] (ئ) تەركىب تاپقان، تۈزۈلگەن؛ قوشۇلغان، مۇرەككەپ.

مۇرەۋۋەق [مروق] (ئ) تىنىق، سۈزۈك؛ ساپ، تازا:
مۇرەۋۋەق بادەيى سافى تولۇن ئايغا قىلۇر تەئنە،
كىسىم ئول جەم جامىدا رەخشەندە چۈن خۇرشىدى تاباندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇرەۋۋى [مروى] (ئ) رىۋايەتچى:
مۇرەۋۋى زامانى چېكىپ تۇرپە رەنج،
بۇ ياڭلىغ دىمىشلەر، ساچىپ ئالگە گەنج.
— ئا. نىزارى.

مۇرتاز [مرتاض] (ئ) رىيازەت بىلەن نەپسىنى يەڭگان، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان:
بىراۋكىسىم ئەمىر خىلافىدىن ئەيلەگەي ئېتىراز،
ئەگەر ئۇلۇس شاھىدۇر يوق ئانىڭ كەبى مۇرتاز.
— نەۋائى.

مۇرتەد (د) [مرتد] (ئ) دىندىن ئازغان، دىندىن

قايتقان.

مۇرتەزا [مرتضى] (ئە) 1) تاللانغان، خىللانغان؛ سايلاغان:
مۇرتەزا سەرھەلقەگى مەردان راھ ھەق ئۈچۈن،
ئال ئەۋلادىن تاماشا قىل شەھىدى كەر بەلا.
— زەلىلى.
2) ئەلىنىڭ لەقىمى.

مۇرتەفىئ [مرتفع] (ئە) يۇقىرى، يۇكسەك:
پەراكەندىلەرنى قىلىپ مۇجتەمىئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفىئ.
— ئا. نىزارى.

مۇرجىئ [مرجع] (ئە) قايتۇرغۇچى؛ مۇراجىئەت قىلغۇچى.

مۇردار [مردار] (پ) ئۆلۈمتۇك؛ ھارام بولغان، ناپاك.
گۆھەر ئورنىغە قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار، كۆزى ئەھۋال شىغال شەيخ.
— شەۋقى.

مۇردە [مردە] (پ) ئۆلۈك، جەسەت، جىنازا:
چۈ مۇردە باشىغە ئانى كەلتۇرۈپ،
ئىشارەت بىلە لەبىگە سۆيدۈرۈپ.
— ئا. نىزارى.

مۇردەتەن — ئۆلۈك تەن، ئادەمنىڭ جەسىتى:
كېتىپ جان بەدىندىن، قالىپ مۇردەتەن،
ئىكى جان مەكانى ئىدى بىر بەدەن.
— ئا. نىزارى.

مۇردەۋار [مردەوار] (پ) ئۆلۈكتەك، جەسەتكە ئوخشاش:
ھەمانا يېقىلدى بولۇپ مۇردەۋار،
زەمىنده ياتىپ جىسمى ئەفسۇر دەۋار.
— ئا. نىزارى.

مۇرسەل [مرسل] (ئە) ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەن، ئەلچى، روسۇل:
بەھەقى ھۆرمەتى تۇغى ـ لىۋايى ئەھمەدى مۇرسەل،
زەلىلى يولدىن ئازمىش يولغە سال گۇمراھ دەپ كەلدىم.
— زەلىلى.

مۇرسەلىن [مرسلين] (ئە) پەيغەمبەرلەر، روسۇللار.

مۇرسەئ [مرصع] (ئە) ئالتۇن تاج.

مۇرشىد [مرشد] (ئە) يول باشلىغۇچى، رەھبەر؛ پىر، ئۇستاز:
پىرى مۇرشىدىنىڭ قاشىغە بارماغان،
نەپسى شەيتانىنىڭ قولىنى قارماغان.
— زەلىلى.

مۇرشىدى ئاگاھ — ھەممە تەرەپتىن خەۋەردار بولباشچى:
بىلگەچ ئانى مۇرشىدى ئاگاھىدىن،
ھۆكمى جۇلۇس ئولدى ئانا شاھىدىن.
— نەۋايى.

مۇرشىدى راھىدىن — دىن يولىغا باشلىغۇچى:
مۇبارەك ئاتى مەۋلەۋى ئەرشىدىن،
ئۆزى قۇتبىدۇر مۇرشىدى راھىدىن.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

مۇرشىد كامىل — تەرىقەت پىرى:
زەلىلى جەففەرى سادىقنى دەيدۇ مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھان كەلامىم جەففەرى تەييار بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مۇرشىدى مۇفتەدا — پېشۋا، توغرا يولغا باشلىغۇچى.

مۇرشىدى مۇكەممەل — كامالەتكە يەتكەن، ئۇلۇغ شەيخ.

مۇرشىدى ھادى — توغرا يول كۆرسەتكۈچى رەھبەر:
چۈن تەرىقەت يولىغە كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىجاب.
— زەلىلى.

مۇرغ [مرغ] (پ) قۇش، قۇشلار:
قاراغىل شامۇ سەھەر پەرسىز ئۇچارلار شەب پەرەڭ،
جۇملەسى مۇرغى ھەۋانىڭ ئۇچماغى پەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

مۇرغى كول — سۇ قۇشى، ئۆردەك:
شەھەر ئىچىگە كىردىمۇ قىلدىم نۇزۇل،
دانەگى ئابىغا بولۇپ مۇرغى كول.
— زەلىلى.

مۇرغابى [مرغابى] (پ) ئۆردەك.

مۇرغان [مرغان] (پ) قۇشلار:
بۇلبۇلى ئول باغى گۈلىستان بولۇپ،
ھەمدەمى مۇرغان غەزەلخان بولۇپ.
— زەلىلى.

مۇرغزار [مرغ زار] (پ) يېشىللىق، چىمەنزار:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىدىن فۇتۇھ،
مۇرغزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

مۇرۇر [مرور] (ئە) يۇرۇش، ئۆتۈش، كېچىش:
بۇدەۋران مۇرۇرى ئېرۇر ژاژگۈن،
ئۆزىدەك قىلۇر راستىنى سەرنىگۈن.
— ئا. نىزارى.

مۇرۇۋۋەت [مروت] (ئە) ئادەمگەرچىلىك، سېخىيلىق،

مەردلىك؛ ئېھسان؛ ئىنساپ:
رەئايەغە قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەرايەغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.
— ئا. نىزارى.

مۇرۇۋۋەت قىلماق — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق؛ ئىنساپ قىلماق:
كى بىزدىن ئەرزە بولسۇن ئول مەھى نامېھرىبانىمغا،
مۇرۇۋۋەت قىلماغان ئوتلار ياقىپ بۇخەستە جانىمغا.
— بىلال نازىم.

مۇرىد [مريد] (ئە) تالىپ، خالىغۇچى؛ بىرەر ئادەمگە ئەگەشگۈچى؛ بىرەر شەيخقە قول بەرگۈچى:
سەۋاد زاھىر ئەيلەب پۇشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

مۇرىق (ق) [مرق] (ئە) يۇمشاتقۇچى، ئېرىتكۈچى (كۆڭۈلنى):
چۇن نەۋائى رىققەت ئەيلەب، نەزم ئېتەر شەرھى فىراق،
فۇرقەت ئەھلىغە تاڭ ئېرمەس بولسە ئەشئارى مۇرىق.
— نەۋايى.

مۇزائەف [مضاعف] (ئە) ئىككى مەرتە ئارتتۇرۇلغان، ئىككىگە كۆپەيتىلگەن؛ ئىككى قات، قەۋەتلەنگەن.

مۇزاب [مذاب] (ئە) 1) ئېرىتىلگەن:
فەلەك ساچتى خان باشىغە سىيمى ناب،
بىزنىڭ شاھ ئاياغىغە لەئلى مۇزاب.
— نەۋائى.

2) قىزىل مەي:
ئېتەر خارەنى مېھر لەئلى مۇزاب،
قىلۇر قەترەنى بەھ دۇررى خۇشاب.
— نەۋايى.

مۇزاد [مزاد] (ئە) زىيادە.

مۇزارىئ [مضارع] (ئە) ئوخشاش؛ ئارۇز بەھرىلىرىدىن بىرى.

مۇزاف [مضاف] (ئە) قوشۇلغان، ئىككىنچى بىرسىگە قوشۇپ كەلتۈرۈلگەن؛ تەۋە، مەنسۇپ.

مۇزافات [مضافات] (ئە) قوشۇمچە ئىشلار ۋە باشقا ئىشلار:
شەھەرنى ئىھاتە قىلىپ تۈشتى ئول،
مۇزافاتلارغە داغى قويدى قول.
— ئا. نىزارى.

مۇزاھىر [مظاهر] (ئە) ياردەمچى، قوللىغۇچى.

مۇزاھىم [مزاحم] (ئە) تەڭلىك پەيدا قىلغۇچى، مۇشەققەتكە دۇچار قىلغۇچى.

مۇزايەقە [مضايقە] (ئە) قىستىلىش، سىقىلىش؛ قىينىلىش، تىنچسىزلىق، مۇشكۈللۈك؛ قىستىلاڭ.

مۇزەففەر [مظفر] (ئە) غەلىبە قىلغۇچى، غالىب.

مۇزەككىر [مذكر] (ئە) ئەسلەتكۈچى، يادىغا چۈشۈرگۈچى؛ ۋائىز.

مۇزەممەت [مذمت] (ئە) يامان سۆز، ئاھانەت:
مۇزەممەتلەر بىلەن ئەيلەب مۇزەككەب،
ھىكايەتلەر بايان قىلسە مۇئەججەب.
— ناقىس.

مۇزەممىل [مزمل] (ئە) كىيىمىگە يۆگىنىۋالغۇچى (قۇرئاندىكى 13 ـ سۈرە، 1 ـ ئايەتتىكى خىتاب بويىچە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ.)
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يا مۇدەسسىرى يا مۇزەممىل قۇم،
بېمېئىراجى ۋۇجۇدەش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

مۇزەھھەب [مذهب] (ئە) ئالتۇن سۈيى بېرىلگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھەرەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.

مۇزەئپەر [مزعفر] (ئە) زەپەر قوشۇلغان، زەپەرلىك، سېرىق:
ئاچار نەرگىس مۇزەئپەر تاسى چەندان،
بولۇر ئول زەئفەراندىن غۇنچە خەندان.
— نەۋايى.

مۇزەييەل [مذيل] (ئە) قوشۇمچە قىلىنغان، ئىلاۋە قىلىنغان.

مۇزەييەن [مزين] (ئە) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن، چىرايلىق:
ئىدى سۇنبۇل بىلە گۇل دۇممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.
— ناقىس.

مۇزەييەن بولماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك:
بۇھەنگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ،
كى تارىخى ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مۇزەييەن قىلماق — زىننەتلىمەك، بېزىمەك:
مۇزەييەن قىلىپ قەسىرنى شاھۋار،
نەچە تاج بەخشۇ نەچە تاجدار.
— ئا. نىزارى.

مۇزەييىن [مزين] (ئە) زىننەتلىگۈچى، بېزىگۈچى.

مۇزتەر (ر) [مضطر] (ئە) مەجبۇر بولغان؛ چارىسىز، ئىلاجسىز، قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان:
مۇسافىرمەن خوتەن ئىقلىمى ئىچرە ئاجىزۇ مۇزتەر،
ئىمامۇ جەئفەرۇ سادىق ئاتىغە بەندەۋۇ چاكەر.
— زەلىلى.

مۇزتەرىب [مضطرب] (ئە) قاتتىق ھاياجانلانغان، تىنچسىزلانغان، پەرىشان، بىتاقەت، قارارسىز:
بۇ يەڭلىغ مۇزتەرىب، دىۋانە ئېردى،
كى بارچە ئاشنا بىگانە ئېردى.
— ناقىس.

مۇز تەرىب بولماق — ھاياجانلانماق، تىنچسىزلانماق، پەرىشان بولماق، تاقەتسىزلەنمەك:
چۇ فەھم ئەيلەدى لەيلى بۇھالنى،
ئىكەۋ مۇز تەرىب بولغان ئەھۋالنى.
— ئا. نىزارى.

مۇزد [مزد] (ئە) ئىش ھەققى، ئەمگەك ھەققى.

مۇزدپەرۋەد [مزدپرود] (ئە + پ) ئىش ھەققى بېرىشنى نازارەت قىلغۇچى.

مۇزدۇر [مزدور] (پ) مەدىكار، ياللانما ئىشچى.

مۇزمەر [مضمر] (ئە) يوشۇرۇلغان، بېكىتىلگەن؛ دىلدا ساقلانغان؛ مەخپىي، پىنھان:
يارىنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدەجان،
ئېسە ئەئجازى مەگەر مۇزمەردۇرۇر پەيغامىدا.
— بابىر.

مۇزمەر ئەتمەك — دىلدا ساقلىماق، مەخپىي تۇتماق:
مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەر ئەتتىم ئېتىقاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

مۇزمەھىل [مضمحل] (ئە) يوق بولۇپ كەتكۈچى، ئۆزىنى يوقاتقۇچى؛ ھالاك بولغان، يوقالغان؛ ئېرىپ كەتكەن:
ئول يىگىت ئۇستاددىن بولدى خىجىل،
كۆرگەچ ئانى ئۇستادى مۇزمەھىل.
— نەۋايى.

مۇزمەھىل ئەيلەمەك — ئۆزىنى ھالاك قىلماق، يوقاتماق، ئېرىپ كەتمەك:
بېخىللىق بىلە قىلماغىل مۇشتەمىل،
سەخا بەھرىدە ئەيلەگىل مۇزمەھىل.
— ئا. نىزارى.

مۇزمەھىل بولماق — يوق بولماق، ئۆزىنى يوقاتماق:
تەفەككۇردە خاقان بولۇپ مۇزمەھىل،
تەھەييۇر ئارا بولدى ئەفسۇردە دىل.
— ئا. نىزارى.

مۇزنەبىن [مذنبين] (ئە) گۇناھكارلار:
ئاسىلار پۇشتى پەناھى ياشەفىئەل مۇزنەبىن،
ھەددىن ئارتۇق ئاسى ئۇممەت ئۆزرىگە قىلدىڭ لەجاج.
— شەۋقى.

مۇزىر (ر) [مضر] (ئە) زىيان يەتكۈزگۈچى؛ زىيانلىق نەرسە:
چۇ تەھقىق ئەيلەدىڭ ھىكمەت مۇسىردۇر،
مۇڭا كىم نې مۇفىدۇ نې مۇزىردۇر.
— نەۋايى.

مۇزىي [موزى] (ئە) قىيىنىغۇچى، قىيىنچىلىق پەيدا قىلغۇچى.

مۇژە [مژە] (پ) «مىژە» گە قاراڭ.

مۇژدە [مژدە] (پ) خۇش خەۋەر، سۆيۈنچىلىك خەۋەر:
كى بۇ مۇژدەنى تاپتىلار شەيخ سەئد،
تەلەبدە چۇنان قىلدىلار جەددۇ جەھد.
— ئا. نىزارى.

مۇژدە بەرمەك — خۇش خەۋەر يەتكۈزمەك:
مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقئارا،
تاجىدارۇ ھۇد ـ ھۇدى پەيكى سەبا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

مۇژدەئى جان — ناھايىتى يېقىملىق خۇش خەۋەر:
نامەڭكى ماڭا مۇژدەئى جانىي ئېردى،
ھىجران غەمىدىن خەتتى ئەمانىي ئېردى.
— نەۋايى.

مۇژدەئى ۋەسل — ۋەسل، دىدار خۇش خەۋىرى:
بۇيى نەسىم گۇل ئالىپ تەرەفى چېمەن بىلەن سەبا،
مۇژدەئى ۋەسلى كەلتۈرۈر ھىجر سىپاھى بول يىراق.
— زەلىلى.

مۇژگان [مژگان] (پ) كىرپىكلەر:
چۇ مۇژگانىم غەمىدىن چىقسا خۇيۇڭ،
بولۇرمۇ بىر تىكەن ھەر تارى مۇيۇڭ.
— نەۋايى.

مۇسادەقەت [مصادقت] (ئە) سەمىمىيەت، سەمىمىي دوستلۇق، سادىقلىق.

مۇسافەت [مسافت] (ئە) ئىككى جاي ئارىسىدىكى ئارىلىق، يىراقلىق:
مۇسافەت يۇرۇپ كەلدى بىر بىشەگە،
تەرەددۇت بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.
— ئا. نىزارى.

مۇسافەرەت [مسافرت] (ئە) سەپەر قىلىش، سەپەرگە

چىقىش، سەپەر.

مۇسافەھە [مصافحه] (ئە) قول ئېلىپ كۆرۈشۈش.

مۇسافىر [مسافر] (ئە) سەپەر قىلغۇچى، سەير قىلغۇچى، ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغان، بىر يەردە ۋاقىتلىق تۇرغان كىشى.

بۇ غەمكەش مۇسافىرنى ھەم ياد قىل،
كى ياد ئەيلەبان خەستەنى شاد قىل.

— ئا. نىزارى.

مۇسافىران [مسافران] (ئە + پ) مۇساپىرنىڭ:

زەلىلىدىن سەرۇ سامان خىتا ئېلى سورما،
مۇسافىران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئەردىم.

— زەلىلى.

مۇساھەبەت [مصاحبت] (ئە) ھەمراھلىق، دەرداشلىق، سۆھبەتداشلىق.

مۇساھىب [مصاحب] (ئە) سۆھبەتداش، ئۇلپەت:

بولۇپ تۇتى بىلە ھەمدەم مۇساھىب،
ئانىڭدىن ئۆزگەنى دەر ئېردى غايىب.

— ناقىس.

مۇساۋى [مساوى] (ئە) تەڭ، باراۋەر، ئوخشاش.

مۇساىئىد [مساعد] (ئە) ياردەم قىلغۇچى؛ مۇۋاپىق، ئۇيغۇن:

مۇساىئىد زەماندا خۇرۇج ئەيلەدى،
ئەمرى ئارا قەيسىنى پەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

مۇسەببىب [مسبب] (ئە) سەۋەبچى، سەۋەب قىلغۇچى؛ ئاللاھ:

گويىيا ئانى سەبەب قىلدى مۇسەببىب نې ئۈچۈن،
كى ئانىڭا بۇ قىلماغىدىن نې زىياندۇر، نې ئاسىغ.

— نەۋائى.

مۇسەتتەھ [مستح] (ئە) تەكشى، تۈز، سىلىق.

مۇسەججەل [مسجل] (ئە) مۇھۇرلەنگەن، قارار قىلىنغان؛ قەيت ئېتىلگەن.

مۇسەخخەر [مسخر] (ئە) بوسۇندۇرۇلغان، كۆندۈرۈلگەن، بېقىندۇرۇلغان:

بار ئېردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بىشومار.

— ئا. نىزارى.

مۇسەخخەن [مسخن] (ئە) ئىسسىتقۇچى، قىزىتقۇچى؛ سېخىي.

مۇسەففا [مصفى] (ئە) تازا، سۈزۈك، پاكىز؛ يېقىملىق.

مۇسەققەل [مصقل] (ئە) پارقىرىتىلغان، پارقىراق:

رىيازەت بۇتەسىن ئىچرە جىسەت زەڭگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەب.

— شەۋقى.

مۇسەلسەل [مسلسل] (ئە) بىر - بىرىگە زەنجىرەك ئۇلانغان، زەنجىر شەكلىدە:

دەۋر ئۇزاردا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بىس پەرىشان مەن بۇگۈن.

— مەھزۇن.

مۇسەللا [مصلا ‖ مصلى] (ئە) 1) نامازگاھ قوقۇيدىغان جاي، مەسچىت:

كۆزەرمەن دەپ يۈزۈڭنى چۈن مۇسەللا سارىغا چىقتىم،
رەقىبلەر ئۇچرادى يولدا ئەجەب بىر ئەكسى فال ئولدى.

— ناقىس.

2) جاينامازغا:

مەيلى ئۇستىدە مۇسەللا سالدىلەر،
كۆز ياشى بىرلە تەھارەت ئالدىلەر.

— زەلىلى.

مۇسەللەت [مسلط] (ئە) ئۇستۇن، ئۇستۇنلۇك، غالىب ھۆكۈمران:

غەپلەتى خابى گراندىن ھېچ بىدار ئولمادى،
ئادەم ئوغلىغە مۇسەللەتدۇر غەرامۇشى كېچە.

— زەلىلى.

مۇسەللەم [مسلم] (ئە) تەۋە بولغان، تەسلىم بولغان، بويسۇندۇرۇلغان:

بالكى شەھلەرغە رۇكنى ئەنزەمدۇر،
چۈنكى ئول نې دىسە مۇسەللەمدۇر.

— ن. زىيائى.

مۇسەللەم بولماق — تەسلىم بولماق، بويسۇنماق.

مۇسەللەم تۇتماق — بويسۇندۇرماق، تەسلىم قىلماق:

تا تەڭرى ئىرۇر باقىيۇ ئالەم فانى،
تەڭرى تۇتسۇن ساڭا مۇسەللەم ئانى.

— نەۋائى.

مۇسەللەس I [مثلث] (ئە) مەي، شاراب، ئۈزۈمدىن ئىشلەنگەن ئىچىملىك.

مۇسەللەس II [مثلث] (ئە) ئۈچلۈك، ئۈچ بۇلۇڭلۇق؛ ئۈچ مىسرالىق شېئىر.

مۇسەللەھ [مسلح] (ئە) قوراللانغان، سوقۇش قورالى ئاسقان:

مۇكەممەل مۇسەللەھ بىلەپ شاھزاد،
قىلىپ قەۋم خەيلى بىلە ھەيرباد.

— ئا. نىزارى.

مۇسەممأ [مسما] (ئە) ئىسمى، نامى ئاتالغان:
كى مۇدان داغى ساھىب ئىھسان ئېرۇر،
مۇسەممأ ئاڭا مىر قۇربان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

مۇسەممەم [مصمم] (ئە) بىرەر ئىشقا قەتئىي قارار قىلىنغان.

مۇسەممەن I [مثمن] (ئە) قىممەت باھا:
ۋەزنى ئول تەختىنىڭ مۇسەممەن ئولۇپ،
ئورتەسىدە بىراۋگە مەسكەن ئولۇپ.
— ئەۋلى.

مۇسەممەن II [مثمن] سەككىزلىك، سەككىز قىرلىق؛ سەككىز مىسرادىن تەركىب تاپقان شېئىر.

مۇسەممەنى مەھزۇف — ئاروز بەھرىلىرىدىن بىرى.

مۇسەننىف [مصنف] (ئە) كىتاب يازغۇچى، مۇئەللىپ، ئاپتور:
مۇسەننىف نۇسخەسىنى ئەيلەپ ھازىر،
بولۇپ بىر خەتكە بەش - ئون مەررە نازىر.
— ناقىس.

مۇسەۋۋەدە [مسوده] (ئە) يازغان ئەرسىنىڭ دەسلەپكى، بىرىنچى نۇسخىسى، ئورنىگىنال.

مۇسەۋۋىر [مصور] (ئە) تەسۋىرلەنگەن، گەۋدىلەنگەن؛ نامايان:
جان مۇسەۋۋىر بولغانىن كۆرمەك تىلەرسەن ئەي رەفىق،
جىلۋەئى قاش - كۆز ئىلە ئول قامەتى زىبانى كۆر.
— ئەرشى.

مۇسەۋۋىر [مصور] (ئە) سۈرەتچى، رەسسام، نەققاش، تەسۋىرلەنگۈچى:
تەنمۇدۇر نازۇك تەنى ياخۇد مۇسەۋۋىر جانمۇدۇر،
بەرگى گۈلمۇدۇر ئوشۇل تەن ئۈزرە ياخۇد پىرەھەن.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇسبەت [مثبت] (ئە) ئىسپاتلانغان، ھەقىقىتىگە چىقىقان، دەلىل كۆرسىتىلگەن:
مۇقەددەرگە ھەرگىز قىغان قىلماسۇن،
مۇسبەت بىلمەن خەستەجان بولماسۇن.
— ئا. نىزارى.

مۇسبەتخانە [مثبت خانه] (ئە + پ) ئىسپاتلاش ئۈيى، تەجرىبىخانا:
رەگى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چىمەن گويا مۇسبەتخانەدۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

مۇستەئەد [مستعد] (ئە) تەييارلانغان، تەييار:
مۇستەئەد تىرۇر ئەردى،
بىلمەسمەن نەۋقىت ئەردى،
مەنسۇر تۇشۇمكا كىردى،
گۈلدەك سۇنۇپ بەردىيا.
— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.

مۇستەتاب [مستطاب] (ئە) يېقىملىق، ياقىدىغان؛ يۇقىرى دەرىجىلىك:
بولسە ئاسىل كۆرۈپ كىتاب ئىچرە،
نەھيى ئىلە ئەمرى مۇستەتاب ئىچرە.
— ن. زىيائى.

مۇستەجاب [مستجاب] (ئە) تىلىگەن نەرسىسى قوبۇل بولۇش:
مۇددەئا چۇن بارى سەۋاب ئېردى،
ھەر دۇئا قىلسە، مۇستەجاب ئېردى.
— نەۋائى.

مۇستەجاب ئەتمەك — قوبۇل قىلماق (دۇئا، تەلەپلەرنى):
دۇئالەرىكىم قىلۇرمەن پادىشاھا مۇستەجاب ئەتكىل،
بەھەققى ھۇرمەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان كەلدىم.
— زەلىلى.

مۇستەجاب قىلماق — قوبۇل قىلماق:
قىل كەرەمىڭ بىرلە دۇئا مۇستەجاب،
خاھى خەتا بولسۇنۇ خاھى سەۋاب.
— زەلىلى.

مۇستەجاب ئولماق — قوبۇل بولماق، قوبۇل قىلىنماق:
تۇرفەتۇل ئەين ئىچرە رو بولدى بەلا،
ئارى - ئارى مۇستەجاب بولدى دۇئا.
— زەلىلى.

مۇستەخرەج [مستخرج] (ئە) چىقىرىلغان، چىقىرىۋېلىنغان، خارىج قىلىنغان، ھاسىل قىلىنغان.

مۇستەخلەس [مستخلص] (ئە) خالاس بولغان، قۇتۇلغان.

مۇستەدىر [مستدير] (ئە) ئايلانغان، چەمبەرسىمان، يۇمىلاق:
بولۇپ سابىت ئانىڭ قاشىدا ۋەزىر،
كى پەرۋانە ياڭلىغ ئىدى مۇستەدىر.
— ئا. نىزارى.

مۇستەراھ [مستراح] (ئە) ھاجەتخانا، تەرەتخانا.

مۇستەزھەر [مستظهر] (ئە) ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، كىبىرلىك.

مۇستەسنا [مستثنا] (ئە) ئاشقىرى، خالىي، سىرتىدا.

مۇستەغرەق [مستغرق] (ئە) غەرق بولغان، چۆككەن:
نۇش ئېتىپ بولسە مەستۇ مۇستەغرەق،
بىلمەسە ئۆز ۋۇجۇدىنى مۇتلەق.
— زەلىلى.

مۇستەفا [مصطفى] 1) تاللانغان، خىلالانغان:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقى،
قەتئى مەنازىل ئەتكەلى جۇزرەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپىتى:
مۇكىم قىلماس خۇدا بويۇرغاندەك،
شەرئىدە مۇستەفا بويۇرغاندەك.
— ن. زىيائى.

مۇستەفىد [مستفيد] (ئە) پايدا ئالغۇچى، بەھرىمەن بولغۇچى.

مۇستەقەر [مستقر] (ئە) بىر جايغا قارار تاپقان، ئورۇنلاشقان:
كېلىپ تۇشتى ئاندا بولۇپ مۇستەقەر،
يەمەن شاھى تاپتى بۇلاردىن خەۋەر.
— ئا. نىزارى.

مۇستەقبەل [مستقبل] (ئە) كېلەر زامان، كېلەر ۋاقىت:
مازىيۇ مۇستەقبەلىڭنى بويلەھال،
ھالىڭنى ھەم نېچە خەيالى مۇھال.
— نەۋائى.

مۇستەقى [مستقى] (ئە) ساقىي، قۇيغۇچى، تەشنا، چاڭقاق.

مۇستەقىم [مستقيم] (ئە) 1) توغرا، باراۋەر؛ راست:
يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە رەھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم نەتەرى بولماسا.
— زەلىلى.

2) پاك، ھالال:
كۆڭلۈم تىلەر ھەمىشە ئوشۇل سەرۇ قەددىنى،
دائىم كۆڭۈل تەبئىتى چۈن مۇستەقىم ئېرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇستەكرە [مستكره] (ئە) خونۇك، يېقىمسىز، كۆڭۈل يارىتمىغان.

مۇستەمەند [مستمند] (ئە) موھتاج، ھاجەتمەن؛ بىچارە:
بولمىشىم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىد قۇمۇلى.

مۇستەمىئ [مستمع] (ئە) تىڭشىغۇچى، ئاڭلىغۇچى:
بولدى تۇركىستان زەمىن ئىچرە زەلىلى نەغمە سەنج،
مۇستەمىئىدۇركىم گۈلىستان قۇشلىرى ئەمدى كېلىپ.
— زەلىلى.

مۇستەنسىر [مستنير] (ئە) نۇرلۇق، پارلاق، يورۇق:
گەرچە شەھلەرغە خۇد ئۆزىر، كېرەك،
لىك ئول كۆڭلى مۇستەنسىر كېرەك.
— ن. زىيائى.

مۇستەھزاد [مستهزاد] (ئە) مىسراسى 16 بوغۇمدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بىرى ئۈزۈن، بىرى قىسقا ئىككى مىسرا قىلىپ يېزىلغان بىر خىل شېئىر شەكلى. بۇ سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى: ئارتتۇرۇلغان.

مۇستەھەب [مستحب] (ئە) دوست تۇتۇش؛ ماقۇل كېلىدىغان؛ قىلسا ياخشى، قىلمىسا گۇناھ بولمايدىغان ئىش:
ئەي نەۋائى ئالما يار ئالىدە يۇز تۇپراغىدىن،
كىم بۇ شەرئ ئىچرە مۇھەببەت شۇمۇسىدۇر مۇستەھەب.
— نەۋايى.

مۇستەھەببات [مستحبات] (ئە) ياخشى چارىلەر، ئامال-لار.

مۇستەھسەن [مستحسن] (ئە) ماقۇللانغان، ماقۇل كۆرۈلگەن.

مۇستەھلەك [مستهلك] (ئە) ئىشلىتىلىپ تۈگىگەن؛ ھالاك بولغان.

مۇستەھىق [مستحق] (ئە) ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ:
تەگمىيە گاھ زاھىدان گەر بولسا تەسبىھۇ نەماز،
مۇستەھىققە لۇتفى ئەيلەبدۇر خۇدايى ئاشقان.
— زەلىلى.

مۇسلىم [مسلم] (ئە) ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى، مۇسۇلمان.

مۇسھەف [مصحف] (ئە) 1) قۇرئان، كىتاب:
خالى خەتتىڭ مۇسھەفى ئايەتى ھەق،
نۇقتەڭدە يوقدۇرۇر ھەرگىز گۇمان.
— زەلىلى.

2) يولىيورۇق:
شۇئلە كەلتۈردىلەر ئاتەشگاھىدىن،
مۇسھەفى ئىستەپ مۇرشىدى ئاگاھىدىن.
— نەۋايى.

مۇسھەفنەۋىس [مصحف نويس] (ئە + پ) كىتاب، مەجمۇئە كۆچۈرگۈچى كاتىپ.

مۇسھىل [مسهل] (ئە) ئىچىنى بوشىتىدىغان دورا (سۈرگە).

مۇسىبەت [مصيبت] (ئە) قايغۇ، ماتەم، غەم.

مۇسر [مصر] (ئە) ئۆز سۆزىنى ئۆتكۈزۈشكە تىرىشىدىغان، بىرەر ئىشتا چىڭ تۇرۇۋالىدىغان.

مۇسىقا [موسيقا] (پ) مۇزىكا.

مۇسىقار [موسيقار] (پ) مۇزىكا ئەسۋايى؛ خۇش ئاۋازلىق ئەپسانىۋى قۇش.

مۇسىن [مسن] (ئە) ياشانغان، قېرى.

مۇشائەرە [مشاعره] (ئە) شېئىر ئېيتىشىش.

مۇشابەھەت [مشابهت] (ئە) ئوخشىشىش، ماسلىق.

مۇشابىھ [مشابه] (ئە) ئوخشاش، ماس.

مۇشارەكەت [مشاركت] (ئە) شېرىكلىك.

مۇشارىك [مشارك] (ئە) شېرىك.

مۇشار ئىلەيھ [مشاراليه] (ئە) كۆرسىتىلگەن، نامى ئاتالغان، ئىشارە قىلىنغان:

مۇشار ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مۇشاكىل [مشاكل] (ئە) ئارۇز ۋەزىندىكى 19 بەھرىنىڭ بىرى. لۇغەت مەنىسى: شەكىلداش. قەرىب بەھرى بىلەن شەكىلداش بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان.

مۇشاھەدە [مشاهده] 1) كۆرۈش، كۆزىتىش، كۆزدىن كەچۈرۈش؛ تاماشا قىلىش. 2) كۆرۈپ ئېنىقلاش.

مۇشاھىد [مشاهد] (ئە) شاھىد، گۇۋاھ.

مۇشەببەھ [مشبه] (ئە) ئوخشاش، ماس.

مۇشەددەد [مشدد] (ئە) شىددەتلىك، قاتتىق قىلىنغان، تاشدىدلىق.

مۇشەررەف [مشرف] (ئە) شەرەپلىك، شەرەپلەنگەن؛ بىرەر تەلىپىگە ئېرىشكەن.

مۇشەررەف بولماق — يېتىشمەك، ئېرىشمەك؛ شەرەپ تاپماق.

مۇشەففىئ [مشفع] (ئە) شەپقەت ـ شاپائەت؛ شەپقەتلىك، شاپائەتلىك:

بىر كۈن ئايدى مۇشەففىئى ئۇممەت،
ئەيلەبان تۆرت فىرقەغە شەفقەت.

— ن. زىيائى.

مۇشەممەئ [مشمع] (ئە) يامغۇر ۋە سۇ ئۆتمەيدىغان پەردە.

مۇشەۋۋەش [مشوش] (ئە) تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان، پەرىشان:

كۆرۈپ شەھزادە مۇنداغ باغى دىلكەش،
بولۇپ شەيدا كۆڭۈل بولدى مۇشەۋۋەش.

— ناقىس.

مۇشەۋۋەشلىغ [مشوش ليغ] پەرىشانلىق، تەشۋىشلىنىش، بىسەرەمجانلىق:

يار ھەر بەزم ئىچرە، مەن خارىج مۇشەۋۋەشلىغ بىلە،
ۋەھكى، داخىل ھەم بولا ئالمان سابۇكەشلىغ بىلە.

— نەۋايى.

مۇشەۋۋىش [مشوش] (ئە) تەشۋىشلەندۈرگۈچى، خىيالىنى پەرىشان قىلغۇچى.

مۇشەئىبىد [مشعبد] (ئە) نەيرەڭۋاز، كۆز بويامچى:

دېدى شاھى مەيمۇن: «ۋافاسىز فەلەك،
سىتەمگەر مۇشەئىبىد ھەياسىز فەلەك.»

— ئا. نىزارى.

مۇشتاق [مشتاق] (ئە) ئارزۇمەند، ھەۋەسمەن، ئىنتىزار، ئىشتىياق باغلىغان:

دەھر ئارا چۈنكى ئەھل مۇشتاقى،
گۇيا لەب تەشنەلەرگە دۇر ساقى.

— ن. زىيائى.

مۇشتاقى دىدار — دىدارىغا ئىنتىزار:

مېنى مەنئ ئەتمە ئەي زاھىد، قۇۋانمە زىكرە، ئەي سۇفى،
كى سەن مەغرۇر سەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىيدار.

— نەسىمى.

مۇشتاقانە [مشتاقانه] (ئە + پ) ئاشىقلاردەك، ئىشتىياق باغلىغانلارغا ئوخشاش.

مۇشتەرەك [مشترك] (ئە) ئومۇمىي، ئوتتۇرىدىكى، شېرىكچىلىكتىكى.

مۇشتەرى [مشترى] (ئە) 1) سېتىۋالغۇچى، خېرىدار:

كى تەئرىف ئەيلەدىڭ كۆپ باغ ئارا غۇنچە كۆرۈپ ئۇنى،
سەھەر يېڭى ئېچىلغان غۇنچەلەرگە مۇشتەرىدۇر مەن.

— بىلال نازىم.

2) ئوڭاي يۇلتۇزى (يۇپىتېر):

ئاتارىد، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان بىلە زۇھرايى خۇش فام.

— ناقىس.

مۇشتەغىل [مشتغل] (ئە) شۇغۇللانغان، مەشغۇل:

كىرىپ باغ ئىچىگە ئىككى خەستە دىل،
مەي ئىچمەككە ئۆزنى قىلىپ مۇشتەغىل.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەق [مشتق] (ئە) باشقا نەرسىدىن كەلتۈرۈپ چىقىرىلغان، ياسالغان:

ۋەفا مەۋجۇد ئەمەس جنسىي بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سەرىشتىدۇر تاغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۇر نىسيان.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەمىل [مشتمل] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئالغان:

قىلىپمەن ھىكايالار مۇنەسسىل،
كى ئازادە بەخت سۆزىگە مۇشتەمىل.
— ئا. نىزارى.

مۇشتەھى [مشتهى] (ئە) 1) ئىشتىھانى ئاچقۇچى؛ ئىشتىھالىق:
بىمارى مۇشتەھىغە سەلامەت نىشاندۇر،
چۈن تەندۇرۇست مۇستەھى ئېرمەس، زىياندۇر.
— نەۋائى.

2) ھەۋەس قىلغۇچى، ئارزۇ قىلغۇچى:
ئاندە تۇزۇب مەسنەدى شاھەنشەھى،
ئەيشۇ تەرەب جامى ئۇچۇن مۇشتەھى.
— نەۋائى.

مۇشتەئىل [مشتعل] (ئە) شولا چاچقۇچى، يارقىن، نۇرلۇق.

مۇشىرىك [مشرك] (ئە) ئاللاغا شېرىك قوشقۇچى، ئاللانىڭ تەڭدىشى بار دېگۈچى؛ دىنسىز:
جەھاندىن يوق ئەيلەپ چۇ خۇنخارنى،
كى مۇشرىك ئىلە بارچە ئەغيارنى.
— ئا. نىزارى.

مۇشفىق [مشفق] (ئە) شەپقەتلىك، مېھرىبان، مەرھەمەتلىك:
رەھىم ئېتەر ھالىڭغە شايەد مېھرىباندۇر مېھرىبان،
مېھرىبان ئۇستازدىن، مۇشفىق ئاتادىن ھەم ئانا.
— شەۋقى.

مۇشفىقانە [مشفقانه] (ئە + پ) مۇشفىقلەرچە، مېھرىبانلاردەك:
ئەيا دوستلار بۇ ئەسانە ئىشت،
بۇ چەندى دۇرۇر مۇشفىقانە ئىشت.
— ئا. نىزارى.

مۇشك [مشك] (پ) قارا رەڭلىك، خۇش پۇراقلىق ماددا، ئىپار:
قاچانكىم زۇلفى مۇشكىڭنى سەن ھەر تاب ئەيلەرسەن،
يۈرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

مۇشكى ئەبىر — خۇشبۇي پۇراقلىق ئىپار.
كىمكى بولۇر مۇندا نەسىھەت پەزىر،
باسقان ئانىڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.
— زەلىلى.

مۇشكى تاتار — ئەلا، نازا، ساپ مۇشك:
رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغە،
سەرۇى ئەر ـ ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتارىل غىياس.
— شەۋقى.

مۇشكى خوتەن — خوتەن ئىپارى:
سەۋق رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۇنبۇل بىلە مۇشكى خوتەن.
— زەلىلى.

مۇشكۇ كۇلاپ — مۇشك ۋە ئەتىر؛ ئىپار ۋە ئەتىرگۈلىنىڭ سۇيى:
سۇنبۇلى زۇلفى بىلە گۇل يۇزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۇ گۇلاب.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇشك ناب — ساپ ئىپار:
كى مەگدۇم بولدى، ئىدى مۇشك ناب،
ئاچىپ كۆك ئەرۇسى يۇزىدىن نىقاب.
— ئا. نىزارى.

مۇشكات [مشكات] (پ) چىراغپاي، چىراغ تەكچىسى؛ ئاساس، دەستەك:
يارەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل،
ئوتلانمادى قىرئەۋن نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.
— زەلىلى.

مۇشك ئەفشان [مشك افشان] (پ) مۇشك، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

مۇشكبار [مشك بار] (پ) مۇشك ياغدۇرغۇچى؛ مۇشكدەك (ئىپاردەك) خۇشبۇي:
غەيرى نەسىم كاكۇلۇڭ قىلدى چېمەننى مۇشكبار،
گۇلنى شۇكۇفە ئەيلەگەن خاسىيەتى سەبا غەلەت.
— زەلىلى.

مۇشكبۇ [مشكبو] (پ) مۇشك ھىدلىق، خۇشبۇي:
ئەي غىزالى مۇشكبۇ، كەلكىم قۇيۇندەك قالمادى،
مەگەركى زاغ ياشۇنمىش بىنەپشەزار ئىچرە.
— نەۋائى.

مۇشكبىز [مشك بيز] (پ) بېقىملىق، خۇشبۇي پۇراق چاچقۇچى.

مۇشكبىد [مشك بيد] (پ) مۇشك دەرىخى، گۈلى خۇشبۇي دەرەخ.

مۇشكىل [مشكل] (ئە) قىيىن، ئېغىر، تەس؛ مۇشكۈل:
ماڭا مۇشكىل، سېنىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۈتكۈرمەسلىك مەندە نە ئىمكان.
— مولا پازىل.
ئاشىقى سادىق ئېسىلىك جانان ئۈچۈن جان ئويناغىل،
نېچە مۇشكىل بولسا جان ئويناماق ئاسان ئويناغىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇشكىل ئەيلەمەك — قىيىنچىلىق، مۇشەققەت پەيدا قىلماق:
كۆرگۈزۈپ ئارەزدە خالى كۆن چاغى يەكدا كەبى،
روزىگار ئېلتۈرنى بىزگە ئەيلەدى مۇشكىل يىگىت.
— ئەرشى.

مۇشكىلات [مشكلات] (ئە) قىيىنچىلىقلار، ئېغىرچىلىقلار.

مۇشكىل كۈشا (ي) [مشكل كشا // مشكل كشاى] (ئە + پ) قىيىنچىلىق، مۇشكۈللۈكلەرنى ئاسان قىلغۇچى:
بۇ مەخفى نۇكتەنىڭ مۇشكىل كۈشايى،
بۇ يەڭلىغ بولدى مەئنى رەھنەمايى.
— ئەۋلىي.

مۇشكىن [مشكين] (پ) مۇشك ھىدلىق، خۇشبۇي:
كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۈشىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ژەرنە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.

مۇشكىن سەھاب — كېچە قارائغۇسى:
زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۈزىگە ئول ھۇرۇشى،
يا قۇياش يۈزىنى ياپىپدۇر ئىكىن مۇشكىن سەھاب.
— قەلەندەر.

مۇشكىن ھىلال — تۇم قاراقاش، قارامائجلاي چاچ:
ئەنبەرى تەر ئىستەمان يۈز ئۈزرە خالىڭ باردا،
كەم كۆرۈنۈر يەنگى ئاي مۇشكىن ھىلالىڭ باردا.
— ئەۋلىي.

مۇشكىنبۇ [مشكين بۇ] (پ) ياخشى، يېقىملىق ھىد، خۇشبۇي:
دەشت ئۈزرە غەزالى مۇشكىنبۇ،
لالەئى سەبزە ئۈزرە قىلغان خۇ.
— ئەۋلىي.

مۇغ [مغ] (پ) مەجۇسى، ئاتەشپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى؛ مەيپۇرۇش:
بۇنداغ ئاۋازى سۇراھى ئىلكىدە مۇغ چىقسەكىم،
بۇ مۇغەننى ئەرغەنۇندىن ھەممە ئەلجاندىن لەزىز.
— خۇشھال غەربى.

مۇغان [مغان] (پ) 1) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار، ئاتەشپەرەسلەر. 2) كۆچمە م: مەيپۇرۇش، مەي ساتقۇچى:
مەخمۇر ئىدى دىلۇجان، قۇيدى مەينى ئەرغەۋان،
سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان پىرى مۇغان، ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مۇغانە [مغانه] (پ) مەيپۇرۇشلارچە، ھاراقكەشتەك:
دەير ئىچىگە قوي قەدەم مەستى مەي مۇغانە بول،
ھىزر سۇيىنى ئىستەمە تاپقۇچە روزگار ئۆتەر.
— زەلىلى.

مۇغايىر [مغاير] (پ) ئەكسىچە، قارىمۇ قارشى، ئۆزئارا قوشۇلمايدىغان، ئوخشاش ئەمەس:
رىشۋە بىرلە رىيادىن ھەم خالى،
بولماغاي ھېچ مۇغايىر ئەھۋالى.
— ن. زىيائى.

مۇغەننى [مغنى] (ئە) مۇزىكانت، سازەندە؛ ناخشىچى:
فەرەھ ئىستەب مۇغەننى مىننەتىن چەككەن ئېرۇر نادان،
مۇزۇرى دىل بىلە چىققان نەفەسدىن زىرۇ بەم كەمىمۇ؟
— ناقىس.

مۇغەييەر [مغير] (ئە) ئۆزگەرتىلگەن؛ قارىمۇ قارشى، غەيرىي:
چۇ يەڭلۇبغە سۆزنى سەراسەر دېدى،
پەرىز ئەتمەيىن سۆز مۇغەييەر دېدى.
— ئا. نىزارى.

مۇغبەچە [مغبچه] (پ) 1) مۇجۇسى بالا:
مەست ئەگەر ئولسام ئاساغە باغلابان زۇننارنى،
قىل ئەلمەم كۆيىڭ ئارا ئەيلەپ مەزار، ئەي مۇغبەچە.
— نەۋائى.
2) مەي توشۇغۇچى؛ مەئشۇقە، سۆيۈملۈك:
مۇغبەچە دىلخەستە خەت كەلگەن بۇگۈن پەيمانە تۇت،
تولدۇرۇپ پەيمانىنى ھەم بادەئى جانمنە تۇت.
— بىلال نازىم.

مۇغتەنەم [مغتنم] (ئە) قولايلىق، پايدىلىق، غەنىيمەتلىك پەيت، پۇرسەت:
سۆيۈندى مەلىكە بويۇن قىلدى خەم،
بۇ سائەتنى گويا بىلىپ مۇغتەنەم.
— ئا. نىزارى.

مۇغلان [موغلان] (ئە) چولدە ئۆسىدىغان تىكەنلىك چاتقال:
خەيالىڭ كەلسە كۆڭلۈمغە بولۇر ئازۇردە مۇژگاندىن،
ھەرمىغە ئەزم قىلغان ئويلەكسىم خارى مۇغلاندىن.
— نەۋائى.

مۇفاخەرەت [مفاخرت] (ئە) پەخىرلىنىش، ئىپتىخار، خۇشاللىنىش.

مۇفارەقەت [مفارقت] (ئە) ئايرىلىشماق، ئۆزاقلاشماق، جۇدالىق.

مۇفەررەد [مفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە.

مۇفەررىھ [مفرح] (ئە) خۇرسەنلىك كەلتۈرگۈچى، شادلىق بېغىشلىغۇچى.

مۇفەسسىر [مفسر] (ئە) شەرھلىگۈچى، شەرھ

قىلغۇچى.

مۇفەسسەل [مفصل] (ئە) شەرھلەنگەن، ئىزاھ بېرىلەنگەن.

مۇفەسسەل بەيان ئەتسە بولماس تەمام،
بولۇر سەفسەھ ئىچرە تەۋلۇل كەلام.

— ئا. نىزارى.

مۇفتى [مفتى] (ئە) شەرئىەت ئىشلىرىدا پەتىۋا چىقارغۇچى، پەتىۋا بەرگۈچى، شەرئىەت ئىشلىرىنىڭ باشلىقى، مۇفتى:

بولسە مۇفتى مۇدەررىس ئەتلەم،
دىن زەۋالىدىن ھېچ يېمەسلەر غەم.

— ن. زىيائى.

مۇفرەد [مفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە، تەنھا، يەككە.

مۇفرىت [مفرط] (ئە) 1) ھەددىدىن ئارتۇق، چېگرىدىن چىقىپ كەتكەن، ھاياسىز. 2) ئېغىر.

مۇفسىد [مفسد] (ئە) نىيىتى يامان، پىتنە ـ پاساتچى، ئارىنى بۇزغۇچى.

مۇفلىس [مفلس] (ئە) يوقسۇل، كەمبەغەل، بىچارە، سىنغان:

باقما ھاقارەت بىلەن مۇفلىس ئۆچۈن ئەغنىيا،
سەرۇ سەھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئېيلەمىش.

— زەلىلى.

مۇقابىلە [مقابلە] (ئە) بىر ـ بىرىگە قارشى كەلمەك، ئۇدۇل، روبرو تۇرماق، قارشىلاشماق.

مۇقابىل [مقابل] (ئە) قارشى تۇرغۇچى، قارشى، زىت:

دەۋران ئېلىگە كىمكى ۋەفا ئۆشى ئەرز ئېتىپ،
ئول ھەم مۇقابىلىدە جەفا ئېشى ئۆتكۈرۈپ.

— ئەۋلىيا.

مۇقارەنە [مقارنە] (ئە) يېقىنلىشىش، يانمۇيان تۇرۇش.

مۇقارىن [مقارن] (ئە) يېقىن تۇرغان، يانمۇ يان تۇرغان.

مۇقامىر [مقامر] (ئە) قىمارۋاز.

مۇقامىرشىۋە [مقامر شيوه] (ئە + پ) قىمارۋازلارچە، قىمارۋازغا ئوخشاش.

مۇقامىرۋەش [مقامروش] (ئە + پ) قىمارۋازغا ئوخشاش، قىمارۋازدەك.

مۇقاۋەمەت [مقاومت] (ئە) باراۋەر كېلىش، تاقابىل تۇرۇش.

مۇقەتتەئات [مقطعات] (ئە) قىتئەلەر.

مۇقەددەر [مقدر] (ئە) تەقدىردە پۈتۈلگەن، تەقدىردىكى، قىسمەت:

بۇرەك تەشمىلەكىم مۇقەررەر ئىكەن،
خۇدادىن يېتىشكەن مۇقەددەر ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

مۇقەددەر قىلماق — تەقدىردە شۇنداق پۈتۈلمەك:

مۇقەددەر قىلىپدۇر خۇدايىم ئاشا،
نەچارە ئېرۇر كىم ساڭا ۋە ماڭا.

— ئا. نىزارى.

مۇقەددەس [مقدس] (ئە) پاك، تازا؛ ئەيىب ۋە نۇقساندىن خالىي؛

ئەي مۇقەددەس رۇھ يارىم، مەن ساڭا گۇفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىررىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— بىلال نازىم.

مۇقەددەم [مقدم] (ئە) قەدىمكى، بۇرۇنقى، ئىلگىرى، ئالدىن:

بۇرنە ئۆتكەن ھەمە مۇقەددەملەر،
ئۇلەما، مەشايىخ ئەكرەملەر.

— ن. زىيائى.

مۇقەددىمات [مقدمات] (ئە) مۇقەددەمىلەر، كىرىش سۆزلەر، باش سەھىپىلەر.

مۇقەددىمە [مقدمه] (ئە) باش سۆز، كىرىش سۆز.

مۇقەررەب [مقرب] (ئە) يېقىن، دوست، ھەمسۆھبەت:

ھەركىشى بولدى قۇلۇڭ، ئول كىشىدۇر ئالەم ئارا شەھ،
قۇللارىڭ قۇربىنىكىم تاپسە ئېرۇر شەھگە مۇقەررەب.

— ئەۋلىيا.

مۇقەررەبىن [مقربين] (ئە) يېقىنلار، دوستلار، دائىم ھەمسۆھبەت بولغۇچىلار.

مۇقەررەر [مقرر] (ئە) قارار قىلىنغان، بولۇشى ئالدىن ئېنىقلاپ قارار قىلىنغان؛ بىر قارار؛ ئېنىق، سۆزسىز:

بۇرەك تەشمىلەكىم مۇقەررەر ئىكەن،
خۇدادىن يېتىشكەن مۇقەددەر ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

مۇقەررەر بولماق — تايىن تاپماق، قارار قىلىنماق:

مۇقەررەر بولۇپ بىزگە تار بۇغتاي،
نەمايەن بولۇپ بىزگە ئاندا خىتاي.

— ئا. نىزارى.

مۇقەرنەس [مقرنس] (ئە) نەقىش چىقىرىلغان، نەقىشلىق ئېگىز بىنا.

مۇقەسسىر [مقصر] (ئە) كەمچىلىكى بار، نۇقسانلىق، ئەيىبلىك، گۇناھكار:

ئولكى سۆز نەقدىغە مۇبەسسىردۇر،
ۋەسفى ئىچرە تىلى مۇقەسسىردۇر.

— نەۋائى.

مۇقەففەل [مقفل] (ئە) قۇلۇپ سېلىنغان، قۇلۇپلاپ قويۇلغان.

مۇقەللىد [مقلد] (ئە) تەقلىد قىلغۇچى.

مۇقەممىر [مقمر] (ئە) قىمارۋاز.

مۇقەممىرشۋە [مقمرشوه] (ئە + پ) قىمارۋازلاردەك، قىمارۋازلارچە.

مۇقەننەد [مقند] (ئە) قەنت سېلىنغان؛ مەززىلىك، شېرىن.

مۇقەننەئ [مقنع] (ئە) نىقابلانغان، پەردىلەنگەن؛ نىقاب، پەردە.

مۇقەييەد [مقيد] (ئە) باغلانغان، بەند قىلىنغان، كىشەنلەنگەن، گىرىپتار، بىر - بىرىگە باغلىق:

دىۋانە قىلىپ مۇغبەچەلەر دەير ئىشىكىدە،
زەنجىرسىرى زۇلفۇڭ ئىلە قىلدى مۇقەييەد.

— زەلىلى.

مۇقەييەدات [مقيدات] (ئە) قەيدلەر، يېزىقلار.

مۇقبىل [مقبل] (ئە) بەختلىك، ئىقباللىق؛ شەخس نامى:

چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەرگەردەسى.

— ئا. نىزارى.

مۇقتەدا [مقتدا] (ئە) ئەگەشتۈرگۈچى، يولباشچى، ئىمام.

مۇقتەزا [مقتضى] (ئە) مەقسەت قىلىنغان، ئىستەلگەن، كېرەك ۋە لازىم قىلىنغان؛ زۆرۈرىيەت، تەلەپ:

نە چۈنكىم شاھلىقنىڭ مۇقتەزاسى،
بۇ ئىشدۇركىم ئېرۇر ئانىڭ رىزاسى.

— ناقىس.

مۇقتەزەب [مقتضب] (ئە) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىدىن بىرى. «مۇقتەزەب» سۆزىنىڭ لۇغەت مەنىسى — كېسىلىش، بۇ «مۇنسەرىھ» بەھرىدىن كېسىۋېلىنغانغا ئوخشىغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئاتالغان.

مۇقرى [مقرى] (ئە) قىرائەت قىلغۇچى، قارىي.

مۇقىر (ر) [مقر] (ئە) ئىقرار بولغان، بوينىغا ئالغان.

مۇقىم [مقيم] (ئە) تۇرغۇن، دائىمىي، مۇقىم:

بولغالى كويۇڭدا قويمايدۇر قەدەم نارى، مۇقىم،
ئاستانەڭ ئالدىدا گوياكى دەرباندۇر كۆڭۈل.

— ناقىس.

مۇكابەرە [مكابره] (ئە) كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق.

مۇكاتەبەت [مكاتبت] (ئە) ئۆزئارا خەت يېزىشىش.

مۇكاشەفە [مكاشفه] (ئە) كەشىپ قىلىنماق.

مۇكاشىف [مكاشف] (ئە) كەشىپ قىلغۇچى، كەشپىياتچى.

مۇكافات [مكافات] (ئە) ئېرىشىلگەن مۇۋەپپەقىيەت، قىلغان نەتىجىلىك خىزمەتلىرىنى تەقدىرلەپ بېرىلگەن نەرسە، مۇكاپات:

سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.

— ئا. نىزارى.

مۇكالەمە [مكالمه] (ئە) ئۆزئارا سۆزلىشىش، سۆھبەت، مۇزاكىرە.

مۇكەددەر [مكدر] (ئە) كىر، بۇلغانغان؛ خاپا، غەمكىن:

يارەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل.
ئوڭلانمادى فىرئەۋن نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.

— زەلىلى.

مۇكەررەر [مكرر] (ئە) تەكرارلانغان، قايتا - قايتا قىلىنغان، كۆپ قېتىم:

دۇنيا ئىشكىن ياستانىبان بولما مۇكەررەر،
ئىقلىمى قەنائەت سەرىغە تازا سەفەر قىل.

— زەلىلى.

مۇكەررەر بولماق — قايتىلانماق، تەكرارلانماق:

مۇكەررەر بولۇر سۆزنى قىلسام بەيان،
ھەمە سۆز بولۇپ ئەۋۋەل ئاخىر ئەيان.

— ئا. نىزارى.

مۇكەررەر قىلماق — قايتىلىماق، تەكرارلىماق.

مۇكەررەم [مكرم] (ئە) ھۆرمەتلىك، مۆھتەرەم، ئەزىز، قەدىرلىك:

سالام ئەتكەچ دۇئا قىلدى ئوشۇل دەم،
كۆرۈشتى پادىشەھ بولدى مۇكەررەم.

— ناقىس.

مۇكەممەل [مكمل] (ئە) كامالەتكە يەتكەن، تولۇق، كەم يېرى يوق.

مۇكەننەس [مكنس] (ئە) پاك، تازا؛ خالىي.

لىباسى پاكلىغ بىرلە مۇلەببەس،
ۋۇجۇدى خىلتى نۇقساندىن مۇكەننەس.

— ناقىس.

مۇكەههەل [مكحل] (ئە) سۈرمىلەنگەن، سۈرمە

قويۇلغان.

مۇكەھھەل كۆز — سۇرمە قويۇلغان كۆز.

ئول كۆز ئالىدا مۇكەھھەل كۆزلەرى ھۆسىن ئەھلىنىڭ،
كۇلغە بۇلغانغان سۇرۇك دىۋانەلەردۇر گۇلخانى.

— نەۋايى.

مۇكتەسەب [مكتسب] (ئە) كەسىپ قىلىپ تاپقان، قولغا كىرگۈزۈلگەن.

مۇكتەسىب [مكتسب] (ئە) كەسىپدار، ئىشلەپ تاپقۇچى.

مۇكرىم [مكرم] (ئە) ساخاۋەت قىلغۇچى، سېخىي.

مۇكنەت [مكنت] (ئە) قۇدرەت، قۇۋۋەت؛ بايلىق.

مۇل [مل] (پ) مەي، شاراب:

بۇلبۇلى بىچارە بىلگەي قەدرى گۇل،
ئاشىقى مەيخارە بىلگەي قەدرى مۇل.

— زەلىلى.

مۇلازىم [ملازم] (ئە) خىزمەتكار، خىزمەتچى؛ ھەمراھ:

ئوشۇل ۋاقىت ئىدى ئىككى خادىم كېلىپ،
ئانىڭ كەينىدىن كۆپ مۇلازىم كېلىپ.

— ئا. نىزارى.

مۇلازەمەت [ملازمت] (ئە) سۆھبەتداشلىق، ھەمراھلىق؛ مەشغۇل بولۇش، شۇغۇللىنىش؛ يېقىنلىق.

مۇلاسىق [ملاصق] (ئە) يېپىشقان، تۇتاشقان، يانمۇيان.

مۇلاقات [ملاقت] (ئە) ئۇچرىشىش، كۆرۈشۈش:

يوق بادەن ۋەسل ئابى ھەيۋان ئول ئېمىش،
ئەھباب مۇلاقاتى دېمە جان ئول ئېمىش.

— نەۋايى.

مۇلاقى [ملاقى] (ئە) ئۇچراشقان، يولۇققۇچى.

مۇلاھەزە [ملاحظە] (ئە) ئوي، پىكىر؛ ئويلاش، مۇلاھىزە.

مۇلاھىز [ملاحظ] (ئە) مۇلاھىزە قىلغۇچى، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

مۇلائىب [ملاعب] (ئە) ئوينىغۇچى؛ نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر.

مۇلايىم [ملايم] (ئە) يۇمشاق تەبىئەتلىك، ياۋاش؛ يېقىملىق:

چۇ ئەۋرەڭگى شەھلىغىدا قايىم بولۇپ،
ھۆكۈمەتدە ئەلگە مۇلايىم بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

مۇلەببەس [ملبس] (ئە) كىيىلگەن، كىيگەن (كىيىم ھەققىدە):

لىباسى پاكلىغ بىرلە مۇلەببەس،
ۋۇجۇدى خىلتى نۇقساندىن مۇكەننەس.

— ناقىس.

مۇلەخخەس [ملخص] (ئە) قىسقارتىلغان؛ خۇلاسىلەنگەن؛ خۇلاسە.

مۇلەززەز [ملذذ] (ئە) لەززەتلىك:

جەھان ئەيشى قانچە مۇلەززەز ئېرۇر،
غۇرۇر ئىچرە دايىم مۇئەززەز ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مۇلەۋۋەس [ملوث] (ئە) ئىپلاس، بۇلغانغان.

مۇلەۋۋەن [ملون] (ئە) رەڭ بېرىلگەن، رەڭلىك، رەڭمۇرەڭ:

زىھى تۇرلۇك نەۋا قۇشلار تىلىدىن ھەمدىڭ ئاياتى،
مۇلەۋۋەن باغ ئارا گۇل يافراغىدەك سۇنئۇڭ ئىسباتى.

— شەۋقى.

مۇلتەز [ملتذ] (ئە) لەززەتلەنگەن، بەھرى ئالغان؛ راھەتلەنگەن.

مۇلتەمەس [ملتمس] (ئە) ئىلتىماس قىلىنغان نەرسە، سورالغان:

كى فىلھال ئىبەردى سەرەندىغە كەس،
بۇلارنى ئويىگە قىلىپ مۇلتەمەس.

— ئا. نىزارى.

مۇلزەم [ملزم] (ئە) سۆزدە يېڭىلىپ ئۇيىلىپ قالغان؛ مات بولغان، خىجالەتتە قالغان:

بېرىپ بىر ـ بىرىگە جەۋابى بەلىغ،
قىلىپ ئانى مۇلزەم چىرايى سەرىغ.

— ئا. نىزارى.

مۇلك [ملك] (ئە) 1) مەملىكەت، ۋەتەن، يۇرت، پادىشاھلىق، ۋىلايەت:

خوتەن مۇلكىدە شاھلىق ئەيلەدى،
ئىبادەتتە ئاگاھلىق ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق:

ئېمەس جۇنۇندىن ئەگەر تاغلەردە بولسە قەرارىم،
كى قالدى بەھرى سىرىشكىم تۇبىدە مۇلكۇ دىيارىم.

— نەۋايى.

مۇلك ئەئيان — يۇرتنىڭ مۆتىۋەرلىرى، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى:

چۇ فەرمان قىلىپ شاھ ئەبىركانىغە،
قىلىپ يارلىغ مۇلك ئەئيانىغە.

— ئا. نىزارى.

مۇلكۇ مەكىنو مەكان — يۇرت، ئاھالە ۋە ماكان:

خۇداۋەند ئىنسۇ خۇداۋەند جان،

AltunOq

خۇداۋەند مؤلكۈ مەكسۈ مەكان.
— ئا. نىزارى.

مؤلكى تۈركىستان — تۈركىستان يۇرتى.

مؤلكى سۈلەيمان — سۈلايمان يۇرتى:
بىنەۋائى ئىشق بولۇپ، ئۆز مۇرادىغىدىن كېچىپ،
فەقر بىرلە فەخر ئېتىپ مؤلكى سۈلەيمان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مؤلكى كەنئان — كەنئان مەملىكىتى:
ئارزۇ قىلدىم سېنى، لېكىن بەدەخشان بارمىدىم،
كۆپ ئومىد قىلغان جەھەتدىن مولكى كەنئان بارمىدىم.
— بىلال نازىم.

مؤلكئارا (ي) [ملك آراى] (ئە + پ) مەملىكەتكە زىننەت بەرگۈچى، دۆلەتنى بېزىگۈچى:
ۋەزىرى ئانىك مؤلكئارايى چىن،
ئانىك ئەقلىدە زىب ئەفزايى چىن.
— ئا. نىزارى.

مؤلكەت [ملكت] (ئە) پادىشاھلىق:
قايۇ ىزىنىك گولغاچ ئەيان ئەۋبەتى،
ساغىنىدىكى، جاۋىد ئېرۇر مؤلكەتى.
— ئەۋايى.

مؤلك پەناھ [ملك پناه] (ئە + پ) پادىشاھ.

مؤلكىيەت [ملكيت] (ئە) مؤلۈككە ئىگە بولۇش.

مؤلۈك [ملوك] (ئە) پادىشاھلار:
ئېرۇر شاھسىز ئىسمى تاجۇل مؤلۈك،
ئۆزى ئەقىر پەرۋەر تۈرۇر خۇش سۈلۈك.
— ئا. نىزارى.

مؤلۈكانە [ملوكانه] (ئە + پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلارغا خاس.

مؤلھەق [ملحق] (ئە) ھەمراھ بولغان.

مؤلھەم [ملهم] (ئە) ئىلھاملانغان، رىغبەتلەنگەن.

مؤماس [مماس] (ئە) توقۇنۇشقان، دۈچ كەلگەن؛ تەگكەن؛ زىچ.

مؤمەييىز [مميز] (ئە) ئىمتىيازلىق؛ پەرقلىق؛ پارا-سەتلىك، زېرەك:
توشۇپ سەفھەمى كىلك رەفتارغە،
مؤمەييىز بولۇپ تۈرغە ئەسرارغە.
— ئا. نىزارى.

مؤمتاز [ممتاز] (ئە) تاللانغان، باشقىلاردىن ئۈستۈن بولغان؛ ئىمتىيازلىق، پەرقلەنگەن.

مؤمتەد (د) [ممتد] (ئە) داۋاملىق؛ ئۇزۇن، سوزۇلما، ئۇزاق.

مؤمتەل [ممتل] (ئە) تولۇق، تولغان، لېبمۇلىپ.

مؤمتەنئ [ممتنع] (ئە) توختىتىپ قويۇلغان، مەنئى قىلىنغان.

مؤمتەھەن [ممتحن] (ئە) ئىمتىھان قىلىنغان، سىنالغان.

مؤمكىنات [ممكنات] (ئە) ھەممە مەۋجۇدات.

مؤناجات [مناجات] (ئە) يالۋۇرۇش، يېلىنىش؛ خۇداغا يالۋۇرۇپ خىتاب قىلىش:
كەل، ئەي ساقى، تەمام بولدى مؤناجات،
دېيىلدى ھەرنەكىم بار ئىدى ھاجات.
— ناقىس.

مؤناجات ئەتمەك — يالۋۇرماق، يېلىنماق:
يۇزىن كەلتۇردى دەرگاھى ئەھەدكە،
مؤناجات ئەتتى ئەلاھى سەمەدكە.
— ناقىس.

مؤناجات ئەيلەمەك — «مؤناجات ئەتمەك» كە قارالسۇن.

مؤنادى [منادى] (ئە) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەرچى، جارچى:
يەنە ئالمىدە شەھرۇ تاغۇ ۋادى،
كېزىپ ئىشق ئەھلىغە قىلغىل مؤنادى.
— ئەۋايى.

مؤنازەئەت [منازعت] (ئە) نىزا، خۇسۇمەت، ئۇرۇش، جاڭجال.

مؤنازەرە [مناظره] (ئە) مۇنازىرە، بەس.

مؤناسىب [مناسب] (ئە) مۇۋاپىق، لايىق، توغرا كېلىدىغان:
ۋۇجۇدۇڭ قەددىگە كۆرمىش مؤناسىب قىلمىتى لەۋلاك،
ئەلەم ئەشرەھ سىغاتلىغ سىينەڭى پاكىزنى قىلمىش چاك.
— شەۋقى.

مؤنافى [منافى] (ئە) رەت قىلغۇچى؛ قارىمۇ قارشى، زىت، بىر ـ بىرىگە تەتۇر كېلىدىغان، مۇخالىپ.

مؤنافىق [منافق] (ئە) ئىككى يۈزلىمچى.

مؤنافىقۇەش [منافق وش] (ئە + پ) مؤناپىقلىققا — ئىككى يۈزلىمچىلىككە ئادەتلەنگەن.

مؤنەججىم [منجم] (ئە) يۇلتۇزشۇناس، يۇلتۇزنى تەتقىق قىلغۇچى:
زار بولسا بۇ جەھان خەلقى مؤنەججىم ئەھلىسىز،

تۆھمەت ئەتمە سەن زۇھەلگە ئول پەرىشتاق رۇيدۇر.
— بىلال نازىم.

مۇنەززەھ [منزه] (ئە) پاك، تازا، پاكىز.

مۇنەققەش [منقش] (ئە) نەقىشلەنگەن، زىننەتلەنگەن، نەقىشلىك:
خىلىمۇ خىلىغا مۇنەققەش بولدى جانان سۇرەتى،
بولدى جانان سۇرەتى بۇ جىسىم ئارا جان سۇرەتى.
— ئا. نىزارى.

مۇنەققەھ [منقح] (ئە) ساپ، تازا؛ توغرا، چوكتۇر.

مۇنەۋۋەر [منور] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، پارلاق، يورۇق:
يانىپ سەئدىن ئاندىن قىلىپ كۆپ فىغان،
بولۇپ شام گويا مۇنەۋۋەر جەھان.
— ئا. نىزارى.

مۇنەۋۋەر بولماق — نۇرلانماق، پارلىماق، يورۇماق:
بولدى يۇزۇڭدىن ئالەم مۇنەۋۋەر،
قەنى سېنىڭتەك رۇھى مۇسەۋۋەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇنەۋۋەر قىلماق — يورۇتماق، نۇرلاندۇرماق، پارلاتماق:
ۋۇجۇدى ئالەمنى تەگرىنىڭ رەھمەتى،
جەھاننى مۇنەۋۋەر قىلىپ خىلقەتى.
— ئا. نىزارى.

مۇنئەتىف [منعطف] (ئە) قايرىلغان، بۇرۇلغان.

مۇنتەبىق [منطبق] (ئە) بىر ـ بىرىگە مۇۋاپىق، ماس:
دەفئە ـ دەفئە دۇرى ئالەم ھەدسىز ئۇچقۇن بىرلە كۆر،
غەم تۇنىدەك بىر ـ بىر ئۇزرە چەرخنو ئەنجۇم مۇنتەبىق.
— نەۋائى.

مۇنتەخەب [منتخب] (ئە) تاللانغان، خىللانغان.

مۇنتەزىر [منتظر] (ئە) ئىنتىزار بولغۇچى، كۈتكۈچى، ساقلاپ تۇرغۇچى:
مۇنتەزىر قۇللۇغىدا تۇرغايلار،
ھەر زەماندا خۇش ئامىد ئۇرغايلار.
— ن. زىيائى.

مۇنتەسىب [منتسب] (ئە) ئالاقىدار، تېگىشلىك؛ نىسبەتەنلىك.

مۇنتەشىر [منتشر] (ئە) يېيىلغان، تارقالغان؛ ھەممىگە مەلۇم بولغان:
مەسرەئى خەرمەن سۇخەن ئىلە زەللىلى مۇنتەشىر،
ھاسىل ئالالماغاي كىشى يەر ئۇزە ساچمايىن ئۇرۇغ.
— زەللىلى.

مۇنتەفىئ [منتفع] (ئە) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى:
لەبلەرىڭدىن ھەر زەمان جانىنى تىلەرمەن مۇنتەفىئ،
مۇنقەتىئ بولماي نەفىس بولماس ئۇمىدىم مۇنقەتىئ.
— نەۋائى.

مۇنتەقىل [منتقل] (ئە) بىرىدىن بىرىگە ئۇتكۈچى، كۆچكۈچى.

مۇنتەقىم [منتقم] (ئە) ئىنتىقام ئالغۇچى، قىساسكار.

مۇنتەھا [منتها] (ئە) ئاخىر، ئاخىرقى چەك، بىرىپ توختىلىدىغان يەر:
قىسمەت تەقدىرىغە چېچەك كەلدى باھانە قىلدىلار،
شۇم بەشەرم قۇلىغىنە يۇزىنى قارە قىلدىلار،
رەشكى رۇيلارىن بۇزۇپ پارە ـ پارە قىلدىلار،
ئۇچتىلار، بەھرى ئەزرائىل ئالدى، شىكارە قىلدىلار،
تاپشۇرۇبانكى جانلارىن سىر ئەتمە مۇنتەھا چېچەك.
— مۇللا سالىھ.

مۇنچاغ [مونچاغ] مۇنچاق.

مۇندا [موندا] بۇندا:
جاۋانىمغە چاچسۇن بەسارەت ئىلى،
يىتۇرسۇنكى مۇندا ۋىزارەت ئىلى.
— ن. زىيائى.

مۇندايىن [مونداين] مۇنداق، مۇنچىلا:
ئول قارا كۆز ئاشنا ئىمرىكەن رەۋان يۇگۇرۇپ قاچار،
مۇندايىن ۋەھشى ئەمەسدۇر ھېچ ئاھۇيى خوتەن.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇنسەرىف [منصرف] (ئە) ئۆزگىرىش، ئايىنىش.

مۇنسىف [منصف] (ئە) ئىنساپلىق، ئادىل، ھەققانىي.

مۇنشا [منشى] (ئە) يېزىلغان، پۈتۈلگەن:
ئىسىم ئولۇپ ئول مۇجىرەدە مۇنشا ئاڭا،
رىشتەئى دۇرخەت بىلە ئىنشا ئاڭا.
— نەۋائى.

مۇنشات [منشات] (ئە) ئىنشالار، مەكتۇپلار، خەتلەر.

مۇنشى [منشى] (ئە) 1) كاتىپ، خەتتات:
كېلىپ ئول زەمان مۇنشىئى خۇش رەقەم،
كى ئىنشا قىلىپ سۆزنى زەررىن قەلەم.
— ئا. نىزارى.

مۇنفەرىد [منفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە، تەنھا.

مۇنفەسىل [منفصل] (ئە) ئايرىلغان، بىر ـ بىرىگە قوشۇلمىغان:
قىلىپ مەن ھىكايالار مۇنفەسىل،
كى ئازادە بەخت سۆزنگە مۇشتەمىل.
— ئا. نىزارى.

مۇنفەئىل [منفعل] (ئە) تەسىرلەنگەن، ھاياجانلانغان؛

خجالەتتە قالغان، ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خجىل:
خوجە بۇ ئەۋازدىن بولدى خجىل،
ياندىلەر باينىڭ ئۆيىگە مۇنفەئىل.
— زەلىلى.

مۇنفەئىللىك [منفعل ليك] ئۇيالغانلىق، خجىللىق:
دەھرنىڭ مۇنفەئىللىكى بىردەم،
بولسە كۆپ ئابرۇ كېتەر بەرھەم.
— ن. زىيائى.

مۇنفەك (ك) [منفك] (ئە) ئايرىم ـ ئايرىم قىلىنغان، ئاجرىتىلغان:
جۇزۇ ـ جۇزۇئىنى قىغانكىم، مۇنفەك ئەتتى تىغى ھەجر،
بىر ـ بىرىدىن لېك ئۇزۇندۇر جۇزۇئى لايەنفەك ماڭا.
— نەۋائى.

مۇنقاد [منقاد] (ئە) بويۇن ئەگكۈچى، بويسۇنغۇچى، ئىتائەت قىلغۇچى.

مۇنقەتتە [منقطع] (ئە) ئايرىلغان، ئاجرالغان، يىراقلاشقان (دوستلاردىن).

مۇنقەسەم [منقسم] (ئە) بۆلۈنگەن، تەقسىملەنگەن، بۆلەك ـ بۆلەك بولغان.

مۇنقەسىم [منقسم] (ئە) بۆلگۈچى، تەقسىم قىلغۇچى.

مۇنكىر [منكر] (ئە) ئىنكار قىلغۇچى، رەت قىلغۇچى، تانغۇچى:
ئول زەماندا بىر ئىدى مۇنكىر بەسى،
يەتتە ئەھمەد دەر ئىدىلەر بەئزىسى.
— زەلىلى.

مۇنكىر بولماق — ئىنكار قىلماق، رەت قىلماق:
باشىن يەرگە سالدى خجالەت بىلە،
بولۇپ مۇنكىر ئول ھەم جەھالەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇنكىر ـ نەكىر [منكرنكير] (ئە) گۆرده مۇرەددىن سوئال سورايدىغان ئىككى پەرىشتەنىڭ نامى:
ھەق تەرەفدىن گور ئارا مۇنكىر ـ نەكىر ئىتكەي سوئال،
تا جەۋابىن بەرمەسەڭ چەندان گوقۇبەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

مۇنھەت [منحط] (ئە) پەس، تۆۋەن.

مۇنھەدىم [منهدم] (ئە) ۋەيران، خاراب بولغان:
قىلىچدا پۈتۈكلۈك ئىدى ئىسىملار،
ئانىڭ زەربىدىن مۇنھەدىم جىسىملار.
— ئا. نىزارى.

مۇنھەرىف [منحرف] (ئە) يولدىن ئازغان، ئاداشقان؛ قۇتۇلۇش:
دېدى ھۇدھۇدكىم: ئېرۇرسەن مۇتەرىف،
كى ئىشىڭ بولمىش گۇناھىدىن مۇنھەرىف.
— نەۋائى.

مۇنھەزىم [منهزم] (ئە) قاچقان، جاراھەتلەنگەن، يېڭىلگەن، مەغلۇپ.

مۇنھەسىر [منحصر] (ئە) قاراشلىق، باغلىق، مەنسۇپ؛ ھەر تەرەپتىن قورشالغان، قامالغان.

مۇنھەنى [منحنى] (ئە) ئەگرى، قىيسىق، تۈز ئەمەس، ئېگىلگەن.

مۇنىر [منير] (ئە) نۇر چاچقۇچى، روشەنلەشتۈرگۈچى؛ پارلاق، نۇرلۇق:
كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستىگىر.
— ئا. نىزارى.

مۇنىس [مونس] (ئە) يېقىن دوست، ھەمدەم، ئۇلپەت:
چۇ مەجنۇن دېدى: «ئەي ئەرەب سەرۋەرى،
بۇ مۇنىسلارىم كەتتى مەندىن نارى.»
— ئا. نىزارى.

مۇھاجەرەت [مهاجرت] (ئە) چەتكە كۆچمەك، ئۆز يۇرتىدىن كەتمەك.

مۇھاجىر [مهاجر] (ئە) ئۆز يۇرتىدىن كۆچۈپ كەتكۈچى، ماكانىدىن ئايرىلغان، كۆچكۈچى، مۇھاجىر.

مۇھار [محار] (ئە) نوقتا.

مۇھارىب [محارب] (ئە) جەڭچى.

مۇھازى [محاذى] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى، مۇقابىل.

مۇھاسىرە [محاصره] (ئە) قامال قىلىش، قورشاۋلىش.

مۇھاسىب [محاسب] (ئە) ھېسابلىغۇچى، ھېسابچى.

مۇھافەزەت [محافظت] (ئە) ساقلاش، ئاسراش، مۇھاپىزەتچى.

مۇھافىز [محافظ] (ئە) ساقلىغۇچى، مۇھاپىزەتچى.

مۇھاكەمە [محاكمه] (ئە) پىكىر يۈرگۈزۈش، مەسلىھەت، مۇھاكىمە.

مۇھاۋەرات [محاورات] (ئە) سۆھبەتلەر.

مۇھاۋەرە [محاوره] (ئە) بەس، سۆھبەت، سوئال ـ جاۋاب.

مۇھەببەت [محبت] (ئە) 1) سۆيگۈ، ئىشق:
مەرھەبا ئەيلەپ كۆلۈپ گۈنتى يېنىمدىن گول پەرى،
ھەم مۇھەببەتنىڭ مەيىدىن گول زەمان قىلدۇردى نوش.
— بىلال نازىم.

2) يېقىنلىق، دوستلۇق:
نېكى مەن دېدىم مۇھەببەتدىن ئىدى،
بارچە ئىخلاسۇ مۇۋەددەتدىن ئىدى.
— نەۋايى.

مۇھەببەت ئەھلى — ئىشق ئەھلى، سۆيۈشكەنلەر:
قايانكىم مەيل ئېتەر جانان مۇھەببەت ئەھلى رىز ئەيلەپ،
كۆڭۈل ئىچرە نىھانراق ئانى جاندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

مۇھەببەتنامە [محبت نامە] (ئە + پ) مۇھەببەت ھەققىدە يېزىلغان خەت، مەكتۇپ:
جۇملە ئالىملەر ئارا ئەئلامە،
دەفتەرى ئىشق مۇھەببەتنامە.
— زەلىلى.

مۇھەددەب [محدب] (ئە) پۈكۈلگەن، ئېگىلگەن؛ بۆرتۈپ چىققان:
قايۇ يەڭكى گەردۇنغە سالسە ئانى،
مۇھەددەب يۈزىن ئەيلەگەي مۇنھەنى.
— نەۋايى.

مۇھەددىس [محدث] (ئە) قىسسىچى، ھەدىس سۆزلىگۈچى.

مۇھەررا [مهرا] (ئە) قاتتىق پىشقان، مەلەخ ـ مەلەخ بولۇپ پىشقان.

مۇھەررەر [محرر] (ئە) تەھرىر قىلىنغان، يېزىلغان.

مۇھەررەم [محرم] (ئە) قەمەرىيە يىل ھېسابىدىكى 1 ـ ئاينىڭ نامى:
ھۇسەيىن داغى ئۇچۇن كىيدى بەھرى بەر گۈلگۈن،
مۇھەررەم ئايى بارىپ خاكى كەربەلاغە باقىڭ.
— زەلىلى.

مۇھەررىر [محرر] (ئە) تەھرىر قىلغۇچى، يازغۇچى، مۇئەللىپ.

مۇھەررىك [محرك] (ئە) ھەرىكەتلەندۈرگۈچى، مىدىرلاتقۇچى.

مۇھەققەر [محقر] (ئە) 1) ھاقارەتلەنگەن، تەھقىرلەنگەن:
ھال تارتىپ كىمسەنى كۆرمەس مۇھەققەر ئەھلى ھال،
گەرچە فەرق ئەتمىش كىچىكۇ چوڭنى شەرئەن ئەھلى قال.
— ناقىس.

2) ئەرزىمەس، كەم، ئازغىنا؛ كىچىك:
ئەي نەۋائى، سەن كۆڭۈل باغىن ئىمارەت قىلكى بار،
سەككىز ئۇچماق جەنىبىدە ئانىڭ مۇھەققەر باغچە.
— نەۋايى.

3) پەس؛ كىچىككىنە:
خۇدايى تاجى قەدرىڭغە گەۋھەر قۇياش،
نە گەۋھەر سەدەفدىن مۇھەققەر قۇياش.
— نەۋايى.

مۇھەققەق [محقق] (ئە) ھەقىقەت، توغرىلىق.

مۇھەققىق [محقق] (ئە) تەھقىق قىلغۇچى، ئېنىقلىغۇچى.

مۇھەندىس [مهندس] (ئە) ھەندەسە (گېئومېتىرىيە) نى ياخشى بىلگۈچى، بىناكارلىق مۇتەخەسسىسى؛ ئىنژېنېر:
كى چىن مۇلكىدە بار ئىدى زاد،
بۇلەر ئەھلى سەنئەت، مۇھەندىس نىھاد.
— ئا. نىزارى.

مۇھەۋۋەتە [محوطە] (ئە) قورۇ ـ جاي.

مۇھەۋۋەلات [محولات] (ئە) ئەتراپلار.

مۇھەييا [مهيا] (ئە) تەييار، ھازىر، ھازىرلانغان؛ مەۋجۇت:
گەر ئول مېھر نۇزۇل ئەتمەكنى ھەر يەرگە خىيال ئەتسە،
مۇھەييا ساغەرى گۇلفام مىيناخانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

مۇھەييا قىلماق — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
مۇھەييا قىلىپ رەسم ئىجلاسىنى،
كى ئېھسان بىلە تويغازىپ ناسىنى.
— ئا. نىزارى.

مۇھەييالانماق [مهيالانماق] تەييارلانماق، ھازىرلانماق:
خوپ ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۆشەسىز ھەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۇلپەت مۇھەييالانمىسۇن.
— ئارەزى.

مۇھتاج [محتاج] (ئە) ئېھتىياجلىق، ھاجەتمەن:
بولدىلەر بىر ۋەزىرغە مۇھتاج،
گەرچە ئېردى كۆڭۈللەرى مىنھاج.
— ن. زىيائى.

مۇھتەرەم [محترم] (ئە) ھۆرمەتلىك، ئەزىر:
شامۇ دېھلە نېچەكىم مۇھتەرەمدۇر،
خوتەن شەھرىنىڭ ئالدىدا ئەدەمدۇر.
— قەلەندەر.

مۇھتەرەم تۇتماق — ھۆرمەت قىلماق:
قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى مۇھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەب.
— ئەرشى.

مۇھتەسىب [محتسب] (ئە) شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلارنى

تەكشۈرگۈچى؛ بازاردىكى جىنايەت، تارازا ۋە باھانى نازارەت قىلغۇچى؛ مەكتەپلەردە سىنىپ باشلىقى:
زۇلۇم بىرلە مۇھتەسىب قىلدى پەرىشادىن جۇدا،
چۈنكى بۇلبۇل گۈل كۆرۈپ بولغايمۇ گۈلزاردىن خالاس.
— بىلال نازىم.

مۇھتەشەم [محتشم] (ئە) ھەشەمەتلىك، ھەيۋەتلىك:
بىھەقكى سەييىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھايار كەبى مۇھتەشەم ئۈممەم بولىماس.
— شەۋقى.

مۇھتەمەل [محتمل] (ئە) مۇمكىن، ئېھتىمال، چېغى:
كەلسە ئىككى كىشى جەدەل بىرلە،
ۋەلىۋەلە جەڭگۇ مۇھتەمەل بىرلە.
— ن. زىيائى.

مۇھر [مهر] (ئە) مۇھۇر، تامغا، ئۇزۇك تامغا:
ھەر ئاشىقكى كۆڭلىدە بىر نازەنىنى يوق،
شاھى دۇرۇركى ئىلكىدە مۇھرىنگىنى يوق.
— زەلىلى.

مۇھرى سۇكۇت — خاموشلۇق، سۆزلىمەسلىك، گەپ قىلماسلىق:
ھەر نېكىم دەپ ئول سۆزى جانلارغە قۇت،
سالىب ئاغزىغە ئالار مۇھرى سۇكۇت.
— ئەۋلىيا.

مۇھلەت [مهلت] (ئە) بىرەر ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن ئېنىق ۋاقىت بۆلىكى؛ پۇرسەت، مۆھلەت:
تۇرۇپ نەچچە كۈن ئاندا مۇھلەت بىلە،
نە مۇھلەتكى، مېھنەت ـ مۇشەققەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇھلەتفزاي [مهلت فزای] (ئە + پ) ئۇزاق مۇددەت، ئۇزاق ۋاقىت.

مۇھلەتفزاي بولماق — ئۇزاق مۇددەت داۋام قىلماق:
ۋەلى ئەمدى ئەزمىم بۇدۇركى خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۇمرۇمغە مۇھلەتفزاي.
— ئەۋلىيا.

مۇھلىك [مهلك] (ئە) ئۆلتۈرگۈچى، ھالاك قىلغۇچى؛ ھالاكەتلىك:
يەنە ئىسمەئى چەكتى مۇھلىك جەۋاب،
كۆچۈپ يولغە كىردى قىلىبان شىتاب.
— ئا. نىزارى.

مۇھىب [محب] (ئە) ئاشىق؛ دوست:
نە خۇش ئېردى، ئەي مۇھىبلەر، يار ئەگەر قىلسا قەتل،
بىلسەڭىز ئۇشبۇ قەتل ئەينى شەھادەتدۇر ماڭا.
— بىلال نازىم.

مۇھىت [محيط] (ئە) 1) ئوكيان، دېڭىز:
ئافەرىنشىنى ئىھاتە ئەيلەبان ئانداق ۋۇجۇدۇڭ،
كى مۇھىت ئول دائىرە كۆڭ نوقتەدەك كىم بولسە مەركەز.
— ئەۋلىيا.
2) دائىرە.

مۇھىق [محق] (ئە) ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ.

مۇۋازەبەت [مواظبت] (ئە) داۋاملىق ئىشلەش، كىرىشىش.

مۇۋازەنە [موازنه] (ئە) ئىككى نەرسىنى تەڭلەشتۇرۇش، باراۋەرلەشتۇرۇش.

مۇۋازى [موازی] (ئە) ياندىش، باراۋەر، تەڭ.

مۇۋاسا [مواسا] (ئە) مۇرەسسە قىلىش، كەلىشىش:
مۇۋاسا قىلىپ مېھرىبانلىق بىلە،
مۇھەببەت قىلىپ قەدىردانلىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇۋاسەلەت [مواصلت] (ئە) بىرەر نەرسىگە يېتىشمەك، ئېرىشمەك؛ ۋەسل.

مۇۋافەقەت [موافقت] (ئە) كەلىشىش؛ پىكىرداشلىق، رازىلىقنى ئىلىش، ماسلىشىش:
ئۇچماق ئۇچۇن ئۇچار ئىدىم، شىفتەيۇ نىگار ئىدىم،
قىلماپ ئىدى مۇۋافەقەت ھالكى بۇ جان ـ تەن ھۇزۇر.
— زەلىلى.

مۇۋافىق [موافق] (ئە) ماس، لايىق، كەلىشكەن؛ رازى:
خۇداغە بەندەلىك قىلغان كىشىكىم دوست سادىقدۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۇللى شەرىئەتكە مۇۋافىقدۇر.
— نۇبىتى.

مۇۋاپىق تارتماق — ماس، لايىق كەلمەك.
چۈن مۇۋافىق تارتىب ئول سازۇ نەۋا،
زۇھرۇ بۇرجىدىن قىلىپ ئەتمەك نەۋا.
— ئەۋلىيا.

مۇۋەججەھ [موجه] (ئە) ماقۇل؛ يېقىملىق، ياخشى.

مۇۋەددەت [مودت] (ئە) دوستلۇق:
يېتىپ ئاڭا كەۋنەيىن ئارا شاھلىق،
مۇۋەددەت سەرىرىدە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

مۇۋەززەف [موظف] (ئە) ۋەزىپىسى بەلگىلەنگەن؛ تەمىنلەنگەن.

مۇۋەززەڭ [موزع] (ئە) تەقسىم قىلىنغان.

مۇۋەسۋەس [موسوس] (ئە) ۋەسۋەسىگە سالغۇچى.

مۇۋەششەھ [موشه] (ئە) مىسرالار ئارىسىغا يوشۇرۇن

غان سۆز؛ شېئىرنىڭ بىر خىل شەكلى. شائىر ئۆز پىكرىنىڭ يىغىنچاقلانغان مەزمۇنىنى ياكى شېئىر مىسرالىرىغا يوشۇرۇپ ئىپادىلەيدىغان بىر خىل شەكىل. ھەر بىر بېيىتنىڭ تاق مىسراسىنىڭ باش ھەرپىنى ئېلىپ بىر - بىرىگە قوشسا شۇ مەنە كېلىپ چىقىدۇ.

مۇئبەد [معبد] (ئە) ئاتەشپەرەسلەرنىڭ رەئىسى.

مۇئتاد [معتاد] (ئە) ئادەت؛ ئادەتلەنگەن، ئۆگەنگەن:

پەرىلەرگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بىۋەفا بولماق،
ماڭا مۇئتاددۇر كويىدا ئانىڭ بىنەۋا بولماق.

— ئەرشى.

مۇئتاد ئەيلەمەك — ئۆگەتمەك:

ئون بولۇرى قۇلنى ئازاد ئەيلەبان،
قويدىلەر خىزمەتكە مۇئتاد ئەيلەبان.

— زەلىلى.

مۇئتاد ئەتمەك — ئۆگەتمەك، ئادەت قىلماق:

شەيخ ئەگەر مەسجىدقە، مەن مەيخانەغە بارسام، نې تاڭ،
ئەي نەۋائى، ھەر كىشىگە چارە يوق مۇئتادەدىن.

— نەۋايى.

مۇئتادلىق [معتادليق] ئۆگەنگەنلىك، ئادەتكە ئايلانغانلىق:

ئۇلۇس ئىچرە بولدى بەسى شادلىق،
يەنە بولماغاي توي بۇ مۇئتادلىق.

— ئا. نىزارى.

مۇئتەبەر [معتبر] (ئە) ئەتىۋارلىق، ئابرۇيلۇق، ئىشەنچلىك:

گۇڭ ئەۋرەڭزىب ئەتمىش ئاڭا كۆپ نەزەر،
كى تۇججار ئېلىدا بىلىپ مۇئتەبەر.

— ئا. نىزارى.

مۇئتەدىل [معتدل] (ئە) ئوتتۇرىچە، مۆتىدىل.

مۇئتەرىز [معترض] (ئە) ئېتىراز قىلغۇچى.

مۇئتەرىف [معترف] (ئە) تەن ئالغان، ئىقرار قىلغان.

مۇئتەزا [معتزى] (ئە) يېقىنلىق، تۇغقانلىق:

ئاباسىدىن ئانىڭ خاتىر ھەۋاسى،
بۇ مەتلەب كەشف بولدى مۇئتەزاسى.

— ناقىس.

مۇئتەقىد [معتقد] (ئە) ئېتىقاد قىلغۇچى، ئېتىقادلىق، ئىخلاسمەن:

كىمكى مۇرىدى دەير ئۇلۇپ مۇئتەقىد سەنەم ئىمىش،
ئىشقى بەرەھمەنى بولۇپ خاتىر جامى جەم ئىمىش.

— زەلىلى.

مۇئتەكىف [معتكف] (ئە) ئىبادەت ئۈچۈن خىلۋەت جايغا كىرىۋالغان؛ كىشىلەردىن يىراقلاشقان؛ تەنھا:

ناۋەكىڭ تاكىم ئېرۇر كۆيگەن كۆڭۈلگە مۇئتەكىف،
ئۆرتەگەن يا سەبت قىلغان داغ ئارا بولمىش ئەلىف.

— نەۋايى.

مۇئتەكىفى خانەقەھ — ئىبادەت ئۈچۈن خانىقا (مەسچىت) دا تۇرغان.

مۇئتەمەد [معتمد] (ئە) ئىشەنچلىك، ئىخلاسمەن.

مۇئتەمەن [مؤتمن] (ئە) ئىشەنچلىك، ئىشىنىلگەن.

مۇئجىب [معجب] (ئە) تەكەببۇر، يوغانچى، كىبىرلىك.

مۇئجىزات [معجزات] (ئە) مۆجىزىلەر («مۇئجىزە» نىڭ كۆپلۈكى):

بەرگۈزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى،
مۇئجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.

— نەۋبەتى.

مۇئجىزە [معجزه] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ھادىسە؛ كارامەت:

بۇ كىيىك نافەسىن دېدى پەيەمبەر،
مېنىڭدۇر مۇئجىزەم، ئاندىن مۇنەۋۋەر.

— قەلەندەر.

مۇئجىزە پەرداز [معجزه پرداز] (ئە + پ) مۆجىزە كۆرسەتكۈچى؛ مۆجىزىنى مۆجىزە بىلەن بېزىگۈچى.

مۇئجىزەتىراز [معجزه طراز] (ئە) نەقىشلەنگەن، زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن.

مۇئجىزەنەماي [معجزەنماى] (ئە + پ) مۆجىزە كۆرسەتكۈچى.

مۇئلىم [مؤلم] (ئە) ئاغرىتقۇچى، ئەلەم قىلغۇچى.

مۇئمىن [مؤمن] (ئە) ئىمانى بار، دىندار، مۇسۇلمان:

ئاتاغان ئۆز ئاتلارىنى ھەم ئىمامەل مەھدى دەپ،
بارچە مۇئمىنلار ئاتاسى ئول سۇلەيمانىم كېلۇر.

— بىلال نازىم.

مۇيەسسەر [ميسر] (ئە) ئېرىشىش، ئېرىشكەن؛ ئىگە بولۇش، ئىگە بولغان:

فىراقىڭ تۇنلەرى ۋەسلىڭ خيالى گەر مۇيەسسەردۇر،
پەرى گەر مۇمكىن ئېرمىشدۇر نە ئەيلەي ئىتتىھاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

مۇيەسسەر ئەيلەمەك — ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك؛ يېتىشمەك، ئىگە بولماق:

پەرىدۇن پادىشاھ يەتتە ئىقلىم ئەردى، لېكىن ئول،
مۇيەسسەر ئەيلەدى تاجۇ كەمەر ئاھىستە - ئاھىستە.

— زەلىلى.

مۇيەسسەر بولماق — ئىگە بولماق، ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك:

مۇيەسسەر بولسا ئۇمرۇمغە ئەگەر كىم بىر يۇزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم گۇل سەرۋىگە بۇ تەندە جانىمنى.
— قەلەندەر.

مۇيەسسەر ئولماق — «مۇيەسسەر بولماق» غا قارالسۇن.

مۇيسەفىد [موی سفد] (پ) چاچ - ساقىلى ئاقارغان، ياشانغان:
ئۆزى داغى گۇل پىر مۇيسەفىد،
ئانىڭدىن تاپار بەھرە ھەرنائۇمىد.

مېھر I [مهر] (پ) 1) ئىشق، مۇھەببەت:
تۆتۈپ كىن، كۆرگۈزۈر بولساڭ يۇزۈڭنى،
كۆرۈنگەي ئاندا مېھرىڭ كىن ئىچىندە.
— ھاپىز خارەزمى.

2) يورۇق، نۇر:
يۇز ئەنۋارىنىڭ مېھر ئولۇپ بەندىسى،
قۇياشۇ قەمەر بەلكى شەرمەندىسى.
— ئا. نىزارى.

مېھر ئەھلى — ئاشىقلار.
مېھرى ئالەمگىر — نۇر تارقاتقۇچى.
مېھرى جاۋىد — ئەبەدىي مۇھەببەت.
گۇل ھەجر تۇنىگە سۇبھى ئومىد،
نە سۇبھى ئۇمىد مېھرى جاۋىد.
— نەۋائى.

مېھرى شەمئى — مۇھەببەت چىرىغى.
مېھرۇ مۇھەببەت — دوستلۇق - يارۇ بۇرادەرلىك.
مېھرى ئىقبال — مۇھەببەت ئارزۇسى.

مېھر II [مهر] (پ) 1) قۇياش:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدق ئەتۇارىندا گۇل چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئىشق ئوتى:
دۇررى يەكتا تاپماس ئېردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.

مېھرى ئارەز — قۇياش يۇزلۇك.
مېھرى ئالەمتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ گۈزەل سۆيۈملۈك:
چەشمەسى بىرلە مېھرى ئالەمتاب،
قىلدى كۆك سەبزەزارىنى سىيراب.
— نەۋائى.

مېھرى ئەنۋەر — ئاك نۇرلۇق قۇياش.
مېھرى جەھانتاب — جەھانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.
مېھرى دەرەخشان — پارلاق قۇياش:
زەررە يەكدىلىغ سەن ھەۋايى ئىشقدە رەقسان بولۇپ،
باش - ئاياقدىن بىلمەيىن مېھرى دەرەخشان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرى رەخشان — «مېھرى دەرەخشان» غا قارالسۇن.

مېھرى رەخشەندە — «مېھرى دەرەخشان» غا قارالسۇن:
يۇزى چۇن مېھرى رەخشەندە، لەبى ھەم رۇھ بەخشەندە،
قىلۇر شەككەرنى شەرمەندە، تىلىنىڭ ئاچچى دۇشنامى.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرۇ مەھ — كۇن ۋە ئاي:
يانىپ كەلگۈنچە ناگاھ سەيد گەھدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكەش مېھرۇ مەھدىن.
— مۇللا سابىر.

مېھرى مۇنىر — نۇرلۇق قۇياش.
مېھرى نەبۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك نۇرى:
كۆرگۈزۈپ مېھرى نەبۇۋۋەتدىن نىشان،
تارى ھەر كىسۋىسرى ئەنبەر ئىشان.
— زەلىلى.

مېھر يەكدىلىغ — قۇياشتەك:
كى شەھزادە خانلىقغە لايىق خۇجام،
ئېرۇر مېھر يەكدىلىغ چىرايلىق خۇجام.
— ئا. نىزارى.

مېھراب [محراب] (ئە) 1) مەسچىتنىڭ ئىمام تۇرىدىغان تۆپسى ئەگمە جاي، مېھراب.
مېھراب يەكدىلىغ — مېھرابنىڭ ئەگمىسىدەك:
كى گۇل مېھراب يەكدىلىغ سەبزەئى پەيۋەستە قاشىڭغە،
ھەمىشە سەجدە ئەيلەپ ئاستانەڭنى ئامان كۆرگەچ.
— نەۋائى.

2) گۈزەللەر قېشىنىڭ ئەگمىسى:
قاشىڭ مېھرابىنە قارشۇ تىلەرمەن،
سۇجۇد ئەتسەم تەقى قىلسام نەمازى.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرابۇەش [محراب وش] (ئە + پ) مېھرابقا ئوخشاش قايرىلما.

مېھر ئەفرۇز [مهرافروز] (پ) قۇياشتەك يورۇتقۇچى، نۇر چاچقۇچى.

مېھرەين [مهرين] (پ) ئاي ۋە كۇن.

مېھرپەرتەۋ [مهرپرتو] (پ) قۇياشتەك نۇر چاچقۇچى.

مېھرتاب [مهرتاب] (پ) ئىسسىق، ھارارەتلىك:
چۇ لەيلى ئۇزارىن قىلىپ مېھرتاب،

بۇ ئوت بىرلە مەجنۇنئى ئەيلەپ كەباب.
— ئا. نىزارى.

مېهر خۇ [مهرخو] (پ) نۇر تەبىئەتلىك:
نىگارى مېهرخۇ كويىدا ناقىس بولدى سەرگەردان،
ئۇمىد ئەيلەر مەگەر بىر زەررە ئاندىن زەرەفشانلىقنى
— ناقىس.

مېهرۇۋەفا [مهروفا] (پ + ئ) دوستلۇق ۋە ۋاپادارلىق:
مېهرۇ ۋەفا نېچە تىلەسەك مەندە بارى بار،
جەۋرۇ جەفادىن ئۆزگەسى بىر زەررە سەندە يوق.
— ھاپىز خارەزمى.

مېهرۇەش [مهروش] (پ) قۇياشقا ئوخشاش.
ئەنجۇم ئولسە مېهر ئۆزە، ئانچە كۆرۈنمەس لۇتفى ئارا،
كىم گەھى تەرقەترمىسىن ئول مېهرۇش رۇخسارغا.
— نەۋائى.

مېهربان [مهربان] (پ) جان كۆيەر، شەپقەتلىك:
زاھىد پاكبار ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئىبتىراز،
قورقما سۇراھى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مېهربان قەدەھ.
— زەلىلى.

مېهمان [مهمان] (پ) قونۇق، مېهمان:
ئۇمىد ئىلە بولدۇم ئاڭا مېهمان،
بولۇپ لۇتف بىرلە ماڭا مىزبان.
— ئا. نىزارى.

مېهمانپەرەست [مهمان پرست] (پ) مېهماندوست.

مېهمانسەرا [مهمان سرا] (پ) مېهمانخانا:
كى مېهمانسەراغا كىرىپ يېغلاشىپ،
چۇ مەجنۇن لەيلى بىلەن خوبلاشىپ.
— ئا. نىزارى.

مېهنە [مهنه] (پ) خىزمەتچى، خادىم:
مېهنە شەيخىكىم بۇ يولنى قىلدى سەير،
يار ۋەسلىدىن نەسىبى بولدى خەير.
— نەۋائى.

مېهنەت [محنت] (ئ) 1) مۇسىبەت، بالا ـ قازا:
زەمانىكى مېهنەت ياغىپ دەھرغە،
كى ئانۇ نەمەك ئۆيرۈلۈپ زەھرغە.
— ئا. نىزارى.

2) غەم، دەرد:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر رەنجۇ مېهنەت بۇ كېچە.
— ئۆبەيدى غەزەللىرىدىن.

3) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق:
ئاڭا مېهنەتىدىن جىسمىدىن زارلىغ،
بولۇپ ئاشكار ئاندا بىمارلىغ.
— ئا. نىزارى.

مېئىدە [معده] (ئ) ئاشقازان.

مېئراج [معراج] (ئ) 1) شوتا، 2) يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈش:
باشىغە قويۇپ ھىدايەت تاجىنى،
قىسمەتى ئەيلەپ شەرەف مېئراجىنى.
— نەۋائى.

3) مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مەككىدىن قۇددۇسقا بېرىشى ۋە قۇددۇستىن ئاسمان ۋە ئەرشىئەلاغا چىقىشى:
يەتتە ئەفلاك ئۆز رەكىبم مېئراج ئۈچۈن قويدۇڭ قەدەم،
گەردى نەئلىيىڭنى قىلمىشلەر مەلائەك تۇتىيا.
— زەلىلى.

مېئزەنە [مئذنه] (ئ) ئەزان ئوقۇيدىغان جاي، ئەزانخانا.

مېئمار [معمار] (ئ) ئىمارەت قۇرغۇچى ئۇستا، بىناكار:
چېكىپ خامەڭنى سەفھە مېئمارىغە،
رەقەم سۇردى چۇن تەرھى دىۋارىغە.
— ئا. نىزارى.

مېئمارى ئەزەل — ھەممىدىن بۇرۇنقى ھەم دائىمى بىناكار، قۇرغۇچى:
باغلامايدۇر ھۆسن ئېلىنىدە تاق مېئمارى ئەزەل،
قۇشلەرنىڭدەك تا بىنايى توققۇز ئايۋان قىلغالى.
— ئاتايى.

مېئيار [معيار] (ئ) ئۆلچەم، تارازا.

مېئاد [ميعاد] (ئ) 1) ۋەدىلەشكەن جاي. 2) ۋەدىلەشكەن ۋاقىت. 3) بەلگىلىك مۇددەت، چەك:
ئەي نەۋائى كەسىب ئايىنى فەنا قىل، ئويلەكىم،
ئومرىنىڭ مېئادى يەتكەندە كېرەك بولساڭ مۇئاد.
— نەۋائى.

مېيبەرەد [ميبرد] (پ) (كەلگۈسى زامان پېشلى) خالايدۇ:
چەھار چىزكى دىل مېيبەرەد بەۋەقتى بەھار،
شەرابى سەبزەئى ئايى رەۋان روبى نىگار.
— ئا. نىزارى.

مېتھەرە [مطهره] (ئ) ئاپتۇۋا، ئىۋرىق.

مېجرە [مجره] (ئ) ساندۇقچە، قۇتا.

مېجمەر [مجمر] (ئ) ئىسرىقدان؛ ئوتدان:
نې تۇرفە ھافىز كۆيسە ھەمىشە،
ئوت ئىبرۇر ئاھى، سىينە چۇ مېجمەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مېداد [مداد] (ئ) سىياھ، رەڭ:

مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەر ئەتتىم ئېتتىقاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

مىدھەت [مدحت] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش:
مەدھ ئىلە چۈن مۇمكىن ئەمەس مىدھەتىڭ،
ئۆزگە جىھەتدىن قىلمايىن خىدمەتىڭ.
— نەۋايى.

مىر [مير] (ئە) ئەمىر سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى:
ئەيا ساقىيا، مىرى رەۋشەن، زەمىر،
نەۋائى لەقەب، نام مىر ئەلىشىر.
— ئا. نىزارى.

مىر غەزەب — جاللاد، كاللا كېسەر:
شەھەرگە پۇر بولدىلەر فەۋجى سىپاھ،
مىر غەزەبلەرگە ئىشارەت قىلدى شاھ.
— زەلىلى.

مىراس [مىراث] (پ) 1) ئەينەك، كۆزگۈ:
كىرەي راھ بەزمىگە ئاھلات ئارا،
كۆزەي يار ئەكسىنى مىراس ئارا.
— ئا. نىزارى.

2) ساپلىق، پاكلىق:
كۆزلەرنىڭ ياشىنى ئال ئەيلەگىل،
كۆڭۈلنى مىراتى جەمال ئەيلەگىل.
— زەلىلى.

مىراتى ھۆسن — ھۆسن ئەينىكى.

مىراخور [ميراخور] (پ) ئاتباقارلار باشلىقى:
مىراخور بەكاۋۇل بۇرچى ئويچىسى،
يانا ناغرا كاناي سۇرنايچىسى.
— مولا شاكىر.

مىرار [مرار] (ئە) كېتىش، بېرىش:
چۇ مەسئۇدغە قىلدى بۇ يەرنى قارار،
ئۆزى بولدى شەھبال سارىغە مەرار.
— ئا. نىزارى.

مىراس [ميراث] (ئە) مىراسخورلارغا قالدۇرۇلغان مال - دۇنيا، مىراس:
كى مىراس دۇنياسى بېھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلا ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.

مىرەك [ميرك] (پ) بالا ئەمىر؛ ئەمىرزادە:
مىرەكىم، تىلەكىم چۇ سەن ئولدۇڭگۇ بەس،
نە قىلەي يەنەلەر كۆزەرنى ھەۋەس.
— نەۋايى.

مىرزا [ميرزا] (ئە + پ) «ئەمىر زادە» نىڭ قىسقارتىلىپ ئېيتىلىشى، ئەمىرزادە، شاھزادە:
ئاڭلابان بۇ سۆزنى مىرزايى كىبار،
ھەم پۇشايمان بولدىيۇ ھەم شەرمسار.
— زەلىلى.

2) تېمۇرىي شاھزادىلىرىنىڭ ئاتىلىشى.

3) كاتىپ، مۇنشى:
گەرنەۋائى ئۆلدى ئىشقى تېغىدىن زىنھارىكىم،
قويغەسىز تۇفراقغە يۈز ھالىن دېيان مىرزاسىغە.
— نەۋايى.

مىرزادە [ميرزاده] (ئە + پ) ئەمىرزادە.

مىرزبان [مرزبان] (پ) چېگرىغا قارىغۇچى، چېگرا قاراۋۇلى:
تۈرۈپ نەچچە كۈندىن كېيىن مىرزبان،
قارار يەتتى بولدى بەقاغا رەۋان.
— ئا. نىزارى.

مىزاج [مزاج] (ئە) 1) كىشىنىڭ تەبئىتى، مىجەز:
چۇ تەدبىر ئەيلەگىز مەسلەھەت،
مىزاجىغە قىلغاي ئەگىش مەنفەئەت.
— ئا. نىزارى.

2) ئەھۋال، ھالەت:
مىزاجىمغە يەتكەي داغى ئىشتىدال،
كى خۇسرەۋ مېنىڭ بىرلە تاپسۇن ۋىسال.
— ئا. نىزارى.

مىزان [ميزان] (ئە) 1) ئۆلچىگۈچ، تارازا. 2) ئون ئىككى بۇرجنىڭ يەتتىنچىسى:
چۇن مەھلدىن بېردى ئايىنى بەھار،
بولدى تەڭ مىزاندا لەيلۇ نەھار.
— نەۋايى.

مىزبان [ميزبان] (پ) مېھمان كۈتكۈچى، ئۆي ئىگىسى، ساھىبخانا:
بۇرەڭ خىلۇەتكى نې تالىڭ بەلكى ئادەت ۋە دۇرۇر بولغاچ،
كى تالىب مىزبان مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

مىزبان بولماق — كۈتۈش خىزمىتىنى قىلماق، ساھىبخانا بولماق:
ئۇمىد ئىلە بولدۇم ئاڭا مېھمان،
بولۇپ لۇتفى بىرلە ماڭا مىزبان.
— ئا. نىزارى.

مىزبانلىق [ميزبان ليق] مېھماندارچىلىق:
ئانىڭ كويىداكى ئىتلارغە قىلسام ئاشنالىق بەس،
بېرىپ كۆڭلۈمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانسىغە.
— ئا. نىزارى.

مىزراب [مضراب] (ئە) 1) تەمبۇرنى چالىدىغان تىرناق؛

زەخمەك. 2) ئابا مۇسلىم داستانىدىكى مەشھۇر باتۇرلارنىڭ نامى:
نىشاندۇر بۇ مىزراب خارەزمىدىن،
خوجام ئارقاسىدىن سەيدۇالىدىن.
— مولا شاكىر.

مىژە [مژه] (پ) كىرپىك:
كەمەر باغلاب چىقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەھلا كۆزىدىن ھەر مىژە بىر خەنجىرى تېزى.
— زەلىلى.

مىژە ناۋەك — كىرپىك ئوقيالىرى:
مىژەك ناۋەكلىرى ھەرقايسىدۇر كۆڭلۈمگە بىر ئافەت،
جانىم كۆيدۈرگەلى بەرقى نىگاھىڭدەك بەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

مىژدە [مژده] (پ) خۇش خەۋەر.

مىژگان [مژگان] (پ) «مىژە» نىڭ كۆپلۈكى — كىرپىكلەر:
قاشلەرنىڭ پەيۋەستە مىژگانىڭ بىلە،
قەتل ئاشىقلارغا چۈن تەيرۇ كەمان.
— زەلىلى.

مىساس [مساس] (ئە) سۈركەش، سىلاش.

مىساق [ميثاق] (ئە) ئەھدە، ۋەدە.

مىسال [مثال] (ئە) 1) ئوخشاش، كەبى:
كى ئىنسان ئارا ھۆسن ئىلە بەر كەمال،
بۇ رەڭ ھۆسن ئىلە ھۆرى جەننەت مىسال.
— ئا. نىزارى.

2) ئىبرەت؛ ئۆلگە، نەمۇنە:
مىسال ئۇشبۇ قەدەر پىرە زال دۇنيانىڭ،
تەمام ئۆزگەسى غەفلەتدە ئەھلى ھەق ئويغاق.
— شەۋقى.

مىسال ئەيلەمەك — نەمۇنە، ئۈرنەك قىلىپ كۆرسىتىمەك:
نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۆلار كارۇ بارىن خىيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

مىسال ئولماق — ئۈرنەك، نەمۇنە بولماق:
چۇ ئولسە ئاگەر ئىشق ئىلىدىن مىسال،
كى يەتمىش ئانا ھەر زەمان ئۆزگە ھال.
— ئا. نىزارى.

مىساھەت [مساحت] (ئە) كۆلەم، مەيدان.

مىسباھ [مصباح] (ئە) چىراغ.

مىستەر [مسطر] (ئە) سىزغۇچ.

مىسر [مصر] (ئە) 1) توسۇق، چېگرا، پاسىل. 2) شەھەر:
ساتىپ مىسر بازاردا بەندەلىك بىرلە خار،
بولۇبدۇر بەسى بەندەلىك بىرلە خار.
— ئا. نىزارى.

2) مىسر:
ھەزرەتى يەئقۇب ناپىناچە سەبر ئەتكىل بۇگۈن،
مىسر شەھرىدىن نە خۇش بۇ پۇرھەن كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

مىسراڭ [مصراع] (ئە) 1) ئىشكىنىڭ بىر قانىتى. 2) بىر قۇر شېئىر:
خاھ فەقىر ئەھلى ژۇ خاھى شاھ بول،
نەچچە مىسراڭ ئەيتەيىن ئاگاھ بول.
— زەلىلى.

مىسرەڭ [مصرع] (ئە) «مىسراڭ» غا قارالسۇن:
تەلبە زەلىلى بارھا مىسرەئى شوخ ئېتەدۇر،
گەرچە ئىبادەتى سۇخەن قافىيەئى نارسە غەلەت.
— زەلىلى.

مىسرەئۇار [مصرع وار] (ئە + پ) مىسرا كەبى، قۇردەك:
ساچى سەر فىتنەئى دەۋرانلىقنى ئەيلەدى ئىزھار،
قارا قاشىنى كۆردۈم سەفھەئى ھۆسنىدە مىسرەئۇار.
— زەلىلى.

مىسقال [مثقال] (ئە) 1) ئېغىرلىق ئۆلچىمى بولۇپ، تەخمىنەن 4.68 گرامغا تەڭ. 2) ئەڭ يەڭگىل، ئەرزىمەس نەرسە:
كەففەدۇر گەردۇنى ھەم ھەجرىم يۈكىنى چەكسەلەر،
ئەرز جىرمى ئۇل تەرازۇ ئىچرە بىر مىسقال ئېكىن.
— نەۋائى.

مىسقەل [مصقل] (ئە) ئالتۇن، كۈمۈش بۇيۇملىرىنى سۈرتۈپ پارقىرىتىدىغان ئەسۋاب:
پۈتۈن كارىمىز بارچە زەرھەل بىلە،
كى پەرداز ئېتمەپ زەرنى مىسقەل بىلە.
— غەربىي.

مىسكىن [مسكين] (ئە) بىچارە؛ پېقىر:
قاچىپ ئول دىلبەر جەفاسىندىن خەيالى ئېتەدۇر،
ھافىزى مىسكىن بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.
— ھاپىز خارەزمى.

مىسكىنلىك [مسكين ليك] بىچارىلىك، ئىلاجسىزلىق:
ئەجرۇ مىسكىنلىك ئانا كەلتۇرسەم،
ئەجەب ئېرمەس، چۈن گەدامەن، ئول شاھ.
— ھاپىز خارەزمى.

مىسىل [مثل] (ئە) ئوخشاش، ... دەك:

Altun Yazı

باشىمغە تاپىلىسە تاقىيىڭ نەۋ،
بىلىسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.
— مولا نىياز.

مىسمار [مسمار] (ئە) مىخ، قوزۇق:
مۇندىنمۇ كەچكىل ھەم ئاندىن، ئىختىيار ئەتسەڭ جەمال،
ئۇشبۇ پەندىمنى قۇلاغىڭدا ئېلىپ مىسمار تۇت.
— مەھزۇن.

مىسۋاك [مسواك] (ئە) ئېغىزنى چايقىغاندا چىشنى تازىلايدىغان ئۇۋاب، چىش تازىلىغۇچ:
شەيخان رىيانىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەڭ تېز ئېرۇر.
ھەر سوفى سەفا تاپماغۇنچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لەئىنچە فىتنە ئەنگىز ئېرۇر.
— زەلىلى.

مىخ [ميخ] (پ) قارا بۇلۇت؛ نەم:
چۇ باشمىغە چاپماسىدا گول دەرد تىغ،
بۇ بەزمى نەشاتىمدا قىل كۆزنى مىخ.
— ئا. نىزارى.

مىفتاھ [مفتاح] (ئە) ئاچقۇچ.

مىقات [ميقات] (ئە) بەلگىلەنگەن ۋاقىت، ئورۇن.

مىقراز [مقراض] (ئە) قايچا:
چۇ مىقراز ئېتىمپ موي لەب ئالغالى،
ياساپ قۇلپا دەرۋازىغە سالغالى.
— غەربىي.

مىقنەئ [مقنع] (ئە) ئاياللار يۈزىنى يۆگەپ يۈرىدىغان پەردە، لىچەك:
تەھەرمۇز تارۇ پۈدى بىرلە مىقنەئ،
تەلەۋزەن جىنس جىنسىدىن مۇرەققەئ.
— نەۋايى.

مىكر [مكر] (ئە) «مەكر» گە قارالسۇن.

مىل [ميل] (ئە) 1) سۈرمە سۈرگۈچ، پەلكۈچ:
چەكتى شەيتان خەيلىنىڭ ئەينىغە مىل،
ھەم ئىنانىدە يۈرۈپدۇر جەبرەئىل.
— زەلىلى.

2) قەبرىدىكى خادا، تۆغ؛ ئۇچلۇق قۇببە:
ئاشىق مۇرادى دىلبەر، زاھىدغە مىلى مىنبەر،
ھاجى ھەرەمنى ئىستەر ھەق لامەكان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

3) بەلگە، مۇنار:
تۇرفە تەل ئەينىدە كىشتىنى شامال،
مىلى ئىسكەندەرگە يەتكۈزدى نەھال.
— زەلىلى.

مىلاد [ميلاد] (ئە) تۇغۇلۇش؛ تۇغۇلغان ۋاقىت.

مىلەل [ملل] (ئە) «مىللەت» نىڭ كۆپلۈكى — 1) مىللەتلەر، خەلقلەر. 2) دىنلار، مەزھەبلەر:
كى، بۇ بابدا بارچە ئەھلى مىلەل،
كۆپ ئەيلەبدۇرۇرلەر تەرىقى جەدەل.
— نەۋايى.

مىلىك [ملك] (ئە) ئىگە بولۇش، ئىگىلىك.

مىللەت [ملت] (ئە) 1) خەلق، مىللەت:
سېنىڭ مىللەتىڭدىن چۇ تاپىپ شەرەف،
سەئادەت لىباسى كىيىپ ئەشقىيا.
— نەۋايى.

2) دىن، مەزھەب:
ئېشتىراز ئىقلىمى ساڑى بارماغىل كىم تەڭدۇر،
مەشرەبى ھەفتاد دۇ مىللەتكە كىرگىل كەڭدۇر.
— زەلىلى.

مىم [ميم] (ئە) 1) «م» ھەرپىنىڭ نامى:
كى «مىم» مۇھەممەد مۇھەببەت ئېرۇر،
چۇكىم «ھە» سى جانغە ھەلاۋەت ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) «م» دەك يۇمىلاق:
سورغالى ئاغزىنى چېكەدۇرمەن مەلامەتىن،
چۇن مۇسەۋفى جەمالدە تار ئاغزى مىم ئېرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مىن [من] (ئە) «... دىن» مەنىسىدىكى ئەرەبچە سۆز ئالدى قوشۇمچىسى.

مىنا [مينا] (پ) كۆك، ھاۋارەڭ؛ ئاسمان.
مىنايى شىشە — كۆكۈش شىشە.

مىناكار [ميناكار] (پ) شىشىدىن ئىشلەنگەن:
چېكىپ بۇ قەسرى مىناكار تەرھىن،
كىشى ئانداقكى بىر دىۋار تەرھىن.
— نەۋايى.

مىنبەر [منبر] (ئە) مەسچىتلەردىكى خېتىبلەر خۇتبە ئوقۇيدىغان پەلەمپەيلىك ۋە كىچىك قۇببىلىق سۇپا:
ئاشىق مۇرادى دىلبەر، زاھىدغە مىلى مىنبەر،
ھاجى ھەرەمنى ئىستەر، ھەق لامەكان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مىنبەئد [من بعد] (ئە) بۇنىڭدىن كېيىن.

مىنتەقە [منطقه] (ئە) كەمەر، بەلۋاغ؛ رايون.

مىنەل ئىشتىياق [من الاشتياق] (ئە) سېغىنىش

سەۋەبىدىن:
گەشەددۇلئەزابى گەزابۇل فىراق،
فەقەد ماتە قەلبى مىندىل گىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

مىندىل [مندیل] (ئە) قولياغلىق، ياغلىق، رومال:
قىلسام ياقامنى يارە، ھىجران تۇنى نەچارە،
مىندىل كىمىپ سەتارە، گەبلەق سۇۋار گەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مىنفەخ [منفخ] (ئە) كۆرمەك.

مىنقاد [منقاد] (ئە) ئىتائەت قىلغۇچى، ئىتائەتچان.

مىنقار [منقار] (ئە) قۇشنىڭ تۇمشۇقى.

مىننەت [منت] (ئە) قىلغان ياخشىلىقنى پەش قىلىش:
گەتاھەم تۇرغە گىشتۇر تۇر فەراق بىل،
گەگەر يوقتۇر ئانىڭ ياندا مىننەت.
— نەۋائى.

مىنھاج [منهاج] (ئە) يورۇق ۋە داغدام يول.

مىنۋال [منوال] (ئە) قائىدە، ئۇسۇل، تەرتىپ، تەرىز.

مىھاد [مهاد] (ئە) ئورۇن ـ كۆرپە.

مىھار [مهار] (ئە) تىزگىن:
كى مەقامىم دەيرى گەيلەرمەن گەھى بەيتىل ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى فەرەننىڭ گەر مىھارى بولماسا.
— زەلىلى.

مىھان [مهان] (ئە) ئۇلۇغلار، مەرتىۋىلىك كىشىلەر.

مىھەن [محن] (ئە) «مىھنەت» نىڭ كۆپلۈكى — مىھنەتلەر.

مىھتەر [مهتر] (پ) ئۇلۇغ، مەرتىۋىلىك:
قاچانكىم بۇلارنىڭ كېتەر سەرۋەرى،
ئۆزىدىن قويالماس گىكەن مىھتەرى.
— ئا. نىزارى.

مىھۋەر [محور] (ئە) مەركەز، ئوق.

مىۋە [میوه] (پ) مىۋە:
ئالتە كۆندە، يەتتە كۆندە بۇ دىدەك،
كەلتۇرۇبان مىۋەۋۇ نانۇ نەمەك.
— زەلىلى.

مىيان [میان] (پ) ئوتتۇرا، بەل.
مىيان بەستە — بەل باغلىغان:
يامان گىبرەس ئۇل ھەمكى ئازادەگى،
مىيان بەستە يولغا ئامادەگى.
— نەۋائى.

مىيان گىر [میان کیر] (پ) قاتناشقۇچى، گىشتىراك قىلغۇچى.

مىيانچى [میانچی] ۋاستىچى، ئوتتۇرىدا تۇرغۇچى:
مىيانچى كېلىپ تۇشتى مەۋئۇدغە،
كى سەئي گەيلەدى ئاندا مەقسۇدغە.
— ئا. نىزارى.

ن

نا [نا] (پ) ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىدىغان «... سىز» ، «كەم ...» مەنىسىدىكى بولۇشسىز سۆزەت ياسىغۇچى قوشۇمچە.
مەسىلەن: نا ئۈمىد، ناپاك، نامەرد، نامەلۇم.

نائاباد [ناآباد] (پ) ئاۋات بولمىغان؛ چۆل.

نائا راست [ناآراست] (پ) رەتسىز، چېچىلاڭغۇ.

نائارام [ناآرام] (پ) ئارامسىز، بىئارام.

نائاشنا [ناآشنا] (پ) 1) ناتونۇش، يات:
دەردىمنى كىم، مېنى تاشلاپ بۇ كۈن گۈل دىلدەك كەتتى،
قالىپدۇرلار نەچە نائاشنا گۈل ئاشنا كەتتى.
— ئەرشى.
2) نادان، بىلىمسىز:
كۆڭلى ياد نائاشناغا ئۇچرادىم،
بىلمەدىم ئەمدى يۇر جەفاغا ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

نائەمىن [نا امن] (پ + ئە) تىنچسىز، خاتىرجەمسىز.

نا ئەمىنلىق [نا امنلىق] تىنچسىزلىق، خاتىرجەمسىزلىك:
نائەمىنلىق ئولدى خەلق فەرسۇدەلىغى،
ئەمىن ئىچرە بولۇر مەئاش ئاسۇ دەلىغى.
— نەۋائى.

نائەھل [نااھل] (پ + ئە) 1) ئۆز ئەھلىدىن ئەمەس، يات:
گۈلكى نا ئەھلىغە باقسب سۆلتان،
نەزەردىن سالسە گۈل زەلىل گۈمسان.
— زىيائى.
2) ناچار، پەس.

ناب I [ناب] (پ) ساپ، تازا.
مەيى ناب — ساپ مەي:
مۇھەييا قىلىپ سۆزىنىڭ ئەسبابىنى،
كى ھازىر قىلىبان نابىنى.
— ئا. نىزارى.

ناب II [ناب] (ئە) ئۈنتۈر چىش، چىش:
لەئلى نابىڭ ھەۋەسىدىن چىكەردىم خۇن بولدى،
ئاھ، قان بولدى ياشىم، قىلمادى ئىزھار ساڭا.
— غەربى.

ناباب [ناباب] (پ) لايىق ئەمەس، ناباب.

نابالىغ [نابالغ] (پ + ئە) بالاغەتكە يەتمىگەن.

نابەختىيار [نابختيار] (پ) بەختسىز ئەمەس، بەختسىز.

نابكار [نابكار] (پ) 1) مۇنتەھەم، ھارامزادە:
چۇ پەيدا بولۇپ بىر نەچە نابكار،
قىلىپ دەھرنى قان بىلە لالەزار.
— ئا. نىزارى.
زالىمى نابكار — مۇنتەھەم زالىم:
دېدىكىم، ئايا زالىمى نابكار،
باشىڭغە بۇ تاشىم ئېرۇر ئىنتىزار.
— ئا. نىزارى.
2) يارىماس:
دېدى: «بىر زامان سەبر قىل نابكار» ،
كى مەزمۇن بىلە ئەيلەيىن ئۇسسى يار.
— ئا. نىزارى.

نابۇد [نابود] (پ) يوق بولۇش، يوقلىش.
نابۇد بولماق — يوق بولماق، نابۇت بولماق:
چۇ نابۇد بولۇپ بارچە ئەشكاللار،
نەمايان بولۇپ جايىدا ماللار.
— ئا. نىزارى.

نابۇدلۇق [نابودلوق] يوقلۇق، نابۇتلۇق.

نابىنا [نابينا] (پ) كۆرمەيدىغان، كور:
بەلكى گۈل مۇردەدۇركى نابىنا،
بىتەۋھەۇم قويار بۇ قەيلىغە پا.
— زىيائى.

ناپاك [ناپاك] (پ) پاك ئەمەس، ناپاك؛ ئىپلاس:
قەترەگى ناپاك سۇدىن سۇرەتسىزنى خەلق ئېتىپ،
مادە ـ نەر ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.

ناپايدار [ناپايدار] (پ) ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئۆتكۈنچى:
ۋاپا قىلمادى دەھر ناپايدار،
جەھاندىن كېتىپ تەشنەلەپ خار ـ خار.
— ئا. نىزارى.

ناپەدىد [ناپديد] (پ) كۆرۈنمەيدىغان، يوقالغان؛ مەخپىي، غايىب:
سەفىنە چۆكۈپ بولغۇسى ناپەدىد،

كى بۇ كىمەلەردىن ئۆزۈلگەي ئۇمىد.
— ئا. نىزارى.

ناپەدىد بولماق — يوقالماق، غايىب بولماق:
كى ھەينىك قارامسى بولۇپ ناپەدىد،
ئۇرۇپ باشقە ئاھى چېكىپان شەدىد.
— ئا. نىزارى.

ناپەدىدار [ناپىدىدار] (پ) كۆرۈنمەيدىغان، سېزىلمەيدىغان؛ يوق.

ناپەدىدار ئەيلەمەك — كۆرۈنمەيدىغان قىلماق، يوقاتماق.

ناپەيدا [ناپيدا] (پ) كۆرۈنمەيدىغان؛ يوق، غايىب:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لاله يەڭلىغ لەبلەرنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.

ناپەيدا بولماق — يوقالماق:
زەللىلى مۇددەتىدۇر ئەل كۆزىن بولدى ناپەيدا،
ئىمامانى خوتەننىڭ چار باغىدىن سوراغىم بار.
— زەللىلى.

ناپەيدالىغ [ناپيدالىغ] يوقلۇق، غايىبلىق.

ناتەمام [ناتام] (پ + ئە) 1) تۈگىمىگەن، پۈتمىگەن:
ھاجىلەر ھەيرەتدەۋۇ ئىش ناتەمام،
كۈن قىزارديۇ يېتىشتى ۋەقتى شام.
— زەللىلى.

ناتەمام كەتمەك — ۋاقتىسىز كەتمەك، بۇرۇن كەتمەك:
دەرىغا، جەھاندىن كېتىپ ناتەمام،
تىرىكلىكنى بىزلەرگە قىلدى ھەرام.
— ئا. نىزارى.

ناتەۋان [ناتوان] (پ) 1) كۈچسىز، ئاجىز:
نىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىغۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

2) بىتاقەت، بىتاپ؛ كېسەل:
بىرەۋنى قىلىپ ئىشق ئىلە ناتەۋان،
بىرەۋنى قىلىپ ۋەسل ئىلە كامىران.
— ئا. نىزارى.

ناتەۋانلىق [ناتوانليق] كۈچسىزلىك، زەئىپلىك:
تەۋاق ئىتمەكلىك قەدىردانلىق بىلە،
كى ئەجز ئىتمەكلىك ناتەۋانلىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

ناتەۋانى [ناتوانى] (پ) كۈچسىز، ئاجىز، زەئىپ (كىشى):
ئەي، ھەمدەمى خەيل ناتەۋانى،
ئەي، خۇسرەۋ ئىلى كامىرانى.
— موللا نىياز.

ناتىق [ناطق] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى؛ سۆزمەن، ناتىق:
داغى ھەيرەتدە مەن ناتىقنى بىلمەي،
ئايانى ئىكرىدىن ئىشكەل ئاچىلمەي.
— ناقىس.

ناجايىز [ناجايز] (پ + ئە) رۇخسەت قىلىنمىغان؛ قانۇنسىز.

ناجى [ناجى] (ئە) قۇتقۇزغۇچى، نىجاتچى.

ناجىنس [ناجنس] (پ + ئە) شەرمەندە، پەسكەش.

ناجىھ [ناجح] (ئە) نەتىجە قازانغۇچى؛ نەتىجىلىك، مۇۋەپپەقىيەتلىك.

ناچار [ناچار] (پ) چارىسىز، ئامالسىز؛ يارامسىز، يامان.

ناخاھ [ناخواه] (پ) مەيلسىز؛ خالىمايدىغان:
كېتەرسەن خاھ ـ ناخاھ چارە يوقتۇر،
پۇشايمانلىغ كۆنۈڭ ياد ئالمادىك ھېچ.
— شەۋقى.

ناخۇدا I [ناخدا] (پ) دېڭىغا ئىشەنمەيدىغان، خۇداسىز.

ناخۇدا II [ناخدا] (پ) كېمە باشلىقى:
نەھەڭى قولىزۇمى ۋەھدانىيەتتىن غەرق بولدىلەر،
نەكىشتى قالدىيۇ نەكىشتىبانۇ ناخۇدا ئاخىر.
— زەللىلى.

ناخۇش [ناخوش] (پ) يېقىمسىز، يامان؛ خۇشال ئەمەس، خاپا.

ناخۇن [ناخن] (پ) تىرناق:
بۇ غەم بىرلە ئىدىم مەن زارى غەمناك،
بۇ ھەسرەت ناخۇنى كۆكسۈم قىلىپ چاك.
— خىرقەتى.

ناخۇشنۇد [ناخوشنود] (پ) يېقىمسىز، يامان؛ خاپا.

ناخىرەد [ناخرد] (پ) ئەقىلسىز:
قايۇ ناخىرەد بولسا مۇنكىر ئاڭا،
كى رەشك ئەيلەبان بەرسە تەغىير ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

ناخىرەدمەند [ناخردمند] (پ) ئەقىلسىز، ئەخمەق.

ناخىرەدمەندلىق [ناخردمندليق] ئەقىلسىزلىق.

نادان [نادان] (پ) بىلىمسىز، نادان.

نادانلىق [نادانليق] بىلىمسىزلىك، نادانلىق.

نادەردمەند [نادردمند] (پ) دەرد تارتمىغان، دەردى يوق:

ئەگەر بويۇمغە زەنجىر قولۇمغە يۈز كەمەند بولغاي،
بەناگاھ دەردىمەندغە تەرمۇق نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

نادىر [نادر] (ئە) تېپىلمايدىغان، كەم ئۇچرايدىغان، نادىر:
بۇ قاشۇ يۈزۇ كۆزۈڭ سەنئىتى سۇنئى ئىلاھىدۇر،
سېپىنجىدەك كۆرمىگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.
— قەلەندەر.

نادىر دەۋران — شۇ دەۋردە تەڭدىشى يوق يېگانە كىشى.
سەن غەم يېمە ئەي نادىرى دەۋرانىم،
بۇ ھۇسنۇ جەمالىڭ سېنى تابەندە دۇرۇر.
— قەلەندەر.

نادىم [نادم] (ئە) پۇشايمان قىلغۇچى، ئېپسۇسلانغۇچى:
كى مەھزۇنغە ئاندا دىدى خادىمى،
ھەمىشە قاشىدا ئىدى نادىمى.
— ئا. نىزارى.

نار I [نار] (ئە) 1) ئوت:
دانىسكىم ئۇنۇپ دىيار ئىچرە،
قالسە ئىل زۇلىم بىرلە نار ئىچرە.
— زىيائى.

2) ئىشق ئوتى:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقۇ بارىم نىياز ئېتىمپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرچۇ قىلاي شۇغۇلى خوش ئەداسىنە.
— ئەرشى.

3) دوزاخ:
يىغىشتۇر داغى ھەرز گۇفتارنى،
خەيال ئىيلە ئاخىرەتكى نارنى.
— ئا. نىزارى.

نار ئەتمەك — قىزدۇرماق، كۆيدۈرمەك:
گوقۇپ ئىشق ھەرفىنى تەكرار ئېتىمپ،
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلەر نار ئېتىمپ.
— ئا. نىزارى.

نارى فىراق — ئايرىلىش ئوتى.
نارى ئىشق — ئىشق ئوتى:
نىھان ئىچردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ، ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.

نارى ئىشق تەگمەك — ئىشق ئوتى تەگمەك:
تەنىنى قىلىپ كۈل تېگىپ نارى ئىشق،
يېمەك ـ ئىچمەكى ھەم بولۇر زار ئىشق.
— ئا. نىزارى.

نار II [نار] (پ) ئانار (قىسقارغان شەكلى):
باغ ئارا شاختالۇ ئۈزمەكلىككە كىردىم ئالما دەر،
باغبانى ناتەۋان بىن بەردى ئاخىر ناربدىن.
— زەلىلى.

نارى خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى:
لەئلى شەۋقىدىن دەمادەم قان يۇتار كۆڭلۇم مېنىڭ،
گويىيا جەننەتدە گۈسكەن نارى خەنداندۇر ماڭا.
— ناقىس.

دانەئى ناردەك — ئانارنىڭ دانىسىدەك:
كۆزى ئاق ئەگەر بولسا قارەك،
قىزىل بولسا تا دانەئى نارەك.
— قۇشچى.

نارازى [ناراضى] (پ + ئە) نارازى.

ناراست [ناراست] (پ) ناتوغرا، ئەگرى:
ناراستقا كۆپ ئۈيات ئېيرۇر تۈزلۈكدىن،
لېيك ئەر كىشىگە نەجات ئېيرۇر تۈزلۈكدىن.
— نەۋائى.

ناراستلىغ [ناراست لىغ] ناتوغرىلىق، ئەگرىلىك.

نارەسا [نارسا] (پ) كەمچىل، كەم ـ كۈتە:
تەلىبە زەلىلى بارھا مەسرەئى شوخ ئېيتەدۇر،
گەرچە ئىبارەتى سۇخەن قافىيەئى نارەسا خەلەت.
— زەلىلى.

نارسىدە [نارسيده] (پ) يېتىلمىگەن؛ بويىغا يەتمىگەن:
شىشە سىندۇردۇم سەھەر مەيخانەدە ئەيب ئېتمەگىل،
نارەسىدە بىر گۈناھ ئەيلەر شەرىئەتدە ماڭا.
— زەلىلى.

نارەنج [نارنج] (پ) 1) ئاپېلسىننىڭ بىر تۈرى. 2) سېرىق تۈس.

نارەنجۇەش [نارنج وش] (پ) ئاپېلسىن رەڭگى.

نارەنجى [نارنجى] (پ) سېرىق رەڭلىك؛ سېرىق تۈس-لۇك:
كىسىدى نارەنجى ئېگىننى ئېگىنگە گول گۈلشۇزار،
قىلغالى ئالەم ئېلگە جەۋرۇ زۇلمىنى ئاشكار.
— قەلەندەر.

نارەنجى پۇش — سېرىق كىيىم:
قىرمىزى كۆڭلەكدە كۆرۈپ ئەملى مۇش،
بەمۇش گولۇپ بولدى چۇ نارەنجى پۇش.
— زەلىلى.

نارەۋا [ناروا] (پ) دۇرۇس ئەمەس، نالايىق:
ھەرامدۇر گۈشبۇ فىئلى نارەۋالار،
شەرىئەت ھۆكمىدە چەندان ۋە بالا شەيخ.
— شەۋقى.

ناردان [ناردان] (پ) ئانارنىڭ دانىسى:

بۇ مەئنى بىرلە بىلسەك رەمىزانكىم، رەمزىدىن مۇشتەق، گۈنەھ تاغىنى كۆيدۈرمەككە ياغشى ناردان كەلمىش.
— شەۋقى.

نارکەند [نارکند] (پ) ئانارلىق.

نارکۆك [نارکوك] (پ) كۆكنار، ئەپيون.

ناری [ناری] يىراق، نېرى:
بۇلئەجەب قىلماسسەن ئاندىغ جىلۋە قىلغاچ تەركى ھۇش،
ئەي كۆڭۈل كەلگىلكى ئەمدى مەن بېرىيۇ سەن ناری.
— ئەرشى.

ناز [ناز] (پ) ئەركىلىك؛ يۇز، قاش، كۆز جىلۋىسى:
ئېتىپ شەكلىنى يۇز تۇمەن ناز ئىلە،
تۇرۇپ كۆھكەن ئۆزرە ئاغاز ئىلە.
— ئا. نىزارى.

ناز قىلماق — ئەركىلىمەك، نازلىق قىلماق؛ نازلانماق:
بۇ سۇرمتدە قۇش بولسە ئەي شاھباز،
كى ئالغىل ئانى يامبۇغە قىلمە ناز.
— قۇشچى.

نازەنىن [نازنين] (پ) 1) كېلىشكەن، گۈزەل يار، مەھبۇبە:
سېنى ئەي نازەنىن تا ئۆلگۈچە تەكرىمگە تاپشۇردۇم،
مېنى مۇنداغ مۇسافىر ئەيلەدى دەۋرى قەمەر تەنھا.
— زەلىلى.
خىيالى شۇئلەئى رەشگىن قۇياشىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.
— ئەرشى.

2) چىرايلىق، جىلۋەگەر:
قىلىپ ئىقد مەجنۇنغە نەۋفەل قىزمن،
ھەمۇل ئېردى گۈلچېھرەئى نازەنىن.
— ئا. نىزارى.

نازغىبان [نازغيبان] نازلىق قىلىپ، نازلىق بىلە:
كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغا كىرگەن بۇ ئىككى رەئنانى كۆر.
— ئەرشى.

نازلىق [نازليق] ناز ۋە ئەركىلىك بىلەن قىلىنغان ھەرەكەت:
كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز ئىلە بىر نازلىق،
ناز شىرىن پەردەسىدە قىلغاي ئۇل تەننازلىق.
— ئەرشى.

ناز ـ نازان [ناز نازان] (پ) نازلىنىپ، نازلىق بىلەن:
ناز ـ نازان كەلمەگەي ئالەمگە سەندەك نازەنىن،
گۈلشەنى فىردەۋس ھۇسنۇڭ خىرمەنىدىن خۇشەچىن،
مېھر ئايىن، ھۇرتەلئىت، سەرۋ قامەت، مەھجەبىن،
ئەرزىمەس بىر كاكۇلۇڭ چىنغە يۈز ئەقسايى چىن،
غۇنچەئى سىرابىسەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

نازۇك [نازك] (پ) نەپىس، نازۇك:
كۆرمەدىم بىردەم جەھاننىڭ راھەتىن،
تاكى ئۇل نازۇك ئەداغە ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

نازۇك بەدەن — قامىتى كېلىشكەن، گۈزەل:
چېكىپ ئۇل زەمان ئاھنى تېز ـ تېز،
كى نازۇك بەدەنگە سالىپ رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى.

نازۇك خىيال — ئىنچىكە ئويلايدىغان، زېرەك:
چۇ خۇسرەۋ بۇ سۆز ئاڭلابان بولدى لال،
مۇنىڭ فىكرىدە قىلدى نازۇك خىيال
— ئا. نىزارى.

نازۇك دىل — كۆڭلى ئىنچىكە.

نازۇك نىھال — نازۇك بىخ؛ زەئىپ، نىمجان:
قىلىپ ئۇل زەمان ئالچىغە قىلۇقال،
پەرىۋەش داغى ئانچە نازۇك نىھال.
— ئا. نىزارى.

نازۇئىستىغنائ [نازواستغنا] (پ + ئە) ناز ۋە ئەركىلىك:
بىرۇەۋنى مەسنەد ئىززەتە نازۇ ئىستىغنا،
بىرىنى قىلدى گەداۋۇ بىرىنى سۇلتان چەرخ.
— شەۋقى.

نازىر [ناظر] (ئە) قارىغۇچى، نەزەر سالغۇچى:
كۆكەرگەچ كۆز ئاچىپ ئۇل بولدى نازىر،
قارايدۇركىم جەمالى تۇرفە ھازىر.
— ناقىس.

نازىر بولماق — كۆرۈنىدىغان بولماق، كۆرۈنمەك:
يارىم بولۇبان كۆزۈمدە نازىر،
ھەر كېچە تۇشۇمدە ئۇيلە ھازىر.
— مولا سالىھ.

نازىر قىلماق — كۆرۈدىغان قىلماق؛ روشەنلەشتۈرمەك:
مۇسافىرنى ئالدىغا ھازىر قىلىپ،
كى باقتى ئاڭا كۆزنى نازىر قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نازىش [نازش] (پ) نازلىنىش، ئەركىلەش؛ يالۋۇرۇش.
نازىش ئەتمەك — نازلانماق، ئەركىلىمەك؛ يالۋۇرماق:
نازىش ئەتمە ئەي كۆڭۈل ئىشقىدا ئۇل گۈلرۇيىنىڭ،
ھەر تەرەپتە يۈز سېنىڭدەك بولبۇلى شەيداسى بار.
— ئەرشى.

مەزاھىرده ئاتام، لېكىن نېگە بىر نازىش ئەتمەسسىز،
قۇياش نۇرىدىن ئولسە زەردەلەرنىڭ كۆپ مۇباھاتى.
— ئەرشى.

نازىل [نازل] (ئە) چۈشكەن، ئەۋەتىلگەن:
ئانىڭ قەزلىدىن نۇر ھاسىلدۇر،
ئاڭا قەيزى ھەق كۆندە نازىلدۇر.
— ئا. نىزارى.

نازىل ئەتمەك — چۈشۈرمەك، ئەۋەتمەك:
خاكسارىن ئول قۇياش يۈزلى پەرى مەۋجۇت دېمىش،
تەخرى بىزگە ئاسماندىن نازىل ئەتمىش بۇ لەقەب.
— ئەۋلى.

نازىل بولماق — چۈشمەك، ئەۋەتىلمەك:
ئالىپ يەرنىڭ يۈزىگە بولدى نازىل،
قىلىپ يەر ئۈستىدە سەيرى مەنازىل.
— ناقىس.

نازىل قىلماق — چۈشۈرمەك، ئەۋەتمەك.

نازىم [ناظم] (ئە) تەرتىپكە سالغۇچى، تۈزگۈچى؛ شائىر:
گەھى سايىب، گەھى نازىم، گەھى خاك،
گەھى ھافىز، گەھى تەنزىمى ئەفلاك.
— ناقىس.

ناس [ناس] (ئە) كىشىلەر، ئىنسان؛ خەلق:
مۇھەيىا قىلىپ رىسم ئىجلاسىنى،
كى ئېھسان بىلەن تويغازىپ ناسنى.
— ناقىس.

ناسابىر [ناصابر] (پ + ئە) سەۋرسىز، چىدامسىز.

ناساز [ناساز] (پ) ساز ئەمەس، قامىلاشمىغان.

ناسازگار [ناسازگار] (پ) مۇۋاپىق كەلمەيدىغان، زىيان كەلتۈرىدىغان.

ناسازۋار [ناسازوار] (پ) مۇۋاپىق ئەمەس، ياراشمايدىغان:
چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۋار،
بىلا ياغدۇرۇپ مىسلى گەبرى بەھار.
— ئا. نىزارى.

ناسەزا [ناسزا] (پ) مۇناسىپ كەلمەيدىغان، نالايىق.

ناسەزاكار [ناسزاكار] (پ) پەسكەش، يامان ئىش قىلغۇچى:
يا قىماربازۇ زىناكارۇ لەۋەند،
ناسەزاكارۇ ھورۇنۇ خۇد پەسەند.
— زەلىلى.

ناسەزالىق [ناسزاليق] مۇناسىپسىزلىق، لايىقسىزلىق.

ناسەۋاب [ناصواب] (پ + ئە) ناتوغرا.

ناسىب [ناصب] (ئە) تىكلىگۈچى، بەرپا قىلغۇچى.

ناسىخ [ناسخ] (ئە) مەنسۇخ قىلغۇچى؛ كۈچۈرگۈچى.

ناسىر [ناصر] (ئە) ياردەم بەرگۈچى، ياردەمچى.

ناسىھ [ناصح] (ئە) نەسىھەت قىلغۇچى:
چۇ يازدى مۇنى ناسىھى رەھنىسىز،
كى ئاشىق ھەلاكىدىن ئول ئۆھنىسىز.
— ئا. نىزارى.

ناسىھ بولماق — نەسىھەت قىلماق:
ئوقۇدۇڭ سۆزۈمنى ھەدىسمۇ كىتاب،
بولدى ناسىھ قىلىپ فەقىرغە خىتاب.
— زىيائى.

ناسىھا [ناصحا] (ئە) ئەي نەسىھەت قىلغۇچى:
بۇ مەي مەنىدىن ناسىھا قىلما پەند،
كۆڭۈلنى ئانىڭ كەيفىدە ئەيلە بەند.
— ئا. نىزارى.

ناسىيە [ناصيه] (ئە) پېشانە.

ناشاد [ناشاد] (پ) شاد ئەمەس، غەمكىن، خاپا:
كى ھازىر قىلىڭ بولسە ھەد دادلار،
چۇخۇررەم بولۇڭ ئەمدى ناشادلار.
— ئا. نىزارى.
بۇ ئالەم مۇلكىدۇر يەر ئۈزرە بەدباد،
كېتەر ئاندىن بارى بىردەمدە ناشاد.
— ئەرشى.

ناشاد ئەيلەمەك — خاپا قىلماق، قايغۇغا سالماق:
چەرخ زالىن كۆركى، يۈز زەڭ مىكر بۇنياد ئەيلەمىش،
يۈز جەھان شاد ئەھلىنى بىردەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ناشاد بولماق — خاپا بولماق، قايغۇرماق:
ساڭا ببرىپ كۆڭۈل ئەي شوخ تەننار،
شاد ئىدىم دەھرئارا ناشاد بولدۇم.
— قەلەندەر.

ناشەرئ [ناشرع] (پ + ئە) شەرىئەتتىن تاشقىرى؛ ناتوغرا.

ناشۇگۇفت [ناشگفت] (پ) ئېچىلمىغان.

ناشۇكۇر [ناشكر] (پ + ئە) شۈكۈر قىلمايدىغان، مىننەتدار ئەمەس.

ناشى I [ناشى] (پ) بىلىمسىز، تەجرىبىسىز.

ناشى II [ناشى] (ئە) پەيدا بولغۇچى؛ ئۆسكۈچى، پېتىلگۈچى.

ناشىناس [ناشناس] (پ) تونۇلمىغان؛ تونۇمىغۇچى، تەن

ئالمىغۇچى.

ناغافىل [ناغافل] (پ + ئە) كۈتمىگەندە، تۇيۇقسىز.

ناق [ناق] (پ) كىندىك؛ مەركەز، ئوتتۇرىسى.

نافە [نافه] (پ) ئىپار، مۇشك؛ كىندىك:

نافەئى ئاھۇ — كىيىكنىڭ كىندىكى:

مۇئجىزەئى مۇسادا قىلىپ نىلنى خۇشك،
نافەئى ئاھۇدە قىلىپ خۇننى مۇشك.

— زەلىلى.

نافەئى مۇشك — ئىپار:

سۇرمەئى سۇنبۇل نەھاجەتدۇر خىتا سەھراسىدىن،
نافەئى مۇشكىن غەزالنى خوتەن كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

نافەرمان [نافرمان] (پ) پەرمانغا بويسۇنمايدىغان، ئىتائەتسىز.

نافىئ [نافع] (ئە) مەنپەئەتلىك، پايدىلىق:

بىل بۇ يەڭلىغ ئىشارەنى نافىئ،
كەلدى مۇنداغ دەللىلكىم ساتىئ.

— زىيائى.

ناقە [ناقه] (ئە) چىشى تۆگە.

ناقابىل [ناقابل] (پ + ئە) قابىلىيەتسىز.

ناقىس [ناقص] (پ) تولۇق ئەمەس، كەم؛ كەمچىلىكى بار:

تىلىم قاسىر دىلىم ناقىس سۆزۈڭگە،
بۇ غەم ئىچرە ھەزىن جانىما پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ناقىسلىغ [ناقص ليغ] كەملىك؛ كەمچىلىك:

ۋەگەر نە سۆز قىلۇر ھەددىم قايانداۇر،
كى ناقىسلىغ دېگەن سۆزدىن ئەيانداۇر.

— ناقىس.

ناقىل [ناقل] (ئە) نەقىل قىلغۇچى، ئېيتقۇچى؛ يەتكۈزگۈچى:

فەسانە دېمەكلىككە ئاقىل كېرەك،
بەيان ئەتكىلى ئەمدى ناقىل كېرەك.

— ئا. نىزارى.

قىلدى بۇ مەشۇرەتنى ئول ئاقىل،
«بەدرىدىن» دېدى ئىسمىنى ناقىل.

— زىيائى.

ناك I [ناك] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ مەلۇم خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان سۈپەت ياسايدۇ: غەمناك — غەملىك.

ناك II [ناك] (پ) موھتاجلىق؛ ئازاب ـ ئوقۇبەت:

قايدا دۇر يابىۋەئى يادەردى ناك،
ياستەم ئىلكىدە بولغاي سىنە چاك.

— زەلىلى.

ناكار [ناكار] (پ) ئىشقا يارىمايدىغان؛ كۈچسىز، يارامسىز.

ناكام [ناكام] (پ) 1) مەقسىتىگە يېتەلمىگەن، بەختسىز:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋ ئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدارىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

2) ناتىلاچ، چارىسىز:

بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇكەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.

— موللا سالىھ.

ناكاملىق [ناكام ليق] بەختسىزلىك:

قويۇپ ئىشق ۋادى ئاراچۇن قەدەم،
كى ناكاملىقدا بولۇپدۇر ئەدەم.

— ئا. نىزارى.

ناكەس [ناكس] (پ) پەس، پەسكەش؛ بېخىل.

ناگاھ [ناگاه] (پ) 1) تۇيۇقسىز، تاسادىپىي:

چۇ ئول پىردىن چىقتى ناگاھ سەدا،
ئانىڭدەك سۇرۇشىدىن ئولدى نىدا.

— ئا. نىزارى.

2) ۋاقىت ئۆتمەي، شول ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە:

ئۆزىن كۆردى كېلىپ ئەر ھالەتىگە،
تەئەججۇب ئەيلەدى ناگاھ پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ئوتقە تۇشسە نەھۇ ئولماي نېتكۈسى ناگاھ قىل،
قايدا قالسۇن سوزىشى ئىشق ئىچرە بۇ جاندىن رەمەق.

— ئەرشى.

ناگاھ ـ ناگاھ [ناگاه ناگاه] (پ) بەزى ـ بەزى، ھەمىشە.

ناگەھ [ناگه] (پ) «ناگاھ» قا قارالغا:

چېمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىنگدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەلىلى.

قىلدى ماڭا ئول جىلۋەئى ناگەھ باقا قىلدىم،
دۇنيا بىلە ئوقبانى جويغە ساتا قىلدىم.

— ئەرشى.

ناگەھان [ناگهان] (پ) 1) توساتتىن، تۇيۇقسىز:

نەزەر قىلدى ئوغلۇم ئاڭا ناگەھان،
بۇ سوقرانىڭ غارى بولدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

بەلايى ناگەھان — تۇيۇقسىز بالا ـ قازا:
كۈندە يۈز ئۇلگۈنچە فۇرقەت ئىچرە، ئۇلتۇر بىر يولى،
ئەرشىنى ئەمدى بەلايى ناگەھانىم قايداسەن.
— ئەرشى.

2) ۋاقتى كەلمەستىن، ۋاقتسىز؛ شۇ چاغ:
بەلاكەش چىقىپ خاندىن ناگەھان،
بەيابان ئارا بولدى بىخۇد رەۋان.
— ئا. نىزارى.

3) بىخەۋەر:
شۇكرىللىلا چىقتىم ئۇيدىن ناگەھان،
مەھۇشى شىرىن لىقاغا ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

ناگۇزىر [ناگزير] (پ) ئىلاجسىز، چارىسىز، قۇتۇلالماستىن.

ناگەھان [ناگهان] «ناگەھان» غا قارالسۇن:
نىگارىم ئىلتىپاتىدىن تۇمەن تۇرلۈك ئۇمىد ئىتكەچ،
يېتەر دەپ ئوللا قولۇمدىن تۇرفە خوشلۇق ناگەھان كاغەز.
— شەۋقى.

نال [نال] (پ) 1) قومۇش قەلەم، قومۇش. 2) زەئىپ، ئاجىز:
فىراقىلا ئەيلەدى ئانداغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم ھەم رەڭگى نال جىسمى ناتەۋانىمدۇر.
— ئەرشى.

نالان [نالان] (پ) 1) ناله قىلغۇچى؛ ناله ـ پىغانلار:
ئەرشىنى قۇشلار تىلى بىرلە بۇ يەڭلىغ سايراغاچ،
بۇلبۇلى نالانمۇ بۇ يامۇرغى خۇشخانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.

2) ناله قىلغان ھالدا:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆزەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.

نالايىق [نالايق] (پ + ئە) نالايىق، مۇناسىپ ئەمەس، لايىق كەلمەيدىغان.

ناله [ناله] (پ) زارلىنىش، ئەپغان، پەرياد:
رىزائى ئىشق ئوتىدا مەستۇ شەيدا ۋالەۋۇ ھەيران،
كى قىلسام نالەلەر ھەردەم ماڭا سەندىن ۋەفا يوقتۇر.
— رىزائى.

ناله ـ ئەفغان — پىغان بىلەن قىلىنغان نالە، زارلىنىش:
كېلىپ تاغنىڭ دامەنىغە كېچە،
قىلىپ ناله ئەفغانىنى ئۇزگەچە.
— ئا. نىزارى.

ناله چەكمەك — «ناله قىلماق» غا قارالسۇن.

ناله سوز — ناله قىلغۇچى:
تەلىبە زەلىلى ھۇنۇز، مەشقى جۇنۇنۇ رۇمۇز،
تۇتى كەبى ناله سوز لەب شېكەرى بولماسا.
— زەلىلى.

ناله ـ پەرياد — پەرياد چېكىپ قىلىنغان ناله:
قەزاغە كىشى ناله ـ فەرياد ئېتەر،
بۇ شۇئم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت يېتەر.
— ئا. نىزارى.

ناله قىلماق — ناله ـ پىغان بىلەن ئاھ ئۇرماق، يىغلىماق:
ئۇشۇل ھەيندا شەخسى قىلىپ نالەئى،
قىلىپ يۈزنى پەرگالە ـ پەرگالەئى.
— ئا. نىزارى.

نالەۋۇ ئاھ — ئاھ ئۇرۇپ قىلىنغان ناله:
سەھەردە نالەۋۇ ئاھىم سەمۇمى ئىشق بىلدىلەر،
سىپاھى ئەقل دەرخاھ ئەردىلەر ئەزبەسكى گويغاتتىم.
— زەلىلى.

نالەئى ئاھۇزار — ئاھۇ زار چېكىپ قىلىنغان ناله:
بالا دەردىدە بولدىلار سۇگۇار،
قىلىپ دەم ـ بەدەم نالەئى ئاھۇزار.
— ئا. نىزارى.

نالەئى ئەفغان — «ناله ـ ئەفغان» غا قارالسۇن:
نالەئى ئەفغان قىلۇرمەن بۇلبۇل ئوخشە زار ـ زار،
گەر مۇيەسسەر قىلماسالا گول گۈلرۇخى دىبلەر نەسىب.
— قەلەندەر.

نالەئى زار — زارلىنىپ قىلىنغان ناله:
چۈيۈق ئىشق ئاتەشى بىر شۇئلە چەكسە تاقەتىلا ئەي نەي،
باش ئاغرىتمە، دەمى ئىشق ئورماغىل، كۆپ نالەئى زار ئەت.
— غەربىي.

نالەيۇ ئەفغان — «ناله ـ ئەفغان» غا قارالسۇن:
نالەيۇ ئەففاندىن ئەمدى چارە يوق،
كافىرى قاشى قارانغە ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

نالەيۇزار — «نالەئى زار» غا قارالسۇن:
بولۇپ بۇلبۇل كەبى ئاھۇ فىغانۇ، نالەيۇ زارى.
تەرەھھۇم ئەيلەگىل، ئەي گۈلشەنۇ گۈلزار يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

نالىش [نالش] (پ) ناله قىلىش، ئاھ ـ پەرياد:
بەلەند پەرياد ئۇرماي گول پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇپ،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇددىدىن ئەندەك سادا قىلدىم.
— ئەرشى.

نام [نام] (پ) 1) ئاتاق، شۆھرەت. 2) نام، ئىسىم:

یەنە هەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.
— ئا. نىزارى.

نامۇ نىشان — خەۋەر، دېرەك:
تاپالماي قىزىدىن كى نامۇ نىشان،
غەم ئەندۇھ بىرلە يۇتار ئېردى قان.
— ئا. نىزارى.

نامە [نامە] (پ) 1) خەت، مەكتۇپ:
گىلتىپات ئەيلەپ يىبەرسۇن نامەئى گۇل دىلرەبا،
دېمە نامە دېگىل ئانى تاج گىلە ئەفسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

2) قىلغان ئىش ۋە ئەمەللىرى يېزىلغان خەت:
تالىبە زەللىلى گۇنەھى بېھىساب،
نامەسىدە زەررىچە يوقدۇر سەۋاب.
— زەللىلى.

نامە ئەئمال — «نامەئى ئەئمال» غا قارالسۇن.

نامە سىياھ — گۇناھكار.

نامە قىلماق — خەت يازماق:
سىكەندەر جەھاندىن قىلۇردا گۇزەر،
ئاناسىغە بىر نامە قىلدى بەدەر.
— ئا. نىزارى.

نامەئى ئەئمال — قىلغان ياخشى ـ يامان ئىشلار يېزىلغان دەپتەر:
نامەئى ئەئمال ئەگەرچە روسىيەھدۇر يېغلاغىل،
سەبزە ئەيلەرگە زىرائەتگاھنى دېھقان كېرەك.
— زەللىلى.

نامەئى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان خەت:
دىدى شاھ گۇل دەمكى: «كەلسۇن دەبىر،
رەقەم ئەيلەسۇن نامەئى دىلپەزىر».
— ئا. نىزارى.

نامەئى ئىقبال — مېھرىبانلىق خېتى.

نامەئارا [نامەآرا] (پ) خۇشخەت:
بۇ سۆزنى نوكتەگۇيى نامەئارا،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەدى ھەنگامە ئارا.
— نەۋائى.

نامەبەر [نامەبر] (پ) خەت توشۇغۇچى.

نامەربۇت [نامر بوط] (پ + ئە) باغلانمىغان.

نامەردۇم [نامەردم] (پ) ئادەمگەرچىلىكى يوق، نامەرد.

نامەسمۇئ [نامسموع] (پ + ئە) ئاڭلانمىغان، ئاڭلاشقا لايىق بولمىغان.

نامەشرۇئ [نامشروع] (پ + ئە) شەرىئەت قائىدىسىگە خىلاپ.

نامەقتۇل [نامقتول] (پ + ئە) ئۆلتۈرۈلمىگەن، ئۆلمىگەن.

نامەھرەم [نامحرم] (پ + ئە) 1) يېقىن تۇغقان ئەمەس، يات:
يوق ئىكەنلۈك مۇنداغ بىر ھەمدەم ماڭا،
بۇ يىغىلغان خەلق نامەھرەم ماڭا.
— زەللىلى.

2) يېقىن توغقانچىلىقى بولمىغانلىقتىن بىر ـ بىرىگە كۆرۈنۈش مەنئى قىلىنغان:
گىرانلار بىرلە نامەھرەم خاتۇنلار،
ئانى جەمئى ئەيلەمىش ئەھمەق قوپال شەيخ.
— شەۋقى.

نامەئۇد [نامعدود] (پ + ئە) سانىقسىز، كۆپ.

نامەئلۇم [نامعلوم] (پ + ئە) مەلۇم ئەمەس، نامەلۇم.

نامجۇ [نامجو] (پ) شۆھرەتپەرەس.

نامدار [نام دار] (پ) مەشھۇر، داڭلىق:
سەلتەنەت مەيدانى ئىچرە نامدار،
ئەدل بىرلەن بې نەزىرى روزگار.
— زەللىلى.

ئاتام بار ئىدى دەھرده نامدار،
كى دۇنياسى ئېردى ھەزاران ـ ھەزار.
— ئا. نىزارى.

نامزەد [نامزد] (پ) ئالدىن بەلگىلەنگەن، ئىسمى كۆرسىتىلگەن، نامزات:
كى ئەفرىدۇن گولدى ئاڭا نامزەد،
قۇزۇن ئۆمر بەرگەي خۇدايى ئەھەد.
— ئا. نىزارى.

نامۇراد [نامراد] (پ) 1) مۇرادىغا يېتەلمىگەن، بەختسىز:
بابا بىرلە قىلدى بۇلار خەير باد،
چۇ يىغلاپ قالىپ بۇ فەقىر نامۇراد.
— ئا. نىزارى.

2) مۇرادسىز، ئۈمىدسىز:
ھەمە خەلق بىرلە قىلىپ خەيرباد،
تۇشۇپ دەشتىغە بۇ گىكى نامۇراد.
— ئا. نىزارى.

نامۇراد ئەيلەمەك — ئۈمىدسىز قىلماق، ئۈمىد ئۈزدۈرمەك:
يەمان ئەيشىدىن ئەيلەگىل نامۇراد،

مۇرادىم ھوسۇلىغە بەرگىل كۆشاد.

— ئا. نىزارى.

نامۇس [ناموس] (ئە) ئار، نومۇس، ئۇيات.

نامۇسى ئەكبەر — جىبرىئىل:

دېدى جىبرىلغە: «ئەي نامۇسى ئەكبەر،
مۇزەييەن قىل ئۆزۈڭگە بالۇ شەھپەر».

— ناقىس.

نا مۇسۇلمان [نامسلمان] (پ + ئە) 1) مۇسۇلمان ئەمەس، غەيرىي دىندىكى؛ دىنسىز:

چۇ سۆز بىرلە ئازدۇردى شەيتان قەرى،
كى ئاشىقنى ئول نامۇسۇلمان قەرى.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئىنساپسىز:

سەۋادا ئىشقىدىن ئانداغ قارا كۈنلەرگە سالدى نار،
يۈرۈرلەر سايىدەك يانىمداۋۇ باشىمدا ماتەمۋار،
قوتۇلغايمەن مەگەر كويىدا سالغاچ بوينۇمە زۇننار،
جەفالاركى مېنىڭ جانىمغە قىلدى، قىلمىغان كۇففار،
ئەجايىپ كۆڭلى قاتتىغ تاش باغىرلىغ نامۇسۇلماندۇر.

— ئەرشى.

نامۇلايىم [ناملايم] (پ + ئە) نامۇۋاپىق، ئۈيغۇن ئەمەس؛ قوپال، يېقىمسىز.

نامۇمكىن [ناممكن] (پ + ئە) مۇمكىن ئەمەس.

نامۇناسىب [نامناسب] (پ + ئە) مۇناسىپ بولمىغان، لايىق ئەمەس:

قەدرىنى نامۇناسىب ئەل بىلمەس،
ئەھلى مەشرەب غىزاسىدۇر كۆك چاي.

— ئەرشى.

نامېھرىبان [نامھربان] (پ) مېھرسىز، رەھىم - شەپقەتسىز:

غەمىڭدىن ئۆلدۈم، ئەي نامېھرىبان، بىرگىنە سۆيمەسسەن،
جەفاۋۇ، جەۋر - زۇلىم ئەتمەكدىن، ئەي گۈلچېھرە تويماسسەن.

— قەلەندەر.

مەھى نامېھرىبان — رەھىمسىز گۈزەل جانان:

فۇرقەتىڭدىن ئەي مەھى نا مېھرىبان،
ئەرغەۋان ياڭلىغ يۈزۈمدۇر زەئفەران.

— زەلىلى.

گۈلچېھرەئى نامېھرىبان — رەھىمسىز گۈل يۈزلۈك جانان:

شۇكر لىللاھكىم، ئوشۇل گۈلچېھرەئى نامېھرىبان.
فۇرقەتىدە جان بېرۇرنى بىزگە ئاسان ئەيلەمىش.

— قەلەندەر.

نامېھرىبان ھادىس — رەھىمسىز ۋەقە - ھادىسە:

مەئىشەت كەڭرۇلىكدىن دەۋرى قىلغاي ئەھلى فەرزەندىڭ،
ئەگەر تەڭ كەلسە ھالىڭ باقماغاي نامېھرىبان ھادىس.

— شەۋقى.

نان [نان] (پ) نان:

ھەمە بۇتلارنى ئېلىپ كارۋان،
ئانىڭ سەئىيگە بەرگۈسى ئاشۇ نان.

— ئا. نىزارى.

نانۇ نەمەك — نان ۋە تۇز:

ئالتە كۈندە - يەتتە كۈندە بۇ دىدەك،
كەلتۈرۈبان مىۋەۋۇ نانۇ نەمەك.

— زەلىلى.

ناھەق [ناحق] (پ + ئە) ناتوغرا، ناھەق:

يا سەفەردە يولدىن ئازغان كارۋان،
يا زەبەر دەستكى ناھەق تۆكسە قان.

— زەلىلى.

ناھەمۋار [ناھموار] (پ) تەكشى ئەمەس، ئېگىز - پەس؛ يات:

دەۋر ئەگەر سۈرسەڭ سۈلەيماندىن سەن، ئەي ئالى گۆھەر،
قىلدۇرۇر ئاخىر سېنى بۇ چەرخى ناھەمۋار.

— قەلەندەر.

نائۈمىد [ناامید] (پ) ئۈمىدسىز، نائۈمىد:

ئۆزى داغى ئول پىر مۇيى سەفىد،
ئانىڭدىن تاپار بەھرە ھەر نائۈمىد.

— ئا. نىزارى.

نائۈمىد ئەيلەمەك — ئۈمىدىنى ئۈزدۈرمەك، ئۈمىدسىز-لەندۈرمەك:

ئاڭا رەھىم قىلماي شەھىد ئەيلەدى،
ئەزىز جانىدىن نائۈمىد ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

ناۋاجىب [ناواجب] (پ + ئە) ۋاجىب بولمىغان، زۆرۈر ئەمەس.

ناۋەرد [ناورد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

ناۋەك [ناوك] (پ) ئوق، يا ئوقى:

تېنىمدە ناۋەكى زەخمىن نىھايەتىن سورما،
زىبەسكى بىھەد ئېرۇر دەپ شۇمارە ئەيلەمەدىم.

— ئەرشى.

ناۋەكى خۇنرىز — قان تۆككۈچى ئوق:

ئاتار بولسا كىشىگە ناۋەكى خۇنرىز دىلدۇزىن،
ئەگەر فۇلادى جەۋشەن كىيسەكىم سۇدەك گۈزەر قىلمىش.

— قەلەندەر.

ناۋەكى جان — جاننى ئالىدىغان ئوق:

مىژەڭ چۈن ناۋەكى جاندۇر، داغى تەڭ غۇنچەدىن ئاغزىڭ،
بېلىڭ چۈن خىفچەئى گۈلدۇر، قەدىڭ سەرۋى خىرامانىم.
— ئەرشى.

ناۋەكى ئىشق — ئىشق ئوقى:
هەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۈلگۈن ئەيلەگەن زەخمى نىهانىمدۇر.
— ئەرشى.

ناۋدان [ناودان] (پ) تاشلاندۇق ئېرىق، ئورەك:
ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋدانغە نەچە تولغانىپ.
— ئا. نىزارى.

نائىلاج [ناعلاج] (پ + ئە) ئىلاجسىز، نائىلاج:
چۈبانۇ بۇ سۆزدىن بولۇپ نائىلاج،
كى شىرىنغە گول دەم بولۇپ ئىمتىزاج.
— ئا. نىزارى.

نائىئتىبار [نااعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، ئەتىۋارى يوق:
بولۇپمەن جەۋابى ئۇچۇن ئىنتىزار،
بۇ سۆز مۇئتەبەر ياكى نائىئتىبار.
— ئا. نىزارى.

ناي [ناي] (پ) قومۇش؛ نەي:
يەتتى بۇگۇن مۇژدە ماڭا نايىدىن،
بادە ئەگەر بولماسا بەرلايىدىن.
— زەلىلى.

نايۇ كوس — نەي ـ ناغرا.

ناياب [ناياب] (پ) ئاز ئۇچرايدىغان، تېپىلماس، ئەتىۋار:
ئەرشى گول دامەن نەهەد تۇتقىل نەۋائى دامەنىن،
نەيلەگۈڭ ناياب ئىش ئىستەپ ئۆز بوهتان ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نايابلىق [نايابليق] ئەتىۋارلىق، نادىرلىق، باهاسىزلىق:
يېتىپ جىسمىغە ئانچە بىتابلىق،
يېتىپ جانۇ كۆڭلىگە نايابلىق.
— ئا. نىزارى.

نايىب [نايىب] (ئە) ئورۇنباسار، مۇئاۋىن:
بولسە نايىب ئەگەرچە شەۋكەتلىك،
ئوردا ئىچرە نەچە هۇكۇمەتلىك.
— زىيائى.

نايىب مەناب — ئورۇنباسار.

نايىبى بەرهەق — هەقىقىي، هەققانىي ئورۇنباسار:
هەزرەتى ئەبۇبەكرى سىددىقۇ ئۇمەر،
نايىبى بەرهەق ۋەلىيىۇ بەهرۇبەر.
— زەلىلى.

نايىم [نايم] (ئە) ئۇخلىغان، ئۇيقۇلۇق.

نايىم بولماق — ئۇخلىماق.

نه I [نه] 1) نېمە، قانداق:
بۇ يەرگە تۇشتى نە بائىس بىلە،
سەپەر ئەيلەدى قايسى هادىس بىلە؟
— ئا. نىزارى.

ئىشقىدا كېتەر باشىم، لەئلىڭ غەمى يولداشىم،
گول شوخى قارا قاشىم مەندىن نەگۈمان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

پادىشاھ، هاكىم، ۋەزىر هەم ئەغنىيادا بارمەن،
نە ئۇچۇنكىم ناتەۋان موهتاجغە دەركارمەن.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) «نېمىدېگەن» دېگەن مەنىدە هېس ـ تۇيغۇنى بىلدۇرىدۇ:
مېۋەلەر سۆزلەتمەكىمدىنكىم ئېرۇرلەر بۇ غەرەز،
نەئەجەب دىل سەختى هاسىد بىر كەبى ئالسە غەرەز.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەلەيلى زار ئەيلەيدۇر خەيالى،
نە ياخشى ئېردى بىر كۆرسەم ۋىسالى.
— موللا فازىل.

نه II [نه] (پ) 1) بەزى سۆزلەر بىلەن كېلىپ، ئۇنىڭ بولۇشسىز مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
نەهاجەت نالەئى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى، ئەرغەنۇندىن شۇرىشى پەيمانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

2) ئارتۇق تەكرارلانغان بەزى جۇملە بۆلەكلىرى بىلەن كېلىپ، ئۇنى ئەسلى بۆلەككە ئىنكار مەنىدە باغلايدۇ:
يىغىلدى هەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، بىل ئانى قۇم كەبى.
— ئا. نىزارى.

تۆكۈپ ياشىنى قەيىس باران كەبى،
نەبارانكى، دەريايى ئۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.

3) پېئىللار بىلەن ئۇنىڭ ئىنكار مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
چېىمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەهرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەهمەر نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.
— زەلىلى.

4) پېئىللار بىلەن ئىستىسنا قوشۇمچىسى رولىدا كېلىپ، مۇستەسناسىز بولۇشسىز جۇملە هاسىل قىلىدۇ. بۇ چاغدا چەكلىگۈچى تەكىت قوشۇمچە «پەقەت، پەقەتلا» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
نە كۆردىكى گول هۇسنىدە بەركامال،
مۇڭا قۇل دۇرۇر بارچە نازۇك نىهال.
— ئا. نىزارى.

نە كۆردى، تۇرۇپدۇر ئاتا ۋە ئانا،
ئانى مەھۇ قىلدى ئوشۇلدەم ھەيا.
— ئا. نىزارى.

نەئەم [نعم] (ئە) ھەئە، شۇنداق، خوپ.

نەبات I [نبات] (ئە) ئۆسۈملۈك، گىياھ:
نە تاغ يوقكى، ناباتىغە يازمادىك كاكۇل،
نە باغ يوقكى، گەدۈسىغە ئاچمادىك رۇخسارى.
— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

نەبات II [نبات] (پ) 1) ناۋات:
ئەي فەئالمت خۇشكۆزارۇ پۇر شەكەر قەندۇ نەبات،
شاخى گەرگەر مىدەمەر گۈلگۈنەئى شىرىن ھەيات.
— ئىسمائىل ھاجى.

2) ناھايىتى تاتلىق:
كى شەھزادەئى پاك زاتىم خوجەم،
كى جاندىن چۈچۈكرەك نەباتىم خوجەم.
— ئا. نىزارى.

نەباتات [نباتات] (ئە) ئۆسۈملۈكلەر، گىياھلار، بىرلىكى نەبات.

نەباۋ [نباء] (ئە) خەۋەر.

نەبەرد [نبرد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
قىلىپ ئانچە ھىجران ھۇجۇمى نەبەرد،
كىشىگە دىمەي سۆز مەگەر ئاھى سەرد.
— ئا. نىزارى.

نەبل [نبل] (ئە) 1) ئوق. 2) ئۇلۇغ، ئېسىل:
كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۋال، تەگرى تەجەللى نەبل،
روبى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد ماھ ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

نەبۇد [نبود] (پ) بولمىغان، يوق:
ئۆتۈپدۇر باشىدىن چۇ قىل ئاز مۇد،
كى ئىنساق ئىلە ئۆزنى قىلغىل نەبۇد.
— ئا. نىزارى.

نەبۇد ئەيلەمەك — يوق قىلماق:
ئانىڭ كەينىدىن بولدى پەيدا جۇنۇد،
ئېتمې كورد كەۋزەننى ئەيلەپ نەبۇد.
— ئا. نىزارى.

نەبۇد بولماق — يوق بولماق.

نەبۇد قىلماق — يوق قىلماق.

نەبۇۋەت [نبوت] (ئە) 1) «نۇبۇۋۋەت» گە قارالسۇن:
ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرقەدىن مەدھى نەبۇۋۋەت مۇنبەرى.
— سەبۇرى.

كۆرگۈزۈپ مېھرى نەبۇۋۋەتدىن نىشان،
ئارى ھەر كىسۋلەرى ئەنبەر فىشان.
— زەلىلى.

2) ئالدىن بىلەرلىك، دانىشمەنلىك:
كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نەبۇۋۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

نەبى [نبي] (ئە) پەيغەمبەر:
گەدەدى نەچچە مىڭ بار گەردى.
بارچەسى بۇ نەبىغە يار گەردى.
— زىيائى.

بىمەققى ئالى نەبى ھۇرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبۇل ئەلەم بولماس.
— شەۋقى.

شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرىئىتى، يولىورۇقى:
فەقىرنى شەرئى نەبى ئىچرە كان قىل ئەي ھافىز،
ھەقىرنى سەۋرى سەھى باغىبان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

نەبىۋى [نبوي] (ئە) پەيغەمبەرگە مەنسۇپ بولغان، پەيغەمبەرنىڭ:
ئەگەرچە مەزھەبى ھەرتايىغە گۈلىستاندۇر،
شەرىئەت نەبۇندىن تاپماق ـ لەبۇبى ئىلاھ.
— زەلىلى.

شەفائەتى نەبىۋى — پەيغەمبەرنىڭ شاپائەت قىلىشى، قوللىشى:
شەفائەتى نەبۇنىدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئەيتقىل كى مۇستەفا ئۇچرار.
— شەۋقى.

نەبىيۇلخاتىمە [نبي الخاتمه] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى، مۇھەممەد پەيغەمبەر:
يارەسۇلىللا نەبىيۇلخاتىمە،
تەگدى ئاغرىق ياتارلەر فاتىمە.
— زەلىلى.

نەبىيۇللا [نبي الله] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى، مۇھەممەد پەيغەمبەر:
لەبك، گورنىدىن قوپۇبان بىرلەرى،
گەيدى: كەل، كەل يا نەبىيۇللا ببرى.
— زەلىلى.

نەپەس [نفس] (ئە) «نەفس» گە قارالسۇن:
ئوت سالىپ كۆزدىن نەپس تىرگۈزگەلى لەبدىن سورار،
ئۆرتەگەچ جانلار بالاسى ياكى جانانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.

نەتائج [نتائج] (ئە) «نەتىجە» نىڭ كۆپلۈكى،

نەتىجىلەر.

نەتىجە [نتيجه] (ئە) ئۇنۇم، نەتىجە.

نەجات [نجات] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش، نىجات:
گۇناھ باشىغە قوشۇپ تۇتكى باشىدىن گىستىغپار،
ئۇلانسىلەر دۇرى رەھمىتكە گولدىلاركى نەجات.
— شەۋقى.

نەجات تاپماق — قۇتۇلماق:
بۇ جەھان تەختىگە مەغرۇر گولماغىل گول بىسە بات،
فەقىر كويىدا مۇقىم گولغىلكى تاپقايسەن نەجات.
— غەربىي.

نەجاسەت [نجاست] (ئە) بۇلغىنىش، مەينەت، پاسكىنىلىق.

نەجەس [نجس] (ئە) ناپاك، مەينەت، پاسكىنا؛ گىپلاس:
گۈزى پەرۋەرىش گەيلەگەن بىر خەس،
زەھى بەدتەرىن گىبىنى مۇلجەم نەجەس.
— ئا. نىزارى.

نەججار [نجار] (ئە) ياغاچچى.

نەججارلىق [نجارليق] ياغاچچىلىق:
بىراۋ گىختىيار گەتتى نەججارلىق،
قىلىپ چۈن گىمارەتكە گىمارلىق.
— غەربىي.

نەجد [نجد] (ئە) نەجد (ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى بىر ئېگىزلىك):
بارىپ نەجد تاغىنى مەكان گەيلەدى،
سىرىشكى بىلمەن تاغنى كان گەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نەجم [نجم] (ئە) يۇلتۇز:
سۇنۇشلۇق گەتتى بۇ يەتتى كوھى رەفىئ،
نەجم گەۋھەرلىرى بىلە تەرسىئ.
— نەۋائى.

نەجمى سابىت — تۇرغۇن يۇلتۇز:
تالىئىتىگدۇر نەجمى سابىت بىرلە سەيدى گەنجۇمەن،
بادى تەسنىم مىشكى مەختۇم فەسا يۇرگۈزگىلى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەجمى ساقىپ — ئاقار يۇلتۇز، يورۇق يۇلتۇز.

نەچە [نچه] 1) قانچە، نەچچە:
نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ژالەئى شەيدا تۇشۇپ سەن شاھى خۇبانىم.
— فىراقى.

2) بىرقانچە، بىرنەچچە:
نەچە كۈن سۇرۇپ كېمەنى ناخۇدا،
كى پات چىقمايىن تۇڭمە بولدى ئادا.
— ئا. نىزارى.
بۇدۇرمۇ ھۇسن ئېلىنىلىق مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ژەئدە قىلدىلىق بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.
— قەلەندەر.

نەچەند [نەچند] (پ) كۆپ ئەمەس، بىرقانچە:
تېگمىپ ئەرگە تاپمپ بىرنەچچە فەرزەند،
نەچەند يىل ئۆي بولۇپ ئانىا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

نەچۈك [نچوك] «نىچۈك» كە قارالسۇن.

نەچۇن [نچون] «نىچۈن» گە قارالسۇن.

نەخ I [نخ] (پ) يىپ، تالا.

نەخ II [نخ] (ئە) «نەقد» گە قارالسۇن: دەرھال، ئۇدۇل:
ئايرىلىپ بىر يىلدا كەلدىم ئۆز يۇرتۇمنىلىق ئۇستىگە،
نەخ كېلىپ مەن گول مەھەل ئاغرىغ ـ سىلاغنىلىق ئۇستىگە،
ئىككى ئاي ئۆتمەي تۇرۇپ تەگدى كېسەل مەن خەستەگە،
ياكى ئۆلسەي، يا تىرىلمەي يىغلاغانىم سەن ئىشت.
— مولا توختى غەربىي.

نەخچىر [نخچير] (پ) 1) ئوۋ، شىكار. 2) ئوۋ ھايۋىنى؛ كېيىك:
نىدىن تەنھا دىگەيلەر خەلقىكىم مەجنۇن ئاشىقنى،
ئېرۇر ھامۇن ئىچىدە بارھا ھەمرايى نەخچىرى.
— زەلىلى.

نەخل [نخل] (ئە) 1) خورما دەرىخى. 2) كۆچەت، ياش دەرەخ:
ئەي بۇ چاغلىق قامەتلىك نەخلىغە رەپتار گولسە بىس،
پۇر شەكەر لەئلى لەبلىگە مۇنچە گۆپتار گولسە بىس.
— ئەرشى.

نەخل ئەسمار — ياش كۆچەتنىڭ مېۋىلىرى:
بۇ ئاخشام ئانىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخل ئەسماردىن بىر تاتاي.
— ئا. نىزارى.

نەخلى ھەيات — ھاياتلىق كۆچىتى:
كى نەخلى ھەياتىغە يەتتى خەزان،
ئەجەل قىلغۇدەكدۇر ئانى بىنىشان.
— ئا. نىزارى.

نەخلى ئۇمر — ئۇمۇر ۋە ھاياتلىق كۆچىتى:
مېنىڭدۇر كېچەۋۇ كۈندۈز مۇرادىم، ئەي پەرى پەيكەر،
كى قەددىڭ نەخلى ئۇمرۇڭ مىۋىسىدىن يارۋەر بولغاي.
— قەلەندەر.

نەخوب [نەخوب] نېمىدېگەن ياخشى:
كەلىمىلەر دەۋلەت بىلە بەدكارەلەر يەرگە باقار،
دۇشمەنىن شەرمەندە قىلماق مەردى مەردانغە نەخوب.
— قەلەندەر.

نەخوب ئېردى — نېمىدېگەن ياخشى ئىدى:
نەخوب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خىيالىم.
— مۇللا فازىل.

نەخۇد [نخود] (پ) نوقۇت.

نەخۇست [نخست] (پ) بىرىنچى؛ ئالدى بىلەن.

نەخۇستىن [نخستين] (پ) بىرىنچى، ئالدىدىكى:
لائىلاھە ھەرفى ئىللەللاھۇنى كۆرمەك ئۈچۈن،
بىر نەچچى دۈر نەخۇستىن شەكلى لا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

نەخۇەت [نخوت] (پ) تەكەببۇرلۇق، ھاكاۋۇرلۇق:
كىمكى ھەقنىڭ ئەمرىنى تەرك ئەيلەبان بولسە ھۇرۇن،
كىبىر، نەخۇەت ئەيلەسە مەھشەر كۈنى بولغاي زەبۇن،
ھەسرەتۇ ئەرمان بىلەن يېغلاپ بولۇرلەر قەددى نۇن،
نەچچە مىڭ تۇرلۇك ئەزاپ مەھشەردە چەندان ئاقىۋەت.
— مۇللا توختى غەربىي.

نەدا [ندا] (ئە) «نىدا» غا قارالسۇن.

نەداھايى سەخت — قوپال ئاۋازلار، ۋارقىراشلار:
شۇر ـ شۇرى دەريادۇ سەدايى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخت.
— زەلىلى.

نەدامات [ندامت] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇسلىنىش:
كۆڭلۈمدە تولا ئېرۇر نەدامەت،
چىقماس بۇ فىراق تاكى قىيامەت.
— مۇللا سالىھ.

نەدامەت ئەيلەمەك — پۇشايمان قىلماق:
كۆرۈپ گۈل لەھزە ئاندا بۇ ئەلامەت،
تۆكۈپ ياش كۆزىدىن ئەيلەپ نەدامەت.
— ناقىس

نەدامەتتە قالماق — پۇشايماندا قالماق:
بەناگاھ مىسلى ئىسكەندەر كېلىپ ئولتۇرۇڭ گۈل تەختە،
قامۇغ دۈشمەنلىرىڭ قالدى نەدامەت بىرلە ھەسرەتدە،
خۇدا بولغاي ھەۋادارىڭ مۇدام بولغايكى دەۋلەتدە،
شەھەنشەھلەر شەھى سەن ئەي شەھەنشاھىم ئەسالەتدە،
يامان كۆزدىن يىراق تۇتقاي سېنى يالغۇز نىھالى سەن.
— قەرارى.

نەدامەت قىلماق — پۇشايمان قىلماق:
خەلايىق بۇ گۇشغە نەدامەت قىلىپ،
ھەمە يېغلادىلەر قىيامەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەدامەتسىز [ندامتسيز] پۇشايمانسىز؛ پۇشايمان قىلماستىن:
قىلىپ مەن كائىنات ئەسبابىنىڭ بارى تەماشاسىن،
نەدامەتسىز تەنەئۇم يوق تەسەررۇپسىز تەماشادەك.
— غەربىي.

نەدەم [ندم] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇس، ھەسرەت.
ساھىب نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچى، توۋا قىلغۇچى:
دېسە گۈل غەم نەدۇرگۈل، كەم نەدۇرگۈل،
نەمازۇ، رۇزەدەپ ساھىب نەدەم بول.
— ناقىس.

نەدىم [نديم] (ئە) 1) خىزمەتكار، مەھرەم. 2) يېقىن دوست:
بۇ شۇئونى مەئزۇر تۇت، نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزمانى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش گۈل ھەيىي قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چايجۇش چىلىم.
— ئەرشى.

خەبەر تاپغاي ھېچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرۇ نەدىم ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.
— ئا. نىزارى.

نەر [نر] (پ) ھەر نەرسىنىڭ ئەركىكى.
شىرى نەر — ئەركەك شىر: باتۇر، پالۋان:
ئۇرۇش ۋەقتىدە ئېردى گۈل شىرى نەر،
جەھان كۆزى كۆرگەن ئەمەس مۇنداغ ئەر.
— ئا. نىزارى.

نەرد [نرد] (پ) شاھمانتقا ئوخشاش بىر خىل ئويۇن ۋە مۇشۇ ئويۇننى ئوينايدىغان كاتەكچە تاختا:
كىمكى گۈل گۈلنى كۆرۈپدۇر لالەزارى باغ ئارا،

قالدى جىسمى كەئبەتەينى نەرد ئوخشە داغ ئارا،
بارتەنى ئەز بەس نەزاكەتدىن لەتىف بۇ چاغ ئارا،
تاش يۈرەكى كۆرەنۇر ئول شوخنىڭ قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك باردۇرۇر تىرناغ ئارا.
— قەلەندەر.

نەردبان [نردبان] (پ) شوتا، پەلەمپەي:
نە ئابىدلەر ئىبادەت ئەيلەپ ئاخىر بۇتپەرەست ئولدى،
تەكەببۇر نەردبانى كۆپ بەلەند ئەردىيۇ پەست ئولدى.
— زەلىلى.

نەرراد [نراد] (پ) نەرد ئوينىغۇچى.

نەررە [نرە] (پ) ئەركەك.

نەررەشىر — ئەركەك شىر؛ پالۋان:
تەقابىل بولۇپ ئەھرەمەنگە دەلىر،
باشىغە يېتىپ زەرب ئۇرۇپ نەررەشىر.
— ئا. نىزارى.

نەرگىس [نرگس] (پ) نەرگىس گۈلى؛ بوتاكۆز، كۆز:
لەبلەرىڭنىڭ ئالىدا گويا مەسھادۇر ئۆلۈك،
قەتل ئېتەرگە باردۇرۇر ئول نەرگىسى بىمارخوب.
— قەلەندەر.

نەرگىسى جادۇ — سېھىرلىك كۆز:
نەرگىسى جادۇيى دىلبەر بەس خۇمار ئالۇدە دۇر،
مەستلىكدىن ئەندەكى مەجلىسىدە ھۇشيار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

نەرگىسى شەھلا — چىرايلىق ۋە قاراكۆز.
دېمە كويىدا ھەر سارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا - سەر رەھ گۈزارىن لەشكەرى نەززارە ياسانمىش.
— ئەرشى.

نەرگىسى مەست — خۇمار كۆز.

نەرگىسى مەئشۇق — مەشۇقنىڭ شەھلا كۆزى:
ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىك ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دەيمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۈمە مەقرۇن.
— قەلەندەر.

نەرگىسى نىم خاب — چالا ئۇيقۇدىكى كۆز.

نەرگىسزار [نرگس زار] (پ) نەرگىس گۈلزارى:
ۋەھ، نەخۇشتۇر خۇش نىگاھىم باقسە نەرگىسزارىدىن،
ئىشۋە بىرلە ھال سورسا ئاشىقى بىمارىدىن.
— ئەرشى.

نەرم [نرم] (پ) يۇمشاق، مۇلايىم؛ يۇمشاقلىق:
بىھەيادۇركىم بۇلار زاتىدا ئەسلا شەرمى يوق،
قەتئ رەھم دىلخەستەكىم كۆڭلىدە زەررە نەرمى يوق،
ھەم خۇنۇكدۇر بارچە ئەفئالى ساۋۇقكىم گەرمى يوق،
ياخشى سۆزنى تىڭلاماس، ھەرگىز يۈزىنىڭ چەرمى يوق،
زەبتە يوقلۇقتىن يامانلارنىڭ بولۇپدۇر بۇ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەرم ئولماق — يۇمشىماق:
ۋەھ، نەخۇش لەفزى سۈچۈك شاتۇتى يەڭلىغ قارىلار،
خالىسەن لىللاھ ئوقۇر بولسە يېتىپ ئاسارىلار،
سەخت دىللار نەرم ئولۇپ قىلسا فىغانۇ زارلار،
كەلسەلەر پەرۋان ئولۇپ مۇرغانى خۇش گۇفتارىلار،
ھەممەگە بېھتەرۇ مېھتەر بولغۇسىدۇر ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەرم قىلماق — يۇمشاتماق:
ۋە ياكىم قىلۇرمۇ سۆز ئەيتۇرمۇ شەرم،
قىلاي ئەمدى كۆڭلىن سۆزۈم بىرلە نەرم.
— ئا. نىزارى.

نەرمۇنەرم [نرم نرم] (پ) ناھايىتى يۇمشاق؛ ئاستا:
نەغمەئى باتىننى قىلىپ گەرمۇ گەرم،
ساقى قۇلاقىغە دېدى نەرمۇ نەرم.
— زەلىلى.

نەزارە [نظارە] (ئە) 1) قاراش، كۆرۈش:
بەقالىق يار ھۇسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇڭ ئاڭا قىلساڭ نەزارە.
— ئەرشى.

2) نەزەر:
نەزارەم ھەرزامان مەھرەم ئوشۇل روخسارىدىن يانمىش،
ئېرۇر گۈل تەرگۈچىدەككىم قۇرۇق گۈلزارىدىن يانمىش.
— قەلەندەر.

نەزارە ئەيلەمەك — كۆرمەك:
ئۇزارى ئۆزرە نىقابىن نەزارە ئەيلەمەدىم،
نەزەردە پەردەئى غەيرىڭنى پارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

نەزارە قىلماق — نەزەر سالماق، كۆرمەك:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلىپ،
كى رەھم ئەيلەدى ئەلگە چارە قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەزارەت [نظارت] (ئە) نەزەر سېلىش، كۆزىتىش.

نەزاكەت [نزاكت] (پ) نازۇكلۇق، گۈزەللىك، ئىللىقلىق:
لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خىجىل،
سۆزلىرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.
— ئەرشى.

نەزاكەتلىك [نزاكت ليك] نازۇك، گۈزەل، ئىللىق:
مەلاھەتدە لەبىڭگە قەندۇ شەككەر قاندا تەڭ بولسۇن،

نەزاكەتلىك قولۇڭغە سۇ قۇيالماس خان قىزى، خانىم.
— فىراقى.

نەزاھەت [نزاهت] (ئە) ساپلىق، پاكلىق.

نەزەر [نظر] (ئە) 1) كۆرۈش، قاراش:
ئۇزارى ئۆزرە ئىقابىن نەزارە ئەيلەمەدىم،
نەزەردە پەردەئى غەيرىنگنى پارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

2) پىكىر، خىيال:
بىسىردۇر، كۆزەرگە ئاڭا يوق ھىجاب،
ئەدەمدۇر نەزەردە مىلك نۇر تاب.
— ئا. نىزارى.

3) ئېتىبار، مەرھەمەت، ئىلتىپات:
دەرگەھىغە بارىپ يۈزۈڭنى سۈر،
نەزەرىن تاپ بەقادا ئىززەت كۆر.
— زىيائى.

نەزەر ئەتمەك — قارىماق، نەزەر تاشلىماق:
گۈڭ ئەۋرەڭزىب ئەتمىش ئاڭا كۆپ نەزەر،
كى تۆججار ئىلىدا بىلىپ مۆئتەبەر.
— ئا. نىزارى.

نەزەر ئەيلەمەك — ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قىلماق:
ئېرۈر سەئد ۋەققاس ساھىب ھۇنەر،
ئاڭا ھەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.
— ئا. نىزارى.

نەزەر تاپماق — ئىلتىپات ۋە ئېتىبارغا ئېرىشمەك:
خان بىلەن بۇزۇرگئارى باخمېر،
سەلتەنەت سۈلتانىدىن تاپقان نەزەر.
— زەلىلى.

نەزەر سالماق — 1) قارىماق:
لۇتف ئېتىپ مىسكىن رەزائى ھالىغە رەھم ئەيلەگىل،
بىر نەزەر سالساڭ ماڭا ھېچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.
— رەزائى.

2) كۆڭۈل بەرمەك:
كۆزلىسەي ھۆسنۈڭ زۇھۇرىن بارچە ئەشيا ئىچرەكسەم،
غەيرىگە سالغان نەزەر قىلغىل نىگاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

نەزەر قىلماق — 1) قارىماق، نەزەر سالماق:
نەزەر قىلدى ئايىنەگە شاھزاد،
جەھان سەنئىتى ئاندا بولدى كۆشاد.
— ئا. نىزارى.

2) مەرھەمەت قىلماق، ئىلتىپات قىلماق:
بارى ئەلىنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئول گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەركىم ئول پەرىغە خىزر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

بەندە ئاجىز يىغلاماقدىن ئۆزگە يوقتۇر چارەسى،
رەھىم ئېتىپ ھالىم نەزەر قىل چەشمە خۇنبارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

نەزەرباز [نظرباز] (ئە + پ) ناز بىلەن قارىغۇچى.

نەزەركەردە [نظركرده] (ئە + پ) نەزەر، ئىلتىپات بىلەن پاناھىغا ئېلىنغان كىشى:
چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى.
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەرگەردەسى.
— ئا. نىزارى.

نەزەرگاھ [نظرگاه] (ئە + پ) نەزەر تاشلايدىغان، كۆزىدىغان جاي:
دەلىل ئەتكەن بىلە كۆڭلۈم جەھانغا ھەرگىز گۇمشارمۇ،
نەزەرگاھى خۇدايى لامەكاندۇر بۇ قاچان كۆڭلۈم.
— زەلىلى.

نەزد [نزد] (پ) ئالدى، ھۇزۇرى، قېشى:
شەھىد گۇلسە كىم گۆلمەگەن ھۆكمىدە،
ھەيات گۇلغۇسى گول خۇدا نەزدىدە.
— ئا. نىزارى.

ھەببىغە ھەق گۆز ـ گۆزى ئىلتىپات،
يىببەردى رەسۇل نەزدىگە قانچە ئات.
— قۇشچى.

نەزر [نذر] (ئە) خۇدا يولىدا بىر نەرسىنى بېرىش، سەدىقە قىلىش.

نەزر ئەيلەمەك — نەزىر قىلماق ، سەدىقە قىلماق:
يىغىپ بارچە ئەسباب ئالاتنى،
كى نەزر ئەيلەگىز قان قىلىپ شاتنى.
— ئا. نىزارى.

نەزرۇ نىياز — خەيرلىك ئىش ۋە سەدىقە:
بېرىبان خەلايىقغە نەزرۇ نىياز،
كى ئېھسان ئىلە ئەيلەبان سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

نەزرىللاھ — ئاللا يولىدا قىلىنغان نەزىر، سەدىقە:
ۋەلېكىن رەھمى شەفقەت بىرلە خالىس دۇئا ئەيلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزرىللاھ بېرىڭلار ئاش.
— شەۋقى.

نەزرەت [نضرت] (ئە) كۆركەملىك، گۈزەللىك؛ كۆركەم، گۈزەل:
بولسام كەرەك نەزرەت ۋۈجۇھ، نەززارەغە ئەينى سۇ جۇھ،
گول ۋەقتىدە خۇررەم بولۇپ دەسەم بۇدۇر فەرخۇندە باب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەززارە [نظاره] (ئە) 1) كۆزەينەك. 2) كۆرگۈچى، نەزەر سالغۇچى:

ھەۋس قىلدى ئاينە نەززارەسىن،
ئانىڭدا تاپارغا كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

2) كۆرۈپ تاماشا قىلغۇچى:
نەچۈك مەن نەگرە چەكمەي ھەم قىغانۇھاي ـ ھۇي ئەتمەي،
سېنى باغى جەنانىنىڭ بىر گۈلى نەززارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

3) كۆزەتكۈچى:
دېمە كويىدا ھەرسارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا ـ سەر رەھ گۈزارىن لەشكەرى نەززارە ياسانمىش.
— ئەرشى.

نەززارە قىلماق — كۆزەتمەك، قارماق:
قاچالماي ھەر تەرەپ نەززارە قىلدى.
باشىن يەرگە ئۇرۇپ يۈز پارە قىلدى.
— ناقىس.

4) نۇر.

نەززارەئى خۇرشىد — كۈن نۇرى:
نەززارەئى خۇرشىدغە باقماقغە يوقدۇر تاقەتى،
رەھى رەۋاندەك تىترەشۇر بۇرجى مەداريج ماھتاب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەززارەلىغ [نظارەلىغ] كۆركەم، چىرايلىق:
كۆزلىرىم نەززارەلىغ قەددى جەمالىڭ كۆرگەلى،
يۈز شۇكۇھ ھەيبەتلىغ ئىسلام ئىلە بىللە يۈرگەلى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەزم [نظم] (ئە) 1) تەرتىپكە سېلىش، تىزىش. 2) تەرتىپ، تۈزۈم. 3) شېئىرىي ئەسەر، شېئىرىيەت:
باشىن ئول بولدى ماڭا ئەي، ئەھلى بەزم،
ئەيلەدىم تەزكىرەئى چىلتەننى نەزم.
— زەلىلى.

نەزم ئەلفازى — سۆزلەرنىڭ شېئىر شەكلىگە كېلىشى:
زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.

نەزم ئەيلەمەك — شېئىر تۇزمەك، يازماق:
قىلىپ جەمئى ئەيلەسە خوبدۇر،
كەلامى تەبئىتكە مەرغۇبدۇر.
— ئا. نىزارى.

نەزم قىلماق — «نەزم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
نەزم قىلماقغە ئەيلەدىم ئاغاز،
مەۋئىزە سەترەغە بولۇپ ھەمراز.
— زىيائى.

نەزمە [نظمە] (ئە) «نەزم» گە قارالسۇن:
مۇقەددەر ئەيلەدى تەھرىر نەزمە تارىخىن،
ئايىغى كامىل ئەمەس نۇقس ئىلە چۈنان تارىخ.
— شەۋقى.

نەزىر [نظير] (ئە) ئوخشاش، تەڭ:
سەلتەنەت مەيدانى ئىچرە نامدار،
ئەدل بىرلەن بې نەزىرى روزگار.
— زەلىلى.

نەزئ [نزع] (ئە) جان چىقىش ۋاقتىدىكى ھالەت.
نەزئى جان — جان تالىشىش:
نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان،
ۋە بەئزەن ياتار، بەزىسى نەزئى جان.
— موللا شاكىر.

نەژەند [نژند] (پ) خار، پەس:
كىشى بەرسە كۆڭۈل بىر مەھۇشى نا مېھرىبانغە،
تاڭ ئېرمەستۇر مېنىڭدەك ئەلگە گەر خارۇ نەژەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

نەس [ص] (ئە) 1) تېكىست. 2) دەلىل؛ ھۆكۈم.
نەسسى قاتئىئ — كەسكىن ھۆكۈم.

نەسائىم [نسائم] (ئە) «نەسىم» نىڭ كۆپلۈكى: ئىللىق شامالار.

نەسايىھ [نصايح] (ئە) «نەسىھەت» نىڭ كۆپلۈكى: نەسىھەتلەر:
كى چىنزى ساڭا ئەرز ئىزھار دۈر،
نەسايىھ سۆزۈم بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

نەسەب [نسب] (ئە) ئۇرۇق ـ ئەۋلاد، نەسىل:
قالمادى ئەسلا تەنايى بولدى ئالەم بىنىزام،
يوق ئۇچۇن بىر ھاكىمى مەزبۇتكىم ئالىي كىرام،
ھەربىرى ئۆز بەگ بولۇپ رەئىيى ئىلە ئەيلەر خىرام،
ياتتىلار ئەئلا نەسەب ئەسفال قويۇپ تاپتى قارام،
بىگۇمان بۇ ئىش ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەسىب [نصب] (پ) تىكلىش، بەرەر مەنسەپكە تەينىلەش.
نەسىب ئەتمەك — تىكلىمەك، تەينىلىمەك:
كى ئەمىر ئەيلەدى كاشغەر سارىغە،
يەنە نەسىب ئېتىپ دەھىر ئازارىغە.
— ئا. نىزارى.

نەستەر [نستر] (پ) «نەستەرەن» گە قارالسۇن:
ھۇللەچىنى تۇكمەسىگە غۇنچەنى تەر ئەيلەدى،
سەبزەدىن گۈل ئاستىغە سەبزىيە نەستەر ئەيلەدى.
— ئەرشى.

نەستەرەن [نسترن] (پ) ئاق ئېچىلىدىغان بىر خىل

گۈل، نەسرىن گۈلى:
ئەرتە خىرام ئەيلەدى يار بەسوىي چىمەن،
فەرشى رەھى بولدىلەر بەرگى گۈلى نەستەرىن.
— زەلىلى.

نەستەرىن [نستىرن] (پ) «نەستەرىن» گە قارالسۇن:
يار ئەكسىن ئەرشىدە كۆرگەچمۇ بولدى باغ ئارا،
سارغارىپ گەھى قىزارىپ نەستەرىن شەرمەندەسى.
— ئەرشى.

نەسخ [نسخ] (ئە) 1) يوق قىلىش، بىكار قىلىش، ئەمەلدىن قالدۇرۇش. 2) كۆچۈرۈش، نۇسخا ئېلىش. 3) خەتتاتلىقتىكى بىر خىل يېزىش شەكلى.

نەسخە [نسخە] (ئە) «نۇسخە» گە قارالسۇن:
غەرقەئى دەريايى شور گۈلغاندا ھەرگىز قورقماغىل،
نەسخەئى مەردۇ خۇدادىن نا خۇدا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

نەسر I [نثر] (ئە) 1) تىزىلمىغان، تارقاق. 2) نەسرىي ئەسەر، پروزا:
تېرىپ نەسر دەرياسىدىن جەۋھەرى،
تىزىپ رىشتەغە ئەيلەگىز گەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.

نەسر II [نصر] (ئە) قۇرغۇي.

نەسر III [نصر] (ئە) ياردەم؛ زەپەر، غەلبە.

نەسرىن [نسرين] (پ) «نەستەرىن» گە قارالسۇن:
ئارمزى نەسرىن، ساچى سۇنبۇل قاشى مەھرابۇ تاق،
ھەر تۇنى يۇز يىلچە بار يادىمدا تارتقان ئىشتىياق،
ھەر زەمان قان يىغلابان كۆزدىن داغى سىزدى فاراق،
ئاخىرى ئۆلتۈرگەندەك فۇرقەت بىلە دەردى فىراق،
كۆرمەسەم بىردەم بۇ تەن جاندىن جۇدا بولغانچە بار.
— مۇللا سالىھ.

نەساج [نساج] (ئە) توقۇمچى، باپكار.

نەساجلىق [نساجلىق] توقۇمچىلىق، باپكارلىق:
بىراۋ قىلدى نەساجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرىشىم ئەيلەدى تار ـ تار.
— غەربى.

نەساخ [نساخ] (ئە) كۆچۈرگۈچى.

نەسل [نسل] (ئە) ئۇرۇق، ئەۋلاد، نەسەب:
ھەم گۈل بۇلبۇشەر بارچە ئىنسانغا ئەسل،
ھەمە خەيل ئىنسان ئىرۇر ئاخا نەسل.
— ئا. نىزارى.

بەشەر نەسلى — ئادەم ئەۋلادى:
بەشەر نەسلى بىرلە تۇزەلدى جاھان،
ھەممە كەسىلەر بولدى بىر ـ بىر ئايان.
— غەربى.

نەسۇد [نسود] (پ) نېمە پايدا:
يىقىلدىكى بەھۇش گۈلۈپ گۈل جۇھۇت،
كېتىپ تەڭگە ئەمدى، پۇشايمان نەسۇد.
— ئا. نىزارى.

نەسىب [نصيب] (ئە) بەھرە، ئۆلۈش، ھەسسە:
ئەيلەگىل يارەب، ماڭا گۈل شوخ سەمەنبەر نەسىب،
تۇتىئى بىچارەغە قىل شەھد گىلە شەككەر نەسىب.
— قەلەندەر.

نەسىب ئەتمەك — مۇيەسسەر قىلماق:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.

نەسىب ئەيلەمەك — بەرمەك، ئاتا قىلماق، ئىنئام قىلماق:
گىلاھا نىزارىنى قىل مەغفىرەت،
نەسىب ئەيلە ئاخىر نەفس خەيرىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەنى قىلمە دۇنيادا ئىسيان سىرىشت،
نەسىب ئەيلەگىل مۇرغىزارى بېھىشت.
— ئا. نىزارى.

نەسىب بولماق — مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك:
شەك ئېرمەس خۇدا ئۆزگە قىلسە قەرىب،
چىراكىم بولۇپدۇر شەھادەت نەسىب.
— ئا. نىزارى.

نەسىب قىلماق — «نەسىب ئەتمەك» كە قارالسۇن:
نىزارغا ۋەھدەتنى قىلغىل نەسىب،
ھەقىقى جەمالىغە بولسۇن قەرىب.
— ئا. نىزارى.

نەسىب ئولماق — «نەسىب بولماق» قا قارالسۇن:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىيرە چىشىمىم رەۋشەن گۈلغاي دەپ،
نەسىب گۈلغايمىكەن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

نەسىج [نسيج] (ئە) توقۇلما؛ ماتا.

نەسىم [نسيم] (ئە) مەيىن شامال، ئىللىق شامال:
گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۈل،
بولسە گۈل چاغ ۋەسلى بارۇ بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.

نەسىم ئەسمەك — ئىللىق شامال چىقماق:
نەسىم ئەسكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،

ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.

— ئەرشى.

نەسىمى ئافەرىنىش — پەيدا قىلغۇچى مەيىن شامال:

ئەۋۋەلكى نەسىمى ئافەرىنىش،
كىم قىلدى ۋۇجۇد سارى جۇنبىش.

— نەۋابى.

نەسىمى سەبا — تاڭ سەھەردىكى مەيىن شامال.

نەسىمى سەھەر — سەھەردىكى مەيىن شامال.

نەسىمى سۇبھ — تاڭ سەھەردە چىققان مەيىن شامال.

نەسىمى شەبگىر — كېچىدىكى مەيىن شامال.

نەسىمى مەرگ — كۇز شامىلى؛ ئەجەل شامىلى:

دەرەخت ئۆمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېئتىماد ئەتمەڭ،
نەسىمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.

— زەلىلى.

نەسىمى نەفەس — مەشۇقنىڭ نەپەس ـ ھىدىنى ئېلىپ كەلگۈچى مەيىن شامال:

يىغىدىن كېلۇر ئېردى دەرد ـ فىراق،
نەسىمى نەفەسدىن تۇمەن ئىشتىياق.

— ئا. نىزارى.

نەسىمى ئىلتىپات — مەشۇقنىڭ مەرھەمىتى، ئىلتىپاتى، خەۋىرى:

نەسىمى ئىلتىپاتىڭدىن نەسىب ئولغايمۇ شەۋقىغە،
يېتىشكەچ ئۆمرى شۇبھى شام ئارا زۇلمەتدە ۋاشەۋقا.

— شەۋقى.

بويى نەسىم — ئىللىق شامال ئېلىپ كەلگەن ھىد ـ بۇي:

ئالمايىن بويى نەسىمى خىلئەتىڭ ئەنۋارىدىن،
ھاشە لىللاھ بىر گۇلى بۇ باغ ئارا خۇررەم ئەمەس.

— ئەرشى.

نەسىھەت [نصيحت] (ئە) ياخشىلىققا چاقىرىش، نەسىھەت:

چىقاردى كىشى: «دەرمەھەل ياندۇرۇڭ،
نەسىھەت بىلە ئىشقدىن تاندۇرۇڭ.»

— ئا. نىزارى.

نەسىھەت ئامىز [نصيحت آميز] (ئە + پ) نەسىھەت قىلغۇچى.

نەسىھەت شۇنەۋ [نصيحت شنو] (ئە + پ) نەسىھەت ئاڭلىغۇچى.

نەشات [نشاط] (ئە) شادلىق، خۇرسەنلىك:

كېلىپ ئۆيگە سالدى مۇزەييەن بىسات،
بۇزۇق كۇلبەسى بولدى جابى نەشات.

— ئا. نىزارى.

نەشات تاپماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

نەشاتى سۇرۇر — شاد ـ خۇراملىق:

دىماغىڭنى ئەستى ھەۋايى غۇرۇر،
كى غەفلەتدە سۇردۇڭ نەشاتى سۇرۇر.

— ئا. نىزارى.

نەشات ئەفزا [نشاط افزا] (ئە + پ) شادلىق پەيدا قىلغۇچى.

نەشات ئەنگىز [نشاط انگيز] (ئە + پ) شادلىق بېغىشلىغۇچى.

نەشتەر [نشتر] (پ) يىلان قاتارلىقلارنىڭ زەھىرى ياكى چاققاندا سانجىيدىغان ئەزاسى، نەشتەر:

كىرپىكلەرى سەف تۇزۇپ سىناندەك،
ھەرقايسىسى بىر جانىمغە نەشتەر.

— موللا سالېھ.

نەشئە [نشئە] (ئە) كەيپ، ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:

تا قىيامەت ئۇزمە كۆڭلۈڭ، ئەرشىيا، بۇ نەشئەدىن،
بەسكى ئالەم ئىچرە ئۆمرى جاۋانىمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

بۇ فەسل نەشئەسىدىن رەڭ ـ بەرەڭ تەماشالار،
جەھاننى سەفھەسىگە كەلتۇرۇپ نەمايەن چەرخ.

— شەۋقى.

نەشئەئى مەستانە — مەستلىك كەيپى:

جەھان مەيخانەسىنىڭ مەيپۇرۇشى بادەسىن نەتسۇن،
زەلىلى مىسرەئىدىن نەشئەئى مەستانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

نەشئەئى ياب — مەي كەيپى:

زەر قىزىنىڭ ھەسرەتىدە تەشنە كەلدىم ساقىيا،
نەشئەئى ياب ئىلە (ئول) لەئلى لەبى ئەفزاسىدىن.

— ئەرشى.

نەشئەئى سەھبا — قىزل مەي كەيپى:

ئارەزىن جانان ئاچىبدۇر مىھرى نۇر ئەفزا ئەمەس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئەمەس.

— ئەرشى.

نەشەست [نشست] (پ) ئولتۇرۇش، يىغىن.

نەشەست ئەتمەك — ئولتۇرماق:

سۇمۇردى ئەمارى تەن ئولدى شىكەست،
قاراڭغۇ ئۆي ئىچرە ئول ئەتتى نەشەست.

— ئا. نىزارى.

نەشئۇنەما [نشؤونما] (ئە + پ) ئۆسۈپ ـ يېتىلىش؛ ئۆسۈش:

تايىپ كەۋەكىبىدىن تەربىيەت فەۋاسىللەر،

مەزار نەشئۇنەما لالەزار بوستان چەرخ.

— شەۋقى.

نەشۇ [نشو] (ئە) ئۆسۈش؛ پەيدا بولۇش.

نەشۇئۇنەما — «نەشئۇنما» غا قارالسۇن.

نەغەم [نغم] (ئە) «نەغمە» نىڭ كۆپلۈكى: نەغمىلەر، ناۋالار، كۈيلەر:

نۆكتە پەردازى سۆخەن گىقلىمى گىچرە قالمادى،
دەفتەرى دىباچەگى مەگنى نەغەم كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

نەغەمات [نغمات] (ئە) «نەغمە» نىڭ كۆپلۈكى، «نەغەم» گە قارالسۇن.

نەغز [نغز] (پ) چىرايلىق، گۈزەل؛ سىپايە.

نەغز ئەيلەمەك — گۈزەللەشتۈرمەك؛ بەدئىيلەشتۈرمەك:

قاي سۆگەكدۈركى ئانچە ئەيلەپ نەغز،
قويمادى تا سۈمۈرمەيىن گۈل مەغز.

— نورۇز ئاخۇن زىيائى.

نەغزى [نغزى] (پ) گۈزەللىك، سىپايىلىق؛ بەدئىيلىك:

دېگىل سۆزنى گىچىدە مەغزى بولسە،
قايۇ مەغزنكى، سۆزلەر نەغزى بولسە.

— ناقىس.

نەغمە [نغمە] (ئە) ئاھاڭ، كۈي، مۇزىكا:

گەرەنلەر گىشى قارچۇغە قۇشلاماق،
سەخاۋەت قىلىپ نەغمەنى خۇشلاماق.

— قۇشچى.

نەغمەئى خەيرباد — ياخشى، خەيرلىك كۈي، مۇزىكا.

نەغمەئى سەۋتى مۇغەننى — ناخشىچىلار ئاۋازىنىڭ كۈيى:

نەغمەئى سەۋتى مۇغەننى چۇ دىلگىر ئەيلەدى،
تا ۋۇجۇدۇمنىڭ مەقامىدىن خەبەردار گولمىشەم.

— زەلىلى.

نەغمەئى قەقنۇس — رىۋايەتتىكى قەقنۇس قۇشىنىڭ تۆمشۇقىدىكى نۇرغۇنلىغان تۆشۈكلەردىن ھەرخىل مۇزىكا كەبى چىققان كۈي:

نەغمەئى قەقنۇس گىلە ئاڭ گولسە ئاۋازى جەرەس،
سۇر گىسرافىل گىلە ئاھىم گىرور گەر ھەمنەفەس،
تۆتىئى تەبئىمگە بولسا ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بولبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۈم گىيب گەمەس،
بار دىماغى گۈلشەنى ماچىنىدە بىپەرۋاسى بار.

— ئەرشى.

نەغمەئى ئەرغۇنۇن — ئەفلاتۇن گىجاد قىلغان پىئانىنو.

غا ئوخشاش بىر خىل سازنىڭ كۈيى:

چالدى مەگەر مۇغەننىلەر نەغمەئى ئەرغەنۇنى گىشق،
پەرمۇغان گىشكىدىن كەلدى سەدايى زىبرۇبەم.

— زەلىلى.

نەغمە ساز [نغمە ساز] (ئە + پ) سازەندە.

نەغمە سەنج [نغمەسەنج] (ئە + پ) نەغمىچى، سازەندە:

بولدى تۈركىستان زەمىن گىچرە زەلىلى نەغمەسەنج،
مۇستەمىئدۇركىم گۈلىستان قۇشلەرى ئەمدى كېلىپ.

— زەلىلى.

نەغمەكار [نغمەكار] (ئە + پ) نەغمە قىلغۇچى، نەغمىچى.

نەغمەكەش [نەغمەكەش] (ئە + پ) ساز چالغۇچى، سازەندە.

نەفائىس [نفائس] (ئە) نەپىس، قىممەتلىك نەرسىلەر.

نەفەس [نفس] (ئە) 1) دەم، نەپىس:

غەزەبدىن يانىپ گول زەمان پادشاھ،
پۈشايمان قىلىپ ھەرنەفەس چەكتى ئاھ.

— ئا. نىزارى.

2) جان:

بىلدىم نەفەسىنىڭ ھىلاۋەتىنى،
قويدۇم بەرىنىڭ گەداۋەتىنى.

— نەۋائى.

نەفەس سالماق — چوڭ ـ چوڭ نەپىس ئالماق:

نەفەس سالغانى گويا ھەر تەرەپكە تىير گەژدەرھا،
تەلەبىم تەننى سىندۇرماق گىبرۇر تەدبىر گەژدەرھا؛
بەتەھقىق ئاڭلادىم گەفسۇن گىمىس زەنجىر گەژدەرھا،
مەراھىل تەي قىلۇرمەن قويماسا گەر شىر ـ گەژدەرھا؛
دەمى تىغى زەبانىم گول مەھەلدە زۇلفىقارىمدۇر.

— زەلىلى.

زارۇ نەفەس — ئاھۇزار:

مېنى تۆتۈپ گۈلار سالدى قەفەسگە،
بۇ نە قالدىم يەنە زارۇ نەفەسگە.

— مەجلىسى.

قەتئى نەفەس — نەپىس ئۈزۈلۈش:

دېدىم يانە: «ھەر كىم كەبۇتەرنى بىس
يوق گەتسە بولۇرسىزمۇ قەتئى نەفەس؟»

— ئا. نىزارى.

نەفس [نفس] (ئە) 1) يېيىش ـ ئىچىشكە، مال ـ دۇنياغا، شەھۋانىيلىققا بولغان مەيل، قىزغىنلىش:

ۋاي گول قارىغە، قۇرغان نە غەرەزدىن ياد گىبتەر،
گۈشبۇ دۇنيادا بەش ـ گون كۆن ۋەقتىنى ئاباد گىبتەر،
بولسە ھەر يەردە تەمەئ بىرلە سەمەن گىجاد گىبتەر،

تون كىيىپ، ئۇستۇن باقىپ نەفسىنى دائىم شاد ئېتەر،
بۇ كەبىلەرغە خۇدا تەۋفىق بەرگەي ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) جان، روھ:
كىشىنىڭ بۇ ۋەقت ئىككىدۇر ھالەتى،
ئېرۇر ئەقلى يا نەفسىنىڭ قۇۋۋەتى.
— نەۋايى.

نەفسى ئەممارە — قاتتىق بېرىلىش، كۇچلۇك مەيل؛ نەپسى يامانلىق:
بەلا كويىغا سالمىش شەۋقىنى بۇ نەفسى ئەممارە،
قۇتولماغلىق بەسى مۇشكۇل ئانىڭدىن سىكۋە كەلتۇرمىش.
— شەۋقى.

نەفسى دانى — نەپسى بۇزۇقلۇق.

نەفسى شەررى — يامانلىققا باشلايدىغان نەپس:
نەفسى شەررىدىن بولۇڭ ئەمدى ئەمىن،
بەردىلەر ئىلكىگە بىر قۇرسۇ جەۋىن.
— زەلىلى.

نەفسى شەيتان — كىشىنى ئازدۇرىدىغان نەپس:
پىرى مۇرشىدىنىڭ قاشىغە بارمەغان،
نەفسى شەيتاننىڭ قولىنى قارمەغان.
— زەلىلى.

نەفسى شۇم — يامان يولغا باشلايدىغان نەپس، شۇم نەپس:
سالىپ بۇ بەلاغە سېنى نەفسى شۇم،
قىلىپ باشغە نەفس ھەۋايىڭ ھۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

نەفسانىيەت [نفسانيت] (ئە) ئۆز نەپسىگە بېرىلىش.

نەفسپەرۋەر [نفس پرور] (ئە + پ) نەپس بەندىسى، ئاچ كۆز.

نەفسپەرۋەرلىك [نفس پرورليك] نەپسانىيەتچىلىك:
قاچانغە نەفسپەرۋەرلىك قىلۇرسەن،
جەھان مۇلكىنى ئارقە سالمادىڭ ھېچ.
— شەۋقى.

نەفى [نفى] (ئە) رەت قىلىش، ئىنكار.

نەفى ئەتمەك — «نەفى ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

نەفى ئەيلەمەك — رەت قىلماق، ئىنكار قىلماق:
تەرك ئەيلەدىم بۇ جاننى، نەفى ئەيلەدىم جەھاننى،
كۆز كۆرمەس ئاسماننى، گەردۇ غۇبار ئىچىدە.
— زەلىلى.

نەفىر [نفير] (ئە) 1) كاناي. 2) نالە، پەرياد:
نە ئۇمىد ئولدى ھەممە بەرناۋۇپىر،
كۆككە يەتتى ئاھۇ ئەفغانۇ نەفىر.
— زەلىلى.

نەفىرۇ فىغان — ئاھۇ ئەپغان، نالە ـ پەرياد:
چىققاي ئوشۇل لەھزە نەفىرۇفىغان،
ياشلەرى گوياكى چۇ ئابى رەۋان.
— زەلىلى.

فىغانۇ نەفىر — «نەفىرۇ فىغان» غا قاراڭ:
بولۇپ بەندگە زار مەجنۇن ئەسىر،
چېكەر ئېردى ھەردەم فىغانۇ نەفىر.
— ئا. نىزارى.

نەفىس [نفيس] (ئە) نازۇك؛ لەتىپ.

نەفئ [نفع] (ئە) پايدا، مەنپەئەت:
قىلىڭ ھەر دەۋا ئەيلەبان ئېھتىيات،
دەۋا نەفئىدىن بولغايسىز ھەم نىشات.
— قۇشچى.

نەفئ قىلماق — پايدا بەرمەك، پايدا قىلماق:
ئىلىم ھاسىل ئەيلەسەڭ ھەقدىن بۆلەك ئەغرازئىلە،
نەفئ قىلماس ئاخىرەتدە بارچە ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

نەفئى رەئىيە قىلماق — پۇقرالارغا مەنپەئەت يەتكۈزمەك:
ۋەھ، نەخۇب مۇنسىف ئېسە تۇڭچىلە يەئنى تەرجىمان،
بولسەلەر ھەر ۋەجھىدىن مۇئمىنلەغە نەفئى رەسان،
قايسى ئىش نەفئى رەئىيە قىلسە جەھرەن خاھ نىھان،
ئىككى ئالەم دەۋلەتى گوياكى كەلمىش بىگۇمان،
ئىززۇ ئىقبالى زىيادە بولغۇسىدۇر ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئى ئام — ئامما ئۈچۈن مەنپەئەتلىك:
قىلسە يۇرت كارىنى ئاخۇند، بەگلەگە ۋالى خىتاب،
شەرئىدىن چىقماي قىلىڭلار ئىش، نە بۇيرۇپدۇر كىتاپ،
ئالسە شەيخۇ ـ ئىسلام، رەئىس مەجمۇئ ئىشلاردىن ھىساب،
تاپسە قەلبىن ھەر ئىشىدىن قىلسە قاتتىق ئېھتىساب،
نەفئى ئام ئولماق ئىلە ياخشى بولۇر ئېردى زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئى رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى:
بار كۆمۈلمەك ھەم ئاچىلماقدا ئىكەۋلەن تەۋئەمان،
لېك بەسى بىنەفئىمەندۇر، مە بەسى نەفئى رەسان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئلىق [نفع ليق] پايدىلىق.

نەقارە [نقارە] (ئە) «نەققارە» گە قاراڭ:
مەن ئۆز دەۋرىمدە كۇسى نەزم ئۇردۇم،
سۆز ئەھلى بارچە چالمىشلار نەقارە.
— ئەرشى.

نەقب [نقب] (ئە) «نەقبە» گە قاراڭ.

نەقبە [نقبە] (ئە) لەخمە.

نەقد [نقد] (ئە) 1) پۇل، ئاقچا، قىممەت باھالىق نەرسە-لەر:

كەلدى خىرەد بىرلە گەنج ئاچتىلار،
چۇ سۆز نەقدىنى فاش ئېتىپ ساچتىلار.

— ئا. نىزارى.

2) تەييار، نەق:

فەرىدۇن فەزايىن قىلىپ ئاندا نەقد،
كى تىلسىم بىلە قىلدى گۈزەرنى گەقد.

— ئا. نىزارى.

3) دەرھال:

زەھى مەزاھىر ھۆسنۈڭكى گەنج ئولۇپ ئىزھار،
گۈھەرنى كانىدە كۆرسەتتى نەقد خىزمەتكار.

— ئىسمائىل ھاجى.

4) جان؛ تىرىكلىك:

تۇت ئەي ساقى، جام جەھانبىن ماڭا،
قىلايكىم بۇ جان نەقدىنى رەھن ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

نەقد تاراج — بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىش:

غەمزە كافىر كۆزلەرنىڭ نەقد تارامى ئۇچۇن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن بىر ـ بىرىنى ماراشۇر.

— ئەرشى.

نەقد جان تاراج — جان پىدا قىلىپ:

نەقد جان تاراج غەمىدىن ئاسراماق دىشۋار ئېرۇر،
ئىشق تاسەڭگى مەلامەتدىن ھىسار ئەتمەس ماڭا.

— غەربى.

نەقدى جان — جان پىدالىق:

سەبزە رەڭ، ئاقۇ قىزىل، ئەسۋەد لىباسىن كۆرسەتىپ،
غەفلەت ئەيلەپ نەقدى جان ئىلتىپ قۇنۇنىن ئويناتىپ.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نەقد نىسار — قىممەتلىك چاچقۇ:

گەزەلدىن ئوق كۆڭۈل نەقدى نىسار ئىشق ئولغاندۇر،
ئەمىس ھاجەت پەرىلەرگە كىم ئولدى دىلرەبا بولماق.

— ئەرشى.

نەقدىنە [نقدينە] (پ) نەق پۇل؛ غەنىيمەت:

ھىسارى تەندە تەخت پادىشاھى ناتەۋان كۆڭلۈم،
تاماشا ئەيلەدىم نەقدىنەگى ئىككى جەھان كۆڭلۈم.

— زەلىلى.

نەقش [نقش] (ئە) 1) بەزەك، زىننەت، نەقش:

ئىتلارنىڭ نەقشىن سەپالىن گەر نەسىبىم ئەيلەسەڭ،
تەشنەلىكدىن قانىن ئاناغ نەقشى بىرلە سىپقاراي.

— ئەرشى.

2) رەسىم، سۈرەت:

ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.

— ئا. نىزارى.

3) مۇراد، مەقسەت:

بۇ ئەسرارلارنىڭ نەقشىنى بىلدى گول،
ئاڭا بارغالى چارەسىن قىلدى گول.

— ئا. نىزارى.

4) تەسىر، ئىز:

خاھلاسا گول ئارىغىكسم بىر نەزەردە مەھۇ ئېتەر،
بولسە كىمنىڭ كۆڭلىدە يۈز نەقش يوقۇ بارىدىن.

— ئەرشى.

نەقش قىلماق — يازماق، سىزماق؛ تەسۋىرلىمەك:

چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.

— ئا. نىزارى.

نەقش نىگار — سىزىلغان سۈرەت؛ گۈزەل مەھبۇبە:

خالى خەتتى، زۇلفى چۇن نەقش نىگار،
مۇرغى كۆكۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.

— زەلىلى.

ئەرىنىڭ ئايىغىدا قىلدى ئىمار،
قىلىپ ئاندا شافۇر نەقش نىگار.

— ئا. نىزارى.

نەقشى مۇھەببەت — سۆيگۈ سىماسى، مەھبۇبەنىڭ سىـ-يالى:

ئىنايەت تەڭرىدىن پىرىم چۇ ھىممەت،
مۇيەسسەر بولدىيۇ نەقشى مۇھەببەت.

— مەجلىسى.

نەقشبەند [نقش بند] (ئە + پ) نەقش سالغۇچى، نەققاش.

2) خوجا بەھاۋەددىنىڭ لەقىمى:

بەندە ئاجىزغە مەدەد كۆرگۈزسە شەھى نەقشبەند،
ئۇلىياۋۇ مۇجتەھىدلەردىن مەدەد خاھىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

نەقشبەندىلەر [نقش بندىيلەر] خوجا بەھاۋەددىن نەقشـ-بەند تەرەپدارلىرى:

نەقشبەندىلەركى نەقشى بوريايى دۇرۇر،
ئەتلەسى گەردۇن ئەگەر بالىنى بىستەر بولماسا.

— زەلىلى.

نەقشساز [نقش ساز] (ئە + پ) نەققاش.

نەققاب [نقاب] (ئە) لەخمە كولىغۇچى.

نەققاد [نقاد] (ئە) تەنقىدچى.

نەققارە [نقارە] (ئە) ناغرا:

يۈگۈردى قەلئەنى بىردەمدە ئالدى،
ئۆزىنىڭ ئاتىغە نەققارە چالدى.

— ناقىس.

نەققارە قىلماق — ناغرا چالماق:
سىپاھى ئىشق كۆڭلۈ شەھرىنى قىلۇر تاراج،
بىھابى ھاي ئەجەب جەڭ ئىلە نەققارە قىلاي.

— زەلىلى.

نەققارە خانە [نقارە خانە] (ئە + پ) ناغرا چالىدىغان مەخسۇس ئورۇن:
تۈزۈپ ئورداۋۇ مىرزا خانە،
سالىپ ئاتخانەۋۇ نەققارەخانە.

— ناقىس.

نەققاش [نقاش] (ئە) سۈرەتچى، نەققاش:
رىۋايەت نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفھەسىگە سۈرۈپدۇر قەلەم.

— ئا. نىزارى.

نەققاشى سۇنئ — ياراتقۇچى، خۇدا.

نەققاشلىق [نقاش ليق] 1) نەقىشلەنگەن. 2) رەسسامـلىق، نەققاش.

نەقل [نقل] (ئە) يۆتكەش، كۆچۈرۈش؛ بايان قىلىش؛ رىۋايەت.

نەقل قىلماق — 1) يۆتكىمەك، كۆچۈرمەك. 2) رىۋايەت قىلماق:
قىلىپ ئول كېچە نەقل ئەسھاب كەھف،
داغى مەدھ ئول يار ئەھباب كەھف.

— ئا. نىزارى.

نەقل تەتۋىل — ئۆزۈن بايان:
كىشى ئىستەسە نەقل تەتۋىلنى،
تاپار «خەمسە» دە كۈللى تەفسىلنى.

— ئا. نىزارى.

نەقلى ئاسار — ھېكايە سۆزلىگۈچى:
كېلىپ كۆرسەلەر بارچە تۈججارلار،
بىرى بىرسىدىن نەقلى ئاسارلار.

— ئا. نىزارى.

نەقلى مەيى مەجلىسى — مەي سورۇنىنىڭ قىزىقچىسى:
نام مۇبارەكلىرى ساقى ئىدى،
نەقلى مەيى مەجلىسى باقى ئىدى.

— زەلىلى.

نەقۇش [نقوش] (ئە) «نەقش» نىڭ كۆپلۈكى: نەقىشلەر:
دەرىغ دەردكە ئەۋۋەل نەچەشم گۈش ئەردىم،
يوق ئەردى گىردۇ ئەناسىر چۈيى نەقۇش ئەردىم.

— زەلىلى.

نەقۇلات [نقولات] (ئە) «نەقل» نىڭ كۆپلۈكى: رىۋايەتلەر، ھېكايىلەر:
چۇ سەفھىگە چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نەقۇلات سەترىدە چاپتى قەلەم.

— ئا. نىزارى.

نەقى [نقي] (ئە) پاك، تازا، ساپ:
ھۇجۇم ئەتكەندە فەۋجى كاكۇلۇڭ يا لەشكەرى زۇلفۇڭ،
كى نەقى لائىلاھە سەۋتى ئىللەللاھ ھىسارىمدۇر.

— زەلىلى.

نەقىر [نقير] (ئە) پارچە - پۇرات نەرسە.

نەقىز [نقيض] قارشى، زىت، ئەكسى.

نەكال [نكال] (ئە) جازا، ئازاب:
تەمەئدە رەزالەت ۋە نەكال،
كەلدى مەئمۇرىغە ئوممىدى ۋىسال.

— نەۋايى.

نەكبەت [نكبت] (پ) بەختسىزلىك، پالاكەت.

نەكھەت [نكھت] (ئە) خۇشبۇي ھىد، خۇش پۇراق:
سەبا گۇلزار ئىچىدىن نەكھەتى زۇلفۇڭنى كەلتۈردى،
دېماغ ئاشۇفتەلىكدىن بوي ئالۇرنى شاممە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

نەكىم [نەكم] 1) نېمەدۇر، نېمىنى:
قايان باقسە نەقدىنە بىسياردۇر،
نەكىم ئىستەسە ئاندا ئول باردۇر.

— ئا. نىزارى.

2) ھەرقانداق بىر:
نې شەھنى قويار نەكىم گەدانى،
نە مۇفلىس بىۋە بىنەۋانى.

— موللا سالېھ.

نەگىن [نگين] قىممەت باھالىق تاش؛ ئەڭگۈشتەر:
تىلسىمى مەكانىغە يەتتى يېقىن،
بارى خەيلى بىرلە چۇ ساھىب نەگىن.

— ئا. نىزارى.

نەڭ I [ننگ] (پ) ئار، نومۇس، ئۇيات:
گەر ئاشىق ئولۇپسەن نەڭدىن كەچ،
بۇ كوي ئىچىدە ھەيا نېدىندۇر.

— ئەرشى.

نەڭۇ نامۇس — ئار ۋە نومۇس:
نەدامەت چېكىپ قىلدى ئەفسۇسلار،
يوق ئەتتى ۋەر نەڭۇ نامۇسلار.

— ئا. نىزارى.

بولۇر بىنىش كۆرۈنگەچ مەنمۇ مۇبھەم.
— ناقىس.

نەمۇدار ئەتمەك — كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق، بىلدۈرمەك:
نەمۇدار ئېتىپ ئىشقىنىڭ گەۋھەرىن،
سالىپ دىلغە ئاندىن ... جەۋھەرىن.
— ئا. نىزارى.

نەمۇدار ئەيلەمەك — «نەمۇدار ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئاتاسىن لەئلىكىم ئوت لەبدىن نەمۇدار ئەيلەمەك،
بۇلئەجەبكىم ئوتدىن ئوت ئىزھارى ئازار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

نەمۇدار بولماق — كۆرۈنمەك، ئىزھار بولماق، بىلىنمەك:
يۈزىدىن بەھرىۋەر بولغاچ نەمۇدار،
ئېرۇر ئاشىق ئاڭا شاھى جەھاندار.
— ناقىس.

نەمۇدار قىلماق — «نەمۇدار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
سالدى مېنى بۇ غەم ئىچرە ناچار،
غەم خەيلى ئارا قىلىپ نەمۇدار.
— ئەرشى.

نەمۇدار ئولماق — «نەمۇدار بولماق» قا قارالسۇن:
قاراسى كۆرۈندى بېجىن شەھرىنىڭ،
سەفاسى نەمۇدار ئولۇپ بەھرىنىڭ.
— ئا. نىزارى.

نەھاد [نهاد] (پ) «نىھاد» غا قارالسۇن:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەغە شاد،
كۆلۈپ لەپز ئەيلەپ ھەمۇل خوش نەھاد.
— ئا. نىزارى.

نەھار [نهار] (ئ) كۈندۈز:
زۇلفۇ يۈزۈڭنى ئەي پەرى لەيلى نەھار ئوقۇپ،
شەھلا كۆزۈڭنى ئاھۇيى مەردۇم شىكار ئوقۇپ.
— زەلىلى.

خۇرشىدى نەھار — كۈندۈز ئاپتىپى:
بولمەسە ئېردى ئەگەر نارەنجى ئېگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئېگىننىنى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.
— قەلەندەر.

نەھەد [نهد] (پ + ئ) چېكى يوق، ئۇزۇن:
نەھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۇنلەر،
ئىتىڭ بوينى تاناببدىن ئالاي زۇننار ئۇچۇن ئۇلچەك.
— ئەرشى.

نەھەك [نهنك] (پ) چوڭ يىرتقۇچ ببلىق، لەھەك:
تېنىڭنىزگە كىردىلەر بۇ ئىككى ماھى،
نەھەڭنى كۆيدۇرۇپ بولارنىڭ ئاھى.
— مەجلىسى.

نەھب [نهب] (ئ) تالاش، ئوغرىلاش.
نەھبۇ ياغمو — تالان ـ تاراج:
بۇ مۇلك ئەھلى ئول ئەلگە زارۇ ئەسىر،
بولۇپ نەھبۇ ياغمو قەلسلۇكەسىر.
— نەۋايى.

نەھر [نهر] (ئ) دەريا:
كۆڭۈل تاغىدىن بەھر جارى قىلاي،
چۇ كۆز بولىدىن نەھر جارى قىلاي.
— ئا. نىزارى.

نەھرى نىل — نىل دەرياسى.
نەھرى ئەزرەق — ئۇلۇغ، چوڭ دەريا.
نەھرۇل ھەيات — ھاياتلىق بەخش ئەتكۈچى دەريا.
نەھرۇن نەجات — نىجاتلىق بەخش ئەتكۈچى دەريا:
ئەرىقنى دېيان ئىسمى «نەھرۇن نەجات»
سەر شارىنىڭ ئاتى «ئەينۇل ھەيات».
— ئا. نىزارى.

نەھس [نحس] (ئ) بەختسىزلىك، شۇملۇق.
نەھل [نحل] (ئ) ھەسەل ھەرىسى.
نەھنۇ [نحن] (ئ) بىز.
نەھىف [نهيف] (ئ) 1) ئورۇق:
تولا يىغلادى بېمەسىر ئولدى كۆز،
فىراق ئىچرە دايىم نەھىف ئولدى ئۆز.
— ئا. نىزارى.

2) ئاجىز، نىمجان:
بەرسە قۇۋۋەت ھەقىر زەئىفلەرگە،
ھەم ئەسىرۇ يەتىم نەھىفلەرگە.
— زىيائى.

نەھي [نهى] (ئ) 1) مەنئى قىلىش، توسۇش.
نەھيي مۇنكەر — يامان ئىش قىلىشتىن توسۇش.
ئەمرى مەئرۇف نەھيي مۇنكەرنى بەجە كەلتۇرمەيىن،
جەھد ئەيلەپ پىشە قىلغان ياخشى ئەئمالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

ئەمرۇ نەھيي — ياخشى ئىشقا بۇيرۇش، يامان ئىشتىن توسۇش. 2) مەنئى قىلمىغان، قىلماسلىق بەلگىلەنگەن:
نەفس دەر: «فىكر ئەھلىغە كەيف ئىلە يۈرمەكلىك رەۋا،»
ئەقل ئايتۇر: «ئەھلى كەيف ئۇمر ئىچرە تاپماسلار نەۋا،»
نەفسى ئايتۇر: «مەشرەب ئويناپ، ئاڭلاغىل نەغمە ـ نەۋا،»
ئەقل ئايتۇر: «نەھىيدۇر بۇ، ئىستەمە ھەرسۇ ھەۋا،»
نەھيي ئىشلاردىن پەناھ بەرگىل، خۇدايا، بۇ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەئۇت [نعوت] (ئە) «نۇئۇت» قا قاراڭ:
ھەببىباڭ نەئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.
— ئا. نىزارى.

نەۋ [نو] (پ) يېڭى.
نەۋ ئەرۇس — يېڭى كېلىن، كېلىنچەك:
چۇ گەردۇن بىزاھىر ئېرۇر نەۋ ئەرۇس،
بەسى زىيىپ بىرلە قىلىپدۇر جۇلۇس.
— ئا. نىزارى.

نەۋ بەھار — 1) ئەتىياز، كۆكلەم:
تا يۇزىنىڭ خەيالى سەھنى كۆڭۈلگە تۇشدى،
بىر قىشنىڭ ئىچرە كۆرگىل يۇز نەۋبەھار كۆردۇم.
— ھاپىز خارەزمى.

2) ئىللىق چىراي، مېھرىبان:
بۇدۇرۇر گەردۇنى دونۇ چەرخى ۋاژۇنى ئىشى،
مەن خازان بولغان چاغىمدا نەۋ بەھارىم ئۇچرادى.
— قەلەندەر.

نەۋ جەۋان — ياش يىگىت، يىگىت:
ساچىپ نەۋ جەۋان باشىدىن سىيىم - زەر،
چۇ مەمنۇن ئولۇپ ئاندا بارغان ھەشەر.
— ئا. نىزارى.

نەۋ جەۋان ئەتمەك — ياشلىقنى، جۇشقۇنلۇقنى ئۇرغۇتماق:
سېنىڭ ھۇسنۇڭ قارىنى نەۋجەۋانى ئەتسە ئەجەب ئېرمەس،
ئېرۇر مەشھۇر جەھاندا كىمىيا مىسنى قىلۇر ئالتۇن.
— قەلەندەر.

نەۋ جەۋانلىق — ياشلىق، يىگىتلىك؛ جۇشقۇنلۇق:
كى يوتقان زەمان تاپغۇڭىز سىھھەتى،
يېتىپ نەۋ جەۋانلىق بەدەن قۇۋۋەتى.
— ئا. نىزارى.

نەۋا [نوا] (پ) نەغمە، ئاھاڭ، كۈي:
چەك ئەمدى، ئەرشىيا تۇرلۇك نەۋانى،
نەۋائى سەۋتىدە چەكسەڭ نەۋا بەس.
— ئەرشى.

نەۋا تاپماق — بەھرلەنمەك:
بۇ ۋادى ئارا بولغۇمىز رەھنەما،
چۇ رەھبەرلىكىمدە تاپارسەن نەۋا.
— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:
ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا.»
— ئا. نىزارى.

چۇ بۇلبۇل چېكىپ ئاشىقانە نەۋا،
گۇل ئىشقىدا گۇلشەندە ئەيلەپ ھەۋا.
— ئا. نىزارى.

نەۋا قىلماق — «نەۋا چەكمەك» كە قاراڭ:
ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۇل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

نەۋا نەقشى — نەۋا كۈيى، قوشاق كۈيى:
نەۋا نەقشى بىرلە تەكەللۇم قىلىپ،
كېلۇر ئېردى يىغلاپ تەرەننۇم قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەۋا يەتكۈزمەك — بەھرىلەندۈرمەك:
كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەدرى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈزۈپ بىزگە بول دەستىگىر.
— ئا. نىزارى.

خۇش نەۋا — خۇش ئاۋاز؛ يېقىملىق كۈي.

نەۋا بەخش [نوابخش] (پ) ھاجەتتىن چىقىرىش؛ غەمخور.

نەۋادىر [نوادر] (ئە) نادىر نەرسىلەر.

نەۋاگاھ [نواگاه] (پ) ناۋا قىلىدىغان، سايرايدىغان جاي:
ئەڭا سىدرە شاخى نەۋاگاھ ئولۇب،
مۇڭا رەۋزە باغى چەراگاھ ئولۇب.
— نەۋايى.

نەۋاگۇ [نواگو] (پ) كۈيچى، سازەندە.

نەۋاز [نواز] (پ) سۆزلەردىن كېيىن «- پەرۋەر» مەنىسىدە سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:
كەرەم ئەيلەگىل شاھ بەندە نەۋاز،
مۇھەببەت تەرىقىدە قىل سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

نەۋازەندە [نوازنده] (پ) كۈيچى، سازەندە.

نەۋازىش [نوازش] (پ) خۇش مۇئامىلە، مېھرىبانلىق:
دۇچار ئولدى ئاخىر بۇ ئىككى گۇرۇھ،
كۆرۈشتى نەۋازىش بىلەن پۇرشۇگوھ.
— ئا. نىزارى.

نەۋازىش ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلماق، ھۆرمەتلىمەك:
مىھىنبانۇ ئەيلەپ نەۋازىش ئاڭا،
كى فەرزەندىدەك قىلدى سازىش ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

نەۋازىش قىلماق — «نەۋازىش ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
بارىنى قىلىپ كۇل گۇدازىش قىلۇر،
قايۇ بەندە ئانى نەۋازىش قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

نەۋاساز [نواساز] (پ) 1) دادىغا يەتكۈچى؛ غەمخور.
2) كۈيچى سازەندە:
سالىھى قالغان كۆڭۈللەر دەردىن ئاغاز ئەيلەدى،
دوستۇ يارىغە مۇھەببەت بىرلە ھەمراز ئەيلەدى،
ھەم گۈلىستاندىن جۇدا بولغاچ نەۋاز ئەيلەدى،
يا ھۇ يامەنھۇ ۋە ئەللاھ دەپ ئاۋاز ئەيلەدى،
يار يادىدا ئۆزىنى مەستۇ ھەيران ئەيلەدى.
— مۇللا سالىھ.

نەۋاسازلىق [نواسازلىق] كۈيلەش، ناخشا ئېيتىش:
نەۋا سازلىق ئەيلەدى گۈل زەمان،
قەسايىد بىلەن نەقشى قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

نەۋال [نوال] (پ) سوۋغا، ئىلتىپات:
جانىمنى قويۇپ باشىم يۇزىدە،
ياشىمنى قىلاي ساڭا رەۋانە.
ۋەھھاب ساڭا مۇيەسسەر ئەتتى،
ئەنۋاۋ كەرەم نەۋال خانە.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەۋ ئامۇز [نوآموز] (پ) يېڭى ئۆگەنگۈچى.

نەۋاھى I [نواھى] (ئ) مەنئى قىلىنغان نەرسىلەر.

نەۋاھى II [نواحى] (ئ) ئەتراپلار:
كى تۈركىيان نەۋاھى سەئادەت پەيرى،
سەئادەت بىلە ھەم سىيادەت پەيرى.
— ئا. نىزارى.

نەۋايى [نواى] (پ) «نەۋا» غا قارالسۇن.
نەۋايى ئەرغۇنۇن — ئەرغۇنۇن سازىنىڭ كۈيى:
نەۋايى ئەرغەنۇنى ئىشق ياڭلىغ نالە ئەيلەرسەن،
خەمۇش ئولغىل زەلىلى دەشتى ھامۇن نەۋ بەھار ئەرمەس.
— زەلىلى.
نەۋايى بۇلبۇل — بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى، سايرىشى:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋايى بۇلبۇل،
ئەي پىرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.
نەۋايى نالەئى نەي — نەينىڭ مۇڭلۇق ساداسى:
نەۋايى نالەئى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفان سەرشىگىم چەشمە ـ چەشمە بولدى رۇد ئولدۇم.
— زەلىلى.

نەۋايىب I [نوايب] (ئ) ئورۇنباسارلار؛ ۋەكىللەر.

نەۋايىب II [نوايب] (ئ) مۇسىبەتلەر، قايغۇلار:
بىسى دەرد سۇزۇ ئەجايىب سۇخەن،
مەگەر لەيلى ـ مەجنۇن نەۋايىب سۇخەن.
— ئا. نىزارى.

نەۋئە [نوع] (ئ) «نەۋئ» گە قارالسۇن:
دەشت ئارا نەۋئە بالالار چېكىپ،
جەۋرى ستەم بىرلە بالالار چېكىپ.
— زەلىلى.

نەۋەرد I [نورد] (پ) بەزى سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «ئوتكۈچى» «كەزگۈچى» دېگەن مەنىلەر يۈكلەنگەن سۆز بىرىكمىسى ھاسىل قىلىدۇ:
رەھ نەۋەرد — يول يۈرگۈچى، يولۇچى.
دەريا نەۋەرد — دەريادىن ئوتكۈچى.
سەھرا نەۋەرد — سەھرانى كەزگۈچى:
ئىشتتىمكى، مەجنۇن سەھرا نەۋەرد،
كى باشىدىن ئايىغى ئىدى سۇزى دەرد.
— ئا. نىزارى.

نەۋەرد II [نورد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئەتىبائى ئەيلەپ جەزمۇ،
نەۋەردىدە بولدى بىساتى فەزمۇ.
— نەۋايى.

نەۋبەت [نوبت] (ئ) 1) قېتىم، نۆۋەت:
كى قەتل ئەيلەدى يەتتە نەۋبەت ئانى،
قىلىپ زۇلم بىرلە ئۇقۇبەت ئانى.
— ئا. نىزارى.
2) كۈتكەن ۋاقىت، پۇرسەت:
ئىشق دەۋرانى ماڭا تاپشۇردى مەجنۇن نەۋبەتىن،
ئىشق ئارا خالى ئەمەس ئەھلى ۋەفادىن بۇبىسات.
— غەربىي.
نەۋبەت ـ بەنەۋبەت — نۆۋەت بىلەن، ئارقا ـ ئارقىدىن:
كەتتىلەر ئادەم سەفىدىن تامۇھەممەد مۇستەفا،
بارغۇسىز نەۋبەت ـ بەنەۋبەت يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

نەۋبەر [نوبر] (پ) يېڭى، ياش كۆچەت، يېڭى مېۋە:
كۆھەن سال ئولۇپ ئۆمرىنىڭ ئەشجەرى،
يوق ئېردى يانىدا چۇ نىر نەۋبەرى.
— ئا. نىزارى.
نەۋبەرى قىمچە — ياش نوتا:
سەئادەت گۈلىغە كېلىپ غۇنچە ئول،
شەرمى باغىدا نەۋبەرى قىمچە ئول.
— ئا. نىزارى.

نەۋدە [نوده] (پ) پەرزەنت:
قىلدى ئەھلى خىرەد شەجەرنى شۇمار،
ئەدەدى ئېردىكىم نەۋدە نۇھ ھەزار.
— زىيائى.

نەۋرەس [نورس] (پ) ئۆسۈۋاتقان، ياش.

نەۋرەس نەھال — ياش كۆچەت:
قەدى گۈلشەن گىچرە چۈ نەۋرەس نەھال،
نۇقمەت يەڭلىغ ئېردى ئۇزاردا خال.
— ئا. نىزارى.

نەۋرەستە [نورستە] (پ) ياش نوتا، ياش:
دەدى شەيخ: «قىلى جەمئى نەۋرەستەنى.
ئارادىن تاي بىدىلۇ خەستەنى.»
— ئا. نىزارى.

نەۋرەسىدە [نورسيدە] (پ) يېڭى كەلگەن، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقان؛ يېڭى كەلگۈچى، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقۇچى:
نەچە نەۋرەسىدە كېلىپ دەرمەھەل،
تۇرۇپ شاھ گەترابىدا نەچچە گەل.
— ئا. نىزارى.

نەۋرۇز [نوروز] (پ) شەمسىيە يىلى ھېسابىدا يېڭى يىلنىڭ بىرىنچى كۈنى، يەنى مارتنىڭ 21 ـ كۈنىگە توغرا كېلىدۇ؛ باھار ۋاقتى:
بەلا ئالدىڭدا دۇرلەر شادلىقنى پېشە گىيلەرسەن،
نېچۈككىم بولماغايلار پۇلسىراتدىن ئوتەيىن نەۋرۇز.
— شەۋقى.

نەۋرۇزى [نوروزي] (پ) ياش باھارغا تەئەللۇق بولغان، باھار:
بۇ چەرخى ستەمكاره سالدىڭ مېنى،
گەلمىدە يوق گىيلەپ ستەم نەۋرۇزى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەۋسەفەر [نوسفر] (پ + ئ) يېڭى سەپەرگە چىققۇچى.

نەۋك [نوك] (پ) 1) قۇشنىڭ تۇمشۇقى. 2) ئوقيانىڭ ئوقى. 3) ئۇچ:
قەلەم نەۋكى بىرلە رىۋايەت قىلاي،
بۇرۇنقى زامانىدىن ھېكايەت قىلاي.
— ئا. نىزارى.

نەۋكى قەلەم — قەلەم ئۇچى:
خەيال ئەتتىمكى بۇ يازغان رەقەمدىن،
تەرەششۇھ گىيلەمىش نەۋكى قەلەمدىن.
— ناقىس.

نەۋكى مىژگان — كىرپىك ئوقى:
نەۋكى مىژگان نىش نۇشى ئەرشى گەر قىلدى ھەۋەس،
باۋەر گەتمە چىن دەبان قىلدى چۈ ئويناب ئارزۇ.
— ئەرشى.

نەۋكەر [نوكر] (پ) 1) مۇلازىم، خىزمەتچى. 2) ئەسكەر.

نەۋمىد [نوميد] (پ) نا ئۈمىد، ئۈمىدسىز:
كويىدىن مەھرومۇ نەۋمىد ياندىم، ھەسرەتىم باردۇر،
ھەۋەسلىك مۇفلىسىدەككىم قۇرۇق بازاردىن يانمىش.
— قەلەندەر.

نەۋمىد بولماق — ئۈمىدسىزلەنمەك، ئۈمىد ئۈزمەك:
بولۇپدۇر ھالەتى نې غەم، مەدەد قىل تالىئىم كىرگەي،
بىرەر جانانغە جانىمنى گەجەل نەۋمىد بولۇپ يانسۇن.
— قەلەندەر.

نەۋمىد ئولماق — «نەۋمىد بولماق» قا قارالسۇن.
چۈ نەۋمىد گولۇپ ياندى بارغان رەسۇل،
دىدى سۆزنى: «قىلماس بۇ ھالنى قەبۇل.»
— ئا. نىزارى.

نەۋمىدلىغ [نوميدليغ] ئۈمىدسىزلىك:
ئاتاغا بېتىپ ئانچە نەۋمىدلىغ،
تۇشۇپ تەلبە باشىغە تەجرىدلىغ.
— ئا. نىزارى.

نەۋمىدلىق [نوميدليق] «نەۋمىدلىغ» قا قارالسۇن:
تاپالماي ئانى يەتتى نەۋمىدلىق،
كى ئول چۆجەگە يەتتى تەجرىدلىق.
— ئا. نىزارى.

نەۋم [نوم] (ئە) ئۇيقۇ:
كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكسن ماڭدى، قىلدى دىلئارائە نەۋم.
— ئا. نىزارى.

نەۋم قىلماق — ئۇخلىماق؛ ئۇيقۇ كەلمەك:
كى مەسئۇد قىلاي دەپ گىدى مۇندە نەۋم،
گەدەددىن فۇزۇنراق بېتىپ كەلدى قەۋم.
— ئا. نىزارى.

نەۋنىھال [نونهال] (پ) 1) ياش كۆچەت:
سەر بەسەر سۇرغەتدىن ئول ئارەز ئۆزە تەم ـ تەم گەرەق،
نەۋنىھال ئۆستىمدە قۇدرەت يىلىدىن شىرىن سەمەر.
— ئەرشى.

2) ياشلىق:
سەرسەرى ھىجران قۇرۇتمىش نەۋنىھالىم گۈللارىن،
گەرغۇۋان چېھرەمنى ئول دەم زەفىران قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

نەۋھە [نوحه] (ئە) ئۇن سېلىپ يىغلاش، ناله:
بۇگۈن باغى جۇنۇننىڭ بۇلبۇلىدىن ناله كەلمەيدۇ،
گۈلىستان خالىئى گۈل پەردەدە نەۋھە گەلەم تەنھا.
— زەلىلى.

نەۋھە قىلماق — ئۇن سېلىپ يىغلىماق:
قىلىپ نەۋھەلەر كۆپ ئاتا ۋە بالا،
نەزەردە گۈلۈكدەك ياتىپدۇر بالا.
— ئا. نىزارى.

نەۋھى تەرەننۇم — مۇڭلۇق كۈي:

گەھی تەییار ئېتىپ جىنسى تەنەئىۋم،
گەھی پەیدا قىلىپ نەۋھى تەرەننۇم.
— ناقىس.

نەۋۋاب [نواب] (ئە) ئورۇنباسار، ۋەكىل؛ نۆۋەتچى.

نەۋىد [نوید] (پ) خۇش خەۋەر:
ھەر نەۋىدكىم جۇنۇندىن رەقىس ئېتەر ئەيب ئەتمەڭىز،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

نەۋىد بەرمەك — خەۋەر بەرمەك، خەۋەرلەندۇرمەك:
قىلىپ ئىشقنى ئەۋۋەلى ئافەرىد،
ھەمە شەيئىگە بەردى ئاندىن نەۋىد.
— ئا. نىزارى.

نەۋىس [نویس] (پ) سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «يازغۇچى، كۆچۈرگۈچى» دېگەن مەنىلەر يۈكلەنگەن سۆز بىرىكمىسى ھاسىل قىلىدۇ.
خۇش نەۋىس — چىرايلىق يازغۇچى:
خەتتى زىيبا ئىلم ئەھلىغە ئەجەب نۇر ئۆزرە نۇر،
كاتىبىكىم خۇش نەۋىس ھەم راست نەۋىس نۇر ئۆزرە نۇر،
خەتتى ئەئلانىسىق ئىلم مۇفتاھ رەزىق نۇر ئۆزرە نۇر،
جىلۋەلەر ئەيلەپ تەبەسسۇم تۇرغانى تۇر ئۆزرە نۇر،
ھەق ئەزىز ئەتكەي بۇ يەڭلىغ كاتىبنى ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەۋئ [نوع] (ئە) تۇر، خىل.
بۇ نەۋئ — بۇنىڭغا ئوخشاش:
كى بۇ نەۋئ ئۇلارنى ئەسىرى فىراق،
كۆرەر ھەجر بىدادىدىن ياخشىراق.
— ئا. نىزارى.
بۇ نەۋئى دەۋران — بۇنىڭغا ئوخشاش دەۋر، زامان:
بىلمەيىن بىخەبەر دۇرۇر ئاندىن،
كەتكۈسىدۇر بۇ نەۋئى دەۋراندىن.
— زىيائى.
بۇ نەۋئى گۇفتار — بۇنىڭغا ئوخشاش سۆز:
دېدى: «قىلدىڭ بۇ نەۋئى گۇفتارى،
چىق، كۆرۈنمە بۇ ئوردادىن نارى.»
— زىيائى.
ئول نەۋئىكىم — شۇنىڭغا ئوخشايدۇكى:
دەيچۇ كويۇڭدا تاپىپ ئىشقىم كەمال ئول نەۋئىكىم،
ئالغامەن ۋەقتى سۇجۇد ئەر كەئبەۋۇ بۇتخانەدۇر.
— ئەرشى.
ئول نەۋئى — ئۇنىڭغا ئوخشاش:
كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يارەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول - نەۋئى دەشتى كەربالا يوقتۇر.
— ئەرشى.

نەئىم [نعیم] (ئە) نېمەتلەر:
سايە بېرىپ ئەرشى بەلەندى ئەزىم،
جىلۋە بېرىپ جەننەت ئىچرە نەئىم.
— زەلىلى.

نەئت [نعت] (پ) سۈپەتلەش، مەدھىيىلەش؛ سۈپەت، تەرىپ.
مىسرەئى بەرجەستەۋۇ نەئتىڭ زەلىلى ئەيتۇدۇر،
سەن كەرەم بىرلە كەچۈرگەيسەن سۆزى بولسا خەتا.
— زەلىلى.
نەئتومەنقەبەت — سۈپەت ۋە پەزىلەت:
ساھىبى مىئراجى نەئتۇ مەنقەبەت،
ئافتابى ئاسمانۇ مەئرىفەت.
— زەلىلى.

نەئرە [نعره] (ئە) لەرزىگە سالىدىغان ھەيۋەتلىك ۋارقىراش؛ پەرياد:
ئەژدەھايى بېشەنى ھەيبەتدە كىم قىلغاي خەراب،
دۇلدۇل ئۆزرە نەئرەئى ئاۋازى ھەيدەر بولماسا.
— زەلىلى.
نەئرە چەكمەك — لەرزىگە كەلتۈرىدىغان ھالدا ۋارقىرىماق؛ پەرياد قىلماق:
نىچۇك مەن نەئرە چەكمەي ھەم فىغانۇ ھاي - ھۇي ئەتمەي،
سېنى باغى جەناننىڭ بىر گۇلى نەززارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

نەئش [نعش] (ئە) جىنازا، تاۋۇت:
ياپىپ نەئش ئۈزە چۇ زىبا مەتاۋ،
بەسى رەڭگى خۇش ئېردى دىبا مەتاۋ.
— ئا. نىزارى.

نەئل [نعل] (ئە) 1) نال، تاقا. 2) كەش:
ئەرشى ئەزەم گەردى نەئلىڭدىن باشىغە قىلدى تاج،
ئارزۇ ئەتكەچ غۇبارى مەقدەمىڭدىن ئول رەۋاج.
— شەۋقى.

نەئلەين [نعلین] (ئە) بىر جۈپ كەش:
ئايا ئەھمەد، ئاياغدىن ئالمە نەئلەين،
ئاڭا دۇر خاكى نەئلىڭ سۈرمەئى ئەين.
— ناقىس.

نەئماۋ [نعماء] (ئە) نېمەت، ئىنئام:
خەستە ئۇششاق ئەھلىنى تاراج ئېتەرگە ئول زەمان،
بۇ كۆڭۈل مۇلكى جەۋاب بەرسۇن قاچان نەئماسىغە.
— موللا سالېھ.

نەي [ني] (پ) 1) نەي. 2) قومۇش:

AltunOq

دەفتەرى جانىم ئۆرتەدى شۇئلەڭى جىلۋە سۇخەن،
ھەرفى زەبان نەغمە سەنج تىغى، نەي قەلەم ئىمىش.
— زەلىلى.

نەيرەڭ [نيرنگ] (پ) ھىيلە، مىكىر؛ ئالداش:
كېلىپ تۇشتىلەر ئول خەزايىن ئارا،
كى ئول جايى نەيرەڭ ئايىن ئارا.
— ئا. نىزارى.

نەيلەسۇن [نيلاسون] قانداق قىلسۇن، نېمە قىلسۇن:
نەيلەسۇن ئەرشىكى قىلماي دەمبە دەم تەكرار ئىشق،
ئىشق پەرى مەنئ ئېتىمپ ئۆزگەنى مۇنى ئۆرگەتۇر.
— ئەرشى.

نەيلەمەڭ [نيلامك] قانداق قىلماق، نېمە قىلماق:
ئەرشى ئول دامەن نەھەد تۇتغىل نەۋائى دامەنىن،
نەيلەگۈڭ نايابا ئىش ئىستىمپ ئۆز بۇھتان ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نەيلەي [نيلاي] قانداق قىلاي، نېمە قىلاي:
بۇل ئەجەب يار ئالدىدا مەھرەم بولۇپ نەچچە رەقىب،
ئاھ نەيلەي، كەلمەگىل دەپ مېنى دائىم قاۋلاشۇر.
— ئەرشى.

نەيلەيىن [نيلايين] قانداق قىلاي:
ئىشق ئوتى كۆيدۈردى ئانداغ يوقۇ بارنىم نەيلەيىن،
ئالدى ئىلكىمدىن ئىنانى ئىختىيارىم نەيلەيىن.
— ئەرشى.

نەيىستان [نيستان] (پ) قومۇشلۇق:
ئاتى خۇج مۇھەممەد شەرىف پىردۇر،
ئول نەيستانى جەھاندا شىردۇر.
— زەلىلى.

نەييىر [نير] (ئە) نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق.
نەييىرى ئەئزەم — قۇياش:
نەردبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخ كىمم،
پايەلەردى پايە ئەردى نەييىرى ئەئزەم ئەمەس.
— ئەرشى.

نۇبۇۋۋەت [نبوت] (ئە) پەيغەمبەرلىك؛ ئەلچىلىك:
نۇبۇۋۋەت سىلاھىدىن ئول كىيدى تاج،
چۇنان تاج لەۋلاك تاپتى رەۋاج.
— قۇشچى.

نۇتق [نطق] (ئە) گەپ قىلىش، سۆزلەش؛ گەپ، سۆز.
پايى بەندەم ئولدۇم سەرى زۇلفى پەرىشانلىڭ كۆرۈپ،
نۇتقدىن قالدىم لەبى لەئلى دۇر ئەفشانلىڭ كۆرۈپ.
— غەربى.

نۇجۇم [نجوم] (ئە) «نەجم» نىڭ كۆپلۈكى: يۇلتۇزلار:
چۇ مەستۇدغە ئەتتى بۇ ۋەھمى ھۇجۇم،
تۇشۇپ كۇن زىمىنغە، كۆرۈندى نۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

سەما سەتھىدە چەرخ ئەختەر فىشان،
نۇجۇم بىرلە كۆكنى قىلىپ گۈلىستان.
— ئا. نىزارى.

نۇجۇمۇ خىرمەن — يۇلتۇزلار توپى:
دانى مىكىدىن بىرى پايانغا يەتمەس،
نۇجۇمى خىرمەنىدىن دانغە يەتمەس.
— ناقىس.

نۇخۇد [نخود] (پ) «نەخۇد» غا قارالسۇن:
بىساتلاردا ئەنجۇمەڭ ساچىلغان،
نۇخۇددۇر گەر ئۇچۇندۇر گۇشۇارە.
— ئەرشى.

نۇخۇست [نخست] (پ) بىرىنچى، ئىلگىرى؛ ئالدىن:
كى باردۇر ئاڭا تۇرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇبەكرى سىددىق يار نۇخۇست.
— ئا. نىزارى.

«فى» كى نۇخۇستىن كۆرمەن فاقەدۇر،
تالىبى سادىقغە دەم نەفخە سۇر.
— زەلىلى.

نۇر [نور] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق:
خۇداۋەند نۇرۇ خۇداۋەند نار،
خۇداۋەند مۇرۇ خۇداۋەند مار.
— ئا. نىزارى.

نۇرى ئەين — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت:
كى بەستەين نۇرەين بىل نۇرى ئەين،
ئىمام ھەسەن ھەم ئىمام ھۇسەين.
— ئا. نىزارى.

نۇر تامماق — نۇرسىزلانماق:
چۇدەرلەركىم ئۇلەر ھۇرى سىمادۇر،
مۇنىڭدەڭ سارغارىپ نۇر تامادۇر.
— مەجلىسى.

نۇرى ھۇدا — ياخشى يولغا يېتەكلىگۈچى نۇر، نىشان:
پەردەدارى ھەزرەتى ھەق بولغانلىڭ مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدلىڭ نۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.
— زەلىلى.

نۇرى ھىدايەت — «نۇرى ھۇدا» غا قارالسۇن:
چۇ يەتتى بۇ نىدايى با شەرافەت،
كەفش ئالماسىدىن ئول نۇرى ھىدايەت.
— ناقىس.

نۇرى ئىمان — ئىمان بىلەن دىلنى يورۇتقۇچى نۇر:
قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت گەي راھىم،

ئاتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە نۇرى گىمان ھەم.
— قەلەندەر.

نۇرئامىز [نورئەمىز] (پ) نۇرلۇق.

نۇرانى [نورانى] (ئ + پ) نۇرلىنىپ تۇرىدىغان، نۇرلۇق:
فەلەك دېدىكى: «مەن نۇرانىدۇرمەن»
دېدى يەر: «مەن جەۋھەركانىدۇرمەن».
— ناقىس.

نۇر ئەفشان [نورافشان] (ئ + پ) نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق:
نۇر ئەفشان گۈلدىلەركىم ھەر تەرەپ،
زۈلمەتنى يەلدانى قىلىپ بەر تەرەپ.
— زەلىلى.

نۇرتاب [نورتاب] (ئ + پ) نۇرلىنىش، نۇرانىلىق:
چىراكسىم كۆڭۈل مۈلكى ئانچە خەراب،
خىرەد يۈزىدە يوقتۇرۇر نۇرتاب.
— ئا. نىزارى.

نۇردىدە [نوردىدە] (ئ + پ) كۆز نۇرى:
دېدىكىم: «ھەقسىز ئەھلى تۇججار گىدىم،
كى نۇردىدەگى مەردى سەيياد گىدىم.»
— ئا. نىزارى.

نۇرۇلھۇدا [نورالھدى] (ئ) «نۇرى ھۇدا» غا قارالسۇن:
زەھى شاھى لەۋلاك نۇرۇلھۇدا،
شەھەنشاھى كەۋنەيىن بەدرۇددۇجا.
— ئا. نىزارى.

نۇزۇل [نزول] (ئ) چۈشۈش.
نۇزۇل ئەتمەك — 1) چۈشمەك:
نۇزۇل ئەت ئاسماندىن يەر تەرەپكە،
بېتەرسەن بۇ كېچە ئانداغ شەرەپكە.
— ناقىس.

2) مېھمان بولۇپ كەلمەك، قونماق:
بۇ كۆڭۈل ئۆيىگە زەيىق بولدى سەفاۋۇ سىدقىدىن،
كىم نۇزۇل ئەتسەك نە بولغاي دىلكۈشا كاشانەدۇر.
— ئەرشى.

نۇزۇل ئەيلەمەك — «نۇزۇل ئەتمەك» كە قارالسۇن:
چۇ فەرھاد قىلىپ بىر بىسىك بارگاھ،
نۇزۇل ئەيلەدى ئاندا شەھ بىرلە ماھ.
— ئا. نىزارى.

كى ئول مەئمەنە ئەيلەپ نۇزۇل،
فەنادىن بەقا سارىغە تاپتى يول.
— ئا. نىزارى.

نۇسخە [نسخه] (ئ) بىرەر نەرسىنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمىسى، يېزىق:
يۈزۈم سۈنئى ئىلاھى دەفتەرىدىن نۇسخەدۇر گويا،
تۇشۇپدۇر مىسرەئى بەرجەستەلەردەك سۈرمىتى قاشىم.
— زەلىلى.

نۇسخەئى تۇمار — دۇئا يېزىلغان، يۆگەلگەن ئۇزۇن قەغەز:
نۇسخەئى تۇمارى غەم بەرسەك پەرىزادىم ماڭا،
تەۋق ئېتىپ جان پەردىسىگە يۈرگەگەي ئەردىم بوگۈن.
— زەلىلى.

نۇسرەت [نصرت] (ئ) 1) غەلىبە، زەپەر:
ئەيلەبان بىر - بىر بۇ سۆزلەرنى بەيان،
فەتھى نۇسرەتلەر بىلەن ئاتلاندى خان.
— زەلىلى.

2) ياردەم، مەدەت:
قويۇپ تۇفراققا يۈز، ئەيلەپ تەزەررۇئ،
خۇدايىدىن قىلىپ نۇسرەت تەۋەققۇئ.
— نەۋائى.

نۇسرەت شىھاب — غەلىبە نۇرى پارلىغان، غەلىبە كۆزگە كۆرۈنگەن:
ئەيياسى ئۇمرۇڭ شاد بول بەغەم سالىم ئاباد يول،
ئىسلام ئارا ئامان بول فەتھۇ زەفەر نۇسرەت شىھاب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نۇسرەت قەرىن — غەلىبىگە ئېرىشىلگەن.

نۇسرەت تاپماق — غەلىبە قازانماق:
ياكى جەڭ قىلسە ئۆزىنىكىم بەھادىر چاغلابان،
شاھى ئەتلەسلەر كىيىپ زەررىن كەمەرلەر باغلابان،
ھەر كۈنى ياغلىق قەلاۋ بىرلە قوساقنى ياغلابان،
بۇ غەرەزدىن قىلسە جەڭ گەرچە يۈرەكنى داغلابان،
بولمايىن مەقبۇل نۇسرەت تاپمايىن قوغلار زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نۇسۇس [نصوص] (ئ) دەلىللەر، ھۆججەتلەر.

نۇش [نوش] (پ) 1) تاتلىق، شېرىن:
دىلى گوت ياقماغۇنچە جۇش بولماس،
جەفانى چەكمەگۈنچە نۇش بولماس.
— مەجلىسى.

2) ئىچىش؛ ئىچكەن، تېتىغان؛ تەم:
قايسى ھەلقۇمدۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش.
— نورۇز ئاخۇن زىيائى.

نۇش ئەتمەك — ئىچمەك:
شەھادەت مەينى بېگىم نۇش ئېتىمپ،
ئۆزىنى شاد ئېتىمپ بىزنى خاموش ئېتىمپ.
— ئا. نىزارى.

نۇش ئەيلەمەك — «نۇش ئەتمەك» كە قاراڭ:
كى نۇش ئەيلەبان راھنى شاد ئولاي،
ئانىڭ كەيفىدىن غەمدىن ئازاد ئولاي.
— ئا. نىزارى.

نۇش خەندە — شېرىن كۈلكە:
جەفاۋۇ جەۋرۇ مېھنەت بىرلە ئۇمرى خىزمەتىن قىلسام،
نى بولغاي ئىلتىپاتىدىن ماڭا بىر نۇش خەندە ئولغاي.
— قەلەندەر.

نۇش لەب — شېرىن لەۋ:
بىرى نۇش لەب بىلە گەر دىسە كامى جان بىرەي،
رەشىكدىن ئۆلتۈرمىش ئول بىر تىيرى باران ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نۇشادىر [نوشادر] (پ) نۆشۈدۈر.

نۇشدارۇ [نوشدارو] (پ) زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا، تىرياك:
شاھا نەسىھەتىمدۇر گوياكى نۇشدارۇ،
ئاھىستە سۈرت تەكاۋۇر ھەر كوشە دادخاھى.
— زەلىلى.

نۇشىدەر [نشدر] (پ) «نوشادىر» غا قاراڭ:
ۋەلى يۇمشاغاندا قاراغى ئانىڭ،
دغى ئورنىغە ھەم نۇشىدەر سالىڭ.
— قۇشچى.

نۇشىرۋان [نوشيروان] (پ) ئىراننىڭ ئادالەتلىك مەشھۇر شاھى:
سىپاھى ئىشق زۇلۇم ئەتسە، ئەجەب ھالىمنى بىر سورماس،
مۇھەببەت كىشۋەرىغە گەرچە ئول نۇشىرۋانىمدۇر.
— ئەرشى.

نۇقات [نقاط] (ئە) «نۇقەت» كە قاراڭ:
كۆرمەمىش چەشمى سىپېھرى سەن كەبى خۇرشىدنى،
شەمئىدەك رۇخسارە بەدرى ماھى شەئباندىن نۇقات.
— ئىسمائىل ھاجى.

نۇقەت [نقط] (ئە) 1) چېكىتلەر:
قەدى گۈلشەن ئىچرە چۇ نەۋرەس نىھال،
نۇقەت يەڭلىغ ئېردى ئۇزارىدا خال.
— ئا. نىزارى.

2) كۆز يېشى:
ئول ئەشك چېكىپ بۇ يۈزدە خەتلەر،
قەترە كەبى ھەر سەرى نۇقەتلەر.
— نەۋايى.

نۇقەبا [نقباء] (ئە) باشلىقلار، ئۇلۇغلار.

نۇقتە [نقطه] (ئە) 1) چېكىت. 2) تامچە. 3) خال. 4) ئوتتۇرىسى، مەركىزى:
كۆز ئىكى خۇنرىز كافىر يائىكى ئاھۇ بەرە،
يا ئىكى جان نۇقتەسى يا نەرگىسى شەھلامۇدۇر.
— ئەرشى.

نۇقتەئى خال — چېكىلگەن قارا خال:
جۇنۇن قاناتىن ئاچىپ، بەسكى ئەيلەبان پەرۋاز،
لەبىڭدە نۇقتەئى خالىڭنى خۇب نەززارە قىلاي.
— زەلىلى.

نۇقتەئى خەت — چېكىلگەن خال:
قەلەم لەبىڭدەكى خالىڭنى نۇقتەئى خەت دەر،
كى ئىككى تىللىغىدىن تەلئەتى گۇۋاھ قارا.
— زەلىلى.

نۇقتەئى مەۋھۇم — خىيالىي نۇقتا:
نۇقتەئى مەۋھۇم ئېرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق سارى ئىمامۇدۇر.
— ئەرشى.

نۇقتەئى مۇشكىن — قارا خال.

نۇقتەئى مېھر — قۇياش.

نۇقرە [نقره] (پ) كۈمۈش:
ھاسىلى خەرمەن ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆردە نىچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقرە بىلەن زەرمەتاۋ.
— زەلىلى.

نۇقرەئى خام — ساپ كۈمۈش:
ئۇريان قىلغان پۇتۇڭنى ھەرشام،
فەرز ئەيلەدىم ئانى نۇقرەئى خام.
— ئەرشى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن ـ كۈمۈش:
بۇ تۆرتىنى ھەر نەرسە بېرىپ ئال،
زەرۇ نۇقرەسىن بەلكى جان بېرىپ ئال.
— قۇشچى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن ـ كۈمۈش:
زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بىشۇمارراق ئىكرام.
— زىيائى.

نۇقرە فام [نقرەفام] (پ) كۈمۈش رەڭ:
كىرىپ نەقب ئارا ئانچە قىلدى خىرام،
كى ئېردى ئىككى لەۋھەئى نۇقرەفام.
— نەۋايى.

نۇقس [نقص] (ئە) كەملىك، نۇقسان:
مۇقەررەر ئەيلەدى تەھرىر نەزمە تارىخىن،
ئاياغى كامىل ئەمەس نۇقس ئىلە چۇنان تارىخ.
— شەۋقى.

نۇقسۇ كەمال — كەملىك ـ تولۇقلۇق، كەم ـ ئارتۇق.

لۇق:
بەيان قىلىكۇم يەنە بىرمۇنچە ھالىم،
ئاڭارچە بولسىمۇ نوقسۇ كەمالىم.
— ناقس.

نۇقسان [نقصان] (ئە) كەمچىلىك، ئەيب؛ خاتا:
تەۋەككۈلگە نۇقسان يېتىپ قەۋلىدىن،
كى فىكر قىلمەسلىك ئاخىرى ھەۋلىدىن.
— ئا. نىزارى.

نۇقسانلىق [نقصان لیق] ئەيب، نۇقسان بولىدىغان ئىش، ئالامەت:
ئەيلەسۇن نەچچە ئەل نىگەھبانلىق،
يەتمەسۇن بۇ شەجەرگە نۇقسانلىق.
— زىيائى.

نۇقساندار [نقصان دار] (ئە + پ) ئەيب، نۇقسىنى بار.

نۇقل [نقل] (ئە) مەيدىن كېيىن يېيىلىدىغان مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ گېزەك:
تۇتى گە نۇقل شەككەردىن ئېرۇر شىرىن دەھەن،
كىم بۇ جانگە مەي خۇش ئولمىش لەئلى شەككەر خاسىدىن.
— ئەرشى.

نۇقۇد [نقود] (ئە) «نەقد» نىڭ كۆپلۈكى: پۇللار، قىممەت باھا نەرسىلەر؛ بايلىقلار:
جان نۇقۇدىنى نىسار قىتمەي نېتەي، گەر ئەيلەسە،
شۇئەلەر بۇ شوخ شەڭ مايىل بولۇبان ھەر ساڭى.
— ئەرشى.

نۇقۇش [نقوش] (ئە) «نەقش» نىڭ كۆپلۈكى: نەقىشلەر:
گۈناھدۇر ئوتۇن تەۋبە ئوت بىرلە ياغ،
يوق ئەيلەر گۈنەھ سەفھەسىدىن نۇقۇش.
— شەۋقى.

نۇك [نوك] (پ) «نەۋك» كە قارالسۇن.

نۇكات [نوكات] (ئە) «نۇكتە» نىڭ كۆپلۈكى: ئىنچىكە مەنىلىك سۆزلەر:
ئاڭا قالمادى ئۇرگە تۇرگە نۇكات،
مۇئەللىم ئۇلۇمىنى ياد ئالدى پات.
— ئا. نىزارى.

نۇكته [نكته] (ئە) 1) ئىنچىكە مەنىلىك سۆز، قىزىق، مەنىسى چوڭقۇر سۆز:
رەيا ھەين ۋەرد ئېچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۇيىدىن ئېرۇر نۇكتە بۇ.
— ئا. نىزارى.

2) ھېكمەت؛ سىر:
ئىشىت ئەمدى يەنە بىر نۇكتە سامىئ،
كى بولدى بۇ رىسالە ئىسمى لامىئ.
— ناقس.

نۇكته پەرداز — چوڭقۇر مەنىلىك چىرايلىق سۆز ئېيتقۇچى:
نۇكتە پەردازى سۇخەن ئىقلىمى ئىچرە قالمادى،
دەفتەرى دىباچەگى مەئنى نەغەم كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

نۇكته پەرۇەر — «نۇكتە پەرداز» غا قارالسۇن.

نۇكته پەرۇەردە — ئاجايىپ ۋە ئىنچىكە مەنىلىك.

نۇكته پەيۇەند — ھېكايىچى، سۆزلىگۈچى.

نۇكته سۇرمەك — چىرايلىق گەپ قىلماق:
ئەمىس ھەر بەندىگە ئۆزىچە كەلمەك،
بۇ يەتلىغ بارگەھدە نۇكتە سۇرمەك.
— ناقس.

نۇكتەئى تەرىقەت — تەرىقەتنىڭ ھېكمىتى؛ سىرى:
مەفھۇم ئېتەلمەگەندىن بىر نۇكتەئى تەرىقەت،
ئەللامەلەرغە تۇشتى يۇز نەۋئى ماجرايى.
— زەلىلى.

نۇكتەئى تەۋھىد — تەۋھىد ھەققىدىكى مەنىلىك سۆزلەر.

نۇكتەئى خۇپ — ياخشى ھېكمەتلەر:
ئىشىت سامىئ بۇ يەردە نۇكتەئى خۇب،
ئەجايىب نۇكتەكىم شىرىنتۇ مەرغۇب.
— ناقس.

نۇكتەئى زائىدە — ئارتۇقچە سۆز:
سىكەندەرگە چۇن يەتتى فايىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.
— نەۋايى.

نۇكتەئى شەھرىيار — بۇيۇك پادىشاھنىڭ سۆزى:
بۇلاردىن سوراپ نۇكتەئى شەھرىيار،
جەۋابىدا قىلدى بارىن شەرمسار.
— ئا. نىزارى.

نۇكتەئى مەزمۇم — يامان سۆز.

نۇكتەئى مەۋزۇن — كېلىشكەن سۆز.

نۇكتەئى ۋەھدەت — يالغۇزلۇقنىڭ سىرى:
يېگى ئاي رەشكىن تۇتۇپدۇر ھالقە ئۇرغان غەيبەنىڭ،
نۇكتەئى ۋەھدەتدۇر، ئايا، يۇز ئۇزە خالۇ خەتنىڭ،
يۇزدە بۇ تەم ـ تەم ئەرەق كۆر، ئەي فەلەك تۇك كەۋكەبىڭ،
قامەتىڭ روھى رەۋان بارامتەردۇر كۆزلەرىڭ،
لالەئى ھەمرامۇسەن يا ئەختەرى رەخشانمۇسەن؟
— ئەرشى.

نۆكتەئارا [نكتەآرا] (ئە + پ) مەنىلىك سۆزلەرنى ئېيتقۇچى.

نۆكتەدان [نكتە دان] (ئە + پ) سۆزىنىڭ ئىنچىكە مەنىسىنى چۈشەنگۈچى:

«مىم» مەلائىكىلەر مېنىڭ ھالىمغە ھەيران ھەركېچە،
مېھرىبانىم، نۆكتەدانىم، غەمگۇزارىم سەنمۇسەن؟

— مۇللا سالىھ.

چۈ بىر نۆكتە ئىنشا قىلىپ نۆكتەدان،
سۈرۈپ ئىشقى ھەرفى بىلەن داستان.

— ئا. نىزارى.

نۆكتەدانلىق [نكتە دانلىق] زېھنى ئۆتكۈرلۈك:

بۇ يەڭلىغ ئەيلەمىشدۇر نۆكتەدانلىغ،
دېمەيكىم نۆكتەدانلىغ، پۈرپىشانلىغ.

— ناقىس.

نۆكتەرەس [نكتەرس] (ئە + پ) چىرايلىق سۆزلىگۈچى:

ۋاللى بۇ تۈرفەدۇر، ئەي نۆكتەرەسلەر،
دىكاكەت تەبئىلىغ نازۇك نەفەسلەر.

— ناقىس.

نۆكرە [نكرە] (ئە) بىلىمسىز؛ مۇنكىر:

ئەگىمامى شەھر بولدۇم، ئەمۇئەززىنان چەغرە،
ئەسۇفىئى رىيايى ئەقلەندەران نۆكرە.

— زەلىلى.

نۇن [نون] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ن» ھەرپىنىڭ نامى. بۇ يەردە قەدىمىڭ پۇكۇلۇشى «ن» غا ئوخشىتىلغان:

گۈل ئىشىدا ۋاللى ئانچە مەھزۇن ئىدى،
ئەلىغدەك قەدى غەم بىلە نۇن ئىدى.

— ئا. نىزارى.

نۇن بولماق — پۇكۇلمەك، ئېگىلمەك:

مېنى ئەيلىدى ئۇسرۇزار زەبۇن،
ئەلىغدەك قەدىم غەم بىلە بولدى نۇن.

— ئا. نىزارى.

نۇھ I [نه] (پ) توققۇز:

رۇيى زەمىنگە بولماسا ھائىل ئەگەرچە نۇھ قەلەك،
رەۋزەدىن ئۈرۈلۈر ئىدى مىسلى كەبۇتەران مەلەك.

— زەلىلى.

نۇھ II [نوح] (ئە) نۇھ پەيغەمبەر:

يەھيا ۋە نۇھ ئادەم سەفى داۋۇد سۈلەيمان يىغلادى،
دوستۇڭ مۇھەممەدنى شەفئەت ئەيلەپ ئىجابەتدىن سۇراغ.

— شەۋقى.

نۇھۇسەت [نحوست] (ئە) شۇملۇق؛ بەختسىزلىك.

نۇھۇفت [نهفت] (پ) «نۇھۇفتە» گە قارالسۇن.

نۇھۇفەت ئەيلەمەك — يوشۇرماق، سىرلىق تۇتماق:

داغى مېھر ئۈزنى نۇھۇفت ئەيلەدى،
قەلەك ئىنچە ئەنجۇم شۇ كۇفت ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

نۇھۇفتە [نهفته] (پ) يوشۇرۇنغان؛ يوشۇرۇن، مەخپىي سىر.

نۇئمان [نعمان] (ئە) قان؛ قان رەڭگىدىكى:

بەندە ئاجىزغە شەفەئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى گۇل شاھ نۇئمانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

نۆكەر [نوكر] (پ) «نەۋكەر» گە قارالسۇن:

ئىتتىفاق ئەيلەپ ھەممە قول بەردىلەر،
قالمادى قول بەرمىگەن بەگۇ نۆكەر.

— زەلىلى.

نې I [ني] نېمە، قانداق:

نې قىلىپدۇرمەن، دېگىل ئەي شۇخ سىيمىنبەر ساڭا،
قولۇڭنا باردۇر مېنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر ساڭا.

— قەلەندەر.

قانچە قىلسام نالەيۇ ئەففان، قەلەندەر، سۇرى يوق،
نې غەمى باردۇر ئانىڭ بۇ ئاھۇ ئەففانىم بىلە.

— قەلەندەر.

نې II [ني] «نە I» گە قارالسۇن:

يۈزىنى كۆرەردە نې كۆرۈنسۇن كۆزۈمە زۇلف،
مۇئمىن قاشىدە كافىرى خەيبەرگە نې ساندۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

نېتاڭ [نې تانك] 1) ئەجەب ئەمەس، ھېچقىسى يوق:

نېتاڭ گەر ئىشۋە بىرلە ئەيلەسەڭ كۆڭلۈم بارىن غارەت،
نېچۈككىسم سەن كەبى بۇ ئالەم ئىچىرە سېنىڭدەك بىۋەفا يوقتۇر.

— ئەرشى.

2) نېمىشقىدۇر؛ قانداقتۇر:

دۈنيا بىرلە ياد ئەتسە ھەر دەردمەند،
ئەگەر بولسا ئاندىن نېتاڭ بەھرە مەند.

— ئا. نىزارى.

نېتەك [نيتنك] نېچۈك:

سۇبھى سادىقدەك ياقامنى ياكى ئەيلەرمەن نېتەك،
غەيرەتىم كەلدى قەمەرنى نالە ئاغۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

نېتەي [نيتاي] نېمە قىلاي:

دىلرەبا ۋەسلىگىنى ئىزدىمې بىنەۋا بولدۇم نېتەي،
بۇ كۆڭۈل ئاخىر فىراقىدا گەدا بولدۇم نېتەي.

— مۇللا سالىھ.

نېتەي ئەۋۋارە بولماي بىر سېنىڭدەك غەمگۇزارىم يوق،

كۆيۈپ فۇرقەت ئوتىدا مۇبتەلائى لامەكان بولدۇم.
— فىراقى.

نېتەيىن [نيتايين] نېمە قىلارمەن:
نېتەيىن نەيلەيىن بىچارە دۇرمەن،
ئۆزۈمنىڭ ئېلىدىن ئەۋۋارە دۇرمەن.
— مەجلىسى.

نېچەكىم [نيچەكيم] قانچە كۆپ:
بىر كۆرۈندۈردى قاراسىن قاراسام ھەر نېچەكىم،
بىقەرارىم ئەيلەدى ئالغاچ قەرارىم نەيلەيىن.
— ئەرشى.

نېچۈك [نيچوك] نېمە ئۈچۈن:
دېدى: «ئەي ئەنجۇر، نېچۈك لاف ئۇرغاسەن تاق شاخۇشاق،»
كىمكى يەر بولسە ئۇرار ئەۋۋەل يۈزۈڭگە پاق - پاق.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نېچۈككىم [نيچوك كيم] گوياكى، ھەتتاكى:
نېچۈككىم بولماسۇن ئالەم مۇئەتتەر چىقساڭ ئۆيۈڭدىن،
ئىپارۇ، ئۇدۇ ئەنبەر، سۇنبۇلۇ مۇشكى خوتەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

نېچۈن [نيچون] نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبدىن:
دەۋزەخىي سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

نېدۇرۇر [نيدرور] نېمەدۇر؛ نېمە ئۈچۈنكى:
قىلغۇدەكمەن يۈرەكىمنى بۇ سەبەبدىن چاك - چاك،
نېدۇرۇر بىلمەم گۇناھىم قىلدى ئول ئەييارە رەد.
— قەلەندەر.

نېدىن [نيدين] نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبتىن:
قەلەندەر كۆيمەسۇن نېدىن ئانىڭ رەشك ئوتىدا ھەر دەم،
رەقىبنى شاد ئېتەر ھەردەم، ئانى خۇنى جىگەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

نېدىندۇر [نيدين‌دور] نېمە ئۈچۈندۇر:
بىلمەدىم ۋەجھىن نېدىندۇر ئەيلەبان قەتئىينەزەر،
زار كۆڭلۈم زار ئەيلەپ زار ئۆزرە زار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

نېدىنكىم [نيدين كيم] نېمە ئۈچۈنكى، نېمە سەۋەبدىنكى:
تاڭ ئېرمەسمۇ قەلەندەر رەشكىدىن پەرۋانەدەك كۆيسە،
نېدىنكىم دەھرنىڭ بەزمىدە شەمئى ئەنجۇمەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

نېرۇ [نيرو] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت:
يېتىب غەيبدىن چۈن بۇ نېرۇ ماڭا،
بولۇب سۆز دېمەك مەيلى ئەسرۇ ماڭا.
— نەۋايى.

نېز [نيز] (پ) يەنە، ھەم:
نەزەر سالمايدۇ ئاشىق جىلۋە قىلسە دەھ ھەزاران ھۇر،
گۈلى باغى بېھىشتى دىلرەبا نېز سۆرەتى زەينۇر.
— زەلىلى.

نېش [نيش] (پ) نەشتەر.

نېك [نيك] (پ) «نىك» كە قاراڭ.

نېگە [نيگە] نېمىگە، نېمە ئۈچۈن:
دېدى بىر ساھىب خىرەدكىم «نېگە ئىستەرسەن ئانى؟»،
كىم تاپىپدۇر بۇ جەھان ئىچىندە جاننى ئىستەشىب.
— قەلەندەر.

نېلەر [نيلەر] قانداق نەرسىلەر، نېمىلەر:
دېمەگىل، ئەي كۆڭۈل، قىلدى جەمالى خەيرىنى شەيدا،
قىلىپدۇر مىڭ سېنىڭدەككىم نېلەرنى ئول شەمايىل كۆپ.
— ۋەفائى.

نېمەرسە [نيمرسە] قانداقتۇر بىر نەرسە:
كى تەخت ئۆزرە ياتىپدۇر بىر نېمەرسە،
كى شەھ كۆرگەن ئەمەس مۇنداق كىمەرسە.
— مەجلىسى.

نېئمەت [نعمت] (ئە) 1) يېمەكلىك، نازۇ - نېمەت.
2) ياخشى ئىش، ئېھسان:
بۇ شىۋەنى مەئزۇر تۇت، نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزىمايى ئەزىم،
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەييى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چايجۇش چىلىم.
— ئەرشى.

نېئمەتى ئەسرار — سىرلارنىڭ ھۇزۇر - ھالاۋىتى:
تۆكۈپ ئالدىغە نېئمەتى ئەسرار،
مۇھەببەت شىۋەسىنى قىلدى ئىزھار.
— ناقىس.

نېئمەتى دىيدار — يۈز كۆرۈشۈشنىڭ ھۇزۇر - ھالاۋىتى:
ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددە ئاۋۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىيداردۇر.
— شەۋقى.

نېئمەتى ئىمان — ئىشىنىش، ئىمان ئىنئام قىلغان نەرسىلەر:
نېئمەتى ئىمان زەۋالىدىن بەسى شەۋقى ھەزىن،
ئىلتىپاتىڭ بەس ئېرۇر ئاخىر نەفەس قىلساڭ نىگاھ.
— شەۋقى.

نىئەم [نعم] (ئە) «نېئمەت»نىڭ كۆپلۈكى: نېمەتلەر:

نېئەمكىم سەڭە ھەق نىساب ئەيلەمىش،
ئەگەرچى ئانى بىھىساب ئەيلەمىش.

— نەۋايى.

نىتاڭ [نىتانك] «نېتاڭ» غا قاراڭ:
نىتاڭ چۇ بەزمىدە ئەرشىنى يوقلاسە مەھۋەش،
زىبەس چۇ كويىدىن ئانىڭ كەنارە ئەيلەمەدىم.

— ئەرشى.

نىجات [نجات] (ئە) «نەجات» كە قاراڭ:
دەرىغا جەھان كارىدۇر بىسەبات،
فەنا دامىدىن كىمسە ئېرمەس نىجات.

— ئا. نىزارى.

نىجات تاپماق — قۇتۇلماق:
غازىلاركىم فىسە بىلىللاھ قىلۇر جەڭۇ غەزات،
ئىككى ئالەم دەۋلەتىغە يەتتىلەر تاپتى نىجات،
مەست ئولۇپ ھەق يادىدا جانىن بېرىپ بولسە مەمات،
ۋەھ نەخۇش ئەئلا شەھىددۇركىم ئېرۇر گويا ھەيات،
ئەقرەبا ھەم پەدەرۇ مادەرنى قولدار ھەرزەمان.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نىجات قىلماق — قۇتۇلدۇرماق:
مۇرۇۋۋەت بىلە ئەيلەدى ئىلتىفات،
قىلىپ غۇسسە بىرلە ئەلەمدىن نىجات.

— ئا. نىزارى.

نىچۇك [نيچوك] «نېچۇك» كە قاراڭ.

نىچۇك ئەيلەيىن — قانداق قىلاي:
ئىرادە بۇ ئېركەن نىچۇك ئەيلەيىن،
قەزاۋۇ قەدەرنىڭ ئىشىن بىلمەيىن.

— ئا. نىزارى.

ھەر نىچۇك — ھەرقانداق قىلىپ:
ئەجەب جاي ياكى بەلەند خۇش ھەۋا،
تاپار فەيزى ھەق ھەر نىچۇك بىنەۋا.

— ئا. نىزارى.

نىدا [ندا] (ئە) چاقىرىق، خىتاب، ئاۋاز، ئۇندەش:
كۆرمەك ئىستەپ تاپتى كۆرمەسلىك نىداسىنى كەلىم،
مائەدەفناك ئېردى چۈنكىم سىررىغە مۇلھەم ئەمەس.

— ئەرشى.

نىدا ئەتمەك — چاقىرماق.

نىدا ئەيلەمەك — چاقىرماق:
تۇرۇپ تاغ تۈبىدە سەدا ئەيلەدى،
كى ئول كۈھ يەڭلىغ نىدا ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

نىدا سالماق — ئۇنلۇ ئاۋاز بىلەن ئېلان قىلماق، خىتاب قىلماق:
كاشغەرنى سەيقەلى ئايىنەئى ئىسلام ئېتىپ،
ھەيبەتىڭدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ نىدا.

— زەلىلى.

نىدا قىلماق — چاقىرماق.

نىدا كەلمەك — ئاۋاز كەلمەك، ئاڭلانماق:
كەلمىش نىدايى: «لەنتەرانى لاكىنىنزۇر بەدبەجەل»
نۇرى تەجەللى ئەيلەمىش تۇر ئۇستىگە كۈل بولدى تاغ.

— شەۋقى.

نىدا ئولماق — «نىدا كەلمەك» كە قاراڭ:
چۇ ئول پىردىن چىقتى ناگاھ سەدا،
ئانىڭدەك سۇرۇشىدىن ئولدى نىدا.

— ئا. نىزارى.

نىدۇرھەد [نيدرحد] نېمە ھەددىڭ:
دېدى شاھى شەھبال، كى «ئەي بىخىرەد،
بۇ ئىشلەرنى قىلماق ساڭا نىدۇر ھەد؟»

— ئا. نىزارى.

نىران [نيران] (ئە) ئوت؛ دوزاخ.

نىرانى جەھىم — جەھەننەم ئوتى.

نىرانى فىراق — پىراق ئوتى.

نىزام [نظام] (ئە) تەرتىپ، ئىنتىزام، تۈزۈم:
بۇ زەمان رەۋنەقىنىڭ ھېچ ئافتابى قالمادى،
بۇزدى ئەۋۋەلقى نىزاملارنى، تەنابى قالمادى،
بىغەرەز ئىش يوق ئۈچۈن ئانىڭ سەۋابى قالمادى،
دىل پەراكەندە بولۇپ ھېچ كامىيابى قالمادى،
ئۇشبۇ ئىشلار ھەم ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نىزامى مەملەكەت — پادىشاھلىق تۈزۈمى:
نىزامى مەملەكەتنى تۈزدى باشدىن،
كېچىكىپ ئەيشۇ فەراغەت بىرلە ئاشدىن.

— ناقىس.

نىزائ [نزاع] (ئە) جېدەل، ئىختىلاپ؛ ئۇرۇش:
چىقىپ شەيخ ئول كۈن ۋىدائ ئەيلەدى،
جەھان خەلقى بىرلە نىزائ ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

نىژاد [نژاد] (پ) ئىرق، نەسەب:
ئانىڭ زاتى ئېردى كىيانى نىژاد،
نەچە شەھر ئاڭا ئەيلەگەن، ئىنقىياد.

— ئا. نىزارى.

يەنە ھەزرەتى پاك مەخدۇم زاد،
كى سەيد شەھەنشاھى ئالى نىژاد.

— ئا. نىزارى.

نىسا [نسا] (ئە) ئاياللار، خوتۇنلار.

نسساب [نصاب] (ئە) ئاساس، نېگىز؛ مىقدار، ھەسسە.

نسسار [نثار] (ئە) 1) چېچىش، چاچقۇ:
نسسار باشىدىن تا يەۋمى مەھشەر،
ھەببى ھەدقەكسم، بەرق پەيمبەر.
— ناقىس.

ياغىلدى قارى بەھار ئۈستىخان ئۈستىگە،
يايىلدى قەيزى نسسار دوستىخان ئۈستىگە.
— ئىسمائىل ھاجى.

2) پىدالىق، پىداكارلىق:
تۈمەنمىلىك سەلام، بەلكى قۇللۇق نسسار،
چىراكسم قالسىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

نسسار ئەتمەك — پىدا قىلماق؛ چاچماق:
لۇتق ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نسسار ئەتكۈم بۇ جان،
چۈن نسسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.
— ئەرشى.

جان نۇقۇدىنى نسسار ئەتمەي نېتەي، گەر ئەيلەسە،
شىۋەلەر بۇ شوخ شەك مايىل بولۇبان ھەرسارى.
— ئەرشى.

نسسار ئەيلەمەك — «نسسار ئەتمەك» كە قارالسا:
چۈنان ئەۋزارىيۇ سەرگەشتىدۇرلەر ژامىقۇ پەرھاد،
نسسار ئەيلەپ جانىن ھەددۇ ئەجەب شىرىن ئەجەب ئۈزرا.
— شەۋقى.

نسسار قىلماق — «نسسار ئەتمەك» كە قارالسا:
مەبادا كېلىپ جانىنى قىلسە نسسار،
كى ياتسا ئۇلۇك جىسمى زارۇنىزار.
— ئا. نىزارى.

نسسار ئولماق — پىدا بولماق؛ چېچىلماق:
تېنىمدىن چىققالى يەتتى جۇدالىق جېھىتىدىن جانىم،
نسسار ئولغاي ماڭا جانۇ جەھانىم بەلكى ئىمانىم.
— فىراقى.

كۆزۈم گەۋھەرلەرى خالىنخە بىر ـ بىردىن نسسار ئولمىش،
نىھالى قەددىڭە ھەر دەم فىدا روھى رەۋانىمدۇر.
— ئەرشى.

نسسان [نيسان] (پ) باھار يامغۇرى:
ئەگەر شاھۇ گەدالەر فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتق نسانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.
— ئەرشى.

نسسب [نصب] (ئە) «نسىق» گە قارالسا:
ھەر ئەزىزغە يانە ئوتتۇز مەھرىمى چا بۇكسەۋار،
نسسبى ئاق، نسسبى قارا ئات ئۈزرە بولمىش بەرقەرار.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نسسبەت [نسبت] (ئە) مۇناسىۋەت، مەنسۇپلۇق؛ نەسەب،
نەسل:
ھەقىقەتدە قۇتلۇغ قاراخان ئاتى،
كى شىرى خۇداغە يېتەر نسسبەتى.
— ئا. نىزارى.

نسست [نيست] (پ) يوق، ئەمەس:
بۇلاي كەيفىدىن ئانچە ددار مەست،
كى دۇنيا سەرەنجامىنى نست ھەست.
— ئا. نىزارى.

نسسق [نصف] (ئە) يېرىم:
نسسقى بولۇپ ئەردى مەگەر چاشتىگاھ،
بولدى زىيادە ھەمەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

نسسقى جان — يېرىم جان، نىمجان:
بېگىم بولدى ئالىم ئىشىدىن ئامان،
ئانىڭسىز ماڭا زىندەلىك نسسقى جان.
— ئا. نىزارى.

نسسقى روز — يېرىم كۈن، چۈش:
بىس ھەۋا گەرم ئولدى مەۋسۇمى تومۇز،
ئامىن ـ ئامىن بىرلە بولدى نسسقى رۇز.
— زەلىلى.

نسسيان [نسيان] (ئە) ئۇنتۇش، ئۇنتۇش:
بۇ ھەفا دۇنيا ئىچىدە تۇرمايىن،
غەفلەتۇ نسسيان بىلە ئولتۇرمايىن.
— زەلىلى.

نسش [نيش] (پ) «نېش» گە قارالسا:
بۇلار ئەيلەدى كېچەگە سەرزەنىش،
قۇياش تىغىدىن يەتتى جانىغە نىش.
— ئا. نىزارى.

نسشات [نشاط] (ئە) «نەشات» قا قارالسا:
قىلىنىڭ ھەر دەۋا ئەيلەبان ئېھتىيات،
دەۋا نەفتىدىن بولغايسىز ھەم نىشات.
— قۇشچى.

نسشان [نشان] (پ) 1) بەلگە، ئالامەت:
بۇ جەھان ئىچىندە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەرنىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىلىك بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.
— قەلەندەر.

2) دېرەك، خەۋەر:
بەر قەلەندەرغە يانە ئوتتۇز مەھرىمى چا بۇكسەۋار،
يۇسۇفى كەنئانغە قىلغىل شەھرى دەۋرانىنى نەسەب.
— قەلەندەر.

نسشان ئەيلەمەك — نىشانلىماق، قارىغا ئالماق:
نىشان ئەيلەدى ئىشق ھۇسنى مەجاز،

تەھەققۇق ساری ئەيلەگەن ئىمتىياز.

— ئا. نىزارى.

نىشان بەرمەك — خەۋەر بەرمەك:

باش ـ ئاياغىمدىن نىشان بەرمەككە گەر تارتىلسە خەت،
گول خەتى مەرھۇمدەك باشدىن ـ ئاياغ بولغاي غەلەت.

— ئەرشى.

نىشان تارتماق — نىشانلاپ يول ئالماق، قارارلىماق:

چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.

— ئا. نىزارى.

نىشانە [نشانە] (پ) 1) بەلگە، نىشان:

كى سۈرگەت بىلە گول تەرەف يۈردى گول،
نىشانە ساری زەۋرەقىن سۈردى گول.

— ئا. نىزارى.

2) قارا:

كۆڭۈل ئۆيىن غەم شوخىغە ئەيلەبان مەئۋا،
كۆزۈم قاراغىن ئاتىڭ ئوقىغە نىشانە قىلاي.

— ئەرشى.

3) ئەسەر، ئىز؛ يادنامە:

ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
گول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.

— ئەرشى.

نىشانگاھ [نشانگاه] (پ) قارىغا ئېلىنىدىغان جاي.

نىشئە [نىشئە] (ئە) «نەشئە» گە قاراڭ:

يار كۆزى كۆزۈم بىلە بولماغۇچە چۈ رۇبەرۇ،
نىشئە بەرمەدى ماڭا بادەئى ساغەرسەبۇ.

— زەلىلى.

نىشىمەن [نىشيمن] (پ) ئۇۋا؛ ماكان:

گۈشەئى ۋەيرانە دە يۈرسەم نىشىمەن نى ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئولۇس غەۋغاسىدىن.

— ئا. نىزارى.

نىشىمەن قىلماق — ماكان قىلماق:

كى بىر پاك جاينى نىشىمەن قىلىپ،
مۇبارەك ۋۇجۇدىنى مەدفەن قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

نىشىن [نشين] (پ) سۆزلەر بىلەن بىرىكىپ «ئولتۇرغۇچى» دېگەن مەنىنى يۈكلەيدۇ:

خاتىر نىشىن — ئەسلەپ ئولتۇرغۇچى:

ئەي قەلەندەر دىلكەشۇ خاتىرنىشىن، شىرىن كەلام،
دىلبەرىمنىڭ ۋەسفىدەك بىر داستانى كۆرمەدىم.

— قەلەندەر.

مەسنەدنىشىن — يۆلىنىپ ئولتۇرغۇچى:

بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
گۆزى تەخت گۆزرە بارچە مەسنەدنىشىن.

— ئا. نىزارى.

ھەجرنىشىن — يالغۇزچىلىق:

ئىشق ئارا بىچارە ئەيلەپ ناتەۋان قىلغان پەلەك،
ھەجرنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇردە جان قىلغان پەلەك.

— ئا. نىزارى.

گۈشەنىشىنان — بۇلۇڭدا ئولتۇرغۇچىلار:

گۈشەنىشىنان دۇئا گۈيلەرى،
سۈمئە داران رىزا جۈيلەرى.

— زەلىلى.

نىفاق [نفاق] (ئە) كېلىشەلمەسلىك، ئىختىلاپ، ئاداۋەت:

رەھمۇ شەفقەت ھېچكىمدە قالمادى ھەم ئىشتىياق،
مېھرىبانلىق قەدىردانلىق گورنىغا تۈشتى نىفاق،
ئىككى رەڭ بولدى ھەمە تىلدا ۋىفاق دىلدا نىفاق،
ھەممەكىم بۇ ئىش مۇكافاتىدا تۈشسە ئىفتىراق،
ۋاي بۇكىم ھەم ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نىقاب [نقاب] (ئە) يۈزگە تارتىلىدىغان پەردە:

زەمانى ئۆتۈپ كەلدى بىر ماھۋەش،
نىقابى يۈزىدە ئېرۇر شاھۋەش.

— ئا. نىزارى.

نىقاب ئەيلەمەك — نىقاب تارتماق، نىقابلىماق:

ھەۋادىس يۈزىگە نىقاب ئەيلەدى،
چۈ سەددى سكەندەر ھىجاب ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

نىقار [نقار] (ئە) ئاداۋەت، دۈشمەنلىك:

دۇنيابى بى مەدارا، تۇرماس كىشىدە يارا،
ئىسكەندەرۇ نەدارا ئۆتتى نىقار ئىچىدە.

— زەلىلى.

نىك [نيك] (پ) ياخشى، گۈزەل:

تەھسىلىمنى توختاتىپ مەن نىك ـ بەدنى بىلمەدىم،
ياخشى ئىشغە تاشلاماڭ دېگەن ئەھەدنى بىلمەدىم،
تابىئى شەيتان بولۇپ مەن فېئلى بەدنى بىلمەدىم،
دۇرى گەۋھەرنى يۈتۈرۈپ تاپمەغانىم سەن ئىشىت.

— موللا توختى غەرىبى.

نىكان [نيكان] (ئە) ياخشىلار.

نىكاھ [نكاح] (ئە) تويلىشىشنىڭ رەسىم ـ يوسۇن بويىچە ئادا قىلىنىشى، تويلىشىش ئەقىدىسى:

چۈ مەھزۇن دېدى: «بۇ ئىش ئېرمەس سەلاھ،
رەۋادۇر مۇسۇلمانغە ئەقدى نىكاھ».

— ئا. نىزارى.

نىكاھ قىلماق — نىكاھ خۇتبىسىنى ئوقۇپ نىكاھ ئەقىدىسىنى تۈرغۈزماق، نىكاھ ئوقۇماق:
بېرىپ توي خىراجىن قىلالى نىكاھ،
تىرىك قىلسا تەڭرىم بارالى سەباھ.
— ئا. نىزارى.

نىك ئەختەر [نيك اختر] (پ) بەختلىك.

نىك ئەندىش [نيك انديش] (پ) ياخشى نىيەت، خەيرخاھلىق:
بۇ ئوغۇلغە دەر گېردى ھارۇن نام،
نىك ئەندىش مەخازىنى ئىسلام.
— زىيائى.

نىك بەخت [نيك بخت] (پ) بەختلىك، بەختيار:
ئەجەم مۇلكىدە باردۇرۇر سەك تەخت،
كى جا قىلدى پەيغەمبەر نىك بەخت.
— ئا. نىزارى.

نىك پەي [نيك پى] (پ) خۇش قەدەم:
قىلىپ دەشت ۋادى، مەراھىلنى تەي،
يۇرۇپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىك پەي.
— ئا. نىزارى.

نىك خاھ [نيك خواه] (پ) ياخشى نىيەتلىك؛ خەيرخاھ:
قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇق ئاھ،
ئوقۇپ بەينىنى دىلبەرى نىك خاھ.
— ئا. نىزارى.

نىك خوي [نيك خوي] (پ) خۇش پېئىل:
دېدىكىم ھەقە تە ئاتا «ئەي نىك خوي،
يىمە ئۈممەت غېمىن تاشلاپ ماڭا قوي».
— ناقىس.

نىك دىل [نيك دل] (پ) كۆڭلى ياخشى، ياخشى نىيەتلىك.

نىك راي [نيك راي] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك:
كۆرۈپ تىغنى مەسئۇد دېدى: «ھاي ـ ھاي،
مېنى قىلماغىل تەك سەن ئەي نىك راي».
— ئا. نىزارى.

نىك رۇ [نيك رو] (پ) چىرايلىق، گۈزەل.

نىك رۇز [نيك روز] (پ) بەختلىك، پاراۋان.

نىك سىرىشت [نيك سرشت] (پ) گۈزەل پارىتلىق، غان، تەبئىي گۈزەل:
چىرە چۈنان مەۋزاى نىك سىرىشت،
ياد بىرۇر ئانى ھاۋاسى بەھىشت.
— زەلىلى.

نىك نام [نيك نام] (پ) ياخشى نام ئالغان، ئاتاقلىق، داڭلىق:
بەيان ئەيلەمىشلەر بىل ئەھلى كىرام،
خىرەد بابىدا تاپقاي ئول نىك نام.
— قۇشچى.

نىكۇ [نيكو] (پ) ياخشى، گۈزەل.

نىكۇ خىيال — ياخشى نىيەت.

نىكۇكار — ياخشى قىلىق، ياخشى ئىش:
كاتىبىكىم مېھنەت ئەيلەپ بىر كىتابنى يازار،
بەئزى جا بولسە غەلەت راست ئەيلەمەكدۇر نىكۇكار،
قەسىدىلە ھەرگىز خەتا قىلما ئۆلى تەبئى ئازار،
ئۆرنەكىم راستى ئەقىل بولسە غەلەتلەر بىشۇمار،
قىلغايۇ خانەندەلەر دۇشنام ھەقارەت ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نىكۇكىردار — «نىكۇكار» غا قارالسۇن:
بەلەند قىلدى فەلەكنىڭ سانىئى قەدرى سىياقىنى،
ئۇلۇغلۇق جادەسىدە بەرقەرار گولغىل نىكۇكىردار.
— ئىسمائىل ھاجى.

نىكۇ نام — «نىك نام» غا قارالسۇن:
ئۇشبۇ يەتلىغ خۇش سەئادەت شەھ چىقارسە نىكۇنام،
رازىدۇر ئاللاھ كەرىم، لۇتف ئەيلەگەي خەيرۇل ـ ئەنام.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نىكۇ ھال — شاد ـ خۇرام، خۇش كەيپىيات:
بىرى بۇدۇر گولاردىن، ئەي نىكۇھال،
كى شەھبازنىكى تۇتسە گەر پەرۇبال.
— ناقىس.

نىكۇھت [نيك ود] (پ + ئە) ياخشى دوست:
دېدى موسا: «داغى يانساڭ ئېدى خوب،
ئىبادەت نىكۇھتى ئۇممەتكە مەرغۇب».
— ناقىس.

نىگار [نگار] (پ) 1) رەسىم، سۈرەت، تەسۋىر:
تەماشا قىلىپ باغۇ قەسرى ئەمار،
جەۋاھىر نىگارۇ بارى زەرنىگار.
— ئا. نىزارى.

شىئارى كافىرىستان بولسە جادى،
مەساجىدلاردا بۇتلارنىڭ نىگارى.
— ناقىس.

2) گۈزەل مەھبۇب، يار:
ئول كىمسەگە كىم يار ئاڭا چىندۇر،
يوق چىنكى بىر نىگار چىندۇر.
گۈلشەن ئارا بەزم ئېتەرگە گول ئەيلەسە ئەزم،
مەرغۇب ئاڭا چاي بىلە چىندۇر.
— ئەرشى.

ئەگەر ئۇزما ئىكەن ۋەسلىڭ نىگارىم بىلمەدىم،

ۋەسلىگە شۇكر ئەتمەدىم، ئەي گۇلئۇزارىم بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

نىگار ئەتمەك — تەسۋىرلىمەك؛ يازماق.

مەھ نىگار — ئاي يۈزلۈك يار:
سۈرۈپ ئاينى ئەبرى قىلىپ ئاشكار،
جەمالىنى كۆرسەتتى ئول مەھ نىگار.
— ئا. نىزارى.

نىگارى نازەنىن — گۈزەل يارنىڭ سۈرىتى:
بىردەمى راھەت يۈزىنى كۆرمەدىم، ئەي دوستلار،
تاكى باغرىمنى نىگارى نازەنىن قان ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

نىگارا [نگارا] (پ) ئەي گۈزەل:
نىگارا ئىشتىياقىڭدا زەئىفو ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

نىگارەندە [نگارندە] (پ) رەسسام: يازغۇچى.

نىگارخانە [نگارخانە] (پ) رەسىمخانا.

نىگاھ [نگاھ] (پ) قاراش، بېقىش:
يۈز نىگاھى لۇتف ئىلە ئەغيارنى سەرشار ئېتىپ،
گۇلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.
— ئەرشى.

نىگاھ ئەتمەك — قارىماق، باقماق:
ئەرشىئى مەھجۇرنى مۇنچە نەزەردىن سالماغىل،
لۇتف ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە نىسار ئەتكۇم بۇجان.
— ئەرشى.

نىگاھ قىلماق — «نىگاھ ئەتمەك» كە قاراڭ:
كۈلۈمسۈپ باقىپ يار قىلدى نىگاھ،
كى بىچارە بىدىل چېكىپ قاتىغ ئاھ.
— ئا. نىزارى.

نىگاھبان [نگا ھبان] (پ) قارىغۇچى، كۆزەتكۈچى؛ پاسىبان:
دېدىكىم كۆزكە: «سەن بولغىل نىگاھبان،
بولۇر دۇشمەن تۇغى ئاندىن نەمايان».
— ناقىس.

نىگاھبانى جەھان — پۈتكۈل ئالەمنىڭ پاسىبانى:
خۇدايى لامەكان، مەئبۇدى ئالەم،
نىگاھبانى جەھان مەسجۇدى ئادەم.
— ناقىس.

نىگاھبان قويماق — قاراۋۇل قويماق:
كېتىپ ئېردى قىزلار نىگەھبان قويۇپ،
كى ساقلاپ ئانى قالىپ ئېردى تۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

نىگاھبان ئەيلەمەك — كۆزەتمەك، قاراۋۇللۇق قىلماق:
تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كەيدى تەنگە جەند، باشغە كۇلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

نىگاھبانلىق [نىگاھبانليق] قاراۋۇللۇق، پاسىبانلىق:
ئەيلەسۇن نەچچە ئەل نىگەھبانلىق،
يەتمەسۇن بۇ شەجەرغە نۇقسانلىق.
— زىيائى.

نىگاھبانلىق ئەتمەك — قوغدىماق، ساقلىماق:
دېدى بىر كىشىگە: «ئالىپ بار مۇنى،
قاچۇرماي نىگەھبانلىق ئەت ھەركۇنى.»
— ئا. نىزارى.

نىگاھدار [نگاھدار] (پ) قوغدىغۇچى، پاسىبان:
زابىتەئى دىنغە نىگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەددەكار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

نىگۇن [نگون] (پ) 1) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن:
سۇراھى سەربەلەند مەيپەرەستان مەستى لايەئقەل،
ئەلىف لامى قەد سىياقىنى مەجلىسىدە نىگۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

2) تۆۋەن، پەس؛ يىقىلغان:
قىلىپ قانى ئول چەشمەنى لالەگۇن،
كى چەشمە باشىدا ياتىپدۇر نىگۇن.
— ئا. نىزارى.

3) تەتۈر:
تۈدە ـ تۈدە ئەيلەبان قويغىل بۇگۇن،
قۇتقارۇرغە نەچچە يۈز بەختى نىگۇن.
— زەلىلى.

نىگۇن ئەتمەك — ئەگمەك، تۆۋەن سالماق:
قەلەم جۇرئەت ئەيلەپ نىگۇن ئەتتى باش،
رەقەم چەكتى مۇنداق قىلىپ ئەشك ياش.
— ئا. نىزارى.

نىگۇن بولماق — ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك:
قىلمامىش كۆڭلۈمدە قىرقىلماق مەئاش سەبردىن،
ھەجرىدە بولغان نىگۇن قەددىم ئاڭادۇر ھۇكم راس.
— ئەرشى.

نىگۇن قەد — قەددى ئېگىلگەن:
كەمالى رىفئەتىڭ ئانداغكى بولسە،
ئاياغىڭ ئۆپكەلى گەردۇن نىگۇن قەد.
— ئەرشى.

سەر نىگۇن — 1) بېشى تۆۋەن، يىقىلغان:
چۇ مەسئۇدنى خەيلى غەم ئەتتى زەبۇن،
تۇزۇك قەددى كۆكدىن بولۇپ سەرنىگۇن.

— ئا. نىزارى.

2) ئاستىن - ئۈستۈن، تەتۈر:
تالەئسىم دۇر سەرنىگۇن بەختىم زەبۇن دەردىم فۇزۇن،
نى ئەجەب دىۋانىلەردەك ئەيلەسەم جۇش خىرۇش.
— سەبۇرى.

نىگۇنسار [نگون سار] (پ) تۆۋەن چۈشكەن، يىقىلغان:
ئاڭا رابىئە ھەم خەبەردار ئىدى،
كى ھىجران يۈكىدىن نىگۇنسار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

نىگىن [نگين] (پ) 1) ئۈزۈك:
ئەگەر بولسا سۈلەيمان ھىكمەتىدىن،
ۋەيا بولسە نىگىنى ھۆرمەتىدىن.
— مەجلىسى.

2) مۆھۈر:
ھەر ئاشىقى كى كۆڭلىدە بىر نازىنىنى يوق،
شاھى دۇرۇركى ئىلكىدە مۆھرى - نىگىنى يوق.
— زەلىلى.

زىرى نىگىن — بەند قىلىنغان، كونترول قىلىنغان:
ئەي ژۇجۇدۇڭ شەئنى كەلدى رەھمەتەن لىلئالەمىن،
ئاندىن ئولدى بەھرۇبەر ھۆكمۈڭ بىلەن زىرى نىگىن.
— ئەرشى.

نىگىندار [نگين دار] (پ) مۆھۈردار:
نىگىندار بولسۇن سۈلەيمان سۈۋەت،
فەرىدۇن، جەمشىد خاقان سۈۋەت.
— ئا. نىزارى.

نىل I [نيل] (ئە) نىل دەرياسى.

نىل II [نيل] (پ) كۆك:
ئاياغى بولۇر گويىيا نىل رەڭ،
ۋەلىكىن مۇنى ئالسە شۇئقار دەڭ.
— قۇشچى.

نىلگۇن [نيلگون] (پ) نىل رەڭ، كۆك رەڭ:
بولمادى مەئلۇم ھىكمەت ئەھلىغە سەيرى قەمەر،
ئاسمانى نىلگۇنى سەھنىدە ئەختەر بولماسا.
— زەلىلى.

نىلىن [نيلن] (پ) نىل رەڭلىك، كۆك:
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىبرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سىپلى ئەشكىم بولدى سەت.
— ئەرشى.

نىلۇفەر [نيلوفر] (پ) نىلۇپەر، سۇدا ئۆسۈدىغان كۆ-
كۈش ياكى سىپرىق رەڭلىك بىر خىل گۈل:
چۇ قىلدى كۈن يۈزى ئالەمنى رەۋشەن،
ئىدىكىم نىلۇفەرمەن، ئاشقىگمەن.

— ناقىس.

نىم [نيم] (پ) يېرىم.
نىم دەۋر — يېرىم دائىرە.
نىمى نىگاھ — قىيا بېقىش:
جان مۇلكىنى سەئىد ئىلە نە ھاجەت ئاڭا بۇزماق،
بىرنىمى نىگاھى بىلەكىم ئەيلەدى بەرباد.
— ئەرشى.

نىم باز [نيم باز] (پ) يېرىم ئېچىلغان.

نىمبىسمىل [نيم بسمل] (پ) چالا سويۇلغان.

نىمجان [نيم جان] (پ) چالا ئۆلۈك، يېرىم جان:
نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان،
ۋە بەئزەن ياتار، بەزىسى نەزئى جان.
— مولا شاكىر.

نىمچە [نيمچه] (پ) قىسقا تاش كىيىم:
نىمچە نارەنجى، قىزىل كۆڭلەك، باشىدا قەرقارا،
سۇنبۇلى بېشىدىن ئۆرۈلگەن تال چىبىق بۇركلۇككىنە.
— ئەرشى.

نىم خاب [نيم خواب] (پ) چالا ئۇيقۇلۇق.

نىمخىز [نيم خيز] (پ) ئولتۇرۇش بىلەن ئۇرە تۇرۇش
ئارىلىقىدىكى ھالەت، يېرىم تۇرۇش:
كى نەچچە ياتۇر نەچچەسى نىم خىز،
قوپاي دەپ قوپالماي بولۇپ رەستەخىز.
— مولا شاكىر.

نىمرۇز [نيم روز] (پ) يېرىم كۈن، چۈش:
شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىمرۇز،
قۇشدەك ئۇچۇبان بېتىپ تار بوغۇز.
— زەلىلى.

نىم شەب [نيم شب] (پ) يېرىم كېچە:
تاڭ ئاتقۇچە ياتارسەن، غەفلەتدە ئۇمرۇڭ ئۇتتى،
بىر نىمشەب چىقارغىل دەرد ئىلە دۇدى ئاھى.
— زەلىلى.

نىمكار [نيمكار] (پ) شاگىرت، بالا ئىشچى.

نىھاد [نهاد] (پ) تەبىئەت، خاراكتېر، مىجەز:
ساچ سۇنبۇلغە گەھى سەبەب ئۇد،
ئۆزلەتكەلى ئەل نىھادىدىن ئۆز.
ئەژدەر نىھاد — ئەجدىھارغا ئوخشاش؛ قورقماس:
رەھا ئەيلەگىل ئوقنى فەرھادۇار،
كى ئەژدەر نىھادىدىن ئۆزلەت دەمار.
— ئا. نىزارى.

بەد نىھاد — يامان مىجەز:

كېچە چىقتى مەككارەئى بەد نىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

نىھال [نھال] (پ) 1) كۆچەت، نوتا:
دېمە قىلماسدۇر ماڭا ئول مەھۋەشى ياش ئىلتىپات،
مىۋە بەرمەسدۇر شەجەر تاباردۇرۇر ھالى نىھال.

— قەلەندەر.

2) ياشلىق، ياش:
تاكى، ئەي زالىم، ماڭا جەۋرۇستەم كەم قىلغاسەن،
بۇ نىھالى قامەتىم غەم بىرلە كەم قىلغاسەن.

— ئەرشى.

نىھالى شەمشاد — شەمشاد دەرىخىنىڭ نوتىسى:
قەددىڭدۇر مىسالى سەرۋى ئازاد،
گۈلدەستەگى يا نىھالى شەمشاد.

— ئەرشى.

نىھان [نھان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ يوشۇرۇنغان:
ساقى سەھەردە كەلتۈرۈڭ ئەل كۆزىدىن نىھان قەدەھ،
فەسلى بەھار گۈل ئېرۇر مەۋسۇمى ئەرغەۋان قەدەھ.

— زەلىلى.

ۋەلايەتدە بىر تاغ باردۇر ئەيان،
ھەكىمىكى ئاندا بار ئېرمىش نىھان.

— ئا. نىزارى.

نىھان ئەتمەك — يوشۇرماق:
جانىمدە ئەلىف يەڭلىغ ئول سەرۋى مەكان ئەتمىش،
جىم نۇقتەسىدە داغىن جانىمدە نىھان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

نىھان بولماق — يوشۇرۇنماق:
زېرىكتى بۇلار زۇلمىدىن ئول زەمان.
كى روھى بەقا ئىچرە بولدى نىھان.

— ئا. نىزارى.

نىھان قىلماق — يوشۇرماق:
نەسىم جان سارىدىن ئەي سەبا خەبەر كەلتۈر،
ئىلاج زەئفى مەشامىم نىھان قىل ئەي ھافىز.

— شەۋقى.

زەخمى نىھان — يوشۇرۇن جاراھەت:
ھەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۈلگۈن ئەيلەگەن زەخمى نىھانىمدۇر.

— ئەرشى.

نىھانە [نھانە] (پ) مەخپىي، يوشۇرۇنچە؛ مەخپىيلىك:
چىقىپ مەھۋەشى ھەم بەھانە بىلەن،
ئاتاۋۇ ئانادىن نىھانە بىلەن.

— ئا. نىزارى.

نىھانكار [نھانكار] (پ) يوشۇرۇن خىزمەتچى.

نىھانى [نھانى] (پ) مەخپىي، يوشۇرۇنچە.

نىھايەت [نھايت] (ئە) ئاخىر، چەك، ئاقىۋەت:
كى مۇنداق تۇشكەنىڭدىن قىل ھىكايەت،
فەلەكنىڭ جەۋرىغە يوقتۇر نىھايەت.

— مەجلىسى.

نىھايەتسىز [نھايتسيز] ئاخىرى يوق، چەكسىز:
نىھايەتسىز سۆيۈندۈم مەھۋەشى شوخ پەرى پەيكەر،
مىنى قۇل ئەتكەلى ئۆزىگە ئەمدى مۇختەسەر قىلمىش.

— قەلەندەر.

نىھۇفتە [نھفتە] (پ) كۆرۈنمەس، يوشۇرۇنغان:
كى بولماس غۇنچەدەك ئاغزىم شۇگۈفتە،
لەبىم لەئلۇ تىشىم دۇرۇر نىھۇفتە.

— مەجلىسى.

نىئمەت [نعمت] (ئە) «نېئمەت» كە قاراڭ:
چۇ كاشغەر زەمىن ئېردى جەننەت نىشان،
كى مەئمۇر ئىدى بەلكى نىئمەت فىشان.

— ئا. نىزارى.

نىيابەت [نيابت] (ئە) ۋەكىللىك.

نىياز [نياز] (پ) 1) ئېھتىياج، ھاجەت. 2) ئىلتىجا. 3) تۆھپە، سەدىقە:
«نۇن» نىيازىمدۇر مېنىڭ جانىمدىن ئۆزگە يوق نىياز،
شەمئىسەن، پەرۋانەدۇرمەن، جان نىسارىم سەنمۇسەن؟

— موللا سالېھ.

نىياز ئەتمەك — تۆھپە قىلماق، سەدىقە قىلماق:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقۇ بارىم نىياز ئېتىپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شىۋەئى خۇش ئەداسىنە.

— ئەرشى.

نىياز كۆرگۈزمەك — ھاجىتىنى ئىپادىلىمەك، بىلدۈرمەك:
بۇلار روھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارەساز.

— ئا. نىزارى.

نىيازۇ نەزر — «نەزرۇ نىياز» غا قاراڭ:
ھەر نىيازۇ نەزر كەلسە ئالدىلەر،
خەرج ئېتىبان خانىقاھى سالدىلەر.

— زەلىلى.

ئەرزۇ نىياز — تەلەپ ۋە ئىلتىجا:
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،

کی قوللۇغدا ئەرزۇ نىياز ئەيلەيدان.

— ئا. نىزارى.

نمیام [نيام] (پ) غىلاپ، قىن:

کی ساچراپ قويۇپ ئورنىدىن ئۆلۈنسا،
پىچاقىن نيامىدىن ئەيلەپ جۇدا.

— ئا. نىزارى.

تېغى زەبانىڭنى نمیام ئىچرە تۇت،
جەۋھەرى مەئنىنى كەلام ئىچرە تۇت.

— زەلىلى.

نمیەت [نيت] (ئە) كۆڭۈلدىكى مەقسەت، ئارزۇ، ئۇمىد:

کی ھەج قىلماق ئولدى ئانىڭ نمیەتى،
كۆپ ئېردى جەھا ئىچرە خەيرىيەتى.

— ئا. نىزارى.

ھ

ھا [حا] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ح» ھەرپىنىڭ نامى.

ھاتەم [حاتم] (ئە) سېخىي، سېخىيلىق بىلەن نام چىقارغان كىشى (ھاتەم):

بىرىنى ئەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشرۋان،
بىرىنى ئەيلەدى ھاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.

— شەۋقى.

ھاتەمى ئىشق — ئىشق سېخىيسى، ئىشق ساھەسىدىكى سېخىي:

گۇمنامىڭىزنى كۆزلەرى ھاتەمى ئىشق ئەيلەدى،
مەخزەنى كۆڭلىدە ئانىڭ تىلەر ئېرسە بارى بار.

— گۇمنام.

ھاتەملىغ [حاتم ليغ] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.

ھاتىف [ھاتف] (ئە) غايىبتىن ئاۋاز بەرگۈچى، چاقىرغۇچى، ئاۋاز چىقارغۇچى.

ھاتىفى فەرخۇندە نەفەس — قۇتلۇق ئاۋاز، غايىبتىن كەلگەن خۇشاللىق بېغىشلىغۇچى ئاۋاز.

ھاج [حاج] (ئە) ھاجەت:

كۆڭۈلدۇر قىبلەئى تەھقىق نېچۈن سەن ئول ئۆي ئىچرە،
بۇ تەن سەنگى سىيەھدۇر سىدقدىن ئۆپمەككە ھاجىم.

— گۇمنام.

ھاجات [حاجات] (ئە) «ھاجەت» نىڭ كۆپلۈكى، ھاجەتلەر، ئېھتىياجلار.

ئەھلى ھاجەت — موھتاجلار، ھاجەتمەنلەر.

ھاجەت [حاجت] (ئە) ئېھتىياج، زۆرۈرىيەت؛ تىلەك، مەقسەت:

مەنى غەم ئۆيىدىن رەھا ئەيلەگىل،
بارى ھاجەتىمنى رەۋا ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھاجەت ئەھلى — موھتاجلار، ھاجەتمەنلەر.

ھاجەت ئەيلەمەك — سورىماق، تەلەپ قىلماق.

ھاجەت قەدەرى — ھاجەتكە قاراپ، زۆرۈرىيەتكە قاراپ.

ھاجەتى تەۋزىھ — ئىزاھ، شەرھ قىلىشقا ئېھتىياجلىق.

ھاجەتمەند [حاجتمند] (ئە + پ) موھتاج، ھاجەتلىك، ئېھتىياجلىق:

بولمىشەم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.

— ئابىت.

ھاجەتمەند قىلماق — موھتاج قىلماق.

ھاجى [حاجى] (ئە) ھەج قىلغان، كەبىنى تاۋاپ قىلغان، ئىسلامدا بەش پەرھىزدىن بىرىنى ئادا ئەتكەن كىشى:

ھاجىلاركى يۇرگۈسىدۇر ھەجنى ساتىپ،
يەنىكى «ھاجى مەن» دەپ ئانى ئەلگە ئاڭلاتىپ.

— سەبۇرى.

ھاجىب [حاجب] (ئە) 1) توسۇق، قاش. 2) توسۇپ تۇرغۇچى؛ دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى، ئىشىك ئاغىسى؛ پەردىدار:

قۇياش نۇرى ناگاھ ئەسەر ئەيلەدى،
كى ھاجىب بۇ يەڭلىغ خەبەر ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھاجىب ئولماق — توسۇق بولماق.

ھاجىبۇل ـ ھۇججاب — دەرۋازىۋەنلەر باشلىقى، ئىشىك ئاغىسى.

ھادى [ھادى] (ئە) يول باشلىغۇچى، توغرا يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى، رەھبەر؛ پىر، مۇرشىد:

چۈن تەرىقەت يولىغە كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىخاب.

— زەلىلى.

ھادىس [حادث] (ئە) سادىر بولغان، يۈز بەرگەن؛ يېڭىدىن پەيدا بولغان:

ئۇمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇيى شان ھادىس.

— شەۋقى.

ھادىس ئەتمەك — يېڭىدىن پەيدا بولماق.

ھادىس بولماق — يۈز بەرمەك، سادىر بولماق، پەيدا بولماق.

ھادىس ئولماق — «ھادىس بولماق» قا قاراڭ.

ھادىسات [حادثات] (ئە) «ھادىسە» نىڭ كۆپلۈكى، ھادىسىلەر، ۋەقەلەر، ئۆزگىرىشلەر.

ھادىساتى روزگار — تۇرمۇش ھادىسىلىرى.

ھادىسە [حادثە] (ئە) ھادىسە، ۋەقە؛ ئۆزگىرىش:

ۋەزىر پۇر تەبىرنىڭ قىزى ئاتاسىغە بۇ ھادىسە يۈز كەلتۈرگە-

نىنى ئاڭلاپ، ھەرەك ئەلچىسى بىرلە تاپشىپ، لىباسى مەر-
دانە كىيىپ خاجە سەگ پەرەست ئۇچۇن ئۆز شەھرىدىن خۇرا-
سانغە ئەزم ئەتكەنى...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھادىم [ھادم] (ئە) بۇزغۇنچى؛ بۇزغۇنچى؛ بەتبەشىرە:
بار ئېركەن قاشىدا نەچە خادىمى،
ئانىڭ ھەر بىرسى بەشەر ھادىمى.
— ئا. نىزارى.

ھادىي [ھادى] (ئە) «ھادى» غا قارالسۇن.
ھادىي سۈبۈل — توغرا يولغا يېتەكلىگۈچى.
ھادىي كامىل — ماھارەتلىك يول باشلىغۇچى، تەجرىبە-لىك رەھبەر.

ھار [حار] (ئە) ئىسسىق، ھارارەتلىك؛ قىزىتما:
ئارەزى بولدى خەزانەدەك ئول پەرىنىڭ زەڭخىدىن،
بۇ كەسەلنى سەن كۆتەرگىل، يا رەب، ئانىڭ ھارىنى.
— قەلەندەر.

ھارۇ يابىس — ئىسسىق ۋە قۇرۇق.

ھارر [حار] (ئە) «ھار» غا قارالسۇن.
ھاررۇ رۇتەب — ئىسسىق ۋە ھۆل.
ھارىرى يابىس — قۇرۇق ئىسسىق.

ھارۇت [ھاروت] (ئە) كۆفە زېمىنىدىكى بابىل شەھىرىگە كىشىلەرنى سىناش يۈزىسىدىن، سېھىر تەلىم بېرىش ئۈچۈن ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئىككى پەرىشتىنىڭ بىرى (يەنە بىرى ماروت).

ھارۇن [ھارون] 1) ئىمرانىنىڭ ئوغلى، مۇسا ئەلەيھىسسا-لامنىڭ ئاكىسى، نەسەبى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا تۇتىشى-دۇ. 2) ھىجرىيە 148 ـ 198 (مىلادى 765 ـ 808) ـ يىللىرى ياشىغان باغدات خەلىپىسى ھارۇن رەشىد (ھارۇنۇر ـ رەشىد).

ھارۇنۇر ـ رەشىد [هارون الرشيد] «ھارۇن» غا قارالسۇن.

ھارىس I [حارث] (ئە) 1) دېھقان، تېرىقچىلىق قىلغۇ-چى:
نەۋائىي، ئەمەل خىرمەنى ئىچرە ئوت سال،
كى بولماق كېرەكمىس بۇ مەزرەئدە ھارىس.
— نەۋائى.

ھارىس II [حارس] (ئە) ساقچى.
يۈزۈڭ گەنجىنى پاس ئەتمەككە ھارىس ھاجەت ئېرمەستۇر،
كۆزۈڭ جەللادى يانى ئۆزرەدۇر شەمشىرۇ خەنجەر ھەم.
— گۈمنام.

ھازەلقىياس [هذاالقياس] (ئە) شۇ يوسۇندا، شۇنداق قىلىپ:
چىقىپ يار باشىغە ھەمە ئامۇ خاس،
شەھەردە كىشى قالماس ھازەلقىياس.
— مۇللا شاكىر.
كۆزۈ لەئلى بەر سىررىن بىلمەك ئەتسەك ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئىلا ھازەلقىياس.
— ئەرشى.

ھازىر [حاضر] (ئە) 1) شۇ پەيت، شۇ ۋاقىت:
بۇ مەجلىسدە ھازىر بار ئېردى ۋەزىر،
كى قىلماي بۇ ئايغان سۆزۈمنى پەزىر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تەييار:
مۇلازىمغە دېدىم چاپىپ ئاندا يەت،
ئوشۇل يات كىشىنى ماڭا ھازىر ئەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) مەۋجۇت، پەيدا:
كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمدە ھازىر ياد ئەيلەرمەن،
ئانىڭ يادى بىلە خۇرشىد كۆڭۈلنى شاد ئەيلەرمەن.
— مۇللا سالىھ.
ھازىر باش — ھازىر بول! ھوشيار بول!
ھازىر بولماق — كەلمەك، ئىشتىراك قىلماق؛ تەييار بولماق.

ھازىق [حاذق] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇززاق] بىلەرمەن، ماھىر، ماھارەتلىك، ئۇستا؛ ياخشى بىلگۈچى، ئۆز ھۈنىرىنى ئىلگە ياخشى ئۆزلەشتۈرگەن ئادەم.
ھازىق تەبىب — ماھىر، ئۇستا تېۋىپ:
سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز تەبىبى ھازىق ئالەمدە،
چۇ بەردىڭ دەرد ئۆزۈڭ، ئەمدى ماڭا بەرگىل يەنە دەردە.
— قەلەندەر.

ھازىم [ھاضم] (ئە) ھەزىم قىلغۇچى، تاماق (يېمەكلىك) سىڭدۈرۈشكە ياردەم بەرگۈچى:
ساغىنما بارچە پىشىغ سوزنى تەڭ ئېتەر ئاشام،
بولۇر مۇقەييىنۇ ھازىم چۇ ئىككىسى مەتبۇھ.
— نەۋائى.

ھاسىد [حاسد] (ئە) ھەسەت قىلغۇچى، ھەسەتچى، كۆرەل-مەس:
ئوتقا تۇتقان قىل مەسەللىك يۈز قارا ھاسىدلەرنىڭ،
قارا كۆنلەر ئىچرە غەمدىن تولغانۇپ بولسۇن نىزار.
— تەجەللى.
ھاسىد بولماق — ھەسەت قىلماق.

ھاسىل [حاصل] (ئە) 1) مېۋە، مەھسۇلات؛ پايدا؛ نەتىجە:

ئىچىپ يۈز زەھرنى ئەيلەپ پۇشەيمان،
ياقاڭ چاك ئەتسەڭ ئەمدى نە هاسىل.

— ئەرشى.

2) ئايان، ئېنىق، روشەن. 3) نېسىۋىسىنى قولغا كىرگۈزۈش ئىستىكى، ئىستەك:

رەقىبىڭ ئولماسۇن مەقسۇدى هاسىل،
ئەلىفدەك قەددىمى ئول سالدى داله.

— نەسىمىي.

هاسىل ئەتمەك — 1) ئېرىشمەك. 2) رازىلىقىنى ئالماق.

هاسىل ئەيلەمەك — 1) ئېرىشمەك، قولغا كىرگۈزمەك. 2) پەيدا قىلماق، هاسىل قىلماق.

هاسىل بولماق — پەيدا بولماق.

هاسىل رام ئولماق — مۇيەسسەر بولماق، قولغا كىرگۈزمەك.

هاسىل ئولماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك.

هاسىلى كەلام — سۆزنىڭ قىسقىسى، خۇلاسە، نەتىجە.

سۆز هاسىلى — سۆز خۇلاسىسى، نەتىجىسى.

كام هاسىل قىلماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك، ئىستەكنى قاندۇرماق.

هاسىلا [حاصلا] (ئە) «هاسىلەن» گە قاراڭ:

رىيا ئىچىندە نەكىم هاسىل ئەتتىڭ، ئەي زاهىد،
دېسەڭ خەلاس ئۆلەي ئەت رەهنۇ، هاسىلا قەدەھ ئىچ.

— نەۋايى.

هاسىلەن [حاصلاً] (ئە) مەلۇم بولۇشىچە، نەتىجىدە، قىسقىسى؛ خۇلاسە:

هاسىلەن شاھ تاپتى چۇن كامىن،
دېمەگىل كامكىن، دىلئارامىن.

— نەۋايى.

هاشا [حاشا] (ئە) ئەلۋەتتە؛ هېچ، هېچبىر، هېچقاچان، هېچ ۋاقىت:

مۇمكىن ئېرمەس دەھر ئارا بۇ شەكل ئىلە بىر كافىرى،
بۇ كەبى هەيئەت ئارا هەم يوقتۇرۇر هاشا يىگىت.

— ئەرشى.

هاشە [حاشە] (ئە) «هاشا» غا قاراڭ.

هاشە لىللاھ — خۇدا ساقلىسۇن.

ئالمايىن بۇيى نەسىمى خىلئەتىڭ ئەنۋارىدىن،
هاشە لىللاھ بىر گۈلى بۇ باغ ئارا خۇررەم ئەمەس.

— ئەرشى.

هاشىيە [حاشيە] (ئە) [كۆپلۈكى: هەۋاشى] بىرەر نەرسىنىڭ چېتى، ئايلانمىسى، ئەتراپى.

ۋەرەق هاشىيەسى — ۋاراقنىڭ چېتى، هاشىيەسى.

هافى [حافى] (ئە) 1) يامانلىقتىن ساقلانغۇچى. 2) كەمبەغەل، قولى قىسقا.

هافىز [حافظ] (ئە) 1) ساقلىغۇچى، ھىمايە قىلغۇچى، مۇھاپىزەت قىلغۇچى. 2) يادقا بىلگۈچى، قۇرئاننى يادقا بىلگۈچى، قارىي. 3) قوشاق، بېيىت ئېيتقۇچى، هاپىز:

جەمال شاھى جەھان ۋەسلىدىن ئۇمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دانە دان قىل ئەي هافىز.

— شەۋقى.

هافىزى مۇجەۋۋىد — قۇرئاننى توغرا (خاتاسىز)، تەجۋىد قائىدىسىگە مۇۋاپىق قىرائەت قىلغۇچى، قارىي.

هافىزى ۋۇسقا — قۇرئاننى يادلىغان.

خۇشخان هافىز — چىرايلىق ئاۋاز بىلەن قىرائەت قىلغۇچى.

هافىزە [حافظە] (ئە) يادلاش، يادىدا ساقلاش؛ يادلاش ماھارىتى، يادلاش ئىقتىدارى، ئېسىدە ساقلاش ئىقتىدارى.

هاكىم [حاكم] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇككام] هۆكۈم قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى، باشلىق:

تەنىن تاشلاغاندىن كېيىن بەھرىغە،
داغى هاكىم ئولسۇن ئانىڭ شەھرىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هاكىي [حاكى] (ئە) هېكايە قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى:

بۇ نامەغە نۇسخە زاتى پاكى،
تەڭرى سۆزىدىن ئۇلۇسقا هاكىي.

— نەۋايى.

هال [حال] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھۋال] 1) هال، ئەھۋال، كەيپىيات. 2) خۇسۇسىيەت، مەنە. 3) پەيت، ۋاقىت، پۇرسەت. 4) ئىختىيار، ئىرادە. 5) هوش، ئۆزىگە كېلىش، هوشىغا كېلىش:

كېتىپ هالىدىن، بولۇپ ئەفتالۇ خەزان،
قاناتى چۆرگۈلۈپ چۇن بەرگ سەبزان.

— خىرقەتى.

هالا [حالا] 1) هازىر، شۇ مەھەلدە، شۇ پەيتتە. 2) هازىرغىچە، شۇ پەيتكىچە.

هالات [حالات] (ئە) [بىرلىكى: هالەت] ئەھۋاللار، كەيپىياتلار؛ «هالەت» كە قاراڭ:

.....

زىيائى مەشئەلى نۇرى نەبۇۋۋەت ئېردى كۇن ئاتىڭ،
ھەمىشە تائەتۇ تەقۋىيۇ تەسبىھ ئېردى هالاتىڭ.

— ئەرشى.

هالات ئەداسى — ئەھۋاللارنى شەرھلەش، ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ئېيتىپ بېرىش.

هالات كەيفىياتى — ئەھۋاللارنىڭ تەپسىلاتى.

هاله [هاله] (ئە) ئاي ۋە قۇياش ئەتراپىدىكى ئايلانما توسۇق؛ ئاي ياكى قۇياشنىڭ گەردىشى، قوتانلىنىشى:
خەفچەگى قەد ئۇزرە گۇل يەڭلىغ يۇرۇڭ،
مىھرى ئالەم تابدەك بى هالەدۇر.
— گۇمنام.
غەبغەب گول سىيمىن زەقەن دەۋرىدە ئانداغكىم ئېرۇر،
هاله ئۆز جىرمىدىن گول دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.
— ئەرشى.

هالەت [حالت] (ئە) [كۆپلۈكى؛ هالات] 1) هال، ئەھۋال؛ هالەت. 2) ۋاقىت، پەيت:
خاجەنى رايى ئەئزەم پادىشاھ دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان هالەتدە پادىشاھغە كېسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگەلى بۇيرۇغانى؛...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) كۆرۈنۈش، قىياپەت. 4) يۈز بەرگەن هادىسە.
زەۋقۇ هالەت — خۇرسەنچىلىك ۋە شادلىق پەيتلىرى.

هالى [حالي] (ئە) دەرھال، تېزدىن، شۇ هامان:
سەبا زۇلفۇڭنى تاغتىنى مەگەر هالى خەيالىمدە،
يازىلدى ئەژدەھا بولدى، ئورالدى ئەھرەمەن بولدى.
— سەككاكى.

هالىيا [حاليا] (ئە) هازىر، شۇ تاپتا، شۇ پەيتتە، «هالا» غا قاراڭ:
بەغايەت كۆڭلۈم ئىچرە ئاشىناسەن،
دېگىل قايدىن كېلۇرسەن هالىيا سەن.
— لۇتفى.

هامۇن [هامون] (ئە) دەشت، سەھرا، چۆل؛ تۈزلەڭلىك:
گەھى مەسكەن ئېردى يېقىلغان سەراي،
گەھى دەشت ـ هامۇن ئىدى گاھى ساي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هامۇن ئەتمەك — تەكشىلىمەك، تۈزلىمەك.

هامىل [حامل] (ئە) كۆتۈرگۈچى، كۆتۈرۈپ يۈرگۈچى.
رۇقئە هامىلى — خەت ئېلىپ بارغۇچى.
سۆز هامىلى — خەت توشۇغۇچى.
هامىلى زار — سىر ساقلىغۇچى.

هامىلە [حامله] (ئە) 1) هامىلىدار، ئىككى قات ئايال. 2) هامىلە؛ تۆرەلمە، قورساقتىكى بالا:
بولۇپ ئېردىڭ ئەۋۋەل نەدەپ هامىلە،
قىلىپ غەمگە مۇنداغ مېنى شامىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هامىلە بولماق — هامىلىدار بولماق، بويىدا قالماق، ئىككى قات بولۇپ قالماق.

هامىلە هەمل قويماق — تۇغماق.

هامىي [حامى] (ئە) ھىمايىچى، ساقلىغۇچى، قۇرۇقلىغۇچى؛ هاكىم، پادىشاھ.

هانىس [حانث] (ئە) ئانت (قەسەم) نى بۇزغان، قەسەمدىن قايتقان (يېنىۋالغان).
هانىس بولماماق — قەسەمنى بۇزماسلىق.

هاۋ [هاو] خوپ، ماقۇل؛ هە، شۇنداق (باشقىلارنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇش يۈزىسىدىن ئېيتىلغان ئۇندەش سۆز).

هاۋيى [حاوى] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى، ئۆزىدە ساقلىغۇچى.
ئاسار هاۋىيلەرى — كۆپ نەرسىنى يادقا بىلگۈچىلەر، قىسسەچىلەر، تارىخچىلار.

هائىل I [حائل] (ئە) توسۇق؛ توسقۇچى:
قۇياشدىن سايە قاچماقلىققا مائىل،
ئارادە ئەيلەبان شەخسىنى هائىل.
— نەۋايى.

هائىل II [هائل] (ئە) دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق، ۋەھىمىلىك:
ئۇلۇغلار سەھمناكۇ ئۇيلە هائىل،
كى ئەيلەپ كۆرگۈچى ھۇشىنى زائىل.
— نەۋايى.

هايىل I [حايل] (ئە) «هائىل I» گە قاراڭ:
ئىلكىدە كۆزگۈ بولۇپ هايىل كۆرەلمەن يۈزىنى،
كىم قۇياش نەززارەسىن مەنئ ئەيلەگەندەك كۆزدە ياش.
— ئەرشى.
هايىل قىلماق — توسىماق، ياپماق؛ پەردە تۇتماق.

هايىل II [هايل] (ئە) «هائىل I» گە قاراڭ:
ئۆز ئۆزى بىرلە كۆڭلى بولدى مايىل،
ۋەلى ئولدەم ئۇياتدىن بولدى هايىل.
— لۇتفى.

هايىلە [هايله] (ئە) «هايىل I» گە قاراڭ.

هەب [حب] (ئە) 1) دانە، دان. 2) يۇمىلاق دورا (تابلىتكا).

هەبا [هبا] (ئە) 1) چاڭ، توزاڭ، غۇبار. 2) بىھۇدە، بىكار.
هەبائەن مەنسۇرەن بولماق — چاڭ ـ توزاڭ كەبى توزۇپ، يوق بولۇپ كەتمەك.
هەبا ئەيلەمەك — 1) خار قىلماق، كەمسىتمەك. 2) توزۇتماق، سورىماق، سورۇۋەتمەك؛ يوق قىلماق، بىكارغا كەتكۈزمەك.

هەبا قىلماق — «هەبا ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

هەبەش [حبش] (ئە) هەبەشىستان، هەبەشىستان خەلقى:
كەئبەۋۇ رۇم ئېتەي نىسار ئارەزىنىڭ خەتاسىنە،
هىندۇ هەبەش باغىشلايىن كۆزلەرىنىڭ قەراسىنە.
— ئەرشى.

هەبەشىي [حبشى] (ئە) هەبەشىستانلىق، قارا، نېگىر:
ئايدۇر سېنىڭ ئالىڭدە بۇ كۈن بىر هەبەشىي قۇل،
تانسا يۈزىدە زاهىر ئولۇر داغ نىشانى.
— سەككاكى.

هەبب [حب] (ئە) «هەب» كە قاراڭ.

هەببى نەبات — ناۋات، ناۋات دۇرلىرى.

هەببە [حبە] (ئە) 1) دان، دانە. 2) ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى. 3) نەيزە:
سىنان ۋە هەربە ۋە پىچاق، بەئزى هەببە هەم دەپتۇرلەر،
قالقان هەم دەپتۇرلەركىم، ئول ياسادى.
— نەۋايى.

هەببەزا [حبذا] (ئە) قانداق ياخشى، نەقەدەر گۈزەل:
هەببەزا، ئىشقكى كىرياسى فەزاسىدۇر ئانىڭ،
بارچە بىمەنزىلۇ مەئۋايۇ مەكانلارغە مەلاز.
— نەۋايى.

هەبس [حبس] (ئە) قاماق؛ قاماقخانا، قەپەس، زىندان؛ قاماش، قولغا ئېلىش؛ «هبس» گە قاراڭ:
قىلىڭ نەچچە كۈنلەركى زىندانغە هەبس،
كىشى بىلمەگەيلەر غىزا بىرلە لەبس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەبس قىلماق — قامىماق، قاماققا ئالماق:
ۋە بىر كۈنى خاجە سەياهەتكە چىقىپ، بۇرادەرلەرىنى كۆرۈپ ئەمەلدار قىلغانىدا، بۇلار بىۋەفالىق قىلىپ، خاجە تۆمۈر قەفەسدە هەبس قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەبل [حبل] (ئە) يىپ، باغ؛ ئارقان، ئارغامچا.

هەبلۇل - ۋەرىد — بويۇن تومۇرى.

هەبلى رەهىل — كۆچۈش، كېتىش يىپى؛ ئەجەل، ئۆلۈم.

هەبلى مەتىن — 1) مەهكەم، پۇختا، ئۈزۈلمەس يىپ. 2) كۈچلۈك دەلىل.

هەبىب [حبيب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەهباب / ئەهىببا] قەدىردان، دوست؛ مەهبۇبە، مەشۇقە، سۆيگىنى:
ئالىپ كەلدىم ئاندىن بۇ يەرگە سېنى،
ئەدۇ بىلمەگىل كىم، هەبىب بىل مېنى.
— ئا. نىزارى.
كۆز يۇمۇلماستىن بۇرۇن كۆرسەت جەمالىڭ، ئەي هەبىب،
ئاق ساقالىم قار كۆرۈنۈپ قۇرۇتۇر قىلماقغە هۇت.
— ئەرشى.

هەبىب كۆيى — ئاشىقلىق، مۇبتىلالىق.

هەبىبۇللا [حبيب الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى (ئىبراهىم ۋە مۇهەممەد پەيغەمبەرلەرگە بېرىلگەن سۈپەت).

هەج [حج] (ئە) ئىسلامدا بەش پەرهىزدىن بىرى (مەككىگە بېرىپ كەبىنى، يەنى «كەئبەتۇللاه» نى زىيارەت قىلىش.)

هەج سەفەرى — هەجگە بېرىش.

هەج قىلماق — مەككىگە بېرىپ بەيتۇللا مەسچىتىنى زىيارەت قىلماق.

هەج يولى — مەككىگە بېرىشتىكى يول، مۇساپە.

هەجەر [حجر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەهجار] تاش:
قارا بەختىم ئوشۇل مەهبۇب جاندىن لەززەت ئالمايدۇر،
دىلىم هەرگىز ئېرىمايدۇر قەساۋەتدىن هەجەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

هەجەر كوب — تاش پارچىلىغۇچى.

هەجەرۇل - ئەسۋەد [حجرالاسود] (ئە) قارا تاش (كەئبىدە هاجىلار تاۋاپ قىلىدىغان، تەۋەررۈك دەپ قارىلىدىغان قارا تاش).

هەجج [حج] (ئە) «هەج» گە قاراڭ.

هەججى ئەكبەر — ئۇلۇغ هەج، ئۇلۇغ جاينى هەج قىلىش:
نە هاجەت هەججى ئەكبەر، كاشقەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىپە خاكى دەرىدىن سۇرمە زارىم بار.
— گۈمنام.

هەججام [حجام] (ئە) تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپ.

هەججامۋەش [حجام وش] (ئە + پ) تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپتەك، تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپقا ئوخشاش:
رەگزەن ئولۇپ مۇترىبى هەججامۋەش،
رەگلەر ئارا قان يۇقىدىن نالەكەش.
— نەۋايى.

هەجر [هجر] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق، يېتىشەلمەسلىك:
چەكسەم ئول رەشكى پەرى هەجرىدە تۇرلۇك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانمان دەمسازلىق.
— ئەرشى.

هەجر تارى — ئايرىلىش يىپى، جۇدالىق تارىسى.

هەجر زەهرى — جۇدالىق زۇقۇمى، ئايرىلىش ئوغىسى (زەهىرى)؛

هەجر سەهراسى — ئايرىلىش دەشتى، جۇدالىق ئازابى:

هەجر سەھراسىنى كەزمىش نەچچە يىل سەيغۇلمەلىك،
شاھ پەرىغە ۋەسل ئولۇپ مەقسەد ئارا دىلداردۇر.
— شەۋقى.

هەجر شامى — پىراق، ئايرىلىش كېچىسى.

هەجر ئوتى — ئايرىلىش، يىراقلىق، جۇدالىق ئازابى:
كۆيدۈرەي دەپ ئاتەشىن مەي بىرلە ئول بۇت مەستكىم،
هەجر ئوتى يانىمدا جىسمىم خارۇ خاشەك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

هەجرۇ فۇرقەت — ئايرىلىش ۋە جۇدالىق.
رەھم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۇچۇن،
هەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئانداغكى دال.
— قەلەندەر.

هەجرى ئەھباب — ئۇزاقلىق، يىراقلىق كەيپىياتى.

هەجرى غەم — ئايرىلىش، جۇدالىق غېمى:
هەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۈرمەس داغى پەرۋاسىغە.
— موللا سالېھ.

هەجرى فىراق — جۇدالىق ئازابى:
«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى هەجرى فىراقىڭ، ۋايكىم،
زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شېرىن زەبانىم سەنمۇسەن؟
— موللا سالېھ.

هەجرى قەرابەت — يېقىن كىشىنىڭ جۇدالىقى، ئايرىلىشى.

هەجلە [حجلە] (ئە) چېدىر، چىمىلدىق.

هەجلەئى ناز — ناز پەردىسى؛ ئەركىلىنىش.

هەجلەنىشىن [حجلەنشين] (ئە + پ) چېدىردا، پەردە ئىچىدە ئولتۇرغۇچى؛ ھايالىق، نومۇسلۇق.

هەجۋ [هجو] (ئە) هەجۋ، كۈلكە؛ مەسخىرە.

هەجۋ ئارا — هەجۋ قىلغۇچى، مەسخىرە قىلغۇچى.

هەجۋغە مۇبەددەل بولماق — هەجۋىگە ئايلىنىپ كەتمەك، يامانلاشقا ئۆتۈپ كەتمەك.

هەجۋ قىلماق — مەسخىرە قىلماق.

هەد [حد] (ئە) 1) چەك، چېگرا. 2) سان، ساناق. 3) ھەق، ھوقۇق؛ ئىختىيار؛ ھەد:
نە ھەد مەھجۇر ئەرشىگە ۋىسالىڭ ئىددىئا قىلماق،
سۇلۇك ئىچرە ۋەلى ئەھبەبتە ئەن ئەئرەف پەناھىمدۇر.
— ئەرشى.
4) مەرتىۋە، دەرىجە، مىقدار. 5) كۆپ، چەكسىز، ھېسابسىز:
نە ئەتسەم، نە قىلسام مۇھەييا ئېرۇر،
زەرۇ سىيم ھەدسىز مۇتەررا ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەددىن ئاشماق — ھەددىدىن ئاشماق؛ ئىمكانىيەتتىن چەتكە چىقماق، چەكتىن ئېشىپ كەتمەك:

هەددىن سۇڭ — ھەددىدىن ئارتۇق.

هەددىن ئۆتە — «ھەددىن سۇڭ» غا قاراڭ.

هەددىن ئۆتمەك — «ھەددىن ئاشماق» قا قاراڭ.

نەھەد — قانداق ئىمكانىيەت.

هەداسەت [حداثت] (ئە) يېڭىلىق؛ ياشلىق، نەۋ قىرانلىق.

سىننى هەداسەت — ياشلىق چېغى.

هەدائىق [حدائق] (ئە) باغلار، گۈلزارلار.

هەدائىقى نامۇتە ناھىي — چەكسىز باغلار؛ ئاخىرى، چېكى كۆرۈنمەيدىغان باغلار.

هەدايا [ھدايا] (ئە) [بىرلىكى: ھەدىيە] ھەدىيىلەر، تارتۇقلار؛ سوۋغىلار:
كېلىبان ئوترۇ ئەشرافى رەئايا،
چېكىپ مەقدۇرىچە ھەركىم ھەدايا.
— نەۋايى.

هەدايىق [حدايق] (ئە) «ھەدائىق» قا قاراڭ.

هەدەر [ھدر] (ئە) ئەرزىمەي قېلىش، بىكارغا چىقىش، بىكارغا قان تۆكۈش:
بولدى يۇز مىڭ تىفلىنىڭ قانى ھەدەر،
تا كەلىمۇللاھ بولدى تاجۋەر.
— نەۋايى.

هەدەس [حدث] (ئە) ئىپلاسلىق.

هەدەس قىلماق — ئىپلاس قىلماق، بۇلغىماق.

هەدەف [ھدف] (ئە) نىشان، نىشان جاي؛ يۆنىلىش نۇقتىسى، ئاماج، قارا:
ھەر نەزەر قىلغاندا تەگدى كۆڭلۈمە مىڭ يەردە ئوق،
بىر ھەدەفنىڭ خەستە كۆڭلۈمدە ياراسى بارمىكىن.
— گۇمنام.

هەدەف تاپماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك.

هەدەقە [حدقە] (ئە) قارىچۇق، كۆز قارىچۇقى:
فەزلۇ كەمال ھەدەقەسىنىڭ مەردۇمەكى بىيناسى تەكەللۇم ۋە مەقال ھەدىقەسىنىڭ بۇلبۇلى خۇشنەۋاسى... ئەبۇلغازى سۇلتان ھۇسەينى بەھادىرخان.
— نەۋايى.

هەدد [حد] (ئە) «ھەد» كە قاراڭ:
قۇنار گاھى كېلىپ شاخىغە گۇلنىڭ،
ئۇچار ـ ئۇچماس يوق ئېردى ھەددى قۇلنىڭ.
— خىرقەتى.

هەددۇ ئەد — چەك، چېگرا؛ ساناق.

هەددی جەنۇبي — جەنۇبي چېگرا، جەنۇب تەرەپ.
هەددی غەربي — غەربي چېگرا، غەرب تەرەپ.
هەددىن ئۆزۈن — هەددىدىن ئارتۇق:
ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست ـ بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گەر هەددىن ئۆزۈن سەندەك ۋەلي رەسۋا ئەمەس.
— ئەرشى.
هەددى ۋەسىەت — ئونتۇرىچە، هەر نەرسىنىڭ ئونتۇرىسى؛ ئونتۇرا ھال مىقدار، ئونتۇرا دەرىجە:
سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئوتۇرۇسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۇچۇن مەتلۇب ئېرمىشدۇر ماڭا هەددى ۋەسەت.
— ئەرشى.
هەددات [حداد] (ئە) تۆمۇرچى:
تۆمۇرچى بىلەن پۇتتى كارىڭ سېنىڭ،
كى هەددات هەر ئىشىدا يارىڭ سېنىڭ.
— غەربى.
هەدىد [حديد] (ئە) تۆمۇر.
هەدىس [حديث] (ئە) 1) سۆز، كالام:
بەلادۇر ماڭا هەجرىڭ، دەۋادۇر ماڭا ۋەسلىڭ،
ئىتابىڭ ماڭا ئافەت، هەدىسىڭ ماڭا دەرمان.
— بابىر.
2) پەيغەمبەر ئەيلەيهىسسالامنىڭ سۆزى. 3) هېكايە، نەقل.
هەدىسى پېچا ـ پېچ — چىگىش، چىگىش سۆزلەر؛ بىر ـ بىرىگە باغلانمىغان بايانلار.
هەدىسى جانبەخش — جان كىرگۈزگۈچى، جان بېغىشلىغۇچى سۆز.
هەدىسى داستان — مەشھۇر، مەشھۇر سۆز (هېكايە).
هەدىسى قەۋي — كۆچلۈك، دەللىلىك سۆز.
هەدىسى ئىجازەتى ھاسىل قىلماق — مۇھەممەد پەيغەمبىرنىڭ سۆزلىرىنى توپلاش ھوقۇقىنى ئالماق، ئۇ ھەقتە ئېيتىلغان سۆزلەرنى جەملەشكە رۇخسەت ئالماق.
سەۋم هەدىسى — روزا توغرىسىدا ئېيتىلغان سۆز.
هەدىقە [حديقە] (ئە) [كۆپلۈكى: هەدايىق] باغ، گۈلزار:
ماڭا ئېرىدى ئاندا هەدىقە ۋە تەن،
كىرىپ دەرمەھەل باغقە گۈل سىيمىتەن.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.
هەدىقە مەھسۇلى — باغ مەھسۇلى، باغدىن بولغان دارامەت.
هەدىقەئى پۇرگۈل — گۈلگە تولغان (پۇركەنگەن) باغ، گۈلزار.
هەدىي [هدى] (ئە) توغرا يول، توغرا يولدىن يۈرۈش، ئاداشماستىن توغرا يولدا ئېلىپ يۈرۈش.
هەدىيە [هديه] (ئە) سوۋغا، تارتۇق، ئىنئام.
هەدىيە دەستۇرى — هەدىيە تەرىقىسىدە، هەدىيە دەپ.
هەدىيەئى كىرام — ياخشى، قىممەتلىك تۆھپىلەر.
هەدىيە [هديه] (ئە) «هەدىيە» گە قارالسۇن.
كى هەدىيە بەرەممەن ئاناسىغە ھەم،
ئىبەردىم بىلىپ ۋەقتىنى مۇغتەنەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەر [هر] (پ) هەر، هەربىر.
هەر چەند — هەرقانچە:
مەنۇ زاھىد چېكەرمىز ئاھۇ ۋەھ بۇ دەھر ئارا هەر چەند،
كى بىر باغ ئىچرە گويا ناله بۇلبۇل، چۇغز ئۇزار قەھ ـ قەھ.
— ئەرشى.
هەردەم — هەرۋاقىت.
ئوتلۇق ئاھىمدىن يۈزۈم كۆيمەسلىكىنى بىلمەدىم،
ئەرشى هەردەم سېلى ئەشكىم ئوتغە ئۇرغاچمۇ ئىكمىن.
— ئەرشى.
هەرگاھ — هەرىەر:
هەۋاغە دۇدى ئاھىم تۇتراتۇر ئىشق ئەھلى غەيرىتىدىن،
سەبا تەھرىكىدىن هەرگاھ فەرشان بولسا پەرچەملەر.
— بابىر.
هەرگەھ — هەردائىم.
قوبار ئېردى هەرگەھ ئاياغىمغە باش،
ئىتىمغە خەلايىق ئاتار ئېردى تاش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەرلەھزە — هەرۋاقىت.
هەر لەھزە رەقىبلەر ساڑى باقىپ يۈز ئاچار،
مەن خەستەنى كۆر، بۇ ئىشقا ئارام كېلەدۇر.
— گۈمنام.
هەرنە — هەرنېمە:
بۇ بارىم بىرلە پاك ئىشكىنگە گەر مۇمكىن ئەمەس سىغماق،
بارى تاپقاي ئېردىم هەرنە بارىمنى بېباد ئەيلەپ.
— ئەرشى.
هەرنەچە — هەرقانچە:
رەھمىسى كەلسە شادىمەن، قەھرىغە ھەم ئىلاج يوق،
هەر نەچە قىلسە زۇلمۇ جەۋر هەممىسىگە رىزا بولاي.
هەريان — هەر تەرەپ:
گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمەن قىلسە هەريان زەۋقى گۈل،
بولسە گۈل چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.
هەرارەت [حرارت] (ئە) 1) ئىسسىقلىق، هارارەت،

ئىسسىتما:
... ئۇزراغىدار ئوتى هەرارەتىدىن ۋامۇق جىسمىن ئەشك گىر-
دابىدا غەرق قىلغاندەك...
— مۆجىزى.

2) چاڭقىغان؛ تەشنالىق:
ماڭا تەشنە ئانچە بېرىپ ئېردى دەست،
سۇمۇردۇم هەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) ئىشق، مۇهەببەت، دەرد، ئەلەم:
يەتتە فەلەكنى ئۆرتەسە ئاهىم ئەگەر چىقىپ نېتاڭ،
چۈنكى تۇشۇپدۇر كۆڭلۈمە ئىشق ئوتىنىڭ هەرارەتى.
— ئەرشى.

هەرارەت ئوتى — ئىسسىقلىق هارارىتى.

هەرارەت ئۆرتەمەك — ئىسسىقلىقى ئېشىپ (هارارىتى ئۆرلەپ) قىزدۇرماق.

هەرارەتئامىز [حرارت آميز] (ئە + پ) قىزغىن، ئوتلۇق، يالقۇنلۇق.

هەرارەتپەزىر [حرارت پذير] (ئە + پ) هارارەتلىك، ئوتلۇق، يالقۇنلۇق.

هەرارەتفىزاي [حرارت فزاى] (ئە + پ) هارارەتنى ئارتتۇرغۇچى، ئاشۇرغۇچى.

هەراس [هراس] (پ) قورقۇنچ؛ قورقۇش:
ئاشىقى شورىدەدىن قورقۇپ قاچار ئەهلى ۋەرەئ،
شىير كۆرگەچ يوق ئەجەب گەر تۈلكەگە بولسە هەراس.
— ئەرشى.

هەراس قىلماق — قورقماق.

هەراسان [هراسان] (پ) قورققان، ۋەهىمىگە چۈشكەن:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىڭ كۆزلەرىڭدە ناگەهان كۆرگەچ،
هەراسان يەلدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

هەراسان بولماق — قورقماق.

هەراسەت [حراست] (ئە) هەيۋەت.

هەرام [حرام] (ئە) پايدىلىنىش، ئىشلىتىش، ئىستېمال قىلىش شەرىئەت بويىچە مەنئى قىلىنغان نەرسە، هارام:
كۆڭلى تىلەركى دەهرىدە بار پۇلنى ئالسا ئول،
بولسا ئاڭا نەسىپ بۇ ئالەمدە بارچە هەرام.
— سەبۇرى.

هەرام ئەيلەمەك — 1) بۇزماق، مەهرۇم قىلماق. 2) تەرك قىلماق، مەنئى قىلماق، ۋاز كەچمەك.

هەرامخور [حرام خور] (ئە + پ) هارامنى يېگۈچى، هارام نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلغۇچى؛ هارامغا ئىنتىلگۈچى:
كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم هەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.
— خەراباتى.

هەرامزادە [حرام زادە] (ئە + پ) هارامدىن تۇغۇلغان، هارامزادە:
هەرامزادە سىيەھ بەختۇ تىبەھكار،
ياپۇشتى ئارقاسىغە دانەئى كار.
— ناقىس.

هەرامنەمەك [حرام نمك] (ئە + پ) تۇزكور، نا شۇكۇر، ياخشىلىقنى بىلمىگۈچى.

هەرامى [حرامي] (ئە) 1) باشقىلارنىڭ مېلىغا، هارام نەرسىگە قول ئۇزاتقۇچى. 2) ئوغرى، بۇلاڭچى، يول توسار. 3) ئالدامچى، ساختىپەز.

هەرئايىنە [هرايينە] (پ) هەرقانداق، قانداقلا بولسۇن؛ هەر هالدا، مۇبادا.

هەرەج [حرج] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشكۇللۇك، قاتتىق-لىق، قاتتىقچىلىق.

هەرەكات [حركات] (ئە) «هەرەكەت» كە قاراڭ:
دىلىڭنى يادى خۇدا بىرلە ئەيلەگىل مەمنۇن،
تىلىڭنى ئىلمۇ ئەمەل سەفهەسىدە قىل هەرەكات.
— شەۋقى.

هەرەكات ۋە سەكەنات — يۇرۇش - تۇرۇش، بىرەر نەرسىنى ئوقۇشتا (قەسىدە، بېيىت، قۇرئان قاتارلىقلارغا ئوخشاش) قوشۇپ ئوقۇش ۋە توختاش قائىدىلىرى.

هەرەكەت [حركت] (ئە) [كۆپلۈكى: هەرەكات] 1) قىمىرلاش، هەرىكەت. 2) ئەرەب تىلىدا سوزۇق تاۋۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، هەرپلەرنىڭ ئاستى - ئۈستىگە قو-يۇلىدىغان ئالامەتلەر، دېئاكرىتىك بەلگىلەر.

هەرەكەتتىن ئارى ئولماق — قىمىرلاشتىن، هەرىكەت-تىن توختىماق، ئۆلمەك.

هەرەم [حرم] (ئە) 1) مەسلەك، يول، مەقسەت تاپقان:
بۇ دەرياغە كىرگەن گەۋهەر مەقسۇد تىلەسە دەم ئاسراماق كېرەك ۋە بۇ هەرەمغە يول تاپقان مەهرەملىك تىلەسە دەم ئۇرماماق كېرەك.
— نەۋايى.

2) خاس ئۆي، خاس جاي؛ باشقىلار (غەيرىي كىشىلەر) كىرگۈزۈلمەيدىغان جاي:
سۆيۈر مەهبۇبى بار ئېردى هەرەمدە،
كى دايىم كۆڭلى ئېردى ئول سەنەمدە.
— لۇتقى.

3) خوتۇن، ئايال:
ۋە تۆرت هەرەمى بار ئېردى.
— نەۋايى.

4) یار، دوست، ئۇلپەت:
هەرەم بولسا، یانە پەری بىرلە هۇر،
بولۇر ئاقىبەت هەم ئاڭا جاي گور.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
5) مەككە شەهىرى، هەرەم، مەككە شەهىرىدىكى ئەڭ بۇيۇك مەسچىت:
هەرەم خەلقىغە بەردى رۇخسەتنى هەم،
دېدى بەزم قىلسۇن چىقىپ شاهى جەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەرەمى خاس — 1) ئالاهىدە هەرەم، خاس هەرەم. 2) سۆيگىنى؛ خاس خوتۇنى.
هەرەمىغە بار تاپماق — دەرگاهىغا يول تاپماق.
هەرەمى ئىشق — مەشۇقىنىڭ خاس ئۆيى:
ئىستەر هەرەمى ئىشىقنى مەجنۇن كەبى مەهدى،
بۇ ئەقل ئىلە گۇمراھ ئۇلانلار قاچان ئىستەر.
— تەجەللى.
كۆڭۈل هەرەمى — كۆڭۈلنىڭ ئەڭ نازۇك جايلىرى.
هەرەمەين [حرمين] (ئە) ئىككى هەرەم (مەككە ۋە مەدىنە).
هەرەمەين شەرىفەين — ئىككى مۇقەددەس شەهەر.
هەرەمساراي [حرم سراى] (ئە + پ) «هەرەمسەرا» غا قاراڭ.
هەرەمسەرا [حرم سرا] (ئە + پ) پادىشاھ ۋە دۆلەتمەن كىشىلەر سارىيىدىكى ئاياللار ئۈچۈن قىلىنغان مەخسۇس ئىچكى هويلا، ئوردا.
هەرب [حرب] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇرۇب] ئۇرۇش، جەڭ.
ئالىپ قوللارىغەكى ئەسباب هەرب،
كى قوپلىغە قاتتىق قىلىپ ئېردى زەرب.
— ئا. نىزارى.
هەرب ئەتمەك — جەڭ قىلماق.
هەرب ئەهلى — جەڭ قىلغۇچىلار، ئەسكەرلەر، قوشۇن.
هەرب كوسى — جەڭ پەيتىدە چېلىنىدىغان ناغرا.
هەربە [حربە] (ئە) نەيزە:
سىنان ۋە هەربە ۋە پىچاق، بەگزى هەببە هەم دەپتۇرلار،
قالقان هەم دەپتۇرلاركىم، ئول (جەمشىد) ياسادى.
— نەۋايى.
هەراز [حراز] (ئە) ساقلىغۇچى، قوغدىغۇچى، قورۇقلىغۇچى.
هەرز [حرز] (ئە) كۆز تۇمارى، تۇمار:
كەرەكمەس هەرز جانىڭ هىفزىنە جانا يامان كۆزدىن،
سىپەند ئورنىغە يۈز ئۈستىدە خالىڭ يانىدا غۇل هەم.
— گۇمنام.
هەرزە [هرزە] (ئە) پايدىسىز، بىهۇدە، بىمەنە سۆز، قۇرۇق گەپ؛ بىلجىرلاش، ۋالاقلاش، ۋايساش، بىمەنە، بىهۇدە:
ئايتتى گۇل: قويۇڭ بۇ هەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغقا ئۆزنى.
— لۇتفى.
هەرزە پەيۋەند — بىهۇدە سۆزلىگۈچى، سەپسەتىچى.
هەرزە خەيال — بىهۇدە خىيال، پايدىسىز خىيال.
هەرزە خەيالات — بىهۇدە خىياللار، بىمەنە ئويلار.
هەرزە دېمەك — بىهۇدە، مەنىسىز سۆزلىمەك.
هەرزەكار — بىهۇدە ئىش قىلغۇچى.
هەرزە كەزمەك — بىهۇدە يۈرمەك، پايدىسىز ئايلانماق.
هەرزە كىش — بىهۇدە گەپلەرنى قىلغۇچى، سەپسەتىچى.
هەرزە گەرد — پايدىسىز ئايلانغۇچى؛ بىهۇدە كەزگۈچى.
هەرزە گوي — بىمەنە، بىهۇدە گەپ قىلغۇچى.
هەرزە گۇفتار — بىهۇدە سۆزلىگۈچى، گەپ ساتقۇچى، بىمەنە گەپلەرنى قىلغۇچى.
هەرزە مەقال — بىهۇدە سۆزلىگۈچى، بىلجىرلىغۇچى.
هەرزە ناۋەرد — بىهۇدە يۈگۈرگۈچى، پايدىسىز ئىش قىلغۇچى.
هەرف [حرف] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇرۇف/هۇرۇفات] 1) هەرپ، بەلگە، ئالامەت:
بىلىڭ تۆرت هەرف ئېرۇر لەفزى مۇهەببەت،
ئانىڭ هەر هەرفنى ئەتتىم هەفتە قىسمەت.
— خىرقەتى.
2) سۆز، نۇتۇق:
زىهى تاپىپ نىشان ئاندا، ئەمەس مەهرەم نىشان ئاندا،
سىغىب ئانداكى سىغماس نۇكتەئى هەرفى بەيان ئاندا.
— ئەرشى.
هەرف سۈرمەك — سۆزلىمەك.
هەرف هەرفىغە يەتمەك — مەزمۇنلىرىنى پۈتۈنلەي چۈشىنىۋالماق، هەقىقىي بىلمەك.
هەرفى نامۇلايىم — قوپال سۆز، يېقىمسىز سۆز، نۇتۇق.
هەرفى نىدا — ئۇندەش سۆز.
هەرق [حرق] (ئە) كۆيۈش؛ «هەرىق» كە قاراڭ.
هەرق ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك.
هەرۇن [حرون] (ئە) قەيسەر؛ قەيسەرلىك، جۈرئەت، جاسارەت؛ باشلامچى:

تەۋسەن ئېردىم، ئىشقىدىن بولدۇم زەبۇن،
ئاجىز ئولدۇم گەرچى بار ئېردىم ھەرۇن.
— نەۋائى.

هەرى [حرى] (ئە) مۇۋاپىق، مۇناسىپ، لايىق؛ چىدام، تاقەت، بەرداش:
جۇنۇنۇم كويىدا بىر تاش زەخمىغە ھەرى بەرمەس،
نەچە فەرھاد سەۋدا تاغىدە مەجنۇن مىسال ئولغاي.
— نەۋائى.

هەرىر [حرير] (ئە) يىپەك، يىپەك رەخت، يۇپقا ۋە نازۇك رەخت (ماتا):
...
قەددىدىن سەرۋ، لەبىدىن لەئلى شەككەر خاسى بار،
ئەگىنىدە كۆڭلەك ھەرىرى جامە تەتىللاسى بار.
— ئەرشى.

هەرىرۇ دىبان — شايى ـ مەخمەل.
هەرىرى رەيھانىي — كۆك رەڭلىك يىپەك.
هەرىرى گۈلنار — قىزىل شايى.

هەرىس [حريص] (ئە) ھېرىس؛ ھېرسلىك؛ خالاش؛ خالىغۇچى؛ بىرەر نەرسىگە قاتتىق بېرىلگەن. 2) ئاچ كۆز، تويماس، تەمەگەر.

هەرىسە [هريسە] (پ) يىمەكلىك، تاتام.

هەرىش [هريش] قاتتىق، قوپال:
يىيىر ـ ئىچەردە بارچە ھەرامۇ ھەرىش،
بۇ يىمەك ـ ئىچمەكدىن ئاڭا پەرۇەرىش.
— نەۋائى.

هەرىق [حريق] (ئە) 1) ئورتاق؛ ئۇلپەت، شېرىك، بىرگە ئىشلىگۈچى، كەسىپداش:
ھەمدەمىم ئېرۇر دەفۇنەي، ھەرىفىم سۇراھۇ جام،
نە قىلاي كۆزۈمنى يۇممايا سېنى كۆرمەسەم دىلئارام.
— مەشرەب.

2) قارشى، مۇقابىل، ئاداۋەتلىك؛ دۇشمەن، رەقىب:
ئۇز سۇزىگە بۇرراۋەردى ھەرىق،
شەياتىن ئاڭا كۇن ئالۇر يالبارىق.
— مۇللا شاكىر.

3) نازۇك، تەبىئەت، ھوشيار:
سەير ئېتىپ كۆردۇم جەھاننىڭ بىر بىرىن باشدىن ئايىاق،
كۆرمەدىم سەندەك يەنە بىر دىلبەرى رەڭنا ھەرىق.
— قەلەندەر.

هەرىق كۆرمەك — تەڭ دەپ سانماق، تەڭ دەپ بىلمەك.

هەرىقانە [حريفانە] (ئە + پ) دوستلارچە؛ شېرىكچىلىك، ئۇلپەتچىلىك.

هەرىق [حريق] (ئە) كۆيگۈچى، يانغۇچى، كۆيدۇرگۈچى، ياندۇرغۇچى.
هەرىق ئەتمەك — كۆيدۇرمەك.
هەرىق بولماق — كۆيمەك.
هەرىق قىلماق — كۆيدۇرمەك، ياندۇرماق.

هەرىم [حريم] (ئە) 1) ئاشىق، مەپتۇن، ئاشىقى، مەشۇقى:
بەھار ئېردى ئول ۋەقت قىزىق ئافتاب،
ئالىپ باغدا يۇزدىن ھەرىمىم نىقاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خاس جاي، ئوردا.
هەرىمى ۋەھدەت — يېگانىلىق، تەنھالىق ئۇيى، يېگانىلىق، تەنھالىق جايى.

هەز [حظ] (ئە) ھۇزۇر، ھالاۋەت، لەززەت، بەھرە؛ شادلىق.
هەز تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرىلەنمەك؛ ھۇزۇرلانماق.

هەزار I [هزار] (ئە) بۇلبۇل.

هەزار II [هزار] (پ) مىڭ (سان):
ئەگەر قاشىمدە ئوشال گۈلئۇزار بولسا ئىدى،
غەمى يوق ئېردى غەمىم گەر ھەزار بولسا ئىدى.
— سەككاكى.

هەزار ـ هەزار — كۆپ، مىڭ ـ مىڭ، مىڭلىغان.
هەزارۇ هەزار — مىڭلاپ ـ مىڭلاپ:
يىغىلدى بۇ لەشكەر ھەزارۇ ھەزار،
بۇلار جەمئى بولۇپ يۇردى شۇي مەزار.
— مۇللا شاكىر.

هەزاران [هزاران] (پ) نەچچە مىڭلىغان:
ئاتام بار ئىدى دەھرەدەنامدار،
كى دۇنياسى ئېردى ھەزاران ـ ھەزار.
— ئا. نىزارى.

هەزارە [هزاره] (ئە) ھەزار قېتىملىرىدىن بىرى (ئافغان قېتىملىرىدىن بىرى) گە مەنسۇپ گۇزەل.

هەزاربار [هزاربار] (پ) مىڭ مەرتە؛ ناھايىتى كۆپ:
مۇنەججىملەر دېگەن بىلەكىم، ساڭا زابىلىستان ھەكىمىدىن ھەزار بار تىلىپ، گۇناھسىز ئۇلتۇرۇرىدىن ئىجتىناب قىلىپ، قولىنى كەستى ۋە رىئايەت قىلاي دېدى.
— نەۋائى.

هەزاردەستان [هزاردستان] (ئە) بۇلبۇل:
غافىلكى، قۇرۇدى چۇن گۈلىستان،
گۈلبانگ ئەتمىس ھەزار دەستان.
— نەۋائى.

هەزاقەت [حذاقت] (ئە) تېۋىپلىق؛ ماھىرلىق، بىلىمداڭلىق:
خەستە جانىڭنىڭ ئەي كۆڭۈل ئىستەر ئىسەڭ دەۋاسىن ئەر، چارە قىلۇرغە لوقمان ئىلە باردۇر ئانىڭ هەزاقەتى.
— ئەرشى.
تەنىم بولدى سالىم، كېتىپ بارچە دەرد، تەبىب هەم هەزاقەت ئارا خوش نەۋەرد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەزەج [حزج] (ئە) شېئىر بەھرىلىرىدىن بىرى.
هەزەجى مۇرەببەئ — ئاروز تېرمىنلىرىدىن بىرى.

هەزەر I [حذر] (ئە) ساقلىنىش، ئېھتىيات قىلىش؛ چەكلىنىش؛ ئېھتىياتچانلىق؛ ئۆزىنى تارتىش:
بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل، هەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.
— ئەرشى.
هەزەر ئەيلەمەك — 1) ساقلانماق، ئۆزىنى تارتماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:
خىيانەت ئىشىدىن هەزەر ئەيلەگىز، بېرەي دەستمايە سەفەر ئەيلەگىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يىرگەنمەك. 3) قورقماق:
هەزەر ئەيلەر توقۇز ئەفلاك ئاھىم بەرقىدىن، ئەزبەس، جەھاننى كۆيدۈرۈپ كۈل ئەيلەگەن ئوتلۇغ فىغانىمدۇر.
— ئەرشى.

هەزەر II [حضر] (ئە) بىر جايدا تۇرۇش؛ تۇرغۇنلۇق.
هەزەرۇل ـ مەۋت — ئۆلۈم ئالدى، ئۆلۈش پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.

هەزەرات [حضرات] (ئە) [بىرلىكى: هەزرەت] هەزرەتلەر، ئۆلۈغلار؛ كاتتىلار.
هەزەراتى ئالىيات — يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئۆلۈغلار.

هەزەن [حزن] (ئە) خاپا بولۇش، قايغۇرۇش:
كۆڭلۈم ئېتەر ئول ھالقەئى گىسۇنى تەسەۋۋۇر، دىۋانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل ـ هەزەن ئىستەر.
— تەجەللى.

هەزەيان [هذيان] (ئە) بىھۇدە سۆز ئېيتىش، مەنىسى يوق، مەنىسىز سۆزلەرنى قىلىش؛ بىمەنە سۆز.
هەزەيانات [هذيانات] (ئە) «هەزەيان» غا قارالسۇن:
ئول جۇملەدىن بىرى بۆكسەم، ئالارغە مۇنكىر ئېرىدى ۋە هەزەيانات كۆپ ئايتۇر ئىدى.
— نەۋائى.

هەزرەت [حضرت] (ئە) ئۆلۈغ، مۇتىۋەر زات، جاناب، ھۆرمەتلىك.

هەزرەتىدە — ھۆزۈرىدا، ئالدىدا، نەزىرىدە.
هەزرەتى شەيخ — ئۆلۈغ شەيخ.
هەزرەتى ۋالا — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
هەزرەتى ھەق — ئۆلۈغ ھەقىقەت (پاك ۋە بۈيۈك ئاللاھ).

هەزز [حظ] (ئە) «هەز» گە قارالسۇن:
بەشىنچىدۇر خىيالى هەززدىن خوش، نىچۈك قىلغاي ۋىسالى جامىدىن نوش.
— خىرقەتى.
هەززى شافىي — كۆپ لەززەت، بەھرە؛ يېتەرلىك دەرىجىدىكى ھۆزۈر، ھالاۋەت.

هەززال [هزال] (ئە) مازاقچى، قىزىقچى، هەزىلكەش، هەزىل قىلغۇچى.
هەززال تەبئ — تەبئىي هەزىلگە مايىل كىشى، هەزىلكەش تەبىئەتلىك.

هەزل [هزل] (ئە) هەزىل، مەسخىرە، چاقچاق:
باقار ئېردى گۈلرۇخ ماڭا بەزل ئىلە، ئوتۇپ كېچە ئانداغ ئويۇن هەزل ئىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەزل ئامىز — هەزىل ئارىلاش؛
هەزل ئەتمەك — ئورۇنسىز، مەسخىرە ئارىلاش سۆزلەمەك.
هەزل ئەيلەمەك — ئويناشماق، چاقچاقلاشماق.
گەھى هەزل ئەيلەر ئىدىكى ئىتاب، تۇشۇپ جىسمى ئىچرە بەسى ئىزتىراب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەزل قىلىغى بولماق — هەزىل (ئۇنساق) ئادەتى بولماق؛ هەزىلگە ئادەتلىنىپ قالماق.

هەزم I [حزم] (ئە) مۇستەھكەملىك؛ قاتتىق قارار قىلىنغان؛ جىددىيلىك؛ ھوشيارلىق، ئېھتىياتچانلىق.
هەزم ئايىنى — ھوشيارلىق، ئېھتىياتچانلىق.
هەزمۇ ئازەرم — پىكىر، ئەندىشە.

هەزم II [هضم] (ئە) ئاش، تاتام، يېمەكلىكنىڭ هەزىم بولۇشى؛ هەزىم.
هەزم ئەتمەك — هەزىم قىلماق، سىڭدۈرمەك.

هەزىرە [حظيره] (ئە) 1) ئەتراپى ئورالغان، ئىھاتىلەگەن جاي. 2) قەبرىستان:
هافىز ئەلى جامىي ... قەبرى شەيخ بەھائۇددىن ئۈمەر (قۇددىسە سىررۇھۇ) نىڭ هەزىرىسىدە دۇر.
— نەۋائى.

هەزىز [حضيض] (ئە) 1) پەسلىك، پەس خاراكتېرلىك.

Altun Yaz

2) تۇپراق.

هەزىزى ئەرز — يەرنىڭ تېگى، يەرنىڭ ئەڭ پەس جايى.

هەزىمەت [هزيمت] (ئە) قايتىش؛ قېچىش، چېكىنىش، يېڭىلىش، مەغلۇپ بولۇش:

ئىسفەندىيارى رۇم چىقىپ تىكىتسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ هەزىمەت ئانى شام لەشكەرى.

— سەيفى سەرايى.

هەزىمەت ئەتمەك — «هەزىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

هەزىمەت ئەيلەمەك — يېڭىلمەك، مەغلۇپ بولماق؛ چېكىنمەك، قاچماق؛

هەزىمەت قىلماق — «هەزىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

چۇ بادى سۇبىھ بۇنياد ئەتتى پەرۋاز،
قارا قۇزغۇن هەزىمەت قىلدى ئاغاز.

— لۇتفى.

هەزىن [حزين] (ئە) غەمكىن، خاپا، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، هەسرەتلىك:

كۈندە مىڭ دەرد ئوقىن ئاتتى هەزىن جانىمغە،
بىرىگە ئەيلەمەدى لەبلەرىدىن دەرمان قىز.

— گۇمنام.

هەزىن ئەيلەمەك — خاپا قىلماق، غەمگە سالماق، قايغۇ كەلتۈرمەك.

هەزىن تەرانە — مۇڭلۇق كۈي.

هەزىن جان — جانغا قايغۇ، ئازاب سالغۇچى:

ئۆزى خاھىشىچە ئالىپ ناننى،
كېلۇر ئېردى ئىستەپ هەزىن جاننى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەزىن دىل — كۆڭلى مەيۇس، دىلى سۇنۇق، غەملىك:

بۇ مەنزىلى پىرنىڭ مەكانى ئىدى،
ئاڭا بۇ هەزىن دىل چۇ هالىن دېدى.

— ئا. نىزارى.

هەزىن كۆڭۈل — «هەزىن دىل» غا قاراڭ.

سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتف ئەيلەبان شىرىن پايامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىبەرسەڭ بۇ هەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

هەزىن نالىش — قايغۇلۇق نالە ـ زار.

بەلەند پەرياد ئۇرماي پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇب،
هەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇددىن ئەندەك سەدا قىلدىم.

— ئەرشى.

ئاھى هەزىن — مۇڭلۇق ئاھ، مۇڭلۇق نالە، قايغۇ ـ هەسرەتلىك نالە (ئاھ).

هەزيان [هذيان] (ئە) «هەزەيان» غا قاراڭ.

هەسەب [حسب] (ئە) داڭق، شۆھرەت، ئابرۇي، شەرەپ:

ناگەھ هارۇ بىلە مەريەمنىڭ خىياللارىغە كەچتىكىم، نەسەب ۋە هەسەبدە بىز مۇسادىن كەم ئەمەس بىز.

— نەۋايى.

هەسەد [حسد] (ئە) هەسەت، يامان قاراش، كۆرەلمەسلىك، ئىچى تارلىق، قىزغىنىش:

مېنىڭ يۈرگەنىمگە هەسەد ئەيلەدى،
شەياتىن ئىشىغە مەدەد ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەسەد بەند — هەسەت قىلغۇچى، ئىچى تار، هەسەتخور.

هەسەد بەند قىلماق — هەسەت قىلماق، رەشك قىلماق.

هەسەد يېمەك — قانائەت هاسىل قىلماق؛ بىتەمە بولماق.

هەسەدكار [حسدكار] (ئە + پ) هەسەتچى، كۆرەلمىگۈچى، ئىچى تار.

هەسەدگەر [حسدگر] (ئە + پ) «هەسەدكار» غا قاراڭ.

هەسەن [حسن] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل؛ ياخشى.

ۋەجھى هەسەن — گۈزەل يۈز.

هەسەنە [حسنە] (ئە) ياخشىلىق، ياخشى ئىش، ساۋابلىق ئىش، ساۋاب:

ۋە بەئزىنىكىم، جەمىئ مەئۇنەت ۋە بارچە تەكلىفاتدىن ئارتتى ـ بىقائى خەير بىنا قىلدىم ۋە بۇ مەزكۇر جەمىئ خەيرات ۋە مۇبەرراتنىڭ هەسەنە ۋە سەۋابىنى ئول هەزرەتنىڭ نىسارى ۋە تۇفەيلى قىلدىم.

— نەۋايى.

هەسب [حسب] (ئە) قەدىر، تۇرمۇش، كۈن كەچۈرۈش دەرىجىسى؛ هال ـ ئەھۋالى.

هەسبى هال — 1) ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىپ پىكىر سوراش، ئۆز ئەھۋالىنى بىلدۈرۈش، تونۇشتۇرۇش. 2) تۇرمۇش، كۈن كەچۈرۈش دەرىجىسى، هال ـ ئەھۋالى:

ئىشتەي دىلبەرىڭنىڭ هەسبى هالىن،
ماڭا كۆرسەت ئانىڭ هۇسنى جەمالىن.

— خىرقەتى.

هەسبى هالىچە — كۈچى يەتكەنچە، كۈچى يېتىشىچە، ئىمكانىيىتى بارىچە.

هەسبەتەن [حسبتہ] (ئە) ... خاتىرە ئۈچۈن.

هەسبەتەن لىللاھ — خۇدا ئۈچۈن؛ خۇدا هەققى ـ هۆرمىتى ئۈچۈن.

هەست [هست] (پ) بار، مەۋجۇت، بارلىق:

رازى بولدۇم قەزاغە، ئاتىم مەشرەب دېدىلەر،
هەستىم كۆيدى بۇ ئوتغە، خۇبلار ئۇشلاپ دېدىلەر.

— مەشرەب.

هەستلىغ [هست ليغ] بارلىق، مەۋجۇتلۇق، ئۆزىنى بار دەپ بىلىش، بار ھېسابلاش (سوپىيلىقتا).
هەستلىغ رەنجۈرلۈغى — مەۋجۇتلۇقتىكى قىيىنچىلىق.
هەسر [حصر] (ئە) 1) چەكلەش، چېگرالاش؛ بىر يەرگە توپلاش، يىغىش، ئەتراپىنى ئوراش؛ چېگرا، چەك. 2) قەلئە، شەھەر:
رەۋان بولدى ئاندىن چىقىپ بەسرىغە،
كېلىپ تۇشتى بىر ئاي ئۆتۈپ ھەسرىغە.
— ئا. نىزارى.
ھەسر بولماق — سىقىلماق، چەكلەنمەك.
هەسرەت [حسرت] (ئە) غەم ـ غۇسسە، دەرد ـ ئەلەم؛ نادامەت، پۇشايمان، ئارمان، ھەسرەت؛ ئىشتىياق، ئىشق ئوتىدا يېنىش، زارىقىپ كۆيۈش؛ سېغىنىش، مۇھەببەت، سۆيگۈ:
سارغارىپ خۇرشىد كۆكتە، يەردە گۈل يەپ ھەسرىتىڭ،
مۇنچە ھەم بولمىش ساڭا ھۇسن ئىچرە ئەي شەھبازلىق.
— ئەرشى.
ھەسرەت ئاۋۇچىن قاقماق — غەم، قايغۇ ـ ئەلەم چەكمەك.
هەسرەتا [حسرتا] (ئە) «ھەسرەت» سۆزىنىڭ ئەرەبچە چۈشۈم كېلىشتىكى ھالىتى؛ «ھەسرەت» كە قارالسۇن:
تۇرار ئېردىم ئولدەم دېبان ھەسرەتا،
بۇ ئۆتكەن كۈنۈمگە يېبان ھەسرەتا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ۋاھەسرەتا — ۋاي ئەسىت! ۋاي قانداق ھەسرەت!
هەسۇد [حسود] (ئە) 1) ھەسەت، كۆرەلمەسلىك:
جەھانسازلىقدىن تەكەللۇم تۇزۇپ،
ھەسۇد بىرلە يانە تەزەللۇم تۇزۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھەسەتچى، ھەسەت قىلغۇچى، كۆرەلمىگۈچى:
تېگىپ تىيرى ئىشقى قىلىپ يارەئى،
تاپالماي ھەسۇدلار ئاڭا چارەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەسىر [حصير] (ئە) بورا؛ چىپتە:
هەسىرى لىباس — بورىغا ئوخشاش؛ قۇراق تون.
هەسىرباف [حصيرباف] (ئە + پ) بورا توقۇغۇچى، بورىچى.
هەسىن I [حسين] (ئە) مەقبۇل، قوبۇل، ماقۇل.
هەسىن II [حصين] (ئە) ئۆتكىلى بولمايدىغان، مۇستەھكەم، قورغان.

توققۇزىنچى ھەسىن — ئاسمان.
هەشەر [حشر] (ئە) يىغىن، توپ، گۇرۇھ؛ توپلىنىش، يىغىلىش:
سەھەر ياشىل ئالەمدىن لىۋاڭ ئۇزە شۇققە،
مەلەك قەلبىن ھەشەردىن سىپاھىڭگە ئەۋاج.
— ئەۋالى.
هەشەرات [حشرات] (ئە) ھاشارەتلەر، قۇرت ـ قوڭغۇزلار.
ھەشاراتۇل ـ ئەرز — يەر ھاشارىتى، يەردە يۈرىدىغان ھاشارەتلەر.
هەشەف [حشف] (ئە) تۆۋەن دەرىجىلىك خورما، سۈپەتسىز خورما:
گۈھەردىن چۈ خالى بولۇر سەدمى،
ئېرۇر تەك ئول بىر قۇرۇغان ھەشەف.
— ئەۋالى.
هەشەم [حشم] (ئە) 1) ئەتراپتىكىلەر، يېقىنلار، دائىم بىرگە بولغۇچىلار، يېقىن كىشى. 2) ئەل، قەبىلە، ئۇرۇق ـ ئايماق. 3) شان ـ شەۋكەتلىك، داغدۇغا، ھەشەم؛ مەرتىۋە؛ دەرىجە:
بەگلەركى بولسا مەنسەبى ئالى ۋە ھەشەم،
ساندۇقىدا پۇر ئولسا زەر، سىيم ئىلە دىرەم.
— سەبۇرى.
هەشەمەت [حشمت] (ئە) دەبدەبە، ئۇلۇغلۇق، شانۇ ـ شەۋكەت، بۇيۇك ئېتىبار، ھۆرمەت:
موغۇلىستان ئىچرە يوقتۇر ھەم تەڭ،
فەرىدۇن ھەشەمەتو جەمشىد ئەۋرەڭ.
— زەلىلى.
هەشت [هشت] (پ) سەككىز.
هەشر [حشر] (ئە) توپلىنىش، يىغىلىش:
نەكىسم بولماسا ھەشردە تەشنەلەب،
يىراق بولسا گۆردە شىكەنجۇ تەئەب.
— ئا. نىزارى، ن. نىيازى.
ھەشر سۈبھى — تىرىلىش كۈنى، توپلىنىش كۈنى، قىيامەت كۈنى.
هەشرگاھ [حشرگاه] (ئە + پ) قىيامەتتىكى ھۆكۈم چىقىرىش ئورنى؛ يىغىلىش مەيدانى:
قىيامەت ھەشرگاھىدە سورالغاي بارچە كىردارىم،
يەقامنى چاك ئېتىپ ۋەللاھ بۇگۈن داد ئايتقانىم بېھراق.
— مەشرەب.
هەشمەت [حشمت] (ئە) دەبدەبە، سەلتەنەت، شانۇ ـ شەۋكەت، بۇيۇكلۇق؛ ھۆرمەت؛ ئىززەت، ئېتىبار؛ «ھەشەمەت» كە قارالسۇن:

سۇلەيمان هەشمەتى، دارا تەجەممۇل شاهى ئالەم سەن،
زىھى شەمشىر ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان دەرلەر.
— زەلىلى.

هەشمەت تاپماق — دۆلەتمەن بولماق؛ ھۆرمەت، ئىز-زەت تاپماق.

هەشمەت مەتا — شاھانە مال ـ دۇنيالار؛ رەختلەر.

هەشمەتران [حشمت ران] (ئە + پ) ھەشەمەتنى، دەبدەبىنى خۇش كۆرگۈچى:
جۇملەئى ئالەم ئىچرە ھەشمەتران،
ئەل ئانى دەرلەر ئېردى جەسرەتخان.
— نەۋايى.

هەشۋ [حشو] (ئە) 1) ئارتۇقچە سۆز، قوشۇمچە، بىھۇدە ئېيتىلغان سۆز، ئورۇنسىز سۆز، تېمىدىن چەتنەپ ئېيتىلغان گەپ. 2) ئارۇز بەھرىلىرىدىن بىرى.

هەفت [ھفت] (پ) يەتتە.

هەفتۇم سەقەر — يەتتىنچى دوزاخ:
بۇ مەنچىڭ ئىشىتدى بۇ يەڭلىغ خەبەر،
يىقىلدى باشىغە بۇ ھەفتۇم سەقەر.
— موللا شاكىر.

هەفتاد [ھفتاد] (پ) يەتمىش.

هەفتاددۇ [ھفتاددۇ] (پ) يەتمىش ئىككى:
تۇتماغىل ئالەمنى ئەي دانا ئۆزۈڭدىن تتۇرفە نەڭ،
سۇلھ قىلغىل قىلماغىل ھەفتاددۇ مىللەتكە جەڭ.
— زەلىلى.

هەفتە [ھفتە] (پ) ھەپتە (يەتتە كۈن):
بارمىسام ھەفتە ئاياغىم گەردى كۆزگە تۇتىيا،
گاھىدا ئىزدەپ كېلۇر ئېردى قايان مېھرى گىيا.
— موللا سالېھ.

ھەفتە بەھەفتە — ھەر ھەپتىدە.

ھەفتە سەد — يەتتە يۈز:
يىغىلغان خەلايىقنى قىلدى ئەدەد،
سەككىز تۇمەن ئالتە لەك ھەفتە سەد.
— موللا شاكىر.

ھەفت ئەۋرەڭ [ھفت اورنگ] (پ) يەتتە تەخت؛ ئەسەر نامى (ئابدۇراخمان جامىي ئەسىرىنىڭ نامى):
گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۆمۈر رەڭ،
يامىسسۇ نۇفرەۋۇ دەڭ، يا كۇھىسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ھەفتجوش [ھفت جوش] (پ) يەتتە خىل مەدەن ئارىلاشـ-مىسىدىن بارلىققا كەلگەن مېتال قېتىشمىسى؛ ئېرىتىلگەن پولات.

ھەفتخان [ھفت خوان] (پ) رۇستەم ئۆتكەن (ئەپسانـ-ۋى) دەھشەتلىك، خەۋپ ـ خەتەرلىك مەنزىل، ئەڭ قىيىن يول.

ھەفت رەڭ [ھفت رنگ] (ئە) يەتتە رەڭ:
خۇمار ئالۇد تاۋۇسلار بىرلە نەرگىس،
تۈزۈپ ھەفت رەڭ بىرلە توريە مەجلىس.
— زەلىلى.

ھەفر [حفر] (ئە) قېزىش، ئويۇش؛ بۇرغىلاش:
چىقىپ يولغا كىردىم ئەجر ئەيلەدىم،
چاقىپ پۇشتەلەرنى ھەفر ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەق [حق] (ئە) [كۆپلۈكى: ھوقۇق] 1) ھەقىقىي، ئەسلى؛ ھەقىقەت، راست، توغرا:
رىشۋە بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلەر،
باشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ھەقتىن قاچارلەر.
— تەۋفىق.

2) ھەسسە، ئۇلۇش، نىسىۋە، ھەق. 3) ھوقۇق، يوليو-رۇق. 4) ئادىل، ئادالەت؛ ئادالەتلىك. 5) ھەق، باھا. 6) لاياقەت. 7) خۇدا، تەڭرى:
ياراتتى ھەق بۇ تەننى جان ئىچىدە،
ئۇ جانىڭ بولسا خوپ جانان ئىچىدە.
— خىرقەتى.

ھەق ئەمرى — خۇدا، تەڭرى بۇيرۇقى.

ھەق بىن — ھەقنى كۆرگۈچى.
ئىنكار ئېلىدىن كۆزۈڭنى يۇم، باقما ئاڭا،
كىم باقتى ئاڭا ديدەئى ھەق بىن كەتتى.
— گۇمنام.

ھەق ۋەھمى — كېيىننى ئويلاپ ئىش قىلىش؛ ناتوغرا ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇش.

ھەقارەت [حقارت] (ئە) ھاقارەت، ھاقارەتلەش؛ پەسـ-لىك، تۆۋەنلىك، پەس كۆرۈش، سۆكۈش، خورلۇق:
گەدالىقدۇر بۇ يولنىڭ ئىبتىداسى،
ھەقارەت كەسب ئېتەر ئىشق ئىنتىھاسى.
— خىرقەتى.

ھەقايىق [حقايق] (ئە) [بىرلىكى: ھەقىقەت] ھەقىقەتلەر، ئاساسلار:
لەبىڭ گويالىغىن گۇھەرشۇناس ئەۋۋەلۇ ئاخىر،
ھەقايىق قۇلزۇمىندىن بىنەھايەت دۇرفىشان دەرلەر.
— زەلىلى.

ھەقايىق ئاسار — ھەقىقەتچىلەر.

ھەقشۇناس [حق شناس] (ئە + پ) ھەقپەرۋەر، ھەقنى سۆيگۈچى؛ كىشىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى تەقدىرلىگۈچى؛ بىراۋـ-نىڭ ھەققىنى بىلىدىغان، قەدىرلەيدىغان:

خانىقەھ شەيخى ئۇماچىن ئىچمەكىم يوق ئەمدى سۇد،
ساقى ئەمدى جامى مەي ئىچ، بول ھەم ئولدەم ھەقشۇناس.
— ئەرشى.

ھەققا [حقا] (ئە) ھەقىقەتتە، ھەقىقەتەن:
ھەققاكى قىلىچ كەلسە باشىمغە ئىشكىڭدىن،
يوقتۇر گۇزەرىم، خاھ ئىنان، خاھ ئىنانما.
— لۇتفى.

ھەققۇللاھ [حق الله] (ئە) خۇدا ھەققى (سېلىقنىڭ بىر تۈرى)، سېلىق.

ھەققۇنناس [حق الناس] (ئە) كىشى ھەققى، باشقا كىشىگە تېگىشلىك نەرسە.

ھەقگو [حق گو] (ئە + پ) «ھەقگوي» غا قاراڭ:
جانۇ كۆڭلۈم نالەسىدىن ئىككى ھەقگو قۇش كەبى،
كېچە ئول ئاي كويىدا ئەفغان ئېرۇر ئەفغان ئۈزە.
— نەۋايى.

ھەقگوي [حق گوى] (ئە + پ) راستچىل، توغرا سۆز، راست سۆزلىگۈچى، توغرا سۆزلىگۈچى:
توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەقگويلار نۇتقىدە دۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر ئارى، گۇفتار ئىستەمە.
— نەسىمىي.

ھەقىر [حقير] (ئە) تۆۋەن، پەس، قەدىرسىز، ئېتىبارسىز؛ كۈچسىز، خار، ھالسىزلانغان، كۈچسىزلەنگەن، چارىسىز؛ كىچىك، ئەرزىمەس؛ بىچارە:
كى تۇججارلارنىڭ ئەسىرى بولۇپ،
كىراكەشلەرنىڭ ھەقىرى بولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئۇشبۇ تەكەللۇمنى ئىشىتىپ فەقىر،
ئاجىزۇ ھەيرانۇ فەقىرۇ ھەقىر.
— زەلىلى.

ھەقىر جان — ھالسىز، زەئىپ تەن، مادارسىز جىسىم.

ھەقىر جۇسسەلىك — كىچىك گەۋدىلىك، پاكار، پاكىنەك.

ھەقىرى دىلخەستە — ئېتىبارسىز، ئاجىز، دىلى سۇنغان.

ھەقىرى ناتەۋان — كۈچسىز ۋە ئاجىز.

ھەقىقەت [حقيقت] (ئە) ھەقىقەت، ئەسلى، ماھىيىتى، كېلىپ چىقىشى.

ھەقىقەت ئەسرارى — ھەقىقەت، ۋەقەلىك.

ھەقىقەت جەمالى — يېتىشىش ھەقىقىتى.

ھەقىقەت تەرىقى — ھەقىقەت يولى.

ھەقىقەتبىن [حقيقت بين] (ئە + پ) ھەقىقەتنى كۆرگۈچى، ھەقىقەتچى.

ھەقىقەتمەئاب [حقيقت مآب] (ئە + پ) ھەقىقەت مەنبەسى، ھەقىقەتچى.

ھەك [حك] (ئە) قىرىش، تاراشلاش؛ تەھرىرلەش، تەكشىلەش، سىلىقلاش:
لەبىڭدە ئاستىن ـ ئۈستۈن ئىككى خالىڭ جانغە ئىككى داغ،
نە ئىمكان بولغاي ئول سەئيى ئىلە ئىككى نۇقتەسىدەك ھەك.
— ئەرشى.

ھەكەم [حكم] (ئە) ئۇرۇش، جېدەل، ماجىرا، دەۋا، مۇسابىقە قاتارلىقلاردا ھۆكۈم چىقارغۇچى ئادەم؛ شېئىرىي قەسىدە ياكى يېزىلغان ئەسەرنى ماقۇللىغۇچى ئادەم؛ ھۆكۈم قىلغۇچى، رىپىر:
سۈرەن سالدى ئانداغ ئۇرۇپ باشىغە،
ئالىپ باردى ھەيدەپ ھەكەم قاشىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەككاك [حكاك] (ئە) قىممەتلىك تاش ۋە مەدەنلەرنى يونۇپ، تاراشلاپ پەردازلىغۇچى؛ ئۇلارغا خەت، گۈل ئويغۇچى؛ تاشتاراش.

ھەككاكى قەزا — ئالدىن يېزىلغان، تەقدىردە پۈتۈلگەن.

ھەككە [حكە] (ئە) تاتىلاش، قاشلاش، تىرمىلاش؛ قىچىشقاق كېسىلىگە دۇچار بولغان.

ھەككەئى شەنئەت — شەرمەندىلىك ئىشقىلاش، تاتىلاش، تىرمىلاش.

ھەكىم [حكيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇكەما] دانىشمەن، ئالىم؛ پەيلاسوپ؛ تېۋىپ:
بۇ ئۆلۈم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لۇقمان ھەكىم،
ھىيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھىكمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

ھەكىمۇ خىرەدمەند — ئەقىللىق، ھوشيار ئالىم.

ھەكىمى ئەزەل — ئەزەلىي دانىشمەن.

ھەكىمى بىدەرد — نادان، خەۋەرسىز تېۋىپ.

ھەكىمى خىرەد — زور ئالىم؛ دانا.

ھەكىمى دانا — دانىشمەن، پەيلاسوپ.

ھەكىمى دەريا دىل — باغرى، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ دانىشمەن.

ھەكىمى غارنىشىن — غاردا ياشىغۇچى دانىشمەن.

ھەكىمى كائىناتپەيۋەند — مەشھۇر دانىشمەن، پەيلاسوپ.

ھەكىمى ئىلاھىي — ئاللا، تەڭرى.

ھەكىمانە [حكيمانە] (ئە + پ) ھەكىملەرچە، دانىشمەنلەرچە، پەيلاسوپلارچە.

هەكمۇەش [حكيم وش] (ئە + پ) هەكىم سۇپەت، هەكىمگە ئوخشاش.

هەكىمى [حكيمي] (ئە) هەكىملەرچە، «هەكىمانە» گە قارالسۇن.

هەل I [حل] (ئە) ئېچىش، هەل قىلىش؛ بىرەر مۇشكۇل مەسىلىنى يېشىش:

بىر فىكر ئىلە مۇتالىئە قىلسا ھەمە كىتاب،
بىر نۇقتە بىرلە بولسا جەھان مۇشكۇلىنى ھەل.

— سەبۇرى.

ھەل قىلماق — بىر تەرەپ قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق.

هەل II [حل] (ئە) ئارىلاشتۇرۇش، كىرىشتۇرۇش، قوشۇش؛ ئېرىتىش، سۇيۇلدۇرۇش، ئېزىش:

ۋەسل سۇرخ گەتكەن يۇزۇمگە ھەجر زەھرىن قىلدى ھەل،
شىرەۋۇ گەنگۇرنى فاسىق ئۇچۇن قىلمە جەدەل.

— گۇمنام.

ھەل ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق، كىرىشتۇرمەك، قوشماق؛ ئېرىتمەك، سۇيۇلدۇرماق.

هەلاك [هـلاک] (ئـە) نابـۇت بولـۇش، ئۆلـۇش، ھالاك.

ھەلاك ئەيلەمەك — ئۆلتۇرمەك، قەتل قىلماق:

كى فەرياد ئەيلەپ ئالسۇن قولغە تىغ،
ھەلاك ئەيلەمىشتۇر ئۆزىن بىدەرىغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەلاك ئولماق — يوق بولماق، نابۇت بولماق.

ھەلاكى جان — ئۆلتۇرگۈچى، ھالاك قىلغۇچى.

هەلاكئەنگىز [هلاک انگيز] (ئە + پ) ھالاك قىلغۇچى، ھالاكەت كەلتۇرگۈچى.

هالال I [حلال] (ئە) «ھەللال» غا قارالسۇن.

هەلال II [حلال] (ئە) ھالال، رۇخسەت ئېتىلگەن، قىلسا بولىدىغان (ھارامنىڭ ئەكسى):

خىلاق ھەققە يەكسەر بولسا بەۋۇش،
ھەلال ئولسا شىكار ئەھلى سالۇر قۇش.

— خىرقەتى.

ھەلال بولماق — رۇخسەت ئېتىلمەك، بولماق.

ھەلال لۇقمە — ھالال رىزق، توغرا يول بىلەن كەسىپ قىلىنغان رىزق.

ھەلال ئېرمەس — رۇخسەت ئەمەس، جائىز ئەمەس، دۇرۇس ئەمەس.

هەلاهىل [هلاهل] (پ) ئۆتكۈر، تەسىرچان؛ ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۇرگۈچى؛ ئاز كۆرۈلىدىغان، تېز ئۆلتۇرىدىغان:

كەۋسەر سۇيىدىن تاتماق ئىشقىدا خىيال ئەتمەم،
دەردىمگە دەۋا ئېرمەس، بىر زەھرى ھەلاھىلدۇر.

— گۇمنام.

ھەلاھىل زەھرى — ئۆلتۇرگۈچى زەھەر؛ ئۆتكۈر زەھەر:

ئەمما بۇ ئەتۋارنىڭ ئەكسىدە بولسە ئاتەشدۇركى، جەزىرەدەكى نەباتاتقە ئوت تۇتاشقاندەك، مەملەكەتنى كۆيدۇرۇپ، ۋۇجۇدىن كۈل قىلۇر؛ سۇمۇسىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمىدىن ئىفتىراق ئەيلەر.

— ن. زىيائى.

هەلاۋە [حلاوه] (ئە) ھالۋا؛ «ھەلاۋەت» گە قارالسۇن:

ھەلاۋىنى تەئرىق ئېتەي رەڭ ـ رەڭ،
پىشۇرماققە شەككەر ئېزىپ تەڭ ـ تەڭ.

— نەۋائى.

هەلاۋەت [حلاوت] (ئە) لەززەت، زوق، چۇچۇكلۇك، مەززىلىك، شىرىنلىك:

ھەر نەچچە ئىشتىمەسەم مەلامەت،
جانسىغە يېتەر تۇمەن ھەلاۋەت.

— ئەرشى.

ھەلاۋەت تاپماق — لەززەتلەنمەك.

هەلەب [حلب] (ئە) «ھەلەبى» گە قارالسۇن:

چىن ـ ماچىن، تۇرك، تاجىكۇ خۇراسان تا ھەلەب،
بارچە ئالەم ئىچرە ئىشقىڭ سالدى يۇز شورۇ تەئەب.

— ئەرشى.

هەلەبى [حلبي] (ئە) ھەلەب شەھىرىگە مەنسۇپ، ھەلەبلىك.

هەلەكە [هلكه] (ئە) ھالاك، ھالاك بولدى.

ھەلەكەل ـ مەسقۇلۇن — يۇكى ئېغىرلار (گۇناھى كۆپلەر) ھالاك بولدى.

هەلق [حلق] (ئە) تاماق، بوغۇز.

هەلقە [حلقه] (ئە) 1) تۇگۇن، چىگىش، ھالقا. 2) تۇتقا، ھالقا (ئىشىك ھالقىسى)، زەنجىر. 3) دائىرە، تەۋەلىك:

چەشىم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئاندا غ خىيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

ھەلقە ئەيلەمەك — 1) ئەگمەك، پۈكمەك، ئەزمەك. 2) دام سالماق، تۇزاق قۇرماق.

ھەلقە بەگۇش — پەرمانبەردار؛ سادىق، سەمىمى.

ھەلقە ئۇرماق — ئىتراپىدا ئولتۇرماق، ئورنۇالماق.

ھەلقە ـ ھەلقە — تۇگۇن ـ تۇگۇن:

ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفىنى بوينىغا باغلاپ ئۇ كەمەند،

ئاقىبەت بىخانۇمان ئەيلەپ گەدا ئۇلتۇرگىدەك.
— نەۋبەتى.
هەلقەئى دەرس — دەرسنىڭ قىيمىن مەسىلىلىرى، چەتكىش نۇقتىلىرى.
هەلقەئى زۇلف — چاچنىڭ چىگىشلىكى، بۇدۇرلىكى.
هەلقەئى زىكر — تەسەۋۋۇپ تەرىقىدىكىلەرنىڭ زىكر ئۇچۇن دائىرە ھاسىل قىلىپ ئولتۇرۇشى.
هەلقەئى سەئادەت — بەخت دائىرىسى.
هەلقەئى مو — تۇزاق.

هەلقەۋار [حلقەوار] (ئە + پ) ھالقىسىمان، ھالقىغا ئوخشاش.

هەلقۇم [حلقوم] (ئە) «ھەلق» گە قارالسۇن.
نېچۇك ئەيلەي بۇرادەرلەر بولۇپ مەن دەرد ئىلە ھەيران،
يېتىپدۇر ھەلقۇمە جانىم، ماڭا يوق مېھرىبان ئەمدى.
— مەشرەب.

هەللاج [حلاج] (ئە) پاختىنى چىغرىقتىن چىقىرىپ، چىگىتتىن ئاجراتقۇچى:
ئەۋۋەل هەللاج ئەمەس گېردى... بەرماغى بىلە ئىشارەت قىلىدى: ماموغ چىگىتتىن ئايرىلدى. ئاڭا بۇ جەھەتتىن هەللاج ئات قويدىلەر.
— نەۋابى.

هەللال [حلال] (ئە) ئاپقۇچى، ھەل قىلغۇچى، ئاسانلاشتۇرغۇچى:
يارانتى ھەر خېرىدارغا دەللال،
تۇرمىتتى جۇملە مۇشكۇللەرگە هەللال.
— خىرقەتى.

هەلۋا [حلوا] (ئە) ھالۋا، شىرىنلىك، «ھەلاۋە» گە قارالسۇن:
دەرىغا جانۇ دىل تاپغاي ئىدىلەر ئۇمىرى ئارا لەززەت،
دەرەختى نەۋ بەھارىم ئىچرە هەلۋا نىشكەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

هەلۋاچى [حلواچى] ھالۋىچى، پادىشاھ ۋە ئەمىرلەر سارىيىدىكى شىرنىپەزلىك مەنسىپى.

هەلۋافۇرۇش [حلوافروش] (ئە + پ) ھالۋا ساتقۇچى، شىرنلىك ساتقۇچى.

هەلۋاگەرلىك [حلواگرلیک] ھالۋا پىشۇرۇش كەسپى، ھۇنىرى.

هەلۋىيات [حلویات] (ئە) ھالۋىلار، شىرنلىكلەر:
ۋە ئەشربە ۋە فەۋاكىھ ۋە هەلۋىيات هەمۇل ئەتئىمەغە يارەشا مۇقەررەر گېردىكىم، تارتىلۇر گېردى.
— نەۋابى.

هەلىم [حلیم] (ئە) 1) يۇمشاق، مۇلايىم:
ئىلىم ئىلىمگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە هەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.
2) گۆش ۋە بۇغدايدىن ئۇزاق قاينىتىپ پىشۇرۇلمىدىغان تاماق، هەلىم.
هەلىم قىلماق — هەلىم پىشۇرماق.

هەم I [هم] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇمۇم] غەم، قايغۇ، مۇشكۈللۈك، مۇشكۈل ئىش.

هەم II [هم] (پ) باغلىغۇچى سۆز؛ ھەم، يەنە، تېخى:
سورۇندا بولسا گورنى ھەمەدىن يۇقارىراق،
ھەم قازى بولسا، ئىلكىدە نەچە ئەمەل.
— سەيۇرى.

هەمئاشيان [هم آشیان] (پ) بىر ئۇۋدا، بىر ئۇيدە ياشىغۇچى، بىرگە ھايات كەچۈرگۈچى.

هەمئاغۇش [هم آغوش] (پ) قۇچاقلاشقان، باغرىغا ئالغان:
بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەمئاغۇش.
— لۇتفى.
هەمئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلاشماق، بىرلىشىپ كەتمەك.

هەماقەت [حماقت] (ئە) ئەخمەقلىق؛ ھاماقەت.

هەمامە [حمامه] (ئە) كەپتەر:
يۇقارىدىن ئىنىدى ئىككى بۇركۇت،
قىلدىلەر ئىككى هەمامەنى قۇت.
— نەۋابى.

هەمان [همان] (پ) باراۋەر، تەڭ، ئوخشاش، خۇددى، خۇددى ئۇزى؛ ھامان، بىلمەن:
بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.
— ئەرشى.
ھەمان ئاندا — ھېلىغىچە ئاشۇ پەردە.
تۇگەتمەك ھەمان — تۇگىتىش بىلمەن.

هەمانا [همانا] (پ) 1) گويا، بەلكى،... گە ئوخشايدۇ. 2) شۇبھىسىز ئەلۋەتتە. 3) مادامىكى، قاچانكى.

هەمانچە [همانچه] شۇنچە، شۇنچىلىك.

هەمئاۋەرد [هم اورد] (پ) 1) كۆرەشتە، جەڭدە بىر - بىرى بىلەن ئېلىشقۇچى، جەڭ قىلغۇچى. 2) تەڭ، باراۋەر.
هەمئاۋەرد بولماق — ئېلىشماق، قارشىلاشماق،

ئۇرۇشماق.

هەمئاۋەرد ئولماق — «هەمئاۋەرد بولماق» قا قاراڭ.

هەمئاۋەردلىق [هم اوردليق] رەقىبلىك.

هەمايىل [حمايل] (ئە) كۆتۈرۈپ يۈرۈلىدىغان نەرسە، بويۇنغا ئېسىپ يۈرۈلىدىغان نەرسە؛ ئېسىپ يۈرۈلىدىغان نەرسىنىڭ بېغى؛ قىلىچ ياكى كىتاب جىلتىلىرىنىڭ بېغى:

جۇنۇنۇم ئارتتى بوينۇڭغە هەمايىل بولغالى زۇلفۇڭ،
ئەجايىبدۇر بولۇر دەۋزەخ جۇنۇن سالسە سالاسىل كۆپ.

— ۋەفائى.

كۆزۈڭ كەبى ئالەمدە نې يەردە قاراقچى بار،
ئىككى قىلىچى دايىم ئۈستىدە هەمايىلدۇر.

— گۇمنام.

هەمايىل ئەتمەك — قۇچماق، قۇچاقلىماق.

قولنى هەمايىل قىلماق — «قولى هەمايىل بولماق» قا قاراڭ.

قولى هەمايىل بولماق — قۇچماق، قۇچاقلىماق.

هەمە [همه] (پ) هەممە، بارلىق، پۈتۈن:

ساڭا ئاشكارا ئېرۇر هالىمىز،
گۇنەھ بىرلە ئۆتتى هەمە سالىمىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەمەل [حمل] (ئە) قۇياش يىلى هېسابىدا بىرىنچى ئاي نامى (مارت ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ):

بىشارەت تاپىپ ئىردى ۋەقتى هەمەل،
بۇ بەش يۈز كىشىنى ئالىپ دەر مەهەل.

— موللا شاكىر.

هەمەل ئەيۋانى — هەمەل بۇرجى.

هەمەل بۇرجى — قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرىنچىسى:

ئەتارۇدقا زۇهەل شەمشەرىنى هەيبەت بىلەن تەڭلەر،
هەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يىغماقلىق.

— زەلىلى.

هەمەل ئوتلاغى — باهار، كۆكلەم.

هەمەلۇ سەۋر — باهار ئايلىرى (مارت ـ ئاپرېل).

هەمئەهد [هم عهد] (پ + ئە) هەمپىكىر، پىكىرداش؛ زامانداش.

هەمبەر [همبر] (پ) تەڭ، باراۋەر:

قىراغىدە دەرەختى كۆككە هەمبەر،
بۇ هەيۋان سۇيى، ئول خىزرى پەيەمبەر.

— نەۋايى.

هەمپا [همپا] (پ) «هەمپاي» غا قاراڭ.

هەمپا بولماق — دائىم بىرگە بولماق.

هەمپاي [همپاى] (پ) هەمراھ، يولداش.

هەمپەر [همپر] (ئە) جۈپ بولۇش، بىرگە بولۇش؛ بىرگە ئۇچۇش.

هەمپېشە [هم پيشه] (پ) هەمكەسىپ، كەسىپداش.

هەمتا [همتا] (پ) تەڭ، شېرىك، دوست:

هەلاك نېشى ئانىڭ غەمزىسىغە يوق هەمتا،
هەيات جەۋهەرى لەئلى لەبىغە يوق هەمنەڭ.

— نەۋايى.

هەمتەبەق [هم طيق] (پ + ئە) هەمتاۋاق، هەمداستىخان، بىر تاۋاق، بىر داستىخاندىن تاماق يېگەنلەر.

هەمتەرىق [هم طريق] (پ + ئە) هەمراھ، يولداش.

هەمتەك [هم تك] (پ) بىرگە يۈرگۈچى، باراۋەر يۈگۈرگۈچى، تەڭلەشكۈچى، تەڭ يۈگۈرگۈچى.

هەمتەكلىك ئەتمەك — بىرگە بارماق.

هەمچۇ [همچو] (پ) ئوخشاش؛

دەر بەدەر شەهر بەشەهر ئىزدەكى مەئشۇق سوراغىن،
هەمچۇ سەييارە سەفەرگەشتە غەرىبان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

هەمخاب [هم خواب] (پ) ئەر ـ خوتۇن، بىر ياستۇققا باش قويغۇچىلار، ياستۇقداش.

هەمخابە [هم خوابه] (پ) «هەمخاب» قا قاراڭ:

كۆڭۈلدىن شۇئلەلىق ئاهى چىقاردى،
كۆزى هەمخابەدەك ئۇيقۇغە باردى.

— نەۋايى.

هەمخانە [هم خانه] (پ) بىر ئۆيدە تۇرغۇچى، دوست، ئۇلپەت.

هەمد [حمد] (ئە) ماختاش، مەدهىيە، هەمد؛ شۈكۈر، تەشەككۈر، رەهمەت:

نە جانىم بۇلبۇلى هەمدىڭغە يۈزمىڭ تىل بىلە گويا،
گۇلى سۇنئۇڭ تەماشاسىغە بەررى بەهرىدۇر جويا.

— زەلىلى.

هەمدۇ سەنا — ماختاش ۋە سانا (تەشەككۈر، رەهمەت) ئېيتىش:

بىلمەگەي هۇسنى جەمالىڭ مەدهىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۇل هەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.

— گۇمنام.

هەمداستان [هم داستان] (پ) شېرىك، پىكىرداش.

هەمداستانە [هم داستانه] (پ) دوستانە، دوستلارچە.

هەمدەرد [همدرد] (پ) جان كۆيەر دوست، هەمدەرد:

هەمدەرد ئىلە هالىمنى دەيىنكىم، تۆشە باۋەر،
ئول دەمكى يولۇقسە ماڭا مەهشەر كۈنى فەرهاد.

— لۇتفى.

ھەمدەرد بولماق — دوستلاشماق، ھەمراھ بولماق.

ھەمدەردانە [ھمدردانه] (پ) ھەمدەردلەردەك، جان كۆيەر دوستلارچە.

ھەمدەرس [ھمدرس] (پ + ئە) مەكتەپداش، ساۋاقداش.

ھەمدەست [ھم دست] (پ) قولداش، بىرگە ئىشلىگۈچى، ياردەم بەرگۈچى:

ئانىڭ كەيفى بىرلە بولاي مەستمەن،
نىگارىم بىلە بالكى ھەمدەستمەن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمدەست بولماق — قولداش بولماق، دوست بولماق، بىرگە بولماق.

ھەمدەستلىغ [ھم دست لیغ] «ھەمدەستلىق» قا قارا.

ھەمدەستلىق [ھم دست لیق] قولداشلىق، ئورتاقلىق.

ھەمدەم [ھمدم] (پ) سۆھبەتداش، ئۇلپەت، بىرگە يۈرگۈچى، دوست:

سەر بەسەھرا ئۇرغۇمۇ جاندىن داغى كەچكۈمدۇر ئۇر،
بۇ جەھان ئىچرە ماڭا جانان ئەگەر ھەمدەم ئەمەس.

— ئەرشى.

ھەمدەم بولماق — دوست بولماق؛ دائىم بىرگە بولماق.

ھەمدەمى رۇھۇل ـ ئەمىن — جىبرەئىل؛ ئۇلپەتى، دوستى.

ھەمدۇنە [حمدونه] (پ) مايمۇن:

كى ھەيرەتدە قالدى بۇ ھەمدۇنەلەر،
تۇرۇپ چۇرەسىدە قەبىھ گۇنەھلەر.

— ئا. نىزارى.

ھەمرا [حمرا] (ئە) «ھۇمرا» غا قارا:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمەس.

— ئەرشى.

ھەمراز [ھمراز] (پ) سىرداش، سىرداش دوست، يېقىن دوست؛ ئۇلپەت:

ئانىڭ ۋەسلىگە خارى بولسا ھەمراز،
قىيا باقماي ساڭا ئول قىلسا كۆپ ناز.

— خىرقەتى.

ھەمرازلىق [ھمرازلیق] سىرداشلىق؛ ئۇلپەتچىلىك؛ دوستلۇق:

چەرخ ئۆزە خۇرشىد دەك بار مەن جەھان ئىچرە غەرىب،
دەردمەندى تاپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.

— ئەرشى.

ھەمراھ [ھمراه] (پ) «ھەمرەھ» كە قارا:

پۈتۈپ ئاز مەھەللە سەفەرىڭ ئىشى،
بارۇر بولدى ھەمراھ نەچە يۈز كىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمراھ چەكمەك — دوست قىلىۋالماق، ئۇلپەت قىلماق.

ھەمرەك [ھمرنک] (پ) رەڭداش، بىرخىل رەڭدىكى:

فىراقىڭ ئەيلەدى ئاندىغ زەلىلىنۇ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم ھەمرەڭكى نەبى، نال جىسمى ناتەۋانمدۇر.

— ئەرشى.

ھەمرەھ [ھمره] (پ) ھەمراھ، يولداش، سىرداش:

تەلەبدە ھەمرەھ خىزرى ئىسكەندەر ئابىھەيات،
بۇ يەڭلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۇچرار.

— شەۋقى.

ھەمزەبان [ھم زبان] (پ) سۆھبەتداش، سىرداش، تىلى بىر، بىر ـ بىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى:

ئىشق ئوتى باشىمدا يانغاچ ھەمزەبانىمدۇر چىلىم،
نالەلەر تۇرلۇك چېكەر داغىم فىغانىمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

ھەمزاد [ھم زاد] (پ) قېرىنداش، ئىلىمداش، بۇرادەر، ئاكا ـ ئۇكا:

يانە بەھرام مۇلكىنارانغە، فەرزەند،
گۈزىن فەرھادغە ھەمزادۇ دىلبەند.

— نەۋائى.

ھەمزانۇ [ھمزانو] (پ) دوست، يانمۇيان، يانداش، بىرگە، ھەمدەم.

ھەمزە [ھمزه] (ئە) ئەرەب يېزىقىدىكى بەلگىلەردىن بىرىنىڭ نامى، ھەمزە.

ھەمسايە [ھمسایه] (پ) قوشنا، ھەقەمسايە.

ھەمسەبەق [ھم سبق] (پ + ئە) ساۋاقداش، مەكتەپداش، سىنىپداش.

ھەمسەدا [ھم صدا] (پ + ئە) ئاھاڭداش، ھەمسادا.

ھەمسەر [ھم سر] (پ) باراۋەر، تەڭ.

ھەمسەرلىق [ھم سرلیق] باراۋەرلىك، تەڭلىك.

ھەمسەفەر [ھم سفر] (پ + ئە) يولداش، سەپەرداش، سەپەردە بىللە بولغۇچى.

ھەمسەك [ھم سنک] (پ) باراۋەر، تەڭ؛ ئېغىرلىقى، ۋەزنى ئوخشاش:

بەھرامىغە ئىبرەمىس ئىبردى ھەمسەڭ،
قانى بىلە تۇتمامىش ئىدى رەڭ.

— نەۋائى.

ھەمسەير [ھم سیر] (پ + ئە) بىرگە كەزگۈچى، بىرگە

سەير قىلغۇچى، بىرگە ئايلانغۇچى.

ھەمسىن [ھم سين] تەڭداش:
باۋۇجۇدى ئىمام مۇھەممەد ۋە ئىمام ئەبۇ - يۇسۇف ۋە ئالار ئەبنئايى جىنسى ۋە ھەمسىنلەرى.
— نەۋايى.

ھەمشۇرب [ھم شرب] (ئە + پ) ئۇلپەت، دوست.

ھەمفەن [ھم فن] (پ + ئە) كەسىپداش.

ھەمقا [حمقا] (ئە) كەم ئەقىل (ئايال).
بەقلى ھەمقا — سېمىز ئوت:
رېۋۇرەڭ ئەھلى مۇرىدى بولماغىلكىم، خىزر ئەمەس،
خىرقەسىن ھەر ئەھمەق ئەتسە بەقلى ھەمقادەك ياشىل.
— نەۋايى.

ھەمقەد [ھم قد] (پ + ئە) بويداش، تەڭداش، بويى تەڭ.

ھەمقەدەم [ھم قدم] (پ + ئە) بىرگە يۈرگۈچى، دوست، ئۇلپەت.
ھەمقەدەم بولماق — بىرگە يۈرمەك.

ھەمقەدەملىق [ھم قدم ليق] ھەمراھلىق، يولداشلىق.

ھەمكار [ھمكار] (پ) شېرىك، بىرگە ئىشلىگۈچى.

ھەمكارە [ھمكارە] (پ) «ھەمكار» غا قاراڭ.

ھەمكاسە [ھمكاسە] (پ) شېرىك، ئۇلپەت، ھەمتاۋاق.

ھەمكىسۋەت [ھم كسوت] (پ + ئە) بىر خىل كىيىنگەن.

ھەمگام [ھم كام] (پ) ھەمقەدەم، ھەمراھ.

ھەمل [حمل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھمال] 1) ئويلاش، گۇمان قىلىش؛ تەبىر؛ كۆتۈرۈش، چىداش، بەرداشلىق بېرىش؛ يۈكى ئېغىرلىق:
غەم مەنىڭ زاتىمغا ۋاجىب بولدى، بولماس مۇمتەنىئ،
ئۆزگە ھەمل ئەتمە، جەفا كۆترۈرگە ئىمكان قالمادى.
— سەككاكى.
2) قۇرساقتىكى بالا؛ تۆرەلمە.
ھەمل ئەتمەك — تەبىر بەرمەك.
ھەمل ئەيلەمەك — «ھەمل ئەتمەك» كە قاراڭ.
ھەمل ئەييامى — تۇغۇش، كۆزى يۇرۇش كۈنلىرى.
ھەمل قويماق — تۇغماق، كۆزى يورۇماق.
ھەمل قىلماق — 1) گۇمان قىلماق؛ 2) تۇغماق، قورساقتىكى يۈكنى بوشاتماق.

ھەملە [حملە] (ئە) قىسقا ھۇجۇم، تاشلىنىش، ئېتىلىش، ئىنتىلىش.
ھەملە قىلماق — تاشلانماق؛ «ھەملە كۆرگۈزمەك» كە قاراڭ:
تەرىد ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەملە قىلدى،
بۇلۇتدەك گۈكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.
— لۇتفى.
ھەملە كۆرگۈزمەك — ھۇجۇم قىلماق، ئېتىلماق.

ھەممال [حمال] (ئە) ھاممال، يۈك توشۇغۇچى.

ھەممالۋەش [حمال وش] (ئە + پ) ھاممالغا ئوخشاش، ھاممالدەك.

ھەممام [حمام] (ئە) ھاممام.
ھەممام ئاسايىشى — ھاممام تىنچلىقى.

ھەممەساف [ھم مصاف] (پ + ئە) بىرگە جەڭ قىلغۇچى، جەڭدە بىللە بولغۇچى، ئۇرۇشداش.

ھەممەشرەب [ھم مشرب] (پ + ئە) تەبىئىتى، پېئىل - ئەتىۋارى بىر خىل.

ھەممەھد [ھم مھد] تاۋۇتداش، تاۋۇتتا، يەرلىكتە بىرگە ياتقۇچى.

ھەممەھمىل [ھم مھمل] (پ + ئە) ئۇلپەت، دائىم بىرگە بولىدىغان.

ھەمنەبەرد [ھم نبرد] (پ) «ھەممە ساف» قا قاراڭ.

ھەمنەفەس [ھم نفس] (پ + ئە) ئورتاق، دوست:
نەغمەئى قەقنۇس ئىلە تەڭ ئولسە ئاۋازى جەرەس،
سۇر ئىسرافىل ئىلە ئاھىم ئېرۇر گەر ھەمنەفەس.
— گەرشى.

ھەمنەڭ [ھم ننك] (پ) باشقىلارنىڭ قەدىر - قىممىتىگە باراۋەرلىشىش، ئورتاقلىشىش.

ھەمنەۋا [ھم نوا] (پ) پىكىرداش، بىر پىكىردىكى:
كى دايەسىنى ھەمنەۋا بىلمەدى،
بىللە يۈرمەكىنى رەۋا بىلمەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشان [ھم نشان] (پ) ئالاقىدار، ئوخشاش.

ھەمنىشەست [ھم نشست] (پ) ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، بىرگە ئولتۇرغۇچى، ئۇلپەت:
يامان بىرلە ھەركىم بولۇر ھەمنىشەست،
ئاتار قولدا بولسا كەمان تىرى شەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشىن [ھم نشين] (پ) «ھەمنىشەست» كە قاراڭ:
ئۇلار بىرلە ئۇلفەت ئولۇپ روزۇ شەب،
قىلىپ ھەمنىشىنلىق بولۇپ ھەم تەرەب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھەمنىشىن بولماق — سۆھبەتداش بولماق.

ھەمۇل I [ھمول] (ئە) شۇنداق، خۇددى ئۆزى، ئاشۇ،

ئاشۇنداق، دەرھال؛ شۇئان:
بۇگۇن كېچەئۆزنى خاس ئەيلەگىل،
هەمۇل ئاشىقىڭنى خەلاس ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەمۇل سەگپەرەست كىم خۇراساندادۇر،
نېتاڭ كىم كەتۇرسەن ئەگەر ئاندادۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەمۇل سۆز ئايتماق — ئاشۇ سۆزنى، شۇنداق سۆزنى ئېيتماق.

هەمۇل قۇش — شۇنداق قۇش، خۇددى شۇنداق قۇش.

هەمۇل كۈنلەرى — ئاشۇ كۈنلەر.

هەمۇل II [حمول] (ئە) چىداملىق، سەۋرلىك، سەۋر، چىدام:
تەكەللۇفلار ئەيلەپ يىدۇردى ماڭا،
هەمۇل شەربەتىدىن ئىچۇردى ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەمۇل ئەتمەك — چىدام، چىداشلىق بەرمەك، سەۋر قىلماق.

هەمۇن [همون] دەشت، چۆل:
كى مەئمۇرەيۇ تاغۇ هەمۇن ئېرۇر،
كى ئاتى ئانىڭ رۇبئى مەسكۇن ئېرۇر.
— نەۋايى.

هەمۋار [هموار] (پ) باراۋەر، تەكشى، تەپتەكشى؛ تەڭ:
تۆكمەسۇن دېسەڭ باشىمغە چەرخ خۇناب ياشىنى،
بولما تاغ يەڭلىغ ئۆزۈڭنى يەر بىلەن هەمۋار تۇت.
— مەھزۇن.

هەمۋار ئايتماق — سىلىق ئېيتماق، مەنىلىك يازماق.

هەمۋارە [همواره] (پ) هەمىشە، دائىم، مۇتتەسىل، «هەمۋار» غا قاراڭ:
نېتەي يۇز ئاھ چەككەن بىرلە يەردىن ئۆرلىمەس هەرگىز،
مەلامەت تاشىدىن تۇپراق بىلەن هەمۋارەدۇر كۆڭلۇم.
— مەھزۇن.

هەمۋىساق [هم وثاق] (پ + ئە) بىر ئۆيدە، بىر خانىدا ياشىغۇچى، ئىستىقامەت قىلغۇچى، «هەمخانە» گە قاراڭ.

هەمىدە [حميده] (ئە) ماختىلىدىغان، ماختاشقا لايىق، ياخشى.

هەمىدە ئەتۋار — ياخشى خۇلق، يۇرۇش - تۇرۇش، ياخشى هەرىكەت.

هەمىدە ئەخلاق — ماختاشقا لايىق، ياخشى خۇلقلار، ياخشى ئەخلاقلار.

هەمىدە ئەفئال — چىرايلىق قىلىق؛ ياخشى خىسلەتلەر.

هەمىدە خىسال — چىرايلىق، ياخشى خىسلەتلەر.

هەمىدۇن [هميدون] (پ) هازىر، شۇ زامان.

هەمىم [حميم] (ئە) ئىسسىق، قايناق.
دەشتى هەمىم — چۆل - جەزىرە.

هەمىمۋار [هميم وار] (ئە + پ) ئىسسىقتەك، قايناققا ئوخشاش جۇشقۇن.

هەمىن [همين] (پ) شۇ، ئۇشبۇ، مانا شۇ:
هەمىن سائەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۇنچە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەمىنانلىق [همينان ليق] بىرگىلىك، يولداشلىق.
هەمىنانلىق ئەيلەمەك — بىرگە بولماق، بىرگە بارماق.

هەمىيەت [حميت] (ئە) ئار - نومۇسنى ساقلاش ۋە ئۇنى هىمايە، مۇھاپىزەت قىلىش.

هەنا [هنا] ئېگەر (ئاتنىڭ ئېگىرى) تۇرلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
جىبىلگىر ۋە هەنا ۋە توقۇم ۋە جەزلىغ ..... يوسۇنلۇق كۆپىنى تۇركچە ئايتۇرلار.
— نەۋايى.

هەنجار [هنجار] (پ) يول، قائىدە، تەرتىپ، رەۋىش، يوسۇن.

هەنجەر [حنجر] (ئە) تاماق، هەلقۇم، بوغۇز.

هەندەسە ئايىن [هندسەآيين] (ئە + پ) ئىنژېنېرلىقنى كەسىپ قىلغان.

هەنزىل [حنظل] (ئە) ئىتقوغۇنى:
كىشى هەنزەل ئېكسە ئاچچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەكەر تاپار.
— نەۋايى.

هەنگام [هنگام] (پ) پەيت؛ پۇرسەت؛ غەنىيمەت ۋاقىت، قۇلاي پۇرسەت.
هەنگام تۇتماق — سۆھبەتلەشمەك.

هەنگامە [هنگامه] (پ) 1) هادىسە، ۋەقە:
ياساۋۇلغا بەردى تۇتۇپ نامەنى،
مۇھىبلەر يۇبەرگەي بۇ هەنگامەنى.
— موللا يۇسۇپ.
2) يىغىن؛ تاماشا، بەزمە:
بېرىپ ئات، قىمەت باھا جامەلەر،
كى دىۋان ئارا تۇزدى هەنگامەلەر.
3) گەپ، گەپ - سۆز.
زەرقىزى هەنگامەسىدىن ئەرشى ئانداغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى مەردۇمى ئوينارغە بەت.
— ئەرشى.

AltunOq

هەنگامە ئارا — يىغىننى، سۆھبەتنى قىزىتقۇچى.
هەنگامە تۇتماق — «هەنگامە تۇزمەك» كە قارالسۇن.
هەنگامە تۇزمەك — يىغلىش قىلماق، توپلىنىشماق، توپلىنىپ گۇرۇڭلاشماق، سۆھبەتلەشمەك.
هەنگامە فۇرۇز — سۆھبەتنى قىزىتقۇچى.
هەنگامەئى دەرد — ئىشق غوۋغاسى، ئىشق ماجراسى.
هەنگامەئى شەۋق — قىزغىنلىق سۆھبىتى، تاماشا.

هەنۇز [هنوز] (پ) هېلىغىچە، تا شۇ ۋاقىتقىچە:
يارانتنى قويىدى، يارانمىش ئۆزۈڭدە ئەي شەۋقى،
ئەجەب ئەمەس كەرەمىدىن قەبۇل دۇئاسى هەنۇز.
— شەۋقى.

هەنۇز خام ئىبرىدى — هېلى خام ئىدى.

هەۋا I [هوا] (ئە) ھاۋا، ئىقلىم:
هەۋا ساق بولدى بەغايەت ئىسسىغ،
كىشى چۈمگەلى هەم يوق ئىبرىدى ئارىخ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋا II [هوا] (ئە) يۈكسەكلىك؛ ئاسمان:
نەچە بىرەھىم ئىلكىگە بولۇپمەن مۇبتەلا ئاخىر،
ساۋۇرمىشلار هەۋاغە هەر كۈنى غەمكىن غۇبارىمنى.
— ئەرشى.

ساخاۋەت هەۋاسى — ساخاۋەت ئاسمىنى.

هەۋا III [هوا] (ئە) ئارزۇ، مەيل، ئىستەك، خاھىش، هەۋەس:
نە هەد زۇلغۇڭ هەۋاسىن قىلغامەن كۆڭلەر ئىستەبان كۆنلەر،
ئىتىڭ بوينى تەناببدىن ئالاي زۇننار ئۆچۈن ئۆلچەك.
— ئەرشى.

هەۋايى خۇرشىد — مەنمەنلىك، ئۆزنى يۇقىرى تۇتۇش.

هەۋا IV [هوا] (پ) پەرۋاز قىلىش، ئۇچۇش:
ئىشتىكەن زەمان ئول ئىنسۇجان، داۋۇد زەبۇرىدىن هەمان،
بېھۇش بىقىلمىش هەر زەمان مۇرغى هەۋالار بىرلە زاغ.
— شەۋقى.

ئاياقچى ماڭا راھ قىلغىل ئەتا،
ئىچىپ ئانى هەر ساري ئەيلەي هەۋا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋا ئەيلەمەك — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق.
هەۋا تۇتماق — «هەۋا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

هەۋا V [هوا] (ئە) ئىشق، مۇھەببەت؛
دىماغىم ئىسستتى هەۋانىڭ يېلى،
كى ئىشرەت قىلۇرغە بولۇپ مايىلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋادار [هوادار] (ئە + پ) تەرەپدار؛ خەيرىخاھ، مۇخلىس؛ ئاشىق، هەۋەسكار.

هەۋادارلىغ [هوادارليغ] تەرەپدارلىق، مەدەتكارلىق.

هەۋادىس [هوادث] (ئە)[بىرلىكى: هادىسە] هادىسىلەر، ۋەقەلەر؛ ئۆزگىرىشلەر:
غۇبار ئەيلەپ ئۇچۇرغاندىن هەۋادىس سەر ـ سەرى هەريان،
بەلا ئاشى ئارا مەجنۇن كەبى ئەۋزارەدۇر كۆڭلۈم.
— مەھزۇن.

هەۋادىس راهى — يول هادىسىلىرى:
هەۋادىس راهىغە ئال نۇشى ئۇچۇن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېھرىنى كاس.
— ئەرشى.

هەۋادىس قۇدۇرەتى — كۆڭۈل غەشلىك هادىسىسى.
هەۋادىسى ئەفلاك — زامان هادىسىلىرى.
هەۋادىسى ئەييام — كۈندىلىك هادىسىلەر، ئۆزگىرىشلەر، زامان ئۆزگىرىشلىرى.

هەۋارىيون [حواريون] (ئە) ئىسا پەيغەمبەرنىڭ ئون ئىككى شاگىرتى.

هەۋاس [حواس] (ئە) [بىرلىكى: هاسسە] هېسلار، سەزگۈلەر:
كۆزۈ قاشى، يۈزۈ زۇلفى، لەئلىدىن ئول بەس بولۇپ،
ئالدى مەندىن جىلۋەلەر ئەيلەپ بۇ بەس هۇسن هەۋاس.
— ئەرشى.

هەۋاسس [حواس] (ئە) «هەۋاس» غا قارالسۇن.
هەۋاسسي خەمسە — بەش سەزگۈ ئەزالىرى.

هەۋاشى [حواشى] (ئە) [بىرلىكى: هاشىيە] هاشىيەلەر، بىرەر نەرسىنىڭ چەت ۋە قىرغىقى، كىتابتىكى ئەسلى تېكىستكە يېزىلغان شەرھگە قىلىنغان شەرھ ۋە ئىزاھلار (بۇنداق شەرھلەر ئادەتتە كىتاب چېتىگە يېزىلىدۇ).

هەۋاشي [حواشى] (ئە) «هەۋاشى» غا قارالسۇن.

هەۋالانماق [هوالانماق] ھاۋادا پەرۋاز قىلماق، ھاۋادا ئۇچۇپ يۈرمەك، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

هەۋالە [حواله] (ئە) «هەۋالەت» كە قارالسۇن:
ئاغزىنە روبەروي قىلۇر لۇتفىغە مېنى،
يوق يەردە نېچە بولغاي ئول ئاينىڭ هەۋالەسى.
— لۇتفى.

هەۋالە بولماق — ئۆزىتىلماق، تەقدىم قىلىنماق.
هەۋالە قىلماق — 1) ئورنۇالماق، مۇھاسىرە قىلماق.
2) ھاۋالە قىلماق، تەقدىم قىلماق، تاپشۇرماق.
ئىشق هەۋالەسى — سۆيگۈ ئىزھارى.

هەۋالەت [حوالت] (ئە) ھاۋالە، تاپشۇرۇق؛ تاپشۇرۇش، تەقدىم قىلىش.

هەۋان [هوان] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك:
ئىشتتىمكى، بار ئىدى بىر ناتەۋان،
ئەلەك زۇلمىدىن قىسمى رەنجۇ ھەۋان.
— نەۋابى.

هەۋائىج [حوائج] (ئە) «ھەۋايىج» كە قارالسۇن.

هەۋائىي [هوائى] (ئە) «ھەۋايى» غا قارالسۇن:
قۇلاق تۇتغىل رىۋايەت قىلسا راۋىي،
ئىشىتكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.
— سەيىد ئەھمەد.

هەۋايى [هوايى] (ئە) ئاشىق، بىقارار، سەرگەردان:
ھەۋايى سۈنبۈلى ئەزبەس كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نەھاجەت سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن رىدا بولماق.
— ئەرشى.

هەۋايىج [حوايج] (ئە) [بىرلىكى: ھاجەت] ھاجەتلەر، زۆرۈرىيەتلەر، ئېھتىياجلار:
ھەمە ئەيىبلەردىن مۇبەررا ئىرۇر،
ھەۋايىج ئىشىدىن مۇئەررا ئىرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋەس [هوس] (ئە) ئارزۇ، ھەۋەس؛ خام خىيال:
ئەيلەمىشمەن ئاڭلاماي قادىرلىغىم ۋەسفىن ھەۋەس،
كىم قاچان ئەيلەر قارىنى بەزمىگە داخىل يىگىت.
— ئەرشى.

ھەۋەس ئەھلى — ئارزۇ، ھەۋەس قىلغۇچىلار.
جەۋانۇ قىز دۇرەخشان بولسا چۈن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۇرار ئاھ ئۇستىگە ئاھ.
— خىرقەتى.

ھەۋەس ئەيلەمەك — ئارزۇ قىلماق، ئىستىمەك.

ھەۋەس قىلماق — «ھەۋەس ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ھەۋەسى كائىنات — كائىناتقا بولغان ھەۋەس، قىزغىنلىق:
چىقتى كۆڭۈلدىن ھەۋەسى كائىنات،
فارىغ ئولۇپ قالىدەئى شەش جەھات.
— زەلىلى.

كۆشادى ھەۋەس — ئارزۇنىڭ ئەملىگە ئېشىشى.

مۇرادى ھەۋەس — ئارزۇغا يېتىشىش؛ مۇرات ـ مەقسەتكە يېتىشىش ئارزۇسى.

هەۋەسكىش [هوس كيش] (ئە + پ) ھەۋەسكار، ھەۋەسكە بېرىلگەن.

هەۋەسناك [هوسناك] (ئە + پ) ھەۋەسكار، بىرەر ئىشقا ئىشتىياق باغلىغۇچى: مايىل.

ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، خاھىشمەن، ھەۋەسكە بېرىلگەن.

هەۋدەج [هودج] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەۋادىج] كاجاۋا:
ئۇل مەھى مەھەللىنىشىن بەۋدەجدە كۆڭلۈم تاشقارى،
نې ئەجەب گەر تىنماي ئەففان چەكسە ئانداقكىم جەرىس.
— نەۋابى.

هەۋر [هور] (ئە) قىزىشىش، غەزەپ.

هەۋرا [هورا] (ئە) ھۆرلەر، گۈزەللەر؛ «ھۇر I » گە قارالسۇن.
ھەۋرا جەبىن — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل.
ھەۋرا نەجاد — گۈزەللەر نەسلىدىن، ھۇر سۈپەتلىكلەر.

هەۋز I [حوز] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچى، ئىچكى دائىرىسى؛ زېمىن، دائىرە.

هەۋز II [حوض] (ئە) كۆل.
ھەۋزى كەۋسەر — كەۋسەر سۈيى.

هەۋزە [حوضه] (ئە) «ھەۋز I » گە قارالسۇن.

هەۋسەلە [حوصله] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا جىددىي كىرىشىش، تىرىشچانلىق. 2) ئىدىش؛ خۇرجۇن، خالتا. 3) تاقەت، چىدام.

هەۋل [هول] (ئە) دەھشەت، قورقۇنچ، قورقۇش:
گۈمانسىز دەر ئىبرىدىم بۇدۇر راست قەۋل،
دېسەم قەۋل ئىبرەمىس ئىكەن جانغە ھەۋل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ساچار، باران، ئاچار گۈل يەر يۈزىدە،
بۇ يەڭلىغ جانۇ ھەيات ھەۋل كۆزىدە.
— خىرقەتى.

هەۋلناك [هولناك] (ئە + پ) قورقۇنچلۇق، دەھشەتلىك.

هەۋلى [هولى] (ئە) ھويلا؛ قورۇ:
كىرەلمەي دەفئەتەن ئارام ئالدى،
يىراقتىن كۆزىنى ھەۋلىغە سالدى.
— ناقىس.

هەۋىلى [هويلى] (ئە) «ھەۋلى» گە قارالسۇن.

هەي [حى !] (ئە) 1) ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ تۇرىدىغان جايى، قىشلاق، مەھەللە:
تۇرۇپ ئاندا ھەر ساري مەنزۇر ئىدى،
كى ھەي ساريدىن كۆزىگە نۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئەرەب قەبىلىلىرىدىن بىرى:
كى ھەي ئەھلىنىڭ تىغلى بەھەد ئىدى،
ئاراسىدا بىر سەرۋ گۈلخەد ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەي II [حى] (ئە) تىرىك، جانلىق.

ھەي ـ لايمۇت — زادى ئۆلمەيدىغان.

ھەيا [حيا] (ئە) ئۇيات، ئار، نومۇس، شەرم، ھايا، ئەدەپ:

ئۇچىنچىدۇر ھەيا مۇلكىنى ئالماق،
ئۇ يۇزىدىن ئۆزگە يۇزدىن كۆزنى ئالماق.

— خىرقەتى.

ھەيا ئەھلى — ھايالىقلار؛ شەرم، ھايا ئەھلى.

ھەيا ئەيلەمەك — ئۇيالماق.

ھەيا بەخرى — ھايالىق، ئەدەپلىك.

ھەيا پەردەسىن چاك ئەتمەك — ھاياسىزلىق قىلماق، ئەدەپسىزلىك قىلماق.

ھەياۋ ئەدەپ — شەرم (ھايا) ۋە ئەدەپ.

ھەيئات [ھيئات] (ئە) شەكىللەر، كۆرۈنۈشلەر؛ بۆلەك ـ بۆلەك نەرسىلەر.

ھەيات [حيات] (ئە) 1) تىرىكلىك، ھايات:

بىھەمدۇللاھ كۆردۇم سېنى مەن ھەيات،
ئۇمىد ئولكى ئەكنۇن تاپارمىز نەجات.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قۇۋۋەت، روھ، جان:

ھەياتى تازە ئىستەپ لەئلىك ئارمانىن نەچە چەكتىم،
نە ئۈمرى قۇتى جان تاپتىم، دەردىمگە داۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

ھەيات ئەھلى بىلمەك — روھ، جان دەپ بىلمەك.

ھەيات بەزمى — بار بولۇشلۇق، تىرىكلىك.

ھەيات چىراغى — ھاياتلىق بەختى.

ئەگەر بولسە لەھزە قاشىدىن بەگىد،
ھەيات چىراغى بولۇپ ناپەدىد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەيات سۇيى — ئابھايات، ھاياتلىق، ئۆلمەسلىك سۇيى.

ھەيات قۇشى — جان، روھ.

ھەيات گۈلى — ياشلىق، بالىلىق دەۋرى.

ھەيات مۇلكى — دۇنيا.

ھەيات ئۆيى — تىرىكلىك ئۆيى، تىرىكلىك بىناسى.

ھەياتى ئەبەد — ئەبەدىي تىرىكلىك، مەڭگۈلۈك.

ھەياتى جان — تىرىكلىك.

ھەياتى جاۋىدان — ئەبەدىي ھايات:

خەدەڭگىك تەڭنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان گەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانىمدۇر.

— ئەرشى.

ھەياتى جاۋىدانىي — ئەبەدىي تىرىكلىك، مەڭگۈ ھايات.

ھەياتى يۈز ياشۇرماق — ئۆلمەك، ھالاك بولماق.

ھەياتئەفزا [حيات افزا] (ئە + پ) ھاياتنى ئۇزارتقۇچى.

ھەياتبەخش [حيات بخش] (ئە + پ) ھايات بېغىشلىغۇچى.

ھەيال [حيال] (ئە) كېچىكىش، ئالدىرىماسلىق؛ بىپەرۋالىق، سۈسلۇق:

ھەيال بىرلە كەلسە ئىدى كاشكى،
جانى چىققاي ئېردى دەپدى كاشكى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەيئەت [ھيئت/ھيات] / (ئە) 1) شەكىل، كۆرۈنۈش، سۈرەت. 2) ئاسترونومىيە ئىلمى، ئاسترونومىيە.

ھەيئەتى تۇلانىي — ئۇزۇنچاق شەكىل، كۆرۈنۈش (سامانيولى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ھەيئەتى مەخروت — سىلىقلانغان شەكىل (مۇنارلارغا ئىشارە).

ھەيئەتى مۇستەدىر — يەر شارى.

ھەيئەتپەزىر [ھيات پذير] (ئە + پ) شەكىللەنگۈچى، بىرەر شەكىلگە كىرگۈچى.

ھەيئەفشان [حي افشان] (ئە + پ) تىرىكلىك بېغىشلىغۇچى.

ھەيبەت [ھيبت] (ئە) قورقۇنچ، خەۋپ، ھەيۋەت:

ئەژدىھايى پىشەنى ھەيبەتتە كىم قىلغاي خەراب،
دۇلدۇل ئۇزرە نەگرەئى ئاۋازى ھەيدەر بولماسا.

— زەلىلى.

ھەيبەتلىغ [ھيبتليغ] قورقۇنچلۇق، خەۋپلىك، ھەيۋەتلىك:

كۆزلەرىم نەززارەلىغ قەددى جەمالىك كۆرگەلى،
پۈرشۈكۈھ ھەيبەتلىغ ئىسلام ئىلە بىللە يۈرگەلى.

— ئىسمائىل ھاجى.

ھەيجا [ھيجا] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ، كۈرەش.

ھەيجا ئالەتى — جەڭ ئەسلىھەلىرى، قورال ـ ياراغلىرى.

ھەيرەت [حيرت] (ئە) ھەيرانلىق، داڭ قېلىش، بىرەر نەرسىگە ئەقلىنىڭ يەتمەسلىكى؛ ئىككىلىنىش، شۈبھىلىنىش:

ئۇزارىڭ شەۋقىدە تۇنلەر ماڭا ھەيرەت بولۇپ ئەفزۇن،
نەۋالار ئەيلەگەنچە ئەيلەي ـ ئەيلەي تا سەبا قىلدىم.

— ئەرشى.

ھەيرەت ئەيلەمەك — ئەجەبلەنمەك، ھەيران بولماق، داڭ قالماق.

ھەيرەت غالىب بولماق — زىيادە ھەيران بولماق، ناھايىتى ھەيران بولماق.

هەيرەت قىلماق — «هەيرەت ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.
هەيرەت ئوتى سالماق — ئىشق يالقۇنىنى ئۆرتەتمەك؛ لال قالدۇرماق، ئىشقتا مۇپتىلا قىلماق.
هەيرەتى ئەبرار — ياخشى كىشىلەرنىڭ هەيرانلىقى.

هەيرەتئاباد [حيرت آباد] (ئە + پ) هەيرەت مۇلكى:
هەرنە سەندىن ئۆزگەدۇر هەيران ساڭا،
هەيرەتئاباد ئىچرە سەرگەردان ساڭا.
— ئەۋالى.

هەيرەتئەنگىز [حيرت انگيز] (ئە + پ) هەيرەتكە سالغۇچى، تالڭ قالدۇرغۇچى؛ هەيرانلىقتا قالدۇرغۇچى.

هەيرەتفەزاي [حيرت فيزاى] (ئە + پ) هەيرەتكە سالغۇچى، هەيران قالدۇرغۇچى.

هەيرەتئول - فۇقەها [حيرت الفقها] (ئە) دىنىي ھوقۇق؛ فىقھى بىلىملەرنىڭ هەيرانلىقى.

هەيزە [هيضه] (ئە) ژابا.

هەيسىيەت [هيئيت] (ئە) نىشان، بەلگە؛ سەۋەب، ژاسىتە، ئېتىبار، لاياقەت.

هەيسىييەت [هيئيت] (ئە) «هەيسىيەت» كە قارالسۇن.

هەيف [حيف] (ئە) ئەپسۇس، ئەتتەك:
ئولكى تەۋزابۇن رەھسمدۇر تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل،
ژادەرىغا بۇ مۇلەۋزۇس پاك دامانىڭغە هەيف.
— شەۋقى.

هەيف ئەتمەك — «هەيف دېمەك» كە قارالسۇن.
هەيف دېمەك — ئېچىنماق، ئەپسۇسلانماق.

هەيكەل [هيكل] (ئە) 1) شەكىل، جىسىم، گەۋدە؛ كۆرۈنۈش. 2) تۈمار. 3) ئىمارەت، بۇتخانا؛ ئىبادەتخانا.

هەيلىغ [حى ليغ] تىرىكلىك:
سەندەدۇر هەم بىرلىگۈ هەم بارلىغ،
هەيلىغۇ قادىرلىغۇ غەففارلىغ.
— ئەۋالى.

هەين [حين] (ئە) ۋاقىت، پەيت، پۈرسەت، چاغ:
بۇ هەينده قارىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ،
تۆكۈپ سۇنى ناگاه كوزىمىن يارىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
بۇ هەينده يامانلار ئىشى تۈتتى ئەۋج،
كى ئوردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.

هەيھات [هيهات] (ئە) «ۋاژەرىغا، دەرىغ، ۋاھ» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلىگۈچى ئۈندەش سۆز:
كۆڭۈللەر بۇسۇفىنى هەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۈچۈن، هەيھات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۈلكۇ قازمىش چەھ.
— ئەرشى.

هەيولا [هيولا] (ئە) هەربىر نەرسىنىڭ ئەسلى ۋە ماھىيىتى.

هەيون [هيون] (ئە) 1) قامەت، تاشقى كۆرۈنۈش. 2) ئات ياكى تۆگە.

هەيوان [حيوان] (ئە) [كۆپلۈكى: هەيۋانات] 1) هەربىر جانلىق نەرسە، تىرىك مەخلۇق، هايۋان. 2) تىرىكلىك، دائىم بارلىق:
نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يا مەگەر هەيۋان سۆيىدۇر ئانى زەمزەم بىرلە زەم.
— ئەرشى.

هەيۋان چەشمەسى — تىرىكلىك بۇلىقى، «چەشمەئى هەيۋان» غا قارالسۇن.
هەيۋان سۆيىي — تىرىكلىك سۆيى (ئەپسانىۋى سۆ)، هاياتلىق سۆيى:
جەننەت گۈلى غەمىن كەسەر ئەي گۈل تەبەسسۇمۇڭ،
هەيۋان سۆيىغە جان بېرۈر ئانى تەكەللۇمۇڭ.
— گۈمنام.
چەشمەئى هەيۋان — تىرىكلىك سۆيى، ئىچكەن ئادەم ئەبەدىي ياشايدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىنىدىغان سۇ.
سايىر هەيۋان — باشقا هايۋان، باشقا تىرىك نەرسىلەر.

هەيۋانات [حيوانات] (ئە) «هايۋان» غا قارالسۇن، هايۋانلار.
هايۋانات تەسخىرى — هايۋانلارنىڭ بويسۇنۇشى، هايۋانلارنىڭ ئىتائەت قىلىشى.

هەيۋانۇەش [حيوان وش] (ئە + پ) 1) تىرىلدۇرگۈچى، هايات بەرگۈچى كەبى. 2) هايۋانغا ئوخشاش.
هەيۋانۇەش چەشمە — تىرىكلىك بۇلىقى.

هەيۋانىي [حيوانى] (ئە) هايۋانغا مەنسۇپ.
هەيۋانىي تەئام — هايۋان گۈشىدىن تەييارلانغان تائام؛ گۈشلۈك يېمەكلىك.

هەيۋانىيەت [حيوانيت] (ئە) هايۋانلىق، هايۋانىيەت.

هەيبى [حى] (ئە) تىرىك، جانلىق.
هەيبۇتەۋانا — خۇدانىڭ سۆيىتى.
بىرى ئايتۇركى: ئەي هەيبۇ تەۋانا،
ئىبرۇرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.
— لۇتفى.
هەيبى دادگەر — ئەرز - دادىغا يەتكۈچى؛ ئادالەتلىك؛ تىرىك ئادىل (ئاللانىڭ سۆيىتى).
هەيبى قەدىر — قۇدرەتلىك، ھەمىشە تىرىك (ئاللانىڭ سۆيىتى)؛
هەيبى قەدىم — ئەزەلدىن تىرىك (ئاللانىڭ سۆيىتى):

بەر ئامانلىق ماڭا بۇ دۇنيادا ئەي هەييى قەدىم،
ئاخىر دەمدە ماڭا قىل نۇرى ئىماننى نەسىب.
— قەلەندەر.

هەييى لايەزەل — ئەبەدىي تىرىك (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەييى لايەمۇت — ئۆلمەسلىك، دائىمىي، ئۆلمەس (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەييى مۇجىب — سەۋەبچى؛ ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەييى ۋۇجۇد — تىرىك، بار مەنىسىدە (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەييىز [حيز] (ئە) ئىچكى دائىرە؛ مەۋقە؛ جاي، ماكان؛ چېگرا.

هەييىزى ئىمكان — ئىمكان دائىرىسىدە؛ مۇمكىن بولغانغا قەدەر.

هۇباب [حباب] (ئە) 1) كۆپۈك، سۇ يۈزىدە پەيدا بولىدىغان كۆپۈكچىلەر:
دېمەلىك ئەبرۇلەرىڭ تاقىنى ياد ئەتكەن زەمان،
ئاقار ئانداغكىم ياشىم ئۈستىدە گەردۇدە هۇباب.
— ئەرشى.
2) ئاسمان گۈمبىزى.

هۇباب ئۆيى — كۆپۈك، كۆپۈكچە؛ پانىي دۇنيا، بۇ ئالەم.

يەتتى هۇباب — ئاسمان.

هۇبابئاسا [حباب آسا] (ئە) كۆپۈك كەبى، سۇ يۈزىدىكى كۆپۈكتەك.

هۇبـــب [حب] (ئە) سۆيۈش، ياخشى كۆرۈش، مۇهەببەت.

هۇببۇل ـ ۋەتەن — ۋەتەن مۇهەببىتى، ۋەتەننى سۆيۈش:
ئۆزۈم سابىت قەدەم هۇببۇل ـ ۋەتەن مەزمۇنىدىن ۋاقىف،
دىلىم سەيرى تەماننايى فەنا دەشتىدە مەهزۇنلۇق.
— شەۋقى.

هۇبۇبات [حبوبات] (ئە) دانلار، ئۇرۇقلار.

هۇبۇت [هبوط] (ئە) چۈشۈش، قونۇش، جايلىشىش:
رۇھ ئول دۇرۇركىم، ھەق ئاڭا بەرمىش ئەۋج،
نەفس زۇلمەتقە قالىپ، قىلمىش ئاڭا پايە هۇبۇت.
— نەۋايى.

هۇت [حوت] (ئە) 1) كونا ئاسترونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون ئىككىنچىسى؛ شەمسىيە (قۇياش) يىلى هېسابىدىكى ئاي نامى (فېۋرال ـ مارت ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ). 2) بېلىق:
بالىغلەر بولۇپ دەي نەھەڭىگە قۇت،
تاڭ ئېرمەس نەھەڭىكى، قۇت ئەتسە هۇت.
— نەۋايى.

هۇجاج [حجاج] (ئە) «هۇججاج» قا قاراڭ:
سېنىڭ لۇتفۇڭغە زارۇ غەمگە يارۇ خاكسار ئولدۇم،
قەدەم قويساڭ قاياندىن ئىتلارىڭ قىلغان هۇجاجىم بار.
— گۇمنام.

هۇجەج [حجج] (ئە) [بىرلىكى: هۆججەت] هۆججەتلەر، دەلىللەر، ئىسپاتلار.

هۇججاج [حجاج] (ئە) هاجىلار، مەككە ۋە مەدىنىگە بارغان زىيارەتچىلەر؛ كەبىنى زىيارەت قىلغۇچىلار.

هۇججەت [حجت] (ئە) هۆججەت، دەلىل، ئىسپات.

هۇججەتۇل ـ ئىسلام — مەشھۇر ئىمام غەززالىيىنىڭ سۈپىتى.

هۇجرە [حجرە] (ئە) هۇجرا، خانا:
كېلۇرمۇ جان ئېلىگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن هۇجرەلەر كۆپ ـ كۆپ، ئۇلۇغ كاشەنە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

هۇجرە ئەزمى ئەيلەمەك — تەنها بولماق.

هۇجلە [حجلە] (ئە) «ھەجلە» گە قاراڭ.

هۇد [هود] (ئە) 1) مۇھەممەد پەيغەمبەردىن ئىلگىرى (زەھھاك زامانىدا) ئۆتكەن هۇد پەيغەمبەرنىڭ نامى. 2) قۇرئاندىكى 114 سۈرىدىن ئون بىرىنچى سۈرىنىڭ نامى.

هۇدا [هدا] (ئە) توغرا يول، راست؛ دىنى ھەق، دىنى ئىسلام:
ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئسى ئەنۋارۇل ـ هۇدا،
يار ئەكسىن مەيدەكۆر، دەپ جامدىن چىقتى سەدا.
— نەۋايى.

هۇدهۇد [هدهد] (ئە) هۆپۈپ:
«هي» هىدايەت، لۇتفۇ تەۋفىقىن ھەم ئۇممىدۋار،
هۇدهۇدىغە سەير ئېتەر باغۇ بەھارىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالېھ.

هۇدۇد [حدود] (ئە) [بىرلىكى: ھەد] چېگرالار.

هۇدۇدى باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربتىن شەرققىچە.

هۇدۇسىي [حدوثى] (ئە) پەيدا بولىدىغان.

هۇدىي [حدى] (ئە) تۆگىچىلەر قوشىقى، غەزىلى.

هۇدىي چەكمەك — قوشاق (غەزەل) ئېيتماق.

هۇر I [حر] (ئە) ... ئازاد، ئەركىن، هۆر. 2) پاك، پاكىز.

هۇر II [حور] (ئە) شەھلا كۆز، گۈزەل، گۈزەل قىزلار؛

جەننەت قىزلىرى، هۆر، هۆر - پەرى:
يا پەرى، يا هۇرى يا باغى ئېرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

هۇر سىفەت — «هۇر مىسال» غا قاراڭ:
مەن ئىلى شەھرىدە كۆردۇم ۋاھ ئەجايىب بىر پەرى،
نە پەرىدۇر مەھۋەشىكىم هۇر سىفەتلىك دىلبەرى.
— موللا بىلال.

هۇر مىسال — هۆر (پەرى) كەبى، هۆر سۈپەت، گۈزەل.

هۇرى بىھىشت — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلار، جەننەت قىزلىرى، هۆرلىرى.

هۇرى بىھىشت ئايىن — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلارغا ئوخشاش.

هۇرى چىگىل — چىگىل قەبىلىسىنىڭ گۈزىلى.

هۇرى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەڭ گۈزەلى:
سېنىڭدەك تاپماسام دىلبەر ئەگەر، ئەي هۇرى دەۋرانىم،
خوتەننى تاشلاپ ئۆز شەھرىمغە يانىپ بارماقىم لازىم.
— قەلەندەر.

هۇرى رىزۋان — «هۇرى بىھىشت» كە قاراڭ:
جەننەتى فىردەۋس ئارا گەر هۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سېنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

هۇرى زەمان — «هۇرى دەۋران» غا قاراڭ.
كىمگە قىلساڭ شەفقەتىڭنى قىلماغىل هۇرى زەمان،
دەردىڭ ئۆلتۈردى مېنى، ئەي شوخ، دەرمانىڭ تىلەپ.
— قەلەندەر.

هۇرى غىلمان — جەننەت قىزلىرى، جەننەتتىكى خىزمەتكار هۆرلەر:
ئاشىقى سادىق قىيا باقماس پەرىلەر هۇسنىگە،
تەرك ئېتىپ جەننەتى رىزۋان هۇرى غىلماندىن كېچەر.
— گۇمنام.

هۇرى ئىين — ئاق يۈزلۈك، قارا چاچلىق، قارا كۆزلۈك گۈزەل قىز.

هۇرا [حورا] (ئە) «هۇر I» نىڭ بىرلىكى، «هۇر I» گە قاراڭ.

هۇرا جەبىن — هۆر يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل.

هۇرەتمەك [هوراتماك] ئۇزاقلاشتۇرماق، يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، ئۇركۈتمەك.

هۇرزاد [حورزاد] (ئە + پ) هۆر (پەرى) دىن تۇغۇلغان، گۈزەل، گۈزەللەر نەسلى.

هۇرمەت [حرمت] (ئە) 1) هۆرمەت، ئېھتىرام:
نەچە كۈندۈركى بىر شوخى سىتەمگەر ئىشقى زورىدىن،
كېچىپمەن هۇرمەتىمدىن گەرچە هۇرمەتدارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

2) ھارام نەرسە، شۇبھىلىك نەرسە:
قەرداشىڭنىڭ ھەرەمى ھالىدىن ۋاقىف بول ۋە مۇھافەزەت قىلكى، ھەمل ئەييامىدە لۇقمەئىكى، ئاندا هۇرمەت يا شۇبھە بولغاي، يېمەگەي.
— نەۋايى.

هۇرمەت شىئارلىق — ھەممىنى هۆرمەت قىلىدىغان، هۆرمەتنى ئادەت قىلىۋالغان.

هۇرنەجاد [حورنجاد] (ئە) هۆر نەسلىدىن، هۆر نەسەبلىك.

هۇرۇف [حروف] (ئە) [برلىكى: ھەرف] ھەرپلەر؛ سۆزلەر، ئىبارىلەر:
ۋەسفىنى قىلسام سىفەت ھەرگىز تۈگەنمەس ئايۇ يىل،
يىل هۇرۇفىنى تەمام قىلماي مەگەر لال ئولدى تىل.
— موللا سالېھ.

هۇرۇفى ئىللەت — ئەرەب گرامماتىكىسىدا «ا، و، ى» ھەرپلىرى «هۇرۇفى ئىللەت» دەپ ئاتىلىدۇ.

هۇرۋەش [حوروش] (ئە + پ) هۆر - پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:
سىزىڭتەك هۇرۋەش ئادەم تاپىلماس،
پەرى يۈزلۈك مەسىھادەم تاپىلماس.
— ئاتايى.

هۇرۋەش مەھبۇب — هۆر - پەرىگە ئوخشاش گۈزەل يار.

هۇرىزاد [حور زاد] (ئە + پ) « هۇرزاد » قا قاراڭ.

هۇرىزادە [حور زادە] (ئە) «هۇرزاد» قا قاراڭ.

هۇرىلىقا [حورلقا] (ئە) «هۇر I» گە قاراڭ:
نېتەي جەننەتدە بولسە يۈز تۈمەن هۇر،
جەھان باغىدە بىر هۇرىلىقا بەس.
— ئەرشى.

هۇرىۋەش [حور وش] (ئە + پ) «هۇرۋەش» كە قاراڭ.

هۇرىي [حورى] (ئە) گۈزەل، شەھلا كۆز، «هۇر I» گە قاراڭ.

هۇززار [حضار] (ئە) [بىرلىكى: ھازىر] مەۋجۇتلار، ھازىر بولغانلار؛ ھازىر بولغان كىشىلەر؛ ئىشتىراكچىلار.

هۇززارۇل - مەجلىس — مەجلىس ئىشتىراكچىلىرى، مەجلىسكە ھازىر بولغانلار.

هۇزن [حزن] (ئە) [بىرلىكى: ئەھزان] غەم، قايغۇ،

ھەسرەت، خاپلىق، غەمكىنلىك.
هۇزن ئەھلى — دەردمەنلەر.
هۇزنى جاۋىد ئولماق — دائىمىي قايغۇدا بولماق.
هۇزۇر [حضور] (ئە) 1) هۇزۇر، راھەت، زەۋق؛ پاراغەت، ھالاۋەت، ئاسايىش.
بۇلارنىڭ ھەر هۇزۇرى شەمئىدىندۇر،
قاچان ئۇيى ئىچرە بولغان جەمئىدىندۇر.
— خىرقەتى.
2) ئالدى، هۇزۇر، هۇزۇرى، ئىختىيارى، ھازىر بولۇش، كۆنۈش:
... چۈن ئاخىرلەرغە يەتتى، بىر كۈن ئۇستاد هۇزۇرىدا جەمئى ئەئىممە بىلە ئولتۇرۇپ «شەرھىس - سۇننە» ئوقۇر ئىدى.
— نەۋائى.
ئۆز هۇزۇرۇمغە مېنى قويماس دەمى،
كەلتۈرۈر كۆڭلۈمە ھەردەم ئەلەمى.
— نەۋائى.
هۇزۇر ئەتمەك — راھەتلەنمەك.
هۇزۇر قىلماق — راھەتلەنمەك، لەززەتلەنمەك، زوقلانماق.
هۇزۇرى قەلب قىلماق — قەلب (كۆڭۈل) ئارام ئالماق، هۇزۇرلانماق.
هۇزۇز [حظوظ] (ئە) [بىرلىكى: ھەز] لەززەتلەر، راھەتلەر، بەھرىلەر.
هۇسام [حسام] (ئە) قىلىچ، شەمشەر.
هۇسن [حسن] (ئە) [كۆپلۈكى: مەھاسىن] گۈزەل چىراي، هۇسن، كۆرك:
گەر دېسەڭكىم، باق مېنىڭدەككە، كۆزۈڭ يېغ ئۆزگەدىن،
قىيمەتى هۇسنۇڭگە مەندەك ھەم خەريدار ئولسە بەس.
— ئەرشى.
هۇسن ئەھلى — گۈزەللەر.
نەچچە هۇسن ئەھلى كېلىپ ياندىشسا ئانداغ بالگۈرۈر،
بىر تىرىغ خەرمۇھرە ئىچرە گويىيا بىر گەۋھەرى.
— ئەرشى.
هۇسن بۈرجى — گۈزەللىك ئاسمىنى.
هۇسن خىلقىي — تەبئىي چىراي، هۇسن.
هۇسن قۇياشى — گۈزەللىك نۇرى، پارلاقلىقى.
هۇسن گەنجى — 1) گۈزەللەر خەزىنىسى. 2) سۆيگەنى.
هۇسن ھەقىقىي — ئىلاھىي گۈزەللىك.
هۇسنۇ جەمال — گۈزەللىك ۋە چىرايلىقلىق:
يوقتۇرۇر قەرزەندى ئادەمدە بۇ رەڭ هۇسنۇ جەمال،
دەرمە بۇ شەكلى شەمايىلدىن قەرىشتەھ دۇر مەگەر.
— ئەرشى.
هۇسنۇ لەتافەت — گۈزەللىك ۋە نازۇكلۇق.
هۇسنۇل - مەئاب — «هۇسنى مەئاب» قا قارالسۇن.
دىلىڭ چەشمى بىدار ئېسە كۆزدە خاب،
زەمى دىل، زەمى چەشم «هۇسنۇل - مەئاب».
— غەربىي.
هۇسن ئىلى — گۈزەللەر، هۇسندارلار:
بۇ دۇرمۇ هۇسن ئىلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.
— قەلەندەر.
هۇسنى ئەدا — گۈزەل ئىپادە، ياخشى ئۇسلۇب.
هۇسنى تالىئ — بەختلىك، ياخشى تەلەي.
هۇسنى تەكەللۇم — ياخشى ۋە مۇلايىم سۆز.
هۇسنى زەب — چىرايلىقلىق.
هۇسنى سەۋت — چىرايلىق ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز.
هۇسنى شامە — ھىد (پۇراق) بىلىش، ھىدنى ياخشى سېزىش قۇۋۋىتى.
هۇسنى مەئاب — قايتىپ بېرىشقا تېگىشلىك ياخشى جاي؛ هۇسندار؛ گۈزەل.
هۇسۇل [حصول] (ئە) ھاسىل بولۇش، قولغا كىرىش، ئېرىشىش.
هۇسۇل بولماق — مۇرادىغا يەتمەك.
هۇسۇل تاپماق — قولغا كىرگۈزمەك.
هۇش [هوش] (پ) هۇش، ئىس، سەزگۈ، ئاڭ، ئەقىل:
ھېچ مەجالىم يوق ئۇ كۈن ياتتىم كىرىپ گۈلشەن ئارا،
گاھى مەستۇ گاھى بىھۇش گاھى ھۇشۇمغە كېلىپ.
— مۇللا سالىھ.
هۇش ئەھلى — ھوشيارلار، ئەقىللىقلەر؛ ئىس - ھوشى جايىدا كىشىلەر.
هۇشۇ خىرەد — ئىس (هوش) ۋە ئەقىل.
هۇشى ئازماق — ھوشىدىن كەتمەك، ئۆزىنى يوقاتماق.
هۇشى بارماق — ئۆزىنى يوقاتماق، ھوشسىز بولماق.
هۇشى يوق — دىۋانە، مەجنۇن؛ مەست.
هۇشەك [هوشنک] (ئە) ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ 2 - پادىشاھى.
هۇشبەر [هوش بر] (پ) مەست قىلغۇچى، ھوشىنى ئالغۇچى.
هۇشرەباي [هوش ربای] (پ) هوشىنى ئالغۇچى، ھوشسىزلاندۇرغۇچى.
هۇشكىردار [هوش كردار] (پ) هوشيار، ھوشلۇق،

ئەقىللىق.

هۇشلۇق [هوشلۇق] هوشيار، هوشى، سەزگۈسى بار، ئېسى (هوشى) جايىدا.

هۇشمەند [هوشمند] (پ) هوشيار، ئەقىللىق؛ زېرەك:
يوقتۇرۇر دۇنيا ئېچىندە بىر سېنىڭدەك هۇشمەند،
هەم مېنىڭدەك يوقتۇرۇر هەم دىلغىگارى دەردمەند.
— قەلەندەر.

هۇشمەندانە [هوشمندانە] (پ) ئاقىلانە، دانالارچە؛ هوشيارلىق بىلەن.

هۇشمەندانە سۆز — ئاقىلانە، دانالارچە ئېيتىلغان سۆز، هوشيارلىق بىلەن دېيىلگەن سۆز.

هۇفرە [حفره] (ئە) قۇدۇق، چوڭقۇرلۇق، ئازگال:
ئېچىندە نەمۇدار ئانداق تىلسىم،
كىم ئول هۇفرە كۇنجىدە بىر روي جىسىم.
— ئەۋلىيا.

هۇففاز [حفاظ] (ئە) [بىرلىكى: هافىز] قارىيلار، هاپىزلار.

هۇققە [حقه] (ئە) 1) قۇتىچە، قىممەت باھالىق تاشلار سېلىنىدىغان يۇمۇلاق قۇتا، قىممەت باھالىق نەرسىلەر ساقلىنىدىغان ساندۇق:
بىر باغدا ئاچىلغان يوق دەھر ئىچرە سېنىڭدەك گۈل،
هەم غۇنچە ئېرۇر لەئلىڭ هەم هۇققە ئىچىدە مۇل.
— گۇمنام.
2) مەشۇقەنىڭ ئاغزى:
بۇ بۇلبۇل مەست ئېردى ئۆزگە كەلدى،
ئاچىپ لەب هۇققەسىنى سۆزگە كەلدى.
— خىرقەتى.

هۇققەئى دۇردان — جاۋاھىرلار (قىممەت باھا تاشلار) سېلىنىدىغان قۇتىچە.

هۇققەئى لەبالەب — ئىچى لىق تولغان قۇتىچە.

هۇققۇئى لەئل — قىزىل لەۋ، يارنىڭ لېۋى.

هۇققە باز [حقەباز] (ئە + پ) نەيرەڭۋاز.

هۇكەما [حكما] (ئە) [بىرلىكى: ھەكىم] ئالىملار، پەيلاسوپلار؛ دانالار، دانىشمەنلەر. 2) تېۋىپلار، ھەكىملەر.

هۇككام [حكام] (ئە) [بىرلىكى: ھاكىم] ھاكىملار، ھۆكۈمرانلار، ھۆكۈم قىلغۇچىلار؛ پادىشاھلار.

هۇكم [حكم] (ئە) 1) ھۆكۈم، بۇيرۇق، پەرمان. 2) خاھىش.

هۇكم ئەتمەك — بۇيرۇق قىلماق.

هۇكم فەرما — ھۆكۈم سۈرگۈچى.

هۇكمى جۇلۇس — تۇلتۇرۇش بۇيرۇقى، تەكلىپى.

هۇكمى سىياسەت — سىياسەت تەقەززاسى، يولىيورۇقى، سىياسەتكە مۇۋاپىق؛ ئۇلۇم جازاسى.

هۇكمى شاھى تاپماق — دۇنيا شاھلىقىنى ئىگىلىمەك.

هۇكمى قەزا — تەقدىر، تەقدىر ھۆكمى.

هۇكمى كۇل — ياخشى نەتىجىلىك، ھەممىگە ماقۇل بولىدىغان.

هۇكمران [حكمران] (ئە + پ) ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، ھۆكۈمران؛ پادىشاھ:
ئانامغا كېلىپدۇر بۇ نەۋئ ھۇكمران،
ئانىڭ خەۋفى بىرلە بولۇپ ياشى قان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هۇكمرانى زەمان — زامان شاھى، بېگى.

هۇكۇمەت [حكومت] (ئە) ھۆكۈمرانلىق، ھاكىملىق: ھۆكۈمەت.

هۇكۇمەت قىلماق — ھۆكۈمرانلىق قىلماق، ئىدارە قىلماق.

هۇلەل [حلل] (ئە) [بىرلىكى: ھۇللە] زىننەتلىك كىيىملەر، يېڭى كىيىملەر، «ھۇللە» گە قارالسۇن.

هۇلقۇم [حلقوم] (ئە) ھەلقۇم، كېكىردەك، «ھەلق» گە قارالسۇن.

هۇللە [حله] (ئە) بېزەكلىك (زىننەتلىك) كىيىم، نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم:
ئاغاز كىتاب مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكامە ۋە هۇللەئى بەستەدام
ۋە شىكەستەئى جام.
— خىرقەتى.

هۇللەئى ئال — قىزىل رەڭلىك نەپىس كىيىم.

هۇللەئى چىن — چىن شايىسى، يېپەكلىك كىيىمى.

هۇللەئى كافۇرگۇن — ئاق رەڭلىك بېزەك (زىننەت) كىيىمى.

هۇللەئى ماۋيى — كۆك رەڭلىك كىيىم.

هۇللەئى نۇر يايماق — نۇر تارقاتماق؛ قۇياش چىقماق.

بەھىشت هۇللەسى — ئۇستىباش، ئەلا چىرايلىق، زىننەتلىك كىيىم.

هۇللەباف [حلەباف] (ئە + پ) يېپەكلىك شايى توقۇچى (يايغۇچى).

هۇللەپوش [حلەپوش] (ئە + پ) نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم كىيگەن، يېپەك كىيىملەرگە ئورالغان:
لال ئولۇپ ۋەسفىدە ئەرشى بولدى بۇ دەم گەر خەموش،
فەخرىنى لۇتفۇڭدىن ئانى بولسە هەم قىل هۇللەپوش.
— ئەرشى.

هۇللەسان [حلەسان] (ئە + پ) نەپىس يېپەككە ئوخ-

شاش، نەپس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم كەبى.

هۇللەۋار [حلەوار] (ئە + پ) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن.

هۇللەۋار ئەتمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

هۇلۇل [حلول] (ئە) كىرىش، داخىل بولۇش، قاتنىشىش، بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىگە كىرىش.

هۇلۇل قىلماق — كىرمەك، كىرىپ جايلاشماق؛ ئورناشماق، سىڭمەك، سىڭىشمەك.

هۇلۇ [حلو] (ئە) شېرىن، تاتلىق، لەززەتلىك.

هۇلىيە [حلىيە] (ئە) كىيىم، بېزەك، زىننەت، تاشقى كۆرۈنۈش؛ تاشقى بەلگىلەر.

ئەقل هۇلىيەسى — ئەقىل بېزىكى.

بىلىك هۇلىيەسى — بىلىم زىننىتى.

هۇما [هما] (پ) ئەپسانىۋى قۇش، دۆلەت قۇشى، كىمنىڭ بېشىغا قونسا (سايىسى چۈشسە) بەختلىك بولىدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىنىدىغان قۇش؛

هۇما گەر ئۇستىخانىم كۆرسە كىرپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالەمدە مۇنداغ ئېردى جىسمى نانەۋان پەيدا.

— ئەرشى.

هۇماي [همای] (پ) «هۇما» غا قارالسۇن:

سەن بىر هۇمايى مەن بىر گەدايىمەن،
يايغىل باشىمغە چېترى سەئادەت.

— مۇللا بىلال.

هۇماي مىسال — دۆلەت قۇشىغا ئوخشاش، بەخت قۇشىدەك.

هۇمايۇن [همايون] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك، شەرەپلىك؛ قۇۋۋەتلىك:

هۇمايۇن ئېردىم ئەما دام ئىشىكىڭغە بولۇپمەن قەيد،
چىگىلمىش رىشتەسى جانغە قۇتۇلماغلىق ئەمەس ئاسان.

— ئا. نىزارى.

هۇمايۇن ئەلقاب — ساغادەتلىك نام، قۇتلۇق ئىسىم.

هۇمايۇن جەمال — ئۇلۇغ، كۆركەم يۈزلۈك؛ بەختلىك.

هۇمايۇن فال — كېلەچىكى قۇتلۇق، بەختلىك، بەختيار؛ ئامەتلىك، ئامىتى كەلگەن.

هۇمايۇن قۇش — بەخت قۇشى، دۆلەت قۇشى.

هۇمايۇنفەر [همايون فر] (پ) ئەلگە بۇكسەك، ئالىي دەرىجىدىكى شان ـ شەۋكەت.

هۇمايۇنۇش [همايون وش] (پ) بەختلىك، خۇش ۋاقىت.

هۇمايۇنۇرۇد [همايون ورود] (پ + ئە) بەخت كەلتۈرگۈچى، بەختيار قىلغۇچى؛ ئامەتلىك.

هۇمرا [حمرا] (ئە) قىزىل:

قۇياشتەك يۈز گۈلى رەڭنا ئېرۇر بىر گۈنەڭى ئاندىن،
ئاچىلمىش باغى سۈنبۈلگ ئىچرە تۇرلۇك لالەئى هۇمرا.

— مەشھۇرى.

بادەئى هۇمرا — قىزىل مەي.

هۇمرەت [حمرت] (ئە) قىزىللىق:

خۇنفىشان كۆزنى يوبان ئاق ئەتتى ئەشكىم كەسرەتى،
گەرچە كەتمەس لالەنىڭ سۈۋدىن سەۋادۇ هۇمرەتى.

— نەۋائى.

هۇمما [حما/حمى] / (ئە) [كۆپلۈكى: هۇممىيات] ئىسىتما كېسىلىگى، بەزگەك؛

هۇمما ئوتى — ئىسىتما، ھارارەت.

هۇمۇل [حمول] (ئە) يۈك، يۈكلىنىش؛ ئارتتۇرۇش؛ زىيادە قىلىش، كۆپەيتىش.

هۇمۇم [هموم] (ئە) [بىرلىكى: هەم] مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، تەشۋىش، غەم، قايغۇ.

هۇمۇمى زائىد — ئارتۇقچە تەشۋىش.

هۇنە [هونه] كېيىكىنىڭ ئەركىكى، ئەركەك كېيىك.

هۇنەر [هنر] (پ) هۇنەر، ماھارەت؛ ماھىرلىق:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغىسى فەزلۇ هۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمى.

هۇنەر ئەتۇارى — هۇنەر يولى، هۇنەر تەرتىپى.

هۇنەر بىلمەك — ئىش بىلمەك، ئىش بىلىدىغان بولماق.

هۇنەر كەلمەك — قولىدىن ئىش كەلمەك.

هۇنەرپەرۋەر [هنرپرور] (پ) هۇنەرنى سۆيگۈچى، هۇنەرۋەنچىلىكنى راۋاجلاندۇرغۇچى.

هۇنەركار [هنرکار] (پ) هۇنەرۋەن، سەنئەتكار.

هۇنەرمەند [هنرمند] (پ) هۇنەرۋەن، ئىش بىلىدىغان.

هۇنەرۋەر [هنرور] (پ) هۇنەرۋەن، پەزىلەتلىك ئادەم، قولىدىن كۆپ ئىش كېلىدىغان كىشى:

يېتىپ كەلدى بارچە هۇنەرۋەرلەرى،
بار ئىردى ئۆيىدە كۆمۈش زەرلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هۇنەرىي [هنری] (پ) هۇنەرگە ئائىت، هۇنەرگە مەنسۇپ.

هۇنىل ـ ئەمەك [هونی لاماک] 1) ئوقيانى تەييارلماق، يا (كامان) كىرىچىگە ئوقنى بېكىتمەك؛ ئوق ئۇزۇشكە ھازىرلانماق. 2) ۋۇجۇدىماق (ئوق ئاۋازى ھەققىدە).

هۇۋەيدا [هویدا] (ئە) ئايان، روشەن، ئاشكارا، ئېنىق:

لا مەكاننىڭ شەھرىدە ئاشىقنى شەيدا قىلدى ئىشق،
ئەنبىيائى ئەۋلىيالارنى ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.

— مەشرەب.

ھۇۋىييەت [ھويت] (ئە) ماھىيەت، ھەقىقەت:
«ھا» سى ھۇۋىييەتنى قىلىپ جىلۋە گاھ،
«لامى» بىلە قايىل «ئەل - مۇلكۇ لاھ.»

— نەۋايى.

ھۇي [ھوى] 1) خۇرسەنلىكتىن ئېيتىلىدىغان سادا. 2) داد، ۋاي، ئاھ - ئاھ:
بۇگۇن باغى گۇلىستان گۇللەرى خۇش بەرگ رېز ئولدى،
سەھەر ھوي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.

— زەلىلى.

ھۇي چەكمەك — ھۇي تارتىپ (ئاھ - ۋاھ چېكىپ) نالە قىلماق.

ھىبە [ھبە] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق؛ سەدىقە:
نە ماڭىشدۇركى، تەنلەر ھىبەسى ئانىڭ،
نە باقىشدۇركى، جانلەر فىداسى ئانىڭ.

— نەۋايى.

ھىبس [حبس] (ئە) قاماش، ھەپسىگە (تۇرمىگە) سېلىش؛ قاماقخانا؛ تۇرمە، ھەپسە، زىندان.

ھىبس بۇيۇرماق — قاماشقا بۇيرۇماق، قاماققا ھۆكۈم قىلماق.

ھىجا [ھجا] (ئە) 1) مەسخىرە، ھەجۋ، ھەجۋىي سۆزلەر. 2) ھەرپلەرنى ئايرىم - ئايرىم ئوقۇش. 3) بوغۇم، سۆز بوغۇمى.

ھىجا تۇمارى — بىمەنە، تۇرلۇك ھەرپلەردىن تۇزۇلگەن تۇمار؛ ھەجۋىنامە.

ھىجاب [حجاب] (ئە) 1) يېپىنچا، پەردە، توسۇق:
ئاڭا ئەيلەدىم مەن بۇ يەڭلىغ خىتاب،
كى شەيتان بولۇپدۇر يولۇڭغە ھىجاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قويمە يۈزۈڭنى نىقاب ئىچىندە،
رەق ئولدى ئادەم ھىجاب ئىچىندە.

— نەسىمىي.

2) ئۇيات، ئۇيىلىش:
ھەر چەند سەئىي ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەرداۋۇ يۈز دەرىغا، بولدۇم ئۆزۈم ھىجابى.

ھىجاب بولماق — توسۇماق.

ھىجاب دەفئ بولماق — پەردە كۆتۈرۈلمەك، توسۇپ تۇرغان نەرسە يوق بولماق.

ھىجاب ئوتىغە سۇۋ ئۇرماق — ئارىدىكى ئۇيىلىش، ئەيمىنىشنى يوق قىلماق.

ھىجابى پىنھانى — يوشۇرۇن پەردە.

ھىجابلىغ [حجاب ليغ] پەردىلىك.

ھىجار [حجار] (ئە) [بىرلىكى: ھەجەر] تاشلار، «ھەجەر» گە قاراڭ.

ھىجاز [حجاز] (ئە) 1) مۇزىكىدا بىر مۇقام نامى. 2) ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ قىزىل دېڭىز بويىدىكى غەربىي قىسمى، مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى جايلاشقان قىسمى.

ھىجران [ھىجران] (ئە) ئايرىلىش، پىراق، جۇدالىق:
فەھم ئېتەرمەن بولماغۇم ئۆلگۈنچە ھىجراندىن خەلاس،
ھەجرىدە شامۇ سەھەر يۈز ئاھۇ ئەفغاندىن خەلاس.

— ئەرشى.

ھىجران سۆزى — ئايرىلىشنىڭ كۆيدۈرۈشى، جۇدالىق سۆزلىرى.

ھىجران غەمى — ئايرىلىش غېمى.

ھىجران ئوتى — ئايرىلىشتىن كۆيۈش:
ئاھكىم، ھىجران ئوتى ئاخىر مېنى قىلدى كەباب،
ھەجرۇ فۇرقەتدە كۆيۈپ ئەمدى ئەدا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالېھ.

ھىجرەت [ھجرت] (ئە) ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جاينى تاشلاپ باشقا بىر جايغا كۆچۈش؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەككىدىن مەدىنىگە كۆچۈشى (ئىسلامدا شۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ بېكىتكەن، شۇڭا مۇسۇلمان يىلى ھېسابى «ھىجرىي» يىل دەپ ئاتالغان. ھىجرىيە يىلى مىلادىيە يىلى بويىچە 662 - يىلى 16 - ئىيۇلدىن باشلانغان):
كىشىكى دىلرەبادىن تاپسا ھىجرەت،
ئىچەر بىر كۈن ۋىسالى بىرلە شەربەت.

— خىرقەتى.

تارىخ سەككىز يۈز تۆرت ئېردى ھىجرەت،
كى نەقىش ئەتتىم بۇ مەنزۇرى مۇھەببەت.

— لۇتفى.

ھىجرىي [ھجرى] (ئە) ھىجرىيەت، ھىجرىيەگە مەنسۇپ:
مىڭ يۈز ئاتمىشدە ئېردىكىم ھىجرىي سىنە،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەسنىفى بولدى ۋە ۋەسسالام.

— نەۋبەتى.

ھىدايەت [ھدايت] (ئە) يول باشلاش، توغرا يول كۆرسىتىش، توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا كىرىش:
يولۇمغە رەھبەرئەت ئەھلى ئىنايەت،
ۋىسالىڭ بەزمىغە قىلسۇن ھىدايەت.

— گۇمنام.

ھىدايەت ئەيلەمەك — توغرا يول كۆرسەتمەك، يولغا سالماق.

ھىدايەت بۇلۇتى — توغرا يول بەرىكەتلىرى؛ توغرا يولدا

AltunOq

يۈرۈشتىكى بەرىكەتلەر.
هىدايەت زىلالى — زىلال (شېرىن) سۇدەك كۆڭۈلگە تەسكىن بەرگۈچى توغرا يول.
هىدايەت شەجەرەسىنىڭ سەمەرەسى — توغرا يولدا يۈرۈشتىكى كېلىدىغان ياخشى ئاقىۋەتلەر.
هىدايەت قاسىدى — توغرا يولغا سالغۇچى، توغرا يولغا سېلىشنى خالىغۇچى.
هىدايەت ئېلى — ياخشىلىققا ئېرىشىشكە مۇيەسسەر بولۇش.
هىددەت [حدت] (ئە) 1) ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك، ئۆتكۈر، تېز؛ تېزلىك. 2) غەزەپ، قىزغىنلىق.
هىراسەت I [حراثت] (ئە) دېھقانچىلىق، زىرائەتچىلىك، تېرىقچىلىق.
هىراسەت II [حراست] (ئە) ھىمايە قىلىش، قوزۇقلاش.
هىراۋۇل [هراول] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار، ئاۋانگارت قىسمى، رازۋېدكىچى.
هىرەف [حرف] (ئە) [بىرلىكى: هىرفە] ھۈنەر، سەنئەت؛ كەسىپ.
هىرز [حرز] (ئە) 1) ساقلايدىغان، ئاسرايدىغان؛ ساقلىنىش، ئامان بولۇش، ئامانلىق جاي، ساقلىنىش جايى. 2) تۇمار:
قىلىپ ھەققە ھەردەم مۇناجاتلار،
ئوقۇپ ھىرزلار بەلكى ئايانلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هىرزى ئەمانىي — سېھىر ۋە جادۇنى قايتۇرغۇچى تۇمار، دۇئا.
هىرزى جان — جاننى ساقلاش تۇمارى.
هىرس [حرص] (ئە) ئاچ كۆزلۈك، بەرھەر نەرسىگە قانىتىق بېرىلىش:
ھەم ئۇمۇرنىڭ بەقاسى يوقلۇغىدىن بېرىپ نىشان،
ئەھلى ھىرس غەفلەتىدىن ئېتەرمەن شىكايەتى.
— سەبۇرى.
هىرسدىن كەچمەك — تەمەدىن ساقلانماق، قانائەت قىلماق.
هىرسۇ شەيدالىغ — ھەددىدىن تاشقىرى بېرىلگەن؛ مەپتۇن.
هىرسۇ ھەۋا — بەرھەر نەرسىگە قانىتىق بېرىلىش، ھەۋەس.
هىرسۇ ھەۋا غەلەبەسى — ئاچ كۆزلۈك ۋە ھاۋايى نەپسىنى يېڭىش.

هىرسكەش [حرص كيش] (ئە + پ) ئاچ كۆز:
دېدى مۇدەمۇد: «كى ئەي زەبۇنى ھىرسكەش،
نەفس زۇلمى ئەيلەگەن كۆڭلىڭنى رېش.»
— نەۋائى.
هىرفە [حرفە] (ئە) [كۆپلۈكى: هىرەف] ھۈنەر — كەسىپ، تەدبىر:
بۇ ھىرفە ئارا ھەم سەلامۇ فەساد،
كى پېتلى ئېرۇر ھەم بەيازۇ سەۋاد.
— غەربىي.
هىرفە ئەھلى — ھۈنەرۋەنلەر، بەرھەر كەسىپ بىلەن مەشغۇل كىشىلەر.
هىرفەت [حرفت] (ئە) «هىرفە» گە قارالسۇن:
يەنە ھىرفەت ئەھلى تۆتۈپ گوشەگى،
مەئاشى ئۆچۈن ئىستەسە توشەگى.
— نەۋائى.
هىرفەگەر [حرفەكر] (ئە) «هىرفەۋەر» گە قارالسۇن:
قىلىپ ھىرفەگەرلەر تۆمۈردىن قەفەس،
دېدىم: ئالدىمە قوي كۆرەي ھەر نەفەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هىرفەۋەر [حرفەور] (ئە + پ) ھۈنەرۋەن، كاسىپ:
خانە قاھغە سالدى ئوت كىرگەچ نەۋائىي دەير ئارا،
ھىرفەۋەردەك گەنجكىم تاپتى، دوكانىن ئۆرتەدى.
— نەۋائى.
هىرقەت [حرقت] (ئە) 1) شولا، كۆلەڭگە. 2) غەم، قايغۇ. 3) كۆيدۈرۈش، ياندۇرۇش؛ كۆيۈش، يېنىش؛ ئوت:
ئىچىم لەئىل ئولدى فۇرقەتدىن، كۆزۈم دۇر يېغدى ھەيرەتدىن،
ئاياغ، باش شۇئلە ھىرقەتدىن بۇ يەڭلىغ تەختۇ تاجىم بار.
— گۈمنام.
ئېرۇر نىشمەت ئاگەر مەھنەت ئىچىدە،
بىلىڭ زەر ساپ ئولۇر ھىرقەت ئىچىدە.
— ھىرقەتى.
4) كۆيۈنۈش.
هىرمان [حرمان] (ئە) مەھرۇملۇق، بەھرە ئالالماسلىق، بەھرىمەن بولالماسلىق، يېتىشەلمەسلىك، ئۈمىدسىزلىك؛ ئاجراپ قالغان؛ چەكلەنگەن، مەنئى قىلىنغان:
ئەي گۈمناما نەۋبەتى ھىرمان كەتتى،
ۋەسل ئولدۇم ئاڭا نەۋبەتى ھىجران كەتتى.
زۇلف ھەلقەسىنى كەمەند ئېتىمپ سەيد ئەيلەپ،
يا قاشى بىلە ئوقلارى مۇژگان كەتتى.
— گۈمنام.

همرمان ئوقی — مەهرۇملۇق ئوقی.
داغی همرمان — مەهرۇملۇق، ئۇمىدسىزلىك دېغى.
همزه‌بر [هزبر] (پ) شىر، ئارسلان، جەسۇر، باتۇر.
همزه‌برشكار [هزبرشكار] (پ) ئارسلان ئوۋلىغۇچى، پالۋان، باھادىر.
همس [حس] (ئ) سەزگۈ، ھېس ـ تۇيغۇ.
همساب [حساب] (ئ) ئېتىبار، قەدىر، قەدىر ـ قىممەت. 2) سان، ئەدەد. 3) ئوي، پىكىر. 4) قاتار، توپ. 5) سوراق، تەقدىر.
همساب ئالماق — تەكشۈرمەك، ھېساب ئالماق؛ ئىبرەت ئالماق.
همساب ئەسرەمەك — ھېسابنى ساقلىماق، ھېسابقا ئالماق.
همساب ئەيلەمەك — سانىماق، ھېسابلىماق.
همساب ۋەقتى — ساناش، نەتىجە چىقىرىش ۋاقتى.
همسار [حصار] (ئ) 1) قەلئە، قورغان، ئىستېھكام: *... ۋە نەچچە مۇددەتدىن كېيىن خاتۇنى ئۆلۈپ، تاجىرنى همسارغە سولاغاندا، يەنە بىر فەرەڭنىڭ خاتۇنىنى كەلتۈرۈپ، همساردا ئىكەۋلەن تاپىشىپ، ئانچە مۇشەققەتلەر بىلە سفىلنى تېشىپ، بىر مۇنچە جەۋاھىرلار ئالىپ، ئىكەۋلەن قاچىپ چىققانى.....*
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆك، ئاسمان:
ئويلەكى كەيۋانى نۇھۇ سەتتىشار،
كىم ئېرىدۇر گۈنبەدى نىلىي همسار.
— نەۋائى.
همسار دەۋرى — قەلئە ئەترابى.
همسارنشىن [حصارنشين] (ئ + پ) قەلئىدە ئولتۇرغۇچى.
همساري [حصارى] (ئ) ئورالغان، قامالدا، قورشاۋدا قالغان، قورغان ئىچىدە قالغان.
همسسەمەك [حساماك] (ئ) ھېس قىلماق، سەزمەك.
همسن [حصن] (ئ) قورغان، قەلئە، ئىستېھكام.
همسنى فەلەك — پەلەك قورغىنى، ئاسمان.
همسنى ھەسىن — مۇستەھكەم ئورالغان قورغان، قەلئە.
همفز [حفظ] (ئ) 1) ساقلاش، مۇھاپىزەت قىلىش. 2) تەربىيەت. 3) ئەستە تۇتۇش.
همفز ئەتمەك — يادلىماق، ئېسىدە (ئەستە) قالدۇرماق، ئەستە تۇتماق؛ همسايە قىلماق؛ ساقلىماق.
همفز ئەيلەمەك — ساقلىماق، ئاسرىماق؛ همسايە قىلماق.
همفز قىلماق — «همفز ئەتمەك» كە قارالسۇن.
همفزىدە ئەسرەدىك — همسايىسىدە ئاسرىسۇن.
همفزى ھالى — ھالىتىنى، ساقلىقىنى ساقلاش.
همقد [حقد] (ئ) ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت.
همكايات [حكايات] (ئ) ھېكايىلەر، قىسسىلەر:
ئىشتىكىل خەستە بۇلبۇلدىن همكايات،
كېچە ـ كۈندۈز قىلۇر ئىبرەتى مۇناجات.
— خىرقەتى.
همكايەت [حكايت] (ئ) ھېكايە، مەلۇمات:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن همكايەتى،
ھەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.
همكايەت قىلماق — نەقىل قىلماق، رىۋايەت ئېيتماق.
همكايەت گۈزار — ئۆتكەن ۋەقەلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىش، سۆزلەش:
نەكىسم ئۆتكەن ئاخشامدا ئىككى كىشى،
همكايەت گۈزارلىق ئىدى ۋەرزىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
همكه [حكه] (ئ) 1) قىمچىشقاق، قوتۇر، تەمرەتكە. 2) كۆرەلمەسلىك، ئىچى قارىلىق.
همكمەت [حكمت] (ئ) [كۆپلۈكى: همكەم] 1) دانىشمەنلىك، دانالىق. 2) ئىلىم، مەرىپەت. 3) تەدبىر، چارە؛ پايدىلىق ئىش. 4) پەلسەپە. 5) سىر، مەخپىيەتلىك، يوشۇرۇن سەۋەب. 6) مەسەل، مەسەل قىلىش.
همكمەت ئايتماق — ھېكمەت سۆزلىمەك؛ نازۇك؛ چوڭقۇر مەنىلىك پىكىر بايان قىلماق.
همكمەت شۇكۇھى — بىلىم شۆھرىتى، مەشھۇرلۇقى.
همكمەتۇ ئەقل — ئىلىم ۋە ئەقىل.
همكمەتى ئىلاھىي — خۇدانىڭ خاھىشى، ئىرادىسى.
همكمەت ئىلمى — پەلسەپە ئىلمى.
همكمەتئاباد [حكمت اباد] (ئ + پ) ھېكمەتكە تولغان جاي، ھېكمەت ماكانى.
همكمەتئاسا [حكمت اسا] (ئ + پ) ھېكمەتلىك، سىرلىق.
همكمەتئامىز [حكمت اميز] (ئ + پ) ھېكمەتلىك، ھېكمەتكە تولغان.
همكمەتئايىن [حكمت ايين] (ئ + پ) بىلىملىك، بىلىمدان، دانىشمەن.
همكمەتپەرەست [حكمت پرست] (ئ + پ) دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ.

ھىكمەتپەناھ [حكمت پناه] (ئە + پ) بىلىملىكلەر، بىلىمدانلار ھامىيسى.

ھىكمەتپىشە [حكمت پيشه] (ئە + پ) «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتجو [حكمت جو] (ئە + پ) «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتجوي [حكمت جوى] (ئە+ پ) دانىشمەن، دانا، «ھىكمەتجو» غا قارالسۇن.

ھىكمەتساز [حكمت ساز] (ئە + پ) دانا، دانىشمەن، پەيلاسوپ، «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتسەرىشت [حكمت سرشت] (ئە + پ) ھېكمەتلىك، سىرلىق، يوشۇرۇن.

ھىكمەتقىسىم [حكمت قسم] (ئە) دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ؛ «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتقىياس [حكمت قياس] (ئە) بىلىملىك، بىلىمدان، دانا سەزگۈر.

ھىكمەتكەرد [حكمت كرد] (ئە + پ) دانىشمەن، ئىلىم ـ ھېكمەت ئىگىسى.

ھىكمەتمەئاب [حكمت ماب] (ئە) پەيلاسوپ، ئالىم، ھەكىم.

ھىلاج [حلاج] (ئە) ئۆمۈر بۇلىقى.

ھىلال [ھلال] (ئە) 1) يېڭى ئاي، يېڭى كۆرۈنگەن ئاي. 2) گۈزەللەرنىڭ يېرىم ئاي شەكلىدىكى چىرايلىق قېشى، قىياقتەك قاش:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۈھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.

— ئەرشى.

ھىلال ئولماق — ئېگىلمەك؛ ئىنچىكىرىمەك.

ھىلالى جام — يېرىم ئاي شەكلىدىكى مەي كاسىسى.

ھىلالى دۇرەخشەندە — پارلاپ تۇرغۇچى، يالتىراپ تۇرغۇچى ئاي.

ھىلالئايىن [ھلال ايين] (ئە + پ) يېڭى كۆرۈنگەن ئاي كەبى، يېڭى چىققان ئايغا ئوخشاش، ئەگمە.

ھىلالي [ھلالى] (ئە) ھىلالغا (يېڭى چىققان ئايغا) ئوخشاش، ئاي شەكلىدىكى.

ھىلالي جام — ھىلالغا ئوخشاش ئەگمە قەدەھ.

ھىلالي قاش — ئىنچىكە، چىرايلىق، ئەگمە قاش.

ھىللىيەت [حليت] (ئە) ھاياللىق، پاكلىق:

بىر ـ بىرى بىلە بەيئەت قىلدىلەركىم، نىمە يېمەگەيلەر تا ھىللىيەتى ئالارغا سابىت بولسۇن.

— نەۋائى.

ھىلىم [حلم] (ئە) مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق؛ ياۋاشلىق، يۇمشاق تەبىئەتلىك؛ سەۋر ۋە تاقەت، سەۋرلىك:

كى مەكتەبكە بەردى ئانى ئىلىم ئۈچۈن،
تەئەددۇب، تەۋازۇئ بىلە ھىلم ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى.

ھىلىم مەئدەنى — مۇلايىملىق كانى، خەزىنىسى.

ھىلىمۇ ھەيا ئەھلى — يۇمشاق تەبىئەتلىك ۋە ھايالىقلار.

ھىلۇ [حلو] (ئە) يېقىملىق، شېرىن.

نۇكتە ھىلۇى — سۆز شېرىنلىكى، شېرىنسۆزلۈكنىڭ.

ھىمار [حمار] (ئە) ئېشەك.

سەۋزتۇل ـ ھىمار — ئېشەك ئاۋازى.

ھىمەم [ھمم] (ئە) [بىرلىكى: ھىممەت] «ھىممەت» كە قارالسۇن.

ھىمل [حمل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھمال] (دۇمبىگە ئارتىلغان) يۈك.

ھىممەت [ھمت] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا جان ـ دىلى بىلەن ئۇرۇنۇش، غەيرەت بىلەن كىرىشىش. 2) ساخاۋەت، ئالىيجانابلىق. 3) بەختىيارلىق.

ھىممەت ئەھلى — ھىممەتلىكلەر، سېخىيلار.

ھىممەت تۇتماق — ھىممەت دەپ سانىماق، ھىممەت دەپ بىلمەك.

ھىممەت ئېتەگسىز سىلكىمەك — مال ـ دۇنيادىن ۋاز كەچمەك.

ھىممەتۋەر [ھمت ور] (ئە + پ) تىرىشقاق، زور ئىرادىلىك؛ مەرد؛ سېخىي:

كى بارسەن خىرەد مەندۇ رەۋشەن رەۋان،
جۇۋان مەردۇ ھىممەتۋەرۇ بەھلەۋان.

— نەۋائى.

ھىن [حين] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھيان] ۋاقىت، پەيت، زامان:

كى دەۋزەخ يېغلاپ ئايتۇر، ئال بۇ قۇلنى ئۇشبۇ ھىن يارەب،
كى بىزدە قالمادى تاقەت، بۇ ئاشىق ئوتىدىن ئەسلا.

— مەشرەب.

ھىنا [حنا] (ئە) خېنە:

مېنى بەسكىم شەھىد ئەتكەچ ئېرۇر قانىم بىلەن گۈلگۈن،
ۋەگەر نە ئول سەنەم تىرغاندا رەڭگى ھىنا بوقتۇر.

— ئەرشى.

ھىنا باغلاماق — «ھىنا ياقماق» قا قارالسۇن.

ھىنا رەڭ — قىزىل، خېنە رەڭلىك:

ھىنا رەڭگى ئەمەس ئىلكىدە قاندۇر،

قاراتماغلىق ئۇچۇندۇر كۆزى قارە.

— ئەرشى.

هىنا ياقماق — خېنە قويماق.

هىند [هند] هىندى:

سوداسى بولسا مۇلك ئەرەب ھەم ئەجەمدە پۇر،
هىند، پەرەڭ، چىن تا سەرھەدى خوتەن.

— سەبۇرى.

هىندى ئەھلى — هىندىستانلىقلار.

هىند سەۋادى — هىندىستان ئەتراپى.

هىندزاد [هندزاد] هىندى ئەۋلادى، هىندىلىق.

هىندۇ [هندو] 1) هىندىستانلىق؛ هىندى، هىندىستان:

بارىپ هىندۇ سارى تولا ئىستەدۇك،
قاچىپ ئالدىمىزدا مۇڭا يەتمەدۇك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قارا تۈسلۈك، قارا، گۈزەل مەھبۇبە:

كى قانلىق كۆڭۈلكى، خال مۇشكى نېتەڭ تەسەۋۋۇرىدىن،
گۈلى ئەۋراقىغە بۇلبۇل تىكتى كۆز يا ئوت ئارا هىندۇ.

— سەبۇرى.

3) قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت.

هىندۇ بولماق — قۇل بولماق.

هىندۇ نەجاد — هىندى نەسەبلىك، هىندىدىن چىققان.

هىندۇ ئولماق — قارايماق، قارا يۈزلۈك بولماق.

هىندۇيى چابۇكسۇۋار — چەۋانداز هىندى.

هىندۇيى رېختە — مۇزىكا كۈيلىرىدىن بىرى.

هىندۇيى شام — كېچە قاراڭغۇلۇقى.

هىندۇئاسا [هندواسا] هىندىچە.

هىندۇ ئاسا لەئب — هىندىچە ئويۇنغا ئوخشاش.

هىندۇچە [هندوچە] هىندىچە، «هىندۇ ئاسا» غا قاراڭ.

هىندۇچە ئەشئار — هىندى تىلىدا پۈتۈلگەن شېئىرلار.

هىندۇۋىي [هندو وى] هىندىستانلىق؛ هىندىلارنىڭ دىنىغا مەنسۇپ:

قاشلارىڭدۇر گويى ئىككى هىندۇۋىي ئاتەشپەرەست،
مەيل قىلغان سەجدەغە ئوتلۇق ئۇزارىڭ يانىدا.

— نەۋايى.

هىندۇۋىي زاد — هىندى ئەۋلادى، هىندى.

هىندۇئىي [هندوئى] «هىندۇۋىي» غا قاراڭ:

جۇنەئى مېھر چۇن ئۇزار ئاچتى،
هىندۇئىي شام ئەسكەرى قاچتى.

— نەۋايى.

هىندىي [هندى] هىندىستانغا مەنسۇپ (تىل، ئادەم، نەرسە).

هىننا [حنا] (ئە) «هىنا» غا قاراڭ.

هىيەل [حيل] (ئە) [بىرلىكى: هىيلە] هىيلىلەر، ئالدامچىلار.

هىيەل ئىشىگىن ئاچماق — هىيلە قىلىشقا كىرىشمەك، ئالداش يولىغا كىرمەك.

هىيتە [حيطە] (ئە) ئىھاتە قىلىنغان، ئەتراپى ئورالغان جاي؛ دائىرە، ھۆكۈم دائىرىسى.

هىيتەئى تەسەررۇف — تەسەررۇپ دائىرىسى.

هىيتەئى تەسەررۇفىغە كىيۇرمەك — تەسەررۇپ دائىرىسىگە كىرگۈزمەك.

هىيلە [حيلە] (ئە) 1) مىكر، ئالدام، هىيلە. 2) تەدبىر.

هىيلە ئەندېش — هىيلە قوزغاتقۇچى، هىيلە پەيدا قىلغۇچى.

هىيلە ئەنگىز — «هىيلەتئەنگىز» گە قاراڭ.

هىيلە پەرداز — هىيلە ئىشلەتكۈچى، هىيلە قىلغۇچى.

هىيلە پەيۋەند — هىيلىگەر، هىيلە ئىشلەتكۈچى.

هىيلە پېشە — هىيلىگەر، هىيلە قىلغۇچى.

هىيلە قىلماق — هىيلە، مىكر ئىشلەتمەك، ئالدىماق.

هىيلەئى شۇم — شۇم هىيلە، ھالاكەتكە، بەختسىزلىككە ئېلىپ كەلگۈچى هىيلە.

هىيلەت [حيلت] (ئە) «هىيلە» گە قاراڭ:

تەۋقى لەئنەت دېسەلەر بوينىندە تەسبىھىن نې تاڭ،
مەكرۇ هىيلەت بىرلە شەيخ ئەل بىرلە قىلسا ئىختىلات.

— نەۋايى.

هىيلەتئەنگېز [حيلت انكيز] (ئە + پ) هىيلىگەر، هىيلە قوزغاتقۇچى.

هىيلەتساز [حيلت ساز] (ئە + پ) «هىيلەساز» غا قاراڭ.

هىيلەتسىگال [حيلت سكال] (ئە + پ) مەككار، هىيلىگەر.

هىيلەساز [حيلەساز] (ئە + پ) هىيلىگەر، مەككار، هىيلە ئىشلەتكۈچى.

هىيلە سىگال [حيلەسگال] (ئە + پ) «هىيلەساز» غا قاراڭ.

هىيلەكار [حيلەكار] (ئە + پ) هىيلە ئىشلەتكۈچى، ئالدامچى.

هىيلەگەر [حيلەكر] (ئە + پ) ئالدامچى، هىيلىگەر.

هىيمە [هيمە] (پ) ئوتۇن، تۇتۇرۇق:

ئاي ـ كۇن ساڭا ئىككى مەنقەل ئولسۇن،
هىيمەڭ بارى ئۇدۇ سەندەل ئولسۇن.

— نەۋايى.

هىيمەۋار [هيمەوار] (پ) ئوتۇندەك، تۇتۇرۇققا ئوخشاش.

ئو

ئوپچىن [اوپچين] ساۋۇت (ئوروشتا ئوق، نەيزە قاتارلىق-لاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن كىيىمنىڭ ئۈستىدىن كىيىدىغان پولات كىيىم):
ۋە لېكىن ئۇشبۇ پەيكەر پاي تا فەرق،
بولۇپ ئوتەك تېمۇر ئوپچىن ئەراغەرق.
— نەۋائى.

ئوتاغە [اوتاغه] ئەمەلدارلارنىڭ باش كىيىمىگە تاقىلىدىغان مەنسەپ بەلگىسى، ئوتۇغات:
دۇدىكى قەلەككە چىقادۇر ھەر كېچە ئاھىم،
رىندان سەھەر خىزغە گويا كى ئوتاغە.
— زەلىلى.

ئوتەغە [اوتەغه] «ئوتاغە» گە قارالسۇن.

ئوترۇ [اوترو] قارشى، مۇقابىل، روبىرو:
سەجدە قىلىپ قاشلارىڭ ئوترۇسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۈچۈن مەتلەب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەت.
— ئەرشى.

ئوترودىن چىقماق — روبىروسىدىن، قارشىسىدىن چىقماق.
ئوترو كەلمەك — قارشى ئېلىشقا چىقماق.
ئوترو يىببەرمەك — قارشى قويماق.

ئوترۇغ [اوتروغ] ئارال؛ قونالغۇ.

ئوتقاچ [اوتقاچ] ئوت، يالقۇن:
كۆزى، ئاياكۆز قان ئىچمەككە بىر ئاچمۇئىكىن،
جان ئالاجۇقسىنە ئوت ياغماققە ئوتقاچمۇ ئىكسىن.
— ئەرشى.

ئوتلاغ [اوتلاغ] ئوت كۆپ ئۆسىدىغان يەر، ئوتلاق.

ئوتلى [ئوتلى] ئوتلۇق:
يوق ئىدى مەئلۇم گۈل رەڭگى قىزارىدى گول زەمان،
ئوتلى كۆڭلۈم ئوردى تاكىم ئاھى ئاتەشپارەلەر.
— ئەرشى.

ئوخشە [اوخشه] ئوخشاش:
كۆزىدۇر گاھى نەرگىس، گاھى بادام،
كىيىككە ئوخشە يوق بىر يەردە ئارام.
— قەلەندەر.

ئودغۇچ [اودغوچ] ئوت، يالقۇن، ئوتقاچ.
ئودۇغ [اودوغ] ئويغاق، سەگەك.

ئوراق [اوراق] زىرائەت ۋە ئوت ـ چۆپ ئوردىغان ئورغاق.
ئوراقچى [اوراقچى] ئورمىچى.
ئوردۇ [ئوردو] (پ) ئەسكەر، قوشۇن چۈشىدىغان لاگىر، قارارگاھ:
ئول مەھى خىرگەھنىشىنلىك ئاستانىن مەندىن ئۆپ،
ئەي نەۋائى، ھەر قەچان مەيل ئەيلەسەڭ ئوردۇ ساڑى.
— نەۋائى.

ئورتا [اورتا] ئوتتۇرا، ئارا.
ئورناغ [اورناغ] تۇرار جاي، ئادرېس.
ئوزان [اوزان] ساز چېلىپ ناخشا ۋە ھېكايە ئېيتىدىغان كىشى.
ئوزاغۇكۇن [اوزاغوكون] ئالدىنقى كۈن، ئۈلۈشكۈن.
ئوزماق [اوزماق] بىر خىل كۆي، ئاھاڭ.
ئوشۇل [اوشول] ئاشۇ، شۇ:
تۇغۇلدى ئانادىن ئول ئافەتى جان،
خوتەن بولدى پەرىخانە ئوشۇل ئان.
— قەلەندەر.

ئوغان [اوغان] قۇدرەت، قۇدرەتلىك؛ تەڭرى، خۇدا، ئاللا.
ئوغراغ [اوغراغ] ئىراده، قارا؛ مەنزىل، نىشان.
ئوغراماق [اوغراماق] بەل باغلىماق، قارار قىلماق، ئىراده باغلىماق:
بابا ئوغرادى دەرمەھەل ئوشۇقۇپ،
يۈگۈردى شەھەرگە يېقىلىپ ـ قوپۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئوغۇر [اوغور] سەۋەب، باھانە؛ مەزگىل، قېتىم.
سۇۋاغو ئوغۇر — سۇغىرىش مەزگىلى.
ئوغۇز [اوغوز] باش سۆت، ئوغۇز سۈتى.
ئوغرى [اوغرى] يوشۇرۇن، يوشۇرۇنغان.
ئوغلان [اوغلان] ئوغۇل:
ھەزرەتى يەئقۇب ئەلەيھىسسالام،
باشلادى ئوغلانلارى بىرلە كەلام.
— دۇربېك.

ئوغۇش [اوغوش] مىللەت، قەبىلە، تورۇق، ئايماق.

ئوق [اوق] دەل، خۇددى:
ئەزەلدىن ئوق كۆڭۈل ئەقىدى نىسارى ئىشق ئولغاندۇر،
ئەمەس ھاجەت پەرىلەرگە كىسىم ئولدى دىلرەبا بولماق.
— ئەرشى.

ئوقۇبان [اوقوبان] ئوقۇپ:
ھەر تەرەپى تىيرى كەرامەت ئاتتىلەر،
شامۇ خۇفتەننى ئوقۇبان ياتتىلەر.
— زەلىلى.

ئوڭالماق [اونكالماق] تۈزەلمەك، ساقايماق:
ساقايماق مۇڭا ئەسلە ئىمكان ئەمەس،
ئوڭالماقمۇ ھەم داغى ئاسان ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

ئول [اول] ئۇ، شۇ، ئاشۇ:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،
ھەمە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقىس.

ئولجار [اولجار] ھەربىي يۇرۇشتە قوشۇنغا بېرىلىدىغان پەرمان، بۇيرۇق، خەۋەر:
چىرىككە ئەيلەبان مەئادۇ بولجار،
تەۋاچى ھەر تەرەپ يەتكۈزدى ئولجار.
— نەۋايى.

ئولچە [اولچە] ئۇ قەدەر، شۇنچە، بارچە:
رىئايەت قىلاي ئولچە ئىمكاندۇر،
ئاندىمۇ سەرافزارلەر شاندۇر.
— نەۋايى.

ئولغاچ [اولغاچ] بولغاچقا:
جەھانغە نۇر تابانى جەمالى جىلۋەگەر ئولغاچ،
ئانىڭكى پەرتەۋىدىن ئەھلى ئالەم شادمان ئولمىش.
— شەۋقى.

ئولغامەن [اولغامن] بولىمەن:
قىيامەتتە قايداغ باراي قاشىڭا،
كى غەرق ئولغامەن ئاندا كۆز ياشىڭا.
— ئا. نىزارى.

ئولغۇسى [اولغوسى] بولغۇسى:
بەندە كەسىب ئەيلەب سەبەبكار ئولغۇسى،
ھەزلى قىلغاي بەند قىلغاندىن لەجاج.
— شەۋقى.

ئولماغلىغ [اول ماغليغ] بولماقلىق.

ئولماق [اولماق] بولماق:
كى مەغمۇر ئولۇپمەن، قىلىپمەن زەرۇر،
كى باشىدىن ئاياغ بارچە ئەيبۇ قۇسۇر.
— ئا. نىزارى.

ئولمىش [اولمش] بولمىش:
سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفروز رەۋان ئولمىش،
سىبباھىپۇشىلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.
— شەۋقى.

ئونغاي [اونغاى] ئوڭاي، ئاسان، ئەرزان؛ يەڭگىل:
ئەلگەن زىيان ئانىڭ سۇدى، ئونغاي ئالىپ، ئاغىرساتماق ئانىڭ مەقسۇدى.
— نەۋايى.

ئويانماق [اويانماق] ئويغانماق:
يۇسۇنى سىددىق ئويانىپ مەگەر،
قىلدى ئاغالارنى تۇشدىن خەبەر.
— دۇربېك.

ئۇ

ئۇبەيدە [عبيده] (ئە) كىچىك قۇل:
رۇزى مەھشەردە ئۇبەيدەم دەپ قىچىرغىل ئەي خۇدا،
باشىمە دەريايى رەھمەتدىن ساچارغىل ئەي خۇدا.
— شەۋقى.

ئۇببات [عباد] (ئە) خۇداغا قانتىق ئىشەنگۈچى، ئىبادەت قىلغۇچى.

ئۇببە [ابه] (ئە) قەبىلە، ئۇرۇق، كۆچمەن، چارۋىچى قەبىلىلەرنىڭ ئورۇنلاشقان جايى.

ئۇببەھەت [ابهت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ شان ـ شەرەپ:
شەھ ئۇببەھەتۇ ھەشمەتىدۇر ئەدلى بىلە،
ئىقبال دەغى شەۋكەت ئېرۇر ئەدلى بىلە.
— نەۋائى.

ئۇبدان [اوبدان] ئوبدان، ياخشى، بەلەن:
ئەگەر ئۇبدان ئولسە قاراقۇش ئەيان،
ئانىڭ سۈرەتىدە بولۇر بۇ نىشان.
— نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى.

ئۇبۇدىيەت [غبوديت] (ئە) قۇللۇق، بەندىلىك؛ بويسۇنۇش، ماقۇلىق، بېقىنماقلىق.

ئۇبۇر [عبور] (ئە) ئۆتۈش، كېچىپ ئۆتۈش (دەريادىن):
ئېرۇر بارچە تەقدىر بىرلەن زەرۇر،
بۇ ئىقلىمدىن ئۆزگە ساڭا ئۇبۇر.
— نەۋائى.

ئۇبۇر ئېيلەمەك — «ئۇبۇر قىلماق» قا قارالسۇن.
ئۇبۇر قىلماق — 1) ئارىلاشماق. 2) ئۆتمەك، كەچمەك (دەريادىن).

ئۇتارىد [عطارد] (ئە) سىركۈرى (ئارزۇ يۇلتۇزى):
ئۇتاردىغە زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلە تەگىلەر،
مەھەل بۇرچىغە لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يېقىماغلىق.
— زەلىلى.

ئۇجماغ [اوجماغ] جەننەت.

ئۇجىب [عجب] (ئە) مەنمەنلىك، شۆھرەتپەرەسلىك، مەغرۇرلۇق:
زەلىلى خانىقاھى كۆڭلۈڭ ئىچرە ئەرىە ئەين ئولتۇر،
مەجازى شەيخلەرنىڭ سۇھبەتى ئۇجبۇرىيا ئاخىر.
— زەلىلى.

ئۇچماق [اوچماق] «ئوجماغ» قا قارالسۇن.

ئۇد I [اود] ئۇي، كالا، ئۆي يىلى.

ئۇد II [عود] (ئە) كۆيدۈرسە خۇش پۇراق چىقىدىغان بىر خىل دەرەخ:
ساچ سۈمبۈلىغە گەھى سەبەب ئۇد،
ئۆرلەتكەلى ئەل نەھانىدىن دۇد.
— ئەرشى.

ئۇدو ئەنبەر — ئۇد ۋە ئەنبەر دەرەخلىرى:
رەھمە قىلماسلەر غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغە،
سەرۇى ئەر ـ ئەر، ئۇدۇ ئەنبەر، مۇشكى تاتارىل غىياس.
— شەۋقى.

ئۇدى مىجمەر قىلماق — خۇشبۇي ھىد تارقاتماق:
پەلەك ئۇدى سۆزىدە ئەخگەر قىلىپ،
مەلائىك ئانى ئۇدى مىجمەر قىلىپ.
— نەۋائى.

ئۇد III [عود] (ئە) بىر خىل تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:
بەلەند پەريادكى ئۇرماي ئۇل پەرىغە يوق ئۆچۈن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلە جان ئۇدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

ئۇدەبا [ادبا] (ئە) ئەدىبلەر، يازغۇچىلار، مۇھەررىرلەر.

ئۇدسۇز [عودسوز] (ئە + پ) خۇشبۇي نەرسىلەرنى ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرگۈچى:
ۋە نەچە يۈز خادىم ئۇدسۇزلار بىلە بۇخۇرات كۆيدۈرۈپ، ئەل تەرىپىدىن ئەترافىدە ئالىپ يۈرۈرلەر ئېردى.
— نەۋائى.

ئۇدۇل [عدول] (ئە) قايتىش، چېكىنىش، چەتكە چىقىش.
ئۇدۇل قىلماق — قايتماق، چېكىنمەك:
مېھرى خاۋەر نۇرىدىن قىلغان ئۇدۇل،
شەمئى شەمئەل پەرتەۋىن ئەتكەن قەبۇل.
— نەۋائى.

ئۇرۇج [عروج] (ئە) يۇكسىلىش، يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە ئۆرلەش:
قۇياشكىم مېھر ئەمىس ناز ئەۋجىدە زۇئىكسم تىنماس،
دەمى ئەيسا بىلەن ئاسمىم ئۇرۇجى گەر تۇتاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

ئۇرۇج ئەتمەك — ئۆرلىمەك، يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك:

تىلەپ مەقسۇد ئۇرۇج ئەتتى سەماغە،
ھەرەمدىن مەسجىدى ئەقسا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

ئۇرۇج ئەيلەمەك — ئېگىز كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرى ئۆرلىمەك:
بۇركۈتى زۇلىم بەسكى بالىند ئەيلەدى ئۇرۇج،
يەتكەيمۇ تىيرى گۈشەنشىنلەر دۈئاسىدىن.
— زەلىلى.

ئۇريان [عريان] (ئە) كىيىمسىز، يالىڭاچ:
كۆرۈپ ئۇريان تەنىمنى دامەنى سەھرايى غەم ئىچرە،
خىرەد ئەھلى جۇنۇندىن ساھىبى دەلقى گەران دەرلەر.
— زەلىلى.

ئۇريان ئەتمەك — «ئۇريان قىلماق» قا قارالسۇن.

ئۇريان قىلماق — يالىڭاچ قىلماق، يالىڭاچلىماق:
ئۇريان قىلغان پۈتۈكنى ھەرشام،
قەرز ئەيلەدىم ئانى نۇقرەئى خام.
— موللا سالىھ.

ئۇريانلىق [عريانلىق] يالىڭاچلىق، كىيىم كىيمەسلىك:
كۆنگەكى ئۇريانلىق ئېرۇر زىينەتى،
تىيرە بولۇر بولسا بۇلۇت خىلئەتى.
— ئەۋالى.

ئۇز [اوز] چىرايلىق، ياخشى، ئەپسى:
خوتەندەك يوقتۇرۇر ھېچيەردە تاربۇز،
سىفاتىن قانچە قىلسام كۆرۈنۈر ئۇز.
— قەلەندەر.

ئۇزار [عزار] (ئە) يۈز، چىراي، بەت:
ئۇزارىم گۈلشەنى يادىدادۇر كۆڭلۇم بەسى نالان،
ئىكى نەركىسلەرنىڭ شەۋقىدە كۆڭلۇم كۆزگۈسى ھەيران.
— ئەرشى.

ئۇزارلىق [عذارليق] يۈزلۈك، چېھرىلىك:
باغ ئىچرە قىلىپ چەمەن ئۇزارلىق،
ئول گۈلشەن ئاران جان فەزارلىق.
— موللا سالىھ.

ئۇزالماق [اوزالماق] 1) يەرگە ئۇزۇن قىلىپ سالماق:
خۇش ئولكى تاغ ئېتەگىن تۇتسا خەلقدىن قاچىبان،
ئۇزالسا ئاستىدە خارا ئاڭا فاراش ئولسا.
— ئەۋالى.

2) ئۇزارماق، سوزۇلماق؛ سوزۇلۇپ ياتماق:
ياشىم تارىن ئۇزاتتىك كىم، سېنىڭ ھەم
ئۇزالغاي ئەينى ئىلە، يا رەبكى، ياشىڭ.
— ئەۋالى.

ئۇزر [عذر] (ئە) 1) كەچۈرۈم:
ئەي ئەۋائى يار ئىمتى، ئۇزرۇمنى قەبۇل ئەتكى، تەنىمدە ئەت تاپمادىڭۇ ئەسكى سۆڭەكلەرنى كۆمۈردىڭ.
— ئەۋالى.

2) ئەيب، نۇقسان، كەمچىلىك:
ئۇزر بولماي ئەھلى مەنسەپكە تەمەللۇق قىلماغىل،
گەر قۇلۇڭدىن كەلسە قىلغىل ئەھلى بەدخاھغە غەلىز.
— شەۋقى.

3) ئورۇنلۇق سەۋەب:
ۋەسلىڭگە كەچرەك يېتىشسەم لۇتف ئېتىپ ئۇزرۇمگە باق،
كىم، قەدەم ئورنىن سۈپۈرمەي كۆز بىلە قويماي ئاياق.
— ئەۋالى.

ئۇزر ئەتمەك — كەچۈرۈم سورىماق.
ئۇزر قىلماق — «ئۇزر ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئۇزر ئېيتماق — كەچۈرۈم سورىماق.
ئۇزرى مافات — ئۆتكەن ئىشلار ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراش.

ئۇزرا [اوزرا] ئۇنسۇرىنىڭ «ۋاسق ۋە ئۇزرا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى:
چۈ ئۇزرا جەمالىن ھۇۋەيدا قىلىپ،
كى بىچارە ۋاسقنى شەيدا قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

ئۇزرخاھ [عذرخواه] (ئە + پ) ئۇزرە ئېيتقۇچى، كەچۈرۈم، ئەپۇ سورىغۇچى.

ئۇزرخاھلىق [عذرخواەليق] كەچۈرۈم، ئەپۇ سوراش.

ئۇزگۇن [اوزگون] دولقۇن، تاشقىن:
دەرد كەچۈرۈم، ئىستەسە كەلمەك غەمىم سورىماققا يار،
رازى ئېرمانكىم، سىرىشكىم سەيلىنىڭ بار ئۇزگۇنى.
— ئەۋالى.

ئۇزلەت [عزلت] (ئە) بىر تەرەپكە چېكىنىش، كىشىلەردىن چەتتە تۇرۇش، ئۇزىنى دالدىغا ئېلىش:
ئەي زەلىلى گۈشەئى ئۇزلەت ئىچىدىن چىقماغىل،
خەلق كۆزىدىن ۋەلى دەرۋىشلەر پىنھان كېرەك.
— زەلىلى.

ئۇزلەتئايىن [غزلت ايين] (ئە + پ) يالغۇزلۇقتا كۆن كەچۈرگۈچى.

ئۇزلەتگۇزىن [عزلت گزين] (ئە + پ) كىشىلەردىن چەتلىشىپ، يەككىلىك، يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلغۇچى ئادەم.

ئۇزلەتگىر [عزلتگير] (ئە + پ) ئۇزىنى دالدىغا ئالغان، كىشىلەردىن چەتلەشكەن.

ئۇزما [عظمى] (ئە) ئۇلۇغ، بۇيۇك، زور:
قايسى بىلقىس، سارەئى ئۇزما،

قايسى ساره، خەدىچەئى كۇبرا.
— نەۋايى.

ئۇزۋى [عضو] (ئە) ئەزا، ئادەم بەدىنىنىڭ بىر ئەزاسى:
تەۋبە تانابىدە دەغى باغلابان،
ئۇزۋىلەردىن قول ـ ئاياغىن ھەمان.
— زەلىلى.

ئۇساره [عصاره] (ئە) يېمىش سۇيى، شەربەت.

ئۇسائ [عصاء] (ئە) تاياق، ھاسا.

ئۇستاد [استاد] (پ) ئىلىم ـ پەن، ھۈنەر، كەسىپ ئۆگەتكۈچى مۇئەللىم، ئۇستاز:
ئىشقى مەكتەبخانەسىدە ئىزتىرابى قىلماسام،
ئۇستادى ئەسفىھانۇ رومۇراي ئەردىم بۇگۇن.
— زەلىلى.

ئۇستادزاده [استادزاده] (پ) ئۇستازنىڭ ئوغلى.

ئۇستۇۋار [استوار] (پ) مەھكەم، چىڭ؛ كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت؛ لاياقەتلىك:
موللا سادىقنى قىلىپ شەيخى مازار،
شەيخ، جارۇپكەشنى ئەيلەپ ئۇستۇۋار.
— زەلىلى.

ئۇستۇۋار ئەيلەمەك — مەھكەملىمەك، چىڭىتماق.

ئۇسر [عسر] (ئە) ئېغىر ئەھۋال، قىيىنچىلىق، مۇشكۇللۇك.

ئۇسرۇ [اسرو] نەھايەت، بەك، كۆپ:
نەۋائى ئۇسرۇ بۇزۇلمىش باقىب نەھايەت ئىلە،
ئانىڭ بۇزۇغلۇغىنى بىر كۆز ئۇچۇن بىرلە ياسا.
— نەۋايى.

ئۇسرۇ بىمار — قاتتىق كېسەل، چىڭ ئاغرىق:
كەرەم قىل خۇداۋەندا مەن زارغە،
كى ئەفتادەئى ئۇسرۇ بىمارغە.
— ئا. نىزارى.

ئۇسرۇ مەلال — بەك ئاۋارە:
جەنابىڭدە فىكرو خىيالىم بۇدۇر،
فىراقىڭدە ئۇسرۇ مەلالىم بۇدۇر.
— ئا. نىزارى.

ئۇسرۇك [اسروك] مەست.

ئۇسلۇب [اسلوب] (ئە) ئادەت، رەۋىش؛ يول، ئىستىل، ئۇسۇل.

ئۇسۇر [عصور] (ئە) «ئەسىر» نىڭ كۆپلۈكى، ئەسىرلەر، زامانلار.

ئۇشال [اوشال] ئاشۇ، شۇ، مۇشۇ:
بەندەغە دېدىلەر ئالاركىم بۇدەم،
بولغىل ئۇشال قەۋلىڭە ساھىب قەدەم.
— دۇربېك.

ئۇشالدەم [اوشالدەم] شۇ ۋاقىت، شۇ چاغ، شۇ پەيت:
خىلۋەتى خاس ئېردى ئۇشالدەم سەراي،
ھېچ ئەھەد يوق ئىدى غەير ئەز خۇداي.
— دۇربېك.

ئۇشبۇ [اوشبو] شۇ، بۇ، مەزكۇر:
مۇلكۇڭ ئون سەككىز مىڭدىن ئۇشبۇ ئالەم بىر كېلىپ،
ئول بىر ئۆيلۈك قۇل ساڭا ئادەم ئاتا، ھەۋۋا ئانا.
— شەۋقى.

ئۇشتۇر [اوشتور] (پ) تۆگە:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتىل ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى قەرەننىڭ گەر مىھارى بولماسا.
— زەلىلى.

ئۇشتۇران [اشتوران] (پ) تۆگە بىلەن، تۆگىلىك:
قاراساي ئىمامۇ جەئفەرى سادىق مەزارىدىن،
زەلىلى ئۇشتۇرانى ھەزرەتى ۋەيس قىران كەلدىم.
— زەلىلى.

ئۇشتۇربان [اشتوربان] (پ) تۆگىچى.

ئۇشتۇلۇم [اشتلم] (ئە) زوراۋانلىق؛ جەبر، جاپا، زۇلۇم.

ئۇشتۇلۇم ئەيلەمەك — جەبر سالماق، زوراۋانلىق، زۇلۇم قىلماق:
شۇكر قىلىپ ئەيلەمەسەڭ ئۇشتۇلۇم،
دەبدۇر ئۆزىكىم «لەئەزىدەننەكۇم»
— نەۋايى.

ئۇشتۇلۇم قىلماق — «ئۇشتۇلۇم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
ئول قىلىبان ئۇشتۇلۇم خەيلى رېۋ،
خەيلى شەياتىن، ئۆزى ئورتادە دېۋ.
— نەۋايى.

ئۇشر [عشر] (ئە) يىلدا بىر قېتىم ئېلىنىدىغان زىرائەت ھوسۇلىدىن ئوندىن بىرىنى بېرىدىغان سېلىق، ئۆشرە:
فۇقەرا بىرلە مەساكىش مەسرۇفى ئۇشرە ـ زەكات،
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

ئۇششاق I [اوشاق] ئۇششاق، مەيدە، كىچىك بالا:
ۋۇجۇدۇڭ بەلا خەيلىغە قەھرىمان،
كى ئۇششاقلارغە بولۇپ ھۆكمران.
— ئا. نىزارى.

ئۇششاق II [عشاق] (ئە) 1) ئاشىقلار.
2) ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:
مەن نەۋائى نالەئى نەيدىن ھۇزۇرى تاپمادىم،

ئەرغەنۇنى مەجلىسى ئۇششاق خۇش ئاھەڭدۇر.
— زەلىلى.

ئۇششاقسۆز [عشاق سوز] (ئە + پ) ئالشىقلارنى كۆيدۈرگۈچى.

ئۇشلاماق [اوشلاماق] تۇتماق:
ئومىد رىشتەسىدىن شەۋقى ئۇشلاغىل مەھكەم،
پۈتۈلدى مۇئجىزە قۇرئاندا «فەقەدىس تەمشەك».
— شەۋقى.

ئۇشمۇنداق [اوشموندا‌ق] مانا شۇنداق، شۇنداق:
ئول ئالىب ئىچكەندىن سوڭرە بۈيۈردىكىم، ياغ بولغان ئىلىكىنى بۇ خىرقەڭغە سۈرت ۋە داۋسم ئۇشمۇنداق قىل.
— نەۋائى.

ئۇشمۇنچە [اوشمونچە] شۇنچىلىك، شۇ قەدەر:
خىزر ئەلەيھىسسەلام دىدىكى، بىزنىڭ ئارامىزدە موساھەبەتلىغ ئۇشمۇنچە بولغاي.
— نەۋائى.

ئۇغروغ [اغرغ] تاغ ياكى سايىنىڭ تۆگىگەن يېرى.

ئۇفۇق [افق] (ئە) ئاسماننىڭ يەرگە قاراپ ئېگىلگەندەك، يەر بىلەن قوشۇلغاندەك كۆرۈنگەن سىزىقى، ئۇپۇق:
كىرگەچ ئول كافۇر پەردە جىلۋە گۈلگۈن ئەيلەمىش،
كۈن ياشۇنغاچ جەمئ ئولغاندەك ئۇفۇق بىرلە شەفەق.
— ئەرشى.

ئۇفۇن [عفن] (ئە) سېسىق، يامان ھىد.

ئۇفۇنەت [عفونت] (ئە) سېسىقلىق، بەتبۇيلۇق:
ئاھى مۇھلىكدۇر، نەۋائى كۆڭلى زەمىمى ئىسلانسە،
ئەل ئۇلار، تاپسە ھەۋاغا چۈن ئۇفۇنەت ئىمتىزاج.
— نەۋائى.

ئۇقاب [عقاب] (ئە) بۈركۈت:
ئول شەھى چابۇكسەۋار ئالسە ئۇقابىن ئىلكىگە،
ئىشق ئىلىن سۆدرىتمە ئەيلەب خەستە جىسمىن سۆدرىتۇر.
— ئەرشى.

ئۇقار [اوقار] تۈرنا.

ئۇقىلا [عقلا] (ئە) ئەقىللىقلار، ئاقىل ئادەملەر:
گەر مېھر ئانىڭ مىسلى دىگەيلەر ئۇقىلا،
مېھر ئالىمدە زەددە يەتكىنى ئولغاي مەسىلا.
— نەۋائى.

ئۇقبا [عقبا] (ئە) ئاخىرەت، ئۇ دۇنيا، قىيامەت:
خالىسانىڭ دۇنيا بىلەن ئۇقبانى ئەي شەۋقى ھەزىن،
دىن ئۇلۇمسۇن ھاسىل ئەتكىل يۇرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۇقتەلۇ [اقتلو] (ئە) ئۇلتۇرۇڭلار:
تەرەھھۇم ئايەتىن ئەيلەپ ھەرامۇش،
ندايى ئۇقتەلۇ بولمىش ئاڭا ياد.
— ئەرشى.

ئۇقدە [عقده] (ئە) بەند، تۇگۇن، چىگىلىك:
كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئېسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يامەھى تابانمۇسەن.
— ئەرشى.

ئۇقۇبەت [عقوبت] (ئە) جازا، ئازاب؛ قىيناش، ئازابلاش:
ھەق تەرەفىدىن گور ئارا مۇنكىر ـ نەكىر ئەتكەي سوئال،
تا جەۋابىن بەرمەسەڭ چەندان ئۇقۇبەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

ئۇقۇبەت چەكمەك — ئازابلانماق، قىينالماق:
نەچە يىل چەكسەڭ ھىجران ئىچرەكسىم رەنج ئوقۇبەتنى،
كۆرۈبمەن مىسلى ئوقۇبەت ئاھكىم ھەجرىڭ ئارا پىنھان.
— ئا. نىزارى.

ئۇقۇد [عقود] (ئە) ئەقىدىلەر، قارارلار.

ئۇقۇل [عقول] (ئە) ئەقىللەر:
بۇ سەئىد ئول غەرقى دەريائى ژۇ سۇل —
كىم ئانىڭ ژەسفىدە ئاجىزدۇر ئۇقۇل.
— نەۋائى.

ئۇلا I [علا] (ئە) «ئەلا» غا قارالسۇن.

ئۇلا II [اولا] يول بەلگىسى، بەلگە.

ئۇلاقماق [اولاقماق] يولىنى يوقىتىپ قويماق، ئاداشماق، يېڭىلىشمەك.

ئۇلەرچاغ [اولارچاغ] ئاتىنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرىدىن بىرى.

ئۇلەما [علما] (ئە) «ئالىم» نىڭ كۆپلۈكى — ئالىملار:
ياكى ئۇتسە جەھاندىن ھەر ئۇلەما،
ئاسىيلارغا ئېرۈركى راھى نەما.
— نورۇزاخون كاتىب زىيائى.

ئۇلفەت [الفت] (ئە) سايا‌ھەت، زىيارەت قاتارلىقلاردا بىرگە بولغان كىشى، ئۇلغەت؛ دوست، ھەمسۆھبەت؛ دوستلۇق، يېقىنلىق:
ژۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتدىن ئېرۈر مەئخور،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلاي ئۇلفەتدىن ئېرۈر مەئخۇر.
— شەۋقى.

ئۇلفەت تۇتماق — ئۆزىنى يېقىن تۇتماق، دوستلاشماق:
تاپىب ئۆز ھالەتىن بۇ ناتەۋانده،
ماڭا ئۇلفەت تۇتۇب ئول ئاستانده.
— نەۋائى.

ئۇلۇس [اولوس] خەلق، ئەل، مىللەت، ئامما:
گۈشەئى ۋەيرانەدە يۇرسەم نىشمەن نى ئەجەب،
خاتىرەم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.
— ئەرشى.

ئۇلۇغ [اولوغ] 1) چوڭ، كاتتا، بۈيۈك (ئورۇن، مەرتىۋە، دائىرە جەھەتتىن):
ئۇلۇغ دائىيەلەرى بىر ئۇلۇغ چال،
دۇرۇست ئەندىشەلەر بىرلە سۇچۇك قال.
— ناقىس.

2) چوڭ (ياش جەھەتتىن):
ئۇلۇغۇ ھەم كىچىك خەلقى خۇدا جۇيى،
قىلىپدۇرلار تەۋازىئۇ ئەدەپ خۇيى.
— قەلەندەر.

ئۇلۇفە [علوفە] (ئە) ئەسكەر ۋە ئەمەلدارلارغا بېرىلىدىغان مائاش ۋە ئوزۇق ـ تۇلۇك.

ئۇلۇل ئەزم [اولوالعزم] (ئە) بۈيۈك ئىرادە، زور غەيرەت ئىگىلىرى، ھىممەتلىك ئادەملەر؛ ئۇلۇغلار:
كىيمەدىلەر ئۇزگە ئۇلۇل ـ ئەزملەر،
بەردىلەر ئۆز جۇرىلەردىن خەبەر.
— زەلىلى.

ئۇلۇم [علوم] (ئە) ئىلىملەر، ئىلىم ـ پەنلەر:
خالىسالىق دۇنيا بىلمەن ئوقيانى ئەي شەۋقى ھەزىن،
دىن ئۇلۇمىن ھاسىل ئەتكىل يۇرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۇلۇۋ (ۋ) [علو] (ئە) ئېگىزلىك، يۇقىرىلىق؛ ئالىي، يۇقىرى، يۇكسەك:
ئەفلاك خاتىبدىنكىم ئالەم ئۇلۇۋۋى ئېدى ئانىڭ ھۇمايۇن
يۇزىدىن كەسبى سەئادەت قىلۇرلار بۇندا ئېشتىلدى.
— ئەۋلىيا.

ئۇلۇۋۇى دەرگەھ — ئەڭ ئالىي ئورۇن:
ئۇلۇۋۇى دەرگەھىڭغە تىكلەنسەڭ بىردەم باقا ئالماي،
ئىتىڭ سىنغان سەغالىدىن ياساپمەن كۆزۈمە ئەينەك.
— ئەرشى.

ئۇلۇي [علوى] (ئە) ئالىي، يۇكسەك، يۇقىرى.

ئۇليا [عليا] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ يۇكسەك:
ھەمۇل رەۋشەنەك مەھدى ئۇليا ئۇلۇپ،
شەبىستانىندە مەجلىس ئارا بولۇپ.
— ئەۋلىيا.

ئۇم (م) [ام] (ئە) ئانا.

ئۇمەرا [امرا] (ئە) ئەمىرلەر.
ئۇمەرائى زەۋىل — ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك ئەمىرلەر.

ئۇمەم [امم] (ئە) ئۇممەتلەر، بىر تىلدا سۆزلەشكۈچى ئىنسانلار؛ بىر پەيغەمبەرگە تەۋە كىشىلەر:
مەشرەبى ئالى ئۇمەمنىڭ شېئىرى شەكەر باردىن،
دانە ـ دانە ئەنگۈبىنى نى جۇدا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

ئۇمدە [عمده] (ئە) تايىنىدىغان نەرسە، ئەڭ مۇھىم ئاساس.

ئۇمر [عمر] (ئە) 1) ياشاش، ھايات كەچۈرۈش؛ ھايات، ئۆمۈر:
نەسىمى ئىلتىپاتىڭدىن نەسىب ئۇلغايمۇ شەۋقىغە،
يېتىشكەچ ئۇمرى سۇبھى شام ئارا زۇلمەتتە ۋاشەۋقا.
— شەۋقى.

2) ياشاش مۇددىتى، ھايات مۇددىتى:
كەچ كەلمەكىدىن ئولسام ئېمەس تاڭكىم،
ئول ئۇمر دەرەك ئەيلەر، بۇ ئۇمر شىتاب ئەيلەر.
— نەۋايى.

ئۇمرى ئەساسى — سالامەتلىك.
ئۇمر ئەۋسەتى — ھايات ئونتۇرىسى.
ئۇمر بادەسى — ھاياتلىق كەيپىياتى.
ئۇمر گۈلزارى — ياشلىق، تىرىكلىك گۈلزارى.
ئۇمر نەقدى — ئۆمۈرنىڭ ھەممىسى.
ئۇمرۇ جان — تىرىكلىك.
ئۇمرۇ دەۋلەت — ھايات ۋە بايلىق.
ئۇمرۇ تەبئىي — ياشاش، ھايات مۇددىتى.
ئۇمرى گەرانمايە — قىممەتلىك، بىباھا ئۆمۈر.

ئۇمران [عمران] (ئە) گۈللىنىش؛ ئاۋات، ئاۋاتلاشماق، تەرەققىي قىلماق:
تەلەبدە مۇسىيى ئۇمران كەبى تەجەللىدىن،
نىشانە تۇرجۇدۇڭغە رەۋشەنا ئۇچرار.
— شەۋقى.

ئۇمرفەرسا [عمرفرسا] (ئە + پ) جان ئازابى؛ ھاياتنى نابۇت قىلغۇچى.

ئۇمق [عمق] (ئە) چوقۇرلۇق؛ تۆۋ (تۆۋى).

ئۇممال [عمال] (ئە) خەلقتە سېلىق سالغۇچى، خەلقتىن نەپ ئوندۇرۇۋالغۇچى ئەمەلدار.

ئۇممان [عمان] (ئە) دېڭىز، ئوكيان:
مەن كېتىمپ قالسە نەبرەم ئېردى كۆپ راھەت ماڭا،
كەتتى تاشلاپ كۆز ياشىمنى بەھرىنى ئۇممان قىلىپ.
— مولا سالىھ.

ئۇممانى [عمانى] (ئە) ئۇممانغا خاس.

ئۇممەت [امت] (ئە) پەيغەمبەر يولىدا ماڭغانلار، خەلق،

تائىپە:
ئۈممەتىمدىن بولسە ھاجەتمەند ئەگەر،
ئاغرىقىيۇ يا گىرىفتارى سەفەر.
— زەلىلى.

ئۈممەھات [امهات] (ئە) 1) ئانىلار. 2) تۆت ئۈنسۈر (قۇياش، ھاۋا، سۇ، تۇپراق):
ئاباجۇ بۇلەرغە ئات بولدى،
ئول تۆرت ھەم ئۈممەھات بولدى.
— نەۋايى.

ئۈممەد [امید] (پ) «ئۈمىد» كە قارالسۇن.

ئۈممەدۋار [امیدوار] (پ) «ئۈمىدۋار» غا قارالسۇن:
جەمالىڭدىن نېچە مەھرۇم قولۇپ مەھزۇن يۈرۈي، جانا،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۈممەدۋارىمنى.
— ئەرشى.

ئۈمۈر [امور] (ئە) ئىشلار، نەرسىلەر، ھادىسىلەر:
چۈلەيلى ئاتاسى بىلمەپ بۇ ئۈمۈر،
بەدەندە غەزەپنىڭ ئوتى قىلدى زور.
— ئا. نىزارى.

ئۈمىد [امید] (پ) ئارزۇ، ئىستەك، تىلەك، ئۈمىد:
جەھان رەئىنالارى مەئشۇق ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتكەچ،
قىزىلگۈل ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.
— شەۋقى.

ئۈمىد كۆزىنى يارۇتماق — ئۈمىدلەنمەك، ياخشىلىق كۈتمەك.

ئۈمىدۋەيىم — ئۈمىد ۋە قورقۇش:
يۇرىنىدە يۈز سەفا تەقى زۇلفىنىدە تىيدە ھال،
كۆرگەلى خەستەجان ئىشى ئۈمىدۋەيىم ئىچرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

ئۈمىدى جاۋىد — دائىملىق، ئۆچمەس ئۈمىد.

ئۈمىدىدىن پەرەستىش قىلماق — جەننەتكە كىرىش ئارزۇسىدا ئىبادەت قىلماق.

ئۈمىدى رەستىگارلىق — قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش ئۈمىدى.

ئۈمىدى ھۇسۇل — يېتىشىش ئۈمىدى.

ئۈمىدى ۋىسال — ۋىسالغا يېتىش ئۈمىدى.

ئۈمىدۋار [امیدوار] (پ) ئۈمىد، ئارزۇ ئىپادىلىگۈچى، ئۈمىدلىك؛ تەشنا، ئىنتىزار:
كۆزۈ يۈزۈڭگە ئۈمىدۋار ئىچردى،
جانىدە يۈز داغ ـ ئىنتىزار ئىچردى.
— نەۋايى.

ئۈممىنچ [اومینج] ئۈمىد.

ئۈندۈر [اوندور] (ئە) يۈكسەك، ئېگىز، يۇقىرى.

ئۈنىس [انس] (ئە) ئۇلپەت، يېقىن دوست.

ئۈنسۈر [عنصر] (ئە) ئېلېمېنت، ئاساسىي ماددا، ئۈنسۈر:
مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىدلەر ئۈنسۈرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر ـ بىرىگە ئىختىلات.
— شەۋقى.

ئۈنسىيەت [انسیت] (ئە) دوستلۇق، ئۇلپەتلىك.

ئۈنقۇچ [اونقوچ] قەرز، بېرىم:
جەۋرۇ بىدادىڭ تۆگەنمەي قالغان ئېرسە جانىمە،
چەرخدىن ھەم ئۈنقۇچ ئالساڭ، ئال دىمان، قالغانچە قىل.
— نەۋايى.

ئۈننات [عناب] (ئە) چىلان.

ئۈنۋان [عنوان] (ئە) ئاتاق، نام؛ سەرلەۋھە.

ئۈيا [اویا] قېرىنداش، تۇغقان.

ئۈيلە [اویله] ئۇنداق:
يارىم بولۇبان كۆزۈمدە نازىر،
ھەر كىچە چۈشۈمدە ئۈيلە ھازىر.
— مۇللا سالىھ.

ئۈيۈب [عیوب] (ئە) «ئەيب» نىڭ كۆپلۈكى — ئەيىبلەر، كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

ئۈيۈتماق [اویوتماق] ئۇخلاتماق.

ئۈيۈرماق [اویورماق] ئايلاندۇرماق، ئاغدۇرماق، ۋاراقلىماق.

ئۈيۈقلاماق [اویوقلاماق] ئۇخلىماق:
قىرىق يىل ئۈيۈقلادىڭ سەن غەفلەت بىلە زەلىلى،
ئىبرەتتىن ئاچ كۆزۈڭنى بىر سۈبھىدەمدە بارى.
— زەلىلى.

ئۈيۈماق [اویوماق] ئۇخلىماق.

ئۆ

ئۆپمەك [اوپماك] لەۋنى بىر نەرسىگە تەگكۈزمەك، سۆيمەك:
كەلگىن، سەنەما، قۇچۇپ دۇداغىڭغە ئۆپەي،
مەڭزىڭنى شۇرۇپ - شۇرۇپ قاپاغىڭغە ئۆپەي.
ئېسىلىپ داغى سەقاغىڭغە ئۆپەي،
بىس ئەمدى دېسەك تۇشۇپ ئايىغىڭغە ئۆپەي.
— ئەرشى.

ئۆت [اوت] ئۆگۈت، نەسىھەت.

ئۆتە [اوته] بەك، ناھايىتى، ئىنتايىن.

ئۆتكەرمەك [اوتكرمك] ئۆتكۈزمەك:
پىشكەش - سوغاتنى بۇ ئىككى بەگ،
ئۆتكەرىپ قويدىلەر ئاندا رەگ بە رەگ.
— زەلىلى.

ئۆتكەسەن [اوتكەسن] ئۆتنىسەن:
ئۆتكەسەن ئاخىر جەھاندىن يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس،
كار قىلغىل، خەير قىلغىل يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۆچەشمەك [اوچاشماك] ئۆچەكەشمەك، ئېيتىشماق:
نەچە ئۆچەشىپ بۇ نەفسى خۇمكامە ساڭا،
نامە قارا بولغاي ئۆيلەكسم خامە ساڭا.
— نەۋايى.

ئۆچكۇ [اوچكو] ئۆچكە.

ئۆچۈك [اوچوك] ئۆچكەن، ئۆچۈپ قالغان:
كۈندۈزۈمدۇر كېچە ئول خۇرشىدى تاباندىن جۇدا،
مەشئەلى ئەيشىم ئۆچۈك ئول ماھى تاباندىن جۇدا.
— ئەرشى.

ئۆر [اور] يۇقىرىلىق، ئېگىزلىك.

ئۆرت [اورت] ئوت، يالقۇن، ئەلەڭگە:
كۆزىندە سۇ ئۆ لېكىن جاندا ئۆرت،
بولۇپ ھەر ساڑى باقماقدىن كۆزى تۆرت.
— نەۋايى.

ئۆرت سالماق — ئوت قويماق، كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق.

ئۆرتەمەك [اورتاماك] كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق:
يەتتە قەلەكنى ئۆرتەسە ئاھىم گەگەر چىقىپ نېتاڭ،
چۈنكى تۇشۇبدۇر كۆڭلۈمە ئىشق ئوتىنىڭ ھەرارەتى.
— شەۋقى.

ئۆرتەمەكلىك [اورتاماك ليك] كۆيدۈرمەكلىك، ياندۇرماقلىق:
كۆزۈ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلاھازەلقىياس.
— ئەرشى.

ئۆرتەنمەك [اورتانماك] كۆيمەك، يانماق:
لەيلىجانىڭ بادەسىدىن ئىشقى مەجنۇن ئۆرتەنىپ،
بىيد مەجنۇندەك ھەمىشە تولغانۇرغە زاردۇر.
— شەۋقى.

ئۆرتۇگۇن [اورتوگون] خامان.
ئۆرتۇگۇن تەپمەك — خامان تەپمەك.

ئۆرگەتمەك [اورگاتماك] تەلىم بەرمەك، ئۆگەتمەك:
شەيخ دەر، ئىشقنى تەرك ئەت ساڭا ئەقىل ئۆرگەتەيىن،
ئەي نەۋائى، كىشى بولغايمۇ بۇ نادان ياڭلىغ.
— نەۋايى.

ئۆرگەمچى [اورگمچى] ئۆگەنگۈچى، تەلىم ئالغۇچى، شاگىرت.

ئۆرگەنمەك [اورگانماك] تەلىم ئالماق، ئۆگەنمەك:
تا ئۆلاردىن ئۆلۈم ئۆرگەنگەي،
ئىلىمنىڭ ھەسرەتىگە ئۆرتەنگەي.
— نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى.

ئۆزە [اوزه] «ئۆزرە» گە قارالسۇن.

ئۆزرە [اوزره] «ئۆزە» گە قارالسۇن:
چىراكىم ئاڭا دەرد ئولۇپ دەرد ئۆزە،
تۆكۈپ قان قاشىب چېھرەئى زەرد ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

ئۆزرە [اوزره] ئۈستىدە، ئۈستىدىكى؛ ھەققىدە:
جۆملە جان پەرۋانەدۇر ئەسلىڭ چىراغى ئۆزرە كۆر،
شۆئلە گۈلگۈن پوش ئىبرۇر سىينەمدە داغى ئۆزرە كۆر.
سەرۋى ئەرئەر قامەتىنى چار باغى ئۆزرە كۆر،
زەئفەران مەندىن قىزىل بەخمەل تۇماغى ئۆزرە كۆر،
زەرنىگارا قۇببەئى شاھەنشاھى ئىستىغناسى بار.
— زەلىلى

ئۆزگە [اوزگه] باشقا، غەيرى، بات:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە مەرسى قۇدس ئىبرۇر فارىغ،
كى تۇپراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسىبان ئاندا.
— ئەرشى.

ئۆزگەچە [اوزگەچە] باشقىچە:
ئىلتىپات ئەتتى بۇ كۈن مەن قۇلغە ئول شاھ ئۆزگەچە،
ئۆزگەچە ئاڭلاب مەن ئۆز ھالىمنى بىللاھ ئۆزگەچە.
— نەۋايى.

ئۆزلۈك [اوزلوك] ئۆز خۇسۇسىيىتى، ئۆز پايدىسى؛ خۇسۇسىيەت:
خەلايىق ئارزۇيى جەننەتۇل مەئۋا ئۈچۈن كۆيسە،
زەلىلى ئۆزلۈكىنى فى سەبىلىلاھ كۆيدۈردى.
— زەلىلى.

ئۆك [اوك] جىق، تولا.

ئۆكسۈك [اوكسوك] كەم، ئاز، قىس.

ئۆكسۈمەك [اوكسوماك] كېمەيمەك، ئازايماق:
ەدىڭ خىرامىدە ئېلىڭ جەفاسى ئۆكسۈمەدى،
غەرىب نەخلىكى دائىم ئاڭا بېرۇر بىر شاھ.
— نەۋايى.

ئۆكۈرمەك [اوكورماك] ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن توۋلىماق، ۋارقىرىماق.

ئۆكۈش [اوكوش] كۆپ، جىق، تولا.

ئۆگمەك [اوگمك] ماختىماق، مەدھىيىلىمەك.

ئۆگۈرۈلمەك [اوگورولماك] بىر تەرەپكە قارىماق، ئۆرۈلمەك.

ئۆگۈن [اوگون] باشقا، غەيرىي، ئۆزگە:
ئاتلەرى دەريا ئۆزە ئويناپ ئۆگۈن،
سويلار ئەردى ئەبرى ياڭلىغ يا تۇتۇن.
— زەلىلى.

ئۆلەڭ I [اولانگ] ئوت، گىياھ، چىمەن.

ئۆلەڭ II [اولانگ] ناخشا، غەزەل.

ئۆلگۈدەك [اولگوديك] ناھايىتى، ئىنتايىن.

ئۆلچەك [اولچاك] ئۆلچەم، ئۆلچەش:
نەھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۈنلەر،
ئىتىڭ بوينى تەنابىدىن ئالاي زۇننار ئۈچۈن ئۆلچەك.
— ئەرشى.

ئۆلمەلىك [اولمەليك] جان تالاشقان، نىمجان، ئۆلۈمتۈك:
ئەرشى ئاغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك نېچۈككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يارەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.
— ئەرشى.

ئۆلۈكسە [اولوكسە] ئۆلۈمتۈك، نىمجان:
چىبىنلەر جىسمىنى مەجرۇھ ئېتەر چاغ،
ئۆلۈكسە ئۆزرە ئانداغكىم سۇرۇك زاغ.
— نەۋايى.

ئۆلۈمتۈك [اولومتوك] ئۆلۈشكە ئاز قالغان، يېرىم جان، جان تالاشقان:
ئىكى بۇ نەۋۋ غالىب خەسم ئۆلۈمتۈك مور قەتلىغە،
چۇ جازم بولسالەر، ھايھات مىسكىن مورنىڭ قانى.
— نەۋايى.

ئۆلۈمسە [اولۈمسە] «ئۆلۈكسە» گە قاراڭ.

ئۆلۈملۈك [اولوملوك] 1) ئۆلتۈرۈلۈشى لازىم بولغان، ئۆلۈشى مۇقەررەر بولغان (كىشى). 2) دەپنە چىقىملىرى.

ئۆيرۈلمەك [اويرولماك] ئۆرۈلمەك:
يىغىلدى بارى ئول كۇيەۋ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.
— ئا. نىزارى.

ئۇ

ئۇچاۋ [اوچاۋ] ئوچىلىسى.

ئۇچاۋلا [اوچاولا] ئوچى، ئوچەيلەن:

چىقىپ شەھزادى بىرلە شاھ ئىكەۋلا،
ۋەزىرى كاردان بىرلە ئۇچاۋلا.

— نەۋايى.

ئۇچەلە [اوچالا] ئوچى، ئوچىلىسى.

ئۇزۇك I [اوزوك] ئوزۇلگەن.

ئۇزۇك II [اوزوك] قولغا سالىدىغان ئوزۇك؛ بارماققا ئوزۈككە ئوخشاش تاقاپ يۈرىدىغان مۆھۈر:

خاتەمى لەئلىك ئەگەر ئاغزىمغە يېتكەچ تىشلەگۈم،
مۆھر ئېتەردە مۇم ياپىشقان كەبى باسقاچ ئۇزۇك.

— نەۋايى.

ئۇگۇت [اوگوت] نەسىھەت.

ئۇلۇش [اولوش] نېسىۋە:

دەۋلەتۇ نۇسرەت ئۇشبۇ تۇش،
تەخرى ئەزەلدىن ساڭا بەرگەن ئۇلۇش.

— دۇربېك.

ئۇلۇشلۇغ [اولوشلوق] نېسىۋە.

ئۇم [اوم] ئىشتان، شىم.

ئۇنچە [اونچە] ئۇنچە، مەرۋايىت:

گول مۇققەئى لەئلى ياقۇت ئىچرە،
مەربىر تېشى ئۇنچىگە بارابەر.

— موللا سالىھ.

ئۇنچۇ [اونچو] ئۇنچە، مەرۋايىت.

ئۇيمەك [اويمك] تىترىمەك، لىغىلدىماق:

مەۋجى رەفتارى قەدىڭنى كۆرمەسەم گەي سىيمبەر،
جۇشۇشى سىمابەدەك كىم ئۇيمەگەي ئەردىم بۇگۈن.

— زەلىلى.

Altun Yaz

ۋ

ۋابەست [وابست] (پ) «ۋابەستە» گە قارالڭ.

ۋابەستە [وابستە] (پ) مۇناسىۋەتلىك، تالاقىدار، باغلىنىش؛ تېرىشىش:
قاچان ۋابەستە گولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكسىز،
ماڭا لېكىن ئەسىر گولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

ۋابەستە بولماق — باغلانماق، مۇناسىۋەتلىك، تالاقىدار بولماق:
تەلەپ دەردى بىلە ۋابەستە بولماق،
فەقىرۇ ئاجىزۇ دىلخەستە بولماق.
— خىرقەتى.

ۋابەستە قىلماق — باغلىماق، مۇناسىۋەتلىك قىلماق.

ۋابەستەئى تەۋفىق — مۇۋەپپەقىيەتكە باغلىق، تالاقىدار.

ۋابەستەلىك [وابستەلىك] تالاقىدارلىق، باغلىنىشلىق؛
نەچچە ئۆزلۈك رىشتەسىگە قىلغانسىن ۋابەستەلىك،
ئال ئاچىغ مەيلىڭ قەدەھ سىپقار دەمى ئانى ئۆنۈت.
— ئەرشى.

ۋاپەس [واپس] (پ) ئارقىدا، كەينىدە، تۆۋەن.

ۋاجىب [واجب] (ئە) 1) ۋاجىپ، پەرھىز، بېجىرىلىش مەجبۇرىي بولغان زۆرۈرىي شەرت:
دېدىم: ھەقدىن ئۈلدى ئىنايەت ئىشى،
ماڭا ۋاجىب ئۈلدى ئىبادەت ئىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خۇدا، تەڭرى:
كۆرمىشىم ۋاجىب بەقاسىن رەۋشەن ئانداقكىم قۇياش،
ئاكى ئىمكان سايە يەتلىغ كۆزدە فانىيدۇر ماڭا.
— ئەۋلىيا.

ۋاجىب بولماق — بېجىرىلىش زۆرۈر بولماق.

ۋاجىب بىلمەك — بېجىرىلىش زۆرۈر دەپ بىلمەك.

ۋاجىبۇر ـ رىئايە — رىئايە، ئەندىشە قىلىنىشى لازىم ۋەزىپە؛ ئەھۋالنى نەزەرگە ئېلىش زۆرۈر.

ۋاجىبۇل ـ ئىنتىباھ — تەۋە بولۇشى، بويسۇنۇشى لازىم.

ۋاجىبۇل ئىجتىناب — ئۆزاقلىشىش، يىراقلىشىش لازىم بولغان.

ۋاجىبۇل ـ ئىزئان — بويسۇنۇشى مەجبۇرىي.

ۋاجىبۇل ـ ئىمتىسال — پەرمانبەردارلىق؛ بويسۇنۇش مەجبۇرىي بولغان.

ۋاجىبۇل ـ ئىھتىرام — ھۆرمەت قىلىش لازىم، ھۆرمەت قىلىشى زۆرۈر بولغان.

ۋاجىبى بىززات — ھەقىقەتەن، ھېچقانداق گەپ ـ سۆزسىز؛ خۇدا.

ۋاجىبات [واجبات] (ئە) زۆرۈرىي بولغان نەرسىلەر، دىنىي مەجبۇرىيەتلەر:
..... خاتىرىمغە تۇشتى، بۇ ئەمرى ۋاجىبات تەركىن قىلۇرغە چارە تاپالمادىم.
— مۆجىزى.

ۋاجىد [واجد] (ئە) ۋۇجۇدقا كەلتۈرگۈچى، بار قىلغۇچى، ياراتقۇچى:
ئەگەر ۋاجىدۇ مەجىد ئەت ئېيتتىبار؛
ئەگەر ھەييۇ قەييۇم بىر ھۆكمى بار.
— نەۋائى.

ۋادە [وادە] ئۇرۇق، نەسەب؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلى.

ۋادەرىغ [وادرىغ] (پ) «ۋادەرىغا» غا قارالڭ:
گۈلدىن ئايرىلغان كەبى بۇلبۇل مەسەللىك ئۇن چېكىپ،
ۋادەرىغ، مەن يار ۋەسلىدىن جۇدا بولدۇم نېتەي.
— مۇللا سالىھ.

ۋادەرىغا [وادرىغا] (پ) «ۋاي ئەسەت» مەنىسىدىكى ئەپسۇس ۋە پۇشايمانىنى بىلدۈرىدىغان ئۈندەش سۆز:
ۋادەرىغا، ئالەم ئىچرە ئاشنايى تاپمادىم،
بىر باقسىپ كۆڭلۈم ئالۇرغە دىلرەبايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

ۋادى [وادى] (ئە) «ۋادىي» گە قارالڭ:
بۇ تەلەب ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇد بىل،
زاھىدا، سالۇسىغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.
— ئەرشى.

ۋادىئى گۈفتار — سۆز ۋادىسى:
ۋادىئى گۈفتارغە مەشھۇرىنى كەلتۈردى ئىشق،
ساردىن چىقماس سەدا مۇتەرەددىن ئەلھان بولماسا.
— مەشھۇرى.

ۋادىئى ھەيرەت — ھەيرانلىق ۋادىسى:

ۋادىئى ھەيرەتدە ئەزبەسكى ھەرارەت چەكمىشەم،
سايە بەخش ئولغىل مېنىڭ باشىمغە گوياكى ھۇما.
— زەلىلى.

ۋادىي [وادى] (ئە) ۋادا، جىلغا، ساي، دالا، چۆل - جەزىرە:
قىلىپ دەشت ۋادىي، مەراھىلنى تەي،
يۈرۈپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىك پەي.
— نىزارى.

ۋادىي نەۋرەد — دەشت كېزەر، چۆل كېزەر.
ۋادىي تەلەب — تەلەپ ۋادىسى.
ۋادىي تەۋھىد — يەككە - يېگانىلىق ۋادىسى؛ تەۋھىد (بىرىكىش) ئالىمى.
ۋادىي تۈز — توغرىلىق ۋادىسى.
ۋادىي سۇئۇبەت — قىيىنچىلىق، مۇشەققەت ۋادىسى.
ۋادىي فەقرۇ فەنا — پېقىرلىق ۋە پانىيلىق ئالىمى.
ۋادىي فەنا — پانا ۋادىسى.
ۋادىي قەتئ ئەتمەك — كەزمەك، كېسىپ ئۆتمەك.
ۋادىي مەخافەت — خەۋپ - خەتەر يولى، قورقۇنچلۇق ۋادا.
ۋادىي ھەسرەت — ھەسرەت، نادامەت ۋادىسى.
ۋادىي ھەمىم — قىزىغان، ئىسسىق ۋادا.
ۋادىي ھەيرەت — ھەيرەت ۋادىسى.
ۋادىي ئىستىغنا — ئىستىغنا ۋادىسى.
ۋادىي ئىشق — ئىشق ۋادىسى، ئىشق ئالىمى.

ۋادىيە [وادىي] (ئە) «ۋادىي» غا قاراڭ:
كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجەب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئېردى ئوشۇل ۋادىيە.
— ئا. نىزارى.

ۋار [وار] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كەبى، ئوخشاش، ... لارچە» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
دۇشمەنۋار — دۇشمەنلەرچە، دۇشمەنگە ئوخشاش.

ۋارەستە [وارستە] (پ) 1) قۇتۇلغان، خالاس بولغان، ئازاد، بوش. 2) بالاغەتكە يەتكەن.
ۋارەستە بولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق.
ۋارەستە كۆڭۈل — ئازاد، تەشۋىشسىز كۆڭۈل.

ۋارىد [وارد] (ئە) كەلگەن، كېلىدىغان؛ ئېرىشكەن؛ نەقل قىلغان.
ۋارىد بولماق — نەقل قىلماق؛ كەلمەك؛ ئۇچرىماق، دۇچ كەلمەك؛ يۈز تۇتماق.

ۋارىدات [واردات] (ئە) 1) كېلىشى لازىم بولغان نەرسىلەر، خاتىرىگە كەلگەن نەرسىلەر، ئەقلىي چۈشەنچىلەر. 2) دارامەتلەر، كىرىملەر.

ۋارس [وارث] (ئە) مىراس ئالغۇچى، مىراسخور، ۋارىس.
ۋارسى بەرھەق — ھەقلىق مىراسخور، ۋارىسلىققا ھەقلىق.
ۋارسى تەختى جەم — بۇيۇك پادىشاھ؛ جەمشىد تەختىنىڭ مىراسخورى.

ۋازىھ [واضح] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، روشەن:
رىئايەتىڭنى ئەۋلادمانەند، بەلكى ئەكباد پەيۋەند مەرئىي تۇتماغىم شاھ ۋە گەدا ئاللىدە ۋازىھ ۋە ياخشى - يامان قاشىندە لايىھ بولدى.
— نەۋايى.

ۋازىئ [واضح] (ئە) تۇزگۇچى، ياسىغۇچى؛ بېجىرگۇچى؛ ئىجادكار:
بۇ ئەلدەر ۋازىئى ئەزىزلەرغە جايى تەسلىم ۋە تەھسىندۇركى بەغايەت خوپ قىلىپدۇرلەر.
— نەۋايى.

ۋاژگۇن [واژكون] (پ) دۇم، دۇم بولغان؛ تەتۇر؛ پەس، پەسكەش:
ئىشق جامىن ئىچكەلى شامۇ سەھەر بىھۇش مەن،
ۋاژگۇن جامىم بىلە ئاشۇفتە دەستارىمغە باق.
— گۇمنام.
بۇ نە تالىئىدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختۇ ۋاژگۇن،
ھىممەت ئەھلىن بەند ئېتىپ، دونلارنى ئازاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ۋاژگۇنە [واژكونە] (پ) «ۋاژگۇن» غا قاراڭ.

ۋاژۇن [واژون] (پ) «ۋاژگۇن» غا قاراڭ:
بۇ دۇرۇر گەردۇنى دۇنۇ چەرخى ۋاژۇنى ئىشى،
مەن خەزان بولغان چاغىمدا نەۋبەھارىم ئۇچرادى.
— قەلەندەر.

ۋاسىت [واسط] (ئە) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىدىكى، ئوتتۇراھال.

ۋاسىتە [واسطە] (ئە) ۋاسىتە؛ ئارقىلىق، سەۋەبلىك، تۈپەيلىدىن؛ چارە، سەۋەب:
قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ۋاسىتە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.
— ئابىد.
ۋاسىتە ئەيلەمەك — ۋاسىتە قىلماق.
ۋاسىتە شەمئىن ئۆچۈرمەك — ۋاسىتە - سەۋەبلەرنى مەھۋ (بىكار) قىلماق، يوق قىلماق.
ۋاسىتە قىلماق — ئوتتۇرىغا قويماق، ئارىغا چۈشۈرمەك، ۋاسىتە قىلماق.

ۋاسىل [واصل] (ئە) يېتىشكۈچى، ئېرىشكۈچى؛ ئېرىش-

كەن، يېتىشكەن؛ ئۇلاشماق، ئېرىشمەك:
قىلىپ تەي نەچچە كۈن مەنزىل ـ مەراھىل،
دىيارى بەھرەۋەرگە بولدى ژاسىل.
— ناقىس.

ژاسىل ئەيلەمەك — يېتىشمەك، ئېرىشمەك، قوشۇلماق.

ژاسىل بولماق — «ژاسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ژاسىل قىلماق — «ژاسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ژاسىلى دەرگاھ — ئاللاغا، ئاللانماق دەرگاھىغا يېتىشىش.

ژاسىلى ھەق — ھەققە يەتكەن، خۇداغا يېتىشكەن.

ژاسىڭ [واسع] (ئە) كەڭ، پايانسىز.

ژافىر [وافر] (ئە) 1) مول، كۆپ، چەكسىز، ھېسابسىز:
كامىل ھەمد ۋە ژافىر شۈكر ئول سانىئغەكىم، ئىنسان خىلقەتى بەيتمىنماق نەزمىن ئەناسىر تۆرت رۇكنى بىلە تۈزدى.
— نەۋابى.
2) ئارۇز ۋەزنىدىگە تېگىشلىك بىر بەھر:
ئالاردىن بىرى كامىل بەھرىدۇر ۋە بىرى ژافىر بەھرىكىم،
مۇسەممەنى سالىمدە ئاز شېئىر ژافى بولۇپدۇر.
— نەۋابى.

ژافىي [وافى] (ئە) 1) سۆزىدە تۇرغۇچى، ژاپادار. 2) تولۇق، تۈگەل، يېتەرلىك؛ كامىل:
تەئەممۇل بىرلە رايى ئاپتى شافىي،
كى بار ئېردى ئانماق فىكرىگە ژافىي.
— نەۋابى.

ژاقىئ [واقع] (ئە) يۈز بەرگەن، پەيدا بولغان، ۋەقە:
بۇ ژاقىئنى كۆرگەچ دېدىم ئەلھەزەر،
مۇرۇژۇۋەتتىن ئولمىش خاجە بىخەبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژاقىئ بولماق — يۈز بەرمەك، سادىر بولماق، روي بەرمەك، پەيدا بولماق.

ژاقىئ ئولماق — «ژاقىئ بولماق» قا قارالسۇن.

ژاقىئات [واقعات] (ئە) [بىرلىكى: ژاقىئە] ۋەقەلەر، ھادىسىلەر، «ژاقىئە» گە قارالسۇن:
ئول تۈنىكىسم ئىككىنچىسى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ژاقىئاتنى بىر ـ بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادىشاھ ئازادە بەخت ئۈز قەسرىگە يانىپ كېلىپ ... ئۇلارنى دەۋلەت قىلغالى كەشى ئىبەرگەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژاقىئە [واقعە] (ئە) [كۆپۈكى: ژاقىئات/ۋە قايىئ] / 1) ۋەقە، ھادىسە؛ ھەقىقەت؛ يۈز بەرگەن ئەھۋال؛ ئۇرۇش، جەڭ؛ جاڭجال:
خاجە مەلىكەنى ئىستەپ شاھى بەندەرنىڭ باغى ئىچىگە كىرىپ قىز بىلەن كۆرۈشكەنى ۋە قىز شاھى بەندەر بىلە ئارادە ئۆتكەن ژاقىئەلەرنى بىر ـ بىر بايان قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) چۈش، چۈش كۆرۈش:
بىر كېچە ئالارنى ژاقىئەدە كۆرگەندۇركىم، ئانماق ساڭا باقسۇن ئايتىپدۇرلەر ...
— نەۋابى.

ژاقىئە تەئبىرى — چۈش تەبىرى، چۈشكە تەبىر بېرىش.

ژاقىئەئى فىراق — ئاجرىلىش، پىراق ھادىسىسى، ئايرىلىش ۋەقەسى.

ژاقىئەگو [واقعەگو] (ئە + پ) 1) كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى ئېيتىپ بەرگۈچى، ھېكايە قىلغۇچى، ھېكايىچى. 2) چۈشكە تەبىر بەرگۈچى، تەبىرچى.

ژاقىئەن [واقعًا] (ئە) ھەقىقەتەن، دەرۋەقە، دەر ھەقىقەت:
ژاقىئەن ئىشى قىلىپدۇركى، نەزم ئەھلى ئانماق تەئەممۇلىدا ھەيران ۋە تەھەممۇلىدا سەرگەرداندۇرلەر.
— نەۋابى.

ژاقىف [واقف] (ئە) 1) خەۋەردار، بىلگۈچى:
ئادەمزادىكى ئېرۇر گەنجى ئىشق،
ژاقىف ئەمەس چەكمەگۈچە رەنجى ئىشق.
— زەلىلى.
2) ۋەخپە قىلغان، ۋەخپە ئىگىسى (مەسجىت، مەدرىسە، خانىقاھ قاتارلىقلارنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن يەر ۋە باشقا مۈلۈك-لەرنى بېغىشلىغان كىشى).

ژاقىف ئەسرارى پىنھان — مەخپىي سىرلارنى بىلگۈچى، مەخپىيەتلىكنى بىلگۈچى.

ژاقىف ئەيلەمەك — خەۋەردار قىلماق، ئاگاھلاتماق.

ژاقىف بولماق — خەۋەردار بولماق، ئاگاھ بولماق، خەۋەر تاپماق، بىلمەك.

ژاقىف ئولماق — «ژاقىف بولماق» قا قارالسۇن.

ژاقىفى ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەردار.

ژالا [والا] (پ) 1) ئالىي سۈپەتلىك، قىممەت باھا يېپەك-تىن توقۇلغان يۇپقا ماتا، رەخت. 2) يۇقىرى، ئۈستۈن، ئېگىز؛ ئۇلۇغ، كاتتا؛ قەدىرلىك:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچىسى خۇر ـ مەھر، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يېگىست.
— ئەرشى.

ژالا بىنەفش — بىنەپشە رەڭ كىيىم.

ژالايى ماۋيى — ماۋى رەڭلىك كىيىم.

ژاله [واله] (ئە) مەپتۇن، شەيدا، بېرىلىش؛ ئاشىق:

يۈزىدۇر بىر مەھى تابان، لەبىدۇر لەئل يا مارجان،
بولۇپمەن ژالەئى ھەيران سۆزى شىرىنۇ خۇشگۇفتار.
— نەۋبەتى.

ژاله ئەتمەك — «ژاله ئەيلەمەك» كە قارالسۇ.
ژاله ئەيلەمەك — مەيتۈن قىلماق، شەيدا قىلماق.
ژاله قىلماق — «ژاله ئەيلەمەك» كە قارالسۇ.
ژاله ئولماق — مەيتۈن بولماق، شەيدا بولماق؛ ھەيران قالماق.
ژالەۋۇ شەيدا — قانتىق بېرىلگەن؛ مەيتۈن ۋە شەيدا بولغان.

ژالىد [والد] (ئە) ئاتا، پەدەر:
تىرىك ئېردى ژالىد بىلە ژالىدە،
يۈرۈر ئېردى بىر ئىت ئۇلار ئالىدە.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

ژالىدە [والده] (ئە) ئانا:
بەرھەمەنغە بار ئېردى بىر ژالىدە،
نسارا شەھى قۇل ئىدى ئالىدە.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

ژالىدەيىن [والدين] (ئە) ئاتا ـ ئانا:
بۇ مەجمۇئ بىرلو يۈرۈر بولدى جەزم،
قىلىپ ژالىدەين بۇلار بىرلە ئەزم.
— ئا. ئىزارى.

ژالىھ [واله] (ئە) شەيدا، ئەسىر، گىرىپتار، مۇپتىلا؛ بېرىلگەن:
چۇن ئېرۈر پەرۋانە شەمئى مەجلىس ئارا ژالىھى،
نەيلەسۇن ئول مەشئەلى مېھرى جەھان ئارايىنى.
— نەۋايى.

ژالىي [والى] (ئە) ھاكىم؛ ۋىلايەت ھۆكۈمدارى؛ پادىشاھ، ھۆكۈمدار؛ پادىشاھ:
ھەم خەيلى بەنى ئەسەدغە ژالىي،
يۈز خەيلى بەنى ئەسەدچە مالى.
— نەۋايى.

ژام [وام] (پ) قەرز: بۈرج.
ژام ئەيلەمەك — قەرز ئالماق.
ژام بەرمەك — قەرز بەرمەك.

ژامخاھ [وام خواه] (پ) قەرز قىستىغۇچى، قەرز سۆيلەگۈچى:
كۆرمەكلىك ژامخاھنى ماتەمدۇر،
ئەلقىسسەكى بۈرج ئادەمىنىڭ غەمدۇر.
— نەۋايى.

ژامىق [وامق] (ئە) ئاشىق، ئىشقا گىرىپتار؛ «ژامىق ۋە ئۇزرا» قىسسەسىدە ئۇزراغا ئاشىق بولغان شەخس:
... ئۇزراغمدار ئۇنى ھەرارەتىدىن ژامىق جىسمىن ئەشك گىر-
دابىدا غەرق قىلغاندەك ...
— مۇجىزى.

ئول ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاڭا پەرھاد،
تەقى ئەيلە مېنى ژامىق، ئول ئاينى ھەم قىلىپ ئۇزرا.
— موللا بىلال.

ژاھ [واه] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇسنى بىلدۈرىدىغان سۆز — ھەتتىگىنەي، خەپ، دەرىغ.

ژاھە [واهه] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ ئەسۋابى، قورالى.

ژاھەسرەتا [واحسرتا] (پ + ئە) ئاھ، ژاھ (قاتتىق قايغۇرۇش، ئەلەم تارتىش، ھەسرەت چېكىش قاتارلىق مەنە-لەردە ئىپتىلىدىغان ئۇندەش سۆز)؛
تەبەسسۇم ئەيلەبان تاكى نەزەر قىلساڭ گورۇستانغە،
قوپۇپ گوردىن بارى مۇردە ھەمە ژاھەسرەتا دەرلەر.
— زەلىلى.

ژاھىد [واحد] (ئە) بىردىنبىر، يەككە، يېگانە:
سىددىقىم تەشنىيە كەتتى قالدى ژاھىد داغىدە،
گۇل كېتىپ، بۇلبۇل مەسەل سايراپ يۈرۈيدۇر باغىدە.
— موللا سالىھ.

ژاھىدى دانا — يېگانە بىلەرمەن، بىردىنبىر دانا، يېگانە ئاقىل.

ژاھىمە [واهمه] (ئە) ۋەھىمە، قورقۇنچ، ھەرخىل خىيالغا بېرىلىش:
تۇتۇپ دۇرجىنى سالدى چۇن كېمەگە،
كى ھەيرەت بىلە قالدى ژاھىمەگە.
— ئا. ئىزارى.

ژاۋ [واو] (ئە) «و» ھەرپىنىڭ نامى:
«ژاۋ» ژاھىكىم، قۇتۇلماس ھەجر ئوتىدىن ئۇلمەيىن،
ژايكىم ئارامى جان ياجان گۇزارىم سەنمۇسەن.
— موللا سالىھ.

ژاۋەيلا [واويلا] (ئە) ئەپسۇس ۋە قايغۇرۇشنى، ھەسرەت ۋە نادەمەتنى بىلدۈرگۈچى ئۇندەش سۆز؛ ئەي ـ ژاي، ئەپ-سۇس، ئەتتەڭ:
ئاھۇ ژاۋەيلا، بۇ فۇرقەتدە بەسى بولدۇم خەراب.
ئالدۇرۇبدۇرمەن كۆڭۈلنى ئول قەدى زىباسىغە.
— موللا سالىھ.

ژائىز [واعظ] (ئە) ۋەز ئېيتقۇچى، پەند ـ نەسىھەت قىلغۇچى:
كۆنمەدى ئارىق سۆزىگە ژائىزنىڭ،
دېۋە موتېئ ئۇلمەدى ئىنسانىمىز.
— نەسىمى.

ژائنزى ئەبلەھ — نادان ژائنز.

ژائنزگوي [واعظگوى] (ئە + پ) نەسىھەت قىلغۇچى، ژەز ئېيتقۇچى، پەند ـ نەسىھەت قىلغۇچى:
كەل ئەي ژائنزگوي ئەيلەگىل راۋيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان.
— موللا شاكىر.

ژاي [واى] ئاھ، ژاي؛ مۇسىبەت، غەم، غۇسسە:
خەت ئۆزرە بولۇپ گەھى سىمەن ساي،
ماتەملىك ئېتەرگە ئىشق ئېلىن، ژاي.
— ئەرشى.
ئىشتىسىڭ ژە كۆرسەڭ ئىچىڭ ئاغرىغاي،
كېيىن فايدە بەرمەس نەدامەتكە ژاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژاي تارتماق — ئاھۇ پەرياد چەكمەك، قايغۇرماق.
ژاي چەكمەك — «ژاي تارتماق» قا قارالسۇن.

ژايە [وايە] (پ) 1) ھەسسە، ئۇلۇش، نېسىۋە؛ پايدا، بەھرە. 2) ئىستەك، تىلەك. 3) ئېھتىياج. 4) ئادەت. 5) مەنپەئى ئۇزۇق، روھىي ئوزۇق.
ژايە تاپماق — ھاجىتى چىقماق، ھاجەتتىن چىقماق.

ژە [و] (ئە) ژە (باغلىغۇچى):
ئاغاز كىتاب مۇھەببەتنامە ژە مېھنەتكامە ژە ھۇللەئى بەستەدام
ژە شىكەستەئى جام.
— خىرقەتى.

ژەبا [وبا] (ئە) 1) ژابا، يۇقۇملۇق كېسەل؛ ئاپەت، بالا:
ئىشقۇ سۇھبەت خەيلىغە تۆشگەچ نەسىمىدىن ژەبا،
قايدا سالسام زەخىم ئىسلانغان يۇرەكىنىڭ مەرھەمىن.
— نەۋايى.

2) زەرەر، زىيان يەتكۈزگۈچى:
گۈل ئىسى گەر جۈئەل بەلاسىدۇر،
ھەم گۈل ئىس ـ ئوق ئاتىنىڭ ژەباسىدۇر.
— نەۋايى.

ژەبال [وبال] (ئە) 1) ئۆژال، ئەيىب، گۇناھ:
غەمىڭدىن ئۆزگەنىڭ دەفئىن تىلەر بۇ خەستە گۇمنامىڭ،
سېنىڭ ئىشقىڭدا جانا تۇرفە رىند لا ژەبالىدۇر.
— گۇمنام.

2) ئازابلىنىش، ئاياغ ئاستى بولۇش، پايمال بولۇش.
ژەبال ئولماق — گۇناھ بولماق، ئەيىب بولماق؛ ئۆژال بولماق.
ژەبالى جان بولماق — جانغا ئۆژال، زىيان يەتمەك.

ژەتەد [وتد] (ئە) ئاروز ژەزىنىڭ ئۆلچەملىرىدىن بىرى (ئاروزدا ئۈچ ھەرپ ئارقىلىق تەشكىل تاپقان نەزمە).
ژەتەدى مەجمۇئ — ئىككى ھەرىكەتلىك ھەرپ بىلەن بىر ھەرىكەتسىز ھەرپتىن تەشكىل تاپقان بوغۇم، سۆز، كەلىمە.

ژەتەن [وطن] (ئە) 1) ئانا يۇرت، ژەتەن:
يامان كۆرمەك مېنى دوستلار ئىگەمنىڭ بىر قۇلىدۇرمەن،
كىشى قەدرىمنى بىلمەيدۇ، ژەتەننىڭ گەژھەردىدۇرمەن.
— موللا بىلال.

2) ئورۇن، جاي، ماكان؛ ئۆي، ئولتۇراق جاي:
ئالىپ قوللارىمغە بۇ مەيلەغنى مەن،
ساتىپ ئالغان ئېردىم ئۆزۈمگە ژەتەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يولۇمغە مېنىڭ كىم ئۇنۇپدۇر تىكەن،
بۇ ئاغدا ژەتەن ئەيلەمىش كۆھكەن.
— ئا. نىزارى.

ژەتەن ئەتمەك — «ژەتەن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ژەتەن ئەيلەمەك — جايلاشماق، ئورناشماق، بىرەر جاينى ئىختىيار قىلماق.
ژەتەن ئەزمى قىلماق — مەنزىلگە، ژەتەنگە قايتىشنى نىيەت قىلماق.

ژەتەنساز [وطن ساز] (ئە + پ) ماكان، جاي، ئۆي.
ژەتەنساز قىلماق — ئۆي قۇرماق، جاي قىلماق.

ژەتەنگاھ [وطنگاه] (ئە + پ) تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جاي، ماكان، مەنزىل:
ئەي دەشتنى ئەيلەگەن ژەتەنگاھ،
بول ئەزمى شەم، ئول زمانى ئاگاھ.
— نەۋايى.

ژەتىرە [وتيره] (ئە) يولىيورۇق؛ رەۋىش:
كېلىپدۇر سىفەت بۇ ژەتىرە ئاتا،
جىھەت بۇكى بولماس جەزىرە ئاتا.
— نەۋايى.

ژەجەب [وجب] (پ) غېرىچ، ئۆلچەم بىرلىكى.
ژەجەب بەرژەجەب — غېرىچمۇ غېرىچ.

ژەجەد [وجع] (ئە) دەرد، ئەلەم، ئاغرىق، ئازاب:
نە ئۈچۈنكىم تا تىرىكدۇرۇر ئول زالىمى لەئىن،
كۆڭلۈڭگەدۇر ھەلاكەتۇ جانىڭغەدۇر ژەجەد.
— نەۋايى.

ژەجد [وجد] (ئە) مۇھەببەت، سۆيگۈ؛ خۇرسەنلىك، ھاياجان؛ زوق ـ شوق؛ ھاياجانلىنىش:
ئىشق كىتابىدىن ماڭا مىسرەئى ھەسەب ھال ئاچىلغ،
خانىقاھ كۆڭلۈل ئارا رەۋزەنى ژەجدۇ ھال ئاچىلغ.
— زەلىلى.

ژەجدۇرەقس ئەيلەمەك — ھاياجانلاندۇرماق.
ژەجدۇ سەرىر — ھاياجانلىق ئاۋاز.
ژەجدۇ سەئقە — ھاياجانلىق ئاۋاز؛ چاقىرىق.

ۋەجدۇ ھال — زوق ـ شوققا تولغان ھالەت.
ۋەجدۇ ھالەت — زوق ـ شوققا تولغان ھالەت، ھاياجان ـ لىق ھالەت.
ۋەجدۇھال ئەيان ئەتمەك — بىھوش بولماق، ئۆزىدىن كەتمەك؛ ھاياجانلىنىش، جەزبە قىلىش سەۋەبىدىن ئۆزىنى يوقاتماق.
ۋەجدۇھال ئەيلەمەك — ئەھۋالنى بىلمەك، خەۋەردار بولماق؛ ھال ـ ئەھۋالىنى بايان قىلماق؛ بىھوش بولماق، ئۆزىدىن كەتمەك.
ۋەجدۇھال بەرمەك — زوق ـ شوق ئاتا قىلماق؛ ھاياـ جانلاندۇرماق.
ۋەجدۇھال قىلماق — «ۋەجدۇ ھال ئەيلەمەك» كە قا ـ راڭ.
ۋەجھ I [وجه] (ئە) 1) سەۋەب، ۋاسىتە، ۋەج؛ باھانە، يوق:
بۇ ۋەجھىدىن ئەيلەدىم نەچە ئەرز،
بولدى ماڭا ئەرز ئەتمەكىم فەرز.
— ئەرشى.
2) يۈز، بەت، چىھرە.
ۋەجھى ئەكمەل — يېتەرلىك سەۋەب، يول.
ۋەجھى تەسمىيە — ئات (ئىسىم) قويۇش سەۋەبى.
ۋەجھى ھەسەن — 1) گۈزەل چىھرە، چىراي. 2) ئابرۇي، ئېتىبار سەۋەبلىرى؛ ياخشى باھانە.
ۋەجھ II [وجه] (ئە) 1) مەبلەغ، پۇل، مال، بايلىق. 2) ئابرۇي، ئىززەت، ھۆرمەت:
كۆرمەي نەچۈك ئېرۈر تۈرفە سىياقى،
بىلمەي، قىلسا ئىنايەت ۋەجھى باقى.
— خىرقەتى.
3) نەرخ، قىممەت، باھا، ۋەج.
ۋەجھى مەئاش — خىزمەت ھەققى، تىرىكچىلىك ۋاسىتە ـ سى.
ۋەجھى مەي — مەي ھەققى، مەي بەدىلى، مەيگە بېرىلە ـ دىغان مەبلەغ.
ۋەجھە [وجيه] (ئە) «ۋەجىھە» گە قارالسۇن.
ۋەجىھە [وجيهه] (ئە) كۆركەم، سۆلەتلىك، كېلىشكەن؛ شەرەپلىك، ھۆرمەتلىك:
سەييىد سەسەن ئەردەشىر ئۆزلەرى داغى فەقىر ۋە فەنا تەرىقى ئەكمەل ۋەجىھە بىلە زاھىر ئېردى.
— ئەۋلىيا.
ۋەخامەت [وخامت] (ئە) قورقۇنچ، ۋەھىمە، خەۋپ:
نې تەن ئارا بولدى زەخامەت ئاڭا،
نې بۇ زەخامەتدە ۋەخامەت ئاڭا.
— ئەۋلىيا.
ۋەداد [وداد] (ئە) دوستلۇق:
ماڭا كىم، ۋەدادىڭە خۇرسەندەمەن،
جەنابىڭغە شاگىردى فەرزەندەمەن.
— ئەۋلىيا.
ۋەداڭ [وداع] (ئە) ۋىدا، ۋىدالىشىش، خەيرلىشىش.
ۋەدايېئ [ودايع] (ئە) ئامانەتلەر؛ «ۋەدىئەت» كە قارالسۇن:
سۆڭرە رەئىييەتنى ۋەدايېئ دېدى،
خۇررەم ئانى بىلكى بۇ غەمنى يېدى.
— ئەۋلىيا.
ۋەدىئ [وديع] (ئە) «ۋەدىئەت» كە قارالسۇن.
ۋەدىئە [وديعه] (ئە) «ۋەدىئەت» كە قارالسۇن.
ۋەدىئەت [وديعت] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەدايېئ] ئامانەت؛ روھ، جان:
ۋەدىئەت قويۇپ ئاندا ئەسرارىنى،
سالسىپ چۈن مۇھەببەتنىك ئەنۋارىنى.
— ئا. ئىزارى.
ۋەدىئەتنى تاپشۇردى ھەسرەت بىلە،
بالا دەردىدە داغى كۈلفەت بىلە.
— ئا. ئىزارى.
ۋەر I [ور] (پ) ئەگەر، «ۋە ئەگەر» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى:
يەئنى ھەۋا گەرم ھەرارەت فۇزۇن،
ئىككى ھەرارەتدە جۇنۇن ۋەر جۇنۇن.
— زەلىلى.
ۋەر II [ور] (پ) بەرەر نەرسىگە ئىگىلىكنى، ئىگە ئىكەـ ـلىكنى بىلدۈرگۈچى قوشۇمچە:
بەھرەۋەر — بەھرە ئالغۇچى.
پىشەۋەر — ھۈنەر ئىگىسى، ھۈنەرۋەن.
تاجۋەر — تاجدار، پادىشاھ.
ۋەرەق [ورق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋراق] 1) قەغەز؛ ۋاراق، سەھىپە:
ۋەرەقغە كىتاب ئىشى بولدى سەبەت،
ھەزار دۇسەد باز بەنجاھۇ ھەفت.
— ئا. ئىزارى.
2) ياپراق، يوپۇرماق، بەرگ:
ۋەرەق ھۇسن ئەھلى زىمىغە تازۇتقان گۈلئۇزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۆزرە رەشكى خارىمدۇر.
— گۈمنام.
3) يۈز، بەشىرە، چىراي. 4) يېزىق، يېزىق بەتلىرى.
ۋەرەق تاۋەرەق — ۋاراقتىن ۋاراققىچە.

ۋەرەق گۈلشەنى — يېزىق گۈلزارى:
چۈ سۆز ناقىلىغە قەلەم بولدى قۇل،
ۋەرەق گۈلشەنىدە ئاچىلدۇردى گۈل.
— ئا. نىزارى.

ۋەرەق نىگار — 1) رەسىم سىزىلغان ۋاراق. 2) ۋاراقنى يېزىگۈچى، زىننەتلىگۈچى.

ۋەرەق - ۋەرەق — بىرمۇبىر، ۋاراقمۇ ۋاراق.

ۋەرەقۇل - خەيال — كۆڭۈل دەپتىرىگە يېزىلغان ئوي - خىياللار.

ۋەرەقى ئۇزمەك — ۋاراق يىرتماق.

ۋەرەقى ئاسمان — قەۋەت، قاتلام؛ تەبەقە؛

ۋەرەقى زەرفىشان — زەر بىلەن بويالغان، زىننەتلەنگەن سەھىپە.

ۋەرەقى ماۋي — ھاۋا رەڭ قەغەز.

ۋەرەقنەۋەرد [ورق نورد] (ئە + پ) 1) ۋاراقلىغۇچى، ۋاراقنا كۆز يۈگۈرتكۈچى. 2) خەت پۈتكۈچى، كاتىپ. 3) يازغۇچى، مۇئەللىپ.

ۋەرەم [ورم] (ئە) قاپارچۇق، قاپارتماق.

ۋەرەم ھەيئەتى — قاپارتما شەكلى؛ ئىششىپ، قاپىرىپ چىققان.

ۋەرەئ [ورع] (ئە) تەقۋا؛ پەرھىزكارلىق، خۇداگۈيلۇق:
ئاگەر ئىشق ئافەتىن كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ۋەرەئ بىلكىم،
تىلىڭغە ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەتلىغ.
— گۈمنام.

ۋەرەئ ئەھلى — تەقۋادارلار:
ئاشىقى شورىدەدىن قورقۇپ قاچار ئەھلى ۋەرەئ،
شىر كۆرگەچ يوق ئەجەب گەر تۆلكەگە بولسە ھەراس.
— ئەرشى.

ۋەرەئ مۇلكى — پەرھىزكارلىق مەقامى (جاي).

ۋەرەئۇ زۇھد — پەرھىز ۋە تەقۋا.

ۋەرەئكەش [ورع كش] (ئە + پ) پەرھىزكار، تەقۋادار:
قەدەھكەشكە خەرابەت بولدى مەرقۇم،
ۋەرەئكەشغە مۇناجات بولدى مەقسۇم.
— نەۋائى.

ۋەرەئكەش [ورع كيش] (ئە + پ) «ۋەرەئكەش» كە قارالسۇن.

ۋەرتە [ورطە] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشكۈل، ئېغىر ئەھۋال؛ ھالاكەت گىردابى؛ ھالاكەتلىك ھالەت.

مۇھلىك ۋەرتە — ھالاك قىلىدىغان، ھالاكەتكە يۈزلەندۈرىدىغان قىيىنچىلىق.

ۋەرد [ورد] (پ) ئەتىرگۈل، قىزىلگۈل:
مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋرۇزى،
كۆزۈن ياشىدىن يەر يۈزى ۋەردى ياسىمەن بولدى.
— سەككاكى.

ۋەرد تەرمەك — گۈل تەرمەك؛ پايدىلانماق، يۈزىنى تاماشا قىلماق.

ۋەرد ئولماق — سۆيۈملۈك بولماق.

ۋەرزىش [ورزش] (پ) ئادەت؛ مەشىق، كۆنۈكمە؛ ئىش، ھەرىكەت؛ مەشغۇلات:
گەرچە بارمەن، ئەل ئارا گۈمناملىقدۇر ۋەرزىشىم،
باقماغىل گۈلدەك يۈزۈمگە، جىسىم ئارا خارىمغە باق.
— گۈمنام.
كېلۈر ئاندا ھەربىر تەرەپدىن كىشى،
كى تۆججارلىقدۇر ئۇلار ۋەرزىشى.
— ئا. نىزاى.

ۋەرزىش ئەتمەك — ئادەت قىلماق، كۆنۈكمە ھاسىل قىلماق.

ۋەرزىش ئەيلەمەك — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق؛ قوللانماق.

ۋەرزىش بەرمەك — ئۆگەتمەك، كۆنۈكتۈرمەك.

ۋەرزىش قىلماق — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق؛ ئۆگەنمەك.

ۋەرنە [ورنە] (پ) چۈنكى باشقىچە، ئەكسىچە؛ ھەر ھالدا؛ ھەربىر، ھەرقانداق:
خالى خەتتىڭ سىياھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايىدۇ لەشكەر بولماسا.
— زەلىلى.

ۋەرىد [وريد] (ئە) تومۇر.

ھەبلۇل - ۋەرىد — بويىنىدىكى يوغان قان تومۇر:
سۇ تۆشۈپ ئول شاھىدىن بەھەد بەئىد،
ئول يېقىنراق سىزگە مىن ھەبلىل ۋەرىد.
— نەۋائى.

ۋەزارەت [وزارت] (ئە) ۋەزىرلىك.

ۋەزارەت زەيلۇچەسى — ۋەزىرلىك ئورنى.

ۋەزارەت ئىياب — ۋەزىرلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن.

ۋەزان [وزان] (پ) پۈلەنگەن؛ چىققان (شامال)؛ شامالنىڭ ئىسسىشى؛ ئىسسىپ تۇرغان (شامال):
بۇ مەي بويىكىم بولماسا گەر ۋەزان،
تاپار ئېردى مەيخانە كىمدىن نىشان.
— مەشھۇرى.

ۋەزايىف [وظايف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزىفە] «ۋەزىفە» گە قارالسۇن:
بۇ ئىككى بۇقئەنىڭ ئىمارىتى ۋە سەكەنەسىنىڭ ۋەزايىفى بىلە

بارچە مەئۇنەتنى ئاندىن ھاسىل بولۇپ، شەرت قىلغان دەستۇر بىلە سەرف بولغاي.
— نەۋائى.

ۋەززان [وزان] (ئە) ئۆلچىگۈچى، تارازىۋەن:
ئەمما بۇ ھىساب خىرەدى دۇربىن ۋەززانى بىلە ۋە ئەقلى دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمىش.
— نەۋائى.

ۋەزن [وزن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋزان] 1) ئېغىرلىق، ۋەزىن، ئۆلچەم:
كى يۇز تىشە ۋەزنى بىلە پۇتتى ئول،
كى مىتىن سوقۇپ كارىغە ئوردى قول.
— ئا. نىزارى.
2) شېئىرىي ئۆلچەم، شېئىر ۋەزنى. 3) مۇزىكا، كۈي، ئاھاڭ پەردىلىرى. 4) مىقدار، قەدىر، قىممەت، ئەھمىيەت.
ۋەزن كەففەسى — تارازا پەللىسى.

ۋەزىئ [وضيع] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋزائ] 1) پېئىل؛ ئەھۋال، ھال، ھالەت، شەكىل، تۇزۇلۇش؛ رەۋىش، ئۇسۇل، تەرتىپ؛ ئادەت:
كۆرۈپ نەۋرۇز ئانىڭ ۋەزئىنى ناخۇش،
كېلىپ رەھمى، بولۇپ ۋەقتى مۇشەۋۋەش.
— لۇتفى.
2) ئورنىغا قويۇش، ئورۇنلاشتۇرۇش. 3) پىچىم، يارىتىلىش، ئادەت:
ماڭادۇر سادەۋەشلىك ۋەزئ، مەيدىن سەرنىگۈنلۈق خۇي،
ئاچۇق ئەغزا، يارۇق تەن، خەلق ئارا ۋەيرانە مەشرەب مەن.
— مەشرەب.
ۋەزئ قىلماق — 1) تەرتىپكە سالماق، تۇزىمەك. 2) ئىختىرا قىلماق، يارىتماق.
ۋەزئۇ تەۋر — تۇزۇلۇش ۋە كۆرۈنۈش.
ۋەزئۇ ھەيئەت — تۇزۇلۇش سۈرىتى، كۆرۈنۈشى.
ۋەزئۇ ئىرفان — مەرىپەتلىك بولۇش، خۇش پېئىل بولۇش.
ۋەزئى بەھۇدانە — پەسكەشلىك ھالىتى.
ۋەزئى كارگاھ — دۇنيا تۇزۇلۇشى.
ۋەزئى ھەمل قىلماق — پەيدا بولماق؛ تۇغماق، كۆزى يورۇماق.

ۋەزىر [وزير] (ئە) ۋەزىر.
ۋەزىرى راست گام — دادىل قەدەم، توغرا يۈرگۈچى ۋەزىر.

ۋەزىرزادە [وزيرزاده] (ئە + پ) ۋەزىرنىڭ ئوغلى، ۋەزىرنىڭ پەرزەنتى:
مەۋلانا ياري ۋەزىرزادە ئېردى.
— نەۋائى.

ۋەزىفە [وظيفه] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەزائىف/ۋەزايىف]/ 1) ۋەزىپە، تاپشۇرۇق. 2) ماتاش، ئايلىق، نەپىقە؛ خىراج:
ھەر ئايدا بولسا ھەرنەچە يامبۇ ۋەزىفەسى،
شاھ ئىلتىفاتى بېتىمپ ئاڭا كۆندە دەم ـ بەدەم.
— سەبۇرى.

ۋەزئ [وظيع] (ئە) كەمچىك؛ پەس، تۆۋەن؛ ئاۋام، ئاددىي:
چۇ يەكسەر يىغىلدى شەرىفۇ ۋەزئ،
ساز قىلدى ئاغاز بىھەد بەدىئ.
— نەۋائى.

ۋەسائىل [وسائل] (ئە)[بىرلىكى: ۋەسىلە] «ۋەسىلە» گە قارالسۇن.

ۋەسايىل [وسايل] (ئە)[بىرلىكى: ۋەسىلە] «ۋەسىلە» گە قارالسۇن.

ۋەسەت [وسط] (ئە) ئوتتۇرا، مەركەز:
سەجدە قىلىپ قاشلارنىڭ ئوتۇرۇسىدىن ئالغان باشىم،
نې ئۈچۈن مەتلۇب ئېرمىشمدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەت.
— ئەرشى.
ۋەسەت بولماق — ئوتتۇرىدا بولماق.
ۋەسەتى سىن — ئوتتۇرا ياش.
ھەددى ۋەسەت — ئوتتۇرىچە مىقدار.

ۋەسەتلىق [وسطليق] ھەر ئىشتا ئوتتۇرىچە بولۇش؛ ئوتتۇراھاللىق:
كىم ئىتسە ۋەسەتلىق بولىنىدە زۇھۇر،
ئاڭا تۇزسە ئايىنى خەيرۇل ـ ئۇمۇر.
— نەۋائى.

ۋەسساده [وساده] (ئە) ياستۇق، تەكىيە.

ۋەسساف [وصاف] (ئە) تەرىپلىگۈچى، مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى.

ۋەسسەلام [والسلام] (ئە) تامام، ئاخىر، تۈگەش؛ ۋەسسالام:
مىلك يۇز ئاتمىشدە ئېردىكىم ھىجرىي سىنە،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەشفى بولدى ۋەسسەلام.
— نەۋبەتى.
ۋەسسەلام قىلماق — تامام قىلماق، ئاخىرلاشتۇرماق.

ۋەسف [وصف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋساف] تەرىپلەش، ماختاش، سۈپەتلەش:
جەمالىڭ ۋەسفىنى قىلدىم چەمەندە،
قىزاردى گۈل ئۇياتتىن ئەنجۇمەندە.
— ئاتايى.
ۋەسف ئەتمەك — «ۋەسف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛
ۋەسف ئېتەي دەپ گەر ئاتسن تۇتسام زەبانىم ئۆرتەنۇر،

يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىفتارى يەنە.
— ئەرشى.

ۋەسىف ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، سۈپەتلىمەك، ماختىماق:
قايسى بىر ئۇبدانلىقتىن ۋەسىق ئەيلەيىن، ئەي دوستلار،
خاتىرىمنىڭ خۇشلۇقى ھەم دەردىمە دەرمان يېگىت.
— قەلەندەر.

ۋەسىف قىلماق — «ۋەسىق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ۋەسىل [وصل] (ئە) ئۇچرىشىش، قوشۇلۇش، يېتىشىش؛ كۆرۈشۈش، يارغا، يار ۋەسلىگە يېتىش؛ يەتكۈزۈش:
مەسىل ئېردىكى ئادەمگە پەرى ۋەسلى ئەمەس مۇمكىن،
ۋەلى بولدى ماڭا يۈز ئانچە مۇشكىل ئاشنا بولماق.
— ئەرشى.

بۇ قىزنى قىلالى ئاناسىغە ۋەسىل،
كى خۇنابە يۇتقان ئاناسىغە ۋەسىل.
— ئا. نىزارى.

ۋەسىل ئارزۇسى — ۋىسالىغا يېتىشىش ئارزۇسى.
ۋەسىل ئاشكارا بولماق — ئۇچرىشىدىغىنى ئېنىق بولماق، مەقسەتكە ئېرىشمەك.
ۋەسىل ئەييامى — بىر ـ بىرىگە يېتىشىش، قوشۇلۇش كۈنلىرى.
ۋەسىل باغى — يېتىشىش، ئۇچرىشىش بېغى:
ۋەسىل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ گىلتىفات،
سۆزنى جۇشى كۆڭلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۈگۈن.
— قەلەندەر.

ۋەسىل بەزمى — يېتىشىش بەزمىسى؛ ئېرىشىش خۇرسەنچىلىكى.
ۋەسىل جامى — يېتىشىش، كۆرۈشۈش قەدەھى.
ۋەسىل چاغى — ئېرىشىش پەيتى؛ مەقسەتكە يەتكەن ۋاقىت، پەيت.
ۋەسىل دەۋرانى — يېتىشكەن پەيتلىرى، ئېرىشىش دەۋرلىرى.
ۋەسىل سەھابى — ۋىسال بۇلۇتى.
ۋەسىل شەمئى ياقىلماق — يار بىلەن ئۇچراشماق، يارغا يېتىشمەك.
ۋەسىل قىلماق — باغلىماق، قوشماق.
ۋەسىل كامى — دوستلار سۆھبىتىگە مۇيەسسەر بولۇش؛ ۋىسال بەختى.
ۋەسىل كويى — يېتىشىش كوچىسى، ئېرىشىش يولى.
ۋەسىل مەئراجى — يېتىشىشنىڭ يۇقىرى جايى، مەقامى.
ۋەسىل نۇرى — يېتىشىش شولىسى.

ۋەسىل ھەۋاسى — ۋەسلىگە زوق پەيدا قىلىش، ۋىسالىغا ئىشتىياق باغلاش.
ۋەسىل ئۈمىدى — يېتىشىش ئارزۇسى، نىيىتى.
ۋەسىلى جانفەزا — يېتىشىش پەيتىدىكى جان راھىتى، ھالاۋىتى.
ۋەسىلى خەيالى — «ۋەسىل ئۈمىدى» گە قارالسۇن:
ھەر زامان ۋەسلى خەيالى يۈرەكىم قان ئەيلەمىش،
كۆزلىرىمنى دەمبەدەم لەئلى بەدەخشان ئەيلەمىش.
— قەلەندەر.

ۋەسىل ئىشى — ئېرىشىش چېغى؛ يېتىشىش ھەرىكىتى.

ۋەسىلە [وصلە] (ئە) پارچە، ياماق؛ ياماقلىق تون:
تېگىپ خىرقەلەر ئىگنىگە ئەھلى راز،
ئانىڭ كاتانى ۋەسلەسىدىن تەراز.
— نەۋائى.

ۋەسلە ـ ۋەسلە — پارچە ـ پارچە.
زەرق ۋەسلەسى — ياماق پارچىسى.

ۋەسۋاس [وسواس] (ئە) ۋەسۋەسىگە سالغۇچى، بىقارار قىلغۇچى؛ ئىككىلەندۇرگۈچى، يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ۋەسۋەسە:
ۋەسۋاس ئاندىن ئۈمىد ئەتمەك نە يەڭگى،
ئانىڭدەك سۈد ئېلى كۆڭلىدە ۋەسۋاس.
— ئەرشى.

ۋەسۋاس پەيدا بولماق — كۆڭۈلدە تىنچسىزلىق پەيدا بولماق.
ۋەسۋاس قويماق — قورقۇنچ، ۋەھىمىنى تەرك قىلماق.

ۋەسۋەسە [وسوسه] (ئە) توغرا يولدىن ئازدۇرۇش؛ ئىككىلەندۈرۈش؛ ۋەسۋەسە:
ئىمان تاپقان كىشىگە ھەق رەھمەتىدىن،
غەم يوق شايتان ۋەسۋەسەيۇ زەھمەتىدىن.
— نەۋائى.

ۋەسۋەسى [وسوسى] (ئە) ۋەسۋەسىگە چۈشكەن:
سودا ۋەسۋەسىيە كۈندۈز تىنالماس ئۇل،
ئەيلەر كېچە تاڭ ئاتقۇنچە فىكر زەر ـ سىيمەن.
— سەبۇرى.

ۋەسۋەسى تەبئ — ھەربىر نەرسىنى ئويلاپ خىيالى قاچىدىغان كۆڭۈل، ۋەسۋەسىگە چۈشكەن ھالەت.

ۋەسىقە [وثيقه] (ئە) ئىشەنچلىك نەرسە، ئاساسلىنىدىغان نەرسە، نەق دەلىل؛ كاپالەت، ھۆججەت؛ كاپالەتنامە.

ۋەسىقەت [وثيقت] (ئە) ئەھدىنامە، خەت؛ «ۋەسىقە» غە قارالسۇن:
ئەھمەد قىلماي بۇلار ھەقىقەتىنى،

تاپمايىن فىكر ئىلە ۋەسىقەتىنى.
— نەۋايى.

ۋەسىلە [وسيله] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەسايىل] 1) يول، ۋاستە، ۋەسىلە؛ سەۋەب، باھانە:
مۇھىم ئىشلاردا ۋەسىلە قىلىپ،
كى بەيئۇ شىرادا دەلىلە قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تۆھپە؛ سوۋغا:
خاقانى سەئىد شاھرۇھ مىرزا ..... ئۇستاد قىياسىددىن .....
يىل باشىدا تەقۋىم ئىستىخراج قىلىپ بۇ ۋەسىلە بىلە شايەد
مىرزانىڭ مۇبارەك دىيدارىن كۆرە ئالغايمەن.
— نەۋايى.

ۋەسىلە بولماق — سەۋەب، باھانە بولماق.
ۋەسىلە ھىجابىن قىلماق — ئارزۇغا يەتمەك، ئارزۇ توسۇقلىرىنى بىر تەرەپ قىلماق.
ۋەسىلە ئىستەمەك — يول ئىزدىمەك، سەۋەب ئىزدەمەك.

ۋەسىئ [وسيع] (ئە) كەڭ، بىپايان؛ كاتتا، ئۇلۇغ:
بار ئېردىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسىئ،
تەمى ھەم ئەمىقۇ شىكافى رەفىئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەسىئ ئولماق — كەڭ بولماق؛ كېڭەيمەك.

ۋەسىيەت [وصيت] (ئە) ۋەسىيەت، پەند ـ نەسىھەت؛ ۋەسىيەت قىلماق — نەسىھەت قىلماق.

ۋەسىيەتنامە [وصيت نامه] (ئە + پ) ئۆلۈم ئالدىدىن يېزىپ قالدۇرۇلغان ۋەسىيەت خېتى، ۋەسىيەتنامە:
ئانىڭ سايىر سۇلتانلار ئۈچۈن ۋەسىيەتنامەسى بارىكىم، نە-
دەستۇر بىلە سەلتەنەت قىلغايلار.
— نەۋايى.

ۋەش [وش] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئوخشاش، كەبى، دەك» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
قەمەرۋەش — ئايغا ئوخشاش، ئايدەك.
مەلەكۋەش — گۈزەل، چىرايلىق.

ۋەشرەبۇ [واشربوا] (ئە) ئىچىڭلار.
كۆلۈ ۋەشرەبۇ ۋەلا تۆسرىغۇ — يەڭلار، ئىچىڭلار، لېكىن ئىسراپ قىلماڭلار.

ۋەغا [وغا] (ئە) ئۇرۇش، توقۇنۇش؛ غوۋغا؛ جەڭ؛ جاڭجال:
تۆشۈپ چۈن ۋەغا ئالمىسغە دەمى،
دەمى سەئىي ئېتىپ فەتھ ئولۇپ ئالمىمى.
— نەۋايى.

ۋەفا [وفا] (ئە) 1) ئەھد، ساداقەت، ۋەدىدە تۇرۇش؛ ۋاپا:
مەن ۋەفا قىلغانسارى ئارتار جەفاسى يارىنىڭ،
دەردىمە نۇشى لەبىدىن بىردەۋاد، تاپمادىم.
— ئەرشى.

2) دائىمىيلىق، ئەبەدىيلىك:
قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارىنى.
— قەلەندەر.

3) ئىشەنچ:
چۇ بەندەر سەربىرىن ئاڭا تاشلادىم،
ئىتىغە ۋەفالىق ئىشىن باشلادىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفا ئايمىن — ۋاپانى ئادەت قىلغان، ۋاپادار:
نېگە بەس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايمىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بەس.
— ئەرشى.

ۋەفا ئايىنىدىن مەئزۇر تۇتماق — ۋاپاسىزلىق قىلماق، ئەھدىدىن، ۋەدىسىدىن قايتماق.
ۋەفا ئەھلى — ۋاپادارلار، ئەھدىدە تۇرغۇچىلار.
ۋەفا ئەيلەمەك — ساداقەت كۆرسەتمەك، ۋاپا قىلماق.
ۋەفا جامى — ياردىن ۋاپا كۆرۈش؛ ساداقەت جامى.
ۋەفا قىلماق — ئەھدىدە تۇرماق، ۋاپا قىلماق.
ۋەفا كارگاھى — ۋاپا قىلىدىغان جاي، ۋاپا ئورنى:
سەفا بارگاھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفا كارگاھىدا بۇرھان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

ۋەفا كۆرگۈزمەك — ۋاپا قىلماق، ياخشىلىق قىلماق، لەۋزىدە تۇرماق.
ۋەفا گۈلى — ئەھدىدە تۇرۇش، سۆزىگە ئەمەل قىلىش.
ۋەفا گۈلى ئاچماق — ۋاپالىق بولماق، ۋاپا قىلماق، لەۋزىدە تۇرماق، سۆزىگە ئەمەل قىلماق، ئەھد ـ پەيمانىدا تۇرماق.

ۋەفا ئامىز [وفاميز] (ئە + پ) ۋاپالىق، ساداقەتلىك؛ ۋاپادار:
ئانى ئىستەپ يەنە قاشىغە داڭىم،
ۋەفا ئامىز سۆزلەر دەپ مۇلايىم.
— نەۋايى.

ۋەفات [وفات] (ئە) ئۆلۈم، قازا، ۋاپات.

ۋەفاجوي [وفاجوى] (ئە + پ) ۋاپا ئىزدىگۈچى.

ۋەفادار [وفادار] (ئە + پ) ۋاپادار، ۋاپادار كىشى، دائىمىي دوست، ۋەدىسىنى ئەملده كۆرسەتكۈچى، ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى، ساداقەتلىك (يار):
نەدەپ ئىتىغە قىلدىڭ ۋەفادارلىق،

قارىنداشلارنىڭغە جەفاكارلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفاداش [وفاداش] (ئە + پ) ۋاپا قىلغۇچى؛ ياخشىلىق كەلتۈزگۈچى.

ۋەفاسىز [وفاسيز] 1) بىۋاپا، ۋاپاسىز، ئەھدىنى بۇزغۇچى، ئەھدىگە ئەمەل قىلمىغۇچى؛ ساداقەتسىز:
قايسى ھەسرەت بىرلە ئەرمانىن ۋەفاسىز ۋەسلىنىڭ،
قايسى مىھنەت بىرلە رەنجىن فۇرقىتى خۇنخارىنىڭ.
— بابىر.
2) ۋاقتىنچە، ۋاقىتلىق؛ ئۆتكۈنچى:
ۋەفاسىز جەھاندىن يېتىپ ئافەتى،
تەكەللۇمغە يوقدۇر دەمى ئاقەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفاكىش [وفاكيش] (ئە + پ) ۋاپادار، ۋاپا قىلغۇچى، سۆزىدە، ئەھدىسىدە تۇرغۇچى:
كىم يانىدى چۈ نەۋفەلى ۋەفاكىش،
لەيلى ئېلى بولدى فىكرەت ئەندىش.
— نەۋائى.

ۋەقايە [وقايه] (ئە) ھىمايە، قوغدايدىغان؛ قوغداش، ھىمايە قىلىش؛ مۇداپىئە:
گۈلىستانى ۋەقايەدىن بۇيى ئالىيان تەرك ئېتىپ دۇنيا،
بەيادى شاھى ئالەم ھەزرەتى ساھىبقىران كەلدىم.
— زەلىلى.

ۋەقايىئ [وقايع] (ئە) [بىرلىكى: ۋاقىئە] ۋەقەلەر، «ۋاقىئە» گە قارالسۇن.

ۋەقت [وقت] (ئە) ۋاقىت؛ زامان؛ دەۋر؛ پەيت، پۇرسەت؛ پەسىل، مەۋسۇم؛ ئۆمۈر.
ۋەقت بەھارى — باھار پەسلى، باھار ۋاقتى، باھار مەزگىلى، باھار مەۋسۇمى:
كېتىپ قىش، بولسا گەر ۋەقت بەھارى،
كىشىنىڭ بولسا يارى گۈلئۇزارى.
— خىرقەتى.
ۋەقتى سەھەر — سەھەر ۋاقتى، سەھەر مەزگىلى، تاڭ سەھەر:
سەبا ئول دەمدە گۈلدىن رۇخسەت ئالدى،
قويۇپ ۋەقتى سەھەردە يولنى ئالدى.
— خىرقەتى.
ۋەقتى ھەمەل — مارت ئېيى:
بىشارەت تاپىپ ئېردى ۋەقتى ھەمەل،
بۇ بەش يۈز كىشىنى ئالىپ دەر مەھەل.
— مولا شاكىر.
ۋەقت ئىچرە — ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە، پادىشاھلىق پەيتىدە.

ۋەقف [وقف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋقاف] 1) ۋەخپە (مەسجىت، مەدرىسىلەرنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلىنىپ قويۇلغان دارامەتلىك يەر، دۇكان، ساراي ۋە باشقا مال ـ مۈلۈكلەر). 2) تۇرۇش، توختاش (ئوقۇش، سۆزلەش قاتارلىقلاردا). 3) ئارۇز قائىدىلىرىدىن بىرى.
ۋەقف ئەتمەك — نەزىر قىلماق، بېغىشلىماق.
ۋەقف قىلماق — ئاتماق، بېغىشلىماق؛ تەيىنلىمەك.
ۋەقفى سەھىۋى شەرئىي قىلماق — دىن ئۈچۈن نەزىر، ئىنئام ھەدىيە قىلماق.

ۋەقفە [وقفه] (ئە) ۋەخپە؛ توختاش؛ تۇرۇبان قىلىش پەيتى؛ قۇرۇبان ھېيتىنىڭ ھارپا كۈنى (ئالدىنقى كۈنى):
شەيخ كەمال تۇربەتىي ..... فەقىر ئانى كۆرەرگە كۆپ ئارزۇم بار ئېردى، ئالىشالمىغ بۇ نەۋئ ۋاقىئ بولدىكىم، مەشھەددە غەرىب ۋە خەستە بىر بۇقئەدە يېتىلىپ ئېردىم، قۇربان ۋەقفەسى بولدى.
— نەۋائى.

ۋەقفىي [وقفى] (ئە) ۋەخپە ھۆكۈمرانلىرى، ئەمەلدارلىرى؛ ۋەخپىدىن دارامەت ئالغۇچىلار:
ۋەقفىيدىن فەرھىز قىلغىل ئەي ھەقىر،
ياخشىراقدۇر ۋەقفىيدىن ئىچكەن چەغىر.
— خەراباتى.

ۋەقفىيە [وقفيه] (ئە) 1) ۋەخپىنامە، ۋەخپە ۋەسىقىسى، مۈلۈكنىڭ ۋەخپىگە ئايلانغانلىقى ھەققىدىكى ھۆججەت. 2) ئەسەر نامى.

ۋەقفىيەت [وقفيت] (ئە) «ۋەقفىيە» گە قارالسۇن:
قۇزاتى ئىزام مۇرافەن شەرئىي زىمىنىدە ۋەقفىيەت ھۆكمى قىلىپ، بۇ مەھدۇداتنى ئۆز سىجىللاتى بىلە مۇۋشىھە .....
— نەۋائى.

ۋەكالەت [وكالت] (ئە) ۋەكىللىك، ئۆزگىلىك.

ۋەگەر [وكر] (پ) 1) ئەگەر؛ «ۋە» بىلەن «ئەگەر» دىن تۈزۈلگەن سۆز، يەنى «ۋە ئەگەر» نىڭ قىسقارغان شەكلى. 2) خاھ، ياكى، يا:
ئەگەر شاھ بولسۇن ۋەگەر ئول گەدا،
بىر ئۇرلەر قىزىنى ئاڭا بىئەيا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەگەرنە [وكرنه] (پ) ناۋادا، ئۇنداق بولمىغاندا:
مۇنىڭ ئىشلارىنى ۋەسەنگە قويۇڭ،

ۋەگەرنە يوق ئېرسە ئىزىنى ئويۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ۋەگەرنە قۇتۇلماس ئۇلاردىن جانىڭ،
بۇ چۆللەردە قالغاي مالىڭ ھەم تەنىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلاتۇسرىنغۇ [ولاتسرغوا] (ئە) ئىسراپ قىلماڭلار!

ۋەلادەت [ولادت] (ئە) تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش:
ئۆزىگە شەرەپ بىلدى دانا مۇنى،
كى ئول ۋاقىتى ئېردى ۋەلادەت كۇنى.
— نەۋائى.

ۋەلايەت [ولايت] (ئە) ۋەلىيلىك، ئەۋلىيالىق؛ ئەزىز-لىك؛ ھاكىملىق؛ ھۆكۈمرانلىق:
ۋەلايەت ئىشىغە بېرىپ ئىنتىزام،
سىپەھلەرغە بەردىم ئەمەل ۋەسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن زىيائى.

ۋەلايەت ئاسار — ھۆكۈمرانلىق نىشانىسى.

ۋەلايەت ئەھلى — ۋەلىيلەر، ئەۋلىيالار، كارامەت كۆر-سەتكۈچىلەر.

ۋەلايەت دەستگاھ — ھۆكۈمران؛ مۇتنەۋەر.

ۋەلايەت سىپېھرى — ۋەلىيلىك چوققىسى، ئەۋجى.

ۋەلايەت شىئار — ۋەلىي، نىشانلىق.

ۋەلەد [ولد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋلاد] پەرزەنت، ئوغۇل، بالا:
بۇ دەۋلەت بىلە يوق ماڭا بىر ۋەلەد،
قارىلىقدا قىلغاي ئىشىغە مەدەد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلەھۇ [ولە] (ئە) ۋە ئۇنىڭغا («ۋە» بىلەن «لەھۇ» — ئۇنىڭغا سۆزىنىڭ قوشۇلمىسى) :
ئەي نەۋائىي، ئاڭاكىم بار ئېسە بۇ راھ نەسەب،
رەۋۋەخەھۇل ـ لاھۇ تەئالا ۋەلەھۇ ھۇسنى مەئاب.
— نەۋائى.

ۋەللاھ [والله] (ئە) ئاللا، خۇدا، تەڭرى:
غەيرلىق كۆڭۈل ئىچرە يوقدۇرۇ، ۋاھ،
بىلكىم يادىڭدا بولسە ۋەللاھ.
— ئەرشى.

ۋەللاھۇ [والله] (ئە) ئاللا، خۇدا، تەڭرى:
تولادىن ئۆز كۆڭۈلنى، بىرگە بەرگىل،
ئاڭەر بىردۇر ۋەلي ۋەللاھۇ ئەكبەر.
— ئەرشى.

ۋەللاھۇ ئەئلەم — خۇدا بىلگۈچىدۇر، خۇدا ئاڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب — توغرىسىنى ئاللا ياخشىراق بىلىدۇ، ئاللا ئاڭ توغرىسىنى بىلگۈچىدۇر.

ۋەللاھۇ بىللاھ — خۇدا ھەققى، خۇدا ئۈچۈن:
كۆرە بىلمەن سېنىڭ دەردىڭنى، ئەي ماھ،
چىن ئايتۇرمەن مۇنى «ۋەللاھۇ بىللاھ.»
— لۇتفى.

ۋەللەيل [والليل] (ئە) قۇرئان سۈرىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى (مەنىسى: تۈن قارانغۇسى بىلەن قەسەم ئىچىمەن) ؛ بىرەر نەرسىنىڭ قارىلىقىنى تەرىپلەشتە «سۈرەتى ۋەللەيل» (تۈن قارانغۇسى) غا ئوخشىتىلىدۇ:
«ۋەششەمسى» يۈزۈڭ فەسانەسىدۇر،
«ۋەللەيلى» ساچىڭ نىشانەسىدۇر.
— ئەرشى.

ۋەلمۇتەخەللىق [والمتخلق] (ئە) خۇلقلۇق.

ۋەلمۇتەخەللىقۇ بىئەخلاقىللاھ — خۇش خۇلقلۇق، ئەدەپلىك؛ تەربىيىلىك؛ تەڭرى ئېيتقان خۇلق بىلەن خۇلقلا-نغان.

ۋەلۋەلە [ولوله] (پ) داد ـ ۋاي، توپىلاڭ؛ پىغان، نالە، پەريات، شاۋقۇن ـ سۈرەن:
تۇرار ئېردى مۇنداغ يامان سۆز بىلە،
ئۇلۇس جەمئى بولدى قىلىپ ۋەلۋەلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلي [ولى] (پ) لېكىن، ئەمما، بەلكى، بىراق:
ئەگەرچە بىنىشان بولماق ماڭا مەتلۇبدۇر، ئەرشى،
ۋەلي مەرغۇبدۇر مەھرويلەرغە ئاشنا بولماق.
— ئەرشى.

ۋەلىك [وليك] (ئە) لېكىن، ئەمما، بىراق، بەلكى:
ۋەلىك ئول ئاي ئۇزارىن ئاھ تابى،
نەزەردە قىلمىش ئېردى ماھ تابى.
— نەۋائى.

ۋەلى [ولى] (ئە) ئەۋلىيا، ئەزىز؛ ئىگە، ساھىب:
ۋەلى ـ غوجا دەپ قىلدىلەر ئىھتىيات،
كى ئىخلاس قىلىپ ئەيلەدى ئىنقىياد.
— مولا بىلال.
لۇتفۇڭ خەفى سۇنمۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن يا ۋەلى يۇرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.
— شەۋقى.

ۋەلي مۇتلەق — ھەقىقي ئەۋلىيا.

ۋەلىئەھد [ولى عهد] (ئە) ۋەلىئەھد، پادىشاھ مىراسخو-رى، تاجۇ تەخت مىراسخورى، ۋارىسى.

ۋەلىئەھد بولماق — تاجۇ تەخت مىراسخورى بولماق.

ۋەلىئەھد قىلماق — تاجۇ تەخت مىراسخورى قىلماق.

ۋەلىنېئمەت [ولى نعمت] (ئە) 1) ساھىبى ئېھسان،

ئې

ئېتەك [ايتاك] 1) ئېتەك (تاغ ئېتىكى):
ئېتەك ساري چېرىككە بەردىلەر مەيلى،
كى تۆتمىش ئېردى سەھرانى قىزىل سەيلى.
— نەۋايى.

2) ئېتەك (كىيىم ئېتىكى):
ئالسىپ فىراقىڭ ئوتى جانىنى، قان ئاقسىپ كۆزدىن،
بۇ لەئلۇ مارجان بىلە دەمبەدەم تولار ئېتەكىم.
— گۇمنام.

ئېر [ايىر] «ئېرەن» گە قارالسۇن.

ئېرەن [ايران] ئەر، ئەرلەر؛ مەرد، ئەزىمەت:
ھەركىمكى ئەدەبسىزدۇر، ئىشىن ئەيتەر بىل،
ئەلقىسسە ئېرەنلەرغە ئەدەب زېبۇەر بىل.
— نەۋايى.

ئېرەنلىك [ايرانليك] ئەرلىك، مەردلىك، باتۇرلۇق:
ئاڭلا ئېرەنلىكدىن ئانى بەنەسىب،
نې دېسە نامەرد ئەمەستۇر غەرىب.
— نەۋايى.

ئېرتە [ايرته] 1) ئەتە؛ 2) ئىلگىرى، ئاۋۋال:
ۋە ھىندىستان مۇلكىدە بىر - بىردىن ئېرتە تۇشتىلەر.
— نەۋايى.

ئېرتەكى [ايرتەكى] ئەدىمكى، ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى؛ كونا:
ئەي نەۋايى، ھەجرىدىن يىللەر كۆيۈپ، ئول بۇەفا،
دېمەدىكىم، نەيلەر ئول ئۇششاق ئىچىندە ئېرتەكىم.
— نەۋايى.

ئېرتىفاۋ [ارتفاع] (ئە) يۇقىرى؛ كۆتۈرۈلۈش:
قىزى كەلگەنىنى قىلىپ ئىستىماۋ،
بولۇپ غەم تاغى كۆڭلىدىن ئېرتىفاۋ.
— زەلىلى.

ئېردەم [ايردم] پەزىلەت؛ قۇدرەت:
بارچە ئېردەملەردە ھۇسنىغە يارىشا ئېردى.
— نەۋايى.

ئېردى [ايردى] ئىدى (يارىمچى پېئىل):
بارۇر بولدۇم ئانىڭ ئۆيى سارىغە،
ماڭىپ ئېردىم ئەندەككىنە نارىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرسە [ايرسا] بولسا (شەرت مەنىسىنى ئىپادىلىگۈچى يارىمچى سۆز)؛ شۇنداق قىلىپ، شۇنداق بىلەن:
كۆنخان بەسى ئادىل ۋە دىلاۋەر خان ئىدى. يەتمىش يىل خانلىق قىلىپ، دۇنيادىن سەفەر قىلدى. ئېرسە، ئىنىسى ئاي خان تەختىغە ئولتۇردى ۋە يۇرتنى ۋەسىئ، خەلقنى مەئمۇر قىلدى.
— موللا مىر سالىھ.

ئېركەن [ايركان] ئىكەن (يارىمچى پېئىل):
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنسەن،
كىم بىلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

ئېركىن [ايركين] ئىكىن، ئىكەن (يارىمچى پېئىل):
نە بولغاي ئېركىن ئەي دىلبەر مۇسۇلمانزادە گەر بولساڭ،
فىراقى ھەجرىمە جانا ۋىسالىڭنى دەۋا قىلسام.
— قەلەندەر.

ئېرگەنە [ايركنه] چېدىرنىڭ ئىشىكى
ئېرگەنە ياساماق — چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ياسىماق، تۇزىمەك.

ئېرمان [ايرمان] ئەمەسمەن:
ئاستانىڭ تەكيەگاھىمدۇركى، تەختى جاھ ئېرۇر،
لېك دەربانىڭ مەدارا سىغە ئېرمان مۇستەنىد.
— نەۋايى.

ئېرمەس [ايرماس] ئەمەس:
ماڭا بىس گۈشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خوباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.

ئېرمىش [ايرميش] ئىمىش (يارىمچى پېئىل):
ھەرىمكىم نە مىھر ئولغاي ئانىڭ يا ھەمدەمى ئەيسا،
يوق ئېرمىش جىلۋەئى جانادىن ئۆزگە ھېچ ئاندا.
— ئەرشى.

ئېرن [ايرن] لەۋ، كالپۇك، «ئىرىن» گە قارالسۇن:

ئانىڭ ساڭا سالدى گەجەكلىك سۆتۈن.
— نەۋائى.

ۋەھشي [وحشى] (ئە) 1) ۋەھشي، ياۋايى، يىرتقۇچ:
قىلىپ قانى تاغ دامەنىن لالەزار،
ھەمە ۋەھشىيلەر يېغلادى زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.
2) جاھىل، نادان، نادان ئادەم.
ۋەھشي غازال — ياۋا كېيىك:
سەييادلىق پەنىمدۇر مېنىڭ ئىشق تارىدىن،
ۋەھشي غازالدەك قويۇپمەنكى دالىلەر.
— مەشھۇرى.
ۋەھشي سەھرانى سەيد قىلماق — سەھرادا ياشىغۇچى ھايۋانلارنى ئوۋ قىلماق؛ يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلىپ سەھراغا كەتمەك.
ۋەھشي فىئال — ياۋايى پېئىللىق، ياۋايى خۇلقلۇق.
ۋەھشي فىكەن — ياۋايى ھايۋانلارنى قولغا چۈشۈرگۈچى، ئوۋلىغۇچى.

ۋەھكى [وهكى] (پ) تەئەججۇپ، تەئەسسۇپ:
ۋەھكى، ھەجرىڭ ئوتى جېسمى ناتەۋانىم ئۆرتەدى،
ناتەۋان جانىمغە تۈشگەن شۇئلە جانىم ئۆرتەدى.
— نەۋائى.

ۋەھكىم [وهكيم] (پ) «ۋەھكى» گە قارالسۇن:
سۆيۈدى دەرگەھىدىن باش كۆتەرمە، ئەرشىيا، ۋەھكىم،
جەھاندا بولمادى مۇنداغكى شاھى خۇرەدان پەيدا.
— ئەرشى.

ۋەھىم [وهم] (ئە) «ۋەھىم» گە قارالسۇن:
ۋەھىمدىن ئۆرتەندى جانىم قانلار ئۆزرە داغكىم،
قويغانىمدىن نەچچەيۈزدە خال ئەمىس بەلگۈ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ۋەھھاب [وهاب] (ئە) ساخاۋەتلىك؛ ئالىي ھىممەت؛ كۆپ ھەدىيە بەرگۈچى؛ سېخىي (خۇدانىڭ سۈپىتى):
سىفاتىڭ كېلىپدۇر غەفۇرۇر ـ رەھىم،
كى سەتتارۇ ۋەھھاب شاھى كەرىم.
— ئا. نىزارى.

ۋەھھابلىغ [وهاب ليغ] ئالىي ھىممەتلىك، ساخاۋەتلىك:
ئەما نېچۈككى ۋەھھابلىغ تەقازايى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەما-لىيەت قىلدى.
— نەۋائى.

ۋەھ ـ ۋەھ [وەوە] (پ) ۋاي ـ ۋۇي، ۋاھ ـ ۋاھ، («ئەجەب، ئەجەبا، تەئەججۇپ، ئەجەبلىنىش، پۈشايمان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلاتقۇچى ئۈندەش سۆز):
ئېتىپ غەم رەختىنى جان ئۆزرە تەھ ـ تەھ،

قىلىپ ھەر لەھزەدە يۈز نەۋئى ۋەھ ـ ۋەھ.
— خىرقەتى.

ۋەھىد [وحيد] (ئە) يالغۇز، يەككە، يېگانە، «ۋەھدەت» كە قارالسۇن.
ۋەھىدى زەمان — دەۋرىنىڭ، زامانىنىڭ يېگانىسى.

ۋەھىم [وهيم] (ئە) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە؛ ھاياجان؛ قورققان. 2) خەۋپ، خەتەر. 3) خىيال، گۇمان، ئوي، پىكىر.
ۋەھىم ئەتمەك — «ۋەھىم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ۋەھىم ئەيلەمەك — ساقلانماق؛ قورقماق.

ۋەھىمناك [وهيم ناک] (ئە + پ) قورقۇنچ بىلەن، ۋەھىمە بىلەن:
كى بىر ـ بىر باسىپ كەلدىلەر ۋەھىمناك،
بۇ ئۈچ جىڭغا جىسەكچى ئۇرار تاك ـ تاك.
—موللا شاكىر.

ۋەھىي [وحى] (ئە) خەۋەر، يولىيورۇق (ئاللانىڭ).
ۋەھىي ئەسەرلىق — تەسىرلىك، كۆچلۈك سۆز.
ۋەھىي نازىل بولماق — ئاللانىڭ سۆزى، يولىيورۇقى نازىل بولماق، چۈشمەك.
ۋەھىي يوھا — كەلتۈرۈلگەن خەۋەر.

ۋەئدە [وعده] (ئە) ۋەدە، ئەھدە ـ پەيمان؛ ئىشەندۈرۈش:
بۇ دۇرمۇ ھۇسن ئېلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچىلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.
— قەلەندەر.
ۋەئدە قىلماق — ۋەدە قىلماق، سۆز بەرمەك.
ۋەئدە گاھ — ۋەدىلەشكەن جاي؛ ۋەدىلىشىش جايى.
ۋەئدەئى سۈبھى ۋىسال ئەيلەمەك — سەھەردە ئۇچرىشىش ئۈچۈن ۋەدە قىلماق؛ سۆز بېرىشمەك.
ۋەئدەئى ۋەسل ئەتمەك — ئۇچرىشىپ سۆھبەتلىشىش-كە ۋەدە بەرمەك.
ۋەئدەئى ۋەسل ئەيلەمەك — ئۇچرىشىشقا ۋەدە بەر-مەك.

ۋەئز [وعظ] (ئە) پەند، نەسىھەت، ۋەز؛ نۇتۇق:
سەرۇپا بەرھەنلەرنى كۆرۈپ ۋەئز ئايتادۇر،
زاھىد غۇرۇرى غەفلەت ئىلە گىرۇدار ئوقۇپ.
— زەلىلى.
ۋەئز جەشنى — نەسىھەت سۆزلىرى، ۋەز (نۇتۇق) سۆزلىنىدىغان يىغىلىش، مەجلىس.
ۋەئزى رەببانى — پەندى ـ نەسىھەت خۇداغا مەنسۇپ.
ئىشت مەشھۇرى نەزمىنى ئىستەر ئېسىڭ سەن ۋەئزى رەببانى،

كى ھەر رەنگىن سەدالەر ساريدىن گۇلباڭگى ۋەھدەتدۇر.
— مەشھۇرى.

ۋەئىد [وعيد] (ئە) قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش، ئاگاھلاندۇرۇش:
دېدى مېھمانىڭ بولۇپ يۇز جەۋر ئىلە ئەيلەي ھەلاك،
ۋەھكى بار ئول شوخنىڭ ھەر ۋەئدەسىدە يۇز ۋەئىد.
— نەۋايى.

ۋەئىللا [والا] (ئە) بولمىسا، ئەمما.

ۋەيا [ويا] ۋەيا، ۋە لېكىن، بەلكى؛ يا، ياكى:
ئانىڭ ئەۋۋەلى يوق ۋەيا ئىنتىھا، ئانىڭ ئاخىرى يوق ۋەيا ئىبتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەيران [ويران] (پ) 1) خاراب، ۋەيران؛ بۇزۇق:
سەيد بىپەرۋا يۇرۇر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شەھنىڭ ئەيازى بولماسا.
— زەلىلى.
2) مەنزىل:
ئۇرۇپ گام ئاندا گورىستانغەچە،
چېكىپ ئاھ، يەتكۇنچە ۋەيرانغەچە.
— ئا. نىزارى.
2) راھەتسىز؛ تىنچسىز؛ قىينىلىش؛ يامان كەيپىيات، غەمكىنلىك:
بارچە تەشۋىشى زەمانە چۇغز بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئېردى گەر بۇ كۆڭلۇم ئۆي ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

ۋەيران ئەتمەك — بۇزماق، يىمىرمەك.

ۋەيران ئەيلەمەك — بۇزماق، يىقىتماق، خارابىگە ئايلاندۇرماق.

ۋەيران بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق؛ جاپا كۆرمەك.

ۋەيران تاپماق — بۇزۇق ۋە خارابە ھالەتتە كۆرمەك.

ۋەيران قىلماق — 1) خاراب قىلماق، بۇزماق، خارابىگە ئايلاندۇرماق. 2) خاپا قىلماق، ئازار بەرمەك.

ۋەيران كۆڭىل كىشۋەرىن ۋەيران قىلماق — كۆپ جاپا ۋە ئەلەم كۆرگەن كۆڭۈل ۋە جاراھەتلىك دىلنى خاراب قىلماق.

ۋەيرانە [ويرانە] (پ) 1) خارابە، بۇزۇلغان جاي، يىقىلغان بىنا، تاشلاندۇق ماكان، ئۆي. 2) جەبىر تارتقان، ئازاب چەككەن، جاراھەتلەنگەن كۆڭۈل:
فەقر دەردىگە چۇنان سەبر ئەيلەگىل،
پادىشاھ ۋەيرانەدىن ئالماس خىراج.
— شەۋقى.

خەستە كۆڭلۈمگە نۇزۇل ئەتسەڭ خىرام ئەيلەپ نېتاڭ،
نەڭ ئەمەس خۇرشىدغە تۇشمەك ئەگەر ۋەيرانەدۇر.
— ئەرشى.

ۋەيرانە سوز — ۋەيرانىنى، خارابىنى كۆيدۇرۇش.

ۋەيراننىشىن [ويراننشين] (پ) ۋەيرانىدە، خارابىيلىقتا ئولتۇرغۇچى، ياشىغۇچى:
بار ئېردىم مەن چۇغزە ۋەيراننىشىن،
ھەمىشە ئولۇم ئەھلىغە ھەمنىشىن.
— غەرىبى.

ۋەيس [ويس] (ئە): ۋەيسى قەرەن - زامان دەرۋىشى، ئەسىر تەلەپكارى؛ خۇدا ۋە رەسۇلغا جان پىدا ئەۋلىيا:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتۇل - ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى قەرەننىڭ گەر مىھارى بولماسا.
— زەلىلى.
زۇلفۇڭ خۇمىدىن كەلدى ماڭا بۇيى مۇھەببەت،
جان ئەھمەدىگە تامۇنى ۋەيسى قەرەن ئەتتىم.
— گۇمنام.

ۋەيل [ويل] (ئە) دوزاخ، دوزاخ نامى:
شەيخ ئەگەر دۇنياغە ئەندەك قىلسە مەيل،
كىرگۈسى دەۋزەخقە ئول دەۋزەخكى ۋەيل.
— خەراباتى.

ۋەيل ئەۋى — دوزاخ.

ۋەيلا [ويلا] (ئە) داد، پەرياد.

ۋەيلا چەكمەك — پەرياد قىلماق، پىغان چەكمەك.

ۋۇجۇد [وجود] (ئە) بارلىق، مەۋجۇتلۇق؛ ھايات؛ تەن، جىسىم، گەۋدە:
بىنا ئەتمىش ۋۇجۇدۇڭ ئۇرۇشىنى نۇر ئەۋۋەلدىن،
ئاڭا سالمىش كۆزۈڭ كىم رىشتەئى لەۋلاكىدىن ئارقاغ.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد ئايىنى — بارلىق، ھاياتلىق قانۇنى.

ۋۇجۇد ئەنجۇمەنى — بارلىق، مەۋجۇتلۇق يىغىنى.

ۋۇجۇد بەزمگاھى — بارلىق، ھايات بەزمگاھى.

ۋۇجۇد تەختگاھى — بارلىق، مەۋجۇدات.

ۋۇجۇد تۇتماق — مەۋجۇت بولماق، پەيدا بولماق؛ تەكرارلانماق، يۇز بەرمەك؛ يول قويۇلماق؛ گەۋدىلەنمەك.

ۋۇجۇد جىلۋەگاھى — تۇغۇلۇش.

ۋۇجۇد رەختى — تەن، بەدەن:
بېخىللىك ئەيلەمەگىل ئول ئەجەب يامان خىسلەت،
ۋۇجۇد رەختىنى دەۋزەخدە قىلماغىل شالتاق.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد سالماق — گەۋدىلەنمەك، ئۆزىنى كۆرسەتمەك؛ كۆرۈنمەك.

AltunOq

ۋۇجۇد سەفھەسى — ھايات سەھىپسى:
باشىم كېتىپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسىگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد شەھرى — مەۋجۇت ئالەم، بارلىق ئالىمى.

ۋۇجۇدقە كەلمەك — روي بەرمەك، يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.

ۋۇجۇد گۈلشەنى — تۇغۇلۇش؛ يورۇق دۇنيا.

ۋۇجۇد گۈلىستانى — بارلىق، مەۋجۇت دۇنيا؛ مەۋجۇدات.

ۋۇجۇد مۈلكى — بارلىق مۈلكى.

ۋۇجۇدى ئەدەم بولماق — ھاياتىدىن ئايرىلماق، ئۆلمەك:
مۇنى ئاڭلابان يار شىرىن سەنەم،
چېكىپ ئاھ، بولمىش ۋۇجۇدى ئەدەم.
— ئا. نىزارى.

ۋۇجۇد ئىقلىمى — ھاياتلىق بار جاي، مەملىكەت، قىتئە:
ۋۇجۇد ئىقلىمى ئىچرە شەھسۇۋارىكسىم ئات ئويناتمىش،
فەنا تاپۇتىدىن ئۆزگە ئۇنماك ئاخىر سۈۋارى يوق.
— مەشھۇرى.

ۋۇجۇدى مۇتلەق — ئەبەدىي بارلىق، مەۋجۇدات؛ ئاللا، خۇدا.

ۋۇجۇدى ھەقىقىي — سوپىزىم تىرمىنى؛ بارلىق سۈپەتىنى يوقاتقان، روھانىيلاشقان.

ۋۇجۇھ [وجوه] (ئە) [بىرلىكى: ۋەجھ] «ۋەجھ» گە قارالسۇن.

ۋۇرد [ورد] (ئە) كېلىش، يېتىش، يېتىشىش:
مەكان ئۇتتى چۈن تەخت ئۆزە يازدىجۇرد،
تەھەددىيۇ زۇلم ئەيلەدى ئەلگە ۋۇرد.
— نەۋائى.

ۋۇرۇد [ورود] (ئە) «ۋۇرد» گا قارالسۇن.

ۋۇزەرا [وزرا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزىر] ۋەزىرلەر:
سۇلتان ۋۇزەرا ـ ئۇمەرا، لەشكەرلەرى بىلەن پايتەخت يار-
كەندىن ئاتلانىپ تارىم دەرياسىنى بويلاپ، تەرك مەكان دەشتە-
گە شىكارغە يۈزلەندىلەر.
— مۆجىزى.

ۋۇزۇھ [وضوح] (ئە) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ ئېنىقلىق، روشەنلىك؛ بايان، ئىزاھ.
ۋۇزۇھ بەرمەك — ئىزاھ بەرمەك.
ۋۇزۇھ تاپماق — ھەقىقەت تاپماق.

ۋۇزۇۋ [وضوء] (ئە) تەرەت؛ نامازغا ئۈچۈن يۇز، قول ۋە پۇتلارنى تەرتىپ بىلەن يۇيۇش:
گەر ۋۇزۇۋ ئۈستۈن ۋۇزۇۋ قىلسە كىشى،
نۇرى ئۈستۈن نۇرلۇق بولغاي ئىشى.
— خەراباتى.

ۋۇزۇۋ ئىبرىقى — تەرەت ئۇرۇنى، تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۇرۇن، چۆگۈن.

ۋۇسئەت [وسعت] (ئە) كەڭلىك، كاتتىلىق، بىپايان؛ مۇساپە:
بۇلارنىڭ ھىسابى ئەدەددىن فۇزۇن،
شەھەر ۋۇسئىتى ئىبرەدى ھەددىن فۇزۇن.
— ئا. نىزارى.

ۋۇسئەتى مەشرەب — يولىورۇقنىڭ كەڭلىكى، كۆپلۈكى.

ۋۇسلە [وصله] (ئە) «ۋۇسلەت» كە قارالسۇن:
خىرقەسىدە ۋۇسلەلەر ئىبرەدى ئەرىغ،
رەڭلەر ئاندا قىزىل، ياشىل، سەرىغ.
— نەۋائى.

ۋۇسلەت [وصلت] (ئە) يېتىشىش، ئېرىشىش، قوشۇلۇش؛ ئالاقە؛
ۋۇسلەت بەشارەتى — يېتىشىش خىيالى، قوشۇلۇش، ئالاقە ئۇچۇرى، بېشارىتى.
ۋۇسلەت قىلماق — يېتىشمەك، قوشۇلماق.

ۋۇسمە [وسمه] (پ) ئالامەت، نىشان، بەلگە؛ ئوسما:
ئەگىنىدە كۆڭلەك ھەربىرى جامە تەتىللاسى بار،
نىمچە نارەنجى سەنەمنىڭ ۋۇسمەدىن قاش ياسى بار.
— ئەرشى.

ۋۇسمە چەكمەك — ئوسما قويماق؛ قېشىنى قارا قىلماق.

ۋۇسۇل [وصول] (ئە) يېتىشىش، ئېرىشىش، مۇشەررەپ بولۇش:
ھەمۇلدەم قاشىمغە بولۇپ ھازىر ئۇل،
دېدى: پادىشاھا مۇرادىڭغا ۋۇسۇل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋۇسۇل ئەھلى — ئېرىشكەنلەر، قوشۇلۇشقانلار، تېپىشقانلار.

ۋۇسۇل تاپماق — ئېرىشمەك، يېتىشمەك؛ تېپىشماق؛ «ۋۇسلەت» كە قارالسۇن.

ۋۇسۇل تەرىيقى — ئېرىشىش يولى، تەرىقى.

ۋۇسۇل ھەرىمىدە ئېتتىكاف قىلماق — چەتنىمەك، خىلۋەتكە ئۇزىنى ئالماق.

ۋۇسئ [وسع] (ئە) كۆچ، قۇدرەت، ئىمكانىيەت.

ۋۇقۇف [وقوف] (ئە) ۋاقىپ، خەۋەردار، ئاگاھ؛ خەۋەر-

دارلىق.

ۋۇقۇف ئەھلى — خەۋەردار كىشىلەر، خەۋەردارلار.

ۋۇقۇف بەرمەك — خەۋەردار قىلماق.

ۋۇقۇف تاپماق — خەۋەردار بولماق.

ۋۇقۇئ [وقوع] (ئە) يۈز بېرىش، ۋەقە سادىر بولۇش، ۋەقە بولۇش، پەيدا بولۇش.

ۋۇقۇئ بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.

ۋۇقۇئ تاپماق — ۋەقە بولماق؛ پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.

كەسرۇل ۋۇقۇئ — كۆپ ۋەقە بولىدىغان، تېز ـ تېز يۈز بېرىدىغان.

ۋۇھ [وە] (پ) ئىھ، ۋاھ، «ۋەھ» كە قاراڭ:

شەغالى تارتىبان ئەفغانى ئەندۇھ،
چېكىپ كىرگەن كىشىنىڭ ھالىغە ۋۇھ.

— نەۋايى.

ۋۇھۇش [وحوش] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھش] ۋەھشىي، ۋەھشىي ھايۋانلار، ياۋايى ھايۋانلار، «ۋەھش» كە قاراڭ:

زىمىننىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.

— غەرىبى.

ۋىداد [وداد] (ئە) 1) مۇھەببەت، دوستلۇق. 2) ئۇمىد باغلاش؛ خاھىش.

ۋىداد ئەھلى — مۇھەببەت (دوستلۇق) ئەھلى.

ۋىدائ [وداع] (ئە) خەيرلىشىش، ئاجرىلىش؛ تاشلاپ كېتىش؛ خەير ـ خوش؛ «ۋىدائ» قا قاراڭ:

باش ئالىپ كېتەرگە قىلىبان شۇجائ،
سەمەرقەند دىيارىغە قىلدىم ۋىدائ.

— ئا. نىزارى.

ۋىدائ ئەتمەك — «ۋىدائ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋىدائ ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق؛ ۋاپات بولماق.

.....

كۆزىن ئاچتى، دېدى: كۆردۇم ئۆزۈمنى مەن بىھىشت ئىچرە،
دىماغىم پۇر مۇئەتتەر بولدىيۇ ئەنبەر سىرىشت ئىچرە،
ۋىدائ ئەيلەپ كۆزىن يۇمدى، ئۇچۇپ قۇشتەك رەۋان كەتتى.

— موللا سالېھ.

ۋىدائ قىلماق — «ۋىدائ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋىدائى دارى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق ئۆيىدىن كېتىش، بۇ دۇنيادىن ئۆتۈش.

ۋىرد [ورد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋراد] دۇئا؛ ۋەزىپە، ئادەت؛ دائىمىي مەشغۇلات:

بۇلبۇلى ئەللاھۇ يەكفىنى گۇلىن ۋىرد ئەيلەگىل،
بارچەغە ئەللاھۇ يەشفىنى شىفا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

ۋىرد قىلماق — بىر ئىشنى قايتا ـ قايتا قىلماق؛ ئۈزلۈكسىز دۇئا قىلماق.

ۋىردى زەبان ئەيلەمەك — ئۈزلۈكسىز دۇئا قىلماق، دۇئا قىلماق، ياخشىلىق تىلىمەك؛ ئۈزلۈكسىز شۈكۈر ئېيتماق.

ۋىردى زەبان بولماق — دائىم تىلغا ئېلىپ تۇرماق؛ تىلىدىن چۈشۈرمەسلىك.

ۋىزارەت [وزارت] (ئە) ۋەزىرلىك؛ «ۋەزارەت» كە قاراڭ:

سۇخرانى ۋىزارەت مەنسەبىغە تەئيىن قىلدى.

— نەۋايى.

ۋىزر [وزر] (ئە) گۇناھ؛ يۈك، ئېغىرلىق؛ ۋەزن؛ مېھنەت، زەھمەت:

ۋەزىر ۋىزردىن مۇشتەقدۇر ۋە بۇ فېئىل ئانىڭ زاتىغە ئەھەقق ۋە ئەلياقدۇر.

— نەۋايى.

ۋىسار [وسار] (ئە) يۇمشاق، مۇلايىم:

ئەدەب بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسال.

— ئا. نىزارى.

ۋىساق [وثاق] (ئە) ئۆي، خانا، ماكان؛ ھويلا؛ مەنزىل؛ ۋەدىلەشكەن جاي:

پىيادە بولۇپ شاھ، شەھزادە ھەم،
سۇھەيلا ۋىساقىغە قويدى قەدەم.

— ئا. نىزارى.

ۋىسال [وصال] (ئە) 1) ئۇچرىشىش، بىرلىشىش، ئېرىشىش، يېقىنلىشىش، يېتىشىش:

فىغان ھەجرىدە چەكسەم، ۋەسلىدە ئاندىنمۇ ھەم ئارتار،
نېچۈككىم گۇل ۋىسالىن تاپسە بۇلبۇل كۆپ چېكەر چەھ ـ ھەھ.

— ئەرشى.

2) يۈز، چىراي، جامال:

ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن قىلماغايسەن بىزلەرنى مەھرۇم،
جەمالىڭ ئافتابى پەرتەۋىدىن قىلماغىل مەھجۇر.

— شەۋقى.

ۋىسال بادەسى — ئۇچرىشىش شارابى:

تەرەھھۇم ئەتمەدىڭ ئەي گۇل مەن شىكەستەگە زىنھار،
ۋىسال بادەسىدىن ئەل چەكتى، مەن غەمىڭگە سەزاۋار.

— سەبۇرى.

ژىسال تاپماق — يېتىشمەك، ئېرىشمەك.
ژىسال دەژلەتى — ئېرىشىش، ئۇچرىشىش بەختى، راھەتى:
شەھىدى ئىشق بولۇپ باش بېرسې چۇ يەھيادەك،
ژىسال دەژلەتىدىن نېئمەتى لىقا ئۇچرار.
— شەۋقى.
ژىسال شەھدى — يېتىشىش، ئېرىشىش، ئۇچرىشىش زوقى، ژىسال لەززىتى؛
ژىسال كامى — يېتىشىش مەقسىتى.
ژىسالى بېھىشت — بېھىشتكە ئېرىشىش:
ئۇلار رۇھى پاكىغە بولمىش نىھان،
ژىسالى بېھىشت مۇلكىدە جاۋدان.
— ئا. نىزارى.
ژىسالى لەززەت — بەختلىك، لەززەتلىك ئۇچرىشىش:
ژىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.
— بابىر.
ژىسال ئىستەمەك — يېتىشىنى ئىستىمەك؛ يارىغا يېتىشىنى خالىماق؛
ژىسال ئىقبالى — يېتىشىش ئىقبالى.
ژىسال مەسكەن — ژىسال مەسكىنى (ماكانى)، ئۇچرىشىش جايى.
ژىسالى ھەجر — ئايرىلىش، ھىجران:
ژىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.
ژىسالى ھەرەم — ھەرەمگە يېتىش ئارزۇسى:
ئەقسر ھەم ئانىڭ ئارقاسىدىن كېتەي،
ژىسالى ھەرەمىغە پاتراق يېتەي.
— ئا. نىزارى.
ژىغا [وغا] (ئە) «ژەغا» گە قارالسۇن.
ژىفاق [وفاق] (ئە) مۇژاپىقلىق، ئۇيغۇنلۇق، ھەمدەملىك؛ بىرلىشىش:
مەن ئۇنۇتتۇم ئەيلەبان ھازىر ژىفاق،
سەن داغى ئانى ئۇنۇتسالسۇن ياخشىراق.
— نەۋائى.
ژىقار [وقار] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام، تەمكىن؛ ژەزمەنلىك؛ ئۇلۇغۋارلىق؛ سەۋرلىك، بەرداشلىق.
شەفاقەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ژىقار.
— ئا. نىزارى.
ژىقار شەمئىن ئۇچىرماق — مەغرۇرلۇقنى يېمىرمەك.
ژىلادەت [ولادت] (ئە) تۇغۇلماق، دۇنياغا كەلمەك.
ژىلادەتگاھ — تۇغۇلغان يەر.
ژىلايەت [ولايت] (ئو) ژىلايەت؛ ئۇلكە؛ مەملىكەت:
ئەيا قۇتب ساھىبقىرانى ژىلايەت،
شەھىنشاھ مالىك دقابى دۇ ئالەم.
— تەجەللى.
ژىلايەت دەرياسى — ئىلىم خەزىنىسى، ئىجاد خەزىنىسى.
ژىلايەت دەستگاھ — ژىلايەت ئۇلۇغى، ئىگىسى؛ مۇتەژەر.

ئې

ئېتەك [ايتاك] 1) ئېتەك (تاغ ئېتىكى) :
ئېتەك ساري چېرىككە بەردىلەر مەيل،
كى ئۆتمىش ئېردى سەھرانى قىزىل سەيل.
— نەۋايى.
2) ئېتەك (كېيىم ئېتىكى) :
ئالمىپ فىراقىڭ ئوتى جاننى، قان ئاقىپ كۆزدىن،
بۇ لەئلۇ مارجان بىلە دەببەدەم تولار ئېتەكىم.
— گۇمنام.

ئېر [ايز] «ئېرەن» گە قارالسۇن.

ئېرەن [ايران] ئەر، ئەرلەر؛ مەرد، ئەزىمەت:
ھەركىمكى ئەدەبسىزدۇر، ئىشىن ئېتىبار بىل،
ئەلقىسسە ئېرەنلەرغە ئەدەب زېۋەر بىل.
— نەۋايى.

ئېرەنلىك [ايرانليك] ئەرلىك، مەردلىك، باتۇرلۇق:
ئاڭلا ئېرەنلىكدىن ئانى بەندەسىپ،
نې دېسە نامەرد ئەمەستۇر غەرىب.
— نەۋايى.

ئېرتە [ايرته] 1) ئەتە؛ 2) ئىلگىرى، ئاۋۋال:
ۋە ھىندىستان مۇلكىدە بىر ـ بىردىن ئېرتە تۇشتىلەر.
— نەۋايى.

ئېرتەكى [ايرتەكى] ئەتىكى، ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى؛ كونا:
ئەي نەۋايى، ھەجرىدىن يىللەر كۆيۈپ، ئول بېۋەفا،
دېمەدىڭمۇ، نەيلەر ئول ئۇششاق ئىچىندە ئېرتەكىم.
— نەۋايى.

ئېرتىفاۋ [ارتفاع] (ئە) يۇكسەك، يۇقىرى؛ كۆتۈرۈلۈش:
قىزى كەلگەنىنى قىلىپ ئىستىماۋ،
بولۇپ غەم تاغى كۆڭلىدىن ئېرتىفاۋ.
— زەلىلى.

ئېردەم [ايردم] پەزىلەت؛ قۇدرەت:
بارچە ئېردەملەردە ھۆسنىڭە يارىشا ئېردى.
— نەۋايى.

ئېردى [ايردى] ئىدى (ياردەمچى پېئىل) :
بارۇر بولدۇم ئانىڭ ئۆيى سارىغە،
ماڭىپ ئېردىم ئەندەككىنە نارىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرسە [ايرسا] بولسا (شەرت مەنىسىنى ئىپادىلىگۈچى ياردەمچى سۆز) ؛ شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن:
كۆنخان بەسى ئادىل ۋە دىلاۋەر خان ئىدى. يەتمىش يىل خانلىق قىلىپ، دۇنيادىن سەفەر قىلدى. ئېرسە، ئىنىسى ئالي خان تەختىغە ئولتۇردى ۋە يۇرتنى ۋەسىئ، خەلقنى مەئمۇر قىلدى.
— مولا مىر سالىھ.

ئېركەن [ايركان] ئىكەن (ياردەمچى پېئىل) :
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنىن،
كىم بەلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

ئېركىن [ايركين] ئىكىن، ئىكەن (ياردەمچى پېئىل) :
نە بولغاي ئېركىن ئەي دىلبەر مۇسۇلمانزادە ئەر بولساڭ،
فىراقى ھەجرىمە جانا ۋىسالىڭنى دەۋا قىلسام.
— قەلەندەر.

ئېرگەنە [ايركنه] چېدىرنىڭ ئىشىكى
ئېرگەنە ياساماق — چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ياسىماق، تۇزىمەك.

ئېرمان [ايرمان] ئەمەسمەن:
ئاستانىڭ تەكيەگاھىمدۇركى، تەختى جاھ ئېرۇر،
لېك دەربانىڭ مەدارلىسغە ئېرمان مۇستەنىد.
— نەۋايى.

ئېرمەس [ايرماس] ئەمەس:
ماڭا بىس گۈشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خوباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئاگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.

ئېرمىش [ايرميش] ئىمىش (ياردەمچى پېئىل) :
ھەردەمكىم نە مەھر ئولغاي ئانىڭ يا ھەمدەمى ئەيسا،
يوق ئېرمىش جىلۋەئى جانادىن ئۆزگە ھېچ ئاندا.
— ئەرشى.

ئېرن [ايرن] لەۋ، كالپۇك، «ئىرن» گە قارالسۇن:

گۈل يۈزۈڭنى ئارزۇلاپ يۈز، كۆزنى گۈلزار ئەيلەدى،
شەككەر ئېرىنگنى تىلەپ جان تەننى ئەفگار ئەيلەدى.
— سەككاكى.

ئېرۇر [ايرور] تەستىق ـ ھۆكۈم (ـ دۇر / تۇر)
مەنىسىنى ئىپادىلىگۈچى ياردەمچى پېئىل:
دېدى قمز: نە بولسە مۇقەددەر ئېرۇر،
مۇقەددەرغە تەدبىر مۇغەييىر ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرىك [ايرك] يېقىمسىز:
كاش، ھەرگىز بولماغاي ئېردىم تىرىك،
ئۆمرىنى كۆرگۈنچە بۇ يەڭلىغ ئېرىك.
— نەۋائى.

ئېرىكمەك [ايرك ماك] خىيالغا چۆممەك، خىيالغا پاتماق؛ زېرىكمەك، ئىچى پۇشماق:
بۇ يەتمەستىن بۇرۇن نەۋرۇزى مىسكىن،
ئېرىكمە ھۇجرەسىندىن چىقتى غەمكىن.
— لۇتفى.

ئېزىد [ايزد] خۇدا، تەڭرى:
ئاشىقغە بەسدۇر ئېزىد، غەيرى خۇدا ھەممە زىد،
مەقسۇدى شەيفى زاھىد، غۇلمانۇ ھۇر ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئېسە [ايسە] بولسا؛ شۇنداق بولسا:
پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم بەناگاھ،
قىلغۇمدۇ خىيال زاتى ئىللاھ.
— ئەرشى.

ۋەھدەتى زاتىڭ مۇيەسسەر سۇ بىلە تۇفراغدەك،
كىم بىلۇر بۇ ئىش ئېسە سەندىن مەنى ئاجراتماغىم.
— گۈمنام.

ئېسكەرمەك [ايسكارماك] خىيال قىلماق، ئويلىماق، ئەسكە ئالماق، ئەسلىمەك:
كېچە كۆلبەمغە كەلسەڭ، مۇددەئى مەنىشىدىن ئېسكەرمە،
تۇلۇن ئاي سەير ئېتەردە ئىت ھۇرارىدىن قايدا پەرۋايى.
— نەۋائى.

ئېسىركەمەك [ايسركاماك] كەيپ بولماق، مەست بولماق:
ئەجەب سەفسەدۇر ئارەزىڭكىم، ئېسىركەپ،
ئانى خەت بىلە قىلمادى تىيرە كاتىپ.
— نەۋائى.

ئېسىز [ايسيز] ئىست، ئەپسۇس:
ئېسىز، ئۆمرۇم ئۆتۈپ كەتتى دەريغا باد پەر يەڭلىغ،
يېمەك ـ ئىچمەك بىلەن ئەيشۇ ئەراغەتدە بەقەر يەڭلىغ.
— شەقى.

ئېشىك [ايشيك] 1) ئىشەك، دەرۋازا. 2) ئۆي، دالان، سارای. 3) ھويلا، ئەتراپ.
ئېشىك ئاغاسى — قاراۋۇللار باشلىقى.
ئېشىك ئەھلى — قاراۋۇل، دەرۋازىۋەن.
ئېشىك ئېلى — ھۆكۈمدار، پادىشاھ سارىيىدا ھەرخىل ئىشلارنى قىلغۇچى كىشىلەر.

ئېكمەك [ايكماك] تىكمەك؛ تېرىماق؛ چاچماق؛ كۆپەيتىمەك:
يىغار دا ئەل ئۆچۈن شۇندىن ئېكىنچى،
ئېرۇر بار ئېكمەكسىندۇر ئېلىنچى.
— سەيفى سەرايى.

ئېكىن [ايكين] ئېكىن، زىرائەت.
ئېكىن سۇۋارماق — زىرائەت سۇغارماق.

ئېگەچى [ايكاجى] ئېگىچە، ئاچا.
ئېگەچى ـ سىڭىل — ئېگىچە ـ سىڭىل، ئاچا ـ سىڭىل.

ئېگەرمەك [ايكارماك] ئايلانماق، قايرىلماق، قايتماق، بۇرۇلماق؛ ئايلاندۇرۇش:
ئېگەرمىس كۆڭ ھىسارى دەۋرىغە تۆركى فەلەك كۆرگەرچ،
ئېۋۈرمەك ئەشھەبىن بىر خىشت ئۆزە چاپۇكسۇۋارمىدىن.
— نەۋائى.

ئېگىرمەك [ايكيرماك] قامىماق، قورشىماق، ئورىۋالماق؛ «ئېگەرمەك» كە قارالسۇن:
خىسرەۋ قورغاننى قەبەب تۇشۇپ دەۋرىدە يەنە قورغان ئېگىرگەنى.
— نەۋائى.

ئېگىلمەك [ايكيل ماك] تەزىم قىلماق، ئېڭىشمەك، ئېگىلمەك؛ ئەپۇ سورىماق:
كېچىك ـ چوڭ بارىسى قىلۇرلار سۇجۇد،
كىرىپ بىرلە سەن ھەم ئېگىل ئاندا زۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېگىن [ايكن] 1) بويۇن؛ يەلكە، گەۋدە؛ تەن، بەدەن. 2) كىيىم ـ كېچەك.
ئېگىنىغە رىزا كىسۈەتىن سالماق — تەلەپنى (تەلىپىنى) بېجىرىپ خۇرسەن قىلماق، ياخشىلىق سۈپىتىنى ئالماق، ياخشىلىق سۈپىتىگە ئېرىشمەك.
بولمىسە ئېردى ئەگەر نارەنجى ئېگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئېگىنىنى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.
— قەلەندەر.

ئېل [ايل] ئەل، خەلق:
غەمزە بىرلەن باغلادى ئېل ئۆيقۇسىن ساھىر كۆزۈڭ،

بەخۇد ئەتكەن ھەم مېنى ئۇشبۇ ئانىڭ ئەرباغدۇر.
— تەجەللى.

دېدى پىر: شەھەرنىڭ ئىلى بۇتپەرەست،
كى شەيتان لەئىنغە ئېرۇر پايى بەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىلەك [ايلاك] ئەنگەك، ئۇن تاسقايدىغان سايمان:
گەردى بالا باشىمغە ياغار ئانچەكىم، مەگەر،
چەمبەرلەردىن ئەيلەدى گەردۇن ئىلەكلەرىم.
— ئەۋايى.

ئىلتىمەك [ايلتماك] 1) كەتكۈزمەك، يوق قىلماق؛ ئىلىپ بارماق، ئىلىپ كەلمەك، ئىلىپ بېرىش:
ئىگىردى رىشتەئى ئەئتىگنى شەۋقى كۆز ئوچى بىرلەن،
ئانا شايەد ئاسىلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرەپ ئىلتۈرچاغ.
— شەۋقى.

ئەي كۆڭۈل جانىنى خىيالى ئالدىدا قىل پىشكەش،
ھەر نېمە بولسا ئەزىز، ئىلتۈر كىشى مېھمان ساڭا.
— لۇتفى.

2) كىرگۈزمەك، ئەسلى ھالىغا (ھالىتىگە) كەلتۈرمەك:
ئەسىلەر بۇلارنى يۇدۇپ ئالدىلار،
كى ئىلتىپ يارىغە دەۋا سالدىلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەبەق ئىلتىمەك — ئىلگىرىلىمەك؛ ئىلگىرىلەتمەك.
گۈمان ئىلتىمەك — گۈمان قىلماق.

ئىم [ايم] ئالدىن، ئۆڭۈل؛ بىرىدىن:
چاك ئېتىپ كۆڭلۈمنى ئاچىلسۇن دېمەك ئىمكان ئەمەس،
غۇنچەنى ئېچىدىن ئاچىپ، گۈل ئەيلەمەك ئاسان ئەمەس.
— ئەۋايى.

ئىمالك [ايمانك] ئەمەسسەن، سەن ئەمەس («ئەمەس» نىڭ ئىككىنچى شەخس بىرلىكىنىڭ بولۇشسىز فورمىسى).

ئىھتىمال [احتمال] (ئە) ئېھتىمال، مۇمكىن، مۇمكىنچىلىك:
دەھر ھەرچەند كۆڭلىمە، ئەرشى، سەن ساڭا بىل زەھرخەند،
بارمۇ جان قەسىدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

ئىھتىمام [اهتمام] (ئە) ئەھمىيەت بېرىش، دىققەت قىلىش؛ تىرىشىش:
بۇ سۆزنى ئىشتىپ تامام خاسۇ ئام،
تېپىپ خالى ئۆيىنى، قىلىپ ئېھتىمام.
— مۇللا بىلال.

بۇۋۇپ مىسر سالىھ قىلىپ ئېھتىمام،
يەمەن شەھرى ساڭا قىلىبان خىرام.
— ئا. نىزارى.

ئىھتىمام ئەتمەك — «ئېھتىمام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىھتىمام ئەيلەمەك — ئەھمىيەت بېرمەك، غەيرەت قىلماق، تىرىشماق؛ دىققەت قىلماق.
ئىھتىمام قىلماق — «ئېھتىمام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛
ئىھتىمامى مالاكەلام — سۆزسىز كۆپ ئېتىبار بېرىش.

ئىھتىياط [احتياط] (ئە) ساقلاش؛ ساقلىنىش، ئېھتىياط:
سالىپدۇركى ئاندا بەرىشەم بىسات،
كىشى باسماس ئاندا قىلىپ ئېھتىياط.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىھتىياط ئەيلەمەك — ئېھتىياط قىلماق، ئاۋايلىماق.
ئىھتىياط قىلماق — «ئېھتىياط ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىھتىياج [احتياج] (ئە) موھتاجلىق، ھاجەتمەنلىك، ئېھتىياج، زۆرۈرىيەت:
قويۇپ يولغە كىردىم بولۇپ نا ئىلاج،
كى بىر پارە نانغە بولۇپ ئېھتىياج.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلبەرنىڭ كىم تاپىپدۇر، ئەي قەلەندەر، سەلتەنەت،
جەننەتى كويۇڭغە باردۇر ھۇرۇ غىلمان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

ئىھتىياج چەكمەك — موھتاج بولماق.

ئىھداد [اهداد] (ئە) قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش:
ئوغرى تونىن سويغان ئەمەس ئېھردى بەس،
قالغانىنى ئېھدادغە ئالىپ ئەمەس.
— ئەۋايى.

ئىھداس [احداث] (ئە) پەيدا قىلىش، يارىتىش؛ جانلاندۇرۇش.
ئىھداس ئەيلەمەك — پەيدا قىلماق، يارىتماق؛ جانلاندۇرماق.

ئىھرام [احرام] (ئە) ھەجگە بارغۇچىلار كىيىمى؛ بىرەر يەرگە بېرىشنى نىيەت قىلىش.
ئىھرام باغلاماق — بەل باغلىماق، قەتئىيەت (قەتئىيلىك) بىلەن كىرىشمەك.

ئىھزار [احضار] (ئە) ھازىرلاش، ھازىر قىلىش؛ ھۇزۇرىغا كەلتۈرۈش.
ئىھزار ئەيلەمەك — ھازىرلىماق، تەييارلىماق؛ ئالدىغا، ھۇزۇرىغا كەلتۈرمەك.
ئىھزار قىلماق — «ئېھزار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىھساس [احساس] (ئە) ھېس قىلىش، بىلىش، سېزىش، ئېنىقلاش.
ئىھساس ئەتمەك — ھېس قىلماق، سەزمەك، بىلمەك؛

ئېهساس ئەيلەمەك — «ئېهساس ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئېهساس قىلماق — «ئېهساس ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئېهسان [احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلىش، ئىنئام قىلىش، بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ھەدىيە، ئىنئام:
قەرەڭ شاھى ئېهسان قىلسىپ كۆپ مەتاڭ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە دېدى: ئەلۋىداڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئالىمگە كۆپ ئىنئام ئېتەرسەن، دەسبەدەم دۇشنامنى،
قەدىر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېهسان قىلماغىل.
— لۇتفى.
ئېهسان ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، ئىنئام قىلماق.
ئېهسان قىلماق — «ئېهسان ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئېهلاك [اهلاك] (ئە) يوقىتىش، يوق قىلىش، ئۆلتۈرۈش؛
خۇدايا غەرق ئىسيان رەھمەتىڭدىن ھەم شەفائەتدىن،
ئۈمىد ئەيلەر بۇ قۇلنى رۇزى مەھشەر قىلماغىل ئېهلاك.
— شەۋقى.
ئېهمال [اهمال] (ئە) بېپەرۋالىق، سۈسلۇق؛ خۇشياقماسلىق.
ئېهمال ئەيلەمەك — بېپەرۋالىق قىلماق، سۈسلۇق قىلماق.
ئېهمال قىلماق — «ئېهمال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئېهيا [احيا] (ئە 1) ئويغاقلىق. 2) تىرىلدۈرۈش، جانلاندۇرۇش.
ئېهيا ئەيلەمەك — تىرىلدۈرمەك، جانلاندۇرماق.
ئېهيايى ئەموات — ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرۈش.
ئېۋ [ايو] ئۆي، خانا؛
كۆز ئېۋى — كۆز كاسىسى.
ئېئجاز [اعجاز] (ئە) مۆجىزە كۆرسىتىش، مۆجىزە پارىتىش.
ئېئجاز ئەھلى — مۆجىزە كۆرسەتكۈچىلەر، پەيغەمبەرلەر.
ئېئجاز سەرھەدى — ئاللا يېتۈكلۈك دەرىجىسىگە يېقىنلىشىش.
ئېئدام [اعدام] (ئە) يوق قىلىش، يوقىتىش، ئۆلتۈرۈش.
جەزايى ئېئدام — ئۆلۈم جازاسى:
ئەگەر مەۋجۇدۇ مەندۇم ئولسا ئالەم،
ئاڭا ئىجادۇ ئېئدامى مۇسەللەم.
— نەۋايى.
ئېئراز [اعراض] (ئە) قېچىش، ئۇزاقلىشىش، ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى يىراق تۇتۇش؛ يۈز ئۆرۈش.
ئېئراز ئەيلەمەك — يۈز ئۆرۈمەك؛ قايتماق، يېنىۋالماق.
ئېئراز قىلماق — «ئېئراز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئېئزاز [اعزاز] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئېكرام؛ قەدىرلەش.
ئېئزاز ئەتمەك — ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىمەك.
ئېئزاز تاپماق — ھۆرمەتكە ئېرىشمەك، مەرتىۋە، ئىززەت تاپماق.
ئېئزاز قىلماق — «ئېئزاز ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئېئلا [اعلا] (ئە) كۆتۈرۈش، يۇقىرى كۆتۈرۈش؛ ئۆرلەتىش؛ ئۆرلەش؛ كاتتا؛ يۇقىرى، يۇقىرىدىكى:
كىچىك ـ چوڭ بۇ يەرگە كېلۈر دەسبەدەم،
نە ئېئلاسى قالغاي، نە ئەدناسى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئېئلام [اعلام] (ئە) ئېلان، ئېلان قىلىش، بىلدۈرۈش، مەلۇم قىلىش:
گاھى چىھرەم ئۆزرە ياش ئول شەرى ھال ئەيلەپ تۈرۈپ،
ئەيلەگەيمەن ئەرزى ھالىمنى نېچۈك ئېئلام ئىلە.
— ئەرشى.
ئېئلام ئەيلەمەك — ئېلان قىلماق، مەلۇم قىلماق، بىلدۈرمەك.
ئېئلام بەرمەك — ئاگاھلاندۇرماق، خەۋەر بەرمەك.
ئېئلامگەر [اعلام كر] (ئە + پ) خەۋەر بەرگۈچى؛ چارلىغۇچى؛ جارچى:
مەگەر ئورتادە ئېبردى پەيغامگەر،
بىتىپ ھالىن بولدى ئېئلامگەر.
— نەۋايى.
ئېئلان [اعلان] (ئە) ئىزھار، خەۋەر قىلىش؛ «ئېئلام» غا قارالسۇن؛
ئېئلان قىلماق — ئىزھار قىلماق، ئاشكارا قىلماق، بىلدۈرمەك، مەلۇم قىلماق.

ئى

ئىشادە [اعاده] (ئە) قايتۇرۇش، ئەسلىگە كەلتۈرۈش، تەكرارلاش.
ئىشادە قىلماق — ئەسلىگە كەلتۈرمەك، قايتۇرماق، تەكرارلىماق.
ئىشادەت [اعادت] (ئە) «ئىشادە» گە قارالسۇن.
ئىشانە [اعانه] (ئە) «ئىشانەت» كە قارالسۇن.
ئىشانەت [اعانت] (ئە) ياردەم، ماددىي ياردەم، مەدەت؛ ئىشانە:
بۇ بىچارىلەرغە ئىشانەت كېرەك،
بۇ ئەۋزارىلەرگە زىيافەت كېرەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبا [ابا] (ئە) ئەندىشىلىك، كۆنمەسلىك، تارتىنىش؛ رازى بولماسلىق؛ تارتىنماق، قورۇنماق؛ رەت قىلماق:
تەۋاق بارگاهى مەئرىفەتكە بى ئىبا كەلگىل،
تەرىقەت ئەھلىنىڭ دەرۋازىسىدىن پاسىبان ئولماس.
— زەلىلى.
ئىبا ئەتمەك — تارتىنماق، كۆنەلمەسلىك؛ ئونماسلىق، رازى بولماسلىق؛ رەت قىلماق.
ئىبا قىلماق — «ئىبا ئەتمەك» كە قارالسۇن:
كۆرمەدىم جەۋرۇ جەفادىن ئۆزگە ھەرگىز دەھر ئارا،
لۇتۇق ئېيتەردىن ماڭا گۈياكىم ئىبا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.
ئىباد [عباد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار؛ بەندىلەر؛ ئىبادەت قىلغۇچىلار.
مۇبارىزۇل ـ ئىباد — قۇللار پالۋىنى، كۈرەشچىسى.
ئىبادەت [عبادت] (ئە) ئىبادەت، ئىبادەت قىلىش، تەۋەنىش، قۇللۇق قىلىش؛ نامار:
شەۋقى دائىم يىغلاغىل تائەت ـ ئىبادەت پىشە قىل،
جۇملە نېئمەتدىن ئۇلۇغ دىدارى نېئمەت بىر تەرەق.
— شەۋقى.
ئىبادەت ئەيلەمەك — سېغىنماق.
ئىبادەت خەيلى — ئىبادەتكە بېرىلگەنلەر، نامازخانلار، تەقۋادارلار.
ئىبادەت قىلماق — «ئىبادەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
كىرىپ خالى يەرگە تەھارەت قىلىپ،
ياتار گېردىم ھەر تۈن ئىبادەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبادەت ئۈسسار — تەڭرىگە مۇلايىملىق بىلەن تەۋەنىش، ئىبادەت قىلىش:
ئەدەب بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ئۈسسار.
— ئا. نىزارى.
ئىبادەتگاھ [عبادت كاه] (ئە + پ) ئىبادەت قىلىنىدىغان جاي، ئىبادەتخانا؛ مەسچىت، نامازگاھ، ئوقۇلىدىغان جاي:
قوبۇر تەۋقى نەمازۇ نىياز بائىسىدۇر،
بۇ ۋەجھدىنكى مەزارات ئولۇر ئىبادەتگاھ.
— نەۋائى.
ئىبادۇللاھ [عبادالله] (ئە) ئادەملەر، ئاللانىڭ بەندىلىرى:
ئادىل ۋە ئاقىل پادىشاھ ئىبادۇللاھغە زىللى ئىلاھ .....
— نەۋائى.
ئىبارات [عبارات] (ئە) سۆزلەر، ئىبارىلەر، تېكىستلەر. (بىرلىكى: ئىبارەت)
ئاندىقكى، ھەر مەھەللە ھەر نەۋئ مۇناسىب نەزملەردىن شىرىن ئىبارات ۋە تەكەللۇم بىلە ۋە بەزى مەھەللە رەنگىن ئەلھان ۋە تەرەننۇم بىلە ئاندىق ئەدا قىلۇر ئېردى.
— نەۋائى.
ئىبارەت [عبارت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىبارات] ئىبارە، سۆز؛ بايان، تەلقىن، ئىپادە؛ بايان قىلىش، ئىپادىلەش؛ ئىبارەت:
مۇكەررەر مەسرائكىم، زىبىبى دىۋانى مەلاھەتدۇر،
ئىكى فەرخۇندە بىسمىللاھ قاشىغدىن ئىبارەتدۇر.
— مەشھۇرى.
ئىباھەت [اباحت] (ئە) مۇمكىنلىك، ئىمكانىيەت؛ پول قويۇلىدىغان، رۇخسەت قىلىنىدىغان:
گۇل زەرافەت ۋە ئىباھەتدۇر ئاندىنكى ئۆتتى سەفاھەت.
— نەۋائى.
ئىبەرمەك [ايبارماك] ئەۋەتمەك، يوللىماق:
خۇدايا لەشكەرى ئىشقىڭ ئىبەرگىل شەۋقى سارىغە،
مۇھەببەت تىغ ئىلە دىل پەردەسى سىنەمنى قىلسۇن چاك.
— شەۋقى.
ئىبتىدا [ابتدا] (ئە) باشلىنىش، باشلاش؛ باش، بېشى،

ئاۋۋال:
قارى ھەم ماڭا ئەزبەرايى خۇدا،
سۇ كەلتۈرمەكىگە قىلىپ ئىبتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبتىدادا بۇ ۋۇجۇد ئەتمىش قارالمقدىن زۇھۇر،
ئاي ھەيۋان چەشمەسى تاپمىش قارالمقدا قارار.
— تەجەللى.

ئىبتىدا قىلماق — باشلماق.

ئىبتىدايى ئەھۋال — باشلىنىش، ئاۋۋالقى، دەسلەپكى ئەھۋال.

ئىبتىلا [ابتلا] (ئە) مۇبتىلالىق، بالاغا گىرىپتار بولۇش، بالاغا قېلىش، جەبر ۋە زۇلۇمغا دۇچار بولۇش، جاپا - مۇشەققەتكە ئۇچراش؛ چۈشكۈنلۈك:
جەھان ئىبتىلاسى قىلىپدۇركى مەست،
پىسەندىدە بىلدىم دېسە سەگپەرمەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كىشى ۋەسلىدە قىلما شۈكر ئۆزە شۈكر،
ئاڭا يۈز ھەسرەت ئىچرە ئىبتىلا بەس.
— ئەرشى.

ئىبتىھاج [ابتهاج] (ئە) خۇرسەنچىلىك، شادلىق:
... ۋە مۇستەقىم زېھنى مەۋزۇدى فەيزى سۇبھانىي، كەلام ئەھلىغە تەرغىب ۋە ئىبتىھاجلەر ۋە كەلام خەيلىغە رەۋنەق ۋە رىۋاجلەر دەست بەردى.
— نەۋايى.

ئىبتىھال [ابتهال] (ئە) تەلەپ، ئىلتىماس؛ ئۆتۈنۈش، ئىلتىجا:
كى سۇئالىنى قىلدى ۋەزىردىن سوئال،
بۇ كىمدۇركى قىلغان ساڭا ئىبتىھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبرا [ابرا] (ئە) داۋالاش، ساقايتىش؛ تۈزىتىش؛ شىپا.
ئىبرا قىلماق — تۈزەتمەك؛ داۋالماق.

ئىبرام [ابرام] (ئە) قىستاش، زورلاش، مەجبۇرلاش؛ جېنىغا تېگىش.
ئىبرام ئەيلەمەك — قىستماق، زورلىماق؛ قاتتىق تەلەپ قويماق؛ جېنىغا تەگمەك.

ئىبرە [عبره] (ئە) خەزىنە كىرىمى؛ دارامەت؛ سېلىق:
بىر بولۇر ھەمكى، شەھ قۇلاقغا سالۇر،
قىيمەتى مۇلك، ئىبرەسى ئەھۋال.
— نەۋايى.

ئىبرەت [عبرت] (ئە) ئىبرەت، ساۋاق؛ نەسىھەت؛ ئۆرنەك:
خەلايىق سېنىڭدىن ئالسۇن ئىبرەتى،
تەنىڭغە كىچىك - چوڭ ئوقۇر زەجرەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبرەت ئالماق — ساۋاق ئالماق؛ خۇلاسە چىقارماق.
ئىبرەت ئاينەكى — ئىبرەت ئەينىكى؛ تەسىرلىنىش، ئىبرەت ئېلىش.

ئىبريق [ابريق] (ئە) ئۇرۇق، ئاپتۇڭا، چۆگۈن؛ قاپاق؛ كوزا؛ ئىدىش.
ئىبريقى شىگەرف — تاتلىق، شېرىن سۇ قويۇلىدىغان ئىدىش.
ئىبريقى مەي — مەي ئىدىشى؛ مەي كوزىسى.
ئىبريقى ئۇزۇ — تەرەت چۆگۈنى، تەرەت قاپىقى.

ئىبري [عبری] (ئە) يەھۇدىي، ئىبرانىي:
... ۋە ئاسىيا ئاڭا مۇسا ئات قويدىكىم، ئىبري تىلى بىلە مەئنىسى سەرۇ دەرەختدۇر.
— نەۋايى.

ئىبلاغ [ابلاغ] (ئە) يەتكۈزۈش، خەۋەر قىلىش، دېرەك بېرىش:
كىتابىڭ ئۆزگە كۆتۈبدىنكى باردۇرۇر ئەبلاغ،
بەلاغەتىڭغە مۇناسىپ ھەق ئەيلەمىش ئىبلاغ.
— نەۋايى.

ئىبلىس [ابليس] (ئە) شەيتان؛ ھىيلىگەر، ئالدامچى:
بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقدۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.
— لۇتفى.
ئىبلىس شىئار — شەيتان سۈپەت؛ ھىيلىگەر.
ئىبلىسى لەئىن — لەنەتكە ئۇچرىغان؛ لەنەتى شەيتان.

ئىبن [ابن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبنا] ئوغۇل، پەرزەنت:
ئاجۇندە تا ئانىڭدەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىبنى مىرانشاھ بولغاي.
— سەيىد ئەھمەد.
ئىبنۇل - ئەجۇز — كەمپىرنىڭ ئوغلى:
ۋە ئول ئۆلۈككىدىم ئىسا ئەلەيھىسسالام تىرگۈزدى.
ئىبنۇل - ئەجۇز ئېيتدى.
— نەۋايى.
ئىبنۇل - ۋەقت — زامانە ئوغلانى، زامانىۋى، زامانغا ماس، زامان، ۋاقىتقا قارايدىغان ئۆزگىرىپ، ماسلىشىپ تۇرغۇچى.
ئىبنى سۇلتان ھۈسەين — سۇلتان ھۈسەيىن ئوغلى.

ئىبھام [ابهام] (ئە) نا ئېنىقلىق، شۇبھە، گۇمان؛ پىكىرنىڭ مۇجمەللىكى.

ئىتائەت [اطاعت] (ئە) بويسۇنۇش، ئىتائەت:

ئەگەرچە لازىم ئىسە دەۋلەتى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كېچە ـ كۈندۈز ئىلە يازۇ قىش.
— شەۋقى.

ئىتائەت ئەتمەك — بويسۇنماق؛
ئىتائەتى ئەمر — ئەمرگە، بۇيرۇققا بويسۇنۇش.

ئىتاب [عتاب] (ئە) مالامەت؛ تەنە؛ قەھر، غەزەپ، قىينىق:
بەلادۇر ماڭا ھەجرىڭ، دەۋادۇر ماڭا ۋەسلىڭ،
ئىتابىڭ ماڭا ئافەت، ھەدىسىڭ ماڭا دەرمان.
— بابىر.
ئىتابى شوخدا كۆردۈم بەسى لۇتفۇ مۇھەببەتلەر،
نەدەي ئەمدىكى لۇتفۇ مەھرىباندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

ئىتاب ئالۇد — مالامەتلىك، تەنىلىك، قەھرلىك، غەزەپلىك، «ئىتاب ئامىز» غا قارالسۇن.
ئىتاب ئامىز — قەھر بىلەن، غەزەپ ئارىلاش.
ئىتاب قىلماق — قەھر، غەزەپ كۆرسەتمەك؛ غەزەپلەنمەك.

ئىتابە [عتابە] (ئە) «ئىتاب» قا قارالسۇن:
بۇ تەلىبۇ مەدھۇشۇ دىلۇ جانغە نې خۇشدۇر،
گەھ قەھرۇ ئىتابە بىلە، گەھ ئىشۋەيۇ نازى.
— بابىر.

ئىتتىساف [اتصاف] (ئە) تەرىپ، بايان؛ سۈپەت؛ تەرىپلەش، سۈپەتلەش.
ئىتتىساف ئولماق — سۈپەتلىمەك؛ بايان قىلماق، تەرىپلىمەك.

ئىتتىسال [اتصال] (ئە) يېپىشىش، بىرلىشىش؛ جىپسلىشىش، قوشۇلۇش؛ باغلىنىشلىق؛ مۇناسىۋەت، ئالاقە:
تۇرۇپ تەخت ئۇزرە ئۇچۇ ئىتتىسال،
مېنى بىكەسىدىن ئولار سوردى ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىسام [اتسام] (ئە) بەلگىلىنىش، نىشانلىنىش؛ ناملىنىش.
ئىتتىسام تاپماق — نامغا ئىگە بولماق، نامغا ئېرىشمەك:
ۋە تۆرتۈنچى دېۋانكىم، شۇيۇخەت سىنىنداغى فايدىلەردۇر،
«فەۋائىدۇل ـ كىبىر» ئىتتىسام تاپتى.
— ئەۋلىيا.

ئىتتىفاق [اتفاق] (ئە) 1) كېلىشىش، بىرلىشىش، ماسلىشىش؛ بىر پىكىرگە كېلىش:
پادىشاھ ئازادە بەخت خاجەنى ئالىپ كەلگەن ۋەزىرنىڭ قىزىدىن سوۋ سوراپ، ئانىڭ خاتۇن ئىكەنى ئاشكارا بولغان ۋە پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ئىتتىفاقى بىرلە ئانى خاجە سەگبەرەستىگە نىكاھ بىرلە ئالىپ بەرگەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تاسادىپ، كۈتۈلمىگەن ۋەقە.
ئىتتىفاق قىلماق — كېلىشمەك.
ئىتتىفاقى ھەسەنە — كۈتۈلدىكىدەك ۋەقە، كۈتۈللۈك ۋەقە.

ئىتتىفاقا [اتفاقا] (ئە) تاسادىپ، تاسادىپەن، كۈتۈلمىگەندە:
ئىتتىفاقا شەھر ئەۋاھىسىغە يېتكەن مەھەللە تەۋاپى نىشان كەلتۈرۈپ، ئوردۇ ساری قايتاردى.
— ئەۋلىيا.

ئىتتىفاقەن [اتفاقا] (ئە) «ئىتتىفاقا» غا قارالسۇن:
مەۋلانا قابىلىي ... ئىتتىفاقەن بۇ شېئىرى بىلە ئۆزىن ھەجۋ ھەم قىلىپدۇر.
— ئەۋلىيا.

ئىتتىفاقىي [اتفاقى] (ئە) تاسادىپىي:
ئۇلار كۆلۈپ دېدىلەركىم، مۇنداق ئىتتىفاقىي ئىش ئاز ۋاقىت بولمىش بولغاي.
— ئەۋلىيا.

ئىتتىمك [ايتيك] «ئىتمەك» كە قارالسۇن:
چىقىپ كەلدىم ئۇترۇ ئانىڭ قاشىغە،
ئىتتىمك تىغ ئوردۇم كېلىپ باشىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىلاع [اطلاع] (ئە) خەۋەر تېپىش؛ خەۋاردارلىق، ئاگاھلىق:
ئولارنىڭ سۆزىنى قىلىپ ئىستىماع،
ياماندىن ـ ياخشى ئىشدىن تاپىپ ئىتتىلاع.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىتتىلاع تاپماق — خەۋەردار بولماق، چۈشەنمەك، بىلمەك.

ئىتتىھاد [اتحاد] (ئە) بىرلىك؛ بىرلىشىش، قوشۇلۇش؛ ئىتتىپاق:
فىراقىڭ تۈنلىرى ۋەسلىڭ خىيالى گەر مۇيەسسەردۇر،
پەرى گەر مۇمكىن ئېرىشىدۇر نە ئەيلەي ئىتتىھاد ئەيلەب.
— ئەرشى.
ئىتتىھاد قىلماق — بىرلەشمەك، دوستلاشماق، ئىتتىپاقلاشماق.

ئىتلاف [ائتلاف] (ئە) تالاپەت؛ يوق قىلىش، يوقىتىش، بەربات قىلىش.
ئىتلاف خو — يوق قىلىش ئادەتى:
كۆردى ئىسە مۇنئىمى ئىتلاف خو،
ئەيلەر ئانىڭ شېۋەسىنى ئارزۇ.
— ئەۋلىيا.

ئىتلاق [اطلاق] (ئە) 1) بوشىتىش، قويۇپ بېرىش، تالاق قىلىش. 2) ئاتاش، تەئەللۇق دەپ بىلىش.
ئىتلاق قىلماق — ئاتىماق، تەئەللۇق دەپ بىلمەك؛ قوللىماق.
ئىتلاقى مۇھال — قويۇپ بەرمەك، تالاق قىلماق.

ئىتمام [اتمام] (ئە) تاماملاش، تۈگىتىش، تۈگەللىنىش، تاماملىنىش، تامام بولۇش:
گۈلۈ بۈلبۈل سۆزى ھەم تاپتى ئىتمام،
بارى ئىشق ئېردى ئاغاز ئىلە ئەنجام.
— خىرقەتى.

ئىتمام ئەيلەمەك — تاماملىماق، تامام قىلماق، تۈگەتمەك، پۈتتۈرمەك.
ئىتمام تاپماق — تامام بولماق، تۈگىمەك، ئاخىرىغا يەتمەك.
ئىتمام يەتكۈرمەك — تاماملىماق، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.

ئىتمەك [ايتماك] 1) يېتمەك، يوقالماق، يوق بولماق:
بەئرى ئىتسە، بەئرى قالغايلار ئىدى،
ئۆزنى ئەترافىغە سالغايلار ئىدى.
— ئەۋالى.

2) ئاتماق، تاشلىماق:
گەرچى بار دوزەخچە ئىشقىڭ شۇئلەسى،
بىزنى ئۆز ئىلكىڭ بىلە ئول ساڕى ئىت.
— ئەۋالى.

ئىتمەكچى [ايتماكچى] ناۋاي، نان ياققۇچى:
ئىتمەكچى تونۇرى ئاندىن قىزىق، ئەللاق بازارى ئاندىن ئىسسىق.
— ئەۋالى.

ئىتمىنان [اطمينان] (ئە) تىنچىش، ئارام ئېلىش؛ خاتىرجەملىك؛ تولۇق ئىشەنچ؛ راھەت، ئارام؛
ئىتمىنان بولماق — خاتىرجەم بولماق، تىنچىماق.
ئىتمىنان تاپماق — «ئىتمىنان بولماق» قا قارالسۇن.

ئىتناب [اطناب] (ئە) تەپسىلاتى بىلەن ئېيتىش، يېپىدىن ـ يېڭنىسىغچە سۆزلەش، گەپنى سوزۇش.
ئىتناب قىلماق — (گەپنى) سوزماق، ئۇزارتماق.

ئىتۈرمەك [ايترماك] يوقاتماق، يوق قىلماق، يېتتۈرمەك؛ كەتكۈزمەك.
بۇ خۇسرانزەدىلىقدىن نادىم بولۇپ، تەۋبە قىلىپ مەشايىخ خىزمىتىغە بارىپ، ئۆز دەردىن ئايتىپ، ئىتۈرگەنىڭ ئىلاجىن تىلەمىش.
— ئەۋالى.
ئىتۈردۇم ئاھ ئىلە ئەغيارنى ئول يۈز ھەۋادىسىن،
ئانىڭدەككىم، كىشى سودىن كېتەرگەي خەسىنى دەم بىرلە.
— ئەۋالى.

ئىتىرمەك [ايتيرماك] يوقاتماق، يوق قىلماق؛ يېتتۈرمەك؛ «ئىتۈرمەك» كە قارالسۇن:
سۆگرە ساڭا داغى قەھر سۈرگۈم،
خەيلىگنى بۇ دەشتىدىن ئىتىرگۈم.
— ئەۋالى.

ئىتىك [ايتيك] ئىتتىك، ئۆتكۈر:
بىرسى چوڭ ئاغامدۇر بىرسى كىچىك،
ستەمكارلىقدا قىلىچدىن ئىتىك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىتىك داس — ئۆتكۈر ئورغاق.
ئىتىك يەل — تېز شامال.

ئىجاب I [اجاب] (ئە) تەستىقلاش، رازىلىق بىلدۈرۈش؛ رۇخسەت قىلىش.

ئىجابسىز [اجاب سيز] رۇخسەتسىز:
چۈن زات ۋە كۆڭۈللەرى ۋە تىنىمتلەرى ئەرىغلىقغە مەشھۇر ۋە مۇقەررەر ئېرىمىش، زەماننىڭ ئېسىل مىرزازادەلەرى تەرەددۇد ۋە ئىجابسىز ۋە تەھاشىي ۋە ئىزتىرابسىز ئۇلار بىلە مۇساھىب بولۇر ئېرمىشلەر.
— ئەۋالى.

ئىجاب II [ايجاب] (ئە) تەلەپ، تەلەپ قىلىش؛ مەجبۇرىي؛ مەجبۇرلاش:
بولۇپ رەخنە ئەندەك سەغىرە شىكاب،
كى مەنمەتدە بولدۇم زىيادە ئىجاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىجابەت [اجابت] (ئە) قوبۇل قىلىش، ماقۇللاش، رازى بولۇش:
دۇئايىمنى قىلدى ئىجابەت خۇدا،
ئو شۇل سائەتىدە ئىشىتتىم سەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىجابەت ئەيلەمەك — رازى بولماق، ماقۇللىماق.

ئىجاد [ايجاد] (ئە) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش، پەيدا قىلىش، ئىجاد.
ئىجاد ئەتمەك — ياراتماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك.
ئىجاد قىلماق — «ئىجاد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئىجازەت [اجازت] (ئە) رۇخسەت، ئىجازەت:
بېرىپ ئېردى كىسر دەپ ئىجازەت ماڭا،
تۆكۈپ ياش بۇلۇتدەك قارادىم ئاڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىجازەت بەرمەك — رۇخسەت بەرمەك، يول قويماق.
ئىجازەت تىلىمەك — رۇخسەت سورىماق.

ئىجتىباۋ [اجتباء] (ئە) تاللاش، تاللىماق؛ تاللانغان:
.....
خەتم ئولۇپ ئاستىدا ھېلىمۇ ھەم شەرىئەت پەرۋەرى،
مەجمەئۇل - بەھرەين رەھمەت ئېردى ئول بى ئىجتىباۋ.
— ئەرشى.

ئىجتىماۋ [اجتماع] (ئە) يىغىندى، قوشۇلما، بىرىكمە، جەمئىي؛ توپلىنىش، يىغىلىش:
قىلىپ پارە - پارە قەرىنى سىباۋ،
ھەمە ۋەھشىلەر بىلدى چۈن ئىجتىماۋ.
— ئا. نىزارى.

ئىجتىماۋ ئەتمەك — توپلانماق، يىغىلىشماق.

ئىجتىناب [اجتناب] (ئە) تارتىنىش؛ يىراقلىشىش، ئۇزاقلىشىش، چەتلىشىش؛ ساقلىنىش؛ چېكىنىش، قېچىش:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلە بىر نەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب.
— ئەرشى.

ئىجتىناب ئەتمەك — «ئىجتىناب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

ئىجتىناب ئەيلەمەك — تارتىنماق، ساقلانماق، چەتلەشمەك، يىراقلاشماق.

ئىجتىھاد [اجتهاد] (ئە) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش، غەيرەت كۆرسىتىش؛ ھەرىكەت؛ ئىجتىھاد:
مۇسائىد زەمانى تاپىپ شاھزاد،
كى ئايىنەگە ئەيلەدى ئىجتىھاد.
— ئا. نىزارى.

ئىجتىھاد ئەيلەمەك — تىرىشماق، يېڭىلىق يارىتىشقا ئىنتىلمەك.

ئىجراۋ [اجرا ء] (ئە) بېجىرىش، ئەمەلگە ئاشۇرۇش؛ ئورۇنلاش، جارى قىلىش، ئىجرا.

ئىجرا قىلماق — بېجىرمەك، ئەمەلگە ئاشۇرماق.

ئىجرايى ئەھكام — ھۆكۈملەر ئىجراسى.

ئىجلاس [اجلاس] (ئە) مەجلىس، كېڭەش، يىغىلىش.

ئىجلاس قىلماق — يىغىلىش، كېڭەش ئۆتكۈزمەك.

ئىجمال [اجمال] (ئە) قىسقا، قىسقىلىق، خۇلاسە قىلىش:
ئادەم ئەسرارنىڭ ئىجمالىنە قىلدىڭ تەفسىل،
مۇندىن ئېركىنكى دېدىڭ ئەلۋەلەدۇ سىنۋۇ ئەبىھ.
— نەۋايى.

ۋە ئانىڭ بەئزى ھالاتى يۇسۇف ئەلەيھىسسەلام قىسسەسىدە ئىجمال تەرىقى بىلە ئىنشائاللاھ مەزكۇر بولغاي.
— نەۋايى.

ئىچتەكى [ايچتاكى] ئىچىدىكى؛ ئىچىمدىكى:
غەير تاش زەخمىدىن دەردىمنى ئىزھار ئەتمەدىم،
ئىچتەكى پىنھان غەمىم تاشدى نەمۇدار ئەتمەدىم.
— بابىر.

ئىچقىنماق [ايچقينماق] ھەيران بولماق:
ئىلكىدىن ئىچقىنىپ بالىقنى سالدى،
تاڭىرقاپ بارماغىن تىشلەدى قالدى.
— لۇتفى.

ئىچكەرى [ايچكرى] «ئىچكى» گە قاراڭ:
ئەي زەلىلى، مەھرەم ئولدۇڭ ئىچكەرى،
مۇددەئىنى تاش كۆرۈپ خوپ چاقىشىڭ.
— زەلىلى.

ئىچكۇ [ايچكو] ئىچكۈلۈك، مەي، شاراب:
ئايىنى تەرەبغە قويدىلەر يۈز،
ئىچكۇ ئىدى نەچە كېچە - كۈندۈز.
— نەۋايى.

ئىچكى [ايچكى] پادىشاھ سارىيىدىكى خاس ئەمەلدار؛ خىزمەتچى، مەھرەم:
پادىشاھ ئىشىكىدە ئەركانى دەۋلەتدىن ئالىيشان بېكلەر ۋە ئالىي مەكان ئىچكىلەر ۋە سۇدۇر ۋە سايىر ...
— نەۋايى.

ئىچىن - ئارا [ايچىن ارا] ئۆزئارا:
ئۇچ يۈز ئالتمىش يىلغەچە ئۇلار ئىچىن - ئارا نىزاۋ قىلىپ،
رۇمغە ھېچ قايسىنىڭ زەرەرى يەتمەدى.
— نەۋايى.

ئىخبار [اخبار] (ئە) خەۋەر بېرىش، مەلۇم قىلىش، بىلدۈرۈش.

ئىخبار ئەيلەمەك — خەۋەر بەرمەك، بىلدۈرمەك.

ئىختىتام [اختتام] (ئە) تاماملاش، تۈگىتىش؛ تامام بولۇش، تۈگەش، تۈگەللىنىش.

ئىختىتام ئەيلەمەك — تاماملىماق، تۈگەتمەك.

ئىختىتام ئولماق — تامام بولماق، تۈگىمەك.

ئىختىراۋات [اختراعات] (ئە) «ئىختىرا»غا قاراڭ؛ يېڭىلىقلار، كەشپىياتلار:
ئىشرەت ئەنگىز ناملىخ بىر مۇقام ھەم بۇ مەلىكەنىڭ ئىختىراۋاتلارى ئېردى.
— مۆجىزى.

ئىختىراۋ [اختراع] (ئە) يارىتىش، كەشىپ قىلىش، ئىجاد قىلىش، ئىختىرا:
ئەجەم دېگەن بىر مۇقامنى، ئانىڭ ئىككىلە مەرغۇلەلارىنى ئىختىرا قىلىپ ئېردىلار.
— مۆجىزى.

ئىختىرا ئەيلەمەك — يېڭىلىق ياراتماق، كەشىپ قىلـ

ماق، ئىجاد قىلماق؛
ئىختىرا قىلماق — «ئىختىرا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىختىسار [اختصار] (ئە) قىسقارتىش؛ قىسقىلىق.
ئىختىسار ئەيلەمەك — قىسقارتماق، قىسقا قىلماق.
ئىختىسار قىلماق — «ئىختىسار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىختىساس [اختصاص] (ئە) خاس بولۇش، بىرەر نەرسىگە (ئىلىم ـ پەن ياكى ھۈنەر، كەسىپ قاتارلىق) خاسلىشىش، مەنسۇپ بولۇش، مۇتەخەسسىس بولۇش؛
ئىچىپ ئاندىن ئەيلەي ئۆزۈمنى خەلاس،
كى شاھى جەھانغە تاپاي ئىختىساس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىختىساس تاپماق — خاسلاشماق، مەنسۇپ بولماق.
ئىختىفا [اختفا] (ئە) مەخپىي، يوشۇرۇن:
ئۆزۈمنى تۇتۇپ خەلقدىن ئىختىفا،
كىشى تۈيسە ناگاھ قىلۇر دەپ جەفا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىختىفا پەردەسىغە قاچماق — يېكىنمەك، يوشۇرۇنماق.
ئىختىلات [اختلاط] (ئە) ئارىلىشىش، ئۆزئارا مۇناسىۋەتە بولۇش، باردى ـ كەلدى قىلىش؛ ئالاقە.
ئىختىلات قىلماق — ئارىلاشماق، باردى ـ كەلدى قىلىشماق، ئالاقە قىلماق.
ئىختىلاف [اختلاف] (ئە) كېلىشمەسلىك، قارىمۇ قارشىلىق.
ئىختىلافى جۈزۈ ئىلە كۆل — زور قارىمۇقارشىلىقلار، كېلىشمەسلىكلەر؛ پارچىلىنىش بىلەن پۈتۈنلۈك ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ.
ئىختىلال [اختلال] (ئە) بۇزۇلۇش؛ زىتلىشىش؛
ئىختىلال تاپماق — بۇزۇلماق، زىتلەشمەك؛ زەخىملەنمەك، شىكەستلەنمەك:
ھەسرەت ئاھىدىن قەلەككە ئوت سالۇرمەن ھەر نەفەس،
نە ئىكىن ھىكمەت بۇ كىم تاپماس ئاساسى ئىختىلال.
— نەۋائى.
ئىخراج [اخراج] (ئە) چىقىرىش، ھەيدەش، سۈرگۈن قىلىش؛ يىراقلاشتۇرۇش:
ھەمە پۇل مالىنى تاراج ئېتىلگ،
ھەمە ئەھل ئىيالىنى ئىخراج ئېتىلگ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىخراج ئەيلەمەك — چىقارماق، ھەيدەمەك، سۈرگۈن قىلماق.
ئىخراج تاپماق — چىقماق؛ ئۆزاقلاشماق، يىراقلاشماق.
ئىخراج قىلماق — ھەيدەمەك، سۈرگۈن قىلماق؛ يىراقلاشتۇرماق.
ئىخراجى ئولماق — ھەيدەلمەك، سۈرگۈن بولماق؛ يىراقلاشماق.
ئىخراجى مەۋاد — سۈرگۈن؛ سۈرگۈن قىلماق، ئىچىدىكى ھەممە نەرسىلەرنى چىقارماق.
ئىخفا [اخفا] (ئە) يوشۇرۇش، بېكىتىش؛ سىر تۇتۇش.
ئىخفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، سىر تۇتماق:
ماڭا نې ئول بولۇپ، ئالقىسسە مۇيەسسەرنې بۇ،
گاھ ئانى زاھىر ئېتىپ، گاھ مۇنى ئىخفا ئەيلەپ.
— نەۋائى.
ئىخۋان [اخوان] (ئە) [بىرلىكى: ئەخ] بۇرادەرلەر، قېرىنداشلار، دوستلار.
ئىد [اید] ھېيت، بۈي:
بۇ سۆزدە ئاشنالىقنىڭ ئىدى بار،
ئاڭا ئىرشاد قىلغان مۇرشىد بار.
— لۇتفى.
ئىدبار [ادبار] (ئە) بەختسىزلىك، چۈشكۈنلۈك؛ ئىشى راۋاج تاپمايدىغان، ئالغا باسمايدىغان:
مۇقبىللەر ئىشىدە كۆپ لەتافەت بىلگىل،
ئىدبارىدە ئول ئىل ئارا مەسافەت بىلگىل.
— نەۋائى.
ئىددەت [عدت] (ئە) ئىددەت، بەلگىلىك ۋاقىت، مۇددەت:
ۋە داۋۇد ئەلەيھىسسەلام ئول زەئىفەنىڭ ئىددەتى ئۆتكەندىن سۆڭرە نىكاھ قىلماق بولدى.
— نەۋائى.
ئىددىئا [ادعا] (ئە) مۇددىئا، مەقسەت، ئارزۇ، تەلەپ، ئىستەك:
يارۇقلارغە كى ئەفۇ ئىشكىن ئاچۇرماق ئىددىئاسىدىن،
لەۋايىم مەرھەمەت باشقە چېكىپ شاھى جەھان ئاندا.
— ئەرشى.
ئىدراك [ادراک] (ئە) ئەقىل، ئاڭ، پەم، سېزىم، چۈشىنىچە، ئىدراك:
چۇ سەھبا بىلە ئەقلىنى پاك ئېتەي،
كۆڭۈل مەقسەدىن فەھم ـ ئىدراك ئېتەي.
— ئا. نىزارى.
ئىدراك ئەتمەك — «ئىدراك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىدراك ئەيلەمەك — بىلمەك، سەزمەك، پەملىمەك، چۈشىنىمەك.
ئىدراك قىلماق — «ئىدراك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىدغام [ادغام] (ئە) قوشۇش، بىرىكتۈرۈش، ئاسسىمىلياتسىيە؛ (ئەرەب تىلىدا بىر ھەرپنى تەكرار تەلەپپۇز قىلىش):
ئەگەر ھەرق ئولسا مۇدغام، ۋەھكى خالىك نۇقتە ئىدغامسىن،
ئەيان قىلدى كۆزۈمنىك مەردۇمى ئىچرە مەقام ئەيلەپ.
— نەۋايى.

ئىدمان [ادمان] (ئە) مەشىق، تەكرار، مەلۇم بىر ئىشنى دائىم بېجىرىپ، قايتىلاپ تۇرۇش:
ئىشنى ئىدمانغا ئەيلەدى مەنسۇب.
— نەۋايى.

ئىر [ایر] جىر، ناخشا، كۈي، «يىر» گە قارالسۇن:
تۇركانە ئىر ئىرلاغۇنچە ئانىك،
كۆيدۈردى مېنى يالاي بۇلاسى.
— سەككاكى.

ئىراد [ایراد] (ئە) بايان قىلىش، قەيت قىلىش؛ كەلتۈرۈش.
ئىراد ئەتمەك — «ئىراد قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىراد قىلماق — قەيت قىلماق، بايان قىلماق، كەلتۈرمەك؛ ئېيتماق، ئىجاد قىلماق.

ئىرادە [اراده] (ئە) «ئىرادەت» گە قارالسۇن:
ھەركۈن بۇ فىراق بولۇپ زىيادە،
بۇ جەۋرۇ جەفا ماڭا ئىرادە.
— مۇللا سالىھ.
ئىرادە ئەيلەمەك — خالىماق، ئىستەمەك، بىرەر مەقسەتنى كۆزلىمەك.

ئىرادەت [ارادت] (ئە) 1) ئىستەك، خاھىش؛ ئىختىيار. 2) ئىرادە، تەقدىر. 3) ئىخلاس، ئېتىقاد، نىيەت.
ئىرادەت ئەھلى — مۇرتىلار، ئىخلاسمەنلەر.
ئىرادەت قىلماق — خالىماق، ئىستەمەك، بىرەر مەقسەتنى كۆزلىمەك.
ئىرادەت ئىلكى بەرمەك — مۇرتىلىققا قوبۇل بەرمەك، مۇرىت بولماق.

ئىرادە تۇللاھ [ارادت الله] (ئە) ئاللانىك ئىختىيارى، ئاللانىك ئەمرى، خاھىشى، تەقدىرىنىك ئىرادىسى:
... چۈن ئىرادە تۇللاھ مۇڭا جار بولۇپ ئېردىكىم، ئالەم يۈزىن ئادەم ئەۋلادى تۇنقاي.
— نەۋايى.

ئىراق I [ایراق] يىراق، ئۇزاق.
ئىراق سالماق — يىراقلاشتۇرماق، ئۇزاقلاشتۇرماق:
شاھغە تا دەۋلەت بار دۇشمەن ئېرۇر خارۇ خاكسار، دەۋلەتنە يەتكۈرگۈچى تەگرى، ھەم ئالغۇچى، ھەم بەرگۈچى ھەم تەگرى، ئۇل بەرسە كىشى ئالا ئالماس، ئۇل بىتكۈرسە كىشى ئىراق سالا ئالماس.
— نەۋايى.

ئىراق II [عراق] (ئە) ئىراق، مۇزىكىدا كۈي نامى:
ساقى، بول مەي تۇتقىلۇ ئەي گۈلدۇخان رۇمۇ ئىراق،
بەزم ئەيلەپ تۇزگىلۇ يۇزمىك ئەجايىپ تۇمتەراق.
— مۇللا سالىھ.

ئىرەم [ارم] (ئە) ئەپسانىۋى گۈزەل، خۇش ھاۋا بىر باغنىك نامى:
ئاھىم ئوتىدىن كۆيسە بۇ ئالەم ئەجەب ئېرمەس،
ئوت كەتكۈسىدۇر باغى گۈلىستان ئىرەمىمگە.
— مۇللا سالىھ.
ئىرەم ئاسا — «ئىرەمۇش» كە قارالسۇن.
ئىرەم ئايىن — جەننەتكە ئوخشاش، جەننەتكە لايىق.
رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى.

ئىرەمۇش [ارم وش] (ئە + پ) ئىرەم بېغىغا ئوخشاش:
سكەندەر چۇ بۇ مۇلكى دىلكەش كۆرۈپ،
فەزاۋۇ ھەۋاسىن ئىرەمۇش كۆرۈپ.
— نەۋايى.

ئىرتىباط [ارتباط] (ئە) باغلىنىش، ئۇلىنىش؛ ئالاقىدار بولۇش:
گەر پەرى سەندەك دېدىم يازغۇرماكىم،
تەلبە ئەلفازىدە بولماس ئىرتىباط.
— نەۋايى.

ئىرتىفاۋ [ارتفاع] (ئە) كۆتۈرۈلۈش، يۇكسىلىش؛ ئېگىزلىك:
مەسكەنىك ئاخىر چۇ تۇفراغدۇر نە ئۆتكەرمەكدۇرۇر،
مەدفەنىك ئەيۋانىغە كۆك گۈنبەزىدىن ئىرتىفاۋ.
— نەۋايى.

ئىرتىكاب [ارتكاب] (ئە) بىرەر ئىشقا كىرىشىش، مەشغۇل بولۇش؛ ھەربكەت:
ھەر نە ئىسر ئەتسە قىلۇر زاھىر خىلاف،
ئىرتىكابىدىن تۇتار ئۆزنى مەئاب.
— نەۋايى.
ئىرتىكاب قىلماق — مەشغۇل بولماق، بىرەر ئىشقا كىرىشمەك.

ئىرز [عرض] (ئە) نومۇس، ئىپپەت، پاكلىق؛ شەرەپ، ئابرۇي:
شەبىستانىم ئارا ئارام قىلغاي،
شەمانە سۇبھى ئىرزىم شام قىلغاي.
— نەۋايى.

ئىرس [ارث] (ئە) مىراس؛ ۋارىسلىق:

ئۇلۇسقە ئىرس بىرلە ھۇكمران ئول،
ئاتادىن تا ئاتا خىسرەۋنىشىن ئول.
— نەۋايى.

ئىرسال [ارسال] (ئە) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش:
مىھىنبانۇغە ئەلچى ئىرسال ئېتىپ،
كى بىر نامەدە ئەرزى ئەھۋال ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

ئىرسال ئەتمەك — «ئىرسال ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىرسال ئەيلەمەك — ئەۋەتمەك، يەتكۈزمەك؛ ئېرىشتۈرمەك.

ئىرسال قىلماق — «ئىرسال ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىرشاد [ارشاد] (ئە) توغرا يول كۆرسىتىش، رەھبەرلىك قىلىش:
سەۋاد زاھىر ئەيلەپ پۇشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

ئىرشاد ئايىن — پېشۋا يوسۇنلۇق، يولباشچى كەبى.

ئىرشاد ئەتمەك — «ئىرشاد قىلماق» قا قاراڭ.

ئىرشاد ئەھلى — يول كۆرسەتكۈچىلەر.

ئىرشاد ئەيلەمەك — «ئىرشاد قىلماق» قاراڭ.

ئىرشاد پەناھ — توغرا يول كۆرسىتىش ھامىيسى.

ئىرشاد قىلماق — توغرا يول كۆرسەتمەك.

ئىرشاد مەئاب — پېشۋا، يولباشچى، ھىدايەت قىلغۇچى.

ئىرشاد مەسنەدى — رەھبەرلىك ئورنى.

ئىرشادگەر [ارشادكر] (ئە + پ) توغرا يول كۆرسەتكۈچى، پىر:
كىم ئايا ئىسلام ئېلىگە راھبەر،
دىنۇ ئىسلام ئەھلىغە ئىرشادگەر.
— نەۋايى.

ئىرشاد مەند [ارشادمند] (ئە + پ) توغرا يولغا چۈشكەن؛ يول تاپقان.

ئىرفان [عرفان] (ئە) بىلىش، تونۇش؛ مەرىپەت:
ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەڭنى يازمىشكىم،
خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

ئىرفان ئەھلى — مەرىپەتپەرۋەرلەر، بىلىملىكلەر، ئالىملار.

ئىرفان بەھرى — بىلىم دەرياسى؛ بىلىش - تونۇش دائىرىسى، كەڭلىكى.

ئىرفان پەناھ — ئالىم، دانىشمەن، مۇتەپەككۇر؛ بىلىم ئىگىلىرىنىڭ ھامىيسى.

ئىرفان مەخزەنى — بىلىم خەزىنىسى، بىلىم مەنبەسى.

ئىرق [عرق] (ئە) يىلتىز، تومۇر:
چۈن رىيائىي سوفىلەر شەيخنىڭ ئىلتىفاتىن بۇ مەرتەبەدە ئانىڭ جانىبى كۆردىلەر، ھەسەد ئىرقلەرى ھەرەكەتغە كېلىپ، ۋەقت پادىشاھىغە يەتكۈردىلەر.
— نەۋايى.

ئىرىك [ايريك] 1) يىرىك، قوپال. 2) كاتتا، يوغان. 3) ئېغىر، مۇشەققەتلىك؛ قىيىن؛ قاتتىق.

ئىرىك پەشمىنە — قوپال، ئېغىر تون.

ئىرىن [ايرن / ايرىن] / لەۋ، كالپۇك.

ئىز [ايز] ئىز، نىشان:
كۆرۈپدۇركى مۇندا ۋەزىرنىڭ قىزىن،
ئاڭا ئاشىق ئولمىش ئۆپەدۇر ئىزىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزا [ايذا] ئازار، ئازاب؛ رەنج، ئىزا:
بازىئى تىفلانە بولدۇم دەردى ھىجرىڭدە سېنىڭ،
تاش ئاتۇر ئارقامدىن، ئەيلەرگە ئىزا بىرلە جەفا.
— موللا بىلال.

ئىزا ئەتمەك — ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك؛

ئىزا قىلماق — ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك، ئازابلىماق، قىينىماق؛

ئىزا كۆرمەك — ئازار، ئەزىيەت كۆرمەك، خورلانماق.

ئىزارە [ازارە] (ئە) ئارىلىق، ئۆي تېمىنىڭ يەر بىلەن تەكچە ئارىسىدىكى قىسمى:
ئۆي ئىچرە ھەم كىتابە ھەم ئىزارە،
زەرۇرەتدۇر تۈگەنگەن چاغدا قىلماغ.
— نەۋايى.

ئىزافە [اضافە] (ئە) «ئىزافەت» كە قاراڭ.

ئىزافە ئەتمەك — «ئىزافە قىلماق» قا قاراڭ.

ئىزافە قىلماق — قوشماق.

ئىزافەت [اضافت] (ئە) قوشۇش، تىركەش، باغلاش؛ باغلىنىش؛ قوشۇمچە: ئىككى سۆزنىڭ بىر - بىرىگە مەلۇم تەرتىپ ئاساسىدا باغلىنىشى.

ئىزافەت ئەتمەك — قوشماق، تىركىمەك.

ئىزافەت بولماق — قوشۇلماق، تىركەلمەك.

ئىزام I [عظام] (ئە) [بىرلىكى: ئەزىم] كاتتىلار، ئۇلۇغلار:
يەنە ئول ئېردىكىم، ئۇلۇس ئارا ئەكابىرى ئىزامدىن سايىر ئەۋامغەچە ... كىشى ئاز تاپىلغايكىم، بۇ ناتەۋان بىلە ئىشى

AltunOq

تۈشمەمىش بولغاي.

— نەۋايى.

ئىزام II [عظام] (ئە) [بىرلىكى: ئەزم] سۆڭەك، ئۈستىخان.

ئىزامى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەكلەر.

ئىزئان [اذعان] (ئە) بويسۇنۇش.

ۋاجىبۇل ـ ئىزئان — بويسۇنۇش لازىم بولغان.

ئىزاھ [ايضاح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئىزاھ.

ئىزاھ قىلماق — بايان قىلماق، چۈشەندۈرمەك، ئىزاھلىماق.

ئىزتىراب [اضطراب] (ئە) 1) ھاياجان، تاقەتسىزلىك، سەۋرسىزلىك، قارارسىزلىق؛ تېپىرلاش، تىت ـ تىت بولۇش:

نېدىن سادىق ئەمەس گۇمنام ئىشقىڭ بىلە ئۆلمەككە،
ئانى ئۆلتۈرگەلى مەيداندا بىھەد ئىزتىراب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

2) پەرىشانلىق، خاتىرجەمسىزلىك، تىنچسىزلىق، قىينىلىش؛ تەشۋىش:

قالىپ ھەيرەت ئىچرە دېيەلمەي جەۋاب،
ۋۇجۇدۇمغە ئانچە تۇشۇپ ئىزتىراب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) چاڭ ـ توزان:

سىنانى قاچان كۆرگۈزۈپ پېچۇ تاب،
سىپېھر ئەجدەرىغە تۇشۇپ ئىزتىراب.

— نەۋايى.

ئىزتىراب ئەتمەك — قارارسىزلانماق، تاقەتسىزلەنمەك، تىنچسىزلانماق.

ئىزتىراب ئەيلەمەك — بىتاقەت بولماق، تىت ـ تىت بولماق، تەشۋىشلەنمەك، ھاياجانلانماق:

چىقىپ كەتتى تۇنى قاشدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

ئىزتىراب تۈشمەك — ھاياجان، خاتىرجەمسىزلىك، بىتاقەتلىك پەيدا بولماق.

ئىزتىراب قىلماق — «ئىزتىراب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

يۈرۈپ ئول سەبادەك قىلىپ ئىزتىراب،
دېدى سەرۋى قەدغە كى ئەي ماھىتاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزتىرابۇ ئىزتىرار — بىتاقەتلىك ۋە بىقارارلىق.

ئىزتىرابسىز [اضطراب سيز] تىنچ، بىمالال، بىغەم:

... زەماننىڭ ئەساس مىرزازادەلەرى تەرەددۇد ۋە ئىجابسىز ۋە تەھاشىي ۋە ئىزتىرابسىز ئالار بىلە مۇساھىب بولۇر ئېرمىشلەر.

— نەۋايى.

ئىزتىرار [اضطرار] (ئە) چارىسىزلىق، نائىلاجلىق، موھتاجلىق؛ مەجبۇرىيەت، زۆرۈرىيەت، مۇشكۈل ھالەت؛ تىترەك:

زۇلفىدىن بۇيى تېگىپ تا ئالدى كۆڭلۈمدىن قەرار،
باد گۇلشەن ئىچرە كىرگەچ گۇلگە تۇشتى ئىزتىرار.

— گۇمنام.

ئىزتىرار تۈشمەك — نا ئىلاجلىقتا قالماق؛ تىترەك باسماق.

ئىزتىرار يۈزلەنمەك — چارىسىزلىق، ئامالسىزلىق، مۇشكۈل ھالەت يۈز بەرمەك.

ئىزتىرارىي [اضطرارى] (ئە) ئىختىيارسىزلىق، چارىسىزلىق:

تىلەمەك خۇد گەدا شىئارىدۇر،
لېك بۇ يەردە ئىزتىرارىيدۇر.

— نەۋايى.

ئىزدىھام [ازدحام] (ئە) توپ، كىشىلەر توپى؛ توپلاش، يىغىش، يىغىلىش:

خەلايىقغە تۇشمىش ئىدى ئىزدىھام،
كېتىپ بارۇر ئېردى خاسۇ ئەۋام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىلەيخا پادىشاھنىڭ دەرگاھىغە يۈزلەنىپ، ئىزدىھامنىڭ سەبەبىنى سورغانى ۋە يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنىڭ جەمالى با كەمالىلارىنى كۆرۈپ ۋە ئانى تونۇپ، فەريادى بىخۇدانە تارتىپ، بىھۇش يىقىلغانى.

— موللا يۇنۇس.

ئىزدىھام ئەيلەمەك — يىغىلماق، توپلانماق:

چۇ بەرنا دۇكانغە خىرام ئەيلەدى،
بارۇرغە بەسى ئىزدىھام ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزدىۋاج [ازدواج] (ئە) ئۆيلىنىش، ئەر ـ خوتۇن بولۇش، نىكاھلىنىش:

يەتكۈرۈر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.

— زەلىلى.

ئىزدىياد [ازدياد] (ئە) ئارتىش، كۆپىيىش:

بەس ئول تۇن نەچە كىم تاپار ئىمتىداد،
يارۇغلۇققەدۇر مۇجبى ئىزدىياد.

— نەۋايى.

ئىزز [عز] (ئە) كۈچ، قۇدرەت؛ ئىززەت، ھۆرمەت،

قەدىر - قىممەت:
زۇھۇر ئولدى مۇھەممەد ھۆرمىتىدىن جۇملەئى ئالەم،
ئەزەلدىن تا ئەبەدكە سەلتەنەت دىن ئىززۇ جاھىدۇر.
— زەلىلى.

ئىززۇ ئەلا — ئىززەت ۋە ئالىيلىق:
تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمىس دەھر ئەھلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.
— لۇتفى.

ئىززۇ تەمكىن — ئىززەت ۋە ھەيۋەت.

ئىززۇجاھ — ئىززەت ۋە مەرتىۋە:
ئىشق ئەھلىغە دەرد ئاھ ئاندىن،
ئىشۇقغە ئىززۇ جاھ ئاندىن.
— ئەرشى.

ئىززۇ جاھۇ ئىستىغنا — ئىززەت، مەرتىۋە ۋە تارتىنمىش.

ئىززۇ جەلال — بۈيۈكلۈك ۋە ئەزىزلىك.
دېدىم: *ئەي خۇداۋەندە ئىززۇ جەلال،*
ساڭا ئاشكارا ئىرۋر سىررۇ ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىززۇ جەلل — شەرەپ ۋە ئۇلۇغلۇق.

ئىززۇ رۇتبە — «ئىززۇ جاھ» غا قارالسۇن.

ئىززۇ رىفئەت — ئىززەت ۋە يۇكسىلىش.

ئىززۇ شەرەف — ئىززەت ۋە شەرەپ.

ئىززۇ غۇرۇر — ئىززەت ۋە مەغرۇرلۇق:
بۇ سەبۇرى ئىستەمىس ئىززۇ غۇرۇر ھەشمەت جەلال،
گۈلخەلۇ فەقر ئىچرە ئۇرتەنگەي گەدايى جەندە پۇش.
— سەبۇرى.

ئىززۇ نەزاھەت — ئىززەت ۋە پاكلىق.

ئىززۇ ئۇلا — «ئىززۇ ئەلا» غا قارالسۇن.

ئىززۇ ئىقبال — ئىززەت ۋە بەخت:
چۇ تاپتى دايە مۇنداغ ئىززۇ ئىقبال،
مۇنا يەتتىغ يازىپ ھەردەم يەرۇ بال.
— ناقىس.

ئىززى جاھ — يۇقىرى ئورۇن، يۇقىرى مەرتىۋە:
ئىتتىڭ باستان ئىزىدۇر سەجدەگاھىم،
ئانىڭكى قۇللۇغىدۇر ئىززى جاھىم.
— گۈمنام.

ئىززەت [عزت] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام؛ ئەزىزلىك:
خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۆمرۇ خارۇ ئىززەت جۇملەسى،
شەۋقى بىلمەك ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

ئىززەت ئەھلى — ئىززەتكە سازاۋەرلەر، ھۆرمەتلىكلەر.

ئىززەت مەسنەدى — ئالىي ئورۇن، ئالىي مەنسەپ.

ئىزلال I [اذلال] (ئە) خارلاش، پەس كۆرۈش.

ئىزلال قىلماق — خارلىماق، پەس كۆرمەك:
... ۋە بەزى شەرىكىدۇر، دەپ ئىزلال قىلدى ۋە ئۆزىن خىلۋەتدە زىبە قىلدى.
— نەۋائى.

ئىزلال II [اضلال] (ئە) ئاداشتۇرۇش، يولدىن ئازدۇرۇش.

ئىزلال ئەتمەك — ئاداشتۇرماق، يولدىن ئازدۇرماق.

ئىزلال قىلماق — يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.

ئىزلال ۋە ئىغساد — ئادىشىش ۋە يامانلىق.

ئىزھار [اظهار] (ئە) ئاشكارا بولۇش، مەلۇم بولۇش؛ كۆرۈنۈش؛ كۆرسىتىش:
نەچە سۆزلەركى يازدىڭ بىخۇدانە،
جەھان فانىلىغىنى ئەيلەپ ئىزھار.
— ئەرشى.

ئىزھار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك، بايان قىلماق.

ئىزھار قىلماق — «ئىزھار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىزھار قىلماق — ئېيتىلماق، دېيىلمەك، بىلدۈرۈلمەك؛ مەلۇم قىلىنماق.

ئىزھارى ئەجز — ئاجىزلىق ئىزھار قىلىش، ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلدۈرۈش.

ئىزھارى ئەجزۇ ناتەۋانلىق — ئاجىزلىق ۋە بىچارىلىكنى بىلدۈرۈش، مەلۇم قىلىش.

ئىزھارى خۇشھاللىق ۋە سۈرۈر قىلماق — خۇرسەنچىلىك ۋە شادلىق ئىزھار قىلماق.

ئىزھارى نىياز قىلماق — يالۋۇرۇش، ئۆتۈنۈشنى بايان قىلماق، ئىپادىلىمەك.

ئىزھارى ئىرادەت ۋە ئىخلاس قىلماق — مۇخلىسلىق ئىرادەت ۋە ئىخلاسىنى بىلدۈرمەك.

ئىزھارى ئىستىبشاد قىلماق — ئىستىبداتىنى، قابىلىيىتىنى، ئىقتىدارىنى كۆرسەتمەك.

ئىس [ايس] ئىس؛ ھىد، بۇي:
كىرىپ ئىستەپ يۇرۇپ ھەر قايىسىنى،
ئىبەردى ھەر تەرەپ گۈللەر ئىسىنى.
— خىرقەتى.

كى ئەقلىڭغە نۇقسان يېتىپدۇر بەسى،
دىماغىڭنى بۇزمىش تەكەببۇر ئىسى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىس مۇشكى خوتەن — خوتەن ئىپارنىڭ ھىدى:
كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئىسى مۇشكى خوتەن،
مىھرى رەخشان يا تەجەللى يا مەھى تابانمۇسەن؟
— ئەرشى.

ئىس يەتمەك — خەۋەر كەلمەك.

ئىسا [عيسى] (ئە) ئىسا پەيغەمبەر:
كەلدى تىرگۈزگەلى زەئفىم كۆرۈپ ئول ئىسادەم،
كەلگەنى ھەم ئۆز ئىشىن قىلدى، ۋەلى كەتگەنى ھەم.
— نەۋايى.

ئىسا ئاسا مەقال — ئىسادەك جان بېغىشلىغۇچى سۆز.

ئىسار [ايثار] (ئە) چېچىش، بېغىشلاش، ئىنئام:
مۇسۇلمان ئەمەس نامەردكە سەن كۆز ياشىڭ تۆكسەڭ،
غەمىڭنى گەۋھەرىن ئول كىمسەگە ئىسار ئېتىپ بولماس.
— گۇمنام.

ئىسار ئەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام قىلماق.

ئىسار ئەيلەمەك — «ئىسار ئەتمەك» كە قاراڭ:
نۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

ئىسار قىلماق — تەقدىم قىلماق، بېغىشلىماق.

ئىسەۋىي [عيسوى] (ئە) ئىساغا خاس؛ ئۆلۈكنى تىرىلدۈرگۈچى:
قىرائەت گۈلشەنىنىڭ ئىسەۋىي نەفەس ئەندەلىبى خۇش ئەلھانلەرى ...
— نەۋايى.

ئىسبات [اثبات] (ئە) دەلىل، ئىسپات (دەلىل بىلەن تەستىقلاش، بىرەر نەرسىنىڭ توغرىلىقىغا شاھىد كەلتۈرۈش):
قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى سەمان پەيدا.
— شەۋقى.

ئىسبات ئەيلەمەك — ئىسپاتلىماق، تەستىقلىماق، دەلىللىمەك.

ئىسبەئ [اصبع] (ئە) بارماق، قول بارمىقى.

ئىسبەئنى مىسۋاك قىلماق — بىرەر ئىشتىن ھەيران بولۇپ بارماقنى چىشلىمەك.

ئىسپەند [اسپند] (پ) ئىسرىق:
نى سائەت كى يۇزلەنسە كامۇ مۇراد،
ساچىپ ئوتقا ئىسپەند، ئوقۇڭ «ئىن يەكاد».
— نەۋايى.

ئىستار [استار] (پ) «ئەستەر» گە قاراڭ؛ ئەستەر، پەردە، توسۇق؛ مەخپىي تۇتۇش:
مەستۇر ئەمر ئىزھارى ۋە زاھىر ئەمر ئىستارى ۋە دۇئا ئىستىجابەتى ...
— نەۋايى.

ئىستەمان [ايستامان] ئىزدىمەيمەن؛ «ئىستەمەم» گە قاراڭ.

ئىستەماك [ايستاماك] خالىماق، سورىماق، تىلىمەك؛ ئىستىمەك، ئىزدىمەك، ئاختۇرماق؛ چاقىرماق:
تىرگۈزمەك ئەگەر ئىستەسەڭ ئىكرامىڭدىن،
بىر جۇرئە ھەۋالە ئەيلەگىل جامىڭدىن.
— نەۋايى.
ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.

ئىستەمەم [ايستامام] ئىزدىمەيمەن، خالىمايمەن؛ ئىستىمەيمەن:
زۇلفى خىيالىدىن بۆلەك كۆڭلۈمە ئىستەمەم ھۇزۇر،
ئۇشبۇ قارارسىز كۆڭۈل تاكى ئانىڭ قارارىدۇر.
— گۇمنام.

ئىستەنمەك [ايستانماك] تىرىشماق، ئىزدەنمەك:
بۇلبۇلى بىچارە كۆڭلۈم گۈل يۇزۇڭنىڭ شەۋقىدىن،
زار يىغلاپ ئىستەنۇرمەن بىر گۈلى پەيدا ئەمەس.
— نەۋبەتى.

ئىستېئداد [استعداد] (ئە) قابىلىيەت، تالانت، ئىقتىدار:
ئاخىر قۇدرەتىمگە لايىق، ئىستېئدادىمغا مۇۋافىق بۇ رىسالەنى پۈتدۈم، ئالەم ئەھلىغە سوۋغا تۇتتۇم.
— مۆجىزى.
دېمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگوي كەم ئىستېئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانېئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.
— ئەرشى.

ئىستېفا [استيفا] (ئە) ئىستېپا، چېكىنىش، بوشاش، (بىرەر ۋەزىپىدىن) ئۆزىنى چەتكە ئېلىش؛ كەچۈرۈم، ئۆزرە، ئەپۇ سوراش:
بۇ زەئىف خورغە گۇيا ئاسمان يىقىلدى، نە بۇ ئەمرى ئەزىم ئىشتىغالىغە قۇۋۋەت، نە ئۆزرە ئىستېئفاغە قۇدرەت! ...
— مۆجىزى.

ئىستېئفا قىلماق — بىرەر ۋەزىپىدىن چېكىنمەك، ئۆزىنى چەتكە ئالماق، ئىستېپا بەرمەك؛ كەچۈرۈم سورىماق، ئۆزرە ئېيتماق.

ئىستېئمال [استعمال] (ئە) ئىشلىتىش، ئىستېمال:
ئاخىرقى ئۇمرىلارىدە ئەفيوننى كۆپ ئىستېئمال قىلغان سەبەبدىن ئەقلىدىن ئارى بولۇپ ۋەفات بولدىلار.
— مۆجىزى.

ئىستئارە [استعاره] (ئە) ئامانەت:
كۆڭۈل ئالەم ئۈيىگە باغلاما كۆپ،
كى بەيتىدۇر ساڭا ئول ئىستئارە.
— نەۋايى.

ئىستئانەت [استعانت] (ئە) ياردەم سوراش، ياردەم تىلەش؛ ياردەم:
مەزاراتدىن ئىستئانەت تىلە،
كى ئەرۋاھلاردىن ئىستانەت تىلە.
— ئا. نىزارى.

ئىستىتائەت [استطاعت] (ئە) كۈچ، قۇدرەت، ئىقتىدار:
فەلاكەت ئەيىامىدىن زاھىر يۈزىدىن تەئەييۇن ۋە ئىستىتائەت زەمانىدىمچە كۆپرەك ئەۋقات بىلە ئىكەندۇر.
— نەۋايى.

ئىستىجاب [استجاب] (ئە) قوبۇل بولۇش، ماقۇل بولۇش، مۇناسىپ بولۇش؛ ئەملگە ئېشىش:
ئۇشبۇ مەھەل ناله بولۇپ ئىستىجاب،
چىرغە كىم يەتتىم، ئايدىن ۋاقتى خاب.
— زەلىلى.

ئىستىجازە [استجازه] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت سوراش.
ئىستىجازە قىلماق — ئىجازەت، رۇخسەت سورىماق:
بىزنى شەيخ ئەبدۇللاھ تاقىيغە ئېلىتىپ، ئاندىن ئىستىجازە قىلىپ ئالارنى ئاناڭ قاشىغە ئېلىتتىدىم.
— نەۋايى.

ئىستىخارە [استخاره] (ئە) چۈش ئارقىلىق كەلگۈسىنى ئالدىن بىلىش؛ پال ئېچىش؛ كەلگۈسىنى چۈش ئارقىلىق بىلىشنى مەقسەت قىلىپ ئۇخلاش:
كۆزۈمنى يۇمسە گەھى يوق ئۈيقۇ زەيلى،
جەھان شورىغە ئوقدۇر ئىستىخارە.
— ئەرشى.
ئىستىخارە قىلماق — پال ئاچماق، پال ئارقىلىق مەقسەتنى بىلىشنى ئارزۇ قىلماق.

ئىستىخراج [استخراج] (ئە) چىقىرىش، ئاجرىتىش، تاللاش، چىقىرىۋېلىش، ئاجرىتىۋېلىش.
ئىستىخراج قىلماق — چىقارماق، ئاجرىتىۋالماق، چىقىرىۋالماق، تاللىۋالماق.

ئىستىخفاف [استخفاف] (ئە) كەمسىتىش، پەس كۆرۈش؛ ھۆرمەتسىزلىك قىلىش:
خەلق جانىبىدىن بىھۆرمەتلىك ئىشىگىن باغلار ۋە كىشىنى ھەزل ئىستىخفافدىن ساقلار.
— نەۋايى.

ئىستىخلاس [استخلاص] (ئە) خالاس قىلىش، ئازاد قىلىش؛ قۇتقۇزۇش:
ۋە مۇسا ئەلەيھىسسەلام ئۆز ئۈمۈ ـ دىيەتى ئەجزىن زاھىر قىلىپ، ... بەنى ئىسرائىل ئىستىخلاسىغە مەئمۇر بولدى.
— نەۋايى.

ئىستىدئا [استدعا] (ئە) ئىلتىماس، سوراش، يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا ئەتمەك — «ئىستىدئا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىستىدئا ئەيلەمەك — ئىلتىماس قىلماق، يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا قىلماق — يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا كۆرگۈزمەك — ئۈمىد بىلدۈرمەك.

ئىستىدامەت [استدامت] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ داۋاملىشىنى، داۋاملىق بولۇشىنى ئىزدەش؛ داۋامەت.

ئىستىدلال [استدلال] (ئە) ئىسپات، دەلىل؛ دەلىللەش، دەلىل كەلتۈرۈش؛ بىرەر بەلگە ئارقىلىق بىرەر نەرسىنى بىلىش:
ھەكىم ئول ئىشدا قالىپ لال ھەردەم،
قىلىپ ئاندىن يۈز ئىستىدلال ھەر دەم.
— نەۋايى.

ئىستىراھەت [استراحت] دەم ئېلىش، ئارام ئېلىش، ئىستىراھەت:
زەمانىكى خاقان فەراغەت تاپىپ،
بىلا دەغدۇ ئېتىپ، ئىستىراھەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى.

ئىستىرزا [استرضا] (ئە) رازىلىق سوراش.
ئىستىرزا قىلماق — رازىلىق سورىماق.

ئىستىزھار [استظهار] (ئە) ھامىيلىقىنى تەلەپ قىلىش، ياردەم سوراش.
ئىستىزھار ئەيلەمەك — ھامىيلىقىنى تەلەپ قىلماق، ياردەم سورىماق.

ئىستىسقا [استسقا] (ئە) يېغىن، يامغۇر تىلەش؛ يېغىن، يامغۇر تىلەپ دۇئا قىلىش.

ئىستىشمام [استشمام] (ئە) ھىدلاش، پۇراش؛ ھېس قىلىش.
ئىستىشمام قىلماق — ھىدلىماق، پۇرىماق؛ ھېس قىلماق.

ئىستىشھاد [استشهاد] (ئە) شاھىد، دەلىل؛ ئىسپات سۈپىتىدە مىسال كەلتۈرۈش، دەلىللەش:
يەنە مەشايىخ ۋە ئەئىممە ۋە ئۇلىيا ئۇللاھدىن ھەم كۆپ ئىزھۇش ـ شەئىن ئېلىنماق نەزمى، بەلكى دېۋانى ۋە مەسنەۋى

تەرىقى بىلە كىتابلەرى بارىكىم، ئىستىشھادغە ھاجەت ئىر-مەس.

— نەۋايى.

ئىستىغاسە [استغاثه] (ئە) مەدەت تىلەش، ياردەم سو-راش.

ئىستىغراق [استغراق] (ئە) خىيالغا پېتىش، چۆمۈش، غەرق بولۇش؛ بىرەر نەرسىگە ھەددىدىن تاشقىرى بېرىلىش؛ ئۆزلۈكسىنى ئۇنتۇش:

... باشى تۆۋەن يىقىلىپ تۇشۇپ، ئىستىغراق ئەھۋاللار يۈز-لەندى، ئوندىن ئارتۇق كىشى بىھۇش بولدى.

— مۆجىزى.

ئىستىغفار [استغفار] (ئە) كەچۈرۈم، ئەپۇ سوراش؛ تاۋاپ قىلىش:

گۇناھ باشىغە قوشۇپ تۇتكى باشىدىن ئىستىغفار،
ئۇلانسىلەر دۇرى رەھمەتكە ئولدىلاركى نەجات.

— شەۋقى.

ئىستىغفار ئەتمەك — تاۋاپ قىلماق، ئەپۇ سورىماق.

ئىستىغفار قىلماق — ئەپۇ سورىماق؛ تاۋاپ قىلماق.

ئىستىغنا [استغنا] (ئە) 1) موھتاج بولماسلىق، موھتاج ئەمەسلىك، ئېھتىياجسىزلىق؛ دۆلەتمەنلىك:

شەھەنشەھلىك ئېرۇر دىلبەر كويىدا بىس گەدا بولماق،
سالىپ كەۋن گىچرە ئىستىغنايى گويىاكى ھۇما بولماق.

— زەلىلى.

2) ئۆز ئىززەت ـ ئابرۇيىدا تۇرۇش، ئىززەت ـ ئابرۇيىنى چۈشۈرمەسلىك؛ ئىززەت ـ ئابرۇي تۆيغۇسى؛ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، تەكەببۇرلۇق؛ غۇرۇر:

زىلەيخا يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامدىن ۋىسال كامىنى تەلەب قىلغا-نى، يۈسۈف ئەلەيھىسسەلام ئىبا ۋە ئىمتىناۋ ئېھتىمامىدا ئىس-تىغنا كۆرگۈزگەنى.

— موللا يۇنۇس.

نەچچە بىپەرۋا ئېسەك گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېردەك گاھى ـ گاھى ئەرشىغە پەرۋا يىگىت.

— ئەرشى.

3) ناز، كەرىشمە:

يۈز ۋەفا مەندىن، ئانىڭدىن مەك جەفا جەۋرى ستەم،
مەك نىيازىم بار ئانىڭ بىر ناز ئىستىغناسىغە.

— موللا سالىھ.

ئىستىغنا قىلماق — 1) تارتىنماق، ناز قىلماق. 2) تەكەببۇرلۇق قىلماق.

ئىستىفادە [استفاده] (ئە) پايدىلىنىش؛ ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش:

... بۇ فەقىر ئالار خىزمەتىدە تەئلىم ۋە ئىستىفادە يۈزىدىن ئوقۇيمەن.

— نەۋايى.

ئىستىفادەت [استفادت] (ئە) «ئىستىفادە» گە قارالسۇن.

ئىستىفادەت ئەتمەك — پايدىلانماق؛ ئۆگەنمەك، بىلىم ئالماق.

ئىستىفتاھ [استفتاح] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ باشلىنىشى؛ باشلاش، كىرىشىش.

ئىستىفتاھ كۇنى — باشلىنىش كۇنى، باشلاش كۇنى.

ئىستىفسار [استفسار] (ئە) (ئىزاھ) سوراش، (ئى-زاھ) تەلەپ قىلىش؛ سوراپ بىلىش.

ئىستىفسار قىلماق — سورىماق، سوراپ بىلمەك؛ ئىزاھ، چۈشەندۈرۈش تەلەپ قىلماق.

ئىستىقامەت [استقامت] (ئە) تۇرغۇنلۇق؛ توغرىلىق؛ چىداملىق؛ ئىستىقامەت:

دىلۇ جانىڭنى رەۋشەن ئەيلەگەيسەن يادى ھەق بىرلەن،
ھەمىشە قۇتب يەڭلىغ ئىستىقامەتدىن بولۇپ مەركۇز.

— شەۋقى.

ئىستىقامەت تاپماق — مەنزىل تۇتماق، تۇرغۇنلاشماق، جايلاشماق؛ قارار تاپماق.

ئىستىقامەت بولماق — توغرا بولماق.

ئىستىقامەتى سەرمەدىي — ئەبەدىي تۇرغۇنلۇق.

ئىستىقبال [استقبال] (ئە) قارشى ئېلىش، كۇتۇۋې-لىش:

ھەزرىتى يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامنى مالىك مىسرى ھەدىغە يەت-كۇزگەنى ۋە پادىشاھى مىسىر خەبەر تاپىپ، ئەزىز مىسرىنى ئىستىقبالىغە ئىبەرگەنى.

— موللا يۇنۇس.

ئىستىقبال قىلماق — قارشى ئالماق، كۇتۇۋالماق.

ئىستىقسا [استقصا] (ئە) تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتىشكە، چوڭقۇر تەكشۈ-رۇپ ئېنىقلاشقا ئورۇنۇش.

ئىستىقسا قىلماق — تېگى ـ تەكتىگە يەتمەك، چوڭقۇر تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.

ئىستىقساس [استقصاص] (ئە) قىساس، قىساسكار-لىق؛ «ئىستىقسا» غا قارالسۇن:

فارسىي ئىبارەتنغە مۇناسىبەتسىز ئازراق ئۆچۈن ئىنكار ۋە نەف-يىغە ئىسرار كۆرگۈزۈرمەنكىم، فارسىي ئەلفاز ئىستىغاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىقساسىن كىشى مەندىن كۆپرەك قىلماي-دۇر.

— نەۋايى.

ئىستىقلال [استقلال] (ئە) مۇستەقىللىق؛ ئۆز ئىختىيا-رىدىكى:

مەلىز ئېردىم، يا رەب، ئول ئىقبال ئىلە،

ۇسۇل بەرمىدە ئول ئىستىقلال ئىلە.
— نەۋايى.

ئىستىكمال [استكمال] (ئە) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك.
ئىستىكمالى مەئنەۋي — مەنىۋى مۇكەممەللىك؛ مەنىۋى جەھەتتىكى تولۇقلۇق.

ئىستىلا [استيلا] (ئە) قولغا ئېلىش، ئىگىلەش، بېسىۋېلىش.
ئىستىلا تاپماق — ئىگىلىمەك، بېسىۋالماق.

ئىستىلاھ [اصطلاح] (ئە) 1) شەرتلىشىلگەن، شەرتلىك ئىبارە، تېرمىن، ئاتالغۇ. 2) ئادەت، رەسمىيەت.
ئىستىلاھ بىلمەك — سۆلھى تۇزۇشنى بىلمەك؛ شەرتلىك ئىبارە، تېرمىنلارنى بىلمەك.

ئىستىلاھات [اصطلاحات] (ئە) ئاتالغۇلار، تېرمىنلار، شەرتلىك ئىبارىلەر:
مەۋلانا مۇقىمي ... سوفىيىيە ئىستىلاھاتىدىن ھەم ژۇقۇنى بار ئېردى.
— نەۋايى.

ئىستىماع [استماع] (ئە) ئىشىتىش، قۇلاق سېلىش، ئاڭلاش، تىڭشاش:
ئۇلارنىڭ سۆزىنى قىلىپ ئىستىماع،
ياران ـ ياخشى ئىشىدىن تاپىپ ئىتتىماع.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىستىماع ئەتمەك — «ئىستىماع قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىستىماع تۇشمەك — ئاڭلانماق، ئىشىتىلمەك.
ئىستىماع قىلماق — ئىشىتمەك، قۇلاق سالماق، ئاڭلاماق، تىڭشىماق.

ئىستىمالەت [استمالت] (ئە) مايىل قىلىش، ئۆزىگە تارتىش؛ تەسەللى بېرىش، ئاۋۇتۇش.
ئىستىمالەت بەرمەك — مايىل قىلماق؛ تەسەللى بەرمەك.

ئىستىمداد [استمداد] (ئە) ياردەم سوراش، مەدەت تىلەش:
... ۋىلايەت ئەزىزلەردىن سۇبھى ـ شام، بەلكى ئەلەد ـ دەۋام ئىستىمداد تەلەپ قىلىپ، ...
— ئا. نىزارى.
ئىستىمداد ئەتمەك — «ئىستىمداد قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىستىمداد قىلماق — مەدەت تىلىمەك، ياردەم سورىماق.

ئىستىمزاج [استمزاج] (ئە) بىراۋنىڭ رايى، مىجەز ـ خۇلقى قاتارلىقلارنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن تىرىشىش.

ئىستىناد [استناد] (ئە) تايانچ: دەلىل، ئىسپات.
ئىستىناد تاپماق — تايانماق؛ دەلىللىمەك، ئىسپاتلىماق.

ئىستىنجا [استنجا] (ئە) پاكلانماق، تازىلانماق:
تاكى ئىستىنجا ساڑى ئەيلەپ شۇرۇۋ،
سوڭرە قىلغايمەن تەھارەتكە رۇجۇۋ.
— نەۋايى.

ئىستىھزا [استهزا] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش، كۈلكە قىلىش:
قارۇن مۇسا ئەلەيھىسسەلامغا ئىھانەت ۋە ئىستىھزا بۇنياد قىلىپ، بىر زەئىفەغە كۆپ مال بېرىپ بۇيۇردى.
— نەۋايى.

ئىستىھزار [استهضار] (ئە) تەييارلىق، ھازىرلىق؛ تەييارلاش، ھازىرلاش:
ئەما مەسئەلە ئىلقاسىدىن سوڭرە داغى بارى ئۇلۇمغە مەھارەت ۋە ئىستىھزار ئول مەرتەبەدە ئېردىكىم، ھەرگىز چېچ كىتابغە باقمىقتە ئېھتىياج بولمادى.
— نەۋايى.

ئىستىھسان [استحسان] (ئە) ماقۇللاش؛ ماختاش، بىراۋ ئۈچۈن ياخشى گەپ قىلىش:
ۋەر ھەركىمگە مەكتۇبى يا رۇقئە بىتسەلەر ئېرمىش، ئالارغە بۇيۇرۇزلەر ئېرمىش ۋە ئىستىھسان قىلىپ دەر ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.

ئىستىھقاق [استحقاق] (ئە) ھەق، ھوقۇق؛ ھەقلىق بولۇش:
مەۋلانا ئەبدۇللاھ ... ھۇنەر ۋە قابىلىيەت ھەم يوق ۋە مۇنداق كىشى شېئىرى ۋە ئىستىھقاق ۋە تەرىف قىلا ئالغايىسز.
— نەۋايى.

ئىستىھكام [استحكام] (ئە) قۇۋۋەت؛ مەھكەملەنگەن، مۇستەھكەملەنگەن.
ئىستىھكام تاپماق — مۇستەھكەملەنمەك؛ قۇۋۋەتلەنمەك.

ئىستىھلاك [استهلاك] (ئە) ھالاك بولۇش، يوق بولۇش، يوقلىش؛ ئۇلۇم؛ ھالاك قىلىش، يوق قىلىش، يوقىتىش:
... شۇھۇدلەرى ئىستىغراقغە يەتكەن ۋە ئول ئىستىغراقدىن ئىستىھلاك مەقامىن ھاسىل ئەتكەن. — نەۋايى.

ئىستىھلال [استحلال] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ بولۇشىنى ئىزدەش.
ئىستىھلال ئەيلەمەك — بىرەر نەرسىنىڭ بولۇشىنى ئىزدەمەك خالىماق.

ئىستىۋا [استوا] (ئە) چۈش ۋاقتى، چۈش پەيتى؛ قىيام

ژاقتى؛ باراۋەرلىك، تەڭلىك.

ئسرا [اسرا] (ئە) كېچىسى ماڭدۇرۇش، تۇندە سەير قىلدۇرۇش؛ ئەۋەتىش، يوللاش.

ئسرار [اصرار] (ئە) قاتتىق كىرىشىش؛ ئىزچىللىق كۆرسىتىش؛ ئۆز سۆزىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشىش؛ جاھىللىق:

ۋە فارىسىي ئىبارەتنە مۇناسىبەتسىز ئازراق ئۆچۈن ئىنكار ۋە نەفىيغە ئسرار كۆرگۈزۈرمەنكىم، فارىسىي ئەلفاز ئىستىفاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىقساسىن كىشى مەندىن ياخشىراق بىلمەيدۇر ئېركىن.

— نەۋائى.

ئسراف [اسراف] (ئە) ئېھتىياجدىن ئارتۇق سەرپ قىلىش، ئىسراپ.

ئسراف ئەتمەك — «ئسراف قىلماق» قا قارالسۇن.

ئسراف قىلماق — ئېھتىياجدىن ئارتۇق سەرپ قىلماق، ئىسراپ قىلماق.

ئسسسغ [ايسيغ] ئىسسىق، قىزىق، ھارارەت؛ ئوتلۇق.

ئسسسغ دەم — ئوتلۇق ئاھ، يىغا، ھەسرەت.

ئسسسغ ساۋۇق — ھەر خىل ھالەتلەر.

ئسسسغ نەفەس — خۇش مۇئامىلە، يېقىملىق سۆز؛ «ئسسسغ دەم» گە قارالسۇن.

ئسغا [اصغا] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش، تىڭشاش.

ئسغا قىلماق — ئىشىتمەك، تىڭشىماق، ئاڭلىماق.

ئسقات [اسقاط] (ئە) ئېلىپ تاشلاش، يوق قىلىش، ساقىت قىلىش؛ چۈشۈرۈش؛ ئسقات.

ئسقات ئەتمەك — يوق قىلماق، ئېلىپ تاشلىماق؛ چۈشۈرمەك.

ئسقات قىلماق — «ئسقات ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئسلام [اسلام] (ئە) مۇسۇلمانلار دىنى؛ ئىسلام؛ خۇداغا ئىتائەتكارلىق:

ئاڭا ئەڭلىم ئەتتىم ئىبارەت ئىشىن،
كى ئىمانى ئىسلام دىيانەت ئىشىن.

— ئا. نەزارى، ن. زىيائى.

ئسلام ئايىن — مۇسۇلمانلىققا (ئىسلام دىنى قائىدە-قانۇنىيەتلىرىگە) رىئايە قىلغۇچى، ئىسلام دىنى قائىدە-قانۇنىيەتلىرىگە بويسۇنغۇچى.

ئسلام پەناھ — ئىسلام دىنىنىڭ ھامىيسى.

ئېسلاماق [ايسلاماق] ئىسلىماق؛ پۈرىماق، ھىدلىماق:

بەزمىدىن بولسە نەسىبىم بىر سۆڭەك، تا ئۆمر بار،
ئىسلاغايمەن، يوقكى، ئىت يەڭلىغ كۆمۈرگەيمەن ئانى.

— نەۋائى.

ئسلاھ [اصلاح] (ئە) تۈزىتىش، توغرىلاش، ياخشىلاش.

ئسلاھ تاپماق — تۈزىتىلمەك، توغرىلانماق؛ تۈزەلمەك.

ئسلاھ قىلماق — تۈزىتمەك، توغرىلىماق، ياخشىلىماق.

ئسلاھپەزىر [اصلاح پذير] (ئە + پ) تۈزەتسە، توغرىلسا، ياخشىلسا بولىدىغان.

ئسلاھپەزىر بولماق — تۈزەلمەك، تۈزىلىشكە، ياخشىلىنىشقا ماسلاشماق.

ئسسم [اسم] (ئە) ئات، نام، ئىسىم:

جامۇ مەي ئىسمىن جۇدا زىكر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرق ئىلە قىلغاي ئىدا.

— ئەرشى.

ئسسمى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئىسىم (ئاللانىڭ ئىسمى):

ئۆتۈپ ئەھرەمەن جانىبىغە يۈرۈپ،
ئانىڭ شەررىگە ئىسمى ئەئزەم ھۇرۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئسسمى زات — ئاتاقلىق، مەشھۇر نام، ئىسىملار.

ئسسمى سىفەت — سۈپەت ئىسىملار.

ئسماڭ [اسماع] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش؛

ئسىتىماڭ ئەتمەك — ئاڭلىماق، ئىشىتمەك.

ئسىتىماڭ ئەيلەمەك — «ئسىتىماڭ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئسىماڭى راز — سىرنى (مەخپىيەتنى) ئاڭلاش.

ئسمەت [عصمت] (ئە) پاكلىق، ساپلىق، گۇناھسىزلىق؛ مەسۇم؛ مەسۇملۇك:

پەرى رويكى ئىسمەت پەردىسىدە خوب ناز ئەيلەر،
كۆڭۈل دىۋانىسىدۇر مۇددەتى مەئلۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

ئسمەت پەناھ — نومۇسلۇق، ئىپپەتلىك.

ئسمەتنۇد ـ دۇنيا — دۇنيانىڭ پاكىزلىكى، مەسۇمى.

ئسنا [اسنا] (ئە) ئىككى.

ئسنا ۋە خەمسىنە ۋە سەمانە مىئە — سەككىز يۈز.

ئەللىك ئىككىنچى يىلى:
مەۋلانا يەھيا سىببەك ... سەنە ئسنا ۋە خەمسىنە ۋە سەمانە مىئەدە ئالەمدىن ئۆتتى.

— نەۋائى.

ئسناد [اسناد] (ئە) ئاساس، دەلىل، پاكىت، ھۆججەت؛ ئىسپات بېرىش، گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈش:

چۈ تەڭرىپ ئېتىپ ئۇنى ھەددادلار،
تۇرۇپ باغلادى تۇرپە ئىسنادلار.
— غەربىي.

ئىسناد ئەيلەمەك — ئىسپات بەرمەك.
ئىسناد تاپماق — تەڭلۇقاتلىق بولۇش، تېگىشلىك بولۇش.
ئىسناد قىلماق — «ئىسناد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىسنەين [اتنين] (ئە) ئىككى (سان).

ئىسنەينەت [اتنينت] (ئە) ئىككىلىك، جۈپلۈك:
ئىشقىدا مەندە ئەسەر يوق، كىمگە بولسە مۇلتەفەت،
تاكى ئىسنەينەت ئولماس، مۇمكىن ئېرمەس ئىتتىھاد.
— نەۋايى.

ئىسنەينىيەت [اتنينيت] (ئە) «ئىسنەينەت» كە قارالسۇن.

ئىسۇرمەك [اسورماك] ھوشسىزلانماق:
كىينەتتە پەردەدىن بۇز كۆرگۈزۈپ گۈل،
ئىسۇردى كۆرگەچ گۈل نەۋرۇزنى بىمۇل.
— لۇتفى.

ئىسىتما [ايسيتما] قىزىتما، ھارارەت؛ ساقسىزلىق.
ئىسىتما شۇئىلەسى — قىزىتما ھارارىتى.

ئىسىرغا [ايسيرغا] سىرغا، زىرە، ھالقا.

ئىسىرغاندۇرماق [ايسيرغاندورماق] تويدۇرماق، تويغۇزماق:
ئېلىپ كەلدى ئانى ئۆز مەسكەنىنە،
ئىسرغاندۇردى لۇتفى بەھەدىنە.
— لۇتفى.

ئىسىغ [ايسيغ] ئىسسىق، قىزىق:
ھەۋا ساق بولدى بەغايەت ئىسىغ،
كىشى چۆمگەلى ھەم يوق ئېردى ئارىغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىسىي [عيسى] (ئە) «ئىسا» غا قارالسۇن؛
ئىسىيى رۇھۇللاھ — ئىسا پەيغەمبەر.
ئىسىيى مەريەم — مەريەمنىڭ بالىسى ئىسا.

ئىسيان [عصيان] (ئە) ئىتائەتسىزلىك، بويسۇنماسلىق؛ قوزغىلاڭ، ئىسيان:
ئاتاپ ئاتىنى ئىسيان ئەھلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يازۇقلار سەفلەردىن سىندۇرغالى ساھىبقىران ئاندا.
— ئەرشى.

ئىسيان سىرىشت — گۇناھلىق ئىشلارغا بېرىلگەن، ئىتائەتسىز، بويسۇنسىغۇچى.
ئىسيان قىلماق — باش كۆتۈرمەك، قوزغالماق.
ئىسيانى سەخت — قاتتىق گۇناھ.

ئىش [ايش] 1) ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە؛ مەشغۇلات، پائالىيەت، قىلمىش:
نەكىم مەخفى تۇتقان ئىدىم دىن ئىشىن،
قەرەڭ بىلمەگەي دەپ دىن ئايىن ئىشىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تەشۋىش؛ ۋەقە، ھادىسە:
كۆككە ماتەمزادەلەر نەۋھەسى گەر ياۋۇشتى،
مېنى ماتەمزەدەگە لېك قاتىغ ئىش تۇشتى.
— نەۋايى.
3) جەڭ. 4) ھالەت، ھال ـ ئەھۋال:
مېنىڭ دايىم ئىشىمدۇر ئاھۇ ئەفغان،
بۇ يەتمىش دەرد بىرلە چىقماغان جان.
— ضىرقەتى.
5) ئەمەل:
گەر ۋۇزۇدۇ ئۇستۇن ۋۇزۇدۇ قىلسە كىشى،
نۇرى ئۇستۇن نۇرلۇغ بولغاي ئىشى.
— خەراباتى.

ئىش تۇشمەك — تەشۋىشلەنمەك.
ئىش كۇنى — جەڭ كۇنى، قىيامەت كۇنى،

ئىشا [عشا] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ قۇياش:
تۇتۇپ مېھر سەيرى ئۇچۇن ئىرتىغا،
توشۇپ سۇقبەدىن سۇقبە سەرى ئىشا.
— نەۋايى.

ئىشئار [اشعار] (ئە) خەۋەردار قىلىش، مەلۇم قىلىش، بىلدۇرۇش.

ئىشارەت [اشارت] (ئە) كۆرسەتمە؛ ئەمر، پەرمان؛ ئىشارەت، ئىما، بەلگە:
چىقىڭ تۇشۇكىدىن بىشارەت بۇدۇر،
ساڭا ئەزلى ھەقدىن ئىشارەت بۇدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىشارەت ئەھلى — پىكرىنى ئىشارەت ئارقىلىق ئىپادە قىلغۇچىلار.

ئىشباۋ [اشباع] (ئە) تولدۇرۇش، قوشۇش؛ تولغان:
... ۋە ھەر ھەرفكى لەفزدە كەلگەي، ئەرگەرچى كىتابەتدە بولماغاي، تەقتىئدە ھىسابغە كىرگەي، نېچۇككىم، مۇشەددەد ھۇرۇف ۋە ئەلىفدەككى، «ھەمزە» ئىشبائىدىن ھاسىل بولۇر.
— نەۋايى.

ئىشتىئال [اشتعال] (ئە) يېنىش، جۇلالىنىش، شولا تاشلاش؛ شولا:
... خۇسۇسەنكىم، بۇ زەئىفنىڭ مىزاجى نەچە كۇن مەي ئوتى ئىشتىئالىغە مۇشتەئىل ئۇچۇن ھالا ئول ئىشتىئال ئەسەرى

تەبىئەتتە مۇشتەئىل بولۇپدۇر.

— نەۋائى.

ئىشتىباھ [اشتباه] (ئە) 1) ماس، مۇناسىپ؛

جەھاندارلارغە سىپىھر ئىشتىباھ،
ۋەلى ئەھلى فەقر ئالىدە خاكى راھ.

— نەۋائى.

2) شۇبھە، گۇمان، شەك:

نە ئىش بولدى ۋاقىئە ساڭا پادىشاھ،
نېمە سالدى كۆڭلۈڭ ئارا ئىشتىباھ.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىداد [اشتداد] (ئە) كۈچىيىش، زورىيىش؛ شىدەت.

ئىشتىداد تاپماق — زورايماق، كۈچەيمەك.

ئىشتىراك [اشتراك] (ئە) بىرلىشىش، قاتنىشىش، بىرلىك، شېرىكلىك، ئورتاقلىق:

دۇشمەنى خاكسار جاھىل كىم،
ھەققە دەئۋايۇ ئىشتىراك ئەتتى.

— نەۋائى.

ئىشتىغال [اشتغال] (ئە) مەشغۇلات؛ مەشغول بولۇش، شۇغۇللىنىش:

بۇ زەئىف خورغە گۈيا ئاسمان يىقىلدى، نە بۇ ئەمرى ئەزىم ئىشتىغالىغە قۇۋۋەت، نە ئۇزرە ئىستېئنافە قۇدرەت! ...

— مۆجىزى.

ئىمارەت ئىشىغە قىلىپ ئىشتىغال،
ئانىلار تەرھىدە بارچىنىلار ئەقلى لال.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىغال كۆرگۈزمەك — مەشغول بولماق، شۇغۇللانماق.

ئىشتىلمەك [ايشتيلماك] ئاڭلانماق، تىڭشالماق، ئىشتىلمەك.

ئىشتىھار [اشتهار] (ئە) مەشھۇرلۇق، شۆھرەت:

سىپاھىكى ئاتى ئىدى ئىختىيار،
ئۇلۇغلۇقىدا تايقان بەسى ئىشتىھار.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىھار بەرمەك — مەشھۇر بولماق، شۆھرەت تاپماق.

ئىشتىھار تاپماق — «ئىشتىھار بەرمەك» كە قارالسۇن.

ئىشتىياق [اشتياق] (ئە) كۈچلۈك ئىستەك، ئىنتىلىش؛ شەۋق، زوق:

قارا زۇلفۇڭ فىراقىدە پەرىشان رۇزغارىم بار،
يۈزۈڭنۈڭ ئىشتىياقىدە نې سەبرۇ نې قەرارىم بار.

ئىشراق [اشراق] (ئە) پارلاش، يالتىراش؛ يورۇش؛ يورۇتۇش.

مېھرى ئىشراق — پارلىغان قۇياش.

ئىشرەت [عشرت] (ئە) ۋاقىتنى خۇرسەنلىك، خۇشاللىق بىلەن ئۆتكۈزۈش، دىلخۇشلۇق، ئىشرەت.

خۇش گۈل كىشىكىم مەشرەبىدۇر شاھانە،
ئوردىسى بولۇپ لايىق ئاڭا مەيخانە.
مەي ئورنىدا چاي ئولسە پەيمانە چىنى،
نې بولغۇسى بۇندىن ئۆزگە ئىشرەت يانە.

— ئەرشى.

ئىشرەت ئاباد — «ئىشرەتگاھ» قا قارالسۇن.

ئىشرەت ئەفزاي — «ئىشرەت فىزاي» غا قارالسۇن.

ئىشرەت ئەندۇز — «ئىشرەت ئەنگىز» گە قارالسۇن.

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى، ئىشرەت قوزغىغۇچى:

بولۇپ نەچچە كۈن ئىشرەت ئەنگىزلىق،
فىداسىغە ئەيلەپ دىرەمرىزلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشرەت ئەياغى — شادلىق، خۇرسەنلىك قەدەھى.

ئىشرەت خىيالى — ۋاقىتنى خۇشاللىق، خۇرسەنچىلىك بىلەن ئۆتكۈزۈش ئارزۇسى:

قىزىلگۈل تۇرسا نە بار بۇ چەمەندە،
ئەگەر ئىشرەت خىيالى بولسە تەندە.

— خىرقەتى.

ئىشرەت سەرا — «ئىشرەتگاھ» قا قارالسۇن.

ئىشرەت فەزا — ئىشرەت يۈكسەلگەن، ئىشرەت ئەۋج ئالغان:

كاشغەر شەھرىن بىلمەك گۈمانمىلمەك بايلاغىدۇر،
دىلكۈشا، ئىشرەت فەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئىشرەت فىزاي — ئەيش ـ ئىشرەتنى ۋايىغا يەتكۈزىدىغان.

ئىشرەت مەيى — خۇشاللىق، خۇرسەنلىك ئۈچۈن ئىچىلىدىغان مەي:

ئىشتىپ تاۋۇشىن بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
يەنە باشتىن قىلىپ ئىشرەت مەيى جۇش.

— خىرقەتى.

ئىشرەت ھەين — ئەيش ـ ئىشرەت چېغى، مەئىشەت ۋاقتى.

ئىشرەتى جەننەت — جەننەتتىكى خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:

ئىشرەتى جەننەت تىلەپ زاھىد چېكەر مالىك دەردۇ رەنج،
كۆزلەرىن ئازۇردە قىلغان دادخاھى ئۆزگەدۇر.

— گۈمنام.

ئىشرەتگاھ [عشرت گاه] (ئە + پ) مەئىشەتخانا، ئىشرەتخانا، كەيپ ـ ساپا ئۇيى:
بىر كېچە ئىشرەتگاھىدىن چىقتى شاھ،
خەلق شاھ كارىغە ئەيلەي دەپ نىگاھ.
— نەۋايى.

ئىشرەتگەھ [عشرت گه] (ئە + پ) «ئىشرەتگاھ» قا قارالسۇن:
بېتىپ ئىشرەتگەھىنى غەمخانەلەرغە،
قۇلاق سالۇر ئېدىم ئەفسانەلەرغە.
— نەۋايى.

ئىشغال [اشغال] (ئە) تاجاۋۇزچىلىق؛ ئىگىلەش، بويسۇندۇرۇش، ئىشغال:
بۇ ئىشغال بىرلە ئۇتۇپ گول تۇنى،
تۇزۇپ بەزم شاھى ئىككىنچى كۇنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشقاق [اشفاق] (ئە) شەپقەت، مېھرىبانلىق، خەيرخاھلىق.
ئىشقاق ئەتمەك — شەپقەت قىلماق، مېھرىبانلىق قىلماق.

ئىشق [عشق] (ئە) سۆيگۈ، ئاشىقلىق، مۇھەببەت:
ئەي، كۆزلەرى نەرگىس، خەتتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەرياد.
— ئەرشى.

ئىشق ئافەتى — ئىشقتىكى ئوڭۇشسىزلىق؛ ئىشق كەلتۈرگەن بالا ـ قازا:
گىرىفتار ئەيلەدى ئىشق ئافەتىغە خەستە كۆڭلۈمنى،
كى ئاقتارسام ئىچىدە غۇنچە يەڭلىغ تەھ ـ بەتەھ قاندۇر.
— ئا. نىزارى.

ئىشق ئالەمى — سۆيگۈ دۇنياسى:
دېدىم: *ئىشق ئالەمى خوب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،*
دېدى: *مەن بولمەسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئىيادۇر.*
— نەسىمى.

ئىشق ئەجدەھاسى — مۇپتىلالىق بالاسى، ئاپىتى.
ئىشق ئەسرارى — سۆيگۈ سىرلىرى:
ئىشق ئەسراردىن ئىشتىمەك ئىستەمەك ئەي، ئەھلى دەرد،
نۇكتەئى دۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى توپان خەرۇش.
— سەبۇرى.

ئىشق ئەھلى — ئاشىقلار:
ئىشق ئىلە دېۋانەلىكىدە بولمىشەم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.
— بابىر.

ئىشق باغى — ئاشىقلىق بېغى، سۆيگۈ، مۇھەببەت بېغى:
بۇنىڭدىن بەھر ئالسىپ جانۇ دىمافى،
گۈلىنى تازە ئەيلەپ ئىشق باغى.
— خىرقەتى.

ئىشق بىباك — ھېيىقماس، قورقماس سۆيگۈ، مۇھەببەت.

ئىشق پىرى — سۆيگۈ يولىغا ئاك بۇرۇن كىرگەن، بۇ ھەقتە جىق ئىشنى باشتىن كەچۈرگەن كىشى، بۇ جەھەتتىكى ئۇستاز:
نەيلەسۇن ئەرشىكى قىلماي دەمبە دەم تەكرار ئىشق،
ئىشق پىرى مەنگ ئېتىپ، ئۇزگەنى مۇنى ئۇرگەتۇر.
— ئەرشى.

ئىشق تارى — سۆيگۈ، مۇھەببەت رىشتىسى:
سەييادلىق پەنىمدۇر مېنىڭ ئىشق تارىدىن،
ۋەھشي غازالىدىن قويۇپمەنكى دامىدىر.
— مەشھۇرى.

ئىشق تىغى — سۆيگۈ، مۇھەببەت پىچىقى:
ئىشق تىغى بىرلە جانىم، دەرمە، قۇربان ئەيلەسە،
بولسە يۇزجان، بولماسۇن ھەر كۇندە قۇربانىدىن خەلاس.
— ئەرشى.

ئىشق جامى — سۆيگۈ شارابى ئىچىلىدىغان قەدەھ:
ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست ـ بىخۇد بولغان ئال،
ئەرشى، گە ھەددىن فۇزۇن سەندەك ۋەلى رەسۋا ئەمەس.
— ئەرشى.

ئىشق خارى — مۇھەببەت تىكىنى:
نەكىم ئىشق خارى تاقالغان ئىدى،
ئانىڭ سەدرىگە ھەم قادالغان ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشق دامى — سۆيگۈ، مۇھەببەت تۇزىقى:
دانەئى ھۇسنىن كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سېنىڭدەك مۇبتەلايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

ئىشق دەردى — سۆيگۈ يولىدىكى دەرد ـ ئەلەم:
خۇدا خەزىنەسىدىن ئىشق دەردى كەم بولماس،
خۇدادىن ئۇزگە ئانىڭ جانۇ دىلدە غەم بولماس.
— شەۋقى.

ئىشق دەشتى — سۆيگۈ، مۇھەببەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتسىزلىك:
ئۇمىر ئىچى باشۇ ئاياغ پويەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسەرۇپادىن غەيرى.
— ئەرشى.

ئىشق دەئۋاسى — مۇھەببەت يولىدىكى تالاش ـ تارتىش؛ سۆيگۈ تەلىپى:
ئىلەدەبلىك ھەددىن ئاشتى ئىشق دەئۋاسىن قىلىپ،

ئۇشبۇ يالغان بىرلە بارسام خالىقى جەببارىدۇر.
— شەۋقى.

ئىشق زاتى — شەخسىي ئىشق:
بار مەلەك نىشاندۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساربىدىن.
— ئەرشى.

ئىشق زۇننارى — ئاشىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بوينىغا ئاسقان زەنجىر:
رىدائە تارىنى بەرمەم كۆرۈپ تەننارى تەرسانى،
ئاسىپتۇر ئىشق زۇننارى بويۇنغە شەيخى سەنئانىم.
— مەشھۇرى.

ئىشق سەۋداسى — سۆيگۈ يولىدىكى جۇنۇنلۇق:
كىشىگە يەتسەلەر جانان ساربىدىن ئىشق سەۋداسى،
مۇنىلىك ئەسلىنى بىل دىدارى نېئمەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

ئىشق سەۋدايى — ئىشق يولىدا ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان، ئىشق يولىدىكى مەجنۇن:
كېچەلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەۋايىلىك غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىلىك غەلەت.
— شەۋقى.

ئىشق غۇلامى — ئاشىق يىگىت:
مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب،
ئىشق غۇلامى مەن بۇگۈن بەندەگى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

ئىشق قۇللابى — ياسالما، يالغانچى ئىشق:
ئىلاھا، ئىشق قۇللابىغە كۆڭلۈمنى گىرىفتار ئەت،
ئانىلىك بولىدىكى مېھنەتلەرىن كەم قىلما، بىسيار ئەت.
— ئا. نىزارى.

ئىشق كوي — ئىشق يولى، ئىشق كوچىسى:
ئەي ئىشق كويىغە تۇشمە ھەرگىز،
جانۇ جىگەرىلىك يارا نەبەندۇر.
— ئەرشى.

ئىشق مەيى — ئاشىقلار ئىچىدىغان مەي:
مەيگۇن لەبىدىن ئىشق مەيىن ئىلگە سۇنۇپ،
ئۆز مەسلىگىدىن كۆزى خۇمارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.

ئىشق نەقدى — ئىشق بايلىقى، ئىشق ئاقچىسى:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكداندۇر،
چۇنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزەتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.

ئىشق نەيرەڭى — سۆيگۈ ھىيلە ـ مىكرىسى:
قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەي كىم ئىشق نەيرەڭى،
جەھانىدە بارمۇدۇر مەندەك بىلا دەشتى ئارا قالغان.
— ئا. نىزارى.

ئىشق ئوتى — سۆيگۈ ئوتى، سۆيگۈ تەشنالىقى:
ئىشق ئوتى باشىمدا يانغاچ ھەمزەبانىمدۇر چىلىم،
نالەلەر تۇرلۇك چېكەر داغىم فىغانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ئىشق ئېلى — سۆيگۈگە بېرىلگەنلەر، ئاشىقلار:
«سات» سەبر ئەتمەكتىن ئۆزگە ئىشق ئېلىگە چارە يوق،
سەبرسىزمەن بىقەرار، سەبرۇ قەرارىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.

ئىشقى بىھاسىل — نەتىجە، ئۇنۇم بەرمەيدىغان ئىشق:
نەچۈك سەن بۇ ئۆزۈن يول ئەمگەكسىندىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل ـ ئېلىنىدىن.
— لۇتفى.

ئىشقى مۇھەببەت — سۆيگۈگە قاتتىق بېرىلىش، يارغا بولغان تەشنالىق:
بادەئى ئىشقى مۇھەببەت نوش ئەيلەپ كېچەلەر،
ئىشق رەيھاندەك بولۇپ تالدەك بويىغا چىرماشىپ.
— نەۋبەتى.

ئىشقباز [عشق باز] (ئە + پ) ئىشقتا بېرىلگەن، ئاشىق؛ ئاشىقلىق، مۇھەببەتلىك:
ھەر ئىككە شۇھ ئىشقبازى،
نازىيۇ ئەگەر بىرى نىيازى.
— ئەرشى.

ئىشقپىچان [عشق پیچان] (ئە + پ) ھەشقپىچەك، ھەشقپىچەككۈل:
ئاڭا چىرمانىپ ئىشقپىچان كەبى،
كى سىمىت ئەيلىگەن لەئلى مەرجان كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشقپىچەك [عشق پیچاک] (ئە + پ) «ئىشقپىچان» غا قارالسۇن:
دەرغ كۆرسەم ئىدى دىلبەرىم جەمالىدىن،
لەبىگە سۆيسەم ئىدى چىرماشىپ چۇ ئىشقپىچەك.
— شەۋقى.

ئىشكال [اشکال] (ئە) مۇشكۈللۈك، قىيىنچىلىق:
جەمئ ئېتىپ كۆڭلىن بارى ئىشكالىدىن،
قۇتقارىپ ھەر نەۋئ مۇشكىل ھالىدىن.
— نەۋائى.

ئىشكەنج [اشکنج] (پ) «ئىشكەنجە» گە قارالسۇن:
نەچە يىل چېكىپ سەن ئۇچۇن رەنجىنى،
زەماندىن كۆرۈپ تۇرىپە ئىشكەنجىنى.
— ئا. نىزارى.

ئىشكەنجە [اشکنجه] (پ) قىيناق، ئازاب، ئىسكەنجە.
ئىشكەنجە ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازابلىماق، ئىسـ

كەنجىگە ئالماق:
بۇ زىنداندىنكى، جىسمىن رەنجە ئەيلەپ،
چىقاردىلا بۇز تۆمەن ئىشكەنجە ئەيلەپ.
— نەۋايى.

ئىش ـ كۆچ [ايش كوچ] مەشغۇلات، خىزمەت:
ئىنايەت قىلىپدۇرسىزكىم، مېنىلا ئىش ـ كۆچۈم ساڭا ئۆمەدۇر.
— نەۋايى.

ئىشنەمەك [اشناماك] يالتىرماق، پارلىماق.
ئىشنەمەك قۇرت — يالتىراق قۇرت.

ئىشۋە [عشوه] (ئە) ناز ـ كەرەشمە، خۇلق، مەپتۇن قىلغۇچى ھەرىكەت، قىلىق:
نېتاڭ گەر ئىشۋە بىرلە ئەيلەسەڭ كۆڭلۈم بارىن غارەت،
نېچۈككىم سەن كەبى بۇ ئالەم ئىچرە دىلرەبا بوقتۇر.
— ئەرشى.

ئىشۋە پەرداز — ئىشقبا بېرىلگۈچى، ئىشقباز:
ئە كۆزلەرى ساھىرى فۇسۇنساز،
ئەي باشدىن ئايا غ ئىشۋە پەرداز.
— مەشھۇرى.

ئىشۋە ساز — «ئىشۋەگەر» گە قارالا؛
ئىشۋە ئوقى — ناز ـ كەرەشمە ئوقى؛ جەلپ قىلغۇچى قىلىق:
ئىشۋە ئوقىنى جانسىغە ئاتماي،
بولماي ئاڭا مۇبتەلا بېدىندۇر.
— ئەرشى.

ئىشۋەگەر [عشوه‌گر] (ئە + پ) ناز ـ كەرەشمە قىلغۇچى، چىرايلىق قىلىق ۋە ھەرىكەت ئارقىلىق مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى، جەلپ قىلغۇچى؛ مەھبۇبە:
ئەدا قەھم ئىشۋەگەر، ساھىب كەرەشمە،
ئارىخ سۇرەت، رىساقەد، شەرمى چەشمە.
— ناقىس.

ئىشتىمەك [ايشيتماك] ئاڭلىماق، تىڭشىماق، قۇلاق سالماق، ئىشتىمەك:
سالىھ قىلىبان بۇ سۆزنى بۇنياد،
دوستلار ئىشتىپ مېنى قىلىڭ ياد.
— مولا سالىھ.

ئىشىق [ايشيق] نۇر، يورۇقلۇق، روشەنلىك:
مەلاھەت ئۆڭى بىرلە ھۇسن بۇرقىدە ئىشىق ئىبرىمس،
يۇزۇڭدۇن شۇئلەسى ھەر يان ئاچىلمىش تەلئەتىڭ ماھى.
— نەۋايى.

ئىغاغ [ايغاغ] پايدىسىز، مەنىسىز:
نادانغە سۇد دېمەڭ ئىغاغدۇر ۋە كۆپ دېمەگى بورتاغدۇر.
— نەۋايى.

ئىغتىنام [اغتنام] (ئە) چىڭ تۇتۇش؛ پايدىلىنىش؛ قەدىرلەش، ئەزىزلەش:
قىلىپ مەسلەھەتلەر دېدى چوڭ ئاغام،
كۆڭۈل ئۆز دىيارىن بىلۈر ئىغتىنام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىغماز [اغماض] (ئە) يوشۇرۇش، بېكىتىش.
ئىغماز ئەتمەك — يوشۇرماق، بېكىتمەك.
ئىغماز ئەيلەمەك — يوشۇرماق، بېكىتمەك.

ئىفادە [افاده] (ئە) دەرس بېرىش، ئوقۇتۇش، ئۆگىتىش؛ پايدا ئېلىش، پايدا بېرىش، يارىدەملىشىش:
قەچانكىم قاچارغە ئىرادە قىلۇر،
ئەجايىب مەزىنى ئىفادە قىلۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىفادەت [افادت] (ئە) «ئىفادە» گە قارالا:
كىشىكىم يۇرۇسە تىجارەت ئۈچۈن،
نە مەھنەتنى تارتىپ ئىفادەت ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىفتار [افطار] (ئە) ئېغىز ئېچىش (كەچكى ئىپتار)، روزىنى بۇزۇش، ئىپتار.
ئىفتار قىلماق — ئېغىز ئاچماق، ئىپتار قىلماق.

ئىفتىئال [افتعال] (ئە) 1) پەيدا قىلىش، خىيالەن تەسۇرلەش، يېڭىلىق يارىتىش. 2) سەمىمىي، سادىق بولۇش:
بولماسە ئاڭدە ھەركىم ئىفتىئال،
بولغاي ئانىڭ ئاغزىغە سەنگۇ ساپال.
— خەرابائى.

ئىفتىتاھ [افتتاح] (ئە) باشلاش، كىرىشىش، ئېچىش.
ئىفتىتاھ ئەتمەك — «ئىفتىتاھ ئەيلەمەك» كە قارالا.
ئىفتىتاھ ئەيلەمەك — باشلىماق، كىرىشمەك، ئاچماق.

ئىفتىخار [افتخار] (ئە) پەخىر؛ پەخىرلىنىش، ماختىنىش، ئىپتىخار:
ئىزىڭىز گەردى تاجى ئىفتىخارىم،
نې قىلماققە مېنىڭ نې ئىختىيارىم.
— نەۋايى.

ئىفترا [افترا] (ئە) بۆھتان، تۆھمەت.

ئىفتىقار [افتقار] (ئە) پېقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك.

ئىفراط [افراط] (ئە) ھەددىدىن ئېشىش، چەكتىن چىقىش؛ ئاشۇرۇش، ئاشۇرۇۋېتىش، ھەددىدىن زىيادە.

ئىفرات كۆرگۈزمەك — ھەددىدىن ئاشماق.
ئىفراتى جەمال — ھەددىدىن زىيادە چىرايلىق، ناھايىتى چىرايلىق.
ئىفراتى ھىلم — كۆڭۈل يۇمشاقلىقىنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشى.

ئىفرىت [عفريت] (ئە) دېۋە، شەيتان:
تاۋۇش چۈن ئاڭلادى ئىفرىتى قەتتال،
چىقاردى باشكى، فەھم ئەتكەي نېدۇر ھال.
— نەۋايى.

ئىفساد [افساد] (ئە) بۇزۇش؛ بۇزۇلۇش، بۇزۇقچىلىق:
ۋە كەيخىسراۋنىڭ خاتىرى ئەفراسىياب ئىفسادىدىن جەمئ بولغاندىن سوڭرە ...
— نەۋايى.

ئىفشا [افشا] (ئە) پاش قىلىش، ئېچىش، ئاشكارا قىلىش:
رەئيى ئەئزەم پادىشاھنىڭ قىزى خەجەنىڭ فەسانەسىنى ئاڭلاغاندىن كېيىن مەلىكەگە ئەسەر قىلىپ، خاجەغە ئۆز ۋاقىئاتىنى ئىفشا قىلۇرغە تەكەللۇم تۈزگەنى ۋە ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىففەت [عفت] (ئە) پاكلىق، پاكىزلىك، مەسۇملۇك؛ ئىپپەت، نومۇس.
ئىففەت پەناھ — «ئىففەت مەئاب» قا قاراڭ.
ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك، نومۇسلۇق.

ئىفلاس [افلاس] (ئە) پۇلسىزلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك؛ ئىپلاس:
بۇ زىۋەر بىرلە يۈزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.
— ئەرشى.
ئىفلاس ئايىن — موھتاجلىقتا كۈن كەچۈرگۈچى.

ئىفنا [افنا] (ئە) يوقىتىش، يوق قىلىش، ھالاك قىلىش؛ يوقىلىش، ھالاك بولۇش.
ئىفنايى مەۋجۇد — بارلىقنىڭ (مەۋجۇت نەرسىلەرنىڭ) يوقىلىشى.

ئىقاب [عقاب] (ئە) جازا، ئازاب، قىيناق.

ئىقالە [اقالە] (ئە) ئاينىش، سودىدىن قايتىش، سودىنى بۇزۇش:
گەۋھەرى بەيئىن ئىقالە ئەيلەدى،
تۇتتىيۇ ۋەجھىن ھەۋالە ئەيلەدى.
— نەۋايى.

ئىقامەت [اقامت] (ئە) بىر جايدا تۇرۇش، مۇقىم بولۇش؛ ياشاش؛ ئىستىقامەت قىلىش:
ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.
ئىقامەت ئەتمەك — «ئىقامەت قىلماق» قا قاراڭ.
ئىقامەت ئەيلەمەك — تۇرۇپ قالماق، ئىستىقامەت قىلماق.
ئىقامەت خەيلى — تۇرغۇن كىشىلەر.
ئىقامەت قىلماق — ياشىماق، ئىستىقامەت قىلماق.
ئىقامەت مەنزىلى — تۇرار جاي.

ئىقبال [اقبال] (ئە) بەخت، ئامەت؛ دۆلەت، بايلىق؛ مۇۋەپپەقىيەت:
ئالىپ كەلدى قويدى مېنىڭ ئالىمە،
فەلەك رەشك قىلغاي بۇ ئىقبالىمە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھال ـ ئەھۋال:
رىشۋەلەر يەپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېسەڭ،
ئەين ئىقبالىم بەلەنددۇر ئۇشبۇ ئىقبالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.
ئىقبال ئاسا — بەخت كەلتۈرگۈچى، قۇتلۇق.
ئىقبال قىلماق — كۈتۈۋالماق، قوبۇل قىلماق.
ئىقبال نىشانى — خۇش خەۋەر بەرگۈچى خەت، خۇرسەنلىك خېتى.
ئىقبالى جاۋىد — ئەبەدىي بەخت.
ئىقبالى ۋىسال — ئۇچرىشىش خۇشاللىقى، بەختى.

ئىقتار [اقطار] (ئە) قاتارلار، سەپلەر.

ئىقتائ [اقطاع] (ئە) مۇكاپات تەرىقىسىدە ئاجرىتىپ بېرىلگەن يەر ـ سۇ.
نى ئىقتائ ئالارغە كى دارا قىلىپ،
سكەندەر ھەم ئانداغ مەدارا قىلىپ.
— نەۋايى.
ئىقتائ قىلماق — يەر ئاجرىتىپ بەرمەك.

ئىقتىباس [اقتباس] (ئە) ئېلىش، ئارىيەت ئېلىش؛ ئوخشىتىش، تەقلىد قىلىش.
ئىقتىباس ئەيلەمەك — ئالماق، كۆچۈرۈۋالماق، ئوخشىتىۋالماق.

ئىقتىدا [اقتدا] (ئە) تەقلىد قىلىش؛ ئەگىشىش:
ئەتلەئەت مىن جەبھەتۇس ـ ساقى تەجەللىيۇل ـ ھۇدا،
مۇرشىدى ئەھلى ھەقىقەت ۋەجھىئەيلەر ئىقتىدا.
— ئەرشى.
ئىقتىدا ئەيلەمەك — ئەگەشمەك.
ئىقتىدا قىلماق — تەقلىد قىلماق؛ ئەگەشمەك.

ئىقتىدار [اقتدار] (ئە) ئىقتىدار، كۈچ، قۇدرەت:
بولۇپ ھېكمەتتە مۇنچە ئىقتىدارىڭ،
فىلاتۇن گەر ئوقۇر ئالدىڭدا ئەجدە.
— ئەرشى.

ئىقتىدار تاپماق — قۇدرەت تاپماق؛ قادىر بولماق؛ قۇدرەتلىك سېزىم.

ئىقتىران [اقتران] (ئە) يېقىنلاش، يېقىن كېلىش، يولۇقۇش، ئۇچرىشىش.

ئىقتىزا [اقتضا] (ئە) تەقەززا؛ زۆرۈرىيەت؛ تەلەپ، ئىستەك، ئېھتىياج:
شۇكۇر ئەيلەمەس بۇ دۆلەتكە قانىڭ بولماس،
مۇندىن زىيادىلىك قىلۇر نەفسى ئىقتىزا.
— سەيۇرى.

ئىقتىزا ئەيلەمەك — تەقەززا قىلماق.

ئىقتىسار [اقتصار] (ئە) قىسقارتىش، چەك قويۇش، چېگرالاش، سوزماسلىق.

ئىقتىسار ئېتىلمەك — قىسقارتىلماق.

ئىقتىنا [اقتنا] (ئە) ئىگە بولۇش، ئېرىشىش، قولغا كەلتۈرۈش، ئىگىلەش، باردى ـ كەلدى قىلىش، ئالاقىدە بولۇش:
بار ئېردىكى بىزگە بىراۋ ئاشنا،
قىلۇر ئېردىم ئانىڭ بىلە ئىقتىنا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يېغىش، جۇغلاش، مال ـ دۇنيا، بايلىق توپلاش:
بەلادى ئېرۈركىم ئەجەب خۇشنەما،
زەنۇ ئەر دۇكاندا قىلۇر ئىقتىنا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىقد [عقد] (ئە) تۈگۈن، چىگىش؛ قىممەت باھا مۇنچاق (مەرۋايىت) ئۈتكۈزۈلگەن يىپ، ئۇنچە (مەرۋايىت) تىزىقى:
نەۋائىي، ئاڭلا يەقىنكىم، ھەيات رىشتەسىدۇر،
قولۇڭغە كىرسە ئانىڭ ئىقدى زۇلفىدىن ھەر شاھ.
— نەۋائى.

ئىقدام [اقدام] (ئە) قەدەم قويۇش، مېڭىش، يۈرۈش؛ تىرىشىش، ئۇرۇنۇش.

ئىقدام قىلماق — تىرىشماق، كىرىشمەك.

ئىقلىم [اقليم] (ئە) ۋىلايەت، ئۆلكە، مەملىكەت، ئىقلىم، قىتئە:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھسىدۇر.
— زەلىلى.
ئىت كەبى تەلمۈرۈبان خاك رەھنىڭ باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يەكسلىغ.
— شەۋقى.

ئىقلىمگىر [اقليم كير] (ئە + پ) جاھانگىر.

ئىكاۋ [ايكاو] 1) ئىككى، ئىككىسى. 2) رەپىق، يولداش:
خوبلەر ئىچرە بىراۋ كۆڭلۈمنى ئالمىشكىم، ئانى.
مەندىن ئۆزگە كىمسە بىرلە قىلماغىل، يارەب، ئىكاۋ.
— نەۋائى.

ئىكاۋلان [ايكاولان] «ئىكەۋلەن» گە قارالسۇن:
سەبا نەغمە قىلسۇن، بۇلبۇل غەزەلخان،
ئىكاۋلان قەي قىلسۇن دەشتى بەيابان.
— خىرقەتى.

ئىكەلەسى [ايكالاسى] ئىككىلىسى، ھەر ئىككىسى:
ئەگەر ئىكەلەسى تىل بىلە ئايتۇر قابىلىيەتلەرى بولسە، ئۆز تىللەرى بىلە كۆپرەك ئايتسەلەر ئېردى.
— نەۋائى.

ئىكەۋ [ايكاو] «ئىكاۋ» غا قارالسۇن:
يېشىپ ئالدى دەرھال بۇلارنى بىرەۋ،
تۇرار ئېردى زىندان ئۆزە گول ئىكەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكەۋلەن [ايكاولان] ئىككىيلەن، ھەر ئىككىسى:
... ۋە نەچچە مۇددەتدىن كېيىن خاتۇنى ئۆلۈپ، تاجىرنى ھىسارغە سۈلاغاندا، يەنە بىر فەرەڭنىڭ خاتۇنىنى كەلتۈرۈپ، ھىساردا ئىكەۋلەن تاپىشىپ، ئانچە مۇشەققەتلەر بىلە سىغىلنى تېپىشىپ، بىر مۇنچە جەۋاھىرلار ئالىپ، ئىكەۋلەن قاچىپ چىققانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكتىساب [اكتساب] (ئە) ئۆگىنىش، كەسىپ قىلىش؛ قولغا كەلتۈرۈش:
چۇ قارۇن دېدى: «شاھ ئالىيجەناب،
سەھىل گىشمۇدۇر، ئەيلەگىل ئىكتىساب».
— ئا. نىزارى.

ئىكتىساب ئەيلەمەك — ئالماق؛ ھاسىل قىلماق.

ئىكتىساب قىلماق — «ئىكتىساب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىكتىفا [اكتفا] (ئە) قانائەتلىنىش، كۆپايىلىنىش:
بۇلار ۋاقىتاتى تەۋسۇ تولا،
قىلىپ مۇختەسەر ئەيلەدۇك ئىكتىفا.
— ئا. نىزارى.

ئىكتىفا بولماق — «ئىكتىفا قىلماق» قا قارالسۇن.

ئىكتىفا قىلماق — قانائەتلەنمەك؛ كۆپايە قىلماق.

ئىكتىفا قىلىلماق — «ئىكتىفا قىلماق» قا قارالسۇن:
بىز زەرۈرەت غايىبانە دۇئا بىلە ئىكتىفا قىلىلىپدۇر.
— نەۋائى.

ئىكتىھال [اكتحال] (ئە) كۆزگە سۈرمە تارتىش:
ئېلنى تېز ئەيلەبكى، ئوتدىن سۇۋ چىقاردىڭ ـ تۇرفەدۇر، لېك تۇفراغى ئانىڭ كۆزلەرگە بەردى ئىكتىھال.
— نەۋايى.

ئىكرام [اكرام] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام، ئىلتىپات:
كۆرۈپ شاھ ئەيلەپ كۆپ ئىكراملار،
قىلىپ لۇتف ـ ئېھسان ئىنئاملار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكرام ئەيلەمەك — ھۆرمەتلىمەك، ئىلتىپات كۆرسەتمەك.

ئىكرام قىلماق — «ئىكرام ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىكراھ [اكراه] (ئە) يىرگىنىش، يامان كۆرۈش، ياقتۇرماسلىق؛ زورلاش.

خاتىرنى ئىكراھقا سالماق — كۆڭۈلنى يىرگەندۈرمەك.

ئىكراھلىق [اكراەليق] يىرگىنىشلىك، خاپىلىق؛ نەپرەتلىنىش.

ئىكراھلىق ئولماق — يىرگەنمەك، نەپرەتلەنمەك.

ئىكسۇن [اكسون] (پ) يىپەك رەخت؛ يىپەك كىيىم، ھەشەمەتلىك كىيىم.

ئىكسۇن دېبا — يىپەك، نەپىس ۋە ھەشەمەتلىك كىيىم.

ئىكسىر [اكسير] (ئە) ئابى ھايات؛ ئەپسانىۋى تاش ـ ھېكمەت تېشى:
تىيرە بولدى بەدەنى خاك، ئايا پىر مۇغان،
دۇردى مەينى قوي ئاڭا زەررەئى ئىكسىر كېرەك.
— زەلىلى.

ئىككى [ايكى] «ئىكى» گە قاراڭ:
كۆرۈڭ ئىككى ۋەفالىق ئىشقىنىڭ دېھقانىنىڭ ھالىن،
مۇھەببەت دانەسىن ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.
— قەلەندەر.

ئىككى بۇكەنمەك — مۇكچەيمەك.

ئىككى سەرا — «ئىككى كەۋن» گە قاراڭ.

ئىككى كەۋن — ئىككى دۇنيا، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا.

ئىككى لەئل — ئىككى لەۋ.

ئىككىرەر [ايكى رار] «ئىكىرەر» گە قاراڭ:
بەئزى يەردە بېرەر ـ ئىككىرەر، بەلكى ئارتۇق ئەبيات ھەم تەرك قىلىپ تۇرۇر.
— نەۋايى.

ئىككىلىك [ايكى ليك] شۇبھە، ئىككىلىنىش؛
بىزنى داغى ئاندا كۆرگەي بىر تۇفەيل،
قىلماغاي كۆڭلى ئىككىلىك سارى مەيل.
— نەۋايى.

ئىكمال [اكمال] (ئە) كامالغا يەتكۈزۈش، مۇكەممەللەشتۈرۈش؛ تاماملاش، تۈگەللەش.

ئىكى [ايكى] ئىككى:
نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۇن خەرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى بىبەھا كەتتى.
— ئەرشى.

ئىكى سەرا — ئىككى دۇنيا، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا.

ئىكىسى — ئىككىلىسى، ئىككىيلەن.

ئىكى كەۋن — «ئىكى سەرا» غا قاراڭ.

ئىكى مىڭ — 1) ئىككى مىڭ (سان). 2) كۆپ، نۇرغۇن.

ئىكىرەر [ايكي رار] ئىككىدىن، ئىككىلەپ؛ ئىككى مەرتە:
قوين سۇۋدىن ئۆتكەرەدۇر ئېردى، سۇۋ ئۇلۇغراق جىھەتىدىن قويلارنى ئىكىرەر ـ ئىكىرەر كۆتەرىپ ئۆتكەرۇر ئېردى.
— نەۋايى.

ئىگە [ايكا] 1) ئىگە، ساھىب؛ تەڭرى:
ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئېردى بىر پىر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئېردى تەۋفىر.
— لۇتفى.
يامان كۆرمەڭ مېنى دوستلار ئىگەمنىڭ بىر قۇلىدۇرمەن،
كىشى قەدرىمنى بىلمەيدۇ، ۋەتەننىڭ گەۋھەرىدۇرمەن.
— موللا بىلال.
2) پادىشاھ، ھۆكۈمدار:
... گۇياكى مۇلك ئىگەسىز قالدىكىم، ئول زالىم ۋە نادان كىشى ئېردى.
— نەۋايى.

ئىگەرمەك [ايكارماك] ئايلاندۇرماق؛ ئات ئويناتماق:
كۆك ئەبلەقىن ئىگەرىپ، ئەي قۇياش، سىنان تارتىپ، مەگەر بۇ زەررەغە قىلدىڭ ئەيان نەبەردىڭنى.
— نەۋايى.

ئىگەلەمەك [ايكالاماك] ئىگە بولماق، ئىگىلىمەك.

ئىگرەمەك [ايكراماك] ئىڭرىماق، ۋايسىماق.

ئىگرەنمەك [ايكرانماك] «ئىگرەمەك» كە قاراڭ.

ئىگرىم [ايكريم] قاينام، گىرداب:
مەدەد قىلدى ئىنايەت بادبانى،
يىراق تاشلادى ئول ئىگرىمدىن ئانى.
— لۇتفى.

ئىگلەنمەك [ايكلانماك] كېسەل بولماق، زەئىپلەشمەك:

AltunOq

ئانداغكى: قۇۋارماق ۋە قۇرۇقشاماق ... ۋە ئىگلەنمەك ...
— نەۋايى.

ئىگنە [ايگنە] يىڭنە:
فىتنە ئەھكامىن سۆرۈرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە قۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ئىگىرمەك [ايگيرماك] ئېگىرمەك، يىپ ئېگىرمەك، يىپ پىششىقلىماق؛ ئورىماق، ئايلاندۇرماق:
كۆز ئۇچى بىرلەن ئىگىردى شەۋقى نەئتىڭ رىشتەسىن،
جامە تەقۋا سەنسىزىن پۈتمەس بۇ دۇركىم ئېھتىياج.
— شەۋقى.

ئىڭراماق [اينكراماق] ئىڭرىماق، دەردلىك يىغلىماق.

ئىڭرەمەك [اينكراماك] «ئىڭراماق» قا قاراڭ.

ئىل [ايل] يىل:
سەخاۋەش دانەسىن دەستەسى گەردۇن،
مىڭ ئىل دەۋر ئەتسە بولماي تارتماق ئۇن.
— نەۋايى.

ئىلا [الى] (ئە) ... گەچە، ... گە؛ غەچە، ...، ئەرەبچە «گە» قوشۇمچىسى.
ئىلا ئاخىر — «ئىلا غايە» گە قاراڭ.
ئىلا غايە — ئاخىرىغىچە.
ئىلا يەۋمىدىن — قىيامەتكىچە.
ئىلا يەۋمىل ـ قىيام — قىيامەتكىچە، قىيامەت كۈنىگىچە:
كۆرمەدىم ئالەمدە سەندەك بىر مەھى شىرىن كەلام،
ھېچ تاپىلماس ئىستەسەم مىسلىڭ ئىلايەۋمىل ـ قىيام، ...
— قەلەندەر.

ئىلاج [علاج] (ئە) داۋا، شىپا؛ چارە، تەدبىر:
نى ئىلاج ئەيلەيكى، قەدرىمنى نىگارىم بىلمەدى،
فۇرقەتۇ دەردۇ غەممىنى گۇلئۇزارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

ئىلاج پەزىر — تۇزۇلىدىغان، نەتىجە بېرىدىغان.
ئىلاج قىلماق — داۋالىماق؛ چارە كۆرمەك، چارە تاپماق؛ تەدبىر قىلماق.
ئىلاج يېتىشمەك — داۋا تېپىلماق؛ شىپا تاپماق.
ئىلاج يەتكۈرمەك — داۋالىماق، شىپا يەتكۈزمەك.

ئىلام [علام] (ئە) بەلگە، نىشان؛ خەۋەر، بايان؛ «ئەلامەت» كە قاراڭ:
خاجە بەندەرگە پادىشاھ بولغاندا، دەريانىڭ يانىدا فىلال بىنا قىلدۇرۇپ، بىر كۈنى تەماشا قىلماق ئۈچۈن فىلالغە چىقىپ، بىر تاجىر بەچچەنى كۆرگەنى، ئول تاجىر بەچچە خاجەغە ئۆز سەرگۈزەشتىن ئىلام قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىلاھ [اله / الاه /] (ئە) خۇدا، ئاللا، تەڭرى:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

ئىلاھا [الاھى] (ئە) ئەي مېنىڭ پەرۋەردىگارىم:
ئىلاھا، بارچە جۇرمىن ئەفۋ ئېتەردە ئول شەفىئ ئولغاچ،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشى قۇلۇڭ ھەم ناگەھان ئاندا.
— ئەرشى.

ئىلاھى [الھى] (ئە) ئەي خۇدا، يا ئاللا:
ھەرنە كەلسە باشىڭە تارتماسغە، سالېھ چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتۇل ـ جەببار ئىشق.
— موللا سالېھ.

ئىلاھىي [الھى] (ئە) خۇداغا تېگىشلىك؛ دىنىي.
ئىلاھىي رۇمۇز — ئىلاھىي ئىشارىلەر؛ تەڭرىگە ئىشارە قىلىنغان نەرسىلەر.

ئىلاي [ايلاى] «ئىلەي» گە قاراڭ.
ئىلايىدە — «ئىلايىندە» گە قاراڭ.
ئىلايىندە — ئالدىدا، ھۇزۇرىدا، قېشىدا.

ئىلە [ايلە] بىلەن:
خەلقى ئالەم كۆرسە ئەيب ئەتمەس جۇنۇنۇمنى كۆرۈپ،
لەيلى ئىلە مەجنۇندەك ھەم ئۆلتۈر سەمەندى ئار ئىشق.
— موللا سالېھ.

ئىلەن [ايلان] «ئىلە» گە قاراڭ:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۈچۈن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

ئىلەي [ايلەى] ئالد، ئالدى، ھۇزۇر، ھۇزۇرى.
ئىلەيدىن قوپماق — بىر تەرەپ بولماق؛ يوقالماق.
ئىلەيگە تۇشمەك — «ئىلەيگە كەلمەك» كە قاراڭ.
ئىلەيگە كەلمەك — يولۇقماق؛ دۇچ كەلمەك، پەيدا بولماق.
ئىلەيىدە — ئالدىدا، ھۇزۇرىدا، قېشىدا.
ئېل ئىلەيىدە — خەلق ئالدىدا، خەلق ھۇزۇرىدا.

ئىلباس [الباس] (ئە) كىيىندۇرۇش.

ئىلباسۇن [ايلباسون] ئۆردەك؛ ئوۋ قۇشى:
ۋە كەلدۈك قۇشقاكى، ئاندا مۇقەررەر ۋە مەشھۇر ئىلباسۇن ئۆردەكدۇر.
— نەۋايى.

ئىلتىجا [التجا] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش، پاناھ تىـ

لمش؛ ئىلتىجا:
رەسۇلى خۇداغە قىلىپ ئىلتىجا،
دۇرۇدۇ سەلام بىرلە ئەيلە دۇئا.
— ئا. نەزارى.

ئىلتىجا قىلماق — پاناھ تىلىمەك، يېلىنماق؛ سېغىنماق.

ئىلتىجا كەلتۈرمەك — پاناھ تىلىمەك، پاناھلىق سورىماق.

ئىلتىزاز [التذاذ] (ئە) لەززەتلىنىش؛ لەززەت:
جان چۈنكى لەززەت ئەيلەر ئانىڭ لەئلى يادىدىن،
بەرسە نې تاڭ ھەلاۋەتى جانانغە ئىلتىزاز.
— نەۋايى.

ئىلتىزام [التزام] (ئە) بىرەر ئىشنى قىلىشنى ئۆزىگە زۆرۈر دەپ بىلىش، ئۆز زىممىسىگە ئېلىش؛ مەجبۇرىيەت.

ئىلتىزام ئەيلەمەك — ئۆز ئۈستىگە ئالماق، زىممىسىگە ئالماق.

ئىلتىزام قىلماق — لازىم، زۆرۈر دەپ بىلمەك، بىرەر ئىشنى بېجىرىشنى زىممىسىگە ئالماق.

ئىلتىفات [التفات] (ئە) كۆڭۈل بۆلۈش، كۆيۈنۈش؛ دىققەت؛ ئىلتىپات:
ماڭا گەر قىلساڭ سەن، ئەي خۇرشىد تابان ئىلتىفات،
گەر تىرىك بولسام سېنىڭ ۋەسفىڭدە يۇز دەفتەر قىلاي.
— قەلەندەر.

ئىلتىيام [التيام] (ئە) تۇزۇلۇش، ساقىيىش، پۈتۈش، بىرىكىش:
... ئول شەرىق قەۋمغە ھەزرىتى خاجە ۋە ئالارنىڭ شەرىق ۋۇجۇدلەرى بەرەكەتىدىن بۇ شەرىق سىلسىلەنىڭ ئىلتىيام ۋە ئىنتىزامى ئىلا يەۋمىل ـ قىيام ئىمتىداد تاپقاي.
— نەۋايى.

ئىلدام [ايلدام] 1) تېز، دەرھال، چاپسان. 2) ئۇرۇش، شاپىلاقلاش؛ زەخمەت؛
ئىلدام ئەيلەمەك — تېزلەتمەك.
تىل ئىلدامى — تىل زەخمىتى:
تىل ئىلدامىدىن بولۇر غەرامەت ھاسىل،
يۇز نەۋۇ نەدامەتۇ مەلامەت ھاسىل.
— نەۋايى.

ئىلدەي [ايلداى] ئالد، ئالدى.
ئىلدەيلەرىگە — ئالدىلىرىغا.
ئىلدەيدە — ئالدىدا، ئالدىن.

ئىلدىرىم [ايلديريم] چاقماق، چېقىن:
تۈركلەر دەمنى چاقىنغە، ئاھنى ئىلدىرىمغە نىسبەت بېرىپ دەپدۇرلەركىم:
قىراقلىق ئىچرە ئۇلۇس ئۆرتەمەككە، ئەي ماھىم،
چاقىن دۇرۇر دەممۇ ئىلدىرىم دۇرۇر ئاھىم.
— نەۋايى.

ئىلزام [الزام] (ئە) يېڭىلىش، مەغلۇپ بولۇش؛ قارشى چىقالماسلىق.
ئىلزام بولماق — يېڭىلمەك، مەغلۇپ بولماق.
ئىلزام قىلماق — مەغلۇپ قىلماق، يېڭمەك؛ جىسمىقتۇرماق، بېسىقتۇرماق.

ئىلغەماق [ايلغاماق] تېزلىكتە بارماق، تېز يۈرمەك؛ ھۇجۇم قىلماق، ھۇجۇم قىلىپ بارماق:
ئاز كىشى بىرلە بىر تەرەف كەتمىش،
خەسم باشىغە ئىلغەبان يەتمىش.
— نەۋايى.

ئىلغى [ايلغى] «ئىلقى» غا قارالسۇن.

ئىلقا [القا] تاشلاش، قوزغىتىش، تەرك.
ئىلقا قىلماق — ئونتۇرىغا تاشلىماق، قوزغاتماق.

ئىلقى [ايلقى] ئات، يىلقى، ئاتلار توپى:
ئات ئاڭا تارتارکى، يۇز ئىلقىسى بار،
سىيم ئاڭا بېرۇركى، يۇز ئىلغىسى بار.
— نەۋايى.

ئىلكى [ايلكى] «ئىلىك» كە قارالسۇن؛
سېنىڭ ھەدسىز غەمىڭ ئالدى ئاراغە خەستە جانىمنى،
نېدىن بىگانە غەملەر ئىلكى تەگمەسكە ھىسارىمدۇر.
— گۈمنام.
ئاساسى ئىلكىدە سېھر ئافەرىندۇر،
ئەمىس مۇئجىز كۆڭۈل قىلماقغە پارە.
— ئەرشى.

ئىلگى I [ايلكى] «ئىلىك» كە قارالسۇن:
پەرىدەك دىلرەبالار باشىدە گۈل،
قىزارىپ ئوت مەسەللىك ئىلگىدە مۇل.
— خىرقەتى.

ئىلگى II [ايلكى] قۇل، قۇلى، خىزمەتكار:
قاچان تاپقانىنى ئىلگىدىن ئىبەرگەي،
خۇمار ئالۇدە مەي ئىچكەي، تىرىلگەي.
— خىرقەتى.

ئىللا [الا] (ئە) مەگەر، بىراق، ئەمما، ... دىن باشقا:
ۋەلېكىن بىراۋكىم مەئىيەتنى بىلمەگەي، ئىللا جىسىم مەئىيەتنى جىسىم بىلە يا ئەرەز مەئىيەتنى ئەرەز بىلە ...
— نەۋايى.

ئىللەت [علت] (ئە) كېسەل، كېسەللىك، بىمارلىق؛ سەۋەب؛ ئىللەت، نۇقسان، ئەيىب:
ئەللاھ، ئەللاھ دەپ گۇناھ دەردىڭ دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مۇھىبۇب بارچە ئىللەتگە دەۋا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

گىنە داغى سىنەدە ئىللەت دۇرۇر،
دەفئ بىلىڭ تازە تەھارەت دۇرۇر.
— زەلىلى.

ئىللەللاھ [الاالله] (ئە) بىر خۇدادىن باشقا.
لائىلاھە ئىللەللاھ — بر خۇدادىن باشقا ھېچبىر ئىبادەت قىلىنىشقا لايىق زات يوق:
خەتى لەۋھى ھۇسنىنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيان دەرلەر.
— زەلىلى.

ئىللىيىن [عليين] (ئە) يۇكسەك ئاسمان، ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئىلىم [علم] (ئە) بىلىم، پەن، ئىلىم؛ مەرىپەت:
ئىلمدىن، ئەئمالدىن بولغاي تېقىن،
ئىلمسىز، ئەئمالسىز بولغاي لەئىن.
— خەراباتى.

ئىلم ئەھلى — ئالىملار، بىلىملىكلەر.
ئىلم تەلەبەسى — ئوقۇغۇچىلار؛ ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار.
ئىلمۇ ئەمەل — ئىلىمگە ئېتىقاد قىلماق.
ئىلمۇ فەزل — ئىلىم ۋە پەزىلەت.
ئىلمۇل ـ يەقىن — ھەر نەرسىنىڭ ماھىيەت ۋە كەيپىياتىنى بىلىش، ئېچىش؛ ئېنىقلىق ئىلمى، مۇقەررەرلىك ئىلمى:
سېنى ئەل ساھىبى سەججادە ئىسلامدىن دەرلەر،
ئىنابەت ئەيلەمەككە مۇرشىدىم ئىلمۇل ـ يەقىن دەرلەر.
— زەلىلى.

ئىلم ئېلى — «ئىلم ئەھلى» گە قاراڭ:
ئىلم ئېلىگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.

ئىلمى غەيب — غايىبنى بىلىش، كېلەچەكتىن خەۋەر بېرىش.
ئىلمى ـ لارەيب — شەكسىز توغرا ئىلىم، دىنىي ئىلىم.
ئىلمى لەدۇن — ئىلىمنىڭ سىرى:
نۇش قىلىپ جامى مەيۇ لالەگۇن،
مەۋج ئۇرۇپ كۆڭلىدە ئىلمى لەدۇن.
— زەلىلى.

ئىلمى مۇسقىي — مۇزىكا ئىلمى، مۇزىكا نەزەرىيىسى.
ئىلمى ھېكمەت — ئىلىمنىڭ سىرىنى بىلىش:
ئۇلۇمى فەيزى رەببانى ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز.
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم، ئىلمى ھېكمەت بابىدىن يەنبۇئ.
— شەۋقى.

ئىلمەك [ايلماك /ايلمك] ئىلمەك، ئىلغاق؛ تۇزاق:
مۇھەببەت غەيرەتى گۇلگۇن ھەرىرىن قىلمىش ئانداغ رەفئ،
تۇن ئاقشام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.
— ئەرشى.

ئىلھاد [الحاد] (ئە) دىنسىزلىق، خۇداغا ئىشەنمەسلىك:
شەيخۇل ـ ئىسلام دەبدۇركى، ھەيرەت ئىككىدۇر: بىرى ئام ھەيرەتى ۋە ئول ئىلھاد ۋە زەلالەت ھەيرەتىدۇر ۋە يەنە بىرى خاس ھەيرەتىدۇر.
— نەۋايى.

ئىلھاق [الحاق] (ئە) قوشۇش، بىرىكتۈرۈش.
ئىلھاق قىلماق — قوشماق، بىرىكتۈرمەك، ئارتتۇرماق.

ئىلھام [الھام] (ئە) ئىلھام، روھىي سەزگۈ، ئىنتىلىش:
تاپىپ مۇژدە ئىلھام ھاتىف بولۇپ،
كى دىلدارىدىن ئاندا ۋاقىف بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئىلھامى غەيب — غايىبتىن (كىشى ئۆزى ئويلىمىغان ئەھۋالدا) بولغان ئىلھام، روھىي سەزگۈ.

ئىلھان [الحان] (ئە) كۈيلەش، خۇش ئاۋاز كۈيلەر، ئاۋازلار، «ئەلھان» غا قاراڭ.
ئىلھانى ئۇششاقسۇز — ئاشىقلار باغرىنى ئۆرتىگۈچى ئاۋاز.

ئىلھاھ [الحاح] (ئە) زورلاش، قىستاش، مەجبۇرلاش؛ زورلۇق.
ئىلھاھ ئەتمەك — قىستىماق؛ زورلىماق، مەجبۇرلىماق.

ئىلىغ [ايليغ] ئىللىق، ئىسسىق:
ھۇسندىن مېھر غەرەزدۇر، ئەي ئىشق،
بۇ مەسەلدۇر: «سىلىغىڭدىن ئىلىغىڭ».
— نەۋايى.

ئىلىك [ايليك] 1) قول. 2) ئىلىك. 3) ئۆزلۈك، شەخسىيەت. 4) ياخشى ئەمەل. 5) بۇيرۇق. 6) بىسات. 7) ئىختىيار.
ئىلىك ئاچماق — قول ئۇزارتماق.
ئىلىك تارتماق — چېكىنمەك، ۋاز كەچمەك.

ئىلىك تەبرەتمەك — قول قىمىرلاتماق، بىرەر ئىشقا مەشغۇل بولماق.
ئىلىك تۇتماق — قوللىماق، ياردەم بەرمەك.
ئىلىك تىشلەمەك — ھەيرانلىقتىن بارماقنى چىشلىگەن ھالدا تۇرماق؛ بارمىقىنى چىشلىمەك، نادامەت قىلماق، ئەپسۇس قىلماق.
ئىلىك چەكمەك — قول تارتماق؛ قول يىغماق.
ئىلىكىدىن بارماق — قولدىن چىقماق، ئىختىيارىدىن كەتمەك؛ چارىسىز بولۇپ قالماق.
ئىلىكىدىن كەتمەك — «ئىلىكىدىن بارماق» غا قارالسۇن.
ئىلىكىدىن كەلمەك — قولدىن كەلمەك، ھۆددىسىدىن چىقماق.
ئىلىك سۇنماق — قول ئۇزارتماق، قول سۇنماق، ياردەم قىلماق.
ئىلىك قويماق — قول قويماق، ئىمزالماق، مۆھۈر باسماق.
ئىلىككە كىيۈرمەك — قولغا كىرگۈزمەك، ئىگىلىمەك.
ئىلىك ئىشقە ئىلىك ئۇرماق — ئىشقا كىرىشمەك.
ئىلىك يەتمەك — تەسىرىنى يەتكۈزمەك، بۇيرۇقىنى، ھۆكۈمىنى ئۆتكۈزمەك:
ئاتايى سەن كىمنى ئول سەرۋ قامەت،
ئىلىك يەتمەس نە ھاسىل قولنى سۇنماق.
— ئاتايى.
ئىلىك يۇڭماق — ئۆمىدىنى ئۈزمەك، ۋاز كەچمەك:
گەر دامەنى ۋەسلى ساڭا قول سۇنسام ئاتايى،
باغرىڭنى سۇ ئەيلە داغى جانىڭنى ئىلىك يۇڭ.
— ئاتايى.
ئىلىك يىغىشتۇرماق — قول تارتماق.
ئىلىكلەمەك [ايليك لامەك] قولغا كىرگۈزمەك، ئالماق، ئىگىلىمەك:
... گويا بۇ تىكەنلەر سەرزەنىش زەمىرىدىن نەزم خەيلى گۈل-دەستە بەندلەرى بۇ گۈلشەندىن بەزم تۈزگۈچە گۈل ئىلىكلەي ئالماي يول تۈتۈپتۈرلەر.
— نەۋائى.
ئىلىگ [ايليك] «ئىلىك» كە قارالسۇن؛
ئىلىگى [ايليكى] قولى، «ئىلگى» گە قارالسۇن.
ئىلىنماق [ايلينماق] ئىلىنماق، تورغا چۈشمەك، قولغا چۈشمەك:
كىرىپ سۆز ئىشىتتىم بۇ شەھ دارىغە،
خىيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تارىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىما [ايما] ئىما، ئىشارەت؛ ئىشارەت قىلىش؛ بەلگە:
نۇقتەئى مەۋھۇم ئىبرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق ساڭا ئىماسۇدۇر.
— ئەرشى.
سۈرەئى «تاھا» نى زاتىدىن بىر ئىما ئاڭلادىم،
ئايەتى «ۋەللەيلى» شەرھىن زۇلفى يەلدا ئاڭلادىم.
.....
— ئەرشى.
ئىمار [عمار] (ئە) «ئىمارەت» كە قارالسۇن:
ئەرشىنىڭ ئاياغىدا قىلدى ئىمار،
قىلىپ ئاندا شاھۇر نەقش ـ نىگار.
— ئا. نىزارى.
ئىمارات [عمارات] (ئە) ئىمارەتلەر، «ئىمارەت» كە قارالسۇن:
سارايۇ باغۇ ئەيۋان بىرلە مەنزەر،
ئىمارات كى جەننەتكە بەرابەر.
— زەلىلى.
ئىمارەت [عمارت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىمارات] ئىمارەت؛ قۇرۇلۇش؛ بىنا:
ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئىبتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋدانغە نەچە تولغانىپ.
— ئا. نىزارى.
ئىمام [امام] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەئىممە] ئىمام، پىشۋا (نامازغا پىتەكچىلىك قىلغۇچى):
ياد ئىبتىپ دائىم سەھەرلەر ئەيلەسە ئاھۇ فىغان.
تەۋق ئىبتىپ يۈرمىش ئىمامىلارنى كۆڭلۈم ھەر زامان.
— مۇللا سالىھ.
ئىمامى ئەئزەم — ئۇلۇغ پىشۋا، يولباشچى.
ئىمامان [امامان] (ئە) «ئىمام» غا قارالسۇن:
كەلدى زەلىلى تەلبە تەۋق ئەتكەلى ئىمامان،
سەرھەددى چىنۇماچىن دارۇل ـ ئامان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.
ئىمامەت [امامت] (ئە) ئىمامىلىق، ئىمامىلىق مەنسىپى.
ئىمامەت قىلماق — ئىمامىلىق ۋەزىپىسى ئۈتمەك، ئىمام بولماق، ئىمامىلىق قىلماق.
ئىمامزادە [امام زاده] (ئە + پ) ئىمامنىڭ ئوغلى: مەتئۇلدۇركى، ھەججاجى يۈسۈفى قەتلىدىن ئىمامزادەلەردىن بىرى قاچىپ ئىبردى ۋە كېيىنچە جەمئى قاۋۇب كېلۇر ئىبردەلەر.
— نەۋائى.
ئىمان [ايمان] (ئە) ئىبتىقاد، ئىشەنچ، ئىمان:
شەۋقى غەمكىن بولماغىل شايەدكى ئىمانىڭ قەبۇل،

نېئمەتى ئىمان جەزاسى باغ رىزۋانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

ئىمان ئەرز قىلماق — بويسۇنماق، ئىشەنچ بىلدۈرمەك.

ئىمان قىلماق — جەزم قىلماق.

ئىمان كەلتۈرمەك — «ئىمان كېتۈرمەك» كە قاراڭ.

ئىمان كېتۈرمەك — 1) ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلماق، مۇسۇلمان بولماق. 2) ئىشەنمەك، تەستىق قىلماق.

ئىمان نىشانى — ئىمان بەلگىسى، ئېتىقاد نىشانى.

ئىمانى ھەقىقىي — توغرا، يېگانە ئېتىقاد.

ئىمانسوز [ايمان سوز] (ئە + پ) ئىشەنچىنى يوق قىلغۇچى:

ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۈفرۇ ئىمانسوز ھەم.

— نەۋايى.

ئىمەنمەك [ايمانماك] ھېيىقماق، تارتىنماق، ئەيمەنمەك:

ئىتلارىڭنىڭ چۈن كەفى ـ لايىن ئويلارمەن ئىمەنىپ.

— نەۋايى.

ئىمتىداد [امتداد] (ئە) سوزۇلۇش، ئۇزىراش؛ داۋاملىشىش.

ئىمتىداد تاپماق — ئۇزاق داۋالاشماق، سوزۇلماق.

ئىمتىزاج [امتزاج] (ئە) ئارىلىشىش، قوشۇلۇش:

چۇ بانۇ بۇ سۆزدىن بولۇپ نا ئىلاج،
كى شىرىنغە ئول دەم بولۇپ ئىمتىزاج.

— ئا. نىزارى.

ئىمتىزاج تاپماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.

ئىمتىسال [امتثال] (ئە) بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش؛ نەمۇنە ئېلىش، تەقلىد قىلىش:

بۇ ئەمرىغە مەن ئىمتىسال ئەيلەدىم،
جەۋامىئ شىرىن مەقال ئەيلەدىم.

— مۆجىزى.

ئىمتىلا [امتلا] (ئە) تولۇش؛ تويۇش، تويۇنۇش.

ئىمتىلا قىلماق — تولدۇرماق.

ئىمتىلا مەرەزى — قارنى يامانلىق كېسىلى، ئاچ كۆزلۈك.

ئىمتىنائ [امتناع] (ئە) قوبۇل قىلماسلىق، ئۇنىماسلىق، رەت قىلىش؛ تارتىنىش؛ چېكىنىش.

ئىمتىنائ قىلماق — رەت قىلماق.

ئىمتىھان [امتحان] (ئە) سىناش، تەكشۈرۈش، تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش، ئىمتىھان:

بۇلبۇل گۈلنىڭ مۇھەببەتىنى ئىمتىھان قىلماق ئۈچۈن تىكەننى بەھانە قىلىپ كەتكەنى، گۈل خىزمەتىنى تەرك ئەتكەنى.

— خىرقەتى.

ئىمتىھان ئەيلەمەك — سىنىماق.

ئىمتىياز [امتياز] (ئە) ئىمتىياز؛ پەرق، ئارتۇقلۇق؛ ئارتۇقچە ھوقۇق؛ ئايرىش، پەرق ئېتىش، تونۇش، چۈشىنىش:

چۈن بىلۇرسەن قارەدىن ئاقنى قىلۇرمەن ئىمتىياز،
بولماغىل كۆڭلى قارالاردەك مۇكەددەر زىنھار.

— تەجەللى.

ئىمتىياز ئەيلەمەك — ئىمتىيازلىق قىلماق، ئارتۇقچە ئەھمىيەت بەرمەك، باشقىلاردىن پەرقلەندۈرمەك.

ئىمتىياز بەرمەك — ئۇلۇغۋارلىق؛ ئىمتىياز بەرمەك.

ئىمتىياز تاپماق — ئۈستۈنلۈك قازانماق.

ئىمداد [امداد] (ئە) 1) ياردەم، مەدەت، قوللاش:

گۈلنى كۆرسەم بىخۇد ئولسام ئىشق زورىدىن داغى،
ھەم بېرىپ لەئلىڭ گۈلابىدىن كى ئىمداد ئەيلەگىل.

— موللا بىلال.

2) ئىلتىجا، يېلىنىش؛ ئىلتىماس:

ساڭا چۈن بار ئانىڭ مۇرادى ـ مۇراد،
مەن مۇرادىغە ئەيلەسەم ئىمداد.

— نەۋايى.

ئىمداد ئەتمەك — مەدەت بەرمەك، ياردەم قىلماق.

ئىمداد ئەھلى — مەدەتكارلار، قوللىغۇچىلار.

ئىمداد قىلماق — ياردەم بەرمەك، ياردەملەشمەك؛ قوللىماق.

ئىمداد يەتكۈرمەك — ياردەم بەرمەك، قوللىماق.

ئىمزا [امضا] (ئە) ھۆكۈم، ھۆكۈم يۈرگۈزۈش؛ تەستىق، ئىمزا، قول قويۇش.

ئىمساك [امساك] (ئە) ساقلاش؛ ساقلىنىش؛ پەرھىز، بېخىللىق؛ ئەدەپ، قائىدە:

قانىئ ئولغىل دەردىغە كىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئەئى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

نەزەر مەندىن ئايار غەمزەڭ ئەجەبدۇر،
كىم، ئۆسرۈكلەردە بولماس رەسم ئىمساك.

— لۇتفى.

ئىمكان [امكان] (ئە) 1) مۇمكىنلىك، مۇمكىنچىلىك، ئىمكانىيەت؛ ئېھتىمال:

لەبىڭدە ئاستىن ـ ئۈستۈن ئىككى خالىڭ جانغە ئىككى داغ،
نە ئىمكان بولغاي ئول سەيئى ئىلە ئىككى نۇقتەسىدەك ھەك.

— ئەرشى.

AltunOq

2) كۆچ، قۇۋۋەت، مادار، تاقەت:
دوستلار يەتتى دىلىمغە ھەر زامان يۇزمىڭ شىكەست،
قالمادى شەرم يۇزۇمدە، تەندە ئىمكانىم مېنىڭ.
— مۇللا بىلال.

ئىمكان بولماق — مۇمكىن بولماق.

ئىملا [املا] (ئە) يېزىش، يازدۇرۇش؛ ئىملا، يېزىق؛ بەلگە.

ئىملا بىتمەك — ئىملا، يېزىق ئۆگەنمەك.

ئىملا قىلماق — يازماق، يازدۇرماق.

ئىمىن [ايمن] (ئە) تىنچ، ئامان، خەۋپسىز:
كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۇۋ ۋەھىمدىن،
ئىمىن بولغاىمز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىن [عين] ئىن، ئۇۋا؛ غىلاپ:
فۇسۇنغە ئايتىبان يالغانۇ چىندىن،
چېكىر ئەفئىنى ئەفسۇن بىرلە ئىندىن.
— نەۋايى.

ئىنا [انا] (ئە) ئىدىش، كوزا، قەدەھ:
ئۆيلە ئىشقىڭ مەيى لەب تەشنەسىمەنكىم، ئىچمان،
ئاز دېيان بادەم ئۆچۈن بولسە قەدەك جامى ئىنا.
— نەۋايى.

ئىناد [عناد] (ئە) قىيىقلىق، بويىنى قاتتىقلىق:
نەفسىغە ئانىڭ بېتىپ مۇنداق ئىناد،
نەچە كۈن بۇ ئىش چۇ تاپتى ئىمتىداد.
— نەۋايى.

ئىناس [اناث] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنسا] ئاياللار، خوتۇنلار:
ۋە ئىناسنى زۇكۇردىن ئايىردى ۋە دۇرج ئىنچىندە دېدىكىم،
ياقۇتى ناسۇفتەدۇر.
— نەۋايى.

ئىنئام [انعام] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىنئامات] ئىنئام، ھەدىيە، تارتۇق، سەدىقە:
خۇش ئامەدكە ئەيلەپ كۆپ ئىنئامنى،
كى ئىنئام بىرلە قويۇپ دامنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنئام ئەيلەمەك — ھەدىيە قىلماق، تارتۇقلىماق.

ئىنان I [عنان] (ئە) ئالدى، ھۇزۇر، ئىختىيار، تىزگىن، يۈگەن:
مىنىپ ئاتى سەبا رەفتارى گۈلگۈن،
ئىنانىن ئەتفى سەھرا قىلدى ئول كۈن.
— ناقىس.
بۇراقۇ بەرق ئانداغ دەفتەرى ئۇمرۇمنى تەي ئەيلەر،
ئىنانىن توختاتۇرغە تاپمادىم، ئەي دوست تەدبىرى.
— زەلىلى.

ئىنان ئەزمىنى قىلماق — قايرىلماق، بۇرۇلماق.

ئىنان تاب — تىزگىننى بۇرغۇچى، قايرغۇچى، يۈنىلىشىنى ئۆزگەرتكۈچى.

ئىنان تاب ئولماق — يۈز ئۆرۈمەك.

ئىنان تارتماق — تىزگىننى تارتماق.

ئىنانى ئىختىيار — ئىختىيار تىزگىنى، ئىشەنچ.

ئىنانى ئىختىيار ئەسرەمەك — ئۆزىنى تۇتۇۋالماق؛ ئەقىل ـ ئىدراك بىلەن ئىش كۆرمەك.

ئىنان II [اينان] (پ) ئىشەنچ، ئېتىقاد.

ئىنانكەش [عنان كش] (ئە + پ) يېتەكلىگۈچى، باشقۇرغۇچى، تىزگىننى تارتقۇچى، توختاتقۇچى.

ئىنانگىر [عنان كير] (ئە + پ) تىزگىننى، يۈگەننى تارتقۇچى، توختاتقۇچى.

ئىنانماق [اينانماق] ئىشەنمەك:
ئىنانساڭ بەرھەمەن سۆزى راستدۇر،
دېمەيكىم سۆزى ھەم ئۆزى راستدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھەققاكى قىلىچ كەلسە باشىمغە ئىشكەنگدىن،
يوقتۇر گۈزەرىم، خاھ ئىنان، خاھ ئىنانما.
— لۇتفى.

ئىنانمان [اينانمان] ئىشەنمەسلىك:
ئىنانمان تالىشمدىن بۇ نەزەرنى،
كى بەرمەدى مۇنەججىم بۇ خەبەرنى.
— لۇتفى.

ئىنايات [عنايات] (ئە) «ئىنايەت» كە قارالسۇن:
ئىناياتى ھەقدىن مۇسۇلمان بولۇپ،
يامان ئىشلاردىن پۇشايمان بولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنايە [عنايه] (ئە) ئىنايەت، مېھرىبانلىق، مەرھەمەت، ئىلتىپات، «ئىنايەت» كە قارالسۇن:
لەھزە ۋەسلۇ لەھزە ھەجرىڭ رەنجىنى گۈمنامغە ـ
ئاشلادىڭ، بىچارەدۇر، ئول ھەم ئىنايەئدۇر سېنىڭ.
— گۈمنام.

ئىنايەت [عنايت] (ئە) ئېھسانلار، ياخشىلىقلار، مېھرىبانلىقلار، غەمخورلۇق، ئىلتىپات، ياردەم:
بولۇپ بۇلبۇلغە تەگرىدىن ئىنايەت،
قىزىلگۈل ۋەسلىگە تاپتى ھىدايەت.
— خىرقەتى.
يۇلۇمغە رەھبەرلىك ئەملى ئىنايەت،

ۋىسالىڭ بەزمىغە قىلسۇن ھىدايەت.
— گۇمنام.

ئىنايەت ئەتمەك — «ئىنايەت قىلماق» قا قاراڭ.

ئىنايەت ئەيلەمەك — ئىلتىپات قىلماق، مەرھەمەت قىلماق، ياردەم قىلماق.

ئىنايەت بەھرى — رەھمەت دېڭىزى:
ھىجرى دەشتىدە سۇسىز جان لەبگە يەتكەن چاغدا بىر،
رەھم ئېتىپ بىر قەترە سۇ يارەب ئىنايەت بەھرىدىن.
— مەھزۇن.

ئىنايەت قىلماق — «ئىنايەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىنايەتى پىنھان — يوشۇرۇن ئىلتىپات.

ئىنايەتنامە [عناعت نامە] (ئە + پ) ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت مەكتۇپى:
شاتىر فەلانىي فەلان ئاي كېچەسىدە فەلان كۈن كېلىپ،
ئىنايەتنامەكىم، بۇ بەندەنى ياد قىلىپ ئېردىڭىز كەلتۈردى.

ئىنەك [اينك] ئەمدى، ئەندى، كېيىن، ئارقىدىن (ياردەمچى سۆز):
ئول دېدىكى، ئەۋۋەل كۆڭلۈڭنى سەھۋ ۋە غەفلەتدىن مۇجەررەد قىل ۋە ھەۋادىن نەفسىڭنى ۋە لەغۋدىن تىلىڭنى، ئىنەك تەجەررۇد ھاسىل بولدى.
— نەۋايى.

ئىنەلمەك [اينالماك] يېلىنماق، يالۋۇرماق:
ۋەسلىن ئىستەپ كۆپ ئىنەلدىم قاۋدى كويىدىن مېنى،
بولسە مۇبرىم شېۋە، ئەلبەتتە، گەدا مەردۇد ئېرۇر.
— نەۋايى.

ئىنبىسات [انبساط] (ئە) يېيىلىش، يېزىلىش؛ شادلىق، خۇرسەنلىك؛ ياشناش، كۆڭلى ئېچىلىش:
كى ئاندا قىلۇر خەلق ئەيشۇ نەشات،
جەھاننىڭ غەمىدىن تاپىپ ئىنبىسات.
— غەرىبى.

ئىنبىسات ئەيلەمەك — شادلاندۇرماق، خۇرسەن قىلماق.

ئىنبىسات قىلماق — «ئىنبىسات ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىنبىسات ئولماق — ياشنىماق، ئېچىلماق؛ خۇرسەن بولماق، شادلانماق.

ئىنتىباھ [انتباه] (ئە) تەنبىھ؛ ئويغىتىش؛ ھوشيارلىق، ئاگاھلىق:
كى نۇكتە سۇرەرگە تۇرۇپ پادىشاھ،
غەرىبلەر بۇ سۆزگە بولۇپ ئىنتىباھ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىباھ قىلماق — تەنبىھ قىلماق، ئاگاھلاندۇرماق.

ئىنتىخاب [انتخاب] (ئە) سايلاش، تاللاش، ئىلغاش:
چۇن تەرىقەت يولىغا كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىخاب.
— زەلىلى.

ئىنتىخاب ئەيلەمەك — سايلىماق، تاللىماق.

ئىنتىزار [انتظار] (ئە) كۈتۈش، زارىقىپ كۈتۈش؛ كۈتكۈچى، ئىنتىزار:
يوقتۇرۇر بىرەھىم، زالىم بىر ئانىڭدەك دەھر ئارا،
يولىدا ئاقاردى كۆزۈم ئىنتىزارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

ئىنتىزار تارتماق — كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق.

ئىنتىزار چەكمەك — «ئىنتىزار تارتماق» قا قاراڭ.

ئىنتىزام [انتظام] (ئە) تەرتىپ، ئىنتىزام:
ۋەلايەت ئىشىغە بېرىپ ئىنتىزام،
سىپەھلەرغە بەردىم ئەمەل ۋەسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىزام تاپماق — مۇكەممەل بولماق؛ تۈزەلمەك.

ئىنتىساب [انتساب] (ئە) نىسبەت؛ تېگىشلىك؛ بىرەر مەسلەككە مەنسۇپلۇق.

ئىنتىساب تاپماق — نىسبەت (ئۇلۇش) تاپماق، يېتىشمەك.

ئىنتىشار [انتشار] (ئە) يېيىلىش، تارقىلىش.

ئىنتىشار تاپماق — يېيىلماق، تارقالماق.

ئىنتىفا [انطفا] (ئە) ئۆچۈش، سۇنۇش؛ يوق بولۇش، يوقىلىش.

ئىنتىفا تاپماق — ئۆچمەك، سۇنماق.

ئىنتىفائ [انتفاع] (ئە) نەپ، بەھرىمەنلىك؛ پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش:
مەئاۋىز قىلىپ بۇتغە ئاشۇ مەتائ،
سەنەم بەيئى بىرلە تاپىپ ئىنتىفائ.
— ئا. نىزارى.

ئىنتىقاد [انتقاد] (ئە) ئاجرىتىش؛ تەنقىد:
مەسەلەن: قەۋائىد ئەۋۋەلىدە ئىنتىقاد قائىدەسىن ئەدا قىلۇردا ئىتىشھادغە مۇئەمماكىم، كەلتۈرۈپدۇرلەر، ئەگەرچى ئىنتىقاد ھەم مۇئەددا بولۇپتۇر، ئەمما تەركىب يا تەھمىل يا غەيرىھىكىم مۇبتەدىنىڭ ئالارغە ھەنۇز شۇئۇرى يوقتۇر.
— نەۋايى.

ئىنتىقاش [انتقاش] (ئە) نەقىشلەنگەن؛ نەقىشلىنىش:
تەبئى ئول مەنزىلدە كۆرگەچ ئىنتىقاش،
كۆردى چەشمە باشىدە بىر تەختە تاش.
— نەۋايى.

ئىنتىقال [انتقال] (ئە) كۆچۈش، بىر جايدىن ئىككىنچى جايغا ئۆتۈش (يۆتكىلىش)؛ ۋاپات بولۇش، ئۆلۈش:
چۈ دەۋلەت كۈنىگە يېتىشتى زەۋال،
بەقا سارى قىلدى پەدەر ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىقال ئەتمەك — كۆچمەك؛ ئۆلمەك، ۋاپات بولماق.
ئىنتىقال تاپماق — ئۆتمەك، كۆچمەك.
ئىنتىقال قىلماق — «ئىنتىقال ئەتمەك» كە قاراڭ.
ئىنتىقال ئولماق — كۆچمەك؛ ۋاپات بولماق.

ئىنتىقام [انتقام] (ئە) ئۆچ ئېلىش، قىساس، ئىنتىقام.
ئىنتىقام تاپماق — جازالانماق.
ئىنتىقام تارتماق — ئازابلانماق؛ جازالانماق.
ئىنتىقام تۈزمەك — ئۆچ ئالماق، قىساس ئالماق.

ئىنتىھا [انتها] (ئە) ئاخىر، سۈڭ:
ئانىڭ ئەۋۋەلى يوق ۋەيا ئىنتىھا،
ئانىڭ ئاخىرى يوق ۋەيا ئىبتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنجۇ [اينجو] 1) ئۈنچە، مەرۋايىت، دۇر:
تىشىڭ ئىنجۇسىنى تا كۆردى لۇتفى،
تاپىلماس تاشىدەك بىردۇر ئەدەندە.
— لۇتفى.

2) كۆز يېشى:
يار فىراقىدىن ياشۇ قان تۆكمەك كۆزىنىڭ فەنى بولغاننى بۇ جىھەتدىن ئول بەھرۇ كان ئىنجۇ ۋە لەئل مەخزەنى بولغاننى غەرىب سۈرەتدە نەزم قىلۇر.
— نەۋايى.

ئىنجىتمەك [اينجعتماك] رەنجىتمەك، خاپا قىلماق:
ئەلەدى يۈز قەتلە سۈۋ بىر قەتلە قان كۆڭلۈنىكىم،
ئۇرمادى بر تىيغ ئانى يۈز قەتلە تا ئىنجىتمەدى.
— نەۋايى.

ئىنجىمەك [اينجيماك] رەنجىمەك، خاپا بولماق:
ئەي نەۋائىي، گەر دېسەڭ كۆپ ئىنجىمەي دەۋر ئەھلىدىن،
ھەرنى دەرلەر يا قىلۇرلەر، قىلماغىل پەرۋا بەسى.
— نەۋايى.

ئىنچەك [اينچاك] ئىنچىكە، نازۇك.
قىلىچدىن تېز، قىلدىن ئىنچەك.
— نەۋايى.

ئىنچكە [اينچكە] «ئىنچەك» كە قاراڭ:
... ۋە ئول ئىنچكە ئۈن بىلە يىغلاماقدۇر.
— نەۋايى.

ئىنخىرات [انخراط] (ئە) تىزىلىش؛ تىزىش؛ تاراشلىنىش؛ تېرىلىش، بىرەر گۈرۈھ ئىچىگە كىرىش.
ئىنخىرات تاپماق — تىزىلماق، بىرەر گۈرۈھنىڭ ئىچىگە كىرمەك.

ئىندەمەك [ايندامك] چاقىرماق، چىللىماق، تەكلىپ قىلماق، ئۈندىمەك:
ناگەھان تۈشتى قولۇمغە، ئۈچتى بەختىمنىڭ قۇشى،
ئىندەسەم ئىلكىمگە كەلمەس باغرى قاتتىق تاش تۆلەك.
— گۈمنام.

ئىندەللاھ [عندالله] (ئە) خۇدانىڭ نەزىرىدە:
ۋائىزا ۋەئزىڭنى «ئىندەللاھ» دېگىل،
كىم ئىشىتىپ قىلسە ئەبدۇللاھ دېگىل.
— خەراباتى.

ئىندەنناس [عندالناس] (ئە) ئادەملەر ئالدىدا.

ئىندۈرمەك [ايندورماك] چۈشۈرمەك؛ ئەگمەك، پەس قىلماق، تۆۋەنلەتمەك:
جىلۋەگەر ئول تەب ھىلالى كۆرگەچ ئوق باش ئىندۈرۈڭ،
كەئبەدە گەر سەيرگاھدۇر شەيخ مېھراب ئارزۇ.
— ئەرشى.

باش ئىندۈرمەك — باش ئەگدۈرمەك، باش ئېڭىشتۈرمەك؛ تەزىم قىلماق.
بوينىغە ئىندۈرمەك — بوينىغا ئالدۇرماق؛ گەدىنىگە قويماق.

ئىندىراج [اندراج] (ئە) بىرەر نەرسە دائىرىسىگە، تەركىبىگە قېتىلىش، قوشۇلۇش.
ئىندىراج تاپماق — بىرەر نەرسە دائىرىسىگە كىرمەك، قوشۇلماق.

ئىنزىئاج [انزعاج] (ئە) بىئارام بولماق، ئەنسىرىمەك، تەشۋىشلەنمەك، چۆچۈمەك، ھودۇقماق؛ قورقماق:
ئانى زەبت قىلماقغە يوقتۇر ئىلاج،
قويۇپ بەردى ئول ئەيلەدى ئىنزىئاج.
— ئا. نىزارى.

ئىنزىۋا [انزوا] (ئە) چەتلىشىش، دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىش، خىلۋەتتە ياشاش؛ تەنھالىق.
ئىنزىۋا بولماق — خىلۋەتنى ئىختىيار قىلماق.
ئىنزىۋا قىلماق — چەتكە ئالماق، يوشۇرماق.

ئىنس [انس] (ئە) ئادەملەر، ئادەم جىنس:
ئەي مەلىك سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىرلە بەرھەم دادىنى.
— خەراباتى.

ئىنسۇجان — «ئىنسۇجىن» غا قاراڭ:
ئىشىتكەن زەمان ئول ئىنسۇجان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بېھۇش يىقىلىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.

— شەۋقى.

ئىنسۇ جىن — ئىنسانلار ۋە جىنلار؛ بارچە جانىۋارلار.

ئىنساف [انصاف] (ئە) ئادىللىق، ئادالەت؛ ئىنساپ:
قايان كەتتى ئىنساف، قايان كەتتى بەزل،
ئىشىڭ كۆپ خەتەردۇر مەگەر بولما ئەزل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنساف بەرمەك — ھەقىقەتكە رىئايە قىلماق، ھەقىقەتنى سۆزلىمەك.

ئىنسان [انسان] (ئە) ئادەم، ئادەم جىنس، ئىنسان:
قىلماغىل ئۇمرۇڭنى زايىئ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

ئىنسانىي [انسانى] (ئە) كامالەتلىك، يېتۈكلۈك:
ئانى بەشەر خەيلىنىڭ ئىنسانىي بىلە،
ئادەمىيلەر ئادەمىيسىن ئانى بىلە.
— نەۋايى.

ئىنشا [انشا] (ئە) 1) باشلاش، يارىتىش، ئىجاد قىلىش، پەيدا قىلىش:
قىلىپ ئېردىم ئىنشا بۇ ئەبياتنى،
قەبۇل قىلدى تەڭرىم مۇناجاتنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يېزىق، خەت؛ يازماق:
رەمۇزى ئىشقى ئىنشا ئەيلەدىم مەن خامە بىلمەيدۇر،
سەراپا ئوت تۇتاشتى خەت يۈزىگە نامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

ئىنشا ئەيلەمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك، يازماق، پۈتمەك.

ئىنشا قىلماق — ئىجاد قىلماق، يازماق.

ئىنشايى ھۇكم ئەتمەك — ھۆكۈمنامە يازماق، پەرمان چىقارماق.

ئىنشائاللاھ [انشاء الله] (ئە) خۇدا خالىسا، خۇدا بۇيرۇسا؛ بەلكى، بەلكىم:
ھىممەتىن كاش رەۋان ئەيلەسە شاھ،
كەلگەلى ئول ئىكەۋ، ئىنشائاللاھ.
— نەۋايى.

ئىنفىئال [انفعال] (ئە) ھاياجانلىنىش؛ تەسىرلىنىش؛ خىجالەت، خىجالەت تارتىش، ئۇيىلىش:
سارغارىپ گاھى قىزارىپ مىھرۇ مەھ بىر ھال ئەمەس،
ئەيلەمىش ئانى ئۇزاردى ئىنفىئالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

ئىنقىتائ [انقطاع] (ئە) كېسىلىش، ئۈزۈلۈش، تۈگەش؛ توختاپ قېلىش:
ئاقىپ ياش كۆزىدىن دېدى ئەلۋىدائ،
مەگەر بولماغايكىم بۇ جان ئىنقىتائ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنقىراز [انقراض] (ئە) تۈگەللىنىش، تامام بولۇش، پۈتۈش:
ئەۋۋەل ئافەرىنىشدىن ئىنقىرازغە دېگىنچە ئەھۋالىكى ۋاقېئ بولۇبدۇر.
— نەۋايى.

ئىنقىلاب [انقلاب] (ئە) ئۆزگەرتىش؛ ئۆزگىرىش:
فەلەك سەيرى ئىزتىرابىدىن ۋە زەمان ھەۋادىسى ئىنقىلابىدىن بۇ ئەۋراق ھەم نابۇد بولغاي.
— نەۋايى.

ئىنقىياد [انقياد] (ئە) بويسۇنۇش، تەۋە بولۇش:
ۋەلى «غۇجا» دەپ، قىلدىلەر ئېھتىياد،
كى ئىخلاس قىلىپ ئەيلەدى ئىنقىياد.
— موللا بىلال.

ئىنقىياد قىلماق — ئەمەل قىلماق، بېجىرمەك، بويسۇنماق.

ئىنقىيادى ئەمر — بۇيرۇققا بويسۇنۇش.

ئىنقىياد قىلماق — ئەمەل قىلماق، بېجىرمەك، بويسۇنماق.

ئىنكار [انكار] (ئە) رەت قىلىش، قوبۇل قىلماسلىق، ئىنكار؛ قايتىش، تېنىش:
ئىنكار ئېلىدىن كۆزۈڭنى يۇم، باقما ئاڭا،
كىم باقتى ئاڭا دىدەئى ھەق بىن كەتتى.
— گۇمنام.

ئىنكار ئەتمەك — تانماق، قايتماق (سۆزدىن).

ئىنكار قىلماق — رەت قىلماق، تانماق.

ئىنكىسار [انكسار] (ئە) سۇنۇش؛ سۇنۇق، شىكەستىلىك، ئاجىزلىق؛ كەمتەرلىك:
ئەگەر زەئفىيۇ رەنجى بولسە تارى،
ۋەگەر يەتسە قەرىلىق ئىنكىسارى.
— نەۋايى.

ئىنمەك [اينماك] ئېگىلمەك؛ چۈشمەك، پەسكە چۈشمەك:
بىرەر يىغلاپ ئۇلۇغ تىنسا كۈچەنىپ،
دىماغىندىن كېلۇر قان بىرلە ئىنىپ.
— لۇتفى.

ئۇيرغۇل [ايويرغول] قۇمۇلنىڭ قەدىمكى نامى.

ي

يا I [يا] (پ) يا، ياكى (ئايرىغۇچى باغلىغۇچى):
يا پەرى ياھۇر يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇتتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

يا II [يا] (ئە) ئەي، ھەي (ئۇندەش):
مۇناجات قىلدىم دېدىم: يا ئەللاھ،
سەن ئوق سەن جەمئى شەھەنشەھغە شاھ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارەب — ئەي خۇدا، ئەي ئاللا:
نېچۈك بىر بىۋەفا بىر شوخ زالىم شوخ ئىدى، يا رەب،
تۇمەن دەرد ئىلە بەس ئەرشىنى ئەيلەپ بىنەۋا كەتتى.
— ئەرشى.

يا رەببا — ئەي پەرۋەردىگار، ئەي تەڭدىم:
يا رەببا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىكلى فاسىق بولماغاي.
— خەراباتى.

يا رەببەنا — ئەي، بىزنى تەربىيىلىگۈچى ئاللا:
ئۆزۈڭ مەدھىگە ئەيلەگىل ئاشىنا،
قىلىپ پەرۋەرىش بىزنى، يا رەببەنا.
— ئا. نىزارى.

يا رەسۇلىللاھ — ئەي رەسۇلىللاھ (ئەي خۇدانىڭ ئەلچىسى).

يا ھەي — ئەي تىرىكلەر.

يا ھەييۇ — «يا ھەي» گە قاراڭ.

يامۇغەننىيا — ئەي مۇغەننىي.

نەۋائىييا — ئەي نەۋايى.

يا III [يا] 1) «ياي» نىڭ قىسقارتىلمىسى، كامان:
قاچان ئالسا ئاتماق ئۈچۈن قولىغە يا،
قويۇر رەخش ئۆزرە رىكابىغە پا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئەگمە، قايرىلما (قاش):
ئەلىف تىمسالىكىم جانلار ئارا قاش ياسىدىن ئالغان،
خەدەڭگى تارى مىژگان پارەسىدۇر دېمەڭىز ناۋەك.
— ئەرشى.

يا قىلماق — ئەگمەك، بۈكمەك.

ياب [ياب] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاپقۇچى، ئالغۇچى»، مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
زەر قىزىنىڭ ھەسرەتىدە تەشنە كەلدىم ساقىيا،
نەشئەئى ياب ئىلە ئول لەئلى لەبى ئەفزاسىدىن.
— ئەرشى.

بەھرە ياب — بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.

يابان [يابان] (پ) چۆل، دەشت؛ دالا:
يېتىپ كەلدى سەبا دەشتى ـ ياباندىن،
كېلىپ گۈلشەنگە ئول سەيرى جەھاندىن.
— خىرقەتى.

يابەندە [يابندە] (پ) تاپقۇچى، تېپىۋالغۇچى، تاپىدىغان:
دېدىكىم دەشت ئارا شىتابەندە،
بەلكى جويەندە كەلدى يابەندە.
— نەۋايى.

يابىس [يابس] (ئە) قۇرۇق، قۇرۇغان؛ قۇرۇتىدىغان؛ قۇرغاق، ئىسسىق:
يەمەن مۇلكى قاچانكىم بولسا يابىس،
بولۇر ئەئرافتەك دۇنيادا تەگسىز.
— لۇتفى.

يابىس ئولماق — قۇرۇق بولماق؛ ئىسسىق بولماق.

ياپماق [ياپماق] 1) ياپماق، بېكىتمەك، قاپلىماق، يوشۇرماق:
تۇرار فەرش ئۆزرە ئەجەب سەندەلى،
ياپىغلىق ئانىڭغە ياشىل بەخمەلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يايماق، سالماق:
گەھى سەر بەرەھنە گەھى ياپىبان،
گەھى يىغماق ئېردى گەھى چاپىنان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) توسىماق؛ باسماق:
يۈزۈڭ ئاللىدە ھەر نەفەس تۇتما كۆزگۈ،
قۇياشنى قەمەر ياپماق ئېرمەس مۇناسىپ.
— نەۋايى.

4) قىلماق، ياسىماق، ياراتماق:
ياپتى قەۋۋاسى قەزا بىر ـ بىرىگە مۇشكىن قەۋس،
ئاتقالى كىرپىك ئوقىن جان بىلە كۆڭلۈم سارى ۋاي.
— نەۋايى.

5) بوق قىلماق، تۈگەتمەك:

AltunOq

قېنى سۇلتانۇ شاهىدۇ خەيلى،
بارچەسىن ياپتى ئەجەلنىڭ زەيلى.
— نەۋائى.

ياپۇرغاق [ياپورغاق] يوپۇرماق، ياپراق، بەرگ:
ئاھ ئوتى ئوچقۇنلارىمكىم، چەرخ ئورۇپ،
لالە ياپۇرغاقىنى يەل ساۋۇرۇپ.
— نەۋائى.

ياپۇرماغ [ياپورماغ] «ياپۇرغاق» قا قارالسۇن:
ياپۇرماغى ئارا ئەنگۈر شاهى،
سىپەر تارتىپ يۈزىگە چۈن سىپاهى.
— زەلىلى.

ياپۇشماق [ياپۇشماق] يېپىشماق، چاپلاشماق؛ ئەگىشىمەك؛ پىيىغا چۈشمەك:
يۈزۈڭ ھەجرىغە سەير ئەتمەي ئوت ئۈزرە مۇشك چۈشكەندەك،
ئېرمەس خالىڭ ياپۇشقان مەردۇمى چەشمى سىياھىدۇر.
— گۇمنام.

ھەرامزادە سىيەھ بەختۇ تىرەھكار،
ياپۇشتى ئارقاسىغە دانەئى كار.
— ناقىس.

يات [يات] يات، ناتونۇش:
كېچىدىش ئەيلەدى ئولتۇرۇپ ئۆز ئۆە يات،
ھەرەم تەۋقىغە بارسە، تاپقاي نەجات.
— ئا. نىزارى.

ياتماق [ياتماق] ياتماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق، ئورناشماق؛ ئۇخلىماق:
يەنە مىنگەلى ھەم بېرىپ ياخشى ئات،
غىزا بەردى ئاندىن دېدى: مۇندا يات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياتا قىلماق — ياتماق، يېتىپ قالماق.
غەمزە ئوقى بىرلە ئاتىپ ئېردى يۈرەكىمگە،
بەرداشت قىلالماي ئىشكىدە ياتا قالدىم.
— ئەرشى.

ياتۇغان [ياتوغان] چالغۇ ئەسۋابى.

ياتۇغانچى [ياتوغانچى] «ياتۇغان» چالغۇچى، مۇزىكىچى، سازەندە.

ياتۇق [ياتوق] سۇدان (ئەسكەرلەر يانلىرىدا ئېلىپ يۈرىدىغان سۇ قاچىسى).

ياتىش [ياتيش] 1) يېتىش، دەم ئېلىش؛ تۇنەش. 2) قاراۋۇلخانا؛ پوست.

ياتىش تەۋاچىسى — ساقچىلارنى نازارەت قىلغۇچى، نازارەتچى.

ياتىش ئىشى — ساقچىلىق، قاراۋۇللۇق خىزمىتى.

ياخۇد [ياخود] ياكى:
ئىكەۋ بولدى ھەيرەتدە ئاندىغكى لال،
دېدىلەر ئىكەۋ: تۇشمۇ ياخۇد خىيال؟
— ئا. نىزارى.

ياد [ياد] (پ) خاتىرە، ئەسلەش قابىلىيىتى، ئوي، خىيال:
شىرىن لەبىنىڭ يادىدا بىر لەيلىۋەشىنىڭ،
قان يۇتقان ئەمەس مەن كەبى مەجنۇن ئىلە فەرھاد.
— ئەرشى.

ياد ئەتمەك — «ياد ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

ياد ئېيلەمەك — ئەسلىمەك، خاتىرىلىمەك، خىيالغا كەلتۈرمەك، ئېسىگە چۈشۈرمەك، يادلىماق.

ياد بەرمەك — ئۇگەتمەك.

ياد بىلمەك — يادقا بىلمەك، ئەسلىمەك، خاتىرىلىمەك.

ياد قىلماق — «ياد ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

ياداماق [ياداماق] يادىماق، ئورۇقلىماق، كۆچسىزلەنمەك، بوشاشماق، زەئىپلەشمەك.

يادەمان [يادامان /يادمان] كۆچسىزلەنمەيمەن، بوشاشمايمەن.

يادكار [يادكار] (پ) «يادگار» غا قارالسۇن:
بېرىپ خەنجەرىڭنى ماڭا يادكار،
كۆڭۈلنى سەرەنجام ئېتىپ بول سەۋار.
— ئا. نىزارى.

يادىكارى ھەيات — ھايات يادكارلىقلىرى، ھايات خاتىرىلىرى:
چىقارسە كىشى ياخشىلىق بىرلە ئات،
قالۇر دەھر ئارا يادكارى ھەيات.
— ئا. نىزارى.

يادگار [يادكار] (پ) 1) خاس ئىسىم (كىشى ئىسمى). 2) خاتىرە، ئەستىلىك:
كەتسەم ھەيات بەھارى بولۇپ خەزان،
قالغاي يادگار جەھان ئىچرە جاۋدان.
— سەبۇرى.

يادنامە [يادنامە] (پ) يادنامە، ئەسلىمە، خاتىرە:
تارەئى مويىنى كەلتۇر ئەيلەيىن تەۋزىرگە باغ،
يا ئۆزۈڭ بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۇرگىل ماڭا.
— موللا بىلال.

يار [يار] (پ) يار، دوست، ھەمراھ؛ مەھبۇبە، سۆيگىنى:
يار ئەمەس دەرمانىدە بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.
— زەلىلى.

يار ئەكسىن ئەرشىدە كۆرگەچمۇ بولدى باغ ئارا،
سارغارىپ گاهى قىزارىپ نەستەرىن شەرمەندەسى.

— ئەرشى.

يار بولماق — دوست بولماق، مەدەتكار بولماق.

يار بىلمەك — دوست تۇتماق، دوست دەپ بىلمەك.

يار ئولماق — «يار بولماق» قا قاراڭ.

يارى ئەزىز — هۆرمەتلىك دوست، ئەزىز بۇرادەر.

يارى دۇرۇست — دۇرۇس، ياخشى دوست:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يار نۇخۇست.

— ئا. نىزارى.

يارى سادىق — سادىق، ۋاپادار يار:
كۆردۇم نۇرىنىكىم زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.

— موللا سالىھ.

يارى غار — ئاجرالماس يولداش، هەمراھ؛ ئەڭ ۋاپادار، سادىق يار:
غەمىڭگە دىلبەرا جاندەك نەچۈكدىن مېھرىبان بولماي،
خىيالىڭ گوشەسىغە بارغانىمدا يارى غارىمدۇر.

— گۇمنام.

يار قابىل — قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق دوست:
كىزىپ ئىستەپ جەھاندا يارى قابىل،
بەنەگاھ بولدى بۇلبۇلغە مۇقابىل.

— خىرقەتى.

يارى ئۇششاق — كۆڭلى يېقىن يار ـ دوستلار.

يارى ۋەفادار — ۋاپادار يار؛ ۋەدىسىدىن يانماس، ئەھدىدە، ۋەدىسىدە تۇرىدىغان يار، دوست.

يارا [يارا] (پ) (1) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ ئىلاج؛ تاقەت، ياردەم:
بۇ ئوتدىن سۇۋ بولۇپ خاراسى ئانىڭ،
ۋەلى يوق سورغالى ياراسى ئانىڭ.

— نەۋايى.

2) «يەرا» غا قاراڭ:
هەر نەزەر قىلغاندا تەگدى كۆڭلۇمە مىڭ يەردە ئوق،
بىر هەدەفنىڭ خەستە كۆڭلۇمدەك ياراسى بارمىكىن.

— گۇمنام.

كىمگە ئايتاي بۇ ماجەرانى،
كۆڭلۇمداغى دام يارانى.

— ئەرشى.

ياراد [ياراد] چالغۇ ئەسۋايى:
ۋائىزكى، دەستيارسىز ئولماس سۇخەنگۇزار،
ئاڭا يارادۇ مۇڭا ئەيالغۇۋچى هۇكمى بار.

— نەۋايى.

ياران [ياران] (پ) دوستلار:
ئۆلمەيمۇ بۇ دەرتلەرگە مەن، ئەي يارى ـ يارانلار،
بىر لەھزەدە مىڭ جانىم ئالارىم كېلەدۇر.

— گۇمنام.

يارانە [يارانە] (پ) دوستانە، دوستلارچە.

يارە [يارە] (پ) يارا، جاراھەت؛ خەستە، كېسەل، «يەرا» غا قاراڭ:
سىفاھىيلار قىلالماي قالدى چارە،
فەقەت قالدۇردى بۇ غەم دىلدا يارە.

— سەيفى سەرايى.

يارەلىغ [يارەلىغ] يارىسى بار، جاراھەتلىك، دەردلىك:
دەرىغ، ئول كۆڭلۇم ئىچرە يارە قىلغان يارەلىغ بىلمەس،
ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

يارەلىق [يارەلىق] «يارەلىغ» قا قاراڭ.
ئاڭا بىر ئاۋۇچ زەر بېرىپ ئارەلىق،
دېدىم قىلماڭىزلار مېنى يارەلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارغاغ [يارغاغ] 1) تېرە، تۈكى چۈشۈپ كەتكەن تېرە.
2) خام تېرىدىن ئىشلەنگەن هەميان؛ خالتا.

يارغۇ [يارغو] 1) قوبۇل، هىمايە؛ ماقۇللۇق:
بۇ كەلمەكدىن ئېردى غەرەز بۇ ماڭا،
كى بولغاي جەنابىڭدە يارغۇ ماڭا.

— نەۋايى.

2) قارشىلىق؛ جازالاش، ئۇرۇشۇش؛ هۆكۈم، قارار.

يارغۇ ئەيلەمەك — هىمايە قىلماق.

يارغۇچاق [يارغۇجاق] يارغۇنچاق (قول تۈگمىنى):
كى ئۇن تارتماقىغە بېرىڭ يارغۇچاق،
چۇ تەئتىل قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق.

— ئا. نىزارى.

يارقۇ [يارقو] گەپ ـ سۆز، غوۋغا؛ بەسلىشىش:
هەلقەئى دەرس ئىچرە غەۋغادىن دىماغىم تاپتى زەئف،
مەي تۇتۇپ، ساقىي، دەمى قۇتقار مېنى بۇ يارقۇدىن.

— نەۋايى.

يارلىغ [يارلىغ] «يارلىق» قا قاراڭ:
ئاياغىنى قۇچتۇم قىلىپ زارلىغ،
دېدى: سەرۋى نازىم ئېتىپ يارلىغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارلىق [يارلىق] 1) ئەمر، پەرمان. 2) هېرىسمەنلىك؛ دوستلۇق، هەمكارلىق؛ ياردەم:
ئەگەر هاجەت ئەھلى قىلىپ زارلىق،

تەزەررۇ بىلە گىستەسە يارلىق.
— ئا. نىزارى.

يارلىقاماق [يارليقاماق] كەچۈرمەك، مەرھەمەت قىلماق، ئەپۇ قىلماق، گۇناھىدىن كەچمەك (ئۆتمەك):
بارچەنىڭ قىلغان گۇناھىن ئەفۇ قىل،
يارلىقاپ، لۇتف ئەيلەپ ئازاد ئەيلەگىل.
— نەۋائى.

يارماشماق [يارماشماق] تىرماشماق، چىرماشماق، ياماشماق.

يارماق [يارماق] پۇل، تەڭگە؛ ئاقچا، ئالتۇن.

يارمانماق [يارمانماق] «يارماشماق» قا قارالسۇن.

يارۇتماق [يارۇتماق] يورۇتماق، روشەن قىلماق؛ ياخشىلىماق، ياخشىلىققا يۈزلەندۈرمەك؛ كۆچەيتمەك، ئەۋجىگە چىقارماق:
تەكاۋۇر سۈرۈپ مېھر گەردۇن كەبى،
جەھان يارۇتۇپ كەلدى گۈل كۈن كەبى.
— ئا. نىزارى.

ۋۇجۇدۇڭ شەمئىنى كۆيدۈرمەك ئاخىر،
يارۇتماغلىق ئۈچۈن قۇيسە ئەگەر ياغ.
— ئەرشى.

يارۇغ [ياروغ] 1) «يارۇق» قا قارالسۇن. 2) يېرىق، يېرىلغان؛ جاراھەتلەنگەن:
دەستار يىرتۇغلۇغىدىن غەم يېمە، باشى يارۇغلارغە باقمىپ
تەڭرى ھەممىدىن ئۈزگە دېمە.
— نەۋائى.

يارۇق [يوروق] يورۇق، روشەن؛ بەخت؛ ساپ، پاكىز، تازا:
زۇلفىدىن گۈلدى كۈن كېچە، ھۇسنىدىن گۈلدى تۈن يارۇق،
زۇلفۇ يۈزى مەگەر ئانىڭ لەيل بىلە نەھاردۇر.
— گۈمنام.

يارۇق ئالەم — تىرىكلىك، ھايات.

يارۇق كۆڭۈللۈك — خۇش تەبىئەت، ساپ دىل، سەمىمىي.

يارۇماق [ياروماق] ياشنىماق، پارلىماق، چاقنىماق؛ يورۇماق، يورۇقلۇق پەيدا قىلماق.

ياريشماق [يارشماق] يۈگۈرۈشمەك، بەسلەشمەك؛ مۇسابىقە.

ياريم [ياريم] يېرىم، پۈتۈنىڭ ئىككىدىن بىرى:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار گۇق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

يازغۇرماق [يازغورماق] ئەيىبلىمەك، گۇناھكار قىلماق؛ ئازدۇرماق؛ خاتالاشتۇرماق:
مەن بۇ بولدىن يانماغۇم، يۈزلەنسە ھەر تۈرلۈك بەلا،
قىلماغىل ھەرگىز خىيال، ئەي زاھىدا يازغۇرماغىم.
— گۈمنام.

يازماق [يازماق] 1) يازماق، پۈتمەك؛ سىزماق، كۆچۈرمەك:
نامە يازماق پىكرى كەچسە خاتىرەڭگە ھەرقاچان،
بىر قارا داغ يېغىلۇر گويا باشىڭغە يار يار.
— تەجەللى.

2) تارقاتماق، كەتكۈزمەك؛ ھەل قىلماق (چىگىش مەسىلىنى)؛ يايماق:
ئاچىلىپ غۇنچىلەر يازدى ئۈمىدلەر،
ئېرۇر ھەر شاخ ئۈزە لەئل تەبەللەر.
— خىرقەتى.

3) خاتالاشماق، گۇناھ قىلماق:
نە يازدىم، نە پېچىلدىم دەرگاھىڭدىن،
گىلاھا گەر دېدىم شۈكرى سەنانى.
— خىرقەتى.

يازمەندانە [يازمەندانە] پېزىشقا مەنسۇپ، ياخشى:
ئۆز نىيازى ۋە بەدخۇي يارى نەزى شەرھىدە بۇ نازەنىن مەتلەئى
يازمەندانە ۋاقىئ بولۇپدۇر.
— نەۋائى.

يازۇق [يازوق] گۇناھ، ئەيىب:
نار ياڭاقلىق ئازرۇسىدا جاننى بىمار ئەيلەمە،
ھېچ يوق ئېركەن يازۇقۇم، مېنى گىرىفتار ئەيلەمە.
— سەككاكى.

يازۇقلارغەكى ئەفۇ ئىشكىن ئاچۇرماق ئىددىئاسىدىن،
لەۋايىھ مەرھەمەت باشقە چېكىپ شاھى جەھان ئاندا.
— ئەرشى.

يازۇقسىز [يازوقسىز] گۇناھسىز، ئەيىبسىز، بىگۇناھ:
ئەگەر ئەندىشە قىلماسسەن ئۆزۈڭدىن،
يازۇقسىز بىزنى ئۆلتۈرتۇرمۇ سەن ـ سەن.
— لۇتفى.

يازى [يازى] دەشت، چۆل؛ سەھرا:
كۆرۈپ ناگاھ گۈلۈڭ نەۋرۇز ئىزنى،
ياسانىپ ئىزدەدى يازى يۈزنى.
— لۇتفى.

يازىغ [يازىغ] يېزىق، خەت، پۈتۈك، مەكتۇپ.

يازىغلىغ [يازيغليغ] 1) يېزىلغان، پۈتۈلگەن، نەقىشلەنگەن. 2) تەقدىر:
بىراۋ تاپتى مەشرىقدە گەنجى شىگەرف،

يازىغلىغ ئىشىگىدە بۇ تۇرفە ھەرق.

— نەۋايى.

يازىغلىق [يازيغليق] «يازىغلىغ» قا قاراڭ.

يازىلماق [يازيلماق] 1) يېزىلماق، پۈتۈلمەك:

سەبرۇ تاقەت بىرلە بول مەھزۇن قەزاغە چارە يوق،
لەۋھى مەھپۇزدا يازىلغاندۇر بۇ يەڭلىغ دەفتەرىم.

— مەھزۇن.

2) ھەل بولماق، يېشىلمەك، بىر تەرەپ بولماق؛ تارقالماق، كەتمەك؛ يېيىلماق؛ چېچىلماق، ئېچىلماق:

گىرەلىك غۇنچە مىسلى لەئلى مارجان،
يازىلغان گۇل كەبى مەئشۇقى خەندان.

— خىرقەتى.

سەھەر بولسا ۋەرەقلەرى يازىلۇر،
كەرەشمە، ناز ئىلە ھەريان ئېگىلۇر.

— خىرقەتى.

يازىن [يازين] ئوچۇق، روشەن، چۈشىنىشلىك؛ يازىن قەلەمىي قىلماق — خەتنى روشەن، ئوچۇق قىلىپ يازماق.

ياساغلىغ [ياساغليغ] ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، ئەمەلدار:

... ياساغلىغ ئارا بايلىق مەرغزارى ئىچرە ھەر سۈرۈك قويدىن يىلدا ھەمەددەك مىڭ قوزىغە قانىئ بولماغاندىن يوقسىزلىق شىرائلەرىدە قوي كۈتۈپ ...

— نەۋايى.

ياساق [ياساق] 1) قارار، تەرتىپ، قانۇن؛ سەپ، ھەربىي ئىنتىزام، جەڭگىۋار تەرتىپ. 2) جازا، سېلىق:

تۈشتى سىپاھى بىرسىنى چاپقالى،
شاھ ياساقىدىن ئەمان تاپقالى.

— نەۋايى.

ياساماق [ياساماق] قۇرماق، بىنا قىلماق، ياسىماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك؛ تەرتىپ بەرمەك، بېزىمەك، زىننەتلىمەك، يىغىشتۇرۇپ ئازادە قىلماق؛ ئوڭشىماق، تۈزەتمەك، ئىسلاھ قىلماق؛ ھازىرلىماق، تەييارلىماق:

بى بىگە دېدى گۇل ھەرەمگە كىرىپ:
«ھېلى گۇلنىسانى ياساڭ قىچقىرىپ.»

— ئا. نىزارى.

ياساپ ساچلارىمنى ساچىمنى يۇدى،
ئالىپ تىرناقىمنى، تەنىمنى يۇدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياسەمىن [ياسمين] (پ) «ياسمىن» گە قاراڭ:

تىكەندىن يوقكى، سەرۋۇ ياسەمىنغە،
تەمۇغدىن بەلكى فىردەۋسى بارىنغە.

— نەۋايى.

ياستاماق [ياستاماق] «ياستانماق» قا قاراڭ:

ئەي نەۋائىي، دەير ئارا بولساڭ گەدالىغ بىرلە مەست،
باش قويار بولساڭ، سەفالىڭنى باشىڭغە ياستاغىل.

— نەۋايى.

ياستانماق [ياستانماق] ياستۇق قىلماق، تەكيە قىلماق، تايانماق:

كىمسە گەر ئىشىكىڭنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجر ئىلە تا رۇزى مەھشەر قىلمە ھىرماندىن خەلاس.

— قەلەندەر.

ئەي پەرىزادى زەمانۇ ھۇرى دەۋرانىم مېنىڭ،
ئىشىكىڭنى ياستانىپ مەن پاسىبانلىقدۇر ساڭا.

— قەلەندەر.

ياسمىن [ياسمين] (پ) 1) خۇش پۇراق، ئاقۇش سېرىق رەڭلىك گۇل، ياسىمەن. 2) سارغايغان يۈز، ھالى خاراب كىشى.

ياسۇمەن [ياسمن] (پ) «ياسمىن» گە قاراڭ:

بەھارى ئەرەزىڭ تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن،
بەرەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋرۇزى،
كۆزىن ياشدىن يەر يۈزى ۋەردى ياسۇمەن بولدى.

— سەككاكى.

ياسىمەن [ياسيمن] (پ) «ياسمىن» گە قاراڭ:

ئەبرۇ ئەنبەرۇ رەنايۇ سەۋسەن،
خوخا گۇل، ياسىمەن ھەم مىسلى گۇلشەن.

— خىرقەتى.

لەبلەرىڭدۇر لەئلۇ تىشىڭ گەۋھەرۇ دۇررى ئەدەن،
كۆزلەرىڭدۇر نەرگىسۇ بادام، زۇلفۇڭ ياسىمەن.

— قەلەندەر.

ياش I [ياش] 1) ياش، ئۆمۈر:

قارىلىقدا بولدى فەناغە ياۋۇق،
ۋەلى مۇنچە ياشدا كى فەرزەندى يوق.

— ئا. نىزارى.

2) ياش يىگىت، نەۋقىران:

گەرچە ياش نادانلاردەك قەدرىمنى ھەر كۈن بىلمەدىڭ،
بىلگەلى قەدرىمنى ئەمدى قەدرىدانىم قايدا سەن؟

— ئەرشى.

ياش پايانىغە يەتمەك — ئۇلغايماق؛ قېرىماق، ياشانماق، يېشى پايانىغا يەتمەك.

ياش II [ياش] كۆز يېشى:

كى ئوترانجىسى ھەم قىلىپ ئاھى سەرد،

چىقىپ ياش كۆزىدىن قىلىپ چېھرە زەرد.
— ئا. نىزارى.

ياش ئۇلغايماق — قېرىماق، ياشانماق.
ياش تۆكمەك — يىغلىماق.
ياش ئۇرماق — ياش تۆكمەك، كۆز يېشى قىلماق، يىغلىماق:
بۇلار خاك دەرگاھىغە باش ئۇرۇپ،
تەزەررۇ بىلە دىيدەدىن ياش ئۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

ياشار [ياشار] ياش، ياشلىق:
دۆكاندا مەتائى ئېرۇر بىشۇمار،
گۇمان بىرلە سالى ئېرۇر قىرق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياشارتماق [ياشارتماق] 1) پەيدا قىلماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك؛ ساقلىماق؛ ياشارتماق. 2) كۆزنىگە ياش ئالماق.

ياشارماق [ياشارماق] 1) كۆزنىگە ياش كەلمەك، يىغا تۇتماق. 2) ياشىماق، ئۈمۈر كۆرمەك.

ياشلىغ [ياشلىغ] 1) ياشلىق، يىغلىق؛ ياش تۆكمەكلىك؛ كۆزى ياشقا تولغان، يىغا تۇتقان. 2) ياشلىق، بالىلىق، يېڭگىللىك؛ تەنتەكلىك:
كۆزدۇر ئول تىفل ئورنىغۇ ئىستەر يۇگۈرمەك ئەشك ئىلە،
گويىياكىم بار ئاڭا بائىس بۇ ئىشغە ياشلىغ.
— نەۋائى.

ياشۇرماق [ياشورماق] يوشۇرماق، بېكىتمەك؛ سىر تۇتماق، پىنھان ساقلىماق:
جانا، فىراقىڭ خەلق ئارا كۆڭلۈمنى رەسۋا قىلغۇسى،
جاندا ياشۇرغان رازنى ياشىم ھۇۋەيدا قىلغۇسى.
— لۇتفى.

ياشۇنماق [ياشونماق] بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق؛ پىنھان بولماق:
قاراقچىدۇر كۆزۈڭ باغى جەمال ئىچرە ياشۇنۇپدۇر،
ئاتارغە ئوق ئېرۇر مژگانلىرىڭ ياسىرۇى بوستاندۇر.
— گۇمنام.

ياشىل [ياشىل] يېشىل، يېشىل رەڭ؛ ياراشقان، يارىشىملىق؛ گۈزەل:
تەقى تۇرلۇك سۇچۇك ھەم ئەرغەۋانى،
ياشىلۇ ئالۇ ئاقۇ زەئفەرانى.
— خىرقەتى.

بەناگاھ گۈلشەن ئىچرە گۈل ئاچىلدى،
ياشىل بەرگ گۈزرە گويا قان ساچىلدى.
— خىرقەتى.

ياشىل كىسۋەتلىغلەر — يېشىل كىيىنگەنلەر، يېشىل كىيىملىكلەر.

ياغاچ [ياغاچ] دەرەخ؛ ياغاچ:
قولۇمغە ئۇرۇندى مىسالى ياغاچ،
قارىسام يۇرۇيدۇر ئېتىپ ئىت غۇلاچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياغدۇ [ياغدو] نۇر، زىيا؛ روشەنلىك، يورۇقلۇق:
شەۋقى ئارەز تۇشكەن ئول گۈلگۈن مەكىز ياد ئەيلەمىش،
ئەرشى ئاي رۇخسارىدىن گۈلبەرگ ئۈزە ياغدۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ياغلاماق [ياغلاماق] داغ قىلماق، داغلىماق؛ ياغلىماق.

ياغى [ياغى] ئىتائەتسىز، بويسۇنمىغۇچى؛ دۇشمەن، ياۋ:
ئايتتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن قىلمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
— لۇتفى.

ياغمقماق [ياغيقماق] دۇشمەنلىشمەك، قارشىلاشماق.

ياغمن [ياغين] يېغىن (قار، يامغۇر قاتارلىق)؛
نە ئاندا ئىختىيار گولغاي ماڭا جان ئەيلەمەك قۇربان،
قۇيۇبان ئەشك ياغمن ھەر زەمان گوتلۇغ ئۇزارسىغە.
— ئا. نىزارى.

ياغمن تۇتماق — يېغىن ياغماق؛ سەل كەلمەك.
ياغمن تۇرماق — يېغىن توختىماق.

ياغي [ياغى] «ياغى» غا قارالسۇن.

يافراغ [يافراغ] «يافراق» قا قارالسۇن:
دوستلەر، قەتلىمغە ئانداق قىلدى ئول سۇلتانى ھۇسن،
كىم سەلاتىن قويماغايلەر قەتل ئۈچۈن ياغىيغە يۈز.
— نەۋائى.

يافراغ [يافراغ] «يافراق» قا قارالسۇن:
قۇچالماسدىن مېنى قۇچقان لەبى بولغايمۇ دەپ گۈلبەرگ،
قىزىلگۈل يافراغىن پەيۋەندلەر ئەيلەپ قەبا قىلدىم.
— ئەرشى.

يافراق [يافراق] 1) ياپراق، بەرگ. 2) يۈز، چىراي.

ياقا [يقا / ياقا] 1) ياقا، كىيىم ياقىسى:
مۇيەسسەر بولماغاي ۋەسلىڭ ماڭا، گەي دىلبەرى زالىم،
فىراقىڭدىن ياقامنى ھەر زەمانى چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

2) قىرغاق، چەت، ياقا:
گەسمەگىي ئول سۇۋ ياقاسىدە دەمى،
گولتۇرۇپ يۇۋدى زەمىرىدىن غەمى.
— نەۋائى.

ياقا چاك ئەتمەك — «ياقا چاك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ياقا چاك ئەيلەمەك — زار ـ زار يىغلىماق، ئاچچىق

يىغلىماق.

ياقۇت [ياقوت] (پ) قىزىل؛ قىممەت باھا تاش، ياقۇت:
خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئەڭىندە، كۆڭلۈمگە ھۇسن،
بولدى ئانداغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشى.

ياقۇتى ئابدار — تازا، ساپ، پارلاق ياقۇت.

ياقۇتى ئەھمەر — 1) قىزىل ياقۇت:
تىشىڭ گويا دۇرى گەۋھەر، لەبىڭ ياقۇتى ئەھمەردۇر،
ساچىڭ چۇن سۇنبۇلى سارا، يۈزۈڭدۇر ماھى تابانىم.
— ئەرشى.

2) مەي، شاراب:
زەخملىك كۆڭلۈم لەبىڭ شەۋقىدە بولمىش قانارا،
لەئلى رۇممانىي ئىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىدەك.
— نەۋايى.

ياقۇتى ئەھمەر سۈيى — قىزىل مەي، شاراب.

ياقۇتى رۇممانىي — ئانار دانىلىرىغا ئوخشاش قىپقىزىل ياقۇت، ئەڭ ئېسىل ياقۇت.

ياقۇتى سېراب — 1) تىنىق، تازا ياقۇت. 2) تىنىق، سۈزۈك، غۇبارسىز مەي.

ياقۇتى مەھلۇل — ئېرىتىلگەن ياقۇت.

ياقۇتى مۇزاب — 1) ئېرىگەن ياقۇت. 2) قىزىل مەي. 3) كۆز يېشى، قانلىق كۆز ياش.

ياقۇتى مۇفەررىھ — كەيپ قىلغۇچى مەي، خۇرسەن قىلغۇچى مەي.

ياقۇتى ناب — 1) قىزىل ياقۇت؛ 2) قىزىل مەي.

ياقۇتفام [ياقوت فام] (پ) «ياقۇتىي» غا قاراڭ.

ياقۇتگۇن [ياقوت كون] (پ) ياقۇت رەڭلىك، قىزىل:
كېتۇر ساقىي، ئول جامى ياقۇتگۇن،
كى ئېل تەبئىدە ئىشرەت ئەتگەي فۇزۇن.
— نەۋايى.

ياقۇتىي [ياقوتى] (پ) «ياقۇتگۇن» غا قاراڭ.

ياقىن [ياقين] يېقىن؛ «يەقىن I » گە قاراڭ:
دېدىم: مۇمكىن ئېرمەس خەلاس ئولماقىڭ،
ياقىندۇركى يەرگە غەۋۋاس ئولماقىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياڭ [يانك] يېڭى، قايتا؛
ياڭ باشتىن — يېڭىدىن، يېڭىۋاشتىن، قايتىدىن.

ياڭشاماغ [يانكشاماغ] ۋايسىماق؛ ئەزمىلىك قىلماق؛ سايرىماق:
ھەقگوي قۇشنىڭ تەمكىن بىلە زىكر ئايتۇرى قاشىدە،
قارلۇغاچنىڭ بىمەھەل ياڭشاماغى مەلالەت كەلتۇرۇر.
— نەۋايى.

ياڭشاماق [يانكشاماق] «ياڭشاماغ» قا قاراڭ.

ياڭى [يانكى] يېڭى؛ قايتا؛ «ياڭ» غا قاراڭ:
ياڭى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۆلەك قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.
— ئا. نىزارى.

ياڭىلماق [يانكيلماق] يېڭىلمەك، ئاداشماق، خاتا قىلماق.

يالاڭ [يالانك] «يالىڭ» غا قاراڭ:
مەگەركىم كويىدە يالاڭ ئاياغ ئول ئاي خىرام ئەتمىش،
نەۋائىي كۆزلەرىغە سۈرمە بولمىش ئول قارا تۇفراغ.
— نەۋايى.

يالاماق [يالاماق] 1) يالىماق. 2) ئوقنى ياي (كامالەك، كامان) غا ئورناتماق، ئېتىشقا، ئوق ئۈزۈشكە ھازىرلانماق:
جانىمە پەيۋەستە ناۋەك ئاتقالى،
غەمزە ئوقىن قاشىغە يالاپدۇرۇر.
— نەۋايى.

يالاۋ [يالاو] «يەلاۋ» غا قاراڭ.

يالبارماق [يالبارماق] يالۋۇرماق، يېلىنماق، يېلىنىپ سورىماق، ئۆتۈنمەك:
يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يالبارۇ [يالبارو] 1) يالۋۇر، يېلىن (بۇيرۇق پېئىل). 2) يالۋۇرۇپ، يېلىنىپ (رەۋىشداش).

يالغۇز [يالغوز] يەككە ـ يېگانە، تەنھا، تەڭدىشى يوق، يالغۇز؛ پەقەت:
قاراڭغۇ گور ئارا بىر كۇن كىرەر مۇڭلۇغ باشىڭ يالغۇز،
خەراب ئەيلەپ ۋۇجۇدۇڭ شەھرىنى سۇلتانى دىل ئەفرۇر.
— شەۋقى.

يالغۇزۇ بېكەس — تەنھا ۋە يالغۇز؛ چارىسىز.

يالغۇزۇن [يالغوزون] يالغۇز، يەككە ـ يېگانە.

يالقىتماق [يالقيتماق] زېرىكتۇرمەك، بىزار قىلماق، مالال كەلتۇرمەك؛ چارچاتماق:
رەڭ يوقتۇر چۇن قىزىلگۇلدىن ساڭا، ئەي ئەندەلىب،
ئېل قۇلاغىن ئەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىڭ بىلە.
— نەۋايى.

يالقىماق [يالقيماق] 1) بىزار بولماق، زېرىكمەك. 2) خورىماق، ھارماق، چارچىماق:
كارۋان يالقىبان ئۇراردىن گام،
تاپمىش ئېردى ھەم ئول زەمان ئارام.
— نەۋايى.

يالىتماق [يالیتماق] يالتىراتماق، پارقىراتماق.

يالىقماق [يالیقماق] «يالتىماق» قا قارالسۇن.

ۋىسال شامى دېڭالمان لەيلىگىنى يالقىسام،
ۋەلي تەبانىڭغە كۆز سۈرتۈبان مۇچەكلەر ئىلە.

— نەۋايى.

يالىك [يالىنك] يېلىك؛ يالىڭاچ:

قول يالىك ئەيلەمەك — بىلەكنى يالىڭاچلىماق، بىلەكنى تۇرمەك.

يالىن [يالین] يالقۇن؛ چوغ، ئوچقۇن:

بۇ ئەفسانە ئىشىتتىڭ ئېرسە نەۋرۇز،
يالىنىڭ ئوردى بىر ئاھى جىگەر سۇز.

— لۇتفى.

يالىنماق [يالینماق] يالۇرماق، يېلىنماق، «يالبارماق» قا قارالسۇن:

نە ئىتىنى ئول بۇتى بىگانەۋەش ئىتىكى ساغىنىدىم،
ئاشنا‌غە يالىنغان كەبى ئول ئىتقا يالىنىدىم.

— نەۋايى.

يان [يان] يان تەرەپ؛ يېقىن، يانداش:

سۆيۈپ ماڭلايىغە خۇش ئامەد قىلىپ،
كى ئولتۇردى قىلهال يانىغە ئالىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يانى يەرگە يەتمەك — كۆزىگە ئۆيقۇ كەلمەك.

يانە [يانه] يەنە؛ ئۆزگە، باشقا:

كۆڭلۈمە قالماپدۇرۇر دۇنيادە ھەرگىز ئارزۇ،
يانە بىر كۆرسەم ئەگەر ئول غۇنچەئى خەندانىنى.

— قەلەندەر.

ئانى دەرمەھدل كەلتۇرۇپ خانەگە،
ئۆزى كۆردى، كۆرسەتمەيىن يانەگە.

— ئا. نىزارى.

يانقاۋۇل [يانقاول] مەنسەپ، دەرىجە نامى:

ئاندانكى ھىراۋۇل، قاراۋۇل ۋە چىڭداۋۇل ۋە يانقاۋۇل ...
ۋە داقاۋۇلكىم، ئالار مۇندىن ئولۇيىدۇرلەر.

— نەۋايى.

ياۋە [ياوه] (پ) بىھۇدە، بىھۇدە سۆز؛ يالغان؛ ياۋا.

ياۋە دېمەك — يالغان ئېيتماق، ئالدىماق، بىھۇدە سۆزلەمەك.

ياۋە قۇش — ياۋا قۇش:

ئولاپ كۇننى كۇنگە ئورۇپ پېچۇ تاب،
قىلۇر ئېردى چۇن ياۋە قۇشدەك شىتاب.

— ئا. نىزارى.

ياۋەر [ياور] (پ) ياردەمچى، مەدەتكار، قوللايدىغان، ھەمكارلىشىدىغان؛ دوست، بۇرادەر:

بۇ غەملىك كۇنىدە بولۇپ ياۋىم،
دېمەي ياۋەرىم كىم بولۇپ داۋەرىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋەر بولماق — مەدەتكار بولماق، ھەمكارلاشماق.

ياۋەر ئولماق — «ياۋەر بولماق» قا قارالسۇن:

دېدىمكى: نە جان سەن ماڭا بىر قارا،
ماڭا ياۋەر ئولساڭ بۇ زىندان ئارا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋغان [ياوغان] ياغسىز:

مۇباھات قىلماس يەمەكدىن كۆلاچ،
غەمىن بىلمەس ئەر تاپسە ياۋغان ئۆماچ.

— نەۋايى.

ياۋۇم [ياوم] (ئە) كۇن، كۇندۇز، «يەۋۇم» گە قارالسۇن؛

ياۋمى دىن — قىيامەت كۇن.

ياۋمۇ لەيل — كېچە ۋە كۇندۇز، كېچەيۇ كۇندۇز.

ياۋۇتماق [ياووتماق] يېقىنلاشتۇرماق؛ ئۇچراتماق:

كىشى تا بىرنى قويماي بىرنى تۇتقاي،
بۇ بىرسى قاشىغە قايدىن ياۋۇتقاي.

— خىرقەتى.

ياۋۇشماق [ياووشماق] يېقىنلاشماق، قوشۇلماق؛ يېقىن كەلمەك، يېتىشمەك:

قۇلاقىمغە يەتتىكى ئولدىم تاۋۇش،
دېدى: ئەي مۇسافىر تەنابغە ياۋۇش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بىيىكبارە جانغە ياۋۇشتى ئوتى،
مەگەركىم قامىشغە ياپۇشتى ئوتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋۇق [ياووق] يېقىن؛

ياۋۇق كەلمەك — يېقىن كەلمەك، يېقىنلاشماق:

ياۋۇق كەلدى دېدى ماڭا: ئەي ئەزىز،
قىلۇرسىز بۇ ئۆيدە نە ئىشلارنى سىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋۇماق [ياووماق] يېقىنلاشماق، يېقىن كەلمەك؛ يېتىشمەك:

بولۇپ ئول نەۋئ ئەترافىدە ساكىن،
كى بولماي ئىبل ياۋۇماق ئاندە مۇمكىن.

— نەۋايى.

ياي [يای] 1) ياي، كامان، كامالەك.

2) پوكۇلگەن، ئېگىلگەن:

باقىپ چۇن كۆردى قەددىن ئۆيلەكىم ياي،

دېگەيسەن، كۆردى دېۋانە ياڭى ئاي.

— نەۋايى.

ياياغ [ياياغ] «ياياق» قا قاراڭ.

ياياق [ياياق] ياياق، پىيادە.

ياياق چېرىك — پىيادە ئەسكەر.

يايقالماق [يايقالماق] چايقالماق؛ يېيىلماق:

ۋەھكى، ھەجرىندە جەھان بولدى كۆزۈمگە زۇلۇمات،
كىم بارۇر يايقالىبۇ قايتماس ئول ئابى ھەيات.

— نەۋايى.

يايقاماق [يايقاماق] چايقىماق، يايماق:

تەگمەسە بەزمىڭدە مەي، بەسدۇرۇر ئول سۇۋ ماڭا،
كىم سەن ئىچەر جامنى سۇۋچى ئالىپ يايقامىش.

— نەۋايى.

يايماق [يايماق] يايماق، چاچماق؛ ئاشكارا قىلماق، مەلۇم قىلماق؛ يەشمەك، چۇۋۇماق (چاچ ئۆرۈمىلىرىنى):

سەن بىر ھۇمايى مەن بىر گەدايىڭ،
يايغىل باشىمغە چەترى سەئادەت.

— موللا بىلال.

يايىپ بەرگىنى چۈن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپتۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.

— زەلىلى.

يەباب [يباب] (ئە) خاراب؛ كەمبەغەل، نامرات.

يابابۇ خەراب — نامرات ۋە خاراب، يوقسۇل؛ ئۇزۇل ـ كېسىل ۋەيران بولغان، ئۇزۇل ـ كېسىل بەربات بولغان.

يەبان [يبان] (پ) چۆل، باياۋان، «يابان» غا قاراڭ.

يەتاقچى [يتاق چى] ياتاق باشقۇرغۇچى، ياتاققا قارىغۇچى؛ قونالغۇ نۆۋەتچىسى، قونالغۇ (ياتاق) خىزمەتچىسى:

قىلىپ ھەملە دەرھال سەگ ھۇشمەندە،
يەتاقچى بۇلارنى تۇتۇپ قىلدى بەند.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەتتى [ييتى] يەتتە (سان).

يەتتى كەۋكەب — يەتتە يۇلتۇز، قۇتۇپ يۇلتۇز.

يەتكەزمەك [ييتكازماك] كۆرسەتمەك، خىزمەت كۆرسەتمەك؛ يەتكۈزمەك:

ئانىڭ سارى خىدمەت يەتكەزىپ فاش،
كىم بولغاي ئانىڭ ئىشىغە پاداش.

— نەۋايى.

يەتكۈرمەك [يتكورماك/ييتكورماك] يەتكۈزمەك، ئۇلاشتۇرماق، ئېرىشتۈرمەك، كەلتۈرمەك؛ كۆرسەتمەك؛ ئېيتماق، خەۋەر بەرمەك، خەۋەر قىلماق:

سەبا بۇ ئەرزى ئەرشىنىكىم ئول يارىمغە يەتكۈرگىل،
كى يالغۇزلۇق بەلاسى ئۆرتەگەن زارىمغە يەتكۈرگىل،
فىراقى ئىچرە ئول مەجنۇنى بىمارىمغە يەتكۈرگىل،
كى ئاندىن سەۋتى دىلكەش بۇ مېنىڭ تارىمغە يەتكۈرگىل،
نەۋا تۈرلۈك چېكەي شەمئى شەبىستانىمدىن ئايرىلغاچ.

— ئەرشى.

يەتمەك [ييتماك] يەتمەك، بارماق؛ ئۇچرىماق، يولۇقماق؛ ئېرىشمەك، كەلمەك؛ يېتەرلىك بولماق؛ ھاسىل بولماق؛ كۇپايە قىلماق؛ ئاڭلىماق، ئاڭلانماق؛ چۈشەنمەك.

يەتۈرمەك [يتورماك/ييتورماك] يەتكۈزمەك، ئەۋەتمەك؛ ئاپارماق، كەلتۈرمەك، «يەتۈزمەك» كە قاراڭ:

دېدىكىم: پىيالە كەتۈرگىل ماڭا،
لەبالەب قۇيۇپ مەي يەتۈرگىل ماڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سالىپ گەردەنىمغە قارا رىشتەنى،
بۇتىنىڭ قاشىغە يەتۈردى مېنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەتۈرمەمەك [ييتورماماك] يەتكۈزمەسلىك، ئەۋەتمەسلىك:

...

جەھان خاكى ئېرۇر بىر كىسەك، ۋەلى ناپاك،
ئېتەك يەتۈرمەمەك ئەلا مۇلەۋۋەس ئولسە گۇلۇخ.

— ئا. نىزارى.

يەتۈزمەك [يتوزماك] يەتكۈزمەك:

يەتۈز ئاھىم ئوقىن ئاتقان ھەدەفكە،
چۆكۈر دەريا ئارا دۇربار سەدەفكە.

— گۇمنام.

يەتۈشمەك [ييتوشماك] يېتىشمەك، يېتىلمەك.

يەتۈشگەن ئېل — يېتىلگەن ئادەملەر، يېتۇك كىشىلەر.

يەتىشمەك [ييتيشماك] 1) مۇيەسسەر بولماق، قولغا كىرگۈزمەك، يەتمەك، يېتىشمەك. 2) پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك. 3) ئاڭلىماق، ئىشىتمەك.

يەتىم [يتيم] (ئە) 1) يېتىم؛ ئاتا ـ ئانىسىز:

ئاھ نەيلەي، مەن يەتىمنىڭ قەدرى يوق يار ئالدىدا،
ئاي يۈزىنىڭ شەۋقىدىن بولدۇم گىرىفتار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

2) خىزمەتكار:

ئايدى يەتىم: «ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئاياغلەرى بار.»

— زەلىلى.

3) يېگانە، تەنھا، تەڭدىشى يوق:

سەن كەبى چىقماس نەبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،

توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.
— شەۋقى.

يەتىمانە [يتيمانە] (ئە + پ) يېتىملارچە، «يەتىم» گە قاراڭ.

يەخ [يخ] (پ) مۇز:
نەۋائىي ئاھىنى زاھىد كەم ئەتمەدى سۆز ئىلە،
نېدىنكى دۇد ئولۇر ئەفزۇن، قاتىلسە ئوت ئىلە يەخ.
— نەۋايى.

يەد [يد] (ئە) قول؛ زور، كۈچ، قۇدرەت.
يەدى بەيزا — ئاق قول، ئاپئاق قول، پارقىراق قول، مۇسا پەيغەمبەرنىڭ قولىغا ئوخشاش قول؛ كۈچ، قۇدرەت:
ئايۇ كۈن بىلكىم يەدى بەيزاغە پەرتەۋ سالدى بۇ،
كىم كۆرۈپتۇر بۇ كەبى دەھر ئىچرە دىيدارى يەنە.
— ئەرشى.
يەدى تۇلا — قولى ئۇزۇن، قولى ھەر نەرسىگە يېتىدىغان.

يەدا [يدا] (ئە) «يەد» كە قاراڭ:
يەنە بىر مىسال: ئانداغكى، «يەدا» لەفزىن «سەدا» بىلە قافىيە قىلسە بولۇر، «بادە» بىلە ھەم قىلسە بولۇر.
— نەۋايى.

يەدۇللاھ [يدالله] (ئە) ئاللانىڭ قۇدرەتلىك قولى، قۇدرەت، كۈچ:
غەزۋدە نەرون يەدۇللاھ ئاڭا،
ھەق لەقەب ئەيلەپ ئەسەدۇللاھ ئاڭا.
— نەۋايى.

يەر [ير] يەر، زېمىن، تۇپراق:
ئەگەر يۈز يىل ئەمىرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئەيلەپ، يەر يۇتۇپ قىلغاي ئانى مەھكەم.
— ئەرشى.
2) ئورۇن، جاي، ماكان. 3) دەرىجە، مەرتىۋە. 4) يەر يۈزى، ئالەم، دۇنيا؛ مەملىكەت، ۋەتەن.
يەر بەرمەك — جاي بەرمەك، ئورۇن بەرمەك، جايلاشتۇرماق.
يەر بىرلە ھەمۋار ئەيلەمەك — خورلىماق، كەمسىتمەك؛ ئېزىپ تاشلىماق؛ يوق قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق.
يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك — خورلىماق، كەمسىتمەك؛ ئېزىپ تاشلىماق؛ يوق قىلماق.
يەر بىرلە تەڭ قىلماق — خورلىماق، كەمسىتمەك؛ مەغلۇپ قىلماق.
يەر تاپماق — ۋۇجۇدقا كەلمەك.
يەر تۇبى — كۆرۈنمەس جاي.
يەر تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
يەر سالماق — جاي ھازىرلىماق.
يەرگە تۈشمەك — ئېگىلىپ تەزىم قىلماق.
يەرگە كۆز تىكمەك — خىجىل بولماق، خىجالەت بولماق؛ خىجىللىق تارتماق.
يەرگە كىرمەك — خورلانماق؛ خىجىللىققا پاتماق.
يەرگە يۈز قويماق — سەجدە قىلماق، تەزىم قىلماق.
يەر ئۇزار بولماق — گۈللەنمەك، ياشنىماق.
يەرۇ كۆك — ھەممە جاي، پۈتۈن ئالەم.
يەر ئۆپمەك — ئۆزرە سورىماق.
يەر ئۆزرە كەلمەك — دۇنياغا كەلمەك، تۇغۇلماق.
يەر ئېلى — يەر يۈزىدە ياشىغۇچى خەلق.
يەر يىرتماك — يەر ھەيدىمەك، يەر ئاغدۇرماق.

يەرا [يرا] يارا، جاراھەت.
يەراسىغە تۇز سەپمەك — يارىسىغا تۇز سەپمەك، گەپ ياكى بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت بىلەن دەردىنى كۈچەيتمەك.
يەراغە مەرھەم ياقماق — يارىغا مەلھەم قويماق.
يەرا يېمەك — يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك.

يەراغ [يراغ] 1) قورال ـ ياراغ؛ زۆرۈر ئەسۋاب ـ جابدۇق:
كى مەغرىب سارىدىن قاراقچى كېلىپ،
يەراغۇ ئىگىن ھەم ئوزۇقنى ئالىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھازىرلىق، تەييارلىق:
يۈزۈڭ ئالىدە ئۆلمەكتۇر يەراغىم،
دۇئاگۇيمەن ساڭا تا جان بارىنچە.
— سەيىد ئەھمەد.
يەراغ ئەتمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.
يەراغ ئەيلەمەك — ھازىرلىق كۆرمەك.
يەراغ قىلماق — ھازىرلىماق، تەييارلىماق.
يول يەراغىن ئەيلەمەك — يول ھازىرلىقىنى كۆرمەك.

يەراغلاماق [يراغلاماق] تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
يەنە چۈن «سەبئەئى سەييار» رەسەدىن زەمىرىم باغلاپدۇر،
ئەشرەف «ھەفت پەيكەر» نىڭ يەتتى ھۇرۋەشىن يېشكەشىمغە يەراغلاپدۇر.
— نەۋايى.

يەرەقان [يرقان] (ئە) سېرىق كېسەللىكى:
يەرەقان بولدۇمۇ دېھقانى قەزا،
زەئفەران ئەكتى ياشىم ئارىغىغە.
— نەۋايى.

يەرغاغ [يرغاغ] كاسسا، خالتا، ھەميان:
سۇنبۇلۇڭغە بىر خىتائىي بەندەدۇر مۇشكى خوتەن،

گەر دەلىل ئىستەر ئېسەك، باردۇر لىباسى يەرغاغى.
— نەۋائى.

يەزە [يزه] ئاۋۇال، ئالدىن، ئالدىن بارغۇچى.

يەزەك [يزک] (پ) كېچە قاراۋۇلى، لەشكەرگاھنى قوروۋقلىغۇچى (كۆزەتكۈچى) ئاتلىقلار، قوروۋقچى:
يەزەك قىلسە تۆتۈپ ئول ئۇيۇ بارە،
كېچە خەندەك سۇيى ساري نەزارە.
— نەۋائى.

يەزەكدار [يزک دار] (پ) كېچە قاراۋۇللىرى باشلىقى، قوروۋقچىلار باشلىقى:
چەمەنلەر رەڭگىنلىك شاھىغە بالىن بولدى خەمرى گۈل،
يەزەكدار ئولدى گول دەرگەھدە بۇلبۇل ئۆزى ئەيلەپ قۇل.
— ئا. نىزارى.

يەزدان [يزدان] (پ) خۇدا، تەڭرى.
يەزدانى پاك — پاك خۇدا، پاك، يېگانە تەڭرى:
ئايتايىن ھەمدىڭنى، ئەي يەزدانى پاك،
ئېچتىلەر خۇنى جىگەر مەرانى پاك.
— خەراباتى.

يەزدانپەرەست [يزدان پرست] (پ) خۇدا پەرەس، خۇداغا چوقۇنغۇچى:
ئوشۇل ھەين ئارا ئېردى يەزدانپەرست،
خەلايىق ئىدى بارچە شەيتانپەرەست.
— ئا. نىزارى.

يەزدانى [يزدانى] (پ) خۇداغا ئائىت، ئاللاغا تېگىشلىك، ئاللاغا مەنسۇپ:
شۇكرىكىم يەتتى لۇتفى يەزدانى،
قالمادى زۇلمى نەفسى زۇلمانى.
— نەۋائى.

يەسار [يسار] (ئە) چەپ، چەپ تەرەپ؛ قوشۇننىڭ چەپ تەرىپى:
بالۇ پەرى مەڭنىنى يەسار ئىلە يەمىن قىل،
بىر يەردە تۇرۇپ سەيرى ھەمە رويى زەمىن قىل.
— زەلىلى.

قەبۇل تۇتسە شەھغە بېرۇرمىز سەمەن،
بۇ فەرماننى بىلسۇن يەسارى يەمەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەساغ [يساغ] «ياساق» قا قارالسۇن.
يەساغ تارتماق — جازاغا تارتماق، جازالانماق.

يەساغلىغ [يساغلىغ] «يەساغلىق» قا قارالسۇن.
يەساغلىغ ئىشى — ئەسكەرىي ئىشلار، تەرتىپ ـ ئىنتىزام يوللىرى.

يەساغلىق [يساغلىق] 1) سەپتىكى ئەسكەر:
يەساغلىق دېگەن قارا چېرىك، يەڭجۇج ۋە مەڭجۇج خەيلىغە شېرىك.
— نەۋائى.

2) ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، پەرمان بەرگۈچى.

يەساق [يساق] «ياساق» قا قارالسۇن:
ياقسا بىلكى شەيتان توزاقى ئېرۇر،
يەنە دېۋەلەرنىڭ يەساقى ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەساق تارتماق — سەپ تارتماق، سەپ تۈزمەك.
شاھ يەساقى — پادىشاھ جازاسى، سىلىقى.

يەساقي [يساقى] ئەسكەر، چېرىك:
سالماق ئوت بەرلاسۇ تەرخان ئارەزى نې سۇدكىم،
بىزنى كۆيگەن چېھرە بىرلە بىر يەساقي كۆيدۇرۇر.
— نەۋائى.

يەسال [يسال] سەپ، قاتار؛ جەڭگىۋار تەرتىپ.
يەسال تارتماق — سەپ تارتماق، سەپ تۈزمەك.
يەسال تۈزمەك — «يەسال تارتماق» قا قارالسۇن.

يەساۋۇل [يساول] ئىنتىزام، تەرتىپ ساقلىغۇچى، ياساۋۇل:
يەساۋۇلغە بەردى تۆتۈپ نامەنى،
مۇھىملەر يۇ بەرگەي بۇ ھەنگامەنى.
— موللا يۈسۈپ.

يەسرىب [يثرب] (ئە) مەدىنە شەھىرىنىڭ قەدىمىي نامى.

يەسىر [يسير] (ئە) ئوڭاي، ئاسان؛ قولايلىق:
كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلى زىندە قىلماق ئېرۇر كۆپ بەسىر.
— ئا. نىزارى.

يەشم [يشم] (ئە) يېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش؛ يېشىل رەڭلىك تاش:
ئەيكى، ئىستەرسەن چاقسىن دەفئىغە يەشم،
ئۆزگە تەگمەككە بېرىپ ئىمكانغە يول.
— نەۋائى.

يەشۇنماق [يشونماق] بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق:
يەشۇندى بەرگى گۈل تۇفراغ ئىچىندە،
نىھان ئولدى شەجەر يەفراغ ئىچىندە.
— نەۋائى.

يەغما I [يغما] (پ) تالان ـ تاراج، بۇزغۇنچىلىق:
داغلىغ كۆڭلۈم تالاشقان قاش ئىلە كۆزلەرگە باق،
پۇللۇق ئۆي ئۆزرە بۇ كۆلگەن لەشكەرى يەغمانى كۆر.
— ئەرشى.

يەغما ئەيلەمەك — تالان ـ تاراج قىلماق، بۇلاپ ـ

تالماق، ھۇجۇم قىلماق، ۋەيران قىلماق، بۇزغۇنچىلىق قىلماق.

يەغما چەكمەك — تالانغا ئۆچرىماق، بۇلانماق.

يەغما سالماق — سوقۇشتۇرماق، ئاداۋەت پەيدا قىلماق، ئاداۋەت ساقلىماق.

يەغما قىلماق — بۇلىماق، تالماق، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلماق.

يەغما II [يغما] ياغما (قەبىلە نامى):
چىگىل بىرلە يەغمانى ئەيلەپ ئۇبۇر،
(چىگىل ۋە ياغما يۇرتلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ.)
— نەۋايى.

يەغماگەر [يغماكر] (پ) تالان ـ تاراج قىلغۇچى، بۇلاڭچى، بۇزغۇنچى:
ۋەھكى، دىنىم كىشۋەردىن تاراج قىلدى كافەرى،
كۇفر ئېلىغە ھامىيى دىن ئەھلىغە يەغماگەرى.
— نەۋايى.

يەغمايى [يغماى] ياغما قەبىلىسىدىن:
ناز بىرلە ئىگارى يەغمايى،
شاھغە ئۆتتى جامى مىينايى.
— نەۋايى.

يەفراغ [يفراغ] 1) ياپراق، بەرگ؛ «يافراق» قا قارالسۇن:
خەزان يېلى ئۈچۈرماقدۇر نەسىبى،
شەجەرلەر ئۈزرە كۆپدۇر گەرچە يەفراغ.
— ئەرشى.

2) دەردەمەن ئاشىق:
خەزانىي باغ ئارا ئول ئاي تەنۇ چېھرەمنى كۆرگەن چاغى،
دېگەيكىم، بىر قۇرۇق شاخ ئۈزرە قالمىش بىر سارىغ يەفراغ.
— نەۋايى.

سىيم ئاڭا چۈن ساقى سۇمەنسا بولۇپ،
يەفراغى تەھنۇقرەئى مىينا بولۇپ.
— نەۋايى.

يەقىن I [يقين] يېقىن، تەخمىنى:
ئىشتىتى فەسانە بەرەھمەن لەئىن،
دېدى: شەھ قاشىغە بارالى يەقىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەقىن ئەيلەمەك — يېقىنلاشتۇرماق.
يەقىن تۇتماق — يېقىنلاشتۇرماق.

يەقىن II [يقين] (ئە) ئىنىق؛ ئىشەنچلىك؛ مۇقەررەر.
يەقىن ئەھلى — ئۇلىيالار.

يەقىنىي [يقينى] (ئە) ھەقىقەتكە توغرا كېلىدىغان، ئۇزلەشتۇرگەن، ئىنىق مەلۇماتقا ئىگە بولغان.
ئۇلۇمى دىنىيەدىن كۆڭلى مۇلكى مەئمۇر كىبرەك ۋە يەقىنىي فەراسەتدىن خاتىرى جەمئىيەت بىغۇتۇر.
— نەۋايى.

يەك I [يک] (پ) بىر، يەككە، يېگانە.
يەكايەك — بىرمۇ بىر، بىردىن ـ بىردىن، يەككىمۇ يەككە.
يەك ـ بەيەك — بىرمۇ بىر؛ تامامەن، پۈتۈنلەي:
بەناگاھ تۇشۇپ تورغە بىر چوڭ سەمەك،
تۇتۇپ ئول زەمان ئۇچ بالىق يەك ـ بەيەك.
— ئا. نىزارى.

يەك II [يک] يامان، خۇنۇك، پەس؛ قوپال مۇئامىلە.

يەكە [يكه] ئاتنىڭ بىر تۈرى.

يەكبار [يكبار] (پ) «يەكبارە» گە قارالسۇن:
نەچە كەرگىل سۈرەييانى، سەرانى تارت مىلك مېھنەت،
تاپالماسسەن، ئىلىك يېغ بارچەدىن يەكبار مەن يەگلىغ.
— گۇمنام.

يەكبارە [يكباره] (پ) بىر يولى، بىر يولىلا، بىراقلا:
قەلەندەرلىك قەنائەت ئىقلىمىنى ئىختىيار ئىتمەك،
زەلىلى ھىرسى دۇنيا تەركىنى يەكبارە ئەيلەرمەن.
— زەلىلى.

يەكبەند [يكبند] (پ) بىر يولىلا، باشتىن ـ ئاياغ:
سەھرانى تۇتۇپ تېۋىسى يەكبەند،
ھەيكەل ئارا بارچە كۈھ مانەند.
— نەۋايى.

يەكپارە [يكپاره] (پ) بىر پۈتۈن، پۈتۈنلەي، «يەكبارە» گە قارالسۇن.

يەكتا [يكتا] (پ) يەككە، يېگانە، تەڭداشسىز:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۈخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

يەكجەھەت [يك جهت] (پ + ئە)، بىر تەرەپلىمە؛ بىرگە، ئاجرالماس؛ بىر ئېغىزدىن، ھەممىسى بىردەك:
چۇ دەفن ئەيلەمەكنى قىلىپ مەسلىھەت،
ھەمە ئولتۇرۇپ بولدىلار يەكجەھەت.
— ئا. نىزارى.

يەكجەھەتلىغ [يكجهت ليغ] بىرلىك، ئاجرالماسلىق، ئىتتىپاقلىق.
يەكجەھەتلىغ ئەيلەمەك — بىرلىشمەك، ئىتتىپاقلاشماق؛ يان باسماق.

يەكدانە [يک دانه] (پ) يېگانە، تەڭداشسىز؛ بىردىنبىر:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكدانەدۇر،
چۈنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزمەتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.

يەكدەست [يک داست] (پ) 1) ماهىر، چاققان؛ ھۈنەر-ۋەن؛ ھەمىشباب:
زامۇل مۇشك ئۆزە ئەبر كافۇربېز،
جەھان ئۆزرە يەكدەست كافۇر رېز.
— نەۋايى.
2) ئۇلۇغ، كاتتا:
ھەر كىشى ئوقۇسە بىلۇركى «دەريائى ئەبرار» دىن يەكدەستە-راق ۋە رەڭگىنىراق.
— نەۋايى.

يەكدىگەر [يكـديكـر] (پ) ئۆزئارا، بىر - بىرىگە، بىر - بىرىدىن، بىر - بىرلەپ:
كۆڭرىدىندۇر زىددى يەكدىگەر نە مەئلۇم ئەيلەيىن،
بەس بۇ مەزمۇنى سۇخەندە ماجرا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

يەكدىل [يک دل] (پ) پىكرى، مەقسىتى بىر، ئىناق، ئىتتىپاق:
نېچە مىلك كىشى يەكدىلۇ يەكجەھەت،
جەلادەت كېلىپ بارچەسىغە سىفەت.
— نەۋايى.

يەكران [يكران] (پ) ئالا - چىپار ئات، چاپقۇر ئات، ياخشى نەسىللىك ئات.
يەكرانى تازي — ياخشى نەسىللىك ئەرەب ئېتى؛ ئارغامچاق.

يەكرەڭ [يەک رنک] (پ) بىر خىل، بىر تۈسلۈك، بىر رەڭلىك؛ بىر تۈردىكى؛ ئۆزگەرمەيدىغان، توغرا، تىل ۋە دىلى بىر، ۋاپادار:
تانماغۇلۇك بۇ باغ ئارا يەكرەڭ بىرلە يەكزەبان،
نې گۈلى رەئناسىدىن، نې سەۋسەنى ئازادىدىن.
— نەۋايى.

يەكروي [يكروي] (پ) توغرا سۆزلۈك، بىر سۆزلۈك:
خاجە ھۈسەين ... ئۆزى مۇجىد ۋە سۆلىب ۋە يەكروي كىشى-دۇر.
— نەۋايى.

يەكزەبان [يک زبان] (پ) بىر سۆزلۈك؛ ۋاپادار:
تانماغۇلۇك بۇ باغ ئارا يەكرەڭ بىرلە يەكزەبان،
نې گۈلى رەئناسىدىن، نې سەۋسەنى ئازادىدىن.
— نەۋايى.

يەكسان [يكسان] (پ) باراۋەر، تەڭ، پەرقسىز، بىر خىل:
تەكبەگاھى خالق گۈرسىتاندۇرۇر،
شاھۇ گەدا قەبرىدە يەكساندۇرۇر.
— زەلىلى.

يەكسان ئەيلەمەك — «يەكسان قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەي ئەجەل، ئاھىستەرەۋ، زۇلىم نەمايان ئەيلەدىڭ،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

يەكسان بولماق — بىر خىل بولماق، تەڭ بولماق.
يەكسان قىلماق — باراۋەر قىلماق، تەڭ قىلماق.
يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك — ھالاك قىلماق، ئۆلتۈرمەك.

يەكسەر [يكسر] (پ) 1) تەنھا، يەككە:
خىلاف ھەقغە يەكسەر بولما بىھۇش،
ھەلال ئولسا شكار ئەھلى سالۇر قۇش.
— خىرقەتى.
2) بىردىن، بىر باشتىن، بىردىنلا، بىراقلا؛ پۈتۈنلەي؛ بىۋاستە:
ساچايىن گىشق ئېلى ئالىغە يەكسەر،
ئانىڭدىن كىسم تەلەپ قىلغاندىن ئەكسەر.
— خىرقەتى.

يەكسو [يكسو] (پ) بىر تەرەپ، بىر تامان:
ئانغەچەكى بۇ خەيل يەكسو بولۇپ،
ئۇلۇس باغرى ئول ۋەھمدىن سۇۋ بولۇپ.
— نەۋايى.

يەكفەن [يكفن] (پ + ئە) ماھىر، يېگانە؛ ئىختىساسلىق؛ ئۆز ھۈنىرىدە يېگانە:
تۆكەرسەن قان كۆزۈڭ بىرلە، بېرۈرسەن جان سۆزۈڭ بىرلە،
ئەجايىپ زۇفۇنۇنى سەنكى، ھەرفەن ئىچرەسەن يەكفەن.
— نەۋايى.

يەكقەلەم [يک قلم] (پ + ئە) 1) بىر يولى، بىراقلا، پۈتۈنلەي. 2) تەقسىردىن پۈتۈلگىنى، بىردىنبىر ئۆزگەرمەس. 3) بىرلىشىش، تەڭلىشىش.
يەكقەلەم ئەيلەمەك — بىرلەشتۈرمەك، بىرىكتۈرمەك.

يەكقەلەمە [يک قلمه] (پ + ئە) پۈتۈنلەي؛ بىردىنبىر؛ داڭدار:
خاجە خۇرد سەمەرقەند تەختىنىڭ يەكقەلەمە قازىسى ۋە «ئۇلۇغ بېك مىرزا» مەدرەسەسىنىڭ مۇدەررىسىدۇر.
— نەۋايى.

يەكنەفەر [يک نفر] (پ + ئە) يەككە، يالغۇز.
يەكنەفەر قىلماق — يالغۇز قالدۇرماق، ئايرىۋەتمەك.

يەكي [يکی] (پ) بىرى:
دەر ھەقىقەت لۇتفۇ قەھرى ھەر يەكي ھەقدىن ھەمان،
ئۇشبۇ يەڭلىغ مىلك ئەجايىب ھېچ ئەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

سەد يەكي — يۈزدىن بىرى.

يەڭشەماغ [ينكشماغ] سايرىماق:
ھەقگوي قۇشنىڭ تەمكىن بىلە زىكر ئېتۇرى قاشىدە قارلۇغاچنىڭ بىمالال يەڭشەماغ مەلالەت كەلتۈرۈر.
— نەۋايى.

يەڭلىغ [ينكليغ] دەك، تەك؛ ئوخشاش:
قەددى سەرۋى يەڭلىغ يۈزى گۈل ئېرۈر،
ھەمە ھۇسن ئەھلى ئاڭا قۇل ئېرۈر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەل I [يل/ييل] 1) شامال؛ يەل:
قورقار ئىدۇك خەزان يەلىدىن،
پىنھان بۇلۇبان جەھان ئېلىدىن.
— موللا سالېھ.

2) ئۇچقۇر ئات، دۇلدۇل:
چۇ چىقتى يەلگە گۈلبەرگى تەرىدەك،
فەلەك رەخشىغە مېھرى خاۋەرىدەك.
— نەۋايى.

يەل ئاسا — يەل كەبى، يەلدەك.

يەل سۇئۇبەتى — شامال تەشۋىشى، قىيىنچىلىقى.

يەل قويماق — شامال چىقماق:
مۇخالىف يەل قويۇپ، چايقالدى دەريا،
قىيامەتدىن قاتىغ كۇن بولدى پەيدا.
— لۇتفى.

يەلگە بارماق — ئۇچماق، ئۇچۇپ كەتمەك.

يەلگە بەرمەك — ھالاك قىلماق، يوقاتماق؛ سورۇماق، سورۇۋەتمەك.

يەل II [يل] (پ) قەھرىمان، پالۋان، باتۇر:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىڭ كۆزلەرىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەلدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

يەلى خەسمبەند — دۇشمەننى ئەسىر قىلغۇچى پالۋان، باتۇر.

يەلاغ [يلاغ] ئىتقا يېمەكلىك تۆكۈپ بېرىدىغان ئىدىش، يالاق:
ماڭا مەي ئولمادى روزى تەرەب ئەياغىندە،
تەرەبدۇرۇر ئىچە ئالسام ئانىڭ يەلاغىندە.
— نەۋايى.

يەلاڭ [يلانك] يالاڭ، يالىڭاچ؛ كەمبەغەل، يوقسۇل، نامرات.

يەلاك ئەيلەمەك — يالىڭاچلىماق.

يەلاۋ [يلاو] 1) بايراق، تۇغ، ئەلەم:
تامۇغ شۇئلەسى بارچە رەنگىن يەلاۋ،
بىلىنىپ يەلاۋ جىلۋەسىدىن قىلاۋ.
— نەۋايى.

2) پارلاق، يالتىراق، جىلۋىلىك. 3) قالپاققا ئورىلىدىغان يىپەك لېنتا:
داۋۇلغاندا چىنىي يەلاۋ دىلپەزىر،
يەنە جەۋشەن ئۇستىگە چىنىي ھەرىر.
— نەۋايى.

يەلە [يلە] (پ) قۇۋۋەتلىك، شىجائەتلىك؛ «يەل I» گە قاراڭ؛

شېرى يەلە — شىجائەتلىك شىر.

ھىزەبرى يەلە — شىجائەتلىك شىر، ئارسلان، باھادىر.

يەلەك [يلك] (پ) لېچەك؛ ئاياللار بوينىغا ئاسىدىغان ئاق رەخت:
ۋە مەئمۇدىي ئەلىبسەدىن مىسلى: دەستار ۋە قالپاق ۋە نەۋرۇزىي ۋە توننى ۋە شىرداغ ۋە دەكلە ۋە يەلەك ۋە ياغلىغ ۋە تەرلىك ۋە قۇر يوسۇنلۇغ نىمەلەرنى بارىسىن تۇرك تىلى بىلە ئايتۇرلەر.
— نەۋايى.

يەلپاڭ [يلپانك] يالپاڭ، ياپىلاق:
كۆرۈنۈر يۈزى كۆزگۈ ئىچرە بۇزۇق،
ئۇزۇن، يوقسە يەلپاڭ، كىچىك يا ئۇلۇغ.
— نەۋايى.

يەلپىمەك [يلپى ماك] يەلپۈمەك:
سەرۋى نازىم گۈل چاغى گۈلشەنغە كىردى، ئەي نەسىم،
ھەم ئانى يەلپىيۇ ھەم گۈل يەفراغىن باشىغە ساچ.
— نەۋايى.

يەلدا [يلدا] (پ) قارا قىش، قىش كېچىسى:
كۆرگۈزۈپ ئارەزدە خالى كۇن چاغى يەلدا كەبى،
روزىگار ئېلتۇرنى بىزگە ئەيلەدى مۇشكىل يىگىت.
— ئەرشى.

يەلدا تۇنى — قىشنىڭ ئەڭ قاراڭغۇ ۋە ئەڭ ئۇزۇن كېچىسى:
زۇلفى ئۆلتۈرمەككە يۈز تىرگۈزگەلى قىلمىش جەدەل،
چۇن قىلۇر يەلدا تۇنى خۇرشىدى تابان بىرلە بەھس.
— ئەرشى.

يەللەنمەك [ييل لانماك/يىل لانماك] 1) ھاۋالانماق. 2) مەغرۇرلانماق.

يەلمەك [يل ماك/ييل ماك] يۇگۇرمەك، چاپماق:
فىراق دەشتىدە ئىتگەن كۆڭۈل يەلىپ چىقا ئالماس،
ئانىڭ بۇ ۋادى ئاراغۇل رەھنەمۇنىمۇ ئېركىن؟
— نەۋايى.

يەم I [يم] يەم، يەمچۇك:

كۆرسەت جەمالىڭ ئەي پەرى، قىلمە جانىمغە كۆپ سىتەم،
تاشلاپ بۇ ھىجران دەشتىغە غەم قۇشلارىغە قىلما يەم،
— موللا سالىھ.

يەم II [يم] (ئە) دەريا، دېڭىز:
«يا» بىلە «مىم» نى قىلىپ ئىزھار يەم،
ئەيلەگەلى غەرقەئى بەھرى كەرەم.
— نەۋائى.

يەماغ [يماغ] ياماق:
رىشتە تاپى ساڭا قەيد ئولسە، نې سۇد، ئەي زاھىد،
گەر مەسىھ ئىگنەسى بىرلە ئېسە خىرقەڭ يەماغى.
— نەۋائى.

يەمەك [يماك/ييماك] يەم؛ يېمەكلىك، تائام، نان:
يەمەك لازىم ئولسە تىلەرمەن ئانى،
ئەگەر بەرسەڭىزلەر كىيەرمەن ئانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەمخانە [يمخانە] يەمخانا؛ ئەلچى ۋە چاپارمەنلەرنىڭ ئات ئالماشتۇرۇش جايى، ئات ساقلىنىدىغان جاي (ئالماشتۇرۇپ مىنىش ئۇچۇن).

يەمىن [يمين] (ئە) ئوڭ، ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ؛ قوشۇننىڭ ئوڭ قانىتى:
بالۇ پەرى مەئىنىنى يەسار ئىلە يەمىن قىل،
بىر يەردە تۇرۇپ سەيرى ھەمە رويى زەمىن قىل.
— زەلىلى.

يەنگىل [يينكيل] بەدىنى يېنىك؛ يەڭگىل، چاققان؛
ھەقىر ۋادىيسىغە كىرگەن تاشلاسۇن ئۇزلۇك يۈكىن،
كىم قىلۇر يول قەتئىن ئاسانراق نەچە بولغان يەنگىل.
— نەۋائى.

يەۋاقىت [يواقيت] (ئە) [بىرلىكى: ياقۇت] «ياقۇت» گا قارالسۇن.

يەۋغان [يوغان] ياغسىز، مايسىز:
تېنىچ كۆڭۈل بىلە يەۋغان ئۇماچ ياخشىراقكىم،
تەكەللۇق ۋە مەشەققەت بىلە قەندىي كۆلاچ.
— نەۋائى.

يەۋم [يوم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەييام] كۈن، كۈندۈز، ۋاقىت:
مۇھەررەم يەۋمى ئاشۇرا بىلەن ساھىبقىران كەلمىش،
سەفەر غەمدىن رەبىيۇل — ئەۋۋەل ئاخىر شادمان كەلمىش.
— شەۋقى.

يەۋمۇ لەيل — كۈندۈز ۋە كېچە.
يەۋمۇ فەيەۋم — كۈنمۇ كۈن، كۈنسېرى:
ئول تەرەپكە يۈردىلەر مۇساۋۇ قەۋم،
سۇبھۇ شام، شەببۇشەب، يەۋمۇ فەيەۋم.
— خەراباتى.

يەۋمۇتتەنناد [يوم التناد] (ئە) قىيامەت، ئاخىرەت، «يەۋمۇن — نۇشۇر»غا قارالسۇن:
بۇلارغە بولۇپ زور يەۋمۇتتەناد،
قىلىپ ئاندا بىر — بىر بىلە خەيرباد.
— ئا. نىزارى.

يەۋمۇل — ئەزاب [يوم العذاب] (ئە) ئازاب كۈنى، قىيامەت:
كەلدى بەشىنچى ئاڭا يەۋمۇل — ھىساب،
دېمە ھىساب، ئايتىكى يەۋمۇل — ئەزاب.
— نەۋائى.

يەۋمۇل — قىيام [يوم القيام] (ئە) «يەۋمۇتتەناد» گا قارالسۇن.

يەۋمۇل — ھىساب [يوم الحساب] (ئە) ھېساب — كىتاب كۈنى، قىيامەت كۈنى:
مە ئەلقىسسە ئول زاتى ئالىيجەناب،
شەفئىئول — ئۇممەر شاھى يەۋمۇل — ھىساب.
— ئا. نىزارى.

يەۋمۇن — نۇشۇر [يوم النشور] (ئە) قىيامەت، ئاخىرەت.

يەئجۇج [ياعجوج] (ئە) ئەپسانىۋى بەتبەشىرە، ھەيۋەتلىك، ئادەمخور مەخلۇق.
يەئجۇج سەددى — يەجۇج — مەجۇجلەرنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىسكەندەر زۇلقەرنەين تەرىپىدىن سوقۇلغان سېپىل؛ توسۇق تام.

يەئس [يأس] (ئە) مەيۇسلۇق، ئۈمىدسىزلىك، قايغۇ.
يەئسۇ بىدىللىق — غەمكىنلىك، خاپىلىق، كۆڭۈلسىزلىك.
يەئسۇ ھىرمان — مەيۇسلۇق، ئۈمىدسىزلىك.

يەئنى [يعنى] (ئە) يەنى؛ گويا كى، ئېنىقراق:
كۆرۈپ قاتىللىغىن بولماق نە يەئنى،
ئۈمىد ئورنىغە ئاندىن كىمىسەگە پاس.
— ئەرشى.

يەياغ [ييماغ] «يەياق» گا قارالسۇن:
ئەيش — ئىشرەت بىلە راھەتدۇركى تاغنىڭ يولىدە،
گاھى — گاھى ماڭسام باشىم بىرلەن گەھى ماڭسام يەياغ.
— قەلەندەر.

يەياق [ييماق] پىيادە، ياياق:
مەۋلانا خۇررەمىي ... ئەنبىيا ۋە مەشايىخ مەزاراتىن يەياق بارىپ زىيارەت قىلدى.
— نەۋائى.

يورتاغ [يورتاغ] «يورتاق» گا قارالسۇن:

نادانغه سۆز دېمەك ئەيغاغدۇر ۋە كۆپ دېمەگى يورتاغدۇر.
— نەۋايى.

يورتاق [يورتاق] سوكسوك، قىرچاڭغۇ ئات؛ ئەزمىلىك، سۈسلۈق؛ مۇجمەل:
يۈزدىن بىرىكى مەگرەكەگە يېتىپ، يورتاق چاپىش بىلەن ئۆزىنى زاييەتكە ئېتىپ.
— نەۋايى.

يورغەچى [يورغەچى] ئەمەل، كەسىپ نامى؛ يورغەچى:
ھۈنەر ۋە پېشەدە ئاندىغكى، قۇشچى ۋە بارسچى ۋە قورۇقچى ۋە تامغاچى ۋە جىببەچى ۋە يورغەچى.
— نەۋايى.

يورماق [يورماق] تەرىپلىمەك؛ تەبىر بەرمەك، چۈشەندۈرمەك:
ئويغاغلىغدە نې ئالىغنى كەلسە قەزادىن كۆر، ئۇيقۇدە ھەر نې تۇشۇغنى كىمرسە ياخشى يور.
— نەۋايى.

يوشۇنماق [يوشۇنماق] يوشۇرۇنماق، بېكىنمەك:
قاراغچىدۇر كۆزۈڭ باغى جەمال ئىچرە يوشۇنۇپدۇر،
ئاتارغە ئوق ئېرۇر مژگانلارىڭ يا سەرۋى بوستاندۇر.
— گۈمنام.

يول [يول] 1) يول. 2) چارە، ئۇسۇل. 3) مەزھەپ، ئېتىقاد.
يول ئازمقماق — يول ئاداشماق.
يول ئەھلى — سوپىيلىق يولى.
يول تۇتماق — يولغا چۈشمەك، يۈرۈشكە باشلىماق.
يول ئۇرماق — توسماق، يولدىن چىقارماق.

يولاماق [يولاماق] يېقىنلاپ بارماق، يېقىنلاشماق، يولىماق.

يولداماق [يولداماق] يوللىماق، يولغا سالماق؛ يېتەكلەمەك، قوللىماق:
كەرەم ئەيلەپ ئىككى قولۇم، قولداڭىز،
سۆز ئىقلىمى ساری مېنى بولداڭىز.
— نەۋايى.

يونماق [يونماق] 1) يونۇماق، تاراشلىماق. 2) كىرىشمەك، يېزىشقا باشلىماق:
ئالتمىشكە ئۆمر قويغاندا قەدەم،
قۇش تىلىن شەرھ ئەتگەلى يوندىم قەلەم.
— نەۋايى.

يۇبارماق [يوبارماق] 1) ئەۋەتمەك، يولغا سالماق، يوللىماق. 2) چۈشۈرمەك، پەسكە قارىتىپ قويۇپ بەرمەك.

يۇبس [يبس] (ئە) قۇرۇق.

يۇبس تاماق — زېرىكمەك؛ زەئىپلەشمەك؛ قۇرۇماق:
ئەياقچى، تولا ئەيلە جامى فەراغ،
كى كۆپ فىكردىن يۇبس تاپمىش دىماغ.
— نەۋايى.

يۇبۇسەت [يبوست] (ئە) قۇرۇقلۇق، قۇرۇغانلىق؛ زەئىپلىك.
يۇبۇسەت تاپماق — زەئىپلەشمەك، قۇرۇماق.

يۇتماق [يوتماق] 1) يۇتماق، ئىچمەك؛ غەم يېمەك؛ ئازابلانماق:
بۇ قىزنى قىلالى ئاتاسىغە ۋەسل،
كى خۇنابە يۇتقان ئاناسىغە ۋەسل.
— ئا. نىزارى.
2) يوشۇرماق؛ ئېگىلمەك؛ يوق قىلماق، ئۆلتۈرمەك.

يۇرتاچى [يورتاچى] يېتەكچى:
خاد سۈنغۇردىن بىمىك تۇتتى مەقام،
يۇرتاچى تاۋۇس ئۆزە قىلدى خىرام.
— نەۋايى.

يۇرتچى [يورتچى] «يۇرتاچى» غا قارالسۇن؛ شاھ ئوۋغا چىقىش ئالدىدا مەنزىل، چۈشكۈن تەييارلىغۇچى شەخس؛ قوشۇنغا قارارگاھ ھازىرلىغۇچى مەنسەپدار.

يۇرۇتماق [يوروتماق] يۈرگۈزمەك، ئىشلەتمەك، ئىشقا سالماق:
جانۇ نالان كۆڭۈل بىلە نې ئەجەب،
پاسبانلىق كېچە يۇرۇتسە جەرەس.
— نەۋايى.

يۇرۇماق [يوروماق] 1) يۈرۈش قىلماق. 2) ئەمەل قىلماق، يولغا قويماق. 3) كەسمەك؛ ئۆتمەك:
ۋە تىغ يۇرۇماس بولدى. مۇسا ئەلەيھىسسالام بۇيۇردىكىم، قەتلدىن ئىلىك تارتىلەر.
— نەۋايى.

يۇرۇن [يرون] ياماق، پارچە؛
يۇرۇننى تۇز تىكمەك — (كىيىمگە) ياماق سېلىش؛ ياماقلىق كىيىم كىيىش.

يۇرۇنچقا [يورونچقا] بىر خىل ئۆسۈملۈك؛ بېدە؛
يەنە ئانى دېمە سەبزەكىم، يول يۇرۇنچقادۇرۇر،
كى نېچە ياخشىراق ئورغان سابى چىقار كۆپرەك.
— نەۋايى.

يۇسر [يسر] (ئە) ئاسانلىق، قولايلىق؛ راھەت.

يۇگۈرماق [يوكورماق] چاپماق، يۈگۈرمەك؛ ھەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق، ئۆزىنى ھەر ئىشقا ئۇرماق:
يۈگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۈم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

يۇماق [يوماق] يۇماق، «يۇۋماق» قا قاراڭ:
دەر ئېردىكى: ئەي جان يېمە ئەسلە غەم،
يۇما غەم سۈيىدە ئۇزارىڭنى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جاندىن ئىلىك يۇماق — جاندىن ئۈمىد ئۈزمەك؛ جاندىن كەچمەك؛ (جاندىن، ئۆمرىدىن) قول تارتماق، ۋاز كەچمەك.

يۇمدەك [يومديك] يۇمغاندەك، يۇمغان كەبى:
مەن ئىچرە چۈنكى ساقىي ئەكسى مۇھلىكدۇر، بۇ ساغەرنى كىشىكىم ئىچسە، ئۇممىدى ھەياتىدىن كۆزىدىن يۇمدەك.
— نەۋايى.

يۇمرۇغ [يومروغ] «يۇمرۇق» قا قاراڭ.

يۇمرۇق [يومروق] مۇشت، مۇشتۇم.

يۇمرۇق تاشلاماق — مۇشتلىماق، مۇشت بىلەن ئۇرماق.

يۇمرۇق چەكمەك — دوق قىلماق، مۇشت كۆتۈرمەك.

يۇمرۇلماق [يومرولماق] 1) سانچىلماق. 2) يىمىرىلمەك، ئاغدۇرۇلماق.

يۇمشاتماق [يومشاتماق] مايىل قىلماق، ياخشىلىققا يۈزلەندۈرمەك، قايىل قىلماق؛ يۇمشاتماق.

يۇمشاغ [يومشاغ] «يۇمشاق» قا قاراڭ.

يۇمشاق [يومشاق] مۇلايىم، يېقىملىق، يۇمشاق.

يۇمشاماق [يومشاماق] يۇمشىماق، بوشىماق:
تۇرۇپ سۆزلەرىمنى پەرى ئاڭلادى،
كى قاتىلنىڭ ئەندەك دىلى يۇمشادى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇمكىن [يمكن] (ئە) مۇمكىن، ئىمكانى بار، ئىمكانقەدەر، مۇمكىنلىك:
يۇمكىنكى، قاچان بۇ زار ئىشىتگەچ،
بۇ قىسسەئى جانگۇداز ئىشىتگەچ.
— نەۋايى.

يۇمماق [يوماق] 1) يۇمماق (كۆز يۇمماق)؛ بىپەرۋالىق قىلماق؛ كۆرمەسلىككە سالماق، ئۆزىنى بىپەرۋا قىلىپ كۆرسەتمەك. 2) توسىماق، يوقاتماق. 3) كەچمەك، ۋاز كەچمەك.

يۇمىن [يمن] (ئە) ياخشىلىق، بەرىكەت، شاراپەت:
ۋە ئۇمىدىم ئولدۇركى، ئۇشبۇ رابىتە يۇمنىدىن ئالارنىڭ مۇھىبلەرى ۋە مۇخلىسلەرى زۇمرەسىدە مەشھۇر بولغايمەن.
— نەۋايى.

يۇمۇرماق [يومورماق] بۇزۇلماق، يىمىرىلمەك.

يۇھ [يوح] (ئە) قۇياش.

يۇھيى [يحيى] (ئە) تىرىلدۇرىدۇ.

يۇھيىل ئىزام — سۆڭەكلەرنى تىرىلدۇرىدۇ.

يۇۋاشماق [يواشماق] ياۋاشلانماق، يۇمشىماق.

يۇۋماق [يوماق] 1) يۇماق، تازىلىماق، پاكىزلىمەك؛ غەشلىكنى كەتكۈزمەك؛ خاتانى تۈزەتمەك. 2) زىننەتلىمەك، زىننەت بەرمەك. 3) سۇغا سالماق، سۇغا تاشلىماق، سۇغا پاتۇرماق، غەرق قىلماق 4) ئۈمىد ئۈزمەك.

يۇۋۇنكار [يونكار] تەشۋىش، خاتىرجەمسىز.

يۇيماق [يويماق] «يۇۋماق» قا قاراڭ.

يۈدەمەك [يوداماك] ئىنچىكىرىمەك، جۈدىمەك، ئورۇقلىماق، ھالسىزلانماق:
ئەگەرچە رەنجۇ مېھنەتدىن يۈدەدىڭ،
ياراتقان ئاقىبەت بەرگەي مۇرادىڭ.
— لۇتفى.

يۈز [يۈز] 1) ئەپت، بەت، يۈز، چېھرە، چىراي:
يۈزىدىن پەردە ئالىپ چىقسە ئول ماھى دۇرەفشانىم،
پەلەك ئەختەرلەرىدەك خوبلار ھەريان قاراشىپدۇر.
— گۇمنام.

2) بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستى تەرىپى، يۈزى؛ سىرت:
تۇتۇپ دۇدى ئاھىم فەلەكنىڭ يۈزىن،
تۇتۇپ پەردە يەڭلىغ سەمەكنىڭ يۈزىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) سەۋەب، ۋەج. 4) يۈز (سان)؛ كۆپ، سان ـ ساناقسىز.

يۈز پارە بولماق — ئېزىلمەك، پارچە ـ پارچە بولماق.

يۈز دەرز — كۆپ دەز، جاراھەت.

يۈز سارى — يۈز ئەتراپىدا.

يۈز قارا بولماق — ئۇياتقا قالماق، شەرمەندە بولماق.

يۈز قايتارماق — چېكىنمەك، قايتماق.

يۈز قەرالىغ — گۇناھكارلىق.

يۈز قويماق — 1) كەلمەك، كىرمەك، پەيدا بولماق؛ بارماق، خالىماق. 2) كەتمەك. 3) قەست قىلماق.

يۈز قىزىللىق — ئۇيالغان، ئۇيىلىدىغان، شەرم ـ ھايالىق.

يۈز كەلتۈرمەك — يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق:
ۋەزىر پۇر تەبىرنىڭ قىزى ئاتاسىغە بۇ ھادىسە يۈز كەلتۈرگەنىنى ئاڭلاپ، فەرەڭ ئەلچىسى بىرلە تاپشىپ، لىباسى مەردانە كىيىپ خخاجە سەگ پەرەست ئۇچۇن ئۆز شەھرىدىن خۇراسانغە ئەزم ئەتكەنى ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۈز كۆرگۈزمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق؛ يۈزە-

نى كۆرسەتمەك.

يۈز كۆرمەك — يۈزىگە قارىماق، رىئايە قىلماق.

يۈز كېتۈرمەك — 1) ئىلەشمەك، پەيدا بولماق، يۈزلەنمەك. 2) قەدەم قويماق. 3) قارغىماق.

يۈزگە چىن سالماق — يۈز پۈرۈشتۈرمەك، ئاچچىقلانماق.

يۈزگە زەئفەران ئاچماق — رەڭگى سارغايماق.

يۈزلەرىگە ئەجەل نىقابى چەكمەك — يوقاتماق.

يۈز ئۇرماق — 1) كەلمەك، كۆرمەك؛ قەدەم باسماق؛ قەدەم تەشرىپ قىلماق. 2) ئۇرۇنماق، ئىنتىلمەك.

يۈز ئۇيۇرماق — يۈز ئۇرۇمەك.

يۈزى ئاچىلماق — شادلانماق، خۇشال بولماق؛ يۈزىدىن - تۈپەيلىدىن، سەۋەبىدىن، يۈزىسىدىن:

مەي سۇندىكى ئەغيارغە ئول، رەشك يۈزىدىن،
دەرھال قوپۇبان مەينى قولىدىن ئالا قالدىم.

— ئەرشى.

يۈزى قىزىل ئەيلەمەك — ئېتىبارلىق قىلماق، ئەزىز قىلماق، ئەزىزلىمەك.

يۈزىگە كەلتۈرمەك — يۈزىگە ئېيتماق، يۈزىگە سالماق.

يۈزىگە ئۇرماق — يۈزىگە ئېيتماق، يۈزىگە سالماق، ئەيىبىنى پاش قىلماق.

يۈزلەنمەك [يوزلانماك] 1) كەتمەك، ئاتلانماق، يوللانماق. 2) كەلمەك، بارماق؛ پەيدا بولماق؛ كۆرۈنمەك؛ توغرا كەلمەك، دۇچ كەلمەك؛ يېقىنلاشماق؛ يۈزلەنمەك:

جەۋانلىق كېتىپ يۈزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۈك [يوك] 1) يۈك، ئېغىرلىق، زورلۇق:

بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۈكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەرق تائات.

— ئابىت.

2) مېۋە؛ مال - دۇنيا:

نەزەر سالمايىن ئەل يۈكۈ مالىغە،
تەمەللۇقغە چىقتى ئەۋان ئالىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۈك تارتماق — ئېغىرلىق، قاتتىقچىلىق كۆرمەك، قىيىنچىلىق كۆرمەك، مۇشەققەت تارتماق.

يۈك چەكمەك — كۆتۈرمەك.

يۈككە كىيۇرمەك — يۈكلىمەك، ئارتماق.

يۈكلەنمەن [يوكلانماك] 1) يۈكلەنمەك، بوينىغا (ئۈستىگە) ئارتىلماق؛ ئىقرار قىلماق، بوينىغا ئالماق؛ 2) ھامىلىدار بولماق:

سەئادەت بىرلە يۈكلەندى ۋۇجۇدى،
يېتىلگەچ ھەددى ھەملىنىڭ ھۇدۇدى.

— لۇتفى.

يېگۈلۈك [ييكولوك] يېيىشكە لايىق نەرسە؛ ئوزۇق - تۈلۈك، تائام، يېمەكلىك.

يىبارماق [ييبارماق] ئەۋەتمەك، ماڭدۇرماق.

يىبەرمەك [ييبارماك] «يىبارماق» قا قاراڭ:

قىلىپ گۈلنى يىگىتلەر بەستە - بەستە،
يىبەرۇر مەئشۇقىغە دەستە - دەستە.

— خىرقەتى.

يىتەرمەك [ييتارماك] «يېتۈرمەك» كە قاراڭ:

كۆيدۈرۈپ ئوتدەك مېنى ئوتدەك ئۆزىن كۆزدىن يىتەر،
ئافەتى دەۋرانمۇ بۇ يا تەبئى ئىرانمۇ دەيىن.

— ئەرشى.

يىتمەك [ييتماك] يىتمەك، يوقالماق، يوق بولماق:

بىلىڭ ئەييۇھەننىاس يىتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغە بەرگۈم غۇلام.

— ئا. نىزارى.

يىتۈرمەك [ييتورماك] يىتتۈرمەك، يوق قىلماق:

يىتۈردۈم جانۇ كۆڭلۈم، بىگۈمان، سەندىن گۈمان ئەتتىم،
سۈيۈنگەندەك تاپىپ گۈھەر، شەكەر خەندىڭ گۈۋاھىمدۇر.

— گۈمنام.

يىر [يير] ناخشا؛ قوشاق، جىر.

يىراقماق [ييراقماق] يىراق قىلماق، يىراقلاشتۇرماق، ئۇزاقلاشتۇرماق، چەتلەشتۇرمەك.

يىراۋ [ييراو] باخشى؛ داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى؛ قوشاقچى:

ئەي يىراۋ، سەن ھەم ئىشىكنى كۆرگۈز،
يا توغان بىرلە ئۇلۇغ ئىرنى تۈز.

— نەۋايى.

يىرلاغۇچى [ييرلاغوچى] جىرلىغۇچى، كۈيلىگۈچى؛ قوشاق قاتقۇچى.

يىرلاماق [ييرلاماق] جىرلىماق، كۈيلىمەك؛ قوشاق قاتماق.

يىغاچ [يىغاچ] 1) دەرەخ؛ ياغاچ:

يىغاچ سەندەل ئۆزە چىقىپدۇر ئۆزى،
شەھەنشاھلاردەك ئەدالىق سۆزى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئۆلچەم، مۇساپە ئۆلچىمى، ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى.

بىر يىغاچ مەسافە — ئون ئىككى مىڭ قەرن (بىر قەرن

تەخمىنەن بىر مېتىرغا باراۋەر) ؛

يىغاچ مەراكىب — ياغاچ كېمىلەر.

يىغلامسىنماق [ييغلامسينماق] يىغلامسىرىماق، يىغلىغاندەك بولماق.

يىغى [ييغى] يىغا، يىغا ـ زار:

ئالىپ كەلدى مۇردە بۇ ئەتۋار ئىلە،
كى بىر قىزنى ئانچە يىغى زار ئىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىغىنلىق [ييغينليق] توپلىنىش، جەمئىيەت.

يىقماق [ييقماق] يىقىلماق، غۇلىماق؛ غۇلاتماق، ئاغدۇرماق، يىقىتماق:

بىر ئوق بىرلە رۇستەمنى ئاتدىن يىقار،
نېچە ئاتسا قىلماس خەتا كۆزلەرىڭ.

— سەيفى سەرايى.

يىقۇغ [ييقوغ] «يىقۇق» قا قاراڭ:

بېرىپ غەم نەقدى، ئەيلەپ دىلرە بالىغ، ۋەئدە قىلدىڭ ۋەسل،
كەرەم قىلدىڭ، يىقۇغ كۆڭلۈمنى ئالدىڭ، لۇتف كۆرگۈزدۈڭ.

— نەۋايى.

يىقۇق [ييقوق] يىقىق، يىقىلغان، ئاغدۇرۇلغان:

سەراسىمەلىكدە ئۆتۈپ ئىككى ئاي،
تاپىلسا يىقۇق تام بىلىپ خوش سەراي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىقىلغۇر [ييقيلغور] يىقىلىدىغان، يىقىلىشقا يېقىنلاشقان:

كۇلبەم ئەيۋانىن فەلەك يىققانى سور ئول زاردىن،
كىم ئانىسى يوق، يىقىلغۇر كۇلبەسى ئەيۋانىدە.

— نەۋايى.

يېگانە [يكانە] (پ) تەڭسىز، تەڭداشسىز؛ يەككە، يېگانە، تەنها:

بۇ مەجمۇئ بىرلە رەۋانە بولۇپ،
ۋەلى دىندا ئانداغ يىگانە بولۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىگانەئى ئافاق — دۇنيادا تەڭدىشى يوق، ئەڭ ياخشى.

يىگانەئى ئەسر — زامانىنىڭ تەڭدىي يوق يېگانىسى؛

يىگانەئى دەۋر — دەۋر تەڭدىشى يوق يېگانىسى.

يىگانەئى دەۋران — دەۋرنىڭ تەڭدىشى يوق يېگانىسى:

ۋاقتىكى، بۇ ئەزىز شېئىرىي مۇئەمما فەنىدە يىگانەئى دەۋران، نادىرى زەمان ئېردى.

— مۆجىزى.

يىگانەئى زەمانە — دەۋر يېگانىسى، زامانىنىڭ يەككە ـ يېگانىسى.

يىگانەئى مۇفلىس — مەشھۇر، تەڭداشسىز.

يىگىرمى [ييكيرمى] يىگىرمە (سان).

يىلان [ييلان] يىلان:

قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.

— ئەرشى.

يىلان مۇھرە — نەشتەر، يىلاننىڭ زەھەرلىك نەشتىرى.

يىلەك [ييلاك] يەڭسىز، نېپىز ئۈست كىيىم، نىمچە:

كۆڭلەك ئورنىغە يىلەك كىيدىڭ ھەمانا، ئەي قۇياش،
كىم يادى بەيزاغە مانىئ بولماغاي ھەر سارى يەڭ.

— نەۋايى.

يىلچىلەي [ييلجى لاى] يىللارچە:

ئايۇ يىل دېۋانەيۇ مەست ئولماغىڭدىن تويمادىڭ،
يىلچىلەي ئول ئاي بارۇر، بىر لەھزە ئايىل، ئەي كۆڭۈل.

— نەۋايى.

يىلدام [ييلدام] تېز، ئىلدام، چاپسان، دەرھال:

ئالىپ باردى يىلدام قولۇمدىن تۇتۇپ،
بەسى ياخشى سۆزلەپ كۆڭۈل ئاۋۇتۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىلىك [ييليك] يىلىك (سۆڭەك يىلىكى).

يىمرۇلماق [ييمرولماق] كولانماق؛ يىمىرىلمەك، يىمىرىلىپ چۈشمەك.

يىمۇرماق [ييمورماق] يىمىرماق، كولىماق، ئاغدۇرماق، يىقىتماق.

يىيىنماق [ييينماق] يىغماق، توپلانماق.